

:પ્રકાશક:

અરદેશર ફરમાજી ખબરદાર
૭૮૮, પારસી કોલોની, દાદર,
મુંબઈ-૧૪

૧૯૪૦ સને ૧૩૧૮
ઈસ્વી સને ૧૯૪૯
વિ. સંવત ૨૦૦૧

સર્વ હક્ક કર્તાને સ્વાધીન

(આ પુસ્તકમાળા કાન્યાનો કે લેખાનો કોઈ પણ પ્રકારનો ઉપયોગ કે તેનો
કોઈ પણ ભાષામાં અનુવાદ કરવાની પરવાનગી વગર કોઈએ કરવા નહીં.)

(ક્રિમલ આ આવૃત્તિની)

વીસ રૂપિયા, માફી

ચેકિંગ ને પોસ્ટેજ જુદું રૂપિયા ચાર, હિદમા

આ ગ્રંથની કોઈ પણ નકલ વેચાતી હોવા અગાઉ તેના મુખપૃષ્ઠ પર કર્તાની પોતાના
હાથની મહી જરૂર જોવી, કેમકે તે વગર એવી નકલ કાયદેમરની કે ગત્તાધારી નથી

પહેલી આવૃત્તિ

પ્રત

૧,૦૦૦

:મુદ્રક:

ફરેદુન ફત્તમજી મહેતા,

“ગોશ્વર્ણ વર્તમાન પ્રેસ,”

એપોલો સીટ, કોટ, મુંબઈ-૧

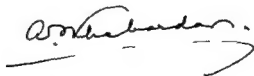
NEW LIGHT ON THE GĀTHĀS

OF HOLY ZARATHUSHTRA

With the transliteration of the corrected original Text in English, Gujarati and Devanāgarī Scripts of all the Stanzas of the Seven Yasnas of Ahunavaiti Gāthā and their translation in English and Gujarati prose and Gujarati verse, together with their transformation in the pre-Vedic written language with all their accents shown therein, with full Notes, explanation, grammar etc., and Vedic-time meanings in English and Gujarati of every word and its Vedic form, with essays on the Corrections of mistakes in their current Text, the Meter of the Ahunavaiti Gāthā and the Accents embodied in it etc., the Origin of the Mantric Speech in the Gāthās, the Definition of Ashoi in the Gāthās the Astrological Foundation of the Gāthās and its Philosophy; the Birth-Era of Asho Zarathushtra and its Remote Antiquity, a Glossary of Gāthic words found in the Hindu Vedas, the Peculiarities of Avestan Alphabet and the Principal Difference between Gāthā and Sanskrit Phonology, and with Copious Notes in regard to the deep and vast Researches made in respect of the Zarathushtrian Religion etc., etc

By

ARDESHIR FRAMJI Khabardar

“When, indeed, on account of these (different modes of life) the better way is not quite clear unto the Soul, then I have come to you all as (one whom) Ahurā Mazdā has declared his Prophet between the two parties (of Good and Evil), so that we live ever-associated with righteousness”.

—Translation from Ahunavaiti Gāthā, Yasna 31-2

Author and Publisher :

Ardeshir Framji Khabardar,
788, Parsi Colony, Dadar,
Bombay, 14

Yezd. Era 1318
A. C. 1949
Vikr. Samvat 2005

All Rights reserved by the Author

(Nothing contained in this Book is allowed to be reprinted, or made use of in any way, or translated in any language, without special permission of the Author, except usual quotations as given in Reviews)

Price Rs. 20-0-0 Net in India
and
£3-10-0 Sterling Foreign
Packing and Postage Extra Rs. 4 in India

No copy of this Book sold to anyone is genuine, legal or authorized unless the Title-page bears the Signature of the Author

Printed by

First Edition
1,000 copies

Fareedoon Rustamji Mehta,
"Sanj-Vartaman" Printing Press,
Apollo Street, Fort, Bombay, 1

Author and Publisher :

Ardeshir Framji Khabardar,
788, Parsi Colony, Dadar,
Bombay, 14

Yezd. Era 1318
A. C. 1949
Vikr. Samvat 2005

All Rights reserved by the Author

(Nothing contained in this Book is allowed to be reprinted, or made use of in any way, or translated in any language, without special permission of the Author, except usual quotations as given in Reviews) .

Price Rs. 20-0-0 Net in India
and
£3-10-0 Sterling Foreign
Packing and Postage Extra Rs. 4 in India

No copy of this Book sold to anyone is genuine, legal or authorized unless the Title-page bears the Signature of the Author

Printed by

First Edition
1,000 copies

Fareedoon Rustamji Mehta,
"Sanj-Vartaman" Printing Press,
Apollo Street, Fort, Bombay, 1

મખીવલ્લુદ શેઠ સાહેબ
શેઠ પેસ્તનજી ઐદલજી પોલસન

સખીવજી૬ શેઠજ સાહેબ
શેઠ પેસ્તનજ એદલજ પોલસનને
માન ને આભાર સાથે
અર્પણ

“આપવું, આપવું, ફરી ફરી આપવું, ને હજી આપવું, એ જ શિદ્ધિ :
એક આર્નદ એ પરમ છે જીવનનો, આપવામાં પરમ જીવનશિદ્ધિ.”

*

*

*

“આપતાં આપતાં જીવન હેવાય, ને આત્મ રેવાય નિજ દિવ્યતાથી :
સૂર્ય સર્વસ્વ આ જગતને આપતો, રેલતો ત્યાં જ પ્રભુની પ્રભાથી !”

—દર્શનિકા : મુક્તક ૩૬૨

ભારા મહેરબાન મદદગારેને

કરનારે તે કરી જાય, ખુદાને માટે ;
 ભરનારે તે ભરી જાય, ખુદાને માટે :
 એનો શું જાણે ભેદ જગતના લોકો ?
 તમને ન મને કંઈ ખેદ, ન કે કો ધોકો.

કીધું મેં તે મુજ માથ, ખુદાને પંથે ;
 દીધું જાણે તમ હાથ, ખુદાને પંથે ;—
 દેનારે દેશે સર્વ જગતને માટે :
 કહેનારે શું લે ગર્વ, લખ્યું શું પાટે ?

ગાઈ તે ગાઈ ફેર ખુદાની ગાથા,
 ગવડાવી ફરી તે મહેર, ખુદાની ગાથા ;
 વસ્ત્યા જ્યાં ખાદે મેઘ, અમી રેલાઈ,
 ઝીલે તેને શુ દેગ, જતો ઉલસાઈ ?

કરજો તો કરજો એક ખુદા જે આહો ;
 જીવજો તો જીવજો નેક, પેગમ્બર રાહો !
 અહુરાનો એ પેગામ અપોઈ કેરો .
 ફળવો મજ્દાને નામ જીવનનો ફેરો !

અપની હો મહેર અશેષ તમે પર મોટી !
 વાહુમનની હો બક્ષેશ જીવન પર કોટી !
 સ્પેન્તા આશમઈતિ, સશ્ર, હુકુર્વતાતા ને
 અમૃતતા કરજો છત્ર અદલ ધાતાને !

પરિવ્રાણાય સાપ્તામ્ વિનાશાય ચ દુષ્ટનામ્

ધર્મસંસ્થાપનાર્થાય સંમવામિ યુગે યુગે ॥

પવિત્ર જનોના રક્ષણ માટે, પાપીઓના વિનાશ માટે,
અને ધર્મને-અપોધને-પાછી સ્થાપવા માટે, હું પ્રત્યેક યુગમાં જન્મ લઉં છું.

—શ્રી લગવદ્ ગીતા : અધ્યાય ૪, જ્ઞાનમાર્ગ, શ્લોક ૮

પ્રસ્તાવના

ત્રણ વર્ષ પર તૈયાર થયેલો આ ગ્રંથ વાંચકોને ઘણી ઘણી રાહ જોવાડાવ્યા પછી મારા જરથોસ્તી કોમીખંધુઓની તેમજ સમસ્ત આર્ય પ્રજાની સેવામાં પ્રગટ કરવા હું શક્તિમાન થયો છું, તે માટે હું પાક પરવર ખુદાના શુકરાના કરું છું. એ માટે તે સાહેબની તેમજ અપો જરથોસ્ત્ર પેગમ્બર સાહેબની મહેર જ છે.

ગાથા અવેસ્તાનાં તેમજ વેદાદિ ગ્રંથોનાં કંઈક રહસ્યો પ્રગટ કરવાનું મારા જીવનમાં નિર્માણ થયેલું હતું, તે જ્યોતિષ વિદ્યાના કેટલાક અદ્ભુત “નાડીગ્રંથો”માંના મારા જ્યોતિષકૃષ્ણ વાંચનમાં લગભગ ત્રીસ વર્ષ પર મેને મળ્યું હતું. તે વેળા તો એ યંધું મને લગભગ અશક્ય જેવું જ લાગ્યું હતું. વેદાદિ હિંદુ ધર્મગ્રંથોનો અભ્યાસ તો મેં નાની ઉંમરમાં જ કીધેલો હતો, પણ અવેસ્તાલાપાનો અભ્યાસ કરવાની તો મને કશી તક જ મળી નહોતી. તેમ છતાં ગાથા-અવેસ્તા ગ્રંથોના અંગ્રેજી ને શુજરાતી અનુવાદો તો મેં વાંચ્યા હતા. લગભગ પંદર વર્ષથી કેટલાક જરથોસ્તી અભ્યાસીઓ અને મિત્રો “ગાથા”નો શુજરાતી કવિતામાં તરજુમો કરવા મને ચાલુ આગ્રહ કર્યા કરતા હતા. પણ જ્યાં “ગાથા”ના અંગ્રેજી કે શુજરાતી તરજુમાઓમાં જ મોટા ખાડા પડેલા હોય જોતો હતો અને જેમાં અપો પેગમ્બર સાહેબ જેવા ઉચ્ચ કવિના વિચારોની ને ભાવોની એકતા કે એકાકારતા મને મળતી જ નહોતી, ત્યાં તેનો વળી શુજરાતી કવિતામાં અનુવાદ કરવાની તો વાત જ મિથ્યા હતી.

મદ્રાસમાં વર્ષો સુધી મારી તળિયત ચાલુ નાદુરસ્ત રહેતી અને છેવટે એક વર્ષ તો કેવળ પથારીમાં જ કાઢ્યાં તેમાં આવી પડેલી કુટુંબી આપત્તિઓને લીધે ત્યાંનો મારો ધંધો અંધ કરવો પડ્યો, અને મારા કેટલાક મિત્રોના ને સગાઓના આગ્રહથી આખરે હું તેવી જ અશક્ત હાલતમાં, શુજરાતના કોઈ પણ સાધન વિના, દસ વર્ષ પર કુટુંબ સાથે મુંબઈ આવી રહ્યો. ત્યાર પછી તો પથારીમાં ચાલુ રહેવા છતાં શુજરાતી સાહિત્યમાં ગદ્યપદ્યનાં અનેક પુસ્તકો મેં લખ્યાં છે ને કેટલાંક પ્રગટ પણ કીધાં છે. મુંબઈ આવ્યા પછી તો મારા કોમી ખંધુઓની પિછાન વધતી ગઈ, અને આપણા ધાર્મિક સાહિત્યને લગતો કોઈક ગ્રંથ પણ મારે કોમસેવામાં ધરવો, એવો આગ્રહ પણ એ લાઈઓ તરફથી ચાલુ થતો રહ્યો. “ગાથા”નો શુજરાતી કવિતામાં અનુવાદ કરવાનો આગ્રહ કેટલાક લાઈઓ તરફથી થતો જ રહ્યો, તેમાં સુખ્ય એરવદ નવરોજ દીનશાહ મીનાચહેરહોમજી હતા. એ ઉપરાંત મારા મિત્ર ડૉ. એરથ. જે. તારાપોરવાળા પણ તે વેળાએ એમના પોતાના કીધેલા “અહુનવધતિ ગાથા”ના પહેલા ચાર હા. ના અંગ્રેજી અનુવાદને

શુજરાતી કવિતામાં ઉતારવા સૂચના કરતા હતા. પણ મુંબઈ આવ્યા પછીનાં ચાર-વર્ષમાં ગાથાની અને વૈદિક ભાષાની સરળામણી કરતાં મને કેટલીક નવી વાતો જાણી આવી હતી. માનવજીવનના યથા ધનાવે કુદરતના નિયમ પ્રમાણે ચોક્કસ સમયે જ બને છે, અને તેને લગતી સામગ્રી પણ સમય પાકવા સાથે મળી આવે છે. જે નિર્માણ થયેલું છે તે સદા થતું જ આવ્યું છે ને થતું જ રહેશે, એ સત્ય તો મારા જ્યોતિષના લાંબા અભ્યાસમાંથી અને તે પ્રમાણે થતા પ્રત્યક્ષ ધનાવેમાંથી મને બહુ કાળનું મળ્યું હતું. જે વાત ૨૦-૨૫ વર્ષથી મને અશક્ય લાગતી હતી તે જાનવાનાં સાધનો કુદરત તૈયાર કરતી હતી. ઇ. સ. ૧૯૪૨ના આગસ્ટ-સપ્ટેમ્બરના બે માસમાં મેં “પ્રભુ સાથેની વાતચિત” વાળું ૨૦૨ સોનેટોનું “નંદનિકા” પુસ્તક લખ્યું, અને તે પછી મારા જૂના લલા મિત્ર (જામનગરની પારસી અગ્રારીના હાલના પંથકી સાહેબ) એરવદ્દ ફરેમશેજ ફરેજ મીરજાના સતત આગ્રહથી “શ્રીજી ઇશનશાહનો પવાડો” પાંચ છ કલાકમાં લખ્યો, અને મારા જીવનમાં થયેલા અનેક ચમત્કારો જેવો એક વધુ ચમત્કાર તે રાતે રાજેતાની બંદગી કરી રહ્યા પછી બન્યો અને મારી નજર સામે શ્રીજી ઇશનશાહ જ તેમના ધગધગતા સ્વરૂપમાં થોડી પણ ઝળહળી રહ્યા! મેં નમન કીધું. ત્યાર પછી મારા જીવને પલટો ખાધો અને મારું તમામ ધ્યાન આપણા જરથોસ્તી ધર્મના વિષયમાં સંશોધન કરવા માટે જ ઉત્સુક બન્યું. બે માસ પછી ઇ. સ. ૧૯૪૩ ના જાન્યુઆરી માસમાં મારા મિત્ર ડૉ. એરવ તારાપોરવાળા એમના કલકત્તા નિવાસ દરમિયાન પ્રગટ કીધેલા “અહુનવધતિ ગાથા”ના પહેલા ચાર હા. ના અંગ્રેજી તરજુમાના ખાંધેલા ફરમા મને આપી ગયા અને તેનો અનુવાદ શુજરાતી કવિતામાં કરવા તેમણે મને આગ્રહ કીધો. એ માટેનો ઉલ્લેખ મેં આ ગ્રંથના ૧૭૧ મે પાને છપાવેલી “ટિપ્પણની પ્રસ્તાવના” માં કીધેલા છે તે વાંચવો. મેં કહ્યું કે મને સાહેબ તરફથી પ્રેરણા મળી હતી, અને મારે અવેસ્તા લિપિ શીખી લઈને પણ “ગાથા”ની ભાષા બરાબર સમજીને તેનો તરજુમા મારે જ કરવો. એમને શંકા ગઈ હશે કે મારા જેવો વૃદ્ધ અને ખાટલે પડેલો માણસ હવે નવી લિપિ ને નવી ભાષા તે શું શીખવાનો હોતો! પણ પ્રભુનું નિર્માણ કોણ અટકાવી શકે? કવિતાના કેટલાક અધૂરા રહેલા મારા મોટા ગ્રંથોને બાબુએ રાખીને મારું “નિર્માણ” મને ખીજી દિશામાં લઈ ગયું!

લાઇ નવરોજ મીનાચહેરહોમજી તો થોડાક વખત રોજ કલાક બે કલાક મારી પાસે આવતા અને મને અવેસ્તાના વ્યાકરણ ગ્રંથો, તેમજ “ગાથા”ને લગતાં કેટલાંક પુસ્તકો પણ તેમણે મને આપ્યાં. મેં તો પૂર્ણ હૌશથી એ કાર્ય સળી લેવાનું, અને રોજ મને કાંઈ કાંઈ નવો પ્રકાશ મળતો જ ગયો. કાંગાજીના અવેસ્તા કોશમાંથી બે ત્રણ દિનમાં અવેસ્તા લિપિ લખવા-વાંચવા હું શીખી ગયો અને પછી ગેલ્ડનરના મોટા અવેસ્તા પોથામાંથી મેં તો “ગાથા” વાંચવા માંડી! થોડા જ વખતમાં કોઈક અગમ્ય કારણે લાઇ મીનાચહેરહોમજી આવતા બંધ થઈ ગયા, અને પછી તો કેટલાંક વખત પછી તેઓ નાશક નગરે ત્યાંની “ગોર્ડેંગ સ્કૂલ”માં શિક્ષક તરીકે ગયા. હું તો અભ્યાસ કરતો ગયો તેમ તેમ કેટલાંક નવાં પુસ્તકો પણ મેળવતો ગયો. મારી રૂંક સ્થિતિને લીધે બધાં પુસ્તકો તો હું ખરીદી શકતો નહોતો, પણ ખુદ જ જ્યાં એક કાર્ય કરાવવા ઇચ્છે ત્યાં કોઈ કાર્ય અટકી પડતું નથી. અનેક લલા કોમીબંધુઓએ મને બેઠતાં એવાં

પુસ્તકો વાંચવા આપ્યાં કે ખરીદી આપ્યાં, અને મારો અભ્યાસ ને તે સાથે “ગાથા”નો શબ્દેશબ્દનો તરજુમો વગેરે આગળ ચાલતાં ગયાં. ખુદાની મહેરબી ને પેગમ્બર સાહેબ તરફથી વારંવાર મળતી પ્રેરણાથી આ મોટું કામ મેં ત્રણ વર્ષમાં પૂરું કરીધું, અને હવે તે મારા કોમીખંડુઓ તેમજ અભ્યાસીઓ આગળ મૂકીને હું કૃતાર્થ થાઉં છું.

“ગાથા”ને લગતું આ કાર્ય જ્યારે મેં લગભગ પૂરું કર્યું હતું ત્યારે મારા લલા મિત્ર ડૉ. મીતુ ખીલપુડીવાળા મારા દાંતના સંબંધમાં આવ્યા કરતા હતા, તેમણે મને “ગાથા”નો પોથો લખતાં બેઠને પૂછ્યું કે એ શું નવું કામ હું કરી રહ્યો હતો. મેં એમને કહ્યું કે મેં “ગાથા”ને લગતું ઘણું સંશોધન કરીધું હતું અને “ગાથા”નો તરજુમો ગુજરાતીમાં અને અંગ્રેજીમાં કરીધો હતો વગેરે. તેમણે એ સાંભળીને મને પૂછ્યું કે “તમે તો કવિ છો અને આ વળી શાસ્ત્રનું કામ તમે ક્યાંથી ને શા માટે ઉપાડ્યું અને તમે ક્યાં ને કોની પાસે અવેસ્તા લાધાને! અભ્યાસ કરીધો?” મેં કહ્યું કે સંશોધનનું કામ તો હું મૂળથી કરતો આવ્યો છું, અને અવેસ્તા લાધાને અભ્યાસ તો મેં પોતે જ કરી લીધો છે, કેમકે ગાથા-અવેસ્તાની ભાષા તે તો વૈદિક ભાષા જ છે, અને તે તો હું ઊગતી જુવાનીમાં જ શીખ્યો હતો. તેમણે મને પાછું પૂછ્યું કે “તમે આ કામ આપણા કોઈ પણ અવેસ્તાના નાણીતા અભ્યાસીને બતાવ્યું છે?” મેં કહ્યું કે મેં એ હજી એવા કોઈ અભ્યાસીને બતાવ્યું નહોતું, કેમકે મારું કામ તદ્દન જુદા પાયા પર ને જુદી જ પદ્ધતિ પર કરાયેલું હતું. એ પછી તેમણે મને કહ્યું કે તેઓ એ માટે દસ્તરજ કેપુશરો માહિયાર કુતાર સાહેબને કહીને તેમને મારી પાસે લઈ આવે તો મારે કાંઈ વાંધો તો નહોતો ને? મેં તો ખુશી સાથે હા પાડી. એ પછી થોડાક દિન રહીને એક દિને ડૉ. ખીલપુડીવાળા દસ્તરજ કેપુશરો કુતાર સાહેબને મારી આગળ લઈ આવ્યા અને તેમને મારા નવા ગ્રંથનો પોથો બતાવવા મને કહ્યું, અને પછી અમોને એ વિષય પરની વાતચીત કરતા કરીને ડૉક્ટરે રજા લીધી. દસ્તરજ કુતારે બે કલાક સુધી બેસી બધું બેઠું ને મારાં નવાં સંશોધનને લગતી બધી ખબર મારી પાસેથી મેળવી. એ બધું બેઠા-બેઠા પછી તેઓ સાહેબે મને સૂચના કરીધી કે આપણા ધર્મસાહિત્યમાં પારંગત ગણાતા દાદર અથોરનાન મદ્રેસાના પ્રિન્સીપાલ એસ્વદ એદલજી ફરામજી માદન સાહેબ જે મારા એ કામને બધી રીતે કરીને પસાર કરે તો જ મારે એ ગ્રંથ પ્રગટ કરવો. મેં એ સૂચનાનો સ્વીકાર કરીધો, એટલે દસ્તરજ કુતારે માદન સાહેબને મારા કાર્યને લગતી વિગતો કહીને તેમને મારી પાસે આવવા સમજાવ્યા, અને પછી એસ્વદ એદલજી માદન સાહેબ તા. ૪ થી જુલાઈ ૧૯૪૫ ને દિનની એક ધન્ય સાંજે મારે ત્યાં તેમના શિષ્ય ભાઈ રૂસ્તમ નોશીરવાન પંચકીને લઈને પધાર્યા. પહેલે દિને મારાં આ સંશોધનને લગતી અમે સામાન્ય વાત કરીધી અને “ગાથા”ને લગતા મૂળ સ્રોત મેં તેમને કેટલીક શકાદતો સાથે સમજાવ્યા, એટલે એમણે મારું તમામ કામ પોતે અંધ હોવાને લીધે મારે મોંઠે સાંભળી જવાની મરજી બતાવી. આપણું જરથોસ્તી ધર્મને લગતું તમામ લખાતર તેમને મોંઠે હતું અને જરથોસ્તી ધર્મને લગતા અનેક વિષયોનું સાહિત્ય તેઓ બહુ સારી રીતે જાણતા હતા. મારે પણ એવા જ વિદ્વાનની જરૂર હતી, એટલે મેં એ માગણી માન્ય રાખી. એ પછી તો એમને મારા કામમાં ઘણો રસ પડ્યો, કેમકે મારા સંશોધનમાં મેં પગલે પગલે અનેક શકાદતો આપી હતી. તેઓ અઠવાડીયાના ચાર-પાંચ દહાડા નિયમિત રીતે સાંજે બે કલાક મારી

પાસે આવતા, અને એમ ઠોઢ વર્ષ સુધી અમારો સંબંધ ચાલુ રહ્યો. પ્રત્યેક શબ્દ માટે, તેના વ્યાકરણ માટે, તેના વિવરણ માટે, અને પ્રત્યેક શ્લોકના ખરા અર્થ માટે અમારી વચ્ચે ખૂબ નિખાલસપણે વાદવિવાદ ચાલતો. ઘણે ઠેકાણે મને એમની તીવ્ર સ્મરણશક્તિની તેમજ એમના સચોટ અભ્યાસની મદદ મળી છે. મારો આખો ગ્રંથ તેમાંના અનેક નિબંધો સાથેના એમણે છેવટ સુધી મારી પાસે વંચાવ્યો અને પોતે સાંભળ્યો, અને એઓ એવા સુદ્ધા ગૃહસ્થ હતા કે એમની ધર્મી બુદ્ધિ માન્યતાઓનું એ ગ્રંથમાં ખંડન થયેલું જોયેલું હોવા છતાં એમણે મારાં સંશોધનને પોતાની પૂરી સંમતિથી માન્ય રાખ્યું. ખરા વિદ્વાનને અને વિજ્ઞાનીને તો સત્યની સાથે જ કામ છે, એટલે એમની અવેસ્તા સાહિત્યની ઊંડી વિદ્વત્તા છતાં એમણે વિવેકબુદ્ધિને તથા નમ્રતાને સદા સતેજ રાખી હતી. “ગાથા” ના શ્લોકને મેં જે રીતે ગુજરાતી કવિતામાં ઉતાર્યા હતા તે માટે તો તેમને ઘણા જ આનંદ આવતો હતો, અને એમના ગુજરવાની (તા. ૨૯-૧-૧૯૪૭) થોડા જ દિવસો પૂર્વે એ ગુજરાતી કવિતા એમણે મારે મોઢે પાછી-આખી વંચાવી હતી !

જ્યારે માદન સાહેબની ખાતરી થઈ કે “ગાથા”ને લગતું મારું સંશોધન સ્વીકારવા જેવું હતું ત્યારે તેમણે મને ઉપરાઉપરી આગ્રહ કર્યા જ કીધો કે મારે અવેસ્તાની યસ્નો અને યસ્તોને લગતું સંશોધન પણ કરવું. એ કામ પણ મેં આગસ્ટ ૧૯૪૬ થી શરૂ કરીધું હતું અને થોડાક માસમાં એ સંશોધનના પરિણામ રૂપે “તીર યસ્ત” પરનો મારો લાંબો લેખ મેં નવેમ્બર ૧૯૪૬ માં લખીને એમને વાંચી સંભળાવ્યો અને તે પછી ડીસેમ્બર ૧૯૪૬ થી માર્ચ ૧૯૪૭ સુધી તે કટકે કટકે પ્રગટ થયો હતો. એ પછી આજ સુધીમાં મેં અવેસ્તાને લગતું પણ ઘણું સંશોધન કરીધું છે, અને તેનું ફળ પણ હું એ મારી હૈયાતી લંગાચે તો મારી કેમ આગળ મૂકીશ.

મહૂમ માદન સાહેબ જેવા વિદ્વાનની કદર આપણી કેમ ખૂબી નથી, તે દિલગીરીની વાત છે. તેમના વિદ્વત્તાપૂર્ણ પુષ્કળ લેખો પુસ્તકાકારે પ્રગટ થાય તો તેમાંથી પારસી કેમને ઘણું માર્ગદર્શન મળી શક્યે. આ વિષયમાં મહૂમ માદન સાહેબની વરસીને ટાંકણે (તા. ૨૯-૧-૧૯૪૮) મળેલી બહેર સભામાં મેં એક નાનો લેખ લખીને ત્યાં મોકલ્યો હતો તે ત્યાં વચાચો હતો, અને એ લેખ બાળીતા “હુમત” ત્રિમાસિકના માર્ચ ૧૯૪૮ ના અંકમાં પ્રગટ થયેલો છે, તે વાંચી જવા હું વાંચકને વિનંતિ કરું છું. મારા આ ગાથાગ્રંથના કામમાં મને અનુમોદન આપીને, તેમજ જરૂરોક્તી ધર્મને લગતી એમની અનેકવિધ વિદ્વત્તાનો લાભ આપીને મને એ ફક છતાં મહાન આત્માએ જે રીતે ચાહ્યો છે, તે માટે અહીં મારી ભાવભરી અંજલિ આપીને હું કૃતાર્થ થાઉં છું.

હવે, આ ગ્રંથના સર્પંધમાં કેટલોકે ખુલાસો કરવાનું તેમજ તે વાંચવા માટેનાં કેટલાંક સૂચનો કરવાનું હું ઘટિત ધારું છું :

૧. પ્રથમ આ પ્રસ્તાવના પાછળ અને “અહુનવર્ષતિ ગાથા”ના પાઠ સાથે અંગ્રેજીમાં ને ગુજરાતીમાં તરબુમ આપ્યા છે, તેમજ ગાથાના મંત્રોને વૈદિક ભાષામાં તેના સ્વરભારો સાથે ઉતાર્યા છે, તેની અગાઉ ગાથા ભાષાની વર્ણમાળા વગેરે માટે જે નાના છ લેખો છે, તે બરાબર વાંચવાની ને સમજવાની હું વાંચકને સૂચના કરું છું. અવેસ્તા લિપિમાંના પાઠમાંના અક્ષરોનાં ગુજરાતીમાં

તેમજ અંગ્રેજીમાં વર્ણમાળાનાં જે નવાં રૂપો છે, તે પ્રથમ ખરાબર સમજી લેવાં, તેમજ “ગાથા”ના પાઠને વૈદિક ભાષામાં—તેની કવિતામાં જ—મેં દરેક પાને ઉતારેલા છે, તે “ગાથા”ની મૂળ લખવાની રીત પ્રમાણે છે તે પણ એ લેખોમાંથી જાણી લેવી. “ગાથા”ના માંથનો શુદ્ધ પાઠ ઉચ્ચારવા માટે શુભશતીમાં તેમજ અંગ્રેજીમાં ઉતારેલા પાઠ માટે જે ખાસ વર્ણચિહ્નો યોજેલાં છે તેની ખરાબર સમજ એ રીતે મળી શકશે. આપણે હાલમાં ગાથા અવેસ્તાની ભાષા જે વાંચીએ તે જોલીએ છીએ તે ઉચ્ચારની ભાષા છે, પણ મૂળ ખરી જે લખવાની ભાષા છે તેમાં સ્વરભારો છે તે તો તે પાઠનું વૈદિક ભાષામાં જે પરિવર્તન મેં કરી ખતાવ્યું છે, તે જ હતી. મારા સંશોધનનો મુખ્ય પાયો એ જ છે.

(૨) એ પછી અભ્યાસીએ આ ગ્રંથના પાછલા ભાગમાં ૫૮૬ મે પાને શરૂ થતો “અહુનવધતિ ગાથા”ની પદ્યરચના અને તેના સ્વરભારો તથા ગાથા-ભાષાની વિશિષ્ટતા” એ લેખ ખડું ધ્યાનપૂર્વક વાંચવો. જે મુખ્ય વાત પારસીઓના તેમજ હિંદુભાઈઓના પૂર્વજો આર હબ્બર વર્ષ ઉપર થયાં ભૂલી ગયા હતા તે એમાં સેંકડો દુષ્ટાંતોથી ખતાવવામાં આવેલી છે. વૈદિક ભાષા તેના બધા સ્વરભાર સાથે હાલમાં જેમ ઋગ્વેદાદિ ગ્રંથોમાં છપાયેલી મળે છે, તેમાં જે સ્વરભારોનાં ચિહ્નો મુકાયેલાં છે, તે સ્વરભારો કેમ ઉચ્ચારતા હતા તે હિંદુ શાસ્ત્રીઓ પલ્લુ હબ્બરો વર્ષથી ભૂલી ગયેલા હતા, અને તે જ સ્વરભારો ઉમેરાઈને ગાથા-અવેસ્તાની ભાષા જેમ પરાપૂર્વથી જોલાતી આવી છે, તેમ મૂળાક્ષરોમાં કેટલાંક નવાં ચિહ્નો ઉમેરીને જરથોસ્તીઓએ તે સ્વરભારોના ઉચ્ચાર જાળવી રાખેલા છે, તે એ લેખમાં ખતાવવામાં આવ્યું છે. આ સંશોધન મારું પોતાનું છે, અને એ સ્વરભારોના નિયમો વૈદિક અને ગાથા ભાષાઓમાંથી મેં તારવી કાઢીને એ લેખમાં આપેલા છે. આ શોધથી ગાથા-અવેસ્તાની અને વૈદિક ભાષાની એકતા સિદ્ધ થાય છે. જરથોસ્તી તેમજ હિંદુ ધર્મશાસ્ત્રોના અભ્યાસીઓ માટે અભ્યાસનો આ નવો વિષય ખડું રસિક છે.

(૩) ઉપલા બે લેખો વાંચ્યા પછી આ ગ્રંથના પાછલા ભાગમાં આપેલા (૩) “ગાથામાં માંથવાણીનું મૂળ,” (૪) “ગાથા”માં અયોધની વ્યાખ્યા, (૫) અથો જરથુસ્ત્ર પેગમ્બરની ગાથાઓમાં જ્યોતિષનો પાયો અને “ગાથા”ની ધાર્મિક ફિલસૂફી”વાળા લેખો ખડું ધ્યાનથી વાંચવા અને તેમાં જે સેંકડો શબ્દાહતો આપેલી છે તેની ખાતરી કરવી. આ લેખોથી જરથોસ્તી ધર્મનો ખરા મર્મ પામી શકાય છે, અને “ગાથા” ખરાબર સમજવા માટે જ્યોતિષ જાણવાની કેટલી અગત્ય છે, તે એ પરથી ખાતરી થશે. જેમ ગાથા-અવેસ્તામાં જ્યોતિષ છે, તેમ ઋગ્વેદમાં પણ જ્યોતિષ જ છે, અને આ જ્યોતિષની જ કુચીથી વેદોને પણ ઉકેલવા જોઈએ, એવું હવે ઘણા હિંદુ વિદ્વાનોને પણ લાગતું જાય છે. સને ૧૯૪૮ ના નવેમ્બરમાં દરલંગા ખાતે મળેલી “આરિયેન કોન્ફરન્સ”માં એક હિંદુ પંડિતે એ જ વિષય પર એક લેખ વાંચ્યો હતો, તે મેં હમણાં જ જાણ્યું છે. આપણાં પ્રાચ્ય (Eastern) ધર્મશાસ્ત્રોનું સંશોધન તેના પૂરા પ્રકાશમાં યુરોપીય વિદ્વાનોથી થઈ શકવાનું નથી. એ માટે તો આપણા જ વિદ્વાનોએ બધા જાના પૂર્વગ્રહો છોડી દઈને “સત્ય” શું છે, તે અનેક પ્રયત્ને શોધી કાઢીને જગતની આગળ મૂકવું જોઈએ. આપણા ધર્મોનાં બીજ આપણા જ લોહીમાં છે, અને “સત્ય”ને તથા “અયોધ”ને જાળવીને આપણા જ વિદ્વાનો ખંતથી મંડશે તો તેમને પ્રભુ તરફથી

ખરી પ્રેરણા જરૂર મળશે. ગમે તેટલી વિદ્વત્તા છતાં પ્રતિભા (genius) અને પ્રેરણા વગર સત્યનું હાર્દ મેળવી શકાતું નથી.

(૪) ઉપલા ત્રણ લેખો ઉપરાંત “અયો જરથુસ્ત્ર પેગમ્બર સાહેબને જન્મકાળ અને ગાથાભાષાની અતિ પ્રાચીનતા” એ લેખ વાંચવો. અયો જરથુસ્ત્રને જન્મકાળ ઇસુ ખ્રિસ્તના જન્મ પૂર્વે પાંચસેથી હજાર વર્ષની જે યોદ્ધા માન્યતા અર્વાચીન યુરોપીય વિદ્વાનો તથા તેમની પૂઠે જના પ્રમુખ અભ્યાસીઓ પણ સખી રહ્યા છે, તે કેટલી ભૂલભરેલી છે, તે એ લેખમાંનાં ગણિતજ્ઞોતિષ-astronomy થી આપેલી ખાતરી સ્પષ્ટ કરશે. વળી ‘ગાથાભાષા તે ઋગ્વેદ પછીની નહીં પણ પૂર્વેની છે, તે પણ ખુદ વેદોના કોશકારોની નોંધો ઉપરથી સાબિત થીંધું છે.

(૫) ગાથાઓમાં જે શબ્દો વપરાયેલા છે તેમાંના લગભગ બારસે શબ્દો ઋગ્વેદમાં તેમજ બીજાં વેદોમાં ક્યાં ક્યાં મળી આવે છે, તેના પણ કોઈ કોશ મેં આ ગ્રંથને છેડે આપ્યો છે, તે અભ્યાસીઓને ઘણો ઉપયોગી થઈ પડશે.

(૬) આ બધું જોઈ ગયા પછી અને જરથોસ્તી ધર્મના પાયાની વાતો સ્પષ્ટતાથી જાણ્યા પછી “અહુનવધતિ ગાથા”ના અંગ્રેજીમાં અને ગુજરાતીમાં આપેલા તરજુમાઓ વાંચવા, તેમજ દરેક માંથ્રના શબ્દો શબ્દને લગતી જે ટીકા મેં આપી છે, તે ધ્યાનથી વાંચવી. ગાથાના શબ્દોના કેટલા બધા કેવળ યોદ્ધા અર્થો આજ મુધી ચાલતા આવ્યા છે, તે એમાંથી જણાશે. દરેક માંથ્રમાં પેગમ્બર સાહેબ શું કહે છે, તે ખુલાસાથી સમજાવ્યું છે, તેમજ આગલા પાછલા માંથ્રો-વચ્ચેના વિચારોની કડી પણ તેમાં બતાવી છે. વળી જ્યોતિષની કુંચીથી બહુ માંથ્રોના ખરા અર્થ સમજાવ્યા છે. પ્રત્યેક શબ્દ પ્રથમ અવેસ્તા પરથી ઉતારેલી ગુજરાતી લિપિમાં આપેલો છે, તે જ પાછો રોમન લિપિમાં પણ આપેલો છે, તે પછી તેનો વૈદિક સમશબ્દ મૂક્યો છે, પછી તે શબ્દના અર્થો અંગ્રેજીમાં તેમજ ગુજરાતીમાં આપેલા છે. પછી વિલક્ષિત ને વ્યાકરણ આપેલાં છે, ને જ્યાં ઘટિત લાગ્યું ત્યાં જોડસનના અવેસ્તા વ્યાકરણની તથા મેકડોનેલના વૈદિક વ્યાકરણની શહાદત આપી છે. કેટલાક શબ્દોના નવા ધાતુ બતાવેલા છે, તેમજ કેટલાક શબ્દોનો ઇતિહાસ પણ આપેલો છે. વાંચકને બધી રીતે સમજ આપવાના પ્રયત્નો મેં કર્યા છે, જેથી કશી શંકા રહે નહીં. અયો જરથુસ્ત્ર પેગમ્બર સાહેબને પેગમ્બ, તેમની ફિલસૂફી, તેમની અયોધ પાળવાની ધગશ, અને માણસનું જીવન સફળ કરવા તે સાહેબે જે ટૂંકું પણ ઘણું જ કાર્યસાધક માર્ગદર્શન આપ્યું છે, તે બધું તે સાહેબની “અહુનવધતિ ગાથામાં” સમાઈ જાય છે.

(૭) આ ઉપરાંત આખી “અહુનવધતિ ગાથા”ને મેં ગુજરાતી કવિતાના સરળ ને ગાદી શકાય તેવા “સવૈયા છંદ”માં લીટી દર લીટી ગુજરાતી ભાષામાં ઉતારી છે. એ રચના કદાચ યા કેદાર સગમાં અને લાવણી તાલમાં બહુ સારી રીતે ગાઈ શકાય છે. મારા મહૂમ મિત્ર એસ્વદ એદલજી માદન સાહેબને તો આ કવિતામાં કીધેલા અનુવાદ જ બહુ ગમતો હતો, અને પોતે “ગાથા”નો પ્રત્યેક શ્લોક મનમાં બોલતા જતા ને પછી તેનો આ ગુજરાતી કવિતામાં કીધેલા અનુવાદ મારે મોંઢેથી સાંભળીને ઘણો આનંદ દર્શાવતા જતા. ઉપલા ગુજરાતી કવિતામાં કીધેલા અનુવાદમાં છંદ, માત્રા, તાલ વગેરેના બંધારણને લીધે ઘણાં શબ્દો સંસ્કૃત મૂળના વાપરવા પડ્યા છે, પણ

તેવા શબ્દોની સરળ ભાષામાં સમજણ મેં દરેક પાના પર નીચે નોંધ રૂપે આપી છે, એટલે એ કવિતા સમજવા માટે પણ શુજ્ઞતાનું ઝાઝું જ્ઞાન ન ધરાવનાર પારસીઓને અનુકૂળ થઈ પડશે.

બીજી રીતે આ મોટો ગ્રંથ અભ્યાસીને તેમજ વાંચકને જરૂરથી ગાથા ધર્મ પૂરેપૂરે સમજવામાં સરળતા થાય, તેવા કરવાની બીજી કાળજી મેં રાખી છે. એ મારી હુઆતી લંબાશે અને મારી તળિયત થોડીક પણ ચારી આપશે અને એ મારા નિર્વાહને માટે અને કાંઈક પણ નિશ્ચિત મળશે, તો બીજી ચાર ગાથાઓના તરત્તુમા પણ હું એવી જ રીતે કરવાની આશા રાખુ છું. એ ઉપરાંત અવેસ્તાની યશ્તો ને યસ્નોના સંબંધમાં પણ મેં સંશોધન કીધું છે, તે માટેના લેખો પણ હવે પછી તૈયાર કરવાને હું બનતું કરીશ. એમાંનો એક અગત્યનો લેખ “તીર યશ્ત” ઉપર મેં પ્રગટ કીધેલા છે, તે માટેના ઉદ્દેશ હું આ પ્રસ્તાવનામાં જ ઉપર કરી ગયો છું.

હું ઇચ્છું છું કે આ ગ્રંથ માટેની એક સૂચિ-index-હું તૈયાર કરી શક્યો હોત, પણ એ માટે મને કશો અવકાશ મળ્યો નહીં, કે કોઈ અભ્યાસી યુવાન મિત્રે પણ એ કાર્ય કરવાનું સ્વીકાર્યું નહીં. હમણાં જ એક ઉત્સાહી ભાઈએ એવી સૂચિ તૈયાર કરી આપવા સ્વીકાર્યું છે, અને તે બની શકે તો બુદ્ધી છપાવીને થોડાક માસમાં આ ગ્રંથ ખરીદ કરનારાઓને જૂજ કિંમતમાં પૂરી પાડવાની હું ઉમેદ રાખુ છું. એવી સૂચિ હું આ ગ્રંથમાં આપી શક્યો નથી તેથી હું વાંચકની માફી આહુ છું.

મને અંગ્રેજી યુનિવર્સિટીઓની કોઈ ઉપાધિઓ-degrees, બી. એ; એમ. એ., પી-એચ. ડી. વગેરે-મળી નથી, તેથી એવી ઉપાધિઓ મેળવેલા કેટલાક પારસી પંડિતોએ મને બહેરમાં “અભણ” વગેરે વિશેષણોથી આ ગ્રંથ પ્રગટ કરવાના પ્રયત્ન વેળાએ એક બે વર્ષ પર નવાજ્યો હતા, તેમાં એ મહા વિદ્વાન સાહેબોની ખાનદાની જ હતી. પણ આ “અભણ” ને નમ્ર એકમાર્ગી કવિ અને લેખકનાં સાત સાત પુસ્તકો મુંબઈ યુનિવર્સિટીના બી. એ. અને એમ. એ. ના પાઠ્યક્રમ (course) માં લગભગ ચરચીસ વર્ષોથી મુકાયેલાં છે, અને એ જ યુનિવર્સિટી તરફથી મુંબઈમાં ગયા સને ૧૯૩૬ માં મેં મારા સંશોધનના પરિણામ રૂપે પાંચ અભ્યાસપૂર્ણ આખ્યાનો આપ્યાં હતાં, જેનું પુસ્તક હજી સુધી યુનીવર્સિટીના પાઠ્યક્રમમાં ચાલુ રહેલું છે. વળી ગયા સને ૧૯૩૧ ના નવેમ્બર માસમાં મુંબઈમાં, કરાંચીમાં, મદ્રાસમાં અને શુજરાત-મહાશુજરાતના અઢાર શહેરોમાં એ જ “અભણ” કવિનો કનકોત્સવ-Golden Jubilee-ઉજવાયો હતો. અને શુજરાત-મહાશુજરાતના બાણીતા ૮૦ વિદ્વાન હિંદુ, પારસી ને મુસ્લિમ લેખકો અને કવિઓનાં લેખો અને કાવ્યોથી વિભૂષિત “અભિનંદન ગ્રંથો-Memorial Volumes-વગેરે પ્રગટ થયા હતા, તેનાથી એ મહાવિદ્વાન પારસી પંડિતો શું બેખબર હતા? આપણા પારસી અભ્યાસીઓમાં યુરોપ-અમેરિકાની ઉપાધિઓ મેળવે તો જ તેઓ વિદ્વાન ગણાય એવો ખોટો ભ્રમ પેસી ગયો છે. મારા પેગંબર સાહેબ કે ઇશન-હિંદુસ્તાનના, અહીં અંગ્રેજો આવ્યા તે અગાઉના, પારસી ને હિંદી પંડિતો શું એવી યુનિવર્સિટીની ઉપાધિવાળા હતા? શું બહેસ્તનશીન ખુરશેદજી કામાજી, કેખુશરો કાળદાજી, બહેરામજી મલગારી કે શહેરીયારજી ભણ્યા બી. એ. ને એમ. એ. થયેલા હતા? શું એકરૂપી અર-

અને સ્વીન્ડનાથ ટાગોર બી. એ. ને એમ. એ. થયેલા હતા ? વિદ્યા તો જે મેળવે ને પચાવી શકે તેની છે, અને કોઈ પણ મહાલેખક કે મહાકવિ કે ઋષિ પેગમ્બર પોતાની આત્મપ્રતિભા—Genius—અને પ્રભુ તરફની પ્રેરણા યા બસારત વગર નિપજતો જ નથી. યુનિવર્સિટીઓની ઉપાધિઓ તો શું વિલાયતમાં કે શું હિંદુસ્તાનમાં મીઠાઈઓ ખવડાવીને પણ મેળવી શકાય છે, તે તો બધા બંધે છે જ ! બાકી કોઈની વિદ્વત્તા આવી ઉપાધિઓથી કાંઈ સિદ્ધ થઈ જતી નથી. ખરા વિદ્યાસંપાદન માટે તેમજ સત્યનો મર્મ મેળવવા માટે તો જીવનભરનાં અભ્યાસ અને સમપેચની જરૂર છે.

આ ગ્રંથ હું લખતો હતો ત્યારે મને પારસી ભાષાઓ અને બહેનો તરફથી સુછાતું હતું કે મારી શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષામાં લખાયેલા ગ્રંથનો લાલ પારસીઓના ૬૦૦ ટકા વાંચકો લઈ શકશે નહીં, માટે મારે “પારસી ગુજરાતી”માં લખવું ! અને મને એવું કહેનારાં તો પેલાં અંગ્રેજ “લહેલાં ગણેલાં” હતાં ! હું આ વિષય પર અનેક વેળા લખી ગયો છું કે “પારસી ગુજરાતી” તે કોઈ ભાષા નથી પણ અલગ માણસોની “ભાષી” છે. મારે આ ગ્રંથ શાસ્ત્રીય છે, પેગમ્બર સાહેબના ઊંડા જ્ઞાનની, તેમની આધ્યાત્મિક સમૃદ્ધિની તથા તેમની દિવ્યવાણીની પિછાન કરાવનારો છે, એમાં ઊંચી વૈદિક ભાષા વપરાયેલી છે, એમાં પારિભાષિક શબ્દો ને સંકેતો—technical terms—છે, ગાથાવાણી પવિત્ર અને શુદ્ધ છે,—એ બધું શું મારે અશુદ્ધ “પારસી ગુજરાતી”માં લખવું ને સમજાવવું ? વળી ગમે તેવી સરળ ભાષા છતાં જે વિચારોમા ઊંડાણ હોય તો તે ગ્રહણ કરવાની શક્તિ જ જેમનામાં નથી, તેમને તે કેમ સમજાવવાનું ?—એમ છતાં હું ખાતરી આપું છું કે આ ગ્રંથમાંની ગુજરાતી ભાષા બની શકે તેટલી સરળ રાખવા મેં પ્રયત્ન કરીધો છે, તેમજ જ્યાં પારસીઓને અપરિચિત પણ અર્થયુક્ત એવો ગુજરાતી શબ્દ મને વાપરવો પડ્યો છે, ત્યાં પાસે તેનો અંગ્રેજી પર્વાય પણ મેં આપ્યો છે, એટલે વાંચકની મતલબ સમજવા માટે મારા “લહેલાં ગણેલાં” પારસીઓને ઝાઝી તકલીફ પડે તેમ નથી. વળી બધું વિસ્તારથી સમજાવેલું છે, એટલે તે સમજવાનું મુશ્કેલ નથી.

હવે આ ગ્રંથના સંબંધમાં મને જે જે સમજાવના તરફથી મદદ મળી છે, તેની નોંધ અહીં રાખ્યા વિના મારી ફરજ પૂરી થતી નથી. ગાથા અવેસ્તાને લગતા ગ્રંથો મને વાંચવા માટે ધીરવા યા મેળવી આપવા યા લેટ આપવા માટે ભાઈશ્રી નવરોજ દીનશાહજી મીનોચેહેરહોમજી, લલા ડૉ. સોહરાબ અ. એ. હકીમ, તથા ભાઈશ્રી બેજન નો. દેસાઈજી વગેરે નેક ભાઈઓનો હું બહેરમાં આભાર માનું છું. એમાં કેટલાક બૂના અને હાલમાં નહીં મળી શકતા અવેસ્તા, અંગ્રેજી અને ગુજરાતી ગ્રંથો પણ હતા. વૈદિક, હિંદી, ગુજરાતીના પણ કેટલાક ગ્રંથો મને વિલેપારલેવાળી “લિંગર્ટી લોજ લાઇબ્રેરી”ના માલિક ને મારા લલા મિત્ર શ્રી દશ-રથલાલ બેશી તરફથી મળ્યા હતા, તે માટે પણ હું તેમનો ઘણો આભારી છું. એ વૃદ્ધ વિદ્વાન અભ્યાસીની વિદ્યા પ્રચાર કરવાની ધગય આર છે, અને એમના જેવા ખાનગી ગ્રંથપાલક દુનિયામાં મળવા દુર્લભ છે.

એ ઉપરાંત આ “ગાથા” સંબંધી કાર્ય હું નિરાંતે ચાલુ રાખી શકું તે માટે છેલ્લા પાંચ વર્ષમાં મને ઘણાં પારસી સજ્જનો અને સન્નારીઓ તરફથી નાની મોટી રકમોની મદદ મળી છે, તેમાં મુખ્યત્વે લલા ડૉ. સોહરાબ અ. એ.

હુકીમનાં સુ. નેક માતાજી બાઈ મનીજેહ, શેઠ નસરવાનજી રતનજી મીસ્ત્રી, શેઠ પીરોજશાહ કુવરજી મીસ્ત્રી, શેઠ એરચશા હોરમજી કરંજીઆ, શેઠ કાવસજી બલભાઈ શેઠ, શેઠ બમનશા રશીદ ઇરાની વગેરે અનેક ઉદાર જરથોસ્તી ભાઈઓનો અને બહેનોનો હું અંતઃકરણથી આભાર માનું છું. લલા ભાઈજી ડૉ. મીનુ ખીલપુડી-વાળાએ પણ સને ૧૯૪૬ માં પોતાની લલામણથી કેટલાંક જરથોસ્તી ભાઈઓ અને બહેનો તરફથી મને મદદ લાવી આપી હતી, તે માટે હું એમને તેમજ તેઓનો ઘણો આભારી રહ્યો છું. ગાથા ગ્રંથના સંગ્રહમાં તે એ ભાઈએ જ્યારથી બણ્યું ત્યારથી ધર્મી ધાર્મિક ધગશ રાખી છે, અને પોતાથી બની શકતું બધું કીધું છે. વળી છેલ્લાં બે વર્ષથી મારી તબીયત ઘણી નબળી ચાલતી હોવાથી ચાલુ ડાક્ટર-દવા વગેરેનો મોટો ખર્ચ થતો હોવાથી તેમાં મદદ થવા મહેરબાન ભાઈજી બલ હીરજી બહેદીનની કારસાજીથી શ્રી પારસી પંચાયતનાં ફંડોના ટ્રસ્ટીઓ તરફથી એક વર્ષથી મને નાની મદદ મળતી કીધી છે, તેથી એ મહેરબાન ભાઈનો તેમજ કદરવાન ટ્રસ્ટી સાહેબોનો હું આભાર માનું છું. એ ઉપરાંત આ મોટા ગ્રંથના કેટલાક હસ્તલેખોની છાપખાના માટેની નકલ ભાઈ જેજન નો. દેસાઈ દ્વારા કરાવી આપવા માટે હું લલા શેઠ જેહંગીરજી હોરમજી કામાનો પણ આભાર માનું છું. એ મારા જીવાન ને ગ્રંથજન મિત્ર ભાઈ જેજન દેસાઈ અવેસ્તામાં અને ગુજરાતી ભાષામાં એમ. એ. થયેલા છે, અને એમણે મારા આ ગ્રંથમાં ત્રણ વર્ષથી ઘણો રસ લીધો છે ને એને તૈયાર કરવામાં, છાપખાનાનાં પહેલાં પ્રુફો રાત દિન તપાસવામાં તેમજ અનેક રીતે મને ચાલુ સહાય કીધી છે, તે માટે તે મારાં આભાર વચનો સાથે મારા એમને આશીર્વાદ જ છે. એમની સાથે એમના જીવાન મિત્રો ભાઈ હોમી જેખીએ તેમજ ભાઈ આદર તંબોલીએ પણ એમાંના કેટલાક લેખો પાછા ઉતારવા હંમેશાં આનંદ સાથે મને સહાય કીધી છે. એ ઉપરાંત ભાઈ જેજન દેસાઈની લલામણથી જ આપણા નવા ઊગતા કળાકાર ભાઈ એરચ લવંજિયાએ આ ગ્રંથમાંના “સૂર્યમંડળ”ને લગતા બે પલ્લોકો માટેની આકૃતિઓ પણ ધર્મભાવે ચીતરી આપી છે, તે માટે હું આભારી છું. એ બધા ભાઈઓનાં નામ વગરની આ નોંધ અધૂરી જ ગણાય.

આ ગ્રંથ તૈયાર થયા પછી અને મહૂમ માદન સાહેબની કસોટીમાંથી પસાર થયા પછી તેને બહેરાત આપવા મહેરબાન વિદ્વાન દસ્તૂરજી સાહેબ કેપુશરે માહિયાર કુતારે વર્તમાનપત્રમાં લેખ લખ્યા હતા. તે પછી એને છપાવીને પ્રગટ કરવા માટે મોટી રકમની જરૂર હતી એ મેળવવા માટે મારા જીવાન કવિ અને ખીલતા પત્રકાર મિત્ર ભાઈશ્રી મીનુ દેસાઈએ તેમજ “કયસરે હિંદ”ના લલા જીવાન તંત્રી ભાઈશ્રી બલ હીરજીબહેદીને પારસી કેમની બણુ માટે એ પેપરના નિડર લેખક “ધન ધન ધારી” પાસે ત્રણેક માસ સુધી લેખો લખાવીને પારસી શેઠિયાઓને એ મોટી રકમ આપવા માટે ટહેલ નખાવી હતી. મને બે હિંદુ શેઠોએ એ મોટી રકમ આપવાનું જણાવ્યું હતું, પણ મારા પારસી ભાઈઓને એવી રકમ આપણા ધાર્મિક ગ્રંથ માટે એક પારસી શેઠ પાસેથી જ મેળવવાનો આગ્રહ હતો. અંતે ગયા એપ્રિલ ૧૯૪૭ માં “ગુબંધ વર્તમાન”ના તે વેળાના ઉપ-તંત્રી ભાઈશ્રી ફરામ નસરવાનજી બલસારાની ખંતીલી કારસાજીથી દ્વિ-માખણના જાણીતા મોટા વેપારી શેઠ ચેત્તનજી એદલજી પોલસને “ગુબંધ વર્તમાન”ના તે

વેળાના તથા “સાંજ વર્તમાન પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ”ના માલિકોએ તેમને આપેલા અંદાજ પ્રમાણે રૂ. ૧૭,૫૦૦)ની મોટી રકમ તેમને બહારો બહાર પૂરી આપી દીધી, અને ભાઈશ્રી ફરામ બલસારાએ ઉપલા માલિકો તરફથી એ અંથ છાપવાને લગતું લખાણ મારી સાથે કીધું. છાપખાનાએ આ મોટો અંથ ધીમે ધીમે લગલગ બે વરસે પૂરો છાપીને તૈયાર કીધો છે, અને શેઠ પોલસને કીધેલી શસ્ત મુજબ એ અંથની છાપેલી એક હજાર નકલોમાંથી મને આઠસે નકલો આપી છે. આ આઠસે પ્રતોમાંથી સો ઉપર પ્રતો હિન્દુસ્તાનના તથા યુરોપ-અમેરિકાના અવેસ્તાના ને વેદોના અભ્યાસીઓને તેમજ સામયિકોના તંત્રીઓને પણ મારે મોકલવી પડશે. એ ગણતાં આ અંથની પડત કિંમત રૂ. ૨૫-૦-૦ થી વધુ થવા જાય છે, છતાં એ અંથ મારે રૂ. ૨૦-૦-૦ ની કિંમતે જ વેચવો એવી સૂચના ઉપલા શેઠો તરફથી થઈ હતી અને તે પ્રમાણે એની કિંમત મૂળ પડતરથી પણ વીસ ટકા ઓછી રાખી છે. આશા છે કે ધાર્મિક વૃત્તિનાં પારસી ભાઈઓ ને બહેનો તેમ જ શેઠિયાઓ ને બહેર ખાતાઓ એની નકલો પૂરતા પ્રમાણમાં ઉપાડી લઈને મારી સાત વર્ષની અખંડ મહેનતની કાંઈ પણ કઠર કરશે, જે માટે હું આભારી રહીશ.

મારે સ્પષ્ટ રીતે જણાવવું જોઈએ કે મને કોઈ પણ પક્ષ નથી. મારી પાસે બધા વર્ગનાં સજ્જનો આવે છે, તેઓ એ વાત ઠીક ઠીક બાણે છે. મને તો જરૂરથીસ્તી ધર્મમાં જે સ્વતંત્ર દેખાયું, તે જ શુદ્ધ મનથી મેં સૌની આગળ મૂક્યું છે. એમ કરતાં કોઈનાં સ્થાપિત હિતો જોખમાંથી હોય તો તેમાં મારો કસૂર નથી. ધર્મનાં મૂળ અનુષ્ઠાન સાથે ધર્મને લગતાં ક્રિયાકામો બધા જ ધર્મોને વળગેલાં છે, તેને કોઈથી છૂટાં પાડી શકાય તેમ નથી. કમીમાં કમી પાંચ છ હજાર વર્ષથી ગાથા અને અવેસ્તાનાં લખાણો આપણા ધર્મનાં પવિત્ર પુસ્તકો તરીકે જ ગણાતાં આવ્યાં છે, અને તે પછી પંદરસો વર્ષથી કેટલાંક પાણ્ડ લખાણો પણ એ જ ક્રિયાકામમાં વપરાતાં આવ્યાં છે, અને એ સૌ પર જરૂરથીસ્તીઓનું ચક્રીન, દંઠ રહેલું છે. ક્રિયાકામોને નિંદવા જતાં કે કાપી નાખવા જતાં ખુદ ધર્મની જ હુસ્તી રહેશે નહીં, તે સૌ કોઈ ફરંદેશ અભ્યાસીઓ સ્વીકારશે. ક્રિયાકામને લગતી જે ખોટી રૂઢિઓ અને છેતરપિંડીઓ “ધર્મના ધંધા” લેખે પેસી ગયેલી છે, તેને ખુદ આપણા હસ્તરેખાઓએ, પંથકીઓએ ને મોબેદોએ જ સમજદારીથી દૂર કરવામાં મોબેદોનું પોતાનું જ હિત છે. એમ કીધાથી જ આ “ક્રિયાઓ” સામેના “બળવો” નરમ પડશે. દરેક ઊંચા નીચા તળાણના માણસનું ચક્રીન હોય છે, તે તેની સમજ પ્રમાણે રહેવા દેવું જોઈએ, નહીં તો એટલું ચક્રીન પણ તોડી નાખવા જતાં ખુદ ધર્મને જ નુકસાન થશે. પારસીઓની નાની વસ્તીને કરોડોના મેળામાં ભેળાઈને નાખુદ થઈ જતી અટકાવવાનું મુખ્ય સાધન આપણા મોબેદવર્ગની જ ધગશ આજ મુખી રહી છે. ગમે તે સંજોગોમાં અને અનેક પરાજયોના આસર હેઠળ જરૂરથીસ્તીઓની અતિ નાની સંખ્યા પોતાની ઝળકતી હસ્તી આપણા શ્રીજી ઇરાનશાહ પરના અખંડ ચક્રીન પર જ બળવી રહી છે. એ ચક્રીનને તોડીને “મુધારા”ને નામે એ ધર્મપ્રચાર કોમળી બહાર પણ કરવા નીકળશું તો તળાવનું પાણી સમુદ્રના પાણીમાં ભળવા જતાં તળાવની જ હસ્તી રહેશે નહીં તે આપણી વિદ્વાન મુધારક સંસ્થાઓએ વિચારવાનું છે. પાક પરવર સૌને સદ્બુદ્ધિ બક્ષે, અને બધા પક્ષવાદો છોડી દઈને સૌ એક જરૂરથીસ્તી ધર્મની મૂળ મહત્તાને બળવીને વધારે, એ જ મારી અરજ અને દુઆ છે.

આ મોટા ગ્રંથને છાપવા માટેની ઘણી તકલીફો હતી. અવેસ્તા લિપિમાંના ખાસ સ્વરભારને લગતા યોજેલા ઘણા નવા અક્ષરોને શુજશતી તેમજ રોમન લિપિમાં ઉતારવાના હતા. તે માટે નવાં બીજાં ખાસ કરવાનાં હતાં. એ માટે “સાંજ વર્તમાન” છાપખાનાના માલિકોએ તેમજ તેના મેનેજર મી. જમશેદ રૂ. માસ્તરે એ સાહસ ઉઠાવીને પાર પાડ્યું છે. તેમ કરતાં આ ગ્રંથને છાપવાની શરૂઆત કરતાં જ ચારેક માસ નીકળી ગયા, અને ત્યાર પછી આ ગ્રંથ છાપવાનું તદ્દન નવું ને ભારે કામ ધીમે ધીમે જ આગળ વધી શક્યું. ગાથાના પાઠ રોમન, શુજશતી અને દેવનાગરી લિપિઓમાં તેમાંના ખાસ સ્વરભારોનાં ચિહ્ન સાથે ગોઠવવાનું ને છાપવાનું કામ કંઈ સહેલું હતું નહીં. પણ એ બધું એ છાપખાનાના સાહસિક મેનેજરે અને તેમના કમ્પોઝિટરોએ અનેક મુશ્કેલીઓ વચ્ચે અંતે પાર ઉતાર્યું છે, તે માટે મી. ફ્રેડ્રન રૂ. મહેતાને તેમજ મી. જમશેદ રૂ. માસ્તરને અહીં જાહેર મુખારકળાદી આપતાં મને આનંદ થાય છે. આવું મોટું અને તદ્દન નવી જાતનું છાપકામ કરતાં તેમજ માલિકોની બીજી ઉપાધિઓને લીધે વચ્ચે વચ્ચે કામ ઘણું ધીમું થઈ જતું, પણ આપણા ધર્મના વિષયનો આ મોટો ગ્રંથ લગભગ પોણાબે વર્ષે પણ આખરે છપાઈને તેમજ સુંદર રીતે બંધાઈ હવે પ્રગટ થઈ શકે છે તે માટે હું ઉદાર શેઠ પેસ્તનજી પોલસનનો તેમજ “સાંજ વર્તમાન” છાપખાનાના માલિકોનો આ સ્થળે આભાર માનું છું. ભાઈઓ ફરામ અલસારાએ તેમજ મીનુ દેસાઈએ પણ એ કામ માટે ચાલુ કાળજી રાખી હતી.

છાપાકામની મુશ્કેલીઓને લીધે આ મોટા ગ્રંથમાં ઘણી સંભાળ રાખ્યા છતાં ઘણી ભૂલો રહી જવા પામી છે, તે માટે મુખ્ય ભૂલોનું શુદ્ધિપત્ર છેવટે આપ્યું છે, તે પ્રમાણે વાંચકે બધું સુધારી લેવાની કૃપા કરવી. એ ઉપરાંત બીજી પણ ઘણી ભૂલો મારી ચાલુ માંદગીને લીધે બરાબર સુધારવાની રહી ગયેલી હશે, તે માટે પણ હું માફી ચાહું છું.

મારી જરૂરોશતી કોમની તેમજ આર્યપ્રજાની આ ગ્રંથદ્વારા જે યત્નચિત્ત સેવા હું કરી શક્યો છું, તે માટે હું પ્રભુપરમાત્માના શુકરના કરું છું. મારે માટે નિર્માણ થયેલું કાર્ય અનેક ભોગે સાત વર્ષે જેટલું થતી શક્યું તેટલું હું બળ લાગ્યો છું. કાદ્યા વાંચકે અને અભ્યાસીએ આ ગ્રંથમાંથી સૂપડાની માફક સાર ગ્રહણ કરવો ને કાંકશ દેખાય તો તે છાંડી નાખવા, એ જ મારી અરજ છે. પવિત્ર ગાથા-અવેસ્તાના અભ્યાસ માટેના નવો જ માર્ગ આ ગ્રંથદ્વારા મેં દેખાડ્યો છે, તે જ માર્ગે જતાં ગાથા-અવેસ્તાનાં ખરાં રહસ્ય સૌને મળી આવશે, અને પેગમ્બર સાહેબે દર્શાવેલા અપના-ઋતના-માર્ગે જતાં સૌ કોઈ પોતાના જીવનને ધન્ય બનાવશે. રાજદારી, આર્થિક, સામાજિક વગેરે બધી પ્રવૃત્તિઓ એ વિશ્વના મહાસાગર ઉપર ઊછળતાં મોલ્ડ જેવી છે, પણ સાચી ધાર્મિકતાની ને સાત્ત્વિકતાની પ્રાપ્તિ તો એ મહાસાગરના ઊંડા પેટામાં વસેલી શાંતિ જેવી છે. બધું કીધા પછી પણ આખરે તો પ્રભુપરમાત્માને ત્યાં લઈ જતા પંથે જ પડવાનું છે, જોતલે પરમાત્માને હું પ્રાર્થું છું કે તે સાહેબે દર્શાવેલા અપોદને જ પંથે આ દુનિયાનાં મારાં સર્વ ભાઈઓ ને બહેનો પોતાનાં પગલાં માંડે અને પોતાના આત્માની તથા આ દુનિયાની એ સત્પંથે જ વૃદ્ધિ કરે! આમીન! મારા પેગમ્બર સાહેબનો સાચો પેગમ્બ તેમની પવિત્ર આજ્ઞાને અનુસરીને તેના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં પાછો આ દુનિયા

પાસે મૂકવાનો મેં પ્રયત્ન કરીધો છે. બધા ઝઘંડા સમાવીને એ પેગામ પ્રમાણે સૌ કોઈ વતે, એવી આશા શું હું નહીં રાખી શકું? અપોઈ દ્વારા આકાશમાંના ઝળહળતા તારા જેવા થવાનો પ્રત્યેક માનવાત્માને પ્રભુએ હક આપેલો જ છે. ધન, હોલત, સત્તા ને સૂઝી વિદ્વત્તા કે લોકોને આંબવા ધારણુ કરીધેલી પ્રપંચી ધાર્મિકતા—એ બધાં તો પૃથ્વીની ધૂળ જેવાં જ આખરે અટવાઈ જશે, પણ આત્માની ખરી અપોઈ જ તેને તારા જેવા ઝળહળતો બનાવશે અને બાજ દુનિયામાં તેનો પ્રકાશ ફેલાવશે. એ પ્રકાશ મેળવવા સૌ કોઈ પ્રયત્નશીલ અને ઉત્સુક બને એ જ મારા આશીર્વાદ છે.

૭૮૮, પારસી કોલોની,

દાદર, મુંબઈ-૧૪

તા ૦ ૧૫-૧૨-૧૯૪૮

અરદેશ રૂરામજી બજારદાર

અનુક્રમણિકા—Contents

	૫૪
અર્પણ	૭-૮
પ્રસ્તાવના	૯
અનુક્રમણિકા	૨૧
ગાથા—અવેસ્તાની વર્ણુમાળાની વિલક્ષણતા (Peculiarities of Avestan Alphabet)	૨૩
ગાથા—અવેસ્તાની વર્ણુમાળા, ગુજરાતી તથા અંગ્રેજી લિપિમાં	૨૫
ગાથાની લિપિની વર્ણુમાળામાંના ખાસ ઉચ્ચારની સમજ	૨૭
ગાથા અને સંસ્કૃત વર્ણુમાળાઓમાંના મુખ્ય ધ્વનિ ભેદો	૩૦
(Principal Differences between Gāthā and Sanskrit Phonology)	
The Pronunciation of Special Alphabetical Signs in the Gāthā Text as used in English Translation and Transliteration.	૩૫
સંક્ષેપોની સમજ—Abbreviations	૩૮

'Ahuna-Vairya, (અહુનવધર્ય) with Text in Roman Script in Gāthic, Vedic, and Gujarati languages and with Translations in English and Gujarati & Special Short Notes etc.	૩
Asem Vohū, (અષેમ્ વૌહુ) Do. Do. Do.	૪
Yerjō Hātām, (યેર્જૉ હાતામ્) Do. Do.	૫
Yānim Manō, (યાનીમ્ મનો) Do. Do.	૬
Gāthā Ahunavairi—ગાથા અહુનવધર્તિ, યસ્ન ૨૯, “પ્રવેશક”—	
Yasna 29, Introduction...From pp. 7 to 19,	
Do, યસ્ન ૨૮, “પ્રતિજ્ઞા”—Yasna 28, Vow „ 21 „ 33	
Do, યસ્ન ૩૦, “પેગામ”—Yasna 30, Message „ 35 „ 47	
Do, યસ્ન ૩૧, “દર્શન”—Yasna 31, Philosophy „ 49 „ 72	
Do, યસ્ન ૩૨, “વિરોધ”—Yasna 32, Opposition „ 73 „ 90	
Do, યસ્ન ૩૩, “સર્વાર્પણ”—Yasna 33, Complete Self-Sacrifice „ 91 „ 106	
Do, યસ્ન ૩૪, “મોક્ષમાર્ગ”—Yasna 34, Path to Deliverance „ 107 „ 123	

	૫૪
ગાથા અહુનવધર્તિનો ગુજરાતી કવિતામાં અનુવાદ:	૧૨૫
અહુનવધર્ય (ગુજરાતી કવિતામાં)	૧૨૭
અષેમ વૌહુ „	૧૨૭
યેર્જૉ હાતામ્ „	૧૨૭
યાનીમ્ મનો „	૧૨૯

ગાથા અહુનવધતિ-ચરન ૨૯ (શુભશતી કવિતામાં)....	....	....	૧૩૧
” ચરન ૨૮ ”	....	....	૧૩૫
” ચરન ૩૦. ”	....	....	૧૩૬
” ચરન ૩૧. ”	....	....	૧૪૩
” ચરન ૩૨. ”	....	....	૧૫૧
” ચરન ૩૩ ”	....	....	૧૫૭
” ચરન ૩૪ ”	....	....	૧૬૨
ગાથા અહુનવધતિનાં શબ્દે શબ્દનું ટિપ્પણ :	....	....	૧૬૬
ટિપ્પણની પ્રસ્તાવના	....	....	૧૭૧
“અહુનવધયે” ના કલામનો પૂર્વલેખ	....	....	૧૭૭
“અહુનવધયે” ના કલામના શબ્દે શબ્દનું ટિપ્પણ અને તેની સમજ	....	....	૧૮૦
“અર્ધમ વોહુ” ના કલામનો પૂર્વલેખ, ટિપ્પણ અને સમજ	....	....	૧૮૭
“યેફહે હાતામ્” ના કલામનો પૂર્વલેખ, ટિપ્પણ અને સમજ	....	....	૧૯૧
“યાનીમ્ મનો” ના પ્રવેશક શ્લોકનો પૂર્વલેખ, ટિપ્પણ અને સમજ	....	....	૧૯૬
ચરન ૨૯-“પ્રવેશક” ના શ્લોકોના શબ્દે શબ્દનું ટિપ્પણ અને સમજ	....	....	૨૦૨
ચરન ૨૮-“અતિજા” ” ” ”	....	....	૨૪૧
ચરન ૩૦-“પેગમ” ” ” ”	....	....	૨૭૫
ચરન ૩૧-“દર્શન” ” ” ”	....	....	૩૧૬
ચરન ૩૨-“વિરોધ” ” ” ”	....	....	૩૬૨
ચરન ૩૩-“સર્વાર્પણ” ” ” ”	....	....	૪૪૪
ચરન ૩૪-“મોક્ષમાર્ગ” ” ” ”	....	....	૪૮૮
“અહુનવધતિ ગાથા” ના ચાલુ પાઠમાંની ભૂલોની સુધારણા : ૨૦૧ ભૂલોની સુધારણાનાં કારણો માટેનાં સંપૂર્ણ ટિપ્પણ સાથે }	....	....	૫૩૬
“અહુનવધતિ ગાથા” ની પદરચના અને તેના સ્વરભારો તથા ગાથાભાષાની વિશિષ્ટતા, સંપૂર્ણ સમજ સાથે }	....	....	૫૮૬
“ગાથા” માં માંધ્રવાણીનું મૂળ	....	....	૬૪૫
“ગાથા” માં અપોદની વ્યાખ્યા	....	....	૬૫૧
અપો જરથુસ્ત્ર પેગમ્બરની ગાથાઓમાં જ્યોતિષનો પાથો અને “ગાથા” ની ધાર્મિક દ્વિલસૂત્રી.... }	....	....	૬૬૧
અપો જરથુસ્ત્ર પેગમ્બર સાહેબનો જન્મકાળ અને ગાથાભાષાની અતિ પ્રાચીનતા }	....	....	૭૨૭
ત્રગ્વેદાદિ વેદોમાં મળી આવતા ગાથામાંના શબ્દોનો કોષ	....	....	૭૮૫
શુદ્ધિપત્ર-મુખ્ય ભૂલોનું	....	....	૮૩૭
કર્તાનાં પ્રગટ અને અપ્રગટ પુસ્તકોની યાદી	....	....	૮૪૩

ગાથા અવેસ્તાની વર્ણમાળાની વિલક્ષણતા

Peculiarities of Avestan Alphabet

“ગાથા”ની ભાષા જે અવેસ્તા લિપિમાં લખાઈ છે, તે બોલવાની ભાષા છે, લખવાની નહીં; કેમકે વૈદિક યા પ્રાચૈદિક આર્ય ભાષાના શબ્દોમાં જે મૂળ સ્વરભારો—accents—હતા, તે પ્રમાણે શબ્દોના ઉચ્ચાર થતા હતા. “ગાથા” તે મંત્રસંહિતા હોવાથી તેની ભાષા પ્રાચીન કાળમાં જેમ બોલાતી હતી તેમ જરથોસ્ત્રી ક્રિયાકાંડી મોખેદોએ સ્વરભાર સાથેની શ્રુતિઓના ઘરાબર થતા ઉચ્ચાર પ્રમાણે મૂળ વર્ણમાળામાં ખાસ ચિહ્નોવાળા વર્ણો—સ્વરો અને વ્યંજનો—ઉપજાવી કાઢી તે પ્રમાણે જ “ગાથા”ના મંત્રો પોતાની પ્રતમાં લખી લીધા હતા, અને હજારો વર્ષથી પેઢી દર પેઢીએ એવી પ્રતોની નકલો વંશપરંપરા થતી આવી હતી. “ગાથા”ની મૂળ લિપિ કંઈ હશે તે કોઈ જાણતું નથી. આજે અવેસ્તા જે લિપિમાં લખાયેલા કે છપાયેલા છે, તે લિપિ તો પહેલવી જમાનામાં પહેલવી લિપિ પરથી ઉપજાવી કાઢેલી છે, એવો યુરોપીય અભ્યાસીઓને અભિપ્રાય છે. એટલું તો ખરું છે કે આ અવેસ્તા લિપિ લગભગ સંપૂર્ણ છે, ને તેમાં પ્રાચીન કાળમાં સ્વરભાર સાથે જેવા ઉચ્ચાર શબ્દોના થતા હતા તેવા સંપૂર્ણપણે અનેક નવાં ચિહ્નો યોજીને તે ઉચ્ચારો કાયમ કીધેલા છે. એ અવેસ્તા લિપિને અનુસરીને રોમન વર્ણમાળામાં યુરોપીય અભ્યાસીઓએ તે જ પ્રમાણે નવાં ચિહ્નોવાળા સ્વરો ને વ્યંજનો ઉપજાવેલા છે, અને તે ગાથા અવેસ્તાના લગભગ સર્વ દેશોના અભ્યાસીઓને મોટે ભાગે પરિચિત અને માન્ય છે. એટલે મેં પણ ગાથાના પાઠનુલેખનમાં—in the Gāthā Text તે જ ચિહ્નોવાળાં બીજાં આ ગ્રંથમાં વાપર્યાં છે. પણ શુજરાતી ભાષાની વર્ણમાળામાં આજસુધી એ ખાસ ચિહ્નો પૂર્ણ રીતે યોજાયાં નહોતાં. મરહૂમ અભ્યાસી એરવદ કવસજી એ. કાંગાના ગાથા-અવેસ્તાના શુજરાતી તરજુમાના મોટા ગ્રંથોમાં પણ યોડાંક ચિહ્નોવાળા બીજાં વપરાયેલાં છે, અને ઘણાં બીજાં છોડી દેવાયેલાં છે. એથી કરીને “ગાથા” જે રીતે અવેસ્તા લિપિમાં લખાયેલી છે, તે રીતે શુજરાતીમાં પૂર્ણપણે ઉતારાયેલી નથી, અને ખરા ઉચ્ચારોમાં તે કારણથી ગોટાળો થાય છે. તેથી શુજરાતી વર્ણમાળામાં મેં અવેસ્તા લિપિ પ્રમાણે વધારાનાં તમામ ચિહ્નો પ્રમાણેના નવા વર્ણો યોજ્યા છે, અને તે પ્રમાણે આ ગ્રંથ છાપ્યો છે. આ ઉચ્ચારનાં નવાં ચિહ્નો શુદ્ધ રીતે લખાય-છપાય તો જ “ગાથા”માંની શ્રુતિઓના સ્વરભારો ઘરાબર સમજી શકાય. દાખલા તરીકે અવેસ્તા લિપિમાં ચાર ‘ઐ’ છે, પણ તેમાંના ત્રણ ‘ઐ’ માત્ર સ્વરભારનાં ખાસ ચિહ્નો માટે છે, અને એક જ ‘ઐ’ સંસ્કૃત ણ કે શુજરાતી ‘ઐ’ ના ઉચ્ચારવાળો ખરો ‘ઐ’ છે. આ વર્ણમાળાને લગતી, અને શબ્દમાંના સ્વરભારોને લીધે ખુદ શબ્દાંગમાં જે ફેરફારો કીધેલા છે તેને લગતી, સંપૂર્ણ વિગતવાર સમજ મેળવવા આ ગ્રંથમાંનો “અહુનવર્ધતિ ગાથાનો છંદ અને તેના સ્વરભારો વગેરે” ને નામે જે જુદો લેખ છે, તે ઘરાબર ધ્યાનથી વાંચી જવા દરેક અભ્યાસીને તેમજ જિજ્ઞાસુને મારી વિનંતિ છે. ક્યાં સંશોધન પછી જ “ગાથા”નો અનુવાદ કરવાનું મેં માથે લીધું, તેને લગતા જે મુખ્ય લેખોમાં પ્રથમ આ “ગાથા”ના છંદ અને સ્વરભારને લગતો તેમજ બીજો ગાથામાં જ્યોતિષના ખાયાને લગતો છે, તે બન્ને લેખો અભ્યાસીઓએ પ્રથમ વાંચવા. એ વગર

“ગાથા”ની બોલવાની ભાષાનો મર્મ તથા “ગાથા”ના પાયાના તત્ત્વજ્ઞાનની સમજ મળી શકે નહીં. એ બન્ને લેખોનો ખરાબર અભ્યાસ કીધા પછી જ “ગાથા અહ્નવધતિ”નો જે અનુવાદ મેં કીધો છે, તેની યથાર્થતા સૌને સમજાશે.

અજબ જેવું તો એ છે કે હિંદુભાઈઓના પવિત્ર વેદોમાંના સ્વરભાષે કેવી રીતે બોલાતા હશે, તેના કથા ઉલ્લેખ કોઈ પણ સંસ્કૃત ગ્રંથમાં મળતા નથી. આજથી ત્રણેક હજાર વર્ષ પર થઈ ગયેલા વૈદિક ટીકાકાર યાજ્ઞમુનિ પણ જણાવે છે કે વૈદિક સ્વરભાષાના ઉચ્ચાર કેમ થતા હતા તેનું જાન તેમના કાળના કોઈપણ વૈદિક પંડિતને થા કિયાકાંડીને હતું નહીં, અને એ સ્વરભાષાની હસ્તી સંસ્કૃત ભાષામાંથી નાબુદ થઈ ગઈ હતી. પણ વૈદિક ભાષાનો તથા “ગાથા” ભાષાનો તુલનાત્મક અભ્યાસ કરતાં આ સ્વરભાષાના ઉચ્ચારનું રહસ્ય મને અચાનક મળી આવ્યું. અને પછી સૈકડો સમાન લાગતા શબ્દોની વિલક્ષણતા તપાસતાં મને સ્પષ્ટ રીતે માલુમ પડ્યું કે વૈદિક ભાષાના સ્વરભાષાના ખાસ ઉચ્ચાર તો પારસી મોળેદોએ ગાથા અવેસ્તાનાં ભણતરોમાં જાળવી રાખ્યા હતા ! હિંદુભાઈઓને તેમના વેદોના મંત્રોના ખરા ઉચ્ચારની કુંચી મેં આ ગ્રંથમાંના ઉપર જણાવેલા લેખમાં આપી છે, તે પ્રમાણે તેમના પંડિતો ને શાસ્ત્રીઓ તેમના વૈદિક મંત્રોના ઉચ્ચાર યથાર્થ કરી શકશે, અને જરયોસ્તીઓ પોતે પોતાના મૂળ ધર્મપુસ્તકના શબ્દોના ઉચ્ચારો પરથી એ જ કુંચીથી “ગાથા અવેસ્તા”ના શબ્દ લખવાની મૂળ ખરી ગાથા લિપિ કંઈ હતી તે આ ગ્રંથમાં “ગાથા”ના પ્રત્યેક શ્લોકને મેં વૈદિક ભાષાની સ્વરભાષા બતાવતી લિપિમાં ઉતારી બતાવ્યા છે, તે પ્રમાણે બીજી “ગાથાઓ”ના મંત્રોને તેમજ અવેસ્તામાંના ભણતરોને પણ તે વૈદિક ભાષાની હાલની દેવનાગરી લિપિમાં ઉતારી શકશે. મારા પારસી બંધુઓની સાથે આર્યપ્રજાની જોડ શાખાવાળા મારા હિંદુ બંધુઓની પણ આ સંયોધનથી મેં યત્કિંચિત સેવા કીધી છે, અને મારા પૂર્વજોને બારસે વર્ષ ૫૦ જે ભાવથી એ ઉદાર બંધુઓએ આશ્રય આપીને આજ સુધી પોતાના સ્વજન જેવા જ ગણ્યા છે, તે જાણને પણ હું થોડું ઘણું વાળવા શક્તિમાન થયો છું, તેથી હું કૃતાર્થ થાઉં છું. મારા હિંદુ-ભાઈઓને પણ આ ગ્રંથના અભ્યાસથી આપણા આર્ય પૂર્વજોના ઊંચા તત્ત્વજ્ઞાનની તેમજ શુદ્ધ ધર્મભાવનાની ઘણી માહિતી મળશે. અસ્તુ.

ગાથા અવેસ્તાની વર્ણમાળા ગુજરાતી તથા અંગ્રેજી લિપિમાં

હ્રસ્વ અથવા દૂંડા સ્વરો

Short Vowels

અ	અ	a	ઋ	એ	e
ઇ	ઇ	i	ૠ	ઑ	o
ઉ	ઉ	u	ૡ	ઔ-ઋ	u
ૠ	ઐ	ૡ			

ગુરુ અથવા લાંબા સ્વરો અને સંધિસ્વરો

Long Vowels and Diphthongs

આ	આ	ā	ઞ	આઇ-ઐ	āi
ઈ	ઈ	ī	ઞ	ઑ-ઐ	āu
ઉ	ઉ	ū	ૠ	ઐ	ae
ઐ	ઐ	ē	ૡ	ઑ	oi
ઔ	ઔ	ō	ૢ	ઐ	ao
ઞ	ઞ	ñ	ૣ	ઐ	ou
ઞ	ઞ	ñ	૤	ઐ	ou
ઞ	ઞ	ñ			

અંતરંગ

Consonants

ક	ક	k	ઁ	ઁ	ŋ (ngh)
ખ	ખ	kh	ઃ	ઃ	ch
ગ	ગ	g	ઙ	ઙ	j
ઘ	ઘ	gh	ઞ	ઞ	z
ઙ	ઙ	ng	ઞ	ઞ	z +

* (સંસ્કૃત હ નથી)

+ ["gh"] ને "gh" નથી: no "chh" and "jh". મુદ્ધ-ય અંતરંગ નથી. No cerebrals.]

ત	t	ય	ય (પ્રારંભનો)	y
ત	ṭ	ય	ય (વચ્ચેનો)	y
થ	o (th)	ર	ર	r
દ	d	વ	વ (પ્રારંભનો)	v
ધ	o (dh)	વ	વ (વચ્ચેનો)	v *
ન	n	શ	શ	s
ન	ṇ	શ	શ	ś (sh)
પ	p	ષ	ષ	ṣ (sh)
ફ	f	ષ	ષ	ṣ +
બ	b	હ	હ	h
વ(અથવા બહ)	w(or bh)	ખ	ખ	ḳ (kh):-†
મ	m	ખ	ખ X ^r (khva):-‡	

(સંસ્કૃત ક નથી, તેને બદલે 'ર' જ વપરાયો)

+ ('ય' ની પૂર્વે)

† હાંસી વિભક્તિનો સ્વ-ભા-પ્રત્યય જો સ્વરિત થયો હોય તો “ખ્યા” થાય ને ખોલાય છે, તેમજ અસ-અહ-ધાતુનાં ધ્વજાર્થક રૂપોની પ્રથમ શ્રુતિ સ્વા ઉદાત્ત હોય તો તે સ્વા-ભા-નો “ખ્યા” થાય છે. If “sya” of genetive case becomes “svarita” accented, or the first syllable “syā” of the optative forms of the verb “as” is accented, it becomes *xyā-khyā*.

‡ સંસ્કૃત શબ્દોમાંનો સ્વ-જો ઉદાત્ત કે સ્વરિત સ્વરભારવાળો હોય તો “હ્વ” ને બદલે તે “ખ્વ” થાય છે. જો જોડાક્ષર છે. If “sva” is accented udatta or svarita, it becomes “X^va”. One syllabic word “sva” remains “hva” only. It is a ligature.

ગાથાની લિપિની વર્ણમોળામાંના ખાસ વર્ણોના ઉચ્ચારની સમજ

અ, આ, ઇ, ઈ, ઉ, ઊ = ગુજરાતીના જેવા જ ઉચ્ચાર છે.

૧ - ઐ = એ ક્રનો પ્રાચીન ખરો ઉચ્ચાર છે.

૨ - ઔ = એમ, તેમ, કેમ, વહેમ, વેર, એમાં “એ”નો જે જશ પહોળો ને ટૂંકો ઉચ્ચાર થાય છે, તેવો “ઔ”નો ઉચ્ચાર કરવો. અંગ્રેજીમાં let, pet જેવા શબ્દોમાંના “ઇ” નો જે “લેટ” “પેટ” જેવો ઉચ્ચાર થાય છે, તેવો છે. આ “ઔ” “ય” ની અગાઉ આવતા વ્યંજન સિવાયના બીજા વ્યંજનોની પાછળ મૂકવામાં આવે છે, અથવા “અ” શ્રુતિ પર સ્વરભાર હોય ત્યારે, અથવા ન અને મુ વ્યંજનોની પૂર્વે સંસ્કૃતમાં “અ” હોય તે ગાથાવાણીમાં “ઔ” લખાય ને ઉચ્ચારાય છે. આ “ઔ” માત્ર ઉચ્ચારોમાંના સ્વરભાર માટે જ વપરાય છે.

૩ - ઐ = ઉપર જણાવેલા “ઐ”નો એ જશ લંબાવેલો ઉચ્ચાર છે. એ મુખ્યત્વે ગાથાવાણીમાં જ “અ” ઉદાત્ત કે સ્વરિત હોય ત્યાં જ એ સ્વરભાર બતાવવા વપરાય છે. વળી વ્યંજનાન્ત શબ્દની આગલી શ્રુતિ પર એ ઉદાત્ત કે સ્વરિત સ્વરભાર હોય ત્યારે તે બતાવવા શબ્દાન્તના વ્યંજન પાછળ આ “ઐ” મુકાય છે. સ્વર - હવરે, વર્ણ - વર્ણરે. વળી એકાક્ષરી શ્રુતિનો જ કે ઇ ઉદાત્ત કે સ્વરિત હોય તો ત્યાં પણ “ઐ” લખાય છે.

૪ - ઐ = શુદ્ધ સંસ્કૃત ઇ (એ) ના ઉચ્ચારથી કંઈક ટૂંકો થાય છે. શબ્દમાં ઈ, ઈ ઐ કે ય પાછળ આવતો હોય, તેવો શબ્દોમાં પૂર્વના ય પાછળ અ કે આ શ્રુતિને બદલે આ “ઐ” લખાય છે: ચન્દ-યેહ્યા, જ્વાનિ-અયેની, યજ્ઞે-યેરને, ગાથાની લિપિમાં આ “ઐ” કદી પણ શબ્દને છેડે “ઐ” ને માટે લખાતો નથી, પણ અવેસ્તામાં શબ્દને છેડેનો “ઐ” “ઐ”જ લખાય છે.

૫ - ઐ = શુદ્ધ સંસ્કૃત ઇ (એ) નો ઉચ્ચાર છે. આ “ઐ” ગાથાના શબ્દોમાં છેલ્લી શ્રુતિ “ઐ” (સંસ્કૃત) હોય ત્યાં લખાય છે ને ઉચ્ચારાય છે. વળી “ઐ” અનુદાત્ત (સ્વરભાર વગરનો) હોય તો તે “અઐ” લખાય ત્યાં આ “ઐ” લખાય ને બોલાય છે. એકાક્ષરી શબ્દમાં સંસ્કૃત ઇ કે જ: અનુદાત્ત હોય ત્યાં પણ આ “ઐ” લખાય છે.

૬ - ઐ = સંસ્કૃત યા ગુજરાતી “ઐ”નો પહોળો ઉચ્ચાર બતાવે છે: ગાળ, કોલ, અંગ્રેજી dot, pot, got માં “ઐ”નો જે પહોળો ઉચ્ચાર થાય છે તે. આ “ઐ” જ્યાં શ્રુતિમાંને “ઐ” ઉદાત્ત યા સ્વરિત હોય ત્યાં “અ”ની સાથે “અઐ” કરીને લખાય- બોલાય છે: - મજોષ: હજઐયો, જોત્ત્સ - અઐજોશ્.

- ૧ - ઝો = શુદ્ધ સંસ્કૃત જોના જેવો જ ઉચ્ચાર છે. “ઝો” અનુદાત્ત હોય તો ‘ઝો’ જ લખાય છે. વ, ઉ, ઊ કે ઝો યા ક્વચિત્ ૨ શબ્દાંગમાં પાછળ આવતો હોય અને આગલી ધ્રુતિમાં ‘અ’ કે ‘આ’ હોય તો તેનો પણ “ઝો” થાય છે: વૃષ્ણમ્-શૃપોદ્ધમ્, ત્વષ્ઠાં-શ્વેરેશ્તા, વળી સંસ્કૃત મસ્ (મઃ) ને ઠેકાણે ‘ઝો’ આવે છે: મનઃ - મનો, વચઃ - વચો.
- ૨ - ઝાં = સંસ્કૃત-શુજશતી “અં”ને મળતો પણ “આ” સાથે લખેલો અનુનાસિક-nasāl-ઉચ્ચાર. કેંચ લાપામાં “an”નો જે “આં” ઉચ્ચાર થાય છે, તે જ. સંસ્કૃત શબ્દમાં “મ્” કે “ન્”ની પૂર્વે ‘અ’ કે ‘આ’ હોય ત્યારે ખદુધા ગાથાવાણીમાં “આં” જ મુકાય છે.
- ૩ - આઝો = ઝો ‘આ’ને “ઝો” સાથે જોડાયેલા સંધિસ્વર જેવો અડપથી બોલવાનો છે. મોટે ભાગે ઝો સંસ્કૃત જ્ઞઃ (વિસર્ગ સાથેના “આ”)ને ઠેકાણે બોલાય છે, વળી શબ્દમાં ઉદાત્ત કે સ્વરિત ‘આ’ પછી “મ” કે “ન્”-ગત-આવે ત્યાં પણ ઝો “આ”નો “આઝો” લખાય-બોલાય છે.
- ૪ - ઝઉ = ઉકાશન્ત શબ્દના છટ્ટી વિભક્તિનો પ્રત્યય જોઈને અનુદાત્ત હોય તો તે “ઝઉ” કરીને લખાય-બોલાય છે.
- ૫ - ઝુઉ = ઉપલો જ “ઝોસ” પ્રત્યય ઉદાત્ત કે સ્વરિત થાય ત્યારે તે “ઝુઉ” એમ જશ લાંબા “ઝ” સાથે લખાય-બોલાય છે.

ઝો નિવાયના બીજા સંધિસ્વરો-આઘ, આઉ, અઝે, ઝોઘ ને અઝો-એમ લખાય છે તેમજ બોલાય છે, પણ ઝો બે જોડેલા સ્વરો અડપથી એક જ સ્વર હોય તેમ બોલવાના છે.

વધારાના વ્યંજનોના ઉચ્ચારો

- ૬ - ખ્ = આ ‘ખ’ નો ઉચ્ચાર શુજશતી ‘ખ’ થી કંઈક જુદો, ઉર્દુમાં યા ફારસીમાં જે ‘ખ’ નો ઉચ્ચાર થાય છે, તેવો છે.
- ૭ - ધ્ = આ ‘ધ’ નો ઉચ્ચાર પણ ઉર્દુ યા ફારસીના ‘ધ’ જેવો છે.
- ૮ - ળ્ = સંસ્કૃતમાં ને શુજશતીમાં અંગ - જહ્ન, ગંગ - જહ્ન જેવા શબ્દોમાં જે “અંગ” ઉચ્ચાર થાય છે, તે ‘૳’ વ્યંજનનો એ મહાપ્રાણ-વધારે ભારથી બોલાતો-ઉચ્ચાર છે.
- ૯ - જ્ = એનો ઉચ્ચાર ‘સ’ સાથે “જ્” મળી ગયેલો હોય તેવો થાય છે. એ ઉચ્ચાર શુદ્ધ સંસ્કૃતની કે શુજશતીની વર્ણમાળામાં નથી. પણ ફારસીમાંથી એ “જ્” ઉર્દુમાં તેમજ હિંદીમાં બિતરેલો છે. ગઝનવી-Gaznavi, નિઝામ-Nizām, આબદ-આબદ જેવા શબ્દોમાં જે અંગ્રેજી ‘Z’ અક્ષરનો ઉચ્ચાર થાય

છે, તેવો એ ‘જ’ બોલાય છે. અંગ્રેજીમાં zeal, craze, blaze જેવા શબ્દોમાંના Z નો જે ઉચ્ચાર થાય છે, તેવો જ આ ‘જ’ નો ઉચ્ચાર કરવો.

- ૭ - જ = એનો ઉચ્ચાર ‘શ્’ સાથે ‘જ’ નો ઉચ્ચાર કરવો. અંગ્રેજી શબ્દો azure, pleasure વગેરેમાં જે ‘zu’ નો તથા ‘su’ નો ઉચ્ચાર થાય છે તેવો જ બરાબર આ ‘જ’ નો પણ ઉચ્ચાર છે. આ ‘જ’ નો ઉચ્ચાર તામિલ ભાષામાં છે. વળી આ પ્રાગૈતિક ‘જ’ અને “જ્ઞ” પરથી જ વેદના અને ગુજરાતીના “ડ,” “ઢ” ને “ળ” બિતરેલા છે. મદ્રાસીમાં એ ઉચ્ચાર બરાબર કરે છે. મીઝરહમ-મીઝમ્, મેરહદાતા-મૃઝત.
- ૮ - ત = લગભગ “ત” ના જેવો જ ઉચ્ચાર છે, પણ એ “ત” મુખ્યત્વે શબ્દને છેડે આવતા ‘ત’ ને ઠેકાણે લખાય છે.
- ૯ - ન્ = આ માત્ર વ્યંજન રૂપે જ લખાય છે, અને એનો ઉચ્ચાર “ન”ના જેવો જ છે. સ્વર સાથેની પૂર્ણ શ્રુતિ રૂપે એ કદી લખાતો નથી. આ ‘ત્’-ક, ગ, ચ, જ, લ, દ અને ‘ખો’ની પૂર્વે જ લખાય છે.
- ૧૦ - ફ = એનો ઉચ્ચાર અંગ્રેજી ‘f’ જેવો થાય છે, બન્ને હોઠ લગાડીને ભારથી જે ‘ફ’ ‘ગુજરાતી ને સંસ્કૃતમાં ઉચ્ચારાય છે, તેમ નહીં, પણ નીચલા હોઠને ઉપલા દાંતો સાથે લગાડીને આ ‘ફ’ નો ઉચ્ચાર કરવામાં આવે છે.
- ૧૧ - વ્ = એનો ઉચ્ચાર અંગ્રેજી ‘w’ જેવો થા “ઁહ” જેવો થાય છે. આ ‘વ’ “શ્” સાથે જોડીને લખાય-બોલાય છે. એ ‘વ’ ઉદાત્ત શ્રુતિ માટે જે વપરાય છે. પાછળથી અવેસ્તાકાળમાં આ ‘વ’ સંસ્કૃત મ ને ઠેકાણે વપરાતો થયો છે.
- ૧૨ - ય્ = ગાથા લિપિમાં શબ્દની શરૂઆતના ‘ય’ નું ચિહ્ન બુદ્ધ છે, અને શબ્દના અંગમાં આવતો ‘ય’ બે ‘ધ’ પાસે મુકીને લખાય છે. હિંદી ભાષામાં પણ એમજ લખાય છે.
- ૧૩ - વ્ = આ અક્ષર પણ શબ્દની શરૂઆતમાં બુદ્ધી રીતે લખાય છે. અને શબ્દાંગમાં બે ‘ઉ’ પાસે પાસે મુકીને લખાય છે. ગુજરાતી લિપિમાં એવો લેદ રખાતો નથી, તેથી ગાથાપાઠના અનુલેખમાં તે પણ એ લેદ રખાયો નથી.
- ૧૪ - ઞ્ અને ણ્ = એને માટે “વર્ણમાળા”માં આગળ લખ્યું છે, તે બેવું. બીજા બધા અક્ષરોના ઉચ્ચારો ગુજરાતી ને સંસ્કૃત જેવા જ છે.

ગાથા અને સંસ્કૃત વર્ણમાળાઓમાંના મુખ્ય ધ્વનિભેદો

Principal Differences between Gāthā and Sanskrit Phonology

“ગાથા”ની પ્રાગ્વેદિક ભાષાના મત્રોના જે ગીતે ઉચ્ચાર કરવામા આવતા હતા તે પારસી ક્રિયાકાંડી ગ્રાહણોએ યા મોઝેદોએ હજારો વર્ષથી વશપરપરા બળવી રાખ્યા હતા, તે પ્રમાણે તેને માટે ખાસ લિપિ ઉપજાવીને પહેલવી કાળમા તે લખી લેવામા આવ્યા હતા, અને તે પ્રમાણે અનેક હસ્તલિખિત પ્રતો પરથી આજે એ મત્રો છાપેલી ભાષામા મળે છે પણ “ગાથા” આજથી આઠ હજાર વર્ષ પૂર્વે લખાઈ ત્યારે તેની લખવાની કોઈક લિપિ તો હશે જ એ લિપિ શી હશે તે અઢી હજાર વર્ષથી તો કોઈ બાણતુ નથી “ગાથા” અથો જરથુસ્ત્ર પેગમ્બર સાહેબની લખાયેલી અને ગવાયેલી હતી, એટલે એના પવિત્ર મત્રો હતા, અને તેથી તેના ઉચ્ચારો મૂળ ભાષામા જે રીતે કરવામા આવતા હતા તે બધા ઉચ્ચારોના અપૂર્ણ ચિહ્નો ઝરીને તેની ખાસ લિપિ બનાવીને તેમા એ ઉચ્ચારો કાયમના સ્થાપ્યા હતા હિંદુભાઈઓના પવિત્ર વેદોમા તે વેળાની કોઈક લિપિમા વેદમત્રો લખાતા હતા તે મૂળ લખવાની લિપિમા તેમાની શ્રુતિઓના સ્વરભાર સાથે તે નોંધેલા હતા, અને કાળક્રમે લિપિઓ બદલાઈ, અને છેવટે હિંદુ વિદ્વાનોએ જે વર્ણમાળા હિંદુમા આવ્યા પછી નિશ્ચિત ક્રીધી તે વર્ણમાળા તેની અગાઉની ખરાદી, ગ્રાહી વગેરે લિપિઓમાથી બિતારીને છેવટની હાલમા લખાતી દેવનાગરી લિપિમા સિદ્ધ ક્રીધી વેદોની મૂળ લખવાની ભાષા એમ વશપરપરા સચવાઈ રહી છે, પણ એ વેદોના મંત્રો તેમાના સ્વરભારો સાથે ટેવી રીતે ઉચ્ચારતા ને ગવાતા હતા તેની નોંધ હિંદુ વિદ્વાનોએ કોઈક અગમ્ય કારણને લીધે રાખી ન હતી માટે જ અઢીથી ૮ થી હજાર વર્ષો પૂર્વે અંધ ગયેલા પાપિનિ જેવા સંસ્કૃત વ્યાકરણકાર તેમજ નિરુક્ત જેવા વ્યુત્પત્તિશાસ્ત્રના પડિત ચારક યુનિ પણ ફરિયાદ કરે છે કે વેદો ઘણા પ્રાચીન છે, અને એના સ્વરભારોના ઉચ્ચાર કેમ થતા હતા, તે તે વેળાનો કોઈ ક્રિયાકાંડી ગ્રાહ્ય બાણતો ન હતો, અને એ ઉચ્ચારનું જ્ઞાન ને રહસ્ય કોઈક અગમ્ય કારણથી બહુ ટાળતુ હુમ થયું હતું પણ વેદોની ભાષા માથે ગાથા—અવેસ્તા ભાષાની સરખામણી કરતા અને તેમા ઊંડા બિતરીને સંશોધન કરતા આ હજારો વર્ષનું જે જ્ઞાન ને રહસ્ય હુમ થયું હતું તે પ્રભુકૃપાથી મને મળી આવ્યું છે, અને એ રહસ્ય આ મહાઅધમા મેં પ્રગટ કીધું છે

ગાથા—અવેસ્તાની અને વેદની ભાષાઓમા ઘણું મળતાપણ છે, તેમનું વ્યાકરણ પણ લગભગ એક જ છે, બંને યુરોપીય વિદ્વાનોએ જ વેદિક વ્યાકરણ પરથી અવેસ્તાનું વ્યાકરણ ઉપબળ્યું છે, કેમકે અવેસ્તાનું વ્યાકરણ પહેલવીમા કે પાજદમા કે પછીની ફારસીમા મળતું જ નથી યુરોપીય ભાષાશાસ્ત્રીઓએ ગાથા—અવેસ્તાની ભાષા ઉકેલવા ઘણું શ્રમ લીધેલો છે, અને આજના પારસીઓ પોતાના ધર્મશાસ્ત્રની જે દશા આજે છે, તે માટે મુખ્યત્વે એ યુરોપીય તેમજ અમેરિકી ભાષાપડિતોના આભારી છે આ બધું છતાં આજમુધી પારસીઓ પોતે તેમજ ગાથા—અવેસ્તાના યુરોપીય, અમેરિકન તેમજ હિંદુ ને યુસ્લિમ અભ્યાસીઓ ગાથા—અવેસ્તાની ભાષાને વેદિક સંસ્કૃત ભાષાની બહેન ગણતા આવ્યા છે પણ

આ મારા ગ્રંથમાંના બધા લેખોના અભ્યાસ પછી દુનિયાના બધા ભાષાશાસ્ત્રીઓની આતરી થશે કે “ગાથા”ની ભાષા તે ઋગ્વેદની ભાષાની અહેન નથી, પણ માતા જેવી છે, અને એ જ ગાથાની પ્રાગૈદિક ભાષા ધીમે ધીમે ઋગ્વેદની ભાષામાં પરિણમી છે. “ગાથા”નું વ્યાકરણ ઋગ્વેદના જેવું જ છે, પણ એ ગાથા ભાષા વધારે જૂની હોવાથી તેમાંના કેટલાક વ્યાકરણ-પ્રકાર જૂના ને જુદા છે, તે પ્રત્યક્ષ દેખાઈ આવે છે. નામ, સર્વનામ અને વિશેષણના વિભક્તિના પ્રત્યયોનાં તેમજ ક્રિયાપદોનાં રૂપોમાં મોટે ભાગે તો એ બન્ને ભાષામાં ઘણું સામ્ય છે, પણ “ગાથા” ભાષા ઋગ્વેદની ભાષાની પણ પૂર્વેની છે, એટલે એ રૂપોમાં કોઈક કોઈક જરા જુદાં આવે છે. ઉદાહરણ તરીકે ત્રીજી કરણ વિભક્તિ-instrumental case-નો પ્રત્યય નર કે નાન્યતર ભતિમાં “ગાથા”માં સર્વત્ર “આ”જ છે, ત્યારે વૈદિક ભાષામાં તે જ્ઞ થયો છે. જીર્ણ કેટલાંક રૂપોમાં પણ કંઈ કંઈ ફેર છે. એ ફેર આ ગ્રંથમાં ગાથાના પ્રલોકને વૈદિક ભાષામાં ને લિપિમાં બધા સ્વરભાર સાથે ઉભાર્યો છે, તે પરથી ભાષાશાસ્ત્રીઓ તેમજ અન્ય અભ્યાસીઓ ભેઈ શકશે.

હવે, ગાથાના શબ્દોના વર્ણો વૈદિક ભાષાના વર્ણોથી ઉચ્ચારમાં કયાં કયાં જુદા પડે છે, તેની નોંધ પણ અહીં લેવાની જરૂર છે, જેથી આ બે ભાષાઓ એક જ છતાં કાળક્રમે તે તે શબ્દોના વર્ણોના ઉચ્ચાર શા થતા હતા તેનો રસિક ભેદ અહીં સૌ કોઈ સમજી શકશે. અષો પેગમ્બર જરથુસ્ત્ર સાહેબ પછીનાં બે ત્રણ હજાર વર્ષોમાં ઋગ્વેદના મંત્રો ગ્યાયા અને પછી આજથી ચારેક હજાર વર્ષ પર તેનો જુદાં જુદાં મંડળોમાં સંગ્રહ થયો, તે લાંબા કાળમાં હિંદી આર્યો સિંધ પ્રદેશથી મોડીને ગંગાનદીના પ્રદેશ સુધીમાં વસતા થયા હતા, અને તે કાળમાં હિંદના જૂના આદિવાસીઓ-અનાર્યો-અને દ્રાવિડોની સાથે તેઓ સમાગમમાં આવ્યા, એટલે કુદરતી રીતે હિંદના આદિ વતનીઓની ભાષાની, તેમજ ઉચ્ચારોની, રહેણી કરણીની અસર તેઓમાં થવા પામી, અને વૈદિક ભાષાના મૂળાક્ષરોનું, છેવટનું બંધારણ પણ તે વેળા થવા પામ્યું, એટલે ગાથાકાળ જે પ્રાગૈદિક કાળ હતો, તે વેળાની આર્યોની ભાષામાં ને ઉચ્ચારમાં થોડું ઘણું પરિવર્તન તો થવા જ પામ્યું, અને પરિણામે ટ, ઠ, ડ, ઢ, જુ જેવા મૂર્ધન્ય વ્યંજનો છ, ઝ, ભ જેવા મહાપ્રાણ વ્યંજનો અને જા ને જહ જેવા જુદા જ વ્યંજનો વૈદિક ભાષામાં કરવામાં આવ્યા. પરિણામે જે શબ્દો ગાથાકાળમાં આર્યોમાં વપરાતા અને ઉચ્ચારાતા હતા. તે જ શબ્દોમાંના કેટલાક વ્યંજનોનાં રૂપો બદલાયાં, અને ત્યાર પછી હિંદની સંસ્કૃત અને બીજી ભાષામાં તે ‘પ્રચલિત’ થયાં. આ બધું પરિવર્તન બાણવા જેવું છે, અને ભાષાશાસ્ત્રના અભ્યાસીને તો તેમાં રસ પડે તેવું છે.

ખુદ ગાથામાંના કેટલાક શબ્દોના ઉચ્ચારો અવેસ્તાનાં લઘુતરોમાં બદલાયેલા છે, અને પછી અવેસ્તાકાળમાં શા તે પછીના પહેલવી કાળમાં ગાથાના કેટલાક શબ્દોને અવેસ્તાકાળમાં થયેલાં પરિવર્તનોનું રૂપ આરોપ થયું છે ! એ બધું મેં મારા “ટિપ્પણ” માં તેમજ “ગાથા”માંના પાઠની ભૂલોની સુધારણા વાળા લેખોમાં પણ જણાવેલું છે. ઉદાહરણ તરીકે વૈદિક પ્રત્યય સ્વ નો “ગાથા”માં શુદ્ધ “હા” છે, ત્યારે અવેસ્તામાં તે “હિ” થયેલો છે. ચમ્ પ્રત્યયવાળા શબ્દો મયમ્, યજમ્, મજાચમ્ વગેરે અવેસ્તામાં હુમથીમ્, ચેહમ્, મપીમ વગેરે થયેલા

છે, તે શબ્દો ગાથામાં મૂળ હ્રસ્વચ્ચં, યેચ્ચં, મશચ્ચં, યા મધ્યં હતા તેઓને પાછલાં રૂપો જેવા હ્રસ્વીમ્ વગેરે “ઇમ્” અત્યયવાળા કરી દીધા હતા, પણ તેમ કરતાં છંદની શ્રુતિગણનામાં એક શ્રુતિ ઉઘાડી રીતે કરી થઈ ન્તય છે, તે કોઈના ધ્યાનમાં આવ્યું નહીં. પણ આ “ઇમ્” રૂપ પાછળથી આવેલું તે “ગાથા”ના શબ્દોને પણ મોળેમોળે ફેરવીને લગાડેલું, તે ગાથાના હા. ૩૪-૧૫ની છેલ્લી પંક્તિમાં “જગાડવાનું” તેઓ ભૂલી ગયેલા તે આજ સુધી “ગાથા”ના તમામ પુસ્તકોમાં મોબ્દ રહેલું છે ! એમાં ખુદ કુદરતનો જ ચમત્કારી ન્યાયી હાથ છે ! આ બધું મેં “સુધારણા”વાળા ઉપર જણાવેલા લેખમાં સ્પષ્ટ રીતે બતાવ્યું છે :

વૈદિક અને ગાથા લાપામાંના સ્વરોના ઉચ્ચારભેદ તો મેં આ સાધના આગલા લેખમાં બતાવ્યા છે. હવે, વૈદિક સંસ્કૃતના કેટલાક ધ્યંજનોનાં રૂપ પ્રાગ્વૈદિક ગાથામાં કયાં કયાં હતાં તેની નોંધ અહીં લઈએ, જેથી “ગાથા”ના અત્યેક શ્લોકને વૈદિક લાપામાં મેં ઉતાર્યો છે, તેની બરાબર સમજ અભ્યાસીઓને મળી શકે, તેમજ સામાન્ય જ્ઞાન પામેલા વિદ્વાન વાંચકો પણ એ સમજીને તેમાંથી રસ લઈ શકે. સંસ્કૃતના સ્વરોના જે ઉચ્ચારો સ્વરભાર પ્રમાણે “ગાથા”માં જે રીતે બદલાય છે, તેની પૂરેપૂરી સમજ આ ગ્રંથમાંના “છંદ અને સ્વરભાર” વાળા લેખમાં મેં વિસ્તારથી આપી છે, તેનો અભ્યાસ ગાથા અવેસ્તાના અભ્યાસીએ બરાબર કરવો.

“ગાથા”માંના અને વૈદિક લાપામાંના ધ્યંજનોનો ઉચ્ચારભેદ

૧. વૈદિક ષ ષ ને જ ને બદલે ગાથાલાપાના શબ્દોમાં ગ, દ અને જ વપરાયેલા છે. ગાથામાં ઘ અને ધ વપરાયેલા છે પણ તે ગ ને દ પર ઉઠાત્ત થો સ્વશિત સ્વરભાર હોય ત્યાં જ મુખ્યત્વે ગ ને દ ના મહાપ્રાણ લેખે સ્વરભાર બતાવવા વપરાયેલા છે. ગાથામાં ઘ, ધ થી કોઈપણ શબ્દનો પ્રારભ થતો નથી, અને જ તો તેમાં મુદ્દલ નથી. જ ને બદલે ગાથામાં ‘ખ’ અને અવેસ્તામાં ‘ખ’ તેમજ ‘ઁહ’ વપરાય છે.

૨. કેટલાંક સર્વનામોના તથા અવ્યયના શબ્દોમાં વૈદિક ક ને બદલે ‘ચ’ વપરાય છે, અથવા ‘ચ’ ને બદલે ‘ક’ વપરાય છે :

કિન્ - ચિન્, પશ્વાત્ - પસ્કાત્ વગેરે.

૩. વૈદિક સંસ્કૃત શબ્દોમાંના ચ અને છ ગાથામાં ‘સ’ લખાય-બોલાય છે : ચાચમિ - ચાસા (મિ), હચ્છા - ઇપસા, (“ઇચ્છા”નો મૂળ ધાતુ હ્ષ જ છે), સચાચતે - હંમ - ચાસધતે, શ્ચત્ - પેરેસત્, કચોસ્ - કમ્ઉશ્ વગેરે.

૪. વૈદિક ષ્વ નો ગાથામાં ‘ધ્ય’ થાય છે : ષ્વૌતમ્ - ધ્યૌતમ્, ષ્વૌમામ્ - ધ્યૌમામ્.

૫. વૈદિક સંસ્કૃત જ ગાથામાં કેટલેક ઠેકાણે ‘જ’ રહે છે, અને કેટલેક ઠેકાણે “જ” થાય છે : જજન્તિ - જજન્તી, જાવુજે - વાવેરુજે, જગ્યાઃ - અજ્યાઓ, જીવન્તસ્ - જીવન્તો (જવન્તો) જુજિતયઃ - હુજિતયો. ‘જ’ ને બદલે ‘હ’ પણ થાય છે : જિહ્વા - હિજ્વા, હસ્વાત્ જન્તારમ્.

૬. ગાથામાં એક જ વર્ણના બે વ્યંજનો બેડી શકાતા નથી.

(ક) વૈદિક સંસ્કૃતમાંના સ ગાથામાં ‘સ્ત’ બોલાય-લખાય છે; અવિત્તસ્ - અવિસ્તો, વેત્ય - વોઇસ્તો, ઉત્તાનહસ્તસ્ - ઉસ્તાન બસ્તો, ચિત્તિ - ચિસ્તીશ્

(ખ) વૈદિક “હ” નો ગાથામાં “ઋધ” કે “ઋદ્” થાય છે: વૃદામ્ - બરધધામ્, દદિ - દઋદ્.

૭. વૈદિક સંસ્કૃતમાંના જ નો “ગાથા”માં “સ્ન” કે “ક્ન” થાય છે : જ્ઞ-સ્ન, યજ્ઞ - યસ્ન વગેરે.

૮. વૈદિક સંસ્કૃતમાંના સ્ત તેમ જ ‘સ્ત’ રહે છે: જસ્તિ - અસ્તી, સ્તુત્ - સ્તૂતો.

૯. મૂર્ધન્ય વર્ણના ટ, ઠ, ડ, ઢ, ણ વ્યંજનો વૈદિક ભાષામાં પાછળથી હિંદમાં આવ્યા પછી ઉમેરાયલા લાગે છે, એટલે ગાથા ભાષામાં એ હતા જ નહીં, એટલે વૈદિક ભાષામાં જે છ થયો છે તે “ગાથા”માં બધે “સ્ત” લખાય-બોલાય છે: ડદ્ - ડસ્તા, યદિ - યદ્ - યસ્ત, ત્વદ્ - ટ્વોરસ્તા, ઘદ્ - ગૂસ્તા, વસિદ્ - વહિસ્તા.

૧૦. વૈદિક સંસ્કૃતમાંના જા “ગાથા”માં ‘સ’ થાય છે: જસાન્ - વસન્, જાસ્નાઃ - સાસ્નાઓ, જાવયસે - સાવયેડે, જગ્મલસ્ય - અસૂરદ્યા, જાત્વયોઃ - સર્વધયાઓ, જાસ્તિઃ - સસ્તિશ્, વગેરે.

૧૧. વૈદિક સંસ્કૃતમાંના જા “ગાથા”માં “સ્પ” થાય છે. આ ‘પ’ વ્યંજન પ્રાગ્વૈદિક ભાષામાં ‘વ’ને બદલે વપરાતો હતો: ચિન્તસ્ - સ્પેન્તો, જશ્ - અસ્પા, જાન - સ્પાન, વિજ - વીસ્પા વગેરે.

૧૨. વૈદિક સંસ્કૃતમાંના સ “ગાથા”માં હ થાય છે, પણ એ સ મૂળમાં સુરતીઓના “સ”ના પોચા ઉચ્ચાર સ જે કંઠસ્થ ‘હ’ જેવો નહીં પણ ઉપમાક્ષર ‘હ’ જેવો માત્ર કંઠમાંના આસથી જ બોલાય છે, તે છે. સુરતીઓ “સારું” ને “હારું” જેવી રીતે બોલે છે તેમાં ખરે કંઠસ્થ ‘હ’ વપરાતો નથી, તે તો “હારું” એટલે હારી જાઉં, ખોઇ દઉં, એ અર્થનો શબ્દ થાય. આ બધું મેં “સ્વરભાર”વાળા લેખમાં વિસ્તારથી બતાવેલું છે. એવો પોચો સ = હ “ગાથા”માં સને ઠેકાણે વપરાયેલો છે: જસુર - અહુરા, જુદમમ્ - હુદમૈમ્, સસ - હસ, જસોવસ્ - વહીયો, સોમ - હઓમ, સત્યમ્ - હૃદ્યૈમ્, જપસ - અપહા, વગેરે.

૧૩. વૈદિક સંસ્કૃતમાંના શુદ્ધ કંઠસ્થ હ “ગાથા”માં ‘જ’ પણ થાય છે: જવાન્ - જવૈન્, જરજાઃ - જરજ્ઞાઓ, જસ્યુ - જસ્તો, મહે - મજે, જરજેમ - જરનજેમા, હિમ - જિમા, હુદમ્ - દ્રજમ્, જન્તારમ્ - જન્તારૈમ્.

૧૪. વૈદિક સંસ્કૃતમાંના જસ નો “ગાથા”માં “જ્દસ” થાય છે: જસ્ય - યજ્દસ્ય, જસ - દજ્દા.

૧૫. વૈદિક સંસ્કૃતમાંની શબ્દાન્તની લઘુ યા હસ્વ શ્રુતિઓ “ગાથા”માં બધે જ નીર્ધ યા શુરુ કરીને બોલાય-લખાય છે. જ નો આ, જ નો ઈ, જ નો ઊ

આ વિધિ અતિ પ્રાચીન કાળમાં ઉચ્ચારના વિષયમાં આમાન્ય હતી. તામિલ ભાષાની વર્ણમાળા જ્યારે હું એક શિક્ષક પાસે શીખતો હતો ત્યારે તે પછુ જ ને બદલે આ બોલતો, અને જા ને જરા લાંબો કરીને બોલતો હતો ! તેમજ ઈ ને ઉ ના પછુ જરા લાંબા જ ઉચ્ચારો તે કરતો હતો. “ગાથા”ની ભાષા જેવી રીતે હાલ આપણી પાસે જિતરી આવેલી છે, તેવી રીતે તો તે માત્ર ઉચ્ચારની ભાષા હોવાથી લિપિમાં પછુએમજ દીર્ઘ ઉચ્ચારો જિતરી આવેલા છે. એ કારણથી ઘણી વેળા ગાથામાંના સંબોધન એટલે આઠમી વિલક્ષિતા ‘અ’ સ્વરાન્તવાળા શબ્દો ત્રીજી વિલક્ષિતા ‘આ’ સ્વરાન્તના શબ્દો સાથે ભળી જાય છે, અને કાચા અભ્યાસીને ગૂંચવણમાં નાખે છે. આ લેહ માત્ર વાક્યની રચના પરથી જ સમજી શકાય તેવો છે. આઠમી વિલક્ષિતો “અધ” શબ્દ ત્રીજી વિલક્ષિતા “અધા” જેવો જ ઉચ્ચારાય ને લખાય છે. અવેસ્તાની પાછલી ભાષામાં આ ગૂંચવણ જિલ્લી થતી નથી, ને ત્યાં આઠમી વિલક્ષિતામાં “અધ” જ લખાય-બોલાય છે.

૧૬. “ગાથા”માં ઘણા શબ્દોમાં ‘અ’ શ્રુતિનો “આ” થાય છે, અને “આ”નો ‘અ’ પછુ થાય છે. આ લેહ સ્વરભારને લીધે છે: સ્વાન્-હાતાંમ, અવા-આવા, આર્દ્ર-અર્દ્રા, મન્દ્ર-માંદ્રા, દાસ્મે-દસેમે વગેરે. આ લેહને માટે “સ્વરભાર”વાળા લેખમાં વિસ્તારથી સમજાવેલું છે, ત્યાં એ વાંચી લેવું.

૧૭. વૈદિક સંસ્કૃત ક્ષ (ક્ષ) નો ગાથામાં “ખ્ષ” લખાય છે, પછુ મરહૂમ વિદ્વાન કાંગાજીએ ગાથા-અવેસ્તાનાં પોતાનાં પુસ્તકોમાં ગુજરાતી અક્ષર ‘ક્ષ’ જ વાપરેલો છે, તેજ “ક્ષ” સરળતાને ખાતર મેં પછુ આ ગ્રંથમાં બધેજ વાપર્યો છે.

આ ધ્વનિ લેહની બધી વિલક્ષણતા મેં મારા “ગાથાના છંદ અને તેમાંના સ્વરભાર”વાળા લેખમાં બતાવી છે, તે ત્યાં વાંચી લેવી. એટલે લાગેના ધ્વનિલેહો તો સ્વરભારને લીધે જ ખડેલા હોવાય છે. આ સ્વરભારને લગતો લેખ કોઈ પછુ જાતના પૂર્વગ્રહ વગર ધ્યાનથી વાંચ્યાથી વૈદિક ભાષા તે જ ગાથાભાષા છે તેની સંપૂર્ણ ખાતરી બધા વિવેકી અભ્યાસીઓને થશે જ, એવી માત્રી શ્રદ્ધા છે.

The Pronunciation of special Alphabetical Signs in the Gatha Text as used in English Translation and Transliteration

- a — as “a” in “alone” “apiece”, “appeal” and also as “u” is pronounced in “cut, hut”, etc.
- ā — as “a” in “part, cart, start”.
- i — as “i” in “sin, tin, win”.
- ī — as “i” in “machine” or “ee” in “queen, seen”.
- u — as “u” in “full, bull, push”.
- ū — as “u” in “rule, rude” or “oo” in “fool, pool, tool”, “u” prolonged.
- ə — as “e” in “pet, bet, memory”. It generally corresponds to Sanskrit “a” before n or m and sometimes before v. It is used (1) after a consonant when it is not followed by “ya”, and also (2) to show the udātta or svarita accent on a syllable.
- ẽ — is used as prolonged ə. It is used for a or as or rarely o when it is accented udātta or svarita. It is also used after the consonant “r” when the latter is final and its previous syllable is accented. It is generally known as Gāthic “ẽ”.
- e — as “e” in “prey, perl, mention”. It is mostly used for Sanskrit a or ā after y if i, ī, e, ā or y follows in the next syllable, and when a or ā is unaccented. In Avesta it answers to Sanskrit ē only when final.
- ẽ̄ — as “e” in “printed”. It is more prolonged than the former “ẽ”. The pronunciation of this “ẽ̄” is exactly like a in “cane, lane, sane”. It is used (1) to show the long Sanskrit ē as aē when it is unaccented or when a svarita accent follows “e”, (2) or at the end of the monosyllables, and (3) everywhere when used as final “ẽ̄” in the Gāthās.
- o — as “o” in “mould, monsoon”. It is pronounced slightly shorter and broader than the long “ẽ̄”. It is used after a as ao when the Sanskrit “o” is accented. It is also used for Sanskrit “a” when the consonant after it is followed by “u” as in “vohū” for “vasu”.
- ȯ — as “o” in “prone, alone, dote”. It is used (1) when Sanskrit “o” is unudātta unaccented, (2) for

Sanskrit a or ā when followed by a labial u, ū, o, y or sometimes r, (3) when a is accented udātta or svarita as in vātōyōtu for वातयतु and (4) when Sanskrit "as" at the end of the word.

ॢ — ā — as "āo" pronounced as a diphthong, very much like "now, vow, brow". It is used for Sanskrit ās (असि) and also for ū when it is accented before "nt" or used with ṇ before Sanskrit sa as "hudāṇhō" — हुदालः

ॣ — a — nasalized a or ā, pronounced like an in "sans" (without).

All other diphthongs like ai, āu, aē, au, ōu, and ōi are pronounced as they are written but speedily pronounced as one letter.

Signs of Special Consonants

ॠ — x — as Persian kh and as ch pronounced in the Scotch word "loch".

ॡ — γ — as Persian gh—like aspirated g. It is used very seldom and in connection with accents.

ॢ — η — as ng in "hung, sung". It is a nasal sound in Sanskrit Guttural class of consonants.

ॣ — ḥ — as ngh in "Birmingham". It is very rarely used and is pronounced like aspirated ṇ.

। — c — as ch pronounced in "chance, punch, coach". It is pronounced as Italian "c".

॥ — θ — as the Greek "thetā", pronounced like "th" in "think, both".

० — t — as "t" in French "petit". It is used for Sanskrit Dental "t", mainly at the end of a word.

१ — d — as pronounced like "th" in "thee". It is aspirated dental 'd'.

२ — n — as 'n' pronounced before dental 't'. It is always used as a consonant only before k, g, c, j, t, d, and "byō".

- ४ — w — as “wh” and pronounced like “wh” in whoop. It is used with the preceding θ or accented dental t. Latterly in Avesta, it is used in the place of Sanskrit म — bh.
- ५ — y — this is used always in the beginning of a word only. No separate sign is used for this “y” in this book.
- ६ — y — as two “i”-s used for “y” when used in the body of the word only.
- ७ — v — This is also used in the beginning of a word only.
- ८ — v — as two “u”-s used for “v” when used in the body of the word only.
- ९ — s — as “s” in “sin, so, “sir, saint”.
- १० — ś — as “s” in “sure”. This corresponds to the Sanskrit श sound.
- ११ — ṣ — as “sh” in shun, bush, cash”. This corresponds to the Sanskrit ष.
- १२ — śy — same as above “sh” — ṣ — appears for older “cy”. This ś instead of “s” is used in mss. only before “y”. It is formed by two letters ś and k joined together and is mostly used for c — च — before y.
- १३ — z — as “z” in “maize, gaze, size, zone”.
- १४ — ž — as “z” in “azure” and pronounced as “su” in “measure, pleasure”. These “z” and “ž” have no corresponding alphabets in Sanskrit.
- १५ — ŷ — this is used for “z” when it is followed by y as in “daŷyu” for “dāsyu” when this “syu” becomes svarita accented : अक्षय = aŷyā-cā. This is a sign purely to show ‘svarita’ accent following an “udātta” accented syllable. It is aspirated x-kh.
- १६ — x — it is a ligature corresponding to Sanskrit स्व — sva — and हव — hva —, when they are accented. It is pronounced as “khva”. But one syllabic स्व — sva — becomes “hva” only, स्वस् — hvō, स्वर् — hvarō.

Besides these special-signed letters, all the other letters of the Alphabet are to be pronounced as in English and Sanskrit.

There are no cerebral sounded alphabets as also च — ch, ज — jh, भ — bh, ल — l and ञ and ण of Vedic Sanskrit.

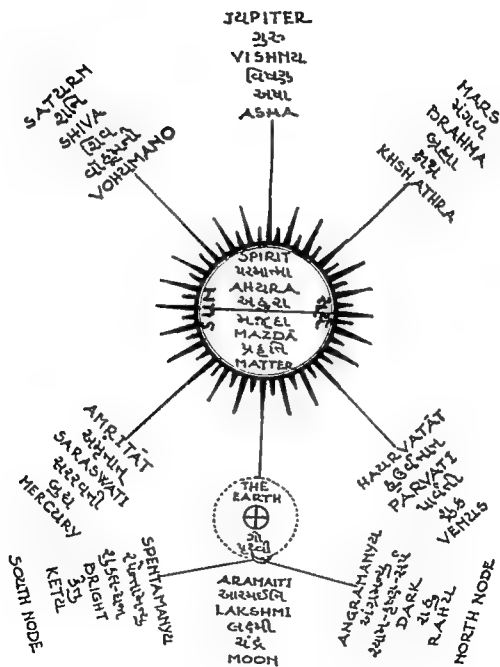

સંક્ષિપ્તોની સમજ (Abbreviations)

અ.	....	અવિકારી, indeclinable
અ. (મહાભારત ઇ.)	....	અધ્યાય, chapter
અથર્વ	....	અથર્વ વેદ, યોથો વેદ
ઋ.	....	ઋગ્વેદ, પહેલો વેદ
ઋ. મં. ૧-૧-૧	....	ઋગ્વેદ મંડળ પહેલું, સૂક્ત પહેલું, મંત્ર પહેલો
કર્મણિ	....	કર્મણિ પ્રયોગ, Passive Voice
જે. વ્યા.	....	જેકસનનું અવેસ્તા વ્યાકરણ (અંગ્રેજીમાં)
ના.	....	નાન્યતર યા નપુંસક જાતિ
પૃ.	...	પૃષ્ઠ, પાનું.
મં	...	મંડળ, ભાગ
મો. વિ. મહાકોશ	...	મોનિયર વિલ્યમ્સનો સંસ્કૃત-અંગ્રેજી મહાકોશ
ય.-યજુ.	....	યજુર્વેદ, બીજો વેદ
હા.	....	હાઇતિ, પ્રકરણ, Chapter
§	...	ફકરા
Aor.	...	Aorist Tense, અનિયમિત કાળ
Ātm	...	Ātmanepada, middle,
Dat.	...	Dative, યોથી વિભક્તિ
Desid.	...	Desiderative, ઇચ્છાર્થક
F. or Fem.	...	Feminine Gender
Imp.	...	Imperfect.
Impv.	...	Imperative
Jackson's A.G.	...	Jackson's Avesta Grammar
M. or Masc.	...	Masculine Gender
Mid.	...	Middle, Ātmanepada
Opt.	...	Optative, ઇચ્છાર્થક
Para. or §	...	Paragraph
Paras.	...	Parasmaipada or Active
Perf.	...	Perfect Tense
Pres.	...	Present Tense
Pres. Part.	...	Present Participle
P. Part.	...	Past Participle
Pret.	...	Preterite
Rig. M.	...	Rigveda, Mandal
Subj.	...	Subjunctive mood

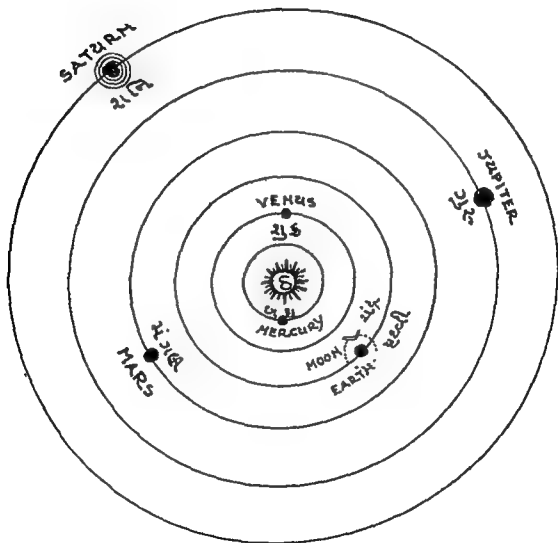
MAP OF THE SOLAR SYSTEM AS PER THE GĀTHĀS

“ગાથા” પ્રમાણે સૂર્યમંડળનો નકશો

THE SOLAR SYSTEM

સૂર્ય મંડળ

HOLY ZARAΘUŠTRA'S

‘GĀΘĀ AHUNAVAITI

महर्षिं जरथुष्ट्रं विरचितः

गाथा असुनवतिः

અષોઃ જરથુશ્ત્ર પેગમ્બરની

ગાથા અહુનવદતિ

AHUNA-VAIRYA

Yaθā ahū vairyō | aθā ratuṣ asāt cit hacā
 Varḥeuṣ dazdā manarḥō | syaoθananam arḥeuṣ Mazdāi
 Xsaθrēm-cā Ahurāi ā | yim drigubyō dadat vāstārēm.

Same in original Vedic language

Yaθā asuṣ varyō | aθā ratuḥ asāt-cit sacā
 Vasōh daksā manāsaḥ | cyautnānām asōh Meḍāyā
 Ksatram ca Asuraī ā | yam drigubhyō dadat vāstārām

(Translation in English)

As the Lord is best to be adored, so is the Prophet, on account of his being ever-associated with Righteousness, with the uprightness of pure mind acquired of the deeds of life unto Mazdā, and whom the power of self-control from Ahurā gives protection for the self-restrained

માંથ અહુનવયં

યથા અહુ વયુર્થો^૧ । અથા રતુશ્ અપાતચીત હચા
 વરહૈશ્ મજદા મનરહૌ । સ્યઓનનામ^૨ અરહૈશ્ મઝદાઈ^૩
 ક્ષાથ્રૈમ ચા અહુરાઈ આ । યિમ દ્રિગુબ્યો દદત વાસ્તારૈમ ।

એ જ મંત્ર, મૂળ વૈદિક ભાષામાં

મત્ર અસુનવયં

યથા અસુ વયો^૧ । અથા રતુ અપાત ચિત્ સચા
 વસો વક્ષા મનસ । સ્યઓનાનામ^૨ અસો મેધાય
 ક્ષત્રમ્ ચ અસુરૈ^૩ આ । યમ દ્રિગુબ્યો દદત વાસ્તારૈમ

ભાષાર્થ, ગુજરાતીમાં

જેવા નામ મર્વોપરી ને નમનપંનને વાપક છે, તેવોજ ધર્માધિપતિ (રતુ-વેગઅપર) પણ પોતાની નિયમ અપોષથી તેમજ મજદાને માટે (કીવેવા) જીવનના કાર્યોની સાત્તિવક મનની ન્યાયપરાયણતાથી સર્વોપરી છે, અને જોને (જે રતુ-વેગઅપરને) અહુરા તરફથી મળેલી મંત્રણ^૧ મંથમશક્તિ (સ્વ-રાજ્ય) મંથમી જોને^૨ રક્ષણ આપે છે

^૧ વયુ રિ થો ^૨ ના-અમ (જે શ્રુતિમા જોવડુ) ^૩ મજદા-ઈ (આ 'ધ' 'ય'ને ફેરવો છે, તેથી 'દા'થી થટો જોલો)

^૧ વ રિ થો. ^૨ સ્યઓનાના-અમ ^૩ ક્ષત્રા રાત્ર ^૪ અસુરૈ is the old form of dative case, like અસ્મે ^૫ આસુ થા પરદેલગાર માણસોને

ASĒM VOHŪ

Asəm vohū | vahistəm asti, ustā asti ;

Ustā ahmāi | hyaṭ asāi vahistāi asəm

Same in original Vedic language

Asam vasus | vasistham asti, usta asti,

Usta asmai | yat asai vasisthiya asam

(Translation in English)

Righteousness is the greatest wealth, it is Eternal Light (or Bliss). Eternal Light is for him who is righteous for the sake of most supreme Righteousness.

માંથ અર્થેમ વૉહુ

અર્થેમ વૉહુ । વહિસ્તેમ અસ્તી, ઉસ્તા અસ્તી :

ઉસ્તા અહ્માઃ । હ્યાત અસાઈ વહિસ્તાઈ અર્થેમ.

એજ મંત્ર, મૂળ વેદિક ભાષામાં

મત્ર અવમ્ વસુ

અવમ્ વસુ । વસિસ્થમ્ અસ્તિ ઉષ્ઠ અસ્તિ

ઉષ્ઠ અસ્મૈ । યત અસૈ વસિસ્થાય અસમ્

ભાષાર્થ, ગુજરાતીમાં

અવોષ્ઠ (ઝાત) યોદામાં યોદી દોઢન છે, એજ અવમ્ જયેતિ (યા અસ્તિ કે કયાણ) છે. કયાણ (અમર આનંદ) તેને જ મારે છે, જે ઉત્તમમાં ઉત્તમ અર્થેમને માટે જો (પવિત્ર સદાચારી) છે.

૧. “વ. દિ. મ્તા. ઇ” એમ ચાર કુળિયા અલ્પવાનો ૧. એ “ઈ” નો “ય” ને કેમલે ૩.

૨. અવાવ પ્રાચીનિક ભાષામાં ‘અ’મશાન્ત નામ કે વિદેવમ્ને યાથી ન પ્રાપ્ત સિમિતિમા ખાને, પ્રાચી, ની જેમ કાવ ને કેમલે એ પ્રલપ્ત વચાસને દત્તા.

YEŋHĒ HĀTAM

Yēŋhē hātām āt yesnō paiti vaŋhō
Mazdā Ahurō vaōō asāt hacā,
Yāŋham-cā, tās-cā, tās-cā yazamaide.

Same in original Vedic language

Yasya¹ satām āt yajnō praṭi vasyās
Mēdhās Asūrō vēttōa asāt sacā
Yāsām ca tās-cā tās-ca yajāmahō.

(Translation in English)

Amongst all human beings whom Mazdā Ahurā recognizes as purer (or, worthier) in every act of devotion (or sacrifice), ever-associated with Righteousness, all such men and women we adore and honour.

યેજ્ઞહે હાતામ

યેજ્ઞહે હાતામ આઅત્ર યેસ્ને પૃથતી વશ્હો
મજ્દાઅૌ અહુરે વાસેથા અપાત્ર હયા
યાઅૌહામ-યા તાસ-યા તાઅૌસ-યા યજમહૈ.

यस्य सताम्

यस्य सताम् जात यज्ञे प्रति वस्यः
मेघाः जसुरो वेत्थ अपात सचा
याताम् च तांश्च ताश्च यजामहे ॥ ¹

ભાવાર્થ, ગુજરાતીમાં

મજ્દા અહુરા માણસજાતમાંના જેને ભક્તિના (વા રવાર્પણના) પ્રત્યેક કાર્યમાં વિશેષ સાત્વિકતાપૂર્ણ અને અપોષ્ણના અચળ સંસર્ગ રાખનાર તરીકે જાણે છે, તેવાં સૌ નરની અને નારીઓની અમે ત્રી ભક્તિભાવથી આરાધના કરીએ છીએ.

¹ This meter contains three lines of eleven syllables each, much like the Vedic meter "Tristubh", without any regularity of long or short syllables, but it depends mainly on the cadence raised by the three musical pitch accents

YĀNĪM MANŌ (Preface to the Gāōās)¹

Yānīm manō, yānīm vacō, yānīm yaoθənəm
Asaonō Zaraθustrahe,

Fērā Aməsā Spəntā Gāōā gāurvayən:

Nəmō vā, Gāōā asaonīs¹

In Vedic language

Yānīm manō, yānīm vacō, yānīm cyautnam
Asāvanas Zaraθustrasya²,

Parā Amritāh Švintāh Gāōāh gorvāyan

Namō vas, Gāōāh, asāvanīs³!

(In English)

A guide is the thought, a guide is the word, a guide is the deed of Holy Zaraθustra May the Holy Immortals (Aməša-Spəntās) raise the Gāōās in esteem! Homage unto Ye! O Holy Gāōās!

યાનીમ્ મનો: “ગાથા” ની પ્રસ્તાવના

યાનીમ્ મનો, યાનીમ્ વચો, યાનીમ્ ધ્યઆયેનમ્

અપઅનો જરથુષ્ટ્રહે;

ફેરા અમેસા સ્પેંતા ગાથાઓ ગૌર્વયેન:

નેમે વૈ, ગાથાઓ અપઅનીશ્!

યાનીમ્ મન: — ગાયનામ્ પ્રસ્તાવના

યાનીમ્ મનો, યાનીમ્ વચો, યાનીમ્ ધ્યૌત્વમ્

અપોવળ જરથુષ્ટ્રસ્ય,

પરા અમૃતાં શિન્તા ગ્રાથા ગૌર્વયન્

નમો વ ગ્રાથા અપોવની³!

ભાવાર્થ, શુભચાતીર્થાં

અપો જરથુષ્ટ્રનાં વિચાર, વાણી ને વર્તન આર્ગદર્શક છે. અમેષા સ્પેંતાઓ આ ગાથાઓને બિઝું સર્વોત્તમ સ્થાન આપે! હો પવિત્ર ગાથાઓ! તમેને નમન હો!

¹ This preface was written by someone in the Avestan period.

² It should be Zaratustrasya — જરથુષ્ટ્રસ્ય (જરન્ + ઝષ્ટસ્ય) but I am not changing the Gāōic form of a proper noun

³ The Vedic form is Ritāvanī — રિતાવના

GĀΘĀ AHUNAVAITI

YASNA 29

INTRODUCTION

गाथा अहुनवर्धति

यस्न २९

प्रवेशक

प्रवेशक

GĀΘĀ AHUNAVAĪTI

I Yasna 29

I

Xsmaibyā Gōu- urvā garōdā:

“Kahmāi mā ōwarōzdūm? Kō mā tasaṭ?”

“Ā-mā aeomō hazas-cū

“āhiṣāyā deroṣāscū tavi-cā.

“Nōit mōi vāstāi xsaṭ anyō,

“aōā mōi sātā vohū vāstrvā!”

(Translation in English)

The Spirit of Earth complained unto You both: “Why have you put me into motion? Who created me? Lust, force insolence and violence have fettered me all round; without you there is no other support for me so direct me through some divine Protector’

યજ્ઞ ૨૯-૧

ક્રમક્રમ્યા ગૌં ઉર્વા ગરોદા । કહ્માં મા ઓવરોઝ્દુમ ? કો મા તસાટ ?

આ મા અએમો હાસ-ચુ । આહિષાયા દરોષાસ્ચુ તવિ-ચા :

નોઈત મોઈ વાસ્તા ક્રમા અન્યો । અથા મોહ સાંસ્તા વોહુ વાસ્ત્રવા !

યજ્ઞ ૨૯-૧

(યુ)ક્ષમ્યામ્ ગોં ઉર્વા ગર્હત્ । કસ્મેં મા સ્વર્દ્યમ્ ? કઃ માં તસાટ

મા માં ઇક્ષ્મ્ સર્હક્ષ । અતિપાયઃ ધર્પશ્ચ ત્વિષ્ ષઃ

નેદ્ મેં વાસ્તા (યુ)ક્ષત્ અન્યો । અથા મેં શસ્ત્ર વસું વાસ્ત્રવા !

ભાવાર્થ, ગુજરાતીમાં

૫૧વીના આત્માએ તમારી બાતની (મજ્જાની ને અહુરાની) પાસે ફરિયાદ કરીધી : “તમે શ્રા માટે મને અતિમાન કરીધી ? મને કોણે સરજી ? હવસ, જપ્પરજસ્તી, બેશરમી અને અત્યાચાર નને યોગમથી જકડી ગ્યાં છે, તમારા વગર મારે માટે બીજો કોઈ આધાર છેજ નહીં : તેથી કોઈ મહાન દેવી ઉદ્ધારક દ્વારા મને ઉપદેશ આપો ।

¹ For corrections in the Ahunavarti Gāōi Text, please refer to my separate article regarding the same

Adā Tasā Gōuš pərəsaṭ

Asəm: “Kaθā tōi gavōi Ratu-.

“Hyat hīm dātā xṣayantō

“hadā vāstrā gaodāyō θwaxšō?

“Kēm hōi uštā Ahurəm

“yē drəgvōdabīs aesəməm vūdāyōit?”

(Translation in English)

Thereupon the Creator of Earth asked Asa: “What-like is the Prophet for thy Earth, so that You, rulers as well as enlightheners, would give her world-fostering vigour? Whom do you wish to be her Lord who would repel lust together with the ignorant babblers?”

यस्मिन् २९-२

अहा तथा अँदिश् पँदुसम् । अयम् कथा तोष्ठ अवेष्ठ रतुम् ।

ह्यम् ह्रीम् दाता क्षयन्तो । ह्यदा वास्त्रा गवोदायो वृक्षो ?

कम् ह्यम् उक्ता अष्टुदम् । यो द्रव्योदधीश् अष्टुयैम वादायाद्वम् ?

यस २९-२

अथा तस्मा गोः शृङ्गम् । अयम् कथा ते गवँ रतु-

यम् मीम् दातु^१ क्षयन्तः । यद्य वास्त्रा गवोदायः वृक्षः ?

कम् मे उक्ता अष्टुदम् । यः द्रव्योदधिः अष्टुयैम् वादायाद्वम् ?

आयथ, गुजरातीभां

त्याह पृथ्वीना सन्निदरि अहने युष्ठं उ “आ नारी पृथ्वी नाउ कथा द्या
पृथ्वी-पदाधिपति-छ, जेथी हरीने तथे निषामडा तेनर उदधिपथे ते पृथ्वी इनिषाना
उक्ते कर्तुं सामर्थ्यं आपे ? तेना (ते पृथ्वीना) भताधारी नायक इने नभे अन्ति छा, ते
अमान पदपादिकानी अथे दवसने भारीने इरे दंष्ट्री अरे ?

^१ अदात. This augmentive prefix was rarely used in Gōth. Yasna, 1, 2, before the Rinvada prefix.

Ahmāi asā nōit sarəjā

advaēsō gavōi paiti-mravaṭ :

“Avaēsām¹ nōit vīdvē²

“yā syavaitē ādrəng əṛəsvāṇhō,

“Hātām³ hvō aojištō,

“yahmāi zavəng jimā kərədušā.

(Translation in English)

Unto this, he (=Asa) with righteousness, (that is) unhar-
ful and without malice, replied unto Earth: “Of those (people
on earth) not one is worth knowing through whom the righteous
awaken the weak-minded, who himself is the strongest of human
beings for whom we may go with swift action to support his
commands.

યરન ૨૯-૩

“અહ્માહ અપા નોઈત સરજા । અદ્વૈસો ગવોઈ પૃત્તી-મ્રવતઃ

“અવૈસામ¹ નોઈત વીદ્વે² । યા સ્યવૈતે આદ્રેન્ગ એરેસ્વાઞ્હો,

“હાતામ³ હ્વો અઓજિશ્તો । યહ્માઈ જર્વઞ્ જિમા કરદુષા,

યજ્ઞ ૨૯-૩

અસ્મે અપા નેદ્ શયૌ । અદ્વૈષો ગવૈ પ્રતિ-મ્રવન્-

અવૈષામ¹ નેદ્ વિદ્વે² । યા સ્યવતે આધાન્ કૃત્વાસઃ

સુતામ³ સ્વો ઓજિષ્ઠો । યસ્મે હ્યન્ હિમ કૃષુપા

ભાવાર્થ, યુજરાતીમાં

એને માટે અણુપીડકર અહિંસક અષોષથી દોષ પણ જાતના દોષ વગર તેણે (અષે)
પૃથ્વીને ઉત્તર આપ્યો કે “અગ્નિમાનો (અટલે પૃથ્વીના લોકમાનો) એવો દોષ જાણવા જેવો
નથી, જેનાથી સત્યવાદીઓ (ધર્મીજન) નિર્બળ મનવાળાને સાવધ કરે; વળી જે પોતે
જનલોકમાં એવો બલિષ્ઠ હોય, જેના શાસનોને અમે શીઘ્ર ગતિથી મદદ કરવા જઈએ.

¹ It is to be pronounced in four syllables A vaē-sa-um-a. વેષ-અમ્.

² “Vīduyē” વિદ્યુયે— is a corrupted form of the Avestan period, it
also increases one syllable

³ In three syllables hā-ta-am-હા . ડા-અમ, સત-અમ્.

I Yasna 29-4

Mazdā sax'āre maurištō

yā zi vāvərəzōi pairiciθit

Daēvaiš-cā mašakyaš-cā,

yā-cā varəyarte¹ aipi-ciθit :

Hvō vicirō Ahurō,

aθā aṇhat yaθā hvō vasat

(Translation in English)

Holy Mazdā is the ocean of bliss, which indeed has been all round kept afar by the Devas² and the Mašakyas and which will be hereafter kept afar all round Ahurā Himself is the Judge as He Himself would will, so let it happen !

ચરન ૨૯-૪

મજદાસાં સ ખારે મુરિશ્તો । યા-ઽ વાવરેઝો પુરીચિથીત
દાયેવાઈશ-ચા મશક્યાઈશ-ચા । યા-ચા વરયર્તે અપીચિથીત
હવો વીચિરો અહુરો । અથા અઈહત યથા હવો વસત ।

ચર ૨૯-૪

મુખા શસ્વાર મુષ્ઠો । યા-હિ વાવુજે પરિચિતિત
દેવૈશ્વ મશક્યૈશ્વ । યા ચ વર્યર્તે અપિ-ચિતિત
સ્વો વિચિરો અમુરો । અથા અસત યથા સ્વો વસત

ભાવાર્થ, ગુજરાતીમાં

યા મજદા કયાણુનો મહામાગર છે, જે ખરેખર તો દેવ લોકોથી અને મશક્યા લોકોથી એગમ ઘેરીને (દુનિયાના આલુઓથી) દૂર રાખવામા આવ્યો છે, અને જે હવે પણ વધારે ઘેરીને દૂર રાખવામા આવશે એવું । પોને નિર્ણયદર્તા છે જેણે તે પોતે આદે તેણે થાઓ ।

¹ Being p'r'sent future tense it should be 'varəyartē and not varəyartē,' as it is in the original text. The word has been corrupted during thousands of years as hundreds of them are found in the Gāthas

² "વર્યર્તે" બનદેહ ૩૫ છે "વર્યર્તે" લેખ્યે ² Deva worshippers

"Aēm Mōi idā vistō,

"yō nō aēvō sāsnaṁ gūṣatā—

=Zaraθuštrō Spitāmō :

"Hvō Mazdāi¹ vaṣti Aša-cā

"Carəkerəθrā srāvayēṇhē,

"hyaṭ hōi hudəməm dyāi² vaxəθrahyā!"

(Translation in English)

At this moment is known to Me one such who has proclaimed our commandments—that one is Zaraθuštra Spitāma: for Mazdā and Aša he wishes to impart instructions (to the people) with hymns of praise; hence I would grant him full and fine control of speech.

યસ્ન ૨૯-૮

અએમ મોઇ ઇદા વિસ્તો । યૌ નૌ અએવો સાસ્નાઝાઁ ગૂપતા-
વરથુશ્ત્રો સ્પિતામો । હવો મઝદાઈ^૧ વસ્તી અપાધ-યા
ચરકેરેશ્રા સ્રાવયેઁનહે । હાથ હોઇ હુદમમ ધ્યાઈ^૨ વખેઠ્રાહ્યા!

યજ્ઞ ૨૯-૮

અયમ્ મેં હિદા વિત્તો । યઃ નંઃ અવઃ સાસ્નાઃ ઘુપત
ઝરથુષ્ટ્રઃ સ્પિતામો । મ્વો મૈધાય વટિઃ અર્ધં ચ
ચરક્રેશ્રા સ્રાવયમે । યત્ મે મુદમેમ ધ્યાઈ^૨ વખંત્રસ્ય!

ભાવાર્થ. ગુરુદાતીમાં

આ ધૈત્રીએ હમણું મને એવો એક જાણીતા છે, જેણે અમારા કાનને વાંધાદાર
નહોતો કીધો છે: તે જરથુશ્ત્ર સ્પિતામ છે; તે પોતે મજ્જાને માટે તેમજ આપને માટે મુક્તિ
દાતા જાણે એવન કરવા આણે છે; આટે હું તેને વાળીનું સુંદર ને પૂર્ણ પ્રમુખ બાંધું :

¹ It should be pronounced in three syllables: Maz dāi—મઝદાઈ, as it stands for "ya" here. I leave off "nō" which is before this word as it is interpolated and spoils the rhythm.

² This form is subj. aor. 1st of "dā"—દા— "to grant"

I Yasna 29-7

"Tōm īzūtōiš Ahurō

"maθrəm tašaf¹ Aša hazaošō,

"Mazdā gavōi xšvidəm-cā

"Hvō urušaēibyō Spantō sāsnyā:

"Kas-tē vohū mananḥā

"yō-ī² dāyāt āvā³ marətaēibyō?

(Translation in English)

That Holy Verse (mantra) of Sacrifice Ahurā composed being of one-will with Aša, and Mazdā created its sound for Earth, and Spantā (manyu) himself fashioned it for the protection (of Earth) through holy commandments: Who is there with pure mind who might impart such graces unto the mortals?

યજ્ઞ ૨૯-૭

તૈમ આઝુતૌશ અહુરૌ । આશ્રમ તપત્^૧ અષા હજાઓષો,
મઝદાઓ ગવૌ ક્ષવિદમ-ચા । હવૌ ઉરુષાએંબ્યો સપંતો સાસ્યાઃ
કસતે વોહુ મનાનહા । યૌ-ઈ^૨ દાયાત આવા^૩ મરેતઓંબ્યો ?

યજ્ઞ ૨૯-૭

તમ આહુતેઃ અસુરો । મુન્નમ તક્ષત્^૧ અષા સુજોષઃ
મેધાઃ ગવં ક્ષિવદમ્ ચ । સ્વૌ ડંકુપ્યેભ્યઃ શિન્તઃ શાસ્ત્ર્યાઃ
કસ્તે વસુ મનસા । યઃ ઈ^૨ દાયાત અવા મરેતેભ્યઃ ?

ભાવાર્થ, ગુજરાતીમાં

૫વો 'વાપ'ણેનો મંત્ર (અહુનવર્ષ) અહુરાએ અપની સાથે સહકાર સાધીને રચેલો છે, અને તેનો અદબુત નામ મજદાએ પૃથ્વીને માટે ફેંક્યો, અને સપંતા મન્યુએ પોતે (પૃથ્વીના) રક્ષણ માટે ધાર્મિક શાસન દ્વારા ઉતાર્યો છેઃ એવો કોણ છે જે (એ પૃથ્વીનાં) મર્ત્યજનોને (=માણસોને) એ બધી નહેર સાત્ત્વિક મનથી બહે ?

¹ Thus "tašaf" — તપત્ — is the common verb for Ahurō, Mazdā and Spantō

² Thus "ī" — ઈ — is the older 2/3 N. form of vedic इमा — imā

³ In the Text two letters — "ō" — ઓ — precede this word "āvā," which were later interpolations and unbalance the meter, so I have left them out. This is fully explained in my "Notes" and "Corrections"

I Yasna 29-6

At ē vaocaṭ Ahurō

Mazdā vīdvā vafuṣ vyānaya:

“Nōit aēvā Ahū vistō,

“naēdā Ratuṣ asat-cit hacā?

“At zi θwā fsuyantaē-cā

“vāstryāi cā θwōrōštā tatasā!

(Translation in English)

Then, with compassion spake Ahurā Mazdā, omniscient, beautiful and wonderful, through omnipresent breath: “Is there known no such King, nay, not even such Prophet ever-associated with holiness? It is for this that the Motion giver has fashioned thee for (sending to Earth) the Reward giver and the Protector!

પરંતુ ૨૯-૬

અત ઈ વાઓઠ અહુરો । મઝદાઘાં વીદ્વાઘાં વફુશ્ વ્યાનયાઃ
નોઈત અએવા અહુ વિસ્તો । નએદા રતુશ અપાત-ચીત હચા?
અત ઈ ઠ્ઠા ફસુયન્તાએ-ચા । વાસ્ત્રયાઈ-ચા^૧ ઓરોશ્તા^૨ તતપા !

યજ્ઞ ૨૯-૬

અત ઇ વોઠ્ઠત અસુરો । મેઘા વિદ્વાન્ વપુઃ વ્યાનયા
નેદ્ પુત્ર અમું. વિત્તો । નેદ્ રતુઃ અપાત-ચિત્ મચા ?
અત હિ સ્વા પ્સુયન્તે ચ । વાસ્ત્રાય ચ ત્વષ્ટીં તતપા !

ભાવાર્થ, યજ્ઞરાત્રીમાં

ત્યારે (એ માંભાગીને) ત્યાં મમભાવથી મર્વજાની મહા મુદ્ર અદ્ભુત અદ્ભુત મજ્જા
મર્વવ્યાપકતાથી યોગ્યાઃ “શુ” એવો કોઈ મતાધારી રાગ કે કોઈ અચળ અપોષ સાધેલો
નુ-પેગમ્બર પણ જાગીતો નથી ? તેથી તો ખરેખર કળદાનને માટે તેમજ રક્ષક (કિલ્લરક) ને
માટે મદાગતિદાયકે તને ઘડ્યો છે.

1 “Vās trī yā-cā” in four syllables “વા-સ્ત્ર-યાઈ-ચા”

2 θwōrōštā in two syllables only; the “ō” is for acute accent on ‘a’ in ‘ōwar’, ૨૩૩-૨૪૦.

I Yasna 29-7

"Tēm āzūtōiš Ahurō

"maθrēm tasa¹ Ašā hazaosō,

"Mazdā gavōi xsvīdēm-cā

"Hvō urusaēibyō Spəntō sāsnyā:

"Kas-tē vohū mananḥā

"yθ-ī² dāyā³ āvā³ marətaēibyō³

(Translation in English)

That Holy Verse (mantra) of Sacrifice Ahurā composed being of one-will with Asa, and Mazdā created its sound for Earth, and Spəntā (manyu) himself fashioned it for the protection (of Earth) through holy commandments. Who is there with pure mind who might impart such graces unto the mortals?

યેન ૨૯-૭

તેમ આજૂતેયશ અહુરે । આંશ્રેમ તપત્^૧ અષા હજઅષોષા,
મજદાએ ગવોય ક્ષવીદેમ-ચા । હવો ઉરુપએયેયો સ્પેન્તા સાસન્યાઃ
કસતે વોહુ મનઠ્ઠા । યે-ઈ^૨ દાયાત આવા^૩ મરેતએયો ?

યજ્ઞ ૨૯-૭

તમ્ આહુતે. અસુરો । મંત્રમ્ તંત્રત્^૧ અપા સુજોષઃ
મેધા ગવે ક્ષિવદમ્ ચ । સ્વો ડંઠ્યેમ્યઃ શિન્તઃ શાસ્ત્ર્યાઃ
કન્તે વસુ મનંસા । યઃ ફે^૨ દાયાત અવા મરેત્યઃ ?

ભાવાર્થ, ગુજરાતીમાં

પેપો - વાષંણેના મંત્ર (અહુનવર્ષ) અહુગએ અપની સાથે મહાકાર સાધીને રચેસો છે, અને તેનો અદ્યુત નાન મજદાએ પૃથ્વીને માટે ફેંકેયો, અને સ્પેન્તા મન્યુએ પોતે (પૃથ્વીના) ઢાળ માટે વાર્મિક ગામન દાગ ઉતાર્યો છેઃ એવો કોણ છે જો (એ પૃથ્વીનાં) મત્યંજનોને (=નાણુઓને) એ બધી મહેર સાસ્ત્રિક મનથી બહે ?

¹ This 'tasa¹' - તપત્ - is the common verb for Ahurō, Mazdā and Spəntō

² This 'ī - ઈ - is the older 2/3 N. form of vedic इम - imā

³ In the Text two letters - "ōi" - ઐએ precede this word "āvā," which were later interpolations and unbalanced the meter, so I have left them out. This is fully explained in my "Notes" and "Corrections"

I Yasna 29-9

At-cā gəuš urvā raoštā¹
 yə anaēšəm xsənəmōnē rādəm—
 Vācəm nərəš asūrahya,
 “yəm ā vasəmī isā-xšaθryəm:
 “Kadā yavā² hvō aṇhaṭ
 “yə hōi dadaṭ zastavaṭ avō?

(Translation in English)

And thereupon the Spirit of Earth was displeased so as to submit to the weak conciliation—the speech of a weaponless man (and said)—such one whom I do desire a powerful ruler! When may he be such through both of You as may give (me) his strong-handed protection?

યસ્ન ૨૯-૯

અત-ચા ગૈઉશ ઉર્વા રૉષ્ટા^૧ । યૈ અનુએયૈમ ક્ષાન્-એને રાદૈમ-
 વાચૈમ નરૈશ અસૂરહ્યા । યૈમ આ વસૈમી ઇપા-ક્ષથૈમ :
 કદા યવા^૨ હ્વો અઞહાટ । યૈ હોઈ દદાટ જસ્તાવટ અવો ?

યજ્ઞ ૨૯-૯

અત્ ચ ગોઃ ઉર્વો રોષ્ટ । યઃ અનૈપમ્ ક્ષનમૈ રાદમ્
 વાચમ્ નૃઃ અસૂરહ્ય । યમ્ આ વસમિ ઈશ-ક્ષત્ર્યમ્
 કદા યવા સ્વો અસવ । યઃ સે દદાટ હસ્તવાટ અવઃ ?

ભાવાર્થ, ગુજરાતીમાં

અને ત્યારે પૃથ્વીના આત્માએ અફસોસ કીધો કે આ દુર્બળ સૌત્વનને (મનાવધુનિ)-
 આ હથિયાર વગરના નરની વાળીને આધીન થવાનું છે, જ્યારે હું તો જે બળવાન સત્તાધારી
 નર હોય તેને માગી રહી છું^૧ ! તમે બને (અહુરા ને મઝ્દા) તરફથી એ પોતે ક્યારે એવો
 (બળવાન) બને જે (મને) એનું દૃઢ રક્ષણ આપે !

¹ The right word is “raoštā—રૉષ્ટા” —not stā—સ્તા—as the root is
 “ra-—રઃ and not રદ્.

² 2nd person pronoun 3/2.

"Aēm Mōi idā vistō,

"yā nā aēvō sāsnaṁ gūsatī—

'Zaraθuštrō Spitāmō

'Hvō Mazdū' vasti Asa-ca

"Carəkarəθrī sravayēṇhē,

'hyat hoi hudəməm dyāi' vaəōdrahy !"

(Translation in English)

At this moment is known to Me one such who has proclaimed our commandments—that one is Zaraθu-stra Spitama for Mazdā and Asa he wishes to impart instructions (to the people) with hymns of praise hence I would grant him full and fine control of speech

યન્ત ૨૯-૮

અએમ મોઈ ઇદા વિસ્તો । યે ને અએવો સાસનાન્થો ગૂપતા-
જન્થુસ્ત્રો સ્પિતામો । હવો મઝદુ' વસ્તી અસા-
ચાસા સ્રાવયેન્હે । હાત હોઈ હુદમમ દ્યાઈ વાએદ્રાહ્ય !

યજ્ઞ ૨૯-૮

જયમ્ મં હુવા વિત્તો । ય ન ગ્રવ જાન્નાં ઘુપત
જરથુસ્ત્ર સ્પિતામો । સ્વો મેધાસુ ગચ્છિ અર્પ ચ
ચરુન્ત્રા શ્રાવયમ્ । યત્ મે મુદસમ્ યે વસ્ત્રમ્ ।

બાવાર્થ ગુજરાતીમાં

આ ૧૧ીએ હમાણા મને એવો એક જણ જાનીતો છે, જેણે અમારા મનને બાંધેલો
ગાંધે-કાંધે છે તે જરથુસ્ત્ર સ્પિતામ છે, તે પોતે અર્ચાને માટે તેમજ અર્ચાને માટે અગ્નિ
કાંધે બોધન કરવા ગાંધે છે, માટે હું તેને વાંચીને સુદ ને પૂર્ણ પ્રનુદન બા ।

¹ It should be pronounced in three syllables. Mazdū = mazdā + dū, as it stands for ya hoi I leave off mōi which is inserted thus as it is interpolated and spoils the rhythm.

² This form is subject to the rule 1/1 of dī - a = dīgrāt

I Yasna 29-9

At-cā gēuš urvā raoštā¹
 yē anaēšəm xšənmōnē rādəm—
 Vācəm nərəš asūrahya,
 “yēm ā vasəmī isā-xšaθryəm:
 “Kadā yavā² hvō aṇhaṭ
 “yē hōi dadaṭ zastavaṭ avō?

(Translation in English)

And thereupon the Spirit of Earth was displeased so as to submit to the weak conciliation—the speech of a weaponless man (and said)—such one whom I do desire a powerful ruler! When may he be such through both of You as may give (me) his strong-handed protection?

યસ્ત ૨૯-૯

અત-આ ગૈઉશ ઉર્વા રૉશ્તા^૧ । યૈ અનુએવૈમ ક્ષાન્મૈને રાદૈમ-
 વાચૈમ નૈદશ અસૂરહ્યા । યૈમ આ વસૈમી ઇપા-ક્ષથૈમઃ
 વદા યવા^૨ હ્વો અઠાટ । યૈ હોઈ હદાત જસ્તાવટ અવો ?

યજ્ઞ ૨૯-૯

અત ચ ગોઃ ઉર્વા રોષ્ટ । યઃ અનૈવમ ક્ષન્મને રાવમ
 વાચમ વૃઃ અશ્વલસ્ય । યમ આ વસિમ ક્ષાન્મયમ
 વદા યુવા સ્વો અસૃત । યઃ સે દદૃત હસ્તાવટ અવઃ ?

ભાવાર્થ, ગુજરાતીમાં

અને ત્યારે પૃથ્વીના આત્માએ અશ્વૈસ કીધો કે આ દુર્બળ સાંવનને (મનાવણીને)-
 આ હથિયાર વગરના નરની વાણીને આધીન થવાનું છે, જ્યારે હું તો જે બળવાન સત્તાધારી
 નર હોય તેને માગી રહી છું ! તમે બને (અહુરા ને મઝ્દા) તરફથી એ પોતે ક્યારે એવો
 (બળવાન) બને જે (મને) એનું દૃઢ રક્ષણ આપે !

¹ The right word is “raoštā-રૉશ્તા” —not stā-સ્તા—as the root is
 “ru-રૂ” and not रु-

² 2nd person pronoun 3/2.

I Yasna 29-10

"Yūžēm aēibyō, Ahurā,

"aogō dātā aśā xšaθrēm-cā !

"Avaś vohū manaŋhā

"yā husətiš rāmaŋ-cā adāt¹ !

"Azēm-cīt ahyā, Mazdā,

"Θwām mōŋhī paourvyām vaēdēm !

(Translation in English)

Oh Ahurā ! grant unto these (Zaraθuštra and his associates) traditional instruction and power of self-control through righteousness; grant him through pure mind that by which he may give happy comfortable abodes and peace ! Oh Mazdā ! I also esteem Thee as the first Disposer of this (peace) !

ચરન ૨૯-૧૦

યૂજૈમ અએઇબ્યો. અહુરા. અઅગો દાતા અપા ક્ષેમ-ચા !

અવત વોહૂ મનાંહા. ચા હુપેઘ્તીશ રામાં-ચા અદાત^૧ !

અઝૈમ-ચીત અહ્યા. મઝદા. ઇવામ મોંઘી પૌરવ્યેમ વાદૈમ !

ચન ૨૯-૧૦

યુષમ્ અમ્યઃ અમુર. ઓષો દાત અપા ક્ષમ્ ચં !

અવત યુ મનંયા. ચા હુપેઘ્તી. રામામ્ વ અદાત^૧ !

અઝમ્ ચિત અહ્યા, મઝદા. ઇવામ મોંઘી પૌરવ્યમ્ વાદૈમ !

ભાવાર્થ. ગુરુશાસ્ત્રીમાં

રે અદુરા^૧ તમે એઓને પાંખવાન આદેશ અને અપોષ દારા મંચમશાસ્ત્રિ આપો ! તમે અસ્તિવશ મન દારા તે બક્ષો જેનાથી ને સુખવામી રહેમણો અને શાંતિ-આરામ આપે ! રે મઝદા^૧ 'દૃ' પગુ તમેને-જે એના (અએ શ તિ-આમમના) આદિ નિર્માણ કરનારા હોએ સન્માનુકું^૧

¹ In the Text the word is " dāt " only, but in that case one syllable is found short in this pāda. So I take the word " adāt " — અદાત which is the correct norist form. ' Rāmām ' being 2/1 has only two syllables.

I Yasna 29-11

“Kudā Asəm Vohū-cā

“Manō Xsaθrəm-cā at mā masā?

“Yū̄ōm, Mazdā, frāxsənō

“mazōi Magāi ā partī-zāntā¹!

“Ahura, nūnyā² avarə

“əhmī rātōis Yūsmāvatām!”

(Translation in English)

Henceforth whereto shall I gather near me Asa and Vohu Mano and Xsaθra? Oh Mazdā! all of You do approve to distinguish the great Magha Society! Oh Ahura! Thou wouldst bless the least of us with the grace of Those belonging to You (= the four Ahurās)!

પ્રશ્ન ૨૯-૧૧

કુદા અસેમ વોહુ-ચા । મનો ક્ષાસ્ત્રમ-ચા અત મા મસા ?

યુજોમ મઝદા ફ્રાક્ષનૈ । મજોઈ મગાઈ ચા પધુતી-જાન્તા¹ !

અહુરા, નૂન્યાઓ અવર । અહ્મા રાતૌઈ યુસ્માવતામ !

વચ્ન ૨૯-૧૧

કુત અવમ્ વસું ચ । મન ક્ષત્રમ્ ચ અત મા મક્તા ?

યુયમ્ મેષા પ્રાજ્ઞને । મઝે મઝે આ પ્રતિજાન્ત !

અસુર નૂન્યા અવર । અસ્મા રાતૌ યુસ્માવતામ !

ભાવાર્થ, ગુજરાતીમાં

હવે પછી અપને તથા વાહુમનોને અને ક્ષત્રને હું મારી પાસે ક્યાં ભેગા કરું ? ॥
નજ્દા તમે સૌ (અમારા) મહા મનમંડળને જ્યતમા વિખ્યાત કરવા મંજરી આપો । હે
અહુરા અમારામાના છુઝમા તુઝને પણ તમારા સર્વ સંબંધીઓની મહેરનો પરમાન આપો !

¹In the Text the word is—‘Zanata’ but that increases one syllable in the line in the 9th class of verbs ‘tā—ત’ is also added directly to ‘n—ન’, see Jackson’s A G § 583

²In the Text the word “nū—નૌ” is corrupted, it is a verb of root ન class 2 and “nūnyā—નૂન્યા” is its optative 2/1 form

GĀΘĀ AHUNAVAITI

YASNA' 28

VOW

यस्न २८

अतिज्ञा

प्रतिज्ञा

GĀΘĀ AHUNAVAĪTI

II Yasna 28

I

Ahyā yāsā¹ nəmanhā
 ustāna-zastō rafəðrahyā,
 Manyəuš, Mazdā, pourvyəm
 Spəntahyā Asā vīspəng syaoθənā,
 Varəhəuš xratūm manahō,
 yā xsnəvīšā² gəuš-cā urvānəm !

(English Translation)

With uplifted hands I humbly pray, Oh Mazdā¹ first of all for this upholding of all the excellent activities of Spəntā Manyu with (the help of) Asa, and (for upholding) the Divine Purpose of Vohu Mano, so that I may satisfy the spirit of Earth also¹

યસ્ના ૨૮-૧

અહ્યા યાસા^૧ નેમંહ્યા । ઉસ્તાનજસ્તો રફેઢ્રાહ્યા^૨
 મન્યૈઉશ મઝદા પૌરવ્યેમ્ । સ્પેન્તાહ્યા અપા વીસ્પેંગ સ્યોઠેના,
 વરેહૈઉશ વ્રતૂમ મનાહો । યા ક્ષેનવીષા ગૈઉશ-ચા ઉવનૈમ્ !

યજ્ઞ ૨૮-૧

હસ્ય યાંચા^૧ નમંયા । ઉસ્તાનહસ્તો રઘ્નસ્ય^૨
 મન્યોઃ મેધો પૂર્વ્યમ્ । શિન્તસ્ય જવા વિશ્વાન્ ધ્યૌત્વા,
 વસોઃ ક્રતુમ્ મનસો । યા જિવિષા^૩ ગોશ્વં વૃવાંનમ્ !

(ભાવાર્થ, ગુજરાતીમાં)

નમનતાપથી ઊંચા હાથ કરીને, હે મઝદા^૧ અપની સાથે સાધેલી સ્પન્તામન્યુની આ તમામ પ્રજતિઓને તેમજ વૌહુમનોના દિવ્ય પ્રયોજનને આ પુષ્ટિ આપવાની હું પ્રથમ માયના કરું છું, જેથી પૃથ્વીના આત્માને હું મતોપ આપું !

¹ It is the old form of "yācāmi યાચામિ" 1/1 Pres

² The Vedic form should be જિવિષાનિ-જિવિષાનિ-સ-ગૌર્વ, subjunctive, 1/1.

II 'Yasna 28-2

Yē Vā, Mazda Ahurā'

pairī-jasāi volū mananḥā

Maibyō dāvōi ahvā

astvatas-cā hyat-cā mananḥō

Āyaptā asūt hacā,

yāis rapantō dardūt' a'āθrē.

(English Translation)

Oh Mazdā Ahurā' I approach You Yourselfs with pure mind to purify for me the supreme attainments, of both the existences, physical as well as spiritual, being ever-associated with righteousness, through which (attainments) it (righteousness) directs the faithful towards one's own internal sacred Light

યસ્ન ૨૮-૨

યે વાઝાં મઝદા અહુરા । પુરી જસાહ વૉહુ મનશહા
માય્યો દાવોહ અહવાઓ । અસ્તવતમ્-ચા હાત્-ચા મનશહો
આયપ્તા અસૂત હાચા । યાઇમ્ રપાન્તો દર્દીત્ ક્વાથ્રે.

યસ ૨૮-૨

ય વ મેષા અમુર । પરિ-જસૈ વમુ મનસા
માય્યમ્ ધાને અસ્વો । અસ્તવતમ્ ચત્ ચ મનસ.
આયપ્તા અસૂત મયા । ય. રપાન્તો દર્દીત્ ક્વાથ્રે

(ભાવાર્થ. ગુજરાતીમાં)

હે મઝદા અહુરા ' ભૈતિક તેમજ આધ્યાત્મિક-એ બન્ને ઉપનોની અપોષના અચળ મંમર્મથી મળતી પ્રાપ્તિઓ, જેઓ વડે અધ્યાત્મ જીવોને તે (અપોષ) અંતરવ્યોતિ તમ્ દોરતે છે, તે સર્વને મારે મારે પ્રવિત્ર સખવાને હું પુદ તમારી પાસે સ્થિતિ મનથી આજુ છું

¹ This old form is used like અમર્શન (class 2) instead of અરધાન.

² The later Vedic language has aṣṭāvatāra — અષ્ટાવતાર.

³ = દવ - ઘાત્રે

II 'Yasnā' 28-3

Yē vā, Asā, ufyānī
 Manas-cā Vohū apaorvyəm,
 Mazdām-cā Ahurəm,
 yaēibyō xsaθrəm (cā)¹ aγʾaonvaīmanəm¹
 Varədaīti Āramaitiś,
 ā mōi rafəθrāi zavəng jasatā !

(English Translation)

Oh Asa ! I would weave hymns of praise before you yourself, and Oh Vohu Manō ! (I would weave them) unprecedented, and unto Mazdā and Ahurā also, by which Āramaiti increases the power of self-control calculated as unconquerable, so come Ye all to uphold these my invocations !

યસ્ન ૨૮-૩

યે વાઝાં અપા ઉફ્યાની । મનસ-આ વૉહુ અપુઅઉરવ્યેમ
 મઝદામ-આ અહુરમ । યાએબ્યોઝા ક્ષાઠ્રમ (આ)^૧ અઘાઅવૌમાનમ^૧
 વરદૈતી આરમૈતિશ્ । આ મૌ રાફેઠ્રાઈ જાવેંગ જસતા !

ચલ ૨૮-૩

યઃ વઃ અવં ઉફ્યાનિ । મનસૃ વસુ અપૂર્વ્યમ્
 મેઘાસમ્ ચ અસુરમ્ । યેઘ્યઃ ક્ષુદ્રમ્ (ચ) મહુન્નમાનમ્
 વર્ષંતિ જુરમંતિઃ । જા મૈ રુઘ્રૈ હવાન્ જસત !

(ભાવાર્થ, ગુજરાતીમાં)

હે અપ ' પુત્ર તમારી પાસે હું ભક્તિનાં ગીતો (ભજનો) ગૃંથીશ, અને હે વૉહુમનો ! તમારી પાસે અપૂર્વ (કાષ્ટએ અગાઉ નહીં ગાયેલાં એવાં ગીત રચીશ), અને મહુન્માને ને અહુરને પણ (હું ભજનો અર્પીશ), જેઓની મહેરથી ધર્મની વ્યક્તિ ગણાતી સક્રિયે આરમધતિ વધારે છે. માટે આ મારાં આવાહનોને પુષ્ટિ આપવા તમે મૌ આવો !

¹ I think this "cā-ચ" is interpolated, as there is no special meaning served by it. The word after it is an itmanepadā-muddle-participle 2/1 which should end in "manəm" or "mūnəm," which is the case everywhere as shown in my article on 'Corrections in the Gāthā Ahunavaiti.' So "cā" seems to be superfluous.

II Yasna - 28-4

Yō urvānəm mēn¹ gairē
 vohū dadē haθrā mananḥā
 Asīm-cā syaoθananam²
 viduś Mazdāo³ Ahurahyā;
 Yavaṭ isāi tavāi-cā⁴,
 Avaṭ asāi⁵ aēsū Asahyā.

(English Translation)

This very soul (of mine) do I certainly direct for invocation always with pure mind, and knowing the mastership of the creations of Mazdā Ahurā, I will abide by the will of Asa, as long as I have authority and strength (in me).

ચરન ૨૮-૪

યૈ ઉર્વાનૈમ મૈન^૧ ગૈરૈ । વૌહુ દદૈ હાથ્રા મનનહા
 અસીમ-ચા સ્યોથોનનામ^૨ । વીદુશ મઝદાઓ^૩ અહુરહા
 યવત્ ઇસાઇ તવાઇ-ચા^૪ । અવત્ આસાઇ અૈસુ અસાહ્યા^૫ ।

યજ્ઞ ૨૮-૪

યઃ - વૌનમ્ ત્મન્ ગિરે । વસુ વુધે સુગ્રા મર્તસા
 અર્પીમ્ ચ વ્યોત્નાનામ્^૨ । વિદુઃ મેધાસો અસુરસ્ય,
 યાવત્ ઈસૈ તવૈ ચ । તાવત્ આસૈ યૈ અર્પસ્ય.

(ભાષાંથ^૬, ગુજરાતીમાં)

હું (પ્રદ) મારા આત્માને પણ માત્વિક મનથી આરાધનને માટે મદદગળ દોરું, અને મજ્દાની અહુરાની કૃતિઓના-સર્જનના-સ્વામિત્વને પિછાનીને ત્યાં લગી હું અધિકાર ધરાવું અને શક્તિમાન રહું ત્યાં લગી હું અપની હિત્તાને આધીન રહું.

¹This is Vedic त्मन् meaning "certainly", the "t" is dropped before "m" in the beginning of the word as 's' is dropped likewise in स्म, स्मत् &c. As म is accented here, it is made "mā" as usual

²To be pronounced in four syllables—nā-am—ना—अम्

³"Mazdāo" is contracted from Mazdāhas—मेधास्य which = 6/3 So the last 'o' should be pronounced separately

⁴In the text it is "tavāi-cā" which is wrong "tāvāi" and "tāvāi" are also subj. atm 1/1 and so this should be likewise "tavāi-cā", તવાઇ-ચા

⁵This "i" in "asāi" stands for યિ and it should be pronounced separately

II Yasna 28-5

Asā, kaṭ θwā darəcām,
 Manas-cā Vohū vaēdəmanō¹ ?
 Gatūm-cā² Ahurāi
 Səvištai Səraoəəm Mazdai³ ?
 Anā maθrā mazištəm
 Vāuroimaidi xrafstrā hizva

(English Translation)

Oh Asa¹ when should I be worthy to see thee and Vohu Mano recognizingly² and also (when should I see) the Abode of the most powerful Ahura, and Sarosh, the greatest servant unto Mazda³. Through this holy chant—Mantra—we would cause to restrain the most lamentable tongues

ચરન ૨૮-૫

અપા કત ત્વા દરમાની । મનસ્-ચા વૌહુ વએદમાનો¹ ?
 ગાતુમ-ચા² અહુરાઇ । મેવિષ્ટાઇ સેરઓપેમ્ મઝદાય ?
 અના માંધા મજિષ્ટેમ્ । વાઉરેઇમઇદી પ્રક્ષ્યા હિવદવા,

ચર ૨૮-૫

અવ કત ત્વા દરમાણિ । મનશ્ચ વસુ વેદમાન ?
 ગાતુમ્² ચ અસુરૈ । શર્વિષ્ટાય શ્રોપમ્ મેઘાર્ય ?
 અના મન્ના મહિષ્ટમ્ । વાઉરેમૈદિ પ્રક્ષ્યા હિવવા

(ભાવાર્થ, ગુજરાતીમાં)

॥ અપ । તને તેમજ વૌહુમનોને (તમારા રૂપવુ માત્રુ સ્પષ્ટ) અનુમાન રાખીને હું ક્યારે જોઇશ ? વળી મહાશક્તિશાળી અહુરાના મદ્ધામને તથા મહદ્દાના મોટામા મોટા સેવક સરોપને (હું ક્યારે જોઇશ) ? અથે તો આ પવિત્ર માધવાણીથી શાયનીય છબચીઆને (નિંદાઓરોને) કાણુમા રખાવશું.

¹ Ma " in this word should be fully pronounced as a syllable, as even in Vedic language it is always—માન—mana, otherwise one syllable remains short in the pāda

² This word "gatūm-cā" should be pronounced in four syllables by lengthening 'tum' as "tu um" - ગાતુ - ઉમ્ - ના

³ "Maz-dāi" - મઝદાય in three syllables

II Yasna 28-6

Vohū gaidi Manañhā
 dāidi Asā-dā daragō-ayū!¹
 ʔrəsvāiš tū uxōaiš, Mazdā,
 Zaraθuštraī aojōnghvaṭ rafənō!
 Ahmaibyā-cā Ahurā,
 yā daibiṣvaṭō dvaēšā taurvāmā!²

(English Translation)

Come with Vohu Mano and bestow the gift of Asa through long life! Oh Mazdā! give to Zaraθuštra vigorous process of speech through sublime devotional songs! and, Oh Ahura! grant unto us that by which we may overpower the hatred of the detesting foes!

યસ્ન ૨૮-૬

વૌહુ ગૌદી મનઞહા । દાંદી અસા-દાં દારગૌ-આયુ' !
 ʔરેસ્વાઇશ તુ ઉઝોઞાઇશ મઝદા, । જરથુસ્ત્રાઇ અઝોઞેઞહવત રફેના ।
 અહાબ્યા-ચા અહુરા । યા દુઝિઞવતો દુઝેવાઞો તઉસ્વામા' ।

યજ્ઞ ૨૮-૬

વસુ ગૃધિ મનંસા । દુદિ અપ-દા' દૌર્ધ-આયુ !
 ઋધ્વૈસ્તાં ઉઋધૈ મર્ષા । જરથુષ્ટ્રે ઓઞસ્વત રજ્નઃ ।
 અસ્મઞ્યમ્ જ અસુર । યા દિધ્વતો દેવાઃ તુર્વામ ।

(ભાવાર્થ, ગુજરાતીમાં)

હે મઝદા ! વૌહુમનોની સાથે આવ અને લાખા આયુષ્યદારા અપની બક્ષિસો આપ ।
 વળી વિનવું છું કે જરથુસ્ત્રને પ્રાદ ભજનકીર્તન દ્વારા ઓજસ્વી વાણીબ્યાપાર આપ ।
 અને હે અહુરા ! અમોને તું એવું બક્ષ કે જેથી દુષ્ટીઓના દેષને અમે કુટિત (નિરુપાય)
 કરીએ ।

¹ There was no "Sandhu"—combination of two vowels, the last of the first word and the first of the second word, in the Gāthī period, but the two words were joined by a hyphen. Here, in the Text the word is "daragāyū" which word is of the Avestan Vedic period. The proof is that by writing and pronouncing "daragāyū" one syllable is found short in the pīda, so I have changed the word to the Gāthī form "darago-iyū", as like combinations are found elsewhere in the Gāthīs.

² In the Text the word is "taurvāmā" which increases one syllable, there is no need to make the word 'causative' by adding 'aya' therein. So, the right word is "taurvāmā"—મુર્વામ

II *Yasna* 28-7

Dāidi, Asā, tam asīm
 vaṇhēuš-cā¹ āyaptā manahō !
 Dāidi tū, Āramaitē,
 Vištāspāi īsəm maībyā-cā !
 Dās-tū, Mazdā, xsayā-cā,
 yā Vē maθrā srəvimā² rādā !

(*English Translation*)

Oh Asa! grant us that supreme mastership, as well as accomplishments of pure mind! Oh Āramaiti! pray, grant supremacy unto Vištāspa and unto me! Oh Mazdā! indeed Thou hast given supreme ruling powers also, by which we would communicate (to the people) Your holy chants perfect in mysterious power!

ચરન ૨૮-૭

હાહી, અપા, તામ અષીમ । વહૈશ્-ચા આયપ્તા મનહો !
 હાહી તૂ, આરમૃતે । વીસ્તાસ્પાઃ ધર્ષિમ મુજ્યા-ચા !
 હાઓસ્તૂ, મઝદા, ક્ષયા-ચા । યા વે માંથ્રા ઓવીમા^૧ રાદાઓ !

ચર ૨૮-૭

દુહિ અપુ તામ અષીમ । વસોશ્ચ જાયપ્તા મનસઃ !
 દુહિ તૂ અરમતે । વિષ્ણર્ષાય હૈશમ મમ્યમ ચ !
 દાસ્તુ મેઘા ક્ષયા ચ । યા વઃ મંથ્રા ઓવ્યમ રાદા !

(ભાવાર્થ, યુજરાતીમાં)

હે અપ । તે પરમ સ્વામિત્વ તેમજ સાત્ત્વિક મનની સિદ્ધિઓ અમોને બક્ષ ! હે આરમધતિ ' વિનવું છું કે (=તૂ) શ્રી વિસ્તાસ્પને તેમજ મને સર્વોપરી અધિકાર આપ ! હે મઝદા ! તમે ખરેખર રાજસત્તા પણ (અમને) આપી છે, જેથી તમારા બેદી શક્તિ ભરેલા મંત્રો અમે લોકો પાસે પ્રચટ કરીએ !

¹ There is no "cā" in the Text, but without it the line is unbalanced by one syllable short

² This word "srəvimā" is corrupted in the Avestan period, as it should be correctly "Srvyamā"—સર્વયામા.

II Yasna 28-8

Vahištəm ʾθwā Vahištā
 yēm Asā Vahištā hazaosəm
 Ahurəm yāsā vāunus
 narōi Farəsaostṛai maibya-cā,
 Yaēibyas-cā it̕ rān̕han̕hōi¹
 vispāi yavō var̕həus̕ manan̕hō.

(English Translation)

Oh most Prosperous! to Thee, Ahurā, who is in co-association with the richest Asa, I pray, having gained pure mind for all time, for the hero Farsoštra, and for me, and for those whom Thou wilt certainly bestow (the same=pure mind)

ચરન ૨૮-૮

વહિસ્તેમ્ ૐવા વહિસ્તા । ચૈમ અપા વહિસ્તા હજાઓષમ
 અહુરૈમ આસા વાહિસ્તા । નરોઇ ફરેસાસ્ત્રાઇ માઇબ્યા-ચા,
 યાઇબ્યાસ-ચા ઇત રાનહાનહો¹ । વીરપાઇ યવે વરહૈસ મનાનહો.

ચર ૨૮-૮

વર્મિષ્ટમ ત્વા વર્ષિષ્ટ । યમ અપા વર્ષિષ્ટા સુજોર્ષમ
 અસુરમ વાવા વનુઃ² । નરે પ્રપોષ્ટાય મર્મ્યમ ચ,
 વેર્મ્યશ્ચ દત્ રાસે । વિશ્વૈ યવૈ વસો. મનસઃ

(ભાવાર્થ. ગુજરાતીમાં)

અહો પરમ સમૃદ્ધ । તને મહાધનીને-જેને પરમ વૈભવવાળા અધની સાથે સદકાર છે એવા તુ અહુરાને-વીરનર ફરેસત્રને માટે, અને મારે માટે, તેમજ તેઓને માટે જેઓને તું ખરેખર સદાકાર માટે અક્ષરે તે સાત્ત્વિક મનની પ્રાપ્તિ કરીને હું ચાચના કરું છું.

¹I think this last syllable "hōi" is wrong, it should be "hē" —હે—only—as the original word is રાસે and so the last સે is unaccented and it should remain as "હે" only. If the vowel "ē"—યૈ is accented, either udātta or svanta then only it will become, "ઔ"—ઓઈ in pronunciation.

²વચન્વ in the Vedic period.

II Yasna 28-9

Anaïs Vā nōit, Ahurā,¹
 Asəm-cā yanāis zaranaēmā
 Manas-c: hyaṭ Vahistəm,²
 yoi Vō yōiθōma³ dasəmē stutam,
 Yūžəm zəvištyāñhō⁴
 īso Xsaθrəm-cā savañham !

(English Translation)

Oh Ahura¹ through these (graces) may we never irritate You and Asa with our behaviour, and besides that, Spəntā-Manyu also—we who have associated in the offering of hymns of Your praise¹ You as well as supreme Xsaθra are most worthy to be invoked and are possessing various powers¹

ચરન ૨૮-૯

અનાયુઃ વાઝાં નૌત, અહુરા^૧ । અર્ધેમ-યા યાનાયુઃ જન્યમેમા.
 મનસ્-યા હિત વહિસ્તેમ^૨ । યોધુ વૈ યોધેમા^૩ દસમે સ્તુતામ;
 યૌઝમ ડાવીશ્ત્યાઞ્હો^૪ । ઇસા ક્ષાઠ્રમ-યા સવાઞ્હામ !

ચર ૨૮-૯

અને વ નેદ, અસુર । અપમ્-ચ યાનં હરણમ,
 મનશ્ચ યત વહિસ્તમ્ । એ વ યેત્મ^૩ દાસમે સ્તુતામ,
 યૌયમ્ હવિષ્યાસો^૪ । ઈસ ક્ષત્રમ્ ચ સર્વસામ્ !

(ભાવાર્થ, ગુજરાતીમાં)

આ બધી મહેર મેળવીને, હે અહુર ! તમેને તેમજ અપને અમારા વતનથી અમે
 નદીપાન નાપુશ નહીં કરીએ, અને તે ઉપગત (ઉત્તમ મનવાળા) સ્પેન્તામેન્યુને પણ (અમે
 નાપુશ નહીં કરીએ),—અમે જેઓ તમારી સ્તુતિના સમર્પણમાં એકત્ર થયા છીએ તમે તેમજ
 વિદ્યમાની ક્ષત્ર પગ આગધ્ય અને વિવિધ શક્તિવાળા છો !

¹ Before this word Ahurā there is Mazdā which word is manifestly interpolated ! some one later on as Mazdā will increase two syllables in the padā

² Vahist in Mano is always meant as Spənta Manyu in the Gōis and never Vohu Mano see Notes

³ Yōiθōma is clearly યેત્મ—yātma there are forms like yetē yētir—યેત, યેતિરે of the verb યત the later form is યાતમા—યયત્મ

⁴— ઈસા—ઇસા should be split in ઈસ ટિ-યા .

II Yasna 28-10

At yōng asāt-cā vōistā
 vaṇhōus-cā dāōng¹ manarhō
 Irəwōng, Mazdā Ahurā,
 aēibyō pərənā āpanāiš kāməm!
 At Vē². Xsmaibyā astinā
 vaēdā x'raiθyā vaiṇtyā sravā³?

(English Translation)

Then whom, Oh Mazdā Ahurā! You have known, by their righteousness and pure mind, as pure and perfect in religious rites, promote unto them their desire with fulfilment! How else may I fully know from You both, whether these prayers are liable to deviate from the right path, or are worthy of attainment?

પરંતુ ૨૮-૧૦

અત યૈન્ગ અપાઅત-ચા વૌઈસતા । વાંઠુંગ-ચા મનરહો^૧ મનરહો
 ઇરવૈન્ગ, મઝદા અહુરા । અઅંઇબ્યો પૈરના આપનાઇશ કામમ !
 અત વૈ^૨ ક્ષમાઇબ્યા અસ્તિના । વાઇદા ધૈરવૈથ્યા વૈન્ટ્યા સ્રવાઓ ?

ગ્રંથ ૨૮-૧૦

અત યાત્ર અપાત્ર ચ વૈત્થ । વસોશ્ર વાતાત્ર મનસઃ
 ક્રત્વાત્ર મેધા અસુર । યમ્યઃ પુન આપુનૈઃ કામમ્^૧
 અત યઃ (યુ)વમ્યમ્ અગૂન । વેદ હવૈતિયા વન્ત્યા શ્રવા^૩ ?

(ભાવાર્થ, ગુજરાતીમાં)

ત્યારે, હો મઝદા અહુરા ! જેઓને (તેમની) અપોષથી અને સાત્વિક મનથી પવિત્ર ક્રિયાકાંડકુશલ તરીકે તમે ઓળખો છો, તેઓને (તેમની) ધ્વજાની નિદિ વડે તમે આગળ વધારો ! નહીં તો (અમારી) ભક્તિ સેવાઓ વિપથગામી (આડે પથે જનારી) કે મ'પાદનયોગ્ય છે, તે તમારી બન્નેની પાસેથી હું પૂરપૂરું કેવી રીતે જાણું ?

¹ The first syllable of "dāōng-દાતાત્ર"-dā-દા should be pronounced in two syllables as "dā-ā-દા-આ".

² This word is unaccented here as it cannot be made "Svarita" before the udātta "Xsmai-ક્ષમાઇ", so this must be spelt not "vā" but "v̄" only, as "v̄" would be "Svarita".

³ The later grammatical form is શ્રવામિ.

II Yasna 28-11

Ye aīś aṣəm nīpāñhē
 manas-cī volhū yavaētātē,
 Tvəm¹, Mazdā Ahurā,
 frō mā siwā ōwahnāt vaocañhē,
 Manyəuš hacā ōwā āñha²,
 yāis ā anhuš pouruyō bavaṭ³

(English Translation)

Only in this way I would guard righteousness and pure mind upto the end, Oh Mazdā Ahura! You Yourselfs instruct me properly in order to proclaim from You (i.e., in Your behalf) through the mouth of Your ever-associated (Spəntā) Manyu, through which processes Life came into existence in the beginning

ચચ્ચ ૨૮-૧૧

યે આપ્તશ્ચ અષમ નિપાત્તોદહે । મનસ્-ચા વૌહુ યવએતાતે ;
 ત્વમ,^૧ મજ્દા અહુરા, । ક્રો-મા સીયા ઓહાત વઘોચદહે,
 મન્યૈશ્ચ હયા ઓઘા આત્તોદહા^૨ । યામ્નુ ચા અદ્દુશ્ પોઉરયો બવત્ !

ચચ્ચ ૨૮-૧૧

ય. યૈઃ અષમ્ નિપાતે । મનશ્ચ વસુ યાવતાતે,
 ત્વમ^૧ મેધા અહુર । પ્રો મા શિશ્ત ત્વસ્માત્ વોષતે,
 મન્યો સચા ત્વા જાસા । યૈ જા અસુ^૩ પૂર્વ્ય^૪ મવત્ !

(ભાવાર્થ, ગુજરાતીમાં)

પ્રુદ એવી રીતે (ભક્તિ સેવાદારા) હું અપોષને તેમજ મનની સાર્વિકતાને છેવટ સુધી સાચવી રાખીશ. હો મજ્દા અહુરા ! તમારી સાથે સદા સહકારથી રહેવા (સ્પંન્તા) મનુના મુખ દ્વારા તમારી તરફથી પ્રગટ કરવા મને બરાબર આગા આપો કે કઇ વિધિઓ દ્વારા જીવનનો પ્રથમ ઉદ્ભવ થયો ।

¹ This word "tvəm" – ત્વમ્ – should be pronounced in two syllables as "tu-am" – તુ-અમ્.

² In the Text this word is written as 'ōwāñhā' but the first "ō" are interpolated and serve no purpose even in denoting the accent and so I leave them off

³ યાવતાય. ⁴ પૂ-ર્વિ-ય.

GĀΘĀ AHUNAVAITI

YASNA 30

MESSAGE

पेगाभ

सन्देश

GĀΘĀ AHUNAVAITI

III Yasna 30

I

At̥ tā vaṅsyā, ɪsəntō,
 yā Mazdāθā, hyat̥-cit̥ vidusō;
 Staotā-cā Ahurāi,
 yesniyā-cā¹ Van̥həuṣ̥ Manaṇhō,
 Humāzdrā Asāi² yaē-cā³,
 yā raocebiṣ̥ darəsataṁ urvāzā.

(English Translation)

Oh Inquisitors! I shall now speak of those Two who both are created for the motive of Mazdā; and hence which is really for the thinking of the wise, and praising for Ahurā, and worthy of worship of Vohu Mano; and which (words) are very pleasant—voiced for Asa, by which through various enlightenments you may get acquainted with the secrets (of the motive of Mazdā)

ચરન ૩૦-૧

અત તા વક્ષ્યા, ઇષંતો । યા મઝદાયા, હાતચીત વીદુષે;
 સ્તોત્રા-ચા અહુરાધ । યેસ્નિયા-ચા^૧ વશ્વંઉશ મનશ્હે,
 હુમાંઝદ્રા અપાઠ^૨ યએચા^૩ । યા રુઓર્ચેખીગ દરસતા ઉર્વાઝા.

યજ ૩૦-૧

અત તા વક્ષ્યા હૃષંતો । યા મેઘાયા, યત-ચિત વિદુષે,
 સ્તોત્રા ચ અહુરાય । યેસ્નિય ચ વસોઃ મર્નસઃ
 હુમન્દ્રા અપૈ યે ચ । યા રોર્ચેમિ. દર્શત વૃજા.

ભાવાર્થ, ગુજરાતીમાં

હે નિરાસુજનો ! હવે તે જોને (બન્ને મન્યુઓને) હું આલેખી બતાવીશ, જે બન્ને ખુદ મજ્દાના ઉતુને લીધે (સર્જેલા) છે; અને તેથી જે ખરેખર જ્ઞાની માણસને (વિચાર કરવા) માટે છે; અને જે અહુરાને માટે સ્તુતિકર છે, અને વૉહુમનોને આરાધનયોગ્ય છે; વળી જે (સ્તોત્રો) અપને માટે સુમન્દ્ર (એટલે ધીમા મધુર સ્વરથી ભરપૂર) છે, જેથી કરીને અનેક રીતના જ્ઞાનપ્રકાશથી તમે (ઉપર કહેવા મજ્દાના ઉતુના) મર્મને જાણી શકશો.

¹ "Yesniyā - cā" in the Text is wrongly spelt, it is not યજ but યદિય and so it should be "yesniyā-cā"—યેસ્નિયા-ચા.

² The correct word according to the sense is "apāṭh"—અપાઠ—and not "aṣṭ".

³ Geldner has shown "yāēcā—યએચા" in some mss which is right, as the word "humāzdrā" is in plural number

III Yasna 30-2

Sraotā gōušāis vahistāis,¹
 avaēnatā sūcā manan̄hā,
 Āvarən̄š viciṭahyā
 narəm-narəm x^vax'yāi tanvē²,
 Parā mazē yāñhō³
 ahmāi sazdyāi baodantō paiti!

(English Translation)

Hear ye through these most beneficial proclamations, discern independently with clear illuminating mind, of the careful selection of the two choices, man by man for his own self, before the great setting off on life's journey, being enlightened sufficiently to approve unto this (teaching)!

યસ્ન ૩૦-૨

સ્રાૉતા ગૌશાઇશ્ વહિસ્તાઇશ્^૧ અવએનતા સૂચા મનનહા,
 આવરેનાઆ વીચિથહા । નરેમ નરેમ ખવખયાઇ તન્વે^૨,
 પરા મઝે યાઞ્હો^૩ । અહ્માઇ સઝદ્યાઇ બઝાઇદન્તો પૈતી ।

યજ્ઞ ૩૦-૨

શ્રોત ઘોષૈઃ વર્તિષ્ટૈઃ । જાવેનંતે જુષા મનસા,
 આર્ચર્ણોઃ વિચિત્તસ્ય । નરમ્ નરમ્ સ્વસ્ત્યૈ તુન્વે,
 પરા મઝે યાઞો^૩ । જસૈ શસ્ત્યૈ યોધન્તઃ પ્રતિ ।

ભાવાર્થ, શ્રુજશતીમ્

(હે જિરાસુઓ !) આ મહા કલ્યાણકર નિવેદનો દ્વારા સાંભળો; બે વસ્તુઓની
 .... પીતી વિવેકપૂર્ણ વિચારણાનો પ્રત્યેક જણ પોતપોતાને માટે નિર્ણય કરવાના આ શ્રવનના
 યોગ્ય માર્ગે જુદા પડવાના મહા અણીના પ્રસંગની અગાઉ બરાબર યોધન પામીને એને
 અનુમોદન આપવા માટે નિર્મળ પ્રકાશિત મનથી સ્વતંત્ર રીતે વિચાર કરે ।

¹ Some scholars take "vahistā" as the correct Text, but it does not bear out the right meaning. In some mss the text is "Vahistāis" and I take it as right, as it rightly goes with "gōušāis" which means "proclamations" and not "cars".

² "Tanvē" and not "tanuyē" is the correct word. "tanuyē" will increase one syllable in the pāda.

³ This word is to be pronounced in three syllables. yā - ડૌ - હો -
 યા - આઞ્હો - હો, યા - જા - સો.

III Yasna 30-3

At tā Manyū pouruyē,
 yā yāmā x'afənā asruyātəm¹,
 Manahī-cā vacahī²,
 syaoθənōi hī vahiyō³ akəm-cā;
 Ayās-cā⁴ hudāñhō⁵
 Erəs vīsyātā, nōit duždāñhō.

(English Translation)

Now, these two primeval Spirits (Manyus) who are known as skilful twins—they both in thought and in word and in deed are one better and the other evil, and out of these two, indeed, the spiritually wise chose aright discernedly, not the evil-minded ones.

અસ્ત ૩૦-૩

અત્ તા મન્યૂ પાઉરુયે । યા યેમા અસ્તયાતેમ^૧
 મનહી-ચા વચહી^૨ । વ્યઓથેનેહુ હી વહીયો અકમ-ચા;
 અયાઓસ-ચા હુદાઓંહો । અયોશ્ વીધ્યાતા, નોઇત દુઝદાઓંહો ।

અર્ચ ૩૦-૩

અત્ તા મન્યૂ પૂર્વે । યા યેમા સ્વપ્નાં અશ્વયર્તામ્,^૧
 મનસિ ચ વર્ચસિ । ધ્યૌતે સિ વસીયો અર્કમ્ ચ;
 અયોશ્ સુદાસો । ઋષ્ ઋષ્યત નેદ્ દુદાસઃ

ભાવાર્થ, બુદ્ધશક્તીમાં

હવે તે બન્ને આદિકારણ મન્યુઓ, જેમની જોડી કાર્યકુશળ કહેવાય છે, અને જે બન્ને મનથી, વચનથી ને કાર્યથી અનુકરે ઉત્તમ અને અધમ જણાયેલા છે; એ બન્નેમાંથી માત્ર જાની જનોએ વાજબી રીતે વિવેકપૂર્વક ચૂંટણી કરી, પણ દુહુદિવાળાઓએ (તેમ કીધું) નહીં.

¹ In the Text this word is written "asrūtām - અસ્તયાતેમ્" which is corrupt, it is in passive sense and so there should be "ya" added to the augmented root 'Sru - શ્રુ' the correct Vedic form 3/2 is "asruyātīm" but in the Gāthā it was "asruyātām" as "va" is accented

² I leave off 'cā' after 'vacahī' as it increases one syllable.

³ The correct word is "vahiyō - વસીયમ્"

⁴ In the Text it is "ās - cā" which is wrong and also short of one syllable, the correct word is "ayās-cā" - અયોશ્=one of these two

⁵ Hu-dā-ñh-hō સુ-દા-આ-સસ્. in four syllables see Prof Macdonell's Vedic Grammar, page 437-a-8

III Yasna 30-4

At-cā hyaṭ tā hōm Mainyū
 hōn-jasāētəm¹ paourvyəm² dazdō,
 Gaēm-cā ayyātim-cā,
 yaθā³ aṇhaṭ apēməm aṇhuś :
 Acīštō drəgvatəm,
 aṭ asāunō Valuštəm Manō⁴

(English Translation)

Moreover, when these equally-placed Manyus met together (in a hostile manner) in the beginning, they created Existence (= Sat) and Non-existence (= asat), and in this way life would tend towards the end the most Evil (Manyu) for the ignorant babblers, but the most Benevolent-minded (Spəntā Manyu) for the righteous

ચરન ૩૦-૪

અત-ચા હ્યત તા હૉમ મૈન્યુ । હૉન-જમએતમ^૧ પૌરવ્યમ^૨ દઝદૉ,
 ગાએમ-ચા અય્યાતિમ-ચા । યાથા^૩ અરહત અપેમમ અણહુશ;
 અચિશ્તૉ દ્રેગવતમ । અત અપાઉને વહિશ્તમ મનો.

ચર ૩૦-૪

અત ચ વત તા સં મન્યુ । સર્જમેતામ પૂર્વમ ધ્રુતે
 ગર્વમ ચ અજ્યાતિમ ચ । યથા અહત અપમમ અણુ-
 અચિષ્તૉ દ્રગ્વતામ । અત અપૌને વસિષ્ઠમ મન

ભાવાર્થ, ગુજરાતીમાં

અને વળી જ્યારે તે બંને સરખે સરખા મન્યુઓ (સૃષ્ટિના) પ્રારંભે એકમેક સામે કામ કરવા મળ્યા, ત્યારે તેઓએ અસ્તિત્વ અને નાસ્તિત્વ (= ચેતન અને અચેતન) ઉપજાવ્યા, અને એવી રીતે અંત સુધી જીવન આપ્યું જશે : અજ્ઞાન બકવાદીઓનો મન્યુ તે જગ્યુદ્ધિવાળો અતિદુષ્ટ છે, પણ અર્થો જન માટે તે ઉત્તમ કન્યાણુકર મનવાળો-પૂનતા મન્યુ - છે.

¹ Seeing the metrical construction, the right word is "hōn-jasāētəm" and not only "jasāētəm", the shortage of a syllable also clearly proves it

² As usual this word also should be spelt "paourvyəm" as otherwise one syllable would be short here also

³ The word "ca" after "yaθā" is interpolated so I have dropped it

⁴ Thus "Valuštəm Mano" means Spəntā Manyu and it should not be misunderstood as Volu Mano. The theme here is of the two Manyus only

III Yasna 30-5

Ayā Manyvā varatā

yē drəgvā acistā vərəzyō,

Aəm Mainyuš Spənistō,

yē xraoždīstāng¹ asənō vastē, -

Yāē-cā xšaoəən Ahurəm

- haiθyāiš syaoəənāiš fraorən² Mazdām³

(English Translation)

Of these two Manyus (Spirits), one who is perverse-minded chose evil productions, but the Most Benevolent Spirit (Spənta Manyu) chose righteousness,—He who inhabits the illumined-seated (or light-fixed) skies those who would choose Mazda, would gratify Ahurā with righteous deeds

ચરન ૩૦-૫

અયાઅં મન્યવાં વરતા । યે દ્રગ્વાઅં અચિસ્તા વેરઝયો,

અપમ મન્યુશ સ્પેનિસ્તો । યે ખ્રાઓજદિસ્તંગ^૧ અસેનો વસ્તે;યાએ-ચા ક્ષાઓએન અહુરમ । હાઇથ્યાઇશ યાઓએનાઇશ ક્રાઓરન^૨ મઝદામ^૩

વચ ૩૦-૫

જયો. મન્યવો. વરતે । ય. દ્રગ્વાન્ અચિવ્તા વૃહાં

અપમ્ મન્યુ. ધિનિવ્તો । ય ક્રોષ્-દિષ્ટાન્ અસેનો વસ્તે

યે ચ ક્ષોષન્ અહુરમ્ । સ્યૈ ધ્યૌને. પ્રવરન્ મેધામ્.^૩ +

ભાવાર્થ, ગુજરાતીમાં

આ યે મન્યુઓમાનો જે દુષ્ટક્રિવાળો છે તેણે અશુભ ઉત્પાદન (કરવાનું) પમદ કીધું, પણ જે મહા કલ્યાણકર (સ્પેન્તા) મન્યુ છે તેણે અપોષને પમદ કીધી, જે મન્યુ જયોતિથી જડેલા આકાશમા વસે છે. અચીત જેઓ મજ્જદનો માર્ગ પસંદ કરે છે, તેઓ સતકાર્યો દ્વારા અહુરાને સંતોષ આપે છે.

¹ The word "Xraoš—" is from the root ફ્રશ્—kraiš = to shine, and the meaning here is 'lighted or illumined'

² In the Text, the word is "fraorāt" but the subject "yaē" is plural and the other connected previous verb is also in plural, so this also should be in plural "fraorən—ક્રાઓરન", Thus "frao" is not "fro" but "frava", the "o" stands for "va—વ"

³ This is 2/1 and so the 1st syllable is 'ām' only, not the 6/3 ā-am

⁴ Here, in this line Ahurā and Mazdā are distinctly spoken of as two separate entities with two separate verbs of different meanings

III Yasna 30-6

Ayā nōiṭ arəš višvātā
 Daēvā-cinā, hyaṭ Iṣi ā dəbōmā²
 Pərəsmanēng upā-jasat,
 hyaṭ vərənātā Acistēm Manō;
 At Aesəməm hēu-dvārēntā,
 yā banayən ahūm marətāno.

(English Translation)

Even the Devas did not rightly discriminate between these Two (Manyus), because Cupid, the Deceiver, had weakened all his associates, so that they chose for themselves the Most Evil Spirit; then they appropriated Lust as their own, by which they caused to ruin their earthly life.

ચરન ૩૦-૬

અયાઆ નોઇત અરેશ્ વીશ્વાતા । દેવોવા-ચિના, હયા ઇશ્ આ દેવોમા
 પેરેસમેનંગે ઉપા-જસત । હયા વેરેનાતા અચિસ્તેમ મનેઃ
 અત અએપેમેમ હેનુ દ્વારેનતા । આ આનયેન અહુમ મરેતાનો.

અર્થ ૩૦-૬

જયોઃ નેદ્ ક્ષપ્ ત્રિચ્વતં । દેવાઃ ચુન યત ઈઃ જ્ઞા દમ્મા
 દ્યુસ્માનાન્ ઈષ-અસપ્ । યન્ યુજન્ત અર્ચિદ્યુમ્ મનઃ
 અન્ ઇષ્મન્ મરેન્તન્ । આ આનયન્ અહુમ્ મરેન્તન્.

આવાર્થ, ગુજરાતીમાં

આ બન્ને મનુષ્યોનો મર્મ યથાર્થ રીતે દેવજનો (‘દેવ’ જાતિના લોકો) પણ
 ‘અમણ શક્યા નદી’ (અથવા આ બન્નેમાંની ન્યાયપૂર્વક ચૂંટણી દેવજનો પણ કરી શક્યા નદી),
 કારણ કે કોરાઈ કંઈપે – કામદેવે – પોતાના અનુશીલોને – સંસારીઓને – નિબંધ ને મતિમંદ
 કરી દીધા હતા, જેથી તેઓએ કાંઈ મતિમતિવાળા મનુષ્યને પસંદ કરી; પછી તો તેઓએ
 દવસને જાણે પોતાનો જ કરી લીધો, જેથી કરીને તેઓએ આ પૃથ્વી પરની નિંદગીને
 નુકસાન કરાવ્યું.

¹ This is not an acc. pl. pronoun meaning “to them”, but “I or I” is the name of Cupid, the god of lust. By not understanding this technical word of the most importance, all the Gāṇā scholars from the Avestan age have missed one of the true secrets of the Prophet’s philosophy.

² The correct word is “dabomā” or “dabōmā” and not “dabomā”.

III Yasna 30-7

Ahmāi-cā Xsaθrā jasat
 Manar̥hā cā¹ Vohū Asā-cā;
 At kəhrpām itayūtiš²
 dadāt Āramaitiš ānamā³,
 Aēsām Tōi ā an̥hat,
 ayan̥hā⁴ ādānāiš pouryō⁵!

(English Translation)

And for us, he (Cupid) might come through Xsaθra,
 Vohu Mano, and Asa, rather ever-lasting Āramaiti would give
 firmness to the body (Oh Mazdā!) he (Cupid) should abide
 by Them and Thee, being satisfied with iron fetters

ચરન ૩૦-૭

અહ્માઈ-ચા ક્ષત્રા જસત । મનરહા-ચા^૧ વૌહુ અપા-ચા;
 અત કૅહરપમ ઇતયુતીશ^૨ । દદાત આરમઇતિશ અનમા^૩;
 અએપામ તોઇ આ અરહત ।^૪ અયરહા આદાનાઇશ પૌર્યો^૫।

ચર ૩૦-૭

અસ્મેં ચ ક્ષત્રા જસત । મનમા ચ વસુ અપાં ચ
 અત ક્રૂપમ્ કૃતર્જતી । દદાત અરમતિઃ અનમ
 પુષામ્ તેં આ અસત । અયસા અદાનેં પૂર્યં

ભાવાર્થ, બુજશક્તીમાં

અને અમારે માટે તો તે (કામદેવ) ક્ષત્ર અને વૌહુમનો અને અપ દ્વારા ભલે
 આવે' તેથી તો ઉલટું ચિરકાલિક આરમઇતિ (અમારા) દેહને દૃઢતા આપશે. (હે મજ્દા!')
 એ કામદેવ લોખંડી ખેડીઓથી સંતોષાઇને તે સાહેબોને - એટલે ક્ષત્ર, વૌહુમનો, અને અપને)
 તથા તમેને આધીન રહેશે ।

¹ I have added thus 'cā' in the Text, as it is required after Xsaθrā and also without it one syllable remains short in the pada

² The correct word is "itayūtiš" and not "utayūtiš", as the Vedic word is "ita-ūti" meaning long enduring or ever lasting

³ In the Text this word is "ānamā" which should rightly be "ānamā" with full 'na', otherwise one syllable also remains short in the pīda

⁴ I leave off the word "aθi" before "ayan̥hā" as it increases two syllables and also is not required

⁵ This word is "pouryō" - to be pronounced is usual "pou ri-yō" meaning "satisfied", and not "pouryō"

III Yasna 30-8

At-cā yadā aēsaṃ¹

kaenā jamaiti aēnaṇham²,

Āt, Mazdā, taēibyō³ xsaθrəm

vohū manaṇhā vōivīdāiti;

Aēibyō sastē, Ahurā, |

Asāi⁴ dadən zastayō drujəm.

(English Translation)

And verily, when he, who with stern-heartedness goes against (the inclinations of) these sins, will surely come to find out through pure-mindedness, Oh Mazdā, the power of self-control over these (sins). Oh Ahurā¹ he will be extolled before those who entrust the Evil in the hands of Righteousness.

ચરન ૩૦-૮

અત્-ચા યદા અએસામ¹ : કુએના જમૈતી અએનશહામ²,
આત, મઝદા, તાએઇબ્યો³ ક્ષાથ્રમ વોહુ મનશહા વોઇવીદાઇતી;
અએઇબ્યો સસ્ટે, અહુરા : ⁴અપાઇ દદેન ઝસ્ટયો દ્રુજમ.

ચર ૩૦-૮

અત્ ચં યદા યુવામ¹ । ત્રિણા ઝર્મતિ પુનમામ²
અત્ મેષ્ટા તેમ્યઃ ક્ષત્રમ્ । વસુ મર્નમા વેરિદાતિ
પુમ્યઃ શસ્ત્રે જસુત્ । અપે દધન્ હસ્તયો દુહમ્

ભાવાર્થ, યુજશતીમાં

અને ખરેખર, જ્યારે તે (મંથમી જન) હૃદ હૃદયથી આ બધી પાપતિઓની મામે થાય છે, ત્યારે, હે મઝ્દા ! તે ક્ષાથ્ર (=સંયમ) આ પાપોને-જ આટલે એમ સમજીને આત્મિક મનથી ખચીત પિંજાને છે. હે અહુરા ! જેઓ અનિષ્ટને અપની પાસે તેના બંને હાથમાં મોંપી ? છે, તેઓની પાસે તે મેટું પદ મેળવવા પામશે.

¹ To be pronounced in three syllables: at-cā-yam, ઇ-પા-અમ્.

² To be pronounced in four syllables: aē-naṇ-ha-m, ઇ-ન-શા-અમ્.

³ "Taibyō" is grammatically wrong; the correct word is "taēibyō" - તાએઇબ્યો = for these, 4th

⁴ Before "asāi" there is the word "vāi" in the Text, but it is interpolated and increases one syllable in the phrase unnecessarily, so I leave it off.

III Yasna 30-9

At-cā tōi vaēm xyāmā

yōi im fərəsēm¹ kərənāun ahūm:

Mazdās-cā Ahurānhō¹

ā mōistrā² baranā³ ašā-cā,

Hyat haθrā manā bavat

yaθrā cistiš aṇhat maēθā¹

(English Translation)

And thus we would become as those who should give deliverance to this life Oh Presiding Deities of Creation and Life! Do support it (life) through universal love and righteousness, so that whenever the mind may be filled with doubt, devotion may always arise there!

યરન ૩૦-૯

અત-ચા તોઇ વાએમ યામા । યોઇ ઇમ ફરેએમ^૧ કરનાઉન અહુમઃ
મઝદાસ-ચા અહુરાઓહો । । આ મોઇસ્ટ્રા^૨ બરના^૩ અષા-ચા ;
હાત હાથ્રા મનામો બવત । યાથ્રા ચિસ્તિશ્ચ અઠહત મએથા !

યજ્ઞ ૩૦-૯

અત ચ તે વચમ્ વ્યામ । યે ફમ્ પર્વમ્ કૂળગુવ્ અસુમ્
મેષોશ્ચ અસુરામો^૧ । આ મૈત્રા ભરણ અર્ષા ચ ,
યત સગ્રા મના અવત । યત્રા ચિત્તિ અસત્ સર્વથા^૨

ભાવાર્થ, બુદ્ધનાતીમાં

અને એ રીતે અમે તેઓ (સપત્ની અપોજન) જેવા યજ્ઞએ, જેઓ આ જીવનને (ખંધનમાંથી) પ્રક્ટિ અપાવે । હો સદૃષ્ટિ સજ્જનના અને જીવનના અધિકારીઓ ! વિશ્વસ્તેષ્ઠ અને અપોર્ણ દ્વારા તેને (જીવનને) ટકાવી રાખજો, જેથી કરીને જ્યારે પણ ચિત્ત ભ્રમથી-વ્યાકુળતાથી-ભરાય (એટલે ગૂંચવણમાં યા શકાયા પડે) ત્યારે (મનમાં) હંમેશા ભક્તિનો જ ઉદ્ભવ થાય ।

¹ This word has in it the 'r' as consonant and it should be spelt as "fərəsēm" - ફરેએમ and not "fərəsem - ફરેમ્ See Notes on H 29 5

² In the text the word is 'Moyastrā' which is wrong and increases one syllable in the pada It should be 'Mōistrā' - મોઇસ્ટ્રા - as the Vedic word is "Matras" મૈત્રસ = universal love

³ This is a verb Imp 2/3 of ૧ See Jackson's A. Gr § 457

III Yasna 30-10

Adā zī avā drūjō ~
 bavati¹ skəndō spayaθrahyā,
 At̥ asīta² yaojantē
 a husitōis Var̥həus̥ Manaṛhō,
 Mazdāo³ Asa⁴xyā-cā,
 Yoi zazənti var̥həu sravahi

(English Translation)

Then, indeed, through this (devotion), the destruction of the growth of Evil takes place, and then they enjoy in the union at the Fair Abode of Vohu Mano, of Mazdā, and of Asa, Who remain in supreme glory

પરંતુ ૩૦-૧૧

અદા-જી અવા દ્રુજો । અવતી^૧ સ્કંદો સ્પાયઠ્રાહ્યા,
 અત્ અસિતા^૨ યોજાન્તે । આ હુપિતોદશ વરહૃઉશ મનરહો,
 મઝદાઓ અપઝ્યા-ચા । યો અજન્તિ વસી શ્રવહી.

વચ્ચ ૩૦-૧૦

અદા હિ અવા દ્રુજો । અવતિ સ્કન્દ સ્પાયઠ્રસ્ય
 અત્ અસિદ્ધ યોજન્તે । આ હુપિતે વસો મનસ
 મઝદાઓ અપસ્ય ચ । યે અજન્તિ વસી શ્રવસિ.

ભાવાર્થ, યુજાતીમાં

ત્યારે, ખરેખર એ (અગ્નિ) દાગ પાપની જલિનો નાશ થાય છે, અને પછી તેઓ વૌહુમનોના, મઝદાના તથા અપના સદ્ધામના ગેળાપમાં આનંદ ભોગવે છે, જેઓ પગે તમ મહિમામાં ગૂં છે.

¹ In the Text the word 'avō' is given before 'bavati', but this word is superfluous and interpolated, as with it the pāda contains eleven syllables—two more! So I leave it off See Notes

² This 'asīta' is 1st-aorist 3/3 Atm

³ This word is in fl and so it contains three syllables Maz-dā-o', here the 'o' stands for 'hō-has' મેધાસમ્

III Yasna 30-11

Hyat̥ tā urvātā¹ sasaθā
 yā Mazdā dādāt, Mašakyāñhō¹
 X'iti-cā ōnaiti:
 hyat̥-cā darəgōm drəgvōdəbyō rasō,
 Savā-cā asavabyō,
 at̥ aipi tūis anhaiti uštā

(English Translation)

So, now you understand the two modes of life, both of which, Oh Mašakyās¹ Mazdā has ordained One going to good path and the other going to evil way and so there is long-enduring harm for the perverse-minded, but there is strength for the righteous, so that there shall be final emancipation (or eternal bliss) through these (right modes)

યરન ૩૦-૧૧

હાત તા ઉર્વાતા સપથા । યા મજદાઝા દદાત મશક્યાઝાંહો !
 યીતિ-યા ઓનૈતી । હાત-યા દરેગોમ દ્રેગ્વોદેબ્યો રસો,
 સવા-યા અસવબ્યો । અત અપિ તૈઃ અસૈતિ ઉષ્ટા.

ચજ ૩૦-૧૧

યત તા વૃતા શસથ । યા મેધા દદાત મશક્યાસઃ !
 સ્વિતિ ચ અનૈતિ । યત ચ દૈર્ઘ્ય દ્રઘ્વદ્યો રક્ષઃ
 શવં ચ અપવમ્યો । અત અપિ તૈઃ અસૈતિ ઉષ્ટ.

ભાવાર્થ, ગુજરાતીમાં

ત્યાગે હવે એ બન્ને જીવનાચારોને તમે સમજીને પિંજાનો છો, જિઓને (=બન્ને આચારોને) ઠી મશક્યાઝા^૧ મજદાઝે નિર્માણ કરીધેલા છે : એક સત્યને જનારો અને બીજો અમત્યને જનારો : અને તેથી અજ્ઞાન બીધી મતિવાળાને માટે તે દીર્ઘકાળ સુધી હાનિરૂપ છે, પણ અજ્ઞાન માટે તો બહુ શક્તિરૂપ છે, એટલે આખરે તે આચારોથીજ જરૂર અમર આનંદ યા મુક્તિ મળશે.

¹ This word "urvātā" should be pronounced in two syllables only as " - rātā " as the vedic equivalent is વૃતા.

GĀΘĀ AHUNAVAITI

YASNA 31

PHILOSOPHY

यस्न ३१

दृशनि

दर्शन

GĀΘĀ AHUNAVAITI

IV Yasna 31

Tā vō urvātā marəntō
 aguštā¹ vacū sənghāmahi,
 Aēibyō yoi urvātāis drūjō
 Asahya gaeθā² vimərəncantō,
 At cū aēibyō vahistā,
 yoi zarazdā³ aṇhən Mazdāi⁴

(English Translation)

Keeping well in mind these two modes of life, we proclaim unto you all the hitherto unannounced commands, for those who through their evil modes of life greatly imperil the creations of Asa as also these most worthy (commands) specially for those who may be faithfully devoted unto Mazda

ચરન ૩૧-૧

તા વૅ ઉર્વાતા મરંતો । અગુષ્તા^૧ વચાઅૉ સંઘામહી,
 અએઇબ્યો યોઁ ઉર્વાતાઇસ દ્રુજો । અપહ્યા ગુએથાઅૉ^૨ વીમરંચાન્તો,
 અત્-ચીત્ અએઇબ્યો વહિસ્તા । યોઁ જરઝદાઅૉ^૩ અણં મઝદાઈ^૪ ।

વચ ૩૧-૧

તા વ વુતા સ્મરંતો । અગુષ્ટા વચા શસામસિ,
 અએઇબ્યો યે વૃતૈ વુજો । અપસ્ય ગેથા^૨ વિમરંચંતે,
 અત્ ચિત્ પુમ્યો વહિસ્તા । યે હરઝદા^૩ અસંન્ મેધાય

ભાનાથ^૬, ગુજગતીમાં

તે બને ઉવનાચારોને બરાબર ધ્યાનમાં રાખીને તમારી ઐની પાસે આ અગ્રગત આદેશોને અમે જાહેર કરીએ છીએ-તેઓને માટે જેઓ પાપી આચરણથી અપની સજિને હાનિ પડે છે, તેમજ વળી તેઓને માટે પણ આ મહા મૂલ્યવાન આદેશોને (જાહેર કરીએ છીએ), જેઓ મળ્દામાં સ્વચ્છતા શ્રદ્ધા રાખી રહ્યા હોય

¹ Agusta - અગુષ્ટા - does not mean Unheeded but Unproclaimed
 ગુષ્ has nothing to do with hearing or ears

² This word ગયથા has later developed into ઘટા = worlds

³ This word in Sanskrit is haraddha from hāras flame fire, devotional fire fire of faith It is also connected with શ્રદ્ધા

⁴ Maz-d 1 in three syllables

IV *Yasna* 31-2

Ye-zī āis nōit urvanē¹
 advā aibi-dərəštā vaxīyā²,
 At vā vīspang āyoī,³
 yaθā Ratūm Ahurō vaēdā
 Mazdā ayā āsayā⁴
 yā asāt hacā jivāmahi⁵.

(English Translation)

When, indeed, on account of these (different modes of life) the better way is not quite clear unto the Soul, then I have come to you all as Ahurā Mazdā has declared his Prophet between the two parties (of Good and Evil), so that we live ever-associated with righteousness

યસ્ન ૩૧-૨

યેજી આઇશ્ નોઇત ઉર્વાને^૧ । અદ્વા આઇબી-દરેશ્તા વાઝીયાઓ,
 અત વાઓ વીસ્પંગ આયોઇ^૨ । યથા રતૂમ્ અહુરો વાએદા,
 યાથા રાતૂમ્ અહુરો વાએદા । યા અપાત હયા જીવામહી^૫ ।

વક્ષ ૩૧-૨

યર્હિ યે નેદ્ ડરેને । અપ્વા અમિદ્દે વર્સીયા
 અત વ વીસ્પાન્ આયોઇ^૨ । યથા રતૂમ્ અહુરો વાએદા,
 યાથા રાતૂમ્ અહુરો વાએદા । યા અપાત હયા જીવામહી

સાવાર્થ, યુજરાતીમાં

ન્યારે ખરેખર આ જુદા જુદાં આચરણોને લીધે આત્માને વધુ મારે માર્ગ સ્પષ્ટ રીતે દેખાતો નથી, ત્યારે આ (નેકી ને પુરાણના) બન્ને અંગોની વચ્ચે અહુરો મજદાએ મને ઋતુ-પેગમ્મર—જેવો ગણેલો છે તે હું આ તમારી સૌની પાસે આવ્યો છું, જેથી કરીને સદા અપોષના સાથમાં જ આપણે જીવન વિતાડીએ.

¹ This is 4/1 of the strong stem *urvan*, the weak stem form being *urunt*

² The original word is વર્સીયા: 'vashīyā', but as "si" is Svarita 'm' accent it is made 'vaxī' By writing the incorrect form 'vaxīyā' one syllable also remains short in the pāda

³ Imp Atm 1/1 of 'i' to come class 2 the word is 'vaxī' but as 'va' is 'Svarita' it is made 'yō'

⁴ In the Text the word is wrongly spelt 'ayā', it is 'āsayō', and so the correct form is 'āsayā', by dropping a after 's' the pāda becomes short of a syllable also

⁵ Here also the Text gives 'jivā-', but the correct word is 'jivā'.

IV Yasna 31-3

Yam dā Manyū¹ Āθrā-cā
 Asā-cā cōis rānōibyā xsnūtəm,
 Hyat² urvatəm cazdōṇhvadəbyō,
 tat³ nō, Mazdā, vidvanōi vaocā,
 Hizvā θwahyā āṇhā,
 yā jivantō⁴ višpōṅg vāurayā⁵.

(English Translation)

That Spiritual knowledge Thou dost inspire through the Holy Spirit (Spəntā Manyu) and Āθrā and which through Asa, Thou dost test for the two testers, which is the real way of life for the discerning-sighted man, that, Oh Mazdā! disclose unto us for enlightenment through the speech of Thy own mouth, by which I would cause all the living ones to keep restraint

યસ્મ ૩૧-૩

યામ દાઘ્યો મન્યુ^૧ આથા-આ । અઃપા-આ ચેઘ્યશ્ રાનેઘ્યયા કનૂતેમ,
 હ્યાત ઉર્વતેમ ચઝદોઁહ્વદેબ્યો । તત ને મઝદા વીદ્વનેઘ વાઘ્યોઆ,
 હિઝવા ઓવાહ્યા આઘ્યોઁહ્વા । આ જીવન્તો^૨ વીસ્પેઁગ વાઘરયા.

યજ્ઞ ૩૧-૩

યામ દા મન્યુ^૧ આથા ચઃ । અપાં ઘ ચેઃ રણેઘ્યામ્ જુતેમ્,
 યત્ વૃતમ્ ઘક્ષસ્વદ્ઘ્યઃ । તત્ નઃ મેઘાં વિદ્વને વોંચ,
 હિઝવા ત્વસ્ય આમા । આ જીવન્તો વિશ્વોન્ વાઘરેયં.

ભાવાર્થ^૬, યુજરાતીમાં

જે પરાજ્ઞાન (અજ્ઞાતાન) સ્પેન્તા મન્યુ અને આથ (અથર) દ્વારા તુ પ્રેરે છે, અને અપ દ્વારા જે પરાજ્ઞાનને બને પ્રતિસ્પર્ધીઆ (હરીફો) માટે તુ પરીક્ષે છે, જે પરાજ્ઞાન મુક્તમદર્શીઆને માટે સદાચાર જ છે, તેને બરાબર સમજવાને માટે, છે મઝદા ! તું ખુદ તારા પોતાના મુખની વાણીથી અગોને કહે, જેથી (આ દુનિયાના) જીવતા લોકોની પાસે હુ મંયમ રખાવું

¹ In Yasna 47-6 almost the same words "āθrā" and "Manyū" are used with also 'Spəntā', which shows that "Manyū" here also is "Spəntā Manyu"

² This word also is "jivantō" and not "jvantō" as in the Text

³ Please see my copious notes on many words in this verse and their real meanings and spiritual sense.

⁴ મન્યુ or મન્યુના.

IV Yasna 31-4

Yadā Aṣəm zəvyəm¹
 aṇhən, Mazdās-cā Ahurāṇhō!
 Aṣi-cā Āramaiti,
 Vahištā iṣasā² Manaṇhā
 Maibyō xsaθrəm aojōnghvaṭ,
 yehyā vərədā vanaēmā drujəm.

(English Translation)

Oh Deities of Creation and Deities of Life! When Aṣa and holy Āramaiti may be invocable (i.e., may accept our invocation), I will endeavour to obtain for me through the Most Virtuous Mind (or Spəntā Manyu) the virile power of self-control, through the increase of which we may overcome Evil.

ચરન ૩૧-૪

યદા અષમ્ જૈવ્યમ્^૧ । અણ્હન, મઝદાસ-ચા અહુરાઞ્હો !
 અષિ-ચા આરમૈતી । વહિસ્તા ઇષસા^૨ મનાઞ્હા
 મહિબ્યો ક્ષાઠ્રમ અઞ્જોઞ્ઘવટ । યેહ્યા વેરેદા વનાએમા દ્રુજમ.

ચર ૩૧-૪

યદા અષમ્ જૈવ્યમ્^૧ । જસન્ મેર્ષાશ્ચ અસુરાસઃ
 અષિ ચ અરમૈતી । ઘર્તિષ્ટા હૃષ્ટામિ મનસા
 મહ્યમ્ ક્ષયમ્ ઞોર્જસ્વત્ । યસ્ય વૃદ્ધા વનેમ દુર્હમ.

• ભાવાર્થ, યજ્ઞરાત્રીમાં

હે સૃષ્ટિસર્જનનાં ને જીવનનાં અધિકારીઓ ! જ્યારે અપ તથા પાક આરમ્ભતિ આરાધનાને અનુકૂળ હોય (એટલે અમારી આરાધના મહેરથી સ્વીકારે), ત્યારે અતિ પવિત્ર મનથી (યા સ્પેન્તા મન્યુ દારે) હું મારે માટે ઝાજસ્વી સંયમશક્તિ મેળવવા મથન કરીશ, જેની (સંયમશક્તિની) શક્તિથી અમે પાપરતિને મહાત કરીએ.

¹ "Zovm" is incorrect; it should be "zəvyam" which is the right word; by "Zovm" one syllable also remains short in the pāda. The word should be pronounced in three syllables: ze-vi-yam - જૈ-વિ-હ્યમ, હ-વિ-યમ્

² Inchoative, pres. 1/1 paras. of ઇષ્ = to desire, to endeavour, to obtain. No such form is found in the Vedas, which has ઇચ્છા-ઈચ્છામિ.

IV Yasna 31-5

Taṭ mōi vicidyāi vaocā,
 hyaṭ mōi Asā data vahyo¹
 Vidve² vohū mananḥā
 mōn-cā³ dadyāi yehyā mā ərəsis⁴—
 Ta-ciṭ, Mazdā Ahurā¹
 yā noit vā anḥaṭ anḥaiti vā¹

(English Translation)

What increasing attainment you have given unto me through Asa to ascertain with pure mind and certainly to meditate upon that which is my inner light—all these, Oh Mazdā Ahura¹ either it will not happen, or it will happen,⁵ pray, disclose unto me in order to discern properly¹

ચરન ૩૧-૫

તત્ મૌ વીચિદ્યાય વાઑચા । હયાત્ મૌ અસા દાતા વહીયૌ^૧
 વીદ્વે^૨ વૌહુ મનઢા । મૌન-ચા દદ્યાય યેહ્યા મા અરૅસિઃ—
 તા-ચિત્, મઝદા અહુરા ! । યા નૌત વા અનહત અનહતી વા !

ચર ૩૧-૫

તત્ મેં વિચિદ્યૈ વૌચ । યત્ મેં અપા દાતુ વસીય^૧
 વિદ્વે વસુ મનસા । ત્મન્ ચ દુધ્યૈ વસ્ત્ મા અર્ચિ
 તા ચિદ્, મેષા અસુર । વા નેદ્ વા અસુર અસતિ વા^૧

ભાવાર્થ, યુગરાતીમાં

જે મને વૈચિત્ર્ય છે તેનું ધ્યાન કરવા માટે અને તેને સાત્વિક મનથી બરાબર અમળવા માટે તમે મને અપ દારા જે થકીકર વિભૂતિ (પ્રાપ્તિ યા સિક્કિ) આપી છે—એ સર્વે જેનાથી એ નહીં બની શકે કે બની શકે (પાળી શકાય), તેને વિવેકથી નિહાળ કરવા માટે, છે મજદા અહુરા । તમે મને કહેા ।

¹ The correct and metrically true form is vahyo-વસીયન્' This is not an adjective but noun in neuter gender meaning 'increasing attainment or prosperity', please refer to Mon Will Sans Eng Dictionary

² 'Viduyē' is a corrupt form used in later Avestā, it increases one syllable also, the correct form is 'vidvē'

³ Thus ■ 'tmən-cā-ત્મન્ ચ' meaning "and certainly", the "t" is dropped like "s" in "smat" &c

⁴ This word is pre-Vedic, meaning "Light or ray", it has developed into અર્ચિ arcī in the Vedic period

⁵ That ■ "who will be able to attain self-control and who will not",

IV Yasna 31-6

Ahmāi aṇhaṭ vahistəm,
 yō mōi vidvā vaocāt haṇyām,
 Maθrəm yim Haurvatātō
 Asahyā-ca¹ Amərətātās cā,
 Mazdai² avat xsaθrəm,
 hyaṭ Hōi vohū vaxsaṭ manarhā¹

(English Translation)

May the best befall unto him, who, the wise, shall proclaim and spread my Truth, which is the sacred incantation (mantra—the Holy Word) of All-Prosperity, of Righteousness and of Immortality, which protects the power of self-control for Mazda and which he increases for Him (=Mazda) through pure-mindedness¹

યજ્ઞ ૩૧-૬

અહ્માઇ અઞ્હાટ વહિસ્તૅમ । યૅ મોઇ વીદ્વાઝો વઞ્ઞોચાઠ હઞ્ઞ્યૅમ,
 માઞ્ઞૅમ યિમ હૃર્વતાતો । અપહ્યા-ચા¹ અમૅરતાતસ્યા,
 મઝદૅઈ² અવત ક્ષાઞ્ઞમ । હિત હોઁ વૉહૂ વક્ષત મનરહા¹

યજ્ઞ ૩૧-૬

અહ્મૈ અહ્ત વહિષ્તમ । ય મૈ વિદ્વાઞ્ યોચાઠ મુત્યમ,
 મન્ત્રમ્ યમ્ સર્વતાતો । અપસ્ય-ચ અમૃતાતશ્ચ,
 મેધાય અવંત ક્ષત્રમ્ । યત્ તે વસુ વક્ષત મનસા¹

ભાવાર્થ, યુજ્જરાતીમાં

તેનું મહા દયાલુ યજ્ઞે જે યાત્રી-જન આ મારા મનને-આ સમૃદ્ધિના, અપોષના અને અમરતાના મંત્રને પ્રનિદ કરી તેને પ્રચાર કરે, જે મહાદેવને લીધે અંબશક્તિને રક્ષે અને જે શક્તિને આત્મિક મનથી તે આદેશને લીધે જ વધારે¹

¹ There must be "cā" after "asahyā" for proper meaning as well as for meter, as without it the pada becomes short of one syllable

² Mazdai = મઝ-દૈ-ઈ = in three syllables as "i" stands for "y".

IV Yasna 31-7

Yas-tā mantā pouruyō
 raocōbiš rōiθwē¹ x^vāθrā,
 Hvō xraθwā dāmīš Asəm,
 yā dārayaṭ Vahistəm Manō,
 Tā, Mazdā, mainyū uxsyō,
 yā² nūnəm-cit, Ahurā, hāmō

(English Translation)

Who from the beginning comprehends with various enlightenments to rend asunder these Two (Manyus) through his own internal Light, he himself is the willing supporter of Righteousness, whereby he is sustaining Spəntā Manyu, Oh Mazdā! Thou hast made both these Manyus powerful, both of whom, Oh Ahurā! Thou hast never more conciliated (with each other)

યસ્તા મન્તા પૌરુયો । રાઑઑબીશ રૌથ્વે^૧ ખવાઑા,
 હ્વો ધ્રાઑવા દામીશ અસમ, યા દારયત વહિસ્તમ મનો;
 તા, મઝદા, મૈન્યુ ઉક્સ્યો । યા^૨ નૂનમ-ચીત્, અહુરા, હામો.

વસ્ત ૩૧-૭

યસ્તા મન્ત પૂર્યો । રૌષોમિ રેલ્વે સ્વાઑા,
 સ્વ. ક્રત્વા ધ્રામિ અપમ્ । યા ધારયત વસિષ્ઠમ્ મનં,
 તા, મેર્ધા, મન્યુ ઉક્સ્ય. । યા નૂનમ-ચિત્, અહુરે સાર્મ.

ભાવાર્થ, ગુજરાતીમાં

જે તે બન્ને મન્યુઓને પ્રથમ પોતાની અંતરબોધોત્તિ વડે અનેકવિધ બુદ્ધિપ્રકાશથી લુપ્ત પાડીને પારખે છે, તે પોતે પોતાની આપમરજીથી અપોષને ટેકો આપનાર છે, જેથી તે મૈન્તા મન્યુને આધારરૂપ છે; હે મઝદા! તે બન્ને મન્યુઓને તે બળવાન કીધા છે, જે બન્નેને, હે અહુરા! તું કદી પણ શાત રાખતો નથી.

¹ In the Text the word is "rōiθwān" which is corrupted, the word should be an infinitive 4/1 of the root "rī-રી" There are forms like 'retā return' of this verb and as "re" is accented "udātta" and "tve" is "Svarita" the word should be correctly "rōiθwē" = to sever.

² In the Text there is "yā ā" which is corrupted and increases one syllable also, according to sense, the correct word is "yā" = both of whom 2/2

IV Yasna 31-8

At Ōwā mēnghī pourvyām¹,
 Mazdā, yezyām¹ stōi mananḥā,,
 Vanḥəuṣ pātrəm² mananḥō,
 hyaṭ Ōwā ḥəm-casmainī hən-grabəm,
 Haiōyām¹ Asahyā dāmim,
 anḥəuṣ ahurəm syaoθənaēṣū.

(English Translation)

For this reason, Oh Mazdā! I have considered Thee the most excellent, eternally worthy to be praised with sincerity, and as the protector of pure mind, for this reason I have apprehended Thee thoroughly in my eyes, which is the true abode of Asa, (who is) the Lord Supreme over all actions of Life.*

ચરન ૩૧-૮

અત ઓવા મેંગ્હી પૌરવ્યેમ^૧ । મઝદા, યેઝ્યેમ^૧ સ્તોઈ મનહહા,
 વનહૃઉશ પાત્રેમ મનહહા । હાત ઓવા હૈમ-ચમમનિ હૈન-ગ્રબેમ,
 હાઈયેમ^૧ અપહ્યા દામીમ । અહૃઉશ અહુરેમ યાઓથેનએપૃ.

ચર ૩૧-૮

અત ત્વા મંસિ પૂર્વેમ । મેઘા, યઝ્યમ સ્વે મનસા
 વસોઃ પાત્રમ મનસો । યત ત્વા સંચક્ષતિ સંગ્રમમ,
 સુતવમ અપસ્ય ધામીમ । અસોઃ અહુરમ ય્યોત્નેયુ.

ભાવાર્થ, ગુજરાતીમાં

એ માટે, હે મઝદા ! મેં તને પરિષ્ઠમાં પણ પરિષ્ઠ (સર્વોત્તમ) મનની સાચકિલીધી સદાકાળનો આરાધવા યોગ્ય, અને સાત્ત્વિક મનનો રક્ષક ગણ્યો છે; એથીજ મેં તને મારી બન્ને આંખોમાં ભરપૂરપણે જરી રાખ્યો છે, -(આંખ જે) અવનું ખરું સ્થાનક છે, જે (અપ) હસ્તીનાં તમામ કાર્યો પર અધિકૃત સ્વામી છે.

¹ All these words which in the Text end with "im" are incorrectly spoken and written; they should end with "yam", as otherwise one syllable would be found short.

² In the Text the word is "patarəm", which increases one syllable, the correct word is "pātrəm" meaning "protector" from પા-પાત્રુ

* For the true meanings of all the words and the whole stanza please refer to my copious notes.

IV Yasna 31-9

Ōwōi āsā¹ Āramaitiś,
 Ōwō ā, Gōuš Tašā! āsā¹ xratuš
 Manyəuš, Mazdā Ahurā!
 hyaṭ axyāi dadū paθam;
 Vāstryāṭ vā āitō,
 yō vā nōit aṇhaṭ ā² vāstryō³.

(English Translation)

Within You pervades Āramaiti everywhere, Oh both the
 Creators of Earth, Mazdā Ahurā! within You also pervades the
 Purpose of (creating the Evil) Manyu, so that You have ordained
 the real path for her (Earth): either she abides by the (commands
 of the) Prophet-Protector, or by him who may not indeed be as
 a Prophet.

ચરન ૩૧-૯

ઓ઼વો઼ઈ આસા઼ આરમ઼હિતિશ઼ । ઓ઼ વો, ગો઼શ઼-તપા઼ ! આસા઼ ખ્રતૂશ઼
 મન્યો઼શ઼, મઝદા઼ અહુરા઼ । હા઼ વા઼ પથામ઼ ॥
 વાસ્ત્રયા઼ વા ંઈતો઼ । યો વા નો઼ઈત઼ અ઼ઞહ઼ આ઼ વાસ્ત્રયો઼^૩.

ચરણ ૩૧-૯

છે બોશ જરમ઼તિઃ । છે બા, ગોઃ-તપા઼ આશ઼ ક્રતુઃ
 મન્યોઃ મેઘા઼ અસુર઼ । યત઼ અસ્યૈ઼ દ્વાઃ પથામ઼
 વાસ્ત્રયા઼ વા અ઼ઈતો઼ । યઃ વા નેદ઼ અસુત઼ વા વાસ્ત્રયઃ

ભાવાર્થ, ગુજરાતીમાં

હો મજૂદા અહુરા ! હો પૃથ્વીના બન્ને સજ્જો ! તમારામાં આરમહિતિ બધે પ્રસરી
 રહી છે, તેમજ મન્યુનો (અંત્રમન્યુને સર્જવાનો) હેતુ પણ તમારામાં બધે પ્રસાર પામી રહ્યો
 છે, તેથી એ પૃથ્વીને માટે તમે એનો ખરો રસ્તો ચુકરર કીધો છેઃ આહે તો તે પેગમ્બરના
 આદેશ અનુસાર વર્તન રાખે, અગર આહે તો જે પેગમ્બર જેવા છેજ નહીં (તેને અનુસરીને આપે).

¹ In the Text the words are "as or ās" meaning "is", but these words
 are corrupted. The correct word should be "āsā - આસા - from root અશ = to
 pervade everywhere, and આશ is Perfect Tense, paras. 3/1. This word is in
 Rġveda 8-47-6.

² This word "ā-આ" meaning "as, like", has been dropped in the Text,
 but it is required here for the sense as well as for the shortage of one syllable
 and rhythm of the line.

³ To be pronounced in three syllables: vās-tri-yō - વા-ત્રિ-યો.

IV Yasna 31-10

At hi ayā fravarētā
 vāstryəm ax̌yāi ifsuyantəm¹,
 Ahurəm, asavanəm,
 Vanhēuš ifsēnghyəm² Manarho
 Nōit, Mazdā, avastryō
 dāvās-cina humərətōiš baxstā¹

(English Translation)

Thus, she (Earth) gladly chose for her, out of the two, the Prophet, the best Reward-giver, the Lord Supreme, the Preserver of Righteousness, the Desirer of Attainment of Pure Mind Oh Mazdā¹ now even the non-prophet (the ignorant teacher)—the worst destroyer of the whole body of well-meant traditions (=the Smritis) can never bring it to nought¹

પરંતુ ૩૧-૧૦

અત્ હી અયાઅૌ ફ્રવરેતા । વાસ્ત્ર્યમ્ અઃચ્યાઇ ઇફ્સુયન્તમ્¹,
 અહુરમ્, અસવનમ્, । વાનહેઉશ ઇફ્સેન્ઘ્યમ્² મનારહોઃ
 નૌઇત્, મઝદા, અવાસ્ત્ર્યો । દાવૉસ-ચિના હુમરેતૌઇશ બક્ષતા ।

અથ ૩૧-૧૦

અત્ સી અયો પ્રવર્તે । વાસ્ત્ર્યમ્ અઃચ્યે ઇફ્સુયન્તમ્,
 અહુરમ્ અસવનમ્ । વસો ઇફ્સસ્ત્ર્યમ્ મનસ
 નૈવ, મેર્ષા, અવાસ્ત્ર્યો । ધુવન્ત ચુન સુસ્મૃતે મક્ષત ।

ભાવાર્થ, ગુજરાતીમાં

એ મમણને એ પૃથ્વીએ આ બનેમાથી મારુ ફળ આપનાર, અધિકૃત સ્વામી, પાક-મદાયારી, સાત્ત્વિક મનના પ્રાપ્તિવાંછુ, ગ્રંથક પેગમ્બરને પોતાને માટે ખુશીથી ચૂંટીને માન્ય રાખ્યો : હે મજ્દા ! કેવાણકાગર શુભ સ્થિતિને-ધર્મજીવનના કાનૂનોને-તોડી પાડતો કોઇ પણ અસાન ઉપદેશક હવે તેને કદી નટ કરી શકે નહીં !

¹ The word in the Text is 'fsuyantəm', which is originally ' ifsuyantəm ' from ' ipsu ' - इप्सु = wishing to obtain, from इप्स् the Desiderative from आप् This first ' i ' is required here for the meter and rhythm

² The correct word is ifsēnghyəm - ईस्सन्घ्यम् , by dropping the first ' i ' - ई - the meter is unbalanced and one syllable is short in the pāda

IV Yasna 31-11

Hyat̥ nē*, Mazdā, paourvyəm,
 gaēθūs-cā tasō daēnāscā,
 θwā manarhā xratūs-cā,
 hyat̥ astvantəm dadā uštanəm,
 Hyat̥ syaoθenā-cā sōnghas-cā,
 yaθrā varənōng yasū dāyetē

(English Translation)

Because, Oh Mazdā ¹ from the beginning Thou hast created for us physical worlds and the Divine Commandments, and through Thee the powers of right Judgment through perception by which reason Thou hast given consciousness to the corporeal being, so that Thou hast given—inspired—actions and desires to do, whereby the Will would make its choices

યસ્ન ૩૧-૧૧

હિત ને, મઝ્દા, પૌરુવ્યમ્ । ગાઐથાસ-ચા તસો દાઐનાસ્ચા,
 ઠ્ઠા મનારહા ક્રતૂસ-ચા । હિત અસ્તવન્તમ્ દદાઐ ઓસ્તનમ્,
 હિત સ્યોથેના-ચા સોંગહાસ-ચા । યાથા વરેનોંગ વસાઐ દાયેતે .

યજ્ઞ ૩૧-૧૧

યત્તુઃ મેષા, પૌરુવ્યમ્ । ગર્વયાશ્ચ^૧ તક્ષઃ ધેનાશ્ચ
 ત્વા મર્નસા ક્રતુશ્ચ । યત્ત અસ્ત્યવન્તમ્^૨ દદાઃ ઓસ્તનમ્
 યત્ત ધ્યોત્વા ચ દાસાશ્ચ । યથા વરેનોંગ વસાઐ દાયેતે .

ભાવાર્થ, ગુજરાતીમાં

કારણ કે, ' મઝ્દા ' તે અમારે માટે પ્રથમથી જ સૃષ્ટિઓને તથા (તેમાં બરાબર રીતે પતવાના) ધર્મદિશોને સમ્પાદિ; વળી તારી આરક્ષે જ્ઞાનથી ને મમજથી તે નિર્ણયશુદ્ધિની શક્તિઓ મળી જોને લીધે આ ભૌતિક દેહવાળાને (=પ્રાણીને) તે એતન આપ્યું, જેથી તે કાર્યશક્તિને તથા ઇન્દ્રિયશક્તિને બક્ષી, જેણે કરીને (માણસની યા અમારી) નિશ્ચયશક્તિ યથાર્થ પર્મદગીઓ કરે.

* As this n 'nas' is unaccented, it should be written "nē".

^૧ પટાશ્ચ.

^૨ Later અસ્ત્યવન્તમ્

IV *Yasna* 31-12

Aθrā vācəm baraiti

miθah¹-vacā vā ərəs-vacā vā,

Vidvā vā əvidvā vā,

ahyā zərədā-cā manəḥhā-cā.

Ānuš-haxš² Āramaitiš

Mainyū pərəsāitē yaθrā maēθā*.

(English Translation)

Here (in this world) either the antagonistic speaker or the right speaker, either learned or unlearned, carries on discourse with each other according to his heart and mind: ever uninterruptedly-following Āramaiti asks of both the Mainyus to find out wherever there is any doubt.

ચરન ૩૧-૧૨

અથ્રા વાચ્મ બરૈતી । મિથહ્-વચાઆ વા અરેશ-વચાઆ વા,

વીદ્વાઆ વા અવીદ્વાઆ વા । અહ્યા જરેદા-ચા મનહહા-ચા :

આનુશ-હક્ષ્ આરમૈતીશ । મન્યૂ પેરેસાઈતે યથ્રા મએથા,

ચર ૩૧-૧૨

મગ્રાં વાચમ્ બરૈતિ । મિથોવર્ષાઃ વા ઋષ્યર્ષાઃ વા,

વિદ્વાન્ વા અવિદ્વાન્ વા । અસ્ય હૃદો ય મનસા ચ :

આનુઃસક્ષ્ આરમૈતિઃ । મન્યૂ પૃચ્છતે યથ્રા મએથા.

ભાવાર્થ, ગુજરાતીમાં

અહીં આ દુનિયામાં તો વિરોધી વક્તા કે સત્યવક્તા, જ્ઞાની કે અજ્ઞાની, તેના હૈયાની વળણ મુજબ અને તેની ભુદ્ધિ મુજબ એકબેકની સાથે વાદવિવાદ ચલાવે છે: સદા અણુઅટકતી પૂઠે જતી આગમછતિ બન્ને મન્યુઓને જ્યાં જ્યાં એવી શંકા-એવા વાદ-વોય, ત્યાં ત્યાં તે બંધી લેવાને પૂઠે છે.

¹ This form of "Visarga" is curiously left here as it is and not turned into "ō" as per Gāthic grammar rule

² This is a very old form of "ānuשח - આનુષ્" which is found in the R̥gveda

* This stanza is most important as it clearly shows that "Āramaiti" is the moon and the Mainyus are her two nodes - Northern, Rāhu, and Southern, Ketu! Please refer to my full notes in connection with this stanza

IV Yasna 31-13

Yā frasā āvisya¹
 ya vā, Mazda, pərəsantē taya,
 Yə vā kasəuš² aēnaṇhō
 ā mazištām yamantē³ būjəm
 Tā casmæng θwisra hārō⁴
 Asa⁵ aibi vaēnahi vispā

(English Translation)

Through whatever open enquiry or, Oh Mazda! however secretly She (=Āramaiti) makes the enquiry, or maybe, who takes upon himself the greatest suffering for the least sin—all these severally through Asa Thou discernest moving Thy glittering eyes

યમન ૩૧-૧૩

યા ફ્રસા આવીયા^૧ । યા વા, મઝ્દા, પેરેસાંતે તયા,
 યે વા કસૌશ^૨ અએનાહો । આ મઝિશ્તાંમ યમંતે^૩ બૂજેમઃ
 તા કાસ્મૅન્ગ ઠવિસ્રા હારો । અસા અિબી વાએનાહી વિસ્પા ।

યજ્ઞ ૩૧-૧૩

યા ઈષ્ટા આનિવ્યા^૧ । યા વા, મેર્ધા, પુચ્છેતે તયા,
 ય. વા કસો^૨ ઇનમો । આ મઝિશ્તામ યમંતે મુર્જમ
 તા કાસ્મન્ વિશ્રા મારો । અસા અમિતેનસિ વિશા

ભાવાર્થ, યજ્ઞગતીમા

જે દાઇ જાહે પૂછપૂછથી, અથવા, જે મઝ્દા^૧ જે કાઇ છુપીથી તે-આશમર્ષાત-
 ખબર કાઢે છે, અથવા જે ગેઇ જરા સરખા પાપથી મોટામા મોગી સભ માથે ઉઘાવે છે,-તે
 બુદ્ધ તારી જળદળ ગતી આખોને યોગમ યેવતો તુ અર દારા જુદું જુદું પાડીને વિવેકથી
 પાગળી લે છે

¹ To be pronounced in four syllables ı ı s ı y a - આ-ત્વ-નવ-યા

² કસુ = Hairlike least from કચ = hair

³ In the Text the word is given as ayamante which is wrong and even add. a further syllable to the p da. The correct word is yamante from યમ = to tak upon one-self

⁴ This word is યાર from યૌ = to rove It = Pres Part

⁵ There are two ubi in this pada which increases two syllables I leave off the first ubi before Asa as the verb is અમિતેનસિ

IV Yasna 31-14

Ti ōwa pərəsa Ahura
 ya zi aiti¹ jənghaiti ca²
 Yā isudyo³ dadənte
 dāθranam hacī asuno
 Yās ca Mazda dragvodəbyo
 yaθi tā anhən hən kərəti hyat[?]

(English Translation)

I ask Thee of these (informations) Oh Ahura! which indeed She (Āramaiti) obtains and She may hereafter receive what prayers of the self sacrifices of the ever firm righteous people are granted and Oh Mazda! what unto the ignorant babblers? And how these might be granted when there are mixed deeds doers?

અન ૩૧-૧૪

તા ઇવા પેરેસા, અહુરા, યા-ઝિ અઠિતી^૧ જંગહૈતી-ચા,
 યાઝા ઇસુદ્યો^૨ દદંતે । દાઠ્રનામ હચા અસુનો,
 યાસચા, મઝદા, દ્રાગવોદબ્યો । યથા તાઝા અશ્વોન્ હૈન્ દંતા હ્યત^૩ ?

અન ૩૧-૧૪

તા ત્વા પૂજ્યા, અસુર । યા હિ અયતિ જસતે ચ,
 યા હ્યુધ્ય દદંતે । દાઠ્રનામ સષ્ટા અપૌન
 યાઞ્, મેઘા દ્રગ્વદ્ભ્યુ । યથા તા અશ્વન્ સકૃતા યત્ ?

ભાનાથ^૧, ગુજગતીમા

એ (તનાસોને) માટે, હે અહુરા ! હું તને પૂછું છું, જે તનામો ખચીન તે (આરમહતિ) મેળવે છે અને હવે પછી મેળવવા પામશે, હમેશા અરોઘી ~ મહેનારાના અપાપ્તુતી જે સ્તુતિઓ બક્ષવામા આવે છે, અને જે (સ્તુતિઓ), હે મઝદા બ વાગીઓને બક્ષવામા આવે છે, વળી ન્યારે સારા આદા અને જાતના કૃત્યો મરનારા હોય ત્યાં ~ થી ગીને તેમની ને સ્તુતિઓ બક્ષવામા આવે છે ?

¹ In three syllables a : ti - આ ઇ-તી

² In the Text the word is wrongly spelt jənghaiti as the 2nd syllable is svārita it cannot be ha but should be hai See Jackson's para § 608 This form is either from the old root જમ્ sibi ૧૧ paras or from root ગમ્ in the intensive form જમતિ

³ The correct form is isudyo from હ્યુધ્ય 1/3 fem see Jackson's A G § 271

IV *Yasna* 31-15

Pərəsā avat̥ yā maēniš
 yē drəgvāitē xsaθrəm hunāiti
 Duš-syaθθənāi, Ahurā,
 yē noiṭ̥ jyōtūm hanarō¹ vīnasti
 Vāstryehyā² aēnaṇhō
 pasəuš vīrāat̥-cā adrujyantō³?

(English Translation)

I ask Thee, Oh Ahurā !— What punishment he will get who may procure power unto the ignorant babblers for their evil deeds;— who considers no better acquirement to express glaringly than the calumny of the Prophet and his chief Champion of the unharmed followers ?

પરેસા અવત યા મએનિશ ।

યે દ્રગ્વાઇતે ક્ષાઠ્રમ હુનાઇતી
 દુશ-સ્યાઠ્ઠનાઇ, અહુરા । યે નોઇત જ્યોતૂમ હનરો^૧ વીનસ્તી
 વાસ્ત્ર્યેહ્યા^૨ અએનહો । પસૈહ્ય વીરાઅત-ચા અદ્રુજ્યન્તો^૩ ?

વક્ત્ર ૩૧-૧૫

પૂછા બહુત યા મેનિઃ । યઃ દ્રગ્વતે ક્ષત્રમ સુનાતિ
 દુશ્-ચ્યૌનાય, અહુર । યઃ નેદ્ જ્યોતૂમ્ સનર્ વિનતિ
 વાસ્ત્ર્યસ્ય એનમઃ । વીરોઃ વીરાત્ ચં અદ્રુજન્તઃ ।

ભાવાર્થ, ગુજરાતીમાં

હે અહુરા ! હું તને આ પૂછું છું કે જે કોઇ અજ્ઞાન બકવાદીને દુષ્ટ કર્મ માટે સત્તા મેળવી આપે, અને જે કોઇ આ પેગમ્બરની ને તેના નિર્દોષ (અથવા અદોષ) શિષ્યમંડળના રક્ષકવીર (champion) ની નિંદા સિવાય બીજો કોઇ લાભ દર્શાવવાનું બાંધ્યું નથી, તેને કેઇ સજા (મળશે) ?

¹ The last "r" in the word "hanarō" — મનર્ — is a consonant but as the syllable before it — na — is accented, the sign of long "ō" should be used and not the short vowel "a" only. It is so in every other word like this: સ્વર્ — hvarō &c.

² In four syllables: vās-tri-yeh-yā — વા-ત્રિ-ય-સ્ય.

³ This word clearly shows that "drujyantō = evil-doer" has not the same meaning as "drəgvātō" = ignorant babbler, a person who makes mere noise like an empty drum — ઢકડ.

IV Yasna 31-16

Pərəsā avat, yaθā hvō, -
 yō hudānuš dāmanahyā¹ xsaθrəm,
 Sōiθrahyā¹ vā dax̌yēuš¹ vā,
 asā fradaθāi aspərəzatā,
 θwāvas, Mazdā Ahurā,
 yadā hvō aṇhaṭ, yā syaoθēnas-cā²

(English Translation)

I ask this what-like he himself would be, which wise Sudānu was eager to further through righteousness the power of self-control over the self, over the body, or over piety? When such a person, Oh Mazdā Ahurā! may become filled with Thee² and what (would be his) deeds?

પરેસા અવત, યથા હ્વો. યે હુદાનુશ દેમનહ્યા ક્ષાઠ્રમ,

સોઈરાહ્યા વા દાઠ્યેઉશ વા. અસા ફ્રદાઠાઈ અસ્પરેઝાતાઃ

થાવાસ, મઝદા અહુરા. યદા હ્વો અદહત, યા સ્યોઠેનાસ-ચા?

આપણે, મજદા અહુરા. યદા હ્વો અદહત, યા સ્યોઠેનાસ-ચા?

ચંડ ૨૧-૨૬

પુષ્કા^૧ અંતર, યથા સ્વો. ય સુદાનુ. યનેસ્ય ક્ષત્રમ,
 ક્ષેત્રસ્ય વા દસ્યો વા. અપા પ્રદતાયુ મસ્તૃહત;
 સ્વાનુન્ત, મેધા અહુર. યદા સ્વો અહુર, યા સ્યોનાશ્ચ?

ભાવાર્થ, ગુજરાતીમાં

હું (તમેને) આ પૂછું હું કે જે દાનાવ મુલાનુ પાતાના આત્માની કે શરીરની કે ધર્મપરાયણતા પરની સંયમશક્તિને અગોષ્ઠથી શક્તિ કરવા માટે આતુરતાથી આપે, તે પાતે કેવા હોય? હો મજદા અહુર! એવો માણસ પાતે ક્યારે તમારામય (=પ્રભુમય, પ્રભુથી ભરેલો) થાય? અને તેના કૃત્યો કેવા હોય?

¹ These three words are wrongly translated hitherto 'domana' can never be translated as "home or house", the Vedic equivalent is "tmān = self, soul" and it means so in the early chapters of the R̥gveda. The word "ātman" is derived from this "tmān" by adding the "ā" prefix "Xsetra means "body" and 'dax̌yu' = દસ્યુ means "piety". The 'Dasyus' were considered in the Vedic time as impious persons, barbarians and inhuman which was derived from the same word. The Prophet does not talk of worldly matters, like home, town, province and country, but of the spiritual advancement of the soul of man.

² વૃદ્ધાનિ.

IV *Yasna* 31-17

Katārəm asavā vā
 drəgvā vā vərənvaitē maziyō?
 Vidvā vīduṣē mraotū!
 mā əvidvā aipī-dəbāyat¹!
 Zdi² nā, Mazdā Ahurā,
 vanhəuš fradaxsatā³ mananḥō!

(English Translation)

Who chooses the greater elevation between these two: the righteous person or the ignorant babbler? Let the enlightened one speak unto the wise! Let not the ignorant cause to lead anyone astray! Oh Mazdā Ahurā! Be unto us the Director—the Guide—of pure mindedness!

ચરન ૩૧-૧૭

કૃતાર્થ અપવા વા । દ્રઘવાર્થો વા વૈરવધતે મજીયો ?
 વીદ્વાર્થો વીદુષે મ્રાઓતૂ ! । મા અવિદ્વાર્થો અધીપી-દેબાયત^૧ !
 જદી^૨ નૈ, મઝદા અહુરા, । વાનહૌશ્ ફ્રદક્ષતા મનાનહો !

ચર ૩૧-૧૭

કૃતુરમ્ કર્પવા વા । દ્રઘવાન્ વા વૃન્વતે મહીયઃ ?
 વિદ્વાન્ વિદુષે મ્રાઓતૂ । મા અવિદ્વાન્ અપિ-દેમાયત !
 ષધિ^૩ નઃ મેષા અસુર । વસોઃ પ્રદક્ષત મનસઃ !

ભાવાર્થ, ગુજરાતીમાં

આ એમાંથી (=સારા માઠા માર્ગમાંથી) કોણ વધારે મહત્વની-વધારે ઉન્નતિની-પમંદગી કરે છે: અધોજન કે અસાની દુરિજન? એનો ભેદ ભલે જાની માણસ શાણા જનને કહી બતાવે! પણ કોણ અસાની માણસને ખીજ કોઇને ભોળવવા દેશે મા! હો મઝદા અહુરા! તમે પોતેજ અમારે માટે સારિવક મનના માર્ગદર્શક શક્તિદાતા થાઓ!

¹ In the Text, all have taken the word “dabāyayat”, which is wrong and even increases one syllable in the pāda. The causative form of દમ્ is દમાયત્ - dabāyat. No “va” enters in the different formations of this root.

² The old pre-Vedic form was “as-dhi” which became “azdi”, from this “a” was dropped and the word remained “Zdi”. In the Vedic period “asdhi” became “edhi” and then “chi”.

³ This word should properly be “fradaxsatā” and not “-daxatā”, otherwise one syllable also remains short in the pāda.

IV *Yasna* 31-18 .

Mā-ciś aṭ və drəgvatō
 Maθraś-cā gūsaṭā¹ sāśnāś-cā;
 Ā zī dāmānəm² viśəm² vā
 sōiθrəm² vā dax̌yūm² vā ādāt
 Duśtā-cā marakaē³-cā!¹
 aθā iś sāzdūm snaiθiśā¹

(English Translation)

So, pray, let no one of you recite loudly the Mantras and the religious commandments of such ignorant babblers! For, indeed, he drags away with¹ him the soul, or the existence, or the body, or the piety into defiled state and perdition; hence remove these with extirpation!¹

યસ્ન ૩૧-૧૮ :

મા-ચિશ્ અત્ વૈ દ્રગ્વતો । મંદ્રાંશ્ચા ગૂપતા^૧ સાસ્નાશ્ચાંશ્ચા^૧;
 આ-હૃ દેમાનેમ^૨ વીશંમ^૨ વા । ષોઇશ્મ^૨ વા દખ્યૂમ^૨ વા આદાત
 દુષિતા-ચા મરકાએ^૩-ચા । અથા ઇશ્ સાઝદૂમ સ્નાઇશિયા^૧ !

અન્ન ૩૧-૧૮

મા ચિશ્ અત્ ષ્ઃ દ્રગ્વતો । મંદ્રાંશ્ચા^૧ ષ્ઠ્યંત દાસ્નાશ્ચ
 આ હિ આત્મમ્ વિશંમ્ ષ્ઃ । શેવંમ્ ષ્ઠા દખ્યંમ્ ષ્ઠા આદાત
 દુષિતા ચ મરકે^૩ ષ્ઠ । અથા ઇઃ સાઝદૂમ્ અશિયા^૧ !

સાવાર્થ, ગુજરાતીમાં

એથી, રખે તમારામનિ કોઇ પણ એવા અજ્ઞાન બકવાદીના મંત્રાને તેમજ કાનૂનોને
 એટલી પડે ! તેથી તો અરેખર તે પોતાના આત્માને, જીવનને (યા દસ્તીને), શરીરને કે
 ધર્મપરાયણતાને પણ દુર્ધામમાં (યા દોષખમાં) અને અધિગતિમાં પોતાની માથે ધમરી
 નાખે છે : માટે એવાને ઉચ્છેદનથી દૂર દાંડી કરો !

¹ According to grammar here in the injunctive mood, the correct word is "gūsaṭā" and not "gūsaṭā".

² For the meanings of all these words, please see "Notes".

³ The correct word is "marakaṭ" and not "marakaṭ", as "r" is a consonant only here; besides, it increases one more syllable to the pēda.

⁴ The original ending for nouns 2/3 mas. was āns; see Macdonell's *Vedic Gram.*, page 78, note 8, and § 40-2.

IV Yasna 31-19

Gūštā yō mantā Aṣəm¹
 ahūm-biś vidvā², Ahura,
 Erəuxdāi vacaṇham,
 Xsayāmanō³ hizvō⁴-vasō,
 Ōwā Āθrā suxrā, Mazdā,
 Vanhāu vidātā rānayā.

(English Translation)

Oh Ahurā! that capable subdued-speeched enlightened person, who, for the sublime hymn of divine utterance, recites and meditates upon the life-healing ((Mantra of) Aṣəm, he, Oh Mazdā! acts through your radiant Fire in the good of both the antagonists (=the followers of Good and Evil).

પરન ૩૧-૧૯

ગૂશ્તા યે મન્ટા અષમ^૧ । અહૂમ-બિશ વીદ્વાઓ^૨, અહુરા,
 એરૅઅુદાઈ વચાનહમ । ક્ષયમાનો હિઝ્વો-વસો,
 ઓવા આઠ્રા સુઠ્રા, મઝદા, । વનહાઉ વીદાતા રાનયાઓ.

ચર ૩૧-૧૯

ગુષ્ટ યઃ મન્ટુ અષમ^૧ । અસુમ-મિષ્ વિદ્વાન્^૨, અસુર,
 ઋષુવ્યાલ વર્ચસામ^૩ । ક્ષયમાનો હિઝ્વા-વસઃ
 ત્વા માત્રા શુક્લા મેષા । વસો^૪ વિષાલ રણવોઃ

ભાવાર્થ, ગુજરાતીમાં

હે અહુરા ! જે વશવતી^૧ જીભવાળો સમર્થ યાત્રી જન આ માર્ગદર્શનના ઊંચા દેવી ભજન માટે જીવનના રોગને હરનારા “અષમ” ના પવિત્ર મંત્ર પર ધ્યાનથી મનન કરે છે અને તેને જાહેરમાં પ્રગટ કરે છે, તે હે મજ્દુ^૨ । તારા કળહળતા આથ (= આતસ) દ્વારા બન્ને પ્રતિસ્પર્ધીઓનાં (દરીદ્રીનાં) લઘામાં પ્રવર્તે છે.

¹ This does not mean merely “righteousness”, but this refers to the most sacred incantation – mantra – of “Aṣəm Vohū”.

² To be pronounced in three syllables: vi-dvā-dē – વિ-દુ-આન્.

³ The correct word is “xsayamanō – ક્ષયમાનો – with four syllables.

⁴ In three syllables: hi-zu-ō – હિ-ઝુ-ઓ. જિ-હુ-આ.

⁵ વ-સા-ઝ.

IV *Yasna* 31-20

Yō āyaṭ aṣavanəm
 divəmanəm, hōi aparəm xṣayō,
 Darəgəm āyū təmaṇhō,
 duš-x^varəθēm, avaētās vacō;
 Tēm vā ahūm, drəgvantō,
 syaoθənāiš x^vāiš daθnā naēṣaṭ!

(English Translation)

He who continues causing pain to the righteous, his is destruction in the future, long duration of darkness, and badly-flowing speech pursuing unworthy ends. Oh ye Ignorant Babblers! your perverse religious commandment leads your life such as this through your own actions!

ચરન ૩૧-૨૦

યે આયત્ અષવનમ્ । દિવેમનમ્ હોઈ અપરમ્ ક્ષયો,
 દરગમ્ આયૂ તેમણહો । દુશ-ખરેથેમ, અવેતાસ વચો;
 તેમ વા અહુમ, દ્રગ્વંતો । સ્યોથેનાઈશ ખાઈશ દ્યેના નએષત્ ।

ચર ૩૧-૨૦

યઃ અયત્ અષવનમ્ । દિવમાનમ્ તે અપરમ્ ક્ષયઃ
 દુર્ધમ્ આયુઃ તમસો । દુઃસ્વર્થમ્ અવેતાત્ વચઃ
 તમ્ વઃ અહુમ્, દ્રગ્વંતો, । સ્યોતૈઃ સ્વૈઃ ધેના નેષત્ !

ભાવાર્થ, ગુજરાતીમાં

જે કોઈ અપો માણસને દુઃખ આપવાનું-સતાવવાનું-ચાહુ રાખે, તેનો ભવિષ્યમાં વિનાશ (યશે), (તેને માટે) લાંબા કાળના અંધાર (રહેશે), તેની દુષ્ટ પ્રવાહિત વાણી ખરાબ ધરદાઓ માટે પ્રયત્નશીલ (રહેશે); હે અજ્ઞાન બધવાદીઓ ! તમારો ધર્મદેશ તમારાં પોતાનાં કૃત્યો દ્વારા જ એવી તમારી જંદગીને દોરની લઈ મળે છે ।

¹ The roots and meanings of many words in this stanza are different from those taken by other Scholars, for which please refer to my notes on all such words.

IV Yasna 31-21

Mazdā dadāt Ahurō
 haurvatātō¹ amərətātas-cā,
 Būrōis ā asax'yā-cā,
 x'āpaiθyāt xsaθrahyā sarō²,
 Vanhōus vazdvarō³ manan̄hō
 yō Hōi Mainyū⁴ syaθənāis-cā urvaθō⁵.

(English Translation)

Mazdā Ahurā will bestow gifts of all-prosperity and immortality, indeed, of great righteousness, of the glow of virtue of the controlled power of procreation by good parentage, (as well as) of absolute steadfastness of the purity of mind to him who becomes, through Benevolent (Spəntā) Manyu and his actions, His chosen religious preceptor

અરન ૩૧-૨૧

મજદાદાત અહુરે । હૃઉર્વતાતો^૧ અમરેતાતસ્યા,
 બૂરોઇશ આ અસાચ્યા-ચા । ખાપાય્યાત સશચ્યા સરો^૨,
 વાન્હૌસ વઝદ્વારો^૩ મનન્હો । યૌ હોઇ મન્યુ^૪ યમાથેનાઇશ-ચા ઉર્વથો^૫.

અર્ચ ૩૧-૨૧

મેષા. દદાત અહુરઃ । સુર્વતાતો અમૃતાતશ્ચ,
 બૂરેઃ આ અપસ્ય ચ । સ્વપત્યાત ક્ષત્રસ્ય શરઃ^૨
 વસો. વઝદ્વર^૩ મનસો । યઃ સે મન્યુ ય્યૌતૈશ્ચ વૃત્ત^૪

ભાવાર્થ, ગુજરાતીમાં

મજદા અહુરા તમામ સદૃશિની, અને અંતિમ સુશિની, વળી કારવદે અષોધની, તે વંશદિક્ષી મળતી સંયમશક્તિના સદગુણના નૂરની, તેમજ સાર્વિક મનની દૃઢતાના પરમ પ્રસાદની બક્ષિસ તે ઇસમને આપે છે, જે સ્પેન્તામન્યુ દારા (એટલે તે સાહેબની બલી પ્રેરણાને અનુસરીને અથવા રહીને) તેમજ તેનાં પાતાનાં સત્કાર્યોથી તેમનો ધર્માચર્ય થાય

¹ In the Text the word is "haurvatō" which is wrong, the pāda has also one syllable less in it, so the correct word is "haurvatāto", same as "amərətātas-cā".

² This is શરસ્-નિગરસ્ and connected with શ્રૈ = Light, glory, aurā.

³ વઝદ્વર-વઝદ્-વર = steadfastness, સ્થૈર્યમ્. This quality is bestowed by Vohu Mano, i.e., Saturn

⁴ This does not mean "through spirit", but "through Spəntā Manyu" who inspires, and expects from men, good actions.

⁵ This does not mean 'friend' at all. The word is વૃત્ત which means "religious preceptor"—one who should worthily fill in the place of the Prophet

IV Yasna 31-22

Ciθrā i hudā-ṇhē¹,
 yaθanā vaēdēmanāi mananḥā
 Vohū hvō xsāθrā aṣəm,
 vacanḥā syaoθenā-cā hapati:²
 Hvō Tōi, Mazdā Ahurā,
 Vāzištō³ aṇhanti astiś⁴!

(English Translation)

Clear are these (teachings) for the knower of the Universal Spirit in order to learn with endeavour and diligent mind, who is himself devoted to righteousness, with the spiritual power of self-control, with word, and with deed. Such a person will become, Oh Mazdā Ahurā! Your best message-carrying servant.

ચરન ૩૧-૨૨

ચિત્રા ઇ હુદાઞ્ઞહે^૧ । યથના વચ્ચેદમાનાધ મનહા
 વૌહુ હ્વો કષ્ટા અષમ્ । વચહા વ્યઅથેના-ચા હપતીઃ^૨
 હ્વો તેાધ, મજદા અહુરા, । વાઝિસ્તો^૩ અહુહતી અસ્તિશ્^૪ !

ચર ૩૧-૨૨

ચિત્રાઃ ઇઃ^૧ સુદાહે^૧ । ચરના વેદમાનાય મનસા,
 વસુ સ્વઃ કષ્ટા અષમ્ । વચસા વ્યૌત્ના ચ સપતિ
 સ્વ. તે, મેષ્ટા અહુર, । વાઝિસ્તો^૩ અસ્તિશ્^૪ !

ભાવાર્થ, ગુજરાતીમાં

આ બધું યોગ્ય અંતરથી સમજીને પ્રયત્નથી શીખવા સારું સુખત બ્રહ્મ (પુણ્ય જ્ઞાન-ધરાવનાર) ને માટે તદ્દન સ્પષ્ટ-છે; જે પોતે અપોહને આત્મિક, સંયમશક્તિથી, વચનથી ને કાર્પથી અનુમદીને વળગી રહે છે, તે પોતે, હો મજદા અહુરા ! તમારા પેશામને ઉત્તમ પ્રચાર કરનાર સેવક બનશે ।

¹ In four syllables hu dā-ṇhē - હ-દા-ઞ્ઞ-હે - સુ-દા-આ-સે. - See Macdonell's Vedic Grammar for students, page 437-a-8

² In the Text the word is incorrectly written as "hapti" which is a noun and means "horse or steed", whereas this is a verb from સ્પ્ which means "to follow, to be devoted to". So the correct word is "hapati".

³ This word is from અસુ, and is used in Sanskrit as સ્તિ meaning "Servant or vassal", અસ્તિ is also the very old form of સ્તિ.

⁴ This is a pre-Vedic form of હમાન્.

⁵ "Vā zi : ṣto" - વા-ઝિ-હ-સ્તો - in four syllables : See Macdonell's Grammar, pp. 437-a-3.

GĀΘĀ AHUNAVAITI

YASNA 32

OPPOSITION

यस्न ३२

विशेध

विरोध

GĀΘĀ AHUNAVAITI

V Yasna 32

I

Axyā-cā x'aētus¹ yāsāt,
 ahyā vərəzēnəm¹ maṭ airyamnā,¹
 Ahyā daēvā hēm-manōi²
 Ahurahyā urvāzēmā¹ Mazdāo³
 "Θwōi dūtāṇhō āṇhāmā
 tēng dārayō yōi Vā daibisēnti!"

(English Translation)

Indeed, the pursuer of spiritual path prays unto Him the self-discriminator with his noble helper prays unto Him: also the Deva-worshipper in the same spirit prays for the choice of Ahurā (and) Mazdā "May we be Your messengers! May we be restrainers to those who are hostile to You!"

ચરન ૩૨-૧

અખ્યા-ચા ખચ્ચેતુશ્^૧ યાસત । અહ્યા વેરઝેનમ્^૧ મત્ અર્યામના^૧,

અહ્યા દુએવા હૈમ-મનો^૨ । અહુરહ્યા ઉર્વઝેમા^૧ મઝદાઓ :

"ઐવો દૂતાંજો હો । આઓંજોમા । તેંગ દારયો યો વાઓં દાઇબિસેન્તી !"

ચર ૩૨-૧

અસ્ય ચ સ્વૈતુ^૧ યાસત । અસ્ય વૃજનમ્^૧ સ્તત અર્યામ્ના^૧,

અસ્ય દૈવા સં મનો^૨ । અહુરસ્ય વુઝમ મધાસ :

"ઐ વૂતાઓ આસોમ્ । તેન્ગ દારયો યો વાઑ દાઇવન્તિ !"

ભાવાર્થ, ગુજરાતીમાં

ખરેખર, તે (અહુરા મજ્દા) ની પાસે અધ્યાત્મમાર્ગી^૧ યાચે છે, તેની પાસે સ્વાત્મવિવેકી પોતાના અખીરી સહાયક સાથે યાચે છે, તેની પાસે દેવજન પણ મનમાં તેવો જ એકસંજો ઉદ્દેશ રાખીને અહુરાની મજ્દાની પસંદગી મેળવવા યાચે છે: "અમે તમારા દૂતો (પેગામ પહોંચાડનારા) થઇએ: જેઓ તમારો વિરોધ કરે છે તેઓને અમે અવરોધનારા-અટકાવનારા-બનીએ !"

¹ For these words please see my Notes

² In the Text the word is 'Mahmā', but it increases one syllable in the pīda, the sense indicates that the correct word = 'hēm manōi' - સંમને-meaning "in the same spirit"

³ In three syllables Ma-dā-o = Mazdāhas - મઝ્દ-દા-ઓ = મઝ્દદાસ

V Yasna 32-4

Yāt¹ yūs² tā framīmaθā,
 yā Maśakyā acištā dantō
 Vaxsyantē³ daēvō-zuštā,
 Vanhəuś siždyamanā⁴ mananθō,
 Mazdāo⁵ Ahurahyā
 xratəuś nasyantō⁶ Asāat-cā.

(English Translation)

Inasmuch as you encourage these two (=the evil ones and the perverse-minded), by which the bowed-down (obedient) and yielding Mashakyās are regarded as agreeable to the Deva-people, being the hinderers of Vohu Mano (of pure mind), the frustrators of the Purpose of Creation of Mazdā Ahurā and of Asa too.

પરંતુ ૩૨-૪

યાત^૧ યૂશ્^૨ તા ફ્રમીમથા । યા મશક્યા અચિસ્તા દન્તો
 વક્ષ્યન્તે^૩ દેવેષો-જુસ્તા । વક્ષુન્તે^૪ સીજધમના^૫ મનશ્ચો,
 મઝદાઓ^૬ અહુરસ્થા । પ્રત્યેન્તો^૭ નસ્યન્તો^૮ અપાઅત-ચા ।

અર્થ ૩૨-૪

યાત^૧ યૂઃ^૨ તા પ્રમીમથા । યા મશક્યાઃ અચિસ્તાઃ દન્તો
 વક્ષ્યન્તે દેવજુષ્ટાઃ । વક્ષુઃ સિર્ષમાનાઃ મનસઃ
 મેધાસો અહુરસ્થઃ । પ્રત્યેન્તો^૭ નસ્યન્તો^૮ અપાત ચ ।

સાવાર્થ^૯ ગુજરાતીમાં

કારણ કે તમે તે બંને (પાપી ભૂંડાને તથા જાંધી પ્રતિવાળાને) ઉત્તેજન આપો છો,
 જેથી નમી પડેલા (તાબેદાર) વશવતી^{૧૦} ને અનુકૂળ મશક્યાઓ જેઓ વાંદુમનોના (સારિવક
 મનના) તથા મજ્જદા અહુરાના સમર્થનના મૂળ ઉત્પન્ન અવરોધનારા છે, તેમજ અપથી-અપોધથી-
 દૂર ભાગી જનારા છે, તેઓ એ દેવજનોને ગમતા ગણાય છે.

¹ This is a very old obsolete form of 5/1 of ય, the base of all relative pronouns.

² Older form of યુયમ્-પૂજ્યમ્.

³ In the Text, some mss have "vaxsyantē" which is the correct form, as this verb here is in passive mood and so "ya" must be added to the root.

⁴ In the Text, it is with "—mnā", which as in foregoing like words must be "manā". Otherwise the pāda also remains short of one syllable.

⁵ In three syllables, as it is 6/1: Maz-dā-o - મેધાસમ્.

⁶ In four syllables: na-si-yan-to - ન-સિ-યન્-તો.

V Yasna 32-5

Tā dābēnaotā Maśakyām
 hupvatōis¹ amərətātās cā,
 Hyat vā aka mananḥā,
 yōng daevəng, akas-ca mainyuš,
 Akā syaoθəna² vacanḥā,
 yā fracinas³ drəgvantəm ʾsəyo

(English Translation)

Thus you have deceived the Mashakyās of good life and of ultimate salvation, because the Evil Manyu has deceived you Devas through sinful mind, through sinful deed and through sinful word so that (his own) destruction has promoted the ignorant babblers

યસ્ન ૩૨-૫

તા દૌબેનૌઆતા મશક્યૌમ । હુપ્વતૌઇશ્ અમરૌતાતશ્ચા,
 હયાત વાઅૌ અકા મનરહા । યૌન્ગ દાએવૌન્ગ, અકસચા મૌન્યુશ્,
 અકા સ્યૌઓના^૨ વચરહા । યા ફ્રાચિનસ્ દ્રૌગ્વન્તૌમ ડાયૌ ।

યસ્ન ૩૨-૫

તા દબ્નોત મશક્યમ્ । સુર્જિવાર્તે અમૃતાતશ્ચ,
 યત્ વ અકા મનસા । યાન્ દેવાન્, અર્કશ્ચ મન્યુ
 અકા સ્યૌના વચસા । યા પ્રચિન્ત દ્રગ્વન્તશ્ ક્ષય

ભાવાર્થ, શુભગતીમાં

એવી રીતે, સારી નિઃશ્ચિંતી અને આખરની મુક્તિથી આ મશ-યાને દૂર રાખીને તમે હજી છે, કારણ કે તમે દેવ-ગોત્રને પણ પાપી મનથી, પાપી કર્મથી અને પાપી વચનથી પેના ભૂડા પાપાત્મક મન્યુએ હજી છે, એટલે તેના વિનાશ જે અસાન બકવાદીને (ધરીભર) આગળ વધાર્યો છે

¹ In the Text the word is hupvatōis which is corrupted, the right word is hupvatōis—of good life from root જીર્

² In the Text the word is Syaoθənam —2/1 which is corrupted; it should be also in 3/1 like Mananḥa and Vacanḥa

³ The original form from પ્રચિ, cl 7 should be fracinast from which the last t is dropped

V Yasna 32-2

Aēibyō Mazdā Ahurō,
 sārəmanyō¹ vohū manan̄hā
 Xšaθrāt hacā paitī-mraoθ
 Asā huš-haxā x'ōnvātā:
 "Spəntām² vō Āramaitīm
 Van̄hvīm³ varemaidi: Hā nō an̄haθ!"

(English Translation)

Unto them all the All-Protector Mazdā Ahurā replied with
 pure mind by the power of ever-associated self-control through the
 solicited thunder-speech of His good companion Asa: We have
 chosen Spəntā Āramaiti for you all; may She be equal-just-unto us!

અર્ચન ૩૨-૨

અર્ચ્યોઽધોઃ મઝદાઽર્ચો અહુરે । સાર્ધમન્યો^૧ વૌહુ મનનહા
 ક્ષાત્રાત હયા પૈતી-મ્રાઓત । અષા હુશ-હખા ખવેન્વાતાઃ
 “સ્પેન્તામ વૌ આરમધતીમ । વશ્હવીમ^૨ વરેમધીઃ હા નૌ અશહત ।”

અર્ચ ૩૨-૨

પુન્વો મેષાઃ મસુરઃ । શર્મણ્યો વસુ મનસા
 કુપ્રાત સપ્તા પ્રતિ-સ્ત્રાત । અર્ષા સુપ્રહા સ્વન્વાતા
 “શ્ચિન્તામ વઃ આરમઠીમ । વસ્વીમ વર્મેદિઃ; સા નઃ અસત

ભાવાર્થ, ગુજરાતીમાં

સૌના આશ્રયદાતા રક્ષક મઝદા અહુરાએ અચળ સંયમશક્તિને લીધે રહેતા સાર્વિક
 મનથી પોતાના પરમ મિત્ર અપ દ્વારા પ્રભાવશાળી વાણીથી તેઓને જવાબ આપ્યો કે “બધી
 દેવી આરમધતિને અમે તમારે માટે પસંદ કીધી છે: તે અમારે માટે અપક્ષપાતી ને ન્યાયી રહે !”

¹ In the Text the word is “Sārəmnō” which is short of one syllable. The correct word is “Sārəmanyō” – શર્મણ્યો – meaning “All-Protector”.

² The spelling in the Text is “van̄hvīm” which is wrong. The word is “vasīm” – વસ્વીમ – feminine gender of “vasu – વસુ”; so the correct spelling with the accent, symbol is “van̄hvīm” – વશ્હવીમ.

V Yasna 32-3

At, yūs¹ daēvā vispāṇhō, :
 akāt mānanhō stā ciōrēm²,
 Yas-cā vā maś yazaitē
 drūjas-cā³ pairi-matōis-cā
 Syaomam aipī daibitānā⁴,
 yāis asrūdūm būmyā⁵ haptaiθē!

(English Translation)

Instead of that, Oh you all devas¹ you are by reason of sin an ornament of mind! and moreover, you are double-promoters of the fallen one, who, of evil and perverse mentality always praises you, on account of which all, you have been renowned in the seventh (continent) of the earth!

અતઃ ૩૨-૩

અતઃ, યૂસ^૧ દેવો વીસ્પાંજો, : અકાત મનરેમ^૨,
 યસ્યા વા^૩ મશ્ યજાઇતે । યસ્યા^૪ પૃથ્વીમતોઇસ-ચા
 યસ્યા^૫ મામ અપિ દાઇતિના^૬ । યાઇસ અસ્રુદુમ બુમ્યા^૭ હપ્તઇથે !

અથ ૩૨-૩

અત યૂઃ^૧ દેવાઃ વિષ્ણોઃ । અકાત મનસઃ સ્થ વિત્રમ^૨,
 યસ્ય વઃ સ્થ યજતે । યસ્યા^૩ પરિમતેશ્વ
 યસ્યામામ અપિ દ્વિતાનાઃ । યાઃ અસ્રુધ્વમ્ ભૂમ્યાઃ હપ્તયે

ભાવાર્થ, યુજરાતીમાં

એને બદલે તો, અરે તમે સર્વ દેવજનો ! તમે તો પાપથી ભરેલા મનના રૂપધારક છો ! વળી જે ભૂંડો ને બીધી મતિવાળો તમોને હંમેશા સન્માન આપે છે, તે પતિતને વળી તમે ખિવડ આગળ વધારનાર છો, જે બધાને લીધે તમે પૃથ્વીના સાતમા ખંડમાં બહુ વિખ્યાત થયેલા છો.

¹ This yūs - યૂસ - is a very old form of the Vedic યૂયમ - "yūžom" which also is used in Gāthā, Yasna 29-10 and 11.

² Others have translated this word as "Seed", which is rather vulgar and abusive, I take it as "an ornament" used in satire, with which meaning it is also used in Rīgveda I-92-13.

³ In four syllables - drū-ū-jas-cā - ડ્રુ-ઊ-જસ-ચા.

⁴ This is not from root દમ્, as there is no such word as દમિતન, but the word is "dvitānā" - દ્વિતાનાઃ - meaning "double promoters". As દ્વિ - "dvi" is unaccented, it is turned into "daibi", same as દ્વિપન્તિ is turned into "daibipanti"

V Yasna 32-4

Yūt¹ yūs² tā framīmaōā,
 yā Maśakyā acištā dan̄tō
 Vaxšyantō³ daēvō-zuštā,
 Van̄həuš sīzdyamanā⁴ manan̄hō,
 Mazdāō⁵ Ahurahyā
 xratəu⁶ nasyantō⁶ Ašāt-cā.

(English Translation)

Inasmuch as you encourage these two (=the evil ones and the perverse-minded), by which the bowed-down (obedient) and yielding Mashakyās are regarded as agreeable to the Deva-people, being the hinderers of Vohu Mano (of pure mind), the frustrators of the Purpose of Creation of Mazdā Ahurā and of Asa too.

યરન ૩૨-૪

યાત્ યુશ્ તા ફ્રમીમયા । યા મશક્યા અચિસ્તા દન્તો
 વક્ષ્યન્તે દેવેવો-જુસ્તા । વક્ષ્યન્તે સીઝદ્યમના^૧ મનશ્હો,
 મઝદાઓ^૨ અહુરહ્યા । અત્તેઉશ્ નસ્યન્તો^૩ અપાઅત્-ચા ।

ચજ ૩૨-૪

યાત્ યુઃ તા પ્રમીમયા । યા મશક્યાઃ અચિષ્ટાઃ દન્તો
 વક્ષ્યન્તે દેવર્ષ્ટઃ । વસોઃ સિધ્યમાનાઃ મનસઃ
 મેધાસો અસુરસ્ય । કત્તોઃ નસ્યન્તો^૩ અપાત્ ચ ।

ભાવાર્થ ગુજરાતીમાં

કારણ કે તમે તે બંનેને (પાપી ભૂખાને તથા ભીંધી અતિવાળાને) ઉત્તેજન આપો છો,
 જેથી નખી પડેલા (તાબેદાર) વશવતી^૧ ને અવુરૂણ મશક્યાઓ જેઓ વાહુમનોના (સારિવક
 મનના) તથા મજ્જદા અહુરાના સર્જનના યુગ હેતુના અવરોધનારા છે, તેમજ અપથી-અપોષથી-
 દૂર ભાગી જનારા છે, તેઓ એ દેવજનોને ગમતા ગણાય છે.

¹ This is a very old obsolete form of 5/1 of y, the base of all relative pronouns.

² Older form of યૂયમ્-યૂજ્યમ્.

³ In the Text, some mss have "vaxšyantē" which is the correct form, as this verb here is in passive mood and so "ya" must be added to the root

⁴ In the Text, it is with "—mnā", which as in foregoing like words must be "manā". Otherwise the pāda also remains short of one syllable.

⁵ In three syllables, as it is 6/1: Maz-dā-ō — મેધાસસ્.

⁶ In four syllables na-si-yan-to — ન-શિ-યન્-તો.

V Yasna 32-5

Tā dābēnaotā Maśakyām
 hujivātōis¹ amərətātas-cā,
 Hyat vā akā manarhā,
 yōng daēvōng, akas-cā mainyuš,
 Akā šyaoθanā² vacarhā,
 yā fracinās³ drəgvantəm xšayō.

(English Translation)

Thus, you have deceived the Mashakyās of good life and of ultimate salvation, because the Evil Manyu has deceived you Devas through sinful mind, through sinful deed and through sinful word, so that (his own) destruction has promoted the ignorant babblers.

યસ્ન ૩૨-૫

તા દૌબેનઆતા મશક્યેમ । હુજિવાતોઇશ્ અમરેતાતસ્ચા,
 હયાત વા અકા મનારહા । યેન્ગ દાએવેન્ગ, અકસ્ચા મન્યુશ્,
 અકા શ્યોઠાના વચારહા । યા ફ્રાચિનાસ્ દ્રેગ્વંતેમ ઋયો ।

યજ્ઞ ૩૨-૫

તા દમ્નોત મશક્યમ્ । સુજીવાતેઃ અમૃતાતશ્ચ,
 યત્ વઃ અકા મનસા । યાન્ દેવાન્, અકશ્ચ મન્યુઃ
 અકા શ્યોઠના વચસા । યા પ્રચિન્તત્ દ્રગ્વન્તમ્ ઋયઃ

ભાવાર્થ, ગુજરાતીમાં

એવી રીતે, સારી નિઃદગીથી અને આખરની મુક્તિથી આ મશક્યાને ફર રાખીને તમે દગ્ગો છે, કારણ કે તમે દેવજનોને પણ પાપી મનથી, પાપી કર્મથી અને પાપી વચનથી પેશા ભૂંડા પાપાત્મક મન્યુએ દગ્ગો છે, એટલે તેના વિનાશે જ અસાન બકવાદીને (ધરીબર) આગળ વધાર્યો છે.

¹ In the Text the word is "hujivātōis" which is corrupted, the right word is "hujivātōis—of good life" from root જીવ્.

² In the Text the word is "šyaoθanā"—2/1, which is corrupted; it should be also in 3/1 like "Manarhā" and "Vacarhā".

³ The original form from પ્રચિ, cl. 7, should be "fracinast" from which the last "t" is dropped.

V Yasna 32-6

Pouru-aēnū ēnāxštā,
 yāis srāveyētō¹ ye-zī tāis aōā,
 Hāt²-marānū, Ahurā,
 Vahištā 'ā³ vōistā mananḥhā:
 Ōwahmī vī⁴, Mazdā, xšaθrōi
 Ašai-cā sēnghō vīdaθam⁵.

(English Translation)

He, (= the babbler) has striven to do various sins (or mischiefs), by which what indeed is recorded through these as such, in recording life, Oh Ahurā! Thou knowest fully through the most excellent Manyu (Spəntā). Oh Mazdā! I certainly establish for righteousness Your commandments in Your kingdom in both directions—of Heaven and Earth.

અરન ૩૨-૬

પૌરુ-અએનાઆ એનાક્તા । યાઇશ્ સ્રાવ્યેઇતૌ યે-ઝી તાઇશ્ અથા,
 હાત-મરાને, અહુરા । વહિસ્તા આ^૩ વૌઇસ્તા મનઞ્હાઃ
 ઓવાહમી વી, મઝ્દા, ક્ષાઠ્રોઈ । અપાઇ-આ સેન્ગાઠ્રો વીદધામ^૫ ।

અર ૩૨-૬

પુરુ-એનાઃ દનેક્ત । યૈઃ શ્રાવ્યતે યઃ દિ તૈઃ અથા
 સત-સ્મરણે, અહુર । વસિષ્ઠા આ વેશ્વ મનસા
 અસ્મિન્ વિ મેધા ક્ષત્રે । અપાય વ શસૌ વિદધામ્.

ભાવાર્થ, ગુજરાતીમાં

જાત જાતનાં પાપ તે કુચેષ્ટા કરવા તેણે (અપકવાદીઓ) પ્રયત્ન કરીધા છે, જે કુચેષ્ટાઓ દ્વારા જે જે ખરેખર નોંધાયું છે તે સર્વ વડે તેની ખરી નોંધ રાખવામાં, હે અહુરા ! તું ઉત્તમ મનવાળા સ્પેન્તા મનુ આરક્ષતે બધું જાણી લે છે. હે મઝ્દા ! તારાં બન્ને બાજુનાં રાજ્યમાં અપોઇને માટે ખચીત હું તારા કાનુનોની સ્થાપના કરું.

¹ "Srāveyētē" will increase one syllable. This is causal passive of શ્રુ, so the correct word is શ્રાવ્યતે—srāveyētē.

² In the Text, the word is "hātā—" which increases one syllable. The correct word is "sat-હાત્" meaning "being or life".

³ This "ā" — આ — is required here for meaning and for correct rhythm.

⁴ This is not "vī" but "vī-વિ," meaning "in both directions of "heaven and earth".

⁵ In the Text, the word is "vidam" which is wrong. The root is "vidā"—વિદા and impf. paras. 1/1 would be "vidaθam"—વિદધામ્.

V Yasna 32-7

Aēsām¹ aēnaṇham¹
 naē ciṭ vīdvā² aojōi hādrōyā,²
 Yā yājōyā³ sēnghaitē,
 yāis srāvi x⁴aenā ayaṇhā;
 Yaēsām¹ tū, Ahurā,
 mxtəm, Mazdā, vaēdištō ahī¹

(English Translation)

No sensible person in order to be powerful becomes ever a supporter of these sins, so that he declares through the sacrificial test, that through such sins, he is proclaimed to have gone through steeped iron,—Oh Ahurā Mazdā¹ certainly you are most informed of the void of such as these¹

યરન ૩૨-૭

અએપામ¹ અએનહમ¹ । નએ-ચીત વીદ્વાઓ અઓજોયો હાદ્રોયા²
 યા યાજોયા³ સેન્ગહૈતે । યાજશ્ સ્રાવી અએના અયહા;
 અએપામ¹ તૂ, અહુરા । ધરિખતમ, મઝદા, વાએદિશ્તો અહી¹ ।

યજ્ઞ ૩૨-૭

યપામ¹ યનહમ¹ । ન ચિદ્ વિદ્વાન્ ઓજે સઘોયો¹,
 યા યાજયા જસંતે । યૈ ધાવિ સ્વિજ્ઞા અયસા,
 યેપામ¹ તુ અસુર । રિખતમ, મેધા, વેદિષ્ઠો અસિ¹ ।

ભાવાર્થ, ગુજરાતીમાં

જોઇ પણ સમજી જાની પાતે સક્ષિમાન થવાને માટે એ પાપોત્રો ટેકો આપનાર કદી બનતો નથી, જેથી કરીને તે યજ્ઞની કસોટી કારા બહાર કરે કે એ પાપો વડે તે તાતા તાવેલા લોહમાંથી પસાર થયો હોય; હો અહુરા મઝદા¹ ! અરે તમે તો ખરેખર એ સૌની પાકળતાથી પૂરેપૂરા માહિતગાર છો ।

¹The last syllable 'am-જામ-must be pronounced in two separate syllables : am- આ-અમ as it is 6/3

²1/1 of noun સઘોયન્ from the root ધૃ- to support There is another noun in Sanskrit સઘ્યન્ meaning ' friend, helper "

³In the Text the word is ' jōyā -જોયા but it carries no meaning, and the pīda also is short of one syllable The correct word is yājōyā - યાજોયા-યાજયા-meaning " through sacrificial test' from root યજ, the noun in this sense is યાજ m and યાજા f and as "ja-જ" is accented, it is made ' jo-જે '

V Yasna 32-8

Aēsām¹ aōnanḥām¹

Vivanḥuṣō srāvi yimas-clt

Yō maśakyōng cixənusō

ahmākōng gōuš² Bagā x'ārəmanō;

Aēsām¹-clt ū ahmī,

Θwahmī, Mazdā, viciōōi aipi.

(English Translation)

Yama of Vivanḥān is also known for these sins, who, seeking to gratify those Mashakyūs belonging to us, was a reviler of the Divine Lords of the World: Oh Mazdā ! I surely concur with Thy proper judgement relating to these too.

ચરન [૩૨-૮

અએષામ¹ અએનહામ¹ । વીવરહુષો સ્રાવી યિમસ્-ચીત્,
યે મશક્યેન્ઝ ચિક્ષુષો । અહાકેન્ઝ ઐઉશ્ યગા ગ્યારંમનો ;
અએષામ¹-ચીત્ આ અહમી । અહમી, મજદા, વીચિયોઐ અપી.

ચર ૩૨-૮

પ્રપાન્ ઇનંગમ્ । વિવસુષઃ શ્રિ યમશ્ચિદ્ ,
ય મશક્યાન્ ચિક્ષુષં । અસ્માકાન્ ગો¹ મર્ગા સ્વર્માનઃ
પ્રપાન્ ચિત્ આ અહમ્ । અહમ્ મર્ગા, વિચિતે અપિ.

ભાવાર્થ, ગુજરાતીમાં

એ પાપોને માટે વિવસ્વન્નો યમ પણ નામગીન થયેલો છે, જે અમારામાંના મશક્યાઓને (તેઓનાં પાપી કાર્યોમાં ઉત્તેજન આપીને) રાજી રાખવાના પ્રયત્ન કરનારો તથા દુનિયાના જેવી સ્વામીઓનો નિંદક હતો : ॥ મજદા । એ સૌ પાપોના તારા અચૂક ન્યાયની સાથે હું ખચીત સંમત થાઉં છું.

¹ The last syllable "ām - આમ્ must be pronounced in two separate syllables ā - am - અ-અમ્, as it is 6/3

² In the Text, the word is "gāuš" which is 1/1 and wrong here, according to the sense the word must be in 6/1 and so it should be "gōuš - ગોઃ - ગૌશ્ "

V Yasna 32-9

Duś-sastiś sravā¹ mōrəṇdaṭ,
 hvō jivātəuś² sēṅghanāiś xrātūm;
 Apō mā iśtim yantā,³
 bərəxδām hāntim varəhəuś manarəhō:
 Tā uxδā manyəuś mahyā⁴
⁵Asāi-cā yūsmāibyā⁶ garəzē.

(English Translation)

The evil preacher destroys the holy hymns, he himself destroys the Purpose of Life, they (=the evil preachings) hold back my desired object—the blessed acquisition of pure mind. (Oh Mazdā Ahurā!) through this hymn of my indignation, I complain before both of You and also Asa!

ચરન ૩૨-૯

દુઃસસ્તિશ્ સ્રવાઓ^૧ મોરેન્દાટ । હવો જિવાતેશ્^૨ સેન્ગહનાઈશ્ ખ્રાતૂમ ;
 અપો મા ઇસ્તીમ યન્તા^૩ । ખેરખંધાંમ હાધતીમ વફહૃતિશ્ મનરહોઃ
 તા ઉખધા મન્યેઉશ્ મહ્યા^૪ । અપાધ-યા યૂસ્માઇયા ગરેઝે.

વજ્ર ૩૨-૯

દુઃશસ્તિઃ અપાઃ^૧ મુન્દાટ । સ્વો જીવાતોઃ સંસંતૈઃ ક્રાતૂમઃ
 અપં મા ઇષ્ટીમ યન્ત । વૃદ્ધામ સાતીમ વસોઃ મનસઃ
 તા ઉખયા મન્યો મસ્ય^૨ । અપાય ચ યુસ્માયામ ગરેઝે.

ભાવાર્થ, ગુજરાતીમાં

અધમ, દુષોધિક પવિત્ર સ્તોત્રોનો વિનાશ કરે છે; તે પોતે તેના પંડનપાંડનથી જીવનના ઉત્તુનો પણ નાશ કરે છે; અપાં સ્તોત્રો માટે ઇષ્ટ પ્રયોજન જે સાત્ત્વિક મનની ઉચ્ચ ધન્ય દોલત છે તેનો અવરોધ કરે છે (હિ મજ્જા અહુરા !) મારા મનોતાપની આ લજન-કવિતા દ્વારા હું અપની અને તમારી બંનેની સમક્ષ ફરિયાદ કરું છું.

¹ This is a very old form of શ્રવાસિ

² In the text, the word is "jyātəuś" but it is corrupted and has one syllable short, as there is no such word, the correct word for "life or existence" is "jivātū - જીવાતુ - of which this is 6/1.

³ "Apayantā" is wrong, it should be only "yantā," as "apa" is already in the beginning of the pada and another "apa" will add two more syllables

⁴ Thus is a doubtful word, Sanskrit "mahya" = "unto me" can only be "mazyā" in the Gaṇā, the word "masya" is not found in the Vedic language, perhaps it existed in pre-Vedic period Possibly it may be "mayā" 3/1

⁵ Before "Asāi-cā" there is the word "Mazdā" in the Text which is a pure interpolation and adds two more syllables to the pāda The verse is addressed to "Mazdā" and "Ahurā" both as in the last pāda.

⁶ This word clearly shows "Mazdā Ahurā" in dual number apart from "Asa", please refer to Yasna 29-1.

V Yasna 32-10

Hvō mā-nū¹ sravā mōrəndaṭ,
 yā acištəm vaēnaṇhō aogədə²
 Gaṃ asibyā hvarə-cā;
 yas-cā dāōṅg drəgvatō dadāt,
 Yas-cā vāstrā vivāpaṭ,
 yas-cū vadarə vōiždaṭ ašūnō.

(English Translation)

Such a person certainly destroys my hymns, who regards most sinful to reflect, with both the eyes, upon the earth and the sky of the brilliant planets and constellations, and who gives protection to the ignorant babblers, and also who seeks to scatter about religious enlightenments, and moreover, who strikes with weapon the pious person

યસ્ન ૩૨-૧૦

હ્વો મા-ના^૧ સ્રવાઓ મોરંદદત્ । યે અગિર્ષ્તેમ વુમેનશ્હે અઓગેદા^૨
 ગામ અધિબ્યા હ્વર-ચા ; । યસ્થા દાર્યેન્ગ દ્રેગવતો દદાત્ ;
 યસ્થા વાસ્ત્રા વીવાપત્, । યસ્થા વદર વોઝદાત્ અશૂનૅ.

ચક્ષ ૩૨-૧૦

— — —
 સ્વો મા ન^૧ ધવા સુન્દત્ । ય અર્ષિઠ્ઠમ્ શ્રેણેતે ઔશ્વ^૨
 ગામ્ અધીબ્યમ્ સ્વર્ ચ । યશ્ચ વાસ્તાન્ દ્રગ્વતો દદાત્,
 યશ્ચ વાસ્ત્રા વિવાપત્ । યશ્ચ વદર્ વેઝદત્ અશૂનૅ

ભાવાર્થ, ગુજરાતીમાં

એવો માણસ ખચીત મારા સ્તોત્રોનો વિનાશ કરે છે, જે આ પૃથ્વીને તથા તારા નિતારાથી ભરેલા આકાશને ચોતાની બે આંખોથી જોઇને તે પર યથાર્થ મનન કરવાનું કામ મહા પાપમય ગણે છે, અને જે અજ્ઞાન બકવાદીઓને રક્ષણ આપે છે, તેમજ જે ખરા ધર્મબોધનને તોડી પાડી વેરવિખેર કરી નાખે છે, તથા જે વળી અપોજનને હથિયારથી મારે છે

¹ In Sanskrit idiom 'ma nā' means "certainly surely".

² This is a very old impf atm 3/1 form of the root વન્ Form shikō ડવજથ are found in the Vedas, this is ઔશ્વ.

V Yasna 32-11

Taē-ciṭ mā mōrəndən jyōtūm,¹
 yōi drəgvatō mazibiš cikōitərəš
 Aṇhuhiš-cā² aṇhvas-cā,
 apayaṃti³ raēxənaṇhō vaēdəm,
 Yōi vahistāt asāunō,
 Mazdā, rərəsyān mananḥō *

(English Translation)

They certainly destroy my (spiritual) enlightenment, who imposingly serve the patronesses and the patrons of the ignorant babbler, and run away with the acquisition of their estate or money, and who, Oh Mazdā! frustrate the pious ones from the extreme goodness of their mind, (or from Spəntā Manyu)

ચરન ૩૨-૧૧

તુએ-ચીત મા મોરંદન જ્યોતુમ^૧ । યોઇ દ્રગ્વતો મઝિબીશ ચિકૌતરેશ
 અહહુહીશ-ચા^૨ અહહુવસ-ચા । અપયન્તી રુએખેનરહો વએદમ,
 યોઇ વહિસ્તાત અપાઉનો, । મઝદા, રારસ્યાન મનરહો ।

ચર ૩૨-૧૧

તે ચિદ્ મા સુન્દર જ્યોતુમ^૧ । યે દ્રગ્વતો મઝિબીઃ ચિકૌતર
 અસુસીશ્ચ અસ્વંશ્ચ । અપયન્તિ રેવ્ણસો વેદમ,
 યે વસિષ્ઠાત અપોનો^૪ । મેધો રારસ્યાન મનસઃ

ભાવાર્થ, ગુજરાતીમાં

તેઓ અચીત મારા પ્રબોધનનો-શિક્ષણનો-નાશ કરે છે, જેઓ અજ્ઞાન બકવાદીનાં
 યજમાનાઓની તથા યજમાનોની મહા આડપરથી સેવા કરે છે, અને તેઓની માલમિલકતની
 પ્રાપ્તિ કરીને ભાગી જાય છે, વળી જેઓ, હે મઝદા! નેક અપોજનને મનની ઉત્તમતાથી
 (યા સ્પેન્તા મન્ડના માર્ગથી) ઉથલાવી નાખે છે

¹ From જ્યુત્ to illumine noun જ્યોતુમ્ 2/1.

² Thus word is wrongly spelt in the Text as "aṇhuš ci". but after "ṇ" there must be 'h' = સ, thus "ṇ" comes in before સ if the preceeding syllable is accented Udātta or Svarita

³ In the Text it is given "apayeti" which is 3/1 and grammatically wrong. The subject "yōi" is 1/3 plural. So this verb should also be in 3/3, hence "apayaṃti" -અપયન્તી.

* This is one of the most important stanzas, which no translator has fully understood hitherto. Herein is the exposure of the Brahmin priests of those days who in performing religious rites used to plunder their patrons. This is happening here and there even now amongst all religions!

⁴ Later અપાવળમ્-ઋતાવળમ્

V Yasna 32-12

Yā rūṇhayən sravaṇhā

vahištāt syaoθenat marətanō,¹

Aēbyō Mazdā akā mraot,

yōi gōuš mōrəndan urvāxs-uvxti² jyōtūm,Yāuš grəhmā³ Asāt vərətā⁴⁵Xsaθrəm-cā isanəm⁶ drujəm.

(English Translation)

Through which loud praise the mortals would yield leaving off performing most beneficent action, these mortals Mazdā hath pronounced as sinful, who have destroyed the restraining speech-ed enlightenment of the world, and through whom the plunderers of other's wealth and the evil powers of the devotees are preferred to Righteousness

ચરન ૩૨-૧૨

યા રાઘોશ્વર્યેન સ્રવણહા । વહિસ્તાત સ્યઓથેનાત મરતાનો^૧અએબ્યો મઝદા અકા મ્રાઓત । યોઇ ગોઉશ્ મોરંદન ઉર્વાક્ષ-ઉવ્ખતી^૨ જ્યોતમ,યાઉશ્ ગ્રહ્મા^૩ અસાત વેરતા^૪ । ^૫ક્ષાઠ્રમ-આ ઇસાનામ^૬ દ્રુજમ,

ચર ૩૨-૧૨

યા રાસયન્ અવેસા । વહિસ્તાત સ્યઓનાત મરેણ^૧પુમ્વ મેષા મર્કા સ્મોત । યે ગો મુર્વન્ વૃજ્ઞ-હૃક્તિ^૨ જ્યોતુમ,યે ગ્રસ્મા^૩ અપાત વૃતા^૪ । ક્ષત્રમ્ ચં દ્રુપાનામ^૫ દ્રુજમસાવાથ^૬, યુજગતીર્મા

જે ભાઈ વખાણુદારા મર્ત્યજનો (માણુસો) ઉત્તમ કરણી કરવાનું છોડી દઇને (આગયા પ્રલોકમાં જણાવેલા દ્રોવતોને) તેમને શરણુ ધરી, તેઓને મજૂદાએ પાપી નાઉર કીધેલા છે જેઓએ દુનિયાના સ્વર્ગી વાણીવાળા પ્રબોધનનો-શિક્ષણનો-નોસ કીધો છે, તેમજ જેઓ દારા પરઆસકોને (= પારકાનું ખાધ જનારાઓને) અને પૂજારીઓની અનિષ્ટ સત્તાને અપોધથી વધારે પસંદગી આપવામા આવે છે.

¹This is the correct word for ' mortals—men " and not ' maṣya ', which is in truth "maṣakya", a Kshatriya community residing in 'Saka dvipa ' by the side of the deva community

²This compound word is found as વૃજ્ઞ-હૃક્તિ in the Rgveda VI 10-61-17

³This is the right spelling for ગ્રસ્મા, it is found so in many mss

⁴This is not a verb, but pp of વૃજ્ઞ meaning "preferred" the verb "are" is understood, this true spelling "vərəta" is also found in many mss

⁵In the Text, there is a word 'Karapa' before 'xsaθrəm cā', which is clearly interpolated and not required here at all It also increases three syllables!

⁶In four syllables i-sa na am

V Yasna 32-13

Yā xsaθrā grāhmō hīsaṭ¹
 aciṣtahyā dāmānē mananḥō,
 Anḥōus mərəxtārō² ahyā,
 yaē-cā, Mazdā, jīgarəzat³ kāmē,
 θvahyā maθrānō dūtyəm,⁴
 yē iṣ pāt darəsāt⁵ asahyā.

(English Translation)

Whatever powers of the most wicked mind this plunderer wishes to obtain for the soul, they are injurers of his life, and who, Oh, Mazdā, in their desire, censure the Message of Thy Holy Singer, which would protect them from the violation of Righteousness.

પરન ૩૨-૧૩

યા ક્ષત્રા ઝેહો હીપત^૧ । અચિસ્તહ્યા દેમાને મનઝહો,
 અઝહૃઉશ્ મેરેખતારો^૨ અહ્યા । યુએ-ચા, મજદા, જિગરેઝત^૩ કામે,
 ઠવહ્યા માથ્રાનો દૂત્યમ^૪ । યે ઇશ્ પાત દરેપાત^૫ અપહ્યા.

વચ ૩૨-૧૩

યા ક્ષત્રા ગ્રસ્મ સીપત । અચિસ્તહ્યા દેમાને મનઝઃ
 અસો. મુક્તારો જસ્ય । યે ચ, મેધા, જિગરેઝત કામે,
 ઠવઝ મંત્રણો દૂત્યમ । યઃ ઇઃ પાત ધરેપાત અપસ્ય.

ભાવાર્થ, ગુજરાતીમાં

એ પરગ્રાસક ભારે પાપથી ભરેલા મનની ગમે તેવી શક્તિઓ (પોતાની) આત્માને
 ખાટે મેળવવા ચાહે છે, તે શક્તિઓ જ તેની જિંદગીને ધ્વંસ કરનારી છે; અને જ મજદા !
 જેઓ પોતાની મુસદમાં તારા પવિત્ર ગાયકનો-વેગમ્બરનો-વેગામ જે તે ઐને અપોષના
 બ્રહ્મીકરણથી રહે, તેની પ્રાપ્તિપથી અતિનિંદા કરે છે.

¹ In the Text the word is "hīsaṭ" which is wrong and increases also one syllable, the correct form is "hīsaṭ - સીપત્" from સન and is Desid paras 3/1 This form is found in AṠarva Veda 4 32 3

² The correct word is મુક્તારો=injurers, so it should be "mərəxtārō" and not "marəxtārō", which would increase one syllable

³ This is also જિગરેઝત, so, it cannot be "gəra" but "gəra".

⁴ As said before "dūtim" is incorrect, it must be "dūtyəm- દૂત્યમ્,"

⁵ This right word "darəsāt - દરેપાત્" - is in one mss S1 in Geldner's Text

V Yasna 32-14

Ahyā grōhmō ā hōiθōi

¹Kāvayas ciṭ ratūš nī dadat

Varacī hi cā fraidivī,

hyat visənta drəgvantəm avō,

Hyat cā gīuš jaidjai mraor,

yə duraoəəm saocayaṭ avō *

(English Translation)

In order to ensnare him (=maθrino = the Prophet), the plunderer as well as the Kavis have restored again the sacrificial rituals and the activities of them both (practised) from the olden times, by which they undertook to give help to the ignorant babbler and thus the world is informed of their gaining the upper hand, which causes to kindle the offering with hymns and sacrifices to the hard to be appeased Soma

યરન ૩૨-૧૪

અહ્યા ગ્રોહ્મો આ-હોઇથો । કાવયસ-ચીત્ પ્રતુશ્ ની-દદત્

વરચાહી હી-ચા ફ્રાઇદિવી । હ્યત વીસંતા દ્રેગ્વંતંમ અવો,

હ્યત-ચા ગાઉશ્ જાઇજાઇ મ્રાઓ । યે દુરોઅયમ્ સઓચયત્ અવો.

યજ્ઞ ૩૨-૧૪

જુસ્ય પ્રસ્તો જા સેતે । કૃવર્ચશ્ચિદ્ કત્ નિ-વર્વત્

વર્ચો^૧ સી ચ પ્રદિવા । યત્ વિશન્ત્ દ્રવંન્તસ્ અવયત્ ચ ગૌ નિર્ચ્યે સ્ત્રવિ^૨ । ય દુરોપમ્ સઓચયત્ અવ^૩

ભાવાર્થ, યુજરાતીમાં

જ્યને, (=જેગ્મ્યરને) ક્રોધમા લેવા મારે એ પગાસ તેમજ સોમકર્ષિઓએ પ્રાચીન જાળથી ચાલતી આવેલી યજ્ઞક્રિયાઓને તથા તે બંનેની પ્રશસ્તિઓને ફરીથી ગ્રાપી છે, જેથી તેઓએ અચાન બકવાદીની વધિક કરવાનું પોતાને માથે લીધું છે, અને એવી રીતે પોતે વિજયી થવાને મારે દુનિયાને કહેવામા આવ્યું છે, જે અર્ધ્ય (offering) આપીને દુશે । (સતોષ પામવા બહુ મુશ્કેલ છે એવા) સોમને (=હોમને લગતા આતસને) સળગાવાવે છે

¹In the Text there is nī in the beginning of this pada which is interpolated and nī¹ is already with dadat at the end For further explanation see my notes

²Note this is not oi which stands for o udatta or svanta it is oi standing for vi - સ્ત્રવિ

³Old form of વર્ચોસ

⁴ગ્રાવ aorist passive atm 3/1 of વ્રૂ or સ્વ

*None has hitherto properly understood the meanings of various words and the whole stanza It shows the great opposition the Prophet had to face Please refer to my Notes fully

V Yasna 32-15

Anāis¹ ā vi-nōnāsā,
 yā Karəpōtās²-cā Kəvitās-cā;
 Avāis aibi yēng daintī
 noit jivātōus xsayamnōug vasō,
 Tōi abyā bairyāontē³
 Vanhəus ā-dəmanē manan̥hō.

(English Translation)

Through these (activities), he (the plunderer) will severely ruin both of these, Kalpas and Kavis, through both these (classes) those, whom they never willingly appoint the masters of life, will alone be borne away from them both towards the very essence of pure mind (of Vohu Mano)!

ચરન ૩૨-૧૫

અના૬શ^૧ આ વી-નૅનાસા યા કરૅપોતાઓસ^૨-ચા કૅવીતાઓસ-ચા;
 અવા૬શ અવબી ચૅન્ગ દૅવતી । નો૬ત જીવાર્તેઉશ ક્ષયમ્નૅન્ગ વસો,
 તો૬ આબ્યા બૅર્યાઓન્તે । વશ્વેઉશ આ-દૅમાને મનશ્હો ।

ચર ૩૨-૧૫

જનૈઃ^૧ આ વિ-નનાશ । યા કર્પોતાઃ કર્વિતાશ્ચ;
 અવૈઃ અભિ યાન્ ધન્તિ । નેદ્ જીવાર્તોઃ ક્ષયમાનાન્ વસોઃ
 તે આબ્યામ્ બૃયસન્તે । વસોઃ આ-ત્મને^૪ મનસઃ

ભાવાર્થ, ગુજરાતીમાં

એ (પ્રજતિઓ) દ્વારા તે (પરઆસક) તે બન્ને કલ્પગ્રાહણવર્ગને તેમજ કવિગ્રાહણ વર્ગને ભારે પામમાલ કરશે, વળી તે વર્ગોદ્વારા જેઓને તેઓ પોતાના જીવનના નિયંત્રકો (દેવતાઓ, શાસન કરનારો) તરીકે કદી પોતાની મરજીથી સ્થાપતા નથી, તેઓને જ આ બન્ને વર્ગોથી દૂર ખુદ વૌહુમનોના (સાત્ત્વિક મનના) પોતાના આત્મા તરફ લઇ જવામાં આવશે !

¹ Thus is 3/3' of the very old Demons. pronoun અન=thus, the later Vedic form is "ēbus" एभिः

² "Karapo—" is wrong, the word is "Kalpa"—the Vedic brahmanas who performed religious rites, in the Gāthā period "r" also stood for "l" which came later on from र - lr The correct word therefore is "Karəpō"

³ This word has clear four syllables "bair-yā-on-tī - યયસન્તે subj. passive 3/3 of ય the "o" stands for "ha" - स.

⁴ To be pronounced in three syllables - तै-म-ने.

V Yasna 32-16

Hamām¹ taṭ vahistā-cit
 yō usurvō² syas³-cit dahmahyā ,
 Xṣayaṣ, Mazdā Ahurā,
 yehyā-mā aiθiś⁴-cit dvaeθā,⁴
 Hyat aōnaṇhō draǵvatō
 ēyō⁴ ānū⁴ iθēng⁴ aṇhayā⁴!

(English Translation)

I have entered that—the essence of Vohu Mano—surely with the best purity, which true peace is of command over the senses for accomplishing wonderful deeds Oh Mazdā Ahurā! being thus a master, the strength of which is to me in a twofold way, so that in good luck I shall vigorously drive away for their sins the ignorant babblers and their patrons!

ચરન ૩૨-૧૬

હમૈમ^૧ તત્ વહિષ્તા-ચીત્ । યૌ ઉસુર્વૌ^૨ સ્યસ-ચીત્ દાહમહ્યા ;
 ક્ષયાસ, મઝ્દા અહુરા , , યેહ્યા-મા આઇથીશ્-ચીત્ દુઅયથા^૪
 હ્યાત અઑનાનહૌ દ્રાઘવતો । ઈયૌ આનૂ^૪ ઇથેન્ગ^૪ અઠહયા^૪ !

ચર ૩૨-૧૬

હમૈમ તત્ વહિષ્તા ચિત્ । ય ઉસુર્વૌ ક્ષયશ્ચિત્ વસ્તસ્ય,
 ક્ષયાન્ત, મેઝ્દા અહુર, । યસ્ય મા ક્ષાયશ્ચિત્ દિવા,
 યત્ પનસે દ્રાઘવતો । ઈયૌ ક્ષાતુ ક્ષિન્તા અર્તવા !

સાવાથ^૪, ગુજરાતીમાં

મૈ તો ખરેખરી ઉત્તમ સાત્ત્વિકનાથી એમાં (વૉહુમનોના અતરમાં) પ્રવેશ કીધો છે, જે સત્ય શાંતિ અદ્વૈત કાર્યો માટે પ્રદ્રિથી પર કાષ્ઠ ક્ષયવાને લીધે છે, હો મઝ્દા અહુરા ! એવું સ્વામિત્વ ક્ષયવત્ બળ મને જે રીતનું મળે છે, જેથી કરીને સદ્ભાગ્યે અત્યંત બકવાદીઓને તથા તેમના ચઝમાનોને તેઓનાં પાપને માટે આરા અતરબળથી હું બહાર હાકી કાઢીશ !

¹ This is a verb from સમે - to arrive at, enter, cl 2, pret paras 1/1

² This word is from root વચ્ the p part of which is ઉચ્ to which the suffix "u" or "ru" is added to make it a noun, thus ઉપુર્વે - 4/1 meaning "for command over the senses

³ This is from શિ or શી meaning peace, tranquility 1/1

⁴ Please refer to my Notes for full explanation of all these words some of which are corrupted in many thousands of years

GĀΘĀ AHUNAVAITI

YASNA 33

COMPLETE SELF-SACRIFICE

सर्वार्पणु

सर्वार्पण

GĀTHĀ AHUNAVAITI

VI Yasna 33

I

Yaθāis iθā varəsyaitē,¹
 yā dātā aṇbəuš paouruhyā,
 Ratūš šyaoθənā razištā
 drəgvataē-cā hyaṭ-cā ašāunē;
 Yexyā-cā hēm-yāsaitē²
 miθahyā yā-cā hōi ā-ərəzvā.³

(English Translation)

Thus the Prophet will work with the most upright action for the ignorant babblers as well as for the pious ones, according to such as are the ancient traditional laws of life; moreover, he (the Prophet) implores the perverted to be with him and also implores those who are his upright followers.

અરન ૩૩-૧

યથાહૃશ્ કથા વરંધ્યૈતે । યા દાતા અશુભશ્ પશ્યૌંતિયેહ્યા,
 રતૂશ્ બ્યઅથેના રજિશ્તા । દ્રગ્વતએ-ચા હ્યાત-ચા અપાઉને ;
 યેઃચા-ચા હૈમ-ચાસૈતે । મિથહ્યા યા-ચા હેઘ આ-અરંઝવા,

અર્ચ ૩૩-૧

યથૈઃ હૃત્યા વૃક્ષ્યંતે । યા ઘાતા અસૌઃ પૃથ્વીસ્ય,
 રતુઃ ક્યૌત્તા રજિષ્ટા । દ્રગ્વંતે ચ યત્ ચ અપૌને;
 યસ્ય ચ સંવાચંતે । મિથસ્ય યા ચ સે જા-ઋજ્વા.

ભાવાર્થ, ગુજરાતીમાં

એ રીતે જિંદગીના પ્રાચીનકાળથી ઊતરી આવેલા જે નિયમો છે, તે વડે અરાન અકવાદીને માટે યજ્ઞ તેમજ અધોજનને માટે રતુ-યેગઅર-અતિ પ્રામાણિક અને નિર્મળ ન્યાયી પ્રવૃત્તિથી કાયદું કરશે; યજ્ઞ જે ઊંધી મતિવાળો છે તેને તેમજ જે તેના દક્ષ યા પ્રામાણિક અનુયાયીઓ છે, તેઓને એ રતુ એમજ યાચવા ભેગી યાચના કરે છે.

¹The proper word with the "future" tense is "varəsyaitē- વરંધ્યૈતે.

²Geldner and others have used the word "hāmamyāsaitē", but it increases one syllable and changes the right meaning. The correct Sanskrit word is સંવાચંતે = implores both together, the evil as well as the upright ones.

³In the Text the word is "ərəzvā", but the word is ઋજ્વા = the upright ones from ઋજુ. The prefix "ā" means "also", so, "ā-ərəzvā."

VI Yasna 33-2

At̐ yō akəm dragvātō
 vacaṇhā vā at̐ vā manañhā,
 Zastōibyā vā varəšaiti,
 Vanhāu¹ vā cōiōaitō astīm,-
 Tōi vārai² rādənti
 Ahurahyā zaosō Mazdāo.^{3*}

(English Translation)

Then, whoever roots out the evil thought from the ignorant babbler, either through speech, or even through the strength of perception, or through deeds done with both the hands, or who gives to his disciple enlightenment in the promoting of Good,—all these submit unto the Will of Ahurā and unto the satisfaction of Mazdā.

યરન ૩૩-૨

અત્ યૌ અકમ્ ડ્રગ્વાતૌ । વચનહા વા અત્ વા મનનહા,
 જસ્તોઇબ્યા વા વરેષાઇતી । વનહાઉ^૧ વા ચોઇયઇતૌ અસ્તીમ્,—
 તૌ વારાઇ^૨ રાદૈન્તી । અહુરહ્યા જાઝાઇ મઝદાઝા^{૩*} ।

અર્થ ૩૩-૨

અત્ ય. અકમ્ દ્રગ્વતૌ । વચનહા વા અત્ વા મનનહા,
 હસ્તાગ્ર્યામ્ વા વરેષાઇતી । વસાઇ^૧ વા ચેતૈતે અસ્તીમ્,—
 તે વારાઇ રાદન્તિ । અહુરહ્યા જોયૈ મઝદાઝા:

ભાવાર્થ, ગુજરાતીમાં

ત્યારે, જે કોઇ એ અજ્ઞાન બકવાદીને માટે (અથવા તેના સુધારાને માટે) તેની દુર્મતિને વાણીથી અથવા મનની દબતાથી અથવા હાથ વડે કપિલેલા કામથી ઉબેદી નાખે છે, અથવા પોતાના આશ્રિતને યા શિષ્યને જે કોઇ નેશીને માટે સફળોદ્ધ આપે છે, તેઓ અહુરાગી મરજીને તથા મજ્દાના સતોષને આધીન રહીને સાથેક કરે છે.

¹ In three syllables "vaṇ hā u", વર-હા-ઉ, વસાજ.

² In three syllables "vā ra i" વા-રા-ઇ, as "i" stands for "ya".

³ Being 6/1, it should be pronounced in three syllables. "Maz-dā-o,

મઝ-દા-ઝા, as "o" stands for "has"—સમ્.

* In this line Ahurā and Mazdā are clearly indicated as separate entities, since "Vārāi" = "will" is of Ahurā and "Zaosē" = "satisfaction" is of Mazdā.

VI Yasna 33-3

Yō asāunē vahištō—

x^vaētūs¹ vā, at vā vərəzənyō,Airyamā¹ vā, Ahurā,vidas vā Ōwaxsaṇhā² gavōi,

At hvō asahyā aṇhaṭ

Vanhəus-cā vāstrē manahō.

(English Translation)

Whoever be most beneficent to the pious, whether he be the pursuer of spiritual path, or even self-discriminator or noble helper, or Oh Ahurā! he be filling the earth with vigour, that person surely shall dwell in the divine knowledge of Righteousness and Pure-mindedness

ચરન ૩૩-૩

યે અપાઉને વહિશ્તો । ઋવએતૂશ^૧ વા, અત વા વેરઝેન્યો,
 અર્યમા^૧ વા, અહુરા । વીદાસ વા ઓવક્ષા^૨ ગવોઈ,
 અત હવો અસાહ્યા અઠાટ । વાન્હૈસ-ચા વાસ્ત્રે મનાહો.

ચર ૩૩-૩

ય અપૌને વમિષ્ટઃ । સ્વૈતુઃ વા અત વા વૃજન્ય-
 અર્યમા વા, અહુર । વિધાન્ત વા વૃક્ષમા ગવે,
 અત સ્વો અર્પસ્ય અસુત । વસૌ ॥ વાસ્ત્રે મનઃયઃ

ભાવાર્થ^૧, બુજરાતીમાં

જે કોઈ માનવી અપોજન પ્રત્યે ઉત્તમ હિતકારી હોય, ખૂબી તે આત્મભાગી^૧ હોય કે તેમજ સ્વાત્મવિવેકી હોય, કે અમીરી સહાયક હોય, અથવા હે અહુરા ! તે પૃથ્વીને સત્સામર્થ્યથી ભરી દેતો હોય, તે માણુમ પોતે ખત્રીત અપોષના તેમજ સાત્ત્વિક મનના દિવ્ય જ્ઞાનના ધામમાં વાસો કરે છે.

¹ In the Text these words are ' X^vaētū ' and ' aīryamā ' in 3/1, which is wrong, ' vərəzənyō ' is rightly 1/1, and they are all connected with the conjunction ' vā ', which means they should all be in 1/1 in apposition to ' yō '. So I have corrected them as ' X^vaētūs ' and ' aīryamā '.

² In four syllables ' Ōwaxsaṇhā '. ઓ-અ-શ્-હા, ઓ-અ-શ્-સા

VI Yasna 33-4

Yō ōwaṭ, Mazdā, asruštim
 akəm-cā manō yazāi apā,
 X^vačtōuš-cā tarēmaṭim,
 vərəzēnahyā¹ nazdištām drujəm,
 Airyamnas-cā nadəntō,
 Gəuš-cā vāstrāṭ acištəm maṇtūm

(English Translation)

Oh Mazdā¹ I will ward off by prayer all distrust and evil intent from him who is following Thy Laws, and (in the same way) perversity of intellect from the pursuer of spiritual path, the nearest (internal) evil from the self-discriminator, and so the slanderers from the noble helper, and also the most sinful counsellor from the enlightener of the world.

यस्मै ३३-४

यै श्रुत्, मज्दा, अश्रुस्तीम् । अकम्-चा मनो यज्मा अपा,
 अचत्तुश्-चा तरेमस्तीम् । वरेजनह्या^१ नरदिस्ताम् द्रुजम्,
 अयमनस्-चा नदन्तो । गैष्ट्र-चा वास्त्रात् अचिस्तम् मन्तुम् ।

यज्ञ ३३-४

य एव, मेघो, अधुष्टिम् । अकम् च मनो यजै अर्प,
 ह्येतोश्च तिरिमस्तिम् । घृजन्स्य नैदिष्टाम् द्रुजम्,
 अयमनश्च निदन्तो । गोश्च वास्त्रात् अचिष्टम् मन्तुम्

सायार्थः, शुक्लशतीर्मा

ॐ मज्दा ! तारा माधुमथी-अष्टवे न माधुम तारां इरमाने प्रभावे यावता १
 सेनाथी-अथदाने तथा दुर्धुक्त्रिने दुं अदगी करिने इर दांश्री कदीश; वगी आत्मभागी^१थी ङी
 भतिने, स्वात्मविवेकीथी अंतरनी अदीने, तथा अगीरी सदायकथी निंदापोगेने, तेभ्यः दुनियाता
 उदयोपकथी भदा पापी सयादकारने (दुं अदगी करिने इर दांश्री कदीश)

¹In the Text the word is vərəzēnahyā¹-cā which has been badly mutilated the other two words in the pāda have five syllables. So only the remaining four syllables are wanted, while here there are five. 'cā' is interpolated, 'vā' can only be used for व with 'Svarita' accent when is the first syllable "naz" of the following word is surely 'uditta', 'vā' can never be used, it should be 'hyā' only, the 'svarita' accent is on 'v' which is made 'z', hence the correct word is 'vərəzēnahyā'.

VI Yasna 33-5

Yas-Tē vīspō-mazištəm
 Səraosəm zabayā¹ avanḥānō,
 Apānō darəgo-jyāityəm²
 ā xsaθrəm vanḥəuš mananḥō,
 Asāt ā ərəzūš paθō
 yaēsū Mazdā Ahurō saēiti³.

(English Translation)

I invoke Sarōša, who is the greatest of all Thy servants, for final emancipation, having obtained long-sustaining power like self-control of pure mind, by virtue of Righteousness directing along the straight right paths wherein rules Mazdā Ahurā.

યજ્ઞ ૩૩-૫

યસ્તે વીસ્પૈ-મઝિશ્તમ્ । સર્સા૦પ્મ જખયા^૧ અવશ્હાને,
 અપાનો દર૦ગો-જ્યાત્યમ્^૨ । આ ક્ષત્રમ્ વશ્હ૦ઉશ્ મનશ્હ૦,
 અપાત્ આ ઐર૦જૂશ્ પથો । યઐપૂ મજદાઐ અહુરે પઐયેતી.

યજ્ઞ ૩૩-૫

યસ્તે વિષ્વે-મહિષ્ટમ્ । શ્રોત્રમ્ હર્વયા^૧ અવસાને,
 અપાનો દુર્ધ૦-જ્યાત્યમ્^૨ । આ ક્ષત્રમ્ વસોઃ મનસઃ.
 અપાત્ આ ક્રુજુઃ પ્રયો । યેપુ મેષાઃ અસુરઃ ક્ષેતિ

ભાવાર્થ, ગુજરાતીમાં

સારિવક મનના સંપન્ન જેવી લાખિા વખત ઠકી શકે તેવી શક્તિ મેળવીને, જ્યાં મજદા અહુરા રાજ્ય ચલાવે છે ત્યાંની સીધા સાચો પંથ અપોષથી લઇને (હિ મજદા અહુરા !)
 હું તારા મૌથી મોટા સરાશને અંતિમ મુક્તિ માટે આરાધુ છું.

¹ In the Text, it is "Zbayā" which is mutilated and also short of one syllable, the correct word is "Zabayā"—જખયા - દ્રવયામ.

² Thus word is really from ज्या - to overpower, from which ज्वान्य is noun, meaning "Power".

³ Geldner and others have taken "saēti" પઐતી, but પઐ would be unaccented then, here the word from ણિ (3/1) means "rules or governs", so the accent must be on ક્ષે and hence the word should be written (as it is seen from other mss.) "saēti - પઐષ્ટી, so that ક્ષે is shown "udātta" accented, if it is not accented, then the meaning is "destroys", which is absurd

VI Yasna 33-6

Yē zaotā asā ərəzūš,
 hvō Manyōuš ā Vahištāt¹ kayā²
 Ahmāf avā mananḥā,
 yā vərəzeyeidyāi manṭā vāstryā :³
 Tā Tōi izyāi, Ahurā
 Mazdā, darētōiš-cā hēm-parētōiš-cā.

(English Translation)

As a true invoker with righteousness, I myself beseech from the most Excellent Manyu with His graceful mind, so that He designs to work out the plan (for the Purpose of Creation) through the Prophet: Oh Ahurā Mazdā! I will endeavour to obtain these two things only: Of beholding You and of mutual discourse.

યસ્ન ૩૩-૬

યે જાઓતા અસા એરઝૂશ્ । હવો મન્યૌશ્ આ વહિશ્તાત્ કયા^૧
 અહ્માત્ અવા મનઠ્ઠા । યા વેરઝયેઇદ્યાઇ મન્ટા વાસ્ત્ર્યા^૨;
 તા તોઇ ઇઝ્યાઇ, અહુરા । મઝદા દરેતૌઇશ્-આ હેમ-પરેતૌઇશ્-આ.

યજ્ઞ ૩૨-૬

યઃ હોતા અપા ક્ષુદ્રઃ । સ્વો મન્યોઃ આ વસિષ્ઠાત્ કર્યા^૧
 અહ્માત્ અવા મનસા । યા વૃજ્યધ્યૈ મન્ટ વાસ્ત્ર્યા^૨;
 તા તે ઈશ્વૈ, અહુર । મેષા દરેશ્વ સંપ્રદેશ્વ.

ભાવાર્થ, ગુજરાતીમાં

અપોષથી એક આવા આરાધના કરનાર લેખે મહોત્તમ સ્પેન્તામન્યુ પાસેથી તેની અંતરની મહેરથી હું પોતે માગુ છું, જ્યાં (તેના આ) વૈશ્વમ્વર મારફતે તે તેની યજ્ઞિસર્જનની નેમ પાર પાડવા માટે પ્રયોજન કરે : હો અહુરા મઝદા! હું તો આ બે જ ચીજ તારી પાસેથી મેળવવા ચાહું છું : (તારાં) દર્શન અને સંપ્રતણ.

¹ It is now clear from these words "Manyōuš ā Vahištāt" that "Spantā Manyu" is meant here, "Vahištām Manō, Vahištā Mananḥā" - all refer to "Spantā Manyu" only and not "Vohu Manō" who is one of the "Ahurānḥā".

² Pres. Paras. 1/1 of root "kš" - કા-કર્ચામિ.

³ In three syllables: vās-iri-yā - વા-રિ-યા.

VI Yasna 33-7

Ā-ma āidūm Vahistī¹,
 \¹aiθyā-cā², Mazdā, dərəsta-cā³
 Asā Vohū Manaṇha,
 yā sruiyē parē Magaunō⁴!
 Āviš-nī⁵ antarē hāntū
 nōma\⁶aitis ciθrā ratayō⁷!

(English Translation)

Oh the Most Excellent! Come to me all together! And Oh Mazda! You too come with Asa and Vohu Mano openly visible through each one's form so that I may be known beyond the society of Maghavans! Let our clear reverential offerings amongst us become manifest all round!

ચરન ૩૩ ૭

આ-મા આઈદૂમ, વહિસ્તા^૧, મઝ્દા, દેરેસ્તા-ચા^૨
 અસા વૌહુ મનાજહા । યા સ્રુયે પરે મગાઉનો^૩ !
 આવિશ-નાઆઈ અંતરે હાંતુ । નોમઝવૈતીશ્ ચિથ્રાઆઈ રાતયો !

અન ૩૩ ૭

આ મા વેઘ્મ, વહિસ્ત^૧ । સ્વર્ણા ચ, મેર્ષા, દુષ્ટા ચ
 અસા વસુ મનસા । યા શ્રુયે પરે મુઘવણ !
 અવિ ને અંતર સમ્પુ । નમસ્વર્તિ ચિત્રા રાતય !

જાવાશ્વ, ગુજરાતીમાં

હે પરમાત્મ (અર્થેન્તા મન્યુ) ! મારી પાસે બધા આવો ! અને હે મઝ્દા ! તમે પણ અપની અને વાહુમનોની સાથે તમાગ મોમોના પોતાના રૂપમાં પ્રગટપણે આવો, જેથી મનવન-મંડળની પાર પણ હું જાણીતો થાઉં ! અમાગી મોની વચ્ચે અમારા અપટ આદરણીય અર્પણ યોગમ પ્રસિદ્ધ બને।

¹By Vahustī¹ this is also meant Spentī Manyu!

²In the Text there is a before \¹aiθya-ca which is interpolated it is not required here \¹aiθyā should be as usual pronounced in three syllables hu ai θyā - સુ-અ-ત્યા

³The word in the Text is dərəsaī cā which is mutilated, it should be dərəsta-cā દેરેસ્તા-ચા in 3/1 as \¹aiθya

⁴This small group of Maghavans was the nucleus of pious persons who first came under the protection and enlightenment of the Prophet Zoroaster

VI Yasna 33-8

Frōi-mōi fravōizdūm arəθā
 tā yā vohū syavāi manayhā
 Yasnəm, Mazdā, Xsmāvətō,
 at vā asā staomyā vacā:
 Dātā vē amərətās-cā²
 Itayūiti³ haurvatās draonō⁴!

(English Translation)

Relate unto me beforehand all these purposes, so that, Oh Mazdā ! I may agitate with pure mind for the worship of such like You, and with righteousness for Your commandments worthy of praise: Immortality is your everlasting gift, and All-Prosperity Your Soma-vessel !

યરેન ૩૩-૮

ફ્રો-મોઈ ફ્રાવૌઝદૂમ અરેથા । તા યા વૌહુ સ્યાવાઈ માનયહા
 યસ્નેમ, મઝદા, ક્ષમાવતો । અત વા અસા સ્તોમ્યા વચાઃ
 દાતા વૈ અમરેતાસ-ચા^૨ । ઇતયુઈતી^૩ હૃદિવતાસ દ્રૌઓના^૪ !

ચજ ૩૩-૮

પ્રો મેં પ્રવેદ્ધ્વમ્ અર્થા । તા યા વસુ વ્યવૈ મનવા
 યજ્ઞમ્, મેઘા, (યુ)ષ્માવતો । અત વા અસા સ્તોમ્યા વચાઃ
 દાતા વઃ અમૃતાશ્ચ । દૃતકર્તૃ સર્વતાવ દ્રોણઃ^૪ !

ભાનાથ^૨, બુઝશતીનાં

પ્રથમથીજ આ બધા ઉદ્દેશો તમે મને કહી જણાવો, જેથી, હે મઝદા ! સાત્વિક મનથી તમારા જેવાની આજ્ઞાનિધિની અને વચા સુરુષ આદેશોની હું અપોહથી નવાં કરું; અમરતા તમારી સદાકાળની બક્ષિસ છે, અને સમૃદ્ધિ તમારું દોહણાન છે !

¹This is a correct word—a compound of પ્ર+ઉ=પ્રો=beforehand and ડા a particle used for calling, interjection, etc., and emphasis. It is largely used in the R̥gveda.

²"Amərətās-cā" and "amərətātas cā" are in the Texts but the correct word is "amərətās-cā" = "amərətāt-s" 1/1, same as "haurvatās = haurvatīt-s, 1/1. See Jackson's Avesta Grammar § 279-281.

³In the Text, the word is "itayūiti" but "itā-" is wrongly written for "itā". The word દૃતકર્તૃ is used in the same meaning as "everlasting" many times in the R̥gveda.

⁴At the performance of Soma (Haoma) rites, a sacred vessel was kept with specially prepared bread which was called 'drona'—દ્રોણ which was partaken of by the priests and others present—a symbol for the grace of prosperity.

VI Yasna 33-9

At Tōi, Mazdā, tā¹ Maīnyū¹
Asa-oxsayantā sarədyayā²
X'aōrā maēōā mayā²
Vahištā barē-tū³ manahhā,
Ayā² ārōi hākuraēm⁴,
vayā² hacōitē⁴ ā urvāna⁴

(English Translation)

Hence, Oh Mazdā¹ through my own internal light, (and) with purest unbiased mind, I compare alternately these Thy two Manyus, (who are) both promoters of Righteousness and both of great strength, notwithstanding in contest, I have ascertained the co-service of them both, the spirits of both of whom work together in association

યરન ૩૩-૯

અત્ તે, મઝ્દા, તા મૈન્યુ. અપ-ઓક્ષયન્તાઓ સરેદ્યાઓ
અસાઑ મએથા મયા. વહિશ્તા બરે-તુ મનહા;
અયાઓ આરો હાકુરેમ. યયાઓ હયોતે આ ઉર્વાના.

યજ ૩૩-૯

અત્ તે, મેધા, તા મન્યુ. અપ-ઉક્ષયન્તો શર્ષ્યો.
સ્વાત્રા મેયા મયા. વહિશ્તા બરે તુ મનહા,
અયો આરે માકુરેમ. વયો સહેતે આ ઉર્વના

ભાવાર્થ, શુભશતીમાં

તેથી, હે મઝ્દા. અપોધને વધારવાવાળા તારા આ બન્ને સમર્થ મન્યુઓને, તેઓના હંમેશના યુદ્ધ છતાં, મારી ચોતાની અંતરબોધોતિથી ને ઉત્તમ નિષ્પક્ષપાત મનથી હું એકમેકની સાથે સરખાવી બેઠું છું; એ બન્નેની સહસેવાને મેં બાધી લીધી છે, જે બન્નેના આત્માઓ સાથે રહીને કામ કરે છે.

¹ These two words are mutilated in all mss as many others also in this stanza. The translators have been misled by the names of "Haurvatāt" and "Amərətāt" in the previous stanza and tried by twisting words to make out a meaning in their connection in this stanza. But the case is otherwise as the reader will convince him from the correct meaning of this stanza, which is most important. Both the Manyus although seemingly rivals, merely carry out the orders of Mazdā to promote Righteousness and Pure-mindedness only. All the adjectives and pronouns are in dual numbers.

² This is a verb of the 4th class from root મા= to compare : મયા opt atm 1/1. ³ This is a compound word બરે-તુ: બરે, noun 7/1=notwithstanding in contest, ⁴ Noun from સ+આર. ⁵ I have changed both these words in 3/2 and 1/2 respectively, as they must be so. They cannot be in plural number when all others are in dual

VI Yasna 33-10

Viṣpā-stōi hujītayō¹,
 yā-zī āṇharə, yās-cā hantī,
 Yās-cā, Mazda, bavantī,
 Ōwahrī hūš² zaosē ābaxsōhvā :
 Vohū uxšyā manāṇha
 xsaθra asā-cā uštā tanūm !

(English Translation)

All those everlasting virtuous acquirements which have really been in the past, and which are now being got, and which, Oh Mazda ! will be attained in the future, pray, cause to share them in Thy Joy ! lift up the person—the self—through pure mind, self-control, righteousness and eternal Bliss !

યસ્ન ૩૩-૧૦

વીસ્પાસ્તો-સ્તોઈ હુજીતયો^૧ । યાઝી-ઞ આઞહરે, યાઝીસ્યા હંતી ,
 યાઝીસ્યા, મઝ્દા, બવંતી । ઓશ્વરી હીશ્ જ્યોષે આબક્ષોહ્વા :
 વોહુ ઉક્ષ્યા મનશ્હા । ક્ષાઠ્રા અપા-યા ઉસ્તા તનૂમ !

યજ્ઞ ૩૩-૧૦

વિજ્ઞા. સ્થે સુજિતયો^૧ । યાઃ હિ જાસુર્, યાજ્ઞ સન્તિ,
 યાજ્ઞ, મેષા, મર્વન્તિ । સ્વર્લિન્ સ્ત્રી^૨ જોષે જામજસ્વ
 યર્જુ ઉક્ષ્ય મનસા । ક્ષાઠ્રા અપા ચ ઉષ્તા તનૂમ !

ભાવાર્થ, ગુજરાતીમાં

જે બધી સ્થાયી-દંથેરા માટેની-સત્પ્રાપ્તિઓ છે, જેઓ ખરેખર હતી, અને જેઓ હમણાં છે, તેમજ જેઓ, જે મઝ્દા^૧ દ્વારા પછી થશે, તે સૌને તારા આનંદમાં ભાગ અપાવજે ! સારિવક મન દારા, સંપ્રમદારા, અપોષ દારા અને કલ્યાણ દારા (=અમર જ્યોતિ દારા) આ પંડને જીએ જીએ જીએ !

^૧ 1/3 of સુજિત fem, meaning "virtuous acquirements". This word has nothing to do with "life" or "state".

^૨ 2/3 of very old third personal pronoun સ-સે.

VI *Yasna* 33-11

Yē sēvištō Ahurō
 Mazdāos-cā Āramaitiś-cā,
 Asəm-cā frādaṭ-gaēθəm,
 Manas-cā Vohū, Xšaθrəm-cā,—
 Sraotā¹-mōi, mərəzdātā¹-mōi
 Ādai² kahyāi⁴-cit paiti.

(English Translation)

That Most-Powerful Ahurā, and Mazdā, and Āramaiti, and the world-bestower Asa, and Vohu Mano, and Xšaθra—each pays attention unto me and has been gracious upon me for direction with regard to whatever I do.

પરન ૩૩-૧૧

યે સૈવિશ્તો અહુરો । મઝદાઓસ-ચા આરમધતિશ-ચા,
 અસમ-ચા ફ્રાદત-ગેથમ । મનસ-ચા વોહુ, ક્ષાથ્રમ-ચા,—
 સ્રાઓતા^૧-મોઇ, મરેઝદાતા^૧-મોઇ । આદાઇ^૨ કહ્યાઇ^૪-ચીત પૃતી.

પદ્ય ૩૩-૧૧

યઃ શર્વિશ્તો અહુરો । મેધાશ્ચ કરમતિશ્ચ,
 અસમ ચ પ્રાદત-ગેથમ^૩ । મનશ્ચ વસુ, ક્ષત્રમ ચ,—
 શ્રોત^૧-મે, મૂઠત^૧-મે । આષાઞ્ચ કસ્યૈ^૪ ચિત્ પ્રતિ

ભાવાર્થ^૬, યુજરાતીમાં

તે સર્વસમર્થ^૬ અહુરાશ્ચ, અને મઝદાશ્ચ, વળી આરમધતિશ્ચ, તથા સદૃષ્ટિના દાતા અપે, તેમજ પૌહુમનોશ્ચ ને ક્ષત્રે-શ્ચ દરેકે હું ને કંઇ કરું તેની દોરવણી માટે મારા તરફ લક્ષ આપ્યું છે અને મારા પર મહેર કરીધી છે.

¹ Both these verbs are taken here as in class 2, impf middle, 3/1, the subject is “each of them” in apposition to all 1/1 proper noun. The latter word મૂઠત is in R̥gveda 5-55-9.

² This word occurs here as well as in Yas. 33-12, 48-1 and 49-1, and is a noun આષા meaning “direction” and not “reward”. The prophet would never ask for reward Ā-dā-i- આ-દા-ઇ.

³ This “gaēθəm” - ગેથમ is perhaps subsequently turned into પદમ later on, meaning also “the world”.

⁴ In three syllables: “ka-hi-yāi - ક-હિ-યૈ.

VI Yasna 33-12

Us-mōi zārəsvā¹, Ahurā !
 Āramaiti tēvisim dasvā ,
 Spēnistā Manyū , Mazdā !²
 vanhuyā [cisti]³ zavō-ādā ,
 Asā hazō ēmavaŋ ,
 Vohū Manaŋhā fəseratūm⁴ !

(English Translation)

Oh Ahura ! Raise me up—deliver me ! Grant me internal strength through Āramaiti ! Oh Mazdā ! Give me through the most Beneficent Spənta Manyu directions for prayer with good understanding ! Bestow upon me mighty power through Asa, (and) spiritual authority through Vohu Mano !

ચરન ૩૩-૧૨

ઉસ્-મોઇ ઝારૅસ્વા^૧, અહુરે ! આરમઇતી તેવીષીમ દસ્વા !
 સ્પેનિસ્તા મન્યૂ, મઝદા, વઝહુયા [ચિસ્તી] જવો-આદા !
 અપા હજો એમવત્ । વૉહુ મનઃહા ફેસેરતુમ^૨ !

ચર ૩૩-૧૨

ઉદ્-મે હર્ષે, અસુર, । અરમૈતી તર્વિષીમ્ દસ્વ !
 ચિનિષ્ટા મન્યૂ^૩, મેષ્ટા, । વસ્પા ચિત્તી હવો-માર્ષા !
 અપા સહો અમવાઞ્ । વસુ મનસા પર્શ-રતુમ^૪ !

ભાષાર્થ, યુજરાતીમાં

હે અહુરા ! મને ઉઘિ લઈને મારે ઉદ્ધાર કર ! મને આરમઇતિ દ્વારા અંતરબળ બક્ષ ! હે મઝદા ! પવિત્રોત્તમ સ્પેન્ટામન્યુ દ્વારા રૂડી છુદ્ધિ સાથે મને બંદગીની દોરવણીઓ આપ ! અપ દારા વિજયી મહાશક્તિ બક્ષ, અને વૉહુમનો દ્વારા મને આધ્યાત્મિક પ્રભુતા આપ !

¹ In the Text the word is “uzārəsvā”, but the first “u” is added by some one, as “us” is already at the beginning of the pīda. The correct word is હર્ષે from હ— to deliver or elevate, and it is impv. mid 2/1. As the “u” adds one syllable and unbalances the pīda, I leave it off.

² This pīda has full two syllables less, and a word after vanhuyā—વસ્પા which is an adjective in fem. gender has dropped off. I am suggesting this word ‘cisti’ as per Yas 48-5, which brings out correct and proper sense.

³ This word has baffled all hitherto; it is પર્શ-રતુમ from રપર્શ-વન્ = to serve with spiritual eye and રતુમ = religious chief or authority.

⁴ મન્યુના

VI Yasna 33-13

Rafəðraı, Vourucasınē¹,
 doisı-moi ya Və abıfra²
 Ta xsaθrahyı, Ahura,
 yı vanhəu- asis³ mananho,
 Fro, Spəntı Āramartē,
 Asa daēnī a⁴ frada\sayā¹

(English Translation)

Oh All-round Illuminator Ahurı! Thou grantest unto me in order to hold and maintain forever, all those heart filling accomplishments of all of You—those of self control, by which there is the acquirement of pure mind! Oh Spəntı Āramartı! Cause to strengthen properly the religious commandments through righteousness!

યજ્ઞ ૩૩-૧૩

રફઢ્રા, વૉરુકાસિને^૧. દૌસિ-મૌ યા વૈ અબિફ્રા^૨,
 તા હસ્રાહ્ય, અહુરા, યા વાન્હૌ અસિસ^૩ મનાન્હૌ;
 ફ્રો, સ્પેન્તા આરામર્તે. અસા દાએનાઆ^૪ આ^૧ ફ્રદાસયા!

યજ્ઞ ૬૩-૧૩

રફઢ્રે, વરુકસને^૧. દૌસિ મૌ યા વ અબિપ્રા^૨,
 તા હસ્રસ્ય, અસુર, યા વસો અપિ^૩ મનસ
 મો^૪, શિન્તા મરમતે. અપા ધેના આ પ્રદુક્ષય^૧!

ભાવાર્થ, શુશ્રતીમાં

હે સર્વદ પ્રકાશ આપનારા અહુરા! તે તમારી અભિપ્રિયો જે સયમની છે, જેનાથી મારિવડ મનની નિક્કિ છે, તે સૌ ગ્રહણ કરીને સદાની જાળવી રાખવા માટે તું મને આપે છે હે સ્પેન્તા આરમર્તિ! અયોષ દારા ધર્મદેશોને તું બરાબર બળ-પુષ્ટિ અપાવજે!

¹ This is an epithet of the Sun in R̥gveda and is most significant here as suggesting the Sun representing Ahurı.

² In four syllables ı bı fra—અ-મિ-પ-રા See Macdonell's Vedic Grammar § 15-D Svarabhakti

³ A-sı-અપિ with short 'ı' means 'acquirement' and "અપા"—a-sı with long 'ı' means 'mastership'

⁴ See notes under Yasna 33-8 પ્ર+ડ

⁵ Thus a is required before frada\sayā but it is not in the Text Without it the padā becomes unbalanced having one syllable short between 'daēnī' and frada\sayā

GĀΘĀ AHUNAVAITI

YASNA 34

PATH TO DELIVERANCE

मोक्षमार्ग

मोक्षमार्ग

GĀΘĀ AHUNAVAITI

VII Yasna 34

I

Yā syaoθənā, yā vacaṇhā,
 yā yasnā-cā¹ aməretātəm¹,
 Asəm-cā taēibyō dāṇhā,
 Mazdā, 𐬨𐬀𐬭𐬀𐬭𐬀-cā haurvatātō,—
 Aēsām Tōi, Ahurā,
 əhmā pourutəmāiš dastē²!

(English Translation)

Through whatever action, through whatever word, and through whatever devotion, Oh Mazdā! Thou mayest bestow immortality and righteousness, and, according to these, the supremacy of All-prosperity,—unto all these (gifts), he (Zaraθuštra) adheres, Oh Ahura! with our full abundance!

યસ્ન ૩૪-૧

યા યસાઁથેના, યા વચ્ચેના, । યા યસ્ના-ચા^૧ અમરેતાતેમ^૧,
 અસમ-ચા તાએઇબ્યો દાઁના, । મઝ્દા, ક્ષત્રેમ-ચા હુર્વતાતો,—
 અસામ પોઈ, અહુરા, । અહ્મા પોરુતેમાઈશ્ દસ્તે!

યજ્ઞ ૩૪-૧

યા વ્યોત્ના, યા વચ્ચેના । યા યજ્ઞા ચં જમૂતાતમ્,
 અસમ્ ચ તૈભ્યો, ધાસુ, । મેષા ક્ષત્રમ્ ચં સુર્વતાતઃ
 અપામ્ તૈ, અહુર । અસ્મા પુરુતમૈઃ ધૃતે!

ભાવાર્થ, યજ્ઞશાલીમાં

જે કાર્યથી, જે શબ્દથી, અને જે સ્વાપર્ણથી—એ મર્વ વિધિ પ્રમાણે, હે મઝ્દા!
 તું કદી અમરતા અને અપોષ તેમજ સમૃદ્ધિની પ્રભુતા પણ બક્ષે—એ ઝા તારી બલિઓનું
 હે અહુરા! અમારી ભરચકતાથી તે (જરથુસ્ત્ર) ધારણ કરે છે!

¹In the Text this pāda is—'yā yasnī aməretātātəm,' but there is no word like "aməretātātəm", it can only be "aməretəm" or "aməretātəm," and the latter alone is meant here, further even taking "yasnī" in three syllables "ya-si-nā or ya sa na" as it is done in "gnā-ganī," one syllable is found short in the pāda, so I am adding 'cā' after "yasnā" which is really required there

²The subject of this verb "dastī" is "he—Zaraθuštra" understood. In the last stanza of the previous Yasna 33, the singer "Zaraθuštra" is named in 3rd person, the same is continued here

VII Yasna 34-2

At cā i¹-Tōi manañhā
 Manyēuš cā Varñhous² vispa data
 Spənta³ya-cā nərəš syaoθənē,
 yehya urvā Ašā hacaitō,
 Pairi gəθō³ Xsnavato
 vahme, Mazdā, garōbis stūtam

(English Translation)

And likewise, through meditation of Thee only, and indeed with every gift of the Excellent Spənta Manyu, and through the deed of one like a man of holiness whose soul ever associates with Righteousness, Oh Mazdā! I celebrate everywhere in ardour with hymns of praises relating to all of You!

અને ૩૪-૨

અત્-ચા ઇ-તોઈ મનદહા । મન્યૈઉશ્-ચા વરંહૈઉશ્ વીસ્પા દાતા
 સ્પેન્તાયા-ચા નૈરૈશ્ સ્યોઅથેના । યેહ્યા ઉર્વા અપા હચાઇતે,
 પૌરિગૌથેઃ ક્રમાવતો । વહમે, મઝદા, ગરોબીશ્ સ્તૂતામ્.

અર્થ ૩૪-૨

અત્ ચ હત્તે તે મનસા । મન્યૌશ્ચ યસો વિશ્વા વાતા,
 શિન્તસ્ય ચ નૃ ચ્યૌના । યસ્ય વર્વા અપા સર્વતે,
 પરિગૈતે (ધુ)ક્માવતો । વસ્મે, મેષ્ટા, ગિરોર્મિ સ્તુતામ્

ભાવાર્થ, યુગગતીમાં

અને તેવી જ રીતે ખુદ તારે આટેના જ ચિંતન દ્વારા, અને સ્પેન્તામન્યુની દૃષ્ટિ દેકે બક્ષિત સાથે જેના આત્મા અપની સાથે હંમેશનો સંમર્ગ રાખે છે, એવા પાકે માણુમ જેવાના કૃત્યથી, જેવાની ઠાઠી વાગધીની હૂકમાં, તમારા જીને આટેના સ્તુતિના ભાગનો હાન, હે મઝદા ! હું બધે ફરતો ગીતે કરતું કરું છું

¹ Thus ૬-૧-૧૨ an indeclinable adverb used for emphasis 'is indeed only, &c with a pronoun and especially with 'vispa : vispa as વિશ્વ-દત્ત every one indeed

² In the Text Geldner gives the reading of this as 'Manyuš-cā varñhuš', but other mss also give manyuš-cā varñhous², and taking the full sense of the stanza the latter only in 6/1 is correct

³ Geldner and others have taken the text as 'pairi gəθōc' but there is ૧ 1 ૧૨ 'pairi-gəθō' also in other mss and the latter is correct, being present tense cl II mid ૩ 1 of પરિ ગૈ=to celebrate by singing all round

VII Yasna 34-3

At-Tōi miždēm¹. Ahurā,
 nəmanhā Asū-cā dāmā;
 Gaēθā vispā ā-xsaθrōi,
 yā Vohū θraoštā Mananhā,
 Āror-zī hudāhō²
 Vispāš, Mazdā, Xsəiwasū savō.

(English Translation)

Moreover, Oh Ahura¹ we would preserve Thy Grace with homage unto Thee and unto Asa, all the creations which are in this dominion of Yours ultimately attain through Vohu Mano an end in life, Oh Mazdā¹ through all these (creations) I have, indeed obtained amongst You the spiritual power of the knower of the Universal Spirit

ચરન ૩૪-૩

અત્ તેૃ મીઝદેમ, અહુરા । નેમદહા અપાઘ આ દામા;
 ગાએઠાઁ વિસ્પા આ-ક્ષાઠ્રોૃ । યાઁ વોહુ ધ્રાઓશ્તા મનદહા,
 આરોઁ-ઝી હુદાઓહો³ । વીમ્પાઁશ્, મજદા, ક્ષમાવસુ સવો.

ચરન ૩૪-૩

અત્ તે મીઝદમ, અહુર । નમેમા અપાય ચ્ ગમ¹,
 ગેથા⁵ વિશ્વા આ ક્ષત્રે । યા વસુ ઓષ્ઠ મનસા,
 આરે હિ સુદામો³ । વિશ્વે મેષ્ઠા (યુ)ક્ષાસ્સુ શવં.

ભાવાર્થ, ગુજરાતીમાં

વળી, હે અહુરા । તારી ન્યામતને નમનથી (સ્વીકારીને) તારે માટે તેમજ અપને માટે પણ અમે સંભાળી રાખીશું : આ તારા ગભ્યમા જે તમામ સર્જનો વૉહુમનો દ્વારા ઉત્પન્નનો ઉદ્દેશ પામે છે, તે બધા સર્જનો દ્વારા હે મજદા ! તમારી ઝોની વચ્ચે મેં તે ખચીત ક્ષણશની (= સર્વ વ્યાપક પરમાત્માને ધિછાનનારની) શક્તિ મેળવી છે.

¹ Geldner gives the word as "myazdēm" but the correct word miždēm is given by him only in the 13th stanza of this Yasna! It is મીઝદમ in R̥gveda

² This is a verb from આર્ = to obtain, perfect mid 1/1 See Jackson's Avestan Grammar § 612

³ To be pronounced in four syllables hu dā jīh hō—દ્-દા-આઁ-હો—
 હુ-દા-આ-સમ્

⁴ અદામઃ

⁵ Later on ઘટા

VII Yasna 34 8

Taiś zī nū̃ ŷyaoθənāis byentō,
 yaēsu¹ pairi pourubyō iθyejō,²
 Hyat¹ aojyā³ nāidyā⁴ñhəm
 θwahyā, Mazdā, āstā urvātahyā,
 Yōi nōit¹ asəm manyantā
 aēibyō dūrē vohū¹-cā⁴ manō

(English Translation)

Through these activities of ours, indeed, those alone are frightened amongst whom there is danger for many, in consequence whereof, Oh Mazdā! the stronger suppresses the weaker going to Thy path of life, pure-mindedness certainly keeps far away from those who do not comprehend righteousness

પરંત ૩૪-૮

તાઇશ્ જ નાઆ ધ્યઓથેનાઇશ્ ડયેતે । યએપૂ પુધરી પોઉરુબયો ઇથેજો,
 હ્યાત^૧ અઓજયાઓ^૨ નાઇધાઓફ્હમ । ઇવહ્યા, મઝદા, આસ્તા ઉર્વાતહ્યા;
 યોઇ નોઇત^૧ અસમ મન્યન્ટા । અએઇબયો દુરે વોહુ^૧-ચા^૪ મનો.

ચજ ૩૪-૮

તૈ હિ નં ધ્યૌતૈ મ્યન્તે । યેપુ પરિં પુરુમ્ય સ્વજં
 યત્ ઓર્જીયા નાધ્યાસુમ્ । સ્વસ્ય, મેધા, અસ્ત ધૂતસ્ય,
 યે નેદ્ અપ્મ મન્યન્ત । ઇમ્યો દૂરે વસું ચ મનં

ભાવાર્થ, શુદ્ધરાતીમાં

આ અમારી પ્રવૃત્તિઓથી ખરેખર તેઓ જ હર પામે છે, જેઓમાના ધણા જણને માટે આસપાસ જોખમ (યા કાસ્ત્રી) રહે છે, એને લીધે, હે મઝદા! તારા (નીમેતા) જીવનપંથના પ્રવાસી રક જનને વિશેષ બળવાળા માણસ દબાવે છે (યા છેત^૨ છે) જેઓ અધોધને સમજતા નથી, તેઓથી વોહુમનો-સાત્વિકતા-ખચીત ફર રહે છે

¹In the Text there is the word as-અસ્ after these three words yaēsu hyat and vohu, but it is interpolated by some one and increases one syllable in every pada there I drop it as it is not required at all

²The first '1' is merely prothetic in this word

³The correct word is 'aojyā' - અઓજયાઓ = the stronger one

⁴Thus 'cā' - ચા must be here to balance the Rhythm of the pāda.

This 'cā' is replacing the interpolated word 'as'

VII Yasna 34-9

Yōi Spəntām Āramaitīm
 Ōwahyā, Mazdā, bərəxδām vīdusō
 Duš-syaoθənā avazazaṭ
 Vanhəus¹ əvistī manarhō,
 Aēibyō maš, Asā², syazdaṭ
 yavaṭ ahmaṭ aurunā xrafstrā

(English Translation)

Oh Mazdā¹ Those who abandon through evil deed, out of
 gnorance of pure-mindedness, Your Spəntā Āramaitī, the blessed of
 the wise, from them, Oh Asa¹ she completely withdraws Herself as
 fully as the loathsome leprous do from us

ચરન ૩૪-૯

ચોઇ સ્પેન્તામ આરમૃતીમ । ઓહ્યા, મઝદા, બેરેખદામ વીદુસો
 દુશ્-સ્યોથેના અવજજત । વડ્હુઉશ્ અવિસ્તી મનરહો,
 અએઇબ્યો મશ, અસા^૨, સ્યઝદાટ । યાવટ અહાટ અઉરુના ખરફ્ટ્રા ।

ચત્ર ૩૪-૯

યે શિન્તામ અરમતીમ । ત્વસ્તુ, મેધા, વૃદ્ધામ વિદુષઃ
 દુશ્-ચ્યૌના અવજજત^૧ । વસોઃ અવિત્તિ મનસઃ
 ઇમ્યો મહ, અપ, શદ્વત્ । યાવત્ અસ્મત્ અંકુજા કમ્પત્રા ।

ભાવાર્થ, ગુજરાતીમાં

હે મઝદા^૧ જાની માણસ પણ જેને મહા આદરણીય ગણે છે તેવી તારી સ્પેન્તા
 આરમૃતિને જેઓ માનિવડે મનના અચાનચી કુબંધ દ્વારા અવગણીને તરછાડે છે, તેઓથી,
 હે અપ ! તે (આરમૃતિ) સપૂર્ણપણે અલોપ થાય છે, જેવી રીતે અમારાથી ભૂંડા ટીંગી મનના
 જનો (ફર ભાગે છે તેમ) ।

¹ As the first syllable of અવિત્તિ - avisti - is "udātta" accented, the
 previous syllable સો - હુઉશ્ - cannot be "Svarita", and so it must remain
 'anudātta' - unaccented and must be written "vanhəus" and not "vanhəuṣ".

² Almost all translators have taken "Asa" as 1/1 which is grammatically
 wrong, as Aša is closely related to Āramaiti, he is invoked here and so "Aša"
 is S/1 The subject of "syazdaṭ" is "She-Āramaiti" and not Asā. Those who
 are always engrossed in evil forget devotion to Mazdā, and so Āramaiti (devotion)
 abandons them

^૩ અર્ચનકર્તૃ

VII Yasna 34-6

Yezī aθā stā haiθyām¹
 Mazdā, aśā vohū manan̄hā,
 At̄ tat̄ mōi daxstəm dātā
 ahyā an̄həuš vīspā maēθā,
 Yaθā Vā yazəmanas-cā²
 urvāidyā³ stavas ayeṇī paitī.

(English Translation)

Since, surely, Oh Mazdā! You are such in reality with righteousness and pure mind, then grant unto me that dexterity to go through every difficulty or vexation of this life, so that I would go as Your worshipper and singer of hymns towards the meditations of the soul.

પરેન ૩૪-૬

યેજી અથા સ્તા । હૈથ્યૈમ^૧ । મઝદા, અષા વૌહુ મનનહા,
 અત તત મૌ દક્ષતેમ દાતા । અહ્યા અહુઉશ્ વીસ્પા મએથા,
 યથા વાઝા યજમનસ-ચા^૨ । ઉર્વાઇદ્યાઝા^૩ સ્તાવસ અયેની પૈતી.

અર્થ ૩૪-૬

યહિ અષા સ્ય સૂત્યમ્, । મેષા, અષા વસુ મનંસા,
 અત તત મે દક્ષતમ્ દાતા । અસ્ય અસોઃ વિશ્વા મવંધા,
 યથા વઃ યજમનસઃ । ઊર્વાઈઃ સ્તાવઃ અયેનિ પૈતિ.

ભાવાર્થ, યજ્ઞદાતામાં

ન્યારે ખચીત વસ્તુતઃ (ખરી રીતે જોતાં) તમે અગોષ્ઠી ને સાત્વિક મનથી ઓવા છો, ત્યારે આ નિંદગીની દરેક મુશ્કેલીમાંથી યા યૌંચવણમાંથી પાર જીનરવા તમે મને કુશળતા બક્ષો, નથી કરીને તમારા બક્ષત તેમજ કીર્તનકાર તરીકે હું આધ્યાત્મિક ધ્યાન તરફ દોરાઉં (અથવા ધ્યાન ધરું).

¹ "Haiθim" in the text is wrongly spelt as said before, the correct word is "haiθyām - હૈથ્યૈમ્.

² "Yazəmanas-cā" is wrongly spelt, as it is short of one syllable, the correct word is "yazəmanas-cā" - યજમાનસ.

³ This word is correct, as "i" is added to "urvā" to show "va" as unaccented before accented વ્યા. meaning "meditations".

VII - *Yasna* 34-7 .

Kuθrā tōi arədrā, Mazdā,
 yōi varṇhēuś vaēdəmanā¹ manarṇhō
 Sēnghūś raēxənā aspən-cit
 sādṛā-cit caṣrayō² usōurū ?
 Naē-cīm tēm anyēm Yuśmat
 vaēdā Aṣā ! aθā nā ōrāzdūm !

(English Translation)

Oh Mazdā¹ where are such yearning devotees, who acquiring the knowledge of pure mind are observing in their actions religious precepts with control over the senses as real wealth even in their fall and misfortune ? Oh Asa ! I know none such other like you : therefore, pray, protect us !

ચરન ૩૪-૭

કુઠ્રા તેહ અરદ્રા, મઝદા, । યોઈ વર્ણહૈશ્ વાએદમાના^૧ મનારહો
 સેન્ગહૈશ્ રાએખના અસ્પેન-ચીત । સાદા-ચીત ચપ્રયો ઉષેઉરૂ ?
 નાએ-ચીમ તેમ અન્યેમ યુસ્મત્ । વાએદા, અપા ! અથા નાએ ઓરઝદુમ !

ચર ૩૪-૭

કુઠ્રં તે હ્રદ્રાઃ, મેઘ્રા, । યે વસોઃ વેદમાનાઃ મનસઃ
 શસુઃ રેક્ષાઃ બ્રહ્મિન્-ચિત્ । શ્રદ્ધા ચિત્ ચક્રયો^૨ દ્રપોર્તુ ?
 ન-ક્રીમ્ તમ્ અન્યમ્ યુસ્મત્ । વેદ, અપ્ ! અર્થા નુઃ પ્રાધ્વમ્ !

ભાવાર્થ, ગુજરાતીમાં

હું મઝદા^૧ ! એવા તે આદ્ય ભાવુક જન કયા છે, જેઓએ સાત્ત્વિક મનનું જ્ઞાન મેળવીને પાણીને પણ તેમજ આકતને પણ પુંછ ગણીને પૂરા સંયમથી તમારી ધર્મજ્ઞાને (= ધર્મની આજ્ઞાને) કૃત્યોમાં ઉતારનારા છે ? હું અપા ! તમારા જિવાય બીજા કોઈ એવાને હું જાણતો નથી : તેથી જ તમે અમારું રક્ષણ કરો !

¹ As said before in such instances the ending - "manā" only is correct

² 1/3 of "caṣrayō - ચક્ષિ = observing"

VII Yasna 34-4

At̥ Tōi Āθrām¹, Ahurā,
 aojonhvantəm Asā usāmahi,
 Asistəm² ēmavantəm,
 stōi-rapantē³ ciθrā-avanhəm;
 At̥, Mazdā, daibisyantō
 Zastā-istā⁴ darəstā¹ aēnəhəm

(English Translation)

Surely, Oh Ahura! we obey your vigorous Fire through
 Asa (righteousness), which Fire is unreclining, mighty and procurer
 of a higher place for the firm devotee, but Oh Mazdā! with its
 possession of sacred rites it is the emasculator of Evil unto the
 hostile

યજ્ઞ ૩૪-૪

અત-તોઽ આઠ્રમ^૧, અહુરા । અઘ્રોઞ્ઞોઽહુવઃતંમ અપા ઉસૌમહી,
 અસીશતંમ અમવઃતંમ । સ્તોઽ-રપન્તે ચિથ્રા-અવડહંમ;
 અત, મઝ્દા, દૈબિસ્યન્તે । ડૌસ્તા-ઈસ્તાઽશ દરૈસ્તા અએનડહંમ.

યજ્ઞ ૩૪-૪

અત તે આઠ્રમ, અહુર । ઓજસ્વન્તમ્ અપા ઉસમિ,
 અસીશ્તમ્ અમવન્તમ્ । સ્તો-રમન્તે ચિત્ર-અવસમ્,
 અત, મેષાં, દિવ્યન્તે । હસ્તાં-દૃષ્ટે ધૃષ્ટે પુનસમ્.

ભાવાર્થ, યુજ્ઞાતીર્થ

હ અહુરા! અરબર અમે તારા ઓજસ્વી આતશને અપ દારા (અપોષ પાળીને)
 ઉત્ક્રાંથી ચાહીએ છીએ, જે આતશ અવિથ્રાંત (= અટક્યા વગર હંમેશનો બળતો), મહાબળવાન,
 અને હૃદ બકતને મારે અપહરણે બ્રહ્મા પદપ્રાપ્તિ અપાવનારો છે, પરંતુ, હ મઝ્દા! દેવી
 જનોને મારે તો તે પોતાના પવિત્ર ક્રિયા-મંત્રકારોથી બદીને નિર્વાપે કરનારો છે.

¹ "Āθrām" as taken by Geldner is wrong, as it can be either atarām¹ or "āθrām" in the weak base as a' of "Ahura" is udātta accented the previous syllable should be udātta only hence " āθrām "

² This is a very old word, which is an apt epithet of Fire meaning "unreclining—ever burning without stopping"

³ Some have taken "rapantəm" which is wrong "rapantē" is in contradiction to "daibisyante,"

⁴ In the Text it is 'darəstā' which is wrong as it is not રજ The correct word as meant by the sense of the sentence is વર્જ=emasculator So it should be written "darəstā" This is found in other mss also

VII *Yasna* 34-5

Kaṭ Vē xšaθrəm, kā iṣtīš
 syaoθanāi, Mazdā, yaθā Vā¹ haxmī
 Aṣā vohū manarhā,
 θrāyōidyāi drigūm Yušmākəm;
 Parē Vā² vīspāiš³ vaoxəmā
 Daēvāiš-cā xrafstrāiš mašakyaīš-cā.

(English Translation)

What is Your power, what is Your will, Oh Mazdā ! I obey
 You accordingly for the process of action, with righteousness and
 with pure mind, in order to protect Your self-restrained devotee;
 after that we would speak of You before the Devas and the loath-
 some Mashakyās.

ચરન ૩૪-૫

કત વે ક્ષશ્રમ, કા ઇસ્તીશ્ । યશ્વોથેનાય, મઝદા, યથા વાવો^૧ હખમી
 અપા વોહુ મનરહા । ધ્રાવોદ્યાય દ્રિગૂમ યુશ્માકમ ;
 પરે વાવો વીરપાદશ્^૨ વસ્પોષ્મા । દેવૈશ્ચ ક્રપ્તૈઃ મુશક્યૈશ્ચ-ચા,

ચર ૩૪-૫

કત વઃ ક્ષશ્રમ્, કા ઇષ્ટિઃ । યશ્વૈનાય, મેધા, યથા વઃ લાક્ષ્મ
 અપા વસુ મનસા । ધ્રાવેચ્ચૈ દ્રિગુમ્ યુષ્માકમ્ ;
 પરે વઃ વિશ્વૈઃ વક્ત્રમ્ । દેવૈશ્ચ ક્રપ્તૈઃ મુશક્યૈશ્ચ.

ભાવાર્થ, ગુજરાતીમાં

કેવું તમારું સામર્થ્ય છે, કેવી તમારી ઇચ્છા છે, તે પ્રમાણે કાર્ય કરવા માટે, મજદા ! પૂર્ણ અપોધથી ને સાત્ત્વિક મનથી તમારા સંયમી ભક્તને રક્ષણ આપવા માટે હું તમોને આધીન રહું છું; પછી જ અમે સર્વ દેવજનોની પાસે ને તેમજ ભૂંડા અસતપંથી મશક્યાઓની પાસે તમોને વર્ણવવા ચાહીએ છીએ.

¹ Geldner gives in the Text "vā", but it does not bring out any meaning. The correct word is "vā" = you, 2/3, which word is given in many mss.

² After "vīspāiš" there is another "parē" repeated, which is interpolated and increases two syllables also. I, therefore, drop it as redundant.

VII Yasna 34-8

Tāis zī nū syaoθənāis byēnte,
 yaēšū¹ pairi pouruhyō iθyejō,²
 Hyat³ aojīyā⁴ nāidyāñhəm
 θwahyā, Mazdā, āstā urvātahya,
 Yōi nōit asəm mainyañtā
 aēibyō dūrē vohū-cā⁵ manō

(English Translation)

Through these activities of ours, indeed, those alone are frightened amongst whom there is danger for many, in consequence whereof, Oh Mazdā! the stronger suppresses the weaker going to Thy path of life, pure-mindedness certainly keeps far away from those who do not comprehend righteousness

ચરન ૩૪-૮

તાહશ જ નાઅૌ ધ્યઅૌથેનાહશ કયેન્તે । યઅેયૂ પુરૂરી પૌઉરુકયે કથેન્તે,
 હ્યત અઅૌજયાઅૌ નાધ્યાઅૌહમ । ઇવહ્યા, મજદા, આસ્તા ઉર્વાતહ્યા ;
 યૌ નૌઇત અસમ મૈન્યાન્તા । અઅેઇકયે દુરે વૌહ-આ મનો.

ચર ૩૪-૮

તૈ હિ નં જ્યૌતૈ. ઇન્તે । યેષુ પરિ પુરુષ્ય સ્વજં
 યત્ ઓજીયા નાધ્યાસમ્ । ઇવસ્ય, મેષાં, અસ્ત વૃતસ્ય,
 યે નેદ્ અપમ્ મન્યન્ત । પુષ્યો દૂરે વસુ ચ મનં

ભાવાર્થ, ગુજરાતીમાં

આ અમારી પ્રવૃત્તિઓથી ખરેખર તેઓ જ ૩૨ પામે છે, જેઓમાંના ઘણા જણને માટે આસપાસ ભેખમ (યા ધાસ્તી) રહે છે, એને લીધે, જે મજદા । તારા (નીમેના) જીવનપંથના પ્રવાસી રહ જનને વિશેષ બળવાળા માણસ દબાવે છે (યા છેતરે છે) જેઓ અપોહને સમજતા નથી. તેઓથી વૌહમનો-સાત્વિકતા-ખરીત દૂર રહે છે

¹In the Text there is the word "as-અસ્" after these three words yaēšū, hyat and vohū, but it is interpolated by some one and increases one syllable in every pāda there I drop it as it is not required at all.

²The first ' i ' is merely prothetic in this word

³The correct word is ' aojīyā ' - અઅૌજયાઅૌ = the stronger one

⁴This ' cā ' - આ " must be here to balance the Rhythm of the pāda.

This " cā " is replacing the interpolated word " as "

VII Yasna 34-9

Yōi Spəntām Āramaitīm
 Ōwahyā, Mazdā, bərəxδām vīdusō
 Duš-syaoθənā avazazať
 Vanhəus¹ əvisti manan̥hō,
 Aēibyō maš, Asā², syazdať
 yavať ahmať aurunā xrafstrā

(English Translation)

Oh Mazdā¹ Those who abandon through evil deed, out of
 ignorance of pure-mindedness, Your Spəntā Āramaiti, the blessed of
 the wise, from them, Oh Asa² she completely withdraws Herself as
 fully as the loathsome leprous do from us

ચરન ૩૪-૯

યોઈ સ્પેંતાંમ આરમૃતીમ । ઓવાહ્યા, મઝદા, બેરેખડામ વીદુસો
 દુશ્-સ્યોથેના અવજજાત । વડ્હુઉશ્^૧ એવિસ્તી મનશ્હો,
 અએઇયો મશ, અસા^૨, સ્યજડાત । યાવત અહાત અઉરુના પ્રજ્જના.

ચર ૩૪-૧

યે શિન્તામ અરમૃતીમ । ત્વસ્ય, મેધા, વૃદ્ધામ ત્રિદુર્પ.
 દુશ્-સ્યોથના અવજજાત^૩ । વસો અવિસ્તિ મનસઃ
 યમ્યો મહ, અષ, શદ્દત્ । યાવત્ અસ્મત્ અરુણા ક્રમ્જા

ભાવાર્થ, ગુજરાતીમાં

હે મઝ્દા^૧ જ્ઞાની માણુમ પણ જેને મહા આદરણીય ગણે છે તેવી તારી સ્પેંતા
 આરમૃતિને જેઓ સાત્ત્વિક મનના અજ્ઞાનથી દુઃકર્મ દ્વારા અવગણીને તરછાડે છે, તેઓથી,
 હે અપ । તે (આરમૃતિ) સપૂર્ણપણે અલોપ થાય છે, જેવી રીતે અમારાથી જૂઝા યોગી મનના
 જનો (ફર લાગે છે તેમ)

¹ As the first syllable of અવિસ્તિ - əvisti - is "udātta" accented, the
 previous syllable સો - હુઉશ્ - cannot be "Svarita", and so it must remain
 "anudātta" - unaccented and must be written "vanhəus" and not "vanhəus̄".

² Almost all translators have taken "Asa" as 1/1 which is grammatically
 wrong, as Asa is closely related to Āramaiti, he is invoked here and so "Asa"
 is 8/1 The subject of "syazdať" is "She—Āramaiti" and not Asā Those who
 are always engrossed in evil forget devotion to Mazdā and so Āramaiti (devotion)
 abandons them

³ અવજજુર્

VII Yasna 34-10

Ahyā vanhəuš manəṇhō
 sya00ənā vaocat garəbām¹ huxratuḥ,
 Spəntām-cā Āramaitim
 dāmim² vidvā hi0ām³ Aśahyā,
 Tā-cā vīspā, Ahurā,
 Ōwahmī, Mazdā, xsa0rōi ā vōi0rā.⁴

(English Translation)

The virtuous through his own deed explains to him (the evil-minded) the inner sanctuary of pure mind, and the wise informs him of Spəntā Āramaiti, the bright white seat of Asa; and all these, Oh Ahurā Mazdā! also to all the truth-seekers in Thy Dominion.

ચરન ૩૪-૧૦

અહ્યા વનહૃ૦શ મનહૃ૦ । સ્ય૦અ૦૦ના વૈઅ૦યત ગર૦બામ^૧ હુઃખતુશ,
 સ્પ૦તામ-ચા આરમ૦તીમ । દામીમ^૨ વીદ્વાઓ હિથામ^૩ અપહ્યા,
 તા-ચા વીસ્પા, અહુરા, । ઓવાહમી, મઝદા, ક્ષા૦ર૦ઈ આ વૌ૦ઈરા.

ચર ૩૪-૧૦

શુભ્ય ઘસોઃ મનસઃ । ય્યૌના યોષ્વત ગર્ભામ^૧ મુક્રતુઃ
 ચિન્તામ શુરમૈતીમ । ધર્મીમ^૨ વિદ્વા સિતામ^૩ અપસ્ય,
 તા ચ વિષ્ણુ, અસુર । સ્વસ્મિન્, મેષાં, કુત્રે જા ગે૦૦ાં.

ભાષાથ, શુશ્રુષીતીમાં

એને (એ પાપી મનવાળાને) મદ્યુષ્ઠી જ્ઞાની યન ખુદ પોતાના સત્કૃત્યથી સારિવક
 મનની અંદરનું ગર્ભાગાર-પવિત્ર પ્રજ્ઞસ્થાન-દર્શાવે, અને વિદ્વાન્ માણસ જે અપની મફદ
 તેજસ્વી થેકક છે તે સ્પ૦તા આરમ૦તીને ડેખાડે; વળી એ બધું, હો અહુરા મઝદા! તમારા
 શાસ્ત્રમાં બધાં સત્યશોધકોને પણ તે બતાવે.

¹ In the Text, Geldner gives this word as "garəbim", but other mss also show "garəbām" which is the right word - ગર્ભામ-ગર૦બામ.

² This word occurs in Yasna 31 8 and also Yasna 14-4 and 45 7. The meaning is not "Creator", but "Seat". Jupiter-Asa is closely connected with the Moon-Āramaiti, and becomes exalted in Cancer, the house of the Moon; so the moon is the "Seat" of Jupiter; Righteousness resides exultingly in True Devotion.

³ It means "bright white", "Sita" means "Moonlight" also!

⁴ "Vōya0rā" is corrupted and increases one syllable also. The correct word is "vōi0rā" - વૌ૦ઈરા—meaning 'to the eagerly truth-seekers', 2/3 It is from વી - to go and seek eagerly. Geldner has given this 'āi0rā' as v.l. in some mss. A similar word "brōi0rā" from વી is in Yasna 10 130.

VII Yasna 34-11

At̐ tōi ubē Haurvāt̐s-cā
 x^varəθāi¹ ā Amərət̐s-cā²,
 Vanhəuś xsaθrā manəṇhō
 Asā mat̐ Āramaitiś vaxsat̐³
 Itayūiti⁴ tēvīś;—
 - Tāis ā, Mazdā, vīdvaēsam⁵ θwōi⁶!

(English Translation)

Certainly this Prosperity and this Immortality, both of these, are for pursuing and serving worthy ends; Āramaiti together with Asa and with the supremacy of pure mind, increases everlastingness and internal strength,—through all these, Oh Mazdā! Thine are these Resisters of Evil also!

પરંત ૩૪-૧૧

અત તોઽ ઉબે હુરવૈર્આસ-ચા । ખરેથામ^૧ આ અમરેતામૈર્આસ-ચા^૨;
 વશ્વૈર્આસ ક્ષત્રા મનઃહો । અપા મત આરમતિશ્ વક્ષત^૩
 ઇતયુતી^૪ તેવીષી;- । તાઇશ્ આ, મજ્દા, વીદ્વાંસામ^૫ ઓઈ^૬ !

વર્ગ ૩૪-૧૧

અત તે ઉમે સુર્વાશ્ચ । સ્વર્ચાશ્ચ^૧ આ અમૃતાશ્ચ;
 વસોઃ ક્ષત્રા મનમો । અપા મત અરમતિઃ વક્ષત
 ઇતર્જુતી તર્વિષી । તૈઃ આ, મેધા, વિદ્વેષામ્ સ્વે !

ભાવાર્થ^૭, ગુજરાતીમાં

ખરેખર, આ સમૃદ્ધિ અને આ અમરતા-એ બને થોમ્ અને ઊંચા હેતુને સિદ્ધ કરવાને માટે જ છે; અપની સાથે મળીને આરમઠતિ સાત્વિક મનની પ્રભુતા દ્વારા ચિરસ્થાયિત્વ ને અંતરબળની અચૂક શક્તિ કરે છે: એ બધાથી ખરેખર, હે મજ્દા! ઝેરવેરનાં! અવરોધક પથ તારાં જ છે !

¹ In four syllables X^vu-ar-θā-i, ખુ-રુ-અર્-થા-ઇ, -યુ-અર્-થા-ય.

² All have taken "amərətā-tās cā", but it increases one syllable also, in the pāda; just as "haurvatāt-s" is turned into "haurvatāt̐s-cā - સર્વતાથ", "amərətāt̐s cā" should be turned into "amərətāt̐s cā" 1/1

³ "Vaxsat̐", in the Text, is wrong, it should be 'vaxsat - વક્ષત', otherwise one syllable remains short also.

⁴ See notes on the same word in Yasna 30-7 and 33 8 "uta" is wrong, it must be "ita".

⁵ In four syllables "vi-dvaē-ṣa-am - વી-દ્વા-એ-યાં-અમ.

⁶ This is Possessive pronoun 1/3: ત્વ-દ્-એ The last word "ahi - અતી" in the Text is interpolated as the meaning of the pāda was not properly understood, it is not required here.

VII Yasna 34-12

Kaṭ Tōi rāzarō, kaṭ vaṣī,
 kaṭ vā stūtō, kaṭ vā yasnahyā?—
 Srūidyāi, Mazdā, frāvaocā,
 yā vidāyāt asīs rāṣṇam¹;
 Sīsā - nā, Aṣā, paṭō
 Vanhəuš x^aaōtəng² Manəṇhō!

(English Translation)

What Thy administration of Government? what Thy super-natural authority? or what of praise, or what of devotion—Oh Mazdā! explain to us all that clearly to meditate upon it, so that Thy mastership may give us guidance; Oh Asa! Instruct and show us Vohu Mano's (pure mind's) own spiritual paths!

યસ્ન ૩૪-૧૨

કત્ તેઝ રાઝરૌ, કત્ વણી, । કત્ વા સ્તૂતો, કત્ વા યસ્નહ્યા?—
 સ્રુદ્યાયૌ, મઝદા ફ્રાવૌઆયા । યા વીદ્યાયાત અપીશ્ રાષેનામ^૧;
 સીસા નાઆ, અષા, પઠો । વઞ્હૌશ્ ખ્યઞ્હેતંગ^૨ મનઞ્હો!

યજ્ઞ ૩૪-૧૨

કત્ તે રાઝર, કત્ વણી, । કત્ વા સ્તૂતઃ, કત્ વા યજ્ઞસ્વ ?
 સ્રુષ્ટૈ, મેધા, પ્રવૌચ । યા વિદ્યાયાત અપીઃ રાજામ્;
 સીક્ષં નઃ, અષ, પૃથો । યસોઃ સ્વૈતામ્^૨ મનઃમઃ !

ભાવાર્થ, ગુજરાતીમાં

શી તારી રાજ્યવ્યવસ્થા છે, શો તારો દેવી અધિકાર છે, અથવા સ્તુતિ માટેનું શું. નેમજ સ્વાર્થ માટેનું શું,—તે ખ્યાન ધરવાને માટે (પૂરું મમજને આચરવા માટે), તે મજ્દા! અમને સ્પષ્ટતાથી સમજાવો, જેથી તમારું સ્વામિત્વ અમને માર્ગદર્શનનું જ્ઞાન આપે! તે અપ! અમોને ઉપદેશ આપો, અને વૌહુમનીના (માસ્તિક મનના) ખુદ પોતાના આધ્યાત્મિક પંથો દેખાડો!

¹ In the Text the word is "rāṣṇam - રાષ્ણમ્ - but it should be rāṣṇam - રાષેનામ્, and "x" must be pronounced fully, otherwise one syllable would be short; this is 2/1 of રાજન્- meaning "guidance or government".

² In four syllables યુ-વ-એ-તંગ - યુ-વ-એ-તંગ - યુ-મ-એ-તાન્.

VII Yasna 34-13

Tēm advānēm, Ahurā,
 yēm mōi mraoṣ¹ Varṇhoṣ² Manarḥō,
 Daēnū Saosyantām³,
 yā hu-karētā⁴ asā-ciṭ urvāxsat,
 Hyat⁵ civištā⁴ hudābyō⁵,
 Miždəm, Mazdā, yehyā Tū daθrēm¹

(English Translation)

Oh Ahurā, That path of Vohu Manō (pure mind) which Thou hast designated to me, also the Religious Commandments of the Enlightened Ones, which the virtuous accepts through righteousness only, in consequence whereof he prepares for his various kinds of Welfare, of which Grace, Oh Mazdā! Thou art Great Benefactor¹

યસ્ન ૩૪-૧૩

તેમ અદ્વાનંમ, અહુરા, । યેમ મોઇ મ્રાઓશ્ વરઠ્ઠોશ્ મનારહો, ।
 દાએનાસાસ્યાંતામ્ । યા હુ-કરેતા⁴ અસા-ચીત ઉર્વાક્ષત
 હયાત ચિવિશ્તા હુદાબ્યો । મીઝદમ, મઝદા, યેહ્યા તૂ દાઠરેમ¹ ।

યજ્ઞ ૩૪-૧૩

તમ અધ્વાનમ્, અહુર । યમ મે સ્વપ્ત વસો મનસ
 ધેના શોચ્યન્તામ્² । યા સુકર્તા અપા ચિત વૃક્ષત,
 યત ચિવિષ્ટ સુધામ્યો³ । મીઝમ્, મેઘા, યસ્ય ત્ દત્તમ્⁴ ।

ભાવાર્થ, ગુજરાતીમાં

હે અહુરા તે વાહુમનોના (સાર્વિક મનનો) પંથ જે તે મને દેખાડ્યો છે, વળી સૌખ્યનોના (પ્રેષાધિત પવિત્ર જનના) ધર્મદિશો કહી બતાવ્યા છે, જેથી સુકર્મી⁴ સદ્ગુણી માણસ અપોધથી જ તે સ્વીકારીને માન્ય રાખે છે, જેના પરિણામરૂપે તે તારી ન્યામત પોતાના કલ્યાણ માટે તૈયાર કરે છે,—જે ન્યામતનો, હે મઝદા ! તું જ દાનેશી છે ।

¹ Mra os - મ્ર-ઓશ્ - in two syllables, as "o" stands for "va - v", Vedic form અવર્વા.

² In five syllables sao sy-an tā-am - સાસ્યાં પિ યન્ તા-અમ્ - શો-ચિ-યન્-તા-અમ્

³ Geldner has chosen the correct word 'hu karētā' from સુકર્ત

⁴ Is - Aor mid 3/1 of ચ્યુ = to make ready, prepare

⁵ From સુધા 4/3 Fem meaning "welfare".

• This word is used in the Rīgveda, દત્તમ્ - rich in gifts great benefactor - in connection with gods

VII Yasna 34-14

Taṭ zī, Mazdā, vairyəm¹
 astvartō uštānāi dātā
 Vanhōuš syaoθənā manan̄hō.
 yōi zi Gōuš vərəzənē azyā,²
 Xsmākəm³ cistīm⁴, Ahurā,
 ʾratōuš Asā frādō vərəzōna

(English Translation)

Oh Mazdā! You have, indeed, granted that Excellence (of Your Grace) unto the body-bound life-breath through the activity of pure mind, because those who are in co-working with humble Earth, Oh Ahurā! are promoters of the Plan of Your holy aim through co-work with Asa

ચરન ૩૪-૧૪

તત્ ઇ, મઝદા, વૈર્યમ^૧ । અસ્તવધૃતે ઉશ્તાનાઇ દાતા
 વાન્હૌશ્ સ્યૌઠેના મનાન્હૌઃ । યૌ ઇ ગૌશ્ વરેઝેને અઝ્યાઝ્યૌ,
 ક્ષમાકમ^૨ ચિસ્તીમ^૩, અહુરા । ખતૈશ્ અપા ક્રાદૌ વરેઝેના ।

ચર ૩૪-૧૪

તત્ હિ, મેઘા, વૈર્યમ્ । અસ્થતે ઉષ્નાય વ્રાત
 વસો ષ્વીના મનસો । યે હિ ગો વૃજંતે જન્યા
 (યુ)ષ્માકમ્ ચિત્તિમ્, અહુર ઈક્તો જપા પ્રાદુઃ વૃજંતા

ભાવાર્થ, શુદ્ધરૂપીમાં

હે મઝદા ! તે આમતની ઉત્તમતાને સાત્ત્વિક મનની પ્રગતિ દાગ આ હાડકામાં અંધારેલા પ્રાણને માટે તમે બક્ષી છે, કારણ કે ભેડો આ શક પૃથ્વીના મમગંમાં રહે છે, તેઓ, હે અહુરા ! તમારી ઇચ્છના પ્રયોજનને અપની (અંતઃકર્મ) માથે મળીને આગળ વધારનારાં છે.

¹ "Vairim" in the Text, is, as said before, a corrupt form of Vastan p mod It should be "Vairyam", otherwise one syllable also will be short in the pīda

² અઝ્યા meaning "unoppressing hence, humble"

³ In the Text it is "xsmākam" but the right word is xsmākam - યુષ્માકમ્ If we say, kām", it adds one syllable being 63

⁴ In the Text the word is "hucstīm," but it clearly adds one syllable with "hu" and unbalances the pīda, it does not add any meaning also so I drop "hu - મુ"

VII Yasna 34-15

Mazdā, aṭ mōi vahištā
 sravās-cā syaoθənā-cā vaocā!
 Tā-tū Vohū Manaṇhā
 Asā-cā isudyəm¹ stūtō:
 Xsākā xsaθrā, Ahurā,
 farəθəm² vasnā haiθyəm³ dā ahūm!

(English Translation)

Therefore, Oh Mazdā! narrate to me⁴ those noblest Commandments and noblest actions too! By this indeed, through Pure Mind and through Righteousness, I have devoutly implored for (singing) hymns of praise: Oh Ahurā! grant unto this life true deliverance through Your supremacy and through (life's) appraisalment!

પરન ૩૪-૧૫

- મજ્દા, અત મોઈ વહિશ્તા । સ્રવાઓસ-ચા સ્યોથેના-ચા વાઓચા!
 તા-તૂ વોહૂ મનશ્હા । અપા-ચા હપુથેમ^૧ સ્તૂતોઃ
 ક્ષાકા ક્ષાઠ્રા, અહુરા । ફરથેમ^૨ વસ્ના હૈથ્યેમ^૩ દાઓ અહૂમ !

અથ ૩૪-૧૫

મેષ્ટા, અત મે વહિશ્તા । અવાસિ ચ ચ્યૌત્વા ચ વોચ !
 તા તૂ વહુ મનશ્તા । અપો ચ હપુથ્યમ્ સ્તૂતઃ
 (યુ)ક્ષાકા ક્ષાઠ્રા, અહુર । પર્યમ્ વસ્ના સત્યમ્ દાઃ^૪ અહુમ !

ભાવાર્થ, ગુજરાતીમાં

તેથી, હે મજ્દા ! તે અતિ ઉત્કૃષ્ટ કાનૂનેને તથા ઉત્તમ કર્મોને પણ તું જ મને કહી
 બતાવ । એનાથી જ ખરેખર સાત્ત્વિક મન દારા તથા અપોષ દારા તારાં સ્તુતિગાનો કરવાનું
 હું ભક્તિભાવથી વિનવી રહ્યો છું. હે અહુરા ! તમારા ઐશ્વર્યથી-સ્વયંસત્તાથી-આ નિઃદગીને
 આંકીને-તેનું મૂલ્ય કરીને-સાચી મુક્તિ આપો !

¹In the Text, it is given "isudam" which is mutilated. The correct word is "isudyəm". It is a verb from "isudhya" - હપુથ - to implore, impf paras. 1/1. Its object is "stūtō" - 2/3 fem. "Stūtō" - સ્તૂતો - should be pronounced "stū-ū-tō" - સ્તૂ-ઊ-તો - in three syllables. See Macdonell's Vedic Grammar, pp. 437-a-8

²The correct word is પર્યમ્, and so it should be written "farəθəm" and not "ferasəm".

³The correct form of this word is retained here, and not corrupted to "haiθim" as is done everywhere

⁴અદા:

અષો જરથુશ્ત્રની

ગાથા અહુનવદતિનો

ગુજરાતી કવિતામાં અનુવાદ

અહુનવર્ય, અર્ષમ્ વૉહૂ અને ચેસ્હે હાતામના

પવિત્ર કલામોના ગુજરાતી કવિતામાં કીધેલા

અનુવાદ સાથે

“અહુનવર્થ”ના પવિત્ર મંત્ર

(યથા અહૂ વધર્યો)

(સર્વૈયા)

જેવો છે નરપતિ મર્વોપરી ને વંદનને યોગ્ય સદાય,
અચળ અપોઈતણા સંમર્ગે^૧ તેવો પેગખર જગમાય,
મજૂદાને માટે જીવનનાં કાર્યોની નિ સ્વાર્થી^૨ તેમ
સંપૂરણ સાત્ત્વિક મન કેરી ન્યાયપરાયણતાથી^૩ એમ ;
તેમજ સંયમશક્તિ અનેરી અહુરા પાસેથી નિરધાર
જેને મૌ સંયમી જન માટે આપે રક્ષણ સર્વ પ્રકાર.

“અર્ષેમ્”ના પવિત્ર મંત્ર

(અર્ષેમ્ વૉહૂ)

(સર્વૈયા)

અપોઈ^૪ મોટામા મોટેની છે હોલત આ હુનિયામાય,
આત્માનું કટ્યાણ ખડું છે એ જ અમૂલ્ય અપોઈ મહાય.
આત્માનું કટ્યાણ ખરેખર તે જનને માટે જ અમાપ,
જે ટેવળ ઉત્તમમા ઉત્તમ અપોઈ કાજ અપો છે આપ.

“ચેરૂહ હાતામ્”ના પવિત્ર મંત્ર

(મર્વૈયા)

માનવલોક વિષેના જેને મજૂદા અહુરા બાણે એમ
સ્વાર્પણના પ્રતિ કાર્ય વિષે વધુ સાત્ત્વિકતાથી ભર્યો, વળી તેમ
અચળ અપોઈ તણા સંમર્ગે જીવનશુદ્ધિતણે રખવાળ,
એવા મૌ નરનાગીઓનું કરિયે આરાધન સહુ કાળ

૧ મજબૂત-association with ૨ નિમજ ન્યાયપૂર્વક જુલિથી, with uprightness

૩ સત, પ્રથમે જન્મને તત્પરે દોરવાના આપેલો અચળ નિયમ, સનાતન સત્ય, સદાચાર.

અહુરા મજ્દા

અષો જરથુશ્ત્રની ગાથા અહુનવધતિ

પ્રસ્તાવના

નમસ્કાર

(યાનીમ્ મનો)

(સવૈયા)

મારગદર્શક પરમ મનન ને મારગદર્શક છે શુભ વાણી,
મારગદર્શક કાર્ય ખરે છે શ્રી જરથુશ્ત્ર તારું પરમાણુ.
પાક અમૃષા સ્પૃન્તા સર્વે—શક્તિ જગતની અમર મહાન,
આ ગાથાઓને જોયે લઈ દે ઉન્નત^૧ સર્વોત્તમ સ્થાન !
પવિત્ર છે ગાથાઓ ! સહુને નમન અમારા વારંવાર,
અંતરલાવણ્યા વંદન^૨ ને નમન અમારાં લાખ પ્રકાર !

ગાથા અહુનવધતિ

અધ્યાય ૧ લો : ચરન ૨૯.

પ્રવેશક

(સવૈયા)

૧

પૃથ્વીના આત્માએ કીધી તમ બન્ને પાસે ફરિયાદ :
“મને તમે ગતિમાન કરી શૈ ? કોણે મુજને સરળ આદ^૧ ?
અધમ હવસ ખૂશમાં ખૂશ અને જબરજસ્તી બહુ પેર,
બેશરમી ને અત્યાચારો મને રહ્યાં જકડી ચોમેર :
તમો વિના ખીજે મુજ માટે કે આધાર નથી લવલેશ,
કે દૈવી ઉદ્ધારક દાશ તેથી મુજને દો ઉપદેશ !”

૨

પૃથ્વીના સર્જનહારે ત્યાં પૂછ્યો અપને એમ સવાલ :
“આ તુજ પૃથ્વી કાજ કયો છે એવો કે ધર્માધિપ^૨ હાલ,
જેનાથી સહુ તમો નિયામક^૩ તેમજ ઉદ્બોધક^૪ શુભ રીત
એ પૃથ્વીને આપો જગને ખીલવતું સામર્થ્ય^૫ ખચીત ?
કોને સર્વ તમે ઇચ્છો છો તેનો બળવંતો સરદાર
જે બકવાદીઓ^૬ શુ^૭ હવસને મારી હાંકી કાઢે બહાર ?

૧. આદ્ય, પ્રથમ. ૨. ધર્મનો વડો. ૩. નિયમ આપનાર, ધર્મના નિયમને માર્ગે મૂકનારા.
૪. બોધ આપનારા, જીવનપંથ પર પ્રકાશ ફેંકનારા. ૫. બળ, શક્તિ. ૬. “દ્રોણ” એટલે દુષ્ટો
નહીં, પણ ધર્મના ખરા જ્ઞાન વગરના, કી પેચગળર સાહેબની સાથે ચનારા ને મિથ્યા બકવાદ
કરનારા. ૭. સાથે.

૩

જે પીડાકર છે નહિ કોને, જે અદ્વૈય^૧ રહે નિષ્કામ^૨,
 ઝોવી અષોષથદ્રી^૩ પૃથ્વીને આપ્યો તેણે ઉત્તર આમ :
 “એ લોકોમાંના આ ટાણે ઝોવો કો પરિચિત^૪ ન જણાય,
 જેનાથી ધર્માર્જન જગવે નિર્ઘળ મનવાળાને ત્યાંય ;
 જે પોતે જનલોક વિષેના ઉત્તમ ઝોજસ્વી^૫ નર હોય,
 જેનાં શાસનને^૬ સ્હાવાને શીઘ્ર^૭ અમે જઈયે સહુ કોય.

૪

“મજ્જા તો કલ્યાણ તણો છે પાક મહાસાગર ભરપૂર,
 જે છે દૂર રખાયો જગથી યોગમ ઘેરાયેલ જરૂર
 દેવોથી ને મથક જનોથી, ને તેમજ હજી પણ જે એમ
 વધુ ને વધુ ઘેરાઈ પડીને રહેશે દૂર જગતથી તેમ :
 છે સર્વેનો નિર્ણયકર્તા^૮ અહુરા તો પોતે જ સુખણ ;
 જેવું તે પોતે ઉર ચાહે તેવું વિશ્વે થાય પ્રમાણ !

૫

“તે માટે જ ખરેખર હાવે જીંઘે પ્રસ્તારેલો^૯ હાથ
 અમ બંને અહીં પ્રાર્થન કરિયે અહુરાને ઉત્સુકતા સાથ—
 મારો તેમજ નમ્ર અબળ આ પૃથ્વીનો આત્મા ગુણભર—
 ઉદ્ધારણી^{૧૦} માટે મજ્જાને અમે વિનવિયે કંઈ આ પેર :
 પુણ્યજીવન જીવનારાને નહિ નહો કદાપિ જીવમ કે કલેશ,
 તેમજ કળદાતાને પણ નહિ બકવાદીઓ વચ્ચે લેશ !”

૧. દ્વૈય વગરની, એરેર વગરની. ૨. કોઈ પણ ઇચ્છા યા પસંપાત વગરની. ૩. અષોષની વ્યાખ્યા અહીં પેગમ્બર સાહેબે આપી છે: અલિસક અને અદ્વૈયી. ૪. યોગજીનો, જાણીતો. ૫. સકિતશાળી. ૬. ધાર્મિક આદાને. ૭. દ્રુત. ૮. ઇન્સાફ કરનારો. ૯. લાંબા કાંધેલા. ૧૦. મુક્તિ, deliverance.

૬

ત્યારે એ મુણીને સમભાવે^૧ બોલ્યા અહુરા મજ્જા ત્યાંય
સુંદર અદ્ભુત સર્વજ્ઞાની જે સર્વવ્યાપક જગમાંય :
“છે નહિ શું જગમાં બાણીતો એવો સખળો નરપતિ કોઇ,
છે નહિ શું ધર્માધિપ” પણ કો જેણે સાધી પરમ અપોઇ ?
એ માટે જ ખરેખર તુજને કૃણદાતા^૩ માટે સન્નિધ^૪
તેમજ ઉદ્ધારકને કાજે ગતિદાતાએ^૫ સરજ્યો ઇંદ્ર.

૭

“હા, તે મંત્ર પવિત્ર પુરાણો સ્વાર્પણ કેરો પરમ ઉદાર
અહુરાએ છે ગહન રચેલો અપ માથે સાધી સહકાર ;
ને મજ્જાએ પૃથ્વી માટે ફૂંક્યો તેનો અદ્ભુત નાદ,
સ્પેન્તા મન્યુએ શામનથી દીધો રક્ષણ કાજ પ્રસાદ :
સંપૂરણ સાન્નિધ મનવાળો એવો કોણ દિસે ચોમેર
જે પૃથ્વીના મર્ત્યજનોને^૬ બક્ષે આ સૌ દૈવી મહેર ?

૮

“મુજને તો આ ઘટિએ એવો બાણીતો છે આ નરવીર,
જેણે અમ કાનૂન યથારથ ઉદ્ધોધ્યા^૭ છે સઘળે ધીર—
હા, જરથુસ્ત્ર સ્પિતામ કરીને તે શુભ નામ થકી બોલાય :
મજ્જા તેમજ અપને માટે તે આહો નિજ અંતરમાય
સ્તુતિ દ્વાગ બોધન કરવાને જગમા મઘળે પ્રકટ જરૂર ;
તેથી અપ્રતિહત^૮ વાણીતું પ્રભુત્વ^૯ એને બક્ષું પૂર !”

૧. દિલસોજીથી. ૨ ધર્મનો વડો, “રત્ન” ૩. સારી કરણી કરે તેને સાર કળ અપાવનારો.
૪. સારી નિષ્ઠાવાળો ૫ ગતિ યા હલનચલનના આપનારાએ, the motion giver, એ વિશેષણ
સૂચક તેમજ ચિત્રા-Spica-નક્ષત્ર છે. ૬. માણસોને, લોકોને, મરણને આધીન છે તેઓને
“માણસ” ને માટે “મજ્જા” નહીં, પણ એજ શબ્દ “માયા”મા તેમજ અવેસ્તામા પણ આવે છે.
૭. પેઝાર્થા, બોલી બતાવ્યા. ૮ જેની સામે ટક્કર ગ્રીવી નહીં સકાય એવી પ્રતાપી, irresistible
૯. કસબતા, mastery

૯

ત્યારે પૃથ્વીની આત્મા ત્યાં જો સુણતાં પામ્યો સતાપ
સ્વીકારી આધીન થવાને આ દુર્ગળ સાંત્વનને^૧ આપ,
તેમજ શસ્ત્રવિહીન^૨ આ નરની વાણીને પણ, રાખી ધીર,
“જે નરને હું તો મારું છું શૂર સમય પ્રતાપી વીર !
તમ બંને દ્વારા જો પોતે ક્યારે થાય જગે પ્રત્યક્ષ,
જે નરવીર બનીને આપે તેનું રક્ષણ દહ ને દક્ષ ?

૧૦

“જો સહુ કાજ, તમે હે અહુરા ! પરંપરાગત^૩ ઘો આદેશ^૪ !
અને અષોઘ દ્વારા આપો અંચમનું સામર્થ્ય અશેષ^૫ !
ને સાત્ત્વિક મન દ્વારા^૬ એને તમે ય તે બક્ષો સુખકંઠ
જેથી તે આપે સહુ કોને સુખવાસી ઘર ને આનંદ !
હું પણ, હે મજ્જા ! આદરથી માનું છું તમને આ કાળ
સૌથી આદિપ્રયોજક^૭ લેખે ને આ સૃષ્ટિ તણા ય કૃપાળ.

૧૧

“રે અપને ને વોહુમનોને વળી ક્ષમને—સહુને આમ
હવે પછી ક્યાં મારી આગળ ફરી કરું લેગા અલિસમ^૮ ?
તમે ય, હે મજ્જા ! દુનિયામાં કરવાને સઘળે વિખ્યાત
મહાન મગમંડળને માટે આપો તમ અનુમતિ^૯ સાક્ષાત !
હો અહુરા ! અમમાંના કો પણ તુચ્છ અનુજને^{૧૦} પણ મતિમદ,^{૧૧}
તમ સર્વે સંખંધીજાની મહેરતણા ઘો પરમાનંદ !”

૧. વિવાસાને. ૨. દક્ષિણ વચરનો, અહિંસક. ૩. વંશપરંપરાથી ઊતરી આવેલો traditional. ૪. ધર્મનાં ફરમાન. ૫. પૂરેપૂરું, બાકી રાખ્યા વગરનું. ૬. પૂણ પવિત્ર મન મારફતે. ૭. સૃષ્ટિરચનાનું પહેલું પ્રયોજન કરનાર, the First Cause or Mover. ૮. અનંદ-દાયક, pleasing. ૯. રબ. ૧૦-૧૧. મંદજીવિવાશ માણસને.

ગાથા અહુનવધતિ

અધ્યાય ૨ જો : ચરન ૨૮

પ્રતિજ્ઞા

(સર્વેયા)

૧

સૌથી પ્રથમ અહીં યાચું હું નમન કરી આરાધન સાથે,
અંતરભાવથી વંદનમાં જિ'યા ધરી રાખીને હાથ,
સ્વેન્તા મન્યુતણી, હે મજ્જા ! અપ સાથે સાધેલ^૧ સમર્થ
સર્વ પ્રવૃત્તિઓને આ સુજ પુષ્ટિ^૨ પરમ દેવાને અર્થ,
દેવા ટેકે વૉહુમનોના દિવ્ય પ્રયોજનને^૩, પણ તેમ,
જેથી પૃથ્વીના આત્માને ખતે હું સંતોષું એમ.

૨

હો મજ્જા અહુરા ! પ્રાર્થે અહીં ખુદ તમ પાસે જ ખચીત
વીનવતો આપું છું આ હું, સાર્વિક મન સાથે શુભ રીત
મારે માટે શુદ્ધ અદ્વૈત^૪ કરવા ને જાળવવા સાર
ભૌતિક^૫ તેમજ આધ્યાત્મિક^૬-એ બન્ને જીવનોની નિરધાર
અપોર્ણતા અચલિત સંસર્ગે મળતી સિદ્ધિ અનેક મહાન,
જે દ્વારા ઉરજ્યોતિ^૭ તરફ તે દોરવતી આસ્તિકત્વું ધ્યાન.

૧. સાધેલી, achieved, attained. ૨. ટેકો. ૩. ઇશ્વરી હેતુને, to the divine cause.
૪. દોષ વગરના. ૫. શારીરિક, દુન્યવી, physical ૬. આત્માને લગતું, spiritual. ૭. જ્યેષ્ઠા
જગતી પ્રદાઇ વૈરાગી.

૩

હે અપ ! નિત્ય તમારી પાસે ઉપાસનાનાં^૧ ગાંધશ ગીત,
 ને વળી વૉહુમનો પાસે હું સ્તોત્ર^૨ અપૂર્વ સ્વીય સુરીત ;
 ને મજ્જાને અહુરાને પણ લજ્જાથી રીઝવીશ^૩ સપ્રેમ,
 જેની મહેરે અજિત ગણાતા ક્ષત્રતણી શક્તિને એમ
 લક્ષિતભરી આર્મધતિ વધારે, માટે કૃપા કરી નિરધાર
 સુજ આવાહનને^૪ દેવાને યુષ્ઠિ તમે આવો આ વાર !

૪

એવા શુભ આરાધન માટે ખુદ મારા આત્માને યેશ
 સઘળી રીતે આત્મિક મનથી હું દોરવી લઈ જાઉં હમેશ ;
 ને આ અદ્ભુત ઋષિ વિષેની મજ્જા અહુરાની સુવિધાન^૫
 અણગણ્ય^૬ કૃતિઓનું તેઓનું જાણીને સ્વામિત્વ^૭ મહાન,
 જ્યાં લગી હું અધિકાર ધરાવું અને મમર્થ^૮ રહું જગમાંય,
 ત્યાં લગી હું અપની ઇચ્છાને પૂર્ણ રહું આધીન સદાય.

૫

હે અપ ! હું તે ક્યારે તારા દર્શન કરવા યોગ્ય બનીશ ?
 ને ક્યારે માતું રૂપ કટપી વૉહુમનોને જેઈ શકીશ ?
 મહા શક્તિશાળી અહુરાનું ક્યારે હું લાળીશ અદ્ધામ ?
 ને મજ્જાના મહાપ્રનાપી મરોશને ક્યારે સુદામ ?
 એવી રીતે શુદ્ધ બનેલી મંત્રવાણીથી નિત્ય જરૂર
 ભૂંડી કુત્સિન^૯ ઇલલીઓને ગખાવશુ અવરોધી^{૧૦} દૃઢ.

૧. ભક્તિના, પ્રાર્થનાના ૨. દલિતામાં રહેલી સ્તુતિ, બજન, મુગામ ૩. ખુસ કરીશ.
 ૪. પ્રાર્થના કરીને આપેલા આમંત્રણને, invitation ૫. આરી પ્રિયાવાણી. ૬. અપ્રાપ્ય નહીં
 એટલી ૭ પહોંચણ, attainment ૮ અપમ, નીચ, નિર્લિત. ૯. અટકાવીને, સામે ધડને

૬

આવ અહીં તું વૉહુમનો સહ, અને અમોને બક્ષ અમૂલ્ય
લાંબા આવરદા દ્વારા સૌ પાવન^૧ અધની લેટ અતુલ્ય !
ને વિનવું, હે મજ્જા ! તું પણ પ્રૌઢ ભજન દ્વારા આ ઠાર
દે જુરથુરત્ર થકી ઉત્તજવલ^૨ ને ઝોજસ્વી^૩ વાણીવ્યાપાર !
અને અમોને, હે અહુરા ! તું વળી બક્ષજે એવું અશેષ,
જેથી અમે કુંઠિત^૪ કરી દઇએ સહુ દ્રેષીઓ કેરા દ્રેષ !

૭

હે અપ ! બક્ષ અમોને એવું તે સ્વામિત્વ પરમ તું પંડ^૫,
ને તે સાથે વૉહુમનોની સાત્ત્વિક મનની સિદ્ધિ અખંડ !
હે આર્મઇતિ ! મોંઘી માતા ! તુજને પણ વિનવું આ વાર,
શ્રી વિશ્વાસ્થ અને મુજ માટે દેજે સર્વોપરી અધિકાર !
હે મજ્જા ! શાસકસત્તા પણ આપી તેં મુજને ધરી મહેર,
જેથી મર્મપ્રબળ^૬ તમ મંત્રો અમે પ્રગટ કરિએ શુભ પેર !

૮

અહો પરમસમૃદ્ધ ! તું તો છે પરમધની^૭, જેને નિરધાર
પરમ વિભવશાળી અપ સાથે છે ઉત્તમ અદ્ભુત સહકાર,
એવા તું દાતા અહુરાને વીનવતો ચાર્યું હું આજ
ભડ^૮ નરવીર કૃશોન્ત્ર થકી ને તેમજ મુજ પોતાને કાજ,
ને તેંજો માટે જોજોને નિશ્ચય તું દેશે જે ઇષ્ટ
મદાકાળ માટે, કરીને તે સાત્ત્વિક મનની પ્રાપ્તિ વરિષ્ટ.^૯

૧. પાક, પવિત્ર. ૨. ઝગકતો. ૩. જુરથુરત્ર, spinted. ૪. દળાવી દીધેલું, overpowered.
૫. પોતાને, to the self. ૬. બેહબરમથી બરેલી સંકિતવાળા, mysterious. ૭. ઉત્તમ લક્ષ્મી-
વાળો. ૮. મોટા થોદા. ૯. જિંયામા જિંયા.

૯

એ અનુગ્રહ^૧ પામી, હે અહુરા^૨ કે અમ વર્તનથી કે ડાળ
અમે તમોને તેમજ અપને નહીં ઈદી કરશુ નાગળ,
તે ઉપરાત મહોત્તમ^૩ મનના સ્પેન્તા મન્યુને ડો રીત—
અમે બધા એકત્ર થયા જે મ્તોત્રસમર્પણમાય^૪ ખચીત
છે આગધનયોગ્ય તમે સૌ વિધવિધ રાક્તિલયાં મવિશેષ,
અને પરમ ઐશ્વર્ય^૫ ભરેલા વળી ક્ષત્ર પણ તેમ હમેશ

૧૦

ત્યારે પરમ અપોષ્ઠ થકી ને વળી નાત્વિઝ મનથી આ ૦૧૨
જેઓને પરિશુદ્ધ^૬ બનેલા તમે પિઝાન્યા છે નિરધાર,
ને જેને, હો મજ્દા અહુરા^૭ ગણ્યા ક્રિયાકાંડે પણ દક્ષ,
વાધાસિદ્ધિ^૮ વડે તે સૌને કરજો વૃદ્ધિગત^૯ પ્રત્યક્ષ^{૧૦} !
નહિતર તમ બન્ને પાસેથી કયમ પૂરુ હું બાણું માન
વિપથ^{૧૧} જતી છે ભક્તિસેવા આ અમ, કે સપાદનપાત્ર^{૧૨} ?

૧૧

એ ખુદ ભક્તિસેવા દ્વારા હું માચવી ગખીશ અપોષ્ઠ,
ને મનની સાત્ત્વિકતાને પણ મહાઝળ અતર સુજ પ્રોષ્ઠ,
તમે જ ખુદ, હો મજ્દા અહુરા^{૧૩} ! દ્યો સુજને આજ્ઞા આ વાર
તમો તરફથી સૌને બાતે કરવા પ્રગટ હવે નિરધાર
સદા તમાગ સહકારી શુભ મન્યુતણા સુખથી ભવી ભાત,
કઈ વિધિથી^{૧૪} જગમા જીવનનો થયો પ્રથમ ઉદ્ભવ^{૧૫} આક્ષાત^{૧૬} !

૧ રૂપા મહેરબાની, મહેર ૨ મહા ઉત્તમ ૩ લજ્જનના અર્પણમા in the offering of hymns ૪ પ્રભુતા, supremacy ૫ તદન પામ ૬ કરાળ, પ્રામાણિક ૭ ખુરાદની સિદ્ધિ યા પ્રાપ્તિ ૮ ચઢતી મેજવવા ૯ આડે મારે ૧૦ મેજવવાને યોગ્ય ૧૧ worth attaining or acquiring ૧૨ રીતે ૧૩ ઉત્પત્તિ, origin existence

ગાથા અહુનવધતિ

અધ્યાય ૩ જો : ચરન ૩૦

પિગામ

(સર્વેથા)

૧

હે જિજ્ઞાસુજનો! તે એને હવે જાતાવું વર્ણવી આજ,
જે મજ્જાના હેતુ થકી છે, જે હાથાના ચિંતન કાજ ;
ને જે અહુરાને માટે છે જહુ સ્તુતિકર જગમાં નિરધાર,
ને વળી વૉહુમનોના પથ છે જે આરાધનયોગ્ય અપાર,
તેમજ જે છે અધને માટે મંદ્ર^૧ મધુર સ્વરવાણું ગાન,
જેથી તમે સૌ જ્ઞાનપ્રકાશે જાણી લેશો મર્મ મહાન !

૨

સુણો તમે ઉત્તમ કલ્યાણક નિવેદનો^૨ દ્વારા આ જ્ઞાન,
ને નિર્ભળ મનથી તેના પર ધરો સ્વાતંત્રપણે નિજ ધ્યાન,
આ બે વસ્તુતણી વચ્ચેની પસંદગીનો કરી વિવેક
નિજ નિજ પંડથકી^૩ સ્વેચ્છાએ^૪ સ્વવશ રહીને જન પ્રત્યેક,
યોગ્ય પથે જાહા પડવાના સમયતણી પૂર્વે નિરધાર
એને અનુમોદન^૫ દેવાને જાગ્યત થઈ અંતર મોઝાર !

૧ જ્ઞાન મેળવવાની ધ્વજાવાળા માણસો. ૨ ધીમા, નીચા, સંખીતમાં જેને flat tunes કહે છે તે. ૩ જાહેરાત, proclamations. ૪ પોતાની જાતથી, with one's own self. ૫ આપમરણ્યી. ૬ ટેકો.

૩

હવે, આદિકારણ^૧ તે બન્ને મન્યુઓ અણદીક સદાય
જે જોડી નિજનિજને પંથે બહુવિધ કાર્યક્રમ કહેવાય,
વિચારમાં ને વાણીમાં ને વર્તનમાં તે બન્ને એમ
ઉત્તમ અથવા અધમ તરીકે બોલાતા વળી નિજનિજ નેમ ;
એ બેમાંથી જ્ઞાની જનોએ કીધી ચૂંટણી આપ^૨ યથાર્થ^૩,
પણ હુણ્દિ જનોએ તો નહિ સંભાળ્યો સાચો નિજ સ્વાધ.

૪

અને વળી જ્યારે તે બન્ને સરખેસરખા મન્યુ ત્યાંય
સર્જના સાથે પ્રાણે, ને નિજ નિજ રીતે જગમાંય
જીવન અને અજીવન તેમજ તેઓએ સર્જ્યા^૪ તે વાર,
ને એવી રીતે હસ્તીના અંત સુધી રહેશે નિરધાર :
અજ્ઞાનીઓનો મન્યુ તે જડધુદિવાળો ને બ્રહ્મ,
પણ છે નેક અપોજન માટે મન્યુ મહા સાત્ત્વિક ઉત્કૃષ્ટ.

૫

એ બન્ને મન્યુઓમાંનો જે છે અજ્ઞાની હુણ્દિ^૧,
તેણે તો આહુ ઉત્પાદન^૨ જડધુદિમય તેમ અશુદ્ધ ;
પણ જે મન્યુ પવિત્રોત્તમ છે તેણે કીધી અપોધ પસંદ,
જે તેજોમય ગોલ ભરેલા આકાશે નિવસે સુખકંદ ;
તો નિશ્ચય જેઓ પોતાનાં સત્કાર્યો દ્વારા નિર્દોષ
મજ્જાપંથ પ્રવર્તે^૩ તેઓ અહુશને આપે મંતોષ.*

૧. સર્જિત^૧ મૂળ કારણ, primordial. ૨. પોતે. ૩. ખરી, વાજબી. ૪. જોડી વા
જુથિવાળો. ૫. સર્જન, creation. ૬. બધ, સાથે. * આ લીટીમાં મજ્જા અને અદુરા
એમ બે જુદી જુદી વ્યક્તિ છે, ને પેત્રમ્બર સાહેબે સ્પષ્ટ રીતે કૃપિ છે.

૬

એ બન્નેનો દેવો પણ નહિ સમજ્યા સાચો મર્મ જણાય,
કાણુકે લોળવનાશ ને મનમોહન કંદર્પ^૧ ત્યાંય
નિજ મોહિત^૨ અનુરાગીઓને^૩ ક્રીધા નિર્ભળ ને મતિમંદ,
જેથી નિજ કાજે તેઓએ ક્રીધા મન્યુ અશિષ્ટ^૪ પસંદ ;
પછી હવસને તેઓએ તો આત્મસાત્^૫ કરી લીધા એમ,
જેથી તો આ મર્ત્ય^૬ જીવનને ક્રીધું દુષ્ક્રમય ને અશ્વેમ^૭.

૭

અને અમારે માટે તો એ ભલે કહાચિ આવે કામ^૮
ક્ષત્ર અને વળી વૉહુમનો ને તેમજ અપ દ્વાશ અભિરામ ;
તેથી તો ઉલટું અમ સૌના ખાકી તનને પ્રેરી ખાસ
ચિરકાલિક^૯ આર્ભછતિ તો ત્યાં દેશે દૃઢતા ને ઉલ્લાસ !
એ કંદર્પ રહે તેઓની ને તુજ ઇચ્છાને આધીન,
એવી લોખંડી બેડીથી સંતોષાઇ કરી આમીન.

૮

અને ખરેખર જ્યારે પેલો દૃઢ સંયમથી અંતરમાંય
પાપતણી ઇચ્છાને ઉગતી દાખી દ્રઢ અવરોધી^{૧૦} ત્યાંય,
ત્યારે, હે મજૂદા ! તે એવો ક્ષત્રતણો વર્તાવ^{૧૧} નિદાન
એ પાપો માટે છે એવી સાત્વિક મનથી કરે પિછાન ;
હે અહુર ! તેઓની પાસે તે તો મેળવશે પદ^{૧૨} મોટ,
અયોધના હાથોમાં જેઓ અનિયત^{૧૩} દે સોંપી સચોટ !

૧. કામદેવે, Cupid ૨. મોહ પામેલા, મોહિત. ૩. સંભળીએને. ૪. અધમ, નાલાયક.
૫. પેતાના જેવો, ૬. નાશવંત, મોતને આધીન છે એવો. ૭. મુખમાંતિ વગરનું. ૮. કામદેવ.
Cupid. ૯. લાંબો વખત રહેતારી. ૧૦. અટકાવે. ૧૧. આચરણ. ૧૨. પદવી, માન.
૧૩. અનિયત.

૯

ને ઝોવી રીતે જ અમે પણ થઇયે તેઓ જેવા નેક
જેઓ જીવનને અંધનથી મુક્તિ અપાવે પરમ વિવેક;—
હે સર્જનના સ્વામીઓ ને હે જીવનના ઔ સરદાર !
વિશ્વસ્નેહ ને અયોધ દ્વારા એને ટેકવજો નિરધાર !
જેથી ભક્તિતણે જ સદોદિત^૧ ઉદ્ભવ^૨ થાય પરમ ઉરમાંય^૩,
જ્યારે પણ મુઝવણમાં પડતું ચિત્ત બ્રમિત ને વ્યાકુળ^૪ થાય !

૧૦

ત્યારે પાપતણી વૃદ્ધિનો એ ભક્તિ દ્વારા ઉત્કૃષ્ટ^૫
નિશ્ચય નાશ થશે અંતરમાં ને અંતે જનશે તે નષ્ટ;
અને, પછી તેઓ આનંદ રહેશે મધુર મિલાપે એમ
સર્વોત્તમ સદ્ધામ વિષે તે સાત્ત્વિક વૉહુમનોના, તેમ
સવજ્ઞાની મજ્જાના ને તેમજ અવના પરમસુખજી,
જેઓ પરમોત્તમ મહિમામાં^૬ જીવન વિતાવે જગકલ્યાણ !

૧૧

તવ^૭ તે એ જીવનાચારોને^૮ તમે પિછાનો છો પરમાણુ,
જે બંનેને, હે મશકયાઓ ! મજ્જાએ કીધા નિર્માણ—
એક જનારો છે મત્સ્યે, પણ બીજનો છે દુષ્પંથ;
ને તેથી ખળ^૯ અકવાદીને તો છે હાનિ^{૧૦} વ્યથા^{૧૧} અત્યંત,
પણ છે નેક અયોજન કાજે તે પરમોત્તમ શક્તિ સમાન;
માટે નિશ્ચય તેઓ દ્વારા થશે જીવનકલ્યાણ નિદાન^{૧૨} !

૧. હંમેશાં. ૨. ઉદય, જન્મ. ૩. હૈયામાં. ૪. બાવડું, ગાભડું. ૫. ઉત્તમ. એ
“ભક્તિ”નું વિશેષણ છે. ૬. સૈદ્ધવમાં. ૭. ત્યારે. ૮. જિંદગીનાં આચરણને, જિંદગી વિતા-
વવાના નિયમોને. ૯. દુષ્ટ. ૧૦. નુકસાન. ૧૧. પીડા. ૧૨. જરૂર.

ગાથા અહુનવધતિ

અધ્યાય ૪ થો : યસ્ન ૩૧

દર્શન

(સર્વેયા)

૧

તે ધન્ને જીવનાચારોને^૧ તમ પાસે, સમજી શુભ પેર,
આ અણુપ્રગટેલા^૨ આદેશો^૩ અમે હવે કરિયે જાહેર,—
તે સર્વેને કાળે જેઓ નિજ પાપાચરણે^૪ બહુ રીત
અવળી ઉત્પાદિત^૫ સૃષ્ટિને નાખે સંકટમાંય ખચીત,
વળી ખરેખર તે સૌ કાળે દૃઢયે એ આદેશ અમૂલ્ય
જેઓ મજૂદામાં નિજ શ્રદ્ધા^૬ શખે ધારી ધૈર્ય અતુલ્ય.

૨

ન્યારે એને લીધે જગમાં આત્મથકી સીધા ને સ્પષ્ટ
વધુ સારો મારગ કોઈ પણ સહેજે એમ પડે નહિ દૃષ્ટ,^૭
ત્યારે હું આન્ધો છું સહાવા એમ તમારી સૌની પાસ
અહુરાઓ નિર્માણ કરેલા સ્તુ પેગમ્બર જેવો ખાસ,
મજૂદાના સર્જેલા એવા બે અંશો^૮ વચ્ચે આ ઠાર,^૯
જેથી અવોધને વશ રહીને જીવન ટેકવિયે નિરધાર.

૧. જિંદગી (વતાવવાનાં આચરણોને. ૨. જાહેર નહીં કરાવેલા. ૩. ધર્મનાં ફરમાન.
૪. પાપી કાર્યો. ૫. પેદા કીધેલી. ૬. યજ્ઞન, વિશ્વાસ. ૭. નજરે. ૮. વિભાગો—અવાધ અને
જુરાઇના વિભાગો. ૯. ટેકાણે.

૩

આશ્ચર્ય અને શુભ મન્યુ^૧ દ્વારા પ્રેરે તું જે પ્રાણજ્ઞાન,^૨
જે બન્ને પ્રતિસ્પર્ધી^૩ માટે પરખે અથ દ્વારા તું નિદાન,
વળી સૂક્ષ્મદર્શી^૪ માટે તો જે જ્ઞાનજે છે જીવનાચાર,
તેને પૂર્ણ સમજવાને, હે મજ્જા ! સ્પષ્ટ કહે નિરધાર
પ્રુદ તુજ પોતાના મુખ કેરી વાણી દ્વારા સિદ્ધ અતુલ્ય,
જેથી સૌ જીવતા જનને હું શીખવું સંયમશક્તિ અમૂલ્ય !

૪

જ્યારે પૂજન આવાહનને^૫ અથ અનુકૂળ બને શુભ અર્થ,
હે સર્જનના સ્વામીઓ ને હે જીવનના નાથ સમર્થ !
અને પાક આર્મઘટિ તેમજ પ્રસન્ન સૌની સાથે થાય,
ત્યારે સાત્ત્વિકતમ^૬ મનથી હું મથન કરીશ ઘણું ઉરમાં
મારે માટે મેળવવાને જોજશ્ચી સંયમ તાકાત,
જેની વૃદ્ધિયદી જ અમે સૌ પાપવલણને કરિયે મહાત.

૫

એનો લેહ સમજવા માટે તમે કહો મુજને સાક્ષાત,
જે વધતી વિભૂતિ^૭ અથ દ્વારા તમે મને દીધી લક્ષી ભાત,
તેમજ મુજને સાત્ત્વિક મનથી એ સૌ મર્મ સમજવા માટે,
અને ધ્યાન ધરવા તેનું જે જ્યોતિર્ફલે રહે છે ઉરપાટ-^૮
એ સર્વે, હો મજ્જા અદુર ! મુજને દર્શાવો આ વાર
જેનાથી એ થાય નહીં ને જેનાથી એ છે થાનાર !*

૧. આતસને આપેલા દેવી રૂપનું મૂળ નામ-અચર. ૨. શુભ મન્યુ એટલે “સ્વેન્દા મન્યુ,”
ભલો મન્યુ. ૩. પુરુષ જ્ઞાન. ૪. દરીફો. ૫. ઝીલ્વટથી બ્રહ્મા બિતરીને જ્ઞેનાર. ૬. આમંત્રણને,
invocation. ૭. અતિ સાત્ત્વિક, પૂર્ણ પવિત્ર. ૮. મદત્તા, દીધી પ્રાપ્તિ. ૯. હૃદયની બેઠકમાં.
• જેનાથી એ સંયમ રાખીને જિંદગી પ્રાપ્તિ મેળવી શકાય, અને જેનાથી એ મેળવી નહીં શકાય.

૬

લાખેણું^૧ થાજે રે તેનું મર્વોત્તમ કલ્યાણ નિદાન
 જે જ્ઞાની જન જગમાં મારું પ્રગટ કરે આ સત્યવિધાન^૨—
 પ્રગટ કરે તે મંત્ર અનેરો જે સમૃદ્ધિલણો છે, તેમ
 પરમ અપોહતણો ને તેમજ અંત્ય^૩ અમરતાનો સક્ષેમ,^૪
 મજ્જાને માટે જે ભાવે રક્ષે મંચમશક્તિ સદાય,
 જેને મજ્જા કાજ વધારે સાત્ત્વિક મનથી જીવનમાંય ! —

૭

જે તે બંને મન્યુઓને પ્રથમથકી સમજીને ઉર^૫
 નિજ અંતરજ્યોતિથી^૬ પાઠે બુદ્ધિપ્રકાશે જુદા જડર,
 તે તો પોતે નિજમરજીથી છે અધને ટેકો દેનાર,
 જેથી સ્વેન્તા મન્યુ બરેબર પામે નિજ કાર્યે આધાર ;
 હે મજ્જા ! તેં બહુ બળવંતા મન્યુ ઉભય^૭ ક્રીધા વણુબાંત,^૮
 જેઓને, હે અહુરા ! તું તો નહીં કદી પણ રાખે શાંત !

૮

એ માટે હું લેખું તુજને વરિષ્ઠમાંય વરિષ્ઠ^૯ અણાધ્ય,
 હે મજ્જા ! મન દ્વારા એવો સદાકાળનો તું આરાધ્ય !
 વૌહુમનોના સાત્ત્વિક મનનો રક્ષક વળી લેખું ભલી ભાત,
 તેથી પૂર્ણ ભરી રાખ્યો મેં તુજને આંખોમાં સાક્ષાત—
 આંખો જે પાવન ને ન્યાયી અપનું અંતર સ્થાનક^{૧૦} થાય,
 જે અથ હસ્તીનાં^{૧૧} કૃત્યો પર છે અધિકૃત^{૧૨} સ્વામી જગર્માયે.

૧. લાખને તોલવું. ૨. સત્યને લગતી ધર્મશા. ૩. અંતની, આખરની ૪. ક્ષેમવાળો, કલ્યાણ કરનારો. ૫. પોતાની અંદર વસેલી પ્રુદાઇ જ્યોતથી ૬. જન્મે. ૭. વગર રાકે. ૮. સર્વોત્તમ, ઉત્તમમાં પણ ઉત્તમ. ૯. રહેઠાણ, જેઠ. ૧૦. જિહ્વાનાં. ૧૧. અધિકારવાળો.

૯

લક્ષિતલરી આર્મ્હતિ બધે છે પ્રસંગી ગ્હી તમમા^૧ નિરધાર,
 ને તમમા વળી મન્યુતણો પણ પામ્યો છે મૂળ હેતુ પ્રસાર,
 હો પૃથ્વીનાં સર્જનહારો ! હો મજૂદા અહુરા બળવંત !
 તેથી એ પૃથ્વીને માટે તમે નિયત^૨ ક્રીધા છે પંથ .
 આહે તો પેગમ્બરથી એ પૃથ્વી સત્ય પથે^૩ દોશય,
 અથવા જે પેગમ્બર છે નહિ તેવાને અનુમરવા બાય !

૧૦

એ સમજીને પૃથ્વીએ આ બેમાથી સ્વીકાર્યો ઇષ્ટ^૪
 પોતા માટે રક્ષક એવો સદ્ગુણદાયક^૫ સત્ય અભીષ્ટ,^૬
 અધિકારી સ્વામી બળવંતો, અપોષ્ટ ડેરો શખણહાર,
 પાંદુમનોના સાત્વિક મનનો પ્રાપ્તિવાદ્ય^૭ તેમજ નિરધાર,
 કુવે નહીં, હે મજૂદા ! જગના ધર્મનિયમની “અતિ”નો બ્રહ્મ
 કોઈ વિધાતક^૮ દુર્બોધક પણ એને વ્યર્થ કરે કે નહ !

૧૧

કારણ, હે મજૂદા ! અમ માટે પ્રથમ બધી મમજીને વાત
 મર્જી તે વિધવિધ સૃષ્ટિઓ ને ધર્મદિશો^૯ લક્ષી ભાત,
 વળી ઘુજ દાગ જ્ઞાન દઈ તે દીધી નિર્ણયબુદ્ધિ^{૧૦} પ્રમાણ,
 જેથી હાકલણા બોખાને દીધુ તે ચેતન ભરપ્રાપ્ત,
 જેથી વળી તે કાર્યપ્રયત્નો ને ઇચ્છાઓ પ્રેમી એમ,
 જેણે કરી નિશ્ચયશક્તિ^{૧૧} તો પમંદગી કરી લે નિજ નેમ

૧ તમારામા, તમારી અદૃશ્ય ૨ નક્કી કરેલો, સ્થાપેલો. ૩ રસ્તે ૪ ગ્રાંથી સારો
 આત્માનું બહુ થાય એવો ૫ સારૂ ફળ આપનારો ૬ મનમમતો ૭ પ્રાપ્તિ મેળવવાની
 ઇચ્છા રાખનાર ૮ ધાતુ પાનારો, કોઈ રનારો ૯ વર્મના—જિ દમી બની રીતે નેત્રવવાના
 ફેરમાનો ૧૦ કાંઈ કરવાની બુદ્ધિ, sense of decision ૧૧ અતરબળ, Will power

૧૨

અહીં તો 'કં કં' વિધવિધ^૧ ગીતે વાદ^૨ ચલાવી રહે નિરધાર—
 યા પ્રતિસ્પર્ધી^૩ વિરોધી વક્તા યા તો મત્યવચન વદનાર,
 યા વિધાવતો નદ્જ્ઞાની યા તો અજ્ઞાની મતિહીન,
 તેના તેના હૃદયથક્રી ને બુદ્ધિથક્રી જનીને આધીના
 મવિરત પૂઠે જતી આર્મૈયતિ જન્મે મન્યુઓને ત્યાય
 પૂઠે જાણી લેવા સઘળે જ્યાં જ્યાં શંકા વાદ જણાય^૪

૧૩

એ ગીતે નિર્ણય કરવા જે પૂછપરછ ચાલે જાહેર,
 અથવા, હે મજ્જા^૫ ! જે ચાલે છૂપીથી પણ કોઈક પેર,
 અથવા જે નાના સરખા પણ પાપતણી, ધારી અનુતાપ^૬,
 મોટામા મોટી નિજ માથે સજા ઉઠાવે આપોઆપ—
 તે સઘળું તુજ જળતી આખો યોગમ ફેરવતો પ્રત્યક્ષ
 પૃથક પૃથક^૭ અથ દ્વારા તુ તો પરખે મર્મ વિવેકે દક્ષ^૮ !

૧૪

એ પૃથ્લા^૯ માટે હું તુજને પૂછું, હે અહુર જગત્પાત^{૧૦} !
 શુ શુ મેળવતી આર્મૈયતિ ને શુ મેળવશે સાક્ષાત^{૧૧} ?
 કેવું પ્રતિક્ષણ^{૧૨} આખરમા તો દેવામા આવે નિરધાર
 અચળ મદાચારી જન કેશ મ્વાપર્ણુતુ આ જગ મોઝાર^{૧૩} ?
 ને કેવું દેવામા આવે, હે મજ્જા^{૧૪} ! બકવાદી માટ^{૧૫} ?
 કેવું મ્તુતિક્ષણ પામે વળી સૌ મિશ્રિતકર્મીઓ જગપાટ^{૧૬} ?

૧ જુદી જુદી = અર્થાં ૩ જુદી આ જુદી લીધેમા પૂઠે જતી આર્મૈયતિ
 પોતાના જન્મે મન્યુઓને પ્રેરે છે, એ પરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે પૃથ્વીની આસપાસ ફરતી ને
 સદા પૂઠે જતી આર્મૈયતિ જોડે ચંદ્ર, અને એના જન્મે મન્યુઓ તે એના ઉત્તર દક્ષિણના જન્મે
 બિંદુપાત-પોલ્લ મેટરે ચાલુ ને કેતુ ૮ પસ્તાવો ૫ જુદો જુદો ૬ પૂછપરછ ૭ અર્થો
 ૮ મા, ૫૦ ૯ મા ૧ માઠા એમ બેજણે કાર્યો કરનારા ૧૦ જગતની સપાડી પર

૧૫

હું તુજને પૂછું આ : કેવી શિક્ષા પામે તે ઇન્સાન
 જે નિપજાવી આપે સત્તા બકવાદી જન કાજ નિદાન
 તેનાં દુષ્કર્મેનિ માટે ? હે અહુરા ! એવો હંમેશ
 જે નહિ જગમાં સમજી બાણે બતાવવાને લાલ વિશેષ
 રક્ષક પેગમ્બરની ખૂંરી નિંદાથી કેા ખીજે એમ,
 ને નિજ અદ્રોહી^૧ શિષ્યોના રક્ષકવીરતાથી પણ તેમ ?

૧૬

હું તમને પૂછું આ ખીલું : કેવો તે કહેવાશે એમ,
 જે દાનાવ સુદાતુ જીવનમાં પોતાના આત્માની, તેમ
 દેહતાણી ને ભક્તિભાવની સંયમશક્તિ સદાય જરૂર
 અપોદ્યથી વર્ધન^૨ કરેવાને આતુરતાથી વાંછે^૩ પૂર ? -
 સુજને કહો, હો મ દા અહુરા ! એમ તમારામય^૪ નિરધાર
 ક્યારે તે બનશે, ને કેવાં કૃત્ય કરે જીવન મોઝાર ?

૧૭

આ બેમાંથી કોણ મહત્તર^૫ પસંદગી દર્શાવે આપ :
 પાક અપો જન કે અજ્ઞાની જે કાલો કરતો આલાપ^૬ ?
 એનો લેહ બતાવે યોલી જ્ઞાની જન શાણાને સ્પષ્ટ,
 પણ કોઈ અજ્ઞાની જનને મા ભોળવવા દેશે ધૃષ્ટ^૭ !
 બનો તમે પોતે જ અમારા, હો મજ્જા અહુરા સર્વજ્ઞ !
 સાત્ત્વિક મનના શક્તિમદ્દાયક તેમજ મારગદર્શક પ્રજા !^૮—

૧. દગા યા છુરાઇ વગરના. ૨. વધારો. ૩. ઇચ્છે, માહે. ૪. તમારા જેવો, પૂર્ણ
 અપો બનીને તમારામાં બળી જવાની યોગ્યતા મેળવનાર. ૫. વધારે મોટાઇ ધરાવનાર.
 ૬. ૭. ઉદ્દતાઇથી, audaciously. ૮. ઈર્ષ્ય જ્ઞાન ધરાવનાર.

૧૮

રખે તમાશમાંનાં કે પેણ, તેથી, બકવાદીનાં બ્રહ્મ
મંત્રો ને કાનૂનો બોલે કરવા આ જીવનને નહ !
એથી તો નિજ આત્માને ને પોતાના જીવનને, તેમ
તનને ને નિજ લક્ષિતાવને તે દોરી લઈ જાયે એમ
હુઃઅભયો^૧ હુધામ^૨ વિષે ને પૂર્ણ અધોગતિમાં^૩ જરૂર,
તેથી ઉચ્છેદનથી^૪ એને સૌ કો હાંકી કાઢે દૂર !

૧૯

જીવનવ્યાધિહર^૫ શાતાકર^૬ અર્ધમતણે તે મંત્ર મહાન
જે જ્ઞાની જન પ્રગટ પડે ને લલે,^૭ હો અહુશ ! ધરી ધ્યાન,
ઉત્તત^૮ દેવી કવિતાપૂર્વી લજનો માટે પ્રીત ખચીત
સહુ રીતે સામર્થ્ય લયો^૯ ને વશવર્તી જીલવાળો^{૧૦} નિત્ય,
તે, હો મજૂદા ! ઝળહળ કરતા તમ આથર દ્વારા મુદ્દામ
બન્ને પ્રતિસ્પર્ધીઓ^{૧૧} કેરા શ્રેય^{૧૨} વિષે જ પ્રવર્તે આમ.

૨૦

જે રહેશે સંતત^{૧૩} હુખ હેતો પાક અધો જનને આ ઠાર,
તેનો ભાવિ^{૧૪} વિષે છે અંતે ઘોર વિનાશ અનેક પ્રકાર,
છે અંધાર ભરેલું તેનું જીવન દીર્ઘ સમય^{૧૫} પરમાણુ,
હીણી અનર્થકારક ને વળી હુદ્દા પ્રવાહિત^{૧૬} તેની વાણુ :
હે બકવાદીઓ ! એવા તમ જીવનને તમ ધર્માદેશ^{૧૭}
પોતાનાં સૌ કૃત્યો દ્વારા દોરીને લઈ જાય હુમેશ.

૧. ખરાબ ટેકાણું. ૨. પડતીમાં, ખરાબ સ્થિતિમાં. ૩. સમગ્ર નાશથી.
૪. નિઃશ્ચિન્તા રાગને દૂરનારો. ૫. સાંતિ આપનારો. ૬. ધ્યાન ધરે, meditates upon. ૭. જીવ્યા.
૮. સક્તિથી બરેલો. ૯. જેની જીભ પોતાને વશ છે એવો. ૧૦. હરીફો. ૧૧. બંધ.
૧૨. દંમેશો. ૧૩. અવિધ્ય. ૧૪. લાંબા વખત સુધી. ૧૫. ખરાબ રીતે વહેતી, અપરાધો
બોધતી, તોળતીબોળતી. ૧૬. ધર્મનાં ફરમાન.

૨૧

જગના માલિક મજૂદા અહુરા આપે તેને બહિશ છુટ^૧
 સર્વ સમૃદ્ધિતણી ને તેમજ અંતિમ સુકિતતણી ય વરિષ્ટ^૨
 અને વળી તેમજ ભરપટ્ટે પરમ અવોધતણી નિરધાર,
 વંશવૃદ્ધિથી મળતી સંયમશક્તિતણા નૂરની પણ સાર,
 સાત્ત્વિક મનની દૃઢતા કેરા પરમ પ્રસાદતણી પણ હાંથ,
 જે શુભ મન્યુ અને કાર્યોથી* તેનો ધર્મોચાર્યજ^૩ થાય !

૨૨

સ્પષ્ટ જ છે સઘળું આ બોધ્યું સૌ પ્રજ્ઞાન^૪ સુજનને માટ,
 તેમજ અંતરથી ઉત્સાહે સમણ શીખવાને જગપાટ^૫
 આત્મિક શક્તિ દ્વારા પોતે પરમ અવોધને જ સદાય
 વચન થકી ને કર્મ થકી જે અનુવર્તી^૬ ચાલે જગમાંયઃ
 એવો જ છે પોતે, તે તો, હો મજૂદા અહુરા પ્રતિપાળ !
 જનશે શ્રેષ્ઠ પ્રચારક^૭ સેવક તમ પેગામતણા ચિરકાળ^૮ !

૧. ઉત્તમ ચાહેલી. ૨. સર્વોત્તમ. * ભલા સ્પૅન્તામન્યુ દ્વારા અને નેક કાર્યો પ્રીધાયી.
 ૩. ધર્મગુરુ, Spiritual head. “ઉર્વો” એટલે “દોસ્ત” નહીં, એ તો કુતમ્ ચબ્દ છે, અને
 એનો અર્થ “ધર્મનો વડો” થાય છે. ૪. બ્રહ્મને એટલે પરમાત્માને બલનાર. ૫. જગતની સપાટી
 પર. ૬. અનુસરીને, ઉપદેશ પ્રમાણે વર્તીને. ૭. પ્રચાર કરનારો, propagandist, messenger
 ૮. હંમેશનો.

ગાથા અહુનવધતિ

અધ્યાય ૫ શ્લોક : ચરન ૩૨

વિરોધ

(સવૈયા)

૧

તે આહ્યતણી પાસે વળી આત્મમારગી^૧ યાચે એમ,
નિજ અમીરી સાહ્યક સાથે વળી યાચે સ્વાત્મવિવેકી તેમ ;
તેની પાસે દેવજનો પણ સમ આશય^૨ શખી મનમાં
અહુશની મજ્જાની યાચે પસંદગી નિજ કાજ સદાય :
“અમે તમારા થઈએ છીએ—તમ સંદેશાના વહેનાર ;
જેઓ દેવ તમારો કરતા તે સૌને અચ્ચેધનહાર^૩.”

૨

અહુના આશ્રય ને સંરક્ષક મજ્જા અહુશએ તે હામ
અખંડ ને અવિચળ પોતાની સંયમશક્તિથી સુદામ
પૂરણ આત્મિક મનથી સૌને આપ્યો ત્યાં પ્રતિહત્તર તેમ
સદા પ્રભાવિત^૪ વાણીવાળા પરમ સખા^૫ અષ ઠારા એમ ;
“અમે તમારે માટે ફડી રહેતા આર્જયતિને લક્ષ
પસંદ કીધી છે : અમ કાજે તે નમદર્શી^૬ થાય અવશ્ય^૭ !”

૧. “પ્રવર્ણનુ” એટલે “સગો” નહીં, પણ સ્વૈતુઃ આત્માત્મિક માર્ગ જનારો. ૨. માન, પ્રાર્થના કરે. ૩. “અમી મનોહ” કે “દમોહ મનોહ” નહીં પણ “દૃત્-મનોહ” મૂળ શબ્દ છે; એનો અર્થ “એકસરખો આરાધ્ય રાખનારો મનમાં” એમ થાય છે. ૪. કાસરો. ૫. અટકાવનારા. ૬. પ્રનાયી. ૭. દોસ્ત, સાથે રહી કામ કરનારો. ૮. એ-મરણી ગીતે ભેનારી અપક્ષપાત, ન્યાયી નજરવાળી, ૯. આસક્ત, devoted.

૩

એને બદલે અરે તમે સૌ દેવજનો! આ જગ મોઝાર
પાપથી સંચેલા મનના ભૂપણ^૧ રૂપ બધા છે આર !
વળી જે દુર્જન પાપી તેમજ લોધી મતિવાળો નિલ ઉર
વંદનથી^૨ ને પૂજનથી છે સેવી રહ્યો તમને ભરપૂર,
તે ભૂંડાની તમે કરો છે વૃદ્ધિ વળી જમણી સૌ વાત,
જેને લીધે સ્થિતિલા છે સમમ^૩ ખંડ વિષે વિખ્યાત !

૪

કારણ તે બન્નેને એમજ ઉત્તેજન દો છે નિરધાર,
જેથી આ સર્વે મશક્યાઓ વશવર્તી ને તાણેદાર
ગણાય છે દેવોને જમતા ને વળી સર્વ રીતે અનુકૂળ,
જેઓ પોહુમનોના તેમજ વળી મજૂદા અહુસના મૂળ
સર્જન કેશ હેતુતણા છે અવરોધન^૪ કરનારા પૂર,
ને અથ કેરી અપોધથી પણ જેઓ ભાગી જતા બહુ દૂર.

૫

એ રીતે બહુ છળબળકળથી^૧ તમે ઠગ્યો મશક્યાને વહાઈ
સજીવન ને અમૃતતાથી રાખી દૂર, કરી ચતુરાઈ ;
કારણ તમને દેવજનોને પણ પાપી મન ઠારા એમ
તેમજ પાપી વચન થકી ને પાપી કાર્ય થકી નિજ નેમ
ભૂંડા ને પાપાત્મક^૨ ચેલા મન્યુએ ધૂત્યા સવિશેષ,
જેથી આ તેના જ વિનાશે બકવાદીને કુલબ્યો બેશ^૩ !

૧. “દેવો” એટલે demons નહીં, પણ “દેવજન”ના લોકો.” ૨. અલંકાર. ૩. નમસ્કારથી.
૪. સાતમા. ૫. અટકાવ. ૬. દમાઈટકારી ને કળાથી. ૭. પાપી આત્માવાળા. ૮. કીક ગીત.

૬

વિધવિધ^૧ હાનિ કુચેદા^૨ કરવા ચત્ન કર્યા તેણે બહુ રીત,
 પણ તે સૌથી જે નોંધાયું તેનાથી તેવી જ ખચીત,
 છવનગી ચાદી લેવાને, હે ન્યાયી અહુરા પ્રતિપાળ !
 સ્પેન્તા મન્યુ દ્વારા સઘણું તું તો બાણી લે સહુ કાળ ;
 બન્ને જગના રાજ્ય વિષે તુજ, હો મજ્જા સહુના સરતાજ !
 નિશ્ચય તારા કાનૂનો હું સ્થાપું ઉચ્ચ અપોઈ કાજ.

૭

એ પાપોને ટેકા દેવા કોઈ પણ વિકાન સુબાણ,
 સ્વયં^૩ બલિષ્ઠ^૪ થવાને માટે છે નહિ અભિલાષી^૫ પરમાણુ,
 જેથી યજ્ઞકસોટીથી તે કહીને પ્રગટ કરે નિરધાર,
 એ પાપો દ્વારા તે તાતા લોહ વિવેચી થયો પસાર !
 ખરે, અરે હો અહુરા મજ્જા ! એ સૌની પોકળતા એમ,
 તમે પૂરેપૂરી બાણી છો, ત્યા કંઈ છૂપું રહેશે કેમ ?

૮

વળી એ પાપોને માટે તો ચેલો અભિમાની સહુ વાત,
 છે જ વિવસ્વત્ કેરો થમ પણ જણાયલો સઘળે પ્રખ્યાત ;
 જે અમમાંના મશક્યાઓને શણ કરવાને મથનાર,
 જગના દૈવી સ્વામીઓનો હતો વળી નિંદા કથનાર :
 એ સૌ પાપો માટેના પણ તારા ન્યાય વિષે જ ખચીત,
 હે મજ્જા ! સુજ અંતરથી હું થાઉં છું એમત સહુ રીત.

૧. નતમનગી. ૨. ખગબ મેટ્ટા, reviling pranks. ૩. પાને ૪. અજવાન.

૫. ઉચ્ચાવાળો.

૯

હુદ્ધ અધમ હુધોધક નિશ્ચય સ્તુતિગાનોનો કરે વિનાશ,
તે જીવનના હેતુતણો પણ કરે પઠનપાઠનથી^૧ ક્ષાસ^૨;
એવાં સ્તુતિગાનો પ્રતિરોધે^૩ મારું પ્રયોજન ઇદ્ર અનન્ય^૪,
વૉહુમનોના સાત્ત્વિક મનની જે છે ઉત્તમ દોલત ધન્ય;
મારા મનસંતાપતણી આ કવિતા દ્વારા સ્લાવા દાદ,
અપ ને તમ બન્નેની પાસે હું આ પોકારું ફરિયાદ !

૧૦

એવો જન મારાં સ્તોત્રોને વીંખી નાખી કરે વિનાશ,
જે નિજ આંખોથી આ પૃથ્વી ને તારક-ઝગતું આકાશ
જેમ યથાર્થ મનન કરવાનું બાણે પાપભર્યું જગમાંય,
ને તેમજ બકવાદીઓને આપે નિજ રક્ષણ ને છાંય,
વળી જે સાચાં ધર્મવચનને ફેદી કરી દે વેરવખેર,
તેમજ નેક અપોજન પર જે શસ્ત્ર ઉગામી કરતો કહેર

૧૧

તેઓ નિશ્ચય સુજ શિક્ષણને એ રીતે કરી દેતા વ્યર્થ.
જેઓ ભારે આડંબરથી^૫ સેવા કરતા નિજ નિજ અર્થ
બકવાદીનાં યજમાનાની^૬ ને યજમાનોની^૭ ધરી છાંય,
ને તેઓની મિલકત કેરી પ્રાપ્તિ કરીને ભાગી બંધ !
જેઓ વળી અપો જનને સૌ મનની ઉત્તમતાથી તેમ,
હે મજૂદા ! ઉથલાવી નાખી કરવા બ્રહ્મ બહે ઉર એમ.

૧. બાણવા-બાણાવવાથી. ૨. નાશ. ૩. રોકે, અટકાવે. ૪. અન્યેહ. ૫. ખોટા કેખા-
વથી. ૬. જાદુજોની પાસે ધાર્મિક ક્રિયા કરાવનાર સ્ત્રીઓની. ૭. ધાર્મિક ક્રિયા કરાવનાર યૃદ્ધસ્થોની.

૧૨

જે કો મર્ત્યજનો^૧ એવાની ખૂબ પ્રશંસાથી કુલાઈ
ઉત્તમ કરણી કરવી છોડી યરણુ થયે તે પર લલચાઈ,
તે સૌને મજૂદાએ પૂરા પાપી કીધા છે જ પ્રકાશ,
જગનાં સંયમી વાણીવાળાં યોધનનો જે કરે વિનાશ ;
જેથી પરશ્વાસકને^૨ અવથી મળી પસંદગી વધુ આ ઠાર,
ને બદીના પૂર્ણરીઝાની સત્તાને એમજ નિરધાર.

૧૩

હારે પાપભરેલા મનની જે આધ્યાત્મિક શક્તિ અનેક
એ પરશ્વાસક આત્મા માટે મેળવવાને આજી વિશેક,
તે સૌ શક્તિ ખરે છે તેના જીવન કેરી વિનાશક^૩ પૂર ;
ને જે દોષારોપે^૪ નિંદે, નિજ ઇચ્છામાં રહી ચકચૂર,
હે કુરુણાકર મજૂદા ! તારા પેગમ્બર કેરો સંદેશ
અયોધ કેરા બ્રહ્મીકરણથી^૫ જે સહુને રક્ષે હંમેશ.

૧૪

એને ફાંદામાં લેવાને એ પરશ્વાસક તો છળભેર
તેમજ સોમક્રિયાવાળા કવિ ચક્રક્રિયાને સ્થાપે ફેર,
ને પ્રાચીન પ્રવૃત્તિઓને એ બન્નેની પલ્લુ એ રીત,
જેથી તે સૌ બકવાદીની વૃદ્ધિધક્રી બંધાય ખચીત ;
ને જેથી હુનિયાને કહી લે વિજયી હોવાનો સંતોષ,
જે સળગાવાવે છે વિજયે અર્ધ્ય^૬ દધને એમ હુરોષ.^૭

૧. માણસો, મરણને આધીન છે એવા લોકો. ૨. પારકાનું એવિયાં કરી જતાં. ૩. નાશ કરનારી. ૪. દોષનો આરોપ મૂકીને. ૫. બ્રહ્મ કરવાના કાર્યથી, બંધથી, by violence ૬. પૂન સામગ્રી, offering of sacrifice. ૭. બદ મુઝેલીથી સંતોષાય એવો.

૯

હુદ્ય અધમ હુર્ણોધક નિશ્ચય સ્તુતિગાનોનો કરે વિનાશ,
તે જીવનના હેતુતથો^૧ પણ કરે પઠનપાઠનથી^૨ ક્ષાસ^૩;
એવાં સ્તુતિગાનો પ્રતિરોધિ^૪ મારું પ્રયોજન ઇષ્ટ અનન્ય^૫,
બોહુમનોના સાત્ત્વિક મનની જે છે ઉત્તમ દોલત ધન્ય;
મારા મનસંતાપતણી આ કવિતા દ્વારા સ્લાવા દાદ,
અથ ને તમ બંનેની પાસે હું આ પોકારું દ્રશ્યાદ ।

૧૦

એવો જન મારાં સ્તોત્રોને વીંખી નાખી કરે વિનાશ,
જે નિજ આંખોથી આ પૃથ્વી ને તારક-ગ્રજતું આકાશ
જોઇ યથાર્થ મનન કરવાનું જાણે પાપભર્યું જગમાંય,
ને તેમજ બકવાદીઓને આપે નિજ સ્થાણ ને છાંય,
વળી જે સાચાં ધર્મવચનને ફેદી કરી દે વેરવિખેર,
તેમજ નેક અપોજન પર જે શસ્ત્ર ઉગામી કરતો કહેર

૧૧

તેઓ નિશ્ચય સુજ શિક્ષણને એ રીતે કરી દેતા વ્યર્થ.
જેઓ ભારે આડંબરથી^૧ સેવા કરતા નિજ નિજ અર્થ
બકવાદીનાં યજમાનાની^૨ ને યજમાનોની^૩ ધરી છાંય,
ને તેઓની મિલકત કેરી પ્રાપ્તિ કરીને ભાગી ગય !
જેઓ વળી અથો જનને સૌ મનની ઉત્તમતાથી તેમ,
હે મજૂદા ! ઉથલાવી નાખી કરવા બ્રહ્મ ચહે ઉર એમ.

૧. ભણવા-સણાવવાથી. ૨. નારા. ૩. રોકે, અટકાવે. ૪. અભેડ. ૫. ખોટા પ્રેમા-
વથી. ૬. બ્રાહ્મણોની પાસે ધાર્મિક ક્રિયા કરાવનાર સ્ત્રીઓની. ૭. ધાર્મિક ક્રિયા કરાવનાર મૃદુરચોની.

૧૨

જે કો મર્ત્યજનો^૧ એવાની ખૂબ પ્રશંસાથી કૂલાઈ
ઉત્તમ કરણી કરવી છોડી ચરણુ થશે તે પર લલચાઈ,
તે સૌને મજૂદાએ પૂરા પાત્રી કીધા છે જ પ્રકાશ,
જગનાં સંયમી વાણીવાળાં બોધનનો જે કરે વિનાશ ;
જેથી પરશ્વાસકને^૨ અપથી મળી પસંદગી વધુ આ ઠાર,
ને બદીના પૂર્ણરીઓની સત્તાને એમજ નિરધાર.

૧૩

ભારે પાપભરેલા મનની જે આધ્યાત્મિક શક્તિ અનેક
એ પરશ્વાસકે આત્મા માટે મેળવવાને આદ્ય વિશેક,
તે સૌ શક્તિ ખરે છે તેના જીવન કેરી વિનાશક^૩ પૂર ;
ને જે દોષારોપે^૪ નિંદે, નિજ ઇચ્છામાં રહી ચકચૂર,
હે હરુણકર મજદા ! તારા પેગમ્બર કેરો સંદેશ
અપોઈ કેરા બ્રહ્મીકરણથી^૫ જે પ્રહુને રક્ષે હંમેશ.

૧૪

એને ફાંદામાં લેવાને એ પરશ્વાસક તો છળભેર
તેમજ સોમક્રિયાવાળા કવિ ચરક્રિયાને સ્થાપે ફેર,
ને પ્રાચીન પ્રવૃત્તિઓને એ બત્તેની પલ્લુ એ રીત,
જેથી તે સૌ બકવાદીની વૃદ્ધિચક્રી બંધાય ખચીત ;
ને જેથી હુનિયાને કહી લે વિજયી હોવાનો સંતોષ,
જે સળગાવાવે છે વિજયે અર્ધ્ય^૬ દઇને એમ દુરોષ.^૭

૧. મામૂઝો, મરણને આધીન છે એવા લોક. ૨. પારશુરુ^૨ એદિયાં કરી જનારને.
૩. નાશ કરનારી. ૪. દોષનો આરોપ મૂકીને. ૫. બ્રુટ કરનાના કાયદી, બંધથી,
by violence ૬. પૂન સામગ્રી, offering of sacrifice. ૭. બદ મુશ્કેલીથી સંતોષાય એવો.

૧૫

એવી સર્વ પ્રવૃત્તિઓથી એ પરબ્રાહ્મક સત્યપ્રમાણ
કલ્પવૃંદ^૧ તેમજ કવિગણ^૨ તે બ્રતની કરશે બહુ હાણુ ;
એ વર્ગો દ્વારા જેઓને નથી સ્થાપતા તેઓ લેશ
સ્વેચ્છાથી^૩ નિજ જીવન કેરા સત્ય નિયંતા^૪ સૃષ્ટિપ્રદેશ,
તેઓને એ સહુથી આથે લઈ જવાશે વેગે પાર
બૉહુમનોના સાત્ત્વિક મનના આત્માધામ વિષે નિરધાર !

૧૬

મેં તો નિશ્ચય સાત્ત્વિકતાથી કીધા તે ધામે જ પ્રવેશ,
જે શાંતિ અદ્ભુત કાર્યો^૫ પર છે ધરવા સ્વામિત્વ^૬ અશેષ^૭ ;
એવું વચ્ચે સ્વામિત્વ શ્રદ્ધાંતુ^૮, હો મજ્જા અહુરા પ્રતિપાળ !
જેનું બળ છે મુજને મળતું જીવનમાંજ દિશુણું^૯ સહુ કાળ,
જેથી બકવાદીઓ ને એ ચળમાનોને પાપાધાર^{૧૦}
સદ્ભાગ્યે મુજ અંતરબળથી હાંકીને કાઢીશ હું બહાર.

૧. કલ્પ બાહ્યોનો વર્ગ; વેદકાળમાં ધાર્મિક ક્રિયા કરનારા એક વર્ગનું નામ “કલ્પ” હતું. એને જ ઇરાનીઓ “કરપો” કહેતા હતા. “ગાથા” બાષ્પમાં “ક” નટી હોવાથી તે પ્રથમ “કલ્પ” કહેવાતા. ૨. સોમની-દોમની-ક્રિયા કરનારા વેદકાળના બાહ્યોનું નામ “કવિ” હતું. ૩. આપમરચથી. ૪. નિયમમાં રાખનારા, ગુરુ. ૫. “દક્ષ”-દક્ષ-એટલે અદ્ભુત કાર્ય કરી બતાવવું, ચમત્કારે યા મોજેલ કરી બતાવવા. ૬. Mastership. ૭. અંપૂર્ણ. ૮. ઉત્તમ. ૯. ધરાવતું, ધારણ કરતું. ૧૦. જે રીતનું, જેવડું. ૧૧. પોતાનાં પાપને લીધે.

ગાથા અહુનવધતિ

અધ્યાય ૬ કો: યસ્ન ૩૩

સર્વાર્પણ

(સર્વેયા)

૧

એ રીતે પ્રાચીન સમયથી જીવનના નિયમો છે ધાર્યે
જે સૌ તે નિયમોથી જગમાં રતુ પેગબર કરશે કાર્ય,
પ્રામાણિક ને નિર્મળન્યાયી સર્વ પ્રવૃત્તિથી નિજ એમ,
અજ્ઞાની બકવાદી તેમજ પાક અપો જન માટે તેમ ;
ને તે બ્રહ્મ કુટિલ જન^૧ માટે સંયાચે^૨ વળી આગ્રહ ગ્રાથ,
તેમજ સંયાચે તે તેના નેક અમીરી જન સંગાથ.

૨

ત્યારે બકવાદીને માટે તેની દુર્ભતિને ધરી રહેમ,
જે કે વાણીદાસ અથવા મનની દૃઢતાથી પણ તેમ,
અથવા હસ્ત વડે ક્રીધ^૩ કાર્યે ઊખેડી દેશે સવિશેધ^૪ ;
અથવા નિજ આશ્રિતને દેશે નેકીને માટે સદ્બોધ;-
એ બંને સાચે અહુરાની મરજીને રહેશે આધીન,
તેમજ મજ્જાની તૃપ્તિને, રહી મદા નેકીમાં લીન.^૫

૧. ધારણ કરવા લાયક. ૨. જીવતાવાળો માણસ, આટે રસ્તે જતો જન. ૩. બંનેને સાથે અરજ કરે. ૪. ક્રીધેશ. ૫. વિશેષ સાચે. *અટી' પણ અકુરસ અને મજ્જા એમ એ જુદી બ્યક્તિઓ માટે સ્પષ્ટ ઉદ્દેશ છે.

૩

જે કો ઉત્તમ હિતકારી છે પાક અથો જન કાજ નિદાન,^૧
 આત્મભારગી હોય ખરો કે ત્વાત્મવિવેકી હોય સુભણ,
 હોય અમીરી સાઘક^૨ પણ કો એવો, હે અદુશ પ્રતિપાળ !
 અથવા તે ભગ્નો પૃથ્વીને સતમામર્થ્યથકી^૩ અહુ કાળ,-
 એવો નેક હશે મજાન જે તેનો નિશ્ચય થાય નિવામ^૪
 પાવન^૫ અથ ને વૉહુમનોના દિવ્યજ્ઞાનભુવને^૬ સોહામ

૪

જે તારો છે તેનાથી હું, મજદા^૧ મ્તુતિથી રાખીશ દૂર
 અશ્રદ્ધા^૨ ને આશંકાને તેમજ દુર્મતિને^૩ ય જરૂર,
 આત્મભારગીથી વગી રાખીશ જીંધી મતિને દૂર ખચીત,
 ત્વાત્મવિવેકીથી વગી તેમજ પાસેની ધદીને વિપરીત,
 અમીરી સાઘકથી નિંદકને રાખીશ દૂર વળી સહુ વાત,
 ને પૃથ્વીબોધનથી^૪ અગ્રો અતિપાપી મત્રી^૫ સાક્ષાત

૫

જે તારો છે મૌથી મોટો એવક શ્રેષ્ઠ જગત મોઝાર
 તે જ મરોશ હું તો આશુ અતિમ^૧ લક્ષ્યથકી^૨ નિરધાર,
 તાત્વિક મનના મંથમ જેવી પ્રાપ્તિ ખરેખર જે છે ઇષ્ટ
 એવી દીર્ઘ પગમ શક્તિને મેળવીને મુજ કાલ અલીષ્ટ^૩,
 શુદ્ધ અષોઘથકી લઈને સૌ સીધા તેમજ સાચા પથ,
 જેમા મજદા અદુશ દૈવી ચલવે છે નિજ શત્રુ અનત

૧ જરૂર ૨ મદદગાર ૩ સાચા બાળી ૪ રહેકાણુ ૫ પાક ૬ દૈવી જ્ઞાનના
 ધામમા, in the land of divine knowledge ૭ આનંદ આથે ૮ અવિશ્વાસ, distrust
 ૯ શંકાને doubt ૧૦ ધ્રુવી જુધિને ૧૧ દુનિયાના સચિત જ્ઞાનને, the collected
 enlightenment of the world ૧૨ સમજ આપનારને counsellor ૧૩ હવટના
 ૧૪ હેતુથી ૧૫ મનગમતી

૬

જે સાચા હોતા^૧ લેખે હું પૂર્ણ અષોઘથક્રી દિનરાત
સ્પેન્તા મન્યુ તરફથી પોતે માથુ છુ ઉત્સુકતા આથ,
તેની અંતરમહેરે હું તો માથું તેની તરફથી ઝોમ,
તેથી પેગમ્બર દ્વારા તે ધારે મેળવવા નિજ નેમ,
હો અહુરા મજ્દા^૨ ! હું તો આ બે વસ્તુ જ આહુ શુભ પેર :
તમ શુભ દર્શન ને સંમંત્રણ^૩ એ મુજને બક્ષો ધરી મહેર !

૭

આવો, મારી પાસે આવો, આવો સ્પેન્તા મન્યુ સલક્ષ^૪ !
તેમજ, હે મજ્દા^૨ ! નિજરૂપે^૫ આવો પ્રગટપણે પ્રત્યક્ષ
પાવન અપની સાથે તેમજ વૉહુમનો સાથે આ વાર,
તેથી મુજને પ્રીછે સહુ કે આ મગમંડળની પણ પાર^૬ -
અમ મર્વેની વચ્ચે ઐથી થાય પ્રસિદ્ધ બધી ગમ ઇષ્ટ
અમ શ્રદ્ધાળુ અને આદરમય અર્પણ અપદ અને મન્નિષ્ટ^૭.

૮

પ્રથમથક્રી જ તમે આ મારા કહી જણાવો સૌ ઉદ્દેશ
તે સંબંધતણા જેનાથી હું આ ચર્ચા^૮ રહ્યો છુ બેશ^૯
આત્મિક મનથી તમ જેવાની લક્ષિત, અહો મજ્દા^૨ ! મુદલેર^{૧૦},
અને અષોઘથક્રી વળી શમ્હો સ્તુતિને યોગ્ય, ધરી તમ મહેર,
પરમ અમગતા છે જ તમારી બક્ષિશ અમ માનવને માત્ર,
ને ત્રિગુણ^{૧૧} સમૃદ્ધિ તમારું દ્રોણ^{૧૨} તણુ છે ઉત્તમ પાત્ર^{૧૩} !

૧ તમા આહુતિ દોમના , દ્વિગાકામ કરનારો મુખ્ય શાક્ષણ sacrificer ૨ એમ્મેની
માથ નનાદ દુગ્ધી તે mutual conversation or counsel ૩ પોતાના અપદ રૂપના
૪ મારી નિષ્કાવાળુ ૫ એ ગી ૬ આનદથી, જુગીથી ૭ એમ્મેની ૮ આ સમ્પન્ની
૧૧ સમજ નાઈ પામળ પ્રિયમુ લેવ ૧૨ વાસણ

૯

તેથી શુદ્ધ અપોષ કેશ જે છે વર્દક^૧ મહાસમર્થ
 તે બ્રહ્મ અન્યોન્ય^૨ વિરોધી મન્યુજ્ઞાને ઐમ તદર્થ^૩
 અંતરજ્યોતિ થકી હું પરસ્પર સરખાવી એહ જગમાંય,
 હે મજ્જા ! ઉત્તમ મનથી આ તેઓના ચિરયુદ્ધ^૪ છતાંય ;
 એ બન્નેની સહસેવાને^૫ મેં બાણી લીધી નિરધાર,
 જેઓના આત્મા રહી સાથે કાર્ય કરે છે જગ મોહાર.

૧૦

અનંતકાળ થકી જગમાં છે જે મધળી સતપ્રાપ્તિ^૬ અમોહ,
 પર્વે^૭ સર્વ હુતી જે નિશ્ચય, ને વળી જે છે આજ વિસોહ .
 તેમજ હવે પછી, હે મજ્જા ! ધશે લવિષ્ય વિષે જે ઐમ,
 તુજ આનંદ વિષે તેઓને દેજે તેમાં ભાગ સપ્રેમ !
 સાત્ત્વિકતા, મનસંયમ, તેમજ અપોષ દ્રાસુ આ અમ પંડ^૮
 મોક્ષ થકી જિંથે જિંથકી તું લે દેવા આનંદ અખંડ !

૧૧

અણુગણુ સૃષ્ટિ વિષે તો છે જે અહુર સર્વસમર્થ મહાન,
 તેમજ સૌના સર્જક મજ્જા ને આર્મણતિ સુલક્ષિતનિધાન^૯,
 વળી અનેશ સૃષ્ટિપ્રદાયક^{૧૦} પાવન અપ પૂજિત^{૧૧} સર્વત્ર^{૧૨},
 તેમજ લોહુમનો સર્વોત્તમ ને મનસંયમદાયક ક્ષત્ર, —
 એ પ્રત્યેક મને લક્ષે ને સુજ પર કરતા મોંધી મહેર,
 હું જે ટાંધ કરું તેની સત દોરવણી માટે શુભ પેઠ.

૧. વધારનારા. ૨. એક બીજના. ૩. તેને ખાતર ૪. દ'મેશનુ' શુદ્ધ-સદાઈ.
 ૫. સાથે મળીને કરાતી સેવાને. ૬. શુભકારી પ્રાપ્તિ, virtuous attainments. ૭. આગળના
 વખતમાં. ૮. 'સુ'દર. ૯. પોતાને. self. ૧૦. બધી બાજિનો સંહાર ૧૧. નૃષ્ટિને નિવાજનાર.
 ૧૨. પૂલ-આરાધનને લાયક. ૧૩. બધે ઠેકાણે.

૧૨

મુજને જાણે લઈ, હે અહુશ! કરજે તું મારે ઉદાર!
બક્ષ મને આર્મધતિ દ્વારા જાંડું અંતરબળ નિરધાર!
આપ પવિત્રોત્તમ વળી તારા સ્પેન્તા મન્યુ દ્વારા તેમ,
હે મજ્જા! રૂડી મતિ સાથે આશાધન-ઠોરવણી એમ!
બક્ષ વળી અપ દ્વારા મુજને શક્તિ પ્રબળ વિજયી મુદ્દામ,
તેમજ આધ્યાત્મિક પ્રભુતા^૧ પણ વાહુમનો દ્વારા અલિશમ^૨!

૧૩

સંપ્રિતણા સર્વત્ર^૩ પ્રદ્યોતક^૪! ગ્રહી^૫ મહા જાળવવા ઇષ્ટ
બક્ષો મુજને એમ લમારી તે સઘળી અભિપ્રાપ્તિ^૬ વરિષ્ઠ^૭!
હે અહુશ! જે સૌ અભિપ્રાપ્તિ છે સંયમ કેરી ગુણવાન
તેમજ ઉત્તમ સાત્ત્વિક મનની જે સર્વે છે ત્રિવિદિ નિદાન^૮;
અહો મહા સ્પેન્તા આર્મધતિ! મુજને વિનવું છું આ વાર,
હેને પુષ્ટિ^૯ અપોઈ દ્વારા ધર્મદેશોને^{૧૦} નિરધાર!

૧૪

તેથી દુનિયાનો સેવક ને ઉપદેષ્ટા^{૧૧} જરથુસ્ત્ર સલાન^{૧૨}
નિશ્ચય ખુદ પોતાના તનના ચેતનનું મોઢુ બલિદાન
આપે છે મજ્જાને ચરણે મૂકી આ જગમાય સહુર્ધ,
તેમજ વળી સાત્ત્વિક મન કેરી ઉત્તમતા ને સ્થાનપ્રકર્ષ^{૧૩},
વળી અપને ચરણે અપે છે કાર્યતણું શ્રેષ્ઠત્વ અનન્ય^{૧૪},
ને નિજ કવિતા-સ્તોત્રતણી વળી એવા શક્તિ પ્રબોધનજન્ય^{૧૫}!

૧. સર્વા, મહત્તા. ૨. આનંદથી. ૩. બધે ફેરવણે, all round. ૪. મહા પ્રકાશ કરનાર, great Illuminator. ૫. ધરીને, મેળવીને. ૬. મહા પ્રાપ્તિઓ, great attainments. ૭. ઉપમ. ૮. નક્ષત્રી. ૯. ટેકો. ૧૦. ધર્મનાં ફેરમારોને. ૧૧. ઉપદેશ આપનારો. ૧૨. પુરતા હોય માથે, consciously. ૧૩. દરજ્જાની ઔષ્ણતા. ૧૪. અન્યે. ૧૫. જ્ઞાનની રાગની આપનારી.

ગાથા અહુનવધતિ

અધ્યાય ૭ મોઃ યસ્ન ૩૪

મોક્ષમાર્ગ

(સવૈયા)

૧

જે કર્તવ્ય થકી જીવનના, જે સુખવચન થકી નિર્ધાર,
જે અંતર દેશ સ્વાર્પણથી—એ સર્વે વિધિને^૧ અનુસાર^૨,
હે મજ્દા ! તું તો બક્ષે કહી પરમ અમરતા અને અપોર્ધ,^૩
વળી સમૃદ્ધિતણી પ્રભુતા પણ આપે તું ઉત્તમતા જોઈ,
એ સર્વે તારી બક્ષિશનું, હે ન્યાયી અહુરા જગનાથ !
આ જરથુસ્ત્ર કરે છે ધારણ સર્વ અમારી વિપુલતા^૪ સાથ.

૨

ને એમજ ખુદ તુજ માટેના જાણ ચિંતન^૫ દાશ નેક
ને શુભ રૂપેન્તા મન્દુતણી વળી મળતી બક્ષિશ સાથ દરેક,
વળી પાવન^૬ માનવ જેવાના આત્મિક કૃત્ય વટે વરણી,
જેનો આત્મા અપની સાથે રાખે છે અવિચળ^૭ સંસર્ગ,
ઉરની જાડી ભાવોખામાં^૮ હું દૂરતો ઉજવું સહુ હામ,
હે મજ્દા ! તમ સંબંધિનાં સ્તુતિભજનો દાશ તમ નામ !

૧. ટ્રિયાને, ૪૫^૧ કરવાની રીતને. ૨. અનુસરીને. ૩. બાંધના. ૪. મનન, meditation
૫. પવિત્ર. ૬. વ્રતમ પ્રકારથી. ૭. જરાપણ ચળવા વગરનો, સ્થિર. ૮. સંબંધ. ૯. વાતચીતની દૈનિક.

૩

વળી હે અહુરા ! તુજ ન્યામતને નમનથકી સ્વીકારી સમેમ
તુજ માટે ને અથ માટે પણ સંભાળી રાખીશું એમ ;
આ તારા શુભ રાજ્ય વિષે જે છે સઘળાં સર્જન તુજ બેશ,^૧
વૉહુમનો દ્વારા જે સર્વે પામે નિજ જીવન-ઉદ્દેશ^૨ ;—
હું તો પાચ્યો છું જ ખરેખર એ સૌ સર્જનથી આ કામ,
હે મજૂદા ! તમ સૌની વચ્ચે શક્તિ સુપ્રજાલણી^૩ મુદામ.

૪

ખરે અમે તારા આતશને આહીએ રાખી અભિલાષ,^૪
હે અહુરા ! અથ દ્વારા જે છે ઓજસ્વી ને દિવ્ય પ્રકાશ,
જે આતશ અવિશ્રાંત^૫ ધર્મતો^૬ છે બળવાન મહાન અપાર,
ને દૃઢભક્તિ થકી છે નિર્મળ જાંચી પદપ્રાપ્તિ જ દેનાર ;
પણ દ્રેષી દુર્જન માટે તો, હે મજૂદા ! જે છે સદ્ધીર
નિજ પાવન સંસ્કાર^૭ વડે વળી બદીને કરનારો નિર્વીર^૮.

૫

કેવું છે સામર્થ્ય તમારું, કેવી તમ ઇચ્છા સંગીન,
હે મજૂદા ! હું તેમ રહું છું કાર્ય વિષે તમને આધીન,
પૂર્ણ અપોષ્ઠ થકી ને તેમજ સાત્ત્વિક મનથી ધરીને દાઝ
ધીર તમારા મંથગીજનને સંરક્ષણ દેવાને કાજ ;
પછી અમે દૃઢતાથી તમને આહીએ વર્ણવવા પૂર
સર્વે દેવજનો ને ભૂંડા મશક્યાઓની પાસ જરૂર.

૧. સારાં. ૨. જિ'દગીને હેતુ. ૩. ઉત્તમ જ્ઞાનીજનની, સર્વવ્યાપક પરમાત્માને પિતાન-
નારની. ૪. છાંડી ઇચ્છા. ૫. અટક્યા વગર. ૬. બળતો, ધર્મધર્મતો. ૭. ક્રિયાકામથી છોધેલી
શક્તિ. ૮. અરાક્ત.

૬

જ્યારે તમે ખરે છો એવા આવી રીતે પરમ બલિષ્ઠ,
હે મજૂદા! અંધની સાથે ને વૉહુમનો ગંગાથે ઇષ્ટ,
ત્યારે એવી મુજને બક્ષો પરમ કુશળતા મર્વ પ્રકાર
આ જીવનની મુશ્કેલી ને બીતિ^૧ સકળ કરવાને પાર,
જેથી ભક્ત તરીકે તેમજ ભાવુક^૨ કીર્તનકાર સમાન
હું પાછો પાસું તમને ને સાધું મોંઘું આત્મિક ધ્યાન!

૭

હે મજૂદા! ક્યા છે તે એવા આર્દ્રજનો^૩ ભાવુક ને આત્મ,
જેઓ જીવને^૪ સાત્ત્વિક મનની ઉત્તમ સિદ્ધિ કરીને પ્રાપ્ત,
પડતીને પણ, આક્રતને પણ, પૂંજ લેખે ગણીને સત્ય
ધર્માજ્ઞાને^૫ ઉરસંયમથી^૬ પાળે છે પોતાને કૃત્ય?—
તમે સિવાય બીજી જગમાં કેા હું બાણું નહિ એવો કોઈ,—
હે અપ! તેથી રક્ષો અમને પ્રેરી અંતરમાંથી અપોઈ!

૮

આ અમ સર્વ પ્રવૃત્તિથી તો તેઓ નિશ્ચય પામે ત્રાસ
જેઓમાં બહુ જનને માટે કંઈ કંઈ બીતિ^૭ ભમે ચોપાસ;
જને લીધે તો, હે મજૂદા! બળવતર^૮ જન જગ મોઝાર^૯
જુજ મારગના રંક પથિકને^{૧૦} ગુંગળાવી દે છે નિરધાર;
જેઓ રાખે નહિ જ જશ પલ અપોઈ કેરો ખ્યાલ જરૂર,
તે સર્વેથી વૉહુમનોની સાત્ત્વિકતા રહે છે બહુ દૂર.

૧. ૬૩, બીક. ૨. સહકૃષ્ણ, સામાની લાગણીને બલુનારો, રમણ. ૩. લાગણી ને સમભાવ (sympathy) વાળા માણસો. ૪. વિશ્વાસુ, પોતાના જેવા. ૫. નિઃકળીમાં. ૬. ધર્મની આજ્ઞાને, ધર્મના ફરમાનોને. ૭. પોતાપરના કાળૂથી. ૮. બીક. ૯. વલારે બળવાળો. ૧૦. જગતમાં. ૧૧. સુચારકરો.

૯

જે સર્વે, હે મજ્જા ! તારા જ્ઞાનીઓમાંની શુભવાન
આદરણીય^૧ સુભક્ત વિલક્ષણ સ્પેન્તા આર્મઇતિને મહાન
પોતાનાં દુષ્કર્મો દ્વારા છોડીને અવગણતા એમ,
વૉહુમનોના સાત્ત્વિક મનના વળી અજ્ઞાન થકી પણ તેમ,
એ સૌથી એ આર્મઇતિ તો, હે અપ ! હ્રસ્ત^૨ થતી નકલક^૩
નમ જનો રોગી ને ભૂંડા અમથી દૂર જતા નિઃશંક^૪.

૧૦

એવાની પાસે જ્ઞાનીજન ખુદ નિજ કૃત્ય થકી શુભ દક્ષ^૫
વૉહુમનોના સાત્ત્વિક મનના કૃણને દર્શાવે પ્રત્યક્ષ ;
તેમજ વિદ્વજ્જન દેખાડે સ્પેન્તા આર્મઇતિને સુભણ
જે છે નિશ્ચય પાવન અપનુ ઉજ્જવલ^૬ તેજસ્વી રહેકાણુ ,
વળી બધું એ તે દર્શાવે, હો અહુરા મજ્જા જગનાથ !
પરમ તમાગ ગજ્ય વિષે સૌ સત્યશોધકોને પણ સાથ.

૧૧

નિશ્ચય એહ મમૃદ્ધિ અને એ અમૃતતા છે ઉભય^૭ સદાય
યોગ્ય અને ઉત્તમ^૮ આગયને^૯ મિદ્ધ જ કરવાને જગભાય ,
વૉહુમનોના સાત્ત્વિક મનની ઉત્તમતા દ્વારા મુવિધાન^{૧૦}
અપની માથ મળી આર્મઇતિ કરતી વૃદ્ધિ અચૂક નિદાન
ચિરકાળની^{૧૧} ને અતઃપ્રગળી એ સર્વે દર્શા શુભ રીત,
ઝેવેરના અવશોધક^{૧૨} એ છે, મજ્જા ! તારા જ ખચીત !*

૧ માન યા આદરને લાયક ૨ અદીક, શુભ ૩. શુદ્ધ ૪ બેરાક ૫ મીધા,
upright ૬ ઊજળુ, શુદ્ધ ૭ જાને ૮ ઠીકા ૯ હેતુને ૧૦. સારી રીતે ૧૧.
દર્શનાની ૧૨ અટપવનારા *એ બધી વૃદ્ધિ મારફતે એ લવા જનો જે ઝેવેરને અટપવનારા
જ ને બવાઇને વધારનાથ છે, તે દે મજ્જા ! ખચીત તારા પોતાનાજ છે, એને ખુદાઇ રાદના
ને અપોઇને જ અનુસરનારા છે

૧૨

શી તારી છે સંન્યવ્યવસ્થા, શો તારો દૈવી અધિકાર,
 આ શું સ્તુતિ માટે ગણવાનું, આ શું સ્વાર્થજનું નિરધાર,—
 તે સમજાવ અમોને, મજૂદા ! સ્પષ્ટપણે ધરવા અમ ધ્યાન,
 જે રીતે સ્વામિત્વ જ તારું કે મારગદર્શનનું જ્ઞાન !
 હે અપ ! હૃદ્ય ઉપદેશ અમોને બતાવજે કરી મહેર અનંત
 વૉહુમનોના ખુદ પોતાના સાત્ત્વિક મનનો તે સત્પંથ !

૧૩

તે સત્પંથ અનેરો, જે છે વૉહુમનોના જીવનક્ષેમ,^૧
 તે સુજને, હે અહુરા ! તેં તો દેખાડ્યો છે અદ્ભુત ઝેમ;
 પરમ પ્રબોધિતર સોમ્યન્તોના^૨ વળી સુણાવ્યા ધર્માદેશ^૩,
 જેથી અપોધયકી જ સુકર્મી^૪ રાખે તેને માન્ય હમેશ,
 ઝેથી નિજ કલ્યાણયકી તે ન્યામત નેક કરે તૈયાર,
 જે ન્યામતનો છે, હે મજૂદા ! તું તો દાનેશ્રી^૫ નિરધાર !

૧૪

તે ન્યામતની ઉત્તમતાને, હે મજૂદા ! જગમાંય ખચીત
 આ લૌતિક^૬ જીવનને ઝેવી બક્ષી છે તેં તો ગુણ રીત,
 વૉહુમનોના સાત્ત્વિક મનની પરમ પ્રવૃત્તિ દ્વારા ઝેમ;
 કારણ ફેકલુંદય પૃથ્વીના સહકારે જેઓ રહે તેમ,
 તેઓ, અહુરા ! તમ ઇચ્છાના પાક પ્રબોજનનું આ કાર
 છે નિશ્ચય વર્દન^૭ કરનારા અપ સાથે સાધી સહકાર.*

૧. જિ'દગીવ' કલ્યાણ કરનારો. ૨. દિવ્ય રોશની પામેલા, ખુદાઈ જ્ઞાન મેળવેલા.

૩. સોમ્યન્તો એટલે ત્રણ પેગમ્બરો, enlighteners. ૪. ધર્મનાં ફરમાનો. ૫. સત્માય^૬ યાને પુણ્યનું કામ કરનાર. ૬. મહા દાન આપનારો, great Benefactor. ૭. સ્થૂળ, physical.

૮. વધારો. * પ્રાણી માત્રની સેવા કરવી તેમાં જ પૃથ્વીની સારેનો સહકાર રહેલો છે, અને બધે અપોધનો વધારો કરે, તે જ ખુદાની ઇચ્છા છે ને તે જ આ જગત્પ્રજાનો તે સારેનો દેવ છે, અને તેમ કરતાં જ જિ'દગીવો ફેરા સફળ થાય છે.

૧૫

તેથી, હે મજ્જા ! તું મુજને તે અતિ ઉમદા ને ઉત્કૃષ્ટ^૧
કાનૂનોને ને કર્મોને કહી બતાવ મુખેથી સ્પષ્ટ—
એનાથીજ બચીત અષોઘ ને સાત્ત્વિક મન દ્વારા વ્યક્ત^૨
તુજ સ્તુતિભાગો કરવાનું આ વિનવી રહ્યો છું હું આસક્ત^૩ :
તારા ક્ષત્રતણા ઐશ્વર્ય^૪, અહુરા ! કરી જીવનનું તોલ,
સાચી મુક્તિતણું તુજ મહેરે કે જીવનને દાન અમોલ !*

ગાથા અહુનવધતિ સમાપ્ત

મજ્જા અહુરા

૧. ઉત્તમ. ૨. સ્પષ્ટતાથી. ૩. ભક્તિભાવથી તસ્લીમ થઇને, devoutly. ૪. પ્રભુત્વે, સત્તાથી : તારી મરજ એજ તારી સત્તા ને અધિકાર છે, તેનાથી. * અમારાં કાર્યો તારા કાનૂનો મુજબ અમે તારાજ સદ્ધ પર સંખ્યાં છે, તેથી હવે તારા અધિકારની રૂએ અમારી જિંદગીનું મૂલ્યાંકન (value) કરીને અમારી જિંદગીને સાચી મુક્તિનું તું અમૂલ્ય દાન કરે !

GĀΘĀ AHUNAVAITI.

NOTES

१

गाथा अहुनवधीति

टिप्पण

ગાથા અહુનવધતિ

રિપણની પ્રસ્તાવના

શ્રી જગદ્ગુરુ અષો જરથુસ્ત્ર સાહેબના પવિત્ર દૈવી પેગામ માટે મેં જે સ્લેખ આ ગ્રંથના પાછલા ભાગમાં લખ્યા છે, તે પ્રથમ વાંચી જવાની હું સૌ વિવેકી વાંચકોને વિનંતિ કરું છું. પાક અવસ્તા સાહિત્યની મૂળભૂત બોંતેર યસ્નમાં (યજ્ઞ સંહિતામાં) ખુદ અષો જરથુસ્ત્ર સાહેબની રચેલી મનાતી ગાથાઓ માત્ર પાંચ છે, અને અવસ્તાનું એ સાહિત્ય ઇરાનમાં સાસાનિયન જમાનામાં જરથોસ્તીઓના તે વેળાના મુખ્ય ધર્મગુરુઓએ સંગ્રહ કર્યું તેમાં આ પાંચ ગાથાઓનો ક્રમ નીચે પ્રમાણે છે:

ગાથા અહુનવધતિ	-	યસ્ન ૨૮ થી ૩૪	-	૭ યસ્ન
ગાથા ઉસ્તવધતિ	-	યસ્ન ૪૩ થી ૪૬	-	૪ યસ્ન
ગાથા સપંતામધન્યુ	-	યસ્ન ૪૭ થી ૫૦	-	૪ યસ્ન
ગાથા વૉહુ ક્ષમ્ર	-	યસ્ન ૫૧	-	૧ યસ્ન
ગાથા વહિસ્તાધસ્તિ	-	યસ્ન ૫૩	-	૧ યસ્ન

એ પ્રમાણે પાંચે ગાથાની બધી મળીને ૧૭ યસ્નો છે. એ બધી ગાથાઓ ખુદ પદ્યમાં-કવિતામાં રચાયેલી છે. પ્રત્યેક યસ્નમાં છ થી માંડીને બાવીસ સુધી સ્લોક સમાયેલા છે.

“અહુનવધતિ ગાથા”નો છંદ હિંદુઓના “ઋગ્વેદ”માં આવતા “ગાયત્રી” અને “અતુલુ” જેવો નથી. એમાં એક પંક્તિમાં ૧૬ શ્રુતિઓ (Syllables) આવે છે પણ “ગાયત્રી”માં ને “અતુલુ”માં એ ૧૬ શ્રુતિઓની વચ્ચે ૮ મી શ્રુતિ પછી યતિ (Caesura)-અટકવાનું-આવે છે, ત્યારે અહુનવધતિના છંદમાં ૭ અને ૬ શ્રુતિઓના એમ બે વિભાગ આવે છે, એટલે પહેલા વિભાગમાં ૭ શ્રુતિઓ ને બીજા વિભાગમાં ૬ શ્રુતિઓ આવે છે. જેમ ઋગ્વેદના છંદોમાં કોઇ કોઇ વિભાગમાં આઠને બદલે છ કે સાત શ્રુતિઓ દેખાય છે પણ તે વેળા શબ્દને છેડે આવતા વિલક્ષિતના “આમ્” પ્રત્યયને “અ-અમ્” એ બે શ્રુતિમાં લંબાવીને તેમજ કેટલાક નેઝાક્ષરોને-સ્વર=સુ-અર, પૂર્વમ્=પૂ-ર્વિ-ચમ્-એમ કરીને તે શ્રુતિને લંબાવીને બાકી યા ગાઇને તે વિભાગનું ડોલન (rhythm)-લય-સાચવી લેવાય છે, તેમજ ગાથાના છંદમાં પણ છે. વળી એ ડોલનને નિયમનમાં રાખવા ગાથામાં અમુક લાંબી ટૂંકી-ગુરુ-લઘુ શ્રુતિઓ કે માત્રાગણના ને તાલ રાખવામાં નથી આવતા પણ ઋગ્વેદના છંદની માફક આ ગાથાના છંદોમાં પણ શબ્દોના મૂળભૂત સ્વરભાર (accents) રાખવામાં આવેલા છે. એ “ઋગ્વેદ”ના છંદોમાં આવતા ત્રણ સ્વરભાર-ઉદાત્ત (acute), અનુદાત્ત (grave), અને સ્વરિત (circumflex), જે હજી પણ યુરોપની ફ્રેંચ આદિ ભાષાઓમાં પ્રચલિત છે, તે ગાથાના છંદમાં હોવા નેહંમે, એમ હું વર્ણવી માનતો હતો. અને હવે તેનું મેં સંશોધન કરીધું છે, અને એ સ્વરો ગાથામાં પણ છે, અને તે બહુ જ કુશળતાથી મૂળપાઠના શબ્દોના ઉચ્ચાર-માં જ સમાવી દઇને ત્યાં સ્થાયી રહેલા બતાવ્યા છે. આ બહુ જ અગત્યની શોધથી મને ઘણા જ આનંદ થયો છે. એ માટે મેં “અહુનવધતિ ગાથાની પદ્યરચના અને તેના સ્વરભાર” નામે બુદ્ધો લેખ લખ્યો છે, ને તેમાં “ઋગ્વેદ”ના છંદોમાંથી ને

ગાથાના છદોમાથી એ ત્રણે સ્વભાસે અનેક દષ્ટાંતોથી બતાવી આપ્યા છે, તે લેખ એ વિષયના રસિદોએ વાંચી જોવાની હું તેમને વિનવતિ કરું છું એ સ્વભાસને લીધે જ ગાથાની ભાષા હજારો વર્ષ પછી મૂળ વાત બુલાઈ જવાને લીધે આપણને મૂળ વેદના વખતની આફસિસરૂત આર્ય ભાષાથી કાંઈક ભુલી પડતી લાગે છે યાદી ઊડાપુથી અભ્યાસ કરતા ને “ઋગ્વેદ”ની તથા “ગાથા”ની ભાષા મગખાવી જોતા તે બહુધા એક જ છે ભુલી ભુલી માહફતો પછી હું એવા અનુમાન પણ આવ્યો છું કે ગાથાની ભાષા ઋગ્વેદની ભાષાથી સાગી પેઠે બુની છે અને નરન્નિહ મહેતાની કે પદ્માલની કવિતાઓની શુજસતી ભાષામા અને આજની શુજસતી ભાષામા વખતના વહેવા નાથે જે થોડો થોડો ફેર થયેલો જોવામા આવે છે, તેવો જ ફેર અને તે પણ જતજતજ ઋગ્વેદની ને ગાથાની ભાષામા છે અહીં તો માત્ર આટલો જ ઉલ્લેખ થસ છે

ગાથાની ભાષા ઘણી જ ઊંચી પ્રતિની શુદ્ધ આર્યભાષા છે એ ભાષા ઉદ્દેલવા અને તેમા લખાયેલી કવિતાનો ખરો અર્થ મેળવવા માત્ર ઋગ્વેદના ડાળની સન્ન લખાનો અને તેના ભાષાશાસ્ત્રનો અભ્યાસ પૂરતો છે ગાથાની ભાષાના ઉદ્દેશ માટે પહેલવી ભાષા શીખવાની મેં કશી જરૂર જોઈ નથી તે જો હું શીખવા ગયો હોત તો આ કામ થતે જ નહીં, એટલું જ નહીં પણ તે ભાષામા થયેલા ગાથાના ભાષા-તરોથી હું આડે માર્ગે દોરવાઈ ગયો હોત ગાથાની શુદ્ધ બુની મન્કુત આર્યભાષા ઓછામા ઓછા ત્રણ ચાર હજાર વર્ષના ગાળામા બુલાઈ ગયેલી તે વેળા ઇરાનમા ઇસુના જન્મની આમ્પાસની સદીઓમા ગાથાના ભાષાતર પહેલવી ભાષામા થયેલા જણાય છે ગાથાની ફિલમૂદ્રી મૂળમા ગી છે અને એનો પાયો શા આધાર પર રચાયેલો છે તે એ પહેલવી તાળમા ઇગની જગ્યોસ્તીઓ ભૂલી ગયેલા લાગે છે તે વેળા ચાલુદી ધર્મ, ઐદ્ધ ધર્મ, અનેક શાખા પ્રતિશાખામા દેલાયેલો ને વહેંચાયેલો હિંદુધર્મ અને પછી ખ્રિસ્તિ ધર્મ—અને એ ઉપરાંત ખુદ ઇરાનમા ઉત્પન્ન થયેલા ‘માની વગેરે ઉપધર્મો પ્રલિપ્ત થઈ ગયેલા હતા, અને એ બધા ધર્મોમાના વિચારોની મેળભેળ ઇરાનમા પણ થયેલી દેખાય છે, એટલે જગ્યોસ્તી ધર્મના મૂળતરનો બુલાઈ જતા તેમા અનેક પરધર્મો ફિલમૂદ્રીઓના તરનો પણ પૂરી ગયા હતા, અને જે જતનના અર્થ ગાથાના મૂળ શબ્દોમા નથી તેવા અથો પહેલવી ભાષાતરમા પોત પોતાની વળણ મુજબની ફિલમૂદ્રીઓના ઘુસાડી દેવામા આવ્યા હતા આજે શુ હિંદુ ધર્મશાસ્ત્રોમા કે શુ જગ્યોસ્તી ધર્મશાસ્ત્રોમા અનેક વિવિધતા કે પ્રતિકૂળ કે મનસ્વી સિદ્ધાંતો ડમાવી દેવામા આવે છે ને તે સિદ્ધાંતો જ ખરા છે એમ મનાવવાનો સૌને આશ્રહ કરવામા આવે છે, તેમ તે વેળા પણ થયેલું જોવામા આવે છે આ બધી ભોગભેળથી આપણા મૂળ ધર્મ ઉપરની આવ્યા જમાને જમાને કમી થતી આવી છે અને એથી જ આજે જ્ઞાનના લખ્યા જર્યોગતી જવાનો ખ્રિસ્તિ, હિંદુ, ધિયોન્નોડી, ઐદ્ધ, બહાઈ વગેરે અનેક પરધર્મોની ફિલમૂદ્રી તરફ પોતાના અભ્યાસ કે મનની વળણ મુજબ દોગવાઈ જાય છે, ને જેવડે ડેન્લામા ધર્મ પણ બદલી નાખે છે

જીવનભર મેં હુનિયાના અનેક મુખ્ય ધર્મોના અભ્યાસ કીધો છે, તેમા ખામ ડગીને આપણા અતિ અતલગના પિતાઈઓ હિંદુભાઈઓના મુખ્ય ધર્મ પુસ્તકો હું માગી જેટ વાંચી ગયો છું આપણા ધર્મ પુસ્તકોનો સુનાની નિન્દા જાદગાહને હાથે ને પછી આગળ વિજેતાઓને હાથે મોટ લાગે નાન થયેલો નો

કોઇ બાણ છે, એટલે આપણા આર્યોના મૂળ વડવાઓના જ ઊતરી આવેલા વંશજો આપણા હિંદુભાઈઓએ મૂળ ધર્મને કેટલીક રીતે સાચવીને તેમાં અદ્ભુત વધારો કીધેલો. જોઈને આપણા ધર્મને સમજવા તે ઘણા જ કામનો છે, એમ મેં વિચાર્યું ને પછી તે સારી પેઠે અનુભવ્યું. એ બાધી તૈયારી પાકી થઇ ને અધો જરથુસ્ત્ર જેવા એક જાણી પ્રતિના દેવી કવિની કવિતા યથાર્થ સમજવા જેટલું મારું પોતાનું કવિહૃદય શક્તિમાન થયેલું જણાયું, ત્યારે જ મારા થોડાક વિદ્વાન મિત્રોના આગ્રહથી આ ગાથાઓને ઉકેલવાનું ને તેને પાછી આપણી હવેની માદરજ્યાન ગુજરાતીમાં ને ગુજરાતી કવિતામાં ઉતારીને તેના અનુવાદ કરવાનું ખીડું મેં ઝડપ્યું. એમા હું કેટલો સફળ થયો છું તે તો આપણા અહીંના ને યુરોપના ભાષાપ્રેમી વિદ્વાનો આ બધું પૂરી રીતે નાણી જોઈને કહી શકશે.

આ અનુવાદ કરવાનો મુખ્ય આગ્રહ મારા વિદ્વાન ભલા મિત્ર ને હિતસ્વી ડૉ. એચ. જ. સો. તારાપોરવાળાનો વર્ષો સુધી ચાલુ રહ્યો હતો. એઓ પોતે બહુ પ્રતિષ્ઠિત ભાષાશાસ્ત્રી છે, અને આપણી ઘણી યસ્નોનાં ભાષાંતર એમણે અંગ્રેજીમાં તેમજ ગુજરાતીમાં પણ કીધેલા છે. અવસ્તા ભાષાનો મારો અભ્યાસ પરોક્ષ અને અનેક અંગ્રેજી ગુજરાતી ભાષાંતરોને આધીન હતો, પણ મને એ કોઇ પણ ભાષાંતરે સતોષ આપ્યો નહોતો. ભર ફિલસૂફીમાં આડપંથે ઊતરી જતા વિચારો, નહીં સમજ પડે તેવી કલ્પનાઓ, મૂળ વિષયથી દૂર જતી કે ઊલટી જતી ઉક્તિઓ, અને કવિતામાં એક જાણ પ્રતિના કવિની વાણીમાં રહેતી એકતા અને એકાકારતા એ ભાષાંતરોમાં મને મળતાં જ નથી એ બધામાં ડૉ. તારાપોરવાળાએ મને એમનું પોતાનું કીધેલું ગાથાની પ્રથમ ચાર યસ્નોનું અંગ્રેજી ભાષાંતર, જે મુખ્યત્વે એમના જર્મન ગુરુ પ્રો. આર્યોલોમેના ભાષાંતરને આધારે થયેલું હતું તે આપ્યું. ગાથાને સમજવા એમણે ખરે પ્રયત્ન કીધો હતો અને પ્રલોકની લીટીએ લીટીનું સમપ્રલોકી ભાષાંતર કીધેલું હોવાથી તે વધારે મુશ્કેલ ને વધારે સ્પષ્ટ બન્યું હતું. પણ ગાથાની મૂળ ફિલસૂફી ને તેના પેગામનો પાયો જ્યોતિષ ઉપર રચાયેલો છે એ વાત આજ હજારો વર્ષથી કેવળ વિસારે પડેલી હતી, અને ખ્રિસ્તિ ચાહુદી વગેરે નવીન ધર્મોના એકેશ્વરવાદ (monotheism) તરફ યુરોપીય વિદ્વાનોની કુદરતી વલણ હોવાથી અને પશ્ચિમનું જે આપ્યું ને મળ્યું તે જ સત્ય ને ઉત્તમ, એ આપણા પૂર્વ તરફનાં પ્રભાવોની ખાંચ સાત સહીઓથી બની ગયેલી વૃત્તિને લીધે આપણી “ગાથા”ના અનુવાદોમા વિભત્તીય વાતો વણાઈ ગઈ. સંસ્કૃત ભાષા એટલી વિશાળ અને જાડી છે કે એના ધાતુના ને શબ્દોના કુડીઅંધ અર્થો ધાય છે. એટલે પેગમ્બર સાહેબ વાતો કરે આત્માની ને તેની ઉત્પત્તિની ને મુક્તિની, ત્યારે તે શબ્દોના ખીજ જ સ્થૂળ અર્થો-ખેતીવાડી, ઢોરઢાંખર, ગામનગર વગેરે ગાથાના પ્રલોકના કરવામાં આવ્યા છે! એ બધાં બે ત્રણ કુડી ભાષાંતરો સાથે મેં જે અનુવાદ અહીં કીધો છે ને તેના સમર્થનમાં મેં શબ્દે શબ્દનાં મૂળ કન્વેદના કાળની આર્યભાષાના ધાતુઓના અને પર્યાયોના અર્થ લીધા છે, તે જો વિદ્વાનો અરજાવી જશે તો તેમને આ વાત સ્પષ્ટ થશે. આ દોઢેક સદીમાં યુરોપના વિદ્વાનોએ તેમજ તેમની પાસે શીખેલા આપણા જરથોસ્ત્રી તેમજ બે ચાર હિંદુ વિદ્વાનોએ જે જે અનુવાદ કીધા છે તે મોટે ભાગે મૂળ પહેલવી ભાષાના અનુવાદથી દોરવાઈ ગયેલા છે. એ બધા ખોટા અર્થો પહેલવીમાં જ થયેલા છે. સંસ્કૃત ભાષાના વિદ્વાન આપણા દસ્તુર નેરિયોસગ ધવસે પણ ગાથાનું ભાષાંતર પહેલવીના ભાષાં-

તર પરથી જ સંસ્કૃતમાં કીધું! છંદોમાંના ડોલનને લીધે ને સ્વરભારની વ્યવસ્થા શબ્દોમાં જ કાયમ રહે તેવી રીતે બહુ કુશળતાથી શબ્દોના રૂપમાં ફેરફાર કરવામાં આવ્યા હતા. તેથી ગાથાની ભાષા તે વેળાની સંસ્કૃત ભાષાથી તદ્દન જુદી પડી ગયેલી લાગતી હતી. પણ વ્યાકરણ લગભગ એક જ છતાં કહીં કહીં પ્રત્યયોમાં સહેજસાજ ફેર આવે છે, તે તો મુખ્યત્વે સ્વર-ભારને લીધે તેમજ ઋગ્વેદની ભાષાથી આ ભાષા વિશેષ જૂની હોવાને લીધે છે. ગાથાની ભાષા જ કાળાંતરે ઋગ્વેદની ભાષામાં ભિતરેલી લાગે છે. મેં ઉપર કહ્યું, તેમ સૌ ભાષાઓમાં બને છે તેમ સદીએ સદીએ વિભક્તિના પ્રત્યયોમાં, ને અન્યથા ફેરફાર થતો જ રહે છે, તેમજ આ બન્ને ભાષાઓના સંબંધમાં પણ બનેલું છે. ખુદ ઋગ્વેદની ભાષાનું વ્યાકરણ ને તેનાં શબ્દરૂપો વેદનાં જુદાં જુદાં મંડળોમાં તથા શિષ્ટ સંસ્કૃતમાં બદલાઈ ગયેલાં છે.

આ મારો અનુવાદ કરતી વખતે મેં ગાથાની કવિતામાં વપરાયેલા ભાષાની વિભક્તિના પ્રત્યયોને યુરોપીય વિદ્વાનોની માફક બદલ્યા નથી. મૂળની વિભક્તિઓ કાયમ રાખી છે. માત્ર કેટલાંક સંસ્કૃત ક્રિયાપદો કર્મસંબંધમાં થોડી કે છટ્ટી વિભક્તિ લે છે, તે ગુજરાતી ક્રિયાપદની જુદી વિધિને લીધે તેમ નહીં બની શકતું હોવાથી તે ક્રિયાપદના અર્થ પ્રમાણે વિભક્તિ લીધી છે. પણ મૂળ અર્થને તેથી જરા પણ હાનિ આવવા દીધી નથી.

આ અનુવાદમાં ગાથાના શબ્દોના અર્થ મેં માત્ર “ઋગ્વેદ” ના કાળની સંસ્કૃત ભાષામાં થતા અર્થો જ લીધેલા છે. ત્યાર પછીની શિષ્ટ (classical) સંસ્કૃત ભાષામાં તે શબ્દોના જે અર્થ થયા છે, તે મેં લીધા નથી. ક્રિયાપદોનાં અને વિભક્તિનાં રૂપો પણ મેં વેદકાળનાં જ લીધેલાં છે. આ બધાં શાસ્ત્રીય કામ માટે મને ઑક્સફર્ડ યુનિવર્સિટીના પ્રોફેસર સર મોનિયર વિલ્ક્યમ્સને સંસ્કૃત-અંગ્રેજી મહાકોષ તેમજ મેકડોનેલનું વૈદિક સંસ્કૃત વ્યાકરણ ઘણું જ કામમાં આવ્યાં છે. એ કોષ અદ્ભુત છે. એમાં શબ્દે શબ્દનાં તમામ રૂપો ને ધાતુઓનાં રૂપો સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવેલાં છે. એવો કોષ પણ શબ્દ ગાથામાં વપરાયેલો નથી જેના ધાતુ ને સમશબ્દ મને માટે લાગે એ કોષમાંથી નહીં જાણ્યા હોય! આપણા વિદ્વાનોએ જે જે કોષ પ્રત્યે લક્ષ દોડાવ્યું હોત તો અવેસ્તા ભાષાના હાલ જે અર્થો થયેલા છે તે ન થાત. આ કોષમાંથી મને તો આપણી પવિત્ર ગાથા ભાષા માટે બહુ-મૂલ્ય હોશિઓની જ ખાણ જડી આવી છે.

ગાથાનો સમશ્લોકી અનુવાદ ગુજરાતી કવિતામાં—અને તે બની શકતી: સરળ ભાષામાં—કરતાં ઘણી મુશ્કેલી નડી છે. ગાથાની આર્થ ભાષાના શબ્દો. ઊંડા અર્થવાળા છે, ઘણીવાર એક જ ગુજરાતી શબ્દથી તેનો ભાવાર્થ પૂરો. દર્શાવી શકાય તેવા નથી. વળી દરેક શ્લોકની ત્રણ લીટીમાંની પ્રત્યેક લીટીના ૭ અને ૯ શ્રુતિના બે વિભાગ હોવાથી ઘણી વેળા બે ત્રણ શબ્દમાં જ એ વિભાગ મૂળમાં પૂરો થાય, જ્યારે ગુજરાતી કવિતાનો સરળ સવૈયા છંદ મેં લીધેલા હોવાથી ને તેમાં પ્રાસની યોજના પણ સુસ્વરતા ને મધુરતા ઉમેરવા માટે રાખેલી હોવાથી ને પંક્તિમાં મૂળની ૭ શ્રુતિની એકત્રીશ માત્રા (Syllabic instants) હોવાથી તેમાં શબ્દો ઉમેરવા પડ્યા છે. પણ મેં એવી સ્થના કીધી છે કે એ રીતે મૂળના બે ચાર શબ્દોનાં આઠ દસ શબ્દો કરવા પડ્યા ત્યાં મૂળના એક શબ્દનો ભાવાર્થ જ જરા લંબાવીને કે તેને અનુસરતાં

વિશેષણ ઉમેરીને લીટી પૂરી કીધી છે. એમ કરતાં મેં બીજા સંભાળ રાખી છે. કે મૂળ પેગમ્બર સાહેબની વાણીમાં સમાયેલા અર્થમાં જરૂર પણ વિકૃતિ આવે નહીં. લીટીએ લીટી એ પ્રમાણે મૂળ સાથે સરખાવતાં સહૃદય વાંચક તેમજ વિદ્વાન આ ખુલાસો સમજી શકશે. આકી “ગાથા”ના શ્લોકે શ્લોકના ગુજરાતી તથા અંગ્રેજી ગદ્યમાં જે અનુવાદો મેં કીધા છે તે તે મૂળ પ્રમાણે જ છે—ને તેમાં કશા શબ્દો ઉમેર્યા નથી.

આપણા પારસી ખંધુઓ અંગ્રેજી તેમજ કેટલીક યુરોપીય ભાષાઓના પણ સારા વિદ્વાન છે, છતાં તેઓ પોતાની જ માદરજ્ઞાન ગુજરાતીનો અભ્યાસ કરતા નથી, એટલે આજે સાધારણ સારું ગુજરાતી શીખેલો કોઈ પણ ગુજરાતી—હિંદુ, મુસ્લિમ, ખ્રિસ્ત કે પારસી—ભાઈ કે ગુજરાતી ગહેન ચીવટથી શુદ્ધ ભાષા લખે તે આપણા સામાન્ય પારસી ખંધુને “વાણિયાશાહી” કે ભારી લાગી જાય છે. પણ ભાષા પર કાણુ વગર તેા માણસની જિંચી ખુદ્દિમાંથી જે બધા વિચારો નીકળે તે કાંઈ ખસે ત્રણસે કે ચારસે શબ્દો બજાતા માણસથી સમજાય નહીં કે તેવા વિચારો દર્શાવાય નહીં. ખુદ અષો પેગમ્બર જરથુસ્ત્ર સાહેબ પણ ગાથામાં અનેક ઠેકાણે અહુરામજ્દાની પાસે વાણીનું બળ માગે છે. ચેકરખીઅર દુનિયાનો મોટામાં મોટો કવિ ગણાયો તે તેની વાણીનાં બળથી. તેના પુસ્તકોમાં સોળથી વીસ હજાર શબ્દો વપરાયેલા છે. બીજા બહુલીતા કવિઓનાં પુસ્તકોમાં પણ જુદા જુદા આકથી દસ હજાર શબ્દો વપરાયેલા ગણાવ્યા છે. ગાથાનો કોઈપણ શ્લોક એવો નથી જેમાં ઓછામાં ઓછા છ સાત નવા જ શબ્દો નહીં વપરાયા હોય. શબ્દભંડોળ વગર તેા કોઈ પણ વિદ્વાન ને જિંચી પાચરીએ ચઢેલો માણસ પોતાના તમામ વિચારો દર્શાવી શકે નહીં. વળી કવિતાની રચનામાં શ્રુતિઓ, માત્રાઓ, તાલ, ડોલન વગેરે રચનાને લગતા નિયમો પાળવાના હોવાથી એક તરફ સાદો શબ્દ તેમાં નહીં આવી શકે તેા તેના બીજા પર્વાય (Synonym) વાપરવો પડે. મોટે જ કવિઓ વાણીના સરદાર હોય છે, ને નહીં હોય તેા ધીમે ધીમે બને છે. આ મારો કવિતામાં કીધેલો અનુવાદ જેમ બને તેમ સરળ ભાષામાં જ કરવાનો મેં હુમેશ મુજબ પ્રયત્ન કીધો છે—નહૂટકે જ, અને બીજા સાદો શબ્દ મૂકતાં મૂળ અર્થના શબ્દનો ખરો ભાવાર્થ તેમાં નહીં જિતરે કે છંદની રચનામાં તેવો સાદો શબ્દ નહીં જ આવી શકે, કે કવિતાના માધુર્યમાં કે સામાન્ય વાતાવરણમાં તે કાંઈ વિશેષ પાડે, ત્યાં જ સંસ્કૃત શબ્દ વપરાશમાં લીધો છે. એવા શબ્દોના સરળ અર્થો કવિતાની નીચે ટિપ્પણમાં આપ્યા છે.

ટિપ્પણમાં શ્લોકના શબ્દો શબ્દના વૈદિક ધાતુ ને સમશબ્દ પણ આપ્યા છે ને તેના અર્થ લખ્યા છે. વળી ન્યાં ન્યાં જરૂરનું લખ્યું ત્યાં ત્યાં મૂળનો ભાવાર્થ વિસ્તારથી સમજાવ્યો છે, તેમજ સાદા ગદ્યમાં પણ દરેક શ્લોકનો અનુવાદ ત્યાં આપ્યો છે. સાથે સાથે કેટલોક ઇતિહાસ પણ આપ્યો છે, એટલે બધું સ્પષ્ટતાથી સમજી શકાય. આપણી પવિત્ર ગાથાની લીટીએ લીટીનો અર્થ બધો બરાબર સમજ પડી શકે તેવી રીતે ટિપ્પણમાં મેં સ્પષ્ટતાથી લખ્યું છે. આ બધું ધીરજથી વાંચી વિચાર્યોથી આપણા પેગમ્બર સાહેબનો સંદેશો તેના ખરા સ્વરૂપમાં સૌ કોઈ મેળવી શકશે.

આ અનુવાદમાં કોઈ પણ રીતનો પૂર્વચ્છ (prejudice) મેં રાખ્યો નથી. પૂર્વના અને પશ્ચિમના ધર્મોના તેમજ ત્યાંનાં જુદાં જુદાં તત્વજ્ઞાનનો પણ મેં

ઠીક ઠીક અભ્યાસ કરીલો છે, પણ એ અભ્યાસથી હું શુદ્ધ જરથોસ્ત્રી મંત્રી ગયો નથી એ બધા અભ્યાસ મને ઘણો કામ આપ્યો છે, તેમા ખાસ કરીને જ્યોતિષ શાસ્ત્રના ઊંડા અભ્યાસથી ને તેમા મેં પોતે કીધેલા મશોધનોથી ગાથાના મૂળ પાયાનો ઉઠેલ મને જડી આપ્યો, અને એક વેળા આ મહાકૃત્તી મને મળી કે પછી ગાથામાના આજ સુધી અણઉઠેલાયેલા અનેક ગળદોના ખગ અર્થ હું મેળવી શક્યો છું અને તે આ પ્રથમા હું મૌની આગળ મૂકું છું જેમ અપો જયુસ્ત્ર સાહેબે ગાથાની ૩૦ મી યજ્ઞના બીજા પ્રયોકમા કવ્યુ છે તેમ હું પણ નર્ વાચકોને-આમાન્ય બુદ્ધિગાળી જનોને તેમજ વિદ્વાનોને-વિનતિ કરું છું કે આ અનુવાદને તેઓ શબ્દે શબ્દના ખગ અર્થ માટે ટિપ્પણમા આપેલા ધાતુઓ ને મમગળદો ઉપરથી તોળી જોઈ, કોઈ પણ પૂર્વગ્રહથી દોરવાય નહીં, અને મત્યને ખાતર જ મત્યને મમજવાનો ને જલવાનો પ્રયત્ન કરે દાદાર અદુરામજ્ઞદાએ આજુ હશે ત્યારે જ લગભગ આઠ હજાર વર્ષ પછી “ગાથા”ના પેગામનો ખગે ને અપૂર્ણ અર્થ આજે મૌ જરથોસ્ત્રીઓ આગળ અને દુનિયાના શ્રી જયુસ્ત્રના પેગામના ગ્રેમી વિદ્વાનો આગળ ફરીથી મૂકવાને હું ગર્જિમાન થયો છું હું તો નાચીજ છું, પણ જે મહા અણુદીઠ ગર્જિતો મને ગ્રેણા આપીને મારી પામે આ કાર્ય પાગ ઉત્તરાવ્યુ છે તેનો જ હું આભારી છું. તે વિના મારી કોઈ ગર્જિત મને કામ આવતે નહીં. જે મારુ ને શુદ્ધ છે તે અદુરામજ્ઞદાનુ છે, જે ભૂલભરેલુ છે તે માનવીનુ છે મને આશા છે કે પવિત્ર ગાથાનો આ અનુવાદ મૌને થોડો પણ મતોપ આપે, અને આપણા અતિ પુગણા ધર્મનો ખરો મર્મ અને તેમા મમાયેલા પેગામર સાહેબનો ખગે મદદશે સૌ કોઈ મેળવીને અપોધને ને નેકીને શહે જ પોતાનું જીવન દોરવે, જેથી પરમ આનંદનો લહાવો મળે! આમીન!

અહુનવધર્થ

અહુનવરનો ક્લામ-ઓમનો મંત્ર

— ૦ —

“અહુન”નો માત્ર-ઓમનો મંત્ર-માજદ્યસ્ની ધર્મમાં જૂનામાં જૂનો હોવાનું મનાય છે. ‘અહુન’ એટલે ‘ઓમ’ અસુ = પ્રાણ, શ્વાસ. ઓ પર “ન” પ્રત્યય (‘તેનો, તેને લગતો’ એમ દર્શાવતો) લાગીને અસુન-અહુન-શબ્દ થયેલો છે: પ્રાણનો, પ્રાણને લગતો. સૃષ્ટિને રચવા અહુરાએ જે પ્રથમ પ્રાણ-શ્વાસ-ક્રકયો તે “અહુન.” યસ્ન ૨૯ ના ૭ માં પ્રલોકમાં અહુરા અપ્પ રીતે આ “અહુન”ના મંત્રનો ઉલ્લેખ કરે છે, ને ત્યાં કહે છે કે સૃષ્ટિને રચવા અને તેને નિયમમાં ગણવા માટે અહુરાએ અષની માથે મળીને એ “અહુન”ની રચના કલ્પનામાં તૈયાર કીધી અને પછી મજદાએ એનો “નાદ” કરીને ક્રકયો, અને તે સ્પંન્તા મન્યુએ ઝીલીને તેના સ્પષ્ટ કાનૂનો કરીને અધિમુનિઓ-મોખ્યતો-ને પ્રેરણા આપીને આ સ્થૂળ દુનિયામાં તેની વાણીમાં પ્રગટ કરાવ્યો. હિંદુશાસ્ત્રો “ઓમ” ના નાદમાં જેમ ત્રણ સ્વરો-અ-ઉ-મ સમાયેલા જણાવે છે તેમજ ત્રણ સ્વરો આ “અહુન”માં પણ ‘અ-ઉ-ન’ રહેલા છે. બાઇબલની શરૂઆતમાં જ લખાયેલું છે કે “In the beginning there was the Word, and the Word was with God and the Word was God” એટલે “પ્રારભમાં તે મૂળ શબ્દ-મંત્ર-હતો, અને તે શબ્દ ત્રણ પાસે હતો, અને તે શબ્દ જ ત્રણ હતો” આ બહુ ઊંડા અર્થવાળા ગપ્પો છે’ અને એ પણ અહુન-ઓમને જ લગતા છે. આ “અહુન” શબ્દનો મહિમા અજ્ઞ છે. એના પ્રથમોચ્ચારથી જે આદોલનો (vibrations) પોલા આકાશમાં થયા, તેમાંથી પ્રકૃતિના પરમાણુઓએ (atoms of matter) જુદા જુદા રૂપ ધારણ કરવા માડ્યા, અને એમ ધીમે ધીમે આજે આ આપણી નજર સામે દેખાતી અલગલગ સૃષ્ટિ પેલા થઇ

હિંદુશાસ્ત્રો આ “ઓમ”નો મહિમા ગાતા જણાવે છે કે એ શબ્દના ત્રણ સ્વરો અ-ઉ-મ માં અનેક અર્થો સમાયેલા છે “અ” એટલે વિગદ, અગ્નિ, વિશ્વ, વગેરે, “ઉ” એટલે હિરણ્યગર્ભ, વાયુ, તેજ, વગેરે અને “મ” એટલે ઇશ્વર, આદિત્ય, પ્રાણ, વગેરે. વળી ‘અ’ એટલે વિષ્ણુ, ‘ઉ’ એટલે શિવ, અને ‘મ’ એટલે બ્રહ્મા, ક્ષત્રુ વળી વિષ્ણુ એટલે ગુરુનો ગ્રહ, શિવ એટલે શનિનો ગ્રહ, અને બ્રહ્મા-ક્ષત્રુ એટલે મંગળનો ગ્રહ એ જ પ્રમાણે ગાથામાં પણ અષ એટલે ગુરુ, વાહુમનો (વહુમનસ જે શિવનું જ નામ છે) એટલે શનિ અને ક્ષત્ર એટલે મંગળ છે. આ સર્વ સુમશિશ્વળ માટે મારો “શ્રી જરથોસ્તના ગાથામાં જ્યોતિષનો પાયો” લેખ વાચવો.

અજ્ઞ જેણે છે કે “અહુનવધર્થ”ના મંત્રમાં પહેલી સોળ શ્રુતિની (Syllables) લીટીમાં અષનું નામ છે, બીજી લીટીમાં વાહુમનોનું નામ છે, અને છેત્લી ત્રીજી લીટીમાં ક્ષત્રનું નામ છે! આ કઈ અકસ્માત (chance) નથી, પણ હૃન્તરો વર્ષથી આપણા આર્ય-પૂર્વજોની એ ત્રિદ્વ માન્યતા હતી જ્યોતિષના ઉલ્લેખો (references) વેદમાં, ગાથાઓમાં, અવેન્નામાં, બાઇબલમાં ને લગલગ તમામ જૂના ધર્મોના પુસ્તકોમાં મળી આવે છે. આપણા હિંદુભાઈઓ એ બધું પોતાનાં શાસ્ત્રોમાં નોંધીને તે બળવી રાખી શક્યા છે, ત્યારે આપણા ઇગની પૂર્વજો પર પડેલી આફતોની પરપરાએ એ જૂનો બેદ બુલાઈ ગયેલો લાગે છે, અને

“અહુનવધર્થ”નો ખરો અર્થ કોઈ પાત્રી શક્યો નહીં, ને બુદ્ધા બુદ્ધા કુદીબંધ અર્થો બુદ્ધા બુદ્ધા વિદ્વાનોએ પોતપોતાના વિચારો કે માન્યતા પ્રમાણે કીધા છે, તેમાં આ ભેદની છાયા પણ આવી નથી. જીવન શા માટે છે, જીવન કેમ જોગવું ને સફળ કરવું તેના બધા મર્મ અહુરાએ માણસ જાતને આ મંત્રમાં જ આપેલા છે.

“અહુનવધર્થ”ના મંત્રના શરૂઆતના ત્રણ શબ્દોનું સરખાપણું હિંદુઓના એવા જ પવિત્ર “ગાયત્રી” મંત્રની સાથે અજબ થવા લેવું છે. “યથા અહૂ વધર્થો” અને “તત્ સવિતુ વરેણ્યમ્” એના અર્થ એક જ છે. “અમ્” જોટલે પ્રાણ, અને પૃથ્વી પરની તમામ સૃષ્ટિનો-બહારે સૂર્ય મંડળનો-પ્રાણ તે સૂર્ય જ છે. બધા પ્રાણનું મૂળ સૂર્યમાં જ છે. જોટલે એ પ્રાણ, એ સૂર્ય, તે જ “સવિતુ”-બધા પ્રાણનો-બધાં તેજનો-બધાં જીવનનો અધિપતિ તે “સવિતુ” જોટલે સૂર્ય. વળી “વધર્થો” જોટલે વર્ચ, અને “વર્થ” ને “વરેણ્ય” જોટલે પણ “વર્ચ,” જોટલે સર્વોપરી, વંદનને યોગ્ય, બંદગીને લાયક, એમ અર્થ થાય છે. સૂર્ય તમામ સૂર્યમંડળનો અધિપતિ-રાજા છે. એ એક જ ભાવ આ જાને મંત્રોની શરૂઆતમાં સમાયેલા છે.

એક બીજી સરખામણી પણ વિચારવી જોઈએ, “ગાયત્રી”ના છંદમાં પ્રથમ યતિ-Caesura-આઠમી શ્રુતિએ આવે છે, પણ આ મંત્રમાં સાતમી શ્રુતિએ આવતી દેખાય છે, પણ “વરેણ્યમ્” શબ્દ “વ-રે-ણિ-યમ્” એમ ચાર શ્રુતિમાં બોલવાનો છે, તે બોલીએ જોટલે આઠ શ્રુતિ પૂરી થાય. એ જ પ્રમાણે આ “અહુનવધર્થ”ના મંત્રમાં પણ પ્રથમ યતિ એ કે સાતમી શ્રુતિએ જોઈએ, છતાં તેને બદલે અહીં છઠ્ઠી શ્રુતિએ આવતી દેખાય છે, જોટલે અહીં પણ “વધર્થો” શબ્દ “વ-ધ-ર્થ-રિ-થો” એમ ત્રણ શ્રુતિમાં બોલવાનો છે.

“અહુનવધર્થ” જે છંદમાં લખાયેલો છે, તે જ છંદમાં આખી “અહુનવધર્થિ” ગાથા લખાયેલી છે. જોટલે ખરું જોતાં ૧૬-૧૬ શ્રુતિઓની ત્રણ પંક્તિઓના એક શ્લોકમાં આવે છે. આ ગ્રંથમાં એ ત્રણની છ પંક્તિઓ કરવામાં આવી છે ને તેનો કવિતાનો અનુવાદ છ છ પંક્તિના અર્થમાં છંદમાં દીધેલો છે. ૧૬ શ્રુતિમાં ૭ ને ૯ શ્રુતિઓના વિભાગ આવે છે, તેમજ તે છાપેલા છે. એ વિષમપદ છે. હું જોને “અહુન” છંદનું નામ આપું છું. આ છંદ અને તેના સ્વરભાષ માટે મેં જે લેખ છૂટો લખ્યો છે તે કૌંસે વાંચી જવો.

“અહુનવધર્થ” શબ્દ વંદન કરવા યોગ્ય સર્વોત્તમ અહુન-પદથી થયેલો લાગે છે. એ “અહુનવધર્થ”ને જ વિન્નારથી અમલવવા માટે “અહુનવધર્થિ ગાથા” લખાયેલી છે. સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ કેમ થઈ, અહુરા મજ્દા કોણ, અમૈયા રપેન્ના કોણ, નેરી અને બદી કેમ પેદા થઈ, સૃષ્ટિનો હેતુ શો, અહુનવધર્થમાં જણાવેલા અહુ, અહુરા મજ્દા, અપ, વોહુમનો, રામ અને અહુનો પેગામ તે કયો, તેમજ શું કીધાથી માણસ પોતે જીવન સફળ કરીને પરમાત્માના આનંદ ને કલ્યાણનો અનુભવ કરે, એ બધું “અહુનવધર્થિ” ગાથામાં કવિતામાં અલંકારરૂપે ગવાયેલું છે. જે મૂળ સ્વરથી બનેલા શબ્દથી સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ થઈ તે સ્વરનું સંગીતજ સૃષ્ટિમાં ગવાઈ રહ્યું છે. હિંદુઓના વેદના સ્વરભાષ સદિન થતા પાઠો તેમજ આમનેદનું એ જ ખરેખરું સંગીત ગંજીશ ગાયન ઉપજાવે છે. કાપાયાં જોટલે જ સંગીતના સ્વાયેલી કવિતા. ખ્રિસ્તિઓના દેવોમાં પણ બજાવેલી સંગીતમય પ્રન, મુસ્લિમોની

મસ્તિષ્કોમાં પણ નિયમિત યોગાસતી સંગીતમય લાંબી ખાંગ, ઘૌઘોનો
પણ ગોમ્ અને હૂન્-એ બધું પરમાત્માના કુંકેલા પ્રથમ સ્વરનું જ માનવરૂપ છે.
એ સ્વરમાંથી જ વાણી ફૂટે, એ વાણીમાં જ્ઞાન અને આનંદ પ્રાપ્ત થાય અને એ સ્વરમાં જ
છેવટે આત્મા ને સૃષ્ટિ પણ વિલીન થાય, એ એ વાણીનો જ મહિમા છે. માટે જ
વાણીનું જાળ વધારવું, તેમજ એ વાણીને શુદ્ધ રાખવી એ આપણો ધર્મ છે,
અને એ જ “અહુન”નો યોગામ છે.

અહુનવધર્યનું દિપણ

યથા : Yathā યથા = As, according as, like, જેમ, જેવો. તુલનાનો અવિકારી અન્યથ.

અહુ : Ahū અહુ = Breath, lord, king, the head of a nation, પ્રાણ, સ્વામી, અધિપતિ, નરપતિ, રાજા, પ્રજાધિપતિ. ૧/૧. આ શબ્દનો અર્થ “પૃથ્વીનો પ્રાણ એટલે મૂર્ત્ય” પણ થઈ શકે, અને “વિશ્વનો પ્રાણ એટલે પ્રભુ, પરમાત્મા” પણ થઈ શકે. આ પંક્તિમાં રતુ એટલે પેગમ્બરની માથે મરખામણી છે, એટલે “અહુ”નો અર્થ પ્રભુ, ખુદા, એવો થઈ જ ન શકે, કારણકે પ્રભુની સાથે તો કોઈને પણ મરખાવાય નહીં. એટલે અહીં મરખામણી ભૌતિક દુનિયાના વડા એટલે ‘રાજા’ની સાથે આત્મિક દુનિયાના વડા રતુ-પેગમ્બરની સાથે જ છે, અને તે ઇશ્વર છે. પ્રજાની વ્યવસ્થા ને તેની ઉન્નતિને માટે પ્રજાએ માન્ય શખેલો તેનો વડા તે જમ રાજા છે, તેમ છવનની ને આત્માની વ્યવસ્થા ને તેની ઉન્નતિને માટે તેનો માર્ગદર્શક વડા તે પેગમ્બર છે. જો બન્ને વદનને-આરાધનાને-સ્તુતિને યોગ્ય છે. હા. ૨૯-૬ માં આ ‘અહુ’નો અર્થ “રાજા”જ થાય છે તે સ્પષ્ટ થઈ બાક છે.

વધર્યો : Vairyo વર્યો = Best, worthy to be adored and praised . મવોંપરી, પૂજ્ય, વદનને યોગ્ય. ૧/૧ વિશેષણ. જો જ અર્થનો ખીજો વૈદિક શબ્દ “ગાયત્રી મત્ર”માં વપરાયેલો વર્ણ છે.

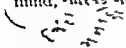
અથા : Athā અથા = So, likewise, such, તેમ, તેવો, અવિકારી અન્યથ.

રતુઃ : Ratuઃ રતુઃ = The Spiritual Head, the Prophet, રતુ, પેગમ્બર, ધર્માધિપતિ ૧/૧. ધાતુ કૃત = the sacred Law, divine Law, પવિત્ર મુદ્દિનિયમ. The Law of Holiness or Righteousness, પવિત્રતા થા અયોધનો કાયદો. મન વચન કર્મમાં પવિત્રતા ને મત્ય બળવવા તે પવિત્ર નિયમ તે કૃત જો કૃતનો બળવનાર ને એનો પવિત્ર ઉપદેશ ને મંદેશ આપનાર તે “રતુ.” મસ્કૃતમાં પણ રતુ શબ્દ ‘ત’ પર ફીર્ધ વરડુવાળો છે, અને તેનો અર્થ true speech = ‘મત્ય વાણી’ થાય છે. એટલે રતુ અને રતુ પણ એક જ બાવાર્થવાળા શબ્દો છે. પેગમ્બર પણ પોતાની પવિત્ર વાણીથી જ પ્રભુનો મંદેશ આપે છે તુ નો ધાતુ પણ કૃત જ છે

અયાન્ સીન્ : Ayan-ē-sīn અયા ચિર-ચતાર ચર-By being conversant with and observing the sacred Law અયોધના પવિત્ર નિયમનો અનુકાર અને તેનું પાલન કરનાર દોવાળી. ૫/૧.

હયા : Hācā હયા = Together with, ever associated with, હ મેગ્રને નામી બનીને, મહર્ષમાન (અયગાઅર્થ) અ. અન્યથ.

વરદુઃ... મનદુઃ : Varduh... manarduh. વરોઃ... મનઃ = Of pure mind, મલ્લિક મનની. ૬/૧. ‘વરદુ મન’ને અર્થ બનું મન, Good mind.

એમ બધા કહે છે, પણ તે “વસુ” નો સંપૂર્ણ ભાવાર્થ નથી. માણસના મનના ત્રણ ગુણો અંકાયેલા છે: સત્ત્વ = the principle of absolute purity, સંપૂર્ણ પવિત્રતા; રજસ્ = passion, excitement; a mixture of the pure and the impure, સંમોહ, ઉદ્વેગ, ઉશ્કેરાટ, મનોવિકાર : સત્ત્વ અને તમસુનો મિશ્રિત ગુણ; અને તમસ=Darkness, absolute impurity, evil, અંધાર, સંપૂર્ણ અશુદ્ધિ, ગુરાઈ. આ પરથી હવે સ્પષ્ટ થશે કે “વાહુ મનો” એટલે “સાત્ત્વિક મન”, પવિત્ર ગુણોવાળું મન. “ભદ્રું” શબ્દમાં આ ભાવાર્થ પૂરો ઊતરતો નથી. આ “શુદ્ધ સાત્ત્વિકતા” એ શિવનો-શનિના ગ્રહનો-મુખ્ય ગુણ છે. ભુમો મો. વિ. કોષ: સાત્ત્વિક.

દક્ષઃ Dazdā : દક્ષ (દક્ષેન) With uprightness, પ્રમાણિકતાથી, ન્યાયપરાયણતાથી, with the sense of pure justice. ૩/૧. પહેલવી તેમજ તે પરથી ઘણાખરા યુરોપીય અને પારસી વિદ્વાનોએ આ શબ્દને લા ધાતુ પરથી ઉપજેલો સમજીને તેના અર્થ લેટ, મદદ વગેરે કીધેલા છે, પણ તે મને યુક્ત નથી લાગતા. “ગાથા”માં દર્શાવેલા અર્થમાં રૂપેન્તા કોણુ તે આજ સુધી કોઈને નહિ સમજાયાને લીધે આવા સાંકેતિક આ લાક્ષણિક (technical) શબ્દોના ખોટા અર્થ કરવામાં આવેલા છે. “ગાથા” ના ૩૧ મા હા ના ૩ બ્દ શ્લોકમાં “અજ્ઞદ્વાહુવદ્વે” વક્તવ્યો શબ્દ છે. સંસ્કૃત જનન=the two eyes થીને આંખો. એ શબ્દ “ગાથા” માં પ્રાચૈદિક વક્ષ શબ્દ પરથી “અખન” થયેલો છે, અને તે હા ૩૧ ના ૮ મા શ્લોકમાં સાતમી વિલક્ષિતમાં “અખન” = આંખોમાં, એમ આવેલો છે. હવે, જ્યોતિષ શાસ્ત્રમાં શુરના ગ્રહને એટલે આપણા “ગાથા”ના “અખ વહિસ્ત” અર્થમાં રૂપેન્તાને વક્ષ એટલે બળકાટવાળો, બ્રહ્મ-વિદ્યાલરી આંખવાળો, આત્મિક બોધ આપનારો કહેલો છે. આ વક્ષ ગાથાવાણીમાં “અજ્ઞદ્વાહુ” થયેલો છે. એ શુરનો ગ્રહ આંખનો-જ્યોતિનો-પણ કારક ગ્રહ છે. “અક્ષ” એ શુરનું ગુણવાચક નામ છે. એ જ પ્રમાણે શિવ એટલે શનિનો ગ્રહ એટલે “વાહુમનો”નું પણ ગુણવાચક નામ વક્ષ = Upright, honest, straightforward, sensible of pure justice, સીધા, પ્રમાણિક, ન્યાયપરાયણ છે. “દક્ષ” શબ્દ શુરશતીમાં પણ છે, તેનો પણ એવો જ અર્થ ચતુર, સમજદાર, ખબરદાર, પ્રમાણિક એમ થાય છે. જેમ વક્ષ નો “અજ્ઞદ્વાહુ” થયો તેમ વક્ષ નો ગાથામાં “દજ્ઞદ્વાહુ” થયો છે, અને તે પરથી થયેલાં ભાવવાચક નામ વક્ષ પરથી “દજ્ઞદ્વાહુ” ને “દજ્ઞદ્વાહુ” થયો છે. જ્યોતિષના અને ગ્રહોનાં આવાં ખાસ નામોથી જ આ લાક્ષણિક અર્થો સમજી શકાય છે. જ્યારે મન સાત્ત્વિક થાય ત્યારે તેને કોઈ તરફ પક્ષપાત રહે નહીં, એટલે બધાં કાર્યોને તે ન્યાયપરાયણતાથી જોઈને તોળી શકે. ગાથાના ૩૨ મા હા ના ૨ બ્દ શ્લોકમાં છેલ્લી લીટીમાં આર્મંધતિને માટે મજ્ઞદ્વાહુશ કહે છે કે “વજ્ઞદ્વાહુમ્ વરેમંધલી હા ને અજ્ઞદ્વાહુ” = May she be equal-just-unto us! ત્યાં આ “વજ્ઞદ્વાહુ” શબ્દ પણ એ જ “વસુ” પરથી વક્ત્રી થયેલો છે. હા ૩૪-૬ માં પણ વક્ત્રી વપરાયેલો છે તેનો અર્થ પણ dexterity, uprightness, સમજદારી, સીધાપણું

યાંય છે. હા ૩૩-૧ માં કહ્યું છે કે પેગમ્બર તો નિંદગી માટેના પરંપરા ઊતરી આવેલા પવિત્ર કાયદા પ્રમાણે જ લલા ધૂરા સૌની સાથે સમાન દૃષ્ટિએ જ કાર્ય કરશે, કોઈ માટે પક્ષપાત રાખશે નહીં. હા ૩૧-૨ માં તો પેગમ્બર સાહેબ ખુલ્લી રીતે કહે છે કે “હું આ લલા ધૂરાના પક્ષો વચ્ચે ખરે પંથ દેખાડી ન્યાયતુલા સરખી રાખનાર તરીકે અહુરાના પેગમ્બર તરીકે આવ્યો છું.” આ બધું જોતાં ને સમજતાં સ્પષ્ટ રીતે સમજાય છે કે આ “દૃઢ” શબ્દ દક્ષ પરથી જ થયેલો છે, અને એનો અર્થ મદદ કે ભેટ એવો કોઈ નથી, આ “અહુનવર્ધ”માં તો પેગમ્બર કેવો હોય તેનું વર્ણન છે, અને તેના ટેકામાં “ગાથા”ના ૨૬ માં હા નો ૭ મો પ્રલોક છે.

અયૌથેનનામ : Syaoθnanam : યૌતાનામ્ = Of deeds, of actions, કાર્યોનાં, કૃત્યોનાં. ૬/૩. મૂળ શુદ્ધ શબ્દમાં “ત્”જ છે, તેથી તે “થેન”જ લખાવો જોઈએ, કેમકે એ શ્રુતિ (syllable) ઉદાત્ત-accented-છે. “ગાથા”ના લાહિયાઓએ “અયૌથેનનામ્” એમ આખા ‘થ’ સાથે લખેલો છે તે ભૂલ છે.

અહુઉથ : Anhōus : અહો = Of life, જીવનનાં, નિંદગીનાં. ૬/૧. અહુ = જીવન. ‘અ’ ઉદાત્ત છે ને તેની પાછળ “સ” આવે છે, તેથી તેનો ઉચ્ચાર “અહુ” થાય છે, ને તેની આ છઠ્ઠી વિભક્તિ છે. “સોઃ” સ્વરિત છે તેથી તેનો “હુઉથ” થયેલો છે.

મજદાઈ : Mazdāi : મેઘાય = For Mazdā, unto Mazdā, મજ્જાને નામે મજ્જાને માટે. મજ્જાનો મૂળ વૈદિક શબ્દ મેઘ્ છે, મેઘ્ = all-wisdom, સર્વજ્ઞાની. ‘મ-જ્-દા-ઈ’ એમ ત્રણ શ્રુતિમાં આ શબ્દ યોજવાનો છે.

ક્ષેત્રમ-આ : Xšaθrem-cā : ક્ષત્રમ્ ચ : and the power of self-control, અને સંયમશક્તિ, મન ને શરીરના તમામ વિકાસને કાબુમાં રાખવાની શક્તિ. ૧/૧. આ “ક્ષેત્ર”ને સત્તા, રાજસત્તા, રાજ્ય, એવા અર્થમાં આપણા પૂર્વજો પહેલવીકાળથી લેતા આવ્યા છે અને યુરોપીય વિદ્વાનો પણ તે જ અર્થમાં લે છે, પણ તે યુક્ત નથી. અને આપણા અર્મેષા સ્પેન્તાઓમાંનો આ એક તે કોણ તે નહીં સમજાયાથી તેમ થયેલું છે. મૂળમાં આ શબ્દ “ક્ષત્ર” નહીં, પણ ક્ષત્રુ છે. ક્ષત્રુ એટલે પ્રદા અથવા મંગળનો ગ્રહ. સૃષ્ટિને ઉત્પન્ન કરવાની સાથે જ સૃષ્ટિની તમામ બનદાર પેદાશ ને સૃષ્ટિનો પ્રવાહ પાછો આગળ ધપતો રહે તે માટેની પુનર્સર્જન શક્તિ-વંશવૃદ્ધિની શક્તિ-આપનાર અર્મેષા સ્પેન્તા તે ક્ષેત્ર. આ શબ્દ ક્ષત્રુ એટલે power, સત્તા, તે પરથી નીકળ્યો નથી, પણ એ તો પ્રદા-સૃષ્ટિસર્જનને ચાલુ રાખનાર-ઘણો જનો શબ્દ ક્ષત્રુ છે. એ ક્ષત્રુ ધાતુ પરથી નીકળેલો છે. ક્ષત્રુ એટલે ક્રાંતરકામે કરવું, શિલ્પકાર્ય કરવું, મૂર્તિ-પ્રતિમા ઘડવી. સૃષ્ટિની આ રોજની નવી નવી મૂર્તિઓ ઘડનાર અર્મેષા સ્પેન્તા ક્ષત્રુ-પ્રદા છે. હિંદુ ભાઈઓનાં ધર્મશાસ્ત્રોમાંની દેવી ત્રિમૂર્તિ Trinity-વિષ્ણુ, શિવ અને પ્રદા છે, અને તે જ આપણા અનુક્રમે-અપ, વાદુમનો,

અને ક્ષત્ર-અર્દીગહેસ્ત, બહુમન અને શહેરેવર અમેશાસ્પંદો છે, એ ત્રણે નપુસક છે. “ગાથા”ના હા ૩૧ ના ૨૧ મા શ્લોકમાં “ખવાપધંથાત ક્ષત્રહા સરો” શબ્દો છે તે વૈદિક ભાષામાં સ્વપત્યાન્ન ક્ષત્રસ્ય શરઃ થાય, તેનો અર્થ “વશવૃદ્ધિથી શક્તિનુ ઐટલે સયમશક્તિથી મળતું નૂર” થાય છે. વીર્યના રક્ષણથી જ એ નૂર મળી શકે. ચારિત્ર્યહીન પુરુષના મોઢા પર એ દૈવી નૂર કદી પ્રગટતું નથી. “ગાથા”મા આવા ઉદ્દેશો ઠેર ઠેર છે. આ મૃદિસર્જનના મૂળ પાયાના ભેદી શબ્દોના અર્થો સમજાય ત્યારે જ “ગાથા”ના પાયાનો ભેદ સમજી શકાય છે.

અહુરાહ આ : Ahura : અસુરા અ=From Ahur, અહુરા પાસેથી, અહુર, તરફથી, ૪/૧. “અહુરાહ” શબ્દ ચોથી વિભક્તિમા છે, પદ્ય એની પછી “આ” અવ્યય છે, ઐટલે સંસ્કૃત ભાષાના નિયમ પ્રમાણે એનો અર્થ “અહુરા તરફથી, અહુરા પાસેથી” એવો થાય છે. અસુર=The Supreme Spirit પરમાત્મા, “અસુ” ઐટલે જિંદગીનો આપનાર. ઋગ્વેદમા આ શબ્દ બહુ ઠેકાણે વપરાયેલો છે અને તેના નવ મડળ સુધી અસુરને પરમાત્મા લેખે જ ગણેલો છે એ પછીજ આર્યભતિના “મજ્ઞાયરની-મેઘાવહા-“અને” દેવયન્ની-દેવયજ્ઞી એ મુખ્ય વર્ગો વચ્ચેની ધાર્મિક તકરારની તીવ્રતા શ્રી જરથુસ્ત્ર સાહેબના જમાના પછી ઘણે કાળે બહુ તીવ્રપણે વધી જતા અને ભારે મતભેદો ઉત્પન્ન થતા એ બન્ને વર્ગો બુદ્ધા પડી ગયા અને એકમેકના કંટા શરુ થઈ ગયા. મૂળમા “અસુર” તે જીવનનો આપનાર-પરમાત્મા, અને “દેવ” તે પ્રકાશનો આપનાર એવા અર્થમા શબ્દો હતા તેના અર્થો બન્ને વર્ગે જિલ્લા કરી નાખ્યા અને હિંદુઓએ “અસુર” ઐટલે રાક્ષસ, દુષ્ટ, પ્રકાશથી જોધે માર્ગે જનારા એવો અર્થ કાઢ્યો, અને શ્રી જરથુસ્ત્ર સાહેબના અનુયાયીઓએ “દેવ” ઐટલે રાક્ષસ, દુષ્ટ, જોધે માર્ગે જનારા એમ કહેવા માડ્યું. બાકી હિંદુઓના ધર્મશાસ્ત્રોમા ઘણે ઠેકાણે નોંધાયેલું છે કે “અસુરો” તે પૂર્વદેવો-આગળના દેવો-હતા, તેમજ અસુરો તો દેવોના મોટા ભાઈઓ હતા. “ગાથા”મા “દેવ” શબ્દ છે તેનો અર્થ માત્ર “દેવ ભતિવાળા, દેવોની સ્તુતિ કરનાર” એવો જ છે “દેવ”નો બરાબર અર્થ “અવેસ્તા” મા જ પ્રથમ થાય છે. સંસ્કૃત કોષકારોએ “અસુર”નો એક અર્થ “સૂર્ય” પણ આપ્યો છે.

યિમ : yim યમ = whom, to which Ratu, જેને, જે સુ વેગબરને. ૨/૧. એ “દદત્” ક્રિયાપદનું “વાસ્તારેમ” સાથે બીજું કર્મ છે.

દ્રિયુબ્યો : Drigubyo ધ્રિયુબ્યઃ = For the self restrained, for those going steady by restraint over their senses, સંયમી જનોને માટે, પોતાના વિકારો પર કાબુ ધરાવનારા જનોને માટે. ૪/૩. આ શબ્દને કેટલાક વિદ્વાનો “દ્રેયુબ્યો” લખે છે, પણ તે બરાબર નથી, અને એ શબ્દને “દ્રેયત્” માથે કર્યો મળખ નથી. એ શબ્દ તો ૪ ધાતુ પર ગમનો સાધિત પ્રત્યય ગુ લાગ્યાથી થયેલો છે. ઋગ્વેદમા (મ. ૮-૨૨-૧૧. વગેરેમાં) અદ્રિયુ = Unrestrained, નિરકુશ, બેલગામ, વિકાગેના શુભામ, એવા અર્થમા વપરાયેલો

છે, એટલે પ્રિય શબ્દનો નકારવાન્યક જ ઉપસર્ગ લગાડીને એ અપ્રિય શબ્દ કીધેલો છે આ શબ્દ “ગાથા”માં હા ૩૪-૫ માં પણ આવે છે. “ગાથા”-ના આ શબ્દનો અર્થ ભાષાંતરકારેએ “ગરીબ, લાચાર” કીધો છે, તે યથાર્થ નથી. દ્રિશ્ય એટલે સંયમી, જે ધંદ્રિયજન્ય વિકારોને વશ થાય નહીં તે. અને એ જ ખરો અર્થ આ પવિત્ર મંત્રમાં છે. દુનિયામાં પાપ જ્યારે ઘણું વધે અને લોકો તેમજ ધર્મના આચાર્યો પણ પ્રભુનો ખરો નીતિપંથ છોડીને વિકારવશ થઈ માત્ર પૈસા અને મોહની પાછળ જાય, ત્યારે જે નેક ને અપો માણસો હોય તેમને પણ તેઓ હેરાન કરે છે. એવી વેળાએ એ પ્રભુપંથી અપો માણસોને રક્ષણ આપનાર પેગમ્બર પણ પોતાના ક્ષત્રથી-પોતાના અડગ સંયમથી જે ખુદાઈ નૂર મેળવે છે તે વડે આ અપો માણસોને તે રક્ષણ આપે છે. પૃથ્વીનો આત્મા ધરતી પરનાં લોકોનાં પાપ ને જીલમ જ્યારે ખૂબ વધી ગયાં, ત્યારે હા. ૨૯ માં જણાવ્યા પ્રમાણે મજદા અહુરા આગળ ક્રિષ્ણાદ કરવા ગયો અને પોતાને માટે તેમજ અર્ધેજન માટે રક્ષણની માગણી કીધી. તે વેળાએ મજદા અહુરાએ હા. ૨૯ના ૭ માં પ્રલોકમાં આ “અહુનવર્ધના” મંત્રનો ઉલ્લેખ કરીને અધને તેમજ પૃથ્વીને કહ્યું કે એ મંત્ર પ્રમાણે તેને રક્ષણ મળશે અને ત્યાર પછીના ૮ માં પ્રલોકમાં કહ્યું કે એવો પેગમ્બર-અપો જરથુસ્ત્ર સ્પિતામો-તે ઘડીએ પૃથ્વી પર જન્મ પામેલો હોતો, ને તે અહુરાના કાનૂનોનો પ્રચાર કરતો હોતો. એ પરથી હવે સૌને સ્પષ્ટ સમજાશે કે આ “દ્રિશ્યો” નો અર્થ “નેક સંયમી માણસોને માટે,” તેઓના રક્ષણ માટે, એવો થાય છે.

દદત્ : Dadat. દદત્=Gives, આપે છે. આ રૂપ જૂના ધાતુ દદ=to give, આપવું એ પરથી થયેલું છે. વા ધાતુ પરથી પણ દદત્, દદાત્, અવદાત્ એવાં રૂપો થયેલાં છે. ઋગ્વેદમાં (મં. ૫-૬૧-૧૦) આ દદત્ શબ્દ એ જ અર્થે વપરાયેલો છે. ક્રિયાપદ : અપૂર્ણભૂત કાળ, સંશયાર્થ, પરસ્મેપદ ૩/૧. હા. ૨૯-૯ માં પણ વપરાયેલો છે.

વાસ્તારેમ : Vāstārem. વાસ્તારમ્ : Protection, support, રક્ષણ, આધાર, ટેકો. ૨/૧. મૂળ નામ “વાસ્ત” “વાસ્” છે, તે પરથી આ બીજી વિલક્ષિત એક વચનનું રૂપ છે. મૂળ ધાતુ વસ્=ઢાંકવું, આચ્છાદવું, રક્ષણ આપવું, સાચવવું, તે પર ત્ પ્રત્યય લાગીને વાસ્ત = રક્ષણ એમ નામ થયેલું છે. સંસ્કૃતમાં મહાભારતમાં (અ. ૪-૪૨૦) વાસવિત્ શબ્દ વપરાયેલો છે, તેનો અર્થ રક્ષક, રાણજીહાર, ટેકો આપનાર, એવો થાય છે. પૂર્વ વૈદિક કાળમાં “વાસ્ત” શબ્દ તે માટે વપરાતો હોવો જોઈએ.

“અહુનવર્ધય”ના ભાવાર્થ

જેવો નરપતિ યા રાજા સર્વોપરી ને સદા નમનવંદનને લાયક છે, તેવો રતુ-પેગમ્બર પણ પોતાની અચળ અપોધથી મજદાને માટે જીવનનાં કાર્યોની સાત્ત્વિક મનની ન્યાયપરાયણતાથી સર્વોપરી છે, અને જેને (=જે રતુને) અહુરા તરફથી મળેલી સંપૂર્ણ સંયમશક્તિ સંયમીજનોને માટે રક્ષણ આપે છે.

આ મંત્રનો ભાવાર્થ કેટલો જાડ વિચારોથી ભરપૂર છે! હિંદુઓના પવિત્ર ગ્રંથ “ગીતા”માં શ્રી કૃષ્ણ અર્જુનને કહે છે કે :

यदा यदा हि धर्मस्य ग्लानिर्भवति भारत ।

अभ्युत्थानमधर्मस्य तदाऽऽत्मानं गजाम्यहम् ॥

ઐતલે “હે અર્જુન! જ્યારે જ્યારે ધર્મનું પતન થાય, ત્યારે ત્યારે ધર્મની પાછી બચત કરીને તેનું ઉચ્ચ સ્થાને પ્રતિષ્ઠાપન કરવા હું અવતાર લઉં છું.” આ જ ભાવનું સમર્થન કરતો અને એવો ખરો અવતારી પેગમ્બર કોણ તેની સાચી પરીખ ને કસોટી કરતો આ પવિત્ર “અહુનવર્ધ”નો મંત્ર છે. એમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે જેવો આ દુનિયાનો ભૌતિક રાજા સર્વોપરી છે, જેવી તેને સોપાયેલી ધરતી અને તેના પર પડી પ્રાણીઓની વ્યવસ્થા તે રાખે છે, અને સૌને નીતિપથે રહેવાના કાયદા આપીને તે રક્ષણ આપે છે, અને તેથી તે જેવો સૌના વહનને-માનને ને નમનને-પાત્ર છે, તેવો જ રતુ-પેગમ્બર, પણ વહન-યોગ્ય છે શા કારણથી એ વહનને યોગ્ય અને સર્વોપરી છે તે એમ કહીને તેમાં બતાવ્યું છે કે એ પેગમ્બર પોતાની અખડ પવિત્રતાને લીધે એવો શ્રેષ્ઠ છે, એ કદી પણ પોતાની પવિત્રતા-મન વચન કર્મની અપોષ્ટ જે પળેપળ એના આત્મા સાથે જોડાયેલી છે, તેને તજવો નથી, તેને લીધે છે. વળી દુનિયામાં આ બિંદગીને લગતા જે જે કાર્યો તે કરે છે, તે માત્ર મજદાને માટે જ, તે સાહેબના નામથી જ, ઐતલે તે પોતાના કોઈ પણ સ્વાર્થને સાધવા તે કાર્યો કરતો નથી, પણ મજદાએ જે હેતુથી (હા ૩૦-૧ માં જણાવ્યા પ્રમાણે) આ અદિ પેદા કીધી છે, તે હેતુને ધર લાવવા માટે નિષ્કામ વૃત્તિથી જ ને સમદૃષ્ટિથી જ તે બધા કાર્યો કરે છે. એને પોતાને કે પોતાના વર્ગનો કે ખેશીનો કે મિત્રનો સ્વાર્થ સાધવાનો નથી. એને તો આખી દુનિયાનું ભલું કરવાની ને સૌને પ્રભુપથે દોરવાની ફરજ મળેલી છે તે જ બજાવવાની છે. એવા શિનસ્વાર્થી કાર્યોથી અને શુદ્ધ સાત્વિક મનથી જે પ્રામાણિકતા, જે ન્યાયપરાયણતા સાધી છે, તે ન્યાયપરાયણતાને લીધે એ સૌમાં સર્વોપની છે ને સૌના આદરને તે પાત્ર છે. ઐતલે આ મંત્રમાં એવો બોધ છે કે સૌએ આ પેગમ્બરને પગને ચાલીને અપોષ્ટ, સાત્વિક મન, શિનસ્વાર્થી કાર્યો, અને સમદૃષ્ટિ તથા ન્યાયપરાયણતા કેળવવા જોઈએ એમ થાય તોજ મજદાનો હેતુ સફળ થાય અને એવા માણસના આત્માને મુક્તિ મળે. એવા શુદ્ધ ને ન્યાયપરાયણ રતુને અહુરા તરફથી “ક્ષત્ર” ઐતલે અયમશક્તિ મળે છે. અને એ અયમશક્તિને લીધે તેનું ખુદાઈ નૂર એવું બળવાન બને છે કે તે આ પૃથ્વી પર જે નેક રહે અપોષ્ટથી ચાલનાર માણસો છે ને જેઓ સદા મજદાના હેતુને સફળ કરવા પ્રયત્ન કરે છે, અને જેઓને દુષ્ટ લોકો હેશન કરે છે, તેઓને રક્ષણ આપે છે. એવા પેગમ્બરની વાણી અને તેનો પ્રભાવ એવા અબજ હોય છે કે દુષ્ટ લોકો તેથી ડરી ભય છે, અને આખરે બદીનો નાશ થાય છે. વળી આ મંત્રની છેલ્લી લીટીમાં એક બીજો ધ્વનિ પણ છે. આ દુનિયામાં કરોડો માણસો અજ્ઞાનમાં ને બદીમાં ફસાયેલાં છે, તે કાંઈ બધા કદી અપો ને નેક થઈ જવાના નથી. એમાંથી થોડા જ અયમ પાણીને નેક બની શકે છે, ઐતલે એવા નેક જનોને પેગમ્બર તરફથી આપોઆપ રક્ષણ મળે છે.

આ “અહુનવર્ધ” ના મંત્રમાં એવી રીતે ખુદાઈ રહે ચાલવાનું ફરમાન છે, તેમજ કેવી રીતે માણસ પવિત્ર થાય જેથી તેને મુક્તિ મળે, તે થોડા શબ્દોમાં

સમન્નવેલું છે. જો જ મંત્રની સમજ વિસ્તારથી આપવા માટે પેગમ્બર સાહેબે “અહુનવધર્તિ ગાથા” લખી છે, અને ઠેર ઠેર આપણા વિકારો પર કાણુ રાખવા અને સંયમ પાળવાનો તેમાં યોગ આપેલો છે. જો સંયમ પળાય, તો જ માણસ ધિનસ્વાર્થી કાર્ય કરી શકે, અને તેમ કરતાં ધીરે ધીરે મન સાત્ત્વિક થાય, અને મન સાત્ત્વિક થાય જોટલે બધી રીતે જીવનની પવિત્રતા-અયોધ-સાધી શકાય. અયોધ સધાય તો જ આખરી મુક્તિ મળી શકે. અયોધ કંઈ એવી વસ્તુ નથી કે સહેલાઈથી સાધી શકાય.

બધી પેગમ્બર સાહેબે જે ઊંડો યોગ આપેલો છે, સૃષ્ટિની રચના કેવી છે, અને માણસે તેમાં કેમ રહેવાનું ને વર્તવાનું છે, તે થોડા શબ્દોમાં સિદ્ધ રીતે તેમણે કહેલું છે. પણ આ બધાં ઊંડાં ને ખરાં રહસ્ય હજારો વર્ષના ગાળામાં બુલાઈ ગયેલાં છે-અરે ખુદ “અવેસ્તા” કાળમાં પણ શ્રી જરથુષ્ટ્ર સાહેબની “ગાથા” ના અર્થો કે તેના ભેદ બુલાઈ ગયેલા હતા, અને ધર્મના ઉપાધ્યાયોએ જરથુષ્ટ્રીઓને વધારે પકડમાં લેવા વેદવાચામાંના દેવો-મિત્ર, વરુણ વગેરેના યજ્ઞો કરીને શુદ્ધ ધર્મમાં પાછી પ્રકૃતિ પૂજન-Nature worship-દાખલ કીધી, અને અયોધ પર તરીકતોને વધારે વજન આપ્યું ! આવી પ્રકૃતિપૂજા અને સોમને (હોમને) નામે થતી ભારે ખર્ચ કરાવતી યજ્ઞક્રિયા કરવાવાળા અને યજ્ઞમાનોનાં ગજવાં હલકાં કરનારાઓ માટે “ગાથા”ના હા. ૩૨ માં પેગમ્બર સાહેબે ભારે અફસોસ કીધેલો છે, તે હવે વાંચી જુઓ ! હા ૩૨-૧૨ માં કહ્યું છે કે “યાધશ્ચ શ્રેઢ્ઢા અપાત્ વૈરેલા, સ્વર્ગમ્વા ઈષનાંમ દુર્ગમ્” જોટલે “જેઓ દ્વારા પર-શ્રાસકોને જોટલે યોહિયાંદાસોને અને આનિષ્ટના પૂજારીઓની સત્તાને અયોધથી વધારે પસંદગી આપવામાં આવી છે !” પેગમ્બર સાહેબે ત્યાં કેવું સ્પષ્ટતાથી કહે છે કે આ જાતની પૂજા પાતરી અને આ પ્રકૃતિપૂજા અને ક્રિયાક્રમો જ જાણે માણસને મુક્તિ અપાવશે, એમ આ ધર્મના ઉપાધ્યાયો ઊંધું સમજાવીને લોકોનાં નાણાં ને મિલકત ખાઈ જાય છે, અને અયોધ નહીં પણ જાણે આ જાતની પૂજા તેઓને મુક્તિ અપાવશે ! આથી વધારે સ્પષ્ટ બીજું શું હોઈ શકે ? અયોધ, સાત્ત્વિક મન, દૃઢ સંયમ ને ધિનસ્વાર્થી જીવન, એ જ ખરું ધાર્મિક જીવન છે. એથી જુદી વાત જે જરથુષ્ટ્રી કરે તે પેગમ્બર સાહેબનો યોગ સમજ્યો જ નથી, અને પોતે અજરથુષ્ટ્રી થાની રહીને બીજાઓને પણ તેવા ઊંધા રાહ પર તે લઈ જઈને સૌની ખરાબી કરે છે. “અહુનવધર્થ”નો મંત્ર ખરે મહાન છે, બધાં જ્ઞાનનું તત્ત્વ તેમાં સમાયેલું છે. એમાં કહેલું સૌ કોઈ પાળે તો જીવન સફળ ને ધન્ય અને અને આત્માની મુક્તિ મેળવે.

અર્ષમ્ વૉહ્

અર્ષમ્નો કલામ

“અહુનવર્થ”ના પવિત્ર કલામની સાથે મજ્જયસ્ની ધર્મમાં “અર્ષમ્”નો કલામ પણ બહુ જૂનો ગણાય છે. “અવેસ્તા” સાહિત્યમાં “અહુનવર્થ” સાથે “અર્ષમ્ વૉહ્” ની ખૂબી ઠેર ઠેર દર્શાવેલી છે. જેમ “અહુનવર્થ” પરથી “અહુનવર્ધતિ ગાથા” લખાઈ છે, તેમ “અર્ષમ્ વૉહ્” પરથી “ઉશ્તવર્ધતિ ગાથા” લખાઈ છે, કેમકે “અર્ષમ્ વૉહ્” ના કલામમાં “ઉશ્ત”ની મોક્ષની-પરમાન્દની-કલ્યાણની પ્રાપ્તિ માટેજ મુખ્યપણે કહેવાયેલું છે. “ગાથા”ના હા ૩૧ ના ૧૯ માં શ્લોકમાં “અર્ષમ્”ના કલામનો સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ કરવામાં આવેલો છે; અને એ મંત્ર બરાબર યાદ રાખીને સ્પષ્ટ રીતે માટેથી પઢવાથી અને તે પર મનન કરવાથી તેનું ઉત્તમ પરિણામ આવે છે, એમ તેમાં જણાવેલું છે. “ગાથા” ના હા ૨૯ ના ૭ માં શ્લોકમાં જણાવ્યા પ્રમાણે “અહુનવર્થ”નો એટલે “અહુન”નો-ઓમનો-મંત્ર અદુરાએ અપની સાથે સહકાર સાધીને રચેલો અને તેનો નાદ મજ્જદાએ સર્જક તરીકે પ્રથમ કૂંકેલો એટલે ત્યાર પછી દુનિયામાં માણસે પોતાના વર્તનમાં મુખ્યપણે શું સાચવવું, અને માણસના આત્માની મુક્તિ આપરે કેવો આચાર પાળ્યાથી તેને મળી શકે, તેનો મંત્ર આ અર્ષે આપ્યો હોય તેમ લાગે છે.

અર્ષ એટલે ઋત=The Divine Law, ખુદાઈ કાયદો, દૈવી નિયમ. “ગાથા”માંના અર્ષ, અર્ષેવ, અર્ષેવેન્ગ્ વગેરે આ ઋત પરથી થયેલા શબ્દો છે. ‘ઋત’માં ‘ત’ પર સ્વરભાર છે, તેજ પ્રમાણે અર્ષેવેન્ગ્, અર્ષેવમાં પણ ખીજ શ્રુતિ (Syllable) પર સ્વરભાર છે, અને અર્ષેઋ એ અનુદાત-unaccented-છે. પણ ઋવેદથી પણ પૂર્વના કાળમાં અર્ષ શબ્દ હસ્તીમાં હતો, તેમાં મુખ્ય સ્વરભાર ‘અ’ પરજ હતો, એટલે ‘ઋત’માં ‘ત’ પર ભાર છે, ત્યારે એ જ ઋતમાં ‘ઋ’ પર ભાર રાખીને આ “અર્ષ” શબ્દ થયેલો હોવો જોઈએ, કેમકે આ ‘ઋ’ એ ‘અ’ સ્વરનુંજ રૂપ છે. અને ખરી રીતે ‘રિત’ નહીં પણ ‘અર્ત’ બોલાવો જોઈએ, અને તે તેમજ બોલાતો હશે. એની સાબિતીમાં આ ‘ઋત’ પરથીજ અર્તન=censure, blame, ઠપકો, દોષારોપણ-શબ્દ થયેલો છે, તેમાં અ+ઋત+ન રહેલો છે. હવે આ ‘ઋ’ જો ‘રિ’ બોલાતો હોય તો તે “અઋતન” લખાવો જોઈએ; પણ ‘ઋ’ તો સ્વર છે, વ્યંજન નથી, અને તે “અર્” બોલાતો, તેથી ‘અ’ સ્વરમાં “અર્”માંના ‘અ’ સંધિનિયમ પ્રમાણે સમાઈ જાય છે અને પછી ‘ર્’ રહ્યો તે ‘રેઙ્’ તરીકે વ્યંજન લખાયો. એજ પ્રમાણે ‘ઋષિ’નો ‘મહર્ષિ’ કે ‘બ્રહ્મર્ષિ’ થાય છે. ‘મહ’માંના ‘હ’-માં તેમજ ‘બ્રહ્મ’માંના ‘મ’માં ‘ઋષિ’ ના ‘ઋ’માંના ‘અ’ સમાઈ જાય છે અને ‘ર્’ વ્યંજન તરીકેજ રહે છે, વળી સંસ્કૃત કોષકારો ઋષિ શબ્દની વ્યુત્પત્તિ માટે શંકાસ્પદ છે, અને લખે છે કે કોઈ જૂના કાલચસ્ત (obsolete) ધાતુ ઋષ્ પરથી આ શબ્દ નીકળેલો છે. પણ આ બધું વિચારી જોતાં મને લાગે છે કે ‘અર્ષ’ અને ‘ઋષિ’ એ બન્ને એકજ મૂળના શબ્દો છે. ઋવેદ મં ૧-૧૭૩-૪-માં અપત્તર શબ્દ છે. તેમાં ‘અર્ષ’ના ‘અ’ પર સ્વરભાર છે. અને કોષકારો નોંધે છે કે એ કોઈ જૂના શબ્દ અર્ષનું તુલ્યત્વમક-comparative-રૂપ છે. આ અપત્તર નો અર્થ કોષકારો “વધુ માન્ય, વધુ સ્વીકાર્ય” એવો કરે છે, પણ તે

શંકાશીલ અર્થ છે. એટલે વેદથી પણ બહુ જૂના કાળમાં આ ‘ઋષિ’ના જેવા જ અર્થનો “અષ” શબ્દ હોવો જોઈએ, જેનો સંબંધ ‘ઋત’ની સાથે જ હોતો. “ગાથા”માં ‘અષ’ એક અમેંપા સ્પેન્તા-તેજસ્વી અંશરોમાંના એક-બ્રહ્મ કાયદાના આપનારા તરીકે લખાય છે, તેમજ તેનો અર્થ તેના ગુણ પ્રમાણે ‘ઋત’ એટલે Righteousness, Divine Law, પવિત્રતા, દૈવી નિયમ, એવો પણ થાય છે. આ ‘અષ’ યા “ઋત” શબ્દના અર્થમાં પવિત્રતા, સત્ય, દૈવી જ્ઞાન, દૈવી આત્મ, એમ આત્માની ઉન્નતિ સાધવા માટેના અનેક ઉત્તમ ગુણો સમાઈ જાય છે. ‘વેદ’થી પણ આ “ગાથા” ઘણી જ જૂની છે, તેની એક સાંખિતી આ “અષ” શબ્દ પણ છે. સંસ્કૃત કોષકારો ત્યારે જો શબ્દનું એક જ રૂપ “અષતર” ઋગ્વેદમાં હોવાનું બતાવે છે-ઋ-મં ૧-૧૭૩-૪માં તાવર્માપતરાસ્મૈ ના પદમાં-અને કહે છે કે એ બહુ જૂના વખતના મૂળ “અષ” શબ્દનું તુલનાત્મક રૂપ છે, ત્યારે ખરેખર “ગાથા”ની રચના અને શ્રી જરથુસ્ત્ર સાહેબનો જમાનો ઋગ્વેદ લખાયા તેની સેકડો વર્ષ આગળનો હોવો જોઈએ.

“અર્ષેમ્” એટલે ઋતનો મંત્ર. એ મંત્રમાં આ દુનિયામાં કેવો આચાર જોઈએ તેનો બ્રહ્મ કાનૂન બતાવ્યો છે, કે આ અષ-ઋત પાળ્યાથી જ ‘અહુન’ના -ઓમના મૂળ પવિત્ર નાદમાં વિલીન થઈને માણસ મુક્તિ પામે. “અર્ષેમ્ વૉહુ” શબ્દ ઋગ્વેદ મં ૮-૧૦૧-૫ માં ઋતાવસો શબ્દમાં જડે છે! એના અર્થમાં પણ “ઋતાવસુ” એટલે One whose wealth is piety, પવિત્રતા જેની હોલત છે તે, એમ મો. વિ. ના મહાકોષમાં આપેલું છે! એથી જ મેં ‘વસુ’નો અર્થ અહીં “હોલત” લીધેલો છે.

“અર્ષેમ્ વૉહુ”નું ટિપ્પણ

આ “અર્ષેમ્ વૉહુ”નો કલામ પણ પદમાં છે. એની માત્ર બે જ લીટી છે. દરેક લીટીમાં ૧૩-૧૩ શ્રુતિઓ-Syllables છે, અને દરેક લીટીની પહેલી ચાર શ્રુતિ પછી ચતિ એટલે Caesura આવે છે. ઋગ્વેદમાં આવો ૧૩ શ્રુતિનો કોઈ છંદ મારા જોવામાં આવ્યો નથી.

અર્ષેમ્ : Asom : અષ્-ઋત્ = Righteousness, holiness, the Divine Law, અપોઈ, પરમ સત્ય, દૈવી નિયમ, ઋત. ૧/૧ નાન્ય.

વૉહુ : Vohu : વસુ = Wealth, riches. હોલત, ઋદ્ધિ. ૧/૧. ઋગ્વેદના મં. ૮-૧૦૧-૫ માં આવો જ શબ્દ ઋતાવસો છે, અને ત્યાં વસુનો અર્થ “હોલત” જ દીધો છે, અને અહીં ભાવાર્થ ને ધ્વન્યાર્થમાં પણ એ જ અર્થ છે.

વહિસ્તેમ્ : Vahistēm. વસિષ્ઠ્ = Best, greatest, ભારે, સમૃદ્ધ, પરમેશ્વર, મોટામાં મોટી. ૧/૧ નાન્ય.

અસ્તી : Asti : અસ્તિ = Is, છે. ધાતુ અસ્ = to be, હોવું. ક્રિયાપદ : વર્તમાન કાળ પરસ્મેપદ. ૩/૧.

ઉસ્તા : Ustā : ઉઝ = The Eternal Light, final emancipation, salvation, અમર જ્યોતિ, મુક્તિ, મોક્ષ, કલ્યાણ. ૧/૧ ધાતુ ઉઝ=

to burn, to make light, to shine, બળવું, જ્યોતિ આપવી, રોશની કરવી. આ શબ્દનો અર્થ તો એ જ છે, પણ “ગાથા” ભાષાનો એ શબ્દ એ અર્થમાં તો સેંકડો વર્ષ પછી વેદકાળમાં લુલાઈ ગયેલો છે. પાછળથી એ હટ નો અર્થ burning, બળવું, એવો ધ્રીધો છે. “કર્મ” બધાં બળી બળ્ય એટલે મોક્ષ થાય એ પણ યથાર્થ છે. આ શબ્દ હા. ૩૦-૧૧ માં, હા. ૩૩-૧૦ માં ને “ઉત્તરવધતિ ગાથા”માં આવે છે. બધે એ જ અર્થ છે. એનો અર્થ સુખ-happiness-થઈ શકે નહીં. સ્થાયી સુખ જેવું દુનિયામાં કંઈ છે જ નહીં. અહીં અર્થ સ્પષ્ટ છે કે “અધોધ જ મોટામાં મોટી હોલત છે, એ જ અમર જ્યોતિ યાને મોક્ષ પણ છે. મૂળ નામ હવ્ન છે, તેની પહેલી વિભક્તિ એક વચનનું આ રૂપ છે.

અસ્તી : Astī : અસ્તિ = Is, છે. ધાતુ અસ્, ક્રિયાપદ. : વર્તમાન કાળ, પરસ્મૈપદ, ૩/૧

ઉસ્તા : Ustā : ઉઝ = The Eternal Light &c. અમર જ્યોતિ, મોક્ષ. ૧/૧

અહ્માઇ : Ahmāi : અસ્મે=For this, for him, તેને માટે, આને માટે. ૪/૧

હાત્ : Hyat : સ્વત્, ચત્. By which, who, which, જેનાથી, જે, ૧/૧. “ગાથા”નું આ રૂપ પહેલી ખીજી તેમજ પાંચમી વિભક્તિમાં વપરાય છે.

અષાઇ : Aṣāi : અયૈ-અપાય, ઋતાય = For righteousness, for the sake of righteousness. અધોધને માટે, પવિત્રતાને જ સારૂ. ૪/૧.

વહિસ્તાઇ : Vahiṣṭai : વૌસઘાય = For the most supreme, ઉત્તમમાં ઉત્તમને માટે. ૪/૧. વિશેષણ, “અધોધ”નું.

અર્ષમ : Aṣem : અપમ્-ઋતમ્ = Righteous, holy, અધો, પવિત્ર, ઋત, ૧/૧ નાન્યં અહીં એ વિશેષણ રૂપે છે.

“અર્ષમ વૉહૂ”નો ભાવાર્થ

અધોધ જ મોટામાં મોટી હોલત છે, એ જ અમર જ્યોતિ (યા મુક્તિ) છે. અમર જ્યોતિ-અમર આનંદ-તેને જ માટે છે જે ઉત્તમમાં ઉત્તમ અધોધને માટે જ અધો-પવિત્ર-છે.

આ કલામમાં નિંદગીને માટે કેવો જિયામાં જિજ્ઞાસો છે! આ દુનિયા પરના માણસનું મર્મસ્થાન-the weak spot-એમાં કેવું આગ્રાહ પકડેલું છે. માણસો સ્વાભાવિક રીતે પોતાનું શુજ્જન કરવા પૈસાને તેમજ સ્વાર્થને પોતાની નિંદગીમાં મુખ્ય સ્થાન આપે છે. આ પ્રપંચી દુનિયાનો મુદ્દા તો પૈસો-હોલત છે. સૌ કોઈ હોલતને જ માટે મથન કરી રહ્યા છે, બાણે હોલતથી જ દુનિયાની બાદશાહી ને તમામ સુખ મળે છે. જેઓ પૂર્ણ સત્તા માગે છે, તે પણ એ હોલતને દૈભવ ભોગવવા માટે અને પોતાને સૌથી મોટો-કહેવાડવા માટે છે. પણ હોલત ને સત્તા તો તેની સાથે અનેક બીજાં દુઃખ ને ઉપાધિ જોઈ લાવે છે, અને માણસને ખરું સુખ કે ખરી શાંતિ તો સ્વપ્ના જેવી જ રહે છે, અને એમાંનું કંઈ મળતું નથી. સુખ તો તે જે આત્માને ખરી શાંતિ ને આનંદ આપે. તેથી જ આ મંત્ર

ભાર મૂકીને કહે છે કે ખરી ને મોટામાં મોટી દોલત તો અપોધજ છે. મન વચન કર્મની પવિત્રતા છે. એ કદી ખુટતી કે ગમડતી નથી, કે કોઈ એને ચોરી કે લુંટી શકતું નથી. એ અપોધ-પવિત્રતા-પુણ્યની પ્રાપ્તિ કરાવીને આત્માને અમર આનંદ ને મુક્તિ અપાવે છે; એ જ મોક્ષ છે, કારણ કે માણસ અપો થયા પછી તે પાપ કરતો નથી, તેના એવા સ્વાર્થી વિચારો જ નાબુદ થયેલા હોય છે, અને તે સદા નિર્દોષ ને સતવાદી રહે છે, એટલે અમર જ્યોતિ મળે છે, અને આ દુનિયાના બંધનમાંથી તેના આત્માને મુક્તિ મળે છે, વળી આ મુક્તિ કાંઈ બહારથી ધારણ કરેલી કહેવાતી સાધુતાથી, માયાના આલ લાંગા રાખવાથી, ભભૂત ચોળવાથી જપતપના દંભ કરવાથી કે પોતાની કીર્તિ મેળવવાના કે બીજે કોઈ સ્વાર્થ કાઢી લેવાના ઇરાદાથી ધારણ કરેલી ને બહારથી બતાવવાની અપોધથી મળી શકતી નથી. એ તો જે માણસ બિનસ્વાર્થી થઈને માત્ર ખુદાઈ કાનૂનને આધીન રહીને અપોધ-પવિત્રતા, મનવચનકર્મની શુદ્ધિ-ઉત્તમ છે એ જ્ઞાન સંપાદન કરીને સદા અપો પવિત્ર જ રહે, અને અચળ ને અખંડ અપોધ બળવે, તેને માટે જ મુક્તિ છે. કીર્તિ માટે કીધેલી સખાવતથી કે ધર્મસ્થાનો બંધાવ્યાથી પણ મુક્તિ મળતી નથી. લોકોની બહારની વાહ વાહ મેળવવા પૈસાના જોરે થા બીજી કોઈ સ્વાર્થી સેવા કરીને પણ જે કોઈ પુણ્યનું કામ કરી બતાવે છે, તેને પણ મુક્તિ નથી. ધર્મની સાથે બ્રાહ્મણોએ, એટલે તે તે ધર્મના ધાર્મિક પેશો કરતા વર્ગોએ જે ધર્મની તરીકતો કે ક્રિયાઓ ભણી કીધેલી છે, તેનાથી પણ કદી મુક્તિ નથી જ. એ માટે તો શ્રી જરથુસ્ત્ર સાહેબે હા. ૩૨ માં બહુ સ્પષ્ટતાથી કહેલું છે. એ બધી વસ્તુઓ અજ્ઞાની ને અદ્વિજ્ઞાની લોકોને ધર્મના વાદમાં સપડાવી રાખવાને માટે છે. બાકી આખી દુનિયાનો, પ્રભુનો તેમજ માનવજાતનો, ધર્મ તો આ અપોધમાં જ સમાયેલો છે. જ્યાં સુધી માણસના જીવનને સફળ બનાવવા માટેના આ ખરા ખુદાઈ કાનૂનને માણસબળ અવગણ્યો, ત્યાં સુધી તે જરથોસ્તી ધર્મમાં જન્મેલો હોય કે બીજા કોઈ ધર્મમાં, પણ તેને ખરો આનંદ મળતો જ નથી કે તેના આત્માને મુક્તિ પણ કદી મળતી નથી. એથી જુદી વાત કરનારાઓ સૌ શ્રી જરથુસ્ત્ર સાહેબે કહેલા “દ્રૅવતો” Ignorant babblers, અજ્ઞાન બકવાદીઓ જ છે.

એ ઉપરાંત આ મંત્ર કહે છે કે તમે અપો કહેવડાવો તો તે કોઈ રીતના તમારા સ્વાર્થ માટે થા કોઈને રાજી રાખવા માટે બલતથી કરીને શુનાહ કરો નહીં, તે પણ ખરી અપોધ નથી. અપોધ તો સૌમાં ઉત્તમ છે, એ જ ખુદાની આજ્ઞા છે, અપોધને ખાતર જ માણસ અપોધ કરે ને અપો રહે એજ ખરો ધર્મનો મર્મ છે. “અહુનવર્ય” ને “અર્પમ્ વૌહુ”ના કલામો ઉત્તમ છે તે એટલા માટે કે એ બન્ને સનાતન-eternal-માર્ગદર્શન આપે છે. બધાં કાર્યો ખુદાને નામે જ નિર્મળ-લાવે પોતાની ફરજ તરીકે કરે, અને મનવચન-કર્મથી પવિત્ર ને ન્યાયપરાયણ ને સંયમી રહે, ને પોતાના જનબંધુઓને એજ પેગામ પાછો આપે, ને તેમને પણ ઉપર લાવે, તે જ પોતાનું જીવન સફળ ને ધન્ય કરે છે. ગમે તે ધર્મમાં માણસ જન્મ્યો હોય પણ આ જ એ પવિત્ર કલામો પ્રમાણે કોઈ માણસ આવે તેને બન્ને દુનિયાનો આનંદ મળે છે. એથી વધારે સારો ઉપદેશ કે બહેતર માર્ગદર્શન કોઈ પણ ઠેકાણે મળી શક્યો નહીં-બધું વિશ્વરહસ્ય એમાં જ છે.

“ચેડુંદે હાતાંમ”

જરથોસ્તી ધર્મમાં જે જૂનામાં જૂના અને મહાનમાં મહાન મંત્રો ગણાય છે તે ત્રણ છે: (૧) અહુનવર્ય (૨) અર્ધમ વોહુ અને (૩) ચેડુંદે હાતાંમ. ખુદ “ગાથા”ના દરેક હાને છેડે તેમજ ખીજ અનેક યસ્તો, ન્યાયશી વગેરે ખંદગીઓમાં આ ત્રણે પવિત્ર કલાઓ હંમેશ આવે છે. એ વગરની કોઈ ખંદગી નથી. એ પરથી આપણે જાણી શકીએ છીએ કે આ “ચેડુંદે હાતાંમ”ના કલામનું મહત્ત્વ પણ ઘણું મોટું છે. અને તે વાજબી રીતે છે. ધર્મના બોધે તો આપણે આપણા આબેદો, સંતો ને ધર્મશુરુઓને મોટે રાજ મેળવીએ છીએ, પણ દુનિયામાં માત્ર બોધની કે શબ્દોની શક્તિ નથી. “સાચું બોલો,” એમ આપણને સામાન્ય જિંદગી-નેકી બરીથી મિશ્રિત-ભોગવતો કોઈ માણસ કહે તો તેની કિંમત ઝાઝી નથી ને તે કશી અસર કરતું નથી, પણ સમજાઈને જીવનભર પાળનાર કોઈ અધો માણસ કહે કે “સાચું બોલો” તો તેની અસર ઓર જ છે. દુનિયામાં માત્ર શબ્દો પર નહીં પણ એ શબ્દોતો બોલનાર કોણ છે, તે પર મોટો આધાર છે. સાચું બોલીને જે માણસે પોતાનું ચારિત્ર્ય ખીલવ્યું છે, ને એવો માણસ પોતાના આત્મબળથી ભરી દુનિયા સામે પણ જીતો રહીને પોતાનું ગૌરવ સિદ્ધ કરે છે, તે માણસ જ આપણા માનને પાત્ર છે, એ માણસ જ આપણા મનથી આપણો શુરુ છે, એટલે એવો માણસ જ્યારે આપણને કહે કે “સાચું બોલો,” ત્યારે એ શબ્દો આપણાં હૈયામાં સોસરા જીતરી જાય છે, ને તેની ખરી અસર થાય છે. એટલે જ શબ્દની પાછળ તે ઉચ્ચારનાર માણસના આત્મબળની પીઠ છે. એ આત્મબળ જ માણસના ચારિત્ર્યને ઘડનારું છે. અત્તારી (Scent maker and seller) ની દુકાન પર જઈને આપણે થોડો વખત બેસીએ અને તે સ્થળની હવા આપણાં વસ્ત્રમાં ને શરીરમાં બ્યાપી જાય, ત્યારે તે દુકાન છોડ્યા પછી પણ આપણા શરીરમાંથી અત્તરોની સુગંધ નીકળતી રહેશે. એટલે જ દુનિયામાં સત્સંગ ઘણો અગત્યનો છે. સારા વિચારોના ને સારાં ચારિત્ર્યોના મનનમાં આપણું મન સદા વીંટળાયેલું રહે તો એ મનમાં પાપી વિચારો પેસતા અટકે અને ધીરે ધીરે આપણે પણ તેવા શુદ્ધ વિચાર ને ચારિત્ર્યવાળા થઈ શકીએ.

દુનિયામાં જે અધો નરનારીઓ થઈ ગયાં છે, તેની યાદ માણસજાતે હંમેશા ટકાવી રાખી છે. દરેક દેશમાં, જાતિમાં, ધર્મમાં એવાં પવિત્ર નામો હજારો વર્ષથી યાદ રાખાયાં છે, અને તેઓની આશંકના ને પૂલ સુદ્ધાં થતી આવી છે. ગમે તેવા બદમાશને પણ ખરા સાધુજન માટે માન રહે છે, અને તેના પગ પર તે ખૂંદી પડે છે. મહાત્માઓના પવિત્ર આત્માઓનું તેજ ને બળ ઓર જ હોય છે. ગમે તેવા માણસને પણ કોઈક કાળે આત્માની ભૂખ જીપડે છે, અને એવી વેળા તે કોઈ મહાત્મા ભક્તને યાદ કરી તેના અમૃત વચનોને સાંભરે છે આ તેવા જીવંત મહાત્મા પાસે પણ જઈને તે આત્મબોધ મેળવે છે. ઇતિહાસમાં તો એવા અનેક દાખલાઓ છે. આત્માની એ ભૂખ સ્વાભાવિક છે. આજના જમાનામાં પણ નિઃશયોમાં ને મહાશયોમાં જગતનાં મહાપુરુષોનાં ચારિત્ર્ય-કથનો શીખવવામાં આવે છે. આ ગુરુપરંપરા હજારો વર્ષથી જીતરતી આવી છે, અને એ ચારિત્ર્યકથનનું વાંચન, પઠન, મનન માણસને પોતાનું જીવન ઘટવામાં ઘણું ઉપયોગી બને છે, એટલે જ મહાત્માઓની આશંકના અગત્યની છે.

આ “ચેડગ્હે હાતામ્”ની મતલબવાળો એક શ્લોક ખુદ “વૌહુક્ષત્ર ગાથા”નો હા. ૫૧-૨૨ છે એ શ્લોકમા પણ આ મનના જ ઘણા શબ્દો આવેલા છે તેમા પણ શ્રી જરથુશ્ત્ર સાહેબ કહે છે કે “જેઓ આગળ થઈ ગયા છે તેમજ હાલના વખતમા છે, જેઓ મદા અપોધમા જ રચનારા છે, અને એવા જેઓને મજદા આહુરા બાણે છે, તે મૈને તેઓના નામથી હું આગધુ અને ખરા ભક્તિ ભાવથી તેઓ પાસે હું બઉ” એ શ્લોક “ચેહ્યા મોઈ અપાત્ હયા” શબ્દોથી શરૂ થાય છે “ચેડગ્હે હાતામ્”ની અને આ શ્લોકની ગ્યનામા માત્ર છઠોની જુદી જુદી રચના પ્રમાણેનો જ દેર છે, યાકી મતલબ એક જ છે “ગાથા”માનો શ્લોક પહેલાં કે ચેડગ્હે હાતામ્”નો મત્ર પહેલાં એવો પ્રશ્ન ઉઠાવવો વાજબી નથી મારુ પોતાનું અનુમાન હું રજુ કરી શકું છું કે “ગાથા”મા “વડ્હો” ગણદ નથી પણ તે અવેરતામા જ આવે છે “ગાથા”મા તો વસ્તુ નો “વડ્હો” ગણદ જ આવે છે વળી “યજમંઈદે” ગણદ પણ “ગાથા”મા આવતો નથી, પણ પાછલા “અવેન્તા”મા જ આવે છે, એટલે આ શ્લોક ગાથાકાળ પછીનો ને અવેન્તાના પ્રાગ્ભાગનો હોવો જોઈએ એટલે કદાચ શ્રી જરથુશ્ત્ર સાહેબ પછી એમના ડોઘ અનુયાયીએ આ “ગાથા”માના શ્લોક પરથી એ “ચેડગ્હે હાતામ્”નો મત્ર જોડ્યો હોય આજે “ગાથા” લખાય છે, તેમા તો પેગમ્બર સાહેબના મૂળ શ્લોકો ઉપરાંત આગળ પાછા અવેન્તાના લખુતરો મૂકેલા છે અને તેમ તેમા આ “ચેડગ્હે હાતામ્”નો મત્ર પણ ડેવટે મુગાયેલો છે ગમે તે હો પણ આ મત્રનો યધા ભાવ આ “વૌહુક્ષત્ર”ના હા. ૫૧-૨૨ માં શ્લોકમા છે, એટલે એ કુમાર તો શ્રી જરથુશ્ત્ર સાહેબનું પોતાનું જ છે ચડ્ડનું મુખ મૂર્ચની સામે રહે તો જ તે સૂર્યનો પ્રકાશ ઝીલીને પોતે પ્રકાશિત બને છે, તેમ મહાત્માઓના પવિત્ર આગ્નિયોનું તેજ ઝીલતા રહીને આપણે પણ તેવા તેજસ્વી થવા મથવું જોઈએ

“ચેડગ્હે હાતામ્”નું ટિપ્પણ

ચેડગ્હે. Yehhe વચ્ચ = Of whom જેનું ૬/૧ આ ગણદ એક વચનમા છે, તે ધ્યાનમા રાખવા જેવું છે આ શ્લોકમા પ્રથમ પ્રત્યેક અપોજનને માટે ટહેવામા આવ્યું છે “ચેડગ્હે હાતામ્” એટલે “માણુમ જાતમાના જે (માણુમ) ને, જનલોકમાના જેને” પ્રથમ પ્રત્યેક અપો જન માટે કહીને પછી છે-ની લીગીમા “યા-ઓ-હામા-યા” એટલે “જેઓના” જેઓને આ શબ્દ છઠી વિભક્તિમા છે કેમકે વંદિત ભાષામા “વએથા-વ વ ને ત્વ” ધાતુનું ક્રિયાપદ છે તે કર્મને છઠી વિભક્તિમા લે છે “ચેડગ્હે” એ “વએથા”નું કર્મ છે એટલે આ શબ્દનો અર્થ અહીં ગુજરાતી વ્યાકરણમા તો “જેને” જ થાય અંગ્રેજીમા પણ I know him અથવા I know of him as એમ બન્ને રીતે લખાય છે

હાતામ્ Hatam સત્તામ્=Of the human beings of the living ones of the people મારુસ જાતનો, જીવતા જનોનો, જનલોકનો, ૬/૩ વંદિત સત્તામ્નો “ગાથા”મા “હાતામ્” બોલાય છે, કેમકે સત્ = being એમા સ પા ઉદાત્ત ભાર છે વળી નૂની વૈદિક ભાષામા સત્ શબ્દ પણ છે જેનો અર્થ “પ્રજાનું નામ” છે, બ્રહ્મ એટલે તમામ વિશ્વ આ “હાતામ્”નો મૂળ ધાતુ એ જુનો “માત્” ગણદ પણ હોય આ “હાતામ્” શબ્દ હા. ૨૮-૩ માં પણ છે, ને ત્યાં પણ એ જ અર્થ છે

આઅત્ : Aat : આ=From, then, than, થી થકી, કરતાં, પછી. ૫/૧. અત્ય, વગેરે સર્વનામના મૂળ અક્ષર “અ”નું આ પાંચમી વિલક્ષિતનું રૂપ છે. “આત્”માં “આ” પર ઉદાત્ત સ્વરભાર છે તે બતાવવાને “આ”ને લંબાવવા “ગાથા”ની રૂઢિ પ્રમાણે “આઅત્” એવું રૂપ અપાયેલું છે. સ્વરોની વૃદ્ધિ જે “ગાથા”માં ઠેર ઠેર આવે છે તે વૈદિક શબ્દોમાંના બુદ્ધ બુદ્ધા સ્વરભારનું વિશિષ્ટ રૂપ બતાવવા જ ખુદ શબ્દોમાં એમ ફેરફાર કીધેલો છે. આ બધું નિયમસર જ “ગાથા”ની ભાષામાં આવે છે, તેની મૂળ પડતાં અને તેનું સંશોધન કરતાં “ગાથા”ની ભાષા બુદ્ધ નહીં પણ પૂર્વ વૈદિક જ છે, તે સાબિત થાય છે. આ શબ્દ પાંચમી વિલક્ષિતમાં છે કેમકે પાછળ આવતો શબ્દ “વહ્લો” = वल्ह- પાંચમી વિલક્ષિતમાં શબ્દયોગી અવ્યય લે છે. બીજાઓ કરતાં, બીજાઓથી સારા, વધુ સારિવકતાવાળા - એમ અર્થ છે.

ચેસ્ને : Yesnē : ચે=In adoration, worship, devotion or sacrifice, ભક્તિમાં, સ્વાર્પણમાં, પૂજામાં. ૭/૧.

પધતી : Paiti : પ્રતિ = Every, પ્રત્યેક, દરેક એ “ચેસ્ને”નું સંખ્યાવાચક વિશેષણ છે. “ગાથા”માં વૈદિક “પ્રતિ”ને બદલે “પધતિ” આવે છે. ‘પ’ પર ઉદાત્ત સ્વરભાર છે તેથી “પધ” કીધેલું છે. જૂનો ધાતુ પત્ = to rule, to possess, માલિક હોવું, ધરાવવું, રાજ્ય કરવું, ઉપરાંત to partake of, to share, ભાગ પડાવવો, ભાગ લેવો એવા અર્થમાં છે એટલે આ “પત્” પરથી જ “પધતિ” = દરેક, every, ઘણાંમાંનાં એક ભાગ-એમ એ શબ્દ થયેલો છે. એ પછી જ વૈદિક ભાષામાં પ્ર મૂળ પરથી આ પ્રતિ શબ્દ થયેલો ભાગે છે, તેનો અર્થ towards, against, back, તરફ, સામે, પાછું અને પછી દરેક, પ્રત્યેક, every, each, એમ અર્થ થયેલો છે.

વહ્લો : Varhō : वल्ह-वल्ह- વલ્હો = Better, more excellent, more pure-minded, બહેતર, વધારે સારા, વધારે સારિવક. વિશેષણ. બુદ્ધો જેકસનનું વ્યાકરણ §. ૧૩૪. એ વસ્તુનું તુલાદર્શક - Comparative - રૂપ છે.

મઝદાઓ અહુરો : Mazdā Ahurō : મેષાઃ અસુરઃ = Mazdā Ahurā, મઝ્દા અહુરા ૧/૧, ૧/૧.

વાએઠા : Vaeθā : वेत्थ-वेद = knows, recognises, જાણે છે, પિછાને છે, જાણખે છે. ધાતુ જિદ્ = to know, જાણવું. ક્રિયાપદઃ વર્તમાનકાળ પરસ્મૈપદ, ૩/૧. આ ક્રિયાપદ વેદકાળમાં તેમજ પાછળથી કર્મને છઠી વિલક્ષિતમાં લે છેઃ એનું કર્મ ‘ચેડા’ છે.

અપાત્ હયા : Apat hacā : अपात् सचा-ऋतात् सचा = Ever associated with righteousness, અપોષના અચળ સંપર્ગથી, અપોષને હંમેશાં જાળવી રાખવાથી. અપાત્ ૫/૧, હયા અવિ.અવ્યય. “અહુનવધર્થ”ના કલામમાં પણ આ “અપાત્ (ચીત્) હયા” છે.

યાઓફહામ્-યા : Yānham-cā : ચાસામ્ ચ = Surely of whom, i. e. surely whom, જેઓને ખચીત. ૬/૩. “ચજમધદે” ક્રિયાપદ પણ કર્મને છૂટી વિભક્તિમાં લે છે : “જેઓની આરાધના કરીએ છીએ,” એટલે જેઓને આરાધીએ છીએ.”

તાંસ્-યા : Tās-cā : તાંચ = તે સૌ નરોને, ૨/૩. નરજાતિ. મૂળ શબ્દ તાન્ છે, તે ચ સાથે મળતાં તાંચ થાય છે. દર્શક-સર્વનામ.

તાઓસ્-યા Tās-cā : તાંચ = તે સૌ નારીઓને ૨/૩. નારી જાતિ. મૂળ શબ્દ તા ‘તે નારીઓને’ છે. દર્શક સર્વનામ.

ચજમધદે : Yazamaide : ચજામહે = We adore, અમે આરાધીએ છીએ, -ની અમે આરાધનાથી સ્તુતિ કરીએ છીએ. ધાતુ યજ્ઞ = to adore, to worship. ક્રિયાપદ, વર્તમાનકાળ, આત્મનેપદ ૧/૩.

“ચેફગહે હાતાંમ”નો ભાવાર્થ : મજદા અહુરા માણસ જાતમાંના જેને ભક્તિના આ સ્વાર્પણના પ્રત્યેક કાર્યમાં વિશેષ સાત્ત્વિકતાપૂર્ણ અને અપોધનો અચળ સંસર્ગ રાખનાર તરીકે બાણે છે, તેવાં સૌ નરની અને નારીઓની અમે ભક્તિ-ભાવથી આરાધના કરીએ છીએ.

જરથોસ્તી ધર્મના આ અતિ જૂના અને મહત્વના મંત્રમાં આ જગતનું એક મહાસત્ય જાતાવવામાં આવ્યું છે. અમેરિકન કવિ લૉંગફેલોના બાણીતા લોકપ્રિય ભજન કાવ્ય The Psalm of Life માં આ મંત્રનો જ મુખ્ય ભાવ દર્શાવેલો છે :

Lives of great men all remind us
We can make our lives sublime,
And departing leave behind us
Foot-prints on the sands of Time.

આ દુનિયામાં જે અપો નરનારીઓ થઈ ગયાં છે, જે ઋષિ મહાત્માઓ પોતાનાં પવિત્ર જીવન જીવી ગયા છે, એ સૌ એમની પાછળ આવતી ઓલાદને આ ભવસાગર પાર કરવાના માર્ગદર્શનરૂપ છે. યુદ્ધને ને તેના વજતોને ને ફરેસાઓને જનસમૂહ કદી ખુદશી આંખે બેઠ શકતો નથી કે તેમનો કોંઈ બોધ તેમને પોતાને મોંઢેથી માણસજાતને મળતો નથી, એટલે માણસજાત માટે તો તેઓમાંના જે અપો, નેક, પવિત્ર માણસો પોતાની નિંદગીને સફળ કરી ગયાં છે, તે નિંદગી પરથી-બોધ લેવાનો હોય છે માણસ જાતે અસલથી જ એવા મહા આત્માઓનાં શુદ્ધ આશિષને વંશપરંપરા કંઠે અને પુસ્તકોમાં બાળવી શખ્યાં છે, કે તે સૌને આદર્શરૂપ થઈ શકે. બાળક નાનપણથી પોતાનાં માતપિતા, ભાઈભાંડુ, ચા રક્ષક વર્ગને બેઠ બેઠને તે પ્રમાણે કરતાં પોતે શીએ છે, એટલે દરેક જણને પોતાનું આશિષ ઘડવા માટે એવી પવિત્ર ને જનોપયોગી નિંદગીઓનાં વર્ણન વાંચવા-સંભળવાની ઘણી જરૂર છે. જે માણસના મન પર એ ઉચ્ચ આશિષોની પ્રબળ છાપ પડે તો તે પણ સુધરતું બને છે. બંધી નેટી બદીનું મૂળ મન જ છે, એટલે એ મનને કાણુમાં રાખવા, તેને સુધારવા ને તેને સ્તપ્ત્યે દોરવા એવાં ઉચ્ચ આશિષોને સદા દૃષ્ટિ આગળ રાખવાની અગત્ય છે. દરેક ધર્મમાં આવાં અપો નરનારીઓની

યાદ જાળવવા અને તેમના જીવનો પ્રભાણે પોતાનું જીવન બનાવવા પ્રયત્નો કરવાનાં ફરમાન છે. પૂર્વ તરફના ધર્મોમાં આવા મહાત્માઓની, તીર્થંકરોની, તથાગતોની, ઐતિહાસિક નરનારીઓની મૂર્તિઓ પણ કરીને તે પૂજાય છે, તે તો આપણે બધા જાણીએ-જોઈએ છીએ. એ જૂની આર્ય પદ્ધતિ ને નીતિ છે. ઋષિ મુનિઓ, સતો, સાધુઓ, તપસ્વીઓ, પીરો, ફકીરો, આગેદો વગેરે આ દુનિયાનું લઘુ ચાહનારા અને તે માટે અખંડ સેવા આપનારા મહાત્માઓને નાત જાતના ફરક વગર સૌ કોઈ માનની નજરે જ જુએ છે. રંગ, વર્ણ, ધર્મ, જાતિ કે કોઈ બીજી ભેદ માણસજાતના ઉચ્ચ આરિયની કદર કરવામાં વચ્ચે આવી શકતો નથી.

રોજ ને રોજ આવા અપો નરનારીઓની યાદને આરાધ્યા કરતાં અને તેઓનાં જીવનોનો યોગ આપણા મનમાં ઉતારતાં આપણું મન પણ તેણું થવાના પ્રયત્ન કરે છે. રોજની પનિહારીઓની દોરી દ્રવા પરના કાળા કઠણ પથ્થરમાં પણ ઘમારો પાડતી જાય છે ને પથ્થર છેદાતો જાય છે.

આ બધું વિચારતા આપણે સમજી શકીએ છીએ કે “અહુનવર્ધ્ય”ના ને “અયમ્ વૌહુ”ના પવિત્ર કલામો સાથે જ આ “યેશુઝે હાતાંમ”નો કલામ પણ આપણા પૂર્વજોએ ઊંડા ભક્તિભાવથી ને જ્ઞાનથી મૂકેલો છે. પેહેલા એ મંત્રોમાં જીવનમાં કંઈ વસ્તુઓ ઉત્તમ છે, માણસોને ખુદાઈ શહ ઉપર લાવવા માટે કેવો રતુ-પેગમખ જોઈએ છે, અને દુનિયાની દોલત કરતાં આત્માની ખરી દોલત જ અપોઈ છે, તે જ માણસે મેળવવાની છે, તે ખતાવીને માણસે દુનિયામાં ચાલવા માટે ખુદ અપો નરનારીઓને યાદ કરતાં રહીને તેમનાં આરિયોનું ધ્યાન ધરીને પોતે તે માર્ગે ચાલવા મથે, તો પોતાનું જીવન ધન્ય કરે, એમ આ “યેશુઝે હાતાંમ”માં દર્શાવ્યું છે. એ ત્રણે મંત્રો ખરેખરા પવિત્ર ને ખરા માર્ગદર્શક છે.

ટિપ્પણ

“ગાથા”ને પ્રવેશ કરાવનાર પ્રથમ શ્લોક “યાનીમ્ મનો”નું

—૦—

યાનીમ્ મનો....વગેરે. “ગાથા”નું પઠન પાઠન પ્રવેશ કરાવતી વેળાનું આ પ્રાસ્તાવિક પદ અર્થે જરૂરન સાહેબનું લખેલું નથી. એમની પછી ગાથાવાણીનો સંગ્રહ કોઈ ધાર્મિક અધિકારીએ કર્યો હશે, તેણે આ પદ રચીને ભક્તિભાવે ગાથાની શરૂઆતમાં મૂકેલું છે. ગાથાની ભાષા અને લઢલુથી આ ભાષાની વળણ કાંઈક જુદી પડતી લાગે છે, અને છંદની રચના તો તદ્દન જુદી જ છે.

આ પદ ચાર લીટીનું છે: પહેલી અને ત્રીજી લીટીમાં બાર બાર શ્રુતિઓ (Syllables) છે, અને બીજી અને ચોથી લીટીમાં નવ નવ છે. “ધ્યઆર્થનમ્” શબ્દ ચૈતન્ય છે. તેની બે જ શ્રુતિ છે. પણ “ગાથા”માં “ધ” આખો લખાયેલો છે, છતાં શ્રુતિઓ ગણતાં તો “થ” વ્યંજન જ હોય છે. એ પરથી મૂળ ભાષા તો વૈદિક ભાષાની માફક જ બોલાતી હશે, તેમજ જણાય છે. પણ હજારો વર્ષ પછી પહેલવી લિપિ પરથી અવેસ્તા લિપિ ઉપજી, તમાં શ્રુતિઓ વિચિત્ર રીતે લખાઈ, તેથી તેના ઉચ્ચાર પણ મૂળથી જુદા થતા આવ્યા, અને મૂળ વૈદિક ભાષાથી આ કોઈ જુદી ભાષા-ભગિની ભાષા—Sister language or dialect—હોય તેમ બધાને તે લાગી છે. પણ છંદની કસોટીથી જોતાં તો મૂળ વૈદિક ભાષાના ઉચ્ચાર પ્રમાણે જ લખતાં બરા શબ્દો જણાઈ આવે છે. આ બધા જોતાજો મૂળ લિપિથી જ્યારે જુદી અવેસ્તા લિપિમાં “ગાથા” લખાયા ત્યારે થયેલો છે. વૈદિક ભાષામાં સમશબ્દોમાં જ્યારે ગાથાનો શ્લોક હું મૂકું છું, ત્યારે તેની શ્રુતિઓ બરાબર મળી રહે છે. અવેસ્તા લિપિમાં શબ્દો જેમ લખાયેલા છે, તે બરી રીતે કેમ વાંચવા ને બોલવા ને દરેક શ્રુતિ કેવી રીતે ગણવી તે ગાથાના છંદ માટેના પદપાઠવાલા લેખમાં મેં બતાવ્યું છે, તે જોવું.

યાનીમ્ : Yānim: યાનીમ્ = Path, course, the vehicle or course of arriving at knowledge, the means of final release from the body, પંથ, માર્ગ, જ્ઞાન સાધવાનો માર્ગ કે વાહન, શરીરથી મુક્તિ પામવાનું સાધન. ૧/૧ નાન્ય. અહીં અર્થ, “માર્ગદર્શક” (guide) તરીકે લેતાં વધુ સ્પષ્ટ થાય છે. ઉપલા અર્થો મોનિયર વિલ્યમ્સના સંસ્કૃત અંગ્રેજી મહાકોષમાંથી જ લીધેલા છે.

આ “યાનીમ્” શબ્દના અર્થ બધા વિદ્વાનોએ પહેલવી ઉપરથી “આશીર્વાદ રૂપ” “અરકત રૂપ” “અશારત રૂપ”—એવા કીધેલા છે, પણ તે બરાબર નથી. એ તો શુદ્ધ સંસ્કૃત શબ્દ જ છે. આ દુનિયામાં માણસે કેમ વર્તેલું, શું કીધાથી પરમાત્માને પહોંચી શકાય ને અંતિમ કલ્યાણ સાધી શકાય, એ જ પેગમ્બર સાહેબ દર્શાવે છે, એટલે પેગમ્બરનાં સર્વે મનવચન કર્મ “માર્ગદર્શક” જ છે, જન્મ મરણના દુઃખમાંથી મુક્ત કરનારાં છે.

મનો : Manō : મનસ્ = Thought, reflection, meditation, વિચાર, મનન, ચિંતન. ૧/૧ નાન્ય.

યાનીમ્ : Yānim: યાનીમ્ = Path, માર્ગ, માર્ગદર્શક. ૧/૧ નાન્ય. જુઓ ઉપર.

વચો : Vacō : વચસ્ = Speech, વાણી, વાણ, ૧/૧ નાન્ય.

યાનીમ : Yānim : યાનીમ્ = Path, માર્ગ, માર્ગદર્શક, ૧/૧ નાન્ય.

અર્થઘોષ : Syaoṭṭanēm : ચ્યોલમ્ = Deed, action. કર્મ, કાર્ય, કૃત્ય. ૧/૧ નાન્ય. મન, વચન ને કર્મ-એ ત્રણની ત્રિપુટિ બહુ જૂના કાળથી આર્યોમાં ચાલતી આવે છે, અને વેદમાં પણ એ જ શબ્દો છે. વળી એક વસ્તુ ખાસ નોંધવા જેવી છે. સંસ્કૃતમાં ચ્યોલ શબ્દ હવે બહુધા વપરાતો નથી-ઋગ્વેદમાં (મં. ૧૦-૫૦-૪ અને મં. ૬-૧૮-૮ માં) મળે છે, પણ ત્યાં એના અર્થ animating, promoting, પ્રકર્ષક, અથવા enterprise, ઉદ્યોગ, સાહસકામ એવા થાય છે. એટલે એમ લાગે છે કે ગાથા કાળમાં આ ચ્યોલ શબ્દ “કર્મ”ને ઠેકાણે વપરાતો હશે. અને પછી સેકડો વર્ષ જતાં તે નીકળી ગયો ને તેનું સ્થાન “કર્મ” શબ્દ લીધું હશે. ગાથાના ઋગ્વેદથી પણ પુરાતનપણા માટેનાં કાચણામાં આ પણ એક છે. ઋ. મં. ૭-૧૬-૫ માં આ શબ્દ છે ત્યાં એનો અર્થ “મહાકાર્ય” એવો જ થાય છે.

અપઘોષ : Aṣaṇō : અપવણ્ = of the righteous, of the holy, અપોનો, અપો. એ શબ્દ “જરથુસ્ત્રે”નું વિશેષણ છે. ૬/૧. ઋતુ ધાતુ પરથી ઋપિ શબ્દ થયો છે. તેવો જ ગાથાકાળમાં અપ શબ્દ થયેલો છે. સંસ્કૃતમાં એ મૂળનો શબ્દ એક માત્ર અપતર રહી ગયેલો છે, અને સંસ્કૃત કોષકાર એને કોઈ જૂના શબ્દ અપ નું તુલનામાં અધિકતર રૂપ બતાવે છે. આ શબ્દ બતાવે છે કે એ વેદકાળમાં Obsolete-કાલગ્રસ્ત-થઈ ગયેલો હતો. “ઋપિ”ની માફક “અપ” એટલે Master, ગુરુ એ સત્ય છે. ‘ગુરુ’ એટલે બૃહસ્પતિના ગ્રહને હિંદુશાસ્ત્રમાં “દેવગુરુ”ની સંજ્ઞા આપેલી છે, અને ગ્રીક શાસ્ત્રમાં તેમજ છે. ધૌરપતિ” એટલે “આકાશનો પતિ.” “ધૌરિપલર” એટલે “આકાશનો પિતા” એ જ શબ્દ ગ્રીક ભાષામાં પ્રથમ Zeus થઈને Jupiter થયો છે. એજ “ગુરુ” આપણા “અપ” છે. જરથોસ્ત્રી ધર્મનો, બદકે આર્થ પ્રજનો રક્ષક ગ્રહ એ જ ગુરુ છે. બધાં પરાજ્ઞાનનો, બધી પવિત્રતાનો અને ઋતનો પણ એ જ ગ્રહ કારક એટલે Significator છે. અપો = પાક, holy.

જરથુસ્ત્રે : Zarathustra : જરથુષ્ટ્ર = of Zarathushtra, જરથુસ્ત્રના. ૬/૧ આ શબ્દમાંનો “હે” પ્રત્યય અવસ્તા કાળનો છે. અહુનવંધતિ, ઉરતવંધતિ. અને રપંન્તેમધતિ ગાથામાં આ “હે” પ્રત્યય આવતો જ નથી. ત્ય નો “હ્યા” કે “ખ્યા” જ થતો હતો આ રૂપ ઉપરથી પણ સમજાય છે કે આ પ્રારંભનો શ્લોક પાછલા જમાનામાં રચાયેલો છે. આ શબ્દની વિચારણા હા. ૨૯-૮ માં આપી છે ત્યાં જોવું.

ફેરા : Fērā પરા = most supreme, highest, સૌથી ઊંચું, મહાન. અવ્યય

અમૈષા : Aməša અમૃતાન્ = Immortals, અમરો, અમર શક્તિઓ. ૧/૩. આ શબ્દ “અમૈષા” રૂપે “ગાથા”માં કદી વપરાયેલો જ નથી. “અમૃતા” માં “મૃ” શ્રુતિ ઉદાત્ત-accented-છે. અને એ “મૃ” ન્યાં ન્યાં ઉદાત્ત છે ત્યાં “ગાથા”માં “મૈરે” થાય છે. “અમૈરેતાન્” એ જ રૂપ અમૃતાન્ નું છે. “અમૈષાત્” નથી. આ “અમૈષા રપંન્તા” શબ્દ પણ “ગાથા”માં

કોઇ ઠેકાણે નથી જ. એ તો “ગાથા” કાળ પછી અહુ લાંબે કાળે “હસ્ત-હાધતિ યસ્ત” લખાઈ તેમાં જ પ્રથમ દેખા દે છે. અને તો આ “અર્મ્ષા” રૂપ જ યોડું લાગે છે, ને એ કંઈ ગેરસમજથી થયેલું હોયું જોઈએ. “અપ” શબ્દ કૃત પરથી નીકળેલો હું ગણતો નથી. પૂર્વ વેદિક કાળમાં આ બન્ને શબ્દો આલતા હોવા જોઈએ. કૃત ના જેવું અપ રૂપ પણ ખૂબ જૂનું હતું તે અંગ્રેજ કોષકાર મોનિયર વિલ્કિન્સ પોતાના સંસ્કૃત કોષમાં અપતર શબ્દની નોંધમાં જણાવે છે. અપ મા અ પર સ્વરભાર છે, ત્યારે કૃત માં ત પર છે. આ “અર્મ્ષા” રૂપ પરની મારી ટીકા પર વિદ્વાનો વિચાર કરે. અવૃત શબ્દ અમ + કૃત થી નથી થયો પણ કૃત શબ્દની પૂર્વે નકારવાચક અ ઉપસર્ગ લાગીને એ અવૃત થયેલો છે, એટલે કૃતાનું “મધા” થવાનું કંઈ પ્રયોજન નથી. “ગાથા”માં તો એવું કોઈ રૂપ છે જ નહીં. મત્ કે મત્વમાં સ્વરભાર પહેલી શ્રુતિ મ પર જ છે, છતાં “ગાથા”માં તો એ શબ્દનું રૂપ મરેતાળ્યો, મરેતાનો, એવાં જ થાય છે. જે યોડી સમજ કે અશુદ્ધિઓ પાછળથી આપણા ધર્મસાહિત્યમાં પેઠેલી છે, તે મારી શક્તિ પ્રમાણે મેં દરેક ઠેકાણે ચીંધી બતાવી છે.

સ્પેન્તા : Spēntā : શિન્તાસ્ = Bright, white (and hence), increasing, elevating, beneficent, holy, તેજસ્વી, સફેદ, પ્રકાશવાન, વૃદ્ધિકર, ભડું કરનાર, પવિત્ર. ૧/૩. વિશેષણ. ધાતુ શ્વિ અને શ્વિન્ to be white or bright, to increase. સફેદ હોવું, પ્રકાશિત હોવું, વધારવું. શ્વિ ધાતુ પરથી થયેલા “શ્વસ”નો એક અર્થ શક્તિ પણ થાય છે. આ શબ્દ બહુ જ જૂનો છે. એ શબ્દ “સ્વન્ત” કરીને ગાંધાર દેશમાંથી એટલે હાલના અફઘાનિસ્તાનમાંના કંદહારમાંથી જડી આવેલા એક હજાર વર્ષ પૂરાના ખરોટી લિપિમાં કુશન રાજાના આકૃત લખાયેલા શિલા લેખમાં મળે છે, એટલે અસલ એ “સ્વન્ત”-“સ્પન્ત”-શબ્દ હતો જ. લિધુઆનિયાની ભાષામાં Szventā શબ્દ છે તેનો અર્થ holy-પવિત્ર થાય છે.

“ગાથા”માં આ “સ્પેન્તા” શબ્દ માત્ર મજ્જા, અહુરા અને આરમધતિને જ લગાડેલો છે. બીજા કોઈ અમરોને એ લગાડેલો નથી. આ વાત “હસ્તહાધતિ યસ્ત”ના લખનારને ખબર હોય તેમ લાગતું નથી, અને ‘અહુરા મજ્જા’ સાથેની બીજી બધી છ મહા શક્તિઓને પણ એ શબ્દ લગાડી દોષા છે તે ગેરસમજથી અને આર્યોની મૂળ માન્યતાઓના અજ્ઞાનથી જ એ થયેલું છે. મજ્જા અહુરાનો પ્રતિનિધિ સૂર્ય છે, અને આરમધતિ તે ચંદ્ર છે. આપણી પૃથ્વીની નમામ પેદાશ પર તેજ પ્રથરનાર અને સર્વની બધી રીતે વૃદ્ધિ કરનાર એ બન્ને-સૂર્ય ને-ચંદ્ર જ-છે. બીજા બ્રહ્મા “સ્પેન્તા” નથી. વૌહુમનો, વૌહુદમ અને અપ વહિસ્તા એ ત્રણે-શિવ, બ્રહ્મા ને વિષ્ણુ-“વસુ” એટલે દિવ્ય મહાશક્તિઓ તરીકે ગણાતા હતા. “વસુ”નું જ અતિશયતાવાચક superlative રૂપ વસિષ્ઠ-વહિસ્ત-છે, અને વિષ્ણુ જ બધામાં વડો છે અને પૃથ્વી પર અવતાર લેનાર પણ માત્ર વિષ્ણુ જ છે-શિવ અને બ્રહ્મા નહીં. વળી “હૃઉર્વાતા” અને અમરેતાત્” એ વસુઓ નથી કે સ્પેન્તા પણ નથી, આ વસ્તુના અજ્ઞાનથી જ “ગાથા” પછીના ૧૭માં આ લેદ ભુલાઈ ગયેલો હતો, એટલે

મજ્જદા અહુરા અને ખીજી છ મહાન શક્તિઓને બધાંને જ સાત અર્ધશસ્ત્રપંદો કરી બેસાડ્યા. બાકી “ગાથા”માં તો એ બધાઓને “મજ્જદાઓ” અહુરાઓ-હો-મજ્જદાઓ અને અહુરાઓ-એટલે સર્વનકાર્ય કરનારી પ્રકૃતિની શક્તિઓ અને તેમાં ચેતન પૂરનારી ને નિર્ણાયક ને ઉદ્દેશક તે આત્માની શક્તિઓ કહેલી છે. અહુરાને લગતી ચાર મુખ્ય શક્તિઓ તે અષ, વૌહુમનો, અને ક્ષત્ર એ પુરુષવાચક છે, પિતૃવાચક છે, અને અષ સાથે જોડાયેલી આરમ્ભતિ નારીવાચક છે. મજ્જદાને લગતી બે મુખ્ય શક્તિઓ તે હર્વિતાત્ અને અર્મરેતાત્ એ સ્ત્રીવાચક છે, માતૃવાચક છે, “ગાથા”નો આ ખરો લેહ સમજાતાં “હમશ્કાધતિ યસ્ત” માં બધા સાતને “અર્મરેતાપંદો” કરીને જણાવ્યા છે તે કિલ્લો ભાંગી પડે છે. મારે તો આ સંશોધનમાં ઊંડા ઊતરીને શબ્દ શબ્દ તોલીને જે મૂળ સત્ય હું, તે પ્રકટ કરવાનું છે. એ બધું મને શ્રી જરથુસ્ત્ર સાહેબ તરફથી જ-કહો કે પ્રેરણારૂપે-મળેલું છે. વિદ્વાન વર્ગ આ બધું નિઃકમવૃત્તિથી કોઈપણ પૂર્વગ્રહ રાખ્યા વિના જોઈને વિચારી લે. હું તો જાણું ગાથાકાળમાં વસતો હોઈ તેવો જ થયો, અને પાછળ લખાયેલા અવેસ્તા વગેરે તે કાળમાં હતા જ નહીં, એટલે તે મને આ લેહો ઉકેલવામાં કામ આવ્યા નથી. મારે તો નિર્ભેળ સત્યની સાથે જ કામ છે. સોનામાંથી કથીરને છૂંદું પાડી દેવું જ જોઈએ, જેથી આપણો મૂળ શુદ્ધ ધર્મ પાછો નિર્મળરૂપે જગતની આગળ પ્રકાશ પામે !

વળી એ સાત “અર્મરેતા સ્પેન્તા” ગણવામાં આવે તો મજ્જદા અહુરા પણ તેમાંના જ ગણાય અને તેથી એ મહા સાહેબ જાણે ખીજી છની સાથે સમાન દરજ્જાના ગણાય. પણ તેમ નથી જ. “ગાથા”ના હા. ૨૯-૬ માં અહુરા અપને કહે છે કે “અત્ જી શ્વા રુપુચન્તર્યેયા વાસ્ત્રયાધ્યા વોર્સ્તા તતથા” એટલે “તેથી તો ખરેખર ક્ષત્રાલાને માટે ને ઉદ્ધારકને માટે મહાગતિદાયકે તને ઘડ્યો છે.” આ ત્વર્ષા-શ્વોર્સ્તા-શબ્દ જ વેદમાં જ્ઞા અને ત્વાષ્ઠ થયેલો છે અને તેનો અર્થ સવિતા એટલે સૂર્ય જ કીધેલો છે. એટલે સૂર્ય જ આ જોડોને આ છયે શક્તિઓને જુદાં જુદાં કાર્યો માટે સર્વને ગતિ આપેલી છે. એમ છે એટલે આ ખીજી છ ગ્રંથો-સૂર્યમંડળની છ મહાશક્તિઓ કદીપણ સૂર્યની-મજ્જદા અહુરાની-ખરોખરી કરી શકે નહીં. એટલે હું ઉપર બતાવી ગયો છું તેમ મહાપ્રકાશિત મજ્જદા અહુરા-સૂર્ય-ઉપરાંત માત્ર આરમ્ભતિ-ચંદ્ર જ “સ્પેન્તા” છે. સ્પષ્ટ રીતે જોતાં ને સમજતાં બાકીના પાંચ ગ્રંથો-ગુરુ, શનિ, મંગળ, અને શુક્ર તથા બુધ-અપ વહિસ્ત, વૌહુમનો, વૌહુક્ષ અને હર્વિતાત્ તથા અર્મરેતાત્-“સ્પેન્તા” કદી જ શકાય નહીં.

ગાથાઓ : Gāthās : ગાથાસ = The Gāthās (acc), Hymns, devotional songs, ગાથાઓને, લજ્જનોને, લક્ષિતમય ગીતોને, ૨/૩, નારીજનિ, હિન્દુઓના “બ્રાહ્મણ ગ્રંથો”માં જણાવ્યું છે કે એ લોકના પવિત્ર ધર્મગ્રંથો “વેદ” સિવાયની જે બધી ધાર્મિક, કૃષિ તા બનતી તે “ગાથા” કહેવાતી. “ગાથા”

એટલે ગીત અને એ રચના ગાવાની જ હોય છે, અને શ્રીક ગ્રંથોમાં પણ નોંધાયેલું છે કે ઇરાનીઓ પોતાની ધાર્મિક ગાથાઓ ગાતા હતા. વળી આ શબ્દ નારીબલિમાં છે, અને તેમજ તે ગોલાવો બેઠાં પારસીઓ ભૂલથી “આપણા ગાથા” એમ નરબલિમાં ગોલે છે તે ભૂલ છે. એક બીજી વાત પણ નોંધવા જેવી છે કે ખુદ ગાથાઓની કવિતામાં “ગાથા” શબ્દ કોઇ ઠેકાણે પણ વપરાયેલો નથી ! શ્રી બ્રહ્મચરિત્ર સાહેબે સા આ પોતાની દેવી કવિતા માટે “ઉપધા”-ઉકથ-ભજન કવિતા શબ્દ જ વાપરેલો છે : ભુજો હા ૨૮-૬ વગેરે. વળી આ “ઉપધા”ઓમાં હિંદુઓના ધર્મગ્રંથ “વેદ”નું કથું નામ કે તેનો ઉલ્લેખ નથી. આપણે આપણા ધર્મગ્રંથને “અવેસ્તા” કહીએ છીએ તે સંસ્કૃત રૂપમાં ભક્તિ કે અવેત જ છે, ને તેનો અર્થ the unknown, the understood, the unknowable, અવિદિત, અણુબદ્ધ, અણુસમભતો, જ્ઞાનથી પર-એમ થાય છે, એટલે જે જ્ઞાન આજુબુધી પ્રગટ નહીં થયેલું તે-જે અપ્રગટ જ્ઞાન પ્રગટ થાય છે તે. ખુદ અવેસ્તા ગ્રંથોમાંના કેટલાક તો વેદગ્રંથો હોવાના રૂપમાં સાડા ત્રણેક હજાર વર્ષ પર મૂકાયા સેથી પણ ભૂના દેખાય છે. એટલે બહુકાળ પછી આપણા પિત્રાઇઓ હિંદુઓએ તેમના શ્રુતિગ્રંથોનો સંગ્રહ પ્રગટ. ધ્રીધો તેનું નામ “વેદ” એટલે જ્ઞાન, પવિત્ર જ્ઞાન સંચય, એમ આપ્યું હશે,

ગૌરવયન : Gaurvayen : ગૌર્વયન = Would they raise in esteem, ઊંચી સ્થિતિએ તેઓ ચઢાવે. ધાતુ ગુર્ અને ગૌર્ = to raise, ઊંચે ચઢાવવું. ક્રિયાપદ : અપૂર્ણભૂતકાળ, ઇચ્છાર્થક (optative). પરસ્મૈપદ, ૩/૩. એ ધાતુ પરનાં રૂપોમાં ગોરવતે જેવું રૂપ નોંધાયેલું છે. “ગો” પર સ્વરભાર હોવાથી નિયમ મુજબ તે “ગૌર્” થયેલો છે. એ શબ્દ પ્રત્ કે પ્રત્ એવા ધાતુ પરથી નથી નીકળેલો, તિમ હોય તો પ્રથમ “ગૌર્” થાય નહીં.

નમો : Namo : નમસ્-નમઃ = Homage, નમન, વંદન. ૧/૧

વૈ : Vā : વસ્ = For you, unto you, તમારે માટે, તમોને. ૪/૩

ગાથાઓ : Gāthā : ગાથાસ્ = Oh ye Gathas! હે ગાથાઓ! ૮/૩

અપઓનીશ : Asaonish : અપાવનીસ્-ઋતાવનીસ્ = Righteous, holy, ૮/૩. એ “ગાથાઓ”નું વિશેષણ છે.

“યાનીમ્ મનો”નો ભાવાર્થ :

અયો બ્રહ્મચરિત્રનાં વિચાર વાણી ને વર્તન માર્ગદર્શક છે. અમોયા સ્પેન્તાઓ ગાથાઓને ઊંચું સેવોત્તમ સ્થાન આપે! હો પવિત્ર ગાથાઓ! તમોને નમન હો!

આ શુદ્ધ અર્થ પરથી હવે વાંચકો બેઠ શક્યે કે આ પ્રસાદ શ્રી બ્રહ્મચરિત્ર સાહેબનો પોતાનો રચેલો નથી. પણ તેમની પછી તેમનો ધર્મ પાળતા કોઇ મોટા દસ્તુરના યા વિદ્વાન પંડિતનાં ગાથાને માટેનાં આ પ્રવેશક વચનો છે. એમાં તે સ્પષ્ટ કહે છે કે ગાથાઓમાં સમાયેલા ઊર્ધ્વ જ્ઞાનના ભંડાર, જેમાં પેગમ્યાર સાહે-

બના અમૃત્ય દૈવી વિચારો અને દૈવી વાણી સમાયેલાં છે, તે બધી દુનિયાનાં લોક માટે માર્ગદર્શક છે. દુનિયામાં કેમ ચાલવું અને કયો માર્ગ લેવો તે એમાં બતાવેલું છે. વળી પેગંબર સાહેબનાં આ લખાણો માત્ર માર્ગદર્શક નથી. પણ એમના પવિત્ર જીવનમાં એમનું પોતાનું વર્તન તેમજ ચારિત્ર્ય એવું હતું કે તે પણ સૌને માર્ગદર્શક છે. દુનિયામાં બોધ આપનારા તો ઘણા પડેલા છે, પણ એ બધા ઉપદેશકોનું ખાનગી જીવન હંમેશાં એ બોધને અનુસરતું દેખાતું નથી. પણ અહીં તો પેગંબર સાહેબે મનવચન કર્મથી પવિત્ર ભિંદગી ગાળી હતી, એટલે એ બધું જ આ દુનિયાના લોકને માર્ગદર્શક છે.

વળી આ ૬લોક પરથી દેખાય છે, કે જ્યારે એ ૬લોક લખાયો હશે ત્યારે “ગાથાઓ” ને તે વેળાના વિદ્વાનો કે લોકો પૂરા સમજેલા નહીં હશે અને તેમને ઘટતું ઊંચું પદ પણ તેઓએ પૂરું આપેલું નહીં હશે. તેથી જ સ્તુતિમાં લખક કહે છે કે “ગાથાઓ” ને અમૈયા સ્પૅન્તાઓ ઊંચું સર્વોત્તમ સ્થાન આપે, તેમની જે ખરી જગ્યા છે તે તેમને પ્રાપ્ત થાય!

પણ “ગાથાઓ” નો સત્ય પ્રકાશવંતો પૂરેપૂરો અર્થ તો હજારો વર્ષ પછી હુમણાં જ ઉકેલાઈને સ્પષ્ટ થાય છે, એ પણ કુદરતની અજબ ગતિ છે. પવિત્ર ગાથાઓને આપણે પણ હવે સાચું જ્ઞાન ખરીને ખરા દિલથી નમન કરીએ! હે ગાથાઓ! નમો નમઃ!

ગાથા અહુનવદિતિ-હા. ૨૯

અધ્યાય ૧ લો

“પ્રવેશક”

ટિપ્પણ

આ ટિપ્પણની પ્રસ્તાવનામાં હું લખી ગયો છું તેમ ગાથાઓ ૨૮ મી યસ્નથી શરૂ થાય છે. પણ ૨૮ મી યસ્નના પહેલા પ્રલોકમાંના પ્રથમ શબ્દો “અહ્યા (રક્ષિત્વા) યાસા”-એની પુષ્ટિ માટે હું યાચના કરું છું-ખતાવી આપે છે કે આ “એ માટે” શબ્દો પ્રારંભમાં કેવી રીતે આવી શકે! સાસાનિયન જમાનામાં જ્યારે આ યસ્નો ભોગી કરવામાં આવી હશે ત્યારે આ ગાથાના ક્રમમાં કોઈક રીતે ને કોઈક અજ્ઞાત કારણને લીધે હેરફેર થઈ ગયો હશે. મુખ્યમાં તો એમજ લાગે છે, કે ૨૮ મા હાના આ પહેલા પ્રલોકમાં “સ્તુતિ” છે ને આખો હા પણ સ્તુતિ જોવો છે, એટલે વિષયના પ્રારંભમાં પ્રભુ સ્તુતિ જોઈએ એવા અનુમાનથી આ હા ૨૮ મા લેખે ગોઠવાયેલો છે. બાકી બધી ગાથા વાંચી જોતાં ૨૯ મો હા જ પ્રથમ આવવો જોઈએ. એ ૨૯ મો હા “હમઘમ્યા ગૌશ ઉવા” નામે જોળખાય છે, તે પાંચે ગાથાના “પ્રવેશક” કે “પ્રસ્તાવના” જોવો છે. અપો જરથુશ્ત્ર પેગમ્બર સાહેબે આ દુનિયામાં શા માટે જન્મ લીધો અને તેજો પ્રથમ પેગમ્બર લેખે શા માટે આવ્યા તેનું અલંકારિક ને ખરું કાવ્યમય દર્શન ને વર્ણન આ ૨૯ મા હામાં છે, ને એ જ હા ગાથામાં પહેલો મુકાવો જોઈએ. ગાથાના વિદ્વાન અંગ્રેજ અનુવાદકાર મિલ્સ પણ એમજ કહે છે કે આ ૨૯ મો હા પ્રથમ મૂકવો જોઈએ, અને એ જ મત ડૉ. તારાપોરવાળા ને બીજા એ ત્રણ જણ પણ સ્પષ્ટ રીતે ધરાવે છે. આ માટે એ સુખ્ય સાહદતો જાણવા જેવી છે.

૨૭ મી યસ્નને છેડે ૧૩ મા પ્રલોક લેખે “અહુનવર”નો કલામ મુકાયેલો છે, અને તે જ કલામનો ઉલ્લેખ આ ૨૯ મા હાના ૭ મા પ્રલોકમાં છે. આ ૨૯ મા હામાં પૃથ્વી પોતાને ત્યાં જે રીતની ટંટા, ફિસાદ, હવસ વગેરે બનીએ માટે અહુરા મજ્દા પાસે ફરિયાદ કરે છે, ને કોઈ બળવાન સત્તાધારી ઉદ્ધારકને મોકલવાની માગણી કરે છે, તેને અહુરા જણાવે છે કે આ વખતેજ જરથુશ્ત્ર સ્વિપતામ નામનો મારો વહાલો અનુયાયી ધરતી પર ભજન કરીને અહુરા, મજ્દા, અને અપને સાહવા ને તેમની આજ્ઞામાં રહેવાનો ઘોષ કરે છે. તેનેજ હું ૨૭-પેગમ્બર લેખે નિર્માણ કરું છું. ત્યારે પૃથ્વીએ આનાકાનીએ એ નિર્ણય માન્ય શખ્યો, કેમકે તેને લાગતું હતું કે માત્ર ઉપદેશ કરનાર માણસ સત્તા વગર શું સુધારો કરી શકે, પણ “અહુનવર” પ્રમાણે તો એવા અપો માણસને સત્તા મળીજ રહે છે, એમ અહુરાએ કહીને ધીરજ આપી, ને પૃથ્વીએ શ્રી જરથુશ્ત્ર સાહેબને માન્ય શખીને તેમના પર અહુરા મજ્દાના ને અમૈયા સ્પેન્તાના આશીર્વાદ ઉતારવા વિનંતિ દીધી. એવી રીતે આ ૨૯ મો હા પૂરો થાય છે, ને પછી ૨૮ મા હા નો પ્રારંભ “અહ્યા યાસા” શબ્દોથી શ્રી જરથુશ્ત્ર પોતે કરે છે ને ત્યાં પહેલેજ કહે છે કે “આ ટેકો આપવા માટે” એ પૃથ્વીનાં દુઃખો ટાળવાને માટે “હું યાચના કરું છું.” એ પહેલા પ્રલોકની છેલ્લી લીટીમાં પણ છે જ કે “જેથી એ પૃથ્વીના આત્માને હું સંતોષ આપું.”

વળી ૨૮ મા હા ને છેડે ૧૧ મા શ્લોકમાં શ્રી જ્ઞયુસ્ત્ર મજ્જા અહુરાને વિનંતિ કરે છે કે “ચેલા બે મન્યુઓ-સ્પેન્તા મન્યુ અને અંત્રમન્યુ-માટે મને તમારે મુખથી જ ઉપદેશ આપો, જેથી દુનિયામાં જિંદગીની શરૂઆત કેમ થઈ તે સમજાય.” હવે એ પછી ૩૦ મા હા માં “અત્ તા વક્ષ્યા” શબ્દોથી આરંભ થાય છે, ને “તે બે મન્યુઓ માટેની સમજ હવે પ્રેક્ષકોને હું આપુ છું” એમ શ્રી જ્ઞયુસ્ત્ર સાહેબ કહે છે. એટલે ૨૮ મા હા ના છેડાના વાક્યો તુરંત જ આ ૩૦ મા હા ના શરૂઆતના વાક્ય સાથે સીધો અંબંધ ધરાવે છે. આ કારણને લીધે અને આ ગાથાની પવિત્ર કવિતાની વિચારમય એકતા જાળવી રાખવા હું પણ આ ૨૯ મા હા જ પ્રથમ “પ્રવેશક”-Prologue-તરીકે મૂકુ છું.

માટે ભાગેના બધા વિદ્વાન અનુવાદકો આ ૨૯ મા હા માટે લખે છે કે શ્રી જ્ઞયુસ્ત્ર સાહેબના જન્મ અગાઉ સ્વર્ગમાં અહુરા મજ્જા અને અમૈષા સ્પેન્તા સાથે પૃથ્વીના આત્માનો સ્વાદ ચાલે છે. પણ ૨૯ મા હા બરાબર વાચતા ને સમજતાં તેવું કશું નથી. આ ૨૯ મા હા ના ૮ મા શ્લોકનો મારો અનુવાદ વાંચો તો સમજશે કે અહુરા ત્યાં કહે છે કે “અએમ્ મોઘ મહા વિન્તો ચે-ને અએવો સારનાઓ ગૂષતા” એટલે “મને આ ઘડીએ” એવો એક બાણીતો છે કે જેણે અમારાં શાસન-અમારા પવિત્ર કાનૂનો-Divine Laws બધે પોકારીને પ્રગટ કીધાં છે, ને તે જ્ઞયુસ્ત્ર સ્પિતામોને નામે છે, વગેરે” એ શ્લોકમાં જે “ગૂષતા” શબ્દ છે તેને “સાંભળ્યા છું” એવો અર્થ લીધાથી આ ભ્રમ ઉત્પન્ન થયો છે. “ગૂષતા”નો વૈદિક ધાતુ ગૂષ છે જેનો અર્થ to proclaim, to speak out loudly and publicly બહેરમા પોકારીને પ્રગટ કરવું-ઉદ્ઘોષવું-એવો થાય છે. એ ધાતુમાં “સાંભળવા”નો ભાવ છે જ નહીં કોઈ પણ મતાધારી મન્યુત કોણમાં “સાંભળવું” અર્થ મળતો નથી. વિદ્વાનો આ બધું કોઈ પણ જાતના પૂર્વગ્રહ (prejudice) વગર ધ્યાનથી વિચાર કરીને જોશે તો આ વાત સ્પષ્ટ થશે. વળી ૨૯ મા હા ના છેલ્લા ૧૧ મા શ્લોકમાં પણ પૃથ્વી પોતાને ત્યાં અથવાએલા “મહાન મગ મડળ”માં પધારવાને તથા તેની સામેના વિરોધ નષ્ટ કરવાને મજ્જાને વિનંતી કરે છે. આ “મગ મડળ” તે શ્રી જ્ઞયુસ્ત્રે પોતાના પેગામનો લોકમાં પ્રસાર કરવા સ્થાપેલું મડળ હતું. એમાં જ જ્યોતિષની વાતોનું ગુપ્તજ્ઞાન (esoteric knowledge or wisdom) પોતાના અનુયાયીઓને અપાતું હતું તેથી જ એ ૨૯ મા હા ના ૮ મા શ્લોકમાં અહુરા કહે છે કે “અમારો સૌનો પેગામ એ ભજન, કીર્તનથી દુનિયામાં પ્રગટ કરવા આવે છે, ને તેથી એને અપ્રતિહત વાણીનું પ્રભુત્વ (mastery of irresistible speech) હું બક્ષુ છું.” અને એ ખરું જ છે. કેટલી જાતી પ્રતિની, ગાભીર્યપૂર્ણ ને અર્થપૂર્ણ શ્રી જ્ઞયુસ્ત્ર નાહેબની આ પવિત્ર ગાથાવાણી છે! શ્લોકે શ્લોકે પાંચ માત્ર નવા શબ્દો છેવટુ સુધી આવ્યા જ કરે છે! આજે તો મારા પારસી ભાઈઓ તદ્દન માઢી એટલે અમકમ વગરની કે જાત્યા ને સૂક્ષ્મ વિચારો સ્વહણ કરી શકે નહીં, એવી ગુજરાતી ભાષા મારે છે! હું ખાતરીથી ને બધા ગર્વ છોડીને સત્યતાથી કહુ છું કે મારી પોતાની કવિતાની ગુજરાતી ભાષા તો આ ગાથાવાણીની ભાષા આગળ પાણી ભરે છે. શ્રી જ્ઞયુસ્ત્ર નાહેબ પોતે પણ એવી જાણી વાણીનું બળ આપવા અટકાની નુતિ કરે છે

આ ૨૯ મા હા માની ખુલ્લી સાહજતાથી સ્પષ્ટ થાય છે કે શ્રી જ્ઞયુસ્ત્રે પોતાનો પેગામ જગતમાં બહેન કરવા ઇચ્છ્યો ત્યાં આ પ્રવેશકમાં

જલ્પાબ્યા પ્રમાણે અહુરાએ પોતે જ પૃથ્વીના આત્માને તેમજ અપને જલ્પાબ્યું કે “તેજ વેળા-ધંદા-જગતમાં શ્રી જરથુસ્ત્ર અહુરાનાં શાસન પ્રગટ કરવા આહતા હતા તેથી તેમને ઊંચી વાણીની બોલિસ હું કરું.”

વળી આ હા માં શ્રી જરથુસ્ત્રનો આત્મા સ્વર્ગમાં થયેલા સંવાદ વેળા હાજર હતો જ નહીં, તેમજ આ હોના છેલ્લા બે પ્રલોક સેઓ બોલતા નથી, પણ તે છેવટ સુધી પૃથ્વીના આત્મા જ બોલે છે.

અપો જરથુસ્ત્ર સ્પિતામ ખરા મહાન પેગમ્બર હતા તે તો આ ગાથામાં આપેલા અપૂર્વ પેગામથી, તેમાંના દત્તવસાનથી, અને માણસ જાતને દેવી સદ્ગોષ્ઠ આપીને અહુરાના સત્પંથે દોરવવા નિદગીલર પ્રયત્નો કરી ગયા તેથી પ્રત્યક્ષ જ થાય છે. હુનયાની હબરો લીલીસૂકી જોયા છતાં, અને એમની પછી બીજા પેગમ્બરો જુદે જુદે વખતે ને જુદા જુદા દેશમાં પ્રગટ થયા છતાં આજે કમીમાં કમી આઠ હબર વર્ષથી અપો જરથુસ્ત્રનું નામ અમર રહ્યું છે અને એમનો સ્થાપેલો ધર્મ આપણ સૌ જરથોસ્તીઓનાં હૃદયમાં ધગધગા કરતો જીવતો ને જાગતો રહી એમણે પેટાવેલો આતશ ત્યાં ધગધગાબ્યા કરે છે. કાળની ઢગ થતી ધૂળમાં અઢી હબર વર્ષ સુધી કંઈક ઢંકાયેલો રહીને અને તેના પેગામના અર્થ પણ કંઈક ભુલાઈ-ખદલાઈને પણ આજે એ સાહેબની જ બશારતથી પાછો સંપૂર્ણ મૂળ રૂપમાં પ્રગટ થાય છે, તે દાદાર અહુરમજ્દની જ મહેર છે.

ચરન ૨૯-પ્રલોક ૧ લો

ક્રમઃક્રમ : Xsmaabyd : 𐬰𐬀𐬭𐬀𐬰-𐬀𐬭𐬀𐬰𐬀𐬭𐬀 = Before you both, unto you both” તમારી બન્નેની પાસે-આગળ. ૪/૨. આ પ્રયોગ ગાહુવચનનો નહીં પણ અહીં દિવચનનો છે. “ગાથા”માં અર્ધ જ આ “બ્યા” પ્રત્યક્ષ દિવચનના રૂપમાં જ આવે છે. અહીં લાવ “અહુરા ને મજ્દા આગળ”-એવો થાય છે. અહુરા અને મજ્દા એ પરમાત્મા-મૂળ ચેતન-અને પ્રકૃતિની બિડી છે. અસર અને મેષ્ટ = Spirit and Matter, Father-spirit and Mother spirit, ચેતન તે પિતાસ્વરૂપ છે. પ્રકૃતિ તે માતાસ્વરૂપ છે. સંસ્કૃતમાં મેષાની નારીબતિ જ છે. સૃષ્ટિનું સર્જન માતા પ્રકૃતિ-મજ્દા જ કરે છે, સૃષ્ટિનો નિયામક ને ન્યાયમૂર્તિ-Law-giver and Judge-અહુરા છે. આ વાત હબરો વર્ષથી ભુલાઈ ગઈ છે. “ગાથા”માં અહુરા, મજ્દા, મજ્દા અહુરા, અને અહુરા મજ્દા, એમ ચાર જાતનાં સંબોધન આવે છે, તે કાંઈ અમઘાં નથી, પણ અર્થપૂર્ણ છે. જ્યાં ચેતનની, નિયમની, ન્યાયની એમ આત્માના સંબંધની વાત આવે છે, ત્યાં અહુરાને સંબોધન થાય છે, જ્યાં સર્જનને લગતી વાત આવે છે, ત્યાં મજ્દાને સંબોધાય છે, અને જ્યાં એ બન્ને વાત સાથે આવતી હોય ત્યાં “મજ્દા અહુરા” યા “અહુરા મજ્દા” એમ બન્નેને સંબોધન કરવામાં આવે છે. હા ૩૦-૫ ની છેલ્લી લીટીમાં તો સ્પષ્ટ બે જુદા જાતના છે: “એઓ મજ્દાનો માર્ગ પસંદ કરે છે, તેઓ સત્કાર્યો દ્વારા અહુરાને સંતોષ આપે છે.” વળી કેટલાક વિક્ષેપો “ક્રમઃક્રમ”માં અહુરામજ્દા અને અથા એમ બે ગણે છે પણ હા ૩૨-૬ માં તો “અથાઈયા યૂબમઘ્યા” એમ સ્પષ્ટ રીતે “અથા”નો જુદો ગણેલો છે. અહુરા ને મજ્દાની અલગ એકરસ-એડી છે, તેથી

તેને એકરૂપ ગણીને એ બે શબ્દોને વિલક્ષિના પ્રત્યયો, બુદ્ધા બુદ્ધા લાગતા હોવા છતાં તે ક્રિયાપદ તો એક વચનમાં જ લે છે. “ગાથા”માં આ વસ્તુ સ્પષ્ટપણે દર્શાવાઈ છે, છતાં ચાહુદી, ખિસ્તી ને તે પછી મુસ્લિમ ધર્મની “એક ખુદા”ની ફિલસૂફીના સંસર્ગથી ધરાનીઓમાં “અહુરમઝ્દા” તે બાણે મૂળ એક જ વ્યક્તિ હોય તેમ ગણાવા લાગ્યા. “ગાથા”માં અવેસ્તાની માફક “અહુરમઝ્દા” એમ બેઠાયેલો-એક જ સમાસ રૂપે શબ્દ કદી આવતો નથી, પણ બન્ને શબ્દો બુદ્ધા બુદ્ધા લખાયેલા હોય છે. હિંદુઓનું આખું “સાંખ્ય દર્શન” આ શ્રી નરથુરન સાહેબના પરમાત્મા ને પ્રકૃતિના બેઠકાં પર જ લખાયેલું છે. આર્યોની એ ઘણી કાળભૂની ફિલસૂફી હેખાય છે.

અહુરા મઝ્દાનો દરય પ્રતિનિધિ સૂર્ય-મિત્ર-પુરશેદ-સ્વરક્ષેત-છે. એ સૂર્યનો આત્મા તે તેનું તેજ છે ને પ્રકૃતિ તે તેનું શરીર-તૈની ગરમી છે. એ બન્ને એકરૂપ રહીને સૂર્ય મંડળની ને પૃથ્વીની પેદાશની વ્યવસ્થા રાખે છે. એ બન્નેથી જ આપણા પ્રાણ ને હેહ ટકે છે, ને તેમના નિર્માણ કીધેલા વખત સુધી આપણે જીવીને તેમના મહા હેતુ સાર્થક કરીએ છીએ. દૈત વગર સૃષ્ટિમાં કશું ઉત્પન્ન થતું નથી. “ગાથા” માં “કમઘુખ્યા” તેમજ “યુઘમઘુખ્યા” એમ બન્ને શબ્દો વપરાયા છે: બુદ્ધો હા. ૩૨ ના પ્રલોક ૬ ની છેલ્લી કડી. છંદના માપમાં કદી એક થતિ-Syllable-કમી નોંધતી હોય તો આ “યુઘમઘ” સર્વનામની પહેલી બે શ્રુતિ “યુઘમ” નો “કમ” કરવામાં આવે છે. એ જ પ્રમાણે યુઘ્માકેમ, યુઘ્માવતામ્, યુઘ્માકા, વગેરે શબ્દો ક્માકેમ, ક્માવતામ્, ક્માકા, એમ લખાયા છે. છંદમાં એક શ્રુતિ ઝોાછી નોંધએ ત્યાં એમ “કમ” વાપર્યો છે. મૂળમાં યુ + મ્ અથવા વ્ મળીને “યુઘમ” થયેલો છે.

ગૈઉશ : gōuš. ગોસ્ = Of Earth, પૃથ્વીનો. ૬/૧. મૂળ શબ્દ ગુ તેમજ ગો. બૂના કાળમાં ગુ જ વપરાતો હશે. વશુ ની ૬ ઠી વિલક્ષિત સંસ્કૃતમાં પશ્વ ક્ પશોસ્ થાય છે તેમ એ જ “પશુ” નો “ગાથા” માં “પસૈઉશ” થાય છે, કેમકે પશોસ્ માંનો “શોસ્” ઉદાત્ત ભાર વાળો છે. તેમજ આ “ગૈઉશ” થયો છે.

ઉર્વા : Urvā : उर्व - वृ = The Soul, the spirit, આત્મા. ૧/૧. ધાતુ ર = to hide, એ પરથી વૃ નામ થયેલું છે: જે સંતાડેલું છે તે. એમાં વ્યંજન ને સ્વર પરિવર્તન થઇને “ઉર્વન” થયું છે. ખીજી બ્યુત્પત્તિ મને ધાતુ અન્ = to breathe, શ્વાસ લેવો એ પણ સૂઝે છે. એમાં ઉર્વ = long, great, all round વગેરે વિશાળતાના અર્થવાળો ઉપસર્ગ ઉમેરાઇને એ ઝરમન ઉરુઅન-ઉર્વન એમ થયો હોય. “ગાથા”ના કાળમાં તેમજ ઋગ્વેદના અતિ બૂના મંત્રોમાં “આત્મા” શબ્દ નહોતો, એ તો “ત્મન” = self પોતે એ પરથી તેમાં “આ” ઉપસર્ગ ઉમેરાઇને પાછળથી થયેલો છે. સંસ્કૃતમાં ઉર્વ-ઊર્વ-શબ્દ “પિત્રાત્મા, ગતાત્મા”ના અર્થમાં વપરાયો છે, વૈદિક ભાષામાં આ વૃ ના રૂપમાં રૂ પણ થાય છે-અપવાદ રૂપે, તે મેકેડોનેસના “વૈદિક વ્યાકરણ”માં નિયમ ૧૩૪-C-૩ માં નોંધેલું છે: ય્યુ તેમજ ર્ણ.

ગરેજ્ઞદા : Garōjñdā: ગરેજ્ઞ = complained, lodged a complaint, ફરિયાદ કીધી.
 ધાતુ ગર્. ક્રિયાપદ: અપૂર્ણ ભૂતકાળ, આત્મનેપદ, વર્ગ ૬, મધ્યમ, ૩/૧.
 આ શબ્દ “ગરેજ્ઞદા” નહીં પણ “ગરેજ્ઞદા” લખવો-બોલવો જોઈએ.

કહામૈ : Kahmāi: કસ્મે = why? શા માટે, શે? ૪/૧.

મા : Mā: મા = me, મને ૨/૧.

અવરોજ્ઞદૂમ : Ōwarōjñdūm: (અવર્જ્ઞદૂમ) ત્વરિદ્વમ્-ત્વરિદ્વમ્ = Did you urge forward, did you put in fast motion? આગળ ગતિમાન કીધી, ઝડપી ગતિમાં મૂકી? ધાતુ ત્વર = to move speedily, ઝડપથી
 આગળ વધવું-ફરવું. ક્રિયાપદ: અનિયમિત ભૂતકાળ, પ્રયોજ્યાર્થ, આત્મનેપદ. ૨/૩. જુઓ જેકસનનું વ્યાકરણ ૬ ૬૫૬. પૃથ્વીમાં તેમજ બધા ગ્રહો આકાશમાં મહાગતિથી ગોળગોળ ફર્યા જ કરે છે. એ સત્ય પણ શ્રી જરથુસ્ત્રના જમાનામાં જણાયેલું હતું, તે આ પરથી સાબિત થાય છે, ત્યારે સુધરેલા કહેવાતા યુરોપીયોએ તો ગલિલિયોને એ વાત માટે સજા કીધી હતી! આ જ ધાતુ ત્વર ઉપરથી આ જ હા. ૨૯ ના ૬ ઠા ૨લોકમાં આવેલો “અવરોજ્ઞતા” શબ્દ થયેલો છે. આ શબ્દ-અવર્જ્ઞદૂમ- “અવરોજ્ઞદૂમ” કરીને અવેસ્તા લિપિમાં લખાયેલો છે, તે ખરાબર નથી.
 “રે” બોલતાં એક શ્રુતિ છંદમાં વધી પડે છે. “ગાથા”માં “અ”નો “ઓ” પણ લખાય છે: જુઓ જેકસન વ્યાકરણ ૬ ૩૯. આ શબ્દનો અર્થ બધા ભાષાંતરકારો “created,” પેદા કીધી, એમ આપે છે, તે પહેલવી પરથી છે. એની ખરી વ્યુત્પત્તિ કોઈએ આપેલી મારા જણ્યામાં નથી. માત્ર વાક્યના ભાવાર્થ પરથી આ “પેદા કીધી” એમ અર્થ કીધેલો છે. પણ “પેદા કીધી” માટે તો તુરત જ એજ લીટીમાં “તપત્” - તક્ત શબ્દ છે. અહીં તો ખરી શાસ્ત્રીય (Scientific) રીતે પેગમ્બર સાહેબ કહે છે કે “કોણે મને ગતિમાન કીધી? કોણે પ્રથમ મને આ આકાશમાં ફરતી કીધી? આ “ત્વર” અને “તક્” ધાતુઓના એવા જ શબ્દો પાછા ૬ ઠા ૨લોકમાં સાચે આવે છે! શ્રી જરથુસ્ત્ર માહેજ તો તેમના વખતની આર્યભાષાના ખરા સ્વામી - Master-હતા, અને એ ભાષાને એમણે ખરી કળાથી અને જિંવી સાહિત્ય શક્તિથી “ગાથા”માં વાપરેલી છે, તે આ પહેલા ૨લોકથી જ સ્પષ્ટ થાય છે. વેદિક “ઠ”નો ગાથામાં “જ્ઞ” હતો. જુઓ જેકસન વ્યાકરણ ૬ ૧૮૩.

કે : Kē: ક = who, કોણે ૧/૧.

મા : Mā: મા = me, મને ૨/૧.

તપત્ : Tapat: તપ્ત: (તક્) = Created, સર્જ, પેદા કીધી, બનાવી. ક્રિયાપદ = અપૂર્ણભૂત, આત્મનેપદ, ૩/૧.

આ-મા : A-mā: આ મા : me, મને ૨/૧.

અઞ્ઞેષ્મે : Aeshmo - હમ્સ = Lust, હવસ. ૨/૧. આ શબ્દ “ગાથા”માં “અઞ્ઞેષ્મે” કરી લખાય છે, પણ ત્યાં “ષ્” માત્ર “યંજન” જેવો ઉચ્ચારવાનો છે, કેમકે બીરો શબ્દ “ધ્મ” જ છે. આ શબ્દનો અર્થ પણ પહેલવીમાંથી “ક્રોધ” કરીને બધાએ ક્રીધિલો છે, પણ તે બરાબર નથી. “ધ્મ” નો અર્થ તો “હવસ” જ છે. દુનિયામાં ક્રોધ નહીં પણ હવસ જ ખૂસમાં ખૂસો દુર્ગુણ છે. કિરતારે એવી કરામત ક્રીધિલી છે કે પૃથ્વી પર જનનાર પેદાશનો વેલો વધ્યો જાય, તો માટે વંશવૃદ્ધિના મૂળમાં જ કામને-હવસને-મૂકેલો છે. એ કામને જે જીતે તે જ બધા વિકાર જીતી શકે ને છેવટે સાત્ત્વિક મનનો થઈ શકે. સુષ્ટિની વંશવૃદ્ધિના મૂળમાં એ હવસ રહેલો હોવાથી દુઃખને ને અનેક ઉપાધિને એજ વધુમાં વધુ જિભાં કરે છે. આગળ જતાં ૩૦ મા હા ના ૬ કા શ્લોકમાં પણ “ધ્મ” શબ્દ આવેલો છે-ધ્મ આ - દેવઓમા - તેનો અર્થ પણ કોઈ સમજ્યા નથી. “ધ્-દ્” એટલે કંદર્પ, કામદેવ, cupid, તે જ આ-દેવઓમા-Deceiver-કગારો છે. ક્રોધને લગતો શબ્દ તો હા. ૫૧ (વોહુ-કથ્ર) ના ૧૩ માં શ્લોકમાં “પ્રઓદધતી” છે.

હજસ : Hazas સહસ્ = Force, જબરજસ્તી. ૧/૧. ધાતુ સહ = to suppress, to overpower, કબાળી દેવું.

આ : Cā . જ = and, અને.

(રંમે) : Ramō રમ્સ = carnal pleasure, cupid, હલકી મોજમજ, કામદેવ. આ શબ્દ ગાથાના વાચનમાં હું મૂકતો નથી. એ સ્પષ્ટ રીતે ક્રોધએ પાછળથી ઘુસાડેલો છે. “હજસ-આ” આગળ પંક્તિના પહેલા પાદની માત્ર શ્રુતિ પૂરી થાય છે. આ “રંમે” ઉમેરો તો એ શ્રુતિ વધી જાય. “અઞ્ઞેષ્મેનો” અર્થ “ક્રોધ” ક્રીધા પછી ક્રોધને લાગ્યું કે સુખ્ય વિકાર ‘હવસ’ તો અંદર જણાવેલો નથી, એટલે તેના અર્થને આ “રંમે” શબ્દ ઘુસાડી દીધો છે! “અઞ્ઞેષ્મે” છે, પછી “રંમે” નું કામ નથી. This word is interpolated by some one in later Avesta period. એ જ પ્રમાણે હા. ૪૮-૭ માં પણ “અઞ્ઞેષ્મે” બોલ આવે છે, ત્યાં પણ “પદતી રંમે” શબ્દો ઘુસાડેલા છે, જેથી છંદમાં ચાર શ્રુતિ વધી જાય છે!

આ હિપાય : Ā husāyā જા સિપાય = Has fettered all round : ચોમેર જકડી રાખી છે. સિપાય ૪૦ ૧૦-૨૮-૧૦ માં છે. ધાતુ સિ ૧ = to fetter, બેડી પહેરાવવી, આંધવું, જકડવું. ક્રિયાપદ : પૂર્ણભૂતવર્તમાનકાળ, પરસ્પૃષ્ટ, ૩/૧. અહીં આ ક્રિયાપદ એકવચનમાં છે, અને તે જુદા જુદા ક્રતાને “દરેક”ના અર્થમાં લઈને એક વચન લીધેલું છે. સંસ્કૃતમાં પણ એવાં વાક્યો જડે છે. પાછળ હા ૩૩-૧૧ માં પણ એવી જ રચના છે.

દરેપશ્-આ : Darōshā-cā. વર્ષય - Insolence, બેશરમી, ઉદ્દતતા. ધ્રુ to be insolent, to violate, બેશરમ કે ઉદ્દત થવું, અજ્ઞાતકાર કરવો - એ પરથી નામ : Violence, બેશરમી, ઉદ્દતતા, અજ્ઞાતકાર ૧/૧ ચ=અને-મૂળ શબ્દ “દરેશ્-આ” ચૂંથાયેલો છે.

તેવિશ્-ચા : Taviś-cā : તિવ્ + ચ = Violence, અત્યાચાર. ૧/૧. ચ = અને. આ શબ્દ પાછળ આવતા “તેવિષી”થી અર્થમાં ભુલો છે. અહીંનો “તે” તો વ્યંજન “ત” બતાવે છે.

નેઘન : Nōit : નેદ્-નેત્ (ન + ઇદ્) = never, કદી નહીં.

મેઘ : Mōi : મે = For me, મારે માટે ૪/૧.

વાસ્તા : Vāstā : વાસ્તા = Protection, support, રક્ષણ, ટેકો, આધાર. ૧/૧. આ શબ્દનો ધાતુ વસ્ + છે = dāikv, રક્ષવું. એ પરથી વાસ્ત નામ થયું છે, તેનો અર્થ રક્ષણ, આધાર, થયો છે. એ ‘વાસ્ત’ અવેસ્તામાં “વાસ્તર્” થાય છે. વાસ્તનો “દાતર્” થયો છે તેમ એ “વાસ્તર્”નું પહેલી વિભક્તિ એક વચનનું આ રૂપ છે.

દમત્ : Xmat : ચુક્ત્ = By you, than you, તમારાથી, તમારા સિવાય. ૫/૧. આ જ શ્લોકનો પહેલા શબ્દ “દમધૃયા”ની ટીકા ભુલો.

અન્યો : Anyō : અન્યસ = another, બીજો કોઈ. ૧/૧.

અથા : Ath : અથા = So, therefore, તેથી, ત્યારે, તે કારણને લીધે. વેદમાં પણ અથ ને બદલે અથા જ લખાયેલો છે.

મેઘ : Mōi : મે = For me, મારે માટે ૪/૧.

સાસ્તા : Sastā : સંસ્ત = Direct, give religious precept, ધાર્મિક શિક્ષણ આ ઉપ-દેશ આપો! ધાતુ સંમ્ : ક્રિયાપદઃ અનિયમિત કાળ, આશર્થ, પરસ્મૈ પદ, ૨/૩.

વૌહુ : Vohū : વહુ = Divine, great, sublime, excellent, દૈવી, મહાન, મર્વોત્તમ, આ “વહુ” વિશેષણ વૈદિક કાળમાં દૈવી યા અર્ધદૈવી શક્તિઓને કે વ્યક્તિઓને લગાડવામાં આવેલું છે. નેત્રી, લલાઈ, શુભ કર્મો વગેરે ઉચ્ચ ભૂમિકાના ગુણ બતાવતી વ્યક્તિને જ એ વિશેષણ લગાડાય છે. ૩/૧.

વાસ્ત્ર્યા : Vāstryā : વાસ્ત્ર્યા = Through a Protector or Saviour or one who enlightens, રક્ષણદાર દાસ, ઉદ્ધારક યા પેગમ્બર દાસ. ૩/૧. ધાતુ વસ્ + છે = to clothe. એ પરથી વાસત્ર્ય = રક્ષણદાર, રક્ષક, ટેકો આપનાર એવો શબ્દ પણ “મહાભારત”માં (૪-૪-૨૦) છે. વસ્ત્ર-વાસ્ત્ર પર “ય” પ્રત્યય લાગીને આ નામ થયેલું છે. પશુઓના ગોવાળ-રક્ષણદાર-માટે પણ એ જ શબ્દ વપરાયેલો છે.

૧ હા શ્લોકનો ભાવાર્થ : પૃથ્વીના આત્માએ તમારી (એટલે મનુષ્યને અહુરાની) બન્નેની પાસે ફરિયાદ કરીધી : તમે શા માટે મને મતિમન કરીધી? મને કોણે સહ? હવે, જાણજવતી, બેશરમી અને અત્યાચાર મને યોગમથી જકડી રહ્યાં છે. તમારા વગર મારે માટે બીજો કોઈ આધાર છે જ નહીં : તેથી કોઈ મહાન (દૈવી) ઉદ્ધારક દાસ મને ઉપદેશ આપો!

આ વર્ણન બહુ કાવ્યમય છે. શ્રી જરથુસ્ત્ર પેગમ્બર સાહેબે આ દુનિયામાં શા માટે જન્મ લીધો, તેનું કારણ આ મવેશક દાસ આ ૨૬ મા ‘હા’ માં

આપવામાં આવ્યું છે. દુનિયામાં અનેક બદીઓ હંમેશા ચાલતી જ આવી છે. આ દ્રશ્યાદ બધું આજના વખત માટે જ છે, એવું લાગે છે, કારણ કે એ સનાતન સત્ય છે. છ સાત કે સેથી વધારે હજાર વર્ષો પછી પણ આ દુનિયા તેની તેજ છે અને બદલાઈ નથી, તે આ શ્લોક પરથી સ્પષ્ટ થાય છે. માણસ પોતાના દુર્ગુણોમાં હજી તેનો તે જ રહ્યો છે, બદલે તેમાં વધારો કરતો રહ્યો છે ! એક ખરો ઉચ્ચ કવિ કે પેગમ્બર જગતનાં સનાતન (eternal) સત્યોને ને તત્ત્વોને જ પકડે છે. આને પણ એ દુર્ગુણોમાંથી કોઈ જોછા થયા નથી. પૃથ્વીને માથે આ બધા ભાર ઘણા વધી ગયો ત્યારે તેણે મજદા અહુરાની પાસે આ દ્રશ્યાદ કીધી કે હવે મારાથી આ જીવન વધારે ખમતો નથી, માટે મારા પર વસતા આ લોકોને સત્પંથે પાછા ફોરવા માટે તમે કોઈ મહાન દેવી પેગમ્બરને-ઉદ્ધારકને મોકલો ! બદી બહુ વધે ને અંધારું પાછું ઘણું વધે ત્યારે લોકને પાછા સત્પંથે ચલાવવા ને પ્રભુનો માથો ધર્મ ને માર્ગ દેખાડવા સામાન્ય બુદ્ધિથી પર હોય એવા સમર્થ દેવી ઉદ્ધારકની જરૂર પડે છે. આને પણ એ દ્રશ્યાદ તાજ છે, અને એવી કવિતાઓ સ્વાભાવિક રીતે લખાય છે. અજળ જેવું છે કે શ્રીમદ્ ભાગવતના દશમ સ્કંધમાં પણ એ જ પ્રમાણે પૃથ્વી (ગા) બ્રહ્મા પાસે જઈને દ્રશ્યાદ કરવા લાગી ને પોતા પર પડતાં દુઃખો ત્યાં કહી સંભળાવ્યાં, જેના પરિણામે શ્રીકૃષ્ણનો અવતાર થયો ! બધું એ “ગાથા”માંથી જ લીધેલું છે !

છા. ૨૯—શ્લોક ૨ એ

અદા : adā : અથા = Then, thereupon, ત્યારે, તે પછી. આ શબ્દનું રૂપ વૈદિક છે. અવ્યય.

તપા : Tapa : તપા = The creator, the shaper, સૃષ્ટાએ, સરજનહારે, પેદા કરનારે, ધરનારે. ૧/૧. તપન્ નામ. ધાતુ તપ્ = ધરવું, પેદા કરવું.

ગૃહસ્ : gṛahs : ગોસ્ = Of Earth, પૃથ્વીના, ૬/૧.

પ્રેસત્ : parasaṭ : પ્રછત્ = Asked, પૂછ્યું. ધાતુ પ્રહ્ = to ask, પૂછવું.

અષમ્ : aśam : અપમ્ = To Asha, અધને, અધ વહિસ્ત-અર્દીબહેસ્ત અમશાસ્પંદને, ૨/૧ કથા : kaṭhā . કથા = whence, where? કયાં? કયો?—કથમ્નું આ વૈદિક રૂપ છે. પ્રશ્નાર્થક અવ્યય.

તૌઃ : tōi . તે = Thine, તારી, ૬/૧.

ગવેઃ : gavā : ગવે = For Earth, પૃથ્વીને માટે. ૪/૧. ધાતુ ગો.

રતુશ્ : ratuś . રતુસ્ = The Prophet, the Messenger of Right or Truth, પેગમ્બર, સત્ય-ઋત-નો દૈવી પેગામ લાવનાર, મહાપિ. આ શબ્દ “ગાથા”માં માત્ર પેગમ્બર સાહેબને માટે જ આવે છે. ૧/૧. મૂળ શબ્દ ઋત ઉપરથી જ આ “રતુ” શબ્દ થયેલો છે. “શ્” તો પહેલી વિભક્તિ એકવચનનો પ્રત્યય છે.

હ્યત્ : hyat : સ્વત્ = By which, by whom, so that, જેથી, જેનાથી, ૫/૧. ત્રીજા પુરુષ સર્વનામનો સંસ્કૃત મૂળ ધાતુ ત તેમજ સ છે. એનું ૫/૧ રૂપ સ્વત્ ને સ્વત્ છે. આ સ્વ કે સ્વત્ બૂના સંસ્કૃતમાં પહેલી વિભક્તિના રૂપમાં જ વપરાય છે. ગાથા-કાળમાં આ સ્વત્ રૂપ-૫/૧નું વપરાતું દેખાય છે. એનો અર્થ શિષ્ટ સંસ્કૃત શબ્દ વત્તના જેવો છે. ગાથા ભાષા વેદથી પણ ઘણી બૂની છે તે આવાં બૂનાં ને કાળગ્રસ્ત (obsolete) થયેલાં રૂપોથી સિદ્ધ થાય છે.

હીમ્ : him : હીમ્ = Her, તેણીને, તે પૃથ્વીને. ૨/૧. આ પણ મૂળ ધાતુ સ પછી ત્રીજા પુરુષ સર્વનામ નારી જાતિ કર્મ વિભક્તિ એકવચનનું રૂપ છે. વેદમાં તો એ રૂપ વપરાતું બંધ થયેલું અને એને બદલે તામ્ રૂપ મળે છે.

દાતા : dātā : દાત-અદાત = you give, તમે આપો. ધાતુ દા. ક્રિયાપદઃ અનિયમિત ભૂતકાળ, ૨/૩. બુદ્ધિા જેકસનનું વ્યાકરણ ૬૬૩૧. અર્ધી આ ૨/૩ જ છે, કેમકે ૩જા શ્લોકમાં અપ ઉત્તર આપતાં હેત્વે કહે છે કે અમે કોઇ એવો મહાપુરુષ બાળના નથી જેને અમે શીઘ્રગનિથી મદદ કરવા જઇએ. વ્યાકરણના આવા અનિયમિત રૂપવાળા શબ્દનો અર્થ કરનાં પરાપૂર્વનો-આગળ પાછળના અર્થોના બરાબર વિચાર કરવો જોઇએ. જેકમને નોંધેલું આ ૨/૩નું રૂપ તદન બરાબર છે.

ક્ષયન્તો : Xsayantō : ક્ષયન્તસ્ = Rulers, Governors, Regulators, શાસકો, અધિક્ષતાઓ, નિયામકો, ૧/૩. ધાતુ ક્ષિ, = to rule: ક્ષયન્ત.

હદાઃ hadā : સપ્ = as well as, તેમજ. ઉલયાન્વયી અન્વય, દ્વિવચન, નાન્વ્યં એ શબ્દોને કે કાર્યોને જોડનાર અન્વય.

વાસ્રા : vāstrā : વાસ્રા = Enlighteners, Preceptors, Supporters, ઉદ્બોધકો, ઉપદેશકો, જ્ઞાનની રેશની આપનારા, રક્ષકો. ૧/૩. ધાતુ વસ્ = to shine, to clothe, to support or cover ઝળકવું, રેશની આપવી, ઢાંકવું, ટેકો આપવો. એ પરથી વાસ્ત્ર શબ્દ થયેલો છે, તેનો અર્થ shining, covering એમ થાય છે. આ “વાસ્રા” તેનું ૧/૩નું રૂપ છે.

ગૌદાયઃ gaodāyāḥ : ગોધાયસ્ = Earth-supporting, earth-fostering, પૃથ્વીને ટેકો આપતું યા ખીલવતું. ૨/૧. “શ્વશ્લો”નું એ કૃદંત-વિશેષણ છે. આ શબ્દ ઋગ્વેદ મં. ૧૦-૬૭-૭ માં છે.

શ્વશ્લો : Śwaxāḥ : ત્વક્ષસ્ = Vigour, energy, સામર્થ્યને, પ્રભાવને, શક્તિને, ૨/૧. એ “દાતા”નું કર્મ છે. ઋગ્વેદ મં. ૧-૧૦૦-૧૫ માં તથા ઘણે ઠેકાણે એ શબ્દ વપરાયેલો છે.

કૌમઃ kōm : કમ્ = whom, which : કોને ? ક મૂળનું પ્રશ્નાર્થક સર્વનામ ૨/૧.

હૌઃ hōi : હે = Her તેનો, તે પૃથ્વીનો. ૬/૧.

ઉસ્તા : uṣtā : ઉષ્ટ = Do you wish ? તમે ઇચ્છો છો ? ધાતુ વસ્ = to wish or desire, ક્રિયાપદ, વર્તમાનકાળ : પરસ્મૈપદ, ૨/૩. વસ્ ધાતુનો વર્તમાન કાળનો ૨/૩ માં ‘સ્વ’ રૂપ આવે છે, તેમ વસુ નાં ઉષ્ રૂપ થતાં હોવાથી ઉષ્ ની સાથે ય નહીં પણ ટ લેણાય છે જેથી એ ઉષ્ટ રૂપ થયેલું છે.

અહુરૈમઃ ahurēm : અહુરમ્ = Lord, Head, Chief, સ્વામીને, મુખીને, નાયકને, સત્તા ધરાવનારને. અહીં આ સામાન્ય નામ તરીકે જ છે. ૨/૧.

યૈ : yāi : યસ્ = who, જે. સર્વનામ. ૧/૧.

દ્રૌવોદૌબીશઃ drāvōdābiś : દ્રૌવદમિસ્ = With ignorant babblers, અજ્ઞાન બક-વાદીઓ સાથે, ૩/૩ “દ્રૌવતે” શબ્દ દૈવ્ = to make a noise, અવાજ કરવો, એ ધાતુ પરથી છે. એ પરથી જ સંસ્કૃતમાં દ્રકટ, દ્રગટ = a hollow kettle drum, પોલું ઢાલ-એ શબ્દ થયેલા છે. આજસુધી વિદ્વાનો ગણતા આવ્યા છે તેમ એ શબ્દનો ધાતુ દ્રજ્ નથી જ. “દ્રુજ” પરથી તે “દ્રુજ્યન્ત” શબ્દ થાય, અને “અદ્રુજ્યન્તો” શબ્દ હા. ૩૧-૧૫ માં વપરાયેલો છે, અને તે જ શ્લોકમાં “દ્રૌવાયતે” તેમજ “દ્રુશ-ધ્યઞ્ઞાનાય” એમ બે જુદા જુદા શબ્દો વપરાયેલા છે. “દ્રુજ” એટલે દ્રેષ્ટ, જુદો, દ્રોહી, દગાખોર, એવો અર્થ છે. ત્યારે “દ્રૌવતો” એટલે અજ્ઞાનથી ખાલી બકબક કરનારા છે. શ્રી. જરથુસ્ત્ર સાહેબની સામે લાખણી આપીને લોકને આડે માર્ગે દોરનાર તે વેળાના દેવબલિના ધર્મપ્રચારકો એવા બકવાદીઓને માટે જ આ શબ્દ “ગાથા”માં બધે વપરાયેલો છે. “ગાથા”નો જમાનો-અવસ્થા જમાનાથી

પણ ઘણો જ જૂનો હોવો જોઈએ, કેમકે આવા ઘણા શબ્દોના ખરા નહીં પણ જુદા જ અર્થો અવેસ્તામાં પણ કરેલા છે. વિદ્વાનો “ગાથા” માં જ્યાં જ્યાં આ “દ્રવત” શબ્દ વપરાયેલો છે ત્યાં ત્યાં એનો અર્થ “અજ્ઞાન બક-વાદી” જ છે, તેની ખાતરી કરી શકશે. આવા ખોટા અર્થો જૂના જમાનામાંથી થતા આવ્યાથી આપણા જરથોસ્તી ધર્મની શુદ્ધિ જળવાઈ નથી, અને “ગાથા”ના શિક્ષણના વિપરીત અર્થો થયાથી ઘણો ગુંચવાડો ઊભો થયેલો છે. “દુઝ” પરથી થયેલો ખુદ “ગાથા” માંનો “અદુઝ્યન્તો” શબ્દ જ ખતાવી આપે છે કે “દ્રવત” નો ધાતુ “દુઝ” નથી જ, પણ દ્રેઝ છે. દ્રેઝ નો પણ એ જ અર્થ છે.

અએયેમ્ : aesemam : હમ્ = Cupid, lust, passion, હવસને, કામ વિકારને. ૨/૧. આ હુના આગલા પ્રથમ શ્લોકમાં ખીજી લીટીમાં આવેલા “અએયેમ્” નું ખીજી વિભક્તિ એકવચનનું આ રૂપ છે.

વાદાયોઘત : vādāyōht : વાવેત = would throw back, would repel, ફેર હાંપે, મારી કાઢે. ધાતુ વાઢ ક્રિયાપદઃ સૂચકાર્થ (Optative) પરસ્મૈપદ ૩/૧. જુઓ જેકસનનું વ્યાકરણ, § ૪૮૭.

૨ જા શ્લોકનો ભાવાર્થ : ત્યારે પૃથ્વીના સર્જનહારે અપને પૂછ્યું કે આ તારી પૃથ્વીને માટે એવો કયો પેગમ્બર છે, જેનાથી (જેની મારફતે) તમે નિયામકો તેમજ ઉદ્યોગકો તે પૃથ્વીને દુનિયાની વૃદ્ધિ કરતું સામર્થ્ય આપો ? તેનો (પૃથ્વીનો) સત્તાધારી નાયક તમે કોને ઇચ્છો છો, જે અજ્ઞાન બકવાદીઓ સાથે હવસને મારીને દૂર હાંકી કાઢે ?

આ શ્લોકમાં મજૂદા અહુરાએ અપને જ કેમ પૂછ્યું, તેનો ખુલાસો પાછળ ૬ હા ને ૭ મા શ્લોકમાં આવે છે તે પ્રમાણે પૃથ્વીની બધી રચના કરવામાં અને તે ચલાવવાનું નિયમન કરવામાં અહુરાએ અપનો (શુરનો) સહકાર સાધ્યો હતો, એટલે એ સાહેબોએ સાથે મળીને અપની મારફતે આ પૃથ્વીનું બધું સર્જન કીધું હતું.

પૃથ્વીની ફરિયાદ ઉપરથી મજૂદા અહુરાએ અપને હવે (આ ખીજા શ્લોકમાં) પૂછ્યું કે તમે બધા આ પૃથ્વીનો શાસકો-સત્તા લોગવનાશ-તેમજ તેને જ્ઞાનની રાશની આપનાશ ઉદ્યોગકો છો, તો આ તારી પૃથ્વીને માટે કયો પેગમ્બર છે જે તમારો ઋતનો-અપનો-સંદેશો એ પૃથ્વીના લોકોને આપીને તેઓને ધર્મમાર્ગે ચલાવે ? જે પેગમ્બરની મારફતે એ દુનિયાને ખીલવીને તેની વૃદ્ધિ કરનારું સામર્થ્ય-શક્તિ-બળ-તેને આપે ? એ પૃથ્વીનો એવો કયો તેજસ્વી નાયક (Lord, chief) તમે ઇચ્છો છો, જે એ પૃથ્વી પર તેની ફરિયાદ પ્રમાણે હવસ વગેરે અનેક દુષ્ટ વિકારો તેને દુઃખી કરી રહ્યા છે તે સુખ્ય હવસને આ બધા અજ્ઞાન બકવાદીઓની સાથે મારીને પૃથ્વીથી દૂર હાંકી કાઢે ? અહીં આ શ્લોકમાં રૂપદ થાય છે કે પૃથ્વી પર વ્યવસ્થા સમજાવ “રતુ”નું એટલે પાક પેગમ્બરનું કામ છે અથવા તેની ગેરહાજરીમાં એ પેગમ્બરના ઉપદેશથી જ્ઞાન પામી તેજસ્વી બનેલા કોઈ “અહુર” એટલે સત્તાધારી નાયક, સુખી, સજ્જ જેવાનું કામ છે. “યદા અહુ વધર્થોની પહેલી લીટીમાં પણ એમજ “અટ” અને “રતુ”ની વાન છે, એટલે જ્ઞાન અને પેગમ્બર બન્ને વંદન યોગ્ય છે, ને આ દુનિયાની

વ્યવસ્થા જાળવવા માટે કામના છે. અસલથી ધમને રાજ્યના ટેકાની જરૂર ચાલતી આવેલી છે.

પેગમ્બર સાહેબની પ્રાગ્વૈદિક "ગાથા" લાપા પહેલવી જમાનામાં કોઈ જરથોસ્તી ઇશાની ઇરાબર સમજી શક્યા નહીં, કેમકે બહુ લાંબા કાળના ગાળાને લીધે શબ્દોના ખરા અર્થ ભુલાઈ ગયા હતા. યાદી વૈદિક લાપાના અભ્યાસથી ગાથા લાપાના શબ્દોના ખરા અર્થ ધીરજથી તપાસતાં બધા મળી આવે છે. આપણા ધર્મનાં મૂળતત્ત્વ જાણવા માટે વૈદિક સંસ્કૃત લાપાના અભ્યાસની ઘણી અગત્ય છે. આપણા લોઘાઓ ગુજરાતી લાપાનો જિંચો અભ્યાસ કરે તો સંસ્કૃત સમજવામાં ને શીખવામાં ઘણી મહેનત પડે તેમ નથી. ગાથા અવેસ્તા લાપાઓ સમજવા માટે પહેલવીનો નહીં પણ વૈદિક લાપાનો અભ્યાસ ખાસ જરૂરનો છે. એ મૂળમાંથી જ ગુજરાતી લાપા પણ જિતેલી છે. "ગાથા"ના શબ્દોથી મોળેદોનાં "હાથાં" કે જડબાં હુજારો વર્ષથી જોખમાંથી નથી તો શુદ્ધ જિંચી ગુજરાતી લાપા શીખ્યાથી ને ઇરાબર રીતે વાંચ્યા લખ્યાથી તેમ થવાનું નથી! આપણી માદર જગાન ગુજરાતીનો અભ્યાસ ઇરાબર નહીં કરાય તો બધું જ અધૂરું રહે, અને આપણી પોતાની સંસ્કૃતિ (culture) કદી પૂર્ણપણે ખીલી શકે નહીં.

હા. ૨૯—શ્લોક ૩ એ

બીજા શ્લોકમાં અહુરા મજ્દાએ અધને પૂછ્યું ત્યારે હવે આ ત્રીજા શ્લોકમાં પહેલી લીટીમાં “ગાથા”ના કેવિ જણાવે છે કે એ ઉત્તર મળ્યો અને તે બીજા ને ત્રીજા લીટીમાં અધનો જવાબ આપ્યો છે.

અહ્માધ : ahmāi : અસ્મૈ = Unto this, તેને માટે. ૪/૧

અપા : aṣṭi : અપા = With Righteousness, અપોષ્ઠી. ૩/૧. આ “અપા” શબ્દની વિભક્તિ સંબંધમાં અપા વિદ્વાનો ગૂંચવણમાં પડ્યા છે. “પદ્ધતિ અવત્” ક્રિયાપદનો અર્થ “તેણે ઉત્તર આપ્યો” કરવાને બદલે “ઉત્તર આપ્યો” ક્રીધાથી એ ગૂંચવણ ઊભી થઈ છે. “અપા” વ્યાકરણમાં સ્પષ્ટ રીતે ત્રીજા વિભક્તિમાં જ હોવા છતાં, અને અહીં માત્ર શુણ્વાચક નામ હોવા છતાં, અપાએ તેને પહેલી વિભક્તિમાં અનુચિત રીતે લીધા છે. અહીં અર્થ, અપોષ્ઠી.

નેઘત : nōit : નેદ્ = never, કદી નહીં.

સરેજ : sarēj : સર્જા = Hurtful, harmful, violent, પીડાકર, ક્રોધને દુઃખ આપે એવી, હિંસક : ૩/૧. એ શબ્દના સંબંધી નામ “અપા” ની જ ત્રીજા વિભક્તિમાં એ છે.

અદ્વએષા : advaēsō : અદ્વેષ Without malice, દ્રેષ વગર. આ શબ્દ વેદમાં પણ એવી જ રીતે અવિકારી “અવ્યય” (Indicative) રૂપે વપરાયેલો છે.

ગવેઘ : gavōi : ગવે = For Earth, પૃથ્વીને માટે, પૃથ્વીને ૪/૧.

પદ્ધતી-અવત : paiti-mravat : પ્રતિ-વ્રવત = He replied, તેણે ઉત્તર આપ્યો. એના કરતાં “અપા” અધ્યાહાર છે. ધાતુ સ્વ કે દ્ = to speak. ક્રિયાપદ : અપૂર્ણભૂતકાળ, પરસ્મૈપદ ૩/૧

અવએષામ : avaēsām : . અવેષામ = Of these, એઓમાંનો, એ પૃથ્વીના લોકોમાંનો. ૬/૩.

નેઘત : nōit : નેદ્ = never, કદી નહીં, છે જ નહીં. “છે” અધ્યાહાર છે.

વીદ્ધે : vīdvē : વિદ્ધે = In order to know, worth knowing, જાણવા જેવો, સામાન્ય રૂપ, ૪/૧

યા : yā : યા = Through whom, જે દ્વારા, જેની મારફતે. ૩/૧

વ્યવતે : vyavaitō : વ્યવતે = move, agitate, awaken, સાવધ કરે, ઠંડોળીને વ્યવત કરે. ધાતુ વ્યુ. ક્રિયાપદ, વર્તમાનકાળ આત્મનેપદ, ૩/૩. ભુગ્નો જેમ્સન વ્યાકરણ § ૫૧૦ ને § ૪૫૨.

આદ્રેજા : ādrēṅg : આદ્રાન્ = The weak-minded, નિર્બળ મનવાળાને. ૨/૩.

અરેવાઓશદા : arēvañhō : અવાસમ્ = The Righteous, સત્યવાદીઓ, ધર્મીઓ ૧/૩.

હાતાંમ : hātām : સતામ = Of beings, of the people, જનલોકમાંનો, ૬/૩,
આ શબ્દ “હા-તા-અમ” એમ ૩ શ્રુતિમાં બોલવાનો છે.

હવો : hvō : સ્વઃ = Himself, પોતે ૧/૧.

અઞ્જિષ્ઠો : aṅgiṣṭhō : ઞ્જિષ્ઠસ્ = strongest, one with the best persona-
lity, બલિષ્ઠ, મહા બળવાન, મહા પ્રભાવશાળી. ૧/૧.

યહ્માઃ : yahmāi : યસ્મૈ = For whom, જેને માટે. ૪/૧.

ઝવંઙ : zavāṅg : હ્વાન્-(હવ) = Calls, commands, directions, orders,
આહ્વાન, આજ્ઞા, શાસન. ૨/૩. આજ્ઞાને, શાસનને.

જિમા : jīmā : હિમ = We go to help, અમે મદદે જઈએ. ધાતુ હિ = To assist,
to help to, મદદ કરવી, સહાય કરવી; એ ક્રિયાપદ બીજી ને જોથી
વિભક્તિ એમ બંનેમાં કર્મ લે છે. આ શબ્દ જ્ઞ ધાતુ પરથી નથી.
ભાવાર્થે જોતાં પણ એ હિ ધાતુ પરથી જ છે, કેમકે અપને પૃથ્વીની મદદે
જવા અહુરા કહે છે ને તે માટે પૂછે છે. અવેસ્તા ગાથા ભાષામાંના “જ”
સંસ્કૃત “જ” ને “હ” બન્ને માટે આવે છે. જુઓ જેકસનનું વ્યાકરણ
§ ૮૮. ક્રિયાપદઃ સંશયાર્થ, પરસ્મૈપદ, ૧/૩.

કેરદુષા : Keraduṣā : કૃષુણ-કૃવસા = With swift action, શીઘ્ર ગતિથી,
જલદીથી કૃત્યશીલ થઈને. ૩/૧. કૃ ધાતુમાં તુ (=now=હમણાં) એ પ્રત્યય
લગાડીને તે પરથી કૃત્સ રૂપ થયેલું છે. એ શબ્દ ઋગ્વેદમાં મં ૩-
૧૮-૪ માં છે. એ જ ધાતુ પરથી “કૃદુષા”ને મળતો બોલ કૃષુક =
shortened પણ થયેલો છે.

આ શ્લોકમાંના ઘણા શબ્દોના ખરા ધાતુ ને અર્થ ધરાવતર નહીં મળ્યાથી
બધા વિદ્વાનોએ એનો જુદા જુદા અર્થોમાં તરજુમો કરીધો છે.

૩ બા શ્લોકનો ભાવાર્થ : તે અષોઘ જે અહિંસક અને દ્રેષ વગરની
છે તેનાથી તેણે એને ઉત્તર આપ્યો કે એઓમાંના એવો કોઈ બાણવા
જેવો (જણાયેલો) નથી, જેથી સત્યવાદીઓ (સત્પંથીઓ) નિર્ભય મનવાળાને સાવધ
કરે, વળી જે પોતે જનલોકમાં એવો બલિષ્ઠ હોય, જેનાં શાસનને અમે
શીઘ્રગતિથી મદદ કરવા જઈએ.

અહીં હવે આ નિર્દોષ પૃથ્વીને અથ તરફથી જવાળ મળ્યો કે જગતમાં તો
હમણાં એવો કોઈ મને બાણવામાં આવ્યો નથી, જેની ધૌદિક ને લૌતિક સત્તા
એવી હોય કે તેના શાસનમાં જે સત્યવાદીઓ છે, તેઓનું કહું નિર્ભય મનના
માણસો જેઓ અસત્પંથે દોરવાય છે, તેઓ માને, યા તેવા નિર્ભય મનવાળાને
પોતાની ખરી શક્તિનું ભાન કરાવે. વળી એવો સર્વમાન્ય મહા બળવાન નર
હોય જેની આજ્ઞાઓને-જેના કાયદાઓને લોકો માન આપીને શુદ્ધ રહીને વર્તે,
એવો કોઈ દેખાતો નથી, જો દેખાતો હોત તો (અથ કહે છે કે) અમે તેને મદદ
કરવા તરત દોડી જતે. તેની એવી શક્તિમાં વિશેષ બળ પુરવા અમે તેને
દેવી શક્તિ આપતે. અહીં....“અષોઘ”ની બ્યાખ્યા આપેલી છે: “નોઇત્ સર્વેભ
અદ્રેષો” એટલે અહિંસક-કોઈને પણ પીડા કરે નહીં તેવી, અને અદ્રેષી-કોઈને
માટે પ્રભુ દ્રેષ રાખે નહીં તેવી.” મહાત્મા ગાંધીજી “અહિંસા” માટે કહે છે તે
તો આઠ હજાર વર્ષ પરના “ગાથા”માં છે જ !

હા. ૨૯—શ્લોક ૪ થો

આ શ્લોક પણ એમાંના કેટલાક શબ્દોના ખરા અર્થ નહીં સમજાયાથી કોઈ ખરી રીતે ઉકેલી શક્યું નથી. મૂળમાં આ શ્લોકમાં આવતા “દેવવાઈશ્ચા મધ્યાઈશ્ચા” શબ્દોએ જ ભાવાર્થને આડપંથે દોરવેલો છે. “ગાથા” નો કાળ એટલો જૂનો છે, અને ખુદ ઋગ્વેદના કાળથી પણ એ બહુ જ જૂનો હોવાથી “દેવ” શબ્દનો ખરો અર્થ સમજાયેલો નથી. “ગાથા”માં “દેવ” એટલે આજે હિંદુઓ જે દેવી શક્તિઓ રૂપે પૂજે છે તે અર્થ “ગાથા” કાળમાં હતો જ નહીં. એ તો કુદરતની જુદી જુદી શક્તિઓને પૂજનારા દેવજનોનો એક વર્ગ જ હતો ને તે માણસ જ હતા. તે જ પ્રમાણે “મધ્યા”નો અર્થ “માણસ” નથી જ. એ શબ્દ પહેલવી જમાનામાં તેની લિપિમાં અશુદ્ધ લખાઈને પછી અર્થમાં પરિવર્તન પામેલો છે. એ માટે એ શબ્દોની નોંધ આવે છે ત્યાં જોવું.

મઝ્ઠદાઝ્ઠ : Mazdā : મેષાસ્=Mazdā, મજ્ઠદા. ૧/૧. અહીં પૃથ્વીની પેદાશના સર્જક—માતૃરૂપ—મજ્ઠદાને માટે કહેવાય છે.

સખ્વાર : saxvār : સત્વાર=Ocean of Blessings, કલ્યાણનો—મહેરનો—આશિયોનો દુઆઓનો—મહાસાગર. ૧/૧. નારીબતિ, વાર નો ‘વાર’ થયેલો છે. (જુઓ જેકસનનું વ્યાકરણ § ૩૩૪) સંસ્=સત્=Blessing, દુઆ, કલ્યાણ, અને વાર=Ocean, સાગર, દરિયો, સંસ્કૃતમાં અસત્ એટલે Curse, કહુઆ શાપ છે, અને અસત્ વાર શબ્દ ઋગ્વેદમાં (૧૦-૯૯-૫) પણ છે તેનો અર્થ “અવર્જનીય ખબનાવાળો” થાય છે. આપણામાં કૃપાસાગર, દયા સાગર એવા બોલો છે. આ બહુ સુંદર કવિ-કલ્પના છે. આ શબ્દનો અર્થ સખુનો, ખાબદો કે યોજના (plan) એવો ‘ધ’ નથી. એ શબ્દ વેદ વાશમાં નરબતિ ને નારીબતિ એમ બન્ને રૂપે વપરાયેલો છે. “શ-સુ-વાર” એમ ત્રણ શ્રુતિમાં બોલવાનો છે.

મધરિશ્તો : mairistō : મૃદઃ=Pure, clean પવિત્ર, પાક, સ્વચ્છ. ૧/૧. વિશેષણ મજ્ઠદાનું. એ વૃજ્ ધાતુ પરથી છે. એમાં છેલ્લી શ્રુતિ ‘ટ’ પર સ્વરભાર હોવાથી “મૃ”નો “મર” કરવાને બદલે “મધરિ” થીયેલો છે. જુઓ જેકસનનું વ્યાકરણ § ૬૭૭ ને § ૪૮. બધર્થાઓ-તે=શ્વસન્તે એમાં પણ શ્વ અનુદાત્ત હોવાથી “બધર્થા” થયેલો છે.

યા : yā : યા=Which (fem)., જે (નારી બતિ). ૧/૧.

જી : Zi : હિ =Certainly, verily, ખરેખર, બેશક.

વાર્ષેઝ્ઠેઝ : vārsazōi : વાર્ષે=has been kept afar, દૂર રાખવામાં આવ્યો છે. ધાતુ વૃજ્ ક્રિયાપદ : કર્મણિ. પૂર્ણભૂતકાળ, પરસ્મેપદ ૩/૧.

પૃથરીચિધીત : pāriciñt : પરિચિત્ =Fully surrounding, all-round, આસપાસ આંતરી લીધેલો, ચોપાસેથી ઘેરીને. વર્તમાનકૃદંત. એની પાછળ ત્રીજી પ્રયોજક વિભક્તિમાં નામ લેવાય છે, ને તેમજ અહીં પણ છે. એ શબ્દ પરિચિ ધાતુ-પરથી છે. એનો અર્થ “આગળથી” કે “ભૂતકાળમાં” એમ

નથી. પરિચિત = gathered, surrounded, ઘેરાયેલો, તે પર ફરત પ્રત્યય-
ખરડીત-ખરેખર, એ અર્થમાં લાગેલો છે. એ પ્રત્યય વૈદિક છે: બુએ
ઋ. ૧-૧૪૭-૩, ૮-૨૮-૪ વગેરે.

દેવેવાકૃત્યા : daēvāis-ctā : દેવૈઃ=By the Devas, દેવ લોકોથી. ૩/૩. દેવ=
દેવ લોકો. અહીં ‘દેવ’ એટલે gods કે દુનિયાથી પર દૈવી આત્માઓ
નહીં, પણ તે વેળાની ચોક્કસ ધર્મ માન્યતા ધરાવનારી બુદ્ધા બુદ્ધા દેવોમાં
માનનારી એક માનવ-પ્રજા હતી. એ આર્ય પ્રજા પોતાને દિવ્યાકાશથી
એટલે સ્વર્ગથી ઊતરી આવેલી માનતી હતી. એ દેવગત એટલે દેવોને
(gods) અનુસરતી હતી. હજારો વર્ષ પહેલાંના છેલ્લા મહા જલપ્રલય
પછી આર્ય પ્રજા ઉત્તર ધ્રુવ તરફનો મુલક તળને દક્ષિણ તરફ ઊતરી
ત્યારે કાશ્મિરન સમુદ્ર-જેનું નામ આર્ય પ્રજાના એક મહા તેજસ્વી પૂર્વજ
“કશ્યપ મુનિ” પરથી પડેલું છે-તેની આબુખાબુ વસીને ઠરીઠામ
થઈ. એ ‘કશ્યપ મુનિ’ની કથા જાણવા જેવી છે. કશ્યપની અહિતિ ને
હતુ વગેરે દક્ષની ધાર પુત્રીઓ મળી તેર સ્ત્રીઓ હતી. એમાં પારસીઓના
એટલે જરથોસ્તીઓના પૂર્વજોની માતા હતુ હતી, અને એ હતુ ઉપરથી
તેના વંશના લોકો સુદાતુ કહેવાયા. “ગાથા” પરથી માલૂમ પડે છે કે શ્રી
જરથુસ્ત્રે પોતાનો પેગામ એ સુદાતુઓને તથા મશકયાઓને પ્રથમ આપ્યો
હતો, ને પોતે પણ સુદાતુ મશકયા હતા. એમનો પેગામ બદ્ધ (બંધિ)
આગળજ પ્રથમ પ્રગટ થયો, ને એ શહેર કાશ્મિરન સમુદ્રની
નજીકમાંજ આવેલું છે. દેવોની પૂજા કરનાર આર્ય લોકો પણ તે વેળા
‘દેવ’જ કહેવાતા. આ લોકોમાં યજ્ઞને નામે પશુઓની કતલ થવા માડી
ને તેઓમાં અનેક બદીઓ ધર લાલી બેઠી. એ બધામાં સુધારો કરવા
અને આર્યોને પાછા મૂળ શુદ્ધ ધર્મ પર લાવવા શ્રી જરથુસ્ત્રે પોતાનો
દૈવી પેગામ આપ્યો. હિંદુઓમાં હજી અનેક કથા ચાલે છે તે પ્રમાણે
અસુરો તે પૂર્વ દેવો એટલે આગલા દેવો હતા. અસુરો અને દેવો પિત્રાઈ
ભાઈઓ હતા, તેમાં અસુરો બહુ શક્તિવાળા ને શૂરવીરો હતા અને દેવો
પર જ્યારે જ્યારે બહારથી આક્રમણ થતાં ત્યારે ત્યારે તેઓ અસુરોની
મદદ લેતા ને શત્રુઓને હાંકી કાઢતા. પણ આખરે શ્રી જરથુસ્ત્રના કાળ
પછી તેમના ઉપદેશથી ભંગાણ પડ્યું અને અસુરો ને દેવો ત્યારથી
શત્રુઓ બન્યા. ઋગ્વેદના ૯ મંડળ સુધી ‘અસુરનું’ નામ પરમાત્મા તરીકે
ગણાતું ને તેનું પૂજન થતું. અસુરનું બીજું નામ ‘વરુણ’ પણ ગણાતું-પણ
ઋગ્વેદકાળમાં છેવટના ટંટા પછી બંને પિત્રાઈઓ વચ્ચે ગાઢ વેર બંધાયું. દેવોએ
ઋગ્વેદના દસમાં મંડળથી અસુરને ને તેના અનુયાયીઓને ધિક્કારવા
માંડ્યું, અને તેમજ અસુરોએ દેવોને પણ દુષ્ટ લોક તરીકે ગણવા
માંડ્યું. આખરે દેવો અને અસુરો એકમેકને શક્ષસ-દુષ્ટ-તરીકે ગણવા
લાગ્યા. દેવ શબ્દ ‘દિવ’ ધાતુ-ઝળકવું-પરથી નીકળેલો તેનો અર્થ
દુષ્ટતામાં ફેરવાઈ ગયો! એહીં આવા હીન અર્થમાંજ આ ‘દેવોવા’
શબ્દ વપરાયો છે, અને પછી તમામ અવસ્તા સાહિત્યમાં એજ અર્થમાં
તે વપરાયો છે.

મશક્યાકશ્ચ-આ : mashakyāś-cā : મશક્ય = with or by the Mashakas, મશક (લોકો) થી. ૩/૩. આ “મધ્ય” શબ્દ આ “ગાથા”માં માત્ર પાંચ ઠેકાણે (હા. ૨૬-૪, ૩૦-૧૧, ૩૨-૪, ૩૨-૫ અને ૩૪-૫) આવે છે. આ શબ્દ ચુંથાયેલો છે. અવેસ્તા લિપિમાં એ શબ્દ *maśka* એમ ડૉ. મિસ્સે છાપેલો છે, અને તે એવી રીતે જ “શક” એમ છૂટા બે અક્ષરો મૂળ હસ્તપ્રતોમાં છે એમ જણાવે છે. અવેસ્તા લિપિમાં બે “પ” છે, તેમાં ખરે “પ” આ લખાય છે, અને તે દેવનાગરી પ ની માફક વચમાં “કાપો” મારીને લખાય છે! એ “પ” મૂળ વૈદિક લાપાના “પ” કે “શ” ને ઠેકાણે વપરાય છે. બીજે *ma* લખાય છે, તે ‘અ’ “શક” એવા અક્ષરોને બદલે લખાય છે. મને લાગે છે કે “મશક્યા”માંનો “શ” અ સ્વર સાથે મૂળમાં લખાતો હશે, તે એ શબ્દનો અર્થ ભૂલાતાં “અ” નીકળી ગયો, અને “મશક્ય” લખાયું, ને પછી ‘શ’ ને ‘ક’ સાથે ભેળાઈ જતાં લિપિમાં *ma* આ બુદ્ધી બદલે “પ” લખાયો. એટલે “મશક્યા” નો “મધ્યા” થયો, અને એમ બધે ઠેકાણે છંદની લીટીમાં એથી એક શ્રુતિ ઝોછી થઈ! આ કંઈ અકસ્માત નથી. “ગાથા”ના જમાનાથી પહેલવી લાપાના જમાના વચ્ચે કમીમાં કમી પાંચ છ હજાર વર્ષ ગયાં છે, અને આપણા પૂર્વજે કાસ્પિયન સમુદ્ર પાસેનો મુલક છોડી ધીરે ધીરે દક્ષિણ તરફ પ્રસારતા ગયા ને પ્રથમ પૂર્વ ઇરાનમાં કરીકામ થયા. તે પછી બહુ લાંબે કાળે પશ્ચિમ ઇરાનમાં પણ જરથોસ્તી ધર્મ ફાળવ થયો. એટલે આ હજારો વર્ષના અંતરને લીધે “મશક” શબ્દનો મૂળ અર્થ ભૂલાઈ ગયો ને “મશક” ને પછી “મધ્ય” શબ્દ થયો ને લખાયો !

“મધ્યા” શબ્દનો અર્થ પહેલવી લાપાંતરકારોએ માણસ, મર્ત્યજન, -mortal- એવો કીધો તે વાજબી નથી. mortal, મર્ત્યના અર્થમાં તે “ગાથા”માં મરેતાનો, મરેતાખ્યો, એવા શબ્દો આવે છે, ને તેનો અર્થ મર્ત્યજન, માણસ, mortal તદ્દન વાજબી છે. આ “મધ્યા” શબ્દનો અર્થ માનવી નથી, તે ગાથાકાળનો ઇતિહાસ જે મેં સંસ્કૃત ગ્રંથો ને પુરાણોમાંથી શોધી કાઢ્યો છે તે પરથી, તેમજ ખુદ “ગાથા”માંની હું સાહસ્યથી પુરવાર કરી શકું છું. ખુદ અવેસ્તામાં પણ એ “મધ્યા” શબ્દ “દુએવ”ની સાથે જ મોટે ભાગે આવે છે, ને તેનો અર્થ ત્યાં પણ “માણસ” નથી જ. કાંગાણ એવા “મધ્ય” શબ્દના અર્થમાં “ખરાબ” એ વિશેષણ હંમેશા કાંસમાં માણસની અગાઉ લખે છે!

મૂળ બૂના કોળમાં શાક દ્વીપ (Scythia) માં એટલે કાસ્પિયન સમુદ્રથી ઇરાન, અફઘાનિસ્તાન, બહુચિસ્તાન, ઇરાક વગેરે દેશો જે શાક દ્વીપ તરીકે ઓળખાતા હતા તેમાં દેવ બલિના ગ્રાહણ વર્ગના લોકો ઉપરાંત “મશક” બલિના દ્વિત્રિય લોકો વસતા હતા, એમ મહાભારતમાં જણાવેલું છે, અને તે પ્રાંતનું નામ પણ “મશક” હતું. એ ઉપરાંત ભાગવત પુરાણ, ભવિષ્ય પુરાણ, વિષ્ણુ પુરાણ, કૂર્મ પુરાણ, બ્રહ્મ પુરાણ વગેરેમાં આપણા સંબંધીઓ આ બધાં લોકનાં વર્ણન છે. બ્રહ્મ પુરાણના ૨૭ મા અધ્યાયમાં જણાવ્યું છે કે શાક દ્વીપમાં સંગસ અથવા મગ ગ્રાહણો,

મશક ક્ષત્રિયો, મનસ વૈશ્યો અને મદગ શૂદ્ર લોકો વનતા હતા વિષ્ણુ પુરાણ સર્ગ ૨ અધ્યાય ૧, કૂર્મ પુરાણ અધ્યાય ૪૯, ભાગવત પુરાણ, સર્ગ ૫ અધ્યાય ૨૦ વગેરેમાં આ વર્ણન મળશે આ “મશક” ક્ષત્રિય લડવૈયા હતા, પાછળથી મગ બ્રાહ્મણોના ધર્મ પાળતા હતા અને જે લોકે પાછળથી હિંદુસ્તાન આવીને “મગધ” દેશને “મગ” પરથી નામ આપ્યું ને ત્યાં તેમણે પોતાનું શબ્દ સ્થાપ્યું, એમ બ્રહ્મ પુરાણમાં છે એટલે આ ઇતિહાસ પરથી મમભય છે કે શ્રી જરથુસ્ત્રના વખતમાં દેવ ભક્તિના બ્રાહ્મણ લોકોએ આ “મશક” ક્ષત્રિયોને પણ ભોળવીને પોતાની પુરાણઓમાં આમેલ કીધા હતા, અને આ બંનેએ માથે મળીને દેશમાં ઘણી બધી ફેલાવી હતી. અને અહીં પણ અર્થમાં દેવ લોકો ને મશક લોકોને માટે જ શ્રી જરથુસ્ત્ર લખે છે, કે એ બંને લોકોએ મજ્જાની મહેબ્બના મહાસાગરને ઘેરી વળીને તેની પાસે કોઈ જઈ શકે નહીં એવી આડ બાધી હતી! આ બધું બણ્યા પછી હવે “ગાથા”માં ન્યા ન્યા આ “મધ્ય” શબ્દ આવે છે ત્યાં ત્યાં આ “મશક” શબ્દ વાચતા અર્થ સ્પષ્ટ થઈ જશે. દેવ લોકો પાપ મનુષ્ય જ હતા, તો પછી “મધ્યા” પણ મનુષ્ય હોય તો તફાવત કયા રહ્યો? પારસીઓ ને હિંદુઓ, ખ્રિસ્તીઓ ને મુસ્લિમો એમ બામ વ્યક્તિત્વવાળા નામો વચ્ચે મળ્યામણી થાય, પણ હિંદુઓ ને માણસો કે પારસીઓ ને માણસો, એમ કેમ બોલાય ને તેની વચ્ચે સરખામણી કેમ સભવે? આ તફાવત વાચકો ને વિદ્વાનો ધ્યાનમાં રાખશે તો હવે “મધ્ય” શબ્દ સ્થાપ્યો છે તે તેઓ મમભય શકશે એ શબ્દ ખરી ઝીતે “મશકય” જ છે. દેવ બ્રાહ્મણો અને મશક ક્ષત્રિયો-એમ બંને બધીમાં ફેલાયેલા હતા, ને તેમણે મસાગને બગાડ્યો હતો “ગાથા”ના શબ્દોના આ ખરા અર્થો પહેલવી જમાનામાં ભુલાઈ ગયેલા હતા, અને તેથી જ “ગાથા”નો ભેદ અને ગાથાના અર્થ ગમે તેવા અસંબંધ થયાથી મમભય શકાય નથી

યા-આ : ya ca યા ચ=and which (Fem) અને જે, ૧/૧ નાઝી ભક્તિ

વરંયધતે : varasyante વસ્યતે=will be averted or kept afar, દૂર રાખવામાં આવશે ધાતુ રૂઝ ક્રિયાપદ કર્મણિ લવિધ્યકાળ આત્મનેપદ ૩/૧

અઝી-ચિધીત : aipi ciθat આપ ઇચાત્=gathering hereafter (ચિ ૧) હવે પછી વધુ ઘેરતા-વર્તમાન કૃદત

હુવો : hvō સ્વસ્=He himself, તે પોતે (અહુરા).

વીચિરો : vicirō વિચિરસ્=Discerner Judge પારખી ભેદ નમણને નિર્ણય કરનાર (ધાતુ ઇચ) નિર્ણયકર્તા, ન્યાય આપનાર ૧/૧

અહુરો : Ahurō અહુર=Ahura, અહુગ ૧/૧

અથા : aθā અથ=So, such, તેણ

(ને) : નસ્=To us અમને ૨/૩ આ શબ્દ ક્ષેપક=interpolated છે “મધ્યા”નો અર્થ તેમજ પ્રલોકનો ખરો અર્થ મમભયો નથી, તેથી એ કોઈએ

પાછળથી ઘુસાડી દીધેલો છે. આ શબ્દથી લીટીમાં એક શ્રુતિ પણ વધી જાય છે, તે એની ખીલ સાબિતી છે. આ શ્લોક અપ બોલે છે, એ પોતે વડો અર્મશાસ્ત્રપદ છે, એને કર્મ કે કર્મનાં કૃણ નહતાં નથી. એ શા માટે કહે કે “અમોને” તેવું થાય ! એ તો દુનિયાના લોકોને માટે છે : “જેવું અહુરા આહે તેવું થાય !” આ દુષ્ટ લોકોની પુરાધના બદલો અહુરા આપશે ને એમના આ ઘેરામાંથી પૃથ્વીને પણ છોડવશે ! આ કારણથી આ “નૌ” શબ્દને હું આ શ્લોકમાંથી કાઢી નાખું છું.

અહુહત્ : aṇhat : અંસત્ = let be ! થાય, થવા દે ! અસ્-ક્રિયાપદ : સંશયાર્થ પરસ્મૈપદ, ૩/૧.

યથા : ya0ā : યથા = So, as, જેવું.

હ્વો : hvō : સ્વ. = He Himself, તે સાહેબ પોતે. ૧/૧.

વસત્ : vasat : વસત્ = Would wish, આહે. ધાતુ વજ્. ક્રિયાપદ : અનિયમિત ભૂતકાળ, સંશયાર્થ, પરસ્મૈપદ, ૩/૧.

૪ થા શ્લોકનો ભાવાર્થ : પાક મજ્જા કલ્યાણનો મહાસાગર છે, જે ખરેખર તો દેવલોકોથી અને મશક્યા લોકોથી ચોગમ ઘેરીને (દુનિયાનાં માણસોથી) દૂર રાખવામાં આવ્યો છે, અને જે હજી પણ વધારે ઘેરીને દૂર રાખવામાં આવશે. અહુરા પોતે નિર્ણયકર્તા છે : જેવું તે પોતે આહે તેવું થાઓ !

મેં આ શ્લોકના પ્રથમ શબ્દોની ટીકામાં કહ્યું છે તેમ આ શ્લોકમાં કોઈ ઘાટની કે બાબતની વાત નથી. અહીં તો અપ કહે છે કે મજ્જા તો કલ્યાણનો-શુભ દુઆનો-મહેરનો-મહાસાગર છે, એની મહેર તો સૌને પહોંચવી જોઈએ અને સૌ એની મહેરના હકદાર છે. પણ આ સાગરની આજુ બાજુ તો દેવ લોકોએ ને મશક્યા લોકોએ ઘેરા ઘાલેલો છે, તે લોક એવા બધે પથરાયેલા છે કે ખીજત કોઈને એની આગળ આવવા દેતા નથી. ખૂસાં શિક્ષણથી તે લોકને દૂર રાખે છે; તેઓ પાપ કર્યા જ કરે એટલે એ સાગરની મહેરથી વંચિત-દૂર રહે છે ! અને હજી પણ એમજ ચાલશે તો કોઈને પાસે આવવા દેશે નહીં. એટલે જ આ પૃથ્વીની ફરિયાદ સાચી છે. અહુરા તો ન્યાય કરનાર છે, તે જેવું આહે તેવું થાય ! માટે અહુરાના મનમાં આ પૃથ્વી ઉપર મહેર ઉતારવી હોય તો એ પૃથ્વીને કોઈ સાચો પેગમ્બર અહુરા આપે, જે આ દુષ્ટ લોકોના ઘેરા કાઢી નાખે ને અહુરાની મહેરનો સાચો સ્વાદ દુનિયાને અપાવે ! કેવી જાણી કલ્પના છે !

હા. ૨૯-શ્લોક ૫ મો

અત્ : At. અત્. અથ = Then, ત્યારે, તેથી, અવ્યય.

વા : vā વા = Verily, ખરેખર. અવ્યય.

ઉસ્તાનાઇશ્ : ustānāis ઉત્તાને = With raised up, with upstretched, ઊંચા
કીધેલા, ઊંચે પ્રસ્તારેલા. ૩/૩. એ “જસ્તાઇશ્” નું વિશેષણ છે.

અહ્વા : ahvā આસ્વ = Let us both be, અમે બન્ને થઇએ. ધાતુ અસ્ = થવું
ક્રિયાપદ : અપૂર્ણ ભૂતકાળ, આત્મનેપદ, ૧/૨. આ ક્રિયાપદ માથે નીચેનું
“ફ્રીનમ્ના” “પ્રાર્થના” વર્તમાન કૃદંત જોડેલું છે : અમે બન્ને પ્રાર્થતા
થઇએ, અમે બન્ને પ્રાર્થના કરીએ. જુઓ! જેકસનનું વ્યાકરણ § ૭૨૪-૩.

જસ્તાઇશ્ : Zastāis હસ્તૈ = with hands, હાથોની માથે, હાથોથી. ૩/૩
અહીં ખાસ નેધિવા જેવું કે આ ઠેકાણે “જસ્તાઇશ્” (૩૩-૨) એટલે
“મે હાથોથી” નથી, પણ અહીં બહુવચન વાપરેલું છે, કેમકે અપના ને
પૃથ્વીના મળીને તે ચાર હાથ થાય!

ફ્રીનમ્ના : frīnamnā : પ્રીણન = Praying, gratifying, propitiating, પ્રાર્થના
કરતાં, વીનવીને સતોષ આપતા. વર્તમાન કૃદંત, પચ્ચમેપદ, વર્ગ ૯. આ
કૃદંત “અહ્વા” સાથે જોડાયેલું છે. જુઓ! જે. વ્યા. § ૫૮૯.

અહુરાશ્ આ : Ahurai ā અહુરાય આ = Unto Ahura, from Ahura,
અહુરાની પાસેથી, ૪/૧.

મે : me મે = mine, મારો ૧/૧. નરબ્ધતિ. આ પૃષ્ઠાક્ષર (enclitic) નથી,
પણ એ સખંધી સર્વનામ છે ને ઉદાત્ત હોવાથી લીટીમા પહેલે મૂકેલો
છે. જુઓ! જે. વ્યા. § ૪૩૮

ઉર્વા : urvā ઉર્વા (૨ ધાતુ પરથી) = Soul, આત્મા ૧/૧. મૂળ નામ “ઉર્વન” છે,
તેનું આ પહેલી વિભક્તિ એકવચનનું ૩૫ છે

ગૈઉશ્-આ : gēuš cā ગૈશ્ = and of Earth, અને પૃથ્વીનો. ૬/૧. “મે
ઉર્વા ગૈઉશ્-આ” એટલે “મારો આત્મા તેમજ પૃથ્વીનો.”

અજ્યાશ્ : azyā અજ્યાશ્ = unoppressing, humble, નમ્ર, રાક, ગરીબ,
વિનયી. “ગૈઉશ્” નું વિશેષણ. ૬/૧ નારીબ્ધતિ. ધાતુ જ્યા = to oppress
to overpower, to be superior, જીલ્મ પાડવો, દબાવું કરવું, કોઇથી
મોટાભા બનવું, એ પછી જ્ય એ નરબ્ધતિનું ને જ્યા એ નારીબ્ધતિનું
વિશેષણ થયેલું છે તેનો અર્થ જીલ્મગાર થાય છે. એટલે (અજ્યાશ્)
“અજ્યાશ્” તે જીલ્મગાર નહીં, એટલે રાક, નમ્ર, વિનયી-એમ થાય.
આ શબ્દ પણ વિકાસોને બરાબર સમજાયો નથી. આ જ હાના ૮ મા
શ્લોકમાં “જરથુશ્ત્ર નામનો રતુ આ પળે જ જગનમાં છે,” એમ અહુરા
જાપે છે. એટલે શ્રી. જરથુશ્ત્રનો જન્મ હજી થયો નથી. ને પૃથ્વી
“ગર્ભવતી” છે, એવો કાવ્યનિક અર્થ લઇને પ્રો. ખાર્થોલોને આ શબ્દનું

અજ પરથી અર્જી મૂળ યતાવે છે તે ઘરાબર નથી. આ નકારવાચક “અજાઆ” વિશેષણ છે. અહુરા મજ્દા પાસે પૃથ્વી humble રાંક ને નમ્ર છે તેજ અહીં યતાવ્યું છે.

હ્યતઃ Hyat : સ્વન્-યતન્ = So this, તેથી, એ પ્રમાણે.

મઝદામઃ Mazdām : મેવામ્ = To Mazdā, મજ્દાને. ૨/૧. આ બીજી વિભક્તિના “આમ્” ની એક જ શ્રુતિ છે.

દવદૃદી : davaidi; દવદિ = We ask or beg, we beseech, દિવ્ = To ask or beg, વીનવણું, માગણું. કેટલીક હસ્તપ્રતોમાં “દવદૃદી” લખાયેલો છે, તે ઘરાબર લાગે છે. ક્રિયાપદ : અપૂર્ણભૂત, આત્મનેપદ, ૧/૨ = અમે વીનવીએ, માગીએ. બાથોલાએ તેમજ બીજા એ જ પ્રમાણે પહેલો પુરુષ દ્વિવચનમાં લે છે.

ફરસાખ્યો : farəsābyō : પર્ષામ્યસુ = For deliverances, for rescues, ઉદ્ધારણ-ને માટે, તારણને માટે. ૪/૩. નારી જાતિ. ધાતુ વૃ = to save or rescue, બચાવી લેવું, તારવું. સંસ્કૃતમાં પર્ણ જોટલે પાર ઉતારવું અને પર્ષા નામ પરથી પર્ણિષ્ટ શબ્દ ઋગ્વેદમાં છે, તેનો અર્થ “ઉદ્ધાર કરવામાં અતિ મહાન” છે. આ શબ્દ પણ લાખા રૂઢિ પ્રમાણે “ફરસાખ્યો” અથવા “ફરસાખ્યો” લખાવો જોઈએ. આખો ‘ર’ યુક્ત નથી. જૂના ઉતારા કરનારની ભૂલ છે.

નોઇઃ nōit : નેદ્ = Never, કદી નહીં.

ઐરૈજિજયોઇઃ ərəiijyōi : ઋષિજ્યે (ઋષ્+જ્ય) = For one who lives a holy life, પુણ્ય જીવન જીવનારાને માટે. ૪/૧. કેટલીક પ્રતોમાં “ઐરૈજિજયોઇ” છે, તે જ અરું છે.

ફ્રાજ્યાઇતિશ્ : frajyāitiš : પ્રજ્યાતિ = oppression, જુલમ, કલેશ. ધાતુ જ્યા = to oppress, જુલમ પાડવો. ૧/૧.

નોઇઃ nōit : નેદ્ = never, કદી નહીં. અન્યથ.

ફ્રુયેન્તે : fruventē : ફ્રુવન્તે = For the giver of reward, ફળદાતાને માટે. ૪/૧. સત્યપંથે રાખી સારાં કામ કરાવી તેનું સારું ફળ અપાવનાર પેગમ્બર. આ શબ્દનો ધાતુ વ્યુ = Fruit, reward. ફળ, બદલો છે એ પરથીજ ફ્રુ જોટલે wish, ઇચ્છા એ શબ્દ થયેલો છે. આ “ફ્રુયેન્તે” નો ધાતુ વ્યુ લઈને તે પરથી “ભરવાડ” નો અર્થ ચુરાપી વિદ્વાનોએ ઉપજાવ્યો છે. તે ઇસુ ખ્રિસ્તને shepherd, ભરવાડ કહે છે તે પરથી છે! હજારો વર્ષ પછી થયેલા ધર્મની માન્યતાને આ અતિ જૂના આર્યધર્મને લાગુ પાડવામાં અહીં તેમજ અનેક ઠેકાણે એ વિદ્વાનોએ “જુલમ જ” કીધેલો છે!

દ્રગ્વાસુઃ dragvasu : દ્રગ્વત્સુ = amongst the ignorant babblers, અજાન બકવાદીઓમાં. ૭/૩.

પૃરી : pairi : પરિ = all round, ચોખ્ખાસ, વચ્ચે.

પ મા શ્લોકનો ભાવાર્થ : તે માટે ખરેખર જાંચા વિસ્તારેલા હાથે વડે અહુશ પાસેથી અમે બન્ને-મારો તેમજ આ નમ્ર પૃથ્વીનો આત્મા મળીને- ઉદ્ધારણ માટે વિનંતિ કરીએ : પુણ્યજીવન જીવનારા માટે જીલમ (નડે) નહીં, તેમજ અજ્ઞાન બકવાદીઓ વચ્ચે કૃણદાતાને માટે પણ (નડે) નહીં !

અહીં અથ હવે વિનંતિ કરે છે કે આ જિયારી નમ્ર પૃથ્વીનો અને મારો આત્મા તો આ બે ચીજ જ માગે છે કે જે અપોષથી ચાલનાર હોય તેને કોઈ રીતનો જીલમ પડે નહીં, તેમજ જે કૃણદાતા પેગમ્બર હોય તેને પણ આ અજ્ઞાન બકવાદીઓ વચ્ચે પણ કશો કલેશ નડે નહીં ! ભક્તી ને જાંચી અપોષની જાળગી ગાળનારાં માણસો માટે ને પેગમ્બર માટે આ દુનિયામાં માટે ભાગે જીલમ, કલેશ ને દુઃખ છે, ને પેગમ્બરને તો અજ્ઞાન લોકોમાં ને ધર્મને નામે ખોટો બકવાદ કરનારાઓની વચ્ચે અનેક બલની હાડમારી ને નિંહા ખમવાની છે. આ કેલું કડલું સત્ય છે !

હા. ૨૯—શ્લોક ૬ ઠા

અતઃ atઃ અત-અય = Then, ત્યારે (એ સાંભળીને),

ઔઃ ઈઃ ઇ = With compassion, સમલાવથી. સંસ્કૃતમાં આ “ઐ” અવ્યય ક્રોધને કહેતાં, ઠપકો આપતાં કે સમલાવ બતાવતાં વપરાય છે.

વઔચતઃ vaocatઃ વોચત્ (વચ્) said, spoke, બોલ્યા, ભૂતકાળ, પરસ્પૃષ્ટ ૩/૧

અહુરો મઝદાઔઃ Ahūrō Mazdāઃ અહુસ્ મેષાસ્ = Ahurā Mazdā, અહુરા મઝ્દા. ૧/૧

વીદ્વાઔઃ vīdvāઃ વિદ્વાન્ = Omniscient, સર્વજ્ઞાની. ૧/૧ વિશેષણ.

વફૂશઃ vafūshઃ વફુસ્ = Beautiful and wonderful, સુંદર ને અદ્ભુત ૧/૧.

વ્યાનયાઃ vyānayā વ્યાનયા = Through omnipresent breath, વ્યાપક પ્રાણ દ્વારા, સર્વવ્યાપકતાથી, ૩/૧ નરજાતિ. અહીં “વ્યાન” પ્રાણ છે. એ પાંચમાંના એક પ્રાણનું નામ છે. આસ એવી રીતે અંદર લેવો કે તે આખે શરીરે પ્રસરી જાય, તે “વ્યાન” કહેવાય. જે કહેવાનું હોય તે સામા સાંભળનાર માણસના અંતરમાં બરાબર ઠસે એમ ધૃષ્ટિ વળતે પ્રાણને “વ્યાન” કરવો પડે છે. યોગ શાસ્ત્રનાં છૂપાં તત્ત્વો પણ પેગમ્બર સાહેબે અહીં કેવાં ગર્ભિત રીતે સમાવેલાં છે! સામાન્ય જ્ઞાનથી કે બુદ્ધિથી આવી આધ્યાત્મિક બાબત કોઈથી ઉકેલી શકાય નહીં. આવાં પુષ્કળ શુભ તત્ત્વો “ગાથા”માં ઠેરઠેર છે. “વ્યાન” પર “ય” પ્રત્યય લાગીને “વ્યાનય” થયેલું છે, તેની ૩ જ વિલક્ષિતનું એ રૂપ છે. જુઓ જેકસન વ્યાકરણ ૬ ૮૫૨.

નેઠઃ nēthઃ નેથ્ (ન + દ્વઃ) = Not, નહીં, કદી નહીં.

અઔવાઃ aōvāઃ ઔવ = Such, likewise, એવો ક્રોધ.

અહુઃ ahūઃ અહુઃ = Lord, master, king, સરદાર, નૃપ, જેની આજ્ઞા લોકો માને એવો સત્તાધારી પુરુષ, ૧/૧. “અહુનવર”માં પણ એજ “અહુ” છે. આથી સ્પષ્ટ થાય છે કે “અહુ” એ કાયદા પ્રમાણે માણસોને દોરવનાર તેઓનો “રાજા” છે.

વિસ્તોઃ vistōઃ વિત્તમ્ = known, બાણીતો. ભૂતકૃદંત. ધાતુ વિદ્.

નાઔદાઃ naēdāઃ નેદ્ = not even? શું બરેબર નહીં? (જેકસન વ્યાકરણ, ૭૩૧)

રતુશઃ ratušઃ રતુ = Spiritual Head, spiritual messenger, ઋષિ, પેગમ્બર. એ શબ્દ ક્ત ધાતુ પરથી જ છે. ૧/૧.

અપાત્ ચિત્ હયાઃ apāt-cit hacyāઃ અપાત્ ચિદ્ મચા = Being in association with perpetual holiness, અચળ અવોદ્યના સંસર્ગથી. ૫/૧.
“અહુનવર”ની પ્રથમ લીટીમાં આ શબ્દોજ વપરાયેલા છે.

અત-ઐઃ at-āઃ અત-અય-દિ = Therefore indeed, તે માટે બરેબર.

સ્ત્રા : 0wā : ત્વામ્-ત્વા = Thee તને. ૨/૧

ફુયન્તએ-ચા : fsuyantaē-cā : ધ્રુવન્તે ચ = and, for the Reward-giver (prophet), ફળદાતાને માટે, પેગમ્બરને માટે, ૪/૧. પાંચમા શ્લોકમાં આ શબ્દની ટીકા જુઓ.

વાસ્ત્રયાઃ-ચા : vāstryāi-cā : વાસ્ત્રયા ચ = and for the saviour, અને ઉદ્ધારકને માટે ૪/૧.

ઔરોરેસ્તા : 0wōrōstā : વ્યર્થ : = The giver of extreme motion, મહાગતિ-દાયક, મહા ગતિ આપનારો. ૧/૧ આ શબ્દ માટે ૧ હા શ્લોકમાંના “શ્વરોન્મૂ” ની ટીકા જુઓ. દાત્ માંથી “દાતર” થયો છે તેમ આ “ત્વર્”નો “શ્વોરોસ્તર” થયો છે. આ તેની પહેલી વિભક્તિ એકવચનનું રૂપ છે. વેદમાં એ ત્વરા એટલે “સૂર્ય” કહેવાયો છે.

તતપા : tatasā : તત્પ = (તસ) Has created or fashioned, સર્જ્યો છે, ઘડ્યો છે. ક્રિયાપદ : પૂર્ણભૂતકાળ, પરસ્પૃષ્ટ, ૩/૧.

૬ કા શ્લોકનો ભાવાર્થ : ત્યારે (એ સાંભળીને) ત્યાં સમભાવથી સુંદર અદ્ભુત સર્વજ્ઞાની અહુરા મજ્દા સર્વવ્યાપકતાથી બાલ્યા : શું એવો કોઈ સત્તાધારી નરપતિ કે અચળ અપોધ સાધેલો રતુ પેગમ્બર પણ બાણીતો નથી? તેથી તો ખરેખર ફળદાતાને માટે ને ઉદ્ધારકને માટે મહા ગતિદાયકે તને ઘડ્યો છે.

અહીં અહુરા મજ્દા અધને પૂછે છે કે શું એવો કોઈ અહૂ કે રતુ આ વેળાએ તને ખબર નથી કે જે પૃથ્વીને મદદ કરે? પૃથ્વીને મદદ કરવા ને ત્યાં અપોધનો માર્ગ હેખાડવા ઉદ્ધારકને જ્યારે જ્યારે તેની જરૂર જણાય ત્યારે ત્યારે તેને ત્યાં મોકલવા અધને ફરમાવેલું, અને સૃષ્ટિના પ્રયોજનમાં આ પણ હેતુ તે શું અધને ખબર નથી, એમ તેઓ પૂછે છે. પૃથ્વીને ઝિલી રીતે મદદ કરવાની અધને ફરજ આપેલી છે, એમ પણ તેઓ તેને યાદ આપે છે. આ શ્લોકમાંથી પણ સ્પષ્ટ થાય છે, કે “અધ” પણ શક્તિ છે, અને તેને પણ પરમાત્માએ ગતિમાન કીધેલો છે! “અધેવા સ્પૃન્તા” તે ગ્રહો છે તે આ સ્પષ્ટ રીતે બતાવ્યા પછી કંઈ પણ શક રહેતો નથી.

છા. ૨૯—શ્લોક ૭ મા

તેમ : Təm : તમ્=That, તેને, પેલાને. ૨/૧ (ખીછ વિલક્ષિત એકવચન).
એ પાછળ આવતા “માંથ્રમ”નું સર્વનામ છે.

આઝૂતોઝૂ : āzūtōis̄ : આઝૂતેમ્=Of sacrifice, સ્વાર્પણનો. ૬/૧. મૂળ શબ્દ
આઝૂતિ છે, તેનું છટ્ટી વિલક્ષિત એકવચનનું રૂપ છે.

અહુરે : Ahurō : અહુરમ્=Ahura, અહુરાએ. ૧/૧.

માંથ્રમ : māθram : મંત્રમ્=Sacred Speech, Sacred formula of Speech,
મંત્રને, પવિત્ર વાણીને. ૨/૧. “ગાથા”માં અહીં પહેલવહેલો પાક
“અહુનવધર્થ”ના કલામનો ઉલ્લેખ છે. “ઝોમ્” યા “અહુન”નો મંત્ર પ્રથમ
ક્રીડીને આ મૃષ્ટિ પેદા કીધી, અને તે દ્વારા દુનિયામાં માણસે વર્તવાના
નિયમની આવી તેમાં મૂકેલી છે.

તપત્ : tasat̄ : તક્ત્=Has created or formed or composed, રચેલો છે,
બનાવેલો છે. ધાતુ તક્ રચવું, ઘડવું. ક્રિયાપદ, ભૂતકાળ, પરસ્મૈપદ, ૩/૧.
એનો કર્તા ઉપર આવેલો “અહુરે” છે. એ જ ક્રિયાપદ પાછળ આવતા
“મજ્દાઓ” તેમજ “સ્પેન્તો” કર્તાઓની સાથે અધ્યાહાર જાય છે.

અષા : Asā . અષા=With Asha, અષની સાથે. ૩/૧.

હાઝાઓઃ : hazaosō : સજોપમ્=One-willed, એકમતવાળા. ૧/૧. “અષા હજ્-
ઓષો” એટલે “અષની સાથે એકમતવાળા થઈને.”

મજ્દાઓ : Mazdā : મેવામ્=Mazdā, મજ્દાએ. ૧/૧. એનો ક્રિયાપદ ઉપર
આવેલો “તપત્”જ છે.

ગવોઃ : gavōi : ગ્વે = For Earth, for the world, પૃથ્વીને માટે, દુનિયાને
માટે. ૪/૧.

સ્વીદમ્-ચા : Xsvīdōm-cā : સ્વિદમ્ ચ = Sound, utterance, અવાજ, ધ્વનિ,
નાદ. ૨/૧. ધાતુ સ્વિદ=to sound, અવાજ કરવો. આ શબ્દ યોગ-
શાસ્ત્રનો પણ ભેદી શબ્દ છે, આ શ્લોકમાં “અહુનવધર્થ”ના કલામનો ભેદ
બતાવેલો છે. હિંદુશાસ્ત્રમાં પણ પ્રથમ પરમાત્માએ “નાદ” એટલે ભેદી
દેવી અવાજ કાઢ્યો અને તેમાંથી પ્રકૃતનાં પરમાણુઓ (atoms) માં
આંદોલન (vibrations) ઉત્પન્ન થયાં ને સૃષ્ટિ રચાવા માંડી, એવું વિધાન
છે. એક ખીછ પણ શુભતા છે તે એ કે આ “સ્વિદ” ધાતુપરથી
“સ્વેર” શબ્દ થયેલો છે, તેનો અર્થ “મ” અક્ષરનું ભેદી નામ છે.
“અહુન” કે “ઝોમ્-(અ-ઉ-મ)માં જે છેડલા અનુસ્વારથી “ઙ”નો
છેવટે “ન” કે “મ્” ઉચ્ચાર થાય છે, તે “મ” અક્ષરનું યાને “ગાથા”ના
“દામ”નું નામ છે. હવે જુઓ કે “અહુન”માં એટલે “ઝોમ્”માં કેટલો
અર્થ સમાયેલો છે! “અ” એટલે “અષ” તે વિપ્લવ છે, “ઉ” એટલે
“વાહુમનો,” તે શિવ છે, અને “મ” એટલે “દામ” તે બ્રહ્મા છે! એનો
ખુલાસો પણ ગાથાના હા. ૩૧ના ૨૧મા શ્લોકમાં “જ્વાપધંચાત્ દામદા

સરો” શબ્દોમાં છે, જેનો ભેદ કોઈ મેળવી શક્યો નથી. “ક્ષત્ર” એટલે પ્રહાર. પ્રહારને હિંદુશાસ્ત્રમાં પણ “સર્જક”-creator-તરીકે ગણેલો છે, તે એ અર્થમાં કે એ પોતાની પુનર્સર્જનશક્તિ-re-creative power-એટલે નવું બીજ દરેક બનદાર પેદાશમાં મૂકે છે, જેથી જીવનનું નવું સર્જન પાછું પોતાની મેળે થાય, અને દુનિયાનો વેલો આગળ ચાલે છે. આ પરથી સમજાયે કે “અહુન”-આમ્-ના નાદના ઉચ્ચારમાં જ ત્રણે અર્થશરપંક્તોનાં નામ છે. હિંદુ ધર્મશાસ્ત્રની પાછળથી બનેલી ત્રિમૂર્તિ પણ એ જ છે.

“ક્ષવીદ્મ-યા” માંનો “યા” એટલે “અને” એ ખરી રીતે “મજ્જાઓ”ની પૂર્વે પ્રથમ લેવાનો છે: “અને મજ્જાઓ....”

હવે: Hvō: स्वस् = Himself, પોતે. ૧/૧. એ પાછળ આવતા શબ્દ “સ્પેન્તો”નું સર્વનામ છે.

ઉરુષ્યેબ્યો: Urusaēbyō. उत्प्रेष्यस् = For protection, for security, રક્ષણને માટે, સલામતીને માટે. ૪/૩. ૨ ધાતુ પરથી આ “ઉત્પ્રે = રક્ષણ” નામ થયેલું છે. ઋગ્વેદમાં તેમજ અથર્વવેદમાં પણ એ શબ્દ આવેલો છે.

સ્પેન્તો: Spəntō: श्वितस् = The White or the Holy One = Spənta Manyu, સ્પેન્તા મન્યુએ, પવિત્ર મન્યુએ. ૧/૧.

સાસ્ન્યા: Sāsnyā शास्त्रा = Through command, edict or enactment, આજ્ઞાથી, શાસનથી, કાયદાથી. ૩/૧. કેમ ચાલવું, શું કરવું ને શું ન કરવું, તેનાં શિક્ષણથી ને ધારાથી. “સ્પેન્તા મન્યુ” એટલે “કેતુ” છાયાશ્રદ્ધ, એ “આશ્રમધર્મ” એટલે ચંદ્રદ્વારા “અય”ની એટલે “ગુરુ”ની સાથે જોડાયેલો છે. એટલે “અય”નો મૂળ કાયદો, જગત આગળ સ્પષ્ટ કરીને તે ઋષિની-સંઘોધ્યન્તની-પેગમ્બરની મુખવાણી દ્વારા પ્રેરણા આપીને “સ્પેન્તા મન્યુ” સમજાવે છે.

“સાસ્ન્યા” અને “સાસ્ન્યા” બંને બ્યાકરણ પ્રમાણે ખરા છે, “ય” અને “અય” પ્રત્યયો તેની આગળના અક્ષરને સ્વર સાથે યા બંધન સાથે પણ જોડાય છે. જુઓ જોકસનનું અવેસ્તા બ્યાકરણ § ૮૫૨.

કસ્તે: Kas-tē कस्ते = Who is that? who is he? એવો તે કોણ છે? ૧/૧.

વૌહુ મનહુ: Vohū-manahā वसु मनसा = With pure mind, સાત્ત્વિક મનથી ૩/૧. બહુ યુરોપીય તેમજ પારસી અભ્યાસીઓએ ભ્રમથી આ શબ્દને ૮/૧ સંજોધન વિલક્ષિતમાં લીધેલો છે, તે ખરા બ્યાકરણથી દૂર ગયેલું ગણાય. આ વાક્યનો ખરો લાવાર્થ નહીં સમજાયાથી જ એમ થયેલું છે. આ ૨૬ મા હા માં પૃથ્વીએ ક્રિયાદ ક્રીધી તે અહુરા-મજ્જા અને અપની પાસે જ કેમકે પૃથ્વીને જે શાસન યા વર્તનનો કાયદો મળે છે તે અહુરા પાસેથી અપની મારફતે જ મળે છે. એમાં “વૌહુમનો” નો હાથ નથી. અહીં તો પેગમ્બર સાહેબના લખ્યા પ્રમાણે અહુરા અપને પૂછે છે કે “આ પૃથ્વી પરના મર્ત્યજનોને પોતાના સાત્ત્વિક મનથી પરમાત્માના કાયદાની મહેર ...”

મૂળ વ્યાકરણને જરા પણ ફેરવો તો લેખકના અર્થનો અનર્થ જ થાય. અને આ તો વેગખરની વાણી છે, તેનો અર્થ પૂરતી કાળજીથી કરવાનો છે.

યૈ : Yai: यस् = Who, જે ૧/૧.

ઈ : Ī : इ-इमा = These, આ સૌ, આ બધી. ૨/૩. નાન્યઃ આ સર્વનામતું નામ પાછળ આવતો શબ્દ “આવા” છે. આ “ઇ” એ વૈદિક સર્વનામ इमा તું બૂતું રૂપ છે. “ગાથા” માં “ઇ” દર્શક સર્વનામનાં રૂપો માત્ર પૃષ્ઠાક્ષર enclitic-તરીકે જ આવે છે.

કાયાતઃ dāyāt दायात् = Might impart, give or pass on to, આપે, બહે, લઈને આપે, લાવી આપે. ધાતુ दा = આપવું. ક્રિયાપદ : अनियमित કાળ, ઇચ્છાર્થક, પરસ્મૈપદ, ૩/૧.

આવા : āvā अव = Favours, graces, મહેર, કૃપા, આશિષો. ૨/૩ નાન્ય. આ શબ્દ પર તમામ વિદ્વાનોમાં ઘણો ઉઠાપોડ થયેલો છે. હસ્ત-લિખિત જૂની પ્રતોમાં આ શબ્દ કોઈક રીતે ચૂંચાયેલો છે ને તે “ઐ ઐ આવા” રૂપે લખાયેલો છે. મોટે ભાગેની પ્રતોમાં “ઐ ઐ આવા” એમ ત્રણ છટા શબ્દો હોય તેમ તે લખાયેલા છે, અને એવી જ રીતે હા. ૨૮-૧૧ માં “ઐ. ઐ. આઐઠ્ઠા” શબ્દમા એમજ “ઐ. ઐ.” અક્ષરો ઉમેશયા છે. બન્ને ઠેકાણે ઐ. ઐ.” ની એક શ્રુતિ પણ ગણવા જઇએ, તો ત્યાં છદની લીટીમાં એક શ્રુતિ-Syllable-વધી પડે છે! એટલે આ છદની કસોટીથી પણ સાગિત થાય છે કે આ “ઐ. ઐ.” શબ્દો કે સ્વરો મૂળ શબ્દો સાથેના નથી કે એના અંગરૂપ નથી, કે તેનો કોઈ અર્થ પણ નથી. કોઈએ ગહુ જૂનાકાળમાં પ્રત લખતી વખતે કંઈ નોંધરૂપે નિશાની જેવા આ અક્ષરો લખેલા હશે, ને પછી તે ઊભા ઉતારનાશ-એએ ભ્રમથી આખા શબ્દરૂપે તે ઉતારી લીધા હશે. અર્થમાં પણ “આવા” શબ્દ જ ખરો છે, કેમકે મૂળ શબ્દ “અવા” માંના ‘અ’ ઉદાત્ત છે, અને એ શબ્દ અવ નો અર્થ “મહેર” થાય છે. અદૃશ-મજ્જાએ, અપે અને સ્પેન્તામન્યુએ આ મૂળ મહેર પૃથ્વીના લોકોને આપેલી, તે કોણ વેગખર તેને પાછી પૃથ્વી પર બહેર કરે, તે જ ભાવ અહીં છે. એટલે હું “ઐ. ઐ.” અક્ષરોને પાછળથી ઘુસાડેલા ગણીને મૂળ પાઠમાથી કાઢી નાખુ છું. એનું કંઈ કામ નથી.

મરેતએઇબ્યો : marataibyo मर्त्येभ्य = For the mortals, મર્ત્યજનો માટે, મરણને આધીન જે સૌ પ્રાણીઓ છે તેમને માટે. ૪/૩. વિદ્વાનો તેમજ વાંચકો જોશે કે માણસોને માટે અહીં પેલો “મર્યા” શબ્દ નહીં પણ “મર્ત” પરથી નીકળેલો “મરેતએઇબ્યો” શબ્દ છે.

મા પ્રલોકનો ભાવાર્થ : પેલો સ્વાર્પણનો મંત્ર અદૃશએ અપની સાથે સહકાર સાધીને રચેલો છે, અને તેના અદ્ભુત નાદ મજ્જાએ પૃથ્વીને માટે ફૂંક્યો, અને સ્પેન્તા મન્યુએ પોતે (પૃથ્વીના) રક્ષણ માટે (પોતાના) શાનન

દ્વારા ઉતાર્યો છે. એવો કોણ છે જે સાત્ત્વિક મનથી (એ પૃથ્વીનાં) મર્ત્યજનોને એ સર્વે મહેર બક્ષે?

આગલા શ્લોકમાં અધને પૂછ્યા પછી હવે આ શ્લોકમાં અહુરા મજ્દા અહુનવરના કલામનો લેહ ખુલ્લો કરે છે. આ શ્લોક ઘણો જ અગત્યનો છે, કેમકે એમાં “અહુનવર”ના ઉત્તમ સનાતન મંત્રનો “ગાથા”માં અહીં ખુલ્લો ઉલ્લેખ કરવામાં આવેલો છે. “અહુનવર”નો પાક કલામ પ્રથમ પૃથ્વીમાં કેમ આવ્યો તેની સમજ આ શ્લોકમાં છે. અહુરા કહે છે કે એ મંત્ર પ્રથમ અહુરાએ પોતે અપની સાથે મળીને રચેલો છે, કેમકે આગળા શ્લોકમાં જણાવ્યું છે તેમ પૃથ્વીના લોકોને વખતોવખત પેગમ્બર મોકલવા અને તે પર બધી દેખરેખ રાખવાનો બધા કારભાર અધને સોંપાયેલો છે. એટલે એ મંત્રની રચના-આત્માઓએ શું કરવું, કેમ ચાલવું, ને પાછા શુદ્ધ થઈને અહુરા મજ્દા આગળ કેમ આવવું તેના મુખ્ય વિચાર વિધાન પ્રમાણેની રચના અહુરાએ ને અધે કીધી. પછી એ વિચારને પ્રકૃતિમાં શબ્દમાં મૂકવા માટે તો સૃષ્ટિના સર્વજ્ઞ મજ્દાનું જ કામ છે, એટલે મજ્દાએ એ સંકલ્પનો નાદ ઉપબવીને પૃથ્વીમાં ફૂંક્યો, અને એ નાદ સર્વેન્તા મન્યું જે મહા પવિત્ર મન્યુ છે, ને જે અધ તરફ દુનિયાના લોકોને દોરવે છે, તેણે ઝીલ્યો ને પૃથ્વીના રક્ષણ માટે પોતાના પવિત્ર કાયદા-શાસન-દ્વારા તેને સોંપ્યન્તોને પ્રેરણા આપી ને જગતમાં લાખાના શબ્દો દ્વારા ઉતાર્યો. “અહુનવર”નો લેહ અહીં કેવી ગૂઢ લાખામાં પેગમ્બર સાહેબે ખુલ્લો કીધો છે! એ કલામના શબ્દો તો માણસની લાખા છે, પણ તે શબ્દો માટેના વિચારની પ્રેરણા પ્રથમ જૂના સોંપ્યન્તોને, ઋષિઓને વખતોવખત સર્વેન્તા મન્યુ આપ્યા જ કરે છે, એટલે શબ્દો ભલે જુદા હોય, પણ તેના મૂળ સંકલ્પમાંના વિચારો તો અહુરાએ અધ સાથે મળીને રચેલા તે જ રહે છે. અહુરાનું, અધનું, મજ્દાનું ને સર્વેન્તા મન્યુનું જુદુંજુદું કાર્ય એમ અહીં ખુલ્લું થાય છે! સૃષ્ટિરચનાનો લેહ પણ એમાં જ સમજાય છે. આ બધું કહ્યા પછી અહુરા અધને પૂછે છે કે એવો કોઈ સાત્ત્વિક મનવાળો સોંપ્યન્ત-મહર્ષિ-પેગમ્બર-સ્તુ-હમણા છે કે જે આ બધી મહેર આ પૃથ્વીનાં લોકો પર ઉતારે? કેમકે એવા પેગમ્બર મારફતે જ “અહુનવર”ના કલામની પ્રેરણા પાછી ભરપૂર અપાય ને તેના દ્વારા સાત્ત્વિકતાનો ઉપદેશ આપી, અપોધ પળાવી, લોકોને પાછા સર્વથે દોરવાય, જેથી પૃથ્વીનાં માતા તરીકેનાં દુઃખ કમી થાય.

હા. ૨૯—શ્લોક ૮ મો

આગલા શ્લોકથી ચાલુ આ શ્લોક પણ અહુરા જ બોલે છે.

અઐમ્ = Aōm : અયમ્-इदम् = આ “અયમ્” સંસ્કૃતમાં ‘હાજરી’ના લાવાયે વપરાય છે. ‘અયમ્ વિત્’ = આ હુમણા બહીતો છે આ પંક્તિમાં પણ ઐમજ ‘અઐમ્ વિસ્તો’ વપરાયેલા છે, તે જ શબ્દો અયમ્ વિત્તઃ ૧/૧.

મોઇ : Mōi : = મને (૪-૧).

ઇદા : Idā : इदा = at this moment, આ પળે, આ ઘડીએ. આ શુદ્ધ શબ્દો અહીં સ્પષ્ટ બતાવે છે કે અહુરા કહે છે કે આ ઘડીએ હુમણાં જ એવો માણસ પૃથ્વી પર બહીતો છે. એ શબ્દો સાબિત કરે છે કે આ સંવાદ શ્રી જરથુશ્ત્ર સાહેબે પૃથ્વી પર પોતાનો પેગામ આપ્યો ને અહુરા મજદાને નામે અપોઇથી ફરજ બાબતવા માંડી ત્યારે જ થયેલો છે, બીજાઓ કહે છે તેમ તેમના જન્મ અગાઉ આ સંવાદ થયેલો નથી.

વિસ્તો : Vistō : વિત્તઃ = known, બહીતો. કૃદંત ૧/૧.

યે = Yē : यः = જેણે, who, ૧/૧.

ને = Nē : नस् = અમે, અમારે માટે ને અમારું-એ પ્રયોગમાં પહેલા પુરુષ માટે બહુવચનમાં વપરાય છે. અહીં અર્થ-અમારાં. એનું વિશેષ્ય ‘સાસ્નાઓ’ છે. ૧/૩.

અઐવો : aēvō : एवम् = Such as one, એવો ૧/૧.

સાસ્નાઓ : sāsnaō : शास्नास् = કાનૂનો, divine commandments ૨/૩.

ગૂપતા : Gūsatā : वृषत = Proclaimed, બહાર કીધાં. વ્રષ્ = to proclaim. બાપોકાર બહાર કરવું; ઉદ્ઘોષવું. ભૂતકાળ, આત્મનેપદ, ૩/૧.

જરથુશ્ત્રેઃ સ્પિતામોઃ Zarduštrō Spitāmō : “સ્પિતામો” પેગામર આહેબનું કુટુંબનામ હતું, એમ એમની વંશાવલિ પરથી દેખાય છે. એ શબ્દ એક બહુ ભૂના ધાતુ થિ પરથી થયેલો છે, અને તે ક્ષિત્ત્ય હોવો જોઈએ. એનો અર્થ સફેદ રંગવાળો કે શુદ્ધ આચરણવાળો શ્વેતમ્ થાય, અને ‘વ’નો ‘પ’ થતો હોવાથી તે ‘સ્પિતામો’ થયો. એક બીજું અનુમાન પણ વિચારવા જેવું છે. તે વેળાના દેવલોકો અને મશક લોકો મેલી તંત્ર વિદ્યા ચલાવતા હતા, તે શ્યામકલા-કાળી કલા કહેવાતી, તેની સામે-એટલે આ Black magic-અધમ બાદવિદ્યા મામે-શ્રી જરથુશ્ત્રની white magic શ્વેત કળા, શુદ્ધ કળા તેમના પોતાના “મધ મંડળ”માં ચાલતી-માત્ર લોકનાં દુઃખ આરાં કરવાં માટે-તેથી પણ આ ‘સ્પિતામો’ નામ અપાયું હોય. આ બધી અટકળ જ છે, પણ તેમાં સત્યાંશ હોવાનો સંભવ છે.

(જરથુશ્ત્રેઃ Zarduštrō : जरथुष्ट्रः = Zarathushtra, जरथुष्ट्र; जरथोस्त : પેગામર આહેબનું નામ ૧/૧ આ નામના અનેક અર્થો સુરાપિયન વિદ્વાનોએ તેમજ

ધરાની ને હિંદુ વિદ્વાનોએ કીધેલો છે. નામો તો ગમે તે હોય, ને નામ પ્રમાણે શુભો નહીં પણ હોય. વેદકાળમાં “અશ્વ” અને “ઉષ્”-ઘોડા અને હળ તાણતો ગળદ યા ઊંટ-એ શબ્દો નામને છેડે આવતા હતા. તે વેળા ખેતી અને યુદ્ધ માટે જનવરોની સંખ્યા જ માણસોની હોલત ગણાતી હતી. એટલે એ સંજ્ઞાથી માણસો ને કુટુંબો ઓળખાતાં હતાં. અર્થ કરવો જ હોય તો હું તે આ પ્રમાણે કરું છું: જરત્+ઉષ્. જરત નો અર્થ પુરાણો, જૂનો ancient એમ સંસ્કૃતમાં થાય છે. એના જેવો શબ્દ હિંદુભાષામાં gearait છે, તેનો અર્થ the holy man, saint, પવિત્ર માણસ, સંત, એવો થાય છે. ઉષ્ એ ધાતુ ઉષ્-વસ્: = to shine, ઝળકવું, તેજ આપવું, એ પર રૂ પ્રત્યય એટલે “કરનારો, આપનારો” એ ઉમેરાધને ઉષ્ નામ થયેલું છે: પ્રકાશક, રોશની કરનારો. એટલે “જરતુષ્”નો અર્થ “પવિત્ર રોશની કરનારો માણસ” થાય છે: The Holy Light giver, the Holy Enlightener, એવો અર્થ હું કરું છું. “ઉષ્”માં ‘ઉ’ ઉદાત્ત છે. તે “જરત્”ના “ત” સાથે મળતાં “ગાથા”ના સ્વરભારના નિયમ પ્રમાણે “જરતુષ્” થાય છે. યાકી શેકરપીઅર કહે છે તેમ કેવળ નામમાં શું આવી ગયું? એમાં ‘ર’ ઉદાત્ત છે ને “થુ” સ્વરિત છે. સમાસમાં સ્વરભાર ‘ર’ પર જાય છે. ભુઓ મો. વિ. પૂ. ૪૧૪ જુદ.)

હવે: Hvō : स्वः = Himself, તે પોતે. ૧/૧.

(ન): Nō : नः = For us, અમારે માટે. ૪/૩. આ શબ્દ પાછળનો ઘૂસેલો છે. એ ગણતી પાદમાં દસ શ્રુતિ થઈ જાય છે.

મજ્ઞદાઃ : Mazdāi : मेघाय = For Mazdā, મજ્ઞદાને માટે. ૪/૧. આગલો “ન” અને પાછલો “અધાઈ” બન્ને જોથી વિલક્ષિતમાં છે તેથી આ શબ્દ “મજ્ઞદા” નહીં પણ “મજ્ઞદાઈ” જોઈએ.

વસ્તી : Vastī : वष्टि : He wishes, ધાતુ વશ્ = to wish. ક્રિયાપદ: વર્તમાન-કાળ, પરસ્મૈપદ, ૩/૧.

અપાઘ-આ : Aśāi-cā : अपाय च : and for Asha. અને અપને માટે. ૪/૧.

ચરકરેશ્વરા : Carakareśvārā चर्चन्त्रा = With hymns of praise, લજ્જન કીર્તનથી, સ્તુતિ ગાનથી. ૩/૧.

સ્રાવયેશ્વહે : Srāvayejshē : आवयसे = In order to make others hear, to instruct, to communicate, બોધન કરવા, જ્ઞાન આપવા, બહેર કરવા, પ્રયોજ્ય સામાન્યરૂપ. ૪/૧.

હ્યત્ : Hyat : स्यत् = So, therefore, તેથી. ૫/૧.

હોઃ : Hōi : से = To him, તેને. ૪/૧.

હુદમમ્ : Hudamam : सुदमम् = Fine control, સંરસ કાબૂ, પ્રભુત્વ. ૨/૧.

ધાતુ : Dyāi : दै = I would grant, હું બક્ષું. ક્રિયાપદઃ અનિયમિત ભૂતકાળ, સંશયાર્થ, આત્મનેપદ ૧/૧. ભુગ્મા જેકસનનું વ્યાકરણ, § ૬૫૮.

વર્ષેદ્રહ્યા : Vaxōdērahya : वक्त्रस्य = Of speech, વાણીનું, ભાષાનું, તમામ વિચારો બરાબર વ્યક્ત કરવાની શક્તિનું. ૬/૧. વળી વચ્ પરથી વક્ to speak, બોલવું અને અગ્રિ=Irresistible અપ્રતિહત, કોઈથી અટકાવી કે ખાળી શકાય નહીં તેવી, એવી પણ વ્યુત્પત્તિ નીકળી શકે. 'દ્યા' સ્ય=૬ ફી વિભક્તિ એકવચનનો પ્રત્યય છે. ૬/૧. ઋગ્વેદમાં મં. ૮-૫૨ અને ૬૩-૪ માં એમજ કહ્યું છે કે ઇદ્ર કવિ ઋષિઓને વાણીનું બળ આપે છે : વાસ્ય વક્ષાણ કવિરૂપઃ

૮ માં શ્લોકનો ભાવાર્થઃ આ હમણાં મને આ ઘડીએ એવો (નર) વાણીતો છે, જેણે અમારા કાનૂનો બાપોકાર બહોર કીધા છે; તે જરથુશ્ત્ર સ્થિતામો છે; તે પોતે મજ્જાને માટે અને અધને માટે સ્તુતિ દ્વારા બહોર બોધન કરવા આહ્વા છેઃ માટે હું તેને (અપ્રતિહત) વાણીનું પ્રભુત્વ પૂરતી રીતે બક્ષું.

આ શ્લોકથી હવે સ્પષ્ટ થાય છે કે આ સંવાદ વેળા શ્રી જરથુશ્ત્ર પૃથ્વીમાં જન્મ લઇ અઘોષ ને જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને પોતાનો દેવી પેગામ લોકોને આપી જ રહ્યા હતા. એ ઉમદા કામ માટે અહુરા પોતે આનંદ પામીને કહે છે કે આ તેના બોધ દેવાના કાર્યને સરળ કરવા હું તેને વાણીનું સામર્થ્ય આપુ, જેથી તે પોતાની ઊંચી વાણીમાં બધું બરાબર રીતે વ્યક્ત કરી શકે. વળી આ શ્લોકમાં શ્રી જરથુશ્ત્ર સાહેબ પોતે અહુરા મજ્જાનો પેગામ લઇને આવેલા છે, ને તેમના પર અહુરા મજ્જાની મહેર છે, તે પણ બહોર કરે છે. આ શ્લોકમાં અહુરા પોતાનું બોલવું પૂરું કરે છે. પૃથ્વીને જણાવી દે છે કે જરથુશ્ત્ર સ્થિતામો સ્વર્ગના સદેશો તે ઘડીએ ધરતી પર સૌને આપી જ રહ્યો છે, અહુનવરના મંત્ર પ્રમાણે તેને ધાર્મિક વડપણ ઉપરાંત સત્તા પણ મળી રહેશે, અને તેના પેગામ-તે સૌને યથાર્થ આપી શકે તે માટે હું તેને વાણીના પ્રભુત્વની પણ બક્ષિશ કરુ છું. હવે આ બધું સાંભળીને ૯-૧૦-૧૧ શ્લોકોમાં પૃથ્વી પાછો ઉત્તર આપે છે, અહુરા મજ્જાનો નિર્ણય ને હુકમ માન્ય રાખે છે, ને શ્રી જરથુશ્ત્ર પર ને તેના અનુયાયી મધ્યમેંડળ પર અહુરા મજ્જાના ને અર્મેષા સ્પેન્તાના આશીર્વાદ ઉતારવા વિનંતી કરે છે.

હા. ૨૯—શ્લોક ૯ મો

અતઃ-ચા : at-cā : અચ ચ. = and thereupon, અને ત્યારે, એ સાંભળીને ત્યારે.

ગૃહિણી ઉર્વા : gṛhīṇī-urvā : ગૃહિણી : The Soul of Earth, પૃથ્વીના આત્માએ, ૧/૧.

રઘ્નોસ્તા : raṅhōstā : રોષ્ટ = was displeased, સંતાપ પામી, અફસોસ કીધો. રૂપ (વર્ગ ૧) to be hurt, (વર્ગ ૪) to be vexed, to be displeased, હુઃખ કે સંતાપ પામવું, ગૂંચવાવું, અફસોસ કરવો. ક્રિયાપદઃ અનિયમિત ભૂતકાળ, આત્મનેપદ, ૩/૧. આ શબ્દ “રઘ્નોસ્તા” નહીં પણ “રઘ્નોસ્તા” લખાવો બેઠાએ, કેમકે એ “પ” છે, “સ્ત” કે “ત” નથી.

યૈ : yāi : યત્ = Who (the Soul of Earth), જે (પૃથ્વીનો આત્મા). ૧/૧. એનો ક્રિયાપદ “છે” અધ્યાહાર છે.

અનર્થવૈમ : anartha-vai : અનેપમ્ = Weak, not forceful or convincing, દુર્બળ, મનને પૂરતી ખાતરી મળે તેવું નહીં; (અન = not, વૈમ = strength). ૨/૧. વિશેષણ “શદ્દમ્”નું.

ક્ષાન્મને : Kṣānmānē : ક્ષમ્ને = In order to submit to, સ્વીકારીને આધીન રહેવાને માટે. ધાતુ ક્ષમ્. વૈદિક સંસ્કૃતમાં પણ એ જ રૂપ થાય છે. ૪/૧ સામાન્ય રૂપ.

રાદમ્ : Rādam : રાધમ્ = Conciliation, સંતવનને, દિલાસાને, ૨/૧.

વાચમ્ : Vācam : વાચમ્ = Speech, વાણીને, “ક્ષાન્મને”નું જ એ પણ કર્મ છે. ૨/૧.

નરશ્ચ : naraśch : નર-નર- = of a man, નરની, ૬/૧.

અશૂરહ્યા : Aśūrahya : અશૂરહ્યા = Weaponless, શસ્ત્રહીન, હથિયાર વગરના. ૬/૧ આ શબ્દનો અર્થ “અશૂર” હિંચકારો, અશક્ત-અશૂર-બધાએ કીધો છે. તે યુક્ત નથી. એમ પેગમ્બર સાહેબને હિંચકારો કે અશક્ત કહ્યાથી તો અપમાન થાય. ગાથા લાવામાં “લ” અક્ષર છે જ નહીં, એવા “લ” ને ઠેકાણે તે વેળા “ર” વપરાતો હતો, અને એવા “લ” ને બદલે ગાથા અવસ્તામાં “ર” વપરાયેલો છે. જુઓ જેકસનનું વ્યાકરણ § ૧૦૦. અહીં લાવાર્થે જોતાં પણ ખરો શબ્દ “અશૂર” જ છે : “શૂર”, એટલે હથિયાર એની પછીના જ વાક્યમાં છે કે “હું તો શૂર, સમર્થ, પ્રતાપી વીર” એટલે લડવૈયો, નરપતિ-રાજા જેવો માણસ માગતો હતો, અને આ તો હથિયાર વગરનો સંત ને અહિંસાધર્મી પુરુષ છે.

યમ્ : Yam : યમ્ = whom, જેને, ૨/૧. એ સર્વનામ “નરશ્ચ” નું છે.

આ વશમ્ : ā vasham : આ વશમ્ = I desire, I want, હું માગું છું. હું ઇચ્છું છું : ધાતુ વશ. ક્રિયાપદઃ વર્ગ ૨, વર્તમાનકાળ. પરસ્મંપદ, ૧/૧.

અપા-ક્ષયેમ : Īśā-xsa0ryam; ઈશ-ધન્યમ્ = Powerful Ruler, powerful Lord, બળવંત સત્તાધારી નરને. ૨/૧. ક્ષ-શ્રિ-યમ્ એમ ત્રણ શ્રુતિમાં બોલવાનો છે.

કદા : Kadā. કદા = when, ક્યારે.

યવા : Yavā. યવા = Through both of you, તમારા બન્ને તરફથી. ૨/૨. સંસ્કૃતમાં યુવ ધાતુ પરથી બીજે પુરુષ દિવચનનાં સર્વનામોના પ્રકારે થયેલા છે. ગાથા અવસ્તામાં ‘યુવ’ ને અહીં ‘યવ’ વપરાયેલો છે. જેકસને વ્યાકરણમાં માત્ર “યવાકેમ્” (૬/૨) નોંધેલો છે, અને આ “યવા” નો અર્થ ભૂલથી “Ever-કદાપિ” કીધેલો છે. અભ્યાસીઓ આ સંશોધનની નોંધ લઈને બધે સુધારે તો આરું. “તમે બન્ને” એટલે અહુરા ને મજ્દા તરફથી.

હવો : Hvō. સ્વઃ = Himself, તે પોતે. ૧/૧.

અશ્હત્ : aṇhat. અસત્ = may be, થાય (અસ) : ભૂતકાળ, સંશયાર્થ, પરસ્પૃષ્ટ, ૩/૧

યઃ Yō; યત્ = who, જે, ૧/૧.

હોઈ : Hōi. હે = His, તેનું. ૬/૧. એ “અવો” નું સર્વનામ છે.

દદત્ : Dadat. દદત્ (દદ-દા) may give, આપે. ક્રિયાપદ : અપૂર્ણભૂતકાળ. આત્મનેપદ, સંશયાર્થ. ૩/૧.

જસ્તવત્ : Zastavat. હસ્તવત્ = Strong-handed, બાહુબળવાળું, દૃઢ. વિશેષણ

અવો : avō. અવઃ = Protection, રક્ષણ. ૨/૧. નાન્વ. ધાતુ અવત્ = Protection.

હ મા શ્લોકનો ભાવાર્થ : અને ત્યારે (આ) હુર્બળ દિલાસાને તથા (આ) હુથિયાર વગરનો નર જેને હું બળવાન સત્તાધારી ઇચ્છું છું,—મારું છું—તે નરની વાણીને સ્વીકારી આધીન થવા માટે પૃથ્વીના આત્માએ અકસોસ કીધો. તમે બન્ને (અહુરા ને મજ્દા) તરફથી એ પોતે ક્યારે એવો થાય, જે એનું દૃઢ રક્ષણ મને આપે?

આ શ્લોકની રચના જરા અટપટી છે, પણ તેની વિલક્ષિતોને કાયમ રાખીને પહેલી બે લીટીનાં (અહીં છપાયેલી આર લીટીનો) ભાવાર્થ મેં ઉપર આપ્યો છે. પૃથ્વીને તો કોઈ “અહુ” બળવાન સત્તાધારી રાજા તથા સરદાર બેઠો હોતો. અને અહુરા મજ્દાએ તો જરુર જ એવો સંત ને કોઈને હાનિ કરે નહીં તેવો ‘શત્રુ’ પેગમ્બર જે તે વેળાએ પૃથ્વી પર હાજર જ હોતો, તેને જ ખતાવીને તેને સ્વીકારી લેવા કહ્યું અને તેના પર વિશ્વાસ રાખવા તેને ફરમાવ્યું. પણ આ નિર્ણયથી પૃથ્વીને સંતાપ થયો નહીં ને તેણે અકસોસ કીધો કે આવો હુથિયાર વગરનો માણસ ને સત્તા વગરનો સંત તે પૃથ્વી પરનાં દુષ્ટ લોકોને કેવી રીતે સુધારી ઠેકાણે પાડી પૃથ્વીનાં દુઃખ ને સંતાપ ઘટાડી શકશે? એટલે છેવટે તો પૃથ્વી કહે જ છે કે એવો ખરો સત્તાધારી સરદાર એવો તમે બન્ને—અહુરા ને મજ્દા—તરફથી એ પોતે ક્યારે થશે જે અને ખરેખરું દૃઢ રક્ષણ આપે! પણ અહુરા મજ્દાની આજ્ઞા જે થઈ તે ખરી, એમ માનીને પૃથ્વી આધીન રહે છે, અને હવે “પેપ્ત્યું પાનું સુધારી લેવું”. એમ ગાળીને તે હવે પછીના શ્લોકમાં શ્રી જરુરુદ્રને તથા

તેના મધમંડળને આશીર્વાદ આપવા અહુરા મજ્દાને તેમજ અમૃષા સ્પેન્તામોને અરજ કરે છે.

અભ્યાસીઓ તથા વાંચકો અહીં આ પ્રલોકમાં પણ જોશે કે “યવા” શબ્દને દિવચનમાં વાપરીને પેગમ્બર સાહેબે. અહુરા અને મજ્દાની બુદ્ધી બુદ્ધી વ્યક્તિઓવાળી (પરમાત્મા અને પ્રકૃતિની) અખંડ જોડીનો સ્પષ્ટ ઉદલેખ કીધો છે. અજળ જેવું છે કે સૃષ્ટિ રચનાનું આ અદ્ભુત ને ગુપ્ત જ્ઞાન “ગાથા”માં વ્યાકરણની છાયામાં સ્પષ્ટ મૂકેલું હોવા છતાં “ગાથા” પછી હજાર બે હજાર વર્ષે લખાયેલા “અવસ્તા”માં ભુલાઈ ગયું અને “અહુરમજ્દ” એમ એકવચનમાં એક ખુદાની વાત અવસ્તાના ઋષિઓએ ચાલુ કીધી ! આ “પરમાત્મા ને પ્રકૃતિ”—અહુરા ને મજ્દા—એ અખંડ જોડીનાં દ્વૈતમાંથી જ હિંદુશાસ્ત્રમાં કપિલ મુનિએ બે અઢી હજાર વર્ષ પૂરે “સાંખ્યદર્શન” ઉપજાવેલું છે. જરથોસ્તીઓ ! આજે આઠ હજાર વર્ષ પછી શ્રી જશ્યુસ્ત્રનો ખરો પેગામ તેની તમામ નિર્મળતામાં તમારી આગળ તે સાહેબેજ મારા જેવા અદનાની વાણીને હાથચાર કરીને પાછો મૂક્યો છે, તે સીલીને તે પ્રમાણે આ દુનિયામાં ચાલો, ને આ સૃષ્ટિ રચનાનું ખરું તત્ત્વજ્ઞાન મેળવો ! અસ્તુ !

હા. ૨૯—શ્લોક ૧૦ માં

આ અને એની પછીનો શ્લોક પણ પૃથ્વી જ બોલે છે. બીજા કેટલાક વિદ્વાનો બૂલથી ધારે છે તેમ ત્યાં શ્રી જરથુસ્ત્ર સાહેબનો આત્મા સૂક્ષ્મરૂપે હોતો, તે બોલતો હોતો, એમ નથી જ. પેગમ્બર સાહેબ તો પૃથ્વી પર તે વેળા પોતાનો પેગામ બાહેર કરી ચૂકેલા હતા.

યૂઝ્મ : Yūzēm : યૂયમ્ = You, તમે. ૧/૩.

અઝોઝ્યો : Aōibyō ēmyat = For these, એઓને માટે. ૪/૩.

આ બહુવચન શ્રી જરથુસ્ત્ર સાહેબને માટે કાં તો માનાર્થે વપરાયેલું છે, કે કાં તો શ્રી જરથુસ્ત્ર અને તેમના અષો સાથીદારોને માટે—એની પાછળના શ્લોકમાં આવતા “મગાઈ” એટલે મધ્યમંડળને માટે વપરાયેલું છે આ શ્લોકમાં બીજી લીટીમાં “હુષ્ઠીશ” એટલે સુખવાસી રહેઠાણો એમ બહુવચનમાં છે, તેથી પણ આ “અઝોઝ્યો” એ શ્રી જરથુસ્ત્ર અને તેમના બધા અષો ને ધાર્મિક સાથીદારો માટે જ વપરાયેલું છે.

અહુરા : Ahurā : અહુર = Oy Ahura [હે અહુરા] ૮/૧.

અઝોગો : aogō : ઓગ : = abundance, Traditional instruction, રેલછેલ, ભરપૂરપણું, પરંપરાગત આદેશ, વખતોવખત અહુરા તરફથી માણસ બાતને જે ધર્મનીતિના હુકમો “સોધ્યન્તો”—ખુદ અનેલા મહર્ષિઓ તરફથી મળતા રહે છે તે. એ જ અર્થ અહીં યુક્ત છે. બીજાઓ ધારે છે તેમ ઓજ પરથી આ શબ્દ નીકળેલો નથી. વિભક્તિ ૨/૧ નાન્ય, બાતિ

દાતા : dātā : અદાત = Give, grant, આપો, બક્ષો! ક્રિયાપદ : અનિયમિત કાળ, આજાર્થ, ૨/૩.

અપા : asā : અપા = Through holiness, અપોષ દ્વારા. ૩/૧.

ક્ષઘ્રેમ-આ : xāθrēm-cā : ક્ષત્રમ્-ચ = and power of self-control, અને સંયમ, શક્તિ. ૨/૧. અહીં ‘ક્ષઘ્રમ્’ ગુણવાચક નામ છે.

અવત્ : avat : અવત્ = that, તેને. ૨/૧. નાન્યતર. આ “અવત્” પણ “દાતા” ક્રિયાપદનું કર્મ છે.

વોહુ મનહુહા : Vohū manahā : વહુ મનસા = Through pure mind, સાત્વિક મન સાથે. ૩/૧.

યા : Yā : યા-યેન = By which, જેથી, જે વડે. ૩/૧.

હુષ્ઠીશ : Hūstīš : હુસ્ટીશ્ = Happy and comfortable abodes, સુખવાસી ઘરો અથવા રહેઠાણો. ૨/૩. (શ્રી જરથુસ્ત્રના ને તેમના સાથીદારોનાં) આ શબ્દ હા ૩૦-૧૦ અને હા ૪૮-૧૧ માં પણ છે.

રામામ્-આ : Rāmām-cā : રામામ્-ચ = and joy, peace, bliss, ને આરામ. આનંદ ૨/૧. નારી.

અદાત : adāt : અદાત્ = He-Zarathushtra-may give, તે આપે, અનિયમિતકાળ, સંશયાર્થ ૩/૧. આ શબ્દ પણ “અદાત્” જોઈએ, કેમકે વ્યાકરણ પ્રમાણે એ ક્રિયાપદ અનિયમિતકાળ સંશયાર્થમાં જ જોઈએ. વળી “દાત્” બોલતાં એક શ્રુતિ ઝોછી રહે છે, તે પણ “અદાત્” લખતાં પૂરી થાય ને અર્થ કે વ્યાકરણમાં કશો ફેર પડે નહીં.

અઝેમ ચીત : azōm-ciit : અહમ્-ચિદ્=I also, હું પણ. ૧/૧.

અહ્યા : Ahyā : અસ્ય = of this (Peace) એના-એ શાંતિના. ૬/૧. એ “વઝેદમ્”નું સંબંધી સર્વનામ છે.

મઝદા : Mazdā : મેષા = Oh Mazdā ! હે મઝદા ! ૮/૧.

ધ્વામ : Ōwam : ત્વામ્ = તને, Thee, ૨/૧.

મૅંગ્હી : Mōnghī : મૅન્સ = I regard, I esteem, હું સન્માનું છું. હું લેખણું છું, હું આદર બુદ્ધિથી ગણું છું. ધાતુ મન્. ક્રિયાપદ : અનિયમિતકાળ, આત્મનેપદ, ૧/૧. જુઓ જે, વ્યાકરણ § ૬૫૬.

પૅવ્યૅમ્ : paourvyam : પૅવ્યમ્ = First, most ancient, આદિ, મૂળ. ૨/૧.

વૅદમ્ : Vāēdēm : વેષમ્ (વેષત્) = Disposer, નિર્માણક, યોજક, ૨/૧. જૂની ભાષામાં “વેષ” પણ “વેષત્” માટે વપરાતો હતો.

૧૦ માં ૧લોકનો ભાવાર્થ : હે અહુરા ! તમે એઓને માટે અપોઇ દ્વારા પરંપરાગત આદેશ અને સંયમશક્તિ આપો ! તમે સાત્ત્વિક મન દ્વારા તેને તે (બક્ષો) જેથી તે સુખવાસી ઘરે ને શાંતિ-આરામ આપે ! હે મઝદા ! હું પણ એના આદિ સર્જક લેખે તમોને જ સન્માનું છું.

પૃથ્વીની લાખો વર્ષોની હયાતીમાં અગાઉ પણ પરમાત્માએ તે તે વખતને અનુસરતા “સૌખ્યન્તો” ઋષિ મુનિઓ ઉપદેશ આપવા મોકલ્યા જ કીધા હતા, તે પૃથ્વી બાળે છે, તેથી જ અહુરાને અરજ કરે છે કે અપોઇ દ્વારા તે પરંપરાગત આદેશ અને સંયમશક્તિ એ મહા મંડળને આપો. (અશસ્ત્ર પુરુષ તે શું કરવાનો ?) તમે એને-જરથુશ્ત્રને-સાત્ત્વિક મન વડે તે શક્તિ આપો જે વડે એ સૌને સુખવાસી ઘર અને આરામ ને નિરાંત આપે, જેથી-બ્રહ્મને બોધ થાય ને બધા નેક માર્ગે આવીને સુખી થાય. વૅહુમનો-શિવ-કલ્યાણ કરનારો છે. એવી રીતે પેગમ્બર સાહેબ પર બધા આશીર્વાદ ઉતારવા પૃથ્વી અરજ કરે છે, કેમકે મઝદા જ એ પેગમ્બરના સર્જક છે.

હા. ૨૯-૨લોક ૧૧ મા

કુદા : Kudā : કુતઃ = whereto? ક્યાં? કયે ઠેકાણે? પ્રશ્નાર્થક સર્વનામ.

અષમ્ : Aśam : અપમ્ = Asha (acc.) અપને. ૨/૧.

વોહૂ-આ મનો : Vohū-cā manō : વહુ ચ મનસુ = and Vohu Mano, અને વોહુમનોને ૨/૧. નાન્યતર

ક્ષથ્રમ્-આ : Xsaθrem-cā : ક્ષત્રમ્-ચ = and Kṣathra, અને ક્ષત્રને. ૨/૧.

અત્ : At : અતસુ = Henceforth, હવેથી. ૫/૧.

મા : Mā : મા = To me, મારી આગળ, મારી પાસે. ૨/૧.

મપા : Masā : મલા = I shall gather, હું એકઠા કરીશ, મજ્ઞ = To gather, એકઠા કરવું, ભેગા કરવું, ક્રિયાપદઃ અપૂર્ણભૂત, સંશયાર્થ, આત્મનેપદ, ૧/૧. હું ભેગા કરીશ. જુઓ જે. વ્યા. § ૪૬૨.

યુઝ્ઝમ્ : Yūžžm : યૂઝમ્ : You all, તમે સૌ. ૧/૩.

મઝદા : Mazdā : મેષા = Oh Mazdā! હે મઝદા! ૮/૧.

ફ્રાઝનૅનૅ : frāžnənē : પ્રાજ્ઞને = In order to distinguish, પ્રખ્યાત કરવાને માટે ૪/૧ સામાન્યરૂપ. (પ્રજ્ઞા = To distinguish, to make known- જાણીતું કરવું, પ્રખ્યાત કરવું.) “ગાથા”માં સંસ્કૃત જુનો શ્વ થયો છે, તેમજ આ “જ” “નો” “ક્ષ” થયો છે.

મઝૅઝ Mazōi : મહે = Great, મહાન. ૪/૧. વિશેષણ.

મગાઝ : Magāi : મગાઝ = for the Maglia society, મધ મંડળને માટે. ૪/૧. આ “મધ” ઉપરથી જ માણ, માગી, magic વગેરે શબ્દો થયેલા છે. સંસ્કૃત કોપકારો તેમજ હિંદુ પુરાણો જણાવે છે કે શાક દીપમાં-ઉત્તર હિંદુસ્તાનની પશ્ચિમે કાસ્પિયન સમુદ્ર અને અરબી સમુદ્ર વચ્ચેના ભાગમાં-“મગાસ” નામે પ્રાંત હોતો અને ત્યાં ગ્રાહણ વર્ગના ‘મધ’ લોકો રહેતા હતા. (જે માટે હું આજ ૨૯ મા હા ના ૪ થા પ્રલોકમાંના “મધ્યાધ્ય-આ” શબ્દ પરની ટીકામાં લખી ગયો છું) આ “મધ” લોકનું મંડળ તે શ્રી જરથુસ્ત્રે પ્રથમ સ્થાપેલું હતું. જે મંડળ ધૂણું ગળાનું, અને તેમાં inner circle જેવું જરથોસ્તી ધર્મનું તાત્ત્વિક શિશુ માત્ર થોડા ગયો ને ચૂરેલા સજ્જનોને અપાતું હતું. હમણાં ક્રીમેસનોનું મંડળ છે તેવું કંઈક તે હતું. જે “મધ મંડળ”માં જ્યોતિષ વિદ્યા અને શુકલ યોગ વિદ્યા (white magic) શીખવાતી હતી. ધીરે ધીરે આ મધ મંડળ અને મધ લોકો પૂર્વ પશ્ચિમની તે વેળાની બધી પ્રજાઓમાં જાણીતા હતા. કયા છે કે ઇસુ ખ્રિસ્ત પણ કોઈ મોટા મધની પાસેથી દેવી જ્ઞાન પામ્યો હતો. આ મધ લોકો સૂરવીર ને લડવૈયા પણ હતા. હિંદુસ્તાનના ઉત્તર વિભાગમાં તેમણે પાછળથી ઘણાં યાત્રાં સ્થાપ્યાં હતાં. આજનો બિહાર

પ્રાંત અગાઉ મગધદેશ કરીને ઝાળખાતો હતો, ને ત્યાં મગ રાજાએ લાંબો કાળ રાજ્ય કર્યું હતું. ને એ બધા ધીરે ધીરે હિંદુ સમાજમાં લેખાઈ ગયા. આ પ્રલોકમાંથી એવી રીતે આ “મધ મંડળ”ની હસ્તીની ખબર મળે છે ને તે શ્રી જરથુશ્ત્રનું સ્થાપેલું હતું એમ પણ સમજાય છે. આ “મન્ત્રેષ મગધ” શબ્દો હા ૪૬-૧૪ માં પણ એ જ અર્થમાં છે.

આ પૃત્તી-ઝનતા : ā paiti-zāntā : ॥ પ્રતિજ્ઞાન્તા (પ્રતિજ્ઞા) = Do affirm, pray approve! મેંબુરી આપો, અનુમતિ આપો, માન્ય કરો. ક્રિયાપદ: આજ્ઞાર્થ, પરસ્મૈપદ, ૨/૩. ઋગ્વેદમાં પણ જ્યાં ક્રિયાપદ: વર્ગ ૬ મો આજ્ઞાર્થ, (imperative) હોય ત્યાં તેની આગળ “આ” ઉપસર્ગ ઘણે ઠેકાણે મૂકાયેલો છે. વળી હસ્તપ્રતોમાં ‘ઝનતા’ કરીને ‘ન’ આપો લખાયેલો છે, પણ આ ‘ન’ અર્થો-વ્યંજન જ રાખવાનો છે, ને વ્યાકરણમાં તેમજ લખાય છે. વળી ‘ન’ આપો બોલો તો છંદમાં એક શ્રુતિ પણ વધી જાય છે. એ વર્ગમાં ધાતુ પર ‘અ’ લગાડયા વગર પણ સીધા પ્રત્યય લગાડાય છે.

અહુરા : Ahurā : અહુર = Oh Ahurā ! હે અહુરા ! ૮/૧.

નૂન્યાઓ : nūnyā : નૂન્યાસ = Thou woudst commend, exult, bless, give bliss of, તું પરમાર્નદ આપશે ! પરમસુખ બક્ષશે ! ક્રિયાપદ: વર્ગ ૨ ઇચ્છાર્થક (optative) પરસ્મૈપદ, ૨/૧. આ શબ્દ “નૂ-નાઓ” એમ છૂટો પાડી વચ્ચે સંધિચિહ્ન (hyphen) મૂકીને લખાયેલો હોવાથી તેના “હવે અમને” એવો તરણનો બધાએ કીધેલો છે, પણ આ પંક્તિમાં આ શબ્દ ક્રિયાપદ છે. એનો ધાતુ તુ કે નૂ છે, અને તેનું આ ઇચ્છાર્થક (optative) રૂપ છે. હજારો વર્ષમાં મૂળ આર્ય લાપાના અર્થ ભુલાઈ ગયેલા છે, અને પછી તે એવી રીતે ચૂંચાયેલા લખાતા બોલાતા હોવાથી તેના અર્થમાં ભ્રમ ઉત્પન્ન થયા છે.

અવર : avarā : અવર્ (અવ) = the least, the most humble, રંકમાં રંક, તુચ્છમાં તુચ્છ: અતિ તુચ્છ. સામાન્ય નામ, ૨/૧. જુઓ જેકસનનું વ્યાકરણ § ૩૩૪ ને ૩૩૬. આ શબ્દ અવ ધાતુ પરથી નથી, ક્રિયાપદ રૂપે કે નામ રૂપે. અવ ધાતુ પરથી થતાં રૂપોમાં આ શબ્દોમાં આવેલો ‘ર’ કદી આવતો નથી. એ માટે સંસ્કૃત વ્યાકરણ ગ્રંથો જોઈ લેવા. આ “અવર” તો અવ ઉપસર્ગ પરથી થયેલો છે.

અઘ્મા : āhmā : અઘ્મા - અઘ્માવ્ = Of us, અમારામાંના. ૬/૩. આ શબ્દ અઘ્માવ્ નું ગાથાકાળનું પદ્યરૂપ છે. જુઓ જેકસનનું વ્યાકરણ § ૩૮૮. આ શબ્દ ક્રિયાપદ નથી જ.

રાતેશ : Rātōs : રાતેન્ (રાતિ) = Of the grace, મહેરનો. ૬/૧.

યુષ્માવતામ : Yūshmāvatām : યુષ્માવતામ્ = Of those belonging to You, જે તમારા સંબંધીઓ (અર્થવા રૂપેન્તા) છે તેઓની, તમારા સંબંધીઓની. ૬/૩.

એનો અર્થ “તમારા જેવાની” છે જ નહીં. એ તો વૈદિક કાળનો જ પ્રયોગ છે. છેલ્લા “તાંમ”ની બે શ્રુતિઓ ગણવાની છે.

૧૧ માં ૨લોકનો લાવાર્થ : હવેથી અપને, વૉહુમનોને અને ક્ષત્રને હું મારી આગળ કયાં લેગા કરું ? હે મજ્જા ! મહાન મધમંડળને વિખ્યાત કરવા તમે સૌ મંજુરી આપો ! હે અહુરા ! એમારામાંના તુચ્છમાં તુચ્છને પણ તમારા સંબંધીઓની મહેરનો પરમાનંદ આપો !

આ છેલ્લા ૨લોકમાં બધા મુખ્ય અર્થોના સ્પેન્ટાને (વિષ્ણુ, શિવ અને બ્રહ્માને-શુર, શનિ તથા મંગળને) તેમજ મજ્જાને અને અહુરાને પૃથ્વી પોતાની મદદે બોલાવે છે. મજ્જા અહુરાએ શ્રી જરથુસ્ત્રને પોતાનો પેગમ્બર કરીને પૃથ્વીનાં દુઃખ મટાડવા આપ્યો, તેનો સ્વીકાર કરીને હવે પૃથ્વી જાણે અધીરી પડી હોય તેમ કહે છે કે અપને, વૉહુમનોને તથા ક્ષત્રને હું મારે ત્યાં હવે પછી કયાં લેગા કરું ? એમની અપોઈ, સાત્ત્વિકતા અને સંયમશક્તિ એ બધા દુઃખ બંધનમાંથી મોક્ષ પામવાના ઉચ્ચ સદ્ગુણો પૃથ્વીપરના લોકોમાં કયાં ને કયારે સંઘરાશે ? તેમ થાય તો જ બધા સત્પંથે ચાલે ને પૃથ્વી પરનાં દુઃખ કમી થાય. વળી મજ્જાને તે અરજ કરે છે કે શ્રી જરથુસ્ત્ર સાહેબે જે મહા મધમંડળ સ્થાપ્યું છે, તે હમણા તો માત્ર નાના વર્તુલમાં જ જાણીતું છે ને તેથી મર્યાદિત કામ કરી શકે છે, તેને હવે દુનિયામાં વિખ્યાતિ મળે, તેનો સદુપદેશ બધે ચોમેર ફેલાય તેમ કરે ! દુનિયામાં નાનાં મંડળો તો અનેક થાય ને થોડુંક કાર્ય કરીને પછી કાળબળે ભુલાઈ જાય. પણ આ તો નવો પેગામ દુનિયાને આપવાનો છે, ને બધી દુનિયામાં તેને ફેલાવીને તેને મદ્ધર્મ તરીકે જાહેર કરીને તે કાળની સામે ટકી રહે તેમ કરવાનો છે. એવી વિશાળ કાળવેધી વિખ્યાતિ એ ધર્મને મળે તેની મંજુરી મજ્જા પાસે પૃથ્વી માગે છે. અને છેલ્લે તે અહુરાને વિનંતિ કરે છે કે આ પેગમ્બરનો પેગામ બધે એવો ફેલાય ને લગભગ લોક એવા સદ્ધર્મી ને સત્પંથી થાય કે તુચ્છમાં તુચ્છ માણસને પણ અહુરા મજ્જાની તથા સર્વ અર્થોના સ્પેન્ટાની અમોલ મહેરનો મહા આનંદ પ્રાપ્ત થાય ! સૌ કોઈ સુક્તિપંથે પડે ને આ સત્પંથ લઈને આત્માનો જે ખરો આનંદ છે તે દરેક જણ મેળવે ! પૃથ્વીની આ કેવી લવ્ય સ્તુતિ છે ! અને આ અધ્યાયના મહા કવિ પેગમ્બર સાહેબની કલ્પના અને લાવના કેટલી ઉચ્ચે ચઢી છે ! એથી વધુ તે આ દુનિયામાંનો સર્વોત્તમ નર શું માગી શકે ? આ ધર્મનું શિક્ષણ લઈને તે પ્રમાણે કોઈ પણ માણસ ચાલે તો તેનું જીવન ધન્ય જ થાય !

શ્રી ગાથા અધ્યાય ૧ લો ચરન ૨૬ સમાપ્ત

ગાથા અહુનવદતિ-હા. ૨૮ મા

અધ્યાય ૨ જો

પ્રતિજ્ઞા

—: ટિપ્પણ:—

સામાન્યજન જમાનામાં સુકાયેલા ક્રમ પ્રમાણે ૨૯ મા “હા”-વાળો “પ્રવેશક” પૂરો થયા પછી અને શ્રી જરથુસ્ત્ર સાહેબની પેગમ્બરીને અહુરા મજ્દાએ કબૂલ રાખ્યા પછી ને તેને બહેર કયા પછી હવે અહીં આ ૨૮ મા હા માં પેગમ્બર સાહેબ સ્તુતિ કરે છે, અને પૃથ્વીનાં દુઃખ કાપીને તેને સંતોષ આપવા પોતે પોતાના આ મહાભારત કાર્યમાં સફળ થવા સંપૂર્ણ અથોષ પાળવાની પ્રતિજ્ઞા લે છે.

હું ૨૯ મા હાની શરૂઆતમાં જણાવી ગયો છું તેમ આ “સ્તુતિ” હોવાને લીધે અને “અહ્યા યાસા”નો અર્થ બરાબર નહીં સમજવાને લીધે, તેમજ ૨૮ મા ‘હા’ની છેવટની લીટીઓનો સીધો સંબંધ ૩૦ મા હાની પ્રથમ શ્લોકની લીટીઓ સાથે છે તેની પણ સરલચૂક થયાથી ૨૯ મા ને ૨૮ મા હા નો ક્રમ બદલાઈ ગયેલો લાગે છે. બાકી હવે સમજ્યા પછી તો આપણા દસ્તુરજીઓએ આ મૂળ ક્રમ પાછો બરાબર મૂકવો જોઈએ. “જેથી હું પૃથ્વીના આત્માને સંતોષ આપું,” એમ છેલ્લી લીટીમાં છે જ, તે પૃથ્વીની વાત અહીં એકદમ કયાથી આવી ? આગલા હા. ૨૯ માં જે પ્રવેશક છે તેના પર જ આ હા. નું મંડાણ છે.

*

*

*

શ્લોક ૧ લો

અહ્યા યાસા : Ahyā yāsā : अस्य याचामि = I pray for this (upholding) એ (પ્રાર્થિ આપવા) ને માટે હું યાચના કરું છું. આ યાચ્ ધાતુ અંગ્રેજી beg ની માફક છઠ્ઠી વિલક્તિમાં પણ કર્મ લે છે: I beg of this, અહીં છઠ્ઠી વિલક્તિ છે, તેનો ગુજરાતીમાં ચોથી વિલક્તિનો “માટે” શબ્દ લેવો જોઈએ. પૃથ્વી પર જે દુઃખના ઢગલા વધ્યા હતા અને તે ઘટાડવા અને પૃથ્વીની સુરાદ બર લાવવા પોતાને શક્તિમાન કરવા અને સર્વેન્તામન્યુના કાર્યને પ્રુષ્ઠિ આપવા પેગમ્બર સાહેબ આ યાચના કરે છે. એ “અહ્યા” સર્વનામનું સંબંધી નામ “રક્ષેદહ્યા” છે, ૬/૧ માં છે. યાસા-ક્રિયાપદ: વર્તમાનકાળ, પરસ્મૈપદ, પહેલી વિલક્તિ એકવચન. ૧/૨. હું યાચું છું. હું યાચના કરું છું. “અહ્યા” શબ્દ પાછળ આવતા “રક્ષેદહ્યા”નું સર્વનામ છે.

નમસ્હા : Nemaṃhā નમસા = With a low bow, નમનપૂર્વક, નમનતાઈથી, આરાધના સાથે નમન કરીને. ૩/૧.

ઉસ્તાન-ઝસ્તો : Ustāna-zastō उत्तान हस्तस् = Extending the hands in prayer, સ્તુતિ માટે હાથ ઊંચા કરતાં, ૧/૨. હાથ બે હોવાથી આ દિવચનમાં છે. બુઓ જેકમનનું વ્યાકરણ § ૨૪૦.

રક્ષ્મહા : *Rakṣāmahyā* : રમ્પસ્ય = Of grasping and maintaining, of upholding, of supporting, ધરીને પકડી રાખવાની, ટેકો આપવાની પુષ્ટિની, એનાં કર્મ “અધ્યાયના” અને “અતૂમ” પાછળ આવે છે. આ શબ્દ “ગાથા”માં બીજે ઠેકાણે પણ (હા ૩૩-૧૩ વગેરે) આવે છે, એ ર્પ ધાતુ પરથી નહીં પણ ર્મ ધાતુ પરથી નીકળેલો છે, જેનો અર્થ to hold, to grasp, પકડવું, ધરવું, એમ થાય છે, અને એ ધાતુનાં ક્રિયાપદોનાં રૂપમાં ર્ષ તેમજ ર્પ પણ આવે છે : અરચ્ચ, ર્પસ્વાતિ, ર્પસતે જેવાં રૂપો ઋગ્વેદમાં ને મહાભારતમાં મળે છે. “વાજસનેયિ સંહિતા”ના ટીકાકાર મહીધરે સ્વપ્રી શબ્દ વાપરેલો છે, તેનો અર્થ “અહણ કરનાર, પકડી રાખનાર” એમ થાય છે. એ માટે બુઝો મોનિયર વિદ્યામસ્નો સંસ્કૃત-અંગ્રેજી મહાકોષ, બીજી આવૃત્તિ પૃષ્ઠ ૮૬૭ પહેલી હાર. રમ્પ અર્થ પણ Zeal, ardour, ઉત્સુકતા, આસ્થા જેવો થાય છે. એ ર્મ ધાતુ પર કર્તૃત્વવાચક ધૃ પ્રત્યય ઉમેરાઇને આ રમ્પ શબ્દ થયેલો છે, તેનું ૬/૧ રૂપ રમ્પસ્ય-રક્ષ્મહા થયેલું છે. એમાં “આનંદ”નો કે “ધન્યતા” (blessedness) નો ભાવ નથી. એ સમજણ મૂળ પહેલવી વિદ્વાનોએ ધ્રૈ એટલે to be pleased, આનંદ પામવું એ ધાતુ ઉપરથી આપેલી દેખાય છે ને તેથી પહેલવીમાં એનો અર્થ “શમિક્ષ” કરીને કીધેલો છે, જેનો અર્થ “આનંદ” છે. હું જાણું છું કે આપણા ઘણા જરથોસ્તીઓ જેઓ આવો “આનંદ” નો અર્થ “ગાંધા” ના ૨૮ મા હાના પહેલા જ પ્રલોકમાં વાંચે છે, અને એ ગાથા રવાન આગળ ગેહસારણા વખતે ભણાય છે, ત્યારે તેમને સમજ પડતી નથી કે આવા શોકને ટાંકણે આ પ્રથમ જ આનંદની વાત ક્યાંથી આવી ! પછી એનો ખુલાસો કરવા વિદ્વાનોને કંઈક ઊંચી ફિલસૂફી સમજાવવી પડે છે ! ખુરું એતાં અહીં આ શબ્દમાં આનંદની વાત છે જ નહીં. અહીં તો સ્પેન્તા મન્યુની પ્રવૃત્તિને તથા વૈહુમનોના પ્રયોજનને ટેકો આપવાની—to uphold-વાત છે. શબ્દના અહારના રૂપથી જોળવાઇને ખોટા ધાતુ લીધાથી એવો અનર્થ થાય છે.

મન્યુઉશ...સ્પેન્તાહ્યા : *Manyuūṣ...Spantahyā* મન્યોસ્...શ્વિન્તસ્ય = Of Spanta Manyu સ્પેન્તા મન્યુના. ૬/૧. આ શબ્દનો મૂળ અર્થ The White Spirit, the pure spirit, શુકલ પક્ષી આત્મા, સારિવક આત્મા છે. ચંદ્રના ફાંચી એક માસમાં શુકલ પક્ષ (The bright half) અને કૃષ્ણ પક્ષ (The dark half) એમ બે પક્ષો પડે છે. આ જરથોસ્તી ફિલસૂફીના પાયામાં જે આ બે મન્યુઓ છે, તે ચંદ્રના દક્ષિણ અને ઉત્તરના ગિંદુપાત (Nodes) છે. એટલે આ પૃથ્વીના સર્વનમાં મૂળથી જ પ્રકાશ અને અંધારની રમત છે. તેથી તમા સ્પેન્તા મન્યુ એટલે દુનિયામાં નેકી ને અપોઈ પ્રસરે તે માટે જ યત્ન કરનાર રૂડો અદૃશ્ય આત્મા, કૃષ્ણપક્ષી આત્મા જેને પાછળ “અચિસ્તો મનો” કહ્યો છે, તેનો વિરોધી. અહીં આ પ્રલોકમાં જ શ્રી જરથુસ્ત્ર સાહેબ જણાવે છે કે પૃથ્વીના સર્વનકાર્યમાં એ સ્પેન્તા મન્યુએ અપની સાથે લાગ લીધા હોતો. એની વિશેષ સમજ માટે મારે “ગાથામાં જ્યોતિષનો પાયો” વાળો લેખ વાંચવો.

મજદા : Mazdā : મેઘા = Oh Mazda ! હે મજદા ! ૮/૧. ગેદકનરે પોતે આ “મજદા” શબ્દ શુદ્ધ પાઠ લેખે લીધેલો છે, ને તે જ બરાબર છે.

પૌર્વ્યમ : Pourvyam : પૂર્વમ્ = First of all, પ્રથમ. ૨/૧. વિશેષણ.

અષા : Aṣā : અપા, ઋતા, ઋતેન = With Asha, અપની સાથે મળીને. ૩/૧.

વીસ્પંઙ : Vispaṅg : વિશ્વાન્ = All, world-wide, તમામ, વિશ્વવ્યાપી, સર્વ. ૨/૩. વિશેષણ “વ્યઞ્ઞોથેના”નું.

વ્યઞ્ઞોથેના : syoṁanā : વ્યોના = Actions, activities, પ્રવૃત્તિઓ, કાર્યો, ૨/૩. નાન્યતર. આ શબ્દમાંનો “થ-થ” વ્યંજન જ છે. એ અક્ષર આખો સ્વર સાથેનો નથી. એ “થ” આખો યોલાય કે લખાય તો છંદમાં પછી એક શ્રુતિ વધી જાય છે, ને તેથી છંદોલંગ થાય છે. મૂળ ધાતુમાં પછી વ્યોન જ છે, “ત” વ્યંજનરૂપે છે. એનું સળંધી ક્રિયાનામ “રક્ષદ્વા” છે.

વૈહુઠેશ...મનફેહો : Vanhəuš ..Mananḥō : વંસોસ્...મર્નસસ્ = Of Vohu Mano, વૌહુમનોનું. ૬/૧. આ જૂના વેદિક કાળના પદ્યમાંના પ્રયત્નો (accents) સાચવવા સ્પન્તા મન્યુ, વૌહુમનો જેવા બે નામના સંધી શબ્દો છૂટા છૂટા પણ લખાય છે, ને એ બે શબ્દોની વચ્ચે ખીળ શબ્દો પણ મૂકવાની છૂટ હોય છે.

પ્રતૂમ : Xratūm : ક્રતુમ્ = Divine Purpose, દિવ્ય પ્રયોજન યા હેતુ, આ શબ્દ વેદમાં પણ ઘણો જ અગત્યનો છે. એના પુષ્કળ અર્થ સ્થાન પ્રમાણે થાય છે, ને તે પ્રમાણે ભુદા ભુદા અર્થ લેવાય છે. વક્ષ અને ક્રતુ વેદમાં આવ્યા જ કરે છે, અને તેઓ અનુક્રમે Energy (ઉત્સાહ, ચાલકશક્તિ) અને Will (ઇચ્છાશક્તિ)ના ભાવમાં વપરાય છે. “ગાથા”ના અભ્યાસથી ફલિત થાય છે કે જેમ “સ્પન્તા મન્યુ”નો અપની સાથે સળંધ છે, તેમ “અંત્રમન્યુ” અથવા “અચિસ્તો મનો”ને સર્જવામાં મજદા અને આર્મઇતિ સાથે વૌહુમનોનો હાથ હોતો. વૌહુમનો-શિવ-કલ્યાણ અને સહાર બન્ને કરે છે. આ શ્લોકમાં ક્રતુ-પ્રતૂ-ના અર્થ હું divine purpose in creating this Universe, આ સૃષ્ટિનું સર્જન કરવામાં સુદાનો રહેલો દિવ્ય હેતુ-કરું છું. વેદમાં પણ એના અર્થ plan, design, purpose, એમ લીધેલા જ છે.

યા : Yā : યા-એન = By which, જેથી. ૩/૧.

ક્ષંવીપા : Xənvīṣā : યગ્રવિપા-ગ્રવિપા = I may satisfy, હું સંતોષ આપું. યજ્ઞ ધાતુ પરથી યજ્ઞ નામ થયેલું છે, તે પરથી “ગાથા”માં “યસ્ત” શબ્દ થયેલો છે. સંભવ છે કે કોઈ જૂનો કાલગ્રસ્ત ધાતુ યજ્ઞ હોય જે “યસ્તુ” ઘટ “યુષ્મત્”નો “ક્ષમત્” થયો તેમ “ક્ષુ” થયો હોય. વળી યુરોપીય વિદ્વાનો “જુ” પરથી “સ્તુ” ઘટ “ક્ષુ” થયેલો ધારે છે, તે પણ હોય. બન્ને ધાતુના અર્થમાં, “સ્તુતિ કરવી, સ્તુતિ કરીને સંતોષવું” એવા ભાવ છે. એટલે ક્ષુના અર્થ To gratify, to please, to adore સંતોષવું, આનંદ આપવો, ભંદગી કરવી, આશાવું એમ થયા છે તે યુક્ત

છે. આ “ફર્નવીયા” ક્રિયાપદ છે. અનિયમિત કાળ, સંશયાર્થ: ૧/૧.
(iis-Aorist, Subjunctive, I/I.) હું સંતોષ આપું.

ગૈઉશ્ : Gūś : ગોશ્ = Of Earth, પૃથ્વીના. ૬/૧.

આ : Cū : ચ=also, પણ.

ઉર્વાનમ્ : Urvānam : ઉર્વાન્-શ્નમ્ = To the soul, આત્માને. ૨/૧. આ શબ્દની
ચ્યુત્પત્તિ માટે હા ૨૬-૧ માંના જોજ શબ્દનું ટિપ્પણ જુઓ.

૧ હા શ્લોકનો ભાવાર્થ : નમનતાઈથી જિયા હાથ કરીને, હે મનદા !
અપની સાથે સાધેલી સ્પૈન્તા મન્યુની આ તમામ પ્રવૃત્તિઓને તેમજ વાહુમનોના
દિવ્ય પ્રયોજનને આ પુષ્ટિ આપવાની હું પ્રથમ ચાચના કરું છું, જેથી પૃથ્વીના
આત્માને હું સંતોષ આપું.

આ હાના પ્રથમ શ્લોક પરથી જ સ્પષ્ટ થાય છે કે એ શ્લોક અને આ
૨૮ મો હા ૨૬ મા હાના છેલ્લા શ્લોક પછી જ આવી શકે. “અદ્યા યાસા” એમ
પહેલા જ શબ્દો છે : “એ પુષ્ટિ માટે હું ચાચું છું”-એટલે કેને માટે ? ૨૬ મા
હા માં પૃથ્વીની ફરિયાદ ને તે પરથી થયેલા અહુરા મનદા ને અપ સાથેના સંવાદ
પછી પૃથ્વીને પેગમ્બર સાહેબની નવાજેશ મળી, તે ‘હા’નો “પ્રવેશક”-Prologue-
છે; શ્રી જરથુસ્ત્ર સાહેબને આ દુનિયામાં જન્મ લેવાનું કારણ સમજાવનારો છે.
તે પછી જ શ્રી જરથુસ્ત્ર સાહેબ એ પૃથ્વીને સંતોષ આપવા ને તેનાં દુઃખ કાપવા
માટે પોતે અહુરા મનદાને વચન આપે છે ને તેની સ્તુતિ કરે છે કે એ કાર્યમાં તેઓ
તેમને ફક્ત આપે. એટલે ગાથાનો પહેલો હા ‘કમઘખ્યા ગૈઉશ્ ઉર્વા’થી જ શરૂ કરવો
જોઈએ. હું આપણા મોટા દસ્તુરજીઓને વિનંતિ કરું છું કે આ સત્ય હવે સ્પષ્ટ રીતે
જણાયા પછી “ગાથાઓ”ના ક્રમમાં ફેરફાર કરીને ૨૬ મો હા પહેલે ને ૨૮ મો
હા પછી લખાવે. આજુબાજુપણામાં ભૂલ ચાલતી આવી તેનો ઉપાય નથી.
ભાષા બરાબર સમજાયા વગર જે ભૂલ થઈ તે થઈ. પણ હવે સમજ
પણ્યા પછી તો ભૂલમાં સુધારો કરવો જ જોઈએ. એ તો ખરા સવા-
બનું જ કામ છે.

વળી આ ૨૮ મા હા ના છેલ્લા ૧૧ મા શ્લોકની આખરે કહ્યું છે કે
“તમારા સ્પૈન્તા મન્યુના સુખદ્વારા તમારી તરફથી મને આજ્ઞા આપો કે
જે વિધિઓ દ્વારા જીવનનો પ્રથમ ઉદ્ભવ થયો,” અને પછી હા. ૩૦-૧ માં પહે-
લી જ લીટીમાં છે કે “અત્ તા વક્ષ્યા ઇર્ષેન્તા....” એટલે “હવે તે બેને-બન્ને
મન્યુઓને-હું આલેખી જાતાવીશ.” અહીં તદ્દન સ્પષ્ટ છે કે હા. ૨૮ ની છેલ્લી
લીટીની સાથે હા. ૩૦ ની પહેલી લીટી સંકળાયેલી છે. આ સાહદત તદ્દન ખુલ્લી
છે, એટલે હા. ૩૦ ની અગાઉ જ હા. ૨૮ જોઈએ અને તેની અગાઉ તો પહેલો
હા. તે હા. ૨૬ જોઈએ જે “પ્રવેશક” છે. આ સત્યને જોયા-જણ્યા છતાં તેને
વેગળે મૂકીને બે હજાર વર્ષ પર ગમે તે કારણથી “ગાથા”ના હા. ઓનો બિલટો
મૂલટો ક્રમ ગોઠવાયો હોય તે ભૂલને આજુ રાખવાની હંક પકડવામાં કયો સાર નથી.

હા. ૨૮-શ્લોક ૨ એ

યે-વાઓ : Yē-vā : યસ્-વસ્ = You Yourselfs, You those very persons
 ખુદ તમોને, ખુદ તમારી પાસે. ૨/૩. સંસ્કૃતમાં યસ્ વસ્ એટલે Thou
 that very person, તે ખુદ તું જ, એમ લખાય છે.

મઝદા અહુરા : Mazdā Ahurā : મેઘા અમર = Oh Mazdā Ahurā ! હો મજ્જદા
 અહુરા ! ૮/૧-૮/૧. અહીં પણ “મજ્જદા અહુરા” એમ જોડેલો શબ્દ
 નથી, પણ એ બે છૂટા છૂટા શબ્દો છે. હા ૨૯-૬ માં પણ “અહુરો
 મજ્જદાઓ” એમ બે છૂટા શબ્દો વિભક્તિના જુદા જુદા પ્રત્યયો લાગીને
 થયેલા છે. અહીં એકલા “અહુરા”ને કે એકલા “મજ્જદા”ને સંબોધન
 નથી, પણ આ શ્લોકમાં મન, સંકલ્પ, હેહ, જીવન, સિદ્ધિ વગેરેની વાત
 છે, એટલે પરમાત્મા અને પ્રકૃતિ એ બન્નેને સંબોધ્યા છે.

પૈરી-જસાધ : Pairī-jasāi : પારે જસૈ = I will approach, may I approach
 હું આવીશ, હું આવી મળુ. ધાતુ જસ્ = to go, to come, જવું, આવવું,
 અને પારે ઉપસર્ગ છે: તમારા તરફ. ક્રિયાપદ: અપૂર્ણભૂતકાળ, સંશ-
 યાર્થ, પરસ્મૈપદ, ૧/૧. જુઓ જેકસનનું વ્યાકરણ § ૪૬૨.

વૌહ મનશ્હા : Vohū manashā : વસુ મનસા = With purity of mind, સાત્વિક
 મનથી. ૩/૧. અહીં એ શુદ્ધવાચક નામ છે.

માયિયો : Maibyō મમ્યમ્-મમ્મમ્ = For or unto me, મારે માટે થા મને. ૪/૧.
 આ “મયો” પ્રત્યય બહુવચનના જેવો લાગે છે, પણ સંસ્કૃતમાં તે એ
 એક વચનમાં જ મમ્મ છે.

દાવોઃ : Dāvōi : ધાવે = In order to purify, to keep purified, શુદ્ધ પવિત્ર
 કરવા માટે, સ્વચ્છ નિર્મળ રાખવા માટે. ધાતુ ધાવ્ = to purify,
 સામાન્યરૂપ, ૪/૧. અહીં શ્લોકના ભાવાર્થ પ્રમાણે દા ધાતુ પરનો શબ્દ
 નથી અને એનો અર્થ to grant-બક્ષવા નથી. “આયતા” એટલે
 સિદ્ધિઓ કંઈ માત્ર બક્ષિયથી મળતી નથી, એ તે મહેનત કરી સંયમ
 પાળીને બહુ શ્રમે મેળવવી પડે છે અને તે મેળવ્યા પછી તેને પવિત્ર
 રાખવી પડે છે. તેનો કંઈ દુરોપયોગ કરી શકાય નહીં. આધ્યાત્મિક જ્ઞાન
 વગર આવા શબ્દના ખોટા અર્થ થઈ ગયેલા છે.

અહવાઓ : Ahvāi : અસ્વોસ્ = Of both the existences, બન્ને જીવનોની. ૬/૨.
 ધાતુ અસ્ = to be or to live અને અસુ = ગ્રાણ, જીવન.

અસ્તવતસ-યા : Astvatas-cā : અસ્તવત્ (અસ્તવત્) Having bones, corporeal
 હાડકાવાળું, શારીરિક, દૈહિક, ભૌતિક. ૬/૧. સંસ્કૃત શબ્દ અસ્તિ (bone)
 ના મંદ રૂપાંતર તરીકે અસ્તવ્ શબ્દ છે, અને ઋગ્વેદમાં મં ૧-૧૬૪-૪
 અસ્તવન્તં આ “અસ્તવતસ” ના અર્થમાં વપરાયેલો છે. ત્રીજી વિભક્તિમાં
 વાસ્તા એમ “ય” બેંચળ તરીકે લખાય છે, એટલે વેદકાળ પૂર્વે એ
 અસ્ત્ શબ્દ જ વપરાતો હોવો જોઈએ એટલે જ “અસ્તવત્ ગમ્થા” નો

અર્થ પ્રકૃતિના જડ સ્વરૂપવાળી ભૌતિક સૃષ્ટિ થાય છે. આંતર્ય માં અ ઉદ્ધાત છે અને સ્વિ અનુદાત છે, ભાર વગરનો છે તેથી ગાથાવાચનના નિયમ પ્રમાણે “સ્થ” ને “સ્ત” કીધેલો છે. “ગાથા” માંના સ્વરભારના નિયમ જાણવાથી આ બધાં રૂપ હવે સમજાય છે. એ શબ્દ તથા પાછળ આવતો “મનહ્” શબ્દ એ બન્ને “આયત્મા” નાં સંબંધી નામો છે.

હિત-ચા : Hyat-cā : સ્વઃ ચ = And also, અને તેમજ.

મનહ્ : Manahō મનસઃ = Of the mind or spirit, માનસિક યા આધ્યાત્મિક, મનની, આત્માની. ૬/૧.

આયત્તા : Āyaptā : આયત્તા = Attainments, accomplishments, siddhis, પ્રાપ્તિઓ, સિદ્ધિઓ. ૨/૩ નાન્યતર. એ “દાવોદ” નું કર્મ છે.

અપાત હયા : Asāt hacā : અપાત સ્વા = By ever associated with holiness or righteousness, અપોદના અચળ સંસર્ગથી. ૫/૧.

યાદશ્ : Yāś : યૈ = By or through which (attainments), જે (સિદ્ધિઓ) વડે. ૩/૩.

રપન્તો : Rapantō : રમન્તો-રમન્તઃ = The faithful, ardent, zealous, શ્રદ્ધાળુ આસ્થાવાળા, આસ્તિક, મુમુક્ષુ, ઈશ્વરી જ્ઞાન મેળવવાની ઇચ્છાવાળા. ૨/૩. કૃદંતનામ. સંસ્કૃતમાં રમસ્વત્ શબ્દ એ જ અર્થમાં છે.

દદીત : Daidit : દદીત-અદદાત = It (holiness) would direct or lead, તે (અપોદ) દોરવશે, પ્રતિ લઇ જશે, ધાતુ યા = to direct, દોરવવું. ક્રિયાપદઃ અપૂર્ણભૂતકાળ પરસ્મૈપદ, ૩/૧. સંસ્કૃત શ્રુગાથાનો શ્રુ ધાતુ છે તેનું અવગત રૂપ જે કાળ પુરુષ વચનમાં થાય છે, તેજ રીતનું આ રૂપ છે. જુઓ જેકસનનું વ્યાકરણ ૬ પૃષ્ઠ. આ રૂપ ઘણુંજ જૂનું લાગે છે. સંસ્કૃતમાં દદીત રૂપ છે તે આત્મનેપદ છે.

જ્વાથે : Jvārē : જ્વાતે = Into own sacred internal fire or light, પોતાના અંતરના પવિત્ર આત્મશમાં, અંતર જ્વોતિ તરફ ૭/૧. આ શબ્દના સુખ, આનંદ, એવા જુદા જુદા અર્થો બધા વિદ્વાનોએ લીધેલા છે, પણ તે યુક્ત નથી. આ શબ્દ સ્વ + અધ્ = one's own fire, પોતાનો આત્મશ, અંતર જ્વોતિ, એમ બનેલો છે. એ શબ્દ મૂળ આતર, આશ્ર એવાં મૂળનો છે, અને એનાં વિલક્ષિતાં રૂપો કંઈક અનિયમિત છે. એ “અ” સ્વરપ્રત્યયનાં તેમજ “અર” પ્રત્યય એમ બન્નેનાં રૂપ લે છે, એટલે એની વિલક્ષિત મેળવતાં ગૂંચવણ થાય છે. “જ્વાશ્ર” થયો હોવાથી “યરન”ની માફક “જ્વાથે” સાતમી વિલક્ષિત બને છે. ગેહડનરે જે મોટો ને લાંબો “જો” છેડે લખ્યો છે તે બરાબર છે. અંગ્રેજી બાધા “ઠ” ધ ની ઉપર કાપો દોરેલો “એ” તો બહુધા વ્યંજનને બદલે જ “ગાથા”માં શબ્દને છેડે વપરાય છે, અને આ “જ્વાશ્ર” કંઈ “જ્વાશ્ર” નથી, એ ઉચ્ચાર પણ થઈ શકે નહીં. દરેક શબ્દના રૂપને તેની વિલક્ષિતને, અર્થને વગેરે લગતી બધી દિશાઓથી તે શબ્દનું તોલન થવું ઘટે છે.

૨ જા શ્લોકનો ભાવાર્થ : હે મજ્જા અહુરા ! ભૌતિક તેમજ આધ્યાત્મિક (એ બંને) જીવનોની અપોધના અચળ અસર્ગથી (મળતી) પ્રાપ્તિઓ, જેઓ વડે શ્રદ્ધાળુ જનોને તે (અપોધ) અતર જ્યોતિ તરફ દોરવે છે, તે સર્વને મારે માટે પવિત્ર રાખવાને હું ખુદ તમારી પાસે સાત્ત્વિક મનથી આવું છું

હવે આ શ્લોકમા પોતાની અચળ અપોધથી મેળવેલી બન્ને દુનિયાની-બન્ને જાતના જીવનોની-તત્ત્વ મનની સિદ્ધિઓને હમેશ પવિત્ર ગણવા ને નિભાવવા પેગમ્બર સાહેબ મજ્જા અહુરાને વિતતિ કરે છે જો બધા વિચારે ને કર્મો શુદ્ધ સાત્ત્વિક રખાય તો તેન મન પર ઝળું મળે ને તેથી હમેશની અપોધ પ્રાપ્ત થાય, તો પછી પાપ જ ક્યાથી થાય ? આવી મહામૂલ્યવતી સિદ્ધિઓ પવિત્રતાથી જ-અપોધથી જ-મળે છે, એટલે એ સિદ્ધિઓ તે અપોધ આસ્તિક માણસોને અતર જ્યોતિના દર્શન કરવા તરફ દોરવે છે પેગમ્બર સાહેબને તો દુનિયાના બગડી ગયેલા શહુઘાટને સુધારવાનું ને લોકોને શુદ્ધિ, મત્કર્મ ને ખુદા તરફ વાળવાનું ભારે કામ મળેલું છે, એટલે પૂર્ણ અપોધથી જ આવી સિદ્ધિઓ તેમણે મેળવી છે તે સૌને સદાની પવિત્ર રાખવા ને નિભાવવા પેગમ્બર સાહેબ મજ્જા અહુરાને અરજ કરે છે એ સિદ્ધિઓ પૂર્ણ મયમને મળે મહા પોતાની પાસે રહે તો જ પેગમ્બર સાહેબનો બોધ લોકો સાંભળે ને તે પ્રમાણે વર્તે પેગમ્બર સાહેબને પોતાનું કામ ડેટલું સુસ્થિત છે તેનું પૂર્ણ જ્ઞાન છે, અને તેને પહોંચી વળવા માટે પ્રાર્થનાથી જ બધી તૈયારી કરી રાખે છે.

હા. ૨૮—શ્લોક ૩ એ

યૈ વાઓઃ Yā vā : यसૃ વસ = You Yourselfs, ખુદ તમેને, ખુદ તમારી પાસે ૨/૩.

અષાઃ Aśā : અપ = Oh Asha, હે અષ ! ૮/૧.

ઉદ્યાનીઃ Ufyanī : उन्यानि = I would weave or compose hymns, I would sing praise, હું (ગીતો) ગૂંથીશ-વણીશ. ધાતુ વે. આજે પણ કવિઓ I shall weave my songs, હું મારાં ગીત ગૂંથીશ, એમ લખે છે. આ ક્રિયાપદનાં સ્વ, વચ થી જુદાં જુદાં અનેક રૂપ થાય છે “ઉદ્યાની” એટલે “હું ભક્તિનાં ગીત-ભજનો-ચીશ.” ક્રિયાપદ : સંશયાર્થ, પરસ્મૈપદ, ૧/૧.

મનસુ-ચા-વૌહુઃ Manas-cā-Vohu : मनस-च वसु = And unto Vohu Manō ! અને વૌહુમનોને ! ૨/૧.

અપુર્વાઉર્યમઃ Apaurvyam : अपूर्वम् = Unprecedented, as never before અપૂર્વ, આગળ નહીં ગવાયેલાં એવાં. વિશેષણ.

મઝદામ-આ અહુરૈમઃ Mazdām cā Ahūrām : मेवासम्-च अहुरम् = and unto Mazda and Ahura. અને મઝદાને અને અહુરાને ૨/૧. વાંચકો અહીં પાસ નોંધ લે કે અહીં “મઝદા અહુરૈમ” જેવો એક શબ્દ નથી, પણ બીજી વિભક્તિનો પ્રત્યય. “મ” મઝદાને તથા અહુરાને જુદા જુદા શબ્દ રૂપે લગાડેલો છે. એટલે એ બે જુદી જુદી વ્યક્તિઓ છે. જ્યાં “મઝદા અહુરા” લખાય છે ત્યાં પણ છૂટા જ લખાય છે. અહીં “મઝદામ”ની ત્રણ શ્રુતિ ગણવાની છેઃ મઝ્-દા-હામ એ મૂળમાં મેવાસમ છે. જુઓ નેકસનનું વ્યાકરણ § ૩૫૬.

યએંધયોઃ Yāēbyō . येभ्यस् = By whom, by whose grace જેઓથી, જેઓની મહેરથી. ૫/૩.

ક્ષાંત્રમ-(ચા)ઃ Xsātram-(cā) : क्षत्रम्-(च) = And the power of self-control (of khshathra), અને (ક્ષત્રની) સંયમ શક્તિને. ૨/૧. “ક્ષાંત્રમ” પછીનો “ચા” નહીં જોઈએ.

અધ્યુવમનૈમઃ Aḍhaonvamanam : अधुणामनम्-अधुणमानम् = Known or calculated as unconquerable, અજિત ગણાતા. ભૂત-કૃદંત વિશેષણ. ૨/૧. ધાતુ છુદ્ = to crush; to conquer.

વરૈદધતીઃ Varadaiti : वर्धति = Increases, વધારે છે. ક્રિયાપદ : વર્તમાનકાળ, પરસ્મૈપદ. ૩/૧. ધાતુ વૃધ્ = to increase.

આરમૃતિશઃ Āramaitiś : अरमातिम् = Āramaiti. આરમઈતિ. ૧/૧. આ શબ્દ વેદમાં પાંચ મળે છે, પણ અમ્ + માતિ પરથી વેદશાસ્ત્રીઓ એને ‘પૃથ્વી’નું એક નામ ગણે છે. વેદમાં એને એક દેવી તરીકે પાંચ ગણી છે, જે દેવોના અને પવિત્ર કાર્યોના ભક્ષતાનું રક્ષણ કરે છે. એને વળી સદા કાર્યરત (active) અને અધિ ઠેકાણે જતી જગ્યાવી છે. એને વળી કાંતિ (splendour). ચળકાટ (lustre) અને શ્રીતિ (glory) તરીકે પણ ગણાવી.

છે. એ તાબેદારીમાં ને લક્ષિમાં સદા તત્પર હોય છે. આ અરમતિના ગુણો બહુ બૂના કાળથી આર્યોમાં બાણીતા થયેલા હશે, ને તે જ વેદ મારફતે વર્ણવાયા છે. હવે, જ્યોતિષશાસ્ત્ર પ્રમાણે આ બધા ગુણ સરખાવતાં તે પૃથ્વીના નહીં પણ ચંદ્રના જ છે. “ગાથા”માં અવની સાથે હમેશાં સહકાર સાધતી અમૃષા રખેન્તા તે આરમધતિ જ છે. એ ખરી રીતે અરમતિ જ લખાય. એટલે જ્યોતિષમાં પણ શુરની સાથે જ ચંદ્રને લેવાય છે. એ બન્નેનાં કૃણ ભેતી વખતે, એ બન્નેની સ્થિતિ ધ્યાનમાં લેવી જ પડે છે; નહીં તો કૃણ બરાબર આવે જ નહીં. ચંદ્ર રાતદિન પૃથ્વીની આબુખાબુ કર્યા કરે છે, સદા તાબેદાર છે, લક્ષિભાવપૂર્ણ છે, સૂર્ય અસ્ત થયા પછી મોઝે વહેલે પણ પૃથ્વીને અમૃત જેવો ઠંડો પ્રકાશ આપે છે, પૃથ્વીનાં તમામ ઝાડપાનને, સસુદ્રને, ખનિજને, પ્રાણીઓને સુહાં એ અસર કરે છે, ને તે સૌની વૃદ્ધિમાં પોતાનો ફાળો આપે છે. અહીં તો આટલું જ બસ છે. “ગાથા” પછી બહુ કાળ ગયા પછી વેદ પ્રગટ થયા હશે, ને તે વેળા આ ‘અરમતિ’ તે ચંદ્ર હોવાનો લેહ ભુલાઈ ગયેલો હશે. વળી “અરમતિ” તે ચંદ્ર જ છે તેની એક બીજી સાબિતી પણ છે. અર જે જ્ઞ ધાતુ પરથી થયેલો છે તેનો અર્થ Swift, speedy, ઝડપી, વેગવંત પણ થાય છે. બધા ગ્રહોમાં ચંદ્રની ચાલ સૌથી વધુ ઝડપી છે, તે તો બાણીતું છે, એટલે “અર-મતિ” એટલે ઝડપી ચાલવાદી પણ થાય છે, એટલે ‘અરમતિ’ અને ‘અરમતિ’-એ બન્ને ચંદ્રને જ લાગુ પડે છે.

અવેસ્તા લિપિમાં આ “આરમધતિ” શબ્દ અર્ધ-વ્યંજન-“૨” સાથે લખાય છે, પણ ખરી રીતે તે ‘આરમધતિ’ એમ સંપૂર્ણ ‘૨’ સાથે લખાવો જોઈએ. મૂળ શબ્દ અરમતિ છે, અને ‘અ’ અનુદાત્ત છે, તેથી ‘અ’ નો ગાથામાં ‘આ’ થયેલો છે અને “૨” ઉદાત્ત હોવાથી તેની પાછળનો મ સ્વરિત છે, તેથી ગાથાના પદની વિધિ પ્રમાણે “મ” નો “મધ” થયો છે. માટે “૨” તો એમજ આખો રહેવો જોઈએ. વળી એ આખો નહીં ને વ્યંજન રૂપે લખાય તો એક શ્રુતિ પણ બધે ઘટે છે! મારી સૂચનાની એ જ સાબિતી છે. બગડેલા શબ્દોના આવા ફેરફાર બહુ ઠેકાણે કરવા લેવા છે.

આ-મોઃ A-mōi : આ-મે = These mine, આ મારાં. ૪/૧-૬/૧.

રફ્ઠાઃ Rāfōrā : રખઐ = In order to uphold or support, પુષ્ટિ-ટેકા આપવાને માટે. સામાન્ય રૂપ, ૪/૧. બુઝો એ જ શબ્દનું હા ૨૮-૧નું ટિપ્પણ. ધાતુ રખ છે.

ઝવઁગ્ : Zavāng : હવાન્=Unto invocations, આવાહનોને, પ્રાર્થનાઓને. ૨/૩. ધાતુ ઝ્વ=to invoke, આવાહન કરવું.

જસતા : Jasatā : જન્ત (જમ્)=Come ye! તમે આવો! ક્રિયાપદ : આજ્ઞાર્થ, પરસ્મેપદ, ૨/૩.

૩ લા પ્રલોકનો ભાવાર્થ : હે અપ ! ખુદ તમારી પાસે હું લક્ષિનાં ગીત-લજનો-ગંધીય, અને હે વોહુમનો ! અપૂર્વ (કોઈએ અગાઉ નહીં ગાયેલાં

એવાં ગીત રચીશ.) અને મજ્જદાને ને અહુરાને (પણ હું ભજનો અર્પીશ) જેઓ (ની મહેર)થી ક્ષત્રની અજિત ગણાતી શક્તિને આરમ્ભતિ વધારે છે. માટે આ મારાં આવાહનોને પુષ્ટિ આપવાને તમે આવો !

આગલા પ્રલોકમાં મજ્જદા અહુરાને પેગમ્બર સાહેબ પોતાના વિચારોને સદા શુદ્ધ રાખવા અને તેની મારફતે તનની ને મનની સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરાવવા વિનંતિ કીધા પછી હવે આ પ્રલોકમાં તેઓ કહે છે કે મજ્જદા અહુરાનાં તેમજ અધનાં ને વોહુમનોનાં પણ ભજનો હું રચીને ગાઈશ અને એવી રીતે મારી ઊડી ભક્તિ હું પ્રગટ કરીશ. એ ભક્તિભાવથી-આરમ્ભતિની મહેરથી-ક્ષત્રની વંશવૃદ્ધિની શક્તિ મળે છે ને વધે છે, એટલે આ મારાં કાર્યમાં દુનિયાને અપોધને માર્ગે લઈ જવામાં મને પુષ્ટિ આપવા તમે બધા મારી પાસે આવો ! મને મદદ કરો !

હમણાં સુધી ત્રણ અર્મ્પા રપેન્તાનાં-અથ, વોહુમનો ને ક્ષત્રનાં-નામ આ “ગાથા”માં આવી ગયાં છે. હવે આ પ્રલોકમાં પહેલવહેલું ચોથી નારી અર્મ્પા રપેન્તા-આરમ્ભતિનું નામ આવે છે. બીજી બે નારી અર્મ્પા રપેન્તા-હઉર્વતાત્ અને અમૃતાત્-છેક ૩૧ મા હાના ૬ ઠા પ્રલોકમાં આવે છે. જ્યોતિષમાં રવિ, ચંદ્ર, અને મંગળ એકમેકના મિત્રો ગણાય છે, અને એ ત્રણે ગ્રહો એકમેકના શુભ સંબંધમાં હોય તો મતાનની ને શક્તિની વૃદ્ધિ થાય. વીર્યનો-મહાંધનો બક્ષનાર મંગળ-ક્ષત્ર છે. આખાદ તે જ વાત આ પ્રલોકમાં છે ! દુનિયામાં અપોધ રાખવી, નેકી કરવી ને પાક મન રાખવું અને ભક્તિ ભાવથી રહેવું, એટલે વંશની વૃદ્ધિ, જે ક્ષત્રનો મંગળનો પ્રદાનો ગુણ છે, તે મળે છે, ને અપોધનો વેલો વધે છે. ખુદાની સૃષ્ટિ આગલ વધીને આખાદ બને છે. જ્યોતિષનાં ગૂઢ સત્યો આવી રીતે “ગાથા”માં ઠેર ઠેર વેરાયેલાં છે. આપણી માનવસૃષ્ટિનાં અરે તમામ સૂર્યમંડળ (Solar System) ના વિધાયકો આ બધા ગ્રહો જ છે.

હા. ૨૮—શ્લોક ૪ થો

યે ઉર્વાનમ્ : Yē urvānam : યત્ ઉર્વનમ્ = This very soul, ખુદ આ આત્માને, ૨/૧. આ ‘યે’ સાથેનો પ્રયોગ ઉપર “યે વાચ્ચો” એ શ્લોકમાં આવી ગયા છે, તેવો જ છે.

મૈન્ : Mēn : ત્વન્ = Certainly, even, also, ખરેખર, ખચીત, પણ. ૭/૧. આ શબ્દ માટે વિદ્વાનોમાં ઘણા ઉહાપોહ થયેલો છે, અને ઘણા એને એટલે “મૈન્ ગધરે” ને “ગધરે-ન્માન” અથવા પહેલવી “ગરેત્માન” સાથે સખંધ ધરાવતો માને છે, તેમજ કોઈ એને સસ્કૃત મમ-મન્ એટલે “મારું” સર્વનામ ગણે છે. પણ અહીં તેવું નથી. આ શબ્દ અસ્કૃત ત્વન્ છે. જેમાંના “ત્” નો લોપ થયેલો છે, જેમ ત્વન્ નો મન્ થયેલો છે. આ ત્વન્ શબ્દ પરથી “દેમન્” શબ્દ (self) થયેલો છે, પણ આ ‘મૈન્’ પણ ત્વન્ પરથી જ છે, ને એ અવ્યય છે. સસ્કૃતમાં એ સાતમી વિભક્તિમાં વપરાય છે, ને એનો અર્થ “ખચીત, ખરેખર, જરૂર, પત્ત” એવો થાય છે. જેકસન વ્યાકરણમાં જણાવ્યા પ્રમાણે § ૩૦૩ નિયમમાં સસ્કૃત “અ” નો ગાથાવાણીમાં “ઐ કે એ” બન્ને થાય છે, તેજ પ્રમાણે આ “ત્મન્” નો “મૈન્” થયેલો છે. બાકી છદ પ્રમાણે “મારા” ના અર્થમાં માત્ર “મૈ” “યે” પછી લખી શકાતે ને શ્રુતિની વધઘટ પણ થતે નહીં. પાછળ હા ૩૧-૫ માં પણ આ શબ્દ “મૈન્-ચા દઇદાઇ” આવે છે ત્યાં પણ તેનો અર્થ “અને ખચીત તે પર ધ્યાન ધરવાને માટે” એમ થાય છે.

ગાધરે : Gairē : ગિરે = For invocation, for song of praise આરાધનને માટે. આવાહનને માટે. સ્તુતિ-ગાન-લજન-ને માટે. ૪/૧. મૂળ ધાતુ ગિર્ છે. જેકસનના વ્યાકરણના § ૩૩૨ પ્રમાણે આ ચોથી વિભક્તિમાં છે.

વૌહૂ મનઃહા : Vohū managhā vahu manāsa = With pure mind, સાત્ત્વિક મનથી. ૩/૧.

દદે : Dadē દધે (ધા) = I direct, I set, હું દોરવું, નિયુક્ત કરું. ક્રિયાપદ : વર્તમાનકાળ, આત્મનેપદ. ૧/૧.

હાથ્રા : Haθrā સત્રા = Always, throughout, by all means, હમેશાં, સદા-કાળ, બધી રીતે. ૩/૧.

અપીમ્-ચા : Apm-cā અર્ષીમ્-ચ, અર્ષીમ્-ચ = And mastership, અને સ્વામિત્વ ૨/૧. નારી ભતિ. ધાતુ અર્ = to master, સ્વામિત્વ ધરાવવું. “અપ” ને શુરુ કહેવામાં આવે છે ત્યાં પત્ત આ સ્વામિત્વનો જ ભાવ છે. આ શબ્દ હા ૨૮-૭ તેમજ હા ૩૪-૧૨ માં પત્ત આવે છે. હ્રસ્વ ‘યિ’ સાથે “અયિ” હા ૩૩-૧૩ માં છે તેનો અર્થ બુદ્ધો-પ્રાપ્તિ-છે. આ ક્રષ્ક ધ્યાનમાં રાખવાનો છે. ચ = અને.

અધ્યર્થોનનામ્ : Syaoṅnanam : ચોલાનામ્ = Of works, products, કૃતિઓના,
ઉત્પત્તિઓના ૬/૩.

વીદુશ્ : Viduś : વિદુસ્ = (વિદ) = Having known, બહુતાં, પિછાનતાં, અવ્યય
ભૂતકૃદંત ૧/૧. ભુજો જેકસનનું વ્યાકરણ ૬ ૩૫૦.

મઝ્દાહૈઃ : Mazdā Ahurahya : મેઘાસસ અમુરસ્ય = Of Mazdā Ahurā,
મઝ્દા અહુરાનાં-ની. ૬/૧. અહીં “મઝ્દા-હૈ-આ”ની ત્રણ શ્રુતિ છે.

યવત્ : Yavat : યાવત્ = As long as. જ્યાં લગી. ૫/૧.

ઇસામ્ : Isām : હૈમૈ = I am master of, I hold authority, હું અધિકાર ધરાવું.
ક્રિયાપદ : વર્ગ ૨, સંશયાર્થ, આત્મનેપદ. ૧/૧.

તવામ્-આ : Tavāi-cā : તવૈ-ચ = and I am able, I am strong, ને હું શક્તિમાન
રહું, હું સમર્થ રહું. ક્રિયાપદ : વર્ગ-૨, સંશયાર્થ, આત્મનેપદ, ૧/૧.
ધાતુ-કુ. “ઇસામ્” ને “ક્ષામ્” પ્રમાણે એ પછી “તવામ્” નેઇએ.

અવત્ : Avat : તાવત્ = So long, ત્યાં લગી, ત્યાં સુધી. ૫/૧.

ક્ષામ્ : Xsām : ક્ષાયિ = I shall abide or remain, હું આધીન રહીશ, હું તે પ્રમાણે
આવીશ. ક્ષિ - ધાતુ. ક્રિયાપદ : વર્ગ-૨, સંશયાર્થ, આત્મનેપદ, ૧/૧.
ભુજો આ “ક્ષાયિ” રૂપ માટે ઓ. વિ. કેપ-ક્ષિ ૪ ખીણ આવૃત્તિ
પૃ. ૩૨૮. એ જે શ્રુતિમાં “ક્ષા-મ્” જોવાનો છે.

અએપેઃ : Aēpē : એપે = In the desire, by the will, ઇચ્છામાં, ઇચ્છાને અનુસરીને.
૭/૧. આ શબ્દનો ધાતુ પછી ઈપ્ કે ઈવ છે. એ જ ધાતુ પરથી હા
૨૮-૧ નો ‘અએપો’ શબ્દ નીકળેલો છે. જેનો અર્થ “હવસ” છે.

અપહ્યાઃ : Asahyā : અપ્સ્ય = Of Asha. અપની. ૬/૧.

૪ થા શ્લોકનો ભાવાર્થ : ખુદ મારા આત્માને પણ હું સાત્ત્વિક મનથી
આશયનાને માટે સદાકાળ ઠેરવું, અને મઝ્દાની અહુરાની કૃતિઓના-સર્જનના-
સ્વામિત્વને પિછાનતાં જ્યાં લગી હું અધિકાર ધરાવું ને શક્તિમાન રહું ત્યાં લગી
હું અપની ઇચ્છાને આધીન રહું.

આગલા શ્લોકમાં મઝ્દા અહુરાને તેમજ અમેંયા સ્પેન્તાઓને પોતાના
આવાહનને પુષ્ટિ આપવા જોલોવ્યા પછી હવે આ શ્લોકમાં પેગમ્બર સાહેબ
પોતાની પ્રતિજ્ઞાને આગળ વધારે છે. મઝ્દા અહુરાએ જે સૃષ્ટિ રચી છે તે પર
તેઓના જ અધિકાર છે, તેઓનું જ સ્વામિત્વ છે, આપણું કશું નથી, એટલે
આપણે તો આપણી ફરજનાં જે કાર્યો કરીએ, તે આપણી જ મતલબ સારવા નહીં,
પણ સાત્ત્વિક મનથી ને નિર્મળ ભાવથી કરીએ તો જ મઝ્દા અહુરાને સંતોષ
મળે. એટલે આ દુનિયાનું રાજ્ય તો પરમાત્માનું જ છે, તે બરાબર સમજીને,
આપણા આત્માને સાત્ત્વિક મનવાળો કરવો જોઈએ, એવો જીડો ભાવ આ શ્લોકમાં
છે. એટલે જ પેગમ્બર સાહેબ અહીં કહે છે કે હું આવી તમારાં ભજનો જ રચીને
તે ગાયા કરું નહીં, ને એમ શબ્દોથી જ તમારી ભક્તિ કરું નહીં, પણ ભજનો
સાથે મારા ખુદ આત્માને પણ હંમેશાં હું સાત્ત્વિક મનવાળો કરીને એ ભજનો-

આરાધનો તરફ દોરવું. વિશેષમાં તેઓ કહે છે કે દુનિયાની તમામ વસ્તુઓની માલિકી તો મજાદા અહુરાની જ છે, એની મને બરાબર પિછાન થઈ છે, એટલે મારામાં અધિકારે ને શક્તિ ન્યાં લગી રહેશે ત્યાં લગી હું સદા અપની-અપોઈની જ ઇચ્છાને આધીન રહીશ ને કદી કાંઈ અપવિત્ર કાર્યે કરીશ નહીં. અપોઈને ખાતર જ અપો બનવા અને સત્ત્વને ખાતર જ સાત્ત્વિક રહેવાની અહુનવરના અને અપેમ્ વૉહુના કલામોની જ આ પ્રતિજ્ઞા છે. પેગમ્બર કે મોટા ઉપદેશક થવા નીકળેલા શુભરાહી શખ્સો જુઓ કે પેગમ્બર થવા માટે કેવી કસોટીઓ છે !

હા. ૨૮—શ્લોક પં મો

અપા : Aśā : અપ = Oh Asha ! હે અપ ! ૮/૧.

કત : Kat : કદ-કત્ = When, ક્યારે ?

શ્વા : Ōwā : ત્વા = Thine, તારાં.

દરેસાની : Darāsānī : દર્શાણે = Should I be worthy to see, જોવાને લાયક બનીશ, દર્શન કરવાને લાયક બનીશ. ધાતુ દ્ર્શ = to see. ક્રિયાપદ : સંશયાર્થ : આત્મનેપદ ૧/૧.

મનસ્-આ-વૌહુ : Manas-cā Vohū : મનસ્ય વસુ = and Vohu Mano, અને વૌહુમનેને. ૨/૧.

વૈદેમનો : Vaidēmanō : વેદમાન = knowing, having a correct notion of, having a clear idea of, જાણતાં, પરખતાં, સ્પષ્ટ સત્ય-ધારણા રાખતાં, (કોઈ પણ ચીજ) નું સાચું અનુમાન રાખતાં. ધાતુ વિદ્ = જાણું વગેરે. વર્તમાનકૃદંત. ૧/૧.

ગાતૂમ-આ : Gātūm-cā : ગાત્મ-ચ = and the place of abode, અને રહેવાનાં ધામને, સદધામને. નામ, ૨/૧. “દરેસાની”નું કર્મ છે.

અહુરાશ્વ : Ahurāi : અહુરાય = For Ahurā, અહુરાને માટેનું. ૪/૧. શુભશતીમાં તે “અહુરાનું” એમ ૬ ઠી વિલક્ષિતમાં જ આવી શકે. “ઇ”-“ય”ની માફક આખો જોડવાનો છે.

સૈવિસ્તાશ્વ : Savištāi : સવિષ્ણવ = For the strongest, the most powerful મહાશક્તિશાળી માટેનું, ૪/૧. આ “અહુરાશ્વ”નું વિશેષણ છે, તેથી એ જાને શબ્દો એક જ વિલક્ષિતમાં વપરાયેલા છે. અહીં પણ “ઇ” આખો જોડવાનો છે.

સૈરૌષ્યૌમ : Saraošēm : સ્રોષ્મ : Sarosh, the leader of the angels in Zoroastrian Literature, સરોષને. ૨/૧ ધાતુ ધ્ર્, = to be obedient, to serve, તાબેદાર રહેવું, સેવા કરવી. વેદમાં એ ધાતુ પરથી થયેલું એવું જ ક્રિયાપદનું રૂપ ધ્રોષ્વ છેઃ ધ્રોષ્વ વે અંત્ય (ઋગ્વેદ મં. ૧-૬૮-૯), ધ્રુ નો અર્થ “સાંભળવું” પણ થાય છે, તે પરથી જ ધ્રુતિ એટલે પરમાત્મા તરફથી પ્રેરણા રૂપે સાંભળીને મેળવેલું જ્ઞાન અથવા ધર્મનો આદેશ, એ શબ્દ થયો છે. “ગાથા”, વેદસંહિતા-એ શ્રુતિગ્રંથો છે. એમાં પરમાત્મા તરફથી ઋષિઓએ મેળવેલા આદેશ છે. એ ગ્રંથો સામાન્ય માણસની ભુદિથી લખાયેલા નથી. એ પરથી ને જોનાથી બુદ્ધા બનેલા તે સ્મૃતિ ગ્રંથો કહેવાય છે, તે જ્ઞાની ને અનુભવી વિદ્વાનોએ બનાવેલા ધર્મને લગતા અને નીતિના ગ્રંથો-એવા કે “મનુસ્મૃતિ” વગેરે.

જરથોસ્ત્રી ધર્મમાં આ સરોષને અવસ્તામાં મોટા યજ્ઞતનું સ્થાન મળેલું છે. આત્માઓનો એ શહજર છે. “સરોષ યસ્ત”માં આપેલા વર્ણન પરથી હું એને શ્રવિષ્ઠા યા ધનિષ્ઠા નક્ષત્રનો અધિપતિ ગણું છું. એનું ગ્રીક નામ Alpha Delphini છે. ગાથાના હા-૪૪-૧૬ માં

એને “વૉલ્ફ સેરઝાંપમ્” એટલે “વસુ શ્રોપમ” કહેલો છે. અને જ્યોતિષમાં પણ એ શ્રવિષ્ઠા નક્ષત્રને “વસુ” નામથી સંબોધાય છે. “વડી સરોષ યસ્ત”માં ૨૭ મા ફકરામાં કહ્યું છે કે એ સરોષના “ચાર ઘોડા” છે, તે તદન બરાબર છે. શ્રવિષ્ઠા નક્ષત્રના પાંચ તારામાં Alpha Delphini ખુદ સરોષ છે, અને તેની સાથેના ચાર તારા છે, તે “ચાર ઘોડા” છે. વળી એ જ યસ્તમાં જણાવ્યું છે (૧ લા ફકરામાં) કે દાદાર અહુ-મજ્જને જેણે સૌથી પહેલો આશંક્યો તે અષો સરોષ યજ્ઞત હતો. એને લેઈ એ છે કે વેદવાસમાં અને તે પૂર્વેના ગાથાકાળમાં બધાં નક્ષત્રો આ શ્રવિષ્ઠા-ધનિષ્ઠાથી જ ગણાતાં હતાં. મોનિયેર વિલ્યમ્સના સંસ્કૃત-અંગ્રેજી મહાકોષની બીજી આવૃત્તિના ૫૨૪ મા પાનામાં નક્ષત્ર શબ્દનાં અર્થ ને ટીકા આપેલાં છે ત્યાં સ્પષ્ટ છે કે બધાં નક્ષત્રો વેદકાળમાં “શ્રવિષ્ઠા”થી જ ચક્ર થતાં હતાં. ત્યારપછી ચાર-પાંચ હજાર વર્ષ પર “કૃતિકા”થી ગણાતાં અને ઇસુ ખ્રિસ્તના જન્મની આસરે પાંચસે વર્ષ અગાઉ “અશ્વિની”થી ગણાવા માંડ્યાં.

આ પરથી વાંચકોને સમજાશે કે “સરોષ” ને સૌથી મોટો યજ્ઞત શા માટે આપણાં ધર્મશાસ્ત્રોમાં ગણેલો છે. વળી “સરોષ યસ્ત”માં સરોષનું ઘર સિતારાથી શલુગારેલું અને “હરુધ્યો પદ્મી બરેન્ડ્યાઓ” ની સૌથી જાચી ટોચ પર આવેલું છે. “હરુધ્યો બરેન્ડ્યા” ને પહેલવી કાળથી “અલબુર્જ પહાડ” ગણતા આવ્યા છે, પણ તે ગેરસમજને લીધે છે. આ બધું વર્ણન આકાશનું છે, “હરુધ્યો” શબ્દ પ્થ = Path, way, માર્ગ, ઉપરથી બનેલો છે, અને એનો અર્થ “ખન્ધસ્તિક” = આકાશનું મધ્ય બિંદુ છે. કોઈ પણ આકાશના તારાઓના નકશામાં જોતાં માત્રમ પડશે કે આ “સરોષ—શ્રવિષ્ઠા-Delphini-નક્ષત્ર “વૉલ્ફુકેમ્” એટલે કાંતિમાર્ગમાં નથી, પણ આકાશના મધ્યબિંદુ પાસે ઉપર ટોચ પર તે આવે છે. એટલે એ ટોચ પર રહીને સર્વ નક્ષત્રોનો સરહાર થતો હતો. એ Delphini શબ્દ delco = I destroy, I blot out. હું નાશ કરું, ભૂંચી નાખુ, એ પરથી નીકળેલો છે; ગધી બુરાહ્મણે નાશ કરીને મજ્જા અહુરાના પેગામ જગતને આપતો રહે અને સૌ આત્માઓનો શહબર બને, તે Delphini. એ માન્યતા માત્ર હિંદી-ઇરાની નથી, પણ ઇન્ડો-યુરોપિયન છે, આર્યપ્રજાના ઘણા જ પ્રાચીન સમયથી ઊતરતી આવેલી છે, અને તે પ્રમાણે ગ્રીકમાં પણ Delphini નું મંદિર ને તેના પૂજારીનું ભવિષ્યકથન બાણીતું છે. એનું બીજું મોટું દેવળ રોમ આગળથી ખણી કાઢવામાં આવેલું છે. એની વધુ વિસ્તારપૂર્વક કથા Encyclopoedia Britannica માં વાંચી શકાશે. અહીં તે આટલું જ બસ છે.

આપણી “ગાથા” માંના અમશાન્ધો તે ગ્રહો—planets—છે, અને વૉલ્ફ સેરઝાંપમ્-શ્રોપમ-સરોષ વગેરે જે યજ્ઞતો ગણાયા છે તે નક્ષત્રો છે. અહીં એમ સમજવાનું છે કે એ મહા જ્યોતિષો કાંઈ માત્ર જડ નથી, પણ એમના મહા આત્માઓ પણ છે. “સરોષ યસ્ત હાદોપ્ત” ના ૨૧ મા ફકરામાં સ્પષ્ટ જણાવેલું છે કે ગાથા યજ્ઞતોનાં ને અમશાન્ધોનાં શરીર-કેહરૂપેમ્—છે, તેને અમે આશંકીએ છીએ. એટલે આ યજ્ઞતો સ્પષ્ટ આંખે દેખાય છે. વળી એનાં દેહાહરે પણ છે તે “ફરવર-

દીન ચસ્ત" માં કરતા ૨૪-કુકરા ૮૫-૮૬ માં જણાવેલું છે. મારા આધ્યાત્મિક અભ્યાસથી હું પોતે પણ એમજ માનું છું. જેને ગતિ અને વૃદ્ધિ-ક્ષય છે, તે બધાને શરીર અને આત્મા હોય છેજ. આશા છે કે આ ખુલાસાથી સૌની શંકા ટળશે.

મઝદાઈ : Mazdāi : મેઘાય = For Mazdā, મઝદા માટેના. ૪/૧-૬/૧ ને સ્થાને. અહીં પણ 'ઇ' આખો બોલવાનો છે.

અના : Anā : અનેન = Through this, એની મારફતે, એ દ્વારા. ૩/૧.

માંત્રા : Mātrā : મંત્રેન = Through the holy chant or mantra, પવિત્ર વિધિ પ્રમાણે બનાવેલા ધાર્મિક સૂત્ર અથવા પદની મારફતે, મંત્રદ્વારા. ૩/૧.

મહિમ્તમ : Mazistēm : મહિષ્ટ્ = Greatest, મોટામાં મોટો, મહોત્તમ. ૨/૧. આ વિશેષણ "સૈશ્વર્યમ્"નું છે.

વાઉરૌમાઈદી : Vaurōmaīdī : વાવરૌમાઈ = We would cause to restrain, અમે અવરોધન કરાવશું, અટકાવશું, કાબુમાં રખાવશું, ધાતુ વ, પ્રયોજ્ય ધ્વિચાર્થક (Causal optative) પરસ્પૃષ્ટ, ૧/૩. જુઓ જેકસનનું વ્યાકરણ § ૫૦૫.

ખ્રાઈસ્ટ્રા : Xraistrā : ક્રૂપ + તૃ-ક્રૂપન્ત્ = Lamentable, loathsome, disgusting નિંદ્ય, કુતિસિત, ઘૃણીયાત્, શોચનીય, : અસ્તરપંથી. ૨/૩. આ શબ્દ હા ૩૪-૫ ને ૩૪-૬ માં છે.

હિઝ્વા : Hizvā : જિહ્વા = Tongues, speech, છલો. વાળી. ૨/૩.

૫ મા સ્લોકનો ભાવાર્થ : હે અથા ! તને તેમજ વૉહુમનોને (તમારાં રૂપનું સાચું રૂપ) અનુમાન રાખીને હું ક્યારે જોઈશ ? વળી મહાશક્તિધાળી અહુરાના સદ્ધામને તથા મઝદાના મોટામાં મોટા મેવક સંદાય ચતુરને (હું ક્યારે જોઈશ) ? આ માંત્રવાણીથી શોચનીય છલલીઓને-વાણીને અમે કાબુમાં રખાવશું.

અપોધ અને સાત્ત્વિકતા મેળવ્યા પછી મનની સુરાદ શી રહે ? અપોધના નાથ અપને તથા સાત્ત્વિકતાના નાથ વૉહુમનોને જાતે જોવાની, અહુરાનું મહા અદ્ભુત સદ્ધામ નિહાળવાની, અને મઝદાની અખંડ મેવા કરના તેના અચળ મહો મેવક સંદાયનાં પણ જાતે દર્શન કરવાની ! જે માટે શ્રી જરથુસ્ત્ર માટેજ પોતાની આકાંક્ષા બનાવે છે, અને કહે છે કે એમ મન વચન કર્મને મુદ્દ દ્રીધા પછી તમારી મહામહેર પાઠ્યા પછી અમે પવિત્ર મંત્રવાણીથી બધા બરા ને દીન માનુ-મોની ભુગર્ભની ગાંઠ ધઇને તેમને અટકાવશું ને કાબુમાં રાખશું-આ કેવી ન્યાયપુરઃમર દલીલો છે !

આ સ્લોકમાં પહેલી લીટીના બીજા પદમાં એક યુનિ ઝોલી છે, જે મૂળ અંરુદ્ધ પ્રમાણે સદ્માનો લખાય તેા એ ઘટતી મુતિ પૂરી થાય. બીજી લીટીમાં ચોથી વિભક્તિના જે વળુ ચુપ્પો છે તેની છેવટની "ઇ" "ય" ને ઉકાલે છે તે આખી બોલવાની છે. એક જ સ્લોકમાં એમ લીટીએ લીટીએ યુનિઓ પડે તેનું શ્રી જરથુસ્ત્ર માટેજ જેવા સિદ્ધાન્ત કવિ રચે નહીં.

હા. ૨૮—શ્લોક ૬ ઠો

વૌહુ...મનહુહુ : Vohū Mananḥhā વહુ...મનસા = With Vohu Mano, વૌહુમને
સાથે ૩/૧.

ગાદી : Gaidī · ગધિ = Come thou ! આવ ! ધાતુ ગમ્=આવવું, જવું. ક્રિયાપદ :
આજ્ઞાર્થ, પરસ્મૈપદ, ૨/૧. એનો સંબંધ પાછળ આવતા ‘મજ્જદા’ સાથે છે.

દાદી : Dāidī : દદિ-દેહિ-Give thou, bestow thou ! આપ ! બક્ષ !
ક્રિયાપદ : આનયમિતકાળ, આજ્ઞાર્થ, પરસ્મૈપદ, ૨/૧.

અષા-દાઝો : Aṣā dā : અષ-દાસ = Asha-gifts, Gifts of Asha, અષ દાન, અષની
બક્ષિશો. ૨/૩. આ સમાસ શબ્દ છે. આવી જ “અષા” સાથેનો
સમાસ પ્રયોગ ગાથાના હા ૪૩-૪ માં “અષા-અઝોજ્જો” છે.

દરેગો-આયુ : Darəgō-āyū દીર્ઘાયુ, દીર્ઘો-આયુ : Through long life, લાંબા
આયુષ્ય દ્વારા. ૩/૧ નાન્ય. ગાથાકાળમાં શબ્દો એમ છૂટા જ લખાતા હતા.

ઔરેઘાશ : Ūrəṣhāṣ ḥwāṣ = (through) Sublime or elevated, પ્રૌઢ, લઘ્ય
૩/૩. વિશેષણ-“ઉપધાશ”નું.

તુ : Tū હુ-તુ = Pray ! a particle of imploring, રે, ગાપુ ! -વિનંતિ કરવા
માટેનો સંબોધન અવ્યય છે.

ઉપધાશ : Ūrəṣhāṣ : ઉચ્ચૈ = Through devotional verses or hymns,
ભજનકીર્તનો દ્વારા ૩/૩. ઋગ્વેદમા આ ‘ઉચ્ચ’ શબ્દ ઘડી ઘડી આવે
છે. “વેદ” ના મત્ર-સૂત્ર સિવાયની ભજન-કવિતાને વેદધર્મિઓ પાછળથી
ઉચ્ચ કહેવા લાગ્યા છે.

મજ્જદા : Mazdā મેધા = Oh Mazdā ! હે મજ્જદા ! ૮/૧.

જરથુશ્ટ્રાઝ : Zaratuštrāz જરથુશ્ટ્રાઝ = For Zarathushtra જરથુશ્ટ્રને માટે. ૪/૧.

અઝોઙ્ઘવઙ : Aōjōṅghvaṭ ઓજસ્વ = Vigourous, splendid, ઓજસ્વી,
ઉઘ્મા ભરેલી, લાવથી ભરેલી. વિશેષણ. ૨/૧. મજ્જદાનું “ઓજસ્”
કહેવાય છે, અને અહુરાનું “વર્યસ્” કહેવાય છે: મજ્જદાની ગરમી ઉઘ્મા
છે, ને અહુરાની ‘વર્યસ્’ જ્યોતિ-તેજ છે. કવિતા માટે ઉડા લાવ
emotion-બેધબે. એટલે તેનો આપનાર મજ્જદા છે. સાહિત્યને લગતી
આવી સૂક્ષ્મ વાતો શ્રી જરથુશ્ટ્ર કેવી ચોક્કસતાથી કહે છે ને વર્ણવે છે !

રફેનો : Rafēno · રપ્ત (લપન) = The act of speaking, the process of
speech, વાણીવ્યાપાર. ૨/૧ નાન્ય. આ શબ્દ પણ રફેનો એમ બે
પ્રતિમાં જ ઉચ્ચારવો બેધબે. ધાતું ભ્ નેરપ્ = to talk, to speak, બોલવું.

અહામ્બ્યા-આ : Ahmaibyā-cā. અસ્મબ્યમ્ ચ=and for us, અને અમારે માટે. ૪/૩

અહુરા : Ahurā : અમર = Oh Ahura ! હે અહુરા. ૮/૧.

યા : Yā : યા-યેન = By which, જેથી ૩/૧.

દૈવિષ્યતો : Daibisvatō : દિવિતસ = Of the detesting foes, નિંદા કરતા શત્રુઓના, દ્રેષીઓના. ૬/૩. ગાથાના નિયમ પ્રમાણે દ્વિ માનો ઇ અહીં ઘૂટો પાડીને ‘દ’ પછી મૂકેલો છે. કેમકે ‘દિ’ અનુદાત્ત છે. આ શબ્દ તો ત્રણ શ્રુતિમાં જ બોલાવો બેધએ-“દિવિષ્યતો” કરીને.

દ્વૈષેષાઓ : Dvaishā દ્વેષાસ = Hatred, દ્રેષ, ધિક્કાર, અદેખાઈ. ૨/૩ નાન્ય.

તઉર્વામા : Taurvāmā તુર્વામ = (તુર્વ) = We shall or may overpower or overcome, અમે કુંઠિત કરીએ, અમે તાબે કરીએ = નિરુપાય કરીએ-ક્રિયાપદઃ સંશયાર્થ, પરસ્પૃષદ, ૧/૩. આ શબ્દ “તઉર્વામા” પણ ચંદાચેલો છે. એ કાં તો “તઉર્વામા” બેધએ, નહીં તો એક શ્રુતિ વધી ભય છે. ગેઠકનર પણ એક હસ્તપ્રતમાં (J. 2) “તઉર્વામા” છે એમ નોંધ કરે છે.

૬ ઠા પ્રલોકનો લાવાર્થ : હે મજ્દા ! વૉહુમનો સાથે આવ, અને લાંબા આયુષ્ય દ્વારા અપની બક્ષિસો આપ ! હે મજ્દા ! વીનવું છું કે પ્રૌઢ લગ્નનકીર્તન દ્વારા જરથુસ્ત્રને ઓજસ્વી વાણીવ્યાપાર (આપે) ! અને હે અહુરા ! અમારે માટે-અમોને-એવું (તું બક્ષ) કે જેથી દ્રેષીઓના દ્રેષને અમે કુંઠિત કરીએ.

આ પ્રલોકમાં પેગમ્બર સાહેબ મજ્દા અને અહુરા એ બન્નેની પાસે બુંદું બુંદું માગે છે, તે શા માટે તે માત્ર એના બહારના અર્થ પરથી કોઈ બરાબર સમજી શકે નહીં. આ પ્રલોકમાં પાછા ન્યોતિષના મર્મ છે. અહીં “અપની બક્ષિસો”ની વાત છે, તે અષ એટલે શુરનો ગ્રહ આતશનો, વાણીનો, ધનદોલતનો, ઊંચા આધ્યાત્મિક જ્ઞાનનો, આનંદનો વગેરે અનેક શુભ વસ્તુઓનો કારક છે, એટલે એની એ વસ્તુઓની બક્ષિસ શુર-અષ-આપે, પણ આયુષ્ય લાંબું નહિ હોય તે પછી એ બક્ષિસોનો ભોગવટો કેટલો ? તેથી એ બધી ઊંચી બક્ષિસોનો સદુપયોગ કરવા માટે લાંબા આયુષ્યની જરૂર છે, અને તેથી એ લાંબા આયુષ્યને આપનાર વૉહુ-મનોની-શનિની-સાથે આવવા વીનવે છે. શનિ આયુષ્યનો કારક છે, આયુષ્ય સ્થાન, લભ સ્થાન, ત્રીજું સ્થાન, એવાં સ્થાનોમાં શનિ ષરેલો હોય ને તેને આયુષ્યસ્થાનાધિપતિની સાથે યોગથી કે શુભ દૃષ્ટિથી સંબંધ હોય તો તે લાંબું આયુષ્ય આપે છે. પેગમ્બર સાહેબને પોતાની ઊંચી વાણી દ્વારા પોતાનો પેગમ કવિતામાં આપવાનો છે, અને વાણીનો કારક ગ્રહ શુર-અષ-છે. તેથી એ અપની બક્ષિસનો પૂરો ઉપયોગ થાય તે માટે આયુષ્યના કારક ગ્રહ શનિ-વૉહુમનોની સાથે આવવા તેઓ અહીં કહે છે.

ખીલ પંક્તિમાં મજ્દા પાસે “ઓજસ્વી વાણીવ્યાપાર”ની વિનંતિ કરવામાં આવી છે, તેનું કારણ એ કે કવિતામાં-લગ્નમાં લાવોમા-warmth of emotion-બેધએ, અને એ ઓજન્-Warmth-તો મજ્દા-પ્રદૃતિ-આપે છે,

એ કાંઈ અહુરાની સત્તાનો વિષય નથી. મજ્જા તે સૂર્યની ગરમી છે, સૂર્યનું શરીર છે; અહુરા તે સૂર્યનું તેજ છે, તેનું ચેતન છે. આવો સૂક્ષ્મ ભેદ અહીં છે.

ત્રીજી પંક્તિમાં અહુરાને વિનંતિ કીધી છે કે તું એણું બળ આપ, એવો પ્રભાવ બક્ષ કે અમારા જે દેવીઓ છે તેમનો દેવ અમોને કશું કરી શકે નહીં, અને અમે એવા દેવને અબાધક (harmless) કરી નાખીએ. અહીં પણ અહુરા તે સૂર્યનું ચેતન-તેજ-છે. સૂર્ય જે શત્રુસ્થાનને જોતો હોય કે ત્યાં બેઠો હોય તે શત્રુઓનું બળ આણતું નથી ને શત્રુઓનો નાશ થાય છે. પેગમ્બર સાહેબ દેવજનોના મોટા વિરોધી થઈ પડ્યા હતા, કેમકે એમના બાધથી દેવજનોની પુરાઈ ઊઘાડી પડી હતી, એટલે કુદરતી રીતે તે સૌ એમના દુસ્મન થયા હતા. જ્યોતિષના જ્ઞાનથી આ પ્રલોકનો મર્મ કેવો પ્રગટ થઈ જાય છે !

હા. ૨૮—શ્લોક ૭ મો

દાદી: Dāidi: દદિ-દેહિ (દા) = Give Thou! આપ! બક્ષ! અનિયમિતકાળ,
આજાર્થ, ૨/૧.

અપા: Aṣā: અપ = Oh Asha! હે અપ! ૮/૧.

તામ: Tām: તામ્ = That supreme, તે પરમ. ૨/૧. નારી જાતિ, કોઈપણ દેવી
આત્મા કે તત્ત્વ આગળ આ સર્વનામ આવે ત્યારે તેનો અર્થ “તે પરમ”
થાય છે. સામાન્ય નામ આગળ તેનો અર્થ That very, તે જ, ખરેખાર,
એ જ, એવો થાય છે.

અપીમ: Asīm: અપીમ્ (અર્મ્ = to master) mastership, સ્વામિત્વ, માલિકી, ૨/૧.
નારી જાતિ. આ શબ્દ હા ૨૮-૪ માં આગળ આવી ગયો છે તે જુઓ.

વહુહૃંશ-આ...મનહૃંહો: Vanhūṣā-cā mananḥhō: વસોસ્...મનસસ્ = Of pure
mind, સાસ્ત્રિક મનની. ૬/૧. “વહુ-હૃંશ” પછી “આ”-અને-જોધએ જ.
નહીં તો એક શ્રુતિ ઘટે છે. “આ” એટલે તેમજ.

આપતા: Āyaptā: આપ્તા = Accomplishments, acquirements of particu-
lar powers, સિદ્ધિઓ. ૨/૧. નાન્યં આગલા શ્લોક ૨ માંનો એ જ
શબ્દ જુઓ.

દાદી: Dāidi: દદિ-દેહિ = Give Thou! આપ! બક્ષ! ૨/૧. ક્રિયાપદ.

તૂ: Tū: તૂ = Pray! રે! (વિનંતું છું).

આરમધતે: Āramaitō: અરમતે = Oh Āramaiti! હે આરમધતિ! ૮/૧. અહીં
પણ આ શબ્દ “આરમધતે” એમ પૂરા ‘ર’ સાથે હોય તો જ શ્રુતિ
બરાબર સાત થાય; નહીં તો એક શ્રુતિ ઘટે. આ કસોટીથી જ હું
કહું છું કે આ શબ્દ ચૂંથાયેલો છે તે “આરમધતિ” એમ આર શ્રુતિ-
નો જ જોધએ. ‘ધ’ આખી શ્રુતિ નથી પણ ‘મ’ સ્વરિત (circumflex-
accented) છે તે બતાવવા માટે ચૂકેલી છે તે ‘મ-ધ’ એમ નહીં પણ
“મે” જમ જોલવાની છે-જૂના ગ્રંથોમાં “ચંદ્ર” ને “પૃથ્વીની
માતા” કહી છે.

વીસ્તારપાઃ Viśtāspāi: વિષ્ટાસ્પાઃ = For or unto Viśtāspa (the King),
(બાદશાહ) વિસ્તારપને અથવા....માટે. ૪/૧. વૈદિક કાળમાં બહુ જૂના
કાળથી ઊતરી આવેલા લૂગુઆદ્યણોનાં તેમજ રાજકર્તાઓનાં નામોને છેડે
“અશ્વ” સાથે જોડાયેલાં ઘણાં નામો મળે છે. ગાથામાં અશ્વ નો “અસ્પ”
થાય છે, ને તેમાંથી “અસ્પ” એટલે ઘોડો ફારસીમાં સીપા ઊતરી
આવ્યો છે. આ બાદશાહ વિસ્તારપ કાસ્પિયન સમુદ્રની પાસેના બંધ
નામના દેશમાં ને નગરમાં તે વેળા રાજ્ય કરતો હતો, અને તે “કયાની”
વંશનો હતો. એ વંશ વૈદિક કાળમાં જણાવેલા “ઉશનસ કાવ્ય:” થી
ઊતરેલો હતો. એ “ઉશનસ”નું ખીણું નામ “શુકાચાર્ય”
હતું, અને તે શુકે વ્રહ (Vettas) નો-હર્ષિતાત્તો-પ્રતિનિધિ (regent)

ગણાતો. એ શુકાચાર્ય બધી વિદ્યામાં ને જ્ઞાનમાં મહા પારંગત હતો, અને અસુરોનો તે ગુરુ કહેવાતો. આ એની “કાવ્યઃ” અટક ઉપરથી કાવયાની, કાયાની, કયાની એમ થયેલું દેખાય છે. આ ‘ઉશનઃ,’ ‘ઉશ-તનઃ’ નામ ૫, ૧૩, ૧૪, ૧૬ વગેરે યજુરોમાં આવે છે. આ વિસ્તારપ બાદશાહે શ્રી જુરથુસ્ત્ર પેગમ્બરનો ધર્મ સ્વીકાર્યો હતો, અને જે દુન્યવી સત્તા પેગમ્બર સાહેબને ખૂટતી હતી તે આ બાદશાહ મારફતે તેમને મળી ચૂકી હતી, તેનો આ શ્લોકમાં ઉલ્લેખ છે. “અહુનવર” ના કલા-મની ત્રીજી લીટીમાં દર્શાવેલો ભાવ એ રીતે દ્રષ્ટ્યો હતો. એજ વિસ્તાર-પનું કાળાંતરે “ગુસ્તારપ” નામ ઇરાનમાં થયું. વિટ નો અર્થ with a halo = તેજસ્વકલાળો થાય છે. બાદશાહ માટે એ યોગ્ય છે.

ઈર્ષમ : Īsam : ईशम् = Supremacy, સર્વોપરી અધિકાર. ૨/૧.

મહબ્યા-આ : Maibya-cā મમ્યમ્-ચ = And for or unto me, અને મને પણ, ૪/૧.

દાઝોસ્તૂ : Dās-tū : दास्-तू = Indeed Thou hast given, ખરેખર તું આપ્યો છે, યા આપી છે. ધાતુ दा = આપવું, ક્રિયાપદઃ અનિયમિત ભૂતકાળ, વર્ગ ૩, આત્મનેપદ, નિશ્ચયાર્થ (Indicative), ૨/૧. ઘણાખરા વિક્ષાનોએ ભૂલથી આ “દાઝો”ને આજ્ઞાત્યમાં (imperative mood) લીધો છે તે યુક્ત નથી, ને તે ખોટું વ્યાકરણ છે. આ અનિયમિત ભૂતકાળનું જ નિશ્ચયાર્થ ૩૫ છેઃ ભુઓ જેકસનનું વ્યાકરણ § ૬૩૧. આ શ્લોકના ભાવાર્થ પ્રમાણે પણ તેમજ છે.

મજ્દા : Mazdā મેષા = Oh Mazdā ! હે મજ્દા ! ૮/૧.

ક્ષયા-આ : Xsayā-cā કયા-ચ (ક્ષિ) = Governing or ruling powers also, શાસકસત્તા, શાસ્યાધિકાર પણ. ૨/૩. નાન્ય.

યા : Yā યા-યેન = By which, જેથી. ૩/૧.

વૈ : Vā વમ્ = Your, તમારા. ૬/૩.

માંથ્રા : Māgrā મંત્રા = Holy chants or māntras, મંત્રોને. ૨/૩. નાન્ય. ભુઓ હા ૨૮-૫ માં એ જ શબ્દ.

સ્રૈવીમા : Srāvimā સ્રવ્યમ્ = We would instruct or communicate, અમે પ્રગટ કરીએ, શીખવીએ, લણાવીએ. ૧/૩. ધાતુ શ્રુઃ ક્રિયાપદઃ પ્રયોજ્ય (Causative) શુભેચ્છાર્થક (optative) પરસ્મૈપદ. ૧/૩.

રાદાઝો : Rādā રાઘ્વા = Accomplished, perfect, perfect in mysterious power, સકળશુભસંપન્ન, લેલી શક્તિથી લરેલા. ૨/૩. વિશેષણ-“માંથ્રા”નું.

૭ મા શ્લોકનો ભાવાર્થ : હે અપ ! તે પરમ સ્વામિત્વ અને સાત્ત્વિક મનની સિદ્ધિએ (અમોને) બક્ષ ! હે આશમણિ ! વિનવું છું કે શ્રી વિસ્તારપને તેમજ મને સર્વોપરી અધિકાર બક્ષ ! હે મજ્દા ! તમે ખરેખર શાસકસત્તા પણ

(અમને) આપી છે, જેથી તમારા ભેદી શક્તિ ભરેલા મંત્રો અમે પ્રગટ કરીએ (લોકોને શીખવીએ !)

આગલા પ્રલોકમાં અપની બક્ષિયો લોગવવા માટેનું લાંબું આયુષ્ય, ઓઝસ્વી વાણીવ્યાપાર અને દેખીએને કાળુમાં રાખવાની શક્તિની વિનંતિ કીધા પછી હવે આ પ્રલોકમાં પેગમ્બર સાહેબ અપને અરજ કરે છે કે આ બધી સાત્ત્વિક મનની સિદ્ધિઓ અને ઉપર જણાવેલી શક્તિઓનું મને સ્વામિત્વ આપ, એટલે હું બધી રીતે સામર્થ્યવાન બનું. વળી આરમ્ભતિ જે રાજ્યસત્તા અને રાજ્યાધિકાર પર સુવચ્છલ છે તેને પેગમ્બર સાહેબ વિનંતિ કરે છે કે બાદશાહ વિસ્તારપને તેમજ મને સર્વોપરી અધિકાર બધા ! જેથી તે અધિકારથી શત્રુઓને ને દુષ્ટોને કાળુમાં રાખી શકાય. છેવટે મજ્જદાને તેઓ આભારપૂર્વક કહે છે કે આખરે આ બાદશાહ વિસ્તારપને મારી બાળુમાં ઊભો રાખીને તમે મને ધાર્મિક ઉપરાંત આ રાજ્ય-સત્તા પણ આપી છે, એટલે અહુનવરના કલામની ત્રીજી લીટીમાંનું તમારું વચન તમે સફળ કીધું છે, એટલે હવે તમે અમને પ્રેરણાથી આપેલા તમારા ભેદી શક્તિ ભરેલા મંત્રો અમે નિઠરતાથી જગત આગળ પ્રગટ કરીએ, અને બધાને અપોધના માર્ગે દોરવીએ. આ પ્રલોકમાંથી સ્પષ્ટ થાય છે કે પેગમ્બર સાહેબને નવો પેગામ તે વેળાના ત્યાંના મુલકના બાદશાહ વિસ્તારપે માન્ય રાખ્યો હતો અને એ બંદો બાદશાહ પેગમ્બર સાહેબનો પેગામ દુનિયામાં ફેલાવવા માટે પોતાની રાજ્યસત્તા વાપરતો હતો. પેગમ્બર સાહેબને પણ સંતોષ થયેલો છે કે આખરે તેમને પેલી પૃથ્વીએ આહેલી રાજ્યસત્તા પણ મળી છે, એટલે હવે કાંઈના પણ લય વગર પોતાનો પેગામ એમર પ્રગટ કરી શકશે.

અહીં પણ જ્યોતિષની વાતો સ્પષ્ટ થાય છે. જ્યોતિષમાં રાજ્યસત્તા મેળવવાને અને તે ટકાવી રાખવાને ચંદ્રનો ગ્રહ અગત્યનો છે; તે બળવાન સ્થિતિમાં મુકાયેલો હોય તો જ રાજ્ય નિર્ભયપણે કરી શકાય. આરમ્ભતિ તે ચંદ્ર છે, અને તેને અપની સાથે એટલે શુરુની સાથે ઘાડો સંબંધ છે. વળી મજ્જદા એટલે સૂર્ય, તે પણ રાજ્ય માટેનો ને ખરી સત્તા માટેનો ગ્રહ છે, એટલે આ સત્તા મળી તે માટે મજ્જદાનો આભાર મનાય છે. અજબ જેવું છે કે “મધ મંડળ”નું આ શુભ જ્યોતિષ જ્ઞાન જરથોસ્તી દસ્તુરો ને ધર્માચાર્યોમાંથી ત્રણ હજાર વર્ષથી કેમ છુપત થઈ ગયું !

હા. ૨૮—શ્લોક ૮ મો.

વાહિસ્તમઃ Vahiṣtām : વસિષ્ઠમ્ = Most wealthy, પરમધની. ૨/૧. વિશેષણ.

આ તેમજ 'યમ્'—એ બન્ને બીજી લીટીમાંનાં "અહુરમ્"નાં વિશેષણ છે.

ત્વાઃ Tvā ત્વા-ત્વામ્ = Thee, તને. ૨/૧.

વહિસ્તાઃ Vahiṣtā . વસિષ્ઠ ! Oh Best ! Oh Most Prosperous ! હે મહા શ્રીમંત હે પરમ સમૃદ્ધ ! ૮/૧.

યમ્ : Yām · યમ્ = Whom, જેને. ૨/૧.

અથા વહિસ્તાઃ Aśā Vahiṣtā · અપેન વસિષ્ઠેન = With the richest Asha, પરમ નિલવશાળી અશની સાથે. ૩/૧.

હાઝાઓસમઃ Hazaosam સજોષમ્ = Co-association, મહકાર. જુઓ હા' ૨૬-૭ માંનો એ જ શબ્દ. ૧/૧ નાન્ય. અહીં "અસ્તી" = છે અધ્યાહાર છે.

અહુરમઃ Ahuram . અહુરમ્ = Unto Ahurā, અહુરાને. ૨/૧.

યાસાઃ Yāsā યાચામિ = I solicit = હું યાચુ છું, હું યાચના કરું છું. ક્રિયાપદ : વર્તમાનકાળ, પરસ્મેપદ, ૧/૧. જુઓ આ જ હા નો પહેલો શ્લોક.

વાઉનુશ્ઃ Vāunūṣ વવુઃ-વવન્નશ્ઃ = Having gained ....ને મેળવીને,....ની પ્રાપ્તિ કરીને. ૧/૧. અવ્યય ભૂતકૃદંત. ધાતુ વન્ = મેળવવું, પ્રાપ્ત કરવું. જુઓ જેઠસનનું વ્યાકરણ, § ૩૫૦. ઋગ્વેદમાં એનાં બીજાં ૩૫૦ વળે, વાક્ય વગેરે થયેલાં છે.

નરૈઃ Narōi નરે (જ) = For the hero, નરવીરને—માટે ૪/૧.

ફરૅષઓશ્ત્રાઃ Farasaoṣtrāi પર્ષોશ્ત્રય = For Frashoshtra, ફરૅષોશ્ત્રને માટે ૪/૧. આ શ્રી વરધુશ્ત્રના ધર્મના પ્રારભમાં થયેલા મુખ્ય શિષ્યનું નામ છે. ચાલતી આવેલી કથા પ્રમાણે એ શાહુ વિસ્તારપના વણર ભમારપ (વામાજ)નો ભાઈ થતો હતો અને શાહુનો સલાહકાર પણ હતો. જૂના કાળમાં "પર્શુ" એક લઘ્યક ભતિનું નામ હતું, તે પર "ઉદ્ર" સજા ઉમેરેલી છે.

મમ્બયા-ચાઃ Maibyā cā મમ્બય્-(મભમ્)—ચ = And for me or unto me ને મને, ને મારે માટે. ૪/૧.

યએમ્બબ્યાસ-ચાઃ Yaūbyas-cā યેમ્બય્-ચ = And for whom (= and for those whom), અને જેઓને માટે, અને તેઓને માટે જેઓને. ૪/૩.

ઇતઃ Itઃ ઇત્ = Certainly, ખરેખર, ખચીત.

રાઝાઝહાઝાઃ Rāñhañhōi રાસે (રા) = Thou wilt bestow, તું બક્ષશે, તું દેશે. ક્રિયાપદઃ અનિયમિતભૂતકાળ, આત્મનેપદ, સંશયાર્થ, ૨/૧. જુઓ જે. વ્યા. § ૬૬૧

વીરુપાધ-યવે : Vispāi-yavē : વિશ્વાય યવે-વિશ્વૈ યવે=For all time, સદાકાળ માટે. ૪/૧. આ “યવે” શબ્દનો ધાતુ સંસ્કૃતમાંથી હ્રુતપ્રાય થઇ ગયેલો, હ્રીસે છે, ઐટલો એ શબ્દ જૂનો છે. એનો ધાતુ “યુ” છે. સંસ્કૃતમાં જુ ધાતુ છે, તેનો અર્થ to move quickly, ઝડપથી હાલવું, ચાલવું, થાય છે. એ પરથી સંસ્કૃતમાં બહુ જૂનો જ્યોક્ શબ્દ છે, તેનો અર્થ “for a long time, લાંબા કાળ સુધી” કરીને થાય છે. આ “યુ” નો અર્થ “duration, કાળમર્યાદા” થાય છે. એ ‘યુ’ ધાતુના વિભક્તિનાં રૂપ જોકસનના વ્યાકરણ માં § ૨૭૬ માં આપેલાં છે, હા ૪૬-૧૧ માં પણ “યવોઽ વીરુપાધ” શબ્દો સાથે વપરાયેલા છે, અને તે પણ એ જ અર્થમાં છે.

વશ્નુઉથ મનઃહો : Vashnūṁ mananḥō : वसोम् मनसम् = Of pure mind, સાત્ત્વિક મનની. એનું સંબંધી ભૂતકૃદંત “વાઉનુથ્” છે ને ક્રિયાપદ “યાસા” છે.

૮ મા શ્લોકનો ભાવાર્થ : અહો પરમ સમૃદ્ધ ! તને મહાધનીને-જેને પરમ વૈભવવાળા અધની સાથે સહકાર છે એવા તું અહુરાને, વીરનર ક્રેશોક્ત્રને માટે, મારે માટે અને તેઓને માટે જ્યાંને તું ખરેખર સદાકાળ માટે બક્ષશે તે, સાત્ત્વિક મનની પ્રાપ્તિ કરીને હું યાચના કરું છું.

આ શ્લોકની મૂળ રચના જરા અટપટી છે, અને એના ભાવ અને અર્થ ત્રણે પંક્તિમાં પથરાઇને પડેલા છે. હવે આ શ્લોકમાં પેગમ્બર સાહેબ અહુરાને કહે છે કે હું આ બધી તારી ને તારા અમૈયા સ્પેન્તાઓની મહેર હું હાંધિત રહીને માગતો નથી, પણ મેં તો હવે ખરેખરી સાત્ત્વિક મનની પ્રાપ્તિ કીધી છે, અને શુદ્ધ બનીને જ હું આ તારી પાસે બધું ચાચું છું : તું તો સૌથી વધારે સમૃદ્ધ છે, તારી પાસે કશાની ખોટ નથી, બધા પરમ વૈભવવાળા અધની સાથે પણ તારો સહકાર છે, અથ (શુર) તો બધા ઊંચા વૈભવ અને આનંદ વરસાવે છે, તો તે બધાની તમો સાથે મળીને મારા પર મહેર વરસાવો; મારા મદદગાર વીરનર ક્રેશોક્ત્રને, મને અને જ્યાં અમારે માર્ગે જાય છે ને જશે તે સૌને સાત્ત્વિક મનની પ્રાપ્તિ હંમેશ સુધીની તું તો આપશે જ. ઐટલે હું હવે જ શુદ્ધ મનથી તારી યાચના કરું છું તે માન્ય રાખજે ! અને તારી મહેરનો તો મહાભંડાર છે, તું તો સૌથી વધુ સમૃદ્ધ છે, ઐટલે તારી એ મહેર તું અમારા પર વરસાવજે !

હા. ૨૮—શ્લોક ૯ મો

અનાઇશ્ : Anāis : અનૈઃ = With these, આ બધાથી, આ બધી મહેરે કરીને, આ બધા અનુગ્રહથી. ૩/૩.

વાઓ : Vā : વસ = You, unto You, તમોને (અહુરાને ને મજ્દાને ને બધા અમૈયા સ્પેન્તાને) ૨/૩.

નેઇત્ : Nōit : નેદ્ = Never, કદી નહીં.

અહુરા : Ahurā : અહુર = Oh Ahura ! હે અહુરા ! ૮/૧.

(મજ્દા) : (Mazdā) આ શબ્દ કોઇએ પાછળથી ઘુસાડેલો છે, તે એ પંક્તિમાં બે શ્રુતિઓ ખુલ્લી રીતે વધી પડે છે તેથી સાબિત થાય છે. “વાઓ”-તમને-એમ અહુવચનમાં સર્વનામ બોધને ‘અહુરા’ પાછળ ‘મજ્દા’ શબ્દ કોઇએ વગર સમજે ઉમેરી દીધો છે. એક તો પહેલી લીટીના સાત શ્રુતિનો પહેલો પાદ “અહુરા” આગળ પૂરો થાય છે, એટલે મજ્દા બીજા પાદની શરૂઆતમાં જ આવી શકે. અને બીજા પાદમાં આ ‘મજ્દા’ લઇએ તો ૯ ને બદલે ૧૧ શ્રુતિ થઇ જાય ! આગલા શ્લોકમાં મોત્ર અહુરાને જ યાચના કીધેલી છે ને તેની મહેર માગેલી છે. આ શ્લોકમાં પણ અહુરાને જ સંબોધન છે અને તેમાં મજ્દા’ આપમેળે અધ્યાહાર છે, કેમકે “વાઓ”માં ‘અહુરા’ ને ‘મજ્દા’ બન્ને સમાયા છે. માટે પાઠમાંથી હું આ “મજ્દા” શબ્દ સકારણ કાઢી નાખુ છું. તે સમો તો છંદ તદન લાગી જાય છે.

અર્ષેમ-આ : Aśm-cā અર્ષ-ચ = And Asha (acc), અને અર્ષને. ૨/૩.

યાનાઇશ્ : Yānāis યાનૈઃ = By our courses, by the ways we adopt or follow, behaviours અમારા માર્ગોથી, અમારી આલથી, વર્તનથી, ૩/૩. યાન=Path, course, going, પંથ, માર્ગ, ગતિ, આલ, વર્તન. નિદાનો સમજે છે તેમ “અનાઇશ્” સાથે એને કશો સબંધ નથી.

ઝરનાએમઃ Zaranaēmā હરજેમ = May we anger, vex or irritate, અમે ક્રોધાયમાન કરીએ, અમે ખીલવીએ, અમે નાખુશ કરીએ. ધાતુ ૬ વર્ગ ૯ મો. ક્રિયાપદઃ વર્તમાન ઇન્ધર્થક (opt), પરસ્મેપદ, ૧/૩. જેમ જ ધાતુ પરથી એજ રૂપમાં મરેમ થાય છે, તેમજ આ ૯ મા વર્ગમાં વચમાં જ ઉમેરાઇ હરજેમ થાય છે. ૬ નો “ઝર” “ઝ” કદી થાય નહીં. ૬ જ થાય. જુઓ. જે. બ્યા. § ૫૯૧.

મનસ્-આ...વહિસ્તેમ : Manas-cā...Vahistēm. મનસ્-ચ વસિષ્ઠ્ = And Spēntā Manyu, (acc.) અને સ્પેન્તા મન્યુને. ૨/૧. જુઓ ૩૦ મા હા નો ૪ થો શ્લોક. ત્યાં “અચિસ્તો મનો” અને “વહિસ્તેમ મનો” એમ અંત્રમન્યુ અને સ્પેન્તામન્યુ માટે આ શબ્દો સ્પષ્ટ રીતે વાપરેલા છે. જ્યાં જ્યાં “વહિસ્તેમ મનો” આવે છે ત્યાં ત્યાં આ સ્પેન્તામન્યુ જ સમજવાનો છે, વાહુમનો નહીં.

હ્યત : Hyat : ચત્-ચત્સ = Moreover, તે ઉપરાંત, વળી. આ “હ્યત” શબ્દ અહીં ઘણો સૂચક છે. જો “મનસુઆ વહિસ્તમ્” વાહુમનો હોત તો “તે ઉપરાંત” લખાતે નહીં. કેમકે તે તો ખુદ “અમેંયા સ્પેન્તા” છે, અને અહુરા, મજ્દા, અથ ને વાહુમનો એમ ચારે “ને” અવ્યયથી જ જોડાઈ શકાતે, પણ અહીં તો “અમેંયા સ્પેન્તા”ની નહીં પણ આ યુંઝવીની રચના સાથે આરમ્ભતિ સાથે જોડાયેલા સ્પેન્તા મન્યુની વાત છે. તેથી આ “હ્યત” એટલે “તે ઉપરાંત” એવો શબ્દ વપરાયેલો છે. શ્રી જરથુશ્ત્ર સાહેબ ઠેર ઠેર એવી સૂક્ષ્મ કળા બતાવે છે કે એમની સાહિત્યસિદ્ધિ માટે પણ માથું નમી પડે છે. અહીં “વહિસ્તમ્” એમ ‘ઉત્તમ’ છે.

યોઈ : Yōi : યે = (We) who, (અમે) જેઓ. ૧/૩.

વૈ : Vē : વસ = You, તમારી. ૬/૩. એનું વિશેષ્ય “સ્તૂતામ્” છે.

યોઈમ્મા : Yoiθemā : ચયમ્ (ચત્) = We have joined or associated, અમે એકત્ર થયા છીએ, અમે સામેલ થયા છીએ. ક્રિયાપદ : પૂર્ણભૂતકાળ પરસ્મૈપદ, ૧/૩. ચેતે, ચેતિરે એવાં એનાં રૂપ થાય છે, એટલે એ “યેમ્” છે.

દસેમે : Daseṃē : દસમે-દાસમે = In the offering, સમર્પણમાં, ઉત્સર્ગમાં. ૭/૧. આ શબ્દ દાસ્ ધાતુ પરથી હોવાનું બધાએ “અનુમાન” જ કીધેલું છે. દસ કે દાસ એવો શબ્દ સંસ્કૃતમાં મળતો નથી. પણ આ વાક્યમાં આ “સમર્પણ” નો અર્થ બરાબર ખેસે છે. સંસ્કૃતમાં દશન શબ્દ છે તેનો અર્થ ‘બાખનર - armour’ પણ થાય છે. આ ‘મ’ને ‘ન’ નું પરિવર્તન ગાથાવાણીમાં કેટલેક ઠેકાણે થાય છે. વળી ઓ. વિ. ના સંસ્કૃત કોષમાં (પહેલી આવૃત્તિમાં) દંશ પરથી-દશમ થયેલો દેખાડેલો છે, પણ બીજી આવૃત્તિમાં એ શબ્દ નથી. દાસ્ = to offer, સમર્પણ.

સ્તૂતામ : Stūtam : સ્તૂતામ્ (સ્તુત) = Of the hymns of praise, of prayers સ્તુતિઓના, ભજન કીર્તનોના. ૬/૩.

યૂઝૈમ : Yūžēm : યૂયમ્ = You, તમે. ૧/૩.

જૈવીશ્ત્યાઓહો : Zōvīštyāñhō : હવિષ્ઠ્યાસસ્ = Most worthy to be invoked, ઉત્તમ આરાધન યોગ્ય, માર્થના કરવા માટે સૌથી વિશેષ લાયક, વિશેષણ ૧/૩. આ શબ્દનો ધાતુ હ્વે = to invoke, આરાધણું છે. અને હવિન્ પરથી એ અતિશયતાનું રૂપ થયેલું છે. પરમ આરાધ્ય.

ઇષો : Išō : ઈશ્વ = Supreme. વિક્રમશાળી, પ્રતાપી. વિશેષણ “ક્ષત્ર”નું. ૧/૧.

ક્ષત્રેમ-આ : Xšaθrēm-cā : ક્ષત્રમ્-ચ = And also Khshathra, અને ક્ષત્ર પત્ત ૧/૧. અહીં ક્ષત્ર વિશેષનામ જ છે, અમેંયા સ્પેન્તાનું. પ્રલોકમાં ઉપર અહુરા, અથ અને સ્પેન્તા મન્યુ આવી ગયા છે, તેમાં આ ક્ષત્રનો પત્ત એમ ઉમેરો કીધો છે.

સંવશ્દામ : Savanham : શવ્સામ્ = Of (Various) powers, (વિધવિધ) શક્તિના, શક્તિવાળા, ૬/૩. અહીં “શક્તિઓવાળા” એમ બહુવચનમાં છે, તેથી

‘વિધવિધ’ “બુદ્ધિબુદ્ધી” શક્તિઓનો ધ્વનિ છે. આ શબ્દ ઋગ્વેદમાં ઘણે ઠેકાણે આવેલો છે; મંં ૧-૨૭-૧., મંં ૫-૧૦૦-૧૨ વગેરે. આ શબ્દ જ આ શ્લોકના સમગ્ર ભાવ પ્રમાણે ખરો છે. બીજો પદપાઠ કેટલાક “સ્રવદ્ધામ્” લે છે, તે યુક્ત નથી. “સ-વડ-હા-અમ્” એમ ચાર શ્રુતિમાં બોલવાનો છે. આ શબ્દનો છેલ્લો “હામ્” બે શ્રુતિમાં “હા-અમ્” બોલવાનો છે.

હ મા શ્લોકનો ભાવાર્થ : આ બધી મહેર મેળવીને, હે અહુરા ! તમોને તેમજ અધને અમારાં વર્તનથી અમે કદી પણ નાખુશ નહીં કરીએ, અને તે ઉપરાંત (ઉત્તમ મનવાળા) સ્પેન્તા મન્યુને પણ (અમે નાખુશ) નહીં કરીએ—અમે જેઓ તમારી સ્તુતિના સમર્પણમાં એકત્ર થયા છીએ. તમે તેમજ વિક્રમશાળી ક્ષત્ર પશ્વ આરાધ્ય અને વિધવિધ શક્તિવાળા છો.

આગલા શ્લોકમાં મહેરના ભંડાર અહુરા પાસેથી પોતાને માટે અને પોતાના અનુયાયી માટે મહેરની યાચના કીધા પછી હવે અહીં પેગમ્બર સાહેબ અહુરાને પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક કહે છે કે આ તમારી મહેરને માટે અમે નાલાયક થઈશું નહીં. અમે તમોને કે અધને કે સ્પેન્તા મન્યુને, જેઓ અમારી પાસે અપોધનો રાહ લેવાડવા માગે છે અને અમારી મારફતે આ પૃથ્વીનાં લોકોને પણ અપોધના માર્ગે લઈ જવા આહો છે, તેઓને અમે આડે રસ્તે જઈને કોઈ રીતનાં અધમ વર્તનથી નાખુશ કદી કરશું નહીં, કેમકે અમે તો તમારી ખરી ખંદગી કરવા એટલે માત્ર મોંઢેના પટપટારથી નહીં પણ અમારાં સાચાં શુદ્ધ વર્તનથી ચાલવા માટેની પ્રતિજ્ઞા લઈને અમે એ જ કાર્યમાં અમારી જિંદગી સમર્પણ કીધી છે, એ અમારા શુદ્ધ મનની સાબિતી છે. અમે કદી પણ ખૂગ વિચારે, ખૂરાં વચ્ચનો, કે ખૂરાં કાર્યોને અમારા મનમાં પ્રવેશ પામવા દઈશું નહીં.

વળી તમે બધા-અહુરા મજ્જહા, અથ અને સ્પેન્તા મન્યુ સામર્થ્યથી ભરેલા મહા શક્તિવાળા છો અને અમારી આરાધનાને ખરેખર લાયક છો, અને વળી તેવાજ મહા પ્રતાપી ક્ષત્ર પણ છે.

અહીં વૌહુમનોનું નામ નથી તેથી સામાન્ય વાંચક વિચારમાં પડશે, પણ આગલા બે શ્લોકમાં તો કહેવાઈ ગયું છે કે અમે પ્રથમ વૌહુમનોને તેના સાત્ત્વિક મનને તો પૂર્ણ રીતે આરાધીને પ્રથમ સંપાદન કીધું છે જ. એટલે અહીં હવે વૌહુમનોના નામનું પાછું ઉમેરવા જેવું ન હતું. વાચકો જોશે કે પેગમ્બર સાહેબ કેવી પગથી દર પગથી ચઢે છે અને એક જિંદગી વિચાર પછી તેવા જ બીજા વિચારનું કેવું ઊંડું બુદ્ધિદર્શન કરાવે છે ! દલીલ પાછળ દલીલ આવતી જ નથી છે; વિચારોની, ભાવોની, ભક્તિદર્શનની, પરંપરા વહેતી રહીને તેમાં અખંડ એકતા છે તેની એમાં અદ્ભુત પ્રતીતિ થાય છે.

હા. ૨૮—શ્લોક ૧૦ મો

અતઃ At : અથ = Then. ત્યારે.

યેન્ : Yēng : યાન્ = Whom, જેઓને. ૨/૩. પાછલા કાળમાં આ “યેન્”નો “યા” થયો છે.

અપાઅત-યા : Aṣāat-cā : અપાત્-ચ = From holiness or righteousness, on account of righteousness, અપોષ્ઠી, અપોષ્ઠને લીધે. ૫/૧. અહીં “આત” પ્રત્યયની વૃદ્ધિ કરીને “આઅત” કીધેલો છે. જુઓ નેકસનનું વ્યાકરણ § ૫૩-૪. આમાંનો ‘યા’ અને પછીનો ‘યા’ મળી “અને”-તેમજ....

વૌસ્તા : Voistā : વૈસ્ત (વિદ્) = You have known, તમે જાણ્યા છે, તમે સમજ્યા છે, પિછાન્યા છે. ક્રિયાપદ : પૂર્ણ વર્તમાન, પરસ્મૈપદ. ૨/૧.

વર્હુઉશ્-યા...મનશ્હો : Vanhūs-cā...mananḥō : વસોત્-ચ મનસત્ = From pure mind, સાત્ત્વિક મનથી, on account of pure mind, સાત્ત્વિક મનને લીધે. ૫/૧. ગાથામાં ને સંસ્કૃતમાં અત્-પ્રત્યય પાંચમી અને છઠ્ઠી બન્ને વિલક્ષિતો છે, જ્યાં શબ્દાંત અત્ માં જ હોય છે. વચસ્ નો વચસત્ પણ પાંચમી ને છઠ્ઠી વિલક્ષિતમાં થાય છે.

દાર્થેન્ : Dāṛṭhēng : દાતાન્ = Purified, pure, નિર્મળ, વિશુદ્ધ, પરિશુદ્ધ. ૨/૩. આ શબ્દનો ધાતુ દૈ છે. તે પરથી આ “દાત” થયેલું છે. એ દા ધાતુ પરથી નથી. અહીં સાત્ત્વિક મનની વિશુદ્ધિની વાત છે. અહીં “દા-આ” એમ લંબાવીને બે શ્રુતિ કરવાની છે.

ઐર્થેન્ : Ārṭhēng : ઋતાન્ = Clever or perfect in ceremonial religious rites, ક્રિયાકાંડકુશળ, ધર્મને લગતી ખાસ ક્રિયાઓમાં કુશળ. વૈદિક સંસ્કૃતમાં ઋત્ શબ્દ યજ્ઞ-હોમ સંબંધી ધાર્મિક ક્રિયા કરનારા બ્રાહ્મણ માટે વપરાય છે, અને આ ખાસ યજ્ઞની ક્રિયા કરવાવાળા ધર્મશુરો “ઋત્વિજ” કહેવાય છે. એમાં યજ્ઞક્રિયા માટે હોતુ, અધ્વર્યુ, બ્રાહ્મણ, અને ઉદ્ગાતુ એમ ચાર મુખ્ય ધર્મશુરો હોય છે, અને એ પ્રત્યેક મુખી સાથે બીજા ત્રણ ત્રણ સહાયકારી ધર્મશુરો હોય છે. એજ નામો પરથી જરથોસ્તી મોબેદોમાં પણ બેતી (હોતુ) અધ્વારુ (અધ્વર્યુ) એવાં નામો પડેલાં છે. આ “ઋત્વ” શબ્દને ધર્મના ક્રિયાકાંડ સાથે જ સંબંધ છે. યુરોપીય વિદ્વાનો આ બહુ અગત્યની વાત સમજી શક્યા નથી. કાંગાજ અને બીજા પુદ “એરવદ” પારસી વિદ્વાનો પણ આ શબ્દના સામાન્ય અર્થો “ઋત” શબ્દનો મૂળ અર્થ ધ્યાનમાં રાખીને કટ્પનાથી લખી ગયા છે. “યત્ન”-જ્ઞ-શબ્દ તો “ગાથા”માં ધણે ઠેકાણે છે. હા ૩૪-૧, હા ૩૪-૧૨, ૫૩-૨. વગેરે. અને “યજ”માં ક્રિયાઓ તો હોય જ પણ “યત્ન”નો અર્થ લક્ષિત, પ્રાર્થના પણ થાય છે, પણ આ “ઐર્થના” શબ્દ તો તદ્દન ખુદ્દી રીતે ક્રિયાકાંડને લગતો જ છે. આપણા કેટલાક મુદારક વિદ્વાનો એમ કહેતા આવ્યા છે કે “ગાથા”માં આ મોબેદોનાં ક્રિયાક્રમોને લગતી કશી વાત નથી, ક્રિયાક્રમ તો ધર્મસ્થાપક થયા પછી

પચાસ સો વરસે તે ધર્મના ધંધાદારી ધર્મગુરુઓ દાખલ કરે છે, તેમાં તેઓ ભૂલ કરીને કેટલાક બ્રમ સેવે છે. “સોમ” એટલે અગ્નિ, આતશ. એ સોમની ક્રિયા તે જ્વરથોસ્તીઓમાં “હોમ”ની ક્રિયા કહેવાય છે, પેગમ્બર સાહેબના વખતમાં આ સોમક્રિયા કરવાવાળા બ્રાહ્મણો ‘કવિ’ કહેવાતા હતા, તેઓની સામે ૩૨ મા હામાં પેગમ્બર સાહેબે સખત રીતે લખ્યું છે, એટલે તે વેળા આ ક્રિયાકાંડમાં જ બાંહેધર ધર્મ સમાઈ ગયેલા હોય તેવી રીતે એ બ્રાહ્મણો લોકોને ભ્રમ માર્ગે દોરવતા હતા, અને મજ્જાનો જે ખરો માર્ગ અપોષ્ઠનો ને નેત્રીનો તે પોતાનાં વર્તનમાં ઉતારવાનો છોડીને માત્ર આ બ્રાહ્મણોના પેટ ભરનારી ક્રિયાઓથી જ સ્વર્ગ મળે એવું તે વેળા લોકોને આ સ્વાર્થસાધુઓ સમજાવતા હતા. એટલે આ ક્રિયાવિધિ તે વેળા ચાલુ હતી જ. શ્રી જ્વરથુસ્ત્ર સાહેબ ક્રિયાની સામે નહીં હતા, એવી ક્રિયા ધર્મ સાથે જોડાયેલી હોય છે જ, પણ તે જ સર્વસ્વ નથી. શરીરને સ્વચ્છ રાખવા આપણે નાહીએ છીએ, પણ તેથી નાહવું એ જ માત્ર શરીરનો ધર્મ નથી. શરીરને ખીત્તું કર્તવ્ય પણ કરવાનાં છે. તેમજ ધર્મમાં આ ક્રિયાઓ ઓછસ વેળા કામની છે, પણ તેથી ધર્મ એટલે ક્રિયા નથી. ખરી રીતે તો આ સ્થૂળ દુનિયાને ને મિનોઇ સૂક્ષ્મ સૃષ્ટિને જોડનારી કેટલીક શુભ યૌગિક વિધિઓ બધા ધર્મોમાં છે, અને એ સંજ્ઞા સામાન્ય માણસોને ધર્મ પર શ્રદ્ધા રાખવા માટે ઉપયોગની પણ છે. વીજળીની ને રેડિયોની શોધથી દુનિયા કેવી એક છેડેથી બીજે છેડે સંધાયેલી છે તે પ્રત્યક્ષ થાય છે. એ બધાં ભૂખાં તરવો આજે ભૌતિક વિદ્યા-સાયન્સ-ધીરે ધીરે શોધીને પ્રગટ કરે છે, તેમ કેટલાંક મિનોઇ શુભ તરવો ઋષિ મુનિ પેગમ્બરો પોતાની દૈવી યૌગિક શક્તિથી બોળી કાઢીને તેનો સદુપયોગ ઓછસ ક્રિયાઓમાં કરીને સ્થૂળ જીવનને સૂક્ષ્મ જીવન સાથે સંધી આપતા હતા. એનો મર્મ બરાબર રીતે સમજાય, ને ક્રિયા કરનાર બ્રાહ્મણ વર્ગ-મોખેદ, મોલવી, પાદરી વગેરે-તે શુદ્ધ મનથી બધી અપોષ્ઠ પાળીને કરે તો તેની અસર છે જ. એ વાત આપણે પોતાને વેલાતીઓના જેવા વિદ્વાન કે સુધરેલા ગણીને હસી કાઢવા જેવી નથી. શેક્સ્પીઅર મહાકવિએ કહ્યું છે તેમ આપણા સ્વપ્નામાં પણ નહીં આવે એવી વસ્તુઓ આ દુનિયામાં હસ્તી ધરાવે છે. જાડા જિતરીને યોગ સંપાદન કરીને જાતે અનુભવો તો જ એ સમજાય.

આ “ઑરેઝવેન્ગ”-ઋત્વ-શબ્દ ક્રિયાકામ કરનારાઓમાં જે અવ્યાસથી ને અનુભવથી સિદ્ધ થયેલા હોય તેને જ લાગુ પડે છે.

મઝદા અહુરા : Mazdā Ahurā. મેષા અહુર = Oh Mazda Ahurā !
હો મજ્જા અહુરા ! ૮/૧

અઑરેઝવો : Aōibyō : एवम् = For these, એઓને માટે, ૪/૩.

પેરેના : Perenā : पृण (पृण वर्ग ६) Promote, further, આગળ વધારે, ઉઠે
આપો. ક્રિયાપદ : આજ્ઞાર્થ, પરસ્મેપદ, ૨/૨.

આપનાશ્ચ : Āpanāś : આપને : (આપન-આપ્) = Through or with fulfilments or attainments, પ્રાપ્તિઓ દ્વારા, સિદ્ધિઓથી. ૩/૩.

કામૅમ : Kāmam : વામ્ = Desire, wish, ઇચ્છાને, વાંછાને. ૨/૧.

અન : At : અથ = How else, otherwise how, નહીં તો કેવી રીતે-કેમ ? સંસ્કૃતમાં આ શબ્દના અર્થો સ્થાન ને ભાવ પ્રમાણે બુદ્ધ બુદ્ધ થણા થાય છે.

વૅ : Vē : વ્ = Your, તમારી. ૬/૩. એનું સંબંધી નામ “સવાઓ” છે. આ શબ્દની ૬ ઠી વિલક્ષિતનું દિવચનનું રૂપ પણ કદાચ એ જ હોય. નહીં તો ‘તમારી’ એટલે “મજ્ઞદા અહુરાની તેમજ અમૅવા સ્પૅન્તાની” એમ બહુવચનમાં હોય.

દમ઼ધ્યા : Xēmaibya : યુમ્મયમ્ = From You both (Mazda and Ahura), તમારી (મજ્ઞદા ને અહુરા એ) બન્ને પાસેથી. ૫/૨. આ થોડી નહીં પણ પાંચમી વિલક્ષિત દિવચનમાં છે. અહીં પણ “મજ્ઞદા અહુરા” એમ બન્નેને સંબોધન થયેલું છે તેથી આ સર્વનામ પણ દિવચનમાં જ લીધેલું છે. ઠેરઠેર આવાં એકવચન, દિવચન, કે બહુવચનથી ખાતરી થાય છે કે કોણ કોણ ગણવામાં આવેલા છે. મજ્ઞદા અને અહુરા એ બે બુદ્ધ વ્યક્તિઓ છે-twin બેડ છે, તે આ સર્વનામે ઘટતે કેકાણે સાબિત કરે છે.

અસૂના : Asūnā : અસૂના = With completion, fully, પૂરતી રીતે, પૂર્ણપણે અધૂરું નહીં રહે તેવી રીતે. ૩/૧.

વ઼એદા : Vaēdā : વેદ = May I know, experience or feel, હું જાણું, અનુભવું, પ્રતીતિ પામું. ધાતુ વ્દ = જાણવું ઇ. ક્રિયાપદ : સંશયાર્થ, પરસ્મેપદ, ૧/૧. બુદ્ધો જેકસનનું વ્યાકરણ ૬ ૬૨૧-૩.

વ઼વ઼ધ્યા : X'araiθya : હવરિત્વા (હવ) = Liable to deviate from the right course, liable to go to the wrong path, આડે પંથે જાય તેવી, સીધા માર્ગ છોડી આડે માર્ગે જાય એવી, વિપથગમનાધીન, વિપથગામી, સ્પષ્ટનશીલ, વિશેષણ. ૧/૩. નાન્ય. આ શબ્દનો આ ખરો અર્થ પણ કોઇને સૂઝ્યો નથી. અધા સ્વર્ ધાતુ પરથી આ શબ્દનો અર્થ કાઢવા ગયા છે, પણ શ્લોકનો જે ભાવ છે, તે બેતાં એ શબ્દ સ્વર્ ધાતુ પરથી નહીં પણ હવ ધાતુ પરથી થયેલો છે. સંસ્કૃતમાં હવરિત શબ્દ પણ છે. એ ધાતુના ક્રિયાપદોનાં રૂપો પણ હવર, હવરિ એવા આદિ અક્ષરોથી થાય છે.

વ઼ધ્યા : Vainya : વન્થા Worthy of attainment or acquirement, સંપાદન યોગ્ય, પ્રાપ્તિ કરવાને લાયક. વિશેષણ. ૧/૩. આ શબ્દનો ધાતુ વન્ = to attain, to gain, to acquire, મેળવવું, પ્રાપ્ત કરવું, છે.

સ્રવાઓ : Sravā : શ્રવા-શ્રવાંસિ = Prayers, Services, લક્ષિત સેવાઓ. ૧/૩. નામ ધાતુ શ્રુ = to pray, to serve, એનો ક્રિયાપદ “અશ્હેન્-”-ઘસન્-“છે”-અધ્યાહાર છે.

૧૦ મા પ્રલોકનો ભાવાર્થ : ત્યારે, હો મજ્જા અહુરા ! જેઓને અષોઘથી અને સાત્ત્વિક મનથી પવિત્ર ક્રિયાકાંડકુશલ તરીકે તમે પિછાનો છો, તેઓને (તેમની) ધ્રુવ્યાની સિદ્ધિ વડે તમે આગળ વધારો ! નહીં તો (અમારી) ભક્તિ સેવાઓ વિપથગામી કે સંપાદન યોગ્ય છે તે તમારી યન્નેની પાસેથી હું પૂરેપૂરું કેવી સીતે જાણું?

હવે આ પ્રલોકમાં પેગમ્બર સાહેબ આગળ વધીને અષો, સાત્ત્વિક મનવાળા અને ક્રિયાકાંડમાં કુશળ જનોની ઉમેદો જે શુદ્ધ ભાવની, ધિનસ્વાર્થી અને લોકનું ભલું જ કરવાની વાંછાવાળી હોય તેને આગળ વધારવા અને ધર લાવવા મજ્જા અહુરા યન્નેને વિનંતિ કરે છે. તેઓ કહે છે કે આ બધા અષો ને નેક માણુઓ ને ધર્માચાર્યો જેઓ ક્રિયાઓનું શુદ્ધ ભાવે કામ કરે છે તેઓની અઢતી થતી હું જોવા માગું છું. એ જ પ્રત્યક્ષ હું નહીં જોઉં તો પછી આ બધી ભક્તિએવા અમે જે રીતે કરી રહ્યા છીએ તે રીત ખરેખરી સત્પંથે લઇ જનારી છે ને આડપંથે હોરી જનારી નથી, તેમજ એ રીત અખત્યાર કરવા જેવી છે તે હું કેવી રીતે તમારી યન્નેની પાસેથી પૂરેપૂરું જાણું? મને તેની શી સાબિતી મળે? તમે અમારી આ ભક્તિસેવા સત્પંથની છે, તમારા જ માર્ગની છે—તેમ જાણીને તેને તમે માન્ય રાખો છો ને તેથી સંતોષ પામો છો, એમ હું કેવી રીતે જાણી શકું? તમે એ બધા અષોજનને આગળ વધારો, તેઓની વૃદ્ધિ કરો, તેઓ ખરે પશ્ચાન્નદ મેળવે તે હું પ્રત્યક્ષ જોઉં ત્યારે કની? મન વચન કર્મથી શુદ્ધ મનના અને અષો રહે તેવા માણુસો તેમજ તેવા જ ધિનસ્વાર્થી ક્રિયાકામ કરવાવાળા અષો મોખેદોને માટે જ પેગમ્બર સાહેબ અહીં અરજ કરે છે. ધર્મના સળકો મોંઠે બોલી જાય પણ તેવી રીતે કદી વર્તન તો રાખે નહીં, તેવા માણુસોની વૃદ્ધિ ક્યાંથી થાય? થોડા દહાડા ભલે એવાઓ પૈસા કમાય કે બહારથી નામના મેળવે, પણ ખુદાની નજરમાં તો તેઓ શુદ્ધ ને મનવચનકર્મ પવિત્ર તો નથી જ. એવાઓ આ બધી બહારની ધમાલ એક દિન ખોઇ એમશે ને પોતાની અધમ દશા જ આવેલી જશે. એવાઓની મજ્જા અહુરા પાસે કિંમત નથી કે લોકો પર પર તેઓ કશે પ્રભાવ પાડી શકતા નથી.

હા. ૨૮—શ્લોક ૧૧ મા

પૈ આદ્યશઃ Yō tāś : यस્યે = Only in this way, ખુદ એવી રીતે. ખુદ એની ભક્તિ સેવા દ્વારા. ૩/૩. આ પછી આ હાના ૨-૩-૪ શ્લોકોમાં થયેલા 'યૈ' સાથેના પ્રયોગ એવો જ પ્રયોગ છે. "આદ્યશઃ" એ 'આ' અર્થના સંસ્કૃત સર્વનામોના મૂળ શબ્દ "અ" નીજ સીધી ત્રીજી વિભક્તિ બહુ-વચનનું રૂપ છે. જુઓ જેકસનનું વ્યાકરણ § ૪૩૧.

અર્પમઃ Aśm : અપમ્ = Righteousness, holiness, અપોધને, પવિત્રતાને. ૨/૧.

નિપાઝ્ઞાશ્ઠે : Nipāñhō : નિપાસે = May I guard, may I preserve. હું સાચવી રાખું. ધાતુ નિપા = to guard. ક્રિયાપદઃ વર્ગ ૨ એ, અનિયમિત કાળ, સંશયાર્થ, આત્મનેપદ, ૧/૧. જુઓ જેકસનનું વ્યાકરણ § ૬૫૮ એમાં સંશયાર્થ ખોટી રીતે લીધેલો છે. એ રૂપ સીધું વર્તમાનનું 'સ' ઉમેરીને ૧/૧ કીધેલું છે.

મનસ્-ચા વૌહુઃ Manas-cā vohū : મનઃ-ચ-વસુ = And pure mind, અને સાર્વિક મનને ૨/૧ નાન્ય.

ચવઞ્ચેતાદ્યતેઃ Yavañtāitō : યાવતાતે = To the last, upto the end, છેવટ સુધી આખર સુધી. ૪/૧. ધાતુ ય-ઞ્ચ = તેનું ૪/૧ રૂપ "યવે" થાય તે પર "તાત્" પ્રત્યય લગાડીને આ રૂપ કીધેલું છે. એ માટે આ જ હા માંના ૮ મા શ્લોકમાંના "વિરુપાઈ યવે" શબ્દનું ટિપ્પણ જુઓ. "ઉપરતાત્"— "હુઉર્વતાત્" વગેરે શબ્દોમાં આ રૂપ છે. જુઓ જેકસનનું વ્યાકરણ § ૮૪૨ ને ૮૬૩. સંસ્કૃતમાં યાવતાય = to the last, આખર સુધી, એવો શબ્દ વપરાય છે. વૈદિકે "યાવત્" નું ગાથામાં જેમ "યવત્" થયેલું છે, તેમજ આ પછી યાવતાત્ પરથી થયેલું લાગે છે.

ત્વમઃ Tvōm : ત્વમ્ = You Yourself, તમે જ ખુદ. ૧/૧. વૈદિક સંસ્કૃતમાં ત્વ-ત્વા તું તથા તમે બન્ને માટે વપરાય છે. હું ધારું છું કે આ ત્વમ્ રૂપ પહેલી વિભક્તિ દ્વિવચનનું પણ હોઈ શકે, કેમકે તરત જ "મજ્ઞા અહુરા" એમ બન્નેને સંબોધન છે. છંદની યુતિ ધરાણર રાખવા આ "ત્વમ્" ને "તુ-અમ્" એમ બે શ્રુતિમાં બોલવાનો છે ને વ્યુત્પત્તિ પણ એમજ છે.

મજ્ઞા અહુરાઃ Mazdā Ahurā : Oh Mazdā Ahurā, હો મજ્ઞા અહુરા ! ૮/૧....૮/૧.

ફ્રો-સીયાઃ Frō sīā : પ્રણિય = Instruct, direct, આજ્ઞા આપો, સૂચના કરો ! ક્રિયાપદઃ વર્ગ ૧, આજ્ઞાર્થ, પરસ્મેપદ ૨/૧. પ્ર + ડ = પ્રો = Well, બરાબર, ઠીક.

માઃ Mā : મા = To me, મને ૨/૧.

ચત્રહાતઃ Čwahnāt : ત્વમાત્ = Through You, તમારી મારફતે, તમારી આજ્ઞાથી Through Your commands, ૫/૧ જુઓ જે. વ્યા. § ૪૩૬.

વાઓર્શહે : Vaocanhē : વોવસે = In order to proclaim, પ્રગટ કરવાને માટે.
ધાતુ વજ્-સામાન્યરૂપ. ૪/૧.

મન્યૈઉશ : Manyūš : મન્યોમ્ = Of Manyu, of Spenta Manyu, મન્યુના, સ્પેન્ટા મન્યુના. ૬/૧. આ મન્યુ એક વચનમાં છે, તેને કાં તો કેટલાક વિદ્વાનોએ મજદા અહુરાના આત્મા લેખે ગણ્યો છે, કાં તો કેટલાકે એને “બન્ને મન્યુઓનાં” ને ઠેકાણે લીધો છે, તેનું કારણ આ વાક્યનો ભાવાર્થ બરાબર નહીં સમજાવાને લીધે છે. આગલા પ્રથમ અધ્યાય (યસ્ન ૨૯) માંના ૭ મા શ્લોકમાં “અહુનવધર્થ” ના પવિત્ર કલામ માટે જે કહેવામાં આવેલું છે, તેમજ હા ૩૪-૧૩ માં ને બીજે ઠેકાણે જણાવ્યું છે તેમ મજદા અહુરાના સંદેશ ને આદેશ સ્પેન્ટા મન્યુ ઝીલીને તે આ દુનિયાના પેગમ્બરને તથા સોધ્યંતોને પ્રેરણામાર્ગે આપે છે. એટલે અહીં “મન્યૈઉશ” એટલે “સ્પેન્ટા મન્યુ” ના જ સમજવાનું છે : “મન્યૈઉશ હયા ઈવા આઓર્શહે” એટલે “તમારી સાથે સદા સહકાર સાધી રહેલા સ્પેન્ટા મન્યુના સુખદારા-તેની વાણી મારફતે, તેની પ્રેરણા મારફતે તમે મને સૂચના-આજ્ઞા-શિક્ષણ આપો !”

હયા ઈવા : Haca ōwā : સચા ત્વા : = Ever associated with You, તમારી સાથે સદા સહકારથી રહેલા.

આઓર્શહા : āhā : આસા = Through the mouth (of Spenta Manyu), (સ્પેન્ટા મન્યુના) મુખ દ્વારા. ૩/૧. ધાતુ અમ્ = mouth, મુખ, મોઢું.

જૂની હસ્તપ્રતોમાં આ શબ્દ કોઈક રીતે ચૂંચાયેલો છે, અને મોઝેદો એને “ઐ-ઐ-આઓર્શહા” કરીને ઉચ્ચારે છે, ને તેમજ લખાય છે, પણ ઘણી હસ્તપ્રતોમાં “ઐ. ઐ. આઓર્શહા” એમ પણ શબ્દો લખાયેલા છે. આ બતાવે છે કે આ બે અક્ષરો “ઐ. ઐ.” કોઈક નોંધ લેખે મૂળ પ્રતના લેખકે લખ્યા હોય ને પછી તે “આઓર્શહા” સાથે ભેળાઈ ગયા હોય. આવા “ઐ. ઐ.” અક્ષરો હા. ૨૬-૭ માં પણ “આવા” શબ્દની અગાઉ, અને હા ૩૨-૧૬ માં ને હા ૪૭-૨ માં “આન” શબ્દની અગાઉ પણ મુકાયેલા છે. બધે ઠેકાણે જો આ “ઐઐ” ની એક શ્રુતિ રાખીને ગણવા બધાએ તો હંદમાં પણ એક શ્રુતિ વધી પડે છે. એટલે આ હંદની કસોટીથી પણ સાબિત થાય છે કે આ “ઐ. ઐ.” શબ્દો મૂળ શબ્દના નથી ને કોઈક કારણે પાછળથી ઘૂસી ગયેલા છે, ને તેનો કંઈ અર્થ નથી. આ બ્રમથી ઘૂસેલા શબ્દો હું કાઢી નાખું છું-કેમકે તે અનર્થ કરે છે. હા. ૩૧-૩ અને હા. ૩૨-૧ માં આ જ શબ્દ છે પણ ત્યાં ઐઐ ઉમેરાયેલા નથી !

યાઇશ : Yāiš : યૈ = Through which processes (pl.), જે વિધિઓથી ૩/૩

અર્હુશ : Arhūš : અમ્સ્ = Life, જીવન, આણ, જિંદગી. ૧/૧.

પોઉરુયો : Pouruyō : પૂર્વસ્ = First, in the beginning, પ્રથમ, આરંભે ૧/૧. અવ્યય.

આ...બવત્ : ઘ...bavat : આ...મવત્ = Came forth, came into existence,
પ્રગટ થઈ, ઉદ્ભવ પામી. ધાતુ મૂ = to be. ક્રિયાપદ : પૂર્ણભૂતકાળ,
પરસ્મૈપદ, ૩/૧.

૧૧ મા શ્લોકનો ભાવાર્થ : ખુદ એવી રીતે (લક્ષિત સેવા દ્વારા) હું
અપોધને તેમજ મનની સાત્વિકતાને છેવટ સુધી સાચવી રાખુ. હો મજ્જા
અહુરા ! તમારી સથે સદા સહકારથી રહેલા સ્વૈન્ટા મન્યુના મુખ દ્વારા તમારી તરફથી
પ્રગટ કરવા મને બરાબર આજ્ઞા આપો કે કઈ વિધિઓ દ્વારા જીવનનો પ્રથમ
ઉદ્ભવ થયો.

આ છેલ્લા શ્લોકમાં, બધી સ્તુતિ પૂરી કરી રહ્યા પછી, પેગમ્બર સાહેબ
પ્રતિજ્ઞાથી મજ્જા અહુરાને ખાતરી આપે છે કે એવી લક્ષિત સેવા કરીને અપોધને
તેમજ મનની શુદ્ધ સાત્વિકતાને હું સદાકાળ સુધી સાચવી રાખીશ, તેને કદી
છોડી દઈશ નહીં, મારાં મન વચ્ચન કાર્ય સદા અપોધથી ને નેત્રીથીજ ભરપૂર
રાખીશ. માટે હવે તમે મને નમારો સંદેશવાહક-messenger-ગણીને, તમારી
આ સુધિ કેમ ઉત્પન્ન થઈ, અને તેને ચલાવવા માટે જે ભલા બૂરા મન્યુઓ
તમે નીચ્યા, તે માટેનો બધો ભેદ તમારી તરફથી હું મારી બલે આ દુનિયામાં
હવે પ્રગટ કરુ તેની મને આજ્ઞા આપો !

શ્રી જરથુસ્ત્ર સાહેબના જમાનાની અગાઉ ભલી બૂરી શક્તિઓ-સ્વૈન્ટા
મન્યુ અને અગ્રમન્યુ-માટે કશી ખાસ સમજ હતી નહીં, અને એ પેગામ તે
કાળની દુનિયાને બીબા કોઈ ઋષિએ કે શાસ્ત્ર-તે આપેલો હતો નહીં, ખુદ
જરથુસ્ત્ર સાહેબ એ માટે સ્પષ્ટતાથી હા ૩૧-૧ ની પહેલી લીટીમાંજ પોતાના
પેગામને “અગૂસ્તા વચાઓ”-અગુસ્ટા વચાંસિ = Unproclaimed messages, અપ્રગટ
પેગામો કહે છે. આ પેગામ અને તેનો ભેદ-જે ૩૦ મા તથા ૩૧ મા હા માં
વિસ્તારથી પેગમ્બર સાહેબે આપ્યા છે, તે આ દુનિયાને શ્રી જરથુસ્ત્ર સાહેબની
પહેલવહેલી અમૂલ્ય ભેટ છે. બધી શા માટે છે ને તે કેમ ઉત્પન્ન થઈ, અને
આ દુનિયા પેદા કરવામાં તથા તે ચલાવવામાં મજ્જા અહુરાનો જે દિવ્ય હેતુ
છે, તે પ્રગટ કરવા પેગમ્બર સાહેબ અહીં આજ્ઞા મોગે છે, અને એ પેગામ હવે
પછી આવતા ૩૦ મા હા માં અને “ગાથા”ના ત્રીજા અધ્યાયમાં શ્રી જરથુસ્ત્ર
સાહેબ પ્રગટ કરે છે.

ધતિ શ્રી “ગાથા”ના ૨૮ મો ‘હા’ ને ૨ જો અધ્યાય પૂરો.

ગાથા અહુનવધતિ-હા. ૩૦

અધ્યાય ૩ જો

પેગામ

—: ટિપ્પણ :—

આગળ આવી ગયેલા ૨૯ મા તથા ૨૮ મા ‘હા’ વાળા અધ્યાયોમાં પૃથ્વીને પેગમ્બર સાહેબની જરૂર શા માટે પડી, પૃથ્વીની અરજ પરથી અહુરા મજ્દાએ શ્રી જરથુષ્ટ્ર સ્વિતામને પોતાનો પેગમ્બર બહાર કીધો, અને પછી પેગમ્બર સાહેબે દુનિયામાં અહુરાનો પેગામ આપવા પોતે સદાકાળ માટે અપોઈ અને સાત્ત્વિકતા સર્વોગે ધારણ કરવાની અને પોતાના અનુયાયીઓ પાસે પણ કરાવવાની પ્રતિજ્ઞા લીધા પછી હવે આ ૩૦ મા હા માં—૩ જો અધ્યાયમાં આ દુનિયામાં બહી કયાંથી આવી, ને તે શા માટે ઉત્પન્ન થઈ તેનો અમૂલ્ય પેગામ અને તેની સમજ તેઓ પહેલીજ વાર જગતમાં બહાર કરે છે. આ નેકી ને બદીના કર્તાઓ અને મનુષ્યો માટે ૨૮ મા હા ના છેલ્લા શ્લોકની છેલ્લી લીટીમાં પેગમ્બર સાહેબ ઉદ્ઘેષ કરે છે, અને આ ૩૦ માં હા ની પહેલીજ લીટીમાં “તે બેને હું આલેખી બતાવું” એમ કહે છે એટલે ૨૮ મા પછી તુરંત જ આ ૩૦ મા હા આવવો જ જોઈએ. એ જ ખરો કમ છે. એટલે હવે દરતુર દાવશે ને સમજી વિદ્વાનો છેવટનું નિર્માણ કરી ચક્રો કે ૨૮ ને ૨૯ મા હા ની ગોઠવણીમાં યરનો ફેરફાર ગોઠવાયેલી છે, અને તેથી હવે આ સ્પષ્ટ સમજાયા પછી “ગાથા”નો ખરો મૂળ કમ પાછો ગોઠવાવો જોઈએ. ભૂલ સુધારવી એ મિનોઈ કાર્ય છે.

*

*

*

હા. ૩૦—શ્લોક ૧ લો

અત્ : At અય = Now, હવે.

તા : Tā તા = Those two, તે બેને, તે બન્નેને. ૨/૨. ધાતુ તદ્ વેદમાં પણ એમજ એ પહેલીને બીજી વિલક્ષિત દિવચનમાં નરજતિમાં લખાય છે.

વક્ષ્યા : Vaxsyā વક્ષ્યામિ = I announce, I describe. હું પ્રગટ કરીશ, હું આલેખી બતાવીશ. ધાતુ વચ્, ક્રિયાપદ : ભવિષ્યકાળ, પરસ્મૈપદ, ૧/૧.

ઇષંતો : Isəntō : इषन्तस् = Oh you desirous of knowing ! હો જિજ્ઞાસુઓ ! હે બહુવાની ઇચ્છા કરવાવાળાઓ ! ૮/૩. ધાતુ ઇષ = to desire, ઇચ્છું, વાંછું. છેલ્લે “દરેસતા”—તમે બહુશો—એમ છે, એટલે આ સંબોધન જ છે.

યા : Yā યા = Who both, બેઓ બન્ને. ૧/૨. વેદમાં પણ દિવચનમાં “યા” જ વપરાયેલો છે. એનું ક્રિયાપદ “છે” અધ્યાહાર છે.

મજ્દાથા : Mazdāthā : मेधाया : From the motive of Mazdā, મજ્દાના હેતુને લીધે. ૩/૧. અવ્યયરૂપ. યા પ્રત્યય અત્ ના અર્થમાં સંસ્કૃતમાં વપરાય છે. એટલે એનો અર્થ “from the motive of, ..ના હેતુને લીધે” થાય છે. યા પ્રત્યય manner, motive, રીત, હેતુ બતાવે છે: અન્યથા = બીજી રીતે, પૂર્વથા = પૂર્વની રીતે ઇત્યાદિ. જુઓ એકડોનલનું વૈદિક વ્યાકરણ § ૧૭૯.

હ્યત્ચીત્ : Hyat-cit : ચત-ચિત્ = Which really, જે ખરેખર. ૧/૧. નાન્ય૦ એનું ક્રિયાપદ “છે” પણ અધ્યાહાર છે. સંસ્કૃતમાં “છે” મોટે ભાગે પદમાં લખાતો જ નથી.

વીદુષે : Viduṣē : વિદુષે = For the wise, for the thinking of the wise, ડાહ્યા-જ્ઞાનીજન-માટે, ડાહ્યાના ચિંતનને માટે. ૪/૧.

સ્તઔતા-ચા : Stautā-cā : સ્તોતા-ચ = And praising, અને સ્તુતિકર, સ્તુતિ કરનારું. ૧/૧. ધાતુ સ્તોતૃ = Praising. “સ્તઔતા” એનું સમાનાધકરણ (apposition) સર્વનામ “હ્યત્-જે” છે.

અહુરાધ : Ahurāi અધુરાય : For Ahurā, અહુરાને માટે. કેટલીક પ્રતોમાં “અહુરા” છે તે યુક્ત નથી. આ “અ-હુ-રા-ધ” એમ ચાર શ્રુતિમાં ગણવાનો છે.

યેસ્નિયા-ચા : Yesniyā-cā : યજ્ઞિય-ચ = Worthy of worship or homage, આરાધન યોગ્ય, વંદન યોગ્ય, ૧/૧. એ પણ “હ્યત્” સાથે સમાનાધકરણમાં છે. આ પણ ચાર શ્રુતિમાં ગણવાનો છે. “યેસ્ન્યા” યોડી જોડણી છે. મૂળ શબ્દ યજ્ઞિય છે.

વશ્હુઉશ મનડહો : Vanḥuṣ Manahō . વસોસ્ મનસસ્ = Of Vohu Mano, વૉહુમનોના. ૬/૧. આ છઠ્ઠી વિલક્ષિત યોધીને ઠેકઠે વપરાયેલી છે.

હુમાંજદ્રા : Humazdra : સુમન્દ્ર = Very pleasant-voiced, very charming or agreeable, મંદ્રસ્વરસુખદ; ધીમા, નીચા, ગંભીર સ્વરથી ભરેલું મધુર. ૧/૧. મન્દ્ર = ધીમો, ગંભીર. સંગીતના ત્રણ સપ્તકમાંનું નીચલું સપ્તક તે “મન્દ્ર.” પરંપરાગત કથા પ્રમાણે અપને-શુરને-વિશ્વને-આ “મંદ્ર” સ્વર પ્રિય છે. ઋગ્વેદમાં (ઋ૦ મં. ૪-૫૦-૧) શુરને-બૃહસ્પતિને (અપને) “મન્દ્ર જિહ્વા” એટલે મીઠા ધીમા મનગમતા સુસ્વરવાળો પ્રહો છે. સંગીતનાં ત્રણ મુખ્ય સપ્તકો છે....મંદ્ર, મધ્યમ અને ઉત્તમ અથવા તીમ-એમાં “મંદ્ર” સપ્તક તે નીચા અવાજનું -Low toned-કહેવાય છે. શુરને લગતો આ લેહ સુરોચના કે આપણા વિદાનો નવૃતા નહીં હોવાને લીધે આ “હુમાંજદ્રા”ના બુદ્ધા બુદ્ધા અર્થો દીધા છે ને વળી કેટલાકેએ એને “માંદ્રા” સાથે જોડી દીધી છે! -એ શબ્દ પછી “શુર”-“અવાઈ”જ આવે છે! અપને માટે. આ શબ્દ પછી “હ્યત્” સાથે સમાનાધકરણમાં છે.

અષાધ : Aṣāi : અષાય = For Asha, અપને માટે. ૪/૧. આને કેટલાક “અષા” લખે છે, પણ ભાવાર્થ પ્રમાણે “અવાઈ” ચોથી વિલક્ષિતમાં જ લેઈએ.

ય એ-ચા : Yā-cā : યે-ચ = And which, અને જેઓ ૧/૩. આ “ય એ-ચા” ગદ્યમાં પંક્તિની શરૂઆતમાં “હુમાંજદ્રા”ની અગાઉ સુકાયો લેઈએ, પણ અહીં છંદમાંના સ્વરભારને સાચવવા માટે પદમાં પાછળ સુકાયો છે. એનું ક્રિયાપદ “છે” અહીં પણ અધ્યાહાર છે.

યા : Yā : યા = By which, જેથી. ૩/૧.

રૂઝોઝીશ : Raocōbis : રોચોમિત્ = With various enlightenments, વિવિધ જોધનથી, અનેક રીતના ઉપદેશથી. ૩/૩. રોચ્ = Light, lustre, પ્રકાશ રોશની. અહીં રોશની જ્ઞાનની ગણવાની છે.

દરેસતા : Darasatā : દર્સત = You will know, you will get acquainted with, તમે જાણશો, તમે પિછાન કરશો, તમે જાણી શકશો. ધાતુ દૂઝ = to know. ક્રિયાપદ : આજ્ઞાર્થ, પરસ્મેપદ, ૨/૩.

ઉર્વાજ : Urvāzā : રજા (રજન્-રજ) = (That which is withheld or kept back) secrets, mysteries, લેહો, મર્મો-જે સ્પષ્ટ રીતે જણાયેલું નથી તે. ૨/૩ નાન્ય. ૪ ધાતુ પરથી જેમ જવેન્ વગેરે શબ્દો થયેલા છે તેવો જ આ પણ ઃ. આ શબ્દનો અર્થ માટે લાગે સૌજો Joy, આનંદ કર્યો છે, પણ તે માટે વ્યુત્પત્તિનો કશો આધાર નથી. આ શ્લોકમાં મન્યુજો માટેની પહેલવહેલી વાત થાય છે. શ્રી જરથુસ્ત્ર સાહેબના જમાના અગાઉ જો નેક્રીબદીના “લેહ”ની વાત કોઈ ઋષિએ જાહેર કીધી ન હતી, તે તો હા ૩૧-૧ માં લખ્યા પ્રમાણે “અગૂસ્તા વચાઓ” એટલે “અપ્રગટ વાત” હતી. એટલે જે વ્યુત્પત્તિ મેં અહીં બતાવી છે તેજ ખરી લાગે છે, અને જો શબ્દનો અર્થ મર્મ, લેહ, જે અગાઉ સંતાડી રાખેલું અને જણાયેલું નહીં હતું તે, એજ અહીં થઈ શકે. છેલ્લી પંક્તિના બીજા પાદમાં સ્પષ્ટજ લાવ છે કે “જેથી જ્ઞાનપ્રકાશ થયાથી, અનેક રીતના ઉપદેશથી જોધન-enlightenment-થયાથી આ સૃષ્ટિના-આ નેક્રી બદીના-“લેહ”ને તમે પિછાની શકશો.”ઉર્વાજ”નો અર્થ “આનંદ” કરો, તો તેને “જોધ” કેમ શકો? “આનંદ” તો અનુભવી શકાય. “લેહ,” જે અંધારામાં અણુદીઠો રહેલો છે, તેના પર જ્ઞાનપ્રકાશ પડ્યાથી તે જોધ-પિછાની શકાય. આ “દરેસતા” ક્રિયાપદ પરથી “ઉર્વાજ”નો અર્થ “લેહ”જ થઈ શકે. વેદથી પણ ગાથા લાખા બહુ જૂની હોવાથી એના કેટલાક વ્યાકરણ પ્રકાર તેમજ ધાતુ પરથી બનેલા શબ્દો-ઘણાજ થોડા-સીધા ઋગ્વેદમાં નહીં મળી શકે તે સંભવિત છે.

૧ લા શ્લોકનો ભાવાર્થ : હે જિજ્ઞાસુ જનો! હવે તે બેને (બન્ને મન્યુજોને) હું આલેખી બતાવીશ, જે બન્ને ખુદ મજ્જાના હેતુને લીધે (સર્જેલા) છે, જે ખરેખર જ્ઞાની માણસને (વિચાર કરવા) માટે છે, અને જે અહુરાને માટે સ્તુતિકર છે, અને વાહુમનોને આરાધનયોગ્ય છે, અને જે અપને માટે સુમન્દ્ર (એટલે ધીમા મધુર સ્વરથી ભરપૂર છે), જેથી કરીને અનેક રીતના જ્ઞાનપ્રકાશથી તમે (ઉપર કહેલા મજ્જાના હેતુના) મર્મને જાણી શકશો!

આ નવા ૩૦ મા હા ના પહેલા શ્લોકમાં હવે પેગમ્બર સાહેબ પેલા જે મન્યુજોનાં કાર્યને માટે કહે છે. તેઓ કહે છે કે આ મન્યુજો મજ્જાના હેતુ માટે છે, એટલે મજ્જાનો આ સૃષ્ટિ રચવાનો ને તેને ચલાવવાનો જે હેતુ છે, તેને માટે તેઓ જરૂરના છે. જો બન્નેની હું હવે જે વાત કરીશ તે જ્ઞાની માણસોને વિચારવા જેવી છે, તેઓ પોતાના જ્ઞાનથી એ વસ્તુને સમજી શકશે, કેમકે અજ્ઞાન માણસો તો આ નેક્રી બદી હોવાનો મર્મ જો છે તે વાત જલ્દી સમજી શકતા નથી. જો લેહ

જાણ્યાથી અહુરાની મહત્તા કેટલી સ્તુતિપાત્ર છે તે તમે જાણ્યો, તેમજ એથી વૉહુમનો ને તેને પહોંચવાની સાત્ત્વિકતા પણ કેટલી આરાધનયોગ્ય, આપણાં નમનને પાત્ર છે, તે પણ તમે સમજ્યો, અને આ બધી મર્મની વાત જે હું તમોને આ મીઠાં ભજનોમાં બતાવીશ તેના ધીમા મધુર સ્વરો મહાન અધને કેવો આનંદ આપશે તે પણ હું જાણું છું. એમ અહુરા મજ્દાનાં, અધનાં ને વૉહુમનોનાં કીર્તન કરતો કરતો એ બધો ભેદ હું તમોને કહેતો જઈશ, જેથી તમે સૌ જ્ઞાનનો પ્રકાશ મેળવીને એ જાડા ભેદને પિછાની શક્યો.

આ શ્લોકમાંથી પેગમ્બર સાહેબને જ્યોતિષ ઉપરાંત સંગીતનું પણ કેવું જ્ઞાન છે, અને કેને કેને કયા સ્વરો ગૂંહાલા છે તે પણ તેઓ જાણે છે, એ અહીં સ્પષ્ટ થાય છે. ગાય ઢોર ચારતા રખડુ ટોળીવાળાના ને તુરતના ઠરીને ખેતી કરવાની સ્થિતિમાં આવતા ભટકતા (nomads) લોકોના પેગમ્બર તરીકે કેટલાક યુરોપીય વિદ્વાનોએ પોતાના અધુરા જ્ઞાનથી ને હાલની પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃતિના ગર્વથી જે વિધાનો તેમના લેખોમાં કીધેલાં છે, તેથી ઊલટી કેવી જુદી જ વાતો અહીં ધીરે ધીરે પ્રગટ થતી જાય છે તે જુઓ! ગાથાઓ ખરી કુચીથી ઉકેલ્યા અને સમજ્યા પછી તો પેગમ્બર સાહેબના અગાધ જ્ઞાનથી છક્ક ધઈ જવાય છે! અને વળી એમ પણ લાગે છે કે આપણે પૂર્વના કે પશ્ચિમના બધા જ લોકો ખરા જ્ઞાનમાં તો આગળ વધ્યા નથી, પણ પાછળ હુટ્યા છીએ, અને ખરું આધ્યાત્મિક ધન છોડી કંઈને હુનિયાની ખોટી દોલત અને આઈઆઈ પર મોહી રહીને આપણા આત્માની અવનનિ-પડતી-કરી રહ્યા છીએ.

હા. ૩૦-શ્લોક ૨ એ

શ્રુઓતા : Sraotā · શ્રોત (શ્રુ) = Hear ye ! સાંભળો ! જ્ઞાન દો ! ક્રિયાપદ : આજ્ઞાર્થ, પરસ્પૃષ્ટ. ૨/૩.

ગૌંડશાધશ્ : Gōṇḍāśāḍ : ચોપૈઃ = Through proclamations, નિવેદનો દ્વારા, પ્રેરણાપત્ર દ્વારા, ઘોષણા દ્વારા. ૩/૩. આ શબ્દને “જ્ઞાન” સાથે કશી સંબંધ નથી. જુષ્ ધાતુને સાંભળવાની ક્રિયા સાથે કશી લેવા દેવા નથી. ગમે તેટલા અંસ્કૃત કોષોમાં આ જુષ્ નો કે ચોપ નો અર્થ સાંભળવું કે જ્ઞાન લખાયેલો મળશે નહીં. ધરાનમાં ગેરસમજથી આ જુષ્ નો અર્થ સાંભળવું એમ પહેલવીમાં લીધેલો છે, પણ તે ખોટો અર્થ છે. ચોપ એટલે તો નિવેદન, ટુંટેરો, એ જ અર્થ થાય. વળી હાથ જેમ બે છે તેમ જ્ઞાન પણ બે છે, તો આ શબ્દ તો બહુવચનમાં છે, એટલે કેટલાકેએ તો એનો અર્થ બહારના, અંદરના, ઉપરના, એમ જાત જાતના લાંબા ટૂંક જ્ઞાનો બતાવ્યા છે ! પહેલવીમાં ખરી લાવિલ હતી જ નહીં ને છે જ નહીં. આ તો સ્પષ્ટ પૂર્વવૈદિક આર્યભાષા છે. જ્ઞાન માટે તો ઋગ્વેદમાં કર્ણ શબ્દ જ છે. અહીં તો પેગમ્બર સાહેબ જે પોતાનો પેગામ્ બહેર કરે છે, પાકારીને તેનું નિવેદન કરે છે તે છે. પ્રા. બાર્થોલોમે કહે છે કે આ “ગૌંડશાધશ્”માં “ગૌંડ” કરવામાં લહિયાની ભૂલ છે પણ તેમ નથી, જેમ “ગોમ્”નું “ગૌંડશ્” પશોમ્ નું “પર્સૌંડશ્” થયું છે, તેમજ આ ચોપ નું “ગૌંડશ્” થયું છે, કેમકે ચોપ માંનો ચો ઉદાત્ત છે, તે પર સ્વરભાર છે.

વહિસ્તાધશ્ : Vahiṣṭāśāḍ : વાસિઠૈઃ=(Through) Most excellent, most beneficial અત્યુત્તમ (દ્વારા), બહુ કલ્યાણકર, શ્રેયસ્કર. ૩/૩. ગૌંડનરે તેમજ બીજા-ઓએ “વહિસ્તા” પાઠ લીધેલો છે, પણ તેને ત્રીજી કે આઠમી વિભક્તિમાં લેતાં તે અહીં ખરાબર બેસતો નથી. થોડીક હસ્તપ્રતોમાં એ “વહિસ્તાધશ્” કરીને લખાયેલો ગૌંડનર નોંધે છે, અને બધું જોતાં તે જ પાઠ યુક્ત ને બંધબેસતો છે. “વહિસ્તાધશ્ ગૌંડશાધશ્” એટલે બહુ કલ્યાણકર નિવેદનો દ્વારા. “વહિસ્તા”ને “મનડ્-હા” સાથે આ પંક્તિમાં કાંઈ સંબંધ નથી, કેમકે “મનડ્-હા” એટલે “મનથી” એ સામાન્ય નામ છે. અને વળી “સૂચા” એટલે “સ્વચ્છ” એ તેનું વિશેષણ પણ તેની તુરત અગાઉ છે.

અવએનતા : Avaēnatā આવેનત = Discern independently, think over, સ્વતંત્ર રીતે વિવેકથી નિર્ણય કરો ! વિચાર કરો ! ૨/૩. આવેન્ નાં ક્રિયાપદોનાં રૂપમાં “આ” ને બદલે “અ” પરથી પણ કેટલાંક રૂપ બનેલાં છે. આવેળિક એટલે “સ્વતંત્ર” એવું વિશેષણ પણ છે. એ વેન્ (to think, to discern) માં જા ઉપસર્ગ ઉમેરાઈને થયેલો છે. ક્રિયાપદ : આજ્ઞાર્થ, પરસ્પૃષ્ટ ૨/૩.

સૂચા : Sūcā : શુચા (શુચેન) (શુચ્) = Pure, illuminating, clear, સ્વચ્છ, નિર્મળ, પ્રકાશિત, કોઈપણ જાતના પૂર્વગ્રહ (prejudice) વગર. ૩/૧. એ “મન-ડ્-હા-મનથી”નું વિશેષણ છે.

મનશ્ચક્ષુઃ : Manashchakṣuḥ : मनसा = With mind, મનથી. ૩/૧.

આવર્ણનાઓ : Āvarṇanāḥ : आवर्णोस् = Of the two choices, બે પસંદગીની, બે વસ્તુ-ઓની પસંદગીની. ૬/૨. અહીં બે મન્યુઓ-સ્વૈન્તામન્યુ અને અંચમન્યુની પેદા શ્રીધેલી નેશી ને બદીની બે વસ્તુઓમાંની કોઈકની પસંદગી માટેની વાત છે. ધાતુ આઘ્ર = to choose, પસંદ કરવું.

વીચિથહ્યા : Viciṭhahyā : विचिक्त्व = Of the discernment, of the careful selection, વિવેકપૂર્ણ વિચારણા માટે, સંભાળભરી ચૂંટણી માટે. ૬/૧.

નરમ્-નરમ્ : Naram-narām : नरम् नरम् = Unto every man, man-by-man પ્રત્યેક જનને. ૨/૧.

જન્યજ્યાય : X'āxyāi : स्वर्थ = For each one's self, પોતપોતાને માટે. ૪/૧.

તન્વે : Tanvō : तन्वे = For the self. પંડને માટે. ૪/૧. “તનુયે” બગડેલું રૂપ છે.

પરા : Parā : परा = Before, પૂર્વે, અગાઉ, શબ્દયોગી અન્યથ.

મઝે : Mazō : महे (महस्) = Great, મહા. ૫/૧. આ જાનું પાંચમી વિભક્તિનું રૂપ છે. સંસ્કૃતમાં પણ એ જ રૂપ ૬ઠી વિભક્તિનું પણ છે.

યાઝ્ઞોહો : Yājñohō : यासस् = By setting out, by launching on a new path, યોગ્ય માર્ગે જુદા પડવાના અણીના સમયથી. ૫/૧. ધાતુ યા = to set off, to separate on a journey. માણસે સારો કે મઠો માર્ગ લેવો એ તેની આખી જિંદગીને માટે અણીના સમય છે. એ વેળા મનમાં ભારે યુદ્ધ ચાલે છે. “યા-આઝ્ઞો-હો” એમ ત્રણ શ્રુતિમાં છે.*

અહ્માઃ : Ahmāi अह्वै = For this, એ માટે. ૪/૧.

(ને) : Nō : नस् = Our, us, અમારું. આ શબ્દ ક્ષેપક-ધૂસેલો છે. અર્થમાં એનું કાંઈ કામ નથી, તેમજ એથી હંદમાં પણ એક શ્રુતિ વધી પડે છે.

સઝ્ઞ્યાય : Sazdyāi : सम्ज्य = In order to approve, મંજુર કરવાને માટે, માન્ય રાખવાને માટે, અનુમોદન આપવા માટે. સામાન્ય રૂપ, પરસ્મૈપદ, ૪/૧. ધાતુ જ્ઞસ્, ઋગ્વેદમાં (૧૦-૮૫-૬) માં એ જ શબ્દ “to make a vow” “પ્રતિજ્ઞા લેવી”ના અર્થમાં પણ વપરાયેલો છે. અહીં પણ એવો અર્થ લઈ શકાય.

બાદાંતો પાત્તી : Baodanto-paitī : प्रति बोधन्तस् = Having awakened sufficiently, being enlightened sufficiently. બોધન પામીને, જાગૃત થઈને, ઊંઘમાંથી બેઘાર થઈને. વર્તમાનકૃદંત, પરસ્મૈપદ. ૧/૩. ધાતુ બુધ્ = જાગૃત, જાગૃત થવું, વગેરે.

* ડો. વિ. કોપમાં જુઓ વિચારા. એ ચાસાનું હૃદયક-Desiderative રૂપ છે. એ શબ્દ પોતાની સાથે “પ્રતિ” પણ લે છે. તે પણ અહીં આ લીટીને હેડે છે જ.

૨ જા પ્રલોકનો ભાવાર્થ : (હે જિજ્ઞાસુઓ !) આ મહા કલ્યાણકર નિવેદનો દ્વારા સાંભળો; જે વસ્તુઓની પસંદગીની વિવેકપૂર્ણ વિચારણાના પ્રત્યેક જન પોતપોતાના પંડને માટે નિર્ણય કરવાના આ જીવનના યોગ્ય માર્ગે વૃદ્ધ પડવાના મહા અણીના પ્રસંગની અગાઉ ધરાધર યોધન પાત્રીને એને અનુભવના આપવા માટે નિર્મળ પ્રકાશિત મનથી સ્વતંત્ર રીતે વિચાર કરો !

હવે પેગમ્બર સાહેબ કહે છે કે હું જે નિવેદનો તમારી આગળ હમણાં કરું છું તે સાંભળો ! એ બહુ કલ્યાણકર છે. એથી તમારી જિંદગીનું ખરેખરું કલ્યાણ થશે. અહીં જે વસ્તુઓની-નેકીની ને બદીની-વચ્ચે તમારે પસંદગી કરવાની છે. માણસે પોતાની જિંદગી જગવવા માટે પોતાના માર્ગ પસંદ કરવાનો છે. એ બહુ અણીનો સમય છે, આમ કે તેમ જતાં જિંદગીની ફત્તેહ કે હાર, સફળની પ્રાપ્તિ કે ખુવારી, એ રસ્તે મળશે. એટલે હું એવે વખતે તમને યોગ્ય આપું છું ને જિંદગીને સફળ કરવાનો માર્ગ દેખાડું છું તેનાથી તમે જ્ઞાન મેળવો અને દરેક જણ પોતપોતાને માટે સ્વતંત્રતાથી નિર્ણય કરો ! એવા વિષયમાં જોર જુલમ કંઈ ચાલે નહીં. એ તો આપ પસંદગીની વાત છે. એ બધું નિર્મળ મનથી-કોઈના પણ દબાણ વિના કે આગલી પાછલી વાતોના પૂર્વશ્રદ્ધ (prejudice) વગર તમે વિચારો ! અને પછી તમારો માર્ગ ચૂંટો ! જોજો, આ ખરો અણીનો વખત છે, માટે બહુ ધ્યાન પહોંચાડજો ! તમે મારું સાંભળશો તો કલ્યાણ જ થશે. પણ તમારું પોતાનું ભલું ખૂરું ચૂંટવાનો હક્ક તમારો જ છે. માટે ખૂબ વિચાર કરીને નિર્ણય આપજો !

પેગમ્બર સાહેબ એમ નથી કહેતા કે તમે મારા ધર્મમાં આવશો તો ધસ તેથી જ તમને સુક્ષિત મળી જશે. સુક્ષિત તો સૌએ પોતપોતાને માટે પોતાનાં જ ભલાં ખૂરાં કર્મોથી મેળવવાની છે; તે માટે વિવેકથી વિચાર કરીને જ બહુ સંભાળથી મારો માર્ગ લેવાનો છે. કોઈ પણ ધર્મ કે પેગમ્બર કોઈ પણ માણસને તેનાં ખૂરાં કર્મો છતાં સુક્ષિત અપાવી શકતો નથી, કે તેને ખુદાની પાસે માફ કરાવી શકતો નથી. એ તો પાદરીઓની ને તે તે ધર્મના અજ્ઞાન લોભી ધર્મશુરુઓની લોભાં લોકોને છેલ્લવાની કળા છે. જ્યાં કર્મ તેલું દળ, એ જ પરમાત્માનો ખરો ન્યાય છે, અને સાચો પેગમ્બર તો એ જ સત્ય બોલશે. તેના પંથવાળાને વધારવા જો તે ખોટું બોલશે તો તે ખરો પેગમ્બર જ નથી. પેગમ્બર તો બધા આગળ પરમાત્માને ટૂંકામાં ટૂંકા માર્ગે મળવાનો ને દરેકને પોતાનો સુક્ષિતમાર્ગ લેવાનો ખરો યોગ્ય જ કરશે. પછી તો દરેક માણસે તેના પોતાના ચત્તથી એ બતાવેલે માર્ગે આગળ વધી પોતાની સુક્ષિત ને પરમાર્થ મેળવી લેવાનો છે. પેગમ્બર સાહેબ અહીં કેવી પ્રામાણિક વાત કરે છે !

હા. ૩૦—શ્લોક ૩ જો

અતઃ Atઃ અતઃ અય = Now, હવે.

તા મન્યુઃ Tā Mainyū : તા મન્યુ = Those two Manyus, તે બન્ને મન્યુઓ.
૧/૨. નરન્વતિ.

પૌંડરુયેઃ Pouruyē : પૂર્વે = Ancient, primeval, પૂર્વિય, આદિકારણ, સૃષ્ટિના પ્રથમ મૂળને લગતા. ૧/૨ નાન્ય. આ શબ્દ “પૌંડરુયે” બરાબર રીતે લખાયેલો છે. ખરો શબ્દ વિભક્તિના રૂપ પ્રમાણે છંદને સાચવતો અહીં લખ્યો છે તે “પૂર્વે”જ છે. એ માટે ડૉ. મિલ્સે એમના “ગાથા”વાળા મોટા પોથામાં હા ૩૦-૩ ના એ જ શબ્દ માટે બહુ વિસ્તારથી લખેલું છે, પણ તે બરાબર નથી. હું મૂળ રૂપ અહીં લઉં છું. અહીં છંદના સ્વરભાર પ્રમાણે “વ” અનુદાત છે તેથી “પૌંડરુયે” થયેલું છે. પૂર્વેનું ૧/૨ નું એ જ રૂપ છે જુઓ જે. વ્યા. § ૨૩૭.

યાઃ Yā : યા (વૈદિક) = Who two, જેઓ બન્ને. ૧/૨.

યૈમાઃ Yēma : યમા = Twin-born, twin, forming a pair, જોડ, જોડમાં જન્મેલા, જેડી, યુગ્મોદભવ. વિશેષણ. ૧/૨.

પ્રવક્ત્રનાઃ X^vafanā : વ્રજા = Skilful, working with aptitude, કાર્યકુશળ, કાર્યનિપુણ, પોતાના કાર્યમાં ઉસ્તાદીવાળા. ૧/૨. આ શબ્દને ઘણા ધારે છે ને “દનૂમ”વાળા પણ સમજે છે તેમ “સ્વ”-પોતપોતાના-મૂળ સાથે કંઈ સંબંધ નથી. શબ્દના બહારના રૂપથી આ ભ્રમ થયેલો છે. એ શબ્દ ઋગ્વેદમાં પણ વપરાયેલો છે, પણ તેના “સ્વમ” કે “પોતપોતાના ભાવ” જેવા અર્થ નથી. એ કુ + અજ એમ બે શબ્દ મળીને થયેલો છે. જુઓ મો. વિ. કોષઃ સ્વપ્ (સ + અપ્) પૃષ્ઠ ૧૨૮૧, હાર-૧.

અસ્રુયાતૈમઃ Asruyātem : અશ્રુયાતૈમ = (Both) are known, are called, જણાયેલા છે, કહેવાય છે. ધાતુ શ્રુ. ક્રિયાપદઃ અનિયમિત ભૂતકાળ, કર્મણિ ભાવ, આત્મનેપદ, ૩/૨. જેકસને અવસ્તા વ્યાકરણ § ૬૩૮ માં એ શબ્દ નોંધેલો છે. પણ તેનો કર્મણિભાવ તેઓ સમજ્યા નથી, તેથી, “they called” એમ “they are called”ને બદલે લખ્યું છે. એ માટે મો. વિ.ના સંસ્કૃત કોષમાં “શ્રુ” શબ્દ નીચે અપદ જણાવેલું છે કે એનો અર્થ કર્મણિભાવે “to be called or known” થાય છે, એ જ અર્થમાં ઋગ્વેદમાં પણ એ શબ્દ વપરાયેલો છે.

વળી આ શબ્દ મૂળ પાઠમાં “અસ્રુવાતૈમ” એમ લખાયેલો છે તે પણ બરાબર નથી. “મ-ર્-વ” એવા વ્યંજનો જોશય ને ઉચ્ચારી પણ શકાય નહીં! ખરો શબ્દ “અસ્રુયાતૈમ”જ છે, સંસ્કૃતમાં પણ તેમજ “શ્રુ” સાથે લખાય છે. વળી “અસ્રુવા” એમ લખીએ તો બેજ શ્રુતિ થાય, ને તેમ થતાં એક શ્રુતિ છદમાં ઘટી પડે છે. તેથી “અસ્રુયાતૈમ”જ ખરો શબ્દ છે.

મનહી-ચા : Manahī-cā : મનસિ-ચ = In thought and, વિચારમાં અને. ૭/૧.

વચહી : Vacahī : વચસિ = In word, વચનમાં, વાણીમાં. ૭/૧. અહીં ‘ચા’ નહીં જોઈએ, એક શ્રુતિ વધી જાય છે.

પ્યઞ્ઞૈનાઘ : Syaoññāñ : ઞ્ઞૈ = In deed, કાર્યમાં, કૃતિમાં. ૭/૧.

હી : Hi . સિ = They two, both of them, તે બન્ને. ૧/૨. આ શબ્દ enclitic એટલે બીજા આગલા શબ્દની પૂઠે જ જોડાયેલો-ઉત્તરાક્ષર, પૃષ્ઠાક્ષર તરીકે રહે છે. લીટીની કે વાક્યની શરૂઆતમાં એ રખાતો નથી. એટલે એ “પ્યઞ્ઞૈનાઘ-હી” એમ લખાવો જોઈએ. ત્રીજે પુરુષ સર્વનામના મૂળ શબ્દો તદ્-તે, સ-સે ઉપરથી આ પ્રકારે બનેલા છે.

વહીયો : Vahiyo : વહીયસ્ = Better, more good, બહેતર, ઉત્તમ. વિશેષણ, ૧/૧. “વહેલા” બગડેલું રૂપ છે.

અકમ્ - ચા : Akam-cā : અકમ્ ચ = And bad, evil, ભૂંડો, અધમ, વિશેષણ. ૧/૧. સંસ્કૃતમાં અક્, અર્, અષ્, ધાતુઓના અર્થ મળતા છે. અર્ એટલે to move tortuously (like a serpent) સાપની માફક વાંકું લીકું ચાલવું. એ પરથી અક વિશેષણ, નામ થયું તેનો અર્થ દુઃખ, વેદના, સુરકેલી વગેરે થાય છે, અને “પાપ” પણ થાય છે. એટલે ‘વાંકાલીકો’ અવળો ચાલનારો એક છે ને બીજે તેથી બહેતર એટલે સીધા ચાલનારો છે, એમ અહીં સરખામણી કીધેલી છે.

અયાઞ્ઞૈસ-ચા : Ayāññā-cā : અયાજ્ઞ = Out of these two indeed, or just ‘આ’ બે માંથી માત્ર. ૬/૨. જુઓ ને. વ્યા. § ૪૨૫.

હુદાઞ્ઞૈહો : Hudāññāho : હુદાસસ્ = The well-knowing persons, benevolent knowers of the Universal Spirit, the spiritually wise જ્ઞાની માણસોએ, શુભ પ્રહસોએ. ૧/૩. ઋગ્વેદમાં આ શબ્દ ઘડી ઘડી આવે છે. સારી રીતે ભક્તિ ને યજ્ઞ કરવાવાળાને ‘મુદાસ’ કહ્યા છે. હાસ એટલે પ્રહસન, પ્રહસને-પરમાત્માને બોલનારો. “હુ-દા-આઞ્ઞૈહો” ચાર શ્રુતિમાં છે. જુઓ મંકડોનેલું વૈદિક વ્યાકરણ, પાનું ૪૩૭-અ-૮.

ઞ્ઞૈયઃ : ŋñāy : ઋ-ઋતેન = Rightly, properly, યથાર્થ, વાજબી રીતે. અવ્યય.

વીધ્યાતા : Visyātā : અવિચ્યત = Discriminated, discerned, judged, વિવેકથી ચૂંટણી કીધી, ન્યાયપૂર્વક નિર્ણય કીધો. ૩/૩. ધાતુ વિચ્ સંસ્કૃત જ્ઞાતિ શબ્દનો “પ્યઞ્ઞૈના” થયેલો છે તેમાં ને “ય” વપરાયેલો છે તે જ આ શબ્દમાં પણ અવેસ્તા લિપિમાં વપરાયેલો છે, એટલે એ “વિચ્” ધાતુ જ છે, અને અર્થ પણ તે જ બરાબર છે. કિયાપદ : અપૂર્ણભૂતકાળ, આત્મ. ૩/૩

નોઠ્ઠ : Nōt : નેઢ = Not, નહીં.

દુદ્ઞાઞ્ઞૈહો : Duḍḍāññāho : દુદ્ઞાસસ્ = The ignorant, the evil minded, perverse minded. અજ્ઞાન, મૂર્ખ, દુષ્ટ મનોવૃત્તિવાળા, દુર્બુદ્ધિવાળા. ૧/૩. આ શબ્દ ચાર ધ્રુતિમાં દુદ્ઞ-દા-આઞ્ઞૈહો એમ જોડવાનો છે.

૩ બા પ્રલોકનો ભાવાર્થ : હવે તે બન્ને આદિકરણ મન્યુઓ, જે બેડી કાર્યકુશળ કહેવાય છે, અને જે બન્ને મનથી વચનથી અને કાર્યથી (અનુક્રમે) ઉત્તમ ને અધમ (જણાયેલા છે); એ બેમાંથી માત્ર જ્ઞાનીજનોએ વાજબી રીતે વિવેકપૂર્વક ચૂંટણી કીધી, (પણ) દુર્બુદ્ધિવાળાઓએ (તેમ કીધું) નહીં.

આ પ્રલોકમાં હવે તે બન્ને મન્યુઓના સ્વભાવનું વર્ણન આવે છે. પેગમ્બર સાહેબ કહે છે કે આ જે નેકી બદી ભરેલી સૃષ્ટિ દેખાય છે તેનું આદિકરણ-મૂળ-આ મન્યુઓ જ છે. આ હાના પહેલા જ પ્રલોકમાં કહેવાયું છે કે તેઓ “મજ્જાતા” એટલે મજ્જાનો હેતુ પાર પાડવાને માટે સર્જાયેલા હતા. એ મજ્જાનો હેતુ પાર પાડવામાં એ બન્ને મન્યુઓની બેડી ઘણી કાર્યકુશળ છે. પોતાનું કાંમે ઘણી જ કુશળતાથી તેઓ કરે છે ને હાર પાડે છે. પણ આ બન્ને મન્યુઓ પોતપોતાનાં કાર્યોમાં એકમેકથી તદ્દન ઊલટા છે. એમાંનો એક બહુ ઉત્તમ છે. માત્ર નેકીને ભલાઈને, અધોષને જ તે ઉપજાવે છે, ટકાવે છે ને આગળ વધારે છે, તેને “રપ્તનિસ્તો” એટલે પવિત્રમાં પવિત્ર કહેલો છે, ત્યારે બીજો મન્યુ અધમ કહેવાય છે: તે તો ખુશાઈને, બદીને બધી જાતની અપવિત્રતાને અને જીવનને જીધું વાળવાની નીતિને ઉપજાવે છે, ને તે જ નીતિ (policy) તે શાહુ રાખે છે. એટલે આ બન્ને મન્યુઓ પોતપોતાના મનથી, વચનથી ને કાર્યથી એકમેકથી ઊલટા છે, તે લોકનો મેળ મળતો નથી. બન્ને એકમેકના વિરોધીઓ છે, અને એકમેકથી વિરોધ ભરેલાં કાર્યો કરવામાં કુશળ છે. એક ઉત્તમ છે, શુભ માર્ગોના શહેબર છે; બીજો પાપી ને અધમ છે ને તે અશુભ માર્ગો જ દોરી લઈ જાય છે. એવા એ બે મન્યુઓમાંથી જે ઉત્તમ છે તેનો સંબંધ જે જ્ઞાની માણસો અહુરાની સૃષ્ટિને પિછાનનારા છે અને જેઓને નેકી બદીનું જ્ઞાન થયું છે ને તેથી જે સારે જ શહે જાય છે, તેઓએ વાજબી રીતે બાંધ્યો, એટલે તે જ્ઞાની માણસો તો નેક મન્યુના વર્ગના જ અનુયાયી થયા, પણ જે લોકોને એ જ્ઞાન થયું નથી, ને હજી ખુશાઈમાં ને અનેક જાતની દુષ્ટતામાં ગૂંથાઈ રહેલા છે તેઓએ કંઈ તેમ કીધું નહીં ને જાંધો માર્ગ લીધો. એટલે સૌ સૌએ પોતપોતાના જ્ઞાન ને શુભ પ્રભાણે એ પસંદગી કરી લીધી. ભલો ભલાઈ જ કરે, ખૂરો ખુશાઈમાં જ મર્યો રહે. ખુદાઈ શક્તિ મેળવવા તો બધા જ માગે છે, પણ કેટલાક તે રૂડે માર્ગે, પવિત્ર રીતે, નેકીથી આલીને બીજાનું ભલું કરવાની શક્તિ મેળવે છે. ત્યારે કેટલાક અજ્ઞાનીઓ દુષ્ટ ને જાંધે માર્ગે આલીને માત્ર પોતાનો સ્વાર્થ સાધવા માગે છે.

હા. ૩૦—શ્લોક ૪ થો

અત-ચા : At-cā : અત-ચ : અથ ચ = Moreover, અને વળી.

હ્યત : Hyat : સ્વત : યતસ્ = When, જ્યારે.

તા : Tā : તા = Those two, તે બન્ને. ૧/૨.

હૈમ - મન્યુ : Hām-Manyū : સમ મન્યુ = Equally placed Manyus, સરખે સરખા મન્યુઓ. ૧/૨.

હૈન્-જસર્એતૈમ્ : Hēn - jāsāṭtam : સંજસેતામ્ - જમેતામ્ = Met together (in a hostile manner) એકમેકની સામે કામ કરવા સાથે મળ્યા : ક્રિયાપદ : ઇચ્છાર્થક (Optative), પરસ્પૃષ્ટ, ૩/૨. સંસ્કૃતના જસ ધાતુનો અર્થ તો થાકવું, છોડી મૂકવું, એવો થાય છે, પણ ગાથા ભાષામાં આ ધાતુ ગમ ના અર્થનું કામ કરે છે. કાળક્રમે કેટલાક ધાતુઓના અર્થમાં એમ કદી કદી ફેરફાર થાય છે. “જસર્એતૈમ્” અગાઉ “હૈન્” શબ્દ મૂકવો જ જોઈએ તો જ અર્થ બરાબર થાય ને શ્રુતિઓ પણ પૂરી થાય.

પૌર્વ્યમ્ : Paourvyam : પૂર્વ્યમ્ = In the, beginning, પ્રારંભે, શરૂઆતમાં “પૌર્વ્ય-વિ-યમ્” એમ ત્રણ શ્રુતિઓમાં છે.

દઝદે : Dazdē : ધતે (ધા) = They both generated or created, તે બન્નેએ ઉપજાવ્યાં-સબંધી. ક્રિયાપદ : પૂર્ણભૂતકાળ, આત્મનેપદ, ૩/૨. ભુઓ નેકસનનું વ્યાકરણ § ૬૦૦.

ગૌમ્-ચા : Gaōm-cā : ગમ્-(ગમ્-ગ) ચ = Being, life, vital breath or air, that which moves and goes, હોવું, જીવન, જિંદગી, જે ગતિમાન છે ને આલી જાય છે. ૨/૧, નરજાતિ. આ શબ્દ ને તેનો ધાતુ વેદકાળથી ગાહ્ય જાતો જેવાં છે તેનાં ગમ શબ્દ છે. તે ‘ધિરખાર, માધ’ મિલકત” જેવા અર્થમાં વપરાય છે. પણ એ શબ્દને તો પૃથ્વી સાથે સંબંધ છે. પણ આ ‘ગ’ ઉપરથી “ગતિ” motion થયેલો છે. આ ગાથા વાણીના “ગમે” ઉપરથી “ગમેથા” શબ્દ પણ થયેલો છે. તેનો અર્થ “જીવનના હેતુથી જે થયેલું તે”-એટલે સૃષ્ટિ, સર્જન. એટલે આ “ગમેમ્”નો અર્થ ચેતન, જીવન, એમ હું કંરું છું. જય-ને એટલે life force. ચેતન. “ગાયત્રી”નો ધાતુ પણ આ ગમ પરથી કાઢેલો છે. એ શબ્દ મૂળ ધાતુ જ પરથી થયેલો છે. ગમ એટલે ‘પ્રાણવાયુ’ પણ છે.

અજ્યાતીમ્-ચા : Ajyāitim-cā : અજ્યાતિમ્-ચ = And non-life, non-existence. અચેતન, જડતા. ૨/૧. નર. જેવો ગમ્ શબ્દ જ ધાતુ પરથી છે, તેવો જ આ પણ જ પરથી જ છે. એનાં કેટલાંક રૂપમાં જ્યાં આવે છે. એટલે આ શબ્દ અજ્યાતિ છે: ચેતન વગરની, સત્ વગરની અવસ્થા.

આ પાદમાં “ગૌમ્-ચા અજ્યાતીમ્-ચા” એટલે ચેતન અને જડ (અચેતન) ની વાત છે. આ મન્યુઓએ એ “ચેતન-જડ” પ્રથમ ઉત્પત્ત

દીધા. ઋગ્વેદના ૧૦ માં મંડળમાં જે “સત્” ને “અસત્” ની વાત છે, - તે એ જ વિચાર રજુ કરે છે. “સત્” ને “અસત્” એટલે લાવ (Positive) ને અલાવ (Negative). તમામ સૃષ્ટિ આ બે ધ્રુવ (poles) થી જ ગતિમાં મુકાય છે. આમ તમામ ભૌતિકશાસ્ત્રનાં મૂળ તત્ત્વોની આ વાત કેવી સ્પષ્ટ રીતે શ્રી જ્ઞરથુસ્ત્ર સાહેબે હજારો વર્ષ પર દર્શાવેલી છે !

યથા : Yathā યથા = In this way, એવી રીતે. અવ્યય. “યથા” પછીનો “આ” નહીં જોઇએ. “યથા અડ્ડત્” માં જ ચાર શ્રુતિ પૂરી થાય.

અડ્ડત્ : Anhat અસત્ = Would be, would tend towards, યશે, રહેશે, ચાલ્યું જશે. ધાતુ અષ્ ક્રિયાપદ : સંશયાર્થ, પરસ્મેપદ, ૩/૧.

અપૈર્મેમ્ : Apaimam અપમ્ = The end, અંત, આખર. ૨/૧. આ શબ્દ “અડ્ડત્” ક્રિયાપદનું કર્મ છે.

અડ્ડશ્ચ : Anhūś અનુષ્ = Life, existence, જીવન, હયાતી. ૧/૧. આ શબ્દ “અડ્ડત્” નો કર્તા છે, એટલે એ જ ખરો શબ્દ છે. કેટલાક વિદ્વાનો “અડ્ડશ્ચ” એટલે “જીવનનો” એમ લેવા માગે છે, તે યુક્ત નથી. “અડ્ડશ્ચ અપૈર્મેમ્ અડ્ડત્” એટલે Life will tend towards the end. અંત સુધી જીવન ચાલ્યું જશે, એમ જ રહેશે. એટલે આ સત્ અસત્ની ખેંચતાણુ જ્યાંસુધી આ જીવંત સૃષ્ટિ છે ત્યાંસુધી તે રહેશે જ. કેવળ “સત્” નું રાજ્ય જીવંત સૃષ્ટિમાં તો કદી થાય જ નહીં. તે તેના સ્વભાવથી જ વિપરીત છે.

અચિસ્તો : Acistō અચિષ્ટમ્ = One of crude or perverse mentality, of most tortuous movements, જડ બુદ્ધિવાળો, ઊંધી મતિવાળો, એટલે અશ્-મન્યુ. ૧/૧. નરબલિ. એ વિશેષણ નામ છે. એનો સંબંધ આ લીટીના છેલ્લા શબ્દ “મનો” સાથે છે. આ શબ્દ અક નું અતિશયાર્થ (superlative) રૂપ છે. સંસ્કૃતમાં “અચિદ્” એટલે moving tortuously વાંકો લીકો જતો” થાય છે. આગલા ૩ જા શ્લોકમાં “અકેમ્” શબ્દની લીકા જુઓ. “અચિસ્તો” એટલે “અચિસ્તોમન્યુ.”

દ્રૌપતાંમ્ : Drogvatām દ્રવ્તામ્ = Of ignorant babblers, અજ્ઞાન બકવાદીઓનો. ૬/૩.

અત્ : At અત્ઃ અથ = But, પણ, પરંતુ. સ્થાન પ્રમાણે આ શબ્દના બહુ અર્થ થાય છે.

અપાઉને : Aṣṭunō અષોનૈ-ઠતાવને = For the holy, for the pure minded, for the righteous, અષોજન માટે, પવિત્ર મનના માણસ માટે. ૪/૧.

વહિસ્તેમ મનો : Vahiṣtām Manō : વસિષ્ઠમ્ મનસ્ = The most benevolent-minded, i. e. Spanta Manyu. ભારે કૃપ્યાલુકર મનવાળા, એટલે. સ્પેન્તા મન્યુ. ૧/૧. નાન્ય. જુઓ હા ૨૮-૯ માંના એ જ શબ્દની લીકા, વૌહુમનોને કદી પણ “ગાથા”માં “વહિસ્તેમ મનો” કહ્યો નથી. જ્યાં જ્યાં “વહિસ્તેમ મનો” આવે છે ત્યાં ત્યાં એ મહા કૃપ્યાલુકર .

પવિત્રોત્તમ ન્વેન્તા મન્યુનો-નિર્દેશ છે, વળી આ શ્લોકમા “અચિસ્તો મનો” અને “વહિસ્તમ મનો” એ કાંઈ અધમ ને ઉત્તમ મનવાળા માણુમની વાત નથી, પણ મન્યુઓની વાત છે. આ “હુ”મા તેઓનું જ વર્ણન છે, “દ્રૃગ્વતામ્” અને “અષાઉર્ને” એ શબ્દોથી તે વધારે સ્પષ્ટ થાય છે વળી આજ હા ના ૬ ઠા શ્લોકમા “અચિસ્તમ મનો” આવે છે તેથી પણ આ અર્થ સ્પષ્ટ થાય છે.

આ શ્લોકમા કેટલીક શ્રુતિઓની વધઘટ લાગે છે. પહેલી લીટીના પ્રથમ પાદમા તો માન શ્રુતિ પૂરી છે. પણ બીજા પાદમા તે નવને બદલે માત્ર જ શ્રુતિ દેખાય છે. મને લાગે છે કે “જસ્યએતમ્”ની અગાઉ “હૈન્” શબ્દ અમલ હશે તે “મધન્યુ”ની અગાઉના “હૈમ્” શબ્દ જોયાથી ડોઢએ ભૂલમાં કાઢી નાખેલા હોવો જોઈએ “હૈમ્ મધન્યુ” એટલે મરખે મરખા મધન્યુ-સરખી શક્તિવાળા-તે તો યોગ્ય જ છે પણ “હૈન્-જસ્યએતમ્” એટલે “સાથે મળીને કામ પર મળ્યા, માથે મળીને કામ કરવા બહાર પડ્યા” એ અર્થ ઘણો જ યુક્ત છે સંસ્કૃતમાં સન્ = to be produced together to come together into existence સાથે ઉત્પન્ન થયું, સાથે હયાતીમા આવવું, એવો ક્રિયાપદ છે અને તેનું ૩/૨ નું ૩૫ સન્નયતમ્ થાય છે અને અર્થ તો તદન બરાબર બધેએસતો મળે છે વિક્રાનોને તથા દન્તુરોને આ મૃત્યના પર ધ્યાન પહોંચાડવા હું વિનતિ કરું છું અને તો આ બધું ડોઢ અચૂર પ્રેરણાથી જ સૂઝ પડી આવે છે એટલે એ “હૈન્-જસ્યએતમ્” જોઈએ, તેમ થાય તો “પશ્ચાઉર-વિ-ચેમ્” એમ બોલતા નવ શ્રુતિ પૂરી થાય

વળી હા ૩૧-૮ મા પણ હું બતાવું છું તેવો જ પ્રયોગ હન્તીમા છે તે પણ જુઓ “શ્વા હૈમ્ અમધની હૈન્ ગ્રથમ્” એટલે “મેં તને આખમા અધરી રાખ્યો છે” તદન મમાન પ્રકારની જ આ રચના પણ છે, જેમા નામ માથે “હૈમ્” ઉપસર્ગ છે, અને ક્રિયાપદ સાથે “હૈન્” ઉપસર્ગ છે

ગાથામાની આવી તૂટેલી લીટીઓ પાછી સુધારીને બરાબર કરવાની જરૂર છે એમ થયાથી જ તે સપૂર્ણ થશે ને અર્થમા કંઈ ગડબડ રહેશે નહીં

૪ થા શ્લોકનો ભાવાર્થ : અને વળી જ્યારે તે બાંને સરખેસરખા મન્યુઓ (સૃષ્ટિના) આરભે એકમેક સામે કામ કરવા મળ્યા, ત્યારે તેઓએ ચેતન અને અચેતન ઉપજાવ્યા, અને એવી રીતે જીવનના અત સુધી ચાલ્યું જશે અજ્ઞાન બકવાદીઓનો મન્યુ તે જડ બુદ્ધિવાળો અતિદુષ્ટ છે, પણ અયોજન માટે તો ઉત્તમ કલ્યાણકર મનવાળો મન્યુ ન્વેન્તા મન્યુ છે

હવે અહીં પેગમ્બર સાહેબ પોતાનું દર્શન આગળ ચલાવે છે પેલા બાંને મન્યુઓ શક્તિમા સરખેસરખા છે, તે બાંને પોતાને સોંપાયેલું કાર્ય કુશળતાથી બજાવે છે સૃષ્ટિની શરૂઆતમા જ્યારે એ બાંને મન્યુઓને સાથે

ઉપજાવવામાં આવ્યા, ત્યારે મજૂદાની આજ્ઞાનુસાર તેઓએ ચેતન અને અચેતન, જીવ ને જડ, સત્ અને અસત્ એમ પહેલે ઉત્પન્ન કીધાં. ચેતન જીવનને લગતું બધું સ્પેન્તા મન્યુએ ઉપજાવ્યું, જડ અચેતનને લગતું અંત્રમન્યુએ પેદા કીધું. અને એવી રીતના વિરોધના મિલાપથી આ સૃષ્ટિને ચલાવવા માંડી. લલાતું સદા ભહું, ને ખરાતું સદા ખૂરું એમ વિરોધી કાર્યો થવા માંડ્યાં, અને એવી રીતે આ બધું છેક સૃષ્ટિના અંત સુધી ચાલ્યું જશે, એ કોઈથી અટકાવાશે નહીં. દુનિયા તમામ લલીજ થઇ જાય કે દુનિયામાં મોત જેવું રહે નહીં, એ તો માત્ર શેખઅલીની જ કલ્પના રહેશે. જગત ચાલવા માટે તો આ બંને વસ્તુઓ જોઈશે જ. બદી કોઈ દહાડે અટકવાની નથી. જે લોક જડબુદ્ધિના, મૂર્ખ, બદીમાં જ મગ્યા રહેલા છે તેઓ અંત્રમન્યુની સંકેત છે. ને તેઓ જાધી બુદ્ધિ ઉગાડ્યાજ કરશે, પણ જેઓ પાક ને નેક છે તેઓ તો સ્પેન્તામન્યુની જ પનાહમાં રહેશે ને નેકીને કદી છોડશે નહીં. આ નેકી બદીનું ને સજ્જન દુર્જનનું યુદ્ધ દુનિયાના છેડા સુધી ચાલ્યા જ કરશે. બદી નાશ પામશે-દુનિયામાંથી સદંતર નીકળી જશે એ તો સ્વમાની જ વાત છે. પહેલા પ્રલોકમાં કહ્યા પ્રમાણે “યા મજૂદાથા” એટલે “તે બંને મજૂદાના સૃષ્ટિ રચનાના ને ચલાવવાના હેતુને લીધે જ” છે, એટલે આ એક ચાલતું કંઈ બંધ પડે નહીં. પૃથ્વી સૂર્યની આસપાસ ફરે છે એટલે તે પર રહેતા લોકોને રાત તો પડવાની જ. લલે રાત પડે પણ નેક અણે માણસે તો સૂર્યનો પ્રકાશ પોતાના અંતરમાં અચળ સંઘરી રાખવાનો છે. પૃથ્વીની ગતિ કલાકના સુમારે એક હબાર માઇલ છે. અને વિમાનો જ્યારે કલાકના એક હબાર માઇલની ઝડપે ઊડશે ત્યારે તે વિમાની તો સૂર્ય સાથે જ રહેવાનો, તેને રાત પડવાની જ નહીં. તેમ જો આપણે સૂર્યની દિશાએ જ રહીને માત્ર નેકી તરફ જ ઊડીએ તો બદી નડવાની નથી. માણસે તો પોતાની નેકીની ઝડપ વધારવાની છે. અહુશ મજૂદા હમેશાં પાક અંતરમાં રહે તો રાત કે બદી નડે નહીં. કલાકના હબાર માઇલની ઝડપે વિમાની સૂર્યની દિશામાં ઊડે તો જે કલાકે મુંબઈથી ઊપડે તે જ કલાકે વિલાત કે અમેરિકા કે જાપાન પણ પહોંચી જાય, એ અદ્ભુત છતાં ખરી પડે તેવી વાત છે. એટલે આ ઉત્તમ શિક્ષણ ઠરેક જણે પોતાના હૃદયમાં ઉતારવાનું છે.

હા. ૩૦—શ્લોક ૫ મા :

અથાઓ : Ayā : અયોસ્ = Of these two, આ બેમાંના. ૬/૨.

મન્યુઓ : Mainyū : મન્વો = Of the two Manyus, બન્ને મન્યુઓ-માંના. ૬/૨.

વરતા : Varatā : વરત = Did choose, chose, પસંદ કીધું, આહીને ચૂંટ્યું. ધાતુ વ = પસંદ કરવું. ક્રિયાપદ : અપૂર્ણભૂતકાળ, આત્મનેપદ. ૩/૧.

યૈ : Yē : યસ્ = Who, (he who), જે (તે જે). ૧/૧. આ “યૈ” “વરતા” ક્રિયાપદના કર્તા “દ્રૃગ્વાઓ” ના સંબંધમાં છે.

દ્રૃગ્વાઓ : Dṛagvā : દ્રગ્વાન્ = The ignorant babbler, the perverse minded, અજ્ઞાન બકવાદી, દુર્બુદ્ધ. ૧/૧.

અવિશ્તા વૈરજયો : Aciṣṭā varazyō : અવિષ્ટાશ્રમ્ = Perverse or evil growths, or productions, જડબુદ્ધિવાળાં ઉત્પાદનોને, ખૂરી ઉત્પત્તિઓને ૨/૩. ધાતુ વૃહ = to grow, ઉત્પન્ન થવું. અશુદ્ધ ઉત્પાદનોને. “વૈર-જિ-યો” એમ ત્રણ શ્રુતિમાં છે.

અષ્મ : Aśm : અપ્સ્-શ્વત્ = The righteousness, holiness, અપોષને. પવિત્રતાને. ૨/૧.

મન્યુશ્ સ્પૈનિશ્તો : Mainyūṣ Spēnistō : મન્યુસ્ શ્વિનિષ્ત્ = The White Spirit, the Holy Spirit, Spēntā Manyu, સ્પૈન્તા મન્યુએ. ૧/૧.

યૈ : Yē : યસ્ = Who, જે. ૧/૧.

પ્રઓશ્વિશ્તો : Xraōzdistōng ક્રોશ્-વિશ્તાન્ = Illumined-seated, light fixed, તેજ-જ્યોતિ-થી ભરેલા ગોળવાળું, તારા સિતારાવાળું. ૨/૩. આ સ્પૈન્તા મન્યુના રહેઠાણની વાત છે. સ્પૈન્તા મન્યુ એટલે કેતુ, ચંદ્રનેા દક્ષિણ ધિંદુપાત (South Node). આપણા આકાશનો દક્ષિણ વિભાગ મોટા મોટા તારાઓનાં ગૂંચખાંથી ભરેલો છે. જેવાં પ્રકાશિત તારાઓનાં ગૂંચખાં દક્ષિણમાં છે તેવાં ઉત્તરમાં નથી. કોઈ પણ મુકરર દ્રીષેલી જગ્યાને યા માર્ગને દિશ્વ કહેવાય છે. આ શબ્દ મૂળ ક્રન્ નો ક્રોશ્ થઈને વપરાયેલો છે.

અસનો : Aśnō : અશનસ્ = The firmament, skies, heavens. ઓમ, આકાશ, આભ, આસમાન. ૨/૩. જુઓ જેકસનનું વ્યાકરણ. § ૩૦૩.

વસ્તે : Vastē : વસ્તે = Inhabits, dwells in....માં વસે છે, નિવસે છે,....માં વસવાટ કરે છે. ધાતુ વસ, વર્ગ ૧૦. ક્રિયાપદ, વર્તમાનકાળ, આત્મનેપદ. ૩/૧.

યુઓ-ચા : Yaō-cā : યે-ચ = Certainly those who, ખચીત તેઓ જેઓ. ૧/૩.

ક્ષન્ઓષ્ઠન : Xsnaosən : જોપન = Would gratify, સંતોષ આપશે, ધાતુ જ-શ્વ.
ક્રિયાપદ : અનિયમિતકાળ, સંશયાર્થ. ૩/૩.

અહુરૈમ : Ahurəm : અહુરમ્ = Unto Ahurā, અહુરાને. ૨/૧.

હૈથ્યાઈશ : Haiθyāis : સત્યૈઃ = (Through) truthful, righteous, સાચાં, યથાર્થ,
સન્નિષ્ઠ, ધર્મિષ્ઠ. ૩/૩.

ધ્યન્ઓષ્ઠનાઈશ : Syaoθənāis : યૌતૈઃ = Through deeds, કાર્યો દ્વારા. ૩/૩.

ફ્રાઓરૈન : Fraorən : પ્રવરન = Would choose, પસંદ કરશે, તેને માર્ગ જશે.
ધાતુ (વૈદિક) પ્રટ્ = to choose ક્રિયાપદ : અપૂર્ણભૂતકાળ, સંશયાર્થ,
પરસ્મૈપદ, ૩/૩. એ જ ધાતુનો શબ્દ “ફ્રાઓરૈન” યસ્ન ૫૭-૨૪ માં છે
ત્યાં પણ એ જ અર્થ છે. આ શબ્દ પણ ચંચળ છે. આ વાક્યનો કર્તા
“યએ”-એ-બહુવચનમાં છે, તેનો પ્રથમ ક્રિયાપદ “ક્ષન્ઓષ્ઠન” પણ
સંશયાર્થ બહુવચનમાં છે, તો પછી આ તેનો બીજો ક્રિયાપદ કેવી રીતે
“એકવચન”માં “ફ્રાઓરૈન” રહી શકે? વળી એકવચનમાં છેડે “અત્”જ
આવે છે, ‘અત્’ નહીં તે પણ એક સાળિતી છે. એટલે ખરી રીતે આ
શબ્દ “ફ્રાઓરૈન” હોવો જોઈએ, જે બરાબર “બહુવચન” સંશયાર્થમાં
આવે છે, આ તો જરૂર સુધારણું જોઈએ. વળી “ફ્રા”નો “ક્રા” નથી,
પણ ‘વ’ ને બદલે “ઓ” આવેલો છે.

મઝ્દામ : Mazdām : મેધામ્ = Mazdā (acc.) મજ્દાને. ૨/૧.

પ મા શ્લોકનો ભાવાર્થ : આ જે મન્યુઓમાંના જે દુર્બુદ્ધ છે તેણે
અશુદ્ધ ઉત્પાદન (કરવાનું) પસંદ કીધું, પણ જે મહાકલ્યાણકર મન્યુ (સ્વૈન્ટા મન્યુ)
છે તેણે અપોધને (પસંદ કીધી), જે (મન્યુ) જ્યોતિષી ભરેલા આકાશમાં વસે છે.
ખરીત જોઈ મજ્દાનો માર્ગ પસંદ કરે છે તેઓ સત્કાર્યોદ્વારા અહુરાને સંતોષ આપે છે.

આગલા શ્લોકમાં તે જે મન્યુઓ પોતા સ્વર્ણા પછી તેઓએ ચેતન ને
અચેતન-શુવ ને જડ-સત્ અને અસત્-ઉપજાવ્યાં એમ જણાવ્યા પછી હવે
પેગમ્બર સાહેબ કહે છે કે આ જે મન્યુઓમાં જે સ્વભાવે જ દુર્બુદ્ધિવાળો છે,
તેણે અશુદ્ધ ઉત્પાદન કીધું, જેથી ખુશદ ને દુઃખ જગતમાં પથરાય, અને ભલા,
પવિત્ર સ્વૈન્ટા મન્યુએ તો અપોધને જ પોતાને માટે પસંદ કીધી અને દુનિયામાં
પવિત્રતા, શુદ્ધિ, સત્ય ને નેકી પ્રવર્તાવવાનું કાર્ય પોતાને માથે લીધું. એમ આ
દુનિયામાં ઠેરઠેર દેખાતી નેકી બદીનું પ્રથમ મૂળ ક્યાંથી આવ્યું તે પહેલી જ વાર
પેગમ્બર સાહેબ દુનિયાના લોકને જણાવે છે. વળી આ પવિત્ર મન્યુ ક્યાં રહે
છે તેની ઝંધાણી પણ તેઓ આપે છે ને કહે છે કે એ બહુ જ ગણદળ કરના ગોળ
(Orbs) થી એટલે તારા સિતારાઓનાં અનેક પ્રકાશિત ગ્રહખાંથી ભરેલા આકાશમાં
વસે છે. મેં ઉપર જણાવ્યું છે તેમ આ સ્વૈન્ટા મન્યુ તે કેતુ એટલે ચંદ્રનો દર્શિત
ગિરુપાત (node) છે, અને આપણે જોઈએ ને જાણીએ છીએ તેમ દર્શિત નરકના
આકાશમાં મોટા મોટા તારાઓનાં ઘણાં ગ્રહખાં છે ને આકાશનો એ ભાગ હંમેશા
બહુ ગણદળેલા રહે છે. પેગમ્બર સાહેબે ગાથામાંના આ ગ્રહ જ્ઞાનને ને તેના

જ્યોતિષના પાયાને માટે ઠેર ઠેર આવી સૂચનાઓ રાખેલી છે, પણ અજબ જેવું છે કે હજારો વર્ષથી એને આપણા જૂના-નવા વિદ્વાનો, કે યુરોપીય વિદ્વાનો પણ ઉકેલી કે સમજી શક્યા નથી.

પેગમ્બર સાહેબ એ પછી કહે છે કે જેઓ લલાં કામ કરીને અથો ને નેક રહીને મજ્દાને માર્ગે જઈને લલી રીતેજ વર્તે છે, તેઓ અહુરાને ખચીત સંતોષ આપે છે. અહુરા પિતા૩૫ છે ને મજ્દા માતા૩૫ છે. મજ્દાનો હેતુ પુરાઈને હઠાવીને લલાઈનો વધારો કરવાનો છે, અને અહુરા પોતાની જ્યોત એવી લલાઈમાં મૂકે છે. અહુરા ન્યાયનો કરનારો છે (હા ૨૯-૪), એટલે એ ન્યાયમાં જે માણસોના આત્મા પાર જિતરશે ને જેઓ મજ્દાના રૂઠા પંથે જશે તેઓ પોતાનાં નેક કાર્યોથી અહુરાને સંતોષ આપશે.

વાંચકો! અહીં પણ ખુલ્લી રીતે જોશે કે અહુરા અને મજ્દા એ બે જુદી વ્યક્તિઓ છે, ને પેગમ્બર સાહેબે એમ સ્પષ્ટ રીતે આ શ્લોકમાં પણ તે દેખાડ્યું છે. આવી ખુલ્લી સાહજત પછી કોણ કહી શકશે કે “અહુરમજ્દ” એ માત્ર એક જ વ્યક્તિનું નામ છે? એ તો સનાતન જોડી છે, અને એ બન્ને મળીને જ “બ્રહ્મ” થયેલું છે.

અચાઓ : Ayā : અચોસ = Of these two, આ બેમાંની, આ બેને લગતી. ૬/૨.

નોઇત : Nōit : નેદ = Not, નહીં.

ઔરેશ્ : ōrēṣ : ઋષ, ઋતેન = Rightly, properly, યથાર્થ, વાજબી રીતે.
અન્યથ.

વીચાતા : Viśyātā : અવિચ્યત = Discriminated, discerned, judged, વિવેકથી ચૂંટણી કીધી, ન્યાયથી પસંદગી કીધી, 'મર્મ' સમજ્યા. ક્રિયાપદ : અપૂર્ણભૂતકાળ, આત્મનેપદ, ૩/૩. આ ને ઝોની ઉપરનો શબ્દ એ બન્ને સાથે આગળ આ જ હા ના ૩ જ શ્લોકમાં આવી ગયા છે, ત્યાં જોવું. ધાતુ વિન્ = to discern.

દૈવોવા-ચિના : Daēvā-cinā : દેવાઃ ચન = Even the Devas, દેવજનો પણ-૧/૩. "ગાથા" માં "દૈવોવા" તે કાંઈ બે શિંગડાવાળા રાક્ષસો કે દૈવી શક્તિ-ઝોને માટે નથી આવતો. પણ એ તો "દેવ" નામની બ્રાહ્મણ વર્ગની આર્યમજા હતી. જે હાલના આપણા હિંદુભાઈઓના પૂર્વજે હતા, તેને આ નામ અપાયેલું છે. એક વેળા આ તે વેળાનો ઇતિહાસ સમજશે તો પછી બધી કપટતા થઈ જશે. "દેવ" લોકો માણસ જ હતા અને આપણા પિત્રાઈઓ હતા. વેદ પુરાણમાં એ જ દેવ લોકોએ અસુરોને-એટલે પારસીઓના પૂર્વજોને, પોતાના મોટા ભાઈઓ તરીકે ગણાવેલા છે, એટલું જ નહીં પણ અસુરો તે પૂર્વદેવો હતા એમ પણ જણાવેલું છે, ચિના-ચન એ ચિદ્ પરથી થયેલું છે. "નોઇત્"ની સાથે ભાર મૂકવા દેવજનો પણ નહીં, એટલે "મશક્યા" અને બીજાં લોકો તો નહીં, પણ આ બહુ તીવ્રભુદિન્યા મનાતા દેવ બ્રાહ્મણો પણ નહીં, એવો અર્થ છે.

હાત : Hyat : ચત્-ચત્ત = Because, કેમકે, કારણકે.

ઇશ : Īś : ઈઃ = The Cupid, કામદેવ, કંદર્પ, ૧/૧. મૂળ શબ્દ ઈ કે ઈ છે, આ શબ્દ કોઈથી સમજાયો નથી, અને બધાએ "ઇશ્"નો અર્થ "તેઓને" કરીને કીધેલો છે. પણ આ "ઇ" માં તો ઋષિનો ને સૃષ્ટિમાં મૂળથી જ બદી પેસી જવાનો ભેદ સમાયેલો છે. દુનિયામાં મોટામાં મોટી બદી, ખરાબી, મારામારી, વગેરે આ કામદેવથી જ ઉત્પન્ન થઈને ખુવારીમાં પરિણમે છે. સૃષ્ટિનું સર્જન કીધા પછી તેને ચાલુ આગળ ધપાવવા માટે તમામ જનનાદાર પેદાશમાં આ 'કામ-Lust' મૂકેલો છે. ક્ષત્ર એટલે બ્રહ્મા-Creator-એ અર્થમાં છે કે તે આ નવા સર્જનનું બીજ તમામ જનનાદાર પેદાશમાં મૂકે છે. અને એ રીતે આણુ જગત નહું નહું ઉત્પન્ન થઈ, જાતું, સુકાતું, મરતું, ખરતું ને અદૃશ્ય થતું જઈ, આગળ વધતું જાય છે. એટલે અંત્રમન્યુના જમણા હાથ જેવો આ "ઇ"-કંદર્પ-કામદેવ-એ આ પૃથ્વી પર "ઠગારા"ના રૂપમાં છે. એ દરેક પ્રાણીની આંખમાં ભૂરફી નાખીને તેને મોહમાં ને વિકારમાં ફાંપે છે, ને સૃષ્ટિના સર્જનના હેતુને આગળ ધપાવવા માટે જ નહીં, માત્ર નરહાના હેતુને

ખર લાવવાને મળતી પ્રેરણાને આધીન થવા માટે જ નહીં, માત્ર એ માટે. વંશની વૃદ્ધિ કરવા માટે જ નહીં, પણ જેઓ માત્ર વિકારમાં ને મોહમાં મચી રહેવા આ 'કામ-Lust'ને વશ થાય છે, તેઓને અંત્રમન્યુ અનેક બદીઓમાં ફસાવીને તેમને દુઃખમાં નાખીને તેમનો નાશ કરે છે. અતિ કામલોહપતા (Lewdness) થી માણસ નિર્ભળ અને મંદબુદ્ધિ થઈ જાય છે, એટલે પછી બદીનો માર્ગ સરળ થઈ જાય છે, તે માણસ આ ખૂસા મન્યુના ફાંદામાંથી છૂટી શકતો નથી. પેગમ્બર સાહેબે આ સૂક્ષ્મ ભેદ પકડી પાડ્યો છે, ને એ 'કામદેવથી સંભાળવા ને તેને કાળૂમાં રાખવા' તેઓ સૌને ચેતાવે છે. નિર્ભળ થયેલાં તન ને મન સહેજે હુવસને વશ થઈ પાપમાં પડે છે-ને જિંદગીની ધૂળધાણી કરે છે. આ "ઇશુ"-નો અર્થ કંદર્પ-કામદેવ જ છે તે આ રસોકમાં છેલ્લી પંક્તિમાં આવતા "અએયમ્" એટલે "હુવસ" શબ્દથી સાબિત થાય છે. "હુમ્"નો મૂળ અર્થ પણ "કામદેવ" થાય છે. ૨૯ મા હા ના પહેલા જ રસોકમાં પૃથ્વીનો આત્મા જે ફરિયાદ કરે છે તેમાં દુઃખોની ગણતરીમાં આ "અએયમ્"નું જ નામ પહેલું મૂકે છે!

આ-દેવોમા : Ā-dēbōmā : આદમ્મ = The deceiver, ઠગારો, ભોળવનારો, દંભી, ૧/૧. ધાતુ દમ્-આદમ્ = to deceive, આ મૂળ ધાતુ પર સીધો 'મ' પ્રત્યય લગાડીને નામ કરવામાં આવે છે. દમ્-દમ્, તદ્-તદ્મ વગેરે. આ કંઈ ક્રિયાપદનું કોઈ રૂપ જ નથી. ક્રિયાપદ હોત તો "દભામા"- "દેખામા" થતે. ન-ગાથા આવેસ્તા "ખર" ધાતુનાં રૂપો જોઈ લેવાં. આ નામ છે તે માટે જેકસનના વ્યાકરણના નિયમ § ૮૦૮-૮૪૯ જોઈ લેવા. આ શબ્દ "દેખામા" પણ મને સૂચાયેલો લાગે છે. એ ખરી રીતે "આ-દેવોમા" જોઈએ. ગેંટરને એનાં ઘણાં પાઠાંતર નોંધ્યાં છે, તે પરથી જણાય છે કે એ શબ્દના મૂળ રૂપ માટે થકા ને મતાંતર હતાં.

પેરસમનંગ : Pəresmanāng સ્પર્શમાન-(સ્પર્શમણ્) = Those in contact or touch. the associates. સંબંધીઓને, સહચારીઓને, અનુશાસીઓને ૩/૩. P Participle. આ શબ્દ સ્પર્શ = to cling to, to touch, વળગી રહેવું, સ્પર્શ કરવું, એ ધાતુ પરથી થયેલો છે. સંસ્કૃતમાં વ્રજન શબ્દ સ્પર્શ ધાતુ પરથી જ થયેલો છે ને તેના અર્થ પણ clinging to, વળગી રહેવું, એમ છે. એ કાંઈ વચ્ચા કે પ્રથ પરથી નીકળેલો નથી કે તેનો અર્થ સવાલ-જવાબનો થાય. ઉપરના "ઇશુ" જોલનો અર્થ ખરાબર સમજાયો હોત તો આ શબ્દનો ધાતુ સ્પર્શ પડતે. અહીં તો "કામદેવ"ના અનુશાસીઓની-તેમાં લીન થઈ જનારાની-વાત છે. આ રૂપ માટે જુઓ જેકસનનું વ્યાકરણ § ૩૦૭-૨૨૪.

ઉપા-જસત્ : Upā-jasat્ ઉપ-જસત્ = Weakened together, exhausted and brought down. બધાને સાથે નિર્ભળ ક્રીધા, ખાલીખમ-મતિમંદ કરીને તે લોકનું પતન ક્રીધું. ધાતુ જાત્ વર્ગ ૪. ક્રિયાપદ : પૂર્ણભૂતકાળ, પરસ્પેષદ, ૩/૧. ઋગ્વેદમાં (મં ૪-૫૦-૫૧) એ જ અર્થમાં આ શબ્દ વપરાયેલો છે. કામનું અતિ સેવન ક્રીધાથી બુદ્ધિ તેમજ દેહ અતિ નિર્ભળ ને મંદ થઈ જાય છે.

હ્યત્ : Hyat : યત્ : યત્ = By which, so that, જેથી. Hence, તેથી, તેને લીધે.

વૈરનાતા : Vairanātā : અવૃણત = They chose for themselves, તેઓએ પોતાને માટે પસંદ કીધી. ધાતુ વૃ-ક્રિયાપદ : વર્ગ ૬ મો. પૂર્ણભૂતકાળ, આત્મનેપદ. ૩/૩. જુઓ જેકસનનું વ્યાકરણ § ૫૮૬.

અચિસ્તેમ મનો : Aciṣṭam Manō : અચિષ્ટમ મનસ્ = The perverse-minded, the evil spirit, Angra Manyu, જીધી મતિ ગતિવાળાને, અંધમન્યુને, ૨/૧.

અત્ : At : અત્ : અથ = Then, પછી, તો.

અએષમેમ્ : Aēsamam : ઇષમ્ = Cupid, lust (acc.) કામદેવને, હવસને. ૨/૧.

હૈન્-દ્વારૈતા : Hēn-dvārēntā : સંઘરન્ત = They appropriated together, તે બધાએ સાથે પોતાનો કરી લીધો, તેઓએ આત્મસાત્ કીધો, દુનિયામાં જાણે તેમાં જ બધું સમાઈ ગયેલું જાણીને તેમાં ચકચૂર બન્યા. ધાતુ સંઘ-ક્રિયાપદ = to appropriate, પોતાનું જ હોય તેમ કરી લેવું. ક્રિયાપદ : પૂર્ણભૂતકાળ, આત્મનેપદ. ૩/૩.

યા : Yā : યા-યેન = By which, જેથી.

બાનયન્ : Banayān : વાનયન્ = They caused to injure, તેઓએ હાનિ કરાવી, નુકસાન કરાવ્યું. ધાતુ વજ્-ક્રિયાપદ : અપૂર્ણભૂતકાળ પરસ્મૈપદ, પ્રયોજ્ય (causative). ૩/૩.

અહુમ્ : Ahūm : અહુમ્ = Life (acc.) જીવનને. ૨/૧.

મરૈતાનો : Maratānō : મર્તનસ્-મર્તનસ્ = Earthly, પાર્થિવ, પૃથ્વી પરની ૬/૧. ધાતુ શખ્-ક્રિયાપદ = Earthly.

૬૬ શ્લોકનો ભાવાર્થ : આ બન્ને (મન્યુઓ)નો મર્મ યથાર્થ રીતે દેવજનો પણ સમજી શક્યા નહીં, (અથવા આ બન્નેમાંની ન્યાયપૂર્વક ચૂંટણી દેવજનો પણ કરી શક્યા નહીં,) કારણ કે ઠગારા કંઈપણ પોતાના અનુરાગીઓ-સંસર્ગીઓને નિર્બળ ને મતિમંદ કરી દીધા હતા, જેથી તેઓએ જાધી મતિગતિવાળા મન્યુને પસંદ કીધો; પછી તો તેઓએ કંઈપણ-હવસને જાણે પોતાનો જ કરી લીધો, જેથી કરીને તેઓએ આ પૃથ્વી પરની જિંદગીને નુકસાન કરાવ્યું.

અહીં વેગઝર સાહેબ કહે છે કે આ સુદિનો હેતુ બર લાવવા માટે આ બે મન્યુઓને મજાએ સર્જેલા તેનો ભેદ, જે આગલા શ્લોકોમાં જણાવેલો છે, તે દેવ લોકો પણ સમજી શક્યા નહીં ને છક્ક ખાધ ગયા. મેં ૬૬ ૨૯-૪ માં જણાવ્યું છે તેમ આ દેવલોકો તે તે વેળાની દેવવતિ નામની આર્યલોકની ડાચી પુત્રિવાળી ગણાતી બ્રાહ્મણ મળી હતી. એ બ્રાહ્મણ પણ અશ ધર્મનો મૂળ અર્થ ભૂલી ગયા અને માત્ર યજ્ઞની ક્રિયાઓ કરીને તેમાં નાનાં મોટાં બલિદાનો-પશુ વગેરેનાં-આપના હતા. વળી સંયમ પાળવાને બદલે એ લોકે પણ દ્વવચમાં પડીને

બધી બદીમાં ફેંચેલા હતા. પેગમ્બર સાહેબ અહીં અલંકારિક ભાષામાં કહે છે કે અંત્રમન્યુના મુખ્ય હુમલાખોર અને મોહમાં નાખનાર સ્વદાર કંદર્પ—Cupid, કામ-દેવની કગાઈમાં આ દેવલોકો પણ સપડાઈ ગયા. હવસે તેઓને આંધળા બનાવ્યા, એટલે તેમાં જ મચી રહેવાથી તેઓ સૌ તનથી ને મનથી નિર્ભળ અને મંદ બુદ્ધિના થઈ ગયા. પછી તો બધે જિંદગી હવસને માટે જ કીધેલી હોય એમ તેઓ તેમાં જોતપોત થઈ ગયા, અને જોવી રીતે તેઓજો પોતાની છંદગીની બધી રીતે ધૂળધાણી કરી નાખી. બુદ્ધિ જ મંદ ને કુંઠિત (warped) થઈ બંધ, પછી સારા નરસાનું તોલ કેમ કરી શકાય? પેગમ્બર સાહેબ આ શ્લોકમાં કેવો ગર્ભિત બોધ કરે છે! હવસને વધારવો, પોષવો ને હલકી મોજમજમાં પડી રહેવું, એ જિંદગીની છેવટ સુધીની ધૂળધાણી કરવા જેવું છે. જિંદગીને પવિત્ર શખો, શરીરના વિકાસે પર કાણુ શખો, બધી રીતે સંયમ પાળો, સંસારની ફરજો મનને કબજામાં રાખીને માત્ર મજદાની આ સૃષ્ટિનો વંશવેલો વધે તેટલા જ પૂરતી પાળીને તેને સુંદર બનાવો, તો જ નેકી ને બદી બરાબર સમજી શકો અને બદીથી દૂર રહીને જીવનને સત્પથે રાખીને ધન્ય કરો!

પેગમ્બર સાહેબનો આ બોધ આજે પણ તાજો ને બહુ કામનો છે. માણસને આ દુનિયામાં મુખ્ય ચાર વસ્તુઓ બળ લાવવાની છે : ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ. સારું નરસું સમજી તેમાંથી નેકીને જ પાસે રાખીને પોતાનું કર્તવ્ય બજાવવું તે ધર્મ; સંસાર વહેવારને નિભાવવા માટે પુરુષાર્થ કરવા બદલાની-પૈસાની જે નિભાવ પૂરતી અને બીજાને મદદ કરાય તેવી પૈસાની પ્રાપ્તિ તે અર્થ; પ્રભુની આ સૃષ્ટિનો વંશવેલો વધારવા પૂરતો સંસાર માંડવા ને તે પાર ઉતારવા સંયમયુક્ત તેનો ભોગવટો કરવો તે કામ; અને સંસારકાર્ય પૂરું કરી આત્માને પરમાત્મા તરફ વાળવા આધ્યાત્મિક શક્તિ કેળવીને, સંપૂર્ણ સાત્ત્વિકતા ને અપોઈ પાળી આ શરીરના બંધનથી છેવટની સુક્તિ મેળવવી તે મોક્ષ. એટલે સંયમપૂરતો ભોગવ્યો તે ધાર્મિક કામ, નહીં તો તે અધાર્મિક હવસ કહેવાય.

વાંચકો નોંધશે કે, આ “દેવો” તે Gods, યજુરો કે દેવી શક્તિઓ નહીં પણ ‘દેવ ભતિ’ના લોકો છે. તેમજ “અએધમ” એટલે કોઈ કે “અએધમ દેવ” (!) પણ નહીં, પણ “હવસ” છે. મૂળ અર્થ જ ન સમજે કે માનસશાસ્ત્ર પણ નહીં જાણે, તે આ બરાબર અર્થો કોઈ પોતાની કહેવાતી ગૂઢ વિદ્યાથી ઉઠેલી શકવાના નથી.

હા. ૩૦—શ્લોક ૭ મો

અહ્મા-આ : Ahmāi-cā : અસ્મે-ચ = And for us, અને અમારે માટે. ૪/૩. સંસ્કૃતમાં અસ્મ મૂળ ઉપરથી- પહેલો પુરુષ બહુવચનનાં કેટલાંક રૂપો થાય છે, તેમ અસ્મ-ગાથા વાણી ‘અસ્મે’-મૂળ ઉપરથી ત્રીજો પુરુષ એક વચનનાં કેટલાંક રૂપો થાય છે. એટલે આ અસ્મે-અહ્માઇ-શબ્દના જે અર્થ થાય છે. (૧) અમારે માટે (૨) એને માટે. કોઈક વેળા આ રૂપ જે વાક્યનો ભાવાર્થ આગળથી સમન્વય કે સૂઝે નહીં તો ગડબડ જીભી કરે છે. આ ૭ માં શ્લોકના અર્થ માટે તમામ વિદ્વાનોમાં ઘણી ગુંચવણ જીભી થઈ છે. યુરોપીય તેમજ કેટલાક આપણા વિદ્વાનો આ શ્લોકને પોંચમાં શ્લોક સાથે જોડીને “અહ્માઇ” એટલે “તેને માટે” એટલે “ભલા સ્તુત્પંથી લોક માટે” એવો અર્થ લે છે. પણ તેમ કરવાની કશી જરૂર નથી. શ્રી જરથુસ્ત્ર સાહેબની આ ગાથા કવિતામાં મેં તો સીલસીલાબંધ એકતા અને એકાકારતા જ જોઈ છે, ને વાક્ય પછી વાક્ય અને શ્લોક પછી શ્લોક સીધા સંકળાયેલાં જ જિતરે છે. મુસ્કેલી તો આ ભાષા મૂળ પૂર્વવેદિક સંસ્કૃત જ છે, તે નહીં સમન્વયાથી, અને કેટલાક જ્યોતિષ, યોગશાસ્ત્ર અને બીજા પારિભાષિક શબ્દોના અર્થ ને ભાવ એ વિદ્વાનો ભણુતા જ ન હોવાથી તેઓ આડ વિચારો પર જિતરી પડે છે. જે આગલા ૬ હા શ્લોકનો “ઇશ્” શબ્દ “કામદેવ” તરીકે તેઓ સમજ્યા હોત, તેમજ ક્ષમ્ર એટલે બ્રહ્મા તેમજ મંગળ છે, ને તે વશવૃદ્ધિ કરાવનાર છે, તે ભણુતા હોત તો આ ૭ મો શ્લોક પણ તેઓ સમજી શકત ને જ ગોટાળો સૌએ ઉત્પન્ન કીધો છે તે થતે જ નહીં.

આગલા શ્લોકમાં દેવ જનોને માટે કહ્યું કે તેઓ તો કામદેવના અપાટામાં આવી ગયા ને તેથી મતિમંદ થઇને તેમણે જિંદગીની ધૂળધાણી કીધી, કેમકે કામદેવ તો અંબમન્દુનો આથી છે, ને તે તો બ્રહ્મતાના આશમાં માણસને ફેંકી દે છે. હવે આ શ્લોકમાં શ્રી જરથુસ્ત્ર માહેબ પોતાને ને પોતાના અયોજનના પક્ષ માટે કહે છે, જેઓએ પૂરો સંયમ પાળીને કામદેવને છોડેલો છે. એટલે તેઓ હવે અહીં કહે છે કે “અહ્માઇ-આ”-અને અમારે માટે.

ક્ષમ્ર : Xshathra : ક્ષમ્ર = Through Khshathra, ક્ષમ્ર દ્વારા. ૩/૧. આ શ્લોકમાંનો પાક ગેંડનદે જે આપેલો છે તે શુદ્ધ જ છે. આ “ક્ષમ્ર”ની વિભક્તિ કેટલાક વિદ્વાનોએ પહેલી લીધી છે, તે શુદ્ધ નથી. એ ત્રીજી વિભક્તિમાં જ છે, “વાહુ મનરહા” અને “અયા-આ” ની માફક.

જસત્ : Jasat : જ-જસત્ = He might or would come, તે ભવે આવે, તે આવે પણ. ધાતુ જસ્ = to go, to come, વર્ગ ૧. ક્રિયાપદ : અપૂર્ણ-ભૂતકાળ, અદિત્ય સંશયાર્થ, આત્મનેપદ, ૩/૧. અહીં “તે” એટલે આગલા શ્લોકમાંનો “ઇશ્” = The Cupid, કામદેવ.

મનરહા-આ વૈદ : Manarhā-cā Vohu : મનમત્ત વહુવા = And through Vohu Mano or pure mind ને વૈદુમનો દ્વારા અથવા અત્તિવેદની. ૩/૧.

અહીં “મનશ્શુધા પછી આ” એમજો તે નીકળી ગયેલો છે. તે વગર છંદમાં એક શ્રુતિ ઘટે છે. હા-૩૩-૧૪ માં પણ “મનશ્શુદ્ધ્યા” છે.

અપા-આ : Aśā-cā : અપા-ચ-ઋતેન-ચ = Through Asha or holiness, અપ દારા અથવા અપોષથી. ૩/૧.

અત્ : At : અત્ : અથ = Hence, rather, તેથી. તેથી તો ઊલટું. આ “અત્” શબ્દ સંસ્કૃત અત્ ના અર્થમાં પણ આવે છે. અને જ્યાં જ્યાં એ છે તેમાં એ અવ તેમજ અત્ એ જાનેના અર્થોમાં આવે છે. મ સર્વનામતું એ જાતું પાંચમી વિભક્તિનું ૩૫ લાગે છે : અત્.

કંદૂરપમ્ : Kāhrpām : કૂપમ્ = Form, Frame, Body, આકૃતિ, કાકું, શરીર, દેહને. ૨/૧. આ શબ્દ અહીં તેમજ હા ૫૧-૧૭ માં પણ વપરાયેલો છે. કેટલાક એને કૂપ ધાતુમાંથી આવેલો કહે છે, પણ તેમ હતે તો તે “કંદૂરપમ્” થતે. પણ આ વચમાં ‘હ’ આવીને “કંદૂરપમ્” કેમ થયો છે? ગાથા ભાષા ઘણી જ જૂની હોવાથી તેમાં ટ, ઠ, ડે, ઢ, ઘ જેવા મૂર્ધન્ય વ્યંજનો તેમજ લ, લ઼, છ એ પણ સુદલ નથી. “ર” મૂળાક્ષર તો અધસ્વર ગણાય છે. એ તો “ઋ” સ્વરનો પહેલો ‘ઋર્’ ઉચ્ચાર થતો હતો-અને તે જ ખરો ઉચ્ચાર લાગે છે, રિ કે રુ જેવો નહીં-તેમાંથી આ ‘ર’ ધીરે ધીરે વ્યંજન તરીકે જુદો પડીને તેનો મૂળાક્ષર બનેલો છે. તે જ પ્રમાણે પૂર્વ વેદકાળમાં લ સ્વર અલ્લ કે ઇલ માફક બોલાતો હશે, તેમાંથી ઉપલા જ નિયમે ‘લ’ છૂટો પડીને વ્યંજન થઈને પછી મૂળાક્ષર બન્યો. ઋગ્વેદમાં પણ ‘લ’ બહુ જ થોડે ઠેકાણે વપરાયેલો છે. કદાચ વર્ષો જતાં ‘લ’ પરથી શબ્દો અંધારા ગયા હશે, પછી પાછળ આવતા ઋષિઓએ તે વાપર્યા હશે. એટલે ગાથામાં તો આ લ સ્વર સ્પષ્ટ-પણે છે જ નહીં કે દેખાતો નથી. હું ધારું છું કે આ “કંદૂરપમ્” શબ્દમાંનો ‘હર્’ એ લ સ્વરમાંથી જ બનેલો હશે અને તેમજ લાગે છે, એટલે કૂ નો આ “કંદૂર” થયેલો છે. સંસ્કૃતમાં કૂપ ધાતુ છે, તેના ઘણા અર્થો થાય છે, તેમાં એક અર્થ to frame, to form એટલે ઘડવું, કાકું કરવું, આકાર આપવો, એવો થાય છે. એટલે તે પરથી આ કૂપ નામ થયેલું છે, અને તેનો અર્થ કાકું, દેહ, શરીર થાય છે. સંસ્કૃતમાં ક શબ્દનો અર્થ પણ શરીર થાય છે, અને આ શબ્દનો એ જ અર્થ “ગાથા”નાં પહેલવી ભાષામાં થયેલાં ભાષાંતરોમાં પણ લીધેલો છે. સંશોધન કરતાં આવા શબ્દો પરથી એમ ઘણા ઇતિહાસ મળી શકે છે.

ઇતયુધતીશ્ : (ઇતયુધતીશ્) Itayūtiś : ઇતકત્તી : = Long lasting, everlasting, durable, long-lived, ચિરકાલિક, લાંબી મુદત સુધી ટકી રહેનાર, લાંબા જીવનવાળી, ૧/૧ વિશેષણ, નારીજાતિ. એ “આરમધતીશ્”નું વિશેષણ છે. ખરો શબ્દ “ઇતયુધતીશ્” નહીં પણ “ઇતયુધતીશ્” છે. અવેસ્તા લિપિમાં ‘ઇ’ ને ‘ઉ’ના મરોડે એટલા નજીક છે કે તે પાંચતાં ‘ઇ’નો “ઉ” સહેજે થઈ જાય. ઋગ્વેદના મંડળ ૧૦-૩૧-૭ માં એ જ શબ્દ ઇતકત્તી છે ને ત્યાં એનો અર્થ lasting, durable, ચિરકાલિક, એવો જ થાય છે. કત્તી શબ્દ પણ આ ૧૦-૫૧-૧૦ માં એ પ્રમાણે છે. ઘણી વેળા

ઁ સ્વરની વચ્ચે સ્વરધર્મણ (hiatus) થાય ત્યાં વચ્ચે “ય” મુકાય છે. જેમકે “ઉરુ-આપ” નો “ઉરુ-યાપ” કરાય છે, એટલે આ “ય” સુસ્વરતા (euphony) લાવવા વપરાય છે. “ભિત્તી”માંના “ભિ”ને “ત્તી” પલ્લ દીધે જ છે. આ “ઇત્યૂર્ધતી” શબ્દ “ગાથા”માં હા ૩૩-૮, ૩૪-૧૧, ૪૩-૧, ૪૫-૭, ૪૫-૧૦, ૫૧-૧૭ વગેરેમાં આવે છે. એ વિશેષપણ તરીકે જ વેદમાં વપરાયેલો છે, પણ “ગાથા”માં વિશેષણ ને નામ એમ બન્ને તરીકે વપરાયો છે. એ શબ્દ સમાસ છે. इत्तम् = from hence, હવેથી-ભવિષ્ય મુધી-અને કર્તા = Protection, રક્ષણ-એટલે લાખા ભવિષ્ય મુધી રક્ષણ પામેલો, ચિરકાલિક, લાંબા જીવનવાળો.

આ શબ્દ “હૃઉર્વતાત્” અને “અર્મરેતાત્” અર્મરપદોના અને તેઓના ગુણવિશેષણના સંબંધમાં જ વપરાય છે. જ્યોતિષમા શુક્ર બુધની શુભ યુતિ લાંબું આયુષ્ય આપનારી છે. “આરમધતિ”-અંદ્ર-પલ્લ દેહનો કારક છે, તેથી તે શુભ ને બળવાન હોય તો દેહને ટકાવ આપી લાંબી જિંદગી આપે છે.

દદાત્ : Dadāt. अददात् = Might give, would bestow, આપે, બહે, ધાતુ दा = to give, ક્રિયાપદ : અપૂર્ણભૂતકાળ, અદિગ્ધ મશયાર્થ. પરસ્મેપદ, ૩/૧.

આરમધનિશ : Āramaitiḥ અરમાત્તિ = Āramaiti (nom) ૧/૧. હું આગળ જણાવી ગયો છું તેમ આ શબ્દ આખા ‘ર’ સાથે બોલવા-લખવાનો છે. જે “ર” અરધો રાખો તો છંદમાં એક શ્રુતિ ઘટી પડે છે. જ્યાં જ્યાં આ શબ્દ વપરાયેલો છે. ત્યાં ત્યાં આખા ‘ર’ માથે બોલાય-લખાય તો જ છંદની શ્રુતિઓ પૂરી થાય છે. વળી ‘ર’ ઉદાત્ત છે તેથી તો તે ભાર સાથે બોલવાનો છે.

આનંમા : Ānamā : અનમ = Unflinchingness, steadfastness, firmness, દૃઢતા, અડગતા. ૨/૧. નાન્ય. જુઓ જેકેસનનું વ્યાકરણ. § ૩૦૧. મૂળ નામ અનમ્ છે. અ = an, નહીં, અને નમ્ = to bend, to yield, નમવું, તાબે થવું, લટી જવું. આ ‘અ’નો ‘આ’ ગાથામાં કેટલેક ઠેકાણે થાય છે. જુઓ જેકેસનનું વ્યાકરણ § ૧૮. આ શબ્દ ગાથામાં હા ૪૪-૨૦ માં “આ-ર્મને” અને હા. ૪૫-૧૦ માં “આ-ર્મની” રૂપે જુદી જુદી વિલક્ષિતામાં આવે છે. ત્યાં પલ્લ એ જ અર્થ છે. જ્યોતિષમા અંદ્ર જે લગ્ન સાથે સંબંધમાં આવે તો શરીરને તેમજ મનને દૃઢતા, અડગતા આપે છે. એમ જ્યોતિષની કૃત્રીથી આ બધા શબ્દોના ખરા અર્થ જાહેર છે. આ શબ્દ પલ્લ “આનંમા” એમ આખા ‘ન’ સાથે બોલાય તો જ શ્રુતિ પૂરી થાય.

અએવાંમઃ : Aevām : एवम् = Theirs, of them, તેઓની (મજાને), વૉડમનો, દામ ને અપની. ૬/૩. ‘અએ-વાં-અમ્’ એમ ત્રણ શ્રુતિમા બોલવાનો છે.

તોઈ : Tōi : ते = Thine, નારી (મજાદાની, જે મજાદાને મળેલો આ પછીના ૮ માં પ્રલોકમાં આવે છે.) ૬/૧. જુઓ જેકેસનનું વ્યાકરણ § ૩૬૨.

આ અશ્વત્થઃ : Ā anhat : આ અન્ત = He, the Cupid, should abide, or he should remain obedient to, તે (કદર્પ) આધીન રહેવો જોઈએ, he should conform to, તેણે માન આપીને આલયું જોઈએ. ધાતુ અન્ત = to abide or conform to, ક્રિયાપદ : અપૂર્ણભૂતકાળ સંશયાર્થ, પરસ્મેપદ, ૩/૧. “સિદ્ધ અર્થેષામ્ આ અશ્વત્થઃ” એટલે “તે (કામદેવ) તારી ઇચ્છાને તથા તેઓની એટલે વૉહુમનો, સ્વપ્ના અને અપાની ઇચ્છાને આધીન રહે છે.” આ શ્લોકમાં “અન્ત” અને “અશ્વત્થઃ” એ બે ક્રિયાપદોના કર્તા આગલા શ્લોકમાં આવેલો “ઇશ-કામદેવ” છે તે અધ્યાહાર છે. વેદમાં પણ આવી રચના ઘણી વાર આવે છે.

(યથા) : यथा = As, as if, જેમ, તેમ, જેવો. અવ્યય. આ “યથા” પાછળથી ઉમેરાયેલો છે, એ મૂકતાં બે શ્રુતિ વધી જાય છે. અર્થ માટે એનું કામ નથી.

અયશ્વહા : Ayaṅghā : અયસા = With iron, લોખંડથી, ધાતુથી. ૩/૧. આ ક્રિયાપદ નથી.

આદાનાદુશઃ : Ādānāś : આદાનૈઃ = With fetterings, by fetters, બેડીથી, સાંકળથી, બંધનથી. ૩/૩. બે જુદા જુદા દા ધાતુ અને દો ધાતુ પરથી ત્રણ નામ આદાન થાય છે, તેમાં આ “આદાન” નો અર્થ બેડી, સાંકળ થાય છે. અહીં એ જ અર્થ વિવક્ષિત છે : “લોખંડી બેડીથી.”

પાઉર્યો : Pouryō : पूर्यस् (पूर्यः) = To be satisfied, being satisfied, સંતોષ પામીને, સંતોષાઈને, સંતોષત, ૧/૧. એનો સંબંધી કર્તા He, the Cupid, તે કામદેવ, અધ્યાહાર છે. આ શબ્દ ધાતુસાધિત કૃદંતવિશેષણ-gerundial adjective- છે. જુઓ જોકસનનું ત્ર્યકરણ § ૭૧૬. એ શબ્દને બીજા “પુર્યોરુથો”-પૂર્યસ્-શબ્દ સાથે ભેળવવો નહીં. પાઉ-રિ-યો” એ ત્રણ શ્રુતિ છે.

૭ મા શ્લોકનો ભાવાર્થ : અને અમારે માટે તો તે (કામદેવ) સ્વપ્ના ને વૉહુમનો ને અથ દ્વારા ભલે આવે; તેથી તો બિલકું ચિરકાલિક આરમ્ભસિ (અમારા) હૃદયે દૃઢતા આપશે. (હે મજ્જા !) લોખંડી બેડીઓથી સંતોષાઈને એ તેઓ સાહેબોને તેમજ તમોને આધીન રહેશે.

આગલા શ્લોકમાં પેગમ્બર સાહેબે કહ્યું કે આ દેવજનોને તો કામદેવે ભોળવીને તેઓને અધમ ખાડામાં ઉતારીને એવા નિર્ભય અને મતિમંદ કીધા કે તેઓ અંશમન્યુની સંક્રમાં જઈ પડ્યા અને ભલા ખૂશનો કંઈ વિવેક કરી શક્યા નહીં. હવે અહીં તેઓ કહે છે કે અમારે માટે એટલે અમે જે સૌ સાત્ત્વિકતા ને અપોષ પાળીએ છીએ તેઓને માટે તો એ કામદેવ ભલે સ્વપ્ના, વૉહુમનો અને અપની મારફતે આવે ! અમે એ કામદેવની ને તેના હલકા હવસની ઝંખના દેવજનોની માફક કરતા નથી. અમે તો સદા સાત્ત્વિકતા ને અપોષ પાળીએ છીએ, અને અમારા વિકારો પર સંપૂર્ણ કાબુ રાખીને અંયમ રાખીએ છીએ. પણ મજ્જાએ પોતાની સૃષ્ટિને આગળ વધારવા વંશવૃદ્ધિનું બીજ જનનદાર પેદાશમાં

મૂકવા ક્ષત્રને-બ્રહ્માને-મંગળના ગ્રહને-નિર્માણ કીધેલો છે, એટલે ભલે એ કામદેવને ક્ષત્ર, વૌહુમનો ને અપની મારફતે અમારામાં મોકલે, અમે તેને તેવે વખતે પુણ્યરૂપ જ માનશું. અમે હવેસને ઇચ્છતા કે પોષતા નથી. અમે તો સાત્ત્વિક ને અપો જ રહીએ છીએ. પણ માનવધર્મ પ્રમાણે જે એ મજ્જાની ઇચ્છા પ્રમાણે કદી કદી ઉત્પન્ન થાય તો માત્ર વંશવૃદ્ધિને માટે જ તેને સત્કારશું, ને પછી પાછો સંયમ પાળશું. એવી રીતનાં સંયમથી હવેસનો પુણ્યની રીતે લોગવટો કરશું તો તેથી ઊલટું આરમ્ભતિ જે લાંબું આયુષ્ય આપનારી છે. જે એ પોતાની આકર્ષણ શક્તિથી અમોને વંશવૃદ્ધિ માટે જ ઘડીભર પ્રેરશે, તે અમારા દેહને દહતા આપશે. એટલે અમે તો એવું જ ઇચ્છીએ છીએ કે એ કામદેવ મજ્જાની તેમજ વૌહુમનો, ક્ષત્ર અને અપની ઇચ્છાને આધીન રહીને પછી ભલે આવે. મજ્જા બ્યારે એવી વંશવૃદ્ધિ કરવા માંગતા હોય ત્યારે તે એને ભલે મોકલે, પણ એ કામદેવે, હવેસે તો અમારા શરીરમાં બાણે લોખંડી બેઠીથી બંધનમાં પડેલો સંતોષાધને જ આવવું પડશે ! કેવી ઊંડી કલ્પના ને કેવું ભય દર્શન છે ! સામાન્ય માણસો કે વિદ્વાનો. આ તથા તેની આગળના પ્રલોકનાં અર્થ સહેલાઈથી નહીં જ સમજી શકે. આ પ્રલોકોમાં તો માનસશાસ્ત્ર (Psychology)-ના ઊંડા મર્મ છે.

વેદકાળમાં તેમજ ગાથાકાળમાં આર્યલોકોમાં કેવળ અખંડ બ્રહ્મચર્યની કે અખંડ સંન્યાસની ભાવના હોય તેમ દેખાતું નથી. તે વેળા તો બધા ઋષિ મુનિઓની પત્નીઓ હતી, એક નહીં પણ અનેક-પણ હતી. પણ એ ઋષિઓ-સોબ્યન્તો-સંયમ ધર્મ પાળતા હતા. હવેસને-વિકારને કદી યુક્ત મૂકતા ન હતા. માત્ર વંશવૃદ્ધિને માટે અંતરમાં અચૂક પ્રેરણા થતી ત્યારે જ કદી કદી સંસાર લોગવતા હતા. એ લોગવટો તેઓ પુણ્યરૂપ જ ગણતા હતા. જરથોસ્તી ધર્મમાં કેવળ સંન્યાસનો કે કેવળ બ્રહ્મચર્યનો-એટલે આખા જન્મભર બ્રહ્મચર્ય પાળવાનો ઉપદેશ કોઇ ઠેકાણે જડતો નથી. શ્રી જરથુસ્ત્ર સાહેબ પોતે પણ પરણેલા હતા. જૂના શુદ્ધ આર્ય વેદિક ધર્મમાં એવા સંન્યાસીઓનાં કે સાધુ-સાધવીઓનાં વર્ગ કે મઠ નહોતાં. એ તો યૌધ, જૈન અને તે પછી ખ્રિસ્તિઓના રામન કૅથલિક પંથમાં જ થયાં ને પ્રચાર પામ્યાં. આવા બહારના સંયમ પાળવાના દેખાવથી શરીરના વિકારો કંઈ માણસને છોડી દેતા નથી. એ તો આ ગદામાં મઠોમાં કેવા અનાચાર ચાલે છે તે પરથી આપણે જાણીએ છીએ. સંયમ પાળવો અને શરીર ધમેનિ પણ પ્રભુને નામે માત્ર વંશવૃદ્ધિને અર્થે પાળવા એ જુદી વાત છે, અને શરીર પર જબરી કરીને સાધુ બનાવીને તેની પાસે દુરબિચાત બ્રહ્મચર્ય પળાવવા મધ્યવું તે જુદી વસ્તુ છે. જબરીથી કશે ધર્મ પળાવાતો નથી. એ તો સંયમથી જ પાળી શકાય. એટલે આ બધા સાધુઓ એધને ખ્રિસ્ત પ્રોટેસ્ટન્ટ પંથમાં તેમજ મુસ્લિમ ધર્મમાં ને જરથોસ્તી ધર્મમાં-પાદરીઓને, કાળજીને ને દરતુર મોઢોને પરણવાની ને સંસાર લોગવવાની છૂટ છે તે યુક્ત જ છે. અહીં જરથુસ્ત્ર સાહેબ ખુદ્દું કહે છે કે એ હવેસ અંગ્રમન્યુના સાથી તરીકે અમારા તંત્રમનનો નાશ કરવા નહીં પણ ક્ષત્રનો મોકલેલો વંશવૃદ્ધિને માટે ભલે આવે, તેમ આવે તો તે પુણ્યરૂપ જ છે.

એ ઉપરાંત આ પ્રલોકમાં પણ કયોતિષને લગતી વાતો છે. ચંદ્ર-આરમ્ભનિ-નારી છે, તે શરીરને દહતા ને ટકાવ આપનારી છે. એ ચંદ્ર, વૌહુમનો,

અય, ને દક્ષ તરફથી વંશવૃદ્ધિ માટે માણસની આંખને ઘડીલર આકર્ષીને તેની પાસે સંસાર લોગવાવે છે. વળી આવા સંયમિત લોગવટાથી મન પ્રદુલ્લ થાય છે. પળભર દૈવી અવર્ણનીય આનંદ ઊપજે છે, ને તેથી શરીર પણ દૃઢ થાય છે. લગ્નાધિપતિ સાથે ચંદ્રનો યોગ હોય તો તે માણસ દૃઢદેહી-મજબુત શરીરવાળો-થાય છે. અહીં આરમ્ભતિનું જ નામ શા માટે છે, એ જ શા માટે દેહને દૃઢતા આપે, ને બીજા અમૃતશરપેદા શા માટે નહીં તેનો આ ખુલાસો છે. દેહને સામી જાતિ તરફ આકર્ષનાર તેમજ દેહને દૃઢતા આપનાર ચંદ્ર જ છે. એ જ્યોતિષનો ભેદ છે. આ બધી અચૂક ચોક્કસાઈ ભેદને પેગમ્બર સાહેબના આ સાહિત્ય પર દિદા થઈ જવાય છે! ભાઈઓ અને બહેનો! તે સાહેબની જ મહેરથી આજે આ બધા છુપાયેલા ભેદો તમારી આગળ બહેર થાય છે, તે સમજીને મનમાં ઉતારો, અને પેગમ્બર સાહેબે જે જીડો ઉપદેશ તમારાં બધાં માટે આપ્યો છે તે તમારા અંતરમાં ઉતારો, અને તે પ્રમાણે વર્તો! “ગાથા”ના શ્લોકે શ્લોકમાં દુનિયાનું ને તેની રચનાનું જે જીડું જ્ઞાન ભરેલું છે તે તમે જ્યારે પૂરેપૂરું ધ્યાનથી વાંચીને હૈયામાં ફાટરી રાખ્યો ત્યારે આ દુનિયા માટે શ્રી જરથુસ્ત્ર સાહેબે શું શું કીધું છે તે તમે જાણી શક્યો. તમામ જ્ઞાનનો ભંડાર આ ગાથામાં છે, અને તેમાં અનેક સત્યો સમાયેલાં છે.

શુરુ શનિ ને મંગળ બળવાન ને અનુકૂળ હોય, લગ્નાધિપતિ સાથે ચંદ્રનો યોગ હોય તો તે માણસ સંયમી, દૃઢ શરીર મનનો અને ધર્મી બને છે. એ બધાને આકર્ષી પણ શકે છે. મોંઢા પરનું તેજ-મુખદીપ્તિ-પણ ચંદ્ર જ આપે છે, ને માણસને સર્વેષાં પ્રિયદર્શન બનાવે છે.

આવું જીડું રહસ્ય સમજવામાં આવી લાપાજ્ઞાન કે બીજી ચંતુરાઈ કામ આવતાં નથી. સૃષ્ટિને બધી બાબતી સમજવા માટે જ્યોતિષ વિજ્ઞાન જેવું બીજું કશું નથી. એને વહેમ ગણવો કે હસી કાઢવું એ મૂર્ખાઈ છે. જરથોસ્તી ધર્મ તો સૃષ્ટિના આ સાચા પાયા જ્યોતિષ પર જ રચાયેલો છે.

હા. ૩૦—શ્લોક ૮ મો

અતઃ-આ : At-cā : અતઃ = અચ-ચ = And verily, અને ખરેખર.

યદા : Yadā : યદા = When, જ્યારે.

અએપાંમઃ : Aēsām : એપામ્ = Of these, આ બધાંની. ૬/૩. એ “અએનહ્મ”નું સર્વનામ છે. “અએ-પાં-અમ્”-એમ ત્રણ શ્રુતિમાં છે.

કએના : Kaenā : કિના-કિનેન=With callosity, stern-heartedness, absolute restraint against anything, કઠોરતાથી, દૃઢ સંયમથી, વજ્રહૃદયતાથી. ૩/૧. આ શબ્દનો અનુવાદકેએ, કીનો, બદલો, સજા એવો અર્થ કીધો છે, પણ તેનો ખરો ધાતુ કે મૂળ શબ્દ કેમ છે બતાવ્યો નથી. આ ખોટો અર્થ માત્ર કલ્પનાથી, આગલા જે શ્લોકોના અર્થ વિપરીત કીધાથી જ કીધેલો છે, અને આ શ્લોકની પણ તેવી જ દશા થયેલી છે. જરથોસ્તી ધર્મમાં-ખાસ કરીને “ગાથા”ના શિક્ષણમાં “કીનો-vengeance, vengeance” જેવો શબ્દ કે ભાવ નથી. “કીનો” લેવાનું કામ તો અધમ છે. એ દર્શન સાત્ત્વિક નથી. જે પેગમ્બર પળેપળ સાત્ત્વિકતાની અને અયોધની ભાર મૂકીને વાત કરે છે, તે કદી એવો ભાવ દર્શાવે નહીં. મરહૂમ વિદ્વાન શેઠ ખરચેદણ ૩. કામાણએ એ વાત મને છેક સને ૧૯૦૭ માં કહી હતી તે હું કદી ભૂલ્યો નથી. અહીં તો હવસને કાબુમાં રાખવાની વાત ત્રણ શ્લોકથી ચાલે છે. આ “કએના” એટલે વજ્રહૃદયતાથી, કઠોર સંયમથી છે. હવસ-વિકાર ગમે તેટલો ઊભરવા માગે તેને મજબૂત મનથી દાબી દેવાની અહીં વાત છે. જેમ મિપજ્ ને “બએમ્” થયો છે તેમજ આ કિનેના “કએના” થયેલો છે.

જમમ્પતી : Jamaiti : જમતિ-ગમતિ = He goes against, he suppresses, તે નિરોધે છે, દાબી દે છે, (તેની) સામે થાય છે. ધાતુ જમ્-તેમજ નમ્ : અને ખન્ને ધાતુના અર્થ to go, જવું, વગેરે અનેક થાય છે. એનો અર્થ to approach, પહોંચવું, પાસે જવું, એવા પણ થાય છે. અહીં “અએનહ્મ અએપાંમ કએના જમમ્પતિ” એટલે “આ બધી પાપવૃત્તિઓની સામે વજ્રહૃદયતાથી જાય છે-ધમ્જાને દાબી દે છે,” એમ કહ્યું છે. આગલા શ્લોકમાં જ આવેલા વિચારને અહીં ન્યાયપુરઃસર (logically) આગળ વધારેલો છે. ક્રિયાપદઃ વર્તમાનકાળ, પરસ્પૃષ્ટ, ૩/૧. એનો કર્તા ‘યે’ અધ્યાહાર છે.

અએનહ્મ : Aēnāham : એનામ્ = Of sins, of sinful intuitions, પાપની, પાપી ધરાદાઓની. ૬/૩. ચાર શ્રુતિમાં બોલવાનો છે.

અતઃ : At : અતઃ = અચ = Then, ત્યારે.

મઝદા : Mazdā : મેષા ! = Oh Mazdā ! હે મઝ્દા ! ૮/૧.

તએમ્પો : Taēbyō : તેમ્પ્ = For themselves, તેઓને જ માટે, તેઓના જ લાભને લીધે. ૪/૩. “તએમ્પો”. ખોટો શબ્દ છે.

ક્ષાત્રમ્ : Xsaθram : ક્ષત્રમ્ = Khshathra (Acc.), ક્ષત્રને, વંશવૃદ્ધિ કરવાની શક્તિ અને ગ્રેરણા આપનાર ક્ષત્રને-પ્રદાને. ૨/૧.

વૌહુ મનઃહૃદા : Vohū Manarhā : વસુ મનસા = Through pure-mindedness, સાત્ત્વિક મનથી ૩/૧.

વૌવિદાંતી : Voividāntī : વેવિદાંતિ = He will surely come to find out, તે ખરેખર પિછાની શકશે, તેને ખચીત માલુમ પડશે, ધાતુ વિદ = to know, to find out, બલ્લુવું, પિછાનવું, એનું આ બેવડું-વૃદ્ધિકર (Intensive) રૂપ છે. ક્રિયાપદ : વર્તમાનકાળ, સંશયાર્થ, પરસ્પર ૩/૧. જુઓ જેકસનનું વ્યાકરણ § ૭૦૬ અને § ૪૮૬.

અઘેબ્યો : Aēbyō : અઘ્યમ્ = For these (Sins). એએને (પાપોને) માટે ૪/૩.

સસ્તે : Sastē : સસ્તે = He will be praised or extolled, તેને વખાણવામાં આવશે, તે મોટું પદ મેળવશે, ધાતુ સ્મ્ = to extol, ક્રિયાપદ, અનિયમિતકાળ, સંશયાર્થ, કર્મણિભાવ, આત્મનેપદ. ૩/૧. જ્ઞાતે ના જેવો ને તેના જ ભાવમાં છે.

અહુરા : Ahurā : અહુર = Oh Ahura ! હે અહુરા ! ૮/૧.

(યોઃ) : યે = Who (plural), જેઓ, ૧/૩. આ શબ્દ પાછળથી ઘૂસેલો છે.

અષાઃ : Ašāi : અપાચ = Before Aša or holiness, અપની કે અપોધની પાસે ૪/૨.

દદૈન્ : Dadēn : દવન્ = Who place, or entrust, જેઓ મૂકે, સોંપે. ધાતુ ધા, ક્રિયાપદ : અનિયમિતકાળ, સંશયાર્થ. ૩/૩. એનો કર્તા ‘યોઃ’ અધ્યાહાર રહેવો જોઈએ.

ઝસ્તયો : Zastayō . હસ્તયસ્ = In (his) two hands (તેના) બન્ને હાથમાં ૭/૨.

દ્રુજમ્ : Drujam , દ્રુજમ્ = The Evil, sin, wickedness, (acc.) બદીને, પાપને દુરાચારને, અનિષ્ટને, પાતકને. ૨/૧. આર્થ ભાષાનો બહુ જૂનો ધાતુ, ઘુગ્ હોતો. તે પરથી દ્રુજ = to harm, to deceive, દુઃખ દેવું, છેતરવું, થયો. ‘યોઃ’ ધુમાડેલો છે. એ તો સંસ્કૃતમાં ‘દદૈન્’ના કર્તા રૂપે અધ્યાહાર જ રહેવો જોઈએ, નહીં તો છંદમાં એક શ્રુતિ વધી પડે છે. એનું ખાસ કામ અહીં નથી.

૮ મા શ્લોકનો ભાવાર્થ : અને જ્યારે ખરેખર જ (સંયમી માણસ), આ બધી પાપની વૃત્તિઓની સામે દૃઢ હૃદયથી થાય છે-તેઓનો વિરોધ કરે છે, ત્યારે, હે મનુદા ! તે ક્ષત્ર (=સંયમ) આ પાપોને જ માટે (છે એમ સમજીને). સાત્ત્વિક મનથી પિછાનશે : હે અહુરા ! જેઓ અનિષ્ટને અપની પાસે તેના બન્ને હાથમાં સોંપી દે છે, તેઓની પાસે તે મોટું પદ મેળવવા પામશે.

આગલા શ્લોકમાં કહ્યું છે કે અપો ને સંયમી માણસો હવસને વશ થતા નથી, પણ માત્ર ક્ષત્રની ગ્રેરણાથી વંશવૃદ્ધિ માટે જ કદી કદી સંસાર ભોગવે છે,

અને એવા માણસને તો આરમ્ભતિ દઢ કરે છે, તેમજ એવા માણસના દેહમાં કામદેવ પણ લોખંડી બેડીથી જકડાયેને તેથી સંતોષ માનીને રહે છે. હવે આ રસોડામાં પેગમ્બર સાહેબ કહે છે કે જે સંયમી માણસ પાપ કરવાની ઇચ્છાને-વાસનાને-તે ઊઠતાં જ દાળી દે છે, તેના પર કાણુ મેળવે છે, તે તો પોતાના સાત્ત્વિક મનથી પિછાની લેશે કે ક્ષત્ર જે અને કેદી કેદી વશવૃદ્ધિની પ્રેરણા આપે છે તે તો ખુદ મજ્જાના ધૃષ્ટિ આગળ ચલાવવાના મૂળ હેતુને લીધે જ છે, એટલે એ પણ મજ્જાની ઇચ્છાને જ આધીન છે; અને મજ્જાની ઇચ્છા પ્રમાણે જ થાય તે તો પુણ્યરૂપ જ છે. એમા કોઈ કુશકા કરવા જેવું નથી. કામ પર, વિકાર પર, વાસના પર તો માણસે સદા કાણુ રાખવાનો છે. ને તે તો મજ્જાની આજ્ઞાથી ને ક્ષત્રની પ્રેરણાથી જ્યારે દોરવાય ત્યારે જ તે પુણ્યરૂપ રહે છે. વાસનાને તાબે થઈ જવું એ તો અનિષ્ટ છે, પાપ છે. માત્ર સાત્ત્વિક મનથી ક્ષત્રની ખરી પ્રેરણાને સમજી લઈને જે કામનો ઉપયોગ કરે છે તે કશું અનિષ્ટ કરતો નથી. આ ખડું સૂક્ષ્મ ભેદ સમજવા જેવો છે. એ સમજે ને તે પ્રમાણે વર્તે, તો શરીરને ને મુખને ચંદ્રની દીપ્તિ મળશે ને દઢતા પણ મળશે. છેવટે શ્રી જરથુસ્ત્ર સાહેબ અહુરાને વિનંતિ કરે છે કે એવી રીતે જેઓ આ વિકાર જેવા ગણાતા હવસના અનિષ્ટને અપોઈના હાથમાં સોંપી દે છે, એટલે એ હવસને જેઓ તાબે થતા નથી, પણ એનો જો કશો ઉપયોગ-શુભ ઉપયોગ આ દુનિયા માટે કરવા જેવો હોય તો તે પણ અપોઈની આજ્ઞામાં જ રહીને કરે છે, તે ઉપયોગની ઘડી ચૂટવાનું અપના હાથમાં સોંપે છે, તેઓની પાસે એવો શખ્મ ઊંચુ પદ મેળવવા પામશે. એવા પદને તે પૂરેપૂરો લાયક છે, કેમકે તે તો ઇન્દ્રિયજિત થયેલો છે, ઇન્દ્રિયો પર કાણુ પામેલો છે. ખરેખર આ કેવો મહાન જોધ છે, અને દુનિયામાં માટે લાગેનાં જે દુઃખ ને અતાપ જે વાસનાથી માણસ પર આવી પડે છે, તેમાંથી બચવાને માટે કેવો ઉપાય અહીં સૂચવાયો છે! ગાથાના આ રસોડાનો આજ સુધી છુપાઈ રહેલો મર્મ હું એ મહાન સાહેબોની પ્રેરણાથી જ અહીં ઉઘાડીને પહેલી વાર દર્શાવું છું. જરથોસ્તીઓ પર ને દુનિયા પર તેઓની કેવી મહેર છે!

હા. ૩૦—શ્લોક ૯ માં

અત્-ચા : At-cā : અત્ ચ : અચ-ચ = And thus, અને એવી રીતે.

તેઃ : Tōi : તે = These, એઓ, as these, એઓ જેવા. ૧/૩. આ દર્શકે સર્વનામ એની પછી આવતા “વએમ્” કર્તા સાથે સમાધાનકરણમાં છે, એટલે એનો અર્થ “એઓ જેવા, Like these” થાય છે.

વએમ્ : Vāem : વયમ્ = We, અમે. ૧/૩. આ શબ્દ સંસ્કૃતની માફક જ વયમ્ વ-એમ્ એમ બે શ્રુતિમાં બોલવાનો છે. જ્યાં જ્યાં આવા ઇ, એ, આવે છે ત્યાં ત્યાં તે ‘ય’ ને ઠકાણે હોય તો તે આખા ઘૂટા ઉચ્ચારવાના છે. આગલા સ્વર સાથે બેડીને બેડસ્વર-diphthong જેવા નહીં.

ખયામા : Xyāmā : ત્વામ (વામ) = We would be, we would become. અમે થઇશું, અમે બનીશું. ધાતુ અત્. ક્રિયાપદ : અપૂર્ણભૂતકાળ, ઇચ્છાર્થક, (optative), પરસ્મૈપદ, ૧/૩. આ શબ્દ અવેસ્તા લિપિમાં ‘ખયામા’ ‘ખવ’ અક્ષર સાથે લખાયેલો છે, તેમ હોય તો એ હવે પરથી હયામા થઇ શકે તેના અર્થ We would invoke, અમે આરાધશું, અમે પૂજન કરીને ઇચ્છીશું, એવો થઇ શકે..

યૌ : Yōi : યે = Who (pl.), જેઓ. ૧/૩.

ઇમ્ : Im : ઇમ્ = This (acc.), આ. ૨/૧. એતું સંબંધી નામ “અહુમ્” છે.

ફરેષ્મ : Forēšm : પર્ષમ્ = Deliverance, બંધનમાંથી મુક્તિ. ૨/૧. ધાતુ વૃ = to deliver, to rescue, to save, બચાવવું, મુક્ત કરવું. એને લગતો પાંચ શબ્દ જવેદમાં (મં ૧૦-૧૨૬-૩) છે. તેનો અર્થ પણ ‘most mighty in delivering,’ મુક્તિ અપાવવામાં મહા સમર્થ એમ ત્યાં થાય છે. આ ફરેષ્મ શબ્દ આ “ગાથા”માં હા ૩૪-૧૫ માં પણ છે, તેમજ હા ૨૯-૫ માં “ફરેસાખ્યો” રૂપે છે, ત્યાં પણ એ જ “મુક્તિ”નો અર્થ છે. આ શબ્દ “ફરેષ્મ” એમ આખા ‘ર’ સાથે નહીં પણ ‘યંજન’ ‘ર’ સાથે લખાવો જોઈએ એની બે જ શ્રુતિ છે.

કરેનાઉન : Karēnāun : કર્ણવન્ : Should render, should give, should bring, અપાવે, લાવી અપાવે. “ફરેષ્મ કરેનાઉન” એટલે બંધનમાંથી મુક્તિ અપાવે, બંધનમાંથી મુક્ત કરે. ધાતુ કૃ = to do, કરવું. આ ધાતુનાં અર્થો કર્મના લાવ પ્રમાણે બદલાય છે. ક્રિયાપદ : અપૂર્ણભૂતકાળ, સંશયાર્થ, પરસ્મૈપદ, ૩/૩. આ શબ્દ ત્રણ શ્રુતિમાં “કરે-ના-ઉન” એમ બોલવાનો છે.

અહુમ્ : Ahūm : અહુમ્ : Life (Acc.) = જીવનને. ૨/૧.

મઝદાહ્યૌસ્-ચા અહુરુઝૌશ્હૌ : Mazdās-cā Ahurāzōšōhō : મેઘાઘ અહુરસમ્! = Oh Lords of creation and life! Oh Mazdā, Ahurā and the Archangels! હો સૃષ્ટિ સર્જનનાં અને જીવનનાં અધિકરીઓ! હો

મહા, અહુરા અને અમેંયા સ્પેન્તાઓ! ૮/૩. જુઓ જેકમનનું
વ્યાકરણ § ૩૫૬, ૨૩૬.

આ...બરતા : Ā...barantā : આ...મરણ = Do support it! do foster it!
તેને-તે ઊપનને-ટેકો આપજો! ટેકવજો! ઉત્તેજન આપજો! ધાતુ જ
to support &c., to uphold. અહીં આ-આ-સારદર્શક છે. આ “બરતા”-
ને બધાએ નામ યા કૃદંત તરીકે ગણ્યો છે, પણ એ ક્રિયાપદ છે:
વર્તમાનકાળ, આજાર્થ, ૨/૩. જુઓ જેકમનનું વ્યાકરણ § ૪૫૭. ત્યાં
આ ‘હા’ માંના જ એ શબ્દ માટે નોંધવું છે. સંસ્કૃતમાં પણ મજતન જેવા
આજાર્થ ૨/૩ ના પ્રયોગો છે.

મૌત્રા : Mōistrā : મૈત્રા-મૈત્રેન = Through Universal Love, through
human perfection. વિશ્વસ્નેહ દ્વારા, માનવપૂર્ણતા દ્વારા. ધાતુ
મિદ્ = to love, સ્નેહ રાખવો. આ શબ્દ બધા “મૌત્રા” લખે છે.
પણ તે ચૂંથાયેલો છે. મૈત્રમ્ માં “ય” નો કથો યોગ નથી. મે નો કે
મે નો ગાથાભાષામાં “મૌધ” જ થાય છે. વળી “મૌધ”ની એક જ શ્રુતિ
છે-એકસ્વર હોવાથી-ત્યારે મૌત્રા” લખો કે બોલો તો એક શ્રુતિ
વધી પડે છે ને હંદોલંગ થાય છે. ગેંડડનરે આ શબ્દના જુદી જુદી
હસ્તપ્રતોમાંના જુદા જુદા પાઠ નોંધેલા છે, પણ કોઈને એનો મૂળ
સંસ્કૃત મ્રમશબ્દ જડ્યો નહીં એટલે “મૌત્રા” એટલી આહુ રાખી. એ
શબ્દનો ધાતુ મિદ્ બરાબર છે. મિદ્ પરથી જ મિત્ર = Friend, મિત્ર,
હૈન્ત શબ્દ થયેલો છે: મિદ્ + ત્ર = મિત્ર. કાળ જતાં આ બેવડા “ત”
(ત્) માં નો પ્રથમ ‘ત’ નીકળી ગયો છે. ગાથા ભાષાના નિયમ પ્રમાણે
એ ‘મિત્ર’ લખાય કે પછી ‘મિથ’ લખાય. બેવડા ત્ત નો “ગાથા”માં
‘થ’ જ લખાય છે. જૂની ગાથાભાષામાં આ “મિત્ર” શબ્દ જ હશે,
અને તે પરથી ભાવવાચક નામ “મૈત્ર-મૌત્રિ” જ થાય. સંસ્કૃતમાં આ
મિત્ર ઉપરથી મૈત્રસુ નામ થયું છે, તેનો અર્થ માનવપૂર્ણતા, વિશ્વસ્નેહ,
એવો થાય છે, અને અહીં પણ તે જ અર્થ છે.

આજગના પ્રેક્ષકમાં જણાવ્યા પ્રમાણે જે સન્માર્ગી-માલુસ અહુરા,
અથ, વૌહુમનો, દાથ અને આરમણતિને-એ સૌને પૂર્ણ સંતોષ આપે તેવો
થાય, તે કુદરતી રીતે માનવપૂર્ણતાએ પહોંચેલા કહેવાય, એટલે એવો
માલુસ કથો પણ પોતાનો સ્વાર્થ જોતો નથી પણ તે આખા વિશ્વને
પોતાનું જ કુટુંબ-અરે ખુદ પોતે જ-માનીને તે વિશ્વસ્નેહ રાખે છે. તેને મન
બધું જ તેનું છે. એ વિશ્વસ્નેહ પવિત્રતા અને સાત્વિકતા વગર, વિક્રમ અને
શ્રદ્ધાલક્ષિત વગર કદી મેળવી કે રાખી શકાય નહીં. આ વિશ્વસ્નેહ માટેનો એક
આખો ખંડ (Canto) મેં મારી “દર્શનિકા”માં છેવટે મૂકેલો છે. આર્યધર્મોનો
એ જ અંતિમ આદર્શ છે : वसुधैव कुटुम्बकम् એ બરાબર વાંચીને સમજ્યાથી
આપણા પેગમ્બર આહેળ શું કહે છે તે બરાબર સમજાયે. મારું તત્ત્વજ્ઞાન
હિંદુઓનું છે એમ આપણા કેટલાક પારસી સ્કોલરો બોલે મને તુચ્છકારતા
હોય તેમ કહેતા આવ્યા છે, પણ તેઓ પોતે આપણા પેગમ્બરનું
ખરું તત્ત્વજ્ઞાન કદી સમજ્યા જ નથી, અને યુરોપિયન સ્કોલરોના અને
અધુરા પહેલવી અનુવાદકોના ખોટા અર્થોની પૂઠે જઈને સત્યને ખોઈ દે છે.

“દર્શનિકા” માંનું કે મારાં બીજાં પુસ્તકોમાંનું તત્ત્વજ્ઞાન ખરા જરથોસ્તી ધર્મનું જ છે અને તે જાનામાં જાના-ખુદ હિંદુઓના બહુ દૂરના પૂર્વજોના-ધર્મનું જ છે, હિંદુઓએ પણ એ જ તત્ત્વજ્ઞાનને અનેક રીતે ખીલવેલું છે. જેમ ઉત્તાન નું ‘ઉસ્તાન’ થાય છે તેમજ મૈત્ર નું ‘મૌઇસ’ થાય છે.

અપા-ચા : Asā-cā : અપા-ચ : ઋતેન-ચ = And through righteousness, or holiness, અધોર્ધ દ્વારા. અહીં ‘અપ’ ગુણવાચક નામ છે.

હ્યત્ : Hyat : ચત્ : ચત્ = As the result of which, જેના પરિણામે, જેથી.

હથ્રા : Həθrā : સત્તા = Always, throughout, by all means,, હમેશાં, સદા, બધી રીતે.

મનાઝ્ઞો : Manā : મનાસ્ = Devotion, ભક્તિ, ૧/૧ નારી. સમ શબ્દ મના, જુઓ નેકસનનું વ્યાકરણ § ૨૫૦, ‘વાઝો’ ‘અવાઝો’ એવાં રૂપ છે. અહીં અર્થ “ભક્તિ રૂપ” છે.

બવત્ : Bavat : મવત્ = May become, may arise, બને, થાય, ઊપજે, ઉદભવ થાય. ધાતુ મૂ. to be. ક્રિયાપદ. જે. વ્યા. § ૬૪૨. અનિયમિતકાળ સંશયાર્થ, પરસ્મૈપદ, ૩/૧.

યથ્રા : Yaθrā : યત્રા = Whenever, જ્યારે પણ, વેદમાં યત્ર છે.

ચિસ્તિશ્ : Cistiš : ચિત્તિશ્ = Thought, understanding, mind, બુદ્ધિ, ચિત્ત, સમજશક્તિ, વિચાર ૧/૧. અહીં પણ યેવડા “ત્” નો ‘સ્ત’ થયો છે.

અઙહુત્ : Anhat : અસત્ = May be, may be filled with, થાય, ભરાય. ધાતુ અસ્ = to be, ક્રિયાપદ : સંશયાર્થ, પરસ્મૈપદ, ૩/૧. આ ક્ષીટીમાં આવેલા “બવત્” અને “અઙહુત્”ના અર્થ એક જ છે, પણ જુદી જુદી ક્રિયા પ્રમાણે તેના અર્થ જુદા જુદા કરી શકાય છે.

મઝેઠા : Maēθā : મેયા-મયથા = With trouble, doubt or confusion, મુશ્કેલી શંકા કે ગૂંચવણથી (ભરેલું) ૧/૧. મેથ. અથવા ૩/૧. ધાતુ મેથ-મિથ્ = to trouble, to afflict &c. આ ધાતુઓ પરથી ઋગ્વેદમાં ઘણા શબ્દો બનેલા છે : મિથ્કૃત્ = મુશ્કેલીમાં કે ભયમાં પડેલું (મં. ૧૦-૧૦૨-૧) ન વૃણં મેયામોસ = હે પૂણ્ણ ! અમે વ્યાકુળ થતા નથી (મં. ૧-૪૨-૧૦). અ. “મઝેઠા” શબ્દ હા ૩૧-૧૨ અને ૩૪-૬ માં પણ આવે છે.

આ શબ્દ માટે મને એક બીજો ધાતુ પણ સૂઝે છે, તે મો = to go astray, to lose one's way, to frustrate, આડું ચાલી જવું. પોતાનો માર્ગ ભૂલવો, નાઉમેદ થવું, આશાલંગ થવું. એ પરથી સંસ્કૃતમાં મય કૃદંત થયેલું છે. તેનો અર્થ injuring, હુકશાન કરવું, થાય છે. આ મય ઉપર યા પ્રત્યય લાગીને મયયા નારીનાતિનું નામ તેમજ વિશેષણ થયેલું છે, અને તેનો અર્થ શ્રમ, વ્યાકુળતા, ગૂંચવણ, મુશ્કેલી, નાઉમેદી, એમ થાય. આ બીજા ધાતુ માટે કહેવાનું કારણ એ છે કે આ શ્લોકની છેલ્લી પંક્તિમાં બીજા પાદમાં જ મેયા એમ

એ શ્રુતિ લઇએ તો એક શ્રુતિ ઘટે છે, પણ મય્યા હોય તો શ્રુતિઓ ખરાબર નવ થઈ રહે. અવેસ્તામાં જ નો 'એ' થાય છે.

૯ મા શ્લોકનો સાવાર્થ : અને એ રીતે અમે તેઓ (અયોજન) જેવા થઈએ જેઓ આ જીવનને (બંધનમાંથી) મુક્તિ અપાવે. હો સપ્તિસર્જનનાં અને જીવનનાં અધિકારીઓ ! વિશ્વસ્નેહ અને અપોઈ દ્વારા તેને (જીવનને) ટકાવી રાખજો. જેથી કરીને જ્યારે પણ ચિત્ત બ્રમથી-વ્યાકુળતાથી-ભરાય (ઐટલે) ગૂંચવણમાં-શંકામાં પડે) ત્યારે (મનમાં) હંમેશાં ભક્તિનો જ ઉદ્ભવ થાય !

હવે આ શ્લોકમાં પેગમ્બર સાહેબ ઇચ્છે છે કે એવી રીતે સંયમ પાળીને અયોજન હવસને દબાવી દે છે ને તેને કાબુમાં રાખે છે, તેવા અમે પણ બનીએ, અને આ જિંદગી જે આ હવસના બંધનમાં ને તેનાથી જીવજતાં અનેક દુઃખનાં બંધનોમાં પડે છે તેનાથી તેને મુક્ત કરીએ. બંધી દુનિયા આ હવસના બંધનમાં પડેલી છે, તે તેનાથી દુઃખી થાય છે, છતાં તેને લોકો સમજી શકતાં નથી તેમજ પોતાના મનપર કાબુ પણ રાખી શકતાં નથી. ઐટલે એ સૌ તો જિંદગીને એવી રીતે દુઃખમાં જ કેદ કરી રાખે છે માટે અમે સૌ પૂરતો સંયમ પાળીને એવા અપો ને સંયમી બનીએ અને આ જીવનને એવાં બંધનમાંથી મુક્તિ અપાવીએ.—એ પછી પેગમ્બર સાહેબ અહુરા, મજ્દા એવાં બંધનમાંથી મુક્તિ અપાવીએ. એ પછી પેગમ્બર સાહેબ અહુરા, મજ્દા અને બધા અમૈયા સ્પેન્ટાઓને અરજ કરે છે કે આવી રીતે હવસને અમે વશ કરશું ઐટલે અમારામાં શુદ્ધ સ્નેહ જ. ભગશે ને વધતો જશે અને એવી રીતે અમે આખી દુનિયાને આહુતા થઈશું. માટે હવે તો તમે સૌ અમારી આ દૃઢ પ્રતિજ્ઞાને અપોઈથી અને વિશ્વસ્નેહથી ટેકવી રાખજો. અપોઈ અને વિશ્વસ્નેહ હોય તો પછી માણસ સ્વાર્થી કે કામવશ થતો નથી, અને તેને મન તો દુનિયાની સેવા જ એ જિંદગી છે. ઐટલે જ્યારે કદી પણ મનમાં શંકા કે બ્રમ ઉત્પન્ન થાય, ખરું શું ને ખોટું શું તેની છે. ઐટલે જ્યારે કદી પણ મનમાં શંકા કે બ્રમ ઉત્પન્ન થાય, ખરું શું ને ખોટું શું તેની ગૂંચવણ થાય, ત્યારે અમે ભક્તિનું જ શરણ લઈએ કે એ અમારી ભક્તિ જ અમોને સાચો માર્ગ સુઝાડે ! એ ભક્તિ જ અમારો આધાર બને, અને એ ભક્તિમાં જ અમારું રક્ષણ મળે ! ખરી ભક્તિ તે શું, તે તો પૂર્ણ અપોઈ રાખવામાં-પાળવામાં, સાત્ત્વિકતાથી જિંદગી લોગવવામાં, અને આખી દુનિયાને પોતાના આત્મા જેવી પોતાની જ કરીને આહવામાં છે. માત્ર આત્મશબ્દેશમમાં કે ઘરમાં ગમે તેમ બંદગી પદી જવાથી તે 'ભક્તિ' કહેવાય નહીં. પેગમ્બર સાહેબે જે કાનૂનો Commandments-આપ્યા છે તે પૂરેપૂરાં પાળીને ભક્તિને તથા કર્મને એકરૂપ કરીએ ત્યારે જ ખરી બંદગી કીધેલી કહેવાય; અને એવી બંદગીથી જ અહુરા ને મજ્દા પ્રસન્ન થાય. શ્રી જશ્યુસ્ત્ર સાહેબનો ધર્મ ખરો ભક્તિમાર્ગી ને કર્મમાર્ગી છે. આપણા ધર્મની એ બધી ફિલસૂફી હિંદુઓનાં “ઉપનિષદો”માં અને “ગીતા”માં સમાયેલી છે. અને લગલગ એક જ છે.

હા. ૩૦-શ્લોક ૧૦ માં

અદા-હિ : Adā-hi : અદા હિ = Then indeed, ત્યારે ખરેખર.

અવા : Avā : અવા = Through this (devotion), આ (ભક્તિ) દ્વારા ૩/૧. આ વાક્યના ભાવાર્થ પ્રમાણે આ કંઈ જેકસન જણાવે છે તેવો down, નીચે, દર્શાવતો અવ્યય નથી, પણ દર્શક સર્વનામ ‘અવ’-અવ તું ૩/૧ તું રૂપ છે. આ શબ્દમાં ‘વ’ પર સ્વરભાર છે. ત્યારે ‘અવ’ અવ્યયમાં ‘અ’ પર સ્વરભાર છે.

દ્રુજે : Drūjō : દ્રુજ્ = Of the evil, of sin, બદીની, પાપની. ૬/૧.

(અવો) : આ શબ્દ કોઈએ પાછળથી ઘુસાડેલો છે, અને એનું અહીં કશું કામ નથી. જેકસન ૬ ૭૩૩ માં “અવા” અને “અવો” એ બન્ને શબ્દને અવ્યયી ઉપસર્ગ ગણાવે છે, અને તે બીજે ઠેકાણે તેવા ભાવમાં છે. પણ અહીં તો એવો કશો અર્થ આવતો નથી. પહેલો “અવા”-એથી, આ ભક્તિથી, એ તદ્દન બરાબર છે ને તે સર્વનામ છે, અને એ આગલા શ્લોકના ભાવને અહીં આગળ વધારે છે. પણ આ બીજો “અવો” એ અહીં શપીએ તો સિ આ પંક્તિમાં ખુલ્લી રીતે એ શ્રુતિ વધારી દે છે ! આ શ્લોકનો જે અર્થ અહીં છે, તેમાં આ “અવો” ના કોઈપણ અર્થનો -down, desire, support-સંબંધ ખરી રીતે બેસતો નથી. હું તો છંદની ખરી કસોટીથી આ શબ્દને પડતો જ મૂકું છું.

બવવૃત્તી : Bavaiti : ભવૈત = Takes place, happens, થાય છે. ધાતુ મૂ. ક્રિયા-પદ : વર્તમાનકાળ, પરસ્મેપદ, ૩/૧.

સ્કંદો : Skandō : સ્કન્દ્ = Destruction, perishing, નાશ, બંધ. ૧/૧.

સ્પયશ્રદ્ધા : Spayaśrahyā : સ્પાયશ્રસ્ય = Of the growth, of the increase, વૃદ્ધિનો, વર્ધનનો. ૬/૧. ધાતુ સ્ફા = to grow, to increase.

અત્ : At : અત્ : અથ = Then, પછી.

અસિક્ષ્તા : Asistā : અશિષ્ટ = They enjoy, તેઓ આનંદે-તેઓ આનંદમાં રહે ૩/૩. ધાતુ અજ્ = to enjoy. ક્રિયાપદ (jī-aorist) અનિયમિત કાળ, આત્મનેપદ, ૩/૩. આ શબ્દનો અર્થ વચન-promise કે ‘તુરત’ કે એવો નામ કે અવ્યય તરીકેનો નથી, એ તો અજ્ ધાતુનું ક્રિયાપદનું રૂપ છે.

યજ્ઞાન્તે : Yaojantē : યજન્તે = In the union or meeting, મેળાપમાં, ૭/૧. ધાતુ યજ્ = બેઠવું. મેળવવું. એ પરથી આ કૃદંતનામ થયેલું છે.

આ હુષિતોષશ્ : Ā husitōis : આ હુષિતેષ્ (હુષિત) = At the fair abode, at the beautiful dwelling, સદ્ધામે-સદ્ધામમાં, સ્વર્ગમાં. ૬/૧. નારી. ‘આ’ ઉપસર્ગ નામની અગાઉ આવે અને તેની અગાઉનો સંબંધી શબ્દ એ આત્મી વિભક્તિમાં હોય તો એ ઉપસર્ગ ‘આ’ થી એની પછીના શબ્દની વિભક્તિ પણ સાતમી જેવી થાય છે. ઋગ્વેદમાં પણ એવી જ

રીતે એ વપરાયેલો છે. જુઓ મો. વિ. નો સંસ્કૃત કોષ, બીજી આવૃત્તિ, પૃષ્ઠ ૧૨૬, ૧ લી હાર.

વર્ણુઃ Vanhous Mananhō : વસોસ્ મનસસ્ = of Vohu Mano, of pure mindedness, વૌહુમનોના. કવિ વર્ડસ્વર્થે કહ્યું છે તેમ 'Mind's internal heaven' મનનું અંતઃસ્થ સ્વર્ગ, મનની અંદરનું સ્વર્ગ.

મઝ્દાઓ : Mazdāo : મેઘાસસ્ = And of Mazdā, અને મઝ્દાના. ૬/૧. અહીં "મઝ્દાઓ" એમ ત્રણ શ્રુતિ ગણવાની છે. છઠ્ઠી વિભક્તિમાં સસ્ નો 'ઓ' થાય છે, તે જુદો ગણવાનો છે.

અષપ્યા-યા : Asax'yā-cā : અપસ્ય-ચ = And of Asha, અને અષના. ૬/૧. "અપહ્યા" અને "અષપ્યા" એક જ વંચાય છે. અહીં સ્વરિત છે.

યૌ : Yoi : યે = Who (plu.) જોઓ. ૧/૩.

ઝઝંતી : Zazənti : જઞ્ઞન્તિ = Are, exist, remain, રહે છે, જન્મીને જીવે છે, જીવન વિતાવે છે. ધાતુ જઞ્ઞ. ક્રિયાપદઃ વર્તમાનકાળ, પરસ્મૈપદ. ૩/૩.

વર્ણુઃ Vanhāu : વસૌ = In supreme, in most excellent, ઉત્તમ, પરમોત્તમ, સૌથી ઊંચું. વિશેષણ. ૭/૧. એનું વિશેષ્ય "સ્રવહી" છે, જે પણ સાતમી વિભક્તિમાં જ છે. જુઓ. જ. ંયા. § ૨૬૨.

સ્રવહી : Sravahi : શ્રવસિ = In the glory, મહિમામાં, પરમપદમાં, કીર્તિમાં, ગૌરવમાં. ૭/૧.

૧૦ માં શ્લોકનો ભાવાર્થ : ત્યારે ખરેખર એ ભક્તિદાશ પાપની વૃદ્ધિનો નાશ થાય છે; અને પછી તેઓ વૌહુમનોના, મઝ્દાના અને અષના સ્રધામના મેળાપમાં આનંદ ભોગવે છે, જોઓ પરમોત્તમ મહિમામાં રહે છે.

આગલા શ્લોકમાં ખરી હૃદયની ભક્તિનો મહિમા જાતાવીને તથા બધી મુશ્કેલીની અને ગૂંચવણની વેળાએ આથી ભક્તિ જ માણુમનું શરણું ને આધાર છે તે ઉપદેશીને હવે આ શ્લોકમાં પેગમ્બર સાહેબ કહે છે કે એવી અચળ ભક્તિ જો દિલમાં રહે તો પછી પાપની ઇચ્છા થતી જ નથી, અને પાપની વૃદ્ધિ પણ થતી નથી. મન પૂરો સંયમ પાળીને કેવળ દૃઢ થઈ જાય, પછી ગમે તેવાં આકર્ષણ છતાં મનના કિલ્લામાં કોઈ વિકાર પ્રવેશી શકે નહીં. એવું થાય ત્યારે મન તો કેવળ સાત્ત્વિક થઈ જાય. મન સાત્ત્વિક થાય તો અવોઈ સધાય કે પછી તો આ નિંદગીમાં જ તે માણુસને સ્વર્ગ છે. પેગમ્બર સાહેબ કહે છે કે પછી તો વૌહુમનોના, મઝ્દાના અને અષના સ્રધામમાં એ સૌ સાથે મળીને આનંદ ભોગવશે. જ્યાં ઇચ્છા કે તૃષ્ણા રહે નહીં ત્યાં પછી તેની પાછળ આવતાં દુઃખો ક્યાંથી રહે? એટલે તો પછી મન આનંદમાં જ રહે. પવિત્ર મનનો આનંદ તો સ્વર્ગનો જ આનંદ છે. જેને મોહ નથી, દુનિયાની લાલચ નથી, જેના વિચારો શુદ્ધ અને બધાનું લડું કુરવાના જ હોય, તેને પછી દુઃખ જ ક્યાંથી હોય? તેને તો બધી દશા સમાન જ હોય. એટલે એવા માણુસને તો ખુદ પોતાના મનનું સ્વર્ગ મળી ચક્રું છે. એ

મળ્યું કે પછી અપોધની 'સિદ્ધિ સહજ' છે, ને તે સધાયા પછી મજ્જા ને અહુરાતું ઉત્તમોત્તમ આનંદધામ પણ મળે છે. દિવ્યમંડળમા પ્રથમ ક્ષત્ર-બ્રહ્મા-મંગળ મન પરનો સંયમ સધાય, ત્યારે વૌહુમનો-શિવ-શનિ-સાત્ત્વિકતાની સિદ્ધિ થાય; એ પછી અધ-વિષ્ણુ-ગુરુ-અપોધ પૂરેપૂરી સપાદન થાય, અને એમ એ ત્રણ જિતાય ત્યારે મજ્જા અને અહુરા આપમેળે મળે છે. દિવ્યમંડળની પૂરેપૂરી મહેર મેળવવા માટેનાં તથા આત્માનો અખંડ આનંદ પામવા માટેનાં આ પગથિયાં છે; અને એ પગથિયાં પર પેગમ્બર સાહેબે પૂરેપૂરો પ્રકાશ નાખીને માણસજાતને તે પુલ્લી રીતે બતાવ્યાં છે. વાક્યે વાક્યે ને શ્લોકે શ્લોકે ધીરે ધીરે ઊંચે ચઢતું જાત એમ આપવામાં આવ્યું છે.

હા. ૩૦—શ્લોક ૧૧ માં

હ્યતઃ Hyatઃ યતઃ યતસ્ = Then, so, ત્યારે.

તાઃ Tāઃ તા = These two (acc.) આ બન્નેને. ૨/૨.

ઉર્વાતાઃ Urvātāઃ રૂતા = Two modes or conducts of life, (acc.) બે જીવનાચારોને, છંદગીમાં બે બલતનાં આચરણોને. ૨/૨. ધાતુ જત્ = to proceed in a particular way or manner, ચોક્કસ રીતે યા રસ્તે આગળ વધવું. આ શબ્દ પણ “ઉર્વન્” શબ્દની માફક સ્વર વ્યંજનનું પરિવર્તન (exchange) થઇને ‘વ’નો મૂળ સ્વર ‘ઉ’ લાગીને બનેલો છે, પણ છંદમાં એ ‘ઉ’ આખો બોલવાનો નથી. અંગ્રેજીમાં ‘UV’થી શરૂ થતા ‘વિલ્થમ્’, ‘વાઇડ્’ વગેરે કેટલાક હિંદુ સાક્ષરો ‘ઉવિલ્થમ્’ ઉવાઇડ્’ લખે છે, પણ એ ‘ઉ’ આખો ઉચ્ચારતો નથી. “UV”નો પહેલો હોઠો પાસે લાવીને ગોળ કરીને ‘ઉ’ની સાથે ‘વ’ મેળવીને જે ઉચ્ચાર કરવામાં આવે છે તે “ઉવ”ની કોઇ સંજ્ઞા નાગરી લિપિમાં કે શુભ્રશતી લિપિમાં નથી, તેમજ અવેસ્તા લિપિમાં પણ નહીં હોવાથી એમ “ઉર્વાતા” લખાયેલો છે. એટલે ખરા ઉચ્ચારમાં ને છંદમાં તો એ “ઉ-વા-તા” એમ ત્રણ શ્રુતિનો નહીં, પણ “વૃતા” એમ બે શ્રુતિનો બોલવાનો છે.

સસથાઃ Sasathāઃ સસથ = You understand, તમે સમજીને પિછાનો છો. ધાતુ સંસ-સત્. ક્રિયાપદઃ વર્તમાનકાળ, પરસ્મૈપદ, ૨/૩. સંસ્કૃતમાં “સુ + સ્થા” નો “સુષ્ઠા” લખાય છે, તેમ આ છે.

યાઃ Yāઃ યા = Which both, જેઓ બન્નેને. ૨/૨.

મઝદા઼ઓઃ Mazdā઼ ષેધાસ્ = Mazdā (nom.) મજ્દાએ. ૧/૧.

દદાતઃ Dadātઃ અદાત્ = Has created, has appointed, has ordained, નિર્માણ કીધેલા છે, સુકરર કીધેલા છે. ધાતુ ઢા. ક્રિયાપદઃ અપૂર્ણભૂત પરસ્મૈપદ. ૩/૧.

મશક્યાઓઃ Maṣakyaṅhōઃ મશક્યાસ્ ! Oh Mashakyās ! હે મશક્યાઓ ! ૮/૩. આ શબ્દનો અર્થ “મનુષ્યો કે મર્ત્યજનો” નથી, તે માટે હા ૨૯-૪માં મેં ટિપ્પણમાં જે લખ્યું છે તે જોવું. જે “મશ્યા” એમ બે શ્રુતિ હોય તો છંદમાં અહીં પણ એક શ્રુતિ ઘટે છે.

ખવીતિઃ X'itiઃ સ્વિતિ-સુન્દતિ = Going to good path. સતપંથે જનારો, સારે રસ્તે જનારો. ૨ / ૧. નાન્યં આ શબ્દના તથા એની પછી આવતા “અર્ચેતી” શબ્દના અર્થ માટે અધ્યામાં અહીં મનભેદ વર્તેલો છે, પણ એ સ્પષ્ટ સંસ્કૃત શબ્દો છે. “ઉર્વાતા” = જીવનાચાર માટેના આ બે રસ્તા છે, એમ જણાવેલું છેઃ સારો ને માઠો, એટલે “ઉર્વાતા” નાં એ સંબંધી વિશેષણ છે. સ્વિતિ એ સુ + સ્વ + ઇ મળીને થયેલો છે. સુ = સારો, સ્વ = માર્ગ, રસ્તો. ‘સુ’ ને ‘ઇ’ મળતાં ‘સ્વિ’ થાય છે.

સ્વિત તેમજ સુવિત શબ્દ છે જ, તેનો અર્થ “સારો રસ્તો” છે. ભાવવાચક “ઈ” પ્રત્યય લગાડીને એને વિશેષણ કીધેલું છે.

આ : Cā : ચ = And, but, અને, પણ, ‘ચ’ નો અર્થ સ્થળ પ્રમાણે “પણ” પણ થાય છે.

ઐનંદ્રતી : Īnāntī : અનયતિ = Going to evil path or course, અસત્પથે જનારો ખરાબ રસ્તો જનારો. ૨/૧. નાન્ય. વિશેષણ. આ શબ્દ પણ અન્ + અય + તિ મળીને થયો છે : અનય = Evil course, કુમાર્ગ. અહીં અન્-ઈ-તી” એમ ચાર શ્રુતિ સ્પષ્ટ બોલવાની છે. ‘ઈ’ ‘ય’ ને ઠેકાણે છે. ગેહનરે પાઠાંતરમાં ‘ઐનંદ્રતી’ નોંધેલો છે તે જ ખરા શબ્દ તરીકે હું સ્વીકારું છું.

હ્યત-ચા : Hyat-cā : યત્ ચ : યતચ = And so, અને તેથી.

દર્ગમ્ : Daragm : દીર્ઘમ્ = Very much, for a long time, બહુ ભારે, લાંબા કાળ સુધીનો. ૧/૧. નાન્ય. બહુ જૂનો. ધાતુ દર્-દ્રાઘ્ = to lengthen, લાંબુ કરવું, હવે તે પરથી ગાથા ભાષામાં ‘દર્ગ’ = લાંબું, ભારે, એ વિશેષણ થયેલું છે. પછી વખત ને વર્ષો વહેતાં તેનું વેદકાળમાં દીર્ઘ થયું લાગે છે. આવા શબ્દોનાં રૂપ પરથી જ સ્પષ્ટ થાય છે કે ગાથાની ભાષા વેદકાળની ભાષાથી ઘણી ઘણી જૂની છે. એ જુદી ભાષા કે ભગિની ભાષા નથી, પણ પૂર્વવેદિક છે. આમાં પણ “દર્” બ્યંજન જેવો બોલવાનો છે : દર્ગમ્.

દ્રૃગ્વોદ્બયો : Drāgvodabyō : દ્રવદ્વ્યસ્ = For the ignorant and perverse minded, અજ્ઞાન ઊંધી મતિવાળા માટે. ૪/૩. આ શબ્દની પણ ત્રણ જ શ્રુતિઓ છે. “દ્રૃ” બ્યંજન જેવો બોલવાનો છે.

રધો : Rasō rathas = Harm, suffering, નુકસાન, હાનિ, વેદના. ૧/૧ નાન્ય. જુઓ જેકસનનું વ્યાકરણ § ૩૪૧. “અઓએ”-૧/૧.

સવા : Savā : શવ (શવસ્) = Strength, power, બળ, શક્તિ. ૧/૧. આ શબ્દ “સવા-આ” તરીકે પણ ગેહનરે એક પ્રતમાં નોંધેલો છે, ને તે ખરો છે. જેકસન § ૨૩૯ માં નોંધે છે તેમ વેદમાં પણ કોઈ કોઈ વખતે “અસ્” પ્રત્યયને બદલે “અ” પ્રત્યય જ વપરાયેલો છે. એટલે ઉપર “રધો” છે, તેમ આ “સવા” બેઠતો હવે. છતાં “સવા” વપરાયો છે, તે પણ ખરાબર છે.

આ : Cā ચ = But, પણ.

અપવબ્યો : Asavabyō : અપવમ્યસ્ = For the righteous, અયો પવિત્રજનને માટે. ૪/૩.

અત : At : અન્ - અય = Then, so, એટલે.

અપ્રી : Aipi : અપિ = Certainly, નિશ્ચે, ખચીત, જરૂર.

તાદશ્ : Tāś : તૈઃ = Through these, એ દ્વારા. ૩/૩.

અશ્લુઘતી : Aśluḥaitī : અસતિ = Shall be, shall follow, shall come, થશે, મળશે, આવશે, ધાતુ અસ. ક્રિયાપદ, વર્તમાન, સંશયાર્થ પરસ્મૈપદ. ૩/૧.

ઉક્તિ : Uktā : ઉક્ત = The Eternal Light, final emancipation, salvation, અમરજ્યોતિ, પુણ્યપ્રાપ્તિ, મુક્તિ, કલ્યાણ. ૧/૧. ધાતુ ડપ્ = to burn, to make light, બળવું, જ્યોતિ કરવી. આ શબ્દનો અર્થ તેા જ છે, પણ ગાથા ભાષાનો જો શબ્દ વેદકાળમાં આ અર્થમાં ભુલાઈ ગયેલો લાગે છે. પાંછળથી જો હટ નો અર્થ કોષકારિએ burning, બળવું એવો કીધેલો છે. આ શબ્દ “અર્ષેમ્ વૌહુ” ના કલામમાં, હા ૩૩-૧૦ માં તથા “ઉક્તવર્ધતિ” ગાથામાં આવે છે. બધે જોનો અર્થ ‘અમર જ્યોતિ’ ‘ઉવટની મુક્તિ’ જો જ છે.

૧૧ માં સ્લોકનો ભાવાર્થ : ત્યારે જો બન્ને જીવનાચારોને તમે (સમજીને) પિંછાનો છો નેજોને, હે મશક્યાઓ ! મજ્જાએ નિર્માણ કીધેલા છે. (એક) સત્પંથે જનારો અને (બીજો) અસત્પંથે જનારો : અને તેથી અજ્ઞાન ઊધી મતિવાળાઓ માટે ભારે હાનિકર્ષ છે, પણ અપોજનો માટે તો બહુ શક્તિકર્ષ છે. એટલે (આખરે) તે આચારોથી જ ખચીત જીવનનું કલ્યાણ થશે.

આ ૩૦ માં હાના “યેગમ”વાળા છેલ્લા સ્લોકમાં હવે બધું આટોપીને યેગખર સાહેબ ટુંકમાં કહે છે કે હે મશક્યાઓ ! મેં આ બધું તમોને સ્પષ્ટ રીતે સમજાવ્યું છે એટલે હવે નિંદગીનાં આ બે ભાતના આચરણને તમે સમજી શકો છો. એક તો સારે માર્ગે જવાનું અને બીજું તો ખરાબ રસ્તે જવાનું. આવાં માત્ર બે જ આચરણ છે. એમાંથી તમે તમારી બુદ્ધિનો સદુપયોગ કરીને જે ખરા માર્ગ છે તે લેવાનો છે. નેજો ઊધી મતિવાળા અજ્ઞાન છે તેઓ બધું જોઈું ખરાબર મમજ્યા વિના અંધમન્યુના જોડા રસ્તા પર ઊતરી પડશે, તેઓને માટે જો બહુ ભારે હાનિ ભરેલા છે, નુકસાનકારક છે, તેઓને આખરે ભારે વેદના સહેલો પડશે. પણ જે અપોજનો સ્પેન્તા મન્યુના મારા માર્ગે જશે, સાત્ત્વિકતા અને અપોષ્ઠ રાખશે, તેઓને માટે તો તેઓ શક્તિકર્ષ છે, ઊલટું શક્તિ આપનારા છે. એવા પવિત્ર માણસો તો ઘણી શક્તિઓ પ્રાપ્ત કરે છે, અને એમ પોતાના જીવનને ધન્ય કરે છે. એટલે આખરે તો જો જીવનાચારથી જ જીવનનું કલ્યાણ થાય છે, અમર જ્યોતિ યા મુક્તિ મળે છે. આ બે રસ્તાઓ ખુલ્લા છે : એક જ્યોતિ તરફ લઈ જાય છે, તે ભલે પહેલે કઠણ ને કાંટાથી ભરેલો લાગે, સયમ પાળતાં મનને ઘણું મારવું પડે, પણ જો જ રસ્તે જતાં આખરે પેલી અમર જ્યોતિનો, મુક્તિનો, અતિમ કલ્યાણનો પ્રકાશ મળશે. બીજો રસ્તો અંધારા તરફ લઈ જાય છે, તે ભલે પ્રથમ મોહ ભરેલો ને શણિક સુખનો દેખાય, પણ છેવટે તો તે મહાવેદના ભરેલા અંધકાર તરફ જ લઈ જઈ તેમાં તે માણસને ધકેલી દેશે. માટે હવે આ સમજીને તમે તમારો માર્ગ પસંદ કરો !

અંતરનાં દુઃખખંધનમાંથી નેજો એવી રીતે સંયમ પાળીને અપો રહીને છૂટી જાય છે, તે પરમ આનંદમાં રહે છે. અપો માણસ અંશુતમ કહે છે

તેમ “સ્થિતપ્રજ્ઞ” ઝેટલે સ્થિર બુદ્ધિનો પૂર્ણજ્ઞાની થાય છે, અને તેમ થાય ત્યારે જીવનમાં જાણે તેને મુક્તિ મળે છે.

અહીં “યોગામ” વાળો આ ૩૦ મો બહુ અગત્યનો હા પૂરો થાય છે. નિંદગી જીવવા અને જીતવા કોઈ પણ ધર્મમાં આથી વધુ સારો બોધ કયો મળશે ? યોથાઓ ભરીને તત્ત્વજ્ઞાન ગમે તેટલું દર્શાવો, પણ મુક્તિ માટે અહીં જે રસ્તો ખલાવ્યો છે તે સરળ અને સીધો છે. એમાં સન્યાસનાં ને યોગનાં કશાં કદ સહેવાનાં ખતાવ્યા નથી. અહીં તો સીધો ‘રાજયોગ’ છે. એ જ ખરા જ્ઞાનનો, કર્મનો અને મુક્તિનો માર્ગ છે.

ધતિ શ્રી હા ૩૦ મો, અધ્યાય ૩ જો, મંપૂર્ણ.

ગાથા અહુનવધતિ-હા. ૩૧ મા

અધ્યાય ૪ મા

દર્શન

-: ટિપ્પણ :-

ગાથા ૩૦ મા 'હા'માં શ્રી જ્યુસ્ત્ર સાહેબે હુનિયાને કંઈક નવું જ જ્ઞાન આપતો પોતાનો દેવી પેગામ આપ્યો, અને જગતમાં નેત્રી તથા બહી ક્યાંથી આવી તે પર નધીન પ્રકાશ નાખીને માણસજાતને નેત્રીની રાહે જ ચાલવાનો ભાધ દીધો, કે એ જ નેક રાહે ચાલતાં તે સ્પેન્તા મન્યુ ઐટલે નેક મન્યુને રાજી રાખીને અહુરા મજ્દાને તેમજ બધા અર્મેષા સ્પેન્તાને સંતોષ આપી શકાય, અને છેવટે માણસના આત્માને પરમ આનંદનું ધામ ને સુક્તિ મળે.

હવે આ ૩૧ મા 'હા'માં બંને મન્યુઓ માટે તેઓ સાહેબ વિશેષ સમજ આપે છે, અને એમાં નેત્રીના ને બહીના વિષયનું સાચું "દર્શન" કરાવે છે. આ 'હા' સામાન્ય માણસને સમજવા માટે કઠણ છે, ઐટલું જ નહીં, પણ એ દર્શનની પૂરી સમજ, "ગાથા"ના મૂળ પાયાની સમજની ગેરહાજરીને લીધે, વિદ્વાનો પણ મેળવી શક્યા નથી. મૂળમાં પહેલવી ભાષામાં એનાં જે ભાષાંતર થયેલાં છે તેમાં શબ્દોના ખોટા અર્થો અને ફિલસૂફીની અધૂરી સમજને લીધે ઘણા ગોટાળા થયેલા છે. "ગાથા"માં રહેલા જ્યોતિષના પાયાની જે કુચી હવે મળી છે, તેથી તેમજ મને મળેલી પ્રેરણાથી એ બધું સ્પષ્ટ કરવાનો હું અહીં યત્ન કરું છું.

*

*

*

હા. ૩૧—શ્લોક ૧ લો

તા: Tā: તા = Those two, તે બેને. ૨/૨.

વૈ: Vē: વમ્ = For you, before you, તમારે માટે, તમારી પાસે. ૪/૩. હા. ૨૯-૧ માં "દમઈપ્યા"નો જે અર્થ "તમારી પાસે કે સમક્ષ" છે, તે દ્વિવચનમાં છે તેવો જ અર્થ અહીં બહુવચનમાં છે. "તમારી પાસે" ઐટલે "તમે સાંભળનારાઓ પાસે." અહીં એ ૬ ઠી વિભક્તિમાં નથી જ.

ઉર્વાતા: Urvātā રતા-વતા = Two modes of life (Acc.), બે જાતના જીવના-ચારોને, ૨/૨. એ શબ્દ માટેની વિશેષ સમજ ગયા હા. ૩૦-૧૧ માં આપી છે તે જુઓ. પહેલવી ભાષાંતરમાં એને "અવેસ્તા અને બૃહ"નું શિક્ષણ કહેવામાં આવ્યું છે, તે અર્થ ખોટો છે. "ગાથા"માં "અવેસ્તા" કે "બૃહ"નું નામ પણ નથી. આ તો આગલા હા. ૩૦ ના છેલ્લા શ્લોકમાં જે "જિદગીનાં બે-સારાં માઠાં-આચરણો" માટે કહ્યું છે, તે જ છે, ને તેની જ વાત આ હા. ૩૧ માં વધુ ખુલાસાથી પેગમ્બર સાહેબે કીધેલી છે.

મરંતો: Marəntō: મરંતમ્ = Keeping well in mind, મનમાં બરાબર ઠસાવતાં, સમજતાં. ૧/૩. ફૃદત. ધાતુ સ્મ = to remember, to keep in

mind, યાદ રાખવું, ધ્યાનમાં લેવું. “સુ”નો લોપ થયેલો છે, સ્મૃત તું “મત” છે તેમ, આ શબ્દ “મરેન્તી” રૂપે હા ૪૩-૧૪ માં પણ આવેલો છે.

અચુરતા : *Agustā* : અણુષ્ઠ = Unproclaimed, unannounced, અપ્રગટ, અનુક્ત, અનુદ્ધાપિત, હજી સુધી જાહેર કરવામાં નહીં આવેલા તે; ૨/૩. આગલા હા ૩૦-૨ માં “ગૌતિયાઈશુ”ની ટીકામાં જણાવ્યું છે તેમ, આ શબ્દમાં સાંભળવાનો ભાવ છે જ નહીં. વૈદિક ભાષામાં શ્રુ નો અર્થ “સાંભળવું” કહી થયો જ નથી. શ્રુ = to sound અવાજ કરવો, તે પરથી શ્રુ = to proclaim, પ્રગટ કરવું, ઘોષારીને જાહેર કરવું, જાહેર અર્થ છે. પહેલવીમાં કોઈક રીતે જોનો અર્થ “સાંભળવું” ભૂલથી થયેલો ને પછી તે પરથી ફારસીમાં પણ એ જ અર્થ ઉતર્યો. અહીં તે પેગંબર સાહેબ સ્પષ્ટ કહે છે કે આ સંદેશા, આ આદેશો-પેગામો-અગાઉ કોઈએ જાહેર કીધેલા નહીં હતા તે હમણાં હું પ્રગટ કરું છું.

વંચાઓ : *Vacā* : વચાસ્-વચાસિ = Words, commands, directions, messages, શબ્દોને, આદેશોને, પેગામોને. ૨/૩. અહીં “શબ્દો” એટલે સાદા શબ્દો નહીં, પણ ધાર્મિક વિધિના શબ્દો, એટલે આદેશો, આજ્ઞા, પેગામ, એ અર્થ છે. યુરોપીય ભાષાઓમાં પણ ધર્મના સંબંધમાં word, words એટલે પેગામ, આજ્ઞા-એ જ અર્થ છે, વૈદિક ને સંસ્કૃત ભાષામાં પણ એ જ અર્થ છે. “અણુસાંભળેલા શબ્દો” એ કાંઈ બરાબર અર્થ નથી. અર્થ કરતી વેળા એક શબ્દ ક્યાં ને કેવા ભાવમાં વપરાયેલો છે તે વાક્ય અને સમગ્ર લેખને ધ્યાનમાં રાખીને ઉકેલવું જોઈએ.

સંગ્રહામહી : *Sāṅghāmahi* : સંસામસિ = We announce, we proclaim, અમે પ્રગટ-જાહેર કરીએ છીએ: ધાતુ શંસ્. ક્રિયાપદ : વર્તમાનકાળ, પરસ્મૈપદ, ૧/૩.

અએઈખ્યો : *Aābyō* : અબ્યસ્ = For them, તેઓને માટે. ૪/૩. જેકસને આ ‘હા’ના ભાષાંતરમાં જોને અહીં ૫/૩ માં લીધો છે તે યુક્ત નથી. પહેલી લીટીમાં “વૈ” = તમારી પાસે, એમ કહ્યું છે, તે “તમે”ને હવે છૂટા પાડીને જુલાસો કરવામાં આવે છે : “તેઓને માટે” જેઓ યૂસાં કામ કરે છે, અને “તેઓને માટે”-ખીજે “અએઈખ્યો” ત્રીજી લીટીમાં છે તે-જેઓ સારાં નેક કામ કરે છે. આ રીતે આ શ્લોકનું આખું વાક્ય બરાબર સમજતાં “વૈ” અને “અએઈખ્યો”ના અર્થ સ્પષ્ટ થાય છે.

યોઇ : *Yōi* : યે = Who, (pl) જેઓ. ૧/૩.

ઉર્વાતાઇશુ : *Urvātāis* : જૈઃ = Through the modes of life, આચાર દ્વારા, ચાલચલણથી, ૩/૩.

દૂજે : *Drūjō* : દુહ્સ = Of evil, of sin, of wickedness, અનિષ્ટના, પાપના, પાતકના, ૬/૧. ધાતુ ઘ્વ-દુહ્-“ઉર્વાતાઇશુ દૂજે” એટલે પાપાચરણથી, દુરાચારથી, દુષ્ટ ચાલચલણથી. “દૂજ” નો અર્થ હું સેતાન કરી ગકેતો

નથી. એ અર્થ જ્યાં હોય ત્યાં “અચિસ્તં મનો” કે “અગ્રમન્યુ” આવે છે. આ તે ગુણવાચક નામ છે. પાપ, અનિષ્ટ.

અપહ્લા : Aśahyā : અપસ્ય-ઋતસ્ય = Of Asha, અપની. ૬/૧.

ગર્ભેથાઓ : Gaṛbhā : ગેવાસ્-ષટાસ્ = Creations, (Acc.), સૃષ્ટિને, ઉત્પત્તિને, પેદાશોને. ૨/૩. જુઓ હા ૩૦-૪ માંના “ગર્ભે” શબ્દની ટીકા. સંસ્કૃતમાં ષટ શબ્દ છે. તેના અર્થ ઉત્પત્તિ, આકાર, સૃષ્ટિ, સર્જન, એમ થાય છે. અવેસ્તા લિપિમાં આ મૂળ ષ ને ટ બનને નથી. એટલે હું ધારું છું કે આ બનને શબ્દો એક જ હશે. મૂળ ધાતુ ગજ છે. જ્યાં જ્યાં આ “ગર્ભેથા” વપરાયેલો છે ત્યાં ત્યાં એનો અર્થ “સૃષ્ટિ”, ઉત્પત્તિ” એવો જ થાય છે. “ગર્ભેથાઓ”ની શ્રુતિ પણ આ પંક્તિમાં જ જ ગણેલી છે, તે પણ ષટ ની સાથે મળે છે.

વીમંરંતયઘતે : Vimāraṇcaitō : વિનૃષતે = Greatly injure, imperil, destroy, લયમાં નાખે, સંકટમાં નાખે, હાનિ કરે. ધાતુ વિનૃ. વર્ગ ૭ મો. ક્રિયાપદ : વર્તમાનકાળ, આત્મનેપદ, ૩/૩. એનો કર્તા “યોધ” છે. જુઓ. જો. બ્યા. § ૫૫૬.

અતચીત : At-cit : અત્ ચિદ્ = Moreover verily. and specially, વળી ખચીત.

અએંધબો : Aēibyō : અવ્યસ્ = For them, તેઓને માટે. ૪/૩.

વહિસ્તા : Vahištā : વસિષ્ઠા = Most excellent, most worthy, મહામૂલા, સર્વોત્તમ, ૨/૩. વિશેષણ. એ શબ્દ ઉપર આવી ગયેલા “વયાઓ”નું વિશેષણ છે : “મહામૂલા પેગામ-આદેશ.” એ વિશેષણ માત્ર આ જ લીટીમાંના અર્થ માટે લેવાનું છે.

યોધ : Yōi : યે = Who, (pl.), જોઓ. ૧/૩.

ઝરઝદાઓ : Zarazdā : હરંદષાઃ (ઋદ્વયાસ્) = Faithfully devoted, શ્રદ્ધા રાખી રહેલા, શ્રદ્ધાળુ. ધાતુ હદ-ઋદ્વ ધા. ૧/૩. આકારાન્ત કૃદંત વિશેષણ. સંસ્કૃતમાં બહુ જુનો શબ્દ હરસ છે જેનો અર્થ fire, flame, અગ્નિ, બળતું, થાય છે, અને હરદષા એટલે having devotional fire, શ્રદ્ધાલક્ષિતો અગ્નિ ધરાવનાર, એમ અર્થ થાય.

અજહૅન્ : Anjhan : અસન્ = May be, હોય. ધાતુ અજ. ક્રિયાપદ, સંશયાર્થ, પરસ્મેપદ. ૩/૩.

મઝદાઇ : Mazdāi : મેવાય = For or unto Mazdā, મજ્દાને માટે, મજ્દાને. ૪/૩. અહીં ગુજરાતીમાં આતમી વિલક્ષિતા લાવે છે. “મજ્દ-દા-ઈ” એમ ત્રણ શ્રુતિમાં બોલવાનો છે.

૧ લા શ્લોકનો ભાવાર્થ : તે બનને જીવનાચારોને બરાબર ધ્યાનમાં રાખીને તમારી સૌની પાસે આ અમગદ આદેશોને અમે જાહેર કરીએ છીએ—

તેઓને માટે જેઓ પાપી આચરણથી અવની સુધિને હાનિ કરે છે, વળી અચીત તેઓને માટે આ મહામૂલા (આદેશો)ને (નહેર કરીએ છીએ), જેઓ મનુષ્યમાં ઝળહળતી શ્રદ્ધા રાખી રહેલા હોય.

આગલા ૩૦ માં હા માં પેગમ્બર સાહેબે પોતાનો નવો પેગામ તે વેળાના આર્યજનોને આપ્યો ને તેમાં પહેલીજ વાર જાતાવ્યું કે જિંદગીમાં બે જાતના રસ્તા છે : એક ભલો ને બીજો ખૂરા. હવે અહીં તેઓ એ આચરણો માટે વધારે વિસ્તારથી સમજાવવા ઇચ્છે છે. તેઓ કહે છે કે આ બે જાતનાં આચરણો છે તે ધ્યાનમાં રાખીને હવે જે વાત આજ સુધી કોઈએ પ્રગટ નહીં કીધેલી તે હું આ મારા પેગામ મારફતે પહેલીવાર પ્રગટ કરું છું. પહેલું તો તેઓને માટે જેઓ પાપમાં મગ્યા રહીને પોતે ખૂરાં કામો કરીને અવની ઝિટલે અપોધને માટે સર્જાયેલી આ સુધિને નુકસાન કરે છે અને ભલાં માણસોને પણ તેથી હેરાન કરે છે : એ સૌને હું આ પેગામ મારફતે બધું સમજાવીશ. અને બીજું તો તેઓને માટે જેઓ ભલા છે અને પોતે દુઃખો સહન કરીને પણ મનુષ્યમાં શ્રદ્ધા-ચક્રીન-રાખી રહેલા હોય કે આગરે તો નેકીના ને અપોધનો જ જય થશે, માટે નેકી ને અપોધને જ માર્ગે જતા હોય. એ સૌને પણ આ મહામૂલા બેકિંમતી સંદેશા હું આપવા માગું છું, કે જેથી તેઓની શ્રદ્ધા વધારે પાકી થાય કે તેઓ પરમાત્માના જ શહ પર આલે છે, ને તેથી અનેક દુઃખ ને વિરોધ આવ્યા છતાં એ શહને છોડે નહીં.

હા. ૩૧—શ્લોક ૨ એ

યેજી : Ye-zi : યહિ = When indeed, since, જ્યારે ખરેખર.

આધશ્ : Āiš : એ = On account of these, (different modes), આ (જુદાં જુદાં આચરણો)ને લીધે. ૩/૩. મૂળ જ્ઞ સર્વનામનું આ ત્રીજી વિલક્ષિત બહુવચનનું રૂપ છે. એનો સંબંધ ઉપર “ઉર્વાતાધશ્” આવી ગયું છે તેની સાથેજ છે.

નોઇત : Nōit : નેદ્ = Not, never, નહીં.

ઉર્વાને : Urvānē : ઉર્વને-જ્વને = For the soul, આત્માને માટે, આત્માને ૪/૧. મોહન પણ ૪/૧ લે છે. વંદીદાદ ૩-૨૪ માં પણ એમજ “પુશ્માને” છે.

અધ્વાઓ : Advā : અધ્વા = Path, way, માર્ગ, પંથ, રસ્તો. ૧/૧. અધ્વન્ અને અધ્વા એમ બન્ને નરભતિમાં વપરાય છે. જુઓ મેંકડોનલનું વૈદિક વ્યાકરણ, § ૬૦, તેમજ જેકસનનું વ્યાકરણ, § ૩૧૫.

અધ્વી-દેરેસ્તા : Aibi-darēstā : અભિ દૃષ્ટ = Clearly-seen, સ્પષ્ટ દેખાતો. ૧/૧. વિશેષણ.

વખીયાઓ : Vaxīyā : વક્ષીયાસ્ (વસ્) = Better, બહેતર, વધુ સારો. ૧/૧. વિશેષણ. અહીં વ ઉદાત્ત છે અને સી સ્વરિત છે તેથી સી નો “હી” નહીં પણ “ખી” થયેલો છે.

અત્ : At : અત્ : અય = Then, ત્યારે.

વાઓ : Vā : વસ્ = To you, unto you, તમારી પાસે. ૨/૩.

વીરપેંગ્ : Vīrōng : વિશ્વાન્ = All, બધા. ૨/૩. “વીરપેંગ્ વાઓ” એટલે “તમારી સૌની પાસે.”

આયોધ : Āyōi : આયદ્-આદયે = Have I come, I have come, હું આવ્યો છું. (દ્ = to come or go). ક્રિયાપદ : વર્ગ ૨ એ, અપૂર્ણભૂતકાળ, આત્મનેપદ, ૧/૧. એનાં રૂપો અપૂર્ણભૂતકાળમાં આવે થી શરૂ થાય છે. જુઓ મેંકડોનલનું વૈદિક વ્યાકરણ પૃષ્ઠ ૩૭૧. આ આયદ્ માં આ ઉદાત્ત છે, ને વ સ્વરિત છે, તેથી વ નો “યો” કીધેલો છે. એ બહુજ્ઞ જૂનું રૂપ છે.

યથા : Yaθā : યથા = Like, as, જેવો, તરીકે, લેખે.

રતૂમ : Ratūm : રતુમ્ = Religious chief, prophet, મહા ધર્માચાર્ય, ચેગખર. ૨/૧. “અહુનવધર્મ” કલામમાં પણ એજ શબ્દ પહેલી વિલક્ષિમાં “રતુમ્” કરીને આવ્યો છે. ધાતુ ક્ત.

અહુરે : Ahurō : અહુરસ્ = Lord Ahurā, અહુરાએ. ૧/૧.

વૈદેદા : Vāēdā : વેદ = Has considered or regarded as, has declared as, ...લેખે ગણ્યો છે, માન્યો છે, બહેર કીધો છે ધાતુ વિદ્ = to know, to consider, or regard as, બધવું....તરીકે માનવું, ગણવું. અહીં

ગણવું, માનવું-એ અર્થ છે. ક્રિયાપદ: પૂર્ણભૂતકાળ, પરસ્મૈપદ, ૩/૧.
ભુજો જેકસનનું વ્યાકરણ § ૬૨૧.

મજ્ઞદાઓ : Mazdāo = મેવાસત્ = Of Mazda, મજ્ઞદાના ૬/૧.

અયાઓ : Ayā અયોસ = Of these two, આ બન્નેના. ૬/૨. મૂળ મર્વનામ
“અએમ-અવમ્” તુ જ છઠી દિવચનનું રૂપ છે.

આસયાઓ : Asayā : અંશયોસ = Between the two parties or divisions, બે
અંશ કે વર્ગની વચ્ચે. ૭/૨. આ બે વર્ગ તે સ્પેન્તામન્યુ અને અંશ-
મન્યુના, લેલા અને ખૂરા પંથવાળાના. હા. ૩૦-૧૧ મા જણાવેલા “ખવીતિયા
એનંધતી”વાળા.

યા : Yā : યા-ચેત = So that, જેથી કરીને.

અષાત્ હયા : Āsāt-hacā અષાત્ સચા = According to Asha the Law of
Righteousness or Holiness, in obedience to Asha, અષોષના
યા પવિત્રતાના દેવી નિયમ મુજબ, અધને આધીન રહીને, અધના યા
અષોષના અચળ સસર્ગથી, ૫/૧. “અહુનવધર્થ”ની પહેલી જ પંક્તિમાં આ
શબ્દો એ જ અર્થમાં છે: “અષાત્ ચીત્ હયા.”

જીવામહી : Jivāmahi જીવામસિ = We live, we support life, આપણે જીવીએ,
આપણે જીવન વિતાડીએ. ધાતુ જીવ્-ક્રિયાપદ વર્તમાનકાળ, પરસ્મૈપદ,
૧/૩. આ શબ્દ “જીવામહી” કરીને લખાતો આવ્યો છે તે ચૂંથાયેલો ને
અશુદ્ધ છે. બે “જીવામહી” એમ ત્રણ શ્રુતિમાં બોલીએ તો આ
પંક્તિમાં છદ્મમાં એકે શ્રુતિ ઘટે છે, જે સાબિત કરે છે કે આ શબ્દ
બોલતા બોલતા ચૂંથાયેલો છે, મૂળ ધાતુ જીવ્ જ છે, અને “જીવામહી”
બોલીએ-લખીએ તો જ ચાર શ્રુતિ થાય ને છદ્મ બરાબર રહે. આવા
બધા ચૂંથાયેલા શબ્દો પાછા શુદ્ધ રૂપે જ બોલાવા-લખાવા જોઈએ.

૨ જા શ્લોકનો ભાવાર્થ : જ્યારે ખરેખર આ ભુદા ભુદા આચરણોને
લીધે આત્માને વધુ સારો માર્ગ સ્પષ્ટ રીતે દેખાતો નથી, ત્યારે મજ્ઞદાના આ
(નેક્રી ને બુરાઈના) બન્ને અશોની વચ્ચે (મને) અહુરા મજ્ઞદાએ રતુ-પેગમ્બર
જેવો ગણેલો છે તે હું આ તમારી સૌની પાસે આવ્યો છું, જેથી કરીને સદા
અષોષના સાથમાં જ આપણે જીવન વિતાડીએ.

શ્રી જરથુસ્ત્ર સાહેબ પોતે દુનિયાના પેગમ્બર બનીને આવ્યા છે, તે
હવે આ શ્લોકમાં તેઓ આપોકાર સ્પષ્ટ રીતે બહાર કરે છે. તેઓ કહે છે કે
નેક્રીની ને બદીની વચ્ચે વધુ સારો માર્ગ કયો તે લોકોને ખુદથી રીતે
સહેલથી સમજાતું નથી; બે નેક્રી કરવા બાંધ છે તો તેમાં પપ્પુ દુઃખ ને વિશેષ
આવે છે, અને મોજમબહ ને મોહ વધારે છે તો પહેલે જરા સુખ દેખાઈને
પછી તેમાંથી બદી ઊભી થઈ ભારે કષ્ટ આવી પડે છે. એટલે બધા ગૂંચવાઈ
નળ છે કે શું કરવું, અને એવી રીતે આ બધી વસ્તુનો ખરો ખુલાસો તેમને

મળતો નથી, ત્યારે એ બધું દેખાડવાને અને લોકોને મદદ કરવાને અહુરાની આજ્ઞાથી હું સૌની પાસે આવ્યો છું, અરે એ માટે જ મને જન્મ આપવામાં આવ્યો છે. વળી આ એ મન્યુઓ પણ મજ્જાના એટલે પ્રકૃતિના પેદા કીધેલા છે; સૃષ્ટિના હેતુ બર લાવવા તેમને સર્જેલા છે, અને તેઓની વચ્ચે, એટલે તેઓના માર્ગ કયા કયા છે તે સાફ સાફ સૌને બતાવવા હું આવ્યો છું, જેથી આ દુનિયાનાં સુખદુઃખનો લેદ બધા સમજે, અને તે સમજી ને હાથ ધરે અપોધને માર્ગે જ આલીને પોતાનું જીવન ટેકવી રાખીને તેઓ તેને ધન્ય કરે.

હું આગળ જણાવી ગયો છું તેમ સૃષ્ટિરચનામાં અહુરા મજ્જાની ભેડીએ છ અર્થેલા સ્પેન્તા સર્વ્યા, તેમાં અપ (શુરુ), વૉહુમનો (શનિ) અને સ્થા (મંગળ) એ નપુંસકજાતિ છે, અને આરમઘતિ (ચંદ્ર), હઉર્વતાત્ (શુક્ર) અને અમૃતાત્ (બુધ) એ નારીજાતિ છે. (પાછળથી જ્યોતિષમાં બુધને નાન્યતર ગણેલો છે). આરમઘતિના અને હઉર્વતાત્ના શુણે સુખ્યત્વે નારીજાતિના પ્રધાન સુંદર શુણે છે; ભક્તિ, શ્રદ્ધા, અખંડ પ્રેમ, ચંચળતા વગેરે આરમઘતિના-ચંદ્રના શુણે છે, અને આરમઘતિ પોતે અપને આધીન હોઇ તે અહુરાને અનુસરે છે. હઉર્વતાત્ મજ્જાને અનુસરે છે. હા. ૪૭-૧ માં સ્પષ્ટ કહ્યું છે કે “હઉર્વતા અમરેતાતા મજ્જાઓ સ્થા આરમઘતિ અહુરા”. આ નપુંસકજાતિ ત્રણે ગ્રહોમાં અહુરાના સુખ્ય કાર્યશીલતાના તેજસ્વી શુણે છે. એ બધા સૂક્ષ્મ લેદ છે. હવે, સ્પેન્તામન્યુ એટલે કેતુ અને અંત્રમન્યુ એટલે શહુ છે. એ બંને કંઈ ખરેખરા ગ્રહો નથી. પણ જ્યોતિષમાં કહેવાય છે તેમ છાયાગ્રહો છે-માત્ર સ્થાનદર્શક ગિંદુઓ છે. ચંદ્રની કક્ષા ક્રાંતિવૃત્તને દક્ષિણમાં તેમજ ઉત્તરમાં જ્યાં જ્યાં છેડે છે, ત્યાં ત્યાંના એ તેના ગિંદુપાત (nodes) છે. પહેલવીમાં પણ આ મન્યુઓને “અદૃશ્ય”-invisible-કહેલા છે, અને દસ્તુર નેરિયોસંગ ધવલે પણ “ગાથા” ના સંસ્કૃત ભાષામાં કીધેલાં પોતાના ભાષાંતરમાં એ મન્યુઓને “અદૃશ્યતા” કહ્યા છે, છતાં મેં ઉપર જણાવેલો જ્યોતિષને લગતો લેદ તો તેઓ પણ સમજ્યા ન હતા. સ્પેન્તા મન્યુને અષળી સાથે સંબંધ છે, ત્યારે અંત્રમન્યુને વૉહુમનો સાથે સંબંધ છે. આ મન્યુઓ ચંદ્રના માર્ગના ગિંદુપાત છે. તેથી તેઓ ચંદ્ર મારફતે મજ્જાના જ સર્જેલા છે. પેગમ્બર સાહેબ હજારો વર્ષ પર પણ જ્યોતિષને લગતું જ્ઞાન સૂક્ષ્મ જ્ઞાન પણ ધરાવતા હતા. અને આ વિશ્વની ગૂઢ રચના આ સૂર્યમંડળ દ્વારા આપણુ સૌને સર્જીને દોરવી રહી છે, તે પણ તેઓ જાણતા હતા અને તે જ જ્ઞાન તે સાહેબે આ “ગાથા”ઓમાં ભરેલું છે! આ ખરો લેદ જાણ્યા ને સમજ્યા વગર “ગાથા”નું ખરું જ્ઞાન અને તેનો ભેદી પેગામ આજ સુધી કોઈને સ્પષ્ટ રીતે સમજાયો નથી, તેમાં નવાઈ નથી. આ બધું જાણ્યા પછી જુદી જ રીતે વિશ્વના લેદ મોટે ભાગે ખુલી જાય છે. વિશ્વમાં કયા નિયમ કામ કરી રહ્યા છે, તેની કુંચી જે હાથમાં આવે તો તેનાં બારણાં ઉઘાડી શકાય, અને તેની શુદ્ધિમાં સંતાડેલાં રત્નો પણ મેળવી શકાય. બધા વિકારો દેહમાંથી જન્મે છે, પ્રકૃતિમાં જ એ રહેલા છે, એટલે આ મન્યુઓ ચંદ્રને આધારે જ છે. પ્રકૃતિનો, દેહનો દર્શક ચંદ્ર જ છે. એ ચંદ્ર ફરતો જય તેમ આ ગિંદુપાતો દ્વારા તે કામ કરતો જાય, અને એવી રીતે સારાં માર્ગ કાર્યોની ઉત્પત્તિ ચાલતી રહે ને માણસો તેમાં ગૂંથાતાં જાય, એટલે ચંદ્રના-આરમઘતિના-સુખ્ય ઉચ્ચ શુણે, ભક્તિ, શ્રદ્ધા, સ્નેહ, સુંદરતા, એ સંયમથી સિદ્ધ થાય કે અષળી-શુરુની-કૃપા જિતરે, અપોઈ સંપાદન થાય, અને જીવનને પુંથમય બનાવી તેનો તે ઉદ્ધાર કરે.

એથી જ પેગમ્બર સાહેબ આ રલોકમાં છેલ્લી પંક્તિમાં કહે છે કે આ બધા લોક હું તમને સ્પષ્ટ રીતે સમજાવીને અપોધને માર્ગે જ લઈ જાઉં, જેથી આપણે બધા અપો-અધર્મ, અને આપણું જીવન ધન્યતાથી સંકળ કરીએ !—ખરા પેગમ્બરના જ આ મહાન ઉચ્ચારો છે ! સારાં માઠાંનો લોક જ જ્યાં સામાન્ય માણસ સમજે નહીં, તે માટેનું કશું જ્ઞાન મેળવે નહીં, માત્ર શતદિન પેટનો ખાટો પૂરવા અને શરીરવિકાસને સંતોષવામાં જ તે મગ્ન રહે, તો પછી ખરેખર તેને તો તેને ક્યાંથી જ મળે અને તે કેવી રીતે પુણ્યને પંથે ચડે ? અસતનો માર્ગ લઈને દુનિયામાં પોતા માટે તેમજ બીજાઓ માટે તે દુઃખનો જ વધારો કરતો જાય છે. તે પણ તે સમજી શકતો નથી. એવી રીતે જ્યારે આજના જેવી વિકાસમાં ગંધારી રહેલી, સ્વાર્થને જ સમજનારી ને એ સ્વાર્થ અતિ વધી જતાં લડાઈ ટંટા ફેરનારી પ્રજા દુઃખોના લયંકર ઢગલામાં ઢટાઈ રહેલી હશે, ત્યારે જ દુનિયાની દયા ખાઈ અહુરા મજ્દાએ આવા અન્નક પેગમ્બરને ધરતી પર મોકલ્યા હશે, અને આજે હજારો વર્ષ પછી તેમનો અમૂલ્ય પેગામ તેના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં દુનિયા આગળ પાછો પ્રગટ થાય છે ! એ તે સાહેબોની કેવી મહેર છે !

હા. ૩૧—શ્લોક ૩ જ

યામ : Yam : યામ્ = Which, (acc., sing: fem.) જે. ૨/૧ નારીભતિ,
એતું વિશેષ્ય “ક્ષૂતમ્” છે, જે પણ નારીભતિમાં છે.

દાઝા : Dā : અ-દાસ્ = Thou dost bestow, thou dost inspire, તું આપે છે.
તું પ્રેરે છે. ધાતુ દા. ક્રિયાપદ : અનિયમિતકાળ, પરસ્મેપદ, ૨/૧.

મધુન્યુ : Mainyū : મન્યા-મન્યુના = Through the (Holy) spirit, સ્પેન્તા મન્યુ
દ્વારા, પવિત્ર મન્યુ દ્વારા. ૩/૧. આ “મન્યુ”નો અર્થ આદી “દૈવાત્મા”
કે “આત્મા” નથી. આ શબ્દનો અર્થ પણ ખરાબર નહીં સમજવાથી
આ શ્લોકના અર્થો ખરાબર થઈ શક્યા નથી. એની પછી એ જ
વિભક્તિમાં “આથા-ચા” એટલે “અથર દ્વારા, આતથ દ્વારા” એ શબ્દ
છે, એટલે આ બન્નેના ભાવ બેઠાયેલા છે. હા ૪૭-૬ માં પણ એમ જ
“આથા” સાથે “મધુન્યુ” શબ્દ આવેલો છે ત્યાં “મધુન્યુ”ની આગળ
“સ્પેન્તા” શબ્દ સ્પષ્ટ રીતે મૂકેલો છે. એટલે શંકા વગર અહીં પણ
“મધુન્યુ” એટલે “સ્પેન્તા મન્યુ”જ સમજવાનો છે. આથ-અથર્-જેમ
અગ્નિ છે તેમ “કેતુ” પણ દાહક-આગ લગાડનાર-(incendiary) થઈ
જ્યોતિષમાં મનાય છે તેમજ એ મોક્ષકારક એટલે મુક્તિનો અપાવનાર
પણ ગણાય છે. એવી રીતે “આથ” અને સ્પેન્તા મન્યુ બન્નેમાં
આતશનો સમાનભાવ છે, તે મેલ, ભેળ વગેરે ગંધી અનિષ્ટતાને એ
પોતાના આતશમાં બાળીને ભસ્મ કરી દે છે. વળી કેતુ ને શહુ
જ્યોતિષમાં બન્ને જ્ઞાન-દેવી જ્ઞાનના કારક (Significators) છે, અને
આથ-આતશ બોજસ (ગરમી) અને તેજસ (જ્યોતિ-રેશની) આપનાર છે
એટલે એ પણ દેવી જ્ઞાનને આપનાર છે. વિશેષમાં આ પંક્તિમાં
આવતા “ક્ષૂતમ્” શબ્દનો અર્થ “Joy-પુશાદી” ક્રીધાથી આ લીટીનો
ખરા અર્થ કોઈને સમજાયો નથી. ક્ષૂતમ-ગુતમ્ એટલે તો પરાજ્ઞાન,
બ્રહ્મજ્ઞાન, ધાર્મિક જ્ઞાન છે, અને એવો અર્થ કોંગાણએ પોતાના અવેસ્તા
કોષમાં પણ આપેલો છે, ને તે જ અર્થ અહીં ખરા છે.

આથા-ચા : Athar-cā : આથ-ચ = And through Athar, and through fire,
અને અથર્ અને દેવી આતશ દ્વારા ૩/૧. જુનો ધાતુ શબ્દ અર્ = flame,
બળતું, આ શબ્દ અગ્નિનું-આતશનું સજીવારોપણ (Personification) છે.
એ શબ્દ ખુદ વૈદિક કાળમાં પણ અપ્રચલિત અને કાલગ્રસ્ત (obsolete) થઈ
ગયો હતો, એમ મોનિયર વિલ્યમ્મના સંસ્કૃત કોષમાં અવર્ણન શબ્દના
અર્થની વ્યુત્પત્તિ માટે નોંધાયેલો છે. એટલે એ શબ્દ અતિ જૂની
આર્ય ભાષામાં હતો, અને એ વાત પણ સાબિત કરે છે કે “ગાથા” નો
કાળ હિંદુઓના વેદોથી પણ ઘણો પૂર્વનો છે. એ “અથર્” શબ્દ
પરથી જ વૈદિક ભાષાનો “અથર્વન” શબ્દ થયેલો છે. “અથર્વન”
એટલે બ્રાહ્મણોની ક્રિયાકાંડ કરનારી જુદી શાખાનું નામ; અગ્નિ અને
સોમની ક્રિયા કરનારો. આપણાં ધર્મશાસ્ત્રોમાં પણ ક્રિયાકામ કરનારા
વર્ગને “આથવન” કહ્યો છે. એટલે વૈદિકકાળમાં અને તે પૂર્વના કાળમાં તો
પારસીઓના કે હિંદુઓના પૂર્વજોમાં એ શબ્દનો એક જ અર્થ હતો.

વળી એ જ “અથર્વ” પરથી “અથર્વવેદ”નું નામ પણ પડેલું છે, જેમાં ધાર્મિક ક્રિયાઓની વિધિનું વર્ણન આપવામા આવેલું છે.

જૂની કથા એવી છે કે ‘અથર્વન’ એ ખુદ બ્રહ્માનો-સર્જકનો-સૌથી મોટો પુત્ર હોતો, અને બધા “અથર્વણા” તેના વંશજ-પરિવાર હતા. એમાંના એક અથર્વણે પ્રથમ “અથર્વવેદ” રચ્યો, જેમાં માત્ર ક્રિયાકાંડની અને પાપવિમોચન-આયશ્વિતની વિધિઓ જણાવેલી છે. બ્રહ્માના બચેષ્ઠ (eldest) પુત્ર “અથર્વ”ને બ્રહ્માએ બ્રહ્મવિદ્યા શીખવી. આપણા “અવેસ્તા”માં પણ “આથ અહુરહે મજ્દાઆ પુથ્ર” એટલે અથર્-આતશ-એ અહુરા મજ્દાનો પુત્ર છે. આ બધી જાની કથાઓ એક જ છે, અને આર્ય પ્રભામાં તડાં પડતાં દરેક તડાએ તેને કંઈ કંઈ ફેરફાર સાથે જાળવી રાખેલી છે.

એક બીજી વાત પણ નોંધવા જેવી છે. “ગાથા” માં અથ એટલે વિષ્ણુનો જ સૌથી મોટો મહિમા જણાવેલો છે. એ જ સૌનો શુરુ અને અહુરાના જમણા હાથ જેવો છે. પણ ધીમે ધીમે હબાર દોઢ હબાર વર્ષ પછી વૈદિક કાળમાં વૉહુમનો-શિવને-અથ-અર્હાંબહેસ્ત-ની ઉપર સ્થાન આપીને તેને-વૉહુમનો-સૌથી મોટો અમૈયા સ્પેન્તા ગણ્યો છે ! હિંદુ શાસ્ત્રોમાં શિવને “અથર્વણ” કહ્યો છે, બદલે એ એનુ શુણ્વિશેષણ (epithet) જ છે. આર્યોમાં તો પ્રથમ શુરુ એટલે દેવશુરુ-બધા દેવોનો શુરુ, વડો આચાર્ય, એટલે વિષ્ણુનું જ સર્વોત્તમ સ્થાન હતું. અને ખરી રીતે જોતાં સૂર્યમંડળનો મોટામાં મોટો ને મહા શુભ ગ્રહ એ શુરુ Jupiter-જ છે. પણ પાછળથી હિંદુસ્તાનના દ્રાવિડ લોકોના સંસર્ગથી હિંદુ આર્યોમાં શિવનું સ્થાન મોટું “ધર્ધર” રૂપે ગણાયું, તેમ જ શિવ એટલે વૉહુમનો-વસુમનસ-થાનિ ગ્રહ પણ ગાથાના કાળ પછી થયે લાગે કાળે લખાયેલા “અવેસ્તા”માં બધા અમૈયા-સ્પેન્તામાં સુખ્ય ગણાયો ! આપણા રોજનાં નામોમાં પણ અહુરમજ્દ રોજ પહેલો અને પછી બહુમન-વૉહુમનો-ક્રીધા, અને અથ વહિસ્તને તે પછીનું ઊતરતું સ્થાન આપ્યું ! તે કાળના આપણા પિત્રાઈ આર્યોના આ શિવને સૌથી મોટો ગણવાના વિચાર આપણા ઇરાની આર્ય પૂર્વજોને પણ ગમ્યા હશે, તેની પ્રબળ અસર થઈ હશે, અને કોઈક કારણે, જો કે શ્રી જરથુશ્ત્ર સાહેબે ખુદ પોતે પોતાના ચથાર્થ જ્યોતિષ જ્ઞાનથી અપને જ સૌથી મોટો ગણેલો ને સ્થાપેલો, તેને તેમની પછીના આપણા ધર્માચાર્યોએ તેની ઊંચી પદવી પરથી નીચે ઉતારીને તેને વૉહુમનોથી નીચેની પદવી આપી ! એથી જ હું અનુમાન કરું છું કે “ગાથા” અને “અવેસ્તા”ના કાળ વચ્ચે કમીમાં કમી હબાર પંદરસો વર્ષોના ગાળો પડ્યો હશે. શ્રી જરથુશ્ત્ર સાહેબના અંતઃસ્થિત (inner-circle) મંડળ “મધ મંડળ”ની (જુઓ હા ૨૬-૧૧) આ શુભ વિદ્યા તે વેળા કોઈક અજ્ઞાત કારણે હુમ થઈ હશે, અને પછી આવી રીતે અજ્ઞાનમાં કે ભુલાવામાં પડીને મૂળ ધર્મના પાયામાં જ એ ધર્માચાર્યોએ ફેરફાર કરી દીધેલા લાગે છે ! અપોધને-ઋતને-પવિત્રતાને હેઠે ઉતારો તો નેકી આપી શકાય નહીં, એ શુભ જ્ઞાન ભુલાઈ ગયું, અને પરિણામે ધીરે ધીરે ઇરાનમાં “મિથ્ર”

વગેરે હિંદુ વેદકાળના દેવોની આરાધના થરૂ થઈ ને ધર્મની પડતીને પાથો મંડાયા ! આપણા બંધો વિશુદ્ધ ધર્મ તે આપણી મૂળ “ગાથા,” આપણા મહાન પેગમ્બરે ખુદાઈ પ્રેરણાથી ને ખુદાઈ જ્ઞાનથી દુનિયાને આપેલી. જે પ્રબળું નામ “દેવ ભાતિ” હતું, તેના વંશજોએ ધીરે ધીરે “દેવ” નામ પ્રકૃતિનાં અનેક તત્ત્વોને આપ્યું, અને એ વેદકાળના ઇરાનીઓએ પોતાના ચિત્રાઈઓનાં આ શાસ્ત્રો પરથી, જૂના દેવધર્મના “આદિત્યો”ને અમશાર્પદો ગણ્યા, અને દેવોના યજ્ઞતો કીધો. હિંદુઓએ ઇરાનીઓને “અસુર” એટલે લૂંડા રાક્ષસ કહીને સંબોધ્યા, અને ઇરાનીઓએ હિંદુઓને “દેવ” એટલે લૂંડા રાક્ષસ કહીને પ્રતિસંબોધ્યા. આપણા રોજમાંનાં ઘણા નામો નક્કર તોરોઓનાં, સૂર્યનાં, ચંદ્રનાં, આકાશનાં, પાણીનાં, સસુદ્રનાં વગેરે છે.

આ “અથર-આથ” શબ્દ “ગાથા”નો કાળ બાણુવા માટે ઘણો જ અગત્યનો છે. વેદકાળમાં તો એ શબ્દ કાલગ્રસ્ત થઈ ગયેલો હતો, તે જ સાબિત કરે છે કે વેદનો સંગ્રહ થયો તેની હજાર પંદરસો વર્ષ અગાઉ જ “ગાથા” લખાયેલી હતી. એ જ “ગાથા”ની આર્ય ભાષા ધીમે ધીમે વૈદિક ભાષામાં બદલાઈ ગઈ, અને તેથી જ એ બન્નેમાં થોડો થોડો ફેર માલુમ પડે છે. ગાથા ભાષા એ વૈદિક ભાષાની બહેન નહીં પણ માતા છે. દેવનાગરી લિપિમાં “ગાથા” લખાય અને અવેસ્તા લિપિની વિચિત્રતા તથા ભાષાના શબ્દોમાં જ સ્વરભારનાં ચિહ્નોને બદલે સ્વરો કામમ કરેલા છે તે પાછા જુદા કરાય ને વૈદિક ભાષાની રીતે નાગરી લિપિમાં લખાય તો “ગાથા”ની ભાષા તે જ છે, એ સાબિત કરવું કઠણ નથી, હું તો સ્પષ્ટ રીતે “ગાથા”ની ભાષાને વૈદિક ભાષાની માતારૂપે ખરી “આર્યભાષા” જ ગણું છું. અને તે વેળા પારસીઓના ને હિંદુઓના પૂર્વજોની એ જ એક ભાષા હતી. આ ગ્રંથમાં “ગાથા”ના પ્રલોકને વૈદિક ભાષામાં તેના સર્વ સ્વરભાર સાથે ઉતાર્યા છે તે સ્પષ્ટ કરશે.

અપા-આ : Aśā-cā : અપા-અ, અપેન-અ = And through Asha, અને અપ દોરા. ૩/૧.

ચોઢશ્ : Čōiš : વેસ-અવેસ = Thou dost observe or perceive or test, તું પરખે છે-તપાસે છે. ધાતુ વજ્ર અથવા વિ. ક્રિયાપદ : અનિયમિતકાળ, પરસ્પૃષ્ટ, ૨/૧. આ શબ્દ હા ૪૭-૫ માં પણ છે.

રાનોઘ્બયા : Randibya : રનેઘ્યામ્ = For the two testers, બન્ને પ્રતિ-સ્પર્ધીઓ માટે, બન્ને સામસામે ઝગડનારાઓ માટે. ૪/૨. ધાતુ રણ = to contest to fight, વિવાદ કરવો, લડવું, એકમેક સામે ટક્કર ઝીલવી. આ શબ્દ હા ૩૧-૧૬ માં તેમજ હા ૪૭-૬ માં પણ આવે છે. અહીં આ બન્ને પ્રાતસ્પર્ધીઓ તે સ્પેન્તામન્યુ અને અંઝમન્યુ અને તેઓના પોતપોતાના વર્ગના અનુયાયીઓ, એ અર્થ છે. જોકસન કહે છે તેમ એ ‘ઇ ચિન્વત્ પૂલ આગળના ન્યાયકર્તા યજ્ઞતો નથી.

દ્નૂતમ : Xnūtām : જ્ઞાતમ્ = Spiritual knowledge, divine wisdom, પરજ્ઞાન, પ્રહાવિદ્યા, આધ્યાત્મિક જ્ઞાન, ૨/૧. નારીભાતિ. ધાતુ જ્ઞ. આ ધાતુ અહીં

ભૂનો છે, અને એ જ પરથી થયેલો હતો એમ સંસ્કૃત કોષકારે કહે છે. પ્રાકૃતમાં “સર્વજ્ઞાની” ને માટે સવ્વણ્ણ = સર્વજ્ઞ શબ્દ છે. એ જ અને જ પરથી જ્ઞ નામ નારીબતિનું થયેલું છે, ને તેનો અર્થ “બ્રહ્મજ્ઞાન” થાય છે. ઉપર “આથા” શબ્દ છે તે “અથર” દ્વારા જ બ્રહ્મજ્ઞાન આ દુનિયામાં ઊતરેલું છે એમ હું. ઉપર “અથર”ની ટીકામાં લખી ગયો છું. આ બધી ભૂની કથા બહુજીવે તો જ “ક્ષૂંતમ્” જેવા શબ્દનો ખરો અર્થ મળે. કાંગાણ પણ પોતાના “અવેસ્તા કોષ”માં આ “આત્મક જ્ઞાન”નો અર્થ પણ એ શબ્દનો હોય એમ જણાવી ગયા છે, તે તદ્દન ખરાબર છે.

હ્યાત : Hyat : यत् = Which, જે. ૨/૧. નાન્ય. આ શબ્દ “ક્ષૂંતમ્” અને “ઉર્વતમ્”નું સર્વનામ છે.

ઉર્વતમ્ : Urvatam : वृत् = Mode or way of life, જીવનનો આધાર, નિહગી ભોગવવાની રીત, સંસ્કૃતમાં એવો જ ખીબો શબ્દ વૃત્ત છે, તેનો અર્થ પણ Virtuous behaviour or conduct, પુણ્યાચાર, સદાચાર, એવો થાય છે. વળી આ “ઉર્વતમ્” શબ્દનો સંબંધ “ક્ષૂંતમ્” સાથે છે, અને શબ્દો એક જ “ખીણ વિભક્તિ”માં છે.

અજ્ઞાદૃષ્ટ્યદંબ્યો : Cazdōṇhvadabyō : चक्षुस् = For the keen-sighted, for the discerning sighted men, સૂક્ષ્મદર્શી જેનો માટે, આ શબ્દ હા ૪૪-૫ માં પણ આવે છે. જેમ “અહુનવધ્ય”ના મંત્રની “દજ્ઞા” શબ્દની ટીકામાં હું કહી ગયો છું તેમ અપને-શુરને-ચક્ષુ-અજ્ઞાદૃષ્ટ્ય કહેવામાં આવે છે. શુરનો ગ્રહ “અંદરની સૂક્ષ્મ આંખ” ઉપર સુવર્ણ છે, અને એ ગ્રહનું આસન આંખમાં છે. આંખ એટલે આપણી નજર સ્વચ્છ થાય, તો જ આપણે બધું નિષ્કામવૃત્તિથી બેઠ શકીએ. પવિત્રતા માટે આંખની-નજરની-સ્વચ્છતા બહુ જ કામની છે. જ્યોતિષનું આ જ્ઞાન “ગાથા”નાં અર્મ્પા સ્પેન્તાનાં ગુણવિશેષણોથી સ્પષ્ટ થઇ જાય છે. એ વિશેષણોથી જ અને મારા જ્યોતિષના ઊંડા અભ્યાસથી “ગાથા”ની આ ગુરુકૃતી-master key-મને મળી આવી છે. આ બધું પ્રલોકે પ્રલોકે બેતાં આ જ્યોતિષનો પાયો સિદ્ધ થાય છે, ને તેમાં કશી શંકા રહેતી નથી.

તત્ : Tat : तद् = That, તેને ૨/૧. નાન્ય૦

નૈ : Nē : नः = For us, અમારે માટે, અમોને. ૪/૩.

મજ્ઞા : Mazdā : मेघा = Oh Mazda! હે મજ્ઞા! ૮/૧.

વીદ્વાનોઃ Vidvanōi : विद्वाने = For knowing, for enlightening, in order to know, બહુવા માટે, સમજવા માટે. ૪/૧. સામાન્યરૂપ. (Dat. infinitive) ધાતુ વિદ્.

વઘ્ઓયા : Vaocā : वोच (Vedic) = Proclaim! disclose! પ્રગટ કર! કહી બતાવ! ધાતુ વच्. ક્રિયાપદ : આજ્ઞાર્થ, પરસ્મૈપદ, ૨/૧.

હિરવા : Hizvā : जिह्वा-जिह्वेन = Through speech, વાણી દ્વારા. ૩/૧.

શ્રવણા : Ōwahyā : ત્વચ Thine, તારા. ૬/૧.

આઆંફહા : આંસા = Through mouth, મોંદેથી, મુખથી. ૩/૧. “શ્રવણા આઆંફહા ફિજ્વા” એટલે “તારા પોતાના મુખની વાણીથી.”

યા : Yā : યા : યેન = By which, જેથી. ૩/૧.

જીવંતો : Jivāntō : જીવંતસ = The living ones, જીવતા જનોને ૨/૩. આગલા હા ૩૧-૨ માં જેમ “જ્વામહી” શબ્દ “જીવામહી” નોંધ્યો તેમ આ શબ્દ પણ “જીવંતો” નોંધ્યો. “જીવંતો” લખીએ-બોલીએ તો એક શ્રુતિ છંદમાં કમી થાય. એટલે આ શબ્દો ખરેખર સૂચાઈને ખોટી નોંધણીથી લખાયેલા છે, તે સુધારવા નોંધ્યો.

વીર્યેન્ન : Vīr्यēng : વિશ્વાન્ = All, બધાને, સૌને. ૨/૩.

વાઉરયા : Vāurayā : વામેચ = I would cause to keep restraint. હું સંયમ રખાવીશ, સંયમ રાખવા દબાવું કરીશ. ધાતુ ર = to restrain. સંસ્કૃત ર ના બે ધાતુ છે, પણ કોઈ પણ ર નો અર્થ “યક્ષીન રાખવું” કે “વટળવું” થતો નથી. જેકસન તેમજ ગાર્થોલોમે તથા તેમના અનુયાયીઓ આ શબ્દમાં “વટળાવવા”નો ભાવ ક્યાંથી લાવે છે, તે મને સમજાતું નથી. ર નો અર્થ કાં તો “કાણુમાં રાખવું, અવરોધવું” એવો થાય છે, કાં તો “ચૂંટવું, પસંદગી કરવી” એવો થાય છે. અહીં આ શ્લોકના ભાવાર્થ પ્રમાણે તે પરાજ્ઞાન મેળવવા અને બે રસ્તાઓમાંથી સારો રસ્તો પસંદ કરવા માટેની વાત છે, અને તેમ કરવા મનના ખરાબ વિકાસને આધીન થઈને માણસ સહેજમાં આડો માર્ગ લે છે, તેમાંથી તેને વારવા અને સીધે રસ્તે જવા તેને વિકારો પર સંયમ રાખવાનો આગ્રહ કરવા પેગંબર સાહેબ ઇચ્છે છે. ક્રિયાપદઃ પ્રયોજ્ય ઇચ્છાર્થક- (causal of optative) આનમનેપદ, ૧/૧. જુઓ જે. વ્યા. § ૪૮૭.

આ “વટળાવવા”ના અર્થ માટે પણ જરા વિચાર કરવા જેવી વાત છે. પેગંબર સાહેબે જ્યારે આ પોતાનો નવો પેગામ આપ્યો ત્યારે આર્થ પ્રબળો એક જ જાનો દેવધર્મ હતો, જે બધા પાળતા હતા તે વેળા કોઈ પણ બીજા ધર્મ ચાલતા હોય કે “વટળાવવાની” રીત હોય તેવું કોઈ પણ ઇતિહાસ કહેતો નથી. દેવધર્મમાં જ્યારે પશુચર પાલુ થવા માંડ્યા અને લોકો ગ્રાહણ ક્રિયાકાંડી વર્ગના પૈસાના લોભથી આડે માર્ગે જઈને ખૂબ પાપ કરવા લાગ્યાં ને અધર્મ પ્રચરી રહ્યો, (જુઓ હા. ૩૨-૧૧) ત્યારે તેમાંથી લોકોને પાછા હઠાવવાને આ ગ્રાહણોની અધર્મી વિધિઓથી લોકોને પાછા ફેરવીને સન્માર્ગે વાળવા પ્રથમ શ્રી જરથુસ્ત્ર સાહેબ દેવી પ્રેરણાથી બહાર આવ્યા. તે વેળાએ તો આ “શનોઈખ્યા” પ્રમાણે બે વર્ગ-સારા માઠા રસ્તાવાળાઓના-પટેલા હશે ને લોકો શ્રી જરથુસ્ત્ર સાહેબનું શિક્ષણ માનીને તેમના વર્ગમાં ધીરે ધીરે આવતા થયા હશે. “વટળાવવા”નો ખ્યાલ તો એ પછી મુસા, ઈમા, મહમદ જેવા પાછલા પેગંબરોમાં જ આવ્યો હશે. શ્રી જરથુસ્ત્રનો તો આ પહેલો જ વિશિષ્ટ સુધારાનો ધર્મ હતો. “વટળાવવાનો” ખ્યાલ ઇરાની જરથુસ્ત્રીઓમાં

આખો પણ હોય તો તે શ્રી જૃથુસ્ત્રની હયાતી પછી બહુ વર્ષો પછી આખો હોય. એટલે અહીં “વટળાવવા”નો લાવ લેવો મેળ છે.

૩ બા પ્રલોકનો લાવાર્થ : જે પરાજ્ઞાન સ્પેન્તામન્યુ અને આશ્ર (અથર્) દ્વારા તું પ્રેરે છે, અને અથ દ્વારા જે પરાજ્ઞાનને બન્ને પ્રતિસ્પર્ધીઓ માટે તું પારખે છે—પરીક્ષે છે, જે પરાજ્ઞાન સૂક્ષ્મદર્શીઓને માટે સદાચાર જ છે, તેને ધરાળર સમજવાને માટે, હે મજ્જા ! તું ખુદ તારા પોતાના મુખની વાણીથી અમોને કહે, જેથી (આ હુનિયાના) જીવતા લોકોની પાસે હું સંયમ રખાવું.

આગલા પ્રલોકમાં પોતાને અહુરા મજ્જાએ પેગમ્બર તરીકે મોકલ્યાતું. પ્રગટ કીધા પછી શ્રી જૃથુસ્ત્ર સાહેબ જે પેગામ હુનિયાને આપવાના છે તે ખુદ મજ્જાને મોઢેથી કહેવા તેઓ વિનંતિ કરે છે. પેગમ્બર સાહેબ પોતે પણ “અથર્વણુ” હતા—“ઉસ્તાનો બતો આશ્રવ, યો સ્પિતામો જૃથુસ્ત્રો” (યસ્ત-૧૩-૬૪) એટલે, આપણે પુણ્યશાળી છીએ કે સ્પિતામો જૃથુસ્ત્ર જેવો અથર્વણુ ગુરુ જન્મ્યો છે—અને તેઓ મૂળ અથર્થી ઊતરી આવેલા હતા, તેથી તેઓ મજ્જાને કહે છે કે જે પ્રહ્મજ્ઞાન-આધ્યાત્મિક જ્ઞાન-ની પ્રથમથી આશ્ર (આતશ). અને સ્પેન્તામન્યુ મારફતે તું પ્રેરણા આપે છે, જે જ્ઞાન અમારામાં તું પ્રેરે છે, તેમજ આ સારા માઠા રસ્તાઓના પ્રતિસ્પર્ધીઓ-હરિકાઈ કરનારા-ને માટે જે જ્ઞાનની તું પરખ કરે છે, માણસ પોતાની નેક્રી કે બદી માટે કોનો સંસર્ગ કરે છે, બલા મન્યુનો કે ખૂરા મન્યુનો તે તું પરખ કરીને બાણી લે છે, અને જે પરાજ્ઞાન જે માણસો પોતાની સૂક્ષ્મ ને વિવેકી નજરથી બલાખૂરાની સમજ રાખીને પોતાના આત્માતું રક્ષણ કરવાને માટે સદા સદાચારનો જ માર્ગ લે છે, તે પણ તું પારખી લે છે, તે બધું ધરાળર સમજવા માટે, હે મજ્જા ! તું પોતેજ તારે મોઢેથી કહે, કે જેથી લોકો તે માને, અને હું એ સૌને તારો આ ખરો પેગામ આપીને સયમ રાખતાં શીખવું, તેઓ પાસે પોતાના વિકારો પર સંયમ રખાવું, જેથી એ તારું પરાજ્ઞાન તે લોકો ધરાળર મેળવીને પોતાની જિંદગી સુધારે ને તને સંતોષ આપે !

બધા ધર્મોની મુખ્ય ક્રિયામાં સદા આતશ રાખવામાં આવે છે, એ તો આપણે જાણીએ છીએ, એ વિધિ બહુ બૂના કાળથી આર્યોમાં ચાલતી હતી, અને ત્યાર પછી વખત જતાં બુદ્ધા બુદ્ધા ધર્મો થયા છતાં પેગમ્બરો તો આતશનો ખરો ભેદ બજાવતા હતા, એટલે ક્રિયાઓ વેળા મંદિર, દેવળ, દહેરાં બધાં ધર્મસ્થળોમાં દીવા અને આતશ તો રખાય છે જ. એ આતશને જ ખુદ તરફની પવિત્ર નિશાની ગણીને તેની આરાધના સૌ કોઈ કરે છે, કેમકે આ વિશ્વની મહાનમાં મહાન પેદાશો બુઓ-સૂર્યને, ચંદ્રને, કે અહોને ને તારાઓને, પૃથ્વીમાં કે ગ્રાણીમાં કે વનસ્પતિમાં, જ્યાં બુઓ ત્યાં આ આતશ ગરમી કે તેજ રૂપે રહેલો છે જ. ખુદ માણસના શરીરમાં પણ એ આતશ ધગધગ કર્યા કરે છે. એ સત્ય માણસ બતે હબરો વર્ષથી મેળવેલું છે, ને તે કદી ભુલાતું નથી. જે લોકો પોતાના ઉપલક્રિયા જ્ઞાનથી કે બહારથી પોતાને “સુધરેલા” એટલે ખિસ્તી જગતના વિચારોથી ભ્રમમાં પડીને આતશને હસી કાઢે છે, યા આતશને પવિત્ર વસ્તુ સમજનારની મશ્કરી કરે છે, તેઓ પોતેજ અંધારામાં ગાથાં ખાય છે અને

પાપ વહોરી લે છે. આ આતશ દ્વારા જ માણસના મનમાં ભક્તિનાં બીજ રોપાય છે, તેમાથી શ્રદ્ધાનું-ચક્રીનનું-ઝાડ ભીગે છે. એથી જ આ મૂળ સત્યને ખરા અર્થર્થે શ્રી જશ્વસ્ત્ર પેગમ્બર આ પ્રલોકમાં પાછું પ્રગટ કરે છે. (હિંદુઓમાં પણ પરાપૂર્વથી એ જ માન્યતા છે કે ખુદ પ્રજ્ઞા તરફથી અથર્ને પ્રજ્ઞવિદ્યા, આધ્યાત્મિક જ્ઞાન મળેલું ને તે પછી તેણે બધાને શીખવ્યું તે ઉપર હું જણાવી ગયો છું.) એ આશ્ર દ્વારા જ ખુદ માણસમાં જ્ઞાનનો ને ભક્તિનો સંચાર કરે છે. ખરા પેગમ્બરની વાણી કેવાં બાંધાં સત્યો વાક્યે વાક્યે ને પદે પદે બહિર કરતી બીજ છે! કયો “સુધારાવાળો” પેગમ્બર સાહેબ કરતાં વધારે જ્ઞાની છે? બી. એ. અને એમ. એ. માં ને યુનિવર્સિટીમાં મળેલું જ્ઞાન તે સ્થૂળ જ્ઞાન છે. પુસ્તકિયા જ્ઞાન છે. તે કંઈ સાચું પ્રજ્ઞજ્ઞાન નથી. પ્રજ્ઞજ્ઞાન માટે તો ખરી આધ્યાત્મિક પ્રાપ્તિની જરૂર છે. એવી વાતમાં Rationalism-વ્યવહારવાદ-ની દલીલ ચાલી શકે નહીં. એ શિક્ષણ ભુલું જ છે, અને સુક્તિ પામવા માટે તો એ જ શિક્ષણની જરૂર છે.

હા. ૩૧—શ્લોક ૪ થો

યદા : Yada : યદા = When, જ્યારે.

અષમ્ : Ašam : અપમ્ = Asha, અષ. ૧/૧.

જૈવ્યમ્ : Zavyam : હવ્યમ્ = Invokable, pleased to be invoked, આવાહનને અતુકળ, આરાધનાને માટે આનંદમય. ૧/૧ વિશેષણ. “જૈવીમ્” નહીં પણ “જૈવ્યમ્” જોઈએ, તો જ આ યદની સાત શ્રુતિ પૂરી થાય, “અશ્વૈન” તો બીજા પાદમાં જ જાય છે.

અશ્વૈન : Aṣṇan : અસન્ = May be, હોય, ધાતુ અસ્ = to be, હોવું. ક્રિયાપદ : સંશયાર્થ, પરસ્પૃષ્ટ, ૩/૩.

મઝદાહુર્આશુહૈ : Mazdās-cā Ahurāṣṇhō : મેઘાશ્વ અમરાસસ્ = Oh Lords of creation and life, હે સૃષ્ટિ સર્જનના અને જીવનના અધિકારીઓ ! ૮/૩.

અષિ-આ : Aši-cā : અષિ-ચ = And holy, અને પવિત્ર, પાક. ૧/૧. વિશેષણ. નારી. આ શબ્દને બહુ પાછલા જમાનામાં જણાવેલી આરમઘતિની પુત્રી અષિ સાથે કશો સંબંધ નથી. “ગાથા”માં એવી કશી કલ્પના નથી, અહીં તો “અષિ” આરમઘતિનાં વિશેષણ તરીકે છે. નિયમ પ્રમાણે “અષિ-આ”-માંનો આ=અને તો ‘અષિ’ની આગળ અવ્યય તરીકે ગણાય, એટલે અષિ અને આરમઘતિ એમ બે જુદા વ્યક્તિવાચક શબ્દો હોત તો આરમઘતિ પછી પણ ‘આ’ વપરાવો જોઈતો હતો, પણ તેમ છે નહીં એટલે ‘અષિ’ આરમઘતિનું વિશેષણ જ છે. આ તો ક્ષત પરથી જ નીકળેલો નારી જાતિનો શબ્દ છે, તેથી ‘ઇ’ પ્રત્યય લાગેલો છે. “અષી” એમ દીર્ઘ ‘ઇ’ સાથેના શબ્દ હા ૨૮ ના ૪ થા ને ૭ માં શ્લોકમાં છે તેનો અર્થ જુદો-સ્વામિત્વ-Lordship-છે. વળી “ગાથા”માં સંસ્કૃતના હ્રસ્વ ‘ઇ’ બધે જ દીર્ઘ થતા નથી. હ્રસ્વ ઇ સાથેના પણ ઘણા શબ્દો આવે છે. ‘વહિસ્તમ્’, ‘યિમ્’ ‘ચિના’ ‘મિથિહવાઓ’ વગેરે. “ગાથા”માં જે હ્રસ્વ અક્ષરો દીર્ઘ કરવામાં આવે છે તે તો સ્વરભાર accent બતાવવાને માટે છે. આ ભેદ કોઈ સમજ્યું જ નથી. મારો આ ‘સ્વરભાર’ પરનો જુદો લેખ વાંચતાં એ સમજાયો. “ગાથા”માં ‘અષ’ અને આરમઘતિ-ગુરુ અને ચંદ્ર-એ બન્નેનું જોડકું છે ને ઘણું ઠેકાણું એ સાથે જ આવે છે : એટલે અષ જેવો પાક છે તેવી જ આ આરમઘતિ પણ પાક છે.

આરમઘતી : Aramaiti : અરમતિ = Aramaiti, આરમઘતિ ૧/૧ નારી.

વહિશ્તા...મનશ્હૈ : Vahištā...mananḥā : વસિષ્ઠા મનસા = Through the most virtuous mind, સાત્વિકતમ મનથી, અતિ શુદ્ધ મનથી. ૩/૧. ગુણવાચક છે.

ઇસા : Isā : ઇચ્છા : ઇચ્છામિ = I will desire, I will endeavour to obtain, હું ચાહીશ-ઇચ્છીશ, હું મેળવવા મથન કરીશ. ધાતુ ઇષ્, ક્રિયાપદ : વર્ત.

લવિધ્યકાળ, પ્રારભિક અથવા અપરિપક્વ ભેદ (Inchoative), પરસ્પૈપદ, ૧/૧. ભુઓ જેકસનનુ વ્યાકરણ, § ૬૬૭-૧૪૨.

મહબો : Maibyo મમ્યમ્ = For me, મારે માટે. ૪/૧. ભુઓ જેકસનનુ વ્યાકરણ. નિયમ § ૩૮૮ની નોંધ.

ક્ષત્રમ : Kshathram : ક્ષત્રમ્ = Khshathra's power of restraint, or self control, ક્ષત્રની સયમ શક્તિ. ૨/૧. આગલા પ્રલોકમા 'વાઉરયા' = હું સયમ રખાવું એમ કહ્યું છે હવે અહીં આ "ક્ષત્રમ્"માં તેજ ભાવ છે. ક્ષત્ર-મગળનો ગ્રહ સત્તા, શક્તિ, વીર્યભળ ઉપરાત સયમશક્તિ પણ આપનારો છે સયમ નહીં રખાય તો શક્તિ જતી રહે ને નિર્વીર્ય થાય. એટલે મનપરનો કાબુ રાખવા આ ક્ષત્રની સયમશક્તિ મેળવવાની ને ધારવાની જરૂર છે. "ક્ષત્રમ્"નો આ અર્થ કોઈ યુરોપીય વિદ્વાન સમજી શક્યો નથી.

અઓળોઃગર્જવત્ : Aojonghvāt ઓજસ્વત્ = Manly, full of vital warmth and virility, વીર્યલ, પુરુષાતન ભરેલી, ઓજસ્વી, સયમી. ૨/૧. વિશેષણ. આ શબ્દનો અર્થ "મજબૂત" કે "શક્તિ આપતી" એવો નથી આગળ હા ૨૮-૬ માં એજ શબ્દ છે, તેમા જણાવ્યા પ્રમાણે અહુરાતુ-ચેતનપતિનુ-"તેજમ્" અથવા "વર્યસ" એટલે જ્યોતિ-Light-છે, અને મજબૂતનુ "ઓજસ" એટલે ગરમી-Vital warmth-છે. આ ઓજસ નહીં હોય તો વશવૃદ્ધિની શક્તિ આવે નહીં તમામ જીવતી પેદાશમા અહુરાના ને મજબૂતાના આ વર્યસ અને ઓજસ છેજ શ્રી જમ્બુસ્ત્ર સાહેબે આ "ઓજસ" શબ્દ બહુજ ઉચિત ગીતે અહીં "ક્ષત્રમ્"ની સાથે વાપર્યો છે "ક્ષત્ર"-મગળનો ગ્રહ-વશવૃદ્ધિનુ ખીજ આપનાર છે તેમજ "અયમ્"-control over the senses-પણ આપે છે, અને અહીં આ "સયમી" અર્થજ વધુ યુક્ત છે.

યેહ્યા : Yehya - યસ્ય = Whose, જેની ૬/૧.

વૈરદા : Verēdā વૃદ્ધા = Through increase, વૃદ્ધિ દ્વારા. ૩/૧. નામ વૃદ્ધ = Increase, વૃદ્ધિ, વધારો. ધાતુ વૃષ્

વનએમા : Vanaēma વનેમ = We may conquer, we may overcome, અમે મહાત કંગીએ, અમે-ઉપર જીત મેળવીએ. ધાતુ વન્ ક્રિયાપદ ઇન્ધાર્થક, પરસ્પૈપદ, ૧/૩. અહીં પેગમ્બર આહેજ પોતે અને પોતાના આખા મહાળની વાત કરે છે. ભુઓ જે. વ્યા § ૪૮૭, ત્યાં એ શબ્દ જ છે

દ્રુજમ્ : Drujəm દ્રુજમ્-દ્રુજમ્ = The Evil sin the inclination of falling into sin, (Acc), ખદીને, પાપને, અનિષ્ટને, પાતકને, પાપની વૃત્તિને, ૨/૧. આ શબ્દ આગળ હા ૩૦-૮ માં આવી ગયો છે હું એનો અર્થ "સેતાન" કરી શકતો નથી. અહીં તેની વાત જ નથી અહીં તો ખદી, પાપ ઉપર કાબુ રાખવાની, અયમ પાળવાની વાત છે.

૪ થા પ્રલોકનો ભાવાર્થ : હે સૃષ્ટિ સર્જનના અને જીવનના અધિકારીઓ! ત્યારે અથ તથા પાક આરમ્ભતિ આરાધનાને અનુકૂળ હોય (એટલે અમારી આરાધના મહેરથી સ્વીકારે), ત્યારે અતિ સાત્વિક મનથી યા સ્પેન્તા

મન્યુદ્રાશ હું મારે માટે જોજ્ઞસ્વી સંયમશક્તિ મેળવવા મથન કરીશ, જે (સંયમ શક્તિ)ની વૃદ્ધિથી અમે પાપવૃત્તિને મહાત કરીએ.

આગલા શ્લોકમાં બ્રહ્મવિદ્યા પૂરેપૂરી મેળવવા જીવનમાં સંયમ પાળવાની જરૂર ઉપર ભાર મૂકીને હવે ચેગમ્બર સાહેબ અહીં કહે છે કે જે અપની અપોધ, આરમ્ભતિ ભક્તિ, શ્રદ્ધા ને રનેહ અને સર્વે અર્થેષા ર્પેન્તાઓના બીજા મહાન ગુણોની બક્ષિસ મને મળે—એ બધાં મારા પર મહેર કરે, તો હું મારા મનને અતિ સાત્ત્વિક કરીને મારે માટે પૂરેપૂરો જોજ્ઞસ્વી સંયમ, ખરો પુરુષાર્થ પ્રાપ્ત કરવા બધા પ્રયત્નો કરીશ. અને એવી રીતે ખરો સંયમ મેળવીને અને મારા અનુયાયીઓ પાસે પણ એ સંયમ મેળવાવીને, અને એ સંયમની મદદ વૃદ્ધિ કરતા રહીને તમામ પાપની વૃત્તિને અમે મહાત કરીએ, એટલે એવી ખૂરી વૃત્તિ જ અમારામાં પેદા થાય નહીં.

પૂરેપૂરો સંયમ પળાય તો જ શરીરમાં જોજ્ઞસ્વી રૂઢિતિ રહે ને ખરી મદાનગી આવે, અને તો જ માણસ પોતાના બહારના તેમજ અંદરના શત્રુઓ સામે ટકી રહે. બહારના કરતાં પણ અંદરના શત્રુઓ—ક્રમ, ક્રોધ, મદ, મોહ, લોભ ને મત્સર—વધારે બળવાન છે, તે સૌને મહાત કરવાને ખરા સંયમની તાકાત જોઈએ. એ તાકાત ક્યારે આવે કે ત્યારે મન શુદ્ધ અને વિકાર વગરનું થાય, અને ખરો વિશ્વરનેહ, ભક્તિ, શ્રદ્ધા અને પવિત્રતા એમ બધું મેળવાય ને સચવાય. માણસ વિકારવશ થઈને પોતાની મદાનગી શુભાવતો જાય, તો તેનું મન નિર્બળ થતું જાય. ને મન નિર્બળ થાય કે વિકાર પાછો વધતો જાય ને તેમાંથી આખરે શુભ જીવનનો નાશ થાય. નેકી, અપોધ, સંયમ, ભક્તિ, શ્રદ્ધા, નિર્મળ રનેહ, બુદ્ધિની વૃદ્ધિ વગેરે જે ઉચ્ચ ગુણો છે, તે મેળવાય ને તે ખીલતા જાય, ત્યારે જ છેવટે માણસનું જીવન ધન્ય થાય. એ ધન્યતા મેળવવા માટે જ ચેગમ્બર સાહેબ પગલે પગલે આ ઉપાય દેખાડતા જાય છે. અને સંયમ રાખવા પર ભાર મૂકતા જાય છે, કેમકે તે વગર આત્માની સુક્તિ—“અર્થમ વોહુ”માં કહેલી ‘ઉક્તતા’—મળતી નથી.

હા. ૩૧—શ્લોક ૫ મા

તત્ : Tat : તત્ = That, તે. ૨/૧. નાન્ય.

મોઃ Mōi : મે = For me, મારે માટે. ૪/૧.

વીચિદ્યાઃ Vicidyāi : વિચિદ્યૈ = In order to distinguish or discern, ભેદ સમજવા માટે, યુક્ત ન્યાય કરવાને માટે. ૪/૧ સામાન્યરૂપ. ધાતુ વિચિદ્. એ જ શબ્દ “વીચિદ્યા” રૂપે હા ૩૦-૨ માં અને “વીચિરે” રૂપે હા ૨૯-૪ માં આવેલો છે. જાણે “નિર્ણય કરવાનો” જ ભાવ છે.

વચ્ચોઃ Vaocā : વોચ = (Vedic) = Proclaim ! disclose ! પ્રગટ કરો, કહો ! કહી બતાવો ! ધાતુ વચ્. ક્રિયાપદઃ આશ્ચર્ય, પરસ્મૈપદ, ૨/૨.

હ્યત્ : Hyat : યત્ = Which, જે. ૨/૧.

મોઃ Mōi : મે = Unto me, મને. ૪/૧.

અષાઃ Aśā : અષા-અષેન = Through Ashā, અષ દ્વારા, અયોઈદ્વારા ૩/૧.

દાતાઃ Dātā : અદાત = You have given, તમે આપ્યું છે. ધાતુ દા, ક્રિયાપદ, અનિયમિત કાળ, પરસ્મૈપદ, ૨/૩.

વહીયોઃ Vahiyō : વસીયસ્ = Increasing prosperity or welfare, વધતી આબાહી યા વિભૂતિ. ૨/૧ નાન્ય. મૂળમાં વસીયસ્ એમ ત્રણ શ્રુતિને આ શબ્દ છે.

વિદ્ધેઃ Vidvā : વિદ્ધે = In order to know or ascertain, જાણવા-સમજવા માટે. ૪/૧. સામાન્યરૂપ. ધાતુ વિદ્. ‘વિદુયે’ પાછળથી બગડેલું રૂપ છે. એ જ શ્રુતિમાં “વિદ્ધે” લેવાનો છે.

વૌહૂ મનશ્હાઃ Vohū manashā : વસુ મનસા = With pure mind, સાત્ત્વિક મનથી, ૩/૧. અહીં ગુણવાચક નામ છે.

મૈન્-ચાઃ Mōn-cā : સ્મન્-ચ = And certainly, અને ખચીત. આ શબ્દ હા ૨૮-૪ માં પણ છે. એનો અર્થ કોઈ રીતે “મને” નથી. તે માટે તો “મે” શબ્દ છે. આ તો “સ્મન્” પરથી થયેલો છે. “દૃષ્ટાધ”નો અર્થ પણ ઘરાબર નહીં ક્રીધાથી આ “મૈન્”નો અર્થ “મને” કરવામાં આવેલો છે. “સ્મત્”માંનો જેમ “સ્” નીકળી જાય છે તેમ “સ્મન્”માંનો “ત્” નીકળી ગયો છે.

દૈધ્યાઃ Daidyāi : દ્યૈ = In order to fix the mind upon, to meditate upon, ધ્યાન કરવાને માટે. ધાતુ ધા, સામાન્યરૂપ. બીજા વિદ્વાનોએ આ “વિદુયે” અને “દૃષ્ટાધ” સામાન્યરૂપ (infinitive) હોવા છતાં પોતાનો અર્થ બેસાડવા તેઓને ક્રિયાપદ તરીકે લીધેલો છે, તે યુક્ત નથી.

યેહ્યાઃ Yehyā : યસ્ય = તસ્ય યસ્ = Of that which, તેનું જે. ૬/૧. ક્રિયાપદમાં દંકણુ માટે આવો પ્રયોગ થાય છે. ક્રિયાપદ કે સામાન્યરૂપ આગળ

એવો પ્રયોગ કરવામાં આવે છે. અહીં “દ્વધાધ”=“ધ્યાન ધરવાને માટે” સામાન્યરૂપ છે તે કર્મને છઠ્ઠી વિલક્ષિતમાં પણ લે છે. તેથી જ અહીં એવો પ્રયોગ થયેલો છે.

મા : Mā : મા = To me, i.e. mine, મને એટલે મારી. ૨/૧.

ઔરેપિશ : Ōrēpiś : ઔરિષ્ = Light, ray, flame, જ્યોતિ, કિરણ, બળતું. ૧/૧. આ શબ્દ “ઔરેપિશ” નહીં પણ “ઔરેપિશ” લખાવો જોઈએ. ધાતુ અર્થ = to shine, બળકેલું. આ શબ્દ બહુધા “વેદ”માં જ વપરાયેલો છે. આ “હા” મા આધ્યાત્મિક તત્ત્વજ્ઞાન-દર્શન-છે. આગલા પ્રલોકમાં જે પાપવૃત્તિ પર સંયમ મેળવવાની વાત છે, તે મેળવવા અને આત્માની શક્તિ વધુ દૃઢ કરવા ને અયોધની પ્રાપ્તિ કરવા પોતાની જ જ્યોતિ-અંતર જ્યોતિ-આત્મજ્યોતિ-પર ધ્યાન ધરવાની અગત્ય છે. બ્રહ્મવિદ્યા સાથે યોગવિદ્યા જોડાયેલી છે, તેથી એ વિષય જાણ્યા વગર માત્ર અનુવાદકોએ સ્થૂળ બુદ્ધિથી જ આ શબ્દના બુદ્ધા બુદ્ધા અર્થોની કલ્પના કરી છે. આ શબ્દ ઔરિષ્ જ છે. જર ને જ સાથે સંબંધ હોવાથી એ “ઔરેપિશ” પણ લખાયો હોય. સંસ્કૃત કોષોમાં “ઋષિ” નો એક અર્થ રાશીનીનું કિરણ” -a ray of light-પણ આપ્યો છે.

તાચીત્ : Tā-cit : તા-ચિદ્ = All these (said above), આ બધું (જે ઉપર કહ્યું છે તે). ૨/૩ નાન્ય. એ “વઆચાનું કર્મ છે.

મઝ્દા અહુરા : Mazdā Ahurā ! મેષા અહુર = Oh Mazdā Ahurā ! હો મઝ્દા અહુરા ! ૮/૧.-૧

યા : Yā : યા-એન = Through or by which, જે દ્વારા, જેથી. ૩/૧. આ શબ્દ “અહુહત્” અને “અહુહતી” નો કર્તા થઈ શકે નહીં, કેમકે એ ક્રિયાપદો એકવચનમાં છે, ત્યારે “યા” કાં તો પહેલી વિલક્ષિતમાં કર્તા તરીકે બહુવચનમાં આવે કાં તો નારીબતિમાં એક વચનમાં આવે. અહીં “યા” ને નારીબતિમાં લેવાનો કર્યો સંબંધ નથી, એટલે એ “યા” ત્રીજી વિલક્ષિતમાં જ છે.

નેઇત્ : Nōit : નેદ્ = Not. નહીં.

વા : Vā : વા = Either, વા, અથવા, બેમાંનું એક.

અહુહત્ : Aṇhat : અસત્ = It will happen, તે બનશે-થશે. ધાતુ અસ્. ક્રિયાપદ : સંશયાર્થ, પરસ્પૃષ્ટ, ૩/૧.

અહુહતી : Aṇhaiti, અસતિ = It will happen, બનશે, થશે. આ શબ્દ તેમજ આગલો “અહુહત્”-એ બન્ને સંશયાર્થ લેદના ૩/૧ માં વપરાય છે.

વા : Vā : વા = Or અથવા.

* પહેલી લીટીના બીજા પાદમાં “વહો” શબ્દ છે. તે બરી રીતે “વહીયો” હોવો જોઈએ : વહુ-વસીયસ્-વસિષ્ઠ = good, better and best

એમ રૂપો છે. પાછળથી ઉતાવળે બોલતાં આ વર્સાયમ્ નું સંસ્કૃતમાં પણ વચ્ચમ્ રૂપ થયેલું છે. અને તેનું આ “વહો” લખાયેલું છે. પણ ખરી રીતે અહીં “વહીયો” બોલીએ-વળીએ તો જ ખીન્ન પાદની નવ શ્રુતિ પૂરી થાય. ખીલ લીટીના પહેલા પાદમાં પણ “વીદુયે” જે બગડેલું રૂપ છે તે “વીદ્વે” બોલાય તો જ શ્રુતિ બરાબર થાય, નહીં તો એક વધી પડે.

પ મા ૨લોકનો બાવાર્થ : જે મને જ્યોતિરૂપ છે તેનું ધ્યાન ધરવા માટે અને તેને સાત્ત્વિક મનથી બરાબર સમજવા માટે, તમે મને અથ દ્વારા જે વૃદ્ધિકર વિભૂતે (=પ્રાપ્તિ યા સિદ્ધિ) આપી છે-એ સર્વે, જેનાથી એ નહીં બને કે બને તેનો વિવેકથી નિર્ણય કરવા માટે, હો મજ્જા અહુરા! તમે મને કહો !

હવે આ ૨લોકમાં યોગબર સાહેબ મજ્જા અહુરાને કહે છે કે પાપવૃત્તિ ઉપર સંયમ રાખવા ભક્તિ, શ્રદ્ધા, અયોધ વગેરેના સંપાદનથી મન સાત્ત્વિક બનીને જે અંતરજ્યોતિ છે તેનું ધ્યાન ધરવા તમે મને અયોધ દ્વારા જે ઉત્તમતા આપી છે, ખીન્નઓ કરતાં મને જે વધતી વિભૂતિ-વિશેષ પ્રકાશ-આપ્યો છે, એ બધું કોણ કરી શકે ને કોણ નહીં કરી શકે તે વિવેકથી જાણવા ને તેના નિર્ણય કરવા મને કહો ! કેવો માણસ આવો સંયમ પાળી શકે અને કેવો એ પાળી નહીં શકે તે મને જણાવો ! કેમકે એ સંયમ પાળવા વગર તો મન કદી સાત્ત્વિક થાય નહીં ને અયોધ સધાય નહીં, અને તેમ થાય નહીં ત્યાં સુધી જે આપણી અંતરની જ્યોતિ છે, જે આપણો આત્મા છે, જે અહુરાનો અંશ છે તેનું ધ્યાન તો બરાબર ધરી શકાય નહીં. કેમકે મન તો ભમભમ કર્યા કરે, ને તેમ થાય તો પછી સુક્તિ મળે નહીં. આધ્યાત્મિક માર્ગ પર પડવા માટે તો પહેલાં વિકારો પર કાબુ મેળવવાની જરૂર છે, તેથી અનેક કષ્ટ વેઠીને પણ સંયમ તો પાળવો જ જોઈએ. એક વાર મન દૃઢ ને સ્થિર થઈ જાય, તો પછી ભક્તિ સ્થિર થાય, અયોધ પ્રાપ્ત થાય, ને આત્મા સાથે એકધ્યાન થવાય. અહીં યોગની પણ વાત છે. એકધ્યાન થવા માટે અચળ સંયમની અગત્ય છે.

હા. ૩૧—શ્લોક ૬ ઠા

અહ્માઃ Ahmāiઃ અસ્મે = For him unto him, તેને માટે. ૪/૧. અહીં ચોથી વિલક્ષિત આપણી છઠી વિલક્ષિત ને બદલે છે: “તેનુ”.

અઽહતઃ Aṇhatઃ અસન્ = May be, may befall, થાશે. મળાશે. ધાતુ અન્ ક્રિયાપદ. અશયાર્થ, પરસ્મૈપદ ૩/૧.

વહિશ્તમઃ Vahistam વસિષ્ઠમ્ = The best, the most beneficial, મહા ભલું, લાભેલું, મર્વોત્તમ. ૧/૧ નાન્યં નામ તરીકે એનો અર્થ “કલ્યાણ” થાય છે.

યૈઃ Yēઃ યત્ = Who, જે. ૧/૧.

મૌઃ Mōi મે = For me, mine, મારે માટે, મારું. ૪/૧.

વીદ્વાઓઃ Vidvāં વિદ્વાન્-વિદ્વાસ્ = The wise, the enlightened, ડાહ્યો, જ્ઞાની, ડહાપણવતો. ૧/૧.

વાચ્ચાત્ Vaocāt વૈચાત્ = Shall proclaim, shall make known by speech, shall spread, પ્રગટ કરશે, જોશીને બહેરાત આપશે ધાતુ વચ્ ક્રિયાપદ સશયાર્થ, પરસ્મૈપદ, ૩/૧.

હૃદ્યમ્ Hṛdyam સત્યમ્ = Truth (acc), સત્યને ૨/૧. આ શબ્દ હા ૩૧-૮ તથા હા ૩૪-૬ માં છે, અને “હૃદ્યધ્યમ્” રૂપે હા ૩૦-૫ માં આવી ગયો છે. આ “હૃદ્યધ્યમ્”-સત્યઃ = through truth એ તદ્દન બરાબર છે, પણ “હૃદ્યમ્” શબ્દનું રૂપ મને લાગે છે કે પાછળથી થયેલું હોયું જોઈએ એ “હૃદ્યમ્”જ જોઈએ, “મશક્યમ્” ને બદલે “મધીમ્” શબ્દ પણ એમજ હા ૩૨-૫ માં વપરાયેલો છે. વળી “હૃદ્યમ્” લખતા પણ એક શ્રુતિ ઘટે છે, ત્યારે “હૃદ્યમ્=હૃદ્યધ્યમ્” એમ ઉચ્ચારતા તે બરાબર થાય છે. માટે ખરો શબ્દ “હૃદ્યમ્”જ છે. આ શબ્દ આવા શુદ્ધ રૂપમાં હા ૩૪-૧૫ માં લખાયેલો જ છે!

માઠ્રમઃ Māṭram મન્ત્રમ્ = The mantra, sacred word, મંત્રને, પવિત્ર માથ્રને, શબ્દને. ૨/૧ આ શબ્દ ઉપલા “હૃદ્યમ્” શબ્દ સાથે “સમાનાધકરણ”માં (in apposition) છે.

યિમ્ Yim યમ્ = Which (acc), જેને. ૨/૧.

હૃદ્યવતાતોઃ Haurvatatō સર્વતાત્ત્વ (Vedic) = Of all prosperity, wholeness, સમૃદ્ધિના, સર્વત્વના, ૬/૧ નારીભતિ આ શબ્દ સર્વતાત્ત્વ રૂપે ઋગ્વેદમાં (મ. ૧૦-૧૦૦-૩ માં) છે “ગાથા”માં એ નામ પાચમી નારી અર્થે વપરાયું છે દુનિયાની બધી સમૃદ્ધિ, સુખ, તદ્દરસ્તી, વૈભવ, કાવ્ય શક્તિ વગેરે એ બધું છે ગ્રહોમાં એ સુદર શુક્ર ગ્રહ-Venus-છે. ગ્રીક કથાઓમાં પણ એ “હેવી” તરીકે નારીભતિમાં છે.

અપહ્યા-આ : Asahya-ca અપહ્ય-ચ = Of Asha of righteousness or holiness, અપનો, અપોહનો. ૬/૧ આ શબ્દ પછી “આ” હોવો જોઈએ, નહીં તો એક શ્રુતિ કમી થાય છે.

અમૃતતાત્-આ : Amrātāt-as cā અમૃતાત્-અ = and of Amritāt and of immortality (achieved after salvation), અને અમૃતાતનો, અને અમરતાનો. ૬/૧. વેદમાં આ શબ્દ આ રૂપે મળતો નથી. પણ તેને બદલે અમૃતત્વ છે જે નાન્યતરન્નતિમા છે, ત્યારે અમૃતાતિ નારીન્નતિમા છે પારો-રમરાજ-mercury, quick-silver, એ અમૃતમ કહેવાય છે. ‘અમૃતમ’ એટલે અતિમ સુક્ષ્મ પણ છે. આ હૃઉર્વતાત્ અને અમૃતાત્તુ જોડકું “અહુનવધતિ” ગાથાના હા ૩૧-૨૧, હા ૩૩-૮ મા, હા ૩૪-૧ તેમજ હા. ૩૪-૧૧ મા પણ આવે છે “ગાથા”મા આ અર્થે રચેલા છે-હો છે અને જ્યોતિષ પ્રમાણે તે “બુધ”નો ગ્રહ છે, જેને પણ “અમૃતમ” કહે છે એ ગ્રહ સૂર્યની તદ્દન પાસે છે જતત્વ નાન્યતરન્નતિ છે તેમ “બુધ”નો ગ્રહ જ્યોતિષમા નપુસક તરીકે ગણાય છે, જે ગ્રહની સાથે હોય તેમજ જે ગ્રહના ઘરમા હોય તેના ગુણ એ ધાગુ ડરે છે. કારણ કે અમરતા તો ઝોઈને પણ મળી શકે છે એના જે ગુણો “ગાથા અવેસ્તા”મા વર્ણવ્યા છે, ઝાડપાન, વિદ્યા, બુદ્ધિ, જ્યોતિષ, મરસ્વતી, વગેરે પર એ સુવચ્છલ છે, તે અમૃતાત્ એ “બુધ”નો ગ્રહ છે. “ગાથા”મા બહુધા હૃઉર્વતાત્ અને અમૃતાત્ સાથે સાથે ~ લખાયેલા આવે છે ને એ જોડકું હોય તેમ લાગે છે જ્યોતિષમા પણ ‘બુધ’ ને ‘શુક્ર’ એ બન્ને મિત્રો છે આકાશમા પણ એ બન્ને પાને પામે રહે છે ને કદી એ સ્થાનથી વધુ દૂર એકમેકથી જતા નથી ભોક્ષકાન્ત કેતુ પણ બુધનો મિત્ર છે, તેમજ શુક્રનો પણ છે, આ બધું કંઈ અઽન્માત્ રૂપે નથી પણ વિશ્વની રચના જ એવી થયેલી છે, અને તે જ મત્વ ઉપર “ગાથા” રચાયેલી છે

મઝદાઃ : Mazdai મેધાય = For Mazdai મઝ્દાને માટે ૪/૧ આ શબ્દ આગળ જણાવ્યું છે તેમ ત્રણ શ્રુતિમા મઝ્દ-દો-ઈ એમ બોલવો

અવત્ : Avat અવત્ = (Who) would promote, protect or guard (જે) રહે, વધારે. ધાતુ અવ્ ક્રિયાપદ. અશયાર્થ, પર-મૈપદ ૩/૧ આ શબ્દ અહીં “અવત્” મર્નામ નથી-that-તે નથી પણ ક્રિયાપદ છે એનો કર્તા પહેલી લીલીમાનો “થે-જે” છે જેવા “વચ્ચાત્” અને “વશન” ક્રિયાપદો છે, તેવો જ આ પણ છે અર્થમા તદ્દન બધેબેનતો છે એનો અર્થ જેકસન, આયોલોમે કે ઝોઈ બરાબર મમજ્યુ નથી

ક્ષથ્રેમ : Xsathram ક્ષત્રમ્ = The restraint of Khshathra the generative power of Khshathra ક્ષત્રની સ્વયમ શક્તિને, ક્ષત્રની ઉત્પાદક શક્તિને ૨/૧. “મઝ્દાઈ અવત્ ક્ષથ્રેમ” એટલે that kingdom of Heaven, Dominion of Mazdai or power of Mazdai, એટલે સ્વર્ગનું રાજ, મઝ્દાનું ગભ્ય કે મઝ્દાની શક્તિ, એવા જે અર્થો વિદ્યાનોએ કીવા છે તે સુક્ત નથી એનો ખરો અર્થ તો “મઝ્દાને માટે”-તેની ચુદ્ધિને પ્રકુલ ગણવા માટે, જે ક્ષત્રની ઉત્પાદક શક્તિનું-વીર્યનું-સ્વયમશક્તિનું

ગણુ કરે". સશ્રના અર્થ શક્તિ, મત્તા, ગત્ય એમ થાય છે તે ખરું છે, પણ અહીં આ આધ્યાત્મિક દર્શનમા તે એનો ખરો અર્થ "વીર્યને પ્રાપ્તિવાની મયમ શક્તિ" છે. હા ૨૯-૧ થી જ "હુવમ-અએમ્"ની વાત શરૂ થાય છે, અને એને જ કાળુમા ગાળવા ઠેઠેર પેગબર સાહેબ કહ્યા જ કરે છે

હાત્ : Hyat ચત્ = Which (acc) જેને. ૨/૧.

હો : Hoi મે = For Him, તેને માટે, ૪/૧ 'તેને' એટલે "મજ્જાને"

વૌહુ મનદ્દા : Vohū manan̐hā વસુ-મનસા = Through pure mind, માત્તિક-મનથી-દ્વારા ૩/૧

વક્ષત્ : Vaxat વક્ત = Increases becomes powerful, વધે, બળવાન થાય, વૃદ્ધિ થાય ધાતુ વક્-ઝક્ = to increase, વધવું, વૃદ્ધિ પામવું. ક્રિયાપદ. મશયાર્થ, પરસ્પૃષ્ટ. ૩/૧

૬ ઠા શ્લોકનો ભાવાર્થ : તેનું મહા કસ્ટ્યાણુ થયે જે જ્ઞાની જન આ માગ મત્યને-આ મમૃદ્ધિના, અપોધના, અને અમરતાના મત્રને પ્રસિદ્ધ કરીને તેનો પ્રચાર કરે, જે મજ્જાને માટે સયમશક્તિને વહે, ને જે (શક્તિ) ને સાત્ત્વિક મનથી તે (મજ્જા) ને લીધે જ વધારે !

આ શ્લોકનો અર્થ ઉકેલવા બધા વિદ્વાનોને ઘણી મુશ્કેલી પડી છે, પણ એમાનુ ખરું ગૃહ્ય કોઇને મળ્યું નથી. આગલા શ્લોકમા પોતાની જયોતિ પર ધ્યાન ધરવાને માટે પૂરો સયમ પાળવા જેનાથી બને કે નહીં બને તેને માટે નિર્ણય કંઈવાની શક્તિ આપવા મજ્જા અહુરને વિનંતિ કીધા પછી હવે આ શ્લોકમા પેગબર સાહેબ કહે છે કે સૃષ્ટિને લગતું અને માણસની ઉન્નતિને માટે જે ગૃહ્ય હું બતાવું છું ને જે મત્ય હું માગ મત્ર દ્વારા પ્રગટ કરું છું, તે મારા સત્યનો, મારા મત્રનો દુનિયામા પ્રચાર જે જ્ઞાની માણસ કરે તેનું મહાં ભલું થયે ! કેમકે તે પણ આ દુનિયામા અપોધની જ વૃદ્ધિ કરશે આ મારા મત્રમા ઊંચી સમૃદ્ધિ, અપોધ અને અમરતા-સુક્તિ-દેમ પ્રાપ્ત કરી શકાય તેનો લેખ મેં કહી બતાવ્યો છે, એટલે આ ખરો મહાં શ્લોકને જે કાંઈ માણસ બતાવે તેનું ભલું જ થયે ! વળી મજ્જાની સર્વેલી સૃષ્ટિને આગળ વધારવા અને અપોધ ને નેત્રીની જ વૃદ્ધિ કરવા જે માણસ સયમશક્તિનું રક્ષણ કરે, વિકારવશ થાય નહીં, ને એવી રીતે શુદ્ધ ગૃહીને બીજને પણ શુદ્ધ રહેવાનો માર્ગ બતાવે જેથી મજ્જાના સંતોષને માટે સાત્ત્વિક મન કરીને તે શક્તિની વૃદ્ધિ કરે, તે જ્ઞાની માણસનું પણ ભલું થયે !

આ પરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે પેગબર સાહેબ માત્ર પોતે જ બોધ આપીને સંતોષ માનતા નથી, પણ પોતે આપેલા જ્ઞાનથી, માણસ માત્રનું ભલું થાય તે પણ તેઓ આપે છે, અને તેથી એ જ્ઞાનના બહેાળો પ્રચાર કરવા બીજા કાંઈ જ્ઞાની ને મયમી માણસો તેમને મળે એમ તેઓ આપે છે આપણે 'પ્રવેશક'-વાળા પહેલા જ અધ્યાય હા ૨૯-૧ મા તેમજ હા ૩૦-૬ મા વાંચી

આવ્યા તેમ પેગમ્બર સાહેબ હવસને માણસ જાતનો સૌથી મોટો દુસ્મન ગણે છે, તેથી જ ઘડી ઘડી ક્ષત્રની એટલે વીર્યની, સંયમશક્તિની જળવણી માટે ભાર મૂકીને કહ્યા કરે છે. અહીં પણ તેઓ કહે છે કે મજ્જાની સૃષ્ટિને સુંદર ને અપોધથી ભરેલી આગળ વધારવા માટે સંયમ પાળવાનો અને એ સંયમ શક્તિનું રક્ષણ કરવાની ઘણી જરૂર છે. હવસને વશ થઇને શક્તિની ખરબાદી કરવી નહીં, કેમકે વિકારને કાળુમાં રખ્યાથી જ મનની શુદ્ધિ મળવા પામે, અને મન શુદ્ધ થાય તો અપોધ સહેલાઇથી પ્રાપ્ત થાય, ને એમ થતાં તે માણસને ખરી ઊંચી સમૃદ્ધિ, સંપૂર્ણ શાંતિ ને આનંદ મળે. અને છેવટે મુક્તિ પણ મળતાં અમરતા મળે. કેવી સચોટ ને વેધક વાણી છે, અને કેવો ખરો રહસ્યભર્યો બોધ છે! એ જ પેગમ્બરી માર્ગદર્શન છે.

આ પ્રલોકમાં એક આરમ્ભતિ સિવાય પાંચ અર્થેના સ્પેન્તાનાં નામો સમાયેલાં છે. એમાં બધા બ્રહ્મા મંગળ, બુધ, ગુરુ, શુક્ર અને શનિને એકઠા કીધા છે, અહુરા મજ્જાનો પ્રતિનિધિ સૂર્ય પણ છે. માત્ર ઉપબ્રહ્મ ચંદ્ર જ નથી. જ્યોતિષમાં પણ મંગળ (ક્ષત્ર) અને શનિ (વૉહુમનો) બળવાન ને સારા સ્થાનના પતિ હોય, અને તેની સાથે ગુરુ (અધ), શુક્ર (હૃઉર્વતાત) તથા બુધ (અમૃતાત) શુભ સ્થાનના અધિપતિઓ અનુકૂળ રીતે રહેલા હોય તો તેથી ઘણો શુભ યોગ થાય છે. એટલે એવા યોગવાળા માણસને બધી સમૃદ્ધિ મળે છે, અને તે પવિત્ર ને નેક જીવન ગાળીને ઘણો યશસ્વંતો થાય છે.

હા. ૩૧—શ્લોક ૭ મો

યસ્તા : Yas-tā : યસ્તા (યઃ તા) = Who, these two, જે એ બેને, એટલે જે એ બે મન્યુઓને. ૨/૨. નીચે ત્રીજી લીટીમાં “તા....મધન્યુ” “તે બન્ને મન્યુ-ઓને” એમ સ્પષ્ટ આવે છે જ.

મન્તા : Manta : મન્ત = Comprehends, esteems, values, પિછાને છે, પારખે છે, મૂલવે છે. ધાતુ મન્. ક્રિયાપદ : અપૂર્ણભૂતકાળ, આત્મનેપદ. ૩/૧.

પૌરુષો : Pouruṣo : પૂર્વસ્ = First, in the beginning, પ્રથમથી, પ્રારંભે, પહેલેથી જ. ૧/૧. ભુજો હા ૨૮-૧૧ તથા હા ૩૦-૭.

રૌચ્યૌશીશ : Raocāśīś : રૌચ્યૌશીશ = Through various enlightenments, અનેક-વિધ બુદ્ધિપ્રકાશથી. રૌચ્સ = Light, lustre, enlightenment; અહીં બહુવચનમાં છે. એટલે “અનેક રીતનાં” એવો અર્થ છે.

રૌઘઃ : Rōiḥ : રૌઘે = To rend asunder, to divide, to separate, to sever છૂટા પાડવા, ભુદા પાડવા. ૪/૧. સામાન્યરૂપ. ધાતુ રી. અહીં રે ઉદાત્ત છે તેથી “રૌઘ” થયેલો છે. “રૌઘ-યુ-વે” એમ ત્રણ શ્રુતિ છે. પાઠમાં આ શબ્દ “રૌઘવન” છે, તે બગડેલો છે. આ શ્લોકના ભાવાર્થ પ્રમાણે “મધન્યુ”-ઓને આગળથી મનમાં છૂટા પાડવાની અને તેમને સમજવાની વાત છે. એટલે એ શબ્દ રી ધાતુ પરથી સામાન્યરૂપ (infinitive) ૪/૧ છે. એનાં “રૌઘ” “રૌઘ” એવાં રૂપો થાય છે. આ “રૌ” ઉદાત્ત હોવાથી “રૌઘ” નું “રૌઘવે” થયું છે.

જાત્રાઃ : Xātrā : જાત્રા (જ્વ + આત્રા) = Through his own internal light, પોતાની અંતરજ્યોતિ વડે. ૩/૧. આ શબ્દ હા ૨૮-૨ માં તેમજ હા ૩૩-૬ માં છે, ત્યાં પણ ભ્રુવું. આ પણ “સ્વ-આ-ત્રા” એમ ત્રણ શ્રુતિમાં બોલવાનો છે.

હ્વો : Hvo : હ્વ = He himself, તે પોતે. ૧/૧.

ખ્રૌઘા : Xraōwā : ક્રૌઘા = Willingly, આપ મરજીથી, સ્વેચ્છાથી, ૩/૧. આ શબ્દ એ જ અર્થમાં ઋગ્વેદમાં (મં. ૩-૬-૨) અનેકવાર વપરાયેલો છે.

દાંભિશુ : Dāmś : ધામિશુ = Holder, Supporter, ધારક, ટેકો આપનાર, ૧/૧. ધાતુ ધા = to hold, to support, આ ધા પર મિ પ્રત્યય લગાડીને નામ કરવામાં આવેલું છે. ધામિ (ભુજો જે. વ્યા. § ૮૧૦). અહીં એનો અર્થ Creator = સર્જક નથી.

અષેમ : Aśem, અષમ-ઋતમ્ = To Aśa, to righteousness. અપને, અપોષને. ૨/૧. અહીં છઠી વિભક્તિનો પણ ભાવ છે. આપણે પણ એમજ “તે અપોષને ટેકો આપનાર છે” એમ બોલીએ છીએ.

યા : Yā : યા-ચેન = Whereby, by which. જેથી. ૩/૧.

દારયત્ : Dārayat : ધારયત્ = Upholding, sustaining, maintaining, આધાર આપતો, આધાર રૂપ, ટેકા રૂપ, ૧/૧. કૃતંતનામ. અવિકારી. જેવું “દાંમિથ્” તેવું જ આ “દારયત્” પણ કૃતંતનામ છે, ધાતુ ય to uphold, ટેકો આપવો. એ ક્રિયાપદ નથી. જુઓ ઋ. મં. ૧૦-૧૩૨-૨. તેમજ જુઓ મો. વિ. કોપ પૃષ્ઠ ૫૧૫.

વહિસ્તંમ મનો : Vahiṣtām Manō : વમિષ્ટમ્ મનસ્ = To Spontā Manyu, સ્પેન્તા મન્યુને. ૨/૧. હા ૩૦-૪ માં આ જ શબ્દો છે, તે વાહુમનોને નહીં પણ સ્પેન્તા મન્યુને લાગુ પડે છે. અહીં બે મન્યુઓની વાત છે. તેમાંના પવિત્ર મનવાળા મન્યુ સ્પેન્તા મન્યુને.

તા : Tā : તા = To these two (acc.) એ બન્નેને. ૨/૨. એ સર્વનામનું સંબંધી નામ “મધન્યુ” = મન્યુઓને છે.

મઝદા : Mazdā : મેધા = Oh Mazdā ! હે મઝદા ! ૮/૧.

મધન્યુ : Mainyū : મન્યુ = To (the two) Manyus, બન્ને મન્યુઓને. ૨/૨.

ઉક્ષયો : Uksyō : ઉક્ષય્ = Thou hast strengthened, thou hast made strong or powerful, તે બળવાન કીધા છે. ધાતુ ઉક્ષ = to strengthen, ક્રિયાપદઃ ભૂતકાળ, પ્રયોજ્ય, પરસ્મૈપદ, ૨/૧. (જુઓ. જે. ંયા. § ૪૮૪) આ શબ્દ હા ૩૩-૧૦ માં પણ છે.

યા : Yā : યા = Whom both, જે બન્નેને. ૨/૨. આ શ્લોકની ત્રીજી પંક્તિમાં લહિયાઓની બેપરવાધથી કાંઈ ગડબડ થયેલી છે, એમાં “યે આ” લખાયેલા છે તે ખોટા, અશુદ્ધ ને અર્થ વગરના છે. બે “યે આ” એમ રાખીએ તો એ લીટીમાં એક શ્રુતિ પણ વધી પડે છે, અને ‘આ’નું કશું કામ પણ નથી. “હામો” સકર્મક ક્રિયાપદ છે તેનું કર્મ આ “યા” એટલે જે બન્ને (મન્યુઓ) તે છે. “યે” તો ૧/૧ છે અને “હામો” એ કંઈ “સમ” નથી. આ શ્લોકનો ભાવાર્થ ધરાબર કોઈને મૂળથી જ સમજાયો નહીં હોવાને લીધે એના ઘણા શબ્દોના અર્થ ખોટા કરવામાં આવેલા છે, જેથી વેગમ્બર સાહેબ જે કહેવા માગે છે, તે તો કોઈ સમજીતું જ નથી, ને જુદો જ અર્થ શબ્દોના ખોટા અર્થ કરીને ઠોકી બેસાડવામાં આવેલો છે. માટે આ લીટી સુધારીને “યે આ” નહીં, પણ “યા” વાંચવું-બોલવું યથાર્થ છે.

નૂનમ-ચીત્ : Nūnam cīt = Never more. કદી નહીં. સંસ્કૃતમાં જુ અને નૂનમ્ ના અર્થ “હુમણાં, હુજી, હુજી સુધી” એમ થાય છે, પણ રૂઢ પ્રયોગમાં નૂનમ્ ની સાથે બે ચિત્ લાગે તો તેનો અર્થ ‘કદી નહીં’ એવો થાય છે. (જુઓ મો. વિ. નો સંસ્કૃત કોપ, પહેલી આવૃત્તિ). વળી આ નૂનમ્ નું “નૂનમ્” ને બદલે “નૂરમ્” થયેલું છે તે પણ એ શબ્દનું બગડેલું રૂપ લાગે છે. અંવેસ્તા લિપિમાં ‘ન’ ને ‘ર’ ઘણા સમજાન જેવા લખાય છે (ન) તેથી પણ મૂળમાં કોઈ લહિયાની ભૂલથી આ શબ્દ વિકૃત થયો હોય, ને પછી તેમ જ વંચાતો ને બોલાતો થયો હોય. બાકી આ અર્થ તો સ્પષ્ટ છે.

અહુરા : Ahurā અમર = Oh Ahurā ! હે અહુરા ! ૮/૧.

હામો : Hāmō : સામસ = Thou hast conciliated pacified or tranquillized, શાંત રાખ્યા છે, એકમેક વચ્ચે શાંતિ કરાવી છે, એકમેકની વચ્ચે મલાહ કરાવી છે. ધાતુ સામ્ - સામય. ક્રિયાપદ : ભૂતકાળ, પરસ્પરપદ, ૨/૧. (નં. બ્યા. § ૪૮૪) જેવો “ઉદ્યો” તેવો જ આ “હામો” ક્રિયાપદ છે.

૭ મા શ્લોકનો ભાવાર્થ : જે તે બંને (મન્યુઓ)ને પ્રથમ પોતાની અંતર જ્યોતિ વડે અનેકવિધ બુદ્ધિપ્રકાશથી જુદા પાડીને પારખે છે, તે પોતે પોતાની આપમરણથી અપોધને ટેકો આપનાર છે, જેથી (તે) સ્પેન્તા મન્યુને આધારરૂપ છે, હે મજ્દા ! તે બંને મન્યુઓને તે બળવાન કીધા છે, જે બંનેને, હે અહુરા ! તું કરી પણ શાન્ત રાખતો નથી.

આગલા શ્લોકમા પેગમ્બર માહેબે કહ્યું છે કે જે શખ્સ આ મારા ‘સત્ય’ને (હૃદયર્થે)-આ મારા નવીન પેગામને પ્રસિદ્ધ કરે ને તેનો દુનિયામાં પ્રચાર કરે તેનું લલુ થએ, કેમકે એ પેગામ અપોધનો છે, મન પર કાબુ રાખી મનને માત્ત્વિક બનાવવા માટેનો છે, જેથી મજ્દાનો મૂળ હેતુ પાર પડે. ગદીનો નાશ થાય ને અપોધનો વધારો થાય. હવે આ શ્લોકમા એ પેગામ-એ સત્ય-પાછું સ્પષ્ટ કરીને પેગમ્બર સાહેબ સમજાવે છે, અને આ નેદી ને બદી ઉત્પન્ન કરનાર અને તેની વચ્ચેનું યુદ્ધ લડનાર તે બંને મન્યુઓનાં કાર્ય સમજવા તરફ તેઓ ધ્યાન ખેંચે છે. તેઓ કહે છે કે જે માણસ પહેલેથી જ પોતાની અંતર જ્યોતિથી પોતાની બુદ્ધિથી બધું બરાબર સમજી જઈને આ બંને મન્યુઓની કાર્યવિધિ જુદી જુદી છે એમ જાણીને પોતાના આત્માનું રક્ષણ કરવા તે બંનેને પોતાના મનમા જુદા પાડી દે છે, અને ખૂશ મન્યુની પ્રેરણાને અવગણીને, પોતાના મન પર ને શરીરના વિકારો પર બચસ રાખીને, તે માત્ર લલા મન્યુ તરફ જ પોતાની જિહ્વાના વર્તનને રાખે છે, તે માણસ એવી રીતે અપોધને જ ટેકો આપે છે ને અપોધની જ વૃદ્ધિ કરે છે અને અવના હાથ એવી રીતે મજબૂત કરી આપે છે, એટલે પછી અવની માથે ગહીને કાર્ય કરનારને અપોધની વૃદ્ધિ આહનાર ને કરનાર સ્પેન્તા મન્યુને પણ તે માણસ આધારરૂપ બને છે, તેને મદદ કરે છે, અને તેથી દુનિયામા અપોધનું ને નેદીનું કામ વધે છે. પછી પેગમ્બર માહેબ મજ્દાને કહે છે કે એ બંને મન્યુઓને તો તે જ બળવાન કીધલા છે, એટલે માણસને લલે કે ખૂર માર્ગે તેઓ લઈ જવા શક્તિમાન છે. વળી અહુરાને સંજોધીને પણ કહે છે કે આ બંને વચ્ચે એવી સખત હરિક્ષિય ચાલે છે અને એક બીજાને હક્ષવવા તેઓ એવા ચક્ર્યર છે કે તું તેઓને કદી પણ શાંત રાખી શકતો નથી. કેમકે એ બંને શાંત થઈ જાય તો પછી દુનિયા જે લલા ખૂશના પાયા પર મજ્દાએ પ્રથમ સર્જાવી છે તે પાથે જ તૂટી પડે ને દુનિયા ચાલે નહીં. એટલે આ મન્યુઓની હરિક્ષિય તો દુનિયાના છેડા સુધી ચાલ્યા જ કરશે. (જુઓ હા. ૩૦-૪).

વાચક જોશે કે આ શ્લોકમા આસમાનની કે સ્વર્ગના રાજ્યની કે એવી કોઈ બીજી વાત નથી. આ તો શ્રી જરથુશ્ત્ર સાહેબે જે સત્ય આ મન્યુઓને લગતું પહેલી જ વાર દુનિયામા પ્રગટ કીધું તેને લગતી વાત છે.

આ પ્રલોકમાં પણ મન્યુઓનાં સર્જનને લગતી વાતમાં મજ્જાને-સર્જકને-સંબોધન દીધેલું છે. સર્જનનો હેતુ મજ્જાનો છે તે આગળ આપેલો ત્રણ ચાર વાર વાંચી આવ્યા. અને એ મન્યુઓનાં કાર્ય માટે, એમની મદદ આવી રહેલી લગાઈ ને ચળવળ માટે અહુરાને સંબોધન દીધેલું છે, કેમકે જીવનનાં કાર્યો પર અહુરાનો અધિકાર ને નિર્ણય છે. બધા વિદ્વાનો જુદા જુદા પાદમાં ને જુદી જુદી લીટીમાં છૂટા છૂટા લખાયેલા ‘મજ્જા’ અને ‘અહુરા’ શબ્દોને માથે કરીને “અહુરા મજ્જા” એમ એકજ લખે છે તે ઘરાબર નથી, કેમકે એ બન્ને જોડ શક્તિઓ છતાં તે બે જુદી જુદી વ્યક્તિઓ છે.

હા. ૩૧—શ્લોક ૮ મો

અતઃ At: અત્-અથ = So, for this reason, તેથી, એ માટે.

થ્વાઃ Thwā: ત્વા = Thee, તને. ૨/૧.

મેઙ્ગહીઃ Mēṅghī: મંસિ = I measured, I considered, મેં લેખ્યો છે, મેં ગણ્યો છે. ધાતુ મંજ્ઞ. ક્રિયાપદઃ અનિયમિતભૂતકાળ, આત્મનેપદ. ૧/૧. (જે વ્યા. ૬ ૬૫૬).

પૌરુષ્યમઃ Pourvyam: પૂર્વ્યમ્ = Most Excellent, સર્વોત્તમ, વરિષ્ઠમાં પણ વરિષ્ઠ. ૨/૧. આ શબ્દ ત્રણ શ્રુતિમાં છંદમાં બોલવાનો છે: પૂ-ર્વિ-યમ્ સંસ્કૃતમાંના બેકાશરનો અંતિમ 'ય' ગાથામાં "ધ્" લખાય છે.

મજ્ઞઃ Mazdā: મેષા = Oh Mazdā! હે મજ્ઞહા! ૮/૧.

યેજ્યમઃ Yezyam: યજ્યમ્ = Worthy to be praised or worshipped, આશય, આરાધવાને યોગ્ય. ૨/૧. વિશેષણ. આ પણ "યે-જિ-યમ્" બોલવાનો છે. 'યેજ્યમ્' બગડેલું રૂપ છે.

સ્તૌઃ Stōi: સ્તૈ = Ever, for ever, eternally, constantly, સદાકાળનો, હંમેશાનો, ત્રદા માટે. ૧૪/૧. મૂળ જૂનો શબ્દ સ્ત્વ = existing, being, remaining ના અર્થનો છે, અને જે પાછળથી સમાસમાં છેલ્લા શબ્દ તરીકે ઉમેરાતો થયો છે. એ સ્થા ધાતુ પરથી જ નીકળેલો છે. આ "સ્તૌઃ" શબ્દ હા ૩૪-૪, હા ૪૬-૨ અને હા ૫૦-૨ માં પણ વપરાયેલો છે. અને બધે ઠેકાણે તે ખરી રીતે આ Ever = સદા, કદી, એવા અર્થોમાં જ વપરાયેલો છે. એ અત્ ધાતુ પરથી નથી, તેમજ એ સામાન્યરૂપ નથી. કે આત્મી વિલક્ષિતમાં પણ નથી, પણ અન્યથા જેવો ચોથી વિલક્ષિતમાં છે.

મનઃહૃદાઃ Manahhṛdā: મનસા = Through the mind, with due attention, with sincerity, મન દ્વારા, બરાબર ધ્યાનથી, સાચદિલીથી. ૩/૧.

વશ્ણૈશ્વમનઃ Vanhṛōṣ...manahhō: વસોશ્વ...મનસશ્વ = Of pure mind, સાત્ત્વિક મનનો. ૬/૧. અહીં એ ગુણવાચક નામ છે.

પાત્રમઃ Pātrām: પાત્રમ્ = Defender, protector, રક્ષક, ૨/૧. મૂળ શબ્દ પાત્ તું એ બીજી વિલક્ષિતનું રૂપ છે. પિત્ પરથી લઇએ તો પણ તેનો અર્થ "રક્ષક" પણ થાય છે. અહીં એનો અર્થ "પિતા" જેવો નથી. મૂળ ધાતુ પા = to defend છે. "પાત્રમ્" બગડેલો છે ને એક શ્રુતિ વધે છે.

હ્યતઃ Hyat. યત્ = For that reason, તે કારણથી, તેથી.

થ્વાઃ Thwā. ત્વા = Thee, તને ૨/૧.

હૈમચક્ષુનીઃ Hēm-casmānī: સં ચક્ષાનિ = Thoroughly in both the eyes, ભરપૂર રીતે બન્ને આંખોમાં. ૭/૨. સંસ્કૃતમાં સંચક્ષ = to observe attentively, ધ્યાનથી બેલું, એવો ક્રિયાપદ જ છે. મૂળ શબ્દ સંચક્ષ્ છે, અને તે દ્વિવચનમાં છે, કેમકે આંખ બે છે, એને સાતમી વિલક્ષિતનો

‘ધ’ પ્રત્યય લાગેલો છે. પ્રાગ્વેદિક શબ્દ વક્ષન્ હોતો. ‘હૈમ’ એ સમ = equal એ પરથી નથી, પણ સમ પરથી અંગ્રેજી-લાટિન con-ના અર્થમાં છે, કોઈપણ શબ્દને એ જગ્યાએ ઉપસર્ગ તરીકે લગાડાય છે, ત્યારે ત્યાં ભરપૂરના, ઉઠાણુ, સાથે, વગેરેના ભાવ હોય છે. આ વક્ષન્ શબ્દ દ્વિવચનમાં અથર્વવેદમાં મં. ૧૦-૨-૬ માં છે. ઋગ્વેદમાં મં. ૨-૨૪-૯ માં વાક્ષો શબ્દ છે.

હૈન્-ગ્રાબમ : Hōn-grābam : સંગ્રમ્ = I have apprehended, I have held together, I have collected within, મેં ભરી રાખ્યો છે, મેં સંઘરી રાખ્યો છે, મેં સંભાળીને જાળવી રાખ્યો છે. ધાતુ સંગ્રમ્. ક્રિયાપદઃ અપૂર્ણભૂતકાળ, પરસ્મૈપદ, ૧/૧. આ શબ્દનો ખરો ગૂઢાર્થ કોઈ સમજી શક્યું નથી. હિંદુશાસ્ત્રમાં શિવને-વૌહ્યમનોને-“સંગ્રહ” કહેવામાં આવે છે. અને શિવનું આ “સંગ્રહ” એક ગુણ-વિશેષણ-epithet-છે. એનો અર્થ “બધી ઉત્તમ કથાઓકારી વસ્તુઓનો સંગ્રહ કરનારો” એમ થાય છે. આ વાત યુરોપીય કે આપણા પાશ્વી વિદ્વાનોને ખબર નહીં હોવાથી તેઓ એ શબ્દનો અર્થ બરાબર સમજી શક્યા નથી, અને વળી આગળ “હૈમ” શબ્દ આવી ગયો છે તેથી આ શબ્દના અંગનો જ ઉપસર્ગ “હૈન્” કાઢી નાખે છે! મેં ઉપર બતાવ્યું તેમ આગળનો “હૈમ” શબ્દ પણ બરાબર છે. લીંટીમાંની નવ શ્રુતિઓ પણ એમજ બરાબર છે.

હૈધ્યમ : Haiḍyam : સત્યમ્ = True (acc.). સાચું. ૨/૧. વિશેષણ, અહીં એ “દાંમીમ” ના વિશેષણ તરીકે છે. આ માટેની ટીકા હા ૩૧-૬ માં (આ જ હા-માં) જુઓ. આ શબ્દ નામ તેમજ વિશેષણ રૂપે વપરાય છે.

અપહ્યા : Asahyā : અપસ્ય = Of Asha. અપનું. ૬/૧.

દાંમીમ : Dāmim : ધામીમ્ = Abode or seat or site (of the Gods) (યજુર્તોનું સ્થાનક, બેઠક, રહેઠાણ, ૨/૧. આગલા શ્લોક ૭ માં પણ એજ શબ્દ “ધામિ” વપરાયેલો છે, ને તેના એવા જુદા જુદા અર્થ થાય છે. ધાતુ તો “ધા” જ છે = to support, આ શબ્દનો ને વાક્યનો ભાવ નહીં સમજાવાથી જુદા જુદા અર્થો વિદ્વાનોએ કીધેલા છે. જે જ્યોતિષનો સારો અભ્યાસ હોય તો જ આ ભેદ બરાબર સમજાય. અહીં આખમાં મજ્જાને ભરી રાખવા કહ્યું છે. હજી પણ હજારો વર્ષ પછી એ ભાવ આપણે જેને બહુ આહીએ તેને માટે પ્રદર્શન કરીએ છીએ કે “હું મારી આંખ પર રાખીશ,” એટલે મારી આંખના રતન જેવા સદા જાળવીને રાખીશ. જ્યોતિષમાં ગુરુને (Jupiter) વક્ષન્ કહ્યો છે, તેને માટે આજ હા ના ૩ ના શ્લોકમાંના ટિપ્પણમાં હું લખી ગયો છું. ગુરુનો ક્રહ “મુક્ત આંખનો” કારક છે, એની બેઠક આંખમાં છે. મતલબ એ કે પવિત્રતા રાખવા આપણા મનની આંખને પવિત્ર રાખવી જોઈએ, એવાં પવિત્ર મનથી જ બધાંને જેવું જોઈએ, બધા રાગ દ્રેવ મોટે ભાગે આંખના જોવાથી થાય છે. એટલે ગુરુ એટલે અપ, ને તેની અવોઈ પ્રાપ્ત કરવા નજરને ચોખ્ખી રાખવી જોઈએ. આંખથી કોઈને

પણ વિકાર ઉત્પન્ન થવો નહીં જોઈએ. જ્યારે આંખ પાક ને સમદર્શી ધ્યાય ત્યારે જ અપોષ ધરાગર સચવાઈ એમ જાણવું. આ લેદ જાણ્યા પછી આ શ્લોકનો અર્થ સ્પષ્ટ થાય છે.

અશ્વલ્લેષ : Anahat : અસોસં = Of existence, of life, હસ્તીનાં, જિંદગીનાં ૬/૧.

અહુરેમ : Ahuram : અહુરમ્ = Lord Supreme, અધિકૃત સ્વામી, જીવનના બધાં કાર્યો પર સુવચ્છલ રહેલા સ્વામી. ૨/૧.

ધ્યુઓધનઓપુ : Syaoōnaōṣṣṇi : જ્યોત્સેષુ = Amid or over the actions, કાર્યો વચ્ચે, કાર્યો પર. ૭/૩. ધ્યુઓ-ધનઓ-પુ-“જી” એમ ૪ શ્રુતિ છે. જુઓ મંકેડોનેલનું વૈદિક વ્યાકરણ, પાનું ૪૩૭-અ-૮ : લાંબા “જી”ની બે શ્રુતિ ગણવી.

૮ મા શ્લોકનો ભાવાર્થ : એ માટે, હે મજ્જદા ! મેં તને વરિષ્ઠમાં પણ વરિષ્ઠ, મનની સાચદિલીથી સદાકાળનો આરાધવા યોગ્ય (અને) સાત્ત્વિક મનનો રક્ષક ગણ્યો છે; એથી જ મેં તને (મારી) યાત્રાને આંખોમાં લરપૂર રીતે ભરી રાખ્યો છે-(આખ જે) અપનું ખરું સ્થાનક છે, (જે અપ) હસ્તીનાં તમામ કાર્યો પર અધિકૃત સ્વામી છે.

આગલા શ્લોકોમાં મન્યુઓનાં કાર્યોની, ગ્રેશ્યાની તેમજ તેમનાં મહા-બળની વાત કીધા પછી અને અપોષને સાધવા મન પર સંયમ રાખવા અને મનને સાત્ત્વિક રાખવાનું સમજાવ્યા પછી પેગાબર સાહેબ મજ્જદાને કહે છે, કે આ મન્યુઓનાં કાર્યોને ધ્યાનમાં રાખીને એ જ કારણને લીધે, તું કે જોણે સદિને પેદા કીધી છે, તેને સંતોષ આપવા સદાકાળ નેકી રાખીને હું તારી આરાધના ખરા દિલથી કર્યા કરું. સાત્ત્વિક મનનો પણ તું જ રક્ષક છે તેથી હું તને મારી આંખોમાં ભરીને જાણવી જામું, તું સદા મારી આંખમાં હાજર છે અને બધું જોય છે એમ જાણીને હું એ આંખોને પાક રાખું. એ આંખ તો અપનું સ્થાનક છે, અપોષ એ આંખમાં જ રહે છે, કેમકે અપે જ પૃથ્વી પેદા કરવામાં સહકાર આપ્યો, અને હસ્તીમાં થતાં બધાં કાર્યો પર એ અપ જ સુવચ્છલ છે, ત્યારે એ આંખ જે ખુદ અપનું જ રહેઠાણ છે, તેને પાપથી હું કેમ બચાવું? તેને તો સદાકાળ પાક રાખું, બદનજરથી હું કશું જોઉં નહીં, એટલે અપોષ પૂરેપૂરી જળવાય.

દરેક શ્લોકમાં એકેકથી સરસ કેવી દલીલ આવે છે, અને પેગાબર સાહેબના વિચાર કેવા સૂક્ષ્મ છે, ને બધી વસ્તુનું જ્ઞાન કેવું અગાધ છે!

હા. ૩૧—શ્લોક ૯ મો

શ્રોધ : *Thwōi* : *ત્વે* = Within you, તમારામાં, તમોમાં, ૭/૨. આ શબ્દ બીજે પુરુષ એકવચન સર્વનામ ત્વ નું સાતમી વિલક્ષિતનું રૂપ છે : પહેલી કે છઠ્ઠી વિલક્ષિતનું નથી. બુઝો મોનિયર વિલ્ચમસનો સંસ્કૃત-અંગ્રેજી મહાકોષ, બીજી આવૃત્તિ, પાનું ૪૬૩. પહેલી શ્રુતિ પરે સ્વરભાર આઠ્યાથી ત્વે નું “અવોધ” થયેલું છે. વળી સંસ્કૃતમાં આ ત્વ બધી બલિમાં તેમજ એક વચન, દ્વિવચન ને બહુવચન એમ બધાં વચનોમાં વાપરવાની રૂઢિ છે. આ શ્લોકમાં “જેઉશ ત્વા” પણ દ્વિવચનમાં છે અને “મજ્જા અહુરા” પણ બે છે, તેથી આ શબ્દનું વચન પણ હું દ્વિવચન જ ગણું છું. બુઝો મેકડોનેલનું વૈદિક વ્યાકરણ પાનું ૧૦૪ § ૧૦૯. એમાં બતાવ્યું છે કે મૂળ ત્વ-હ નો ત્વે થયેલો છે, ને અગાઉ ત્વાય પણ લખાતો હતો. અહીં પહેલા શબ્દ પર મુખ્ય સ્વરભાર હોવાથી ત્વહ નો “અવોધ” થયેલો છે, “અવોર્સ્તા”ની માફક. વળી મૈત્રસ્ નો “મોધસ્તા” પણ એમજ થયેલો છે.

આસા : (અસ્) *Āsā* : આસ = Pervades, બધે પ્રસરી રહી છે, બધે ધૂમી રહી છે. ધાતુ અસ્ = to Pervade, બધે ફેલાવું-પ્રસરવું. ક્રિયાપદ : પૂર્ણભૂત-વર્તમાન (Perfect) અકર્મક, પરસ્મેપદ, ૩/૧. (જે. વ્યા. § ૫૯૮) ઋગ્વેદ મં. ૮-૪૭-૬ માં આ આસ રૂપ આ અર્થમાં છે જ : બુઝો મો. વિ. સંસ્કૃત અંગ્રેજી મહાકોષ બીજી આવૃત્તિ, પૃષ્ઠ ૧૧૨, બીજી હાર. આસ નું ગાથા રૂપ “આસા” જ થાય.

આ શ્લોકમાં “અસ્” શબ્દ બે વખત એક જ લીટીમાં વપરાયેલો છે, અને તેથી બે શ્રુતિ છંદમાં ઘટે છે. તેમ જ એ શબ્દ પાછો હા ૩૪-૮ માં પણ ત્રણ વાર વપરાયેલો છે અને ત્યાં પણ એમ શ્રુતિઓ ઘટે જ છે. અસ્ કે અસ્ ધાતુઓ છે, પણ વાક્યની રચનામાં ક્રિયાપદ લેખે ધાતુનું મૂળરૂપ કદી આવતું નથી. વળી એ અસ્ નું ભૂતકાળનું રૂપ પણ નથી, અને “આરમધતિ તમારી હતી” એમ જેકેસન તરણુમો કહે છે, ત્યાં અર્થની ને ભાવની તેમજ સત્યની વિકૃતિ થાય છે. શું “આરમધતિ પહેલાં પ્રભુની હતી” અને હાલમાં નથી? એટલે એ તરણુમો જ ખોટો છે. એવી રીતે મૂળ શબ્દ અહીં ચૂંથાયેલો છે. એ શબ્દ માટે મુરોપીય વિદ્વાનોએ પણ શકા દેખાડી છે. જુના ગ્રંથોમાં બધે જ એવી રીતે શબ્દો ચૂંથાયેલા, છૂટી કે બિડી ગોળેલા કે પાછળથી ઉમેરાયેલા પણ હોય છે, પણ છંદના બંધારણ પરથી એ બધું પકડાઈ આવે છે. અહીં લીટીના દરેક પાદમાં એક એક શ્રુતિ જોાછી છે, તે જ આ વિકૃતિ દેખાડી આપે છે. આ વાક્યનો અર્થ આગળ પાછળની મતલબ પ્રમાણે બરાબર સમજ્યા પછી આ “અસ્”ના બન્ને અક્ષરો કાયમ રાખતાં જે બરો શબ્દ મને સૂચ્યો છે તે “આસા” હું મૂકું છું. આ વાક્યમાં પહેલો કર્તા “આરમધતીશ્” છે, અને બીજો કર્તા “અતૂશ્” છે, તે બન્નેને આ “આસા” ક્રિયાપદ બરાબર લાગુ પડે છે.

આરમધતીશ્ : *Āramaiti* : અરમતી = *Āramaiti*, આરમધતિ. ૧/૧. નારીબલિ.

જ્ઞે : Ōwō : જ્ઞે = Within you, તમારામાં. ૭/૨. સામાન્ય જાતિ.

આ : Ā : આ = As also, વળી તેમજ. નામની પાછળ “આ” ઉપસર્ગ આવે તો તેનો અર્થ “તેમજ, પણ” એમ ભારદર્શક થાય છે.

ગૈઉશ્ તપા : Gāuš taṣā : ગોમ્ તસા ! = Oh the two Creators of the Earth ! હે પૃથ્વીના બંને સૃષ્ટાઓ ! (એની પછી મજ્દા અહુરા આવે છે તે). ૮/૨. આ શબ્દો હા ૨૯-૨ માં “તપા....ગૈઉશ્” એમ આવી ગયા છે, ત્યાં જુઓ. “તપા” દિવચનમાં છે, અને એની પછીની લીટીમાં તરત “મજ્દા અહુરા” એમ બે છૂટા શબ્દો આવે છે, તે હું જણાવી ગયો છું તેમ બેડકું-twin-છે. એ શબ્દો ખરેખર આઠમી સંબોધન વિલક્ષિતમાં જ છે. જોકસને પણ તેમજ લીધેલા છે.

આસા : Āsā : આસ = Pervades everywhere, બધે પ્રસરી રહ્યો છે. જુઓ ઉપર એ જ શબ્દની ટીકા.

ખ્રતૂશ્ : Xratūš . મતુસ્ = Purpose, Deliberation, હેતુ, પ્રયોજન. ૧/૧. નરજાતિ. નેદી ને બદીની વચ્ચેના ચુદ્ધથી સૃષ્ટિ ચલાવવાનો મૂળ હેતુ.

મન્યૈઉશ્ : Manyōuš . મન્યોસ્ = Of the Manyu, મન્યુનો. ૬/૧. અહીં એને અંગ્રમન્યુનો સમજાવો. દુનિયામાં બદી થા માટે છે તે મૂળ વિચારથી તો આ “ગાથા”ના પ્રથમ હા ૨૯-૧ થીજ પ્રશ્ન છે. એટલે દુનિયા બનાવવાનો ને ચલાવવાનો હેતુ આ બદીને-બુરા મન્યુને-ઉત્પન્ન કીધાથી જ સરે છે. આ શબ્દ કેટલાક “મધન્યુશ્” લખે છે, પણ એ “ખ્રતૂશ્”નો સંબંધવાચક હોય છઠ્ઠી વિલક્ષિતમાં “મન્યૈઉશ્” લખાવો જોઈએ. જોકસને પણ એમજ છઠ્ઠી વિલક્ષિતમાં લીધેલો છે, પણ એ શબ્દોના અર્થ ખોટા કીધેલા છે.

મજ્દા અહુરા : Mazdā Ahurā ! મેષા અમર ! Oh Mazdā Ahurā ! હે મજ્દા અહુરા ! ૮/૧ ૮/૧.

હ્યાર્ : Hyāt : જઠ = So that, તેથી કરીને.

અખ્યાઃ : Axyāi : અલ્પે = For her-the earth, તે પૃથ્વીને માટે, ૪/૧. નારીજાતિ. “પૃથ્વીના”-ગૈઉશ્-શબ્દ ઉપર આવી ગયો છે. જુઓ જોકસનનું વ્યાકરણ § ૪૨૯-છંદમાં એ ત્રણ શ્રુતિમાં “અ-ખિ-યૈ” બોલવાનો છે.

દદાઝા : Dadā : અદદાસ્ = Thou hast ordained, તું ચુકરર કીધો છે, નિયત કીધો છે. ધાતુ દા. ક્રિયાપદ : પૂર્ણવર્તમાન, પરસ્મૈપદ. ૨/૧.

પથામ્ : Paθām : પથામ્ = Way, course, પંથ, રસ્તો, માર્ગ. ૨/૧. નારી. જુઓ જોકસનનું વ્યાકરણ. § ૩૧૦.

વાસ્ત્ર્યાઃ : Vāstryāt : વાસ્ત્ર્યાત્ = By the Saviour, by the protector by the prophet, રક્ષણકારથી, મોક્ષદાતાથી, પેગમ્બરથી, પેગમ્બરના કહ્યા પ્રમાણે, ૫/૧. આ શબ્દ હા ૨૯-૧ ને હા ૨૯-૬ માં આવી ગયો છે. એનો અર્થ યુરોપીય વિદ્વાનો લે છે તેઓ hushanāman = એકત પ્રવચનો.

પાલક, કે ઉદ્યાગી એમ લેવો યુક્ત નથી, વસ્ત્ર ધાતુ પરથી એ થયેલો છે, તે મૂળ ધાતુનો અર્થ ઢાંકવું, આચ્છાદવું, બહારની અસરથી રક્ષણ કરવું, એવો છે, એટલે તે પરથી વાસ્ત્ર (અવે. વાસ્તર) નામ થયું, તેનો અર્થ “રક્ષણ” થાય. અને એ પરથી ‘ય’ પ્રત્યય લગાડતાં “વાસ્ત્ર-ય” નામ થયું તેનો અર્થ રક્ષણહાર, રક્ષક થાય છે, એટલે અહીં એનો લાક્ષણિક અર્થ “વેગમ્બર” થાય છે. એ શબ્દ “ગાથા”માં બધે “ઉદ્ધારક, વેગમ્બર” એ જ અર્થમાં વપરાયેલો છે. વળી એ શબ્દને આ પાદમાં છંદની ભળવણી માટે “વાસ્ત્રિયાત્” એમ ત્રણ શ્રુતિઓ કરીને બોલવાનો છે. “ગાથા”માં તેમજ વૈદિકે લાપામાં એવા જોડાકરોને એમ જ છૂટા પાડીને બોલવાના છે.

વા : Vā : વા = Either, ગમે તો, આહે તો, મૂળ અર્થ-અથવા.

આપ્તે, : Āitō : અયતે = She goes or abides, તે વર્તે. તે વર્તણુક રાખે, તે માન આપીને આલે. ધાતુ અય કે દ. ક્રિયાપદ: વર્તમાનકાળ, આત્મનેપદ, ૩/૧. અહીં એનો કર્તા “પૃથ્વી” અધ્યાહાર છે. ઋગ્વેદમાં મં ૧-૧૨૭-૩ માં તેમ જ બીજે ઠેકાણે આ અયતે શબ્દ એ જ અર્થમાં છે.

યૈ : Yē . ય્ = Whio, જે. ૧/૧.

વા : Vā : વા = Or, અથવા.

નાઇત અશ્વતઃ Nait anhat : નેદ્ અન્ત = May not be indeed, ખરેખર હોય નહીં. ધાતુ અશ્ = to be, હોવું. ક્રિયાપદ: સંશયાર્થ, પરસ્મૈપદ. ૩/૧.

આ વાસ્ત્રયો : Ā vāstryō : આ વાસ્ત્રયા = As the protector, as the prophet, રક્ષક જેવો, વેગમ્બર જેવો. ૧/૧. અહીં ‘આ’ છૂટી ગયેલો છે, તે જોઇએ.

• ૯ મા શ્લોકનો ભાવાર્થ : હો મજ્જા અહુરા ! હો પૃથ્વીના બન્ને સર્જકો ! નમાશમાં આરમ્ભતિ બધે પ્રસરી રહી છે, તેમ જ મન્યુનો (સર્જવાનો) હેતુ પણ નમાશમાં બધે પ્રસાર પામી રહ્યો છે, તેથી એ પૃથ્વીને માટે તમે એનો ખરો રસ્તો મુકરર કીધો છે; આહે તો તે વેગમ્બરથી (વેગમ્બરના આદેશને અનુમાર) વર્તન રાખે, અગર આહે તો જે વેગમ્બર જેવો છે જ નહીં (તેને અનુસરીને આલે).

આગલા શ્લોકમાં અષોઘને સદા પોતાની આખોમાં રાખવાનું કહ્યા પછી હવે અહીં વેગમ્બર સાહેબ મજ્જા અહુરા જે બન્ને પૃથ્વીના સર્જકો છે તેઓને સંબોધે છે કે તમે તો મર્વવ્યાપક છો એટલે આરમ્ભતિ બધે તમારી ભક્તિ ફેલાવી રહી છે, પોતાના પ્રકાશથી બધાને તમારી સદ્ભક્તિ લેવા પ્રેરે છે, વળી તમારા પેદા કીધેલા અંધમન્યુનો હેતુ પણ બધે પ્રસાર પામી રહ્યો છે. મતલબ કે તમે દુનિયાનું સર્જન કરવામાં જે હેતુ રાખેલો, તે નેક્રી બદીનું યુદ્ધ પણ બધે આવી રહ્યું છે, અને આ નેક્રી ને બદી વચ્ચે આ પૃથ્વીએ કયો રસ્તો લેવો તે પણ તમે મુકરર કીધેલો છે. એટલે એ પૃથ્વીને એના દુઃખમાથી ઉદ્ધારવાને માટે તેને ને તેનાં સંતાનોને મદ્જોષ આપવા તમે મને વેગમ્બર તરીકે અહીં મોકલ્યો છે, માટે

હવે, જોઈએ તો એ પેગંબરનો બોધ અંતરમાં ઉતારીને તે કહે તેમ એ પૃથ્વી વર્તે અને આદે ભાગે પકડે અને નહીં તો પછી જે પેગંબર છે જ નહીં અને જેને ખરું બ્રહ્મજ્ઞાન નથી તેવા બીજાનો દુર્બોધ ખામીને તે ખૂટે ભાગે ચડે! મજ્જા અદુરાએ તો પોતપોતાનો ભાગ ચૂંટી લેવાની દરેક ઇન્સાનને છૂટ આપી છે, પછી તે પ્રમાણે માણસ તેનું પરિણામ ભોગવી લે. પણ મજ્જા અદુરા કેવા મહેરબાન છે કે તેમણે તો પૃથ્વીના લોકને સદ્બોધ આપીને ખરો અપોધનો ભાગ લેવા પેગંબર સાહેબને મોકલ્યા, કે જેથી લોકે અપોધ પાળીને પોતાની સુક્તિ પામી અમરત્વ પામ કરે!

આ શ્લોકમાં પણ જ્યોતિષનો ઊંડો ભેદ છે. હું આગળ લખી ગયો છું તેમ બાળને મન્યુઓ તે ચંદ્રના કંતિવૃત્તના ઉત્તર અને દક્ષિણ ગિંદુપાત nodes છે. આ રોજ ને રોજ પૃથ્વીની આબુખાબુ ફરતો ચંદ્ર-આરમ્ભતિ-પોતાની સાથે આ ગિંદુપાતોને પણ ખૂબ ધીમે ધીમે ફેરવે છે, અને એ ગિંદુપાતો હંમેશા એકમેકની પૂરેપૂરા સામે રહે છે. એટલે આ કેતુનું ને શુક્રનું-નેક્રીનું ને બહીનું ચુદ્ધ પળેપળ દુનિયામાં ચાલુ રહે છે. એ બધું ચંદ્રને લીધે જ છે. એથી જ પૃથ્વીની આબુખાબુ ફરવા ને બધું નોંધવા ઉપગ્રહ ચંદ્રને મુકરર કીધેલો છે. આરમ્ભતિના-ચંદ્રના-અનેક ગુણો જે અપોધતરફ લઈ જાય છે તે ભક્તિ, શ્રદ્ધા, વગેરેનું અહીં સૂચન છે. આ ચંદ્ર ફરતો જાય અને તેના ગિંદુપાતો-nodes-મન્યુઓ-પણ ફરતા જાય, અને પૃથ્વી પાસે એવી રીતે તે બાળને રસ્તા મૂકે છે. નેક્રીના અને બહીના-જ્યોતિના અને અધારના, અને તેમાંથી લોકો જે ગમે તે ભાગે લે. જોઈએ તો નેક પંથે જાય ને સુક્તિ ને અમર આનંદ મેળવે, અને જોઈએ તો બહીનો ભાગ લે ને મદા દુઃખમાં સળથ્યા કરે ને હેશન થાય. પેગંબર સાહેબ તો નેક્રીના ભાગે ક્યાં છે તે સૌને પોતાના બધા પ્રયત્ને દેખાડે છે.

આ આરમ્ભતિનો અને મન્યુઓનો સંબંધ વધારે સ્પષ્ટતાથી પાછો આ જ હા. ના આવના ૧૨ મા શ્લોકમાં દર્શાવેલો છે. ધર્મની અને જ્યોતિષની ઊંડી વાતો જે દુનિયા બરાબર મમણ શકતી નથી, અને હજી પણ જ્યોતિષને “વહેમ” ગણીને તુચ્છકારી કાઢે છે, તે આ “ગાથા”માં તો પાયારૂપે છે અને પેગંબર સાહેબે તો તે વાત શુભ રીતે, પણ સમજે તેને સ્પષ્ટતાથી સમજાય તેવી રીતે, બધે વણી લીધી છે. હબ્બરો વર્ષ પરના આપણા પૂર્વજો-શ્રી જરથુસ્ત્રના જન્મની પણ હબ્બરો વર્ષ આગળથી પોતાના અનુભવથી અને તારા સિતારાના હંમેશના અવલોકનથી જ્યોતિષને જ આ દુનિયા ચલાવવાની શુભ વિદ્યા તરીકે શોધી કાઢીને તે નોંધી હતી. આ ઊંડું ને ખરું જ્ઞાન જરથોસ્તીઓએ હબ્બરો વર્ષથી કેમ પાછું ગુમાવી દીધું તે સમજાતું નથી. “કાળમાં છેકરું ને તેને શોધવા બધું ગામ દૂંડી આવે,” સિમ આ હીરાની ખાણ પાસે હોવા છતાં તે કોઈને નજરે પડે નહીં, અને જાતજાતના ઇલ્મો ને તકો પરધર્મોમાંથી કે પારકી ફિલસૂફીઓમાંથી ઘસડી લાવીને તે જરથોસ્તી ધર્મમાં ઢોકી બેસાડ્યા છે! બધી ખરી ને પ્રભુપંથની ફિલસૂફીનાં બીજ, રોપ, ફૂલ ને ફળ શ્રી જરથુસ્ત્ર સાહેબની આ “ગાથાઓ”માં છે, તે હવે સ્પષ્ટતાથી સૌ બોધ પિછાની લે ને કુશંકા કરે નહીં!

હા. ૩૧—શ્લોક ૧૦ મે

અત્ : At : અ = Thus, એ રીતે, એ સમજીને.

હી : Hi : મ્હાં = She, તે પૃથ્વીએ. ૧/૧. નારીબતિ.

આયાઓ : Ayā : અયોસ્ = Out of the two, એ બેમાંનો. ૬/૨.

ફ્રવરેતા : Fravarotā : પ્રવતે = Chose, gladly accepted, પસંદ કરી, ખુશીથી માન્ય રાખ્યો. ધાતુ પ્રવ. ક્રિયાપદ : પૂર્ણભૂતકાળ, આત્મનેપદ. ૩/૧.

વાસ્ત્ર્યમ્ : Vāstryam : વાસ્ત્રમ્ = The Protector, the prophet, (acc.) રક્ષકને, પેગમ્બરને, ૨/૧. ન્યાં ન્યાં બેડાક્ષરમાં છેવટે “યમ્” સંસ્કૃતમાં આવે છે, ત્યાં ગાથા ભાષામાં “ઇમ્” લખાયેલા છે. અવે. લિપિમાં એક અર્ધગોળ લીટીનો ‘ઇ’ થાય ને બે તેવી સાથે મૂકાય તો ‘ય’ થાય, એટલે કદાચ એ લિપિમાં લખતાંજ પ્રથમ બે ને બદલે એક ‘ઇ’ લખાઇ હોય ને પછી તેમજ ચાલ્યું હોય. ખાકી “ઇમ્” પ્રત્યય તો કાં તો શબ્દને છેડે ‘ઇ’ સ્વર હોય તો બીજી વિભક્તિમાં આવે, ચા તો નારીબતિમાં આવે. “વા-સ્ત્રિ-યમ્.”

અખ્યાઇ : Axyāi : અસ્યૈ = For her—Earth, તે પૃથ્વીને માટે. ૪/૧. “અ-ખિ-આઇ” એમ ત્રણ શ્રુતિમાં બોલવાનો છે.

ઇફુયન્તમ્ : Ifuyantam : ઇન્સુયન્તમ્ = The giver or procurer of reward (acc.) ફળદાતાને, સદ્ફળદાયકને. ૨/૧. જુઓ હા. ૨૯ ના ૫ નો ને ૬ ઠો શ્લોક; ત્યાં પણ એ જ શબ્દ છે. એની ટીકા ત્યાં જોવી.

અહુરમ્ : Ahuram : અહુરમ્ = Lord Supreme, અધિકૃત સ્વામીને. ૨/૧.

અસવાનમ્ : Asavanam : અવવનમ્-ઋતવનમ્ = The preserver of holiness, or righteousness (acc.), અપોધના રાખણદારને—અપોધના પાળનારને, સદાચારીને. ૨/૧.

વશ્નૈઃ...મનશ્ચૈઃ : Vanhōus mananhō : વસોસ્ મનસસ્ = Of pure mind, સાત્ત્વિક મનનો. ૬/૧.

ઇફ્ઞમ્ : Ifṅghyam : ઇન્સન્સમ્ = To one desirous of attainment, પ્રાપ્તિ કરવાની ઇચ્છા ધરાવનારને, પ્રાપ્તિવાંછુને. ૨/૧. આ શબ્દ આપ ધાતુના ઇષ્તિતાર્થ (Desiderative) રૂપ પરથી ‘નામ’ થયેલો છે. વિશેષણ તરીકે બીજું રૂપ ઇન્સુ પણ છે. આ પ્રથમનો “ઇ” લોપ થઇ ગયેલો છે, પણ તે લખાય ને બોલાય તોજ છંદમાંની નવ શ્રુતિ પૂરી થાય : “ઇફ્ઞન્ગિહ્યમ્” એમ હોવું બેઇએ. જુઓ મો. નિ. કોષ : ઇન્સ અને આપ્ શબ્દોમાં.

નોઇત્ : Noit : નેદ્ = Not indeed, કદી નહીં, નહીં જ.

મજ્જદા : Mazdā : મેષા = Oh Mazdā, હે મજ્જદા ! ૮/૧.

અવાસ્ત્રયો : Avāstryō : અવાસ્ત્રયસ = Non-prophet, unprotector, ignorant teacher, અરક્ષક, અજ્ઞાન ઉપદેશક, દુર્બોધક. ૧/૧. “અ-વા-ત્રિ-યો.”

દવાંસ ચિના : Davās-cinā : ધવન્ત ચન = Ever shaking, destroying or demolishing. વિધ્વંસ કરતો, વિધાત કરતો, વિનાશ કરતો, તોડી પાડતો. ૧/૧. વર્તમાન કૃદંત. ધાતુ ધૂ = to shake, to agitate, to destroy, ચન = even, not even, “અવાસ્ત્રયો દવાંસ ચિના” એટલે તોડી પાડતો દુર્બોધક પણ નહીં.

હુમરૈતૌશ : Humarētōis : સુસ્તૈસ = Of the whole body of well-meant sacred traditions, કલ્યાણકારક શુભ સ્મૃતિનો. ૬/૧. બહુ જૂના આર્યોના ધાર્મિક ગ્રંથોમાં “શ્રુતિ” અને “સ્મૃતિ” એમ બે વર્ગ ગણાય છે. પેગમ્બર યા સોધ્યંત યા ઋષિમુનિ જેવા પવિત્ર માનવ નરોત્તમને ઇશ્વરની પ્રેરણાથી સાંભળીને પ્રાપ્ત થયેલા પરાજ્ઞાનના “વેદ” જેવા ગ્રંથો તે “શ્રુતિ” કહેવાય છે, અને બધું માનવજ્ઞાન સ્મૃતિમાં એટલે ચાદ્દાસ્તમાં રાખીને જે મોટા સિદ્ધ નરોત્તમ લખેલા ગ્રંથો તે “સ્મૃતિ” કહેવાય છે. ધર્મના કાનૂનો, જીવનની ઘડેલી નીતિ વગેરે આ “સ્મૃતિ” ગ્રંથોમાં આવે છે. શ્રી જરથુશ્ત્ર સાહેબના વખતમાં એવા જે સ્મૃતિ ગ્રંથો હશે, અને જે ધર્મના કાનૂનો જૂના આર્યોમાં પ્રચલિત થયેલા હશે તેનો અહીં ઉલ્લેખ છે.

બક્ષતા : Baxštā : નક્ષત = Brings to nought, destroys, નષ્ટ કરે, નાશ કરે. ધાતુ નક્ષ ક્રિયાપદ : અનિયમિતકાળ, આત્મનેપદ, ૩/૧. જે. વ્યા. § ૬૫૬.

૧૦ મા શ્લોકનો ભાવાર્થ : એ સમજીને એ પૃથ્વીએ આ બેમાંથી સારું ફળ આપનાર, અધિકૃત સ્વામી, પાક સદાચારી, સાત્ત્વિક મનની પ્રાપ્તિવાંછુ રક્ષક પેગમ્બરને પોતાને માટે ખુશીથી ચૂંટીને માન્ય રાખ્યો. હે મજ્જદા ! કલ્યાણકારક શુભ સ્મૃતિને-ધર્મજીવનના કાનૂનોને-તોડી પાડતો કેમ પણ અજ્ઞાન ઉપદેશક હવે તેને કદી નષ્ટ કરી શકે નહીં.

આગલા શ્લોકમાં છેલ્લે કહ્યું છે કે આ બધો મનુષ્યોનો ભેદ સમજ્યા પછી પૃથ્વીને ગમે તો મજ્જદા અહુરાએ મોકલેલા આ પેગમ્બરને સ્વીકારીને તેનો ભોધ માન્ય રાખીને શુભ અપોધને માર્ગે વર્તે, અગર આહે તો બીજે માર્ગે તે જાય. એ પછી પેગમ્બર સાહેબ હવે ખુશાલીભરી ખખર આ શ્લોકમાં આપે છે કે પૃથ્વીએ તો બધું તોલન કરીને, ધર્મને નામે ખોટા ઉપદેશ આપનાર દંભી ને કહેવાતા ગુરુઓને નહીં પણ જે ખરો અપો નર છે, જે શક્તિશાળી ગુરુ છે, જે સાચો માર્ગ દેખાડીને સારાં ફળનો અપાવનાર છે, જે સદા સાત્ત્વિક મનની જ પ્રાપ્તિના ઇચ્છનાર છે, એવા આ અહુરાના પેગમ્બર શ્રી જરથુશ્ત્રને જ પોતાના ખરા ધર્મોપદેશક તરીકે ચૂંટીને તેમને માન્ય રાખ્યા છે. એટલે પૃથ્વીનાં લોકોએ આખરે માચી ચૂંટણી કરીને બીજા કોઇનું પણ નહીં

માનતાં શ્રી જરથુસ્ત્ર પેગમ્બરનો જ ઉપદેશ માન્ય રાખ્યો છે. ઝોટલે આ લખાયું ત્યારે શ્રી જરથુસ્ત્ર પોતાના મુલકમાં યા જ્યાં આ ઉપદેશ આપ્યો હશે ત્યાં પેગમ્બર તરીકે સ્વીકારાયા હતા. એ પછી પેગમ્બર સાહેબ કહે છે કે હે મજદા ! હવે કોઈ પણ દંભી દુર્બોધક પોતાના ઊંધા ને મતલબી ઉપદેશથી ધર્મના કોનૂનોને કે તેમને કંઈ નુકસાન કરી શકે તેમ નથી. ઝોટલે એમ સમજવાનું છે કે તે વેળા શ્રી જરથુસ્ત્ર સાહેબનો ખાસ પેગામ બહુ લોકોએ ઝીલ્યો હશે અને જરથોસ્તી ધર્મ એવો સાબૂત સ્થપાઈ ગયો હશે કે કોઈ પણ વિરોધીઓ ને દંભી તકસાધુઓ તેના પાયાને હગાવી શક્યા નહીં હશે. તે વેળા સૌ વિરોધીઓનો પરાજય થઈ ગયો હશે.

હા. ૩૧—શ્લોક ૧૧ મો

હ્યત્ : Hyat: यत्-यतस् = Because, કારણ કે.

ને : Nē: नस् = For us, અમારે માટે, ૪/૧.

મઝદા : Mazdā!: मेघा = Oh Mazdā! હે મઝદા! ૮/૧.

પાઉરવ્યમ્ : Paourvyam: पूर्वम् = From the beginning, પ્રથમથી.

ગાઐથાઝ્-ચા : Gaēthāz-cā: गथाश्च-च = Creations (Acc.) the physical worlds, સૃષ્ટિઓને, સ્થૂળ જગતોને. ૨/૩. આ શબ્દ આ જ ૩૧ મા હાના ૧ લા જ શ્લોકમાં છે, ત્યાં ટીકા જુઓ.

તથા : Tasō: ततश्च = Thou hast created, તો સર્જ છે, તો પેદા કીધી છે. ધાતુ તજ્ = પેદા કરવું, ક્રિયાપદ : ભૂતકાળ, પરસ્મૈપદ, ૨/૧. જુઓ ને. આ. § ૪૮૪.

દાઐનાઝ્-ચા : Daēnāz-cā: वेनाश्च = (वेना = Speech, Divine speech or word) the divine commandments, (પવિત્ર વાણી, દૈવી વાણી) ધર્મદેશોને, ૨/૩. ધાતુ ધે = to take to one's self, to nourish, to appropriate, આ શબ્દ વેદમાં પણ એ જ અર્થમાં ઘણી વાર આવે છે. એ શબ્દનો અર્થ conscience = અંતઃકરણ કરીને કેટલાક કરે છે, પણ તે અર્થને આ શબ્દના મૂળ ધાતુ સાથે કશો સંબંધ નથી. એ તો આ દુનિયામાં સારું જીવન ગાળવા માટે જે પ્રથમ દૈવી શબ્દ “આમ” માનવજાતને દિવ્યભૂમિમાંથી મળ્યો અને જે ધર્મનો આદેશ (commandment) પરંપરા મૂળથી ઊતરતો આવ્યો, તે જ અર્થ છે અને એ “દાઐના” પરથી ફારસીમાં “દીન” શબ્દ બન્યો તેનો અર્થ “ધર્મ” થયો તે પણ સુક્ત છે.

દ્વા : Dvā: त्वा = (Vedic) = Through thee, ૩/૧.

મનઃહા : Manahā: मनसा = Through perception, જ્ઞાનથી, સમજથી, પ્રત્યક્ અનુભવથી ૩/૧.

ખ્રતૂશ્-ચા : Xratūš-cā: ऋ-श्च = And the powers of right judgement અને નિર્ણયબુદ્ધિની શક્તિઓ, ખરું જોઈ સમજીને ખરો નિર્ણય કરવાની શક્તિઓ. ૨/૩. એ શબ્દ પણ “તથો”નું કર્મ છે.

હ્યત્ : Hyat: यत् = By which reason, જે કારણથી.

અસ્ત્વન્તમ્ : Astvantām: अस्त्वन्तम् = To one with the physical body, to the corporeal being, ભૌતિક દેહવાળાને, હાડકાંના જોખાને, આ શબ્દ હા ૨૮-૨ માં આવી ગયો છે. પૂર્વ વૈદિક કાળમાં કદાચ એ શબ્દ અસ્ત્વન્ત પણ હોય. અસ્તિન્, અસ્તિ = bone, હાડકું.

દદાઝ્ : Dadā: तददास् = Thou hast given, તો આપ્યું છે, બક્ષ્યું છે. ધાતુ દા, ક્રિયાપદ : ભૂતકાળ, પરસ્મૈપદ, ૨/૧.

ઉત્તરનમઃ : Ustanam : उत्तमम् (= चेतनम्) = Consciousness, ચૈતન્યને, ચૈતનાને, જ્ઞાનને, જીવને, ધાતુ ઉપ = to burn. શરીરમાં ગરમી છે ત્યાં સુધી જ ચૈતન છે, શરીર એ ગરમીથી જ જીવતું છે. એને મળતો શબ્દ “ચૈતન” છે. વેદની આગળના કાળમાં “ચૈતન” ને બદલે આ “ઉત્તમ” શબ્દ વપરાતો હશે. આ શબ્દ હા ૩૩-૧૪ માં પણ છે.

હ્યત્ : Hyat : यत् = By which, so that, જેથી.

ચ્યૌઘ્નૌ-ચા : Syaoḥnā-cā : च्यौला-च = And actions, અને કાર્યોને. ૨/૩.

સૈન્ઘ્નૌ-ચા : Sēnghnā-cā : संसाध् = And desires to do, અને કંઈ કરવાની ઇચ્છાઓને, કામનાઓને. ૨/૩. નારીજાતિ. આ જન્મે શબ્દોના ક્રિયાપદ “દ્વાઓ” છે.

યઠ્રા : Yaṭrā : यत्र = Whereby, જેથી, જેણે કરીને. ૩/૧.

વરૈન્ઘ્નૌ : Varēṅg : वरान्-वरणान् = The choices, selections, પસંદગીઓ, ચૂંટણીઓ. ૨/૩. ધાતુ ટ્ = પસંદ કરવું.

વસાઁ : Vasā : वसाम् = The will, the power of choosing. નિશ્ચયશક્તિ, નિર્ણયશક્તિ. ૧/૧. નરજાતિ, મૂળનામ વસ.

દાયેતે : Dayetē : दायते = Would make, would effect, કરે, સાધે, મેળવે. ધાતુ ધા = to make = કરવું. ક્રિયાપદ : વર્ગ ૪ થો, અનિયમિત કાળ, સંશયાર્થ, આત્મનેપદ, ૩/૧. જુઓ મો. વિ. સંસ્કૃત અંગ્રેજી કોષ, પૃષ્ઠ ૫૧૩, હાર બીજી, જા માં નોંધાયેલું છે કે એને ૪ થા વર્ગમાં લઈ આત્મનેપદ, ઇચ્છાર્થક રૂપમાં “દાયેત” વપરાયેલું છે. એટલે આ પણ ૪ થો વર્ગ લઈએ તો જ વ્યાકરણ બરાબર બેસે.

૧૧ માં શ્લોકનો ભાવાર્થ : કારણ કે હે મજ્જા ! તો અમારે માટે પ્રથમથી જ સૃષ્ટિઓ અને (તેમાં બરાબર રીતે રહેવાના) ધર્મેદિશે સર્જ્યાં, વળી તારી મારફતે જ્ઞાનથી ને સમજથી તો નિર્ણયબુદ્ધિની શક્તિઓ સર્જી, જેને લીધે આ ભૌતિક દેહવાળાને (આણીને) તો ચૈતન આપ્યું જેથી કાર્યશક્તિને તેમજ ઇચ્છાશક્તિને તો બક્ષી, જેણે કરીને (માણસની યા અમારી) નિશ્ચયશક્તિ યથાર્થ પસંદગીઓ કરે.

આગલા શ્લોકમાં પૃથ્વીએ એટલે પૃથ્વીનાં લોકોએ પેગમ્બર સાહેબને તેમજ તેમના પેગમ્બરે માન્ય રાખ્યા, તે કહ્યા પછી હવે પેગમ્બર સાહેબ અહીં કહે છે કે તેમને પેગમ્બર તરીકે માન્ય રાખવાનું કારણ હતું. મજ્જા અહુરાએ માણસજાતને પેદા કીધા તે પહેલાં સૃષ્ટિઓનું સર્જન કીધું, અને “અહુન”નો પહેલો નાદ આપીને, તે મારફતે બરા ધર્મનો આદેશ આપ્યો, કે નેકી શું, બદી શું અને શું કરતાં માણસજાત અપોઈ પ્રાપ્ત કરીને તે પાછી મજ્જા અહુરાની પાક પનાહમાં રહી શકે અને ચોતાની સુક્તિ ને અમરતા પાછી મેળવે. વળી માણસને તેઓએ એવું મન આપ્યું કે તેમાંથી ને તેના યથાર્થ

ઉપયોગથી વખત જતાં ભલાબૂરાનો ભેદ તે સમજીને પારખી શકે, અને સારું ચૂંટવું કે નરસું તેની નિર્ણયબુદ્ધિ (Sense of Judgement) પણ તે વાપરી શકે. માણસને આ અજબ શક્તિઓ ધરાવતું ખાકી શરીર આપ્યું અને એ શરીરને ચેતન-પ્રાણ-બક્ત્યું ને તેના પર તેનો અધિકાર સોંપ્યો, જેણે કરીને તેના અંતરમાં ઇચ્છાઓ ઉત્પન્ન થઈ અને તે ઇચ્છાઓ પાર પાડવાની તેણે કૌર્યશક્તિ પણ મેળવી. આ બધી શક્તિઓનો ઉપયોગ સારું નરસું સમજવા માટે જ છે, કે જેથી મનગમતી ચથાર્થ પસંદગી કરી શકાય. આવી રીતે બધું આપીને પણ માણસને સ્વતંત્ર નિર્ણયબુદ્ધિ-સંકલ્પશક્તિ-Free will-અહુરાએ બક્ષી. અહુરા કંઈ જાતે કોઈને હુકમ કરવા આવતો નથી કે આમ કર ને તેમ કર. તે સાહેબે પૂર્વકાલથી પોતાનો ધર્મદેશ પવિત્ર માણસો મારફતે ઉતારેલો જ છે. એટલે સારું નરસું તોલવાની શક્તિ જે માણસને આપેલી છે તેનો ઉપયોગ કરીને તે સારી પસંદગી કરે. આ નિર્ણય કરવાની વચ્ચે તે સાહેબ આવતો નથી. પણ સૃષ્ટિની રચના એવી કીધી છે કે બૂંદું ઇચ્છનારને ને કરનારને તેની શિક્ષા સવેળા મળી રહે છે. એ શિક્ષામાંથી કોઈ બચતું નથી. માણસજાત મૂળ સ્વભાવે તો નેક જ છે, કેમકે તેનામાં અહુરાનો અંશ છે. પણ તે પોતાની બૂરી ઇચ્છાઓને ને પ્રલોભનોને વશ થઈને પોતાની બુદ્ધિનો સદુપયોગ નહીં કરે કે પેગમ્બર સાહેબ જેવા અષો માણસના બોધને નહીં ગણકારે, હુદય ને અજ્ઞાન ગુરુઓના કે મિત્રોના ઊંધા માર્ગનો બોધ લે ને આડું કરે ને બદીને ફાવવા દે, તો તે મજૂદાની સૃષ્ટિને નુકસાન કરે એટલે પછી તેની સજા પણ તેને આવી પડે. એ મૂળ સ્વભાવની નેકી માણસજાતને પાછો આ પેગમ્બર સાહેબનો અષો પેગમ્બર પહોંચતાં, બીજા નેક માણસોની શિખામણ સાંભળતાં માણસજાતના અંતરમાં ઉપર આવીને પ્રગટ થઈ અને તેણે પેગમ્બરના બોધને માન્ય રાખ્યો, ને બદીથી દૂર રહેવાનો તેણે સંકલ્પ કીધો. એમ આ પ્રલોકમાં આખરે જણાવ્યું છે. પેગમ્બર સાહેબની એ ખરેખરી જીત હતી.

હા. ૩૧—શ્લોક ૧૨ એ

અથ્રા : Aθrā અગ્રા = Here, in this world or place, અહીં, આ દુનિયામાં, આ ઠેકાણે.

વાચ્મ : Vacm . વાચમ = Talk, discourse, વાદ, મતમતાંતર, વાણીનો અધડો. ૨/૧.

બરધતી : Barathi મરતિ = Maintains, carries on, ચલાવે છે, નિલાવે છે, કર્યા કરે છે. ધાતુ ચ ક્રિયાપદ : વર્તમાનકાળ, પરસ્મૈપદ, ૩/૧. “વાચ્મ ૧ બરધતી” એટલે વાદવિવાદ ચલાવે છે, એકમેકની સામે પોતાના મતમતાંતર દર્શાવે છે.

મિથહ્વચાઓ : Mithah-vacāં મિથોવચાસુ = The antagonistic speaker પ્રતિસ્પર્ધી વક્તા, વિરોધી, વક્તા. ૧/૧. ધાતુ મિથ્ = to engage in altercation or discourse. ઝઘડામાં કે વિવાદમાં પડ્યું. મિથ નો અર્થ falsely or pervertedly, ખોટી રીતે, જાધી રીતે, એમ થાય છે. પણ મિથસુ એટલે તો પ્રતિસ્પર્ધાથી, એક પછી એક, સાથે મળીને, એવા થાય છે. અહીં “મિથહ્વ વચાઓ” એટલે “વિરોધી બોલનાર” એવા જ અર્થ સ્પષ્ટ છે, “ખોટું બોલનાર” નહીં.

વા : Vā વા = Either, બેમાંનો એક “વા..વા” એટલે “આ કે તે” either.. or.

ઐરશ્વ-વચાઓ : Ārāś vacāં ઐર વચાસુ = The speaker of truth or righteousness, the right speaker, સત્યવક્તા; સાચુ, અથો બોલનાર. ૧/૧.

વા : Vā વા = Or, અથવા.

વીદ્વાઓ : Vīdvāં વિદ્વાન્ = Wise, erudite, learned, ડહો, જ્ઞાની, પડિત ૧/૧.

વા : Vā વા = Either, કોં તે.

ઐવિદ્વાઓ : Āvīdvāં અવિદ્વાન્ = Unlearned, ignorant, અભણ, અજ્ઞાન. ૧/૧.

વા : Vā વા = Or, અથવા.

અહ્યા : Ahyā અત્થ = This, તેના. ૬/૧.

ઐરદા-ચા : Ārādā-cā : હદા-ચ = And according to heart, અને હૃદય મુજબ, હૈયાની વળણ મુજબ. ૩/૧.

મનરહા-ચા : Manarhā-cā : મનસા ચ = And according to mind or intellect, અને બુદ્ધિ મુજબ. ૩/૧.

આનુશ-હસ : Ānuś haxં આનુ -સસ = Uninterruptedly following, અવિ-રત પૂઠે જતી, અભુરોઢેલી પાછળ જતી. ક્રિયાવિશેષણ અનુ = Uninterruptedly, અટક્યા વગર, અને સસ-સસ = to follow, પૂઠે જવું. વેદમાં એ શબ્દ આનુષ્ક રૂપે છે.

આરમ્ભતીશ્ : Āramaitiś : અરમાતિ = Āramaiti, આરમ્ભતિ. ૧/૧.

મન્યુ : Mainyū : મન્યૂ = To both the Manyus, જન્ને મન્યુઓને. ૨/૨. આ શબ્દ ઘણાં વિદ્વાનો ૩/૧ (આત્મા સાથે) માં લે છે, તે યથાર્થ નથી જ. અહીં તો એ ૨/૨ માં જ છે. “જન્ને મન્યુઓને તે પૂછે છે,” કેમકે દરેક માણસે સારું નરસું શું શું કર્યું તેના હીસાબ એ જન્ને મન્યુઓ-સ્પેન્તા મન્યુ અને અંત્રમન્યુ રાખે છે ને તે પોતાની વડીલ આરમ્ભતિને-ચંદ્રને-આપે છે.

પેરસાઈતે : Perasāitē વૃચ્ઠતે = Asks to know, asks to find out, જાણી લેવા પૂછે છે. ધાતુ પ્રઠ્ઠ = to ask, પૂછવું. ક્રિયાપદઃ વર્ગ ૬ ઠા. વર્તમાનકાળ, સંશયાર્થ, આત્મનેપદ, ૩/૧. કર્તા “આરમ્ભતીશ્” છે.

યથ્રા : Yaθrā યત્ર = Wherever. જ્યાં જ્યાં. આ શબ્દ ‘મઝ્ઝેથા,’ “શંકા, આશ્ચર્ય” વગેરે શબ્દો સાથે આવે છે.

મઝ્ઝેથા : Maθθā મેથા = Trouble, doubt, confusion, મુશ્કેલી, શંકા, ગૂંચવણ, ૧/૧. નારીજાતિ. એનો કર્તા “અફહત્” may be, હોય, અધ્યાહાર છે. હા ૩૦-૬ માં પણ “યથ્રા ચિસ્તીશ્ અફહત્ મઝ્ઝેથા” છે. ધાતુ મિથ્, strong form મેથ્ = to engage in dispute or contest.

૧૨ મા શ્લોકનો ભાવાર્થ : અહીં આ દુનિયામાં તો વિરોધી વક્તા કે સત્ય વક્તા, જ્ઞાની કે અજ્ઞાની (પંડિત કે મૂર્ખ) તેના હૈયાની વળણ સુજળ અને (તેની) બુદ્ધિ સુજળ એકમેકની સામે વાદવિવાદ ચલાવે છે. સદા અણુઅટકતી પૂઠે જતી આરમ્ભતિ જન્ને મન્યુઓને જ્યાં જ્યાં (એવી) શંકા-વાદ-હોય ત્યાં ત્યાં તે જાણી લેવાને પૂછે છે.

આગલા શ્લોકમાં કહ્યું છે કે માણસને સારું નરસું પસંદ કરવાની નિશ્ચય-બુદ્ધિ (will) મજ્જાએ આપી છે, એટલે હવે આ શ્લોકમાં પેગમ્બર માહેબ કહે છે કે આ સોશ નરસાનો ઝઘડો તો દુનિયામાં રોજનો ચાલ્યો જાય છે. અહીં તો મત્યવકતા ખરો રસ્તો બતાવે તોપણ તેની સામે પણ પોતાની મતલબ સારવા તકમાધુઓ ખોટો વિરોધ ઉત્પન્ન કરે છે ને ખુદલા ‘પ્રકાશમાં’ પણ અંધારું બતાવવાના પ્રયત્ન કરે છે. પંડિત કે મૂર્ખ, જ્ઞાની કે અજ્ઞાની, જો કોઈ પોતપોતાના હૈયાની ભલી ખૂરી વળણ સુજળ અને ઝોછીવત્તો બુદ્ધિ સુજળ, એક એક સાથે વિવાદ કર્યા જ કરે છે. માણસમાં અહંકાર અને મિથ્યાભિમાન એટલાં છે કે દરેક જણ પોતે મનમાં સમજે છે કે તે જ દુનિયાનો ખધો ભેદ સમજે છે, અને તેનું જ ગમે તે મત હોય તે દુનિયા પર ઠસાવી દેવાની તે કોશિય કરે છે. એથી આ દુનિયામાં ખરા ખોટા વાદો-દ્વેતવાદ, અદ્વેતવાદ, દૈતાદેતવાદ, એકેશ્વરવાદ, બહુદેવવાદ, ગુરુવાદ, અનીશ્વરવાદ, સ્યાદવાદ, બહેસ્તમાં પણ પરીઓને લોગવવાનો વાદ વગેરે-બુદ્ધા બુદ્ધા માણસો ને વર્ગો ચલાવ્યા જ કરે છે. અને દરેક જણ પોતાના વિરોધી પર હુમલા કરે છે. એટલે એવટે પેગમ્બર માહેબ કહે છે કે આ પૃથ્વીના લોક પર મારામાહાનો હિત્રાળ ગંખનારી ને બદ્ધિભાવની અને પ્રભુપંથની પ્રેરણા આપનારી, રાત દિન ફરતી રહીને વણ

અટક્યે તપાસ્યા કરતી આરમ્ભતિ પોતાના ઝેન્ને' મન્યુઓને જ્યાં જ્યાં આવા ખોટા વાદ ચાલતા હોય ત્યાં ત્યાંની ખબર સખવા પૂછે છે.

આરમ્ભતિ-ચંદ્ર-અવની (શુરુની) સાથીદાર છે, અને મન્યુઓ (nodes) એના જ ભ્રમણથી ઊપજે છે, અને જ્યોતિ ને અંધાર ચલાવતા રહે છે. નેટી બદીનો હિસાબ છેવટે આ પૃથ્વીના સર્જનમાં લાગ લેનાર અથ એ આરમ્ભતિ મારફતે મેળવે છે, અને આરમ્ભતિ તે માટેની ખબર પોતાના મન્યુઓથી મેળવે છે. એટલે આ ખરા ખોટા વાદ ચલાવનારઓને પણ તેમની કરણીનાં ફળ એ આરમ્ભતિ અપાવે છે. સૃષ્ટિના લેહોનું દર્શન એવી રીતે પેગમ્બર સાહેબ લીટીએ લીટીએ ને રલોકે રલોકે વધુ ને વધુ કરાવતા જાય છે!

વળી આ લીટીમાં આ મન્યુઓ કાણ છે, તે પણ ખુદ્દું પડે છે. ચંદ્રના બન્ને ખિંદુપાતો-રાહુ અને કેતુ-એ ચંદ્રના ભ્રમણથી જ ઊપજે છે. સૂર્ય-મંડળના શ્રેષ્ઠ અને ઉપશ્રેષ્ઠ-ચંદ્ર-સાથે આખરે આ રાહુ અને કેતુના છાયાશ્રેષ્ઠ પણ પેગમ્બર સાહેબે કેવી કળાથી વર્ણવી દીધા છે! જ્યોતિષનો આ મર્મ પણ આ રલોકમાં તે સાહેબે છુપાવીને મૂકેલો છે, પણ અધિકારી વાંચકને તો એ તુરત સમજાઈ જાય છે. આ રલોકમાંથી તો ગાથામાં જ્યોતિષનો જ પાયો છે, તે સ્પષ્ટ થઈ જાય છે!

હા. ૩૧—શ્લોક ૧૩ મો.

યા: Yā: યા-યેન = With whatever, જે કંઈ ....થી. ૩/૧.

ફ્રસા: Frasā વૃચ્છા-વૃચ્છયા = With or through inquiry, પૂછપરછથી, તલાસથી, પ્રશ્નથી. ૩/૧. નારીજાતિ. ધાતુ પ્રજ્ઞ અવેસ્તા લિપિમાં ‘છ’ નથી એટલે ‘ચ’જ થાય અને ‘ચ’નો ‘સ’ ચાય છે, જેમ ‘યાચ’નો ‘યાસા’ થયો છે તેમ. “પ્ર” પર સ્વરભાર છે તેથી તે ‘પ્ર’ થયો છે. જેકસન, ગેલ્ડનર આદિ એને “ફ્રેસા” સાથે સંબંધ ધરાવતો માને છે તે ઘરાબર નથી. તે તો પર્વ ધાતુ પરથી થયેલો છે ને તેનો અર્થ “સુક્તિ અપાવવું” થાય છે. આ તો સ્પષ્ટ રીતે પ્રજ્ઞ ધાતુ પરથી જ છે.

આવીખ્યા: Āvisyā આવિષ્યા (vedic) = Visible, open, દેખીતી, જાહેર, ખુલ્લી ૩/૧. વિશેષણ-“ફ્રસા”નું. ધાતુ અવિદ્ = to manifest, અતાવવું આ શબ્દ અર્ધવેદના મં. ૪-૨૦-૫ માં છે. મૂળ શબ્દ આવિસ્ છે.

યા: Yā યા-યેન = With whatever, જે કંઈ....થી. ૩/૧.

વા: Vā: વા = Or, અથવા.

મઝ્દા: Mazdā: મેઘા = Oh Mazdā, હે મઝ્દા! ૮/૧.

પેરસાઈતિ: Perasaiti. વૃચ્છતે = (She) asks, makes the inquiry, (તે આરમ્ભતિ) પૂછે છે, ખબર કાઢે છે, ધાતુ પ્રજ્ઞ ક્રિયાપદ વર્તમાનકાળ, સંશયાર્થ, આત્મનેપદ, ૩/૧. એનો કર્તા આગલા શ્લોકમાંની “આરમ્ભતિ” છે, જ્યાં આ શબ્દ પણ આવેલો છે.

તયા: Taya તયા = Guardedly, secretly, છુપીથી, સતાડેલી, સાવધતાથી ૩/૧. ધાતુ તય્ = to guard. આ “તયા” શબ્દ ઋગ્વેદમાં મં. ૧-૮૫-૧૧ માં છે.

યૈ: Ye ચક્ષુ = Who, જે. ૧/૧.

વા: Vā વા = Or, અથવા.

કસેઉશ્: Kasous કચોસ્ = Of hair-like, of a little, of the least, ખાલ, જેવા-ની, જરાસરખા-ની. ૬/૧. કચ = Hair ખાલ, વાળ તે પર “ઉ” (જુઓ જે. વ્યા. § ૭૮૦) પ્રત્યય લાગેલો છે, અને તેનું આ છટ્ટી વિલક્ષિતનું રૂપ છે. આ શબ્દ “કસુ” તીર યસ્ત, કરદો ૬-૨૯ માં “કસુ દામુનામ્ય”માં એ જ અર્થમાં વપરાયેલો છે. વળી “હોરમઝ્દ યસ્ત”માં કરદો ૧૩-૪૪ માં એનું અતિશયાર્થ રૂપ “કસિસ્તમ્”-કચિષ્ટમ્-છે.

અએનહો: Aēnanhō: એનંસ = Of sin, પાપની ૬/૧.

આ: Ā આ = Towards, તરફ. આ ઉપરર્ગ પાછળ આવતા ક્રિયાપદ “અમ્ભતે” સાથે લેવાનો છે.

મઝિસ્તામ્: Mazīstām: મહિષ્ટમ્ = Greatest, મોટામાં મોટી. ૨/૧. એ પાછળ આવતા “મૂઝ્મ”નું વિશેષણ છે.

અયમધતે : Yamaithē : યમતે = Takes upon himself, પોતાને માથે ઉઠાવે. એ ઉપર આવેલા “આ” સાથે લેવાનો છે. ધાતુ યમ્. ક્રિયાપદ : વર્તમાનકાળ આત્મનેપદ, ૩/૧. એનો કર્તા “યે” છે. આ શબ્દ “અયમધતે” તરીકે ગેહડનર, જેકસન, કાંગાલ વગેરે લે છે, પણ તેમ કરતાં એક શ્રુતિ છંદમાં વધી પડે છે. ધાતુ તો બધા જ યમ્ લે છે. ઉપર “આ” આવી ગયો છે, છતાં કોઈએ પહેલે “આયમધતે” એમ પાછું લખ્યું હશે અને પછી “આ”નો “અ” થઈ ગયો હશે, પણ આ “અ” ખોટો છે તે કાઢી નાખવો જોઈએ. છંદની કસોટીથી આ દૂસલિયા અક્ષરો પકડાઈ આવે છે. યુરોપીય વિકાસ આન્દ્રેઆસ્ પણ “અમધતે” જ સૂચવે છે.

બૂજમ્ : Būjam : બુજમ્ = Punishment, suffering, સજા, દુઃખ. ૨/૧. ધાતુ બુજ્ = to suffer, દુઃખ ખમવું, સજા ભોગવવી.

તા : Tā : તાં = These, આ, ૨/૩. એનો સંબંધ “વીરપા” સાથે છે.

અષ્મેઙ્ : Casmāṅg : અષ્માન્ = Eyes, આંખોને ૨/૩.

ઘિસ્ત્રા : Ōwisrā : ઘિસ્ત્રા = Ghttering, radiant, પ્રકાશતી, ઝળહળ કરતી. ૨/૩. નાન્ય. ધાતુ તિષ્ = to shine.

હારો : Hārō : સારઃ = Moving, stretching out, ફેરવતો, યોગમ ફેરવતો. ૧/૧. ધાતુ હ્ર = to move, વર્તમાનકૃદંત. જુઓ મો. વિ. કોષ પૃષ્ઠ ૧૨૦૮ સાર ૧.

(અમધળી) : Aibi : ઈમ = આ “હારો” પછીનો “અમધળી” કોઈ લલિયાની ભૂલથી અહીં વધારાનો સુકાયેલો છે, કેમકે એ જ લીટીમાં “અપા” પછી “અમધળી” આવે છે. તે “વઞ્ઞેનહી” ક્રિયાપદ સાથે વ્યાકરણ પ્રમાણે બરાબર જોડાયેલો છેઃ ઈમવેજસિ. વળી છંદના આપ પ્રમાણે જો આ પહેલો “અમધળી” રાખીએ તો પાદમાં બે શ્રુતિ વધી પડે તે ખુલ્લું બતાવે છે કે એ શબ્દ ક્ષેપક છે, ને તે નહીં જોઈએ.

અપા : Aśā : અપા-અવેન = With Asha. અપની સાથે, ૩/૧.

અમધળી : Aibi : ઈમ = Severally, પૃથક્ પૃથક્, જુદું જુદું લઇને.

વઞ્ઞેનહી : Vañnahi : વેજસિ = Thou discernest, તું વિવેકથી પારખે છે. ધાતુ વેજ્ = to discern. ક્રિયાપદ : વર્તમાનકાળ, પરસ્મૈપદ, ૨/૧.

વીરપા : Vispā : વિષા = All, બધું. ૨/૩. નાન્ય. આ શબ્દ આ પંક્તિના પહેલા શબ્દ ‘તા’ સાથે લેવાનો છેઃ “તા....વીરપા” એટલે “આ બધું.”

૧૩ મા રીતોકનો ભાવાર્થ : જે કંઈ બહાર પૂછપરછથી, અથવા, હે મનુષ્ય ! જે કંઈ છુપીથી તે (આરમધતિ) પૂછીને ખબર કાઢે છે, અથવા જે કોઈ જગા સરખા પાપની મોટામાં મોટી સજા માથે ઉઠાવે છે, તે બધું (તારી) ઝળહળ કરતી આંખોને યોગમ ફેરવતો તું અપ દ્વારા જુદું જુદું પાટીને વિવેકથી પારખે છે.

ગયા શ્લોકમાં કહ્યું છે કે બધા ગમે તેમ વાદ કરી રહ્યા છે, પણ એમાં ખરું ખોટું ને હોય તે બધું પોતાના મન્યુઓ મારફતે આરમ્ભતિ નાણી લે છે કે કોણ ખોટું ને કોણ ખરું છે, ને કયા વાદ ખોટા ચાલે છે. હવે અહીં પેગમ્બર સાહેબ કહે છે કે આ બધા વાદ નહેરમાં ચાલે કે પછી છુપીથી ખાનગીમાં ચાલે, સામા પક્ષને ખોટી રીતે પણ કેમ મહાત કરવા અને વિષયથી અણુનાણુ અને અજ્ઞાન માણુસોને કેમ ભોળવવા, ને પોતાની જહાંગીરી તેમ કરીને કેમ ખતાવી આપવી, તે બધી ખરીખોટી ચર્ચાની ખબર આરમ્ભતિ પોતાની એ પૂછપરછથી મેળવી લે છે. તેમજ ને ખુદથી કરતા નેક માણુસો પોતાની માનવ-સહજ નિર્બળતાને કોણકે પળે વશ થઇને જરા સરખી ભૂલ કરી દે, તે માટે પણ પોતાને માથે આપમરજીથી મોટી સભા ખેંચી લઇને હુઃખ ભોગવીને પસ્તાવો કરે, અને એ રીતે પોતાના સર્જક તરફના માર્ગને તે વધારે સાફ કરે. એ બધું મજ્જા તે તેની ઝળહળ કરતી આંખોને એમ જોગમ ફેરવતો રહીને અપની મારફતે ભુદ્ ભુદ્ પાડીને વિવેકથી પારખી લે છે. આરમ્ભતિ તે ચદ્ર અને અષ તે શુરુ, એ નાણુ મજ્જાની એ ઝળકતી આંખો છે. એટલે આરમ્ભતિ બધી ખબર મેળવીને અપની આગળ મૂકે, અને અષ તે મજ્જાને કહે, અને મજ્જા તે બધું ખરું ખોટું ભુદ્ પાડીને વિવેકથી પારખે.

માણુસ ગમે તેવી વિદ્વતા ને પડિતાઈ પોતાની વાણીના જોરથી બહાર ખતાવે, પણ તેની બુદ્ધિ અંદરથી તો મેલી ને પાપમય હોય અને તે મત્યને નાણુયા છતાં માત્ર પોતાનું અભિમાન કાયમ રાખવા ભૂકું બોલે. વળી માણુસ ગમે તેટલી પવિત્રતાથી ચાલવા જતાં કોઈ વખત આ દુનિયાની કાજળની કોટડીમાં જરા સરખો ખરડાઈ જાય, પણ તે જોતાં તે પોતાને શુદ્ધ કરવા આપ-મરજીથી તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરી લે. એ સાશ નરસાનો લોદ આ સૃષ્ટિના અધિકારીઓથી છૂપો રાખી શકાતો નથી. ગમે તેવું નહેર કે છૂપું કામ તે કરે તે તો મજ્જાની હરખારમાં નોંધાઈ જ જાય છે, અને તેનું સારું નરખું ફળ મળે છે, એવી આ સૃષ્ટિની અદ્ભુત રચના છે.

હા. ૩૧—શ્લોક ૧૪ મો

તા : Tā : તા = These, all these, એ બધું. ૨/૩.

ત્વા : Twa : ત્વા = Thee, તને. ૨/૧.

પેરેસા : Peresā , પૂછા-પૂછામિ = I ask, હું પૂછું છું. ધાતુ પ્રછ. ક્રિયાપદઃ વર્ત-
માનકાળ, પરસ્મૈપદ, ૧/૧.

અહુરા : Ahurā : અહુર = Oh Ahurā, હે અહુરા! ૮/૧.

યા : Yā : યા = All which (pl.), જે બધું, ૨/૩.

હિ : Zi : હિ = Indeed, openly, ખચીત, સાક્ષાત.

આપ્તી : Āiti : અપ્તિ = She obtains, તે (આરમ્ભતિ) મેળવે છે. ધાતુ ઇ =
to obtain, મેળવવું. ક્રિયાપદઃ વર્તમાનકાળ, પરસ્મૈપદ, ૩/૧. ‘અ’ પર
સ્વરભાર હોવાથી તે “આ” થયેલો છે.

જંગ્હાતી-ચા : Jānghaiti-cā : જસતિ-ચ = And she may receive, અને
તે હવે પછી મેળવશે. ધાતુ ગમ્ = to receive, પ્રાપ્ત કરવું, મેળવવું.
ક્રિયાપદઃ વૃદ્ધિકર (Intensive) વર્તમાન-સંશયાર્થ, પરસ્મૈપદ, ૩/૧.
જુઓ જે. વ્યા. § ૬૫૮. જૂના જસ્ ધાતુ પરથી જસતિ ચે છે.

યાઓ : Yā : યાસ્ = All which, (pl.), જે બધી. ૧/૩. નારી જાતિ. એ નારી-
જાતિના નામ “ઇયુદ્યો” નું સર્વનામ વિશેષણ છે.

ઇયુદ્યો : Isudyō : ઇયુદ્ધ્વસ્ = Prayers, requests, સ્તુતિ, આર્થના, અંદગી. ૧/૩.
નારીજાતિ. મૂળ શબ્દ ઇયુદ્ધ્વ છે. (ઋ. મં. ૫-૪૧-૬) ધાતુ હ્ = to
wish, હવ્ = to pray. જુઓ જે. વ્યા. § ૨૭૧.

દદેન્તે : Dadēntē : દદન્તે = Are granted, બક્ષવામાં આવે છે. ધાતુ દા, = to
grant. ક્રિયાપદઃ અપૂર્ણભૂતકાળ, કર્મણિ, આત્મનેપદ. ૩/૩.

દાઘ્રનામ્ : Dāghranām : દાઘ્રનામ્ = Of self-sacrifices, સ્વાપર્ણની, આત્મ-
ભોગની, ૬/૩. નારીજાતિ. દાત્ = giving = દાન.

હાચા અપાઉનો : Hachā aṣṭhūnō : સચા અપવણસ્ (ઋતવણસ્) = Of the ever-firm
Righteous અથવા સદાચારીનાં, હંમેશા અપોષથી જ રહેનારનાં. ૬/૧.

યાઓસ્-ચા : Yās-cā : યાચ્ = And what, અને જે. ૧/૩. નારીજાતિ.

મઝ્દા : Mazdā : મેધા = Oh Mazda! હે મઝ્દા! ૮/૧.

દ્રગ્વોદ્બ્યો : Drāgvōdēbyō : દ્રગ્દ્વ્યસ્ = For the ignorant babblers,
અજ્ઞાન બકવાદીઓ માટે. ૪/૩.

યથા : Yathā : યથા = How, કેવી રીતે.

તાઓ : Tā : તાસુ = These, આ બધી. ૧/૩. નારીબતિ. એ શબ્દ “ઇયુદો” નું સર્વનામ છે.

અર્હન : Arhan : અસન્ = Might be, હોય. ધાતુ અસ્. ક્રિયાપદ: અપૂર્ણભૂતકાળ, પરસ્મૈપદ, સંશયાર્થ. ૩/૩.

હૈન-કૈતા : Hēn-karṭā : સંક્રતાસુ = Mixed-deeds doers, those who perform good as well as evil deeds, મિશ્રિત કર્મીઓ, સારું માફું બન્ને કૃત્ય કરનારા. ૧/૩. ધાતુ સંક્ર = to mix together, સાથે લેળવવું. એનો ક્રિયાપદ “છે” કે “હોય” અધ્યાહાર છે.

હ્યત : Hyat : યત્ = When, જ્યારે આ શબ્દ ડા. સ્પીગલ જણાવે છે તેમ અમથો છંદનો ખાડો પૂરવા (redundant) વપરાયેલો નથી. “જ્યારે સારું માફું એમ બન્ને જાતનાં કર્મ કરનારા હોય ત્યારે શું ?” એવો પ્રશ્ન છે. એટલે “હ્યત્” યથાર્થ છે.

૧૪ મા શ્લોકનો ભાવાર્થ : એ (તલાસોને) માટે હે અહુરા ! હું તને પૂછું છું: જે તલાસો ખચીત તે (આરમ્ભતિ) મેળવે છે અને હવે પછી મેળવવા પામશે: હંમેશા અપોધથી જ રહેનારાનાં સ્વાપર્ણની જે સ્તુતિઓ બક્ષવામાં આવે છે, અને જે (સ્તુતિઓ), હે મજ્દા ! અજ્ઞાન બકવાદીઓને (બક્ષવામાં આવે છે); વળી જ્યારે સારાં માઠાં બન્ને જાતનાં કૃત્યો કરનારા હોય ત્યારે કેવી રીતે તે સ્તુતિઓ બક્ષવામાં આવે છે.

હવે આ શ્લોકમાં પેગમ્બર સાહેબ અહુરાને-બધાંનો છેવટનો ન્યાય કરવાવાળાને-પૂછે છે કે જે તલાસ આરમ્ભતિ આ પૃથ્વી પર મન્યુઓ મારફતે કરે છે ને તેમાંથી જે બખર તે મેળવે છે ને હવે પછી મેળવશે, તે માટે હું જાણવા માણું છું. વળી સદા અપોધથી જ જે માણસ રહે છે અને પોતાનું સ્વાર્પણ કરે છે, અનેક રીતના સ્વાર્થનો એ અપોધ પાળવા માટે લોગ આપે છે, અને એ સ્વાર્પણથી સ્તુતિ-બંદગી-કરે છે, તે બંદગીનું ફળ તેને શું આપવામાં આવશે ? જે દુષ્ટ અજ્ઞાન બકવાદીઓ સદા સત્યનો ને અપોધના પંથનો વિશેષ કર્યા કરે છે, તે લોકો પણ એવી બંદગી તો કરે જ છે કે તેમને સુખ મળે, પણ એવી બંદગીઓનું ફળ પણ તેમને શું મળશે ? બિનસ્વાર્થી બંદગીનું ફળ મળે તેવું જ શું આ સ્વાર્થી બંદગીનું પણ ફળ કદી મળી શકે ? વળી જે લોક તદ્દન ખરાબ નથી તેમજ તદ્દન અપો નથી, પણ કાળ ને સંજોગ પ્રમાણે સારાં ને માઠાં બન્ને કર્મો કરે છે, અને તેઓ પણ બંદગી તો કરે છે: તો તેવા મિશ્રિતકર્મીઓની બંદગીનું ફળ પણ કેવું આપવામાં આવશે ?

આ શ્લોકમાં પેગમ્બર સાહેબે ઘણા અપો પાક માણસ માટે, ઘણા દુષ્ટ ને અજ્ઞાન માણસ માટે, તેમજ સારું માફું બન્ને સમધારણ કરવાવાળાનાં કાર્યોનો ને તેઓની બંદગીઓનો કેવો બદલો આપવામાં આવશે, ને સૌને તેમની કરણી પ્રમાણે કેવાં ફળ મળશે તે માટે સૂક્ષ્મબુદ્ધિથી અહુરાને ને મજ્દાને પૂછ્યું છે. આ ૩૧ મા હામાં કર્મની ફિલસૂફી છે, ને તેથી એમાં તત્ત્વ દર્શન છે, એટલે સોફોને એમાં સ્પષ્ટતાથી “દેખાડવામાં” આવ્યું છે. ગાથાની ફિલસૂફી સૂક્ષ્મ ને જાડી

છે, સૌ કોઇ માઠી સમજ ધરાવવાવાળાને પણ તે સ્પષ્ટ સમજાય તેવી છે. ભાષા બહુજ નૂની, હજારો વર્ષ પૂરની, હોવાથી અને સ્વરભારના પ્રયત્નો (accents) શબ્દોની અદર-જ ચતુરતાથી સનિયમ ભેળવી દેવામાં આવેલા હોવાથી, તે નૂના ઇશનમાં રાત્ર્યની અનેકવેળા ફેરબદલી થયાથી, તેમજ નૂના હસ્તલેખો શુભ થયાથી એના ખરા અર્થો પહેલવી કાળમાં જ ભુલાઈ ગયેલા હતા, તે પહેલવી ભાષાંતરે પડ્યા સ્પષ્ટ દેખાય છે. આજે “ગાથા”માં જ્યોતિષના પાયાની તેમજ સ્વરભારની રચનાની નવી કુંચી મળ્યાથી એ નૂની ભાષાના ખરા અર્થો વૈદિક ભાષાને આધારે અહીં ઉકેલતાં તેનાં હીરા-મોતી રત્નની ખાણ પહેલી જ વાર અહીં હજારો વર્ષ પછી પાછી ઉઘાડવાની પ્રેરણા પેગમ્બર સાહેબે મુજદા અહુરાની અને અમૈષા સ્પેન્તાની મહેરથી આપી છે, તેના ભેદ તે સાહેબો જ જાણે છે.

આ પ્રલોકમાં જે અટપટા અર્થો જોડસન તથા બીજા યુરોપીય વિદ્વાનોએ જોયા છે, તેમજ તેમાં હીસાબ કિતાબોની અને “ખાતાવહી”ની વાતો લખાયેલી જોઈ છે, તેણું કશું મને મળ્યું નથી. બધા શબ્દો વૈદિક-ભાષામાંથી મેં લીધા છે, ને શુદ્ધ વ્યાકરણ પ્રમાણે તેના અર્થો પણ કીધા છે. યુરોપીય વિદ્વાનોએ “અવેસ્તા”નો ઘણો ઊંડો અભ્યાસ કીધેલો છે, પણ તે સૌને “ગાથા”ની ખરી ચાવી તો કદી મળી જ નથી. વળી બહુ વેળા પાછલા અવેસ્તાની માન્યતાઓ-જે કેટલીક વેળા ગાથાના શિક્ષણથી વિપરીત પણ લાગે છે, તેના આરોપ “ગાથા”ના અનુવાદમાં તેઓ કરે છે, તે પણ યથાર્થ નથી. “ગાથા”નો અનુવાદ માત્ર તે વેળાની ભાષાને જ વળગી રહીને કરવો જોઈએ; તો જ ખરા અર્થ મળે.

હા. ૩૧—શ્લોક ૧૫ મો

પેરૅસા : Perəṣā : પૃચ્છા-પૃચ્છામિ = I ask, ૧ હું પૂછું છું, ધાતુ પ્રજ્ઞ. ક્રિયાપદ :
વર્તમાનકાળ, પરસ્મૈપદ. ૧/૧.

અવત્ : Avat : અવત્ = This, આ, ૨/૧. વૈદિક લાવામાં પણ અવ સર્વનામનાં
એક રૂપો મળે છે. એ રૂપ ઘણું જ જૂનું છે.

યા : Yā : યા = What, which (fem.) શી, કઈ, ૧/૧ નારીજાતિ.

મઁનિશ્ : Maēniṣ : મેનિશ્ = Punishment, શિક્ષા, સભ. ૧/૧. નારીજાતિ. આ.
શબ્દ ઋગ્વેદમાં તિમજ અથર્વવેદમાં પણ છે. ધાતુ મી = to destroy
to frustrate, નાશ કરવું, ઊધું પાડવું, નિષ્ફળ કરવું.

યૈ : Yē : યસ્ = Who, જે ૧/૧.

દ્રૅવાઘૅલૅ : Drəgvāitē : દ્રગ્વતે = For the ignorant babbler, અજ્ઞાન બકવાદી
માટે. ૪/૧.

ક્ષઞ્રૅમ : Xsaθrem : ક્ષત્રમ્ = Power, શક્તિ, સત્તા. ૨/૧.

હુનાઘૅતી : Hunāiti : હુનાતિ = May beget, may produce, may get-
produced, may procure, મેળવી આપે. ધાતુ હુ = to beget or-
produce. ક્રિયાપદ : વર્તમાનકાળ, સંશયાર્થ, પરસ્મૈપદ, વર્ગ ૬, ૩/૧.
જે. વ્યા. § ૫૮૮.

દુશ્-બ્યઞ્ઞૅનાઘ : Duṣ-śyaoθenāi : દુશ્-ચ્યોત્નાય = For the evil deed,
દુષ્કર્મને માટે, ખરાબ કૃત્યને માટે. ૪/૧. આ શબ્દમાંનો “થ”
બ્યંજનજ રાખવાનો છે ને બીજા આખો “થ” લખે છે તેમ નહીં, કેમકે
એનો છેલ્લો “ધ” “થ”ને ઠેકાણે હોવાથી તે જુદો આખો બોલવાનો
છે : બ્યંથના-ધ એમ લખો બોલો તો જ છંદની શ્રુતિઓ સચવાય.

અહુરા : Ahurā : અહુર = Oh Ahurā ! હે અહુરા ! ૮/૧.

યૈ : Yē : યસ્ = Who, જે. ૧/૧.

નેઘત્ : Nōit : નેઢ્ = Never, not, કદી નહીં.

જ્યોતૅમ : Jyōtīm : જ્યોતુમ્ = For enlightenment, in order to illuminate,
in order to express glaringly, પ્રભોધન આપવા માટે, પ્રકાશિત
કરવાને માટે, દર્શાવવાને માટે, કર્મ સામાન્યરૂપ. ધાતુ જ્યુ = to
shine, to illumine, પ્રકાશવું, પ્રકાશ આપવો. આ શબ્દને કે એના
ધાતુને “જીવવા” કે “જિંદગી” સાથે કર્યો સંબંધ નથી. આ શબ્દ
હા ૩૨-૧૧ ને ૧૨ શ્લોકોમાં પણ પાછો આવે છે, અને ત્યાં પણ એ જ
“પ્રભોધન-enlightenment”નો અર્થ છે.

હનરૅ : Hanarē : સનર્ = Acquirement, fulfilment, પ્રાપ્તિ, લાભ, સાર્થક, ૨/૧.
જુઓ જે. વ્યા. § ૩૩૪. શબ્દને છેડે “ર્” હોય તો તે પર “ઞ”

ઉમેરીને પહેલી ને બીજી વિલક્ષિતાં નામ થયેલાં છે. હ્વર્-હ્વર્. અહીં “હનર્” માં “ર્” વ્યંજન તરીકે જ લેવાનો છે. ઋગ્વેદના મં. ૧-૯૬-૮ માં સનર્સ્ય શબ્દ છે, તે મૂળ શબ્દ સનર્ જ છે. ધાતુ સન્ = to gain, મેળવવું. અહીં પાછળ “પાંચમી વિલક્ષિત”માં નામ આવે છે, તે ગુજરાતીની જ માફક “ફલાણાથી વધુ લાભ મેળવવો” એમ અર્થ સ્પષ્ટ છે, એટલે અનુવાદમાં આ “હનર્”નો અર્થ “વધુ, વિશેષ લાભ” એમ કરવાનો છે. અહીં “ન” ઉદાત્ત છે, તે બતાવવા વ્યંજન “ર્” નો “ર્” દીધેલો છે.

૧

વીનસ્તી : Vinastī વિનાત્તિ - Considers, takes for, understands, ગણે છે. સમજે છે. ધાતુ વિદ્ (વર્ગ ૭ મો) = to consider. ક્રિયાપદ : વર્તમાનકાળ, પરસ્મૈપદ, ૩/૧.

વાસ્ત્રયેહ્યા : Vāstryehyā : વાસ્ત્ર્યસ્ય = Of the Protector or Prophet, પેગમ્બરની ૬/૧. આ શબ્દ અહીં પણ “વાસ્ત્રિયેહ્યા” એમ આરશ્રુતિમાં બોલવાનો છે.

અએનફ્હો : Aēnanhō · એનસસ્ = From or but the calumny, other than the calumny, નિંદાથી, નિંદાથી કોઈ બીજા વધારે (લાભ) ૫/૧. અહીં સંસ્કૃત પ્રમાણે પાંચમી ને છઠ્ઠી વિલક્ષિતનો એક જ પ્રત્યય છે. અહીં પહેલા પાદની સાત શ્રુતિ પૂરી થાય છે.

પસૈઉશ્ : Pasūs : પશોસ્ = Of the flock, of the followers, (taken collectively as singular), અનુયાયી મંડળના, શિષ્યમંડળના. ૬/૧.

વીરાઅત્-ચા : Virāt-cā; વીરાત્-ચ = And from the champion, and from the chief, અને સંરક્ષકવીરથી, અને સુખીથી. ૫/૧. અહીં પણ ઉપરના “અએનફ્હો”ની માફક જ અર્થ લેવાનો છે, એટલે “સંરક્ષકવીરની નિંદાથી કોઈ બીજા વધારે (લાભ). આ શબ્દમાં “રા” પર સ્વરભાર હોવાથી પાંચમી વિલક્ષિતનો પ્રત્યય “અત્” અંદર સમાવી દઈ “વીરાત્-ચા” કરવાને બદલે “વીરાઅત્-ચા” લખેલું છે. જેથી “રા” પરનો સ્વરભાર સ્પષ્ટ થાય. એટલે એ શબ્દની “વીરાત્-ચા” એમ ત્રણ જ શ્રુતિ ગણવાની છે.

અદ્રુજ્યન્તો : Adrujyantō : અદ્રુજ્યન્તસ્ = Innocent, unharmed, નિર્દોષ, અદોહી, કોઈનું નુકશાન નહીં કરતા. ૬/૧. વર્તમાનકૃદંત વિશેષણ, “પસૈઉશ્”નું.

૪ આ છેલ્લી લીટીના અર્થ માટે વિદ્વાનોમાં ઘણા મતભેદ પડેલો છે. એમાં “અએનફ્હો” અને “વીરાઅત્-ચા”ની પાંચમી વિલક્ષિત હોવાથી એનો અર્થ બેસાડવામાં ઘણાને સુરકેલી પડી છે, પણ વિદ્વાન ડૉ. એરસ્ય તારાપોરવાળાએ એ ગૂંચ કાલિદાસ કવિના “કુમાર સંલવ”માં ના (૬-૪૪) ચક્ષિમાન્તકઃ કુસુમાયુષાદ દષ્ટાંતથી ઉકેલેલી છે. આ પાંચમી વિલક્ષિતના પ્રયોગ થાય ત્યાં અર્થ but, પણ, સિવાય, એવો થાય અને

નકારદર્શક શબ્દ (નિર્દોષ-નેહ-ન) આથે હોય તો “આ સિવાય
બીજું કંઈ નહીં” એવો ભાવાર્થ ઉત્પન્ન થાય.

૧૫ મા શ્લોકનો ભાવાર્થ : હે અહુરા ! હું તને આ પૂછું છું કે જે
કોઈ અજ્ઞાન બકવાદીને દુષ્ટ કર્મ માટે સત્તા મેળવી આપે, અને જે કોઈ
પેગમ્બરની અને તેના નિર્દોષ (અથવા અદ્રોહી) શિષ્યમંડળના રક્ષકવીર (champion)
ની નિંદા સિવાય બીજો કોઈ લાલ દંર્શાવવાનું બાણતો નથી, તેને કંઈ સજા
(મળશે) ?

હવે આ શ્લોકમાં બીજા પ્રશ્નો પૂછાય છે. પેગમ્બર સાહેબ અહુરાને
પૂછે છે કે જે પોતે તો ઉઘાડી બદી કરતો દેખાતો નથી, પણ જે દુષ્ટોને ને
અજ્ઞાનીઓને, વાંદરાના હાથમાં તરવાર આપવાની આદેશ શક્તિ ને સત્તા પોતાના
સ્થાન કે લાગવગને જોરે મેળવી આપે, તે પણ એવાં દુષ્ટ કામોના લાગીદાર જ
ગણાય, તો એવા લોકોને શી સજા મળશે ? પોતે પડકાર પછવાડે રહીને ખુશીને
ટેટો આપીને વધારવાનાં માધન કરી આપે, તે શું સજાથી છટકી જવા પામશે ?
વળી જે લોકોનો બાણે ધંધો જ થઈ પડ્યો છે કે તેઓ ખાઈ પીને પેગમ્બરની
નિંદા જ કર્યા કરે અને તેના નિર્દોષ શિષ્યમંડળના રક્ષકવીરની પણ નિંદા જ કર્યા કરે,
જેને એ નિંદા કર્યા કરવામાં જ બાણે મોટો લાલ મળતો હોય એમ તે સમજે,
તેવા માણસને પણ કેવી સજા મળશે ? પારકે હાથે બીજાને મરાવવો એ પણ
પોતે જ માર્યા જેટલું યુનાહલયું છે. વળી લોકોને સુધારાને પંથે એટલે બદી,
ખુશી, આપસ્વાર્થ, દંભ વગેરેથી દૂર લઈ જઈને ખુદાને પથે લઈ જનારની
તેમજ તેના નિર્દોષ ને ભલા રહેલા ને થવા માગતા અનુયાયીઓની ને તેમના
રક્ષકની નિંદા કરવી, તે પણ બદીમાં જ આવી ગયું છે, એમ પેગમ્બર સાહેબ
અહીં ગર્ભિત રીતે કહે છે. તે વખતે-તેમજ આજે પણ-બનતા બનાવો પર આ
કટાક્ષ છે !

હા. ૩૧—શ્લોક ૧૬ માં

પરેસા અવત્ : Parṣa avat : पृच्छामि अवत् = I ask this, હું આ પૂછું છું. આગળ
૧૫ માં શ્લોકમાં છે તેમ.

યથા : Yaṁ : यथा = What like? કેવો?

હવો : Hvō : स्वः = Himself, તે પોતે. ૧/૧.

યૈ : Yō : यत् = Who, જે ૧/૧.

હુદાનુશ : Hudānuṣ : सुदानुस् = Wise Sudānu, ડાહ્યો કે દાનાવ સુદાનુ. ૧/૧.

શ્રી. જરથુશ્ત્ર માહેશના વખતમાં સુદાનુ નામે ઝોળખાતી આખી જાતિ કે કૌટુંબિક પ્રજા હતી. શ્રી જરથુશ્ત્ર પછુ એ જ જાતિમાં જન્મ્યા હતા. એ આપણા પારસીઓના પૂર્વજોનું નામ છે અને “દેવજાતિ”ના લોકોથી પોતાની રહેણી કરણીમાં ઊંચા ને માન પામેલા હતા. વેદમાં એ નામ ઘડી ઘડી આવે છે. તેનો અર્થ કંઈ “ડાહ્યો” નથી, પણ એ “સુદાનુ” આખી પ્રજા જ હતી. બહુ જૂના કાળમાં આર્યોનો જાણીતો મુનિ યાજ્ઞિ “કશ્યપ મુનિ” નામે પ્રખ્યાત થઈ ગયેલો હતો, અને એની પ્રજા કોકેલસ, કસ્પિયન સમુદ્રથી કાશ્મીર સુધીમાં પથરાયેલી હતી. કથા એવી છે કે તે મહા પરાક્રમશાળી હતો. અને જુદી જુદી પ્રજાના પિતા જેવો હતો. તે દક્ષની તેર પુત્રીઓ ભેડે પરણેલો હતો. તે પુત્રીઓ દિતિ, દત્ત, વગેરે નામથી જાણાયેલી હતી. દિતિનાં સંતાનો તે દૈત્ય કહેવાતાં અને દત્તનાં સંતાનો દાનુ કહેવાતાં. આ દાનુઓ મોટે ભાગે બહુ ડાહ્યા ને ધર્મ પર આસ્થાવાળા હતા, તેથી તે “સુદાનુ” એટલે સારા દાનુ કહેવાયા. એ લોકોમાં બહુ પેસાડનારા અને અધમ માર્ગ પર લઈ જનારા દેવજાતિના ધ્રાહ્વાણ લોકો અને મશક લોકો જે ક્ષત્રિય હતા, તે પાછળથી પેત્રી ગયા, અને મેલી વિદ્યાથી અને પશુચર્યાથી દેશ હેરાન થવા લાગ્યો ને બહીનું ભર વધી ગયું, ત્યારે શ્રી જરથુશ્ત્ર જેવા અયો ને મહા પંડિત કવિએ અહુરા મજ્દાની મહેરથી જન્મ લીધો. આ સુદાનુ બોલ પરથી જ દાના, દાનાવ, શેખેડો નીકળેલા છે. એ લોકો મૂળમાં બહુ સંખાવતી સ્વભાવના હતા, હાહાપણદાર હતા, એટલે ધીરે ધીરે આ વિશેષ નામ “સુદાનુ” પરથી “દાના, દાનાવ” એવાં સામાન્ય નામ થયેલાં છે. અહીં હું આ “હુદાનુશ” ને સામાન્ય ને વિશેષ નામ સાથે લઈને “ડાહ્યો સુદાનુ” એમ અર્થ કરું છું.

દેમનહા : Dēmanahyā तनस्य = Of the self or soul, આત્માનો. ૬/૧. मन् = ātman, soul, આત્મા. એ શબ્દને અવસ્તાના અભ્યાસીઓ પહેલવી કાળથી “ધર, રહેડાણ” તરીકે અવસ્તા “-માન”નું ગાથા રૂપ માનીને અર્થ કરે છે તે તદ્દન ખોટો છે. વૈદિક ભાષામાં દમ્ અને દમ્ એ શબ્દોનો અર્થ “ધર” થાય છે, પણ તેનો ગાથામાં “દેમન” થઈ શકે જ નહીં. “દેમન”માં “દે” વ્યંજનરૂપે સ્પષ્ટ છે એટલે તે ‘મ’ સાથે બેસાયેલો છે. આ શ્લોકમાંના ખરા અર્થ પ્રમાણે એ મન્ શબ્દ જ છે, અને એ “તમન” શબ્દ જ આત્માનું જાનું રૂપ છે. અન્વેદના મં.

૧-૬૩-૮. આ આ શબ્દે “આત્મા”ના અર્થમાં છે. ત્મનુર્મૂર્તિ. ન. વિશ્વધુ કર-
 જો. આ શબ્દ “આત્મા”ને માટે છે તે આજ સુધી કોઈ પણ અભ્યાસીએ
 પારખ્યું નથી. અનુવાદકે ખાસ જોવાનું છે કે સમગ્ર લેખનો હેતુ શો
 છે. આ તો પહેલવી-ટીકાગ્રંથોમાં ખોટો અર્થ આવેલો તે જ બધાએ
 કાયમ સંજોગ છે. હમણાં સુધી આ ‘હા’માં આપણે નેક્રી બદી વચ્ચેના
 યુદ્ધનું તેમ જ માણસ જે ક્રમો કરે તેનાં કેવાં ફળ મળે તેનું “દર્શન”
 કરીએ છીએ. એમાં ઘરની, ગામની, ખેતરની, શહેરની વગેરે સ્થળ
 વસ્તુઓની શક્તિ વધારવાની વાત અપ્રસ્તુત. inappropriate - કેમ
 લાવી શકાય? અપોઈ સાધવા અને પ્રાપ્ત કરવા માણસને પોતાના વિકારો
 પર કાબુ ધરાવવા શરીરની ને મનની શક્તિઓને વધારવાની જરૂર
 છે. માટે પેગમ્બર સાહેબ જે શબ્દો વાપરે છે તે બરાબર તોલી
 તોલીને સમજવા જોઈએ. આ શ્લોકમાં અને એની પછીના કોઈ કોઈ
 શ્લોકોમાં બધા જ વદ્ધાનોએ સ્થળ વસ્તુઓને લગતા અર્થ લીધેલા છે
 તે બરાબર નથી, અને તે પેગમ્બર સાહેબની જાડી બુદ્ધિને અન્યાય
 કરતાં છે. આ બધા શબ્દોના જે અર્થ હું લઉં છું તે બધા સંસ્કૃત
 કોષોમાંથી મળી શકશે.

ક્ષય્રમઃ Xśātrāmઃ ક્ષત્રમ્ = Power of restraint, power of control over
 the senses, સંયમશક્તિને, દિલના વિકારો ને વિચારો પર કાબુ
 રાખવાની શક્તિને. ૨/૧. “ગાથા”માં આ “ક્ષત્ર”નો અર્થ “સંયમ-
 શક્તિ” જ માટે લાગે લેવાયેલો છે. એ શક્તિ જન્મ એટલે બ્રહ્માને
 લગતી છે. વંશવૃદ્ધિ માટે શરીરમાં જે “કામ” મૂકેલો છે તેને કાબુમાં
 રાખવાની શક્તિ તે જ “ક્ષય્રમ” છે.

ષોઠ્રબ્રહ્મા : Śōṭṭrahya . ક્ષેત્રત્વ = Of the body, હેડની, શરીરની. ૬/૧. “ક્ષેત્ર”નો
 અર્થ “ખેતર” પણ છે, પણ આધ્યાત્મિક વિદ્યામાં “શરીર” એ આત્માનું
 ખેતર છે; એને બરાબર ખેડીને એમાંથી સારું ફળ ઉત્પન્ન કરવાની
 જરૂર આત્માની છે. સંસ્કૃતમાં “ક્ષેત્ર”નો અર્થ ખેતર તેમજ શરીર
 વગેરે પણ થાય છે. અહીં તો એ “શરીર”ના અર્થમાં જ છે.

વા : Vā : વા = Or, અથવા.

દૃષ્યદેશુ : Dākṣyaṇs : દક્ષ્યોસ્ = Over piety or devotion. ભક્તિભાવ પરની,
 ધર્મપરાયણતા પરની. ૬/૧. આ શબ્દનો અર્થ પહેલવી કાળથી બધા જ “દેશની”
 કરીને ખોટો કરે છે, અને એ શબ્દને અવેસ્તામાંના “દઈશ્દુ”નું ગાથા
 રૂપ કરીને બધા માને છે. પણ “દઈશ્દુ” તો દિગ્ધ ધાતુ પરથી છે,
 જે પરથી “દેશ” શબ્દ થયેલો છે. આ તો જુદા ધાતુનો શબ્દ છે.
 ઋગ્વેદના કાળમાં દેવોને રંજાડનારા, ભૂંડા, અધર્મી, જંગલી માણસોને
 “દસ્યુ” કહેતા હતા. “દસ્યુ”નો અર્થ “દેશ” કરીને કોઈપણ સંસ્કૃત
 કોષમાં આપ્યો નથી. આ ખોટો અર્થ પ્રથમ “ગાથા”ના પહેલવી
 અનુવાદોમાં થયેલો છે, અને તે પછી બધા જ તે અર્થ ભૂલમાં લઈ
 નીકળ્યા છે. પણ એ શબ્દ દક્ષ ધાતુ પરથી છે. દક્ષ = to be tired or
 exhausted, to have loss of anything, થાકવું, કરી ચીત્તગી ખોટ

હોવી-એમ છે. એની જ ઉપરથી દાસ એટલે શક્તિ, demon, શબ્દ પણ થયેલો છે. સત્યની કે ધર્મની ખામીવાળો તે દસુ ગણાયો. પણ વેદની પૂર્વે લખાયેલા “ગાથા”ના કાળમાં એનો અર્થ એથી ઊલટો—piety, ભક્તિભાવે, ધર્મપરાયણતા એવો ગુણવાચક હોય એમ લાગે છે. અસુર, દેવ, વગેરે શબ્દો જેમ અર્થમાં ઊલટા થઈ ગયા, તેમ ગાથાકાળના આ શુભ અર્થવાળા શબ્દનો અર્થ વેદકાળમાં “અધર્મિતાવાળો માણસ” તે દસુ એમ થયેલો છે. બાકી એ શબ્દનો “દેશ” અર્થ કરવો તો ખોટો જ છે. તે અર્થમાં તો “દુષ્ટદુ” શબ્દ જ છે, દસુ શબ્દ “દુષ્ટ અધર્મી લોક”ના અર્થમાં ઋગ્વેદમાં મં. ૨-૧૨-૧૦ માં છે. પેગમ્બર સાહેબ અહીં “ભક્તિભાવ”ની જ વાત કરે છે.

વા : Vā : વા = Or, અથવા.

અપા : Aśā : અપા-દ્વતેન = Through Righteousness or holiness, અપોષ્ઠી, અપોષ્ઠ દ્વારા. ૩/૧. અહીં “અપા” ગુણવાચક નામ છે.

ફદથાઇ : Fradaθai. પ્રદત્તાય = For furthering, for advancement, વૃદ્ધિને માટે, વધારાને માટે. ૪/૧. ધાતુ પ્રદા = to increase, to advance, to restore. પ્રદત્ત નો પાછળથી પ્રત્ત થયો છે.

અસ્પેરેજતા : Asperēzatā : અસ્પ્રહત = Longed for, was eager, desired eagerly, આતુરતાથી વાંછે, આતુરતાથી આહતો હોય. ધાતુ સ્પ્રહ = to be eager, to desire eagerly. ક્રિયાપદ : અપૂર્ણભૂતકાળ, આત્મનેપદ, ૩/૧. આ શબ્દ ઋગ્વેદ મં. ૧૦-૧૩૫-૨ માં છે : તસ્મા અસ્પ્રહયમ્ પુન :

શ્વાવાંસુ : Śvāvāṇsu. સ્વાવન્તુ-સ્વાવન્તુ = Having you, possessing you, તમારા-મય, તુંમય, તમોને ધરાવતો-શખતો. વર્તમાનકૃદંત. અહીં વન્ત પ્રત્યય છે, તેનો અર્થ “જેવો” નહીં કરાય; એમાં ધારણ કરવું, હોવું, એવો ભાવ છે.

મજ્ઞહા અહુરા : Mazdā Ahurā : મેષા અસુર = Oh Mazda Ahurā, હો મજ્ઞહા અહુરા! ૮/૧-૮/૧. આ શ્લોકમાં શરીરની, આત્માની, ભક્તિભાવની, સંયમની વાતો છે, જે મજ્ઞહા અહુરા એમ બન્નેને લગતી છે, તેથી અહીં બન્નેને સાથે સંગ્રોધ્યા છે. સંસ્કૃતમાં ત્વા એટલે તું-તને, તમે, તમોને, તમારી, એમ બન્ને વચનોમાં વપરાય છે, એટલે જ્યાં ને ભાવ હોય તેમ વાપરવું.

યદા : Yadā : યદા = When, ક્યારે ?

હુવો : Huō : હ્વઃ = He himself, તે પોતે. ૧/૧.

અન્હત : Anhat. અન્તન્ = May become, બનશે, થશે, થાય. ધાતુ અન્ ક્રિયાપદ : અપૂર્ણભૂતકાળ, સંશયાર્થ, પરસ્પૃષ્ટ, ૩/૧.

યા-ધ્યઓદ્યનસ-યા : Yā-ḍyaoḍnas-cā : યા-ચ્યોત્નાય = What deeds, અને કેવાં : કૃત્યો, ૧/૩ નાન્ય. અહીં પણ આ “ધ્યઓદ્યન” શબ્દમાંનો “ધ્” ઓદ્યન ન

છે, સ્વર સાથે નથી. જો “થ” આખો લખીએ-ભાલીએ, તો એક શ્રુતિ વધી પડે.

૧૬ મા પ્રલોકનો ભાવાર્થ : હું (તમોને) આ પૂછું છું કે જે દાનાવ સુદાનુ પોતાના આત્માની કે શરીરની અથવા ભક્તિભાવની સંયમશક્તિને અપોદથી વૃદ્ધિ કરવા માટે આતુરતાથી આહે, તે પોતે કેવો હોય? હો મજ્જા અહુરા! એવો માણસ પોતે ક્યારે તમારામય (=પ્રભુમય, filled with God) થાય? અને (તેનાં) કૃત્યો કેવાં હોય?

હવે આ પ્રલોકમાં પોતાના ભલા ભતભાઈઓ માટે-દાનાવ સુદાનુઓ જોઓ ખુદાની રાહે ચાલવા પેગમ્બરને દેખાડેલો રસ્તો લે છે તેઓને માટે-મજ્જા અહુરાને પૂછે છે, કે એવો માણસ જે બધી રીતે આત્મસંયમ પાળે, બદીથી દૂર રહે, શરીરના વિકારો પર કાબુ રાખે, અધર્મિતાને વિદારે, અને સદા એ સર્વની શક્તિની વૃદ્ધિ થતી રહે એવું જ આહતો રહે, તે કેવો ગણાય? વળી એ કેવાં કૃત્ય કરે જેથી આખરે એ તમારામય થઈ જાય? આખો વખત મનમાં ને દિલના અણુઅણુમાં પ્રભુ જ રાખે તો પછી એ પ્રભુમય જ થઈ જાય. માણસનું છેલ્લું ખરું ધ્યેય-ideal-તો પ્રભુમાં જ મળી જવાનું હોય; તે જેવો પવિત્ર, સર્વજ્ઞાની, ને સર્વશક્તિમાન છે, તેના જેવો થવા માણસ જ્ઞાનથી પ્રયત્ન કર્યા જ કરે તો આખરે તેની સુક્તિ આ શરીરના બંધનમાંથી જડેર થાય છે. પેગમ્બર સાહેબ ધીરે ધીરે આપણા આત્માને આગળ વધારવા દેહના વિકારો પર કાબુ મેળવવા કહે છે. આત્મસંયમ પળાય તો જ અપોદ સધાય, અને અપોદ પળાય તો જ મજ્જા અહુરા મળે. નહીં તો મજ્જાએ પોતાનો અંતિમ હેતુ જે માણસને સ્પેન્તા મન્યુ મારફતે પવિત્ર કરવાનો છે તે સધાય નહીં. માણસની કિંમત આ દુનિયાનાં સ્વાર્થી લોક આગળ થઈ શકતી નથી. તેની ખરી કિંમત તો ખુદાની આગળ જ છે. માટે ખુદાની કિંમતમાં આપણે લાયક બિતરીએ તો જ આપણું જીવન ધન્ય બને.

હા. ૩૧—શ્લોક ૧૭ મા

કતારમઃ : Katāram : કતરમ્ = Which of these two? આ બેમાંથી કોણ?
૧/૨. નરભતિ.

અપવાઃ : Aṣavā : અપવ-કૃતવ = The righteous, the holy (person) અધોજન,
પવિત્રજન. ૧/૧.

વાઃ : Vā : વા = Either, બેમાંનો એક.

દ્રગ્વાઓઃ : Dragvā : દ્રગ્વાન = The ignorant babbler, અજ્ઞાન બકવાદી,
હુરિજન. ૧/૧.

વાઃ : Vā : વા = Or, અથવા.

વેરંવધતેઃ : Verenvaitē : વૃણવતે = Chooses, selects, પસંદગી કરે છે, ચૂંટણી
કરે છે. ધાતુ વૃ = to choose ક્રિયાપદઃ વર્તમાનકાળ, આત્મનેપદ,
૩/૧.

મઝીયોઃ : Maziyo : મહીયસ = Greater, greater elevation or nobility,
મહત્તર, વધારે ઓટી ઉન્નતિ, વધારે સારી. ૧/૧. સંસ્કૃતમાં એક જૂનો
શબ્દ મહ્ય = બહુ માન પામેલી, કરીને પણ છે.

વીદ્વાઓઃ : Vidvā : વિદ્વાન = Seer, sage, enlightened one, જ્ઞાની, દ્રષ્ટા. ૧/૧.

વીદુષેઃ : Viduṣē : વિદુષે = For the wise, ડાહ્યા માટે, શાણા માટે. ૪/૧. અહીં
પહેલી નજરે કંઈ વિચિત્ર લાગે કે વળી ડાહ્યો અને શાણો હોય તેને
જ્ઞાની કે દ્રષ્ટા વધારે શું કહેવાનો? પણ અહીં લોક જોમ છે કે જે
માણસ તદ્દન અજ્ઞાન છે અને તેથી હીનબુદ્ધિનો અને ઊંધે રહેતો જનારો
છે, તેને જ્ઞાનીની વાત બરાબર સમજ પડવાની નથી, કેમકે તેનું
મગજ એવી ઊંચી ને સૂક્ષ્મ તત્ત્વજ્ઞાનની વાત સમજવાને તૈયાર નથી
થયું, પણ શાણો માણસ ભલે થોડો અધૂરો હોય પણ તે અનુભવથી
ધડાચલા હોય અને ચોતાના આત્માની ઉન્નતિ કરવાને ઉત્સુક હોય,
ત્યારે જ તેવો માણસ જ્ઞાનીનાં ને દ્રષ્ટાનાં અમૃતવચનો ઝીલી શકે.

મ્રાઓતુઃ : Mraotu : મ્રવીતુ-સ્ત્રોતુ = Let...speak, બોલી બતાવે, કહી બતાવવા દો.
ધાતુ સ્ત કે વ્રુ = to say, કહેવું. ક્રિયાપદઃ આજ્ઞાર્થ, પરસ્મેપદ, ૩/૧.

માઃ : Mā : મા = Let not, મા, ના, રખે.

અવીદ્વાઓઃ : Avīdvā : અવિદ્વાન = The ignorant, unenlightened, અજ્ઞાન,
અભણ. ૧/૧.

અપી-દેબાયતઃ : Aipi-dabāyat : અપિ-દમાયત = Let cause...to deceive or
misguide or lead astray, ભ્રામવવા દેશો, ભ્રાણવવા દેશો, અવળે
રહેતો જવા દેશો. ધાતુ દમ્-દમ્ = to deceive, અપિ = away. ક્રિયાપદઃ
અપૂર્ણભૂત, પ્રયોજ્ય, સંશયાર્થ, ૩/૧. આ શબ્દ “દેબાયત” નો જોધજો;
વચમાં “વ” જોડો ઘૂસી ગયેલો છે, કેમકે તે મૂળ બ્યુત્પત્તિમાં નથી,

તેમજ તે શખ્યાથી છંદમાં એક શ્રુતિ પણ વધી પડે છે. ખરો શબ્દ “અધી દેખાયત્” જ એધએ ને તેમ સુધારવો જ એધએ.

વેદી: Zdi : દધિ = Be, become, થાઓ, બનો. ધાતુ અસ્. ક્રિયાપદ: આશાર્થ, પરસ્પૃષ્ટ, ૨/૧. “અસ્-ધિ” પરથી ૨/૧ દધિ થયું છે, પણ આ “વેદી” ૩૫ કદાચ ત્વિ હોય. ૨/૧, બુદ્ધિ પૃષ્ઠ ૬૭ ની ૨ ટીકા.

ને: Nō : નસ્ = Our, અમારા. ૬/૩ અથવા “અમારે માટે,” for us, ૪/૩.

મઝદા અહુરા: Mazdā Ahurā [મેઘા અહુર = Oh Mazdā Ahurā !] હો મઝદા અહુરા! ૮/૧-૮/૧.

વઞ્હૃંશ...મનઞ્હો: Vanhous...Mananhō : વસોસ્-મનસસ્ = Of pure mind, સાત્ત્વિક મનના. ૬/૧.

ફ્રદક્ષતા: Fradaxsata : પ્રદક્ષત = Director, Strengthened, માર્ગદર્શક, દિગ્દર્શક, શક્તિદાતા. ૧/૧. આ શબ્દ હા ૩૩-૧૩ માં ને હા ૫૧-૩ માં પણ છે. એનો “ક્ષ” આખો જ લખવો એધએ, નહીં તો એક શ્રુતિ ઝાઝી થાય. આખો “ક્ષ” જ શુદ્ધ છે. ધાતુ ઢક્ = to be strong પ્રદક્ષન્ નામ છે.

૧૭ માં પ્રલોકનો ભાવાર્થ : આ બેમાંથી કોણ વધારે મહત્ત્વની પસંદગી કરે છે? અપોજન કે દુરિજન અજ્ઞાની? એનો લેદ ભલે જ્ઞાની માણસ શાળા જનને કહી બતાવે! પણ કોઈ અજ્ઞાની માણસને ખીલ કોઈને લોળવવા દેશે મા! હો મઝદા અહુરા! તમે પોતે જ અમારે માટે સાત્ત્વિક મનના માર્ગદર્શક ને શક્તિદાતા થાઓ!

આગલા પ્રલોકોમાં ભલા બૂરાનો લેદ સમજાવ્યા પછી હવે પેગમ્બર સાહેબ અહીં પૂછે છે કે આ બે ભતના માણસોમાંથી કોણ વધારે સારી ને વધારે મહત્ત્વભરી પસંદગી કરે છે? અપો માણસ કે દુષ્ટ અજ્ઞાની? આવો નેક માણસ જે અસ ખોટાની સમજ ધરાવે છે તેને એ બે વસ્તુઓનો લેદ ખરો જ્ઞાની દ્રષ્ટા પેગમ્બર જેવો થા તેને બધી રીતે સમજનાર માણસ કહી બતાવે, સમજાવે, ને તેને પ્રભુપંથમાં લેઈ લે. પણ યુદ્ધને આતર કોઈ અજ્ઞાની બકવાદી દેલી માણસ લોકોને લોળવીને ભાવી બંધ તેવું કરવા દેશે મા! એવાઓથી તો દુનિયામં અજ્ઞાન, ખોટા વાદ, દંભ, બદી વગેરે પેસી ગયાં છે-એવું હોવાથી એવા દેલી ચુરુ થઈ નીકળેલાની અડાસે કોઈ જશે મા! પેગમ્બર સાહેબ તો મઝદા અહુરાને જ વિનંતિ કરે છે કે તમે જ પોતે અમેને ખરું માર્ગદર્શન આપો, એને અમારા મનની સાત્ત્વિકતા કેમ વધે, ને તેની શક્તિની વૃદ્ધિ કેમ થાય તે તમે જ દેખાડો! તમેજ મને એ બધાં સત્યની પ્રેરણા આપો કે જેથી હું આ દુનિયાના લોકોની આગળ તે પ્રગટ કરું અને લોકોનું જીવન હું સુધારું. પેગમ્બર સાહેબને દુનિયા માટે કેટલી બધી અનુકંપા-દિલસોહ-છે!

મા : Mā : મા = Pray, do not, મા, રખે.

ચિશ્ : Cis : કિમ્ = Even any one, કોઈ પણ. ૧/૧.

અત્ : At : અત્ = So, એથી. “અ” સર્વનામનું બહુનું પાંચમી વિભક્તિનું રૂપ. “અત્” શબ્દ વાક્યની પહેલે લેવાનો હોય છે, પણ “મા-ચિશ્” પર લાગે છે, તેથી તેને પહેલે મૂક્યો છે, ને “અત્” પછી લખ્યો છે. એ વાક્યનું “અવધારણું” કહેવાય છે. આપણે પણ “રખે તેથી તમે એમ કરો !” એમ કહીએ છીએ. સંસ્કૃતમાં મા કિમ્ = Let no one, એવો રૂઢ પ્રયોગ જ છે. :

વૈ : Vē : વમ્ = Of you, તમારામાંનો. ૬/૩.

દ્રૅવતેઃ Drāvato : દ્રવત્ = Of the ignorant babbler, અજ્ઞાન બકવાદીના, ૬/૧. આ શબ્દ અહીં સ્પષ્ટ બતાવે છે કે એનો અર્થ માત્ર દુષ્ટ કે દુરિજન નથી. આ તો અજ્ઞાન શુરુઓ, દંભથી માત્ર ધર્મજ્ઞાનનું ડોળ ધારણ કરીને બકવાદ કરનારા છે તેમને ખાટે જ પેગખાર સાહેબ કહે છે.

માંથ્રાંસ્-આ : Māthras-cā : મંત્રાંશ્ = And the Mantras, the sacred words, અને મંત્રોને, ૨/૩. આર્વેદિક કાળમાં આત્-āns-મત્ય હતા. જુઓ મંકડોનેલનું વૈદિક વ્યાકરણ, પાનું ૭૮, નોંધ ૮ મી.

ગૂપતાઃ Gūptāઃ ગુપ્ત = Let...utter loudly, let...recite loudly, મોટેથી (રખે) લણે-પટે ! ધાતુ ગુપ્ = to utter loudly, મોટેથી પઢવું. ક્રિયાપદઃ અપૂર્ણભૂત Injunctive આત્મનેપદ. ૩/૧. આ ધાતુમાં “સાંભળવા”નો ભાવ નથી, તે હું આગળ દર્શાવી ગયો છું, (જુઓ હા. ૩૦-૨, ૩૧-૧ વગેરેની ટીકા). અહીં તો એવા દંભી શુરુઓનાં મંત્રોને “પઢવા” ના કહેવામાં આવ્યું છે. આ શબ્દ “ગૂપ્તા” નહીં પણ “ગૂપ્તા” લખાવો જોઈએ.

સાન્નામ્-આ : Sānāms-cā : સાન્નામ્ = And also the religious commandments, અને ધર્મના કાનૂનોને પણ. ૨/૩. “આ” એ આવે ત્યાં પહેલા “આ”નો અર્થ “અને” તથા બીજા “આ”ના અર્થ “જાને,” “અને...પણ,” એવા થાય છે.

આ-ટઃ Ā-ṭa : આ દિ = Thereupon, indeed, for indeed, તેથી ખરેખર.

દંમાન્મઃ Dāmānam : માન્મ (મા-જ્ઞાનમ) = To the self or soul, આત્માને. ૨/૧. જુઓ હા. ૩૧-૧૬ માંના “દંમાન્મ” શબ્દની ટીકા. અહીં “તમ” પર સ્વરભાષ હોવાથી તેનો “દંમાન્મ” કીર્તિત છે. એ શબ્દનો અર્થ “દમ” નથી જ. એનો મૂળ શબ્દ નહીં મળ્યાથી પહેલવી અનુવાદકોએ જ પ્રથમ ખોટો અર્થ કીર્તિત છે. જ્ઞાનનું બીજું વિભક્તિ એક પચનનું રૂપ જ્ઞાનમ છે. જુઓ મોનિયર વિત્યમ્નો સંસ્કૃત-અંગ્રેજી મહાકાવ્ય,

પાનું. ૪૫૬, ત્રીજી હાર. હવે સૌની ખાતરી થશે કે આ શબ્દનો અર્થ “આત્મા” જ છે.

વીસંમ : Visam : વિશમ્ = To Existence, અસ્તિત્વને, હસ્તીને, જીવનને, ૨/૧. ધાતુ વિન્ = to exist, to pervade, હોવું, રહેવું, જીવવું. આ શબ્દના અર્થ સંસ્કૃતમાં ધર, કોમ, રહેઠાણ વગેરે થાય છે, અને પહેલવીમાં એને “ગામડું” કહ્યું છે. આ બધા વિપરીત અર્થો પહેલા શબ્દ “તમન્”- “દમન્” નહીં સમજાયાથી થયેલા છે. આગલા ૧૬ માં શ્લોક પ્રમાણે જ આ શબ્દનો પણ અર્થ આધ્યાત્મિક ભાવમાં લેવાનો છે. અહીં ધર, ગામ, શહેર ને દેશની વાત જ નથી. અહીં તો આત્મા, જીવન, શરીર, ભક્તિ-ભાવ, વગેરેની વાતો છે. માણસે સુક્તિ મેળવવા માટે તો આ ખુદ પોતાના દેહ, આત્મા, વિકાર, જીવન વગેરે પર કાણુ મેળવવાનો છે, નહીં તો એ જાણે રસ્તે જઈ સર્વસ્વનો નાશ કરી દે તેમ છે, ને તે જ વાત અહીં છે. સંસ્કૃતમાં વિશ નો એક અર્થ person બાત, પંડ, પોતા-પણુ એમ પણ થાય છે. એ અર્થો બહુ જૂના છે, ને તે કોષકારોએ નોંધેલા છે.

વા : Vā : વા = Or, અથવા. “વીસંમ” ની અગાઉ લેવાનો છે.

સોઠ્રમ : Sōthram સેત્રમ્ = To the body, દેહને, શરીરને. ૨/૧.

વા : Vā : વા = Or, અથવા.

દાસ્યૂમ : Dasyūm : દસ્યુમ્ = To piety or devotion, ભક્તિભાવને, ધર્મ-પરાયણતાને. ૨/૧. જુઓ શ્લોક ૧૬ માંના એ જ શબ્દની ટીકા.

વા : Vā : વા = Or, અથવા.

આદાત્ : Ādāt્ આદાત્ = He takes, drags or carries away with one's self, તે પોતાની સાથે લઈ જાય છે-ધસડી જાય છે. ધાતુ આદા. ઋગ્વેદમાં ઘણું ઠેકાણે એ વપરાયેલા છે. ક્રિયાપદ : અપૂર્ણભૂતકાળ, પરસ્મેપદ. ૩/૧. જુઓ મો. વિ. કોષ, પૃષ્ઠ ૧૩૬, હાર ૨.

દુષિતા-આ : Dusitā-cā : દુઃસિતા-ચ = Into evil abode, into defiled state, દુર્ધામમાં, દોષજામાં, ખરાબ સ્થિતિમાં, ૭/૧. કેટલાકે “દુષિત” શબ્દ લીધેલા છે, પણ ૭ મી વિભક્તિમાં તેનો “તા” થાય નહીં, આ તો “દુઃસિતિ”નો “તા” થાય છે.

મરેક્યે-આ : Marākā-cā : મરે-ચ = And into destruction, into perdition, અને વિનાશમાં, અધોગતિમાં. ૭/૧. ધાતુ. મરૃ = to injure, પીડા કરવી. આ શબ્દ “મરેક્યે-આ” એમ આખા ‘ર’ સાથે લખવો નહીં જોઈએ, એ વ્યંજન જ છે. આખો ‘ર’ લખો તો એક શ્રુતિ વધી પડે. “મરેક્યેઆ”.

અથા : Athā : અથા (Vedic) = Then, so, hence, તેથી, ત્યારે.

ઇઃ : Īs : ઇન્ = These, એઓને. ૨/૩. જુઓ જે. વ્યા. ૬ ૩૬૭.

સોશ્વદૂમ : Sāśvadm̐ : સાશ્વત્ત્વમ્ = Remove, disperse, દૂર - કરો, હાંકી કાઢો, વિખેરી દો. ધાતુ શ્વ. ક્રિયાપદ : પ્રયોજ્ય, આશાય, આત્મનેપદ, ૨/૩.

સ્નૌઘિયા : Snaighīā : સ્નાયિષા = With extirpation, with total rooting out, ઉચ્છેદનથી, જડમૂળથી ઉખેડી નાખીને. ૩/૧. ધાતુ ઘય = to pierce, to extirpate, અહીં પણ ક્ષયિષ માં ય પર ઉદાત્ત સ્વરભાર (નામ ધયાથી) આવેલો છે.

૧૮ મા ર્લોકનો ભાવાર્થ : એથી, રખે તમારામાંના કોઈ પણ એવા અજ્ઞાન બકવાદીના મંત્રોને તેમજ કાનૂનોને પઢે (મોંઢેથી ઉચ્ચારે) ! તેથી તો ખરેખર તે પોતાના આત્માને, જીવનને (યા હુસ્તીને), શરીરને કે ધર્મ-પરાયણતાને પણ હુધામિર્મા (હોજખમા) અને અધીગતિમાં પોતાની સાથે ઘસડી જાય છે; માટે એવાને ઉચ્છેદનથી દૂર હાંકી કાઢો !

આગલા ર્લોકમાં કહ્યું છે કે અજ્ઞાન દંભી બકવાદીઓ જે ખોટું બોધન આપે છે તેઓને તમને લોળવવા ને ભમાવવા દેશો ના. હવે અહીં પેગમ્બર સાહેબ લોકોને, ખાત્ર કરીને જે સમજી સુદાનુઓ છે તેમને ચેતાવે છે કે રખે આવા દંભી વક્તાની ચુંગાલમાં સપડાતા ! રખે તેના કહેવાતા મંત્રોને ને કાનૂનોને પણ કદી મોંઢેથી પઢતા ! એમ કરશે તો ઉપર જણાવેલા તમારા આત્માને, તમારી હુસ્તીને, તમારા શરીરને ને તમારા ભક્તિભાવને એવું હુધોધન અધાર ખાડામાં તોડી પાડી તમારું બધી રીતે પતન-degradation-કરીને તમારો વિનાશ કરશે. માટે એવા હુધોથી તમારે દૂર જ રહેવું, બલકે એવા હુધોને તો જડમૂળથી ઉખેડી કાઢી દૂર કાઢવા.

પેગમ્બર સાહેબ અહીં કેવો જોડો બોધ આપે છે ! જોડા અભ્યાસ વગરના, પોતે બધી રીતની સ્વસ્થ જિંદગી પાળતા નહીં હોય તેવા, સુંકનો ગાંગડો લઇને ગાંધીની દુકાન કાઢી બેઠેલા માણસ જેવા, થોડું ઘણું એમથી તેમથી લઇ નાઠેલા, દંભી ને અજ્ઞાની બકવાદીઓ, ગમે તેવા કૃતવા ઉઠાવનારા, એવા કોઈ પણ માણસનું તમે માન્યો નહીં, કે તેના બેઠેલા મંત્રોને મોંઢેથી ભણી જશો નહીં, તમારી જીભને પણ તે ભણીને પાપી કરશે નહીં ! તેનાં વચનો તમને જોધે માર્ગે લઇ જશે, અને પછી તમારી બધી રીતે પડતી જ આવશે ! માટે જે ખરો જ્ઞાની છે, જેણે જોડા અભ્યાસ કીધેલો છે, જેને ખુદાઈ પ્રેરણા મળેલી છે, અને જે પોતે સ્વસ્થ જિંદગી પાળે છે, તેવા શુરનાં વચનોને જ માન્ય કરશે ! શરીરને લગતા અહંભુત ચમત્કારો યોગવિદ્યાથી, એટલે શરીર-મન-આત્માના જ્ઞાનથી, કરી શકાય છે, પણ એવા ચમત્કારો કરી બતાવનારો માણસ કોઈ અયો જ હોતો નથી. મનના દુષ્ટ માણસો એવા ચમત્કાર કરી શકે છે. પણ તે માણસ અયો છે કે નહીં તે તો તેનાં મનવચનકર્મની શુદ્ધતા પરથી જ પારખી શકાય. આપણા લોકો એવા ચમત્કાર કરવાવાળા પર દ્વિદા થઇ જાય છે, ને અચ્ચે પામીને પોતાનું ભાન ભૂલી દે છે, પણ એ કોઈ ખુદાઈ વસ્તુ નથી. વીજળી, રેડિયોના જેવા એ પણ ભૌતિક સાધનાના ખેલ છે. એમજ આ શરીરમાં પણ ઘણી શક્તિઓ રહેલી છે. તેના નિયમ મેળવ્યાથી અને તે શક્તિને સાધ્યાથી સામાન્ય માણસો આગળ એવા ચમત્કારો કરીને તેમને આંજી નાખી શકાય છે. પણ ચમત્કાર તે કોઈ અયોધ

નથી જ. અષોધને માટે તો માણસને પાર્કુ જ્ઞાન થવું જોઈએ. નેકી બદીનો ભેદ પૂરેપૂરો સમજવો જોઈએ, મનવચનકર્મની શુદ્ધિ પાળવી જોઈએ. અહંકાર તજવો જોઈએ. ક્ષોને એક સ્વરૂપી નજરથી જોતાં શીખવું જોઈએ. એવી અષોધ જેણે પૂરેપૂરી મેળવી હોય, તે જ ખરો ખુદાઈ બોધ આપી શકે, એવા અષો માણસના બોધને જ માનવો જોઈએ અને તે પ્રમાણે દુનિયામાં ચાલવું જોઈએ. એવા અષો માણસને જ ખુદા તરફના રસ્તાનો બોધ આપવાનો અધિકાર છે. એ મિવાયના લેલાશ કહેવાતા વિદ્વાનો ને બહારના દેખાવવાળા સાધુ પોતાની મતલબ મારવા બહારથી ફંલ કરીને પોતાને અષો જેવા દેખાડીને લોકોને ભ્રામીને ભ્રામી બતાવે છે, અને તેઓની ખરી હોલત જે આધ્યાત્મિક જ્ઞાન છે, તેનો નાશ કરે છે. એવા ફંલી માણસોનો બોધ તો ખાલી કાંસાકટ છે ને જિંદગીને ઊધે માર્ગે લઈ જઈને તેનો નાશ કરે છે. પેગમ્બર સાહેબનો આ બોધ આજે પણ તેવો જ નાજો ને અગત્યનો છે.

હા. ૩૧-શ્લોક ૧૯ મો.

ગૂઝતા : Gūṣṭā : ગુટ = Speaks or recites loudly, મોટેથી બોલે યા પઢે. ધાતુ
 ગુપ્ = to proclaim, to speak loudly, મોટેથી પ્રગટ કરવું-બોલવું.
 એમાં “સાંભળવા”નો અર્થ નથી. ક્રિયાપદ: અનિયમિત કાળ,
 આત્મનેપદ, ૩/૧.

યૈ : Yō : યત્ = Who, જે. ૧/૧.

મનતા : Mantā : મન્ત = Considers over, meditates upon. ધ્યાનથી લક્ષે,
 વિચાર કરે. ધાતુ મન્ ક્રિયાપદ: અનિયમિતકાળ, આત્મનેપદ. ૩/૧.

અષેમ્ : Ašem : અષ્ (મંત્રમ્) = The mantra of Ashem Vohu, અષેમ્
 વોહુનો મંત્ર. આ વાક્યની મતલબ બેતાં અહીં “અષેમ્” એટલે અષ
 કે અપોષ નથી, પણ “અષેમ્”નો મંત્ર છે. હા. ૨૬-૭ માં જેમ “યથા
 અહ વધયો” ના-અહુનવધર્થના મંત્રનો ઇસારો છે, તેમ અહીં હવે “અષેમ્
 વોહુ” ને માટે ઇસારો છે.

અહૂમ-મિશ : Ahūm-biś : અહુમ્-મિષ્ (મિષ્) = Life-healing, life-curing,
 જીવન વ્યાધિહર, નિદગીના રોગને હરનારો, જીવન શાતાકર, નિદગીને
 શાંતિ આપનારો. આ શબ્દ હા ૪૪-૧૬ માં પણ છે, ને ત્યાં તે “રતૂમ્”
 નું વિશેષણ છે. ૨/૧. વિશેષણ “અષેમ્”નું.

વીદ્વાઓ : Vidvā : વિદ્વાન્ = Enlightened, wise, જ્ઞાની, ડાહ્યો. ૧/૧. હું એને
 “યૈ” સર્વનામ સાથે લઉં છું: “જે જ્ઞાનીજન”-“વીદ્વાઓ અહુરા” હે
 સર્વજ્ઞાની અહુરા! એમ પણ લઈ શકાય. વી-હુ-વાઓ એમ ત્રણ શ્રુતિમાં
 બોલવાનો છે.

અહુરા : Ahurā : અહર = Oh Ahurā! હે અહુરા! ૮/૧.

ઐરેઝૂઝાઘ : Erēzuxōāi : ઋપુષ્ણય = For the sublime poetry, ઊંચી
 દૈવી કવિતા માટે. ૪/૧. (ઋપ્ + ઉષ્ણય)

વચશહામ્ : Vacanham : વચસામ્ = Of advices or directions. સલાહની,
 માર્ગદર્શનની, ઉપદેશની. ૬/૩. “વ-ચ-હા-અમ્”-આર શ્રુતિ છે.

ક્ષયમનો : Xsayamanō : ક્ષયમાનઃ = Being capable or competent, having
 power, સમર્થ શક્તિમાન. ધાતુ ક્ષિ. ૧/૧. વર્તમાનકૃદંત. એ “યૈ
 વીદ્વાઓ”નું સંબંધી કૃદંત છે. એ શબ્દ છંદને માટે આખા ‘મ’ સાથે
 બોલાવે બેઠાએ: “ક્ષયમનો”: વૈદિક ભાષામાં ક્ષયમાન-જ છે.

હિજ્વો-વસો : Hizvō-vasō : જિહ્વા-વસઃ = Whose tongue is in control,
 subdued-speeched, વશવર્તી જીભવાળો, જેને પોતાની જીભ વશ હોય
 તે. ૧/૧. બોલવામાં “હિજ્વો” બોલાય તો શ્રુતિ પૂરી થાય.

થ્વા : Thwā : ત્વા = Thine, your, તારા, તમારા (દારા). ૩/૧.

આપ્રા : Āorā : આત્રા = Through fire, આતશ દ્વારા. ૩/૧. ઝે, શબ્દ માટે આ જ હા. ના ૩ જા રલોકમાંની ટીકા જુઓ.

સુપ્રા : Suxrā : મુક્ત-મુક્તેન = Radiant, brilliant, ઝળહળતો, ખૂબ પ્રકાશતો. ૩/૧. વિશેષણ “આપ્રા”નું.

* આ પંક્તિમાંના ઘણા શબ્દો ઝે જ અર્થે પાછા હા ૫૧-૯ માં પણ આવે છે.

મજ્ઞદા : Mazdā : મેઝા = Oh Mazdā! હે મજ્ઞદા! ૮/૧. યુરેખીય વિદ્વાનોએ-મિદસ, વગેરેએ-આ શબ્દ પર ઘણા ઉહોપોહ કીધેલો છે, પણ “આતર-અથર” એ મજ્ઞદાનો પુત્ર છે, એટલે તેને માટે અહીં “મજ્ઞદા”ને જ સંબોધન છે.

વંશહાઉ : Vanhāu : વસૌ = In the good, in the beneficence, લલામાં, લાલમાં, શ્રેયમાં, ૭/૧. વિશેષણ. જુઓ જ. વ્યા. § ૨૬૨. “વંશ-હા-ઉ” એમ ત્રણ શ્રુતિમાં બોલવાનો છે.

વીદાતા : Vidātā : વિદાત = He dispenses, acts, તે પ્રવર્તે છે, કાર્ય બજાવે છે. ધાતુ વિદા. આ ધાતુ પણ ક્ર ધાતુની આક્રંક વાચ્યના લાવ પ્રમાણે અનેક અર્થ સમાવે છે. એમાં to create = ઉત્પન્ન કરવાનો લાવ રહે છે. ક્રિયાપદ : અપૂર્ણભૂતકાળ, આત્મનેપદ, ૩/૧. એનો કર્તા “ઐ”નો સંબંધી “તે” અધ્યાહાર છે.

રાનયાઔ : Rānayāu : રણયોઃ = Of the two contesters, or antagonists, બન્ને પ્રતિસ્પર્ધીઓના, લલા અને ખૂરા એમ જુદે જુદે માર્ગે જનારા બન્ને બલતના લોકોના. ૬/૨. મૂળ શબ્દ રણ=contester, છે, તેનું આ છઠ્ઠી વિભક્તિ દ્વિવચનનું સ્પષ્ટ રૂપ છે. આ શબ્દ હા ૩૧-૩ અને હા ૪૭-૬ માં પણ આવે છે. આ શબ્દ માટે હા ૩૧-૩ માંની ટીકા જુઓ.

૧૯ મા રલોકનો ભાવાર્થ : હે અહુરા ! જે વશવર્તી જીલવાળો સમર્થ જ્ઞાની જન આ માર્ગદર્શનના ઊંચા દેવી ભજન માટે જીવનના રોગને હરનારા અર્ધેમના મંત્ર પર ધ્યાનથી મનન કરે છે અને તેને જાહેરમાં પ્રગટ કરે છે, તે હે મજ્ઞદા ! તારા ઝળહળતા આતશ દ્વારા બન્ને પ્રતિસ્પર્ધીઓના લલામાં પ્રવર્તે છે.

આગલા રલોકમાં અજ્ઞાની ને અધકચરા દંભી ગુરુઓના મંત્રો ને ધાનૂનો પઢવાની મનાઇ કરીને પેગમ્બર સાહેબે તેનાં માઠાં પરિણામોથી લોકને ચેતાવ્યા પછી હવે આ રલોકમાં જ્ઞાની જન અપોષ્ટ સાધવા માટેનો અર્ધેમનો મંત્ર પઢવાથી ને તે પર મનન કર્યાથી દુનિયાનું ભલું કરી શકે છે તે તેઓ જણાવે છે. આ રલોકનો આવો ખરો અર્થ કોઈ સમજી શકે, અને પરાપૂર્વનો સંબંધ આવી જાતી કવિતામાં સમજ્યા વગર ખીજા જ અર્થો એના કરવામાં આવેલા છે, ને ચિન્વત્ પૂલના ન્યાયકર્તાઓની માથે એનો સંબંધ પાછલા “અવેસ્ના”નાં

લખાણોમાંથી લઈ આવીને તેનો આરોપ “ગાથા”ના પ્રલોકોમાં બાંધ્યો છે, તે અનુગતું છે. “અર્ષેમ વૌહ”ના કલામની સમજ આ ગ્રંથની શરૂઆતમાં જ હું આપી આપ્યો છું. એવા ઊંડા અર્થવાળો એ મંત્ર દુનિયાનું લહું જ કરનારો છે. અષને-ગુરુને-અને “આતર”ને સંબંધ છે, ગુરુ અગ્નિકારક છે તે હું આગળ કહી આપ્યો છું. આતશને ને વાણીને પણ સંબંધ છે. એ બધાં પર ગુરુ-અષ જ મુવક્કલ છે. એટલે જે ખરા જ્ઞાની માણસ છે, તે અપોધને જ સાધનારો છે. “દનૂતેમ” શબ્દના અર્થની ટીકામાં હું કહી આપ્યો છું (હા ૩૧-૩) તેમ પરાજ્ઞાન-પ્રહ્લવિદ્યા-એ પ્રથમ મજ્જાએ પોતાના પુત્ર “અથર”ને શીખવી, અને “અથર” તરફથી એ વિદ્યા ખરા અર્થવલ્લોને-આધ્રવનોને-મળી. એ બધો સંબંધ આ પ્રલોકમાં ગર્ભિત રીતે રહેલો છે. જેનો ગુરુ ઘળવાન હોય તેની વાણી પણ પોતાને વશ હોય. તિના વિચારો તે પૂરેપૂરી રીતે દર્શાવી શકે છે, અને તેની જીભ ગમે. તેમ છટકી જતી નથી, પણ એ જ્ઞાનીજનના કાણુમાં તે રહે છે. ચેગમ્બર સાહેબ કહે છે કે ઊંડા બોધથી ને માર્ગદર્શનથી ભરેલાં આ મારાં દેવી ભજનને જે જ્ઞાની માણસ બરાબર સમજે, તે પર મનન કરે, અને નિંદગીના બધા રોગને હરનારી ને અમર શાંતિ આપનારી અપોધનો પ્રચાર કરવા માટે અર્ષેમનો મંત્ર જાહેરમાં પ્રગટ કરે, તેની ખુબી સૌને દેખાડે, તે મજ્જાના આતર દ્વારા જે પરાજ્ઞાન ઊતરતું આવ્યું છે તે સૌને શીખવે, અને એ રીતે આ બંને ભલા ખૂરા પંથવાળાઓના ભલામાં જ તે રહે અને તેઓનું લહું કરે. અપોધ સાધવા માટેનું જ્ઞાન અર્ષેમના મંત્રમાં છે, તેનો પ્રચાર કરવો, એમ ચેગમ્બર સાહેબ અહીં સૂચવે છે. દુનિયામાં ભલા ને ખૂરા પંથોએ લોક ભય છે, એટલે એ અપોધનું જ્ઞાન તો સૌને માટે જ કામનું છે.

કેવા ઊંડા ભેદો અને કેવું સચોટ માર્ગદર્શન આ પ્રલોકમાં છે! આપણા બોલમાત્રિયા એ બધું હજારો વર્ષથી કેમ ભૂલી ગયા હશે અને ભલતા જ અર્થો કેમ કરવામાં આવ્યા હશે, તે સમજતું નથી. એ જ અષ દ્વારા મારા જેવા નાચીજને જે કંઈ મળ્યું છે તે, મારા બંધુઓ આગળ મૂકતાં અને ભુલાઈ ગયેલું પાછું સંજીવન કરતાં મને અપૂર્વ આનંદ થાય છે. આપણા ચેગમ્બર સાહેબના આ ખરા આદેશો સાંભળે, તે પર મનન કરે અને તેના માર્ગદર્શન પ્રમાણે ચાલે તે પોતાનું જીવન ધન્ય જ કરશે. આતશનો ખરા અર્થ શું છે તે આ હા ના ડ બા અને આ પ્રલોકમાં સ્પષ્ટ થાય છે. આતશ એ પરાજ્ઞાનની સંજ્ઞા (Sign) છે, અને આખી સૃષ્ટિમાં એ સ્થૂળ અને સૂક્ષ્મ રૂપે વ્યાપેલો છે. આતશ વગર આ દુનિયાની હુસ્તી જ રહે નહીં, અને અપોધ પણ રહે નહીં. ખ્રિસ્તિઓ કે બીજાઓ જે આ મર્મ સમજતા નહીં હોય તે લોક આપણુ પારસીઓને ભલે “આતશ-પરસ્ત” કહે, તેમાં શરમાવાનું શું છે? આખું પ્રહ્લાંડ આતશથી નહીં તો શાથી ઝળહળ કરી રહ્યું છે? બીજાઓના અધૂરા જ્ઞાનની ટીકાથી આપણને શા માટે શરમ બેસે? ખ્રિસ્તિઓ તેમજ બધા ધર્મવાળા ધાર્મિક ક્રિયા વેળા આતશ તો જરૂર પાસે રાખે છે. ભલે આપણે આતશપરસ્ત હોઈએ-છીએ જ. દુનિયાનું એ શૂઠ સત્ય હજારો વર્ષથી ઊતરતું આવ્યું છે ને તે ખરા આર્યનું છે. ભલે આતશ પર જેમને હસડું આવતું હોય તે “અંધારપરસ્ત” રહે! આપણે તો જ્યોતિનાં ફરજંદે છીએ. આતશને નામે કેટલાક કહેવાતા મુધારકો પોતાના અધાર અજ્ઞાનથી કેટલીક વાર મશ્કરી કરે છે, તેઓ મોટું પાપ વહારી લે છે! ખુદા એઓને સદ્બુદ્ધિ ને સદ્જ્ઞાન બક્ષે.

હા. ૩૧—શ્લોક ૨૦ મો

યૈ : Yai : યસ = Who, જે. ૧/૧.

આયત્ : Āyat : અયત્ = Continues, ચાલુ રાખે. ધાતુ ઇ = to go, to continue. સ્થાન અને લાવ પ્રમાણે આ ધાતુના ઘણા અર્થ થાય છે અને જ્યારે વર્તમાનકૃદંત સાથે આવે છે, ત્યારે એનો અર્થ “ચાલુ રાખવું” થાય છે. ક્રિયાપદ : વર્ગ ૨ જો, અપૂર્ણભૂતકાળ, પરસ્મૈપદ. ૩/૧.

અપવનમ્ : Asavanam : અપવનમ્-ઋતાવનમ્ = The righteous or holy person, અયો (યવિત્ર) માણસને. ૨/૧.

દિવંમનમ્ : Divamamam : દિવમનમ્ = Causing pain, giving suffering, દુઃખ આપતાં, વેદના કરતાં. ધાતુ દિવ, વર્ગ ૬ ઠો = to pain, દુઃખ આપવું, મતાવવું. વર્તમાનકૃદંત. આ શબ્દના અર્થ પણ બહુધા જોએ વિપરીત કીધેલા છે.

હૌઃ Hōi : હે = His, તેનો. ૬/૧.

અપરમ્ : Aparam અપરમ્ = In the future, ભવિષ્યમાં, ભાવિમાં. Indicative. સૂચક અવ્યય.

ક્ષયો : Xsayō : ક્ષય = Destruction, વિનાશ. ૧/૧. એનું ક્રિયાપદ ‘છે’ અધ્યાહાર છે.

દરગમ્ આયુઃ Daragam āyū દીર્ઘમ્ આયુઃ = Long life or duration, લાંબું જીવન, લાંબો કાળ. ૧/૧. (જે. વ્યા. § ૨૭૫.)

તમશ્છોઃ Tamaḥhō tamsam = Of darkness, અંધારાનું, અંધાર ભરેલું. ૬/૧.

દુશ્ચવર્થમ્ : Duṣ-X'arṇam : દુઃસ્વર્યમ્ = Pursuing unworthy ends, દુષ્ટ આશયોની પૂઠે જતી, ખરાબ ઇરાદાઓ માટે પ્રયત્નશીલ. આ સ્વર્ય શબ્દ ઋગ્વેદમાં વપરાયેલો છે. ૧/૧ નાં

અવઞ્ચેતાત્ : Avaṣṭās : અવેતાત્ = Badly flowing, દુષ્ટ પ્રવાહિત, બોબડી-તોતડી, અટકી અટકીને બોલાતી—Stammering. ધાતુ અવનઃ = to flow badly or downwards, એ પરથી “અવઞ્ચેતાત્” નામ થયેલું છે. ૧/૧. વિશેષણ.

વચોઃ Vacō : વચ્ = Speech, વાણી. ૧/૧.

તૈમ્ : Taim : તમ્ = Such, this., જિ(ને), જોવા(ને). ૨/૧. એ સર્વનામનું વિશેષ્ય નામ “અહૂમ્” છે.

વાઓઃ Vā : વસ્ = Your, તમારા. ૨/૧ કે ૬/૧. સંસ્કૃતમાં આ વસ્ શબ્દ બીજી ને છઠી એમ બન્ને વિભક્તિઓમાં વપરાય છે. આ શબ્દ “વા” નથી. ઘણી પ્રતોમાં “વાઓ” જ છે.

અહુમઃ Ahūmઃ અહુમ્ = Life (acc.) ઊવનને, જિંદગીને. ૨/૧.

દ્રૅગ્વંતોઃ Drəgvantōઃ દ્રગ્વન્તસ્ = Oh Ignorant Babblers! હે અજ્ઞાન બકવાદીઓ! ૮/૩. ગેલ્ડનરે PT4 હસ્ત લેખમાંનો આ આક્રમી સંજોધન વિલક્ષિતો શબ્દ લીધો છે તે ખરો છે.

શ્યઞ્ચૈનાશઃ Syaonāisઃ ચ્યૌનૈઃ = Through deeds or actions, કૃત્યો દ્વારા, પ્રવૃત્તિઓ દ્વારા. ૩/૩.

ખ્વાયશઃ X^vāisઃ સ્વૈઃ = Your own, તમારાં પોતાનાં. ૩/૩.

દૅએનાઃ Daēnāઃ ધેના = Religious commandment, ધર્મદેશ, ધર્મબોધ. ૧/૧. નારીબલિ. જુઓ હા ૩૧-૧૧ માં એ જ શબ્દની ટીકા. અહીં “દૅએના” એટલે બીજા કેટલાક વિકાનો કહે છે તેમ “અંતઃકરણ”-Conscience-કે “ધ્યાનત” નથી. એનો આ એક જ અર્થ “ધર્મદેશ, ધર્મબોધ” છે. આગલા ૧૮ માં શ્લોકમાં કહ્યું જ છે કે અજ્ઞાની દંભી બકવાદીઓના મંત્ર કે કાનૂનો પઢવા નહીં, નહીં તો તેથી બધી રીતનું પલન થશે. એટલે તે જ ભાવ પાછો અહીં છે.

નાસૅપતઃ Naśsatઃ નેપત્ = Leads, carries, દોરી લઈ જાય છે. ધાતુ નેપ્ = to lead, દોરવવું. ક્રિયાપદઃ અપૂર્ણભૂતકળ, પરસ્મૈપદ, ૩/૧.

૨૦ માં શ્લોકનો ભાવાર્થઃ જે કોઈ અથો માણસને દુઃખ આપવાનું -સતાવવાનું-આહુ રાખે તેનો ભવિષ્યમાં વિનાશ (થશે), (તેને માટે) લાંબા કાળનો અંધાર (રહેશે), તેની દુષ્ટ પ્રવાહિત વાણી ખરાબ ઇશ્વારો માટે પ્રયત્નશીલ (રહેશે): હે અજ્ઞાન બકવાદીઓ! તમારો ધર્મદેશ તમારાં પોતાનાં કૃત્યો દ્વારા જ એવી તમારી જિંદગીને દોરવી લઈ જાય છે.

આગલા શ્લોકમાં “અવૅમ્”નો મંત્ર પઢનારા અને તે સમજીને તેનો મર્મ પ્રગટ કરનારા સાસ નરસા બન્ને વર્ગનાં માણસોનું ભલું જ કરશે, એમ કહ્યા પછી હવે આ શ્લોકમાં પેગમ્બર સાહેબ એવા અથો માણસને દુઃખ આપનારાને તથા સ્તાવનારાને કેવો બદલો મળશે તે સ્પષ્ટ રીતે જણાવે છે. એવા દુષ્ટ માણસોનો ભવિષ્યમાં વિનાશ થશે, કેમકે દુનિયામાં તે અપોધનો વધારો થતો અટકાવે છે અને ખુરાઇને ઉત્તેજન આપે છે. એવા માણસને જ્ઞાન વગરના અંધારથી તેમ જ આનંદ વગરના અંધારથી ભરેલી લાંબા કાળ સુધીની જિંદગી ભોગવવી પડશે. જોની વાણી દુષ્ટ અને બોળાટી તોતડાટી રહેશે, બધી ટંટાફિસાદ-ભિન્નવતી રહેશે અને તે સદા ખરાબ ઇશ્વારો માટે પ્રયત્નશીલ રહેશે. અથો માણસને હેરાન કરવાનું આદ્યું કળ મળશે, માટે હે અજ્ઞાન બકવાદીઓ, હે ધર્મને નામે દંભ કરીને ઝાટો બોધ આપનારાઓ! જેવી તમારી દુષ્ટ વાણી છે અને જેવો તમારો બોધ દુષ્ટ છે, તેવી જ તમારી કરણી પણ દુષ્ટ રહેશે, એટલે તમારે પોતાને હાથે જ તમે તમારી જિંદગીને ખાડામાં નાખી દઈને દુઃખ પામશો. આ દુનિયામાં તો અદુરાનો ઇન્સાફ મોટો વહેલો કોને મળશે જ.

અહીં પણ જ્યોતિષનો મર્મ છે. શુરુ ઝોટલે અપ, એ અપને રાહે પુણ્યપંથે જનારાને જે હેરાન કરે તેનો શુરુ નિર્ણય અને પાપી સ્થાન, રાશી ને દિશામાં રહે છે. શુરુ લાંબી ત્રિદશીનો કારક ગ્રહ છે, ને દેવી જ્ઞાનનો આપનાર છે, ઝોટલે તે પાપી થયાથી જ્ઞાન રહેતું નથી ને અજ્ઞાનનો અંધાર લાંબી ત્રિદશી સુધી રહે છે, અને એ માણસને પ્રકાશ મળતો નથી કે જેથી તેને દિવ્ય આનંદ મળી શકે. શુરુ વાણીનો પણ કારક ગ્રહ છે, ઝોટલે તે પાપી થયાથી વાણી પણ બગડે, માણસ બોળડો-તોતડો થાય, અને એની વાણીથી ટંટાકિસાદ બધે થયા જ કરે, બધે બોલીને બીજાનું તેમજ પોતાનું બગાડે, અને એ માણસ સદા અરાબ ધરાદાઓમાં જ મર્યો રહે. એને કશું સારું સૂઝે નહીં.

શુરુ બધી રીતે શુભ અને બળવાન થાય તો જ તે માણસને દિવ્ય પ્રકાશ મળે, ખુદાઈ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય, જેનાથી તે જીવનમાં જલદી આગળ વધીને પુણ્યવાન થઈને પોતાની સુક્તિ મેળવે. વળી એવો માણસ બહુ સારી વાણીવાળો પણ થાય, બધાને તેની વાણી આકર્ષે, સૌને તે સારે રસ્તે દોરવે, અને સૌના લલા માટે સદા પ્રયત્ન કર્યા જ કરે. “ગાથા”માંના આવા શ્લોકોનો ખરો ઉડો લેઈ આ જ્યોતિષની કુંચીથી ખૂંટી જાય છે. તે વગર ખાતરી વિદ્વાને એ બધું સમજતું નથી, અને મિદ્ધા ને બીજા યુરોપીય વિદ્વાનો કહે છે કે “ગાથા”માં અસ્પષ્ટતા-દુર્ગમતા-obscure-ધણી છે !

હા. ૩૧—શ્લોક ૨૧ માં

મઝદાઓ : Mazdā : મેઘાત્ = Mazdā, મઝદા. ૧/૧.

દદાત્ : Dadāt : અદદાત્ = Will bestow, will grant, બક્ષિસ આપશે. ધાતુ વા. ક્રિયાપદ : અપૂર્ણભૂતકાળ, સંશયાર્થ, પરસ્મૈપદ, ૩/૧. એ ક્રિયાપદ કર્મને છઠ્ઠી વિભક્તિમાં પણ લે છે....ની બક્ષિસ આપે.

અહુરો : Ahurō : અસુરઃ = Ahurā, અહુરા. ૧/૧.

હુર્વતાતો : Haurvatātō : સર્વતાત્ = Of prosperity, of weal, તમામ સમૃદ્ધિની, સંપત્તિની, આબાદીની. ૬/૧. નામ સર્વતાત્. અહીં એ શુભવાચક નામ છે. આ શબ્દ ખરી રીતે “હુર્વતાતો” એકાદ, કેમકે ખરો મૂળ શબ્દ “હુર્વતાત્” છે. કોઈ લહિયાની ભૂલથી આ “તા” છૂટી ગયેલો હશે. એ “તા” વગર હંદમાં એક શ્રુતિ પણ ઘટે છે. માટે હું શુદ્ધ શબ્દ “હુર્વતાતો” જ લખું છું.

અમૈરતાતસ-આ : Amēratatas-ā : અમૃતાત્ = And of immortality, and of final emancipation, અને અમરતાની, અને અંતિમ (છેવટની) સુક્તિની. ૬/૧.

બૂરોધશ : Būrois : બૂરેસ્ = Great, abundant, મહાન. ભરપૂર. ૬/૧. વિશેષણ “અવધયા-આ”નું. મૂળ શબ્દ મૂરિ એ શુરના શબ્દનું શુભવિશેષણ-epithet- છે. શુર-અવ-અસન્ન હોય તો બધું ભરપૂરે આપે છે. “અવની અવોધની બક્ષિસ પણ તે ભરપૂરે આપે,” એમ અર્થ છે. “ગાથા”માં આ અર્થે રૂપેન્તા તે શ્રેષ્ઠ જ છે, તેની સાબિતીમાં જ્યોતિષમાંના શ્રેષ્ઠનાં કેટકેટલાં શુભવિશેષણો તેમાં આવે છે !

આ : Ā : આ = Indeed, ખરેખર, નિરધાર, ખુદ.

અષખ્યા-આ : Asaxyā-ā : અપત્ય-વ-કૃતત્વ-વ = And of righteousness or holiness, ને સદાચારની યા અવોધની. ૬/૧. અહીંનો “આ” આ પંક્તિમાં અર્થમાં પ્રથમ “બૂરોધશ”ની અગાઉ લેવાનો છે.

ખાપાથ્યાત્ : X'apaiyāt : સ્વપત્વાત્ = By good progeny to carry on the life and purpose of the world, દુનિયાનો હેતુ અને તેનું જીવન સદાકાળ આગળ ધયાવવા માટેની ભલી વંશવૃદ્ધિથી. ૫/૧. મૂળ શબ્દ સુ + અપત્ય = Good progeny, good descendants. આ શબ્દને મૂળ સ્વ self-પોતાનું-એવા ભાવ સાથે કશું કામ નથી, એટલે એના “પોતાની ખુદી, સંપ, સંગતિ,” વગેરે અર્થો ક્રીધેલા છે તે યુક્ત નથી. “ક્ષત્ર” મૂળમાં કોણ છે, તેનું શું કાર્ય છે, તે સમજી નહીં શકાયથી આવા શબ્દોના અર્થો બધે ભૂલ ભરેલા કરવામાં આવેલા છે. “ક્ષત્ર” એટલે પ્રજ્ઞા-સર્જક-તે એ રૂપે છે કે તે પોતાની પુનર્સર્જનશક્તિ દરેક જાનદાર પેદાશમાં મૂકે છે, જેથી જીવનનું નવું સર્જન પાછું પોતાની મેળે થાય, દીવામાંથી દીવા થતા જાય અને દુનિયાનો વેલો આગળ ચાલ્યા કરે. શ્રી જ્ઞેયસ્વ સાહેબ આ ક્ષત્રની

શક્તિ પર ઘડી ઘડી એ જ હાર મૂકે છે, ને વીર્યનું રક્ષણ કરીને પોતે નેક ને અપો બની સિવી નેક ને અપો પ્રજા માણસ પાછી પેદા કરે તેનું તેઓ ઇચ્છે છે, જેથી સ્પેન્તા મન્યુના કાર્યને પુષ્ટિ મળે ને બદી કપાય. આ સ્વપત્ય શબ્દ એ જ અર્થમાં ઋગ્વેદમાં (મં. ૧-૭૨-૯) માં છે.

ક્ષત્રહ્યા : Kṣatrahya : ક્ષત્રવ્ય = Of the controlled power of procreation, પુનર્સર્જનની સંયમશક્તિની. ૬/૧.

સરો : Sarō : શરસ્-શિરઃ = Of lustre, of the glow of virtue, of the acme of virtue, નૂરની, સદાચાર ને સંયમ પાળ્યાથી મોંઢા પર જે નૂર તગતગી રહે તેની. ૬/૧. આ શરસ્ શબ્દ ક્રીનો જ સંબંધી છે અને એનો અર્થ અહીં “નૂર”જ થાય છે. એનો બીજો અર્થ “સદ્ભાવ્ય, ખુશ-નસીબી” પણ થાય છે. જુઓ મો. વિ. કોષ : શિરસ્ પાતું ૧૦૭૨, હાર ૨.

વહુઠ્ઠેશ...મનહુઠો : Vahūthēṣ...manahō : વસોસ્ મનસસ્ = Of purity of mind, આત્મિક મનના. ૬/૧. અહીં એ શુણ્ણવાચક નામ છે.

વજ્ઞદ્વરે : Vazdvarē વજ્ઞદ્વર (વજ્ઞદ્વર) Absolute firmness, of the boon of steadfastness, સંપૂર્ણ દૃઢતાની, સ્થિરતાના પ્રસાદની ૬/૧. વજ્ઞ = to increase, to be firm, અને વર = to grant a boon. વોહુમનો એટલે શિવ સાત્ત્વિક મનની સ્થિરતાની દૃઢતાનો પ્રસાદ આપે છે. શિવનો “પ્રસાદ” પણ કહેવાય છે. જુઓ. જે. બ્યા. § ૮૨૦ અને ૮૩૦. વજ્ઞ ધાતુ પર ત્ કે ર ઉમેરી “વર” પ્રત્યય (સંસ્કૃત વર) ઉમેરીને આ “વજ્ઞદ્વરે” નામ કીધેલું છે. આ શબ્દ “વજ્ઞદ્વરે” અવેસ્તામાં “અદ્વાઇ તન્વો વજ્ઞદ્વરે”માં પણ એ જ અર્થમાં “તનની સંપૂર્ણ દૃઢતા”ના અર્થમાં જ આવે છે. શનિનો ગ્રહ “સ્થિરતા” આપનારો છે. જુઓ જ્યોતિષ ગ્રંથ “કૃલદીપિકા.”

યે : Yē : વસ્ = Who, જે ૧/૧.

હોઈ : Hōi : હે = His (of Mazdā Ahurā), તેનો (મજ્દા અહુરાનો) ૬/૧.

મન્યુ : Manyū : મન્યુ = Through the Beneficent Manyu Spēntā, સ્પેન્તામન્યુ દ્વારા, ૩/૧.

બ્યાઠેનાઈશ-ચા : Syaoθēnāis-cā ચ્યોત્તૈશ = And through deeds or actions, અને કાર્યો દ્વારા, કાર્યોથી. ૩/૩.

ઉર્વશો : Urvaθō . ઋત્સ = The chosen religious preceptor, ધર્માચાર્ય. ૧/૧. ધાતુ ઋ = to choose આ શબ્દનો અર્થ “દોસ્ત-મિત્ર” એમ પહેલવી જમાનાથી થતો આવ્યો છે ને તે જ બધા વિદ્વાનોએ માન્ય રાખેલો છે, પણ મજ્દા અહુરાનો “દોસ્ત” તે કોણ વળી ? આપણે તો તેની આજ્ઞાને ઉત્તમ રીતે દુનિયામાં અમલમાં લાવી શકીએ એટલું જ. આ શબ્દ હા. ૪૫-૧૧ માં પણ છે, અને ત્યાં પણ એ જ “ધર્માચાર્ય” શબ્દ જ બરાબર છે. બીજી રીતે “ઉર્વ” એટલે “આત્મા” તેને “થ” પ્રત્યય લગાડ્યાથી તેનો અર્થ “આત્મરક્ષક” પણ થાય છે, અને તે

પણ ધર્માચાર્ય જ છે. હા. ૫૧-૧૧ માં પણ એ જ શબ્દ છે. ત્યાં પણ પેગમ્બર સાહેબ પૂછે છે કે “હિ મજ્જદા! કયો શબ્દ સ્થિતમાન નૂર-શુસ્તનો ધર્માચાર્ય છે?” પોતાનો આપેલો નવીન બોધ કયો શબ્દ બરાબર સમજીને તેનો ધર્મપ્રચાર સૌમાં કરશે, એમ પેગમ્બર સાહેબ પૂછે છે. આ “ઉર્વથો” શબ્દ પણ એ જ શ્રુતિમાં બોલવાનો છે, એટલે ‘વ’ માં ‘ઉ’ સમાવી દેવાનો છે. આ ૪ માંથી જળ ધાતુ પણ થયેલો છે, તેના અર્થ પણ ઢાંકવું, સંતાડવું થાય છે, એટલે ૪ નો “ઉર્વ” થાય છે જ. વળી વ્તસ્ શબ્દમાં “ત્” ઉદાત્-સ્વસ્તારવાળો હોવાથી “વૃ” ને અનુદાત્ત દેખાડવા પણ તેની અગાઉ “ઉ” રાખેલો હોય એમ જણાય છે. એટલે “ઉર્વથો” ને બદલે આ “ઉર્વથો” લખાયેલો છે. એ એ જ શ્રુતિમાં બોલવાનો છે.

૨૧ માં શ્લોકનો ભાવાર્થ : મજ્જદા અહુરા તમામ સમૃદ્ધિની અને અંતિમ સુક્તિની, વળી ભરપટ્ટે અપોઇની, ને વંશવૃદ્ધિથી (મજતી) સંયમશક્તિના સદ્ગુણના નૂરની, તેમજ સાત્ત્વિક મનની દૃઢતાના પરમ પ્રસાદની બક્ષિસ તેને આપે, જે સ્પેન્તામન્યુ દ્વારા અને તેનાં પોતાનાં કાર્યોથી તેનો ધર્માચાર્ય થાય.

આગલા શ્લોકમાં ધર્મને નામે ખોટો બોધ આપનારા અને અપો માણસને સતાવનારાને કેવો લયંકર બદલો મળશે તે દર્શાવીને હવે પેગમ્બર સાહેબ સાચું શિક્ષણ આપનારા અપો ધર્માચાર્યને માટે આ શ્લોકમાં કહે છે, ને તેને હુઆ દે છે. જે પોતાના આત્માની શુદ્ધિથી અને નેક અપોઇલયા કામોથી સ્પેન્તામન્યુ દ્વારા મજ્જદા અહુરાનું ખરું શિક્ષણ દુનિયામાં ઉતારવા તેમનો ધર્માચાર્ય (Religious Preceptor) થાય, અને પેગમ્બરનો પેગામ માનવજાતને પહોંચાડીને સૌને નેક રાહ બતાવે, તે ધર્માચાર્યને તમામ સમૃદ્ધિની, આબાદીની, આખરની સુક્તિની, ભરપટ્ટે અપોઇની, વંશવૃદ્ધિથી અપોઇની વૃદ્ધિની, સંયમશક્તિથી વિકાસે પર કાણુ રાખતાં મોઢા પર જે સ્વાભાવિક નૂર ઝગે છે તેની, તેમજ સાત્ત્વિક મનની સંપૂર્ણ દૃઢતાના પ્રસાદની ઉત્તમ બક્ષિસ મજ્જદા અહુરા આપે! દ્રૌવત્” તે ખોટું શિક્ષણ આપનારા અજ્ઞાન બકવાદી-Babbler, અને “ઉર્વથો” તે તેનાથી ઊલટો ધર્મનું ખરું ને ઊંડા જ્ઞાનથી ભરપૂર શિક્ષણ આપનાર ધર્માચાર્ય-એમ હવે આ શ્લોકમાં બધું સ્પષ્ટ થઈ જાય છે. “દ્રૌવત્” શબ્દ “દુ” કે “દુન” પરથી થયો જ નથી. “દુન” પરથી તો “દુન્યન્ત” અને “અદુન્યન્ત” (નુઓ આ જ હા. નો ૧૫ મો શ્લોક) અને “દુ” પરથી “દ્રવત્” થયેલા છે. અહીં આ “ઉર્વથો”ના અર્થથી એની સામેના ગુણવાળો અર્થ સ્પષ્ટ થઈ જાય છે કે “દ્રૌવતો” એટલે અજ્ઞાન બકવાદી. આ દુનિયામાં મોટામાં મોટું નુકસાન આ અજ્ઞાન દંભી લોકો જેઓ ગુરુજી થવા સાધુસંન્યાસી ભગત કે તેવાના ચેલા થઈ નીકળે છે અને ખરું તત્ત્વ બણ્યા વગરના અધુરા જ્ઞાનથી લોકોને દોરવવા જાય છે, તેઓ જ કરે છે. મૂળથી જ એવા દંભી વક્તાઓને માટે પેગમ્બર સાહેબ સૌને ચેતાવે છે.

આ શ્લોકમાં એક આરમઘતિ સિવાય બધા અર્મોથા સ્પેન્તાનાં નામ આવી ગયાં છે, જે કે અહીં તો એ અર્મોથા સ્પેન્તાના ખાસ ગુણોનાં વાચક નામ તરીકે જ લેવાનાં છે.

હા. ૩૧—શ્લોક ૨૨ મો

ચિદ્રા : Cidrā · ચિદ્રાસ = Clear, સ્પષ્ટ, ખુલ્લો. ૧/૩.

ઈ : I इ (Vedic) - દ્રમાસ = These, all these (teachings, instructions), આ બધાં બોધન. ૧/૩. નાન્યં. એ દ્રમાનું પ્રાગ્વૈદિક રૂપ છે.

હુદાઓરહે : Hudāṅghē સુદાસે = For the knower of the Universal Spirit, સુન્નત બ્રહ્મરને માટે. બ્રહ્મને એટલે મનુષ્ય અહુરને આધ્યાત્મિકતાથી ભલી રીતે બાળનારને માટે. ૪/૧. આ શબ્દ “હુ-દા-આઓર-હે” એમ ચાર શ્રુતિમા બોલવાનો છે. જુઓ મેંકડોનેલતુ વૈદિક વ્યાકરણ, પાનું ૪૩૭-અ-૮

યથના : Yathanā ; યતના = By endeavouring, by trying, પ્રયત્ન કર્યાથી, કોશિય કર્યાથી. નામ ૩/૧. ધાતુ યદ્ = to strive

વૈદેમનાઃ Vaēdēmanā વેદમાનાય = For knowing and learning diligently, સમજીને શીખવા માટે. ૪/૧.

મનહુદા : Mananḥā મનસા = Through the mind, with attention, અભરથી, મનથી, ધ્યાનથી. ૩/૧.

વૌહુ ક્ષત્રા : Vohū ..Xsāθrā, વહુ...ક્ષત્રા = With divine or spiritual power or restraint of self control, દૈવી યા આત્મિક શક્તિથી યા સ્વયમથી. ૩/૧. જૂના હિંદુ યાત્રીમા પણ ક્ષત્રુને એટલે બ્રહ્માને-પ્રભુપતિને- “વસુ” ગણેયો છે, અને તેથી આ “ગાથાઓ”માં ચોથા “ગાથા”નું નામ “વૌહુ ક્ષત્ર” છે.

હવો : Hvō हव = He himself, તે પોતે. ૧/૧.

અષેમ : Asem અપ્સ-ઋતમ્ = Righteousness, holiness (acc), અપોષને. અહીં એ સુજ્ઞાસક નામ જ છે. ૨/૧.

વચહુદા : Vacanḥā વચસા = Through word, વચનથી, વાણીથી, ૩/૧.

બ્યઓથેના-ચા : Syaoθēna cā બ્યૌત્તા-ચ = And through deed, અને કાર્યથી, કર્મથી. ૩/૧.

હુપતી : Hapatī સપાતે = Follows is devoted to, અનુસરે છે, અનુવર્તીને ચાલે છે, આસક્ત રહે છે, ભાવથી વળગી રહે છે. ધાતુ સપ્ ક્રિયાપદ · વર્તમાનકાળ, પરસ્મૈપદ, ૩/૧. આ શબ્દ પણ ચૂંથાયેલો છે, ને ‘પ’ ને ‘તિ’ બેડી દીધેલા છે, પણ એને બેજ શ્રુતિમા લઈએ તો છદમા એક શ્રુતિ ઘટે છે. સમ્કૃત ખરુ રૂપ પણ સપાત છે, એટલે ગાથાભાષાનુ રૂપ “હુપતી” હોવું બેઠ્યું. ત્રણ શ્રુતિ હોય તો જ છદ્દ શુદ્ધ રહે. આવી બધી અશુદ્ધિઓ છદ્દની કમોટીથી પકડાઈ આવે છે, ને તેથી તે સુધારવી બેઠ્યું.

હવો : Hvō हव = He himself, such a person, તે પોતે ૧/૧

તેણે : Tōi : તે = Thy, Your, તમારો. ૬/૧.

મજ્ઞદા અહુરા : Mazdā Ahurā : મેઘા અમર = Oh Mazdā Ahurā ! હો મજ્ઞદા અહુરા ! ૮/૧-૮/૧.

વાઝિસ્તો : Vāzištō ; વાહિષ્ઠ : = Best worker or bearer, best message-carrying, ઉત્તમ વાહક, ઉત્તમ કાર્યકર. ખુદાના સંદેશનો-પેગામનો-લઈ જનારો ને પ્રચાર કરનારો. ૧/૧. વિશેષણ “અસ્તિશ્”નું. “વા-ઝિ-ધિ-સ્તો” એમ ચાર શ્રુતિમાં બોલવાનો છે. જુઓ મંદ્રં વ્યાં પાનું ૪૩૭-૨-૩.

અન્હૈતી : Anhaiti : અંસતિ = May become, will become, will be, બનશે, થશે. ધાતુ અમ્. ક્રિયાપદ : વર્તમાનકાળ, સંશયાર્થ, પરસ્મૈપદ. ૩/૧.

અસ્તિશ્ : Astiḥ : અસ્તિશ્ (=સ્તિ) = Vassal, servant, સેવક, અનુચર, હાસ. ૧/૧. આ શબ્દ બહુ જ જૂનો છે. ધાતુ અમ્. સંસ્કૃતમાં એ સ્તિ તરીકે જ લખાય છે, પણ અસ્તિ રૂપ પણ કોષોમાં નોંધાયેલું છે.

૨૨ મા શ્લોકનો ભાવાર્થ : આ બધું (બોધન) અંતરથી સમજીને શીખવા સાફ પ્રયત્ન કરીધાથી સુખત પ્રદાન (ખુદાઈ જ્ઞાન ધરાવનાર)ને માટે સ્પષ્ટ છે; જે પોતે અધોધને આત્મિક સંયમશક્તિથી, વચનથી ને કાર્યથી અનુસરીને વળગી રહે છે, તે પોતે, હો મજ્ઞદા અહુરા ! તમારા પેગામનો ઉત્તમ પ્રચાર કરનાર સેવક બનશે.

આ ૩૧ મા હા.માં પેગમખર સાહેબ પોતાનું “દર્શન” આપ્યા પછી અને મનુષ્યની નેકીબદીની વાતોને સ્પષ્ટ સમજાવ્યા પછી હવે આ છેલ્લા શ્લોકમાં તેઓ કહે છે કે જે આ ખુદાઈ જ્ઞાન પોતાના અંતરથી બરાબર સમજીને શીખવા માટે પ્રયત્ન કરે છે એવા બધા પ્રદાન-ખુદાઈ જ્ઞાન ધરાવનારને-માટે મેં અહીં તફન ખુલ્લી રીતે બંધું સમજાવ્યું છે. વળી જે માણસ પોતાના આત્માની સંયમશક્તિથી, પોતાની વાણીથી, તેમજ કાર્યથી અધોધને વળગી રહે છે, ને કોઈ પણ સંજોગમાં એ અધોધને તે છોડતો નથી, તે માણસ જીવતા જાગતા મજ્ઞદા અહુરાના બરા પેગામનો આ દુનિયામાં પ્રચાર કરનાર ઉત્તમ સેવક બનશે. દુનિયામાં કેમ ચાલવું તેનો ખરો બોધ આ “ગાથા”માં પેગમખર સાહેબે આપેલો છે, તે બોધ પ્રમાણે જે માણસ મન, વચન, કર્મથી બરાબર સત્પથે ચાલે ને સદાય અધોધનો જ રહી લે, તે તો મજ્ઞદા અહુરાનો ઉત્તમ સેવક બને છે, તે અધોધનો પેગામ બધાને માત્ર આવી શિખામણના શબ્દોથી નહીં પણ પોતાની રહેણી કરણીથી આપે છે, ને જો તેનો પ્રચાર કરે છે. ખુદાના સેવક બનવું એ કાંઈ નાનું સૂનું કામ નથી, અને એથી વધારે ખીજું નામ કે કીર્તિ પણ નથી. પેગમખર સાહેબ આ છેલ્લા શ્લોકમાં આપણ સૌને કહે છે કે હે માનવીઓ ! તમે એવા બનો ! તમે પોતે બધી રીતે અધોધ પાળો અને તમારા મન, વચન, કર્મથી તમારા બધુઓને અધોધનો માર્ગ બતાવો ! એમ કરશો ત્યારે જ તમે ખુદાના ઉત્તમ સેવક બનશો અને તે સાહેબોના આ પેગામનો તમે ઘેર ઘેર પ્રચાર કરશો, જેથી તમારું જીવન બધી રીતે ધન્ય બનશે અને તમોને અમર આનંદ મળશે.

જ્યોતિષમાં અયોધનો-પવિત્રતાનો, તેમજ ઊંચા દૈવી જ્ઞાનનો કારક ગ્રહ ગુરુ-અપ-જ છે, એ જ મોક્ષનો પણ કારક છે. કેતુ-સ્પેન્તા મન્યુ-પણ મોક્ષનો અપાવનાર છે. આ બંધુ કેવી ગભિર રીતે પણ સમજનારને તો સ્પષ્ટપણે પેગમ્બર સાહેબે આ પોતાની ગાથાઓના પેગામમાં દર્શાવ્યું છે! આ હા. માં પેગમ્બર સાહેબનું ખરું દર્શન છે, અને તે બહુ થોડા શબ્દોમાં ઉત્તમોત્તમ બુદ્ધિશક્તિથી, ઊંડી પ્રેરણાથી, અગાધ જ્ઞાનથી અને ઊંચી કાવ્યજ્ઞાનીથી વર્ણવ્યું છે. જે વિદ્વાનો એમ કહે છે કે “ગાથા”માં તો rational knowledge-વ્યાવહારિક જ્ઞાન છે, તેઓ “ગાથા”માં પ્રમાણેલી ઊંડી અધ્યાત્મિકતા મમલ શક્યા જ નથી. આ તો પેગમ્બર સાહેબને દૈવી પ્રેરણાથી એટલે બેશરતથી મળેલી વાણી છે. એવી વાણી કેમ મળે છે, તેનો અનુભવ સ્થૂળ વિદ્વાનને કદી મળવાનો નથી, તે તો ઊંચા ખરા કવિઓ જ અનુભવે છે ને જાણે છે. એવી વાણી આગળ મારું માથું ઊંડા ભાવથી નમી પડે છે. મારા સર્વ બંધુઓ! આ પવિત્ર પેગામનો અધ્યાસ કરો અને એમાં વર્ણવેલી અયોધને પ્રાપ્ત કરો! માત્ર મંત્રો બબડી જઇને નહીં પણ એ વાણીનો અર્થ હવે અહીં સ્પષ્ટ દ્રીધો છે તે બેશરત સમજીને એમાં જણાવ્યા પ્રમાણે મનને, વાણીને ને વર્તનને શુદ્ધ રાખો ને બેશરત અયોધને પાઓ! એ અયોધનો ખરો મર્મ સમજીને તેમજ તે મેળવીને તમારા બંધુઓને કથા પણ ગર્વ વગર તે બતાવો ને તેમને સીધે રાહે પાડો! લડાઇ ટંટા ને શબ્દોની સાહમારી બંધ કરો અને જિંદગીને મફત કરવા માટેનો અહીં બતાવેલો ધોરી માર્ગ ઉઘાડો! એમાં જ જીવનની ધન્યતા છે! એ બંધુ પાળે તે જ ખરો જરથોસ્તી છે. જય મહાગુરુ શ્રી સ્પિનામો જરથુસ્ત્ર સાહેબની!

ઇતિ શ્રી હા. ૩૧ મો, અધ્યાય ૪ થો, સંપૂર્ણ.

ગાથા અહુનવદતિ-હા. ૩૨ મા

અધ્યાય ૫ મા

“વિરોધ”

—: ટિપ્પણ :-

ગાથા ૩૧ મા હા. માં શ્રી જરથુસ્ત્ર સાહેબે આ દુનિયામાંનાં સુખદુઃખ અને નેકીબદીની ફિલસૂફી સમજાવીને છેવટે જણાવ્યું છે કે જે ઇસમ અહુરા મજ્દાએ નિર્માણ કરેલા અષોઘના અને નેકીના માર્ગે હંમેશ જશે તે તે સાહેબના ઉત્તમ આનંદનો લોગવનાર તેમજ તેનો દુનિયામાં પ્રચાર કરનાર થશે. શ્રી જરથુસ્ત્ર સાહેબના વખતમાં આલતા આગલા બૂના દેવધર્મમાં જ્યારે ઘણી બદીઓ પેસી ગઈ હતી અને ક્રિયાકાંડને નામે જે પશુઓની હિંસા થતી હતી, ગ્રાહ્યો સોમવદલીનો માદક રસ પીને મસ્ત થતી લોકોને પરમાત્માના ખરા ધાર્મિક માર્ગથી વેગળા લઈ જતા હતા, તે વખતે એ સર્વ બદીઓ સામે પોતાનો સબળ બુદ્ધિ નિરંતરતાથી ફરકાવીને પેગમ્બર સાહેબે જે મર્મ કાઢીને પશુ અગાઉ ખબર નહીં હતી તે સુધિરચનાનો ને તેના કારભારને લગતો જાહેર કીધો, અને તે પોતાનો ‘પેગમ’ તથા તેનું ‘દર્શન’ આ “ગાથા”ના ૩૦ મા તથા ૩૧ મા હા.માં સ્તેમણે સ્પષ્ટતાથી પ્રગટ કરીધાં છે. આ ખાસ નવીન પેગમ અને તેના દર્શનમાંથી જ ઉદ્ભવેલું હિંદુશાસ્ત્રમાંનું “સાંખ્યદર્શન” કપિલમુનિએ શ્રી જરથુસ્ત્ર સાહેબ પછી હજારો વર્ષ પછી પ્રગટ કરીધું હતું. હું ધારું છું કે આ “ગાથા”માંનું એ નવીન “દર્શન” વધારે વિસ્તારથી શ્રી જરથુસ્ત્ર સાહેબે કે તેમના કાંઈ અનુયાયી પંડિતે પાછળથી સમજાવેલું હોવું જોઈએ, અને તે પરથી કપિલમુનિનું “સાંખ્યદર્શન” ઉદ્ભવ્યું હશે. આપણા સર્વ જરથોસ્તીઓએ એ “સાંખ્યદર્શન” વાંચવું જોઈએ, જેથી સુધિરચના, પ્રકૃતિ, માનવી અને તેની શરીરરચના, માનવીના શુભો અને વિકારો, વગેરે આ ગહન વિષયની સમજણ તેમાંથી વધુ વિસ્તારથી ને ખારીકીથી મળી શકશે.

હવે આ ૩૨ માં ‘હા’માં શ્રી જરથુસ્ત્ર સાહેબને તે વેળાના દેવજનો તરફથી તેમના આ નવા સંદેશ અને સુધારા માટે જે મહા વિરોધ અનુભવવો પડ્યો હતો તેનું વર્ણન છે. આ ‘હા’માં ખાસ કરીને “સોમક્રિયા”-આપણામાં ‘હોમ’ની ક્રિયા કહેવાય છે તે-કરનારા ગ્રાહ્યો જેઓને તે વેળા ‘કવિ’ કહેવામાં આવતા હતા, તેમજ “વેદ”ની ધાર્મિક ક્રિયા કરવાવાળા જે ‘કદપ’ કહેવાતા તે ‘કર્પ’ ગ્રાહ્યોની હિંસક અને અધાર્મિક વિધિઓ સામે પોકાર કરવામાં આવ્યો છે, અને જે બીજાઓ પોતાનો સ્વાર્થ સાધવા એ ગ્રાહ્યોને ટેકો આપતા હતા, તેઓ માટે પણ અહીં મળત શબ્દોમાં જણાવવામાં આવ્યું છે. પેગમ્બર સાહેબને તે વેળા કેવા ભારે વિરોધ વચ્ચે કામ કરવું પડ્યું હશે, કેવી નિરાશા ઉત્પન્ન થઈ હશે, છતાં તેઓએ અહુરા મજ્દામાં અચૂક શ્રદ્ધા રાખીને કેવી અડગતાથી કામ લીધું હશે ને બધી બદીઓમાંથી મનુષ્ય જાતનો ઉદ્ધાર કરવા કેવા પ્રયત્ન કરીધો હશે, તે આ હા. માં જે વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે તે પરથી સ્પષ્ટ રીતે સમજાય છે.

ચરન ૩૨.

શ્લોક ૧ લો

અપ્યા-આ : A'pā-cā : અસ્ય ચ = Indeed His (= unto Him), ખરેખર તે (સાહેબ)ની (= તેની આગળ). ૬/૧. નીચે “અદુરહ્યા....મજ્જદાઓ” બીજી લીટીમાં આવે છે, તે અદુરા મજ્જદાની આગળ. હા. ૨૮-૧ માં “યામા” ક્રિયાપદ આવે છે તે જ ક્રિયાપદ “યામત્” અહીં છે. એ ક્રિયાપદ કર્મને છઠ્ઠી વિભક્તિમાં લે છે-“....ની યાચના કરે છે” એ મતલબે. તેથી અહીં અપ્યા, અહ્યા, અદુરહ્યા, મજ્જદાઓ, એમ કર્મને છઠ્ઠી વિભક્તિના પ્રત્યય લાગેલા છે. અહીં “અપ્યા”માં ‘અ’ ઉદાત્ત અને “પ્યા”-સ્વરિત છે.

ખૃત્તેતુશ્ચ : X'aētus : સ્વૈતુશ્ચ = One who takes to the path of his own (spiritual) advancement, a pursuer of spiritual path or knowledge, a spiritualist આત્મમાર્ગી, જ્ઞાનમાર્ગી, ૧/૧. નરજાતિ. સ્વ સર્વનામ પર એનુ-ઇતુ લાગીને આ શબ્દ બનેલો છે. મા. વિ. કોષમાં આ શબ્દ સ્વેતુ કરીને આપેલો જ છે.

યાસત્ : Yāsāt યાચત્ = Asks of, begs of, યાચે છે, યાચના કરે છે. ધાતુ યાચ્ ક્રિયાપદ. અપૂર્ણભૂતકાળ, પરસ્મૈપદ. ૩/૧.

અહ્યા : Ahyā : અસ્ય = His, તેની. ૬/૧. “યામત્”નું કર્મ છે.

વૈરજનમ્ : Vērazenam : વૃજનમ્ = The discreet, self-discriminator, one who chooses good path for himself, સ્વાત્મવિવેકી, ખરું ખોટું વિવેકથી પોતે મમજનાર, સત્પથ પસંદ કરનાર. ધાતુ વૃજ્ = to choose for one's self (ātmanepada) પોતાને માટે પસંદગી કરવી. અહીં “જ” સ્વરિત હોવાથી તેનો “જ” થયેલો છે. અહીં એનો અર્થ “સહકારી, સાથે કામ કરનાર કે કોમનથી”. વેદમાં મોટે ભાગે વ્રજન મા જ ઉદાત્ત છે. પણ કોઈક ઠેકાણે જ પણ ઉદાત્ત છે.

મત્ : Mat્ સમ્ = With, સાથે. એ જ અર્થમાં આ શબ્દ હા. ૩૪-૧૧, હા. ૪૩-૧૪, હા. ૪૪-૭ વગેરેમાં છે

અર્યમ્ના : Aryanma : અર્યમ્ના = With Companion or noble helper સાથી સાથે, મદદગાર સાથે. ૩/૧. નરજાતિ. અર્ય-આર્ય = noble-અમીર.

અહ્યા : Ahyā . અસ્ય = This, તેની. ૬/૧.

દેવૈવા : Daēva દેવ = The Deva, the Deva community, the Deva-worshipper, દેવજન, દેવલક્ષ્મ ૧/૧. આ પહેલી વિભક્તિ એક-વચનનું રૂપ “અ” પ્રત્યયનું “વેદ” માં પણ કેટલોક ઠેકાણે વપરાયેલું છે જો એ. વ્યા ૬ ૨૩૯. કેટલાક વિદ્વાન “દેવૈવાઓ” કરી એને બહુ વચન કરે છે, પણ તે “યાસત્” ક્રિયાપદ એક વચનમાં છે તેનો કર્તા એ કેમ થઈ શકે? એ તો એકવચનમાં જોમ બીજા કર્તા છે તેમ એ પણ જોમ

હૈમ-મનોઇ : Hōm-manōi : સમ્-મને = In the same mind, i.e., in the same spirit, સમ ઉદ્દેશમાં, એક જ સરખો હેતુ રાખવામાં. ૭/૧. આ લીટીમાંનો આ શબ્દ ચૂંથાયેલો છે. એમાં “મહી મનોઇ” = “મારા મનમાં” અર્થ લીધેલો છે તે યશાશર નથી. “મહી” લખતાં લીટીમાં એક શ્રુતિ પણ વધી પડે છે, એટલે આ શબ્દ ખોટો જ છે. ડૉ. તારાપોરવાળાના જણાવ્યા મુજબ આન્દ્રેઆસ (Andreas) “હુમોઇ મનોઇ” સૂચવે છે, પણ “મનોઇ”નો “મનોઇ” જેવો શબ્દ “ગાથા”માં બીજે કોણે મળતો નથી, અને મન નો મન કદી થાય નહીં, ધાતુ જ ઉલટાઇ જાય. જો “હુમોઇ મનોઇ” લખીએ તો વળી એક શ્રુતિ વધી જાય. મને લાગે છે કે ખરો પાઠ “હૈમ-મનોઇ” હોવો જોઇએ. અગ્વેદમાં મં ૦ ૧૦-૫૪-૬ માં અજઞ્ઞ મધુના સમ્ મધૂન છે, તેવો જ આ સમ્-મને-હૈમ-મનોઇ-નો પ્રયોગ છે. વળી “એક સરખા ઉદ્દેશમાં” એ અર્થ પણ અહીં ઘણો જ યુક્ત છે.

અહુરહ્યા : Ahurahyā : અહરત્સ = Of Ahurā, અહુરાની. ૬/૧.

ઉર્વાજ્ઞમા : Urvazmā : જ્ઞમ = Own choice, પુદ પસંદગી. ૨/૧. નાન્ય૦. ધાતુ રજ્ઞ = to choose for one's self. આ પરથી જ્ઞમન્ નામ મન્ પ્રત્યય લગાડીને કીધેલું છે, તેનું ૨ જ વિલક્ષિત એકવચન નાન્યતર રૂપ આ જ્ઞમ-ઉર્વાજ્ઞમા છે. આ શબ્દના “પ્રુથાલી, મહેર, કલ્યાણ, મહોબત” વગેરે અનેક અર્થો વિદ્વાનોએ કીધેલા છે. પણ આ શ્લોક પછીના ૨ જ શ્લોકની ત્રીજી પંક્તિમાં મજ્ઞદા અહુરાએ પ્રત્યુત્તર આપ્યો છે કે અમે આરમ્ભતિને પસંદ કીધી છે-વરંમઇદી -, એ વાક્ય પરથી જ પ્રુથાસો થાય છે કે આ પહેલા શ્લોકમાં મજ્ઞદા અહુરાની પસંદગી - નીજ વાત છે. વિશેષીઓ પોતાના ક્રિયામાર્ગની, સોમવદલીનો રસ પીને મદભર થવામાં ને હુનિયામાં તો આડે પંથે જવાની વાત કરે, ને એમ કહે કે આ અમે જે કરીએ છીએ તે જ ધર્મ છે, ને તે જ પ્રભુને પસંદ છે! દરેક જણ પોતપોતાની વાતને ખુદાની પસંદગી તરીકે ગણે છે, તે જ જાણે અત્ય છે, પણ બીજા શ્લોકમાં પ્રભુ ઉત્તર આપે છે કે અમારી પસંદગી તો આરમ્ભતિ માટે છે, એટલે લક્ષિતમાર્ગ, અધોધ પાળીને ખરો લક્ષિતમાર્ગ લેવો, એ જ પુદાને તો પસંદ છે. એટલે આ “ઉર્વાજ્ઞમા”નો અર્થ “પસંદગી”-choice જ છે, બીજે કોઇ નહીં. એની શ્રુતિ બે જ છે: “ઉર્વાજ્ઞ-મા.”

મજ્ઞદાઓ : Mazdāo : મેઘાસસ = Of Mazdā, મજ્ઞદાની. ૬/૧. છઠી વિલક્ષિત હોવાથી એની ત્રણ શ્રુતિ છે; મજ્ઞ-દા-ઓ.

થેઝ : Thē : Thine, yours, તારા, તમારા. ૬/૧ કે ૬/૨. આગળ જણાવ્યું છે તેમ આ શબ્દ બન્ને વચનમાં વપરાય છે.

દૂતાઓહો : Dūtāhō : દૂતાસસ = Messengers, દૂતો, કાસદો, પેગમ પહોંચાડનારા. ૧/૩.

આઓહમા : Āhamā : આસામ = May we be! અમે થઇએ! ધાતુ અન્. ક્રિયાપદ : પૂર્ણભૂતકાળ, સંશયાર્થ, પરસ્મૈપદ, ૧/૩.

તેઃઃ Tōng : તન્ = To them, તેઓને. ૨/૩.

દારયો : Dārayō : ધારયસ્ = Restrainers, holders, અવરોધનહારો, અટકાવનારા, પાછળ હોકાવનારા. ૧/૩. ધારિ મૂળ શબ્દ છે. ધાતુ ધ = to restrain, to suppress.

યોઃ Yōi : યે = Who, જેઓ. ૧/૩.

વાઃ Vā : વસ્ = To you, તમોને ૨/૩.

દૃષ્ટિઃ Daibisanti : દ્રિષ્ટિ = Are hostile, are inimical, વિરોધ કરે છે, દેખ કરે છે. ધાતુ દ્રિષ્. ક્રિયાપદ : વર્તમાનકાળ, પરસ્મેપદ, ૩/૩. આ શબ્દમાંનો દ્રિ અનુદાત્ત-સ્વરભાર વગરનો-છે, તેથી “દૃષ્ટિ”ને બદલે “દૃષ્ટિ” છે. પણ ઉચ્ચારમાં તો “દૃષ્ટિ” એ દ્રિ પ્રમાણે એક જ શ્રુતિમાં બોલવાનો છે, નહીં તો એક શ્રુતિ વધી જાય.

૧ હા પ્રલોકનો ભાવાર્થ : ખરેખર, તે (સાહેબ) ની પાસે અધ્યાત્મ-માર્ગી, પોતાના અમીરી સહાયક સાથે સ્વાત્મવિવેકી, તથા દેવજન પણ મનમાં તેવો જ એકસરખો ઉદ્દેશ રાખીને અહુરાની મજ્જાની પસદગી યાચે છે; અને તમારા દ્વેષ (પેગામ પહોંચાડનારા) યદ્યપિ; જેઓ તમારો વિરોધ કરે છે તેઓને અને અવરોધનારા બનીએ.

હવે આ નવા ૩૨ મા હા. માં શ્રી જરથુસ્ત્ર સાહેબ કહે છે કે આ દુનિયાનો રાહ ને દંભ જુઓ : જે ખરેખરા આત્મમાર્ગીઓ-પ્રદર્શ પંથે જનારા છે, વળી જેઓ ખરાખોટાનો ભેદ સમજીને સ્વાત્મવિવેક રાખનાર છે, તેમજ આ જાના દેવધર્મને ઊધી રીતે પાળનાર લોક છે તે પણ—એ બધા જ મનમાં તો એક જ ઉદ્દેશ રાખીને અહુરા મજ્જાની સ્તુતિ કરે છે. દરેક જણ એમ સમજે છે ને કહે છે કે હું જ પરમાત્માનો સંદેશો ખરી રીતે સમજું છું ને જગતને આપું છું, ને હું જે સમજું છું ને કહું છું તે જ ખરું છે ને ખીજ ખોટા છે, અને એવી રીતે જાણે તે અહુરા મજ્જાનો રક્ષણહાર થઈને ખીજ બધાની સાથે લડવા નીકળે છે! દરેક માણસ પોતાને જ દુનિયાનું કેન્દ્ર (centre) સમજે છે, અને જાણે દુનિયાએ તેનું જ કહ્યું માનવું જોઈએ, અને દુનિયાએ તેની જ ઇચ્છા ખર લાવવી જોઈએ! ધર્મને નામે, નીતિને નામે, પરમાત્માને નામે એથી જ ઝઘડા રોજ થયા કરે છે. આજે પણ હજારો વર્ષ પછી આપણે એ જ દર્શન કરીએ છીએ. આપણે ત્યાં પણ આપણે ધર્મ જાણે અમુક જ માણસ કે પક્ષ ખરી રીતે સમજ્યો હોય તેમ પોતાથી જુદા પડનારને તે ધિક્કારે છે, સૌને મૂર્ખ ને પોતાને ભારે વિદ્વાન સમજે છે, અને પોતાને જ તે ખરો માને છે! એટલે આ ધર્મને નામે બપેડા આદ્યા જ કરે છે. પરધર્મીઓ વચ્ચે જ નહીં, પણ એક જ સ્વધર્મીઓ વચ્ચે પણ. “કપાળે કપાળે જુદી મતિ”, એ નિયમ તો જાણે હજારો વર્ષથી આ દુનિયામાં ચાલતો આવ્યો છે. દુનિયાનો કોઈ પણ ધર્મ તેના શુદ્ધ નિર્મળ મૂળ સ્વરૂપમાં રહ્યો જ નથી, તેમાં પણ દરેકમાં જુદા જુદા અર્થો કરી, જુદી જુદી માન્યતાઓ આગળ કરીને જુદા જુદા પંથ પડી ગયા છે. ધર્મ સૌને સ્નેહ ને સત્ય શીખવે છે. ત્યારે ધર્મના અનુયાયીઓ દેવ, અસત્ય, દંભ, ગર્વ વગેરેમાં પડીને એકમેક સાથે ઝઘડયા કરે છે. દીકરાઓ લડે ને એકમેકના બાપને ગાળ દે તેવો હાલ દરેક ધર્મનો થયો છે. અંતમન્યુની ખૂબી એમાં જ છે!

ગાથા હા. ૩૨—શ્લોક ૨ બે

અઞ્ચેઽહયોઃ Añbyōḥ : एभ्यस् = For them, unto them, તેઓને માટે, તેઓને. ૪/૩.

મઝદાહુરોઃ Mazdā Ahurō : मेघास् अहुरस् = Mazdā Ahurā, મઝદાહુરો. ૧/૧—૧/૧.

સારંમન્યોઃ Sāramanyōḥ : शर्मण्यः = Protecting, sheltering, રક્ષણ કરતાં, રક્ષક, આસરો આપતા, આશ્રયદાતા. ૧/૧. વિશેષણ. ધાતુ અપરથી શર્મન્ = Protection, રક્ષણ શબ્દ છે, અને તે ઋગ્વેદમાં છે. તેમજ એ પરથી વિશેષણ થયેલો શબ્દ શર્મણ્ય શબ્દ ઋગ્વેદમાં તેમ જ “તૈત્તિરીય સંહિતા”માં છે. અહીં એ જ અર્થ સ્પષ્ટ છે. સૌ બહા ખૂશ, શાની, અશાની, એમ “સૌના આશ્રયદાતા ને રક્ષક” અહુરા મઝદા છે. “ગાથા”નું આ “સારંમનો” રૂપ ચૂંથાયેલું છે. એની બે જ શ્રુતિ ગેણતાં (‘ઈ’ તો વ્યંજન છે), લીટીમાં બે શ્રુતિ ઘટે છે, એટલે આ શબ્દ શુદ્ધ નથી જ તે સ્પષ્ટ થાય છે. એ શર્મણ્યઃ જ છે તેનું “ગાથા” રૂપ “સારંમન્યો” થાય ને છંદમાં આ “મન્યો” “મનિયો” એમ બોલાય, જેમ ઘણે ઠેકાણે રચાયેલું છે તે હું આગળ ઉપર બતાવી આવ્યો છું. ઋગ્વેદ મં. ૫-૬૪-૩ માં શર્મણ્ય શબ્દ છે : All-protector, સર્વરક્ષક.

વૌહૂ મનહ્વાઃ Vohū manahvāḥ : वसु मनसा = With pure mind, સાત્ત્વિક મનથી. ૩/૧.

ક્ષત્રાતઃ Xsatrātḥ : क्षात् = By the power of self-control, સંયમશક્તિથી, સંયમશક્તિને લીધે. ૫/૧.

હચાઃ Hachā : सचा = Ever-associated with, નિત્ય સંબંધથી, અથવા સંસર્ગથી.

પૃષ્ઠતી-પ્રત્યોત્તરઃ Paiti-mraoṭḥ : प्रति अन्वीत् (स्त्रोत्) Replied, answered, પ્રત્યુત્તર આપ્યો, વળતો જવાબ આપ્યો. ધાતુ સ્વ-શ્રૂ = to speak, to say. ક્રિયાપદઃ ભૂતકાળ, પરસ્મૈપદ, ૩/૧.

અષાઃ Aśā : अपा-अवेन = Through Asha, અષ દ્વારા. ૩/૧.

હુશ્-હવાઃ Huś-havāḥ : सुषण (सु+सण) = (Through) the good friend or companion, પરમ મિત્ર યા સાથી (દ્વારા). ૩/૧ ઋગ્વેદમાં મં. ૧૦-૯૧-૧ માં એ શબ્દ વપરાયેલો છે.

પ્રવૈન્વાતાઃ X'ōnvātāḥ : स्वगता = With solicited thundering speech. ઇચ્છિત ગર્જન વાણીથી, પ્રલાવિત વાણીથી. ૩/૧. સ્વન્ = ગર્જન, thunder અને વાત = desired, solicited, ઇચ્છિત. અહીં પણ જ્યોતિષ પ્રમાણે વાદળો વરસાદ ગગનહટનો પ્રેરક ગ્રહ શુરુ છે, તે જ અષ છે. શુરુની વાણી ગર્જન જેવી પણ ગણાય છે, અને શુરુનો ગ્રહ વાણીકારક છે. તુષિત્વના-તુષિત્વણિ જેવા શબ્દો આ મૂળ સ્વન્ સાથે ઋગ્વેદમાં ૧-૧૮-૧ ને ૧-૧૬૬-૧ માં છે.

અર્પેતાંમ્ .આરમ્ભતીમ્ Spantam Āramatim ચિન્તામ્-અત્મતામ્ = Spantā
Āramati (acc) ર્પેન્તા આરમ્ભતિને. ૨/૧ નારીજાતિ

વૈ : Vāi વસ = For you, તમારે માટે. ૪/૩.

વર્ણવીમ્ : Varṇvīm વર્ણમ્ = Good bounteous, લક્ષી, દાની, ગરીબ-
નિવાજ. ૨/૧. વિશેષણ “આરમ્ભતીમ્” નું. (વસુન્દરી) “વીરપદ” ના
ચોથા કરદામા આ શુદ્ધ “વર્ણવીમ્” શબ્દ જ છે

વર્મમ્હી : Varṇmāhī વર્માહ = We have chosen અમે પસંદ કીધી છે.
ધાતુ વ=to choose, ક્રિયાપદ : અપૂર્ણભૂતકાળ, આત્મનેપદ, ૧/૩

હા : Hā. સા=She, તે ૧/૧. નારી જાતિ.

નૈ : Nāi નમ્ = For us, અમારે માટે. ૪/૧.

અર્ણુભૂત : Aṇṇhaṭ aṣṭa = May be equal (just) to, લાયક થાય ! અપક્ષપાતી
ન્યાયી થાય ! ધાતુ અસ્=to be equal to એ અર્થમાં એ કર્મને ચોથી
વિભક્તિમાં લે છે. ક્રિયાપદ : અપૂર્ણભૂતકાળ, સશયાર્થ, પરસ્મૈપદ. ૩/૧.

૨ જા શ્લોકનો ભાવાર્થ : સૌના આશ્રયદાતા ને રક્ષક મજ્જા
અહુરાએ અથળ અયમશક્તિને લીધે (રહેતા) સાત્ત્વિક મનથી ચોતાના પરમ મિત્ર
અથ દ્વારા પ્રભાવશાળી વાણીથી તેઓને પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે “લક્ષી દેવી આરમ્ભતિને
અમે તમારે માટે પસંદ કીધી છે - તે અમારે માટે અપક્ષપાતી ને ન્યાયી રહે !”

આગલા શ્લોકમાં લલા ખૂરા બધા જ મજ્જા અહુરાની પસંદગીની
ચાચના કરે છે, કે તેઓ જ તેના પેગમના ખરા પહોચાડનારા થાય, એમ જણાવ્યા
પછી હવે આ શ્લોકમાં પેગમ્બર સાહેબકહે છે કે એ સૌને મજ્જા અહુરાનો ઉત્તર
મળે છે મજ્જા અહુરા તો સારુ નરસુ બધું જ બાણે છે, કોણ ખરું ને કોણ ખોટું તે
તેઓ સમજે છે, તેઓ તો કોઈની રાખરખાવટ રાખતા નથી, તેઓ અપૂર્ણ
સયમી છે અને તેથી પૂરા સાત્ત્વિક મનથી સમદષ્ટિથી ચોતાને સૌના રક્ષક ને
આધાર ગણીને એ બધા ચાચનાશઓને ચોતાના સદાના સહકારી મિત્ર અથ
દ્વારા પ્રભાવશાળી વાણીથી ઉત્તર આપે છે કે અમે તો ર્પેન્તા આરમ્ભતિને
પસંદ કીધી છે, એટલે આરમ્ભતિની અખડ શુદ્ધ ભક્તિને ને તેના પવિત્ર
અપોદધી ભરેલા માર્ગને જ પસંદ કીધા છે અને એ માર્ગે જેઓ ચાલે છે તે
સૌને એ અમારે સુકામે દોરવી લાવશે વળી આરમ્ભતિ તો આગલા હા ૩૧-૧૨
પ્રમાણે સૌ સારુ માઠુ કામ કરનારાની પૂછપૂછ ને ખબર રાખે છે તે તમારી
સૌની વાત અમેને નિષ્પક્ષપાતથી ને ન્યાયથી કચે તે કોઈની રાખરખાવટ
રાખશે નહીં એટલે મજ્જા અહુરાએ તો અહીં ખરા અપોદધી ભરેલા ભક્તિના
માર્ગે જ પસંદ કીધા છે, અને એ માર્ગે જનારા જ તેઓના ખરા અનુયાયીઓ
અને પેગામ પહોચાડનારા છે, એમ અપદ્ધ જણાવ્યું છે પરમાત્માને તો નેક્રી ને
અપોદધ ને ભક્તિ જ બંધજે છે ભક્તિ એટલે માત્ર મદિરે જઈ મંત્રા લખીને કે
ચોતાને માટે દુઆ માગીને આવે તેવી વિધિ નહીં, પણ પરમાત્માના બતાવેલા

નેકી ને અપોધના માર્ગ પર અચળ રહીને તિની યાદ પળેપળ કરે તે જ ખરી લક્ષિત. સત્કર્મ વગરની સ્તુતિ તે લક્ષિત નથી. પેગમ્બર સાહેબ કહે છે કે લલા ધૂસ સૌ પોતપોતાને તો લક્ષિત કરનારા જ ગણે છે, પણ મજ્જા અહુરા તો ખરી મનવચનકર્મની શુદ્ધિ પાળીને કરેલી લક્ષિત જ માગે છે.

જ્યોતિષમાં પણ ચંદ્ર-આરમ્ભતિ-મનનો કારક ગ્રહ છે, લક્ષિતનો ગ્રહ છે. તેથી મનને શુદ્ધ રાખવા અને એમ કરીને માણસને લક્ષિતથી પરમાત્મા તરફ વાળીને તેના પવિત્ર ધામમાં લઈ જવા ચંદ્રની પનાહ અપાઈ છે. ચંદ્રનો ગ્રહ જે નવમા ધર્મસ્થાનમાં હોય કે તેને જેતો હોય, યા લગ્નાધિપતિ સાથે હોય યા તેને કે લગ્નને જેતો હોય, તો તેવા માણસમાં સારી લક્ષિત ખીલવાનો સંભવ છે. એમ ઘડી ઘડી આપણે “ગાથા”ના અનેક પ્રલોકોમાંથી આ જ્યોતિષની વાત મળી આવે છે.

ગાથા હા. ૩૨—શ્લોક ૩ બે

અતઃ Atઃ અતઃ = But, instead of that, પણ, તેને બદલે.

યૂશ્ઃ Yūśઃ યૂસ્ = You, તમે. ૧/૩. વૈદિક યૂસ્નું ઘણું જૂનું રૂપ છે : યુઃ

દેવેવાઃ Daēvā દેવાન્ = Oh Devas! હે દેવજનો! ૮/૩. અહીં પણ આ “દેવ” શબ્દ કોઈ દૈવી શક્તિને માટે નહીં, પણ દેવવ્રતિના લોક માટે સ્પષ્ટ રીતે વપરાયેલો છે. શ્રી જરથુસ્ત્ર આહેજના જમાના પછી મેંકડો વર્ષ પછી લખાયેલા “અવેસ્તા” ગ્રંથોમાં જ આ “દેવ” શબ્દનો લાક્ષણિક અર્થ “Demon-પિશાચ, મેલી વિદ્યાવાળા દુષ્ટ લોકો યા રાક્ષસો” એવો થયો.

વીસ્પાઝ્ઘોઃ Viśpāṇhōઃ વિશ્વાસઃ (Vedic) = All, બધા. ૮/૩.

અકાતઃ Akātઃ અતઃ = From the sin, by reason of sin, પાપથી, પાપથી લેવા. ૫/૧.

મનઃહોઃ Manāṇhōઃ મનસઃ = Of mind, મનના. ૬/૧.

સ્તાઃ Stā સ્થ = You are, તમે છો. ધાતુ અસ્ ક્રિયાપદઃ વર્તમાનકાળ, પરસ્મૈપદ, ૨/૩.

ચિઘ્રમઃ Cīḥramઃ ચિન્મઃ = Ornament, ભૂષણ, શલ્યગાર. ૧/૧. આ શબ્દ એ જ અર્થમાં ઋગ્વેદ મં. ૧-૮૨-૧૩ માં વપરાયેલો છે. અહીં એ શબ્દ કટાક્ષમાં—in satire-વપરાયેલો છે.

યસ્-ચાઃ Yas cāઃ યસઃ = And who, અને જે. ૧/૧.

વાઝોઃ Vāઝ વસ્ = To you, તમોને. ૨/૩.

મશ્ઃ Mas સ્મ = Ever, always, હમેશા, સદા. આ શબ્દનો ધાતુ બધા મહ લે છે, પણ મહ નો તો ગાથામાં “મજ્” થાય છે ને તે રૂપે (મજે) હા. ૩૦-૨ માં વપરાયેલો છે. આ તો સ્મ નો ય, સ્મત નો “મત્” ગાથામાં થયેલા છે, તેમ સ્મનું આ “મશ્” રૂપ છે.

યજતે : Yazantēઃ યજતે = Worships, adores, honours, praises, પૂજે છે, વખાણે છે, સન્માને છે. ધાતુ યજ્ ક્રિયાપદઃ વર્તમાનકાળ, આત્મનેપદ. ૩/૧.

દૂજસ-ચાઃ Drujas cā દુહસઃ = Of malice, of evil mentality, દુષ્ટ બુદ્ધિવાળો, ભૂડો. ૬/૧. ન = and, અને. પછવાડે બીજો “ચા” આવે છે તે “દૂજસ” પછીના શબ્દને “અને...તેમજ” શબ્દોથી જોડનારો છે. “દૂ-ઊ-જસ-ચા” એમ ચાર શ્વેતિમાં બોલવાનો છે. જુઓ મેંક. વૈ. બ્યા. § ૪૩૭-a-૮.

પુઠરીમતોઃશ્-ચાઃ Pauri-matōis-cā પરિમતેષઃ = Of perverted mentality also, તેમજ જાધી મતિવાળો. ૬/૧.

ધ્યર્આંમાંમ : Syaomām : ચ્યૌમામ્ = To the fallen one, નીતિરીતિમાં નીચે પડેલાને, પતિતને. ૨/૧. ધાતુ ચ્યુ = to fall, તે પરથી ચ્યૌમ્ નામ થયેલું છે. (જે વ્યા. §. ૩૧૮).

અપી : Aipī : અપિ = Also, તેમજ, વળી.

દૃધિતાના : Daibitānā : દિતાનાસ્ = Double-increasers, double-promoters, જેવડા આગળ વધારનારા. ધાતુ દ્વિ + તન્ = to increase, to spread, to promote. આ શબ્દનો ધાતુ બધા વિદ્વાનો દમ્ = ડગલું, એ પરથી લે છે, પણ તે બરાબર નથી. દામિતન્ જેવો કેઈ શબ્દ નથી કે ઘટ શકતો નથી. “દૃધિતાના” એ ચાર શ્રુતિમાં લેવાય તો બંદમાં એક શ્રુતિ વધી પડે. આ હા. ના પહેલા જ શ્લોકમાં છેલ્લો શબ્દ “દૃધિચ્ચંતી” છે તે જુઓ. તેવો જ આ “દૃધિતાના” પણ છે. “દૃધિ” એ દ્વિ નું ગાથારૂપ છે, દ્વિ ને અનુદાત્ત-ભાર વગરનો - બતાવવા વચ્ચે ‘ધ’ મૂકેલો છે, એટલે “દૃધિ”ની એક જ શ્રુતિ છે, અને તેમ હોય તો જ બંદ શુદ્ધ રહે. દમ્ ધાતુ લઘુએ તો દામિ થાય ને બે શ્રુતિ બને. આગલી લીટીમાં છે કે જે “દૃધિ” બુદ્ધિનો ને બાધી મતિવાળો તમોને હંમેશા માન આપીને વંદે છે, તે પતિતને (ધ્યર્આંમાંમ) તમે જેવડા આગળ વધારનારા છો” એવો સ્પષ્ટ અર્થ છે.

ચાધશ્ : Yāś : યૈ = On account of which all, જે સૌને લીધે, જેથી કરીને. ૩/૩.

અસ્રુદૂમ : Asrūdūm : અશ્રુવમ્ = You have been renowned, તમે વિખ્યાત થયેલા છો, તમે જાણીતા થયેલા છો. ધાતુ શ્રુ = વિખ્યાત હોવું. ક્રિયાપદ : કર્મણિ, અનિયમિતકાળ (P-Aorist passive) આત્મનેપદ. ૨/૩.

બૂમ્યાઓ : Būmyā : મૂમ્યાસ્ = Of the earth, પૃથ્વીની ૬/૧. નારીજાતિ. મૂળ નામ મૂમિ.

હપ્તાઇથે : Haptaīthē : સપ્તથે = In the seventh (continent), સાતમા ખંડમાં. ૭/૧. ગાથા અવેસ્તામાં પૃથ્વીનો સાતમો ખંડ તે તેનો વચ્ચેનો ભાગ - જ્યાં આ દેવજનો વસતા હતા. ઋગ્વેદ મં ૧-૨૨-૧૬ માં પુષ્ટિવ્યાઃ સુત ધર્માસઃ એમ પૃથ્વીના સાત ખંડની વાત છે.

૩ જા શ્લોકનો ભાવાર્થ : એને બદલે તો, અરે તમે સર્વે દેવજનો ! તમે તો પાપથી ભરેલા ભૂપણરૂપ છો ! વળી જે ભૂંડો ને બાધી મતિવાળો તમોને, હંમેશાં સન્માન આપે છે તે પતિતને વળી તમે જેવડા આગળ વધારનારા છો, જે સૌને લીધે તમે પૃથ્વીના સપ્ત (સાતમા) ખંડમાં જાહુ વિખ્યાત થયેલા છો !

આગલા શ્લોકમાં મજ્જા અહુરાએ આરમઘતિની પસંદગી કીધી છે, ને તે જ ન્યાયી બની સૌનાં કર્મો પ્રમાણે સૌને ફળ અપાવશે, એમ જણાવ્યા પછી હવે પેગમ્બર સાહેબ આ શ્લોકમાં કહે છે કે હું તમે સૌ દેવજનો ! આરમઘતિના પવિત્ર ધર્મ-

માર્ગે ને લક્ષિતમાર્ગે અમારા અનુયાયીઓ તો જાય છે, પણ તમે તો બધા પાપી મનના શલ્યગાર જેવા છો, દુનિયામાં અનેક જાતનાં પાપો તમે તો કરો છો ને ણીજીઓ પાસે કરાવો છો. એ પાપીઓ ને ઊંઘી મતિવાળા તો બધા તમોને માન આપીને ચાલે છે ને તમારું શિક્ષણ લે છે. એવા કુકર્મોના ખાડામાં પડેલા પતિતોને તો તમે ઊલટા જેવડા આગળ વધારી આપો છો, કેમકે તેઓ તમારા પક્ષના છે ને તેની વાતોને આગળ વધારનારા છે. આ બધાં કુકર્મોના સ્વામીઓ જેવા તમે તો દુનિયામાં પ્રખ્યાત થઈ ગયેલા છો ! પેગમ્બર સાહેબે આ શ્લોકમાં દેવજનોને માટે કેવો આખાદ કરાક્ષ કીધો છે !

૫૫૧૧૦

ગાથા હા. ૩૨—શ્લોક ૪ થો

યાતઃ Yāt : યાત્ = Inasmuch as, કારણ કે. એ ‘ય’ નું પાંચમી વિભક્તિ એક-વચનનું ઘણું જૂનું કાલગ્રસ્ત (obsolete) રૂપ છે. એ ઋગ્વેદ તથા અથર્વવેદમાં કહીં કહીં વપરાયેલો છે.

યૂથઃ Yūṣ : યુઃ-યૂયમ્ = You, તમે. ૧/૩.

તાઃ Tā : તા = These two (acc.) આ બન્નેને. ૨/૨. બન્ને એટલે પાપશુદ્ધિવાળા (દુજન્મ) અને ઊંધી મતિવાળા (પછરીમતોઇશ) ને.

ફ્રમીમથાઃ Framīmaṭhā : પ્રમીમથ = (You) move forward, encourage, આગળ વધારો છો, ઉત્તેજન આપો છો. ધાતુ પ્ર + મીમ્ = to move. ક્રિયાપદઃ વર્તમાનકાળ, પદ્મપદ, ૨/૩.

યાઃ Yā : યા-યેન = By which, જેથી. ૩/૧.

મશક્યાઃ Maśakyā : મશક્યાસ્ = The Maśakyas, the Kshatriya associates of the Deva Brāhmanas, મશક્યા, મશકજનો, દેવબ્રાહ્મણના સાથીઓ. ૧/૩. આ શબ્દ માટે હા. ૨૯-૪ માં એ માટેની ટીકા જુઓ. એનો અર્થ “માણસ” કરીને નથી જ. વળી “મધ્યા” ની બે જ શ્રુતિ થાય છે ને તેથી હંદમાં એક શ્રુતિ ઘટે છે. તે પછી આ શબ્દ ચાલ્યો છે તેની ખરી સાબિતી છે.

અચિસ્તાઃ Aciṣṭā : અચિષ્ટા. = Bent, bowed-down, નમેલા, વાળી નાખેલા, વશવર્તી, તાબેદાર કીધેલા. ૧/૩. વિશેષણ “મશક્યા”નું. ધાતુ અચ્-અન્ અંના પરથી જૂનું રૂપ અચિષ્ટ છે.

દન્તોઃ Dantō . દન્તસ્ = Yielding, અનુકૂળ, ઝટ નમી વળી જાય તેવા, હાજીડા કરનારા. ૧/૩. વર્તમાનકૃદંત. ધાતુ દા = to yield, to give in. એનું વર્તમાનકૃદંત રૂપ દન્ત થયેલું છે. તેનું ૧/૩ રૂપ છે.

વક્ષ્યન્તેઃ Vaxyantē : વક્ષન્તે = Are regarded as, મનાય છે, ગણાય છે. ધાતુ વક્ષ ક્રિયાપદઃ અનિયમિત લવિષ્યકાળ, કર્મલિપ્રયોગ, આત્મનેપદ ૩/૩. આ “વક્ષ્યન્તે” પાઠ પછી કેટલાક હસ્તલેખોમાં આપેલો છે ને તે જ ખરો પાઠ છે, કેમકે અહીં કર્મલિપ્રિયોગ જ છે, અને તેમ હોવાથી નિયમ પ્રમાણે વચમાં “ય” આવે છે. (જ. બ્યા. § ૬૭૨).

દ્યૌવો-જુસ્તાઃ Dāūvō-zuṣṭā : દેવજુષ્ટાઃ = Agreeable to (or liked by) the Devas, દેવજનોને અનુકૂળ અથવા ગમતા. આ શબ્દ ઋગ્વેદમાં છે, તેમજ વંદીદાદમાં “દ્યૌવો-જુસ્ત”માં (૧૭-૯) એ વપરાયેલો છે. વિશેષણ ૧/૩.

વરહૃદિશ...મનરહોઃ Varhṛdīś...Manarhō : વસોસ્ મનસસ્ = Of Vohu Mano વૌહુમનોના (એટલે સાત્ત્વિક મનના) ૬/૧.

સીઙ્ઘમનાઃ Siṅghamānā : સિન્ધ્યમાનાઃ = Hindering, putting obstacles, અવરોધનારા, અડચણ નાખનારા. ધાતુ સિન્ધ. = to hinder or repell.

વર્તમાન કૃદંત ૧/૩. આ શબ્દ મૂળ સંસ્કૃત પ્રમાણે ચાર શ્રુતિમાં બોલવાનો છે, નહીં તો એક શ્રુતિ ઝોછી થાય : “સીજ-ધ-મ-ના.” કેટલાક વૈદિક શબ્દોમાં જિ ને સિ વિકલ્પે વપરાય છે.

મજ્ઞદાઓ અહુરહા : Mazdāo Ahurahyā : મેઘાસસ્ અહુરત્સ = Of Mazdā Ahurā, મજ્ઞદાના અહુરાનાં, ૬/૧-૬/૧.

ખ્રતૈઉથ : Xratēus · ક્રતોસ્ = Of the purpose of creation, સર્જનના મૂળ હેતુના. ૬/૧.

નસ્યન્તો : Nasyantō : નસ્યન્તસ્ = Running away from, the frustrators, દૂર ભાગી જનારા, ભાગેડુઓ, અકળ કરનારા. વર્તમાનકૃદંત ૧/૩. ધાતુ નસ. આ રૂપ પત્તુ આગળ આવેલ દન્તસ્ જેવું જ છે. મૂળ શબ્દ નસ્યન્ત છે. ન-સિ-યન્-તો ” એમ ચાર શ્રુતિમાં છે.

અષાઅત્ આ : Aṣāt cā · અપાત્-ચ, ક્રતાત્-ચ = And from Asha or Righteousness, અને અષથી આ અષોધથી. ૫/૧.

૪ થા શ્લોકનો ભાવાર્થ : કારણ કે તમે તે બન્નેને (પાપી-ભૂંડાને તથા ઊંધી મતિવાળાને) ઉત્તેજન આપો છો જેથી નમી પડેલા-વશવર્તી ને અતુક્રૂણ મશક્યાઓ જેઓ વૉહુમનોના-સાત્વિક મનના-તથા મજ્ઞદા અહુરાના સર્જનના મૂળ હેતુના અવરોધનારા છે તેમ જ અષથી-અષોધથી-દૂર ભાગી જનારા છે તેઓ એ દેવજનોને ગમતા ગણાય છે.

હવે આ શ્લોકમાં પેગમ્બર સાહેબ દેવલોકોને કહે છે કે તમે એવા પાખંડી ને સ્વાર્થી છો કે આ જડબુદ્ધિના મૂર્ખ અને તમોને ઝટ અતુક્રૂણ થઇ પડે તેવા મશક્યાઓને તે લોકનાં પાપી કર્મોમાં ઉત્તેજન આપો છો. એટલે એ લોકમાં ઝાઝી બુદ્ધિ નથી ને ખરું ખોટું સમજતા નથી એટલી તમે જે કહો છો તે એ લોક હાજીકા કરે છે, અને એ લોકનાં પાપકર્મોને તમે ઢાંકો છો ને વળી તે લોકને વધારી આપો છો કે જેથી તમારી સ્વાર્થ સધાય. એ જડબુદ્ધિવાળા પાપી મશક્યાઓ વૉહુમનોના સાત્વિક મનના વિરોધ કરનારા છે, એમને સાત્વિક મન તે ક્યાંથી હોય, અને મજ્ઞદા અહુરાનો આ સૃષ્ટિ પેદા કરવાનો જે મૂળ હેતુ કે આ પૃથ્વીના લોક પવિત્રતા ને નેકી પાળીને બીબ્બ બધાને સુખી રાખે અને પોતે સુખી રહે ને અંતે સદૃઢપે પહોંચે, તે મૂળ હેતુનો જ એ પાપીઓ અવરોધ કરે છે, તેમાં અડચણ નાખે છે ને બદીને વધારે છે, તેમજ તેઓ સદા અષોધથી પત્તુ દૂર ભાગતા રહે છે, એટલે એ લોકો તમો દેવલોકોને ઠીક મનગમતા થઇ પડ્યા છે. તમારું કામ એથી સધાય છે, ને દુનિયામાં અનેક રીતના દુઃખ ને સંતાપ વધતાં જ રહે છે.

ગાથા હા. ૩૨—શ્લોક ૫ મો

તા : Tā : તા-તેન = By this, thus, in this manner. એ રીતથી, એમ, એવી રીતે. ૩/૧.

દેબેનઆતા : Debēnaotā : દમ્બોત = You have deceived, તમે કહ્યા છે, છેતર્યા છે, ખનાવ્યા છે. ધાતુ દમ્. ક્રિયાપદ : વર્ગ ૫ મો, અપૂર્ણભૂતકાળ, પરસ્મેપદ, ૨/૩. એ બીજાં ક્રમેને છઠ્ઠી વિલક્ષિતમાં લે છે. જે. આ. § ૫૬૯.

મશક્યેમ : Maśakyam : मशक्यम् - The Mashakya (acc). મશક્યાને. ૨/૧. આ શબ્દ, હું આગળ હા. ૨૯-૪ માંના આ શબ્દની ટીકામાં લખી આવ્યો છું તેમ, ચૂંચાયેલો છે. “મશીમ” બોલતાં-લખતાં છંદમાં પણ એક શ્રુતિ ઘટે છે. વળી શબ્દના છેલ્લા બેઠાક્ષર “યમ્” નો ગાથામાં પાછળથી “ધમ્” થયેલો છે, તે પણ નોંધવાનું છે.

હુજિવાતોઘશુ : Hujivātōḥ : सुजीवातेषु = Of good life, સજીવનની, સારી જિંદગીની. ૬/૧ થા ૫/૧. “દેબેનઆતા હુજિવાતોઘશુ” એટલે સારી જિંદગીથી દૂર રાખીને તમે છેતરો છો. આ “જીવન” નો અર્થમાં “ગાથા” માં બોલાતો શબ્દ “જ્યાતિ” જ્યાં જ્યાં આવે છે ત્યાં ત્યાં છંદમાં એક શ્રુતિ ઘટે છે, તે જ ખતાવે છે કે એ ચૂંચાયેલો છે અને મૂળ શબ્દ જીવ્ ધાતુ પરથી જીવાતિ શબ્દ થયેલો છે. પાછળથી વેદકાલમાં એ જ શબ્દ જીવાતુ થયેલો છે. પહેલવી અવેસ્તા લિપિમાં ઇ, ય, વનાં ચિહ્નનો એટલાં નજીક નજીકનાં છે કે લહિયાની ભૂલથી “જીવાતિ” નો “જ્યાતિ” શબ્દ થઈ ગયેલો હશે, ને પછી એમજ ભૂલભરેલો “જ્યા” લખાતો ને બોલાતો આવ્યો હશે. હજારો વર્ષના ગાળામાં શબ્દના એવા ફેરફાર અને તેના વિરૂપ ઉચ્ચાર કાંઈ અકુદરતી નથી. પણ છંદના બંધારણમાં આવી ભૂલો તુરત પકડાઈ આવે છે. માટે જ અહીં સાબિત થાય છે કે મૂળ શબ્દ જીવાતિ ત્રણ શ્રુતિનો જ હોવો જોઈએ, અને “જ્યાતિ” એ તેનું પાછળથી બગડેલું રૂપ છે.

અમરેતાતસ-ચા : Amaratātas-cā : अमृततत्त्व = And of immortality, and of ultimate salvation, અને અમરતાની, શુક્ષ્મની. ૬/૧. આ વિલક્ષિતને માટે આગલા શબ્દની જ ટીકા જુઓ.

હ્યાત્ : Hyāt : यद्-यतः = Because, કારણકે.

વાચ્ચાં : Vācchā : वच् = To you, તમે. ૨/૩. એનું સંબંધી નામ એ જ વિલક્ષિતમાં નીચે આવતું “દેવેવેન્ગ્” છે.

અકા મનઃહા : Akā managhā : अक् मनःहा = Through or with sinful mind, પાપી મન દ્વારા, પાપી મનથી. ૩/૧.

યેન્ : Yēng : यन् = Whom, જેઓને ૨/૩.

દેવેવેન્ગ્ : Dēvēvēng : देवान् = To (ye) Devas, (નમો) દેવાને. ૨/૩.

અકસ્-આ મદ્યુશ્ : Akas-cā mainyuš = अकस् मनुः = Also Evil Manyu, evil spirit, પાપાત્મક મન્યુએ. ૧/૧. એ કતાનો ક્રિયાપદ ઉપર જે “દૃષ્ટંતઝોતા” આવી ગયો છે તેવો “દૃષ્ટંતઝોતી દમ્નોતિ” અધ્યાહાર (understood) છે. મતલબ કે જેમ તમે મશક્યાને ઠગો છો તેમ તમોને દેવજનોને પાપી મન્યુએ-અંત્રમન્યુએ-ઠગ્યા છે.

અકા : Akā : अका = Evil, પાપી, ૩/૧. એ વિશેષણ “ધ્યઝોથેના વચ્છહા” બંને શબ્દોનું છે.

ધ્યઝોથેના : Syaoθenā : द्यौता-न्यौतेन = Through (evil) deed, કાર્યથી, કર્મથી. ૩/૧. મૂળ પાઠમાં “ધ્યઝોથેનેમ્” એમ ખીણ વિલક્ષિતમાં છે, પણ તેમ લેતાં વાક્યનો અર્થ કોઈ રીતે બેસતો નથી, એમ બધા જ વિદ્વાનો કહે છે, ને સૌએ “મનઝહા, વચ્છહા તેમ જ ધ્યઝોથેના” એમ ત્રણે શબ્દોને ત્રીણ વિલક્ષિતમાં લીધેલા છે, ને તે દરોગસ્ત છે. હું એ “ધ્યઝોથેના”ને ખરે શબ્દ લેખીને તેમજ લઉં છું.

વચ્છહા : Vacanāhā : वचसा = Through (evil) speech, વાણી દ્વારા, વચનથી, વાણીથી. ૩/૧.

યા : Yā : या-वेन = By which, so that, જેથી. ૩/૧.

ફ્રાચિનસ : (ફ્રાચિનસ્ત) : Fracinas : प्रचिनत् = Has promoted, enhanced, or chosen, ચૂંટ્યો છે આ આગળ વધાર્યો છે. ધાતુ પ્રચિ. ક્રિયાપદ : વર્ગ ૭-મો, અપૂર્ણભૂતકાળ, પરસ્મેપદ ૩/૧. જુઓ જે. ંયા. § ૫૫૭, અને § ૧૦૯, અને § ૧૯૨.

દ્રગ્વન્તમ્ : Dragvantem : द्रवन्तम् = The ignorant babbler (acc.), અજ્ઞાન બકવાદીને. ૨/૧.

ક્ષયો : Xayō : क्षयः = Destruction. વિનાશ. ૧/૧. ઘણા વિદ્વાનોએ આ “ક્ષયો”નો અર્થ “હુકમત”, “વડપણ”, ruler, સત્તાપતિ, એવો લીધેલો છે, પણ વાક્યનો ભાવાર્થ એવાં હું તેમ લઈ શકતો નથી. અહીં તો એવો અર્થ છે કે આ અજ્ઞાન બકવાદીનો આખરે તો વિનાશ જ છે-તેની ભૂંડી કરણીથી-જેથી એ વિનાશે તેને ઘડીલર આગળ વધાર્યો છે. પાપથી પહેલાં તો માણસ કાવે છે ને સુખ મન્યું તિમ સમજે છે, એટલે એ અજ્ઞાનીને આખરે તો વિનાશ જ બેવાનો છે. વળી આ “ક્ષયો”માં ક્ષ અનુદાત્ત છે ને “જો” ઉદાત્ત છે તેથી પણ તેનો અર્થ “વિનાશ” સ્પષ્ટ થાય છે.

પ મા રલોકનો ભાવાર્થ : એવી રીતે સારી નિંદગીથી અને આખરની સુક્રિતથી આ મશક્યાને દૂર રાખીને તમે ઠગ્યો છો, કારણકે તમો દેવજનોને પણ પાપી મનથી, પાપી કર્મથી અને પાપી વચનથી પેલા ભૂંડા પાપાત્મક મન્યુએ (અંત્રમન્યુએ) ઠગ્યા છે, એટલે (તેના) વિનાશે જ અજ્ઞાન બકવાદીને (ઘડીલર) આગળ વધાર્યો છે.

હવે આગળ ચાલતાં આ શ્લોકમાં પેગમ્બર સાહેબ કહે છે કે હે દેવજનો! આ બાપડા મશક્યાને તમારી દોરવણીથી તમે ઊધે માર્ગે ચઢાવી દીધો છે, જેથી તે બદીનાં કામ કરે છે, એટલે એ લોકને આગળ વધારવાની લાલચ આપીને તમે તેને ઠગો છો, અને સારી નિંદગીથી તેમજ આખરની સુક્તિથી તેને દૂર રાખો છો. તે તો એમ ખૂરી નિંદગી જ ગાળે છે, કારણકે ખરી રીતે જોતાં તમે સૌ દેવલોકોને પાંપી મનથી વચનથી કે કર્મથી અંત્રમન્યુએ ઠગ્યા છે. તમે સ્વેન્ટા મન્યુથી દૂર બાંઓ છો કેમકે તમોને છંલકપટથી દોલત ને સુખ મેળવવા ભેદ્ય છે. એટલે પહેલે તમે બધા પાપી માર્ગે પડીને દુષ્ટ બનેો છો અને પછી તમે આ બીજા લોકોને પણ તેમજ ઠગીને તેમને આરે માર્ગે જવા દેતા નથી. એવી રીતે આ બાપડા મશક્યા આખરે બદીમાં પડીને પોતાનો વિનાશ વહોરી લે છે, અને બધી રીતે ખુવાર થઈ આ પૃથ્વી પરની અધે નિંદગી કદી જોવા પામતા નથી, તેમજ હવે પછીની મિનોઈ નિંદગી પણ તેઓ ખાઈ રે છે.

આ શ્લોકમાં શ્રી જરથુસ્ત્ર સાહેબ સૌને ચેતવણી આપે છે કે તમે જો દુષ્ટને તમારો શુરુ કરશો, અને જે માત્ર બહારથી દંભ કરીને પોતાને મોટો, વિદ્વાન ને પવિત્ર મનાવે છે, તે અંદરથી તો પાપી છે, અને એવાની દોરવણી તમે લેશો તો આખરે તમે પણ ઊધે માર્ગે ચઢી જઈને તમારો વિનાશ લાવશો !

ગાથા હા. ૩૨—શ્લોક ૬ ઠા

પૌઉરુ-અએનાઓ : Pouru-aēnā : પુરુ-એનાસ્ = Various sins or mischiefs, વિધવિધ પાપ કે કુચેષ્ટા. ૨/૩. જેમ ઉપસ્તુ સંસ્કૃતમાં ઉપાસ્તુ બીજી વિભક્તિ બહુવચનમાં થાય છે, તેમજ એનસ્તુ એનાસ્-અએનાઓ-થયેલું છે. જો. વ્યા. ૬ ૩૫૭.

એનાસ્તા : Eñāstā : દનક્ત = He has striven to reach or do. તેણે (બતબતનાં પાપો) કરવા યત્ન કરીધા. ધાતુ નક્ત અને તેનું ઇચ્છાર્થક વૃદ્ધિસ્વરૂપ દનક્ત. ક્રિયાપદ : અનિયમિતકાળ, આત્મનેપદ : ૩/૧. આ રૂપ ક્રિયમાણુ (active) બીજે પુરુષ બહુવચનનું પલ્લુ છે, પલ્લુ આ શ્લોકમાં તો આગલા શ્લોકની છેલ્લી પંક્તિમાં આવેલા દ્રૌગ્ધ-ત્તમ-ના સબંધમાં આ બોલાય છે. જો “તમે યત્ન કરીધા” જેમ અર્થ લઇએ તો પછી બીજી લીટીમાં તો “અહુરા”-હે અહુરા!-જેમ સબોધન છે, તે શું “અહુરા”ને આર્તુ લાગુ પાડી શકાય? માટે જ આ રૂપ ૩/૧નું જ છે.

યાઇશ્ : Yāis : યૈ = By which (sins or mischiefs), જે (પાપો)થી, જે કુચેષ્ટાઓ દ્વારા. ૩/૩.

સ્નાવ્યેઇતે : Śnāvyeitē : શ્રાવ્યતે = Is recorded, is narrated, નોંધાયું છે, વર્ણવાયું છે. ધાતુ શ્રુ. ક્રિયાપદ : વર્તમાનકાળ, પ્રયોજ્ય કર્મણિ, (causal passive), આત્મનેપદ. ૩/૧. આ શબ્દ પલ્લુ “સ્નાવ્યેઇતે” જેમ લખાવો-બોલાવો બેઇએ, નહીં તો ‘વ’ આખો બોલતા છંદમાં એક શ્રુતિ વધી પડે.

યે-ઝ : Ye z : ય દિ-ગદિ = Which indeed, જે ખચીત. ૧/૧.

તાઇશ્ : Tāis : તૈઃ = By these, તેઓથી, એ સૌથી. ૩/૩.

અથા : Atha : અથા = Such, તેવું. વેદકાળમાં અથનું બીજું રૂપ અથા પલ્લુ વપરાતું હતું.

હાત્-મરાને : Hat-marānē : સત્-સ્મરણે = In recording life, જીવનની યાદી-નોંધ-રાખવામાં, ૭/૧. આ સત્ શબ્દમાં સ પર સ્વરભાર છે, જેથી તેનો ગાથામાં “સા” થયેલો છે, પલ્લુ “તા” લખાયેલો છે તે બગટેલું રૂપ છે. એ ખોટો “ત્”જ બેઇએ, નહીં તો “હાતા-મરાને અહુરા” લખતાં એક શ્રુતિ વધી પડે છે. મૂળ વૈદિક ભાષામાં લખતા આરજ શ્રુતિ થાય છે, તે બરાબર છે. ધાતુ સ્મ = to remember, to keep record in mind, યાદ રાખવું, સ્મરણમાં નોંધ રાખવી.

અહુરા : Ahurā : અહુર = Oh Ahurā ! હે અહુરા ! ૮/૧.

ચહિસ્તા..... મનજ્ઞા : Vahistā Mananjhā : વસિષ્ઠા મનસા = Through the most excellent Manyu—the Spanta Manyu, મહા ઉત્તમ મન્યુ-સ્પેન્તા મન્યુ-દ્વારા. ૩/૧. આ શબ્દો બૌદ્ધમનો માટે નથી. એ હિંદુઓનાં સ્પેન્તા મન્યુને માટે જ ગાથામાં વપરાય છે : જુઓ હા. ૩૦ નો ૪ થો શ્લોક. ત્યાં એ અર્થ સ્પષ્ટ છે. “અચિસ્તા મનો” એટલે

અંગ્રમન્યુ અને “વહિસ્તા મનો” એટલે સ્પેન્તા મન્યુ, જે તેનો પ્રતિસ્પર્ધી છે. આ નોંધ રાખવાના કાર્યની વાત ૩૧ માં હાના ૧૨ માં પ્રલોકમાં પણ આવી ગઈ છે, ત્યાં મન્યુઓ મારફતે જ એ નોંધ મંગાય છે એમ સ્પષ્ટતાથી આવી ગયું છે.

આ વોઇસ્તા : Ā vōistā : આ વેચ્ચ = Thou knowest well, તું ખરાબ જાણે છે, તું ઠીક જાણી લે છે. ધાતુ વિદ્. ક્રિયાપદ : પૂર્ણવર્તમાનકાળ, પરસ્મૈપદ, ૨/૧. (જે. વ્યા. ૬. ૫૯૯). આ શબ્દ હા. ૨૮-૧૦ માં આવી ગયો છે. “વોઇસ્તા”ની પૂર્વે “આ” અર્થ તેમજ લયને માટે હોવો જોઈએ, નહીં તો એક શ્રુતિ ઝાઝી રહે છે. ત્વ અનુદાત છે તેથી “સ્તા” થયો છે.

શ્વેત્તમી : Ōwahmī : ત્વસ્મિન્ = In thine, yours, તારી, તમારી....માં. ૭/૧. એ સર્વનામનું સંબંધી નામ “શ્વેત્તમી” એ જ સાતમી વિભક્તિમાં પાછળ આવે છે.

વી : Vi : વિ = In both directions-of Heaven and Earth, ધનને દિશામાં-બહેસ્તમાં ને પૃથ્વીમાં, ગેતીમાં અને મિનાઈમાં. આ શબ્દ “વી” ખરા છે, એને કેટલાક “વે” સમજે છે તે યુક્ત નથી. વેદકાળમાં એ “વિ” ઉપલા અર્થમાં વપરાયેલો છે. જુઓ મોનિયેર વિદ્યમ્સને સંસ્કૃત-અંગ્રેજી મહાકોષ, પૃષ્ઠ ૯૪૯, પંક્તિ ૩૯. ૨૯ આવૃત્તિ. ગૌડનરે “વી” શબ્દ ખીલ પ્રતોમાં નોંધાયેલો લખ્યો છે.

મજ્ઞદા : Mazdā ! મેષા = Oh Mazdā ! હે મજ્ઞદા ! ૮/૧.

ક્ષેત્રોઃ Xšaθrōi : ક્ષત્રે = In the Kingdom, રાજ્યમાં ૭/૧.

અપાઇ-ચા : Asāi-cā : અપાય-ક્ષતાય ચ = Certainly for righteousness or holiness, ખચીત અપોઈને માટે. ૪/૧. આ શબ્દ “અ-પા-ઇ” એમ ત્રણ શ્રુતિમાં જોલવાનો છે.

સેંગ્હો : Sēnghō : સંસત્ = Commandments, કાનૂનો. ૨/૩.

વીદધામ્ : Vīdadhām : વિદધામ્ = I establish, હું સ્થાપું. ધાતુ વિધા, ક્રિયાપદ : અપૂર્ણભૂતકાળ, પરસ્મૈપદ, ૧/૧. આ “વીદધામ્” શબ્દ ચંથાયેલો છે. એ “વીદધામ્” જોઈએ. “વિધા” ૩જા વર્ગનો ક્રિયાપદ છે. આ ‘દ’ છૂટી જવાથી ઇંદમાં પણ એક શ્રુતિ ઘટે છે, એટલે શુદ્ધ શબ્દ “વીદધામ્” જ જોઈએ. જોકસને § ૬૨૭માં એને અનિયમિતકાળ, અસાર્થ, આત્મનેપદ, ૩/૧નું રૂપ જણાવ્યું છે, તે યથાર્થ નથી. એ તો વિધા પરથી “વીદ-ધામ્” જ થાય. શ્રુતિઓ ઝાઝી પડે છે તે જ બતાવે છે કે એ શબ્દ ચંથાયેલો છે.

૬ ઠા પ્રલોકનો ભાવાર્થ : જાતજાતનાં પાપ અને કુચેષ્ટા કરવા તેણે (=તે બકવાદીએ) પ્રયત્ન કીધો છે, જે કુચેષ્ટાઓ દ્વારા જે જે ખરેખર નોંધાયું છે તે સર્વ વડે તેની ખરી નોંધ રાખવામાં હે અહુરા ! તું સ્પેન્તા મન્યુ

મારફતે અધું બાણી લે છે. હે મજ્જદા ! તારાં બન્ને બાજુનાં રાજ્યમાં અપોધને માટે ખચીત હું તારા કાનૂનોની સ્થાપના કરું.

અહીં હવે પેગમ્બર સાહેબ કહે છે કે પેલા વિનાશ તરફ ઘસડાતા અજ્ઞાન બકવાદીએ બતબતનાં પાપ અને બતબતની કુચેષ્ટા કરવા પ્રયત્નો કીધા છે, પણ એ તેનાં બધાં દુષ્કૃત્યોની નોંધ તો સ્પેન્તા મન્યુ બરાબર રાખે છે, અને એ બધી નોંધ મારફતે તો અહુરા અધું બાણી લે છે, તેનાથી કશું છૂપું રહેતું નથી. એટલે અહુરા તો નેકીબદીનો અદલ ઇન્સાફ કરે છે, ને તેમાંથી કોઈ છટકી જઈ શકતું નથી. એ બધાં પાપનો બદલો તો વાજબી રીતે મળશે જ. માણસનાં બધાં કર્મોની નોંધ સ્પેન્તા મન્યુ રાખે છે તે માટે આપણે આગલા ૩૧ મા હા. માં વાંચી આવ્યા છીએ. એ પછી પેગમ્બર સાહેબ મજ્જદાને કહે છે કે આ તમારાં પૃથ્વીના ને બહેસ્તના-ગેલીના ને મિનોઈ-રાજ્યમાં એમ બન્ને ઠેકાણે અપોધના ને નેકીના જે તમારા અચળ કાનૂનો છે તેની સ્થાપના હું અપોધને માટે જ કરું. બન્ને દુનિયામાં અપોધ જ સૌથી ઉત્તમ છે. અપોધ વગર કોઈ પણ આત્મા આ અનેકવિધ દુઃખનાં બંધનમાંથી મુક્તિ પામી શકતો નથી, તેથી એ અપોધને જ સ્થાપવા હું બધા પ્રયત્નો કરું, કેમકે તેથી જ મારો પોતાનો તેમજ આ દુનિયાનાં લોકોનો ઉદ્ધાર હું કરી શકીશ.

શ્રી જરથુશ્ત્ર સાહેબ “ગાથા”માં અપોધ પર જ ઘડી ઘડી ટેવો ભાર મૂકે છે, તે નોંધવા જેલું છે. ખુદાની નજરમાં ઊંચે આવવા માટે સંન્યાસ, યોગ, મોજેજ, ચંત્ર મંત્ર, ક્રિયાકામ એવાં કોઈ સાધન માટે પેગમ્બર સાહેબ લખતા નથી. એમના પેગામમાં તો અપોધ અને મનની સાત્ત્વિકતા પર જ શ્લોકે શ્લોકે ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે. મનવચનકર્મની શુદ્ધિ એટલે પૂર્ણ અપોધ પાળ્યા વગર બીજી કોઈ પણ રીતથી “ઉસ્તા” એટલે મુક્તિ મળી શકતી નથી. એ જ કર્મયોગ છે. એ જ આખી દુનિયાનાં લોકો માટેનો અદેખરો એક જ પવિત્ર ધર્મનો આદેશ છે. બીજા બધા સ્વાર્થના ને વાણીના ખેલ છે.

ગાથા હા. ૩૨—શ્લોક ૭ મો

અઞ્ચેપાંમઃ Aññapaṃsaṃ : અપામ્ = Of these, આ...નો. ૬/૩. “અઞ્ચે-પાં-અમ્” એમ ત્રણ શ્રુતિમાં બોલવાનો છે.

અઞ્ચેનશ્હાંમઃ Aññanāḥam : અનસામ્ = Of...sins or mischiefs, (આ) પાપોને કે કુચેદાઓનો. ૬/૩. “અઞ્ચે-નશ્હાં-અમ્” એમ ચાર શ્રુતિ લેવાની છે. આ ગુણવાચક નામ છે, અને એનો અર્થ કદી “પાપીનો કે પાપીમાંનો” થઈ શકે નહીં. “પાપી”નો શબ્દ તો “અઞ્ચેનશ્હવત્”-અનસવત્-છે.

નઞ્ચે-ચીતઃ Nāc-cit : ન-ચિદ્ = Never, not at all, કદી નહીં, જરાયે નહીં, હરગીજ નહીં. “ચીન” વસ્તુવાચક છે, પુરુષવાચક નથી, એટલે એનો અર્થ “કોઈ નહીં” એમ થઈ શકતો નથી.

વીદ્યાઓઃ Vidyāḥ : વિદ્વાન્ = The wise, the learned sensible, રાત્રી, સમજી પડિત. ૧/૧. એનો ક્રિયાપદ “છે” અધ્યાહાર છે.

અઞ્ચોઞ્જેઃ Añjōi : ઓજે = In order to be strong or powerful, શક્તિમાન થવાને માટે. ૪/૧. સામાન્યરૂપ. ધાતુ ઓજ્.

હાદ્રોયાઃ Hādroyā : સપ્રોયા = Supporter, holder, defender, ટેકો આપનાર, બચાવ કરનાર, પોષક. ૧/૧. ધાતુ ધ્રુ = to hold or support, ટેકો આપવો, એ પરથી સપ્રોયન્ નામ થયેલું છે.

યાઃ Yā : યા-યેન = By which, જેથી. ૩/૧.

યાજ્ઞેયાઃ Yājñeyā : યાજઞ-યાજયેન = Through sacrifice, through the sacrificial test, યજ્ઞની કસોટીથી. ૩/૧. આ શબ્દ માટે વિદ્વાનોમાં બહુ ઉદ્ઘાપોહ થયેલો છે. એ શબ્દ ચૂંથાયેલો છે, તે સ્પષ્ટ છે, કેમકે “જેય” જવો કોઈ શબ્દ નથી. વળી આ લીટીના આ પહેલા પાદમાં છ જ શ્રુતિ થાય છે, તેથી પણ ખુદલું છે કે એમાંથી એક શ્રુતિ નીકળી ગઈ છે. “સંગહૃતે”માંનો ‘ઇ’ તો ‘હ’ સ્વરિત હોવાથી મૂકેલો છે ને એ સ્વરભારને લગતા સ્વરો કંઈ શ્રુતિમાં ગણવાના નથી. એટલે “જેયા” શબ્દ જ ચૂંથાયેલો છે. “યા”ના “આ” અક્ષર પછી બીજા ‘યા’ “યાજ્ઞયા”નો બિડી ગયેલો લાગે છે, અને અહીંના લાવાર્થ પ્રમાણે પણ એ “યાજ્ઞયા” શબ્દ જ ખરો લાગે છે. ‘જ’નો ‘જે’ થયેલો છે તે ગાથામાં કેટલેક ઠેકાણે ‘અ’ અને ‘ઞ’ને બદલે ‘ઓ’ મૂકાયેલો છે, તેમ હોય, “જ” ઉદાત્ત-accented-છે તેથી. એ શબ્દ યદ્ ધાતુપરથી છે, અને તેમાંથી યજ્ઞ = Sacrifice, યજ્ઞની કસોટી એમ નારીબલિતું નામ છે, તેનું આ ૩/૧ નું રૂપ યાજઞ છે. એક હસ્તપ્રતમાં “યાજ્ઞેયા” રૂપ પણ ગેલ્ડનરે નોંધેલું છે, તે જ ખરું છે.

સંગહૃતેઃ Sāṅghaitē : ંસતે = Declares, પ્રગટ કરે છે, કહે છે. ધાતુ ંસઃ ક્રિયાપદઃ વર્તમાનકાળ, આત્મનેપદ, ૩/૧.

ચાઇશ્ : Yāis : યૈ = By which (sins), જે (પાપો)થી. ૩/૩.

સ્ત્રાવી : Srāvi : શ્રાવે = Is proclaimed to have gone through, went through. ધાતુ ધ્રુ. ક્રિયાપદ : અનિયમિતભૂતકાળ, કર્મણિપ્રયોગ, આત્મનેપદ. ૩/૧.

ખવએના : X'aenā : સ્વિન્ના = Steeped, heated, તાતું, ગરમ કીધેલું, ખળખળતું. ૩/૧.

અયરહા : Ayanhā : અયસા = Through iron, લોહામાંથી ૩/૧. બહુ જૂના જમાનામાં એક માણસની પૂર્ણ પવિત્રતા અને અયોધ-સચ્ચાઈ માટે આવી કસણી-test-કરવામાં આવતી હતી તેનો અહીં ધ્વનિ છે. તાતા તાવેલા લોહામાંથી પસાર થયું, યા તે દિલ ઉપર નાખયું, અને તેમ છતાં શરીરને કંઈ ઇજા થાય નહીં! આને એવો પૂર્ણ પવિત્ર ને અચૂક શ્રદ્ધાળુ માણસ કોણ મળશે ?

અએષાંમ : Yaēṣām : યેષામ્ = Of these, of such, જે સૌની, એવા સૌની, ૬/૩. “અએ-ષાં-અમ્” એમ ત્રણ શ્રુતિમાં લેવાનો છે.

તૂ : Tū : ત-ત્તુ = Pray! certainly! અરે! ખરે!

અહુરા : Ahurā : અહુર = Oh Ahurā! હે અહુરા! ૮/૧.

ઇરિખ્તમ : Irixtem : રિક્તમ = Void, પોકળતા, ઠાલાપણું. ૨/૧. બહારથી દંભ ગમે તેવો કરતા હોય પણ પાપીઆની પોકળતા તો કસણી વેળા બહાર પડી જાય છે! અહીં પણ પહેલો ‘ઇ’ અનુદાત્ત સ્વર “રિ” હોવાથી મૂકાયેલો છે “રિઇ” નહીં મૂકાય. એ ‘ઇ’ શ્રુતિમાં ગણાય નહીં. “રિક્ત” માંનો “ક્ત” ઉદાત્ત-accented-છે તેથી “ખત” થયેલો છે, અને ‘રિ’ અગાઉ ‘ઇ’ મુકાયો છે.

મઝદા : Mazdā : મેષા = Oh Mazdā! હે મઝદા! ૮/૧.

અએદિસ્તો : Vaēdistō : વેદિષ્ઠ : = Most informed, ઉત્તમ જાણકાર, પૂરેપૂરી ખબર રાખનારો. ૧/૧. વિશેષણ.

અહી : Ahī : અસિ = Thou art, તું છે. ધાતુ અસ્. ક્રિયાપદ : વર્તમાનકાળ, પરસ્મૈપદ, ૨/૧.

* આ શ્લોકમાં પહેલી લીટીના પહેલા પાદમાં “અએષાંમ અએનકહાંમ” એમ પાંચ જ શ્રુતિ દેખાય છે ને બે શ્રુતિ કર્મી લાગે છે. એની પછીના શ્લોકની પહેલી લીટીમાં પણ એમ જ છે. એનું કારણ એ છે કે વૈદિક છંદમાં છઠ્ઠી વિભક્તિ બહુવચનમાં છેવટે બામ્ પ્રત્યય આવે છે તેને બે અ અ કરીને બોલવાના છે : એપઅમ્-એનસઅમ્-વેપઅમ્. એ માટે જુઓ મંકડોનેલનું વૈદિક વ્યાકરણ : Vedic metre, પાનું ૪૩૭. “નએ-ચીત્” તો બીજા પાદમાંનો શબ્દ છે ને તે લેતાં જ ત્યાં નવ શ્રુતિ પૂરી થાય છે. વળી ત્રીજી લીટીમાંના પહેલા પાદમાં પણ “અએષાંમ તૂ અહુરા”માં “અએષાંઅમ્ તૂ અહુરા” બોલવાનો છે.

૭ મા શ્લોકનો ભાવાર્થ : કેઈ પણ સમજી જ્ઞાની પોતે શક્તિમાન થવાને માટે એ પાપોનો ટેકો આપનાર કદી બનતો નથી, જેથી તે યજ્ઞની કસોટીદ્વારા કહે કે-યા બહિર કરે કે-એ પાપો વડે તે તાતા તાવેલા લોહામાથી પસાર થયેલો હોય. હો અહુરા મજ્દા! અરે તમે તો ખરેખર એ સૌની પોકળતાથી પૂરેપૂરા માહિતગાર છો.

આગલા શ્લોકમાં પેગમ્બર સાહેબે કહ્યું કે લોકોની નેકીબદીના ઇન્સાફ માટે અહુરા બધી બખર રાખે છે, એટલે હું તો બંને દુનિયામાં અધોર્ધના જ કાનૂનોની સ્થાપના કરું. હવે અહીં આ શ્લોકમાં તે સાહેબ કહે છે કે જે માણસ ખરા જ્ઞાની છે, જેને ખરાખોટાની સમજ છે, તે કદી પણ બહિર કરી શકે નહીં કે સિ આવાં પાપોને ટેકો આપનારો છે, કે એવા પાપો કીધાથી તેણે પોતે એવી શક્તિ મેળવી છે કે તે તાતા તાવેલા લોહામાથી એ પાપો વડે પસાર થયો હોય. એ કસણી માટે તો માણસે પૂરા પવિત્ર રહેવું જોઈએ. એટલે ખરા જ્ઞાની માણસ છે તે કાંઈ માત્ર મોઢેથી બોધ આપે કે નેકી કરો ને અધોર્ધ પાળો, અને પોતાનાં કર્મો તો કાળાં બદીવાળાં જ રાખે એમ બને નહીં. એવા કર્મવાળો માણસ અધો નથી એ દેખીતું જ છે, એટલે આ પાપો કીધાથી તે પેદી કસણીમાથી કદી પસાર થઈ શકે નહીં. ભલે જનસમાજને એવો દંભી માણસ ઘડીભર છેતરે, પણ તે કસોટીને વખતે તો ઉઘાડો પડી જાય છે. એટલે છેવટે પેગમ્બર સાહેબ અહુરાને ને મજ્દાને કહે છે કે તમે તો એ બાપડા ઠગારઓની પોકળતાને પૂરેપૂરી જાણો છો, એટલે એ કસોટીમાથી તો એ લોક કદી છટકી જઈ શકશે નહીં.

ગાથા હા. ૩૨—શ્લોક ૮ માં

અએપાંમઃ Aēṣām : एषाम् = Of these, in regard to these, એ....ના. ૬/૩. ૪/૩ ના લાવમાં છે. ત્રણ શ્રુતિમાં ગાલવાનો છે.

અએનફાંમઃ Aēnaṅham : एनसाम् = Of..sins or mischiefs, પાપોના કે કુચેદાઓના. ૬/૩. ૪/૩ ના લાવમાં. આગલા શ્લોકમાં એ જ શબ્દોની ટીકામાં જણાવ્યું છે તેમ બેજ શબ્દોની છેલ્લી શ્રુતિ બે ‘અ’ કરી લંબાવવાની છે.

વીવફુહુષાઃ Vivasvāḥ : विवस्वत् = Of Vivasvān or Vivasvat, વિવસ્વાનનો થા વિવસ્વતનો. ૬/૧. Vivasvat was known in most ancient records of Aryan history as the Father of Manu and Yama. આર્યજ્ઞતિના ઇતિહાસની બુની નોંધોમાં આ વિવસ્વત્ તે હુમણાના મન્વંતરના સ્વામી સાતમા મનુનો તેમ જ યમનો પિતા હતો. એ ‘યમ’ આ ગાથામાં આ શ્લોકમાં જણાવેલો “યિમ” અને શાહુનામામાં કહેવાયેલો જમશેદ પાદશાહ છે. આ યિમે એટલે જમશેદ દંભથી પોતાને ખુદા તરીકે જણાવેલો હતો, અને પોતે જો કે પૂર્વજીવનમાં નેક ને અષો ગણાતો તે પાછલા જીવનમાં પોતાની સમૃદ્ધિથી લાદે અભિમાની થઈ ગયો, અને પાપમાં પડ્યાથી અંતે તેની પડતી આવી ને તે ખૂશ મોતે મુઝા, એ કથા જે શાહુનામામાં પણ છે, તેનો અહીં ઇસારો છે. (વિવસ્ = Shining).

સ્રાવીઃ Srāvi : श्रावि = Is heard of, is known, જણાવેલો છે, પ્રખ્યાત થયેલો છે. ધાતુ ‘દ્રુ’ એ ‘શ્રુ’ ક્રિયાપદ કર્મને છઠ્ઠી વિભક્તિમાં લે છે. ક્રિયાપદઃ અનિયમિતભૂતકાળ, કર્મભિપ્રયોગ, આત્મનેપદ, ૩/૧.

યિમસ-ચીત્ : Yimas-ciṭ : यमश्च = Yama also, યમ પણ, જમશેદ (પાદશાહ) પણ. ૧/૧.

યૈઃ Yē : यस् = Who, જે. ૧/૧.

મશક્યૈઃ Maśakyēḥ : मशक्यान् = (To) the Mashakyas (acc.), મશકયાઓને ૨/૩. મૂળ પાઠમાં “મશ્યૈઃ” છે, તે ખોટું છે એમ આગળ એ શબ્દ માટે હું બે ત્રણ વાર જણાવી આપ્યો છું.

ચિક્ષુષાઃ Cixṣusāḥ : चिक्षुषत् = (One) seeking to gratify, સજી રાખવાનો પ્રયત્ન કરનારો, સંતોષમાં રાખવાનો પ્રયત્ન કરનારો. ૧/૧. ધાતુ કન્ or का = to please or gratify. આ રૂપ ઇચ્છાર્થક (desiderative) વર્તમાનકૃદંતનું છે. આ શબ્દ હા. ૪૩-૧૫ માં પણ છે. એ કન્ પરથી જુ કે જુ થઈ “ક્ષુ” થયેલો લાગે છે.

અહ્માકૈઃ Ahmākēḥ : अस्माकान् = To those belonging to us, અમારામાંનાં. ૨/૩. આ રૂપ ઋગ્વેદ મં ૧-૧૭૩-૧૦ માં આવે છેઃ અસ્માકાસદિન્દ્રો વર્જહસ્તઃ આ શબ્દનો અર્થ “અમાને” કે “અમારા” કે

“આપણા” નથી. એનો અર્થ “અમારી ભત કે મંડળને લગતો” એમ જ થાય છે, હવે આ શબ્દથી તો ભદ્રન સ્પષ્ટ થાય છે કે “મધ્ય” એટલે “માણસ” નહીં, પણ ભતિનું જ નામ છે. દેવભતિ પ્રાદાણ હતા, અને મથક્યા ક્ષત્રી હતા અને એ મથક્યાને આ દેવભતિ પ્રાદાણોએ પાપી કર્મોમાં નાંખીને બગાડ્યા હતા. “અમારામાંના મથક્યાઓને એટલે ક્ષત્રીઓને.”

ગૌડશ : Gōḥś : ગોશ્ = Of the world, જગતના, દુનિયાના, ૬/૧. મૂળ પાઠમાં “ગાઉશ્” છે, પણ તે “ગૌડશ્” હોયું જોઇએ. “ગાઉશ્-ગૌશ્” એ તો પહેલી વિલક્ષિત એકવચન છે, ને તેમ હોય તો અહીં અર્થ કોઇ રીતે જોમે નહીં. બધા વિદ્વાનોએ એને ૬ ઠી વિલક્ષિતમાં લીધો છે તે બરાબર છે, પણ તેમ હોય તો “ગૌડશ્-ગોશ્” જોઇએ. “ગાઉશ્” કહી ૬ ઠી વિલક્ષિત થઇ શકે નહીં. યુરોપીય વિદ્વાનોએ તો પહેલવી અનુ-વાદકોના ખોટા અને હીણ અર્થ લઇને આ “ગૌડશ્”નો અર્થ “ગાયના-બળદના” એવો કીધો છે, અને આ પ્રલોભનો ખરો અર્થ સમજ્યા વગર અધમ અર્થ કરેલો છે. જો એટલે ગાય બળદ પણ થાય, તેમજ પૃથ્વી, દુનિયા, જગત, વાણી પણ થાય. “ગાયા”માં તો બધે જ ગોના અર્થ પૃથ્વી અથવા વાણી તરીકે જ લીધેલા છે.

બગા : Bagā : મગા = To the divine lords or patrons, દિવ્ય અપાર્થિવ સ્વામીઓને ૨/૩. દુનિયાનો વ્યવહાર ચલાવનારી પરમાત્માની અણુદીઠ દૈવી શક્તિઓને કથા પ્રમાણે જમશેદે “યુદ્ધા હું જ છું” એમ કહી દુનિયાના અણુદીઠ અધિકારીઓની નિંદા કીધી હતી, તેનો આ ઉત્કેષ છે. પાછળથી વેદકાળમાં અને અવેસ્તાકાળમાં સાત આદિત્યોમાંના એકનું નામ મગ આવે છે.

ખતારેમનો : Xʼarəmanō : સ્વર્માનઃ = Reviler, slanderer, નિંદા કરનારો, નિંદક. ૧/૧. વર્તમાનકૃદંત નામ. ધાતુ સ્વર = to censure, to revile. આ શબ્દમાં સ્વ ઉદાત્ત છે તેથી સ્વ નો “ખવા” કીધેલો છે. એ બહુ જૂનો ધાતુ છે.

અએષામ-સીત : Aēšām cit : एषाम् चिद् = Of these (sinners) too, relating to these too, એ પાપીઓના-એટલે એ પાપીઓને લગતા પણ. ૬/૩.

આ અહમી : Ā ahmī : आ अस्मि = I abide, I concur, હું સંમત થાઉં છું. ધાતુ અત્. ક્રિયાપદ : વર્તમાનકાળ, પરસ્મૈપદ, ૧/૧.

અવહમી : Ōwahnī : त्वस्मिन् = In thy, તારા....માં. ૭/૧. એનું સંબંધી નામ “વીચિથોઇ” છે, તે પણ ૭/૧માં જ છે.

મંઝદા : Mazdā : मेघा = Oh Mazdā, હે મંજદા! ૮/૧.

વીચિથોઇ : Viciθōi : विचिन्ते = In judgement, in discernment, ન્યાયમાં, ઇન્સાફમાં, ચુકાદામાં. ૭/૧. ધાતુ વિચ્ તેમજ વિચિ = to judge, to discern.

અધી : Aipī : અપિ = Surely, certainly, ખચીત.

૮ મા પ્રલોકનો ભાવાર્થ : એ પાપોને માટે વિવસ્વાનનો યિમ (યમ) પણ નામચીન થયેલો છે, જે અમારામાંના મશકયાઓને (તેઓનાં પાપી કાર્યોમાં ઉત્તેજન આપીને) રાજી રાખવાના પ્રયત્ન કરનારો તથા દુનિયાના દૈવી સ્વામીઓના નિંદક હોય : હે મજ્જા ! એ સૌ પાપોના તારા અચૂક ન્યાયની સાથે હું ખચીત સંમત થાઉં છું.

હવે આ પ્રલોકમાં પેગમ્બર સાહેબ પાપીઓમાંના એક બાણીતા ઐતિહાસિક પાપી રાજાનો દાખલો આપીને કહે છે કે વિવસ્વાનનો પુત્ર યિમ-જમશેદ પાદશાહ પણ પાછળથી આ પાપીઓ સાથે લગી ગયો હતો. જોકે પ્રથમ તો તે ઘણો ધર્મિષ્ઠ પાદશાહ હતો, પણ પાછળથી રાજ્ય ને હોલત ખૂબ મળતાં તેને ભારે ગર્વ આંચો અને પાપમાં પડી ગયો. પોતે મોજમજ કરવા માટે તે ભૂંડા થઈ ગયેલા “અમારી” ભતમાંના મશકયા લોકોને રાજી રાખવાના તે પ્રયત્ન કરતો હતો ને એમ કરીને તે પાપને ઉત્તેજન આપતો હતો; તેમજ આ દુનિયાનો ખર્ષા વ્યવહાર જે અણદીઠ દૈવી શક્તિઓ ચલાવે છે તે સૌની પણ તે નિંદા કરતો હતો, કેમકે તે એટલો સત્તાધીશ થઈ ગયો હતો કે તે જ પોતે ખુદા છે એમ સૌને કહેતો હતો, પણ આખરે એ અભિમાની શાહનો દૈવ કેવો આંચો તે ઇતિહાસથી દુનિયા બાણ છે. ખુદાનો ન્યાય કેવો સાબૂત ને અચૂક છે, તે તેની ઘોર પડતી અને કમોતે મરવું દેખાડી આપે છે. એટલેજ પેગમ્બર સાહેબ છેવટે કહે છે કે હે મજ્જા ! તં જે ઇન્સાફ આપ્યો તે બરાબર જ હતો ને હું તેમાં સમત થાઉં છું. પાપીને પોતાનાં પાપનાં ફળ કેવાં કડવાં મળે છે તે પેગમ્બર સાહેબ ઇતિહાસમાંનો આ ઉદાહરણ દાખલો ટાંકી ગતાવે છે.

ગાથા હા. ૩૨-૪લોક ૯ મો

દુશ્-સસ્તિશ્ : Duś-sastiś: દુઃશસ્તિઃ = Evil reciter or preacher, અધમ પાઠક, દુર્બોધક, દુષ્ટમંત્રો ગાનારો. ૧/૧.

સ્રવાઓ : Sravāḥ : શ્રવાસ-શ્રવાંસિ = Hymns, religious verses, ભજનોને, ધાર્મિક કવિતાઓને, સ્તુતિગાનોને. ૨/૩.

મોર્ષદત્ : Mōrṣdat: મૃન્દત્ = Destroys, distorts, વિનાશ કરે છે, તારાજ કરે છે, વિકૃત કરે છે. ધાતુ મુદ્. ક્રિયાપદ : અપૂર્ણભૂતકાળ, વર્ગ ૭ મો, પરસ્મેપદ, ૩/૧. જુઓ જે. ઓ. ૬ પૃષ્ઠ. આ “મોર્ષ” એ “મૃર્ષ” જેઘએ, અને એ એક જ શ્રુતિમાં બોલવાનો છે. હું ધારું છું કે મૃ ઉદાત્ત લીધેલો હોવાથી “મૃર્ષ” ને બદલે “મોર્ષ” કીધેલો છે.

હવો : Hvō: હ્વઃ = He himself, તે પોતે. એનો ક્રિયાપદ પણ “મોર્ષદત્” જ છે. એ “અને” ને ઠેકાણે વપરાયેલો છે, ને “દુશ્-સસ્તિશ્” પર ભાસ મૂકે છે.

જીવાત્તેશ્ : Jivātous: જીવાતોસ્ = Of life, જીવનનો, જિંદગીનો, ૬/૧. અગાઉ આ જ શબ્દ આવી ગયેલો છે ત્યાં જણાવ્યા પ્રમાણે એ સૂચાયેલો છે, અને “જીવાત્તેશ્” જ લખાવો-બોલાવો જેઘએ, નહીં તો છંદમાં એક શ્રુતિ ઘટી પડે છે.

સંગ્હાનાશ્ : Sāṅghanāś: સંજ્ઞનૈઃ = By recitations, by exhortations or preachings, ઉપદેશથી, પઠન-પાઠનથી. ૩/૪.

પ્રતૂમ : Xratūm: ક્રતુમ્ = Purpose, હેતુને, પ્રયોજનને, ધ્યેયને. ૨/૧.

અપો : Apō: અપ્ = Far away, back, off, દૂર, પાછળ, વગેરે. આ અવ્યય એ પાઠમાં આવતા “યન્ત” ક્રિયાપદના ઉપસર્ગ તરીકે મૂકેલો છે. “અપ-યન્તા” જેવો ક્રિયાપદ નથી. વળી એની પછીનો “મા” શબ્દ “મારી”ના અર્થમાં “ઇશ્તીમ્” સાથે સર્વનામ તરીકે છે, તે અર્થમાં પૃષ્ઠાક્ષર (enclitic) છે, ને તે સ્વતંત્ર રીતે પાઠના પ્રથમાક્ષર તરીકે મૂકી શકાતો નથી, પણ બીજા કોઈ સ્વરભાર સાથેના શબ્દની પૂઠેજ સુકાય છે. જે “મા”નો અર્થ “નહીં, ના, રખે” એવો હોત તો તે પ્રથમ મૂકી શકાતે, પણ અહીં તે અર્થમાં તે આવ્યો નથી. એટલે “અપો” શબ્દ પડેલો ખરો છે, ને તેની પૂઠે “મા” રખેલો છે. એમ હોવાથી “અપયન્તા” એમ પાછો “અપ” આવે છે, તે ખોટો છે, ને કોઈને આ ભેદ નહીં સમજાયાથી એ ખોટો “અપ” ફરી પાછો ઉમેરેલો છે. એ બીજો “અપ” ઉમેરતાં છંદમાં બે શ્રુતિ પણ વધી પડે છે, તે તેની સાબિતી છે.

મા : Mā: મા = My (acc.) મારી, મારા એ “ઇશ્તીમ્”નું સર્વનામ હોવાથી તેની જ વિભક્તિમાં છે. ૨/૧.

ઇસ્તીમ્ : Īstīm: ઇષ્ટીમ્ = Desired object or rule, purpose, ઇચ્છિત વસ્તુને, ઇચ્છિત નિયમને કે પ્રયોજનને. ૨/૧. નારીભતિ.

યન્તા : Yantā: યન્ત = They hold back, they restrain, તેઓ (દુષ્ટ સ્તોત્રો) અવરોધે છે, પ્રતિરોધે છે, અટકાવ નાખે છે. ધાતુ યન્. ક્રિયાપદ : અપૂર્ણભૂતકાળ, આત્મનેપદ, ૩/૩. “અપો મા ઇસ્તીમ્ યન્તા” એ વ્યાકરણ, છંદ, શબ્દસ્થાનવિધિ તેમજ અર્થ એ બધું જોતાં શુદ્ધ વાક્ય છે. માટે “અપયન્તા” જેવો ખોટો અનેલો શબ્દ વાપરવો નહીં.

બેરેખધામ્ : Beraxōām: વૃદ્ધમ્ = Great, blessed, exalted, મહાન, ઉચ્ચ, ધન્ય. ૨/૧ નારીભતિ. ધાતુ વૃષ્ = to be exalted. આ શબ્દ વેદમાં સ્તોત્ર, ભજનના વિશેષણ તરીકે આવે છે, એટલે બરાબર તે જ અર્થમાં એ બીજી વિલક્ષિતમાં “હાઇતીમ્”ના વિશેષણ તરીકે વપરાયેલો છે. આ શબ્દ કાંગાજીએ જણાવ્યો છે તેમ જ્ઞ ધાતુ પરથી નથી.

હાઇતીમ્ : Haitim: સાતીમ્ = Acquisition, wealth, riches, કોલતને, સમૃદ્ધિને, ૨/૧ નારીભતિ. આ શબ્દ સા, પરથી સાતિ છે. એ “સત્યમ્” નથી, તે તો “હાઇતીમ્” લખાય છે.

વણ્હઉશ્ મનહ્હો : Vanhous manahō: વસોસ્ મનસસ્ = Of pure mind, સાર્વિક મનની. ૬/૧.

તા ઉખ્ધા : Tā uxōh: તા ઉક્ષા = Through this hymn, આ ભજનકવિતા દ્વારા. ૩/૧.

મન્યેઉશ્ : Manyōuš: મન્યોસ્ = Of indignation or disgust, સંતાપના, ઉદ્વેગના. ૬/૧. “મન્યુ”ના અર્થ ખાણ, આત્મા, મન, ક્રોધ, તિરસ્કાર, સંતાપ, ઉદ્વેગ, એમ ઘણા થાય છે. અહીં અર્થ “સંતાપના” છે તે જ બરાબર છે, કેમકે, આ વિરોધીઓના અજ્ઞાનથી ભરેલા ને ખૂસ ફતવાઓ ને બકવાદથી કટાણીને સંતાપથી ભરેલા મનથી તેને માટે મજ્જા પાસે ફરિયાદ કરવાની વાત છે.

મહ્યા : Mahyā: મહ્ય = Mine, મારા. ૬/૧.

(મજ્જા) : (Mazdā): મેષા = Oh Mazdā ! હે મજ્જા ! ૮/૧. આ શબ્દ કોઇએ ખાઇળથી મૂકેલો છે. Interpolated. એ સખતાં બે શ્રુતિ વધી બન્ય છે.

અપાઇ-આ : Asai-cā: અપાય-ચ = Before Asha and, અપની પાસે અને. ૪/૧.

યૂમમ્બુયા : Yūsmaibya: યુષ્મમ્યામ્ = Before you two, તમારી બન્નેની (અહુરા ને મજ્જાની) સમક્ષ. ૪/૨. આ શબ્દ “અહુરા ને મજ્જા” સાથે હોય ત્યાં જ વપરાય છે. એટલે આગળ “મજ્જા” કોઇએ ખાઇળથી મૂકેલો છે. વળી તેથી બે શ્રુતિ પણ વધી પડે છે.

ગર્ઝે : Garōzō: ગર્હે = I complain, હું ફરિયાદ કરું છું. ધાતુ ગર્હ : ક્રિયાપદ : વર્તમાનકાળ, આત્મનેપદ, ૧/૧. આ શબ્દ હા. ૨૯-૧ માં આવી

ગયો છે. આ શબ્દ “ગેરેજે”ને બદલે ખરી રીતે “ગરેજે” લખવો-
બોલવો જોઈએ. એમાં “ગ” પર ઉદાત્ત સ્વરભાર હોવાથી ને એતી
પાછલી શ્રુતિ “ર્” વ્યંજન હોવાથી ગાથાનિયમ પ્રમાણે “ર્” ને
“રે” થાય અને “ગ” નો “ગ” જ રહે.

૯ મા પ્રલોકનો ભાવાર્થઃ અધમ દુર્બોધક સ્તુતિગાનોનો (સ્તોત્રોનો)
વિનાશ કરે છે, તે પોતે તેના પઠનપાઠનથી જીવનના હેતુનો પથ નાશ કરે છે;
એવાં સ્તોત્રો મારું ઇષ્ટ પ્રયોજન જે સાત્ત્વિક મનની ઉચ્ચ ધન્ય દોલત છે તેનો
અવરોધ કરે છે. (હિ મજ્જા અહુરા!) મારા મનોતાપની આ લજનકવિતા દ્વારા
હું અધની અને તમારી બંનેની સમક્ષ ફરીયાદ કરું છું.

આ પ્રલોક પરથી એમ લાગે છે કે શ્રી જરથુસ્ત્ર સાહેબના વખતમાં
તેમની સામે જે દેવધર્મવાળા પ્રાણીઓ પડેલા હતા, તે લોકમાંના કેટલાક
પુસ્તકપંડિતોએ પેગમ્બર સાહેબના પેગમ્બરાણી કવિતાની સામે તેના પર ખૂરી ટીકા
કરતી ખીજી કવિતાઓ ગાઈ હશે. તે લોકોએ પેગમ્બર સાહેબના અષોધના બોધથી
ઊલટો જ બોધ આપ્યો હશે, એટલે અહીં આ પ્રલોકમાં તે સાહેબ કહે છે કે એવાં
અધમ સ્તોત્રો રચનાર ને ગાનાર મારાં ઉત્તમ સ્તુતિગાનોનો નાશ કરવા માગે છે, અને
એવાં અધમ સ્તોત્રો લોકો આગળ ગાઈને તેમજ લોકો પાસે ગવાડીને મારાં સ્તોત્રોને
તેઓ ભુલાવી દેવા ઇચ્છે છે, પણ એવાં સ્તોત્રોથી તો ખુદ જિંદગીના હેતુનો જ
તે નાશ કરે છે, કેમકે જિંદગીનો હેતુ તો યુરાઈનો ને પાપનો પંથ છોડીને
અષોધના પંથ પર ચાલવાનો છે જેથી આખરે આત્માને- સુક્તિ ને પરમાર્નદ
મળે. વળી પેગમ્બર સાહેબ કહે છે કે મારું પોતાનું પ્રયોજન-હું જે લોકને
ગતાવવા ને તે પ્રમાણે આચરવા બોધ આપું છું તે-જે સાત્ત્વિક મનની દોલત છે,
જેના જેવી ખીજી કોઈ દુનિયાની દોલત નથી તે પ્રયોજનનો પણ એવાં સ્તોત્રો
અવરોધ કરે છે, તેને અટકાવવા માગે છે. માટે (હિ મજ્જા અહુરા!) મારા
મનનો જે આ સંતાપ છે કે આ દુષ્ટ પંડિતો મારા સત્ય બોધનો વિરોધ કરી
રહ્યા છે, તે સંતાપની આ કવિતા કરીને હું તેની મારફતે તમારી બંનેની ને
અધની સમક્ષ ફરીયાદ કરું છું. એમ કહીને પેગમ્બર સાહેબ અધની પાસે-જે
અધ અષોધનો કાયદો આ દુનિયામાં ફેલાવવાને તે પર સુવચ્છલ છે તેની પાસે-
તેમજ તમે બંનેની પાસે મદદ માગે છે.

ગાથા હા. ૩૨—શ્લોક ૧૦ મો

હ્રવોઃ Hṛvō : સ્વઃ = He himself, such person, એવો માણસ, તે પોતે. ૧/૧.

મા-નાઃ Mā-nā : મા ન = Certainly mine, ખચીત મારાં. ‘ન’નો આવો “ખચિત”ના રૂપમાનો પ્રયોગ વેદમાં મળે છે.

સ્રવાઓઃ Sravāḥ . શ્રવાસ્-શ્રવાસિ = Hymns, સ્તોત્રોને, ભજનોને. ૨/૩.

મોરંદાતઃ Mōrandaṭ : મૃન્દત્ = Destroys, distorts, વિનાશ કરે છે, વિકૃત કરે છે. ધાતુ મૃદ્. ક્રિયાપદઃ અપૂર્ણભૂતકાળ, વર્ગ ૭ મો, પરસ્મેપદ, ૩/૧. ભુઓ આગલા શ્લોકમાં એ જ શબ્દની ટીકા.

યૈઃ Yē : ય. = Who, જે, ૧/૧.

અચિસ્તમ્ : Acistam : અચિષ્ટમ્ = Most sinful, મહા પાપમય, મોટામાં મોટા પાપથી ભરેલું. આ અકતું અતિશયાર્થવાચક (superlative) રૂપ છે.

વર્ષેનશ્ચેઃ Vārṣeṇaḥ : વેળસે-વેનસે = In order to think or reflect upon, જોઈને ચચાર્થ મનન કરવા માટે. ૪/૧. સામાન્યરૂપ. ધાતુ વેજ્ અથવા વેજ્

અઘોઘોઘાઃ Aghaḥ : ઐઘ્ય = Declares, regards, જણાવે છે, ગણે છે. ધાતુ વજ્ ક્રિયાપદઃ અપૂર્ણભૂતકાળ, આત્મનેપદ. ૩/૧. આ વજ્ ધાતુ પરથી ડવઘ્ય, વઘતા, ડવાઘ એવાં રૂપો વેદમાં થયેલાં છે. આ “ઉક” અનુદાત્ત-unaccented-હોવાથી તેનો “અઘો” ધ્રીવેલો છે, અને “ઐઘ્ય” પછી અનુદાત્ત હોવાથી “ઘ્ઘા” થયેલો છે. એજ શબ્દ અવેસ્તામાં “અઘોષ્ત” રૂપે છે.

ગામઃ Gām ગમ્ = The earth (acc.) પૃથ્વીને. ૨/૧.

અષ્ટિભ્યાઃ Aṣṭibhyā : અષ્ટિભ્યામ્ = With both the eyes, અને આંખોથી. ૩/૨.

હ્રવર્ચ-સાઃ Hvarṣ-cā : સ્વર્-સુવર્-ચ = And the sky of the brilliant planets and constellations, અને જળહળતા ગ્રહો તથા નક્ષત્રોથી ભરેલા આકાશને. ૨/૧. આ શબ્દ વેદોમાં સ્વર્ તેમજ સુવર્ એમ બન્ને વપરાયેલા છે. આ શબ્દ ૬ ઠી વિભક્તિ સિવાય બીજી બધી વિભક્તિ-ઓમાં અવિકારી-indeclinable-રહે છે.

યસ-ચાઃ Yas-cā : યસ = And who, અને જે. ૧/૧.

દાર્યેભ્યઃ Dāryēbhyā : દાતાન્ = Protection, રક્ષણ. ૨/૩. ધાતુ દા, or દે = to protect.

દ્રગ્ધ્વતોઃ Dṛagdhvato : દ્રઘત્ = The ignorant babblers, અજ્ઞાન બકવાદી-ઓને. ૨/૩.

દદાતઃ Dadāt : અદદાત્ = Gives, આપે છે. ધાતુ દા. ક્રિયાપદઃ અપૂર્ણભૂતકાળ, પરસ્મેપદ, ૩/૧.

યસ્-યા : Yas-cā : यश्च = And who, અને જે. ૧/૧.

વાસ્ત્રા : Vāstrā : वास्त्रा = Admonitions, religious enlightenments, ઉપદેશને, ધર્મબોધનને. ૨/૩ નાન્ય.

વીવાપત્ : Vivāpat : विवांपत् = Seeks to cut off, seeks to scatter about, તોડી પાડવા ચત્ન કરે છે, વેરવિખેર કરે છે, છિન્નભિન્ન કરે છે. ધાતુ વ્ષ્. ક્રિયાપદ : अपूर्णलूतकण, ઇચ્છાદર્શકાર્થ (desid.) પરસ્મૈપદ, ૩/૧.

યસ્-યા : Yas-cā : यश्च = And who, અને જે. ૧/૧.

વદર્ઃ : Vadarḥ : वधर् = With weapon, શસ્ત્રથી, હથિયારથી, દંડથી. ૩/૧.

વૌઘજ્ઞદત્ : Vōizḍat : वेद्ध = Strikes, hits, મારે છે. ધાતુ વ્યઘ્ = to strike, મારવું, ધા કરવો. ક્રિયાપદ : अपूर्णलूतकण, પરસ્મૈપદ. ૩/૧.

અષાઉનૈ : Aśāunē : अपौने-अपवने-कृतवने = For the pious, for the righteous, અપોવનને માટે, પવિત્ર માણસને માટે. ૪/૧.

૧૦ મા ૧લોકને બાવાથ : એવો માણસ (હવે) ખચીત મારાં સ્તોત્રોનો વિનાશ કરે છે, જે આ પૃથ્વીને ને તારાં સિતારથી ભરેલા આકાશને પોતાની બે અંખિથી જોઈને તે પર યથાર્થ મનન કરવાનું કામ મહા પાપમય ગણે છે, અને જે અજ્ઞાન બ્રહ્માદીઓને રક્ષણ આપે છે, તેમજ જે ખરાં ધર્મબોધનને તોડી પાડી વેરવિખેર કરી નાખે છે, તથા જે અપોવનને હથિયારથી મારે છે.

શ્રી નરથુક્ત સાહેબે જ્યારે પોતાનાં સ્તોત્રોથી પવિત્ર પેગામ આપ્યો હશે ત્યારે દેવજનો તેની સામે સખત રીતે થયેલા લાગે છે, અને તે લોકે આ સ્તોત્રની ભૂંડી ટીકા ટીપી હશે, તેથી હવે અહીં તેઓ કહે છે કે હું જે આ સદ્બોધ આપીને લોકોને સત્પંથે દોરવાનો પ્રયત્ન કરું છું તેને જે લોક વીંખી નાખે છે તે લોક આ દુનિયાનો કે બીજી દુનિયાનો કશો ખ્યાલ રાખતા નથી. એ લોક તો જાણે આ પૃથ્વી પર વસે છે, તે પૃથ્વી શું છે તે જાણવા માગતા નથી. આ શતે આકાશમાં કોડો તારાઓ ઝળહળ કરતા તેઓ જાણે છે તે માટે પણ જાણે કંઈ જ વિચાર કરવાનું કે તે પરથી આપણી જિંદગીને કંઈ બોધ લેવાનો હોય એવું કંઈ અગત્યનું તો લાગતું નથી, પણ ઊલટું એવો વિચાર કરવો તે પણ જાણે મહા પાપ હોય તેમ તેઓ ગણે છે ! વળી હું આ અજ્ઞાનીઓને જ્ઞાન આપવા બહિં છું તો આ લોક ઊલટો તેઓનો પક્ષ પકડીને તેઓનો ઘચાવ કરે છે. હું જે ખરા સદ્ધર્મનો બોધ આપીને તેમની જિંદગી સુધારવા આહુ છું તો સદ્બોધનાં વચનોને પણ તેઓ તોડી પાડી વિખેરી દે છે, તે સાંભળવા કે મનમાં ઉતારવા માગતા નથી. એટલું જ નહીં, પણ બીજાઓને પણ તેઓ વારે છે. વળી ઊલટા આ લોકો પાક ધર્મિય માણસને સત્તાધીને તેને મારે છે ને હેરાન કરે છે. મારા સદ્બોધથી જે સત્પંથે વળે છે ને ખરા પ્રબુદ્ધ બને છે તેઓને પીડા કરે છે. આવા દુષ્ટો મારાં ખરાં જ્ઞાનમય સ્તોત્રોનો નાશ કરવા ચાહે છે, અને તેને નુકશાન કરે છે.

આપણે આજે પણ જોઈએ છીએ કે માણસો રાતદિન બસ પોતાના સ્વાર્થમાં જ ને કોઈ પણ રીતે પૈસો રળીને મોજમજા કરવામાં જ મગ્યા રહે છે. એ લોક ધર્મનો ખરો માર્ગ તજીને, બાણે જિંદગી બસ ખાવાપીવાની ને મોજ મલની જ છે એમ માને છે, અને આ પૃથ્વીની કુદરતમાં તેમજ આકાશના અગણિત તારાઓની ને ગ્રહોની રચના ને તેમની ચાલ પરથી તેઓને બાણે કંઈ જ શીખવાનું નહીં હોય તેમ છતી આંખે એ બધું જોવા બાણુવા કે વિચારવા માગતા નથી. કુદરતમાં લાખો લેદ લરેલા છે, તે બધી લીલા માણસને જ્ઞાન આપવા માટે છે, જેથી તે કુદરતની ખૂબી પિછાનવાની સાથે એ કુદરતના મહા માલિકની શક્તિ ને મહેર માટે પણ પિછાન કરી શકે, અને પોતાની બેમૂલ જિંદગીને માત્ર પશુ માફક ખાવાપીવા ને લડવાની વાતમાં જ ગૂંથી રાખ્યા કરતાં તે વધારે ઉંચે ચઢીને ખરી માણસાઈ પકડે, અને આખરે તે ખુદાઈ માર્ગ પકડીને ધન્ય બને અને પોતાની મુક્તિ-અમરતાને પ્રાપ્ત કરે. આજે પણ એ વાત એટલી જ અગત્યની છે.

ગાથા હા. ૩૨—શ્લોક ૧૧ મો

તએ-ચીત્ : Taē-cīṭ : તે ચિદ્ = Certainly these, તેઓ ખરેખર. ૧/૩.

મા : Mā : મા = Mine (acc.) મારા. ૨/૧. એ સર્વનામ “જ્યોત્સ્મ”નું છે ને તેની જ વિલક્ષિતામાં છે.

મોરંદન : Mōrāṇḍan : મૃદન = Destroy, નાશ કરે છે. ધાતુ મૃદ્. ક્રિયાપદ : અપૂર્ણભૂતકાળ, વર્ગ ૭ મો, પરસ્મૈપદ, ૩/૩.

જ્યોત્સ્મ : Jyōtūm : જ્યોત્સ્મ = Spiritual enlightenment, illumination, આત્મિક પ્રભાધનને, શિક્ષણને, આધ્યાત્મિક વિષય પરના પ્રકાશને. ધાતુ જ્યુ = to shine, to illumine. જુઓ હા. ૩૧-૧૫ માંના આ શબ્દની ટીકા.

યોઃ Yōi : યે = Who (pl.), જેઓ. ૧/૩.

દ્રેગ્વતો : Dregvatō : દ્રગ્વત્ = Of the ignorant babbler, અજ્ઞાન બકવાદીના ૬/૧.

મહિમીશ : Mazibīś : મહિમિસ્ = Greatly, mightily, imposingly, ભારે આડંબરથી, બહુ મોટાઇથી. ૩/૩.

ચિકૌતરેશ : Cikōiterēś : ચિકેતુર = Take notice of, attend to, serve, લક્ષમાં લે, સેવે, સેવા કરે. ધાતુ ચિત્. ક્રિયાપદ : પૂર્ણભૂતકાળ, વર્ગ ૩ નો, પરસ્મૈપદ, ૩/૩, (જે. વ્યા. § ૫૯૯.)

અન્હુહીશ-ચા : Anḥuhīś-cā : અન્હુસીચ = Hostesses, patronesses, lady patrons, female hosts, ચળમાનાઓને, ૨/૩. નારીભતિ. પ્રાદણ્યે! પાસે ક્રિયાકામ કરાવતી શુદ્ધસ્વામિનીઓને. ૨/૩. મૂળ શબ્દ - અન્હુ-અન્હુ = lord, ધણી, એ અન્હુ પર ‘ઈ’ પ્રત્યય નારીભતિનો લાગીને અન્હુસી = lady, ધરધણિયાણી, ચળમાના, એમ અર્થ થયેલો છે. અન્હુસી બીજી બહુવચનનું રૂપ છે.

અન્હવસ-ચા : Anḥvas-cā : અન્હવ = And patrons, hosts, ધરધણીઓને, ચળમાનોને, ૨/૩. નરભતિ અન્હુ = lord, ધણી, ચળમાન. એનું એ પણ બીજી વિલક્ષિત બહુવચનનું રૂપ છે.

અપયધ્તી : Apayantī : અપયન્તિ = Escape with, run away, લઇને નાશી જાય, લઇને પોષાશ ગણે. ધાતુ અપે (અપન્) = to escape with. ક્રિયાપદ : વર્ગ ૨ નો, વર્તમાનકાળ, પરસ્મૈપદ, ૩/૩. મૂળ પાઠમાં આ શબ્દ “અપયેધ્તી” છે તે ખોટો છે, કેમકે તે એકવચનનું રૂપ છે, જ્યારે અહીં તે “યોધ” કર્તા-જેઓ-બહુવચનમાં છે તેથી બહુવચનનું રૂપ “અપયધ્તી” જોઈએ.

રૅખેનશ્હો : Rāḥṇanḥō : રેખણસત્ = Of the property, of the estate or money, માલમિલકતની, પૈસા ટકાની. ૬/૧.

વૅદેમ : Vāḍēm : વેદમ્ = Acquisition, પ્રાપ્તિ, કબજે. ૨/૧.

ચોધ : Yōi : ये = Who (pl.) જેઓ. ૧/૩.

વહિસ્તાત : Vahištāt : वशिष्टात् = From the excellence, from the supreme state, from extreme goodness, ઉત્તમતાથી, ઉચ્ચ ભૂમિકાથી, સર્વોત્તમ લલાઈથી. ૫/૧. એનું સંબંધી નામ “મનહુહો-મનની” છે.

અપાઉનો : Aṣāunō : अपौनो-अपवणस्-ऋतवणस् The pious ones, the holy ones, અપોજનોને, ૨/૩.

મઝદા : Mazdā : मेघ = Oh Mazda ! હે મઝ્દા ! ૮/૧.

રાદૅષ્યાત : Rāṣyaṇ : राक्ष्यान् = Keep away or far off, frustrate. દૂર રાખે નિષ્ફળ કરે, ઉથલાવી નાખે. ધાતુ રક્ષ. ક્રિયાપદ : અપૂર્ણભૂતકાળ, વૃદ્ધિ-કર રૂપ (Intensive form), સંશયાર્થ, પરસ્પૃષ્ટ, ૩/૩ (જે વ્યા. § ૭૦૫). “શ-ર-ક્ષિ-યાન્” એમ ચાર શ્રુતિમાં બોલવાનો છે.

મનહુહો : Managhō : मनस्स् = Of the mind, મનની ૬/૧. એનું સંબંધી નામ “વહિસ્તાત” છે.

૧૧ મા શ્લોકનો ભાવાર્થ : તેઓ ખચીત મારા પ્રયોધનો-શિક્ષણનો-નાશ કરે છે, જેઓ અજ્ઞાન બકવાદીનાં યજ્ઞમાનાઓની તથા યજ્ઞમાનોની મહા આડંબરથી સેવા કરે છે, અને તેઓની માલમિલકતની પ્રાપ્તિ કરીને લાગી જાય છે; વળી જેઓ હે મઝદા ! અપોજનોને મનની ઉત્તમતાથી ઉથલાવી નાખે છે.

આ શ્લોકમાં પણ પાછળ દર્શાવેલી યુરાધના ખીજ પ્રકારે બતાવવામાં આંધ્યા છે. જે ગ્રાહણોના અજ્ઞાન બકવાદી પ્રતિનિધિઓ - ટ્રેગવતો-વેગમ્બર સાહેબને હેરાન કરતા હતા, તે લોકને સંબોધીને અહીં તેઓ સાહેબ કહે છે કે જેઓ એ બકવાદીની યજ્ઞમાનાઓની અને તેઓના યજ્ઞમાનોની ભારે દંભથી સેવા કરતા દેખાય છે, પણ તે સર્વેનાં ક્રિયાકામો કરવાને બદલે તે લોક પાસે ભારે મોટી રકમો અને માલમિલકત, વાસણકુસણુ વગેરે પોતાની મહેનતના બદલામાં અને તેમના અને તેમના ખેરીઓના આત્માઓને સ્વર્ગમાં મોકલવાનું દેખાડીને કહાવી લે છે, ને પછી પોખારા ગણી જાય છે, તેઓ તેમજ જેઓ ખરો પવિત્ર માણસોને તેઓના મનની ઉત્તમતાથી ઉથલાવી નાખવા ફાંફા મારે છે, તેઓ બધા મારાં નિર્મળ પ્રયોધનોનો ને શિક્ષણનો નાશ કરે છે. ધર્મને નામે રળી ખાવાનો અને પોતાનાં યજ્ઞમાનોની પાસેથી મોટી રકમો ને તેઓની માલમિલકત પણ પડાવી લેવાનો ગ્રાહણો ક્રિયાકામનો ધંધો કરતા હતા, તેઓને અહીં સખત ચાળખા લગાવ્યા છે. આ જાતનો ધર્મનો ધંધો બધા જ ધર્મના ઉપાધ્યાયો ને ક્રિયાકામ કરનારા મોટે ભાગે લઈ બેઠેલા છે. તેમનું પેટ એ ધંધામાંથી જ ભરાય છે, તેથી તેમનો સ્વાર્થ સાચવવા તેઓ જાતજાતની ક્રિયા કરવાનું ઉત્પન્ન કરે છે ને તેમાં પોતાનાં યજ્ઞમાનોને મપડાવે છે. શ્રી જશ્વસ્ત્ર સાહેબે અહીં યજ્ઞમાનોમાં બંને જાતિ-સ્ત્રી અને પુરુષની ખુદી રીતે બતાવી છે. વેગમ્બર સાહેબે તો તે વેળા આ

પ્રાદ્યલો સામે ભારે જોડાદ મચાવી હતી, અને એ પ્રાદ્યલોના પંડિતો ને વક્તાઓને જ “દ્રોણતો” કહે છે. અરે ધર્મ તો અષોધ જ જાળવવામાં છે ને અષોધથી આત્માને મુક્તિ મળી શકે છે, તે પર જ ઘડીઘડી પેગમ્બર સાહેબ ભાર મૂક્યા કરે છે, અને ક્રિયાકામોને તેઓ મુખ્ય સ્થાન આપતા જ નથી, તિ આ શ્લોકથી પણ સ્પષ્ટ થાય છે. ‘એટલે જ આ ધર્મધંધાવાળા પ્રાદ્યલોને ને તેમના પંડિત વક્તાઓને ને તેઓના અચાવ કરનારાઓને તેઓ “દ્રોણતો” કહીને એ રીતે ઉઘાડા પાડે છે.

ગાથા હા. ૩૨—શ્લોક ૧૨ માં

યા : Yā : યા-યેન = Through which, જે દ્વારા. ૩/૧. એનું સંબંધી નામ “સ્રવણ” છે.

રાઘ્નૈર્હયેન્ : Rāghnāyēn : રાઘન = Would yield or surrender, શરણ થશે, તાબે થશે. ધાતુ રા અને રાઘ. ક્રિયાપદઃ અપૂર્ણભૂતકાળ, ઇચ્છાર્થકે (optative), પરસ્મેપદ. ૩/૩.

સ્રવણ : = Sravanā : શ્રવણ = Through loud praise, ભારે વખાણ દ્વારા, ખૂબ પ્રશંસા દ્વારા. ૩/૧.

વહિસ્તાત્ પ્યર્થનાત્ : Vahistāt pyārthanāt : વસિષ્ઠાત્ ચૌતાત્ = By remaining away from most beneficent action, ઉત્તમ કાર્યથી, સદ્વર્તનથી—એટલે ઉત્તમ કરણી કરવાનું છેડી દઈને—leaving off performing most beneficent action. ૫/૧. પાંચમી વિભક્તિ ગણિતની ભાષામાં “ભાગાકાર” બતાવે છે. એમાં કોઈ વસ્તુથી “ફર જવાનો” કે તેને “છેડી દેવાનો” ભાવ સમાયેલો છે.

મરેતાના : Marētanā : મર્તેનમ્ = The mortals, મર્ત્યજનો, માણસો. ૧/૩. બધા વિદ્વાનોએ આ શબ્દને ખીણ વિભક્તિમાં લીધા છે, પણ તે આગલા શ્લોકનો તેમજ આ વાક્યનો ભાવ નહીં સમજવાને લીધે હશે. ખીણ વિભક્તિમાં “અધ્યર્થનો”ની માફક આ શબ્દ “મરેતા” યા “મરેતનો”—“રરમનો” માફક—થાય છે. પણ પહેલી વિભક્તિમાં સંસ્કૃતમાં “મર્ત્યુસ્” એમ ‘ત’ પર સ્વરભાર આવે છે, તે સ્વરભાર આ ગાથા-વાણીમાં બનાવવાને એ “મર્ત્યુસ્”નો “મરેતાનો” કીધેલો છે. એ શબ્દ “રાઘ્નૈર્હયેન્” ક્રિયાપદનો કેર્તા છે. આ શ્લોકનો ખરો અર્થ આપતી વખતે નીચે એ વાત સ્પષ્ટ થઈ જશે. “અસન્” નું “અસાનો” ૧/૩ માં થાય છેઃ ભુગ્મા જે. વ્યા. ૬ ૩૦૭.

અએઘ્યો : Aēibyō : એઘ્ય = Unto these (mortals), એઓને, એ મર્ત્યજનોને. ૪/૩.

મઝદાઘ્ઞો : Mazdāghnō : મેઘાત્ = Mazda, મજ્દા. ૧/૧.

અકા : Akā : અકા = Wicked, sinful, પાપી, દુષ્ટ, ૨/૩.

મ્રાઘાત્ : Mraoṭ : મ્રોત્-અવત્ = Has proclaimed, has pronounced. નહરે કીધા છે, કહ્યા છે. ધાતુ મ્ર-ત્ = to speak, to proclaim. ક્રિયાપદઃ અપૂર્ણભૂતકાળ, પરસ્મેપદ. ૩/૧.

યૌઃ : Yōi : યે = Who (pl.), જેઓ. ૧/૩.

ગૌંદુશઃ : Gōūś : ગૌમ્ = Of the earth, of the world, પૃથ્વીના, દુનિયાના. ૬/૧. આ શબ્દનો અર્થ “ગાય” અને “ગૌધી” કીધાથી “ગાધા”માંના ઉચ્ચ-ભાવનું મોડું જન થયેલું છે, અને અર્થોના મહા અનર્થ કરવામાં આવેલા

છે. ખુદ પહેલવી જમાનાના અનુવાદકોએ જ આ અધમ અર્થો કીધેલા છે અને તે પરથી યુરોપીય વિદ્વાનોએ તે જ અર્થ રાખેલા છે !

મોરંદન : Mōrāṇḍan : મૃદન = Have destroyed, નાશ કીધો છે. ધાતુ મૃદ. ક્રિયાપદ : અપૂર્ણભૂતકાળ, પરસ્મૈપદ. ૩/૩.

ઉર્વાક્ષ-ઉર્ખતી : Urvāṅṣ-uxti રજ્-ગંઠિત = Restraining—speeched, સંયમી-વાણીવાળા. ૨/૧. નાન્યતર. જેવા ઉર્વાજ, ઉર્વાજમા, ઉર્વન, વગેરે શબ્દો છે તેવો જ ‘ઉર્વાક્ષ’ છે. એનો ધાતુ રજ્ = to restrain, સંયમમાં રાખવું-એ છે. એને ‘અઞ્-ચ’ પ્રત્યય લગાડતાં “વૃઞ્-જ” વિશેષણ થયેલું છે, અને આ ‘વૃ’ અનુદત્ત હોવાથી “ગાથા”ના શબ્દોના ઉચ્ચાર નિયમે “ઉર્વા” થયેલો છે. આ શબ્દ “આતશની ન્યાઇશ”માં પણ છે, ત્યાં પણ “ઉર્વાક્ષ-અરુહુ” એટલે ખુશાલી ભરેલી નહીં પણ “સંયમી” જિંદગી- એવો ખરો અર્થ છે. ઋગ્વેદ મં. ૧૦-૬૧-૧૭ માં રજ્ ઉચ્ચે છે.

જ્યોતુમ : Jyōtūm : જ્યોતુમ = Enlightenment, illumination, the collected enlightening knowledge (acc.), પ્રબોધનને, શિક્ષણને, સંઘરાયેલા પ્રકાશિત જ્ઞાનને, ૨/૧. ધાતુ જ્યુત. જુઓ હા. ૩૧-૧૫ અને ૩૨-૧૧ માંના એ જ શબ્દની ટીકા.

યાઇશ : Yāis : યૈ = Through whom, જેઓ દ્વારા. ૩/૩.

ઘ્રેહ્યા : Grēhmā : ઘ્રેહ્યા = The devourers, the plunderers of other's wealth, પરબ્રાસકો, પારકાનું પચાવી પાડનારા, આહિયાંદારો. ૧/૩. આગલા શ્લોકમાં યજમાનોની માલમિલકત પચાવી પાડનારા “ઘ્રેગ્વતો”ને જ આ “ઘ્રેહ્યા” કહ્યા છે. ધાતુ ઘ્રસ = to swallow or devour. ડૉ મિદમ, આર્યોક્ષિએ વગેરે વિદ્વાનો એને દેવજનોના આચાર્ય ગણી “ઘ્રેહમ” વિશેષનામ તરીકે લે છે, પણ ઇતિહાસમાં કે બીજે કોઈ ઠેકાણે સંસ્કૃત ગ્રંથોમાં આયું વિશેષનામ મળતું નથી. ઘણી હસ્તપ્રતોમાં “ઘ્રેહ્યા” જોડણી જ છે, ને તે જ ખરી છે.

અપાત્ : Apat : અપાત્-ઋતાત્ = From purity, from righteousness, or virtue, અપોધથી, પવિત્રતાથી. ૫/૧. અહીં બીજા માથે સરખામણીનો ભાવ છે, ને એકથી બીજી વધારે પસંદ પડે છે, એટલે એનો અર્થ કાં તો “અપોધથી વધુ” અથવા “અપોધને બદલે” એમ થાય છે.

વરંતા : Varātā - રતા = Preferred, given the choice, પસંદ કરાયેલા, પસંદગી પામેલા. ધાતુ રજ્ = to choose ભૂતકૃદંત ૧/૩. ઘણી હસ્તપ્રતોમાં આ “વરંતા” રૂપ છે તે જ ખરું છે.

(કલ્પા) : Kalpas = The Kalpas, a class of Brahmin priests who were practising the particular rituals prescribed by the ancient custom (as noted in the Vedas) કલ્પ બ્રાહ્મણો, વેદમા જગ્યાવેદી ક્રિયાકારની અમુક વિધિ પ્રમાણે ક્રિયા કરનારા બ્રાહ્મણો. ૧/૩. આ શબ્દ

આ શ્લોકમાં “જેઠા”ના સમાનાધિકરણમાં-in apposition-મૂકેલો છે, પણ અહીં એ શબ્દનું કામ તો નથી જ, પણ ભેલવું એ શબ્દ છંદમાં એ શ્રુતિ-ખરો શબ્દ “કર્પા”-છે, “કરપા” નહીં-વધારી દે છે ને છંદના સ્વરભારને પણ ખોરવી નાખે છે. તમામ જૂના ગ્રંથોમાં લઘિયાઓએ કે બ્રાહ્મણોએ ખર્ષે આ રીતે અખત્યાર કીધેલી લાગે છે! વિદ્વાનોએ તો સૂક્ષ્મબુદ્ધિ વાપરીને આવા વધારાના શ્લેષક શબ્દોને વીણી કાઢવા બેઠાં. આ ઉમેરો પાછળથી પહેલવી જમાનામાં થયેલો હશે. આ “કર્પા” શબ્દ પાછળ ૧૫મા શ્લોકમાં આવે છે તેમજ “કવિ” શબ્દ પણ આવે છે, ત્યાં એ શબ્દો વિશે વિશેષ માહિતી આપી છે તે જુઓ.

ફઝેમ-આ : Xaṣṭrem-cā: કષ્ટમ-ચ = And to the power, અને સત્તાને. ૨/૧.

ઈષનામ્ : Isanam: ઇષાનામ્ = Of the devotees, of the seekers, પૂજારીની, આહુનારાઓની. ૬/૩. ધાતુ રૂપ = to desire, to seek, “ઈષનામ્” એમ આર શ્રુતિમાં બોલવાનો છે. જુઓ હા. ૩૨-૭ ને ૮ શ્લોકોમાંની “અર્ચેષામ્”ની ટીકા.

દ્રુજમ્ : Drujam: દુઃશ્મ-દુઃશ્મ = The evil, sin (acc.), પાપને, અનિષ્ટને, પાતકને. ૨/૧. આ શબ્દની વધુ સમજ માટે હા. ૩૦-૮ અને હા. ૩૧-૪ માં એની ટીકા જુઓ.

૧૨મા શ્લોકનો ભાવાર્થ : જે ભારે વખાણદાર માણસો ઉત્તમ કરણી કરવાનું છોડી દઈને (આગલા શ્લોકમાં જણાવેલા દ્રવ્યોત્તોને) શરણ થશે, તેઓને મજાદાએ પાપી જાહેર કીધેલા છે, જેઓએ દુનિયાના સંયમી વાણીવાળા પ્રબોધનનો-શિક્ષણનો-નાશ કીધો છે, તેમજ જેઓ દારૂ પરચાસકોને અને પૂજારીઓની અનિષ્ટ સત્તાને અપોદ્યથી વધારે પસંદગી આપવામાં આવે છે.

હવે આ શ્લોકમાં આગળ જણાવેલા પેલા ચળસાતોની માહિતિકત ક્રિયાઓને નામે પડાવી લેનારા ખૂશઓનું વર્ણન આગળ આલે છે. પેગમ્બર સાહેબ કહે છે કે આ દુષ્ટ બ્રાહ્મણો પોતાનો સ્વાર્થ સાધવા માટે ચળમાનોની ખૂબ પ્રશંસા કરે છે અને તે લોકની ધાર્મિકતાને છાપરે ચઢાવે છે. એથી એવાં વખાણથી કૂલાઈ જઈને જે લોકો ઉત્તમ કરણી કરવાનો જે ખરો માર્ગ છે તે છોડી દઈને આ ભૂંડાઓના કહાને શરણ થશે, અને અપોદ્ય ને નેક્રી છોડી દઈ આ ક્રિયાક્રમોથી બંહેસ્ત મળશે એવું માનીને તે લોકને તાબે થઈ પોતાની મિલકત ને પૂંજ લૂંટાવશે, તે લોકોને તો મજાદાએ પાપી જાહેર કીધેલા છે. અપોદ્ય છોડી દે તે બધી રીતે પાપી જ છે. એવાં અજ્ઞાન અને ધર્મની ખોટી સમજ ધરાવનારાં આ દુનિયામાં જે ખરું સંચિત જ્ઞાન પરાપૂર્વથી ચાલી આવેલું છે ને જે પેગમ્બર સાહેબ ફરીથી પ્રબોધે છે, તે જ્ઞાનનો ને એ શિક્ષણનો નાશ કીધો છે, કેમકે તેઓ ખોટું પંથે ચાલી રહ્યા છે ને બીજીને ઉત્તેજન આપ્યું છે. ઝટલે એવા બહારના દંભને-વધારે વજન આપતા માણસોની મારફતે આ પારકાં ગોઠિયાં કરનારા ક્રિયાક્રમવાળા બ્રાહ્મણોને તેમજ પાપી પેટને માટે પાપની પૂજ કરનારા-ઓની આ ધાર્મિક સત્તાને અપોદ્યના કરતાં વધારે પસંદગી આપવામાં આવી

છે ! અષોઘથીજ ખરે ધર્મ પળાય તે આ પૈસાવાળા ચલમાનો ભૂલી જાય છે. તે લોકને તો આ આદ્યેણ છાપરે ચઢાવે છે ને તેઓ મોટા ધર્મી છે એવાં વખાણના બલુગાં તેઓ આગળ ફૂંકે છે, એટલે તેઓ એ આદ્યેણની કુસલામણીને તાબે થઈ જાય છે. એવાઓ જે ખરે ધર્મનું શિક્ષણ છે જે અષોઘનો ને નેત્રીનો માર્ગ જ બતાવે છે તે શિક્ષણનો નાશ કરે છે, ને જાણે ક્રિયાક્રમોથી તેઓ સ્વર્ગ મેળવશે એવા વહેમમાં પડી પોતાનો તેમજ બીજાઓનો નાશ કરે છે. પણ મજદા તો એ બધું પાપ ગણે છે. મજદા તો અષોઘના માર્ગને જ ખરે ધર્મનો માર્ગ ગણે છે. પેગંબર સાહેબ કેવી સ્પષ્ટતાથી આ જ્ઞાન આપે છે, પણ આપણા પહેલવી તરબુમે કરનારાઓ તેનો ખરે અર્થ જ સમજ્યા નથી ! ગાથાવાણીના ખરે અર્થ હજારે વર્ષમાં બુલાઈ ગયા હતા.

ગાથા હા. ૩૨—શ્લોક ૧૩ માં

યા ક્ષત્રા : Yā xsaθrā : યા ક્ષત્રા (Ved.) = Whatever powers, ગમે તેવી શક્તિઓ. ૨/૩. નાન્યતર.

ગ્રેહો : Grāhmō ; પ્રભુ : = The plunderer of other's wealth, પરશ્વસક ૧/૧. જુઓ આગલા ૧૨ માં શ્લોકમાં એ જ શબ્દની ટીકા.

હીયત્ : Hisat : સિપત્ = Wishes to obtain, મેળવવા યાહે છે. ધાતુ સ્વ. ક્રિયાપદ : અપૂર્ણભૂતકાળ, ઇચ્છાદર્શકાર્થ (desider.), પરસ્મેપદ. ૩/૧. મૂળપાઠમાં આ શબ્દ “હીયસત્ લખાયેલો છે, પણ તે ખોટો છે, અને એ શબ્દ ચંથાયેલો છે. જો “હીયસત્” લખીએ તો એક શ્રુતિ ઇંદમાં વધી પડે છે, એટલે ખુદલું છે કે ખરો શબ્દ “હીયત્” જ છે વૈદિક ભાષામાં પણ એ જ રૂપ છે : સિપતિ-અર્થવચેદ, મં. ૪-૩૮-૨. અને ૪-૩૨-૩.

અચિસ્તહ્યા : Acīstahyā . અચિસ્ત્વ = Of the most sinful, ભારે પાપથી ભરેલા (નું). ૬/૧. એનું સંબંધી નામ “મનશ્લે” છે. એ અક નું અતિશયાર્થવાચક—superlative-રૂપ છે.

દેમાને : Dēmanō : ત્મને = For the soul, આત્માને માટે. ૪/૧: આ શબ્દનો અર્થ ઘર, સુકામ, વગેરે નથી જ એનો શુદ્ધ અર્થ “આત્મા” કે “પંડ” છે. જુઓ હા. ૩૧-૧૬ ને ૩૧-૧૮ માં આવેલા એ જ શબ્દની ટીકા.

મનશ્લે : Manas̥hō : મનસસ્ = Of the mind. મનની. ૬/૧.

અઞ્હૃઉશ્ : An̥hōuš̥ અંસોસ્ = Of life, જીવનના. ૬/૧.

મરેખ્તારે : Mərəxtārō : મસ્તારસ્ = Injurers, hurters, પીડાકર, ઇલા કરનારી, નુકસાન પહોંચાડનારી, ૧/૩. ધાતુ મ્ = to injure, એ પરથી મ્વત્ = Injury, ઇલા, નુકસાન એ નામ થયું છે અને તે પરથી મ્સ્ત્ = Injurer, ઇલા કરનાર થયેલું છે, એટલે મૂળ ગાથા શબ્દ “મરેખ્તાર્” છે, તેનું આ ૧/૩ નું રૂપ છે. આ શબ્દ “મરેખ્તારે” મૂળ પાઠમાં છે તે ખોટો લખાયેલો છે. એ “મરેખ્તારે” જોઈએ ઋગ્વેદ મંડળ ૫-૧૮ ના રચનારનું નામ મસ્તવાહા આવે છે.

અહ્યા : Ahyā : અસ્ય = His, તેના. ૬/૧.

ચચ્ચે-યા : Yač-čā ચે ચ = And who (pl), અને જેઓ. ૧/૩. વૈદિક બહુવચન ચે જે ઉદાત્ત છે, તે એકલી આવે તો ગાથામાં “યોઇ” ઉચ્ચારાય છે, પણ જો તેની પછી “ચા” આવે તો તે “ચચ્ચે” લખાય-જોલાય છે.

મઝ્દા : Mazdā : મેવા = Oh Mazdā ! હે મઝ્દા ! ૮/૧.

જિગરેઝત્ : Jigarəzaṭ : જિગ્રંહ = Blame, censure, accuse, દોષારોપ મૂકે છે, નિંદા કરે છે, વાંક કાઢે છે. ધાતુ ગ્ઙ. ક્રિયાપદ : અપૂર્ણભૂતકાળ, વૈદિકર રૂપ, પરસ્મેપદ, ૩/૩ (જે. વ્યા. § ૫૪૩ અને § ૫૫૦).

કામે : Kāmē : કામે = In desire, ઇચ્છામાં, ઇચ્છામાં. ૭/૧.

શ્વહ્યા : Śvahyā : ત્વસ્ય = Thine, તારા. ૬/૧.

માંથ્રાનો : Māthraṇō : મંત્રણસુ = Of the holy singer, of the Prophet, મંત્ર-ગાયકનો, પેગમ્બરનો, ઋષિવરનો. ૬/૧.

દૂત્યમ : Dūtyam : દૂત્યમ્ = Message, પેગામ, સંદેશો. ૨/૧. કાંગાલના “ગાથા”માં “દૂતમ્” છે તે ખોટો છે. ખરો શબ્દ “દૂત્યમ્” છે.

યૈ : Yō : યસુ = Which, જે. ૧/૧.

ઈશ : Īś : ઇસુ = Them, તેઓને, તે સૌને. ૨/૩. આ સર્વનામનો પ્રકાર ૬ પરથી થયેલો છે. એ ૩૫ બહુ બૂનું છે, અને એ માત્ર પૃષ્ઠાક્ષર તરીકે જ બહુધા વપરાય છે.

પાતુ : Pātu : પાતુ = May defend against, may protect from,...થી રક્ષણ કરે ....થી બચાવે. ધાતુ પા = to defend against. ક્રિયાપદ : અપૂર્ણ-ભૂતકાળ, સંશયાર્થ, પરસ્પૃષ્ટ, ૩/૧.

દરેપાતુ : Darasātu ; ધર્પાતુ = From injury or wrong, from violation, બુલમથી, અન્યાયથી, બ્રહ્મીકરણથી. ૫/૧. મોટે ભાગેના વિદ્વાનોએ આ શબ્દ દર્શાતુ પરથી લઈ “નબરથી, દુષ્ટિથી,” એમ અર્થ લીધા છે, તે યુક્ત નથી. અહીં તો પેગમ્બર સાહેબના પેગામને દુષ્ટો બ્રહ્મ કરતા હતા ને તેના ઊધા અર્થ કરતા હતા તેનો ભાવ છે. આ શબ્દ “દરેપાતુ” લખાવો જોઈએ. ગેલ્ડનરે એક હસ્તલેખ Sī માં “દરેપાતુ” શબ્દ જ છે તે નોંધેલો છે, ને તે જ ખરો છે.

અપહ્યા : Asahyā : અપત્સ્ય-ઋત્સ્ય = Of purity, of righteousness, અપોધના ૬/૧.

૧૩ મા પ્રલોકનો ભાવાય : એ પરશ્વાસક ભારે પાપથી ભરેલા મનની ગમે તેવી શક્તિઓ (પોતાના) આત્માને માટે મેળવવા આહે છે, તે શક્તિઓ જ તેની જિંદગીને ઇબ્ન કરનારી છે; અને હે મજ્જા ! જેઓ પોતાની મુશ્કેલીમાં તારા પેગમ્બરનો પેગામ જે તે સૌને અપોધના બ્રહ્મીકરણથી રક્ષે, તેની દોષારોપથી અતિ નિંદા કરે છે.

હવે આ પ્રલોકમાં પેગમ્બર સાહેબ કહે છે કે આ ખૂરા ને પારકાનું હુજમ કરી જનારા પ્રાણીઓ પોતાનાં પાપથી ભરેલાં મનની શક્તિઓ અનેક મંત્રતાંત્ર અને જપતપ કરીને પોતાના આત્મા માટે મેળવવા આહે છે, અને એ રીતે મેલી વિદ્યા માધીને જે ખૂરી શક્તિ મેળવે છે, તે શક્તિ જ આખરે તો તેની જિંદગીને અનેક રીતે ખરાબ કરે છે ને તેનો નાશ કરે છે. કોઈ પપ્પુ મેલી વિદ્યાવાળો ઘડીભર બીજાઓને આંજીને તેને શરૂઆતમાં પોતાનો ક્ષયદો મેળવતા દેખાડે, છતાં આખરે તો જો મેલી વિદ્યામાં પડનાર તથા તેને પાડનાર એ બંનેની જિંદગી ખરાબ થયા વગર રહેતી નથી, કેમકે કુદરતી નિયમ મુજબ ખૂરાને ખૂરું ફળ તો આખરે મળ્યા વગર રહેતું નથી. વળી મજ્જાના પેગમ્બરનો પેગામ સદા અપોધ જ પાળવાનો અને મનને શુદ્ધ રાખવાનો છે, તે અપોધને નહીં પાળીને તેમજ બીજાઓને પણ નહીં પાળવા દઇને ઊલટા એ ખૂરાઓ એ પેગામની જ નિંદા કરે છે, ને તે પર કંઈ કંઈ દોષારોપ કરે છે. અપોધથી દૂર જતાં ને બીજાં કાંઈક મારતાં માલુસ પોતાની જિંદગીને કેવી ખરબાદ કરે છે, તે અહીં પેગમ્બર સાહેબ સ્પષ્ટ રીતે બતાવે છે. પેગમ્બર સાહેબને જ પેગામ કેવી કેવી કનડગત થઇ હશે તેનો પપ્પુ અહીં સરસ ચિતાર મળે છે.

ગાથા હા. ૩૨—શ્લોક ૧૪ માં

અહ્યા: Ahyā: અહ્ય = His, તેના. ૬/૧. હા. ૨૮-૧ માં “અહ્યા યાસા” ની માફક આ પછુ “આ હોધયોધ” નું કર્મ ૬ ઠી વિલક્ષિતમાં છે.

ગ્રહ્મો: Grāhmō: ગ્રમ્મ = The plunderers of others' wealth. પરશાસક. ૧/૧. બુઝો ૧૨ માં શ્લોકમાં એજ શબ્દની ટીકા.

આ હોધયોધ: Ā hōiōi; આ સેતે = In order to ensnare, ફાંદામાં લેવાને માટે, સપડાવવા માટે. ૪/૧. સામાન્યરૂપ. ધાતુ સિ = to bind, to fetter, to ensnare. આ સિ ધાતુનાં સામાન્યરૂપ સેતવે, સેતુન્ ઋગ્વેદમાં ને અર્થવેદમાં વપરાયેલાં છે.

(ની): Nī: નિ = Back, ફરીથી, પાછી. આ “ની” પાછો “દદત્” અગાઉ એ જ પંક્તિમાં ઉપસર્ગ લેખે આવે છે, એટલે અહીં એ પાદની શરૂઆતમાં પાછો આવે છે તે કોઈએ સમજ્યા વગર વધારાનો ઘુસાડેલો છે. એનું કશું કામ નથી, કે “કાવયસ્યીત્” ની અગાઉ મુક્યાથી પછુ કાંઈ અર્થ બેસતો નથી. વળી એ શબ્દથી છંદમાં એક યુતિ પછુ વધી પડે છે, તે બેતાં એ બેધએ જ નહીં તેની ખાતરી થાય છે: Interpolated.

કાવયસ્ય-ચીત્: Kāvayas-cit: કવયાધિદ્ = As also the Kavis (who were the Brahmin priests performing rituals of the Soma), સોમક્રિયા કરવાવાળા બ્રાહ્મણ કવિઓ પછુ. ૧/૩. મૂળ શબ્દ કવિ છે તેનું આ. ૧/૩ “કાવયો” રૂપ છે, તેની સાથે “ચીત્” લાગ્યાથી “કાવયસ્યીત્” થયેલું છે. વળી જેમ કવયસ્ માંનો ક ઉદાત્ત (accented) થયેલો છે, તેમ આ કવયસ્ માંનો ક અનુદાત્ત છે, તેથી ગાથામાં તેનો “કા” થયો છે. આ બધા શબ્દોને બરાબર રીતે ઉકેલવા માટે ગાથાના શબ્દોમાં જ સ્વરભાર સમાયેલા છે તેની કુંચી મળી આવતાં બધી સમજ પડી જાય છે અને વધારે ને વધારે ખાતરી થાય છે કે એ ભાષા વેદની જ ભાષા છે, પછુ તેની અગાઉની છે.

“ગાથા”માં ને “અવેસ્તા”માં ‘કવિ’ ને ‘કર્ષ’નાં નામો વિરોધીઓનાં અને ક્રિયાકાંડીઓનાં તરીકે આવે છે. વેદકાળમાં અને તેની પૂર્વે સોમક્રિયા-આપણી જરથોસ્ત્રીઓની “હોમક્રિયા”-કરવાવાળા બ્રાહ્મણ ગોરો “કવિ” નામે ઓળખાતા હતા, કેમકે તેઓ ઓના મંત્રો ગાતા હતા, કેવતા (recite) હતા. પછી વેદકાળમાં અને તેની પછીના આવતા વખતમાં “કવિઓ” તે વેદના “દ્રાહ્મો-seers” કહેવાતા, અને પછી રામાયણ મહાભારત અને શિષ્ટ સંસ્કૃત-classical Sanskrit-ના કાળમાં કવિઓ એટલે કવિતા રચનારા-poets, bards-કહેવાયા. એમ ત્રણ કાળમાં “કવિ” શબ્દના ત્રણ અર્થો થયેલા છે.

પ્રતૃષ્ઠ: Xratūs: કૃત્ = Yajna or sacrificial rituals, યજ્ઞક્રિયાઓને. ૨/૩. નારીબતિ. નરબતિનાં નામોને સંસ્કૃતમાં ૨/૩ માં કન્ પ્રત્યય લાગે છે અને નારીબતિમાં નામોને કન્ પ્રત્યય લાગે છે. કૃતુ ના પુષ્કળ બુદ્ધા

જુદા અર્થો થાય છે, પણ અહીં તો ક્રિયાક્રમ કરવાવાળા સોમ કવિઓની અને વર્ચસીઓની વાત છે, એટલે અહીં “પ્રતૂ”નો અર્થ “યજ્ઞક્રિયા” જ લેવો પડે છે. સંસ્કૃત કોષોમાં એ “યજ્ઞક્રિયા”નો પણ અર્થ આપેલો છે. અહીં બધાએ લીધા છે તેમ હેતુ, પ્રયોજન, ડહાપણ, એવો અર્થ નથી જ. શબ્દોના અર્થો આખા શ્લોકનો ભાવ જોઈને જ પછી ચથાર્થ લેવા જોઈએ.

ની-દદત્ : Ni-dadat : નિદદત્ = Establish again, restore or have restored, ફરીથી-પાછી-સ્થાપે છે, પાછી ચાલુ કરે છે, ચા સ્થાપી છે, કીધી છે. ધાતુ નિ-દદ્ યા નિ-દા. ક્રિયાપદ : અપૂર્ણભૂતકાળ, પરસ્મૈપદ, ૩/૩. એનું બીજું સંસ્કૃત રૂપ અદદુર પણ છે. જુઓ જેકસનનું વ્યાકરણ § ૫૪૩, ત્યાં એ અદદુર નું રૂપ આપેલું છે. પણ હું એને જૂના ધાતુ દદ્ = to give, to establish પરથી લઉં છું, જેકસન § ૫૫૦ માં આ “દદત્” ને ૩/૩ નું જ રૂપ ગણે છે, અને તે “દદન્ત” જેવું જ ગણે છે : એવું જ બીજું રૂપ “ગાથા”માં “જગર્જન્ત” પણ છે.

વરેચ્ચાઝા હી-ચા : Varēcā hī-cā : વર્ચાસ-વર્ચાસિ સી-ચ = And the activities or energies of them both, અને તેઓ બન્નેની પ્રવૃત્તિને ચા ઉઘમોને. ૨/૩. ના-ચ. ગેહડનશના પાઠમાં “વરેચ્ચાઝા” છે તે જ ખરાબર છે. મૂળ શબ્દ વર્ચ્. છે : ધાતુ રચ્. સી (૨/૨) એ બહુ જૂના ત્રીજા પુરુષ સર્વનામના મૂળ અક્ષર સ પરથી થયેલો છે, પણ સંસ્કૃતમાં તો એ તદ્ માથે લેવાઈ ગયેલો છે. ગાથામાં આ અતિ જૂનું રૂપ કાયમ રહેલું છે જુઓ જે. વ્યા. § ૩૯૫.

પ્રદિવા : Prādivā : પ્રદિવા = From olden times, from ancient times. પ્રાચીન સમયથી, જૂના કાળથી ચાલતી આવેલી. ૩/૧ નારી. મૂળ શબ્દ પ્રદિવ્.

હ્યાત્ : Hyat̐ ચત્ = By which, જેથી. ૫/૧.

વીસંતા : Visantā : વિસન્ત = They undertook, તેઓએ માથે લીધું, તેઓ બંધાયા. ધાતુ વિઙ્. ક્રિયાપદ : અપૂર્ણભૂતકાળ, આત્મનેપદ. ૩/૩. (જે. વ્યા. § ૪૯૯.)

દ્રગ્વન્તમ્ : Dragvantam : દ્રગ્વન્તમ્ = To the ignorant babbler, અજ્ઞાન બકવાદીને. ૨/૧.

અવો : Avō : અવમ્ = Help, protection, favour, મદદ, સહાય, રક્ષણ, કૃપા. ૨/૧. ના-ચ૦

હ્યાત્-ચા : Hyat̐-cā. ચત્-ચ = And thus, અને એવી રીતે.

ગાઉશ્ : Gāuś : ગૌશ્ = The earth, the world, પૃથ્વી, દુનિયા. ૧/૧.

જાઈદ્યાઃ : Jaidyāi, જિયૈ = In order to be victorious, to gain the upper hand, વિજયી થવાને માટે, પોતાનો હાથ ઉપર રહેવા માટે, ક્ષત્રેહ મેળવવાને માટે. ૪/૧ સામાન્યરૂપ. ધાતુ જિ. આ શબ્દને બહુ વિદાનોએ જન્-દ્વ કે જન્-ન્મ્ ધાતુઓ પરથી લીધા છે, પણ સામાન્ય રૂપમાં મૂળ ધાતુનો ‘ન’ કે ‘મ્’ કદી હ્રસ્વ થતો નથી, તે જન્મનો તેમ

રહે છે. આ તો જિ અનુદાંત છે તે બતાવવાને માટે ‘ન્નિધ’ ને બદલે “જધ” કરી ‘ધ’ સ્વર બાબુમાં મૂકેલો છે. એક હસ્તપ્રત J 2 માં “જધાધ” પણ છે!

મ્રાઓઃ Mraoi : સ્પ્રિ-ન્નિધ = Is told, is informed. કહેવામાં આવ્યું છે, જણાવવામાં આવ્યું છે. ધાતુ સ્પ્ર-ક્રિયાપદ : અનિયમિતભૂતકાળ, કર્મણિ પ્રયોગ, આત્મનેપદ, ૩/૧. જુઓ જેકસનનું વ્યાકરણ. § ૬૬૮.

યઃ Yā : યસ = Which, જે. ૧/૧.

દુરઘોષમ્ : Dūraoṣam : દુરોષમ્ = Hard to be appeased Soma, અશામ્ય સોમને, સંતોષ પામવા બહુ મુશ્કેલ છે એવા સોમને, ૨/૧. આ દુરોષ કે દુરોષસ્ વિશેષણ વેદમાં “સોમ”ને અનેક ઠેકાણે લગાડવામાં આવેલું છે. “સોમદેવ” પૂર્વવેદિક કાળથી આર્યોના એક મહાપૂજ્ય દેવ ગણાતો હતો. કેટલાકે એ સોમને અગ્નિદેવ તરીકે જ ગણેલો છે, અને વેદકાળમાં તથા તે પછી ચંદ્રને સોમદેવ ગણેલો છે. એ ચંદ્રનું પાત્ર-વાસણ હતો જેમાં દેવલોકને માટે અમૃત એકઠું કરવામાં આવતું હતું. એ “અમૃત” સ્વર્ગનું ગણાતું, તેથી બ્રાહ્મણોએ હિમાલયમાંના “મૂજ પર્વત” પરથી “સોમવલ્લશિ” નામે એક છોડ થોધી કાઢી તેનો રસ અનેક ક્રિયાઓ કરીને સોમદેવને અર્પણ કરીને પછી તે તેઓ પી જતા, જેથી તેનો નશો ચઢતો, અને તેમાં ભારે આનંદ માણતા. આ સોમદેવને પ્રસન્ન કરવાનું કાર્ય બહુ કઠણ મનાતું હતું, અને એની ક્રિયા બહુ લાંબો વખત ચાલતી હતી. આ ક્રિયામાંથી ઉપર જણાવ્યો તે સોમવલ્લશિનો રસ એટલે દાઝ બનતો તે પીને સોમ બ્રાહ્મણો બહુ મસ્ત બનતા અને પછી તેમાંથી અનેક ખરાબી થવા માંડી ને બીજાઓ વધી પડી, અને અપોધ તથા નેટી જળવવાને બદલે આ ક્રિયાઓથી ને સોમરસથી સ્વર્ગ મળતું એવી માન્યતાનો પ્રચાર થયો, એથી જ શ્રી જશ્યુસ્ત્ર સાહેબે આ લોકોની સામે પોતાનો પોકાર ઉઠાવ્યો અને ખૂબ વિરોધ કીધો, ને તેમાં પોતાને પણ ઘણું સહન કરવું પડ્યું તે આ હા. ૩૨ માંથી ખાસ સમજાય છે. આ “દુરઘોષમ્” એટલે “દુરોષ સોમને” એ અર્થ અહીં સ્પષ્ટ છે. ઋગ્વેદમાં આખો નવમા મંડળમા તેમજ બીજા મંડળોમાં પણ આ સોમદેવની સ્તુતિઓ છે.

સઘોચયતઃ Saocayat : શોચયત = Causes to kindle, સળગાવાવે છે, બીજા પાસે સળગાવે છે. ધાતુ યુચ્ = to burn, to kindle, ક્રિયાપદ : અપૂર્ણભૂતકાળ, પ્રયોજ્ય રૂપ (causative) પરસ્મેપદ, ૩/૧.

અવો : Avō । અવસ = Offering with hymns and sacrifices, સ્તુતિઓ ને બલિદાનથી કરાતું અર્પણ, અર્પણઆહુતિ, નૈવેદ્ય, અર્થ. ૨/૧. અવ નો અર્થ જેમ “મદદ, કૃપા” વગેરે થાય છે, તેમ અર્પણઆહુતિ, અર્થ પણ થાય છે. અહીં એ પાછલો અર્થ જ યુક્ત છે. ઉપર બીજી પંક્તિમાં આવેલા “અવો”નો અર્થ “મદદ” છે, અને આનો અર્થ “અર્થ” છે.

* આ શ્લોકના વિદ્વાનોએ અનેક અર્થો કીધેલા છે, પણ એમાંના ઘણા શબ્દોના ખરા અર્થ કોઇને નહીં જણ્યાથી કોઇ પણ અર્થ ખરાબર ઉપજ્યો નથી. બહુ જૂના કાળનો અને આર્યપ્રજનો જૂનો ઇતિહાસ વેદ આદિ ગ્રંથોમાંથી ક્રીધા વગર “ગાથા”માંના શબ્દોનો, ભાવોનો, ઉદ્દેશોનો ખરો અર્થ જઝવો મુશ્કેલ છે. એ માટે બહુ જાડા અભ્યાસની જરૂર છે. પહેલવી વિદ્વાનોએ અને અનુવાદકોએ તો બહુ જ વિચિત્ર અર્થો કીધેલા છે, અને તેને અનુસરીને આપણા હાલના કેટલાક અભ્યાસીઓ ને શાસ્ત્રીઓ જે લખે છે તે “ગાથા”ના ખરા અર્થથી તદ્દન વિપરીત ને કેટલીક વખત અનર્થકારક પણ છે, અને ખરા જરૂરથી ધર્મના પવિત્ર શિક્ષણથી બહુ દૂર છે.

૧૪ મા શ્લોકનો ભાવાર્થ : એ (ચેગમ્બર)ને ફાદમાં લેવા માટે એ પરચાસકે તેમજ સોમકવિઓએ આચીન સમયથી ચાલતી આવેલી યજ્ઞક્રિયાઓને તથા તેઓ બંનેની પ્રવૃત્તિઓને ફરીથી સ્થાપી છે, જેથી તેઓએ અજ્ઞાન બકવાદીની વૃદ્ધિ કરવાનું પોતાને માથે લીધું છે, અને એવી રીતે પોતે વિજયી થવાને માટે (એટલે એ કાર્યમાં પોતે ફતેહમંદ થયા એમ) દુનિયાને કહેવામાં આવ્યું છે, જે અર્ધ્ય (offering) આપીને દુરોષ સોમને સળગાવે છે.

અહીં હવે ચેગમ્બર સાહેબ કહે છે કે આ ચેગમ્બરને-મને-(આગલા શ્લોકની છેલ્લી લીટીમાં “માંગ્રાનો” કહ્યો જ છે) ફાદમાં લેવા ને મારી ખરાબી કરવા ને મારો ચેગામ નિષ્કૂળ કરવા આ પરચાસક સોમક્રિયા કરવાવાળા કવિ બ્રાહ્મણો સાથે મળી ગયા છે અને તેઓએ આચીન કાળથી ચાલતી આવેલી યજ્ઞક્રિયાને તથા તેઓની બંનેની પ્રવૃત્તિઓને એટલે લોકોને ક્રિયાકારમાં ભાગી તેમનાં ગજવાં હલકાં કરવાના ઉદ્દેશને પાછાં શરૂ કરી દીધા છે.-આ પરથી લાગે છે કે ચેગમ્બર સાહેબ આ ક્રિયાઓ થોડાક વખત પપ્પ બંધ કરાવવા ફતેહમંદ થયા હશે.-એમ કરીને એ પરચાસકે ને કવિ બ્રાહ્મણોએ એ અજ્ઞાન બકવાદને આગળ વધારવાનું ને તેની વૃદ્ધિ કરવાનું પોતાને માથે લીધું છે. આ ક્રિયાઓ પાછી સ્થાપી તેમાં તેમનો વિજય થયો એમ દુનિયાને જણાવવામાં આવ્યું અને ચેગમ્બર તો હાર્યો એમ કહેવામાં આવ્યું; અને તેની ખુશાલીમાં એ પરચાસકે સોમદેવને તૃપ્ત કરવા સ્તુતિઓ ને બલિદાનોથી તેનો હોમ સળગાવવા બીજાઓને આજ્ઞા કરી દીધી છે.-સ્વાર્થ ભણસને ધર્મના વિપયમાં પપ્પ કેવો ઊધે માર્ગે ચઢાવે છે ! ક્રિયાકારો બંધ થાય તો બ્રાહ્મણોની હૃદ ને રોષ જાય, એટલે આ બધા દુષ્ટોએ સાથે મળીને તે પાછી શરૂ કરાવી, અને તેની ફતેહમાં જગન (યજ્ઞ) કીધો !

હા. ૩૨—શ્લોક ૧૫ માં

અનાદૃશઃ Anāḍis : અનૈઃ-અમિસુ = Through these (activities), આ (પ્રવૃત્તિઓ) દ્વારા. ૩/૩. અન = (this) મૂળ રૂપમાંથી.

આ : Ā : આ = All round, બધે ઠેકાણેથી, બધી ગમથી.

વી-નનાસા : Vi-nānāsā : વિ-નનાશ = He (that grasma) will ruin or destroy severely, તે (પરગ્રાસક) ભારે પાયમાલ કરશે-ખરાબખરાબ કરશે, ઊધાં વાળશે,... નો નાશ કરશે. ધાતુ વિ = severely, totally, અને નશ = to be lost, to be frustrated. ક્રિયાપદઃ ભૂતવર્તમાનકાળ, (Perfect), પ્રયોજ્ય, પરસ્મૈપદ, ૩/૧. આ કંઈ પહેલી વિલક્ષિતનું રૂપ નથી. સંસ્કૃતમાં એ ૩/૧ માં જ વર્તમાન, ભૂત, સંશયાર્થ વગેરેમાં વપરાય છે. ભુઓ જેકસનનું વ્યાકરણ § ૫૬૫.

યા : Yā : યા = Both of these, both of whom. તેઓ બન્નેને, જેઓ બન્નેને. ૨/૨.

કરેષાતાઓસુ-યા : Karēṣātās-cā : કર્ણોતાશ = The class or community of the Karpas or Kalpa Brāhman priests, કર્ણ અથવા કલ્પ બ્રાહ્મણોના વર્ગને, કલ્પવર્ગને. ૨/૩. નાન્યં. (જે. વ્યા. § ૪૧૪.)

કેવીતાઓસુ-યા : Kēvitās-cā : કવિતાશ = And the class or community of the Soma priests, the Kavis, અને સોમ બ્રાહ્મણ કવિઓના વર્ગને. ૨/૩. ચા-ચા = and...also, અને.....તેમજ.

અવાદૃશઃ Avāḍis : અવૈઃ = By or through those, તેઓથી, તેઓ દ્વારા. ૩/૩. ભૂના મૂળ અવનું આ ૩/૩ નું રૂપ છે.

અધી...દ્યુતી : Aibi...dainti : અમિષન્તિ = They will make, appoint or establish, તેઓ સ્થાપશે, નિયોજશે, નિમશે, કરશે. ધાતુ અમિ+ષા ક્રિયાપદઃ અનિયમિત વર્તમાનકાળ, સંશયાર્થ, પરસ્મૈપદ, ૩/૩. ભુઓ જેકસન વ્યાકરણ § ૬૪૪.

યેન્ : Yēṅg : યન્ = Whom, જેઓને. ૨/૩.

નેષ્ટઃ Nēṣṭ : નેદ્ = Never, not, કદી નહીં, નહીં.

જીવાર્તૃશઃ Jivātṛaṣ : જીવાતોસુ = Of life, જીવનના. ૬/૧. આગળ જણાવ્યું છે તેમ આ શબ્દ “જીવાર્તૃશ્”જ લખાવો-બોલાવો જોઇએ.

ક્ષયમ્નેન્ : Xsayamnēṅg : ક્ષયમાનાન્ = Masters, rulers, સ્વામીઓ, નિયંતાઓ, શાસકો. ૨/૩.

વસોઃ Vaṣo : વશસુ = Of (their own) will, willingly, તેમની પોતાની મરજી મુજબ, ખુશીથી, ઇચ્છાપૂર્વક. ૬/૧. અવ્યયરૂપે.

તૈઃ Tōi : તૈ = They, તેઓ. ૧/૩.

આબ્યા : Ābyā : આબ્યામ્ = From them both (the Kalpas and the Kavis), તે બન્નેથી (કર્પો ને કવિઓથી.) ૫/૨.

બૈર્યાંતે : Bairyāontē : સ્વસન્તે = Will be borne, લઈ જવાશે, લઈ જવામાં આવશે. ધાતુ વ = to bear, લઈ જવું. ક્રિયાપદ : વર્તમાનકાળ, કર્મણિપ્રયોગ, સંશયાર્થ, આત્મનેપદ. ૩/૩. જુઓ જેકસનનું વ્યાકરણ. § ૬૮૦. અહીંના “ઓ” “હો-હ-સ”ને ઠેકાણે છે.

વૈહુહૈ : Vanḥauḥ...Mananḥō : Of Vohu Mano, of (Vohu Mano's) purest mind, વૌહુમનોના, સાત્ત્વિક મનના. ૬/૧.

આ-દેમાને : Ā dēmanē : આ-ત્મને = Toward the .very soul or self or essence, ખુદ પોતાના આત્મા થા સત્ત્વ તરફ. ૪/૧. આ શબ્દનો અર્થ “ધર, સુકામ કે ધામ” નથી જ. જુઓ ૬ા. ૩૧-૧૬, ૩૧-૧૮ અને ૬ા. ૩૨-૧૩ માંના એ જ શબ્દની ટીકા.

૧૫ મા પ્રલોકનો લાવાર્થ : એ (પ્રવૃત્તિઓ) દ્વારા તે (પરશ્વાસક) તે બન્ને કર્પપ્રાણવર્ગને તેમજ કવિપ્રાણવર્ગને ભારે પાયમાલ કરશે, વળી તે વર્ગો દ્વારા જેઓને તેઓ પોતાના જીવનના નિયંત્રકો (અથવાવનારા, દોરવનારા, શાસન કરનારા) તરીકે કદી પોતાની મરજીથી સ્થાપતા નથી, તેઓને જ આ બન્ને વર્ગોથી દૂર ખુદ વૌહુમનોના પોતાના આત્મા તરફ લઈ જવામાં આવશે.

અહીં હવે પેગમ્બર સાહેબ કહે છે કે આગલા પ્રલોકમાં કદા પ્રમાણે એ પરશ્વાસકે કર્પો ને કવિઓ પાસે આગલી સોમની યજ્ઞક્રિયાઓ ભલે ફરી સ્થપાવી, અને બકવાદીને એમ કરીને ઉત્તેજન આપ્યું, તથા હુનિયાને મોટા દંભથી જણાવ્યું કે અમે સોકો જીત્યા અને આ અપોધના માર્ગની વાત કરવાવાળા જશ્યક્તના અનુયાયીઓ હાર્યા, પણ આ જુની પ્રવૃત્તિઓ જે યુગધર્મી જ ભરેલી છે તે પાછી ચાલુ કરતાં તો આખરે બહી વધીને એ ખુદ કર્પપ્રાણવર્ગને તથા કવિ પ્રાણવર્ગને પાયમાલ જ કરશે, બીનો બીજે અંત છે જ નહીં. આ કિલકામ કરનારાઓને તથા તેઓના અનુયાયી સજ્જાનોને એમનો મદદ આપનાર ને આત્મામાં છે તે તો મળતો જ નથી. માત્ર સ્મૂળ આત્મની પૂજા કર્યા કીધાથી મનની ખરી પવિત્રતા તો કોઈ સાધતું નથી, અને એમ ક્રિયા કરનારા અને કરાવનારા તો બધા મૂળ પાપમાં મગસ્યા જ કરે છે, અને પોતાની શેઠી કરણી તો કોઈ સુધારતું નથી, એટલે આખરે કુદરતના નિયમ મુજબ એ બધા પાયમાલ થાય છે. પણ ચમત્કાર તો જુઓ કે આ પ્રાણવૃ ક્રિયાકાંડી વર્ગો અમે જેઓ અપોધ પાળીએ છીએ અને શુદ્ધ જિંદગી ગાળીએ છીએ અને મનુદાને પંચે ચાલીને ખરી મુક્તિ કેમ મેળવવી તે પ્રામાણિકપણે બતાવીએ છીએ છતાં એ સોકો અમેને તેઓની જિંદગીના શહુબર તરીકે પોતાની મરજીથી સ્થાપના નથી, અને ઊલટો અમારો મખન વિદોષ કરે છે. પણ ખરી રીતે તો આ અપોધ ને અમે શુદ્ધ મનથી પાળીએ છીએ તેને લીધે દુષ્ટોથી દૂર દૂર સાત્ત્વિક મનના અધિષ્ઠાતા વૌહુમનોના ખુદ આત્મા તરફ અમેને જ લઈ જવામાં આવશે, અમે જ એ સાત્ત્વિક મનનું ખરું ધામ બેઠું, અને એ સોકો તો અહીં જ એમની બદીમાં સડ્યા કરશે અને એમના આત્મા કદી પણ મુક્તિ મેળવશે નહીં..

આ છેલ્લા પ્રલોકો પરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે કેટલાક સમજે છે ને જોઈથી સમજાવે છે કે ક્રિયાકર્મ જ જરૂરથીસ્તી ધર્મનો પાયો છે, તે બેવળુદ છે. શ્રી. જરથુસ્ત્ર સાહેબ તો આ હા. માં ક્રિયા કરનારાઓને તેમજ કરાવનારાઓને અને તેને જ ધર્મનું સર્વસ્વ ગણનારાઓને બહુ સખત શબ્દોમાં ચીમકી લગાવે છે. તેઓ સાહેબ તો ખુદ્દુ કહે છે કે સોમની ક્રિયા જે આત્મની ક્રિયા છે તે તો મનના-આત્માના-આત્મને પ્રદીપ્ત કરવાની ક્રિયા હોવી જોઈએ, એટલે મનની સાત્ત્વિકતા મેળવીને અપોધ જ પાળવી જોઈએ. ક્રિયાઓથી કંઈ વૉહુમનોના આત્મા તરફ જઈ શકાતું નથી. એ આત્મનું ખરું ધામ જે સાત્ત્વિક મન છે તે જ મેળવવા દરેક માણસે મથવું જોઈએ. પેગમ્બર સાહેબ તો અપોધને જ ધર્મનું સર્વસ્વ ગણે છે. અવ્યારી આતશબહેરામમાં જઈને ઢગલાખંધ સૂખડ ચઢાવીને તથા ક્રિયાઓ કરાવીને કંઈ ખુદાની મહેર મેળવી શકાતી નથી. એ તો જેઓ શુદ્ધ મનથી ભક્તિ કરશે અને મનવચનકર્મ પવિત્ર રાખીને બધી રીતે અપોધથી જેઓ ચાલશે તેઓ જ ખરી મુકિત મેળવશે અને અંતરના આત્માને જોઈ શકશે. આ અપોધનો ને સાત્ત્વિક મનનો માર્ગ જોઈ નથી ધરતા તેઓ શ્રી જરથુસ્ત્રે બોધેલો ખરો ધર્મ પાળતા જ નથી. વર્ડ્સવર્થ કવિએ “The mind's internal heaven” એટલે “મનનું અંતરસ્વર્ગ, અંતરનું બહેસ્ત” કહ્યું છે તે એ જ.

ગાથા હા. ૩૨—શ્લોક ૧૬ માં

હમેમ્ : Hamam : હમેમ્ = I have arrived at, I have entered, હું આવી પહોંચ્યો છું, હું પ્રવેશ પામ્યો છું. ધાતુ સમે (સમ+દ). ક્રિયાપદ : વર્ગ ૨ જે, અપૂર્ણભૂતકાળ, પરસ્મૈપદ, ૧/૧. બ્રુમા જેકસનનું વ્યાકરણ §૫૧૯.

તત્ : Tat, તત્ = It, this, that (the soul or the essence of Vohu Mano) તે, આ (વોહુમનોના આત્મધામમાં), ૨/૧.

વહિસ્તા ચીત્ : Vahistā-cit : વસિષ્ઠા ચિદ્ = Surely with the best purity, ખરેખરી ઉત્તમ સાત્વિકતાથી. ૩/૧. “વહિસ્તા” એ અર્થનું તેમજ સ્વૈચ્છિકતા મન્યુંનું શુભવિશેષણ છે, અને એ બંનેના શુભો અપોધના જ પવિત્રતાના જ છે. એ અપોધ પાળ્યાથી જ મનમાંના આતશના પવિત્ર ધામમાં દાખલ થઈ શકાય. “ગાથા”ના શબ્દે શબ્દમાં ઊંડું રહસ્ય અને ઊંચા અર્થ સમાયેલા છે.

યૈ : Yē : યમ્ = Which, જે. ૧/૧. એનું સંબંધી નામ “ચ્યસ્ ચીત્” છે.

ઉપુર્વૈ : Usurvē : ઋપુર્વૈ = For the command over the senses, ઇન્દ્રિયો પરના કાષુને હીધે. ૪/૧. મૂળ શબ્દ ઋપુર છે, તેને ચોથી વિભક્તિ લાગતાં તે “તનૂ” નો “તનુયે” થાય છે, તેમ “ઉપુરુયે” થયો છે. આ શબ્દ ઉદ્દેશવા ઇરાદાની, યુરોપીય તેમજ આપણા પાસે વિદ્વાનોએ ઘણું મથન કીધેલું છે, અને આયોદિતો જેવા ધુરંધર આવેસ્તા ને સંસ્કૃત શાસ્ત્રીઓએ તો પ્રમાણિકપણે એનો અર્થ આપવાનું પણ છોડી દીધેલું છે. એ શબ્દ વગર ધાતુ પરથી થયેલો છે, જેનો અર્થ to command, to have control over, કાષુ રાખવો, એમ થાય છે. એનું કૃદંત રૂપ જહ્ન થાય છે, અને એ પર એને નામ બનાવવાનો હ થા ર અત્યંત લાગીને એ જહ્ન કૃદંતનામ થયેલું છે, અને એનો અર્થ “ઇન્દ્રિયો પરનો કાષુ” થાય છે. ઇન્દ્રિયો પરના કાષુની વાત તો ગાથામાં ઠેર ઠેર આવ્યા જ કરે છે, અને અહીં તો સાત્વિકતાની વાત છે એટલે એ અર્થ ખરો જ છે, કેમકે ઇન્દ્રિયોની ઉપર કાષુ રાખ્યા વગર મનની સાત્વિકતા કદી સધાતી નથી. આ જ શબ્દ “ઉર્વેઉરુ” કરીને હા. ૩૪-૭ માં આવે છે, ત્યાં પણ એનો એ જ અર્થ છે. “ઉપુરુ”માં “પુ” પર સ્વરભાર હોવાથી “પશુ” નો “પર્સઉશ” થાય છે, તેમ “ઉપુરુ” નો “ઉર્વેઉરુ” થયેલો છે. તનૂ નો જેમ ૪/૧ માં “તન્વે” સંસ્કૃતમાં થાય છે તેમ આ ઋપુર્વૈ થાય છે અને એની ત્રણ જ શ્રુતિ છે.

ચ્યસ્ ચીત્ : Syas-cit : ચ્યસ્-ચિદ્ (ચ્યચિદ્) = True peace, ખરી શાંતિ, સત્ય શાંતિ. ૧/૧. હિંદુ શાસ્ત્રોમાં શિવનું-વોહુમનોનું-એક નામ તિ છે, અને એ તિ નો અર્થ પણ peace, calm, શાંતિ થાય છે. આ તિ પરથી ચ્ય નામ થયેલું છે, તેનો અર્થ “શાંતિ” થાય છે. તેનું ૧/૧ નું એ રૂપ છે. નામ પાછળ “ચીત્”-ચિદ્ સુકાય છે ત્યારે તે આગલા શબ્દ પર ભાર મૂકે છે ને તેનો અર્થ “ખરું, સાચું, જ” એમ થાય છે. અહીં વોહુમનોની વાત છે, તેથી વેગબર સાહેબે આ “ચ્યસ્” બોલ

કેવી સચોટતાથી વાંપયો છે ! કેમકે એ “શિવ”ને લગતો જ છે, અને શિવ-વૌદ્યુમનો શાંતિ જ આપે છે ને કલ્યાણ કરે છે.

દહમહ્યા : Dahmahyā, દમ્હત્વ = Of accomplishing wonderful deeds, અદ્ભુત કાર્યો પાર પાડવાનો. ૬/૧. એનું સંબંધી નામ “ઉધુર્વે” છે. આ શબ્દમાં miracle-અમત્કાર-નો ભાવ છે.

ક્ષયોસ્ : Xsayōs : ક્ષયાન્ત = Being master of, keeping, mastership of સ્વામી બનતાં, ઇંદ્રિયો પરનો કાબુ-સ્વામિત્વ-મળતાં, સ્વામિત્વ રાખતું. ૧/૧. વર્તમાનકૃદંત. જુઓ જેકમનનું બ્યાકરણ § ૧૯૨.

મઝ્દા અહુરા : Mazdā Ahurā ! મેષા અસુર = Oh Mazdā Ahurā ! હો મઝ્દા અહુરા ! ૮/૧-૮/૧.

ચેહ્યા : Yehyā : ક્વય = Whose, જેના. ૬/૧. “યસ્થ”ના પહેલા ‘ય’ પર સ્વરભાર છે તેથી “ચેહ્યા” થયો છે.

મા : Mā : મા = To me, મને. ૨/૧.

આઈધિશ ચીત્ : Āiōiṣ-čīṭ : આચિત્થિદ્ = Sure strength or attainment, ખરી શક્તિ યા પ્રાપ્તિ. ૧/૧. આ શબ્દના પછી વિદ્વાનોએ તરેહુવાર અર્થો કીધેલા છે. એવડા “ત”નો ગાથામાં “થ” થાય છે, “આ-ઈ-થિશૂ” એમ ત્રણ શ્રુતિ લેવાની છે, કેમકે ‘ઇ’ સ્વરભારને લગતો નથી, પછી ‘થ’ને બદલે છે.

દ્વએથા : Dvaeṭhā : દ્વિતા = In a twofold way, બેરીતે, દ્વિશુલ્ય, અબ્યથ. ૩/૧.

હ્યાત્ : Hyāt : ચત્ = So that, જેથી કરીને.

અએનફહે : Aēnanḥē : એનસે = For the sin or mischief, પાપ યા કુચેટાને માટે. ૪/૧.

દ્રેગવતો : Dragvatō : દ્રગ્વત્ = Of the ignorant babbler, અજ્ઞાન બકવાદીના ૬/૧. એનું સંબંધી નામ “ઇર્વેન્ગ્” છે.

ઐયે આનૂ : Īyē ānū : ઐ બાનુ = In good luck vigourously, સહભાગ્યે અંતરજળળથી યા જુસ્સાભેર. ઐયે-૭/૧ અને “આનૂ”-૩/૧. અનેક હસ્તપ્રતોમાં “ઐઐ, ઐઐ, ઐઐ” એમ જુદી જુદી જોડણીથી એ શબ્દ લખાયેલો છે. એમાં પ્રથમના બે અક્ષરો “ઐઐ” વગેરે તો ખીજા શબ્દો “આવા” (હા. ૨૯-૭) તથા “આઓફહા” (હા. ૨૮-૧૧) તથા “આનૂ” (હા. ૪૭-૨)ની પૂર્વે સાથે જોડેલા અથવા વચમાં મીંડું મૂકી છૂટા લખાયેલા જુદી જુદી પ્રતોમાં મળી આવે છે. એક પ્રતમાં “યેઆનૂ” પણ છે ! આ બધું બતાવે છે કે આ શબ્દ ચૂંથાયેલો છે. આ “ઐઐ” શબ્દમાં યુરોપીય તેમજ અહીંના બધા વિદ્વાનો ગૂંચવાઈ ગયેલા છે. “આવા” અને “આઓફહા”માં તો એ હેખીતી રીતે વધારાની શ્રુતિઓ જ છે, કેમકે એ શ્રુતિઓ રાખતાં લીટીમાં શ્રુતિઓ વધી પડે

છે; એટલે કોઇક રીતના બ્રમથી જ આ “ઐઐ” યા “ઔઔ” શ્રુતિઓ એ બે શબ્દોના આરંભમાં ઘૂસી ગયેલી છે. “આનૂ” શબ્દ અહીં હા. ૩૨-૧૬ માં તેમજ હા. ૪૭-૨ માં પણ આવે છે, અને ત્યાં પણ “ઐઐ આનૂ” લખાયેલું છે. હવે આપણે પ્રથમ “આનૂ” શબ્દનો અર્થ શોધીએ. એ શબ્દ ઘણો જ પ્રાચીન છે. મોનિયર વિલ્ચમ્સના શબ્દ કોષમાં એ આપેલો છે, અને તેને અન્ = to breathe, to live, શ્વાસ લેવો, જીવવું, એ ધાતુ પરથી ઊતરેલો કહ્યો છે, અને એ શબ્દ પંડિત તારાનાથ તર્કવાચસ્પતિના જૂના સંસ્કૃત કોષ પરથી લીધેલો છે, ને તેનો અર્થ living, human, જીવતો, માનવતાભર્યો, એમ કીધેલો છે. એ વિશેષણ છે. અન્ પરથી અન નામ થયેલું છે, તેનો અર્થ breath, respiration, શ્વાસ, હમ, એમ થાય છે, એટલે “આનૂ”-આનુ-એ વિશેષણ છે, તેના અર્થ breathing, અને living સાથે full of breath, પ્રાણભર, પ્રાણવાન, ઉત્સાહી, vigorous એવા પણ થઇ શકે. અને ઉપર બંને ઠેકાણે-હા. ૩૨-૧૬ માં તેમજ હા. ૪૭-૨ માં આ શબ્દના ૩/૧ માં Vigourously, energetically, પ્રાણભર, ઉત્સાહથી, અંતરબળથી,-એવા અર્થો થાય છે, અને તે તદ્દન બંધબેસતા છે. હા. ૪૭-૨ માં પણ “પ્રાણવાન (ઉત્સાહી, સ્ફૂર્તિભરી) વાણી વડે સાત્ત્વિક મનનાં લજ્જનોથી તેમજ લક્ષ્મીભાવના બંને હાથોથી બળવેલાં કાર્યથી તે સ્પૃંહતા મન્યુની ઉત્તમતાને સાર્થક કરે છે, જે પ્રયોજનાથી મજ્જા પોતે અપોધનો નિયામક છે,” એ અર્થ તદ્દન બરાબર છે. એટલે “આનૂ”-પ્રાણભર, અંતરબળથી, એ અર્થ તદ્દન બરો છે.

હવે, બે શ્રુતિનો શબ્દ “આનૂ”ની પૂર્વેનો શોધવો રહ્યો. આ છેલ્લી લીટીમાંની નવ શ્રુતિમાં “આનૂ ઇષેન્ગ અરુહયા” એમ સાત શ્રુતિઓ તો છે, એટલે બે શ્રુતિનો પહેલો શબ્દ શોધવાનો છે. એક હસ્તપ્રતમાં “યાનૂ” શબ્દ પણ છે, એટલે “યેઆનૂ” “યાનૂ” એવા શબ્દો એતાં “ય” અક્ષર આ પહેલા શબ્દમાં લખેલો હોવો જોઈએ, તે જુદે જુદે રૂપે અહીં દેખાવ દે છે. “ઐઐ” પણ અવેસ્તામાં “અયે”ને બદલે લખાયેલો છેઃ ગતયે-ગર્તેઐ, પતયે-પર્તેઐ. એટલે આ શબ્દમાં “ય” તો હોવો જોઈએ. અહીં “ત” સ્વરિત છે, તેથી નિયમ પ્રમાણે તેનો “તૈ” જ થાય. આ “ઐઐ”ની જોડણી કંઈ પણ શંકા વગર અવેસ્તાના પાછલા કાળમાં ભૂલથી-સ્વરભારના અધૂરા જ્ઞાનથી-જે શબ્દોમાં થએલી છે તે ગતયે, પતયે શબ્દોમાં છેલ્લો “ઐ” અનુદાત્ત છે. અવેસ્તામાં એ બે ત્રીજા “ઐ” સાથે છે, પહેલા ટૂંકા “ઐ” સાથે એ લખી શકાય નહીં, અને ગાથામાં તો એ હંમેશાં ચોથા લાંબા “ઐ” સાથે જ લખાયેલો છે, ને તે તદ્દન બરાબર છે. યજ્ઞે-યરને તવે-ત-વે-તનુયે વગેરે. શબ્દોની છેડેનો “ઐ”-૯-ગાથામાં હંમેશાં ચોથો લાંબો “ઐ”જ લખાય છે. એ કારણથી આ “ઐઐ”નો બીજો “ઐ” ભૂલથી અવેસ્તાના અનુકરણમાં પહેલો ટૂંકો “ઐ” લખાયેલો છે.

હવે, પહેલો “ઐ” માત્ર “અ” ઉદાત્ત યા સ્વરિત હોય ત્યારે જ ગાથામાં લખાય છે. અમવત્-અમવત્, નનાન્-નનાના, અમા-અદ્દા વગેરે. એટલે આ પહેલો “ઐ” શબ્દનો પ્રથમાક્ષર ઉદાત્ત અ હશે તેને ઠેકાણું છે. આખા શ્લોકના સમગ્ર લાવાર્થને ધ્યાનમાં લેતાં આવા ઉદાત્ત સાથેનો બે શ્રુતિનો શબ્દ વૈદિક લાવામાં મને અવ મળી આવ્યો છે, તેનો અર્થ સદ્લાભ્ય, good luck થાય છે. એની સાતમી વિલક્ષિત એકવચન અયે-અયે થાય છે, એટલે in good luck, in favourable fortune, સદ્લાભ્યે, એમ અર્થ થાય છે, અને એ અર્થ આ વાક્યમાં બંધબેસતો આવે છે. “હ્યત્ અઘ્નૈશ્ચ દ્રઘ્વતો અયે આનૂ ઇર્ષન્ગ્ અહુધ્યા - યત્ એન્સે દ્રઘ્વતો અયે આનુ ઈશાન્ અસ્યા-એટલે Hence in good luck I will vigorously drive away for their sins the ignorant babblers and their patrons, જેથી કરીને અજ્ઞાન બકવાદીઓને (તથા તેમના) યજ્ઞમાનોને (તેમનાં) પાપોને લીધે સદ્લાભ્યે (મારા) અંતરગળથી હું ત્યાંથી હાંકી કાઢીશ.”

અયે પછીના શબ્દ આનુ માંનો આ અનુદાત્ત છે, એટલે અયે માંનો અનુદાત્ત એ સ્વરિત બને છે, તેથી એવા સ્વરિતનો ગાથામાં કેનો “યે” લખાય, એટલે જ ઉદાત્તનો “ઐ” થાય, અને એ સ્વરિતનો “યે” થઈ એ શબ્દ ખરી રીતે “અયે” થયો છે. કેટલીક હસ્તપ્રતોમાં પહેલા બન્ને “ઐ” એમ જ “ઐઐ” લખાયેલા છે. મૂળ શબ્દોચ્ચાર “અયે” માંનો “ય” કાળે કરીને નીકળી ગયો હશે અને ખરો શબ્દ નહીં સમજાયાથી પછી તે “ઐઐ” અને પાછળથી “ઐઐ” લખાતો થયો હોવો જોઈએ. એટલે આ શબ્દોને શુદ્ધ રીતે હું “અયે આનૂ” એમ યુક્ત ગણું છું. અને તે તેમ જ લખાવા-ગોલાવા જોઈએ.

ઇર્ષન્ગ્: Iśng: ઈશાન્: = The masters, the patrons, યજ્ઞમાનોને, ક્રિયાકાંદી બ્રાહ્મણોને કામ આપનાર તેમના શેઠિયાઓને. ૨/૩. ધાતુ ઈશ master, patron, યજ્ઞમાન, ધણી. “ઇર્ષન્ગ્” ઝોટી જોડણી છે.

અહુધ્યા: Anhayā અસ્યા-અસ્યામિ = I shall drive away, I shall expel, હું હાંકી કાઢીશ, હું બહાર કાઢીશ. ધાતુ અસ્ = To drive away. ક્રિયાપદ: વર્તમાનકાળ, વર્ગ ૪ થો, સંશયાર્થ, પરસ્મૈપદ, ૧/૧.

૧૬ મા શ્લોકનો લાવાર્થ: મેં તો ખરેખરી ઉત્તમ સાત્વિકતાથી એ (બોહમનોના આત્મધામ) માં પ્રવેશ કીધો છે, જે સત્યશાંતિ અહુત કાર્યો માટે ઇન્દ્રિયો પર કાબુ ધરાવવાને લીધે છે; હો મજ્જા અહુશ! એવું સ્વામિત્વ ધરાવતું જેનું બળ મને બે રીતનું મળે છે, જેથી કરીને સદ્લાભ્યે અજ્ઞાન બકવાદીઓને તથા તેમના યજ્ઞમાનોને તેઓના પાપને માટે મારા અંતરગળથી હું બહાર હાંકી કાઢીશ.

આગલા પ્રલોકમાં અપોષ પાળનારને જ વૉહુમનોના આત્મધામમાં લઈ જવામાં આવશે એમ કહ્યા પછી હવે આ હા. ના આ છેલા પ્રલોકમાં પેગમ્બર સાહેબ કહે છે કે હું તો એ મનના ઉત્તમમાં ઉત્તમ સ્થાનમાં મારી ઉત્તમ સાત્વિકતાથી દાખલ થઈ ચૂક્યો છું. એ મનના ઉત્તમ સ્વર્ગમાં દાખલ થયા પછી જે શાંતિ મળી છે, તે શાંતિ બહુ અબજ કાર્યો પર કાબુ ધરાવવાને માટે છે. આપણા વિકારો પર અને વિચારો પર આપણા પૂરેપૂરો કાબુ હોય તો પછી આપણે કોઈપણ લાલચમાં સપડાઈએ નહીં, અને મનની શાંતિ એથી જે મળે તેનાથી બહુ અદ્યુત કાર્યો આપણે બજાવી શકીએ, કેમકે એ શક્તિ તો ખુદાઈ છે, અને એવી ખુદાઈ શક્તિ મેળવ્યા પછી લોકોને જે કાર્યો અબજબીભર્યા લાગે તે એવી શક્તિવાળો માણસ તો સહેજે કરી શકે છે. આપણા મનની અંદર રહેલું ખરેખરું બહેસ્ત જ્યારે બિઘડે છે અને તેમાં આપણે દાખલ થઈએ ત્યારે તેની શાંતિ અને તેનો આનંદ આપણે મેળવી શકીએ. એમ થાય ત્યારે હવે આપણે જિંદગીના સ્વામી-ખરેખરા ધણી-થયા. શ્રી જરથુસ્ત્ર સાહેબ કહે છે કે એવા સ્વામિત્વથી મને બે રીતનું બળ મળે છે : એક તો હું પોતે સમર્થ બનીને અમર આનંદ ભોગવું છું અને બીજું તો એ કે કોઈ પાપી કે શત્રુ એ મનના આનંદમાં ભંગ કરવા ત્યાં આવી શકતો નથી, અને એ શક્તિ વડે હું અજ્ઞાન બકવાદીઓને તથા તેઓને નિલાવતા તેમના ચળમાનો નજીક પહોં તેમના પાપના લાગીદાર થયેલા છે તેઓ સૌને તેઓનાં પાપને માટે હું મારા અંતરબળથી બહાર હાંકી કાઢીશ. તેઓ આ મારા આનંદના માર્ગમાં આવી શકશે જ નહીં અને તેમાં કોઈ રીતનો ભંગ પાડી શકશે નહીં.

મારા ભાઈબંધા જોશે કે પેગમ્બર સાહેબે આપણી આગળ કેવો કીમતી ખજાનો ખોલેલો છે! જ્ય તપ કર્યા કરે અને ગર્વ તો લાખગણો રાખ્યા કરે; આતશની બંદગી પણ કર્યા કરે અને પછી પોતાનાં હુન્નવી કામોમા તો ગમે તેટલું ભૂલું બોલે ને ગમે તેવા દગાફટકા કરે; બહારથી લભૂત લગાડે, માથાના બાલ ને ચોટલા લાંબા રાખે, મોટા લાંબા સાદા પહેરે, તસબીર-માળા ફેરવે, આંખના ડોળા ચઢાવે, સમાધિ લગાવે, મૌન પકડે : બધું કરે પણ મન તો પાપીનું પાપી જ રહે! એથી કંઈ સ્વર્ગ મળે નહીં. “મન ચંગા તો કથરાટમે ગંગા”, એ કહેવત સાચી છે. માણસે પોતાના મનને જ સ્વચ્છ ગાળવું જોઈએ, મન તો વાંદરું છે, અવળચંડું છે, અસ્થિર છે : એને વાળતાં ને સીધે રસ્તે દોરવતાં ભારે શ્રમ પડે છે, પણ એ શ્રમ લેવા જેવો છે. એક વખત મનને કાબુમાં લાવે ને સચમ રાખે, તો પછી તમે તમારા રાજા છો. મનના દરવાજા આગળથી સૌ કોઈ ને લડવા આવે તેને હાંકી કાઢી શકાય છે. મનથી જ સુખ ને દુઃખ છે, મનથી જ બહેસ્ત ને દોજખ છે. ક્રિયાઓથી સ્વર્ગ મળતું નથી, નથી સુએલાંને કે નથી જીવતાને. દરેક જણને પોતાનાં જ પાપપુણ્યનું ફળ મળે છે, બીજાની ગાડીમાં બેસીને કે બીજાની ખાંધે ચડીને કાંઈ બહેસ્તમાં જવાતુ નથી. એ તો આપણી પોતાની કરણીથી જ મળી શકે.

આ આખા અધ્યાયમાં ચર્ચેલી બાબતો પર મારાં બંધુઓ ને બહેનો વિચાર કરશે તો તેઓ જોશે કે પેગમ્બર સાહેબને તે વેળાના મોમક્રિયા કરવાવાળા એટલે આતશની ખામ પૂજા કરવાવાળા પાખડી બ્રાહ્મણોની સાથે તેમજ બીજી

ક્રિયાઓવાળા કલ્પ પ્રાદ્ધણો. સાથે ભારે અંગેશ મચી હતી. આ હા. ના પ્રલોકોમાંના પુષ્કળ ખોટા અર્થો પહેલવી કાળથી અસાનથી કે બાળી જોઈને કરવામાં આવેલા છે, તે અહીં શબ્દે શબ્દને જે ખરી રીતે મેં ઉકેલ્યા છે, તે પરથી સ્પષ્ટ થાય છે. પેગમ્બર સાહેબ તો અહીં ખુલ્લી રીતે કહે છે કે ક્રિયાઓથી નહીં પણ તમારા પોતાના મનની શુદ્ધિથી અને મનવચનકર્મની અપોધથી જ માણસ ખરું અહેસત મેળવી શકે છે. જે કોઈ એથી વિરુદ્ધ કહે તે શ્રી જશ્યુસ્ત્ર સાહેબનાં પોતાનાં જ ફરમાનોથી બાધું કહે છે. ક્રિયાઓ ધર્મમાં કામની છે, તેઓ એક સંઘના માણસોને જોડીને તેઓમાં શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન કરે છે, મિનાઈ દુનિયા સાથે ફેટલોક સંબંધ ધરાવે છે, પણ ક્રિયાઓથી જ સ્વર્ગ કે સુખ નથી. તે તો દરેક માણસની કરણીથી જ મળે છે.

છતિ શ્રી હા. ૩૨ મો, અધ્યાય ૫ મો સંપૂર્ણ

ગાથા અહુનવર્ધતિ-હા. ૩૩ મો

અધ્યાય ૬ ઠા

“સર્વાર્પણ”

—: ટિપ્પણ :-

શ્રી જરથુસ્ત્ર પેગમ્બર સાહેબના સદુપદેશનો વિરોધ કોણે કોણે કીધો હતો, અને તેઓ સાહેબને તે વિરોધીઓ તરફથી કેવી કેવી કનડગત થઇ હતી, તેનો ખ્યાલ આપણે આગલા ૩૨ મા હામાં જોઈ આવ્યા છીએ. તે વેળાના દેવલોકોના ક્રિયાકાંડી પ્રાદાણો—કવિ ને કલ્પ-ધર્મને નામે હિંસા, નિશા, યજ્ઞમાનોની હૂંટ, વગેરે અનેક જાતની બદીમાં ફસેલા હતા, તેમની જે બદી ઉઘાડી સૌને અપોધ ને નેકીને શહે ચાલવાનો ખરા ધર્મજોષ તેઓ સાહેબે આપ્યો, તેથી તે લોકની સત્તા, સાહેબી, હૂંટ વગેરે ધાર્તીમાં આવી પડી ને તેથી તે લોકે પેગમ્બરની સામે સખત વિરોધે કીધેલા લાગે છે. તેઓની સાથે વળી બીજા લોભી, લાલચુ ને પાંચ પૈસાને માટે ગમે તેવાં અધર્મી લાપણુના બકવાદ કરનારા પણ સામેલ થયેલા હતા. એટલે ૩૨ મા હા ઉપરથી ખુલ્લું જણાય છે કે પ્રારંભમાં તો પેગમ્બર સાહેબને આ લોકોથી ઘણું સહન કરવું પડ્યું હતું, તેમજ તેમના અનુયાયીઓને પણ સમાજમાં ઘણી પીડા કરવામાં આવી હતી. પણ પેગમ્બર સાહેબે તો ૩૨ મા હા ના છેલ્લા પ્રલોકમાં જણાવી દીધું છે કે જે પીડા કરનારાઓ તો ત્યાં જ પડેલા રહેશે ને અપોધને માર્ગે જનારા જ મજૂદારી મહેર મેળવીને વૈદ્યમનોના જિવા ધામમાં આત્માના અનંત આનંદમાં પ્રવેશ કરશે. પેગમ્બર સાહેબે તો ૩૨ મા હા ના છેલ્લા ૧૬ મા પ્રલોકમાં ખુલ્લું જાહેર કીધું છે કે, “મેં તો જે અમર ધામ મામ કીધું છે, ને ગમે તે કરતાં પણ આ હુદ લોકો મને તેમાંથી નીચે ઉતારી શકવાના નથી કે તે ધામમાં પોતાની આંધ પણ પ્રવેશાવી શકશે નહીં”.

હવે આ ૩૩ મા હામાં પેગમ્બર સાહેબ પોતાની ફિલસૂફીનું વિશેષ દર્શન કરાવે છે, ને સાત્ત્વિક મનનું સર્વોચ્ચ ધામ કેવી રીતે મેળવી શકાય, તે જણાવે છે. જે રસ્તો બતાવતાં પેગમ્બર સાહેબ છેવટે પોતાનું સર્વસ્વ અર્પણ કરી દે છે, અને તેથી હું આ ૩૩ મા હા નું નામ “સર્વાર્પણ” આપું છું. જેમાં શ્રી જરથુસ્ત્ર સાહેબ માત્ર તનમનધનજ અર્પણ નથી કરતા, પણ પોતાના “ઉશ્તનમ્” એટલે ચૈતન્યને, આણને, જાનને (જુઓ હા-૩૧-૧૧ માં જે શબ્દની ટીકા) પણ અર્પણ કરે, જેમ કહીને બધું જ અર્પણ કરે છે. ધર્મની અને ધાર્મિક ફિલસૂફીની ટોચ આ ૩૩મા અને એની પછીના ૩૪ મા હામાં પેગમ્બર સાહેબે બરાબર બતાવી છે. અર્પણની આવી લાવના આજે પણ તેવી ને તેવીજ તાજ લાગે છે. જે સૃષ્ટિનાં આપણે સૌ અંગ છીએ તેની વૃદ્ધિને માટે આપણે બધું અર્પણ કરવું જ જોઈએ, અને તેમ કરીએ તો જ આપણી વૃદ્ધિ થાય અને આપણા આત્માની મૂળ દિવ્યતા સ્પષ્ટ થાય. આજની જડવાદી દુનિયામાં “અર્પણ” શું તે તો કોઈ જ ગમજતું નથી. સૌને વ્યક્તિગત સુખ, સત્તા અને મોજમગત જોઈએ છે, અને તે મેળવવા તે પોતાના લાઈબંધાને લૂંટવા ને પીડા કરવા બધું કરે છે,

પણ આખરે તો તેને જો ચાહેલું સુખ ખરી રીતે મળતું જ નથી કે તે મળ્યું
એમ ધારે તો પણ તે ઊડી-જાય છે, અને તે આ ભરી દુનિયાને ન તેણે
મેળવેલી કહેવાતી કોલતને પાછળ મૂકીને અસંતોષી હાલતમાં મૃત્યુ પામીને ચાલ્યો
જાય છે. પણ પેગમ્બર સાહેબ તો કહે છે કે અષોધને ન નેકીને સાધા ને ગધું
અર્પણ કરો, તો જ તમોને સ્વર્ગનો ખરો આનંદ મળશે, જીવતાં જ મનમાં રહેલું
ઉત્તમ સ્વર્ગ લોગવી શકાશે.

*

*

*

ગાથા હા. ૩૩—શ્લોક ૧ લો

યથાધશ્: Yaθāś: યથૈ = According to those such, જેવા વડે, પ્રમાણે. ૩/૩.
આ શબ્દ બે જ શ્રુતિમાં લેવાનો ને બોલવાનો છે. ગંદકનરે ત્રણ હસ્ત-
પ્રતોમાં એમ “યથાધશ” જ લખાયેલો નોંધેલો છે, ને તે જ બરાબર છે.
“યથા”માં છેવટે “આ” સ્વર છે, તેની સાથે “આધશ” વિભક્તિ-
પ્રત્યયનો પહેલો “આ” સંધીનિયમ પ્રમાણે સમાધ જાય છે. “યથા
આધશ” એમ બે છૂટા શબ્દો લખીએ-બોલીએ તો એક શ્રુતિ છંદમાં
વધી પડે, ને છંદોભંગ થાય.

ઇથા: Iθā: इथा = Thus, so, really, તે પ્રમાણે, તે રીતે, તેમ ખરેખર. ૩/૧.
આ શબ્દ ઋગ્વેદમાં બહુ ઠેકાણે વપરાયેલો છે. એમાં યા પર સ્વરભાર
હોવાથી વચ્ચમાંના “ત” (इत् માં ત) નો લોપ કીધેલો છે. इथा चर्वा त ऊतये”-
ઋગ્વેદ મં. ૫-૨૦-૪ વગેરે.

વરંધ્યધતે: Varasyaitē: वर्यते = Will act, will work, કામ કરશે; વર્તશે, ધાતુ
વર્ત. ક્રિયાપદ: ભવિષ્યવર્તમાનકાળ, આત્મનેપદ, ૩/૧. એનો કર્તા બીજી
પંક્તિમાંનો “રતૂશ્” છે. ભવિષ્યકાળ માટે ખરો શબ્દ “ય” સાથે
“વરંધ્યધતે” બેધએ.

યા: Yā या = Which (pl.), જે ૧/૩.

દાતા: Dātā: दाता = Laws, rules, નિયમો, કાયદાઓ. ૧/૩.

અણ્હૈશ્: Añhāś: अणोस् = Of life, જીવનના, જિંદગીના. ૬/૧.

પૌરુષેહ્યા: Paouruṣehyā: पुर्यस्य = Ancient, of old, પ્રાચીન, અસલના,
અસલથી-પરાપૂર્વથી-ઊતરતા આવેલા. ૬/૧.

રતૂશ્: Ratus: रतुः = The Prophet, the religious head, પેગમ્બર, ધાર્મિક
વડો. ૧/૧.

ધ્યઓધના: Syaoṭhāñ: श्रौला = With deed or action, કાર્યથી, કર્મથી, પ્રવૃત્તિથી,
૩/૧.

રઝિસ્તા: Razištā: रजिष्टा = With most straightforward, most
honest and upright, અતિ પ્રામાણિક અને નિર્મળ-ચાચી. ૩/૧. વિશેષણ.
જહુનું એ અતિશયાર્થવાચક રૂપ છે. વેદમાં આ શબ્દ બહુ ઠેકાણે છે.

દ્રગ્વતઁ-ચા : Dragvataḥ-cā : દ્રગ્વતે-ચ = And for the ignorant babblers,
અને અજ્ઞાન બકવાદીને માટે : ૪/૧. (જે. વ્યા. § ૨૬૫).

હ્યત્-ચા : Hyat-cā : યત્-ચ = And as well as, અને તેમજ.

અપાઉને : Asāunē : અપૌને-અપન્ને-ઋત્વ્ણે = For the pious or righteous,
અપોજન માટે, પવિત્ર જન માટે. ૪/૧.

યેયા-ચા : Yēyā-cā : યત્ત ચ = And whose, અને જેના. ૬/૧. આ સર્વનામનું
સંબંધી નામ “મિથહ્યા” છે અને તે “હૈમ-યાસદતે”નું કર્મ હોવાથી
છઠ્ઠી વિલક્ષિતામાં છે : જેમકે I beg of him, હું તેને વીનણું છું-તેની
યાચના કરું છું.

હૈમ-યાસદતે : Hēm-yāsaitē : સંયાચતે = He solicits or implores or prays
together, તે સંયાચે છે, તે લેગી યાચના કરે છે. ધાતુ યાચ્-સંયાચ્
ક્રિયાપદ : વર્તમાનકાળ, આત્મનેપદ, ૩/૧. આ શબ્દ બીજા
વિદ્વાનો જણાવે છે તેમ સમ્ અને મિમ્ એટલે સંમિશ્રણ કરવું, એ ધાતુ
પરથી નીકળ્યા નથી. ર્લોકના ભાવાર્થ પ્રમાણે અને “મિથહ્યા” કર્મ છઠ્ઠી
વિલક્ષિતામાં છે તે પરથી સ્પષ્ટ રીતે એ યાચ્-સંયાચ્ પરથી જ આવેલા
છે. પેગમ્બર સાહેબ આ ર્લોકમાં ભલા બૂરા સર્વ જનો માટે સરખી
નજરથી જોવાની “સંયાચના” કરે છે.

મિથહ્યા : Miṭahyā : મિથત્વ = Of the perverted, ખટ કુટિલ જનની, જાધી
બુદ્ધિવાળાની, ૬/૧. ધાતુ મિથ્-મિથ્.

યા-ચા : Yā cā : યા-ચ = And who, અને જેઓ. ૧/૩.

હૈઃ : Hōi : સે = His (the Ratu's), તેના, રતુના. ૬/૧.

આર્ઝવઃ : Ā-ṛazvā : આ ઋજ્વા = The honest ones also, the upright
ones too, આમાણિકજનો, દક્ષતા સાચવતા અનુયાયીઓ પણ. ૧/૩. એનો
ક્રિયાપદ “છે” અધ્યાહાર છે. અહીં “આ”નો અર્થ “પણ” “સુદા”
એવો થાય છે. ઋજુ પર આ પ્રત્યય લાગી ઋજ્વા થયેલો છે.

૧ હા ર્લોકનો ભાવાર્થ : એ રીતે ભિદગીના પ્રાચીન કાળથી
જીતરી આવેલા જે નિયમો છે, તે વડે અજ્ઞાન બકવાદીને માટે અને તેમજ
અપોજનને માટે રતુ પેગમ્બર અતિ આમાણિક અને નિર્ભજ ન્યાયી પ્રવૃત્તિથી
કાર્ય કરશે; વળી જે જાધી મતિવાળો છે તેને તેમજ જે તેના પ્રમાણિક અનુયાયીઓ
પણ છે તેઓને તે રતુ એમજ ચાલવા લેગી યાચના-વિનંતિ-કરે છે.

હવે આ નવા ૩૩ મા હા. ના પહેલા ર્લોકમાં પેગમ્બર સાહેબ કહે છે કે
હા. ૨૬-૭માં જણાવ્યા પ્રમાણે અહુરામ્ને અપની સાથે મળીને પૃથ્વીનાં લોકોને
અહુનવર મારફતે જે નેક ભિદગી લોગવવા માટેના નિયમનો પેગામ આપેલો
અને તે પ્રમાણે બહુ પ્રાચીન કાળથી ચાલુસો જે નેક ને અથો જીવન ગાળતા હતા
તે છોડી દહને હમણાં આ સોમકવિઓ ને કદપ્રાહ્લોની જાધી દોરવણીથી તેઓ

અરાધ્ય જિંદગી ગાળી રહ્યા છે, તે આ મારા ઉપદેશથી છોડી દઇને પાછા નેક રાહ પર આવે તે માટે એ પ્રાચીન કાળના નિયમો વડે હું જે અહુરાનો રતુ-પેગમ્બર છું, તે ભલા ખૂશ સૌને માટે સરખી નજરથી અને નિર્ભળ ન્યાયથી મારી તમામ પ્રવૃત્તિ ચલાવીશ. સૌને નેક માર્ગ હું દેખાડીશ. વળી જે ઊધી ખુદ્દિવાળા છે ને જે આડે માર્ગે જાય છે તેઓને માટે તેમજ મારા બતાવેલા રાહે જે નેક ને પ્રામાણિકજનો જાય છે તેઓને માટે પણ હું લેગી યાચના કરીશ, સૌને નેક રાહ મળે તે માટેની બંદગી કરીશ. તે સર્વને હું વીનવું છું કે તેઓ એમજ સરખી નજરથી કાર્ય કરે!

પેગમ્બર સાહેબ અહીં કેવી જાયામાં જાચી નિર્ભળ ને ન્યાયી દૃષ્ટિ બતાવે છે! એમનો સ્નેહ તો સૌને માટે સરખો જ વહે. એઓ આ દુનિયાના ઉદ્ધાર કરનારા રહ્યા એટલે અપોજન કરતાં પણ પાપી માણસો માટે એમને વધારે દયા ઊપજે, અને કોઇ પણ રીતે તે સર્વે પાછા નેક પંથે પડીને આ દુનિયાની ખરી વૃદ્ધિ કરે, એવું ઇચ્છે છે. અપોજન તો બહુ જ થોડા રહે, અને દુનિયા તો પાપી લોકોથી તેમના અજ્ઞાનને લીધે દુઃખી થઇ રહેલી છે, તેથી એ પાપીઓનું અજ્ઞાન મટે અને તેઓ પાછા પરમાત્માના નેક પથે પડે, તે જ પેગમ્બર સાહેબ સાહે છે.

ગાથા હા. ૩૩—શ્લોક ૨ જે

અતઃ Atઃ અત્-અથ = Then, ત્યારે.

યૈઃ Yēઃ યઃ = Who, જે. ૧/૧.

અકૅમઃ Akēṃઃ અકમ્ = Evil, sinful thought, sin, દુષ્ટતાને, ખાખી મતિને, પાપને. ૨/૧.

દ્રૅગ્વાૈતૅઃ Drogvāitēઃ દ્રગ્વતે = For the ignorant babbler, અજ્ઞાન બકવાદીને માટે. ૪/૧.

વચશ્ચૅહાઃ Vacanṣhāઃ વર્ચસા = Through speech, વાણી દ્વારા. ૩/૧.

વાઃ Vāઃ વા = Either, or, અથવા.

અતઃ Atઃ અત્ = Even, વળી.

વાઃ Vāઃ વા = Or, અથવા.

મનશ્ચૅહાઃ Mananṣhāઃ મનસા = Through mind, through the strength of perception or will, મનથી, મનની દૃઢતા દ્વારા. ૩/૧.

અસ્તૅભૅયૅઃ Astēbhēyēઃ હસ્તાભ્યામ્ = Through both the hands, by deeds done with the hands, બન્ને હાથે કીધેલાં કાર્ય વડે. ૩/૨.

વાઃ Vāઃ વા = Or, અથવા.

વરૅપધૅતીઃ Varēṣaitīઃ વર્ણતિ = Tears up or roots out, ઉખેડી નાખે છે. ધાતુ વૃહ-વૃહ = to root out. ક્રિયાપદઃ વર્તમાનકાળ, પરસ્મૈપદ, ૩/૧. આ વૃહ ના બે ધાતુ છે, અને તેનાં રૂપો લગભગ સરખાં છે. અહીં અર્થ સ્પષ્ટ રીતે “ઉખેડી નાખવાનો” જ છે. યુરોપીય તેમજ આપણા વિદ્વાનોએ અહીં “ભૂંડું કરવાનો” અર્થ લીધેલો છે તે ખોટો ને પેગમ્બર સાહેબને અન્યાય કરનારો છે. ભૂંડાનું ભૂંડું કરવા પેગમ્બર સાહેબ જેવા અપો માણસ કદી ઇચ્છે નહીં. અહીં તો ખુલ્લો અર્થ છે કે “જે દુષ્ટની દુષ્ટતા ઉખેડી નાખશે તે અહુરાને મનગમતું કરશે.” કેઇનું પણ ભૂંડું કરવું તે પાપ છે ને અહુરાની ઇચ્છાથી તે ભાંધું છે. ભૂંડાની ભૂંડાઇને જ ઉખેડી નાખવાની છે.

વચ્ચૅહાઃ Vanṣhāઃ વસી = In the good, in the promoting of good, લલામાં, લલાઇને વધારવામાં, નેકીને માટે. ૭/૧. આપણી ભાષામાં આ સાતમીને બદલે ચોથી નિલક્ષિ લેવી પડે. આ શબ્દ હા. ૩૧-૧૮માં પણ છે. “વચ્-હા-ઉ”-વ-સા-૩ એમ ત્રણ શ્રુતિમાં બોલવાનો છે.

વાઃ Vāઃ વા = Or, અથવા.

ચૅવૅધૅતૅઃ Čēvēṣaitēઃ ચેતતે = Instructs, gives enlightenment, ઉપદેશ આપે છે, સદ્ગોષ્ઠ આપે છે. ધાતુ ચિત્. ક્રિયાપદઃ વર્તમાનકાળ, આત્મનેપદ, ૩/૧.

અસ્તીમ : Astim : અસ્તિમ્ = Dependent, ward, subordinate, servant, disciple, આશ્રિતને, આધીનને, સેવકને, પોતાના કાળુ હેઠળના માણસને, શિષ્યને ૨/૧. આ શબ્દ “અસ્તિશ્” રૂપે ૧/૧ માં આગળ હા. ૩૧-૨૨ માં આવી ગયો છે.

તેઘ : Tōi , તે = These, એઓ. ૧/૩.

વારાય : Vārāi : વરાય = For the choice, for the will or wish, પસંદગીને માટે, મરજીને માટે, ૪/૧, બીજી વિલક્ષિતને બદલે. ધાતુ વૃ-ચ જુઓ મો. વિ. કોષ પૃષ્ઠ ૬૨૨-૧ લી હા ૨. અહીં “વા-રા-ય” એમ ત્રણ શ્રુતિમાં શબ્દ બોલવાનો છે.

રાદંતી : Rādānti : રાવાન્ત = Submit to, carry out, આધીન રહે છે, તાબે રહે છે, સાર્થક કરે છે, પાર પાડે છે. ધાતુ રાઘ. ક્રિયાપદ : વર્તમાનકાળ, પરસ્મૈપદ, ૩/૩. એ અહીં કર્મને ચોથી વિલક્ષિતમાં લે છે. એનું, કર્મ “વારાય” છે.

અહુરહ્યા : Ahurahyā અહુરસ્ય = Of Ahurā, અહુરાની. ૬/૧.

ઝાઓયે : Zaosō જોયે = For satisfaction, સતોષ માટે, તૃપ્તિ માટે. ૭/૧, ૪/૧ ને બદલે. એ પણ “રાદંતી”નું કર્મ છે.

મજ્ઞદાઓ : Mazdāo : મેષાસુ = Of Mazdā, મજ્ઞદાના. ૬/૧. આ શબ્દ ત્રણ શ્રુતિમાં “મજ્ઞ-દા-ઓ” એમ બોલવાનો છે. જુઓ જેઠેસાનનું બ્યાકરણ § ૩૫૬.

૨ જ પ્રલોકનો ભાવાર્થ : ત્યારે જ કોઈ એ અજ્ઞાન બકવાદીને માટે (ઐટલે તેના મુધારાને માટે) તેની દુર્મતિને વાણીથી અથવા મનની દૃઢતાથી અથવા હાથ વડે કીધેલા કામથી જીએડી નાખે છે, અથવા પોતાના આશ્રિતને-શિષ્યને-જે કોઈ નેદીને માટે સહબોધ આપે છે, તેઓ અહુરાની મરજીને તથા મજ્ઞદાના સતોષને આધીન રહી સાર્થક કરે છે.

પેગમ્બર સાહેબે આગલા પ્રલોકમાં કહ્યું છે કે અહુરાનો પેગામ તો ભલા ખૂશ સૌ માટે મરજો છે, ને સૌને તેઓ એ પેગામ નિર્મળ દૃષ્ટિથી આપશે, જેથી સૌનો ઉદ્ધાર થાય, ઐટલે હવે તેઓ અહીં કહે છે કે જે કોઈ પોતાની વાણીથી, ઐટલે લેખનથી અને લાપણીથી તેમજ કોઈથી પણ ડયા વગર મનની મકકમ-તાથી, અથવા પોતાના કાર્યથી આ અજ્ઞાન બકવાદીને ઊંડા પાપમાંથી અચાવવા તેની દુષ્ટ બુદ્ધિને જીએડી નાખે છે, ઐટલે મનવચનકર્મની બધી શક્તિ વાપરીને તેની દુર્બુદ્ધિને તેના મગજમાંથી બધા સહબોધ ને સહવર્તન વડે જડમૂળથી જીએડી નાખે ને તેનું મન નિર્મળ કરે ને અહુરા મજ્ઞદાનો પંથે તેને પાડે, અથવા જે કોઈ પોતાને આમરે પડેલા પોતાના સેવકને, શિષ્યને સહબોધ આપીને તેનામાં નીતિધર્મ જગાડે ને તેને હાથ આપીને સત્પંથે દોરવે, તે નેક શખ્સો અહુરાની મરજીને આધીન રહીને તેનું કાર્ય બબલે છે તેમજ મજ્ઞદાને પણ તેઓ સતોષ

આપે છે. દુનિયામાં નેકીનું ને અપોધનું શબ્દ ફેલાય ને ઘડીનો નાશ થાય, એજ અહુરાને ને મજ્દાને મૂળ હેતુ છે, તે હેતુ પાર પાડનાર માણસો અહુરાને તેમજ મજ્દાને સંતોષ આપે છે.

પેગમ્બર સાહેબ અહીં કેવી ઉચ્ચ ભાવના વ્યક્ત કરે છે ! બકવાદીને, અજ્ઞાનીને, દુષ્ટને, પાપીને ઉખેડી નાખવા નહીં, પણ તેનામાં રહેલી દુષ્ટ યુક્તિને જ મનથી, વચનથી ને કર્મથી બધા પ્રયત્નો કરીને ઉખેડી નાખવી જોઈએ, જેથી તે દુષ્ટ કે અજ્ઞાન માણસ સુધરે ને પાછો આરો થાય. કોઈપણ પ્રાણીનો નાશ કરવાનો માણસનો અધિકાર નથી. બાઈબલમાં પણ કહ્યું છે કે Vengeance is God's, દીનો લેવો એ તો પ્રભુનું કાર્ય છે, તેનો ન્યાય છે. આપણે તો બધી સમજવટથી ને બધા ઉપાયથી ખૂરા માણસની ખૂરાઈને જ નાબુદ કરવાની છે. શ્રી જરથુસ્ત્ર સાહેબ જેવા અપોજન કોઈપણ રીતની હિંસાની વાત કરે નહીં. એ વિચારે તો પાછળથી પહેલવી ગ્રંથોમાં ને યુરોપીય વિદ્વાનોના અનુવાદમાં જિતરેલા છે કે જરથોસ્તી ધર્મ લડાયક-militant-છે. ખરે ધર્મ તો શુદ્ધ ને અહિંસક જ છે. માટે દુષ્ટની દુષ્ટતાને જ ઉખેડવી અને પોતાના લાભેના માણસોને સહા સહબોધ આપવો ને બધા સારે રસ્તે બચ ને નેકી કરે તેમ કરવું. એવું કરનાર માણસો જ અહુરાની મરજી બર લાવે છે અને મજ્દાને પણ સંતોષ ને આનંદ આપે છે કે મારી રચેલી દુનિયાની એ રીતે તેઓ વૃદ્ધિ કરે છે.

ગાથા હા. ૩૩—શ્લોક ૩ જે

યૈઃ Yē : યમ્ = Who, whoever, જે, જે કોઈ. ૧/૧.

અપાઉનેઃ Aṣṭunē : અપીને-અવળે-ઋતળે = For the pious, for the righteous.
અપોજન માટે, પવિત્ર જન માટે. ૪/૧.

વહિશ્તોઃ Vahištō : વસિષ્ઠઃ = Most benefecient, ઉત્તમ હિતકારી. ૧/૧.

ખંધએતૂશઃ X'aōtūš : સ્વૈતુઃ = Pursuer of spiritual knowledge,
અધ્યાત્મમાર્ગી. ૧/૧. જુઓ એ જ શબ્દની ટીકા હા. ૩૨-૧ માં.
પાઠમાં “ખંધએતૂ” છે, પણ ‘વા’ થી જોડાયેલા અથા શબ્દો ૧/૧ માં જ
જોઈએ તેથી “ખંધએતૂશ” જોઈએ.

વાઃ Vā : વા = Either, or, અથવા, ફિવા.

અતઃ At : અત્ = Even, as well as, તેમજ, પણ.

વાઃ Vā : વા = Or, અથવા.

વૈરઞ્ઞ્યોઃ Vērazēnyō : વૃજન્યઃ = Self-discriminator, discreet. સ્વાત્મવિવેચી.
પોતે ખરું ખોટું વિવેકથી સમજનાર. ૧/૧. જુઓ એ જ શબ્દની ટીકા
હા. ૩૨-૧ માં. વૃજન્ય = A particular community.

અર્ધમાઃ Airyamā : અર્ચમા = Noble helper, colleague, સાથી, અમીરી સહાયક,
મિત્ર, હિતસ્વી. ૧/૧. આ શબ્દ પણ હા. ૩૨-૧ માં છે. મૂળ પાઠમાં
“અર્ધર્ચમા” ૩/૧ માં છે તે ખોટો છે : “અર્ધર્ચમા” ૧/૧ માં જોઈએ.

વાઃ Vā : વા = Or, અથવા.

અહુરાઃ Ahurā : અહુર = Oh Ahura ! હે અહુશ ! ૮/૧.

વીદાંસઃ Vidās : વિધાન્ત = Supplying, furnishing, filling, પૂરું પાડતો,
ભરતો. ૧/૧. વર્તમાનકૃદંત.

વાઃ Vā : વા = Or, અથવા.

શ્વક્ષ્ણહાઃ Šwaxsanhā : સ્વક્ષ્ણ = With vigour, સામર્થ્યથી, ચેતનાથી. ૩/૧.
“શુ-વ-ક્ષ્ણ-હા” એમ ચાર કૃતિમાં બોલવાનો છે.

ગવોઈઃ Gavōi : ગવે = For the earth, પૃથ્વીને માટે. ૪/૧.

અતઃ At : અત્-અચ = Surely, certainly, જરૂર, નક્કી.

હવોઃ Hvō : સ્વઃ = He himself, તે પોતે, એવો પોતે. ૧/૧.

અપહ્યાઃ Asahyā : અપસ્ય = Of Asha, of piety, અપના, અપોષના. અને અર્થ
લઈ શકાય. ૬/૧.

અશ્હતઃ Anhaṭ : અંશત્ = Shall dwell, રહેશે, નિવાસ કરશે. ધાતુ અત્.
ક્રિયાપદઃ અપૂર્ણભૂતકાળ, સંશયાર્થ. પરસ્પૃષ્ટ. ૩/૧.

વશુઉશ-આ...મનશહે: Vāṇḥūṣ-cā...Manaṇhō : વસોત્ત-.....મનસસ્ = And of Vohu Mano, and of purest mind, અને વૌહુમનોના, અને સાત્ત્વિક મનના. ૬/૧.

વાસ્ત્રે: Vāstrō : વાસ્ત્રે = In the enlightenment, in the divine knowledge, ઉદ્ઘોષનમાં, ઉપદેશમાં, દિવ્ય જ્ઞાનમાં. ૭/૧. આ શબ્દ હા. ૨૬-૨ માં છે. અહીં અર્થ પણ “દિવ્યજ્ઞાનના ધામમાં” “જ્યાં દિવ્યજ્ઞાન વસે છે તે ધામમાં”, એવો છે. આ શબ્દ “વા-સ્તિ-રે” એમ ત્રણ શ્રુતિમાં જોવાનો છે.

કે જા રલોકનેના સાવાર્થ : જે કોઈ માનવી અયોજનન મત્યે ઉત્તમ હિતકારી હોય, પછી તે આત્મમાર્ગી હોય, અથવા તેમજ સ્વાત્મવિવેકી હોય કે અમીરી સહાયક હોય, અથવા, હે અહુરા ! તે પૃથ્વીને સત્સામર્થ્યથી ભરી દેતો હોય, તે પોતે ખચીત અયોધના તેમજ સાત્ત્વિક મનના દિવ્ય જ્ઞાનના ધામમાં વાસો કરે છે.

અહીં આ રલોકમાં નેક અયોજનને મદદ કરવાવાળા માટે પેગમ્બર સાહેબ કહે છે કે એવો માણસ જે અયોજનનું-પાક માણસનું-હિત સાધતો હોય, તેને મદદ કરીને પૃથ્વી પર અયોધનો વધારો કરાવતો હોય ને એ રીતે બહીને તોડતો હોય, તો તેવો ભલો માણસ, પછી ગમે તો તે જાણુ આધ્યાત્મિક જ્ઞાન પામેલો આત્મમાર્ગી હોય કે સાશનરસાનું તોલ કરીને સારો રસ્તો પસંદ કરનારો સ્વાત્મવિવેકી હોય, કે સદા ભલું આહનારો અમીરી સહાયક હોય, પણ તે એવી રીતે પૃથ્વી પર અયોધને વધારીને લોકોને આધ્યાત્મિક બળ આપે છે, ભલાઇથી પૃથ્વીને ભરી દે છે, તેથી એવો માણસ નેકીનો વધારો જ કરે છે. એટલે આ મોટાં પુણ્યનાં કામને લીધે તે માણસ અપનું અને વૌહુમનોનું જે દિવ્ય ધામ છે, તે ધામમાં જ જાણે વાસો કરે છે. એવા માણસને એ અમોલ્ય ખુદાઈ જ્ઞાન દેટલેક અંશે થયેલું જ છે, અને તે અયોધને, પવિત્રતાને ને સાત્ત્વિક મનની ખરી નેકીને પોતે પિછાનતો થઈને પોતે પણ અંતે અયો ને નેક બને છે. એટલે તેને પણ પવિત્રતાનો તેમજ ઉત્તમ મનનો જે દિવ્ય આનંદ છે તે મળે છે.

પેગમ્બર સાહેબ અહીં બતાવે છે કે અયોધને તેમજ સાત્ત્વિક મનને સાધવાના આ બધા ખરા રસ્તા છે. જે ખરા અયો માણસ છે તે દુનિયાનું ભલું જ આકે છે ને પોતાના જાડા જ્ઞાનથી તે સૌને ખુદાને પંથે જ સદાવવા પ્રયત્ન કરે છે, એટલે એવા અયો માણસને તેના કામમાં મદદ કરવી તે પણ પુણ્યનું કામ છે, કે તેથી તેવો માણસ પોતે પણ સત્સંગથી ધીરે ધીરે અયો ને મન મને છે.

ગાથા હા. ૩૩-શ્લોક ૪ થો

યૈ : Yō : યઃ = Who, જે. ૧/૧.

સ્વતઃ : Ōwat : ત્વત્ = After Thee, i. e. following Thy laws, તારી પાછળ,
તારા નિયમોથી ચાલનારો, ૫/૧.

મઝદા : Mazdā : મેઘા = Oh Mazdā ! હે મઝદા ! ૮/૧.

અસ્રુશ્તીમ્ : Asruštīm : અશ્રુષ્ટિમ્ = Distrust, disobedience, અશ્રદ્ધાને,
અવિશ્વાસને, આશંકાને, અવજ્ઞાને. ૨/૧. નારીબલિ.

અકૃમ્-આ મનો : Akəm-cā manō : અકમ્-ચ મનસ્ = Evil intent, દુર્મતિને,
દુર્બુદ્ધિને. ૨/૧. નાન્યતર.

યઝાઘ અપા : Yazāi apā : યજૈ અપ = I will pray away, I will ward off
by prayer, સ્તુતિ-બંદગી કરીને હું હાંપી કાઢીશ. ધાતુ અપ યજ્ઞ ક્રિયાપદ :
અપૂર્ણભૂતકાળ, સંશયાર્થ, આત્મનેપદ, ૧/૧. (જે. બ્યા. § ૪૮૬) ઋગ્વેદમાં
પણ આ શબ્દ કેટલેક ઠેકાણે વપરાયેલો છે.

ખવઝેતૈહેશ્-આ : X'vātōuš-cā સ્વૈતોષ = And from the pursuer of
spiritual path, અને આત્મમાર્ગથી. ૫/૧. વૈદિક લાપામાં ઉકારાત
શબ્દોની પાંચમી ને છઠી વિભક્તિઓનાં રૂપ છઠી વિભક્તિ જેવાં
એક જ હોય છે.

તરૈમધતીમ્ : Tarēmaitim . તિરોમતિમ્ = Perversity of intellect, foolishness,
ઊધી બુદ્ધિને, મૂર્ખતાને, બ્રહ્મ મતિને. ૨/૧.

વરૈઝંનહ્યા : Verəzōnahyā : વરૈઝનસ્ય = And from the self-discriminator,
અને સ્વાત્મવિવેકીથી. ૫/૧. છઠીના રૂપમાં છે. આ લીટી ચંચાલેલી છે.
“આ” પાછળથી ધૂસેલો છે, કેમકે “હ્યા”નો “અયા” કીર્ણેલો છે. એ
“અયા” ખોટો છે. એની પછીના શબ્દ “નઝદિસ્તામ્”ની પહેલી શ્રુતિ
“નઝ” ઉદાત્ત છે, તેની અગાઉ સ્વરિત શ્રુતિ કદી આવી શકે નહીં.
વળી વૃજન માં ગાથામાં રૂ-વરૈ-ઉદાત્ત છે, નહીં તો પછી “ઉર્વ” થતે,
તેથી “ઝ” સ્વરિત થયેલો છે, એટલે સ્વ-હ્યા-નો “અયા” કદી થાય
નહીં. માટે એ લીટી જેમ સુધારી છે તેમજ લખવી-બોલવી. આ શબ્દ
ને લીટી માટે “ગાથામાંની પાઠભૂલોની સુધારણા”નો મારો જુદો
લેખ જુઓ. એમાં શ્રુતિ પણ વધેલી છે, તે જ એ સાબિત કરે છે.

નઝદિસ્તામ્ : Nazdištām નેઢિષ્ટમ્ = Nearest, અતિ નિકટવર્તી, ખડું પાસેની
સમીપસ્થ. ૨/૧. નારીબલિ.

દ્રુજમ્ : Drujəm : દુદ્રમ્-દ્રુગમ્ = Evil, sin, બદીને, પાપને, ૨/૧. નારીબલિ.

અર્યમનસુ-આ : Airyamnas cā : અર્યમ્નસઃ = And from the noble
companion or colleague, અને અમીરી સાથીથી, મિત્રથી. ૫/૧, ૬ ક્રીના

રૂપમાં છે. આ શબ્દ “અધ્યર્થમનસ” નહીં પણ “અધ્યર્થમન” લખાવો-બોલાવો જોઇએ તે જ ખરું રૂપ છે. “મનસ” લખતાં-બોલતાં એક શ્રુતિ વધી પડે છે.

નદંતો : Nadantō : નિદન્તઃ = Slanderers, scoffers; નિંદકોને, ખુરું બોલનારાઓને, ૨/૩. વર્તમાનકૃદંત નામ. ધાતુ નિદ્ અને નિન્દ્ = to slander, નિંદા કરવી.

ગૌંદિશ્-ચા : Gōus cā : ગોઘ = And of the earth, અને પૃથ્વીના. ૬/૧.

વાસ્ત્રાત્ : Vāstrāt : વાસ્ત્રાત્ = From the enlightenment, from the divine knowledge, ઉદ્બોધકથી, જ્ઞાનપ્રકાશ આપનારથી, ૫/૧. આ શબ્દ દા. ૨૯-૨ માં “વાસ્ત્રા” છે. વાસ્ત્ from વસ્ = to shine.

અચિસ્તમ્ : Acistam : અચિષ્ટમ્ = Most sinful, મહાપાપી, ઘોર પાપથી ભરેલા. ૨/૧. વિશેષણ, “અક” નું અતિશયાર્થે રૂપ (superlative form).

મન્તુમ્ : Mantum : મન્તુમ્ = Adviser, counsellor, મંત્રીને, સલાહકારને. ૨/૧. નરજાતિ.

૪ થા ૨લોકનો વાવાર્થ : હે મનુષ્ય ! તારા માણસથી એટલે જે માણસ તારા ક્રરમાનો પ્રમાણે ચાલનારો છે-તેનાથી અશ્રદ્ધાને તથા દુર્બુદ્ધિને હું બંદગી કરીને દૂર હાંકી કાઢીશ; વળી આત્મમાર્ગથી ભ્રમી મતિને અને સ્વાત્મ-વિવેકીથી અંતરની બદીને તથા અમીરી સહાયકથી નિંદાખોરોને, તેમજ દુનિયાના ઉદ્બોધકથી મહા પાપી સલાહકારને (હું બંદગી કરીને દૂર હાંકી કાઢીશ).

આગલા ૨લોકમાં પેગમ્બર સાહેબ કહી ગયા કે અહુરાના પંથ પર ચાલનારા આત્મમાર્ગી વગેરે નેક માણસો અપના ને વાહુમનોના દિવ્ય જ્ઞાનના ધામમાં વાસો કરે છે. હવે અહીં તેઓ કહે છે કે એવો માણસ જે તારો છે, જે તારાં ક્રરમાનો પ્રમાણે ચાલનારો છે, તે દરેક તબક્કા પરના માણસોને હું જુદી જુદી જાતની પીડાઓથી મારી બંદગી મારફતે બચાવી લઉંશ. તેઓને જે જુદી જુદી જાતની નડતરો નડે છે, ને વિરોધ આવે છે, તેનાથી રક્ષણ કરવા હું પોતે ખરા મનથી બંદગી કરીશ. ખરા મનની નિઃસ્વાર્થી સ્તુતિમાં બળ છે ને તે કુળશે જ એવી અગ્રાધ શ્રદ્ધા પેગમ્બર સાહેબ અહીં પ્રગટ કરે છે. સારે રસ્તે જનારા માણસને આ દુનિયામાં અનેક દુઃખ અને પ્રલોભનો-temptations-આવે છે, તેમાંથી બચવાનું કામ મુશ્કેલ છે. ડગલે ડગલે ઠોકર ખાવી પડે છે, પગલે પગલે કંઈ અણધાર્યું પાપ થઈ જાય છે, એટલે માણસે તો પોતાના મનને દંડ રાખવા માટે કિસ્તારની બંદગી ખરા દિલથી કરવી જોઈએ, કે તે સાહેબ તેને એવા વખતમાં તે દુઃખ કે પ્રલોભનની સામે થવાનું તેને બળ આપે. બંદગીથી મન એકધ્યાન થાય, તો જ તે મન અહુરા તરફથી તે સાહેબની શક્તિ કંઈક પણ મેળવવા પામે છે. મન એકચિત્ત નહીં રહે ને માત્ર બંદગી બંધાવી જાય તો તેથી કંઈ બળ મેળવાનું નથી. ખરી બંદગીમાં તો થઈ ગયેલાં પાપોનો પસ્તાવો અને હવે પછી પાપ નહીં થાય તે માટેની દંડ પ્રતિજ્ઞા હોય છે. બંદગીમાં બીજું કશું મેળવાનું હોય નહીં. મનને પાક ને દંડ કરે તો પછી બધું મરણ બને, ને તે મદા અપોધને ને નેકીને માર્ગે જઈને પોતાની મુક્તિ મેળવે.

વળી પેગમ્બર સાહેબ કેવી ભાર્મિક રીતે આ પ્રલોકમાં કહે છે કે અશ્રદ્ધા કે આશંકા ગમે તેવા આગળ વધેલા માણસને પાછો પાડે છે. મૂર્ખતાને ઊંધી મતિ ઉત્પન્ન થાય તો બધા વિવેક જતો રહે છે, નિંદા કરતાં ને સાંભળતાં મિત્રો અને મદદગારો પણ શત્રુ થઈ જાય છે, એટલે જો બધું ખુદાને પંથે જનારે તો સાંભળવાનું છે. વળી જો બધાં કરતાં તો ખોટી ને પાપી સલાહ આપનાર તો સૌથી ખૂરા છે. કેમકે તેના અજ્ઞાનથી કે દ્વેષથી તે આ પૃથ્વી પર વસતાં માણસોને પૂર્વકાળથી જે ધર્મબોધ, જે નીતિશિક્ષણ મળેલું છે, તેનો તે નાશ કરે છે, ને તેથી બદીને તે વધારે છે. માણસ ગમે તેવો વિદ્વાન હોય પણ જો તે અધો ને નેક નહીં હોય તો તે પોતાની વિદ્યાના જોરથી વધારે ભયંકર થઈ પડે છે, કેમકે તે પોતાની વિદ્યા બતાવીને પોતાનો સ્વાર્થ સાધવા, કોઈ પર દીનો લેવા, કોઈનું લલું નહીં જોઈ શકાયથી તેને ઉતારી પાડવા, અનેક ખોટાં વિધાનો કરે છે ને સૌને ઊધે રસ્તે દોરવે છે. બધા જ વિદ્વાનો કે બધા જ સાધુઓ કે કહેવાતા અમત્કાર બતાવતા યોગીઓ ભરોસાપાત્ર નથી. માત્ર વિદ્યા તો ચંઠી પણ જાય અને તેવી વિદ્યાવાળો માણસ શક્તિરૂપ અતિ પાપી બને. માટે કશો પણ બોધ સાંભળવા અગાઉ માણસે પ્રથમ જાણવું જોઈએ કે એ બોધ આપનાર પોતે અધો ને નેક જિંદગી પાળે છે કે નહીં. ગમે તેવા માણસનો બોધ સાંભળ્યાથી સામાન્ય માણસની શ્રદ્ધા ડગુમગુ થઈ જાય છે. ને તે ઊધે રસ્તે પણ દોરવાઈ જાય છે. આપણા ખરા ગુરુ તો આપણા પેગમ્બર સાહેબ જ છે. તેમણે આપેલો બોધ જોયા પ્રકારનો ને કલ્યાણકારી છે, તેની જ ઉપર અખંડ શ્રદ્ધા રાખવી જોઈએ. તેમના બોધથી જે કંઈ જુદું જતું લાગે તે આપણા હિતનું નથી. જિંદગીમાં ગમે તેવા તકસાધુ વિદ્વાનોનું સાંભળ્યા દીધાથી મન ડામાડોળ થઈ જાય છે ને કુશંકા થતાં માણસ શ્રદ્ધા ખોઈ બેસીને આડે પંથે ચાલી જાય છે. માટે જ આ સૌ વસ્તુઓ બહુ ભાર્મિક રીતે શ્રી નરશુક્ત સાહેબે અહીં સમજાવી છે. આ અધ્યાયનો દરેક પ્રલોક બહુ કિંમતી છે. એની મતલબ બરાબર સમજવી જોઈએ.

ગાથા હા. ૩૩—શ્લોક ૫ મો.

યસ્તે : Yas-tē : યસ્તે = Who (is) thine, જે તારો (છે) તે-૬/૧.

વીર્યે-મઝિસ્તમ : Vispē-mazistam : વિશ્વે-મહિષ્ટમ = The greatest of all, સૌથી મોટો. ૨/૧.

સંરઘોષમ : Saraosam : ઓષમ = Sarosha, સરોષને, ઓષને. ૨/૧. ધાતુ ધ્રુ, = to be obedient, to serve, તાબેદાર રહેવું, સેવા કરવી. આ શબ્દ હા. ૨૮-૫ માં છે, ત્યાં એ માટે વિસ્તારથી વિવરણ કીધેલું છે તે જોવું. જ્યોતિષ પ્રમાણે હું એને શ્રવિષ્ઠા યા ધનિષ્ઠા-Delphini-નક્ષત્ર લેખે ગણું છું.

જબયા : Zabayā : હવયા-હવયામિ = I invoke, હું આરાધું છું, હું સ્તુતિ કરું છું. ધાતુ જ્ઞે = to invoke. ક્રિયાપદ : વર્તમાનકાળ, પરસ્મેપદ, ૧/૧. “જબયા” બગડેલો શબ્દ છે. ઘણી પ્રતોમાં “જબયા” છે, તે જ ખરો છે, ને તે જ નવ શ્રુતિ પૂરી થાય.

અવઙ્હાને : Avāṅhānō : અવસાને = For the release, for the final goal, છેવટની સુક્તિ માટે, અંતિમ લક્ષ્ય માટે. ૭/૧. ૪/૧ ને બદલે ધાતુ અવમ્.

અપાને : Apānō : આપાન = Having obtained or got, મેળવીને, સંપાદન કરીને. ૧/૧. વર્તમાનકૃદંત. ધાતુ આપ્ = મેળવવું. “આપાનં પ્રજ્ઞં ચિત્તવદ્ દિવે દિવે”-ઋગ્વેદ મં. ૨-૩૪-૭.

દરંગો-જ્યાત્યમ : Daragō-jyāityam. દૈર્ઘ્યો-જ્યાત્યમ = Long-sustaining power, લૈર્ઘ્યશક્તિ, લાંબો વખત ટકી શકે તેવી શક્તિ. ૨/૧. ધાતુ જ્ઞા = to overpower, કાબુમાં લેવું. આ શબ્દને જાણવું શબ્દ સાથે સંબંધ નથી કે એ જોય ધાતુ પરથી પણ નથી. તેમ લેતાં શબ્દ “દરંગો-જ્યાત્યમ” થાય, ને તેથી એક શ્રુતિ વધી પડી હંદોલંગ થાય. માટે એ શબ્દ “જ્યાત્યમ” જ છે. અર્થ ને લાવ પ્રમાણે પણ એમ જ છે.

આ ક્ષત્રમ : Ā kṣatram : આ ક્ષત્રમ = Like self-control, સંયમ જેવી. “આ”નો અર્થ “જેવું” પણ થાય છે. ૨/૧.

વરહૃદૈઃ મનશ્ચૈઃ : Varṇhauś Manashō વરહૃદ મનશ્ચ = Of the pure mind, of Vohu Mano, આત્મિક મનના, વોહુમનોના. ૬/૧.

અપાત્ : Asōt : અપાત્-ઋતાત્ = By holiness, by virtue of righteousness, અપોષ્ઠી, પવિત્રતાથી. ૫/૧.

આ : Ā : આ = Towards, along. તરફ, સુધી. આ અવ્યય “પથો” સાથે લાય છે.

અરેઝુશ્ : Arēzuś : ઋઙ્ઙ. = Straight, right, સીધા, સાચા, ઋષિજનોએ સુકરર કીધેલા. ૨/૩.

પથો : Paθō : પથમ્ = Paths, course, ways, પંથો, રસ્તા, રાહો. ૨/૩. જુઓ ને. આ. § ૩૧૦.

યઝેધુઃ Yathō yēḥ = Wherein, જે સ્થાનમાં. ૭/૩.

મઝદહાઓ અહુરોઃ Mazdā Ahurō મેષા અહુર = Mazdā Ahurā, મઝ્દા અહુરા ૧/૧, ૧/૧

પઝેઽતીઃ Svati દોત = Rules, governs, મન્ય ચલાવે છે. ધાતુ ાઙ, = to rule, રાજ્ય ચલાવવું, હકુમત રાખવી. ક્રિયાપદ વર્તમાનકાળ, પઞ્-મેપદ, ૩/૧ ક્ષિ નો ધીન્ને અર્થ વચવાટ કરવું, ગહેવું, to dwell પણ થાય છે, પણ અહીં તો “પથો”-સ્થાની વાત છે. એટલે મઝ્દા અહુરા રસ્તામાં “વચવાટ” કરે એવો અર્થ લેવો વાજબી નથી અહીં તો મઝ્દા અહુરા “રાજ્ય કરે છે” એવો જ અર્થ લેવાય. વાક્યના ભાવ પ્રમાણે શબ્દોના અર્થ બહુ અભાજથી લેવાની વિદ્વાનોની ફજ્જ છે તે વગર “ગાથા” ના અનુવાદમાં ઘણી ગણી ભૂલો થયેલી છે ને હીન અર્થ લેવાયેલા છે. એટલે “તી” છે માટે ખરી જોડણી “યઝેઽતી” જોઈએ

પ મા પ્રલોકનો ભાવાર્થઃ (હે મઝ્દા અહુરા!) સાત્ત્વિક મનના સયમ જેવી લાભો વખત ટકી શકે તેવી શક્તિ મેળવીને ન્યા મઝ્દા અહુરા મન્ય ચલાવે છે ત્યાના મીધા માથા પથ અપોધથી લઈને હું તારા સૌથી મોટા (નેવક) મગશને અતિમ સુક્રિતને માટે આરાધુ છું

હવે આ પ્રલોકમાં પેગમ્બર સાહેબ મઝ્દાના ઉત્તમ નેવક સગેશ યજ્ઞતને આગધે છે ને એ ગીતે તેઓ સૌને આશયેવા સૂચન કરે છે સરેશ યજ્ઞત જે શ્રવિષ્ઠા યા ધનિષ્ઠા નક્ષત્ર છે, તેને તેઓ અહીં અપોધે છે, કેમકે માણુને પોતાનું અતિમ લક્ષ્ય (final goal) જે ખુદાનું પવિત્ર ધામ છે, તે સદા પોતાની નજર આગળ રાખવું જોઈએ. જેવું શ્રવિષ્ઠા નક્ષત્ર સૌથી ઉંચે આકારાની મધ્યમાં છે, આખા આગ્રશના નક્ષત્રો કાતિવૃત્તમાં ફરતા રહે છે પણ તેઓમાં શ્રવિષ્ઠા-સરેશ સૌથી ઊંચે દેખાય છે, તેમ આપણે પણ આપણી નજર આપણા ડેવના ઊંચા લક્ષ્ય પરથી કદી ખસેડવી જોઈએ નહીં તેથી આ પ્રલોકમાં કહ્યા પ્રમાણે મઝ્દા અહુરાની પાસે જવા પ્રથમ આપણે તેમણે નિર્માણ દીધેલા અપોધના સીધા ને સાચા રાહ લેવા જોઈએ, એ રાહ પર મઝ્દા અહુરા પોતાનું મન્ય ચલાવે છે, એટલે આપણને ખરો ન્યાય મળશે એને અપોધથી પ્રાપ્ત થતો આનંદ પણ મળશે એ રાહ પર થઈને મનની સંપૂર્ણ સાત્ત્વિકતાનો અયમ મેળવીને લાભો વખત ટકી શકે એવી દિવ્ય શક્તિ સાધી શકાય અયમ પૂરેપૂરો રખાય તો જ મનની સાત્ત્વિકતા મેળવી શકાય મનને પવિત્ર ને નિર્મળ કરવાનું ઘણું જ મુશ્કેલ છે, છતાં ધીરે ધીરે ખતથી ને દૃઢતાથી તે લાભે જણે તેવું થઈ શકે છે એ બધું મેળવીને આપણા અતિમ લક્ષ્ય જે અમરધામની પ્રાપ્તિ છે તે તરફ જવાનું છે ગમે તેવી મુશ્કેલી ને ગમે તેવા હુખ ને વિશેષની સામે થઈને આપણે તો સાચા પથ પર જ ગહેવાનું છે તે પથ પર રહીએ તો જ મઝ્દા અહુરાના ધન્ય કિરણોનું આપણને રક્ષણ મળે તેમજ તેથી આપણને વિશેષ જ્ઞાનનો પ્રકાશ પણ મળે એવું જીવ્ય અતિમ લક્ષ્ય સાધવાને માટે શ્રી જરથુશ્ત્ર સાહેબ અહીં તદ્દન ચોખ્ખી રીતે સરેશ યજ્ઞતને આગધે છે સરેશ યજ્ઞત પોતે પણ મઝ્દા અહુરાની આજ્ઞા અનુસાર આગ્રશમાં ઊંચે મધ્યમાં રહીને

મજ્જાની રચેલી સૃષ્ટિનું રક્ષણ કરે છે, ને મજ્જા અહુરાની સેવા કરે છે. જરથોસ્તી ધર્મ પ્રમાણે ખાકી શરીરમાંથી છૂટતા દરેક આત્માને એ સરોશની જ પનાહ મળે છે, અને તે જ તેને પાછું સૂક્ષ્મ જીવનનું લાન આપીને તેનાં કર્મોના ન્યાય માટે અહુરાની દરબારે લઈ જાય છે.

વાંચનારા જોશે કે શ્રી જરથુસ્ત્ર સાહેબે આ પ્રલોકની માત્ર ત્રણ લીંટીમાં કેટલું ઊંચું જ્ઞાન ભરેલું છે, ને માણસના ભલા માટે કેટલી ને કેવી ગુપ્ત વાતો તેમાં ભરેલી છે! માણસને લગતો અને કુદરતનાં કાર્યને લગતો ઘણો ઊંડો ભેદ “ગાથા”ના પ્રલોકે પ્રલોકમાં ભરેલો છે. શબ્દોનાં ખાલી બહારનાં ખોખાંના અર્થ ઠરી ગયાથી એ ભેદ સ્પષ્ટ થતો નથી, અને “ગાથા”માંથી કંઈ ઊંચું જ્ઞાન, આધ્યાત્મિકતા કે સૃષ્ટિના ભેદ મળતાં નથી એવું કહેતાં ઘણા ભણેલા ભાઈઓને મેં સાંભળ્યા છે! પણ આ બધું વાંચ્યા સમજ્યા પછી તેઓ હવે એમ કહી શકે તેમ નથી. પહેલવી જમાનામાં આ બધા અર્થ ભુલાઈ ગયેલા હતા અને કાળની ધૂળના ઢગલામાં તે દટાઈ ગયેલા કેાઈ પામ્યું નહોતું, અને સૌએ પોતપોતાના વિચાર ને સ્વાર્થને અનુકૂળ થાય તેવા અર્થ તેના કાઢેલા હતા.

ગાથા હા. ૩૩—શ્લોક ૬ હા.

યૈ: Yā: યમ્ = Who, જે. ૧/૧.

જઞ્ઞોતા: Zaoṭā: હોતા = The Invoker, આવાહન કરનાર, પ્રાર્થના કરનાર. ૧/૧. આ શબ્દ જ્વે, હ્ર = to invoke, આશધના કરવી, એ ધાતુ પરથી “આશધના કરનાર” એમ નામ રૂપે છે. ઋગ્વેદમાં નામ રૂપે “હોતૃ” શબ્દ છે, અને તે વૈદિક ક્રિયા કરાવનાર જે પ્રાહ્મણુ મુખ્ય હોય છે. તે “હોતૃ” કહેવાય છે. એ “હોતૃ”નું ‘જઞ્ઞોતર્’ ધ્યું ને તેનું આ ૧/૧ નું રૂપ છે. વેદકાળમાં આર જલના ક્રિયાકાંડી પ્રાહ્મણો હતા: હોતૃ, અપવર્યુ, મદ્ગત્ તથા હદ્ગત્. આપણા ક્રિયાકામ કરનારા મોઝેદોમાં પણ એવા જ કંઈ વિભાગ છે. અવસ્થામાં આ “જઞ્ઞોતા” ને બદલે “જઞ્ઞોતી” —જોતી—કહેવાય છે. પાંચે ગાથામાં માત્ર અહીં આ જ ઠેકાણે આ “જઞ્ઞોતા” શબ્દ આવેલો છે. અહીં એ શબ્દનો ખરો પ્રાચીન મૂળ અર્થ “આશધના કરનાર” એ જ લેવો જોઈએ. “જોતી” પણ મુખ્ય તે આશધના કરનાર જ છે.

અપા: Aṣā અપા = With holiness, અપોધથી. ૩/૧.

ઐરઞ્ઞૈશ્વ: Īraṇṇēṣ ૠજુમ્ = Honest, upright, true, ૧/૧. એ શબ્દ “જઞ્ઞોતા”ના વિશેષણ તરીકે છે.

ત્વો: Hvō: ત્વમ્ = One's self, પોતે. ૧/૧.

મન્યૈશ્વ: Manyōṣ ā Vahiṣṭāt મનોસ્ અ વાહિષ્ઠાત્ = From the most excellent Spirit, પરમેષ્ઠી આત્મા તરફથી. “વહિષ્ઠ મન્યુ” એટલે “સ્પંન્તા મન્યુ”, ૫/૧. અહીં પાંચમી વિભક્તિ “કયા” ક્રિયાપદ સાથે છે. એનો અર્થ “પાસેથી” (હું મારું છું) એમ કરવાનો છે.

કયા: Kayā. કયા-કયામિ = I desire, I yearn after, I beseech, હું ચાહું છું, હું મારું છું, ઝંખના કરું છું: ધાતુ કા (વન). ક્રિયાપદ: વર્તમાનકાળ, પરસ્મૈપદ, ૧/૧. જુઓ જે. વ્યા. § ૪૯૬.

અહ્માત્: Ahmāt: અસ્માત્ = From Him, તે સાહેબની પાસેથી. ૫/૧.

અવા: Avā. અવા = With favour, with grace, મહેરથી. ૩/૧.

મનહ્હા: Manahhā: મનસા = With the mind, ૩/૧. “અવા મનહ્હા” એટલે “અંતરની મહેરથી.”

યા: Yā યા-યેન = By which, through which, so that, જેથી. ૩/૧.

વૈરઞ્ઞૈયદ્યાઃ Vāryaidyā: ર્વ્યંચૈ = In order to work out an aim or plan, કેઈ ઉદ્દેશ કે વિધિ મેળવવા યા પાર પાડવા માટે. ધાતુ ર્જ્ પરથી આ સામાન્ય રૂપ છે. ૪/૧.

મન્તા : Mantā : મન્ત = He considers, he designs, તે ધારે, તે પ્રયોજે. ધાતુ મન્ = ક્રિયાપદ : અનિયમિતકાળ, આત્મનેપદ. ૩/૧.

વાસ્ત્રયા : Vāstryā : વાસ્ત્રયા = Through the Protector-the Prophet, રક્ષક-પેગમ્બર મારફતે. ૩/૧. આ શબ્દ “વા-સ્ત્રિ-યા” એમ ત્રણ શ્રુતિમાં જોવાના છે. યુરોપીય વિદ્વાનો એનો અર્થ husbandman, husbandry, એટલે ખેડુત, ઘરકુટુંબનો વડો, ખેતી, બગેરે કરે છે, તે યુક્ત નથી. જ્યાં જ્યાં એ શબ્દ આવે છે ત્યાં ત્યાં તે પેગમ્બરના અર્થમાં જ વપરાયેલો છે. આધ્યાત્મિક વાતમાં “ખેતી, ક્ષેત્ર, ખેડુત, ઘરકુટુંબ” એવી દુન્યવી વાતો ખેંચી લાવવી તે પેગમ્બર સાહેબના અર્થને હેઠે પાડવા જેવો છે. આ શબ્દ માટેની વિસ્તારપૂર્વક ટીકા હા. ૩૧-૬ માં લીધેલી છે ત્યાં તે જોવી.

તા : Tā : તા = These two, આ બન્નેને. ૨/૨.

તેઃ Tōi : તે = Thine, Your, તમારી. ૬/૧.

ઇઝ્યાઈ : Izyā : ઈઝી = I will endeavour to obtain, મેળવવા માટે હું મથીશ, સંપાદન કરવા હું પ્રયત્ન કરીશ. ધાતુ ઈઝ્. ક્રિયાપદ : અપૂર્ણભૂતકાળ, સંશયાર્થ, આત્મનેપદ, ૧/૧. આ ક્રિયાપદ કર્મને ૬ ઠી વિભક્તિમાં લે છે. “...ની પ્રાપ્તિ કરવા હું મથીશ”. કેટલાક “ઇઝ્યા” પાઠ લે છે તે યુક્ત નથી. ગેઠડનરે “ઇઝ્યાઈ” પાઠ જ લીધેલો છે, ને તે ખરા છે, કેમકે વાક્ય રચના પ્રમાણે એ “સંશયાર્થ”માં છે.

અહુરા : Ahurā : અહુર = Oh Ahurā ! હે અહુરા ! ૮/૧.

મઝદા : Mazdā : મેવા = Oh Mazdā ! હે મઝદા ! ૮/૧. વાંચકો નેશે કે આ લીટીના પ્રથમ પાદમાં છેલ્લો શબ્દ “અહુરા” છે અને બીજા પાદમાં પછી પહેલો શબ્દ “મઝદા” આવે છે ! એ બતાવે છે કે એ બે જુદી વ્યક્તિઓ છે પણ દ્વંદ્વમાં-જોડમાં-છે.

દસ્તેઈશ-યા : Darstōis-cā : દૃષ્ટેષ (દર્શ) Of seeing, beholding, જોવાની, દર્શન કરવાની : કર્મ તરીકે લેતાં-દર્શન. ૬/૧ નારી. મૂળ શબ્દ દૃષ્ટ છે. ધાતુ દૃષ્ = to see એવું. દરેક ભક્તને પોતાના પ્રભુનાં દર્શન કરવાની તીવ્ર ઇચ્છા હોય છે જ.

હૈમ-પસ્તેઈશ-યા : Hēm-parstōis-cā : સંસ્પૃષ્ટેષ = And of mutual discourse, and of talking together, and of consulting together, અને સાથે મળીને વાતચિતની, અને સંમત્રણની. ૬/૧ નારી. ધાતુ મમ્-પ્રદ્.

૬ ઠા શ્લોકનો ભાવાર્થ : અવોધથી એક સાચા આરાધના કરનાર લેખે મહોત્તમ સ્વપં-તા મન્યુ પાસેથી તેની અંતરની મહેરથી હું પોતે માથું છું, જેથી પેગમ્બર મારફતે તે (તેની સુદિસર્જનની) નેમ પાર પાડવા માટે પ્રયોજન કરે. હો અહુરા મઝદા ! હું તો આ બે જ (વસ્તુ) તારી પાસેથી મેળવવા આહું છું : દર્શન અને સંમત્રણ.

આ પ્રલોકમાં હવે પેગમ્બર સાહેબ કહે છે કે પાક સ્પેન્તા મન્યુએ આ સૃષ્ટિ ચલાવવા અને તેને અયોધને માર્ગે રાખવા જે પોતાની યોજના રાખેલી છે તેને હું જે તેનો પેગમ્બર લાવનાર છું તેની મારફતે પાર પાડવા માટે તે મને નિમે ને આજ્ઞા કરે, એટલે તે સાહેબની મહેરથી હું બધી અયોધ પાળીને તે બર લાવીશ. એ માટે જ હું તેની મહેરને આરુ સાચી આરાધના પાક દિલથી કરીને તેની આજ્ઞા માણું છું. વળી મને તો બે જ ચીજ જોઈએ છે : એક તો તારા પોતાનાં દર્શન, ને બીજી-તો તારી સાથેની મસલત. દર્શનની ઇચ્છા તો સર્વ લક્ષ્માં તીવ્ર હોય છે જ. અહુરા મજ્દા તો કોઈને પણ પોતાનાં દર્શન આપતા નથી પણ પોતાનો પેગમ્બર સંભળાવે છે. એટલે અપને આપેલો પેગમ્બર (જુઓ હા. ૨૬-૭) અપની પાસેથી સ્પેન્તા મન્યુ આરમધતિ મારફતે ઝીલે છે, અને સ્પેન્તા મન્યુ તે પેગમ્બરને આપે છે, અને પેગમ્બર તે પેગમ્બર માણસ જાતને જાતે સંભળાવીને તેને અયોધને પંચે ચાલવાનો ઘોષ કરે છે. બીજી ઇચ્છા તો ખુદ અહુરા મજ્દાનાં દર્શન કરીને એટલે તેઓને જાતે જોઈ મળીને તેઓની સાથે મસલત કરવાની, એટલે હુનિયાનાં લોકો કેમ પૂરાં મુધરે તેના ઉપાયો જાણી લેવા માટેની છે, એટલે અહુરા મજ્દાનો પેગમ્બર જે ત્રણ વ્યક્તિઓ મારફતે જિતરીને આડકતરી રીતે મળે તેથી પણ પૂરાં સંતોષ થતા નથી. પેગમ્બર સાહેબને તો ખુદ અહુરા મજ્દા પોતે મળે ને પોતાને મોઢથી તે પેગમ્બર આપે તેમ ઇચ્છા થાય છે અને એ ઇચ્છાઓ ખરેખર અમીરી છે !

આ પ્રલોકમાં પણ જ્યોતિષની વાત છે. માણસને મોક્ષ મળવાની અંતિમ ઇચ્છા છે, એટલે મોક્ષનો કારક શ્રદ્ધ તે કેવું છે, તે જ સ્પેન્તા મન્યુ છે. તેની મહેર જિતરે તો આરમધતિ એટલે ચંદ્ર, તે મનની અધિક્ષત્રી સધાય, અને આરમધતિ એટલે ચંદ્રને સાધતાં શુરુ એટલે અથ સધાય, અને અપને સાધતાં ખુદ અહુરા મજ્દા સાધી શકાય ! માનવજીવન માટે જ્યોતિષ બહુ અગત્યનું છે, કેમકે તે જ જીવનના બધા લેહ જાલી દે છે.

ગાથા હા. ૩૩—શ્લોક ૭ મો

આ-મા : Ā-mā : આ મા = Towards me, મારી પાસે, ૨/૧. ગેહનરે એ જ પાઠ લીધેલો છે.

આઈદમ : Āidūm : ऐवम् = Come, come together, આવો, સાથે મળીને આવો! ધાતુ ઇ = to come, ક્રિયાપદ : આત્માર્થ, આત્મનેપદ, ૨/૩. “વહિસ્તા”, “મજ્ઞદા”, “અપા” તથા “વૌહુ મનશ્હા” છે, તેથી આ ક્રિયાપદ બહુવચનમાં છે.

વહિસ્તા : Vahiṣtā : वसिष्ठ = Oh the Best, Oh The Most Excellent! (Sponta Manyu!) હે ઉત્તમ સ્પેન્તા મન્યુ! ૮/૧. આગલા શ્લોકમાં સ્પેન્તા મન્યુ મારફતે માગણી કરી હતી. અહીં હવે તેને જ સંબોધે છે.

(આ) : Ā : આ = To, Towards, તરફ, પ્રતિ, આ શબ્દ વધારાનો “ક્ષેપક” છે.

ખુવધથ્યા-આ : X'auyā-cā : स्वया-च = And through one's own form or person, ને પોતપોતાના સ્વરૂપ દ્વારા, નિર્વરૂપે. ૩/૧. ગેહનરે એ જ પાઠ લીધેલો છે.

મજ્ઞદા : Mazdā : मेघा = Oh Mazdā! હે મજ્ઞદા! ૮/૧.

દૌરેસ્તા-આ : Dorēstā-cā : दृष्टा-च = Visible, openly to be seen, દૃષ્ટ, પ્રગટ, સ્પષ્ટ નજરે પડે એવા. ૩/૧. વિશેષણ. આ શબ્દ પાઠમાં “દૌરેપત્-આ” છે તે બગડેલો છે. એ ક્રિયાપદ રૂપે તો નથી જ અને “ખુવધથ્યા-આ દૌરેસ્તા-આ” એમ બન્ને શબ્દો એ “આ”થી જોડાયેલા છે, તેથી તે બન્ને ત્રીજી વિલક્ષિત એક વચનમાં જ એક સરખા રહેવા એકબીજા.

અપા : Asā : अपा-कृतेन = With Asha, અપની સાથે. ૩/૧.

વૌહુ મનશ્હા : Vohu manashā : वस मनसा = With Vohu Mano, વૌહુ મનોની સાથે. ૩/૧.

યા : Yā : य = So that, by which, જેથી. ૩/૧.

સ્રુયે : Sruyē : श्रुये = I may be known, હું જાણીતો થાઉં. ધાતુ શ્રુ. ક્રિયાપદ : વર્તમાનકાળ, કર્મણિ, આત્મનેપદ. ૧/૧.

પરે મગાઉનો : Parē Magāunō : परे मघवणम् = Beyond the society of the Maghavan, મઘવનના મંડળની પાર-બહાર બધે. ૬/૧. હા. ૨૯-૧૧ માં મજ્ઞેષ મગાઈ” શબ્દો છે, ત્યાં પણ “મહાન મઘમંડળ માટે”નો જ અર્થ છે. અહીં પેગમ્બર સાહેબ કહે છે કે હમણાં તો હું આ “મઘમંડળ”માં જ જાણીતો છું, પણ મને એ મંડળની બહાર પણ દુનિયામાં બધા જોળખતા થાય અને બધા મારો-પેગામ સાંભળે અને તે પ્રમાણે વર્તે એવી મારી ઇચ્છા છે.

આવિશ : Āviś : आविस् = Openly, manifestly, ખુલ્લી રીતે, જાહેર રીતે, પ્રસિદ્ધપણે, ક્રિયાવિશેષણઅન્યથ.

નાઓ : Nā : નસ = Us, અમોને. ૨/૩.

અન્તરે : Antarā : અન્તર = Amongst, વચ્ચે, “નાઓ અન્તરે” એટલે અમારી વચ્ચે. ૨/૧.

હૈંતુ : Hāntū : સન્તુ = May or let become, થાય, બને. ધાતુ અસ. ક્રિયાપદ : આજ્ઞાર્થ, પરસ્મૈપદ, ૩/૧.

નમઃપ્રવક્ત્રીશઃ Nāmax'aitiś : નમસ્વતીસ = Reverential, આદરમય, શ્રદ્ધાળુ. ૧/૩. નારીભતિ. એ શબ્દ “રાતયો”નું વિશેષણ છે.

ચિદ્રાઓ : Cidrā : ચિદ્રાસ = Clear, સ્પષ્ટ, ખુલ્લું, ૧/૩. વિશેષણ. નારીભતિ.

રાતયો : Rātayō : રાતયસ = Offerings, અર્પણ, અર્ધ્ય. ૧/૩. નારીભતિ. મૂળ શબ્દ રાતિ.

૭ મા શ્લોકનો ભાવાર્થ : હે પરમોત્તમ સ્વેન્તા મન્યુ ! મારી પાસે બધા આવો ! અને હે મજ્જદા ! તમે પણ અપની અને વૉહૂમનોની સાથે તમારા પોતાના રૂપમાં પ્રગટપણે આવો ! જેથી મધમંડળની પાર પણ હું જાણીતો થાઉં. અમારી સૈની વચ્ચે અમારાં સ્પષ્ટ આદરણીય અર્પણ યોગમ પ્રસિદ્ધ બને !

આગલા શ્લોકમાં અહુરા મજ્જદાનાં દર્શનની અને આમંત્રણની અભિલાષા દર્શાવ્યા પછી હવે આ શ્લોકમાં પેંગમ્બર સાહેબ સ્વેન્તા મન્યુ જે મોક્ષનો અપાવનાર છે તેને પોતાની પાસે આવવાની વિનંતિ કરે છે, તેમજ મજ્જદાને પણ અરજ કરે છે કે તમે પણ અપની ને વૉહૂમનોની સાથે તમારા સ્પષ્ટ રૂપમાં મારી આગળ પ્રગટપણે આવો ! હમણાં તો દ્રક્ષા મારું મધમંડળ જ મને પિછાને છે ને મારો યોગ્ય ગ્રહણ કરે છે, પણ બહારના બીજા માણસો તો હજી મારો વિરોધ કરે છે, ને મારો પેગામ ઝીલતા નથી ને મને ગણકારતા નથી. માટે તમે જે તમારા પ્રગટ રૂપમાં મને દર્શન આપો ને મારી પાસે આવો તો દુનિયાના બધા લોકો મને બરાબર પિછાની શકે, ને હું તમારી સૈની મહેર મેળવવા ભાગ્યશાળી થયેલો છું એમ પ્રત્યક્ષ જોઈને તેઓ પણ મને બરાબર પિછાને, અને તમે મને આપેલો પવિત્ર પેગામ તેઓ પણ ઝીલે અને અપોષને ને નેકીને પંથે સૌ પળે ! અમે આ મંડળના બધા સભ્યો તમા સૈને માટે-એટલે અપોષ ને નેકીના માર્ગના અધિપતિઓને માટે-કેટલો આદર રાખીએ છીએ અને અમારાં જીવન તમોને કેવાં અર્પણ કરીએ છીએ તે પણ સૌ કોઈ જુએ ને તેનું અનુકરણ કરતા થાય. કેવી ઉચ્ચ ભાવના !

ગાથા હા. ૩૩—શ્લોક ૮ મા

ફ્રો : Frō પ્રો = From the first, beforehand, પ્રથમથી જ ૧/૧. અધિકારી
અન્ય. પ્ર+ઉ=પ્રો. “ઉ”-ઉ-સંબોધન માટે વેદમાં પણ વપરાયો છે

મેઘ : Mōi મે = For me, મારે માટે. ૪/૧.

ફ્રવોઈઝદુમ : Fravoizdūm પ્રવેદ્ધમ્ = Communicate, relate, make known!
જણાવો, વિહિત કરો, કેહીને જણાવો! ધાતુ પ્રવિદ્ ક્રિયાપદ આજ્ઞાર્થ,
આત્મનેપદ, ૨/૩.

અર્થા : Arəθā અર્થા = Purposes, motives, હેતુઓને, ઉદ્દેશોને, ૨/૩ નાન્ય.

તા : Ta તા = These, આ બધા, ૨/૩. નાન્ય૦

યા : Yā યા-યેન By which, so that, જેથી. ૩/૧.

વોહુ મનઝહા : Vohu mananzhā વસુ..મનસા = With pure mind,
સાત્ત્વિક મનથી ૩/૧. અહીં એ શુભવાચક નામ છે.

અયાઃ : Syavaī : અયૈ = I may agitate, I may discuss, હું ચર્ચું, હું ચર્ચા
કરું, ધાતુ ચુ ક્રિયાપદ : વર્તમાનકાળ, સંશયાર્થ, આત્મનેપદ, ૧/૧.
આ શબ્દ “ધવાઈ” નહીં પણ “અયવાઈ”જ છે.

યસ્નેમ : Yasnəm યજમ્ = Worship, prayer, ભક્તિને, ભક્તિવિધિને. ૨/૧.

મઝદા : Mazdā મેઘા = Oh Mazda! હે મજ્દા! ૮/૧.

ક્ષમાવતો : Xsnavatō યુક્ષાવતસ્ = Of such like You, તમાગ જેવાની ૬/૩.
“ગાથા”માં ૭૬ની શ્રુતિની સગવડ પ્રમાણે “યુક્ષાવતો” અથવા
“ક્ષમાવતો” એ બંને વપરાય છે.

અત્ર વા : At va અત્ર-વા = And also, અને વળી

અપા : Asī અપા-કૃતા-કૃતેન = With holiness, with righteousness,
અપોદથી, પવિત્રતાથી. ૩/૧.

સ્તૌમ્યા : Staomyā સ્તૌમ્યા = Worthy of praise, laudable સ્તુત્ય,
સ્તુતિને લાયકના ૨/૩. વિશેષણ, ‘સ્તૌમ્યા-મિ-યા’ એમ ત્રણ શ્રુતિમાં છે.

વચાઓ : Vacā વચાસ્-વચાસિ = Words, commandments, શબ્દોને. ૨/૩ નાન્ય૦

દાતા : Datā દાત = Given, what is given, gift, બહેણ, જે બદ્યુ હોય
તે, બક્ષિશ. ૧/૧. આ શબ્દ ક્રિયાપદ નથી, પણ કર્તા છે, કેમકે એની
પછી આવતા “અર્મેઝ્તાઓન્-યા” અને “હુઈર્તાસ્” એ બંને બીજી
વિભક્તિમાં નહીં પણ પહેલી વિભક્તિમાં જ છે.

ત્વે : Vō વર = Your, તમારી. ૬/૩. એ “દાતા”નું સર્વનામ છે.

અમરેતાસુ-આ : Amaretās-cā: અમૃતાય = Ameretat, Immortality, release from physical bond અમૃતાત્, અમૃતાતિ, અમરતા, શારીરિક બંધનમાંથી મુક્તિ. ૧/૧. આ શબ્દ “અમરેતાસુ-આ” બહુ હસ્તપ્રતોમાં છે, તેમજ કેટલીકમાં “અમરેતાસુ-આ” પણ છે. વાક્યનો સ્પષ્ટ ભાવાર્થ ને તેનું વ્યાકરણ બેતાં આ શબ્દ તેમજ “ઇતયુદ્ધતી, હૃઉર્વતાસુ, દ્રાઓનો ને દાતા” એ બધા પહેલી વિભક્તિમાં જ છે, એટલે “અમરેતાત્-સુ” બેઇએ, તેને બદલે “ગાથા”માં ‘તાત્સુ’માંનો ત્ ઉડી જાય છે, જેમ એની પાછળના “હૃઉર્વતાત્-સુ”માંથી પણ ત્ ઉડી જઇ “હૃઉર્વતાસુ” થયેલો છે. જુઓ જે. વ્યા. § ૨૫૦.

ઇતયુદ્ધતી : Itayūiti: ઇતઝાતિ = Everlasting, longstanding against time, ચિરકાલિક, ૧/૧. વિશેષણ, “હૃઉર્વતાસુ”નું આ શબ્દ હા. ૩૦-૭ માં આવી ગયો છે, ત્યાં એની ટીકા જોવી. “ઉત” બાલ અગડેલો છે.

હૃઉર્વતાસુ : Haurvatās: સર્વતાત્ = Haurvatāt, all-prosperity, હૃઉર્વતાત્, સમૃદ્ધિ. ૧/૧. (આ શબ્દ “હૃઉર્વતાત્-સુ” મળીને થયેલો છે.) જુઓ જે. વ્યા. § ૨૮૧.

દ્રાઓનો : Draonō: દ્રોણસુ = The Soma-vessel, the vessel used for the rituals of Soma, સોમપાત્ર. The sacred bread placed in the Soma vessel, which after rituals are performed is partaken of by the priest and those present, ક્રિયાકામમાં સોમપાત્રમાં યજ્ઞતને ધરાયેલી રોટલી-દરૂન-જેની આપણી-આપણી-કરવામાં આવે છે તે. ૧/૧ નાન્ય. મૂળ વેદના જમાનામાં સોમને અર્ધ્ય (offering, sacrifice) આપવાના વાસણને દ્રોણાણ કહેવામાં આવતાં હતાં. એ શબ્દને લગતો શબ્દ દશન-દરૂન અવસ્થામાં થઇ પહેલવી મારફતે આવેલો છે. એ દ્રોણ પાત્રમાં જે કંઈ ખાવાની વસ્તુ અન્નમાંથી બનાવેલી મૂકવામાં આવતી તે વસ્તુ પણ “દ્રોણ” કહેવામાં આવી, અને ક્રિયા થઇ રહ્યા પછી તેની આપણી સૌ હાજર રહેલા માણસો કરતાં. અહીં હૃઉર્વતાત્-શુક-જે સમૃદ્ધિ આપનારો છે, તે “તમારો મજ્જાનો” દ્રોણ ગણ્યો છે. એ સમૃદ્ધિ-દેવી સમૃદ્ધિ પૂરી તો કોઇને મળે નહીં, એટલે એ સમૃદ્ધિમાંથી થોડી આપણી કરવાની માણસને મળે તો તે મહા ભાગ્ય-શાળી થાય. ઋગ્વેદમાં એવો જ બીજો શબ્દ દ્રવિણ છે, તે દુ ધાતુ પરથી નીકળેલો છે, તેના અર્થ Wealth, welfare, riches, movable property, દોલત, સંપત્તિ, જંગમ મિલકત, ગ્રેય, વગેરે થાય છે. એ પરથી જ “દ્રવ્ય” શબ્દ પણ થયેલો છે.

૮ મા રલોકનો ભાવાર્થ : પ્રથમથી જ તમે મને આ બધા ઉદ્દેશો કહીને જણાવો, જેથી, હે મજ્જા! સાત્વિક મનથી તમારા જેવાની ભક્તિવિધિની અને વળી સ્તુત્ય આદેશોની હું અપોધથી બધે ચર્ચા કરું: અમરતા તમારી સદાકાળની બક્ષિશ છે અને સમૃદ્ધિ તમારું દ્રોણપાત્ર છે.

આગલા શ્લોકમાં અહુરા મજ્દાને તથા અપને, વૉહુમનોને અને સ્પેન્ટા મન્યુને પ્રગટરૂપે પોતાની પાસે આવવા સ્તુતિ કર્યા પછી અને પોતાનો પેગામ દુનિયામાં બધે પ્રસરે તે માગ્યા પછી હવે આ શ્લોકમાં પેગમ્બર સાહેબ મજ્દાને કહે છે કે પહેલેથી જ તમે મારા આ બધા લલા હેતુઓને જાણીને કહી જણાવો, કેમકે તમારા જેવા મહાન સર્જકોની ભક્તિ ખરી રીતે કેમ કરવી અને તમોને કેવી રીતે સંતોષ મળે તે માટેની બધી ચર્ચા શુદ્ધ મનથી હું કરવા માગું છું. તમે મજ્દા! તો સર્વજ્ઞાની છો, બધું આગળથી જ જાણો છો, તેથી મારા હેતુઓ તો તમે જાણી લીધેલા જ છે, તે પ્રગટ રીતે હવે બધાને જણાવો! તમે જે સ્તુત્ય શબ્દો એટલે પેગામ આપેલા છે, તેની પણ હું ચર્ચા કરવા માગું છું. એ પછી છેલ્લી લીટીમાં પેગમ્બર સાહેબ કહે છે કે અમે સર્વે આત્માઓને તમારી બે સુખ્ય મહેર મળેલી છે. એક તો અમારા આત્માની સદાકાળની અમરતા છે, અને બીજી તો આખા વિશ્વમાં તમારી સમૃદ્ધિ પથરાયેલી છે, ભૌતિક તેમજ આધ્યાત્મિક, ને તે અમારે માટે છે. આ બે મહાન વસ્તુઓ માણસો કેમ મેળવી શકે અને તેની આબશ્યક કરી શકે તેની ચર્ચા કરવા હું ઇચ્છું છું. તેનો ઉપદેશ આપવા હું આહું છું. એટલે આગલા ૬ઠ્ઠા શ્લોકમાં મેં તમારી સાથે વાતચિતની જે રજા ને ઇચ્છા આહી છે, તે પ્રમાણે તમે મને એ બધી વસ્તુઓની પ્રેરણા આપો, કે તે પ્રમાણે હું દુનિયાના લોકોને સમજાવી શકું ને બધી રીતની ચર્ચા કરી શકું. પેગમ્બર સાહેબ માણસની શક્તિમયતા બરાબર પિછાને છે, તેથી પોતે ગમે તેવા જ્ઞાની છતાં મજ્દાની મહેર એ કાર્ય માટે માગે છે!

આ શ્લોકમાં પણ જ્યોતિષના મર્મ સમાયેલા છે. એમાં આરમ્ભતિ ને સ્થ સિવાયના બધા અર્મ્બા સ્પેન્ટાનાં નામ આવી ગયેલાં છે. બરી રીતે આરે પ્રહો-શુરુ, શનિ, શુક્ર ને બુધનું જ આ વિનંતિ માટે કામ છે. આરમ્ભતિ-ચંદ્ર-તો પૃથ્વીનો ઉપગ્રહ-Satellite-છે. સ્થનું કામ તો સૃષ્ટિને આગળ ધપાવવા બધા જીવોમાં સર્જનશક્તિ મૂકવાનું છે, તેથી તેને આ ખાસ સ્તુતિમાં સંજોધ્યા નથી. વિદ્યા, જ્ઞાન, મરસ્વતી, બુદ્ધિ ને ઉચ્ચ જ્ઞાન તો માત્ર માનવીમાં જ છે, અને એ બુદ્ધિ મજ્દાની ઉત્તમમાં ઉત્તમ બાંધેલ છે. બુદ્ધિથી જ માણસ મારું નરનું પારખી શકે છે, ને વિદ્યાથી ઉચ્ચ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને તે પોતાની સુખિનો માર્ગ શોધીને મેળવે છે. એટલે આ અમરતા-ખાકી જીવનમાંથી સુખિ મેળવીને પ્રાપ્ત થતી આત્માની અખંડ અમરતા-એ પરમાત્માની મોટામાં મોટી બાંધેલ છે. બુધનો ગ્રહ બહુ ચંચળ છે, ઘણો પ્રવૃત્તિમય છે, દુનિયાના વેપાર વ્યવહારનો પણ એ કારક ગ્રહ છે.

શુક્રનો ગ્રહ-હૃદયતાત-બધી સમૃદ્ધિ, સંપત્તિ, આનંદ, વૃદ્ધિ વગેરેનો કારક છે. સ્થળ અને સૂક્ષ્મ તમામ સમૃદ્ધિ તો માણસને કદી મળતી નથી. દુનિયાની ચલિત સમૃદ્ધિ ગમે તેટલી હોય તો પણ માણસ તેથી પૂરો સંતોષાતો નથી, ને એ સમૃદ્ધિ તો તેને મરણ વખતે બધી અહીં જ નાખીને ચાલી જવું પડે છે. પણ બધી નહીં તો થોડી પણ સૂક્ષ્મ સમૃદ્ધિની આખા-દ્રોણ-માણસને તેના જ્ઞાનથી અને અયોધથી, સદ્વર્તનથી મળે છે. -જગતમાં જીવન ગાળવા માણસને કંઈક તો સમૃદ્ધિ જોઈએ છે, એના શરીરને ટકાવવા “શી” એને જોઈએ છે, એટલે આ સમૃદ્ધિ આપનારા ગ્રહ શુક્રની-હૃદયતાતની-પામેથી તેને

દ્રોણની-દશનની-આખણી મળે છે. પરમાત્માની લક્ષ્મીવિધિની ચર્ચા કરવામાં પેગમ્બર સાહેબને આ બે મુખ્ય વસ્તુઓની-અથવા અધોર્ધ સાથે અને વૉહૂમનોની મનની સાત્ત્વિકતાની સાથે-જરૂર લાગે છે, ને તે અમરતા આપતા જ્ઞાનની અને સમૃદ્ધિ અપાડતા દ્રોણની વસ્તુઓ છે. આવો જોડો અર્થ ને ધ્વનિ આ પ્રલોકમાં છે. આ લેહ પૂરે સમજાય તો જ પેગમ્બર સાહેબની આ લેદી ગાથાવાણીનો અર્થ અરેખર સ્પષ્ટ થાય, ને તેથી જોધ તેમજ આનંદ મળે.

ગાથા હા. ૩૩—શ્લોક ૯ મા

અતઃ At : અતઃ = Hence, તેથી.

તોઃ Tōi : તે = Thy, તારા. ૬/૧.

મઝદાઃ Mazdā ! : મેષા = Oh Mazdā ! હે મજ્જદા ! ૮/૧.

તા મધન્યુઃ Tā Mainyū : તા મન્યુ = These two Manyus (Acc.) Spantā Manyu and Angra Manyu, આ બન્ને મન્યુઓને—રૂપેન્તા મન્યુ અને અંગ્રમન્યુને. ૨/૨. ગેંડકનર, કાંગાણ ને બીજા ઘણા વિદ્વાનો “તેમ મધન્યુમ્” કરીને બીજી વિલક્ષિત એકવચનમાં આ પાઠ લે છે, પણ તે આ શ્લોકના ખરા ભાવાર્થને તેમજ વ્યાકરણને ધ્યાનમાં લેતાં ખરાબર નથી. એ શબ્દનાં નીચે આવતાં વિશેષણો, નામો, સર્વનામો ને ક્રિયાપદ—બધાં જ દ્વિવચનમાં આવે છે, એટલે અહીં એક જ “મધન્યુ”ની નહીં પણ બન્ને મન્યુઓની વાત છે, જે આ શ્લોકના આપેલા અનુવાદથી અહીં સ્પષ્ટ થશે. એક હસ્તપ્રતમાં “તે મધન્યુ” શબ્દો છે, એમ ગેંડકનરે નોંધેલું છે. એમાંના “તે” પણ ખરાબર નથી, તે “તા” જોઈએ કેમકે બીજી વિલક્ષિત દ્વિવચનમાં જ એ શબ્દો વ્યાકરણ પ્રમાણે વપરાયેલા છે. એટલે અહીં પાઠને સુધારીને હું ખરા પાઠ “તા મધન્યુ”જ લઉં છું.

અપ-ઓક્ષયન્તાઓઃ Asa oxsayantā : અપ-ઉક્ષયન્તોસ્-ઉક્ષયન્તોસ્ = Promoters of Piety or Righteousness, અપોષ્ઠના વર્ધક, અપોષ્ઠને વધારનારા, પવિત્રતા વધારવાવાળા. ૬/૨ (જ. વ્યા. § ૨૯૧). સંસ્કૃત સમાસ રૂઢિ પ્રમાણે આ શબ્દ અપોક્ષયન્ત યા ઋતોક્ષયન્ત થાય. ગાથાકાળમાં હજી એવા સમાસ થયેલા લાગતા નથી, પણ એ શબ્દો વચ્ચેના યુતિનિશાન—hyphen-મૂકીને પાસે પાસે લખાતા હતા. છતાં અહીં નોંધવા જેવું છે કે વેદકાળમાં સમાસરૂઢિ બંધાઈ તેમાં આગલો અક્ષર પૂર્ણ-સ્વરનો હોય, તે પછી હ (ઉ) બદલાઈને તેનો ઓ થાય છે. એ જ પ્રમાણે અહીં “ઉક્ષયન્તાઓ”નો “ઓક્ષયન્તાઓ” થયેલો છે. ધાતુ ઉક્ષ્ યા વક્ષ્ = to increase, to promote, વધારવું, આગળ વધારવું, ઊંચી પાયરીએ લઈ જવું. આ શબ્દ પણ વિલક્ષિતમાં દ્વિવચનમાં છે તે નોંધવા જેવું છે. એમજ “સરેદયાઓ,” અયાઓ, યયાઓ, બધા જ દ્વિવચનમાં છે.

સરેદયાઓઃ Sarēdayā : સર્વેયોસ્ = Both of great strength, both mighty, બન્ને મહા સમર્થ, મહાન, બન્ને ભારે સામર્થ્યવાળા. ૬/૨. આ બન્ને શબ્દો “અપોષ્ઠ વર્ધક” અને “મહા સમર્થ” બન્ને મન્યુઓના ગુણ બતાવે છે. ઘણા વિદ્વાનોને શંકા થાય છે કે, “રૂપેન્તા મન્યુ” અપોષ્ઠને વધારનારો છે, તે તો ખરાબર છે, પણ અંગ્રમન્યુ તો પાપને વધારનારો છે, તેને કેમ આ ગુણના જોડકામાં લઈ શકાય? પણ આપણે હા. ૩૦ માં વાંચી ગયા કે મજ્જદાએ પોતાની સૃષ્ટિને હેતુ બર લાવવા માટે આ બન્ને મન્યુઓને પેદા કર્યા, જેથી બન્ને એકબેકથી વિરોધી તર્કો ઉત્પન્ન કરીને માણસના આત્માને કસે, તેને લલાપૂરાનો અનુભવ

કરાવે, ને એવી રીતે ઠોકર ખવડાવીને શીખવે, ને અંતે અપોધનો જ માર્ગ તેની પાસે લેવડાવે. એટલે મજ્જાના અંતિમ લક્ષ્ય પ્રમાણે તો અંત્રમન્યુ પણ આખરે તો અપોધનો જ વધારો કરે છે. આ વસ્તુ ઘરાઘરા સમજાય તો પછી આ શ્લોકનો અર્થ સરળ થઈ જાય છે. હા. ૪૫-૨ માં આ બંને મન્યુઓના ગુણોનું વર્ણન આપેલું છે, કે એમ બહારથી ઊલટા હોય તો જ આ સૃષ્ટિ આલે. બધા જ નેક ને અપો હોય તો પછી માણસનું મન અને તેનો આત્મા સાથી કસી શકાય ? એટલે શુણમાં એ બન્ને ભલે ઊલટા દેખાય, પણ અંતે તો એ બન્નેનું કામ અપોધનો જ વધારો કરનારું છે.

જ્વાથા : X'āṭrā : સ્વાત્રા = With own internal light, પોતાની અંતરબ્યોતિથી ૩/૧. આ શબ્દની ટીકા માટે હા. ૨૮-૨ માં એ જ શબ્દ ત્યાં જુઓ. એ શબ્દ હા. ૩૧-૭ માં પણ આવી ગયો છે. આ શબ્દને “સ્વ-આ-ત્રા” એમ ત્રણ શ્રુતિમાં બોલવાનો છે.

મઝેથા : Maṣṭhā : મેથા = Alternately, એક પછી એક, with each other, એકમેકની સાથે, ૩/૧. ધાતુ મિથ્, અહીં એ જ અર્થમાં છે. આ શબ્દ હા. ૩૦-૯ ને હા. ૩૧-૧૨ માં પણ આવી ગયો છે. ત્યાં એનો અર્થ શંકા, વ્યાકુળતા થાય છે. આ જુદા અર્થો માં વિ. કોષમાં મળશે.

મયા : Mayā : મયા = I compare, હું સરખાવી જોઉં છું. બંને વચ્ચે શો ભેદ છે તે જોઉં ને પારખું છું. ધાતુ મા, = compare : ક્રિયાપદ : વર્તમાનકાળ, ૪ થો વર્ગ, ઇચ્છાર્થક, (optative), આત્મનેપદ, ૧/૧. આ ધાતુ વૈદિક છે, ને એનાં રૂપો ત્યાં માય, માયતે જેવાં મળે છે.

આ શબ્દને બધાએ “સર્વનામ” તરીકે લીધેલો છે તે યુક્ત નથી. આ જ હા. ના ૬ ઠા શ્લોકમાં “કયા” શબ્દ છે, તે જેમ કા ધાતુ પરથી નીકળેલો ક્રિયાપદ છે, તેમજ આ મા ધાતુ પરથી છે. આ શબ્દનો ખરો અર્થ ને તેનું વ્યાકરણ નહીં સમજવાથી આ આખા શ્લોકનો અર્થ કોઈ અનુવાદક ઘરાઘરા કરી શક્યો નથી.

વહિસ્તા.....મનશ્હા : Vahistā...mananḥā : વસિષ્ઠા...મનસા = With best mind, with purest unbiased mind, ઉત્તમ મનથી, પવિત્ર નિષ્પક્ષપાત મનથી. ૩/૧. બાયેલિમે આ તૃતીયા વિભક્તિને પ્રથમ લેવા ઇચ્છે છે તે વ્યાકરણના કોઈ નિયમે લઇ શકાય નહીં.

બરે તૂ : Barē-tū : મરે તૂ = Notwithstanding in contest or at war, યુદ્ધમાં આ હરિક્ષ્ણમાં હોવા છતાં. ૭/૧. આ શબ્દો ચુંથાઇને જોડાઈ જઈને એક શબ્દ તરીકે “બરેતૂ” લખાયેલો હોવાથી અર્થ કરવામાં ઘણી ગડબડ એણે ઊભી ઊઠેલી છે. એ બે જુદા શબ્દો છે. ઋગ્વેદમાં એ જ અર્થમાં એ શબ્દ મં. ૫-૪૮-૪ વગેરેમાં વપરાયેલો છે. એનો ધાતુ તૂ છે, તે પરથી નામ મર છે, બંને મન્યુઓ પોતાના હુંમેશના યુદ્ધમાં જોડાયેલા જ છે, ને તે હા-૩૦ માં સ્પષ્ટ જણાવેલું છે. ‘બરે-તૂ’ બંધાઈ, “બરે-તૂ” નહીં.

અયાઓ : Ayā : અયોસ = Of these two, એ બન્નેની. ૬-૨.

આરોઃ Ārōi : આરે = I have obtained, I have reached, I have ascertained, મેં મેળવી છે, મેં જાણી લીધી છે, હું પહોંચી વળ્યો છું. ધાતુ આર. ક્રિયાપદ : પૂર્ણભૂતકાળ, આત્મનેપદ, ૧/૧. જુઓ નેમસનનું વ્યાકરણ § ૬૧૨ અને § ૫૬. ત્યાં આ હા. નો એ શબ્દ જ બતાવેલો છે. એ શબ્દ “આરોઃ” નહીં પણ “આરોઃ” જોઈએ.

હાકુરેનમ્ : Hākuraṇam : સાકુર્ણમ્ = Co-work, co-service, સહકૃતિને, સહકાર્યને, સહસેવાને. ૨/૧. ધાતુ સન્આક્ર = to serve together, સાથે મળીને સેવા કરવી. એ પરથી સાકુર્ણમ્ નામ થયેલું છે. બન્ને મન્યુઓ મજ્જાની સુદિ માટે સાથે રહીને સેવા બબલે છે.

ચયાઓ : Yayā : ચયોસ = Of which two, of both of whom, જે બંનેના. ૬/૨

હચોઃ Hacōitē : સચેતે આઃ = Associate, work together, સાથે મળીને કામ કરે છે. ધાતુ સચ. ક્રિયાપદ : વર્તમાનકાળ, આત્મનેપદ, ૩/૨. મૂળ પાઠમાં “હચિન્તે” આ “હચધન્તે” છે તે દિવચનમાં નથી. એટલે એ શબ્દો જોતા ને ચંચાયેલા છે. ખરો શબ્દ “હચોઃ” ૩/૨ છે. એની પાછળ “આ” જોઈએ તે પણ છૂટી ગયેલો છે. એ વગર પાઠમાં એક શ્રુતિ ઘટે છે.

ઉર્વાના : Urvānā : ઉર્વાના (ઉરજના) = Both the Spirits, બંને આત્માઓ ૧/૨. ધાતુ ઈ = to hide or conceal. એ પરથી જ્ઞ નામ થયેલું લાગે છે : “જે સંતાડેલું છે તે.” એ જ્ઞ પરથી “ઉર્વન્” થયું છે. અથવા એક બીજી વ્યુત્પત્તિ પણ સૂચે છે. અન્ = to breathe, શ્વાસ લેવો, તેમાં ઉર = long, great, wide, deep, વગેરે વિશાળતાના અર્થનો ઉપસર્ગ વિશેષણ ઉમેરીને ઉરઅન્-ઉરુઅન્-નામ “આત્મા”ના અર્થમાં થયેલું છે, અને તેનું પછી “ઉર્વન્” થયું છે. અહીં આ લીટીમાં “ઉર્વાના” એમ ત્રણ શ્રુતિમાં બોલતાં-લખતાં છંદમાં ૬ ને બદલે આઠ શ્રુતિ બને છે, એટલે મૂળ શબ્દ “ઉરુઅન્”નો અહીં “ઉરુઅણ્” એમ ચાર શ્રુતિનો શબ્દ લેવાનો છે, જેથી છંદ બરાબર રહે છે. જ્ઞ વ્યુત્પત્તિ કરતાં પણ આ વ્યુત્પત્તિ મને વધારે યુક્ત લાગે છે, અને અર્થમાં પણ બરાબર છે. વિશાળ શ્વાસ લેનારો=આત્મા. વૈદિક કાળમાં પણ આત્મા માટે મૂળ શબ્દ પડેલા મંડળમાં જ્ઞ = self, soul એમ વપરાયેલો છે, ને પછીથી ધીરે ધીરે ઘણા કાળ વહેતાં તેમાં “આ” ઉપસર્ગ લાગીને તે જાત્મન થયેલો છે. મૂળ પાઠમાં એ શબ્દ “ઉર્વાના” છે પણ વાચ્યરચના, ભાવાર્થ, ને વ્યાકરણ પ્રમાણે તે “ઉર્વાના” હોવો જોઈએ, કેમકે એ ૧/૨ માં છે. આ દ્વિવચનો ખરો અર્થ નહીં સમજાયાથી એના શબ્દોમાં લાંબા કાળમાં કંઈ કંઈ ફેરફાર કોઈ કોઈએ કરેલા હશે તેથી વ્યાકરણ પણ રહ્યું નથી. એ બધું અહીં શુદ્ધ રીધું છે.

હ મા શ્લોકનો ભાવાર્થ : તેથી, હે મજ્જા ! અપોધને વધારવાવાળા તારા આ બન્ને સમર્થ મન્યુઓને (તેઓના હંમેશના) સુદ્ધ છતાં મારી પોતાની અંતરજ્યોતિથી ઉત્તમ નિષ્પક્ષપાત મનથી હું એકમેકની સાથે સરખાવી જોઉં છું; એ બન્નેની સહસેવાને મેં જાણી લીધી છે, જે બન્નેના આત્માઓ સાથે રહીને કામ કરે છે.

આગલા શ્લોકમાં પેગમ્બર સાહેબ પોતે જે ધર્મકાર્ય આ દુનિયામાં કરવાનું લાવેલા અને જે અહુરાના પેગામને બધે પહોંચાડવા ચર્ચા કરવા અને સત્યધર્મ પર વાદવિવાદ કરવા તૈયાર રહેલા હતા, તેઓ અમરતા અને સમૃદ્ધિ કેમ મેળવવી તે જગતના લોકોને સમજાવવા અને પરમાત્માના પંથે રાખવા ચાહે છે. હવે આ શ્લોકમાં એ ચર્ચા કરવા ને ચાહુ રાખવા તેઓ કહે છે કે હું મારી પોતાની અંતરજ્યોતિને મેળવીને તેની શક્તિથી આ બધા ભેદ સમજાવો છું, એટલે અહીં હું હવે વધારે સ્પષ્ટતાથી પૃથ્વી પર ચાલતી નેકી ને બદીના ઉત્પાદક તે બન્ને મન્યુઓ - સ્પેંતામન્યુ અને અંઝમન્યુ માટે કહું છું. આ મહા અગત્યની ચર્ચા ચાહુ રાખવા માટેના મારા અધિકાર છે, કેમકે હું એ બન્ને મન્યુઓને તેમજ તેમનાં કાર્યોને બારાબર પિછાની શક્યો છું. આ બન્ને મન્યુઓ એકબીજાની સાથે હરિ-શ્કાઇમાં જોતરેલા છે. એક નેકીને વધારવા માગે છે ને બીજો બદીને ધરંછે છે, એમ એકમેક સામે કામ કરી રહ્યા છે. એ બંધું મજ્જાના હુકમથીજ તેઓ કરે છે. એમ નહીં કરે તો સૃષ્ટિસર્જનને હેતુ બર આવે નહીં. એ મન્યુઓનાં જુદાં જુદાં કાર્યો માટે ૩૦-૩૧ હામાં પૂરતું કહેલું છે. એટલે આ બન્ને મન્યુઓ બહારથી જોતાં તો બહુ વિરોધમાં છે, છતાં તેઓની મૂળ મતલબ, મજ્જાના હેતુ ને પ્રયોજન પ્રમાણે તો અપોધનેજ આખરે વધારા કરવાની છે. એટલે પેગમ્બર સાહેબ કહે છે કે આ બન્ને મન્યુઓ લક્ષ્યા તો હંમેશ કરે છે, પણ તેમ છતાં હું તો એ બન્નેના કાર્યોને નિષ્પક્ષપાત મનથી સરખાવી જોઉં છું, ને જાણું છું કે એ બન્ને જે કરે છે તે વાજબીજ છે. માણસને બરાબર કરી જોવાનાં છે, એટલે બહારથી જે બદી લાગે છે તે તો આખરે અપોધના માર્ગ પર જવાની તૈયારી તરીકેજ છે. બદીથી ઠોકર ખાઇને માણસ આખરે સમજી શકે છે કે એ માર્ગ ખોટો છે, અને ત્યારે અતુલ્યથી જ્ઞાન થાય છે. જ્યારે જ્ઞાન થાય છે, ત્યારે તે બદીનો માર્ગ તણ દેવાના ચત્ન કરે છે ને ધીમે ધીમે અપોધને પંથે પડે છે.

એથીજ શ્રી જરથુસ્ત્ર સાહેબ કહે છે કે એ બન્ને જે આ અપોધની વૃદ્ધિ માટે પોતાની સહસેવા આપી રહ્યા છે તે હું સમજાવો છું. અંઝમન્યુ પણ મજ્જાના હુકમથીજ આ સેવા કરે છે. મજ્જાએ આ મૃદિ ચલાવવા માટેજ બન્ને મન્યુઓ પેદા કરેલા છે, એટલે એ બન્નેની જરૂરજ છે; એટલે બહારથી બધાં કામોનો વિરોધ લાગે છે, પણ જોડી દૃષ્ટિથી જોતાં ને વિચારતાં તો એ બન્ને સાથે મળીનેજ કામ કરે છે. તે બન્નેનો હેતુ પણ એકજ છે : અપોધને વધારવાનો. એ ભેદ અંજેજ મહાકવિઓ મિલ્ટન ને શેલી સમજ્યા હતા, જર્મન કવિ ગોઇથે પણ સમજ્યા હતા, ને તેથીજ તેઓએ સેત્તાનનું પાત્ર બહુ જાંચી રીતનું ચર્ચેલું છે. મર્મ તો પોતાનો ધર્મ બજાવવામાં છે. સેવકે તો પોતાના માલિકનો હુકમ પૂર્ણપણે બધી શક્તિથી પાળવાનો છે. આ મર્મ જો પેગમ્બર સાહેબ જાણતા નહીં હતા તો કેવી રીતે તેઓ પોતાને મળેલા પેગામ શુદ્ધ રાખીને આ દુનિયાને આપી શકતે? તેઓ કહે છે કે હું એ બંધું પૂરેપૂરું જાણું છું, ને તેથીજ આ ધર્મ સંબંધી ચર્ચા કરવાનો અધિકારી છું. કેવી પ્રબળ દલીલ છે !

ગાથા હા. ૩૩--શ્લોક ૧૦ મો

વીરુપાઓ : Vispā : વિશ્વાસ = All, અર્થી. ૧/૩. નારીજાતિ.

સ્તોઇ : Stōi : સ્થે = Constant, everlasting, હંમેશ માટે, અનંતકાળ માટે, સ્થાયી. ૪/૧.

આ બન્ને શબ્દો “વીરુપાઓ-સ્તોઇ” લઙ્ગિયાઓએ વચમાં યુતિચિહ્ન (Hyphen) મૂકીને લખેલા હોવાથી એના અર્થમાં ગોટાળો ભ્રમો થયો છે. અહીં કેટલાક “વીરુપાઓસ-તોઇ” એમ લખી તેને ખરું સ્વરૂપ બહુવે છે, પણ અહીં “તોઇ” એટલે “તારી”નો અર્થ જ નથી. આ વિભ્રમ “હુજીતયો”ના અર્થ “મુખી હાલતો,” “પવિત્ર જિંદગીઓ” વગેરે કરવાથી થયો છે, તે હવે પછી આવતા અર્થ પરથી સમજાશે.

હુજીતયો : Hujitayō : મુજિતયસ = Good or virtuous gains or acquirements, સારી કે સાચી પ્રાપ્તિઓ. સંસ્કૃત જિ ધાતુ પરથી જિતિ શબ્દ નારીજાતિમાં થયેલા છે તેનો અર્થ, gaining, obtaining, victory, એમ થાય છે. ઋગ્વેદ મંડળ ૧૦-૫૩-૧૧ માં તેમજ અથર્વવેદમાં પણ આ શબ્દ છે. સિંપાસર્ગેર્વનતે કાર હિજિતિમ્. આ શબ્દને “જિંદગી” કે “હાલત”ની સાથે કરી લેવાદેવા નથી. આ શ્લોકમાં તો માણસે પૂર્વકાળથી પોતાના શ્રમથી ને પોતાના સંયમથી આ દુનિયામાં જે લૌકિક તેમજ આધ્યાત્મિક પ્રાપ્તિઓ કીધી છે તેની વાત છે. અંતમન્યુનાં અનેક પ્રલોભનો છતાં તેની સામે થઇને બદીને તોડીને નેકીને ગ્રહણ કરવાનાં જ્ઞાન ને શક્તિ માણસે સંપાદન કીધેલાં છે જ ને હુજી તે કર્યા કરશે. માણસ જાતની એ બધી મહાન જીતો છે. વિલક્ષિત ૧/૩. નારીજાતિ.

યાઓ-જી : Yā-zā : યાહિં = Which certainly, જેઓ અરેબર ૧/૩.

આઓશુહરે : Āṇharē : આસર-આસર (અસ) = Have been, હતી. ક્રિયાપદ : પૂર્ણભૂતકાળ, પરસ્મૈપદ, ૩/૩.

યાઓસુ-યા : Yās cā : યાચ = And which, અને જેઓ. ૧/૩.

હૈંતી : Hēntī : સન્તિ = Are, છે. ધાતુ અસ. ક્રિયાપદ : વર્તમાનકાળ, પરસ્મૈપદ, ૩/૩.

યાઓસુ-યા : Yās cā : યાચ = And which, અને જેઓ. ૧/૩.

મસદા : Mazdā ! મેષા = Oh Mazdā ! હે મજ્દા ! ૮/૧.

બવઃતી : Bavāntī : મવન્તિ = Will be, થશે. ધાતુ મૂ-મ્ = To be, to exist. ક્રિયાપદ : વર્તમાનકાળ-લવિધ્યાર્થે, પરસ્મૈપદ, ૧/૨.

શ્વહમી : Ōwahmī : ત્વત્મિન્ = In thine, તારામાં. ૭/૧. આ આત્મી વિલક્ષિતું સર્વનામ નીચે આવતા “જુઓયે”ની આત્મી વિલક્ષિત સાથે લીધું છે. “ત્વ” પર “ઉદાત” સ્વરભાર હોવાથી “શ્વ” થયો છે.

હીશ : Hīś સીશ્ = Them, તેઓને. ૨/૩ નારીબલિ. સસ્કૃત સર્વનામ સ-સે
પરથી આ બહુ રૂપ થયેલું છે. જુઓ જેકસનનું વ્યાકરણ §૩૯૫.

ઝાઓષે : Zaośō · જોષે = In joy, in pleasure, આનંદમાં. ૭/૧.

આખક્ષોહવા : Ābaxśōhvā · આમક્ષ્વ = Thou cause to partake or share,
તું ભાગ અપાવને ! ધાતુ મક્ષ ને મજ્ઞ ક્રિયાપદ : અપૂર્ણભૂત, આજ્ઞાર્થ,
આત્મનેપદ, ૨/૧. જુઓ જે. વ્યા. § ૫૦૦.

વૌહૂ.. મનરૂહા : Vohū .... manarhā : વહુ...મનસા = Through pure mind,
માત્ત્વિક મન દ્વારા ૩/૧. આ શુણ્વાચક નામ છે.

ઉક્ષ્યા : Uxśyā : ઉક્ષ્વ = Cause to take up, lift up, elevate, or make strong.
ઉચ્ચી લેવાડને ! ઉચ્ચી મિથિતિએ પહેાચાડને ! ધાતુ વક્ષ્ = to increase,
ક્રિયાપદ : પ્રયોજ્ય, આજ્ઞાર્થ, પરસ્મૈપદ, ૨/૧.

ક્ષાઠ્રા : Xśāθra ક્ષત્રા = Through restraint, through control over the
senses, સયમ દ્વારા. ૩/૧. આ શુણ્વાચક નામ છે.

અપા-આ : Asā cā : અપા-ચ-ઋતેન-ચ = And through holiness or righte-
ousness અને અપોષ દ્વારા. ૩/૧. આ શુણ્વાચક નામ છે.

ઉક્તા : Uktā ઉગ્ત = Through the eternal light, through final emancipa-
tion, through salvation, અમરબોલિ દ્વારા, અતિમ મોક્ષ દ્વારા,
સુક્તિ દ્વારા ૩/૧. ધાતુ ઉઘ્ = to burn, જુઓ એ જ શબ્દની ટીકા
હા. ૩૦-૧૧ માં તેમજ “અર્ધમ્ વૌહૂ” ની ટીકામાં.

તનૂમ્ : Tanūm તનૂમ્-તન્મ્ = The body, the self, હેહને, પડને. અહીં અર્થ
ખાકી શરીરમાં વસતા આત્માને. ૨/૧.

૧૦ માં શ્લોકનો ભાવાર્થ : (માણસની) જે બધી સ્થાવી-હમેશને
માટેની-નત્રાસિઓ છે, જેઓ ખરેખર હલી, અને જેઓ હમણા છે, તેમજ
જેઓ, હે મનુદા ! હવે પછી થયે, તે સૌને તારા આનંદમાં ભાગ અપાવને !
સાત્ત્વિકતા દ્વારા, સયમ દ્વારા, અપોષ દ્વારા અને કલ્યાણ દ્વારા-(તારી અમરબોલિ
દ્વારા) આ પડને જીએ જાચી લેને !

આગલા શ્લોકમાં પેગમ્બર સાહેબ અને મનુષ્યોના કાર્યને પોતે વાજબી
રીતે સમજ્યા છે, કે આ દુનિયામાં એ અનેનું કામ છે. અને પોતાની સેવા
મનુદાને તેમની આજ્ઞા પ્રમાણે આપે છે, ને એવી રીતેજ આખરે અપોષનો
વધારો થવા પામે છે હવે આ શ્લોકમાં તેઓ સાહેબ જણાવે છે કે આ બદીની
ને નેદીની હરિકાઈમાંથી ને લડાઈમાંથી આખરે માણસ તો કઈ કઈ પ્રાપ્તિ કરતોજ
આવ્યો છે એક ગમ માણસે પોતાની બુદ્ધિ કેળવીને તેમાંથી આ પૃથ્વી પરના
ભૌતિક સુખ માટે કઈક શોધ કરીને નવી નવી પ્રાપ્તિ મેળવી છે જમીન ખાદીને
તેમાંથી ધાતુઓ ને રત્નો ને કોલઓ ને એવા અનેક ખનિજ પદાર્થો મેળવ્યા છે,
ઝાડપાન તજ વગેરે ખીલવીને તેમાંથી અનાજ, ફળ, લાકડા, તેમજ ઔષધિ વગેરે
મેળવ્યા છે, લનવડોને કેળવીને ખેતીવાડી તેમજ ગાડીનો ઉપયોગ મેળવ્યો છે,

ઐતર, આગગાડી, સ્ટીમર ને વિમાનો વગેરે અનેક વાહનો ક્રીધાં છે, વરાળ, વીજળીને હવા આકાશનાં મોઝાંઝોનાં લેદ મેળવી તેને પણ ઉપયોગમાં લીધાં છે—એમ સૌ ભૌતિક પ્રાપ્તિ ક્રીધી છે. પણ એથી કંઈ ખરે અમર આનંદ મળતો નથી. ઐટલે માણસે આધ્યાત્મિક અભ્યાસ કરી પોતાના મનને કેળવીને તેને સંયમમાં રાખતાં શીખીને આત્મપ્રદેશમાં તેણે અદ્ભુત શોધ ક્રીધી છે ને નેક્રીથી ને અષોઘથી ને સંયમથી માણસે આધ્યાત્મિક પ્રાપ્તિઓ પણ ઘણી મેળવી છે. એ પ્રાપ્તિઓ અનાદિકાળથી માણસ મેળવતો આવ્યો છે, હજી પણ નવી પ્રાપ્તિ તે મેળવે છે અને ભવિષ્યમાં પણ મેળવશે. ઐટલે પેગમ્બર સાહેબ અહીં મજ્દાને વિનંતિ કરે છે કે આ દેવી પ્રાપ્તિઓ તો તારા માર્ગ તરફની છે ને એ મેળવતાં ખરે આનંદ મળે છે, ઐટલે તને પોતાને મેળવવાનો જે આનંદ છે તેમાં એ પ્રાપ્તિઓ દ્વારા માણસને લાગ આપજે, ઐટલે એ જાણી પ્રાપ્તિઓમાથી માણસને તને જ મળ્યાનો આનંદ મળશે. એમ હોવાથી પેગમ્બર સાહેબ મજ્દાને અરજ કરે છે કે અમારું આ શરીર તો ખાકી છે, તે કંઈ જાણે ચઢી શકતું નથી, પણ એ શરીરના પરમાણુઓને તું અષોઘ, સાત્વિકતા અને સંયમ દ્વારા એવાં કર કે આ અમારા પંડને મોક્ષ માર્ગે તું ઉપર તારી પાસે જાયકી લે! ખાકી શરીરમાં રહેલો આત્મા એ બંધનમાંથી પૂર્ણ અષોઘને લીધે મુક્ત થઈ શકે ને એવી રીતે મુક્તિ પામીને તે જાણી સ્થિતિએ પહોંચીને ખુદ મજ્દાને મળવાને ઉમેદવાર ને અધિકારી થાય! પ્રલોક પછી પ્રલોક કેવા જાણે ને જાણે જતા આવે છે!

ગાથા હા. ૩૩—શ્લોક ૧૧ મો

ચૈ : Yō : યસ = Who, જે, તે. ૧/૧.

સૈવિશ્તો : Sēvištō : શવેષ્ટ = Most powerful, most mighty, મહાશક્તિમાન,
સર્વસમર્થ. ૧/૧. વિશેષણ, અતિશયાર્થવાચક.

અહુરે : Ahurō : અસુર = Ahurā, અહુરાએ. ૧/૧.

મઝદાઓસ્-યા : Mazdāos-cā : મેઘાઘ = And Mazdā, અને મઝ્દાએ. ૧/૧.
અહીં પણ અહુરા ને મઝ્દા બે જુદા જુદા પાદમાં છે અને વળી “આ” =
અને મૂકેલો છે. અહુરાએ ને મઝ્દાએ. સ્પષ્ટ બે જુદી વ્યક્તિઓ છે. આ
શબ્દ “મઝ્દા-ઓસ્-યા” એમ ચાર શ્રુતિઓમાં બોલવાનો છે.

આરમધિતિશ-યા : Āramaitiś-cā : અરમૈતિશ્ચ = And Āramaiti, અને
આરમધતિ. ૧/૧.

અષેમ-યા : Ašēm-cā : અપમ્-ચ = And Asha, અને અષ. ૧/૧. નાન્યં

ફ્રાદત-ગાએથેમ : Frādat-gaēθēm : પ્રાદત્તેષમ્ (વટમ્) = The world-bestower,
સૃષ્ટિપ્રદાયક, સૃષ્ટિ પર બક્ષિશ કરનારો. ૧/૧. નાન્યં એ “અષેમ”નું
વિશેષણ છે. હા. ૨૯ માં આવી ગયું છે કે અહુરા મઝ્દાએ અપની
સાથે મળીને આ સૃષ્ટિ પેદા કીધી હતી.

મનસ્-યા વૌહુ : Manas-cā Vohu : મનઃ વસુ = And Vohu Mano, અને
વૌહુમેનો. ૧/૧.

ક્ષશ્રેમ-યા : Xšaθrem-cā : ક્ષત્રમ્-ચ = And Khshathra, અને ક્ષશ્ર. ૧/૧.

સ્રાઓતા : Sraotā : શ્રોત = Each one pays attention to, દરેક જણ લક્ષ
આપે છે, ધ્યાન આપે છે. ધાતુ શ્રુ. એ મૂળ વર્ગ ૫ નો છે. ક્રિયાપદ :
વર્ગ ૨ એ, અપૂર્ણભૂતકણ, આત્મનેપદ, ૩/૧. જે. વ્યા. § ૫૧૯.

મોઈ : Mōi : મે = For me, unto me, મને, મારા પર. ૪/૧.

મૌરેઝદાતા : Mōrēzdātā : મૃબ્ધત = Has been gracious upon, મહેર રાખે છે,
કૃપાછાયા રાખે છે. ધાતુ મૃદ્. એ મૂળ વર્ગ ૬ નો છે. ક્રિયાપદ : વર્ગ
૨ એ, અપૂર્ણભૂતકણ, આત્મનેપદ, ૩/૧. જે. વ્યા. § ૫૧૯. આ શબ્દ
ઋગ્વેદ મં. ૫-૫૫-૯ માં છે.

મોઈ : Mōi : મે = For me, unto me, મને, મારાપર. ૪/૧.

આદાધ : Ādāi આધાય = For direction, દોરવણી માટે. ૪/૧. આ શબ્દ ત્રણ
શ્રુતિમાં “આ-દા-ધ” બોલવાનો છે. ધાતુ આદા = to direct. આ શબ્દ
હા. ૩૩-૧૨, ૪૮-૧, ને ૪૯-૧ માં પણ એ જ અર્થમાં આવે છે.

કહ્યાધીત પુતી : Kahyāi-cit̐ parti : કસ્વૈચિન્ પ્રતિ = With regard to what-
soever, for whatsoever done, જે કંઈ પણ કરું તે માટે. ૪/૧.
“ક-હિ-યાધિ-ચીત્” એમ ચાર શ્રુતિમાં બોલવાનો છે.

આ શ્લોકના અનુવાદમાં યુરોપના તેમજ આપણા વિદ્વાનોએ આ શ્લોકમાંનાં બે ક્રિયાપદો—“સંઘોતા” અને “મૌર્યદાતા” ને Imperative ૧/૩ આજ્ઞાતેદમાં બીજો પુરુષ બહુવચનમાં લીધાં છે. સામાન્ય રીતે એ એવાં દેખાય છે, પણ તેમ કરતા ઉપર આવી ગયેલાં બધા કર્તાનાં નામોને તો સંબોધન વિભક્તિ આઠમી લાગવી જોઈતી હતી. પણ અહીં તો બધાં નામો પહેલી વિભક્તિમાં છે, એટલે ક્રિયાપદોના તો તે જ કર્તા થઈ શકે, એટલે પછી ક્રિયાપદો બીજા પુરુષમાં કેમ રાખી શકાય? એ તો વ્યાકરણભંગ કહેવાય. પણ ખરું જોતાં તો શ્રીજરથુસ્ત્ર સાહેબે આ ક્રિયાપદો અપૂર્ણભૂતકાળમાં જ (આત્મનેપદ) વાપરેલાં છે. એમનું કહેવું છે કે હું તો જે કંઈ કરું છું ને અર્પણ કરું છું તે એ સર્વ મહા દેવી શક્તિઓ સ્વીકારે છે ને મારા પર એમ સદા મહેર રાખે છે. માટે આ ક્રિયાપદો તો અપૂર્ણભૂતકાળમાં આત્મનેપદમાં વપરાયેલાં છે ને તે ત્રીજો પુરુષ એક વચનમાં છે. જુઓ જેકસનનું વ્યાકરણ આ રૂપ માટે.

૧૧ મા શ્લોકનો ભાવાર્થ : તે સર્વસમર્થ અહુરાએ અને મજ્દાએ, વળી આરમઘતિએ અને સુષિના દાતા અયે, તથા વૌહુમનોએ તેમજ ક્ષત્રે—એ દરેકે હું જે કંઈ કરું તેની દોરવણી (આપવા) માટે મારા તરફ લક્ષ આપ્યું છે, અને મારા પર મહેર કીધી છે.

હવે આ શ્લોકમાં પેગમ્બર સાહેબ કહે છે કે મેં ઊપર જણાવ્યું તેમ આ દુનિયાનો રાહઘાટ હું સમજ્યો છું, મન્યુઓ પોતપોતાનું કામ કેવી રીતે કરી રહ્યા છે તે પણ મેં બધું ધ્યાનથી જોઈને સમજ્યું છે, અને તે પ્રમાણે હું હવે આ દુનિયાના લોકોને સત્પંથે જવા બોધ આપી રહ્યો છું. હવે તો આ દુનિયાએ પોતાના મહાન માનવીઓ ને મહાત્માઓ મારફતે જે પ્રાપ્તિ મેળવી છે તેમાં અમોને ભાગ આપી અમોને પણ સત્પંથે જઈ એવી જ પ્રાપ્તિ કરતા જોઈને સુક્તિ મારફતે તારી પાસે જાએ જાવ્યો લે.—એ કહ્યા પછી હવે પેગમ્બર સાહેબ અહીં કહે છે કે સર્વ શક્તિમાન અહુરા મજ્દાએ, અયે, આરમઘતિએ, વૌહુમનોએ તથા ક્ષત્રે હું જે કંઈ કરું તેને માટે મને દોરવણી આપી છે, મારા પર સદા લક્ષ આપ્યું છે, મારી વિનંતિઓ સાંભળી છે, તેમજ હુંમેશાં મહેર કરીને મારી અરજ પ્રમાણે મને આપ્યું છે. તેથી હવે હું દુનિયા માટે અરજ કરું છું તે તેઓ જરૂર સ્વીકારશે. શ્રી જરથુસ્ત્ર સાહેબ કેવું નિઃસ્વાર્થ અર્પણ કરે છે! એઓ સ્પષ્ટ રીતે કહે છે કે હું જે કંઈ બોલું-કરું તેમાં એ સૌ સાહેબોની દોરવણી છે—પ્રેરણા છે.

ગાથા હા. ૩૩—શ્લોક ૧૨ માં

આગલા શ્લોકમાં અહુરા મજ્દા વગેરેની મહેરનો ઉલ્લેખ કરીને હવેના આ ૧૨-૧૩-૧૪ શ્લોકોમાં આ હુનિયાનો ઉદ્ધાર કરવાની ખંદગી થાય છે. પેગમ્બર સાહેબ મુક્તિ અપાવનારા છે, પોતાના સખળ મહેબોધથી ને જ્ઞાનપ્રકાશથી શ્લોકોને સ્તંભે દોરવીને તેઓને તેમની મુક્તિનો માર્ગ દેખાડનારા છે. આ ત્રણ શ્લોકો “આતશની ન્યાઈશ”માં આરંભમાં જ મુકાયેલા છે. એટલે દરેક જરથોસ્તી એ મુક્તિના મહા ઉત્તત ને અમીરી શબ્દો ઘડી ઘડી ઉચ્ચારે છે. આ આખો ૩૩ મો હા, તેથી જ મેં “સર્વાર્પણ”નો કહ્યો છે. એમાં બહુ લખ્ય ને દૈવી વિચારો ને ઉદ્દેશોનો છે. એમાં આધ્યાત્મિક બોધનાં જાગ્યા શિખરો છે. દરેક સાચા જરથોસ્તીએ એ ખંદગી રોજ પઢવી બેઠ્યો.

ઉમ્-મોઇ : Us-mōi : ઉદ્-મે = Upwards-for me, ઊંચે-મને. ૪/૧. સંસ્કૃત ઉદ્ ઉપસર્ગનો ગાથા અવેસ્તામાં “ઉમ્” થાય છે, ને તે અહીં “મોઇ” માથે મળવા “ઉમ્” થયેલો છે. “ઉચ્ચ” શબ્દમાં પણ એ જ વ્યુત્પત્તિ છે.

ઝારૈષ્વા : Zārēšvā : હર્ષ = Raise, elevate, deliver, ઊંચે લેવો ! જાણી ન્થિતિએ મૂકો ! ઉદ્ધાર કરો ! ધાતુ હ = to elevate or deliver. ક્રિયાપદ : આજ્ઞાર્થ, આત્મનેપદ, ૨/૧. ખીબે ધાતુ ઉદ્ પણુ છે, અને તેનો અર્થ પણુ એ જ છે : ઉદ્-૩ અને ઉદ્=હ એમ બન્ને રીતે બનેલો છે. એનાં ક્રિયાપદનાં રૂપોમાં ઝમહસ્ત (પૂર્ણભૂત ૩/૩) જેવાં બેવડા “જ” સાધનાં રૂપો આવે છે. મને લાગે છે કે આ શબ્દ “ઝારૈષ્વા” છે, કેમકે હર્ષ ના ‘હ’ પર ઉદાત્ત સ્વરભાર છે તેનો “ઝ” થયેલો છે, અને જિનો ઉપસર્ગ “ઉમ્” “મોઇ”ની અગાઉ મૂકેલો છે. પાછળથી કોઇએ આ “ઉઝારૈષ્વા” ઉપસર્ગ માથે પાછો મૂકેલો હોય તેમ લાગે છે, કેમ કે “ઉમ્-મોઇ ઝારૈષ્વા” હોય તો જ માત શ્રુતિ “અહુરા” માથે થાય, “ઉઝારૈષ્વા” લખો-બોલો તો આઠ શ્રુતિ થાય. એટલે હું તો મૂળ રૂપ ઉદ્-મે હર્ષ જ રાખુ છું, એનો ધાતુ “ઉમ્-અરૈમ્” (ઉદ્ + અર્જ) નથી જ. ઉપર જણાવી તે જ ખરી વ્યુત્પત્તિ છે.

અહુરા : Ahurā : અહુર = Oh Ahurā ! હે અહુરા ! ૮/૧.

આરમ્હતી : Āramaiti અરમતી = Through Āramaiti, આરમઈતિ દ્વારા ૩/૧.

તેવીધીમ્ : Tēvisum તવિધીમ્ = Internal strength, courage, અંતર-બળને, ધૈર્યને. ૨/૧. નારીબતિ. આ શબ્દ હા. ૩૪-૧૧, ૪૩-૧, ૪૮-૬ વગેરેમાં પણ આવે છે.

દસવા : Dasvā દસ્વ = Grant ! Bestow ! બક્ષ ! આપ ! ધાતુ दा = to give. ક્રિયાપદ : વર્ગ ૩ એ, આજ્ઞાર્થ, આત્મનેપદ, ૨/૧.

સ્પેનિસ્તા મધન્યુ : Spēnistā Manyū : ધ્વિનિષ્ઠા મન્યુ (મન્યુના) = Through the most pure Spēnistā Manyu, પવિત્રોત્તમ સ્પેન્તા મન્યુ દ્વારા. ૩/૧. અહીં “વહિસ્તા મધન્યુ”ને બદલે “સ્પેનિસ્તા મધન્યુ” છે.

મઝદા : Mazdā ! મેષા = Oh Mazdā ! હે મઝદા ! ૮/૧.

વડ્હુયા : Vanhuyā : વસુયા-વસ્ત્યા = With good, લક્ષી....સાથે, રૂડી....સાથે. વિશેષણ, ૩/૧. નારીજાતિ. બુઝો જેકસનનું વ્યાકરણ ૧૨૫૯. લીટીના આ બીજા વિભાગમાં નવને બદલે સાત જ શ્રુતિ છે, એટલે કોઈ જે શ્રુતિનો શબ્દ નીકળી ગયેલો છે. “વડ્હુયા” ત્રીજી વિભક્તિનું વિશેષણ છે. “જુવો-આદા” તે સમાસ નામ છે; “વડ્હુયા” એક વચનમાં છે, ને “આદા” બહુવચનમાં, પહેલી લીટીમાં આવેલા ક્રિયાપદ “દસ્વા”નું કર્મ છે. એટલે ખાતરી થાય છે કે “વડ્હુયા” પછી કોઈ શબ્દ નારીજાતિનો જે શ્રુતિનો નીકળી ગયેલો છે. વાક્યનો અર્થ જોતાં ને અહીં “સ્પેન્તા મન્યુ” દ્વારા મેળવાતી ચોક્કસ મહેર મેળવવાની વાત છે, એટલે “સ્પેન્તોમદ ગાથા”માં એ માટે શોધ કરતાં હા. ૪૮-૫ માં બીજી લીટીમાં “વડ્હુયાઓ ચિસ્તોઇશ્ પ્યઓથેનાઇશ્” “લક્ષી બુદ્ધિવાળી કૃતિઓથી” છે, “ચિસ્તી = મતિ-બુદ્ધિ” નારીજાતિમાં જ છે, અને અહીં પણ “વડ્હુયા ચિસ્તી” લખતાં-જોલતાં “લક્ષી મતિ સાથે” (મને આરાધનાની-બંદગીની-દોરવણીઓ આપ !) એ અર્થ બરાબર જોડે છે ને લીટીમાં ખૂટતી જે શ્રુતિઓ પણ પૂરી છે. વળી “હુમડ્હાઇતિ યસ્ન”ના ૨ બા કરદાના ૪ થા ફકરામાં પણ “વડ્હુયાઓ ય્વા ચિસ્તોઇશ્ પ્યઓથેનાઇશ્-આ” છે. એટલે સ્પષ્ટ થાય છે કે અહીં પણ “વડ્હુયા” પછી તેનું વિશેષ નામ “ચિસ્તી”જ હોવું જોઈએ. બાકી એકલો “વડ્હુયા” શબ્દ કોઈ અર્થ સારતો નથી.

[ચિસ્તી] : Cisti : ચિત્તી = With understanding, રૂડી મતિ સાથે, લક્ષી બુદ્ધિ સાથે. ૩/૧. નારીજાતિ.

જુવો-આદા : Zavō-ādā : હવો-આપા = Invocation directions, directions for prayers, આરાધનની - બંદગીની - દોરવણીઓ. ૨/૩. એ પહેલી લીટીમાં આવેલા ક્રિયાપદ “દસ્વા” = આપ, એનું કર્મ છે. જુવો = હવસ્ = Invocation, prayer, આરાધના, બંદગી. ૨/૧. આદા = આપા = Directions, દોરવણીઓ. ૨/૩. ધાતુ આ-પા = to direct, એ પરથી નામ આપા થયેલું છે ને તે કર્તા યા કર્મ રૂપે બહુવચનમાં વપરાય છે. આ શબ્દ આદા નથી. આ શબ્દનો અર્થ કોઈ પણ યુરોપિયન કે પહેલવી કે પારસી વિદ્વાન બરાબર મેળવી શક્યો નથી. મિદ્સ, સ્પીગલ ગદ્દી, મોલ્ટન, બાયેલિએ, કુંગાલ તેમજ બીજા પશ્ચિમ પૂર્વના વિદ્વાનોએ એના અર્થ-બદલો, અર્પણ, અર્થ, બદલિય વગેરે કરે છે. આ શબ્દ એના અર્થ-બદલો, અર્પણ, અર્થ, બદલિય વગેરે કરે છે. આ શબ્દ આગલા હા. ૩૩-૧૧ શ્લોકમાં તેમજ હા. ૪૮-૧ ને હા. ૪૯-૧ માં પણ આવે છે, એટલે એ બધે ઠેકણે અર્થ તો એક જ જોઈએ. મઝદા સ્પેન્તા મન્યુ મારફતે પેગંબરને તેમજ ધાર્મિક પુરુષોને “દોરવણી” આપે છે, કે જેથી તેઓ લઘાં કાર્ય કરવા પ્રેરાય. બંદગીનો બદલો કે પ્રાર્થનાનું કૃત્ર ભાગવું એ તો પ્રાર્થનાની શુદ્ધિને નીચે ઉતારી પાડે ને માણસને મનલબ્ધી કરે. કોઈપણ ખરો લજ્જા બંદગીનું કૃત્ર કે તેનો બદલો ઇચ્છતો નથી. “અપેમ્ વોદ્”ના મંત્રમાં તો “અપેઇને માટે જ અપો થયું” તે જ

ઉત્તમ ગણ્યું છે તો પેગમ્બર સાહેબ પોતાની બંદગીનો “બદલો” મજાદા પાસે કેવી રીતે માગી શકે ? આવા બધા અધમ અર્થો વિદ્વાનોએ પોતે ખરી આધ્યાત્મિકતા નહીં સમજ્યાથી કે નહીં મેળવ્યાથી કીધેલા છે. હવે આ ખરો અર્થ “દોરવણી” લઇને એ “આદા” શબ્દ જે ચાર ઠેકાણે આવેલો છે ત્યાં તે લાગુ પાડીને જુઓ કે તે બરાબર અર્થ ત્યાં પડ્યો ખતાવે છે કે નહીં. પેગમ્બર સાહેબ કે ખરો મહાત્મા કે ભક્ત કદી પણ Reward કે recompense-બદલો-ઇચ્છે જ નહીં. “ગીતા”માં પણ કહ્યું છે કે કર્મવ્યવાહિકારસ્તે મા કલેષુ કવાચન-તારો કર્મ કરવાનો જ અધિકાર છે, ફળ-બદલો-પામવાનો કદી નહીં.

અપા : Ashā : અપા = Through Asha, અપ દારા. ૩/૧.

હજો : Hazō : સહસ = Power, victory, શક્તિ, વિજય. ૨/૧. એ શબ્દ પણ “દસ્વા”-આપ-એનું કર્મ છે. આ શબ્દ ઓના બીજા અર્થ “જુલમ”-જબરજસ્તી”માં હા. ૨૯-૧ માં આવેલો છે.

ઐમવત્ : Īmavat : ઐમવત્ = Great, mighty, strong : મોટું, પ્રબળ, મહાન. વિશેષણ. “અ” પર સ્વરભાર ઉદાત્ત હોવાથી “ઐ” થયેલું છે.

વૌહુ મનહુહા : Vohū Manahā : વહુ મનસા = Through Vohu Mano, વૌહુમનો દારા. ૩/૧.

ફેસેરતૂમ : Feseratūm : પસરતૂમ = Spiritual authority, આધ્યાત્મિક પ્રભુતા, આત્મિક વિષયોમાં મેળવેલી સિદ્ધિ ને સત્તા. ૨/૧. નારીબલિતિ. એ શબ્દ પણ “દસ્વા”નું કર્મ છે. આ શબ્દના અર્થ પણ બધા વિદ્વાનોએ વિચિત્ર કીધેલા છે. દોરઠાંબરની સરદારી, સર્વવ્યાપી પ્રેમ, બદલો, એમ અનેક અર્થો વિદ્વાનોએ કીધેલા છે, પણ તે બધા યુક્ત નથી. આ શબ્દ “હુમફહાઇતિ યસ્ત”માં ૩ બ કરદામાં તેમજ તેની પાછળ “ફેસેરશ્વા” રૂપમાં પણ આવે છે, ત્યાં પણ એ “વફૂહીમશ્વા ફેસેરતૂમ” કરીને “વફૂહીમ આરમઇતીમ વફૂહીમ દુએનામ” ની સાથે આવે છે. સાચા ધર્મ માટે રૂડી ભક્તિ (આરમઇતિ), રૂડો ધર્મદેશ (દુએના) તેમજ રૂડી આધ્યાત્મિક પ્રભુતા (ફેસેરતૂમ) મેળવવાની ને ભળવવાની મૂખ્ય જરૂર છે. આધ્યાત્મિક જ્ઞાનની સિદ્ધિ નહીં હોય તો માત્ર શબ્દોથી કે બુદ્ધિથી કુદરતના બધા ચમત્કારો ને લેહો કદી સમજાય નહીં.

હવે “વૌહુ મનહુહા ફેસેરતૂમ દસ્વા” એટલે “વૌહુમનો દારા આધ્યાત્મિક પ્રભુતા આપ” એમ કહેવામાં લેદ છે. વૌહુમનો શિવ આ શનિનો ગ્રહ. એ સાત્ત્વિક મનનો આપનારો છે. સાત્ત્વિક મન વગર આધ્યાત્મિક સિદ્ધિ કદી મળે નહીં ને મળે તો તે ભળવી રખાય નહીં. “વૌહુમનો” કોણ તે ભણ્યા વગર આ “ફેસેરતૂમ” શબ્દનો ખરો અર્થ ને લેદ મેળવી શકાય નહીં. જ્યોતિષજ્ઞાનથી જ આ ઊંડા લેહો ખુલ્લા થઇ જાય છે.

આ શબ્દ વશ + રતૂમ છે. એને વશ કે વશ શબ્દ સાથે (વસેરતૂમ) જેમ વેસ્ટરગાર્ડ કહે છે તેમ કશો સંબંધ નથી. વ્ષ્પ અને વશ ધાતુઓ

બન્ને એક જ છે. પરંતુ એટલે to perceive, to see with spiritual eye, આધ્યાત્મિક દ્રષ્ટિથી જોવું ને પારખવું. તત્ત્વ એટલે ધર્માધિષ્ઠાતા-ધર્મપંથનો વડો, પેગમ્બર, એ અર્થ છે, તેમજ domination, authority, સત્તાધારણ પ્રભુતા, વડપણ, એ અર્થ છે. ઋગ્વેદ મં. ૮-૪૭-૧૧ માં એ જ અર્થમાં સ્પષ્ટ છે. પરંતુ એટલે આધ્યાત્મિક પ્રભુતા કે વડપણ.

૧૨ માં શ્લોકનો ભાવાર્થ : હે અહુરા ! મને ઉચિત્તે લઈને મારો ઉદ્ધાર કર ! મને આરમ્ભતિ દ્વારા અંતરબળ બક્ષ ! હે મજ્દા ! પવિત્રોત્તમ સ્પેન્તામન્યુ દ્વારા રૂડી બુદ્ધિ સાથે મને બંદગીની દોરવણીઓ આપ, અથવા દ્વારા વિજયી મહાશક્તિ બક્ષ (અને) વૉહુમનો દ્વારા આધ્યાત્મિક પ્રભુતા આપ !

આ અને એની પછીના બે શ્લોકોમાં પેગમ્બર સાહેબ બહુ ઉત્તમ સ્તુતિ કરે છે. તેઓ સાહેબ વીનવે છે કે હે અહુરા ! મારા મન ને આત્માને આ સ્થૂળ પૃથ્વીના પ્રપંચમાંથી બહાર કાઢી ઉચિત્તે સૂક્ષ્મ દિવ્ય સૃષ્ટિમાં તારી પાસે લઈને મારો ઉદ્ધાર કર ! એ માટે આરમ્ભતિ દ્વારા મને અંતરનું બળ આપ જેથી મારું મન સર્વ પ્રપંચ ને પ્રલોભન સામે દૃઢ થાય અને કોઈ પાપમાં પડે નહીં. સ્પેન્તામન્યુ દ્વારા ખરી બંદગી કેવી રીતે કરવી ને લલાં કામ કરવા રૂડી બુદ્ધિ જોઈએ તેની દોરવણીઓ મને આપ ! અથવા મારફતે મને મહાન ક્ષેત્ર મળે તેવી શક્તિ બક્ષ અને વૉહુમનો દ્વારા મને આધ્યાત્મિક પ્રભુતા આપ ! મારું મન પૂરું સાત્ત્વિક થાય તેથી હું ખરી આત્મિક શક્તિ મેળવું જેથી મને શક્તિ ને ક્ષેત્ર મળે. એટલે પવિત્ર મન, પવિત્ર કાર્ય અને પવિત્ર સિદ્ધિથી હું એનો ખરો ભક્ત થાઉં, માટે મારી મુક્તિ પામવામાં મને ક્ષેત્રમંદ કર !

આમાં પણ કેવી પગલે પગલે સમજાવ દલીલો છે ! મનને જ પહેલે સિદ્ધ કરવું જોઈએ, એક ચિત્તે ખરા પ્રેમથી ભક્તિ કરવી જોઈએ, એ ભક્તિથી અંતરનું બળ મળે, કોઈ પણ પ્રલોભન એચીને નીચે તોડી પાડે નહીં, એટલે અધોધ-ઉત્તમ પવિત્રતા-સંપાદન થઈ શકે, અને તેમ થાય ત્યારે જ માણસ મુક્તિનો અધિકારી થઈ શકે. તે વગર મુક્તિ બીજા કોઈ ઉપાયથી મળી શકે તેમ નથી.

અહીં પણ જ્યોતિષના સિદ્ધાંત સ્પષ્ટ રીતે મૂકેલા છે. મનની સિદ્ધિને આપનાર વૉહુમનો એટલે શિવ એટલે શનિનો ગ્રહ છે. એ શનિ શુભ ને ઉત્તમગુણી હોય તો તે માણસને તદ્દન પ્રામાણિક અને મત્યવાદી કરે છે ને તેને મનગમતી સિદ્ધિ આપે છે. આધ્યાત્મિક શક્તિ આપનાર પણ શનિ જ છે. સ્પેન્તામન્યુ એટલે કેંતુ એ મોક્ષનો કારક છે, એટલે એ શુભ સ્થાનનો, શુભ રાશીનો, શુભ દિવસનો હોય તો ભક્તિને બંધી કરે છે ને માણસને મોક્ષ માર્ગે લઈ જાય છે. આરમ્ભતિ એટલે ચંદ્ર તો યુદ્ધ મનનો જ કારક છે, એટલે એ બળવાન ને શુભ હોય તો અંતરનું બળ આપે છે, જેથી માણસ બધા મોહ, સ્વાર્થ, પ્રપંચ, સુખદુઃખ વગેરેથી અલિપ્ત (untouched) રહે છે અને એમ બધું થાય ને અથ એટલે શુરુ જ મોક્ષનો ને અંતિમ વિજયનો આપનાર છે તે બળવાન હોય તો પછી મોક્ષ માર્ગ ઉઘાડે થાય છે.

આખા “ગાથા”માં જ્યોતિષનો પાયો કેવો દૃઢ રહેલો છે ! બધા ગ્રહોના મર્મ શ્રી જરથુસ્ત્ર સાહેબ પૂરેપૂરા બાણતા હતા, અને એ મર્મ એમણે પોતાના આગળ વધેલા ચેલાઓને એમના મધ્યમંડળમાં બતાવેલા હતા, અને એ જ્યોતિષના જ્ઞાનથી જ એ મગ ગ્રાહણો તે વેળાની દુનિયામાં પ્રખ્યાત હતા. આજે પણ આપણા મોળેદ વર્ગમાં બહુ જણને જ્યોતિષ વિષા તરફ આકર્ષણ છે ને કેટલાક સાધારણ ઠીક જ્યોતિષ બાણ છે. દુનિયાનો કારોબાર અને જીવન સમજવા જ્યોતિષનું જ્ઞાન ધણું જ કામનું છે.

આથા હા. ૩૩—શ્લોક ૧૩ મા

રક્ષાણુ : Rakṣaṇū : રક્ષૈ = In order to grasp and maintain, ગ્રહણ કરીને જાળવી રાખવા માટે. ૪/૧. ધાતુ રમ્. આ શબ્દ “આથા”માં કેટલેક ઠેકાણે આવે છે. પ્રારંભમાં હા. ૨૮-૧ માં જ “રક્ષાણુ” શબ્દ છે. આ શબ્દ રપ્ ધાતુ પરથી નહીં પણ રમ્ ધાતુ પરથી નીકળેલો છે, જેનો અર્થ to take hold of, to grasp, પકડવું, ધરવું, ઝેમ થાય છે, અને એ ધાતુનાં ક્રિયાપદોનાં રૂપમાં રપ્ તેમજ રપ્ પણ આવે છે : અરચ્ય રપ્-સ્વતિ, તિપ્સતે જેવાં રૂપો ઋગ્વેદમાં ને “મહાભારત”માં મળે છે. “વાજસ-નેયિ સંહિતા”ના ટીકાકાર મહીધરે ખુદ રવ્ઘ્વા શબ્દ વાપરેલો છે, તેનો અર્થ “ગ્રહણ કરનાર, પકડી રાખનાર” થાય છે. એ માટે જુઓ મોનિયેર વિદ્યમ્સનો સંસ્કૃત-અંગ્રેજી મહાકોશ, ખીજી આવૃત્તિ, પૃષ્ઠ ૮૬૭, પહેલી હાર. રમ્ નો અર્થ પણ Zeal, ardour, ઉત્સુકતા, આસ્થા, ખંત, ઝેવો થાય છે. એટલે આ રમ્ ધાતુમાં બીજા ધાતુ જ (to maintain or support, ધારણ કરવું, ટકાવવું) ઉમેરાઈને આ રમ્પ શબ્દ થયેલો છે અને તે જ આ “રક્ષુ”શબ્દ છે. એમાં આનંદનો કે ધન્યતા (blessedness) નો ભાવ નથી. એ સમજણ મૂળ પહેલવી ઝાલમાઝાએ જો એટલે to be pleased, આનંદ પામવું, એ ધાતુ લીધાથી આવેલી દેખાય છે, ને પહેલવીમાં એનો અર્થ “રામિશ્વ” કરીને કીધેલો છે, જેનો અર્થ “આનંદ, ખુશાલી” છે. એ ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણેની જે ખરી વ્યુત્પત્તિ લીધી છે તેનો અર્થ આગલા શ્લોકની અને આ શ્લોકની મતલબને તદ્દન ખંધ-એસતો છે, અને એ જ અર્થ જ્યાં જ્યાં એ શબ્દ આવે છે ત્યાં ત્યાં લાગુ પડે છે. આગલા શ્લોકમાં જે સિદ્ધિઓ મેળવવા ચાહી છે, તે સિદ્ધિઓ ગ્રહણ કરીને નિભાવી-જાળવી રાખવાની ને તે પાછી ચળી નહીં જાય તેમ કરવાની અહીં વાત છે.

વૌરુચાણુ : Vourucaṇū : ઉરચક્ષ્ણે = Oh all-round Illuminator ! હે સર્વત્ર પ્રદેશક ! હે સર્વ દિશાએ પ્રકાશ આપનાર ! ૮/૧. મૂળ શબ્દ ઉરચક્ષણ છે, તેનું આઠમી સંબોધન વિભક્તિનું આ રૂપ છે. ઉરચક્ષ્ કે ઉરચક્ષત્ નું એ રૂપ નથી. આ શ્લોકમાં “અહુરા”ને સંબોધન છે, એટલે તે પરમાત્માના પ્રતિનિધિ રૂપ “સૂર્ય”જ છે, એટલે સૂર્ય જ સર્વત્ર પ્રકાશનો આપનાર છે, ને એ “અહુરા”નું જ શુભવિશેષણ છે. ઋગ્વેદના મં. ૭-૩૫-૮ માં શં નઃ સૂર્ય ઉરચક્ષા ઉવૈત્ એમ સૂર્યને જ માટે કહેલું છે. વળી મં. ૭-૬૩-૪ માં પણ એ જ સંબંધમાં એ શબ્દ આવે છે. મન્વા અહુરાનો પ્રતિનિધિ સૂર્ય જ છે.

દોષી : Dōṣī (દિ) દેયિ = Thou bestowest, grantest, assignest, તું આપે છે, બક્ષે છે, નિવાજે છે. ધાતુ દિન્ ક્રિયાપદ : વર્તમાનકાળ, પરસ્મૈપદ, ૨/૧. એ ધાતુ એ જ અર્થમાં ઋગ્વેદ મં. ૨-૪૧-૧૭ માં વપરાયેલો છે.

મોઃ : Mōi : મે = For me, મારે માટે, મને. ૪/૧.

યા : Yā : યા = Which, those which, જેઓને, તેઓને-જેઓને. ૨/૩. એ
“અભિક્ષા”નું સર્વનામ છે.

વૈ : Vē : વમ્ = Your, of all of you Aməshā Spəntās, તમારી, તમે સૌ
અમૈયા સ્પેન્તાઓની. ૬/૩.

અભિક્ષા : Abifrā : અભિપ્રા = Heart-filling accomplishments, હૃદય ભરતી
સિદ્ધિઓને, અભિપ્રાપ્તિઓને. ૨/૩. નાન્ય. ધાતુ અભિપ્ર = to fill the
heart with, to accomplish, કશાથી હૃદયને ભરવું, સંપાદન કરવું,
મેળવવું. એ ધાતુ પરથી એ અભિપ્ર નામ થયેલું છે. વ્યુત્પત્તિ પ્રમાણે આ
અર્થ તદ્દન ખરા છે, કેમકે આગલા ૭લોકમાં સૌ અમૈયા સ્પેન્તા
તરફથી મળતી સિદ્ધિઓની જ વાત છે. આ શબ્દ પદનિયમ પ્રમાણે
અહીં “અ-ભિ-ક્ર-શ” એમ ચાર શ્રુતિમાં બોલવાનો છે.

તા : Tā : તા = These, those, તેઓ, એઓ. ૧/૩.

ક્ષત્રહ્યા : Xšaθrahyā : ક્ષત્રસ્ય = Of restraint or control over the senses,
સંયમની, ઇન્દ્રિયો પરના કાબુની. ૬/૧. અહીં “ક્ષત્ર” શુભવાચક નામ છે.

અહુરા : Ahurā : અસુર = Oh Ahurā ! હે અહુરા ! ૮/૧.

યા : Yā : યા = By which, જેથી. ૩/૧.

વશ્નુઉથ...મનશ્હો : Vanhəuš Manəhō : વસોમ્...મનસમ્ = Of pure mind,
સાત્વિક મનની. ૬/૧. આ પણ શુભવાચક નામ છે.

અપિશ્ : Ašiš : અપિશ્ = Gain, acquirement, પ્રાપ્તિ, સંપાદન. ૧/૧. આ
શબ્દનો ધાતુ અર્ = to gain, મેળવવું છે. એ પરથી આ “અપિ”
નામ થયેલું છે. હા. ૨૮-૪ માં અને હા. ૩૪-૧૨ માં દીર્ઘ ઈ સાથે
અપીમ્ ને અપીશ્ શબ્દો આવેલા છે, તેનો અર્થ સ્વામિત્વ-mastership
છે. એ બે જુદા શબ્દો છે. સંસ્કૃતમાં અપિ નામ છે, તેનો અર્થ
દીર્ઘકાળ પર્વત ટકવું, દર સુધી પૂગવું, એવો થાય છે, ને તેમાં પણ
એ જ ભાવ છે.

ફ્રો : Frō : ફ્રો = Well, properly, અશબર રીતે. અવિકારી અવ્યય. પ્ર + ડ.
જુઓ હા. ૩૩-૮.

સ્પેન્તા આરમધતે : Spəntā Āramaitē : ધિન્તા અરમતે = Oh Spəntā Āramaiti !
હે સ્પેન્તા આરમધતિ ! ૮/૧.

અષા : Ašā : અષા = Through Asha or through righteousness, અથ અથવા
અપોઈ દ્વારા. ૩/૧. બન્ને લઈ શકાય.

દાએનાઓ : Daēnā : ધેનાસ્ = Religious commandments, ધર્મોદેશોને, ધર્મના
ફરમાનોને. ૨/૩. જુઓ હા. ૩૧-૧૧ માં આ શબ્દની ટીકા.

આ ફદક્ષયા : Ā fradaxšayā : આ પ્રદક્ષય = Cause to strengthen, cause to
support, પુષ્ટિ અપાવ ! શક્તિ અપાવ ! ધાતુ પ્રદક્ષ. ક્રિયાપદ :

અપૂર્ણબૂતકાળ, આત્માર્થ, પ્રયોગક (causal), પરસ્પૃષ્ટ, ૨/૧. જે.
આ. § ૬૮૫.

* છેલ્લી પંક્તિમાં આઠ જ શ્રુતિઓ છે. ભાવાર્થ પ્રમાણે “ક્રદ-
ક્ષયા” ની અગાઉ “આ” હુએ તે નીકળી ગયેલો લાગે છે, તે ફરી
અહીં મૂક્યો છે.

૧૩ મા પ્રલોકનો ભાવાર્થ : હે સર્વત્ર પ્રકાશ આપનારા અહુરા ! તે
તારી અભિપ્રાસિઓ જે સંયમની છે, જેનાથી માત્ત્વિક મનની સિદ્ધિ છે, તે સૌ
ચહુત્વ કરીને જાળવી રાખવા માટે તું મને આપે છે. હે મહા સ્પૃન્તા આરમ્ભતિ !
અપોઈ દ્વારા ધર્માદેશોને તું યજ્ઞગર રીતે યજ્ઞ-પુષ્ટિ-આપજે !

આગલા પ્રલોકમાં પોતાનો ઉદ્ધાર કરવા માટે અહુરા-મજ્દાની સ્તુતિ
કરતાં બીજા અર્ધેના સ્પૃન્તાઓ તરફથી મળતી મિદિઓની ને બક્ષિઓની માગણી
કીધા પછી હવે અહીં યેગમ્બર સાહેબ સર્વત્ર પ્રકાશ આપનારા અહુરાને વિનંતિ
કરે છે કે એ પ્રાસિઓ-અંતર યજ્ઞની, બક્ષિની, માત્ત્વિક મનની સિદ્ધિની તેમજ
અપોઈની કૃતેહુની-મને હુંમેશ સુધી ચહુત્વ કરીને તે જાળવી રાખવા માટે તું
આપે છે. એ અમૂલ્ય પ્રાસિઓ કંઈ સ્વાર્થને માટે થોડા વખત માટે નહીં, પણ
તે સૌને હું સદા જાળવી રાખું, તેમાં કંઈ ચૂક કરીને પાછી હું તે ખોઈ દઉં નહીં,
એવી રીતે બક્ષવાની મહેર કરે છે. આવી દિવ્ય સિદ્ધિઓ કંઈ આજે મેળવીને
પછી તે મૂંઝી દેવાની નથી. એ તો આત્માની પૂંજ તરીકે સદા સંભાળથી
જાળવી રાખવાની છે, એટલે માણસે તો જાણે સ્વભાવે જ અપો અને નેક થવાનું
છે. એ પછી સ્પૃન્તા આરમ્ભતિને યેગમ્બર સાહેબ કહે છે કે અહુરાએ જે
ધર્મનાં ફરમાનો આ દુનિયાને આપેલાં છે, તે સૌને હું અપોઈથી પાળી શકું, અને
દુનિયા પાસે તે હું પળાવી શકું, તેથી અપ દ્વારા-એટલે અપની મહેર ઉતારીને
તે સૌ ફરમાનોને તું પુષ્ટિ અપાવ, તેની યજ્ઞવૃદ્ધિ કરાવ ! કેમકે ધર્મના અચળ
અને સનાતન ફરમાનો તો અપોઈ-સત્ય અને પવિત્રતા-ઉપર જ ટકી શકે.

અહીં પણ સ્પૃન્તા આરમ્ભતિ એટલે ચંદ્રને ધર્માદેશની પુષ્ટિ માટે
વિનંતિ છે. ચંદ્ર ચોથી રાશીનો માલિક છે, તેમજ ચોથું ઘર આરિચ્યનું છે,
એટલે એનો સ્વાભાવિક કારક ચંદ્ર જ છે. ધર્માદેશ માણસનું આરિચ્ય ઘડવા
માટે જ છે, જ્ઞાન વિદ્યા સંપાદન કરીને સારું નરનું સમજવાને માટે છે, તેથી જ
અહીં ચંદ્રને-આરમ્ભતિને-વિનંતિ કીધી છે. જ્યોતિષના માયા પાયા પર એમ
“ગાથા”નું આ શિક્ષણ અપાયેલું છે.

ગાથા હા. ૩૩—શ્લોક ૧૪ મા

અતઃ At અતઃ = Therefore so, તેથી

રાતાંમઃ Ratām રાતામ્ = Dedication, sacrifice, giving-away, અર્પણને,
ખલિહાનને. ૨/૧. નારી. ધાતુ રા = to surrender

ઝરથુશ્ત્રેઃ Zarathuštrō ઝરથુષ્ટ્ર = Zarathushtra, ઝરથુષ્ટ્ર. ૧/૧.

તન્વસ્-ચીતઃ Tanvas-ciṭ તન્વાચિદ્ = Of body itself, of self certainly,
ખુદ હેહના, ખરેખર પોતાના પડના ૬/૧.

અપચ્યાઓ. A'arēyī સ્વત્વા = Of his own, તેનું પોતાનું ૬/૧ નારી આ શબ્દ
અંગવેદ મ ૨-૪-૪ મા છે.

ઉસ્તનૅમઃ Ustanēm ઉત્તનમ = Life-breath, પ્રાણને, ૨/૧. નારીન્નતિ ધાતુ
ઉપ્ = to burn આ શબ્દ હા ૩૧-૧૧ મા આવેલો છે, ત્યાં બુઝ્મો
મામાન્ય માણસ પણ ખાલી સ્થળ શરીરનું ખલિહાન પ્રેમભાવે કે
મેવાભાવે આપે છે, પણ પેગમ્બર સાહેબે તો પૂર્ણ જ્ઞાનથી ને પૂર્ણ
અપોધથી પોતાના પ્રાણને મહા સમર્થ કરેલો છે, તે તો મહા બળવાન
છે, તે પ્રાણનું પણ આ ધર્મકાર્ય માટે તેઓ ખલિહાન આપે છે કે
જેથી લોકો ધર્મમાર્ગે રહીને પોતાનો ઉદ્ધાર મેળવે. આ “ઉસ્તનૅમ”
તે આત્મા નથી પણ જીવનશક્તિ યા પ્રાણ-જીવનનો આસ-છે શરીરમા
જે ગરમી-ઝોલસ રહે છે, તે ઝોલ છે. એ મજ્જાનો શુભ છે.

દદાતી Dādāti દદાતિ = Gives offers આપે છે, અર્પણ કરે છે. ધાતુ
દા ક્રિયાપદ વર્તમાનકાળ, ૫૨-મૈપદ, ૩/૧

પૌર્વતાતૅમઃ Paourvatātēm પૂર્વતાતમ્ = Pre eminence, આનુપ્રધાનને,
અગ્રાધાનાધિકારને, આગળુ સ્થાન ધરાવવાના અધિકારને, ઉત્તમતાને ૨/૧.

મનઃકુલ્લેઃ મનઃકુલ્લેઃ. Manakulāḥ-cā Vāṅmukhāઃ મનઃકુલ્લેઃ વાઙ્મુખેઃ = And of holy
mind અને સાત્વિક મનની ૬/૧

મઝ્દાઃ Mazdā મેષાય = For Mazda at the feet of Mazdā, મજ્જાને
માટે, મજ્જાને ચરણે ૪/૧

શ્યાબૅનહ્યાઃ Syābanahya ચ્યૌતસ્ય = Of deed, કાર્યની પ્રવૃત્તિની ૬/૧

અષાઃ Aśa અપાય = For Asha, at the feet of Asha, અપને માટે, અપને
ચરણે ૪/૧

યા-ચાઃ Ya-cā યા-ચ, યેન-ચ = And through which, અને જે દ્વારા, ૩/૧

ઉઠાઝ્યા-ચાઃ Uṭhāzya-cā ઉત્થસ્ય-ચ = And of devotional poetry,
અને કવિતાસ્તોત્રની હિંદુ કોશકરો પ્રમાણે વેદના મંત્રોથી બુદ્ધી જાતની
જે ભજન કવિતા લખાતી હતી, તેને તે જમાનામા સ્વયં-ઉત્થ-કહેવામા
આવતી ૬/૧.

સંસ્કૃત-સંસ્કૃત : Samskṛta : શ્રોત્રમ્ = Obedience, service, તાબેદારીને, સેવાને. ૨/૧.

ક્ષત્રિય-ચા : Kṣatriya-cā : ક્ષત્રિય-ચ = And the controlling power, અને સંયમ શક્તિને. ૨/૧.

૧૪ મા શ્લોકનો ભાવાર્થ : તેથી જરૂરજ ખુદ પોતાના પ્રાણનું બલિદાન તથા સાત્ત્વિક મનની ઉત્તમતાને મજ્જાને ચરણે, કાર્યની ઉત્તમતાને અધને ચરણે અર્પણ કરે છે, અને જે વડે (તેના) કવિતાસ્તોત્રની સેવા ને શક્તિને પણ (તે અર્પણ કરે છે).

હવે આ હા. ના છેલ્લા શ્લોકમાં તો પેગમ્બર સાહેબ પોતાના સર્વસ્વનું બલિદાન આપે છે. સામાન્ય દુનિયા બહીમાં એવી તરંગોળ બનેલી રહે છે કે એ કંઈ સહેજમાં આવા પેગમ્બરનો મહાન ઉપદેશ ગ્રહણ કરીને અપોધને માર્ગે જઈને સુધરી જાય. પેગમ્બર સાહેબ જાણે છે અને અનુભવે છે કે આ દુનિયાના લોકોને પાછા સત્પંથે લાવતાં તેમને જેવા તેવા ભોગ આપવા પડશે નહીં. જે અહુરા મજ્જાના અને અર્મૈયા સ્પેન્તાના એઓ પેગામ લાવનાર અને સેવક થયા છે, તે સર્વને માટે તો એમણે પોતાનું બધું જ અર્પણ કરી દેવું પડશે. અપોધનો ને નેહીનો માર્ગ તો સદા કાંટાળો જ છે. સ્વાર્થી દુનિયા પોતાની મતલબ સાધવા પેગમ્બર જેવાને પણ કનડવા-દુઃખ દેવા-વગર રહેતી નથી. મોટાઓ પોતાની મતલબ કાઢી લેવા પાછળ રહીને ગરીબ અજ્ઞાન નાનાઓનો ઉપયોગ કરે છે, તે આ નાનાઓ સુધરે ને નેક પંથે જાય તો પછી એ મોટાઓનાં ધૂપાં કર્મ કાણ કરી આપે? એટલે તેઓએ તો જેમ ચાલતું આવ્યું છે તેમજ ચાલે એમ જોવું જોઈએ. તેથી જ ઘોર પાપ કરી કરીને જડ થઈ ગયેલા લોકોને સુધારવાનું કામ બહુ કઠણ છે. માટે જ પેગમ્બર સાહેબ કહે છે કે આ પવિત્ર પેગામ બધા ગ્રહણ કરે તે માટેના અત્યંત કરતાં લલે મારી નિંદગી જાય તોપણ હું આ મારું પવિત્ર કાર્ય ચાલુ રાખીશ. અરે એ માટે હું મારા પ્રાણનું, જેમા આ જીવન માટેના બધા જ વિચાર કરવાનું અને તે અમલમાં મૂકવાનું મૂક્યું સ્થાન છે, તેનું પણ હું બલિદાન આપું છું. પૂર્ણ સાત્ત્વિક મનની ઉત્તમતા અને તેથી મેળવેલા અગ્રસ્થાનાધિકારનું શ્રેષ્ઠત્વ પણ અધને એટલે અપોધને ચરણે મૂકું છું, એટલે તેનો પણ હું પૂરેપૂરો ઉપયોગ કરીશ, અને આ સાધનોથી આ કવિતા-ભજનદ્વારા હું જે સેવા ને શક્તિના શુભ અંશ ધરાવું છું તે પણ અપોધને જ ચરણે ધરું છું. એટલે મારાં તનમનની, પ્રુદ્ધિની, મારી તમામ આધ્યાત્મિક શક્તિની અને મારા આત્માની જે કંઈ શક્તિ છે, તે બધી આ દુનિયાની સેવા માટે હું અર્પણ કરું છું!

પેગમ્બર સાહેબના આ કેવા દેવી અને અમીરી શબ્દો ને ભાવ છે! ભાઈબંધીનો-Brotherhood નો-વિશ્વસ્નેહનો આથી વધુ સુંદર ઉદ્દેશ અને તેના દર્શન ખીજે ક્યાં મળશે! આપણા જરૂરોક્તી ભાઈઓ માટે ભાગે પોતાના ધર્મનો ને પોતાના પેગમ્બરના પેગામનો કશો ખરો અભ્યાસ કરતા નથી, જેઓએ એ અભ્યાસ થોડો ઘણો કીધો છે તેમાંના ચોટે ભાગેના વિદ્વાનો માત્ર શબ્દોની ખેંચતાણમાં ને “હું ખરો તમે ખોટા” એવા મિથ્યાભિમાનમાં રહીને પોતાના

ભાઈઓને જે ધર્મનું ખરું શિક્ષણ આપવું જોઈએ તે આપતા નથી. જેઓ આ દુનિયામાં જીવતાંજીવત કેમ ચાલવું તે બાણતા નથી, જેઓ પોતે, ક્રોધ, કપટ, માયા, અમૃત્ય, ક્રામ, અદેખાઈ, ભૂંડી વાણીમાં પડી રહેલા છે, તેઓ ધર્મના મોટા ઉપદેશક બનીને બીજી દુનિયાની વાતો લોકો આગળ કરે છે, તેમાં નથી તેઓનો પોતાનો ઉદ્ધાર કે નથી તેમાં તેઓને સાંભળનારાનો ઉગારો. અપોદ્યથી ને નેદીથી ચાલનારો વિદ્વાન જ ખરો વિદ્વાન છે, અને તે બીજી દુનિયાની નહીં પણ આ જીવતી દુનિયાની જ વાત કરીને લોકોને ખરા ધર્મના પંથે દોરવે છે, તે જ ધર્મની ખરી સેવા કરે છે. શ્રી જૈનશ્વર સાહેબે મોટે ભાગે આ દુનિયાની જ વાત કીધી છે, ને તેમાં કેમ રહેવું ને કેવી રીતે વર્તવું તેના ખરા માર્ગ બતાવ્યા છે, એટલે તે માર્ગ જતાં લોકો પોતાની મેળે બીજી દુનિયાની ગતિ સંભાળી લે. એથી જ શ્રી જૈનશ્વર સાહેબ ખરા પેગમ્બર છે.

કવિ શ્રી ૩૩ મે અધ્યાય પૂરો

ગાથા અહુનવધતિ—હા. ૩૪ મો

અધ્યાય ૭ મો

“મોક્ષમાર્ગ”

—: ટિપ્પણ :-

શ્રી વ્રશ્યુસ્ત્ર સાહેબની પાંચ ગાથાઓમાંની પહેલી મુખ્ય ગાથા “અહુન-વધતિ” માં જ તેમણે પોતાના ખાસ પેગામ તથા ધર્મના તત્ત્વજ્ઞાન સંબંધના કાવ્યપુસ્તકમાં સ્પષ્ટતાથી બધું કહી દીધું છે. પહેલા છ અધ્યાયમાં—યસ્ન ૨૯-૨૮ ૩૦-૩૧-૩૨ અને ૩૩ માં—પગથીએ પગથીએ તેમણે આપણને ઉપર ચઢાવ્યા છે, અને પ્રવેશક, સ્તુતિ, પેગામ, દર્શન, વિરોધ અને સર્વાર્થણ—એ છ અધ્યાયોમાં પેગમ્બર સાહેબે પોતાનો ખાસ પેગામ, દુનિયાની રચના, નેકી બદીનું મૂળ, ધર્મની ફિલસૂફી, તેમને નડેલા શાસ્ત્રીઓનો ને ક્રિયાકાંડી બ્રાહ્મણોનો વિરોધ અને તેની પોકળતા, દુનિયાના ભલા અર્થે પોતાનું સર્વસ્વ હોમાવી દેવાની તમન્ના—એ બધું આપણને સમજાવ્યું છે, અને જીવન કેવી રીતે જીવવું જોઈએ તે પણ દેખાડ્યું છે. માખની માફક બધે ભમભમ કરતું મન એકાગ્ર કરીને તેને પ્રથમ સાત્ત્વિક કરવા માટેનો જ ભાર પડે પડે તેમણે મૂક્યો છે. મન સુધરે તો જ ખરી અપોષ્ટ પળાય અને અપોષ્ટ પળાય તો જ પછી આ દુનિયાના બંધનમાંથી મુક્તિ પામવાના આપણે અધિકારી થઈ શકીએ, એ બધું ઘણી જ સ્પષ્ટ રીતે તેમણે દર્શાવ્યું છે. મનને કેળવવું એટલે બધા વિકારો પર કાબુ મેળવવો—એ જ પ્રથમ પગથિયું છે, તે વગર ધર્મના બધા બહારના પ્રકારો વ્યર્થ છે. ધર્મ એટલે આ ક્ષણભંશુર દુનિયામાં આપણું જ ખરું ધારણ (support) અને તે; સંસારસાગર પાર તરી જવાનું આપણું આધાર રૂપ પાટિયું. એ ધારણ, એ આધાર, કોઈ બહારનો માણસ, પછી તે ગમે તેવો વિદ્વાન કે સાધુ હોય તો પોતાના મંત્રથી કે ભલામણથી, આપી કે અપાવી શકે તેમ નથી. એ તો દરેક માણસે પોતે જ પોતાના અંતરબળથી ઉપજાવી લેવાનું છે. એટલે એ અંતરબળ મેળવવા આપણે આપણા પેગમ્બર સાહેબનો ઘોષ સાંભળીએ ને તે પ્રમાણે ચાલીને નેકી બદીના માર્ગનું જ્ઞાન મેળવીને મનને દૃઢ કરીને પાપમાં પડીએ જ નહીં તેવું કરીએ, ત્યારે આપણને એ અંતરબળનું ધારણ મળે. આ વાત તો પેગમ્બર સાહેબે ભાર મૂકીને આગલા છ અધ્યાયોમાં બરાબર સમજાવી છે. આ જિંદગીનો ફેરો સફળ કરવા બીજા કોઈ પણ ઋષિમુનિએ કે પેગમ્બરે એથી વધુ સરળ રીતે ટૂંકમાં ને સ્પષ્ટતાથી વધુ સારો ઉપદેશ આપ્યો નથી. માણસની જિંદગીનું અંતિમ લક્ષ્ય આ દુનિયાનાં બંધનથી મુક્તિ પામવાનું હોય, તો તેને માટેના સાચા ને સીધા માર્ગ સરળતાથી આપણા મહાન પેગમ્બર શ્રી વ્રશ્યુસ્ત્ર સાહેબે પોતાની ગાથાઓમાં સમજાવ્યા છે. આ “ગાથા”માંનો ઉપદેશ જ બરાબર ગ્રહણ કરે ને પોતાના જીવનમાં પાળે તે જ ખરો વ્યવસ્તી કહેવાય, કેમકે પેગમ્બર સાહેબનો સીધો ઉપદેશ માત્ર આ ગાથાઓમાં જ મળેલો આપણી પાસે હજારો વર્ષથી બરાબર સચવાયેલો રહ્યો છે. એ જ રાજયોગ છે.

હવે આ છેલ્લા ૭મા અધ્યાયમાં પેગમ્બર સાહેબ “મોક્ષમાર્ગ” તરફ છેવટમાં આપણને લઈ લાય છે. અહુરા મજ્દાએ આપણને જે ન્યામન

બહેલી છે, આપણા મુખ માટે જે અગણિત વસ્તુઓ તૈયાર રાખેલી છે, તેનો સદુપયોગ કરીને સંપૂર્ણ સાત્ત્વિકતા મેળવીને અષોઢ સંપાદન કરી આપણે તે તે ન્યામનો માટે તે સાહેબના સદા અહેશાનમંદ રહી આપણી મુદ્દિનો માર્ગ ખુલ્લો કરવાનો છે. એ માટેનો અંતિમ બોધ હવે આ “અહુનવદંતિ ગાથા”ના છેલ્લા અધ્યાયમાં આપ્યો છે.

*

*

*

ગાથા હા. ૩૪—શ્લોક ૧ લો

યા : Yā : યા-યેન = Through or by which, જેથી, જે દ્વારા. ૩/૧. આ “યા” તેમજ એ પછીના બીજા બે “યા” તેની પછી આવતાં નામો “ધ્યઔધેના,” “વચ્શહા” અને “યસ્ના”નાં સંગ્રંધી સર્વનામ છે. એટલે એ છૂટાં જ રહેવાં જોઈએ. વાક્યરચના અને તેના અર્થ પ્રમાણે આ “યા” નો અર્થ “જે” બરાબર છે, કારણ કે એનું પ્રતિસંગ્રંધી સર્વનામ “તએધયો” એટલે “તે પ્રમાણે, તે અનુસાર” એમ તુરત પાછળ બીજી પંક્તિમાં આવે છે.

ધ્યઔધેના : Dyoṭhēnā : વ્યૌત્ના = Through action or deed, કર્તવ્યથી, કાર્યથી. ૩/૧. Through deed, કાર્ય દ્વારા, કર્તવ્યથી.

યા : Yā : યા-યેન = Through which, જે દ્વારા. ૩/૧.

વચ્શહા : Vacanḥā : વચ્સા = By or through word, શબ્દથી, વચનથી ૩/૧.

યા : Yā : યેન = Through which, જે દ્વારા. ૩/૧.

યસ્ના-યા : Yasnā-cā : યજ્ઞા-ચ = And through worship or self-sacrifice, અને સ્તુતિ દ્વારા, સ્વાર્થલુ દ્વારા. ૩/૧. આ “ય-સિ-ના” એમ ત્રણ શ્રુતિમાં બોલવાનો છે. અહીં “યસ્ના” પછીનો “યા” હ્રસ્વ થયેલો છે, તે પાછો મૂકવો જ જોઈએ.

અમૈરેતાતેમ : Amēretātēm : અમૃતાતમ્ = Immortality, અમરતા. ૨/૧. એ “દાઔશહા”નું કર્મ છે. મનવચનકર્મથી ને સ્વાર્થલુથી માણસ મોક્ષ મેળવે તો પછી તેનો આત્મા તો અમર છે. આ પૃથ્વીના બંધનમાં પડ્યાથી એ “આત્મા” ને શરીરને વળગેલાં દુઃખો લોગવવાં પડે છે, એટલે એમાંથી આત્મા બચી જાય તો પછી તે તો તેના સ્વભાવે અમર જ છે. “અમરતા” કંઈ જીવતા શરીરને મળતી જ નથી. એ તો “આત્મા”ને માટે છે. આ વસ્તુ સમન્વય તો ગાથામાં આ અમરતા, અમૃતતાની વાત આવે છે તેનો ખુલાસો થઈ જાય. “અમૈરેતાતેમ્” ખોટો શબ્દ છે, “અમૈરેતાતેમ્” જોઈએ.

અર્ષમ-યા : Aśm-cā : અર્ષમ્-ચ, કૃતમ્-ચ = And holiness or righteousness અને અષોઢ, પવિત્રતા. ૨/૧. એ પણ “દાઔશહા”નું કર્મ છે.

તએધયો : Tāēbyō : તેમ્યસ = According to these, consequently, એ પ્રમાણે, એ અનુસાર. ૪/૩.

દાઝાહા : Dāzāhā : ધાસ = Thou mayest bestow, તું કરી બક્ષે. આ ક્રિયાપદના વ્યાકરણ માટે તેમજ અર્થ માટે મિદસ, ખાર્થોલિમે, મોલ્ટન, કાંગાજી વગેરે વિદ્વાનો ગ્રંથવાદ્ય ગયેલા લાગે છે, ને બધા એને પહેલો પુરુષ એકવચન ગણે છે. પણ એ ધા ધાતુના અનિયમિત (aorist) ભૂતકાળ, સંશયાર્થ ભેદ, આત્મનેપદ, બીજે પુરુષ એકવચનનું રૂપ છે. જુઓ જેકસનનું વ્યાકરણ, § ૬૩૩, ત્યાં એ શબ્દ જ આપેલો છે. સંસ્કૃતમાં પણ એ જ રૂપ છે. આ ક્રિયાપદ કર્મવિભક્તિમાં તેમજ ચોથી વિભક્તિમાં કર્મ લે છે.

મઝદા : Mazdā : મેધા = Oh Mazda! હે મઝ્દા! ૮/૧.

ક્ષઞ્ચ-ચા : Xšaθrem-cā : ક્ષમ્-ચ = And supremacy, ને પ્રભુતા. ૨/૧.

હૃર્વતાતૈ : Haurvatātō : સર્વતાત્સ = Of full prosperity or perfection, સમૃદ્ધિની, કલ્યાણની, ૬/૧. આ “હૃર્વતાત્” તથા “અમૃતાત્” એ શુણ્ણવાચક નામો છે.

અઝેધામઃ Aθēdām : એધામ્ = Of these (gifts). એ સૌનું-એ સર્વ બક્ષિયનું. ૬/૩. પાછળ આવતો ક્રિયાપદ “દસ્તે” (ધત્તે) ૬ ક્રી વિભક્તિમાં કર્મ લે છે. આ “અઝેધામઃ” શબ્દની “ગાથા”માં બધે ત્રણ શ્રુતિ ગણવામાં આવેલી છે.

તેઠિ : Tōi : તે-તથ = Thine, તારી. ૬/૧.

અહુરા : Ahurā : અસુર = Oh Ahurā! હે અહુરા! ૮/૧.

ઐહ્માઃ Ōīhmā : અસ્મા-અસ્માક્મ્ = Our, અમારી. ૬/૩. “અમારું”નાં અવસ્તા ગાથામાં ને અવસ્તામાં પાંચ રૂપ વપરાયાં છે. અહ્માકંમ, નૌ, નૈ, અહ્મા, અને ઐહ્મા. જુઓ જેકસનનું વ્યાકરણ § ૩૮૯.

પૌરુતેમાધુશ્ : Pourutēmāiš : પુરુતૈ = Through or with full abundance પૂરતી રીતે, વિપુલતા સાથે, ભરછકપણે, ભરપટ્ટે. ૩/૩. અહીં પુરુ બાજે અનુદાત્ત છે.

દસ્તે : Dastō : ધત્તે (ધા) = He holds, retains, adheres. તે ધારણ કરે છે, ગ્રહણ કરી રાખે છે. ક્રિયાપદ : વર્તમાનકાળ, આત્મનેપદ, ૩/૧. આ જ અર્થમાં ને રૂપમાં “ગાથા”માં “દઝ્દે” પણ વપરાય છે. જુઓ જેકસનનું વ્યાકરણ § ૫૪૨. એનો કર્તા “જરથુસ્ત્ર” અધ્યાહાર (understood) છે.

૧ લાં શ્લોકનો ભાવાર્થ : જે કાર્યથી, જે શબ્દથી, ને જે સ્વાર્પણથી-એ સર્વ વિધિ પ્રમાણે, હે મઝ્દા! તું કરી અમરતા અને અપોષ્ઠ તેમજ સમૃદ્ધિની પ્રભુતા પણ બક્ષે, એ સૌ તારી બક્ષિયોનું, હે અહુરા! અમારી ભરછકતાથી તે (જરથુસ્ત્ર) ધારણ કરે છે.

આ શ્લોકમાં “દસ્તે”-ધારણ કરે છે, એ ક્રિયાપદનો કર્તા નથી, એટલે ક્રિયા-પદ અકર્તૃક-impersonal-જેવો વપરાયેલો છે. પણ તે જ બતાવે છે કે તેનો કર્તા એ શ્લોક બોલનાર પોતે જ છે. “ગાથા”માં તેમજ વેદમાં ને ઘણા ગ્રંથોમાં કર્તા પોતે ત્રીજા પુરુષમાં ઘણે ઠેકાણે બોલે છે. ૩૩ મા હાના છેલ્લા ૧૪મા શ્લોકમાં જ એમ “જરથુસ્ત્રો” કર્તા તરીકે વપરાયેલો છે, એટલે તેની પછી આવતા આ હા ૩૪-૧ માં પણ એ જ “જરથુસ્ત્રો” અધ્યાહાર છે તે અહીં લેવાનો છે. ૩૩મા હાના પહેલા શ્લોકમાં પણ “હું” ને બદલે “સ્તુશ્” વપરાયેલો છે. એટલે અહીં બોલનાર તો શ્રી જરથુસ્ત્ર જ છે, અને તેઓ જ પોતે ત્રીજા પુરુષમાં અહીં “દસ્તે”ના કર્તા લેખે રહ્યા છે, બાંહેધે જરથુસ્ત્ર સાધારણ માણસ તરીકે જુદા છે ને અહુરાના પેગમ્બર તરીકે જુદા છે. આટલી બધી પાક બક્ષિયોના ધારણ કરનાર તરીકે રખે પોતાને ગર્વ આવી જાય, તેથી પણ બાંહેધે ગંભીરતા બળવી રાખવા અહીં ત્રીજા પુરુષમાં લખાયું છે.

આગલા ૩૩મા હાના ૧૪મા શ્લોકમાં પેગમ્બર સાહેબ બધી અભિપ્રાસિ-ઓની બક્ષિશ માગે છે, ને પછી હવે આ નવા હાના પહેલા જ શ્લોકમાં તેઓ કહે છે કે હે મજ્જા અહુરા! તમે મારા જે કાર્યથી, જે વચનથી, ને જે સ્વાર્થણથી અમરતા, અપોષ અને સમૃદ્ધિ આપો છો, તે બધી ભરછકતાથી હું ધારણ કરું છું. મારું હૈયું હવે એટલું વિશાળ થયું છે, આખી દુનિયાને હું એવા વિસ્તૃત સ્નેહથી આહું છું, કે તે બધી બક્ષિશો મારા હૈયામાં હું ધારણ કરીને સાચવી રાખું છું. તેમાંથી કોઈને હું પાછી શુભાવી દઈ તેમ નથી. હું તો એ બક્ષિશોને મારા જીવ સમાન બળવી રાખીશ. એ બક્ષિશોથી તો મારે માનવજાતની સેવા કરવાની છે, એ બક્ષિશોથી જ મને બધી શક્તિ મળી છે ને બીજાઓને પણ હું એ શક્તિ આપીને તેઓને સેવાભાવી કરવાનો છું. (હા. ૩૩-૧૪), એટલે હું તો એ બધીને મારા હૈયામાં બળવી રાખીશ. ભક્તનું હૈયું તો સ્નેહથી એટલું વિશાળ થયેલું છે કે તે કદી ભરાઈ જતું નથી. એ તો બધી અભિપ્રાસિઓને તેમાં સમાવી શકે છે, એ બધી અભિપ્રાસિઓથી પણ ભક્ત ધરાવે નથી; એનું હૈયું ભરતાં તો કૃષ્ણ ને સ્વર્ગ પણ ઝૂટી જાય, કેમકે એને તો ખુદ પ્રભુ જ ભેટા છે. શ્રી જરથુસ્ત્ર સાહેબ તેથી જ ઘડી ઘડી અહુરા મજ્જાને વિનંતિ કરે છે કે તમે જ ખુદ મારી આગળ પ્રગટ થાઓ, મને દર્શન આપો, મારી પાસે રહો!

અહીં “અમારી” ભરછકતા કહેવાનું કારણ એ છે કે શ્રી જરથુસ્ત્ર સાહેબના મધ્યમંડળમાં અનેક અપોજન લોગ થયેલા હતા, ઘણા પવિત્ર માણસો સ્વાભાવિકતાથી એ મંડળના સભ્ય થયેલા હતા, ને પેગમ્બર સાહેબ તરફથી પૂરેપૂરું આધ્યાત્મિક જ્ઞાન તેમણે સંપાદન કરેલું હતું. એટલે આ સાત્ત્વિક મનની, અપોષની ને પાક સમૃદ્ધિની બક્ષિશ તે બધાએ મેળવેલી હતી, અને એ સર્વે અપોજનો આ દૈવી બક્ષિશોમાં લાગ લેતા હતા. તેથી જ અહીં અહુરાને કહેવામાં આવે છે કે આ બધી બક્ષિશો માત્ર શ્રી જરથુસ્ત્ર સાહેબ જ નહીં પણ તેમના સૌ અપો અનુયાયીઓ ભરછકતાથી ઝીલી લેશે, બધા જ તે પોતાનાં હૈયામાં રાખીને દુનિયાના લોકોને પણ તે મેળવવા મદદ કરશે.

ગાથા હા. ૩૪—શ્લોક ૨ એ

અત્-આ : At-cā : અત્-અચ = And likewise, અને તેમજ, એવી રીતે.

ઈ-તોઇ : I-tōi : ઈ-તે (ઈત્-તે) = Of or for thee only, ખુદ તારા અથવા ખુદ તારે માટેના. “ઈ” અધિકારી અન્યથા છે. “તોઇ”-૬/૧. અહીં “ઈ”નો અર્થ ખુદ જ થાય છે. ખુદ તારા, તારા જ. પછવાડે “વીરુપા” આવે છે તેની સાથે એ ઈત્ પછુ લખાય છે.

મનઃહૃદા : Manahhṛā : મનસા = Through thought or meditation, સંકલ્પ દ્વારા, ચિંતન દ્વારા. ૩/૧.

મધુન્યૈઉશ્-આ વરુહૈઉશ્ : Mainyūṣ-cā-Vaṇhauś : મન્યોઽવ વૈસોઃ = And of the Good Manyu, of Spenta Manyu, અને સ્પેન્તા મન્યુની ૬/૧. ગેલ્ડનરે, કાંગાલુ વગેરેએ “મધુન્યુશ્ વરુહૈઉશ્” લીધેલું છે, પણ ગેલ્ડનરે પોતાના મૂળ પોથામાં બીજી હસ્તપ્રતોમાં “મધુન્યૈઉશ્-આ વરુહૈઉશ્” લખાયેલું છે એમ નોંધેલું છે, અને વાક્યસંદર્ભ જોતાં તે જ ખરું છે, અને એ શબ્દો છટ્ટી વિલક્ષિમાં જ જોઈએ. વળી “મધુન્યૈઉશ્” પછી “આ” પણ જોઈએ જ, નહીં તો એક શ્રુતિ હંદમાં ઝાઝી થાય છે.

વીરુપા : Vispā : વિશ્વા = All, every, બધી, પ્રત્યેક. ૩/૧. એ વિશેષણ “દાતા”-એટલે બક્ષિશનું છે.

દાતા : Dātā . દાતા = Through what is given, gift, બક્ષિશ દ્વારા. ૩/૧. ભૂતકૃદંત નામ. એને “દાતા” ક્રિયાપદ સાથે જોડવી નાખ્યાથી જ અર્થમાં બીજાઓએ ગોટાળો કરેલો છે. એની અગાઉ “વીરુપા” (દરેક) વિશેષણ છે તેની ને “દાતા”ની વિલક્ષિ એક જ છે. તેથી એ નામ તરીકે જ લેવાનું છે, ને અહીં બક્ષિશોની જ વાત થાય છે. હા. ૩૩-૮ માં પણ એ જ શબ્દ એ જ અર્થમાં છે.

સ્પેન્તાપ્યા-આ : Spēntāyā cā : ચિન્તલ્પ-ચ = And of holy, અને પાકના, પાવનના. ૬/૧. “સ્પેન્તાપ્યા નૅરેશ્” એટલે of the man of holiness, પવિત્રતાવાળા માણસના-એટલે પવિત્ર-પાવન માણસના. ૬/૧.

નૅરેશ્ : Nərəś ; નૃષ્ = Of man, માણસના. ૬/૧. ભુજો નેકસનનું વ્યાકરણ ૬ ઉચર. અહીં “નૅરેશ્” એટલે “જેવાના”નો ભાવ છે.

ધ્યઞ્ઞોર્થેના : Syaoṇnā : ઞ્ચોના = Through deed, કાર્યથી. ૩/૧.

યેહ્યા : Yehyā : યસ્ય = Whose, જેનો. ૬/૧.

ઉર્વા : Urvā : ઉર્વ (૨) = Spirit, soul, આત્મા. ૧/૧.

અષા : Aṣā : અષા-ઋતેન = With Asha, અપની સાથે. ૩/૧.

હ્યઞ્ઞોર્થે : Hacaītō : સત્તે = Associates himself with, સંમર્ગ રાખે છે, સંબંધ રાખે છે. ધાતુ સ્વ. ક્રિયાપદ : વર્તમાનકાળ, આત્મનેપદ, ૩/૧. “અ” સ્વરિત છે તેથી તેની પછી ‘ઇ’ મૂકેલો છે.

પદ્મરિગાધ્યૈ : Pairi-gāiōē : પરિગંતે = I go about deliberating everywhere, I celebrate everywhere, હું બધે ચર્ચા કરતો કરું છું, હું બધે કીર્તન કરું છું. ધાતુ પરિગે. ક્રિયાપદ : વર્ગ ૩ બે, વર્તમાનકાળ, આત્મનેપદ, ૧/૧. ગેઝડનરે આ “ગાધ્યૈ” રૂપ MF, PD, K ૩૭ લેખોમાંનું નોંધવું છે જ. “ગાધ્યૈ”માં “તે” ઉદાત્ત હોવાથી તે “ધ્યૈ” કીધેલો છે.

દમાવતો : Xsāvatō : યુષ્માવતસ્ = Of relating to you, તમારા સંબંધનાં, તમારે માટેનાં. ૬/૩. આ શબ્દ હા. ૨૯-૧૧ માં આવી ગયો છે.

વહ્મે : Vahmē : વસ્મે-ઉષ્મે = In ardour, in warmth of feeling, ભાવોભ્રમામાં, હૈયાની ઊંડી હૂંફમાં. ૭/૧. વસ્ ધાતુનાં રૂપો ઉષ્ ધાતુનાં રૂપો સાથે લેખાયેલાં છે, અને તેમાં તેજ ને ગરમી બતાવતો શબ્દો થયેલા છે. અહીં વસ્મ તે ઉષ્મ છે : અંતરની લાગણીઓની ઊંડી હૂંફ.

મઝ્દા : Mazdā : મેષા = Oh Mazdā ! હે મઝ્દા ! ૮/૧.

ગરોબીશ્ : Garōbīs : ગિરોમિસ્ = With songs or hymns, ગીતો અથવા ભજનો દ્વારા. ૩/૩. ધાતુ ગિર.

સ્તૂતાંમ : Stūtām : સ્તુતામ્ = Of praises, સ્તુતિઓનાં. ૬/૩.

૨ જા શ્લોકનો ભાવાર્થ : અને એવી જ રીતે ખુદ તારે માટેનાં જ ચિંતન દ્વારા, અને સ્પેન્તા મન્યુની દરેક બક્ષિશ સાથે જેનો આત્મા અપની સાથે હંમેશનો સંસર્ગ રાખે છે એવા પાક માણસ જેવાના કૃત્યથી, હૈયાની ઊંડી લાગણીની હૂંફમાં, તમારે માટેનાં સ્તુતિનાં ભજનો દ્વારા, હે મઝ્દા ! હું બધે ફરતો રહીને કીર્તન કરું છું.

આગલા શ્લોકમાં કાર્યથી, શબ્દથી ને સ્વાર્પણથી અમરતા અને સમૃદ્ધિની બક્ષિશ મેળવ્યાનું કહીને હવે પેગમ્બર સાહેબ અહીં કહે છે કે આ અભિપ્રાસિઓનાં બક્ષિશ પારણ કરીને હું ખુદ તારે જ માટે આખો વખત ચિંતન-વિચાર-કર્ચા કરું છું. તું કેવો મહાન છે, તું કેવો ઉદાર છે, તારા ભક્તને તું કેવી કેવી રીતે નવાજે છે, એ બધી ચીજ માટે હું ચિંતન કર્યા કરું છું. સ્પેન્તા મન્યુ તરફથી મેં મોક્ષમાર્ગ તરફ જવાની પથ બક્ષિશ મેળવી છે, તેના પથ હું વિચાર કરું છું. અંત્રમન્યુની ને તેણે મૂંઢેલી બધી લાલચોની સામે થઈને મેં મનને દૃઢ કરીને અપોધનો જ માર્ગ લીધો ત્યારે જ મને આ સ્પેન્તા મન્યુ તરફની બક્ષિશ મળી છે. વળી જેના આત્માએ સદાસર્વદા અપોધનો જ સંગ રાખેલો છે, જેણે અપોધને કદી પથ છોડી નથી, એવો પાક ને શુદ્ધ માણસ જેવાં કાર્ય કરે તેવાં કાર્ય કરીને હું તો તમારે માટેના સ્તુતિભજનો કર્યા કરતો કરતો હામ હામ બધે ફરીને તમારું જ કીર્તન કર્યા કરું છું.

હૈયામાં અહુરા મઝ્દાના જ વિચારો આખો વખત રહ્યા કરે, ને તે વિચારોથી મન સદા ભરપૂર ભરાયેલું રહે, તો પછી બીજા આકાતીકા કોઈ વિચાર આવે જ નહીં. અપોધ તો સદા સાથે જ છે, તે તો બધે સ્વભાવરૂપે જ

થઈ રહેલી છે, એટલે પછી પાપના વિચારો તેની પાસે આવી શકતા જ નથી. પાક અપો માણસ માટે તો એક બાબત ખુદાના ને તેની મહાન કુદરતના જ વિચાર હોય ને બીજી બાબત આ દુનિયાના લોકો કેવી રીતે તેની જ માફક અપોઈ પાળે ને અપો બનીને પોતાનો ઉદ્ધાર કરે તેનું ચિંતન હોય. એટલે પેગમ્બર સાહેબ આ શ્લોકથી બધાને સૂચવે છે કે મનને પાક વિચારોથી જ ભરેલું રાખો, અહુરા મજ્દાનું જ ચિંતન કર્યા કરો, અપોઈથી પળભર પણ દૂર ના બસો, ને રાત્રિને તે સાહેબનાં જ શુભગાન ગાયા કરીને મનને નેક વિચારોમાં જ મશગુલ રાખો. તેમ રાખશે તો જ કોઈ લાલચ તમોને ફસાવી શકશે નહીં. એવી લાલચ તરફ જોવાનો પણ તમોને વખત મળશે નહીં. જ્યાં આખો આરડો તલપૂર જગ્યા વગરનો પવિત્રતાથી જ ભરેલો હોય ત્યાં બીજી કંઈ વસ્તુ પ્રવેશ પામી શકે? અપોઈ તરફ જવાનો સચોટ ઉપાય અહીં પેગમ્બર સાહેબે સૂચવ્યો છે. મનને ખાલી રાખો ના, મનમાં હલકા વિચારોને પેસવા જ ના દો ! અપોઈ જ આખો વખત ભરેલી હોય તો પછી બધું જ અપો રહે છે, ને ત્યાં ખુદા માટેના જ પાક વિચારો આવે છે. એક વેળા વિચાર શુદ્ધ થઈ ગયા તો પછી કોઈ પણ બાતની બહી મનમાં પ્રવેશ પામી શકશે નહીં. તેથી જ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે મન એવ મનુષ્યાણા કારણં વંધમોહયોઃ મન જ માણસને બંધનનું કે મોક્ષનું કારણ છે.

ગાથા હા. ૩૪—શ્લોક ૩ ને

અતઃ At અન્-અય = Moreover, વળી

તોઃ Toi તે = For thee, તારે માટે ૪/૧.

મીઝદૅમઃ Mīzdam- માન્મ-(માઢ) = Reward, riches, what is bestowed as grace, બદલો, ફળ, ધન, ન્યામત ૨/૧. ખુદા આપણને આ દુનિયામાં જીવાડવા આપણી પર અનેક મહેર ઉતારે છે-ખાવાપીવાની, ગહેવાની, જીવન કરવાની, આગર ગળવાની-એમ હજારો મહેર તે ફેરવે છે, તેની મહેર નહીં હોય તો જો કશું જ મળતું નથી અતિ પાપના ફળ તરીકે માણસો ભૂમે તરમે મરે છે, ગહેવાનું સ્થાન પામી શકતા નથી, તેજ પણ મેળવી શકતા નથી, જોતલે ઘોરપાપથી ખુદાની મહેર ઊતરતી નથી ને મળ મળે છે માટે જ આ દુનિયામાં આપણે, ખાવાપીવા માટે, ગહેવા માટે, જીવન ગાળવા માટે ખુદાની “ન્યામત” મળી છે, એમ કહીએ છીએ, ને ખુદા જોવી “ન્યામત” મદા આપતો ગહે તેવી પ્રાર્થના કરીએ છીએ આ “મીઝદૅમ”નો મનોરથ અર્થ ધીનતે જઈ શબ્દથી નહીં પણ “ન્યામત”થી જ જગજગ આપી શકાય છે વળી ‘મ્યઃદૅમ’ શબ્દ બગડેલો છે. મૂળ શબ્દ માન્મ છે, અને આ ઠ, જ અક્ષરોનો ગાથાવાણીમાં “ઝદ” થાય છે ગેંડનરે એક હસ્તપ્રતમાં આ “મીઝદૅમ” રૂપ નોંધેલું છે, તે જ ખરું છે હા ૩૪-૧૩ માં આ ખરી નોંધણી જ છે જુઓ ને વ્યા § ૧૮૩.

અહુરાઃ Ahura અહુર = Oh Ahurā! હે અહુરા! ૮/૧

નમઝહા. Nemaṇha નમસા = With adoration or homage, નમનથી, ભક્તિપૂર્વકથી ૩/૧

અષાઃ-આઃ Asha ci અષાઃ-અ = And for Asha or holiness ને અપને માટે, અપોહને માટે ૪/૧

દામાઃ Dama દમ-દદામ = We would preserve, અમે સંભાળી રાખવી માગીશું ધાતુ દા ક્રિયાપદ અનિયમિતકાળ, સસયાર્થ, પરમૈષદ, ૧/૩

ગઝેથાઝાઃ Gacōi ગેથાસ્-વસા = Creations, સૃષ્ટિઓ, પેદાશો ૧/૩ નારીબલિ.

વીસ્પાઝાઃ Vispi iવધામ્ = All બધી, સર્વ. ૧/૩ વિશેષણ-નારીબલિ

આ-સઝોઃ Ā-saōrai આ-સઝે = In this dominion, આ રાજ્યમાં ૭/૧.
જુઓ ને વ્યા § ૫૬

યાઝાઃ Ya યામ્ = Which જેઓ ૧/૩ નારી

વોહુ મનઝહાઃ Vohu.. Manarhā વહુ મનસા = Through Vohu Mano, વોહુમનો દ્વારા ૩/૧

અર્ચાસ્તા : Araostā : ઋષ્ટ = Attain an end or aim in life, જીવનમાં સંપન્ન થઈ
કોઈ ઉદ્દેશ-કોઈ નેમ-મેળવે છે. ધાતુ “ઋ” ક્રિયાપદ : અનિયમિતભૂતકાળ,
આત્મનેપદ, ૩/૩. જુઓ હા. ૩૦-૧૦ ની ટિપ્પણમાં “અર્ચિસ્તા” શબ્દ.

આરોઈ : Ārōi : આરે = I have obtained, મેં મેળવી છે, હું પામ્યો છું. ધાતુ
આર. ક્રિયાપદ : પૂર્ણભૂતકાળ, આત્મનેપદ, ૧/૧. જુઓ નેકસનનું
વ્યાકરણ § ૬૧૨. આ શબ્દ હા. ૩૩-૬ માં આવી ગયો છે.

ઈ : Zi : હિ = Indeed, certainly, ખચીત, ખરેખર.

હુદાઝ્ઝહે : Huddāz̄z̄hē : હુદાઝ્ઝ = Of the knower of the Universal
Spirit, બ્રહ્મજ્ઞાની, સુમત્રાની. ૬/૧. આ શબ્દ વિભક્તિ ૧/૩માં હા. ૩૦-
૩ માં આવી ગયો છે. “હુ-દા-આઝ્ઝ-હે” એમ ચાર શ્રુતિમાં
બોલવાનો છે.

વીસ્પાઈશ : Vīspāiṣ : વિષૈ = Through all these (acquirements-graces)
આ બધી (ન્યામત) દ્વારા. ૩/૩.

મઝ્ઝદા : Mazdā : મેઢા = Oh Mazdā. હે મઝ્ઝદા ! ૮/૧.

ક્ષમાવસૂ : Xsmāvasū : ક્ષમાવસૂ = Amongst you, તમારી વચ્ચે. ૭/૩. સર્વે
અમૃષા સ્પેન્તાની વચ્ચે. Amongst all the Amashā Spēntās.

સવો : Savō : સવસ્ = Superiority, power (spiritual), ઉચ્ચતા, આધ્યાત્મિક
શક્તિ. ૨/૩. આ શબ્દ હા. ૩૦-૧૧માં આવી ગયો છે.

૩ જા પ્રલોકનો ભાવાર્થ : વળી, હે અહુરા ! (તારી) ન્યામતને નમનથી
(સ્વીકારી) તારે માટે તેમજ અપને માટે પણ અમે સંભાળી રાખીશું. આ (તારા)
રાજ્યમાં જે તમામ સર્જનો બોદ્ધમનો દ્વારા જીવનનો ઉદ્દેશ પામે છે તે સૌ (સર્જનો)
દ્વારા, હે મઝ્ઝદા ! તમારી સૌની વચ્ચે મેં તો ખચીત બ્રહ્મજ્ઞાની શક્તિ મેળવી છે.

હવે આ પ્રલોકમાં પેગમ્બર સાહેબ કહે છે કે હે અહુરા તે જે ન્યામત
(grace) અમેને બક્ષી છે, તે અમે આભારની સાથે નમન કરીને સ્વીકારી છે
અને તે અમે તારે માટે તેમજ અપને માટે સંભાળી રાખીશું. ખુદાની ન્યામત
ખાવાપીવા, પહેરવાઝોઢવા તેમજ આ નિંદગીની જરૂરિયાતો માટે તેણે જે અણુ-
ગણ સર્જનો પેદા કર્યા છે-જમીન, પાણી, વરસાદ, તડકો, ચાંદરણું, હવા
વગેરે, જેનાથી અન્ન પાકે છે, અને આ શરીર ટકી રહે છે, એ બધી અમારી
ભૌતિક જરૂરિયાતોને સંતોષે છે, તે જ નહીં, પણ અમારી આધ્યાત્મિક જરૂરિયાતો
-સાત્ત્વિક મનની ને અષોઘની-તે પણ ખુદાની ન્યામતથી પૂરી પડે છે. એટલે
એ ન્યામતોને માત્ર અમે જ ભોગવીએ એમ નહીં, પણ આ સૃષ્ટિને આગળ
વધારવા ને પોષવા જે અનેક સર્જનો (creations) મજ્ઝદાએ કર્યા છે, તે સૌને
માટે અમે ભળવી રાખીશું. આ બધાં સર્જનો ખુદાએ પોતાના રાજ્યમાં
કીધાં છે, તે સૌ બોદ્ધમનો દ્વારા એટલે સાત્ત્વિક મન આધ્યાત્મી પોતપોતાના
માર્ગે આ જીવનનો સુખ્ય હેતુ મેળવે છે. એ બધાં સર્જનો જે અનેક

રીતે માનવીને શીખવે છે કે નેક રહે કેમ જવું ને પોતાની દ્રશ્ય કેવી રીતે પાળવી. એટલે જો સર્જનો પણ માણસને માટે તો ખુદાની ન્યામત (grace) જ છે; એટલે જો જો ખુદાનું સર્જન આપણે સમજીએ, તે શા માટે છે, અને સૌ પોતપોતાની દ્રશ્ય કેમ પાળે છે, તો આપણે પણ જો બધું બાળતા થઈએ. કુદરતે બક્ષેલી બધી ચીજોનો મર્મ જો આપણે બાળીએ તો આ વિશ્વનું ખરું જ્ઞાન આપણને થાય. એ જ્ઞાન નહીં થાય તો પછી આપણે અધૂરા રહીને અંધારામાં જ અથડાયા કરીએ અને ખુદા તરફ જવાનો સાચો માર્ગ આપણને મળે નહીં. માટે આધ્યાત્મિક પંથે જનારાએ ધ્યેય જવાની, એટલે જો તમામ વિશ્વના આત્મારૂપ પરમાત્મા છે તેને વિષેનું જ્ઞાન લેવાની, જરૂર છે.

શ્રી જ્ઞરથુસ્ત્ર સાહેબ અહીં કહે છે કે હે અહુરા મજ્દા ! આ તમારી બધી સૃષ્ટિ માટેનું સાચું જ્ઞાન મેં મેળવ્યું છે : તમે કોણ, તમારો અર્થોપા રૂપેતા કોણ, તમારી સૃષ્ટિ શી, તમારાં અણુગણ સર્જનો કેવાં ને શા માટે, તમારી લાખો મહેર અમારી પર પળેપળ ઊતરે છે તે કેવી, તમારો અમારો સંબંધ શો, અમારી દ્રશ્ય શી, અમારા જીવનનો ઉદ્દેશ શો : એ બધું જ્ઞાન મેં આ તમારાં જ સર્જનો દ્વારા મેળવ્યું છે. અને એ જ્ઞાન મળ્યું છે તે જ મારી ખરી શક્તિ છે. આ શક્તિ વગર તે હું તમારો પેગામ આ દુનિયાના લોકને કેમ આપી શકીશ ?

આ યસ્નની લીટીએ લીટીએ પેગમ્બર સાહેબે આધ્યાત્મિક જ્ઞાન ખીચાખીચ ભરેલું છે. એ પ્રલોકની લીટીઓ માત્ર વાંચી જઈ તેનો બહારનો અર્થ સમજીને આગળ વધવાનું નથી, પણ જોના ચપ્પે ચપ્પમાં કેવું ઊંડું તત્ત્વજ્ઞાન ને કેવી સળંગ દલીલો ભરેલી છે, તે બધા પર મનન કરવાનું છે. કોઈપણ ધર્મે કે ફિલસૂફીએ પેગમ્બર સાહેબ શ્રી જ્ઞરથુસ્ત્રના ખરા વ્યવહારિક તેમજ આધ્યાત્મિક બોધથી વિશેષ કંઈ કહ્યું નથી. જે જ્ઞરથોસ્તી અભાગિયો હોય તે જ આ ગાથાના મર્મથી વંચિત રહે.

ગાથા હા. ૩૪—શ્લોક ૪ થી

આ શ્લોક પણ “આતશની ન્યાઇશ્”માં છેવટે મુકાયેલો છે.

અતઃ Atઃ અતઃ-અથ = Certainly, ખરે, ખરીત.

તોઇઃ Tōiઃ તે = Thine, તારા. ૬/૧.

આગ્રેમઃ Āgrēm આગ્રમ (અગ્રમ) = Fire, આતશ, અગ્નિ. ૨/૧. આ શબ્દ આતરેમ, આથરેમ, આતરેમ, એમ બુદ્ધી બુદ્ધી હસ્તપ્રતોમા લખાયેલો ગેહડનરે નોધેલો છે. મૂળ શબ્દ અગ્રજ છે, અને “આગ્રા” શબ્દ જ “ગાથા”માં અગાઉ પણ વપરાયેલો છે, એટલે તેનું શુદ્ધ રૂપ અહીં “આગ્રેમ” જ લેખેલું. “આથરેમ” લખતા એક શ્રુતિ પણ છદ્મો વધી જાય છે. વળી ગેહડનરે દીર્ઘ “એ” લખ્યો છે તે પણ યથાર્થ નથી. બીજી વિલક્ષિતો પ્રત્યય “આગ્ર” પર લાગતાં તે “આગ્રેમ” જ થાય છે. બુદ્ધો હા. ૩૧-૩ માંના એ જ શબ્દની ટીકા. એ શબ્દનાં પહેલી બીજી વિલક્ષિત એકવચનના રૂપો અનિયમિત છે વળી “આતરેમ” લેતાં એક શ્રુતિ પણ વધી જાય છે. બુદ્ધો જ. વ્યા. ૬ ૩૩૧.

અહુરાઃ Ahurā અહુર = Oh Ahurā, હે અહુરા! ૮/૧.

અઞ્જોઞ્જ્ઞવંતેમઃ Añjñhvantēm . ઞ્જ્ઞસ્વન્તમ્ = Vigourous, full of internal warmth, ઞ્જ્ઞસ્વી ૨/૧.

અષાઃ Aṣā અષા-ઋતા-ઋતેન = Through Asha, અષ દારા. ૩/૧.

ઉસેમહીઃ Usemahī ઉસમસિ = We desire, we long for, ધાતુ વસુ = to desire, to aspire, આહુધુ, ઇચ્છુ અમે આહીએ છીએ, અભિલાષા શખીને આહીએ છીએ ક્રિયાપદ વર્તમાનકાળ, પરસ્પૃષ્ટ, ૧/૩.

અસીસ્તેમઃ Asistēm અસીષ્ટમ્ = Unreclining, burning without stopping or rest, અવિશ્રાન્ત, અટક્યા વગર બળતો. ૨/૧. આ શબ્દને સિદ્ધ શબ્દ માથે કંઈ સર્જન નથી. એ તો જ્ઞી ધાતુ પરથી થયેલો છે. ઋગ્વેદ મં ૮-૫૩-૪ માં જ્ઞી શબ્દ છે, તેનો અર્થ Restful, શ્રાન્ત, સ્વસ્થ થાય છે, એટલે આ “અસીષ્ટ”નો અર્થ “અવિશ્રાન્ત” (restless, unreclining) થાય છે. આતશને માટેનું એ વિશેષણ યુક્ત જ છે.

એમવંતેમઃ Ēmavantēm એમન્તમ્ = Very great, mighty, મહાબળવાન, પ્રતાપી. ૨/૧.

સ્તેઇ-રપંતેઃ Stōirapante સ્તે-રમન્તે = For the constant desirer or grasper, hence, the firm worshipper or devotee, સ્થાયી ઇચ્છુક કે ગ્રાસકને માટે, એટલે, દૃઢ લક્ષ્યને માટે. ૪/૧ આ શબ્દ કાગાજ અને કેટલાક બીજા “સ્તેઇ રપંતેમ” લખે છે ને બોલે છે, પણ તે “રપંત”નો અર્થ બરાબર નહીં સમજાવાને લીધે જ છે અને બીજી વિલક્ષિતમાં લઈ શકાય નહીં, કેમકે એ “આગ્રેમ”ના વિશેષણ જેવો

નથી, પણ તેના લક્ષ્મણે માટે “ચિત્રા-અવશ્કૃત્” છે, તેના વિશેષણ જેવો છે. આ “રપતે”થી ઊલટો “દૃષ્ટિ-અવશ્કૃતે” બીજી લીટીમાં આવે છે.

ચિત્રા-અવશ્કૃત્ : Citrā-avarṇham : ચિત્ર-અવસમ્ = One who procures clearly a higher status, સ્પષ્ટપણે ઊંચી પદપ્રાપ્તિ અપાવનાર. ૨/૧. ચિત્ર = clear, open, સ્પષ્ટ, ખુલ્લી ; અવસ્ = anything attained from below, like heaven સ્વર્ગ કે આકાશની માફક નીચેથી ઊંચે જે પ્રાપ્ત કરાય તે, એટલે ઊંચી પદપ્રાપ્તિ કરાવનાર. સંસ્કૃતમાં બે અવસ્ છે : અવસ્માં અ શ્રુતિ પર ઉદાત્ત પ્રયત્ન-સ્વરભાર હોય-અવસ તો તેનો અર્થ મદદ થાય છે, અને ‘અ’ પર ભાર હોય તો યહી “અવસ”નો “અવશ્કૃ” નહીં થાય પણ તે “અર્ધવસ” થાય કે “અવો” થાય, અવસ માં ‘વ’ શ્રુતિ પર બે ઉદાત્ત સ્વરભાર આવે તો જ “અવશ્કૃ” થાય, એટલે અહીં “અવશ્કૃત્”નો અર્થ “મદદ” નથી.

અત્ : At : અત્-અય = But, પણ, પરંતુ.

મઝ્દા : Mazdā : મેઘા = Oh Mazdā, હે મઝ્દા ! ૮/૧.

દૃષ્ટિ-અવશ્કૃતે : Daibisyantē : દ્રિષ્યન્તે = For the hater, for the hostile or enemy, દેવીને માટે, શત્રુને માટે. ૪/૧.

વસ્તા-ઈસ્તાઈશ્ : Zastā-istāiš : હસ્તા-ઈષ્ટે = With the possession of sacred rites, ધાર્મિક સંસ્કારવિધિ વડે. ૩/૩. આ શબ્દ વજ્ર ધાતુનું ભૂતકૃદંત રૂપ છે, વેદમાં એ જ અર્થમાં એ વપરાયેલો છે. ભુઆ મો. વિ. પૃષ્ઠ ૧૬૯/૩.

દર્શતા : Darśtā : ઘર્ષા = Emasculator, depriver of virility, નિર્વીર્ય કરનાર, નિર્બળ કરનાર. ૧/૧. આ શબ્દ “દર્શતા” નથી, પણ “દર્શતા” છે, અને તે જ અર્થ અહીં રહેલો છે. “દર્શતા” એટલે તો દૃષ્ટા અથવા જુદા થઈ જાય, અને તેના અર્થ તો તદ્દન ઊલટા જ થાય.

ગાથામાં કેટલેક ઠેકાણે આવા માત્રાભેદના શબ્દો આવે છે, તે બહુ બૂના કાળથી ઉચ્ચારતાં કંઈ ફેર પડી ગયો હોય ને વાક્યનો અર્થ બરાબર નહીં સમજાયો હોય ત્યારે આવા નજીક નજીકના ભૂદા ભૂદા શબ્દોની ભેળભેળ થઈ ગયેલી જેખાય છે. આતશ બદીને નિર્બળ -નિર્વીર્ય કરનાર છે, ગમે તેવી અશુદ્ધિને બાળીને લસમ કરનાર છે.

અએનશ્કૃત્ : Aēnanham : એનસમ્ = Evil, crime, sin, બદીને, શુનાહને, પાપને. ૨/૧.

૪ થા શ્લોકનો ભાવાર્થ : હે મઝ્દા ! ખરેખર અમે તારા ઓજસ્વી આતશને અપ દ્વારા (અપોષ્ટ પાળીને) ઉત્કંઠાથી ચાહીએ છીએ, (જે આતશ) અવિદ્યોત, મહાબળવાન, અને દૃઢ લક્ષ્મણે માટે સ્પષ્ટપણે ઊંચી પદપ્રાપ્તિ અપાવનારો છે. પરંતુ હે મઝ્દા ! દેવીઓને માટે તો (તે પોતાના) પવિત્ર સંસ્કારોથી બદીને નિર્વીર્ય કરનારો છે.

હવે આ પ્રલોકમાં પેગમ્બર સાહેબ કહે છે મેં જે બ્રહ્મનું જ્ઞાન સંપાદન કીધું ને તેનાથી મને જે શક્તિ મળી તે, હે અહુરા ! આ તારા ઓઝસ્વી પ્રતાપી આતશને લીધે છે. એણે જ મારા તનમનની શુદ્ધિ કીધી છે, એ આનંદ જરા પણ આસાએશ લીધા વિના ધગધગ બળ્યા કરે છે, તારે માટેની મારી ભક્તિનો ઊંડો ધગધગાટ તારા આતશના જેવો જ છે, ને તે જ મારા હૈયામાં રાત ને દહાડો ધગી રહેલો છે. તે મહા બળવાન છે, તેનાથી અમોને પ્રકાશ મળે છે તેમજ ગરમી પણ મળે છે, અને જે માણસ એનો દૃઢ ભક્ત થાને છે તેને એ ઊંચી પદવી અપાવે છે. મન જો એ આતશના જેવું શુદ્ધ થાય તો પછી માણસ પોતાની મેળે જ ઊંચી પદવી પામે છે, તેનામાં દિવ્યતા આવે છે અને બધા તેને અપો ગણી પૂજે છે. લલા અને ખુદાના સત્પથે જનાર માણસને ને ભક્તને માટે તો એ આતશ એવી રીતે બહુ મહેરબાની રહે છે, પરંતુ, પેગમ્બર સાહેબ કહે છે કે જે ખૂશ ને દ્રેષી માણસો છે તેનો દ્રેષ, તેની ખુશી એની આગળ કશી ચાલવાની નથી. આતશ પોતે એવો શુદ્ધ છે, અને એનામાં એવી દિવ્ય શક્તિ છે કે એમાં જે પડે તે બળી નત્ય ને શુદ્ધ થાય. એના એવા પવિત્ર સંસ્કારો છે કે બધી એની આગળ અશક્ત બની નત્ય છે. ગમે તેવી અશુદ્ધિ આતશમાં પડ્યાથી ભરમ થઇ નત્ય છે ને તે રહેતી નથી. સોનાનો મેલ પણ એ આતશ જ કાઢીને તેને ચોખ્ખું કરે છે. એટલે લલાની લલાઈને એ વધારનારો છે ને ખૂશની ખુશીને એ કાપનારો છે.

અહીં પણ જ્યોતિષ-પ્રમાણે આતશને અષ્ટ દાશ ચાહવા જરૂર જણાવે છે. અષ્ટ એટલે શુરનો શ્રદ્ધ અસિકરક છે, શુરથી જ મૂળ આતશની ઉત્પત્તિ છે. બધાં પંચભૂતો-આકાશ, વાયુ, અગ્નિ, જળ ને પૃથ્વી-એનો મૂળ કારક શુર જ છે. આ પૃથ્વી પરનું સર્વન કરવામાં અષ્ટનો જ હાથ હતો તે આગલા હા. એમાં આપણે જોઈ આવ્યા છીએ.

ગાથા હા. ૩૪—શ્લોક ૫ માં

કતઃ Katઃ : કત્-ક્ત્ = What, કેવું. ૧/૧. પ્રશ્નાર્થ કે આશ્ચર્યાર્થ સર્વનામ.

વૈ : Vo : વસ્ = Your, તમારું. ૬/૩.

ક્ષત્રેન્ : Xṣātrēn : ક્ષત્રમ્ = Power, strength, સામર્થ્ય, શક્તિ. ૧/૧ ન.

કા : Kā : કા (ક ની નારી જાતિ) = What, કેવી. ૧/૧.

ઇશ્તીશ્ : Iṣṭīś : ઇષ્ટિશ્ = Wish, desire, will, ઇચ્છા, મરજી. ૧/૧ ના. ગાથાની જોડણી પ્રમાણે “ઇશ્તીશ” માંનો “તી” દીર્ઘ જ નોંધાયેલો. ઇષ્ટિ માંના ટિ પર ઉદાત્ત સ્વરભાર છે તેથી હ્રસ્વનો દીર્ઘ “તી” કીધેલો છે. ગાથાલિપિમાં આ સૂક્ષ્મ ભેદ છે.

વ્યઞ્ઞૌર્થનાઇઃ Vyāññāi : વ્યૌત્નાય = For the deed, for the process of action, કાર્યને માટે, કામ કરવાને માટે. ૪/૧. કાંગાળએ આ શબ્દ “વ્યઞ્ઞૌર્થનાઇશ્” લઇને ત્રીજી વિભક્તિ બહુ વચનમાં લીધેલો છે, પણ અર્થ પ્રમાણે ને રૂઢ ભાષા પ્રમાણે એ ચોથી વિભક્તિ એકવચનમાં જ હોઇ શકે. ગેલ્ડનરનો પાઠ પણ “વ્યઞ્ઞૌર્થનાઇ” જ છે.

મઝ્દાઃ Mazdā : મેષા = Oh Mazdā ! હે મઝ્દા ! ૮/૧.

યથાઃ Yaθā : યથા = Likewise, accordingly, તેમ, તેવી રીતે. ૩/૧.

વાઞ્ઞૌઃ Vāññāi : વસ્ = To you, તમને. ૨/૩. ગેલ્ડનરે આ શબ્દને બદલે “વા” લખ્યો છે, પણ તેનો અર્થ “અથવા” અહીં બેસતો નથી. ઘણી હ્રસ્વ પ્રતોમાં “વાઞ્ઞૌ” શબ્દ જ છે.

હૃષ્મીઃ Haxmī : સમિ = I obey you, I follow you, હું આજ્ઞાકિત રહું છું, હું આધીન રહું છું, હું તે પ્રમાણે કરું છું. ધાતુ સ્વ. ક્રિયાપદઃ વર્તમાનકાળ, આત્મનેપદ, ૧/૧. ઋગ્વેદમાં આ અર્થમાં એ શબ્દ વપરાયેલો છે. આ શબ્દ અનેક જુદા જુદા રૂપમાં હ્રસ્વપ્રતોમાં વપરાયેલો ગેલ્ડનરે નોંધ્યો છે, પણ અર્થમાં ને વ્યાકરણમાં ખરો શબ્દ “હૃષ્મી” જ છે.

અપાઃ Aθā : અપા-ઋતા-ઋતેન = With holiness, અપોષથી, પવિત્રતાથી. ૩/૧.

વૌહૂ મનશ્હાઃ Vohū-manashā : વશ્વ મનસા = With pure mind, સાત્ત્વિક મનથી. ૩/૧. આ “અપા” ને “વૌહૂ મનશ્હા” શબ્દો ગુણવાચક છે.

ઠ્રાયૈધ્યાઃ Θrayīdyāi : ઠ્રાયૈ = In order to protect or to defend, રક્ષણ આપવાને માટે, બચાવ કરવાને માટે. સામાન્યરૂપ (infinitive) ૪/૧. ધાતુ ઠ્રાય = to protect or defend, રક્ષણ આપવું.

દ્રિગૂમઃ Drigūm : ધ્રિગૂમ્ = One going by restraint, steady-going person, self-restrained devotee, સંયમી જનને, પોતાના વિકારો પર કાબુ રાખનારને. ૨/૧. આ શબ્દ “ધ્ર” ધાતુ (to restrain, to keep steady) પર

ગુ = going, જનાર એ ગમ્ નો સાધિત પ્રત્યય લગાડ્યાથી થયેલો છે. ઋગ્વેદમાં અગ્રિમ્ શબ્દ વપરાયેલો છે. (મં૦૮-૨૨-૧૧), અને તેનો અર્થ unrestrained, નિરંકુશ, બેલગામ, એવો થાય છે. એટલે એથી જિલટો શબ્દ પ્રિયુ થાય છે તેનો અર્થ Restrained, સંયમી બને છે. ય નો પ્રિ પલ્લુ થાય છે ને વપરાય છે.

“અહુનવર”ના મંત્રમાં આ શબ્દ “દ્રિયુ” આવે છે, ત્યાં પણ એ જ અર્થ “સંયમી” થાય છે. કેટલાક “દ્રિયુ” એટલે “દરવેશ” કહે છે, તે લાંબા વખતે પહેલવીમાં આ “સંયમી” પરથી લાક્ષણિક અર્થ થયો હશે, કેમકે ખરા “દરવેશ”—ખરા સાધુ-સંયમી જ હોવા જોઈએ. પોતાના વિકારો પર કાળુ રાખે તે જ સંયમી છે.

યુષ્માકમ્ : Yushmankam : युष्मक् = Your, તમારા, ૬/૩. અહુશ મન્દાના અને અધના તથા યોહુમનોના.

પરે : Parē : परे = Afterwards, after that, પછીથી. આ અર્થ માટે જુઓ મોનિયર વિલ્યમ્સનો સંસ્કૃત અંગ્રેજી મહાકોષ, ૨જી આવૃત્તિ, પૃષ્ઠ ૫૮૬, હાર ૨. આ શબ્દ “વચ્ચોર્ષમા”નો ઉપસર્ગ નથી. તેમજ એની પછી આવતો “પરે” પણ ક્ષેપક છે, ઘુસાડેલો છે, ને તેનું કશું કામ નથી. કાવ્યરચના પ્રમાણે અને વૈદિક સંસ્કૃત શબ્દોના નિયમ પ્રમાણે ટૂંકાં સંબંધી સર્વનામો નો, નૂ, વે, વાચ્ચો, મા, મોઘ વગેરે લીટીના પ્રારંભમાં મુકાય નહીં, પણ પ્રારંભના સ્વરભાર સાથે આવતા શબ્દની પૂંઠે તેને વળગાડીને મૂકવામાં આવે છે. એટલે “વાચ્ચો” શબ્દની આગળનો શબ્દ વરે રહેલો જ જોઈએ. તેથી આ પહેલો વરે ખરો છે, પણ તે પછી “વચ્ચોર્ષમા” ક્રિયાપદની આગળનો “પરે” શબ્દ તેના ઉપસર્ગ તરીકે પણ આવી શકે નહીં, કેમકે તેમ કરતાં પંક્તિના પહેલા પાદમાં બે શ્રુતિ વધી જાય ને છંદોભંગ થાય. તેથી બીજો “પરે” તો નહીં જ આવે. આવા ઘણા પાછળથી ઘૂસી ગયેલા શબ્દો છંદના માપ પરથી પકડાઈ આવે છે. એટલે લાલુવામાંથી પણ આ બીજો “પરે” શબ્દ કાઢી નાખવો જ જોઈએ. તે રાખતાં અર્થનો પણ અનર્થ થાય છે.

વાચ્ચો : Vāc : वच् = You, તમોને. ૨/૩.

વીરુપાદશ : Vīspāś : विश्वै = With or before all, સૌની સાથે, સૌની પાસે. ૩/૩. આ વિશેષણ “દર્શવાદશ્-આ”નું છે.

(પરે) This repeated “parē” should be dropped as it seems to have been interpolated afterwards; it increases two syllables in the first pāda of the line. આ શબ્દ, ઉપર જણાવ્યું છે તેમ, ક્ષેપક છે ને પાછળથી ઘુસાડેલો છે. એ નહીં જોઈએ.

વચ્ચોર્ષમા : Vācāṣmā : वच्म = We would speak of or describe, અમે કહેવા અથવા વર્ણવવા આહીએ. ધાતુ વચ્-ક્રિયાપદઃ પૂર્ણવર્તમાનકાળ, પરસ્મૈ૫૬.૧/૩.

ગાથા હા. ૩૪—શ્લોક ૬ ઠા

યેજી : Yezī : यर्हि = Since surely, જ્યારે ખરેખર.

અથા : Athā : अथा = Such, એવા.

સ્તા : Stā : स्थ = You are, તમે છો. ધાતુ અસ્. ક્રિયાપદ : વર્તમાનકાળ, પરસ્મૈપદ, ૨/૩.

હૃદય્યમ્ : Hridayam : सत्यम् = In reality, in truth, really, certainly, વસ્તુત, સાચી રીતે, ખરું જોતાં. ૨/૧. અવ્યય.

મઝદા : Mazdā : मेवा = Oh Mazdā ! હે મઝદા ! ૮/૧.

અપા : Asā : अपा-ऋतेन = With righteousness, અપોષ્ટ સાથે. ૩/૧.

વૌહ મનઃહા : Vohū manahā : वसु मनसस् = With pure mind ૩/૧. આ શબ્દ ૩/૧ માં જ છે. એ કદી ૮/૧ સંબોધન થઈ શકે નહીં.

અતઃ : Atઃ : अत-अथ = Then, ત્યારે.

તતઃ : Tatઃ : तद् = That, તે. ૨/૧.

મૌઃ : Mōi : मे = For me, unto me, મારે માટે, મને. ૪/૧.

દક્ષતેમ્ : Daxatēm : दक्षत् = Ability, કુશળતા. ૨/૧. ધાતુ દક્ષ = To be able, to have ability or dexterity, શક્તિમાન થવું કે હોવું. એ ક્રિયાપદ પરથી દક્ષ નામ થયેલું છે. સંસ્કૃતમાં પાછળથી એ નામ વક્તા કે થયેલું છે, તેનો અર્થ ability, dexterity, કૌશલ્ય, કુશળતા થાય છે.

દાતા : Dātā : अदात (दा) = Give, બક્ષો. ક્રિયાપદ : અનિયમિતભૂતકાળ, આશર્થ, પરસ્મૈપદ, ૨/૩.

અહ્યા : Ahyā : अन्त्य = Of this, એની. ૬/૧.

અઞ્હઉશ્ : Anhausઃ : असौस् = Of life, જીવનની. ૬/૧. અહ્યા અઞ્હઉશ્ = of this life, આ જીવનની.

વીરપા : Vispā : विष्वा = All, every, બધી, દરેક. વિશેષણ, “મએથા”નું ૩/૧.

મએથા : Maēthā : मेवा-मयवा = Through difficulty or fear or doubt, મુશ્કેલી કે ભય કે શંકામાંથી (પાર ઉતારવા). ૩/૧. આ શબ્દ હા. ૩૦-૯ ને હા. ૩૧-૧૨ માં પણ છે. વધુ ખુલાસા માટે જુઓ એ જ શબ્દ ૩૦૭ મે પાને.

યથા : Yātā : यथा = So that, જેથી કરીને.

વાચ્ચો : Vā : वस् = Your, તમારા. ૬/૩.

યજ્ઞમનસ-યા : Yazamanas-cā : यज्ञमनस = Worshipper and, ભક્ત અને. ૧/૧. “યજ્ઞમનસ-યા” બગરેલા છે.

ઉર્વાધ્યાઓ : Urvāidyā ; ઋષ્યાસ્ = Meditations of the soul, આધ્યાત્મિક ધ્યાન, ૨/૩. આ શબ્દ ખરો છે. એમાં “વા” પર સ્વરભાર નહીં હોવાથી ગાથાવાણીની રૂઢિ મુજબ “વાઈ” થયો છે, તે બરાબર છે. આગળના હા. ૩૩-૬ માં “વૈજયંતેષુધ્યાયુ” એ જ પ્રમાણે “વૈજયંતે” માટે થયેલો છે, કેમકે “વ” પર સ્વરભાર નથી. અહીં પણ “૪” નો “ઉર્વા” થયેલો છે, ઋષ્યા = meditation, ધ્યાન.

સ્તાવસ્ : Stavas : સ્તાવસ્ = Praiser, singer of hymns, સ્તુતિકાર, કીર્તનકાર, ૧/૧.

અયેની પૃત્તી : Ayeṇī paiti : અયાનિ (ઈ) પ્રતિ = I would go towards, I would acquire, હું.... પ્રતિ જાઉં-હોશઉં, હું પામું-મેળવું. પાતુ ઇ = to go, જવું. ક્રિયાપદ : સંશયાર્થ, પરસ્મૈપદ. ૧/૧. આશ્ચર્યમાં ૧/૧ રૂપ વૈદિકે ભાષામાં છે જ નહીં : જુઓ બ્હીટની, મેંકોનેદ ને નેકસનનાં બ્યાકરણો.

૬ ઠા પ્રલોકનો ભાવાર્થ : જ્યારે ખચીત, હે મજ્જા ! વસ્તુતઃ (ખરી રીતે જોતાં) તમે અપોધથી અને સાત્વિક મનથી એવા છો, ત્યારે આ નિંદગીની દરેક મુશ્કેલીમાંથી યાગૈયવણમાંથી પાર જિતરવા તમે મને કુશળતા બક્ષો ! જેથી કરીને નમારા ભક્ત તેમજ કીર્તનકાર તરીકે હું આધ્યાત્મિક ધ્યાન તરફ હોશઉં (અથવા ધ્યાન ધરું.)

આ પ્રલોકમાં હવે પેગમ્બર સાહેબ મજ્જાને, અપને તથા વૉહૂમનોને કહે છે કે જ્યારે તમે આટઆટલી મહાશક્તિ ધરાવો છો, તમે એવા સામર્થ્યવાન છો, ત્યારે હવે મને એવી કુશળતા બક્ષો કે આ નિંદગીમાં જે જે મુશ્કેલી, જે જે ભય, મારા માર્ગમાં આવે તે તે સર્વને હું પાર કરું, એ કોઈ મુશ્કેલી મને નડે નહીં. નિંદગીમાં માણસને પ્રથમ પેટનો ખાડો પૂરવાની ચિંતા હોય છે, અને તે સાથે બીજી અનેક તનમનધનની ઉપાધિઓ માણસને પળેપળ નડે છે. એવી એ પ્રાથમિક મુશ્કેલીઓને હઠાવવામાં જ માણસ મર્યો રહે, તો પછી એને પુઢાનું ધ્યાન ધરવાનો તેમજ તેના કાનૂનો લોકોમાં પ્રસારવાનો વખત જ ક્યાંથી મળે ? એ મુશ્કેલીઓ પાર કરવાને ખરી કુશળતાની જરૂર છે, એટલે પ્રથમ તો એ મુશ્કેલીઓ નડે નહીં કે નડે તો આસાનીથી પાર જિતરી શકાય તેવી કુશળતા માણસમાં જોઈએ. આવી કુશળતા જો મળે તો પછી, પેગમ્બર સાહેબ કહે છે કે એક ભક્ત ને કીર્તનકાર તરીકે હું આધ્યાત્મિક ધ્યાન તરફ હોશઉં. આધ્યાત્મિક ધ્યાન કેટલું અગત્યનું છે, તે આ રીતે શ્રી જરથુસ્ત્ર સાહેબ દર્શાવે છે. માત્ર ભજનકીર્તનથી આત્માની ખરી ઉન્નતિ થતી નથી. એ માટે તો શાંત બનીને એકચિત્તે આત્માને લગતું ધ્યાન ધરવું જોઈએ, અને આત્મા-પરમાત્મા સાથે એકતાર બનવું જોઈએ. એમ થાય ને એવી શક્તિ જડે ત્યારે જ દુનિયાના ને નિંદગીના પડદા આત્માની આંખ આગળથી સરી પડે ને સત્યનાં દર્શન થાય.

ગાથા હા. ૩૪—શ્લોક ૭ મો

કુઠ્રા : Kuṭrā : કુઠ્ર = Where ? ક્યાં ?

તોઇ : Tōi : તે = Those, પેલા, એવા. ૧/૩.

અરેદ્રા : Arēdrā : આર્દ્રા (અરે) = Devotees, full of feeling, full of spiritual yearning, ભાવથી ભરેલા, ભાવુક. ૧/૩.

મઝદા : Mazdā : મેઝોં = Oh Mazdā ! હે મજ્દા ! ૮/૧.

યોઇ : Yōi : યે = Who, (plural) જેઓએ. ૧/૩.

વણ્ણઉશ્...મનઙ્ણુઃ : Vanḥṣuṣ...mananḥṣu : વસોશ્...મનસશ્ = Of pure mind, સાર્વિક મનની. ૬/૧. આ શુભવાચક નામ છે.

વઞ્ણેદમાના : Vaṇḍēdamanā : વેદમાના : = Acquiring the knowledge, knowing, realising, જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને, બાણીને, મનમાં અનુભવ પામીને. ભૂતકૃદંત. ૧/૧. કાંબાજી, ગેહડનર ને બીજાઓ “વઞ્ણેદમા” શબ્દ લે છે, પણ અર્થ જોતાં વેસ્ટરગાર્ડ લખેલો ને સ્વીકારેલો “વઞ્ણેદમા” શબ્દ જ ખરો છે. જુઓ જેકસનનું વ્યાકરણ ૬ ૬૨૧. છંદમાં પણ એ શબ્દ ત્રણ શ્રુતિનો જ જોઇએ.

સૅંગ્હુશ્ : Sēnghuṣ : સંસશ્ = Precepts, આદેશોને, ધર્માજ્ઞાને. ૨/૩.

રઞ્ણેખનાઞ્ણા : Raṇḥēxanā : રેખ્ણાસિ (રેખ્ણશ્) = Wealth, property, પૂંજી, મિલકત. ૨/૩. આ શબ્દ હા. ૩૨-૧૧ માં આવી ગયો છે.

અરપેન્-ચીત : Aspən-ciṭ : અશ્વિન્-ચિન્ = Even decrease, fall, યત્નતા, ઘટાટો, પડતી. ૨/૩. સાતમી અર્થે. આ શબ્દ શ્વિ ધાતુ પરથી થયેલો છે, જેના અર્થે to grow, to increase, વધવું, વૃદ્ધિ પામવું, ચઢતી મેળવવી-એમ થાય છે, એ પરથી શ્વિ નામ થયું તેનો અર્થ વૃદ્ધિ, ચઢતી વગેરે થાય છે, એનાથી ઊલટું તે અશ્વિન્ એટલે પડતી. આ “અરપેન્” શબ્દ “રપેન્” શબ્દની સાથે હા. ૪૫-૯ માં છે. ચિદ્ = also, પણ, તેમજ.

સાદ્રા-ચીત : Sādrā-ciṭ : સદ્રા-ચિન્ (સદ્ર) = Falling-off, destruction, misfortunes, વિનાશોને, આફતોને. ૨/૩. સાતમી અર્થે. સંસ્કૃતમાં એ જ અર્થમાં શ્વિ શબ્દ છે.

ચપ્રયો : Caxrayō : ચક્ષશ્ = Doing, effecting, observing, active, કરનારા, પાળનારા. ૧/૩. કૃદંત વિશેષણ. ધાતુ કૃ = to make, to accomplish, to observe, કરવું, પાર પાડવું, પાળવું. મૂળ શબ્દ ચક્ષિ છે તેનું આ ૧/૩ રૂપ છે. આ શબ્દ ઋગ્વેદમાં વપરાયેલો છે. જુઓ ઋ. મં. ૮-૧૮-૫. વળી જુઓ મો. વિ. કોથ પૃષ્ઠ ૩૮૧-૩.

ઉર્ધ્વઊઃ Urdhva: ઉપોઠ=With control, with command over senses, કાબુથી, ઉપસંયમથી, મનોનિગ્રહથી. આ શબ્દ વન્ ધાતુ પરથી થયેલો છે. સ્વરભારને લીધે ૬ ઠી. વિભક્તિમાં “પસુ”નો “પર્વઊશ્” થાય છે તેમ “ઉપોરુ”નો “ઉર્ધ્વઊઃ” થયો છે. ૩/૧. આ શબ્દ હા ૩૨-૧૬ માં આવી ગયો છે, ત્યાં જોવું. જોકસનના વ્યાકરણમાં ૧૦ મે પાને નિયમ ૩૧ માં આ શબ્દ આપેલો છે. ત્યાં એનો અર્થ તેણે Zeal-ખંત-એવો કરીને તે માટે શંકા બતાવી છે.

નઅન્યમ્: Naḥ-cim: ન-કીમ્=No one, કોઈ નહીં. ૨/૧. આ શબ્દ “અન્યમ્”ના વિશેષણ રૂપે છે.

તૈમ્: Tām: તમ્=(To) this, આને, એને. ૨/૧. જુઓ જોકસનનું વ્યાકરણ § ૪૧૧ અને § ૩૨. “તૈમ્ અન્યમ્” એટલે another like this, એના જેવા બીજાને,” એ “વઅંદા”નું કર્મ છે.

અન્યમ્: Anyām: અન્યમ્=(To) another, બીજાને. અહીં “યૈ”નો દીર્ઘ “યૈ” પણ “ગાથા”માં ઉપલા જ § ૩૨ નિયમ પ્રમાણે થાય છે. ૨/૧.

યુષ્મત્: Yuṣmat: યુષ્મત્=From You, (other) than You, besides You, તમારાથી, તમારાથી (બીજા), તમારા સિવાય; ૫/૩. સંસ્કૃતમાં યુષ્મ એ બીજા પુરુષ બહુવચન સર્વનામના મૂળ તરીકે છે; એ પરથી યુષ્મધ્વમ્, યુષ્મત્, યુષ્મા, યુષ્માકમ્, શબ્દો થયેલા છે. “ગાથા”માં આ મૂળ શબ્દો યુષ્મ પાયાના ‘યૈ’ દીર્ઘ સાથે આવે છે, પણ જ્યાં જ્યાં છંદને માટે એક શ્રુતિ ઝોછી જોઈએ ત્યાં ત્યાં યુષ્મ ને બદલે ‘ક્ષમ્’ વપરાયેલો છે. યુષ્મ ની વ્યુત્પત્તિ જ યુષ્મ છે; સ્મ પ્રત્યયના અર્થ હંમેશા, સદા, ખચીત એવા થાય છે, તેને બીજા પુરુષ બહુવચનના પાયારૂપ યુ સાથે લગાડીને યુષ્મ કીધેલો છે. એટલે અસલ ગાથાકાળમાં-વેદકાળની પણ બહુ આગળ-કદાચ આ સ્મ પ્રત્યય જ ‘યુ’ વગર ટુંકાણુ માટે બોલાતો પણ હોય, જે પરથી ક્ષમધ્વ્યા, ક્ષમત્, ક્ષમાકમ્ જેવાં રૂપ થયેલાં હોય. મારા જેવા પ્રમાણે તો “ગાથા”માં માત્ર છંદને માટે જ જ્યાં એક શ્રુતિ ઝોછી જોઈએ અને યુષ્મ વાપરતાં એક શ્રુતિ વધી બાક, ત્યાં જ ‘ક્ષમ્’ વપરાયેલો છે, કેમકે ઘણે ઠેકાણે મૂળ રૂપ ‘યુષ્મ’ આ “યુષ્મત્”માં છે તેમ જ વપરાયેલું છે.

વાએદાઃ: Vaedā: વેદ=I know, હું જાણું છું. ધાતુ વિદ્. ક્રિયાપદ : પૂર્ણભૂત-વર્તમાનકાળ, પરસ્મૈપદ, ૧/૧.

અષાઃ: Aśā: અષ=Oh Aśa! હે અષ! ૮/૧. આ શબ્દ અહીં ત્રીજી વિભક્તિમાં ઘણા વિદ્વાનોએ લીધેલો છે. પણ વાચ્યસંદર્ભ જોતાં એ સંયોધન-આઠમી-વિભક્તિમાં જ છે. આ શ્લોકમાં પેગખર સાહેબ મજ્જાને પુછે છે કે આ દુનિયામાં સંપૂર્ણ અપોષ અને સંપૂર્ણ સાત્ત્વિકતાવાળો તમારો કોઈ પણ લક્ષ્મી છે? એવો લક્ષ્મી, જેણે આખી નિંદગીમાં અથપણથી વૃદ્ધાવસ્થા સુધી ચોતાના હૃદય પર એવો સંયમ રાખ્યો હોય કે પડતીમાં અને આકૃતમાં પણ જરાયે ડગ્યા વગર

તમારી ધર્માજ્ઞાને પોતાનાં તમામ કામોમાં સંપૂર્ણતાથી પાળી હોય? માણસને પૂરું જ્ઞાન થાય ને તે સાત્ત્વિકતા તેમજ પવિત્રતા ખરા જ્ઞાનથી સમજીને પાળે તે અગાઉ તો તે કેટલાંયે પાપ બદાયે-અબદાયે કરી દે છે. એટલે જન્મથી મૃત્યુ સુધીમાં એક પણ પાપ નહીં કીધું હોય એવો કેવળ દેવી માણસ તો આ દુનિયામાં નથી જ મળવાનો. તેથી જ આ શ્લોકમાં છેવટે અપને-દેવશુરને-કેવળ પવિત્રતાના પ્રગટ રૂપ અર્મૈયા સ્પેન્તાને-પેગમ્બર સાહેબ સંબોધે છે કે તમારા જેવો કેવળ પવિત્ર જન તો હું કોઈ બીજાને બાળતો નથી, તેથી અમે અપોધને માર્ગે રહીએ તેવી રીતે અમને રક્ષો!

અર્થા : Aṅg. ગયા : Therefore, તેથી.

નામ્બા : Nāṃ : નમ્ = Us, અમોને. ૨/૩.

શ્રાવદ્મ : Śraṇadīm : શ્રાવમ્ = Protect, shield ! રક્ષો, ધર્યાવો !
ધાતુ ક્રે. ક્રિયાપદ : અનિયમિતબૂતકાળ, આજ્ઞાર્થ, આત્મનેપદ, ૨/૩.
ભુમિા બેઠસનનું વ્યાકરણ § ૬૫૭. એ શબ્દ જ ત્યાં છે.

૭મા શ્લોકનો ભાવાર્થ : હે મજ્જા! એવા તે આર્દ્ર લાલુક જનો ક્યાં છે, જેઓએ સાત્ત્વિક મનનું જ્ઞાન મેળવીને પડતીને પણ (તેમજ) આકૃતને પણ (પોતાની) પૂંછ ગણીને પૂરા સંયમથી (તમારી) ધર્માજ્ઞાને (= ધર્મની આજ્ઞાને) કૃત્યોમાં ઉતારે છે? હે અપ! તમારા સિવાય બીજા કોઈ એવાને હું બાળતો નથી : તેથી તમે અમારું રક્ષણ કરો!

શ્રી જરશુર સાહેબ આગલા શ્લોકમાં કહી ગયા કે આ જિંદગીની સુશ્લેષીઓમાંથી હું પાર જીતું એવી કુશળતા મને મજ્જા બક્ષે ને હું પાછો આધ્યાત્મિક ધ્યાનને ને મજ્જાને મેળવી શકું. હવે એ જ વિચારને આગળ લંબાવીને અહીં પેગમ્બર સાહેબ મજ્જાને પૂછે છે કે એવા કેવળ સાત્ત્વિક, અર્થે ને ભક્તિભાવપૂર્ણ માણસો આ દુનિયામાં ક્યાં છે, જેઓ પોતાની જિંદગીમાં પડતીના વખતમાં, આકૃતના વખતમાં પણ, એ પડતીને તેમજ એ આકૃતને પોતાની પૂંછ જ માની લે? અહીં કેવો જીડો મર્મ છે! પડતી આવે તેમાં પણ ને આકૃતમાં પણ માણસને સેકડો નવા અનુભવ થાય છે; એ કપરા વખતમાં જ તેનાં ખરાં સ્નેહી સર્ગા કોણ છે તે સ્પષ્ટતાથી જણાઈ આવે છે. સ્વાર્થી દુનિયામાં તો ચઢતી ને સુખ હોય ત્યારે જ ત્યાં ભ્રમભ્રમ કરી માણોની માફક સર્ગાઓ ને મિત્રો વળજેલાં રહે ને તેમાંથી પોતાનો સ્વાર્થ સાધે. પણ પડતીમાં તો બધાં દૂર થઈ બાક છે ને જિલ્લી નિંદા કરે છે. એટલે એવે વખતે તો આ બધાં નવો અનુભવ માણસ પામે છે. વળી એ પડતીમાં ને આકૃતમાં તો તે માણસે પોતાના મનનું સમતોલપણું બળવી રાખવાનું છે, ને પોતાના હૃદય પર સંપૂર્ણ કાણુ રાખીને સંયમ પાળવાનો છે, ને ખુદાએ જે બક્ષ્યું તે બક્ષે હાથે સ્વીકારી લેવાનું છે, ને તેમાંથી જ પાછો પોતાનો માર્ગ કાઢવાનો છે. પડતી ને આકૃત તો માણસની કસોટી માટે છે. એમાંથી જે પાર જીતે તે જ ખરા મર્દ બચ્ચો છે. એટલે પડતી ને આકૃત તો ખરી પૂંછ છે, એમ પેગમ્બર

સાહેબ કહે છે. આફતને પૂછ ગણો તો પછી ખુદાએ જે ધર્મની આજ્ઞાઓ જે ધર્મના આદેશો-અપોધના, સાત્ત્વિકતાના, સંયમના, ભક્તિના ને તેમાંથી ખરી સમૃદ્ધિ ને અમરતા મેળવવાના આપેલા છે તે બધા તે માણસ એના સંયમને લીધે પાળી શકે. પણ માણસ બિચારો હુલ ઘણો નિર્ભળ છે, એનું હૈયું ને મન હુલ પૂરું દૃઢ બન્યું નથી, એ તો દુનિયાના ઘા ખાઈને અનુભવ મેળવીને પટે પટે એવી દૃઢતા મેળવવાના માર્ગ પર જાય છે. દુઃખ આવે ત્યારે માણસ ગલરાઈ જાય છે; પૈસા જાય, આખર જાય, સગાં મિત્રો દૂર જાય, એટલે એને મન તો જાણે દુનિયા ડૂબી જાય. એવે વખતે માણસ કોધે ભરાય, નિરાશ થાય અને જાણે ખુદામાંથી પણ વિશ્વાસ ઉઠાવી લે. પણ જે માણસ જ્ઞાન રાખીને સંયમ પાળે, સુખદુઃખને સમાન ભાવે સ્વીકારે, તે તો જે અનુભવ મળે તે તેની જાણે પૂછ જ કમાયો હોય તેમ બને. માણસની જિંદગીમાં તો ધીરે ધીરે ઠાકર ખાઈને જ આગળ વધવાનું હોવાથી એમ જિંદગીભરમાં કેવળ સાત્ત્વિક ને અપો માણસ તો કોઈ આ દુનિયામાં મળે નહીં.

એટલે જ પેગમ્બર સાહેબ અધને-અપોધના નાથને-કહે છે કે ભરી દુનિયા ખાળતાં હું તો તમારા સિવાય એવો બીજો કોઈને જ જોતો નથી કે જાણતો નથી ! હું પોતે પણ એવો છું નહીં ! હું પણ એ માર્ગનો પ્રવાસી જ છું ને કેવળ સાત્ત્વિક ને અપો થવા તમારું ધ્યાન ધરીને પ્રયત્ન કરુ છું. માટે હે અધ ! આવી દુનિયામાં અને આવી અમારી નિર્ભળતામાં તમે અમારુ રક્ષણ કરો, અમારાં હૈયામાં અપોધ પ્રેરો, અમારું મન સાત્ત્વિક થાય તેમ કરો !

શ્રી જરથુસ્ત્ર સાહેબનું તત્ત્વજ્ઞાન તેમજ માનસશાસ્ત્ર (Psychology) નું જ્ઞાન કેટલું ઊંડું છે, તેના આ શ્લોકે શ્લોકે થતાં દર્શનથી કોને આશ્ચર્ય નહીં આવે ? ઊંડા ઊતરીને આ બધું સૌએ સમજવું જોઈએ.

ગાથા હા. ૩૪—શ્લોક ૮ મા

તાઁશ : Taiš : તૈઃ = Through these, એ સર્વ દ્વારા. ૩/૩. એ શબ્દ
“ધ્યઓથનાઇશ”નું સર્વનામ છે.

હ : Zi : હિ = Surely, indeed, નિશ્ચય, નક્કી.

નાઓ : Nā : નસ્ = Our, અમારી. ૬/૩.

ધ્યઓથનાઇશ : Syaoθanāiš : સ્થોલૈઃ = Through activities. પ્રવૃત્તિઓથી,
પ્રવૃત્તિઓ દ્વારા. ૩/૩.

બેતૈઃ : Byentō : ધ્વન્તે, મીયતે = They are frightened, તેઓ ભય પામે છે,
તેઓ ત્રાસ પામે છે. ધાતુ માં, ધ્વસ્. ક્રિયાપદઃ વર્તમાનકાળ,
આત્મનેપદ, ૩/૩.

યએયુઃ : Yaēyū : યેયુ = In whom, જેઓમાં. ૭/૩.

(અસ) : As : આ અસ શબ્દ આ શ્લોકની ત્રણે પંક્તિઓમાં લખાયેલો છે, અને
તે “છે” ના અર્થમાં મૂકેલો લાગે છે, પણ તેનું કશું કામ નથી.
ગાથાવાણીમાં કે ઋગ્વેદમાં “છે” ના અર્થમાં અસ કે અસ્તિ શબ્દ કદી વપરાયો
નથી. “છે” તો શ્લોકોમાં હંમેશા અધ્યાહાર, રહે છે. વળી દરેક
પંક્તિની શ્રુતિઓ ગણતાં પણ આ “અસ”ને લીધે એક શ્રુતિ વધી
જાય છે, એટલે આપોઆપ સમજાય છે કે એ શબ્દો કોઈએ પાછળથી
ધુસારેલો છે. ગાથામાં અને વેદમાં “અસ” ને “આસ”તેમજ “આસીત”
ભૂતકાળના રૂપ “હુતો”ના અર્થમાં આવે છે, તો અહીં “હુતો” અર્થ
લેતાં તો અનર્થજ થાય. એટલે આ “અસ” સ્પષ્ટ રીતે ભ્રષ્ટક છે, ને
તે ત્રણે નહીં જોઈએ.

પદરી : Pairi : પરિ = All round, ચોપાસ.

પૌરુબ્યો : Pourubyō : પુરુબ્વસ્ = For many, બહુજન માટે. ૪/૩.

ઇયેજે : Iyejō : ત્વજસ્ = Danger, ભીતિ, ડર. ૧/૧. આ “ઇયેજે”ને બદલે
“ઇયેજે” લખાયેલું છે, તેમાં પહેલેની “ઇ” કેટલાક “ઉ”ની માફક ને “ઇ”ની
માફક ‘ર’ અને ‘ય’ની પૂર્વે ઉમેરાયેલી છે. ટુન્ = hidden = soul =
સંતાડેલો = આત્મા, એમાં પૂર્વે ‘ઉ’ સ્વર ઉમેરી “ઉર્વન્” શબ્દ થયો છે.
તેમજ રિક્તમ્ નો “ઇરિષ્તમ્” થયો છે. એવો જ આ “ઇયેજે” છે.
આ વિધિને લાપામાં prothesis એટલે પૂર્વસ્વરવૃદ્ધિ કહે છે. વળી
છંદના ઇંધારણ પ્રમાણે પણ જો આ ‘ઇ’ આખો બોલાય તો એક શ્રુતિ
વધી જાય છે, તેથી તે બોલવો નહીં જોઈએ, અગર તે આગલા
“પૌરુબ્યો”માં આ ‘ઇ’ ‘યોઇ’ કરી લેખવી દેવી જોઈએ. આપણા
લોકો સ્ત્રી ને ઇસ્ત્રી બોલે છે. ‘સ’ની અગાઉ પણ ‘ઇ’ આવે છે. ભુઓ
જે. આ. § ૭૧.

હ્યતઃ Hyat : यत्-यत्तसु = In consequence whereof, જેને લીધે.

(અસ) = As : આ શબ્દ નહીં બોધાવે, પાછળથી કોઈએ ઘુસાડેલો છે. ઉપર એને માટે લખ્યું છે તે જુઓ. એનાથી એક શ્રુતિ પણ વધી પડે છે.

અઞ્જિયાઞ્જિ : Añjyāñjī : ओज्यास् = The stronger, the more powerful, વધારે બળવંતો, બળવત્તર (માણસ). ૧/૧. આ શબ્દ ઉપ શબ્દનું અધિકતાવાચક (comparative) રૂપ છે. ઓજ્યાસ્ પરથી એ થયેલો છે. એનો ધાતુ ઝજ્ કે વજ્ છે, જે પરથી જ “ઓજસ્વી, ઓજસ” શબ્દો થયેલા છે, અને ગાથામાં તેના સ્વરભાર સાથે “અઞ્જિયાઞ્જિ” રૂપ થયેલાં છે, આ શબ્દ બધા વિદ્વાનો ને ગૌડનર “અઞ્જિયાઞ્જિ” કરીને લખે છે, પણ એ “અઞ્જિયાઞ્જિ” કરીને લખવો ને ઉચ્ચારવો બોધાવે, નહીં તો આ પાદમાં એક શ્રુતિ ઓછી બોલાય છે, જેથી છંદોભંગ થાય છે. બહુ જૂના કાળને લીધે બોલતાં બોલતાં ને શબ્દનાં મૂળ રૂપ ભૂલાઈ જવાતાં ઉચ્ચાર ખોટા થઈ જાય છે, પણ તે સૌ સંશોધન કરીને પાછા સુધારવા બોધાવે, તિમ્બ સુધારેલી રીત પ્રમાણે જ શુદ્ધ બોલાવા કે લખાવા બોધાવે.

નાઈદ્યાઞ્જિઃ Nāidyāñjī : नाद्यासम् = To the oppressed, the helpless, the seeker of help, weaker one, પીડિતને, લાચારને, અશક્તને, વધુ નિર્બળને. ૨/૧. ધાતુ નાઢ્ = to seek help, મદદ માગવી.

ઓવાહ્યાઃ Ōwahyā : त्वस्य = Your, Thine, તમારા, તારા. ૬/૧.

મઝ્દાઃ Mazdā : मेघा = Oh Mazdā ! ડે મઝ્દા ! ૮/૧.

આસ્તાઃ Astā : अस्त = Strangles, suppresses, ગૂંચળાવે છે, બુદ્ધિમ પાડે છે, દાબી દે છે. ધાતુ અઢ્ = to strangle, ગૂંચળાવવું. ક્રિયાપદઃ અપૂર્ણભૂત-કાળ, નિશ્ચયાર્થ, આત્મેનેપદ, ૩/૧. જુઓ જેકસનનું વ્યાકરણ, § ૫૧૬. એ રૂપમાં મૂળ ધાતુના રૂપ પર “ત” ઉમેરાય છે. આ શબ્દ જુદા જુદા વિદ્વાનોએ નામ, કૃદંત વગેરે જુદી જુદી રીતે લીધેલો છે, પણ એ શુદ્ધ ક્રિયાપદ જ છે. અથવા જૂનો અંસ્ ધાતુ તેજ વ્યંસ્ = to deceive, છેતરવું, એ પણ અર્થ લઈ શકાય.

ઉર્વાતહ્યાઃ Urvātahyā : उत्तस्य = Of the mode or way of life, જીવનાચારના, જીવનપંથના. ૬/૧. આ શબ્દ બન્ને મનુષ્યોની રીતિને લાગુ પડેલો છે, તે હા. ૩૦-૧૧, ૩૧-૧ અને ૩૧-૩ માં પણ છે. એ નિયમ, ફરમાન, રસ્તો, એવા અર્થમાં અહીં પણ છે.

યૌઃ Yoi : ये = Who (pl.) જેઓ. ૧/૩.

નેઘતઃ Nōit : नेद-नेत् = Never, કદી નહીં.

અષ્મઃ Aśm : अपम्-ऋतम् = To holiness, પવિત્રતાને, અપોષને. ૨/૧. આ શુભવાચક નામ છે.

મહન્યન્તા : Mainyanta : મન્વન્ત = Comprehend, heed, ધ્યાલ રાખે છે, ધ્યાન આપે છે, સમજે છે. ધાતુ મન્ ક્રિયાપદઃ અપૂર્ણભૂતકાળ, આત્મ-નેપદ, ૩/૩.

અએઈઠયો : Aēibyō : એમ્વસ = From those, એઓથી. ૫/૩.

દુરે : Dūirō : દૂરે = At a distance, far away, દૂર, આલે. અહીં દૂર ના ર પર સ્વરભાર છે, તેથી આગલા લીધે 'દૂ' ને હળવો કરવાને સ્વરભાર 'રે' પર રાખવા 'દૂ' પછી 'ઇ' મુકાયેલો છે. સ્વરભાર શબ્દના ઉચ્ચારમાં જ સ્થિર ને સ્થાપિત કરવાની આ ગાથાવાણીની રીતિ અદ્ભુત છે.

વૌહુ-આ મનો : Vohū-cā Manō : વસુ ચ મનસ્ = Surely Vohu Mano, the pure mind of Vohu Mano, વૌહુમનો, વૌહુમનોની સાત્ત્વિકતા. ૧/૧. 'આ' ચ-Surely, ખચીત.

(અસ) : As : આ શબ્દ ઉપર જણાવ્યું છે તેમ ક્ષેપક છે, તે નહીં જોઈએ. આ શબ્દને બદલે "આ" મૂકીએ તો અર્થ પણ એસે ને નવ શ્રુતિ પૂરી થાય.

૮ મા શ્લોકનો ભાવાર્થ : આ અમારી પ્રવૃત્તિઓથી ખરેખર તેઓ જ હર પામે છે, જેઓમાંના ઘણા જણને માટે આસપાસ જોખમ (યા ધાસ્તી) રહે છે. એને લીધે હે મનુદા! તારા નીમેલા જીવનપંથના પ્રવાસી રક્તજનને વધારે બળવાળો (માણસ) ગૂંચળાવે છે. જેઓ અપોધને સમજતા નથી તેઓથી વૌહુમનો (યા તેની સાત્ત્વિકતા) ખચીત દૂર રહે છે.

હવે આ શ્લોકમાં પેગમ્બર સાહેબ કહે છે કે અમે જે બધા સંયમ પાળીને સાત્ત્વિકતાને ને અપોધને સાધવાની આ બધી પ્રવૃત્તિઓ આદરી રહ્યા છીએ, તે જોઈ જાણીને અમારા વિરોધીઓને ધાસ્તી લાગે છે કે રખેને તે સૌની અનીતિભરી ને અધર્મી જિંદગીની ચોકળતા પ્રગટ થઈ જાય, તેઓની સ્વાર્થી રમત પકડાઈ જાય ને તેઓ ઉઘાડા પડે. તેઓમાંના ઘણા જણ જે દુષ્ટ છે તેઓને આ અમારી પ્રવૃત્તિઓને લીધે આભુળાભુ ભારે જોખમ દેખાય છે, રખે તેમના અનેક સ્વાર્થોને અમારાથી હાનિ પહોંચે, અને તેથી તેઓ ચોકી પડ્યા છે. વળી આ દુનિયામાં નેક માણસો જેમ જેમ સત્પંથે જવા માંડે છે, તેમ તેમ તેની કસોટી કરવા અંતઃમન્યુ તેના પર વધારે દુઃખ પાડે છે, એટલે એ બિચારો પ્રમાણમાં બહારથી વધારે નિર્બળ થતો દેખાય છે. આ બધા વિરોધીઓ જેઓ કુમાર્ગે જાય છે તેઓ ઘડીભર તેમની મોજમજને ને સત્તાને જોરે ઘણા બળવાન બને છે, અને રખે અમે તેમની એ મોજમજને ને સત્તાને તોડી પાડીએ, તે ખ્યાલથી ડરી જઈને તેઓ પોતે જ પ્રથમ અમને નિર્બળ માણસોને કનડવા ને કચડવા આવે છે. અમે અમારી અપોધમાં આગળ વધીએ તે અગાઉ જ તેઓ અમારો નાશ કરવા ઇચ્છે છે. આવા માણસો નેકી તે શું સમજી કે ગખી શકે? જે લોકોને અપોધ તે શી ચીજ છે તેની ગમ નથી, જેઓ માત્ર ભૂંડાઈમાં ને પાપમાં જ પોતાનું જીવન વિતાવે છે, તેઓને સાત્ત્વિકતાનો તો ખ્યાલ જ ક્યાંથી હોય? એવાઓથી તો વૌહુમનો ને તેની સાત્ત્વિકતા દૂર જ રહે છે.

પેગમ્બર માહેશ આ દુનિયાનું સનાતન અત્ય કેવી ધારીકીથી બતાવે છે ! લોકો સ્વાર્થમાં એવા મચ્યા-પચ્યા રહે છે કે તેઓ પોતે તો અપોધને કે સાત્ત્વિકતાને વાળે પિછાનતા જ નથી, પણ જેઓ અપોધને ને સાત્ત્વિકતાને પંથે જવાની કોશિશ કરે છે તેઓને પણ તેઓ હુસી કાઢે છે અને તેઓના માર્ગમાં અનેક અડચણો ઊભી કરે છે, જેથી તેઓને સફળતા મળે નહીં. એટલે હુદ માણસ સ્વભાવથી જ અપો માણસનો દુસ્મન ને વિરોધી બની જાય છે. હુદ માણસો પોતાની ખૂરી દાદાગીરીથી, પોતાની સત્તાથી, પોતાના કાવાદાવાથી નેક રાહે જનારાને ખૂબ કેનડે છે ને પોતાના પૈસાના બેરે કે બીજા કોઇ પુરાઇથી બળવાન બનીને નિર્બળ લલા માણસને હેરાન કરે છે. એવાઓ અપોધને કોઇ રીતે સમજતા જ નથી, સમજવા માગતા જ નથી. તેઓને તો આ પ્રપંચની રાહમાં જ લાલ મળે છે ને બીજાઓને લંટવાની ને પોતાના સ્વાર્થને પોષવાની તક મળે છે. એટલે તેઓ તો ખૂબ જ રહે છે. એવાઓથી સાત્ત્વિકતા-મનની પવિત્રતા-દૂર જ રહે છે. અને મન મુધ્યું નહીં તો પછી ખુદાના રાહ પર જવાનું તેઓથી બનતું નથી. અપોધનો પચાલ રાખો ને આરે માર્ગે જવાના પ્રયત્ન કરો તો જ મનને કાબુમાં પણ રખાય ને હુદ વિકારોથી મનને ધીરે ધીરે મુક્ત કરી શકાય.

ગાથા ૬૧. ૩૪—શ્લોક ૯ મો

યોઇ : Yōi : ये = Who (pl.) જેઓ. ૧/૩.

સ્પેંતામ આરમઇતીમ : Spēntam Āramaitim : विन्ताम अरमताम् = To Spēnta Āramaiti, સ્પેંતા આરમઇતિને. ૨/૧.

શ્યહા : Šwahrā : त्वस्य = Thine, તારી. ૬/૧.

મઝદા : Mazdā : मेघा = Oh Mazdā ! હે મઝદા ! ૮/૧.

બૅરૅખામ : Bərəxδaum : इदाम् = Blessed, great, exalted, ધન્ય, મહાન, આદરણીય. ૨/૧. વિશેષણ. નારીજાતિ. આ શબ્દ હા ૩૨-૬માં આવી ગયો છે.

વીદુષો : Viduṣō : विदुषम् = Of the learned, of the wise, જ્ઞાની જનની, ડાહ્યા જનની. ૬/૧.

“વીદુષો બૅરૅખામ” એટલે, “ડાહ્યા જ્ઞાની માણસ પણ જેને મહાન આદરણીય ગણે છે તેવી.”

દુશ્-બુઅૅધેના : Duṣ-šyaoθenā : दुस्-च्योत्ना = Through evil deed, દુષ્કર્મ દાશ, ખરાબ કામ મારફતે. ૩/૧.

અવજજત્ : Avazazat : अवजहत् = Abandon, quit, છોડી દે છે, તણ દે છે, અવગણીને છોડે છે. ધાતુ અવહ. ક્રિયાપદ : અપૂર્ણભૂતકાળ, ૩જો વર્ગ, પરસ્મૈપદ, ૩/૩. એનું વૈદિક રૂપ અવજહુર છે.

વૅરૅહૅશ...મનૅહૅ : Varəhaus...Manarəhō : वनोश्...मनसम् = Of Vohu Mano, of pure mind, વૅહૅમનોના, સાત્ત્વિક મનના. ૬/૧.

અૅવિસ્તી : Avisti : अनिज्ञित = Through ignorance, અજ્ઞાનથી, ૩/૧. આ શબ્દ જિદ્ ધાતુ પરથી થયેલો છે, અને તેને નકારવાચક ‘અ’ ઉપસર્ગ લાગેલો છે.

અૅબૅઇબૅયો : Aēibyō : एन्वस् = From these. એઓથી, ૫/૩.

મશ્ : Maś : मह् = Completely, તદ્દન, પૂર્ણપણે, આ શબ્દ હા ૩૨-૩માં આવી ગયો છે. શુજરાતીમાં પણ આ શબ્દ ‘મસ’ રૂપે લખાય છે.

અપા : Asā : अप = Oh Asa ! હે અપ ! ૮/૧. આ શબ્દને કાંગાણ, બાર્યોલિભે તેમજ ખીજા વિદ્વાનો પહેલી વિલક્ષિતામાં જ “સ્વજ્ઞત્”ના કર્તા તરીકે લે છે, તેથી આશ્ચર્ય થાય છે. “અપા”નું રૂપ કાંતો ત્રીજી કે આઠમી વિલક્ષિતનું જ છે. પહેલી વિલક્ષિતામાં નરજાતિમાં “અપો”ને નાન્યતર જાતિમાં “અપૅમ્” થાય છે. અહીં વાક્યનો ખરો અર્થ નહીં સમજાયાથી જ “અપા”ને યોગી રીતે કર્તા લેખે લઇને વ્યાકરણ વિરુદ્ધ તેને પહેલી વિલક્ષિતામાં મૂક્યો છે. ખરું જોતાં “સ્વજ્ઞત્” નો કર્તા “સ્પેંતા આરમઇતિ” જ છે, ને તે અહીં અધ્યાહાર (understood) રહેલો છે. જેઓ “આરમઇતિ”ને અવગણીને છોડી દે છે-દુષ્કર્મોમાં મગ્યા રહીને-ખરી લાજી કરવાનું જે તણ દે છે, તેઓથી

એ આરમ્ભતિ ખસી જાય છે, એવી અહીં ભાવાર્થ છે. આરમ્ભતિને ને અપને-અંદ્રને તથા શુરુને-ઘણા ઘાટો સંબંધ છે અને “ગાથામાં તે એ બન્ને નામો ઘણે ઠેકાણે સાથે આવે છે. તેથી જ અહીં “અપ”ને સંબોધન કીધેલું છે.

સ્થગદત્ : Syazdat : શદ્ગત્-શીયન્ = She falls out, she vanishes, she leaves, she withdraws, તે (આરમ્ભતિ) છોડીને ચાલી જાય છે, વિદુષ્ઠ થાય છે. ધાતુ શદ્ અને શી બન્નેનો અર્થ પણ એક જ છે. ક્રિયાપદ : અનિયમિતકાળ, આત્મનેપદ, ૩/૧. હા. ૩૨-૪ માં “સીન્દુમના” શબ્દ છે, તેને પણ એ જ ધાતુ સાથે સંબંધ છે.

યવત્ : Yavat : યાવત્ = As fully as, જેવું પૂર્ણપણે-બધી રીતે-તેવું. ક્રિયાવિશે-પણ અવ્યય. એ પણ મૂળ ધાતુ ય પરથી જ થયેલું છે.

અહમત્ : Ahmat : અસ્મન્ = From us, અમારાથી ૫/૩.

અઉરુના : Aurunā : અરુણ = Diseased, leprous, રોગી, રગતપીતિયા. ૧/૩. આ શબ્દ મૂળ અરુણ = red, dawn, લાલ, પ્રભાત, એ પરથી જ નીકળેલો છે. રગતપીતમાં પણ ચામડી પર લાલ ડાઘા પડે છે. એ જ રોગી, રગતપીતિયાના અર્થમાં એ શબ્દ અથર્વવેદમાં મં. ૫-૨૨-૩ અને મં. ૬-૨૦-૩ માં વપરાયેલો છે. અહીં પણ રોગી, જેને અડકવા પણ મૂંગ લાગે એવા, એ અર્થમાં આ શબ્દ વપરાયેલો છે. આ અરુણ માં સ્વરભાર જ પર છે, અને જ અનુદાત્ત એટલે ભાર વગરનો છે, તેથી એમાં ‘અ’ ની પછી “ઉ” મૂકીને તેને અનુદાત્ત બનાવ્યો છે. ‘અ’ પછી “રુ” છે, તેથી ‘ધ’ ને બદલે ‘ઉ’ મૂકેલો છે.

ખ્રાફ્સા : Xrafstrā : ક્ષત્રા = Loathsome or lamentable people, નિંદ્ય, શોચનીય, ભૂંડા જનો. ૧/૩. આ શબ્દ આ જ હા. ના ૪ થા શ્લોકમાં તેમજ હા. ૨૮-૫ માં પણ છે.

૬ મા શ્લોકનો ભાવાર્થ : હે મજલા ! જ્ઞાની માણસ પણ જેને મહા આદરણીય-માન આપવાને લાયકની-ગણે છે, તેવી તારી સ્પેન્તા આરમ્ભતિને જેઓ (વૉહુમનોના) સાત્ત્વિક મનના અજ્ઞાનથી દુષ્કર્મ દ્વારા (દુષ્કર્મમાં પડીને) અવગણીને તરછોડે છે, તેઓથી હે અપ ! તે (સ્પેન્તા આરમ્ભતિ) સંપૂર્ણપણે અલોપ થાય છે, જેવી રીતે અમારાથી ભૂંડા રોગી મનના જનો (દૂર લાગે છે તેમ).

આગલા શ્લોકમાં જે વિરોધીઓ પોતાની સત્તાના જોર પર નિર્બળ અથવા માણસને હેરાન કરતા તેઓને અપોધનો ખ્યાલ જ ન હતો ને તેથી વૉહુમનોના સાત્ત્વિકતા તેમને મળી શકતી ન હતી, એમ કહી હવે પેગમ્બર સાહેબ આ શ્લોકમાં કહે છે કે જ્ઞાની પણ જેને ઘણી મહાન અને આદરણીય ગણે છે એવી સ્પેન્તા આરમ્ભતિને શુદ્ધ સાત્ત્વિક મન કેમ થઇ શકે તેના અજ્ઞાનથી, તે નહીં જાણતી, માત્ર કુકર્મોમાં જ ગૂંથાયા રહીને આ વિરોધીઓ અવગણે છે, એટલે પરમાત્માને મેળવવા માટે જાડી ભક્તિ કરવી જોઈએ, અને એ જાડી ભક્તિ કરવા મનને સાત્ત્વિક બનાવવું જોઈએ, પણ મન શ્રેવી ગીતે આત્મિક અને તે તે. નેમ્.

બાપુતા નથી, તેને લગતા નિયમથી જ અજ્ઞાન છે, એટલે પછી દુષ્ટ મનની આથે માત્ર કુકર્મો જ કર્યા કરે છે: એને મારું, તેને તારું, પેલાને હું, ને માત્ર મારો જ સ્વાર્થ પોપુ ને હું જ મોટો થાઉં, એવા જ ખ્યાલ એ પાપીઓને આવ્યા કરે, અને એ લોકના મનના અંધારામાં અજવાળાનું કિરણ પણ નહીં પડે, એટલે પછી પાપમાં જ મગ્ન રહે. એવા દુષ્ટ માણસોથી આશ્ચર્ય એટલે ખરી ભક્તિ દૂર જાય છે, ભક્તિનો ભાવ જ તેમનામાં ઉત્પન્ન થતો નથી, જે કંઈ ભાવ હોય તે તો તે માત્ર પોતાના સ્વાર્થને વધારવાની માગણી કરવાની પ્રાર્થનાનો. એવી પ્રાર્થના કંઈ ખરી ભક્તિ નથી જ. એટલે એ ભક્તિ વગર એમનાથી ખુદાના સાચા પથે પહોંતવું જ નથી, એમની કહેવાતી ભક્તિ તો માત્ર પોતાના જ સ્વાર્થને મતોપવાની માગણી કરવા માટે હોય છે. તેથી શ્રી જ્ઞાનકૃષ્ણ માહેજ કહે છે કે જેમ રોગી મનના ભંડા લોકો અમારાથી- એટલે અમારી આ અવોઈ ને આત્મિકતા પાળવાની પ્રવૃત્તિઓથી-દૂર રહે છે, તેમ ખરી ભક્તિ પણ એ પાપીઓથી દૂર જ રહે છે- અરે તે તો તેમને દેખાતી પણ નથી! ખરી નિઃસ્વાર્થ નિર્મળ ભક્તિ અને માત્ર દેવળે, મંદિરે, મસ્જિદે, આતશ બહેરામે જઈ પોપટ માફક ગણગણીને પછી પોતા માટે ધન-હોલતની ને છતની માગણી કરવાની પ્રાર્થના વચ્ચે કેવો જમીન આસમાનનો તફાવત છે, તે પેગંબર માહેજ આ પ્રલોકમાં સ્પષ્ટ કરે છે.

ગાથા હા. ૩૪—શ્લોક ૧૦ માં

અહ્યા : Ahyā : અત્ય = Of him, એની, ૬/૧. આ શબ્દ એ જ પંક્તિમાં આવતા “વઔચ્યત્” ક્રિયાપદનું વ્યવહિત (indirect) કર્મ છે. વચ્ ક્રિયાપદ બીજી વિલક્ષિતામાં કર્મ હેતુ કે વસ્તુનું લે છે, અને ૬ ઠી વિલક્ષિતામાં વ્યક્તિનું-સાંભળનારનું-કર્મ લે છે. “અહ્યા વઔચ્યત્” એટલે “એને યા એની પાસે કહે છે, દર્શાવે છે.”

વર્ણુઉશ મનહુહો : Varṇhūś manahō : વસોત્ મનસત્ = Of the pure mind, સાત્ત્વિક મનનું. ૬/૧. એનું સંબંધી નામ “ધ્યઔચ્યના” નહીં પણ “ગર્દભામ” છે.

ધ્યઔચ્યના : Syaoṣṇā : ઔત્ના = Through (his own) deed, (પ્રુદ્ધ પોતાના) કૃત્ય દ્વારા, વર્તન દ્વારા. ૩/૧.

વઔચ્યત્ : Vaocat : વોચત્ = Declares, explains, describes as an exemplar, બહાર કહે છે, સમજાવે છે, દર્શાવે છે, દાખલો આપીને વર્ણવે છે. ધાતુ વચ્. ક્રિયાપદઃ અનિયમિત ભૂતકાળ, પરસ્મેપદ, ૩/૧.

ગર્દભામ : Garabham : ગર્મમ્ = The core, the inner sanctuary, ગર્ભ, ગર્ભાગાર, મંદિરની અંદરનો પવિત્ર ભાગ જ્યાં પૂજા થાય છે તે. ૨/૧.

હુવ્રતુશ્ : Huvratuś : હુક્રતુસ્ = The wise, virtuous, ડાહ્યો, સારી, પ્રજ્ઞાન, જેને બધું સદ્જ્ઞાન થયું છે તેવો માણસ, સદ્ગુણી. ૧/૧.

સ્પેન્તામ-યા આરમ્ભતીમ : Spēntam-cā Āramaitim : ધિન્તામ્ ચ અરમતીમ્ = And Spēnta Āramaiti (acc.), અને સ્પેન્તા આરમધતિને. ૨/૧.

દાંમીમ : Dāmim : ધામીમ્ = Domain, site or the seat of the sacred fire, ધામ, રહેઠાણ, સ્થાનક, બેઠક. ૨/૧. નારી૦. આ શબ્દ હા. ૩૧-૮ માં પણ આવી ગયો છે, અને હા. ૪૪-૪ ને ૪૫-૭ માં પણ છે, એનો અર્થ બીજા વિદ્વાનો “creator, સર્જક” કહે છે પણ તે કયા ધાતુના આધારે તે કોઈ જણાવતું નથી. જ્યાં જ્યાં એ વપરાયો છે ત્યાં ત્યાં સર્જકનો અર્થ બેસતો નથી, કે “મૂળ” કે એવો અર્થ પણ વાજબી નથી. હા. ૩૧-૮ માં પણ એ “અપહ્યા દાંમીમ” એ અપના સંબંધી નામ તરીકે જ વપરાયેલો છે. ત્યાં પણ લોહુમનો-ફળ સંઘરનારના સંબંધમાં જ વપરાયેલો છે ને અહીં આ શ્લોકમાં પણ “અપહ્યા દાંમીમ” જ છે ને અહીં “ગર્દભામ” એટલે ફળપ્રાપ્તિના સંબંધમાં જ છે. એ ધામન્ શબ્દનું નારી ભતિનું રૂપ ધામિ હોય એમ સ્પષ્ટ છે. અપ-ગુરુ-એ અગ્નિનો-આતશનો-કારક છે, અને ઋગ્વેદમાં (મં ૪-૫૮-૧૧) પણ આ ધામન્ શબ્દ અગ્નિની અને સોમની બેઠક (site) ને માટે જ વપરાયેલો છે. તેથી “દાંમીમ” નો અર્થ રહેઠાણ, બેઠક, ધામ, એવો જ થાય છે. ઋગ્વેદના વખતના અને તેની પણ અગાઉના ધર્મવિચારો, રહેણીકરણી, ક્રિયાકાંડ, પૂજ્ય વસ્તુઓના સંબંધી અર્થ-એ બધું “ગાથા”ના શબ્દોના ખરા ઉકેલ માટે ઘણું જ કામનું છે.

વીદ્વાઓ : Vidvā : વિદ્વાન્ = The erudite, the learned, wise, વિદ્વાન
માણસ ૧/૧.

હિથામ્ : Hiθām : સિતામ્ = White, bright, शुभ, તેજસ્વી, ૨/૧. નારીજાતિ.
આ શબ્દ “દાંમીમ્” નું વિશેષણ છે. આ પરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે
“દાંમીમ્” પણ નારીજાતિ છે! આ “હિથામ્” શબ્દને સત્ત્વમ્ સાથે
ઝેટલે સાચું-ખરું, એવા અર્થ સાથે કંઈ લેવાદેવા નથી. સ્પેન્તા
આરમ્ભતિ તે ચંદ્ર છે, તે સફેદ શુદ્ધ રોશનીવાળો છે. જગતને ભારે
પ્રકાશ સતના આપે છે. જ્યોતિષમાં પણ એને કેટલેક ઠેકાણે સિત ઝેટલે
સફેદ, તેજસ્વી કહ્યો છે.

અપહ્યા : Asahyā : અપસ્ય = Of Asa, અપનું ૬/૧.

તા-આ : Tā-cā : તા ચ = And they, અને તે બધું. ૨/૩. નાન્યતર. આ શબ્દ
“વઝાચત્” ક્રિયાપદનું જ કર્મ છે.

વીરપા : Vispā. વિશ્વા = All, બધું. સઘળું, ૧/૩. વિશેષણ.

અહુરા : Ahurā : અસુર = Oh Ahurā! હે અહુરા! ૮/૧.

શ્વહ્મી : Ōwahmī : તસ્મિન્ = Thine, તારા. ૭/૧. એ “ક્ષત્રોધ” નું સર્વનામ છે.

મજ્ઞદા : Mazdā : મેષા = Oh Mazdā! હે મજ્ઞદા! ૮/૧. એ શબ્દ અહુરાની
સાથે જ એક શબ્દ તરીકે લેવાનો છે.

ક્ષત્રોધ : Xsaθrōi : ક્ષત્રે = In (Thy) dominion, (તારા) સભ્યમાં, તારા હુનિયાના
સભ્યમાં. ૭/૧.

આ વોઇથ્રા : Ā vōiθrā : આ વેત્રા = To the eagerly seekers, to those who
are eager to go and seek (the truth), આતુરતાથી શોધનારાઓને,
શોધનાતુરને, સત્યશોધનને માટે જનારાઓને : ૨/૩. ધાતુ વા, = to
go and seek eagerly. એનાં ક્રિયાપદનાં રૂપો વેતિ, વેવમ્ - એમ વે થી
થાય છે. એ ધાતુ પર જ પ્રત્યય લાગીને વેત્ર નામ થયેલું છે. અસ્ત
૧૦-૧૩૦ માં ત્રી ધાતુ પરથી એલું જ રૂપ “વોઇથ્ર” થયેલું છે- વેત્ર.
મૂળ પાઠમાં “વોયથ્રા” રૂપ લીધેલું છે તે રૂપ ખગડેલું છે. આ તો વે
નો “વોઇ” થયેલો છે, કેમકે તે ઉદાત્ત છે, અને પછીનો ત્રા સ્વરિત
થયેલો હોવાથી તે નિયમ પ્રમાણે “થ્રા” થયેલો છે. એ “વોયથ્રા” લખીએ-
માલીએ તો લીટીમાં એક શ્રુતિ પણ વધી જાય છે, તે એની સાબિતી
છે. “તા” અને “વોઇથ્રા” એ બન્ને ઉપર આવેલા “વઝાચત્”નાં
કર્મો છે. વળી ઝેટનરે આ શબ્દના ખીજ અનેક પાઠો નોંધેલા છે,
તેમાં આ “વોઇથ્રા” પાઠ છે જ! અર્થ નહીં સમજાયાથી ખોટાં રૂપ ને
પાઠ લેવાયા છે.

૧૦ માં મ્લોકનો ભાવાર્થ : એને-એ વિરોધી પાપીજનને-સદ્ગુણી
જ્ઞાનીજન ખુદ પોતાના સત્કૃત્યથી (વોહુમનોના) સાત્ત્વિક મનની અંદરનું ગભાંગાર-

પવિત્ર પૂજસ્થાન-દર્શાવે-સમજાવે, અને વિદ્વાન માણસ સ્પૃંહા આરમ્ભતિને જે અપની તેજસ્વી બેઠક છે (તેને દેખાડે). વળી એ બધું, હો અહુરા મજ્દા ! તમારા રાજ્યમાં સત્યશોધકોને (તે વિદ્વાન દર્શાવે).

આ શ્લોકમાં પેગમ્બર સાહેબ કહે છે કે એવા અજ્ઞાન પાપી માણસને તો એક જ્ઞાની માણસે ખુદ પોતાના જ વર્તનથી બતાવતું બેઠકે કે સાત્ત્વિક મન સાધ્યાથી કેવી સિદ્ધિ મળે છે, તે અંદરથી કેટલું પવિત્ર છે, ને તેનું કેલું ફળ પણ મળે છે. ખાલી કહેવાથી કે ભાષણ કીધાથી એવાના મન પર અસર નહીં થાય. એ તો ખુદ નેક અને પાક વર્તનથી જ, પોતાની ચાલથી ને પોતાનાં ક્રમોથી તે પાપીને બતાવવાનું છે કે તે એ બેઠકને પોતાનો રાહ બદલે. વળી અપની-શુરની-બેઠક આરમ્ભતિમાં છે એટલે અપોધની ખરી બેઠક ચંદ્રમાં-એટલે મનમાં છે; મનની સાચી ભક્તિમાં છે. એ મનને શુદ્ધ સાત્ત્વિક કરાય ને તેથી ઊનસ્વાર્થી ખરા ભાવની ભક્તિ કરાય તો અપોધ પણ મળે ને અહુરા મજ્દા પણ મળે, એ પણ એ પાપીને સમજાવવાનું છે. પછી છેવટે પેગમ્બર સાહેબ કહે છે કે જ્ઞાનથી જોતાં ને સમજતાં સ્પષ્ટ દેખાય છે કે ખુદાનાં આ બન્ને દુનિયાનાં રાજ્યમાં ખરું શું છે તે આતુરતાથી શોધવા જનારાઓને તે વિદ્વાન ખરા માર્ગ દેખાડીને એ રીતે જ મનની શુદ્ધિથી, અપોધથી, ને સાચી ભક્તિથી જે ખરા સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ થાય છે, ને એનું જે ફળ અપો માણસને મળે છે, તે તેઓને દર્શાવે. વિદ્વાનના ખાલી શિખામણના શબ્દો નહીં પણ ખુદ તેનું નેક અને અપો વર્તન જ દુનિયાને ચઢાડે પળીને તેને સુધારી શકે.

જ્યોતિષમાં શુર ચંદ્રની મૈત્રી અખંડ છે, અને ચંદ્રની રાશી જે કંઈ છે ને જે તેનું ઘર છે, તેમાં જ શુર ઊંચનો થાય છે, એટલે એ ચંદ્રનું ઘર તે શુરનું તેજસ્વી સ્થાન છે.

ગાથા હા. ૩૪—શ્લોક ૧૧ માં

આ શ્લોકમાના કેટલાક શબ્દોના અર્થ બરાબર નહીં મળતાથી જોના અર્થ પણ બરાબર થયો નથી, ને બધા જોમા ગૂંચવાયા છે

અતઃ : At અતઃ-અથ = Certainly, નિશ્ચય, નક્કી.

તોઃ : Tōi તે = These two, તે બન્ને ૧/૨ નાગી જાતિ આ શબ્દનો અર્થ “તારી” કે “તારે માટે” નથી જુઓ જેકસનનું વ્યાકરણ § ૪૧૨ ત્યાં આ શબ્દ જ અને બુદ્ધ આ શ્લોકનો જ આ ગણ દાકી બતાવેલો છે

ઉબે : Ube ઉભય-ઉબે = Both બન્ને ૧/૨ ઋગ્વેદમા આ ઉબે ગણ વપરાયેલો છે. ઉબે વિગત ઉભય મરીમણિ મ. ૧૦-૬૪-૧૪

હુઉર્વાઓસ-આ : Haurvās-cā સર્વાથ = Prosperity, welfare મમૃદ્ધિ ૧/૨ નારી જાતિ. આ શુણ્દર્શન નામ છે. “હુઉર્વતાત” વિશેષનામ નથી

ખયર્થાઃ : X'arθu સર્વાર્થ = For pursuing and serving worthy ends, યોગ્ય ને ઉત્તમ આશય-હેતુ-માધવા માટે ૪/૧ આ શબ્દ ખુ-અર્-થા-ઇ” જોમ આગ્ર શ્રતિમા બોલવાનો છે

આ : Ā આ = Toward, પ્રત્યે, તરફ.

અમૃતાઓસ-આ : Amerātis-cā અમૃતાથ = Immortality અમૃતતા મુક્તિ પામવાથી આત્માને પોતાનું અમર મૂળ રૂપ મળે, ને સ્વભાવશુદ્ધ શરીરના બધનથી છૂટે, તેની પ્રાપ્તિ તે અમૃતતા, અમરતા ૧/૨ ચ ચ અને-તેમજ અહીં ‘અમરતા’ના અર્થમા “અમૃતાઓસ્યા”જ બોધજો નહીં તો એક શ્રુતિ વધી જાય

વર્હુઉશ મનરુહો : Vanhous Manarho વસોસ મનસસ = Of Vohu Mano of pure mind વાહુમનોની, સાત્વિક મનની ૬/૧

ક્ષત્રાઃ Xsθra ક્ષત્રા-ક્ષત્રેન = Through supremacy પ્રભુતા દ્વારા, ઉત્તમતા દ્વારા ૩/૧

અપામતઃ : Apā mat અપા સ્મત = Together with Asha, અપની સાથે મળીને ૩/૧ આ “મત” શબ્દ “સાથે”ના અર્થમા હા ૩૨-૧ માં છે

આરમતિશ્ચ Āraamatis અરમાત્સ = Āramati આરમણિ ૧/૧

વક્ષતઃ Vaxsat વક્ષત = Increases strength empowers શક્તિ કરે, પુષ્ટિ આપે ધાતુ વક્ષ ક્રિયાપદ અપૂર્ણભૂતકાળ, પરસ્પૃષ્ટ, ૩/૧ આ શબ્દ જો “વક્ષત” લખાય કે બોલાય તો પક્ષિમા એક શ્રુતિ ઝાઝી થાય છે પણ ગોંડનરે અનેક હસ્તપ્રતોમા આ ‘વક્ષત’ ગણ લખાયેલો નોંધ્યો છે, એટલે તે જ બરા છે ને તે જ હું લઉં છું

અતયુત્તી : Itayuti દ્વિતીય = Everlastingness, ચિદસ્થાયીત્વ ૨/૨ આ શબ્દ હા ૩૦-૭ માં ને હા ૩૩-૮ માં આવી ગયો છે અને જો જ

એનો ખરો અર્થ છે. “ઇતયુધતી” ને “તંવીષી” એ બે શબ્દોનું બેડકું હોવાથી દ્વિવચનમાં છે.

તંવીષી: Tavisī તવિષી = Internal strength, અંતરબળ. ૨/૨. જુઓ જેકસનનું વ્યાકરણ § ૨૫૧ ને § ૨૫૭-બે શબ્દોનું બેડકું હોવાથી બંનેને દ્વિવચનમાં લીધેલા છે. આ શબ્દ હા ૩૩-૧૨ માં આવી ગયો છે.

તાઠશ: Tāis તૈ = Through these, આ બધાંથી. ૩/૩. આ સૈંદર્ય અને અંતરબળ દ્વારા.

આ A આ = Only, alone, really માત્ર, જ, ખરેખર. અવ્યય.

મઝદા: Mazdā મેષા = Oh Mazdā, હે મજ્દા! ૮/૧.

વીદ્વૈષેપાંમ: Vidvāesēpm: વિદ્વૈષામ્ = Of opposing or resisting enemies or evils ઝેરવેરના અટકાવવાવાળા, ૬/૩. મૂળ શબ્દ વિદ્વૈષ્. એ “વી-દ્વૈષે-વા-અમ્” એમ ચાર શ્રુતિમાં છે.

થ્વોઇ: ōwōi: તે = Thine, તારા. ૧/૩. ત્વન્દ્ર આ શબ્દનો અર્થ “તારી” કે “તમારી” નથી, પણ “તારા જ” છે. એ સખંધી સર્વનામની જાતિ અને વચન સામાન્ય છે, ગમે તે વપરાય.

(અહીં): Ahi અહિ = Thou art, તું છે. ૨/૧. આ શબ્દ પાછળથી ગેરસમજથી ઉભરાયેલો છે, એ નહીં બેઇએ. એ શબ્દો તો બે શ્રુતિ વધી ગયા.

૧૧ માં શ્લોકનો ભાવાર્થ: ખરેખર, આ સમૃદ્ધિ અને આ અમરતા-એ બંને યોગ્ય અને ઊંચા હેતુને સિદ્ધ કરવાને માટે જ છે. અપની સાથે મળીને આગમધતિ માત્વિક મનની પ્રભુતા-ઉત્તમતા-દ્વારા ચિરસ્થાયીત્વ ને અંતરબળની અચૂક વૃદ્ધિ કરે છે એ બધાથી ખરેખર, હે મજ્દા! ઝેરવેરના અવરોધક (અટકાવનાર ને આમા થનાર) પણ તારા જ છે!

આગલા શ્લોકમાં અપોઇ સાત્વિકતા અને સાચી ભક્તિ જ્ઞાની માણસે પાપીને પોતાના કૃત્યથી જ દેખાડવી બેઇએ, અને મજ્દાના રાજ્યમાં તો બધે એ જ બેઇએ, એમ મમબાવી આવ્યા પછી હવે આ શ્લોકમાં પેગંબર માહેબ કહે છે કે આ અપોઇ, સાત્વિકતા ને સાચી ભક્તિથી જ માણસને જે ખરી આત્માની સમૃદ્ધિ અને અમરતા-મુક્તિ-પ્રાપ્ત થાય છે તે બંને તો યોગ્ય અને ઊંચા આશયને સિદ્ધ કરવાને જ માટે છે. એ ઊંચો આશય તે આત્માને કેવળ પવિત્ર કરી તેને આ ક્ષણભરુર શરીરના અને હા બના બધનમાથી મુક્ત કરવાનો છે, અને તેમ કરીને તેને અહુરા મજ્દાનો મેલાપ કરવાનો છે મજ્દાએ જે હેતુ માટે આ પૃથ્વી મરણ તે હેતુ ખર લાવવા મન્યુએ મારફતે નેદી ને બદી પણ મરણ, જેથી આત્માઓ એ નેદી બદીની કસોટીમાં પૂરતા ક્રમાંધને બહાર નીકળે ને પોતે શુદ્ધ કંચન બનીને જે અમર શાંતિ ને આનંદ અહુરા મજ્દાનો છે તે તેઓ પણ મેળવે ને ભોગવે. આ ઊંચો હેતુ બગ લાવવા માત્વિકતા પૂરેપૂરી મેળવવી બેઇએ ને તેથી અપોઇ મેળવીને માચી ભક્તિ પામવી બેઇએ. એ બધું ધીરે ધીરે સિદ્ધ થાય ત્યારે જ આત્માની ખરી સમૃદ્ધિ-

ખરી હોલત મળે ને તેનાથી જ મુક્તિ-અમરતા પણ મળે. સિદ્ધિ તો આ જ છે, નહીં કે યોગના નીચા તબક્કાઓમાંથી પ્રકૃતિના નિયમોનું ચોરુંક જ્ઞાન મેળવીને પછી “અમરકાંચે” miracles-કરીને તે નહીં બાબુનાર માણસોને આંત્ર પોતાને મોટા મહાત્મા કહેવડાવવાનો ગર્વ લીધાથી કેાઈ ઉપર સમગ્રવેદી સિદ્ધિ મળી શકે. સિદ્ધિ તો બધી દુનિયા સાથે વિશ્વસ્નેહ-Universal Love-રાખીને સૌનું ‘લહું’ જ કરવાની શક્તિ મેળવવામાં ને પોતે નિઃસ્વાર્થ રહી અપો બનીને આત્માની મુક્તિ મેળવવામાં જ છે. તેથી પેગમ્બર સાહેબ આગળ વધતાં બીજી પંક્તિમાં કહે છે કે સાત્વિક મનની ઉત્તમતા મેળવ્યા પછી પવિત્રતા માથે લજ્જિ શ્રીધાથી જ આત્માની વૃદ્ધિ થાય છે. એમ અમરતા-મુક્તિ મેળવવા માટેનાં નીચેથી ઊંચે મુખીનાં પગથિયાં પેગમ્બર સાહેબે ખુલ્લી રીતે બતાવ્યાં છે.

આ બાંધું કરવા માટે બે ચીજ જ મુખ્ય છે. લાંબો વખત ટકી રહે એવું જીવન અને અંતરનું બળ. આ દુનિયાનાં સ્થૂળ કાર્યોની સિદ્ધિ માટે પણ આ બે વસ્તુ જ મુખ્ય ને અગત્યની છે, તો આપણી આધ્યાત્મિક વૃદ્ધિ માટે પણ એ જ બે ચીજ મુખ્ય છે. ધીરા ભગતે કહ્યું છે કે “હરિને મારગ છે શૂરાનો, નહીં કાયરનું કામ ભેને”, એ તદ્દન ખરું જ છે. ખુદાનો માર્ગ લેવો એ કંઈ નળાળા-પોઆનું કામ નથી, એ તો ખરા શૂરવીરનું જ કામ છે. ડગલે ડગલે અનેક પ્રલોભનો (temptations) આવે, ડગલે ડગલે ઠોકર ખવાય, ડગલે ડગલે વિરોધીઓ ઉત્પન્ન થાય, એટલું જ નહીં, પણ ખુદ પોતાનાં સ્નેહી ને સંસારી જનો પણ પોતાના સ્વાર્થ માટે તેને પાછો પાડે ને વળી દુસ્મન પણ બને : એટલે આ મો વિરોધમાંથી, ઝેરવેરમાંથી આગળ વધવા માટે લાંબું આયુષ્ય અને અંતરબળ એકસરખાં જોઈએ. એ હોય તો જ એ માર્ગ પર ધીમે ધીમે પણ આગળ વધાય. તેથી જ શ્રી જરથુસ્ત્ર સાહેબ છેવટે કહે છે કે એ બધાં ઝેરવેરનાં અવરોધક પણ, હે મજ્જહા! તારાં જ છે! કેમકે એ માટેનું લાંબું જીવન ને એ માટેનું અંતરબળ તો તું જ અમોને આપે છે. ખુદાની મહેર વગર તો કેાણ આગળ વધી શકે ?

ગાથા હા. ૩૪—શ્લોક ૧૨ માં

કત્ : Kat̐ : કત્ = What? શી, કેવી?

તોઇ : Tōi : તે = Thine, તારી. ૬/૧.

રાજર્ : Rāzar̐ : રાજર્-રાજ્ = Ruling, administration of government, હકુમત, રાજ્યવ્યવસ્થા. ૧/૧. આ શબ્દ અને એની પછી આવતા “રાવનાંમ્” શબ્દના અર્થ માટે વિદ્વાનોમાં ઠીક ઉઠાવોડ થયેલો છે, આ બન્ને શબ્દો એક જ ધાતુ રાજ્ = to rule, રાજ્ય કરવું, એ પરથી નીકળેલા છે. “રાજર્” શબ્દ રાજ-રાજર્ છે. જેમ દાતૃ નો દાતૃ (giver, giving) થયેલો છે, તે જ પ્રમાણેનો એ છે, એટલે એનો અર્થ (ruling) હકુમત, રાજ્યવ્યવસ્થા જ થાય છે. “રાજર્”માંનો “ર્” તે “ગાથા”માં નપુંસક ભૂતિનું રૂપ છે. વષર્-વદર્. જુઓ જેકસન વ્યાકરણ § ૩૩૬. અહીં આ “રાજર્” શબ્દમાં “ર્” લખાયો છે આખો-પૂર્ણ શ્રુતિ લેખે, પણ જો પૂર્ણ શ્રુતિ “ર્” બોલીએ તો એક શ્રુતિ આ પાઠમાં વધી જાય છે! એટલે મૂળ ઉચ્ચાર તો “રાજર્” જ બરાબર છે, ને તેમજ બોલવો જોઈએ. આમાં અવેસ્તા લિપિનો ભ્રમનભેદ છે, તે પૂર્ણપણે સમજાયા વગર કાં તો શબ્દનાં મૂળ રૂપ મળે નહીં, કાં તો ઇંદોલગ થયેલો લાગે. ગાથા અવેસ્તાના અનુવાદકારે આ રૂપો ધ્યાનમાં રાખવાનાં છે. ખરી રીતે તો એ શબ્દ “રાજર્”-રાજ્ લખાવો ને બોલાવો જોઈએ, કેમકે “ર્”-જુ એક જ શ્રુતિ છે. ગાથામાં બહુ ઠેકાણે લક્ષ્યાઓની બેદરકારીથી અને અસાનથી આ જ શ્રુતિ “ર્” લખાવી જોઈએ તેને બદલે “ર્” પણ લખાયેલી છે, તેથી મૂળ રૂપ શોધનાં ગોટાળો થાય છે. જુઓ જેકસનનું વ્યાકરણ § ૪૭ ને તેની નોંધ. “ર્” ઉદાત્ત છે તે બતાવવા માટે “ર્” વ્યંજનને “ર્” કીધેલો છે.

કત્ : Kat̐ : કત્ = What, શી, કેવી.

વધી : Vāh̐ : વધી = Supernatural authority, દૈવી સત્તા-અધિકાર. એ વધુ ધાતુ પરથી છે. સત્તાથી બીજાઓ પર અધિકાર ભોગવવો ને તેમને વશ રાખવા. ૧/૧ નારીભૂતિ.

કત્ : Kat̐ : કત્ = What, શું.

વા : Vā : વા = Or, અથવા, યા.

સ્તૂતો : Stūtō : સ્તૂત્ = Of praise or eulogy, સ્તુતિનું, સ્તુતિ માટે બલુવાનું. ૬/૧. સ્તુતિને લગતું.

કત્ : Kat̐ : કત્ = What, શું.

વા : Vā : વા = Or, અથવા, યા.

યસ્નહ્યા : Yasnabyā : યજ્ઞ = Of devotion or offering, ભક્તિનું, સ્વાર્થલુનું. ૬/૧.

સુઝદ્યાઃ : Srūidyāi : શ્રુયૈ = In order to learn about, to give attention to, to meditate upon, શીખવા માટે, ધ્યાન ધરવા માટે. ૪/૧. આમાન્યરૂપ. ધાતુ શ્રુ = શીખવું, ધ્યાન ધરવું. એ ક્રિયાપદ ૬ ઠી વિભક્તિમાં કર્મ લે છે: “સ્તૂતા” ને “યસ્નહ્યા” એનાં કર્મ છે.

મઝદા : Mazdā : મેષા = Oh Mazdā ! હે મઝ્દા ! ૮/૧.

ફ્રાવઓઆ : Frāvaocā : પ્રવોચ = Explam clearly, સ્પષ્ટ રીતે સમજાવ ! ધાતુ પ્રવચ્ ક્રિયાપદ : અનિયમિતકાળ, આજ્ઞાર્થ, પરસ્મૈપદ, ૨/૧.

યા : Yā યા-યેન = By which, જેથી, જે રીતે. ૩/૧.

વીદ્યાયાત : Vidāyāt : વિધાયાત = May furnish, may enlighten, may give guidance, પૂરું પાડે,....નું જ્ઞાન આપે, હોરવે. ધાતુ વિધા. ક્રિયાપદ : વર્તમાનકાળ, ઇચ્છાર્થક (optative) પરસ્મૈપદ, ૩/૧. સંસ્કૃતમાં રાજ્ય શબ્દની સાથે એ ક્રિયાપદ વપરાય તો વિધાયાત રાજ્યમ્ એટલે may carry on government, રાજ્ય ચલાવે, એવો અર્થ થાય. અહીં પણ રાજ્ ધાતુનો શબ્દ “રાયેનાંમ્” છે તેની સાથેજ એ ક્રિયાપદ વપરાયેલો છે.

અપીશ્ : Aśiś : અપાશ્ = Mastership, સ્વામિત્વ, ધણીપણું, ૧/૧. આ શબ્દ અન્ = to master પરથી નીકળેલો છે. એજ શબ્દ હા. ૨૮માં ૪ ને ૭ માં શ્લોકમાં એજ અર્થમાં વપરાયેલો છે. હા. ૩૩-૧૩ માં હ્રસ્વ “યિ” સાથે જે “અયિ” શબ્દ છે તે ણીન ધાતુ અન્ પરથી છે, ને તેનો અર્થ પ્રાપ્તિ થાય છે. આ શબ્દો વચ્ચેનો ફરક ધ્યાનમાં રાખવાનો છે.

રાયેનાંમ : Rasonam : રાજામ્ = Guidance, માર્ગદર્શન. ૨/૧. ઋગ્વેદ મં ૧૦-૪૬-૪ માં એજ અર્થમાં એ શબ્દ છે, અને એનો એજ અર્થ અહીં પણ થાય છે. “રાયેનાંમ્”માં “ન”ની અગાઉ “ય” ંયંજન છે. પણ તે પદ્યમાં “ય્” સાથે સ્વર “ઐ” મેળવીને બોલવાનો છે, એટલે શ્રુતિઓ પૂરી નવ થાય છે. એ નિયમ માટે “ગાથા”ના છંદ માટેનો લેખ જુઓ.

સીયા : Sīyā સિય = Instruct, ઉપદેશ આપ ! બોધ આપ ! ધાતુ સિય. ક્રિયાપદ : વર્તમાનકાળ, આજ્ઞાર્થ, પરસ્મૈપદ, ૨/૧. આ શબ્દ હા. ૨૮-૧૧ માં આવી ગયો છે.

નાઓ : Nā : નસ = Us, અમને. ૨/૩.

અપા : A-pā ! અપ = Oh Asa ! હે અપ ! ૮/૧

પથો : Paθō : પથ્ = Paths, ways, પંથો, માર્ગો, રસ્તા, ૨/૩. જુઓ જેકસન વ્યાકરણ § ૩૧૦.

વશ્વંઉગ્...મનશ્વો : Vanhōus ..Mananhō : વસોન્ મનસન્ = Of Vohu Mano, of pure mind, વોહુમનોના, માત્વિક મનના. ૬/૧.

ખુદએતેન્ગ : X'adētēng: સ્વૈતાન્ = One's own spiritual, ખુદ પોતાના આધ્યાત્મિક. ૨/૩. વિશેષણ. આ શબ્દ વૉહૂમનોનું સર્વનામ છે. આ શબ્દ “ખુ-વ-એ-તેન્ગ”-એમ ચાર શ્રુતિમાં બોલવાનો છે.

૧૨ મા પ્રલોકનો ભાવાર્થ : શી તારી રાજ્યવ્યવસ્થા છે, શો તારો દૈવી અધિકાર છે, અથવા સ્તુતિ માટેનું શું, તેમજ સ્વાર્પણ માટેનું શું, તે હે મજ્જા ! ધ્યાન ધરવાને માટે-(પૂરું સમજીને આવરવા માટે)-અમને સ્પષ્ટતાથી સમજાવો ! જેથી (તમારું) સ્વામિત્વ (અમને) માર્ગદર્શનનું જ્ઞાન આપે. હે અષ ! અમોને ઉપદેશ આપો અને (વૉહૂમનોના) સાત્ત્વિક મનના (સાધવાના) ખુદ પોતાના આધ્યાત્મિક પંથો દેખાડો !

હવે આ પ્રલોકમાં પેગમ્બર સાહેબ મજ્જાને કહે છે કે તમે તો અમારા સ્વામી છો, માલિક છો, તેથી આ તમારી સૃષ્ટિની રાજ્યવ્યવસ્થા કેમ ચાલે છે, તમારો દૈવી અધિકાર તેમાં કેવો છે, તે અમોને ઘરાબર સમજાવો. વળી સ્તુતિ કરવા માટે શું કરવું જોઈએ, મનને કેમ એકાગ્ર કરવું જોઈએ, તેમજ અમારા સ્વાર્પણને માટે પણ કેવી રીતે બિનસ્વાર્થી રહેવું, જે કંઈ ભોગ આપીએ તે ઘટલાની આશાથી નહીં પણ તમારી ઇચ્છાને જ આધીન રહેવાના ધર્મથી, અહુનવરમાં કહ્યું છે તેમ અધું તમારે નામે જ કરીએ એવી વૃત્તિ કરવી જોઈએ, એ અધું ધ્યાનમાં ધરવા ને તે પ્રમાણે વર્તવા અમોને સમજાવો, જેથી તમારું સ્વામિત્વ અમોને માર્ગદર્શન આપે. તમો માલિક છો તેથી તમે અમોને જેમ હોરવો તેમજ અમે આલીએ. છેવટે શ્રી જશ્યુસ્ત્ર સાહેબ અવને વિનંતિ કરે છે કે વૉહૂમનોના સાત્ત્વિક મનને સાધવાને માટેના જે ખુદ તેના પોતાના સત્પથ છે તે પણ મહેર કરીને અમોને ઉપદેશ આપીને દેખાડો ! અહીં પણ સ્પષ્ટ છે કે પ્રથમ સાત્ત્વિકતા જ મેળવવી જોઈએ. મન પૂરું સાત્ત્વિક થાય, જેરવેર માયા પક્ષપાત ઘણું છોડી દઈને દૃષ્ટિ નિર્ભંજ ને સમ થાય ત્યારે જ અપોઈ પણ પૂરી સધાય. બધા આધાર મન પર કાણુ રાખવાની શક્તિ ઉપર જ છે.

ગાથા હા. ૩૪—શ્લોક ૧૩ માં

તેમ : Tēm : તમ્ = That, તે. ૨/૧.

અધ્વાનમ્ : Advānam : અધ્વનમ્ = Way, course, પંથ, રસ્તા. ૨/૧. કવિતાની કળામાં અને આહિત્યની કળામાં પણ શ્રી જરથુસ્ત્ર સાહેબ કેવા પારંગત છે કે આગલા શ્લોકમાં આવેલો “પથ” શબ્દ અહીં પાછો વાપરતા નથી પણ તે જ અર્થનો “અધ્વન” શબ્દ વાપરે છે! લાપા પર પ્રભુત્વ કેટલું છે તે એ બતાવે છે. એ જ શબ્દ માટે જુઓ મંકડોનેલનું વૈદિક આકરણ § ૬૦.

અહુરા : Ahurā : અસુર = Oh Ahurā, હે અહુરા ! ૮/૧.

યેમ્ : Yēm : યમ્ = Which (acc.), જે. ૨/૧.

મેઃ : Mōi : મે = For me, to me, મારે માટે, મને. ૪/૧.

અઝાશ્ : Mraos̥ : સ્વસ્ (અઝાશ્) — (સ્વ-શ્) Thou hast shown, તું દેખાડ્યો છે, તું દર્શાવ્યો છે. આ શબ્દનો પ્રથમ અર્થ “કહેવું, બોલવું” થાય છે, પછી લાક્ષણિકતાથી તેના ઘણા જુદા જુદા અર્થ થાય છે. ક્રિયાપદ : અપૂર્ણભૂતકાળ, પરસ્મૈપદ, ૨/૧. તું દેખાડ્યો છે, નિર્માણ કીધો છે. એ શબ્દ “અ-ઝાશ્” એમ બે શ્રુતિમાં બોલવાનો છે. ‘ઝા’ ‘વ’ને ઠેકાણે છે.

વહુહૈશ્ મનશ્હે : Vanhus̥ Mananhus̥ : વસોમ્ મનસમ્ = Of Vohu Mano-વાહુમનોનો. ૬/૧.

દાંદૈનાઝા : Daēdā : ધેનામ્ = Religious commandments, ધર્મદેશ, ધર્મ માટે શું કરવું તેના કાનૂનો. ૨/૩. જુઓ હા. ૩૧-૧૧ અને ૩૩-૧૩.

સાસ્યાન્તામ્ : Saosyantam : સોસ્યન્તામ્ = Of the Enlightened Ones, પ્રભોધિત જનોના, જેઓને ખુદાની મહેરથી જ્ઞાનની જ્યોતિ મળી છે તેઓના. ૬/૩. “સાસ્યા-પિ-યન્-તાં-અમ્” એમ પાંચ શ્રુતિમાં બોલવાનો છે. આ શબ્દનો પણ ખરો સંસ્કૃત સમશબ્દ કોઇને મળ્યો નથી તેથી એ સંબંધમાં ઘણી ગેરસમજ ચાલેલી છે. એ શબ્દ શુષ્ to shine, to be pure, પ્રકાશવું, પવિત્ર કે સ્વચ્છ હોવું, એ ધાતુ પરથી નામ તરીકે થયેલો છે, અને એનાં આવાં જ રૂપો ઋગ્વેદમાં ને બીજા વેદ-કાળના ગ્રંથોમાં મળી આવે છે. એનો અર્થ Enlightened છે એટલે દેવી જ્ઞાન પામેલા, પ્રભોધિત પવિત્ર જન છે. એટલે જ “સોસ્યન્ત” જે હવે પછી આવવાના છે તે ખાસ એવી દેવી જ્યોતિ પામેલા, અપોધને માર્ગે બહુ આગળ વધેલા પાક માણસને માટે વપરાય છે. પેગમ્બર પણ એક “સોસ્યન્ત” જ છે, પણ તેનાથી ઘણા વધારે છે, કેમકે પેગમ્બર તો લાંબે કાળે કચેરા માણસોમાંથી ટોપ જ આવે એક માણસ જન્મે છે જેને ખુદા પોતાનો પેગમ્બ આપીને પૃથ્વી પર મોકલે છે. પછી એ જ પેગમ્બરનો ધર્મ કાળે કરીને

પડતીમાં આવે, તેમાં દુષ્ટ અને લોભિયા પ્રાણીઓથી જોળસેળ થાય, ત્યારે તેને પાછો શુદ્ધ કરવા અને લોકને જગાડવા ને તેમને પાછા શુદ્ધ માર્ગે લેવા એવા “સોધ્યન્ત” આવે છે.

યા : Yā ચા = By which જેથી, ૩/૧.

હુકરેતા : Hu karatā : સુકર્તા = The virtuous, the pious, પવિત્ર જન, સુકર્મી. ૧/૧ નરજાતિ. આ શબ્દ સુકર્તા પરથી નહીં પણ સુ+કર્ત્વ પરથી “હુકર્તા” થઇ “હુકરેતર” થયેલો છે—“દાતર”ની માફક. અને આ રૂપ પહેલી વિભક્તિ એકવચનનું છે. એ એકવચનમાં જ બેઇએ, કેમકે એનો ક્રિયાપદ “ઉવાક્ષત” પણ એકવચનમાં જ છે.

અપા-ચીત્ : Asā-cit : અપા-ચિદ્-ક્ષતેન-ચિદ્ = Through righteousness only, અપોઇથી જ, માત્ર અપોઇથી. ૩/૧.

ઉવક્ષત : Urvāksat. ઋત્ = Accepts, સ્વીકારે છે, માન્ય રાખે છે. એનો ધાતુ ઋ છે, જે ઘણાજ બૂના કાળનો છે, ને જે વેદમાં પણ વપરાતો બંધ થયેલો છે, પણ “ધાતુપાઠ”—૧૬-૧૩ માં એ નોંધેલો છે. આ ૪ નો જ “ઉવા” થયેલો છે, પણ આ ‘ઉ’ માત્ર વધારાનો છે. એ શબ્દ “વૃક્ષત” જ બોલવો બેઇએ, નહીં તો એક શ્રુતિ વધી પડે છે. ક્રિયાપદ : અપૂર્ણભૂતકાળ, પરસ્મેપદ, ૩/૧.

હ્યત : Hyat ચત્-ચત્ = In consequence whereof, જેના પરિણામે, જેને લીધે, જેથી.

ચિવિશ્તા : Cīvīstā ચિવિષ્ = Makes, makes ready, prepares, તૈયાર કરે, બનાવે. ધાતુ ચ્ચુ. ક્રિયાપદ : અનિયમિત કાળ, (is-aorist), આત્મનેપદ, ૩/૧. જુઓ જેકસનનું વ્યાકરણ, § ૬૬૪, ત્યાં એ શબ્દ જ દાખલા તરીકે આપેલો છે.

હુદાબ્યો : Hudābyō · સુધાન્નમ્ = For (his) welfare, various kinds of moral happiness, bliss, કલ્યાણને માટે, શ્રેયને માટે. ૪/૩ નારીજાતિ. આ શબ્દ સુ+ધા મળીને થયેલો છે, અને એ જ અર્થમાં એ અથર્વવેદમાં તેમજ “જૈત્રેય પ્રાણ્ય” માં વપરાયેલો છે. જુઓ મો. વિ. કોપ, પૃષ્ઠ ૧૨૨૫, હાર ૨.

મીઝદમ્ : Miṛdam : મીઝત્ = Grace, ન્યામત. ૨/૧. નરજાતિ. હા. ૩૪-૩ માં પણ એ છે ત્યાં જુઓ.

મઝદા : Mazdā' મેચા = Oh Mazdā' હે મજ્જદા! ૮/૧.

યેહ્યા : Yehyā ચ્યચ્ = Of which (grace). જે (ન્યામત) નો. ૬/૧.

તૂ : Tū. ત્વમ્ = Thou, તું. ૧/૧. જુઓ જે० વ્યા० § ૩૯૦.

દઝ્રમ્ : Daṣṭram. દત્તમ્ = Rich in gifts, great benefactor, દાનેશ્રી, મહા-મજાવતી, હારે દાન આપનાર. ૧/૧. ઋગ્વેદમાં મં० ૩-૩૬-૯, ૪-૧૭-૬ વગેરેમાં ઇંદ્રની યક્ષિણને દત્ત કરેલી છે.

‘૧૩ મા શ્લોકનો ભાવાર્થ : હે અહુરા ! તે વૉહુમનોના પંથ જે તં મને દેખાણ્યો છે, (વળી) સોધ્યન્તોનાં (પ્રબોધિત પાક માણસોના) ધર્માદેશો કહી બતાવ્યા છે, જેથી સુકર્મી સદ્ગુણી માણસ અપોધથી જ તે સ્વીકારીને માન્ય રાખે છે, જેના પરિણામ રૂપે તે (તારી) ન્યામત પોતાના કલ્યાણ માટે તૈયાર કરે છે, જે ન્યામતનો, હે મજ્જદા ! તું જ દાનેશ્રી છે !

અહીં પેગમ્બર આહેળ કહે છે કે વૉહુમનોના-સાત્ત્વિક મન કરવાનો-તે સ્તોતો તો તં મને દેખાણ્યો છે, તેમજ આજ સુધી જે મહા ઋષિઓ, પવિત્ર ને હૈવી પ્રબોધ પામેલા અપોજનો, થઇ ગયા છે તેઓની મારફતે, હે અહુરા ! તં આ દુનિયાને જે જે ધર્માદેશો આપેલા છે, જે તેમના ગ્રંથોમાં છે તેમજ અસલથી મોઢે મોઢે લોકોમાં ઊતરી આવેલા છે, તે બધા તં મને સંભળાવ્યા છે, વંચાવ્યા છે. આ બધી મહેર તં જે તૈયાર રાખેલી છે તે આત્મિકતા પામી પોતાની અપોધથી જ સુકર્મી સુધર્મી માણસ તેને માન્ય રાખે છે. તે બધું સમજી જાય છે. ને તેની કીર્તિ પણ ચોમેર ફેલાય છે, એટલે પછી જે આગળ વધતા જાની માણસો છે, જે આધ્યાત્મિક જ્ઞાન મેળવીને તારે સત્પંથે જાય છે, તેમને માટે તેમજ પોતાના કલ્યાણ માટે તારી ન્યામત તે તૈયાર રાખે છે. પેગમ્બરનો સદ્બોધ જે પૂરેપૂરો પાળે તેને અપોધનો માર્ગ જણાથી તે મજ્જદાની મહેરને આપોઆપ અધિકારી થાય છે, અને સુક્ષિત પામે છે, એટલે મજ્જદાની એ ન્યામતો પેગમ્બર જેવા પૂર્ણ બ્રહ્મજ્ઞાની ને પૂર્ણ અપો માણસ જ જાણે તૈયાર કરે છે, કેમકે તેમના જ ઉપદેશથી મુમુક્ષુજન-પ્રભુપંથે જતો માણસ-પ્રભુની એ મહેર પામી શકે છે. આ બધી ન્યામતો, એ મહેરો તો મજ્જદા ભરપટ્ટે આપે છે, એટલે જ એ તો દાનેશ્રી છે. મજ્જદાનું એ મહેરરૂપી દાન તો દુષ્ટો ને અજ્ઞાની પણ મેળવે છે, એ દાન એ નહીં મળે તો તેઓને આવું પીવું, ફરવું હરવું, મોજ મારવી, આનંદ મેળવવો, એવી કશી સ્થૂળ તૃપ્તિ પણ મળે નહીં; તેથી જ ખુદ મજ્જદાને અહીં પેગમ્બર સાહેબ મોટો દાનેશ્રી કહે છે.

ગાથા હા. ૩૪—શ્લોક ૧૪ માં

તત્ : Tat · તત્ = That, તે. ૨/૧.

હૃ : Zi · હિ = Indeed, ખરીત.

મઝદાઃ : Mazdā ! મેવા = Oh Mazdā ! હે મઝદા ! ૮/૧.

વધર્થમ્ : Vairyam વર્યમ્ = Excellence, ઉત્તમતાને. ૨/૧. ધાતુ ઝ = to choose, પસંદ કરવું. “અહુનવર્યમ્”ના કલામમાં “યથા અહૂ વધર્થમ્” છે. તે વર્ય પળુ એ જ શબ્દ છે. આ શબ્દને “વધ-રિ-યમ્” એમ ત્રણ શ્રુતિમાં બોલવાનો છે.

અસ્તૃવધ્વતે : Astvaitē અસ્તૃવતે-અસ્તૃવતે = For the physical, for corporeal, body-bound, ભૌતિક (જીવન)ને લગતી, સ્થૂળ (જિંદગી)ને લગતી, હાડકાંમાં બંધાયેલાને લગતી, ૪/૧.

ઉસ્તાનાઃ : Ustānāi : ઉઠનય = For the life-breath, પ્રાણને માટે. ૪/૧. આ શબ્દ માટે જુઓ હા. ૩૩-૧૪

દાતા : Dātā : અદાત = You have granted, તમે આપી છે-બક્ષી છે. ધાતુ દા. ક્રિયાપદ : અનિયમિતતાળ, પરસ્પૃષ્ટ ૨/૩.

વઘર્હુઉશ્ મનહૃહોઃ : Van̄hōuš ..manah̄hō વસોસ્. મનનસ્ = Of the pure mind આત્મિક મનની. ૬/૧.

ધ્યઝઝૈનાઃ : Syaoθnā : ધ્યૈના = Through activity, પ્રવૃત્તિ દ્વારા. ૩/૧.

યૈઃ : Yōi યે = Who, જેઓ, ૧/૩.

હૃ : Zi : હિ = Because, કારણ કે. અવ્યય.

ગૈઉશ્ : Gaus̄ ગોન્ = Of Earth, of the world, પૃથ્વીના, દુનિયાના, ૬/૧.

વૈરઝઝૈને : Varəzənə વૃત્તને = In co-working, સહકારમાં, અમર્ગમાં, ૭/૧.

અઝઝાઝાઃ : Azyā : અઝ્યાસ્ = Unoppressing, humble, સહ, નમ્ર, અબળ. ૬/૧. વિશેષણ “ગૈઉશ્”નું. આ શબ્દ હા. ૨૯-૫ માં છે, ત્યાં એની કીકા જોવી એનો અર્થ “ગર્ભવતી” કરીને કેટલાક કરે છે, તે બરાબર નથી. એ વિદ્વાનો એમ મમજતા હતા કે પૃથ્વીએ દુરિયાદ કીધી ત્યારે શ્રી જરથુષ્ટ્ર માહેજનો જન્મ જ થયેલો નહીં, પણ એ દુરિયાદના દુષ્ટ રૂપે તેને ત્યાં પછી પેગમ્બરનો જન્મ થયો, એટલે પૃથ્વીને તેઓએ તે કાળે ગર્ભવતી માની, પણ ખરી રીતે તો હા. ૨૯ ના ૮ માં શ્લોકમાં અહુરા કહે છે કે “અઝેમ્ મોઈ ઇદા વિસ્તો” એટલે “એવો એક આ ધરીએ, આ પળે મને જન્માયેલો છે” વળી “યે-ન્ અઝેવો માદનાઓ ગૂપતા” એટલે “જેણે અમારા ધર્મનિયમો બહાર કીધા છે.” વગેરે.

“ગૂપ્તતા” એટલે “સાંભળ્યા” નહીં પણ “અગટ કીધા—proclaimed—છે.” એટલે મેગમ્બાર સાહેબ તો તે વખતે જ પૃથ્વી પર હાજર હતા ને પોતાનો ખાસ પેગામ પણ તેમણે લોકોની આગળ બાહેર કીધો, પણ લોક તેમને સાંભળવા ને માનવા માંગતા ન હતા ને તેમના બોધ પ્રમાણે સાલવા માંગતા નહીં હતા. “ઇદા” શબ્દ દય કે રહ પરથી નથી, પણ સંસ્કૃતમાં વેદમાં જ ખુદ “ઇદા” શબ્દ છે, ને તેનો અર્થ “અહીં” નહીં પણ “આ પળે” થાય છે. એમ હોવાથી “અન્યાઓ”નો અર્થ “જન્મયું” પરથી નથી પણ વ્યા પરથી છે. પૃથ્વી રાંક અંબળા છે તે પોકારીને ફરિયાદ કરે છે તે પરથી જ છે. આ શબ્દ “અ-નિ-યાઓ” એમ ત્રણ શ્રુતિમાં છે.

ક્ષમાર્કમ્ : Xsmākam : ચુષ્માકમ્ = Your, તમારા ૬/૩. આ શબ્દ શુદ્ધ રીતે ક્ષમાર્કમ્ એકાંતે, એમાં પ્રત્યય “આર્ક” નથી જ. “ક્ષમાર્કમ્” સર્વનામને બાંધીને બુદ્ધા પ્રત્યય લાગતા નથી.

ચિસ્તીમ્ : Cistim : ચિત્તિમ્ = Holy aim, પવિત્ર પ્રયોજન—હેતુ. આ હુનિયાને સ્તરપંથે ચલાવવાનો હેતુ. ૨/૧. એ શબ્દ “ફ્રાદો”નું કર્મ છે. મૂળપાઠમાં “હુચિસ્તીમ્” છે, તેમાંનો “હુ” પાછળથી કોઈએ ઉમેરેલો છે એ ઉમેરણમાં ઇદમાં એક શ્રુતિ વધી જાય છે, ને લીટી લંગડી થાય છે.

અહુરા : Ahurā : અહુર = Oh Ahurā ! હે અહુરા ! ૮/૧.

અત્તેઉશ્ : Xratōuš : કતોસ્—(જતુ) = Of the plan or design, of (your) will, ૬/૧. હું આ કતુ નો અર્થ અહીં will—ઇચ્છા—સંકલ્પ એ જ લઉં છું. આપણે કહીએ છીએ કે “ખુદાની મરજી,” એટલે ખુદાએ પોતાની ઇચ્છામાં જે હેતુ રાખેલો છે તે હેતુ પ્રમાણે જ આ યનાવ યન્યો હશે. “મરજી” એટલે માણસના જેવી ફાંટાબાજ ઇચ્છા નહીં, પણ કેઈ—પ્રયોજન છે તેને સાધવાનું સાધન. એટલે જ “ખુદાની મરજી” એટલે ખુદા કંઈ બોલું કરે જ નહીં, તેને જે સારું લાગ્યું હશે તે જ તેણે કીધું હશે. “અત્તુ” નો એવો બીડો અર્થ છે. વેદમાં તો એ મેંકડો વાર વપરાયેલો છે.

અપા : Ashā : અપા—કતેન = With Asha, અપની સાથે, ૩/૧.

ફ્રાદો : Frādō : પ્રાદસ્ = Furtherers, promoters, વર્દક, આગળ વધારનારા ૧/૩. ધાતુ પ્રાદ્ = To further. આગળ વધારવું. એ પરથી આ બહુવચનનું નામ પ્રાદસ્—ફ્રાદો—થયું છે.

વેરઝેના : Verəzēnā : વૃજના—વૃજનેન = Through co-work, સહકારથી, સહકાર આધીને. ૩/૧.

૧૪ મા પ્રલોકનો ભાવાર્થ : હે મજ્દા! તે (ન્યાયત) ની ઉત્તમતાને આત્મિક મનની પ્રવૃત્તિ દ્વારા આ હાડકાંમાં અંધારેલો પ્રાણને માટે તમે બક્ષી છે; કારણકે જેઓ આ રાંક પૃથ્વીના સંસર્ગમાં રહે છે, તેઓ હે અહુરા! તમારી ઇચ્છાના પ્રયોજનને અપ એટલે અપોધની સાથે મળીને આગળ વધારનારાં છે.

આગલા શ્લોકમાં કહ્યું છે કે હે અહુરા! તારા બધા સોધ્યંતો અહુરાના બલાવેલા માર્ગે જનારા ને આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ ઇચ્છનાર સત્પ્રજો માટે ને પોતાના કલ્યાણ માટે એ ન્યામતો તૈયાર કરે છે, તે શા માટે તે આ શ્લોકમાં પેગમ્બર સાહેબ સમન્તવે છે. તેઓ કહે છે કે આ દુનિયા તો સદા સ્થૂળતામાં ભૌતિક મોજમજ ને સંપત્તિમાં જ પડી રહેલી છે, તેની એ જડતાને (unspirituality) ભેદીને તેને ઊંચે આધ્યાત્મિક જ્ઞાન પર ચઢાવીને તેની ખરી ઉન્નતિ કરવા માટે જ તેઓને સાત્ત્વિક મનની પ્રવૃત્તિએ ચઢાવીને આ બધી ઉત્તમ ન્યામતો તેં આપી છે. માણસ ઊંચી પાયરીએ ચઢે, નેક્રીબદીના ભેદ સમજે, બદી તણ નેક્રીને શહે નત્ય, ત્યારે જ આ ન્યામતો તેને મળે છે. ખાવાપીવાની ને સ્થૂળ મજબી “ન્યામત” પણ છે, પણ આ સાત્ત્વિકતાથી જે જ્ઞાન ને જે ઊંડો આનંદ મળે છે તે ન્યામત તો સ્થૂળ ન્યામતથી લાખોગણી ચઢતી છે. આ પૃથ્વી બિચારી પોતાને ત્યાં ચાલતી અનેકાનેક બદીઓના ભાર નીચે ચગદાતી આવી છે ને પોતાને તેમાંથી છોડવવા તે પોકાર કરે છે, એટલે એની વહારે ધાધને એને એમાંથી છોડવવા પેગમ્બર અને “સોધ્યંતો” જેવા અતિ ઊંચા આત્માઓ ઉપરાંત બીજા પ્રજ્ઞજ્ઞાની અથો માણ્યો પણ પ્રયત્ન કરે છે. તેમને જ્ઞાન થયું છે, એટલે અહુરાની ઇચ્છાનું જે આ દુનિયા ચલાવવાનું પ્રયોજન છે તે તેઓ સમજે છે ને તે પ્રયોજનને આગલ વધારવા ને તેને સફળ કરવા તેઓ અથોઈ રાખીને બધા પ્રયત્નો કરે છે. એટલે એ સત્પ્રજો અહુરાની ન્યામતના હુકદાર બને છે. એ સૌને માટે સોધ્યંતોએ ન્યામતો-ઊંચી સિદ્ધિની પ્રાપ્તિઓ ને તેનાથી થતો ઊંડો આનંદ—તૈયાર કરે છે. શ્રી જરથુસ્ત્ર સાહેબ અહીં સૂચન કરે છે કે તમે પણ એવા સત્પ્રજ બનો, અથોઈનો સહકાર સાધો, સાત્ત્વિક મન રાખો. તો તમારે માટે પણ આ ઉત્તમ ન્યામતો તૈયાર જ છે !

ગાથા હા. ૩૪—શ્લોક ૧૫ મા

મઝદાઃ : Mazdā : મેધા = Oh Mazdā ! હે મઝદા ! ૮/૧.

અતઃ : At : અત-અવ = Therefore, તેથી.

મૌઃ : Mōi : મે = For me, to me, મારે માટે, મને. ૪/૧.

વહિશ્તાઃ : Vahištā : વૌસશ્તા = Best, noblest, અતિ ઉમદા, અતિ ઉત્કૃષ્ટ-
ઉત્કૃષ્ટતમ. એ “સ્રવાઓસ-યા” નું વિશેષણ છે. ૨/૩. નપુંસકજાતિ.

સ્રવાઓસ-યા : Sraavās-cā. ધર્વાસિ-ચ (ધર્વસ) = Words, commandments,
વચનોને, શબ્દોને, કાનૂનોને. ૨/૩. ચ...ચ = ને...તેમજ, and...also.

ચ્યઓથના-યા : Syaoθnā-cā : ચ્યૌદના-ચ = Deeds, કાર્યોને. ૨/૩.

વાઓયા : Vaocā : વોચ = Utter, describe, narrate, કહે, કહી બતાવો.
ક્રિયાપદ : આજ્ઞાત્ય, ૫૨૨મૈપદ, ૨/૧.

તાઃ : Tā : તા = These, એ સૌ, ૧/૩. ના-અતર.

તૂઃ : Tū : તૂ = Indeed, ખરેખર, નિશ્ચય.

વૌહુ મનશુહાઃ : Vohu Manashā : વશુ મનસા = Through Vohu Mano,
વૌહુમનો દ્વારા. ૩/૧.

અપા-યા : Asā-cā અપા ચ-અવેચ-ચ = As well as through Asha, તેમજ
અપદ્વારા. ૩/૧.

ઇપુદ્દમઃ : Isudyom : ઇપુદ્દમ = I have devoutly implored for, હું ભક્તિ-
ભાવથી વીનવી રહ્યો છું. ધાતુ ઇપુદ્દ = to implore devoutly,
ભક્તિભાવથી વીનવવું. ક્રિયાપદ : અપૂર્ણભૂતકાળ, ૫૨૨મૈપદ, ૧/૧. એનું
કર્મ “સ્તુતો” છે. મૂળપાક “ઇપુદ્દમ” બગરેલો છે.

સ્તુતોઃ : Stūtō : સ્તુતમ્ = Hymns of praises, સ્તુતિગાનો, ભજનો; ૨/૩,
નારીબતિ. જુઓ મા. વિ. કોથ પૃષ્ઠ ૧૨૫૬ સ્તુત. અને જે. વ્યા.
§ ૨૭૯. “સ્તુ-ભિ-તો” એમ ત્રણ ધ્રુવિમાં જોલવાનો છે. જુઓ
મંકટોનેલનું વૈદિક વ્યાકરણ પૃષ્ઠ ૪૩૭-અ-૮.

દમાકાઃ : Xemākā : યુષ્માકા = Through your, તમારા દ્વારા. ૩/૧. આ શબ્દ
યુનાનમ્ ને બદલે અહીં “દાકા” ની ત્રીજી વિભક્તિ સાથે તેના મંજંધી
વિશેષણ તરીકે ત્રીજી વિભક્તિ એકવચનમાં વપરાયો છે. આપણે પણ
બીજી બીજી ભાષાઓમાં એકવચનના “નામ”ને બદલે “તમારા”
એકવચનમાં માનાર્થે વાપરીએ છીએ. એ મંજંધવાચક વિશેષણ (possessive
adjective) તરીકે વપરાયો છે. જુઓ નેકસનનું વ્યાકરણ § ૮૪૦, નોંધ ૩.

ક્ષત્રા: Xsathra. ક્ષત્રા-ક્ષત્રેન = Through Khshathra's supremacy, ક્ષત્રની
ઐશ્વર્યથી અહુરા પોતે ક્ષત્રનો સ્વામી છે, બધું ઐશ્વર્ય, બધો પ્રભાવ,
બધી ખુદાઈ અહુરાની જ છે “અહુનવર્ધિ”ના કલામમા પણ “ક્ષત્રેમ્-આ
અહુગમ્” જ છે અહુરા બધું આપી શકે એવું એનું સામર્થ્ય અને એવી
એની મત્તા છે એથી જ પરમાત્મા પ્રભુ Omnipotent એટલે,
મર્શક્રિતમાન કહેવાય છે

અહુરા. Ahura અમર = Oh Ahura! હે અહુરા! ૮/૧.

ફરેવમ્: Farasam પરવમ્ = Deliverance, બધનથી મુક્તિ, મોક્ષ ૨/૧ આ
દેહના અને હુ ખના બધનમા રહેલા આત્માની મુક્તિ આ શબ્દ હા
૩૦-૬ મા છે, એ “ફરેવમ્”-પરવમ્ નહીં પણ પરવમ્ છે, એટલે “ફરેવમ્”
લાખાવો-મોલાવો જોઇએ.

વસ્ના: Vasn. વસ્ના = Through value or appraisement by valuing
મૂલ્ય ઢગીને, ટિંમત આકીને ૩/૧. અસ્કૃતમા આ શબ્દ જ વસ્ન છે
અહીં ભાવ એવો છે કે નિંદગીનું ખરું મૂલ્ય આકીને તે જો શુદ્ધ કરે
તો તેને માગી મુક્તિ આપો માત્ર જરૂર પડતી થયાથી કે કોઈ ધર્મના
અનુયાયી થયાથી જ મુક્તિ મળતી નથી, અપોઈથી જ મળે છે. જુઓ
મો વિ કોશ પૃષ્ઠ ૬૩૧-હાર ૩.

હૃથ્યેમ્: Haityem સત્યમ્ = True, real, મત્ય, સાચી, ખરી ૨/૧ એ
ફરેવમ્”નું વિશેષણ છે ખરો “સત્યમ્” શબ્દ એ જ છે. “હૃથ્યેમ્”,
એમા “હ” અનુદાત્ત છે, તેથી પાસે ‘ધ’ છે “હૃધતીમ્” વગેરે એના
તેવા લાગતા શબ્દો જુદા જ છે

દાઝાં. Dā દાન્-અદાન્ = You impart, gave, grant તમે બક્ષો, આપો,
નિવાળે ધાતુ દા ક્રિયાપદ અનિયમિતકાળ, પરમૈપદ, ૨/૧ આશાર્થના
ભાવમા

અહૂમ્: Ahūm અમુમ્ = To the life, જીવનને, નિંદગીને ૨/૧

૧૫ મા શ્લોકનો ભાવાર્થ: તેથી હે મજ્દા! તે અતિ ઉત્કૃષ્ટ
કાનૂનોને તથા ઉત્તમ કર્મોને પણ તું મને કહી બતાવ-એનાથી જ ખરેખર બોહુમને
યા સાત્ત્વિક મન દારા અને અથ યા અપોઈ દ્વારા તારા મતુતિગાનો કરવાનું
હું ભક્તિભાવથી વીનવી રહ્યો છું હે અહુરા! તમારા ક્ષત્રના ઐશ્વર્યથી-તમાગી
સ્વયસત્તાથી-આ નિંદગીને આકીને-તેનું મૂલ્ય કઠીને-માગી મુક્તિ આપો!

એક પછી એક શ્લોકમા પહે પહે સાત્ત્વિક મનની તથા અપોઈની
ઉત્તમતાને પેગમ્બર સાહેબ ભાર મૂકીને અનેક દષ્ટિબિદુઓથી આપણને સમજાવી
આવ્યા પછી હવે આ “અહુનવર્ધિ” ગ્રાથાના છેલા હા ના છેલા શ્લોકમા
માણસની નિંદગીને સુધારીને તેને છેવટનું મુક્તિનું દાન આપવા અહુગ મજ્દાને
વિનંતિ કરે છે પેગમ્બર સાહેબ અતે કહે છે કે આ દુનિયાનો મારો ફેરો
મદ્દન કરવા, મારું તમારા પેગમ્બર ભાવનારનું કાર્ય ને જીવન ધન્ય બને તે

માટે, એક તો મારાં વચનો એટલે હું જે બોલું લખું તે, અને બીજું તો મારાં કાર્યો એટલે હું જે જે કાર્ય કરું તે, એ બધાં અતિ ઉત્તમ અને બોધલાયક અને તેની વિધિ મને કહી બતાવો ! મારે શું ને કેમ બોલવું, જેથી તે ઉદાહરણ રૂપ અને ને દુનિયાના લોકો મારું કહ્યું સાંભળીને તે માને ને તે પ્રમાણે ચાલવાના પ્રયત્ન કરે; તેમજ મારે મારું ચારિત્ર્ય કેવું રાખવું, કેવી શુદ્ધિ પાળવી, કેવી સત્યતાથી ને પ્રામાણિકતાથી ને નિઃસ્વાર્થતાથી મારે મારાં કર્તવ્યો કરવાં, જેથી તે જોઇને આ દુનિયાના લોકો તે પરથી ધડો લે: એ બધું તમે મને શીખવો, બતાવો ! આ બોલવું ને કાર્ય કરવું—આ શબ્દો ને આ કાર્યો—એ બંને પવિત્ર રાખવા અને વૉહુમનોની સાત્ત્વિકતાની અને અપની અયોધની મારફતે પુરા લક્ષિભાવથી હું મૂળથી તમારાં સ્તુતિગાનો કરવા બધાંને વીનવી રહ્યો છું. એટલે હું તો તમારી ઇચ્છા પ્રમાણે જ આ બે વસ્તુની મુસાદ રાખુ છું. એક તો જિંદગીમાં પૂરેપૂરી સાત્ત્વિકતા પાળુ ને સૌને તે દેખાડીને તે પ્રમાણે સૌને તેમનું મન સાત્ત્વિક કરવાને શીખવું ને દોરવું, અને બીજી તો જિંદગીમાં અયોધનાં જ કાર્યો કરું, મારા સ્વાર્થ માટે કશું કરું નહીં, જે કાંઈ કરું તે અહુરા મજ્જદાને નામે જ ને તેમને માટે જ કરું, અને સૌને એવું મારું શુદ્ધ ચારિત્ર્ય દેખાડીને અયોધના માર્ગ દેખાડું ને તે પર દોરવું. આ મારી બે મુસાદો છે તે પૂરેપૂરી પાર પડે તે માટેનું તમે મને જ્ઞાન આપો ! પેગમ્બર સાહેબની આ કેવી ઉત્તમોત્તમ નિર્મળ મુસાદો છે. એઓ ધનદોલત કે દુનિયાનું કંઈ સ્વૃણ સુખ પ્રુદા પાસે માગતા નથી. એઓ તો આ દુનિયાનું ભકુ કરીને તેને સત્પથે લઈ જવાની જ મુસાદ રાખે છે, ને તે મુસાદ બર લાવવા માટે અહુરા મજ્જદાની સાચી લક્ષિ કરે છે. એ લક્ષિમાં કશો સ્વાર્થ નથી. પોતાને માટે કશી માગણી નથી.

છેવટે શ્રી જરથુસ્ત્ર માહેબ અહુરાને વિનંતિ કરે છે કે તમારી જે માચી સત્તા છે, તમારી મરજી તે જ તમારી સત્તા છે, તમે જે ધારો તે કરો તેવા મર્વ-શક્તિમાન છો, એટલે તમારાં એ ઐર્થર્થથી જિંદગીનું મૂલ્ય કરીને આ જીવનને માચી સુક્તિનું દાન આપો ! તમારી મરજી તે જ તમારું આ સૃષ્ટિ રચવાનું પ્રયોજન છે, એ પ્રયોજન માટે, એ હેતુ માટે, તમે તો તમારા ધર્મદેશો-કાનૂનો-તમારી જિંદગીના-તમે ધરી રાખેલા છે અને અમેને તે સૃષ્ટિ પેદા થઈ ત્યારથી પરપરાથી અનેક મોધ્ય-તો-ઋષિમુનિઓ-મારફતે તે અપાયેલા છે, એટલે એ તમારી “દેએના” મુજબ જે ધરાબર ચાલે તેને આપોઆપ તમારી એ મરજી મુજબ માચી સુક્તિ મળે છે. તે અયો માણસ આ દુનિયા પરના જન્મથી આ શરીરમાંના બંધનથી સુક્તિ પામે છે. એટલે એ તમારા નિયમો મુજબ હું પૂરેપૂરી સાત્ત્વિકતા ને અયોધ પાળુ છું, એટલે તમે આ જીવનને સાચી સુક્તિનું દાન આપો !

મહાત્માઓના જીવનની નેમ આ સુક્તિનું દાન જ મેળવવાની છે, તેઓ જ્ઞાનથી મમને કે આ દુનિયાનો બધો બહાગનો ખટરાહ અને આ શરીર દર્શાવતો છે, બે પાંચ કે મો બે વર્ષનું આયુષ્ય ગાળ્યા છતાં પણ તે બધું તૂટી જવાનું છે અને તે તૂટ્યા પછી પણ એ પોતાનો આત્મા કેવળ અયો ને સાત્ત્વિક નહીં થયો હોય તો આત્માને દેહક રીતે પણ તેની મજા રૂપે દુઃખ ભોગવવાનું રહે છે. એટલે છેવટે તો માણસની મુખ્ય નેમ આત્માને આ બંધનમાંથી છોડવવાની જ છે. તેથી જ આ ધર્મને લગતી એ ઉત્તમ નેમને એ અનિમ મુનિશ્રી શ્રી જરથુસ્ત્ર

સાહેબ પાર પાડવા માગે છે ને મુક્તિ જ માગે છે. અને એમ કરીને આપણને પણ એવી રીતે શુદ્ધ બનીને એ મુક્તિની ખરી અમરતા મેળવવા આદેશ આપે છે.

એવી રીતે આ સાત અધ્યાયની ને પૂરા સો શ્લોકોની આ “અહુનવદંતિ ગાથા” અહીં સમાપ્ત થાય છે. આ દુનિયાનો ફેરો સફળ કરવા અને આપણા આત્માને છેવટની મુક્તિ અપાવવા ને અહુરા મજ્દાનો અખંડ આનંદ ભોગવવા પેગમ્બર સાહેબે ઉત્તમોત્તમ યોગ આપણને આપ્યો છે. એથી વધુ ઉત્તમ માર્ગદર્શન દુનિયાના બીજા કોઇપણ પુસ્તકમાં મળી શકે તેમ નથી. આધ્યાત્મિકતા તો અહીં છલોછલ ભરેલી છે! આ ઉપદેશમાં કોઇપણ બીજા ધર્મવાળાને જરા પણ અનુગતું કે પારકું લાગે તેમ નથી. આ તો સનાતન ધર્મ છે. દુનિયાના તમામ માણસો માટે તે હજી તાજે છે, ને તે પ્રમાણે જીવન જીવતાં તેઓને ધન્ય મુક્તિ મળી શકે છે. એથી જ આપણા “દીનના કલમ”માં જરથોસ્તી ધર્મને “મજિસ્તાયા, વહિસ્તાયા, સ્પેસ્તાયા” એટલે સૌથી મહાન, સૌથી ઉત્તમ અને ચઢિયાતો, અને સૌથી શ્રેષ્ઠ” કહ્યો છે. મારા જરથોસ્તી બહેનો અને ભાઈઓ! આવા ઉત્તમ ધર્મમાં જન્મ લઇને તમે ધન્ય બન્યાં છો! ધર્મ સમજવા માટે અને તમારી આધ્યાત્મિક ભૂખ ભાંગવા માટે તમે વલખાં મારો છો, તમારી આ પવિત્ર ગાથાઓની અતિ પુરાતન-તાને લીધે અને તેના તત્ત્વનો લેદ ધરાનમાં પહેલવી ભાવાના વખતમાં શત્રુઓના મારાને લીધે ભુલાઈ ગયો હતો, અને ગાથાના વિચિત્ર અર્થો પહેલવી વિદ્વાનોએ અને તે પરથી યુરોપીય સ્કૉલરોએ કીધા હતા, અને તેની પૃઠે આપણા વિદ્વાનો પણ એ જ શિક્ષણ લઇને આવ્યા. હું જાણું છું કે આપણાં હજારો ભાઈઓ ને બહેનો આપણા ધર્મમાં શી ઉત્તમતા છે તે બરાબર જાણી કે પિછાની શક્યાં નથી, અને આત્માની વાતમાં ગેરસમજને લીધે દોરઢાંબર, ઘાસચારા, ઘરખાર, વગેરેની સ્થૂળ વાતો “ગાથા”ના અર્થમાંથી વાંચીને તેઓને અસંતોષ પેદા થાય છે. બીજા ધર્મોમાંની સ્પષ્ટતા આપણાં બાળકોને આકર્ષે છે, એટલે પછી કેટલાંક બાપીકો ધર્મ તજ દે છે ને વધારે અંધારામાં પડે છે, તો બીજા વધુ વિચારવંત ભાઈઓ ને બહેનો આ જિંદગી અને સૃષ્ટિ માટેનો વધારે મનપસંદ ખુલાસો મેળવવા ચિયોસોફી, હિંદુ ધર્મ, જૈન ધર્મ, વગેરેની ફિલસૂફીઓ તરફ કે પીર, સાધુ, સંન્યાસી, બાવા, બાબા વગેરે તરફ ખરીખોરી રીતે આકર્ષાઈ જાય છે. આધ્યાત્મિક ભૂખ તો ચોક્કસ જ્ઞાન મળ્યા પછી બધાને લાગે છે, ને તે પૂરી પાડવી જોઈએ.

આશા છે કે મને અહુરા મજ્દાની તેમજ આપણા અર્થો પેગમ્બર સાહેબની પ્રેરણાથી ને મહેરથી આ મહાન સંદેશના શુભ-લેહો પાછા સમજાવવામાં આવ્યા છે, અને એ જવા મને મળ્યા તેવા હું મારાં જરથોસ્તી બહેનો અને બંધુઓના ચરણો આગળ મૂકું છું. એમાં ભૂલ હશે તે તો માણસના અધૂરા-પણાને આધીન છે એમ જાણીને સૌ દરજીજર કરશે, પણ એમાં પેગમ્બર સાહેબના સંદેશાની જે દિવ્યતા અને જે લબ્યતા છે, તે આ અતિ જુની પ્રાગૈતિક આર્ય-ભાવાને બધા ધ્રમથી પૂરેપૂરી ઉકેલીને તે સાહેબોની મહેરથી મેં દર્શાવી છે, તે સૌ બરાબર હૃદયમાં ઉતારે અને પેગમ્બર સાહેબ તરફ પાછી જાડી ભક્તિ રાખે ને તેમના આદેશ પ્રમાણે ચાલીને આ જીવનનો ફેરો એક સાચા જરથોસ્તી લેખે ધન્ય કરે! એક જરથોસ્તીને પાછો જન્મ લેવાનો નથી, તેનો એ જ અર્થ છે કે તે જો સાચો જરથોસ્તી બને ને રહે, કેવળ આત્મિકતા ને અયોગ પાળે તો પછી

તેને પાપ નડતું નથી, ને જીવન માત્ર પુણ્યમય જ થાય, એટલે પછી તેને મુક્તિ જ મળે! ક્રિયાઓથી મુક્તિ નથી, પણ મનવચનકર્મની શુદ્ધિથી જ છે, એ જ સત્ય આ “ગાથા”માં છે, તે સૌ કોઈ હવે સ્પષ્ટતાથી વાચીને મમજી શકશે કયાઓનું મૂલ્ય ધર્મ, નીતિ અને અપોષ્ઠ મચવાયા પછી જ હોય છે

અથ જમ્યાન્ યથા આક્રિનામિ.

“અહુનવદંતિ ગાથા”ના ચાલુ પાઠમાંની
ભૂલોની સુધારણા

Corrections of mistakes in the Current Text of

AHUNAVAITI GĀTHĀ

“અહુનવધતિ ગાથા”ના ચાલુ પાઠમાંની ભૂલોની સુધારણા :

Corrections of Mistakes in the Current Text of
“Ahunavaiti Gāṇā”

“અહુનવધતિ ગાથા”ના છંદનો તેમજ તેની ભાષામાં જ સમાવી દીધેલા સ્વરભારોનો અભ્યાસ કરતાં મને જે કેટલીક ત્રુટિઓ “ગાથા”ના લખેલા પાઠમાં જણાય છે, તે પણ અહીં નોંધવાની મારી ફરજ છે. શ્રી જરથુસ્ત્ર સાહેબની “ગાથા” લખાયા પછી વીતેલાં સાઠ આઠ હજારથી વધુ વર્ષોના ગાળામાં અનેક લઘિયા-ઓને હાથે ઉતારાયેલી તેમજ મોબેદવર્ગમાં મુખપરંપરાથી ઊતરેલી ભાષામાં પાઠફેરો તો થાય જ, તે ખુદ હિંદુઓના વેદોના પાઠોમાં પણ એવા પાઠફેર અનેકા-નેક થયેલા છે તે પરથી સમજી શકાય તેમ છે, પણ “ગાથા”ની મૂળ ભાષા જે વૈદિક ભાષા જ છે, બદકે પ્રાવૈદિક-Pre-Vedic-છે તે ભાષાના શબ્દોના ઉચ્ચારોમાં જ સ્વરભારો ખૂબીથી સમાવી દીધેલા હોવાથી અને એ વાત જમાનાઓ વીતતાં વિસારે પડેલી હોવાથી તેના અર્થમાં, જોડણી પ્રકારમાં વગેરે કંઈ કંઈ ભૂલો થયેલી સ્પષ્ટ નજરે પડે છે. એ ઉપરાંત એ પાઠમાં કેટલાક શબ્દો ક્ષેપક-interpolated-પાછળથી ઘૂસી ગયેલા છે, કેટલાક શબ્દો લુપ્ત થયેલા છે, એટલે મૂળ પાઠમાંથી નીકળી ગયેલા છે. કેટલાક અક્ષરો જોડાઈ ગયેલા કે જોડાયેલા છૂટા પડેલા છે, કેટલાક રૂપો બગડેલાં છે અને સ્વરભાર ગતાવવા જે એકધારી જોડણી રાખવી જોઈએ તે એ સ્વરભારની હસ્તી જ ખગર નહીં હોવાથી એ જોડણી ઘણે ઠેકાણે ભૂલભરેલી છે. પ્રભુની મહેરથી “ગાથા”ના ખુદ પાયાનો ખરો ભેદ મળી આવ્યો છે, તેમજ તેમાં સમાવી દીધેલા સ્વરભારોનું ખરું રહસ્ય પણ હવે જણ્યું છે, એટલે “ગાથા”ના પાઠની શુદ્ધિ હવે થઈ શકે છે.

યેગનખર સાહેબની “ગાથા”એ સંહિતા છે, મંત્રસંહિતા છે, પવિત્ર “માંત્રો”નો સંગ્રહ છે, તે તો શુદ્ધ રીતે જ જોલાવો અને લખાવો જોઈએ છે, એ સૌ ધાર્મિક વૃત્તિના જરથોસ્તીઓ સમજી શકે તેમ છે અને જરથોસ્તી હસ્ત્રેશ અને ધર્મના મુખ્ય ઉપાધ્યાયો આ પુસ્તકમાંના તમામ લેખો અભ્યાસપૂર્ણ વાંચ્યા પછી મારી શ્રદ્ધા છે કે તેઓ પવિત્ર “માંત્રો”ના અશુદ્ધ પાઠ હવે વધુ વાર લઈ ચલાવશે નહીં, પણ જે શુદ્ધ પાઠ મેં આ ગ્રંથમાં આપ્યા છે, તે જ હવે માન્ય કરીને તે પ્રમાણે પઠવા-લખવાનો તેઓ સાહેબો ઠરાવ કરશે.

અવેસ્તા ભાષાના વિખ્યાત ત્રેય વિદ્વાન વેસ્ટર્ગાર્ડે તેમજ જર્મન પંડિત ગૅલ્ડનરે ગાથા અવેસ્તાના સંશોધિત પાઠ અવેસ્તાલિપિમાં આપેલા છે. એ મોટા પોતાઓમાં અનેક ભૂતી હસ્તપ્રતોમાંથી ઉપલા વિદ્વાનોને જે પાઠ વધારે પસંદ કરવા યોગ્ય લાગ્યા તે લીધેલા છે અને પાઠફેરોની તેમાં ટીપ પણ આપેલી છે. એ બધું હું બહુ ધ્યાનથી જોઈ ગયો છું. મોટે ભાગે તો એ ચૂંટેલા પાઠ શુદ્ધ છે, અને એ વિદ્વાનોના જીવનભરના સાહિત્યશ્રમને હું ધન્યવાદ જ આપું છું. ઇરાનથી તેમજ હિન્દુસ્તાનથી પારસી હસ્ત્રેશ પાસેથી તે બંનેને અનેક ભૂતી હસ્તલેખો પૂરા પાડવામાં આવ્યા હતા. તે સર્વમાં કંઈ ને કંઈ પાઠફેર દરેક પંક્તિમાં માલૂમ પડ્યા હતા. છેવટનો શુદ્ધ પાઠ text-જે ગૅલ્ડનરે પોતાના અભ્યાસ પ્રમાણે શુદ્ધ બાળીને ચૂંટેલો છે, તે ઉપર જણાવ્યું છે તેમ ...

બરાબર છે. પણ “ગાથા”ના ગ્રંથ પવિત્ર ધર્મગ્રંથ જાણીને તેમજ તેને અથથી ઇતિ સુધી બરાબર મોઢે કરીને પાસી મોખેઢો હબરો વર્ષથી લણતા આવેલા હોવાથી તેમાં કાંઈ ફેર વિધર્મી વિદ્વાન કરી શકે નહીં એમ માનીને તેણે જોડણીને એકધારી કરવાના અને યુદ્ધ હસ્તલેખોમાં હોય તેવા જ પાઠ લેવાના પ્રયત્ન કીધા છે. એમ છતાં પાઠની, છંદની, જોડણીની, શ્લોક શબ્દોની, સ્વરભારને લગતી ખાસ જોડણીની કે કોઈક હ્રસ્વ થઈ છૂટી ગયેલા જોડોની ત્રુટિઓ અને અશુદ્ધિઓ પાઠમાં રહી ગયેલી છે.

આ ગ્રંથમાં “ગાથા”ના પાઠના શબ્દશબ્દની ટીકા-જોડણી, અર્થ, સ્વરભાર, વ્યાકરણ, ઇતિહાસ, આદિ સંબંધની-આપવામાં આવી છે તેમજ છંદની પૂરી સમજ મેળવ્યા પછી તેની પદ્યરચનાના નિયમની કસોટીએ જે અશુદ્ધિ તેમાં જણાઈ છે તે સ્પષ્ટ રીતે તે તે વિષયને લગતી શાસ્ત્રીય સાબિતીઓ સાથે મેં આપી છે. એટલે એ મારા અભ્યાસ અને સંશોધન દરમિયાન જે ત્રુટિઓ મને તેમાં જણાઈ છે તેના મુખ્ય પાંચ વર્ગો પડે છે:

(૧) છંદની પંક્તિની શ્રુતિઓ ગણતાં તેમાં વધી પડતી શ્રુતિઓથી કોઈક શબ્દ શ્લોક-*interpolated*-બહારથી પાછળથી ઘુસાડેલો જણાતો તે શબ્દ કયો તે છંદના બંધારણની કસોટીથી અને ખાસ કરીને સ્વરભારોની રચનાની વિધિથી પકડાઈ જતો. એ શ્લોક શબ્દો ગાથાના પ્રત્યેક શ્લોકના શબ્દશબ્દ પરની ટીકામાં મેં બતાવ્યા છે તેમજ જે આખરનો શુદ્ધ પાઠ મેં ગુજરાતી લિપિમાં મારાં યોજેલાં ખાસ ચિહ્નો સાથે આપ્યો છે, તેપરથી બધું સ્પષ્ટ સમજાશે. અવેસ્તા લિપિમાં એ પરથી એ બધું સહેલાઈથી ઉતારી શકાશે.

(૨) જેમ શ્લોક શબ્દો ચીંધી બતાવીને પાઠમાંથી મેં કાઢી નાખ્યા છે, તેમ કેટલાક શબ્દો પાઠમાંથી છૂટી ગયેલા છે, તે પંક્તિની ને તેના પાઠની શ્રુતિઓ ગણતાં છંદની કસોટીથી પંક્તિમાં કયે કેકણે એવો શબ્દ હ્રસ્વ થયેલો છે, તે શ્લોકના સમગ્ર ભાવને અનુસરીને મેં મૂચનથી ત્યાં મૂકી આપ્યો છે, એ શબ્દ વગર તે શ્લોકનો અર્થ અધૂરો રહે છે, તેમજ છંદ લંગડો બને છે.

(૩) શબ્દોની મૂળ જોડણી તેમજ તેના સ્વરભાર કેમણે તે શબ્દોમાંના એ વર્ણો જે જુદી શ્રુતિઓ તરીકે લખાયા જોઈએ તે યોગ્ય શબ્દોમાં જોડી દઈને તેના જોડાશર બનાવેલા હતા, તે પણ મેં મૂળ પ્રમાણે છૂટા પાડીને શબ્દોની જોડણીની શુદ્ધિ, તેમજ છંદની શુદ્ધિ પણ કીધી છે.

(૪) સ્વરભારોની સમજણ લહિયાઓએ તેમજ વિદ્વાનોએ ખોટી રીઘટી હોવાથી કેટલાક શબ્દોમાંના એવા સ્વરભારનાં વિશિષ્ટ ચિહ્નોવાળા અક્ષરો પાઠમાં એક જ રીતે રાખેલા હતા, તેની પણ શુદ્ધિ કરીને ઉદાત્ત, અનુદાત્ત અને સ્વરિત બનેલી શ્રુતિઓનાં જે ખરાં ચિહ્નો છે તે મેં પાઠમાં પાછાં બરાબર મૂકી આપ્યાં છે. એથી સ્વરભારો સમજવામાં લેખમેળ થતી અટકી જાય છે. અને શબ્દ શુદ્ધ ઉચ્ચાર પ્રમાણે જ લખાય-જોડાય છે. “ગાથા”બાપાની વિશિષ્ટતા એ ચિહ્નો પર જ છે. અને તે સમજવાની ખરી અગત્ય વેદના શાસ્ત્રીઓને તેમજ કર્મકાંડીઓને છે કેમકે તેઓ પણ ત્રણેક હબર વર્ષથી વેદોમાંના સ્વરભારોના ખરા ઉચ્ચાર નદન ભૂલી ગયેલા છે.

(૫) “ગાથા”ના અનેક હસ્તલેખોમાના ડેટલાક શબ્દો ખગડેલા, ખોટી રીતે લખાયેલા તેમજ તેના શુદ્ધ પાઠો જુદા જુદા વિદ્વાનોએ જુદા જુદા મતવેલા, તથા કેટલાક શબ્દો ખરા હોવા છતાં તે શબ્દોના ખગ ધાતુ નહીં મૂકયાથી યા મળ્યાથી તે શબ્દોના ખીબ ખોટા રૂપો ડેટલાક વિદ્વાનોએ પોતાના પાઠમા લીધેલા છે, તે બધાને છદ્દની કસોટીથી કે તેના ખરા ધાતુ બતાવીને મૂળ રૂપ ખરા જ હતા તે પણ શિષ્ટ વૈદિક શબ્દોના ઢોશ પગથી ખગ જ હતા તે માણિત કરીને એ વિષયની પણ મેં શુદ્ધિ કીધી છે

પૂર્વના પારસી તેમજ હિન્દુ આદિ વિદ્વાનો તથા પશ્ચિમના યુરોપીય તેમજ અમેરિકી પડિતો જોઆ ગાથા અવેન્તા લાખાના અભ્યાસીઓ એ ને તેમા માહિત્તિયક રમ લે છે તે સર્વ વિદ્વાનોને કોઈપણ જાતના પૂર્વગ્રહ -prejudice- વગર આ બધું શાસ્ત્રીય રીતે તેમજ “ગાથા” અખધમા મેં કીધેલા નવા જ અશોધનના પ્રકાશમા ડબી જોવાની હું વિનંતિ કરું છું આપણને વ્યક્તિઓ માથે નહીં પણ સત્યની સાથે કામ છે જમાનાઓથી પેઢી દર પેઢી ભૂલની ભૂલ ચાલતી આવી તેથી તે કંઈ ભલ નથી એમ કહેવાય નહીં હુનિયા એવી જાની છે, અને માનવીએ હજારો વર્ષથી ધીમે ધીમે પ્રગતિ કરીને જે જ્ઞાન મેળવેલું તે કોઈક કુદરતી આક્રમકા કે માનવકૃત વિપ્લોમા દટાડ પણ જાય છે જુલાઈ ગયેલી લિપિઓ પણ વિદ્વાનોએ મહાખતથી નશ્વન કીધી છે ને તેનાથી તે જાણતું જ્ઞાન પણ મેળવ્યું છે એટલે હજારો વર્ષના વેદ જાણ અને ગાથાજાણની ડેટલીક અગત્યની વિધિઓ અને તેનું ડેટલુંક જ્ઞાન કોઈક અનિવાર્ય સન્નેગોમા લુપ્ત પણ થયેલું છે પણ કુદરતની ને પ્રભુની ગતિ અગમ્ય છે એ લુપ્ત જ્ઞાન કોઈક વ્યક્તિની મારફતે તે સાહેબ પાછું પ્રેરીને માનવ જાતમા પ્રગટાવે છે એ પરમાત્માની જોવી તેવી મહેર નથી

હવે ઉપર જણાવેલા યાચ વર્ગોમાનો પહેલો વર્ગ “એપડ” શબ્દોનો આપણે લઈએ, એવા બધા મળી ૨૦ શબ્દો નીચે પ્રમાણે છે

કોપક શબ્દો

(૧) હા. ૨૯ શ્લોક ૧, પકિત ૨, પાદ ૧.

એમા “ઈમો” શબ્દ કોઈએ પાછળથી ઘુમાડેલા છે એ જાણીએ તો પહેલા પાદની સાત શ્રુતિને બદલે નવ ઘઈ જાય “અએઈમો”નો ખગે અર્થ કામદેવ યા હવમ છે તેને બદલે “એધ” કીધાથી કોઈએ જોયું કે પશ્તિના માણમા કેટલાક મુખ્ય હર્ગુલોના નામ છે, પણ “હવમ” જે મુખ્ય છે તેનું નામ નથી, એટલે તે જ અર્થનો “ઈમો” “રમ્” નામ કોઈ દસ્તૂરે એમા ઘુમાડ્યો હશે “કોધ”નો યોગ તો શુદ્ધ “ગાથા”મા “અર્થ દઈતિ” જેવા જગ્દોમા છે જ એવે આ “ઈમો” ડાઠી નાખ્યો જોઈએ એની વધુ માણિતીમા કા. ૪૮-૭મા પણ “નીઅએઈમો નીઘાલામ્” પછી “પઈતીઈમો” શબ્દો પાછળથી એમ જ ગેઝ-અમજથી ઘુમાડેલા છે તે સ્પષ્ટ કરે છે “અએઈમો” હોય તો “ઈમો”નું કામ જ નથી

(૨) હા. ૨૯ શ્લોક ૬, પકિત ૩ પાદ ૨.

એમા “અથા” પછી “નૈ” શબ્દ નહીં જોઈએ એનાથી પાદમા નવને બદલે ૧૦ શ્રુતિ ઘઈ જાય છે અહીં “નૈ”નું કશું કામ જ નથી પાદ “અમૈવા

સ્પેન્તા” શા માટે બોલે કે “જેવું તે પોતે ચાહે તેવું અમોને થાય?” ખરેખર અર્થ તો “તેવું” (દુનિયાને) થાય” એ જ છે. અમોના સ્પેન્તા તો મજાદા અહુરા સાથે પૃથ્વી પરની સૃષ્ટિના હુમશરીકો ને કર્તાકારવતા છે તેમને દુનિયાનો પીડા શા માટે નડે? એટલે આ “નૈ” શબ્દ ક્ષેપક જ છે, પાછળથી કોઈએ ગેરસમજથી ઘુસાડેલો છે.

(૩) હા. ૨૬. શ્લોક ૮, પંક્તિ ૨, પાદ ૨.

એમાં “હવો-મજાદા”ની વચ્ચે “નૈ” શબ્દ છે તે નહીં જોઈએ. એનાથી એક શ્રુતિ વધી જાય છે. “મેજ્-દા-ધ”ની ત્રણ શ્રુતિ જ હોય છે. કેમકે મૂળ શબ્દ મેષા છે તેનો મેષાય જ થાય. માટે આ “નૈ” કાઢી નાખવો.

(૪) હા. ૨૮. શ્લોક ૬, પંક્તિ ૧, પાદ ૧.

એમાં પહેલા પાદમાં “મજાદા અહુરા” છે તેમાંનો “મજાદા” શબ્દ ક્ષેપક છે. “મજાદા” રાખતાં સાતને બદલે નવ શ્રુતિ થઈ જાય, “અહુરા” કાઢી નાખતાં છ જ થાય અને “અહુરા”ને કે “મજાદા”ને બીજા પાદમાં લઈ જતાં ત્યાં બે કે ત્રણ શ્રુતિ વધી જાય! “ગાથા”ની આ પદરચના જોતાં પહેલા પાદની સાત શ્રુતિમાંની છેલ્લી ત્રણ શ્રુતિમાં જ “અહુરા”-“મજુર” આવી શકે એટલે “અહુરા”જ એ પાદમાં રહે છે, ને તેથી “મજાદા” શબ્દ નહીં જોઈએ.

(૫) હા. ૩૦. શ્લોક ૨, પંક્તિ ૩, પાદ ૨.

એમાં “અદાધ” પછીનો “નૈ” શબ્દ ક્ષેપક છે. અર્થમાં એનું કંઈ કામ નથી. ઊલટું અર્થ બગાડે છે. વળી એનાથી એક શ્રુતિ પણ વધી જાય છે. માટે એ શબ્દ નહીં જોઈએ.

(૬) હા. ૩૦. શ્લોક ૩, પંક્તિ ૨, પાદ ૧.

“મનહી આ વચહી આ” એમાં સાતને બદલે આઠ શ્રુતિ થઈ જાય છે. પહેલો “આ” બરાબર છે કેમકે પહેલા પાદના પ્રથમ ભાગમાં આર શ્રુતિ તેનાથી પૂરી થાય છે. અને પછીની ત્રણ શ્રુતિ જોઈએ તેમાં “વચહી” બરાબર સમાય છે, એટલે “વચહી”ની પાછળનો “આ” ક્ષેપક છે, તે નહીં જોઈએ. એનાથી પદરચનાનો ઝંઘોળંગ થઈ પાદનો લય તૂટી જાય છે. એવો જ પ્રયોગ હા. ૩૦-૧૧ ની બીજી પંક્તિના પહેલા પાદમાં “જીવીતિ આ અનંધતી” છે; એમાં પણ “અનંધતી” પછી “આ” નથી, વચમાંનો “આ” છે તે બસ છે.

(૭) હા. ૩૦. શ્લોક ૪, પંક્તિ ૨, પાદ ૨.

“યથા આ અહુહત”માં “યથા” પછીનો “આ” ક્ષેપક છે. એનાથી પાદમાં નવને બદલે દસ શ્રુતિ આવે જાય છે, તેમજ એનું અર્થમાં કામ પણ નથી.

(૮) હા. ૩૦. શ્લોક ૭, પંક્તિ ૩, પાદ ૨.

“યથા અયહુહ” એમાં “યથા” ક્ષેપક છે. વાક્યનો અર્થ પૂરો નહીં સમજાયાથી કોઈએ ઘુસાડેલો છે. અર્થસા માદાર્મ: પૂર્વ: (=પરિવર્ત) એમાં નવ શ્રુતિ.

પૂરી થાય છે, અર્થ પણ being satisfied with iron fetters-લોખંડની બેડીથી સંતોષાઇને (એ હવસ તારી ઇચ્છાને આધીન રહે છે). એમાં “યથા” અધ્યાહાર રહી શકે, એનું કામ નથી.

(૯) હા. ૩૦. શ્લોક ૮, પંક્તિ ૩, પાદ ૨.

એમાં પહેલો શબ્દ “યોધ” કોઇએ પાછળથી ઘુસાડેલો છે, એનું કામ નથી. જો એ સખીએ તો પાદમાં દસ શ્રુતિ થાય ને છંદોભંગ થાય.

(૧૦) હા. ૩૦. શ્લોક ૧૦, પંક્તિ ૧, પાદ ૨.

“અહા જી અવા દુજે ! અવો અવધતી.....” એમાં “અવો” બીજા પાદનો પહેલો શબ્દ ક્ષેપક છે. આગલા “અવા”માં અર્થ સમાધિ ગયો છે. અને આ બીજા “અવો”નું કામ નથી. એનાથી પાદની નવ શ્રુતિને બદલે અચ્ચાર થઇ જાય છે.

(૧૧) હા. ૩૧. શ્લોક ૧૩, પંક્તિ ૩, પાદ ૨.

“અધબી અવા અધબી વએનહી” છે તેમાં પહેલો “અધબી” ક્ષેપક છે. અધબી વએનહી-અભિવેનસિ = thou discernest severally, તું જુદું જુદું લઇને વિવેકથી પારખે છે-એટલે બીજો “અધબી” તો વએનહી સાથે જોડાયેલો છે, તે ખરો છે માટે પહેલો “અધબી” નહીં જોઇએ. વળી “અધબી”થી જ શ્રુતિ પણ પાદમાં વધી જાય છે.

(૧૨) હા. ૩૨. શ્લોક ૯, પંક્તિ ૨, પાદ ૧.

“અપો મા ઇસ્તીમ્ અપયન્તા” છે, તેમાં સાત ને બદલે નવ શ્રુતિ છે, તેથી જ શ્રુતિ વધી ગયેલી છે. યદરચનાના નિયમ પ્રમાણે પહેલો “અપો” ખરો છે કેમકે તેની પછીનો “મા” તો પૃષ્ઠાક્ષર-enclitic-છે એટલે “મા”-મારી-પંક્તિના પ્રારભમાં તો મુકાય જ નહીં, એટલે બીજો “અપ” ક્ષેપક છે તે નહીં જોઇએ. “અપયમ્” જેવો ક્રિયાપદ જ નથી. પહેલો “અપો=હર, પાછળ,” અવ્યય છે.

(૧૩) હા. ૩૨. શ્લોક ૯, પંક્તિ ૩, પાદ ૧-૨ વચ્ચે.

એમાં પહેલા અને બીજા પાદની વચ્ચે “મજ્જદા” શબ્દ છે તે ક્ષેપક છે. આ શ્લોકમાં “અહુરા”નું કે “મજ્જદા”નું નામ નથી તેથી કોઇએ “મજ્જદા”નું નામ ઓટી રીતે સમજ્યા વગર અંદર ઘુસાડેલું છે. “અવાધ આ ચૂમમધખ્યા” છે તેમાં “ચૂમમધખ્યા” એટલે “તમે બન્ને પાસે”-“તમે અહુરા ને મજ્જદા બન્ને પાસે” એમ છે; વળી “અવાની પાસે” પણ છે એટલે અહીં સ્પષ્ટ થાય કે “ચૂમમધખ્યા” એ ૪/૨ વિલક્ષિત છે એટલે અહીં લખવું જ જોઇએ તો “અહુરા મજ્જદા” એમ બન્નેનાં નામ જોઇએ. પણ છંદમાં જો બન્ને કે એક પણ સમાવી શકાય તેમ નથી અને હા. ૨૯-૧ માં જ એમ “દ્વમધખ્યા” ૪/૨ એટલે તમે બન્ને-મજ્જદા ને અહુરા-ની પાસે એમ અર્થ છે તેમ જ અહીં પણ લેવાનો છે એટલે અહીં “મજ્જદા” નહીં જોઇએ.

(૧૪) હા. ૩૨. શ્લોક ૧૨, પંકિત ૩, પાદ, ૨.

એમાં “કરપા” શબ્દ શ્લેષક છે. એનું કશું કામ નથી. કોઇએ પાછળથી ઘુસાડેલો છે. “વર્તા યા વર્તા” આગળ પહેલા પાદની સાત શ્રુતિ પૂરી થાય છે. અને “કરપા” વગર બીજા પાદની નવ શ્રુતિ પણ પૂરી થાય છે.

(૧૫) હા. ૩૨. શ્લોક ૧૪, પંકિત ૧, પાદ ૨.

એમાં સ્વરભારની સમજ વગર “ની” શબ્દ પાદમાં પહેલો તેમ જ પછી “નીહત્”માં આવેલો છે. “ની”માં ઉદાત્ત સ્વર છે. એટલે એની પૂર્વની શ્રુતિ અનુદાત્ત બેઠાએ યા ઉદાત્ત બેઠાએ, સ્વરિત નહીં, પણ આ પંકિતના પહેલા પાદનો છેલ્લો શબ્દ “હોધયોધ” એટલે મૂળ સેત્તે છે: સ્વે ઉદાત્ત હોવાથી તેનો “હોધ” થયેલો છે, અને તેની પાછળનો સ્વરિત દ્રીધેલો હોવાથી તેનો નિયમ પ્રમાણે “યોધ” દ્રીધેલો છે. હવે પંકિતના બે પાદમાં સ્વરભારનો નિયમ તો સળંગ જ લેવાય છે એટલે પહેલા પાદની છેલ્લી શ્રુતિ જે સ્વરિત હોય તો પછી બીજા પાદની પહેલી શ્રુતિ અનુદાત્ત હોવી જ બેઠાએ. પણ જે ઉદાત્ત સ્વરભારવાળો “ની” લઇએ તો લયભંગ થાય, તેથી આ પહેલો “ની” શ્લેષક છે. ગેરસમજથી ઘુસાડેલો છે. એની પછી આવતા “નીહત્”માં “ની” છે જ “હોધયોધ” પછી “કાવયચીત્” શબ્દ બરાબર છે, કેમકે મૂળ શબ્દ ક્વવચશ્ચિત્ (જુઓ ઋગ્વેદ મંડળ. ૭-૮૬-૩ માનો એ શબ્દ) છે તેમાં ક અનુદાત્ત છે અને જ ઉદાત્ત છે એને અનુદાત્ત બતાવવા “કા” દ્રીધેલો છે. એટલે પહેલો “ની” નહીં જ બેઠાએ. સ્વરભારનું આ નવું જ્ઞાન મળ્યાથી આવી ભૂલો તુરત પકડાઇ જાય છે, ને પાઠ શુદ્ધ કરાય છે.

(૧૬) હા. ૩૩. શ્લોક ૪, પંકિત ૨, પાદ ૨.

એમાં “વૈરજ્ઞન્યાયા નજ્ઞિસ્તાંમ દુર્જમ” એ પાદની અગ્યાર શ્રુતિ થઇ જાય છે. વળી શ્રુતિઓ ગણતાં પણ “યા” તો નહીં જ બેઠાએ અને નજ્ઞિસ્તાંમમાં “નજ્”-સ્વે-ઉદાત્ત હોવાથી વૈરજ્ઞન્યા-વૃજ્ઞન્ય એમ બેઠાએ. એમ બે ભૂલો આ પાદમાં છે. વૈરજ્ઞન્યા નજ્ઞિસ્તાંમ દુર્જમ” એ લીટી શુદ્ધ થાય અને શ્રુતિઓ પણ નવ થાય. તેથી “યા” શ્લેષક છે.

(૧૭) હા. ૩૩. શ્લોક ૭, પંકિત ૧, પાદ ૨.

એમાં “આ ખવધ્યા-યા”માંનો પહેલો “આ” શ્લેષક છે. એનું કશું કામ નથી. અર્થમાં પણ કંઈ કામનો નથી. “ખવ” જોડાણ છે તેને “ખુ-વ”-સ્વ-સુખ એમ બે શ્રુતિમાં જ જોડવાનો છે. “આ” શબ્દ પહેલા પાદની ગરુડાતમા છે તે બરાબર અર્થ છે. તેને બેઠાએ કોઇએ “આ” બીજો ઘુસાડેલો છે તે નહીં બેઠાએ.

(૧૮) હા. ૩૬. શ્લોક ૫, પંકિત ૩, પાદ ૧.

એમાં “પરે વાઝો વીરપાઇશ્ પરે વઝોખમા” એમ છે તેમાં બે “પરે” છે, તેથી પાદમાં સાતની નવ શ્રુતિ થઇ જાય છે. વાઝયજ્ઞાના નિયમ પ્રમાણે,

“વાઓ” પૃષ્ઠાક્ષર હોવાથી તે પહેલે તો નહીં જ આવી શકે તેથી પહેલો શબ્દ “પરે” ખરો છે ને બીજો “પરે” ક્ષેપક છે, તે નહીં જોઈએ. ઝેનાથી અર્થમાં પણ કશી પુષ્ટિ મળતી નથી.

(૧૬) હા. ૩૪. શ્લોક ૮, ત્રણે પંક્તિઓ.

એમાં ત્રણે પંક્તિઓમાં “અસ” શબ્દ છે તે “છે”ના અર્થમાં કોઈએ પાછળથી ઘુસાડેલો છે. એ “અસ”નું કશું કામ નથી; ઝેનાથી એક એક શ્રુતિ પણ વધી જાય છે. છેલ્લી લીટીમાં “વોહૂમને” છે તેમાં “વોહૂ” પછી “ચા” હોવો જોઈએ, તે નથી, ને તેના વગર પંક્તિનો લય લંગડો થાય છે. એ “ચા” એટલે ખચીત-surely-એ અર્થમાં ભારને માટે જોઈએ જ.

(૨૦) હા. ૩૪. શ્લોક ૧૧, પંક્તિ ૩, પાદ ૨.

એમાં છેવટના “અહી”નું કશું કામ નથી. ઝેનાથી બે શ્રુતિ પણ વધી જાય છે. “તાઈશ્ ચા, મજ્જા, વીદ્યેષાં-અમ્ ક્વોધ” એમ નવ શ્રુતિ પૂરી થઈ જાય છે. “અહી” = તું છે, એ તો અધ્યાહાર જ રહે કવિતામાં એવા અસ્તિ, અહી, અજમ્, વગેરે સર્વનામના ને “છે” ના અર્થમાં ક્રિયાપદના શબ્દો જવડેલે જ મુકાય છે.

હુપ્ત શબ્દો :

હવે હુપ્ત શબ્દો એટલે પાઠમાંથી છૂટી ગયેલા-dropped out-શબ્દોને લઈએ. ઝેના બધા મળીને ૧૧ શબ્દો નીચે પ્રમાણે છે.

(૧) હા. ૨૮. શ્લોક ૭, પંક્તિ ૧, પાદ ૨.

આ પાદમાં આઠ જ શ્રુતિ છે, અને એક શ્રુતિ ઘટે છે. આગલા પાદમાં “દાઈદી અધા, તામ્ અધીમ્” એટલે હે અધ! તે પરમ સ્વામિત્વ (અમોને) બક્ષ! એ પછી એ જ ક્રિયાપદ “દાઈદી” નું બીજું કર્મ “આયસા” એટલે સિદ્ધિઓ છે. તેથી આ બે પાદ વચ્ચે અને બે કર્મો વચ્ચે “અને” એટલે “ચા” શબ્દ જોઈએ. “વજ્જુઉશ્ ચા આયસા મનજ્જો” એમ હોય તો જ પદ્ધત્યના શુદ્ધ થાય. સ્વરભાર પ્રમાણે પણ તેમજ બરાબર થાય; વસ્તોજ્ઞ જ્ઞાવપ્ત્તા મનસઃ માટે અહીં વજ્જુઉશ્ પછી “ચા” જરૂર જોઈએ.

(૨) હા. ૩૦. શ્લોક ૪, પંક્તિ ૧, પાદ ૨.

આ પાદમાં નવને બદલે આઠ શ્રુતિ-પચ્ચાઉર્-વિ-ચમ્ એમ ત્રણ શ્રુતિ ગણતી પણ થાય છે એટલે એક શ્રુતિ બિડી ગયેલી છે. વાક્યનો ભાવાર્થ જોતાં “જસુએનમ્” શબ્દ પહેલો આવી શકે નહીં કેમકે ઝેની બધી શ્રુતિઓ વેદ પ્રમાણે-અનુદાત છે. અને પહેલા પાદમાં “હૂમ્-મધુન્ય” = સરખેસરખા મન્યુઓ છે તે સાથે મળીને પોતાનું સોંપાયેલું કાર્ય કરવા બહાર પડ્યા, એમ અર્થ છે તેથી એ શબ્દ “હૂન-જસુએનમ્” હોવો જોઈએ. હા. ૩૧-૮ માં બીજી પંક્તિમાં પણ એવી જ વિધિ છે: “હૂમ્-અમ્મધની હૂન-અમ્મ” તે પાઠમાંથી પણ

કોઈક વિદ્વાનો પહેલો હું છોડી દે છે, કેમકે વાક્યનો ખરો સાવાર્ય સમજાયો નથી. એ જ રીતે આ પંક્તિમાં પણ હું-જસ્યેત્તમ્” મૂળમાં હોવું જ જોઈએ. એ રીતે નવ શ્રુતિ પૂરી થાય, અને અર્થ પણ પૂરો નીકળે. આ ગમ્ ના-જવાના-અર્થમાં વેદથી પણ પ્રાચીન કાળનો જન્મ ધાતુ વપરાતો હતો, તે. મો. વિ. કોશમાં પણ જણાવેલું છે. પછી વેદકાળમાં એનો અર્થ થાકવું, છોડવું, નિર્બળ કરવું, એવા પણ થયેલા છે. એને મળતો ધાતુ સંગમ્ એ જ “સાથે મળવાના” અર્થમાં છે: સંજમેતામ્. પદ્યરચનાની શુદ્ધિ અને અર્થની પૂર્ણતા માટે “જસ્યેત્તમ્”ની પૂર્વે આ “હું” શબ્દ મૂકવો જ જોઈએ.

(૩) હા. ૩૦. ૧લોક ૭, પંક્તિ ૧, પાદ ૨.

આ પાદમાં એક શ્રુતિ ઉઘાડી રીતે ખૂટે છે. એમાં “મનશ્હા વૌહૂ અપાયા” છે ત્યાં મનશ્હા પછી “આ” શબ્દ જોઈએ. “ક્ષત્રા અને વૌહૂ મનશ્હા અને અપા દ્વારા” એમ અર્થ બરાબર છે. આવી જ પદ્યરચનાની બાંધણી હા. ૩૩-૧૪ માં બીજી પંક્તિના બીજા પાદમાં છે તે જુઓ: “મનશ્હા વશ્હુઉશ્ મજ્જદાધ” એમાં પણ પાદની છેલ્લી પાંચ શ્રુતિઓ વશ્હુઉશ્ મજ્જદાધ-વશ્તો: મેષાવ-છે તેમજ “વૌહૂ અપા આ” એ પણ છેલ્લી પાંચ શ્રુતિઓ છે એટલે એની અગાઉ ચાર શ્રુતિઓ જોઈએ તે માત્ર “મનશ્હા”ની ત્રણ શ્રુતિથી પુરાય નહીં. એટલે જ એ શબ્દ પછી “આ” જોઈએ.

(૪) હા. ૩૧. ૧લોક ૬, પંક્તિ ૨, પાદ ૨.

ઉપર પ્રમાણે જ અહીં પણ “અપદ્યા” પછી “આ” છૂટી ગયેલો છે. “અમૈરનાતસ્યા”ની પાંચ શ્રુતિ છેલ્લે છે એટલે “અપદ્યા” પછી “આ” મૂકીએ તો જ ચાર શ્રુતિ પૂરી થાય. અર્થ પણ બરાબર રહે છે.

(૫) હા. ૩૧. ૧લોક ૬, પંક્તિ ૩, પાદ ૨.

આ પાદમાં “વારઘો”ની ત્રણ શ્રુતિ ગણવા છતાં આઠ જ શ્રુતિ થાય છે ને એક ઘટે છે એની રચના એમાં “અશ્હત્” અને “વારઘો” વચ્ચેની એક શ્રુતિ છૂટી ગયેલી છે. તે “આ” હોવી જોઈએ. “આ” નેવો. પેગાબર નેવો. માટે અશ્હત્ પછી “આ” મૂકવો જ જોઈએ.

(૬) હા. ૩૨. ૧લોક ૬, પંક્તિ ૨, પાદ ૨.

અહીં “વહિસ્તા” પછી “આ” હોવો જોઈએ. “આ વોઇસ્તા” એટલે “તું બરાબર જાણી લે છે.” વળી એ વગર એક શ્રુતિ પણ કમી રહે છે.

(૭) હા. ૩૩. ૧લોક ૬, પંક્તિ ૩, પાદ ૨.

એમાં “હુચોષ્તે અને ઉવાના”ની વચ્ચેનો “આ” છૂટી ગયેલો છે, તે વગર પાદમાં એક શ્રુતિ ઝાઝી રહે છે. માટે “આ” ત્યાં મૂકવો જોઈએ.

(૮) હા. ૩૩. ૧લોક ૧૨, પંક્તિ ૨, પાદ ૨.

આ પાદમાં નવને બદલે સાત જ શ્રુતિઓ છે. એમાં “જયો-આદા”-દવો-જાવો-મગસ શબ્દ છે એ પહેલી પંક્તિમાંના “દદવા” દિવાપદનું કર્મ છે

અને બહુવચનમાં ૨/૩ છે. હવે ઝોની આગળનો શબ્દ “વશ્હુયા” ત્રીજી વિલક્ષિત એકવચન, નારીભતિ છે, અને એ વિશેષણ છે ને ઝોનો અર્થ “ભલી” છે. આ ભેતાં સ્પષ્ટ થાય છે કે “વશ્હુયા” વિશેષણનું બે શ્રુતિવાળું કોઈ નામ હુમ થયું છે, આ પંક્તિમાં સ્પેન્તા મન્યુ દ્વારા ખંદગી માટેની દોરવણીઓ આપવા મન્જાને પ્રાર્થના કરવામાં આવે છે. એટલે સ્પેન્તામઘતિ ગાથા”માં આ મતલબનો શબ્દ શોધવા મેં માંગ્યો અને તેમ કરતાં હા. ૪૮-૫ માં ખીજી પંક્તિમાં ‘વશ્હુયાઓ ચિસ્તોઈશ્ પ્યઓઈનાઈશ્’ એટલે ભલી-નેક બુદ્ધિવાળી કૃતિઓથી-એમ ત્યાં મળી આવ્યું. “ચિસ્તી”-ચિત્તિ-પણ નારીભતિ છે. ને ૩/૧ પણ વિલક્ષિતનાં રૂપ પ્રમાણે બરાબર છે. તેથી હું ધારું છું કે “વશ્હુયા” પછી આ “ચિસ્તી” શબ્દ કોઈક કારણે હુમ થયેલો છે. એ પાછો મુકાય તોજ આ પાઠની નવ શ્રુતિ પૂરી થાય ને છંદનો લય તેમજ અર્થની પૂર્ણતા સાધી શકાય. આવા છૂટી ગયેલા શબ્દ સૂચવવાનું બહુ બેખમભયું છે તે હું સમજી શકું છું. કેમકે આ પેગમ્બર સાહેબની વાણી છે. પણ એ શોધેલો શબ્દ ખુદ પેગમ્બર સાહેબે બીજા ઠેકાણે પણ એ જ મતલબથી વાપરેલો છે અને તે બરાબર છે, એમ મારું અંતઃકરણ પણ કહે છે. માટે “વશ્હુયા” પછી “ચિસ્તી” શબ્દ મૂકવો જ બેધર્મ.

સદલાગ્યે આવા હુમ થયેલા શબ્દો બહુજ થોડા છે.

(૯) હા. ૩૩. શ્લોક ૧૩, પંક્તિ ૩, પાદ ૨.

એમાં પણ “ઋદક્ષયા”ની અગાઉ “આ” હોવો જોઈએ. અર્થની પુષ્ટિ માટે તેમજ પાઠના લય માટે એક શ્રુતિ ઝોલી રહે છે. તે માટે એ “આ” ત્યાં મૂકવો જોઈએ. લાંબા કાળમાં એવા શબ્દો છૂટી ગયેલા છે.

(૧૦) હા. ૩૪. શ્લોક ૧, પંક્તિ ૧, પાદ ૨.

એમાં “યા યરના” પછી “આ” હોવો જ જોઈએ. કોઈએ “અમૈરૈત તાતૈમ્” એમ જોટો શબ્દ “અમૈરૈતાતૈમ્” ને બદલે લાવ્યાથી નવ શ્રુતિ “ય-ચિ-ના”ની ત્રણ શ્રુતિ ગણતાં લઈને “આ” કાઢી નાખ્યો હશે. સ્વરભાર અને લય પ્રમાણે પણ આ શ્રુતિ ખૂટે છે. માટે “યા યરના-આ” લખવું જોઈએ.

(૧૧) હા. ૩૪. શ્લોક ૮, પંક્તિ ૩, પાદ ૨.

એમાં પણ “વોહુમનો”ની વચ્ચેનો “આ” (=અચીત) છૂટી ગયેલો છે. ને તેને બદલે “અસ” મૂકેલો છે. પણ “આ” ત્યાં લખવો જ જોઈએ. જેથી નવ શ્રુતિ પુરી થાય.

ખોટા બેડાક્ષરોવાળા શબ્દો :

જે શબ્દોમાંના બે છૂટા અક્ષરો ભૂલથી બેડાઈ ગયેલા છે અને તેથી તેના ખોટા ઉચ્ચાર થવા સાથે છંદમાંની શ્રુતિઓ ઘટી પડે છે, તે શબ્દો હવે જોઈએ ને તેની ખરી બેડણી કરીએ. એવા બધા મળીને ૫૭ શબ્દો નીચે પ્રમાણે છે :

(૧) હા. ૨૯. શ્લોક ૫, પંક્તિ ૨, પાદ ૨.

એમાં દુધ્વી શબ્દ છે તેના “દવ” જોડાઈ ગયેલા છે. આ પંક્તિમાં “મજ્જામ”ની બીજી વિલક્ષિત હોવાથી તેના “આમ”ની એક જ શ્રુતિ છે, અને “ફરસાઓ”ની ત્રણ શ્રુતિ છે તે બેતાં “દધ્વી” લખતાં એક શ્રુતિ ઘટે છે. એવો કોઈ શબ્દ નથી. એનો ધાતુ દિવ to ask or beg ધણો જૂનો છે. તેનું અપૂર્ણભૂત આત્મનેપદ ૧/૨ નું રૂપ દવ્ધ્વી = દવહિ યા દેવહિ થાય. અને એ જ શબ્દ ખરો છે. માટે એ “દવ્ધ્વી” લખાવો-જોલાવો જોઈએ.

(૨) હા. ૨૯. શ્લોક ૯, પંક્તિ ૨, પાદ ૨.

એમાં “ધમા-ક્ષત્રીમ્” શબ્દ છે તેમાંના “ત્રી” ખોટી રીતે જોડાયેલો છે. મૂળ શબ્દ “ક્ષત્ર્યમ્” છે તેમાં “ત્ર્યમ્” ઉદાત્ત હોવાથી તેમાંના “ત્ર” મહાપ્રાણ થતાં “ત્ર્યમ્” થાય અને પછી એ પદ્ધત્યનાના નિયમ પ્રમાણે “ક્ષત્ર્યમ્” થાય, “ક્ષત્રીમ્” જોલો તો પાદમાં આઠ જ શ્રુતિ થઈ છંદોભંગ થાય. પણ જ્યાં જ્યાં “ત્ર્ય”ની પૂર્વે વ્યંજન જોડાયેલા હોય ત્યાં (વિલક્ષિતના પ્રત્યય સિવાયના) શબ્દમાં તે વ્યંજનમાં “ધ” ઉમેરાઈને “ધ્ય” થાય અને તેની એમ બે શ્રુતિ ગણાય. ગાથાકાળ પછી એક બે હજાર વર્ષ અવેસ્તાનાં જુદાં જુદાં લલુતર લખાયેલાં છે. તે કાળમાં આ “ધમ્” પ્રત્યય સાથે જોડાયેલા વ્યંજનનો “ધમ્” ઉચ્ચાર થયેલો લાગે છે. અને પછી તે ઉચ્ચાર પ્રમાણે “ગાથા”ના એવા શબ્દોની જોડણી પણ અવેસ્તા પ્રમાણે કીધી લાગે છે. જે સ્વરભારના તેમ જ છંદસ્થનાના નિયમો તે કાળમાં “ગાથાકાળ” પ્રમાણે જળવાયેલા હોત તો આવી ઉઘાડી ક્ષતિ થવા પામત નહીં. જે જે શબ્દોમાં આ “ધમ્” થયેલા છે તે તે શબ્દોની શ્રુતિઓ ઘટે છે. “ધ”ને કોઈ પણ રીતે ઉચ્ચારતાં તેની બે શ્રુતિ થઈ શકે નહીં. “ધમ્” હોય તો જ તેને “ધ્યમ્” કરી શકાય. પણ કુદરતની કરામત એવી છે કે “ગાથા”માંના અધા એવા શબ્દોને પાછળથી જ્વીમ્, હુધ્વીમ્, વાસ્ત્રીમ્ વગેરે કીધેલા છે, તેમાં એક શબ્દ મૂળ ગાથાકાળ પ્રમાણે જ લખાયેલો મળી આવે છે. જુઓ હા. ૩૪-૧૫-૩-૨. એમાં હુધ્વીમ્ નહીં પણ શુદ્ધ હુધ્વ્યમ્ જ લખાયેલો છે! એટલે એવા અધા શબ્દોની જોડણી પાછી મૂળ પ્રમાણે “ધ્યમ્” સાથે જ કરવી જોઈએ, નહીં તો એક શ્રુતિ ઘટતાં છંદોભંગ થાય.

(૩) હા. ૨૯. શ્લોક ૧૦, પંક્તિ ૩, પાદ ૨.

એમાં પણ પૂર્વમ્ ને અદલે “પચ્ચાઉર્વીમ્” લખાયેલો છે, તે ઉપર વિસ્તારથી સમજાવ્યા મુજબ ખોટો છે. એમ જોલીએ તો નવને અદલે પાછી આઠ જ શ્રુતિ થાય છે. માટે એ “પચ્ચાઉર્વ્યમ્” લખાવો જોઈએ. એમ લખાય તો જ જોલવામાં “વિ-વ્યમ્” એમ વ્યંજન “વ”માં “ધ” સ્વર ઉમેરીને “વિ” કરી “વ્યમ્” જોલાય ત્યારે નવ શ્રુતિ પૂરી થાય અને છંદોભંગ થાય નહીં.

(૪) હા. ૨૯. શ્લોક ૧, પંક્તિ ૨, પાદ ૧.

એમાં પણ “પાઉર્વીમ્” શબ્દ છે, તે “પાઉર્વ્યમ્” જોઈએ. તેમ લખાય તો જ શબ્દ શુદ્ધ થાય અને તેની બે શ્રુતિ ગણતાં જ પાદની માત્ર શ્રુતિ પૂરી થાય, નહીં તો એક શ્રુતિ ઘટી પડે.

(૫) હા. ૨૮. શ્લોક ૩, પંક્તિ ૩, પાદ ૨.

એમા પણ “અપઞ્ચાઉર્વમ” શબ્દ છે, તેનો અપઞ્ચાઉર્વમ” નેધએ, નહીં તો ઉપર લખ્યા પ્રમાણે પાદમા એક શ્રુતિ ઘટી પડે

(૨) હા. ૨૮. શ્લોક ૩, પંક્તિ ૩, પાદ ૧.

એમા “આર્મધતિશ” શબ્દ છે. તેની નેકણી ચૂથાયેલી છે. ઋગ્વેદમા પણ એ શબ્દ ઋર્મતિ એમ ચાર શ્રુતિમા લખાયેલો છે. અને વ્યુત્પત્તિ પ્રમાણે પણ ઋર્મ શબ્દ જ છે. વળી અજબ જેવું છે કે ઋર્મતિ માં ર ઉદાત્ત છે, એટલે મુખ્ય સ્વરભારવાળો છે. તેને જ વ્યજન બનાવી દીધેલો છે એટલે તદ્દન ખોટો ઉચ્ચાર હોતો વર્ષથી આપણે બધા કરતા આવ્યા છીએ. એ બૂલ તો સુધારવી જ નેધએ મેં સ્વરભાર ને ગાથાના છઠવાળા મોટા લેખમાં જણાવ્યું છે તેમ કેટલીક વેળા અનુદાત્ત જ નો ગાથામા “આ” કરવામા આવેલો છે. બાકી ઉદાત્ત શ્રુતિ ર હોય તો જ તેની પછીના અનુદાત્ત મનો મધ્ય થઈ શકે કેમકે તે સ્થિત થાય છે પાછળ જ પણ અનુદાત્ત હોવાથી. એટલે શુદ્ધ શબ્દ ને ઉચ્ચાર તો આરમ્ભતિ એમ ‘ર’ પર ભાર મૂકીને બોલવાનો છે. “આર્મધતિ” બોલતા તો તેની માત્ર ત્રણ શ્રુતિ જ રહે ને ન્યા ન્યા એ શબ્દ આવ્યો છે ત્યાં ર ને વ્યજન જે લખતા બોલતા દરેક પાદમા એક શ્રુતિ ઘટે છે! માટે એ શબ્દને તો માએદોએ સુધારીને “આરમ્ભતિ” એમ “ર” પર ભાર મૂકીને જ હમેશા બોલવો.

(૭) હા. ૨૮. શ્લોક ૫, પંક્તિ ૧, પાદ ૨.

એમા “વુએદ્મનો” શબ્દ છે તે ચૂથાયેલો છે મૂળ શબ્દ વેદમાન છે. એની પૂર્વના શબ્દના “વોહ”માનો “હ” સ્થિત થયેલો છે. તેથી “વે” અનુદાત્ત છે તેનો નિયમ પ્રમાણે “વુએ” થયેલો છે એટલે આ આત્મનેપદ વર્તમાનકૃદતત્તુ રૂપ મૂળ ધાતુ વિદ્યુત “વુએદ” થઈને તે પર “માન” પ્રત્યય વૈદિક કાળમા લાગતો અને “માન” કે “મન” એમ પૂરી બે શ્રુતિ હોય તો જ છઠની શ્રુતિએ પણ પૂરી થાય જેકસને પણ અવેસ્તા વ્યાકરણમા ૧૪૬ મે પાને ૬ પૃષ્ઠ માં સ્પષ્ટ જણાવ્યું છે, કે છઠ પ્રમાણે એ “મન” નહીં પણ “મન” એમ પૂરી બે શ્રુતિ જ નેધએ કેમકે વૈદિક સંસ્કૃતમા પણ એ માન જ છે એટલે એ શબ્દ “વુએદ્મનો” એમ આ શ્રુતિમા જ લખવો-બોલવો નેધએ.

(૮) હા. ૨૮. શ્લોક ૬, પંક્તિ ૧, પાદ ૨.

એમા છેલ્લો શબ્દ “દુર્ગાયૂ” છે તે ત્રમાસ કોઈએ પાછળથી દીધેલો છે “ગાથા” કાળમા એવા ત્રમાસ મળતા નથી અવેસ્તામા મળે છે “દુર્ગાયૂ”ની ત્રણ શ્રુતિ જ થાય કેમકે “ર” વ્યજન છે અને તેથી આ પાદમા નવને બદલે આઠ જ શ્રુતિ થાય છે માટે મૂળ બે છૂટા શબ્દો હોવા નેધએ અહીં “દુર્ગાયૂ” નહીં પણ “દુર્ગો-આયૂ” એમ ત્રીણ વિલક્ષિત એકવચનમા બન્ને શબ્દો નેધએ એમ હોય તો જ નવ શ્રુતિ થાય, છદોલગ નહીં થાય માટે એ સુધાણુ જ નેધએ હા. ૩૩-૫ માં “દુર્ગો-ન્યાધર્ત્યમ” છે તે પણ એવો જ સમાન છે.

(૯) હા. ૨૮. શ્લોક ૭, પંક્તિ ૨, પાદ ૧.

અહીં પણ “આરમ્ભતિ” શબ્દ ખોટો લખાયેલો છે. ઉપર પાંચમી ભૂલમાં આ શબ્દ માટે જે ખુલાસો કીધો છે તે જ પ્રમાણે “આરમ્ભતિ-અમતિ-એમ ચાર શ્રુતિમાં જોઈએ.

(૧૦) હા. ૨૮. શ્લોક ૧૧, પંક્તિ ૩, પાદ ૨.

એમાં “ઐઐઆઐહા” એમ છે. તેમાં પહેલા ઐઐ કોઈએ ખોટી રીતે મૂકેલા છે. સ્વરભાર માટે પણ એવા સ્વરોનું કશું કામ નથી, કેમકે આ “આઐહા” એટલે જાણ (મુખ દ્વારા) છે તેની પહેલી શ્રુતિ “આ” ઉદાત્ત છે. તે તેની પછીના સા ને લીધે “આઐ” થયેલી જ છે ને તે સ્પષ્ટ છે. તેથી આ “ઐઐ” કોઈએ હસ્તલેખમાં ઘુસાડેલો છે ચા ભૂલથી ત્યાં આવી ગયેલો છે. એનાથી ભલટો છંદોલંગ થાય છે ને પંક્તિનો શુદ્ધ લય તૂટી જાય છે. તેથી “ઐઐ” જે “આઐહા” પૂર્વે જોડાયેલા છે, તે કાઢી નાખવા જોઈએ.

(૧૧) હા. ૩૦. શ્લોક ૧, પંક્તિ ૨, પાદ ૨.

એમાં “યેસ્તિ-ચા-ચા” શબ્દ છે તે ખોટો જોડાયેલો છે. મૂળ શબ્દ વસ્તિ = આશયન યોગ્ય છે. તેથી એમાં ‘ન’ ને ‘ચ’ જોડાય નહીં. એ શબ્દ “યેસ્તિચા-ચા”. લખવો જોઈએ. નહીં તો પાદમાં એક શ્રુતિ ઝોછી થાય ને શબ્દની જોડણી અશુદ્ધ રહે.

(૧૨) હા. ૩૦. શ્લોક ૪, પંક્તિ ૧, પાદ ૨.

એમાં ‘પઞ્ચોઢ્ઠવીમ્’ છે તેને બદલે આગળ ઉપર એવા જ શબ્દો માટે જણાવ્યું છે તેમ “પઞ્ચોઢ્ઠવ્યમ્” જોઈએ.

(૧૩) હા. ૩૦. શ્લોક ૭, પંક્તિ ૨, પાદ ૨.

અહીં પણ ઉપર જણાવેલી ૬-૯ નંબરની ભૂલ પ્રમાણે આ શબ્દ પૂર્ણ “૨” શ્રુતિ સાથે “આરમ્ભતિશ્” લખવો-બોલવો જોઈએ.

(૧૪) હા. ૩૦. શ્લોક ૭, પંક્તિ ૨, પાદ ૨.

એમાં “આરમ્ભતિશ્” પછી “આંન્મા” શબ્દ છે તેની જોડણી ખોટી છે. “ન” ને વ્યંજન “ન્” કરી “મા” સાથે જોડી દીધેલો છે. મૂળ શબ્દ જનમ્ છે તેનું આ બીજું વિભક્તિ એકવચન નાન્યતર બનિનું રૂપ છે. લુગ્નો લેકનનનું અવેસ્તા વ્યાકરણ § ૩૦૧. એટલે એ શબ્દ “આન્મા” = જનમ = jīvanas હતા છે. “ન” ને “મ” જોડી નાખો તો અર્થ પણ નીકળે નહીં ને પાદમાં એ શ્રુતિ થાય. હા. ૪૪-૨૦ માં એ જ શબ્દ “આંન્મૈન્” તેમજ હા. ૪૫-૧૦ માં “આંન્મૈની” એમ લખવા-બોલવાના છે.

(૧૫) હા. ૩૧. શ્લોક ૨, પંક્તિ ૩, પાદ ૨.

એમાં છેલ્લો શબ્દ “જ્વામહી” છે તેમાં “જ્વા” ખોટી રીતે જોડાય ગયેલો છે. મૂળ શબ્દ જીવામિ છે ને તેની પહેલી શ્રુતિ જી ઉદાત્ત છે. આગળ શબ્દ

સચા ની ણીછ શ્રુતિ અનુદાત્ત છે. તેથી તેની પાછળના આ ક્રિયાપદની પહેલી શ્રુતિ ઉદાત્ત છે અને પછીનો વા સ્વરિત બને છે. જે “વા” કે “મ” ઉદાત્ત હોત તો “મધુહી” થાત. માટે ખરે શબ્દ “જીવામહી”જ લખવો-બોલવો જોઈએ. “જીવા” કરીએ તો જ પાદની નવ શ્રુતિઓ પૂરી થાય. અર્થ પણ “આપણે જીવીએ, આપણે જિંદગી ગુજારીએ” એમ જ છે.

(૧૬) હા. ૩૧. શ્લોક ૩, પંક્તિ ૩, પાદ ૨.

ઉપર પ્રમાણે જ “જીવન્તો” નહીં પણ “જીવન્તો”-જીવન્તસ-એમ ખરે શબ્દ છે. માટે તેમજ “જીવ” કરીને લખવો જોઈએ, નહીં તો અહીં પણ પાદમાં એક શ્રુતિ ઝાઝી થાય ને છંદોભંગ થાય.

(૧૭) હા. ૩૧. શ્લોક ૪, પંક્તિ ૧, પાદ ૧.

એમાં પણ આ વિભાગની ૧-૨ ભૂલો બતાવ્યા પ્રમાણે “જૈવીમ્” શબ્દ ખોટો છે. જે જૈવ્યમ્ = દ્વયમ્ જોઈએ. એમ લખાય-બોલાય તો જ “જૈ-વિ-યૈમ્” એ ત્રણ શ્રુતિ ગણતાં પાદની સાત શ્રુતિ પૂરી થાય. છંદની કસોટીથી આ બધી ભૂલો તુરત પકડાય છે.

(૧૮) હા. ૩૧. શ્લોક ૪, પંક્તિ ૨, પાદ ૧.

એમાં પણ નખર ૬ ઠી ભૂલમાં જણાવ્યા પ્રમાણે “આરમ્ભતી” જોઈએ.

(૧૯) હા. ૩૧. શ્લોક ૫, પંક્તિ ૧, પાદ ૨.

એમાં “વહ્યો” છે. તેમાં પણ ખોટી જોડણી છે. મૂળ શબ્દ વર્માવસ છે. તેમ “વહીયો” જોઈએ. એની ત્રણ શ્રુતિ હોય તો જ પાદની નવ શ્રુતિઓ પૂરી થાય. સંસ્કૃતમાં પણ પાછળથી વચ્ચસ થયેલો છે. પણ તે બગડેલું રૂપ છે. “વોહ્ય” નું તુલનાત્મક રૂપ “વહીયમ્”ને શ્રેષ્ઠતાવાચક “વહિસ્ત” છે. હા. ૩૦-૩ માં પણ એ જ શબ્દ “વહીયો” જોઈએ.

(૨૦) હા. ૩૧. શ્લોક ૫, પંક્તિ ૨, પાદ ૧.

એમાં “વીદ્યે” પણ બગડેલું રૂપ છે. એમ લેતાં એની ત્રણ શ્રુતિ થાય ને પાદમાં સાતને બદલે આઠ શ્રુતિ થઈ જાય. ખરું રૂપ વિદ્યે છે તેથી એ શબ્દ “વીદ્યે” જ લખાવો જોઈએ. હા. ૨૬-૩ માંના પણ એ શબ્દ એમ “વીદ્યે” લખવો જોઈએ. તેમજ હા. ૩૦-૨ માં “તન્વે” જોઈએ.

(૨૧) હા. ૩૧. શ્લોક ૬, પંક્તિ ૧, પાદ ૨.

એમાં “હૃધીમ્” શબ્દ ઉપર ભૂલ નંબર ૧ મા જણાવ્યા પ્રમાણે બગડેલો છે. એનું ખરું રૂપ મૃત્યમ્ છે એટલે “હૃધ્યૈમ્” લખવું જોઈએ. નહીં તો એક શ્રુતિ ઝાઝી થાય.

(૨૨) હા. ૩૧. શ્લોક ૮, પંક્તિ ૧, પાદ ૧.

એમાં પણ “પાઉન્વીમ્” શબ્દ છે, તે ભૂલો ૩-૪ વગેરેમાં જણાવ્યા પ્રમાણે “પાઉન્વ્યૈમ્” જોઈએ, નહીં તો એક શ્રુતિ ઘટી પડે.

(૨૩) હા. ૩૧. શ્લોક ૮, પંક્તિ ૧, પાદ ૨.

એમાં “ચેજ્યમ્” શબ્દ છે તે ખરી રીતે ઉપર પ્રમાણે જ “ચેજ્યમ્”
 જોઈએ : યજ્યમ્. એનો અર્થ પણ આરાધ્ય, આરાધનને યોગ્ય, એમ બરાબર
 છે. કેટલાકની સૂચના પ્રમાણે એ “ચજ્યમ્” નથી જ. તેમાં પણ એક શ્રુતિ ઘટી
 પડે. માટે “ચેજ્યમ્” શબ્દ જ ત્રણ શ્રુતિમાં લખી જોવી શકાય.

(૨૪) હા. ૩૧. શ્લોક ૮, પંક્તિ ૨, પાદ ૧.

એમાં “પતરમ્” શબ્દ ખોટો છે. અને તેનો “પિતા” તરીકે કીધેલો
 અર્થ પણ સુક્ત નથી. એ શબ્દનો ધાતુ પા = રક્ષવું છે. તે પરથી વાત્ એટલે “રક્ષક”
 નામ થયેલું છે, તે “ગાથા” માં “પાતર” થાય. એ “પાતર” નું એ ખીલ વિલક્ષિત
 એકવચનનું રૂપ છે તે “પાતરમ્” થાય, પણ “આતરમ્” નું “આદ્રમ્” પણ થાય
 છે, કે “આત્રમ્” પણ થાય છે—સ્વરિત ને અનુદાત્ત સ્વરભાર પ્રમાણે. અહીં
 “મનરુહો” માં ‘મ’ ઉદાત્ત છે, તેથી તેની પૂર્વેની શ્રુતિ સ્વરિત નહીં હોઈ શકે
 પણ અનુદાત્ત જ હોય, તેથી આ શબ્દ ખરી રીતે “પાત્રમ્” જ છે. એ શબ્દ
 ઋગ્વેદમાં મં. ૧-૧૨૧-૧ તથા ખીજે ઘણે ઠેકાણે છે. ત્યાં પણ એનો અર્થ
 “રક્ષક” જ છે. “પતરમ્” લખીએ તો એક શ્રુતિ વધી પડે. ખરો શબ્દ અર્થ પ્રમાણે
 અહીં “પાત્રમ્” જ છે. અને એની બે શ્રુતિ હોય તો જ પાદની સાત શ્રુતિ
 બરાબર થાય.

(૨૫) હા. ૩૧. શ્લોક ૮, પંક્તિ ૩, પાદ ૧.

એમાં પણ “હુધથીમ્” શબ્દ છે, તે ઉપર ભૂલ નંબર ૨. માં જણાવ્યા
 પ્રમાણે “હુધયેમ્” જોઈએ. હુધ-યિ-યેમ્” એમ જોલાય તો જ સાત શ્રુતિ
 પૂરી થાય.

(૨૬) હા. ૩૧. શ્લોક ૧૦, પંક્તિ ૧, પાદ ૨.

એમાં પણ ઉપર પ્રમાણે “વાસ્ત્રીમ્” નહીં પણ “વાસ્ત્રયેમ્” જોઈએ.

(૨૭) હા. ૩૧. શ્લોક ૧૦, પંક્તિ ૨, પાદ ૨.

એમાં “કૃષ્ણગ્રહીમ્” શબ્દ બેવડો ચંચાલો છે. મૂળ શબ્દ કૃષ્ણત્વમ્
 છે તે ચાર શ્રુતિમાં “ક્રિષ્ણ-યમ્” કરીને જોલવાનો છે, ને તેમ લખાય જોલાય તો જ
 પાદની નવ શ્રુતિ પૂરી થાય. “કૃષ્ણગ્રહીમ્”માં પહેલો “ધ” પણ છૂટી ગયેલો છે.
 તે તો જરૂર મૂકવો જ જોઈએ. નહીં તો આ પાદની નવ શ્રુતિ પૂરી થાય જ
 નહીં. એનો અર્થ પ્રાપ્તિવાંછુને (to one desirous of attainment) થાય છે. ને
 તે જ અર્થ અહીં વિવક્ષિત છે. માટે આ ચંચાલો શબ્દ “કૃષ્ણ-ગ્લૃમ્” એમ જ
 લખાવો-જોલાવો જોઈએ.

(૨૮) હા. ૩૧. શ્લોક ૧૧, પંક્તિ ૧, પાદ ૧.

એમાં પણ ઉપર પ્રમાણે “પઞ્ચોત્તરવીમ્” નહીં પણ “પઞ્ચોત્તરયેમ્”
 જોઈએ; નહીં તો એક શ્રુતિ ઝાઝી થાય. “મન્નદા” અંગોધન વિલક્ષિમાં હોવાથી
 “મન્ન” ઉદાત્ત છે. અને “દા” અનુદાત્ત છે. એટલે પાછળ આવના સ્વયંન્ના પ નો

નિયમ પ્રમાણે “પચ્ચૌર્” એમ ઉદાત્ત ક્રીધા છે. અને “વ્યંમ”ને સ્વરિત બનાવેા છે.

(૨૯) હા. ૩૧. શ્લોક ૧૨, પંક્તિ ૩, પાદ ૧.

એમાં પણ ભૂલ નં. ૬ પ્રમાણે “આર્મઘતિશ્” નહીં પણ “આર-મઘતિશ્” લખવું-બોલવું જોઈએ. નહીં તો એક શ્રુતિ કમી થાય છે.

(૩૦) હા. ૩૧. શ્લોક ૧૭, પંક્તિ ૧, પાદ ૨.

એમાં છેલ્લો શબ્દ “મજ્ઞયો” છે તે ખોટો છે. ખરો શબ્દ મહીયત્ છે. મહ-મજ્ઞવું તુલના-મક રૂપ છે. એટલે એ પણ આ વિભાગમાં ઉપર ભૂલ નં. ૧૬ માં “મહીયો”ની માફક “મહીયો” લખવું જોઈએ, નહીં તો પાદમાં એક શ્રુતિ ઝાઝી થઈ જાય છે.

(૩૧) હા. ૩૧. શ્લોક ૧૮, પંક્તિ ૩, પાદ ૧.

એમાં “મરકચ્ચે”ની જોડણી ખોટી છે. મૂળ શબ્દ મર્કે ચ છે. વિનાશમાં, અધોગતિમાં એમ અર્થ છે. એમાંનો ‘ર’ વ્યંજન છે, તે તેમજ રહેવે જોઈએ અને એ શબ્દની ત્રણ શ્રુતિઓ જ રહેવી જોઈએ. નહીં તો પાદમાં સાતને બદલે નવ શ્રુતિ થઈ જાય છે. તેથી એ શબ્દ “મરકચ્ચે-ચા” એમ લખવો-બોલવો જોઈએ.

(૩૨) હા. ૩૧. શ્લોક ૧૯, પંક્તિ ૨, પાદ ૨.

એમાં પણ ઉપર ભૂલ નં. ૭ માં જણાવ્યા પ્રમાણે “ક્ષયમ્નો” છે તે ખોટો છે, અને ખરુ રૂપ “ક્ષયમ્નો”-ક્ષવમાન્-છે. એટલે એની આર શ્રુતિઓ જોઈએ. આ પાદમાં “હિજ્ઞવો-વસો” છે. તે પણ ઉચ્ચાર નિયમે “હિ-જ્ઞ-વો-વસો” એમ છૂટા પાડીને બોલવાના છે તેમ આ બન્ને શબ્દો બોલાય તો જ પાદની શ્રુતિઓ પૂરી થાય.

(૩૩) હા. ૩૧. શ્લોક ૨૨, પંક્તિ ૧, પાદ ૨.

એમાં પણ “વચ્ચૌર્મનાઈ” શબ્દમાં “મ” ને “ન” જોડાઈ ગયેલા છે તે ઉપર પ્રમાણે ભુદા પાડવા જોઈએ. ખરો શબ્દ મૂળમાં વેદમાન્ન એમ આર શ્રુતિનો છે. તેથી આ પણ “વચ્ચૌર્મનાઈ” લખવો જોઈએ.

(૩૪) હા. ૩૧. શ્લોક ૨૨, પંક્તિ ૨, પાદ ૨.

એમાં “હુપ્તિ” બોલની જોડણી ખોટી છે. એ ક્રિયાપદ છે. અને મૂળ શબ્દ સપતિ છે તેથી એ “હુપતિ” લખવો જોઈએ. ત્રણ શ્રુતિ હોય તો જ પાદની નવ શ્રુતિ પૂરી થાય. ઇંદરચનાની કસોટીએ આવી ભૂલો તુરત પકડાય છે.

(૩૫) હા. ૩૨. શ્લોક ૨, પંક્તિ ૧, પાદ ૨.

એમાં પાંચ ઉપરની જ માફક “સાર્મ્મો” એમ ખોટી જોડણી ક્રીધા છે. મૂળ શબ્દ સાર્મ્મવત્ = રક્ષણ કરતા, protecting છે, એમાંનો મ પરી શ્રુતિમાં

છે તેને વ્યંજન કરી નાખેલો છે. માટે એ શબ્દ “આરંભનો” લખવો-બોલવો જોઈએ. નહીં તો પાદમાં એક શ્રુતિ ઘટી પડે છે.

(૩૬) હા. ૩૨. શ્લોક ૨, પંક્તિ ૩, પાદ ૧.

એમાં પણ ભૂલ નં. ૬ પ્રમાણે “આરંભતીમ્” છે તેને “આરંભુતીમ્” એમ પૂર્ણ ‘ર’ સાથે લખવો બોલવો જોઈએ, નહીં તો એક શ્રુતિ ગાળી થાય.

(૩૭) હા. ૩૨. શ્લોક ૪, પંક્તિ ૨, પાદ ૨.

એમાં પણ ઉપર નં. ૩૬ માં જણાવ્યા પ્રમાણે “સીદ્ધમના” એમ ખોટી જોડણી છે. ખરો મૂળ શબ્દ સિધ્ધમાના = hindering-અવરોધનારા એમ છે, તેથી “સીદ્ધમના” એમ પૂર્ણ “મ” સાથે લખવો જોઈએ. કેટલાક વૈદિક શાસ્ત્રોમાં સિ ને સિ એમ બંને વિકલ્પે લખાય છે, જોડેલે ગાથાકાળમાં એ સિધ્ધમાના હશે. “મ” પૂર્ણ શ્રુતિ લખાય તો જ પાદની નવ શ્રુતિઓ પૂરી થાય.

(૩૮) હા. ૩૨. શ્લોક ૫, પંક્તિ ૧, પાદ ૧.

એમાં “મધીમ્” એમ એવડી ખોટી જોડણી છે. મૂળ શબ્દ મધ્યમ્ છે તે “મધ્યકર્મ” લખાય, તેથી ભૂલ નં. ૧. પ્રમાણે એ પણ સુધારણું જોઈએ. નહીં તો “સ્કે” ને બદલે “ય” ને ‘યમ’ને બદલે ‘ધમ્’ લખતાં એક શ્રુતિ ગાળી થઈ જાય.

(૩૯) હા. ૩૨. શ્લોક ૫, પંક્તિ ૧, પાદ ૨.

એમાં “હુજ્યાતોધશ્” લખાયો છે, તે ખોટો છે. એ શબ્દ સુજીગતેસ્ જોડેલે મારી નિંદગીની, સજ્જીવનની છે. ભૂલમાં “જવા”નો “જ્યા” થઈ ગયેલો છે.

(૪૦) હા. ૩૨. શ્લોક ૮, પંક્તિ ૨, પાદ ૨.

એમાં પણ ઉપર નં. ૩૬-૩૮ માં જણાવ્યા પ્રમાણે “જ્વારંમનો” એમ ‘મ’ને “ન” જોડીને લખ્યા છે તે ખોટો છે. મૂળ શબ્દ સ્વર્માન્ છે. “મ” ને “ન” જોડી નાંખતાં એક શ્રુતિ ગાળી થાય છે. તેથી આ ખરો શબ્દ “જ્વારંમનો” લખવો જોઈએ.

(૪૧) હા. ૩૨. શ્લોક ૯, પંક્તિ ૧, પાદ ૨.

એમાં પણ ભૂલ ૩૬ માં જણાવ્યા પ્રમાણે “જ્યાતેઉશ્” છે તેની જોડણી પણ એવડી રીતે ખોટી છે. મૂળ શબ્દ જીવાતેસ્ (૬-૧) છે. મૂળ નામ જીવાહ = નિંદગી, જીવન છે. “જ” અનુદાત હોવાથી બોલતાં બોલતાં “વા” સાથે જોડાઈ ગયેલો લાગે છે. બીજી એમાં તોજ્ અનુદાત છે. કેમકે પાછળના શબ્દ “સંગ્હનાધશ્”ની પહેલી શ્રુતિ ઉદાત છે. માટે “તેઉશ્” લખવો જોઈએ.

“લેઉશ” લખો તો તે સ્વરિત થઈ જાય અને સ્વરભારોના નિયમ પ્રમાણે ઉદાત્તની અગાઉ સ્વરિત કરી આવી શકે નહીં, એટલે એ શબ્દ ખરી રીતે “જીવાલેઉશ” લખવો જોઈએ. એમ લખતા જ પાદની નવ શ્રુતિ પૂરી થાય.

(૪૨) હા. ૩૨. શ્લોક ૧૩, પંક્તિ ૩, પાદ ૧.

એમા પણ ભૂલ નં. ૨. પ્રમાણે “હૃતીમ્” શબ્દ ખોટો છે. મૂળ શબ્દ દૂત્ય=સંદેશો, પેગામ, message છે. તેનું બીજું વિભક્તિ એકવચનનું ૩પ દૂત્યમ્ છે. તેથી એ “હૃત્યેમ્” જ લખાવો જોઈએ.

(૪૩) હા. ૩૨. શ્લોક ૧૫, પંક્તિ ૧, પાદ ૨.

એમા “કરપોતાઓસ્યા” શબ્દ છે. તેમાનો “ક” વ્યંજન છે, “લ્”ને ઠેકાણે છે, તેની પૂર્ણ “ર” શ્રુતિ કરીને લખ્યો છે. તેથી પાદમા એક શ્રુતિ વધી જાય છે. મૂળ શબ્દ કલ્પોતાસ છે. “ગાથા” કાળમા “લ” હોતો નહીં અને તે વેળા ‘ર’ જ વપરાતો હોતો અશૂલ્કસ્ય = અસૂરદ્યા (હા. ૨૯-૯) તેથી આ શબ્દ ખરી રીતે “કરપોતાઓસ્યા” લખવો જોઈએ.

(૪૪) હા. ૩૦. શ્લોક ૧૫, પંક્તિ ૨, પાદ ૨.

એમા પણ ભૂલ ૪૨ મા લખ્યા પ્રમાણે “જ્યાલેઉશ” શબ્દ ખોટો છે તે ખરી રીતે “જીવાલેઉશ” લખવો જોઈએ. એમા જોતું સ્વરિત છે કેમકે તેની પછીના શબ્દમાની પહેલી ત્રણ શ્રુતિઓ છુલ્લમા અનુદાત્ત છે.

(૪૫) હા. ૩૨. શ્લોક ૧૬, પંક્તિ ૧, પાદ ૨.

એમા ભૂલ ૨૦ મા જણાવ્યું છે, તેમ “ઉપુરુચે” રૂપ ખોટું છે એ એની લખ્યા પ્રમાણે ચાર શ્રુતિ લઈએ તો પાદમા નવને બદલે દસ શ્રુતિ થઈ જાય. જેમ વિદે તું “વીદુચે” થયેલું છે, ને તન્ને તું પણ “તનુચે” થયેલું છે તેમજ આ પણ જુવે તું “ઉપુરુચે” થયેલું છે. “ગાથા”ના અનુવાદમા આ શબ્દ પછી મારી ટીકા વાચવી એટલે એ શબ્દ ખરી રીતે “ઉપુરુચે” જ લખાવો-બોલાવો જોઈએ. ગાથાકાળ પછી પાછલા અવેન્તાકાળમા આ ક્ષતિઓ પેઠેલી લાગે છે. “ઉર્વે”નું “ઉરુચે” વળી “તનુચે” “વિદુચે” એમ ખોટા રૂપ થયેલા છે, એમ બોલતાં લખતા એક શ્રુતિ વધી જાય, તેથી સાબિત થાય છે કે ગાથાકાળમા એ રૂપો હતા જ નહીં પણ તન્ને, વીદે, ઉપુર્વે હતા.

(૪૬) હા. ૩૩. શ્લોક ૫, પંક્તિ ૨, પાદ ૧.

એમા “દરેગો-જ્યાઈતીમ્” શબ્દમા “જ્યાઈત્યેમ્” હોવો જોઈએ એ ભૂલ નં. ૨ પ્રમાણેની છે, ને તેથી એક શ્રુતિ કરી થાય છે વળી બાળવા જેવું એ છે કે એમાં “જ્યાઈત્યેમ્”માનો “જ્યાઈ” ખરો છે. એ શબ્દ તો ज्या-to overpower, કાબુમા લેવું એ ધાતુ પરથી છે. અને તે પરથી આ “જ્યાત્યમ્” એટલે પ્રચંડ શક્તિ એમ નામ થયેલું છે. એને “જીવાતુ” માથે નખધ નથી.

શ્લોકના સમગ્ર ભાવાર્થના ઊંડાણમાં જવાય તો જ આવા શબ્દોના ખરા અર્થ અને તેનાં ખરાં રૂપ મળે.

(૪૭) હા. ૩૩. શ્લોક ૧૮, પંક્તિ ૧, પાદ ૧.

એમાં “વીરપાઓ સ્તોષ” એ બે ભુદ્ધ શબ્દો છે. અને તે હુલ્લતયો = મુજિતવસ્ = સારી સાચી પ્રાપ્તિઓ-એ શબ્દનાં વિશેષણ છે. વીરપાઓ સ્તોષ = વિશ્વાઃ સ્થે = બધી સ્થાયી, all everlasting એમ અર્થ છે. જિતિ એટલે પ્રાપ્તિ gain; આ તેનું ૧/૩ નારીભવતિનું રૂપ છે.

(૪૮) હા. ૩૩. શ્લોક ૧૧, પંક્તિ ૧, પાદ ૨.

એમાં ભૂલ નં. ૬ પ્રમાણે “આર્મધતિશ્” નહીં પણ “આરમધતિશ્” જોઈએ.

(૪૯) હા. ૩૩. શ્લોક ૧૩, પંક્તિ ૩, પાદ ૨.

એમાં પણ ઉપર પ્રમાણે આર્મધતે નહીં પણ “આરમધતે” જોઈએ.

(૫૦) હા. ૩૪. શ્લોક ૬, પંક્તિ ૧, પાદ ૧.

એમાં પણ ભૂલ નં. ૨ પ્રમાણે “હુધથીમ્” છે તે ખોટો છે. એ શબ્દ “હુધથ્યમ્” લખાવો જોઈએ.

(૫૧) હા. ૩૪. શ્લોક ૬, પંક્તિ ૩, પાદ ૧.

એમાં પણ “યજ્ઞમનસ્યા” છે તેમાં ખોટી જોડણી છે. એ શબ્દ મૂળમાં યજ્ઞમાનસ છે અને “મ” સાથે “ન” ખોટી રીતે જોડી દીધેલો છે. તેથી હંદમાં એક શ્રુતિ ઘટે છે. માટે એ “યજ્ઞમનસ્યા” લખવો જોઈએ.

(૫૨) હા. ૩૪. શ્લોક ૭, પંક્તિ ૧, પાદ ૨.

એમાં પણ ભૂલ નં ૩૪ પ્રમાણે “વએદ્મના” એમ “મ” ને “ન” જોડી દઈ ખોટી જોડણી દીધેલી છે. તેથી એક શ્રુતિ જોાછી થાય છે. ખરા શબ્દ મૂળમાં વેદમાન છે તેથી એ “વએદ્મના” લખવો જોઈએ.

(૫૩) હા. ૩૪. શ્લોક ૮, પંક્તિ ૨, પાદ ૧.

એમાં પણ ભૂલ નં. ૨૦ પ્રમાણે “અઓજ્યાઓ” શબ્દ લખાયેલો છે. તેની જોડણી ખોટી છે. મૂળ શબ્દ જોજીવાસ્ છે તે રૂઝ ધાતુ પરથી જોજસ્-અઓજેહ્-થયેલો છે. એનું આ તુલનાત્મક રૂપ પરથી નામ થયેલું છે. વસુ નો વસોવસ્, તેમજ આ જોજીવસ્ છે. એમાં ‘જ’ ને ‘ય’ છૂટા રાખવા જોઈએ. એટલે તેમ રાખતાં જ પાદની સાત શ્રુતિ પૂરી થાય. માટે એ શબ્દ “અઓજ્યાઓ” લખવો જોઈએ. મૂળ શબ્દ જોજીવાનું ૧/૧ નરભવતિ રૂપ જોજીવાસ્-અઓજ્યાઓ-થયેલું છે: The stronger one, વિશેષ બળવાન જન.

(૫૪) હા. ૩૪. શ્લોક ૯, પંક્તિ ૧, પાદ ૧.

એમાં પણ ભૂલ નં. ૬ પ્રમાણે “આરમ્ભતીમ્” નહીં પણ “આરમ્ભતીમ્” જોઈએ.

(૫૫) હા. ૩૪. શ્લોક ૧૦, પંક્તિ ૨, પાદ ૧.

એમાં પણ ઉપર પ્રમાણે “આરમ્ભતીમ્” જોઈએ. આ ‘૨’ પૂર્ણ શ્રુતિ લખ્યા બાદ્યો વગર છંદમાં એક શ્રુતિ ઘટે છે.

(૫૬) હા. ૩૪. શ્લોક ૧૨, પંક્તિ ૨, પાદ ૨.

એમાં પણ ઉપર પ્રમાણે “આરમ્ભતિશ્” નહીં પણ “આરમ્ભતિશ્” જોઈએ.

(૫૭) હા. ૩૪. શ્લોક ૧૪, પંક્તિ ૧, પાદ ૧.

એમાં ભૂલ નં. ૨ પ્રમાણે “વધરીમ્” લખાયેલો છે તે ખોટો છે. મૂળ શબ્દ વર્ણ છે તે પ્રમાણે એ “વધર્યમ્” લખવો જોઈએ. એમ લખીએ તો જ “વધુ-રિ-યમ્” કરી તેની ત્રણ શ્રુતિ કરતાં પાદની સાત શ્રુતિ પૂરી થાય.

સ્વરભારનાં ખોટાં ચિહ્નવાળા શબ્દો

“ગાથા”ની મૂળ પ્રાગ્વૈદિક ભાષાની લિપિ ગમે તે હો, પણ તેના અક્ષરો તો ત્રણેય સંહિતા આજ સુધી અનેક લિપિમાંથી બનરી આવીને છેવટની હેવનાગરી લિપિમાં જેમ છેવટની લખાઈ છે તેવાજ ઉચ્ચારના મોટે ભાગે હોવા જોઈએ. એ ભાષામાંના અક્ષરોને ઉદાત્ત વગેરે સ્વરભારો લગાડતા હતા, એટલે તેને ખરી રીતે ઉચ્ચારતાં, મેં મારા “ગાથા”ની ભાષા અને “અહુનવધતિ” ગાથાનો છંદ” એ વિષય પરના લેખમાં સેંકડો ઉદાહરણોથી બતાવી આપ્યું છે તેમ, જુદા જુદા સ્વરો અક્ષરોની આગળ પાછળ લગાડતા, અથવા ખુદ અલ્પપ્રાણ વણેને મહાપ્રાણ કરીને એવી અનેક નિયમસરની વિધિથી કંઈ કંઈ બદલી નાખવામાં આવતા હતા. હવે આ બુલાઈ ગયેલા સ્વરભારોનું સંશોધન થઈ શક્યું છે ત્યારે “ગાથા”નો પાઠ છેવટનો જે રીતે જર્મન વિદ્વાન ગેલ્ડનરે ચૂંટીને આપ્યો છે તેમાં ઉપલા સ્વરભારની સ્પષ્ટ સમજણ વગર કોઈક કોઈક ઠેકાણે સ્વરભારનાં ચિહ્નો યથાર્થ મુકાયેલાં નથી, તે આ સ્વરભારની કસોટીથી હું જોઈ શક્યો છું. દાખલા તરીકે “વહુઉથ્” શબ્દની જોડણી અહીં લખુ છું તેમજ એકધારી ખીજ લાંબા “ઐ” સાથે તમામ શબ્દોમાં કીધેલી છે તે ચુકત નથી. “વહુઉથ્” લખીએ તો એ મૂળ શબ્દ વસોન્ નો “ગાથા”માંનો ઉચ્ચાર છે, એમાં “વ” ઉદાત્ત છે. અને તેની પાછળ સ્ (જેનો ઉચ્ચાર અસલ સૂરતી પોચા “હુ”)—“હારું લાગે છે” એમાંના ઉચ્ચાર “હુ” જેવો છે તે) હોવાથી “વ” પછી “હુ” મુકાયો અને ઉકારાન્ત નામની છટ્ટી એકવચનનો પ્રત્યય જોસ્ નો “ઐઉથ્” કીધો છે. કેમકે “ઐઐ” જે મૂળમાં અનુદાત્ત છે તેને સ્વરિત કીધેલો છે. હવે આ સ્વરિત બનેલા જોસ્ ને જ “ઐઉથ્” લખી-બોલી શકાય. પણ જો વસોન્ શબ્દ પછીના શબ્દની પહેલી શ્રુતિ ઉદાત્ત હોય તો પછી જોસ્ સ્વરિત બની શકતો નથી ને તે અનુદાત્તજ

રહે છે. એવા સંજોગોમાં આ જોત્તનો “અઉશ્” લખાય, તો “અ” ટૂંકો જ લખવો પડે. હા. ૩૪-૭ માં “ઉર્વેઉર” શબ્દ કોઈને સ્મનનાથો નથી તે મૂળ ઉપોર છે. એમાં છેલ્લા ર ઉદાત્ત છે અને આગલા ઉપો બન્ને અનુદાત્ત છે. આ શબ્દ કોઈને નહીં સ્મનનાથથી એનું બૂનું રૂપ, ટૂંકા “અઉ” સાથેનું રૂપ ગાથાના પાઠમાં જેમનું તેમ રહેલું છે. બાકી જાણે “અઉ” આપ્યો, એટલે બધે જ તે “અઉ” લાંબા “અ” સાથે જ લખવો જોઈએ, એમ જાણી ગાથાના લહીયાઓએ મૂળના “અઉશ્” ના પણ “અઉશ્” કરી નાખેલા છે. એ જ પ્રમાણે બીજા શબ્દોમાં ‘એ’ના “એ” પણ કીધેલા છે. મને મળી આવ્યા છે તેવા આ ખોટાં ચિહ્નવાળા શબ્દો હું નીચે આપું છું અને તે શા માટે ખોટા છે તેનાં કારણો પણ ત્યાં આપું છું. એટલે આ બધું સ્પષ્ટ થશે. બધા મળીને એવા ૪૦ શબ્દો મને મળી આવ્યા છે. તે નીચે પ્રમાણે છે.

(૧) “અહુનવર”ના કલામમાં: પંક્તિ ૨, પાદ ૧.

એમાં “વર્હુઉશ્” નું સ્વભારનું ચિહ્ન ખોટું છે. મૂળ શબ્દ વસો: વક્ષા મનસુ છે. એમાં વક્ષસુ નો અસલ “અર્હુદસુ” હતો, તેમ “વર્હુદમનો” વક્ષસુ કહેવાતો-Upright-ન્યાયપરાયણ-એનો “દર્હુદમ” થયેલો હતો. તે પરથી ન્યાયપરાયણતા-વક્ષ એમ “દર્હુદ” રૂપ થઈને તેને ૩/૧ નો પ્રત્યય “આ” લગાડી “દર્હુદા” કીધેલો છે. હવે એ શબ્દમાં “દ” ઉદાત્ત છે, તેથી તેની પૂર્વેની શ્રુતિ અનુદાત્ત જોઈએ જ. એટલે વસોસુ તે ટૂંકા “અઉશ્” સાથે જ લખાવો જોઈએ. ખરી જોડણી અહીં “વર્હુઉશ્ જ” થાય છે. અહીં લાંબો “અ” નહીં લખી શકાય. એ જ પંક્તિના બીજા પાદમાં “અર્હુઉશ્” એમ લાંબા “અ” સાથે લખાયેલો તે બરાબર છે કેમકે તેની પછીના શબ્દ “મર્હુદાઇ”માં “મર્હ” અનુદાત્ત છે. જસોસુ મેધાવ્ય. અભ્યાસીઓ જોશે કે અહીં મે અનુદાત્ત હોવાથી તેની પૂર્વેનો જોસુ જ મૂળમાં અનુદાત્ત હતો તે સ્વરિત બન્યો છે.

(૨)-હા. ૨૯. ૧લોક ૧, પંક્તિ ૨, પાદ ૧.

એમાં “અએર્ષેમા” એમ ચોથા લાંબા “એ” સાથે શબ્દ લખાયેલો છે તે યુક્ત નથી. મૂળ શબ્દ હ્મસુ છે, તેની બન્ને શ્રુતિઓ અનુદાત્ત છે. હ્રસ્વ “ઇ”નો “અએ” એમ ત્રીજા “એ” સાથેનો જ ઉચ્ચાર થઈ શકે. “અએ” લખાય તો મૂળ શબ્દ હ્મસુ થાય, કેમકે જ એ અનુદાત્ત હોય તો જ તેનો “અએ” લખાય છે. દાખલા તરીકે દેવા: એમાં દે અનુદાત્ત છે તે બતાવવા એમાં લાંબો ચોથો ખરો “એ” એમનો એમ રહેવા દઈ એમાંના ‘દ’ વ્યંજનમાં ‘અ’ સ્વર ઉમેરી ‘દ’ કરવામાં આવે છે. અને પછી એ શબ્દ દર્હુદા” એમ લખાય-ખોલાય, એટલે નિયમ સમજે તે તુરન આ “દર્હુદા” તે દે અનુદાત્ત છે એમ જાણી જાય એટલે અહીં તો “ઇ” છે તેનો અનુદાત્ત બતાવવા “અએ” એમ ત્રીજા “એ” સાથે જ લખાય.

(૩) હા. ૨૯. ૧લોક ૨, પંક્તિ ૩, પાદ ૨.

એમાં પણ ઉપરનો શબ્દ “અએર્ષેર્ષેમ” છે તે ઉપર-જવાબેલાં કારણોને લીધે “અએર્ષેર્ષેમ” લખવો જોઈએ.

(૪) હા. ૨૯. શ્લોક ૫, પંક્તિ ૨, પાદ ૧.

એમાં પહેલો શબ્દ ‘મૈ’ છે તે સંબંધક (Possessive) સર્વનામ છે ને ઉદાત્ત છે તેથી એ બીજા લાંબા “ઐ” સાથે જ લખવો બેઠઁએ ને ગંદડનરે પણ એમ જ લખ્યો છે. મે પુરુષવાચક સર્વનામનો પૃષ્ઠાક્ષર છે તે અનુદાત્ત છે ને તે પ્રારંભમાં મૂકી શકાય નહીં. વૈદિક સંસ્કૃતમાં આ સંબંધી સર્વનામો પણ વપરાય છે, પણ તેમાં ઉદાત્ત શ્રુતિ હોય છે એ ધ્યાનમાં રાખવા જેવું છે. તેથી કોઈક વિદ્વાનો આ સંબંધી સર્વનામને “મૈ” લખે છે તે યુક્ત નથી. તે તો અનુદાત્ત છે ને પંક્તિના પ્રારંભમાં તે લખી શકાતો નથી.

(૫) હા. ૨૯. શ્લોક ૫, પંક્તિ ૨, પાદ ૨.

એમાં “ફૅરસાખ્યો” શબ્દ છે તેનો મૂળ શબ્દ *पर्याय* = for deliverance; મુક્તિ યા ઉદારણને માટે એમ ડ/૩ નારીબલિમાં છે. ૫ ઉદાત્ત છે. તેથી તેનો “ફૅ” ક્ષીણેલો છે, તે બરાબર છે. પણ પછીનો ‘ર’ તો વ્યંજન છે તેથી તે “ફૅ” લખાવો બેઠઁએ. નહીં તો પાદમાં એક શ્રુતિ વેધી પડે. એવો જ બીજો શબ્દ દમ્નૌત છે તેને એ જ નિયમ પ્રમાણે “ફૅર્ષનઆતા” બરાબર લખેલો છે, (હા. ૩૨. ૫) તેથી એ શબ્દ શુદ્ધ કરીને “ફૅર્સાખ્યો” લખવો બેઠઁએ. કેટલીક પ્રતોમાં એ જ જોડણી છે.

(૬) હા. ૨૯. શ્લોક ૭, પંક્તિ ૩, પાદ ૨.

એમાં “ઐઐઆવા” શબ્દ છે, તે શબ્દ અર્થ પ્રમાણે પણ જવા છે એમાં ‘અ’ ઉદાત્ત છે તેથી તેનો “આ” ક્ષીણેલો જ છે અને એનો અર્થ *graces* મહેર કૃપા, બરાબર છે. એ “આ”ની પૂર્વે બીજો કોઈ સ્વર મૂકવાની જરૂર નથી. કોઈએ કંઈ ભૂલથી યા કંઈ નિશાનીરૂપે લેખમાં આ “ઐઐ” લખેલા હશે તે આ શબ્દ સાથે લખી ગયેલા છે. બહુ પ્રતોમાં આ “ઐ. ઐ” એમ લદ્દન છૂટા પણ લખેલા છે એટલે એમાં કંઈ ગોટાળો જ છે. તેથી એ બાને અક્ષરો “ઐ ઐ” કાઢી નાખવા બેઠઁએ. એ વગર પાદની નવ શ્રુતિ પૂરેપૂરી છે જ, એટલે બીજા કોઈ શબ્દનું કે વધારાની શ્રુતિનું કામ નથી.

(૭) હા. ૨૯. શ્લોક ૧, પંક્તિ ૨, પાદ ૩.

એમાં પણ ભૂલ નં. ૧ પ્રમાણે “વૅફૅઉશ” લખ્યો છે. તેમાં “ફૅઉ” બીજો લાંબો “ઐ” લખ્યો છે તે ખોટો છે. વસોલ ક્રતુસ્ મનસસ્ એ મૂળ પાદ છે. ક્રતુસ્ માનો ક ઉદાત્ત છે તેથી નિયમ પ્રમાણે અદ્યપ્રાણુ કનો ય કરવામાં આવેલો છે. એમ છે તેથી એ “પ્ર”ની પૂર્વેની શ્રુતિ અનુદાત્ત હોવી બેઠઁએ અને તે સ્વરિત કરી શકાય નહીં. તેથી એ શબ્દની જોડણી “વૅફૅઉશ” એમ ટૂંકા “ફૅઉ” સાથે કરવી બેઠઁએ. સ્વરભારની પૂરી સમજણથી આવી લેખનની રીત ત્રુટિઓ ટાળી શકાય છે.

(૮) હા. ૨૯. શ્લોક ૮, પંક્તિ ૩, પાદ ૨.

એમાં પણ ઉપર સુજળ “વૅફૅઉશ” એમ લાંબા “ફૅ” સાથે લખ્યું છે તે ખોટું છે. વસોલ મનસસ્ એમાં બીજા શબ્દ મનસસ્ માં “મ” ઉદાત્ત છે તેથી

તેની પૂર્વેની શ્રુતિ સ્વરિત આવી શકે નહીં. “મનહ્લો”ની પૂર્વે “વહ્લુહશ્”જ આવી શકે. માટે એની જોડણી બદલીને ટૂંકો “ઐ” લખવો જોઈએ.

(૮) હા. ૨૮. શ્લોક ૧૧, પંક્તિ ૩, પાદ ૧.

એમાં પણ ભૂલ નં. ૬ પ્રમાણે “આઝ્ઝોહા”ની પૂર્વે “ઝઝ” એવાં સ્વભારનાં ચિહ્નો છે તે ખોટાં છે તે ઉપર જણાવ્યું છે તેમ કોઈ ભ્રમથી તે અહીં ઘૂસી જવો પામ્યાં છે. મૂળ શબ્દ જ્ઞાના = મુખ દ્વારા છે તેમાં જા ઉદાત્ત છે તેથી તેનો “આઝ્ઝો” કીધેલો જ છે એટલે પછી ખીલ્લ કોઈ સ્વરભારનાં ચિહ્નોની જરૂર નથી. તેથી આ “ઝઝ” કાઢી નાખવા જોઈએ. હા. ૩૧-૩ માં એ જ શબ્દ “ઝઝ” વગર છે, એટલે આ “ઝઝ” ભૂલમાં જ ઘૂસેલો છે.

(૧૦) હા. ૩૦. શ્લોક ૧, પંક્તિ ૨, પાદ ૨.

એમાં પણ ભૂલ નં. ૮ માં જણાવ્યું છે તેમ “વહ્લુહશ્” ને બદલે ખોટી રીતે “વહ્લુહશ્” લખાયેલું છે અને “હ્લુહ” ને સ્વરિત કીધેલો છે. પાછળ “મનહ્લો”નો “મ” ઉદાત્ત છે, તેથી તેની પૂર્વેની શ્રુતિનો “હ્લુહશ્” એમ અનુદાત્ત જ રહેવો જોઈએ.

(૧૧) હા. ૩૦. શ્લોક ૬, પંક્તિ ૩, પાદ ૧.

એમાં ભૂલ નં. ૨ પ્રમાણે “અઝ્ઝેપ્મંમ્” નહીં પણ “અઝ્ઝેપ્મંમ્” લખવો જોઈએ કેમકે પહેલા ઉદાત્ત પછી આ ક્ષુન્ન ની પહેલી શ્રુતિ જે અનુદાત્ત છે તે સ્વરિત થઈ છે, કેમકે પાછળ મુક્ત અનુદાત્ત છે.

(૧૨) હા. ૩૦. શ્લોક ૮, પંક્તિ ૧, પાદ ૨.

એમાં “કઝેના” એમ ચોથા લાંબા “ઝે” સાથે લખાયો છે તે ખોટો છે. મૂળ શબ્દ ક્રેના નથી પણ ક્રિયા એટલે stern-heartedness, absolute restraint against anything દૃઢસંયમથી, કઠોરતાથી, વજ્રહૃદયતાથી છે. એમાં ક્રિ અનુદાત્ત છે તેથી તેનો “કઝે” એમ ત્રીજો ટૂંકો “ઝે” લખાયો જોઈએ, જે અવેસ્તામાં “યજ્મહદે”માં છેવટના “દે”માં લખાયે છે. “ધ” અનુદાત્ત શબ્દના પ્રારંભમાં આવે અને તેની પછી ઉદાત્ત શ્રુતિ આવે તો તે “ધ”નો “અઝે” થવો જોઈએ. “અઝે” તો “ઝે” જ અનુદાત્તનો જ શાય છે. કેના-દ્ઝેના. માટે એ શબ્દ “કઝેના” એમ ત્રીજા “ઝે” સાથે લખવો જોઈએ.

(૧૩) હા. ૩૦. શ્લોક ૯, પંક્તિ ૧, પાદ ૨.

એમાં પણ ભૂલ નં. ૫ પ્રમાણે “ફરેમ્” શબ્દ ખોટા ચિહ્નથી લખાયેલો છે. એ શબ્દ મૂળમાં ફમ્ = Deliverance, મુક્તિ છે. એમાંનો “ર” વ્યંજન છે તેથી તે “ફ” લખાવો જોઈએ, “ર” નહીં. વળી એક વસ્તુ પર પણ હું અહીં અભ્યાસીઓનું ધ્યાન ખેંચું છું કે છેવટની શ્રુતિ વમ્ ને “ફમ્” એમ ખીલ્લ લાંબા “ઝે” સાથે લખી છે તે તદ્દન ભ્રમણ છે, કેમકે એની પછીના શબ્દ “ફરેનાહ્ન”માંનો “ફરે”-જ અનુદાત્ત છે તેથી વમ્નો “ફમ્”

નહીં પણ “વૈ” શ્રીધેલો છે, તે યથાર્થ છે. આવા કેટલાક શબ્દોમાં સ્વરભારની મૂળ શુદ્ધિ કાયમ રહેલી છે, તો બીજી ભૂલો પકડાઈ આવે છે. માટે આ શબ્દ “વૈ” લખવો જોઈએ.

(૧૪) હા. ૩૦. શ્લોક ૧૦, પંક્તિ ૨, પાદ ૨.

એમાં પણ ભૂલ નં. ૮ પ્રમાણે “વૈ” નહીં પણ “વૈ” લખવો જોઈએ કેમકે પાછળ “મન”નો ‘મ’ ઉદાત્ત છે.

(૧૫) હા. ૩૧. શ્લોક ૮, પંક્તિ ૨, પાદ ૧.

એમાં “વૈ”માં લાંબા ‘ઐ’ છે તે ખોટો છે. કેમકે પાછળના “પા” શબ્દમાં “પા” ઉદાત્ત છે તેથી આ “વૈ” જોઈએ.

(૧૬) હા. ૩૧. શ્લોક ૯, પંક્તિ ૨, પાદ ૧.

એમાં પણ ઉપર પ્રમાણે “મન” કરીને બીજા લાંબા “ઐ” સાથે આ શબ્દ લખાયેલો છે તે ખોટો છે. એની પાછળ “મન” અહુરા” સંબોધન વિભક્તિમાં છે. તે મેઘા જસુર એમ મે ઉદાત્ત સાથે લખાય તેથી “મે” ની પૂર્વેની શ્રુતિ અનુદાત્ત જોઈએ, એટલે “મન” લખવો જોઈએ.

(૧૭) હા. ૩૧. શ્લોક ૧૦, પંક્તિ ૨, પાદ ૨.

એમાં પણ ઉપર પ્રમાણે “વૈ” એમ બીજા લાંબા “ઐ” સાથે લખાયેલો છે તે યુક્ત છે એની પાછળ કૃત્વંત્યમ્ = “ધૃ” છે તેના વં ઉદાત્ત છે, તેથી તેની પૂર્વેની શ્રુતિ હૃ અનુદાત્ત જ જોઈએ. તેથી એ શબ્દ “વૈ” છે તે યુક્ત છે. પાઠમાં “ધૃ” લખાયેલો “ધૃ” છે તેથી જોડાણ થાય છે.

(૧૮) હા. ૩૧. શ્લોક ૧૪, પંક્તિ ૧, પાદ ૨.

એમાં “જન” શબ્દ છે તેના સ્વરભારની જોડણી ખોટી છે ને “હ” પછીનો ‘ધ’ નીકળી ગયેલો છે. “હ” સ્વરિત છે તેથી તે “હ” થયો જ જોઈએ, એવા બધા શબ્દોની આ ‘ધ’ સાથે જ જોડણી થયેલી છે. જુઓ જોકસન આ. ૬ ૬૫૮. માટે શુદ્ધ શબ્દ “જન” જોઈએ.

(૧૯) હા. ૩૨. શ્લોક ૪, પંક્તિ ૨, પાદ ૨.

એમાં ભૂલ નં. ૮ પ્રમાણે “વૈ” નહીં પણ “વૈ” એમ ટૂંકા “ઐ” સાથે જોઈએ. એની પછીના શબ્દ “સી” છે. તે મૂળમાં સિપ્પમાન છે અને તેની પહેલી શ્રુતિ સિ ઉદાત્ત છે. તેથી તેની પૂર્વે અનુદાત્ત શ્રુતિ જ આવવી જોઈએ.

(૨૦) હા. ૩૨. શ્લોક ૪, પંક્તિ ૩, પાદ ૨.

એમાં પ્રથમ શબ્દ “અ” એમ બીજા લાંબા “ઐ” સાથે લખાયો છે તે યુક્ત નથી. એની પાછળનો શબ્દ નવ્યંતો છે, તેની પહેલી શ્રુતિ ‘ન’

ઉદાત્ત છે તેથી તેની પૂર્વેની શ્રુતિ સ્વરિત આવી શકે નહીં. “અત્તૃશ” એ ક્તોસ્ છે, તેનો ‘ક’ ઉદાત્ત છે તેથી તે ‘અ’ થયેલા છે પણ ક્તોસ્ ની પછીની શ્રુતિ ઉદાત્ત રાખેલી છે એટલે ક્તોસ્ અનુદાત્ત જ રહે છે, તેથી એ શબ્દને “અત્તૃશ” એમ પહેલાં ટૂંકા “અ” સાથે લખવો જોઈએ. “અત્તૃશ” લખતાં તે સ્વરિત બેની બચ.

(૨૧) હા. ૩૨. શ્લોક ૭, પંક્તિ ૨, પાદ ૨.

એમાં “અવ્યંના” એથા લાંબા “અ” સાથે છે તે યુક્ત નથી. ઉપર ભૂલ નં. ૧૨ માં બતાવ્યા પ્રમાણે એ “અવ્યંના” લખાવો જોઈએ. મૂળ શબ્દ સ્ત્રિજ્ઞા છે તેમાં સ્ત્રિ અનુદાત્ત છે તેથી એ અનુદાત્ત ‘ધ’નો “અએ” એમ ત્રીજો “એ” લખવો જોઈએ. દ્વિત્વ માં પણ ઉપર ભૂલ નં. ૨ માં “અએ” જ થાય. “અએ” લખીએ તો મૂળ શ્રુતિ “એ”-વ-અનુદાત્ત હોવી જોઈએ. માટે સ્વરભારના ધધા નિયમ તપાસતાં આ “અવ્યંના” કરીને લખીએ તો ગોટાળો થાય, અને મૂળ શબ્દ સ્ત્રિજ્ઞા થઈ જાય.

(૨૨) હા. ૩૨. શ્લોક ૮, પંક્તિ ૧, પાદ ૨.

એમાં પણ “અવાત્તૃશ” શબ્દ બીજા લાંબા “અ” સાથે લખેલો છે તે યુક્ત નથી. એ માટે આ લેખના ત્રીજા વિભાગમાં (ખાટા બેઠાક્ષરવાળા શબ્દોમાં) ભૂલ નં. ૪૨ માં હું બતાવી આપ્યો છું તેમ એ શબ્દની પછી “સંગૃહનાઈશ” -જાલંતૈ- છે તેની પહેલી શ્રુતિ “જા” ઉદાત્ત છે એટલે આ “અવાત્તૃશ”માં “વા” શ્રુતિ ઉદાત્ત છે, તેથી “સંગૃહ”ની ઉદાત્ત શ્રુતિની પૂર્વે અનુદાત્ત જ રાખવો પડે. એટલે “અવાત્તૃશ” એમ પહેલાં ટૂંકા “અ” સાથે “ત” લખવો જોઈએ.

(૨૩) હા. ૩૨. શ્લોક ૯, પંક્તિ ૨, પાદ ૨.

એમાં પણ “વદ્વૃત્તૃશ-મનદ્વો” લખ્યું છે, તેમાં “વૃત્તૃશ”માંના બીજા લાંબા “અ” યુક્ત નથી. એ પણ ભૂલ છે. નં. ૮-૧૪ પ્રમાણે “વદ્વૃત્તૃશ” એમ લખવો જોઈએ.

(૨૪) હા. ૩૨. શ્લોક ૯, પંક્તિ ૩, પાદ ૩.

એમાં છેલ્લો શબ્દ “ગર્જે” ખોટો લખાયેલો છે. એ મૂળ શ્રુતિ મૃ-ગર્જ-હોય અને તે ઉદાત્ત હોય તો તેમની તેમ “ગર્જ” જ રહે અને એમાંના બન્ને “અ” પહેલાં ટૂંકા જ “અ” લખાય. પણ એનો મૂળ શબ્દ મર્દ છે તેમાં મર્ ઉદાત્ત છે, તેથી તે “હર્જે” “વદર્જે” “હનર્જે” જેવા શબ્દોની માફક “ગર્જે” જ લખાય. “ર્” વ્યંજન છે અને ઉદાત્ત સ્વરભાર. પહેલી શ્રુતિ મર્ પર જ છે તેથી એ “ગર્”ને ઉદાત્ત બતાવવા “ગર્જ” કરવો પડે. જાત્યાર્”નો “સપ્વાર્” એમ એ જ નિયમ પ્રમાણે (હા. ૨૯-૪-૧)માં લાંબા બીજા “અ” સાથે લખાયેલો છે. માટે

આ શબ્દ “ગર્ર્જા” લખવો જોઈએ. એ જ પ્રમાણે હા. ૨૯-૧ માં “ગર્ર્જા” છે તે “ગર્ર્જા” લખવો જોઈએ.

(૨૫) હા. ૩૨. શ્લોક ૧૨, પંક્તિ ૩, પાદ ૨.

એમાં ગંદકીને “ગર્ર્જા” પાઠ ચૂંટ્યો છે તે યુક્ત નથી. ઉપરની ભૂલમાં જણાવ્યા પ્રમાણે એમ કોઈ રીતે લખાય નહીં. એમ લખતાં તો ત્રણ શ્રુતિ થઈ જાય. અને “ગ” આખી શ્રુતિ ગણાય. મૂળ શબ્દ પ્રસ્તા = Plunderers, પરઆસકો, ઝાડિયાંદાસો, પારકાનું પચાવી પાડનારા છે. એ પ્રસ્તા માં “ગ” “ર”ની સાથે જોડાયેલો છે ને તેની પાછળનો જ પણ વ્યંજન હોઈ “મા” સાથે જોડાયેલો છે. એટલે આ મ તો ગાથામાં પણ “ચ”જ રહે, પણ એ ઉદાત્ત છે, અને “મા” અનુદાત્ત છે. તેથી “મ” પર બીજે લાંબો “ઐ” મૂકવો જોઈએ જ્યાં એ શ્રુતિ ઉદાત્ત છે તે જણાઈ આવે. વળી ગંદકીને આ ખરી જોડણી બીજા પાઠોમાં (K 5, Pt 4, S 1, S 36 વગેરેમાં) “ઝંજા” છે જ તે નોંધેલી છે, એટલે એ જ ખરી જોડણી છે.

(૨૬) હા. ૩૨. શ્લોક ૧૨, પંક્તિ ૩, પાદ ૧.

એમાં “વરતા” શબ્દ પૂર્ણ ‘ર’ શ્રુતિ તરીકે લખાયેલો છે તે યુક્ત નથી. મૂળ શબ્દ વૃત્ત છે-~~વિષમપદ~~ છે, તે એ જ શ્રુતિનો છે. અને “ર” વ્યંજન છે. ~~એ “ર” વ્યંજન નહીં હોય તો “વરતા” ત્રણ શ્રુતિ થઈ જાય ને તેમ લખતાં પાદમાં સાતને બદલે આઠ શ્રુતિ થાય. તેથી એ શબ્દ શુદ્ધ રીતે “વરતા” જ લખવો જોઈએ. એટલે “ર” વ્યંજન છે તે તુરત જણાય. ગંદકીને બીજા પ્રતોમાં આ “વરતા” જોડણી છે તે નોંધેલું છે ને તે જ જોડણી બરાબર હતી.~~

(૨૭) હા. ૩૨. શ્લોક ૧૩, પંક્તિ ૧, પાદ ૧.

એમાં પણ ભૂલ નં. ૨૫ પ્રમાણે “ગર્ર્જા” લખેલું છે. તેને બદલે ત્યાં જણાવ્યું છે તેમ “ઝંજા” લખવું જોઈએ. અનેક ભૂતની પ્રતોમાં એ પણ એમ જ લખાયેલું છે.

(૨૮) હા. ૩૨. શ્લોક ૧૩, પંક્તિ ૨, પાદ ૧.

એમાં “મરજ્જારો” શબ્દ છે તે ખોટી રીતે લખાયેલો છે. એમ “મ-ર” આખા લખતાં એક શ્રુતિ પાદમાં વધી જાય છે. મૂળ શબ્દ મૃજ ધાતુ પરથી મૃજુ-મૃજાર = પીડકર, તુકસાન-ધંબ પહોંચાડનારી છે, તેનું આ ૧/૩ નું રૂપ છે. એમાં મૃ = મેરું અનુદાત્ત છે, ને તા ઉદાત્ત છે. તેથી તેની પૂર્વેનો વ્યંજન ‘ક’ નો “ખ” લખવામાં આવ્યો છે, તે બરાબર છે. એ શબ્દની પૂર્વેનો શબ્દ “અરુહુશ” છે તેમાં ‘અ’ ઉદાત્ત ને “હુહશ” સ્વરિત દીધેલો છે. તે પરથી પણ “મેરું” અનુદાત્ત છે તે તુરત જણાય છે એટલે એ શબ્દ “મેરજ્જારો” લખવો જોઈએ. જે ‘મૃ’ પછવાડે ‘ધ’ કે ‘ય’ શ્રુતિ આવતે તો ‘મૃ’ ને અનુદાત્ત બતાવવા “મૃદિ” કરતે, જેમ એવા ઘણા શબ્દોમાં દીધેલું છે.

(૨૯) હા. ૩૨. શ્લોક ૧૩, પંક્તિ ૨, પાદ ૨.

એમાં “જર્જરજત્” શબ્દ છે તેમાં “જર્” નોડણી યુક્ત નથી. મૂળ શબ્દનું ગર્હ ધાતુ પરથી જિગર્હવ રૂપ થયેલું છે. તેમાં જ પૂર્ણ શ્રુતિ છે અને ‘ર’ વ્યંજન છે તે “ર્” લખાવો જોઈએ. એટલે ખરી રીતે શબ્દને “જર્જરજત્” લખવો જોઈએ.

(૩૦) હા. ૩૨. શ્લોક ૪, પંક્તિ ૧, પાદ ૧.

એમાં પણ ભૂલ નં. ૨૫-૨૭ પ્રમાણે “ગર્જજો” શબ્દ છે, તે ખરી રીતે “ગર્જજો” જોઈએ.

(૩૧) હા. ૩૩. શ્લોક ૫, પંક્તિ ૨, પાદ ૨.

એમાં પણ ભૂલ નં. ૮-૧૪ વગેરેમાં જણાવ્યા પ્રમાણે “વર્હુઉશ્” નહીં, પણ “વર્હુઉશ્” એમ ટૂંકા “ઐ” સાથે લખવો જોઈએ.

(૩૨) હા. ૩૩. શ્લોક ૫, પંક્તિ ૩, પાદ ૨.

એમાં “વર્એતી” લખાયેલો છે તે યુક્ત નથી. મૂળ શબ્દ ક્ષેતિ= governs, rules-શબ્દ કરે છે, ઇત્યાદિ છે. તેમાં જ ઉદાત્ત છે અને તેની પાછળની શ્રુતિમાં “ઇ” જણેલો છે. તેથી જો નિયમ પ્રમાણે “વર્એ” એમ અનુદાત્તની રીતે લખી પછી તેને ઉદાત્ત બતાવવા “ઐ” પછી ‘ઇ’ મૂકવો જોઈએ. “અર્એઇયો” “તર્એઇયો” “અર્પયેઇતી,” વગેરેમાં લખાય છે તેમ ચોથા લાંબા “ઐ” પછી ‘ઇ’ ઉમેરીને લખવો જોઈએ એટલે જો શબ્દ “વર્એઇતી” લખવો જોઈએ.

(૩૩) હા. ૩૪. શ્લોક ૨, પંક્તિ ૧, પાદ ૨.

એમાં “વર્હુઉશ્” એમ બીજા લાંબા “ઐ” સાથે લખાયો છે, તે યુક્ત નથી. એની પાછળનો શબ્દ “વીરૂપા”-વિરૂપા-છે તેની પહેલી શ્રુતિ વિ ઉદાત્ત છે એટલે તેની પૂર્વેની શ્રુતિ સ્વરિત બની શકે નહીં. માટે “વર્હુઉશ્” એમ પહેલા ટૂંકા “ઐ” સાથે જ “હુઉશ્” લખાવો જોઈએ, કેમકે એ અનુદાત્ત જ રાખી શકાય.

(૩૪) હા. ૩૪. શ્લોક ૪, પંક્તિ ૩, પાદ ૨.

એમાં “દર્દેસ્તા” શબ્દ છે તે મૂળમાં દૃષ્ટા કે દ્રષ્ટા નથી પણ ઘર્ષા = emasculator, નિર્વાધ કરનાર, નિર્બળ કરનાર, એવા અર્થમાં છે. એ માટે જો “દર્દેસ્તા” લખી શકાય નહીં. પણ જો શબ્દને “દર્દેસ્તા” લખવો જોઈએ, એટલે એમાં ‘ર્’ વ્યંજન છે, તે સ્પષ્ટ થાય છે અને જ નો “દ” બરાબર રહે છે. “દર્દે” લખતાં તે “દૃ” થઈ જાય છે ને અર્થમાં ને રૂપમાં જોડાણો જોતો કરે છે. અહીં “દર્દેસ્તા” કિંચિત્ત નહીં, પણ નામ છે.

(૩૫) હા. ૩૪. શ્લોક ૬, પંક્તિ ૨, પાદ ૨.

એમાં “અર્હુઉશ્” એમ બીજા લાંબા “ઐ” સાથે છે, તે ઉપર ભૂલ ૩૩ માં બતાવ્યા પ્રમાણે પહેલા ટૂંકા “ઐ” સાથે જ લખાવો જોઈએ કેમકે

એની પાછળ પણ વિશ્વા-વિસ્વા-એમ-“વી” ઉદાત્ત શ્રુતિ છે એટલે એ શબ્દ “અહુઉશ્” લખવો જોઈએ.

(૩૬) હા. ૩૪. શ્લોક ૧૦, પંક્તિ ૧, પાદ ૧.

એમાં પણ ભૂલ નં. ૮-૧૪ વગેરે પ્રમાણે “મનહ્હો”ની “મ” શ્રુતિ ઉદાત્ત હોવાથી “વહુઉશ્”માં બીજા લાંબા “ઐ” લખ્યો છે તે યુક્ત નથી. એ “વહુઉશ્” એમ ટૂંકા “ઐ” સાથે જ લખવો જોઈએ.

(૩૭) હા. ૩૪. શ્લોક ૧૨, પંક્તિ ૩, પાદ ૨.

એમાં પણ “વહુઉશ્ પવૈર્તૈન્ગ્” લખ્યું છે તેમાં “પવૈ” = સ્ત્રી છે તે ઉદાત્ત છે તેથી “વહુઉશ્” એમ ટૂંકા “ઐ” સાથે-“હુઉશ્” લખવો જોઈએ.

(૩૮) હા. ૩૪. શ્લોક ૧૩, પંક્તિ ૨, પાદ ૨.

એમાં કેટલાક “હુકરૈતા” શબ્દ લે છે, તે સુક્ત છે. પણ તેનો અર્થ જુદો છે. એ તો સુક્ત છે તેનો ગાથામાં “હુકરૈતર”-દાતરની માફક થાય. આ તેનું ૧/૧ નું રૂપ છે. અને કિયાપદ “ઉર્વાક્ષત” પણ એકવચનમાં છે તેથી શુદ્ધ શબ્દ સુક્તમાં છે ને તેનો અર્થ Pious સુકર્મી, પવિત્રજન છે. તેથી એ શબ્દ “હુકરૈતા” લખવો જોઈએ. ગદ્યકરે એ જ ખરો શબ્દ “હુકરૈતા” લીધેલો છે.

(૩૯) હા. ૩૪. શ્લોક ૧૪, પંક્તિ ૩, પાદ ૨.

એમાં “અર્તૈશ્” એમ બીજા લાંબા “ઐ” સાથે શબ્દ લખાયેલો છે, પણ એની પાછળ “અષા” છે, તેની પહેલી શ્રુતિ “અ” ઉદાત્ત છે. તેથી તેની પૂર્વેની શ્રુતિ અનુદાત્ત જોઈએ, સ્વરિત નહીં. માટે આ શબ્દ ટૂંકા “ઐ” સાથે “અર્તૈશ્” લખવો જોઈએ.

(૪૦) હા. ૩૪. શ્લોક ૧૫, પંક્તિ ૩, પાદ ૨.

એમાં “ફરૈમ્” શબ્દની જોડણી બરાબર નથી. મૂળ શબ્દ પર્વમ્ છે તે ભૂલ નં. ૧૩ માં જણાવેલું છે. વળી એની પછીનો શબ્દ “વસ્તા” છે તેમાં “વ” અનુદાત્ત છે. એટલે “ર્વમ્” સ્વરિત કીધેલો છે તે બરાબર છે પણ ખરો શબ્દ “ફરૈમ્” લખાવો જોઈએ. વર્ ઉદાત્ત છે. તેનો ફર-ફર-થાય.

આ પ્રમાણે સ્વરભારતનું ચોક્કસ જ્ઞાન થયાથી જોડણીમાં જે જે ભૂલ સ્પષ્ટ દેખાઈ છે તે ઉદાહરણથી ને સ્વરભારના નિયમોનો જે મોટો લેખ મેં જુદો લખ્યો છે તેમાં જણાવ્યા પ્રમાણે આ લેખમાં અધું સમજાવીને બતાવાયું છે. “ગાથા”ના પવિત્ર મંત્રોની શુદ્ધિ થવી જ ને રહેવી જ જોઈએ.

બગડેલા શબ્દો.

હવે આ છેલ્લા પાંચમા વિભાગમાં “અહુનવધતિ” ગાથામાંના બગડેલા, ખોટી રીતે લખાયેલા, શુદ્ધ પાઠ કોઈક પ્રતમાં હોવા છતાં બીજા પ્રતોમાંના અશુદ્ધ પાઠ ચૂટેલા, કેટલાંક ખરાં રૂપોના ધાતુ નહીં સમજાયાથી યા મળ્યાથી

તેને બદલે બીજા જ સૂચવેલા, આદિ, શબ્દોને લઈએ, અને તેનાં ખરાં રૂપ આપીએ. આ વર્ગમાં સૌથી વધારે એટલે ૭૩ શબ્દો નીચે પ્રમાણે છે.

(૧) “અહુનવર”ના કલામમાં : પંક્તિ ૨, પાદ ૨.

એમાં “ધ્યઞ્ઞાથનામ્” શબ્દ છે. તેમાંનો પૂર્ણ “થ” યુક્ત નથી. આ શબ્દની આ પૂર્ણ “થ” સાથેની બેઠણી આખા “ગાથા” ગ્રંથમાં છે. પણ આ “થ” મૂળ શબ્દમાં “ત્” વ્યંજન જ છે, અને તે “ન” સાથે બેઠાયેલો છે : જ્યોત્ના. એમાં જ્યો અનુદાત્ત છે. તેથી સ્વરભાર વિષેના નિયમોમાં મેં બતાવ્યું છે તેમ એ જ નો “ધ્ય” થાય છે. અને જો નો “અઞ્ઞા” થાય છે. એ પછીની શ્રુતિ ત્ ઉદાત્ત છે તેથી અલ્પપ્રાણ “ત્” નો નિયમ પ્રમાણે “થ” કરાય છે. એટલે તેનો “થ્ન” થાય છે. વૈદિક લાપામાં પણ ઘણી વેળા ‘ન’ ની પૂર્વે વ્યંજન બેઠાયેલો હોય તો તેમાં ‘અ’ ઉમેરીને બોલાવો હોય. જ્ઞા = સ્ત્રી, એ “ગના” બોલાવો અને અવેસ્તામાં પણ એ “ગના” જ બોલાય-લખાય છે. વ્યંજન જ શબ્દાંગમાંના હોય તો તેમાં “ઞ્” ટૂંકો હંમેશાં “ગાથા”ની લાપામાં ઉમેરાય છે. પણ પછની શ્રુતિગણનામાં તો તે વ્યંજન તરીકે જ લેખાય છે, ને તે પૂર્ણ શ્રુતિ તરીકે ગણવામાં આવતો નથી. બહુ લાગે ગાથાના પાઠમાં તો આવા વ્યંજનોને સ્વરભાર પ્રમાણે “ઞ્” કે “ઞ્ઞ” ઉમેરીને જ લખાય-બોલાય છે, પણ ગાથામાં કેટલેક ઠેકાણે “ઞ્” ને બદલે “અ” સ્વર ઉમેરાયેલો મળે છે તે ભૂલથી હોય એમ લાગે છે. જ્યોત્ના ધ્યઞ્ઞાથના, મર્કેવ-મરકેઞ્-આ, પર્યમ્-ફેરસેમ્, કલ્પોક્તાઞ્-કરેપોતાઞ્ઞસ્થા, વગેરે. આ “ધ્યઞ્ઞાથના” એમ “થ” ને ટૂંકા “ઞ્” સાથે લખવો બેઠેલો, તો જ આ શબ્દની જે જ શ્રુતિ બરાબર રહે ને બેળાય. માટે “ગાથા”માં બધે જ આ “ધ્યઞ્ઞાથના” કરીને જ શબ્દ લખવો-બોલવો બેઠેલો. “ન” સાથે બેઠાયેલો ‘ર’ પણ એમ જ “ફે” કરીને લખાયેલો છે. સાક્ષર્મ્-હાકુર્નમ્. વેદકાળમાં એવા વ્યંજનો જે ચોક્કસ જ પ્રસંગમાં “અ” ઉમેરાઈને પૂર્ણ શ્રુતિ તરીકે લખાતા-બોલાતા તે તો પાદમાંની ખૂટતી શ્રુતિ પૂરી કરવા માટે હતા અને તેને “સ્વરલક્ષિત” કહેવામાં આવતી. આ વાત અજ્યાસીઓની ગૂંચવણ ટાળવા માટે અહીં નોંધી છે.

(૨) “અહુનવર”નો કલામ : પંક્તિ ૩, પાદ ૨.

એમાં ગેહડનરે લીધેલો “દ્રિશુખ્યો” પાઠ ખરો છે. મૂળ શબ્દ પણ મિશ્ર જ છે. ગેહડનરે બીજી પ્રતોમાંના જુદા જુદા પાઠમાં એક પાઠ “દ્રેશુખ્યો” કરીને લીધો છે, ને કેટલાક વિદ્વાન આ “દ્રેશુખ્યો” પાઠ લે છે, તે ખોટો છે. “દ્રેશુખ્યો” ક્ષેતાં તો તેનો અર્થ “અજ્ઞાન બકવાદીઓ માટે” એમ થાય ને તે તો અનર્થ જ થાય. “દ્રિશુખ્યો” એટલે તો “સંયમી જનો માટે” જે લોકો પોતાના વિકારો પર પૂરો કાળુ રાખીને પોતાનો ધર્મ યથાર્થ પાળી સત્યને-ઝલને-અથને પંથે ભય, તે વેદકાળમાં “મિશ્રિઓ” કહેવાતા હતા.

(૩) “યાનીમ મનો”માં ૩ જ પંક્તિ.

એમાં “ગેહર્વાધન” પાઠ છે, તે બરાબર નથી. એ શબ્દનો ધાતુ ગુરુ કે ગુર્વ છે અને તેનો અર્થ ઊંચે ચઢાવવું-to raise in esteem-છે. એનાં રૂપો મોરંવતે જેવાં નોંધાયેલાં છે. આ ગુર્વનું અપૂર્ણભૂતકાળ, ઇચ્છાર્થક (optative)-પરસ્મેપદ ૩/૩ નું રૂપ મોર્વેવન્ થાય છે. એમાં મોર્ ઉદાત્ત હોવાથી તેનો

“ગૌડર” ક્રીધેલો છે. ગૌડરવાઇન” જેવું કોઇ રૂપ થાય નહીં. ખરૂં રૂપ “ગૌડરવૈન” છે ને તે જ લખવું જોઇએ.

(૪) હા. રદ્. શ્લોક ૧, પંક્તિ ૨, પાદ ૨.

એમાં “દૌરશ્-ચા” શબ્દ છે, તે ખગડેલો છે. આ પાદમાં “તૈવિશ્-”-સ્વિષ્-શબ્દની તો એક જ શ્રુતિ છે એટલે એક શ્રુતિ પણ ઘટે છે. “દૌરશ્” એટલે “દૃષ્” તો ધાતુ છે તે એમ જ સુકાય નહીં. એ પરથી નામ ધર્મ થાય છે. તેનું ૧/૧ ધર્મ્સ થાય છે. એટલે આ શબ્દ ખરી રીતે “દૌરશ્-ચા” લખવો જોઇએ. એમ લખતાં પાદની નવ શ્રુતિ પણ ખરાબર થાય છે.

(૫) હા. રદ્. શ્લોક ૩, પંક્તિ ૨, પાદ ૨.

એમાં “વવૃધ્-તે” શબ્દ છે તે ખગડેલો છે એનો ધાતુ “ક્ષ” કે “વ” પરથી નથી પણ દ્યુ છે ને તે પરથી ચ્વન્તે થયેલો છે. એનો અર્થ “જગાડે, જાગૃત કરે” છે. તેથી એ શબ્દ “વ્યવૃધ્-તે” લખવો જોઇએ. ખરી રીતે જોતાં બહારથી આ રૂપ ૩/૧ નું છે. પણ ખાચોલોએ તેમજ જેકસન એને બ્લૂન ૩/૩ નું રૂપ લે છે. બ્લુએ જેકસન § ૪૫૨. ને § ૫૧૦.

(૬) હા. રદ્. શ્લોક ૪, પંક્તિ ૧, પાદ ૨.

એમાં “પઇરી-ચિથીન્” એમ બે શબ્દનો સમાસ દેખાડ્યો છે, તે યુક્ત નથી. આ શ્લોકનો ભાવાર્થ આખો જ ખરાબર રીતે મૂળથી નહીં સમજાયાથી એના વિચિત્ર અર્થો થયેલા છે. આ શબ્દ એક જ છે. અને એનો મૂળ ધાતુ પરિચિ = ચાપાસ ઘેરી લેવું-છે. એ પરથી પરિચિત્ તેનું વર્તમાન કુદંત છે અને તે પર હ્રસ્વ પ્રત્યય “અચીત્, ખરેખર” એવા અર્થમાં લગાડાયેલો છે એટલે એ પરિચિત્તિત્ થયેલો છે. હ્રસ્વ ઉદાત્ત છે. તે “ત”માં લખતાં તેનો સ્વરભારના નિયમ પ્રમાણે “થીન્” ક્રીધેલો છે. એનો અર્થ “દૂર પૂર્વકાળમાં યા ભૂતકાળમાં, યા આગળ” એવો નથી જ. કાગાલએ એને બે નહીં પણ એક જ બોલ તરીકે લીધેલો છે તે યથાર્થ છે.

(૭) હા. રદ્. શ્લોક ૪, પંક્તિ ૨, પાદ ૧.

એમાં “મખ્યાઇશ્” શબ્દ ચૂંથાયેલો છે. એને માટે “ગાથા”ના શબ્દે શબ્દ પરની ટીકામાં ખડૂ વિસ્તારથી લખેલું છે તે વાંચવું. આ શબ્દ પહેલવી જમાનામાં ખોટા અર્થમાંથી જીપજેલો છે. શ્રી જરથુસ્ત્ર સાહેબના જમાનામાં અનેક દેવોની પૂજા કરનારી ગ્રાહ્યજાતિ યાને કિચાકાંડ કરવાવાળાની જાતિને “દેવજાતિ” કહેવામાં આવતી હતી, તેવી જ રીતે ત્યાં “મશક” નામના પ્રાંતના સ્ત્રીય લોકોની પણ જાતિ હતી, જેમને દેવજાતિના લોકોએ પોતાના કાળમાં લઇને ઋતથી-અપથી-ઉર્ધ્ધે માર્ગે ચલાવ્યા હતા. તે “મશકયા” કહેવાતા હતા. અવેસ્તા લિપિમાં તાલવ્ય “શ”ની પાસે “ક” સુકાય તો તે જોડાઇ જઇને ખીજ “વ” જેવો જ દેખાય. લહિયાઓની ઉતાવળથી આ “સ્ક”નો “વ” થઇ ગયો ને પછી પહેલવી જમાનાની શરૂઆતના લાગમાં આ જોડાણે જોનો થયો, અને “મશકયા” ને “મખ્યા” વાંચવા માંડ્યા અને પહેલવી કથામાં મહુસજાતના પહેલા પુરુષને “મખ્યો” નામથી કહેતા હતા, એટલે આ “મખ્યા” એટલે

“મનુષ્ય” થઇ ગયો. માણસને માટે “મરેતાનો” “મરેતાળ્યો” મર્ત શબ્દ પરથી છે જ અને તેનો અર્થ મર્ત્યજન Mortal-છે જ. “મનુષ્ય” શબ્દ પણ પહેલા “મનુ” પરથી થયેલો છે. અને માણસને લગતા મનુષ્ય, માનવ, માનવી વગેરે શબ્દોમાં “ન” તો છે જ. માટે આ શબ્દ “મશક્યા” (અથવા જો “મશક્યા હોય તો “મશ-ક-યા” એમ) ત્રણ શ્રુતિવાળો હોવો જોઇએ અને ગાથામાં બધે એમ “મશક્યા” જ લખવો જોઇએ.

(૮) હા. ૨૯. શ્લોક ૫, પંક્તિ ૩, પાદ ૧.

એમાં અરેક્ષિયોઇ” શબ્દ છે તે બગડેલો છે એક હસ્તપ્રતમાં “અરેક્ષિ” છે તે જ બરાબર છે. મૂળ શબ્દ ક્ષપિજે (ક્ષપન્હજે) છે એટલે જ નહીં પણ “ક્ષિ” જ થાય. માટે આ શબ્દ “અરેક્ષિયોઇ” લખવો જોઇએ.

(૯) હા. ૨૯. શ્લોક ૬, પંક્તિ ૧, પાદ ૧.

એમાં “રશ્ચોસ્તા” શબ્દ બગડેલો છે. એનો ધાતુ ર કે ર્હ નથી કે ર્શ પણ નથી. ર્હ ધાતુનાં રૂપોમાં “દ” જરૂર આવે છે તે અહીં નથી. એનો ખરો ધાતુ ર્ષ છે ને તેનું જ રૂપ રોષ was displeased થાય, માટે એ શબ્દ ખરી રીતે “રશ્ચોસ્તા” લખવો જોઇએ.

(૧૦) હા. ૨૯. શ્લોક ૧૧, પંક્તિ ૨, પાદ ૨.

એમાં છેલ્લો શબ્દ “પધતીન્નતા” એમ પૂર્ણ શ્રુતિ “ન” સાથે છે તે બરાબર નથી. ખરો મૂળ શબ્દ પ્રતિજાન્ત છે, તેનો ધાતુ શબ્દ પ્રતિજા છે. એ નવમા વર્ગનો છે. અને એમાં ધાતુના રૂપ પર ‘અ’ લગાડીને કે ‘અ’ લગાડ્યા વગર પણ પ્રત્યય લગાડાય છે. એ ક્રિયાપદનું આસાર્ય પરસ્મૈપદ ૨/૩નું રૂપ છે. આસાર્યની પૂર્વે “આ” ઉપસર્ગ પણ સુકાય છે. એટલે ખરો શબ્દ “આ પધતીન્નતા” લખવો જોઇએ, અને તેથી શ્રુતિ પણ નવ પૂરી થાય છે.

(૧૧) હા. ૨૯. શ્લોક ૧૧, પંક્તિ ૩, પાદ ૧.

એમાં “નૂન્ચાઓ” એમ લખાયેલું છે, ને એ છૂટા શબ્દોનો સમાસ કીધેલો છે, તેથી અર્થમાં પણ ગોટાળો થયેલો છે, એનો અર્થ “હવે અમોને” એમ કીધો છે તે યથાર્થ નથી, અને વાક્યના ઉત્તમ કાવ્યાર્થને તોડી નાખ્યો છે, એ શબ્દ તો અહીં “નૂન્ચાઓ” રૂપે ક્રિયાપદ છે. એનો ધાતુ જુ કે જ છે. એનો વર્ગ ૨ જે છે. એ ક્રિયાપદનું એ ઇચ્છાર્થક optative પરસ્મૈપદ, ૨/૧ નું રૂપ છે. એટલે ખરો શબ્દ તુન્ચામ્ છે અને તેનો અર્થ Thou wouldst exult or give bliss, તું પરમાનંદ આપશે, એમ છે. માટે એને “નૂન્ચાઓ” લખવો જોઇએ.

(૧૨) હા. ૨૯. શ્લોક ૪, પંક્તિ ૩, પાદ ૧.

એમાં “તવા-ચા” શબ્દ બગડેલો છે. એ ક્રિયાપદ છે ને ધાતુનું સંશયાર્થ આત્મનેપદ ૧/૧ રૂપ છે. એની આગળ પાછગના શબ્દો “ઇસાઇ” અને “શાઇ” પણ એમ જ સંશયાર્થ આત્મનેપદ છે. વૈદિક બાપામાં એ ત્રે થાય. માટે ખરો શબ્દ “તવાઇ-ચા” જોઇએ.

(૧૩) હા. ૨૮. શ્લોક ૬, પંક્તિ ૩, પાદ ૨.

એમાં “તઉર્વયામા” શબ્દ છે. તેમાં “વા”ને બદલે “વયા” લખ્યો છે, તે બરાબર નથી. એ શબ્દ તુર્વ ધાતુનું સંશયાર્થ, પરસ્મૈપદ ૧/૩ તું રૂપ છે. તે તુર્વામ થાય. વચ્ચે “અય” મૂકી એને પ્રયોજક Causative-કરવાનું કામ નથી. એથી એક શ્રુતિ પણ વધી જાય છે. એટલે એ શબ્દ “તઉર્વયામા” જ લખવો જોઈએ.

(૧૪) હા. ૩૦. શ્લોક ૧, પંક્તિ ૩, પાદ ૧.

એમાં ગૅલ્ડનરે “અવા” પાઠ લીધેલો છે, તે યુક્ત નથી. ખીજી પ્રતોમાં “અવાઇ” પાઠ છે, તે જ બરાબર છે. વાક્યના ભાવાર્થ પ્રમાણે એ ચાથી વિલક્ષિતમાં જ જોઈએ: “અવ”ને માટે. આ લીટી “હુમાંજુદ્રા” શબ્દને લીધે કોઇને સમજાઈ નથી, તેથી ભૂલ થઈ છે. એ માટે “ગાથા”માંના પ્રત્યેક શબ્દની ટીકા મેં લખી છે ત્યાં જોવું. એટલે આ પાઠ “અવાઇ” જ લેવો જોઈએ.

(૧૫) હા. ૩૦. શ્લોક ૨, પંક્તિ ૧, પાદ ૧.

એમાં ગૅલ્ડનરે ને કાંગાલુએ ને ખીજાઓએ “વહિસ્તા” શબ્દ લીધો છે તે યુક્ત નથી. ખીજી પ્રતોમાં “વહિસ્તાઇશ્” શબ્દ છે તે જ ખરો છે, કેમકે એ “ગૅલ્ડશાઇશ્”ના જ વિશેષણ તરીકે છે “ગૅલ્ડશાઇશ્”નો અર્થ “કાનોથી” લીધેલો હોવાથી એ ભૂલ થઈ છે. પેગબર સાહેબ કહે છે આ “કદ્યાલુકર નિવેદનોથી” તને ચૂંટણી કરે એટલે ખરો શબ્દ “વહિસ્તાઇશ્” જ લખવો-બોલવો જોઈએ.

(૧૬) હા. ૩૦. શ્લોક ૩, પંક્તિ ૧, પાદ ૨.

એમાં છેલ્લો શબ્દ “અસૂવાત્મ” છે તે ચૂંથાયેલો છે. એ શુ ધાતુના અનિયમિતકાળ, કર્મણિપ્રયોગ ૩/૨ તું રૂપ છે. તેથી એનો મૂળ શબ્દ જ્ઞયતામ્ છે. “ગાથા”નું જાતું રૂપ તામ્ ને બદલે “ત્મ” છે. અવેસ્તા-લિપિમાં લખતાં-વાંચતાં “યા” ને “વા” ભેળાઈ ગયેલા છે. વળી “અસૂવા” એવો ઉચ્ચાર પણ થઈ શકે નહીં, શુ-સુ તો પૂરો રહેવો જોઈએ, અને કર્મણિભાવ હોવાથી “વા” નહીં પણ “યા” હોવો જોઈએ. એ શબ્દમાં “ય” શ્રુતિ ઉદાત્ત હોવાથી તેને “યા” કીધેલો છે. માટે એ શબ્દ “અસૂયાત્મ” લખવો જોઈએ.

(૧૭) હા. ૩૦. શ્લોક ૩, પંક્તિ ૩, પાદ ૧.

એમાં “આઝ્ઝાસ્થા” શબ્દ ખોટો ને ચૂંથાયેલો છે. આ શ્લોકના ભાવ પ્રમાણે એ શબ્દ “આ બન્ને (લલા-બૂરા યા સદ્ગાની-દુર્બદ્ધ) માંથી” એવા ભાવનો છે. અને તેનો મૂળ શબ્દ જયોજ છે તે “ગાથા”માં “અયાઝ્ઝાસ્થા” થવો જોઈએ. એક પ્રતમાં “યાઝ્ઝાસ્થા” પણ છે એટલે તેની પૂર્વેના “અ” છૂટી ગયેલો હશે. આ પાદની શ્રુતિ ગણતાં પણ એક શ્રુતિ ઝોછી છે, તેથી આ “અયાઝ્ઝાસ્થા” લખનાં-બોલનાં જ સાત શ્રુતિ પૂરી થઈ રહે છે અને અર્થ પણ બરાબર રહે છે.

(૧૮) હા. ૩૦. શ્લોક ૫, પંક્તિ ૩, પાદ ૨.

એમાં “ફઝ્ઝોરૅલ” શબ્દ છે તે વ્યાકરણ પ્રમાણે ખોટો છે. આ પંક્તિના પહેલા પાદમાં “યઝ્ઝે-યા-ફ્ઝ્ઝોરૅલ્ અહુરૅમ્” છે તેમાં “યઝ્ઝે” બદ્ધવચનમાં “જ્ઝો”ના અર્થમાં છે અને “ફ્ઝ્ઝોરૅલ્” ક્રિયાપદ “આરધિ”ના અર્થમાં છે તે

પણ બહુવચનમાં છે, તેથી તેની પછીના આ ગૌણ વાક્યમાં એકવચનનો “ફર્ઓરેન્” શબ્દ નહીં આવી શકે. એ પણ બહુવચનમાં જ બેઠ્યો. તેથી ખરે શબ્દ “ફર્ઓરેન્” જ લખાવો બેઠ્યો. એ શબ્દનો ધાતુ પ્રવૃત્ત છે. અહીં “ફર્ઓ”નો “ઓ” “વ”ને ઠકાણે છે.

(૧૯) હા. ૩૦. શ્લોક ૬, પંક્તિ ૧, પાદ ૨.

એમાં “દૌબ્ઓમા” શબ્દ છે તે સૂચાયેલો છે. દમ્ ધાતુ પર મ પ્રત્યય લગાડીને નરબતિતું નામ ક્રીધેલું છે. તે દમ્મ થાય, એટલે એ “દૌબ્ઓમા” લખાવો બેઠ્યો થા “બ્”નો “ઓ” પણ કવચિત્ લખાય છે તેમ “દૌબ્ઓમા” બેઠ્યો.

(૨૦) હા. ૩૦. શ્લોક ૭, પંક્તિ ૨, પાદ ૧.

એમાં “ઉતયુધ્તીશ્” શબ્દ છે તે સૂચાયેલો છે. અને એ પર યુરોપીય વિદ્વાનોએ પણ મોટા લેખો લખેલા છે. ઝગ્વેદમાં કૃત્તજ્ઞી શબ્દ ઘણે ઠકાણે છે. તેનો અર્થ ever-lasting, durable, long-lived, ચિરકાલિક, લાંબા જીવનવાળી, એવો થાય છે “યુ”ને “ઉ”ની સંસાર્થો અવેસ્તા લિપિમાં નજીકની હોવાથી “યુ”ને બદલે “ઉ” લખાયું-વંચાયું છે. “ત” પછી “જી”નો લાંબો ઉચ્ચાર કરતાં ધર્ષણ-hiatus-થાય, તેથી એવે ઠકાણે વચમાં “ય” ઉમેરવામાં આવે છે. તેથી “જી” જ સ્વરિત છે. તેનો “યુધ્” થયો છે. તેથી આ શબ્દ હવે શુદ્ધ રીતે “યુતયુધ્તીશ્”જ લખાવો-બોલાવો બેઠ્યો. “ઉત” ઉપસર્ગથી તો કંઈ અર્થાભાસ થતો નથી, અને જિલટી અર્થમાં ગૂંચવણ થાય છે. આવા સ્પષ્ટ રીતે ખગડેલા શબ્દો હવે મુદ્રારીને જ લખાવા-બોલાવા બેઠ્યો.

(૨૧) હા. ૩૦. શ્લોક ૭, પંક્તિ ૩, પાદ ૨.

એમાં છેલ્લો શબ્દ “પોઉરુયો” છે તે ખોટો છે. આ શબ્દનું મૂળ પૂર્વસ્ નથી પણ પૂર્વ છે. ને તેનો અર્થ being satisfied, સતોપાઈને, છે. પૂર્વસ્ હોય તો જ “પોઉરુયો” લખી શકાય. માટે આ શબ્દ શુદ્ધ રીતે “પોઉરો”જ લખવો-બોલવો બેઠ્યો અને “રૂ” પછીનો “ઉ” કાઢી નાખવો બેઠ્યો.

(૨૨) હા. ૩૦. શ્લોક ૮, પંક્તિ ૨, પાદ ૨.

એમાં “મોયસ્ત્રા” શબ્દ સૂચાયેલો છે. એનો મૂળ શબ્દ ક્રૈષ્ણ છે અને તેનો અર્થ વિશ્વસ્નેહદારા-through universal love-છે. “મોયસ્ત્રા” લખો તો એક શ્રુતિ પણ પાદમાં વધી જાય છે, જે જતાવે છે કે શબ્દ ખગડેલો છે. એ “માઇસ્ત્રા” હોવો બેઠ્યો. એ જ ઉદાત્ત હોવાથી તેનો “મોઇ” ક્રીધા હોય. હા ૩૪-૧૦ માં પણ કેવં નો “વોયધા” ક્રીધેલો તે “વોઇધા” ખરાબર થાય, કેમકે જે ઉદાત્તનો “વોઇ”જ થાય અને ત્ર થયો છે, તેથી તેનો “ધા” થાય. આ “વોયધા” બેઠ્યો “મોયસ્ત્રા” ક્રીધેલો લાગે છે. ખરી રીતે એ “મોઇસ્ત્રા”જ હોવો બેઠ્યો. શબ્દશબ્દનું બધી બાબુએથી બરાબર તોલન કરવું બેઠ્યો. અને પછી તેનું શુદ્ધ રૂપ રાખવું બેઠ્યો.

(૨૩) હા. ૩૦. શ્લોક ૧૧, પંક્તિ ૧, પાદ ૨.

એમાં ભૂલ નં. ૭ પ્રમાણે “મધ્યાઞ્ઞો” છે, તેને બદલે “મશક્યા-ઞ્ઞો” લખવું જોઈએ.

(૨૪) હા. ૩૧. શ્લોક ૭, પંક્તિ ૧, પાદ ૨.

એમાં “રોધશ્વેન” શબ્દ ચૂંથાયેલો છે ને તે ઘણા વિદ્વાનોએ નોંધેલું છે. આ શ્લોકનો ખરો ભાવાર્થ જ નહીં સમજાયાથી એના ખોટા અર્થ થયેલા છે. એ શબ્દ સામાન્યરૂપ infinitive ૪/૧ માં હોવો જોઈએ એમ યાચેલોમે તથા આંદ્રેઆચ પલ્લુ કહે છે. પણ ખરા અર્થવાળો શબ્દ કે ધાતુ તેઓને મળી શક્યો નથી. અહીં બન્ને મન્યુઓની વાત છે. અને જ માણસ પ્રથમથી જ પિછાની લઇને આ બન્ને લલા ધૂરા મન્યુઓને જુદા પાડીને ઝાળખી શકે છે તે અસાધ્યને ટેકો આપે છે એવો ભાવ છે. એટલે આ શબ્દનો મૂળ ધાતુ સી=to sever, to separate, જુદા પાડવું, છે. એ ધાતુનાં રૂપો ઋગ્વેદમાં ને અથર્વવેદમાં રેતા જેવાં થયેલાં છે. હું ધારું છું કે ખરો શબ્દ રેત્વે હોવો જોઈએ. એમાં ૨ ઉદાત્ત હોવાથી તેનો “રોધ” થયેલો છે અને ૪/૧ નો પ્રત્યય “ઞ્” પણ તેને લાગેલો છે. છેવટનો “ઞ્” બગડેલો છે તે માત્ર “એ” હોવો જોઈએ: રોધશ્વે.

(૨૫) હા. ૩૧. શ્લોક ૭, પંક્તિ ૩, પાદ ૨.

એમાં આરંભમાં “ચેઆ” શબ્દો બગડેલા છે. એની સાથે આ પાદમાં દસ શ્રુતિ છે, તે પણ બતાવે છે કે એમાં એક શ્રુતિ વધેલી છે. પહેલા પાદમાં “તા, મજ્ઞા, મધન્યુ ઉચ્ચો” છે તેમાં “તા મધન્યુ” એટલે “એ બન્ને મન્યુઓને” એમ અર્થ છે આ આખા હા. માં સ્પેન્તા-મન્યુ અને અંત્રમન્યુ એ બન્નેને લગતી ફિલસૂફી જ વર્ણવેલી છે, અને લલાઈ ધુરાઈને સમજીને જીવનમાંથી ધુરાઈને હાંકી કાઢી લલાઈને જ આગળ વધારવાનો એમાં ઉદ્દેશ છે. “તા મધન્યુ” એ પણ ખીજી વિલક્ષિત દિવચનમાં છે એટલે એકવચનનો “ચે” તો આવી શકે જ નહીં. વળી “આ”નું તો અહીં કામ જ નથી-અર્થમાં કે શ્રુતિગણનામાં-તેથી એ શબ્દો ચૂંથાયેલા છે. ખરી રીતે જોતાં ઉપલા બન્ને મન્યુઓના સંબંધનમાં તેનું સર્વનામ અહીં જોઈએ, તે ખીજી વિલક્ષિત દિવચનમાં “યા” જ હોઈ શકે. “યા” એટલે “જે બન્નેને” એ “યા” એની પંક્તિને છેડે આવતા શબ્દ “હામે” ક્રિયાપદનું કર્મ છે. એટલે આ આખા શ્લોકનો ભાવાર્થ ખરાબ નહીં સમજાયાથી અનેક શબ્દોને જમાનાઓમાં કોઈકોઈએ બગાડેલા છે. મૂળ “યા” ને જ છૂટો પાડીને “ચે આ” કીધેલો છે. પણ તેમ કરતાં એક શ્રુતિ વધી જાય છે, ને છેદોલંગ થાય છે ને તે કરનારે જોયું-વિચાર્યું નથી. માટે એ શબ્દ “યા” જ શુદ્ધ રીતે લખવો જોઈએ, અને પછીના “આ” ને છોડી દેવો જોઈએ. તેનું કામ નથી.

(૨૬) હા. ૩૧. શ્લોક ૭, પંક્તિ ૩, પાદ ૨.

એમાં “નૂર્મ ચીત્” શબ્દ છે તે પણ ચૂંથાયેલો છે. એવો કોઈ શબ્દ વૈદિક ભાષામાં નથી. ખરો શબ્દ નુનમ્ છે અને ‘ન’ ઉદાત્ત-હોવાથી તેનો “નૂ” થાય. અવેસ્તાલિપિમાં “ન” ને “ર” ની સંજ્ઞાઓ ઘણી નજીક છે. બન્ને

ઊભા કાપા જેવી છે. અને ‘૨’ ને માત્ર ઉપરથી કાપી ગમ જરા વાંક અપાય છે. લહિયાઓએ લખવામાં એવું લખ્યું હશે કે “ન” નો પછી “૨” વંચાયો ! એ ખોટો શબ્દ બદલવો જ બેઠાએ અને એને શુદ્ધ રૂપે “નૂનમ-ચીત્” લખવો બોલવો-બેઠાએ.

(૨૭) હા. ૩૧. શ્લોક ૯, પંક્તિ ૧, પાદ ૧-૨.

એમાં દરેક પાદમાં “અસુ” શબ્દ છે. તેને “છે”ના અર્થમાં લેવાય છે. પણ એ તો “શ્વેદ” અને “શ્વે”ના અર્થ બરાબર નહીં સમજાયાથી કોઈએ એ શબ્દને ચૂંથેલો છે “શ્વેદ” કે “શ્વે” એ શબ્દોના અર્થ “તારી-તારું” લીધાથી ગડબડ થયેલી છે. આ શબ્દો મૂળમાં ત્વે (ત્વ-इ ने त्ववि) પણ વપરાયેલા છે. જુઓ મેંકડોનેલનું વૈદિક વ્યાકરણ પાનું ૧૦૪, § ૧૦૯ છે, અને એ ત્વે તેમજ ત્વેની સાતમી વિભક્તિ છે. એ રૂપ પહેલી, બીજી ચા છઠ્ઠીમાં કદી વપરાય જ નહીં. એનો અર્થ “તમારામાં, “તારામાં” એમ છે. એ ત્વ સર્વનામનાં રૂપોને ભતિ ને વચન પણ એક સરખાં રહે છે. એટલે એ કોઈપણ ભતિના નામ સાથે અને એક, કિ કે બહુવચનમાં લેવાય છે. મૂળ શબ્દ ત્વ-इ માં ત્વ ઉદાત્ત છે. તેથી તેનો “શ્વેદ” કીધેલો છે. જેમ “ત્વદ્”નો “શ્વેદસ્તા” કીધેલો છે તેમ. મૈત્રા નો પણ એ જ નિયમે “માઇસ્તા” થયેલો છે. હવે જે “અસુ” ક્રિયાપદ છે તેની એક જ શ્રુતિ છે અને તેથી બન્ને પાદમાં સાત ને નવ શ્રુતિને બદલે છ ને આઠ શ્રુતિ છે. તે જ બતાવે છે કે આ “અસુ” શબ્દ બગડેલો છે. વાક્યનો ભાવાર્થ બેતાં મૂળ શબ્દ જાણ છે અને તેનો અર્થ Pervades, બધે છાઈ રહે છે, ધૂમી રહે છે એમ છે અને તે બરાબર છે. એનો ધાતુ જ્ઞ=છાઈ રહેવું, ધૂમી રહેવું છે અને એ ક્રિયાપદનું પૂર્ણભૂતવર્તમાન (Perfect) કાળ પરસ્પૃષ્ટ, અકર્મક, ૩/૧ નું રૂપ છે. ઋગ્વેદમાં મ. ૮-૪૭-૬ માં એ અર્થમાં જાણ શબ્દ છે જ. એટલે એનું ગાથાભાષાનું રૂપ “આમા” થાય, તે જ લખવું-બોલવું બેઠાએ. બન્ને પાદમાં “આમા” લખતાં અર્થ પણ બરાબર મળે છે. અને સાત ને નવ શ્રુતિ બરાબર પૂરી થાય છે.

(૨૮) હા. ૩૧. શ્લોક ૧૩, પંક્તિ ૨, પાદ ૨.

એમાં “અથમુદ્ધે” શબ્દ ચૂંથાયેલો છે. એ ક્રિયાપદ છે અને એનો કર્તા આગલા પાદમાંનો “ય” છે. ભાવાર્થ બેતાં, એ શબ્દનું વચ્ચે ધાતુ પરથી વર્તમાનકાળ, આત્મનેપદ, ૩/૧ નું રૂપ ચમત્ છે. એમાં વ ઉદાત્ત છે ને પાછળનો ત અનુદાત્ત હોવાથી વચમાંનો મ સ્વરિત થયો છે. તેથી એ શબ્દ “અથમુદ્ધે” લખવો-બોલવો બેઠાએ. “અથમુદ્ધે” લખતાં તો એક શ્રુતિ પણ પાદમાં વધી જાય.

(૨૯) હા. ૩૧. શ્લોક ૧૭, પંક્તિ ૨, પાદ ૨.

એમાં “દેખાવયત્” શબ્દ ચૂંથાયેલો છે. એનો ધાતુ દષ=deccāવ-છેતરવું. ભમાવવું છે. એનાં કોઈ પણ રૂપમાં “વ” આવતો જ નથી. વળી ‘વ’ સાથે લખતાં પાદમાં એક શ્રુતિ. પણ વધી જાય છે તે જ સ્પષ્ટ રીતે બતાવે છે કે “વ” કોઈએ મુચ્ચાડેલો છે. આ વચ્ચું અપૂર્ણભૂત, પ્રયોજ્ય (causative) અંગ્રાચ્ય

પરસ્પૃષ્ઠ ૩/૧ નું ૩૫ વચ્ચે થાય છે. એટલે વસ્તુ ઉપર પ્રયોગ્ય ૩૫નો જણ લગાડી જતુ પ્રત્યય લગાડ્યો છે. એમાં જ નો જ ઉદાત્ત છે. તેથી જ નો “ખા” કીધેલો છે. વળી “દ” અનુદાત્ત હોવાથી તેને ટૂંકો “એ” લગાડવાનો છે, લાંબો “ઐ” નહીં, એટલે એ શબ્દ શુદ્ધ રીતે “દેખાયવ” લખવો-બોલવો જોઈએ. સ્વરભારના નિયમ બાજુતાં અને શ્રુતિઓ ગણતાં આવા અશુદ્ધ શબ્દો પકડાઈ જાય છે.

(૩૦) હા. ૩૧. શ્લોક ૧૭, પંક્તિ ૩, પાદ ૨.

એમાં “ક્રદક્ષતા” શબ્દ છે તેમાંનો “ક્ષ” “તા” સાથે જોડી કીધેલો છે તે ખરાબર નથી. શુદ્ધ શબ્દ દ્વક્ષ ધાતુ પરથી વક્ષતા જ થાય. “ક્ષ”ને જો વ્યંજન લખીએ તો પાદમાં એક શ્રુતિ પણ ઝાઝી થાય છે. એ નામ છે, એટલે ધાતુમાં “અ” ઉમેરાઈને પછી “ત્” પ્રત્યય લગાડીને પ્રદક્ષત=Director, Strengthened, માર્ગદર્શક, શક્તિદાતા, એવા અર્થનો શબ્દ બનાવેલો છે તેનું આ ૧/૧ નું ૩૫ છે માટે એ પૂર્ણ “ક્ષ” સાથે “ક્રદક્ષતા” જ લખવો જોઈએ. હા. ૫૧-૩ માં પણ એ શબ્દ એમ જ લખવો જોઈએ, નહીં તો ત્યાં પણ એક શ્રુતિ ઝાઝી થઈ જાય છે.

(૩૧) હા. ૩૧. શ્લોક ૨૧, પંક્તિ ૧, પાદ ૨.

એમાં “હુહર્વતો” શબ્દ છે તે ચૂંચાયેલો છે. મૂળ શબ્દ સર્વત્તાત્મ છે, સર્વત્ત્વ નથી. વળી એ પાદમાં એમ “હુહર્વતો” લખતાં એક શ્રુતિ પણ ઝાઝી થાય છે, તે પણ એની સાળિતી છે. જેમ એની પછી “અમરેતાત્મ” છે તેમજ આ “હુહર્વતાતો” જોઈએ. એનો જ અર્થ સંપત્તિની, આબાદીની, એમ થઈ શકે. સર્વત્ત્વ કંઈ નામ નથી. પણ અવ્યય જેવો છે અને એનો અર્થ “બધી બાબતો, સર્વ ઠેકાણે, સંપૂર્ણપણે” એવો થાય છે. એટલે મૂળ અર્થનો અનર્થ થઈ જાય છે.

(૩૨) હા. ૩૨. શ્લોક ૧, પંક્તિ ૨, પાદ ૧.

એમાં “મહી મનોઈ” શબ્દો છે, તેમાંનો “મહી” શબ્દ ખોટો છે. એ માટે યુરોપીય વિદ્વાનોએ પણ ઘણું લખેલું છે. કોઈએ હમોઈ મનોઈ તૃચ્યું છે. પણ બન્ને શબ્દો લીધાથી પાદમાં એક શ્રુતિ વધી જાય છે. “મનોઈ,” પૂર્વે સ્વરભાર પ્રમાણે એક જ શ્રુતિ હોવી જોઈએ. શ્લોકનો જાવાર્થ એમ છે કે જુદા જુદા વર્ગના માણસો પરમાત્માની પ્રાર્થના કરે છે, ત્યારે દરેકના મનમાં એમ હોય છે કે મારી પ્રાર્થના સાચી છે, મારી માન્યતા સાચી છે. અને પ્રભુનો સંદેશવાહક, તેના સત્યને લોકો આગળ કહેનાર તે જ થઈ શકે, એટલે બધાના મનમાં “એકસરખો” જ વિચાર ને ભાવ રહે છે. “મનોઈ-મને-એટલે “મનમાં” અને “એકસરખા હેતુ રાખવામાં” યા “સમઉદેશમાં” એ અર્થમાં મને ની પૂર્વે સમ-સ-શબ્દ જ એ અર્થમાં એક શ્રુતિનો આવી શકે અને એ સં ઉદાત્ત હોવાથી “ગાથા”માં તે અનેક ઠેકાણે “હુંમ” રૂપે લખાયેલો જ છે. વેદમાં પણ એવી જ રચના આવે છે તે મેં એ શબ્દની ટીકામાં દેખાડેલું છે. માટે શુદ્ધ શબ્દ “હુંમ-મનોઈ” લખવો-બોલવો જોઈએ. સમને = in the same mind or spirit, સમઉદેશથી એમ ખરો અર્થ મળે છે.

(૩૩) હા. ૩૨. શ્લોક ૨, પંક્તિ ૩, પાદ ૨.

એમાં “વૃહ્વીમ્” શબ્દ લખાયેલો છે તે ખોટી ભેડણીવાળો છે. વસુ ની નારીભતિ ૨/૧ નું રૂપ વસ્ત્રીમ્ છે, તે ખરી રીતે “વૃહ્વીમ્” લખાય. વીરપરદના ચોથા કરદામાં આ શુદ્ધ “વૃહ્વીમ્” જ લખાયેલું છે.

(૩૪) હા. ૩૨. શ્લોક ૪, પંક્તિ ૧, પાદ ૨.

એમાં પલ્લ ભૂલ નં. ૭ માં જણાવ્યા પ્રમાણે “મખ્યા” શબ્દ ખોટો છે. એ ખરી રીતે “મશક્યા” જ ભેઠજો.

(૩૫) હા. ૩૨. શ્લોક ૪, પંક્તિ ૨, પાદ ૧.

એમાં પહેલો શબ્દ “વક્ષ્યન્તે” છે તે ખોટો લખાયેલો છે. એ શબ્દ કર્મણિ પ્રયોગમાં (Passive) છે. તેથી વચ્ચે “ય” આવવો જ ભેઠજો. શુદ્ધ શબ્દ “વક્ષ્યન્તે” લખવો-બોલવો ભેઠજો. ગેઠડનરે કેટલીક પ્રતોમાં એ શબ્દ “ય” સાથે પલ્લ છે તે નોંધેલું છે. શુદ્ધ મૂળ શબ્દ વક્ષ્યન્તે છે.

(૩૬) હા. ૩૨. શ્લોક ૫, પંક્તિ ૩, પાદ ૧.

એમાં “ધ્યઔર્ધનમ્” શબ્દ બરાબર નથી. શ્લોકમાં એ આખા વાક્યનો અર્થ બેસાડતાં આ શબ્દ પહેલી કે બીજી વિભક્તિમાં આવી શકે તેમ નથી. વળી એવી જ રીતે એ શબ્દ માટે તમામ વિદ્વાનોએ શંકા બતાવી છે અને તે ખરી છે. એ વાક્યમાં “અકા મનડહા,.....વચડહા” છે તેથી “મનથી, વાણીથી અને કર્મથી,” એમ “ધ્યઔર્ધનમ્” શબ્દ પલ્લ ત્રીજી વિભક્તિમાં હોવો ભેઠજો. તેથી એ શબ્દ શુદ્ધ રીતે “ધ્યઔર્ધના” લખવો ભેઠજો.

(૩૭) હા. ૩૨. શ્લોક ૬, પંક્તિ ૨, પાદ ૧.

એમાં “હાતા-મશને” શબ્દ ચંધાયેલો છે. એની પાછળ “અદુશ” શબ્દ છે. તે હંમેશા સુજ્ઞાન સાત શ્રુતિમાંની છેત્વી ત્રણ શ્રુતિ સાચવે છે, એટલે તેની પૂર્વ ચાર જ શ્રુતિ ભેઠજો. આ “હાતા-મશને”માં તો પાંચ શ્રુતિ છે એટલે કોઈક અક્ષર વધી પડ્યો છે, એમાં પહેલો શબ્દ “હાતા” ખોટો છે. આ શબ્દ મૂળમાં સત્-સ્મરણે = In recording life or being, જીવનની યાદી નોંધી રાખવામાં, એવો ભાવ છે, અને બધાએ એવો જ અર્થ પલ્લ લીધેલો છે. સત્ ઉદાત્ત શ્રુતિ છે. તેથી ગાથામાં તેનો “હાત્” થાય. હા. ૨૯-૩ માં “હાતામ્” શબ્દ પણ સત્તામ્ છે, સત્ નું છઠ્ઠી વિભક્તિ બદ્ધવચનનું રૂપ છે. એ બતાવે છે કે ખરો શબ્દ સત્-હાત્-છે. અહીં સત્ ને સ્મરણે-મશને-સાથે ભેટલો છે. તેથી એ શબ્દ શુદ્ધ રૂપે “હાત્” જ લખવો-બોલવો ભેઠજો. એથી વેદી ખોટી વધેલી શ્રુતિ પણ નીકળી જાય, ને પાદની સાત શ્રુતિ પૂરી થાય.

(૩૮) હા. ૩૨. શ્લોક ૬, પંક્તિ ૩, પાદ ૨.

એમાં ગેઠડનરે “વે” શબ્દ “ચવહી” પછી લીધેલો છે તે બરાબર નથી. એથી અર્થમાં ગોટાળો થાય છે. ખરો શબ્દ “વી” છે, તે બીજી ઘણી પ્રતોમાં છે એમ ગેઠડનરે પણ નોંધેલું છે. આ “વી”નો બરાબર આવો અર્થ નહીં મળ્યેથી તેને ખોટો ગણીને “વે” લેવામાં આવેલો છે. આ શબ્દ વેદમાં પણ વપરાયેલો

છે. ત્રિ ઝેટલે In both directions-of heaven and earth, યન્ને દિશામાં, સ્વર્ગમાં અને પૃથ્વીમાં, મિનાઈમાં ને ગેતીમાં, ઝેમ છે. મજ્હાનું રાજ્ય યન્ને કેકાણે છે તેથી “તારાં યન્ને દિશાનાં રાજ્યમાં, હે મજ્હા! હું અપોધને માટે તારા પવિત્ર કાનૂનોની સ્થાપના કરું” એવો ઉચ્ચ ભાવાર્થ છે.

(૩૯) હા. ૩૨. શ્લોક ૬, પંક્તિ ૩, પાદ ૨.

ઝેમાં છેલ્લો શબ્દ “વીદામ્” ઝોટો છે. જેકસને અ. વ્યા. માં § ૬૨૭ માં ઝેની સમજ આપી છે, તે ઝોટો અર્થ કીધાથી ધાતુ પણ ઝોટો લીધો છે. સામાન્ય રીતે આ પાદમાં “અધાઇ-આ, સૅન્ગ્હો વીદામ્”ની સાત જ શ્રુતિ ગણાય છે. પણ છેલ્લા પ્રત્યય “આમ્” ને નિયમ મુજબ “આ-અમ્” યોલતાં એક શ્રુતિ વધીને આઠ થાય છે, ઝેટલે ૨ જ એક શ્રુતિ ઘટે છે. એ પંક્તિનો ખરો અર્થ ઝેમ છે કે “હે મજ્હા! તારાં યન્ને યાનુનાં રાજ્યમાં અપોધને માટે ખચીત હું તારા કાનૂનોને સ્થાપું.” આ સ્થાપના કરવી-establish-એ પેગમ્બર સાહેબનો ધર્મ છે, તેથી મૂળ ધાતુ વિષા=to establish છે. એ ત્રીજા વર્ગનો લા-લા જેવો ધાતુ હોવાથી એનું અપૂર્ણભૂતકાળ, પરસ્મૈપદ ૧/૧ નું રૂપ વિદધામ્ થાય. ઝેટલે ખરો શબ્દ “વીદધામ્” જ લખવો-યોલવો જોઈએ, અને ઝેમ કરતાં પેલી ખૂટતી એક શ્રુતિ પણ પૂરી થાય છે. છંદની સાચી કમેટીથી આવા ચૂંથાયેલા શબ્દોનાં મૂળ ખરાં રૂપ મળી આવે છે.

(૪૦) હા. ૩૨. શ્લોક ૭, પંક્તિ ૨, પાદ ૧.

ઝેમાં “જેયા” શબ્દ ચૂંથાયેલો છે. વળી આ પાદમાં છેલ્લો શબ્દ “સૅન્ગ્હુધતે” છે તેની ત્રણ શ્રુતિ છે, ઝેટલે યાકીની ચાર શ્રુતિઓ જોઈએ તેને બદલે “યા જેયા” ઝેમ ત્રણ જ શ્રુતિ છે. તેથી “જેયા” શબ્દ જ ચૂંથાયેલો છે અને કોઇ શ્રુતિ નીકળી ગયેલી છે. આ વાક્યનો ભાવાર્થ ઝેમ છે કે “કોઇ પણ સમજી જાની માણસ પોતે શક્તિમાન તેજસ્વી થવાને માટે આ પાપોનો કહી પણ ટેકો આપનાર હોતો નથી, જેથી તે “-” થી કહી શકે કે એ ખાપો વડે તે તાતા તાવેલા લોહની કસોટીમાંથી પસાર થયો હોય.” અહીં જે કસોટી છે તે ધસથી-સમર્પણથી-through sacrifice-પોતાના સત્ય પર અને નિષ્પાપ જીવન પર ઘ્રધ્ધા રાખીને કરાવવાની છે. ઝેટલે આ શબ્દ “યજ્ઞ”ને લગતો જ હોવો જોઈએ. ગેદકનર એક પ્રતમાં “યાજેયા” શબ્દ છે ઝેમ નોંધે છે. ઝેટલે આ શબ્દ કેમ ચૂંથાયો તેનું રહસ્ય જડી આવે છે. મૂળમાં યા-યાજેયા હશે. પણ પછી શબ્દનો અર્થ બુલાઈ જતાં આ બે “યા” પાસે પાસે જોઈને તેમાંનો પહેલો “યા” (જેથી) રાખીને બીજા શબ્દનો પહેલો અક્ષર “યા” બેવડાયો હશે, ઝેમ ધારીને લહીયાએ કાઢી નાખ્યો હશે! ઝેટલે આ શબ્દ “યાજેયા” છે. યજ્ઞ-યજ્ઞવું, યજ્ઞ કરવો, બલિદાન આપવું, એ ધાતુ પરથી યાજા=બલિદાન, હોમહવન, એમ નારીબતિનો શબ્દ છે તેનું ૩/૧ નું ૩૫ યાજ્યા થાય છે એમાં જ ઉદાત્ત હોવાથી ગાથા રૂઢિ પ્રમાણે તેને “યાજેયા” કીધેલો છે. એનો અર્થ “બલિદાન દ્વારા, યજ્ઞની કસોટી દ્વારા” ઝેમ થાય. ઝેટલે “યાજેયા” નહીં પણ “યા યાજેયા” લખવું-યોલવું જોઈએ. એથી પાદની માત્ર શ્રુતિ પૂરી થાય છે. અને શુદ્ધ શબ્દ અને તેનો બંધબેસતો અર્થ પણ મળે છે.

(૪૧) હા. ૩૨. શ્લોક ૮, પંક્તિ ૨, પાદ ૧.

એમાં “મર્ચ્યન્” શબ્દ છે, તે ભૂલ નં. ૭ પ્રમાણે “મશર્ચન્” લખવો-
બોલવો જોઈએ.

(૪૨) હા. ૩૨. શ્લોક ૮, પંક્તિ ૨, પાદ ૨.

એમાં “ગાઉશ” શબ્દ ખોટો છે. “ગાઉશ” તો ગૌસ છે અને તેની
પહેલી વિલક્તિ છે, જ્યારે અહીં અર્થમાં તો એ ગોસ્=પૃથ્વીની એમ છટ્ટી
વિલક્તિમાં જોઈએ, એટલે ખરો શબ્દ “ગૌશ” લખવો જોઈએ.

(૪૩) હા. ૩૨. શ્લોક ૧૧, પંક્તિ ૨, પાદ ૨.

એમાં “અપયધતી” શબ્દ વ્યાકરણ પ્રમાણે ખોટો લખાયેલો છે. એનો
કર્તા પહેલી લીટીમાં “યોધ” એટલે “જેઓ” છે, એટલે એ ક્રિયાપદનું રૂપ
બહુવચનમાં જોઈએ. તેથી શુદ્ધ શબ્દ “અપયધન્તી” લખવો-બોલવો જોઈએ.

(૪૪) હા. ૩૨. શ્લોક ૧૩, પંક્તિ ૧, પાદ ૧.

એમાં છેલ્લો શબ્દ “હીષત્” છે તે ચૂંથાયેલો છે. ખરો શબ્દ “હીષત્”
છે. “હીષત્” લખતાં પાદમાં સાતને બદલે આઠ શ્રુતિ થઈ જાય છે. એ શબ્દનો
ધાતુ સ્વ=મેળવવું, to obtain છે. એનું આ ઇચ્છાદર્શકાર્થ desiderative—
પરસ્પૃશ, અપૂર્ણભૂતકાળ, ૩/૧ નું રૂપ છે. અર્થવેદમાં મં. ૪-૩૮-૩ માં સિપિતિ
એવું રૂપ છે એટલે અરૂં રૂપ સિપ્ત-હીષત્-છે અને તેનો અર્થ “તે મેળવવા
ઇચ્છે છે” એમ છે.

(૪૫) હા. ૩૨. શ્લોક ૧૩, પંક્તિ ૩, પાદ ૨.

એમાં “દર્શનાત્” શબ્દ ચૂંથાયેલો છે. અર્થ પ્રમાણે એ “દર્શનાત્”
વર્ણવે-જોઈએ. દર્શનના નોંધેલા હસ્તલેખ SI માં “દર્શનાત્”-શબ્દ છે,
તે જ ખરો છે.

(૪૬) હા. ૩૨. શ્લોક ૧૬, પંક્તિ ૩, પાદ ૨.

એમાં “ઐઐઆનૂ” શબ્દ છે તે ચૂંથાયેલો છે. એમાં પ્રથમના બે અક્ષરો
તો બીજા શબ્દો “આવા” “આઐઐહા” પૂર્વે પણ ગાથાપદમાં લખાયેલા છે,
તે ખોટાં સ્વરભાર ચિહ્નવાળા વિલાગમાં હું જણાવી આવ્યો છું. અહીં આ
પાદમાં બીજા બે જ શબ્દો એની પછી છે. તેની પાંચ શ્રુતિ છે. એટલે આ
પાદમાં બાકીની ચાર શ્રુતિઓ જોઈએ. આ શબ્દને લગતા ગોટાળામાં
પહેલા આવેલા “ઐઐ” અક્ષરોમાં તમામ વિદ્વાનો ગૂંચવાઈ ગયા છે અને
“ઐઐ”ને કંઈ વધારાની શ્રુતિઓ માને છે. આ “ઐઐ” અક્ષરો “ગાથા”માં
“આઐઐહા”-જાણ-“આવા”-જણ-અને “આનૂ” જાણ શબ્દોની પૂર્વે તમામ
હસ્તપ્રતોમાં જુદી જુદી રીતે સાથે યા છૂટા પાડીને, યા બીજા વ્યંજન
સાથે જોડીને લખાયેલા છે. એટલે સ્પષ્ટ થાય છે કે એ અક્ષરો પ્રથમ
કોઈએ ભ્રમથી યા ખોટા ઉચ્ચારથી, અર્થની પૂરી ગમજણ વગર, લખ્યા
ને ઉચ્ચાર્યા હશે, અને પછી તે જુદી જુદી રીતે એ શબ્દોની પૂર્વે તે લખાયેલા

છે. “આનૂ” શબ્દ અહીં હા. ૩૨-૧૬ માં તેમજ હા. ૪૭-૨ માં પણ આવે છે. “અને ત્યાં પણ “ઐઐઆનૂ” લખાયેલું છે. “આનુ”-જાનુ શબ્દ ઘણો જ પ્રાચીન છે. મોનિયર વિદ્યમ્સના શબ્દકોષમાં એ આપેલો છે અને તેને જન to breathe, to live, શ્વાસ લેવો, જીવવું, એ ધાતુ પરથી જિતરેલો કહ્યો છે અને એ શબ્દ પંડિત તારાનાથ તર્કવાચસ્પતિના જૂના સંસ્કૃતકોષ પરથી લીધેલો છે. અને એનો અર્થ living, human, જીવતો, માનવતાભર્યો એમ કીધેલો છે. એ વિશેષણ છે. જન પરથી જન નામ થયેલું છે, તેનો અર્થ breath, respiration, શ્વાસ, પ્રાણ, દમ એમ થાય છે. એટલે “આનૂ” એ વિશેષણ છે, તેના અર્થ breathing અને living સાથે full of breath, પ્રાણભર, પ્રાણવાન, ઉત્સાહી, vigorous એવા પણ થઈ શકે છે. અને ઉપલે બન્ને ઠેકાણે-હા. ૩૨-૧૬ માં તેમજ હા. ૪૭-૨ માં આ શબ્દના ૩/૧ માં vigorously, energetically, પ્રાણભર, ઉત્સાહથી, અંતરબળથી એવા અર્થ થાય છે, ને તે તદ્દન બંધબેસતા છે. હા. ૪૭-૨ માં પણ “પ્રાણવાન (ઉત્સાહી-સ્ફૂર્તિભરી) વાણી વડે સાત્વિક મનનાં ભજનોથી તેમજ ભક્તિભાવના બન્ને હાથોથી બળવેલાં કાર્યથી તે સ્વેન્તામન્યુની ઉત્તમતાને સાર્થક કરે છે, જે પ્રયોજનાથી મજ્જા પોતે અપોદના નિયામક છે,” એ અર્થ તદ્દન બરાબર છે. એટલે “આનૂ” = પ્રાણભર, અંતરબળથી, એ અર્થ તદ્દન ખરો છે.

હવે બે શ્રુતિનો શબ્દ “આનૂ”ની પૂર્વેનો શોધવો રહ્યો. એક હસ્તપ્રતમાં “યાનૂ” છે. “ઐઐ” પણ અવેસ્તામાં “અયે”ને બદલે લખાયેલો છે. ગત્યે-ગત્તે, વત્યે-વત્તે. એટલે આ શબ્દમાં “ય” તો હોવો જોઈએ. અહીં “જ” સ્વરિત છે તેથી નિયમ પ્રમાણે તેનો “ત્” થાય. આ “ઐઐ”ની બેઠણી કંઈ પણ શંકા વગર અવેસ્તાના પાછલા કાળમાં ભૂલથી-સ્વરભ્રાસના અધુરા જ્ઞાનથી-જે શબ્દોમાં થયેલી છે તે ગત્યે, વત્યે શબ્દોમાં છેલ્લો “યે” અનુક્રાંત છે. અવેસ્તામાં એ “યે” ત્રીજા “ઐ” સાથે છે, પહેલા દૂકા “ઐ” સાથે એ લખી શકાય નહીં, અને “ગાથા”માં તો એ હંમેશાં ચોથા લાંબા “ઐ” સાથે જ લખાયેલો છે ને તદ્દન બરાબર છે. યજ્ઞે-યજ્ઞે, તજ્ઞે-તજ્ઞે (તનુયે) વગેરે. શબ્દની છોડેનો “ઐ” દ્વ-ગાથામાં હંમેશાં ચોથો લાંબો “ઐ” જ લખાય છે. એ કારણથી આ “ઐઐ”નો બીજો “ઐ” ભૂલથી અવેસ્તાના અનુકરણમાં પડેલો દૂકા “ઐ” લખાયેલો છે.

હવે પહેલો “ઐ” માત્ર “અ” સ્વરિત યા ઉદાત્ત હોય ત્યારે જ ગાથામાં લખાય છે. અમવત્-અમવત્, નનાન્-નનાન્સા, અસ્મા-અસ્મા વગેરે. એટલે આ પહેલો “ઐ” શબ્દનો પ્રથમાદ્ય ઉદાત્ત જ હોયે તેને ઠેકાણે છે. આખા શ્લોકના મમત્ર ભાવાર્થને ધ્યાનમાં લેતાં આવા ઉદાત્ત “અ” સાથેનો બે શ્રુતિનો શબ્દ વૈદિકભાષામાં મને ક્યે મળી આવ્યો છે. તેનો અર્થ સદ્ભાગ્ય, good luck, થાય છે. એની માત્રી વિલક્ષિત એકવચન ક્યે-અયે, થાય છે, એટલે in good luck, in favourable fortune, મદ્ભાગ્યે, એમ અર્થ થાય છે, અને એ અર્થ આ વાક્યમાં બંધબેસતો આવે છે. “હાલ અઘેનકહે દ્રવ્યતો અયે આનૂ ધર્મિગ્”

અફહયા, - વત્તુ મનસે દ્રવ્યતો મયે જાતુ ફજાન્ મસયા = Hence in good luck I will vigorously drive away for their sins the ignorant babblers and their patrons, જેથી કરીને અજ્ઞાન અકવાલીઓને (તથા તેમના) યજ્ઞમાનોને (તેમના) પાપોને લીધે સદ્ભાગ્યે (મારા) અંતરબળથી હું ત્યાંથી હાંકી કાઢીશ.

જ્યે પછીના શબ્દ જાતુ માંનો જા અનુદાત્ત છે. એટલે જ્યે માંનો અનુદાત્ત એ સ્વરિત બને છે. તેથી જે નો ગ્રાથામાં “યે” લખાય, એટલે જ ઉદાત્તનો “એ” થાય, અને જે સ્વરિતનો “યે” થઈ એ શબ્દ ખરી રીતે “એયે” છે. કેટલીક હસ્તપ્રતોમાં પહેલા બંને “એ” એમજ “એએ” લખાયેલા છે. મૂળ ઉચ્ચાર “એયે” માંનો “ય” કાળે કરીને નીકળી ગયો હશે અને શબ્દ નહીં સમજાયાથી પછી તે “એએ” અને પાછળથી “એએ” લખાતો થયો હોવો જોઈએ. એટલે આ શબ્દોને શુદ્ધ રીતે હું “એયે આનૂ” એમ યુક્ત ગણું છું અને તે તેમજ લખાવા-બોલાવા જોઈએ.

(૪૭) હા. ૩૨. શ્લોક ૧૬, પંક્તિ ૩, પાદ ૨.

એમાં “ધર્ષેન્ગ” એમ હ્રસ્વ “ધ” અને “ધ્યઔથેના”માં વપરાતો. બીજો “ધ” છે તે બરાબર નથી. મૂળ શબ્દ ફજાન્ = masters, patrons, યજ્ઞમાનોને (૨/૩) છે. ફજ અનુદાત્ત છે. તેથી તેને હ્રસ્વ ક્રીધા છે તે બરાબર નથી. તે દીર્ઘજ જોઈએ. “ધ્યે” શા માટે છે તે સમજાતું નથી. એ “ધ્ય” તો જ ને બદલે જ વપરાય છે. ગેલ્ડનર કેટલીક હસ્તપ્રતોમાં એ શબ્દ તાલબ્ય “શ્” સાથે પણ દર્શાવે છે, અને તે “શ” યુક્ત નથી, કેમકે “જ” નો તો “સ” થાય. વચમાં “ય” પણ પહેલો “ધ” મૂક્યાથી જ ભૂલમાં મૂકેલો છે એ જ અર્થવાળો શબ્દ “ધ્યા-સદ્યેમ્” હા. ૨૯-૬ માં છે. ત્યાં પણ દીર્ઘ “ધ” છે. અને ચાહુ “ધ” છે, બીજો “ધ” નથી. અને તેમાં “ય” પણ નથી. ત્યાં પણ એ જ અર્થમાં Powerful, governing, સત્તાધારી, શક્તિમાન છે. એટલે આ શબ્દ ખરી રીતે “ધર્ષેન્ગ” એમ દીર્ઘ “ધ” અને મૂર્ધન્ય “ધ” સાથે લખવો જોઈએ. વચમાં “ય” મૂકવાનું કામ નથી.

(૪૮) હા. ૩૩. શ્લોક ૧, પંક્તિ ૩, પાદ ૧.

એમાં કાંગાજીએ “હૈમ-યાસમ્પતે” શબ્દ લીધેલો છે, તે ખરો છે. જો કે તેનો અર્થ ખોટો કીધેલો છે. ગેલ્ડનરે તેમજ બીજા કેટલાક વિદ્વાનોએ “હૈમમયામ્પતે” શબ્દ લીધો છે તે ખોટો છે. એ શબ્દ લેતાં તો પાદમાં એક શ્રુતિ વધી જાય છે. એટલે એ શબ્દ બરાબર નથી. “હૈમ-યાસમ્પતે” એ મૂળ શબ્દ સવાચંતે છે અને ધાતુ સવાચ = to solicit, to pray together, ભેગી પ્રાર્થના કરવી, સાથે મળીને માગવું, છે. અને અહીં અર્થ પણ તે જ છે. માટે એ શબ્દ શુદ્ધ રીતે “હૈમ-યાસમ્પતે” જ લખવો-બોલવો જોઈએ.

(૪૯) હા. ૩૩. શ્લોક ૧, પંક્તિ ૩, પાદ ૨.

એમાં કાંગાજીએ “આ અરેન્વા” શબ્દો લીધેલા છે, તે બરાબર છે. ખરો શબ્દ “અરેન્વા” છે: ઋજ્વા-એ ઋજ્વ પરથી છે. આ શબ્દો “આ

અર્થેજવા” મૂળમાં આ ક્ષત્રા એટલે the upright ones, the honest ones, દક્ષ અથવા પ્રામાણિક જનો, એમ છે. ગેલ્ડનરે તેમજ બીજાઓએ “આર્થેજવા” શબ્દ લીધો છે તે સુક્ત નથી. અને વળી તેથી એક શ્રુતિ પણ મોટી પડે છે તે જ સ્પષ્ટ બતાવે છે કે એ શબ્દ સૂચાયેલો છે. આખા શ્લોકનો ધરાધર ભાવાર્થ બળવતા ખરા શબ્દોને પારખવામાં છંદની કસોટી બહુ કામની છે.

(૫૦) હા. ૩૩. શ્લોક ૩, પંક્તિ ૨, પાદ ૧.

એમાં “જ્વએતુ” ને “અધર્ચન્ના” શબ્દ ખોટા છે. એતો ૩/૧ થાય એટલે શ્લોકના અર્થમાં ઉઘાડો ઝોટાળો કરે છે. “જ્વએતુશ્ વા અત્ વા વૈરૈર્જન્યો, અધર્ચન્ના વા” એ ત્રણે નામો પહેલી વિલક્ષિત એક વચનમાં જ છે. વચમાં ત્રણ “વા” એટલે “અથવા” છે એટલે અર્થમાંની વિલક્ષિત એક જ હોઈ શકે, અને અર્થ પણ તેમજ સ્પષ્ટ છે. “અધર્ચન્ના” એ ત્રીજી વિલક્ષિતનું રૂપ છે, તે અહીં સખી શકાય નહીં. એ રૂપ સ્પષ્ટપણે બગડેલું છે, માટે ખરા શબ્દ “અધર્ચન્ના” લખવો બોલવો જોઈએ.

(૫૧) હા. ૩૩. શ્લોક ૪, પંક્તિ ૨, પાદ ૨.

એમાં “ક્ષેપક શબ્દો”વાળા વિભાગમાં ભૂલ નં. ૧૭ માં જણાવ્યા પ્રમાણે આખા પાદના શબ્દો સૂચાયેલા છે. ત્યાં જે ખુલાસો ફીધો છે તે વાંચી એતાં જણાશે કે સ્વરભારના નિયમો પ્રમાણે તથા શ્રુતિગણના પ્રમાણે એ પાદના શબ્દોને કેઈએ પાછળથી વગર સમજે બગાડેલા છે. એ પાદનું વાંચન “વૈરૈર્જન્ય નજદિસ્તામ્ દુર્જમ્” એમ થવું જોઈએ. નહીં તો પાદમાં શ્રુતિ વધી જાય છે.

(૫૨) હા. ૩૩. શ્લોક ૫, પંક્તિ ૧, પાદ ૨.

એમાં “જ્વખયા” એમ “જ્વ” ને “ખ” બેડી દીધેલા છે તે ધરાધર નથી. હ્રવે=આશય. એ ધાતુ પરથી વર્તમાનકાળ, પરસ્પૃષ્ટ ૧/૧ તું શુદ્ધ રૂપ, હ્રવ્યામિ=હ્રવ્યા ગાથાકાળનું રૂપ થાય. એમ ત્રણ શ્રુતિમાં આ શબ્દ લખાય તો જ પાદની નવ શ્રુતિ પૂરી થાય. માટે એ શબ્દ “જ્વખયા” લખવો જોઈએ, નહીં તો અશુદ્ધ શબ્દ ને લયભંગ થાય.

(૫૩) હા. ૩૩. શ્લોક ૭, પંક્તિ ૧, પાદ ૨.

એમાં છેલ્લો શબ્દ “દરેષત્-ચા” સૂચાયેલો છે. એની અગાઉ એ જ પાદમાં “જ્વપ્રુથ્યા-ચા” છે તે વિશેષણ ૩/૧ છે. તેમ જ આ પણ વિશેષણ ૩/૧ હોવું જોઈએ. એ પાદમાં “જ્વપ્રુથ્યા-ચા દરેષતા-ચા” એમ એ “ચા” વડે સરખા વ્યાકરણવાળા શબ્દો બેડેલા છે. “દરેષત્” તો ક્રિયાપદ થઈ જાય. ખરા શબ્દ દ્રષ્ટ વ=visible, openly to be seen, પ્રગટ, દ્રષ્ટ, સ્પષ્ટ નજરે પડે એવો છે. એ વિશેષણ ૩/૧ છે. માટે એ શબ્દ “દરેષતા-ચા” લખવો જોઈએ.

(૫૪) હા. ૩૩. શ્લોક ૮, પંક્તિ ૩, પાદ ૨.

એમાં ભૂલ નં. ૨૦ માં જણાવ્યા પ્રમાણે “ઉતયુધ્તી” શબ્દ છે તે ખોટો છે. ખરા શબ્દ “ધતયુધ્તી” છે, તે જ ત્યાં જણાવ્યા પ્રમાણે અહીં પણ લખવો—

બોલવો જોઈએ. અવેસ્તા-લિપિમાં “ધ” ને “ઉ” એટલા નજીક છે કે વાંકને જરા લંબાવતાં “ધ” નો “ઉ” થઈ જાય.

(૫૫) હા. ૩૩. શ્લોક ૯, પંક્તિ ૧, પાદ ૧.

એમાં કાંગાણએ તેમજ ગૅલ્ડનરે ને બીજાઓએ “તૅમ મધ્ન્યૂમ્” પાઠ લીધેલો છે. અને બીજી હસ્તપ્રતોમાં બીજા પાઠો પણ છે; પણ બધા જ પાઠો ખોટા છે. આ શ્લોકનો ઉત્તમ તત્ત્વજ્ઞાનથી ભરેલો ભાવાર્થ કોઈને સમજ નહીં પડ્યાથી આ શબ્દો ચૂંથી નાખેલા છે. અભ્યાસીઓ ધ્યાનથી જોશે કે આ શ્લોકમાં ચાર શબ્દો દ્વિવચનમાં છે અને મન્યુઓ પણ બે છે અને એમાં મન્યુઓની જ વાત છે. હા. ૩૦-૧ માં પેગન્યર સાહેબે કહ્યું છે કે “તે બન્ને મન્યુઓ જેઓ મજ્જદાના હેતુ માટે સર્જાયેલા છે, તેઓને માટે હવે હું કરું છું.” એટલે અહીં “મજ્જદા” ને જ સંબોધન પણ છે વાંચકે એ શ્લોક પરની મારી સવિસ્તર ટીકા વાંચવી અને આ શ્લોકનો ખરો ભાવાર્થ સમજવો. એટલે આ શબ્દોનું ખરું શુદ્ધ રૂપ “તા મધ્ન્યૂ” એટલે તે બન્ને મન્યુઓને (૨/૨)-સ્પૅન્તામન્યુને તથા અંધ્રમન્યુને છે. નૅમ મધ્ન્યૂમ્” કે “તૅ મધ્ન્યૂ” લખતાં અર્થ જ મળતો નથી. વળી “તૅ” બહુવચનમાં છે. અને “મધ્ન્યૂ” દ્વિવચનમાં ૧-૨ વિભક્તિઓમાં છે.

(૫૬) હા. ૩૩. શ્લોક ૯, પંક્તિ ૨, પાદ ૨.

એમાં “બરૅત્” શબ્દ છે તે ચૂંથાયેલો છે અને બે જુદા શબ્દો જોડી દઈને કીધેલો છે. ભાવાર્થ પ્રમાણે ખરા શબ્દો મરે ત્તુ એટલે notwithstanding in contest, યુદ્ધમાં ચા હરિકાઈમાં હોવા છતાં (૧/૨) છે. એનો ધાતુ જ તે પરથી મર નામ થયેલું છે. તેથી આ શબ્દો છૂટા અને “બરૅ-ત્” એમ લખવા જોઈએ, કેમકે “બ” ઉદાત્ત છે અને “રૅ” અનુદાત્ત જ રહે છે, કેમકે તેની પછીનો “ત્” ઉદાત્ત છે.

(૫૭) હા. ૩૩. શ્લોક ૯, પંક્તિ ૩, પાદ ૨.

એમાં “ઉર્વાનો” શબ્દ પણ ગેરસમજથી ખોટા વ્યાકરણથી લખાયેલો છે. એ પાદમાં “યથાએન્જે બજેના”, એમ છઠ્ઠી વિભક્તિ દ્વિવચનમાં સર્વનામ છે, અને તેનું નામ આ “ઉર્વાનો” બહુવચનમાં છે! એનો કિયાપદ “હથોઈતે” પણ ૩/૨ એમ દ્વિવચનના રૂપમાં જોઈએ. વળી તેની પછી “આ”=અરુર પણ જોઈએ. એટલે આ “બન્ને આત્મા” પણ દ્વિવચનમાં જ હોવા જોઈએ. એટલે “ઉર્વાનો” નહીં પણ એ શબ્દ દ્વિવચનમાં શુદ્ધ રીતે “ઉર્વાના” લખવો-બોલવો જોઈએ. એમાં મૂળ શબ્દ તો ટ્વર્ના છે અને જ ઉદાત્ત છે. તેથી તેનો “વા” થવો જોઈએ. આ શ્લોકના બહુ શબ્દો ગેરસમજથી ચૂંથાયેલા છે.

(૫૮) હા. ૩૩. શ્લોક ૧૨, પંક્તિ ૧, પાદ ૧.

એમાં “ઉન્જરૅવા” શબ્દ ચૂંથાયેલો છે. એમાં પ્રથમ “ઉ” કોઈએ પાછળથી ઉમેરેલો છે. મૂળ શબ્દ હર્વ છે, તેમાં હ ઉદાત્ત છે. તેથી તેનો ગાથા ભાષામાં “ન્” થાય છે તે બરાબર છે. પણ એમાં “ઉ” ચા માટે ઉમેરાય? “મને ઊંચે લ્યો, ઊંચી સ્થિતિએ મૂકો, મને ઊંચે ચઢાવીને સુક્તિ-ઉદ્ધાર-આપો.”

એવા અર્થમાં આ વાક્ય છે તેમાં પહેલો શબ્દ “ઉસ-મોઈ” છે જ વ્દ મે-એમાં “ઉસ”માં ઉચે લઈ જવાનો ભાવ છે જ. તેથી આ બીજો “ઉ” ખોટો છે. જો “વ” જેવો શબ્દ હોતો તો તેનો “ઉર્વ” એમ “ઉ” સાથે થાય, પણ “બી” સાથે “ઉ” કદી કોઈ રીતે આવે નહીં. માટે આ શબ્દ શુદ્ધ રૂપે “બીરેવા” જ લખવો-બોલવો જોઈએ, નહીં તો એક શ્રુતિ વધી જાય છે.

(૫૯) હા. ૩૪. શ્લોક ૧, પંક્તિ ૧, પાદ ૨.

એમાં “અમૃતતાત્મ” છે તેમાં વચ્ચે “ત” ખોટી રીતે મુકાયેલો છે. ખરો શબ્દ “અમૃતાત્” છે, “અમૃતતાત્” નહીં. એનાથી બીજો કંઈ અર્થ પણ થતો નથી. બીજી લીટીમાં “હૃદયવાતો” સર્વતાત્મ-છે તેની ચાર શ્રુતિ છે તેમ આ “અમૃતાત્મ”-અમૃતાત્મ-તેની પણ ચાર જ શ્રુતિ છે. આ પાદ વાચના જ અમૃતાત્મ એમ લખાય, તો નિયમ પ્રમાણે વજના એમ ત્રણ શ્રુતિ કરીને આ પાદનો ખરાબર લય સાધી શકાય. આ પદ્યરચનાની ને તેના લયની સૂક્ષ્મ સમજણ વગર કવિતામાં લાંબા કાળને લીધે પેસી ગયેલી ભૂલો સામાન્ય વિદ્વાનથી પકડી શકાય નહીં. આ પાદ માટે “હૃદય શબ્દો” વાળા વિલાગમાં ભૂલ નં. ૯ માં જણાવેલું છે.

(૬૦) હા. ૩૪. શ્લોક ૨, પંક્તિ ૧, પાદ ૨.

એમાં કાંગાણએ, ગેદડનર ને બીજાએ “મુધ્-ચુશ્-ચા વર્હુશ્” જેવા પાઠ લીધેલા છે, તે ખોટા છે. કેટલીક હસ્તપ્રતોમાં મુધ્-ચેઉશ્-ચા વર્હુઉશ્” પાઠ છે, તે જ ખરો પાઠ છે. એ છૂટી વિલક્ષિમાં છે ને એનું સંબંધી નામ “દાતા” છે. આ હા. માં તત્ત્વજ્ઞાન અને મોક્ષમાર્ગની ચિકિત્સા છે, તેથી ઘણાને ભાવાર્થ સમજાયો નથી ને પછી અર્થ ખેસાડવા શબ્દોને ગમે તેમ ચૂંચેલા છે. વિશેષ ખુલાસો “ગાથા” ના અનુવાદની ટીકામાં મળશે. માટે એ શબ્દો, “મુધ્-ચેઉશ્”-ચા “વર્હુઉશ્” લખવા બોલવા જોઈએ.

(૬૧) હા. ૩૪. શ્લોક ૨, પંક્તિ ૩, પાદ ૧.

એમાં “પુધ્-રિગાયે” શબ્દ બધાએ લીધા છે તે ખરાબર નથી. ગાથામાં “ગાયેથા” શબ્દ “સર્જન, સર્ષિ” ના અર્થમાં છે. તેનો કંઈ સંબંધ માનીને આ શબ્દ ખોટો લીધેલો છે. એનો મૂળ ધાતુ પરિત્ત = to go about celebrating everywhere બધે ફરતા રહીને ઉજવવું ચા કીર્તન કરવું, એ છે. એનું વર્ગ ૩ ને વર્તમાનકાળ આત્મનેપદ ૧/૧ નું રૂપ પરિત્તે છે, તેનું સ્વરભારના નિયમ પ્રમાણે ગાથારૂપ “પુધ્-રિગાયે” થાય. આ શુદ્ધ રૂપ કેટલીક હસ્તપ્રતોમાં ગેદડનર નેપિલું છે ! અને છતાં એનો ધાતુ અને અર્થ યથાર્થ મેળવવાના કોઈએ પ્રયત્ન કીધા નથી ને ખોટો શબ્દ લખાતો બોલાતો આવ્યો છે. વળી ગાથામાં શબ્દના છેડેના સ્વરો બધા જ દીર્ઘ લખાય છે, એ માન્યતા પણ સર્વાંશે ખરી નથી. ગાથામાં પરિત્તો “પુધ્-રી” લખાય છે, કેમકે ૧ ઉદાત્ત છે તેનો “પુધ્” થાય, અને ૨ સ્વરિત થાય, ત્યાં “રી” દીર્ઘ અજ્ઞલ સાથે લખાય. પણ આ પરિત્તે માં ૧ ઉદાત્ત છે તેથી તેની પૂર્વેની શ્રુતિ સ્વરિત રખાય કે કસાય નહીં, એટલે રિ અનુદાત્ત જ રહે છે. તેથી તે “પુધ્-રિગાયે” એમ હસ્ત “રિ” સાથે જ બધી પ્રતોમાં લખાયેલો છે. આ રૂપો બધા સ્વરભારના ચોક્કસ નિયમો પ્રમાણે જ બાંધેલાં છે તે હવે જ્ઞાને સ્પષ્ટ સમજાયે.

(૬૨) હા. ૩૪. શ્લોક ૩, પંક્તિ ૧, પાદ ૧.

એમાં ગેંદડનરે, કાંગાલએ અને કેટલાકોએ “મ્યૂદ્મ” શબ્દ લખ્યો છે. તે યુક્ત નથી. પણ એ જ શબ્દ આગળ જતાં આ જ હા. નં. ૧૩ માં શ્લોકમાં એ બંનેએ “મીદ્મ” લીધેલો છે તે તદ્દન ખરાબર છે, એનો મૂળ શબ્દ મીદ્મ = gracc, મહેર, ન્યામત છે. પ્રાગૈદિક ભાષામાં ટ હોતો જ નહીં. એ મૂર્ધન્ય વર્ગના વર્ણો પાછળથી વૈદિક ભાષામાં આવેલા લાગે છે. બાકી એ “હ” ને બદલે ગાઘાકાળમાં “ઋદ્”-૪૮-લખાતો હોતો. વળી “મ્ય” તો મીનું ખોટું બગડેલું રૂપ છે. માટે આ શબ્દ શુદ્ધ રૂપે “મીદ્મ” જ અહીં લખવો-બોલવો જોઈએ.

(૬૩) હા. ૩૪. શ્લોક ૪, પંક્તિ ૧, પાદ ૧.

એમાં “આર્મ્” “આતર્મ્” “આર્મ્” એમ ગેંદડનર, કાંગાલ, વગેરે વિદ્વાનોએ ભુદી ભુદી જોડણીમાં શબ્દ લખેલા છે તે યુક્ત નથી. “આતર્” ધાતુ પરથી લ્યો તો “આતર્મ્” થવો જોઈએ, પણ તેમ કરતાં પાદમાં એક શ્રુતિ વધી જાય છે. એટલે એ જ ધાતુનું નિર્ભળ રૂપ “આર્મ્” છે તે પરથી “અ” રૂપાખ્યાન (declension) પ્રમાણે “આર્મ્” શબ્દ થય, અને એક હસ્તપ્રતમાં “આર્મ્” શબ્દ ગેંદડનરે નોંધેલો છે. પણ એની પાછળ “અહુરા-જસુર” શબ્દ છે. તેનો જ ઉદાત્ત છે. તેથી તેની પૂર્વેની શ્રુતિ સ્વરિત કરી શકાય નહીં. તેથી એ ટૂંકા “અ” સાથે જ લખાય. તેથી ખરું શુદ્ધ રૂપ “આર્મ્” છે તે જ લખવું-બોલવું જોઈએ.

(૬૪) હા. ૩૪. શ્લોક ૪, પંક્તિ ૨, પાદ ૧.

એમાં ગેંદડનરે “અસીસ્તીમ્” શબ્દ લીધો છે તે ખરાબર નથી. મૂળ શબ્દ જાણીય છે. “હી” નહીં. ગેંદડનરે કેટલીક હસ્તપ્રતોમાં “અસીસ્તેમ્” શબ્દ જ નોંધેલો છે ને તે જ ખરા શબ્દ છે. એ શબ્દ શુદ્ધ રૂપે “અસીસ્તેમ્” એમ ટૂંકા “અ” સાથે જ લખી શકાય કેમકે એની પછીના શબ્દ “અમવન્તેમ્”ની પહેલી શ્રુતિ “અ”-જ-ઉદાત્ત છે.

(૬૫) હા. ૩૪. શ્લોક ૪, પંક્તિ ૨, પાદ ૨.

એમાં ગેંદડનરે “સ્તોમ્ રપન્તે” શબ્દો લીધેલા છે, તે જ યથાર્થ છે. કાંગાલએ “રપન્તેમ્” લીધો છે, તે ખોટો છે. ભાવાર્થ પ્રમાણે એની વિલક્ષિત ૨/૧ નહીં પણ ૪/૧ છે. એથી જિલટો “દ્યબિધ્યન્તે” ખીલ લીટીમાં આવે છે.

(૬૬) હા. ૩૪. શ્લોક ૪, પંક્તિ ૩, પાદ ૨.

એમાં બધાએ “દૈર્ઘસ્તા” શબ્દ લીધો છે, તેની જોડણી યુક્ત નથી. આ શ્લોકનો અર્થ ખરાબર નહીં ગમજાયથી અને “આતર્”ની આધ્યાત્મિક શક્તિનો પરિચય નહીં હોવાથી આ ખોટા અર્થનો શબ્દ લખ્યો છે. મૂળ શબ્દ દુષ્ટ નહીં પણ ઘર્ષ છે એ ધ્રુવ ધાતુ પરથી છે. એનો અર્થ emasculator, depriver of virility, નિર્વીર્ય કરનાર, નિર્ભળ કરનાર, એમ છે. એટલે એ શબ્દ શુદ્ધ રૂપે “દૈર્ઘસ્તા” લખવો-બોલવો જોઈએ. આવા અર્થોના સૂદ્ધ તક્ષવતોને માટે શ દોની જોડણી શુદ્ધ લખાવી જોઈએ.

(૬૭) હા. ૩૪. શ્લોક ૫, પંક્તિ ૩, પાદ ૨.

એમાં ભૂલ નં. ૭ પ્રમાણે “મધ્યાધ્ન-ચા” શબ્દ ખોટો છે, તે શુદ્ધ રૂપે “મધ્યાધ્ન-ચા” લખવો જોઈએ.

(૬૮) હા. ૩૪. શ્લોક ૧૦, પંક્તિ ૩, પાદ ૨

એમાં “વેાધ્યા” શબ્દ સંધાયેલો છે. શ્લોકનો ને વાક્યનો ભાવાર્થ એમાં એ શબ્દનો ધાતુ કી,=to go and seek eagerly, આતુરતાથી કંઈક શોધવું, છે. સત્ય શોધનના વિષયમાં એ ધાતુ વપરાય છે. એનાં ક્રિયાપદોનાં રૂપો કેતિ, વેપન્ એમ કેથી શરૂ થાય છે. એ ધાતુ પર ત્ર પ્રત્યય લગાડીને વેત્ર નામ દીધેલું છે. યસ્ત ૧૦-૧૩૦ માં ત્રી ધાતુ પરથી એવું જ રૂપ “વેધ્યા” થયેલું છે. એટલે ગાથાના નિયમ મુજબ આ પછી વેત્રનું “વેધ્યા” (એટલે સત્યશોધનને માટે જનારાઓને) એવું રૂપ થયેલું છે. વે ઉદાત્ત છે તેનું “વેધ” થયું અને ત્રા ન્વરિત થયો છે, તેથી તેનો નિયમ મુજબ “ધ્યા” થયો છે. એટલે ખરું શુદ્ધ રૂપ “વેધ્યા” જ લખવું-જોલવું જોઈએ. ગેલ્ડનરે એ શબ્દના અનેક પાઠો “વેા”થી શરૂ થતા આપેલા છે. પણ છેલ્લે એક હસ્તપ્રતમાં “આવેધ્યા” રૂપ નોંધેલું છે. એ જ ખરું રૂપ છે. પણ “આ” ઉપસર્ગ છે. તે “વેધ્યા”થી તો છૂટો લખાવો જોઈએ : આ વેધ્યા :

(૬૯) હા. ૩૪. શ્લોક ૧૧, પંક્તિ ૨, પાદ ૨.

એમાં “વક્ત” શબ્દ ખોટી રીતે જોડાયેલો છે. વક્ષ ધાતુ પરથી અપૂર્ણભૂતકાળ, પરસ્મૈપદ ૩/૧ નું રૂપ “વક્ષ” થાય. એટલે “ક્ષ” ને જ જુદા લખાય. “વક્ત” લખતાં પાદમાં એક શ્રુતિ પણ જોઈ છે, એટલે ખરો શબ્દ “વક્ષ” જ લખાવો-જોલાવો જોઈએ.

(૭૦) હા. ૩૪. શ્લોક ૧૧, પંક્તિ ૩, પાદ ૧.

એમાં પણ ભૂલ નં. ૨૦ પ્રમાણે “ઉતયુધ્તી” શબ્દ ખોટો રૂપે વપરાયેલો છે. ત્યાં જણાવ્યા પ્રમાણે શુદ્ધ શબ્દ કૃતકૃતી નો “ઉતયુધ્તી” જ થાય. “ઉ” “ધ” ને બદલે વંચાયેલો લાગે છે. માટે શુદ્ધ શબ્દ “ઉતયુધ્તી” જ લખવો-જોલવો જોઈએ.

(૭૧) હા. ૩૪. શ્લોક ૧૪, પંક્તિ ૩, પાદ ૧.

એમાં “ક્ષમાકાંમ હુ-ચિસ્તીમ્” એ બન્ને શબ્દો સંધાયેલા છે. પહેલો શબ્દ “ક્ષમાકાંમ” કરીને લખેલો છે. પણ આ પહેલા બીજા પુરુષ સર્વનામોની બતિ તેમજ તેમનાં વચનમાં વૈદિકભાષામાં તેમજ ગાથાભાષામાં કોઈ બતની ચોક્કસતા નથી. એટલે બતિ કે વચન માટે જુદાં રૂપો એમાં નથી. એક જ રૂપ બધાં માટે વપરાય છે. એટલે “ક્ષમાકાંમ” લખીએ તો ત્રણ શ્રુતિ ગણવી પડે. અને “હુ-ચિસ્તીમ્”ની ત્રણ શ્રુતિ મળી છ શ્રુતિ થાય, અને “અહુરા”ની ત્રણ શ્રુતિ ઉમેરાતાં પહેલા પાદમાં નવ શ્રુતિ થઈ બય! એટલે એ બન્ને શબ્દો પાછળથી બગડેલા છે. “ક્ષમાકાંમ” ને બદલે શુદ્ધ રૂપ “ક્ષમાકમ્” જ લખવું-જોલવું જોઈએ. “ચિસ્તીમ્” નારીબતિ હોવાથી “કમ્” નું “કામ્” કરવાની જરૂર નથી.

હવે રહેા “હુ-ચિસ્તીમ્” શબ્દ. એમાનો પહેલો “હુ” = મુ = સારી કોઈએ પાછળથી ઉમેરેલો છે. અને “અહુરા”ની ઇચ્છાના પ્રયોજનને-ચિસ્તીમ્ “હુ” એટલે સારું કહેવાથી કંઈ વધારે થતું નથી. “અહુરા”નું પ્રયોજન કંઈ ખરાબ પણ આવતું નથી. એટલે “ચિસ્તી” શબ્દ જ પૂરતો છે. એમાં “હુ” ખોટી રીતે ઉમેરાયો છે. જેથી પાદમાં મોટો લયભંગ થાય છે. “અહુરા”ની ત્રણ શ્રુતિની પૂર્વે માત્ર ચાર જ શ્રુતિ બધે છે તેમ અહીં પણ બેઘમે. એટલે “ક્ષમાકર્મ” ચિસ્તીમ્” લખનાં એ ચાર શ્રુતિ ખરાબર થાય ને અર્થ પણ શુદ્ધ રહે.

(૭૨) હા. ૩૪. ૨લોક ૧૫, ૨, પાદ ૨.

એમાં “ઇપુદ્મ” શબ્દ બગડેલો છે. મૂળ શબ્દ હ્રુષ્ચ ધાતુ પરથી છે. “ઇપુદ્” જેવો ધાતુ જ નથી, પણ “ઇપુદ્ધ”=to implore, વિનવવું, એ છે. એ પરથી આ શબ્દ “ઇપુદ્મ”-હ્રુષ્ચમ્-થાય છે, તે ક્રિયાપદ, અપૂર્ણભૂતકાળ, પરસ્મૈપદ, ૧/૧ નું રૂપ છે. એ જ પ્રમાણે હા. ૩૧-૧૪ માં “ઇપુદો” છે તે હ્રુષ્ચ નામ પરથી ૧/૩ નારીજતિનું રૂપ “ઇપુદો” થાય. અવેસ્તા વંદીદાદમાં “ઇપુદો”જ શબ્દો છે.

(૭૩) હા. ૩૪. ૨લોક ૧૫, પક્ષિ ૩, પાદ ૨.

એમાં પણ હા. ૩૦-૯ માં જણાવ્યા પ્રમાણે “ફ્રેષ્મ” બોલ ખોટી રીતે લખાયેલો છે. વર્ષ્મ=મુક્તિ. એમાં “ફ્ર” આખો નહીં પણ વ્યંજન છે. એટલે તે “ફ્રેષ્મ” લખવો-બોલવો બેઘમે.

ઉપર આ લેખમાં જણાવ્યા પ્રમાણે “અહુનવર”ના પવિત્ર કલામમાં, ખીજા કોઈના “યાનીમ્ મનો”વાળા “ગાથા”ના પ્રવેશક પ્રલોકમાં અને “અહુનવર્ધતિ” “ગાથા”ના માત્ર હામાં (અધ્યાયમાં) મારા લોક અભ્યાસના પરિણામે મને જે બધી મળીને ૨૦૧ ભૂલો મળી આવી છે તેનાં કારણો જણાવીને મેં તે નોંધી છે. જુદા જુદા વિભાગમાં તે નીચે પ્રમાણે છે.

વિભાગ પહેલો : ક્ષેપક શબ્દો.	૨૦
,, બીજો : હ્રુષ્મ શબ્દો.	૧૧
,, ત્રીજો : ખોટા ભેદાક્ષરોવાળા શબ્દો.	૫૭
,, ચોથો : સ્વરભ્રાન્નાં ખોટાં ચિહ્નવાળા શબ્દો.	૪૦
,, પાંચમો : બગડેલા શબ્દો.	૭૩

અકંદર શબ્દો. ૨૦૧

હું ઉપર જણાવી ગયો છું તેમ આપણી પવિત્ર “ગાથા” એ “મંત્રસહિતા” છે, પેગમ્બરની દિવ્ય વાણીના “માત્રો” છે. તે શુદ્ધ રીતે બોલાવા-લખાવા બેઘમે. આઠ આઠ હજાર વર્ષના અતિ લાંબા ગાળામાં જમાનાઓની અનેક ઉદ્વેગપાથલમાં, અનેક યુદ્ધોની કારણતોમાં કાસ્તિયન સમુદ્રની લાજુના પ્રદેશથી માંડીને હિન્દુસ્તાન સુધીના અનેક પ્રદેશોમાં પોતાના મહાન પેગમ્બર સાહેબે આપેલા આ પવિત્ર વારસાને પોતાને મોઢે રાખી રાજ લણતા રહીને તેમજ અનેક લિપિઓમાં ઉતારતા રહીને જરથોસ્તી ધર્મશુરુઓએ આજ સુધી પોતાના

જીવને જોખમે ગમે તેમ કરીને સાચવી રાખીને માનવજાતના જૂનામાં જૂના ધર્મજ્ઞાનને જીવતું જાગતું રાખ્યું છે, એ કાંઈ જેવી તેવી ધર્મશ્રદ્ધાની અને ધર્મપરની દ્વિદાગીરીની કથા નથી. આ બધું જોતાં કાળનાં તેમજ ખીન્ન અને કારણોને લીધે એ પવિત્ર વાણીને કંઈ કંઈ જાળાં લાગે તેમાં નવાઈ નથી. સાડા આઠ હજાર વર્ષમાં શબ્દોના પ્રકાર બદલાય, અર્થ બદલાય, સમજ બદલાય, વચ્ચે વચ્ચે થઈ ગયેલા મોટા ધર્માધિકારીઓની પોતાની ગતિમતિ સુજળ તેમાં કંઈ કંઈ ફેરફાર પણ કરાય એ સ્વાભાવિક છે. હિંદુભાઈઓના પવિત્ર વેદોમાં પણ એવા ઘણા ફેરફાર થયેલા છે, જુદી જુદી હસ્તપ્રતોમાં શબ્દોના ને વાક્યોના પણ જુદા જુદા પાઠો આપેલા છે, એટલે જ થયું છે તે જમાનાઓના વહનમાં સ્વાભાવિકપણે જ થયું છે. મોટે ભાગેના શબ્દો ને ઉચ્ચારો શુદ્ધ જ રહેલા છે. તે પણ આપણા ધર્મશુરુઓની મહા કાળજી જ બતાવે છે.

પવિત્ર “ગાથા”ના પાયાની ફિલસૂફી સૂર્યમંડળની આનુબાસ્ય ગૂંથાયેલી છે, તેનું રહસ્ય પેગમ્બર સાહેબે પોતાના આંતરિક મધ્યમંડળના કેટલાક આધ્યાત્મિકતામાં આગળ વધેલા સભ્યોને જ આપેલું હતું અને એ સભ્યો ધર્મવિશ્લવમાં કે રાજવિશ્લવમાં નાશ પામતાં એ શુભ જ્ઞાન પણ તેઓની સાથે લુપ્ત થયું. ખુદ અવેસ્તાકાળમાં પણ આ શુભ જ્ઞાન તે વેળાના કોઈ મહાન જરથોસ્તી ધર્માધિકારીને પણ પૂરેપૂરું મળેલું દેખાતું નથી એટલે “ગાથા”માંની ફિલસૂફીમાં વેદ-કાળની, યાહુદી ધર્મના મંડાલકાળની, ખ્રિસ્તી ધર્મકાળની, તેમજ ખુદ ઇરાનમાં પણ ફેટેલા કેટલાક નવા ધર્મના ફાંટાઓના કાળની માન્યતાઓ કોઈક અંશે સ્પેશલેજ થતી જ આવી છે. વળી “ગાથા” જે મૂળ આર્યોની પ્રાગૈદિક ભાષામાં તેના બધા સ્વરભારો સાથે લખાયેલી હતી, તેના ઉચ્ચારો જે રીતે થતા હતા, તેનું તે વેળા તો સૌને જ્ઞાનભાન હતું જ. પાછળથી બ્યારે જરથોસ્તીઓના પ્રદેશ પણ બદલાયો હશે, ઇરાનમાં આવતાં ભાષા અને લિપિ પણ બદલાતી ગઈ હશે—જેમ બધે જ થયેલું છે—ત્યારે “ગાથા”ના મંત્રોને તેના ઉચ્ચાર પ્રમાણે જ નવી લિપિમાં તેના વર્ણો ઊભા કરીને ઉતારવામાં આવ્યા હશે. અને તે સ્વરભારના નિયમોની નોંધ પણ રાખવામાં આવી હશે. એ પદ્યરચનાની તેના બધા સ્વરભારોની સમજ એવા “સ્તોત્રના કાયદા”વાળા ગ્રંથમાં આપેલી પણ હશે. પણ કાળના વહનમાં અને ઇરાની જરથોસ્તી પ્રજા પર પડેલી આફતોમાં એ બધું કોઈક રીતે ગુમ થઈ ગયું લાગે છે. આજે તે કિસ્તારની મહેરથી આ જૂનામાં જૂની ભાષા અને તેના ઉચ્ચારોનું જ્ઞાન થયું છે. તેની મદદથી “ગાથા”ને ઉકેલતાં તેમાંની ક્ષતિઓની ખબર પડી છે એટલે હવે આ લેખમાં જણાવ્યા પ્રમાણે એ બધી ક્ષતિઓને સુધારીને “ગાથા”નો બધી રીતે શુદ્ધ પાઠ—વૈદિકભાષામાં તેમજ “ગાથા”ના તે ભાષાના શુદ્ધ ઉચ્ચારમાં—મેં આપ્યો છે, તે પ્રમાણે જ હવે “ગાથા”ના “મંથ્રા” લખાવ—બોલાવા નેઈએ. મારા જરથોસ્તી અભ્યાસી ભાઈઓને તેમજ વિદ્વાન દસ્તુરજીઓને તથા એરવહોને આ પાઠ બધી રીતે કરી નેવા અને તે શુદ્ધ છે એમ ખાતરી થતાં એ જ પ્રમાણે આપણાં ભણતર ચલાવવા હું વિનંતિ કરું છું. મજ્જા અહુરાની, સ્પેન્તા મન્યુની અને પેગમ્બર સાહેબની ભેગી મહેરથી “ગાથા”નું બધું રહસ્ય જે રીતે મને મળ્યું તે તે સાહેબોની રજાથી હું અહીં પ્રગટ કરું છું અને મારા જીવનની એ પવિત્ર ફરજ બજાવીને કૃતાર્થ થાઉં છું.

“અહુનવર્ઘતિ ગાથા”ની પદરચના
અને તેના સ્વરભારે
તથા ગાથાભાષાની વિશિષ્ટતા

The Meter of the
“**AHUNAVAITI GĀTHĀ,**”
The Accents embodied in it,
and
Specific Differences in Phonology
between the Gāthās and the Vedas

“અહુનવધતિ ગાથા”ની પદરચના અને તેના સ્વરભારો તથા ગાથાભાષાની વિશિષ્ટતા

The Meter of the “Ahunavaiti Gāthā” and the
Accents embodied in it, and Specific
Differences in Phonology between Gāthās and the Vedas

અહુનવધતિ ગાથાનો છંદ

“અહુનવધર્થ”ના તેમજ “ગાથા અહુનવધતિ”માં વપરાયેલા છંદને હું ‘અહુન છંદ’ નામ આપું છું. એમાં ૧૬-૧૬ શ્રુતિઓની (syllables) ત્રણ પંક્તિઓ છે. દરેક પંક્તિમાં સરાતમી શ્રુતિએ યતિ (caesura) છે. એટલે દરેક પંક્તિમાં બે પાદ છે, સાત ને નવ શ્રુતિના. આ સાતમી શ્રુતિ આગળના ચતિનો કદી પણ ભંગ થતો નથી. લૌકિક (classical) સંસ્કૃતમાં જેમ શુણ ને કાળ—quality and quantity—દરેક શ્રુતિના નિશ્ચિત ક્રીધેલા છે એટલે લઘુ અને શુર—short and long—શુણમાં તેમજ કાળમાં—તેમ ‘ગાથાના’ છંદમાં નથી. ઋગ્વેદમાં પણ એમ નિશ્ચિત લઘુ શુર શ્રુતિઓ નથી, પણ “ત્રિધુભ” છંદની પંક્તિને છેડેની ચાર પાંચ શ્રુતિઓમાં ચોટે ભાગે લઘુ શુરનું કંઈક માપ દેખાય છે, અને તેમાં પણ અનિયમિતતાના અપવાદ તો મળે છે જ, પણ ગાથાના છંદમાં તેવું કંઈ દેખાતું નથી.

ગાથાના છંદમાં પંક્તિને છેડેની શ્રુતિ બધી શુર—long—જ વપરાયેલી છે, એટલુંજ નહીં, પણ શબ્દોની છેલ્લી શ્રુતિઓ લઘુ—short—હોય તો પણ તેઓને શુર—long—કરવામાં આવેલી છે. દષ્ટાંત તરીકે વૈદિક “અ”નો હંમેશ “આ” લખાયેલો છે. ‘અસુ’નો ‘અહૂ’, ‘વસુ’નો ‘વાહૂ’, ‘નેહ’નો ‘નએહા’, ‘અસ્ય’નો ‘અહ્યા’, ‘અપિ’નો ‘અધી’—વગેરે.

ઋગ્વેદના છંદો માટે શુશ્રીય વિદ્વાનોએ નોંધ્યું છે કે તેમાં ચોટે ભાગે iambic rhythm એટલે લઘુ શુર—short and long syllables in rotation—પરંપરા આવે છે, પણ ખરી રીતે તેવું કશું નથી. લીટીએ લીટીએ ભુદું ભુદુંજ આવે છે ને લઘુ શુરનો કોઈ ખાસ નિયમ નથી—ખુદ ઋગ્વેદમાં હજારો અપવાદો આ વિધાન પરત્વે આવે છે—એ જ પ્રમાણે ગાથાના છંદમાં પણ લઘુ શુરનો કોઈ નિયમ નથી—બદકે ગાથાકાળમાં આ લઘુ શુર—શુણ ને કાળનાં નિયમિત એકમો (regular units) હોઈ શકે એવું પણ ભાન હસતી ધરાવતું ન હતું.

ગ્રો. એ. એ. મૅકડોનેલ પોતાના વૈદિક વ્યાકરણમાં સ્પષ્ટ રીતે (૪૩૬ એ પાને પાદ નોંધ ૩ જી માં) કહે છે કે અવેસ્તાના છંદોમાં લઘુ શુરનું કોઈ પણ બંધનજ નથી. માત્ર શ્રુતિસંખ્યા જ પાદ પંક્તિના બંધારણ માટે નિશ્ચિત ક્રીધેલી હોય છે.

ચોટે ભાગે “ગાથા”ના અહુન છંદની દરેક પંક્તિ (૧૬ શ્રુતિની) વાક્યનો કે વાક્યવિભાગનો સંપૂર્ણ અર્થ ધરાવે છે. કોઈક જ વખત એક પંક્તિમાંથી બીજી

પંક્તિમાં ઊતરીને તેમાંના શબ્દોના અર્થ સાથે લેવા પડે છે—દાખલા તરીકે હા. ૨૮-૨ માં ખીજ ને ત્રીજ પંક્તિઓ અર્થમાં જોડાયેલી છે ને ખીજ પંક્તિમાંના સામાન્યરૂપ શબ્દ “દાવોધ”નું કર્મ “આયસા” ત્રીજ પંક્તિમાં ઊતરેલું છે. એમ છતાં રચના એવી સીધી હોય છે કે એવે ઠંકણે અર્થની ગૂંચવણ ઊભી થતી નથી.

પંક્તિમાંના પ્રત્યેક વિલાગની-પાદની-શ્રુતિગણનામાં કેટલાક જોડાસરે માટેના નિયમો નોંધવા જેવા છે—

૧. અંતિમ-છેવટના-‘ય’ ની સાથે વ્યંજન જોડાયેલા હોય તે વ્યંજનમાં ‘ધ’ સ્વર ઉમેરીને તે જોડાસરની એક નહીં પણ બે શ્રુતિ ગણાય છે: “વધુર્યો” માંના ‘ર’ વ્યંજનમાં ‘ધ’ સ્વર ઉમેરીને ‘વધુરિયો’ એમ એ શબ્દને ત્રણ શ્રુતિમાં બોલવાનો છે.

“વહો” નહીં પણ “વહીયો” લખવાનું-બોલવાનું છે.

૨. પણ વિલક્ષિતા પ્રત્યયોમાં ‘ય’ સાથે જે વ્યંજન જોડાયેલા હોય તેને છૂટા પાડવા નહીં: અહ્યા, દ્રિશુખ્યો, યુખ્યુખ્યા, ઇત્યાદિ.

૩. ઘણા શબ્દો પઞ્ચોર્ધ્વીમ, હુધ્ધીમ, મધીમ, જ્વધીમ, એમ ખોટી રીતે બોલાતા ને લખાતા આવ્યા છે, કારણ કે ખરાં રૂપો, પઞ્ચોર્ધ્વ્યમ્ હુધ્ધ્યમ્, મશક્યમ્, જ્વ્યમ્, છે. જે “વીમ” બોલીએ તો એક જ શ્રુતિ થાય, પણ “વ્યમ” બોલીએ-લખીએ તો તેની “વિ-યમ્” એમ બે શ્રુતિ થઈ શકે. જ્યાં જ્યાં આવા શબ્દો લખાયેલા છે ત્યાં શ્રુતિગણનામાં એક શ્રુતિ ઘટી પડે છે અને “ધમ્” ને કોઈ રીતે લખાવીને બે શ્રુતિમાં બોલી શકાય નહીં.

ખરો શબ્દ “યમ્” સાથે જ છે તેની સાખીતી હા. ૩૪-૧૫ ની છેલ્લી લીટીમાં “હુધ્ધ્યમ્” લખાયેલો જ છે ને તેમજ બોલાય છે. એટલે અવેસ્તાકાળમાં રૂપ બગડ્યાં હોય ને “યમ્”નું “ધમ્” થયું હોય ને તે રૂપ પછી “ગાથા” માંના શબ્દો પર આરોપ થયેલું હોય, તેમ જણાય છે. પણ કોઈક શરતચૂકથી ઉપલો “હુધ્ધ્યમ્” શબ્દ શુદ્ધ રૂપે લખાયેલો રહી ગયો છે. બધે ઠંકણે આવા ‘યમ્’ ના ‘ધ-યમ્’ બોલીએ તો જ શ્રુતિઓ ઘસાઘસ થઈ રહે.

૪. ‘વ’ ની સાથે જોડાયેલો વ્યંજન કેટલીક વખત તેમાં ‘ઉ’ ઉમેરીને બોલાય છે = “હિન્નો” = હિ. ન્નુ. વો બોલાય છે. આ શબ્દ બધે જ ત્રણ શ્રુતિમાં બોલાય છે. “વીદ્યઓ” = વી-દુ-આઓ.

૫. (ક). છઠ્ઠી બહુવચનનો પ્રત્યય “આમ્” વેદ પ્રમાણે “ગાથા” ના છંદમાં પણ “આ-અમ્” એમ બે શ્રુતિમાં મોટે ભાગે બધે જ બોલવાનો છે: અએધામ્ = અએ-ધા-અમ્; અએનશ્દામ્ = અએ-નશ્-દા-અમ્. પણ ખીજ વિલક્ષિતામાં “આમ્” પ્રત્યયની બહુધા એક જ શ્રુતિ ગણાય છે. આ નિયમ ગ્રે. મેકડોનેલના

વૈદિક વ્યાકરણની સુને ૧૯૪૧ ની આવૃત્તિમાં ૪૩૭ મે પાને નોંધાયેલો છે. ઋગ્વેદના મં. ૬-૧૬-૧ માં “ગાયત્રિ” માં દરેક પાદમાં આઠ આઠ શ્રુતિ જોઈએ ત્યાં એ આઠ કેમ થઈ છે તે જુઓ:-

ત્વમ્ને યજ્ઞનામ્ હોત્વ વિશ્વેષામ્ દિત્વઃ

એમાં પહેલા પાદમાં દેખીતી માત્ર છ જ શ્રુતિ છે ને બીજામાં સાત છે, પણ ત્વમ્ ને ત્વ-અમ્ ને યજ્ઞનામ્ને યજ્ઞના-અમ્ અને વિશ્વેષામ્ ને વિશ્વેષા-અમ્ એમ બોલવાના છે. એટલે આઠ આઠ શ્રુતિ પૂરી થાય છે.

૫. (ખ). લાંબા ઉચ્ચારવાળા દાસ શબ્દમાંના દા નો દા-આ કરીને તેની બે શ્રુતિ ગણવી તેમજ લાંબા “જી” ની પણ જૂ-ઝ એમ બે શ્રુતિ ગણવી. “સુદાસ-હુ-દા-આ-આહ-હો” એમ પાંચ શ્રુતિ ગણવી, તેમજ દૂર ની પણ ઝૂ-ઝૂ-ર કરી ત્રણ શ્રુતિ ગણવી, “ધ્યઞ્ઞૌર્થનઞ્ઞૌ” માના “ધ્” નો પણ ધૂ જ કરીને બે શ્રુતિ ગણવી. જુઓ ઉપર પ્રમાણે મંકડોનેલ વૈદિક વ્યાકરણ.

આસ નોંધ : ઋગ્વેદની ને બીજા વેદોની તેમજ “ગાથા”ની પદરચનામાં શ્રુતિઓ ખૂટતી લાગે છે, પણ ખરેખરી રીતે તેમ નથી. પદનો લય તેના ઉચ્ચારને આધારે છે-લેખનના દેખાવને નહીં-એટલે તે કાળમાં એવા પ્રત્યયો સાથેની તથા એવા જોડાક્ષરોની શ્રુતિઓ લખાવીને કે છૂટી પાડીને બોલાતી હતી, અને તેમ બોલતાં પંક્તિનો લય તૂટતો નથી કે નિયમ પ્રમાણે પંક્તિમાં આવવી જોઈતી શ્રુતિઓ ઓછી ગણાતી નથી.

૬. “ગાથા” ના છદમાં અઘ, ઓઘ, આઘ, આહ, અઞ્ઞ, અઊ, અએ-એવા બેવડા સ્વરો, વૃદ્ધિ કરીને, લખાય કે બોલાય છે, તેને બે શ્રુતિના નહીં પણ એક જ શ્રુતિના ગણવા, કારણ કે એ ઉમેરાયેલા સ્વરો શબ્દના મૂળ અગના નથી, પણ શબ્દની શ્રુતિ પર આવતા જુદા જુદા સ્વરભાર (accents) ને લીધે નિયમસર મુકાયેલા છે. એ વૃદ્ધિના દેખાતા સ્વરો તેમજ ંચંજનના રૂપમાં કરેલા ફેરફારો હવે પછી નીચે જુદા જુદા સ્વરભાર પ્રમાણે બતાવવામાં આવશે.

૭. ‘અહુનવઘતિ ગાથા’નો ‘અહુન’ છંદ અણીગુદ્ધ લખાયેલો છે. ઉપર જણાવેલા જોડાક્ષરોને છૂટા પાડી ઉચ્ચારવાના છે અને “આમ્” પ્રત્યયને ‘આ-અમ્’ એમ બે શ્રુતિમાં બોલવાના છે. એ વિધિ ધ્યાનમાં રાખતાં આ ‘અહુન’ છદમાં શ્રુતિઓની કશી વધઘટ દેખાતી નથી, ને પદરચના શુદ્ધ ને સરળ છે.

૮. વૈદિક પદરચનામાં તેમજ “ગાથા”માં જે શબ્દો યુક્ષર (enclitic) ગણાય છે, જેવા કે, મે, મોઘ, તે, તોઘ, વે, વાઞ્ઞા, ને, નાઞ્ઞા, વગેરે, તે શબ્દો કોઈ પણ પંક્તિના આરભમાં મૂકી શકાતા નથી, પણ પંક્તિના બીજા વિભાગમાં એટલે બીજા ખંદના આરભમાં તે

યતિ પછી મૂકી શકાય છે. પંક્તિના આરંભમાં તે ઉદાત્ત (accented) શ્રુતિવાળો જ શબ્દ રાખવામાં આવે છે ને તેની પછી પૃથાક્ષર લેખે ઉપર કહેલા શબ્દો મૂકી શકાય છે. “ગાથા”માં પાછળથી ઘૂસી ગયેલા કેટલાક વધારાના શબ્દો આ કસોટીથી તુરત બહાર કાઢી નાખી શકાય છે.

૬. પહેલી વિલક્તિવાળો “મજ્ઞાઞ્” શબ્દ મેઘાસ છે, એટલે તેની બે જ શ્રુતિ છે. “દાઞ્” એક જ શ્રુતિમાં બોલવાનો છે, પણ છઠ્ઠી વિલક્તિવાળો “મજ્ઞાઞ્” શબ્દ મેઘાસ છે, એટલે તેની ત્રણ શ્રુતિ છે, “દા-ઞ્” એમ છૂટા અક્ષરો બોલવાનો છે: “મજ્ઞાહસ”-માંના ‘હ’નો ‘ઞ્’ થયેલો છે, તેથી ‘ઞ્’ છૂટો બોલવાનો છે. આઠમી સંયોધન વિલક્તિમાં એકવચનમાં મેઘા (a-declension) છે, તેથી તે “મજ્ઞા” જ રહે છે, અહીં સ્વરભાર ઘા પર નહીં પણ મે પર છે, નિયમ પ્રમાણે સંયોધન વિલક્તિમાં જે શબ્દમાં સ્વરભાર પહેલી પછીની શ્રુતિ પર હોય તે ત્યાંથી બદલાઈને પહેલી શ્રુતિ પર જ પડે છે. પણ આઠમી સંયોધન વિલક્તિમાં બહુ-વચનમાં મેઘાસ છે, તેથી તેનો “મજ્ઞાઞ્” થાય છે, અને એ રૂપ h-declension લે છે. એ કારણથી “મજ્ઞાઞ્” હો” જેવું રૂપ થતું નથી. પણ “અહુરા” માં (અસુર) ‘અ’ પર સ્વરભાર છે જ અને તેની આઠમી સંયોધન વિલક્તિમાં બહુવચનમાં એ શબ્દ અસુરાસસ થાય છે ત્યાં રા પર ઉદાત્ત સ્વરભાર છે તેથી તેની પૂઠે સ શ્રુતિ આવ્યાથી નિયમ પ્રમાણે તે “અહુરાઞ્” થાય છે.

જેકસને પોતાના અવેસ્તા વ્યાકરણમાં § ૨૬૫-૫૪૭ ૭૬ એ ૬ ઠી વિલક્તિ એકવચનનાં રૂપો બતાવતાં ‘અહુહ’ અને ‘અઞ્’ રૂપ વિશે કહેતાં લખે છે કે “Exceptions depend perhaps upon a shift of the accent” એટલે શબ્દોની શ્રુતિઓના સ્વરભારના ફેરફાર ઉપર કદાચ અપવાદોનો આધાર હોય! આ બતાવે છે કે “ગાથા” ની ભાષામાં સ્વરભાર છે, પણ તે ગર્ભિત હોવા બેધબે, ને વૈદિક સંસ્કૃતમાં જેમ શ્રુતિઓની નીચે ચા ઉપર સ્વરભારનાં ચિહ્નો મુકાય છે તેમ “ગાથા” ની ભાષામાં નહીં મુકાતાં હોવાથી તેમાં ઉચ્ચારના ફેરફારોની બરાબર સમજ પડતી નથી! આ સત્યની ખાસે જેકસન કેટલો બધો આવ્યા છતાં ત્યાંથી તે ખસી ગયો છે, અને ‘ગાથા’ માંના સ્વરભારનું જે સંયોધન મેં કીધું છે તે સ્પષ્ટ રૂપે અહીં નીચે હું બતાવું છું, તે વાત હવે સૌ કોઈ નાણી શકશે; અને ‘ગાથા’ ની ભાષા તે પ્રાવેદિક-pre-Vedic છે, ઋગ્વેદની ભાષાની માતા જેવી છે, ને તેના સ્વરભાર વૈદિક ભાષાના જેવા જ છે તે હવે સ્પષ્ટ થશે.

૧૦. વેદોમાં જે સ્વરભારો છે-ઉદાત્ત, અનુદાત્ત, ને સ્વરિત (acute, grave and circumflex)-તેના ખસ ઉચ્ચાર હિંદુ બ્રાહ્મણ વેદપાઠીઓ પણ ભૂલી ગયેલા લાગે છે. આ વિષયમાં વર્ણોથી હું રસ લેતો આવ્યો છું, અને કવિતારચનાના પ્રકારોને લગતા મારા સંયોધન અંગે હિંદુસ્તાનના ભુદા ભુદા પ્રાંતોના વેદપાઠીઓ ખાસે ઋગ્વેદની ઋચાઓ કેમ ને કેવી રીતે સ્વરભારથી બોલાય છે તે મેં આંબળી

છે, પણ હિંદી, ગંગાલી, ગુજરાતી, મરાઠી, તામિલ, તેલુગુ વગેરે બ્રાહ્મણોમાં કોઈને એક સરખા ઉચ્ચાર કરતાં મેં સાંભળ્યા નથી, પણ એ બધા બુદ્ધી બુદ્ધી ઢબે જ બોલે છે. એ બતાવે છે કે ઋગ્વેદની ઋચાઓનું સ્વરભારો સાથેનું ખરું ઉચ્ચારણ એ સૌ હવે ભૂલી ગયા છે. અને માત્ર સાદને જોયો નીચો કરવાનું ને સાથે ડોક ને હાથ હલાવતા ને ફેરવતા જવાનું જ તેઓ પાસે બાકી રહ્યું છે. આ સંબંધમાં શ. રા. કેશવરામ કાશીરામ શાસ્ત્રીના ઇ. સ. ૧૯૪૫ માં પ્રગટ થયેલા ભાષા-શાસ્ત્રના ઉપયોગી ગ્રંથ “અક્ષર અને શબ્દ” માં ૬૭ મે પાને સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ છે: “વેદકાળમાં ઉદ્ધાત્ત, અનુદાત્ત અને સ્વરિત ઉચ્ચારણો કેવાં હતાં, તે જાણવાનું અત્યારે સીધું સાધન નથી; માત્ર વેદપાઠીઓ તેને હાથના ઉપર, નીચે, સમાંતર હલનથી બતાવે છે.”

પરમાત્માની કોઈ અકળ ગતિથી “ગાથા”ના મંત્રો જ્યારે અવેસ્તાની સામાન્યન જમાનામાં ઉદભવેલી ને હમણા સુધી આપણી પાસે રહેલી અવેસ્તા લિપિમાં જે કોઈ દસ્તૂરે યો વરિષ્ઠ ધર્માચાર્યે ઉતાર્યા ત્યારે તેણે મહા અદ્ભુત કલા વાપરીને બુદ્ધા બુદ્ધા સ્વરભારો કેવી રીતે ઉચ્ચારાતા હતા તે સૌ એ લિપિમાં ચોક્કસ નિયમો બાંધીને શ્રુતિઓમાં બુદ્ધા બુદ્ધા સ્વરો ઉમેરી, હ્રસ્વના દીર્ઘ કરી યા દીર્ઘતા હ્રસ્વ કરી, જોડાક્ષરોને છૂટા પાડીને અંદર કોઈ સ્વર ઉમેરી, અલ્પપ્રાણુ (ક, ગ, —ત, ઠ, ધ, બ) વ્યંજનોને ઉદ્ધાત્ત બતાવવા તેના જ વર્ગના મહાપ્રાણુ (ખ, ઘ, થ, ધ, ઙ, ંહ) વ્યંજનો કરી, યા એથી ઊલટું મહાપ્રાણુના, અનુદાત્ત બતાવવા, તેને અલ્પ પ્રાણુ કરી, મૂળમાં જેમ ઉચ્ચારો થતા હશે તે એવી રીતે શબ્દોની શ્રુતિઓમાં જ બતાવ્યા છે! ઋચાઓ ને મંત્રોના ઉચ્ચારમાંની આધ્યાત્મિક શક્તિ જાણીને યા માનીને તેના કોઈ ખોટો ઉચ્ચાર કરે જ નહીં તે ધ્યાનમાં લઈને “ગાથા”ની ભાષાની ને તે પછીની અવેસ્તા ભાષાની શુદ્ધ ઉચ્ચારમય અવસ્થા કોઈ વિલક્ષણ ધર્માચાર્યે કીધી છે.

મારા આ સંશોધનથી હિંદુ શાસ્ત્રોની સ્વરભાર સાથેની ઋચાઓના શબ્દોના કેવા ઉચ્ચાર થતા હતા તે સ્પષ્ટ થઈ જાય છે, એટલે હવે હિંદુ બ્રાહ્મણ વેદપાઠીઓ પણ આ મૂળ ઉચ્ચાર પ્રમાણે વેદોના શબ્દોના ને મંત્રોના ઉચ્ચાર કરી શકશે, અને હાલમાં જે અંધાધૂંધી પ્રાંતપ્રાંતના બ્રાહ્મણો વચ્ચે છે તે નીકળી જશે.

૧૧. (ક) “ગાથા”ના મંત્રો મેં ગુજરાતી લિપિમાં હાલ કેમ બોલાય છે તે અવેસ્તા લિપિ પરથી ઉતાર્યા છે—અને તેની નીચે તે જ મંત્રો દેવનાગરી લિપિમાં બુદ્ધા બુદ્ધા સ્વરભાર સાથે ઉતારેલા છે, તે જોવાથી હિંદુ વિદ્વાનોને તથા વેદપાઠીઓને વેદની ઋચાઓ તેના મૂળ શુદ્ધ ઉચ્ચારે બોલવાનું ફરીથી જ્ઞાન થશે. એટલે મારું આ પુસ્તક અને મારો આ ખાસ લેખ માત્ર પારસીઓ જ માટે કે ગાથા અવેસ્તા ભાષાના પૌરસ્ત્ય કે પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનો ને અભ્યાસીઓ માટે જ નહીં, પણ તમામ હિંદુધર્મવાળાઓને પણ કામનાં છે.

૧૧ (ખ). ગાથાના શબ્દોમાંના ઉચ્ચારો, ધ્વનિલેહ, વર્જુલેહ વગેરે માટે લખ્યા અગાઉ અહીં “ગાથા અહુનવધતિ” ના ‘અહુન’ શબ્દની રચના તેના સ્વરભાર સાથે કેમ થયેલી છે, તે પ્રથમ જાણવું જોઈએ. પદ બનાવવા માટે કમીમાં કમી જે તત્ત્વોની જરૂર છે: (૧) વર્જુની અથવા શ્રુતિની કે માત્રાની

નિયમિત ગણતરીવાળી સ્વરપંક્તિ-line, અને (૨) લયસાધના-rhythm-માટે નિશ્ચિત તાલ કે પ્રયત્નની (accent) પરંપરા. આ બે તત્ત્વ વગર પદ્ય કે છંદ કદી થઈ શકે નહીં. એકલા અક્ષર યા શ્રુતિના ગણવાથી કંઈ લય સધાય નહીં. કાલમાનના (measurement of Time) કોઈક રીતના નક્કી કીધેલા બિંદુથી (point) જ લય સાધી શકાય. પદ્ય-Verse-બનવા માટે અને તેને ગદ્યથી ભુલું પાડવા અને બતાવવા માટે એમ ઉપર જણાવેલાં બે તત્ત્વોની જરૂર છે. તે વગર ખાલી અક્ષરોની સમાન સંખ્યા ગણી ગયાથી કંઈ પદ્ય બની શકતું નથી.

આજ સુધી ગાથા અવેસ્તાના અવ્યાસીઓ-ધરાની, યુરોપીય કે હિંદીઓ-માં ગાથાના છંદોમાં માત્ર અક્ષરોની ચોક્કસ ગણતરી અને લીટીમાં રખાતી યતિ-caesura-એ જ બે તત્ત્વો છે તેમ મનાતું આવ્યું છે. પણ યતિથી કાંઈ લય સધાય નહીં, એ તો માત્ર લાંબી લીટીમાં કોઈક ઠેકાણે તે લીટીના લયને પુષ્ટિ આપવા જરા વિરામ રાખવો પડે તેને જ યતિ કહેવાય છે, એ કાંઈ લીટીમાંના અક્ષરોનો ગણ કે સંધિ-foot-નથી. પદ્યને નિયમનમાં રાખીને તેમાં લય ઉપભવવા માટે પ્રત્યેક લીટીના ગણ યા સંધિ-foot-પાડીને તેમાં લયબિંદુ એટલે તાલ-stress-ની સ્થાપના ચોક્કસ પરંપરામાં કરવી પડે છે. વેદકાળ પછીના લૌકિક સંસ્કૃત કાળમાં પ્રાચીન વેદભાષામાંના સ્વરભારોનું (accents) જ્ઞાન હુસ થયું હતું, એટલે પદ્ય માટે પંક્તિઓની અક્ષરસંખ્યા નક્કી કરીને તેમાં બે ત્રણ કે ચાર શ્રુતિઓના સંધિ યા ગણ-foot-માંથીને પ્રત્યેક ગણમાં રહેલી શ્રુતિઓના લઘુ યા શુરુ-short or long-વર્ણના શુલ્બલેદને લઘુ યા શુરુ કાલલેદ સાથે ભેડી દીધા, એટલે જે વર્ણો જ, હ, ડ, ક, ખ, પોતાના મૂળ ગુણમાં (quality) હ્રસ્વ-short-હોય તે વર્ણો કાલમાનમાં (quantity of time) પણ લઘુ-short-ગણાયા, અને જે વર્ણો જા, ઈ, ડ, ક, ઘ, ઘે, ઙો, જી, ઞ, જઃ વગેરે મૂળ ગુણમાં દીર્ઘ-long-હોય તે વર્ણો કાલમાનમાં પણ શુરુ-long-ગણાયા. એનું કારણ એ હતું કે વૈદિકભાષા મૂળપ્રાયઃ યર્ષ હતી, અને તેમાંના સ્વરભારનું ભાન કોઈને રહ્યું નહીં હતું, કેમકે વેદકાળ પછી હિંદનાં ભુદા ભુદા પ્રાંતોમાં લોકો વહેંચાઈ ગયા અને ભૂમી વેદભાષા અપભ્રંશ થઈને તેમાંથી ભુદા ભુદા પ્રાંતોની ભાષાનાં નવાં રૂપો પ્રાકૃત નામે બંધાયાં, અને લોકોમાં એ પ્રાકૃત ભાષાઓ બોલાતી થઈ. પણ હિંદુ પંડિતોએ વેદકાળની પવિત્ર ધર્મભાષાને સાચવવા અને પોતાના ધર્મગ્રંથોને ભુદા ભુદા પ્રાંતોના લોકોને સમજાવવા મૂળ વેદભાષામાંથી જ સંસ્કૃત ભાષા ઉપભવી અને પાણિનિ જેવા વૈયાકરણે એ ભાષાનું વ્યાકરણ લખ્યું, અને તે કાળની ભાષાની અરાજકતામાંથી વ્યવસ્થા ઊભી કરીને નિયમો બાંધ્યા. પંડિતો વચ્ચે શાસ્ત્રને લગતી વાતચિતમાં ને વાદવિવાદમાં આ સંસ્કૃત ભાષા મધ્ય ભાષા તરીકે અગત્યની બની, અને સ્થાર પછીનાં અઢી હજાર વર્ષોથી હિંદમાંનું વિદ્યાના અનેક ક્ષેત્રોને લગતું ઉચ્ચ સાહિત્ય સર્જાયું, તે આજસુધી ચાલુ છે. આ પુસ્તકોમાંની ને પંડિતોની સંસ્કૃત ભાષા હિંદના કોઈ પણ પ્રાંતના સામાન્ય લોકોની બોલવાની ભાષા કદી હતી નહીં કે છે નહીં. અહીં તો વૈદિક અને લૌકિક સંસ્કૃતના લેદનું આટલું વિવરણ થાય થયે.

ગાથાની ભાષામાં સ્વરભાર છે જ નહીં એવો મત આજ સુધીના બધા વિદ્વાનોનો ચાલતો આવ્યો છે. પણ “ગાથા”ના છંદો બધા ગવાતા હતા, એનો ઉદ્દેશ તો મુદ્દ ગાથામાં તેમજ અવેસ્તામાં સ્પષ્ટ થયેલો છે, એટલે એમાં પણ સ્વરવિષયક પ્રયત્ન-pitch accents-વેદમાંના છંદોના જેવો આવતો હોવો જ

નેહએ, એવો અભિપ્રાય મેં ગયા છે. સને ૧૯૩૯ માં મુંબઈ યુનિવર્સિટી તરફથી શ્રી ઠક્કર વસનંત માધવજી વ્યાખ્યાનમાળામાંનાં પાંચ વ્યાખ્યાનો “ગુજરાતી કવિતાની રચનાકળા”ને નામે આપેલાં અને ઇ. સ. ૧૯૪૧ માં તે ગ્રંથરૂપે પ્રગટ થયાં છે, તેમાં ૨૪૫ મે પાને મેં દર્શાવેલા છે. તે વેળા તો કેટલાક પારસી વિદ્વાનોએ-મરહૂમ બેહરામગોર તે. અંકલેસરીઆ સુદ્ધાંએ મારા આ પ્રતિપાદનને હસી કાઢ્યું હતું. તે વેળા મને ગાથા-અવેસ્તાનો માત્ર પરોક્ષ અભ્યાસ હતો, અને એ વિષયમાં મારે બીજા વિદ્વાનોનાં ભાષાંતરોનો જ આધાર હતો. પણ ત્યાર પછી ઇ. સ. ૧૯૪૧ થી મેં ગાથા-અવેસ્તાનો જાતે અભ્યાસ કરવાનું નક્કી કરીું અને ગાથાઅવેસ્તામાં પણ સ્વરભારો છે જ, અને એ સ્વરભારોના ઉચ્ચારનિયમો પ્રમાણે જ ગાથાની ભાષામાંના શબ્દોમાં કોઈ કોઈ સ્વરોનો ઉમેરો કરવામાં આવેલો છે, તેનું અચાનક જ્ઞાન થતાં વૈદિક ભાષા સાથે ગાથાની ભાષા સરખાવતાં મને સ્પષ્ટ જણાયું, અને પછી તો ખંતથી એ સ્વરભારોના બધા નિયમો મેં શોધી કાઢ્યા. એ નિયમો બધી સ્પષ્ટતાથી આ લેખમાં પાછળ આપવામાં આવ્યા છે.

“અહુન છંદ”ની રચના કેમ કરવામાં આવી છે, અને તેમાં શ્રુતિગણના ઉપરાંત લયસાધના માટે એમાંના શબ્દોના સ્વરભારો કેવી રીતે ગોઠવાયેલા છે, તે લપાસીએ. હું અગાઉ જણાવી ગયો છું તેમ એ છંદની ત્રણ લીટીઓ છે, અને દરેક લીટીમાં ૧૬ શ્રુતિઓ-Syllables-છે. આ સોળ શ્રુતિઓમાં મુખ્ય યતિ સાતમી શ્રુતિ પછી આવે છે. વૈદિક અનુષ્ટુપ છંદની એક પંક્તિ પણ ૧૬ શ્રુતિની હોય છે, પણ તેમાં ૮ મી શ્રુતિએ યતિ આવે છે, એટલે ત્યાં લીટીના સરખા ભાગ પડે છે. પણ આ “અહુન છંદ”માં તો સાતમી શ્રુતિએ યતિ આવતી હોવાથી સાત અને નવ શ્રુતિઓના અણસરખા ભાગ પડે છે, અને તેથી લયમાં પણ ફેરફાર પડે છે. વળી “અહુન છંદ”ના બંધારણમાં પહેલી સાત શ્રુતિમાં પણ મોટે ભાગે એ ભાગ પડે છે, એટલે પહેલી ચાર શ્રુતિઓ પછી પણ એક નાની યતિ ઘણુંખરું રખાય છે, અને તેની પછી ત્રણ શ્રુતિઓ રાખવામાં આવે છે, તેમાંની પહેલી શ્રુતિ એટલે પંક્તિવિભાગની પંચમી શ્રુતિ. ઉદાત્ત સ્વરભારવાળી છેલ્લી એકએ, અને પછી છઠ્ઠી ને સાતમી શ્રુતિઓમાં છઠ્ઠી સ્વરિત હોય તો સાતમી અનુદાત્ત રહે, અને છઠ્ઠી અનુદાત્ત રહે તો સાતમી પાછી ઉદાત્ત હોય :

અસ્ય વાંચા નર્મસા — હા. ૨૮- ૧-૧-૧
 અસ્મભ્યમ્ ચ અર્સુર — હા. ૨૮- ૬-૩-૧
 દાસ્તુ મેષા દર્વા ચ — હા. ૨૮- ૭-૩-૧
 પૂચ્છા મંવત્ યયા સ્વો — હા. ૩૧-૧૬-૧-૧
 યશ્નં વાસ્ત્વા વિવાપત્ — હા. ૩૨-૧૦-૩-૧
 અત્ તે મેષા તા મન્દુ — હા. ૩૩- ૯-૧-૧
 યઃ ત્વત્ મેષાં મશ્વદ્દિમ્ — હા. ૩૩- ૪-૧-૧
 હર્યમ્નશ્નં નિદન્તો — હા. ૩૩- ૪-૨-૧

આવી રચના “અહુનવધતિ ગાથા”માં મોટે ભાગે મળે છે. બે પાંચમી શ્રુતિ અનુદાત્ત હોય તો છઠ્ઠી ઉદાત્ત હોય :

જયોઃ કારે સાકુર્ણમ્ — હા. ૩૩-૯-૩-૧

અત્ મેઘાં દિવ્યન્તે — હા. ૩૪-૪-૩-૧

તમામ રચના બેતાં આ પંક્તિના પહેલા પાદના બીજા વિભાગમાં એટલે ૫-૬-૭ શ્રુતિઓમાં એક શ્રુતિ ઉઠાત હોવી જ બેધર. પંક્તિના બીજા પાદની નવ શ્રુતિઓમાંની પણ પહેલી ચાર શ્રુતિઓ પછી મોટે ભાગે ચતિ રાખેલી છે. એનાથી પંક્તિના લયમાં સુસ્વરતા આવે છે.

પણ કેાઈ કેાઈ કેાણે ત્રીજી શ્રુતિ આગળ પણ ચતિ રાખેલી છે, તે પછીના શબ્દની જો ચાર શ્રુતિ હોય તો પહેલી અનુદાત, બીજી ઉદાત, ત્રીજી સ્વરિત ને ચોથી અનુદાત રહે છે:

વર્ષંતિ જરમંતિઃ — હા. ૨૮-૩-૩-૧

વૃદ્ધિ ત્ જરમંતે — હા. ૨૮-૭-૨-૧

એવી રચનામાં પણ કહીં કહીં ફેરફારો તો આવ્યા જ કરે છે, પણ ઉદાત, અનુદાત ને સ્વરિત સ્વરભારોની હેરફેરથી લયમાં વૈવિધ્ય આવે જ છે. યાદ રાખવાનું છે કે આ સ્વરભારો સ્વરામક (એટલે pitch accents) છે, એટલે તે સંગીતશીલ-musical-છે, અને તેથી તેના આરોહ-અવરોહ-ઉંચા નીચા-સ્વરો થયા કરતા હોવાથી તે સુસ્વર અને મુલભશ્રુત બને છે, અને પંક્તિમાંની શ્રુતિઓની નિયમિતતા તેમજ ચતિસ્થાનોથી તેના લય પર ખંધન રહે છે.

મુખ્ય તો પહેલા શબ્દમાં એક શ્રુતિ ઉદાત હોવી જ બેધર એ અચૂક નિયમ છે. પૃષ્ઠાક્ષરો-enclitics-વા નઃ બેવા એ ઉદાત સ્વરભારવાળા પહેલા શબ્દની પૂઠે મુકાય છે.

ગમે તે ક્રમ આવે પણ પહેલી ચાર શ્રુતિમાં બેથી ત્રણ ઉદાત શ્રુતિ સમાવાય છે, અને એકે યા બે સ્વરિત શ્રુતિ પણ આવે છે. ધ્યાનથી તપાસતાં એવું મળે છે કે પાદની શરૂઆતમાં કે છેડે ઉદાત, સ્વરિત ને અનુદાત હોય એવી ત્રણ શ્રુતિવાળા શબ્દો રચાય છે.

વર્ણિષ્ટમ્ ત્વા વર્ણિષ્ટ — હા. ૨૮-૮-૧-૧

અનૈઃ વઃ નેદ્ અસુર — હા. ૨૮-૯-૧-૧

આર્તર્ણોઃ વિચિત્તસ્ય — હા. ૩૦-૨-૨-૧

અસુર નુન્યાઃ અવર્ — હા. ૨૯-૧૧-૩-૧

અસુરમ્ અર્ધવનમ્ — હા. ૩૧-૧૦-૨-૧

બીજા પાદમાં નવ શ્રુતિઓ છે, તેમાં પણ આ અસુર-અહુરા-શબ્દ મોટે ભાગે ઉપર મુજબ ૫-૬-૭ શ્રુતિઓમાં ગોઠવાય છે, યા શરૂઆતમાં કે છેડે આવે છે:

યેર્ણુ મેઘાઃ અસુરઃ હોર્તિ — હા. ૩૩-૫-૩-૨

અસુરસ્ય વૃક્ષ મેઘાસઃ — હા. ૩૨-૧-૨-૨

અસુર-મિષ્ વિદ્રામ્ અસુર — હા. ૩૧-૧૬-૧-૨

યયાં રતુમ્ અસુરો વેદ — હા. ૩૧-૨-૨-૨

બીજે ઠેકાણે પણ મોટે ભાગે એમજ ૫-૬-૭ શ્રુતિઓ આવે છે :

યતેના વેદમાનાય મનસા — હા ૩૧-૨૨-૧-૨

વચસા જ્યૈત્ના ચં સપતિ — હા ૩૧-૨૨-૨-૨

ન ચિદ્ પ્રિદ્વાર્ જોજે સુદ્રોયા — હા ૩૨- ૭-૨-૨

વૃજનસ્ય નેદિષ્ટામ્ દુહમ્ — હા ૩૩- ૪-૨-૨

આ બધું બેતા જણાય છે કે આ પદ્યને નિયમનમા ગખવા અને તેમા લય ઉપજવવા આ મગીતગીત પ્રયત્નો-સ્વરભારો-ની ચોક્કસ ગોઠવણી છેજ. આ વિષયમા હજી વધારે મશોધનની અગત્ય છે પણ એ વૈદિક અને ગાયિક પદ્યને નિયમનમા ગખવા પાદ, યતિ, ઉપયતિ અને જાયા નીચા સૂરોની ગોઠવણ છેજ મામવેદના મત્રોનુ ગાન મેં આલખ્યુ છે, તેમા કોઈ નિયમિત રાગ નથી, યા દરેક લીટી એકજ રાગના ચોક્કામા જિતગતી નથી શ્રિન્તી દેવળોમા જે ધાર્મિક મગીત-Choir-થાય છે, ને પાઠગી તેની સાથે મ્તોત્ર ગાય છે, તેના જેવુ જ આ મામવેદનુ ગાન મને જણાયુ છે, અને તેવુજ આ ગાથાના છંદોનુ પણ છે.

સામવેદના મત્રોનુ ગાન વેદના સ્વરભારોને અનુસરીને જ કરવામા આવેલુ છે, એનુ વિધાન ઠાઠક નીચે પ્રમાણે છે

પાઠના ગખ્દોમા રહેલા સ્વરભાર પ્રમાણે તેને આકડા તેમજ સગીતના મૂરો લગાડાય છે

ઉદાત્ત—acute—સ્વરભારો આકડો ૧, સૂર ‘આ’ અથ્થેજ C

સ્વરિત—circumflex—, , ૨, , , ‘ની’ , , B

અનુદાત્ત—grave—, , ૩, , , ‘ધ’ , , A

આ ત્રણ સૂરો જ સુખ્ય છે, અને તેના આરોહ અવરોહ પ્રમાણે એના ગાનમા સુસ્વગતા આવે છે એ મૂંગની વચ્ચે આલાપ વધાગીને બીજા બાકીના મૂરો તેમા પૂરવામા આવે છે

હિંદુભાઈઓની વેદમહિતાના મત્રોનુ ગાન ડરનારા મામવેદી પ્રાહ્મણો વશપગપગ બિનરી આવેલા છે, અને તેઓ વીણા, મુદ્દગ વગેરે વાદ્યો સાથે વેદમત્રોનુ ગાન કરે છે, તેને “સામગાન” કહેવામા આવે છે પેગમ્બર અથો જગ્યુદ્ધર સાહેબની “ગાથા” ગવાતી હતી, તેના ઉત્તરેજો અવેસ્તામા તે છેજ, પણ આનીન શ્રીઠ ઇતિહાસકારોએ પણ નોંધેલુ છે કે ઇગનીઓ પોતાના પેગમ્બરની “ગાથા” સુદર ગીતે ગાતા હતા આપણા જગ્યોન્તી મોખેદો “ગાથા” ગાવાનુ કોઈ અગત્ય ડરો ભૂલી ગયા છે સાસાનિયન જમાનામા “ગાથા” ગવાતી હતી એવુ ડોઈ પુસ્તકમાથી મત્તાવાગ ગીતે બાણી શક્રપુ નથી. ગાથા અવેસ્તાનો સીધા પરપરાગત વાગે. પહેલવી જમાનામાના જગ્યોન્તી મોખેદોને યા બહેદીનોને મળ્યો હોય, એવી કોઈ શકાદત મને તે મળતી નથી અવેસ્તા કાળમા હખામની વશનો અત આવ્યો ત્યાસુધી “ગાથા” જરૂર ગવાતી જ હતી અને તેનો સિવગિલો પેગમ્બર માહેબના વખતથી જરૂર ડોઈડ ગીતે જિતરી આવેલો હુગે જ પણ તે પછી પાર્થિયન રાજાઓના કાળમા ધર્મમાહિત્ય વેરવિખેર થઈ પશ્યુ અને જગ્યોન્તીઓ ભાગે હેગનગતીમા આવી પડેલા હતા માસાનિયન કાળની પૂર્વેના

પાંચસો વર્ષમાં જરથોસ્તી ધર્મ પઠવીમાં આવી પડેલો હોતો અને મોઝેદો પરશબ્યના બુલમોથી ભરાઈ છુપાઈ રહેતા તેમાં અવેસ્તાનો ગદ્યા સિલસિલો ખોરવાઈ ગયેલો લાગે છે. સાસાનિયન જમાનામાં પાછી જરથોસ્તી બહોજલાલી થવા પામી અને તેમાં ધર્મસાહિત્ય પાછું ગોઠવાયું, પણ તેમાં ખુદ “ગાથા”ની ગોઠવણી પણ ખોરવાઈ ગઈ અને હા. ૨૬ મો પહેલો નોંધએ તેને ગદ્યે લે છે. ૨૮ મો પહેલો ગોઠવાયો ! “ગાથા” ગાવાનું તો સેંકડો વર્ષનું છૂટી ગયેલું હશે, એટલે પછી તો તે હાલમાં “લણાય” છે, તેમજ લણવા લાગ્યા. ગાથા અવેસ્તાના સંબંધમાં પેગમ્બર માહેબની ને મજ્દાઅહુરાની મહેશ્વી જે સંશોધન હું કરવા પામ્યા છું, તેમાં “ગાથા”નું ગાન જે બે-અઢી હજાર વર્ષથી ભુલાઈ ગયું હતું, તેના સંબંધમાં મને તે સાહેબની જ મહેશ્વી તે “ગાન” પાછું ઊભું કરવાના સંભેગો મળ્યા છે.

જે સુખ્ય વસ્તુ જડી આવી છે તે “સામગાન”ના સૂરોને લગતી છે. “ગાથા”ના મંત્રો ઋગ્વેદના કાળથી પવુ બુના છે, એટલે “ગાથા”ના ગાન માટેની હકીકત હિંદુભાઈઓના સામવેદની ગાનવિધિ બણ્યાથી જ કંઈ મળી શકે. “સામવિધાન બ્રાહ્મણ” નામના ગ્રંથમાં જણાવ્યું છે કે “સામગાન”ના સંગીત સૂરો ૧-૨-૩-૪-૫-૬-૭ એમ આંકડાઓથી બતાવવામાં આવતા હતા. આ આંકડા એક એકથી “ચઢતા કમ”માં ઢેખાય છે, પણ ખરી રીતે તો તે ગાયનના સૂરમાં “ઊતરતા કમ”માં જ હોય છે. સામગાનના સૂરોની સ્વાભાવિક વલણ “અવરોહ” એટલે “ઊતરતા કમ”ની જ છે. એને “નિધન પ્રકૃતિ” કહેવામાં આવે છે. પ્રત્યેક મંત્રના ગાનવિધાનમાં ૧ થી ૫ કે ૬ સુધીના સૂરો વપરાય છે, અને કોઈક મંત્ર માટે સાતે સૂરો વાપરવા પડે છે. સાત સૂરોના જે સાત આંકડા ઉપર આવ્યા છે, તેમાંના આંકડા ૧ નો સૂર ઊંચામાં ઊંચો હોય છે, અને પછીના આંકડાઓના સૂરો અનુક્રમે એકેકથી ઊતરતા હોય છે. પણ ૭ આંકડાનો સૂર જે ઘણો યોડો વપરાય છે, તે તો ૧ ના આંકડાના ઊંચા સૂર કરતાં પણ વધારે ઊંચો હોય છે.

હવે, આ ૧-૨-૩ વગેરે આંકડાઓના સૂરો તે કયા કયા તે પ્રથમ જણાવું નોંધએ. એ કાંઈ વર્તમાનકાળમાં સા-રે-ગ-મ ના ચઢતા આરોહવાળા-ascending notes-સૂરો નથી, પણ બહુ પ્રાચીનકાળમાં એ સૂરોનો કમ અવરોહવાળો-descending-હોતો. “નારદીય શિક્ષા” નામના પ્રાચીન સંગીત-શાસ્ત્રના ગ્રંથમાં “સામગાન” માટે સૂરોનો કમ જણાવેલો છે:

યઃ સામગાનાં પ્રયમઃ સ વેળોર્મેષ્યમઃ સ્વરઃ । યો દ્વિતીયઃ જ ગાંધારસ્તુતીયસ્વરુપમઃ સ્મૃતઃ । ચતુર્થ પદ્મ જ્ઞ્યાહુઃ ॥

એ પ્રમાણે જોતાં “સામગાન”ના આંકડા ઉપર જણાવેલા સૂર પ્રમાણે નીચે પ્રમાણે ગણાય:

૧-૨-૩-૪-૫-૬-૭

મ-ગ-રે-સા-ની-ધ-પ

પ્રાચીન ગ્રીક સંગીતશાસ્ત્રીઓએ એ જ પ્રમાણે સ્વરમાન આપેલું છે:

F-E-D-C-B-A-G

આ સામસંગીતનો વિષય જરા વિસ્તાર માગી લે છે, પણ તે આ ઠેકાણે લંબાવી શકાય તેમ નથી. કોઈ આરા સામવેદી પ્રાદ્યલુ ગાયક પાસેથી એ વિષયની પૂરેપૂરી સમજ મળી શકે તેમ છે. એવો એક કુશળ અને સુશિક્ષિત ગાયક મને તેમજ ડૉ. એચ તારાપોસ્વાળાને પૂણામાં મળ્યો હતો તેનું નામ ને ઠેકાણું હું આ રસિક વિષયના જિજ્ઞાસુ વિદ્વાનોની બહુ માટે અહીં જણાવું છું. એ વૃદ્ધ સામવેદી ગાયકનું નામ શ્રી લક્ષ્મણ શંકર ભટ્ટ દ્રાવીડ છે. અને તેનું સરનામું ૫૧૭, સદાશિવ પેઠ, સામવેદ પાઠશાળા, પૂણા-૨ છે. એ ગૃહસ્થે The ancient mode of singing Sāma Gāna કરીને નાની પુસ્તિકા અંગ્રેજીમાં લખેલી છે, તેમાં સામગાન કરવા માટેની સમજ આપેલી છે, અને તેમાંથી જ અપપૂરતું લઈ મેં ઉપર જણાવ્યું છે. એ પુસ્તકમાં વેદમંત્રને સંગીત સ્વરમાન સંધિમાં ગોઠવીને શ્રુતિઓના ઉચ્ચારો પણ કંઈ કંઈ બદલીને ગાવામાં બતાવેલા છે. અજબ જેવું તો મેં એમાં એ જોયું છે કે “ગાથા”માં કેટલીક જ શ્રુતિના જા, બેના વોઈ, હિ, જિ ના હઈ, જઈ વગેરે ઉચ્ચારો છે, તેવા જ એ ગાનમાં નોંધેલા છે! એ પણ સાબિત કરે છે કે મૂળમાં ગાથાના મંત્રો ગવાતા હતા, તે પ્રમાણે જ તેની શ્રુતિઓ ઉતારેલી હતી. આ વિષયમાં આપણે કોઈ પારસી સંગીતશાસ્ત્રી વિદ્વાન ઉપર જણાવેલા પુસ્તકનો તેમજ ખીન્ત સંસ્કૃત સામવેદના ગાનને લગતાં પુસ્તકોનો અભ્યાસ કરીને આપણી “ગાથા”ના મંત્રોનું ગાયન પાછું ઊભું કરે અને એ મંત્રગાનનો પુનરુદ્ધાર કરે તો જરૂરોક્તી ધર્મ પર તે જરૂર ઘણો ઉપકાર કરશે. વળી એ બની શકે તો—અને ઉપર જણાવેલા શ્રી લક્ષ્મણ શંકર ભટ્ટ દ્રાવીડને મુંબઈ બોલાવી “ગાથા”ના મંત્રોને મેં તેમાંના સ્વરભારો સાથે વૈદિક ભાષામાં આ મોટા ગ્રંથમાં ઉતારી બતાવ્યા છે, તે પરથી એ મંત્રોના ગાનના સૂરો તે સિદ્ધ કરી આપે, અને તે પોતે તેનું ગાન કરીને બતાવે. કોઈ પારસી શેઠિયા આ ધાર્મિક વિષયમાં ઉમંગ લઈને મેં ઉપર સૂચવેલું કાર્ય સિદ્ધ કરી આપશે તો આપણી પવિત્ર “ગાથા”નું ગાયન જે ભુલાઈ ગયેલું છે તે આપણે પાછું મેળવી શકશું. અહીં તો આટલી જ સૂચના કરીને હું વિરમું છું.*

૧૨. “ગાથા” ભાષામાં આઈ, આઉ ઉચ્ચારો બ્યુત્પત્તિ પ્રમાણે બરાબર છે; એમાં “ઐ” ને “ઔ” ઉચ્ચાર જેમ સંસ્કૃત બારાખડીમાં થાય છે તેમ નથી. આ “ઐ” ને “ઔ” ઉચ્ચારો સંહિતા ને પ્રાદ્યલુગ્રંથો પછીના વાગ્વ્યાખ્યર (phonetics) ને લગતા “પ્રાતિશાખ્ય” ગ્રંથોમાં પણ મળે છે. એટલે વેદકાળમાં એ ઉચ્ચારો જ હશે એમ અનુમાન થાય છે. આ પરથી પણ સિદ્ધ થાય છે કે મૂળ બ્યુત્પત્તિમય ઉચ્ચારો ‘આઈ’ને ‘આઉ’ જે ગાથા ભાષામાં મળે છે તે બતાવે છે કે ગાથાભાષા વેદકાળથી પણ જૂની છે, એટલે પ્રાગૈવિક છે. પ્રો. મેંકઝોનેલના વૈદિક વ્યાકરણ ગ્રંથમાં આ વાત પણ ૧૪ મે પાને ૧૫ માં સ્તબકમાં નોંધેલી છે.

૧૩. કોઈક ઠેકાણે શબ્દના પ્રારંભનો ‘અ’ હ્રસ્વ થાય છે: મૂળમાં જ્ઞવી= પક્ષી શબ્દ હતો, તેના જ નો લોપ થઈને માત્ર “વી” રહ્યો છે. લાટિન ભાષામાં આ શબ્દ “અવિસ” જ છે. વળી “અસ” ને “અજ”નો “ઐ” થાય છે. જરૂબી=be, થાઓ, એનો સંસ્કૃતમાં જ્ઞવી શબ્દ થયો છે: ગાથા ભાષામાં આ “અજ્ઞવી”ના ‘અ’નો લોપ થઈ ગયેલો છે, ને પછી તે “ન્દી” નરીકે લખાયેલો

* આ લખાઈ ગયા પછી ઉપલા સામવેદકાર માટે ખબર કાઢતાં જણાયું છે કે તે ગુજરી ગયા છે. તેમના પુત્રો છે તેમને મેં જણાવ્યું પણ તેઓ કોઈ આ કામ કરવા શક્તિમાન હોય તેમ મને જણાઈ નથી.

છે: જુઓ ગાથા હા. ૩૧-૧૭. એ જ અમાણે મૂળ “દગ્ધી” અને દદિ નો દેહી
(=આપ) વૈદિક લાપામાં થયેલો છે.

૧૪. વૈદિક લાપામાં વપરાતા ‘દ’ ‘ઢ’ અને ‘ઢ’ એ મૂળ ‘ઢ’ અને
“ઢ”નાં જ બદલાયેલાં રૂપો છે. “ઢ”નો ઉચ્ચાર અંગ્રેજી શબ્દ “blaze”
માંના “z” જેવો છે. અને “ઢ”નો ઉચ્ચાર અંગ્રેજી શબ્દ azure માંના “z”
જેવો છે. મૂળ પ્રાચૈદિક (Indo-European) ઇન્ડો-યુરોપિયન લાપામાંના એ
“ઢ”ના જુદા જુદા ઉચ્ચારો વૈદિક લાપામાંથી જતા રહ્યા હતા ને તેને બદલે
‘ડ’ ‘ઢ’ અને ‘જ’ લખાતા થયા હતા: મીદમ્ - મીઢદમ્, સ્વદ્વમ્-સ્વરેઢદમ્, હૈદે-હૈંદે
(I praise. Rg. I-I-I)-ઇન્દે, મુક્ત-મૈરેઢદતા.

શૌનક સુનિતા ઋક્-પ્રાતિશાખ્યમાં વૈદિક વર્ણમાળામાં ‘જ’ અને ‘જહ’
આપેલા છે. ગ્રાહી લિપિમાં ‘જ’નું ચિહ્ન હતું. પણ “જહ”નું નથી. તામિલ
લાપામાં આ “જહ” છે.

૧૫. ‘પ’ ‘મ’ ‘ત’ એ જોડાક્ષરમાંના પાછલા પૂર્ણ શ્રુતિવાળા વ્યંજનની
સાથે ‘ન્’ કે ‘ત્’ વ્યંજન પ્રારંભમાં હોય તો તેનો કેટલાક શબ્દોમાં
લોપ થાય છે: સ્વન્=જેવું એ વન્ પણ થાય છે (“ફેસરતમ્”માં), તેમજ
સ્ત્ = જોલણું, એનો ‘સ્’ લોપ થઈ “ઋ”જ રહે છે. સ્મન્ = ખરેખર-એનો
‘ત’ લોપ થઈ “મન્” (-આ) રહે છે. સ્તાયુ = ચોર-એનો “સ્” લોપ થઈ તાયુ રહે છે.

૧૬. ‘ચ’ પ્રારંભમાં હોય તો તે ‘ચ’જ લખાય છે તેમજ એવા ‘ચ’ની
અગાઉ ઉપસર્ગ આવેલો હોય તો તે પણ ‘ચ’જ રહે છે. ચિત્તિ = ચિસ્તિ, ચિન્તુઃ =
ચિકેધુંતૈર્થ ઇત્યાદિ. પણ “ચ” એ ‘ય’ સાથે જોડાયેલો હોય તો તેનો “ધ્ય”
થાય છે; ધ્યૌના = ધ્યૌર્થના, ધ્યવતિ = ધ્યવધૃતી વગેરે. પણ ‘ચ’ કે “ધ્ય” નો
શબ્દના પાછલા અંગમાં આવે તો એ ‘ચ’ને “છ”નો ‘સ’ થાય છે. વાચન્ =
યાસત, યાસા; વૃષ્ત્-વૈરસત્.

૧૭. ગાથા લાપામાં શબ્દને છેડેનો વ્યંજન જે વિલક્ષિતના પ્રત્યયમાંનો
નહીં, પણ ખુદ શબ્દાંગમાંનો હોય તે વ્યંજનરૂપે લખાતો નથી, પણ તેની પછી
‘ઞ’ સ્વર મૂકવામાં આવે છે. શબ્દાંગમાં એવો વ્યંજન પ્રારંભમાં કે વચમાં પણ
હોય તેની પાછળ ‘ઞ’ મૂકવામાં આવે છે. પણ એ છેવટના વ્યંજનની અગાઉની
શ્રુતિ પર જે ઉદાત્ત યા સ્વરિત સ્વરભાર આવતો હોય તો તે સ્વરભાર બતાવવા
‘ઞ’નો લાંબો “ઞ” મૂકવામાં આવે છે: સ્વર્નો “હ્વર્ઞ”, વૃષ્ઞર્નો “વઢર્ઞ” રાજર્નો
“રાજર્ઞ” એમ લખાય છે. એમાં “હ્વર્ઞ”ની શ્રુતિ તો એક જ ગણાય, તેમજ
“વઢર્ઞ” ને “રાજર્ઞ”ની શ્રુતિઓ પણ ત્રણ નહીં પણ બે જ ગણાય.

૧૮. ગાથાની લિપિમાં ચાર “ઞ” છે, તે બધા ચોક્કસ નિયમસર જ
લખાય છે. ઞ, ઞ, ઞ, ઞ.

(ક) ૧. પહેલો “ઞ” એ શુદ્ધ ‘ઞ’નું ટૂંકામાં ટૂંકું સ્વરૂપ છે, પણ ખરી
રીતે એમાં એ “ઞ”નો જ ટૂંકો ઉચ્ચાર છે. શબ્દને છેડે પહેલી યા બીજી
વિલક્ષિતના જમ્ માંનો ‘અ’ ગહુ જ ટૂંકો બોલાય છે, એટલે એ સ્વર ગાથામાં
“ઞમ્” બોલાય છે: કમ્-કંમ, તમ્-તંમ, પિતરમ્-પિતરંમ વગેરે.

(ક) ૨. શબ્દાંગમાંના ંયંજન પાછળ પણ આ “ઐ” વપરાય છેઃ
અર્થ-અર્થેતા, ઉદ્ગમ્સિ-ઉર્સેમહી, ઘર્ષા-દર્શતા, દમ્નોત-દંખેનઆતા, રેક્ષાસ્-રુખેનઆતા,
ગર્મસ્-ગર્ષામ્, વગેરે.

(ક) ૩. શબ્દાંગમાંની “અ” શ્રુતિ પર ઉદાત્ત યા સ્વરિત સ્વરભાર પડતો હોય તો ત્યાં પણ કેટલેક ઠેકાણે આ “ઐ” મુકવામાં આવે છે. દમ્નોત-દંખેનઆતા, તર્વિષી-તર્વીષી, દુષન્તો-ધૂષન્તો, તર્મસસ્-તર્મકુહો. ઘણું કરીને એવે સ્થાને એ “ઐ”ની પાછળની શ્રુતિ “મ” કે “ન” હોય છે.

(ખ) ૧. બીજે ‘ઐ’ પહેલા ટૂંકા ‘ઐ’ નું લાંબું સ્વરૂપ છે. આ “ઐ” ગાથામાં જ વપરાય છે, અવેસ્તામાં નહીં. આ “ઐ” ઉપર ૧૭ મી કલમમાં હું લખી ગયો છું તેમ શબ્દાંગમાંના ંયંજનની આગલી શ્રુતિ પર ઉદાત્ત સ્વરભાર હોય ત્યારે તે ંયંજનની સાથે લખાય છેઃ રાજર્-રાજર્, વુધર્-વુધર્ વગેરે.

(ખ) ૨. શબ્દના પ્રારંભમાં આવતી ‘અ’ શ્રુતિ પર જો ઉદાત્ત સ્વરભાર હોય તો કેટલેક ઠેકાણે તે ‘અ’ ને બદલે “ઐ” લખાય છેઃ અર્મવન્તસ્-અર્મવન્તમ્, ત્મન્-મન્, વસ્-યં, અસ્મા-અસ્મા, ચમ્-યમ્, વસ્-નસ્-વન્.

(ખ) ૩. ઉદાત્ત નામોની છઠી વિભક્તિના પ્રત્યય “ઐ” પર ઉદાત્ત યા સ્વરિત સ્વરભાર હોય ત્યાં “ઐ” નો “ઐઉ” થાય છે, ત્યાં આ “ઐ” લખાય છેઃ પુશોસ્-પુશૈઉશ્, વસોસ્-વસૈઉશ્, અસોસ્-અસૈઉશ્, ગોસ્-ગૌઉશ્.

(ખ) ૪. શબ્દાંગમાંની કોઈ પણ શ્રુતિ પર સ્વરભાર આવે ત્યાં પણ “ઐ” લખાય છેઃ અર્મિષ્ઠો-અર્મિનિષ્ઠો, કૃષ્મને-ક્ષાં-મૈને, પરં-પરં.

(ગ) ૧. ત્રીજે “ઐ” વૈદિકભાષાના શબ્દોમાંના ‘ય’ કે ‘યા’ ની પછીની શ્રુતિમાં ય, ઇ, ઈ, ઐ, એ, જો ભળેલા હોય તો આગલા ‘ય’ ને “યા” પર ઉદાત્ત કે સ્વરિત સ્વરભાર હોય તો ‘યે’ લખાય છેઃ યસ્-યેહ્યા, વસ્-યેન્થ્યા, અર્વાનિ-અર્થેની, ક્ષર્વાનિ-ક્ષર્થેની વગેરે.

(ગ) ૨. ચોથા અને દસમાં વર્ગનાં ક્રિયાપદોનાં જુદા જુદા કાળનાં રૂપોમાં, જ્યાં ધાતુ પર ‘અ’ કે ‘આ’ ઉમેરીને પછી પ્રત્યયો લગાડાય છે, ત્યાં ‘ય’ કે ‘યા’ અનુદાત્ત હોય તો તેનો ‘યે’ કે ‘યેઇ’ થાય છે = સાધયેમી, સાધયેઇતી વગેરે અપયેઇતી-અપયુત્તિ.

(ગ) ૩. પ્રયોજ્ય (causative) રૂપમાં તેમજ કર્મણિપ્રયોગમાં જ્યાં ધાતુના રૂપમાં ‘અય’ કે ‘ય’ ઉમેરવામાં આવે છે, ત્યાં ‘ય’ ને ઉદાત્ત હોય તો તે ‘યે’ લખાય છે = આનુયસે-સાવયેફ્, મન્યસે-મન્યેતે, દાયતે-દાયેતે.

(ગ) ૪. કેટલીક વેળા સંકૃત ફ-ફ ને અનુદાત્ત હોય તો તેનો ગાથામાં “અઐ”-થાય છેઃ ફન્વા-અઐર્ષેમો, ક્રિન્વા-કઐન્વા વગેરે. “ગાથા” સિવાયનાં અવેસ્તાનાં લખાણોમાં તો છેડે “ઐ” નહીં પણ ત્રીજે “ઐ” લખાયેલો છે.

(ધ) ૧. ચોથો “ઐ” સંસ્કૃત સ્વરોમાંના “ઐ”નું ખરું સ્વરૂપ છે અને એ લાંબા “ઐ” તરીકે ઉચ્ચારાય છે. ગાથામાં આ “ઐ” ત્રણ સંજોગોમાં વપરાય છે:

(ધ) ૨. “ઐ” અનુદાત્ત હોય ત્યાં તેના ઓંચનમાં “અ” ઉમેરીને પછી આ “ઐ” બુદ્ધો લખવામાં આવે છે: દેવા-દઐવા, ગેવા-ગઐવા, ધેના-દઐના, દુષામ્-અઐષામ્, ત્રિદેવામ્-વીદઐષામ્ વગેરે.

(ધ) ૩. એક શ્રુતિવાળા શબ્દમાં “ઐ” અનુદાત્ત હોય તો ત્યાં તે “ઐ” લખાય છે. મે-મૈ, સે-સૈ, અહીં “ઐ”ને ઓંચનથી છૂટો પાડવામાં આવતો નથી. પણ જ્યારે એ અનુદાત્ત સ્વરિત થઈ જાય ત્યારે આ “ઐ”નો “ઐઘ” થઈ જાય છે.

(ધ) ૪. શબ્દોને છેડે આવતો “ઐ” તેના પર કોઈ સ્વરભાર હોય કે નહીં છતાં તે “ઐ” જ લખાય છે. એ તે ઓંચન સાથે જ જોડાયેલો રહે છે: દુષ્ટ્રે-દઐષ્ટ્રે, વ્યવસ્તે-વ્યવઘૃતે, સ્વાસ્ત્રે-જ્વાસ્ત્રે, ત્રિદુષ્ટ્રે-વીદુષ્ટ્રે.

(૧૬) સંસ્કૃતની ટેવનાગરી લિપિમાં સ્વરમાળામાંનો જે “ઋ” લખાય છે, તે ગાથા લિપિમાં, “ઐર્—ઐ—ર્—ઐ—ઐમ” લખાય છે. “ઋ”નો ખરો ઉચ્ચાર ઐમ જ છે. પણ, પાછળથી સંસ્કૃતમાં ને પ્રાકૃતમાં તે “રિ” કે “રુ” બોલાતો થયો છે. “વાજસનેયી સંહિતા”માં કહ્યું છે કે “આ” “ઋ” સ્વરમાં સ્વર અને ઓંચન બંનેનાં તત્ત્વો મળેલાં છે, પણ એમાં સ્વર મુખ્ય છે, ને ઓંચન ગૌણ છે. સ્વરનું તત્ત્વ “ર્”ની પૂર્વે તેમજ પછી પણ છે. ગાથા-અવેસ્તાની લિપિમાં આ “ઐર્”ની સંજ્ઞા તેમજ તેનો ઉચ્ચાર ઐમજ થાય છે, તે વસ્તુ સ્પષ્ટ થાય છે. એમાં પહેલો “ઐ” છે તે “અ”નો ટુંકો ઉચ્ચાર છે અને “ર્” પછીનો “ઐ” તો ગાથા ભાષાના ઉચ્ચાર-નિયમ પ્રમાણે “ર્”ને ઓંચન બતાવવા માટે છે, એટલે ખરો ઉચ્ચાર “ઐર્”-“અર્” ઐમજ થાય છે. આ “ઋ” એટલે “અર્”માં પહેલો “અ” ટુંકો ઉચ્ચારવાળો છે. અને “ર્” ઓંચન છે તેની સાબિતી આ “ઋ” જ્યારે બીજા શબ્દની પૂઠે સંધિ સમાસમાં આવે છે, ત્યારે સ્પષ્ટ થાય છે. બ્રહ્મર્ષિ, રાજર્ષિ, સમર્ષિ, વગેરે શબ્દો બ્રહ્મર્ષિ, રાજર્ષિ, સમર્ષિ-એ બે બે શબ્દોના સમાસથી થયેલા છે. એ સમાસ કરતી વેળા “બ્રહ્મ”ની છેલ્લી શ્રુતિ “મ”માં “ઐર્ષિ”-ઋષિ-માંનો પ્રથમ સ્વર “અ” જોળાઈ જાય છે અને તે પછી “ર્-ર્” જે ઓંચન રહેતા તે “ર્ષિ”ને માથે રેફ તરીકે લખાય છે, જે “ઋ”નો ખરો ઉચ્ચાર રિ કે રુ થતો હતો તો સમાસમાં તે રિ કે રુ જ કાયમ રહેતો અને “બ્રહ્મર્ષિ”ને રાજર્ષિ ઐમ લખાતે; પણ તેમ છે નહીં. “ઋ”ના ખરો ઉચ્ચારનું આ રહસ્ય મોટે ભાગેના વિદ્વાનો જાણતા નથી. “ઋષિ”નો ખરો ઉચ્ચાર “ઐર્ષિ” થતો જોઈએ. “ર્” અર્ધસ્વર ગણાય છે, તે એને લીધે જ, અને આ “ઐર્”માંના “ર્”માંથી જ ઓંચન “ર્” નીકળ્યો છે.

(૨૦) ગાથા લિપિમાં સંસ્કૃત લિપિમાંનો ઢ કે ઢ નથી, એટલે ગાથા-કાળમાં આ ઢ ઉચ્ચાર હશે જ નહીં. એને બદલે ‘ર’ જ લખાતો હતો, અથવા એ એ ઢનું કંઈક પ્રારંભનું રૂપ હોય તો તે “ઐર્” જેવું હોયું જોઈએ. ગાથામાં “કૃર્ષ્મ” શબ્દ યસ્ન ૩૦-૭ માં જ પહેલે આવે છે તેનો સંસ્કૃત

સમશબ્દ ક્લપ્ત છે જેનો અર્થ “શરીર” થાય છે. ગાથામાં “લ” અક્ષર નથી એટલે “લ” ને બદલે “ર” જ વપરાયેલો છે: મચ્છલસ-અમૂરહા, વાલ = ખાલ, hair, એનું બહુ બહુનું રૂપ કોશકારોએ વાર નોંધેલું છે. એ બતાવે છે કે અસલમાં લ હતો જ નહીં ને તેને બદલે ર વપરાતો હતો.

(૨૧) સંસ્કૃતમાંના દીર્ઘ ઋ કે લ્ ગાથાભાષામાં નથી. એમાં તો માત્ર “ઐ” હ્રસ્વ જ છે.

(૨૨) ગાથાલિપિમાં “ઐ” ના હ્રસ્વ ને દીર્ઘ-લાંબા ને પહોળા યા સંવૃત ને વિવૃત-એમ બે ઉચ્ચારો છે: ઐ ને ઐ.

(ક) ૧. “ઐ” મુખ્યત્વે “ઐ” શ્રુતિ ઉદાત્ત કે સ્વરિત હોય તો “અઐ” રૂપે લખાય છે, બોલાય છે: જોગસ્વ-અઐનેહ્રસ્વ, તોચ્-રૂઐઅહ્ર્, જોષઃ-અઐગો, ગોધાવસ્-ગુઐદાથો.

(ક) ૨. સંસ્કૃત “ઐ” ને ઠેકાણે પણ તે જ્યારે અનુદાત્ત હોય ત્યારે “અઐ” કે “આઉ” લખાય છે = ય્યૌત્તા - ધ્યઐશના, ય્યૌમામ્ - ધ્યઐમાંમ્ - વસૌ - વહૌહૌ.

(ક) ૩. સંસ્કૃત “અ”ની પાછળની શ્રુતિમાં ઐષ્ઠસ્થાની સ્વર કે ંયંજન-ઉ-ઊ-પ-ફ-બ-ંહ-આવે અને ‘અ’ પર ઉદાત્ત સ્વરભાર હોય તો તે “અ” નો “ઐ” થાય છે = વસુ - વૌહૌ, મહુ - મૌધુ.

(ક) ૪. કેટલેક ઠેકાણે “ઊ” અનુદાત્ત હોય તો તેનો “ઐઉ” થાય છે. પૂર્વ્યમ્ - પૌઉર્વ્યમ્. પણ અર્ધવ્યમ્ માં પૂ સ્વરિત થાય ત્યારે તે અપૂર્વઊર્વ્યમ્ - થાય છે.

(ક) ૫. શબ્દાંગમાં કેટલેક ઠેકાણે “અ” હોય તો તેનો “અઐ” કે “આઐ” થાય છે = પ્રવમ્ (અમવમ્) - અઐમ્, કૂળવન્ - કૈર્નાઐન્ કે કૈર્નાઉન્, પ્રવરન્ - પ્રૌર્વૈન્ (હા. ૩૦-૫).

(ખ) ૧. વિભક્તિના પ્રત્યય જસ-જઃ નો “ઐ” થાય છે. યજ્ઞસ-યસનો, જસુરસ-અહુરો, જન્વસ-તન્વો, અયેઘ્નસ-અધૃર્થન્નો.

(ખ) ૨. શબ્દાંગમાંના “અ” કે “આ”ની પાછળ બે ઐષ્ઠસ્થાનવાળા ઉ, ઊ, ઐ કે ર આવે અને તે પર સ્વરભાર હોય તો એ “અ” ને “આ” નો “ઐ” થાય છે. મહ્તસ-ખસૌહવા, સ્વદ્-શ્વૌરેતા.

(ખ) ૩. છેવટે સંસ્કૃતમાં ઉદાત્ત જ આવે તેનો કેટલીક વખતે “ઐ” થાય છે. નિતૌ-ગરો.

(ખ) ૪ સમાસમાંના પ્રથમ શબ્દને છેડે “અ” હોય તો તેનો “ઐ” થાય છે. દીર્ઘ-જાયુ-દરેધો-આયૂ, વિશ્વ-મામ્ય-વીર્યો-ખામ્ય.

(૨૩). ગાથામાં “આ” સાથે “ઐ” જોડીને તેનો ઉચ્ચાર “આઐ” કરવામાં આવે છે:

(કે) ૧. વિભક્તિનો પ્રત્યય જાસ્ છે તેનો “આઓ” કરવામાં આવે છે. મેધાસ્-મજ્ઞાઓ, ધેનાસ્-ધ્યેનાઓ, અજ્યાસ્-અજ્ઞાઓ.

(કે) ૨. નાન્યતર જાતિનાં નામનાં બહુવચનમાં પહેલી બીજી વિભક્તિઓનો વૈદિક પ્રત્યય જાંતિ પ્રાચ્યૈદિકકાળમાં જામ્ હોવો જોઈએ, કેમકે એ રૂપમાં ગાથા ભાષામાં “આઓ” પ્રત્યય લગાડાય છે-ચ્વાંતિ-વચ્વાન્-વચાઓ, ધ્રવાંતિ-ધ્રવાસ્-અવાઓ વગેરે.

(કે) ૩. નરજાતિ અને નાન્યતરજાતિ એકવચનના પહેલી વિભક્તિના નામ કે વિશેષણને અંતે જાન્ પ્રત્યય આવે તેને ઠેકાણે ગાથામાં “આઓ” આવે છે :-વિજાન્-વીઠાઓ, શ્વેવાન્-શ્વેયાઓ.

(કે) ૪. છઠી વિભક્તિના જામ્ પ્રત્યય ગાથામાં “આહસ્” થવો જોઈએ તેને ઠેકાણે તે “આઓ” કે પાછળ “યા” હોય તો “આઓન્થા” થાય છે. પણ અહીં “આઓ” “આ-ઓ” એમ બે શ્રુતિમાં છૂટા બોલવાના છે, કેમકે એમાંનો “ઓ” ‘હ’ને ઠેકાણે આવેલો છે: મેધાસસ્-મજ્ઞાહસ્-મજ્ઞાઓમ્.

(કે) ૫. જાસ્ પ્રત્યયનાં નામોને કે વિશેષણોને વિભક્તિઓના પ્રત્યય લાગે ને ત્યાં એ ‘જાસ્’માંનો ‘જા’ ઉદાત્ત હોય તો તેનો “આઓ” થાય છે અને તેની પાછળ જ્ હોવાથી વચમાં ડ ઉમેરાય છે: મુદાસસ્-હુદાઓડો, મુદ્ગાસસ્-મશ્કયાઓડો, હવિષ્વાસસ્-જેવીશ્તયાઓડો.

(૨૪) શુદ્ધ અનુસ્વાર જં ને ઠેકાણે ગાથાભાષામાં “આં” લખાય છે પણ તે જુદી જુદી રીતે શબ્દોમાં આવે છે.

(કે) ૧. શુદ્ધ અનુસ્વાર જં ને ઠેકાણે “આં” આવે છે. અંજયોસ્-આંસયાઓ.

(કે) ૨. મ લથા જ ની અગાઉ જ કે જા હોય તો તે જા ને ઠેકાણે “આં” વપરાય છે: જાનવન્-ખાંનયેન્, સન્નન્-માંથેમ્, મામ્-માંમ્, અવન્-અયાન્, મેધામ્-મજ્ઞામ્, દ્યેવાન્-દ્યેવાન્.

નોંધ: આ “આં” શુદ્ધ અનુસ્વાર છે. કે, ચ, ટ, ત કે પ વર્ગોના અનુનાસિક-(nasal)-નથી. તેનાં ચિહ્નો તો અક્ષરમાળાના વર્ગ પ્રમાણે જુદાં જુદાં છે.

(૨૫) ગાથાભાષામાં ‘ઉદાત્ત’ કે ‘સ્વરિત’ “થ” ને બદલે “ધ” “આ” કે “ઐ” ધણે ઠેકાણે આવે છે. જાચિત્-આધિથિશ્, ગયમ્-જયમ્-ગયેમ્-અયેમ્, ઘયમ્-વયેમ્, વરાય-વારાધ, મેધાય-મજ્ઞાધ.

(૨૬) ગાથામાં બેવડો ‘ત’-જ ને ઉદાત્ત કે સ્વરિત હોય તો તેનો “થ” લખાય છે. જાચિત્-આધિથિશ્ વિચિત્ત્વ-વીચિથિશ્. અહીં “ત”નો ‘સ્ત’ થતો નથી.

(૨૭) જ્યારે કોઈ વ્યંજન “ર” કે “ન” સાથે જોડાયેલો હોય ત્યારે તે વ્યંજન સાથે “અ” નો ટૂંકો સ્વર જોડીને તે જોડાક્ષર છૂટા પાડીને તેની બે શ્રુતિ કરીને બોલાય છે, અને પદ્યમાં તે વ્યંજન પૂર્ણ શ્રુતિવાળો મળાય છે. વજ-યજન-યસેના, ગ્ના (શ્રી)-ગ્ના-ગેના, જમિપ્રા-જમિપરા-અગિર્શ વગેરે. સંસ્કૃતમાં આ છૂટને “સ્વરભક્તિ” કહેવામાં આવે છે.

(૨૮) ગાથા અવેસ્તા લાપામાં વૈદિક સ નો ‘હ’ થાય છે પણ એ “હ” ખરા કંઠસ્થાની “હ” જેવો મહાપ્રાણ નથી, પણ પોચો અલ્પપ્રાણ છે. એનો ઉચ્ચાર કંઠમાંથી ઘાટો નહીં, પણ માત્ર આસપૂરતો કરવાનો છે. આને પણ સૂરત ને કાઠિયાવાડમાં “સારું”ને “હારું” બોલે છે, પણ એ “હારું”તે ખરા મહાપ્રાણ “હ” વાળા “હારું” એટલે બોલે, જિતાર્થ વગેરે અર્થવાળા શબ્દમાંના ‘હ’ નો જે ઘેરો ઘાટો ઉચ્ચાર થાય છે, તેમ બોલાતો નથી. બહુ ઝૂના કાળમાં બે “મ”-સ ને સ-હતા, તેમાંનાં બીજા અલ્પપ્રાણ સ નો ઉચ્ચાર પોચો “હ” જેવો થતો હતો, એ માટે ગત ઇ. સને ૧૯૪૫ માં શ્રી કેશવરામ. કા. શાસ્ત્રીએ પ્રગટ કરેલા “અક્ષર અને શબ્દ” નામના પુસ્તકમાં સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ છે.

(૨૯) અવેસ્તા લિપિમાં પ્રારભિક અને મધ્યસ્થ એમ બે “ય” ને બે “વ” છે તે માટે સંસ્કૃત વૈયાકરણ પાણિનિ (૮-૩-૧૮ માં) કહે છે કે જ્યોર્લુપ્રયત્નતર શાકઢાયનસ્ય એટલે “વ” ને “ય” એ તો લઘુ પ્રયત્ન-અલ્પપ્રાણ પણ છે. પ્રારભિક એટલે શબ્દની શરૂઆતમાં આવતા “ય” ને “વ” પૂર્ણશ્રુતિવાળા છે ત્યારે “મધ્યસ્થ” એટલે શબ્દની વચ્ચે થા છેડે આવતા ‘ય’ ને ‘વ’ લઘુપ્રયત્ન-lightly stressed-હોય છે. આ બે “ય” ને બે “વ” અવેસ્તા લિપિમાં જુદા જુદા ચિહ્નો ધરાવે છે અને એમ તે સ્પષ્ટ રીતે બતાવેલા છે. મધ્યસ્થ ‘ય’ માટે બે “ધ” સાથે લખાય છે ને મધ્યસ્થ “વ” માટે બે “ઉ” સાથે લખાય છે. ત્યારે પ્રારભિક “ય”ને “વ”ના ચિહ્નો તદ્દન જુદા જ છે. સંસ્કૃત દેવનાગરી લિપિમાં એમ નથી. બન્ને મરખી જ રીતે લખાય છે.

(૩૦) ગાથા અવેસ્તા લાપામાંની અક્ષરમાળા વૈદિકસંસ્કૃત લાપાની અક્ષરમાળાના ક્રમને બહુધા અનુસરતી છે, પણ સંસ્કૃત વર્ણમાળાના ઘણા અક્ષરો તેમાં નથી, અને છે તેમાંના મહાપ્રાણ ઓંજનો અલ્પપ્રાણ જ લખાય ને બોલાય છે. ગાથાલાપામાં કે વર્ગ આખો છે. ચ વર્ગમાં ‘છ’ ને ‘ઝ’ મહાપ્રાણ નથી કે વર્ગ આખો જ નથી, ત વર્ગ આખો છે. પ વર્ગમાં “ક્ષ” નથી. તેને બદલે ‘ખ’ કે ‘હ’ જે અગ્રેણ “w”ના ઉચ્ચારવાળો અને તેવી જ સજાવાળો છે. પછી બે ચ પછી ર ને બે વ છે, શ, ષ, દંતી મ, અને કંઠસ્થ સ્ ને લઘુપ્રયત્ન “હ” જેવો બોલાય છે તે છે. લ અને ળ છે જ નહીં, ક્ષ હુમેથ “ખ્ય” લખાય છે. સ છે જ નહીં. તેને બદલે “સ્” કે “ક્ષ” લખાય છે.

એ ઉપરાંત ગાથાલાપામાં ચ વર્ગમાં “જ” ઉપરાંત જ (ઙ) ને જ (ઙ) છે, ઙ ઙ ને ળ ને બદલે “જ્ઞ” કે “જ્ઞ” લખાય છે. ને ત વર્ગમાં બે જાતના “ત” ને “ત્” લખાય છે.

કોઈક શબ્દોમાંના રૂપો અતિપ્રાચીન છે, એટલે તે શબ્દો વેદમાં જેમ લખાય છે, તેથી કંઈક જુદા લખાય છે. ચક્ષુસ નો “અજ્ઞદમ્” અને દક્ષમ્ નો “દજ્ઞદમ્” લખાયેલા છે. વળી આખના અર્થવાળા ચક્ષુ શબ્દનું બ્દનું રૂપ “અખન-ચક્ષમ્” હોયું બોધ્યું કેમકે એ જ રૂપ ધરાવતો એક શબ્દ વાક્ષો અગ્નેદમા મં. ૨-૨૪-૮ માં છે. ં “અખન” પરથી જ કારસી લાપામાં “અદમ” શબ્દ આખને માટે છે.

આ બધાં રૂપો બનાવે છે કે ગાથાલાપા બહુ બૂની ને પ્રાચીન છે.

(૩૧) ક. ગાથાલાપાની અક્ષરમાળામાં ક વર્ગના બે જાતના “ક” અનુનાસિક આવે છે. (૧) ક અને (૨) જરા વધારે ઘાટો ઉચ્ચાર “કુ”.

(૧) મૂળ પોચા “મ” નો અવેસ્તામાં જે “હુ” ઉચ્ચાર થાય છે, તે “હુ” કે “હુ”ની અગાઉની શ્રુતિ બે ઉદાત્ત કે સ્વરિત હોય તો “ક” વપરાય છે. મર્મસા = મર્મકુહા, ઘર્મસે = અવકુહો. નર્મસા = નર્મકુહા, વસુ-વકુહુ.

(૨) પોચા “મ”ના બનેલા “હુ”ની અગાઉની શ્રુતિ પર ઉદાત્ત કે સ્વરિત સ્વરભાર હોય અને તે શ્રુતિમાં “ધ” કે “ઞ” હોય તો આ બીજો “કુ” વપરાય છે: યસ્ય-યેકુહો, દિવસે-દિદધકુહો શ્રાવસે-આવયેકુહો, રાજર્મસે-રાયયેકુહો, મંસિ-મૈકુહી આ “કુ” બીજો કેાઇ ઠેકાણે આવતો નથી.

(૩૧) ખ. વૈદિક સંસ્કૃત નનાં ગાથા લાપામાં બે જુદાં જુદાં ચિહ્નો છે ને તે જુદી જુદી રીતે વપરાય છે : ન અને ન. આ બીજો નીચે તુકાવાળો ન શબ્દના પ્રારંભમાં કે શબ્દને છેડે કે બે સ્વરોની વચ્ચે કદી લખાતો નથી.

(૩૨) સંસ્કૃત જ વર્ગના જ અનુનાસિક ઉચ્ચારના જેવો ગાથાલાપામાં નથી પણ તે વર્ગના શુદ્ધ નળી સાથે બીજો ન નીચલા સંભોગોમાં વપરાય છે. ક, ગ, ય, જ, લ, દ, અને “ખ્યો”-અસ્-પ્રત્યયની અગાઉ કે “ખ્યા”-અ્યામ્-ની અગાઉ આ “ન” વપરાય છે. પશ્વ (પંચ)-પન્થ, મરાન્તિ - “ખરેન્તી” અન્તર્-અન્તરે, રંહતિ-રેન્કપતી, આધાન્-આદ્રેન્ વાઘન્તો-ખ્યોદન્તો, સંદ્રન્ત-હ્યેન્કરેન્તા, રક્ત્વન્-સ્કેન્કો, શંસામાસિ-સેન્ગામહી, ઘૃહંઅ્યામ્-ખેન્કપ્યા.

(૩૩) સંસ્કૃત તે વર્ગના ન અનુનાસિક ઉચ્ચારના જેવો ગાથાલાપામાં પણ ન આવે છે. એ “ન” શબ્દના પ્રારંભમાં, વચ્ચેમાં, (ઉપર જણાવેલાં જનાં સ્થળો સિવાય) અને અંતમાં આવે છે: નેત્ર-નોધુન્ નામ્-નામ, ત્વન્-તતુશ્, અન્વન્-અન્થો, મનસિ-મનહી, સ્વપ્ન-પ્વદેના, કૃણન્-કેરેનાઉન્.

(ક) ૧. સંસ્કૃત ક વર્ગના બે બે બે અદલે પણ એ જ ન વપરાય છે. વૃણ-વૈરેના, વર્ણાણિ-વરેસાની, અવૃણત-વૈરેનાતા, ત્રિણ-કેએના.

(૩૪) સંસ્કૃત દ વર્ગના દ ને દ ને બદલે ગાથાલાપામાં “ત” જ વપરાય છે. શ્રેષ્ઠઃ-સ્ત્રેષ્ઠો, દૃષ્ટિ-ધૃષ્ટી, અચિદ્-અચિદ્તો, દૈરેન્તા-દૃષ્ટા, યસિદ્-વહિરેન્તો. એવે ઠેકાણે “ત”ની અગાઉના મૂર્ધન્ય “ધ”ને બદલે તાલવ્ય “શ” લખાય છે.

(૩૫) સંસ્કૃત જ નો ગાથાલાપામાં કેટલેક ઠેકાણે “જ” જ વપરાય છે.

(ક) ૧. જીવન્ત્સ-જવન્તો-જીવન્તો, જીવજોન્-જીવાર્તેન્, જોર્જિવન્-અર્જોવિન્.

(ક) ૨. સંસ્કૃત હ નો પણ કેટલેક ઠેકાણે “જ” વપરાય છે. હન્તામ્-જન્તારેમ, હન્તિ-જન્તી, હુહમ્-દૂર્જમ્.

(ક) ૩. સંસ્કૃત ન કે જ નો પણ “જ” લખાય છે. મુંગમન્-હન્ગમન્, દાવિષ્મ્-દાવિષ્તમ્ ગદ્-જદ્, પણ સંસ્કૃત ગચ્છતિ નું “જસવી” ૩૫ ગમ્

પરથી નહીં પણ બહુ જૂનો ધાતુ જસ્ જણું, આવણું હોતો તે પરથી થયેલું છે. આ જસ્ ધાતુનાં ક્રિયાપદો ગાથામાં વપરાયેલાં છે તે પણ ખતાવે છે કે ગાથાભાષા પ્રાગ્વૈદિક છે.

(ક) ૪. સંસ્કૃત પ્રમાણે ગાથામાં પણ “ય” નો “જ” કેટલેક ઠેકાણે થાય છે: શય-સરળ.

(ક) ૫. “જ” ને “ય”ની વચ્ચે અતિપ્રાચીન સંબંધ રહેલો છે, સંસ્કૃતમાં પણ સજ્ઞ ધાતુ પરથી સૃષ્ટિ શબ્દ થયેલો છે. તે જ પ્રમાણે ગાથાભાષાના કેટલાક શબ્દોમાં “જ”નો “ય” થયેલો છે. રાજનામ્ નો રાજનામ્ થયો છે તે જ પ્રમાણે રજુ (રજન્તુ) નો અવેસ્તામાં “રયન્તુ” (ન્યાય) થયેલો છે. રાજ પરથી જ રાષ્ટ્ર શબ્દ પણ થયેલો છે. ગાથા અવેસ્તામાં આ સંસ્કૃત “જ”નો “ય” થઈ પછી તેનો “ય” થયેલો લાગે છે. રજિષ્મ-રજિષ્તેમ, રાજ-રાજર.

(૩૬) ગાથાભાષામાં અને ખરું જોતાં મોટે ભાગેની ધન્ડો-યુરોપિયન ભાષાઓમાં જ ઉપરાંત એ જ વર્ગના બીજા બે અક્ષરો “જ” અને જૂ છે, એમાં આગલા નિયમ ૧૪ માં જણાવ્યા પ્રમાણે પહેલા “જ”નો ઉચ્ચાર અંગ્રેજી શબ્દ blaze માના “જેડ-“Z” જેવો થાય છે અને “જ”નો ઉચ્ચાર azure માના “જેડ-Z” જેવો થાય છે. આ ઉચ્ચારો વૈદિક ઋચાઓ લગભગ અઢીથી ત્રણ હજાર વર્ષો પર છેવટની લિપિમાં લખાઈ ત્યારે વૈદિક આર્યોની ભાષામાંથી નીકળી ગયેલા છે. અને તેને બદલે ઘાડો કંઠસ્થ હ અને મૂર્ધન્ય ઋ, જ ને ઋ પરિણમ્યા છે.

(ક) ૧. વૈદિક-સંસ્કૃત-ભાષામાંના “જ”ને બદલે કેટલેક ઠેકાણે “જૂ” થયેલા છે. જોષ્મ-જૌષ્મ, યજુતે-યજુર્ધતે પ્રવિજાન્તા-પધન્તી જાન્તા, જિહ્વા-હિજ્વા.

(ક) ૨. વૈદિક-સંસ્કૃત-ભાષામાંનો ઘાડો કંઠસ્થાની “હ” ગાથામાં “જૂ” થયેલો છે. હસ્ત્-જસ્તો, મહમ્-અજ્મ, બૃહન્ત્-બૃજન્તેમ, હંહતે-ધંજયેધતી, હવાન્-જવેન્, વાહિવ્-વાજિસ્તો.

(ક) ૩. વૈદિક દ કે ઘ ની અગાઉની શ્રુતિમાં “ઐ” આવે તેવા કેટલાક શબ્દોમાં તે “ઐ”નો તે “અજૂ” હોતો: નૈવિલ્લમ્-નૈજિસ્તામ્, મૃષા-મજરા.

(ક) ૪. કેટલીક વાર શબ્દોમાંના વ્યંજન “સૂ”નો “જૂ” થાય છે અસ-ષી-પષિ-અજ્ઘી-જ્ઘી.

(ક) ૫. વૈદિક સંસ્કૃત જ નો પણ અવેસ્તામાં “જ” થાય છે, ક્ષમ્ (પુશ્વી)-જમ્, ક્ષમા (જમીન-પુશ્વી) જમા. એ “જમા” પણ થાય છે. જમીન બોલ પણ એ પરથી જ નીકળેલો છે.

(ખ) ૧. વૈદિક સંસ્કૃત ય નો કેટલીકવાર “જૂ” થાય છે:

યુષ્મ-યૌજ્મ. એમાં જૂનું રૂપ યુષ્મ હતું, તેથી “ય”નો “જ” થયેલો છે.

(ખ) ૨. અવેસ્તામાં જ નો જૂ થાય છે: મજુવ-અજુવ.

(ખ) ૩. અવેસ્તામાં હ નો પણ જ થાય છે. જહિસ્ - અઙિશ્, વહતિ - વહધતી.

(ખ) ૪. વૈદિક દુઃ નો દુર ને દુષ્ થઈ તેનો પણ દુશ્ થાય છે :
 દુર્વચ્સ - દુશ્વચઃક્રો, દુરુક્તમ્ - દુષ્ટુર્પતેમ્ - દુષ્ટાસ - દુશ્વદાઓક્રોહો.

(ખ) ૫. વૈદિક દ કે ઘ ની અગાઉ તાલવ્ય ક્ષ કે “વ” આવે તો તેનો પણ “જ” થાય છે: ક્રોષ્-દિષાન્ - ખ્રુઓશ્વદિસ્તેન્-ગ્, ક્રપુષ્ઠાય - ઔરેન્નુખધાઇ.

(ખ) ૬. કેટલીક વખતે “ક્ષ” નો “ધ્ક્ષ” થાય છે. ક્ષ ઉદાત્ત હોય તો તેના “ખ” નો “ધ્” થાય છે: જહુષ્ણમાનમ્ - અધ્ક્ષઓ-વમાનમ્.

નોંધ :- વૈદિક જ, ઢ ને ઢના ‘જ્ઞ’ ને “જ્ઞ” થાય છે તે ઉપર ૧૪ માં નિયમમાં લખાઇ ગયેલું છે.

(૩૭) ગાથા અવેસ્તા ભાષામાં કેટલાક શબ્દોમાં ચોક્કસ કેકાણે એ શ્રુતિઓની વચમાં “જ” - કે વર્ગનો અનુનાસિક મૂકવામાં આવે છે: સંસ્કૃત મનસા નો “મનક્રહા, વચસા નો “વચક્રહા,” જાપ્ત્વા નો “જાપ્ત્વક્રહા” લખવામાં અને ઉચ્ચારવામાં આવે છે. આ “જ” ઓંજન આવી રીતે શા માટે આવે છે, તેનો ખુલાસો કરવા મેં જાણીતા મરહુમ પારસી સાક્ષર શ્રી જહેશમગોર તે. અંકલેસરીઆને તેમજ ખીજા અવેસ્તા તથા સંસ્કૃતના સાક્ષરોને ઘણાં વર્ષો પર પૂછ્યું હતું. પણ તેઓ એનો કશો ખુલાસો કરી શક્યા ન હતા. ગયા ઈ. સ. ૧૯૪૧ માં એક દિન હું ઋગ્વેદનો ગ્રંથ વાંચવા બેઠો હતો ત્યારે તેમાના સ્વરભારોનાં ચિહ્નો જુદા જુદા શબ્દો પરના ધ્યાનથી તપાસતાં મને એકાએક પ્રકાશ થયો અને જ્યાં જ્યાં મનસા કે વચસા કે જોવી સા શ્રુતિની આગળની શ્રુતિ પર મેં સ્વરિતભાર જોયો ત્યાં ત્યાં મેં ગાથાવાણીના પેલા વચ્ચે “જ” ને ઝોળખ્યો! મને તુરત પ્રેરણા મળી કે વૈદિક શબ્દો ને ગાથા ભાષાના શબ્દોમાં જે વધારાના (epenthesis, prothesis) વગેરેના સ્વરો - અ, આ, ઇ, ઓઈ, અઓ, ઔ ઉ કે “જ” જેવા ઓંજન, શબ્દોની ચોક્કસ શ્રુતિઓની આગળ કે પાછળ મુકાયેલા હતા, અથવા અદ્યપ્રાણ ઓંજનોને જહલે મહાપ્રાણ ઓંજનો લખાયેલા હતા, કે તેથી પ્રતિક્રમ પણ લીધેલો હતો તે બધું કેઈક નિયમસર જ હતું! અને જ્યારે ઋગ્વેદમાંથી ગાથા ભાષાના શબ્દો શોધીને તેઓના સ્વરભાર સાથે મેં સામે સામે લખી જોયા ત્યારે મારે હાથે કેઈક અદ્ભુત શોધ થયેલી મને જણાઈ ને મને ઘણો આનંદ થયો. વર્ષો સુધી આ જુનાં વૈદિક સ્વરભારો કેવી રીતે જોવાતા તે જાણવા હું બહુ ધૂખ્યો ને મથ્યો હતો અને આખરે મારા એ શ્રમનો બદલો મને આમ અચાનક રીતે મળ્યાથી મને ભારે સંતોષ થયો. આ સ્વરભારને અંગેના સંશોધનનો પાયો આ “જ” ઓંજન ઉપર રચાયો હતો.

હવે આ “જ” ઓંજન કયાં વપરાય છે અને કયાં નહીં તેનો નિયમ જોઈએ :

(ક) ૧. વૈદિક શબ્દમાં પ્રારંભિક શ્રુતિ પછીની શ્રુતિમાં યોગે સ કે જા, સ, સેઝ, સો, સૌ, હોય, અને જોવી સ શ્રુતિની આગલી શ્રુતિમાંનો “અ” ઉદાત્ત કે સ્વરિત હોય, તો એ અને શ્રુતિની વચ્ચે “જ” ઉમેરાય છે: મનવા-મનક્રહા,

વર્ચસા-વચ્ચૃહા, અવસે-અવૃહૈ, અસ્-અૃહૈ, વર્સોસ્-વર્હૈઉશ્, અસ્વસ્-અૃહૈવન્-આ, શર્વમાસ્-સર્વૃહામ્, વસો-વૃહાઉ.

(ક) ૨. એ જ પોચા સ સા વગેરે ઉપર જણાવેલી શ્રુતિઓની આગલી શ્રુતિ આકાશન્ત હોય - એટલે “આ” સ્વર લખેલી હોય - તો તે “આ” મા “ઑ” ઉમેરીને પછી બન્ને શ્રુતિની વચ્ચે “ૃ” ઉમેરાય છે. આમા - આઔહા, વામા - વાઔહા, રાસે-રાઔહૃહૈ. આ છેલ્લા ઉદાહરણમાં રા ઉદાત્ત છે ને સ સ્વરિત છે એટલે બન્ને ઠેકાણે “ૃ” ઉમેરાયા છે.

(ક) ૩. એ જ પોચા સ માથે “વત્” જોડાઈને સ્વત્ થયો હોય ને તેની અગાઉની બે શ્રુતિઓ અનુક્રમે ઉદાત્ત ને સ્વરિત હોય, અને એ સ્વરિત શ્રુતિમા “અ” સ્વર હોય તો એ “અ”નો “ઐ” કરીને પછી “ૃ” ઉમેરાય છે. મૌજસ્વત્-અઐઐઃૃહૃવત્, વર્ણસ્વદ્વ્યસ્-ચર્હૈઃૃહૃવદ્વ્યો વગેરે.

(ક) ૪. પણ ઉપલા નિયમોના કેટલાક અપવાદો ગાથા ભાષામા મળે છે. પ્રારંભિક શ્રુતિ પછીની શ્રુતિમાં પોચો સ હોય અને તેની આગલી શ્રુતિ ઉદાત્ત કે અનુદાત્ત હોય અને એવા સ માથે “ઘ” “ઙ” કે “વ” લખેલા હોય, તો તે બે શ્રુતિ વચ્ચે “ૃ” મુકાતો નથી મનમિ - મનહી, વચમિ - વચહી, વર્સોવસ્ - વહીયો (“વહો” ખોટો છે). વસુ મા સુ છે ને આગલો જ ઉદાત્ત છે, છતાં તે “વૃહૃ” નહીં પણ “વૌહૃ” થાય છે.

પણ વસુ વિશેષણના “સુ” પછી જો “ય” આવે તો “વૃહૃયા” થાય છે, કારણકે ત્યાં પ્રથમનો “વ” ઉદાત્ત કે સ્વરિત હોય છે.

વળી અસુ મા જ ઉદાત્ત છતાં તે “અહૃ”જ રહે છે, “ઐહૃ” થતો નથી.

(૩૮) વૈદિક અસ્કૃત નામ ઋર્વાનામનો બીજી વિભક્તિ ગાહુવચનનો પ્રત્યય જાન્ ગાથાભાષામા “ઐન્ગ” બોલાય-લખાય છે, તે ઉપલા જાન્ પ્રત્યયના અતિપ્રાચીન નોંધાયેલા ઉચ્ચાર પ્રમાણે બરાબર છે. વેદના આજના વાચનાં ને બોલનાં જાન્, જાન્ જૈવાન્ એમ જેમ લિપિમા લખાયેલા છે તેમજ વાંચે ને બોલે છે. પણ વેદોના પ્રાતિશાખ્ય ગ્રંથોમા જણાવ્યું છે કે આ જાન્ પ્રત્યયમા છેવટે “ગ્” ઉમેરીને તે જાન્ કરીને બોલવાનો છે. એટલે જ ગાથામા ઉપલા શબ્દોના ઉચ્ચાર ઐન્ગ્, જૈન્ગ્, જૈવૈન્ગ્ કરીને લખાયેલા છે તે તદ્દન યુક્ત છે. એ “આન્”માંની “આ” શ્રુતિ ઉદાત્ત છે, તેથી તેનો “ઐ” ઉચ્ચાર થાય છે ને તે નિયમમર છે. ઉચ્ચારની આવી ગૂંચોના ખુલાસા પ્રાતિશાખ્ય ગ્રંથો વાચનાં જરૂર મળી આવે છે. વેદના વાચનાગમે પણ ગાથામા કીધેલા છે, તેવા જ ઉચ્ચાર એ જાન્ પ્રત્યયના કુવા બોધાં.

(૩૯) વૈદિક ને ગાથિક અક્ષરમાળામાના જ અને જ ગાથાભાષામાં સ્વરભાગના નિયમોને વજ રહીને ગાહોમા એકમેકની જગ્યા લે છે.

(ક) ૧. ગાથામા જ ઉદાત્ત કે સ્વરિત હોય તો તે “ઙ” જ રહે છે. વળી પ્રારંભનો જ અનુદાત્ત હોય તોપણ તે “ઙ” જ રહે છે. આ “ઙ”

અવેસ્તા લિપિમાં “ખ” લખાય છે: છત્રા-ક્ષત્રા, ક્ષયમ્ (Rule, Power)-ક્ષયો, ક્ષયમ્ (Destruction) ક્ષયો, વૃક્ષત્-વક્ષત્.

(ક) ૨. પ્રારંભનો વ ઉદાત્ત હોય તો તે “ક્ષ” લખાય છે. યુષ્મન્મામ માંના યુષ્મ એ બીજા પુરુષ સર્વનામના પાયાના શબ્દમાં મૂળ શબ્દ વ્ષ કે સ્મ હતો તેમાં યુ ઉમેરાઈને યુષ્મ થયેલો. ગાથાકાળમાં પદચર્યાના માટે એક શ્રુતિ ઓછી જોઈએ ત્યાં આ “યુષ્મ” માંનો યુ છોડી દેવામાં આવતો હતો, અને “ખ” પામેા લઈને વિભક્તિનાં રૂપ કરવામાં આવતાં હતાં. હવે આ યુષ્મ માં વ્ષ શ્રુતિ પર ઉદાત્ત સ્વરભાર હોવાથી તે ગાથામાં “વ્ષ” નહીં પણ “ક્ષમ” લખાઈ છે. યુષ્મન્મામ-ક્ષમઈખ્યા, યુષ્માન્મ-ક્ષમાઈમ્, યુષ્માઋ-ક્ષમાઋ વગેરે. બળી વ્ષ (વાં)-ક્ષવશ્-વષ્ટિ-ક્ષવસ્તી.

(ક) ૩. શબ્દાંગમાંનો જ અનુદાત્ત હોય તો ગાથાભાષામાં તેનો વ થાય છે. તક્ષત્-તપત્, તત્તક્ષ-તતપા, મુક્ષિતે:-હૃષિતોઈશ્, ક્ષેતિ-પ્રચ્છેતી.

(ક) ૪. પણ પ્રારંભમાં “એ” માત્રા સાથેનો જ ઉદાત્ત હોય તો તેનો ક્ષ નો વ થઈ પછી તે પર ઉદાત્ત “એ”નો “ઓઘ” થાય છે. ક્ષેત્રસ્વ-પોઈઘ્રઘા.

(૪૦). વૈદિક સંસ્કૃત જ (જૂન) ગાથામાં મળતો નથી. અવેસ્તામાં તે “ક્ષન” રૂપે મળે છે. ગાથામાં તો આ “ક્ષ”નો “ક્ષન” થાય છે. વિચાર કરતાં એમ લાગે છે કે “ક્ષન”-ક્ષ-ક્ષન થઈ પછી “ખન” થાય અને પછી જુ ઉદાત્ત હોવાથી “પ”નો “ક્ષ” થાય: જમિજુ-“આ કનુશ્”-જર્વિવ-ક્ષર્વેવીપા, પ્રાજ્ઞને-ક્ષાક્ષર્વે. જુક્ષમ્-ક્ષનૂતેમ્.

(૪૧) અજ્ઞ પ્રત્યય લાગીને થયેલાં નામ કે વિશેષણમાંના આ “અઞ્” કે “અઞ્જ”ને બદલે પણ ગાથામાં અક્ષ્ વપરાયેલો છે. બુજ્ ઉક્તિ-ઉર્વાક્ષ-ઉષ્ટી. અઞ્વેદમાં મં ૧૦-૬૧-૧૭ માં બુજ્ ઉક્તે શબ્દો જ વપરાયેલા છે. તેનો અર્થ પણ આ “ઉર્વાક્ષ ઉષ્ટી”ના જેવો જ “Restrained or chosen words” થાય છે.

(૪૨). ગાથાભાષામાં ત બે છે: ત ને ત. સંસ્કૃત ત ના જેવો જ પહેલો ‘ત’ છે. અને તે પૂર્ણ શ્રુતિ તરીકે એટલે વ્યંજનમાં “અ” સ્વર લખેલો અધિ વપરાય છે, પણ શબ્દને છેડે વ્યંજન તરીકે તે વપરાતો નથી. શબ્દને છેડે વ્યંજન તરીકે અથવા શબ્દના પ્રારંભમાં કે વચમાં પણ જ્યારે તે વ્યંજન તરીકે બીજા વ્યંજન સાથે જોડાયેલો હોય અને તે અનુદાત્ત હોય તો બીજા પોતો “ત” વપરાય છે. અત્-અત્, અમવત્-અવત્, સેવત્ અષ-હૃએયત્-અપ્.

નોંધ: શબ્દાંગમાંના વ્યંજન ગાથામાં કેટલાક અપવાદ મિવાય વ્યંજન પાછળ “ઐ” કે “ઔ” મૂકીને લખાય છે. પણ વિભક્તિના કે ક્રિયાપદના પ્રત્યયોમાં છેવટે જે વ્યંજન આવે તે વ્યંજન જ લખાય છે. અપવાદમાં ય, ર, વ, ધ, ત, મ સાથે જોડાયેલા આગલા વ્યંજન વ્યંજન જ લખાય છે.

ઉપલો પોતો “ત” જ હમેશા છેવટે લખાય છે. પણ છેવટે જ્યારે પૂર્ણ શ્રુતિવાળો “ત” “મ” “વ” કે “શ” સાથે જોડાયેલો હોય તો તે “ત” પહેલો.

સન્નૃત ત જ રહે છે છેવટનો “ત” જ્યારે બચ્ચન જ હોય છે ત્યારે તે બીજો પોચો “ત” લખાય છે જ્વિષ્-અચિરતો, તિત્તિ-ચિત્તી, જ્વસ્ત-અસ્ત

(૪૩) ગાથાભાષાની વર્ણમાળામા ન ને જ બન્ને છે, પણ કોઈ પણ શબ્દ મસ્કૃતમા જ થી શરૂ થાય છે તે ગાથામા તો ન જ લખાય ને ઉચ્ચારાય છે ન ઉદાત્ત હોય કે અનુદાત્ત હોય તોપણ તે ન જ બોલાય છે, પણ તેને ઉદાત્ત બતાવવા તેની પછીના સ્વરને દીર્ઘ-લાઘો-કરે છે, અથવા બીજો સ્વર ઉમેરે જે મોમ્-ગૌંઉશ્, મોધાવસ્-ગુઝાંદાચો, મધિ-ગધી, ઉમાન્-ઉઝાન્-ગ્

જ પણ ઉદાત્ત કે અનુદાત્ત હોય તોપણ ન જ બોલાય છે પણ ઉપર મુજબ ઉદાત્ત હોય તો તેની પછી આવતા સ્વરને દીર્ઘ કરે છે, આ બીજો ઉદાત્ત બતાવવાનો -વઃ ઉમેરે છે નૈવમ્-દરૌમ્, જોષ્-અઝાંગો, જુષ્ટ-ગૃસ્તા, જૌર્ષ -ગૌંધાધ્શ્

ઉપર આપેલા દાખલાઓથી સ્પષ્ટ જણાયે કે જ્યાં જ્યાં જ ઉદાત્ત છે ત્યાં ત્યાં તેના સ્વરને લાઘો બતાવ્યો છે અને જ્યાં જ અનુદાત્ત છે ત્યાં તેને ન જ લખ્યો છે જોઈ મા જો ઉદાત્ત છે તેનો નિયમ (૨૧) (ક)૧ પ્રમાણે ગાથામા ગુઝાંધાધ્શ્ નથી થતો, પણ નિયમ ૧૭ (ખ) ૩ મા બતાવ્યું છે તેમ ગૌંધાધ્શ્ થાય છે, કારણકે જ ને બતાવવા “ગૌં” ક્રીધેલો છે એટલે એ મૂળમા ન કે જ છે તે નુસ્ત પરખાય છે અવેન્તામા એ જ શબ્દને “ગુઝાંધમ્” ક્રીધેલો છે, તે આ મૂલ્ય નિયમ તે વેળાએ જ લુલાઈ ગયાને લીધે થયેલો છે ને તે શબ્દ ખોટો ઉચ્ચારાયેલો છે ન, જ ને માટેના આ સૂક્ષ્મ નિયમ ધ્યાનમા રાખવાના જે ગાથાના મત્રો છે તે સ્થાઓ છે, અને તે શુદ્ધ ઉચ્ચારવા જ જોઈએ, એટલે સ્વરભાર પ્રમાણે તેમા લાઘો કે ટૂંકા સ્વરો વગેરે ઉમેરીને તેનો અર્થ ઉચ્ચાર બતાવેલો જે

(૪૪) એ જ પ્રમાણે ગાથાની વર્ણમાળામા ન ને જ પણ છે પણ જ થી શરૂ થતા શબ્દો પણ ઉદાત્ત કે અનુદાત્ત હોય તોપણ તે “દ”જ લખાય છે, પણ ત્યાં પણ જ બતાવવા માટે તેની પછીના સ્વર લાઘો રાખે છે ઘિગ્મ્-ઘિગ્મ્, જ્ઞા-અદા, ધૂવશ્ દરૌધ્શ્-ચા, રઘ્મસ્વ-રઘ્મદ્દા, જાષ્ઞેન્-વાદાયોધ્ન, ધારવત્-દારયત્, ઘેના-દઘેના, વૃદ્દામ્-ઘરૌધ્ધામ્, જ્ઞાનમ્-અદાનમ્

આ ઉપરથી સમજાય છે કે જ્યાં જ્યાં જ અનુદાત્ત જે ત્યાં ત્યાં તે જ જ લખાયો છે પણ જ્યાં જ શબ્દાગમા ઉદાત્ત છે ત્યાં તે જ જ લખાયો છે, અથવા ‘વાદાયોધ્ન’મા જનો દ કડી તે પર કાનો “આ” ઉમેરેલો છે

આ ઉપરાંત સ્વરભારના પાછળ આવતા બીજા નિયમ પ્રમાણે એક વર્ગનો મહાપ્રાપ્ત ઉદાત્ત હોય તો તેને ઠેકાણે તે જ વર્ગનો બીજો મહાપ્રાપ્ત લખાય છે એટલે જ ને જહલે જ, ક ને જહલે જ આદિ મુકાય છે ક્રવ્ય મા જ્ય ઉદાત્ત છે તેથી તે “ઉજ્ઞા” લખાયેલો છે

(૪૫) વૈદિક મસ્કૃત વર્ણમાળાના જ, ક ગાથા ભાષામા પણ છે, પણ ગાથામા મસ્કૃતવાળા મૂળ જ થી શરૂ થતા એક પણ શબ્દ નથી વળી સસ્કૃતમાના

એક શબ્દ સ્ફાયત્રસ્ય (of the growth, of the increase) માં જે ક છે તે પણ અનુદાત્ત હોવાથી તે ગાથાનિયમ મુજબ “પ” થઈ “સ્પયગ્રહા” લખાયેલા છે.

. પ ને લગતા પણ બુદ્ધા બુદ્ધા નિયમ છે.

(ક) ૧. પ અનુદાત્ત હોય અને બીજા કોઈ વ્યંજન સાથે જોડાયેલા નહીં હોય તો તે “પ” જ રહે છે. પતરમ્-પતરેમ્, પ્રયસ-પયો, પ્રજોસ્-પસઉશ્, પુત્ર-પુત્ર, પૂર્વસ્-પૌરુષો, પૂજ-પૈરના, વૃષ્ટ-વૃષ્ટસ.

(ક) ૨. પ ઉદાત્ત કે સ્વરિત હોય અને તેની પછીની શ્રુતિમાં ઇ, ઉ, ય, વ હોય, તો ત્યાં પણ ઉદાત્ત કે સ્વરિત બતાવવા ઇ કે ઉ તેની પાછળ મૂકીને તેને “પ” જ રાખવામાં આવે છે. પરિ-પરિરી, પ્રતિ-પ્રતીતી, પૂર્વમ્-પૂર્વોદયમ્, અર્પિ-અર્પી.

(ક) ૩. પ ઉદાત્ત કે અનુદાત્ત હોય પણ તેની આગળના સ્ વ્યંજન સાથે જોડાયેલા હોય તો તે “પ” જ રહે છે. વિશ્વા-વીરપા, જ્ઞિન્-અર્યૈન્, ક્ષિતમ્-સ્પિતામો, ક્ષસ્પૃહ-અર્યૈર્જન્.

(ક) ૪. પ ઉદાત્ત કે અનુદાત્ત હોય, પણ જો તેની સાથે “ર” જોડાઈને તે પ્ર થયો હોય તો તે હંમેશાં “રૂ” બોલાય-લખાય છે: પ્રા-રૂં, પ્રવેદ્યમ્-રૂપૌર્ણમ્, જમિર્મા-અગિરૂં, પ્રદિવ-રૂપદિવા (દિ ઉદાત્ત છે તેથી આગલી શ્રુતિ અનુદાત્ત છે તે બતાવવા “રૂ” પછી “ઇ” મૂકી છે.) પ્રાર્તા-રૂદો, પ્રજ્યાતિસ્-રૂપ્યાધિતિશ્.

(ક) ૫. પ વ્યંજન સાથે જોડાયેલા હોય અને એ જ ઉદાત્ત કે અનુદાત્ત હોય તો પણ તે “સ્” જ બોલાય લખાય છે. જાવન્તા-આયન્તા, સુન્ત-હંત, સુન્તિ-હંતિ, છુન્તિ-સુન્તિ.

(ક) ૬. પ ઉદાત્ત હોય છતાં જો તેની પાછળ “ય” હોય તો તે “પ” જ રહે છે. ત્વપર્વતિ-તાપયેષ્ટી.

(ક) ૭. પ સાથે સ, વ કે જ ન જોડાયેલા હોય અને તે ઉદાત્ત હોય તો “પ”નો “રૂ” થાય છે. પ્સુ-રૂપુ, પ્સુચન્તમ્-રૂપુચન્તો, રૂંસ્તંસ્વમ્-રૂંસ્તં-ગૃહ્મ, રૂંસ્તમ્ રૂંસ્તો, સ્વન્તસ્-પ્ચરૂંનો.

(૪૬) ગાથાભાષામાં વ છે, પણ જ નથી. જ ને બદલે અવેસ્તામાં વ્હ (અંગ્રેજી કળદ્યુ w જેવો મહાપ્રાણ) વપરાય છે. ગાથામાં તો જ ને બદલે વજ બોલાય-લખાય છે. વળી હિંદની સંસ્કૃત તેમજ પ્રાકૃત ભાષાઓમાં જેમ જ ને વ કેટલાક શબ્દોમાં એકબીજાને બદલે બોલાય-લખાય છે, તેમ ગાથામાં પણ થાય છે. વૃદ્ધામ્-પૌરુષધામ્, દ્વિપન્તસ્-દર્ધિગિર્ષેન્તો, વાનવન્-ખાનવેન્, વાધવેન્-વાદયોર્ધન્, દ્વિતન્તસ્-દર્ધિગિર્ષેન્તો, હવયામિ-જ્વયામિ.

મવન્તિ-ખવર્ધન્તી, જમિ અર્ધબી, જ્ઞમ્યમ્-અર્ધમ્યા, મન્-ખન્, મ્મવા-ખ્મવા, મૂરઃ ખૂરૌશ્.

વનો વજ રહે છે: કોષવન્તમ્-ખર્ષોદયન્તો, વમુર્-ખર્ષર્.

(૪૭) મને બદલે અવેસ્તામા “ઠહ” “જ” આવે છે, પણ ગાથામા તો “ખ”જ આવે છે “ઠહ” તો સંસ્કૃતની ત્વ ઉદાત્ત શ્રુતિમાના “ત”નો “થ” થાય છે તેની સાથેના બેડાયેલા “વ”ને બદલે આવે છે ત્વા-થ્વા, ત્વે થ્વેઘં, ત્વરદ્વમ્-થ્વગેઘ્નદ્વમ્, ત્વષ્ટાં-થ્વોરેષ્તા, ત્વસ્માત્-થ્વહાત્.

(૪૮) જેમ સંસ્કૃતમા થથી શરૂ થતા શબ્દો માત્ર પાંચ સાત છે, પણ શબ્દની વચમા યા તેને છેડે થ આવે છે તેમ ગાથામા વચમા ને છેડે “થ” આવે છે પણ મૂળ ‘થ’થી શરૂ થતા એક પણ શબ્દ મળતો નથી ગાથામા શરૂઆતમા ને “થ” મળે છે તે તો “ત” પર ઉદાત્ત કે સ્વરિત સ્વરભાર આવે છે તેથી જ “થ” મહાપ્રાપ્ત લખાય છે પચસ્-પથે, ગ્રેયા-ગ્રથેથા, વયા-યથા, વર્તના-યથના, રુદ્રેષ્-રથેરેષ્તા.

પૂર્વે બતાવાયું છે તેમ સંસ્કૃત બેવડા ત્વ ઉદાત્ત કે સ્વરિત હોય ત્યારે તેને બદલે “થ” વપરાય છે ક્ષાયત્તિષ્-આધિથિ, વિવિત્તસ્ય-વીચિથહ્યા, વેત્ત-વૃથેથા.

(૪૯) પ્રાચીન વૈદિક વર્ણમાળામા ઊષ્માક્ષરો (sibilants) પાંચ ગણાય છે જા, વ, સ, હ ને જ પણ ગાથાની વર્ણમાળામા સાત ઊષ્માક્ષરો આવે છે. જા, વ, પ, સ, હ, જ ને જ આમા પહેલા પાંચ અધોષ (surd) છે અને પાછલા બે જ અને જ ધોષ (sonant) છે.

(ક) ૧ ગાથા અવેસ્તાનો તાલબ્ય “શ” મુખ્યત્વે અતિમ ઇ, ઉ, અને ઓજન પછી વપરાય છે, તેમજ વિભક્તિના પ્રત્યય વિસર્ગ યા મ્ને ઠેકાણે વપરાય છે અરમતિસ્-આરમધ્તિશ્, ગૌસ્-ગાઉશ્, -ઉત્તાનૈસ્-ઉસ્તાનાધ્ગ્, -ગિરેસ્-ગધ્ગેઘ્શ્, મન્વુસ્-મધ્ન્યુશ્, હુષ્-ઉશ્તો, વષ્ટિ-વશ્તી, વસિષ્ઠ-વહિશ્તા.

(ક) ૨ વૈદિક શબ્દોમાના અતિમ ઓજન વ નો પણ ગાથાભાષામા તાલબ્ય “શ્” થાય છે વિપચ - તેવિશ્ - આ, ક્ષપ-ઔઙ, જાનુપ - આનુશ્.

એ ત્રિવાય બીજે કોઈ ઠેકાણે ગાથામા જ વપરાતો નથી સંસ્કૃત છ કે જ તો ગાથામા હમેશા “શ્ત”જ થાય છે કેમકે ગાથાની વર્ણમાળામા મૂર્ધન્ય વર્ણ છે જ નહીં ક્ષિનિષ્ઠમ્-અર્પિનિશ્તો, મુષ્-મધ્શિશ્તો, હંદિસ્-ધશ્તીશ્, હુષ્-ગૂશ્તા.

(ખ) ૧ સંસ્કૃત “શ”નો ગાથામા કેટલેક ઠેકાણે મૂર્ધન્ય “ધ” થાય છે હંદમ્-ધર્મ, સુષ્-હુશ્ક.

(ખ) ૨ સંસ્કૃત જ અનુદાત્ત હોય તો તેનો ગાથામા વ થાય છે, તે ઉપર નિયમ (૩૮) (ક) ૩-૪ મા આવી ગયું છે.

(ખ) ૩ વ ની અગાઉ જ હોય તો ગાથા અવેસ્તામા એ જ નો “ધ” થાય છે ક્ષાત્તિ-અન્નઆધતી, પ્રજ્ઞમ્-ધ્નો.

(ગ) ૧. ગાથામા બીજે “ધ” જે અવેન્તા લિપિમા “ક્ષ” જેવો લખાય છે તેનું અનુલેખન કઈક અનિયમિત જેવું લાગે છે મોટે ભાગે જ્યાં “ધ” “ય” માથે બેડાયેલો હોય એટલે “ધ્ય” થયો હોય ત્યાં આ બીજે “ધ” લખાય છે પણ આગળ નિયમ ૧૬ મા જણાવ્યા પ્રમાણે મૂળ

“અમૃતાત્”નો “અમૃતાત્”જ લખાયેલો છે. ગાથામાં કોઈ પણ ઠેકાણે ઋત કે અર્ત કે મર્ત્યનો “પ” કે “ધ્ય” થયેલો છે જ નહીં. વળી “અમૃષા”માં ને “અપા”માં મૂળ “પ”જ છે બીજો “પ” છે જ નહીં તે પણ નોંધવા જેવું છે.

“મધ્ય” શબ્દ તો પહેલવીમાં માણસ જાત પ્રથમ કેમ ને ક્યાંથી થઈ તેનું વર્ણન છે તેમાં “આદ્યમ ને ઇવ”ને બદલે “મધ્યો” અને “મધી” હતાં એમ લખેલું છે. એટલે આ “મધ્યો”પરથી ગાથાના “મસ્કયા”ને પણ “મધ્યા” બનાવ્યો! અને તેનો અર્થ “મનુષ્ય” કીધો. આ ગાથાના મધ્યા=મસ્કયા શબ્દની સમજ માટે હા. ૨૯-૪ માં પ્રથમ આવતા “મસ્કયાઈસુ-આ શબ્દ પરની ટીકા જોતાં એ બધી ખુલાસો ત્યાં મળશે.

(૫૧). સંસ્કૃત વર્ણમાળાનો શુદ્ધ સ ગાથા અવેસ્તામાં પણ ફેટલાક સંજોગોમાં જ રહે છે.

(ક) ૧. ક, ચ, ત, થ, પ, ન, વ્યંજનો પૂર્વે સ જોડાયેલો હોય અને તે શબ્દારંભમાં હોય અથવા શબ્દાંતમાં એની પૂર્વે અ, આ કે ં વગેરે હોય તો સ્ જેમનો તેમ “સ્”જ રહે છે. સ્કન્મસ્-સ્કન્મેમ્, અમૃતાત્-અમૃતાત્-આ, સ્ત્રોતા-સ્ત્રોતા, વસ્તે-વસ્તે, સ્થા-સ્થા-સ્ત્રોતા, અસ્પૃહવ-અસ્પૃહવ, સ્તયિષ-સ્તયિષ, શસ્તિસ્-શસ્તિસ્.

(ક) ૨. જોડાક્ષરમાંના ઉપર જણાવેલા પ્રથમ વ્યંજન સ્ સિવાયના બીજે બધે ઠેકાણે શબ્દના પ્રારંભનો કે અંગમાંનો સ તે બીજો કંઠ્ય સજ ગાથાભાષામાં છે ને તે ગાથામાં જિખાક્ષર “હ” તરીકે જ લખાયેલો છે. અસુ-અહુ, સસુ-હસુ, સસ્-હા, સ્વસ્-હવો, અસ્ય-અહ્યા, વસીવસ્-વહીયો, સાકુર્ણસ્-હાકુર્ણેન્મ્, અસુર-અહુરા, કુમન્દ્ર-હુમાન્દ્રા, વસિષ્ઠ-વહિષ્ઠા, સારસ્-હારો.

(ક) ૩. સંસ્કૃત તાલવ્ય જ્ઞ નો ગાથા અવેસ્તામાં સંસ્કૃત શુદ્ધ દંત્ય સ થાય છે. શાસ્ત્રવા-સાસ્ત્રવા, શર્વ-સર્વેશ, શર્વસા-સર્વહા, શુક્ષ્મા-સુષ્મા. શ્રાંત-સ્રાંતા, શ્રવો-સ્રવો, શોર્ચવન્તો-સર્ચાવન્તો.

(૫૨) સંસ્કૃત કંઠ્ય ઘાડા હ ને ઠેકાણે ગાથાકાળમાં “ઞ” “ઙ” વપરાતો હતો: હસ્ત-ઞસ્ત, મદ્દે-મદ્દે, વગેરે. એ માટે નિયમ ૩૫ (ક) ૨ માં લખાઈ ગયું છે. “ઞ” માટે પણ નિયમ ૩૫ માં લખાઈ ગયું છે.

વેદની ભાષા હજારો વર્ષ સુધી પ્રવાહી હતી અને તે મૂળમાં ઇન્ડો-યુરોપિયન અને ગાથાભાષા જેવી જ હતી-હોવી જોઈએ. ઇરાની આર્યો અને હિંદુ આર્યો છૂટા પડ્યા પછી હિંદુ આર્યો હિંદુસ્તાનના સિન્ધુ પ્રદેશમાં કેટલોક કાળ રહ્યા અને પછી ગંગા જમુના પ્રદેશમાં પણ આગળ વધ્યા. તે વેળાએ ઋગ્વેદની છેલ્લી પ્રતો લખાઈ હશે અને તે વેળા જેવા ઉચ્ચાર થતા હશે તે પ્રમાણે તે લિપિમાં ઉતરાઈ હશે. પાછળથી વૈયાકરણ્યે પણ તેમાં સુધારા કીધા હશે. વેદિક-સંસ્કૃત-વર્ણમાળા જે છેવટની પ્રમાણિત થઈ હશે તે પ્રમાણે લિપિ ઘડાઈને વેદોના પાઠ છેવટના લખાયા હશે.

એ બધું ઇસ્વીસનની દોઢેક હજાર વર્ષ પૂર્વે થયેલું લાગે છે. કોઈ એમ નહીં સમજે કે ઋગ્વેદ લખાયાને આજે માત્ર સાડાત્રણ હજાર વર્ષ થયાં છે.

ઋગ્વેદની જૂની ઋચાઓ બોલાવા અને ગવાવા તો આઠ દશ હજાર વર્ષ પર મહાધને તે ગ્યાતી ને કુંડસ્થ થઈ પેઢી દર પેઢી ગવાતી આવી, તેમા તે કાળની આર્યભાષા બોલાતી અને પ્રવાહી હતી એટલે તેમા કેઈ કંઈ ફેરફાર તો થતો આવેલો જ હશે. ગાથા ભાષામા ને ઋગ્વેદની ભાષામા કેટલાક વિભક્તિના પ્રત્યયોના રૂપમા તેમજ ક્રિયાપદોના રૂપોમા પણ જે થોડોક ફેર માલુમ પડે છે, તે એ જ કાળની ને ભાષાની પ્રવાહિતાને આધીન છે.

(૫૩) ગાથાની વર્ણમાળામા અસ્કૃત હ ના વર્ણમા ખીજા બે નવા જ અક્ષરો છે. ખ અને જ્વ એમા પહેલો “ખ” તો હિંદી ઉર્દુમા ફારસી પરથી લઈને “ખ”ની નીચે તુક્ટો મૂકીને લખાય છે તે છે. ખીજો “જ્વ” તો ચાખો બેડાક્ષર (ligature) છે અને તે ઉદાત્ત સ્વ ને ઠપચિત્ત હવ ને ઠેકાણે વપગય છે.

(ક) કઠોળમા “ખ” માત્ર સ્વરિત સ્વરભારને બતાવવા માટે જ છે અને તે સ્વરિત સ્વ માટે જ વપસાય છે. જુસ્સમા જ અનુદાત્ત ને સ્વ ઉદાત્ત હોય છે, ત્યારે ગાથાભાષામા તે “અઘા”-સ નો “હ” થઈ તેમા “ચા” બેડાય છે મસ્ય-મઘા, કસ્ય-કઘા, વગેરે-પણ ઋગ્વેદમા પણ ચોક્કસ બનેગોમા મસ્ય એટલે જ ઉદાત્ત અને સ્વ સ્વરિત લખાય છે. આ ભેદ સૂક્ષ્મ છે, અને તે ટોચ પણ ગાથા અવેન્તાના પૌરુષ્ય કે પાત્રિય પડિતે મોખી લક્ષ્યો નથી. એવે ઠેકાણે સ્વ ને સ્વરિત બતાવવા ગાથામા “ઘા”ને બદલે “ખ્યા” લખાય છે ને ત્યા જ આ “ખ” વપગય છે. “અખ્યાચા ખ્યએતુશ” એ હા ૩૨-૧ ની પહેલી પદ્ધિમા આવે છે. એમા “અઘાચા” નહીં લખાય કેમકે તેની પછીનો “ચા” અનુદાત્ત છે અને પછી “ખ્યએતુશ”=સ્વૈતુશ માનો સ્વ ઉદાત્ત છે એટલે “ચા” અનુદાત્ત જ ગણવો પડે, તેથી લીટીની શરૂઆતમાના કસ્ય નો જ ઉદાત્ત ગણી સ્વ ને સ્વરિત કવો પડે જેથી સ્વની આગળનો “ચા” અનુદાત્ત ગણે એ “અચ”નો તેથી ઘા નહીં પણ વધારે જોઈએ “ખ્યા” કરવો પડ્યો એ જ પ્રમાણે સ્વર્ચ-ખ્યખ્યાઘ=(પાતપાતા માટે હા ૩૦-૨) એ શબ્દમા પણ સ્વ ઉદાત્ત છે ને સ્વ સ્વરિત છે તેથી તે “ખ્યઘાઘ” નહીં પણ “ખ્યખ્યાઘ” થયો. ચિન્તસ્મા મા અનુદાત્ત છે તેથી તેનો ગાથામા “અપેન્તઘા” થયો છે. પણ હા. ૩૪-૩ મા ખીજી લીટીની શરૂઆતમા જ “અપેન્તખ્યાચા” છે તે ચિન્તસ્મય છે તેમા ખિ અનુદાત્ત છે, જ ઉદાત્ત છે અને સ્વ સ્વરિત છે. “અખઘા” અને “અખખ્યા” વગેરે પણ એવો જ લક્ષણ છે. કવિતામા લીટીનો લય કાળુમા ગણવા સ્વરભારના એમ ફેરફાર કવો જ પડે છે. અને તે ફેરફાર બતાવવા એક જ ધ્વનિના લુગા લુગા ઉચ્ચાર ગાથાકાળમા ને વેદકાળમા થયા હતા. અગ્રોધકને માટે આ વિષય બહુ મનિષ્ય છે. અને એ ભેદ જાણ્યા પછી આપણને આ ઉચ્ચારભેદ પર ધ્યાન પ્રકાશ પડેલા દેખાય છે ઋગ્વેદમા કસ્ય જેવા શબ્દના લુગા લુગા સ્વરભાર વાળે ઠેકાણે મળે છે, તે ગાથાના શબ્દો જે વેદોમાથી મળી આવે છે તેનો હવે ઉપર શબ્દોને. કાશ આ પુનઃકા પાછા બેડ્યો છે, તેમા જોવાથી તે નપદ થયો.

(ખ) હવે ગાથા અવેન્તાનો બેડાક્ષર “ખ્વ” જોઈએ. એને મળતો ઉચ્ચાર અવેન્તામાની જ એનહી ફારસી ભાષામા પણ છે એ “ખ્વ” અન્દન સ્વ અને કોઈકે ઠેકાણે “હવ”ને બદલે વપગાય છે-મસ્ય-ખ્વફના. મસ્ય-ખ્વખ્યાઘ.

સ્મિતા-ખવ્વેનો, સ્વર્ણસ-ખરેનો, સ્વપત્ય-ખવાપદ્ધત્યા, હવર્તિત્ય-ખવરુદ્ધત્યા,
સ્વિતિ (સુદ્ધતિ)-ખવીતિ

ઉપગ્રની નોંધ ગાથામાના આ બે વધારાના વર્ણોની -પદ મમજ આપશે
એ બન્ને અક્ષરો વચ્ચે કશું સામ્ય નથી એમા “ખવ” તો ફ અને રની જેમ
ચોખ્ખો બેરૂઝાઈ જ છે

(૫૪) વૈદિક અસ્મૃત વર્ણુમાળા અને ગાથા ભાષાની વર્ણુમાળામાના ઉપગ
જાણેલા ભેદો ઉપરાંત કેટલાક બીજા ભેદો માટે પણ અહીં ઉલ્લેખ કરવાનું
આમ થાય છે

(૬) ૧ ઉપર સ્મૃતમા જે દત્ય સ વેદોમા વપરાયેલો છે તેને બદલે
ગાથામા પોચા સ નો “હ” થઈને વપરાયો છે, તે કાંઈ અશુદ્ધ કે આમીજી-
(ગામડિયો-૧ vulgar કે slang) નથી પણ તે કાળની આર્ય ભાષામા એ પોચો
“હ” જ વપરાતો હતો જૂની ગ્રીકભાષામા પણ એ “સ”ને બદલે “હ”-h-જ
વપરાયેલો છે, તેમજ યુગોપેની ડેવ્લીક ભાષાઓમા પણ એમ “હ”-h વપરાય
છે, તે મૂલ્યે ઠે ઠે પ્રાગૈદિક કાળમા એ “હ” જ હતો અને તેને બદલે વપરાતો
થયેલો દત્ય સ પછી વપરાતો થયો હશે, ને જ્યારે આખરમા વેદનું હાલનું સ્વરૂપ
ઠેવરનું નક્કી થયું હશે-પાણિનિના કાળની થોડક પૂર્વે-ત્યારે એ સ સ્થિત થવા
પામ્યો હોય એમ લાગે છે મનસા નો છેલ્લો સ પોચો “હ” જેવો હોય તો જ
જ સ્વરિત બતાવવા “ર” તેની પાછળ ઉમેરેને તે “હ” સાથે ભેળવી ફેવાય છે
જેથી “મનરહ” જેવો ઉચ્ચાર મળતાથી થઈ શકે છે એ દત્ય સ હોય તો તે
“ર” સાથે મેહેલાઈથી ભળી શકતો નથી અને પછી “મનરસ” જેવું વિચિત્ર
રૂપ બહુ વાયે!

(ક) ૨ હવે એવું જ એક બીજું રૂપ પણ વિચાર માગી લે છે
જ્યેષ્ઠની ભાષાથી ગાથાભાષા ઘણી જૂની છે એ તો મેં આ માથેના જુદા લેખમા
ખતાવી આ યુ છે ગાથામા વૈદિક ત્રિજ્ઞ ને બદલ “વીર્યા”, મજ્ઞ ને બદલ
“અર્યા” નશ્વિજ્ઞ ને બદલે “અર્યેન” છે, તે પણ ભાષાના ઉચ્ચારક્રમ પ્રમાણે
બગાળા જ છે ગયા ઈ સ ૧૮૪૦ મા મુબઈ યુનિવર્સિટી તરફથી પડિલ
બેથરફાને આપેલા વ્યાખ્યાનો જે મોટા પ્રમાણે “યુજગતી ભાષાની ઉત્ક્રાન્તિ”ને
નામે પ્રગટ થયા છે તેમા જે પહેલું વ્યાખ્યાન “આમુખ” Introduction છે, તેમા
એ ભાષાશાસ્ત્રીએ વૈદિક અને અસ્મૃત ભાષા માટે ચાલતા કેટલાક ભ્રમો ભાગી
નાખ્યા છે એમા તેઓ સ્પષ્ટ જણાવે છે કે જ ને બદલે પ્રાગૈદિક કાળમા
જ જ વપરાતો હતો ભાષામા જ પહેલો ને તેનો જ પછી જ થયેલો છે

આ પ્રકરણ એ પ્રથમા બગાળા અર્થાયેલું છે ભાષા શાસ્ત્રના અભ્યાસીઓએ
એ પુસ્તક ખામ વાચવા જેવું છે જે હિંદુ આર્યો “વેદ”ને જ દુનિયાનું ઐથી
જૂનું પુસ્તક માનવા મનાવવા મથે છે તે સૌને આ ભાષાશાસ્ત્રના ખગ જ્ઞાનથી જણાશે કે
શ્રી જગદ્ગુરુ મહેશની “ગાથા” જ ઐથી જૂની છે

(૫૫) ગાથામા એક જ વર્ણના બે એકનગ્ગા વ્યજનો કદી બેરૂઝાઈ
ગકાના નથી પણ તેને બદલે બેરૂઝાઈમાનો પહેલો વ્યજન જુદો વપરાય છે યા

તે જોડાણને અલ્પપ્રાણ વ્યંજનોનો હોય તો તેનો જ મહાપ્રાણ અક્ષર મુકાય છે. એના લેદ નીચે મુજબ છે:

(ક) ૧. બે અલ્પપ્રાણ વ્યંજનનો જોડાક્ષર બે શબ્દાંગમાં અનુદાત હોય તો જોડાક્ષરમાંનો વ્યંજન “ત” હોય તો પહેલો વ્યંજન “ત્ર” મુકાય અને ‘દ’ કે ‘ધ’ હોય તો ‘લ્’ વ્યંજન પહેલો મુકાય છે: ચિત્તિ-ચિસ્તો, વિત્ત-વીસ્તો, વેત્ત કે વેત્ત્ય-વોઈસ્તો, વત્ત કે વત્ત-દસ્તો, ઘત્તે-દજ્જે, વૃત્તાન:-ઉસ્તાનો. મૈત્રા-મોઈસ્ત્રા, જ્ઞાદપ્યમ્-જ્ઞાજ્જમ્, વૃદ્ધામ્-બૈજ્જધામ્.

(ક) ૨. બે અદ્યપ્રાણ વ્યંજનનો જોડાક્ષર બે શબ્દાંગમાં ઉદ્ભવ કે સ્થિતિ હોય તો તે જોડાક્ષરને બદલે તે અદ્યપ્રાણ વ્યંજનોનો એક જ મહાપ્રાણ વ્યંજન મુકાય છે: બ્રહ્મત્-આધિશ્ વેત્ત-વર્એથા, ત્રિચિત્ત-વીથિથા, ત્રિચિત્ત-વીથિથાધ.

[illegible]

(૫૭) ગાથાભાષામાં 'ઉ' ને 'ઐ' ઉદાત્ત સ્વરની વચ્ચે આવેલા "ય"નો "ય" થાય છે. તન્વે-તનુયે, દ્રેવે-દ્રુયે, દ્રે-દ્રુયે મુવે-મુયે. આમાં એક જ વસ્તુ નોંધવા જેવી છે. મને લાગે છે કે વિદ્વે, તન્વે ના મૂળ "ગાથા"ના ઉચ્ચાર પણ તેવા જ હતા પણ પાછળથી અવેસ્તાકાળમાં તે વીદુયે, તનુયે થયા હોવાનો પ્રમાણ, કેમકે જ્યાં જ્યાં આ શબ્દો "ગાથા"માં વપરાયેલા છે, ત્યાં ત્યાં તેની બે જ ધ્વનિ ગણાય છે, ત્યારે "વીદુયે" ને "તનુયે" જાણનાં તે ત્રણ ધ્વનિ થાય ! વિદ્વાનો આ નપાત્રી જુએ.

(૫૮) ગાથાભાષાનાં વ્યાકરણ બહુધા વેદિક મંત્રજનના વ્યાકરણ જેવું જ છે. અને ણનોના ધાતુઓ પણ એક જ છે. ધાતુ પરથી નામ, વિશેષણ, અર્થનામ, અવ્યય, કૃદન્ત, ક્રિયાપદ, વગેરે વેદિક વ્યાકરણની રીતે જ ઉપખલેલાં છે. વિભક્તિના પ્રત્યયો તેમજ ક્રિયાપદોનાં જુદા જુદા કાળોનાં ને લેહોનાં રૂપો પણ લગભગ સરખાં છે; પણ ગાથાભાષાનાં કેટલાંક રૂપો વેદિક રૂપોથી પણ ઘણાં જુનાં છે. મંત્રજનની જેમ નામોની જાતિ અને તેનાં વચન પણ ત્રણ ત્રણ છે. વાક્યોની રચના પણ ચીઢી ને ચરણ છે અને પદ્ધત્યના તો ઘણાં જ અસ્થિત. એક પણ દશના પણ ચીઢી ને ચરણ છે અને પદ્ધત્યના તો ઘણાં જ અસ્થિત. એક પણ દશના પણ ચીઢી ને ચરણ છે અને પદ્ધત્યના તો ઘણાં જ અસ્થિત. એક પણ દશના પણ ચીઢી ને ચરણ છે અને પદ્ધત્યના તો ઘણાં જ અસ્થિત.

સાહેબ એક જ છે. ગાથાકાળ પછી બે ત્રણ હજાર વર્ષો ઋગ્વેદની ને બીજા વેદોની ઋચાઓ ને તેના મંત્રો રચાઈને છેવટની લિપિમાં હાલના સ્વરૂપમાં આવતાં વીતી ગયેલાં છે, એટલે એ અરસામાં વેદોની ભાષા બહુ આગળ વધીને ખીલેલી છે અને તેનો શબ્દભંડાર પણ ઘણો વિપુલ થયેલો છે.

હવે પછી આ લેખમાં ગાથાની પદરચનામાં શબ્દોના ત્રણે સ્વરભારે— ઉદાત્ત, અનુદાત્ત, અને સ્વરિત છૂટા પાડીને શબ્દે શબ્દમાં અતાવવામાં આવશે, ત્યારે સર્વને સ્પષ્ટ માલુમ પડશે કે ગાથાભાષાનું મૂળ રૂપ ઋગ્વેદની ભાષાનું જ છે, પણ તે કાળમાં ઋગ્વેદથી ઘણું જૂનું છે, કેમકે ઘણા શબ્દો જે ગાથામાં વપરાયેલા છે, તે વેદકાળમાં કાળગ્રસ્ત થયેલા છે, ને તેને બદલે નવા જ શબ્દો વેદમાં વપરાયેલા છે. વેદોમાંના એવા નવા શબ્દો જે ગાથામાં પણ નથી તે અવેસ્તામાં મળે છે. અને અવેસ્તાનો કાળ તેમજ તેની ભાષાનો કાળ ગાથા પછીનો છે, એ તો સ્પષ્ટ હોવાથી પણ સિદ્ધ થાય છે કે ગાથાની ભાષા જેમ અવેસ્તા ભાષાથી તેમ વેદોની ભાષાથી ઘણી જૂની છે. એટલે આજ મુઘી પૂર્વના તેમજ પશ્ચિમના વિદ્વાનો ને ભાષાશાસ્ત્રીઓ માનેતા આવ્યા છે કે ગાથાની ભાષા વેદની ભાષાની બહેન જેવી છે તે વાત યથાર્થ નથી, પણ અવેસ્તાની ભાષા ઋગ્વેદની સમકાલીન હોય તેમ લાગે છે, ત્યારે ગાથાની ભાષા તો ઋગ્વેદની ભાષાની તેમજ અવેસ્તા ભાષાની માતા જેવી છે. ડૉ. મિલ્સ, પ્રો. બાયોલિભે, પ્રો. જેક્સન વગેરે કેટલાકે એમ નોંધેલું પણ છે કે વેદથી અવેસ્તાની ભાષા પ્રાચીનતર છે, એમ ઘણાં રૂપોથી માલુમ પડે છે. જે વેદથી અવેસ્તાની ભાષા પ્રાચીન હોય તો ગાથાની ભાષા વિશેષ પ્રાચીન છે જ. કેટલાક શબ્દોમાં તો ગાથાભાષામાંના પ્રયત્નો હેખાડવાની જે નિયમિત ચોક્કસતા છે, તે અવેસ્તામાંના તે જ શબ્દોની નથી, અને પાછલા અવેસ્તા ભણતરોમાં તો ગાથામાંના સ્વરભારોનો ખ્યાલ પણ ગાંઠો થયેલો સ્પષ્ટ સમગ્ર છે.

ગાથાનો “અઇબી” તે સંસ્કૃત જ્ઞિ નો અવેસ્તામાં “અઇબ્હી” થાય છે. વૈદિક દ્રેવ્ નો ગાથામાં “દ્રુએવો” છે તે અવેસ્તામાં “તુએવો” થયો છે. સંસ્કૃત મમ્ય નો ગાથામાં “મઇબ્યા” છે તે અવેસ્તામાં “માવોયા” થયો છે. એમજ કેટલાક ન્થીજા શબ્દો મોંઘવા બેધા છે. સંસ્કૃત ચાર-ગાથા-ધેન્જ-અવેસ્તા ધા

”	ચત્-	”	ચે-ચસ્થા	”	યો
”	અસ્ત-	”	અદા	”	અહે
”	અમૂતાર્-	”	અમૈરેતાલ	”	અમૈધા
”	કયામિ-	”	કયા	”	કયામિ
”	ત્મનમ્-	”	દેમાર્નમ્	”	દેમાર્નમ્
”	ચેત્-	”	ચેઇથેમા	”	ચુએથમ
”	ત્રાષ્ટમ્-	”	ત્રાષ્ટમ્	”	ત્રાષ્ટમ્

એ પ્રમાણે વિલક્ષિતાં કે ક્રિયાપદોનાં રૂપોમાં પણ ગાથાભાષામાંથી અવેસ્તાકાળની ભાષામાં કંઈ કંઈ ફેરફાર થતા જ આવ્યો છે. ગાથાભાષામાંના શબ્દોમાંના વ્યંજનની પાછળ મોટે ભાગે “એ” સ્વર ચૂકવામાં આવતો હતો તે અવેસ્તાભાષામાંના શબ્દોમાંથી મોટે ભાગે નીકળી ગયેલો લાગે છે.

વેદની ઋચાઓમાં શબ્દોના સમાસ તેમજ આગલા શબ્દના છેલ્લે વ્યંજન યા સ્વરમાં પાછલા શબ્દનો પ્રારંભનો સ્વર જોડાઈ જાય છે તેવી રીતની સંધિ ગાથાભાષામાં નથી. એમાં તો બે શબ્દો છૂટા જ રહે છે. અને સમાસ બતાવવા વચમાં સંધિચિહ્ન-કાષો કે ઊંડુ-મુકાય છે:-દીપ્તિ-દર્શન-આયુઃ, ઋતોક્ષ્યન્તો-અપ-ઓક્ષ્યન્તો, દેવજુષ્ટ-દેવો-ભુક્ષ્તા.

(૫૬) ગાથાભાષાની તે કાળની કંઈ લિપિ હશે તે કહેવાઈ શકતું નથી. પણ વેદની ઋચાઓ હાલની દેવનાગરી લિપિમાં લખાય છે તેમ શબ્દના ધાતુ પ્રમાણે જ શબ્દો લખાતા હશે અને સ્વરભારોનાં ચિહ્નો શ્રુતિઓની ઉપર નીચે મુકાતાં હશે. ગાથાભાષાનાં સ્તોત્રો તેમાંનાં બધા સ્વરભારો સાથે કેમ ઉચ્ચારાતાં હશે તે આજે આપણી પાસે જે અવેસ્તાની લિપિ, પહેલવી લિપિ જેવી છે તે લિપિમાં તેમના તેમ બધા વ્યંજનના અને સ્વરના ઉચ્ચારભેદ સાથે પૂરેપૂરાં ઉતારાયા છે. જેમ ઋગ્વેદની ઋચાઓ મંત્રો છે તેમ ગાથાના પણ આ મંત્રો છે, તેની ઉચ્ચારવિધિ પૂરેપૂરી કાયમ રાખવા જ અવેસ્તા લિપિમાં તે બધા નિયમ જળવીને લખાયેલા છે. ઇન્ડો-ઇરાનિયન ભાષા જે ગાથા અવેસ્તા અને ઋગ્વેદની જ ભાષા છે, તેમાં ગાથાની ભાષા સૌથી પુરાણી છે અને આજે ત્રણ હજાર વર્ષથી ઋગ્વેદના મંત્રોમાંના સ્વરભારોના ખરા ઉચ્ચાર હિંદુસ્તાનના જુદા જુદા પ્રાંતોના કર્મકાંડી બ્રાહ્મણો પણ ભૂલી ગયેલા છે, તે ઉચ્ચારો હવે આ ગાથાભાષાને લગતા સંશોધનથી પ્રગટ થાય છે, અને માનવતાની-ખાસ કરીને આર્યોની-જાતનામાં જાતની ભાષાનું ખોવાયેલું અગત્યનું અંગ હવે મળી આવ્યું છે, તે હિન્દુ વેદશાસ્ત્રી પોતે ઘણાં ઠાર ખોલી નાખે છે.

(૬૦) શ્રી જરથુષ્ટ્ર સાહેબની પવિત્ર ગાથા કવિતામાં રચાયેલી છે, અને તેની પદ્યરચનામાં શ્રુતિઓની ચોક્કસ ગણતરીની સાથે ત્રણ જાતના સ્વરભારો છે. એ સ્વરભારો-“Accents”-પ્રદેશશબ્દોમાંની ચોક્કસ શ્રુતિ પર જ હોય છે અને ચોક્કસ સંજોગોમાં ને રચનાવિધિમાં જુદી જુદી શ્રુતિઓ પર સ્વરભાર ગઢવાય છે પણ. એટલે એ સ્વરભારો શબ્દાંગમાંના હોઈ વ્યાકરણને લગતા છે, તેટલા જ એ સાદામાં સાદા સંગીતને લગતા પણ છે. આ સ્વરભારો ઉંચા નીચા સૂરવાળા છે અને તે Pitch Accents એટલે આદેહાવરેહ સાધના સંગીતના સ્વરભારો છે. વેદના મંત્રો ગવાતા હતા અને હજી પણ તે ગવાય છે, પછી ભલે એ ગાનાર કર્મકાંડી બ્રાહ્મણો એ સ્વરભારોની ખરી વિધિ ભૂલી ગયા તે જુદી વાત છે. એ જ પ્રમાણે ગાથાના પવિત્ર મંત્રો જાડું મુંઝર રીતે ગવાતા હતા, તેની નોંધ પ્રાચીન ગ્રીક લેખકોના ગ્રંથોમાં લેવાયેલી આપણને મળી શકે છે. વળી ગાથા તો જરૂર ગવાવી જ જોઈએ એ માટેના સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ જુદા અવેસ્તામાં બહેરામ યસ્ત-કરદો ૧૭, ફરદો ૫૧-તેમજ “મરોપ યસ્ત વડી”ના ૩ જા ફરદોમાં પણ છે. તેમાં જણાવ્યું છે કે “જાહેરામ યસ્તની નેયતે ઇજેલી ચીન્ ચોક્કસ માણમે ખાઈ ગ્રંદે નહીં, તેમાં બીજાઓ સાથે ગાથા ગાઈને નહીં બળુનાર માણસને પણ આજ્ઞા છે કે તેણે એ ઇજેલી ચીન્ હાથમાં પકડવી નહીં કે તે ખાવી નહીં.” આ વચનોથી સ્પષ્ટ થાય છે કે આપણાં બીજાં પવિત્ર ભજનરોમાં પણ આ પ્રાચીનકાળથી જિંદી આવેલી વાત નોંધાયેલી છે, કે ગાથા તો સદા ગાઈને જ ભાળવી. આ સંગીતશીલ સ્વરભારો ગાથાની પદ્યરચનાને નિયમિત રાખવા સાથે તેને મુરબર બનાવે છે. કેટલાકો તમને છે તેમ ગાથામાં કે વેદમાં માત્ર ધ્વનિતત્ત્વના જ છે, અને આ

ગાથા ભાષામાંના જેવા ઋગ્વેદના ગ્રંથમાં એ સ્વરભારો કેવી રીતે દર્શાવાતા, તેની સાથે જ કામ છે. આ સ્વરભારો ઉપલા ગ્રંથોમાં ચાર જુદી જુદી રીતે દેખાડેલા છે, પણ ઋગ્વેદ, અથર્વવેદ, વાજસનેયિ સંહિતા, તૈત્તિરીય સંહિતા અને ગ્રાહ્યભુ-એ ગ્રંથોમાં ઉદાત્ત સ્વરભારને કશું ચિહ્ન લગાડેલું નથી. ઉદાત્ત સ્વરભાર યતાવનાર અક્ષરને ચા શ્રુતિને કશા પણ ચિહ્ન વગર લખવામાં આવતું હતું. અનુદાત્ત સ્વરભારવાળી શ્રુતિની નીચે આડી લીટી મારતા હતા. અને સ્વરિત સ્વરભાર યતાવવા શ્રુતિની ઉપર જિલો કાપો મારતા હતા. આ યતાવે છે કે ઉદાત્ત સ્વરભાર અનુદાત્ત અને સ્વરિતની વચ્ચેનો મધ્યમ સ્વરભાર હોવો જોઈએ. ગાથામાં આ સ્વરભાર તે વેળા જેવી રીતે ઉચ્ચારતા તેવી રીતના વધારાના સ્વરો ઉમેરતા ચા અલ્પપ્રાણ વર્ણના મહાપ્રાણ કે મહાપ્રાણના અલ્પપ્રાણ વર્ણ મૂકવામાં આવતા, એ યાધું જોતાં જણાય છે કે ઉદાત્ત અને સ્વરિતની ઉચ્ચારવિધિ લગભગ એકસરખી હતી અને કોઈક જ ઠેકાણે તે જુદા ઉચ્ચારથી દર્શાવાતી હતી જેથી યાધી સ્પષ્ટતા થઈ જતી હતી. ઉદાત્ત પછી જો એ અનુદાત્ત શ્રુતિઓ આવે તો ઉદાત્ત પછીની અનુદાત્ત શ્રુતિને સ્વરિત કરવામાં આવતી, એટલે ઉદાત્ત પછી સ્વરિત શ્રુતિને સૂર ઉદાત્તથી જરા જોયો લઈ પછી નીચે ઉતારીને તેની પછી આવતી અનુદાત્ત શ્રુતિના નીચા ઉચ્ચારમાં મેળવી દેવામાં આવે છે. એવે ઠેકાણે ઉદાત્ત શ્રુતિ પર ઉપર કે નીચે કશું ચિહ્ન રખાતું નથી પણ તેની પછી જે શ્રુતિ સ્વરિત થાય તે શ્રુતિને માથે જિલો કાપો મરાય, અને પછી આવતા અનુદાત્તની નીચે આડી લીટી દોરાય. પદપાઠની આ સામાન્ય વિધિ છે.

(૬૬) હવે આપણે ઋગ્વેદના સ્વરભારોની વિધિ અહીં ક્રમવાર નોંધીએ :

(ક) વૈદિક સ્વરભારો કંઈક અંશે વ્યાકરણાનુસારી અને કંઈક અંશે સાંગીતિક છે.

(ખ) પ્રત્યેક શબ્દને પોતાનો એક ઉદાત્ત સ્વરભાર હોય છે, પણ કેટલાક ધાતુ અને તે પરથી થતાં કેટલાંક ક્રિયાપદોનાં રૂપોમાં ઉદાત્ત સ્વરભાર નથી થે આવતા.

(ગ) સ્વરભારો સ્વરોને જ હોય છે, બ્યંબનોને નહીં.

(ઘ) ઉદાત્ત સ્વરભારને કશું ચિહ્ન લગાડાતું નથી.

(ચ) ઉદાત્ત ત્રિવાચની અધી શ્રુતિઓ અનુદાત્ત ગણાય છે. અને તેવી અનુદાત્ત શ્રુતિની નીચે આવી (-)આડી લીટી મૂકવામાં આવે છે.

(છ) ઉદાત્ત સ્વરભારવાળી શ્રુતિની પછીની શ્રુતિ અનુદાત્ત હોય અને તેની પાછળ બીજી અનુદાત્ત શ્રુતિ આવતી હોય તો પહેલા ઉદાત્ત પાછળની અનુદાત્ત શ્રુતિ સ્વરિત થાય છે, અને એવી સ્વરિત શ્રુતિને માથે જિલો કાપો (૧) દોરાય છે.

(જ). સ્વરિત શ્રુતિની પાછળ અનુદાત્ત શ્રુતિ આવે તો તેની નીચેનો આડો કાપો દોરાતો નથી. પણ તે એમ જ કંઈ પણ ચિહ્ન વગર લખાય છે. પણ જે સ્વરિત પાછળના અનુદાત્ત પછી ઉદાત્ત શ્રુતિ આવતી હોય તો અનુદાત્ત નિની નીચે આડો કાપો દોરવો પડે છે.

કહેવાય છે. પદ્યરચનાને નિયમનમાં રાખવા શ્રુતિગણના યાં માત્રાગણના સાથે આ તાલગમ્ય સ્વરભાર જરૂરનો છે. શબ્દાંગમાંની કોઈક શ્રુતિ પરનો વ્યાકરણાનુસારી સ્વરભાર હોય તો તેની સાથે તાલગમ્ય સ્વરભાર મળી રહે ત્યારે શબ્દનું સ્વાભાવિક માધુર્ય જળવાઈ રહેવા સાથે પદ્યનો લય પણ સધાય છે. અંગ્રેજી કવિતાનો લય (rhythm) આ Stress Accent તાલગમ્ય સ્વરભારથી જ સધાય છે અને હાલની યધી જ ભાષાઓની કવિતાનો લય-એક શિષ્ટ સંસ્કૃત-“Classical Sanskrit”-ભાષાની રૂપમેળ પદ્યરચનાનો અપવાદ બાદ કરતાં-તાલગમ્ય સ્વરભારથી જ સાધી શકાય છે.

(૬૩). રાગબદ્ધ પદ્ય તથા સંગીતનો લય સાધવા પણ ઉપર જણાવેલો તાલગમ્ય સ્વરભાર યા જેને સંગીતમાં ચોક્કસ માત્રાનો “તાલ” કહે છે, તે વપરાય છે. કોઈ પણ સંગીતના શાસ્ત્રીય પુસ્તકમાંથી એની સમજ મેળવી શકાશે. અહીં આ સ્થળે તે પર વિસ્તાર કરવાનું કામ નથી.

(૬૪). સંગીતના મૂળ સમકના સાત સ્વરો પ્રાચીન ઇન્ડો-યુરોપિયન અને પછી ઇન્ડો-ઇરાનિયન ભાષાઓમાંના ઉદાત્ત, અનુદાત્ત, અને સ્વરિત, એ ત્રણ સ્વરભારોમાંથી ઉદ્ભવ પામેલા છે, તેનો ખુલાસો પણ પ્રાચીન પ્રાતિશાખ્ય ગ્રંથોમાંથી મળી આવે છે. “પારશિક્ષા” નામના જૂના વ્યાકરણ ગ્રંથમાં જણાવ્યું છે કે “સાંગીતિક સમકના સાત સૂરો ઊંચા ઉદાત્ત, નીચા અનુદાત્ત, અને ઊંચાનીચા સ્વરિત સ્વરભારોમાંથી ઉપજેલા છે. પડ્જ અને ઋષભ-“સા”ને “રી”-સૂરો નીચા સ્વરભાર અનુદાત્તમાંથી ઉદ્ભવેલા છે; ગાંધાર અને મધ્યમ-“ગ” ને “મ”-સૂરો ઊંચા ઉદાત્ત સ્વરભારમાંથી થયેલા છે. અને નિષાદ-“ની”-સૂર સ્વરિત સ્વરભારના “અભિનિહિત” અને “ક્ષેપ્ર” પ્રકારોનાં સ્વતંત્ર રૂપમાંથી ઉપજેલો છે; સ્વરિત સ્વરભારના “તૈરોચ્યંબન” અને “પાદવૃત્ત” પ્રકારોમાંથી ધૈવત-“ધ”-સૂર-નીકળેલો છે. અને પંચમ-પ-નો સૂર સ્વરિતના “પ્રતિલપ્ત” અને “પ્રતિહત” પ્રકારોમાંથી ઉદ્ભવ્યો છે.

આ પરથી જણાશે કે પ્રાચીન આર્યભાષામાંના આ ત્રણ સ્વરભારો-ઉદાત્ત, અનુદાત્ત અને સ્વરિત-તે સાંગીતિક-musical-સ્વરભારો છે, અને તે Pitch Accents એટલે સંગીતને લગતા આરોહાવરોહ સ્વરભારો છે. એ જુદા જુદા સ્વરભારો કેવી રીતે ઉચ્ચારાતા હતા, તેનું કશું સ્મરણ વેદોને લગતા પ્રાતિશાખ્ય ગ્રંથોમાં પણ નોંધાયેલું મળતું નથી. પણ ગાથા અવેસ્તાના પદ્યમય તેમજ ગદ્યમય લેખોમાંના શબ્દો તેના બધા સ્વરભારોના ઉચ્ચાર તે તે શબ્દોનાં અંગમાં જ મમાવીને સ્પષ્ટ લખાયેલા છે, તેનું સંશોધન પ્રભુની મહેરથી આજે હજારો વર્ષ પછી કરી શકાયું છે, અને તે સંપૂર્ણ રીતે આ લેખમાં અનેક ઉદાહરણોથી બતાવ્યું છે.

(૬૫) હવે એ સ્વરભારો ઋગ્વેદમાં કેવી રીતે વપરાયા છે તે જોઈએ. પ્રાચીન ઋગ્ વેદ ભાષામાં જેવા સાંગીતિક સ્વરભાર હતા, તેવા જ વૈદિક સ્વરભારો હતા. આ સ્વરભારો ચારે વેદમાં, તેમજ “આશ્વલક” સાથેના “તૈત્તિરીય” તથા “બૃહદારણ્યક” સાથેના “શતપથ” એ બંને બ્રાહ્મણગ્રંથોમાં તેના પાઠમાં નિશાની કરીને દેખાડવામાં આવેલા છે. એ બધા ગ્રંથોમાં આ સ્વરભારો કંઈક કંઈક જુદી રીતે દર્શાવેલા છે. પણ આપણને તો અહીં

ગાથા ભાષામાંના જેવા ઋગ્વેદના ગ્રંથમાં એ સ્વરભારો કેવી રીતે દર્શાવાતા, તેની સાથે જ કામ છે. આ સ્વરભારો ઉપલા ગ્રંથોમાં ચાર ભુદી ભુદી રીતે દેખાડેલા છે, પણ ઋગ્વેદ, અથર્વવેદ, વાજસનેયિ સંહિતા, તૈત્તિરીય સંહિતા અને ધ્રાઘાણુ-એ ગ્રંથોમાં ઉદાત્ત સ્વરભારને કશું ચિહ્ન લગાડેલું નથી. ઉદાત્ત સ્વરભાર ઘટાવનાર અક્ષરને યા શ્રુતિને કશા પણ ચિહ્ન વગર લખવામાં આવતું હતું. અનુદાત્ત સ્વરભારવાળી શ્રુતિની નીચે આડી લીટી મારતા હતા. અને સ્વરિત સ્વરભાર ઘટાવવા શ્રુતિની ઉપર ઊભો કાપો મારતા હતા. આ ઘટાવે છે કે ઉદાત્ત સ્વરભાર અનુદાત્ત અને સ્વરિતની વચ્ચેનો મધ્યમ સ્વરભાર હોવો જોઈએ. ગાથામાં આ સ્વરભાર તે વેળા જેવી રીતે ઉચ્ચારતા તેવી રીતના વધારના સ્વરો ઉમેશતા યા અલ્પપ્રાણુ વર્ણના મહાપ્રાણુ કે મહાપ્રાણુના અલ્પપ્રાણુ વર્ણ મૂકવામાં આવતા, એ ઘણું જોતાં જણાય છે કે ઉદાત્ત અને સ્વરિતની ઉચ્ચારવિધિ લેગલગ એકસરખી હતી અને કોઈક જ ઠેકાણે તે ભુદા ઉચ્ચારથી દર્શાવાતી હતી જેથી બધી સ્પષ્ટતા થઈ જતી હતી. ઉદાત્ત પછી જો એ અનુદાત્ત શ્રુતિઓ આવે તો ઉદાત્ત પછીની અનુદાત્ત શ્રુતિને સ્વરિત કરવામાં આવતી, એટલે ઉદાત્ત પછી સ્વરિત શ્રુતિનો સૂર ઉદાત્તથી જરા ઊંચો લઈ પછી નીચે ઉતારીને તેની પછી આવતી અનુદાત્ત શ્રુતિના નીચા ઉચ્ચારમાં મેળવી દેવામાં આવે છે. એવે ઠેકાણે ઉદાત્ત શ્રુતિ પર ઉપર કે નીચે કશું ચિહ્ન રખાતું નથી પણ તેની પછી જે શ્રુતિ સ્વરિત થાય તે શ્રુતિને માથે ઊભો કાપો મરાય, અને પછી આવતા અનુદાત્તની નીચે આડી લીટી દોરાય. પદપાઠની આ સામાન્ય વિધિ છે.

(૬૬) હવે આપણે ઋગ્વેદના સ્વરભારોની વિધિ અહીં ક્રમવાર નોંધીએ :

(ક) વૈદિક સ્વરભારો કંઈક અંશે વ્યાકરણાનુસારી અને કંઈક અંશે સાંગીતિક છે.

(ખ) પ્રત્યેક શબ્દને પોતાનો એક ઉદાત્ત સ્વરભાર હોય છે, પણ કેટલાક ધાતુ અને તે પરથી થતાં કેટલાંક ક્રિયાપદોનાં રૂપોમાં ઉદાત્ત સ્વરભાર નથી થે આવતો.

(ગ) સ્વરભારો સ્વરોને જ હોય છે, બ્યંજનોને નહીં.

(ઘ) ઉદાત્ત સ્વરભારને કશું ચિહ્ન લગાડાતું નથી.

(ચ) ઉદાત્ત ત્રિવાચની બધી શ્રુતિઓ અનુદાત્ત ગણાય છે. અને તેવી અનુદાત્ત શ્રુતિની નીચે આવી (-)આડી લીટી મૂકવામાં આવે છે.

(છ) ઉદાત્ત સ્વરભારવાળી શ્રુતિની પછીની શ્રુતિ અનુદાત્ત હોય અને તેની પાછળ ણીય અનુદાત્ત શ્રુતિ આવતી હોય તો પહેલા ઉદાત્ત પાછળની અનુદાત્ત શ્રુતિ સ્વરિત થાય છે, અને એવી સ્વરિત શ્રુતિને માથે ઊભો કાપો (i) દોરાય છે.

(જ). સ્વરિત શ્રુતિની પાછળ અનુદાત્ત શ્રુતિ આવે તો તેની નીચેના આટો કાપો દોરાતો નથી. પણ તે એમ જ કંઈ પણ ચિહ્ન વગર લખાય છે. પણ જે સ્વરિત પાછળના અનુદાત્ત પછી ઉદાત્ત શ્રુતિ આવતી હોય તો અનુદાત્ત શ્રુતિની નીચે આટો કાપો દોરવો પડે છે.

(૪). ક્રિયાપદોનાં કેટલાંક રૂપોમાં એક ઉદાત્ત શ્રુતિ આવે છે, ને કેટલાકમાં કોઈ પણ સ્વરભાર આવતો નથી. એવાં રૂપોમાં શ્રુતિઓ બધી જ અનુદાત્ત ગણાય પણ તેને અનુદાત્તનું ચિહ્ન લગાડાતું નથી.

(૫). ઉદાત્ત શ્રુતિ અને તેની પછીની સ્વરિત શ્રુતિ હોય અને પછી અનુદાત્ત શ્રુતિઓ અનેક આવે તો ત્યાં સુધી ઉદાત્ત શ્રુતિ તે પંક્તિમાં આવે ત્યાં સુધીની બધી અનુદાત્ત શ્રુતિ કશા પણ ચિહ્ન વગર જ લખાય અને માત્ર પાછળની ઉદાત્ત શ્રુતિની પૂર્વેની અનુદાત્ત શ્રુતિની જ નીચે આટો કાપો દોરાય. આ વિધિ ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે.

(૬). શબ્દના પ્રારંભમાં આવતી એક કે અનેક અનુદાત્ત શ્રુતિઓની નીચે આટો કાપો મૂકવો જ પડે છે.

(૭). એક પંક્તિમાં બે ચરણ હોય ત્યાં વચ્ચે યતિ-caesura-હોય, પણ ઉદાત્ત અનુદાત્ત શ્રુતિઓની ઉપલી વિધિ તે આખી પંક્તિમાં ચાલુ જ રહે. યતિ પછી કે ચરણાન્તે એ વિધિ છૂટી જઈ શકતી નથી એ તો નિયમસર ચાલુ જ રહે છે.

(૮). જ્યારે બે સ્વરો પાસે પાસે આવેલાં બે શ્રુતિઓ બેઠાઈ જઈ તેની એક શ્રુતિ બને-કુળા=જ્વા-ત્યારે તેવી શ્રુતિમાંનો આગલો ઉદાત્ત સ્વરભાર નષ્ટ થાય છે, અને તેવી વેળાએ પાછલી શ્રુતિ પર સ્વનંત્ર સ્વરિત સ્વરભાર આવે છે અને તે માટે તે શ્રુતિ પર સ્વરિતનો બોલો કાપો મુકાય છે.

(૯). જ્યારે સ્વતંત્ર સ્વરિત સ્વરભાર પછી તુરત ઉદાત્ત શ્રુતિ આવતી હોય ત્યારે એવી સ્વરિત શ્રુતિનો છેલ્લો સ્વર હ્રસ્વ હોય તો તેની પાસે ૧ નો આંકડો મુકાય છે અને દીર્ઘ હોય તો ૩ નો આંકડો મુકાય છે, અને એ આંકડા નીચે અનુદાત્તનું ચિહ્ન અને ઉપર સ્વરિતનું ચિહ્ન એમ બન્ને લખાય છે.

(૧૦). બે શબ્દોનો સમાસ થઈને એક શબ્દ થયો હોય તો એ બન્ને શબ્દોમાં જે મૂળ ઉદાત્ત સ્વરભાર હોય તે કાયમ રહે છે, પછી તે બન્ને સ્વરભારો ભલે પાસે પાસે આવે.

(૧૧). કેટલાક શબ્દોમાં ઉદાત્ત સ્વરભાર હોતો જ નથી અને કેટલાક શબ્દો બોક્ષસ સંજોગોમાં પોતાનો સ્વરભાર ખોઈ દે છે: (૧) સંજોગન વિભક્તિવાળા શબ્દો-vocatives-વાક્યના પ્રારંભમાં હોય તો તેનો સ્વરભાર કાયમ રહે છે. પણ પ્રારંભ સિવાયને બીજે સ્થળે તે શબ્દ હોય તો તેનો સ્વરભાર નીકળી જાય છે. (૨) પાદના કે વાક્યના પ્રારંભમાં નહીં હોય એવા-finite-ક્રિયાપદ વાક્યના મુખ્ય વિભાગમાં હોય તો તેનો સ્વરભાર પણ રહેતો નથી. એ સિવાયના પણ બે ત્રણ સંજોગોમાં શબ્દોના સ્વરભાર નીકળી જાય છે.

(૧૨). સ્વરભારોને લગતા ઉપર આપેલા નિયમો મુખ્ય મુખ્ય છે. એ ઉપરાંત વિભક્તિનાં ને ક્રિયાપદોનાં રૂપોના અત્યયો, સંધિશબ્દો, અત્યયો વગેરેમાં કેટલાક સંજોગોમાં સ્વરભાર કાં તો લુપ્ત થાય છે ત્યાં કાં તો તે શબ્દની બીજી કોઈ શ્રુતિ પર જઈ પડે છે. એ માટે મોટાં વૈદિકલાખાનાં સંસ્કૃત તથા અંગ્રેજી-વ્યાકરણ પુસ્તકોમાં વિશેષ સમજ આપેલી છે, તે ત્યાં અભ્યાસીએ જોઈ લેવી. અહીં આ લેખમાં તે બધું વર્ણવતાં ઘણા મોટો વિસ્તાર થઈ જાય.

એજ પ્રમાણે “થા” કે “દા” ઉદાત્ત થાય તો તેનો “ધા” થાય છે.
 ક્રપુસ્થાય - ઔસ્તુખધાર્થ, સુદાસ - હુધાઓહો.

(ધ) ઉદાત્ત “આ”ની પાછળ ‘સ’ કે “ન્ત” આવે તો “આ”નો “આઓ” થાય છે. સુદાસ - હુધાઓહો, બસુરાસ - અહુરાઓહો, મહાન્તમ્ - મળાઓતમ્, પાન્તસ - પાઓતો.

(૭૧) હ્રસ્વ “ઇ” ઉદાત્ત હોય તેનાં સ્વરૂપ

(ક) હ્રસ્વ “ઇ” ને ઉદાત્ત હોય તો તેનો દીર્ઘ “ઈ” થાય છે. વિશ્વા - વીસ્વા, વિશ્વમાન - વીશ્વધમાના, વિદ્વાન્ - વીદ્વાઓ, વિદુર્ - વીદુર્, વિચ્વાત - વીધ્વાતો, વિવાપત - વીવાપત, નિ - ની, સુમિ - અમિધી, સિદ્ધ - સીધા, સુનિતંયસ્ - હુણતયો.

(ખ) હ્રસ્વ “ઇ” ઉદાત્ત હોય અને ઉપસર્ગ તરીકે આવ્યો હોય તો તેનો “ઐ” થાય છે = હસ્ત - ઐનાદના. આ નહ્ ધાતુનું ઇચ્છાર્થક - desiderative - રૂપ છે, અને તેથી નહ્ ની અગાઉ “હ” - ઐ ઉપસર્ગ મૂકેલો છે.

(ગ) હ્રસ્વ “ઇ” મારંભમાં ઉદાત્ત હોય અને તેની પછીની શ્રુતિ સ્વરિત થતી હોય, તો તે “ઇ” તેમજ હ્રસ્વ લગાય છે. ચિત્તિસ્ - ચિસ્તીશ્, વિદ્વા - વિવસ્વા, ત્રિપ્ - વ - ત્રિવિશ્ - આ, દૃષ્ટૈ - ઇશ્તાઇશ્.

(૭૨) દીર્ઘ “ઈ” ઉદાત્ત હોય તેનાં રૂપ

દીર્ઘ “ઈ” ને ઉદાત્ત હોય તો તે, તેમજ દીર્ઘ રહે છે. હંશમ્ - ઇષેમ્, આમા પાછળના તાલબ્ય જ નો ‘સ’ નથી થતો પણ તેનો મૂર્ધન્ય “ધ” લગાય છે.

(૭૩) હ્રસ્વ “ઉ” ઉદાત્ત હોય તેનાં સ્વરૂપ

(ક) હ્રસ્વ “ઉ” ઉદાત્ત હોય તો તેનો દીર્ઘ “ઊ” થાય છે. સુતામ્ - સૂતામ્, ગાતમ્ - ગાતમ્, દુહઃ - દૂબે.

(ખ) હ્રસ્વ “ઉ” ની પાછળની શ્રુતિમાં પણ “ઉ” લેખાયેલો હોય અને પહેલો “ઉ” ઉદાત્ત હોય તો તેનો “ઊ” થાય છે. ઝરુષ્ઞગે - ઝાઉરુથપાને! (એ આઠમી સંજોગન વિભક્તિ હોવાથી “ઞ” પરની ઉદાત્ત શ્રુતિ ખસીને પહેલી “ઉ” શ્રુતિ ઉદાત્ત થાય છે.) ઝરુષ્ઞ - ઝાઉરુકપ.

(ગ) પ્રશ્નાર્થક સર્વનામની પહેલી શ્રુતિમાં લખેલો ઉદાત્ત “ઉ” જેમનો તેમ રહે છે, તેના વ્યંજનને નથી મહાપ્રાણ કરવામાં આવતો કે હ્રસ્વ “ઉ”નો ઉપર “ક” માં જણાવ્યા પ્રમાણે દીર્ઘ “ઊ” થતો, પણ એ પ્રથમ શ્રુતિની પાછળની શ્રુતિ ને અનુદાત્ત રહેતી હોય, તો તેના વ્યંજનને બદલે તે જ વર્ગનો બીજો અલ્પપ્રાણ વ્યંજન મૂકવામાં આવે છે; અને ને પાછળની શ્રુતિ સ્વરિત હોય, તો તે શ્રુતિના અલ્પપ્રાણ વ્યંજનને બદલે તે જ વર્ગનો મહાપ્રાણ વ્યંજન મૂકવામાં આવે છે. એમ દીધાથી પહેલી “ઉ” શ્રુતિ ઉદાત્ત છે તે પુરત સમજાઈ જાય છે.
 કુતઃ - કુદા, કુર્તઃ - કુદા.

(ખ) અકાશન્ત નામ યા સર્વનામની ચોથી યા પાંચમી વિભક્તિ બહુ-વચનના પ્રત્યય અયસ્ માનો “ઐ” ઉદાત્ત છે તેમાં “ઐ”ની પાછળ ‘ય’ છે તેથી તેને ઉદાત્ત બતાવવા તેનો ઉચ્ચાર “અઐય” કરવામાં આવે છે. કુરુવેમ્યસ-ઉરુપઐયોઃ; યજ્ઞેમ્યસ-યસ્નઐયોઃ, (ગાથામાં “યસ્નોય” પણ થાય છે) તેવસ-તઐયોઃ.

(ગ) અકાશન્ત નામ યા સર્વનામની છઠી ને સાતમી વિભક્તિ બહુ-વચનના પ્રત્યયો અનુક્રમે ણામ-ને-ણુ-માંના “ઐ” ઉદાત્ત છે, તેની પાછળ “ય” કે “ય” નહીં હોવાથી તે “ઐ”નો “અઐ” થાય છે અને “ઐ” પાછળ ‘ય’ મુકાતો નથી. પ્રતેવામ-અઐતૈયામ, યજ્ઞે-યસ્નૈયુઃ, દ્યૌનેયુ-અઐર્થેનૈયુઃ, હવેવામ-અવૈયમ, - વિદ્વેવામ-વીદ્વૈયામ.

(ઘ) ઉદાત્ત “ઐ”ની પાછળની શ્રુતિ સ્વરિત થતી હોય ત્યારે “ઐ”નો “અઐ” કરવામાં આવે છે. પનંતામ-અઐનંદામ, રેક્ષસ-રઐષેનંદો.

(૭૭) “ઐ” ઉદાત્ત હોય તેનાં સ્વરૂપ

(ક) “ઐ” ઉદાત્ત યા સ્વરિત હોય તો “ઐ”નો “ઐય” થાય છે, મૈત્રા-મૈય.

(ખ) ક્રિયાપદન. રૂપમાં “ઐ” ઉદાત્ત હોય તો તેનો “આય” જ રહે છે. વૈષ્વમ-આયૈમ, ઉચ્ચૈ-ઉચ્ચાય.

(ગ) “અ”ને “ઐ” મળીને સંધિસ્વર “ઐ” થાય તે એ ઉદાત્ત હોય તો તેનો “અઐ” જ થાય છે: સ્વૈતુવ (સ્વનપુત્ર)-પ્રવૈતુય.

(૭૮) “ઐ” ઉદાત્ત હોય તેનાં સ્વરૂપ

(ક) શબ્દાંગમાંનો “ઐ” ઉદાત્ત હોય તો તેનો “અઐ” કરવામાં આવે છે: જોષે-અઐષે, જોષઃ-અઐજો, જોષિઃ-અઐજિરિતો. જુઓ નિયમ ૨૨ (ક) ૧.

(ખ) ઉકાશન્ત નામોની છઠી વિભક્તિનો પ્રત્યય “ઐ” ઉદાત્ત હોય તો “ઐ”નો “ઐય” થાય છે. ગૌસ-ગૌય, પૌસ-પૌય, મુન્વૌસ-મન્વૌય.

(૭૯) “ઐ” ઉદાત્ત હોય તેનાં સ્વરૂપ

વૈદિક સંસ્કૃત વર્ણમાળામાંનો ‘ઐ’ ગાથાઅવેસ્તા વર્ણમાળામાં શુદ્ધ રૂપે મળતો નથી. પણ ઉદાત્ત ને સ્વરિત “ઐ”નો “ઐય” થાય છે. ને ઉદાત્ત ને સ્વરિત “ઐ”નો “ઐ” પણ થયેલો જણાય છે: સર્વો-વર્ણય, ગિતો-ગરો, (વંદીદાદ-૨૧-૫). સર્વો-હૃયેતો, (વંદી. ૧૯-૩૦). ગૌસ-ગૌય.

(૮૦) “અ” ઉદાત્ત હોય તેનાં સ્વરૂપ

“અ” ઉદાત્ત હોય તો તેનો “અન” થાય છે. અને તેની પછવાડે જે ચોથો “ન” આવે તો નિયમ ૩૭ પ્રમાણે આગળ “ન” આવી ગયાથી “નન”

કસેય છે. સંસારમસિ - સૈન્ગુહામહી, કૃષ્ણસ્વમ્ - (ઇ)કૃષ્ણગૃહમ્, જંગલિ - જંગલમ્ (ગમ્) અતિથયતાવાચકરૂપ-૩/૧-હા. ૩૧-૧૪). સંસાર - સૈન્ગુહાસ્થા, મસિ - સૈન્ગુહી.

(૮૧) “અ” અનુદાત્ત હોય તેનાં સ્વરૂપ

(ક) ઉદાત્ત શ્રુતિની પૂર્વેના અનુદાત્ત “અ” જેમનો તેમ રહે છે, જસ્ય-અદ્યા, વસ્ય-વએમ્, જસ્યાકમ્-અદ્યાકમ્, અહમ્-અહમ્.

(ખ) “અ” અનુદાત્ત હોય અને તેની પાછળની શ્રુતિમા “ઉ” કે “વ” લેળાયેલો હોય તો “અ” પાછળ “ઉ” સ્વર ઉમેરાય છે: અહ્ય-અઉરુના, મર્વત્ત-હઉર્વતાત્.

(ગ) ત્રણ કે ચાર શ્રુતિના શબ્દમાં. બીજી કે ત્રીજી શ્રુતિ ઉદાત્ત કે સ્વરિત હોય અને એ શબ્દમાંનો પહેલો અક્ષર “અ” અનુદાત્ત હોય તો તે “અ” નો “આ” કરાય છે. જરમંતિ-આરમ્ભતી, સ્વર્ણવાલ-પ્રવાપધ્યાત્.

(ઘ) શબ્દમાંનો અનુદાત્ત “અ” નો મહાપ્રાણ વ્યંજનમાં રહેલો હોય તો એ મહાપ્રાણ વ્યંજનને અલ્પપ્રાણ વ્યંજન કરવામાં આવે છે. ઘર્મ-ગર્મમા, પ્રથમ-પ્રેતમા.

(ઙ) અનુદાત્ત “અ” ની પછીની શ્રુતિ ઉદાત્ત હોય તેમજ અલ્પપ્રાણ હોય અને તેમાં “ઇ” કે “ય” લેળેલો હોય તો તે અલ્પપ્રાણનો મહાપ્રાણ વ્યંજન થાય અને અનુદાત્તની પછી “ઇ” સ્વર ઉમેરાય છે, જેથી તે અનુદાત્ત તરીકે ઓળખાઈ આવે: સુચમ્-હુધ્યમ્.

(૮૨) “આ” અનુદાત્ત હોય તેનાં સ્વરૂપ

(ક) એ શ્રુતિના શબ્દમાંની બીજી શ્રુતિ અલ્પપ્રાણ વ્યંજનવાળી ઉદાત્ત હોય અને પહેલી શ્રુતિનો “આ” અનુદાત્ત હોય તો એ “આ” નો “અ” કરાય છે, અને બીજી શ્રુતિમાંનો અલ્પપ્રાણ વ્યંજન તેમજ રહી તે મહાપ્રાણ થતો નથી. જાર્-અર્દ્રા, પ્રારમ્-પર્મ (પતર્મ), જાસ્ય-અહ્વા, જાપય-અપય.

(ખ) મહાપ્રાણ વ્યંજન સાથેનો “આ” નો અનુદાત્ત હોય તો તે મહાપ્રાણનો અલ્પપ્રાણ વ્યંજન કરાય છે. જપ્ત-અદા, જલ્લ-જહ્વા, જપ્ત-હદા, જાલ્લ-હાવા, જાસ્ય-હાસ્ય.

(ગ) ૧. વળી એ જ પ્રમાણે મહાપ્રાણ વ્યંજન સાથેનો “આ” અનુદાત્ત હોય અને તેની પછીની શ્રુતિ પણ અનુદાત્ત હોય તો તે મહાપ્રાણ વ્યંજનને અલ્પપ્રાણ વ્યંજન થાય ને તે સાથે “આ” નો “અ” થાય છે. સ્વાવ્યસ્ય-૧૫૫મ્.

(ગ) ક્રિયાપદના રૂપમાંના અનુદાત્ત “આ” ની આગલી શ્રુતિ ઉદાત્ત કે સ્વરિત હોય તો તે બતાવવા “આ” ની પાછળ “ઇ” મુકાય છે. દદાતિ-દદામ્, વેવિદાતિ-વેવિદામ્.

(ધ) શબ્દને છેડેનો અનુદાત્ત “આ” જેમનો, તેમ રહે છે. શુચા-મૂચા, મર્નલા-મર્નલા, સચા-હયા, યયા-યથા, બકા-અકા, હોલા-જૂલાતા.

(૮૩) હ્રસ્વ “ઇ” અનુદાત્ત હોય તેનાં સ્વરૂપ

(ક) આરંભનો હ્રસ્વ “ઇ” અનુદાત્ત હોય તો તે જેમનો તેમ રહે છે. ગિહ્વા-હિજ્વા, અહ્મ-મિહ્મ-અહ્મ-બિશ્, ચિત્તિમિશ્-ચિસ્તિમિશ્- (ક. ૧-૧૬૪-૨૯) ચન-ચિન-ચિના, મિય-મિથહ્, કપુધ્-ઇપુધા, ક્ષ્ણત્-ઇયે-તો.

(ખ) આરંભના હ્રસ્વ “ઇ” અનુદાત્ત હોય ને તેની પછીની શ્રુતિ ઉદાત્ત હોય ત્યાં કેટલેક ઠેકાણે પૂર્વસ્વરપૂર્તિ- Prothesis-લેખે હ્રસ્વ “ઇ” સાથેના વ્યંજનની પૂર્વે “ઇ” સુકાય છે. તિક્ત્-ઇશિત્તમ્, દ્વિન્તિ-ઇશિત્તમ્. આ “ઇ” કેટલીક વખતે ‘ય’ની પૂર્વે પણ સુકાય છે. સ્વજ્ઞ-ઇયેને.

(ગ) જે શ્રુતિવાળા શબ્દોનો આરંભનો હ્રસ્વ “ઇ” અનુદાત્ત હોય તો “ઇ”નો “અએ” કરવામાં આવે છે. ક્ષ્ણ-અએષો, કિર્ણ-કએના, સ્વિન્ના-જવએના.

નોંધ:-ગાથાપાઠમાં “એ” અનુદાત્ત હોય તો તેનો “અએ” એમ લાંબા “એ” સાથે લખાય છે. એટલે આ ઉપર જણાવેલાં ઉદાહરણોમાંનો “એ” ગાથાના પાઠમાં “અએ” લખાયેલો છે. પણ તે ભૂલથી થયેલું લાગે છે. “ઇ” અનુદાત્તનો જો “અએ” થાય તો તે ગાથા લિપિમાં ત્રીજો “એ”-ચોથા લાંબા “એ”નો ટૂંકો ઉચ્ચાર જ લખાવો જોઈએ, નહીં તો મૂળમાં “ઇ” કે “એ” છે તે પરખાય નહીં.

(ઘ) નેકાક્ષરમાંના “દ્વિ”નો “ઇ” જો હ્રસ્વ અને અનુદાત્ત હોય તો તે “દ્વઇ” થાય છે. ‘વિ-જિ’ એમજ હ્રસ્વ “ઇ” સાથે રહે છે. અને પૂર્વેના “દ્” ને છૂટો પાડી તેની પછી “ઇ” સ્વર ઉમેરવામાં આવે છે. એકે એનો ઉચ્ચાર “દ્-ઇ-જિ-એમ છૂટો પાડીને કરે તો છંદોલંગ થાય ને શ્રુતિગો વધી પડે: ઉચ્ચાર તો “દ્વઇ” એમ ઉતાવળે બોલીને જ કરવો પડે છે. દ્વિન્તિ-દ્વઇવતો, દ્વિન્તિ-દ્વઇવિત્તમ્, દ્વિન્તિ-દ્વઇવિતાના.

(૮૪) દીર્ઘ “ઇ” અનુદાત્ત હોય તેનાં સ્વરૂપ

(ક) દીર્ઘ “ઇ” અનુદાત્ત હોય તો તે જેમનો તેમ દીર્ઘ “ઇ” જ રહે છે. હંસ-હન્વમ્-ઇયા-હન્વીમ્ (કશ્યપ્) સર્વિષી-તેવીષી, જુધ્વીમ્-અસુક્તીમ્, સૌમ્-હીમ્, મૌદમ્-મીશ્વરમ્.

(૮૫) હ્રસ્વ “ઉ” અનુદાત્ત હોય તેનાં સ્વરૂપ

(ક) શબ્દની બીજી શ્રુતિ ઉદાત્ત હોય અને પહેલી શ્રુતિવાળો “ઉ” અનુદાત્ત હોય તો તે “ઉ” તેમનો તેમ રહે છે. હ્ર-ઉસ્તા, ક્ષ્ણ-ઉસ્થો.

(ખ) જે શબ્દના મમાસમાં પહેલા શબ્દની, પહેલી શ્રુતિ અનુદાત્ત હોય ને બીજા શબ્દની પહેલી શ્રુતિનો “ઉ” અનુદાત્ત હોય તો તે “ઉ”નો “અ” સાથે છે. જપ્-હ્રસ્વ-હ્રસ્વ-અપ-અપ-અપ-તો.

(ગ) અનુદાત્ત ‘ઉ’ શ્રુતિની પાછળની શ્રુતિમાં ‘ઉ’ કે ‘વ’ લખાયેલો હોય તો એ “ઉ” તેના વ્યંજનથી છૂટે પાડીને લખાય છે. જુવામ - તુલિવામ.

(ધ) ત્રણ શ્રુતિના શબ્દમાં વચલી શ્રુતિ ઉદાત્ત હોય કે બે શ્રુતિના શબ્દમાં બીજી શ્રુતિ ઉદાત્ત હોય, અને પહેલી શ્રુતિમાંનો ‘ઉ’ અનુદાત્ત હોય તો તે “ઉ”નો દીર્ઘ “ઊ” કરાય છે. યુગ્મયમ્ - યુગ્મયમ્, યુગ્મકમ્ - યુગ્મકમ્, ઘુષ્ટ - ઘુષ્ટા, દુરોષમ્ - દુરોષમ્.

(ચ) અનુદાત્ત ‘ઉ’ ની પાછળની શ્રુતિમાં પણ “ઉ” લખેલો હોય તો એ અનુદાત્ત ‘ઉ’ નો “ઔ” થાય છે. પુસ્તકમ્ - પૌસ્તકમ્.

(૮૬) દીર્ઘ “ઊ” અનુદાત્ત હોય તેનાં સ્વરૂપ

(ક) બે શ્રુતિના શબ્દમાં બીજી શ્રુતિ ઉદાત્ત હોય અને પહેલી શ્રુતિનો દીર્ઘ “ઊ” અનુદાત્ત હોય તો તે જેમનો તેમ “ઊ” રહે છે. વૃક્ષ - વૃક્ષ, વૃક્ષ - વૃક્ષ.

(ખ) શબ્દમાંની ઉદાત્ત શ્રુતિની પૂર્વેની શ્રુતિમાંનો દીર્ઘ “ઊ” અનુદાત્ત હોય તો તેનો હ્રસ્વ “ઉ” કરાય છે. વંતુષ - વંતુષ, સૂત્ર - સૂત્ર.

(ગ) દીર્ઘ “ઊ” અનુદાત્ત હોય અને તેની પછીની ઉદાત્ત શ્રુતિમાં “ઋ” “ય” કે “ઐ” લખેલો હોય તો એ દીર્ઘ “ઊ” ની પાછળ “ઋ” ઉમેરવામાં આવે છે. દૂર - દૂર, મૂલ - મૂલ.

(ધ) ક્રિયાપદનાં રૂપમાં આરંભમાં દીર્ઘ “ઊ” અનુદાત્ત હોય છે, તો કેટલેક ઠેકાણે તે “ઊ”નો “ઔ” થાય છે. સ્ત્ર - સ્ત્ર, મૂલ - મૂલ.

(ચ) કોઈક ઠેકાણે અનુદાત્ત દીર્ઘ “ઊ”ની પાછળ એ ‘વ’ કે “ય” હોય તો તે “ઊ”નો “ઔ” થાય છે. વૃક્ષ - વૃક્ષ, (વૃક્ષ) વૃક્ષ - વૃક્ષ, પણ એ જ અનુદાત્ત શ્રુતિ જ્યારે સ્વરિતે થાય છે ત્યારે તે “ઔ” કરાય છે. વૃક્ષ - વૃક્ષ (-વીમ્).

(૮૭) “ઋ” (ઐ) અનુદાત્ત હોય તેનાં સ્વરૂપ

(ક) આરંભનો “ઋ” સ્વર અનુદાત્ત હોય અને તેની પછીની શ્રુતિ ઉદાત્ત હોય તો એ “ઋ” નો “ઐ” જેમનો તેમ રહે છે. જ્ઞવાલ - જ્ઞવાલ, જ્ઞવાલ - જ્ઞવાલ.

(ખ) આરંભના “વ” સાથે “ઋ” સ્વર લગે. હોય અને એ “વૃ” શ્રુતિ અનુદાત્ત હોય તો તે “વૃ” નો “ઊર્વ” કરાય છે. વૃક્ષ - વૃક્ષ, વૃક્ષ - વૃક્ષ, વૃક્ષ - વૃક્ષ.

(ગ) કેટલાક સંજોગોમાં આરંભની અનુદાત્ત “ઋ” સાથે બીજીને યોડી મૂ - મૂ - યા ક - કૈ, શ્રુતિની પાછળની શ્રુતિ ઉદાત્ત હોય અને “મૂ” ના આગળના શબ્દની છેલ્લી શ્રુતિ ઉદાત્ત હોય, તો એ “મૂ” નો “મૃ” કે “મૃ” થાય

છે. મુદ્-મધરિશ્તો, મુયત્તે-મધર્યત્તે, ક્યન્તે-કધર્યેધન્તે, મુયસન્તે-પાધ્યાઓન્તે. અહીં પણ આ “મધરિ” “મધર્” “કધર્” થવાનું કારણ એ શ્રુતિની પાછળની શ્રુતિમાં ‘ય’ હોવાને લીધે છે.

(૮૮) “ઐ” અનુદાત્ત હોય તેનાં સ્વરૂપ

(ક) ‘ઐ’ અનુદાત્ત હોય અને તેની પાછળની ઉદાત્ત શ્રુતિમાં ‘ધ’ કે ‘ય’ લખેલો નહીં હોય, અને ‘ઐ’ સ્વર તરીકે જ હોય આ કેાંઈ બ્યંબનમાં લખેલો હોય, તો એ “ઐ” નો “અઐ” કરવામાં આવે છે. પુષામ્-અઐષામ્, જ્વેષામ્-અવઐષામ્, દેવ-અઐવા, વેદ-અઐદા, વેના-અઐના, જ્ઞેષામ્-અઞ્ઐષામ્, જ્ઞેષામ્-અઞ્ઐષામ્, મેષા-અઐશા.

(ખ) અનુદાત્ત “ઐ” ની પછીની ઉદાત્ત શ્રુતિમાં ‘ધ’ કે ‘ય’ લખેલો હોય તો “ઐ” નો “અઐધ” કરાય છે. પુમ્વસ્-અઐધ્યૌ, મર્ત્ત્વ્યમ્-મર્ત્તઐધ્યૌ, ઉરુવ્યસ્-ઉરુધઐધ્યૌ.

(ગ) અનુદાત્ત “ઐ” શબ્દની છેડેની શ્રુતિમાં આવે તો તે તેમનો તેમ “ઐ” જ રહે છે. જ્ઞમન્તે-આરમ્ધતે, સર્વતે હ્યમ્ધને, જસ્તે-સસ્તે, વિદુષે-વીદુષે.

(ઘ) એકાક્ષરી શ્રુતિમાંનો “ઐ” અનુદાત્ત હોય તો તે પણ તેમનો તેમ “ઐ” રહે છે. મૈ-મૈ, હૈ-હૈ, જૈ-જૈ.

(૮૯) “ઔ” અનુદાત્ત હોય તેનાં સ્વરૂપ

“ઔ” અનુદાત્ત હોય તો તે જેમનો તેમ “ઔ” જ રહે છે. જ્ઞૈ-અઞ્ઔ, વર્તિ-જૈ-પૃતિ-જસાપૃ, જ્યૈ-બ્યવાપૃ, વર્તિતૈ-પૃતિગાપૃથ.

(૯૦) “ઞ” અનુદાત્ત હોય તેનાં સ્વરૂપ

(ક) શબ્દનો છેડનો અનુદાત્ત “ઞ” જેમનો તેમ “ઞ” જ રહે છે. વિંચિરો-વીચિરો, મર્સુરો-અર્સુરો, જોજિરો-અઞ્જોજિરો, જર્કરો-ચર્કરો. આ બધા “ઞ” “જ” ને ઠેકાણે છે.

(ખ) સામાન્ય રૂપ (Infinitive) માંનો અનુદાત્ત “ઞ” પણ જેમનો તેમ રહે છે. જ્યોતુમ્-જ્યોતુમ્.

(ગ) ઉકારાત્ત નામોનો કે વિશેષણોનો છઠ્ઠી વિલકિતનો પ્રત્યય જોત્ત અનુદાત્ત હોય ત્યારે તેનો “અઉશ્” થાય છે. ટૂકો “ઞ” એમાં વપરાય છે. વક્તોઃ જતુમ્ મનસઃ = વક્તૃઉશ્ પ્રતુમ્ મનસૃહો.

(૯૧) “ઞૌ” અનુદાત્ત હોય તેનાં સ્વરૂપ

(ક) ઉદાત્ત શ્રુતિ પૂર્વેની આરંભની “ઞૌ” શ્રુતિ અનુદાત્ત હોય તો તેનો અઞૌ” કરવામાં આવે છે. જ્યૌના-ધ્યઞૌના, જ્યૌનામ્-ધ્યઞૌનામ્.

(ખ) ઉદાત્ત શ્રુતિની પછીની “ઞૌ” શ્રુતિ અનુદાત્ત હોય તો તે “ઞૌ” નો મૂળ ઉચ્ચાર “અઉ” થાય છે. વક્તો-વક્તૃઉ.

(૯૨) “અ” અનુદાત્ત હોય તેનાં સ્વરૂપ

“અ” અનુદાત્ત હોય તો તેનો “આ” થાય છે. અંશયોસ્-આંસયાઓ
અસ્ત-આંસ્તા, અંદ્રસ-આંજો, અમંસ્ત-આંસ્તા.

(૯૩) સ્વરિત સ્વરભાર ખરી રીતે શબ્દાગમાનો હોતો જ નથી. પણ શબ્દમાંની કોઈપણ ઉદાત્ત શ્રુતિ પછીની જે શ્રુતિઓ અનુદાત્ત જ રહેતી હોય, તો તેમાંની પહેલી શ્રુતિ જે ઉદાત્ત શ્રુતિની પછીની હોય તે સ્વરિત થાય છે, એટલે પેલી અનુદાત્ત શ્રુતિ સ્વરિતમાં ફેરવાઈ જાય છે અને તેનો સૂર તેની આગળની ઉદાત્ત શ્રુતિના જિંયા સૂરને ઝીલી લઈને જિંયા સૂરથી તે નીચે જિતરી તેની પછીની અનુદાત્ત શ્રુતિના નીચા સૂરની સાથે સરળતાથી ભળી જાય છે.

પૂર્વે ૬૪ માં નિયમમાં જણાવ્યા પ્રમાણે આ સ્વરિત સ્વરભારના પાંચ કેટલાક પ્રકાર આવે છે. પણ મુખ્ય પ્રકાર જે સ્વતંત્ર સ્વરિત તરીકે લેખાય છે તે નિયમ ૬૬ (૬) માં જણાવ્યો છે તે છે. તેમાં જણાવ્યા પ્રમાણે એક શબ્દની જે શ્રુતિમાં બે-ઉ-આ-જેવા ભળી જતા સ્વરો પાસે પાસે આવેલાં, તે બેકાંઈ જાય ને તેની એક જ શ્રુતિ બને અને એ બે શ્રુતિમાંની પહેલી શ્રુતિ ઉદાત્ત, હોય અને બીજી અનુદાત્ત હોય, ત્યારે તેવા બેકાંઈમાં આગલી શ્રુતિનો ઉદાત્ત સ્વરભાર નષ્ટ થાય છે, અને પાછલી શ્રુતિનો અનુદાત્ત સ્વરભાર “સ્વતંત્ર સ્વરિત” સ્વરભારમાં બદલાઈ જાય છે. નિયમ પ્રમાણે “સ્વરિત” શ્રુતિની આગલી શ્રુતિ ઉદાત્ત હોવી જ નેહિએ. પણ આવા સંજોગોમાં તે ઉદાત્ત રહી શકતી નથી એટલે તેની પાછળની અનુદાત્ત શ્રુતિ “સ્વતંત્ર સ્વરિત” બને છે. ઉદાહરણમાં કુમાના સ્વરો બેકાંઈ જતાં તે ક્યાં બને છે. એમાં કુ જે મૂળમાં ઉદાત્ત છે તેના ‘ઉ’ નો લોપ થઈ તે “આ” માં ભેળાઈને “વા” થાય છે. એટલે ક્યાં થતાં માત્ર સ્વરિત સ્વરભાર જ રહે છે. એ જ પ્રમાણે કી-તિ-ચ્ચ માંના ઉદાત્ત ‘રિ’ માનો ‘ઇ’ તેની પાછળના “ચ” માં ભેળાઈ જતાં તે કીચ્ચ બને છે, અને ‘ચ’ પરનો સ્વરભાર “સ્વતંત્ર સ્વરિત” બને છે.

હવે આપણે સ્વરમાળાના બુદ્ધા બુદ્ધા સ્વરો જે મૂળમાં અનુદાત્ત હોય છે તે સ્વરિત બનતાં તેના કેવા ઉચ્ચાર થાય છે, તે ઉદાહરણોથી નેહિએ. “ગાથા”માં આ સ્વરિત ઉચ્ચારો મોટે ભાગે ઉદાત્ત શ્રુતિઓના જેવા જ થાય છે. અને કોઈક જ ઠેકાણે તે જરા બુદ્ધા પડે છે, ત્યારે તે સ્વરિત શ્રુતિની આગળની શ્રુતિ ઉદાત્ત છે તે સ્પષ્ટ બતાવવા માટે જ હોય છે.

(૯૪) ‘અ’ સ્વરિત બને તેનાં સ્વરૂપ

(ક) પહેલી ઉદાત્ત શ્રુતિની પાછળની ‘અ’ શ્રુતિ સ્વરિત બને અને તે શ્રુતિમાં ક, ચ, ત કે ય વગેરેના માત્ર ૬ વિવાચના કોઈ વ્યંજન ન હોય અને સ્વરિત પાછળની શ્રુતિમાં “ઇ” કે “ય” ભળેલા નહીં હોય તો એ “અ” સ્વરિત શ્રુતિ જેમની તેમ રહે છે. અવંતુસ્-અવંતો, અવંત-અવંત, અવંત-અવંત.

(ખ) સ્વરિત ‘અ’ની પાછળની શ્રુતિમાં “ઇ” કે “એ” કે “ય” ભળેલા હોય તો એ ‘અ’ ની પાછળ-ઉદાત્તની જેમ-‘ઇ’ ઉમેરવામાં આવે છે જામંતિસ્-આરમંધતિસ્, જામંતિ-અરમંધતી, અવંતિ-અવંધતી, અવંતિ-અવંધતી, અવંતિ-અવંધતી, અવંતિ-અવંધતી.

ઓછથઇતે (અહીં, “ત” અલ્પપ્રાણનો “થ” મહાપ્રાણ - પણ કરવામાં આવે છે. વળી સ્વરિત શ્રુતિ “ય” હોય અને પાછળની શ્રુતિમાં “ઇ” હોય, તો એ “ય”નો “યે” કરીને પછી તેમાં “ઇ” ઉમેરી ‘યેઇ’ કરાય છે. તાપચક્તિ-તાપયેઇતી, શ્રાવચક્તિ-શ્રાવયેઇતે. વળી “અ”નો “આઇ” : ઋગ્વંતે-ઋગ્વાઇતે.

(ગ) સ્વરિત “અ” શ્રુતિમાં અલ્પપ્રાણ વ્યંજન હોય, તો તેનો મહાપ્રાણ વ્યંજન કરાય છે. દત્તમ્-દત્તમ્, ક્ષેત્રસ્વ-પોષ્ઠપ્રહ્યા, અમિત્રા-અમિત્રા.

(ધ) નિયમ ૬૯ (જ) માં જણાવ્યા પ્રમાણે જેમ ઉદાત્ત ‘અ’ નો કેટલેક ઠેકાણે “આ” કરવામાં આવે છે, તેમ સ્વરિત “અ” નો, પણ “આ” કરાય છે. હનદત્ત-એનાદિતા.

(ચ) શબ્દની પહેલી (અ) શ્રુતિ ઉદાત્ત હોય અને તે શબ્દની પૂર્વના શબ્દની છેલ્લી શ્રુતિ ઉદાત્ત હોય તો આ પહેલી ઉદાત્ત શ્રુતિને સ્વરિત કરવામાં આવે છે. અને એ “અ” શ્રુતિનો “ઐ” થાય છે. યઃ ઋષિઋષ્ય-યૈ સૈવિસ્તો. સામાન્ય રીતે લખાતો શ્વિષ્ઠ્ (જુઓ ઋગ્વેદ મં-૧-૭૭-૪ ને ૧-૮૦-૧) એવી રીતે શ્વિષ્ઠ્ માં બદલાઈ જાય છે (જુઓ ઋ મં. ૮-૬-૩૧).

(છ) બીજી વિલકિતના અન્ન પ્રત્યયનો ‘અ’ જ્યારે સ્વરિત થાય છે ત્યારે તે ‘ઐમ્’ લખાય છે. સુદમન્-હુદમન્, ઉદનન્-ઉસ્તનન્, સ્વસ્વાઃ ઉદનન્-એમાં ‘સ્વ’ ઉદાત્ત અને સ્વા સ્વરિત છે જ, કેમકે તે “ખ્યા” થયેલા છે. તેથી સાળિત થાય છે કે “ખ્યા” સ્વરિત પછી ઉદાત્ત શ્રુતિ નહીં જ આવી શકે એટલે ઉદનન્ માંનો ‘ઉ’ અનુદાત્ત જ છે એટલે જ ઉદાત્ત અને નન્ સ્વરિત છે.

(જ) છઠી વિલકિતનો સ્વ-હ્યા-પ્રત્યય ઉદાત્ત કે અનુદાત્ત હોય તો “હ્યા” જ થાય છે. પણ કેટલાક સંજોગોમાં સ્વ ની આગલી શ્રુતિનો અનુદાત્ત “અ” ઉદાત્ત કરવો પડે છે ત્યારે આ સ્વ ને સ્વરિત કરતાં તેનો ઉચ્ચાર “હ્યા” નહીં પણ વધારે ભારવાળો “ખ્યા” કરવો પડે છે. જ્યારે શબ્દમાં છઠી વિલકિતનો સ્વ “હ્યા” નહીં પણ “ખ્યા” થાય છે. ત્યારે તેને સ્વરિત જ બાળવો. જસ્ય અહ્યા, પણ જસ્ય-ચ-અખ્યાયા. યસ્ય ચ-યેખ્યાયા, ક્ષિન્તસ્ય ચ-સ્પેન્તખ્યાયા, ઉચ્ચસ્ય ચ-ઉગ્રખ્યાયા. મધુ મુહાસા માટે નિયમ ૫૩ (ક) જુઓ. તીચક્તિ ઉદાહરણોથી એ લોકે સંમત થાયે:

જસ્ય ચ સ્વેતુર્વાચ્ચ-અખ્યાયા ખખ્ખેતુથ્ યાસત્

જસ્ય વૃજન્ સ્મત્-અહ્યા વૈરજન્મ મત્

યસ્ય ચ સં યાચંતે-યેખ્યાયા હૈમ્-યાસુઇતે

યસ્ય ડુર્વે જપા સચંતે-યેહ્યા ઉર્વા અપા હચઇતે

(ઝ) જેમ ઉદાત્ત ‘અ’ નો કેટલેક ઠેકાણે “ઓ” થાય છે તેમ “અ” સ્વરિત અને ત્યારે પણ “ઓ” થાય છે. ઋગ્વંદમિષ્-ઋગ્વેદોળીથ્, ચક્ષ્વદ્મિષ્-અજ્ઞદોહ્વદ્મિષ્.

(હપ) “આ” સ્વરિત અને તેનાં સ્વરૂપ :-

(ક) “અ” ઉદાત્તના નિયમ ૬૯ (ક) પ્રમાણે અવિકારી અવ્યયની “આ” શ્રુતિ તેની પૂર્વેની ઉદાત્ત અને પાછળની અનુદાત્ત શ્રુતિને લીધે સ્વરિત અને

ત્યારે તે જેમની તેમ “આ”જ રહે છે. તેમજ અદ્યપ્રાણનો મહાપ્રાણ પણ કરવામાં આવતો નથી. યર્ષા - યથા, જર્ષા - અથા, સર્ષા - હથા, સર્ષા - હદા.

(ખ) સ્વરિત અનેલી “આ” શ્રુતિમાંનો વ્યંજનને અદ્યપ્રાણ હોય તો તેને મહાપ્રાણ કરવામાં આવે છે. પ્રત્વા - પ્રથ્વા, જત્વા - અથા, યત્વા - યથા.

(ગ) નિયમ ૭૦ (ક) પ્રમાણે “આ” સ્વરિત અને અને તેને પાંચમી વિલક્ષિતને “અત્, પ્રત્યય લાગે તો તે, “આ” કાયમ રાખીને “અત્” આપે તેની પછી ઉગેરાય છે. જર્ષાવચ્ચ - અપાઅત્ત્યા (હા. ૩૨-૪).

(ઘ) શબ્દાન્તનો “આ” સ્વરિત અને તો તે “આ”જ રહે છે. જર્ષાવચ્ચ - ક્ષયા આ (હા. ૨૮-૭).

(ચ) “આ” સ્વર ધરાવતી સ્વા શ્રુતિ જે સ્વરિત અને તો તેનો “પ્રથા” કરવામાં આવે છે, “હ્યા” નહીં. જપ્ત્વા - અવપ્રથાયા, વસ્ત્વા - વપ્રથાઓ, ત્વસ્ત્વા - વપ્રથાઓ, વચ્ચમ્ સ્વામ (સ્વામ) વચ્ચમ્ પ્રથામાં. બુદ્ધિઃ જ. મં. ૪-૨૩-૧૧. ચિયા સ્વામ.

(૯૬) હ્રસ્વ ‘ઇ’ સ્વરિત અને તેનાં સ્વરૂપ

(ક) વિશેષણના અતિશયાર્થ રૂપમાંનો હ્રસ્વ “ઇ” જ્યારે સ્વરિત અને ત્યારે તે જેમનો તેમ હ્રસ્વ “ઇ”જ રહે છે. જર્ષિઠ્ઠ - વહિરિતા, મર્ષિઠ્ઠ - મર્ષિરિત્તમ્, જર્ષિઠ્ઠ - અચિરિતા, મર્ષિઠ્ઠ - નર્ષિરિતામ્, જર્ષિઠ્ઠ - વર્ષિરિતા, જર્ષિઠ્ઠ - અર્ષિરિતા.

(ખ) શબ્દને છેડેનો હ્રસ્વ “ઇ” સ્વરિત અને તો તેનો દીર્ઘ “ઈ” કસાય છે. જર્ષિ - પધરી, જર્ષિ - અધીપી, જર્ષિ - પધીતી, જર્ષિ - અધેની, જર્ષિ - અધી.

(ગ) નામરૂપમાંનો હ્રસ્વ “ઇ” સ્વરિત અને ત્યારે તેનો દીર્ઘ “ઈ” કસાય છે. જર્ષિ - તર્ષીપી.

(ઘ) ક્રિયાપદનાં રૂપમાં શબ્દનો પ્રથમ અક્ષર હ્રસ્વ “ઇ” અનુદાત્ત હોય અને તે સ્વરિત અને તો તેનો ખીજો “ઐ” થાય છે. જર્ષિ - ઐનાદિતા.

(ચ) શબ્દની પહેલી શ્રુતિમાંનો હ્રસ્વ ‘ઇ’ અનુદાત્ત હોય અને તેની પાછળની શ્રુતિ પણ અનુદાત્ત હોય, પણ તે શબ્દની પૂર્વેના શબ્દની છેલ્લી શ્રુતિ ઉદાત્ત હોય તો એવો પ્રારંભનો અનુદાત્ત હ્રસ્વ ‘ઇ’ સ્વરિત અને છે. અને તે દીર્ઘ “ઈ” લખાય છે. જર્ષિ - જર્ષિઠ્ઠ - ગર્ષિઠ્ઠ - કર્ષિઠ્ઠ, સ્વઃ - જર્ષિઠ્ઠ - હર્ષિઠ્ઠ - વીર્ષિઠ્ઠ.

(૯૭) દીર્ઘ “ઈ” સ્વરિત અને તેનાં સ્વરૂપ

શબ્દાન્તનો દીર્ઘ “ઈ” સ્વરિત અને તો તે જેમનો તેમ દીર્ઘ જ રહે છે. જર્ષિઠ્ઠ - યાનીમ્, જર્ષિઠ્ઠ - દાંબીમ્, જર્ષિઠ્ઠ - નાધીરી.

ગાથામાં દીર્ઘ “ઈ” સ્વરિત અનેલા હોય તેનાં આજાં ઉદાહરણો મળતાં નથી.

(૯૮) હ્રસ્વ ‘ઉ’ સ્વરિત અને તેનાં સ્વરૂપ

(ક) હ્રસ્વ ‘ઉ’ સ્વરિત અને તેના દીર્ઘ ‘ઊ’ થાય છે. વર્તુલ-વર્તુલ. અહીં અલ્પપ્રાણ ‘યુ’નો મહાપ્રાણ ‘કૂ’ પણ કરવ માં આવ્યો છે. વર્તુલ મર્તુલ-વૌહુ આ મનો. દીર્ઘાનુ-દરગાથુ, જર્ણુ-અહુમ, મર્તુમ મર્તુમ.

(ખ) સંસારવાચક (Proper) નામમાનો હ્રસ્વ ‘ઉ’ એ સ્વરિત થાય તો તે તેમનો તેમ હ્રસ્વ ‘ઉ’ જ રહે છે, પણ એ તેનો વ્યંજન અલ્પપ્રાણ હોય તો તેને મહાપ્રાણ કરવામાં આવે છે. જર્ણુ-અહુમ, જર્ણુ-અહુમ (જર્ણુ-અહુમ) જર્ણુમ.

(ગ) કોઈપણ શબ્દમાંની પહેલી ‘ઉ’ શ્રુતિ અનુદાત્ત હોય, તથા તેની પછીની શ્રુતિ પણ અનુદાત્ત હોય, અને તેની પૂર્વેના શબ્દની છેલ્લી શ્રુતિ ઉદાત્ત હોય, તો બીજા શબ્દની પહેલી અનુદાત્ત ‘ઉ’ શ્રુતિ સ્વરિત અને છે, અને તે ‘ઉ’ જેમનો તેમ હ્રસ્વ ‘ઉ’ જ રહે છે. દેવ જર્ણુ-દેવજો-જુસ્તા.

(૯૯) દીર્ઘ ‘ઊ’ સ્વરિત અને તેનાં સ્વરૂપ

(ક) અનુદાત્ત દીર્ઘ ‘ઊ’ સ્વરિત અને ત્યારે તે ‘ઊ’ નો અઅહુ કરવામાં આવે છે. જર્ણુ-અપઅહુર્ણુ (અપઅહુર્ણુ) (હા. ૨૮-૩). જર્ણુ શબ્દમાં કેટલીક વખતે અનુદાત્ત નહીં પણ ઉદાત્ત રખાય છે. અવેદમાં પણ એ રૂપ છે. જુઓ. જ. મં. ૮-૨૨-૨. જર્ણુ.

(ખ) સ્વરિત અનેલા દીર્ઘ ‘ઊ’ની પછીની શ્રુતિમાં એ ‘ધ’ કે ‘ય’ ભળેલા હોય તો એ ‘ઊ’ પછી ‘ધ’ ઉમેરીને તેનો ‘ઊધ’ કરવામાં આવે છે. જુઓ-જુઓ-ધતયુધતી. ‘ધત’માંના, ‘ત’માંના ‘અ’ અને પછીના ‘ઊ’ એ એ સ્વરોનું ઘર્ષણ (hiatus) ટાળવા વચ્ચે ‘ય’ મૂકીને સુસ્વરતા (euphony), લાવવામાં આવેલી છે. ‘ઉરુ-આપ’ને બદલે ‘ઉરુ-યાપ’ એમ જ બોલાય છે.

(૧૦૦) ‘ઋ’ (ઋ) સ્વરિત અને તેનાં સ્વરૂપ.

‘ઋ’ (‘ઋ’) સ્વરિત અને ત્યારે તે જેમનો તેમ ‘ઋ’ જ રહે છે. જણાવ્યા ગો: જુઓ-અહા તથા ઝેઠિથ પુરેસત (હા ૨૬-૨).

સ્વરિત અનેલા ‘ઋ’ના બીજા કોઈ પ્રકાર ‘ગાથા’માં મળતા નથી.

(૧૦૧) ‘ઞ’ સ્વરિત અને તેનાં સ્વરૂપ

(ક) શુદ્ધ ‘ઞ’ સ્વરિત અને ત્યારે ‘ઞ’નો ‘ઞા’ કરવામાં આવે છે. જોજો-અઞાજો, જોજો-અઞાજો, જોજો-અઞાજો, જોજો-અઞાજો, જોજો-અઞાજો. અહીં અલ્પપ્રાણ ‘ત’નો નિયમ પ્રમાણે મહાપ્રાણ ‘થ’ પણ થયેલો છે. જોટે ભાગે ઉદાત્ત અને સ્વરિત સ્વરણોનાં રૂપો એકસરખાં જ મળે છે.

(ખ) સ્વરિત અનેલા ‘ઞ’ની પાછળની શ્રુતિમાં ‘ધ’ કે ‘ય’ ભળેલા હોય તો ‘ઞ’નો ‘ઞધ’ કરવામાં આવે છે. મર્તુ-મર્તુ-મર્તુ-મર્તુ.

(૧૦૨) ‘ઞ’ સ્વરિત અને તેનાં સ્વરૂપ

‘ઞ’-આધ-સ્વરિત અને તો એ ‘આધ’નો ‘આધ’ જ રહે છે. તેમાં કયો ફેરફાર થતો નથી. આ ‘આધ’ ચોથી વિલક્ષિત એક વચનનાં તેમજ ત્રીજા

વિલક્ષિત બહુ વચનનાં (આઈશ્) રૂપોમાં હોવાથી તેમાં ફેરફાર, કરાતો નથી:-
ત્વય-હૃદયધા, જ્ઞસ્ય-અપચાધ.

(૧૦૩) “ઓ” સ્વરિત બને તેનાં સ્વરૂપ

(ક) “ઓ” સ્વરિત બને ત્યારે તે “ઓ”ના ઉદાત્ત સ્વરભારના રૂપ
જેવો જ “અઓ” કરવામાં આવે છે. જ્યોત્ના વૌચ્ચવ, ગર્મમ્ સુમત્-ધ્યઓર્થના.
વઓર્થત્ ગરેષાંમ્ હૃપ્તુશ્, (હા. ૩૪-૧૦) સા દર્મોત્ મન્નક્યમ્-તા દર્મોત્ઓતા.
મન્નક્યમ્ (હા. ૩૨. ૫.)

(ખ) શબ્દાન્તનો “ઓ” સ્વરિત બને ત્યારે તે જેમનાં તેમ “ઓ”જ
રહે છે, સ્વયો-સ્યો, ઓજો-અઓજો, મજોવો-હજઓવો. આ બધા “ઓ” જ્ઞસ્ય-જ્ઞ: ના
થયેલા છે.

(ગ) ઉદાત્ત નામોના ને વિશેષણોના છઠ્ઠી, વિલક્ષિતનો પ્રત્યય
“ઓ” જે સ્વરિત થાય તો તેનો ઔઉશ્ કરવામાં આવે છે. ઐ
ઐ પ્રકારે પણ ઉદાત્ત “ઓમ્”ની માફક જ થાય છે વસોત્ વચ્ચર્ મન્નસત્-વજ્ઞઉશ્
વજ્ઞદર્ મન્નહૃદો. જ્યોતાનામ્ જસોત્ મેષાય-ધ્યઓર્થનનાંમ્ અજ્ઞઉશ્, મજ્ઞહાધ.

(ઘ) સકારાન્ત ત્રીજી અને ચોથી વિલક્ષિત બહુવચનના પ્રત્યયો જોમિસ્ - ને
જોમ્યસ્ નો, “ઓ” સ્વરિત બને ત્યારે તે “ઓ” નો “ઔ” થાય છે. રોચોમિસ્ -
રોચોમ્યસ્, વજોમ્યસ્ - વજોમ્યો.

(૧૦૪) “ઔ” સ્વરિત બને તેનાં સ્વરૂપ

નિયમ ૭૯ માં જણાવ્યા પ્રમાણે ઉદાત્ત અને સ્વરિત “ઔ”નાં રૂપોનાં
“આઉ” અને “ઔ” જોમ બને થયેલા દેખાય છે. વસો-વજ્ઞહૃદ, પણ સેતો-
હૃદોતો થયેલા છે.

(૧૦૫) “અં” સ્વરિત બને તેનાં સ્વરૂપ

“અં” સ્વરિત બને અને તેની પાછળ જે જ આવતો હોય તો તેનો
“ઔઞ્” કરાય છે. હૃષ્તસ્યમ્-ધૃષ્ઞન્ઞહૃમ્” (આ શબ્દ ગાથાના હા. ૩૧-૧૦ માં
ધૃષ્ઞન્ઞહૃમ્” કરીને યોગી રીતે બગડેલાં રૂપમાં લખાયેલા છે. ઉપર જે શુદ્ધ રૂપ
દેખાણું છે તેમ લખીએ તો જ આ પાઠની નવ શ્રુતિ પૂરી થાય. વળી હૃષ્
ઉદાત્ત છે તે પણ “ધૃક્” (પ્ નો ક્) લખેલો છે તેથી સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે.

(૧૦૬) ગાથાલિપિમાં આવતા સંધિસ્વર “ઔઓ” માટે આ પૂર્વે નિયમ
૨૩ માં જાણ માટે વિસ્તારથી દર્શાવાયું છે ત્યાં જોવું.

(૧૦૭) “ગાથા”ની છંદરચનામાં અતિપ્રાચીન વૈદિક લાપામાંના ઉદાત્ત,
અનુદાત્ત અને સ્વરિત નામના ત્રણ સ્વરભારો કેવી રીતે આવ્યા છે, અને ઐ
સ્વરભારો વૈદિક સંહિતાઓમાં જેવી રીતે વર્ણોની નીચે કે ઉપર સ્પષ્ટ સંજ્ઞાઓ

મૂકીને દર્શાવાતા હતા તેવી રીતે નહીં, પણ ખુદ ભાષાના જ બ્યંજનોમાં ને સ્વરોમાં ફેરફાર કરીને અથવા વર્ણની આગળ પાછળ ચોક્કસ સ્વરો ઉમેરીને એ સ્વર-ભારે ભાષાના શબ્દોમાં જ સમાવી દીધેલા છે. એ બધું ચોક્કસ નિયમસર જ કરવામાં આવેલું છે, અને તે આ લેખમાં પ્રત્યેક સ્વરનાં જુદા જુદા સ્વરભારોથી નીપજતા રૂપોનાં અનેક ઉદાહરણોથી વિસ્તારથી દર્શાવવામાં આવ્યું છે.

(૧૦૮) આ સ્વરભારો ગાથા અવેસ્તાની ભાષામાં છે તેનું જ્ઞાન હવેનાં વર્ષથી જરથોસ્ત્રીઓના ખુદ ઇમાનના વેસવાટમાં જ લુલાઈ ગયેલું હતું, અને ગાથાની તથા અવેસ્તાની ભાષાઓ જુદી છે બદલે અવેસ્તાની તે ભાષા - 'language' - અને "ગાથા" ની તે તો બોલી - dialect-એવો અનર્થકારી ભ્રમ ગાથા અવેસ્તાના પૌરસ્ત્ય અને પાશ્ચાત્ય પંડિતોએ તથા અભ્યાસીઓએ આજ સુધી સેવ્યો છે. પણ હવે આ લેખ બરાબર વાંચીને સમજ્યા પછી વિદ્વાનો ને અભ્યાસીઓ ભેશે કે ગાથાની તો મૂળ આર્યભાષા જ છે અને તે પણ વેદની ભાષાની માતા જેવી છે. પ્રાગ્વેદિક એટલે વેદની ભાષાથી પણ જુની છે. અને વેદની ભાષાની બહેન જેવી અને વળી બોલી - "dialect" જેવી તે જણાઈ છે, તે તો માત્ર એ જ વૈદિક ભાષાના સ્વરભારો ખુદ ગાથાની ભાષાના શબ્દોનાં રૂપોમાં જ મહાકળાથી સમાવી દીધેલા હોવાથી એવા ભ્રમમાં પાછલા કાળના ઇરાની જરથોસ્ત્રીઓ તેમજ પૌરસ્ત્ય ને પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનો આજ સુધી પડી રહ્યા હતા.

(૧૦૯) ગાથાભાષાનું હિંદુઓના વેદમાં વપરાયેલી ભાષાથી પણ સ્પષ્ટ થતું અતિ પ્રાચીનત્વ ગાથાભાષામાના અષ, આતર્ અને આશ્ર, યુષ્માકેમને બદલે ક્રમાકેમ, ત્રીજી વિભક્તિ એકવચનના પ્રત્યય ક્ત્ર ને ઠેકાણે સર્વત્ર "આ"નો પ્રયોગ સર્વાનામોના અતિપ્રાચીન રૂપો અને વેદકાળમા ગણાયેલા એવાં બધાં કાલચરત- 'obsolete' - રૂપોનો ઉપયોગ વગેરે માટે એ અન્યત્ર વિસ્તારથી અને ઉદાહરણોથી બતાવ્યું છે, તે મહા પવિત્ર ચેમબર સાહેબ શ્રી જરથુસ્ત્ર સ્પિતામ્ને તથા તેમની રચેલી પાંચ પવિત્ર "ગાથાઓ"ને આજ સુધી સૌથી પ્રાચીન મનાતા આવેલા ઋગ્વેદના કાળથી પણ ઘણા વધુ પ્રાચીન કાળમાં મૂકે છે.

(૧૧૦) આગલા પૃષ્ઠોમાં ગાથામાં વપરાયેલા સ્વરભારોનાં જુદા જુદા રૂપો અનેક ઉદાહરણોથી આપણે જોઈ આવ્યા, તે હવે ગાથાના એક-બે શ્લોકોને અહીં તેમની મૂળ પ્રાગ્વેદિક ભાષામા ઋગ્વેદની માફક તેનાં સ્વરભારોનાં ચિહ્નો સાથે નીચે ઉતારી બેઠાં. એ ઉદાહરણોમાં ઋગ્વેદ સહિતામાં જેમ છદરચના પ્રગટ થયેલી છે તેમજ "અહુનવધતિ" ગાથાના "અહુન" છંદને ઉતારીએ જેથી આ જુદા જુદા સ્વરભારોને લીધે મૂળની ભાષાના ઉચ્ચારમાં કેવો ફેરફાર થયેલા છે તે ખુદ એ જ ગાથાનો શ્લોક કેવી રીતે જરથુસ્ત્રી ધર્મશુરોએ હવેના વર્ષથી ઉચ્ચારતા આવ્યા છે તે સ્પષ્ટ થશે.

"ગાથા"માંના છંદના સ્વરભારો બતાવવાની વિધિ અહીં ઋગ્વેદની લેખનવિધિ જેવી જ રાખવામાં આવી છે એટલે ઉદાત્ત (acute or high pitch) સ્વરભાર જે શ્રુતિ (syllable) પર હોય તે શ્રુતિ પર નીચે કે ઉપર કરું ચિહ્ન મુકાતું નથી પણ એ શ્રુતિ ઉદાત્ત છે તે માત્ર તેની પૂર્વેની શ્રુતિની નીચેના આડા કાપાથી બતાવેલા અનુદાત્ત (low pitch) સ્વરભારથી

રૂપ યાય છે. અગર ઉદાત્ત શ્રુતિ નો શબ્દના પ્રારંભમાં જ હોય તેની પૂર્વેની એક વર્ણવાળી શ્રુતિ ઉદાત્ત હોય ત્યાં પૂર્વના શબ્દની છેલ્લી શ્રુતિ ઉદાત્ત હોય તો આવી થકે, પણ સ્વરિત અનેલી શ્રુતેની પાછળ તુરત ઉદાત્ત શ્રુતિ ઇંદ્રચનમાં કદી મૂકી શકાતી નથી.

આપણે અહીં પ્રથમ આપણે “અદુનવધર્ચ”ના સર્વનબુનો મંત્ર લઈએ, અને તે વૈદિક લાખામાં અને વૈદિક મંત્રોના સ્વરભારો સાથે ઉતારી નેઈએ આ લેખમાં આ સ્વરભારોના જે નિયમો જે ખુદ “ગાથા” માંથી તારવી કાઢી; અનેક ઉદાહરણોથી બતાવ્યા છે તે પ્રમાણે હવે આપણે “અદુનવધર્ચ”ના મંત્ર વૈદિક લાખામાં અને ઇંદ્રોલેખનમાં ઉતારીએ:

યથા જસુઃ જયોં । યથા રતુઃ જપાત્ ચિત્ સર્ચા ।

વસોઃ દક્ષાઃ મનસઃ । યૌગ્વાનામ્ અસોઃ મેધાર્ચ ।

હવે ચ અસુરૈ જા । યમ્ ત્રિગુમ્યૌ વદત્ વાસ્તારમ્ ॥

એ જ મંત્ર “ગાથા” લાખામાં કેમ લખાયેલો છે તે કેવનાગરી લિપિમાં જ પાછો લખીએ:

યથા જહુ જયોં । યથા રતુઃ જપાત્ ચિત્ હર્ચા ।

વદ્દેહન્ વજ્રા મનહો । યૌર્ગ્વેનનામ્ અદ્દેહન્ મન્વાદ ।

કર્ષેમ્ યા અહુરાહુ જા । યિમ્ ત્રિગુમ્યૌ વદત્ વાસ્તારમ્ ॥

આ “અદુનવધર્ચ”ના “ગાથા” પ્રમાણે બોલાતા મંત્રને વૈદિક લાખામાં ઉતારતાં એમાં સમાયેલા સ્વરભારો રૂપક રીતે ખુદલા પડે છે અને મૂળ લાખા કઈ તે પણ પકડાઈ આવે છે. તે જ પ્રમાણે વૈદિક લાખામાંના સ્વરભારો કેવી રીતે ઉચ્ચારતા હતા તે હિન્દુ બ્રાહ્મણો-ક્રિયાકાંડીઓ તેમજ શાસ્ત્રીઓ જે હજારો વર્ષથી ભૂલી ગયા હતા તે એ જ “અદુનવધર્ચ”ના મંત્ર આજ સુધી પારસીઓના મોઝેદો એટલે બ્રાહ્મણો કેવી રીતે બધા સ્વરભારથી બોલે છે તે પણ હિન્દુભાઈઓ આગળ રૂપક થઈ જાય છે. ખરું જ અદ્ભુત રીતે, એક જ દિમતી સિદ્ધાંતો અને બાબુઓ જે જુદા જુદા સિદ્ધાંતો બોલાતી આવી છે તે હવે પછી એક જ સિદ્ધાંત રૂપે અહીં ખુદલી પડી ગઈ છે. હજારો વર્ષથી ભુલાઈ ગયેલી વિધિઓ એવી રીતે આજે પાછી મૂળ આર્યોની આ બંને શાખાઓને હિંદુઓને તેમજ પારસીઓને જડેછે, અને એમાંથી લાખાનાં અને કવિલારચનાના અમૂલ્ય રહસ્યો પાછાં મળી આવે છે. આ કંઈ નવો તેવો બળનો આપણે હાથે લાગ્યો નથી !

ગાથાના હા. ૨૬-૨ નું એક વધુ ઉદાહરણ અહીં લઈએ અને એ જ શ્લોક મૂળ વૈદિક લાખામાં તેના સ્વરભારો સાથે કેમ લખાતો અને પછી એ સ્વરભારો શબ્દોના અંગમાં જ સમાવીને છેવટની ગાથાલિપિમાં કેવી રીતે ઉતારાયો છે ને આજ સુધી પારસી મોઝેદો-બ્રાહ્મણો-તે કેમ બોલે છે તે પણ નેઈએ:

જપા તસ્યા ગોઃ યંજત્ । જપ્મ કયા તે ગર્વે રતુઃ ।

યત્ સર્મિ દ્રાત કર્વન્તઃ । સુષ વાસ્ત્રા ગોધાવઃ સ્વશં ।

કમ્ સે વદ્ અસુરમ્ । યઃ દર્શદમિત્ દર્શન્ વાષર્વેત્ ॥

એ મત્ર ગાથાલિપિમા આમ લખાયેલો છે

અદા તપા મૈંડશ્ પૈંસત્ । અર્પેમ્ વ્યા તોઢ ગવોહ રતુશ્ ।

હત્ હીમ્ દાતા ક્ષયન્તો । હદા વાસ્ત્રા ગર્ભોદાયો વ્યક્ષો ।

કૈમ્ હોહ વડતા અહુર્મ્ । યૈ દ્રૈન્વોદૈંવીશ્ અપર્પેમ્ વાદાયોહત્ ॥

આ એક જ મિશ્રાની બન્ને બાબુઓને બરાબર સમજાવી નેતા મૂળ ભાષા અને તેના સ્વરભાગને લીધે તે કેમ ખરેખર ઉચ્ચારાગતી તે આ સ્પષ્ટ આયોજનથી પૂરેપૂરી સમજાઈ જાય છે આ સમજામણીથી વિદ્વાનો અને અભ્યાસીઓ નેશે કે ગાથાની ભાષા તે વૈદિક ભાષા જ છે. અલ્પબ્રહ્મ કેટલાક પ્રકારે નેતા તે જુદા લેખમા અનેક ઉદાહરણોથી બતાવ્યું છે તેમ ઋગ્વેદના કાળથી પણ ઘણી જૂની છે એટલે પ્રાગ્વૈદિક-Pre-Vedic-છે.

વળી આ શ્લોકોને તપાસતા જણાય છે કે પદરચના શુદ્ધ છે જે છદ્દ લીધેલો છે તે પ્રમાણે દરેક પદ્ધતિમા બન્ને મળીને ૧૬ શ્રુતિઓ છે. અને સાતમી શ્રુતિએ યતિ-caesura-અચ્છેદીતે આવે છે. બધા સ્વરભાગે ઋગ્વેદની પદરચના પ્રમાણે જ અણીશુદ્ધ ગણેલા છે અને તેમા કોઈ પણ કોષ નથી ભાષાનું વ્યાકરણ પણ વૈદિક ભાષાના વ્યાકરણ પ્રમાણે શુદ્ધ છે. શબ્દ શબ્દ તોળીને વપાયેલો છે. અર્થ પૂરો નીકળે છતાં ભાષાના શબ્દો બહુ જ કરકસરથી વાપરેલા છે. એક પણ શબ્દ નિર્બળ કવિઓ છદ્દના ખાસ પૂર્વા વાપરે તેવો એમા વપાયેલો કે ઘુમ્પાડેલો નથી.

(૧૧૧) ઉપર આપેલા બે ઉદાહરણોથી મારા પારસી બધુઓ નેશે કે ગાથાની ભાષા તે વૈદિક અચ્છેદ ભાષાની બહેન નથી પણ ખુદ વૈદિક ભાષા જ છે. બંને એ ભાષા ઋગ્વેદની ભાષાથી પણ પ્રાચીન હોઈ તે પ્રાગ્વૈદિક છે અને આજ સુધી તેના શબ્દોના અર્થનો કે સ્વરોમા કે ઉચ્ચારોમા જે જુદાપણુ લાગતું આવ્યું છે તે તેના સ્વરભાગે શબ્દોની અદ્ય જ સમાધી દઈને તે લખાતી ને બોલાતી આવી છે તેને લીધે છે, અને એ સ્વરભાગોની વાત હજારો વર્ષના ગાળામા ભુલાઈ ગયેલી હોવાથી તેઓ એ ભાષાને વેદની ભાષાથી કંઈક જુદી ગણતા આવ્યા છે. આ લેખમા આ સ્વરભાગોની વિધિ વિસ્તારથી સ્પષ્ટ રીતે મેં બતાવી છે, તેથી હવે સૌની ખાતરી થશે કે ગાથાની ભાષા તે કોઈ જુદી “બોલી” નથી પણ અવેન્ના ભાષાની તેમજ વૈદિક ભાષાની પણ માતા જેવી છે

વળી મારા હિન્દુ બંધુઓ પણ આ લેખથી બેઈ શકશે કે વેદના સ્વરભાગોનું ખરું ઉચ્ચારણ જે તેમના કિયાકાડીઓએ તથા પડિતોએ હજારો વર્ષથી વિસારી મૂક્યું હતું, તે આ તેમના પારસી પિત્રાઈઓના બ્રાહ્મણવર્ગે તેમને માટે આજ સુધી સાચવી રાખેલું છે અને તેમનું સુમાર્ધગયેલું અમોલુ ધન આજે તેમને ફરીથી પ્રાપ્ત થાય છે, તે તેમના જેવા તેવા મદભાગ્ય નથી. વેદભાષાનો જૂનો મિકેકો તેની બન્ને બાબુઓની સ્પષ્ટ છાપ સાથે આજે તેમને પાછો મૂળ સ્વરૂપે મળે છે હવે વેદના મત્રોના ઉચ્ચાર આ લેખમા જણાવ્યા પ્રમાણે સ્વરભાગે સાથે હિન્દુ કિયાકાડીઓ અને શાસ્ત્રીઓ કરી શકશે.

(૧૧૨) હવે હિન્દુ વેદશાસ્ત્રીઓને માટે ઋગ્વેદમંડળનો ૧-૧-૧ શ્લોક જે ગાયત્રી છંદમાં છે, તે અહીં મૂળ ભાષામાં આપી તેના સ્વરભારે સાથેના ઉચ્ચારે “ગાથા”માંના ઉપર જણાવેલા નિયમો પ્રમાણે કેમ થઈ શકે તેનો કંઈક નિર્દેશ હું મારી અસ્પષ્ટકૃત પ્રમાણે અહીં કરું છું. “ગાથા” ભાષાના પ્રાગ્વેદિક કાળ પછીની વેદની ભાષામાં શબ્દોનો ભંડાર ઘણો વધેલો છે, તેમજ કેટલાંક વિભક્તિનાં ને ક્રિયાપદોનાં રૂપો પણ થોડાં થોડાં બદલાયેલાં છે. અને હવેના વર્ષથી જમાને જમાને બદલાતી આવેલી વેદની પ્રવાહી ભાષા જે રૂપે તે છેલ્લી સ્થિતિ થઈને હસ્તલેખોમાં લખાઈ તે રૂપ ગાથાકાળથી તો બહુ હોલું જ બેઠ્યું એ આપણે સમજી શકીએ છીએ. છતાં વેદના મંત્રનો ઉચ્ચાર કેમ થતો હશે તેનું ચોક્કસ અનુમાન તો હવે આપણે કરી શકવાની સ્થિતિમાં છીએ.

अग्निमीळे पुरोहितं यज्ञस्य देवमृन्विजम् ।

होतारं रत्नधातमम् ॥

ઋ. મં. ૧-૧-૧.

એ મંત્રનો સ્વરભારે સાથેના ઉચ્ચાર, ગાથાની વિધિ પ્રમાણે નીચે પ્રમાણે થઈ શકે :

अग्निम् इडेँ पौत्रभोजितम् यस्नहा दुपवम् अँरिध्वजम् ।

जज्ञोतारम् रतेनद्राहर्तमम् ॥

ઉપરનાં પૃષ્ઠોમાં બુદ્ધા બુદ્ધા વર્ણોના બુદ્ધા બુદ્ધા સ્વરભારે સાથે જે નિયમો તારવી કાઢેલા છે તે જ પ્રમાણે આ ઉપરનો ઋગ્વેદનો શ્લોક તેના ઉચ્ચાર પ્રમાણે બદલ્યો છે.

ઋગ્વેદના પહેલા મંડળમાંના એક બીજો શ્લોક જે “ત્રિપુલ” છંદમાં છે અને જેમાં પેગમ્બર સાહેબ શ્રી જરથુસ્ત્રને જ “અથર્વા”ને નામે આલેખેલ છે અને તેની રચના પણ આપણા અવેસ્તામાંની “યજ્ઞમંદ્રે” શબ્દોવાળી આશધનાના જેવી જ છે, તે પણ અહીં ઉતારીએ.

यज्ञैर्यथा प्रथमः पृथस्तते

ततो सूर्यो वृत्तपा वेन आजनि ।

आ गा आजद् उशना काव्यः सचा

यमस्य जातममृतं यजामहे ॥

“ગાથા”ના લેખન પ્રમાણે એ મંત્ર નીચે પ્રમાણે બોલાય :

यस्नाह्य आग्रवा क्रतमो पयस्तुङ्गते

ततो ह्रुयो उषातपा यपुना आजनि ।

आ गा आजत् उर्मना काव्यो हचा

यिमरया जातम् अमैरैतम् यजामहे ॥

ઉપર આપેલાં બન્ને ઉદાહરણો પરથી તેમજ “અહ્નવધતિ” ગાથાના સો શ્લોકોને વૈદિક યા પ્રાગ્વૈદિક ભાષામાં અનુલેખનથી મેં ઉતાર્યા છે તે બધું જોતાં હવે વિદ્વાનોની તેમજ અભ્યાસીઓની ખાતરી થઈ ગઈ હશે કે “ગાથા”ની જે “ખોલી” તરીકે પહેલવી જમાનાથી આજસુધી ગણાતી આવી છે, તે તો પ્રાગ્વૈદિક આર્ય ભાષા જ છે. અને તે જે રીતે બોલાતી હશે તે જ રૂપમાં તે જ રીતે કોઈ વિલક્ષણ જરથોસ્તી ગ્રાહ્ય વિદ્વાને નિયમસર ઉચ્ચારવિધિ અનુસરીને અવેસ્તાલિપિમાં ઉતારી છે, તેમાં વેદવાણના સ્વરભારોના ખરા ઉચ્ચારો સ્થિર ધ્રીધેલા છે, અને હિન્દુઓના વેદશાસ્ત્રીઓ જે ઉચ્ચારો હજારો વર્ષથી ભૂલી ગયેલા હતા તે આજે અજબ રીતે પાછા સાંપડે છે. પરમાત્માની અકળ ગતિથી આ ખોવાયેલું ધન પાછું મળે છે. અને એક જ સિદ્ધાંતની બે ખાલુઓની ભુદ્ધિ ભુદ્ધિ દેખાતી છાપોનો મર્મ જડે છે, તેમાં પણ તે માહેબની ઇચ્છાનું જ રહસ્ય હશે.

ઉપર વૈદિક ભાષામાં જે શ્લોકો લખ્યા છે, તેનાં સ્વરભારોનાં ચિહ્નો જે રીતે મૂક્યાં છે તે સમજીને ચાહ રાખવાની જરૂર છે. વૈદિક પદપાઠમાં તો ઉદાત્તનું કોઈ ચિહ્ન લગાડાતું નથી પણ અનુદાત્ત (unaccented) શ્રુતિની નીચે આડો કાપો મૂકવામાં આવે છે અને જે શ્રુતિ સ્વરિત બને છે તેની ઉપર ઉભો કાપો દોરવામાં આવે છે, પદપાઠમાં તો પ્રત્યેક શબ્દની બધી અનુદાત્ત શ્રુતિઓની નીચે કાપો દોરવામાં આવે છે પણ મંત્રસંહિતામાં એ માટે એક ભેદ રાખવામાં આવેલો છે. તે ધ્યાનમાં રાખવાનું છે, નહીં તો અનુદાત્તને ઉદાત્ત શ્રુતિ સમજવાની ભૂલ થઈ જાય છે:

(૧). મંત્રસંહિતાલેખનમાં પંક્તિના પહેલા શબ્દમાં પ્રારંભમાં ગમે તેટલી શ્રુતિઓ અનુદાત્ત હોય તે બધીની નીચે આડો કાપો અચૂક રીતે મૂકવો જ પડે છે, ને તે પછી ઉદાત્ત શ્રુતિ આવે ત્યારે તે એમ જ ચિહ્ન વગર લખાય છે.

(૨). ઉદાત્ત શ્રુતિ પછી ઉદાત્ત શ્રુતિ એક કે વધારે રાખી શકાય છે, અને તેને કશું ચિહ્ન લગાડાતું નથી.

(૩). ઉદાત્ત પછી ક્રમીમાં ક્રમી બે અનુદાત્ત શ્રુતિઓ આવતી હોય તો ઉદાત્ત પછીની અનુદાત્ત શ્રુતિ સ્વરિત બને છે, અને તે સ્વરિત શ્રુતિ થઈ છે તે ખતાવવા તેની ઉપર ઉભો કાપો દોરાય છે.

(૪). સ્વરિત શ્રુતિ પછી ઉદાત્ત શ્રુતિ કદી લાવી શકાય નહીં, તે અનુદાત્ત જ હોવી જોઈએ.

(૫). સ્વરિત શ્રુતિ પછી જ્યાં સુધી બીજી ઉદાત્ત શ્રુતિ આવતી નથી ત્યાં સુધીની અનુદાત્ત શ્રુતિની નીચે કાપો મુકાતો નથી, પણ તે એમજ કાંઈ પણ ચિહ્ન વગર લખાય છે; પણ માત્ર પાછળ આવતી ઉદાત્ત શ્રુતિની અગાઉની જ એક અનુદાત્ત શ્રુતિની નીચે આડો કાપો દોરવામાં આવે છે. એટલે સ્વરિત શ્રુતિ પછીની અને અનુદાત્ત તરીકે સ્પષ્ટ ચિહ્ન સાથે મૂકવામાં આવેલી શ્રુતિની પૂર્વેની બધી ચિહ્ન વગરની શ્રુતિઓને અનુદાત્ત જ જાણવી. આ વિધિ ખાસ નોંધી રાખવાની છે. નહીં તો પ્રારંભનો અભ્યાસી એમાં ગૂંચવાઈ જાય છે.

અને હવે, આ લાંબો લેખ પૂરો કરતાં મને આનંદ થાય છે. હવેના વર્ષનું દટાઈ ગયેલું સત્ય પ્રભુકૃપાથી ફરી આપણને જણ્યું છે, અને એ રીતે મારા તમામ આર્યબંધુઓની-હિન્દુઓની તેમજ પારસીઓની-હું કંઈક સેવા કરી શક્યો છું તે માટે હું પ્રભુનો પાઠ માનું છું. ગાથાલિપિમાંના તમામ લેદ આ લેખમાં મેં ખુલ્લો કીધો છે, અને ગાથાલાપા તે પ્રાગ્વેદિક લાપા જ છે, તે સ્પષ્ટ કરી આપ્યું છે. એથી કેટલાયે અલુકિકેલાયેલા શબ્દોનાં શુદ્ધ રૂપ મળી આવતાં તેના અર્થ પણ સ્પષ્ટ થાય છે. પુષ્ટિના, વધારાના, બુદ્ધી લાપાના, બોલીના, એવા એવા અનેક ભ્રમોથી ભરેલા સ્વરો અને વ્યંજનો તે તો સ્વરભારોના જ પ્રકાર છે તે હવે સ્પષ્ટ થઈ ગયું છે. આ માર્ગમાંનું આ સંશોધન માત્ર પ્રારંભનું (Pioneer) કાર્ય છે, તેથી તેમાં કોઈ ઠેકાણે મારી શસ્ત્રચૂક પણ હોઈ શકે, તો હવે જે કંઈ મેં આપી છે તેનાથી વિદ્વાન અભ્યાસીઓ તે સુધારી લેશે એવી આશા સાથે આ લેખ હું ખતમ કરું છું.

માથામાં માંત્રવાણીનું મૂળ *

માંત્રવાણી એટલે પેગમ્બરોને તથા ઋષિમુનિઓને પોતપોતાના દેશકાળ પ્રમાણે પરમાત્મા તરફથી મળેલી ઉદ્દેશોધન—enlightenment—રૂપ પ્રેરણાથી રચાયેલા મંત્રોની વાણી. એવી પવિત્ર પ્રેરણાથી રચેલા મંત્રોના રચનારા મોટે ભાગે કવિઓ જ હતા. હજારો વર્ષોથી ચાલતી આવેલી આર્ય પ્રજાની માન્યતા પ્રમાણે ધર્મશાસ્ત્રોના બે મુખ્ય વિભાગ પડતા હતા. ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણેની મંત્રવાણી તે “શ્રુતિ” ગણાતી. શ્રુતિ એટલે પવિત્ર મહાત્માઓએ, પ્રેરણાથી “સાંભળેલી” ને મંત્રોમાં ઉતારેલી પ્રજાની આજ્ઞા. “શ્રુ” એટલે સાંભળવું. હિંદુશાસ્ત્રોમાં એ પ્રમાણે પવિત્ર “વેદ” તે “શ્રુતિ” માં ગણાય છે. સામાન્ય બુદ્ધિશાળી વિદ્વાનોએ એ “શ્રુતિ” ઉપરથી મળેલું પવિત્ર જ્ઞાન આદિ રાખીને તે પરથી જે વિશેષ જ્ઞાનના ગ્રંથો રચ્યા તે “સ્મૃતિ” લેખે ગણાતા આવ્યા છે. જૂનામાં જૂના કાળથી માણસજાતને વશપરંપરા જે જ્ઞાનના લંડાર પવિત્ર “ગાથા,” “વેદ,” “ખોઈખલ,” “કુરાન,” જેવા ગ્રંથો મળ્યા છે, તે “શ્રુતિ” વર્ગમાં પડે છે, અને ત્યાર પછી એ પવિત્ર ખુદાઈ વાણી પરથી જે જે ગ્રંથો શાસ્ત્રરૂપે લખાયેલા છે, તે બધા “સ્મૃતિ” વર્ગના ગણાય છે. મૂળથી જ સાહિત્યમાં આ લેહ હજારો વર્ષથી ચાલતો આવેલો છે, અને જરથોસ્તીઓ, હિંદુઓ, ખ્રિસ્તીઓ કે ઇસ્લામીઓ એ જ પ્રમાણે પોતાના પેગમ્બરોની ને મહર્ષિઓની પવિત્ર વાણીને ખુદ પરમાત્મા તરફથી જ મળેલી જાણીને તેને યોગ્ય આદરમાનથી પૂજ્ય ગણે છે.

આજે માણસ થોડું કે ઘણું શીખીને ભલે એમ માનતો થાય કે તે બહુ જ હુશિયાર છે, જાની છે, પ્રગતિમાન છે, પણ એ બધા જ્ઞાનનું મૂળ તો ઉપર જણાવેલાં શ્રુતિજ્ઞાનમાં જ છે, અને એમાંથી જ બધું વિકાસ પામેલું છે. ઝાઝના થડ પર પાતરાં ઊગેલાં ભલે નહીં દેખાય, પણ એ ઝાઝની ડાંખલીઓ અને પાંદડાં-ઝાની, તેનાં ફૂલો ને ફળોની બધી લીલા તો એ થડને જ લીધે છે. એ થડ જ પોતાનાં મૂળિયામાંથી જમીનનો રસ ખેંચીને આખા ઝાઝને ચોષે છે અને તેથી જ તેની બધી લીલા વિસ્તરે છે. માણસ આજે પોતાને જ્ઞાનના ગમે તેટલા ઊંચા શિખરે પહોંચેલો માનતો હોય, પણ તેનું બધું જ્ઞાન આ વંશપરંપરા ઊતરતી ને વૃદ્ધિ પામતી “વાણી”માંથીજ આવેલું છે. જ્ઞાન મોંઢેના શિક્ષણથી યા ગ્રંથોના પઠનપાઠનથી જ મેળવી શકાય છે, એટલે જ્ઞાનનું મુખ્ય વાહન વાણી યા લાખા છે. લાખા શબ્દોથી બનેલી છે. માણસના મનમાં ઉત્પન્ન થતા ભાવો અને વિચારોને યોગ્ય રીતે પ્રગટ કરવા એ શબ્દોના સાધનથી જ જુદા જુદા દેશકાળમાં અનેક લાખાઓ માણસે લાંબે કાળે ઉપજાવી છે, એટલે એને જે કહેવું હોય તે આ શબ્દોના યુક્ત સાધન વડે એ દર્શાવે છે. એ પરથી એમ ક્લિત થાય છે કે જ્ઞાન મેળવવાનો બધો આધાર શબ્દ પર જ છે.

હિંદુ શાસ્ત્રો “વાણી”નું જ નહીં પણ તમામ સૃષ્ટિનું મૂળ પણ આ “શબ્દ”માં જ એટલે “બ્રહ્મનાદ”માં જ બતાવે છે. ઋગ્વેદના મંડળ ૧૦ માંના ૧૨૫ માં સૂક્તમાં વિશ્વમાં વ્યાપી રહેલા “શબ્દ”ની સુંદર કલ્પના મળે છે. બાઈબલમાં પણ શરૂઆતમાં જ જણાવેલું છે કે “In the beginning there was the Word, and the Word was with God, and the Word was God,”

* “મુખ્ય વર્તમાન”ના નવરોજ અંક. ૧૯૪૭. ઉપરથી.

એટલે ‘પારંભમાં તે મૂળ “શબ્દ” હોતો, અને તે “શબ્દ” પ્રભુની સાથે હોતો, અને તે “શબ્દ” જ પ્રભુ હોતો.’ આ બહુ ઊંડા અર્થવાળી વાણી છે, અને એમાં “શબ્દ”નો મહિમા અજળ બતાવેલો છે. હિંદુઓ આ મૂળ શબ્દને યા નાદને “ઓમ્” કહે છે. જરથોસ્તીઓના પવિત્ર “ગાથા”માં પણ એ શબ્દને “અહુન” કહેલો છે, એ “શબ્દ”નો જ મહિમા “અહુનવધતિ ગાથા” ગાય છે. એ “અહુન” શબ્દ પરથી જ જરથોસ્તીઓનો પવિત્ર મંત્ર “અહુનવધર્થ” રચાયેલો છે, અને એ “અહુનવધર્થ”ના મંત્રમાં સમાયેલાં જ્ઞાનને જ શ્રી જરથુસ્ત્ર પેગમ્બર સાહેબે “અહુનવધતિ ગાથા”માં વિસ્તારીને આપેલું છે.

અતિ પ્રાચીનકાળથી જુદા જુદા દેશકાળમાં પ્રગટેલા પેગમ્બરોએ જણાવ્યું છે કે આ દુનિયાને ખરી ખુદાઈ શહે દોરવવા માટે તેઓને ખુદ પરમાત્મા પ્રભુ તરફથી જ પેગમ્બ મળ્યા હતા. આ દુનિયાના વ્યવહારને લગતું જે સામાન્ય જ્ઞાન માણસને મળે છે, તે તેને મળેલી પાંચ ઇંદ્રિયો-શબ્દ, રૂપ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શ-મારફતે થયેલા અનુભવથી જડે છે એટલે સાંભળીને, જોઈને, સ્વાદ કરીને, સૂંધીને તથા સ્પર્શીને તે દરેક વસ્તુથી યા હકીકતથી વાકેફ થાય છે. પણ આ પાંચ સ્થૂળ ઇંદ્રિયોથી મળેલાં જ્ઞાનથી તેને આ દુનિયાથી પર એવી સૂક્ષ્મ દુનિયાનું જ્ઞાન મળી શકતું નથી. એ માટે તો તેને આત્મજ્ઞાનની જરૂર પડે છે. એ શુદ્ધ આત્મજ્ઞાન ગમે તેટલા સ્થૂળ ઇંદ્રિયગમ્ય જ્ઞાનથી મળી શકતું નથી. એ માટે તો માણસને એ આત્મવિદ્યામાં પારંગત થયેલા મહાત્માની જ અગત્ય જણાય છે. એ આત્મવિદ્યા પણ અતિ પ્રાચીન કાળથી માણસે સાધેલી છે, અને તે પરાપૂર્વથી સચવાતી અને ખીલતી આજ સુધી ઊતરી આવેલી છે. હિંદુધર્મ પ્રમાણે વેદવાસના યોગી ઋષિઓ દ્વારા એ આત્મજ્ઞાન, એ પરાવિદ્યા વિકાસ પામતી ઊતરેલી આજે પણ એવા યોગીઓ મારફતે મળી આવે છે, તેમજ જરથોસ્તી ધર્મ પ્રમાણે એવા આત્મવિદ્યામાં પારંગત થયેલા અને પ્રભુની મહેર પામેલા “સર્ઓબ્યન્તો” શ્રી જરથુસ્ત્ર પેગમ્બર સાહેબની પણ પૂર્વેના જમાનાઓથી વખતો વખત પ્રગટ થયા હતા, અને દુનિયાની આત્મજ્ઞેયોતિની બુખાતી જોતને એમ પાછી સંકારીને તે અમૂલ્ય ખુદાઈ જ્ઞાનને તેઓ પાછું સતેજ કરતા હતા.

એ વાતનો સ્પષ્ટ ઉદ્દેશ શ્રી જરથુસ્ત્ર સાહેબની “અહુનવધતિ ગાથા”ના હા. ૩૪ ના ૧૩ મા શ્લોકમાં જડે છે. એ શ્લોક આ રહ્યો:

તૈમ અદ્ધાનૈમ, અહુરા, યૈમ મોઘુ પ્રઓશ્ વરહૈઉશ્ મનરહો,
 દ્યેનાઓ સર્ઓબ્યન્તામ યા હુ-દરૈતા અપા-ચીત દિવદિત્,
 હાત ચિવિસ્તા હુદાબ્યો મીજદૈમ, મજદા, યેહા તૂ દરૈમ!

એ જ શ્લોકને વૈદિક સંસ્કૃતમાં હું નીચે પ્રમાણે ઉતારું છું:

તમ અધ્વાનમ્, અસુર, યમ મેં સ્ત્રવઃ વસોઃ મનસઃ

પ્રેનાઃ શોષ્યન્તામ યા સુકર્તા જપા પિતૃ વૃક્ષવ ।

યત્ ચિરિદ્તુ સુર્વામ્યો મીદમ્, મેઘા, યસ્ય તૂ દર્શનમ્ ॥

એટલે:—હે અહુરા ! તે વાંદૂમનોનો (સાત્વિક મનનો) પંથ જે તે મને દેખાડ્યો છે, વળી સર્વોપચિન્તોના ધર્મદેશો કહી બતાવ્યા છે, જેથી સુકર્મી સદ્ગુણી માણસ અયોધથી જ તે સ્વીકારીને માન્ય રાખે છે, જેના પરિણામ રૂપે તે તારી ન્યામત પોતાના કલ્યાણ માટે તૈયાર કરે છે—જે ન્યામતનો, હે મનુષ્ય ! તું જ દાનેશ્રી છે !

આ ઉપરથી ખુલ્લું જણાય છે કે શ્રી જરથુસ્ત્ર સાહેબની અગાઉ એવા અનેક સર્વોપચિન્તો—Enlighteners—આવી ગયા હતા, અને તેમની તરફથી વખતોવખત આત્મવિદ્યાના પેગામ દુનિયાને મળ્યા જતા હતા, એવા પેગામોને જ સુકર્મી ને સદ્ગુણી માણસો પોતાની અયોધથી સ્વીકારતા અને માન્ય રાખતા હતા. માણસના અંતિમ કલ્યાણ માટે તેને પરમાત્માની મહેર—grace ની—ખાસ જરૂર છે, અને એવી મહેરથી જ તેને તે સાહેબની એવી ન્યામત મળવા પામે છે. પેગમખર સાહેબ ખુલ્લું કહે છે કે એવું પરાજ્ઞાન યા આત્મવિદ્યા જે સર્વોપચિન્તોની મારફતે મળે છે, તેનો બક્ષનાર તે દાનેશ્રી મનુષ્ય જ છે.

માંથવાણી પવિત્ર છે, કલ્યાણકારી છે, માણસના આત્માને આ સંસારમાં દુઃખ અને ઉપાધિમાંથી મુક્તિ અપાવનારી છે, અને જે ખરો પરમાનંદ જેને “ગાથા”માં “ઉસ્તા” કહેવામાં આવ્યો છે અને જે આ દુનિયાના કોઈપણ કહેવાતાં સુખમાંથી મળતો નથી, જે આનંદ અખંડ અને અમર છે, તે એ જ માંથવાણી માણસને આખરે અપાવી શકે છે.

પેગમખરના પેગામ પ્રભુએ આપેલા છે

હિંદુભાઈઓ કહે છે કે તેમના પવિત્ર વેદગ્રંથો તો ઈશ્વરપ્રણીત છે, એટલે ઈશ્વરના રચેલા છે. ખ્રિસ્તિઓ તેમજ ઇસ્લામીઓ પણ કહે છે કે તેમનાં બાઈબલ અને કુરાન પુદાનાં જ રચેલાં છે, અને જરથોસ્તીઓ પણ કહે છે કે તેમની માંથવાણી અહુરા મનુષ્ય તરફથી જ મળેલી છે, આ વિધાનના શખ્ડોના સ્થૂળ અર્થ કરવા જતાં તે કોઈ માન્ય નહીં કરે, કેમકે ઈશ્વર ક્યાં દેખાય છે કે કંઈ રૂપ ધરે છે કે તે આપણા સ્થૂળ ગ્રંથો હશે ! પણ એ વિધાનનો અર્થ એ જ છે કે આ પવિત્ર વાણીમાં જે પરાજ્ઞાન સમાયેલું છે, તે માણસ જેવી એક નાચીજ વ્યક્તિની શક્તિથી પર છે, અને તેથી એ જ્ઞાન અને એ બોધને ઈશ્વરે તેવા તેની મહેર પામેલા ખાસ અયો જનની મારફતે પોતાની પ્રેરણા આપીને દર્શાવેલું છે. આપણે કહીએ છીએ છે કે “ખરો કવિ જન્મથી જ કવિ છે, કંઈ પાછળથી તે કવિ બની શકતો નથી, એનો અર્થ પણ એ જ છે કે કવિતાશક્તિ સામાન્ય લેખનશક્તિથી ભુટી બતની છે, એમાં માત્ર બુદ્ધિશક્તિનું જ નહીં પણ કોઈ અનેરી જ્યોતિ પરતી પ્રતિલાનું—genius or imaginationનું—ખાસ મહત્ત્વ છે. કવિ પણ ગમે તે વખતે કવિતા કરી શકતો નથી, પણ એને જ્યારે “પ્રેરણા” આવે ત્યારે જ એને એના વિષય પર નવી જ્યોતિ પડે છે અને તે વડે એ પોતાના ભાવની તીવ્રતાથી કવિતા કરે છે. એ રીતે જેતાં સામાન્ય કવિથી જે મહાત્મા ઘણું અઢિયાતો અને અયો છે તેવા પેગમખરને યા સર્વોપચિન્તને પરમાત્મા તરફથી પ્રેરણા મળે છે, અને તે વડે જે ખાસ જ્યોતિ આ સંસાર ઉકેલવાની તથા તેને તરીયાર કરી જવાની તેને પ્રાપ્ત થાય છે, તેની મારફતે તે સમસ્ત માણસજાતને પુદાર્થ પેગામ આપે છે. એવી પુદા તરફથી મળેલી પવિત્ર માંથવાણી માટે

માણસન્નતને ઘણી પૂજ્યતા હોય જ, અને તેથી એ પવિત્ર વાણીને તે સ્મરણમાં ગોળીને તેમજ અંતમાં ઉતારીને સાચવી રાખે છે. ગમે તેટલી બીજી માનવલાયાઓ હસ્તીમાં આવ્યા છતાં એવી પેગમ્બરને મોંઢેથી નીકળેલી માંધવાણી પ્રત્યેની પૂજ્યતા, મમતા કે આદરણીયતા માણસન્નતમાં કમી થતી નથી. પોતાના પેગમ્બરને જે સ્વરો ને શબ્દો દ્વારા ખુદા તરફથી પેગામ મળેલો તેની તરફ તેને અચૂક શ્રદ્ધા હોવી જ જોઈએ. જે શબ્દશ્રદ્ધામાંથી યા અહુરાના મૂળ વિચાર ને નાદમાંથી આ સર્વ સૃષ્ટિ પેદા થઈ તો તે પેદા કરનારની સાથે પોતાનો યોગ સાધવા યાને આ સંસારમાંથી મુક્તિ મેળવી પાછા તે અહુરાની સાથે મળવા માટે એ શબ્દ અને એ સ્વરના તારનો સંબંધ રાખ્યાથી જ ળની શકે, એવી શુભ માન્યતા માણસન્નત રાખે તે સ્વાભાવિક છે. આ માટે હાલ તો આટલું જ બસ છે. આ વિષય ઊંડી વિચારણા માગી લે છે, એટલે એ પર બીજો સ્વતંત્ર લેખ લખવાની જરૂર છે.

માંધવાણીના મૂળની “ગાથા”માં આપેલી સમજ

હવે આ વિષયના સંબંધમાં પ્રસ્તાવના રૂપે ઉપર પ્રમાણે વિચારી રહ્યા પછી આપણે માંધવાણીનું મૂળ “ગાથા”માં આપણા પેગમ્બર સાહેબે કેવી રીતે સમજાવેલું છે, તે જોઈએ. શ્રી. જરથુસ્ત્ર સાહેબની “ગાથા”માં આત્મવિદ્યા સંબંધી ભરપૂર જ્ઞાન ભરેલું છે, અને આ સંસારસાગરમાંથી તરી જઈને મુક્તિ પામવાનો સીધો અને સચોટ પંથ દર્શાવેલો છે. એ મુક્તિ પ્રાપ્ત કરવા માટે “ગાથા”માં હકથોગની મુશ્કેલ અને લયભરેલ ક્રિયાઓ બતાવી નથી. પણ માણસે સંપૂર્ણ સંયમ જાળવીને મન વચન કર્મની શુદ્ધિ કેળવી “અયોધ” કેમ મેળવાય, અને એ અયોધથી જ આખરે મુક્તિ કેમ પામી શકાય, તે બધું તેમાં દેખાડેલું છે. એથી જ એ ખરી માંધવાણી છે, અને તેમાંના પેગામ ખુદ અહુરા મજ્દા તરફથી જ મળેલા છે તેની પ્રતીતિ થાય છે.

“અહુનવદ્યતિ ગાથા” ઉપરથી જણાય છે કે માંધવાણીનો પ્રથમ માંધ-મંત્ર-તે આપણા “અહુનવદ્ય” એટલે “યથા અહુ વદ્યો”નો પવિત્ર કલામ છે, અને એ જ ખરેખરે માંધ સ્પેન્ત-Holy Word-છે. “પવિત્ર શબ્દ” કાંઈ સાધારણ માણસ કે ગમે તેવા મોટા વિદ્વાન દ્વારા પણ બિતરતો નથી, પણ આખી મનુષ્યજાતિમાં જે નર લગભગ અચો થયેલો હોય, અને જેનો આત્મા આ દુનિયાના ખાટી શરીરમાં પણ પોતાની શુદ્ધિ ને પવિત્રતા પૂરેપૂરી જાળવી રહેલો હોય, અને જેના પર અહુરા-મજ્દાની ખાસ મહેર બિતરેલી હોય, એવા જ નરની મારફતે તે “શબ્દ”-તે માંધ-આ દુનિયાની કોઈક ભાષામાં બિતરે છે. “ગાથા”ના ૨૯ મા હા. ના પહેલા જ શ્લોકમાં પૃથ્વીનો આત્મા મજ્દા-અહુરા આગળ દ્રિયાદ કરે છે કે “હું અનેક રીતના વિકાસે અને દુષ્ટતાથી જડકાઈ ગઈ છું, અને તમારા વગર હવે એ દુઃખમાંથી છૂટવાનો મને કોઈ આધાર નથી! તેથી કોઈ દેવી ઉદ્દોધક-Enlightener-મારફતે મને ઉપદેશ ને શાસન આપો!” એમાં છેલ્લી લીટીમાં ખાસ “વોહુ વાસ્ત્યા” શબ્દો વપરાયેલા છે, તે નોંધવા જેવા છે. સામાન્ય જ્ઞાની માણસનો ઉપદેશ પૃથ્વી નથી માગતી, પણ ખાસ “વોહુ વાસ્ત્યા” એટલે દેવી-ખુદાઈ નર પામેલો-સ્તુ યા પેગમ્બરની તે આરબુ કરે છે. “વોહુ” એટલે વસ્તુ. આ “વસ્તુ”નો એક અર્થ Good-બલો-પણ થાય છે, પણ અહીં આ વાક્યમાં તો તેનો ખાસ અર્થ “દેવી-

-divine-” થાય છે. અતિ પ્રાચીન આર્યભાષામાં એ “વસુ”નો અર્થ “દેવી” રૂપે જ કુદરતની મહાશક્તિઓને માટે જ વપરાતો હતો. અહીં પણ પૃથ્વી કેઇ સામાન્ય કે ઊંચી મનશક્તિઓ ધરાવતો પુરુષ નહીં, પણ કેઇ ઉચ્ચ “દેવી” શક્તિઓ ધરાવતા પુરુષને પોતાનો ઉદ્ધાર કરવા માગે છે, કેમકે આ દુનિયાની ઊંડી દુષ્ટતાને કેઇ સાધારણ શક્તિવાળો માણસ પહોંચી વળી શકે નહીં. એટલે ઉદ્ધાર કરનારો અને મોક્ષ અપાવનારો માણસ તો કેઇ નરોત્તમ—Superman—જ નોંધજો. એવા માણસનો આત્મા તો દિવ્ય શક્તિ સાધેલો અને પ્રભુની ખાસ મહેર પામેલો જ હોઇ શકે.

હવે એ પૃથ્વીના આત્માની ફરિયાદ સાંભળીને અહુરામજ્દા પોતાના જમણા હાથ જેવા અપ વહિસ્તને પૂછે છે કે “એવો કેઇ “દેવી” શક્તિવાળો નર આ પૃથ્વીનો ઉદ્ધાર કરે તેવો તારા ધ્યાનમાં છે કે?” પણ અપ ઉત્તર આપે છે કે “એવો કેઇ તો મારી નજરમાં હમણું દેખાતો નથી, માટે તમે જ એવો નર બતાવો ને આપો !” ત્યારે હા. ૨૯ના સાતમા પ્રલોકમાં અહુરામજ્દા પૃથ્વીના લોકોને ખુદાઈ પંથે રાખવા જે મૂળ શબ્દ—માંથ્ર—કેવી રીતે પૃથ્વી પર ઊતરેલો તે કહે છે, કેમકે એ “માંથ્ર”માં એ “શબ્દ” ને, એ શાસનને ઝીલવા દેવો “દેવી” નર નોંધજો તેની વ્યાખ્યા આપેલી છે. એ “માંથ્ર” તે “અહુનવધર્ય” તે આપણે ઉપર નોંધી આવ્યા છીએ.

હવે અહીં એ “માંથ્ર” અહુરાએ દુનિયાના લોકને કઈ વિધિથી આપ્યો તે પેગમ્બર સાહેબ ઉપલા હા. ૨૯-૭ માં ખલુ ખૂળીથી જણાવે છે. એ પ્રલોકની વાણીનો અર્થ આજ સુધી કેઇ પણ અનુવાદક પૂરેપૂરો સમજ્યો નથી, અને તેથી જ આપણી પવિત્ર “ગાથા”માંની મર્મવાણી હજી સુધી અનેક તરજીમાઓ છતાં અણ-ઉકેલેલી જ રહી હતી. અહીં નીચે એ પ્રલોકને ઉતારી તેના શબ્દે શબ્દને તોલી, તેનો અર્થ કરીને પછી એ આખા પ્રલોકનો ખરો અર્થ જે અમત્કારી છે તે મેળવીએ, અને પૂરેપૂરી સમજ પણ તેમાંથી ગોતી કાઢીએ.

હા. ૨૯-૭

તેમ આઝૂતોદુશ અહુરો માંદ્રેમ તપત્ અવા હજઅૉષા,
મજદાઅૉ ગષોદુ ક્વીદેમ-આ, હવો ઉરુપઅૉદુષ્યો સ્પેન્તો સાર-યાઃ
કરતે વૉહૂ મનરહા ચે-ઝ દાયાત્ અવા મરેતઅૉદુષ્યો?

એ જ પ્રલોકને વૈદિક સંસ્કૃતમાં હું નીચે અમાણે ઉતારું છું :

તમ્ અર્જુતેઃ અર્જુરો મંત્રમ્ વંશત્ અર્પા મુજોર્પઃ ।

મેષા ગવે દિવદમ્ ॥ સ્યો ડંરુવ્યેવ્યઃ શિન્તઃ શાસ્ત્ર્યાઃ ।

ક્ષત્રે વસુ મર્નસા યઃ દં દાયાત્ અવા મર્તેધ્યઃ ॥

એ મંત્રના શબ્દેશબ્દના અર્થ, તેનું વ્યાકરણ અને તેને લગતી ટીકા એ જેમ મારા “ગાથા”ના ગ્રંથમાં આપ્યાં છે, તેમજ અહીં નીચે ઉતારી લઉં

ધુ. આ પરથી વાંચકો અને અભ્યાસીઓ જોઈ પત્તુ શકશે કે બીજા તત્ત્વોમાં કળનાગથી હું ક્યાં, કેવી રીતે અને ગા માટે જુદો પડું છું. આ ભાષા અંગ્રેજીની જ પત્તુ તેનાથી બહુની છે. માત્ર અંસ્કૃતમાં લખેલા અક્ષરો પર ઉપર આ નીચે સ્વરભારનાં ચિહ્નો છે, તેની મમજ એ છે કે જે અક્ષર પર કયું ચિહ્ન નથી તે ઉદાત્ત એટલે ઊંચો-acute-સ્વરભાર (accent) વાળો છે, જે અક્ષરની ઉપર ઊભો કાપો છે, તે સ્વગ્નિ એટલે circumflex-સ્વરભારનો છે, અને જે અક્ષરની નીચે આડો કાપો છે, તે અનુદાત્ત એટલે નીચો-grave એટલે સ્વરભાર વગરનો છે, એમ મમજવું. સ્વગ્નિ પછીનો અક્ષર હંમેશા અનુદાત્ત ગણે છે. આ સ્વરભારના ચિહ્નો પ્રમાણે ગણેલા ઉચ્ચાર થાય છે, અને ગાથાની ભાષા જે પ્રમાણે અવેશ્તા લિપિમાં લખાતી આવી છે, તે પ્રમાણે તે માત્ર ઉચ્ચારની ભાષા છે. જાને ક્યોને અરખાવી જોતા એ તદ્દાવત ડોઈ પત્તુ અભ્યાસી પારખી શકશે.

આ હા. ૨૬-૭ માં સ્લોકનો ભાવાર્થ અને તેની સમજ

ઉપર પ્રમાણે ગણેશજીના અર્થ અને વ્યાકરણ નક્કી કર્યા પછી હવે આપણે એ સ્લોકનો મમજ ભાવાર્થ કરીએ.

“પેલો સ્વાર્પણનો મત્ર અહુરાએ અપની માથે મહુકર સાધીને રચેલો છે, અને તેનો અફલુત નાદ મજ્જાએ પૃથ્વીને માટે ફૂક્યો, અને સ્પેન્તામન્યુએ પોતે (પૃથ્વીના) રક્ષણ માટે શામન દ્વારા ઉતાર્યો છે, એવો ડોણ છે જે આસ્પિક મનથી (એ પૃથ્વીના) મર્ત્યજનોને એ બધી મહેર બશે ?”

અહીં માણસજાનને આ પૃથ્વી પરની પોતાની જિંદગી કેમ જોગવવી તેનું ફરમાન સર્વોપચિન્ત યા પેગમ્બરની વાણી મારફતે પરમાત્મા કેવી રીતે આપે છે, તેનો લેહ ખુલ્લો કીધેલો છે.

આ સ્લોકમાના શબ્દેશબ્દના અર્થ વગેરે માટે આ ગ્રંથમાના પાના ૨૨૬ થી ૨૨૯ સુધીના વાચી જવા. એમાંથી બધા ખુલાસો મળી જશે.

આ બધું સમજ્યા પછી “માથવાણી” ખુદ અહુરા તરફથી જ મળેલી આપણે જોઈએ છીએ અને જે મહાન પેગમ્બર સાહેબની પવિત્ર વાણી મારફતે એ સત્પથની દોરવણી મળી છે, તે પાક વાણીને છોડી કોઈ સામાન્ય વાણી મારફતે આપણે અહુરા-મજ્જાનો યોગ કરી સાધી શકીશું ? એ વાણીમાં પેગમ્બર સાહેબનો અયો આત્મા હજી પ્રકાશિત રહ્યો છે, અને એ જ આપણા બહેનોને ને ભાઈઓને પાછો પ્રકાશ આપી સૌને સત્પથે દોરવી તેમના જીવનોને ધન્ય કરે, એવી તે સાહેબના આ નમ્ર મેવકની મુસદ્દ ને હુઆ છે ! આમીન !

“ગાથા”માં અષોઘની વ્યાખ્યા *

“અષોઘ” એટલે અહિંસા અને અદેષ.

મહાત્મા ગાંધીજી ત્રીશ વર્ષની વાત પર આફ્રિકાથી નવદેશ પાછા ફરીને હિંદુસ્તાનમાં જ પોતાનો વસવાટ કરવા આવ્યા, ત્યારે એમના અહિંસાના અને અસહકારના નિદ્ધાતોની ચળવળ અહીં ચાલવા માંડી અને એ નિદ્ધાતોના વ્યવહારપણા માટે અનેક દેશનાયકોએ અને લેખકોએ સારી માંડી ટીકા કરવાની શરૂ કરીધી, તે ડોઈઝ રૂપે આજ સુધી ચાલુ રહી છે રાજદ્વારી વિષયમાં અહિંસાનો સિદ્ધાંત એટલે અશે સફળ થઈ શકે તે માટે એની તરફેણમાં તેમજ એના વિરોધમાં પુષ્કળ લખાણો ને ચોલાણો છે આને આપણા દેશમાં હિંદુ-મુસ્લિમ મતભેદોએ હિંસાનું ખરાબ વ્યવહાર કરવા કીધા હોવા છતાં એટલું તો કબૂલવું જ પડશે કે આ દેશના અગ્રેજ રાજકર્તાઓને અહીંથી ગાંધીજી રૂબરૂ આપવામાં અહિંસાએ કંઈ નાનોસૂનો ભાગ લઈએ નથી અનેક નાના મોટા ધર્મો પાળનારી તેમજ જુદા જુદા આચારવિચાર ધરાવનારી પચરગી પ્રજા પાસેથી અગ્રેજ રાજકર્તાઓએ એક સદીથી હથિયારો છોડાવી દીધા હતા, અને લાખો ઝાળની શુલામી દશાએ પ્રજામાંથી લડાયક જુસ્સો દબાવી દઈને તેને મોટે ભાગે નાચાર બનાવી હતી એવી દશામાં, ખીબા દેશોમાં ઘડી ઘડી થતા વિપ્લવો -revolution- અને ખૂનાખંડીના બનાવો આ દેશની હથિયાર વગરની પ્રજામાં અજમાવવા જતા તેનું એક જ પરિણામ પ્રજાની હારમાં અને નિર્ગશામાં જ આવે હથિયાર વગરની પ્રજાનું બળ તો તેના હૃદયમાંથી જ ઉદભવી ગયું, એ સત્ય મહાત્મા ગાંધીજીએ પોતાની જાડી વિચારશક્તિથી અને મેયંદિત મનગોમાં પોતે અજમાવેલા એ ઉપાયની કૃતેહથી મેળવી લીધું હતું, તે સત્ય એમણે પ્રયોગરૂપે હિંદુસ્તાનમાં પણ અજમાવવા માણ્યું, અને એવા પ્રયોગોમાં હિંસાએ પોતાનું ઉચ્ચ વ્યવહાર નિર્ભર અને શિસ્તહીન પ્રજામાં ધામ્ણું ન્યું, છતાં અહિંસાના મૂળ સિદ્ધાંત પરથી એમની શ્રદ્ધા કદી પણ ડગી નથી, અને હજી પણ અનેક નિરાશાઓમાં તે સતેજ રહી છે.

ઈન્સાન હેવાન કેમ બને છે ?

માનવજાત આપણને ગમે તેટલી સુધરેલી અને જ્ઞાનવાળી લાગે છતાં માણસ હજી પણ પ્રાણી છે, અને એના હેઠમાં રહેલા ક્રોધ, અહતા મત્તાલાવ, સ્વાર્થ વગેરે વિકારોને લીધે તે સામાન્ય રીતે પૂરો અહિંસક બની ફરેસ્તાઈ માણસ બનતો નથી ચોક્કસ હાલ સુધી એ થોડી ઘણી શિવ્ત રાખીને પોતાના મિત્રો પર ક્રાંતુ રાખી શકે છે, પણ આમી બાબુઓથી હિંસાના ભેરભેર માર આમે એનો એ ક્રાંતુ અચાનક તૂટી જાય છે, અને પછી એ ઈન્માનનો તુરંત હેવાન થઈ જાય છે નાના વર્તુલમાં થોડા જ્ઞાની ને શિવ્તધારી માણસો પોતાના મિત્રો પર અચાનક રાખી દેવટ સુધી અહિંસક રહીને પોતાના જાનની કુરબાની આપી શકે, અને પોતાના શુદ્ધ હિંચાતમાંની માફી આપીને અહિંમાના ઉચ્ચ સિદ્ધાંતનું સત્ય નિરૂપી શકે, પણ સામાન્ય અજ્ઞાન કે અર્ધજ્ઞાની માણસોના મોટા સમૂહ માટે આ પાપી, સ્વાર્થી અને દેવી દુનિયામાં તો એવી પણ અહિંમાની આશા રાખવી ફાગટની છે સુખ્ય વાત તો એ છે કે અહિંમા એ

આ પૃથ્વી પરનાં માણસોને ધર્મમાં જઈ પ્રભુમય થવાનું પહેલું પગથિયું નથી, પણ છેક છેલ્લું પગથિયું છે. માણસની જિંદગીને નેક રાહ દોરવા માટે અનેક રીતની શિસ્ત પાળવાની છે, આ દુનિયામાં પળેપળ સામે આવતા મોહમાયાના ભારે ડુંગરા એને વિતાવવાના છે, અને અનેક સુખદુઃખના કડવામીઠા અનુભવો-માંથી પસાર થઈને, પોતાની વિકારી ને જાંધુ બેતી આંખને નિર્મળ અને ઠંદેલ કરીને પોતાના તમામ વિકારો પર કાળૂ મેળવીને પછી જ ન્યાયે તેને સમદષ્ટિ અને નિર્મળ સ્નેહની આંખી થાય છે ત્યારે જ તે અહિંસાના કંઠણ માર્ગ પર ચઢી શકે છે, અને પૂર્ણ અહિંસક બનીને તે મુક્તિનો અધિકારી બની શકે છે. મહાત્મા ગાંધીજીનો આ અહિંસાનો સિદ્ધાંત તદ્દન સાચો છે, અને પૂરેપૂરો ધાર્મિક છે, પણ સામાન્ય સમૂહ કે મોટી પચરંગી પ્રજા માટે તો એ આદર્શ રૂપ જ-ideal-રહેવાનો. માનવતા તો પશુતામાં ઘડી ઘડી મરી પડવાની જ, અંતે એવાં સ્ખલનની આશા તો સૌએ રાખવાની જ રહી.

દરેક ધર્મમાં મોખરે રહેલી અહિંસાની ઉચ્ચ ભાવના

અહિંસાની ઉચ્ચ ભાવના તો દરેક ધર્મમાં મોખરે રહેલી છે. જૈન અને બૌદ્ધ ધર્મોમાં તો એની પર ઘણો જ ભાર મૂકેલો છે, અને હિંદુ શાસ્ત્રોમાં, યહૂદી, ખ્રિસ્તિ અને મુસ્લિમ ધર્મગ્રંથોમાં પણ અહિંસાનો મહિમા ગાયેલો છે. કેઈ પણ ધર્મ હિંસાની હિંમત કઢી કરી શકે નહીં. ધર્મના સિદ્ધાંતોમાં સાત્ત્વિકતા-purity-અને બંધુતા તો પાયા રૂપે જ હોય છે. જે આખી માનવજાત પરમાત્મા પ્રભુનાં બાળકો જેવી જ છે તે માનવજાત પોતપોતામાં લડીવલ્લી એકમેકનાં ભાઈ ભાંડુનાં ખૂન કરે તે દયાળુ પ્રભુ કેમ સ્વીકારે ને સાંખી શકે? અને ધર્મ કે જે આખી મૃદ્ધિના પિના પાસે જઈને પૂર્ણ આનંદ મેળવવા માટેનો સન્માર્ગ બતાવે, તે જ શું એવી હિંસાની હિંમત કરે? કદી નહીં. દુનિયાના બધા બધા સ્વાર્થથી અને સત્તાલોભથી જાલા થાય છે, અને એમાં માનવતાની પેલી મૂળ પશુતા જ જાલરી નીકળે છે. એ પશુતાને ધીરે ધીરે દાબતા જઈને માનવતાને તેના શુદ્ધ રૂપમાં વિકસાવીને આખરે દિવ્યતા તરફ લઈ જવાની દોરવણી આ દુનિયામાં વખતોવખત જન્મ લેતા મહાત્માઓ, અધિ-મુનિઓ, પેગમ્બરો અને મહાકવિઓ મૂળથી જ કરતા આવ્યા છે, અને હજી કર્યા જ કરશે. માણસની પાસે એ અહિંસાની ભાવના અને તેની સાધનાની સાચી દોરવણી એવા મહાત્માઓએ તો હંમેશા કર્યા કરવાની જ રહી. માણસ આહિંસાની દોલત મેળવે કે સત્તા પામે, પણ એ દોલત કે સત્તા તેને વધુ લોભી બનાવીને આખરે ખાડામાં ધકેલી દે છે, અને જે સુખની આશામાં તે એ વસ્તુઓ પાછળ દોડતો હોતો તે આશા તો આખરે ભંગ થઈ તેની જિંદગીને અસ્તવ્યસ્ત કરી દે છે. ખરા સુખનો માર્ગ તો એ અહિંસાનો જ છે, તે એ ઠોકર ખાતો માણસ સમજી શકશે.

જરથોસ્તી ધર્મમાં અહિંસાનો મહિમા

અહિંસાને માટેની આટલી ભૂમિકા બાંધ્યા પછી હવે આપણે આપણા પોતાના જરથોસ્તી ધર્મમાં પણ એનો મહિમા ગવાયો છે કે નહીં તે જોઈએ. હું ન્યાયે “જરથોસ્તી ધર્મ” કહું છું ત્યારે આપણા મહાન પેગમ્બર સાહેબ અયો જરથુસ્ત્રે પોતાની “ગાથાવાણી”માં દર્શાવેલી પરમાત્મા અહુરાના નિર્મળ

પેગમવાળી “દુએના” ચાને ધર્માદેશની વાત કરું છું. આપણા ધર્મને લગતાં કેટલાંક પુસ્તકોમાં તેમજ આપણા પારસી તેમજ યુરોપીય સ્કોલરોના લેખોમાં ને ભાષણોમાં હું જ્યારે એવું વાંચું કે સાંભળું છું કે “જરથોસ્તી ધર્મ તો લડાયક-militant-છે, ખૂરા માણસોના સંહાર કરવાનું ફરમાન આપે છે, વગેરે,” ત્યારે હું અફસોસ કરું છું કે એ વહાલા ને પૂજ્ય પેગમ્બર સાહેબની દિવ્ય વાણીના ગેરસમજથી કેવા ઊંધા ને ખોટા અર્થો થાય છે, અને તેથી એ પવિત્ર મહાત્માને કેટલો અન્યાય થાય છે! આ પૃથ્વી પરની આપણી જિંદગીમાં અનેક યુદ્ધો રમવાનાં છે એ તદ્દન ખરું છે, પણ એ યુદ્ધ શારીરિક એટલે એકમેકનો સંહાર કરવા માટેનું નહીં, પણ આપણા માર્ગમાં ઊભા થતા આપણા પોતાના દેહના વિકારો-કામ, ક્રોધ, મદ, લોભ, મોહ અને મત્સર-તેમજ સ્વાર્થ, સત્તા ને દોલત મેળવવા માટેના પ્રપંચો, એ સૌની સાથે યુદ્ધ રમવાનું છે. એ બધા પ્રકૃતિના વિકારો પર છત મેળવીને ઇદ્રિયજિત થવાનું છે. આપણા માર્ગમાં આવે આવતાં લાગતાં આપણાં પોતાનાં જ લાઇલાંડ સાથે આપણો સ્વાર્થ સાધવા લડી તેને મારી નાખવાનો ને એ રીતે આપણો માર્ગ સાફ થશે એમ સમજવાનો આપણો અધિકાર નથી. અહુરાએ આપણને આપેલી જિંદગી જેટલી આપણે માટે વહાલી ને મોંઘી છે, તેટલી જ આપણે જેને આપણા શત્રુ કે વિરોધી ગણીએ તેની જિંદગી પણ મોંઘી છે. આ આખી દુનિયા મૂળ એક વસ્તુમાંથી વિસ્તાર પામી છે તો તેમાં આપણું પોતાનું શું ને ખીલનું શું, એવા લેદ પાડવાનો આપણને અધિકાર નથી. “હવે અને ખીલને છવવા દો” એ જ સાચો સિદ્ધાંત છે. એ બધું છે તો જ વિશ્વ છે, અને તો જ તેમાંના એક ભાગ તરીકે આપણે છીએ. આપણો હાથ કે આપણો પગ કે આપણું ખીજું કેઈ અંગ કાપી નાખીએ તો આપણે જ પાંગળા થઈએ છીએ, એ સાચી સમજ માણસમાં આવે ત્યારે જ તે ખીલની જિંદગી આપણી જિંદગી જેટલી મોંઘી ને કામની છે એટલું જ નહીં, પણ તે બીજી જિંદગીને કાઢી નાખતાં આપણી જ જિંદગીમાં ખોટ પડે છે, તેનો સાચો ખયાલ તે પામે. એ સમજ વગર જ દુનિયાના આ બધા ગ્રંથડાં જોઈ છે અને અનેક રીતે આપણું આખી માનવજાતનું ભડું પાછળ પડે છે. છેલ્લા મોટા વિશ્વયુદ્ધ પછી આખી દુનિયાનો કેવો ખૂરો હાલ થયો છે, તે તો આપણે નજર સામે જોઈએ છીએ. આજે પશ્ચિમની દુનિયામાં વિજ્ઞાન-Science-જેમ વધતું જાય છે, તેમ આપણા ખરા સુખના માર્ગ કરતાં આપણા વિનાશના માર્ગો વધુ શોધાય છે. માટે જ વિજ્ઞાનના વધારા સાથે દુનિયામાં ખરી ધર્મચુદ્ધિના વધારાની પણ ઘણી જરૂર છે, કેમકે ખરચ્યાંના કે વાંદરાના હાથમાં સુકાયેલી તરવારના જેવું કાર્ય એ વિજ્ઞાન કરે છે. આજે તો સત્તા મેળવી ખીલ બધાને હરાવીને ચા મારી નાખીને માત્ર પોતાનો સ્વાર્થ સાધવા અને તે રીતે પોતાનું માની લીધેલું સુખ મેળવવા બધા જાય છે, પણ ખરા સુખનો એ માર્ગ જ નથી, તે ગ્રાચીન કાળથી બધા ધર્માત્માઓ અજ્ઞાન માનવજાતને બતાવતા આવ્યા છે. ખરા સુખનો માર્ગ તો અહિંસામાં, સ્વાર્થત્યાગમાં અને સ્નેહ ને બંધુત્વમાં જ છે.

હજારો વર્ષથી મળેલું દિવ્ય ગુણોનું જ્ઞાન

આ અહિંસા, આ સ્વાર્થત્યાગ, સ્નેહ જેવા દિવ્ય ગુણોનું જ્ઞાન માનવજાતને પોતાના મહાત્માઓ, શોધ્ય-તો-enlighteners-યાને ઉદ્દેશ્યોપકો મારફતે હજારો વર્ષથી મળેલું છે. લગભગ સાડાઆઠ હજાર વર્ષ પર લખાયેલી આર્યોના પહેલા પેગમ્બર

અયો જરથુસ્ત્ર સાહેબની પવિત્ર “ગાથાવાણી”માં આ ત્રણે દિવ્ય ગુણો માટે લાર મૂકીને કહેવામાં આવેલું છે. સૌ જરથોસ્તીઓ બાણે છે તેમ જરથોસ્તી ધર્મનો પાયો અપોઇ ઉપર, એટલે પવિત્રતા પર, સદાચાર પર નખાયેલો છે. પવિત્ર ગાથાવાણીમાં તો ‘અથ વહિસ્ત’ એટલે “અર્દીબહેસ્ત અમેશાસ્પંદ” અહુરાના જમણા હાથ જેવા છે. “ગાથામાં મંત્રવાણીનું મૂળ” નામના લેખમાં મેં બતાવ્યું છે તેમ આપણી પૃથ્વી પરની તમામ પેદાશને પેગમ્બરે મારફતે જીવન જોગવાનો જે પવિત્ર પેગામ મળે છે, તે પેગામની મૂળ રચના અહુરા પોતે અથ વહિસ્તની સાથે મળીને કરે છે, અને પછી તેનો નાદ મજ્દા આ પૃથ્વી તરફ ફૂંકે છે, તેને સ્પેન્તામન્યુ ઝીલી લઇને તેને શાસન-command-રૂપે પેગમ્બરને પ્રેરણા આપીને તેની પવિત્ર વાણીમાં આ દુનિયાના લોકને તે પહેંચાડે છે. આખી “ગાથા”માં આ “અથ”નો અને તેની અપોઇનો મહિમા ઘડીઘડી ગવાયો છે. “ગાથા”માં તો અહુરા ને મજ્દા પછી તુરત જ અથનું સ્થાન આવે છે, અને તે પછી વૉહૂમનો (બહુમન), ક્ષયર્વેય (શહેરેવર), આરમધતિ (સ્પંદારમદ) હુર્વેતાત (ખોરદાદ) અને અમૃતાત (અમરદાદ), એમ અનુક્રમે આવે છે. બહુ આશ્ચર્યકારક રીતે શ્રી જરથુસ્ત્ર સાહેબ પછી કંઈક સદીઓ બાદ “હમસ્દાધતિ યસ્ત” લખાઈ, તેમાં અહુરામજ્દા પછી અથ વહિસ્તને બદલે વૉહૂમનોને બીજું સ્થાન “અવેસ્તા”માં અપાયું છે, અને પછી અથવહિસ્તને ત્રીજું સ્થાન આપવામાં આવેલું છે! આ ફેરફારને માટેનાં કારણો હવે પછીના “અવેસ્તા” માટેના મારા કોઈક લેખમાં હું સવિસ્તર આપીશ. અત્યારે મારે તો એટલું જ કહેવાનું છે કે પેગમ્બર સાહેબની ગાથાવાણીમાં તો અહુરામજ્દા પછી તુરત જ આવતું મહત્ત્વનું સ્થાન “અથ”નું એટલે અર્દીબહેસ્ત અમેશાસ્પંદનું જ છે.

“ગાથા”ના હા. ૨૯ ના પહેલા શ્લોકમાં પેગમ્બર સાહેબ જણાવે છે કે પૃથ્વીના આત્માએ અહુરા મજ્દા પાસે જઈને પોતાનાં દુઃખોને માટે ફરિયાદ કીધી કે દુનિયામાં અનેક બાતંત્રી બહી વધી પડી છે અને એ બહીઓમાં તેને જકડી લેવામાં આવી છે; એમાંથી તેનો ઉદ્ધાર કરવાવાળો અહુરા મજ્દા મિવાય બીજા કોઈ નથી, માટે કોઈ દેવી ઉદ્ધારક મોકલીને તેને-એટલે પૃથ્વીપરનાં લોકોને સન્માર્ગનો યોગ અપાવે. એ પછીના બીજા શ્લોકમાં જણાવ્યું છે કે પૃથ્વીના પેદા કરનારે-મજ્દાએ-અથને પૂછ્યું કે આ પૃથ્વીને માટે એવો કયો તારો શાસ્ત્રક પેગમ્બર છે, જે એ પૃથ્વી પરની બહીનો નાશ કરીને એ પૃથ્વીને આબાદ અને સન્માર્ગે રાખે, કેમકે એ માટે એ અથને અને બીજા અમેશાસ્પંદોને એ પૃથ્વીને બળ આપનારા અને યોગ દેનારા તરીકે તેમણે નીમેલા છે. પૃથ્વીના લોકોને ખુદાને માર્ગે રાખવા માટે જે કાયદો-Law-કરી આપેલો છે, તે “અથ”નો એટલે “ઋન”નો-અપોઇનો-કાયદો અહુરાએ અથની સાથે મળીને જ રચેલો છે, જે માટે હા. ૨૯-૭ માં ખુદા રીતે જણાવેલું છે.

હવે, મજ્દાના ઉપલા પ્રશ્નનો ઉત્તર “અથ” આપે છે તે માટેનું ગાથાનું જ મૂળ લખાણ આપણે અહીં આપીને તેનો અર્થ કરી બેઠીએ. ઉત્તર માટેના હા. ૨૯ ના ૩ જા શ્લોકની પહેલી લીટી આ રહી:

“અહાઃ અયા નોદત સદંત અદ્રુએપો ગવોઃ પુતી-મવત”

આ લીટીને એની મૂળ લખવાની લિપિમા અહીં હું ઉતારી બતાવુ છું, “ગાથા”ની ભાષા હાલ જેમ બોલાય છે અને અવેન્તા લિપિમા ઉતારી લેવાયેલી છે, તે મૂળ ભાષાને તેના સ્વરભાગ (accents) સાથે આપણા મોઝેદો વશપગપગ કંઠસ્થ ગળીને બોલતા આવ્યા હતા, તે માત્રવાણી જેમ બોલાતી તેમજ લખવામા પછી ઉતાડેલી કુતી એ લેદ મેં સેકડો દાખલા દલીલો સાથે આ ગાથાત્રયમા એક મોટા લેખમા ખુલો કરી બતાવ્યો છે અહીં તો એ મૂળ લખવાની ભાષા ને વૈદિક સંસ્કૃત જ હતી તેમા ઉપલી લીટીને હું દેશવી બતાવુ છું

અસ્મે જપા નેદ્ શર્વાં અદ્વેષો ગતે પ્રતિ-ઘ્રવત્॥

ઘણા યુરોપીય તેમજ આપણા પારસી સ્કોલરોએ આ લીટીમાના “અપા” શબ્દને “પદ્ધતી-ઘ્રવત્” ને ક્રિયાપદ છે તેના કર્તા લેખે પહેલી વિલક્ષિત એકવચનમા લીધેલો છે, અને એવી રીતે પ્રથમ વ્યાકરણજ ડરીને એના ને ભાષાતર કરવામા આવેલા છે, તેમા આ લીટીમાના ભાવાર્થનો ને ખરો લેદ છે, તે જ તેઓ ઉકેલી શક્યા નથી “પદ્ધતી-ઘ્રવત્” એટલે “પ્રતિ-ઉત્તર આપ્યો” એ ક્રિયાપદનો કના “તે” એટલે “અપ” એ તો અધ્યાહાર-understood or ellipsis છે અહીં “અપા” તો ત્રીજી વિલક્ષિત-instrumental case-એક વચનમા છે પહેલી વિલક્ષિતમા તો તે “અર્ષમ્” થાય છે અહીં “અપ” પુનઃ વાચક નામ નથી, પણ શુભવાચક નામ છે, એટલે એનો અર્થ “અપોદધી, પવિત્રતાથી, નદાચાથી” એવો જ અર્થ શકે આ લીટીમા તો માત્ર ત્રણ શબ્દમા જ પેગમ્બર માહેજે “અપોદધ”ની વ્યાખ્યા આપી દીધી છે! હવે આપણે એ લીટીનો શુદ્ધ વ્યાકરણથી ખગે અર્થ કરીએ, અને એના શબ્દશબ્દને ઉકેલીએ

અઘ્વાદ્ધ = અસ્મે = એને માટે, એ પ્રશ્નને, ૪/૧

અપા = જપા = અપોદધી, ૩/૧

નોદધત અર્ણ = નેદ્ શર્વાં = અણુપીડાકર, અહિંસક, ડોધને પીડા કે હુ ખ આપે નહીં એવી ૩/૧ એ “અપા”નું વિશેષણ છે

અદ્વેષેષો = અદ્વેષો = દ્વેષ વગર without spite or malice વેદમા આ શબ્દ એવી જ રીતે અવિકારી અવ્યય-indeclinable adverb-તરીકે વપરાયેલો છે

ગવેઝ = ગવે = પૃથ્વીને માટે, પૃથ્વીને ૪/૧

પદ્ધતી-ઘ્રવત્ = પ્રતિ-ઘ્રવત્ = (તેણે-અપે) ઉત્તર આપ્યો ધાતુ સ્મૃ કે = બોલવુ, કહેવુ ક્રિયાપદ અપૂર્ણબૂતકાળ, પગ-મૈપદ, ૩/૧

હવે ઉપર પ્રમાણે થયું છૂદ્દ છૂદ્દ સમન્વયા પછી એ આખી લીટીનો અર્થ આપણે અહીં કરીએ—

“એને માટે (એ પ્રશ્નનો) અહિંસક ને અદ્વેષ અપોદધી (તેણે-અપે) પૃથ્વીને ઉત્તર આપ્યો” એ વાક્યને અપદ ગદ્યમા આપણે ઉતારીએ “તે અપોદધ ને મદા અહિંસક અને અદ્વેષ એટલે ડોધ પણ બલતના દ્વેષ વગરની જે એવી અપોદધી મપે તે પૃથ્વીને એ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપ્યો”

અપોધની રૂપરૂ બ્યાખ્યા

વાંચકો! જોશે કે પેગમ્બર સાહેબે “અપોધ” શું છે, તેની રૂપરૂ બ્યાખ્યા આ લીટીમાં પ્રથમથી જ આપી દીધી છે. અપોધ તો અપ વહિશ્ત-સાહેબનો શુભ જ છે. વિચારમાં, વાણીમાં કે કર્મમાં કોઈ રીતની પણ હિંસા-violence-આવે તો તે અપોધ નથી. ગમે તેવી ઉશ્કેરણીનું કારણ મળે પણ પોતાના વિચારમાં, મોલવામાં કે કામ કરવામાં જરા સરખી પણ હિંસા પ્રવેશ પામે નહીં, એવી જ્યારે પુણ્ય મહાચારભરી મનની સ્થિતિ થાય, ત્યારે જ અપોધ મેળવેલી કહેવાય. વળી એમાં કોઈ રીતનો કોઈની તરફ પણ દ્રેષ-malice-ઉત્પન્ન થવો જોઈએ નહીં. ગમે તેવા શત્રુ થઈ ગેઠેલા તરફ કે ગમે તેવી ધુરાઈ કરવાવાળા પ્રત્યે મનમાં રોષ ન હોય જ રહેવા જોઈએ. એટલે મન કેવળ અદ્રેષ બનવું જોઈએ. આ બંને પ્રાપ્ત થાય ત્યારે જ અપોધ પ્રાપ્ત થઈ કહેવાય. બરાબર ઊંડા જિતરીને આપણે મનન કરીએ તો માલૂમ પડશે કે આ અપોધનો મહા શુભ પ્રાપ્ત કરવાનું કાંઈ સહેલું કામ નથી. પહેલે તો આપણા સંસાર વ્યવહારમાં અનેક જાતના વિકારો ઉત્પન્ન થવાના પળેપળ એટલા બધા સંજોગો આવે છે કે ઉપલી બ્યાખ્યામાં જણાવ્યા પ્રમાણે મનવચન-કર્મમાં તદ્દન અહિંસક રહેવું અને કોઈ તરફ પણ કોઈ કારણે દ્રેષ રાખવો નહીં, એ બંને સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવાનું માણસ માટે ઘણું જ મુશ્કેલ કાર્ય છે. આપણા પેગમ્બર સાહેબ માણસના મનની તેમજ આ સંસારની સ્થિતિગતિથી પૂરા વાકેફ હોવાથી જ આ અપોધનું સ્થાન માણસની ઉચ્ચતા માટે ઘણું જ ઊંચું રાખેલું છે. અપોધ પૂરી રીતે મેળવાય ત્યારે જ આત્માનો મોક્ષ થાય.

હવે આપણે જોઈએ કે આ કેવળ અહિંસક અને અદ્રેષ સ્થિતિ મેળવવા માટેના આપણી પવિત્ર ‘ગાથા’માં કેવા ઉપાય સૂચવાયેલા છે. માણસના મનને ભમતું અટકાવવા અને સન્માર્ગે વાળવા માટે અહુરા મજ્દાની યાને પરમાત્મા પ્રભુની ભક્તિ કરવાની પ્રથમ આવશ્યકતા છે. “ગાથા”ના હા. ૩૨ ના પહેલા શ્લોકમાં પેગમ્બર સાહેબ કહે છે કે આ દુનિયામાંના બધા જ પક્ષોના ને વિચારોના માણસો પોતાને જ મહા જ્ઞાની સમજે છે, અને દરેક પક્ષ પછી તે અધ્યાત્મ માર્ગી-અવ્યેતુશ-હોય કે સ્વાત્મવિવેકી હોય કે દેવભક્તિનો પણ હોય, તે પોતાના મનમાં એમજ ઓછે છે કે તે અહુરા મજ્દાનો દૂત યાને સંદેશવાહક-messenger-થાય, અને પોતાના સામા પક્ષવાળાને તે દબાવે અને પોતાના જ મતને ખરો માની તે બીજા પાસે કબૂલાવવા માગે. પણ એ જ શ્લોક પછીના બીજા શ્લોકમાં મજ્દા અહુરા કહે છે કે અમેને તો કોઈ પક્ષ નથી; અમે તો તમારે માટે-તમાને સન્માર્ગે રાખવા માટે-ભલ્લી આરમ્ભતિને-ભક્તિલાવને-પસંદ દીધી છે; તે અપક્ષપાત અને ન્યાયી છે; તે જ તમારે પ્રથમ સ્વીકારવી. કહેવાનો ભાવાર્થ એ છે કે માણસને પ્રથમ ભક્તિલાવ જ ઉત્પન્ન થવો જોઈએ. એના મનમાં જ્યારે ખરી ભક્તિ જામે અને પ્રભુ તરફનો ખરો રોષ ઉત્પન્ન થાય, ત્યારે એને પ્રભુને માર્ગે જવાના ઉપાય શોધવાનું મૂકે.

સાચી ભક્તિનો ઉદ્ભવ

માણસમાં જ્યારે સાચી ભક્તિનો ઉદ્ભવ થાય છે, ત્યારે તેને સમજાય છે કે તે આ દુનિયાની મિથ્યા મોહમાયામાં ફસાઈ રહ્યો હતો જે તેને પ્રભુ તરફનો ખરો માર્ગ સૂઝ પડ્યાં હોતી ન હતી. હા. ૩૦-૫ ની છેલ્લી લીટીમાં જણાવ્યું

છે કે ‘યજ્ઞે-આ દનઑર્ષન્ અહુરેમ્ હુધ્યાધશ ઑર્ષેનાધશ ઋર્ષોર્ન મજ્ઞદામ’
 ઐટલે ખચીન જેઓ મજ્ઞદાનો માર્ગ પસંદ કરે છે, તેઓ મેઠકાર્યો દ્વારા અહુરાને
 સતોષ આપે છે.” એની આગલી લીટીઓમાં કહ્યું છે કે “અશુદ્ધ બુદ્ધિવાળો
 માર્ગ ખૂરી મતિવાળા મનુષ્યને પસંદ કીધો, અને મહા કલ્યાણકર સ્વેન્તામનુષ્યને
 અપોધનો શુદ્ધ માર્ગ લીધો.” અને એ પછી હા. ૩૦-૬ માં જણાવ્યું છે કે
 દેવલોકોએ ઐટલે દેવોની પૂજા કરતી બતિવાળાઓએ પણ પોતાની વિવેકબુદ્ધિ
 વાપરી નહીં, કેમકે તેઓ કામદેવની ઠગાઈમાં સપડાયેલા હોવાથી તેમની મતિ
 નિર્બળ થયેલી હતી, અને તેથી તેઓ એ કામદેવથી ઉત્પન્ન થતા હવમના જ
 લુપ્થ બની રહ્યા હતા, અને એમ કીધાથી તેઓએ પોતાની જિંદગીની ધૂળધાણી
 કીધી.” અહીં પેગમ્બર સાહેબ ખુદ્લુ કહે છે કે આ બુદ્ધિની મદતા-નબળાઈ
 -હવમના અતિધણી મેવનથી આવે છે તેથી માણસે પોતાના વિકાર પર પૂરો
 કાબૂ-મયમ-રાખવો જોઈએ. એ પછીના આઠમા શ્લોકમાં તેઓ કહે છે કે જ્યારે
 એવો મયમી માણસ દૃઢ હૃદયથી (કઞ્ઞેના-with stern-heartedness) આ
 હવમની પાપવૃત્તિઓની સામે થાય છે, ત્યારે તે મમજે છે કે એ “ક્ષત્ર” ઐટલે
 સયમ તેને એવું બળ આપવાને માટે જ રાખેલો છે. આરમ્ભતિ-ભક્તિ-ની સાધના
 પછી આ સયમની-ક્ષત્રની સાધના કરવી પડે છે કેમકે એ “ક્ષત્ર”ને જેમ માણસ-
 ભતનો વગવેલો વધારવા માટે તેમાં કામદેવ મારફતે વીર્ય-બીજ મૂકવા નિયોજેલો
 છે, તેમ માણસને પોતાના હવમને તથા વિકારોને કાબૂમાં ગળવાનું પણ એ જ
 ક્ષત્ર-મયમ-કામ કરે છે.

વૉહુમન ક્યારે મેળવી શકાય ?

જ્યાં સુધી માણસનું અલિત મન બધે રૂમતું સ્થિર થાય નહીં ત્યાં
 સુધી તેનામાં વૉહુમનો ઐટલે માત્ત્વકતા-pure mundedness-યાને પૂર્ણ શુદ્ધિ
 અને નમદૃષ્ટિ આવી શકતા નથી. ઐટલે માણસને પોતાના મન પર પૂરો કાબૂ
 છૂટી જતા જ માણસ બદીમાં અને અનેક ભતની હલકી મનમાં પડીને આખરે
 પોતાની જિંદગીની ધૂળધાણી કરે છે. જ્યારે હવમ છૂટી જાય છે ત્યારે જ માણસમાં
 ખરા નિર્મળ મનેહની જ્યોતિ ભજે છે. દુનિયાના પોતાના બધા ભાઈભાડુને તો
 શુ પણ તમામ પ્રાણીને તે મમદૃષ્ટિથી ઐકમરૂપી નજરથી-વધુ એકાદો પ્રજાપાત્ર
 બતાવ્યા વગરની વૃત્તિથી આહતા શીએ છે. એ ભતના વિશ્વસ્નેહને
 universal love ને એ જ હા ૩૦ માંના ૯ માં શ્લોકમાં “મોઈસ્ત્રા”-સૈત્રા કહ્યો છે.
 પેગમ્બર સાહેબ ત્યાં મજ્ઞદાના અને અહુરાના તમામ સહકારીઓને વિનંતિ કરે
 છે કે “આ મોઈસ્ત્રા બંને અપા-આ” ઐટલે ‘વિશ્વસ્નેહ દ્વારા અને અપોધ દ્વારા
 તેને (તે હવનને) તમે ટકાવી ગળજો !” એ પ્રમાણે પેગમ્બર સાહેબ આપણને
 પ્રભુમાર્ગના પગથિયા બતાવે છે- પહેલે ભક્તિ, પછી સયમ, પછી માત્ત્વકતા
 જેમાંથી વિશ્વસ્નેહ પામી શકાય છે આરમ્ભતિ, ક્ષત્ર અને પછી વૉહુમનો, એમ
 ત્રણ મુખ્ય પગથિયા બતાવ્યા. એ ત્રણ પગથિયા જ્યારે માણસ ચઢે છે, અને
 તેના આત્માની મમતોલતા ત્યાં સુધીની પૂરેપૂરી સાચવે છે, ત્યારે જ એમાં
 પગથિયાની સાધના સાધવા તેની તૈયારી થઈ કહેવાય.

આ ચોથું અને છેલ્લું પગથિયું તે અપોધનું છે. પૂર્ણ અહિંમાનું તથા
 અદેવનું. અપોધની સાધના ઘણી જ કઠણ છે. કરોડો માણસોમાં કોઈ જ એ
 પગથિયે ચઢી શકે છે, મનવચનકર્મની અહિંસા એ તો ભારેમાં ભારે મુદ્દેલીથી

સંધાતી વસ્તુ છે. કોઈ પર પણ ગમે તે કારણે પણ સહેજ પણ દ્વેષ ઉત્પન્ન થયો જોઈએ નહીં. હિંદુશાસ્ત્રોમાં તેમજ જૈન અને બૌદ્ધશાસ્ત્રોમાં ‘અહિંસા પરમે ધર્મઃ’ એટલે ઉત્તમમાં ઉત્તમ ધર્મ તે અહિંસાનો-અયોધનો છે. હવે જ સૌ સમજી શકશે કે આ અહિંસા સાધવાનું સામાન્ય માણસ માટે તો બની શકે તેવું જ નથી. વર્ષોની ભક્તિ, સંયમ, સ્નેહ અને સમદૃષ્ટિથી ધીરે ધીરે કોઈ જ મહાત્મા એ સાધના કરી શકે છે. અહિંસાનું-અયોધનું આર માળનું ઘર બાંધવા માટે પ્રથમ પાયો તો ઊંડી ભક્તિનો નાખવો જોઈએ. ભક્તિ એટલે ધર્મના મંત્રોનો ઘડખડાટ નહીં, પણ સાચા દિલના ઉમળકાથી પ્રભુ માટે ઊંડો સ્નેહ અને સ્વાર્પણની ભાવના. એ પાયા પરના લોચતળિયાની બાંધણી પછી સંયમનો ખીજો માળ બાંધવાની સાધના કરવી પડે છે. સંયમ સાધ્યા પછી જ સાત્ત્વિકતા અને સમદૃષ્ટિનો ત્રીજો માળ બાંધી શકાય છે. એ ત્રીજા માળમાં ‘વૌહુમનોનું સ્વર્ગ’ આવેલું છે. એ સ્વર્ગ એટલે ‘મોઘસ્ત્રા’-વિશ્વસ્નેહ. આપણે સૃષ્ટિની તમામ પેદાશને એક જ શુદ્ધ નજરથી અને શુદ્ધ સ્નેહથી જોઈએ ને પૂર્ણ ન્યાય-વૃત્તિથી સૌની સાથે વસતીએ, જેમ કરવાનું પેગમ્બર સાહેબ હા. ૩૩-૧ માં કહે છે. આ બધું સધાયા પછી જ ‘અયોધ’નો ચોથો ને છેલ્લો માળ ઉઘાડી શકાય છે. અયોધ-અહિંસા ને અદ્વેષની સાધના-તે જ માણસના આત્માની મુક્તિને માટેની છેલ્લી ટાંચ છે. એ તો ઘણી જ મુશ્કેલ સાધના છે, પણ માણસ એ સાધી શકે છે, તે તો ખુદ જરથુસ્ત્ર સાહેબના તેમજ બીજા મહાત્માઓનાં પવિત્ર જીવનથી આપણે જોઈ શકીએ છીએ. આપણા પેગમ્બર સાહેબે પોતાની ગાથામાં આ બધું અનેક રીતે સ્પષ્ટતાથી બતાવેલું છે, અને દુનિયાનાં તમામ લોકોને પોતાના અમૂલ્ય આત્માની મુક્તિ મેળવવાનો માર્ગ બતાવ્યો છે. એ માર્ગ કાંઈ કંઠણ હકથોગની ક્રિયાઓથી નહીં પણ આપણા વિકાર પર ભક્તિની મદદથી સંપૂર્ણ કાખૂ મેળવીને આપણા મનની, વાણીની અને કરણીની શુદ્ધિ કરીને વિશ્વસ્નેહ સંપાદન કરી અયોધથી મેળવવાનો છે. દૈવ મનથી ને સંકલ્પથી એ સાધના દરેક માણસ કરી શકે છે, અને પોતાના આત્માની મુક્તિ મેળવી શકે છે.

ગાથામાં ધ્રુવાયલાં અમોલાં સત્યો!

આપણા પેગમ્બર સાહેબની ‘ગાથા’માં કેવાં અમોલાં સત્યો સમાયેલાં છે, અને કેવું નમામ માણસજાતને માટે ઊંડું જ્ઞાન તેમાં દર્શાવેલું છે, તે બધું તો મારા આ ગાથાગ્રંથમાંથી સૌ કોઈ જોઈ-જાણી શકશે. પશ્ચિમની કેળવણીએ પશ્ચિમની બદીઓને પણ આપણે ત્યાં ઘસડી આણી છે, અને આપણાં યુવકોની અને યુવતીઓની નિંદગીને મિથ્યા મોહમાયામાં અને બદીના માર્ગોમાં ધકેલી દીધી છે. માણસની ખૂણી તો તેના સંયમમાં અને તેના શુદ્ધ ચારિત્ર્યમાં છે. એ ચારિત્ર્ય શુદ્ધ રાખવા ને જાળવવા અને તેમ કરીને આત્માનું બધું કલ્યાણ સાધવા જ ‘ગાથા’નો પવિત્ર અને અતિ પ્રાચીન પેગામ આપણને મળેલો છે. મારાં વહાલાં કોમી બંધુઓ અને બહેનો! હું ઇચ્છું છું કે તમે સાચાં જરથોસ્તી બનો અને આપણા મહાન પેગમ્બરનો ખુદાઈ પેગામ તમારાં મનમાં પચાવીને તેમાં જીવ્યાચ્યા પ્રમાણે વર્તીને તમારી નિંદગીને ધન્ય બનાવો! તમે નેક યોગે તો ભવિષ્યની જરથોસ્તી બોલાવે પણ નેક નીવડશે અને દુનિયાની બીજા તમામ દેશોને આદર્શરૂપ ધર્ષ પડશે. જો એવું થાય તો તેવું પુણ્ય કાંઈ તમેને જેવું તેવું નહીં લાગશે! બહાં યાઓ, સંયમી યાઓ, ભક્તિભર્યાં બનો અને અયોધ સાધીને તમારા મહાન પિતા પ્રભુ અહુરા પામે ઉજાવેલ મુખે આનંદભર્યા ખડાં રહે! આમીન!

અષો જરથુશ્ત્ર પેગમ્બરની ગાથાઓમાં
જ્યોતિષનો પાયો

અને

“ગાથા”ની ધાર્મિક ફિલસૂફી

**Astrological Foundation of the Gāthās
of the Prophet Zaratustra**

and

His Religious Philosophy

અથો જરથુશ્ત્ર પેગમ્બરની ગાથાઓમાં જ્યોતિષનો પાથો
અને “ ગાથા ”ની ધાર્મિક ફિલસૂફી*

Astrological Foundation of the Gāthās of the Prophet Zarathustra and His Philosophy

આ ગ્રંથમાંના “ અથો જરથુશ્ત્ર પેગમ્બરનો જન્મકાળ ” નામના ભાગ લેખમાં મેં અનેક શહાદતોથી બતાવી આપ્યું છે તેમ અથો જરથુશ્ત્ર પેગમ્બર સાહેબે ચાલુ કીધેલો જરથોસ્તી ધર્મ દુનિયાના હાલમાં ચાલુ રહેલા ધર્મોમાં બનામાં બનો ધર્મ છે. એમની રચેલી પવિત્ર ગાથાઓમાં એમણે પોતે જ જણાવ્યું છે તેમ એમને પેગામ એમની પૂર્વે કોઈએ આપ્યો ન હતો—“અગૂસ્તા વચાઓ”-હા. ૩૧-૧— અને એ પેગામ તેમને ખુદ અહુરા-પરમાત્મા-તરફથી (હા. ૩૧-૨) મળ્યો હતો. ઉપર જણાવેલા પેગમ્બર સાહેબના જન્મકાળ ઉપરના લેખમાં સાબિત કીધું છે તેમ અથો જરથુશ્ત્ર આજથી સાડાઆઠ હજાર વર્ષો પર પોતાનો એ પેગામ લાવ્યા હતા, અને તે વેળાની આર્યોની દુનિયામાં એ પેગામ અનેક વિશેષો અને દુર્ભો વચ્ચે તેમણે જીવનભર આપ્યો હતો, અને જગતનાં લોકોને ખુશાઈથી અને તેનાથી પરિણમતાં દુઃખોથી બચવા અને પ્રભુના અધોર્ધના-ઋતના-પંથે જિંદગી ગાળીને આત્માની સુક્તિ મેળવવા અને તેની અમરતા પ્રાપ્ત કરવા તેમણે પોતાની “ગાથાઓ” માં તેમજ બ્યાખ્યાનોમાં દિવ્ય બોધ આપ્યો છે.

પેગમ્બર સાહેબના જન્મ પછીનાં આજ સુધીનાં સાડા આઠ હજારથી વધુ પસાર થયેલાં વર્ષોમાં જરથોસ્તી ધર્મે બાખત્રીઆથી માંડી ઇરાન, હિંદુસ્તાન, બાબિલોન, આસિરિયા, સિરિયા, ગ્રીસ, રોમ, ઇજિપ્ત વગેરે અનેક દેશોમાં પ્રસરી ફાલીફૂલીને ઘણી ચઢતી પડતી જોઈ છે, અને આજે તો આસરે સવાલાખ જરથોસ્તીઓમાં જ તે જીવતો રહેવા પામ્યો છે. જરથોસ્તી ધર્મના ઉમદા સિદ્ધાંતો માટે અનેક પરધર્મોએ બહુ માન સાથે ઉલ્લેખો કીધેલા છે, અને આજે હિંદુ દેશમાં જરથોસ્તી પારસીઓની ઘણી નાની સંખ્યા હોવા છતાં તેઓ બધી કોમોમાં મોખરે છે, અને આખી દુનિયામાં પોતાનાં સાહસથી, ધર્મલક્ષિથી, દેશલક્ષિથી, સર્વોપયોગી સખાવતોથી જરથોસ્તી પારસીઓ પોતાની વિશિષ્ટતા તેમજ પોતાનું વ્યક્તિત્વ ઝળકાવી રહ્યા છે.

ગાથા, અવેસ્તા અને હિંદુભાઈઓના ઋગ્વેદ ગ્રંથોના તુલનાત્મક અભ્યાસથી એટલું તો સ્પષ્ટ થાય છે કે એ ગ્રંથોની ભાષાઓમાં તેમજ તેમાંના મંત્રોમાં ને તેમાંની કેટલીક માન્યતાઓમાં ઘણું સામ્ય-સરખાપણું-દેખાય છે. આજથી દસેક હજાર વર્ષો પૂર્વે ઘણી આર્ય ટોળીઓએ પોતાના મૂળ જ્યાંમાંથી છૂટી પડીને યુરોપના ખંડ તરફ જઈ ત્યાંના અનેક દેશો વસાવ્યા. તે પછી ઇરાની અને હિંદી આર્યોના પૂર્વજો તો સાથેજ રહેતા, અને ઘણું કરીને એ ભૂમિ હિંદુસ્તાન અને ઇરાનની ઉત્તર-પૂર્વ દિશા તરફની-કાસ્પિયન સમુદ્રથી સોગદો પ્રાંત સુધીમાં આવેલી હતી. જરથોસ્તીઓના દેવલોકોથી જુદા પડતા પંથના નિયમોનું પુસ્તક

* આ લેખની સાથે આ ગ્રંથની સર્વઆતમ “ ગાથા પ્રમાણે સર્વમંડળનો નકશો ” આપવામાં આવ્યો છે, તેને સાથે રાખીને અહીં આપવામાં આવેલા ખુદાસાઓ વાંચતા જવું.

જે હિંદુઓની પ્રખ્યાત “મનુસ્મૃતિ” જેવું છે, તેનું નામ “વંદીદાદ” યાને “વિદ્યેવોદાદ” છે, તેમાં એ આર્યોની મૂળ ભૂમિને “ઐર્યનવએએ” યાને “ધરાનવેન” એટલે “આર્યનધીજ” કહેવામાં આવી છે. અને અતિ આચીન કાળમાં છેક ધ્રુવ પ્રદેશની પાસે વસતા એ આર્યો ધીમે ધીમે ત્યાંથી અતિ ઠંડી અને પાછળથી કેવળ ધરતી છવાઈ ગયેલી પોતાની ભૂમિને છોડીને વધુને વધુ દક્ષિણ તરફ વસતા ગયા હતા તે અનેક દેશોનું વર્ણન એ “વંદીદાદ”ની પહેલી બે “પરગરદો” યાને પ્રકરણોમાં આપેલું છે. જ્યારે અષો જરથુસ્ત્ર સાહેબનો જન્મ કાસ્પિયન સમુદ્રની નજીકમાં આવેલા “રંધ” અથવા “રએ” નગરમાં થયો ત્યારે આર્ય લોકો તે પ્રદેશમાંથી માંડી જાણીઆ પ્રાંત સુધીમાં ફેવ ધર્મ અને મજદા ધર્મ-દેવચરી અને મજદાચરી-એવી બે શાખાઓમાં વહેંચાયેલા હતા. તે વેળાએ આકાશ પૃથ્વી, સિતારાઓ વગેરે કુદરતના અનેક પ્રતાપી અંગોની સ્વાભાવિક પૃથા ને આરાધના થતી હતી. અને એ દેવોને યાને કુદરતની દિવ્ય શક્તિઓને તે લોકો પોતાનાં સુખશાંતિ માટે આરાધતા હતા અને તેમની કૃપા ચાચતા હતા. ધીમે ધીમે આરાધના અંગે થતા યજ્ઞોમાં પશુઓનો ભોગ અપાતો ગયો, અને ધર્મને નામે હિંસા ચાલુ થઈ, અને ધર્મક્રિયા કરવાવાળાઓ સ્વાર્થી બનીને અનેક અધર્મ ચલાવતા થયા. માનવધર્મ યથાર્થ રીતે પાળવા માટે તો પ્રભુની પ્રેરણા મૂળથી કોઈ માનવ મહાત્મામાં ઊતરતી જ આવેલી છે, કેમકે એ વિના માત્ર સ્થૂળ ઇદ્રિયોથી થતા જ્ઞાનને આત્મવિદ્યાનું કશું જ્ઞાન આવી શકતું નથી. એવા પ્રભુસંદેશ લાવનારા ઋષિઓને તે વેળાના આર્યો સંઆખ્યંત-શોચયન્ત-Enlighteners-કહેતા, અને એ શબ્દ અષો જરથુસ્ત્ર પેગમ્બરની ગાથાના હા. ૩૩-૧૩ માં આવેલો છે. પણ એવા ખાસ પ્રભુસંદેશવાહક મહાત્મા પછીના જમાનાઓમાં માણસો પાછા ધીમે ધીમે વધુ ને વધુ ઘડીમાં ફસાતા જાય છે, અને જ્યારે અધર્મ ઘણો વધી જાય છે ત્યારે દુનિયામાં માનવજીવનની સમતોલતા લાવવા પ્રભુ પરમાત્મા વળી પાછો પોતાનો કોઈ નવો પેગમ્બર અહીં મોકલે છે. જેમ જેમ દુનિયામાં જ્ઞાનની વૃદ્ધિ થતી જાય છે તેમ તેમ દેશકાળને અનુસરીને કોઈક નવો સંદેશ પ્રભુ તરફથી આવતો જાય છે. એ સંદેશની શબ્દ-રચનામાં અને એની ખાસ વલણમાં ભલે કંઈક ફેર હોય, પણ પરમાત્માએ જે મૂળ નિયમ ઋતનો-અપનો-એટલે અષોધનો આ દુનિયાની માનવજીવનને સત્યપથે જવા આદિકાળથી આપેલો તેનો પાયો તો તેનો તે જ એટલે અષો-ધનો જ-righteousness નો જ-રહે છે. દુનિયાના બધા મુખ્ય ધર્મોમાં આ પ્રભુના મૂળ શબ્દની-નાદની-Word ની-વાત પહેલેથી જ આવે છે. તેમજ આપણા જરથોસ્તી ધર્મમાં આ શબ્દ તે “અહુન” છે, અને પ્રભુનો મૂળ પેગમ્બર તે “અહુનવધર્થ”નો કલામ છે. એ કલામમાં ખુદ પેગમ્બર એટલે પ્રભુએ પોતાનો સંદેશો દુનિયાને આપવા જે ખાસ મહામાનવને ચૂંટેલો છે, તે કેવો જોઈએ તેની ટૂંકમાં ટૂંકી વ્યાખ્યા છે. એટલે આ મહામાનવના ઊંચા દૈવી વર્તન પ્રમાણે આ દુનિયાના લોક તે પોતે જોઈ અનુભવીને લક્ષિતવાળા, સંયમવાળા, સાત્ત્વિકતાવાળા અને અષોધવાળા બની પોતાની જિંદગી સફળ કરીને પરમાત્માના ધામમાં પોતાનું મૂળ અમરત્વ મેળવે.

આ દુનિયામાંની હસ્તીનીસ્તી સમજવા માટે વખત વખત ઘણા જ્ઞાની માણસોએ પોતાના દેશકાળ અને અનુભવ પ્રમાણે અનેક જાનની ફિલસૂફીઓ લોકોની આગળ મૂકી છે. ખુદ આપણા હિંદુભાઈઓના મૂળ મહાગ્રંથ ઋગવેદમાંના

અનેક ઋષિકવિદ્યાઓ એનાં જુદાં જુદાં મંડળોમાં અને અધ્યાયોમાં પરમાત્મા અને પરમતત્ત્વ માટે ઘણા વિચારો કીધેલા છે, અને હુનિયાના બંધારણ માટે અનેક કલ્પનાઓ કીધેલી છે. એ બધી ટૂંકમાં અને તે વેળાનાં નિર્મળ સ્વરૂપમાં મૂકેલી છે. પણ વેદો પછી ઉપનિષદોમાં અને ગીતામાં આ તત્ત્વસંશોધન ઘણું આગળ વધ્યું, અને મહર્ષિઓએ પોતાના યોગબળથી અને અંતરજ્ઞાનથી નવી નવી કલ્પનાઓ અને ફિલસૂફીઓ હુનિયા પાસે મૂકી છે. હિંદુધર્મમાં એ રીતે વૈદિક તત્ત્વજ્ઞાનનાં છ દર્શનો-philosophies-આશ્ચર્યકારક પ્રયત્ન લખાયેલાં છે, તે સાંખ્ય, યોગ, ન્યાય, વૈશેષિક, મીમાંસા અને વેદાંતના નામે પ્રસિદ્ધ છે. આ જગતની ભેદી રચના એવી અદ્ભુત છે કે તેને માણસે અનેક દૃષ્ટિબિંદુઓથી જોઈને વર્ણવી છે. આ બધું વાંચતાં એ દર્શનોના મહાલેખકો પ્રત્યે આપણને ઘણું માન ઉત્પન્ન થાય છે. આવાં દર્શનો હુનિયાના બધા ધર્મોના ઋષિઓએ પોતપોતાના દેશકાળ, જ્ઞાન, અનુભવ, પ્રેરણા વગેરેને અનુસરીને લખેલાં છે. આ વિશ્વનાં પાસાં એટલાં અગણિત છે કે એવાં અનેક દર્શનો લખાતાં જ રહેવાનાં, કેમકે વિશ્વનું એક અખંડ નિર્મળ તત્ત્વ તો કોઈને પણ પૂરું સમજવાનું નથી. એવો દાવો પણ મોટામાં મોટો ઋષિ કરી શકે તેમ નથી. આખરે આ વિશાળ વિશ્વની રચનાનો સંપૂર્ણ ખ્યાલ તો અદ્વિત માનવી પોતાની નાની જિંદગીમાં કદી મેળવી શકવાનો નથી. તેમ છતાં માણસે પોતાના યોગબળથી વિશ્વના ઘણા ભેદો મેળવ્યા છે, અને જે મેળવ્યા છે તેટલાના જ્ઞાન પ્રમાણે જ તે જ પ્રભુપંથે જાય ને સદા રહે, તો તે પોતાનું અદ્વિતીય જરૂર ધન્ય કરી જાય. એટલે જ વખતોવખત પ્રભુની મહેર પ્રભુના પેગમ્બર મારફતે આ હુનિયામાં ઊતરે છે, અને દેશકાળ પ્રમાણે માનવીને પોતાના ધર્મમાર્ગે દોરવે છે.

જરથોશ્તી ધર્મશાસ્ત્રો

હવે આપણે “જરથોશ્તી ધર્મ” એટલે શું તેનો વિચાર પ્રથમ કરીએ. સામાન્ય રીતે બધા ધર્મોના મુખ્ય બે વર્ગ પડે છે : (૧) ધર્મના સ્થાપક ઋષિ યા પેગમ્બરનો પોતાનો મુખ્ય પેગમ્બર તેની પોતાની પ્રભુપ્રેરિત વાણીમાં સંગ્રહિત થયેલો હોય તે, અને (૨) એ ધર્મસ્થાપકની હૈયાતી પછી તેના મુખ્ય અનુયાયી-ઓએ એ મૂળ પેગમ્બરને પશ્ચાદ્ભૂમિ-background-તરીકે રાખીને તે ધર્મ માનનારાઓને શ્રદ્ધાળુ અને નિયમનમાં રાખવા ધર્મક્રિયાકાંડ, લક્ષિતવિધિ અને તે ધર્મસંબધી ફિલસૂફીઓનાં વખતો વખત રચેલાં શાસ્ત્રો. આ બીજા વર્ગનાં ધર્મશાસ્ત્રો તેના રચનારાઓનાં જ્ઞાન, તત્ત્વવલણ, માન્યતા વગેરેને આધીન હોય કે કેટલીક વેળા એકમેકથી ઊલટાં પણ હોય છે. જેમ હિંદુ ધર્મવાળા તો બધા જ હિંદુઓ કહેવાય, પણ એમાં સેંકડો જુદી જુદી માન્યતાવાળાઓ પોતાનાં જુદાં જુદાં પાઠોને પોતપોતાની શ્રદ્ધા પ્રમાણેના ધર્મ માનતા હોય. જોનામાં, યોદ્ધામાં, ખ્રિસ્તીઓમાં કે ઇસ્લામીઓમાં પણ મૂળધર્મને લગતા ઘણા વર્ગો પડેલા છે, અને સૌ સૌની વિધિઓ, ક્રિયાઓ, માન્યતાઓ વગેરે જુદી જુદી હોવા છતાં તે તે વર્ગ પોતાના મૂળ ધર્મગ્રંથને તો પૂજ્ય જ ગણે છે. વળી આ બધા એક જ ધર્મના જુદા જુદા વર્ગો વચ્ચે વાદવિવાદ, ઝગડા, ટંટા અને લડાઈઓ થયા કરે છે. “કપાળે કપાળે જુદી મતિ” અને “હેયે હેયે જુદી રુચિ”, તેમ નામે એક જ ધર્મ પાળતા છતાં જુદા જુદા માણસો પોતાની બુદ્ધિ અને રુચિ અનચાગ

જુદી જુદી માન્યતા ધરાવે છે, આ જુદી રુચિ ને જુદી બુદ્ધિ જ જુદા જુદા ધર્મવાળા વચ્ચે જ નહીં પણ બુદ્ધ પોતાના જ ધર્મવાળા વચ્ચે પણ ચાલુ ઝઘડા કરાવ્યા જ કરે છે! આ આખું વિશ્વ પણ એક જ મૂળમાંથી પેદા થયેલું હોવા છતાં તેનું અણગણ જુદાપણું અદ્ભુત રીતે રહેલું આપણે હુમેશાં જોઈએ છીએ અને અનુભવીએ છીએ. માણસના મનની અને તેની રુચિની ભિન્નતા અને વિચિત્રતાને લીધે જ અપો જરૂરજરૂર પોતાના પેગામ વાળા હા. ૩૦-૨ માં કહ્યું છે કે “આવરનાઓ વીચિથલા નરેમ્ નરેમ્ જ્વજ્યાઇ તન્વે”-આવર્ણોઃ ત્રિવિત્તસ્ય નરમ્ નરમ્ સ્વસ્ત્યે તન્વે-એટલે “જે વસ્તુઓ વચ્ચેની પસંદગીની વિવેકપૂર્ણ વિચારણા માટે દરેક માણસને પોતપોતાના માટે (નિર્ણય કરે!)” પેગમ્માર સાહેબને પણ ખાતરી છે કે આ દુનિયાનાં બધાં જ માણસો કંઈ તેમનો પવિત્ર પેગામ મૂંગે મોંઢે ઝીલી લેવાના નથી.

દુનિયાનાં લોકોમાં જ્યાં આવી જુદી જુદી બુદ્ધિ અને રુચિ હોય ત્યાં એક ધર્મના પણ બધા જ અનુયાયીઓ વખત જતાં એક જ મતના હોઈ કે બની શકતા નથી. બુદ્ધ પેગમ્મારના શબ્દોના પણ જુદા જુદા વિદ્વાનો પોતાની બુદ્ધિની કુશળતાથી અને પોતાની રુચિની ભિન્નતાથી જુદા જુદા અર્થો કરીને પોતાના મતનું સમર્થન કરે છે. એમ હોવાથી જેમ બીજા ધર્મોમાં બનતું આવ્યું છે તેમ જરથોસ્તી ધર્મમાં પણ પેગમ્માર સાહેબ પછીનાં સાડા આઠ હજાર વર્ષોમાં ઘણાં નવાં તત્ત્વો પેદાં છે, નવી માન્યતાઓ ધૂસી ગઈ છે, બીજા ધર્મોની પણ કેટલીક માન્યતાઓ પોતાને ગમી જવાથી તે જરથોસ્તી ધર્મગ્રંથોમાંથી શોધવાના પ્રયત્નો થયા છે, અને “ગાથાઓ” પછીની અવેસ્તા ભાષાના લેખો ઉપરાંત પાર્સીઓમાં કે પહેલવી ભાષામાં લખાયેલાં ગમે તેવાં પુસ્તકો પણ “ધર્મશાસ્ત્ર” માં જ ગણાયાં છે. ઇસુની સાતમી સદીમાં પારસીઓનું ઇરાની મહારાજ્ય ચાલી ગયા પછીનાં તેરસો વર્ષોમાં તો અનેક હાહેસાઓ પારસી કોમ પરથી વહી ગયા છે, અને છેલ્લાં સો વર્ષોમાં પારસી કોમે પોતાની સાહસિકતાથી, મહેનતથી અને અનેક સહયુષ્ણોની બળવણીથી પોતાની જૂની ‘ક્રીલિ’ પાછી સજીવન ક્રીધી છે, અને પોતાના હાથમાં રહેલા ધર્મગ્રંથોનું સંશોધન કરીને પોતાના પુરાણા ધર્મનું સત્ય પાછું મેળવવા ને સમજવા તેણે ચિંતન કરવા માંડ્યું છે. એ સંશોધનમાં યુરોપીય વિદ્વાનોએ તથા ભાષાશાસ્ત્રીઓએ મહત્વનો ભાગ લખ્યો છે, અને હવે ધીરે ધીરે આપણા ધર્મગ્રંથોને તેમની સાચી શેશનીમાં સમજવાના પારસી વિદ્વાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે.

ધર્મના વિષયમાં “હું કહું તે જ બરું છે, ચા માશ શુરુએ ચા ઉસ્તાહે કહેલું ને મેં તે સાંભળેલું, તેથી જ હું તે પરથી કહું છું તે જ બધાઓએ માની લેવું” એવો આગ્રહ રાખવો ફેકટ છે. મેં ઉપર જણાવ્યું છે તેમ કોઈપણ ધર્મમાં એમ “એકામતી” બની શકતી જ નથી. માણસની બુદ્ધિના અને આધ્યાત્મિક અનુભવોના જુદા જુદા તબક્કા હોય છે, અને ચોક્કસ તબક્કા પર આવેલો માણસ તેની ઉપરના તબક્કાની વાત સમજી કે ધારણ કરી શકતો નથી. ધર્મના ઝઘડાઓનું એ જ કારણ છે, અને તેથી જ એક જાલમાં એ કહ્યું છે કે “જુલમ મત કરના રે બચ્ચા !” બધી બુદ્ધિ છતાં ધર્મ એ હૃદયનો અને શ્રદ્ધાનો વિષય છે, દૃશ્ય અને અદૃશ્ય visible and invisible-સૃષ્ટિઓના પરાજ્ઞાનનો વિષય છે, એટલે એ કાંઈ ભૌતિક વિજ્ઞાન-physical science-માફક પ્રત્યક્ષ પ્રયોગોથી કે દૃષ્ટાંતોથી સાબિત થઈ નાથ તેમ નથી. જેમ સૃષ્ટિની ભૌતિક વસ્તુઓનું જ્ઞાન આપણે એ જ્ઞાનના

નિષ્ણાત વિદ્વાનો પાસે મેળવીએ, તેમ ધર્મને લગતી આધ્યાત્મિક બાબતોને માટે આપણે એ વિષયના બહુકાર યોગીઓ પાસેથી શિક્ષણ લેવું જોઈએ, કેમકે લૌકિક અને આધ્યાત્મિક વિષયોના શિક્ષણમાર્ગો બુદ્ધા જ હોય છે. ગણિતના વિષયના પંડિતોને કવિતાની પ્રતિભા કે ગ્રેરણા કવિને કેમ પ્રાપ્ત થાય છે તે કદી ગણિતના દાખલાથી સમજાય નહીં! માટે જ ધર્મગ્રંથોમાંના શબ્દોના અર્થો માટે ધર્મશાસ્ત્રના પંડિતો વચ્ચે વાદવિવાદ અને ઝઘડા થયા જ કરે છે. પેગમ્બરના પેગમ્બમાં આધ્યાત્મિકતા-spirituality-હોવાથી તેના અર્થોમાં કેવળ બુદ્ધિ-intellect-ચાલી શકે નહીં. શબ્દને તો ઘણા અર્થ વળગેલા હોય છે, કાળે કાળે તેમાં ફેરફાર પણ થાય છે, ત્યારે એ અનેક અર્થોમાંથી કોઈ ચોક્કસ શબ્દનો કયો અર્થ ચૂંટવો, તે ધર્મગ્રંથના તરબુમો કરનારના માત્ર પાંડિત્ય પર જ નહીં, પણ તેની આધ્યાત્મિક પ્રાપ્તિ-spiritual attainment-પર પણ મોટો આધાર રાખે છે. પેગમ્બરની દિવ્ય વાણી ઘણા થોડા શબ્દોમાં વધારેમાં વધારે આધ્યાત્મિક બોધ આપે છે, અને તે જેમ જ્ઞાનીઓ માટે છે, તેમ સામાન્ય બુદ્ધિના માણસો માટે પણ ઉપયોગી છે. તેમાં સામાન્ય માણસોને નીતિના ને સત્યના પંથે રાખવા માટેનો ઉદ્દેશો બોધ છે તેમ જ્ઞાનમાં અને આધ્યાત્મિક શક્તિમાં આગળ વધેલા અને સુક્ષ્મની ઇચ્છાવાળા લક્ષ્મણ માટે પણ તેમાં ઊંડા ભેદ સમાયેલા છે. એટલે પેગમ્બરની વાણી સમજવા અને સમજાવવા માટે પોપટિયા પંડિતો નિષ્ફળ જાય છે, અને અર્થના અનર્થો કરીને તેઓ શ્રદ્ધાળુને માત્ર જોધ જ પંથે દોરવતા નથી, પણ પોતાના આધ્યાત્મિક અજ્ઞાનથી ખુદ પેગમ્બર સાહેબને પણ અન્યાય કરે છે. દાખલા તરીકે “ગાથા”ના તેમજ અવેસ્તાના જે તરબુમોમાં પહેલવીમાં થયેલા છે, તે મોટે ભાગે અનર્થ કરનારા જ છે. પેગમ્બર સાહેબ જ્યારે આત્માની, જીવનની, ભક્તિભાવની વગેરે ખુદાઈ વિષયોની વાત કરે છે ત્યારે તેમની પવિત્ર વાણીના તરબુમો કરનારો તેના સ્થૂળ અર્થો લઈ ખેતીની, દોરઠાંખરની, ઘરની, ગામની, મહોલ્લા ફળિયાની ને હેશની વાતો કરી બતાવે છે! આવા અધમ અર્થો ક્રીધાથી જ આપણા મહાન પેગમ્બરની “ગાથાઓ” માટે જે માન જનલોકમાં ઉત્પન્ન થવું જોઈએ તે થતું નથી, અને આવી બાલિશ-childish-વાતો વાંચીને તેઓ નિરાશ થાય છે. અનેકાનેક પારસી ભાઈઓએ મને વખતોવખત કહ્યું છે કે “ગાથાઓ”માં ધર્મનું ને ધર્મને લગતી આધ્યાત્મિકતાનું કશું ઊંચું જ્ઞાન નથી, ને કંઈ પણ સિલસિલાબંધ અર્થ તેમાંથી નીકળતો નથી. યુરોપીય ખ્રિસ્તી ધર્મના તરબુમો કરનારોઓએ તો ગાય, ગોધા, ખેતી, ખેડુત, દોરઠાંખરની જ વાતો તેમાંથી મેળવીને પારસીઓ આગળ અને જગત આગળ મૂકી છે, કેમકે એ ખ્રિસ્તીઓને તો પોતાના જ ધર્મસ્થાપકને હુનિયાનો સર્વોપરી પેગમ્બર ગણાવવો હતો, અને ખ્રિસ્તની હજારે વર્ષ અગાઉ કોઈ માણસ ઊંચું જ્ઞાન કે ઊંડી આધ્યાત્મિકતા ધરાવી શકે તે જ તેમની બુદ્ધિમાં કે તેમના હૃદયમાં ભિતરી શકે તેમ નહોતું!

“ગાથા”ના જે તરબુમોમાં પહેલવી ભાષામાં થયેલા છે, તેના અંગ્રેજી તેમજ શુજરાતી તરબુમોમાં પણ હું વાંચી ગયો છું. વળી એક પહેલવી તરબુમો પૃથ્વી હિંદુસ્તાન આવીને શુજરાતમાં વસેલા પારસીઓમાંના એક વિદ્વાન દરતૂર નેરિયોસંધ ધવલે ઇસુની પંદરમી સદીમાં “ગાથા”નો તેમજ અવેસ્તાની યશ્તોનો તરબુમો સંસ્કૃત ભાષામાં ક્રીધેલો છે, તે પણ મેં અહીં ધ્યાનથી વાંચ્યો છે. હું ઇચ્છું છું કે એ વિદ્વાન ધર્મશુરોએ “ગાથા”નો તરબુમો પોતે જ પોતાના સંસ્કૃત જ્ઞાનને આધારે ત્રીધા કરવો હતો, પણ “ગાથા”ની ભાષા વૈદિક સંસ્કૃત છે, તે તો આજમુખી કોઈને ખબર નહીં હોવાથી તેમણે પણ જૂની પરંપરા મુજબ પહેલવી

-તરબુમા પરથી જ “ગાથા”નો તરબુમા સંસ્કૃતમાં કીધો. આ પહેલવી તરબુમા યુરોપના વિદ્વાનોએ કે બીજા પારસી વિદ્વાનોએ પહેલવીની જે મૂળ પ્રતોમાંથી તરબુમા કીધા હતા, તેનાથી કંઈક ભુદો પડતો હતો. એ બતાવે છે કે ખુદ પહેલવી તરબુમાઓમાં પણ ફેરફાર છે. અને ભુદા ભુદા અનુવાદકોએ પોતાની શક્તિમતિ અનુસાર એ તરબુમાઓ કીધા હતા. છેક જૂના જમાનાઓમાં અવેસ્તા ગાથાના તરબુમાઓ સિરિયક, ગ્રીક, અર્મીઅન, હીબ્રુ, અર્મીઅન વગેરે ભાષાઓમાં પણ થયેલા હતા તેનો ઉદ્દેશ ઇસુની દસમી સદીમાં લખાયેલા “સિરિયક અરબી કોડ”માં કીધેલો છે. એ બધા તરબુમાઓમાં ઘણો ફેર છે એમ પણ નોંધાયેલું છે. એ તો સ્વભાવિક જ છે કે છેક સાડા આઠ હજાર વર્ષો પર લખાયેલા પ્રાગૈવદિક ભાષાના ધર્મગ્રંથ “ગાથા” જેવાના ખરા અર્થો ધીમે ધીમે ભુલાતા ગયેલા હોવા જ નેમજો. ગમે તેટલી વંશપરંપરાની પ્રતો ઉતરાતી આવેલી હોવા છતાં આજે અવેસ્તા ગાથાના મૂળપાઠની પ્રતો જે વેસ્ટરગાર્ડ અને ગેંડનફે નોંધેલી છે, તે બધી પ્રતોમાં દરેક શ્લોકના કંઈ કંઈ શબ્દોની જોડણીમાં ફેર રહેલા છે, તે તેમાં બધી શકાદતો સાથે નોંધાયેલા છે. એમ એક પ્રતમાંથી બીજી ને બીજીમાંથી ત્રીજી એમ હજારો વર્ષના ગાળામાં હજારો પ્રતો થઈ તેમાં શબ્દો અને અર્થોના ફેરફાર માણસના ભૂલકણા હાથે ને મગજે કીધેલા છે. વળી “ગાથા” ભાષા તો વેદભાષાની બહેનપણી એવો જામ કમમાં કમ ત્રણ હજાર વર્ષોથી ઇરાની વિદ્વાનોમાં અને પછી બીજા વિદ્વાનોમાં ફેલાતો આવ્યો છે. એ ઉપરાંત જરથોસ્તી ધર્મના ધર્મશુરુઓના પણ દેશ ને પ્રાંતો અદલાતા આવ્યા અને તેઓની મારફતે ધર્મની બહારની વિધિઓમાં પણ કંઈ કંઈ ફેરફાર થતા જ આવ્યા, એટલે પણ તેને અનુસરીને પોતાના અદ્યતન-latest-મતને અનુકૂળ કરવા પણ મૂળ ધર્મગ્રંથોના તરબુમાઓમાં ફેરફાર કરાવતા આવ્યા હશે જ. ગમે તેવી ધર્મચુસ્તતા છતાં લાંબા કાળે એવા ફેરફાર નહીં થાય તેને જ હું તો આશ્ચર્ય ગણું.

હકીકત આવી હોવાથી જે પારસી અભ્યાસીઓ જૂની “પહેલવી સ્કૂલ” માંથી ઉપજેલા છે, અને જેઓ જરથોસ્તી ધર્મ પુસ્તકો ઇરાનર સમજવા માટે પહેલવી ભાષામાં થયેલા તેના તરબુમાઓને જ આગ્રહથી પકડી રહ્યા છે અને બીજા અભ્યાસીઓને પણ તેવો જ આગ્રહ કરે છે, તે અનુગતું છે. પહેલવી કાળમાં મૂળ વૈદિક ભાષાના અર્થો પણ અદલાઈ ગયેલા હતા. ઈ. સ. પૂર્વે એક હજાર વર્ષ પર હિંદુઓના એક મોટા પંડિત યાસ્કસ્મિન થઈ ગયા છે અને જેમણે “નિરુક્ત” નામનો વેદભાષા પર ટીકા કરતો ગ્રંથ લખેલો છે, તેણે ખુદ્દું જણાવ્યું છે કે ઋગ્વેદના ભુદા ભુદા ૧૭-૧૮ તરબુમાઓ તે વેળા હયાત હતા, તે બધા ભુદા પડતા હતા, અને તે વેળાએ ઋગ્વેદની ભાષાના સ્વરભારોના ઉચ્ચારો તેમજ તેના ખરા જૂના અર્થો ભુલાઈ ગયેલા હતા! આપણા પહેલવી ભાષાનો પૂર્વગ્રહ રાખનારા પારસી અભ્યાસીઓએ આ વાત ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે. આ બધી હકીકત પરથી જ હું કહું છું કે “ગાથા”ના ખરા અર્થ માટે પહેલવી ભાષામાંના તરબુમા પર ભરૂંસો રાખી શકાય નહીં. “ગાથા” જ નહીં પણ અવેસ્તાની યસ્નો ને યસ્તોના અર્થો પણ પહેલવીમાં ચતાર્થ થયેલા નથી. આ બધી વસ્તુઓને મેં ગદ્ય ઉડાણમાં અભ્યાસ કીધો છે, અને બધી ગમથી તોલન કરીને પછી જ પૂરતી જોખમદારીથી હું સ્પષ્ટ કહું છું કે “ગાથા”ના તરબુમા માટે પહેલવી શીખવાની જરૂર જ હું ભેતો નથી. “ગાથા” શુદ્ધ પ્રાગૈવદિક ભાષા છે, એ જ ભાષા વૈદિક ભાષામાં પરિણમેલી છે, અને વૈદિક ભાષાના જૂનામાં જૂના કોશો હયાત છે,

જેનો ઉપયોગ મોનિયર વિલ્યમ્સના સંસ્કૃત-અંગ્રેજી મહાકોશમાં કીધેલો છે, તેમાંથી “ગાથા”ના તમામ શબ્દોના અસલ ખરા અર્થો મેળવી શકાય છે, તે “ગાથા”ના સૌ ઉપર પ્રલોકનું વૈદિકભાષાની કવિતામાં મેં અવતરણ કીધું છે, અને શબ્દેશબ્દના મૂળધાતુ અને તેનું વ્યાકરણ મેં આપ્યું છે, તે પરથી સૌ નિષ્પક્ષપાત ને કંદેલ અભ્યાસીને ખાતરી થશે. જેને સત્યનો જ આશ્રય હશે તે તો ખુલ્લા દિલથી પોતાની બુદ્ધિને ઉપયોગ કરીને ખરાખટાનું તોલન કરી શકશે; બાકી પોતાનો જ કુકો ખરા મનાવવાવાળા દુરાશ્રયી, અદ્વૈત અને એકપક્ષી અભ્યાસીઓ તેમજ સ્થાપિત હિલવાળાઓ જેઓ સત્ય જેવા જ નહીં માગતા હોય તેઓની ખાતરી તો ખુદ પેગમ્બર સાહેબ પણ આવીને સમજાવે તોપણ થઈ શકે નહીં. ખુદ પેગમ્બર સાહેબને જેવા અજ્ઞાન, સ્વાર્થી ધર્મશુરુઓને તથા ધર્મના વ્યાખ્યાન કરવાવાળાઓને “દ્રુવતો” એટલે “અજ્ઞાન બકવાદીઓ” કરીને સંબોધવા પડ્યા છે, તે તો આપણે તેમની ગાથાઓમાં વાંચીએ છીએ.

અથો જરથુસ્ત્રની “ગાથાઓ” સમજવાનાં સાધન

અથો જરથુસ્ત્ર પેગમ્બર સાહેબની પવિત્ર માંથવાણીને સારી રીતે સમજવા માટે ખુદ એ “ગાથાઓ”ના જ ઊંડા અભ્યાસની અગત્ય છે. એની ભાષા શુદ્ધ પ્રાવૈદિક-pre-Vedic-છે, તે મેં સેકડો દાખલાઓથી “ગાથા”ની કવિતાસ્થનાના નિયમો પરના મારા આ ગ્રંથમાંના બુદ્ધ લેખમાં સાબિત કરી આપ્યું છે. એ લેખનો અભ્યાસ કરવાની હું મારા પારસી અભ્યાસી ભાઈઓને નમ્રપણે વિનંતિ કરું છું. આ વિષય પૂરા સમજ્યા પછી અભ્યાસીઓની ખાતરી થશે કે એ ભાષાના શબ્દોના એ “ગાથાઓ” લખાઈ તે વેળાના ખરા અર્થો મેળવવા વૈદિકભાષાના શબ્દોના અર્થો બહુવાની જરૂર છે. ગાથા ભાષા માટે અને ગાથાવાણીના અર્થ સમજવા માટે ખુદ “ગાથા”માંની જ શહાદતો મેળવવી જોઈએ. “ગાથાના રચનાકાળ” પરના મારા લેખમાં મેં બતાવ્યું છે તેમ “ગાથા”ના અને ખુદ “અવેસ્તા”ના જમાનાઓ વચ્ચે સેકડો હજાર વર્ષોનો ગાળો છે. એ ગાળામાં અને ખુદ “ગાથા” રચાઈ તે પ્રદેશમાં પણ ફેરફાર થયેલા છે, એટલે અનેક સદીઓ વચમાં ગઈ, અને જરથોસ્ત્રી ધર્મની શરૂઆતમાં જ જે અધાધૂંધી ફેલાઈ હતી, અને આર્યોમાં ઝઘડા થયા હતા, તે બધું ધ્યાનમાં લેતાં “ગાથા”ની મૂળ ફિલસૂફી પણ ભુલાઈ ગઈ હતી. એમ કહેવાનું સંબળ કારણ એ છે કે “ગાથા”ના મૂળ પાયામાં જે સાત “મજ્દાઓ” અહુરાશ્વો છે, તેનો જે ક્રમ “ગાથા”માં રાખેલો છે, તેમાં પણ કોઈક-ગેરસમજથી “અવેસ્તા”ના ધર્મશુરુ લખનારાઓએ ફેર કરીને તેને બદલી નાખેલો છે. મેં અનેક ઠેકાણે કહ્યું છે તેમ “ગાથા”ના પાયામાં સૂર્યમંડળની શાસ્ત્રીય ફિલસૂફી છે, જ્યારે અવેસ્તામાં એ સાત મજ્દાઓ ને અહુરાશ્વોને બદલે ઋગ્વેદમાં બહુવેલા સાત “આદિત્યો”ને “અમેષા સ્પેન્ટા” કરીને સમજવામાં આવેલા છે, અને એવી રીતે અવેસ્તાનાં લખતરોનો પાયો જ બદલી નાખવામાં આવેલો છે. “ગાથા”માં ઉપલા મજ્દાઓ અને અહુરાશ્વો સિવાય બીજા કોઈ “યજ્ઞતો”ની આરાધના નથી કે ઉલ્લેખ પણ નથી. “ગાથા” પછીના ધરાનભૂમિમાં ફાલ્ગુનીને વિસ્તાર પામેલા જરથોસ્ત્રી ધર્મમાં કેટલીક બુના દેવધર્મની માન્યતાઓ પાછી દાખલ થઈ, એટલું જ નહીં પણ ચંદ્રદી, ખ્રિસ્તિ વગેરે બીજા પાછળથી થયેલા ધર્મોની કંઈ કંઈ માન્યતાઓ ને રૂઢિઓ પણ દાખલ થઈ. આ કાંઈ એકલા

જરથોસ્તી ધર્મમાં જ બન્યું છે એમ નથી; હુનિયાના બધા જ ધર્મોમાં વખત જતાં એવી કંઈ કંઈ માન્યતાઓ પેઠેલી છે. જ્યાં સત્યના સંશોધનની વાત છે ત્યાં ઊંડા અભ્યાસીઓ તો પોતાના ધર્મ માટેના ખરાખોટા બધા પૂર્વગ્રહો તણને માત્ર જે સત્ય ને જે હકીકત તેને લાંબી છે, તે શુદ્ધ સ્વરૂપમાં હુનિયા આગળ તેણે બધી સાચદિલીથી મૂકવી જ બેઠાં. આ બધું સત્ય ઊંડા અભ્યાસથી અને આધ્યાત્મિક પ્રાપ્તિઓ પછી પ્રભુની ને પેગમ્બર સાહેબની તરફથી મળેલી પ્રેરણા અને હોરવણીથી જ મને મળ્યું છે, તે શુદ્ધ ભાવથી હું મારા કોમીબંધુઓ આગળ જ નહીં, પણ હુનિયાના તમામ સમજી લોકો આગળ હું બહિર કરું છું. માનવું, નહીં માનવું, તે તો સૌ સૌની બુદ્ધિની ને રુચિની વાત છે. ધર્મની વાતોમાં જુલમ હોય નહીં. પણ એટલું તો હું જરૂર કહીશ કે આપણા પવિત્ર જરથોસ્તી ધર્મની મૂળ શુદ્ધિનું અને તેની સાબૂત ફિલસૂફીનું મને મારી ઉત્તર વયમાં જે જ્ઞાન ને ભાન મળ્યું છે, તેથી મારા આત્માને શુદ્ધ આનંદ હું મેળવી શક્યો છું, અને પંડિત કે મૂર્ખ, ભલા કે ખૂરા, રાય કે રંક, સૌને માટે હું સમદૃષ્ટિથી જોતો ને ભાવ રાખતો થયો છું. જે અભ્યાસીઓ પોતાના મતથી જુદા પડનારને દ્રેષથી જોઈને તેને ઉતારી પાડવા અધમ પ્રયત્નો કરે છે, તેઓના શગદ્રેષથી હું પર છું. જેઓ આવો દ્રેષ બતાવે તેઓ જ્ઞાની કે અપો થયા જ નથી, એ તો પેગમ્બર સાહેબની ગાથાવાણીમાંથી જ આપણને સમજાય છે. જેઓ પોતાને યા પોતાના શુરઓને નામે બીજા મતવાળાઓને અપશબ્દોથી નવાજે છે, તેઓમાં સાચું જ્ઞાન તો નથી, પણ ધાર્મિકતાનો છાંટો પણ નથી. જ્ઞાન અને ખરી ધાર્મિકતાના પાયામાં તો મહનશીલતા બેઠી. હુનિયા અનેકરંગી છે, અને સત્યને સમજવા માટે પણ અનેક દિશાઓના માર્ગો પણ છે. બધા જ માણસો કે બધા જ અભ્યાસીઓ જ્ઞાનના કે આધ્યાત્મિકતાના એકસરખા તળાકા પર કદી હોતા નથી, એટલે મનમતાંતરે તો સદાકાળ આલ્યા જ કરવાના. સત્યની નિર્મળ શુદ્ધિ જે માણસને મળી હોત તો હુનિયામાં અનાદિકાળથી અનેક ધર્મો, અનેક જાતો, અનેક મતો કદી પ્રવર્તતા હોત નહીં. પણ પ્રભુપરમાત્માની કેવી મહેર છે કે ધર્મની ને નીતિની પડતી જ્યારે જ્યારે આવે અને હુનિયામાં બહીનો ને ઝઘડાઓનો વધારો થઈ જાય, ત્યારે ત્યારે તે સાહેબ કોઈ ને કોઈની મારફતે પોતાના મૂળ સત્યનું પાછું સ્થાપન કરે છે અને એ રીતે લોકોને પાછા સદ્ધર્મને પંથે પાડે છે. હમણાંને ઇસુની વીસમી સદીનો જમાનો જુઓ: હુનિયોલરની જે જે મોટી લડાઈઓ ચાર ને છ વર્ષ મુઘી ચાલી અને તેમાં યુરોપ, અમેરીકા, એશિયા, આફ્રિકા અને ઑસ્ટ્રેલિયા જેવા પાંચે ખંડો સંડોવાયા અને કરોડો માણસોની અને માણસોપયોગી પ્રાણીઓની જ નહીં, પણ મોટાં મોટાં નગરોની, પ્રાંતોની, ઘરબારની, માલમતાની ભારે ખુવારી થઈ અને સૌથી નરતું તો એ થયું કે લોકોની નીતિમત્તા છેક નીચે જતરી પડી છે, અને હિંસક પ્રાણીઓના વિકારો ઉભરાઈ જતાં લોકો એકમેકને લૂંટવા અને એકમેકનો નાશ કરવા તૈયાર થઈ ગયા છે! “ગાથા”ના હા. ૨૯-૧ માંની પૃથ્વીમાતાની ફરિયાદમાં જણાવેલા બધા અધમ વિકારોમાં માણસજાત મપડાઈ ગઈ છે, અને પ્રભુના પુણ્યમર્ગથી અલિત થઈને પૃથ્વી પર જીવતું હોજી તેણે ઉતાર્યું છે! મહાત્મા ગાંધી જેવા સંત પુરુષનો સત્યનો, રનેહનો, અહિંસાનો, શાંતિનો ઉપદેશ એમની પોતાની ભતવાળાઓ અને એમના પોતાના દેશબંધુઓને ગણે ત્રીસ ત્રીસ વર્ષનાં પોતાનાં તપ અને ઉદ્યોધન છતાં જિત્યો નથી, અને હુનિયાના તમામ દેશોના લોકો બધે પ્રભુનો પુણ્યમર્ગ છોડીને

સેતાનના પંથ પર પૂરજોશથી ચાલવા લાગ્યા છે ! આવા અણીના સમયે દુનિયાના જૂનામાં જૂના મહાપવિત્ર અને પ્રભુપ્રેરિત પેગમ્બર અથો જરથુશ્ત્ર સાહેબની “ગોથા”નો મર્મ ઊઘડે છે, અને એ અથો મહાત્માના પેગામના સાચા ને મર્મગામી અર્થો પાછા દુનિયાના લોકોને મળે છે, એમાં પ્રભુપરમાત્માનો કોઈ અગત્ય ચમત્કાર છે, અને તેની અપાર મહેર છે ! આ નિર્મળ પેગામને જે કોઈ હૃદયથી સ્વીકારીને એ પેગામમાં ચીંધેલા પ્રભુના પુણ્ય પંથે પરવરશે, તે જરૂર પોતાનું જીવન ધન્ય જ કરશે, અને પોતાની આસપાસ પણ પ્રભુની એ નિર્મળ રોશનીને ફેલાવશે. અસ્તુ !

ધર્મગ્રંથોમાં જ્યોતિષનાં ઇસારા

માણસ જાતની પૂર્વ સ્થિતિમાં તેને કુદરતને અનુકૂળ થઇને રહેવું પડતું હતું. આ પૃથ્વી પર કેટલાક ધારે છે તેમ માણસ જાતનું જીવન થોડાક હજાર વર્ષોનું નથી, પણ લાખો વર્ષોનું છે. સૃષ્ટિનો વિકાસ તેના મૂળ પદાર્થમાંથી ઘણો ધીમે ધીમે થાય છે, એટલે આ પૃથ્વીના ગોળાનું બંધારણ થયા પછી લાખો વર્ષો જતાં ધીમે ધીમે તેમાં ખનિજ, વનસ્પતિ, જળજીવ, પ્રાણી, પક્ષી અને માણસ જાતિનો વિકાસ થયો છે, તે આપણે વિકાસવાદના-Evolution Theory-વિજ્ઞાનથી સમજી શકીએ છીએ. માણસજાતિને એ લાખો વર્ષોમાં કુદરતમાં પોતાની આસપાસ થતા ફેરફારોનું જ્ઞાન થયું, અને તેને ધરતી પરના વસવાટમાં ધરતીને માથે રાત ને દિન ફરતા સૂર્ય, ચંદ્ર અને તારાઓની ચાલમાં રસ ઊપજ્યો. એણે કોઈક રીતે પોતાના રોજના અનુભવની નોંધ રાખીને એ આકાશના લઘુ ગોળાઓ ધરતી પરના ચોક્કસ હવામાનમાં ફરી ફરીને તે જ સ્થાને હેખાતા હતા તેની સમજ મેળવી. એમ હજારો વર્ષની નોંધથી ને અનુભવથી એણે જાણ્યું કે ધરતી પર ઋતુઓના ફેરફાર, ગરમી, ઠંડી, બરફ, વરસાદ, વાદળવહન તેમજ સૂર્યનાં ને ચંદ્રનાં અમુક સમયે જ આવતાં ગ્રહણો-એ બધું કોઈક અકળ નિયમે જ બનતું હતું. દેશકાળને અનુસરીને એ માણસોમાં વળી પ્રભુમહેરથી વખતોવખત એવા મહાન માણસ જન્મ લેતા કે જેમની તરફથી તેમને આત્માને લગતું જ્ઞાન પણ મળતું ગયું. આ લાખો વર્ષના નિરીક્ષણથી (observation) અને અનુભવથી એને કુદરતનાં કંઈ કંઈ સત્યો લાઘ્યાં, અને એ સત્યોને પોતાના રોજનાં વહેવારમાં એ કામમાં પણ લેતો ગયો. જંગલોમાં કે નાનાં નાનાં માનવ જૂથનાં રહેઠાણોમાં વસતાં, ગાય ઢોર ચારતાં, ખેતી કરતાં કે દેશાંતર જતાં એને આકાશમાંના સૂર્ય, ચંદ્ર ને તારાઓનાં સ્થાન અને તેમની ચાલ વગેરેનું જ્ઞાન ઘણું કામ આવતું, અને એવી રીતે ધીરે ધીરે એને જ્યોતિષનું જ્ઞાન થતું ગયું. ઇરાન, બાબિલોન, હિંદુસ્તાન, ગ્રીસ વગેરે દેશોમાં આ જ્યોતિષનું જ્ઞાન હજારો વર્ષોથી એ દેશોના ગ્રંથોમાં સચવાયેલું છે. માણસે ચોક્કસ રીતે અનુભવ્યું છે કે ગણિતજ્યોતિષ-astronomy-કુદરતના અમુક નિયમોને આધીન છે, અને અમુક વખતે જ અમુક નિયમે અને ગતિએ અમુક ગ્રહો ને તારાઓ આકાશમાં અમુક જ સ્થાને દર્શન દે છે, અને કુદરતના અનેક બનાવો-ગરમી, ઠંડી, વરસાદ, બરફ, પવનનાં તોફાનો વગેરે ઋતુઓના ફેરફાર બતાવે છે, તેમજ એ ગણિતજ્યોતિષ ઉપરથી જ માનવજીવનમાં તેમજ દેશોની ચઢતીપડતીમાં માણસે ઘણા લાંબા કાળની નોંધથી શોધી કાઢ્યું કે જ્યોતિષ-astrology-પણ તેટલું જ અગત્યનું છે. જે વિદ્વાનોને યા વિજ્ઞાનીઓને જ્યોતિષનું જ્ઞાન નથી, તેઓ માત્ર પોતાના એકદેશી જ્ઞાનના ગર્વમાં કહી નાખે કે

ફળજ્યોતિષ તો છેતરપીંડી યા ભૂલથાપ-humbbug-છે તેથી એ શાસ્ત્રને કશી અળવળ આવતી નથી. એ-શાસ્ત્રના ઊંડા અભ્યાસીને તો તેમાંથી અનેક સત્યો મળ્યાં છે, અને દિન ઊગ્યે તેમાં નવી નવી શોધ થતાં નવા નવા પ્રકાશ પડતા જાય છે, તેથી આ દુનિયાના જીવનના ઘણા ભેદ માણસને મળી શકે છે. એ વિદ્યાને હસી કાઢવાથી કંઈ તેની હસ્તી નાખૂદ થવાની નથી કે તેનાં સત્યો અસત્ય ઠરવાનાં નથી. સૃષ્ટિની કોઈ પણ બાબતને લગતું માણસનું જ્ઞાન અપૂર્ણ જ રહે છે ને રહેવાનું. ગમે તેવો વિદ્વાન કે જ્ઞાની ભૂલને પાત્ર છે, એટલે તેની એવી ભૂલને લીધે કંઈ શાસ્ત્ર ખોટું છે એમ કહી શકાય નહીં. વિદ્યામાં, વિજ્ઞાનમાં જેમ જેમ સંશોધન થતાં જાય છે તેમ તેમ ઘણી જાની માન્યતાઓ ફેરવવી પણ પડે છે. કોઈ પણ જૂના હજારો વર્ષથી ચાલતા આવેલા શાસ્ત્રને તેનો પૂરતો અંત ઊંડો અભ્યાસ કીધો વગર અને તેમાં જણાવેલા સિદ્ધાન્તોની કસોટી કીધા વગર તેને ખોટું, વહેંચભયું કે છેતરપીંડીવાળું કહી દેવું એ ખરા વિદ્વાનનું લક્ષણ નથી. ફળજ્યોતિષનો મુખ્ય આધાર ગણિતજ્યોતિષ ઉપર જ છે, અને એક સાસ જ્યોતિષીનું ફળજ્યોતિષ પ્રમાણેનું વાચન ખોટું પડે, તેમાં એ જ્યોતિષીની કોઈક ભૂલનું પરિણામ હોય, તેમ ગણિતજ્યોતિષ પ્રમાણે ગ્રહો વગેરેની ચોક્કસ ગણ-તરીની ભૂલને લીધે પણ તે બન્યું હોય. ગ્રહોની, નક્ષત્રોની વગેરે જ્યોતિષનાં અનેક અંગોની ગણતરીમાં હજી પણ ઘણા ભત્રેર છે, અને એનાં પંચાંગોમાં પણ અનેક ફેર માલૂમ પડે છે. જ્યાં ગણિત જેવા ચોક્કસ વિષયની પણ હજી આવી અનિશ્ચિતતા છે, ત્યાં તેની પર આધાર રાખતાં ફળજ્યોતિષને પણ સહન કરવું પડે છે.

મારો પોતાનો જ્યોતિષનો અભ્યાસ મારી ૧૫-૧૬ વર્ષની વયમાં શરૂ થયો હતો. મારા મરહુમ વિદ્વાન શિક્ષક જાલભાઈ દેરાબજી ભરડાએ ગણિત જ્યોતિષનો-astronomy નો મને આસ્વાદ લગાડ્યો હતો, અને તે પરથી મને ફળજ્યોતિષનો અભ્યાસ કરવાનું સાથે સાથે જ સૂઝ્યું, આ વિષયમાં મૂળથી મને સાસ જોષીજીનાં જ્ઞાનનો લાભ મળ્યો હતો, અને પછી મારા સ્વભાવ પ્રમાણે એ વિષયમાં મેં મારા મદ્રાસના ત્રીસ વર્ષના વસવાટ દરમિયાન ઘણું સંશોધન જતે કીધું છે. એ વિષયમાં મને વધુ રસ પડતો ગયો અને વધુ જ્ઞાન મળતું ગયું તેમ મેં મદ્રાસ ઈલાકામાંના અનેક નગરોમાંના કેટલાક જાણીતા “નાડી જોષીજી”ની મુલાકાત લીધી, અને તેમની પાસેના અનેકવિધ નાડીજ્યોતિષના વાંચનનો લાભ લીધો. આ નાડીજ્યોતિષના વાંચનમાંથી જ્યોતિષના અદ્ભુત મર્મો મને માંપડ્યા, અને તેમાંની અદ્ભુત વિદ્યા અનુભવીને હું આશ્ચર્ય પામ્યો. આ હિંદ દેશમાં વિદ્યાની સિદ્ધિ અદ્ભુત હતી, અને ખાસ કરીને આ જ્યોતિષના વિષયમાં અહીંના જોષીજી એવા પારંગત હતા કે તેમણે ઝીજામાં ઝીજી બાબતોનો અભ્યાસ કરીને જ્યોતિષ શાસ્ત્રને ઘણું જ ખીલવ્યું હતું. આ નવા જ્ઞાનથી મને ઘણા નવો પ્રકાશ મળ્યો, અને તેમાં પછી મારા પોતાનાં વર્ણનાં સંશોધનથી મને ઘણી અદ્ભુત સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત થઈ છે. છેલ્લાં પાંચત્ર વર્ષમાં મેં હજારો માણસોનું જ્યોતિષફળવાંચન કીધું છે, તેમાં મેં કીધેલાં ભવિષ્યકથનો મોટે ભાગે વર્ષો પછી પણ સાચાં પડ્યાં છે. માણસ હંમેશા અધૂરો છે તેમ ઘણી વેળા કેટલુંક કથન સાચું પડતું નથી, પણ તે જાણ્યો પછી અને ફરીથી બધું નવાની જોનાં તેમાં ગ્રામી ભૂલ આવી હતી તે ઘણું ખરું હું ખાતું જાણી શકતો હતો. વળી માણસના ચાહુ દર્શનમાં તેની પોતાની હિંદ્યાગ્રાહિ પણ કામ કરે છે. અને

તેનાથી પણ કેટલાક બનાવોની વલણમા ફેર પડે છે. આવા પ્રસંગો માટે મેં મારી “દર્શનિકા”ના ૨૬૧ મા સુક્રાંતકમા કહ્યું છે તેમ “કર્મ સાથે પરાક્રમ ગૂંથાઈ રહ્યું, દોરીના વળ રહ્યા દોરી સાથે. માનવી કેમ વળ છોડવીને કહે, મેં કીધું કે ધ્યુ કર્મહુથે?” ગમે તે હો, પણ જ્યોતિશાસ્ત્ર ખરું છે, અને એમાંથી માણસની, પ્રાણી તેમજ દુનિયાની અનેકવિધ સિદ્ધિનું જ્ઞાન જરૂર થઈ શકે છે, અને એકંદો વર્ષ આગળથી પણ ગણિતને આધારે અગમચેતી આપી શકાય છે.

આ જ્યોતિષની વાત જેમ પેગમ્બર સાહેબની “ગાથાઓ” મા છે, તેમ અવેસ્તામા પણ ભરપટ્ટે છે. અવેસ્તામા તો સત્તાવીસે નક્ષત્રોના નામ છે, અને તેમનું વર્ણન છે. દમ શશીઓના પણ નામ છે વળી અવેસ્તામા તેમજ ઋગ્વેદમા આકાશમાના અનેક નક્ષત્રોની અલકારિક કથાઓ છે. યહુદીઓના “જૂના કરાર”-Old Testament-મા તેમજ ખ્રિસ્તિઓની બાઈબલમા પણ તારાસિતારાઓની વાત છે આકાશમા દેખાતી અગણિત પ્રકાશિત જ્યોતિષમાળા જેમને પૂર્વકાળથી માણસ એ જ્ઞાને પ્રભુની દિવ્યશક્તિઓ ગણીને તેને આશ્રયતો ને યાચતો આવ્યો છે સૂર્ય જેવી મહાજ્યોતિ વગર તો આ પૃથ્વી પરનું એક કણુ રહી શકે નહીં તે પણ તે પિછાનતો આવ્યો છે. અને સૂર્યને તેમજ બીજી પૃથ્વીની આમપામ કૃપ્તી ને રોજ જુદા જુદા ઘાટ ધરતી ને બતાવતી મહાજ્યોતિ ચંદ્રને પણ તે પૂજતો આવ્યો છે. અને તેની સમુદ્રમા ભરતી ઝાટ કરવાની તેમજ ઓપધી, વનખપતિ પરની તેમજ માણસના જુદા જુદા મિલજ તથા વિકારો ધરતી તેની અનરની પણ તેને બાળુ છે. એવી રીતે છેક જૂના કાળથી આ જ્યોતિષ વિદ્યા અનેક ધર્મો સાથે પણ ચકળાયેલી છે આપણા પહેલવી કાળના પૂર્વજને પણ આ વિદ્યાનું જુદે જુદે રૂપે જ્ઞાન હતું, અને “બુનદહેશ” જેવા પહેલવી ગ્રંથોમા આપણી અવેસ્તામાના કેટલાક ચજતોને ચોક્કસ તેઓએ શ્રદ્ધા આ નક્ષત્રો કે જે ઝાળખાવ્યા છે, જે કે એમા તેઓ ભૂલ ખાઈ ગયેલા છે. પ્રભુએ મૂળ એક જ પદાર્થ matter-માંથી આ આખી સૃષ્ટિ પેદા કીધેલી છે, અને તેથી આ નૃષ્ટિમાના તમામ સર્જનો-તારાસિતારા, શ્રદ્ધા, પૃથ્વી, સૂર્ય, ચંદ્ર, પૃથ્વી પરની પશુપક્ષી અને માનવની ઉત્પત્તિ-એ સૌમા એ એક જ પદાર્થ જુદા જુદા પ્રમાણમા ને જુદા જુદા રૂપમા ગૂંઢેલા છે. એમ હોવાથી એ તમામ પદાર્થોના અખંધ અવશ્યપણે રહેવો જ જોઈએ, અને તે કાળના વહનમા જુદી જુદી રીતે પ્રગટ થવો જ જોઈએ જે અણુઓ આ વિશ્વમાના તેજસ્વી ગોળાઓમા છે તે જ નૃષ્ટિના તમામ સર્જનમા પણ છે, અને તેથી એકમેક પર કબજા અસર તો કરતા જ ગૂંઢે છે પ્રભુનું ચૈતન્ય ચાને તેની જીવનશક્તિ આ બધા સર્જનોને જોડનારી દોરી બની રહે છે, એટલે આપણે આ જુદા જુદા મહા જ્યોતિગોળાઓની સ્થિતિ ને તેના કાગ પ્રમાણે તેની સાથે જોડાયેલા છીએ વિશ્વ એક મોટું ઘડિયાળ છે, અને વિશ્વમાની તમામ હુમ્તી ધરાવતી વસ્તુઓ તેના જુદા જુદા યત્રો છે. એ બધાને વિશ્વના ઘડનારે પૂર્ણ ચોજનાથી માડેલો છે ને ગતિમા મૂકેલો છે, એટલે બધું તેના નિયમ પ્રમાણે વળતસર જનતું જાય છે, અને ઘડિયાળના ડાટા ઉપરના આકાશ પર આવતા તે જ વાગવાવાળું કીધેલું હોય તો તે વાગે છે ને વળત જતાવે છે, તેમ જ દરેક પદાર્થના જીવનવહનમા તેની ગતિ પ્રમાણે જે જે સ્થિતિ કાળમા આવે છે, તે તે પ્રમાણે તેના યત્રોનો ને કારાનો મેળ આવે છે, ને તેને લગતો બનાવ બને છે આ અદ્ભુત ચત્રનું જ્ઞાન જે માણસને થાય તો તે પોતાના તેમજ દુનિયાના જીવનો માટેના ઘણા લેહ મમજી શકે અને એ જ્ઞાનથી પોતાના

જીવનની ગતિને યોગ્ય રીતે વાળી શકે. જોવી રીતે આ જ્યોતિષના અભ્યાસથી આપણે જીવનના મર્મ સમજી શકીએ છીએ, અને આપણી ગમે તેવી નાની નાની સ્થિતિને અને તેની સ્થિતિને યથાર્થ સમજતાં આપણા મનની ઘણી ગભરામણી, શંકાઓ વગેરેનું સમાધાન પણ આપણે કરી શકીએ છીએ.

આપણા જરથોસ્તી ધર્મની તેના પુસ્તકોના અનુવાદો દ્વારા અને મળી તેટલી સમજણ મેળવવા સાથે અને હિંદુઓના વેદોનો અને ઉપનિષદો, ગીતા, રામાયણ, મહાભારત વગેરે નૂના ગ્રંથોનો અભ્યાસ કરવાની કર્મસંજોગે નાની ઉંમરમાં જ નક મળી, અને ધાર્મિક વિષયોનું કંઈક જ્ઞાન અને પ્રાપ્ત થતું ગયું. એમાં જોનો, ખ્રીસ્તીઓ વગેરેનાં ખીન્ન ધર્મોનાં પુસ્તકોનો તથા તેમની ફિલસૂફીઓનો પણ કંઈક અભ્યાસ મેં કરીધો, અને સાચો સાચો યુરોપના કેટલાક તત્ત્વજ્ઞાનીઓનાં પુસ્તકો પણ હું વાંચી ગયો. એ બધું કરતાં મારી પ્રભુ પરની આસ્થા વધતી ગઈ અને આ દુનિયાના ને જીવનના લેહોનો ચોરા પણ સાર મેળવવા હું ઉત્સુક બન્યો. યોગશાસ્ત્રનો અભ્યાસ અને ખાસ કરીને રાજયોગની વિધિ પણ હું મારા એક અંતઃક્રિયા પાસે શીખ્યો, અને ધીમે ધીમે મને આધ્યાત્મિક જ્ઞાન થતું ગયું. આ બધી વખત મારો જ્યોતિષનો અભ્યાસ પણ ચાલતો હતો, એટલે આ જીવનના મર્મ અને વધારે ઊંડા લાગતા ગયા. એક ઈશ્વરજ આ દુનિયાની બધી વ્યવસ્થા કરે છે, એ આપણા ને ખીન્ન ધર્મોના આદેશ શ્રદ્ધાથી અને કાંઈક જ્ઞાનથી હું માનતો થયો છતાં જ્યોતિષના લવિષ્યકથનથી અનેક બનાવો ભૂતકાળના તેમજ લવિષ્યકાળના ખરા પડતા જોઈ અને સમજ પડતી ન હતી કે એ એક ઈશ્વરજ બધું કરતો હોય તો આ જ્યોતિષના ગ્રંથો વગેરેના વાચનથી કીધેલું લવિષ્યકથન ખરું કેમ પડતું હતું, અને માણસના પોતાના મના-બળથી જ ને તેની કાર્યશક્તિ ચાલતી હોય તો પછી સત્ય અને નેકી પાળ્યા છતાં દુઃખ કેમ આવતું અને પરિણામ કેમ ઊંધું થઈ જતું? આખરે આ બધી શંકાઓનું સમાધાન પણ પ્રભુકૃપાએ થયું, અને મને આખરે પ્રકાશ થયો અને આત્માનો સાક્ષાત્કાર થતાં મારાં અંતર્યક્ષ બિઘડી ગયાં. એ પછી જ મેં મારી “દર્શનિકા” લખી જેમાં મારા દુનિયાની અનેક ફિલસૂફીઓના વાચનનો ખરો સાર છે, તેમજ મારા આધ્યાત્મિક અનુભવો પછીનું દર્શનલેખન છે.

જો સૂર્યમંડળના સૂર્ય, ચંદ્ર, ગ્રહો, નક્ષત્રો અને ચંદ્રના ષિંદુપાતો રાહુ અને કેતુ માત્ર માનવજીવનની જ સાથે નહીં પણ આ પૃથ્વી પરની તમામ જનજાત પેદાશની સાથે સંબંધ રાખે છે અને તેમની અમુક સ્થિતિગતિ સાથે તે સર્વની સ્થિતિગતિનો આધાર છે, તો પછી માનવજીવનની જે અનેક ફિલસૂફીઓ જુદા જુદા ધર્મમાં ને લોકોમાં ચાલે છે, તેમજ એક ઈશ્વરની, એક ઈશ્વર સાથે તેના ખીન્ન દેવી અધિકાતાઓ—archangels—ની કે અનેકદેવતાવાદની કે દ્વૈતવાદની કે અદ્વૈતવાદની કે અનીશ્વરવાદ—atheism—ની વગેરે કંઈ કંઈ માન્યતાઓનું શું? જરથોસ્તી ધર્મના પાયા ગ્રંથ “ગાથા”માં એક અહુર મજ્દાની સાથે ખીન્ન છ દિવ્ય અધિકાતાઓની ફિલસૂફી સ્થાપી છે તેનો ખુલાસો શો હશે? કેાઈ અભ્યાસીઓ આ ખીન્ન અધિકાતાઓને યાને “અમેશાસ્પંદો”ને અહુરા મજ્દાના ગુણો તરીકે ગણે છે, યા કેાઈ તેમને તેનાં કિરણો તરીકે ગણે છે, અને ઘણાઓ તેમને ખરેખરી હસ્તી ધરાવતી જુદી-જુદી મહાન દિવ્ય શક્તિઓ તરીકે ગણે છે ને માને છે, તેમાંનું ખરું શું હશે? આ બધા પ્રશ્નો મારા મનમાં બિઘડા જ કરતા

હતા, અને છતાં મારા મનની પ્રતીતિ પ્રમાણે તો માનવજીવનની અને તમામ દુનિયાની વ્યવસ્થા તો જ્યોતિષ પ્રમાણે મૂર્યમંડળ, નક્ષત્રો વગેરે ચલાવના હતા, એટલે એક બાબતે જરૂરથી ધર્મના સ્થાપકની પ્રભુપ્રેરિત વાણીનો આદેશ અને બીજી બાબતે જ્યોતિષશાસ્ત્રના ઊંચા અભ્યાસ અને અનુભવથી તાગવેલુ મત્ય, એ બંને વચ્ચે ખરું શુ હશે તેની ખોળમાં હું પડ્યો માથે સાથે હું પ્રભુની ઊડી ભક્તિ કરીને તેની ચાચના કરતો ગયો કે આ લેહનો કંઈક ખુલાનો મને મળે એવો પ્રકાશ મને તે સાહેબ આપે આખરે એ પ્રકાશ મને મળ્યો અને મને મારા ધ્યાનમાથી ઉત્તર મળ્યો કે “ગાથા”માના અહુરામઝ્દા અને છ અમેશા-પદો એ જ મૂર્યમંડળ છે, અને એ જ મહાજ્ઞાન અથવા જરથુસ્ત્ર સાહેબે “ગાથા”મા અચૂડ ગીતે ગૂંથી લીધેલું છે! આ ખાસ પ્રકાશથી મને જે આનંદ થયો તે અવર્ણનીય છે એ પ્રકાશ મને ઇ સ ૧૯૪૧ ના જુલાઈ-આગસ્ટ માસોમાં હું જ્યારે મારા વિદ્વાન મિત્ર ડૉ. અરવ્ય જે. મો તારાપોરવાળાને ત્યાં પૂણે હવાફેર માટે ગયો હતો ત્યારે તા ૩૦ મી જુલાઈની સાંજે માટેક વાગે એ જ વિષયના વ્યાનમાં હું હતો ત્યારે મળ્યો, અને ડૉ તારાપોરવાળા જ્યારે બહાર ફેરીને ગતે થોડા પાછા પધાર્યા ત્યારે મેં તેમને એ માટે કહ્યું અને પછી “ગાથા”માના મૂર્યમંડળની આકૃતિ પાડીને તેમાં બધા અમેશા-પદોની ગ્રહોની માથેની સામ્યતાની તેમજ હિંદુઓના ધર્મમાના દેવમંડળની પણ સામ્યતાની આકૃતિ કરીને મેં તેમને બતાવી, અને મોડી રાત મુઘી અમે એ વિષય પર વાર્તાલાપ કરીધો આની નોંધ ડૉ તારાપોરવાળાએ મરહુમ દીનશા ઇરાની મેમોરિયલ લૅન્ડ્યુમમાં The Circle of Perfection - સ્પર્શુતાનુ વર્તુલ-નામના લેખમાં તેમણે લીધી છે એ પછી “ગાથાઓ”મા આ વિષયને વગતુ મરોધન મેં ચાલુ ગણ્યું, અને મને ૧૮૪૩ ની ગત્યાતથી મેં બધી બ્રહ્મથી “ગાથા”ના અનુવાદનું કામ ઉપાડ્યું

અથવા જરથુસ્ત્રના જ્યોતિષના જ્ઞાનના ઉદભવો

“ગાથાઓ”મા જ્યોતિષને લગતા ઉદભવો તો ઠેક ઠેક છે, અને જ્યોતિષની ઉપર જણાવેલી રૂચી મળ્યા પછી “ગાથા”ના બધા લેહ ઊઘડી જાય છે, તે તો આ ગ્રંથમાના મારા અનુવાદ પગથી અને દરેક સ્લોક પગની કીધેલી વિસ્તૃત ટીકા અને આપેલી અનેકવિધ મમજલથી વાચકોની ને અભ્યાસીઓની ખાતરી થશે “ગાથા”ના હા ૩૦-૧૦ માં પેગમ્બર સાહેબ કહે છે કે

હવે મા ના સવાઓ મોઝંદત થે અચિરતમ વુઝેનરહે અઝાગેહા ગામ અલિખ્યા ફર્વે-ના

એટલે “એવો માલુમ ખતીત મારા મ્તોત્રોનો વિનાશ કરે છે જે આ પૃથ્વીને તથા તાગમિતારાથી ભરેલા આકાશને પોતાની બે આખોથી જોઈને તે પર ચધાર્યે મનન કરવાનું કામ મહા પાપમય ગણે છે!” આ અનુવાદ રામદેશજીનો છે, એમાં કશો ઉમેરો મેં કરીધો નથી કે શંખોના અર્થ મચળ્યા નથી એમાં “ફર્વે” શબ્દ-સ્વર-એટલે મૂર્ય પણ કહેવાય, અને સ્વર એમને “તાગમિતારાથી ભરેલું આકાશ” પણ ગણાય આ અર્થો મો વિ કોશમાં સ્પષ્ટ રીતે આપેલા છે આખા સ્લોકનો ભાવાર્થ મમજીને પછી જ મેં આ બીજો અર્થ વાંચી રીતે ગ્રહણ

કીધા છે. “પૃથ્વી”-ગાંધીના ઉલ્લેખ પછી એ પૃથ્વીને માથે તારાથી ઝળહળી રહેલું આકાશ જ પ્રાચીનકાળના કુદરતને ઓળે રમતા માણસને અજાયબીમાં અને ચિંતનમાં નાખે. એટલે માણસ પ્રભુની મહાકૃતિઓ જોઈને તે માટે વિચાર કરે નહીં અને તેનું રહસ્ય સમજવા માગે નહીં તો દોર જવો જ રહે, અને તે આ પેગમ્બર સાહેબનાં એ રહસ્ય સમજાવતાં સ્તોત્રોને સમજી શકતો નથી. પેગમ્બર સાહેબે અહીં મર્મમાં જ “ગાથા”ના પાયામાંની વાત કહી દીધી છે. આ લેખમાં ખુદ “ગાથા”માંથી જ મળી આવતી અનેક શબ્દોથી બતાવેલું છે કે અહુરમઝદા અને બીજા અમેશાસ્પદો કોણ કોણ છે, અને પેગમ્બર સાહેબનું અચૂક જ્યોતિષ જ્ઞાન આખી “ગાથા”માં ગૂંથાયેલું પડ્યું છે. આ જ્ઞાનથી જ “ગાથા”માંના અનેક શબ્દો જે કોઈથી બરાબર સમજાતા નહોતા તેના બરાબર અર્થો પણ મળી આવ્યા છે. “ગાથા”માં તો અમેશાસ્પદોની આરાધનામાં ફળજ્યોતિષની સ્પષ્ટ વાત છે, અને એ જ્યોતિષને જ આધારે બહુ સ્લોકોના બરાબર અર્થો મળી શક્યા છે, અને નહીં સમજાતી લીટીઓનો મર્મ ખુલ્લો થઈ ગયો છે. “ગાથા”માં જ્યાં જ્યાં આ જ્યોતિષનો સંબંધ છે ત્યાં ત્યાં મેં તે સ્લોકના વિવરણમાં મારા “ટિપ્પણ”માં તે ખુલાસાથી સમજાવ્યું છે. અહીં આ લેખમાં પણ તેનાં દૃષ્ટાંતો આપવામાં આવશે.

અતિ પ્રાચીન કાળથી એવી માન્યતા ઊતરતી આવેલી છે કે અષો જરથુસ્ત્ર પોતે ઘણા મોટા જ્યોતિષી હતા. આનો ઉલ્લેખ સર જોહન માલકમના A History of Persia-ઇરાનનો ઇતિહાસ-નામના ગ્રંથમાં એ લેખકે સ્પષ્ટ રીતે કરી દેલો છે. વળી પ્રાચીન ગ્રીક લેખકોએ પણ એ વાત પોતાનાં પુસ્તકોમાં નોંધેલી છે. ગ્રીક લેખક ટોલેમી પોમ્પીડસ કહી ગયો છે કે “જરથુસ્ત્ર પેગમ્બર દુનિયાના મૂળ કનાંમિ પર તથા સેતારાઓની ચાલ પર પ્રકાશ પાડી ગયા હતા અને એ વિષયનું ચોક્કસાઈથી અવલોકન પણ તેઓ જ પ્રથમ કરી ગયા હતા!” આ કથન કેટલું સત્ય છે, તે તો આજે પેગમ્બર સાહેબના જમાના પછી સાડા આઠ હજાર વર્ષે તેમની “ગાથા”ના ઉકેલણથી સાબિત થાય છે. મેં ઉપર જણાવ્યું છે તેમ એક જ મૂળ પદાર્થમાંથી ઉત્પન્ન થઈને વિસ્તાર પામેલી આ સૃષ્ટિ એકમેક સાથે ગૂંથાયેલી છે, અને તેની ગતિ તેમજ તેનાં હલનચલન, વિકાસ, વિનાશ વગેરેનાં ભુદાં ભુદાં દર્શનો-manifestations-તેમાં જ ખીજરૂંપે રહેલા નિયમને આધીન છે. આપણા અદ્યતન વિજ્ઞાનીઓ પણ સ્વીકારે છે કે આ પૃથ્વી પરની તમામ પેદાશની હૈયાતી મૂર્ચને જ આભારી છે, અને સૂર્યનાં અનેક અવલોકનો અને તેના અભ્યાસથી પૃથ્વી પર થતા અનેક ફેરફારોની તેમજ માનવીઓ અને પ્રાણીઓ ઉપર પણ તેની થતી અસરોથી તેઓ જાણુકાર થયા છે. એ સૂર્યની પૂજા ને આરાધના પણ બહુ પ્રાચીન કાળથી માનવજાતિમાં થતી આવી છે. પદાર્થવિજ્ઞાન પ્રમાણે પણ સૂર્ય જ આપણી દુનિયાનો અધિક્ષાતા છે. એ જ આપણામાં પ્રાણ પૂરનારો છે. એટલે સૂર્ય અને તેના મંડળના ગ્રહો તેમજ તેના માર્ગ સાથે સંબંધ રાખતાં નક્ષત્રોને આપણી આ દુનિયાનાં તમામ હલનચલન પર અધિકાર છે અને આપણાં અદ્યતનજનોને તે દોરશે છે. માનવજાતે લાખો વર્ષના અસ્સામાં પોતાનાં અવલોકનોથી એ બધું ધીરે ધીરે શોધી કાઢ્યું છે, અને હજી જેમ જેમ જમાના જતા જશે અને જ્યોતિષ વિદ્યામાં વધારે સંશોધન થતું જશે તેમ તેમ કુદરતનાં અનેક રહસ્યો માણસને મળતાં જશે.

“ગાથા”ના પાયાની સમજ

યુનાની પાદશાહ સિકંદરે ઇશન છૂટ્યા પછી જરથોસ્તી ધર્મપુસ્તકોને આળી નખાવ્યાં હતાં, એ તો ઐતિહાસિક હકીકત છે. ત્યાર પછીનાં પાંચસે વર્ષના પાર્થિયન પાદશાહોના ઇશન પરના રાજ્યમાં જરથોસ્તીઓની અને તેમના ધર્મ સાહિત્યની પડતી આવી હતી, અને જે કંઈ સાહિત્ય ઇશનીઓના ધર્મશુરુઓને કંઠસ્થ હતું તથા ધર્મસાહિત્યને લગતાં કંઈ કંઈ હસ્તલિખિત પુસ્તકો લોકોએ છુપાવી રાખેલાં હતાં, તેની ઉપર જ જરથોસ્તી ધર્મવાળાઓનો મદાર હતો. પણ પછી અશકાની વંશના છેલ્લા પાદશાહને હરાવીને અસલ ઇશની વંશના વીરનર અરદેશર ખાખેકાને “સાસાનિયન” વંશની સ્થાપના ઇસુ ખ્રિસ્તની ત્રીજી સદીમાં (ઇ. સ. ૨૨૬ માં) કીધી, અને તેણે દસ્તૂર દાવરાને લેગા કરીને જરથોસ્તી ધર્મનાં જે પુસ્તકો અથવા પાઠ્યાં હતાં તેની શોધ ઇશનમાં ચલાવીને તે લેગાં કીધાં. એ વેળા ત્યાં પાબંદ અને પહેલવી ભાષાઓ ચાલતી હતી, એટલે લોકભાષામાં ગાથા અને અવેસ્તાના તરજુમાઓ તેઓ પાસે તેમની શક્તિમતિ મુજબ કરાવ્યા. આજે “ખોરદેહુ અવસ્તા” અને યસ્તો, યજ્ઞને વગેરે ધાર્મિક લેખો જે હાલતમાં લખાયેલાં આપણને મળે છે, તે કંઈ મૂળ પ્રમાણે નથી. “યસ્તો”ના કરદાઓ બૂના છે, પણ તેની શરૂઆતનું ભણતર-એટલે કરદા ૧ લાની અગાઉનું- અને છેલ્લાં કરદાની પછીનું ભણતર, એ બધાંની રચના ને ગોઠવણ એ સાસાનિયન જમાનામાં થયેલી છે. “યસ્તો”માં મોટે ભાગે બૂનો ઇતિહાસ સચવાયેલો છે, તેમજ એના “ચજ્ઞતો” જે મોટે ભાગે આકાશી નક્ષત્રો છે, તેનાં હુંદર ને કવિતામય વર્ણનો છે. એ યસ્તોના ૧ લા કરદાની શરૂઆતમાં “અહુરા મજ્દાઓ સ્પિયમાઈ જરથુસ્ત્રાઈ” એટલે “અહુરા મજ્દાએ સ્પિયમાન જરથુસ્ત્રને કહ્યું કે....” આવે છે, તે એ “યસ્તો” ને દિવ્યસ્વરૂપ આપીને ધાર્મિક ગ્રંથ ગણાવવા તેઓને ધર્મના પેગમ્બર અથવા જરથુસ્ત્રના નામ સાથે જોડી દેવામાં આવેલી છે. બધા જ પૂર્વ તરફના બૂના ગ્રંથોની એવી સ્થિતિ છે. હબ્બર-બે હબ્બર કે માત્ર પાંચમેા વર્ષો પર રચાયેલા જ્યોતિષના નાડી ગ્રંથોમાં પણ એ એમજ જોયું છે. તેમાં પણ એક એક જન્મપત્રિકા પર વસિષ્ઠ અને વિશ્વામિત્ર જેવા ઋગ્વેદના ઋષિઓનાં નામે પ્રશ્નોત્તર ચલાવેલા છે, કે ઉમા ને મહેશને નામે કે બીજા અતિ પ્રાચીન જ્યોતિષીઓને નામે લખાણો થયેલાં છે. પ્રાચીનકાળમાં એ પદ્ધતિ સામાન્ય હતી. એટલે માત્ર શરૂઆતમાં અથવા જરથુસ્ત્રનું નામ દીધાથી કંઈ તે લેખો એ સાહેબના લખેલા નથી, કે તેમણે તેની પ્રેરણા પણ આપી નથી. આ બધા ચજ્ઞતો જે આદિત્યો અને તારાસિતારા જેવી દેવી શક્તિઓ છે, અને જે પ્રકાશિત હોવાને લીધે ઋગ્વેદમાં “દેવતા” ગણાયા અને અવેસ્તામાં તેમને જ “ચજ્ઞત” કરીને આરાધવા છે, તે બૂની પ્રકૃતિપૂજા તો અથવા જરથુસ્ત્રે બંધ કરાવી હતી. અને એક અહુરામજ્દા ને તેના છ અધિષ્ઠાતાઓ જે ખરી રીતે સૂર્યમંડળને જ દર્શાવે છે, તેની આરાધના ચાલુ કીધી હતી. હું બીજા લેખોમાં કહી ગયો છું તેમ “હમરૂહાઈતિ” યસ્તના પ્રથમ લખનારને “ગાથા”ના અમેશાસ્પંદો કોણ તેની સમજ હોય એમ લાગતું નથી. અને એ પછી અવેસ્તાની બીજી યસ્તોમાં આ સાત અમેશાસ્પંદો તે ઋગ્વેદમાં જણાવેલા સાત આદિત્યો જ ગણીને તથા તેમનો અંબંધ કંતિમાર્ગના નક્ષત્રો સાથે બાંધીને “અવેસ્તાધર્મ” ચાલુ કીધો, અને તેને જરથોસ્તી ધર્મ તરીકે ઓળખાવ્યો! આ વાત અવેસ્તામાંથી સાબિત

થાય તેમ છે. વરુણ, અર્યમા, લગ્ન, પ્રજાપતિ (દક્ષ), મિત્ર, સૂર્ય, અંશ એ સાત આદિત્યોને “મજ્જાઓ અને અહુરાઓ” સાથે જોડવાની કોશિષ અવેસ્તામાં થઈ છે. આ લેહ મેં ત્રણેક વર્ષ પર “હુમફૂહાઈતિ” ચર્ચના ૧ લા ક્રશની અગાઉના શરૂઆતના ચૌદ ક્રકરાઓ જેમાં અમેષારૂપેન્તાઓની તથા ખીબા યજ્ઞોતની આરાધના કીધેલી છે અને જે ક્રકરાઓ તેની ભાષા જોતાં પાછળથી સ્પષ્ટ રીતે ઉમેરાયેલા છે, તેનો અભ્યાસ કરતાં મેળવ્યો. એ માટે મારા સ્વર્ગસ્થ ભલા મિત્ર તે દાદરની જરથોસ્તી મદરેસાના વિદ્વાન પ્રિન્સીપાલ એરવદ એદલજી ક્રશમજી માદન સાથે અને ઠીક ઠીક વાદવિવાદ થયો હતો, અને એ વિષય માટે આખરે ઘણીક શહાદતોથી મેં તેમનું સમાધાન કીધું હતું. પણ આ ચાહુ સને ૧૯૪૭ ના ફેબ્રુઆરી માસમાં મને પ્રો. આર્થર ખી. કીથના વિલાયતની “હાર્વર્ડ ઓરિયેન્ટલ સિરિઝ” ના ૩૧-૩૨ મા અંશોમાં મારા આ સંશોધનને ટેકો આપતું લખાણ જ્યારે મેં વાંચ્યું કે “અવેસ્તામાંના સાત અમેષારૂપેન્તા એ “ઋગ્વેદ”માં જણાવેલા સાત “આદિત્યો” જ છે, ત્યારે મારા મનને સંતોષ થયો. “હુમફૂહાઈતિ યસ્ત” ઉપરાંત “અર્દખિદેસ્ત યસ્ત” જે “અથા વહિસ્તા”ની સ્તુતિમાં લખાયેલી છે, તેમાં “અથ અથ વહિસ્ત” ૧૪ મા ક્રકરામાં આવે છે. એ “અથ” તે “ઋગ્વેદ”માંના “આદિત્યો”માંના સગ આદિત્ય છે, અને એને “અથા” તરીકે ઓળખાવ્યો છે. પણ “ગાથા”માં તે ત્રણ અમેષારૂપેન્તા નપુંસક જાતિમાં ને ત્રણ નારી જાતિમાં છે, જ્યારે “આદિત્યો” તે અથા નરજાતિ છે, તે પ્રશ્ન એ યસ્તો લખનારાને ગૂંચવ્યા લાગે છે. “ગાથા”ના મજ્જાઓ ને અહુરાઓ કોણ, તેના કશે ખુલાસો એ લખનારાઓને મળ્યો નથી. એટલે જ તેઓએ પછી પેલા “આદિત્યો”માંના “મિશ્ર”-મિશ્ર ની, ‘અર્યમા’ની અને ‘સૂર્ય’ની ભુદી યસ્તો લખી. અથો જરથુશ્ત્ર સાહેબની “ગાથા”ઓ પછી હિંદુ આર્યો જરથોસ્તી આર્યોથી છૂટા પડ્યા અને ઋગ્વેદની સંહિતાના મંત્રો જે રૂપમાં હાલમાં મળી આવે છે તે રૂપમાં લખાવા માંડ્યા ત્યારે આ “આદિત્યો”ની કલ્પના વેદના ઋષિઓને આવી હશે, અને એને જોઈ અથો જરથુશ્ત્રના મરણ પછી બહુ સદીઓ પછી “અવેસ્તા”નાં ભણતર લખતા ગયા તેમાં એમની કલ્પનાનો ઉપયોગ થયો લાગે છે. ખાકી મિશ્ર એ અનુસંધા નક્ષત્રનો દેવતા છે, અને એનું રહેઠાણ કહો કે “મહેર યસ્ત”માં જણાવ્યા પ્રમાણે એની થોડાગાદી કહો તેને “ગાથા” સાથે કરી લેવા દેવા નથી. અહીં તે આ વિષયમાં વધુ લખાય તેમ નથી. એ માટે મારો “મહેર યસ્ત”ના લેહ પરનો લેખ જ્યારે છપાય ત્યારે વાંચકોએ તે વાંચીને ખાતરી કરી લેવી. એ યસ્ત પરથી બહુ નક્ષત્રોની ને તેઓના યજ્ઞોતની ખરી ખાતરી મળે છે, એનું લખાણ બહુ સુંદર ને અલંકારિક છે. “ગાથા”ની તે શું પણ ખુદ પાછળના “અવેસ્તા”ની અમજ પણ ધીમેધીમે ઇરાનીઓમાં કમતી થતી આવેલી દેખાય છે. સાત અમેષારૂપેન્તાની કલ્પના પછી અવેસ્તાના પાછલા ભાગમાં તેત્રીશ ક્રેસ્તાઓની યાને યજ્ઞોતની આરાધના થાય છે, અને “આઘેજર લેવાની નીરંગ”ના ફારસી ભણતરમાં તે “ત્રીઓસે અમે-શારૂપેન્તા” એટલે તેત્રીશ અમેષારૂપેન્તા ગણાયા છે! એ સાથે તે ખુદ કાંગાલએ પણ એમના “ઝોરદેહ અવેસ્તા યા માએની”ના મોટા પુસ્તકમાં સવાલ ઉઠાવ્યો છે. શું આ અથાં ભણતરને આપણે પવિત્ર અને ખરી જરથોસ્તી ફિલમફી પ્રગટ કરતાં ગણવાં? આવી ઘણી જેરસમજની વાતો જરથોસ્તી ભણતરમાં આવ્યા કરે છે, અને તે પાછલા વખતની હોઈ તેના પર અધિશ્રદ્ધા મૂકવામાં સાર નથી. ઘડનાં ભેળાયલા કાંકરાઓને તે વીણીવીણીને અમજદારીથી દર કરવા જ જોઈએ.

“ગાથા”ના પહેલવીમાં, ફારસીમાં, ગુજરાતીમાં કે યુરોપની કોઈ પણ ભાષામાં સંતોષકારક તરજુમાઓ નથી થઈ શક્યા, અને જે થયા છે તેમાં ચોજનાની, વિચારની, પેગામની વગેરે તેનાં અગત્યનાં અંગોની એકતા મળતી નથી, કે તેમાં સિલસિલાબંધ નિરૂપણ મળતું નથી. એનું કારણ એ જ છે કે એમાં પાયારૂપ રહેલી દિવ્યમંડળની ચોજનાનું ખરું તત્ત્વ કોઈને પણ હજારો વર્ષમાં લાઘ્યું નથી. ધર્મશ્રવણની કોઈ અકલ ગતિથી ખુદ “અવેસ્તા”નાં ભણતરો લખનારાઓને પણ આ દિવ્યમંડળનું રહસ્ય મળ્યું નહીં, એટલે તેમણે તે વેળાના સમકાલીન “ઋગ્વેદ”-માંના સાત “આદિત્યો” જે “અમૃતા” એટલે “અમરો”—the immortals—કહેવાતા તેઓની સ્થાપના “ગાથા”ના દિવ્યમંડળની અવેજીમાં કરીને “સાત અમેશાસ્પંદો” એટલે “પવિત્ર સાત અમરો” ગણી લીધા, અને પછી એ “આદિત્યો”ના સાત દેવતાઓને યજ્ઞો કરીને તેની ચક્ષુ અને ચક્ષુના બનાવીને તે બધું પાછળું સાહિત્ય અથો જરથુસ્ત્રને નામે ચઢાવ્યું, અને “વંદીદાદ” જેવા સ્મૃતિગ્રંથને પણ “અહુરમજ્દે સ્વિતમ જરથુસ્ત્રને કહ્યું” એવાં વચનો પ્રારંભમાં લખીને તેને ખુદ જરથુસ્ત્રનાં જ ફરમાન તરીકે ગણાવીને શ્રુતિ ગ્રંથમાં મનાવવાના પ્રયત્ન થયા. જરથોસ્તી ધર્મશાસ્ત્રમાં જ નહીં પણ ખુદ વેદો જે પ્રથમ ઋગ્વેદ, યજુર્વેદ અને સામવેદ મળી ત્રણ જ ગણાતા ને માન્ય રખાતા, તેમાં હિંદુસ્તાન આવ્યા પછી તેના મૂળ આદિવાસીઓના સિવાજે, રોગનિવારણમંત્રો, તેમજ તંત્ર વિદ્યાનો કેટલોક ભાગ પણ પાછળથી ઉમેરાયો અને એ સંગ્રહને પણ સેંકડો વર્ષના પ્રયત્ન પછી એકા “અચર્વ” વેદ તરીકે બ્રાહ્મણોએ માન્ય રાખ્યો ને માન્ય રખાવ્યો, અને ત્યારથી ત્રણ વેદના ચાર વેદો ગણાવા માંડ્યા. આ બધી ઐતિહાસિક વાતો છે, એટલે આજે આપણી પાસે પણ જે સમગ્ર “ભણતર” જરથોસ્તી ધર્મશાસ્ત્ર તરીકે રહ્યું છે, તેમાંથી મૂળ કંઈ, શાખા કંઈ, અને મૂળ વૃક્ષને આવીને જુદા જ વેલા વીંટાઈ રહ્યા છે તે કયા, એ બધું વિવેકબુદ્ધિથી સાચદિલીથી કોઈપણ જાતના પૂર્વગ્રહ—prejudice—વગર કે અંધશ્રદ્ધા વગર છૂટું પાડી તેની સાચી સમજ મેળવવાની આપણી ફરજ છે. ધર્મના ઊંડા અભ્યાસથી અને નવાં નવાં પણ સાચી દિશામાં મનને ખાતરી થાય તેવાં સંશોધનથી જે સત્ય જડી આવે તે પર દૃષ્ટિ જરથોસ્તી ધર્મભક્ત ને ધર્મભાષીઓએ ધ્યાન આપીને મૂળ સત્યનું પુનઃસ્થાપન કરવું જોઈએ. જ્ઞાનપ્રકાશ થયા પછી ધર્મ પર જે ખરી શ્રદ્ધા એસશે તે જ પ્રભુપંથે જનારને બધી દિશાઓથી કામ આવશે.

“ગાથા”ના પાયાનું દિવ્ય મંડળ

૧. અહુરા ને મજ્દાની બેડી

હવે આપણે આપણા વિષયની બધી ગંભીરતા બાણી લઇને “ગાથા”ના અમરો કોણ છે, તે ખુદ “ગાથા”માંના સૂચનોથી ને ઉક્તિઓથી જાણવાનો પ્રયત્ન કરીએ. “ગાથા”માં દુનિયાના રચનાશ તરીકે અહુરા અને મજ્દા હંમેશા છૂટા શબ્દો તરીકે જ આવે છે. એક શ્લોકમાં માત્ર મજ્દાને જ સંબોધન હોય, યા અહુરાને હોય યા કોઈ શ્લોકમાં એ બન્નેને જુદી જુદી લીટીઓમાં જુદાં જુદાં સંબોધન હોય, વળી કેટલાક શ્લોકોમાં મજ્દા અહુરા એમ બે છૂટા શબ્દો પાસે પાસે રાખીને સંબોધાય કે અહુરા મજ્દા એમ તેના કમ ફેરવીને પણ છૂટા શબ્દો જ તરીકે સંબોધાય. વળી કેટલોકે ઠેકાણે આ બે શબ્દો અહુરા ને મજ્દા

કે મજ્જા ને અહુરા હોય તેની વચ્ચે કોઈ બીજો શબ્દ તે લીટીનાં વાક્યના અર્થમાં રહેલો પણ હોય. વળી આ બે શબ્દો એક પંક્તિનાં એક જ વિભાગમાં સાથે હોય તેમ જ પંક્તિમાં જ્યાં સાતમી શ્રુતિએ—“અહુનવધતિ ગાથા”ના ઇંદમાં—યતિ caesura.—હોય તે ઠેકાણે અહુરા હોય અને પછી બીજા વિભાગની શરૂઆતમાં મજ્જા હોય. એનાં થોડાંક ઉદાહરણો આપણે “અહુનવધતિ ગાથા”માંથી અહીં લઈ જઈએ :

- હા. ૨૮-૨ : પહેલી લીટીના પહેલા ભાગની છેડે : ચૈ વાઝા મજ્જા અહુરા.
 હા. ૩૧-૫ : ત્રીજી લીટીના પહેલા ભાગની છેડે : તા-ચીત્ મજ્જા અહુરા.
 હા. ૨૮-૪ : બીજી લીટીના બીજા ભાગમાં : વીહુશ્ મજ્જાઝા અહુરહ્યા.
 હા. ૩૧-૪ : પહેલી લીટીના બીજા ભાગમાં : અહુરહ્ય મજ્જાઝાઝા અહુરાઝાહો.
 હા. ૩૨-૧ : બીજી લીટીના બીજા ભાગમાં : અહુરહ્યા ઉર્વાજમા મજ્જાઝા.
 હા. ૩૩-૨ : ત્રીજી લીટીના બીજા ભાગમાં : અહુરહ્યા જાઝા મજ્જાઝા.
 હા. ૨૬-૬ : પહેલી લીટીના બે ભાગ પાસે : વાઝાચત્ અહુરે ॥ મજ્જાઝા.....
 હા. ૩૩-૬ : ત્રીજી લીટીના બે ભાગ પાસે : ઇજ્યાહ અહુરા ॥ મજ્જા હસ્તોઈશ્ ચા....
 હા. ૩૩-૧૧ : પહેલી લીટીના બે ભાગ પાસે : ચૈ સવિસ્તો અહુરે ॥ મજ્જાઝાઝા.....

એક લીટીમાં મજ્જા અને બીજી લીટીમાં અહુરા, એવાં સંબોધનો તો “ગાથા”માં ઠેર ઠેર મળશે. “ગાથા”માં આવી રીતે આ બે શબ્દો તદન છૂટા જ આવે છે, અને વિભક્તિના પ્રત્યયો પણ “મજ્જાઝા અહુરે,” “અહુરેમ્ મજ્જામ્” એમ બધે જ પ્રત્યેક શબ્દને છૂટા છૂટા જ લાગે છે. ખુદ “અવેસ્તા”ની યસ્તોમાં પણ તેના મૂળ લેખ જે ૧ લા કરતાં સુધીના જ હોય છે, તેમાં પણ એમ જ અહુરા અને મજ્જા છૂટા શબ્દો તરીકે જ આવે છે, અને ત્યાં પણ એ બન્ને શબ્દોને વિભક્તિના પ્રત્યયો છૂટા છૂટા જ લાગે છે. માત્ર એ યસ્તોમાં આગળ પાછળ ઉમેરાયેલાં લઘુતરો જે પાજ્ઞ લાપામાં છે, તેમાં જ “અહુરમજ્જ” એમ એક જ શબ્દ ઘડી ગયેલો છે! એટલે અવેસ્તાકાળ સુધી તો આ શબ્દો બન્ને છૂટા જ હતા, પણ સાસાનિયન જમાનામાં એ સમજ ગુમાઈ ગઈ હતી, અને પાજ્ઞ લઘુતરોમાં અને પહેલવી સરેહોમાં ગેરસમજથી એક જ શબ્દ “અહુરમજ્જ” લખાતો અને બોલાતો થયો. “ગાથા” અને “અવેસ્તા”ના પહેલવી, ફારસી, સંસ્કૃત અને ગુજરાતીમાં તરબુમાઓ થયા છે, તેમાં મૂળ “ગાથા” માં ભલે એ બે શબ્દો છૂટા હોય પણ તરબુમો કરનારે તો તેને સાથે લઈ એક જ શબ્દ “અહુરમજ્જ” કરી નાખ્યો છે. આપણા આ મદીના જૂના પારસી વિદ્વાનો ને ધર્મના અભ્યાસીઓએ પણ એને એક શબ્દ તરીકે જ ગણ્યો છે. કાંગાજીએ સુદાં એમની. “જોરદેહ અવસ્તા બા માએની”ના પાંચમા પાનાની નોંધમાં લખ્યું છે કે “હોરમજ્જને માટે સાધારણ રીતે અવેસ્તામાં ‘અહુરમજ્જ’ આવે છે, પણ કેટલેક ઠેકાણે, મુખ્ય કરીને ‘ગાથા’માં, ‘હોરમજ્જ’ને માટે ફક્ત ‘અહુર’ અથવા ‘મજ્જ’ પણ આવે છે.” આ વાક્યમાં “અવેસ્તામાં ‘અહુરમજ્જ’ આવે છે” એ કથન ખરું નથી. અવેસ્તાની કોઈ પણ યસ્તના મૂળ લખાણમાં “અહુરમજ્જ” શબ્દ આવતો નથી, તે કોઈપણ વાંચક હવે જોઈ લે. માત્ર એ યસ્તોના મૂળ

લખાણની અંબુખાલુ પાબંદ લણતરો પાછળથી ઉમેરાયેલાં છે, તેમાં જ ગેરસમજથી “દાદાર અહુરમઝ્દ” એમ શબ્દો આવે છે.

આ બધું જોતાં જણાય છે કે “ગાથા”માં અષો જરથુસ્ત્ર પેગમ્બરે સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિનું રહસ્ય જે રીતે મૂકેલું છે, તે તેમની પાછળના અનુયાયીઓ પૂરતી રીતે ઉકેલી શક્યા ન હતા, અને પહેલવી કાળમાં તો તે તદ્દન ભુલાઈ ગયું હતું, અને યહુદી, ખ્રિસ્તિ, મુસ્લીમ વગેરેના ધર્મશાસ્ત્રની છાયામાં “એક ઈશ્વર”ની માન્યતાને અનુસરીને “મજ્દા અહુરા”નો ખરો મર્મ નહીં પામતાં એ પાછલા કાળના ઇરાની ધર્મગુરુઓએ “અહુરમઝ્દ” એમ એક નામ કરીને જરથોસ્તી ધર્મના સાચા તાત્વિક પાયા પર ઘા કર્યો, અને ત્યારથી “મજ્દા”નો અર્થ “જ્ઞાની” કરીને તેને “અહુરા”ના વિશેષણ તરીકે ગણી “જ્ઞાની અહુરા” એવો અર્થ ઊભો કરીધો, અને એ જ અર્થ જરથોસ્તી પરંપરા-traditions-પ્રમાણે ખરો હશે એમ માનીને ઇરાનીઓ તેમજ તેમની સાથે ગ્રીકો, રોમનો, યુરોપિયનો અને હિંદમાં આવી વસેલા પારસીઓએ પણ માન્ય રાખ્યો. યુરોપમાં “અહુરા-મજ્દા”ને બદલે Ormazd-ઓર્મઝ્દ-લખાવા માંડ્યું, અને હવે તો છેલ્લાં દોઢસો બેસો વર્ષો થયાં પારસીઓ અંગ્રેજી રાજ્યમાં રહીને અંગ્રેજી શીખ્યા, અને તેમની સ્કૂલોમાં ખ્રિસ્તિ ધર્મનું પણ કંઈક જ્ઞાન મેળવ્યું, એટલે રબેને આપણે પારસીઓ હિંદુઓના ધર્મ પ્રમાણે ઘણા દેવોવાળા ગણાઈએ તો તેમાં માનસંગ થવાય, અને એક જ ખુદામાં-હોરમઝ્દમાં માનવાવાળા કહેવાતાં “સુધરેલા” કહેવાઈએ, એટલે એ જ “એક ખુદા”ના ખ્યાલમાં આપણા મૂળ ધર્મમાં ય “ગાથા”નું ખરું શિક્ષણ આપણે ગેરસમજથી દાખી દીધું. ખુદ બાઈબલમાં પણ ખ્રિસ્તિઓની God the Father, God the Son and God the Holy Ghost એટલે પ્રભુપિતા, પ્રભુપુત્ર અને પ્રભુ પવિત્રાત્મા એવી ત્રિમૂર્તિ છે! આ અનંત સૃષ્ટિનાં અલગલગ સર્જનો મૂળ એક જ કેટલામાં રહેલાં છે, જેને વેદમાં “બ્રહ્મ” કહ્યું છે. તમામ સર્જન એ મૂળ “બ્રહ્મ”માંથી જ થાય છે. પણ “એ મૂળમાં જ એ અનાદિ તરવો રહેલાં છે, અને તેના મિલનથી જ અને તેની ઇચ્છાથી જ આ સર્વ સૃષ્ટિ પેદા થયેલી છે. હિંદુશાસ્ત્રોમાંના “સાંખ્યદર્શન”માં આ જ ફિલસૂફી ચર્ચેલી છે, અને એની ઉપરથી જ તમામ વિશ્વનું સર્જન થયેલું સિદ્ધ કરાયેલું છે. એ મૂળમાં પરમાત્મા અને પ્રકૃતિ-the Universal Spirit and the Universal Matter-બેડી રૂપે રહેલાં છે, અને એ ચેતન ને પદાર્થ સૃષ્ટિનાં તમામ સર્જનમાં રહેલાં છે. એ કદી છૂટાં પડતાં નથી. એ બન્ને પોતેપોતા એકરસ છે. વિશ્વના મૂળનું અને સૃષ્ટિના સર્જનનું આ રહસ્ય દુનિયામાં આર્ય પ્રજામાં આજથી સાડા આઠ હજારથી વધુ વર્ષો પૂર્વે અષો જરથુસ્ત્ર સાહેબે જ પ્રથમ દર્શાવ્યું છે, કેમકે તે સાહેબે પોતે જ “ગાથા”ના હા. ૩૧-૧ માં એને “અગૂસ્તા વચાઓ”-અવુષા વચા-unproclaimed commands-કહે છે, એટલે એમની અગાઉ કોઈએ પણ આ રહસ્ય ઉચ્ચાર્યું કે બોલ્યું ન હતું. આ પરમાત્મા અને પ્રકૃતિનાં બેવડાં મૂળમાંથી જ દુનિયાનાં તમામ સર્જનોમાં “પિતા અને માતા” બિતર્યા છે, અને આ પિતા અને માતાની એકતા વગર ચેતનનું કે પદાર્થનું નવું સર્જન પાછું બાળક રૂપે થતું નથી. આમ જે મૂળમાં છે તે જ થકમાંથી કાળપાંખડાંમાં વિસ્તાર પામે છે.

અહુરા-મઝ્દ-તે “અમુ” એટલે પ્રાણનો. આપનાર છે. એ મૂળ ચેતન છે. એ જીવનનો નાથ છે. એ “હુવો વીચિરો અહુરો”-સ્વો વિચિત્રો મઝ્દો-એટલે

અહુરા પોતે નિર્ણયકર્તા છે, આ સૃષ્ટિના તમામ આત્માઓનાં કર્મોના ઇન્સાફ કરીને બદલો આપનાર છે. “ગાથા”માંનો “અહુરા” તે “ઋગ્વેદ”માંનો “વરુણ” છે એવી કલ્પના અવેસ્તાના લેખકોમાં કદાચિત હોય, અને એવી માન્યતા યુરોપીય અભ્યાસીઓ અને તેમની પૂઠે આપણા પારસીઓ પણ રાખતા હોય. પણ “ગાથા”માંનો “અહુરે” તે The Supreme Universal Spirit-વિશ્વવ્યાપક પરમાત્મા છે, અને તેની સાથે “મજ્દા” તે The Lord of Matter-મટ્ટિ-છે. ‘ઋગ્વેદ’માંના એકેશ્વરવાદ જેવી “વરુણ”ની કલ્પના-વરુણ એટલે વ્યાપક અવકાશ all-pervading space-તો ધીમે ધીમે આવે છે. “ઋગ્વેદ”માં પ્રારંભની કલ્પના તો “ધાવા પૃથિવી”ની-આકાશ અને પૃથ્વીની-છે, એમાં બધું આવી ગયું છે. આ ધાવા પૃથ્વીનો પણ એક રચનાર છે, એમ ઋ. મં. ૪-૫૬-૩ માં છે : સ હવ સ્વણ મુવનેવામ ચ ક્ષમે ધાવાં પૃથિવી જજાન-એટલે “જેણે આકાશ ને પૃથ્વીને પેદા કરીધાં તે જ આ હુનિયામાં કુશળ છે”. “ઋગ્વેદ”માં ધીમે ધીમે વરુણ”ની સ્થાપના થાય છે ને તે સર્વોપરી દેવતા મનાય છે, અને તેને જસુર જરુણ એટલે “પરમાત્મા વરુણ” કરીને ઠેર ઠેર સંબોધ્યો છે. અને લાગે છે કે “ગાથા”માં જે “અહુરા”ની કલ્પના છે, તે આર્યોમાં બહુ જૂની હશે, અને એ જ જસુર નો ઉપયોગ શુભ અર્થમાં ઋગ્વેદનાં ઘણાં મંડળમાં ને ર્લોકમાં થયેલો મળી આવે છે. પણ “ગાથા”માંનો “અહુરા” તે “વરુણ” નથી. એ તો મૂળ “બ્રહ્મ” માંનું પરમ આત્મતત્ત્વ છે. એ ચેતન અને જીવનનો આપનારો સાહેબ છે અને વર્તનનો ઇન્સાફ કરનારો છે. હા. ૨૮-૯ માં પેગમ્બર સાહેબ કહે છે કે

“અનાઇશ્ વાઓ નોઇત અહુરા । અષેમ-આ યાનાઇશ્ જરનુએમા”

એટલે કે અહુરા । આ બધી મહેર મેળવીને તમોને તેમજ અધને અમારા વર્તનથી અમે કદી પણ નાખુશ નહીં કરીએ ।” ગેલ્ડનરના અને કાંગાઇના પાઠમાં આ લીટીમાં “અહુરા” પછી “મજ્દા” શબ્દ પણ છે, જે શબ્દ બીજા પાઠમાં જ ગણી શકાય, પણ એ શબ્દની સાથે જે બીજા પાઠની શ્રુતિઓ ગણીએ તો નવને બદલે અધ્યાર થઈ જાય છે. તે ખુલ્લી રીતે બતાવે છે કે આ “મજ્દા” શબ્દ કોઇએ પાછળથી ઘુસાડેલો છે ! કવિતારચનાના બરા જ્ઞાનથી આવા પાછળથી ઘુસાડેલા શબ્દો પકડાઈ આવે છે. એ માટેનો જુદો લેખ “અહુનવધતિ ગાથાના આહુ પાઠનાની બુદ્ધોની સુધારણા” આ ગ્રંથમાં છે, તે જોવો. એ જ પ્રમાણે આ હુનિયામાં માણસના શુદ્ધ વર્તન માટે હા. ૨૯-૭ માં ઉલ્લેખ છે કે “સ્વાર્પતુને તે ખામ મત્ર જે અહુનવધર્થિનો કલામ છે તે અહુરાએ અપની સાથે સહકારથી રચ્યો હતો.” એમ આપણે જોઈ શકીએ છીએ કે “ગાથા”માં અહુરાને મજ્દાની અખંડ જોડી દેખાડી છે. એ જન્મે શબ્દો સાથે આવે ત્યાં પણ તેને લગતું ક્રિયાપદ એકવચનમાં જ રાખેલું છે, પણ જ્યારે જુદાં જુદાં કાર્યોની વાત આવે છે ત્યારે ત્યાં મજ્દાને એકલાને યા અહુરાને જ સંબોધાય છે, અથવા એક જ વાક્યમાં બેનાં જુદાં કાર્યો બતાવવા એ જે શબ્દોની આગળ પાછળ બીજા જુદા શુણ્દર્શી શબ્દો સુકાય છે. ઉદાહરણ લેએ હા. ૩૦-૫ માં છેલ્લી ત્રીજી લીટીમાં પહેલા પાઠમાં “અહુરેમ” શબ્દ મૂકેલો છે, અને બીજા પાઠમાં “મજ્દામ” શબ્દ છે, અને એ વાક્યમાં એ જન્મેનાં જુદાં વ્યક્તિત્વનો ખુલ્લો ઉલ્લેખ છે :

“યએ-સા દનુઓષન અહુરેમ । હુઇશ્યાઇશ્ પ્યુઓયનાઇશ્ કેઓરેન મજ્દામ” એટલે “ખચીત જેઓ મજ્દાનો માર્ગ પસંદ કરે છે, તેઓ સત્કાર્યો દ્રારા

અહુરાને સંતોષ આપે છે.” “મજ્જાનો માર્ગ” તે નેકીનો, લઘાઈનો, સાચવટનો છે, એ પ્રમાણે એ માર્ગ રહીને જેઓ સત્કાર્યો કરે-શુભ વર્તન રાખે-તેઓ તેમનાં એવાં રૂડાં વર્તનથી અહુરાને સંતોષ આપીને રાજ કરે છે. અહીં તો ખુદ્દી રીતે અહુરાનાં અને મજ્જાનાં જુદાં જુદાં વ્યક્તિત્વ-individuality-સાફ સાફ પેગખર સાહેબે બતાવ્યાં છે ! એક બીજા સ્લોકમાં પણ એવી જ સ્પષ્ટ વાત છે તે એકઝે : હા. ૩૩-૨ માં છેલ્લી ત્રીજી લીટીમાં પેગખર સાહેબ કહે છે કે “તોઈ વારાઈ રાદેન્તી અહુરદ્યા જઝાઈ મજ્જાઝા” એટલે “તેઓ અહુરાની મરજીને (તથા), મજ્જાના સંતોષને આધીન રહે છે.” અહીં “વારાઈ”-વાચ-unto the will-પછી “અહુરદ્યા”-અહુરાની-છે, અને જઝાઈ-into the satisfaction-સંતોષને-પછી “મજ્જાઝા”-મજ્જાની-છે. તમામ “ગાથાઓ”માં આવી રચના ઠેર ઠેર આવે છે.

એક બીજી વાત પણ નોંધવા જેવી છે. “ગાથા”માં અહુરા મજ્જાનાં કેટલેક ઠેકાણે વપરાયેલાં સર્વનામોમાં દ્વિવચન-dual number-ના પ્રત્યયો લગાડેલા મળી આવે છે, ત્યાં એ બે જુદાં વ્યક્તિત્વ છે, તે સાબિત થાય છે. ગાથાના પ્રારંભના જ હા. ૨૯-૧ માં પહેલો જ શબ્દ “કમધુખ્યા” છે. “ગાથા”માં વિલક્ષિતો “ખ્યા” પ્રત્યય દ્વિવચનમાં જ વપરાય છે, એટલે એનો અર્થ “તમે બન્ને પામે” એમ થાય. “ગાથા”ના ૨૯ મા હા. ની સમજ તેમા ઊંડા ઊતરતાં બરાબર મળે છે. દુઃખોથી બેનર થયેલી પૃથ્વીનો આત્મા એ હા. ના પહેલા સ્લોકમાં અહુરા-મજ્જાને ફરિયાદ કરે છે, ત્યાં આ દ્વિવચનના પ્રત્યયવાળો “કમધુખ્યા” શબ્દ છે. પછી બીજા સ્લોકમાં પહેલી લીટીમાં કહ્યું છે કે “અદા તથા ગૈઉશ પૈસત અયેમ્”, એટલે “ત્યારે પૃથ્વીના પેદા કરનારે અપને પૂછ્યું,” કેમકે પૃથ્વી પર માણસના ચોખ્ખ વર્તન માટેનો કાયદો અહુરાએ અપની સાથે મળીને રચેલો હતો તે હા. ૨૯-૭ માં બતાવેલું છે. તેમજ આ બીજા સ્લોકમાં પણ બધા અહુરાઓ અને મજ્જાઓના વડા અથ વહિસ્તને એ સવાલ પુછાયો. હવે અહીં “ગૈઉશ તથા”-“પૃથ્વીનો સર્જક”-તે બીજો કોઈ નહીં પણ “મજ્જા”જ છે. તમામ સૃષ્ટિનો પેદા કરનાર “મજ્જા”જ છે. એ પ્રકૃતિનો અધિપતિ-Lord of Matter-છે. જે કાંઈ આ વિશ્વમાં દૈત્ય મહાર્થ-mahartha-tattva-છે, તે એ મજ્જા-નો જ બનાવેલો છે. એ તમામ પદાર્થમાં ચેતન પૂરનાર “અહુરા” છે. એ પછી ચોથા સ્લોકમાં અથ જવાબ આપે છે, ત્યાં તે “મજ્જા”ને જ પ્રથમ સંબોધે છે : “મજ્જાઝા સખારે મધુરિસ્તો” એટલે “પાક મજ્જા કલ્યાણનો સાગર છે.” મજ્જાએ દુનિયાના લોક માટે હજારો ન્યામતો ઉપજાવીને મૂકી છે, તેથી તે તો “કલ્યાણનો સાગર” છે, પણ દેવોએ અને મથક્યાઓએ એ સાગરને એવી રીતે ઘેરી રાખ્યો છે, કે તે ન્યામતો પાસે પોતાની ખૂરી નૈયતને લીધે કોઈ જઈ શકતું નથી. એ જ ચોથા સ્લોકની છેલ્લી લીટીમાં “હવો વીચિરો અરો” આવે છે : અહુરા પોતે સૌનો નિર્જીયકર્તા છે, સૌનાં વર્તનને તોલી જેનાર છે, એટલે તે સાહેબ જેવું ચાહે તેવું થાય ! એ પછી છઠ્ઠા સ્લોકમાં અહુરા ને મજ્જા બન્ને સાથે બોલે છે. ૧ળી આઠમા સ્લોકમાં તો અહુરા કહે છે કે “તે જરથુસ્ત્ર સ્પિતામો પોતે મજ્જાને માટે તેમજ અપને માટે સ્તુતિ દાસ બહાર બોધન આપવા ચાહે છે”, અહીં પણ અહુરાથી મજ્જાનું વ્યક્તિત્વ જુદું બતાવ્યું છે. પછી નવમા સ્લોકમાં પૃથ્વી પૂછે છે કે “કદા યવા હવો અરહત્” એટલે તમે બન્ને તરફથી

એ પોતે ક્યારે એવો બનશે-ઇત્યાદિ” અહીં “યવા” શબ્દ છે તે પણ દ્વિવચનમાં છે. વૈદિકભાષામાં એ શબ્દ યુવા છે. “કદા”માં વખતનો ખ્યાલ આવી ગયો પછી “યવા” એટલે “વખતે”ના અર્થમાં તે બેવડાવવાનું શું કામ છે ? પ્રાગ્વૈદિક ભાષા જે “ગાથા”ની ભાષા છે, તેમાં એવા ઘણા વૈદિકભાષાના શબ્દોમાંની શ્રુતિઓમાં “આ, ઇ, કે ઉ” છે, તે “ગાથા” ભાષામાં નથી. ઉદાહરણ તરીકે બુઘ્નોઃ વૈદિક યાવત-ગાથા “યવત્”, વૈદિક દર્શમ્-ગાથા દરેગમ્, વૈદિક તિરેમતિ-ગાથા “તરેમઇતિ”, વૈદિક મિતે-ગાથા “મઇરે”, વૈદિક તુવામ-ગાથા “તઉવામ્”, વૈદિક યુવાક્મ-ગાથા “યવાકેમ્”, વૈદિક યુવા-ગાથા “યવા” ઇત્યાદિ. વળી હા. ૨૮-૧૦ માં તો “મજ્ઞા અહુરા” એમ સંબોધન છે, તેની પાછળ જ “ક્ષમ્બુખ્યા શબ્દ આવે છે, તે સ્પષ્ટ દેખાડે છે કે એ દ્વિવચનમાં જ છે. હા. ૩૨-૯ માં પણ છેલ્લી લીટીમાં “અપાઇ-આ યૂમ્બુખ્યા ગરેજે” એટલે “હું અપની અને તમારી બંનેની સમક્ષ ફરિયાદ કરું છું”. એ લીટીમાં બીજા પાદની શરૂઆતની આગળ “મજ્ઞા” શબ્દ પાઠમાં છે, તે કોઇએ પાછળથી ઘુસાડેલો તુરંત પકડાઈ આવે છે. શ્રુતિઓ ગણીને અભ્યાસીઓ એ બેઠેલે.

હવે આપણે “મજ્ઞા” તે સૃષ્ટિના પેદા કરનાર, પ્રકૃતિતત્ત્વ, યાને “ગૌંઉશ તયન્” વગેરે માટે “ગાથા”માંની તેમજ બીજી શબ્દોનો બેઠેલો. “મજ્ઞા” તે મહુ એટલે મહાન, મોટો અને ઘા એટલે supporter, ટેકો. આ આધાર આપનાર, એમ અર્થ થઈ શકે, અને પ્રકૃતિ-matter-એ જ આ સૃષ્ટિની તમામ પેદાશનો આધાર છે, એ અર્થ પણ કરી શકાય. પણ “ઋગ્વેદ”માં આ “મજ્ઞા” શબ્દ મેળા રૂપે છે, અને તે મેષસ્ એટલે બુદ્ધિ, જ્ઞાન, મનની શક્તિ, એ પરથી છે. આ રૂપ બરાબર લાગે છે, કેમકે ગાથા ભાષામાં “અજ્ઞ” રૂપનો “ઋગ્વેદ”માં “એ” થાય છે. ઉદાહરણ તરીકે “ગાથા”માં હા. ૩૧-૧૭ માં ત્રીજી પંક્તિમાં “જહી-ને” છે, તે મૂળ “અજહી” શબ્દનું “અ” નો લોપ થઇને બનેલું રૂપ છે, અને એ જ “અજહી” શબ્દ વેદમાં વૃષિ તરીકે લખાયેલો છે. એ શબ્દ જસ ધાતુનું આશાર્ય, પરસ્મૈપદ, ૨/૧ નું રૂપ છે: જસ+ધિ=વૃષિ. એવી જ રીતે “ગાથા”માં હા. ૩૩-૪ માં બીજી લીટીમાં “નજ્ઞિસ્તામ્” શબ્દ છે, તેનું ઋગ્વેદમાં મં. ૧-૧૭-૩ માં ને બીજે ઠેકાણે નેજિહ્મ રૂપ છે. એ બતાવે છે કે પ્રાગ્વૈદિક “અજ્ઞ”નો વૈદિક ભાષામાં વ થાય છે. એ જ રીતે આ “મજ્ઞા” શબ્દનું સ્વાભાવિકપણે મેળા રૂપ બરાબર થયેલું છે. એના અર્થ પણ The Great Supporter, the Supreme Wisdom, the Great Power થાય છે. વળી એની નજીકનું એક બીજું રૂપ આ મૂળ પ્રકૃતિને માટે ઋગ્વેદમાં છે. મં. ૧૦ ના ૧૨૯ માં સૂક્તમાં સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ માટે જહાવ્યુ છે, તેમાં પાંચમા શ્લોકમાં સ્વઘા જવસ્તાવ પ્રવૃત્તિ: પુસ્તાવ એટલે “સ્વશક્તિ નીચે હુતી અને પ્રકૃતિ એટલે will-ઇચ્છાશક્તિ, પ્રભાવ, moving force ચલનશક્તિ, ઉપર હુતી. અહીં “સ્વધા”માં “મજ્ઞા”નો જ અર્થ છે. જેમાં આપણ છે તે પ્રકૃતિ. એ જ મૂળ શક્તિ-Power, Energy-છે. અહીં પણ “સ્વધા”માંના ઘા નો અર્થ ટેકો, આધાર છે.

ઋગ્વેદના મંડળ ૧૦ ના ૧૫૧ સૂક્તમાં મેધાસવત્ત્વ છે, તે આખું સૂક્ત “મેધા”ની જ સ્તુતિનું છે. એના ૧૧ શ્લોકોમાં “મેધા”ને આ વિધની બધી જ વસ્તુઓ નરીકે દેખાડી છે, તેમજ બધા દેવતા તરીકે પણ ગણાવી છે. આ

સૂક્ત પરંથી જણાય છે કે વેદકાળમાં “એધા”ની ઉપાસના પણ ચાલતી હતી, અને એ જ બ્રૂના “મન્વદ્યસ્ત્રી” યાને મેઘાવહ્ની ધર્મપંથની રહી ગયેલી નિશાની વેદમાં છે, એમ બધી બાબુએ સંશોધન કરીએ તો આપણા ધાર્મિક જ્ઞાનમાં યશો પ્રકાશ પડે છે ને તેમાં વધારો પણ થાય છે. આ બધાં ઉપરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે “મન્વદ્ય” તે મૂળ પ્રકૃતિનો જ નાથ છે. મૂળ પ્રકૃતિનું જ સ્વરૂપ છે. એ મૂળ પ્રકૃતિ વગર માત્ર ચેતન કશું કરી શકે નહીં. આ દુનિયામાં જેની હસ્તીજ નથી તે કદી પેદા થઈ શકે નહીં, એ તો વિજ્ઞાનનો પહેલો સિદ્ધાન્ત છે. તેથી આપણે ભલે એક ખુદા, એક ઈશ્વર કહીએ, પણ એ એકમાં મૂળતત્ત્વો બે છે. અહુરા અને મન્વદ્ય, પરમાત્મા અને પ્રકૃતિ, એ બે છે તો જ આ તમામ સૃષ્ટિનું સર્જન ને પુનઃસર્જન થયાં જ કરે છે. સ્થૂળ ભાષામાં પરમાત્મા-અહુરા-તે પિતા સ્વરૂપ છે, અને મન્વદ્ય-પ્રકૃતિ તે માતા સ્વરૂપ છે. અને એ જ મૂળ બેડી સૃષ્ટિનાં તમામ સર્જનોમાં પિતા ને માતા રૂપે ભિતરેલી છે. અને સૃષ્ટિનું વહન તેથી જ આગળ ચાલે છે.

“ગાથા”ના શિક્ષણ પ્રમાણે અહુરા અને મન્વદ્ય પહેલે અવ્યક્ત-unmanifested-એટલે કોઈ પણ રૂપના દર્શન વગરના હતાં, તે પોતે વ્યક્ત-manifest-દૃશ્ય થવા ચાહ્યું. હવે રૂપ-દૃશ્ય રૂપ-visible form-તો પ્રકૃતિ જ ધારણ કરી શકે, ચેતન એકલું કદી તેમ કરી શકે નહીં. એટલે આ સૃષ્ટિ રચવાનું પ્રયોજન મન્વદ્ય-પ્રકૃતિના નાથે કીધું. અહુરા ને મન્વદ્ય તો અતિ પવિત્ર અને કેવળ ભલા-absolute good-છે, એટલે એમનાથી તો કાંઈ ખુરાઈ સર્જાય નહીં. વળી આ સૃષ્ટિનું સર્જન કંઈ માત્ર ભલાઈનું જ હોઈ શકે નહીં, કેમકે તેમાં વિવિધતા, વિરોધ, ભણું જ થવાની ધરણ, કડવામીઠા અનુભવ, સુખદુઃખ, વગેરે અનેક બલની વિવિધતા માત્ર પ્રકાશથી જ ઉપભવી શકાય નહીં. એ માટે તો બે વિરોધી તત્ત્વો-પ્રકાશ ને અંધાર, જ્ઞાન ને અજ્ઞાન, ભલાઈ ને ખુરાઈ-એક એક સામે કુસ્તી લડતાં હોવાં બેઠાં, અને એ વિરોધતામાં જ કસાઈને દરેક આત્મા આગળ વધે, ત્યારે જ તેને ખરું જ્ઞાન થાય, ને તે પાછો અહુરાના પુણ્યપંથે વળે. હા. ૩૦-૧ માં પેગમ્બર સાહેબ કહે છે કે “અત્તા વદ્યા, ઇર્ષનતો, ચા મન્વદ્યા” એટલે “હે જિજ્ઞાસુઓ ! હવે તે બેને (બન્ને મન્યુઓને) હું આલેખી બેતાવીશ, જે બન્ને ખુદ મન્વદ્યાના હેતુને લીધે સર્જેલા છે. એ પછી હા. ૩૦-૪ માં તેઓ જણાવે છે કે “એ બન્ને, સરખેસરખા મન્યુઓએ સૃષ્ટિના પ્રારંભે હસ્તી અને નીસ્તી, ચેતન અને અચેતન-ઉપભવ્યાં, અને એ વિરોધમાં દુનિયાના અંત સુધી જિદ્દગી ચાલશે.” આપણે અનુભવીએ છીએ કે દુનિયામાં કોઈ ઠેકાણે પણ હંમેશનો પ્રકાશ કે હંમેશનો અંધાર, હંમેશનું સુખ કે હંમેશનું દુઃખ દેખાતાં નથી. આ સૃષ્ટિને અનંત કાળ સુધી ચલાવવા માટે મન્વદ્યએ એવો હેતુ રાખીને તેને પેદા કીધી. આગળ ચાલતાં હા. ૩૦-૧૧ માં કહ્યું છે કે “તા ઉર્વાતા સપથા ચા મન્વદ્યાઁ દદાત્”, એટલે “એ બન્ને જીવનાચારો-modes of life-ને તમે સમંજેને પિછાનો છો, જેઓને-જે આચારોને-મન્વદ્યએ નિર્માણ કીધેલા છે.” હા. ૩૧-૧૧ માં પણ કહ્યું છે કે “હ્યત નૈ, મન્વદ્યા, પચ્ચાંઉર્યંચમ ગચ્ચેઁનાચ્ચાસ્યા તપો દચ્ચેનાચ્ચાસ્યા,” એટલે “હે મન્વદ્યા ! તેં અમારે માટે પ્રથમથી જ સૃષ્ટિઓ તથા (તેમાં ખરાબર રીતે વર્તવાનાં) ધર્મનાં ફરમાનો અરજ્યાં.” અહીં વાંચકો બેચે કે બધે જ ન્યાં સૃષ્ટિને પેદા કરવાની વાત આવે

છે ત્યાં “મજ્જા”નું જ નામ લેવાય છે. એવાં તો અનેક ઉદાહરણો “ગાથાઓ”માંથી આપી શકાય; વાંચક પોતે જ હવે આ કુંચીથી “ગાથા”નો આ લેદ અનેક પ્રલોકોમાંથી મેળવશે. હવે જ જરથોસ્તીઓ તેમ જ જરથોસ્તી ધર્મના અભ્યાસીઓ સ્પષ્ટ રીતે સમજી શકશે કે “ગાથા”માં અહુરા અને મજ્જા એ બે જુદી વ્યક્તિઓ છે, જો કે તે એકરૂપ ને એકરસ છે. હા. ૨૯-૭ માં જણાવ્યા પ્રમાણે આ સૃષ્ટિ સ્વયા પછી માણસને માટે જે ‘અપ’નો યા “ઋત”નો મહા કાયદો સુઝાવ્યોતો અને પેગમ્બરો મારફતે અપાયેલો છે, તે કાયદાની, તે પાક અહુનવધર્યના કલામની રચના તો અહુરાએ અપની આથે મળીને કીધેલી; પછી એ કલામને લગતો “નાદ” તો મજ્જાએ જ કુંચ્યો અને સ્પેન્તામન્યુએ ઝીઝીને તેને સુઝાવ્યોત યા પેગમ્બર યા મહર્ષિ દ્વારા આ દુનિયાની ભાષામાં ઉતરાવીને તે માણસોને સંભળાવ્યો. આ બધા લેદ હવે અહીં ખુલ્લો થાય છે, અને આ પવિત્ર કલામને માટેનો આ મહા અગત્યનો મંત્ર-હા. ૨૯-૭ બરાબર સમજતાં બધા લેદ પણ ઉકેલી શકાશે. એ માટેનો મારો “ગાથામાં માંધવાણીનું મૂળ”વાળો લેખ વાંચવો.

હવે “મજ્જા અહુરા” કે “અહુરા મજ્જા” એ બન્નેને સંબોધન જ્યાં જ્યાં આવે છે, ત્યાં ત્યાં સૃષ્ટિસ્થનાની મજ્જાના ઇલાકાની વાત સાથે માણસના આત્માની યા તેના વર્તનની અને તેને મળેનારા ન્યાયની વાત આવે છે. વાંચકો પોતે જ આ વાતની ખાતરી કરી લેશે. જ્યાં સૃષ્ટિ સ્થનાની ને તેના નિયમોની વાત વધારે પ્રમાણમાં હોય ત્યાં પહેલે “મજ્જા” અને પછી “અહુરા”-મજ્જા અહુરા-એમ સંબોધન થાય છે, પણ જ્યાં વર્તનની, દોરવણીની, ઇન્સાફની વાત વધારે પ્રમાણમાં હોય ત્યાં “અહુરા મજ્જા” એમ સંબોધાય છે.

અહુરા-મજ્જાની જોડીનો આ લેદ મેળવ્યા પછી હવે આપણે આ વિષયને આગળ ચલાવીએ. જેમ માતાપિતાની શક્તિ બાળકમાં ઊતરે છે અને એ બાળક પુજત ઉમરનું થયા પછી પોતાની જોડી મેળવીને પાછું બાળક ઉત્પન્ન કરી શકે છે, અને એ આ જગતની તમામ પેદાશને માટે પણ ખરું છે, તેમ આ મૂળ મહા-શક્તિઓ ને તરવો અહુરા-મજ્જાએ જે મહા પ્રકાશિત નિત્ય ગતિમાન ગોળાઓને ઉત્પન્ન કરીને અનંત સંપ્રિત અવકાશમાં ઘૂમતા કીધા છે, તે ગોળા પણ પાછા પોતાની નાની દુનિયા ઉત્પન્ન કર્યા બાદ છે. એ રીતે આપણે જે આ જીવતી ને ફાલતી ફાલતી પૃથ્વી પરની દુનિયાને જોઈએ છીએ, તેને આકાશમાં દોરવનાર તેનો પેદા કરનાર પણ આપણો મહાન સૂર્ય છે, જે વૈદિક સંસ્કૃતમાં પ્રથમ સ્વર તરીકે અને “ગાથા”ની ભાષામાં “હવરે” યા હવરેશ્વર-પુરશેદ તરીકે ગણાયેલો છે. આપણી ખરી સૃષ્ટિનું મધ્યગિંદુ તે આપણો એ “સૂરજ” છે અને એના પેદા કીધેલા ગ્રહો, ઉપગ્રહો, ધૂમકેતુઓ અને બીજા અસંખ્ય ઉલ્કાઓ-meteors-ખરતા તારા વગેરે છે. આપણી આ દુનિયાનો સર્જક, ધારક, ચાલક, મારક-બધું જ એ છે. એના વગર એક પણ પળ એની કોઈ પેદાશ જીવી શકે નહીં. સૂર્ય જ આપણો ખુદા છે, તે રહસ્ય આવૈદિક કાળથી આયોનિ માલૂમ હતું. “ગાથા”ના પહેલા જ હા. ૨૯-૬ માં આ વાત ગર્ભિત રીતે પેગમ્બર સાહેબે કહી છે. એ પ્રલોકમાં “અહુરા મજ્જા” પોતાના જમણા હાથ જેવા અને પૃથ્વીને પોતાના પવિત્ર નિયમમાં રાખનારા “એથ વહિસ્ત” એટલે અર્દાબહેસ્ત અમેશાસ્પંદને પૂછે છે કે શું એવો કોઈ સત્તાધારી રાજા કે કોઈ અચળ અપોઈ સાધેલો રતુ-પેગમ્બર પણ તને બળીતો નથી? ” એ કહ્યા પછી છેલી ત્રીજી લીટીમાં તે સાહેબ કહે છે કે

અતઃ છ ક્રમ્યન્તઃ—આ વાસ્તવ્ય—આ શ્વોર્ષતા તત્ત્વા” એટલે “તેથી તો ખરેખર કુળદાતાને માટે તેમજ રક્ષકઉદ્ધારકને માટે મહાગતિદાયકે તને ઘટેલો છે.” “અહીં આપણને “શ્વોર્ષતા” શબ્દ સાથે કામ છે. લખવાની વૈદિક ભાષામાં એ સ્વર્ણ થાય છે. એ શબ્દનો ધાતુ સ્વર એટલે ગતિમાં હોવું, ગતિમાં મૂકવું, એ છે અને તે પરથી સ્વર્ણ એટલે “ગતિનો આપનાર” થાય છે. “ગાથા”ના હા. ૨૯-૧ માં પહેલી લીટીમાં જ “શ્વોર્ષતા” શબ્દ છે, તે એ જ સ્વર ધાતુના ક્રિયાપદનું અનિયમિત ભૂતકાળ, પ્રયોજ્યાર્થ, આત્મનેપદ, ૨/૩ નું રૂપ છે. એનો વૈદિક શબ્દ સ્વરૂપ એટલે “તમે ગતિમાન કીધી—put into motion—એ અર્થનો છે. એમ આ ક્રિયાપદના અર્થ પરથી આપણને “શ્વોર્ષતા” શબ્દનો અર્થ સમજી શકાય છે. “અહુરા મન્દા” ઉપલા હા. ૨૯-૬ માં જ્યારે “અપ વહિસ્ત”ને કહે છે કે “એ માટે તો” “શ્વોર્ષતા” એ એટલે “ગતિદાતા”એ તને સમર્થો છે, ત્યારે આપણને ખાતરી થાય છે કે આ સૂર્યમંડળના ગ્રહોની જ વાત છે. હવે પછી “અપ વહિસ્ત” તે શુરુનો ગ્રહ—Jupiter—છે તે અનેક ઉદાહરણોથી દેખાડવામાં આવશે, તે શુરુગ્રહને સર્વનારે આ ગતિના દેનારે “શ્વોર્ષતા” તે કોણ તે સમજવું મુશ્કેલ નથી. એ “શ્વોર્ષતા” તે સૂર્ય જ છે, અને આ બધા ગ્રહો સૂર્યમાંથી જ પેદા થયેલા છે. એ તો આધુનિક જ્યોતિષ વિજ્ઞાન Science of Astronomy—પણ ૨૫૪ રીતે સીખવે છે.

આ વિષયમાં આપણને “ઋગ્વેદ”ની સાક્ષી પણ લેવી પડશે. ઋગ્વેદમાં દસ સૂકતો—ગાથા ભાષામાં “હૂષ્તો”—“સૂર્ય” પર લખાયેલાં છે. એ “સૂર્ય” આ “સવિતા” તે જ “ત્વષ્ટા” છે એમ ઋગ્વેદના મંડળ ૩-૫૫-૧૯ માં ૨૫૪ કહ્યું છે:

દેવસ્વષ્ટાં સવિતા વિશ્વરૂપઃ પુષોર્વ પ્રજાઃ પુરુષા જંજાન ।

હમા ચ વિશ્વા સર્વનામ્યસ્ય મહદ્ દેવાનામસુરત્વમેકમ્ ॥

એટલે “સવિતા—સૂર્ય—જે વિશ્વરૂપ દેવ છે તેણે જાત જાતની પ્રજા પેદા કરીને તેનું પોષણ કીધું. આ બધાં તમામ ભુવનો એનાં જ ત્વષ્ટાનાં જ છે. દેવોની એ ભારે અસુરશક્તિ એક જ છે.” અહીં આ દુનિયાનો સર્વનાર એક જ છે તે સૂર્ય છે, એમ ૨૫૪ કહ્યું છે. વિશ્વનો રચનાર એક જ છે એ તાત્ત્વિક વિચાર ઋગ્વેદના ૧૦ માં મંડળના ૮૨ માં સૂક્તમાં બહુ સુંદર રીતે મૂકેલો છે. “જે આપણો પિતા છે, વળી જે સર્વ ભુવનોને પણ જાણે છે, જે દેવોના પણ નામ પાડનારે એક અને અનન્ય છે તેને માટે આખી દુનિયા પૂછે છે કે તે કોણ છે?” વળી “તેની આંખો બધી બાબતો જાણે છે, તેનાં મુખ બધી ગમ છે તેની બાબત બધી દિશામાં છે વગેરે....”

“ગાથા”ની પ્રાગૈદિક ભાષામાંનો “શ્વોર્ષતા” ઋગ્વેદમાં સ્વર્ણ થયો છે. અને એમાનો ‘ર’ ઊડી ગયો છે, પણ “તૈત્તિરીય સંહિતા”માં (૨-૫-૧-૧) વિશ્વરૂપ સ્વર્ણ નું વર્ણન આવે છે. આ ત્વાષ્ટ પણ સ્વર્ણ જ છે. આ ત્વાષ્ટ શબ્દમાં “ર” “ટ” પછી આવે છે, ત્યારે “ગાથા”માં એ “ર” છાની પૂર્વે આવે છે. આવા ‘ર’ અર્થજનનાં પરિવર્તન એ બંને ભાષાઓમાંના કોઈ કોઈ શબ્દમાં આવે છે. “ગાથા”માં “અસિ”ને બદલે “આતર” કે “આથ” શબ્દ છે, ત્યારે વેદમાં એ શબ્દ મયર રૂપે મયર્વણ શબ્દમાં છે. બીજો શબ્દ ત્વાષ્ટ પણ છે, અને તેનો અર્થ પણ “ઘડનાર, વિધાયક” વગેરે છે. ઋગ્વેદનાં જાણી સૂકતોમાં એને માણસોનાં ને

પ્રાણીઓનાં શરીરો ઘડનાર તરીકે ગણ્યા છે. વળી ઇન્દ્ર વગેરે દેવતાઓનાં હથિયાર ઘડી આપનારો પણ એને જ ગણ્યો છે. સાત “આદિત્યો”માં સ્થાને “સવિતા” યા “સૂર્ય”ને ઠેકાણે પણ ગણ્યો છે, એટલે એ જ “સૂર્ય” છે. હિંદુઓનો “ગાયત્રી મંત્ર” જે જરથોસ્તીઓના “અહુનવધર્ય”ના કલામ જેવો ગણાય છે, તેમાં પણ પ્રભુ તરીકે “સવિતા”ની એટલે સૂર્યની જ સ્તુતિ કરવામાં આવેલી છે. એમ બહુ પ્રાચીન સમયથી આર્ય લોકો સૂર્યની જ આરાધના પ્રભુ તરીકે કરતા આવ્યા છે.

ઉપર જણાવ્યા ઉપરાંત “ઋગ્વેદ”માં તો અનેક સૂક્તોમાં “સૂર્ય”ને જ જગતનો પતિ કહેવામાં આવ્યો છે. ઋગ્વેદના મંડળ ૭-૬૩-૨ માં સૂર્ય વર્દાંતિ પ્રસવીતા જનાંતામ્ એટલે સૂર્ય “જગતનો જન્મ આપનાર” છે, એમ કહ્યું છે. ઋ. મં. ૪-૫૩-૨ માં સૂર્યને સુર્વનસ્વ પ્રજાવતિ: એટલે “તમામ જગતના જીવનનો માલિક” કહ્યો છે. મં. ૧-૧૬૪-૧૪ માં પણ સૂર્યને જગતની આંખ અને તમામ જીવનોનો પિતા કહ્યો છે. મં. ૧-૫૦-૧૦ માં દેવે દેવત્રા સૂર્યમ્ એટલે “સૂર્ય બધા દેવતાઓનો દેવ છે,” એમ “ઋગ્વેદ”માંથી તો સંખ્યાબંધ ઉદાહરણો એ માટે જોઈ શકાય છે.

હવે આપણે “ગાથા”ઓની તેમજ “અવેસ્તા”માંની પણ થોડીક શહાદતો જોઈ જઈએ. અવેસ્તાની જૂની યસ્ત “ઋવરહીન યસ્ત”ના ૯૨ માં કુકશમાં કહ્યું છે કે “અર્મૈષાઓ રપેન્તા વીરપે હુવરે હુજાઓવ” એટલે “પુરશેહ યાને સૂર્યની માથે અચળ સંસર્ગ શખનારા અર્મૈષા રપેન્તા.” વળી “પુરશેહ ન્યાએશ”માં પહેલા જ કપ્દામાં “નૈમો વે અર્મૈષા રપેન્તા વીરપે હુવરે હુજાઓવાઓ.” એમ ઉપર પ્રમાણે જ કહ્યું છે, એટલે અવેસ્તા કાળમાં જે “આત અર્મૈષારપેન્તા” કહ્યા છે તેમાં “અહુરામઝ્દા”ને પણ એક “અર્મૈષારપેન્તા” ગણેલા છે, એટલે આ પુરશેહ યાને સૂર્ય એ આ બધા અમશારપેહોનો હસ્થ વડો યા પ્રતિનિધિ જેવો છે. એ જ “પુરશેહ ન્યાએશ”માં ૬ ઠા કરદામાં કહ્યું છે કે અહુરમઝ્દાએ જેને મીનો ઇજહોમા ઘણો જ નૂરમંદ પેદા કીધેલો છે. એમ “અહુરમઝ્દા”ના મૂળ નૂરનો આ સૂર્ય આકાશના દેખાતા બધા ગોળામાં સૌથી વધુ પ્રકાશિત હોવાથી તેના પ્રતિનિધિ જેવો ગણાયો છે.

એક બીજી અગત્યની શહાદત પણ “ગાથા”માંથી મળે છે જેને “ઋગ્વેદ”ના મંત્રોનો પણ ટેકો છે. “ગાથા”ના હા. ૩૩-૧૩ માં પહેલી જ લીટીમાં “અહુરા”ને અખોધન તેના શુભવાચક વિશેષનામમાં કીધું છે, તે “વૈઉરુચ્યાને” શબ્દ બહુ જ કામનો છે. એની પછી તુરત જ બીજી લીટીમાં સ્પષ્ટ રીતે એ શુભવાચક નામ કોનું છે તે “અહુરા!” નામના સંજોધનથી બરાબર સમજાય છે. આ “વૈઉરુચ્યાને” શબ્દ વૈદિક ભાષામાં ડર્રચક્ષણિ છે તેનું આઠમી વિભક્તિ એક વચનનું સ્વરભારના ખાસ ઉચ્ચાર સાથેનું રૂપ છે. એ ડર્રચક્ષણિ એટલે All-round Illuminator-સર્વત્ર પ્રકાશક-બધી બાજુએ પ્રકાશ આપનારો. અહીં તો સૂચનથી પણ સ્પષ્ટ થાય છે કે એ “સૂર્ય” જ છે. “ઋગ્વેદ”માં પણ અનેક ઠેકાણે ખુદ્દી રીતે મં. ૭-૬૩-૪, મં. ૭-૩૫-૮ વગેરેમાં સૂર્ય ડર્રચક્ષણિ એટલે “સર્વત્ર પ્રકાશક સૂર્ય” એમ કહ્યું છે. આ શહાદતો સચોટ છે, અને આપણી ખાતરી કરી આપે છે કે “અહુરામઝ્દા”નો આપણી આ દુનિયા માટેનો પ્રતિનિધિ, મર્ચક, ધારક, ચાલક વગેરે બધું જ “સૂર્ય” છે.

જ્યોતિષ પ્રમાણે પણ સૂર્ય આત્માનો કારક છે, રાજસ્થાનનો, રાજનો, દેવસ્થાનનો, પિતાનો એમ અનેક વસ્તુઓનો કારક-Significator-છે. “ગાથા”માં પણ આત્માને લગતાં, રાજને લગતાં, સુક્રિતને લગતાં કથનોમાં અહુરાને યા મશ્વરદાને પ્રસંગાનુસાર આશયવામાં આવે છે. હિંદુઓનાં ઉપનિષદો જે ઈશ્વર અને તત્ત્વજ્ઞાનને લગતા વિષયો નિરૂપે છે, અને જેમાંનાં ઊંડા જ્ઞાન પરથી જ વ્યાસમુનિએ “મહાભારત”માં “શ્રીગીતા” લખી છે, તે ઉપનિષદોમાં એકનું નામ “સૂર્યોપનિષદ” છે. એમાં સૂર્યને જ આ દુનિયાનો કર્તા કહે છે. એમ આપણી દુનિયા માટે તો મૂળ અહુરા-મશ્વરદાનો પ્રતિનિધિ આપણો “ખુરશેદ” યાને સૂરજ છે. પૃથ્વી પરની તમામ પેદાશને એ સૂર્યની સાથે જ સીધા સંબંધ છે. જે મૂળમાં ને સૂક્ષ્મમાં છે, તે જ હાળખાંખડાંમાં ને વિશાળ સ્થૂળમાં જિતે છે, અને એ વ્યવસ્થા તે મૂળના રસમાંથી જ થાય છે. જે અણુઓ આપણા સ્થૂળ શરીરમાં છે તેમજ સૂક્ષ્મ અંતરમાં છે, તે બધાં અણુઓ સૂર્યમાંનાં અણુઓ સાથે સંધાયેલાં છે, અને એવી રીતે સૂર્ય જ તમામ જગતને જન્માવે છે, નિભાવે છે, પોષે છે. અને ધીરે ધીરે પોતાના મૂળ તરફ સર્વને ખેંચે છે. ભલે આપણે દુનિયાની બધી વસ્તુઓને આપણાથી જુદી જોતા ને માનના હોઈએ, છતાં એ બધી વસ્તુઓ ધરાવતી આખી દુનિયા અને આપણે એક જ મૂળ પ્રકૃતિમાંથી જિપજેલાં છીએ, અને એ રીતે જો એકમેકને આધારે અને સંબંધે ગૂંથાયેલાં છીએ. આપણી આ દુનિયા પરની તમામ હસ્તીનું નિયંત્રણ-order-આપણી સૂર્યમાળાનો સર્વજ્ઞ સૂર્ય પોતાના ઝહો ઉપચક્રો દ્વારા જ કરી રહ્યો છે. માટે જ હજારો વર્ષના નિરીક્ષણથી વિજ્ઞાનીઓએ જ્યોતિષને લગતું શાસ્ત્ર ઉપજાવ્યું છે, અને તેના નિયમો હજારો અવલોકનોથી અને લાંબા અનુભવથી શોધી કાઢીને ગણિત શાસ્ત્રના પાયા પર અનુમાનો પાંધી માણસના જીવનના તેમજ દુનિયાના વહનને લગતા બનાવો-ભૂતના તેમજ લવિષ્યના-તેઓ વર્તી શકે છે. કોઇ પણ શાસ્ત્ર પૂર્ણ નથી, તેમજ જ્યોતિષશાસ્ત્ર પણ પૂર્ણ નથી, એટલે વર્તાશ ખોટા થે પડે. એ તો માનવતાની જ મર્યાદા છે.

અવેસ્તાની યસ્તોના લેખકે અહુરા-મશ્વરદા સાથે સાત અમેશાસ્પંદો ગણાવ્યા છે, તે જો ખુદ્દી આખે દેખાય તેવા છે, કેમકે તેમનાં શરીરો પણ છે, એમ ઘણે ઠેકાણે. જુદી જુદી યસ્તોમાં જણાવેલું છે. બુનામાં બુની ગણાતી “દેવરહીન યસ્ત”ના ૨૨ મા ક્રદામાં ૮૧ મા ક્રકશમાં કહ્યું છે કે “કેહુરપેમ યાઓ રએથવેદતિ સીશઓ અમૅષનામ્ સ્પેન્તનામ્ વેરેદાઓ અમૅષનામ્ સ્પેન્તનામ્, હવર-સએતમ અઉર્વત્ અસ્પેમ્ યજ્ઞમધદે.” એટલે “અમેશાસ્પંદોનાં સુંદર આદરણીય-exalted-શરીરો જે તેમને દીપાવવા અપાયેલાં છે, તેઓને તથા ઝડપી ઘોડાવાળા સૂર્યને અમે આશાધીએ છીએ”. વળી “સરોષ યસ્ત હાદોખત”ના ક્રદા ૫ માં ક્રકશ ૨૧ માં તો તમામ યજ્ઞોમાં “કેહુરપેમ” એટલે શરીરને પણ આશાધ્યાં છે, અને તે સાથે ૨૨ માં ક્રકશમાં “કેહુરપેમ અમૅષનામ્ સ્પેન્તનામ્ યજ્ઞમધદે” એટલે “અમેશાસ્પંદોનાં શરીરોને અમે આશાધીએ છીએ,” એમ સ્પષ્ટ છે. આ બધા ખુદલા ઉડેલોખોથી આપણે જાણી શકીએ છીએ કે અવેસ્તાના લેખકો આ બધા અમેશાસ્પંદોનાં તેમજ યજ્ઞોનાં આખે દેખાય તેવાં રૂપો છે, તે બરાબર જાણતા હતા, અને એ બધી આકાશમાં વિરાજતી, રોજ રોજ દિવસે ને રાત્રે પસાર થતી અને માણસ જાતનાં આશ્ચર્યને તથા પૂજનને યોગ્ય ઠરતી દેવી-divine-શક્તિઓની તેઓ હૃદયબાવથી આરાધના કરતા હતા. હું અનેક ઠેકાણે કહી ગયો છું તેમ આ

સૂર્ય, ચંદ્ર, ગ્રહો, ઉપગ્રહો, અને નક્ષત્રો કાંઈ માત્ર જડપદાર્થો જ નથી, જે આપણને દેખાય છે, તે તેનાં બહારનાં શરીરો છે, પણ તેમને સદા ગતિમાં રાખતા અને વિશ્વના નિયંત્રણમાં વિશ્વના નાથની યોજનામાં હંમશરીક થતા તેઓના મહાન આત્માઓ પણ છે.

“ગાથા”માંના મજ્જદાઓરચ્યા અહુરાઓરહો” કોણ ?

“ગાથા” માં અહુરા અને મજ્જદા હંમેશ જુદા જુદા શબ્દો તરીકે જ આવે છે, અને એ તમામ વિશ્વનું સર્જન કરનાર અખંડ બેડીનું રહસ્ય ઉપર બતાવ્યા પછી હવે આપણે આપણી આ પૃથ્વી પરની દુનિયાના ઘડનાર “ઘોરેસ્તા” એટલે “સૂર્ય”ની બધી સમજ મેળવ્યા પછી એ સૂર્યના દિવ્યમંડળનું રહસ્ય મેળવવા પ્રયત્ન કરીએ. “ગાથા”માં તો સૂર્યના પેદા કીધેલા તેમ જ આ પૃથ્વીના નિયંત્રણમાં સહકાર આપતા અમરો-Immortals-તે “મજ્જદાઓરચ્યા અહુરાઓરહો” કરીને જ જણાવેલા છે. પાંચે “ગાથાઓ”માં કોઈ પણ ઠેકાણે “અમૈષા-સ્પૅન્તા” યાને “અમેશાસ્પંદ” જેવો શબ્દ જ નથી ! આ પ્રતિપાદન વાંચકોને નવાઈ જેવું નથી લાગતું ? અને છતાં તે સત્ય છે. “ગાથા”માં “અમૈસ્તાત્” શબ્દ તેનાં અનેક રૂપોમાં આવે છે, પણ કોઈ ઠેકાણે “અમૈસ્તા”નું “અમૈષા” રૂપ મળતું નથી. જુસ્તોતિ શબ્દમાં ‘અ’ અનુદાત્ત છે અને ‘મૃ’ ઉદાત્ત-accented-છે, એ મૃ, વૃ જેવી શ્રુતિઓ ઉદાત્ત હોય તો તે તેવી જ ‘મૃ’-‘વૃ’ એટલે “મૈસ્-વૈસ્” એમ જ ઉચ્ચારાય છે, એટલે “અમૃતા” શબ્દનો “અમૈષા” થઈ શકે નહીં. એ રૂપ જ ખોટું છે ને બગડેલું છે. એ મારે વિશેષ જાણવા આ ગ્રંથમાં “ગાથા”ની પ્રસ્તાવના રૂપે “યાનીમ્ મનો” વાળો શ્લોક છે તેમા આ “અમૈષા સ્પૅન્તા” શબ્દ આવે છે, ને શબ્દ પરની ટીકા “ટિપ્પણ”માં બેઈ લેવી. એટલે આ “અમૈષા સ્પૅન્તા”ની સ્થાપના “ગાથા” પછી સૈકડો વર્ષો ગયા પછી “અવેસ્તા” લખાઈ તેમાં જ થઈ છે, અને ત્યાંથી જ “ગાથા”ના મૂળ પાયાની સમજ જુદી રીતે શરૂ થઈ છે. આ વિષય પર બીજા વિદ્વાનોના મામાન્ય ઇસારાઓ થયા હશે, પણ આ “અમેશાસ્પંદો”ની અવેસ્તામાંની કલ્પના “ગાથા”ના મૂળ પાયાથી જુદી ગયેલી છે, એ મારે સ્પષ્ટ રીતે અહીં કહેવું જોઈએ, અને તેનો ખુલાસો પણ મારે કરવો જોઈએ. આપણા કેટલાક વર્ગો પોતે જ જરથોસ્તી ધર્મનું ખરું રહસ્ય સમજે છે, અને બીજા અણજાણ, મૂર્ખ અને જડવાદીઓ છે વગેરે અનેક ગર્વલયા વચ્ચેના ઉચ્ચારે છે, તે કોઈ વર્ગને આ રહસ્ય આજ મુધી મળ્યું જ નથી. આપણા વિદ્વાનો જ્યાંસુધી પહેલવીને અને વળી અરખબી ભાષાનો પલ્લો પકડી રાખે, ત્યાંસુધી “ગાથા”નું તો શું પણ “અવેસ્તા”નું રહસ્ય પણ તેમને મળવાનું નથી. જરથોસ્તી ધર્મને લગતું ખરું રહસ્ય મને માહેજ તરફથી મળ્યું છે, તે નિઃસ્પષ્ટે અહીં હું જાહેર કરું છું. આપણા એ ભારે અભ્યાસીઓ અને ધર્મનું ગ્રહ જાણવાનો દાવો કરનારાઓ ગમે તેટલો અવાજ કરશે, પણ આ સત્યને તેઓ કોઈ રીતે તોડી શકશે નહીં. ૪૦-૫૦ વર્ષથી આપણે ત્યાં ધર્મના ઝઘડા ઘણા વધી પડ્યા છે, અને અભ્યાસીઓ એકબેકને ઉતારી પાડે છે, અને પહેલવી કાળથી પણ ચાલતી આવેલી ધર્મરૂઢિઓમાં ને માન્યતાઓમા પણ જાતજાતના ફેરફારો સૂચવીને ચા કરીને મૂળ નિર્મળ ધર્મ પર ચુંથણું પાડે છે ! પાક અહુરા-મજ્જદાનું ચાહવું હશે તો જરથોસ્તી ધર્મની મૂળ નિર્મળતામાં જે અનેક ગદલાં પાણી ભેળાઈ ગયેલાં છે, તે જુદાં પાડીને

અર્ચનની મૂળ પવિત્રતા હજારો વર્ષ પછી પાછી આપણને તે મંહાનામી સાહેબની મહેરથી આજે મળે છે. આ વિષયમાં મને મળેલી અનેક દિવ્ય પ્રેરણા પછી મેં જાહું સંશોધન કીધું છે, અને તે હું મારી કોમ આગળ તથા દુનિયા આગળ પ્રગટ કરું છું. સૌ કોઈ પોતાની ખુદી બરાબર વાપરીને અહીં આપેલી શ્રાદ્ધતો પર મનન કરીને પછી જ એ કથન માન્ય કરે!

“ગાથા”માં તો મમતા યા “અર્મૅરતા” જેવો પણ શબ્દ નથી. એમાં તો મજાદારગી માત્ર એક જ શબ્દ “અર્મૅરતાલ” આવે છે. ત્યારે આ “અવેસ્તા”માંનાં “અર્મેષા ર્પેન્તા” ક્યાંથી આવ્યા? હું આગળ લખી ગયો છું તેમ જો શબ્દો તો “ગાથા” પછી કેટલોક કાળ રહીને “ગાથાલાપા”માં જ લખાયેલી “હમ્સ્રહાધતિ યસ્ત”માં પ્રથમ દેખા દે છે. એ યસ્તના પહેલા જ કરદામાં બીજા વાંચકમાં આ “અર્મેષા ર્પેન્તા” શબ્દો વપરાયેલા છે. વળી એ જ “યસ્ત”ના ૩૦ કરદામાં ૪-૫ ફકરાઓમાં આ અર્મેષા ર્પેન્તાઓનો કંમ તો “ગાથા”ની માફક જ (૧) અથ વહિસ્ત, (૨) વૉહૂમનો, (૩) વૉહૂમથ, અને (૪) આરમધતિ એમ જ રહેલો છે. માત્ર એ યસ્તના પહેલા કરદાની અગાઉ જે પાછળની અવેસ્તા લાપામાં “લણુતર” ઉમેરાયેલું છે તેમાં જ “ગાથા”નો મૂળ કંમ જે પહેલે “અથ વહિસ્ત” અને પછી “વૉહૂમનો” આપેલો છે, તે ફેરવીને પહેલે “વૉહૂમનો” અને પછી “અથ વહિસ્ત” એમ તમામ અવેસ્તાનાં લણુતરોમાં આવે છે! વાંચક અને અધ્યાત્મી આ યસ્ત ફરી બરાબર વાંચીને આ જાણતની ખાતરી કરી લે.

આ પરથી આપણને સમજાય છે કે “ગાથા”માંના દિવ્ય મંડળમાં અમરો દેખા છે, તેની આ “હમ્સ્રહાધતિ યસ્ત” લખાઈ તે વખતે જ કોઈને બરાબર નહોતી, અને પછી તો એ અમરોનો કંમ પણ અવેસ્તા લાપાની યસ્તોમાં ને બીજાં લણુતરોમાં ફેરવાઈ ગયો!

હવે આપણે જોઈએ કે આ “અર્મેષા ર્પેન્તા” તે “ઋગ્વેદ”માં જણાવેલા “સાત અમૃતા” જ છે. ઋગ્વેદના મં. ૯-૧૧૪-૩ માં તેનો દ્રષ્ટા ઋષિ “કશ્યપો મારીચઃ” કહે છે કે દેવા જાદિત્વા ચે સ્તુષ્ઠ એટલે “આદિત્ય દેવો સાત છે.” વળી ઋ. મં. ૪-૪૨-૧ માં વરુણ-આકાશદેવ જે આદિત્યોમા પ્રથમ ને મુખ્ય છે, તે કહે છે કે “અમૃતાને અમરોને-મેં જ બનાવેલા છે.” ઋગ્વેદમાં આ “અમૃતા”નો ઉલ્લેખ ઠેરઠેર આવે છે, અને એમને જ આ દુનિયાને ચલાવનારા અમરો ગણ્યા છે. આ વરુણને વેદમાં “રાજ” કહ્યો છે. આ “વરુણ”નું નામ “ગાથા” માં કે અવેસ્તામાં કોઈ ઠેકાણે નથી, જો કે પાછળથી પાર્સમાં ખુદાનાં ૧૦૧ નામો આપેલાં છે. તેમાં ૪૪ મું નામ “વરૂન” કરીને આપેલું છે, એટલે એ તો ગાથા અવેસ્તાના કાળ પછી ઘણી સદીઓ પાછળ લખાયેલું છે. યાત્રી બધું જોતાં ને અપક્ષપાતપણે તોલતા “ગાથા” પછીનાં સર્જાયેલાં ધર્મશાસ્ત્રોમાં આ સાત આદિત્યોને જ “અર્મેષા ર્પેન્તા” કહેલા છે, અને “વરુણ”ની જગ્યાએ “અહુરમઝદ”ને રાખેલા છે. “ગાથા”ના દિવ્યમંડળનો કંમ જેમ ઉપર જણાવ્યું છે તેમ ફેરવી નાખવામાં આવેલો છે તેમજ “અર્હાંબહિસ્ત યસ્ત”માં “અથ વહિસ્ત”ને “અથ અથ વહિસ્ત” કરીને ૧૪ મા ફકરામાં કહ્યો છે. આ “અથ” તે સાત આદિત્યોમાંનો એક મગ છે, અને વળી “શમ યસ્તમાં” ૧ લા કરદામાં “શમ યજ્ઞ”ને યા “વએમ” ને અથવા સિંહ સશીમાંના ઉત્તરાશ્વની નક્ષત્રના દેવતા

માને “બધેમ” કરીને કહ્યો છે! આ પણ બતાવે છે કે અવેસ્તાના લખનારાઓ પણ આ “અમેષા ર્ષેન્તા” માંના અદિત્યો કોણ કોણ તે માટે નક્કી નાહતા ન હતા! મને તો આ ઊંડા અભ્યાસમાં જે મળી આવ્યું છે તે મારા કોમી બંધુઓ અને અભ્યાસીઓ પાસે મૂકે છું.

આ “અમેષા”-અમુષા-પછી આપણે એની સાથે લગાડેલો શબ્દ “ર્ષેન્તા” છે, તેને વિષે પણ અર્થ લઈએ. અવેસ્તામાં તો આ “દિવ્ય મંડળ”ના સાતે અમરેને “ર્ષેન્તા” કરીને સંગોઠ્યા છે, અને તે “હમશ્કાધતિ યસ્ત”થી જ શરૂ થાય છે. “ગાથા”માં એવું કંઈ નથી. “ગાથા”માં તો માત્ર અહુરાને, મજ્દાને, આરમધતિને, તથા વહિસ્તેમ્ મનોને જ “ર્ષેન્તા” કહ્યા છે. ખીન્ન કોઈને-એમને વોહૂમનોને, ક્ષત્રને કે હુર્વિતાતને યા અમરેતાતને-“ર્ષેન્તા” કહ્યા જ નથી! પાંચે “ગાથાઓ”ને એ માટે વાંચક ખોગી ભુલે! “ર્ષેન્તા” એટલે પ્રકાશવાન, વૃદ્ધિ-કર, પવિત્ર છે. મજ્દા અહુરાનો પ્રતિનિધિ સૂર્ય છે અને આરમધતિ તે ચંદ્ર છે. “પુરશેહ ન્યાએશ”માં પમા કૃકશમાં “નમે આખ્યો દોધ્યાખ્યો યાએ અહુરહે મજ્દાએ” એટલે “આ બે આખો જે અહુરા-મજ્દાની છે તેને (અમારું) નમન હોય!” આ બે આખો તે સૂર્ય અને ચંદ્ર છે, એ તો સમજવું સહેલું છે. આપણી પૃથ્વીની તમામ પેદાશ પર તેજ પાથરનાર અને બધી રીતે સર્વની વૃદ્ધિ કરનાર એ બન્ને-સૂર્ય અને ચંદ્ર જ-છે. વળી જે ભલો “મન્યુ” છે, તેને જ આ “ર્ષેન્તા” વિશેષણ પણ લગાડેલું છે, કેમકે તે અહુરા મજ્દાની તરફથી આ દુનિયાની ભલી વસ્તુઓની વૃદ્ધિ કરે છે. એટલે આ અહુરા, મજ્દા, આરમધતિ અને ર્ષેન્તામન્યુ, એ ચારને જ “ગાથા”માં “ર્ષેન્તા” કહ્યા છે, ખીન્ન કોઈને નહીં. ચંદ્ર કંઈ ગ્રહ નથી પણ આ પૃથ્વીની રક્ષા કરીને તેનામાં ભક્તિભાવ જગાડીને તેને અહુરા-મજ્દાના માર્ગ પર લઈ જતો તેનો ઉપગ્રહ છે. એ મિવાયના ત્રણ “અહુરાઓ”-અહુરાઓ-અથ વહિસ્ત, વોહૂમનો અને વોહૂક્ષ તો “વસુ”ઓ છે. “વસુ” વિશેષણ માત્ર મહાદિવ્યશક્તિને જ પ્રાચીન આર્ય પ્રનમે આપ્યું હતું. વેદમાં પણ આઠ વસુઓ છે, અને અવેસ્તામાં પણ આઠ વસુઓ મુખ્ય છે. “અથા” ને “વહિસ્ત” એટલે વસિષ્ઠ વિશેષણ લગાડેલું છે. “વસિષ્ઠ” “વસુ” નું જ અતિશયતાવાચક-Superlative-રૂપ છે. આ ગ્રંથમાં આપેલા સૂર્યમંડળના નક્ષત્રમાં “અથ” એટલે વિષ્ણુ અને શુરુનો ગ્રહ-Jupiter-છે, વોહૂમનો તે શિવ અને શનિનો ગ્રહ-Saturn-છે, અને વોહૂક્ષ તે બ્રહ્મા અને મંગળનો ગ્રહ-Mars-છે, તે બેઈ લેવું. એ માટેનું વિવરણ આ જ લેખમાં પાછળ એક પછી એક આવશે. બાકીના બે મજ્દાઓ તે હુર્વિતાત-ખોરદાદ અને અમરેતાત-અમરદાદ-તે “ર્ષેન્તા” પણ નથી અને વસુ-વોહૂ-પણ નથી. “ગાથા” માંથી આ રૂપદ જણાયે. આ મૂળ વસ્તુના અજ્ઞાનથી જ “ગાથા” પછીના અવેસ્તા કાળમાં આ બેદ ભુલાઈ ગયો હતો, એટલે અહુરા મજ્દા સાથે ખીજી બેઠાયેલી છ મહાશક્તિઓને બધાંને જ “સાત અમેશાર્ષેદો” કરી બેસાડ્યા!

“ગાથા”માં અહુરા મજ્દા પુરુષવાચક છે, અથ, વોહૂમનો ને ક્ષત્ર નપુંસકવાચક છે, અને આરમધતિ, હુર્વિતાત અને અમરેતાત સ્ત્રીવાચક છે. એમાં પણ અહુરાનાં કોણ અને મજ્દાને લગતાં કોણ તે પણ લેદ નાહવા જેવો છે. અહુરા-મજ્દાની સાથે અથા અને વોહૂમનો તથા વોહૂક્ષ એ ત્રણ પિતૃવાચક વર્ગના છે, તે “ગાથા”માંથી રૂપદ માલૂમ પડે છે. પણ આ ત્રણ નપુંસક ભલિના છે-

અને પાછલા જ્યોતિષમાં તે પુરુષવાચક છે, અને ળીન્ન ત્રણ આરમ્ભતિ, હૃદવર્તતાત્ અને અર્મરેતાત્ની ભતિ સ્ત્રીવાચક છે, તેથી કેટલાક અભ્યાસીઓ એ ત્રણેને મજ્જા વર્ગના ગણે છે, પણ તેમાં સમજફેર છે. “ગાથા”ના હા. ૪૭-૧ માં (સ્પેન્તોમદે) કહ્યું છે કે “હૃદવર્તાતા અર્મરેતાતા મજ્જાઓ ક્ષા આરમ્ભતિ અદુરો”. એમાં કોણ કોના છે તે વિભાગો સ્પષ્ટ રીતે પાડેલા જણાઈ આવે છે. હૃદવર્તાતા ને અર્મરેતાતા પછી મજ્જાઓ છે, અને ક્ષા આરમ્ભતિ પછી અદુરો છે. એટલે મજ્જાવર્ગના આ બે જ ખોરદાદ ને અમરદાદ છે, ત્યારે ક્ષા તો અદુરાના વર્ગનો છે જ પણ આરમ્ભતિ પણ અદુરાવર્ગની જ છે. એ ભેદનો ખુલાસો પણ હું અહીં આપું છું. પૃથ્વીને નિયંત્રણમાં રાખવા અદુરાએ અપાની સાથે મળીને અહુનવધર્થનો પવિત્ર દેલામ રચ્યો, એ હા. ૨૬-૭ માં છે. હવે નકશામાં ભેચાથી જણાશે કે અપાને પૃથ્વી સાથે જોડેલો છે, અને એ પૃથ્વીને અપાનો કાયદો આપેલો છે, તેની આબુખાબુ ચંદ્રને-આરમ્ભતિને-ફરતી રાખેલી છે. આખા “ગાથા”માં તેમજ ઋગ્વેદમાં પણ અપાની-ગૃહસ્પતિની સાથે આરમ્ભતિને જોડેલી છે. દુનિયામાં શું શું બને છે તેની બધી ખજાર આરમ્ભતિ પોતાના બાન્ને મનુષ્યોની મારફતે બાણી લઇને તે અપાને જણાવે છે, અને અપા એ બધું બાણીને મજ્જા અદુરાની આગળ મૂકે છે એ વાત હા. ૩૧ ના ૧૨-૧૩ શ્લોકોમાં છે. આરમ્ભતિ-ચંદ્ર-એ પૃથ્વીના જેવી નારીભતિમાં છે, પણ તે ભક્તિભાવની દેવી છે, તેથી તેના સંબંધ અપાની સાથે અને એવી રીતે અદુરાવર્ગની સાથે જ છે. હવે આ શહાદતોથી વાંચકોની ખાતરી થશે કે અદુરાઓ તે અપ, વૉડુમનો, ક્ષા અને આરમ્ભતિ છે, અને મજ્જાઓ તે હૃદવર્તતાત્ અને અર્મરેતાત્ છે. બધું જ્ઞાન શોષકસપણે “ગાથાઓ”માં ભરેલું છે, તે આપણે જાંઝા અભ્યાસથી મેળવવાનું છે. પેગમ્બરની વાણી સંક્ષિપ્ત-Concise-અને રહસ્યપૂર્ણ હોય છે, એટલે એના મર્મ બહુ જાંઝા અભ્યાસથી અને પ્રભુની મહેરથી જ મળી શકે છે. વાંચકોની ખાતરી થશે કે “ગાથા”ના આ અદુરાઓ અને મજ્જાઓ તે અવેસ્તાના “અર્મ્ષા સ્પેન્તા”-જે ઋગ્વેદમાંના આદિત્યો જેવા છે તે નથી. એ બધા સૂર્યમંડળના મુખ્ય દ્રશ્ય ગ્રહો-Visible Planets-છે. આ પાંચો બધા પછી હવે આપણે અદુરાઓની ને મજ્જાઓની છૂટી છૂટી પિંછાન મેળવીએ, અને “ગાથા”નો પાંચો જ્યોતિષ ઉપર જ છે તેની ખાતરી કરી લઈએ.

“અપા વહિસ્તા” કોણ ?

હવે આપણે “ગાથા”માંના અદુરાના જમણા હાથ જેવા મુખ્ય સહકારી “અપા વહિસ્તા” તે કોણ છે તે જોઈએ. “ગાથા”ની શરૂઆતમાં જ બ્યારે પૃથ્વીનો આત્મા અદુરા-મજ્જાને ફરિયાદ કરે છે, ત્યારે મજ્જા “અપા”ને જ પૂછે છે કે આ પૃથ્વીને માટે તે કોને “રતુ” યા પેગમ્બર નીચ્યો છે. અને એ હા. ૨૬ માંથી આપણે સ્પષ્ટ રીતે જોઈએ છીએ કે આ પૃથ્વી પરના લોકોને માટે અદુરાએ જે કાયદો “માંઝ” રૂપે આપેલો છે તે અપાની સાથે જ મળીને કીધેલો છે. આ “અપા” તે જ “ઋગ્વેદ”માંના કૃત્ત નો કાયદો છે. જેમ યજ્ઞરનેની આખરના (colophon) ઉપલેખમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે “અએવો પંતાઓ થો અષહે” એટલે “અપોધનો માર્ગ એક જ છે,” ને ળીન્ન બધા ખોટા માર્ગો છે, તેમજ “ઋગ્વેદ”માં પણ મં. ૮-૩૧-૧૩ માં કહ્યું છે કે સુગા કૃત્તસ્વ વંશાઃ એટલે “કૃતના-અપોધના માર્ગો જ જવાનું મારું છે.” “ઋગ્વેદ”માં પણ આ “કૃત”નો મહિમા

ઘણો જ ગવાયેલો છે. “અધા” અથવા ક્ત્ત એટલે righteousness, the Law that keeps order in this world, દુનિયાને નિયંત્રણમાં રાખનારો કાયદો. આ શબ્દને બીજા કોઈ પર્યાય શબ્દ-Synonym-થી પૂરેપૂરો સમજાવી શકાય નહીં. અહિંસા, અદ્વેષ, સત્યતા, પ્રાદક્ષીન-એ બધું જ આ “અધોધ” શબ્દમાં આ ક્ત્ત માં સમાયેલું છે. માણસ જ્યારે ખરો ભક્ત બનીને સંપૂર્ણ સંયમી, પવિત્ર, સમદૃષ્ટિવાળો, સાત્ત્વિક, અદ્વેષી અને અહિંસા પાળનારો બને, ત્યારે જ તે “અધો” બને વૈદિક ભાષામાં ક્ત્તવાચક કહે છે, તે થાય છે.

હવે આપણે જોઈએ કે આ “અધા” તે અદુરા-મજ્જાનો શુભ છે કે કિરણ છે કે શું છે. જો એ અદુરા-મજ્જાનો શુભ-quality-જ હોય તો પછી હા. ૨૯ માં અદુરા મજ્જા “અધા” ને શો માટે પૂછે છે કે “તમેને પૃથ્વી લોકને માટે નિયામકો તેમજ ઉદ્ધોષકો-enlighteners-નીમેલા છે, તો એ લોકને નિયંત્રણમાં રાખવા તમારો નીમેલો રત્ન કે અદુ-પેગમ્બર કે રાજા-કયાં છે ને કોણ છે? વળી આગળ ચાલતાં હા. ૨૯-૬ માં તો અદુરા અધાને સ્પષ્ટ કહે છે કે “અન્-જી શ્વા ક્ષુધ્યન્તઅં-આ વાસ્ત્યાઈ-આ શ્વોર્શતા તતપા”, એટલે “તેથી તો કળાતાને માટે તથા ઉદ્ધારકને માટે તને મહાગતિદાયકે-ત્વર્ણ એ-સૂર્ય-પેદા કીધેલો છે!” વળી એ જ પ્રમાણે બીજા અદુરાઓ તથા મજ્જાઓને માટે એટએટલી છૂટી ઉક્તિઓ “ગાથાઓ”માં છે કે એ બધા પરમાત્માના શુભો કે કિરણો નથી, પણ નિત્યબ્રહ્મ અને નિત્યગતિમાન દૃશ્ય શક્તિઓ છે, એમ સ્પષ્ટ થાય છે. અહીં તો સ્પષ્ટ છે કે “શ્વોર્શતા”એ-ત્વર્ણ એ-એટલે સૂર્ય અને પેદા કીધેલો છે, અને તે સૂર્યમંડળનો મુખ્ય ને પ્રધાન શુભ ગ્રહ છે.

જ્યોતિઃશાસ્ત્ર પ્રમાણે શુરુનો ગ્રહ મુખ્યત્વે કયા કયા વિષયોનો કારક-significator-છે તે જોઈએ. બૃહજ્જાતક, સાશવલી, શ્રીપતિપદ્ધતિ, સર્વાર્થ ચિંતામણિ, જાતકપારિજાતક, હોરાસાર વગેરે જ્યોતિષ કળાશાસ્ત્રના ગ્રંથોનું ઠોકન કરીને તથા તેમાં પોતાનો અનુભવ પણ ઉમેરીને દક્ષિણ દેશના મહા જ્યોતિષી શ્રી મંત્રેશ્વર “કુલદીપિકા” નામે બહુ ઉપયોગી ગ્રંથ સંસ્કૃતમાં રચેલો છે, તેમાં ગ્રહોનાં કારકચિહ્નો આપેલાં છે, તેમાંથી શુરુનો-Jupiter-ગ્રહ કયા કયા વિષયોનો કારક છે, તે અહીં હું જણાવું છું.

શાનં સદ્ગુણમાત્મજં ચ સર્વિવં ત્યાચારમાચાર્યકમ્
માહાત્મ્યં શ્રુતિશાસ્ત્ર ધીસ્મૃતિમાર્તિં સર્વોર્ગતિં સદ્ગતિમ્ ।
દેવ ગ્રાહણ અવિતમધ્વરતપઃ શ્રદ્ધાશ્ચ કોશસ્થલમ્
વૈદુષ્યં વિજિતેન્દ્રિયં ધવસુલ્લં સમાનમીદ્ધ્યાદ્ વયામ્ ॥

એટલે જ્ઞાન, સદ્ગુણ, પુત્ર, પ્રધાન, પોતાના કુળાચાર, આચાર્યક એટલે શુરુપદ, મોટાઈ, શ્રુતિશાસ્ત્ર (ગાથા, વેદ વગેરે) શુદ્ધિ, ચાદ્દારત, બધી બાબતોની ચઢતી, સદ્ગતિ યા મોક્ષ, દેવ, પ્રાદક્ષી, ભક્તિ, અહિંસા, આકાશ, તપ, શ્રદ્ધા, ખબતો રાખવાનું સ્થળ, વિદ્વત્તા, જિતેન્દ્રિયતા એટલે ઇન્દ્રિયો પરનો કાબૂ, પતિમુખ, સંમાન-honour-એ ઉપરાંત પાણી, અગ્નિ વગેરેનો કારક શુરુનો ગ્રહ છે.

“ગાથા”માં એ બધા વિષયો જ્યાં જ્યાં આવે છે, ત્યાં ત્યાં અધાને સંબોધન છે અને તેનો સંબંધ છે. અધા-શુરુ-એમ અગ્નિકારક છે, તેમ “કેતુ” પણ

અગ્નિવાયક ગ્રહ-incendiary planet-ગણાય છે, અને “ગાથા”માં એ ત્રણેનો સંબંધ એક જ લીટીમાં આવે છે: હા. ૩૧-૩ માં ઉપર જણાવેલા શ્લોકમાંના કેટલાક વિષયો આવી ન્તય છે:

“યાંમ દાઓ મન્યુ આધા-યા અપા-યા ચૈદ્રશ્ રાનેદ્રુખ્યા કનૂત્તમ,
હ્યત ઉર્વત્તમ ચજદોગ્વદંખ્યો, તત નં મજદા વીદ્વનેદ્રુ વચ્ચોચા,
હિરવા દ્વદ્વા આઓશ્હા, ચા જયન્તો વીરપેન્ગ વાઉરયા.”

એટલે “જે પરાજ્ઞાન (અહાવિદ્યા) રપેન્તા મન્યુ અને આધ-અંતરાગ્નિ-internal fire-દ્વારા તું પ્રેરે છે, અને અપા દ્વારા જે પરાજ્ઞાનને ધનને હરીફા (લદાઈ અને પુરાઈ) માટે તું પારખે છે; જે પરાજ્ઞાન સૂક્ષ્મદર્શિઓને માટે સદાચાર જ છે; તેને ધરાધર સમજવાને માટે, હે મજદા! તું ખુદ તારા પોતાના મુખની વાણીથી અમોને કહે, જેથી (આ હુનિયાના) જીવતા લોકોની પાસે હું સંયમ રખાવું.” આ શ્લોકમાં જે રપેન્તામન્યુની વાત છે તે “કેતુ”નો ગ્રહ છે, તે માટેની શકાદત એ વિષય પાછળ આવશે ત્યાં આપવામાં આવશે. પણ એમાં જે ખાસ શબ્દ “ચજદોગ્વદંખ્યો” છે, તે બહુ સૂચક છે. ગુરુના ગ્રહને-બૃહસ્પતિને-વેદમાં તેમજ જ્યોતિષમાં પણ વક્ષસ્ કહ્યો છે, તે “ચક્ષસ્”નું બુનું રૂપ “ચજ્દસ” છે. “ચક્ષસ્” એટલે “પ્રકાશ, ચળકાટ” છે, પણ એનો અર્થ “આધ્યાત્મિક આચાર્ય-Spiritual instructor-થાય છે, તેમજ એ “દેવોનો શિક્ષક બૃહસ્પતિ” પણ છે. આ “ચજ્દસ” શબ્દ “અપા” યા ગુરુ-બૃહસ્પતિને માટે જ વપરાય છે. વળી પરાજ્ઞાન રપેન્તામન્યુ’ મારફતે જ અહુરા ને અપા તરફથી ઊતરે છે, તે તો હા. ૨૬-૭ માં સ્પષ્ટ કીધેલું છે. ગુરુનો ગ્રહ જેમ મોક્ષનો કારક છે, તેમ કેતુ પણ મોક્ષનો કારક છે. પરાજ્ઞાન-કનૂત્તમ-નો કારક પણ અપા-ગુરુ જ છે. આધ-અગ્નિનો કારક પણ ગુરુ જ છે. સંયમ રાખીને ઇંદ્રજિત-victorious over senses-થવું એ પણ ગુરુનો-અપાનો-વિષય છે. એમ આ શ્લોકમાં “અપા” ઉપર જણાવેલા શ્લોકમાંના ઘણા વિષયોનો કારક છે, તે બધા અહીં લેવા આવેલા છે, અને આ બતાવે છે કે “અપા” તે ગુરુનો જ ગ્રહ છે.

હા. ૩૧-૮ માં યેગબર સાહેબ મજ્દાને સંબોધતાં કહે છે કે “હ્યત શ્વા હૈમ્-અમ્મુની હૈન્-અર્ષમ્, હૈદ્રથેમ્ અષદ્વા દાંત્રીમ્,” એટલે “તેથી જ એ તને મારી ધનને આંખોમાં ભરપૂરપણે ભરી રાખ્યો છે, જે આંખ અપાનું સ્થાનક-Seat-છે.” આમાં તો અપાની ને વાહુમનોની ધનનેની વાત છે. “વાહુમનો” જેનું હિંદુ ત્રિમૂર્તિમાં “શિવ”નું નામ છે, અને જે “શનિ”નો ગ્રહ છે, તેનું એક વિશેષણ “સંગ્રહ” છે. “સંગ્રહ” એટલે “ઉત્તમ કલ્યાણકારી વસ્તુઓનો સંગ્રહ કરનારો,” એવો અર્થ છે. અપાનું સ્થાનક જ્યોતિષ પ્રમાણે “આંખ” છે. અપોઈ-કેવળ પવિત્રતા-આપણી આંખમાં જ પહેલે વસવી જોઈએ. આગળ ઉપર અપાને “ચજ્દસ” એટલે “સૂક્ષ્મ આંખવાળો” કહ્યો છે, એટલે એ બધી વસ્તુઓને પોતાની ઊંડી સૂક્ષ્મ આંખથી જુએ છે. મતલબ એ છે કે પવિત્રતા રાખવા ને સાચવવા આપણા મનની આંખોને સ્વચ્છ ને પાક રાખવાની છે. બધા રાગદ્વેષ એ આંખે જોવાથી જ થાય છે, તેથી આંખ જો પાક રાખીએ તો જ અપોઈ જળવાય. એટલે આ શ્લોકમાં “આંખને અપાનું સ્થાનક” કરીને જણાવ્યું

છે, અને એવી પાક આંખોમાં વોહૂમનોના-સાત્વિક મનના-રક્ષક મનદાને ભરી રાખવા કહ્યું છે. અહીં પણ “અપા” એટલે શુરુ-બૃહસ્પતિ-જ સ્પષ્ટ થાય છે. અહીં જણાવેલો ગાથામાંનો શબ્દ “હૈમ-અધમધની” ઋગ્વેદના મં. ૧-૧૨૭-૧૧ માં સંચક્ષે રૂપમાં છે. અપા જેમ આથા-અગ્નિનો કારક છે, તેમજ “અગ્નિ”ની સ્તુતિમાં જ વેદમાં આ સંચક્ષે શબ્દ વપરાયેલો છે !

હા. ૩૧-૧૯ માં પેગમ્બર સાહેબ કહે છે કે “જે કોઈ જ્ઞાની અને છબ પર કાબૂ રાખવાવાળો માણસ અર્ધમનો પવિત્ર મંત્ર પઢે અને તેના પર ધ્યાનથી મનન કરે, તે હે મનદા ! તારા ઝળહળતા આતશ દ્વારા બને હરીફાના ભલામાં પ્રવર્તે છે.” અહીં પણ “અપા”ની સાથે આથને-અગ્નિને બેઠેલો છે, કેમકે શુરુનો ગ્રહ અગ્નિકારક છે. વળી શુરુ વાણીનો પણ કારક છે. આતશને ને વાણીને સંબંધ છે. જ્યોતિષમાં શુરુ બળવાન હોય અને શુભ હોય તો વાણી-speech-પણ સારી ને વશવર્તી હોય છે. એટલે આ શ્લોકમાં પણ એવી રીતે શુરુનો-અપાનો-સંબંધ અર્થોર્થ, મનની દુરસ્તી, વશવર્તી વાણી, અને આતશ સાથે બતાવ્યો છે. વળી આ જ્યોતિષનો લેદ બહુથાથી જ આ શ્લોકમાં “અર્ધમ” એટલે “અપા વહિસ્તા” નહીં, પણ “અર્ધમ વોહૂ”નો મંત્ર છે, જેને પઢવાથી અને જેના પર ચિંતન કરવાથી નિંદગીના વિકારો નાશ પામીને તેને સૌખ્ય બહે છે, એ ભાવ સ્પષ્ટ થઈ જાય છે.

હા. ૩૧-૨૦ માં પણ કહ્યું છે કે “જે કોઈ અપો માણસને દુઃખ આપશે, તેનો વિનાશ થશે, તેને લાંબા કાળનો અંધાર રહેશે, ને તેની વાણી દુષ્ટ અને ખરાબ રહેશે.” શુરુને સૂક્ષ્મ આંખ સાથે અને વાણી સાથે સંબંધ હોવાથી જ્યોતિષ કહે છે કે જેઓ પૂર્વકાળમાં પોતાની આંખનો હંમેશાં દુષ્ટ વાસના માટે ઉપયોગ કરતા તેમ જ જે પોતાની વાણીને દુષ્ટ વચનમાં જ બગાડતા હતા, તેઓ આંધળા અને મૂંઝાયા બોલકા-તોતકા થાય છે, કેમકે તેમણે અર્થોર્થનાં સ્થાનકોને દુષ્ટ રીતે વાપરીને બગાડ્યાં હતાં ! આવા લેદ જ્યોતિષ ખુદલા કરી દે છે.

હા. ૩૧-૨૧ માં “પૂરોધશ્ચ અપજ્યા-ચા” એટલે “ભરપટ્ટે અર્થોર્થની” એમ અર્થ છે. આ “પૂરોધશ્ચ” તે સંસ્કૃત શ્રી તું છઠ્ઠી વિલક્ષિત એક-વચનનું રૂપ શ્રૂત છે. આ શ્રી પણ જ્યોતિષમાં શુરુના ગ્રહનું જ શુભવિશેષણ-epithet-છે. શુરુ જ્યારે શુભ ને બળવાન હોય છે, ત્યારે બધા વૈભવ “ભરપટ્ટે” આપે છે.

એક વધુ દાખાંત લઈએ. હા. ૩૪-૪ માં કહ્યું છે કે “હે અદુરા ! અમે તારા ઓજસ્વી આતશને અપ દ્વારા એટલે અર્થોર્થ પાળીને ઉત્કંઠાથી ચાલીએ છીએ, જે આતશ અટક્યા વગર હંમેશા બળતો રહે છે, જેથી દૈવ ભક્તને તે ઊંચી પદવી અપાવે છે...વગેરે.” અહીં પણ અપાની સાથે આથ અગ્નિ બેઠાયેલો જ છે, જે આતશ મિનોર્થ છે અને જે ભક્તના હૃદયમાં નિરતર ઝળહળ બળ્યા કરે છે. અપાની અર્થોર્થ તે ખુદાની ખરી ભક્તિનો-માણસના મનમાં મદા બળતો રહેતો આતશ છે. શુરુનો ગ્રહ અગ્નિકારક છે. શુરુથી જ મૂળ-અગ્નિની ઉત્પત્તિ છે, આ દુનિયાનાં બધાં પંચભૂતોનો કારક ગ્રહ શુરુ જ છે.

“ગાથા”માં એવાં તો ઘણાં દૃષ્ટાંતો મળે, પણ અહીં આટલાં જ બસ છે. હવે વેદ વગેરેમાંથી પણ થોડાંક ઉદાહરણો ભેળવે.

મહાજ્યોતિષી વરાહમિહિર જે ઇશની મગોનો જ વંશજ હતો તેની “બૃહત્ સંહિતા”માં બૃહસ્પતિને નિતીત એટલે “વાણીનો અધિપતિ” કહ્યો છે. વળી મિરામ્ પ્રમયિણુ એટલે વાણીનો અધિપતિ વિષ્ણુ છે, અને ‘વિષ્ણુ’ એટલે શુરનો ગ્રહ છે. વેદમાં ક્ષત્ર ને સર્વનો પિતા કહેલો છે. વેદના ઋષિઓ માને છે કે સૃષ્ટિનું સર્જન થવાની પણ અગાઉ ક્ષત્ર હસ્તીમાં હતું. બરાબર એ જ વાત હા. ૨૯ મા ગાથામાં છે. ક્ષત્ર-અપ એટલે તમામ વસ્તુઓનો નિયત ક્રમ. અંગ્રેજ Right શબ્દમાં પણ આ “ક્ષત્ર” જ છે. ઋગ્વેદ મં ૧-૧૫૬-૩ માં કહ્યું છે કે

ક્ષત્રસ્ય ગર્ભમ્.....મહસ્તે વિષ્ણો સુમતિ મંજામદે

એમાં મહાન બુદ્ધિમાન વિષ્ણુને “ક્ષત્રનો ગર્ભ” કહ્યો છે. આ વિષ્ણુ તે શુરનો ગ્રહ છે, તે ઉપર “બૃહત્ સંહિતા”માંના આપેલા ઉદાહરણથી સ્પષ્ટ છે. “ગાથા”માં હા. ૨૯ મા કહ્યું છે કે આ પૃથ્વીલોકને માટે અહુરાએ અપાની ત્રાથે મળીને તેના વર્તન માટે જે કાયદાનો મંત્ર રચ્યો છે, તે જ પહેલો “નાદ” હતો, અને તેનાથી જ સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ થઈ હતી. આ બૃહસ્પતિનો ગ્રહ સૌથી મોટો હતો તે વાત વેદકાળમાં જણાયેલી હતી. ઋગ્વેદ મં ૪-૫૦-૪ માં કહ્યું છે કે

बृहस्पतिः प्रथमं जायमानो मुहो ज्योतिषः परमे व्योमन् ।

એટલે આકાશમાંના સૌથી મોટો જ્યોતિષ ગાળો બૃહસ્પતિનો છે તેનો ઉદભવ પ્રથમ થયો હતો. મોનિયર વિદ્યમ્સના મહાકોશમાં (ખીજી આવૃત્તિ) પાને ૭૩૭ માં “બૃહસ્પતિ” પર લખેલું છે કે બૃહસ્પતિ એ ભક્તિ અને પ્રાર્થનાનો અધિદેવ છે. ભક્તિભાવનું ને ધર્મનું એ પુરુષરૂપ છે. જ્યોતિઃશાસ્ત્રમાં એ શુરનો અધિદેવ છે, તેમજ શુરના ગ્રહ તરીકે પણ ગણાય છે. દેવોનો પણ એ પુરોહિત છે, તેમજ હઠાપણનો અને વાકુછટાનો-eloquence નો પણ એ અધિદેવ છે. એમ અનેક રીતે “ગાથા”માં “અપા” તે શુરનો ગ્રહ જ સામિત થાય છે. “ગાથા”માં અપાનો અધિકાર આ દુનિયામાં વખતોવખત સોંપ્યોતો ને પેગમ્બરો મોકલવાનો છે, તેમજ હિંદુશાસ્ત્રમાં વિષ્ણુ જ્યારે જ્યારે ધર્મની પડતી આવે ત્યારે જગતનો ઉદ્ધાર કરવા જન્મ લે છે એમ જણાવ્યું છે. એમ બન્ને ઠેકાણે એક જ વાત જુદી જુદી રીતે કહેલી છે.

વળી ‘અપા’ તે શુર યા બૃહસ્પતિ જ છે, તેની એક આખૂલ સાબિતી “ગાથા”માં છે. હા. ૩૦-૧ માં ત્રીજી લીટીમાં બન્ને મનુષ્યોનું પોતાનું નવું દર્શન લોકોને કહી બતાવે છે, તે માટે કહે છે કે “એ કથન અહુરાને માટે સ્તુતિકર છે, વૉહૂમનેને આરાધનયોગ્ય છે, અને “હુમાંજદ્રા અપાધ” એટલે અપાને માટે એ કીર્તન “સુમન્દ્ર” એટલે “ધીમા મધુર વેવરથી ભરપૂર” છે. આ “હુમાંજદ્રા” શબ્દને પહેલવીથી માંડીને કોઇપણ યુરોપિયન કે પારસી અભ્યાસી આજ સુધી સમજી શક્યો નથી. એ શબ્દનું વૈદિક રૂપ સુમન્દ્ર છે. એનો અર્થ “હુમાંજદ્રા” જેવો એટલે “સારી માંધવાણી વાળો” એમજ બધાએ કીધો છે, પણ “માધા”ને બદલે આ “માંજદ્રા” શબ્દ શા માટે લખાયો છે, તે કોઇ સમજ્યું નથી. પણ આ શબ્દ “ઋગ્વેદ”માં બે ત્રણ ઠેકાણે છે. “ઋગ્વેદ”માં બૃહસ્પતિ પર ઘણા ઋષિઓએ આખાં

સંકેતો Vedic Hymns-લખેલા છે ઋગ્વેદનાં મં ૧-૧૯૦-૧ મા મન્દર્જિહ્વમ્
 ઋષ્યર્ષિર્મ ઁ વળી મં ૪-૫૧-૧ મા પલુ બૃહસ્પતિની સ્તુતિ છે તેમા મન્દર્જિહ્વમ્
 કહ્યો છે એનો અર્થ મન્દ્ર એટલે “ધીમા નીચા મરવાળી વાણીવાળો બૃહસ્પતિ
 થાય છે હવે અહીં એક બીજા શાસ્ત્રના અભ્યાસની વાત છે અને તે સંગીત
 શાસ્ત્રને લગતી છે સંગીતના ત્રણ મુખ્ય મતકેા ગણાય છે મન્દ્ર, મધ્ય અને
 તાર (યા ત્રીપ) પરપરાગત કથા પ્રમાણે અપને-ગુરુને-વિષ્ણુને-આ “મન્દ્ર”
 સ્વર એટલે ધીમા, નીચા, જાડા સ્વર પ્રિય છે, નેથી જ બૃહસ્પતિને વેદમા
 મન્દર્જિહ્વમ્=ગીકા ધીમા મનગમતા સુસ્વરવાળો કહ્યો છે “ગાથા”ની એ લીટીમા
 “હુમાજ્ઞદ્રા અધાધ” આવે છે, એટલે આ અધા તે પલુ બૃહસ્પતિનો જ ગ્રહ છે-
 એમ પેગેન્ધર માહેબને સંગીતશાસ્ત્રનુ પલુ જ્ઞાન હતુ જ, કેમકે “ગાથા” તો
 સંગીતમા જ ગાવાના છે, તે અવેસ્તામા પલુ ઠેરઠેર જણાવેલુ છે “ગાથા” ગાય
 નહીં તેવા મોએદને ડેટલીક ધર્મક્રિયામા પલુ ભાગ લેતો અવેસ્તાની યજ્ઞોમા
 અગ્નિવેદો છે એમ જ્યોતિષની તથા સંગિતશાસ્ત્રની મદદથી આજ સુધી ખોટી
 રીતે ઉકેલાયેલા શબ્દ “હુમાજ્ઞદ્રા”નો ખરો અર્થ આપણે જાણી શકીએ છીએ-
 કેટલાક યુરોપ જાહેને શીખી આવેલા અભિમાની ભાષાશાસ્ત્રીઓ એમજ સમજે
 છે કે તેઓ જ ગાથા અવેસ્તાના શબ્દોના અર્થ કરી શકે, પલુ કેવળ ભાષાશાસ્ત્રથી
 આવી જૂની ભાષા અને તે પણ પેગેમ્બરી વાણીના લેદ પૂરા મેળની શકાય નહીં
 બહુમતી ચોક્કસ કોઈ રૂપ ધરાવતા શબ્દનો ખરો ધાતુ માત્ર તે શબ્દના બાહ્ય
 રૂપથી મેળવી ગણતો નથી અને બહુ ભાષાશાસ્ત્રીઓ “ગાથા”ની ભાષાના સ્વરભાર
 નિયમથી અલગલગુ હોવાથી તેમજ “ગાથા”ના પાયામા જ્યોતિષ છે, તે નહીં
 જાણ્યાથી “ગાથા”નો શુદ્ધ ને સાચો અનુવાદ કરવામા આજ સુધી નિષ્ફળ ગયા
 છે જેમ ભાષાશાસ્ત્રીઓ નિષ્ફળ ગયા છે, તેમજ વળી “ક્ષત્રમ્” એટલે પરાજ્ઞાન
 જાણવાનો દાવો કરનારા પલુ આવા કોઈ શબ્દને ઉઠેલી શક્યા નથી જ આ
 સૃષ્ટિની વ્યવસ્થા અને ધર્મ જેવા વિશાળ વિષયને પૂરો તો શુ પલુ કાઈ પણ
 પિછાનવા માટે એક બે નહીં પલુ અનેક શાસ્ત્રોના અભ્યાસની જરૂર છે

હવે અધાના ને અગ્નના સમઘની વાત પલુ વેદોમાથી મળે છે ઋગ્વેદ
 મં ૨-૩૬-૫ મા મગ્નિને ભોજસ્વત્ કહ્યો છે, તેમજ ગાથામા પલુ હા ૩૪-૪
 મા આત્મણે “અગ્નિ-ગૃહ-ત્વમ્”-ભોજસ્વત્ કહ્યો છે, વળી “અગ્નિ” અને
 “ઋત”ના સમઘની વાત યજુર્વેદમા પણ (૧૧-૪૭, ૧૨-૧૪ વગેરેમા) છે

એક બીજુ બહુ અગત્યની શહાદત “ઋગ્વેદ” પૂરી પાડે છે આપણા
 “ગાથા”મા આપણી “દીન”ને-આપણા ધર્મને માટે “દુઝેના” શબ્દ વાપરેલો છે
 એ શબ્દ વેદોમા ઘેના રૂપે છે ઘેના નો અર્થ “વાણી” પણ થાય છે ગાયને ઘેલુ
 કહેલી છે, એટલે એને દોહ્યાથી એ પોષણકારક દૂધ આપે છે તેમજ એ જ ધાતુ
 પરથી ધર્મદેશને પલુ ઘેના કહી છે, કેમકે પરમાત્માના મૂળ “નાદ”ને તથા
 તેમાથી ઊતરતા ધર્મના ફરમાનોને દોહીને તે પ્રભુપથે જવાની સહયુદ્ધિ આપનારી
 છે ઋગ્વેદ મં ૧-૧૪૧-૧ મા કૃત્સ્વ ઘેના એટલે “અધાની દુઝેના” કહી છે!
 કેલુ અજળ જેલુ છે કે આપણા જરથોસ્તરી ધર્મનો પાયો અધા-ક્ષત્ર-યાને અપોધ
 પર જ રખાયેલો છે વળી “તેતિરીય આરણ્યક”મા જણાવેલુ છે કે બૃહસ્પતિની
 પત્નીનુ નામ ઘેના હતુ! હવે બૃહસ્પતિ તે ગુરુનો ગ્રહ, તે જ્યોતિષની નવમી
 ગણીનો માલિક છે, ને નવમી રાશી ને નવમુ ત્યાન “ધર્મ”નુ છે, એટલે પલુ

આ પેના શબ્દ અસલ “ધર્મ”ને માટે જ વપરાતો હતો. “દુએના” એટલે Divine speech or Commandment, ખુદાઈ વાણી અથવા ખુદાઈ આદેશ.

આ પરથી આપણે હવે સ્પષ્ટ જોઈએ છીએ કે આપણા ધર્મને શુરના ગ્રહ સાથે મુખ્ય સંબંધ છે. અવેસ્તામાં પણ ‘દુએના’ને “ચિસ્તા” એટલે ચિત્ત એટલે નવમી રાશી યા નવમું ઘર જે ‘ધર્મ’નું છે, તેની જ સાથે જોડેલી છે, અને આપણાં લઘુતરોમાં “દુએનાયાઓ વફુદુયાઓ ચલમુદહે”ની સાથે “રબિસ્તાંમ ચિસ્તાંમ મજ્દહાતાંમ ચલમુદહે” એમ બન્ને-‘દુએના’ને ‘ચિસ્તા’ જોડાયેલાં જ આવે છે! આટલી બધીં શહાદતો પરથી હવે વાંચકોને તથા અભ્યાસીઓને ખાતરી થશે કે આપણી “ગાથાઓ”નો અને તે વાટે આપણને મળેલા આપણા ધર્મનો પાયો જ્યોતિષમાં જ દૃઢ રીતે માંડેલો છે, અને જ્યોતિષનું જ્ઞાન મેળવ્યાથી જ “ગાથા”માંના તેમજ અવેસ્તામાંના સંકેતો ભેદોનો ખુલાસો મળી શકે છે. એ વગર આજ સુધીના સાડા આઠ હજાર વર્ષોમાં આપણા જરથોસ્તી આમેદોએ અને આજ સુધીના જરથોસ્તી ધર્મના અભ્યાસીઓએ “ગાથા”ના ને અવેસ્તાનાં લઘુતરોનાં પણ ખરા અર્થ મેળવવામાં સફળતા મેળવી નથી, અને અનેક તરણુમાઓ થયેલા હોવા છતાં આપણને કોઈ પણ તરણુમા ખરી રીતે સંતોષ આપતો નથી, અને ઘણી શંકાઓ એમ જ રહી જાય છે; અને પછી ધર્મના કેટલાક શુર થઈ નીકળેલાઓ ગમે તેવા ગપગોળા ચલાવીને જરથોસ્તીઓને આડપંથે દોરવે છે.

“વૉહૂમનો” તે કોણ?

હવે આપણે અહુરા વર્ગની “અધ વહિસ્ત” પછીની બીજી મહાશક્તિ જે “વૉહૂમનો”ને નામે “ગાથા”માં ગણાઈ છે, તે કોણ તે જોઈએ. “ગાથા”માં “વૉહૂમનો”નો મહિમા પણ ઘણો ગવાયો છે, અને ખાસ કરીને “વૉહૂમનોનું” “ગશેદ્દમાર્નેમ્”—The abode of songs—ગીતોનું યા ગાયનનું સ્થાન, જે પાછળથી અવેસ્તામાં આત્માનું ઉત્તમ બહેરત તરીકે મનાયું છે, તે પરથી “વૉહૂમનો”ને તેમાં “અધ વહિસ્ત”થી પણ ઉપરનું સ્થાન અપાયું છે તેનો વિચાર કરીએ.

“વૉહૂમનો”નું સંસ્કૃત રૂપાંતર વસુમનસ થાય છે. એનો અર્થ પહેલવીમાં તેમજ અંગ્રેજીમાં “ગાથા”ના અભ્યાસીઓએ “લહું મન”—Good mind—એમ કીધો છે. આ “good” અને “લહું” શબ્દોથી મૂળ શબ્દ “વસુમનસ”નો પૂરો અર્થ નીકળતો નથી. “વસુ” શબ્દ મોટા કલ્યાણકારક દૈવી-divine—આત્મેઓને જ વૈદિક અને પ્રાવૈદિક કાળમાં લગાડાતો હતો. બધા ઉત્તમ ગુણોનો સમાવેશ “વસુ”માં થાય છે. મૂળમાં તો ગુણ બે હોય છે. સત્ત્વ અને તમસ્, પ્રકાશ અને અંધકાર, અને પછી એ બે ગુણના મિશ્રણથી જે વચ્ચે ગુણ થાય છે એ “રજ્સ” છે, જેમાં પ્રકાશ અને અંધાર, બન્ને ભેળાયેલા છે. હવે જે ઉત્તમ ગુણ છે, જે માત્ર પ્રકાશ છે, જે સત્ત્વ છે, તે જ “વસુ” છે. એટલે “વસુ”નો અર્થ “સાત્ત્વિક—fully virtuous—” થાય છે. એમાં કેવળ પવિત્રતા છે, holiness, purity છે. એટલે આ “વૉહૂમનો” માટે મેં મારા “ગાથા”ના અનુવાદમાં “સાત્ત્વિક મન” અથવા “સાત્ત્વિકતા” શબ્દો વાપર્યા છે. ધર્મમાં પ્રથમ દરજ્જે અપ-ક્ષત આવે છે. જે પ્રભુનો નિયત કેમ—God’s established Order—છે. એ જ “અપોઈ” છે —absolute righteousness—છે. એ પછી વૉહૂમનો-વસુમનસ—એટલે સાત્ત્વિકતા

-purity-આવે છે. એમાં સત્વશુદ્ધ હોવાથી એ સમદષ્ટિ-impartiality-આવે છે. એમાં બધી બાતના પક્ષપાત નીકળી બંધ છે, અને વિષયની તમામ વસ્તુઓને એક મરણી ચાલીને કોઇની તરફ પણ “માયા” રાખવામાં આવતી નથી.

“ઋગ્વેદ” માં આ “વૌદ્ધમનો”-વસુમનસ્-નામ કોઇપણ દેવતાનું મળી આવતું નથી. માત્ર ઋગ્વેદના ૧૦ માં મંડળના ૧૭૯ માં સૂક્તાના ૩૯ મંત્રના લખનાર ઋષિનું નામ વસુમનાઃ કરીને તેમાં જણાવેલું છે. વળી “મહાભારત”માં પણ કોશલ દેશના એક રાજાનું નામ પણ વસુમનસ્ કરીને જણાવેલું છે. વળી વસુમત્ર વિશેષણ પણ “મહાભારત” માં છે તેનો અર્થ પણ “ખબરો રાખનાર યા ધરાવનાર” એમ થાય છે. અજળ જેવું છે કે “હ્રસ્વહ્રસ્વ યસ્ત”ના ૧ લા કરદાની અગાઉ જે આઠ ફકરા પાછળથી ઉમેરાયેલા સ્પષ્ટ જણાય છે, તેમાં શરૂઆતમાં જ “વૌદ્ધમનો”ની આરાધનામાં લખ્યું છે કે “વશ્કુવે મનશ્કે આસ્તોઽશ્ હાંમ-વધન્ત્યાઓ” એટલે “અવિનાશી હોલત ને પ્રાસિવાળા વૌદ્ધમનોની....” અહીં જે “આસ્તોઽશ્” શબ્દ છે તે કાંઈક બગડેલો છે. એ શબ્દ અક્ષિતિ = અવિનાશીનું ૬/૧ નું અક્ષિત્વ = રૂપ છે. “ઋગ્વેદ”માં મં ૮-૪૯-૬ માં તો અક્ષિતા વસુમ possessed of undecaying wealth-અવિનાશી હોલત ધરાવતો” એ શબ્દો છે જ. વળી “હાંમ-વધન્ત્યાઓ” શબ્દ પણ સંસ્કૃત શબ્દનું જ ૬/૧ નું રૂપ છે, જેનો અર્થ પણ “અવિનાશી હોલતવાળો” થાય છે. આ શબ્દોના અર્થ પહેલવી પરથી ને યુરોપીય અભ્યાસીઓની અટકળ પરથી કાંગાળએ “ફતેહમંદ હોસ્તીનો યા મોહળત ભરેલી સુન્નેહનો” કીધેલો છે, પણ તે એ શબ્દોનાં મૂળ રૂપ નહીં મળી આવ્યાથી ખોટા થયેલા છે. અહીં આ નોંધવાનું કારણ તો એટલું જ કે “વૌદ્ધમનો”ને એ “અવિનાશી હોલત”વાળો કહ્યો છે, તે હોલત યા ખબરો તો મિનોઈ યાને દેવી પ્રાસિનો છે. એ જ શુદ્ધ “સાત્ત્વિકતા”ની પ્રાપ્તિ છે. આ સાત્ત્વિકતાનો અધિષ્ઠિત જ્યોતિષમાં શનિનો ગ્રહ છે.

“ગાથા”માં “વૌદ્ધમનો” સાથે જે જે શુદ્ધો જોડાયેલા છે તે હવે આપણે જોઈએ. પ્રથમ તો “અહુનવધર્થ”ના પાક કલામમાં “વૌદ્ધમનો”નું ૬/૧ નું રૂપ “વશ્કુહ્રુશ્....મનશ્કે” છે, તે એ શબ્દની વચમાં “દજ્ઞદા” શબ્દ છે, તે બહુ અગત્યનો છે. આ “દજ્ઞદા” શબ્દ નામ છે, અને તે “ગોથાઓ”માં તો આવતો જ નથી, પણ અવેસ્તામાંના કોઈ ભણુતરમાં પણ નથી. એ શબ્દ માત્ર “અહુનવધર્થ”માં જ છે. આ જ સુધી એ શબ્દનો ખરો અર્થ કોઈ પણ અનુવાદક પહેલવીથી માંડીને ગુજરાતી સુધીનો, મેળવી શક્યો નથી, અને એને દ્વા ધાતુ પરથી લઈને તેનો અર્થ ‘લેટ, સોગાદ, બક્ષિસ’ એમ કીધો છે. પણ એ શબ્દનો લેદ અને ખરો અર્થ હું જ્યોતિષની ફૂંચીથી ઉઘાડી શકું છું. જેમ “અધા”ને આપણે આગળ ઉપર જોઈ ગયા તેમ “અજુદસ” શુદ્ધવિશેષણ લગાડેલું છે, અને તેનો અર્થ “અંતરની આંખવાળો”, “આધ્યાત્મિક શિક્ષક, અને દેવોનો શુરુ” થાય છે, તે શુરુ યા બૃહસ્પતિના ગ્રહ માટે છે, તેમ “વૌદ્ધમનો”. એટલે “શનિ”ના ગ્રહને દક્ષિણ એટલે પ્રામાણિક, વિવેકી, ન્યાયપસંદ-honest, discriminative, upright-કહે છે. આ બધા ઉચ્ચ શુદ્ધો જે માણસની જન્મકુંડળીમાં ત્રીજા સ્થાનમાં બળવાન અને શુભાંશી શનિ રહ્યો હોય તે માણસના હોય છે. “અહુનવધર્થ”ના કલામની ઉપર જ પાક “અહુનવધર્તિ ગાથા” લખાયેલી છે. એટલે એ કલામમાં આપેલા રહસ્યનો ખુલાસો એ “ગાથા”માં વિસ્તારથી આપેલો છે, એટલે દા. ૩૩-૧ માં

“સ્તુત્વં પ્યઔર્ધ્વના રન્દિસ્તા” છે, તે મમળવે છે કે પેગંબર સાહેબ જીવનના નિયમોનું લલા યુગ મોને “પ્રામાત્તિક અને નિર્મળ ન્યાયવૃત્તિથી” પાલન કરશે ને તે સુજળ કાર્ય કરશે એટલે “વર્હુઉશ દર્જા મનરૂહો” નો અર્થ એ થાય છે કે “વૉહુ-મનો”ની યા સાત્ત્વિક મનની ન્યાયપચયવૃત્તિથી-with uprightness of pure mind.” એમ મર્થમકળના બે મોટામાં મોટા ગ્રહો-શુક્ર અને શનિ-“અપા” અને “વૉહુમનો” અહીં આપણને મળે છે. શુક્ર “ચક્ષમ્”-ચન્દ્રમ્” કહેવાય છે, તો શનિ “દક્ષમ્-દર્જમ્” કહેવાય છે. એ “દર્જમ્” પછી “દર્જ”-દક્ષ-નામ ધરેલું છે-uprightness, honesty, ન્યાય-પચયવૃત્તિ, મીઠાપણું, પ્રામાત્તિકતા-અને તે “દર્જા” પછી ૩/૧ મા વપરાયેલો છે.

“અપા વહિસ્તા” પર હું લખી ગયો છું તેમ હા. ૩૧-૮ મા કહ્યું છે કે “વર્હુઉશ પાન્નમ્ મનરૂહો હ્યત્ત ય્યા હુમ્-ચપ્મઇની હુન્-અર્જમ્” એમા “હુન્-અર્જમ્” તે વૈદિકભાષામાં સમમ્ છે. આ સમ્મ જાધી સારી વસ્તુઓનો મગ્ગ કરનાર શનિ ગ્રહનું શુભવિશેષણ છે. એ જ વિશેષણ “શિવ”ને માટે પણ છે. જાધી કસ્યાવૃકારી વસ્તુઓની બક્ષિમ એ જ આપે છે.

“ઋગ્વેદ”મા “વૉહુમનો”ને મળતું રૂપ રદ્દતું છે. મં. ૩-૨૦-૫ માં એને વસુન્ રદ્દાન્ કહ્યો છે. આ રદ્દ પાપીઓનો સહાર કરે છે. એ “રદ્દ”નું જ વર્ણન “ઋગ્વેદ”મા છે, તે શનિના ગ્રહના લક્ષણોને જ મળતું આવે છે. “ઋગ્વેદ”ના મં. ૧-૧૧૪-૭/૮ મંત્રોમા વસુ રદ્દ પોતાના કોધમા પોતાના પૂતરીઓનો, બાળકોનો તથા પશુઓનો નાશ કરે છે. હાં રાધાકૃષ્ણે પણ પોતાના Indian Philosophy-હિંદુઓનું તત્ત્વજ્ઞાન-નામના પુસ્તકમા કહ્યું છે કે “એ જ રદ્દ પાછળથી “શિવ” કહેવાયો છે.” ગ્રહોમા શનિ પણ અધમ પૂતરીઓનો, બાળકોનો ને પશુઓનો નાશ કરે છે. “ઋગ્વેદ”ના ત્રણ આખાં મંત્રોમા રદ્દની સ્તુતિ કીધેલી છે. પાછળથી તે કત્યાણ્કારી “શિવ”નું રૂપ ધારણ કરે છે, અને હિંદુ ધર્મની ત્રિમૂર્તિમા-બ્રહ્મા, વિષ્ણુ ને શિવ-તે પોતાનું ધ્યાન આપ કરે છે.

આ રદ્દ ને પશુઓ સાથે સળધ છે તે “ઋગ્વેદ”ના મં. ૧-૧૧૪-૧ માં એ રદ્દની જ સ્તુતિ છે, તેમા કહ્યું છે કે યજ્ઞા જામત્ત્વ દ્વિપદે ચતુર્વદે એટલે જેથી બે પગાનું ને ચોપગાનું કત્યાણ થાય. શિવને ગોપાલ એટલે પશુઓનો યા પૃથ્વીનો પાળક-મલાળ રાખનારો કહ્યો છે, અને “વૉહુમનો” ને પણ અવેસ્તામા પશુઓનો રક્ષક કહ્યો છે. એમ “ગાથા અવેસ્તા”મા અને “ઋગ્વેદ”મા આ “વૉહુમનો” અને વસુ રદ્દ કોણ છે તે સ્પષ્ટ થાય છે જ્યોતિષમા પણ શનિનો ગ્રહ પશુઓનો કારક છે.

મોનિયર વિત્ત્યમ્સના મહા સંસ્કૃત-અંગ્રેજી કોશમા પણ બીજી આવૃત્તિના ૧૦૫૧ મે પાને ‘શનિ’ શબ્દના અર્થોમા Name of Siva-શિવનું નામ એમ સ્પષ્ટ જણાવ્યું છે. હિંદુઓના પુરાણ શાસ્ત્રમા પણ એમ આ દેવતાઓના નામોને આકાશના ગ્રહો તરીકે ઓળખાવેલા છે, અને તેમના અનેક શુભવિશેષણો જે “ગાથા”મા અને અવેસ્તામા છે, તેમના અર્થથી પણ આપણને સ્પષ્ટ સમજાય છે કે આપણી “ગાથાઓ”માના મજ્જાઓ ને અહુરાઓ પણ ગ્રહો જ છે. આર્યોના આચીન ધર્મનો ખાચો જ આકાશમા ગળાહળતા ગ્રહો પરના નક્ષત્રો પર નખાયેલો

છે. તેઓએ બહુ લાંબાં નિરીક્ષણથી અને યોગબળથી સુદિશ્ચિન્તાનો આ લેદ મેળવ્યો હતો, અને તે ગૃહ વાણીમાં તેઓએ સ્થાપ્યો હતો. એ બુદ્ધિ ધર્મશ્રેયોના ઉડાણમાં ઉતરીને અનેક દૃષ્ટિકોણથી તેમાં પ્રકાશ દેકતાં એવાં ઘણાં ગૃહ-રહસ્યોનો ખુલાસો મળી શકે છે.

“ગાથા”માં આ “વૉહુમનો”ની સાથે તેનાં સંગ્રંધી કાર્યોનાં નામ આવે છે તે પરથી પણ તે ચિન્તિતો ગ્રહ છે, તે સ્પષ્ટ થાય છે. હા. ૨૮-૧ માં ૩ છ લીટીમાં “વર્હુઉશ્ ખતુમ્ મનરહો”-વસ્તોઃ ક્રતુમ્ મનસો-એટલે “વૉહુમનોનું દિવ્ય પ્રયોજન” છે. આ ક્રતુમ્ શબ્દ પણ દક્ષ ને મળતો જ છે. શનિ-શિવ-કલ્યાણ કરનારો તેમજ સંહાર કરનારો પણ છે. એનું “દિવ્ય પ્રયોજન-divine purpose-આ દુનિયાના લલાખૂરા માણસોને લલુખૂરું ફળ આપવાનું છે. મજહાએ આ પ્રયોજન વૉહુમનો સાથે મળીને ગોઠવ્યું હતું. જેમ સ્પેન્તામન્યુને ઉત્પેદ કરવામાં મજહાની સાથે અપનો હાથ હતો, તેમજ અંત્રમન્યુને ઉપબવવામાં મજહાની સાથે વૉહુમનોનો હાથ હતો. શનિ નીલ યા કાળા રંગનો ગણાય છે, તેમજ રાહુ-અંત્રમન્યુ-પણ ક્યામ એટલે કાળો ગણાય છે. એટલે વૉહુમનોનું-ચનિનું-શિવનું-દિવ્ય પ્રયોજન માણસને પાપથી છોડાવવા તેના પર દુઃખ પાડીને તેની આંખ અપના સત્ય માર્ગ પર દોરવાનું છે.

હા. ૨૮-૬ માં પેગમ્બર સાહેબ મજહાને વિનવે છે કે “વૉહુ ગુહુદી મનરહો, દાઇદી અધા-દાઅો દરંગો-આયુ” વસ્તુ ગુપ્તિ મનસા, દુદિ બપુ-વાઃ કુર્વે-જાણુ-એટલે “(હે મજહા!) વૉહુમનોની સાથે તું આવ અને લાંબા આયુષ્ય દ્વારા અપાની બક્ષિસો આપ!” આ વાક્યના ભાવાર્થ માટે મેં આપણા લલેલા દસ્તુરોને તેમજ “સ્કૉલરો”ને તેમજ “ખાસ શુદ્ધ સમજનારા”ને પૂછ્યું કે પેગમ્બર સાહેબ અહીં મજહાને ખાસ વૉહુમનો સાથે જ શા માટે આવવા વીનવે છે, અને અધા કે ક્ષત્ર કે ખોલ કોઇની સાથે આવવા વીનવતા નથી? તો મને કહેવામાં આવ્યું કે એ બધી પેગમ્બર સાહેબની મરજીની વાત છે, અને એવી “શુદ્ધ” વાતો આપણાથી સમજાય નહીં.” પણ “આપણાથી સમજાય જ નહીં” એવી જ વાતો જે પેગમ્બર સાહેબ કરે તો પછી આપણે તેમનો ધર્મ કેવી રીતે ધરાવર સમજી શકીએ? પણ “ગાથા”માં જ્યોતિષનો પાયો છે, તે જ્ઞાનની કૂચીથી આ “શુદ્ધ” જરૂર પ્રગટ થાય છે ને આપણે સમજી શકીએ છીએ. અપાની બક્ષિસો તે પરાજ્ઞાન, આત્મજ્ઞાન, પવિત્ર શાંત ઇવન, સદ્ગુણ, ભક્તિ, નિર્તેદ્રિયતા, વાણીનું પ્રભુત્વ, શ્રદ્ધા વગેરે જે “અધા વહિસ્તા”ના વિષય પર હું કહી ગયો છું, તે બધી ઉત્તમ બક્ષિસો મજહા માણસને આપે, પણ એની નિંદગી જે લાંબી નહીં હોય, તો પછી એ બક્ષિસો તે કેવી રીતે ભોગવી શકે? માણસની તપશ્રય્યાનું પૂરું ફળ તો તેનું આયુષ્ય લાંબું થાય તો જ તે ભોગવી શકે. હવે વૉહુમનો એટલે ચનિનો ગ્રહ એ આયુષ્યનો કારક છે, અને તે આયુષ્યસ્થાન સાથે શુભ યોગમાં આવેલો હોય તો જ તે માણસનું આયુષ્ય લાંબું થાય છે. આ લેદ બરયાથી હવે આપણે ગાથામાંની આ લીટી પૂરેપૂરી સમજી શકીએ છીએ કે પેગમ્બર સાહેબ મજહાને વૉહુમનો સાથે આવવા શા માટે વીનવે છે. આ જ્યોતિષના જ્ઞાન વગર કોઈ પણ કદી આ લીટીનું ખરું રહસ્ય સમજી શકશે નહીં.

હા. ૨૮-૭ માં “વર્હુઉશ્-આ આયમા મનરહો” એટલે વૉહુમનોની એટલે આત્મિક મનની સિદ્ધિઓ-“accomplishments or attainments of pure

mind-" છે, તે પણ બતાવે છે કે વૌદ્ધમનો તે શનિનો શ્રદ્ધ છે આપણે આજ વિષયની શરૂઆતમાં જોઈ આવ્યા છીએ કે વૌદ્ધમનો "આશિનોઈશ હામ-વધન-ત્યાગો" છે, એટલે "અવિનાશી હોલતનો" માલિક છે, એ "અવિનાશી હોલત" તે માણસ જે આધ્યાત્મિક પ્રાપ્તિઓ યા મિદ્ધિઓ કે તે જ છે. એટલે આ "આયત્તા"-મિદ્ધિઓ-પણ શનિના જ ઇલાકામાં આવે છે

હા. ૩૧-૨૧ મા "વરુહુથ્ વન્દરે મનરુહો" એટલે "વૌદ્ધમનોની યા આત્મિક મનની અચળ દૃઢતાની પ્રમાદી" છે, તેમાં "વન્દરે" શબ્દ છે તે આપણી "અદ્દાઈ રમેશ્વ"ની ફૂંકી ખંદગીમાં પણ "અદ્દાઈ તન્નો વન્દરે" એટલે "અમોને તનની દૃઢતાનો પ્રમાદ (આપો!)" "વન્દરે" એટલે absolute steadfastness સ્થિતતા, દૃઢતા, એમ અર્થ છે. હવે આ "ચિરતા"નો શુભ પણ શનિના શ્રદ્ધનો જ છે. "ફલદીપિકા"ના જ્યોતિષ ગ્રંથમાં શનિનો એ શુભ સ્વર્ગ એટલે ચિરતા આપેલો જ છે વજ=to be firm, દૃઢ રહેવું અને વર=boon, પ્રમાદ-એમ "વન્દરે" શબ્દ થયેલો છે, તેનો અર્થ ચિરતાનો, દૃઢતાનો પ્રમાદ, એમ સ્પષ્ટ થાય છે

શનિ શ્રદ્ધ ત્યાગનો, પરહેજગારીનો પણ કારક છે, અને આત્માને છેવટની મુક્તિ અપાવવાની તૈયારી કરનાર છે હા ૩૨-૧૫ મા છેવટની લીટીમાં "બુદ્ધ્યાઓને વરુહુથ્ આ-દેમાને મનરુહો-મુવસન્તે વસો જામને મનસ એટલે "બુદ્ધ વૌદ્ધમનોના-આત્મિક મનના પોતાના પડ યા સ્થાન તરફ લઈ જવામાં આવશે અત્રે જ કવિ વર્ણવેલું પણ તેની એક કવિતામાં "the mind's internal heaven" એટલે "મનનું આનંદ સ્વર્ગ" એમ કહ્યું છે હવે "શનિ"નો યાને શિવનો એક અર્થ "final emancipation"- "આખરી મુક્તિ" એમ મો વિ. કાશમાં આપેલો છે જ! પેગંબર મહેશ્વર જ્યોતિષનું જ્ઞાન સાકા આઠ હજાર વર્ષો પગ પણ કેવું મજાટ હતું! આ બધા ઉદાહરણો શુ અમથા છે? બધા માખૂન પુગવાઓ જ છે

હા ૩૩-૧૦ મા "વૌદ્ધ મનરુહો ફેમરત્તમ-વસુ મનમા પહારત્તમ-એટલે "વૌદ્ધમનો દ્વારા આધ્યાત્મિક પ્રભુતા (આપો!)-કપારત્તમ સરથોલત્તુ તિરોમ્મહો Vohu Mano' એમ છે આ "ફેમરત્તમ" શબ્દ પર યુરોપીય વિદ્વાનોએ ખૂબખૂબ લખ્યું છે, પણ જો તેઓ "માથા"માંના સ્વરભાગથી તેમજ તેમાંના જ્યોતિષના પાયાથી વાકેફ હોતે તો જાનો ખરો અર્થ મેળવી શકતે શનિનો શ્રદ્ધ આધ્યાત્મિક વિષયનો કારક છે, અને ત્રીજા, આઠમાં નવમાં દશમાં ધ્યાનોની માથે મળધમાં આવીને બળવાન થયો હોય, તો તે આધ્યાત્મિક પ્રભુતા-સત્તા પણ આપે છે વજ=to perceive to have spiritual perception આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિ હોવી, જો ધાતુ પરથી વજ એટલે આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિ, અને રત્તમ એટલે spiritual head or authority આધ્યાત્મિક ધર્મગુરુ યા પ્રભુતા, એમ અર્થ થાય છે આ પણ ઉપર જણાવ્યું તેમ શનિ જ આપે છે

હા ૩૪-૧૨ મા પણ "વરુહુથ્ પવમેલન-મ મનરુહો"-વસુ સ્વૈત્તાન મનસ એટલે વૌદ્ધમનોના પુદ્ધ પોતાના આધ્યાત્મિક માર્ગો" એમ છે, ત્યાં પણ "વૌદ્ધમનો" એટલે શનિ જ છે શનિ જ આધ્યાત્મિક માર્ગનો કારક છે માણસ પર દુ ખ લાવીને અનુભવ આપીને તેને પ્રભુને પથે શનિ જ પાડે છે.

હવે વધુ ઉદાહરણો આપવાની જરૂર નથી. પાપીઓને માટે શનિ ગ્રહની સખત નજર ભયંકર છે. તેમને તે અનેક દુઃખોમાં રગડે છે, અને આખરે તેમના મનની આંખ તે ઉઘાડીને તેમને પ્રભુના ને અપોધના માર્ગે તે દોરવે છે. તેથી શનિ યા શિવ આખરે કલ્યાણકારી જ છે, કેમકે આખરે તો એ જ માણસના મનને સાત્ત્વિક કરીને તેનું કલ્યાણ કરે છે.

“વૉહૂ ક્ષત્રા” તે કોણ ?

આપણે “અષા વહિસ્તા” અને “વૉહૂમનો”—શુરુ અને શનિ-એ બે અહુરાઓની અનેક સાળિતીઓ સાથે પિછાન કર્યા પછી હવે અહુરાઓની ત્રીજી મહાશક્તિ “વૉહૂ ક્ષત્રા” કોણ છે, તે જોઈએ. “ગાથા”માં એ “ક્ષત્રા” યા “ક્ષત્રેમ” કરીને આવે છે, તે સંસ્કૃત ક્ષત્ર હોય તેમ લાગે છે, પણ તેમ નથી. અતિ પ્રાચીન વૈદિક કોશોમાં ક્ષત્ર શબ્દ છે, તે “બ્રહ્મા”નું બીજું નામ છે. એ ક્ષત્ર = to form, ઘડવું, તે પરથી થયેલો છે: જગતને ઘડનારો. સંસ્કૃત કોશકારે કયર્વણ શબ્દને ઘણા પ્રાચીન ને કાલગસ્ત-obsolete-ધાતુ કય્ પરથી થયેલા કયર્ યા કય્ એટલે અગ્નિ પરથી થયેલા કહે છે, એટલે કયર્વણ તે અગ્નિનો પૂનરી, ખાત્ર સોમક્રિયા કરવાવાળો. જેવો આ કય્ નો ગાથામાં “આશ્વ”-અગ્નિ, આતશ-શબ્દ થયેલો છે, તેવો જ કય્ નો “ક્ષત્ર” થયેલો છે. એમાં “ત્” ઉદાત્ત-accented-હોવાથી તેનો સ્વરભારનો નિયમ પ્રમાણે “શ્” ક્રીધેલો છે. અવેસ્તામાં “આત્-આતર્” પરથી “આતરેમ” યા “આશ્વેમ” થયેલા છે. મો. વિ. કોશમાં આ કય્ શબ્દ પરનું વિવરણ વાંચ્યાથી અભ્યાસીઓ તે જોઈ શકશે. અહુરાની નપુંસક યા પુરુષ ત્રિપુટિમાં અષા, વૉહૂમનો અને ક્ષત્રા છે, તેમાં અષા તે શુરુ યા વિષ્ણુ ને વૉહૂમનો તે શનિ યા શિવ આપણે જોઈ આવ્યા છીએ, અને હવે ક્ષત્રા-ક્ષત્ર-એટલે “બ્રહ્મા”ની પિછાન કરીએ. હિંદુઓનાં પાછલાં ધર્મશાસ્ત્રમાં આ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ ને શિવની ત્રિમૂર્તિ ક્રીધેલી છે, તે તો અભ્યાસીઓ જાણતા હશે જ. આ “બ્રહ્મા”-ક્ષત્ર-તે કયો ગ્રહ છે, તે પણ હવે શોધીએ.

“બ્રહ્મા”ને હિંદુશાસ્ત્રોમાં “સાકાર ઇશ્વર”—personal God-કહ્યો છે, અને એને “પ્રભવતિ” એટલે “પ્રાણીઓનો અધિપતિ”—Lord of creatures-પણ કહ્યો છે. વેદમાં આ પ્રજાવતિ માટે પણ ઘણું કહેવાયેલું છે, અને તેને “સાત આદિત્યો”માંના એક આદિત્ય દક્ષ તરીકે ઓળખાવેલો છે. આ “પ્રભવતિ” શબ્દના અર્થ વગેરે મમજાવતાં મો. વિ. કોશમાં એ નામ “મંગળના ગ્રહ”નું—the planet Mars-આવે છે! એમ ધીરજથી શોધતાં ઘણી આશ્ચર્યકારક વસ્તુઓનું જ્ઞાન આપણને થાય છે. “ગાથા”માંના અતિ પ્રાચીન શબ્દો માટે અને તે વેળાની આર્યપ્રજાની માન્યતાઓ માટે તો આપણને “ઋગ્વેદ”ના જ અભ્યાસની જરૂર છે. વૈદિક શબ્દકોશો હલ્લરો રત્નોથી ભરેલા છે; તેમાં પ્રાચૈદિક કાળના શબ્દોના ખાત્ર અર્થો પણ જૂની પરંપરાથી નોંધાયેલા આવેલા છે. એ બધું મો. વિ. મહાકોશમાં સ્વસ્તિર નોંધેલું છે. એમ એક પછી એક શબ્દને ઓળખતાં આપણે “ક્ષત્ર” પરથી કય્, કય્ પરથી બ્રહ્મા, બ્રહ્માપરથી પ્રભવતિ ને દક્ષ, અને પ્રભવતિ પરથી મંગળનો ગ્રહ આખરે જડી આવે છે! વળી બ્રહ્માને પણ હિંદુશાસ્ત્રોમાં વધુ કહેલો છે, તે પ્રાચૈદિક કાળની માન્યતા જનરી આવેલી હતી. તેથી જ “ગાથા”માં “ક્ષત્રા”ને “વૉહૂ ક્ષત્રા”—વધુ કય્-કહેલો છે! એમ બધી વસ્તુઓના ખુલાસા મળે છે.

મંગળનો શ્રદ્ધ સત્તાનો, ઉત્પાદનો, વીર્યનો, સંયમનો, પરક્રમનો, વગેરે માણસના શૌર્યના શુભોનો કારક છે. “ગાથા”માં “ક્ષત્ર”ના પણ એ જ શુભો ગવાયેલા છે. પણ પહેલવી કાળથી “ક્ષત્ર”ને સંસ્કૃત ક્ષત્ર સાથે ભેળવી દીધાથી તેના અર્થ યુરોપીય વિદ્વાનોએ તેમજ પારસીઓએ પણ સત્તા, સત્તા, વગેરે જ કીધા છે, અને એનો મૂળ શબ્દ ક્ષત્ર-પ્રહ્લા-છે, તે કોઈને ખબર જ નહીં હોવાથી એ “ક્ષત્ર” એટલે “સંયમ” જે “ગાથા”ના તત્ત્વજ્ઞાનમાં મોખરે રખાયેલું છે, તે જ કોઈને સૂઝતું નથી. મંગળનો શ્રદ્ધ વીર્યનો કારક છે, અને હિંદુશાસ્ત્રમાં પ્રહ્લાને સૃષ્ટિનો સર્વક કહ્યો છે, તેનો મર્મ એ જ છે કે એ પ્રહ્લા-એ ક્ષત્ર-આ સૃષ્ટિની તમામ જનદાર પેદાશ ને દુનિયાનો પ્રવાહ પાછો આગળ ધપતો રહે તે માટેની પુનર્મર્જનની-of recreation-શક્તિ યાને વંશવૃદ્ધિની શક્તિ આપે છે. સંતાનની ઉત્પત્તિ માટેની પુરુષની શક્તિ એવા માટે મંગળના શ્રદ્ધને જ ભેલો પડે છે. તેથી જ હા. ૩૧-૪ માં “ક્ષત્રેમ અર્ચ્યોન્ને-ગહ્વત્”-ક્ષત્રમ મોજસ્વત્-એમ કહ્યું છે, વળી હા. ૩૧-૨૧ માં “જવાપદૃશ્યાત્ ક્ષત્રહ્યા સરો” કરી કહ્યું છે-સ્વર્ગવાદ ક્ષત્રસ્વ જરો-એટલે “વંશવૃદ્ધિથી શક્તિનું એટલે સંયમશક્તિનું મળતું નૂર” એમ છે. વીર્યના રક્ષણથી જ એ નૂર મળી શકે. આરિત્યહીણ પુરુષના મોંઠા પર એ દૈવી નૂર કદી પ્રગટતું નથી.

આ “ક્ષત્ર” એટલે વિકારો પરના સંયમનો શુભ, એ અર્થ નહીં જાણવાથી, તેમજ મૂળમાં “ગાથા” ના હા. ૨૯-૧ માં તેમજ ત્યાર પછીના કેટલાક શ્લોકોમાં “અર્ચ્યોન્નેમ”-હ્રમ્-જેનો ખરો અર્થ કામદેવ, cupid, lust, હવસ છે, તેને બદલે “ક્રોધ” કીધાથી “ગાથા”માંના “ક્ષત્ર”નું તત્ત્વજ્ઞાન પહેલવી જમાનાથી જરૂરોસ્તીઓએ ખોટી દીધું હતું. માણસમાં જે છ મુખ્ય વિકારો-કામ, ક્રોધ, મદ, મોહ, લોભ ને મત્સર (અદેખાઈ, દેવ)-છે, તેમાં કામ એટલે હવસ એ સૌથી વધુ ખરાબી કરનારો છે. કુદરતે એવી અજબ રચના કીધેલી છે, કે જે હવસને “ક્ષત્ર”ના લાખામાં રાખવાથી તેની આધ્યાત્મિક ચઢતી થાય, તેમજ તેને પુણ્યરૂપે લોગવ્યાથી વંશની વૃદ્ધિ થાય, તે જ હવસને માણસ લાભે થઈને તેમાં જ ગૂંથાઈ જાય તો તેની બધી શક્તિ હરાઈ જાય છે, અને તેનો આખરે બધી રીતે-તનેથી, મનથી, ધનથી, આત્માથી-નાશ થાય છે. આ વાત હા. ૩૦-૭ માં પેગમ્બર સાહેબે સ્પષ્ટ રીતે કહેલી છે. એ શ્લોકમાં જે “ધૃશ” શબ્દ છે, તે જ તો હ્રમ્ નું હુંક નામ છે. અને તેનો અર્થ “હવસ” જ થાય છે. એની સાબિતીમાં એ જ શ્લોકની ત્રીજી લીટીમાં “અર્ચ્યોન્નેમ”-હ્રમ્-શબ્દ એ જ અર્થનો આવેલો છે. એ શબ્દોના ખોટા અર્થો કરીને “ગાથા”ના તત્ત્વજ્ઞાનને ઘણી હાનિ અવ્યાસીઓએ પહોંચાડી છે. એમાં છુલ્લું છે કે દેવલોકોએ તો હવસની જ લાભેદારી કીધી, તેથી તેઓ મતિમંદ થઈ ગયા, અને પછી જાણે “હવસ”ને માટે જ જિંદગી કીધી હોય તેમ તેઓ ચક્રચૂર થયા, જેથી તેઓએ આ પૃથ્વી પરની જિંદગીને નુકસાન કરાવ્યું. વળી એ જ શ્લોક પછી તુરત હા. ૩૦-૮ માં કહ્યું છે કે “અદ્યાઈ-આ ક્ષત્રા જસત્ મનરહા-આ વૌહુ અધા-આ” એમાં “અદ્યાઈ”-અસ્મૈ-શબ્દનો અર્થ “તેને યા તેને માટે” નથી, પણ “અમારે માટે” છે. અસ્મૈ ના એ અર્થો છે, (૧) તેને માટે, તથા (૨) અમારે માટે. જેકસન અવેસ્તા વ્યાકરણમાં ૧૧૧ ને પાને ૬ ૩૮૯ માં ૪/૩ માં “અદ્યાઈ-આ”ની સાથે “અમારે માટે” અર્થ આપેલો છે. આપણા ઘણા પારસી અવ્યાસીઓએ મારી પાસે સ્વીકાર્યું છે કે એ અર્થ તેઓ જાણતા ન હતા ! હવે આ હા. ૩૦-૭ માં પેગમ્બર સાહેબ કહે છે.

કે (અમે કાંઈ એ હવસના ગુલામો નથી) પણ એ 'કામ' અમારે માટે સ્વર્ગ
 યા વૌહૂમનો યા અપા દ્વારા ભક્તિ આવે ! એનો અર્થ એ કે જ્યારે અમાને વંશ-
 વૃદ્ધિને માટે જ ખરી પ્રેરણા સ્વર્ગ વગેરે તરફથી મળશે ત્યારે જ તેટલો વખત
 અમે એ હવસનો લોગવટો કરીશું અને પછી પાછા અમે સંયમ પાળીને રહીશું.
 એમ અહીં આ "સ્વર્ગ"નો અર્થ "સંયમ" છે તે સ્પષ્ટ થાય છે. એ જ શ્લોકમાં
 છેલ્લી લીટીમાં કહ્યું છે કે એ કામદેવ (તેને અમે જ લોખંડી બેડીઓમાં બાંધી
 ગળ્યો છે) તેનાથી સંતોષાઈને તે સાહેબોને (સ્વર્ગ, વૌહૂમનો ને અપાને) તેમ જ
 તમાને (અહુરા મજ્દાને) આધીન રહેશે. એમ આ "સ્વર્ગ" તે સયમશક્તિ છે,
 અને તે આપનાર મંગળનો પરાક્રમી ગ્રહ છે.

હા. ૩૧-૪ માં પણ "ધૃવસા સ્વર્ગમ્ અઘોજેન્ગહવત્ પેહ્યા વૈરેદા વનુઝેમા
 દુજ્જમ્" એટલે "હું ઓજાવી સયમશક્તિ મેળવવા મથન કરીશ, જેની વૃદ્ધિથી અમે
 પાપવૃત્તિને મહાત કરીએ." અહીં "સ્વર્ગમ્"નો સત્તા, રાજ એવો અર્થ થઈ
 શકે જ નહીં. સંયમ રાખીને બધા મનના વિકારોને તાબે રચાય, તે જ પાપની
 વૃત્તિને દબાવી શકાય.

કામને-હવસને-સ્વર્ગની સાથે જ રાખેલો છે, તે દુનિયાનું નવું સર્જન-
 ખીજમાંથી ઝાડ ને ઝાડમાંથી ખીજ-એમ કયે જાય છે, અને એ કામને છતીને
 વશ કીધાથી માણસમાં રહેલી મિનાઈ શક્તિ ખીલે છે, ને તેને આધ્યાત્મિક
 સિદ્ધિઓ મળે છે. આ વાત મેં મારી "દર્શનિકા"માં પણ ૨૭૯ માં સુક્તકમાં
 મૂકેલી છે, તે ત્યાં વાંચીને સમજી લેવી. કુદરતના આ બધા ભેદનું જ્ઞાન થાય
 તો જ માણસ પ્રભુપંથે રહીને પોતાનું જીવન સફળ કરે અને આખરે આત્માની
 સુક્તિ મેળવે.

આ "સ્વર્ગ"નો ખરો અર્થ મળ્યા પછી હવે જ્યાં જ્યાં એ શબ્દ
 વપરાયો છે ત્યાં ત્યાં એ જ "સંયમ"નો અર્થ લાગુ પડે છે. "હસદહાધતિ યસ્ત"માં
 શરૂઆતના ૨ બંદ શ્લોકમાં "સ્વર્ગહે વધર્થેહિ...શાયો-દ્રિગ્ઘોવે," તેમ જ પાછું ૭ માં
 શ્લોકમાં પણ "સ્વર્ગમ્ વધરીમ્"ની સાથે "શાયો-દ્રિગ્મ્" શબ્દો છે, તેનો અર્થ
 શાયો-દ્રિગ્મ્-સંયમીઓનો રક્ષક" થાય છે, તે ઘરાબર છે. ધ્રિગ્ ખરો માધુ હોય,
 પૂરો સંયમી હોય, તેને જ કહેવાય છે. "અહુનવધર્થ"ના કલામમાં પણ "સ્વર્ગમ્"
 સાથે "દ્રિગ્ધ્યો" શબ્દ છે, તે સ્વર્ગ એટલે સંયમ પૂરેપૂરી રીતે બતાવે છે.

એમ આ "વૌહૂ સ્વર્ગ" તે બ્રહ્મા અને મંગળનો ગ્રહ છે તે અનેક દૃષ્ટાંતોથી
 આપણે જોયું છે.

“આરમધતિ” તે કોણ ?

આ “અહુરાઓ”માંના ત્રણ-અપા વહિરતા, વૌહૂમનો અને સ્વર્ગ એ
 નપુસક જાતિના યા પુરુષ રૂપો કોણ કોણ છે, તે આપણે જોઈ આવ્યા. હવે આ
 અહુરાવર્ગમાંની જ ચોથી મહાશક્તિ “આરમધતિ”ને માટે આપણે વિચારીએ.
 “આરમધતિ”ની “ગાધા”માં નારીજાતિ છે. અહુરાવર્ગમાં જ આ “આરમધતિ” છે
 તે “રૂપંતોમદ ગાધા”ના હા. ૪૭-૧ માં ખુલ્લું જણાવેલું છે. “અદ્વાધ દાન્
 હઉર્વાતા અમેરેતાના મજ્દાઓ સ્વર્ગ આરમધતી અહુરા.” અહીં પેન્ગ-ખર સાહેબે
 એમની અચૂક રીત મુજબ “હઉર્વાતા” ને “અમેરેતાના” પછી “મજ્દાઓ”

શબ્દ મૂક્યો છે, અને “દશા આરમ્ભતી” પછી “અદુરા” શબ્દ રાખ્યો છે. અહીં સ્પષ્ટ છે કે મજ્જાવર્ગમાં માત્ર બે જ છે: હૃદયતાત્ અને અમરતાત્. દશને આરમ્ભતી તો અદુરાનો જ વર્ગનાં છે, એમ એ લીટીઓમાં પ્રત્યક્ષ થાય છે. “અદુરમજ્જ” એમ એક જ શબ્દ પહેલવી જમાનામાં કરી નાખ્યાથી આ બધી “ગાથા”નો મૂળ વાતોમાં જ ગોટાળો ઊભો થયેલો છે, ને તેના ખસ ને સ્પષ્ટ અર્થ કોઈને મળ્યા નથી.

હવે વાંચક સૂર્યમંડળનો નકશો ધ્યાનથી જોશે તો જ્યોતિષ વિજ્ઞાન— Science of Astronomy—માં જણાવ્યા પ્રમાણે મંગળ, શુક્ર અને શનિ આપણી પૃથ્વીની કક્ષાની બહારના ગ્રહો છે, અને તેમને Major Planets—મોટા ગ્રહો— કહેવામાં આવે છે. પૃથ્વીની કક્ષાની અંદરના ગ્રહો તે શુક્ર અને બુધ છે, અને તેમને Minor Planets—નાના ગ્રહો—ગણેલા છે. ગ્રીક અને યુરોપીય જ્યોતિષમાં શુક્રને—Venus ને—નારી ગ્રહ ગણેલો છે, અને બુધને હિંદુ તેમજ યુરોપીય જ્યોતિષમાં નારી—નપુંસક ગ્રહ કહેલો છે. મોટા ગ્રહો મંગળ, શુક્ર ને શનિ પુરુષ ગ્રહો છે, તેમાં શનિને પુરુષ—નપુંસક ગ્રહ ગણેલો છે. એમ આ સૂર્યમંડળના અભ્યાસથી પણ જણાય છે કે શુક્ર ને બુધ નાના અને નારીજાતિના ગ્રહો છે. પૃથ્વીની કક્ષાની અંદરના એટલે પૃથ્વી અને સૂર્યની વચ્ચે રહેલા શુક્ર ને બુધ તે મજ્જા વર્ગના છે. “આરમ્ભતિ” જે ચંદ્ર જ છે, તે નારીજાતિ જ છે, અને તે ગ્રહ નથી, પણ પૃથ્વીની આસપાસ ફરતો પૃથ્વીનો જ ઉપગ્રહ છે.

સૂર્યમંડળમાં સૂર્યથી માંડીને બુધ, શુક્ર, પૃથ્વી, મંગળ, શુક્ર અને શનિ, એમ સૂર્યની સાથે સાત ગ્રહો ગણાય છે. એમાં સૂર્ય પછી ચાથું સ્થાન પૃથ્વીનું છે, અને તે મંડળની વચમાં છે. આ પૃથ્વીનાં નામ “ગાથા”માં ને અવેસ્તામાં ગા (ગૃથ), પૈરેધ્વીમ્, જામ્, (ફરવરદીન યસ્ત, કર્દો ૧, ફર્દો ૯) દ્રવાસ્પ (ઘ્રવાષ) એટલે અચળ—સ્થિર (ગાથ યસ્ત) એવાં છે. વૈદિક ભાષામાં પણ એ જ નો, ઘાવેવો, કમ્, ક્ષ્મા, ક્ષામન્ વગેરે છે. વળી “પૃથ્વીનો આત્મા” તો મજ્જા અદુરાને શરૂઆતમાં જ ફરિયાદ કરે છે, તો એ “પૃથ્વી” જ કેવી રીતે “અમેશોરપંદો” ને જોઓમાં “આરમ્ભતિ” પણ એક છે, તેઓને વીનવે? વળી હા. ૩૨-૧ માં પૃથ્વી પરના બધા જ જુદી જુદી માન્યતાવાળાઓ મજ્જા—અદુરાના “પ્રતિનિધિ” અને “સંદેશવાહક” થવા માગે છે, ત્યારે હા. ૩૨-૨ માં મજ્જા અદુરા જવાળા આપે છે, કે “તમારે માટે અમે લલી દેવી આરમ્ભતિને પસંદ કીધી છે, તે અમારે માટે અપદ્માપતી ને ન્યાયી રહે!” અહીં ખુલ્લું છે કે “આરમ્ભતિ” તે “પૃથ્વી” નથી, કેમકે “પૃથ્વી” તો ફરિયાદી છે, અને તેનાં ફરજંદો ખૂરે માર્ગે જઈને લડી રહ્યાં છે. તેઓને મજ્જાને માર્ગે લઈ જવા કોઈ બીજું જ જોઈએ, તે પણ અદુરાવર્ગના ત્રણ પુરુષ અધિષ્ઠાતા તો કાંઈ “પૃથ્વી” પાસે આવી શકે નહીં, અને મજ્જા વર્ગની બે સ્ત્રી અધિષ્ઠાત્રીઓ પણ નહીં. એ તો બધા ગ્રહો છે અને પૃથ્વીથી અતિ દૂર પોતે પોતાની મહાકક્ષાઓમાં ઘૂમતા રહે છે. એટલે જ “પૃથ્વી”ના લોકોને રાતદિન રક્ષી, સંભાળીને તેમનામાં લક્ષિતભાવ ઉત્પન્ન કરવા એ લોકોની બીજી માતા જેવી “સ્પેન્તા આરમ્ભતિ” ને મજ્જા અદુરાએ નીમી! “પૃથ્વી” ની આભુજાભુ અવિરત—નિરંતર—ફરી રહેલો “પૃથ્વી”નો ઉપગ્રહ “ચંદ્ર”

છે, અને જ્યોતિષમાં એ ચંદ્રને પૃથ્વી પરની તમામ વેદશ સાથે સૌથી વધારે લાગતું. વળગતું છે.

“ઋગ્વેદ” માં જન્મતિ દેવી તરીકે ગણાયેલી છે. મો. વિ. કોશમાં એના અર્થ “સેવા, તત્પરતા, તાબેદારી, લક્ષિતાભાવ” તરીકે આપેલા છે, વળી એને “દેવોના ભક્તોની તથા સામાન્ય રીતે પવિત્ર કાર્યોની રક્ષકદેવી” તરીકે પણ જણાવી છે. જેમ પહેલવી લેખકોએ એને “પૃથ્વી” ગણવાની ભૂલ કીધી છે, તેમ વેદોના જાણીતા ભાષ્યકાર સાયણાચાર્યે પણ એને “પૃથ્વી” કહી છે. ઋગ્વેદના મં. ૭-૩૬-૮ માં મહીર્મર્મતિમ્ છે, તેમાંના મહીમ્ શબ્દનો એક અર્થ “પૃથ્વી” છે, તેજ પાછો જન્મતિમ્ ને લગાડેલો છે! પણ ઉપર જણાવ્યું છે તેમ આ “અરમતિ” દેવોની રક્ષક દેવી તરીકે પ્રાચીન કાળથી ગણાયેલી છે, તો પછી મહીમ્ નો “પૃથ્વી” અર્થ કરીને તેજ અર્થ પાછો “અરમતિ”ને લગાડ્યાથી વિશેષ સાર કંઈ નીકળતો નથી. અહીં જે મહીમ્ શબ્દ છે, તે પણ એક દેવી શક્તિનું નામ છે, અને તે “ઇડા અને સરસ્વતી” દેવીઓની એક સાથીદાર છે: ભુજો ઋગ્વેદ મં. ૧-૧૩-૬: इडा सरस्वती मही तिजौ देवीर्मयो भव: એમ મં. ૭-૩૬-૮ માં “મહી” શબ્દ છે તેનો એક અર્થ જે “પૃથ્વી” પણ થાય છે, તેના સંબંધમાં આવેલો “અરમતિ” શબ્દનો પણ તેથી “પૃથ્વી”જ અર્થ થતો નથી. એ અર્થ ગેરસમજથી થયેલો છે.

“ગાથા”માં તો “આરમધતિ”નો નિકટનો સંબંધ “અધા”ની સાથે જ છે. હા. ૪૮-૧૧ માં “અધા મત્ આરમધતિશ્” એટલે “અધાની સાથે આરમધતિ” એમ સ્પષ્ટ કહ્યું છે. એ જ પ્રમાણે “ઋગ્વેદ”માં પણ “બૃહસ્પતિ” જે “અધા”જ છે, તેનો સંબંધ “અરમતિ”ની સાથે જ દેખાડેલો છે. “ઋગ્વેદ” મં. ૧૦-૬૪-૧૫ માં બૃહસ્પતિર્મર્મતિ: પર્નીવસી એટલે “બૃહસ્પતિ ને બહુ આશ્ચર્યકારક અરમતિ” એમ છે. અહીં પેલી “પૃથ્વી”નો ખ્યાલ છે જ નહીં. એવું તો વેદમાં અનેક ઠેકાણે છે. પ્રાચીન કાળમાં આર્યોને બૃહસ્પતિનો ને અરમતિનો સંબંધ બહુ અતલગનો છે તે માલૂમ હોતો, અને જે ભાવમાં ને અર્થમાં એ બન્ને “ગાથા”માં તેમજ વેદમાં ગવાયેલાં છે, તેજ ભાવમાં ને અર્થમાં જ્યોતિષમાં શુરુનો ને ચંદ્રનો સંબંધ જણાવેલો છે. શુરુનું ફળ જોવું હોય તો ચંદ્રની સાથે તે કેવા સંબંધમાં-શુભ યા અશુભ-છે, તે બધું જોવું પડે છે, અને ચંદ્રનું ફળ જોવું હોય તો શુરુનો સંબંધ પણ જોવો પડે છે. આ બધું કંઈ અકસ્માત રૂપે નથી, પણ સૃષ્ટિ રચનાની એવી વિધિ મૂળથી જ છે, અને ધર્મનો સત્ય આદેશ આપનારા પેગમ્બર અને ઋષિમુનિઓ આ સૃષ્ટિરચનાનું શુદ્ધ જાણતા હોવાથી તેઓએ તે પોતાની વાણીમાં માર્મિક રીતે મૂકેલું છે. આખી “ગાથા”માં તેમજ “ઋગ્વેદ”માં “અરમતિ” એટલે “ચંદ્ર”જ છે. ચંદ્રનેજ આ પૃથ્વીની આસપાસ ફરતો કીધેલો છે, અને તેજ સાગરોની લરતી એટ પર, ઝાડપાન પર, દેહ પર, મન પર, સેવા પર, લક્ષિતાભાવ પર, એમ અનેક વસ્તુઓ પર અસર કરે છે.

જેમ હિંદુશાસ્ત્રમાં ચંદ્રને “વસુ” ગણેલો છે, તેમજ “ગાથા” તથા અવેસ્તામાં “આરમધતિ”ને પણ “વશ્સ્વીમ-વસ્ત્વીમ-એટલે “નારી વસુ”જ કહેલી છે. હા. ૩૨-૨ માં છેલ્લી લીટીમાં “સ્પંતામ વે આરમધતીમ વશ્સ્વીમ વશ્સ્વીમ,” એટલે તમારે માટે ભલી (વસુ) સ્પંતા આરમધતિને અમે પસંદ કીધી છે,” એમ “આરમધતિ”ને પણ “વસુ” ગણાવેલી છે. “હમ્સહાધતિ યસ્તમાં પ્રારંભના

૩૯ ક્રકરામાં “સ્પેન્તયાઓ વશ્હુયાઓ આરમતોઈશ્” છે તેમાં તેમજ એ ચક્તના મૂળ કરદા ૩ ના ૫ મા ક્રકરામાં તેમજ અન્યત્ર “વશ્હુવીમ્ આ આરમઈતીમ્” એમ કહ્યું છે, ત્યાં બધેજ “આરમઈતિ”ને “વસુ” ગણાવેલી જ છે. “ગાથા”ના ઉપર જણાવેલા હા. ૩૨-૨ માં જે કહ્યું છે, તેનો મર્મ એ છે કે ચંદ્ર હેતુનો તેમજ મનનો પણ કારક-significator-છે, ભક્તિનો ને સેવાનો ગ્રહ છે, તેથી માણસને પ્રભુના ધામ તરફ દોરી જવા ચંદ્રની પનાહ અપાઈ છે. એ જ માત્ર પૃથ્વીની આબુખાબુ કરતો રહે છે.

હવે આપણે અપાનો અને આરમઈતિનો-શુરુનો ને ચંદ્રનો-ખાસ સંબંધ શો છે તે “ગાથા”માંથી જ જાણીએ. હા. ૩૪-૧૦ માં કહ્યું છે કે “સ્પેન્તામ્-આ આરમઈતીમ્ હાંમીમ્ વીદાઓ (વચ્ચોચત્ર) હિથામ્ અપહ્યા”, એટલે “અને વિદ્વાન જ્ઞાની માણસ જે અપાની તેજસ્વી બેઠક છે તે સ્પેન્તા આરમઈતિને દેખાડે !” આ શ્લોકમાંના બે શબ્દોના ખરા અર્થો મોટે ભાગે અભ્યાસીઓ સમજ્યા નથી. તે “હાંમીમ્” અને “હિથામ્” છે. અગાઉ હું “અપ વહિશ્ત” પરના પ્રકરણમાં લખી ગયો છું, તે “હાંમીમ્”-ધામીમ્ નો અર્થ સર્જક-creator-યા મૂળ-source નથી, પણ એનો અર્થ બેઠક, સ્થાનક, seat છે. વળી “હિથામ્” ને તો બધા જ “હુધ્યામ્” એટલે સત્ત્વમ્ સમજે છે, પણ “હિથામ્” સાચો શબ્દ છે: સિત્તમ્. એનો અર્થ સફેદ, તેજસ્વી, ઝળહળતી એમ થાય છે. સિત્તનો અર્થ “ચાંદરણું” પણ થાય છે, આ લીટીમાં પેગમ્બર સાહેબ કહે છે કે અયોઈની ખરી તેજસ્વી બેઠક તો મનમાં છે, મનની સાચી ભક્તિમાં છે. હવે, જ્યોતિષમાં શુરુ-ચંદ્રની જોડી છે, તેઓની મૈત્રી અખંડ છે. ચંદ્રની રાશી જે કર્ક-Cancer-છે ને જે તેનું પોતાનું ઘર છે, તે રાશીમાં જ શુરુ ઊઠ્યનો-exalted-થાય છે, એટલે એ ચંદ્રનું ઘર તે શુરુનું તેજસ્વી સ્થાનક છે. એમ જ્યોતિષના જ્ઞાનથી અપા એટલે શુરુ અને આરમઈતિ એટલે ચંદ્ર એ સિદ્ધ થાય છે, અને પેગમ્બર સાહેબે સુધિરચનાનું રહસ્ય અને જીવનનું તત્ત્વજ્ઞાન એમ બંનેનો મેળ સાધીને આપણને ખરા બોધ આપ્યો છે.

હા. ૨૮-૭ માં પેગમ્બર સાહેબ અરજ કરે છે કે “હાઈલી તૂ, આરમઈતે, વીસ્તાસ્પાઈ ઇશમ્ મુઈખ્યા-આ,” એટલે “હિ આરમઈતિ ! (ભાર મૂકીને હું) વીનવું છું કે વીસ્તાસ્પને તેમજ મને સર્વોપરી અધિકાર તું આપ !” આ શ્લોકમાં પહેલી લીટીમાં “અપા”ને અરજ કરે છે કે “તું અમોને પરમ સ્વામિત્વ અને સાત્ત્વિક મનની સિદ્ધિઓ આપ !” પછી બીજી લીટીમાં ઉપર પ્રમાણે “આરમઈતિ”ને અધિકાર બક્ષવા અરજ કરે છે, અને ત્રીજી લીટીમાં મજહાને કહે છે કે “તં તો અમોને ખરેખર રાજસત્તા આપી છે, જેથી તારા મંત્રો એમ લોકો પાસે પ્રગટ કરીએ !” એમ ત્રણ વિષયો માટે ત્રણ જુદી જુદી શક્તિઓને અરજ શા માટે કરીધી છે ? શું મજહા એક બસ નહીં થતે ? પણ એમાં જ્યોતિષના જ અચૂક મર્મો છે. આધ્યાત્મિક સિદ્ધિઓ અને તેમાંથી ઉદ્ભવ પામતું આત્માનું સ્વામિત્વ-soul's master-ship-એ શુરુના ગ્રહનો ઇલાકો છે; વીસ્તાસ્પ પાદશાહને તથા પેગમ્બર સાહેબને રાજસત્તાનો અધિકાર અને રાજની મદદ તો ચંદ્રનો ગ્રહ જ આપી શકે, કેમકે ચંદ્ર રાજગ્રહ છે, અને તે બળવાન થઈને દસમાં ઘર સાથે સંબંધ રાખે છે, તો તેથી રાજ્ય મળે અને રાજ્ય ટકી શકે. જર્મન ક્યસર વિલ્હમ બીજે લકઝમાં હારીને પોતાનું રાજ્ય શુમાવી બેઠો કેમકે તેની કુંડળીમાં આઠમે નીચનો ચંદ્ર હતો ! વળી મજહાએ

“રાજસત્તા” આપી છે, તેનો મર્મ પણ એ જ છે કે સૂર્ય રાજસત્તાનો કારક છે, અને મજ્જાનો પ્રતિનિધિ સૂર્ય જ છે। હવે સૌ કોઈ સમજી શકશે કે વીસ્તારપ પેદશાહને માટે “આરમ્ભતિ”ને જ શા માટે અરજ કીધી અને બીજા કોઈને નહીં। અહીં પણ “આરમ્ભતિ” તે ચંદ્ર જ સાબિત થાય છે. આ શ્લોકમાં બીજા “અદુરાગો”ની, વૉહુમનોની ને ક્ષત્રની અરજ શા માટે નથી કીધી તે હવે જ્ઞાને સમજાશે. એમ જ્યોતિષની જ ક્ષત્રીથી “ગાથા”નાં તમામ લેદી વાક્યોના અર્થ ખુલા થાય છે.

એજ પ્રમાણે હા. ૩૦-૭ માં, હા. ૩૦-૧૦ માં, હા. ૩૩-૧૩ માં અને હા. ૩૪-૬ માં આરમ્ભતિ તે ચંદ્ર જ છે, તે સાબિત થાય છે. અહીં એ બધું પાછું લખતાં ઘણાં પાનાં ભરાય, તેથી વાંચકને તેમજ અભ્યાસીને એ શ્લોકો પર મેં “ટિપ્પણ”માં જે વિસ્તારથી સમજ આપીને લખ્યું છે, તે વાંચવાની અરજ કરું છું. આ બધા શ્લોકો પરથી હવે સ્પષ્ટ થશે જ કે “આરમ્ભતિ” તે ચંદ્ર છે. આ ગ્રંથમાં મેં સૂર્યમંડળનો જે નકશો આપ્યો છે, તે પરથી માલૂમ પડશે કે અષા-શુક્રનો ગ્રહ યાને વિષ્ણુ સીધી લીટીમાં “પૃથ્વી” સાથે જોડાયેલો છે, કેમકે આ પૃથ્વીની તમામ પેદાશ પર તે જ સુવચ્છલ છે, અને પૃથ્વી પરના “ધર્મ”ની-ઋતની-તે જ દેખરેખ રાખે છે. હવે પૃથ્વીની આબુબાબુ ફરવા ચંદ્ર રાખેલો છે, અને એવી રીતે પૃથ્વી સાથેના સંબંધ એ ચંદ્ર મારફતે શુરુ રાખે છે. વળી મજ્જાએ હા. ૩૦-૧ પ્રમાણે જે બે લલાખૂરા મન્યુઓ પેદા કીધા છે, તેઓના સંબંધ આ આરમ્ભતિ યા ચંદ્રની સાથે જ બાંધેલો છે, તે પણ હા. ૩૧-૧૨ માં સ્પષ્ટ જણાવેલું છે, તે માટે હવે પછી મન્યુઓ માટેના પ્રકરણમાં વિસ્તારથી હું બતાવીશ. વળી જ્યોતિષમાં ચંદ્ર તે લક્ષ્મી છે. બધી આબાહી, સગનવંતા કલ્યાણકારી ને માંગલિક-auspicious-પ્રસંગો, જેને સંસ્કૃતમાં સ્વસ્તિ કહેવામાં આવે છે, તેના કારક પણ ચંદ્ર જ છે. “લક્ષ્મી” એટલે પૈસો યા ધન નહીં, પણ આબાહી-prosperity-તેથી જ હિંદુ ધર્મશાસ્ત્રમાં “વિષ્ણુ ભગવાન”ની પત્ની તરીકે “લક્ષ્મી”ને કહી છે, તે બરાબર છે. એટલે શુક્રનો ને ચંદ્રનો એવો નિકટનો સંબંધ છે. અનેક રીતના સંશોધન પછી હજારો વર્ષ સુધિનું આ ગ્રંથ દુનિયાને પાછું મળે છે, તે “ગાથા”ના, “ઋગ્વેદ”ના તેમજ જ્યોતિષના જિહ્વા અભ્યાસનું ફળ છે, અને આરમ્ભતિ-ઋતસિ-તે “પૃથ્વી” નહીં પણ “ચંદ્ર”જ છે, તે સિદ્ધ થાય છે, અને એ બધા પછી “ગાથા”માંના અનેકાનેક શ્લોકોના તેમજ તેના તત્ત્વજ્ઞાનના ખરા અર્થ ને લેદ ખુલા થાય છે. કોઈપણ પહેલવી જમાનાના પુસ્તકમાં કે અવેસ્તામાં પણ “આરમ્ભતિ”નો આ મર્મ અને તેનું આ રૂપ જણાવેલું નથી. એટલે જરથોસ્તી ધર્મના મૂળ પાયાની જ વાત પહેલવી લેખકોને ખબર નહોતી, તો તે જરથોસ્તી “દનુ”-પરાજાન-ખરી રીતે ક્યાંથી બહુ! આપણે ત્યાં જરથોસ્તી ધર્મના અભ્યાસનો આખો ક્રમ હવે આ નવી રાશનીમાં તદ્દન બદલાવો જોઈએ. મારા પેગમ્બર આકેશના ઊંડા ખુદાઈ જ્ઞાનને હજારો વર્ષથી ઘણો અન્યાય થયો છે, તે દરેક આપણે જરથોસ્તીએ હવે આ બધા લેદ બધા પછી જુના ખોટા શિક્ષણને તિલાંજલિ આપવી જોઈએ.

“હર્વિતાત્” અને “અર્મરેતાત્” તે કોણ ?

આપણે હવે ચાર “અટરગો” કોણ છે તે જોઈ આવ્યા. હવે મજ્જા વર્ગની બે મહા શક્તિઓ બાવુવાની રહી તે “હર્વિતાત્-ખોરહાદ” અને “અર્મરેતાત્

અમરદાદ” છે. આ બન્નેની “ગાથા”માં નારીબળિ છે. હું અગાઉ કહી આવ્યો છું તેમ જો સૂર્યમંડળના સૂર્ય અને પૃથ્વીની વચ્ચેના બે નાના ગ્રહો minor planets-શુક્ર અને બુધ છે. જો બન્ને ગ્રહો હંમેશાં એકમેકથી ૯૦ અંશની અંદર આકાશમાં રહે છે. જો કદી મધ્યાકાશમાં દેખાતા નથી, કાં તો થોડા માસ પૂર્વાકાશમાં દેખાય છે કે થોડા માસ પશ્ચિમાકાશમાં દેખાય છે. શુક્ર તો આકાશનો સૌથી મોટો ને ખૂબ સુંદર ને ગ્રહહળતો મોટો તારો છે, પણ બુધ તો સૂર્યની પાસે હોવાથી ખુદથી આંખે કવચિત જ દેખાય છે. આ બન્ને ગ્રહો છે, જો તો અવેસ્તામાં કે ઋગ્વેદમાં કોઈ ઠેકાણે પણ કહેવાયલું નથી. સામાન્ય રીતે અવેસ્તામાં તેમજ ઋગ્વેદમાં જો બન્ને મહા દેવી શક્તિઓ તરીકે જ જણાવેલી છે. “અહુનવર્ધતિ ગાથા”ના પહેલા ત્રણ હા. ૨૯-૨૮-૩૦ સુધી તો માત્ર ચાર અહુશવર્ગના જ અધિષ્ઠાતાઓ-અથ, વૌહુમનો, વૌહુશય અને આરમધતિ-નાં નામો આવે છે, અને પછી હા. ૩૧ ના ૬ ઠા પ્રલોકમાં જ પહેલ વહેલાં મજ્જદાવર્ગની આ બે અધિષ્ઠા-ત્રીઓ-હઉર્વતાત્ અને અર્મૈરતાત્-ને માટે કહેવાય છે. “ગાથાઓ”માં લગભગ બધે જ આ બે અધિષ્ઠાત્રીઓ-archangels-નાં નામ સાથે જ આવે છે. ભાષાશાસ્ત્ર પ્રમાણે જો બન્ને શબ્દોના અર્થ સંપૂર્ણતા અને અમરતા અનુક્રમે થઈ શકે છે.

“ઋગ્વેદ”માં પણ આ બન્ને શબ્દો ઘણાં જ રૂપમાં આવે છે. મં. ૬-૧૨-૨ માં સર્વતાત્ શબ્દ જેમનો તેમ છે, અને મં. ૧૦-૧૦૦-૩ તેમજ બીજે અનેક ઠેકાણે જો સર્વતાતિ કે સર્વતાતા તરીકે જડે છે. જો જ પ્રમાણે “અર્મૈરતાત્” પણ ઋ. મં. ૭-૫૬-૧૨ માં જમ્તાત્ જેમનો તેમ છે, અને બીજે ઠેકાણે જમ્તાત્ શબ્દ જો જ અર્થમાં વપરાયેલો છે. ઐટલે ગાથા કાળમાં ને ગાથાની પ્રાગૈત્તિક ભાષામાં આ બે શબ્દો જે રૂપમાં વપરાતા હતા તે વૈદિક કાળમાં પણ તે જ રૂપમાં કહી કહી વપરાયેલા દેખાય છે, પણ મોટે ભાગે તો સર્વતાતિ અને જમ્તાત્ શબ્દો જ ઋગ્વેદમાં વપરાયેલા છે. અજબ જેવું છે કે “ગાથા”માં અથો જરથુસ્ત્ર સાહેબે પોતાની દિવ્ય પ્રેરણાથી સૂર્યમંડળના ગ્રહોનું જ્ઞાન મેળવ્યું હતું અને તે જ્ઞાનનો ઉપયોગ કરીને તે સાહેબે ગાથામાંના તત્ત્વજ્ઞાનનો અને આધ્યાત્મિક દર્શનનો પાયો નાખ્યો હતો, પણ તેનું રહસ્ય તેમના કોઈ અનુયાયીઓને તેમણે જણાવ્યું હશે, યા તેવા જાણકાર અનુયાયી જો ભેદ પોતાની સાથે જ લઈ ગયા હશે ને બીજા કોઈને તે જણાવ્યો નહીં હશે, ઐટલે આ સુદિરચનાને સૂર્યમંડળ સાથે જ સંબંધ છે તે જ્ઞાન પેગમ્બર સાહેબ પછી હુત થયેલું લાગે છે. પેગમ્બર સાહેબના સ્વર્ગવાસ પછી ઋગ્વેદ સહિતા લખાઈ ને સંધરાઈ, તેનાં બે ત્રણ હજાર વર્ષો સુધી પણ આ ગ્રહોના ઉલ્લેખ “ઋગ્વેદ”ના મોટા પોથામાં કોઈ ઠેકાણે નથી ! પણ વેદો લખાઈ ગયા પછી “વૌધાયન ધર્મસૂત્ર” કરીને હિંદુશાસ્ત્રનો ગ્રંથ લખાયેલો છે, તેમાં (૨-૫-૯-૬ માં) પહેલવહેલાં ગ્રહોનાં નામો-સૂર્ય, શુક્ર, બૃહસ્પતિ, બુધ, મંગળ (અંગારક), સૌર ઐટલે થનિ-છે, તેમજ સહુ ને કેતુનાં નામો પણ છે ! ઐટલે વેદકાળમાં તો આ ગ્રહોનો જ સુદિરચનામાં મુખ્ય હાથ હતો તેની ખબર કોઈને હોય તેમ લાગતું નથી. આ શુદ્ધ તો પેગમ્બર સાહેબને જ મળેલું હતું, અને તે પણ પાછું હજારો વર્ષથી ગુમ થઈ ગયું હતું, તે હમણાં જ તે સાહેબની મહેરથી પાછું પ્રગટ થાય છે.

અગાઉના “આરમધતિ”વાળા પ્રકરણમાં હું કહી ગયો છું તેમ હા. ૪૭-૧ માં -સ્પૅન્તોમહ ગાથામાં-જણાવ્યા પ્રમાણે મજ્જદાવર્ગના આ બે જ નારી ગ્રહો-હઉર્વ-

તાત્-અને અમરેતાત્-છે. ગ્રીક દંતકથામાં આ “હર્વર્તાત્” તે “વીનસ”-Venus-છે, અને ત્યાં એ ખૂણસૂરતીની દેવી તરીકે નારીબતિમાં જ છે. Venus-વીનસ-તેં શુકનો ગ્રહ પણ છે, અને આકાશમાં એ સાંજે થા સવારે સૌથી મોટો અને ભારે ઝળકતો તારો છે. જ્યોતિષમાં એ સંપત્તિ, સમૃદ્ધિ, વીર્યળીજ, તન-દુરસ્તી, કવિતાશક્તિ, સુખ, વૈભવ, સ્ત્રી, ઘર, વિવાહ વગેરે અનેક વિષયોનો કારક ગ્રહ છે. એ ઘણો જ શુભ ગણાય છે. જેમ આ દુનિયાની સમૃદ્ધિ ને સંપત્તિ એ આપે છે, તેમ આત્માની શુદ્ધિ થતાં તે પરલોકની પણ બધી સમૃદ્ધિ બક્ષે છે. બુધનો ગ્રહ-અમરેતાત્-જ્યોતિષમાં સ્ત્રીનપુંસક ગણાય છે, એટલે એ તટસ્થ છે, અને શુભ કે અશુભ ગ્રહની સાથે હોય તેવો તેને ગણવામાં આવે છે. એ ગ્રહ વિદ્યાનો કારક છે, સરસ્વતીનો કારક છે; કળા, પાંડિત્ય, મત્યવચન, ઉપાસના યજ્ઞ વગેરેનો પણ કારક છે. સંસ્કૃતમાં જમૂત તે પારાનું-mercury નું-નામ છે, અને એ બુધના ગ્રહનો ગુણ પણ પારાના જેવો છે. “જગવેદ”માં પણ જમૂત્તાતિ ને દેવી જ ગણેલી છે, તેમજ એને અમરતાની, સ્વર્ગની, અનંતતત્વની દુનિયા કહેલી છે. એનો અર્થ “છેવટની મુક્તિ-final emancipation”-પણ થાય છે. બુધનો ગ્રહ સૂર્યની સૌથી પાસે છે. હું આગળ કહી ગયો છું તેમ સૂર્યમંડળમાં પૃથ્વીની કક્ષાની બહારના ગ્રહો તે મંગળ-બૉહુક્ષ્ત્રા, શુક્ર-અથ વહિસ્ત અને શનિ-બૉહુમનો છે. એ ગ્રહો માણસના વર્તનના નિયામક ને ચાલક છે, એ “અહુરાશ્મા” એટલે અહુરા વર્ગના છે, ત્યારે પૃથ્વીની કક્ષાની અંદરના એ ગ્રહો તે શુક્ર-હર્વર્તાત્ અને બુધ-અમરેતાત્ છે. “ગાથા”ની ફિલસૂફી ઘણી સિદ્ધરૂપ છે. ક્ષત્ર, બૉહુમનો, અને અષા-મંગળ, શનિ અને શુક્ર-એ ત્રણની એટલે સંયમની, સાત્ત્વિકતાની તથા અષોઈની-ઋતની-સિદ્ધિ થાય, ત્યારે વર્તનની કેવળ શુદ્ધિ થાય, અને તે થયા પછી આત્માને હર્વર્તાત્-શુક્રની-સંપૂર્ણતાની યા સમૃદ્ધિની પ્રાપ્તિ થાય છે, અને તે થતાં આત્મા અમરેતાત્-બુધની-અમરતાની પ્રાપ્તિને અધિકારી થઇને આ શરીરબંધનમાંથી મુક્ત બનીને તેના મૂળ વતન સૂર્યમાં લળી જાય છે.

“ગાથા”ના અને “જ્યોતિષ”ના તત્ત્વજ્ઞાનનો એમ અહીં સમન્વય-પરસ્પર સંબંધ-થાય છે. શુક્ર ને બુધ એ બન્ને ગ્રહો સૂર્યની ને પૃથ્વીની વચ્ચેના ગ્રહો છે. એ “મજ્જા”ના વર્ગના છે. બન્ને નારીબતિના છે. એનું રહસ્ય હું અહીં ખુલ્લું કરું છું. “ગાથા”ના શિક્ષણ પ્રમાણે (હા. ૪૫-૧૦) અધાનો-ઋતનો-કાયદો પૃથ્વી લોક પર પળાવવા અધાને તાળે આરમ્ભતિ-ચંદ્ર-છે, તે આરમ્ભતિ માણસમાં લક્ષિતભાવ ને અધા તરફની તાળેદારીની પ્રેરણા કરે છે, અને આ લક્ષિતભાવ ઊંડો થતાં માણસ પોતે શુદ્ધ બનવા અને મજ્જા અહુરા તરફ જવા માટે પ્રથમ ક્ષત્ર એટલે સંયમ પાળે, પોતાના વિકારો પર, મન પર, હૃદય પર પૂરેપૂરો કાબૂ જમાવે. એમ માણસ જ્યારે એ ક્ષત્ર એટલે પોતાના દેહ ને મનનું “સ્વરાજ્ય” મેળવે, ત્યારે તે સાત્ત્વિકતા તરફ જાય છે. મન વચન ને કર્મની પવિત્રતા-શુદ્ધિ મેળવીને અપક્ષપાત અને સમદૃષ્ટ બને છે; એ આખી દુનિયાને પોતાની માફક જ ચાહે છે. એમ જ્યારે એનું મન ને જીવન પૂરેપૂરું સાત્ત્વિક, શુદ્ધ ને સદ્ગુણી થાય ત્યારે જ એ “અષો” એટલે ઋતવાણો-righteous-અહુરાનો મૂળ કાયદો પૂરેપૂરો પાળનારો થાય. એમ અહુરા જે પૃથ્વીલોકનાં તમામ-વર્તનનો માલિક છે, નિર્ણયકર્તા છે, તેની પરીક્ષામાં એવો અષો આત્મા પસાર થાય છે. એમ થાય ત્યારે આત્માને મજ્જાની પ્રકૃતિમાતાની-સ્થળ અને મુદ્દમ એ બન્ને સિદ્ધિઓ-

સમૃદ્ધિની પ્રાપ્તિ-મળે છે. એ સમૃદ્ધિ મજ્જદા વર્ગની સુંદર અધિષ્ઠાત્રી હૃદયવૃત્તાન્તી-શુકની-છે. શુક પાર્વતી છે, તે શિવની પત્ની છે. (સૂર્યમંડળનો નકશો જુઓ.) શુક રનેહનો, વીર્યનો સમૃદ્ધિ વગેરેનો માલિક છે, એટલે એના સૂક્ષ્મ શુભાની સિદ્ધિ વૌહૂમનોથી, શિવથી-શનિથી-થાય, પછી તે આત્માને અમૃતાત્ એટલે અમરતા મળે. એનો અર્થ એ છે કે મજ્જદાની પ્રકૃતિના બંધનમાંથી આત્માને મુક્ત કરવામાં આવે, મન વચન કર્મની-વેર્તનની-કેવળ શુદ્ધિ “અહુરાઓ” ના પાલનથી થાય એટલે મજ્જદાનું-પ્રકૃતિનું-બંધન પોતાની મેળે છૂટી જાય ! હજી પણ આ તત્ત્વજ્ઞાનનું ઘણું અહુભુત રહસ્ય છે. પૃથ્વીની બહારના ગ્રહોને લગતી સિદ્ધિ મેળવીને પછી પાછું સૂર્યના મૂળ તરફ જતાં પ્રથમ શુક-હૃદયવૃત્તાત્-આવે છે, તેની બધી સૂક્ષ્મ સમૃદ્ધિ મેળવીને પછી બુધના-સરસ્વતીના-અમરતાના ધામ તરફ જવાય. સરસ્વતીને બ્રહ્માની સ્ત્રી ગણેલી છે, એટલે એ બ્રહ્મા-ક્ષત્ર-જે જ્ઞાનદાર પેદાશનો સર્જક છે, તેની સાથે પાછો મેળાપ થાય, અને આત્મા એવી રીતે ક્ષત્રના ઇલાકામાંથી શરીરના બંધનમાંથી બચે છે, ને મજ્જદાનું સર્જન સફળ થયાથી આત્મા પાછો પોતાનું મૂળ ચેતનરૂપ જે અહુરાનું છે તે ધારણ કરીને તેના અમર સ્વર્ગમાં અમરતા મેળવીને રહે છે, અને હા. ૩૦-૫ માં જણાવ્યા પ્રમાણે અહુરાને સતોષ આપીને પ્રસન્ન કરે છે.

હા. ૩૩-૮ માં કહ્યું છે કે “દાતા વે અમરેતાસ્-આ ઇતયુધ્વતી હૃદયવૃત્તાસ્ દ્રુઓનો”, એટલે “અમરતા” તમારી સદાકાળની બક્ષિસ છે, અને સમૃદ્ધિ તમારું દ્રોણપાત્ર છે.” તેનું રહસ્ય મેં એ શ્લોકની ટીકામાં સ્પષ્ટ કીધું છે તે ત્યાં વાંચી લેવું. પેગમ્બરી વાણી થોડા શબ્દોમાં ભારે રહસ્ય સમાવે છે, અને એ રહસ્ય સામાન્ય વિદ્વાનથી યા લાવાશાસ્ત્રીથી ઉકેલાતું નથી. એ માટે તો પવિત્ર જીવન, ઊંડી આધ્યાત્મિકતા, પ્રતિભા અને પ્રભુની મહેર જોઈએ.

અહીં હવે “ગાથા”માંના “મજ્જદાઓઆ અહુરાઓહો” માટેની ચર્ચા પૂરી થાય છે. આ બધી મહા દિવ્ય શક્તિઓનાં રહસ્ય સારી રીતે સમજાય તો જ પેગમ્બર સાહેબની ગાથાવાણીના અર્થ પણ યથાર્થ જડે અને તેમાંના ધાર્મિક મર્મેનું આપણને સાચું જ્ઞાન થાય.

“સ્પેન્તા મન્યુ અને અંગ્રમન્યુ” તે કોણ ?

ચાર “અહુરાઓ” અને બે “મજ્જદાઓ” કોણ કોણ છે, તે માટે આપણે ઉપર વિસ્તારથી બધા ખુલાસો મેળવી આવ્યા છીએ, અને પેગમ્બર સાહેબ અપો જરથુસ્ત્રની “ગાથા”ના પાયાની ફિલસૂફી શી છે, અને તે સૃષ્ટિરચનાના મહા પ્રશ્નનો ઉકેલ જ્યોતિષના સાચા ને ઊંડા જ્ઞાનથી કેવી સચોટ રીતે કરે છે, તે પણ આપણે હવે કંઈક સમજતા થયા છીએ. હવે આ દુનિયામાં યુરાઇ-Evil-કેમ આવી, અને માણસનાં અનેકવિધ દુઃખોનું મૂળ ક્યાંથી જાણ્યું, એ સનાતન પ્રશ્નની છણાવટ અપો જરથુસ્ત્ર સાહેબે સાડા આઠ હજાર વર્ષો પર કેવા ખુદાઈ જ્ઞાનથી ને પ્રભુની પ્રેરણાથી કીધી છે, તેને માટે વિચારવાનું બાકી રહે છે.

અહુરા અને મજ્જદા જેઓ ચેતન અને પ્રકૃતિના સ્વામીઓ-Lords of Spirit and Matter-છે, અને જેઓ સદા જોડી રૂપે એકરસ બનીને રહેલા છે,

જેઓ આ વિશ્વનાં તમામ સર્જનનું ઉપાદાનકારણ—the first Cause—છે, તેઓ તો નેત્રીમાં, પવિત્રતામાં, ન્યાયપરાયણતામાં, સંપૂર્ણતામાં કોઈ પણ જાતના દોષ વગરના છે, એટલે તેઓ પોતે તો આ દુનિયાની બદીથી પર છે, તેમને હાથે કશું પણ ખોટું થઈ શકે નહીં. જે આ દુનિયાની અનેક લલી ખૂરી વસ્તુઓમાં યા સ્થિતિઓમાં તેમનો હાથ હોય એમ કહીએ તો તેઓની કેમળ સંપૂર્ણ પવિત્રતામાં દોષ આરોપાય. આ દુનિયાની લલી ખૂરી કોઈ પણ ક્રિયામાં તેમની સીધી જોખમદારી હોઈ શકે નહીં. સૃષ્ટિનું એ ઉપર કહ્યું તે ઉપાદાનકારણ જે મૂળ તત્ત્વોનું બનેલું છે: ચેતન અને જડ—Spirit and Matter. એ જે તત્ત્વોનું જોડકું અનાદિસિદ્ધ—eternal, without any beginning—છે. વિશ્વના તમામ પ્રવાહમાં એ સાથે રહેવા છતાં પોતે તો તદન સ્વતંત્ર છે. એ જોડકાંથી આ સૃષ્ટિ જે રૂપે આપણને દેખાય છે, અને જે રીતે તેનું સત્ જોટલે હોવાપણું છે, તે પોતાની મેળે આલ્યા કરે છે.

આ જડચેતનનું જોડકું મૂળે પવિત્ર છે, તો તેમાં બહી ક્યાંથી આવી, તે પ્રશ્ન માણસને ચિરકાલ ગૂંચવ્યા કરે છે. એ પ્રશ્નના સાચા ઉકેલમાં જ આ સૃષ્ટિ-રચનાનું અને તેના મૂળ સ્વામીનું ચચાર્થ જ્ઞાન માણસને કંઈક પણ થઈ શકે. એ કારણથી અપો જરથુસ્ત્ર પેગમ્બર સાહેબે પોતાની અપૂર્વ “ગાથા”માં એ પ્રશ્નનું અદ્ભુત રીતે નિરાકરણ કીધું છે. જીવનનો ઉલ્લસ કેમ થયો અને આ દુનિયાનું ચલન કેવી રીતે ચાલે છે, તેની સમજ પેગમ્બર સાહેબે પોતાની “ગાથા”ના હા. ૩૦ માં ટંકામાં પણ બધી સ્પષ્ટતાથી આપી છે. એના પહેલા જ પ્રલોકમાં તેઓ સાહેબ કહે છે કે “અત્ તા વક્ષા, ઇર્ષંતો, યા મજ્જદાથા દ્યત્યીત વીદુયે,” એટલે “હે જિજ્ઞાસુઓ! હવે તે બન્ને મન્યુઓને માટે હું તમોને જાણી બતાવીશ, જે બન્ને ખુદ મજ્જદાના હેતુને લીધે સર્જલા છે, અને તેથી તે બંનેપર જ્ઞાની માણસને માટે વિચારવા જોગ છે.” આમાં કહ્યું છે કે એ બે મન્યુઓને—વહિસ્તા અને અચિસ્તા—વસિષ્ઠ વ જશિષ્ઠ—સૌથી વધુ સાત્ત્વિક અને સૌથી વધુ જડ યા પાપી—લલો ને ખૂરો—મજ્જદાએ પોતાના હેતુ યા પ્રયોજન માટે પેદા કીધેલા છે. પૃથ્વીપરનું સર્જન બે વિરોધી તત્ત્વો વગર ઉદ્ભવી કે ચાલી શકે નહીં. અહુરા—મજ્જદાની ઇચ્છા થઈ કે એવું સર્જન કરવું, પણ પોતાથી તો તે સીધી રીતે થઈ શકે નહીં, તેથી મજ્જદા જે પ્રકૃતિનો—જડનો નાથ છે, તેણે પોતાનું પ્રયોજન પાર પાડવા એ બન્ને મન્યુઓને પ્રથમ સંજ્યા. હા. ૩૦—૩ માં કહ્યું છે કે “તા મધુન્યૂ પાઉરુથે” એટલે “તે બન્ને આદિકારણ મન્યુઓ.” અહુરા—મજ્જદા તો અનાદિ અનંત—without beginning or end—છે, પણ આ દુનિયા રચવાના પ્રયોજન માટે મજ્જદાએ એ બે મન્યુઓ જેઓ આ સૃષ્ટિરચનાનું આદિકારણ—primeval—છે, એને જેઓ કાર્યકુશળ છે, અને મૂળ પ્રકૃતિએ જ—સ્વભાવે જ—જેમાંના એક પવિત્ર અને લલો છે, અને બીજો અધમ અને ખૂરો છે, તેઓ બન્નેએ આ ચેતન ને જડમાંથી તમામ પેદાશની રચના કીધી. આ ઘટનામાં વિરોધી તત્ત્વો છે. ચેતન ને જડ, જે તત્ત્વો મૂળ અહુરા મજ્જદાના વિશિષ્ટ શુણે રૂપે છે. એ ચેતન અને જડના અનેકવિધ મિશ્રણથી આ દુનિયાના પ્રકાશ ને અંધાર, લલાઈ ને ધુસર્ધ, સુખ ને દુઃખ, વિદ્યા અને અવિદ્યા—એવાં અનંત જોડકાં સામસામા શુણોનાં બંધાય છે, અને એ બંનેની અચકામણીમાં આ દુનિયા આગળ વધતી જાય છે, અને મૂળ ચેતનથી ઉલ્લસેલા જીવો એ અચકામણીનાં સુખદુઃખ

અનુભવીને ધીમે-ધીમે શુદ્ધ ચેતનને માર્ગ આગળ વધે છે, અને પછી એ ચેતન જીવ પૂર્ણ શુદ્ધ બનતાં તે જડના બંધનમાંથી મુક્ત બનીને પાછો મૂળ ચેતનમાં ચેતનરૂપ ભળી જાય છે.

“ગાથા”ની આ ક્લિસ્ટ્રી ધરાગર સમજાય, તો અંત્રમન્યુ એટલે ખૂરા મન્યુ તરફ જરયોશ્તીઓ પહેલવી કાળથી જે રીતનો ધિક્કાર બતાવતા આવ્યા છે, તે “નાપાક સેતાન” કંઈ નિરુપયોગી કે દુષ્ટ નથી. પેગમ્બર સાહેબને તો આ સત્યની જાણ હતી, અને તે સાહેબે તો એનો ખુલાસો પણ કીધેલો છે. હા. ૩૩-૬ માં કહ્યું છે કે “અત્ તેમ, મજદા, તા મહન્યુ, અથ-આક્ષયન્તાઓ સરથયાઓ....”-જલ્લે, મેષ્ટા, તા મન્યુ જર્પ-ડક્ષયન્તોઃ જર્પવોઃ-એટલે “અપોઇને વધારવાવાળા તારા આ બન્ને સમર્થ મન્યુઓને-તેઓના હંમેશના શુદ્ધ છતાં, મારી પોતાની અંતરજ્યોતિથી ને ઉત્તમ નિષ્પક્ષપાત મનથી હું એકમેકની સાથે સરખાવી જોઉં છું; એ બન્નેની સહસેવાને-co-Service-મેં જાણી લીધી છે, જે બન્નેના આત્માઓ સાથે રહીને કામ કરે છે.” અહીં કેવું સ્પષ્ટ થયું છે કે આ બન્ને મન્યુઓ આખરે તો અપોઇને જ વધારવાવાળા છે! એ જોડે તો “ચિટ્ટીના આકર” છે. સેવકે તો પોતાના ધણીના હુકમ વફાદારીથી બળ લાવવાનો છે. “ધણીએ આ બૂરું કામ કરવા મને કેમ કહ્યું” એવો પ્રશ્ન ઉઠાવવાનો તેનો હક નથી. અહીં મજદા જેવો પૂર્ણ પાક ધણી છે, તેના એવા હુકમમાં પણ કંઈ ભેદ હશે, તે કદી ઓઢું કરે નહીં, એવી અચૂક શ્રદ્ધા સેવકને તો રાખવી પડે; એટલે જીવને તેના કર્મફળ પ્રમાણે જે દુઃખ આ કહેવાતા ખૂરા મન્યુએ તેના પર પાડવું પડે, તે તો તેણે તાબેદાર સેવક તરીકે મૂંગે મોંઢે કરવું જ જોઈએ. પેગમ્બર સાહેબ આ શ્લોકમાં આ મન્યુઓનો ખરો ભેદ ઉઘાડો પાડે છે. તેઓ બન્ને તો સહસેવકો છે, એટલે તેમને સોંપેલું કાર્ય તેઓ કર્યે જાય છે. પેગમ્બર સાહેબે પોતાની નિષ્પક્ષપાત દૃષ્ટિથી ને અંતરજ્યોતિથી એ બન્નેનાં કાર્યોને સરખાવી જોઈને આ સત્ય મેળવ્યું છે. દુર્લાભ્યે આ બહુજ અગત્યના શ્લોકનો ખરો મર્મ આજ સુધી આપણા કેઈ અભ્યાસીને મળ્યો નહીં, અને આખી “ગાથા”માં એ મન્યુઓની વાત પેગમ્બર સાહેબે અનેક ઠેકાણે સ્પષ્ટ રીતે કીધા છતાં આ શ્લોકના અર્થ તદ્દન ઓટા કીધા છે, અને આગલા શ્લોકમાં જણાવેલા હૃદયતાત્ અને અર્મૈરતાત્ની જોડી સાથે આ મન્યુઓની વાત જોડી દઈને આ શ્લોક-માંના ઊંચા તત્ત્વજ્ઞાનને તેઓએ અન્યાય કીધો છે. કમનસીબે આ શ્લોકના કેટલાક શબ્દોનાં રૂપ પણ કાળક્રમે ચૂંથાયેલાં હતાં, અને તે એ શ્લોકનો મર્મ ધરાગર નહીં સમજવાથી જ કોઈકે તેમાં એવા જ ખીજ શ્લોકમાં જણાવ્યું છે તેમ હાથ નાખ્યો હતો. પણ હવે તો આ ખુલાસાથી આ મન્યુઓને લગતું જરયોશ્તી તત્ત્વજ્ઞાન સ્પષ્ટ થાય છે. માણસે તો સ્પેન્તામન્યુના-લલા મન્યુના-ચેતન તરફ જ લક્ષ આપીને અહુરાન્તા અચળ કાયદા અથ યાને અપોઇનું જ પાલન કરવાનું છે. ગમે તેવા દુઃખથી કે “સેતાન”ના પ્રલોભનથી (temptation) તેણે અપોઇને માર્ગ છોડવાનો નથી, કેમકે એ જ્યાં દુઃખ ને પ્રલોભન તો તેના આત્માની કેસોટીરૂપ છે. આખરે તો આ અંત્રમન્યુ-સેતાન-પણ અપોઇ તરફ જ માણસને લઈ જાય છે, અને સદિશ્ચનાના મજદાના પ્રયોજનને તે સફળ કરે છે.

આ બન્ને મન્યુઓની હરિફાઈથી જ આ દુનિયા રચવાનું મજદાનું પ્રયોજન સિદ્ધ થાય છે, અને એ બન્ને વચ્ચેની હરિફાઈ, લલાઈ અને ખુરાઈ વચ્ચેનો

વિરોધ દુનિયાના અત સુધી ચાલશે, એમ હા ૩૦-૪ મા “યથા અર્થહત્ અર્પેમ્ અર્થુશ્ચ” એટલે “એવી રીતે અત સુધી જીવન ચાલ્યું જશે” કરીને પુત્રુ જણાવ્યું છે દુનિયાને ચાલવા માટે તો આ વિરોધ ચાલુ રહેવો જ જોઈએ, અને લલાઈ પુરાધની કુચ્છી આપ્યા કૃત્વી જ જોઈએ બાકી દુનિયા બધી અપો ને પવિત્ર ને લલી થઈ જશે, એ તો ફિલમફેના કટિપત તરંગો જ—*utopia*—જાણવા એ બંને મન્યુઓ કદી ગાત રહેતા નથી, પણ પોતાની પ્રવૃત્તિ એક-સરખી રીતે ચાલુ જ રાખે છે, તે હા ૩૧-૭ માની છેલ્લી લીટીમાં કહ્યું છે “તા, મન્દા, મુધ્-ચૂ ઉદ્યો, યા નૂર્નમ્-ચીત્, અહુરા, હામો,” એટલે “હે મન્દા! તે બન્ને મન્યુઓને તે બળવાન કીધા છે, જે બંનેને, હે અહુરા! તુ કદી પણ શાત રાખતો નથી!” અહીં પણ દુનિયાના અત સુધી એ મન્યુઓની પ્રવૃત્તિ આપ્યા કૃત્તે એમ જણાવ્યું છે આ લલાઈ-પુરાધના ચાલક બંને મન્યુઓની વચ્ચે દુનિયા ઝોવા ખાય છે, અને એ બંનેમાંથી લલાઈને માર્ગે રહેવા પેગમ્બર માહેબ આ દુનિયા ના લોકને બોધવાને આવ્યા હતા, તે પણ હા ૩૧-૨ મા કહ્યું છે “અત્ વાઓ વીર્યેન્ અયોઈ યથા ગ્તમ્ અહુરે વચ્ચે મન્દાઓ અથાઓ આસયાઓ, યા અપાત્ હયા જીવામહી,” એટલે “ત્યારે આ બંને (લલાઈ-પુરાધના) અથો વચ્ચે અહુરા-મન્દાઓ મને રતુ-પેગમ્બર જેવો ગણેલો છે તે હું આ તમારી સૌની પામે આપ્યો છું, જેથી કરીને આપણે સહા અપોધના જ માથમાં જીવન વિતાડીએ” વળી આ મન્યુઓને મન્દાના હેતુ માટે જ પેદા કીધેલા છે, તે પણ ઉપર જણાવેલા હા ૩૧-૭ મા કેવી ખૂબીથી પેગમ્બર માહેબે કહેલું છે કે “તા, મન્દા, મુધ્-ચૂ ઉદ્યો”—એ બંને મન્યુઓને, હે મન્દા! તે જ બળવાન કીધેલા છે, એમ આ સર્જનની વાતમાં મન્દાને જ મનોધેલા છે, ત્યારે એ લીટીના બીજા પાદમાં મન્યુઓના વર્તનની વાત છે, ત્યાં “યા નૂર્નમ્-ચીત્, અહુરા, હામો” એટલે “હે અહુરા, જે બંનેને તુ કદી ગાત રાખતો નથી!” “ગાથા”માં આવા ઝીણા લેહ પેગમ્બર માહેબે ફેરફાર ગણેલા છે, તે ઉકેલવા ને સપૂર્ણપણે સમજવા વેધક દષ્ટિ અને તીવ્ર બુદ્ધિ જોઈએ

“ગાથા”માં આ મન્યુઓના નામ આપેલા છે, તેમાં તમામ અભ્યામીઓ ગૃથવાઈ ગયેલા છે, ને તેથી એને લગતા તજ્જુમાં બરાબર થયેલા નથી મૂળમાં પ્રથમ જ હા ૩૦-૪ મા આ સૃષ્ટિચત્રનાની શરૂઆતમાં આ બંને મન્યુઓએ સરખો ભાગ લઈને ચેતન અને જડને-સત્ અને અસતને-જીવ અને અજીવને-સર્જ્યો, ત્યાં એ પ્રલોકની છેલ્લી લીટીમાં એમ છે કે “અચિસ્તો દ્રેગ્વતામ્, અત્ અષાઉને વહિસ્તમ્ મનો,” એટલે “અજ્ઞાન બકવાદીઓનો મન્યુ તે “અચિસ્તો” એટલે અતિદુષ્ટ છે, પણ અયો-પવિત્ર જન્મ-માટે તો ઉત્તમ કવ્યાણુકર મનવાળો-વહિસ્તમ્ મનો-મન્યુ એટલે “સ્પેન્તા મન્યુ છે” હવે પહેલવીકાળથી આજ સુધીના બધા જ અભ્યાસીઓ અને અનુવાદકો “ગાથા”માં જ્યાં જ્યાં “વહિસ્તમ્ મનો”, “વહિસ્તા મનહા” વગેરે શબ્દો આવે છે, ત્યાં તેમને અહૂગવર્ગના મહા અધિક્ષાતા “વેહૂમનો” સાથે લેણી નાખે છે, અને પ્રલોકમાંના અર્થનો અનર્થ કરે છે પણ આ મન્યુઓને લગતા પ્રથમના જ પ્રલોક હા ૩૦-૪ મા અગ્રમન્યુને-પૂરા મન્યુને-“અચિસ્તો” એટલે “અતિદુષ્ટ” કહ્યો છે, અને તેની સામેના “સ્પેન્તા મન્યુને-લલા મન્યુને-“વહિસ્તમ્ મનો” એટલે “ઉત્તમ કવ્યાણુકારી મનવાળો” કહ્યો છે “ગાથા”માંની ખુદ ત્રીજા “સ્પેન્તામદ ગાથા” વાળા હા ૪૭-૧ ની

શરૂઆતમાં જ પેગમ્બર સાહેબ કહે છે કે “સ્પેન્તા મધન્યુ વહિસ્તા-આ મનફહા” એટલે “ખચીત ઉત્તમ કલ્યાણુકર મનવાળા સ્પેન્તામન્યુ દ્વારા કાર્યથી, વચનથી અને અપોઇના અચળ સંસર્ગથી અમોને મજદા હુઉર્વતાત્ અને અમરતાત્ મારફતે અને અહુરા શશ અને આરમઇતિ મારફતે નવાજશે.” અહીં સ્પેન્તામન્યુને જ “વહિસ્તા મનફહા” કહેલો છે તે સ્પષ્ટ છે. હા. ૪૬-૨ માં પણ “મન્યુઉશ્ સ્પેનિસ્તહ્યા વહિસ્તેમ” એમ સ્પષ્ટ કહ્યું છે. હા. ૩૧-૪ માં પણ “વહિસ્તા ઇવસા મનફહા” છે, તે આરમઇતિ અને અપાની સાથે જ આવે છે. એટલે અહીં પણ એ “વહિસ્તા મનફહા” એટલે “સ્પેન્તા મન્યુ જ છે. હા. ૩૨-૬ માં પણ “હાત્-મશને, અહુરા, વહિસ્તા વૉઇસ્તા મનફહા” છે તેનો અર્થ “તેની ખરી નોંધ રાખવામાં, હે અહુરા! તું ઉત્તમ મનવાળા (સ્પેન્તામન્યુ) મારફતે બધું જાણી લે છે” એવો છે. માણસનાં કાર્યોની નોંધ “વૉહૂમનો” નહીં, પણ “સ્પેન્તા મન્યુ” જ રાખે છે. મન્યુજો પાસેથી બધી ખબર પૃથ્વીની આસપાસ અવિરત ફરતી આર-મઇતિ-ચંદ્ર જ રાખે છે, તે હા. ૩૧-૧૨ ની છેલ્લી લીટીમાં પણ સ્પષ્ટપણે કહેવાયેલું છે.

વળી હા. ૨૯-૭ માં અહુરાના “અહુનવધર્ય”નો કલામ મજદાના નાદ પરથી સ્પેન્તામન્યુ ઝીલી લે છે અને તે પછી પેગમ્બર મારફતે આ પૃથ્વીના લોકના રક્ષણ માટે તે શાસન યાને કાયદા રૂપે આપે છે. એમાં જણાવ્યા પ્રમાણે હા. ૩૩-૬ માં પેગમ્બર સાહેબ અહુરા-મજદાને વીનવે છે કે “યે જુઆતા અપા ઍરેવ્તુશ્ હવો મન્યુઉશ્ આ વહિસ્તાત્ કયા, અદ્યાત્ અવા મનફહા યા વૉરેબધેઇધાઇ મેન્તા વારચા,” એટલે “અપોઇથી એક સાચા આરાધનાર લેખિ મહોત્તમ સ્પેન્તામન્યુ પાસેથી તેની અંતરની મહેરથી હું પોતે મારું હું, જેથી તેના આ પેગમ્બર મારફતે તે સાહેબ તેની સૃષ્ટિસર્જનની નેમ પાર પાડવા માટે પ્રયોજન કરે”. અહીં તો “મન્યુઉશ્ વહિસ્તાત્” એટલે “મહોત્તમ-મહા કલ્યાણુ-કારી-મન્યુ તરફથી” એમ સ્પષ્ટ કહ્યું છે. મજદા પોતાનું સૃષ્ટિસ્થાનનું પ્રયોજન સિદ્ધ કરવા આ બે વિરોધી મન્યુઓને પેદા કરે છે, તે તો હા. ૩૦-૧ માં આપણે વાંચી આવ્યા છીએ. એ પ્રયોજન પ્રમાણે કામ કરનાર “લલો મન્યુ” તે મહા કલ્યાણકારી મનવાળો-“વહિસ્તા મનફહા” છે. હવે આ ગૂંચ અભ્યાસીઓ ખોલી શકશે. માટે “ગાથા”માં જ્યાં જ્યાં “વહિસ્તેમ મનો” કે “વહિસ્તા મનફહા” આવે છે, ત્યાં ત્યાં તેનો અર્થ “સ્પેન્તા મન્યુ” જ છે, “વૉહૂમનો” નહીં. આ બંને વચ્ચેનો એ ફરક અભ્યાસીઓએ સ્પષ્ટ રીતે ધ્યાનમાં રાખવાનો છે.

મન્યુઓની ખરી સમજ

“ગાથા”ના હા. ૩૦ મા અને હા. ૩૧ માં ને અન્યત્ર આ બે મન્યુઓને માટે ઘણું સ્પષ્ટ કથન થયેલું છે. આપણે ઉપર જોઈ ગયા તેમ મજદાએ પોતાના સૃષ્ટિસ્થાનના પ્રયોજનને માટે આ બંને મન્યુઓ-સ્પેન્તા મન્યુ અને અંત્ર મન્યુ યા અચિસ્તો મન્યુને પેદા કીધા હતા, અને આ સૃષ્ટિની અહુરાને લગતી બધી ચેતનની વ્યવસ્થા સ્પેન્તા મન્યુએ અને જડ પ્રકૃતિને લગતી બધી વ્યવસ્થા અંત્રમન્યુએ કીધી હતી, તે હા. ૩૦-૪ માં જણાવેલું છે. કમનસીબે પહેલવી જમાનામાં “ગાથા”ની આ મૂળ ફિલસૂફી ઝાંખી પડી ગઈ હતી, અને સ્પેન્તામન્યુને

અહુરમઝ્દા સાથે જોળવી નાખવામાં આવ્યો હતો. ઇસુની છેક નવમી સદીમાં, ઇરાનનું રાજ્ય પારસીઓએ સાતમી સદીમાં ખાલી દીધા પછી, લખાવેલી પહેલવી કિતાબ જે “યુનદહેશ”ને નામે જાણીતી છે, તેને પણ “જરથોસ્તી ધર્મશાસ્ત્ર”ના પુસ્તક તરીકે ગણવામાં પારસીઓ મોટી ભૂલ કરે છે, એમ મારે અહીં કહેવું જ પડે છે. એ પુસ્તકના લખનારને શુદ્ધ જરથોસ્તી ધર્મનો ખરાબર ખ્યાલ જ નહોતો, એમ એમાંની અનેક ભેદૂદી વાતોથી ખુલ્લું દેખાય છે. એની શરૂઆતમાં જ “અહુરમઝ્દા અને અહેરેમન”ના વિરોધી બેડકાંની વાત આવે છે, તે અથો જરથુસ્ત્રની પવિત્ર “ગાથા”ના હા. ૩૦ માં કહેલી સૃષ્ટિચત્રાના મૂળ તત્ત્વજ્ઞાનની વાતથી તદ્દન જુદી છે, અને એ અહુરમઝ્દા તત્ત્વજ્ઞાન અને પરાજ્ઞાનને મહા અન્યાય કરનારી છે. આ અહુરમઝ્દા અને અહેરેમનના વિરોધના ખોટા સિદ્ધાંતથી જરથોસ્તી ધર્મની ખરી ફિલસૂફીને ગ્રીક તત્ત્વવેત્તાઓના ઇ. સ. પૂર્વેના જમાનાઓથી ખોટી રીતે સમજવામાં આવી છે, અને હજી પણ મોટે ભાગે પરધર્મના વિદ્વાનો અને અભ્યાસીઓ એને ખોટા “દ્વતવાદ” જેવી ગણી કાઢે છે. અહુરા-મઝ્દા-પરમાત્મા પ્રકૃતિ-તો આ તમામ વિશ્વનું ઉપાદાનકારણ- the first Cause-છે, તે તો કેવળ પવિત્ર છે, સર્વજ્ઞાની, સર્વવ્યાપક અને સર્વશક્તિમાન છે, તેની સામે વિરોધી કોઈ પણ તત્ત્વ રહી શકે નહીં. જો એમ કહીએ કે અહુરમઝ્દા અહેરેમનને પેદા કીધા, તો પછી પરમાત્માના શુદ્ધ ચેતનને લાંછન લાગે પૂર્ણ નેત્રીમાં ઘડીનો ભાવ કે વાસ હોઈ શકે જ નહીં. એવો વાદ ન્યાયશાસ્ત્ર પ્રમાણે પળભર ટકી શકે નહીં. અહુરા-મઝ્દાની બેડીનો સિદ્ધાંત તદ્દન સાબુત છે. પરમાત્મા અને પ્રકૃતિ-Spirit and Matter-એ મૂળ ઉપાદાનકારણ એકમેકમા ઓતપ્રોત અને એકમત છે. એમને સૃષ્ટિચત્રાની ઇચ્છા થઈ એટલે રૂપ તો પ્રકૃતિ જ રચી શકે; ચેતનને કશું રૂપ કે કશો આકાર નથી. તેથી જ પ્રકૃતિનો નાથ જ મઝ્દા છે, તેણે જ પ્રથમ શક્તિઓ પોતાના પ્રયોજનને માટે પેદા કીધી. એ જ શક્તિઓ તે સ્પંન્તા-મન્યુ અને અંગ્રમન્યુ. બન્ને એકસરખી સગળ છે, પણ બન્ને મઝ્દાની આજ્ઞા પ્રમાણે વિરોધી દિશામાં કામ કરે છે, અને એવી રીતે જડચેતનની અદ્ભુત લીલા વિસ્તારતી આ સૃષ્ટિ પેદા થઈ અને ચાલુ રહી છે, અને જ્યાં સુધી આ સૃષ્ટિ-માંનું જીવન ચાલુ રહેશે ત્યાં સુધી એ બન્ને શક્તિઓ વિરોધી શુભો ઉત્પન્ન કરતી જ રહેશે. આ વાત હા. ૩૦-૪ માં સ્પષ્ટ છે. અંગ્રમન્યુ આ અહેરેમન પોતાનું કશું ખૂંડું કાર્ય મઝ્દાની મરજી વિરુદ્ધ કરતો જ નથી. એ તો સંપૂર્ણ સેવક છે. આ વિરોધમાં બેડી, દુઃખ, સંતાપ વગેરે જે આભાસરૂપ પ્રત્યક્ષ દુષ્ટતા દુનિયાને દેખાય છે, તે તો દુનિયાના જીવોને જે નાશવંત વસ્તુ જડ છે, તેને છોડીને જે અમર આનંદનો માર્ગ છે તે તરફ લઈજવાનાં સાધન છે. આત્મા દુઃખોમાં રંગડાઈને કસાય છે, અને નાશવંત માયાનું ખર્ચ રૂપ તેને સમજાય, ત્યારે તે એ મિથ્યા વસ્તુઓનો ત્યાગ કરીને અહુરાનો અમર આનંદ ભોગવવા તે ઝતવાવાનું એટલે અથો થાય છે, અને ત્યારે તેને આ સૃષ્ટિની જડતામાંથી સુક્તિ મળે છે. મઝ્દાનો હેતુ ખર લાવવા માટે જ આ બધું છે, તે હા. ૩૩-૯ માં જણાવ્યું છે તેમ આ ભલા કે ખૂરા મન્યુઓ બન્ને આખરે તો અપોઈને જ-ઝતને જ-વધારનારા છે. એટલે અહેરેમન તો મઝ્દાનો તાબેદાર સેવક હોઈને તે તેને કરમાવેલું કાર્ય કર્યો જાય છે. તેના એ કાર્ય વગેરે આ સૃષ્ટિ જગ પગ ચાલે નહીં. એટલે હવે વાંચકની ખાતરી થશે કે “યુનદહેશ”માંની બધી કહેવાતી જરથોસ્તી ફિલસૂફી અને “જરથુસ્ત્ર સ્પિતમને દાદાર અહુરમઝ્દા કહું” એવી

વાતો ખોટી છે. જરથોસ્તી ધર્મશાસ્ત્ર ગમે તે હોય છતાં જો તે અપો જરથુસ્ત્ર પેગમ્બર સાહેબની “ગાથા”ઓમાં પ્રગટ કરેલા સિદ્ધાંતોથી અને પરાજ્ઞાનથી વિરુદ્ધની દ્વિલસૂત્રી યા વાતો ખતાવતાં હોય તો તે ખરા જરથોસ્તીને માન્ય હોઈ શકે નહીં. આ ઉપરાંત “બુનદહેશ”માં યજ્ઞોતોને જે સિતારાઓ કે ગ્રહો તરીકે ઓળખાવેલા છે, તે પણ ઓટો લાગે ખોટું જ છે. આ બધું મારા અવેસ્તા પરના લેખોમાં સવિસ્તર અને અનેક સાહુદતોથી ખતાવવામાં આવ્યો.

જ્યોતિ:શાસ્ત્ર પ્રમાણે આ બે મન્યુઓ તે કોણ ?

અપો જરથુસ્ત્ર પેગમ્બર સાહેબની ઉપર જણાવેલી મન્યુઓની દ્વિલસૂત્રીનું ધર્મી શકતું જ્ઞાન મેળવીને હવે આપણે જોઈએ કે જ્યોતિ:શાસ્ત્રમાં આ મન્યુઓ તે કોણ હશે. એનાં પણ સ્પષ્ટ સૂચનો આપણને “ગાથા”માંથી જ મળી આવે છે. હા. ૩૧-૧૨ માં કહ્યું છે કે “આ દુનિયામાં વિશેષી વક્ત્રા કે સત્યવક્ત્રા, જ્ઞાની કે અજ્ઞાની, તેની હૈયાની વળણ મુજબ અને તેની બુદ્ધિ મુજબ એકમેકની સામે વાદવિવાદ ચલાવે છે.” પછી એ સ્લોકની ત્રીજી લીટીમાં સ્પષ્ટ કહ્યું છે કે “આનુશુ હક્ષ આરમઘતીશ્ મધુન્યૂ પેરેસાઘતે યથા મઝેથા”-જ્ઞાન-સત્ જરમતિ: મન્યુ વૃચ્છતે વર્ત્તા મેષા-એટલે “સદા અણુઅટકતી પૂઠે જતી આરમઘતિ બને મન્યુઓને ત્યાં ત્યાં એવી શંકા યા વાદ હોય, ત્યાં ત્યાં તે બણી લેવાને પૂછે છે.” આપણે “આરમઘતિ” ના પ્રકરણમાં જોઈ આવ્યા તેમ આ પૃથ્વીના લોકમાં ભક્તિભાવ ઉત્પન્ન કરીને તેમની પાસે સંયમ રખાવીને પછી તેમનું મન સાત્ત્વિક કરીને છેવટે અપોધ પળાવે છે, અને એમ અહુરાને સંતોષ આપીને સુક્તિ અપાવે છે. હવે એ આરમઘતિ તે ચંદ્ર જ છે, તે પણ આપણે અનેક શહાદતોથી જોયું છે. આ ચંદ્રની સાથે તે બે મન્યુઓને પણ જોડેલા છે, એમ આ સ્લોક પરથી પ્રત્યક્ષ થાય છે. એમાં કહે છે કે એ આરમઘતિ “આનુશુ-હક્ષ” એટલે “હંમેશ અણુઅટકતી પૂઠે જતી-uninterruptedly following-છે. ચંદ્ર જ પૃથ્વીની આબુખાબુ પૃથ્વીની સાથે જ હંમેશ ફરતો રહે છે, એ પણ અહીં સ્પષ્ટ છે. હવે એ ચંદ્ર બન્ને મન્યુઓને પૂછે છે....તો એ ચંદ્રને એ મન્યુઓ સાથે સંબંધ હોવા જોઈએ એ પણ અહીં દર્શિત થાય છે. આપણે હવે સૂર્યમંડળનો નકશો પાછો જોઈએ. એમાં પૃથ્વીની આબુખાબુ ફરતો ચંદ્ર ખતાવ્યો છે. જ્યોતિષમાં એ ચંદ્રના બે ણિંદુપાતો-nodes-બહુ અગત્યના ગણાય છે. એ કાંઈ આપણી નરી આંખે દેખાતા ગ્રહો જેવા નથી. એ તો માત્ર અમુક સ્થિતિઓ-positions-છે. ચંદ્રની કક્ષા જે ણિંદુમાં ક્રાંતિવૃત્તને (ecliptic) છે તે ણિંદુને ણિંદુપાત-node-કહેવાય છે. એમ ચંદ્રનો ઉત્તર તરફનો ણિંદુપાત-northern node-જ્યોતિષમાં “રાહુ”ને નામે ઓળખાય છે. અંગ્રેજીમાં તેને Dragon's Head પણ કહે છે, અને દક્ષિણ તરફના ણિંદુપાતને “કેતુ”-Dragon's Tail-કહે છે. એમ આ બન્ને ણિંદુપાતોને ચંદ્રના બે મન્યુઓ તરીકે “ગાથા”માં ઓળખાવેલા છે. ઇસુની ચૌદમી સદીમાં વિદ્વાન દસ્તુર નેરિયોસંગ ધવલે “ગાથા” તેમજ અવેસ્તાના તરણુમા સંસ્કૃતમાં કીધેલા છે, તેમાં આ “મન્યુઓ”ને જ્ઞાનત્વા એટલે “અણુ દેખાતા” કહ્યા છે. આ વાત પણ બરાબર છે. આ “મન્યુઓ” કંઈ ગ્રહો નથી કે તે દેખી શકાય. એટલે એ તો માત્ર પૃથ્વીની આબુખાબુ ફરતા ચંદ્રની ક્રાંતિવૃત્તની સાથે અમુક સ્થિતિ આવે, તે જ છે. “રાહુ” એ ચંદ્રનો ઉત્તર ણિંદુપાત છે, અને “કેતુ” એ તેનો દક્ષિણ ણિંદુપાત છે. એ બન્ને બરાબર જોડાયેલા છે, અને

એ બન્ને વચ્ચે ક્રાંતિવૃત્તમાં હુંમેશા ૧૮૦ અંશનો જ તફાવત રહે છે. સૂર્ય ને ચંદ્ર-અહુરા-મજ્દા અને આરમઘતિ-બન્ને “સ્પેન્તા” છે, હુંમેશ આગળ વધનારા જ છે, જ્યોતિષની ભાષામાં “માર્ગી” જ છે, ત્યારે શહુ અને કેતુ-અંશમન્યુ ને સ્પેન્તામન્યુ-એ બન્ને હુંમેશાં પાછળ હઠનારા છે, જ્યોતિષની ભાષામાં “વકી” છે. બાકીના પાંચ ગ્રહો-મંગળ, બુધ, શુક્ર, શુક્ર ને શનિ-પોતાની ચાલમાં “માર્ગી” તેમજ “વકી” બન્ને છે. પૃથ્વીની પોતાની ચાલમાં એ ગ્રહો સાથે અમુક વખતે એવી સ્થિતિ આવે છે કે એ ગ્રહો સીધા આગળ જતા-માર્ગી-દેખાય છે, અને અમુક વખતે એવી સ્થિતિ આવે છે કે તેઓ પાછળ હઠતા-વકી-દેખાય છે. ગ્રહો પોતે તો હુંમેશ પોતાના માર્ગમાં આગળ જ જાય છે, પણ પૃથ્વી પોતાની કક્ષામાં ફરતી વખતે અમુક ગ્રહ એવી સ્થિતિમાં આવે છે, કે તે પાછો હઠતો હોય એવું દેખાય છે, જોડલે એ સ્થિતિ ખરી નથી પણ સંબંધી-relative-હોય છે.

હવે “ગાથા”ના હા. ૩૧ નો ૯ મો શ્લોક જોઈએ. એમાં પણ આરમઘતિની અને મન્યુની વાત સાથે આવે છે. એ શ્લોક બહુ માર્મિક છે: “જેવોધ આસા આરમઘતિશ્ચ, શ્વે આ, ગૃહિશ્ તપા! આસા પ્રતુશ્ મન્યુઉશ્, મજ્દા અહુરા! ત્યત્ અપથાધ્ દદાઝા પથામ્....” વગેરે. એમાં પેગમ્બર સાહેબ કહે છે કે “હો મજ્દા અહુરા! હો પૃથ્વીના બન્ને સર્જકો! તમારામાં આરમઘતિ બધે પ્રસરી રહી છે, તેમજ મન્યુનો (અંશમન્યુને સર્જવાનો) હેતુ પણ તમારામાં બધે પ્રસાર પામી રહ્યો છે, તેથી એ પૃથ્વીને માટે તમે એનો ખરો રસ્તો સુકરર કીધો છે....” અહીં પણ આરમઘતિ (જોડલે ચંદ્ર) બધે ફરતી જાય છે અને જનલોકમાં ભક્તિલાવના ને સેવાનો માર્ગ પ્રેરતી જાય છે, અને જેમ જેમ એ આરમઘ ત ફરતી જાય, તેમ તેમ એનો મન્યુ ને અહીં અંશમન્યુ જોડલે “શહુ” છે, જેને સુધિચિન્તાનો હેતુ-જે નેક્રી ને બદીનું યુદ્ધ ચાલુ રાખીને તેમાંથી આત્માએ પોતાનો નેક શહુ જોળી લેવાનો છે તે માટે પેદા કીધેલો છે, તે “શહુ” પણ ચાલતો જાય, અને એવી રીતે એ હેતુ ફલિત થાય. આ નેક્રી ને બદીના યુદ્ધમાં પૃથ્વીના લોકોએ પોતાની બુદ્ધિથી ખરા પેગમ્બરે બતાવેલો માર્ગ લેવાનો છે, યા પછી જ ખાલી બકવાદીઓ શુરુ થઈ જોડેલા હોય તેમનો અસત્તાનો પંથ પકડવાનો છે. ઇન્સાનને તો પ્રભુએ છૂટ આપી છે, જોડલે માણસે પોતાને હાથે પોતાનો માર્ગ ચૂંટીને સારું માહું લોગવી લેવું. એમ આ શ્લોકમાં પણ આરમઘતિ અને મન્યુ, ચંદ્ર અને શહુ છે. પ્રકૃતિનો, દેહનો દર્શક ચંદ્ર જ છે, એ ચંદ્ર ફરતો જાય તેમ આ તેના મન્યુઓ-તેના ઝિંદુપાતો શહુ અને કેતુ-મારફતે તે કામ કરતો જાય, અને એવી રીતે જગતમાં સારાંમાઠાં કાર્યોની ઉત્પત્તિ ચાલતી રહે. એમ કરતાં ચંદ્રના-આરમઘતિના-ઉચ્ચ ગુણો-ભક્તિ, શ્રદ્ધા, સ્નેહ, સુંદરતા, સેવા વગેરે-અનેકે દુઃખોના અનુભવથી ઘડાઈને ઉપર આવે, અને તેમાંથી સ્વચ્છ જોડલે સંચય સિદ્ધ થાય ને પછી માત્ત્વિકતા થતાં અપોષ સધાય જોડલે અષની કૃપા જિવરે અને આત્માનો ઉદ્ધાર થાય. વધુ માટે “ટિપ્પણ”માં એ હા. ૩૧-૨ ની સમજ છેવટે આપી છે તે વાંચકે વાંચી લેવી.

એક બીજો ઠંકાણે પણ મન્યુની સમજ મળે છે. હા. ૩૦-૫ માં કહ્યું છે કે “અયાઝા મન્વાઝા વસ્તા, ચે દ્રઘવાઝા અચિસ્તા વૈરેઝા, અર્ષમ્ મમન્યુશ્ સ્પૈનિસ્તો, ચે પ્રઝાઝાદિસ્તેન્ગ્ અસેનો વસ્તે,” જોડલે આ એ

મન્યુઓમાંનો જે દુષ્ટ બુદ્ધિવાળો છે, તેણે અશુદ્ધ ઉત્પાદન કરવાનું પસંદ કરીધું, પણ જે મહા કલ્યાણકાર (સ્પેન્તા) મન્યુ છે તેણે અપોધને પસંદ કરીધી; જે મન્યુ જ્યોતિષી જડેલા આકાશમાં વસે છે....” અહીં “સ્પેન્તા મન્યુ”નું રહેઠાણ ક્યાં છે, તે પેગમ્બર સાહેબે ગર્ભિત રીતે બતાવ્યું છે. તેઓ કહે છે કે એ ભલો મન્યુ ગાહુ જ ઝળહળ કરતા તારા સિતારાઓનાં અનેક ઝૂમખાં જે આકાશમાં ભરેલાં છે. તેમાં વસે છે, મેં ઉપર જણાવ્યું છે તેમ સ્પેન્તામન્યુ તે કેતુ છે, એ ચંદ્રનો દક્ષિણ ગિંદુપાત-southern node- છે. આકાશનું અવલોકન કરનારા બધા જાણે છે કે દક્ષિણ તરફના આકાશમાં મોટા મોટા તારાઓનાં ઘણાં ઝૂમખાં છે, અને આકાશનો એ ભાગ હંમેશાં બહુ ઝળહળતો રહે છે. વળી જરથોસ્તી ધર્મમાં ખૂબી શક્તિ- ઝોનું સ્થાન ઉત્તરમાં હોવાનું ગણાયેલું છે, અને લંબી શક્તિઓ દક્ષિણમાં હોય છે. એ પણ બતાવે છે કે “શહુ” જે અંગ્રમન્યુ છે, તે ઉત્તર તરફ છે, અને કેતુ જે સ્પેન્તામન્યુ છે, તે દક્ષિણ તરફ છે, અને તેથી જ જરથોસ્તીઓ દક્ષિણ દિશાને ભલો પ્રવાહ વહેવડાવતી ગણે છે, અને એ દક્ષિણ દિશામાં જ્યાં મોટા તારાઓનાં ઝૂમખાં છે ત્યાં સ્પેન્તામન્યુ વસે છે, એમ પેગમ્બર સાહેબે અંધાણી આપી છે. જ્યોતિષશાસ્ત્રથી આ બધું રહસ્ય ખુલ્લું થઈને સમજાય છે.

“અકો મનો” યા “અચિસ્તો મન્યુ” યા “અંગ્રમન્યુ” યા “અહેરેમન” યા સેતાન, એ જ્યોતિષ પ્રમાણે આરમઘતિનો-ચંદ્રનો-ઉત્તર ગિંદુપાત શહુ છે. જ્યોતિષમાં શહુ અંધારાનો, સર્પનો, અસત્યનો, દુઃખનો, રખડાનો, દુઃખના અનુભવથી થતા દિવ્ય જ્ઞાનનો વગેરે અનેક વસ્તુઓનો કારક છે. એ સ્થામ એટલે કાળો છે. કેતુ એ શુકલ એટલે સફેદ-white-કહેવાય છે, એ મોક્ષનો કારક છે. શુરનો ગ્રહ-અથ-પણ મોક્ષનો કારક છે, અને આ કેતુ-સ્પેન્તામન્યુ-પણ મોક્ષનો કારક છે. “ગાથા”માં આ અથા, આરમઘતિ અને સ્પેન્તામન્યુ, બધાં પ્રભુધામ તરફ લઈ જનારાં છે. વળી એ બન્ને ગિંદુપાતો તદ્દન સ્વતંત્ર નથી. શહુ યા કેતુ જે ગ્રહના ઘરમાં યા રાશીમાં આવે છે, તે રાશીના પતિના જેવું રૂળ આપે છે. કેતુ અગ્નિધારક ગ્રહ ગણાય છે, તેમજ સ્પેન્તામન્યુ પણ છે. અથા અગ્નિનો કારક છે, અને અથાનો અને આશનો-આતશનો-સંબંધ છે, તેમજ આતશવાળા આ સ્પેન્તામન્યુને-કેતુને પણ સંબંધ છે. એમ બધી રીતે “ગાથા”માંની અનેક ઉક્તિઓ બેતાં આ મન્યુઓ તે શહુ અને કેતુ જ છે અને તેઓ ચંદ્રના આધારે જ રહે છે.

આ “મન્યુ”ની કલ્પના ને સ્તુતિ “ઋગ્વેદ”માં પણ મળે છે. ઋગ્વેદના મંડળ ૧૦ માંના ૮૩-૮૪ સૂકતોમાં “મન્યુ”ની આરાધના છે, અને તેની પરના જ મંત્રો છે. મં. ૧૦-૮૩-૩ માં નીચેનો મંત્ર છે :

શ્રીમીહિ મન્યો ત્વસસ્તર્વાંયાન્ તર્પસા યુજા વિ જંહિ શર્વન્ ।

એટલે “હે મન્યુ ! બળવાનમાં બળવાન એવો તું આવ ! તપની મહદથી દુશ્મનોનો તું નાશ કર !” એવી રીતે આ બે સૂકતોમાં અનેકવિધ આરાધના “મન્યુ” ની કીધેલી છે. પણ “ગાથા” માં હા. ૩૧-૧ માં કહ્યું છે કે “યામ્ દાઘ્યો મધન્યૂ આઘ્યા-આ અથા-આ યોધશ્ રનોધન્યા ક્ષૂતેમ્”-એમાં “મધન્યૂ” એમ એકલો તેજ શબ્દ છે, છતાં એ “મધન્યૂ” તે “સ્પેન્તામન્યુ” એટલે

પવિત્ર ભલો મન્યુ જ છે, એમ મેં “ટિપ્પણ” માં ઉદાહરણોથી બતાવ્યું છે, તેમ અહીં આ ઋગ્વેદના શ્લોકમાં પણ એના ભાવ પ્રમાણે એ “સ્પેન્તામન્યુ” જ છે, એટલે ભલો પવિત્ર મન્યુ જ હોય એમ લાગે છે. છતાં “ગાથા”માં “મન્યુઓ”ની જે ફિલમૂઝી સ્પષ્ટ રીતે મુકાયેલી છે તેના જેવું વેદમાં કંઈ મળતું નથી. એ તો અપો જરુથુસ્ત્રની પોતાની મૌલિક શોધ હતી, કહો કે ખુદ અહુરા-મઝ્દા તરફની એ દેવી પ્રેરણા હતી.

હું આગળ કહી ગયો છું તેમ પહેલવી કાળની અને “યુનદહેશ” જેવા ખોટા રસ્તે દોરવનારા પહેલવી ગ્રંથમાં આરંભથી જ અહુરમઝ્દ અને અહેરેમન વચ્ચેના વિરોધની વાત વર્ણવી છે, અને તે પરથી તેના અગ્રેજ અને શુજરાતી અનુવાદો દ્વારા યુરોપના અભ્યાસીઓમાં ને પારસીઓમાં તેમ જ હિંદુઓમાં જરથોસ્તી ધર્મ ખોટો અને ખાયા ખોટોની વાત સમજવાથી ઘણો અનર્થ થયો છે. એ પહેલવી જમાનાના આવાં બીજાં પુસ્તકો પરથી ઇસુ પૂર્વેના ગ્રીક લેખકોએ પણ “અહેરેમન”ને અહુરમઝ્દના હરીફ અને મોટા વિરોધી તરીકે જણાવેલો છે, અને પછી તો એ યુરોપની બીજી ભાષાઓમાં પણ પ્રચાર પામ્યું. અગ્રેજ કવિ બાયરનના લખીતા Manfred નામના નાટકમાં પણ આ “ઓર્મઝ્દ અને અહુરીમન”ના ઉત્સેષો આવેલા છે. અહેરેમન એટલે અગ્રમન્યુનો વિરોધ તો તેની સાથે જ મઝ્દાએ ઉપજાવેલા “સ્પેન્તામન્યુ” સામે છે. અહુરા-મઝ્દા તો સર્વશક્તિમાન છે, અને તે સાહેબ તો એ બન્ને મન્યુઓથી પર છે. ખુદ ડૉ. ધાલા જેવા વિદ્વાન અભ્યાસી પણ એમના Zoroastrian Theology = “જરથોસ્તી તત્ત્વજ્ઞાન યા ધર્મજ્ઞાન” નામના ગ્રંથમાં ૪૮ મે પાને “the holy spirit (Spenta manyu or Ahurā Mazdā) એમ લખીને અગ્રમન્યુને તેમની સામે લડતો દર્શાવ્યો છે, અને પછી તેઓ કહે છે કે He (=angra manyu) is independent, consequently he is co-evil and co-existent, if not co-eternal with the Godhead” એટલે તે-અગ્રમન્યુ-સ્વતંત્ર છે. એના પરિણામ રૂપે તે મૂળ પ્રભુની સાથે સમવયસ્ક (=સરખી ઉંમરનો) અને સહજીવી છે, પછી ભલે તે સમસાક્ષિત (પ્રભુના જેવો અનત) નહીં થે હોય.” આ લખાણ પણ “ગાથા”નો ૩૦ મો હા બરાબર નહીં સમજાવતો અને પહેલવી જમાનાના “યુનદહેશ” જેવા ગ્રંથોમાં પેગમ્બર સાહેબની ફિલમૂઝીના અધૂરા કે ઊંધા અર્થ કરવામાં આવેલા છે તેના અભ્યાસથી લખાયેલું છે અને તે દુનિયાના જરથોસ્તી ધર્મના અભ્યાસીઓને જરથોસ્તી ધર્મને ખોટો ખોટો ખ્યાલ આપે છે. “સ્પેન્તા મન્યુ” તે “અહુરા-મઝ્દા” નથી જ એ તો મેં “ગાથા”ના હા. ૩૦ ના બરા અનુવાદથી તેમ જ આ લેખમાં આપેલા સવિસ્તર તત્ત્વદર્શનથી વાચકો સમજતા થયા હશે. હું ઇચ્છું છું કે મારા અપો પેગમ્બર સાહેબના પવિત્ર પેગમને મેં હવે જે તમામ ખુલાસા સાથે સમજાવ્યો છે, તેનાથી દુનિયાના અભ્યાસીઓનો આવો ખોટો ખ્યાલ દૂર થશે, અને મારા સાહેબનું મૌલિક ને ઊંડું તત્ત્વજ્ઞાન અને તેમણે આપેલો ખુદાઈ પેગમ તેના સાચા સ્વરૂપમાં સૌને સમજાતા થશે.

ઉપસંહાર

“ગાથા”માના તત્ત્વજ્ઞાનને જ્યોતિષની સાથે ઘાડો સબંધ છે, તે મેં આ લેખમાં અનેક ઉદાહરણોથી બતાવ્યું છે. “ગાથા”માં જગતને “માયા” કહીને મિથ્યા નથી ગણ્યું. જગત જે રૂપે આપણને દેખાય છે તે તેનું સ્થૂળ રૂપ છે અને

તે કાળક્રમે બદલાતું રહીને નવું ને તાજું થયા જ કરે છે. જૂનાં પાંદડાં ખરતાં જાય અને નવાં આવતાં જાય, અને ઝાડનું જીવન અમુક કાળ સુધી રહે, તેમજ જગતનો વ્યવહાર ચાલે છે. જગતનું આ સ્થૂળ રૂપ મજ્જાના-પ્રકૃતિના-અંતરમાં જ સૂક્ષ્મરૂપ હતું. ઝાડના બીજમાં આખા ઝાડનું બહુ જ સૂક્ષ્મ રૂપ રહેલું જ હોય છે, અને તે જ બીજને શેપીને પૃથ્વીની હૂંફમાં ઉગાડતાં તે પૂર્ણ ઝાડ રૂપે ખીલી રહે છે, અને તેમાં પાછું બીજું બીજ ઉત્પન્ન થાય છે, ને તેમાંથી ઝાડની પરંપરા આગળ ચાલે છે. દુનિયામાં તો સ્પેન્ટામન્યુ અને અંચમન્યુની-ચેતન અને જડની મિશ્રણ વિધિ આદ્યે જાય છે. ચેતનને જડ પકડી રાખે છે અને જડના દોષથી ચેતન અકળાય છે, પણ એ જડના દોષ ચેતનના મોહથી જ જિભા થાય છે. એ જડના બંધનમાંથી છૂટવા અંધા જરથુસ્ત્રે જે માર્ગ બતાવ્યો છે તે સીધો ને ટુંકો છે. એમાં “હડયોગ”ની ક્રિયા નથી, જે ઘણી વેળા ભયંકર ને તુકશાનકારક નીવડે છે. “ગાથા”ના શિક્ષણમાં તો માણસના વર્તન પર જ ભાર મૂકેલો છે. જડના-શરીરના-વિકારોને પૂર્ણ સંયમ રાખીને વશ કરવા અને માત્ર પ્રભુને નામે જ એટલે કોઈપણ સ્વાર્થ વિના કર્તવ્ય કરવાં. એમાંથી જ ધીમે ધીમે સાત્ત્વિકતા સ્પષ્ટ થાય છે અને સમદૃષ્ટિ ઉદ્ભવે છે. કોઈપણ જીવ યા વસ્તુ માટે મોહ કે આગ્રહ એ સ્થિતિમાં રહેતો નથી. એવી દૈવી પ્રાપ્તિ ક્રીધા પછી જ અયોધ-Righteousness-ઋત-સાધી શકાય છે. અયોધમાં અહિંસા અને અદ્વેષ પૂર્ણ સ્વરૂપે રહે છે. એમ થયાથી આત્માને વળગેલી જડતાનું બંધન આપ મેળે ફૂટી જાય છે, અને તેને વિધની સર્વ સૂક્ષ્મ સમૃદ્ધિ મળે છે, અને તે વેળા મજ્જાના હેતુ પાર પડે છે, અને આત્મા અમરતા મેળવે છે, અને પોતાના મૂળ પરમાત્મા સાથે એકતાન રહે છે. વર્તનને જ પવિત્ર રાખવાનું છે, અને તે બધું ધીરે ધીરે સાધી શકાય છે. એ જ રાજયોગ છે. એ જ ખરો અને સીધો રાજમાર્ગ છે. પારસી બંધુઓને તો ગર્વ લેવા જેવું છે કે તેમનો ધર્મ જૂનામાં જૂનો છે, અને તેમાં તેમને પોતાનો સુક્તિમાર્ગ સરળતાથી શોધી લેવાનો સ્પષ્ટ આદેશ છે. “ગાથા”માં જણાવ્યા પ્રમાણે વર્તતાં અને મન વચન કર્મની શુદ્ધિ કેળવીને પ્રભુ પર અખંડ શ્રદ્ધા રાખતાં દરેક માણસને તેનું સાચું સ્વર્ગ જીવતાં જ મળે છે. ઋણને માર્ગે ચાલી જુઓ અને ઋણને એમનાં અને ન્યાયનાં અચૂક શ્રદ્ધા રાખી જુઓ, અને જુઓ કે તમોને અંતરમાં કેવી શાંતિ મળે છે, અને કેવા આનંદમાં તમે ભાગ લ્યો છો! અયો જરથુસ્ત્રનો પેગામ માત્ર પારસીઓ માટે જ નહીં, પણ તમામ જગત માટે છે. એમાં નથી દહેરાની, મંદિરની, આતશકહેલોની કે ક્રિયાઓની “તરીકતો”ની વાત : એમાં તો માણસના વર્તન પર જ બધો ભાર મૂકેલો છે. બીજાં બધાં ધર્મનાં બાહ્ય બંધનો તો ધર્મના અનુયાયીઓથી બંધાયેલા સમાજના વ્યવહારના આચાર છે. એવા બહારના આચારો પણ શરીરને કસરત જેવા કામના છે, અને તે સંયમને કેળવે છે. પણ “તરીકત”-ક્રિયાવિધિ-તે ધર્મ નથી, એ લોદ સમજવો જોઈએ. એક જ ધર્મને માનનાશ તેના ચુસ્ત અનુયાયીઓ થાય, અને તેનું જુદું મંડળ અને પછી વખત જતાં જુદો સમાજ સ્થપાય. એ સૌને લેગા રાખવા અને તે ધર્મની માન્યતા પર શ્રદ્ધા રાખવા કોઈ મંદિર યા અચ્ચારી જેવું “પ્રભુનું ઘર” રાખવું જ પડે, જ્યાં સૌ લેગા મળીને પ્રભુની સ્તુતિ કરે. જૂના આર્ય ધર્મમાં અગ્નિ-આતશ-બધી સ્તુતિ વિધિઓનું મધ્યગિહ હતો, અને હજારો વર્ષ પછી આજે પણ અનેક ધર્મો

અને ધર્મના ફાંટા મળ્યા છતાં એ તમામ ધર્મવાળા પોતાની પવિત્ર બંદગી વેળા આતશને જ, મંદિરમાં, દેવળમાં, અંચારી આતશખંડેરામમાં કે મસ્જિદમાં જળતો રાખે છે. પ્રભુના મૂળ દેવી નૂરનો એ જ આ દુનિયામાં પ્રતિનિધિ જેવો છે. આવાં મંદિરો થાય, એટલે તેની વ્યવસ્થા જળવવા તેના પૂજારીઓ, પાદરીઓ, કાંછઓ અને મોખેદો બેઠાં, અને એમ એ મંદિરમાંથી તેનાં ક્રિયાક્રમ કરવાવાળાનો “ધંધા” ઉત્પન્ન થાય છે. જીવન ટકાવવા સ્થૂળ પેટની પૂજા તો સૌને કરવી પડે છે, પણ તે સંયમમાં અને જીવનને ખપ પૂરતી હોય તો તે સન્માર્ગ છે. પણ દુર્ભાગ્યે પેલો “અહેરમન” અહીં પણ પેધા પડે છે, અને માણસના મનની નબળાઈ એ “ધર્મના ધંધા”માં પણ જિલરી નીકળી તેને લોભમાં પાડીને પ્રભુની પૂજના કરતાં પેટની પૂજામાં તે વાળી ફે છે, એટલે પછી કાળક્રમે એમાં પણ લોભની બદી સ્થિર થઈ બેસે છે, અને મૂળ નિર્મળ ધર્મમાં અનુગ્રાહીલી “વર્તન”ની શુદ્ધિને બદલે સ્વર્ગમાં જવાની “પાસપોર્ટ” એ પૂજારીઓએ ઘડી કાઢેલી “તરીકો” માટે તેના લશ્પટે નાણાં ચૂકવ્યાથી જ મળી શકે, એવો હાસ્થાસ્પદ યોધ એ પૂજારીઓ અને તેમને ટકાવી રાખવામાં પોતાનો સ્વાર્થ સાધતા તેમના મળતાવિશેકો આપે છે. આ વિષય પર પણ પેગમ્બર સાહેબે “ગાથા”ના હા. ૩૨ માં ૧૧ માથી ૧૫ મા જલોકો સુધીમાં લાગણીથી અને નિઠર સ્પષ્ટતાથી કહેલું છે. આ હા. ૩૨ માની મૂળ મતલબને પહેલવી જમાનાથી ઢાંકી દેવામાં આવેલી છે, અને એના બરા અનુવાદ એમાંના ઘણા શબ્દોનાં બગડેલાં રૂપોને લીધે, તેમજ ખોટા અર્થો ક્રીધાથી, આજ સુધી થયો નહોતો. અને આપણા અવેસ્તાના શિક્ષકો તેમજ વિદ્યાર્થીઓ એ હા. ની બરાબર સમજ નહીં મળ્યાની સાલુ ફરિયાદ કરતા રહ્યા છે. મેં તો આ ગ્રંથમાં પ્રામાણિક નિહાથી અને કોઈ પુણ્ય જાતના પૂર્વગ્રહ વગર આ ૩૨ મા હા. ની બની શકતી પૂરેપૂરી સમજ આપી છે. મારા પેગમ્બર-સાહેબની પવિત્ર વાણીનો હું કંઈ પણ અનર્થ કરું તો તેમાં હું મહા પાપ કરું છું તે, હું બરાબર સમજું છું. પણ મારી આ મોટી જોખમદારીમાં મને મળેલી અનેક દિવ્ય ગ્રેસજોને આધીન થઈને મારી અદ્ય મનિગતિશક્તિ પ્રમાણે મેં પવિત્ર ગાથાનો મર્મ અહીં ખુલ્લો કર્યો છે. બે હજારથી વધુ વર્ષ થયાં બરા જરથોસ્તી ધર્મ સમજવા-સમજાવવામાં ભારે અંધારું-આલસી આવી છે. વેસ્ટરગાર્ડ અને ગેલ્ડનરના ગાથા અવેસ્તાના પાઠ-Text-કંઈ બધા મોખેદો મોંઢે પઠતા હતા તેવા જ સંપૂર્ણપણે નથી. તેમને મળેલી ૩૦-૪૦ જુદી જુદી હસ્તલિખિત પ્રતોમાં શબ્દોના અનેક જુદા જુદા પાઠ હતા, અને તે બધા એ યુરોપીય વિદ્વાનોએ પોતાના મોટા પોધાઓમાં અવિસ્તર નોંધ્યા છે. એમાંથી વેસ્ટરગાર્ડ પોતાની સમજ પ્રમાણે કોઈક એક પાઠ ચૂંટ્યો, અને ગેલ્ડનરે બીજો ચૂંટ્યો. આણું છે, અને ખુદ જુદા જુદા મોખેદો પાસેની જુની પ્રતોમાં એજ પ્રમાણે અનેક શબ્દોના જુદા જુદા પાઠ છે. તો પછી “ગાથા”ના મૂળ લેખક અપો જરથુસ્ત્ર સાહેબનો પોતાનો પાઠ કયો હશે, તે કોંઈ ખાતરીથી કહી શકશે? જમાને જમાને પ્રતોમાં ફેરફાર થતા જ આવ્યા હશે. ખુદ “ઝવેદ”ના મંત્રોના પત્ર અનેક જુદા પાઠો નોંધાયેલા છે. “ગાથા”ના પાઠ પર “જક્ષ” તો ઘણી જ પડેલી છે, તેની શહાદતો તો આપણી પાસે હજાર જણાવ્યા પ્રમાણે મોજુદ છે. પત્ર હવે “ગાથા”ની લાખા તે શુદ્ધ પ્રાચીનિક છે, અને તેમાંના સ્વરભાદોની બધી સમજ આપણને મળી છે. વળી “ગાથા”ની પદચરચાની સમજ પણ આ સ્વરભાદોને લીધે પૂરેપૂરી હવે પડી છે, અને “ગાથા”ના તત્ત્વજ્ઞાનમાં જ્યોતિષનો પાયો છે, તે પણ આપણે

બાણું છે, ત્યારે અધિકારી અભ્યાસી “ગાથા”નો મૂળ પાઠ કર્યો હશે, એમાં કયા શબ્દો કેાંઈએ ઘુસાડેલા કે કાઢી નાખેલા છે, અને જુદી જુદી પ્રતિમાંના જે અનેક પાઠ ફેર છે, તેમાંના કયો પાઠ શ્લોકના ભાવ પ્રમાણે, યા પદરચનાના વજન પ્રમાણે યા સ્વરભારની સમજ સુજળ, ખરો છે, તે બતાવે, તો તે કંઈ આ બધી વાતોના અજ્ઞાનથી પ્રાચીન કાળના મોખેદોએ જે “જક્ષ” પાડીને “ગાથા”ના પાઠમાં બગાડો કીધેલો છે, તેના જેવું “પાપ” તો નથી જ કરતો. મારે તો સર્વ અભ્યાસી-ઓને તેમજ દસ્તૂરજીઓને વિનંતિ કરવાની કે પેગમ્બર સાહેબની પવિત્ર વાણી આને જે અશબ્દકતાએ ઉચ્ચારાઈ રહી છે, તેમજ તેના જે અધમ અને અચુક્ત અર્થો થયેલા છે, તે આ ગ્રંથમાં તે સાહેબની જ પ્રેરણાથી ને આશાથી જે પ્રકાશ નાખવામાં આવ્યો છે, તે પર બધા પૂર્વગ્રહોને દૂર રાખીને પૂરતું મનન કરે અને પછી વાજબી લાગે તો આ પુસ્તકમાં આપેલા ખરા પાઠ અંગીકાર કરે. દરેક વાંધા ભરેલા શબ્દ માટે મેં છૂટા લેખમાં અનેકવિધ સંશોધન કરીને કારણો આપ્યાં છે, તે પર સૌ પુખ્ત વિચાર કરે.

અંતમાં, મારા મહાન પેગમ્બર સાહેબની સાતમે આસમાને પહોંચતી સુંદર, ભવ્ય અને દૈવી ઇમારતને હજારો વર્ષના લાગેલા કાળના ઘા પૂરીને, તેને વળગેલાં અનેક બળાં અને જડઝાંખરોને દૂર કરીને, તેમાં જડાયેલાં અનેક મોંઘાં રત્નોની ઝળકને દુનિયાની આંખો સામે પાછી પૂર પ્રકાશિત બનાવીને, તેની અસ્રલ જ્યોતિમાં, તેના મહિમામાં અને ગૌરવમાં, તેની પ્રસિદ્ધિમાં ને શ્રેષ્ઠતામાં, આ લકતી વઠતી ને રોજ પીડાતી દુનિયાના શાંતિ શોધતા આત્માના આશ્રમસ્થાન તરીકે આજે હું પાછી ખુલ્લી મૂકું છું, અને મને બધી જોખમદારીની સમજ સાથે સોંપાયેલા આ પવિત્ર કાર્યને બધી નમ્રતાથી બજાવીને હું કૃતાર્થ થાઉં છું. અરો જરથુસ્ત્ર પેગમ્બર સાહેબને મારું જીવનધન્ય નમન હો!

અષો જરથુશ્ત્ર પેગમ્બર સાહેબનો જન્મકાળ

અને

ગાથાભાષાની અતિ પ્રાચીનતા

The Birth-Era of the Prophet

Aṣō Zaratustra

and

The Most Remote Antiquity

Of the Language of the Gāthās

અધો જરથુસ્ત્ર પેગમ્બર સાહેબનો જન્મકાળ

અને

“ગાથા” લાપાની અતિ પ્રાચીનતા

અધો પેગમ્બર જરથુસ્ત્ર સાહેબ દુનિયાના અતિ પ્રાચીન પેગમ્બર તરીકે પૂર્વના તેમજ પશ્ચિમના વિદ્વાનોમાં ગણાતા આવ્યા છે. દુર્ભાગ્યે એમના જન્મ-કાળની કશી સીધી ઐતિહાસિક સાબિતી મળી શકી નથી. પ્રાચીન મહાન ધરાની મહારાજ્યમાં ત્રણ આર મોટી ઉચલપાચલ થઈ હતી, તેમાં પ્રથમ તો પેગમ્બર સાહેબના અને તેમના ધર્મના રક્ષક શાહ વીસ્તારપના બદખ યા બાખ્ત્રીઆમાં પેગમ્બર સાહેબના બહેસ્તનશીન થયા પછીના ચોદા જ કાળમાં કોઈ મોટી ઉચલપાચલ થયેલી લાગે છે. પેગમ્બર સાહેબના મરણ પછીના લાંબા કાળનો કોઈ ઇતિહાસ મળતો નથી. પેગમ્બર સાહેબના જીવનકાળમાં મજ્જદાઈની જરથોસ્તી ધર્મનો ફેલાવો ઘણો મર્યાદિત હતો, અને એ નવા સુધારક ધર્મને જૂની માન્યતાવાળા દેવધર્મવાળાઓ તરફથી ઘણો વિરોધ સહન કરવો પડ્યો હતો, તેની નોંધ અને ફરિયાદ ખુદ પેગમ્બર સાહેબની “ગાથાઓ”માં અનેક ઠેકાણે મળે છે. એમ લાગે છે કે પેગમ્બર સાહેબના અને શાહ વીસ્તારપના મરણ પછી પેગમ્બર સાહેબના અનુયાયીઓ પર જૂના પ્રચલિત દેવધર્મવાળાઓનો બુદ્ધિમંદ વરસ્યો હશે, અને તેઓ બાખ્ત્રીઆ દેશને છોડીને દક્ષિણમાં ધરાનની ભૂમિમાં દાખલ થયા હશે. પેગમ્બર સાહેબની “પાંચ ગાથાઓ” જે હજી સુધી જળવાઈ રહી છે, તે સિવાય તેમના રચેલા બીજા કોઈ ગ્રંથો હશે કે નહીં તે કોઈ ઠેકાણે જણાતું નથી. “અવેસ્તા”ની વડી સરાષ યસ્તમાં (હા. ૫૭-કરદો ૩-ક્રકશે ૮) “પાંચ ગાથાઓ”નો જ ઉલ્લેખ છે. જે સાહેબના બીજા કોઈ ગ્રંથો હોતે તો તેની નોંધ “અવેસ્તા”ની કોઈ પણ યસ્તમાં કે યસ્તમાં જરૂર કરવામાં આવી હોતે. પણ તેનું પણ કશું નથી. વળી જરથુસ્ત્ર સાહેબની ગાથાઓ પછી લખાયેલી યસ્તોમાં જૂનામાં જૂની “યસ્ત હમશ્કાઈતિ” છે, તેનું લખાણ ગદ્યમાં છે, અને તેની ભાષા “ગાથા”ની ભાષાની અને ભાષારીતિની નજીકની દેખાય છે. પણ એ યસ્તનો બરાબર અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે તેમાં “ગાથા”નું તત્ત્વજ્ઞાન નથી, તેમજ “ગાથા”ની પાચારૂપ મહાશક્તિઓ મજ્જદા, અહુરા, અધા, વૉહૂમનો, સ્ત્ર, આરમઇતિ, હુર્વનાત્ અને અર્મરેતાત્, જે સૂર્ય અને સૂર્યમંડળના ગ્રહો, ચંદ્ર ઉપગ્રહ વગેરેનું જ્ઞાન એ “હમશ્કાઈતિ યસ્ત”ના લેખકને હતું જ નહીં, અને તેમાં એક મોટી ક્ષતિ એ હતી કે મજ્જદા અહુરા પછી તુરત જ અધાનું સ્થાન જે “ગાથા”માં પેગમ્બર સાહેબે રાખેલું ને સ્પષ્ટપણે મમજવેલું તે ભુલાઈ જઈ તેને બદલે “વૉહૂમનો”ને મજ્જદા અહુરા પછીનું તુરતનું સ્થાન આપવામાં આવેલું છે, અને “વૉહૂમનો” પછી જ “અધ વહિરત”ને બીજું સ્થાન આપેલું છે! આ મહત્ત્વનો ફેરફાર શા આધારે કરવામાં આવ્યો તેની કોઈ ઠેકાણે નોંધ જ નથી, પણ તે પછી આખા અવેસ્તા-શાસ્ત્રમાં એ “હમશ્કાઈતિ”માંના અર્મથા સ્પેન્તાઓનો જ ક્રમ રહેલો છે. વળી “ગાથા”માં તો કોઈ ઠેકાણે પણ આ “અર્મથા સ્પેન્તા”ના જેવો ઉલ્લેખ નથી, “અર્મથા” જેવો શબ્દ પણ નથી! “અર્મથા” એ વૈદિકભાષાના “અમૃતા” નું અપભ્રંશ છે. “ગાથા”માં તો મજ્જદા અહુરા અને તેમની પાંચ મહાશક્તિઓને તથા “આરમઇતિ”ને મળીને “મજ્જદાઆર્યા અહુરાઆર્યો” એટલે “મજ્જદાઓ અને અહુરાઓ” યાને “મજ્જદાવાળા અને અહુરાવાળા” એવા જ ઉલ્લેખ છે.

રચનાશક્તિને ખબર નહોતો. પેગમ્બર સાહેબ અષો જરથુસ્ત્રે લલાઈ ધુરાઈને લેદ તેમજ જિંદગીની ફિલસૂફી અને નીતિરીતિ એવી ઉત્તમ રીતે “ગાથાઓ”માં સમજાવેલી હતી, કે તેની અધૂરી સમજણ છતાં તે પર તે વેળાના જરથોસ્તીઓ આકર્ષાયા હશે જ અને તેથી ગાથાને પૃથ્વાહભૂમિમાં—in the background—શબ્દોને જરથોસ્તી શુરુઓએ ને આબેહોએ તેના અનુસંધાનમાં “અવેસ્તા”ની યસ્ને અને યસ્તો લખી.

આપણા ઘણા જરથોસ્તી લેખકો ઘડી ઘડી એમ જણાવે છે કે પેગમ્બર સાહેબે વીસ લાખ કડી લખી હતી, ૨૧ નસ્ક લખ્યા હતા, વગેરે, પણ એ બધી માત્ર “કથા” જ છે, કેમકે મેં ઉપર જણાવ્યું છે, તેમ “અવેસ્તા”ના ત્રણેક હજાર વર્ષના રચનાકાળમાં જો એ “કથા”માં કંઈ સત્ય હોતો તો જરૂર એની નોંધ અવેસ્તાની કોઈ પણ “યસ્ન”માં કે “યસ્ત”માં કે કોઈપણ ભણતરમાં લેવાઈ હોત. પણ જો નોંધ મળે છે તે તો માત્ર “પાંચ ગાથા”ની જ. મારાં બધાં સંશોધન પછી પણ પેગમ્બર સાહેબ તરફથી મને “આધ્યાત્મિક દર્શનો”—visions and revelations—મળ્યાં, તેમાં પણ પેગમ્બર સાહેબની આ “પાંચ ગાથાઓ”નું જ અસ્તિત્વ ગણાવ્યું છે, અને કોઈ પણ નિષ્પક્ષપાત અભ્યાસી “ગાથા”ની ભાષા અને તેની કવિતારચના તથા અવેસ્તા વંદીદાદનાં તમામ ખીન્ન લખાણોની વચ્ચે સરખામણી કરી જુએ તો “ગાથા” અને “અવેસ્તા” એ જુદી જુદી વ્યક્તિઓના જ લખાણ છે, એમ તેની ખાતરી થાય. લગભગ તમામ યુરોપીય તેમજ સમજદાર પ્રામાણિક જરથોસ્તી અભ્યાસીઓ આ વાત તો સ્પષ્ટ રીતે કહે જ છે કે “ગાથા”ની ને અવેસ્તાની ભાષાઓ વચ્ચે ઘણો ભેદો તફાવત છે, જો કે અવેસ્તાની ભાષા ગાથા ભાષામાંથી જ ઊતરી આવેલી છે. આપણી “દીન” ઉપર કહેવાતો પ્રકાશ નાખનારા કેટલાક પ્રચારકો આપણી ગાથાઓની અને અવેસ્તા વંદીદાદની ભાષાઓને એક જ અને એક સમયની ગણાવવા મથે છે, તેઓ તો જરથોસ્તી સાહિત્યના અભ્યાસીઓને જ મૂર્ખ બનાવવા ઇચ્છતા નથી પણ પોતાને પણ ઠગે છે. ભાષા શાસ્ત્રનું જેમને કિંચિત્ પણ જ્ઞાન હોય તે આવા ફૂલવાઓ પર હાથ જ કરશે. ખાર ગાઉએ “બોલી” બદલાય, તે કહેવત કંઈ અંશે અનુભવ પરથી પડેલી છે, પણ તે બોલીઓ—dialects—માટે, અને નહીં કે ભાષાઓ—languages—માટે—આજની શુજરાતી ભાષા કે અંગ્રેજી ભાષા હોય : એ બન્ને ભાષાઓની સામાન્ય પ્રજાવર્ગમાંની આહ સમયની “બોલીઓ”માં ફેરફાર જરૂર હોય છે અને હોઈ શકે, પણ તેના સામાન્ય શબ્દો વગેરેનાં રૂપ તો એક જ રહે. માત્ર નગરસ્થ અને શ્રામ્ય-શહેરની ને ગામડેની—બોલીમાં જ ફેર રહે. પણ આજની તમામ શુજરાતી બોલીઓ કે અંગ્રેજી બોલીઓ જુદા જુદા પરગણાની હોય અને ચારસે વરસ પરની નરસિંહ મહેતાના વખતની શુજરાતી ભાષા કે ઓસર જેવા અંગ્રેજ કવિઓના સમયની અંગ્રેજી ભાષા હોય, અને તે અરખાવો, તો તેઓની વચ્ચેના શબ્દોનાં અને વ્યાકરણનાં મુખ્ય રૂપોમાં ભારે તફાવત માલૂમ પડશે, એટલું જ નહીં, માત્ર સો વર્ષ પરની એ જ ભાષાઓના શબ્દોનાં કેટલાંક રૂપોમાં જરૂર તફાવત દેખાશે. અવેસ્તા ને ગાથાની ભાષા એક જ સમયની છે, એમ કહેવું એ ભાષાશાસ્ત્રના અજ્ઞાનનું જ પ્રદર્શન છે. જરથોસ્તી ધર્મશાસ્ત્રને માટે માત્ર સોળએ વર્ષ પર તે વેળાના સાસાનિયન શહેનશાહોની આજ્ઞાથી તે વેળાના દસ્તૂર દાવરોએ વેરવિખેર પડેલાં જરથોસ્તી હસ્તલિખિત પુસ્તકોને કોઈક વિધિથી ગોઠવીને તેનાં ક્રિયાક્રમોનાં ભણતર બનાવ્યાં, તેમાં “યજ્ઞસ્ને”નાં ઝોતેર પ્રકરણો યા હા કરીને તેમાં અવેસ્તાનાં

“ગાથા”ના પાયામાં જ્યોતિષનું જે જ્ઞાન છે, તે માટેનો મારો ભુદેઃ મોટો લેખ વાંચક ધ્યાનથી વાંચશે, તો “ગાથા”ના આ વિજ્ઞાનથી “અવેસ્તા”ની આ પ્રથમ “યસ્ત હુસૃહાઈતિ”માં દર્શાવેલા વિજ્ઞાનનું વેગળાપણું અને “ગાથા”નાં તેમજ “અવેસ્તા”ના ધર્મશિક્ષણ વચ્ચેનો ભેદ તે સમજી શકશે. જે હજાર વર્ષથી આપણી માન્યતાઓની પરંપરા-traditions-ગમે તે હોય, પણ સત્યના શોધકે તો યાદી દેખાતી વિશિષ્ટતાઓનું ને વિચિત્રતાઓનું વિવેકથી અને સમતુલાદૃષ્ટિથી અવલોકન કરવું જોઈએ. પવિત્ર ગાથાઓનો તેમજ અવેસ્તાનાં જુદાં જુદાં ભણતરોનો ઊંડો અભ્યાસ કરીને તેનું જે સંશોધન મેં કીધું છે, તેમાંથી જે સત્યો મને મળી આવ્યાં છે, તે ગાથાને લગતા આ મહાગ્રંથમાં તેમજ હવે પછી પ્રગટ થનારા “અવેસ્તા”ને લગતા ગ્રંથમાં મેં વિસ્તારથી ચર્ચા છે, અને આપણા મહાન પેગમ્બર સાહેબે સૃષ્ટિરચનાનો જે ભેદ ઉકેલી આપ્યો છે, તેમજ માણસજાતે એ ભેદ સમજીને પોતાનું જીવન કેવી રીતે જોગવવું તેના ખરા માર્ગો પોતાની વિશાળ અને દિવ્ય દૃષ્ટિથી કેવા સ્પષ્ટપણે બતાવી દીધા છે, તે પાછા તેના મૂળ મહિમામાં-in their pristine glory-મેં તે સાહેબની જ મહેરથી અહીં પ્રગટ કીધા છે. મારા મત મુજબ “અવેસ્તા”નાં લખાણો ઇસુ ખ્રિસ્તના જન્મ અગાઉનાં ચાર હજાર વર્ષથી ઇસુ ખ્રિસ્તના જન્મ અગાઉનાં એક હજાર વર્ષ સુધીમાં-એટલે આજથી છ હજાર વર્ષ પરથી આજથી ત્રણ હજાર વર્ષ સુધીમાં લખાયેલાં છે, અને તે પછીનાં વર્ષોમાં સામાન્યન જમાના સુધીમાં પાવંદ પહેલવીનાં લખાણો છે. પણ અયો પેગમ્બર જરથુસ્ત્ર સાહેબનો જન્મ તો લગભગ સાડા આઠ હજાર વર્ષ પર થયો હતો, તે આ લેખમાં હિંદુભાઈઓના મુખ્ય ધર્મગ્રંથ ઋગ્વેદના કાળની, ઇતિહાસની, ભાષાની, જ્યોતિષની વગેરે અનેક શહાદતોથી હું બતાવી આપીશ. એથી જ હું કહું છું કે “ગાથા”નો જમાનો “અવેસ્તા”ના જમાનાઓથી ઘણો જ પુરાણો છે. અને એ જે જમાનાઓ વચ્ચેનો કાળ કાંઈ એવા અંધારામાં દટાયેલો રહ્યો છે, કે તેનો કાંઈ પત્તો મળતો નથી. મને લાગે છે કે પેગમ્બર સાહેબે એમની “ગાથા”માં જે જ્યોતિષનો પાયો મૂકેલો છે, તેનો ભેદ એ સાહેબે પોતાના “મધ મંદળ”ના ઘણા થોડા અયો “દ્રિશુ”ઓને બતાવેલો હશે, અને પછી ધર્મજનૂનને લીધે, બીજા પાટોટી શબ્દોનાં આક્રમણોને લીધે આ અયો જનોની કતલ થઈ ગયાથી એ ભેદ ઊંડો દટાઈ રહ્યો હશે, જેથી તે પેગમ્બર સાહેબના નવા મુધારેલા મજ્જાપત્રની ધર્મના પાછળથી આવેલા અનુયાયીઓ જેઓએ “અવેસ્તા”માંનાં લખાણો વખતો વખત કીધાં હતાં, તેઓએ “અવેસ્તા”ના યજ્ઞોતીના આશપના હિંદુઓના “દેવના”ઓની આશપના પ્રમાણે નવેમ્બરથી જુદા રૂપમાં માંડી, અને જ્યોતિષનાં નક્ષત્રોને યજ્ઞોતી કરીને અવેસ્તાધર્મ ઇશનમાં પ્રસરાવ્યો. પૃથ્વી પરનાં તમામ પ્રાણીઓનાં જીવન જ્યોતિષ શાસ્ત્ર પ્રમાણે સૂર્ય, ચંદ્ર, ગ્રહો, છાયાગ્રહો અને નક્ષત્રોની સ્થિતિ સાથે બંધાયેલાં છે, એટલે આ સર્વ તેજગોળાઓ જે ખાલી જડ નથી, પણ ચેતનાત્મા-રૂપ પણ છે, અને જે મહાન કિસ્તારની વિશ્વયોજનામાં પોતાની દ્રશ્ય બબ્બે છે, તે દિવ્ય પાયા ઉપર જેમ પવિત્ર “ગાથા”નો મૂળમાં પાયો છે, તેમ “અવેસ્તા”નો પાયો પણ છે. અહીં હું આ બધું સ્પષ્ટતાથી જણાવું છું તે “અવેસ્તા” નરફની મારી કોઈ ઉપેક્ષાને લીધે નહીં પણ એટલું જ બતાવવા કે “અવેસ્તા”નો રચનાકાળ “ગાથા”ના રચનાકાળ પછી ઘણી યદીઓ પછીનો છે, જે જે જમાનાની વચ્ચે દોષક એવો ખાટો પડેલો હશે કે “ગાથા”ના પાયાનો ભેદ જ “અવેસ્તા”નાં

ચળી પેગમ્બર સાહેબની ગાથાઓમાં નેક્રી અને ખરીના મૂળનો ખુલાસો તે વેળાની દુનિયા આગળ પ્રથમ જ તેમણે કીધા હોત તે પણ “ગાથા”ના હા. ૩૧ ના પહેલા જ શ્લોકમાં “અગૂસ્તા વચ્ચાઓ” એટલે “અપ્રગટ આદેશો”—unannounced commands—એમ તેમણે જણાવ્યું છે, અને અહુરા મજ્દા તરફનો ખાસ પેગમ્બર હા. ૩૦ માં આપીને હા. ૩૧ માં ને. તે પછી હા. ૩૩ ને હા. ૩૪ માં જીવનની ફિલમૂકીનું નવું જ્ઞાન આપી સ્વાર્થત્યાગનો અને મોક્ષમાર્ગનો સીધો ને સાચો માર્ગ તેમણે બતાવ્યો છે. “ગાથાઓ”ના પાયાનો ભેદ તે વેળા તેમની પછીના અનુયાયીઓને પૂરો સમજાયો નહીં, અને જૂના દેવધર્મની સાથે જરથોસ્તી ધર્મશુરુઓએ તે જ જૂના પ્રકૃતિપૂજના ધર્મની, “આદિત્યો”ની ને આકાશમાંનાં જળહળતાં નક્ષત્રોની “ચંચલો”ને નામે આશરેના કરવા અને યશ યા યજ્ઞને માટેનાં નવાં લલુતરો રચ્યાં, અને ધીમે ધીમે તેમાં વધારે થતો ગયો. અવેસ્તા કાળમાં એટલે ઇ. સ. પૂર્વે ચાર હજાર વર્ષથી ઇ. સ. પૂર્વે એક હજાર વર્ષ સુધીનાં ચાર હજાર વર્ષના ગાળામાં અવેસ્તાની જુદી જુદી યજ્ઞો અને યજ્ઞો લખાઈ, વંદીદાદનાં એટલે “દેવથી જુદા ધર્મ”વાળાનાં પ્રકરણો લખાયાં, અને પછીના કાળમાં અવેસ્તા લખા પછી જોવાતી ને સમજાતી સામાન્ય વર્ગમાંથી બંધ થઈ, ત્યારે પાજંદમાં નવાં ચાલુ લલુવાનાં લલુતરો લખાયાં. આ બધું લખવાની જરૂર એટલા માટે હતી કે પાજંદ પહેલવી જમાનાની અગાઉ “અવેસ્તા”ના ચાર હજાર વર્ષનો મોટો ગાળો ગયો હતો, અને “ગાથાઓ” તે એ “અવેસ્તા”થી પણ હજાર બે હજાર વર્ષ વધારે જૂના જમાનામાં લખાઈ હતી.

હવે આપણે અવેસ્તાકાળ ઇ. સ. પૂર્વે ચાર હજાર વર્ષથી શરૂ થયેલો ઇ. સ. પૂર્વે એક હજાર વર્ષ સુધી કેમ ગણી શકાય તે માટેની કંઈક ચકાહતો એઈએ. “તીર યસ્ત” પરના “ભમે જમશેદ” દૈનિકમાં લા. ૨૫ મી ડીસેમ્બર ૧૯૪૬ થી માર્ચ ૧૯૪૭ સુધીમાં પ્રગટ થયેલા મારા લેખોમાં એ આ અવેસ્તાકાળની ગણતરી અયનાંશ—precession of the equinoxes—તે વેળા કયાં નક્ષત્રોમાં હતો, તે ખગોળના નક્ષત્રોથી બતાવીને કરી આપેલી છે, તે ભેજો જિજ્ઞાસુઓએ મેળવીને વાંચી જોવા. પણ આ લેખના વાંચકો માટે એ લેખમાંના સાર આપવા હું અહીં ઉચિત ગણું છું. પૃથ્વીની અયનગતિ—movement of the Sun through the ecliptic (or the Path of the Sun)—દર વર્ષે ૫૦.૨ થી ૫૪ સેકન્ડ જેટલી પાછળ રહે છે, એટલે જેને આપણે સૌરમાન વર્ષ એટલે—Sidereal year, જે નક્ષત્રના અમુક યોગતાશથી શરૂ થઈને પૃથ્વી પાછી તે જ તારા આગળ આવી પહોંચે તેટલા કાળનું વર્ષ કહીએ છીએ તેના કરતાં સૂર્યના વસતસંપાતથી બીજા વસંતસંપાત સુધીનું જે વર્ષ થાય તે ૫૦.૨ થી ૫૪ સેકન્ડ સુધીનું કમી થાય છે. એ હિસાબે લગભગ દર ૭૨ વર્ષે એક અંશનો ફેર પડે છે, એટલે એક નક્ષત્રના ૧૩.૨૦ અંશ થાય તેનાં ૯૬૦ વર્ષો થાય. “સૂર્યસિદ્ધાન્ત” જે હિન્દુઓની પંચાંગગણતરીનું સિદ્ધાન્ત પુસ્તક છે ને જે ઇ. સ. -પૂર્વે લખાયું હતું તેમાં આ અયનગતિ વર્ષની ૫૪ સેકન્ડ ગણેલી છે, તે પ્રમાણે ગણતાં એક નક્ષત્રના ૮૮૯ વર્ષો થાય. હમણાં અયનાંશ ઉત્તરાભાદ્રપદ નક્ષત્રના પૂર્વ ૧૧ અંશ સુધી આવેલો છે, એટલે એ નક્ષત્રનાં ૭૯૨ વર્ષ ગયાં છે. “તીર યસ્ત”માં જણાવ્યા મુજબ ચાર દિશાના ચાર મુખ્ય તારાઓમાં “હમોઈરિંગ” એટલે સાત વાંદના ગૂંમખામાંના દૃષ્ટિકા નક્ષત્રમાં તે વેળા અયનાંશ હશે. એટલે ઉત્તરા-

જલુતરો જે પાછલા વખતના ધર્મશુરુઓએ રચેલાં તેનાં ૨૭ પ્રકરણો પહેલાં મૂદ્રી પછી “ગાથા”નાં પ્રકરણો મૂક્યાં, અને પહેલી “ગાથા અહુનવધતિ”ના સાત હા મૂક્યા પછી “હસદ્દહાધતિ” ચરતના મૂળ સાત હા. અને પાછળથી ઉમેરાયેલો દેખાતો ૮ મો હા. એમ પ્રકરણો હા. ૩૫ થી. હા. ૪૨ સુધીનાં મૂક્યાં, અને તે પછી “ઉસ્તવધતિ” ગાથાનાં ચાર પ્રકરણો હા. ૪૩ થી હા. ૪૬ સુધી, “સ્પેન્તોમધતિ” ગાથાનાં ચાર પ્રકરણો હા. ૪૭ થી હા. ૫૦ સુધી, “વૌહુશ્વ” ગાથાનું એક પ્રકરણ હા. ૫૧, પછી અવેસ્તાની “યજસ્ને”માંનું ૫૨ મું પ્રકરણ અને “વહિસ્તોઈસ્ત ગાથા”નું ૫૩ મું પ્રકરણ મૂકવામાં આવ્યું, અને તે પછી હા. ૫૪ થી હા. ૭૨ સુધીમાં “યજસ્ને”નાં બીજાં જલુતરો ગોઠવાયાં. આ ગોઠવણ તે રેખાના વડા ધર્મશુરુએ મોગદ વર્ગના જલુતરકામની સરળતા માટે અને ગાથાઓ તથા બીજાં પાછળથી લખાયેલાં અવેસ્તાનાં જલુતરોની “એકતા” અતાવવા માટે કીધેલી લાગે છે. પણ ભાષાશાસ્ત્રના કોઈ પણ અભ્યાસીને “ગાથાઓ”ની ભાષા અવેસ્તા અને વંદીદાદની ભાષાથી સ્પષ્ટ રીતે જુદી પડતી જ લાગે છે. યુરોપના તથા અમેરીકાના જરથોસ્તી ધર્મના અભ્યાસીઓએ તો એ વાત ખુલ્લી રીતે કહેલી જ છે. એટલે “યજસ્ને”ના ૭૨ હા. બધા જ અર્થો જરથુસ્ત્ર પેગમ્બર સાહેબના જ રચેલા છે, એમ કહેવું કે બીજાંઓનાં મન પર કસાવણી તેમાં વસ્તુ-સ્થિતિની વિરૂધ્ધતા-ridicule-છે; એટલું જ નહીં, પણ એવું જોલનાર જે પોતાને જરથોસ્તી ધર્મના અભ્યાસી માનતો અને ગણાવતો હોય, તેના હૃદયની ને મનની અપ્રામાણિકતા છે. “સરોષ / ચરત વડી”માં (કરદો ૩ જે કકરો ૮ મો) જણાવ્યા પ્રમાણે પેગમ્બર સાહેબની પોતાની રચેલી તો માત્ર પાંચ “ગાથાઓ” જ છે. હા. ૭૧-૬ માં પણ “પાંચ ગાથા”નો જ ઉલ્લેખ છે.

કોઈ પ્રશ્ન ઉઠાવે કે શું પેગમ્બર સાહેબે માત્ર ૨૪૦ શ્લોક જ લખ્યા હશે? તેમના બંધા આધ્યાત્મિક જ્ઞાન પ્રમાણે તો તેમણે પુષ્કળ લખ્યું હોવું જોઈએ. આપણે ભલે ઇસ્લામી કે માનીએ, કે એ સાહેબે બહુ લખેલું હોવું જોઈએ, પણ હાલ આપણી પાસે ત્રણ ચાર હજાર વર્ષથી એક વાત સ્પષ્ટ જ જણાયેલી છે કે તેમની પાંચ ગાથાઓ સિવાય બીજું કશું વિશેષ લખાણ મળતું જ નથી. એક બીજા શહાદત પણ અનુમાન તરીકે કામની છે. ખુદ “ઋગ્વેદ” જેવા મહા ધાર્મિક ગ્રંથમાં ૧,૦૧૭ સૂકતા (અધ્યાયો), અને ૧૦,૫૫૨ મંત્રો છે, તેના લખનારા ઋષિઓ મેકડો છે. એમાં પણ કોઈ પણ એક ઋષિએ ૧૦૦-૨૦૦ થી વધારે મંત્રો લખ્યા નથી. એ મંત્રોની કવિતારચના એવી કઠણ છે કે તે કરતાં કવિને ઘણો વખત લાગે. વળી એ કાંઈ માત્ર બુદ્ધિની કે કલ્પનાની કૃતિઓ નથી, પણ દૈવી પ્રેરણાની-of divine revelation-છે. એટલે તે લખ્યામાં જોઈ જ હોય. એક કૃતિ જે જમાનામાં લખાઈ તે જમાનાની રૂઢિ. માન્યતા, જ્ઞાનગ્રીમા વગેરે અનેક વાતથી બહુકાર થવાની વિદ્વાનની દૃશ્ય છે, કેમકે તે બધું જાણ્યા વગર તે કૃતિની તુલના કરતી વખતે આપણી બુદ્ધિશક્તિને એ મર્યાદા રાખવી પડે, અને તો જ આપણે કોઈ પણ નિર્ણય કરતાં સુમર રાખી શકીએ. એટલે પેગમ્બર સાહેબે આ પાંચ ગાથાઓના ૨૪૦ શ્લોકો જ રચ્યા તેમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું કશું નથી. એ મંત્રોની ભાષા એટલી ઉર્ચી છે, અને એમાંના શબ્દો એટલી દૃઢમરથી વાપરેલા છે કે આધારણ ગદ્યમાં આપણને જે કહેવા બસે શબ્દોની જરૂર પડે તે એક શ્લોકના આમરે પચીસેક શબ્દોમાં તે કહેવાયું છે!

ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે “મહાભારત”ના “વનપર્વ” પ્રમાણે વસંતસંપાત શેહિણી નક્ષત્રમાં પડતો હતો તે તેના ૩,૨૫૦ વર્ષ ઇ. સ. પૂર્વેનાં થાય છે. પ્રખ્યાત સંસ્કૃત વ્યાકરણકાર પાણિનિના જન્મ ઇ. સ. પૂર્વે એક હજાર વર્ષ પર ગણાય છે, તે તે જાણીતી વાત છે. એની પછી થોડીક સદીઓ અગાઉ વેદોની સમજ આપનાર “નિરુક્ત”ના લખનાર યાસ્ક મુનિ હતા. એ યત્નેના જમાનામાં વેદોમાંના સ્વરભારનું જ્ઞાન હુમ થયું હતું, અને એ સ્વરભારોના ઉચ્ચાર કેમ થતા હશે તે તેમને માલુમ હતું નહીં, અને તે માટે તેમણે અકસોક્ષ પછી કરેલો છે. જૂનાં ઉપનિષદો જેમાંથી પણ સ્વરભાર નીકળી ગયેલા છે, તે પણ પાણિનિ અને યાસ્કના જમાના પૂર્વેનાં લખાયેલાં છે. આ બધું બતાવે છે કે વેદોનો કાળ ઘણો જ જૂનો છે, એટલે ઇ. સ. પૂર્વે ૩૦૦૦ થી ઇ. સ. પૂર્વે ૬૦૦૦ વર્ષોનો હોવો જોઈએ. હવે, અવેસ્તાલાપામાં પણ વેદકાળના સ્વરભારો તો મોજૂદ છે, અને તે સ્વરભારો શબ્દના અંગમાં જ સ્વરો ઉમેરીને કે અલ્પપ્રાણના મહાપ્રાણ કરીને સમાવવામાં આવેલા છે. એટલે સ્વરભારોની હસ્તી તો આ અવેસ્તાકાળમાં હતીજ. એ પરથી પણ કહી શકાય કે ઋગ્વેદનો જમાનો તે જ અવેસ્તાનો જમાનો પણ હતો. ખુદ અવેસ્તાની જુદી જુદી ચરતોમાં વિવર્ણવત્-વિવસ્વત્, પ્રિત-પ્રિત, આથવ્ય-માત્વ્ય, અર્જિ દહાક-મહિદાસ, યિમ-યમ, તિપ્ત્ય-તિપ્ત્ય, વૈરદ્યન-વૃત્તદ્ય, ગંદરવ-ગંધર્વ, કરેસાન્-કુતાન્, કેવિ ઉપન્-કવિ અથવા કાવ્ય હજાના વગેરેની કથાઓ છે, તે જ લગલગ તેવી જ મતલબની કથાઓ ઋગ્વેદમાં પણ આવેલી છે, તેમજ પાછળથી “મહાભારત”માં અને “શમાયણ”માં પણ કેટલીક આવેલી છે. આમાંની મોટા ભાગની કથાઓ તો આકાશમાં દેખાતાં અનેક નક્ષત્રોને લગતીજ છે અને તે કવિની કલ્પનાથી તેને માણસના જેવું યા દેવોના જેવું રૂપ આપીને લખાયેલી છે. આ બધી સરખામણી અભ્યાસીને માટે ઘણીજ રસસામગ્રી ભેગી કરી આપે છે. આપણા અવેસ્તાના અભ્યાસીઓએ તો હિંદુઓના વેદો અને ખીન્ન ધર્મશાસ્ત્રોનો રસથી અભ્યાસ કરવો જ જોઈએ. તેઓ એ પ્રમાણે કરશે તો જ અવેસ્તામાંના પુષ્કળ નહીં સમભતા કોચરાઓનો ઉકેલ કરી શકશે. ગાથા અવેસ્તાખી ખરી સમજ માટે પહેલવી કે અરબી લેખોમાંથી નહીં પણ વેદોમાંથી અને તેના સંબંધી-ગ્રંથોમાંથી જ વધારે માહિતી મળવા સાથે ઘણો પ્રકાશ થાય છે. હવેના જરથોસ્તી અભ્યાસીઓ પોતાના અભ્યાસનું સુકાન વૈદિક સાહિત્ય તરફ ફેરવે એમ હું ઇચ્છું છું.

ગાથા કાળ જાણવા માટેનાં મુખ્ય પાંચ સાધનો

વેંગરબર સાહેબ અપો જરથુસ્ત્રના જન્મકાળનો નિર્ણય કરવા માટે પાંચ મુખ્ય સાધનોની ચર્ચા અને તેમાંથી ફક્ત થતા સારની જરૂર છે. આપણે ઉપર અવેસ્તાના જમાનાની ચર્ચા વિસ્તારથી કીધી છે, અને અવેસ્તામાંની કથાઓ જે ઋગ્વેદમાં પણ ઘણા મળતાપણા સાથે જડે છે, તે આપણે જોઈ આવ્યા. વળી “ઋગ્વેદ”માંથી તેમજ “મહાભારત” અને ખીન્ન હિંદુશાસ્ત્રોના આચીન ગ્રંથોમાંથી આપણે નક્ષત્રો અને અયનાંશની સાચી કાળગણતરીથી અવેસ્તા અને ઋગ્વેદના જમાનાઓ ઇ. સ. પૂર્વે ૬૦૦૦ વર્ષ સુધી દૂર લંબાયેલા છે, તે પણ આપણે ઉપર આપેલી શહાદતોથી જોયું છે. ભાષાશાસ્ત્રની તુલનાથી એ પણ આપણે જોઈ શકીએ છીએ કે અવેસ્તાની ભાષાથી “ગાથા”ની ભાષા જુદી અને વધારે પ્રાચીન છે. કેમકે “ગાથા”માંના ઘણા શબ્દોનાં રૂપો અવેસ્તા ભાષામાં જાણાયેલાં છે, કહો

ભાદ્રપદનાં ૭૯૨, રેવતીનાં ૯૬૦, અશ્વિનીનાં ૯૬૦, ભરણીનાં ૯૬૦ મળીને ૩૬૭૨ વર્ષો થાય, અને પછી કૃત્તિકાનાં ૯૬૦ વર્ષમાંના કોઈક અમુક વર્ષમાં “તીર યસ્ત” લખાઈ હશે. એટલે ૪,૦૦૦ થી ૪,૫૦૦ વર્ષ આજના સનેથી અગાઉનાં કહેવાય. એ રીતે અવેસ્તાની એ યસ્ત ઇ. સ. પૂર્વેનાં ૨,૦૦૦ થી ૨,૫૦૦ વર્ષ સુધીમાં લખાયેલી હશે.

ઉપર નોંધાયેલા “હમોઈરિંગ” યાને કૃત્તિકા નક્ષત્ર ઉપરાંત બહેરામ યસ્તમાં તેમ જ બીજી યસ્તોમાં “વરાજ”નો ઉલ્લેખ પણ છે. એ “વરાજ” એટલે સન્ક્રાંતિ વરાહ (જંગલી ડુકર) થાય, તે પણ નક્ષત્ર જ છે. ઋગ્વેદમાં રુદ્ર ની પૂજા છે. તે રુદ્ર પણ મહિષ (ભેંસ), સિંહ અને વરાહ રૂપે કહેલો છે. મૃગશીર્ષ નક્ષત્ર (the Orion) માં એ ત્રણે પ્રાણીઓના જુદી જુદી જાતના આકાર બંધાઈ શકે છે. હિંદુશાસ્ત્રમાં પ્રજુના દશાવતાર—ten births—ની કથા છે, તેમાં મચ્છ, કાચબા, વરાહ, નરસિંહ, વામન, પરશુરામ, રામ, કૃષ્ણ, બુદ્ધ અને કલ્કી—એ દશ અવતારનાં નામો છે, એમાં ત્રીજો અવતાર વરાહનો છે. મહાભારતનાં “વનપર્વ (૨૨૮-૨૨૯)” પ્રમાણે વસંત-સંપાત—vernal equinox—રોહિણી નક્ષત્રમાં પડતો હતો, એટલે ઇ. સ. પૂર્વે આસરે વર્ષ ૩૨૦૦. આ રોહિણી નક્ષત્રને “હમહાધતિ યસ્ત”માં “સમ્બોધા” શોકા-સુભ-પૈડાની ધરી-કહ્યું છે. એની અગાઉ અયનાંશ “મૃગશીર્ષ” નક્ષત્રમાં હતો, એ “મૃગશીર્ષ” તે જ વરાહ છે, અવેસ્તાનો “વરાજ” છે. એને માટે પણ “મહાભારત”માં કથા છે, અને સ્પષ્ટ નોંધ છે. ત્યાં કહ્યું છે કે “ગ્રીષ્મ સંપાત”—Summer Solstice—વેળા મૃગશીર્ષ યાને વરાહ પૂર્વમાં જાગતી વેળાએ પૃથ્વીને દક્ષિણમાં પર લાગેલો હતો, તેમાંથી નરકાસુરનો જન્મ થયો. એ અસુરને મારવા વિષ્ણુ ભગવાને વરાહરૂપે જન્મ લીધો.” આ પરથી પણ આપણે વિષ્ણુના ત્રીજા અવતાર “વરાહ”નો જમાનો પણ ગણી શકીએ છીએ. પાછળ આપણે જોઈ ગયા છીએ તેમ ભરણી નક્ષત્ર સુધીમાં અયનાંશ પ્રમાણે ૩,૬૭૨ વર્ષો થાય છે. હવે એમાં કૃત્તિકાનાં ૯૬૦ અને રોહિણીનાં ૯૬૦ એટલે ૧,૯૨૦ વર્ષો ઉમેરીએ તો ૫,૫૯૨ વર્ષો થાય. એની પણ અગાઉ મૃગશીર્ષ યાને વરાજ નક્ષત્ર ૯૬૦ વર્ષ સુધી હતું, એટલે ૬,૫૫૨ વર્ષો સુધી મૃગશીર્ષ નક્ષત્રની સીમા ગણાય એટલે “વરાહ”નો જન્મ ઇ. સ. પૂર્વે આસરે ૪,૦૦૦ થી ૪,૫૫૨ વર્ષ સુધીમાં થયો હતો, આના સંબંધમાં વિશેષ હકીકત જોઈતી હોય તો બંગાળવાલા વિદ્વાન શ્રી જગેશ્વર રે—Ray—નો લેખ “મોર્ડર્ન રિન્થ”ના માર્ચ ૧૯૪૬ માં વાંચવો.

આ વાતને ટેકો આપતી એક બે બીજી શકાદતો પણ જોઈએ. “વેદાંગ જ્યોતિષ”માં જણાવ્યું છે કે “તેતિરીય સંહિતા”વાળા બ્રાહ્મણકાળમાં કૃત્તિકા નક્ષત્રમાં અયનાંશ હતો, એટલે તેનો જમાનો પણ આજથી ૩,૬૭૨ થી ૪,૬૩૨ વર્ષોની વચમાં હતો. “એન્ડ્રાઇકલોપીડિયા બ્રિટાનિકા” “(૧૩ મી આવૃત્તિ)” માં “Constellations” માટેના લેખમાં પણ જણાવેલું છે કે ઇ. સ. પૂર્વે ૨,૩૦૦ વર્ષ પર વસંતસંપાત—Vernal Equinox—કૃત્તિકા નક્ષત્રમાં એટલે “તીર યસ્ત”માં જણાવેલા “હમોઈરિંગ” ચિતારના પુનઃમાં હતો. એટલે એ પણ આજથી ૪,૨૫૦ વર્ષો થયાં. ઇ. સ. ની પહેલી સદી સુધી બધાં નક્ષત્રો ઇરાનમાં ને હિન્દમાં કૃત્તિકા નક્ષત્રથી જ શરૂ થતાં હતાં. પણ પછી ગ્રીક લોકોએ ઇ. સ. ની શરૂઆતથી અશ્વિની નક્ષત્રથી જ ગણતરી કરવા માટેલી એટલે ઇરાનમાં ને હિન્દમાં પણ અશ્વિની નક્ષત્રથી જ બધાં નક્ષત્રો ગણવા માંડ્યાં. એ વાત પણ ઉપરના જ લેખમાં નોંધેલી છે.

પણ-વિવરણ કીધેલું છે. યુરોપીય વિદ્વાનોની વિદ્વત્તા, વિદ્યાસેવા, અને જન્મભરની સંશોધનવૃત્તિ માટે અને તેમના તુલનાત્મક ભાષાશાસ્ત્રના અભ્યાસ માટે આપણને જરૂર થવું માન લેખકે છે. પણ એ સૌના મગજમાં પહેલેથી જ એવો જળસે પૂર્વગ્રહ-prejudice-પેસી ગયેલો છે કે પૂર્વ તરફના ધર્મો તો જડપ્રકૃતિની પૂજા-વાળા, વહેમી અને મર્યાદિત જ્ઞાનસમૃદ્ધિવાળા છે, અને જે દિવ્ય તત્ત્વજ્ઞાન ઇસુ ખ્રિસ્તે તેમની બાળબલમાં દર્શાવ્યું છે, તેનાથી તો, આ પૂર્વ તરફના બધા જૂના ધર્મોનું દર્શન બહુ ઊતરતું છે, અને હોવું જોઈએ. પણ આપણે બાણીએ છીએ કે પશ્ચિમ દેશોમાં જડ વિજ્ઞાનની-શોધને લીધે-તેમની જે આધિભૌતિક (pertaining to the five elements) ઉત્પત્તિ થવા પામી અને જે જડવાદના પોપણથી જ તેમની આ સરીમાંની બે મોટી લડાઈઓમાં જે ભારે હાનિ થઈ છે, તે બધું આ છેલ્લાં ૧૦૦-૧૫૦ વર્ષોનું જ પરિણામ છે. પણ એક વેળા આપણા સ્વર્ગસ્થ મહાન રાજદારી નર સર સુરેન્દ્રનાથ બેનરજીએ લંડનના એક મેળાવાડામાં એક બે ધ્વજેજ લૉર્ડ સાહેબોએ હિન્દુસ્તાનની સંસ્કૃતિ માટે હલકાં વચનો ઉચ્ચાર્યા હતાં તેના જવાબમાં કહ્યું હતું કે “મારા લૉર્ડ સાહેબોના પૂર્વજો જ્યારે ઝાડો પર પોતાનાં પૂછડાં ભેરવીને બાધા લટકીને ફૂદાફૂદ કરતા હતા ત્યારે તો હિન્દુસ્તાનના લોકોના પૂર્વજોની સંસ્કૃતિ ઘણી ઊંચી ટોચે પહોંચેલી હતી, અને તેની સાબિતી-લેખે તેમણે Sacred Books of the East, Secret Doctrine, Isis Unveiled વગેરે પુસ્તકોનો અભ્યાસ કરવા એ લૉર્ડ સાહેબોને જણાવ્યું હતું, અને તે પણ સર સુરેન્દ્રનાથના એવા બાણીતા વક્તવ્યપ્રભાવથી કે આખી સાલ હસી પડી અને તેમને તાળીઓની ગર્જનાથી વધાવી લીધા!”

ઉપર જણાવેલી “હાર્વર્ડ ઓઝ સીરીઝના ૩૧ મા ગ્રંથ વિભાગમાં તેના વિદ્વાન લેખક ઓઝ એ. થી. કીથ (Keith) અવેસ્તાને ઇ. સ. પૂર્વે ૮૫૦ વર્ષ ઉપર મૂકે છે! આપણા ધર્મના દિલસોજ અમેરિકી અભ્યાસી પ્રો. જેકમન અપો જરથુસ્ત્રના જન્મનો કાળ ઇ. સ. પૂર્વે ૬૬૦-૫૮૩ સુધીનો ગણે છે! બીજા યુરોપીય વિદ્વાનો પણ ઇ. સ. પૂર્વે એક હજાર વર્ષની અંદર જ અપો જરથુસ્ત્રનો જમાનો જણાવે છે. એ બધા પાશ્ચાત્ય-Occidental-વિદ્વાનો ઇરાનના હામાની રાજ્યવંશના સાધરસ અને દારથવુશ બાદશાહોના જમાનાની પાસે જ અપો જરથુસ્ત્રનો જન્મકાળ મૂકે છે. “ગાથા”માં પેગમ્બર સાહેબ પોતાના રક્ષક રાજકર્તાનું નામ “વિસ્તારપ” કરીને જણાવે છે, અને ગ્રીક ઇલિહાસકારોએ દારથવુશના પિતાને “હિસ્તાર્પીસ” કરીને જણાવેલો છે, એટલે આ “હિસ્તાર્પીસ” તે જ “વિસ્તારપ” એમ માની લઇને અપો જરથુસ્ત્ર સાહેબનો જન્મ એ કાળમાં મૂકી દે છે! યુરોપીય વિદ્વાનોએ અવેસ્તામાં અને ઋગ્વેદમાં જે સમાન કથાઓ આવેલી છે તે પર, તેમ જ એ બન્ને ગ્રંથોમાં નક્ષત્રોનાં જે નામો છે, અને તે કયા કાળમાં હતાં તે જો જૂના હિંદુ જ્યોતિષ ગ્રંથોના અભ્યાસથી શોધી કાઢ્યું હોત તો વેદના તથા અવેસ્તાના અને વળી તેની પણ અગાઉના જમાનામાં થઈ ગયેલા પેગમ્બર સાહેબના જમાનાને ઇસુ ખ્રિસ્તના જન્મની આટલી નજીકના અગાઉનો કાળ-તેમણે નિર્માણ કર્યો ન હોત.

પ્રો. કીથ પોતાના ઉપર જણાવેલા અનુમાનના ટેકામાં એવી દલીલ કરે છે કે “ભાષાઓ કાલક્રમે બદલાતી આવે છે, બદલાવી જ જોઈએ, કેમકે-તેમના બોલનારાઓમાં નવી ભતો પપ્પ દાખલ થાય છે, અને બીજા, ભાષાઓ બોલતી

કે બગડેલાં છે, જેવાં કે, દેમાનંમનું નમાનંમ, કવયાંમનું કઓયાંમ, દઓયાંમનું
 તળઓયાંમ, નએમદાનું નએધ, દએનાનું દએન, પેહાનું પેહહે, વહોયા વખયોનું
 વફહો, અમેરતાનું અમેયા, પેરેતનું પેપૂ, હીમનું હિમે, હીનું હી, યેનું યો, યેંગનું
 યાન, ગવયાંમનું ગઓયાંમ, ઇત્યાદિ ઇત્યાદિ. આ બધી શહાદતોથી આપણે એક
 પરિણામ ઉપર જરૂર આવીએ છીએ કે અવેસ્તા અને ઋગ્વેદના જમાના
 સમાનર-parallel-હતા, અને ઋગ્વેદનો જમાનો તે જ અવેસ્તાનો જમાનો હતો.

ગાદ્યાકાળના નિર્ણય માટે ઉપર જે પાંચ મુખ્ય સાધનો મેં જણાવ્યાં છે
 તે કયા કયા તે જોખંડો:

૧. ઋગ્વેદના કાળનો આધાર
૨. અવેસ્તામાંથી મળી શકતી કથાપરપરાનો આધાર
૩. ઇતિહાસમાંથી મળી શકતો આધાર
૪. જ્યોતિષનો આધાર, અને
૫. ભાષાની પ્રાચીનતાનો આધાર.

૧. ઋગ્વેદના કાળનો આધાર

અવેસ્તાના અને ઋગ્વેદના કાળની ચર્ચા તો આપણે ઉપર કંઈ કરી
 ગયા છીએ. પાણિનિ વ્યાકરણકાર અને “નિરુક્ત”કાર યાસ્કસુનિના જન્મકાળ
 ઇ. સ. પૂર્વે એક હજાર વર્ષની ઉપર મુકાયેલા છે. તેની પણ અગાઉ ઉપનિષદો
 અને બ્રાહ્મણગ્રંથો લખાયા હતા, અને એ બધા ગ્રંથોની ભાષા એટલી જુદી જુદી
 છે કે તે ગ્રંથો યાસ્કસુનિથી કમીમાં કમી જો હજાર વર્ષ પૂર્વે લખાવા માંડ્યા
 હશે. “મહાભારત”માં અને “ઋગ્વેદ”માં અયનાંશ કયા કયા નક્ષત્રોમાં હતો
 તેના સ્પષ્ટ ઉલ્લેખો છે, તે પરથી પણ કૃત્તિકા, શરદિણી અને મૃગશીર્ષ (વરાળ)
 નક્ષત્રોમાંના અયનાંશની ગણતરી કરતાં આપણે છેક ઇ. સ. પૂર્વે ૫,૦૦૦ વર્ષ
 પરાના જમાનામાં પહોંચી શકીએ છીએ. વેદમાંના કે અવેસ્તામાંના યોગતારા,
 નક્ષત્રો કે અયનાંશને લગતા ખગોળવિદ્યાના ઉલ્લેખો પર હુલાંચે યુરોપીય વિદ્વાનોએ
 લક્ષ આપ્યું નથી. તેમને તો પ્રાચીન મહાધર્મોને પોતાના ખ્રિસ્તિ ધર્મથી જિતરતા
 બતાવવા હતા, અને પૂર્વ તરફના મહાજ્ઞાની મહાત્માઓએ જે જ્ઞાન, વિજ્ઞાન,
 અને પરાજ્ઞાન ખૂબ જૂના જમાનાઓથી બતાવ્યું હતું તેની ઝાઝી ગણના કરવાનું
 પસંદ નહોતું. વેદના અને અવેસ્તાના યુરોપીય અને અમેરિકી વિદ્વાનોએ
 પૂર્વ તરફના જિતાયેલા દેશોનાં ધર્મ, રીતરિવાજ, રહેણીકરણ, નીતિ લક્ષિત,
 રાજ્ય-વિધિ વગેરે અનેક વિષયોનો અભ્યાસ કરવા પોતાની તીવ્ર બુદ્ધિથી
 ઓરિયન્ટલ (Oriental) પ્રબલ્ગોનાં જૂનામાં જૂનાં ધર્મપુસ્તકોનો અભ્યાસ તે તે
 દેશોના પંડિતો મારફતે કરીને પછી પોતાને મનગમતા સિદ્ધાંતો બાંધીને આપરે
 તો તે જોને ઇસુ ખ્રિસ્તની દિવ્યતાથી અને યુરોપીય પ્રબલ્ગોની બુદ્ધિથી જિતરત
 બતાવવા માટે જાણે હોઠ બકી હતી. છેક હમણાંથી વીસેક વર્ષ ઉપર ઇંગ્લાંડની ઓક્સ-
 ફર્ડ યુનિવર્સિટી તરફથી હારવર્ડ ઓરિયન્ટલ સીરીઝ (Harvard Oriental Series)
 નામે મોટી પુસ્તકમાળા પ્રગટ થયેલી છે, તેમાં હિંદુઓના વેદોથી માંડી લગભગ
 તમામ ધર્મ ગ્રંથોની ચર્ચા કીધેલી છે, અને સાથે સાથે “અવેસ્તા”ના ગ્રંથો માટે

પણ વિવરણ કીધેલું છે. યુરોપીય વિદ્વાનોની વિદ્વતા, વિદ્યાસેવા, અને જન્મભરની સંશોધનવૃત્તિ માટે અને તેમના તુલનાત્મક ભાષાશાસ્ત્રના અભ્યાસ માટે આપણને જરૂર થયું માન થાય છે. પણ એ સૌના મગજમાં પહેલેથી જ એવો જબરો પૂર્વગ્રહ—prejudice—પેસી ગયેલો છે કે પૂર્વ તરફના ધર્મો તો જડપ્રકૃતિની પૂજા-વાળા, વહેમી અને મર્યાદિત જ્ઞાનસમૃદ્ધિવાળા છે, અને જે દિવ્ય તત્ત્વજ્ઞાન ઇસુ ખ્રિસ્તે તેમની બાઇબલમાં દર્શાવ્યું છે, તેનાથી તો આ પૂર્વ તરફના ધર્મા બહુ ધર્મોનું દર્શન ગણી જીતરતું છે, અને હેલું બેઠેલું. પણ આપણે જાણીએ છીએ કે પશ્ચિમ દેશોમાં જડ વિજ્ઞાનની શોધોને લીધે તેમની જે આધિભૌતિક (pertaining to the five elements) ઉત્પત્તિ થવા પામી અને જે જડવાદના પાષણથી જ તેમની આ સંતીમાંની બે મોટી લડાઈઓમાં જે ભારે હાનિ થઈ છે, તે બધું આ છેલ્લાં ૧૦૦-૧૫૦ વર્ષોનું જ પરિણામ છે. પણ એક વેળા આપણા સ્વર્ગસ્થ મહાન રાજદ્રારી નર સર સુરેન્દ્રનાથ બેનરજીએ લંડનના એક મેળાવડામાં એક બે અંગ્રેજ લૉર્ડ સાહેબોએ હિન્દુસ્તાનની સંસ્કૃતિ માટે હલકાં વચનો ઉચ્ચાર્યા હતાં તેના જવાબમાં કહ્યું હતું કે “મારા લૉર્ડ સાહેબોના પૂર્વજો જ્યારે ઝાડો પર પોતાનાં પૂછડાં ભેરવીને જાંઘા લટકીને ફૂદાફૂદ કરતા હતા ત્યારે તો હિન્દુસ્તાનના લોકોના પૂર્વજોની સંસ્કૃતિ ઘણી જાણી ટોચે પહોંચેલી હતી, અને તેની સાબિતી લેખે તેમણે Sacred Books of the East, Secret Doctrine, Isis Unveiled વગેરે પુસ્તકોનો અભ્યાસ કરવા એ લૉર્ડ સાહેબોને જણાવ્યું હતું, અને તે પણ સર સુરેન્દ્રનાથના એવા જાણીતા વક્તૃવપ્રભાવથી કે આખી સાલ હમી પડી અને તેમને તાળીઓની ગર્જનાથી વધાવી લીધા!”

ઉપર જણાવેલી “હાર્વર્ડ ઓ. સીરીઝના ૩૧ મા ગ્રંથ વિભાગમાં તેના વિદ્વાન લેખક પ્રો. એ. પી. કીથ (Keith) અવેસ્તાને ઇ. મ. પૂર્વે ૮૦૦ વર્ષ ઉપર મૂકે છે! આપણા ધર્મના દિલસોજ અમેરિકી અભ્યાસી પ્રો. જેકમન અથો જરથુસ્ત્રના જન્મનો કાળ ઇ. સ. પૂર્વે ૬૬૦-૫૮૩ સુધીનો ગણે છે! બીજા યુરોપીય વિદ્વાનો પણ ઇ. સ. પૂર્વે એક હજાર વર્ષની અંદર જ અથો જરથુસ્ત્રનો જન્મનો જણાવે છે. એ બધા પાશ્ચાત્ય—Occidental—વિદ્વાનો ઇરાનના હુષામની રાજ્યવંશના સાર્કસ્ત અને દાર્સકુશ ગાદશાસકોના જન્મનાની માસે જ અથો જરથુસ્ત્રનો જન્મકાળ મૂકે છે. “ગાથા”માં પેગમ્બર સાહેબ પોતાના રક્ષક રાજકર્તાનું નામ “વિસ્તાસ્પ” કરીને જણાવે છે, અને ગ્રીક ઇતિહાસકારોએ દાર્યવુશના પિતાને “હિસ્તાસ્પીસ” કરીને જણાવેલો છે, એટલે આ “હિસ્તાસ્પીસ” તે જ “વિસ્તાસ્પ” એમ માની લઈને અથો જરથુસ્ત્ર સાહેબનો જન્મ એ કાળમાં મૂકી દે છે! યુરોપીય વિદ્વાનોએ અવેસ્તામાં અને ઋગ્વેદમાં જે સમાન કથાઓ આવેલી છે તે પર, તેમ જ એ બન્ને ગ્રંથોમાં નક્ષત્રોનાં જે નામો છે, અને તે કયા કાળમાં હતાં તે બે બંન્ના હિંદુ જ્યોતિષ ગ્રંથોના અભ્યાસથી શોધી કાઢેલ હોત તો વેદના તથા અવેસ્તાના અને વળી તેની પણ અગાઉના જન્મનામાં થઈ ગયેલા પેગમ્બર સાહેબના જન્મનાને ઇસુ ખ્રિસ્તના જન્મની આટલી નજીકના અગાઉનો કાળ તેમણે નિર્માણ કર્યો ને હોત.

પ્રો. કીથ પોતાના ઉપર જણાવેલા અનુમાનના ટેકામાં એવી દલીલ કરે છે કે “બાબાઓ કાલકેએ અદ્વૈતાત્મી આવે છે, બંદલાવી જ બેઠેલું, કેમકે તેમના બોલનારાઓમાં નવી જાતો પણ દાખલ થાય છે, અને બીજા ભાષાઓ બોલતી

પ્રજાઓના સંસર્ગમાં આવતાં તેમાં નવા શબ્દો દાખલ થાય છે, તેમજ શબ્દોનાં રૂપોમાં પણ ફેરફાર થાય છે, પણ ધાર્મિક લાખાના ઉચ્ચારણમાં કશો ભેદ પડતો નથી કેમકે એ લાખા કેવળ ધાર્મિક કાર્યોને માટે ઉપયોગમાં લેવાય છે, અને વળી તેના મંત્રો પવિત્ર ગણાતા હોવાથી તેનાં ઉચ્ચારણ અને શુદ્ધિ માટે બહુ સચેત ને ચોક્કસ રહેવું પડે છે. હિંદુ ધર્મના ક્રિયાકાંડી બ્રાહ્મણો જેઓ “યાજ્ઞિક” ગ્રંથોને યજ્ઞવિધિ કરનારા હોય છે, તેઓ મંત્રના સ્વર તેમજ છંદની શુદ્ધિ માટે બહુ ચોક્કસ રહે છે, ને તેમાં જરા પણ અશુદ્ધિ લઈ ચલાવતા નથી. અવહારની લાખામાં તો ઘણું પરિવર્તન થાય છે, પણ ધર્મની લાખા તો જેવી ને તેવી જ રહે છે.” ગ્રાં ૩૧૫માં આ વચનોમાં કેટલુંક સત્ય છે, છતાં પણ વેદની લાખામાં અને ગાથાની લાખામાં કાંઈ ને કાંઈ ફેરફારો થતા જ આવેલા છે, તે તો એ મંત્રસંહિતાઓની અનેક હસ્તપ્રતોમાં શબ્દોનાં ભૂદાં ભૂદાં રૂપો યા ભૂદા જ શબ્દો એકને બદલે સુકાયેલા છે, મૂળ પાઠમાં જે શબ્દો હતા જ નહીં તે અંદર ઘુસાડી દીધેલા સ્પષ્ટ પકડાઈ આવે છે, મૂળપાઠના કેટલાક શબ્દો લુપ્ત થયેલા પણ છે, તે બધું એ ધાર્મિક ગ્રંથોની હજારો વર્ષમાં વંશપરંપરા ઉતારી લેવાતી પ્રતોમાંના ફેરફારથી ખુલ્લું થાય છે. ખુદ આ મારા ગ્રંથમાં એક “અહુન-વધતિ ગાથા”ના ૧૦૦ સ્તોત્રોમાં ૨૦૧ ભૂલો હતી તે મેં સુધારી છે અને તેનાં દરેકને માટે મેં સમજ પડતાં કારણો પણ ભૂદા લેખમાં આપેલાં છે તે પરથી વાંચક સમજી શકશે. વળી હજારો વર્ષ પર લખાયેલા આ ઉચ્ચારણો આ ધર્મગ્રંથોમાંના મંત્રો-શું વેદોના કે શું ગાથા અવેસ્તાના-વંશપરંપરા મોટે જ જિતરી આવેલા અને કદાચ તે વેળાની કોઈક અપૂર્ણ લિપિમાં પણ અક્ષરબદ્ધ થયેલા કોઈ ને કોઈ રીતે કહી કહી બદલાયા છે જ. કેવળ બદલાય જ નહીં એવું થાય તે જ ભારે આશ્ચર્યનું કારણ થઈ શકે !

વળી પાણિનિ વ્યાકરણકારનો તેમજ યાસ્કમુનિનો જમાનો જ ખુદ જો ‘ઇસુ ખ્રિસ્તની લગભગ એક હજાર વર્ષ પૂર્વેના સાબિત થયો હોય તો તે વેળા તેઓએ તો પોતાના ગ્રંથોમાં પ્રગટ કરેલું છે કે ઉપનિષદો અને બ્રાહ્મણ ગ્રંથો તેમનાથી પણ બે હજાર વર્ષ પૂર્વેના કાળમાં રચાયાં હતાં અને જેમાંથી વેદલાખાના સ્વરભારો સુદાં નીકળી ગયા હતા એટલું જ નહીં પણ એ સ્વરભારો કેમ ઉચ્ચારાતા હતા તેનું ભાન સુદાં તે કાળના વિદ્વાનોએ ગુમાવી દીધું હતું, તો ચોથા અથર્વવેદ, ત્રીજા સામવેદ, બીજા યજુર્વેદ એ ત્રણ વેદોની પણ ઘણા પૂર્વેના મોટા ઋગ્વેદનાં દસ-મંડળ લખાતાં જે લાંબો કાળ ગયો હશે, તે બધાની ગણતરી શું ધ્યાનમાં લેવા જેવી નથી ? વળી ઋગ્વેદમાં અચનાંશ છેક મૃગશીર્ષ નક્ષત્રમાં હોવાના ઉદ્દેશ મળી આવે તો પછી એ ગણતરી કરવામાં તો ઝાઝી મુશ્કેલી પડતી નથી. આગળ ઉપર હું જણાવી આવ્યો છું તેમ ખુદ ઋગ્વેદનો કાળ ઇ. સ. પૂર્વે ૫,૦૦૦ વર્ષથી પણ જૂનો હોવો જ જોઈએ. ખુદ યાસ્ક મુનિએ જણાવ્યું છે કે વેદોના અર્થ કોઈથી ખેરાબર થતા નથી, અને ભૂદા ભૂદા અનુવાદકારો ભૂદા ભૂદા અર્થો ઘટાવે છે ! તેણે એવા ૧૭ ટીકાકારોનાં નામ આપેલાં છે ! વળી વેદોના કેટલાક ટીકાકારો તો એમ પણ કહેતા હતા કે વેદોના મંત્રો નિરર્થક હતા !

આર વેદોમાંના સૌથી જૂના અને પહેલા ઋગ્વેદમાંનાં દસ મંડળો જે સ્વરૂપમાં ને ક્રમમાં હાલ આપણને ગ્રંથસ્થ થયેલાં મળે છે, તે કાંઈ તે જ ક્રમમાં લખાયેલાં નથી. ‘મી.પ્લૂમફ્રિડ એમના વેદને લગના ગ્રંથમાં (Rigveda Repetitions) કહે છે કે ઋગ્વેદની

લગભગ ૭૦,૦૦૦ લીટીઓમાં ૫,૦૦૦ લીટીઓ પુનરુક્ત એટલે ફરીથી એ જ ગ્રંથના બીજા વિભાગોમાં લખાયેલી મળી આવે છે ! એ જ સાબિત કરે છે કે ઋગ્વેદનો મહાગ્રંથ કંઈ એક જ જમાનામાં લખાયેલો નથી, પણ અનેક જમાનાઓમાં અનેક લખનારોએ હાથે લાંબા કાળ સુધી તે લખાતો રહ્યો હતો ! વળી એ ગ્રંથના ક્રમમાં પણ કાળનો ફેરફાર દેખાઈ આવે છે. વૈદિક પંડિતો એના બહુ ઊંડા અભ્યાસ પછી કહે છે કે ઋગ્વેદનાં જૂનાંમાં જૂનાં મંડળો મંડળ ૨ બાંધી મંડળ ૭ માં સુધીનાં છે, અને છેલ્લું ૧૦ મું મંડળ તે કાળના પ્રમાણમાં સૌથી પછવાડે લખાયેલું છે. બીજાં મંડળો ૧-૮-૯ મધ્યકાલીન છે. વળી ઋગ્વેદના પહેલાં મંડળનાં ૫૧ થી ૧૯૧ સુધીનાં સૂક્તો જૂનાં મનાય છે, અને ૧ થી ૫૦ સુધીનાં સૂક્તો પાછળથી ઉમેરાયેલાં લાગે છે. વળી ઋગ્વેદ પછીના ત્રણ વેદો પાછલા જમાનાના છે અને એ ત્રણમાં ઋગ્વેદના ઘણા મંત્રો અપાયેલા છે. સામવેદમાં તો માત્ર ૭૫ મંત્રો જ નવા છે, બાકીના બધા ઋગ્વેદમાંથી જ લીધેલા છે. અને અથર્વવેદની ભાષા તો ઋગ્વેદની ભાષાથી પણ જરા જુદી લાગે છે. ઋગ્વેદનાં જૂનાં મંડળોમાં માત્ર સ્તુતિઓ છે, પણ પાછલાં મંડળોમાં અને ૧૦ માં મંડળમાં તો વિવાહ, મરણક્રિયા જેવા લૌકિક વિષયો છે તેમજ તત્ત્વજ્ઞાનના તર્કો પણ છે. અથર્વવેદમાં તો રોગનિવારણના, ભૂતપ્રેતનિવારણના અને બીજા અનેક લૌકિક ને દૈવિક વિષયોના મંત્રો છે. આ બધું જોતાં ઋગ્વેદનો કાળ ખરેખર ઘણો જૂનો છે.

આ બધું જોતાં એવું અનુમાન થઈ શકે કે ઋગ્વેદનો કાળ ઈ. સ. પૂર્વે ત્રણ હજારથી પાંચ-છ હજાર વર્ષો પૂર્વેનો હોવો જોઈએ. હાલગ્યે આ લાંબા કાળમાં ન્યારે પણ વેદોનાં સૂક્તોનો સંગ્રહ કરવામાં આવ્યો ત્યારે તે સૂત્રોની પ્રાચીનતાના ક્રમમાં રખાયો જ નહીં, પણ મોટે ભાગે વિષયોની સમાનતાના ક્રમમાં રાખેલો છે. એમ હોવાથી વ્યાકરણનાં રૂપો ક્યારે ક્યારે નિશ્ચિતપણે બદલાયાં તે સ્પષ્ટતાથી કાઢી કહી શકાતું નથી. આપણે ઉપર જોયું તેમ ઋગ્વેદનું મંડળ બીજું અતિ પ્રાચીન મનાય છે, છતાં તેમાં પણ શબ્દોના વિરોધભાષી અર્થો થયેલા છે. દાખલા તરીકે મંડળ ૨-૨૭-૧૦ માં વરુણને ‘અસુર’ કહ્યો છે, ત્યાં તેનો અર્થ Supreme Spirit, Sovereign. સર્વોપરી આત્મા, પરમાત્મા, એવો કીધેલો છે. વરુણ માટેનાં સ્તોત્રોમાં તેને ‘અસુર’ કહેલો છે અને તે સારા અર્થમાં જ છે, એ બતાવે છે કે છેક જૂના કાળમાં ન્યારે પણ આ સૂક્ત લખાયું હશે, ત્યારે જરથોસ્ત્રીઓ અને હિંદુઓના પૂર્વજો વચ્ચે કચો લંગ પડેલો નહીં હશે. વળી “અસુર” વિશેષણ માત્ર વરુણને જ લગાડેલું મળતું નથી, પણ ઇન્દ્રને, રુદ્રને, સાવિત્રિને, અગ્નિને તથા બીજા દેવોને પણ લગાડેલું મળી આવે છે : એવાં સ્થળો મંડળ ૧-૩૫-૭, ૧-૫૪-૩, ૪-૨-૫, ૫-૪૨-૧૧, ૫-૮૩-૬, ૩-૨૯-૧૪ વગેરે અનેક બતાવી શકાય તેમ છે. પણ ઋગ્વેદના મંડળ ૨ બાંધનાં ૩૦-૪ માં, મં. ૭-૯૯-૫ વગેરેમાં, તથા આખા દસમા મંડળમાં તથા ત્યાર પછીના અથર્વવેદમાં તો “અસુર” ને ખરાબ અર્થમાં જ વપરાયેલો જોવામાં આવે છે. એટલે અનુમાન થઈ શકે છે કે એ સૂક્તો લખાયાં તે કાળમાં ઇરાનીઓ અને હિંદુઓ વચ્ચે લંગાણ પડી ચૂક્યું હતું, અને એકમેકની ધર્મમાન્યતાઓમાં બુદ્ધિ અને વિરોધ પેસી ગયાં હતાં.

ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે ઋગ્વેદનાં જૂનાં મંડળો ૨-૩-૪-૫-૧ માં જેમ “અસુર” મારા અર્થમાં-સર્વોપરી આત્મા લેખે-વપરાયો હતો, તેમજ બીજા ને સાતમા મંડળો જે જૂનાં જ મનાય છે, તેમાં “અસુર”ને અધમ અર્થમાં લીધેલો છે. આ બધું લખવાનું ને જણાવવાનું કારણ એ છે કે અવેસ્તા કાળ ને ઋગ્વેદનો કાળ એ સમાંતર કાળ હતો, અને “ગાથા”નો રચનાકાળ એથી જૂનો હતો, કેમકે અવેસ્તા તો “ગાથા” પછી ઘણી સદીઓ ગયા બાદ લખાયા હતા, જે વેળા વેદધર્મીઓથી જરથોસ્તીઓ તદ્દન જુદા પડ્યા હતા, અને વેદકાળના સ્મૃતિગ્રંથ-ધર્મના કાયદાઓના યા તરીકતના ગ્રંથથી ઇરાનીઓએ “વંદીદાદ” યાને “વિદ્યેવો દાત”-વિદ્યેવો ઘાત-ગ્રંથ પણ લખવા માંડ્યો, અને જરથોસ્તી ધર્મને “વિદ્યેવો અહુરકઝેવો” યાને “દેવથી જુદો અહુરામાં માનનારો ધર્મપંથ.” એ પ્રમાણે અહીં આપેલી અનેક શબ્દાદતોથી સિદ્ધ થઈ શકે છે કે ઋગ્વેદ અને અવેસ્તાનો જમાનો સમાંતર હતો, અને “ગાથા” તેથી વધુ પ્રાચીનકાળની હતી.

૨. અવેસ્તામાંથી મળી શકતી કથાપરંપરાનો આધાર

હવે આપણે અવેસ્તાનાં લઘુતરોમાંથી મળી આવતી કથાઓનો વિચાર કરીએ. પ્રથમ તો યુરોપીય અને કેટલાક પારસી વિદ્વાનો ઋગ્વેદમાંના “વરુણ”ને જરથોસ્તી ધર્મના “અહુરમઝદ” સાથે સરખાવે છે, પણ “ગાથા”ના અહુરા-મઝદા” તે અવેસ્તામાંના “એર્મષા સ્પેન્તા”ના સાથી તરીકે ગણાયેલા “અહુરા-મઝદા” નથી! મારા આ વચનોથી કેટલાકને આઘાત લાગશે, પણ સત્ય તે સત્ય જ છે, અને કોઈ પણ કારણને લીધે મને મારાં સંશોધનમાં જે મત્ય જડી આવ્યું છે, તેને દાખી દેવા કે છુપાવવા હું ઇચ્છતો નથી. તેમ કરું તો મજા પડમાત્રમાનો તેમજ મારા પેગમ્બર સાહેબનો હું ગુનેહગાર જ બનું. પેગમ્બર સાહેબના મૂળ પેગામને અને મારા આધ્યાત્મિક અનુભવમાં જે રીતે કેળાવવામાં આવ્યો છે તે જ શુદ્ધ રૂપમાં દુનિયા આગળ તેને પાછો મૂકવા અને આદેશ મળેલો છે, અને તે હાલના ગમે તેવા જરથોસ્તી ધર્મના શુદ્ધ ભેદ જાણનારાઓના વિરોધ કે અણગમતા છતાં બધી નમ્રતાથી મારી વહાલી કામ આગળ તેમજ દુનિયાના લોક આગળ મારે મૂક્યે જ છૂટકો છે.

પેગમ્બર સાહેબની “ગાથાઓ” લખાયા પછી અને તે અગાઉ સાહેબના બહેનશીન થયા પછી કેટલેક કાળે અવેસ્તાની પહેલી યસ્ત “હુમરહાઈતિ” લખાઈ. “હુમરહાઈતિ” એટલે સાત કરદા યા અધ્યાય. એ યસ્તમાંની ભાષા થોડીક ગાથાભાષાને મળતી ને થોડીક અવેસ્તાભાષાને મળતી આવે છે. એમાં ભાષાની ભેળસેળ છે. એમાં ગાથાકાળનો “હા”-સ્વ-પ્રત્યય પણ છે, તેમજ અવેસ્તાકાળનો “હુ” પણ છે. અવેસ્તામાં લગભગ દરેક યસ્તમાં લખાતો “યેરહે હાતામ” નો શ્લોક એમાં જ પહેલી વખતે દેખાવ દે છે. મૂળના સાત કરદાઓમાં ગાથા ભાષામાંના શબ્દાન્તના “આ” સ્વરો તેમજ “અ”ને બદલે “યા” એમાં પણ છે. યસ્તના શરૂઆતના અને પાછળના ભાગોમાં અવેસ્તાની ભાષાનાં ને તેના વ્યકરણનાં જ રૂપો છે. જૂની ભાષા તો ખરી રીતે કરદા ૧ લાથી જ શરૂ થાય છે, તે કરદા ૭ માં સુધી તેવી જ છે. પણ કરદા ૮ માં જે પાછળથી ઉમેરેલો છે, તેમાં અવેસ્તાના પ્રત્યયો “હે” અને “મધદે” પ્રવેશેલા છે. વળી “ઉર્વન” ને બદલે “ઉર્ડન,”

“આશ્રવન્” ને બદલે “અથઉરન્” જેવાં અવેસ્તામાંનાં બગડેલાં રૂપો પેલુ આવેલાં છે. “યજ્ઞમધદે” શબ્દ તેમજ વર્તમાન પહેલો પુરુષ બહુવચન, આત્મનેપદ, ક્રિયાપદનું રૂપ “મધદે” પ્રત્યયમાં અવેસ્તામાં આ “હ્રસ્વક્રાઘતિ યસ્ત”થી જ દેખાવ હે છે, તેનું ૧ લા કરદાના ૩ બા ફકરામાં “વધરીમધદી” જેવું ગાથાકાળનું રૂપ પલુ છે. વળી ગાથાકાળના “સુન્વત્” અને “અસુન્વત્” જેવાં શુદ્ધ રૂપો (શ્રુન્વત્-અશ્રુન્વત્) એ જ ફકરામાં બગડીને “સુરન્વત્” અને “અસુરન્વત્” થયેલાં છે. એવી રીતે આ પહેલી યસ્તની લાખા ગાથાની લાખા જેવી છતાં તેમાં પાછળનાં બગડેલાં રૂપો દાખલ થવાની શરૂઆત થયેલી જણાય છે. આ યસ્તના કરદા ૧ લાની અગાઉનો ભાગ છે, તે પાછળથી ઉમેરાયેલો હોય તેમ લાગે છે, કેમકે એમાં “હ્યા”ને બદલે “હે” પ્રત્યયો બધે જ છે, તેમજ નામના શબ્દાંતના “ગાથા”માંના “આ” પ્રત્યયો પણ તેમાં નથી પણ ‘અ’ પ્રત્યયો જે અવેસ્તાના ને ઋગ્વેદના છે તે જ છે. “આ” ને બદલે “અ” પણ છે.

પણ આ ઉમેરાયેલા ભાગમાં જ અહુરા મજ્દા અને અધા, વૉહૂમનો ક્ષત્રા, આશ્રમધતિ, હૃઉર્વતાત્ અને અમૈરૈતાત્-એ બધા “મજ્દાઓસ્થા અહુરા-ઓહો” જે સૂર્યમંડળનો નિર્દેશ કરે છે, તે અર્થ એ અવેસ્તા કાળની આ યસ્તમાં ઉમેરાયેલા ભાગમાં નથી જ, પણ એ સાતેને “અમૈયા રૃપેન્તા”નું નામ ત્યાં આપ્યું છે! એ સાતમાંના દરેકના નામની સાથે “અમૈયમ્ રૃપેન્તમ્” શબ્દો લગાડાયેલા છે. “ગાથા”માં “રૃપેન્તા,” શબ્દ માત્ર અહુરાને, મજ્દાને અને આશ્રમધતિને જ લગાડેલો છે. ખીજા અધા વહિસ્તા, વૉહૂમનો અને વૉહૂક્ષત્ર એ ત્રણ “રૃપેન્તા” નથી પણ “વૉહૂ-વત્” છે, વહિસ્તા તે વૉહૂનું જ અતિશયતાવાચક-Superlative-રૂપ છે. હૃઉર્વતાત્ અને અમૈરૈતાત્ને ગાથાઓમાં કોઈ પણ ઠેકાણે રૃપેન્તામ્ કે વૉહૂ વિશેષણો લગાડેલાં નથી. એટલે “ગાથા”ના અહુરા મજ્દાના દિવ્યમંડળના અધિષ્ઠાતાઓ તે અવેસ્તાના અધિષ્ઠાતાઓ નથી. અવેસ્તાના લખનાશઓને “ગાથા”ના દિવ્યમંડળના પાયામાં સૂર્યમંડળ છે તે યાગર જ નહોતી. તેમણે તો ઋગ્વેદના કાળમાં આ ગાથાના કાળમાં પણ કદાચ દેવધર્મમાં પ્રવર્તતા સાત મુખ્ય “આદિત્યો”-વરુણ, મિત્ર, અર્યમા, ભગ, દક્ષ, અંશ અને સવિતૃયા સૂર્ય-જેમને ઋગ્વેદમાં જમૂતા (મં ૪-૪૨-૧) કહેલા છે, તે “અમૃતા” શબ્દના અપભ્રંશ રૂપ જેવા “અમૈયા” શબ્દને “રૃપેન્તા” સાથે એકી દીધા હોતો! આ “આદિત્યો” ને “અમૃતા”-immortals-ઋગ્વેદમાં મં ૧-૧૮૯-૩, મં ૩-૨૧-૧, ૪-૪૨-૨, ૩-૨૭-૭, ૫-૧૮-૫, ૮-૩૧-૬ વગેરે અનેક ઠેકાણે કહેલા છે. “અગ્નિ” વગેરેને પણ પણ મેં ઉપર જણાવ્યું છે તેમ “અમૃત” કે “અમર્ત્ય” કહેલા છે. આ ભેદ અને અણસમજ માટેનું વિશેષ વર્ણન હું મારા “અવેસ્તા” પરના જુદા ગ્રંથમાં આપીશ. અહીં તો આ મૂળ ભેદની આટલી સ્પષ્ટતા જ કરવાનું હું યુક્ત ધારું છું. આ ભેદ બતાવવાનું એક કારણ અહીં “અવેસ્તા કાળ” અને “ગાથા કાળ” વચ્ચેનો લાંબો ગાળો બતાવવા માટેનું જ છે. વેગઅર સાહેબના ગુજરાતી પછી અવેસ્તાનાં ભણતરો ઘણી સદીઓ પછી જ લખાયેલાં છે; નહીં તો “ગાથા”ના દિવ્યમંડળનો ભેદ અને તેના શિક્ષણની સ્પષ્ટતા આવી રીતે હ્રસ્વ થયાં ન હોત.

“હ્રસ્વક્રાઘતિ યસ્ત” પછીની લખાયેલી અવેસ્તામાંની યસ્તોમાં જુનામાં જુની ગણાતી ત્રણ યસ્તોમાં “ફરવરદીન યસ્ત” એક ગણાય છે. એમાં ફરવેષિની યાને અધો ફરોહરોની-હિંદુશાસ્ત્રમાંનાં વિતૃની-આરાધના છે. એમાં હજારો વર્ષથી

શ્રી જરથુસ્ત્ર સાહેબના કાળથી કથાપરંપરામાં જે જે પવિત્ર મહાત્માઓ થઈ ગયેલા, અને જેમણે આ દુનિયાની શુભ પ્રગતિ આગળ વધારવામાં પોતાનો ભાગ આપેલો, તેવા અનેક પવિત્ર આત્માઓને અમર સ્મરણાંજલિ-હૃદયેશનું સ્મરણમાં-યાદમાં-રાખવાનું માન-આપેલી છે. એ યસ્તમાં ૧ લા કરદાના ૧૬ મા ફક્ષમા કહ્યું છે કે “યો નાઇધાઓફ્હો ગઓત્તમહે પરો-યાઓ પરસ્તીઈત્તુ અવાઈતિ,” એટલે “જે ગઓત્તમના (પુત્ર) નોધસુની સાથેના વાદવિવાદમાંથી વિજયવંત બિતર્યા છે.” આમાં જણાવેલો “ગઓત્તમ” તે સંસ્કૃત ગૌતમ છે. એ “ગૌતમ” તો ઘણા થઈ ગયેલા છે, પણ તેમાં જે ગૌતમ બાણીતા છે : એક ઋગ્વેદના ઋષિ ગૌતમ અને તેના વંશજો નોવા ગૌતમ; ગૌતમો રાહુગજ; વામદેવો ગૌતમ; વગેરે છે, અને બીજા બાણીતા તે બૌદ્ધ ધર્મના સ્થાપક ગૌતમ બુદ્ધ છે. મેં ઉપર જણાવ્યું છે તેમ ઋગ્વેદનાં મંડળોમાં પહેલા મંડળના ૫૧ મા સૂક્તથી ૧૯૧ સુધીનાં સૂક્તો તથા મંડળો ૨-૩-૪-૫-૬-૭ ઘણાં જૂનાં છે. હવે, “ફરવરદીન યસ્ત”માં જે “નાઇધાઓફ્હો ગઓત્તમ” કહ્યો છે, તે ઋગ્વેદ મંડળ ૧ લાનાં સૂક્તો ૫૮ થી ૬૪ સુધીનો લખનારો ઋષિ નોવા ગૌતમ જ છે. અવેસ્તાકાળમાં જરથોસ્ત્રી અને દેવ ધર્મોના અનુયાયીઓ વચ્ચે ધર્મવાદ આલુ રહ્યો હશે-આજ સુધીમાં પણ હિંદુશાસ્ત્રીઓ ને પંડિતો આવા શાસ્ત્રાર્થનાં આવાહન-Challenge-સામસામેના પક્ષો વચ્ચે કયાં કંદે છે-એટલે તે વેળાની ઇરાની અંબુમનના જે વડા શુરુ હશે તેની સાથે આ વેદના ઋષિ નોધસુ ગૌતમને ધર્મના વિષયમાં શાસ્ત્રાર્થ અને વાદવિવાદ થયા હશે, અને તેમાં ઇરાની પંડિતે નોધસુ ગૌતમને હરાવ્યો હશે, તેની સ્પષ્ટ નોંધ આ ઉલ્લેખમાં તેઓએ રાખેલી છે. એમાં ફવિઓને યાને પિતૃઓને ભવનારા અંજલિ આપે છે કે “તેમનાં તેજ અને પ્રતાપને લીધે યાને મહેરને લીધે ઉપલા ધર્મશુરને વિવાદમાં ફત્તેહ મળી હતી.” “ફરવરદીન યસ્ત” અવેસ્તાના બહુ પ્રાચીન સમયની છે, અને “ગૌતમ નોધા”ના મંત્રો પણ ઋગ્વેદના એક બહુ જૂના મંડળમાં સંગ્રહાયેલા છે, એટલે ઋગ્વેદનો અને અવેસ્તાનો કાળ સમાંતર હોતો તે આ દાખલાઓથી સાબિત થાય છે. એટલે ખુદ પેગમ્બર સાહેબ જરથુસ્ત્રનો જન્મનો ઘણો જ જૂનો હોવો જોઈએ, કેમકે “ફરવરદીન યસ્ત”ની ભાષા ગાથા ભાષામાંથી જ બિતરેલી પણ તેનાં રૂપોમાં ઘણી રીતે ભુરી પડે છે.

એ નોધસુ ગૌતમ તો જીવતી બગતી વ્યક્તિ હતી, અને તેની માથેનો જરથોસ્ત્રી ધર્મશુરનો વાદવિવાદ તો અવેસ્તામાં ઉપર પ્રમાણે ઐતિહાસિક રીતે નોંધાયેલો છે. પણ એ ઉપરાંત અવેસ્તામાં અનેક યજ્ઞોતોનાં નામ આવે છે, તે લગભગ બધાં જ ઋગ્વેદમાં મળી આવે છે. અશ્વ હહાક અને ઝચેતોના-શાધ-નામાના ઝોહાક અને ફરેદુન-ઋગ્વેદમાં મહિદાસ અને કૈતવ નામે છે. ક્રીત તે ત્રિત પણ છે. સિન્ધ અને અપોષ પણ તિવ્વ થા પુવ્વ અને જપૌર નામે ઋગ્વેદમાં છે. કરેસાની તે જ જ્ઞાતુ, પણ ઋગ્વેદમાં (૧૦-૬૪-૮)માં છે. અપામ નપાત્ પણ એ જ જપામ નપામ ને નામે ઋગ્વેદમાં અનેક ઠેકાણે છે (જ. ૭-૩૫-૧૩ વગેરે). અપમ્ આપો પણ જપ જપો નામે જ છે. બહુ જૂના આરબ્ય અને જાવ્ય પણ ત્યાં છે. વરેશ્વન તે જ વૃશ્વત્ પણ છે. સરોષ તે જ સરિષા, નેયોસરદ તે જ નરાસ, અને એ ઉપરાંત અવેસ્તાની “મહેર યા મિશ્ર યસ્ત”માંનાં અનેકાનેક યજ્ઞોતોનાં રૂપો અનેક નક્ષત્રોનાં છે, તેનાં પણ નામે ઋગ્વેદમાં છે. નાઓસરદશ્વ અને નાસત્વ પણ છે. હોમ યજ્ઞતની આસધના જે “યજ્ઞને”ના નવમા લામાં છે,

તે સોમને લગતું ઋગ્વેદમાં તો નવમું મંડળ જ છે ! એ ઉપરાંત ઋગ્વેદના મુખ્ય દેવો જે “આદિત્યો” છે, તે જ મિથ્ર, અધર્યમા, ળઘ, હુવરે વગેરે મિથ્ર, અર્યમા, મગ, સ્વર યા સૂર્ય પણ છે. વળી અવેસ્તામાં કર્દેશાસ્ત્ર પહેલવાને ગંદર્દેવ નામના રાક્ષસને માયો હતા, તે કથા પણ ઋગ્વેદમાં મં. ૮-૬૬-૫, ૧૦-૧૦-૪ માં તેમજ અથર્વવેદમાં પણ મં. ૨-૨-૩, ૪-૩૭-૧૨ માં મળી આવે છે. અવેસ્તામાં માણસના મરણ પછી તેના આત્માનાં કૃત્યોનું તોલન ચિન્વત્ પૂલ આગળ મિથ્ર, રશ્નુ અને સરોષ કરે છે, જે તુલા, વૃશ્ચિક અને મકર રાશીમાંનાં નક્ષત્રો છે, અને જે નક્ષત્રો આકાશગંગા The Milky Way ના માર્ગમાં આવેલાં છે. તે આકાશગંગા તે જ ચિન્વત્ પૂલ છે, અને એની આબુખાબુ ચાર ચાર આંખવાળા બે કૂતરાઓ તેની ચોકી કરે છે, એવી કથા છે, તે વંદીદાદની પ્રગરદ ૮-૧૬ માં અને ૧૬-૨૬ માં છે, તે બંને કૂતરાઓ માટે ઋગ્વેદનાં મં. ૧૦-૧૪-૧૧ માં લગભગ તેવી જ કથા છે. તેમાં કહે છે કે “યમની પાસે બે કૂતરાઓ હતા જેની દરેકની ચાર આંખ હતી, અને તે પિતૃઓના પંથ (આકાશ ગંગા) આસપાસ ચોકી કરતા હતા.” આ પણ આકાશનાં નક્ષત્રોની જ વાત છે, અને એ કૂતરાઓ તે Canis Major અને Canis Minor મોટો શ્વાન અને નાનો શ્વાન એ બે નક્ષત્રો જ છે ! એમ આ બંને શાસ્ત્રોમાંની કથાઓ જેની તે જ છે. એ બધું પણ પાણું સાબિત કરે છે કે અવેસ્તા અને ઋગ્વેદ સમાંતર કાળનાં જ છે.

ઋગ્વેદમાં “દેવ, દેવતા” શબ્દો જે દિવ્ય શક્તિ ધરાવનારી સ્વર્ગીય વ્યક્તિઓને માટે વપરાયા છે, તેવા જ “યજત” અને “યજત્ર” શબ્દો પણ તેમાં છે, અને તે દેવાને માટે જ વપરાયેલા છે : ઋગ્વેદના મંડળ ૪-૧-૧ માં નીચેનું પદ છે.

અમર્ત્ય વજત મર્ત્યંવા દેવમાર્દેવ જનત ।

અવેસ્તામાં પણ આરાધ્ય દિવ્યશક્તિને “યજત” નામે બોલાવી છે.

વળી ઋગ્વેદમાં અગ્નિનાં યુગલ છે, તેના વિશેષણ તરીકે નાર્સત્વ છે, તે જ શબ્દ અવેસ્તામાં “નાર્સહુધ્યો” કરીને છે. ઉચ્ચારનો જે ફેર દેખાય છે તે તો સ્વરભાષના નિયમોને લીધે છે.

વેદકાળમાં અને ત્યારપછી દિવ્ય શક્તિ યાને ખુદાઈ બળનો રાખનાર વસુઓ આઠ ગણાયેલા, જે કે તેમનાં નામોમાં પ્રાચીન કાળના ધર્મગ્રંથોમાં અને પુરાણોમાં કંઈક હિરફેર આવે છે. જૂનાં કાળ પ્રમાણે વસુઓમાં વિષ્ણુ, રુદ્ર, બ્રહ્મા, સોમ યા ચંદ્ર, પૃથ્વી યા કુવ, આપ (પાણી), અવિષ્ઠા નક્ષત્ર અને પુનર્વસુ નક્ષત્ર એટલાં ગણાયેલાં છે. એ જ પ્રમાણે અવેસ્તામાં અષ વહિસ્ત (ઉત્તમ વસુ), વૌહુમનો-વસુમનસ્, વૌહુ ક્ષત્ર-વસુ ક્ષત્ર યા બ્રહ્મા, ગેઉશ્ દ્રવાસ્ત્ર વહુહ્વી-ગોઃ ધુવાશ્ર વસ્ત્રી, અપાંમ વહુહ્વી-અપામ વસ્ત્રી, આરમધતિ વહુહ્વી-અરમતિ વસ્ત્રી, વૌહુ સૌરઓર્ષમે-વસુ અવિષ્ઠા અને અધિશ્ વહુહ્વી-અધિઃ વસ્ત્રી (પુનર્વસુ).

ઋગ્વેદ મં. ૧-૧૪૨ માં આપ્રી સૂક્ત-“આપ્રી” સ્તોત્ર છે, તેમાં “વનસ્પતી”ને લગતા શ્લોક છે તેમાં સ્મર્તા દેવની આરાધના છે, તેમજ મં. ૧-૧૮૮-૧૦ માં તેમજ મં. ૧૦-૧૧૦-૧૦ માં પણ સ્મર્તા નામે “વનસ્પતી દેવ” છે, ને તેની સ્તુતિ આ સૂક્તોમાં કીધેલી છે, તે જ દેવને “યજત” રૂપે અવેસ્તામાં હા. ૧-૭

શ્રી જરથુસ્ત્ર સાહેબના કાળથી કથાપરંપરામાં જે જે પવિત્ર મહાત્માઓ થઈ ગયેલા, અને જેમણે આ દુનિયાની શુભ પ્રગતિ આગળ વંધારવામાં પોતાનો ભાગ આપેલો, તેવા અનેક પવિત્ર આત્માઓને અમર સ્મરણાંજલિ-હંમેશનું સ્મરણમાં-યાદમાં-રાખવાનું માન-આપેલી છે. એ યસ્તમાં ૧ લા કરદાના ૧૬ મા ફકરામાં કહ્યું છે કે “યો નાઇધાઓફ્હો ગઓતેમહે પરો-યાઓ પરસ્તાઈત્ત્વ અવાઈતિ,” એટલે “જે ગઓતેમના (પુત્ર) નોધસુની સાથેના વાદવિવાદમાંથી વિજયવંત બિતર્યો છે.” આમાં જણાવેલો “ગઓતેમ” તે સંસ્કૃત ગૌતમ છે. એ “ગૌતમ” તો ઘણા થઈ ગયેલા છે, પણ તેમાં જે ગૌતમ જાણીતા છે : એક ઋગ્વેદના ઋષિ ગૌતમ અને તેના વંશજો નોષા ગૌતમ; ગૌતમો રાહુગણ; વામદેવો ગૌતમ; વગેરે છે, અને બીજા જાણીતા તે ઔદ્ધ ધર્મના સ્થાપક ગૌતમ બુદ્ધ છે. મેં ઉપર જણાવ્યું છે તેમ ઋગ્વેદનાં મંડળોમાં પહેલા મંડળના ૫૧ મા સૂક્તથી ૧૯૧ સુધીનાં સૂક્તો તથા મંડળો ૨-૩-૪-૫-૬-૭ ઘણાં જૂનાં છે. હવે, “ફરવરદીન યસ્ત”માં જે “નાઇધાઓફ્હો ગઓતેમ” કહ્યો છે, તે ઋગ્વેદ મંડળ ૧ લાનાં સૂક્તો ૫૮ થી ૬૪ સુધીનો લખનારો ઋષિ નોષા ગૌતમ જ છે. અવેસ્તાકાળમાં જરથોસ્તી અને દેવ ધર્મોના અનુયાયીઓ વચ્ચે ધર્મવાદ ચાલુ રહ્યો હશે-આજ સુધીમાં પણ હિંદુશાસ્ત્રીઓ ને પંડિતો આવા શાસ્ત્રાર્થનાં આવાહન-Challenge-સામસામેના પક્ષો વચ્ચે ક્યાં કરે છે-એટલે તે વેળાની ઇશની અંજુમનના જે વડા શુરુ હશે તેની સાથે આ વેદના ઋષિ નોધસુ ગૌતમને ધર્મના વિષયમાં શાસ્ત્રાર્થ અને વાદવિવાદ થયા હશે, અને તેમાં ઇશની પંડિતે નોધસુ ગૌતમને હરાવ્યો હશે, તેની સ્પષ્ટ નોંધ આ ઉદ્દેશ્યમાં તેઓએ રાખેલી છે. એમાં ફવપિઓને યાને પિતૃઓને લણનારા અંજલિ આપે છે કે “તેમનાં તેજ અને પ્રતાપને લીધે યાને મહેરને લીધે ઉપલા ધર્મશુરને વિવાદમાં ફત્તેહ મળી હતી.” “ફરવરદીન યસ્ત” અવેસ્તાના બહુ પ્રાચીન સમયની છે, અને “ગૌતમ નોધા”ના મંત્રો પણ ઋગ્વેદના એક બહુ જૂના મંડળમાં સંગ્રહાયેલા છે, એટલે ઋગ્વેદનો અને અવેસ્તાનો કાળ સમાંતર હતો તે આ દાખલાઓથી સાબિત થાય છે. એટલે ખુદ પેગમ્બર સાહેબ જરથુસ્ત્રનો જમાનો ઘણો જ જૂનો હોવો જોઈએ, કેમકે “ફરવરદીન યસ્ત”ની ભાષા ગાથા ભાષામાંથી જ બિતરેલી પણ તેનાં રૂપોમાં ઘણી રીતે ભુદી પડે છે.

એ નોધસુ ગૌતમ તો જીવતી જાગતી વ્યક્તિ હતી, અને તેની સાથેનો જરથોસ્તી ધર્મશુરનો વાદવિવાદ તો અવેસ્તામાં ઉપર પ્રમાણે ઐતિહાસિક રીતે નોંધાયેલો છે. પણ એ ઉપરાંત અવેસ્તામાં અનેક યજ્ઞોતોનાં નામ આવે છે, તે લગભગ બધાં જ ઋગ્વેદમાં મળી આવે છે. અજી દહાક અને અઝેતોના-શાહ-નામાના ઝોહાક અને ફરેહુન-ઋગ્વેદમાં મહિદાસ અને ટ્રેવન નામે છે. ગ્રીત તે ત્રિત પત્નુ છે. તિગ્ચ અને અપૌષ પણ તિવ્ય યા પુવ્ય અને જપૌષ નામે ઋગ્વેદમાં છે. કરેસાની તે જ ફ્રાણુ, પણ ઋગ્વેદમાં (૧૦-૬૪-૮)માં છે. અપાંમ નપાત્ત પણ એ જ જપામ્ નપામ્ ને નામે ઋગ્વેદમાં અનેક ઠેકાણે છે (ઋ. ૭-૩૫-૧૩ વગેરે). અપસુ આપો પણ જપઃ જાપો નામે જ છે. બહુ જૂના આશ્રય અને જાવ્ય પણ ત્યાં છે. વૈરમ્બન તે જ વૃવહન્ પત્નુ છે. સરોષ તે જ સ્રવિષા. નેર્યોસદ્દ તે જ નરાજોલ, અને એ ઉપરાંત અવેસ્તાની “મહેર યા મિથ્ર યસ્ત”માંનાં અનેકાનેક યજ્ઞોતો જેનાં રૂપો અનેક નક્ષત્રોનાં છે, તેનાં પણ નામે ઋગ્વેદમાં છે. નાઓફ્હદઇથ્ય અને નાત્તવ્ય પણ છે. હેમ યજ્ઞતની આરાધના જે “યજ્ઞસ્ને”ના નવમા હામાં છે.

તે સોમને લગતું ઋગ્વેદમાં તો નવયું મંડળ જ છે! એ ઉપરાંત ઋગ્વેદના સુખ્ય દેવો ને “આદિત્યો” છે, તે જ મિથ્ર, અધર્યમા, બધ, હવરે વગેરે મિત્ર, ધર્મમા, મગ, સ્વરૂ, ચા સૂર્ય પણ છે. વળી અવેસ્તામાં ફેરેશાસ્ત્ર પહેલવાને ગંદરેવ નામના રાક્ષસને માર્યો હતો, તે કથા પણ ઋગ્વેદમાં મંં ૮-૬૬-૫, ૧૦-૧૦-૪ માં તેમજ અથર્વવેદમાં પણ મંં ૨-૨-૩, ૪-૩૭-૧૨ માં મળી આવે છે. અવેસ્તામાં માણસના મરણ પછી તેના આત્માનાં કૃત્યોનું તોલન ચિન્વત્ પૂલ આગળ મિથ્ર, રશ્તુ અને સરોષ કરે છે, ને તુલા, વૃથિક અને મકર રાશીમાંનાં નક્ષત્રો છે, અને ને નક્ષત્રો આકાશગંગા The Milky Way ના માર્ગમાં આવેલાં છે. તે આકાશગંગા તે જ ચિન્વત્ પૂલ છે, અને એની આનુબાનુ ચાર ચાર આંખવાળા બે કૂતરાઓ તેની ચોટી કરે છે, એવી કથા છે, તે વંદીદાદની પ્રગરદ ૮-૧૬ માં અને ૧૯-૨૯ માં છે, તે બન્ને કૂતરાઓ માટે ઋગ્વેદના મંં ૧૦-૧૪-૧૧ માં લગભગ તેવી જ કથા છે. તેમાં કહે છે કે “યમની પાસે બે કુનરાઓ હતા જેની દરેકની ચાર આંખ હતી, અને તે પિતૃઓના પંથ (આકાશ ગંગા) આસપાસ ચોટી કરતા હતા.” આ પણ આકાશનાં નક્ષત્રોની જ વાત છે, અને એ કૂતરાઓ તે Canis Major અને Canis Minor મોટો શ્વાન અને નાનો શ્વાન એ બે નક્ષત્રો જ છે! એમ આ બન્ને શાસ્ત્રોમાંની કથાઓ જેની તે જ છે. એ બધું પણ પાણું સાબિત કરે છે કે અવેસ્તા અને ઋગ્વેદ સમાંતર કાળનાં જ છે.

ઋગ્વેદમાં “દેવ, દેવતા” શબ્દો ને દિવ્ય શક્તિ ધરાવનારી સ્વર્ગીય વ્યક્તિઓને માટે વપરાયા છે, તેવા જ “યજ્ઞત” અને “યજ્ઞત્ર” શબ્દો પણ તેમાં છે, અને તે દેવોને માટે જ વપરાયેલા છેઃ ઋગ્વેદના મંંડળ ૪-૧-૧ માં નીચેનું પદ છે.

અમર્ત્ય યજ્ઞ મર્ત્યૈવા દેવમાર્ગે જન્ત ।

અવેસ્તામાં પણ આરાધ્ય દિવ્યશક્તિને “યજ્ઞત” નામે બોલાવી છે.

વળી ઋગ્વેદમાં અગ્નિનાં યુગલ છે, તેના વિશેષણ તરીકે નાસત્યસ્ છે. તે જ શબ્દ અવેસ્તામાં “નાઓહુધથ્યો” કરીને છે. ઉચ્ચારનો ને ફેર દેખાય છે તે તો સ્વરભારના નિયમોને સ્ત્રી છે.

વેદકાળમાં અને ત્યારપછી દિવ્ય શક્તિ ચાને ખુફાઈ ખળનેા રાખનાર વસુઓ આઠ ગણાયેલા, એ કે તેમનાં નામોમાં પ્રાચીન કાળના ધર્મગ્રંથોમાં અને પુરાણોમાં ઈંકક હેરફેર આવે છે. બૂનાં કાળ પ્રમાણે વસુઓમાં વિષ્ણુ, રુદ્ર, બ્રહ્મા, સોમ યા ચંદ્ર, પૃથ્વી યા કુવ, આપ (પાણી), અપિષ્ઠા નક્ષત્ર અને પુનર્વસુ નક્ષત્ર એટલાં ગણાયેલાં છે. એ જ પ્રમાણે અવેસ્તામાં અપ વહિસ્ત (ઉત્તમ વસુ), વૌહુમનો-વસુમનસ્, વૌહુ સપ્ત-વસુ ક્ષત્રુ યા વ્રહ્મા, ગેઉશ્ દ્રવાન્પ વહુહવી-ગોઃ પુવાશ્ર વસ્વી, અપામ્ વહુહવી-અપામ્ વસ્વી, આરમધતિ વહુહવી-અરમતિ વસ્વી, વૌહુ સેરઆર્ષમ્-વસુ અવિષ્ટા અને અપિશ્ વહુહવી-અપિઃ વસ્વી (પુનર્વસુ).

ઋગ્વેદ મ. ૧-૧૪૨ માં અગ્ની સૂક્ત-“આગ્ની” સ્તોત્ર છે, તેમાં “વનસ્પતી”ને લગતા શ્લોક છે તેમાં ત્વનાં દેવની આરાધના છે, તેમજ મંં ૧-૧૮૮-૧૦ માં તેમજ મંં ૧૦-૧૧૦-૧૦ માં પણ ત્વન્યાં નામે “વનસ્પતી દેવ” છે, ને તેની સ્તુતિ આ સૂક્તોમાં ક્રીધેલી છે, તે જ દેવને “યજ્ઞત” રૂપે અવેસ્તામાં હાં. ૧-૭

ક્રકશમાં “નિવગ્ધયેમિ હંકારયેમિ ઝરેજ્યાઈ ન્માન્યાઈ” અથવાને અપહે રહે,” એટલે “અપોઈના સરદાર અપો ઝરેજ્યાને તથા ન્માન્યાને હું આશપું છું અને મિજલસમાં આદરસત્કાર કરું છું.” વાંચક જોશે કે આ “ન્માન્ય” તે જ વેદનો ત્મન્યા છે. એમાં ત્મ ઉદાત્ત હોવાથી તેની પર ભાર મૂકવા તેને વેદભાષાના સ્વરભારના નિયમ પ્રમાણે અવેસ્તામાં ન્માન્ય કીધેલો છે. જેમ ગાથાભાષાનો “દેમાર્નમ્” જે મૂળ વૈદિક ભાષાનો ત્મનમ્ શબ્દ છે, અને તેના “ત્” નો “દ્” થયેલો છે, અને એ જ “દ્” અવેસ્તામાં પાછો “ર્ન” થઈ “દેમાર્નમ્” થા “ન્માર્નમ્” થયેલો છે, તેમ જ તે પરિવર્તન-ન્યાયે આ મૂળ શબ્દ ત્મન્યાનો “ન્માન્ય” થયેલો છે. એ યજ્ઞત વનસ્પતી-ઉર્વશઓ-ઉપર મુવક્કલ છે, તે આપણે પહેલી જ વાર ઉપર ટાંકેલા જામી સૂક્તમાંથી હવે જાણ્યું છે !

ઋગ્વેદમાં પણ તેત્રીશ દેવતા સુખ્ય ગણાયા છે. હું ધારું છું કે આ તેત્રીશ દેવોની આશધના હિંદુઓમાં અને ઇરાનીઓમાં જ નહીં પણ સિંધી પણ જૂના ઇન્ડો-યુરોપિયન કાળમાં થતી હોવી જોઈએ. ઋગ્વેદ મં ૧-૧૩૬-૧૧ માં આ તેત્રીસ દેવતાની આશધનાનો ઉલ્લેખ છે. તેમાં નીચે પ્રમાણે કહે છે :

वे देवासो द्विर्वेकादश स्य ऋषिष्यामध्वेकादश स्य

अप्सुक्षितो महिनैकादश स्य ते देवासो यजमिन् ઝંપધ્વમ્ ।

એમાં કહે છે કે “સ્વર્ગ યા આકાશમાંના અધ્યાર દેવો, પૃથ્વીમાંના અધ્યાર દેવો અને આકાશ ને પૃથ્વી વચ્ચેના વાદળોમાં વસતા અધ્યાર દેવો છે, તે સર્વ દેવો આ યજ્ઞમાં મને અનુકૂળ થાઓ, યાને મારા પર તેની મહેર રહો !” ત્યાર પછી બ્રાહ્મણગ્રંથોમાંથી આ ૩૩ દેવો કેમ ગણેલા છે, તેના કંઈક ખુલાસો છે : ૮ વસુ, ૧૧ રુદ્ર, ૧૨ આદિત્યો મળીને ૩૧ થાય અને બાકીના બે દેવો માટે જુદાં જુદાં નામો મળે છે. “શતપથ બ્રાહ્મણ”માં એ બે તે “ધૌસ-આકાશ-અને પૃથ્વીનાં નામ ગણાવે છે, અને વળી ૩૪ મો દેવ “પ્રભાપતિ” કહીને ગણાવે છે. આ બેને જાહેલે “ઐતરેય બ્રાહ્મણ”માં ઇદ્ર અને વપદ્ એ બે નામો છે. કોઈ વળી આ બેમાં બે અશ્વિનોને પણ ગણાવે છે.

અવેસ્તામાં પણ તેત્રીશ દેવેસ્તાઓ ગણાયેલા છે, અને તેમની “જાન” લખવામાં આવે છે. એ માટે “સીરાજ યસ્ત”માં બધા ખુલાસો છે. પારસીઓમાં ત્રીસ રોજનાં નામો છે, તેમાંના સાત અમશાસ્પંદો, ત્રણ “દય” પંદર નક્ષત્ર યજ્ઞતો, એક દુઝેનાની નિવાસસ્થાન રાશી ૯ મી નો “ચિસ્તા” યજ્ઞત એક આસમાન, એક જમીન, એક માંધસ્પંત, એક અનધ રજાયાઓ (અનંત રાશની) એ બધા મળીને ત્રીસ દેવેસ્તા થયા, તેમાં એક ઝરેજ્યન્ત. એક હુઆર્મમ્ જાઈર્મિઅને એક દદા મળીને ત્રણ ઉમેશધને ૩૩ થાય છે ! વેદના ને અવેસ્તાના દેવો ને યજ્ઞતો પણ એમ એક સરખી સંખ્યાના છે. આ બધું એ બન્ને ધર્મશાસ્ત્રોમાં લગભગ એક સરખું ચાલે છે. પણ “ગાથા”માં કોઈપણ “યજ્ઞત” જેવું નામ મળતું નથી. ત્યાં તો માત્ર અદુરા મજ્ઞદા, પાંચ મજ્ઞદાઓના અદુરાઓ, અને એક આરમધનિ જે વસુ તેમજ સ્પંત છે એટલાનો જ ઉલ્લેખ છે. બન્ને ધર્મશાસ્ત્રોમાંથી જોવી અનેક સરખામણીઓ કાઢીને જતાવી શકાય છે, પણ અહીં તો આટલું જ બસ છે. ઋગ્વેદનો કાળ તે જ અવેસ્તાનો કાળ છે તે આ પરથી પણ માનિત થાય છે.

એટલે “ગાથા”નો રચનાકાળ તો ઘણો જ જૂનો છે, અને “ગાથા”માં આ બધી કથાઓ, દેવો કે યજ્ઞોના કથા ઉલ્લેખ નથી. “ગાથા”ની શુદ્ધ કર્મપ્રધાન ઋચાઓમાં એવા કોઈ દેવ કે યજ્ઞની આરાધના નથી, કે તેમને માટેનાં લેણ-તરો નથી. તેમાં તો અન વચન કર્મની પવિત્રતા જાળવવાનો ઘોષ છે, અને આત્માને મોક્ષ પોતાનાં કર્મની શુદ્ધિથી જ મેળવવાનો સીધો માર્ગ બતાવેલો છે.

૩. ઇતિહાસમાંથી મળી શકતો આધાર

પેગમ્બર સાહેબના જન્મકાળ માટે હવે આપણે એ માટેના ત્રીજા સાધન ઇતિહાસમાંથી કાંઈ આધાર મળતો હોય તો તે પણ જોઈ જઈએ. ક્રમનશીલે જરથોસ્તી ધર્મનાં અને તત્સંબંધી સાહિત્યનાં પુસ્તકોનો મોટો જથ્થો યુનાની પાદશાહ સિંકંદરે નાશ કીધેલા હોવાથી, અને ત્યાર પછીના પાંચસે વર્ષના અર-સામાં ઇરાન પર લુદ્ધા જ ધર્મવાળાની હુકમત આપ્યાથી જરથોસ્તી ધર્મના ગ્રંથોની હાલહવાલી થઈ ગઈ હતી, તે બાદ જે કંઈ રહેલું તે સાસાનિયન પાદશાહત વખતે પાણું એકઠું કરવામાં આવ્યું હતું, તેમાંનું પણ ઘણું સાહિત્ય આરણ લોકના હુમલા પછી અને ઇરાનમાં આરણ લોકનું રાજ્ય સ્થપાયાથી નાશ થવા પામ્યું. ટુનિયાની વિજેતા પ્રજાઓ—*vincituous nations*—હંમેશાં એવું જ કરતી આવી છે, અને એ રૂઢિ પુદ્ધ યુરોપમાં પણ આજ સુધી ચાલુ રહેલી છે. એમ હોવાથી અને અયો જરથુસ્ત્ર સાહેબનો જમાનો ઘણો જ પ્રાચીન સમયનો હોવાથી ઇતિહાસને લગતાં સીધાં ને સ્પષ્ટ સાધનો કોઈ મળી શકતાં નથી. ખુદ જૂના કાળથી—લગભગ અડી હજાર વર્ષથી જ શ્રી જરથુસ્ત્ર પેગમ્બરના જન્મકાળ માટે તે વેળાના ઇતિહાસકારોમાં પણ ઘણો મતભેદ ચાલતો હતો.

આ જૂનાં ઇતિહાસકારોમાં ગ્રીક ઇતિહાસકાર “હિરોડોટસ” જે ઇમુ પ્રિસ્તના જન્મની અગાઉ ૪૫૦ વર્ષ પર હૈયાત હતો તે પોતાના ગ્રંથમાં અયો જરથુસ્ત્ર પેગમ્બરને કથા કહાણીરૂપ માણસ—*legendary figure*—તરીકે ગણાવે છે, અને તે પારસીઓનો મૂળ પેગમ્બર હતો, જેના બરા જન્મકાળ માટે કરી શકાદત મળતી નહોતી. એ બધી ત્રણ કીધા પછી હિરોડોટસ પેગમ્બર સાહેબના જમાનાને તેના પોતાના કાળથી એટલે ઇ. સ. પૂર્વે ૨૪૦૦ વર્ષથી પણ છ હજાર વર્ષ અગાઉનો ગણાવે છે! લીડીયાનો ઝાન્થુસ—*Xanthus*—જે હિરોડોટસને સમકાલીન હતો તે પણ તેના “માણસ” નામના ગ્રંથમાં જણાવી ગયો છે કે જરથુસ્ત્ર પેગમ્બર ઇરાનના શહેનશાહ કારશાહ ચાને એક્સર્સ—*Xerxes*—ના જમાનાની છ હજાર વર્ષ પૂર્વે જન્મેલો હતો. જાણીતો ગ્રીક ફિલોસોફ અરીસ્ટલ ઓ—*Aristotle*—પણ તેમને ઇ. સ. પૂર્વે ૬,૩૨૮ વર્ષ પર જન્મેલા ગણાવે છે. યુદોક્સ પણ જરથુસ્ત્રને પોતાના જમાનાની ૬,૦૦૦ વર્ષ પૂર્વે થઈ ગયેલા જણાવે છે. હરમોદોરસ અને હરમીપસ પણ જરથુસ્ત્રને પ્રખ્યાત ગ્રીક મહાકવિ હોમરે ગાયેલી “ઇલિયડ”માં જણાવેલી ગ્રાંથની લકાઈ પહેલાં ૫,૦૦૦ વર્ષ ઉપર થયેલા કહે છે! એવા બધા ગ્રીક લખનારા અને ઇતિહાસકારો જે ઇ. સ. પૂર્વેની પહેલીથી પાંચમી સદીમાં થઈ ગયેલા છે, તેઓને તે વેળાના જમતનાં સાહિત્યપુસ્તકોનો સંપર્ક તો હોવો જોઈએ, તેમજ તે વેળાની પ્રજાઓની માન્યતાઓની પણ તેમને ખબર હોવી જોઈએ. એટલે એ બધા જ જરથુસ્ત્ર પેગમ્બર સાહેબને ઇ. સ. પૂર્વે છ હજારથી વધુ વર્ષ ઉપર મૂકે તો તેમાં અત્યંતનો કંઈક અંશ પણ હોવો જોઈએ.

વળી મૂળ એક વાત તો બધા જ જૂના ઇતિહાસકારોને માન્ય હતી, કે અપો જરથુસ્ત્રે બાખ્રીયા દેશમાં પોતાનો ધર્મ પહેલવહેલો બહાર કીધો હતો, અને ખુદ તે સાહેબની “ગાથા અહુનવદિતિમાં” તેમણે પોતાના રક્ષક રાજા “વીસ્તાસ્પ”નું નામ આપેલું છે. હવે, ઇરાની શહેનશાહ દારથવુથના પિતાનું નામ હિસ્તાસ્પ હતું, તે પરથી યુરોપની છેલ્લી બે સદીમાં થઈ ગયેલા અવેસ્તાના અભ્યાસીઓ ભૂલ ખાઈ ગયેલા છે, અને દારથવુથના જમાનાની ગણતરી તો ગ્રીક ઇતિહાસકારોએ સ્પષ્ટ નોંધેલી છે, એટલે તે પરથી પેગમ્બર સાહેબનો જમાનો ઇ. સ. પૂર્વે ૫૦૦-૬૦૦ વર્ષ પર આ ૧,૦૦૦ વર્ષ પર તેમણે આસરે મૂકી દીધો છે. એ યુરોપિયન અભ્યાસીઓએ તો ખુદ હિંદુધર્મના ઋગ્વેદને પણ ઇ. સ. પૂર્વે હજાર પંદરસો વર્ષો પર લખાયેલો જણાવ્યો છે! પણ ઉપર ઋગ્વેદના કાળ તેમજ અવેસ્તાના જમાના પર મેં જે જ્યોતિષની ગણતરીથી પ્રકાશ પાડ્યો છે, તેથી પણ આપણને ખુલ્લું જણાય છે કે ઋગ્વેદનો જમાનો કે અવેસ્તાનો જમાનો પણ ઇ. સ. પૂર્વે ૩,૦૦૦ થી ૫,૦૦૦ વર્ષ પર કમીમાં કમી મૂકી શકાય છે. મુગશીર્ષ નક્ષત્રમાં અયનાંશ હતો તે વેદકાળની નોંધ પરથી તો ઇ. સ. પૂર્વે ૪,૦૦૦ થી ૪,૫૫૨ વર્ષો જરૂર થાય છે.

પુરાણા જરથોસ્તી ધર્મ માટેની કથાપરંપરા પ્રમાણે પહેલવી કાળની નોંધો પરથી જે બે જરથોસ્તી પુસ્તકો ઇરાનનું રાજ્ય ગયા પછી પહેલવીમાં લખાયાં હતાં તે “ખુનદહેશ” અને “દીનકર્દ” નામે બાણીતાં છે. એ “દીનકર્દ” ગ્રંથમાં કથાપરંપરામાં નોંધાયેલા તેમજ અખ્યાત ફિરદુશી તુસી મહાકવિના “શાહનામા”માં પણ વર્ણવેલા ઇરાની પાદશાહોના જમાનાને લગતા વધારે ખુલાસા કીધેલા છે. તેમાં ૭-૫-૧ માં તેનો લેખક જણાવે છે કે હજરત જરથુસ્ત્રનો જન્મ આસરે ઇ. સ. પૂર્વે ૬,૪૨૫ ગા વર્ષમાં થયો હતો. એ વેળાએ દસમા “હજાર” ની શરૂઆત હતી. એ “દીનકર્દ”માં જણાવેલી કેટલીક વિગતો અને તેમાંનાં કેટલાંક નામોની નોંધ “ફરવરદીન યસ્ત”માંથી મળી આવે છે, એમાં અપો જરથુસ્ત્રના જન્મથી તેમને લગતી બધી વિગતો તેમની આખી જિંદગી સુધીની વર્ણવેલી છે. એ ગ્રંથમાં ઘણીક વિગતો માત્ર કથાપરંપરા ને માન્યતા મુજબ જ જણાવેલી છે, એટલે તેને કંઈ ખરી ઐતિહાસિક તારીખો તરીકે તો ગણી શકાય નહીં. તેમ છતાં ઉપર જણાવેલા અનેક ગ્રીક ઇતિહાસકારોએ પેગમ્બર સાહેબના જમાના માટે ઇ. સ. પૂર્વે છ હજાર વર્ષો જણાવેલાં છે, તે વાતની સાથે તો આ પહેલવી પુસ્તકના લેખક પણ મળતા થયેલા છે. અહીં તો એ વિષેની આટલી જ નોંધ પૂરતી છે.

પણ પેગમ્બર સાહેબના જમાના માટે ઇતિહાસની ખરી કૂંચી તો ઇરાનમાં અને તેની પૂર્વેના ઐર્યનવંજેએમાં થઈ ગયેલા રાજ્યવંશોની તવારીખ બની શકે તેટલી લઙ્ગસેદાર મેળવવી નેહએ. એ માટે ગ્રીક લેખક બેરોસસના જૂના ઇતિહાસને લગતા લેખો પણ કામના છે. ખુદ અવેસ્તાની “હસ્તફહાઈતિ યસ્ત”થી તેમજ “ફરવરદીન” અને બીજી ચરતોથી આપણને જૂનામાં જૂના રાજ્યવંશનું નામ “પરધાત” યાને “પેશદાદ” મળી આવે છે. એમાં ગયોમર્દ (ગયેહ મરંદનો) પાદશાહ પછીની નામગવળી પણ મળે છે. એ પેશદાદ વંશ પછી “કયાની” વંશ યાને ઋગ્વેદમાંથી મળી આવતા ‘કવિ’ અને ‘કાવય’ વંશના પાદશાહો થયા. એમાં જ “કવિ ઉથના” યાને “ક્યકાઉસ” પાદશાહ પણ થઈ ગયો, જેને લગતી

કયા અવેસ્તામાં તેમજ ઋગ્વેદમાં પણ કેટલીક રીતે મળતી આવે છે. એ કયાની વંશના હુસવસ્-સુઘ્રવસ્-યાને કયખુશરો પાદશાહ સુધીનાં નામ ઋગ્વેદમાં પણ મળે છે. તે પછી ઋગ્વેદમાં મંડળ ૧-૧૨૨-૧૩ માં એક દ્વષાશ નામના રાજાનો ઉલ્લેખ છે. એ “ધૃષ્ટાશ્વ” તે જ “વીસ્તારપ” પાદશાહ જેણે પેગમ્બર સાહેબની “દીન” કબૂલ રાખીને તેમના ધર્મને રક્ષણ આપ્યું, તે જ હશે કે કેમ તે સમજાતું નથી. પણ એક વાત ખાસ નોંધવા જેવી છે કે ઉપર જણાવેલા સુઘ્રવસ્ રાજા જે અવેસ્તાના હુસવસ્ અને શાહનામાનો કયખુશરો છે, તેની પછી કોઈ ઇરાની રાજાઓનાં નામ વેદમાંથી મળતાં નથી. એ જ બતાવે છે કે અથો જરથોસ્ત સાહેબે જૂના દેવધર્મની કેટલીક માન્યતાઓની અને વિધિની સામે ગોતાનો ઝંડો ઉઠાવ્યો, અને આખરે પોતાનો જુદો ધર્મ સ્થાપિત કરીધો, તેથી આ જૂના આર્યધર્મમાં તડાં પડ્યાં, અને ધીમે ધીમે આ બંને ટોળીઓ એકમેકની સામે પડી ને પછી જુદી પડી. ઋગ્વેદમાં જે આ ઐતિહાસિક નામો છે તે કાંઈ એ વિષેના શ્લોકો રચાયા તે જ કાળમાં હોવાતી ભોગવતા હતા એમ માની લેવાનું નથી, કેમકે હવે પછીના જ્યોતિષના આધારના તેમજ ગાથા ભાષા આધારના લેખોમાં આપણે જોઈશું તેમ આજે આપણી પાસે ઋગ્વેદની સંહિતા જે રૂપમાં સંગ્રહ થયેલી છે. તે તો ઘણા પાછલા કાળમાં થયેલી હતી, અને પેગમ્બર સાહેબની “ગાથાઓ” તો તેથી ઘણા પ્રાચીન કાળમાં લખાયેલી હતી.

યુરોપીય વિદ્વાનો ને અભ્યાસીઓ જેઓ છેલ્લાં ઘણે વર્ષોમાં થઈ ગયા છે તેઓ ઇરાની શહેનશાહતના છેલ્લા સામ્રાજ્યન વંશની અગાઉના અસકાની વંશની પૂર્વે હખામની વંશ મૂકે છે, અને એ હખામની વંશના દારયવુશ પાદશાહના પિતાનું નામ “હિસ્તાર્પીસ” કરીને શ્રીક્રિસ્તો નોંધેલું છે, તે જ “હિસ્તાર્પીસ” તે અથો જરથુસ્ત્ર પેગમ્બર સાહેબનો ખુદ “ગાથા”માં નોંધાયેલો રક્ષક રાજા “વીસ્તારપ” જ હોવો જોઈએ એવું અતુમાન તારવીને પેગમ્બર સાહેબનો જમાનો ઇ. સ. પૂર્વે પાંચમી યા છઠ્ઠી સદીમાં હોવો જોઈએ એમ તેઓ ઠેરવે છે ! અહીં જ એ વિદ્વાનો ગોથું ખાઈ ગયેલા લાગે છે, અને એ વિદ્વાનોના લેખોના આધાર પર આપણા હાલના કેટલાક જરથોસ્તી વિદ્વાનો પણ એ જ મત ઉચ્ચારે છે. પણ કયાની વંશ “દારાં યે દારા” આગળ ખતમ થાય છે, ત્યાર પછી ઉપર જણાવેલા હખામની વંશની અને કયાની વંશની વચ્ચે ચાર વંશો લાંબા કાળ સુધી શબ્દ ભોગવી ગયા હતા. કયાની વંશ તો આખરીયામાં જ શબ્દ કરતો હતો. તે વેળા જરથોસ્તીઓ ખુદ હાલના ઇરાનમાં કદાચ પ્રવેશ પણ પામેલા નહીં હોય. દારયવુશ હિસ્તાર્પ એ હખામની વંશનો મોટો પાદશાહ હતો, એ ખરું છે, પણ એ દારયવુશ અને કયાની વંશના દારાં જિન દારા તદન જુદા જુદા શખ્સો હતા, અને તેઓ વચ્ચે હબરો વર્ષનો કાળફેર હતો. પહેલવી “જરથોસ્તનામા” પરથી એવી હકીકત મળે છે કે જરથોસ્તી દીન રચવાયા પછી ૩૦૦ મે વર્ષે દીનમાં ટંટો બાંધ્યો અને ખુદ કયાની પાદશાહીની ઉદયલાયલ થઈ અને બીજે વંશ ગાદી પર આવ્યો. આ બીજે વંશ કયો હશે, તેની ચોક્કસ માહિતી શ્રીક લખનારો તરફથી તો મળતી નથી પણ “દીનકર્દ”ના લેખકના કહેવા પ્રમાણે કોઈ “હુવાક્રિત” નામનો વંશ કયાની વંશ પછી ગાદી પર આવ્યો હતો. અવેસ્તાની “આવાં અર્દશીસૂર યસ્ત”માં કરદા ૩૦ માં, ફકરા ૧૩૦ માં આ “હુવાક્રિત” શબ્દ મળે છે, તેને પહેલવી દીન દસ્તરોએ સામાન્ય નામ ગણીને તેનો અર્થ “પૂરતી રીતે આશીર્વાદ પામેલો” લીધેલો છે અને મરહૂમ એસ્વદ

કાંગાલએ પણ પોતાની “ચરત બા માએની”માં “આવાં ચરત”ના તરબુમાં પણ એ જ અર્થ કીધેલો છે. પણ એ ૧૩૦ મા ફકરાનો ભાવાર્થ બરાબર સમજતાં તેમાં સ્પષ્ટ સમજાય છે કે કોઈ રાજા ચા પાદશાહ જ એમાં વિનંતિ કરે છે કે “હે નિર્મળ અરહીસૂર! હું આ બક્ષિસ માણું છું કે” હું “હુવાકિતો” (મોટી સમૃદ્ધિવાળાં) મોટાં રાજાઓ છું! અહીં “હુવાકિત” શબ્દ “અર્જુમ” એટલે “હું” પછી તુરત જ આવે છે, તે પણ બતાવે છે કે એ તે બોલનારનું પોતાનું જ વિશેષનામ છે. આ વિષય તરફ જરથોસ્તી અભ્યાસીઓનું પ્રથમ ધ્યાન ખેંચનાર મરહૂમ એરવદ શેહેરીયારજી ભરૂચા જેવા ગયા જમાનાના વૈદિક સંસ્કૃત ભાષાના અને અવેસ્તાના જાણ અભ્યાસી પંડિત હતા.

ક્યાનીવંશ પછી આ “હુવાકિત”ના વંશજોનું રાજ્ય ક્યાં સુધી વ્યાપ્યું હશે, તેની કોઈ નોંધ વિશ્વાસપૂર્વકી નથી. પહેલવી લખનારા આ “હુવાકિત” વંશ પછી કોઈ “કુદરવન” નામના વંશની નોંધ કરે છે, અને તે પછી “મીડીયન” વંશનું રાજ્ય ઇરાનમાં થયું હતું એમ જણાવે છે. આ મીડીયન વંશ પછી જ “હુખામની વંશ” ઇરાનની ગાદીએ આવ્યો, જેના હુખામનીશ, કુરુશ, હારાયવુશ વગેરે અનેક નામીયા ને બહાદૂર જરથોસ્તી શહેનશાહો થઈ ગયા અને પછી એ શેહેનશાહતનો અંત મેમીડાનીયાના બાદશાહ વિજેતા સિકંદરે આણ્યો, જેણે છાકટપણામાં પર્સિયોલીસનાં નામીયાં યુસ્તકાલયને આળી નાખીને જરથોસ્તી ધર્મશાસ્ત્રીનો નાશ કીધો હતો. એ સિકંદર પછીનાં પાંચસે વર્ષ સુધી “અસકાની” વંશે ઇરાનમાં રાજ્ય કીધું, અને તે પછી પાછા યુરાણા ઇરાની વંશના વીરનર અરહેશર બાબકાને અસકાની વંશના છેલ્લા પાદશાહને હરાવીને “સાસાનિયન વંશ”ની સ્થાપના કીધી અને જરથોસ્તી ધર્મશાસ્ત્રના વેરવિખેર પડેલા ગ્રંથોને શોધાવી એકા કરીને તેને નવેસરથી ગોઠવી દસ્તુરદાવરો પાસે ધર્મોદ્ધારનું કામ કરાવ્યું. આને આપણી પાસે જે જરથોસ્તી શાસ્ત્રગ્રંથો છે, તેમજ તેના પહેલવી તરબુમાં છે, તે એ સામાનિયન જમાનામાં જ સંગ્રહાયેલા છે. આ પ્રમાણે સાસાનિયન વંશ માથે બાખ્ત્રીયાથી ઇરાન દેશોમાં આઠ મુખ્ય વંશો થઈ ગયા હતા. આ બધું જોતાં અમે જરથુસ્ત્ર સાહેબનો જમાનો ખરેખર બહુ જ પ્રાચીન હોવો જ લેખ્યો. અહીં હજાર વર્ષ પૂરના શ્રીક ઇતિહાસકારો ને લેખકોના તેમજ આપણા બુદ્ધા જરથોસ્તી લેખકોના વંશપરંપરા અને કથાપરંપરા પ્રમાણેની ગણતરી કીધા પછીના અભિપ્રાયો લગભગ એકસરખા જ પડે છે કે પેગમ્બર સાહેબનો જમાનો ઇ. સ. પૂર્વે ૬,૦૦૦ વર્ષથી વધુ પર મૂકી શકાય છે.

આ વિષય પર અહીં આ મર્યાદિત લેખમાં વધારે લખી શકાય તેમ નથી, પણ પારસી, હિંદુ તેમજ બીજા વાંચકોને હું ભલામણ કરું છું કે તેમણે આ વીસમી સદીની શરૂઆતમાં ઇ. સ. ૧૯૦૬ માં “મુખઈ મમ્મઅર” છાપખાનામાં છપાઈ પ્રગટ થયેલા મહાન પારસી વિદ્વાન ઇનિહાસકાર શ્રી જમશેજી પાલનજી દાપડીઆના “તારીખે ઝુલુસે જવાલે દવલતે પારસીયાન” યાને ‘History of the Rise and Fall of the Parsee Empire’ નામના જે મોટા ગ્રંથો પારસી ગુજરાતી ભાષામાં લખાયેલા છે, તે જરૂર વાંચવા. જેમને આ વિષયમાં રસ છે તેમને આ મોટા ગ્રંથોમાંથી ખરી ઐતિહાસિક માહિતી મોટા પ્રમાણમાં મળી આવશે. એ જ વિદ્વાનનો લખેલો મર જહાન માલુમના “ઇરાની ઇનિહાસ” ના તરબુમાં તથા તે પરની ટીકાનો મોટો ગ્રંથ પણ જરૂર વાંચવાની ભલામણ કરું છું.

૪. જ્યોતિષ પ્રમાણે થઈ શક્તી ગણતરીનો આધાર

ઉપર ઋગ્વેદ, અવેસ્તા અને ઇતિહાસને લગતા આધારોની ચર્ચા કર્યા પછી હવે આપણે જ્યોતિષ પ્રમાણે થઈ શક્તી ગણતરીનો ચોથો આધાર ચર્ચા જોઈએ. મારા અવેસ્તાનાં લઘુતરોના અભ્યાસમાં મેં આશ્ચર્ય સાથે જોયું છે કે તેમાં જ્યોતિષના ઉલ્લેખો લગભગ પડેલા છે. આંકડાના ક્રાંતિમાર્ગમાં વાઉરુકપ જ્યોતિષ-રોજ રોજ ફરતાં નક્ષત્રો અને રાશીઓનું તેમાં સુંદર વર્ણન કીધેલું છે. મેં તો અવેસ્તામાંથી તમામ ૨૭ નક્ષત્રોનાં તેમજ બધી રાશીઓનાં નામ પણ શોધી કાઢ્યાં છે. એ બધાનું વર્ણન તીર, મેહેર, બહેરામ વગેરે અનેક યજ્ઞસ્થાનાં એવું ક્રમવાર કીધેલું છે કે તે કયાં કયાં નક્ષત્રો છે, તે પણ આપણે જાણી શકીએ છીએ. એ માટે અહીં બધું વિસ્તારથી લખવાનું બની શકે તેમ નથી. એ માટે તો જુદો જ ગ્રંથ હું તૈયાર કરી રહ્યા છું. અહીં તો એ અવેસ્તામાંના આપણા પેગમ્બર સાહેબના જમાના માટેના જે ખાસ ઉલ્લેખો મને મળ્યા છે તેની જ નોંધ હું લઈશ, તેમજ તે સાથે ઋગ્વેદમાં તેમજ હિંદુશાસ્ત્રનાં જીત્તં પુરાણાં ધર્મપુસ્તકોમાંની પણ કેટલીક શકાદતો આપણને કામની છે, તેની પણ નોંધ હું લેતો જઈશ. પેગમ્બર સાહેબનો જમાનો કેટલો પ્રાચીન છે, તે આ બધી શકાદતો પરથી આપણે જોઈએ મર્યાદિત કાળના એકમ ઉપર આવી શકશું.

આ લેખના શરૂઆતના પ્રાસ્તાવિક વિભાગમાં મેં અચનાંશની ગણતરી પરથી ઋગ્વેદના ને અવેસ્તાના જમાનાનો કંઈક ખ્યાલ આપ્યો છે. અવેસ્તાની “હમસ્ફહાઈતિ” યજ્ઞ પેગમ્બર સાહેબના મરણ પછીની થોડીક સદીઓ બાદ લખાયેલી લાગે છે. એમાં “ગાથા”ની લાખા એના કરતા ૧ લાથી કરતા ૭ મા સુધીમાં વપરાયેલી છે. એમાં પણ “સુરન્વતસ્યા” જેવા કેટલાક શબ્દો બગડેલા છે. “હુધથ્યમ્”ને બદલે “હુધથીમ્” જે રૂપ અવેસ્તાના પાછળા કાળમાં થયેલું હું માનું છું, તે શબ્દ પણ છે, પણ તે કદાચ પાછળથી બગાડેલો હોવો જોઈએ (કરદો ૧, ફકરો ૬.) વળી અવેસ્તાના મધ્યકાળનાં સ્વના “હિ” અને ક્રિયાપદના રૂપ “-મધદે”ને બદલે ગાથાકાળના “હ્યા” અને “-મધદી” રૂપો છે. એ યજ્ઞમાં જ જાણીતો પુરાણો મંત્ર “ચેફ્હે હુતાંમ્” પણ પહેલી જ વાર દેખાવ કે છે. “ગાથા”નાં તેમજ અવેસ્તાકાળનાં ક્રિયાપદોનાં રૂપો બન્ને તેમાં આવેલાં છે, એટલે એ “યજ્ઞ”નું મૂળ લખાણ કેવળ શુદ્ધ રહેલું નથી, પણ જમાના જતાં કેટલાંક રૂપો બગડ્યાં કે જુદાં બંધાયાં, તેનો આરોપ શબ્દોનાં મૂળ રૂપો પર થયેલો છે. એ યજ્ઞના મૂળ સાત ફરદા જ હતા, તે તો એના નામ પરથી જ સ્પષ્ટ થાય છે, પણ પાછળથી ૮ થી કરદો તેમાં ઉમેરાયેલો છે, અને એ મૂળ કરદાઓના પ્રારંભનાં તેમજ પાછળનાં લઘુતરો પાછલા કાળના અવેસ્તાનાં કેટલાંક સામાન્ય લઘુતરો પણ ઉમેરાયેલાં છે. વળી જુદી જુદી ગેહમાંનાં લઘુતર પણ પાછલા અવેસ્તાનાં જ છે, તે તેની લાખાપરથી જ જણાઈ આવે છે. પણ આ “હમસ્ફહાઈતિ યજ્ઞ”માં સૌથી ખાસ અને વિચિત્ર વાત તો એ નોંધવા જેવી છે કે એના લેખકે “ગાથા”ના દિવ્યમંડળનો ક્રમ જે અહુરા મજ્દા પછી તુરત અધાનુ સ્થાન બતાવે છે, અને વૌહુમનોનું સ્થાન તો અધા પછી તેમાં રાખેલું છે તે ક્રમ બદલીને એ “યજ્ઞ”ના અહુરામજ્દા પછી વૌહુમનો અને તેની પછી અધા વહિરતાને સ્થાન આપ્યું છે, તે છે. આ પરિવર્તન બતાવે છે કે એ “યજ્ઞ”ના લેખક ગમે તેવા જરથોશ્ત્રી ધર્મના ચુસ્ત અનુયાયી હશે અને તેમને આ યજ્ઞ લખવાનું ને તે પ્રગટ કરીને

તે વેળાના તમામ જરથોસ્ત્રી મોબેદોને તે મુખપાઠ કરાવવાનું માન મળ્યું હતું, પણ પેગમ્બર સાહેબે સ્પષ્ટરચનાના અધિક્ષતાઓ-presiding deities-ને કંમમાં મૂક્યા હતા, તે કંમનો લેદ આ “યસ્ત” જ્યારે લખાઈ ત્યારે લુલાઈ ગયેલો હતો, એ સાબિત કરી આપે છે. વળી “ગાથા”માં જે ધર્મનું તત્ત્વજ્ઞાન છે, નીતિના પાઠ છે, અને જે આધ્યાત્મિકતા છે, તેનો છાટો પણ આ “યસ્ત”માં નથી. એમાં તો ફેરફારની અનેક શક્તિઓની, નક્ષત્રોવાળા યજ્ઞોતોની જથ્થાબંધ આશાધના છે. જે પ્રકૃતિપૂજને પેગમ્બર સાહેબે તિલાંજલિ આપેલી, અને મન-વચન-કર્મની શુદ્ધિ પર જ ધર્મનો પાયો તેમણે ણંધેલો, તેનાથી જિલટી જ દિશામાં આ “યસ્ત”નું લખાણ છે. તેથી જ હું કહું છું કે પેગમ્બર સાહેબની “ગાથાઓ”નો સાચો અર્થ તેમની પછી કોઈક અણસમજાયાં કારણોને લીધે લુલાઈ ગયેલો હતો, અને સદીઓ પછી જરથોસ્ત્રી ધર્મના ઉપાધ્યાયોએ પોતાને અનુકૂળ પડતી દેવધર્મમાંની કંઈક કાળથી ચાલતી આવતી માન્યતાઓ અવેસ્તા લાખામાં પાછી સજીવન કરીને લખવા માંડી, અને પેગમ્બર સાહેબના પવિત્ર નામ સાથે “અઝાત્ અહુરે મજ્દાઝા સ્પિતમાઈ જરથુસ્ત્રાઈ” એટલે “અહુરામજ્દાએ સ્પિતમ જરથુસ્ત્રને કહ્યું.” એવાં વચનોથી પોતાના લેખોની શરૂઆત કરવાં માંડી, જેથી લોકો સમજે કે આ પણ જરથુસ્ત્ર સાહેબની જ વિચારપરંપરા છે! પણ અવેસ્તામાં નક્ષત્રોની, ઋગ્વેદનાં જમાનાના દેવતાઓની યજ્ઞોતો રૂપે આશાધના છે, તેમ પ્રકૃતિની વનસ્પતી વગેરેના દેવોની પણ યજ્ઞોતો રૂપે આશાધના થયેલી છે! એ માટે હું ઉપર થોડુંક લખી ગયા છું. અવેસ્તાની યસ્તોમાંથી આપણને જે મુખ્ય વસ્તુ મળે છે તે તે કાળનો કેટલોક ઇતિહાસ છે. ખાખરીયાના તથા તે પછી ઇરાનના પાઠશાહોની તેમજ અયો નરનારીઓની નોંધ તેમાંથી મળે છે. મોબેદોએ ધર્મનાં જે ક્રિયાક્રમો પેગમ્બર સાહેબે માન્ય રાખેલાં ને બતાવેલાં તેનાથી ઘણાં વધુ ક્રિયાક્રમો પોતાની રોજ ચલાવવા ઉપજાવીને તેમાં ઉમેર્યાં, યા મનાઈ કીધેલી દેવધર્મની ક્રિયાઓને કોઈક ફેરફારથી યા સુધારાથી પાછી સ્થાપીને તે ચાલુ રાખી હતી. ખુદ પેગમ્બર સાહેબની હસ્તીમાં જ દેવધર્મના જે પ્રાદાણો નવા જરથુસ્ત્રી ધર્મમાં આવેલા તે લોકે પણ દેવધર્મની ક્રિયાઓ પાછી શરૂ કીધેલી અને પેગમ્બર સાહેબનાં ફરમાનોથી જિલટાં કાર્યો કીધેલાં તે બધી વાત ગાથાના હા. ૩૨ મા નોંધાયેલી છે ને પેગમ્બર સાહેબે તે માટે અફસોસ કીધેલો છે. એ માટે એ ૩૨ મા હાના ૧૨ મા અને ૧૪ મા શ્લોકોનો જે અનુવાદ મેં સ્પષ્ટ ખારીક ટીકાઓ સાથે કીધેલો છે તે વાંચકે વાંચી જોવો. અવેસ્તાનાં ભણતરોના જમાનાથી “ગાથા”ની રચનાનો જમાનો કેટલો જૂનો હતો તે બતાવવા મારે આ સત્ય ખુલ્લું કરવાની ફરજ પડે છે. અહીં તેમજ મારાં ટિપ્પણોમાં મેં બધું ખુલાસાવાર લખ્યું છે, તેનો કોઈ પણ પ્રામાણિક અભ્યાસી વિચાર કરીને તેનું તોલન કરશે અને આપણી જૂની માન્યતાઓની પરંપરાના પૂર્વગ્રહો-prejudices-છોડીને એ બધા પર શુદ્ધ વિચાર કરશે, તો તેની ખાતરી થશે. અવેસ્તાનાં ભણતરો અને પેગમ્બર સાહેબની “ગાથાઓ”નાં ખુલાઈ શિક્ષણ વચ્ચે કયો ખરો સંબંધ જોડા અભ્યાસીને મળી શકશે નહીં.

હવે આપણે ખુદ જ્યોતિષમાંના અયનાંશની ગણતરી પરથી ગાથા-રચનાના જમાનાનો ઉકેલ કરીએ. ઉપર અનેક દાખલાઓથી આપણે જોઈ ગયા છીએ કે અવેસ્તાનો ને ઋગ્વેદનો જમાનો સમાંતર હતો. એ બંને ધર્મશાસ્ત્રો પણ સમકાલીન હતાં. ઉપર મેં અયનાંશના સંબંધમાં કેટલુંક લખ્યું છે, તે કાંઈ

ફલજ્યોતિષ-astrology-સાથે સંબંધ ધરાવતું નથી, પણ આજનું યુરોપીય વિજ્ઞાન પણ જે વિષયમાં ઘણું આગળ વધેલું છે, અને વેધશાળા અને સૂક્ષ્મચંદ્રોથી જે તારાસિતારાની સિદ્ધિ ચાલના વિષયમાં ઘણું સંશોધન કરી રહ્યું છે, તે ગણિત જ્યોતિષ-astronomy-સાથે જ સંબંધ ધરાવે છે. અહીં આપણે એ જ ગણિત જ્યોતિષથી આપણા વિષયની ચર્ચા કરીએ તો આપણા પેગંબર સાહેબના જન્મકાળના સંબંધમાં ઘણું પ્રકાશ મેળવી શકશું.

પ્રથમ તો અવનાંશના વિષયમાં પ્રાચીન હિંદુ ગણિત જ્યોતિષ શું કહે છે તે આપણે જોઈએ. આકાશના ખડોળા વિસ્તારમાં તો અગણિત તારાઓ છે, તેમાં કેટલાક તારાઓનાં ઝુંડ-groups-ખંધાયેલાં છે, એટલે આપણી પૃથ્વી પરથી એતાં આપણે કેટલાક તારાઓને ચોક્કસ સ્થિતિમાં જ દ્રશ્ય બોધે છે. હજારો વર્ષમાં એ પ્રત્યેક ઝુંડના તારાઓની દૃશ્ય-apparent-સ્થિતિમાં છવ જેવો ફેરફાર થયેલો આપણને દેખાતો નથી. પણ આપણી પૃથ્વીને મુખ્ય તો આપણા પોતાના મધ્યતારા-સૂર્ય-સાથે જ મુખ્ય સંબંધ છે, અને એ સૂર્ય આકાશમાં આપણી નજરમાં જે માર્ગ પકડીને ફરે છે, તેની પહોળાઈ આસરે ૧૮ અંશની છે. એ માર્ગને સંસ્કૃત જ્યોતિષ ગ્રંથમાં “કાંતિવૃત્ત” કહ્યો છે, અને આપણી અવેસ્તાની યરતોમાં “જયો વાઉરુકષેમ” કહ્યો છે. “ફરવરદીન યસ્ત”માં કરદા ૧૭ ના પદ માં ફકરામાં “તો સ્પષ્ટ રીતે “વાઉરુકષેમ ખામીમ્” એટલે “બળકતી ઉરુકક્ષા” યાને “સુંદર પ્રકાશિત કાંતિવૃત્ત” એમ જણાવ્યું છે. ઋગ્વેદના મંડળ ૬-૪૫-૩૧ માં આ શબ્દ આવેલો છે: ઉરુકક્ષો ન ગાંવ એટલે “ગંગા પર મુવક્ષલ રહેલી ઉરુકક્ષાના જેવી.” અવેસ્તાની તીર, મહેર, આર્વા, જઝ્યાદ વગેરે યરતોમાંનાં અનેક દૃષ્ટાંતોથી સાબિત કરી શકાય છે કે “વાઉરુકષ જયો” તે કાઈ-વાઉરુકષ-યા કાસ્પિયન-દરિયો નથી, પણ સૂર્યના ને રાશીઓની ફરવાના માર્ગને જણાવેલું “કાંતિવૃત્ત” યાને-ecliptic circle-છે. સંસ્કૃતમાં જ્રવણ એટલે વિસ્તાર-expanse. પછી “પાણીનો વિસ્તાર” ગણીને પાછલા અવેસ્તામાં આ પહેલવીમાં એનો અર્થ ભૂલમાં “દરિયો” થયો હોય. અવેસ્તાની “મહેર યસ્ત”માં, જઝ્યાદ યસ્તમાં, રસ્ને યસ્તમાં, બહેશમ યસ્તમાં વગેરે અનેક ઠેકાણે આ “વાઉરુકષ જયો”ના અને એના માર્ગમાંથી પસાર થતાં અનેક નક્ષત્રો-ચંદ્રોના ઉલ્લેખ-references-આવે છે.

આપણી પૃથ્વીનો માર્ગ પણ સૂર્યમંડળના બીજા ગ્રહોની સાથે એ જ કાંતિવૃત્તમાંથી જાય છે. માલુસબતે પોતાની લાખો વર્ષની આ પૃથ્વી પરની હૈયાતીમાં ઘણું ધીમે ધીમે બહું જ્ઞાન મેળવ્યું છે, તેમાં તેની નજર સામે પ્રથમ ધ્રુવપ્રદેશમાં (polar region) છ માસનો પ્રકાશિત દિવસ અને છ માસની અંધારી રાત્રી હતી. પછી તે જેમ જેમ ધ્રુવપ્રદેશની જમીન સખત બરફથી છવાતી ગઈ અને માલુસના વસવાટને માટે નિરુપયોગી બની, તેમ તેમ માલુસોનાં ટોળાં ધ્રુવપ્રદેશને છોડી વધુ ને વધુ દક્ષિણે આવતાં ગયાં, જ્યાં દિવસ ને રાત્રી લગભગ સરખા લાગતાં હતાં. માલુસને બુદ્ધી બુદ્ધી ઋતુઓમાં કરવાનાં કામ બુદ્ધાં બુદ્ધાં હતાં, પ્રાણીઓનો પણ તેમને બહુ રીતનો ઉપયોગ હતો, પછી ધીમે ધીમે જેમ ધરતી રસાળ આવતી ગઈ તેમ તેમ તે ફળફળાદિ અને ધાન્યની ખેતી કરતો થયો. એ જમાનામાં એને પોતાના વખતની નોંધ રાખવા માટે ઘડિયાળો ન હતાં, પણ માત્ર ઉપર આકાશમાં ફરતા તારાઓ પરથી, સૂર્યથી અને ચંદ્રથી એ બહું તે નોંધ રાખીને શીખતો ગયો. એમ કરતાં હજારો વર્ષ તેણે ગોઠી

કાલું કે કેટલાક તારા જે ક્રાંતિવૃત્તમાં હતા તે ઝરાખર ચોક્કસ વખતે જ દૃષ્ટિમર્યાદા ઉપર ઊગતા હતા. આવી રીતે જ્યોતિષનો જન્મ થયો અને તેની નોંધ રાખતાં રાખતાં તેને કેટલુંક અદ્ભુત જ્ઞાન મળ્યું. એણે વર્ષના છ ભાગ પાડી છ ઋતુ કીધી, અને એ ઋતુઓ વસંતકાળથી શરૂ કરી ક્રીધ્મ (ઊનાળો), વર્ષા, શરદ, હેમંત અને શિશિર એમ તેને છ નામ આપ્યાં-એણે જોયું કે આ વસંતઋતુની શરૂઆતમાં ચોક્કસ સ્થિર તારો પૂર્વના આકાશમાં ઊગતો હતો. એ તારો તે હસ્ત નક્ષત્રમાંનો ચિત્રા-Spicā-હતો. એ ઊગતો ત્યારે લાંબી રાતનો અંત આવતો અને દિવસને રાત સરખા વખતનાં થતાં. જૂના ગ્રંથોમાં ઋગ્વેદમાં પણ આકાશને “વન” એટલે જંગલ કહેલું છે, એટલે એમાં “તારાઓનું જંગલ” હતું. એ જંગલનો અંત આવે તે વસંત ઋતુની શરૂઆતમાં ણને છે. અસલ “વન” અને “વન” એમ જાને શબ્દો આ “જંગલ” માટે વપરાતા હતા. ખરેકે “વન” શબ્દ પ્રથમ હતો, ઘણો જૂનો હતો. આપણે હમણાં જેને “ચિત્રા” નક્ષત્ર કહીએ છીએ તે “ચિત્રા”નો એક અર્થ “વનપ્રદેશ”-forest region-પણ થાય છે. એને બહુ જૂના કાળમાં “વનાન્ત”-વનનો છેડો-કહેતા, અને તેથી પણ વધુ જૂના કાળમાં એને “વનન્ત” કહેતા. એ “વનન્ત” શબ્દ અવેસ્તામાં છે. એને “તીર યસ્ત”ના કરદા ૬, ફકરા ૧૨માં “વનન્તેમ્ સ્તારેમ્” કહ્યો છે, અને એ “વનન્ત” ની ખાસ યસ્ત ૨૦ મી ગણાય છે, જો કે ગેહરનના અવેસ્તાના પુસ્તકમાં “હોમ યસ્ત”ને ૨૦ મી અને “વનન્ત યસ્ત”ને ૨૧ મી ગણાવેલી છે. આ “વનન્ત યસ્ત” કોઈપણ ખાનગી ગૃહસ્થ હમણાં ભણે છે, પણ તે આપણા નવા વરસને દિવસે સવારે અઘ્યારીમાં ને આતશબહેરામમાં માત્ર મોઝેદો એની “ખાજ” કરે છે. એને લગતી વધુ વિગત મેં ખાસ “તીર યસ્ત” પરના લેખમાં વિસ્તારથી મમળાવેલી છે. એ “ખાજ” માં મોઝેદો મોટા થાળી જેવા બાકા “હડન”-Sacred bread-કરે છે અને તેને સીધી ને આડી લીટીમાં કાપે છે. એ કિયામાં નહું વરસ જે વસંત ઋતુની શરૂઆતમાં જ ત્યારે સૂર્ય મેય રાશીમાં ને અશ્વિની નક્ષત્રમાં દાખલ થાય છે, તે વેળા “વનન્ત”નો સિતારો યાને હાલમાં બોલાતો “ચિત્રા” રાતે પૂર્વમાં ઊગે છે, અને તે વેળા દિવસ ને રાત લગભગ મરખાં થાય છે, તે ખનાવની નિશાની દેખાડવામાં આવી છે. આ લેદની વાત આપણુ કેમ ધર્મપુસ્તકમાં જણાવાઈ નથી. પહેલવી પુસ્તકોમાં પણ આ લેદ મમળાયેલો નથી. લાંબી શિયાળાની રાતોમાં અનેક નાનાં મોટાં પ્રાણીઓનો ને સર્પ, વરુ વગેરે જંગલી શિકારી પ્રાણીઓનો ભય માણુસોને રહેતો, તે ભયમાંથી મુક્ત કરવા હવે નવી વસંતઋતુ બેસતી, અને આ “વનન્ત”નો સિતારો જે પહેલા વર્ગનો ઝળકતો તારો છે, તે સાંજે પૂર્વમાં ઊગતો, એટલે એ યસ્તમાં આ ખૂરાં પ્રાણીઓથી માણુસોનો અચાવ કરનાર આ “વનન્ત”ના તારાની આરાધના થતી. આ સાબિતીથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે આપણું જૂનું અવેસ્તાકાળનું નહું વર્ષ વસંતઋતુની શરૂઆતમાં પૂર્વમાં સાંજે ઊગતા ચિત્રાના તારા સાથે યોધેલું હતું, અને નહીં કે વસંતસંપાત-vernal equinox-સાથે, એટલે આપણી વર્ષની ગણતરી “નિરયન” હતી, અને “ચાયન” નહીં. પશ્ચિમના ટોલેમી-Ptolemy-નામના ગ્રીક જ્યોતિષે જ્યોતિષનું બહુ ગણિત સાયન પદ્ધતિ પર રાખ્યું એટલે નહું જ્યોતિષ વર્ષ ત્યાર પછીના બધા યુરોપીય જ્યોતિષિઓએ એ જ “સાયન” પદ્ધતિ પર રાખીને વસંત સંપાત-vernal equinox-ખ્રિસ્તિ ઝૉર્જિયન પંચાંગ પ્રમાણે હંમેશ તા. ૨૧ મી માર્ચને દિનથી જ ગણાવા માણ્યું. પણ આ ખ્રિસ્તિ પંચાંગનું વર્ષ તે

ખરું સૌરમાન-siderial-વર્ષ નથી, એટલે અયનાંશની ગણતરી પ્રમાણે તે ખરું સૌરમાન એટલે સૂર્યની તારાની સાથે બેસાયેલી ગતિ પ્રમાણેનું વર્ષ નથી, પણ યોહુંક ક્રમતી છે, જેથી દર ૭૨ વર્ષે તેમાં એક અંશનો ફેર પડતો જ બને છે. મેં ઉપર જણાવ્યું તેમ આપણી અગ્રીઓમાંની આ ખાસ “વનન્ત”ની યાજની ક્રિયાઓમાંથી આપણા અવેસ્તાના જમાનાનું ખરું વર્ષ આપણને હવે માલૂમ પડ્યું છે, એટલે ખરું ફક્તી વર્ષ-આપણો ફરવરદિન મહિનો અને અહુરમઝદ દેવ-હાલમાં ખ્રિસ્તિ સનેની ૧૩ મી એપ્રિલે આવે છે. તે જ દિનથી શરૂ થયું બેઠ્યું. આપણા જરથોસ્તી નવા વર્ષને “સાયન” જ્યોતિષ સાથે કંઈ લેવાદેવા નથી. ઇરાનમાં જે કહેવાતો “જમશેદી નવરોજ” પળાય છે, તે તો મરકારી મહેસુલની સગવડ માટે નક્કી કરેલું “જલાલી” વર્ષ છે. એ નથી “જમશેદી” કે નથી જરથોસ્તી વર્ષ.

આ “વનન્ત”નો યા “ચિત્રા”નો તારો અયનગતિ ગણવા માટે જ્યોતિષમાં “યોગતારા” ગણાય છે. ઉપર જણાવ્યું છે તેમ એ કન્યા રાશીમાંનો મોટામાં મોટો તારો છે અને પૃથ્વીના ગોળાર્ધના ૩૬૦ અંશ છે તેનાથી અર્ધા લગભગ ૧૮૦ અંશ પર એ છે. વળી જેની સામે સૂર્ય અંશની નજીકમાં મીન રાશીમાંના રેવતી નક્ષત્રનો તારો છે, તે પણ “યોગતારા” ગણાય છે. એટલે એ એક તારાથી સૂર્યની ગતિ માંડીને પાછી સૂર્યની ગતિ તે જ તારા આગળ આવે, એટલે ખરાબર એક સૌરમાન વર્ષ પૂરું થયેલું ગણાય છે. હવે, આ “યોગતારા” ચિત્રાનું ખીજું નામ “ત્વષ્ટા” એટલે શિલ્પશાસ્ત્રી architect-કહેવાય છે. વળી રેવતીના “યોગતારા”નું ખીજું નામ “પૂષન” યા “પૂષણ” છે. “પૂષણ” એટલે રક્ષક. સૂર્યનો માર્ગ એ તારાથી મેવરાશી અને અશ્વિની નક્ષત્રમાં દાખલ થાય છે, તે માર્ગનો એ ફરવાન કે રક્ષક છે. આપણી અવેસ્તાની “હમશહાઈતિ યસ્ત”માં પાછળથી ઉમેરાયેલા ૮મા કરદામાં આ જ વાત બહુ અજબ રીતે અલંકારપૂર્વક કહી છે. કાંગાજીનો તરજુમો તો આ જ્યોતિષની વાત ખતાવતો નથી તેમ જ તે કોઈ યુરોપીય અભ્યાસીના અવેસ્તાના તરજુમામાં કહેલી નથી કે તે પહેલવી તરજુમામાં પણ નથી. પણ હવે એ આખો કરદો મેં ઉપર જણાવેલી વાતથી જ ભરેલો છે, એ તેના શબ્દોના ખરા અર્થથી સમજી શકાશે. એમાં “અર્યપનાયા યેવીનો” છે તે “અશ્વિની” અને “યોનિ” યા ભરણી નક્ષત્રનાં નામ છે ને તેની આરાધના કીધી છે. આ અશ્વિની નક્ષત્રમાં દાખલ થાય ત્યારે સૂર્ય મેવ રાશીમાં પ્રવેશ કરે છે, અને અહીંથી જ સૂર્યનો માર્ગ શરૂ કીધો છે, ત્યારે વસંત ઋતુ બેસે છે. વળી એની પછી તુરત જ “પાયૂયા શ્વોરેસ્તારા યજ્ઞમહદે” પણ આવે છે. આ “પાયૂ” એટલે “રક્ષક” છે, તે જ “પૂષણ”નું વધુ જૂનું નામ છે. એ બન્ને શબ્દોના અર્થ પણ એક જ-રક્ષક-થાય છે. “શ્વોરેસ્તારા” તે જ ઉપર જણાવેલો “ત્વષ્ટા” જે ચિત્રા નક્ષત્રનું ખીજું નામ છે, અને જ્યોતિષ પ્રમાણે તેમજ જૂની ધર્મકથા પ્રમાણે એ સૃષ્ટિમાંની બધી પેદાશોમાં શરીર ઘડનારો-architect-છે. એમ આ કરદામાં સૂર્યના કાંતિ-માર્ગની વાત છે, અને અયનગતિ ગણવાના મુખ્ય ‘યોગતારા’ રેવતી-પાયૂ-અને ચિત્રા-શ્વોરેસ્તારા-એ બન્નેનાં નામ છે ! વળી યજ્ઞસ્તોત્રના ૫૭ માં હા. માંથી “સરોષ યસ્ત વડી”નું લઘુતર જુદું પાડેલું છે તે યસ્તના પહેલા જ કરદામાં ને બીજા કરદામાં એ જ પાયૂ અને શ્વોરેસ્તાર-બન્ને યજ્ઞોની આરાધના કીધેલી છે. કાંગાજી પોતાની “યસ્ત યા માએની”વાળી ચોપડીમાં એ બન્ને યજ્ઞો માટે

૫૪ ૨૮૧ માં નીચેની નોંધમાં જણાવે છે કે એ. એ ચળતો કદાપિ ઘડે મન્યુઓ હશે ! આ પ્રો. જેક્સનની નોંધ પ્રમાણે “પાસજાની કરનાર તથા ચુકાદો કરનાર, ચાને મહેર ઇજદ તથા ચિન્વત પૂલ આગળ ઇન્સાફ કરનાર રહેને રાસ્ત” હશે એમ ત્યાં જણાવે છે ! આ બધી કલ્પનાઓ ને ધારણાઓ અવેસ્તાના યુરોપીય, પહેલવી અને આજ સુધીના પારસી અભ્યાસીઓને અને લેખકોને જ્યોતિષનું જ્ઞાન નહીં હોવાને લીધે કરવામાં આવેલી છે. પ્રાચીન ધર્માચાર્યોને તો જ્યોતિષનું જ જ્ઞાન મૂળથી હતું, અને તેમને બળર હતી કે આ સૃષ્ટિના કારભારમાં સૂર્ય, ચંદ્ર, શ્રદ્ધાપત્રો અને ક્રાંતિમાર્ગનાં નક્ષત્રોનો જ મુખ્ય હાથ હતો, એટલે “ગાથા”ને, અવેસ્તાને કે ઋગ્વેદને ઉકેલવામાં જ્યોતિષના જ્ઞાનની ઘણી જ જરૂર છે. તે વગર હજારો વર્ષથી એ મહાન ગ્રંથોના આજ સુધી ખોટા અર્થો થતા આવ્યા છે, અને “કાંઈ પૂરું સમજાતું નથી” એમ કહી વિદ્વાન અભ્યાસીઓ અને ભાષાંતરકારો શબ્દ પંક્તિઓના અર્થ કરવા અશક્ત બનીને પોતાની નાચારી બતાવે છે.

ઉપર બધું જ જ્યોતિષને લગતું મેં લખ્યું છે, તે આસ બતાવવા માટે કે આપણી અવેસ્તાના પુરાણ લેખકોને આ અયનાંશની વાત બળર હતી, અને તેને અનેક રીતે આપણાં ભણતરોમાં લખી રાખવા તેમણે ઉચિત ધાર્યું હતું. હવે આપણે “ગાથા”નો જમાનો નક્કી કરવા અવેસ્તાના અને ઋગ્વેદના મંત્રોમાં તેમ જ વેદો પછીના બ્રાહ્મણ ગ્રંથોમાં, મહાભારતમાં તેમજ ગ્રીસ, મેળીસિન વગેરે દેશોના ગ્રંથોમાં આ અયનાંશ માટે જે કહેવામાં આવ્યું છે, તે જોઈ જઈએ.

આપણે ઉપર નોંધી ગયા છીએ કે વસંત સંપાત-Vernal equinox-હમણાં ઉત્તરાભાદ્રપદ નક્ષત્રમાં છે. ઇસુ ખ્રિસ્તના જન્મ વખતે એટલે લગભગ ૧,૬૫૦ વર્ષ ૫૨ તે અશ્વિની નક્ષત્રમાં મેષ રાશીમાં હતો. જુદા જુદા ધર્મોની ઉત્પત્તિ વેળાએ આ અયનાંશ જે જે રાશીમાં હતો, તે તે રાશીની જ્યોતિષમાં જે સંજ્ઞાઓ છે અને તેનાં જે નામો છે, તે પ્રમાણે તે તે ધર્મે પોતાની ક્રિયાઓમાં યા પેગંબરોનાં નામ સાથે તે સંજ્ઞા જોડેલી છે, તે વાત હું જ્યારે અહીં સ્પષ્ટ કરું છું, ત્યારે મારા વાંચકોને કંઈક આશ્ચર્ય જાપજશે ! આપણે ખ્રિસ્તિ ધર્મ માટે તો તેની બાઈબલ મારફતે એટલું તો જાણીએ છીએ કે તેમાં ઇસુ ખ્રિસ્તને ભલે ભરવાડ-Good Shepherd-કહેા છે, અને તેમના અનુયાયીઓને ચેટાં-Sheep-યા ચેટાંનાં નાનાં બચ્ચાં-lambs-કહેવામાં આવ્યા છે. એ-Sheep-યા ચેટું તે જ “મેષ”ને નામે સંસ્કૃતમાં બોલાય છે, અને ઇસુ ખ્રિસ્તના જન્મકાળમાં અયનાંશ મેષ રાશીમાં હતો તે મેષ રાશીની “મેષ”સંજ્ઞા-ચેટાંને આકાર-જ્યોતિષના ગ્રંથોમાં આપેલો છે, તે જ સંજ્ઞા પ્રમાણે બાઈબલમાં ઇસુને તથા તેના ધર્માચાર્યને-shepherd-એટલે ભરવાડ, ચેટાંની સંભાળ રાખનાર કહેા છે ! હવે, ઇસુખ્રિસ્તની અગાઉના પૂર્વ તરફના જૂના ધર્મોમાં જરથોસ્ત્ર-ઓનો અવેસ્તા ધર્મ, હિંદુઓનો ઋગ્વેદના ધર્મ અને ઇબ્રાહીમ જૂના ચારપાય હજાર વર્ષ પરનો ફારસીઓનો ધર્મ-એ બધા ધર્મની ક્રિયાઓમાં બળેદની યાને વૃષભની સંજ્ઞા લીધેલી છે. આ લેખની શરૂઆતમાં મેં અયનાંશના સંબંધમાં જણાવ્યું છે તેમ ભરણી નક્ષત્ર સુધીમાં અયનાંશનાં ૩,૬૭૨ વર્ષો થાય છે. ભરણી પછી કૃત્તિકા-Pleiades-નક્ષત્રના ચાર ભાગમાંનો એક જ ભાગ મેષ રાશી સુધીમાં ગણાય છે, એટલે તેનાં ૨૪૦ વર્ષ ઉમેરતાં મેષ રાશીમાં સૂર્ય દાખલ થયો તેને આજથી ૩,૯૧૨ વર્ષો થયાં છે. એની અગાઉના ૨,૧૬૦ વર્ષોમાં વૃષભ રાશીમાં

અચનાંશ હોતો, એટલે આસરે આજથી ૪,૦૦૦ થી ૬,૦૭૨ વર્ષો પૂર્વે આ વૃષભ રાશીનો કાળ હોતો. હવે જુઓ કે હિંદુધર્મમાં આ બળદની પૂજા તે વેળા શરૂ થઈ અને શિવનો પોઠીઓ-બળદ-એ બધાં શૈવધર્મનાં મંદિરોમાં મૂકવામાં આવ્યો, અને એ બળદની પૂજા તેઓમાં આજમુધી ચાલુ રહી છે. ઇજિપ્તમાં પણ એ જ બળદની પૂજા થતી હતી તે તો તેઓના જૂના ગ્રંથોમાંથી મળી આવે છે, અને બળદોનાં મોટાં પૂતળાં ધર્મસ્થળોના મોખરામાં મૂકેલાં મળે છે. ઇરાનના અવેસ્તા કાળના જરથોસ્તી મોળેદોએ-પ્રાહ્મણોએ-પણ એ જ બળદને-વૃષભને-શુદ્ધ સફેદ વસ્ત્રીયાને-પોતાનાં ક્રિયાકામો માટે આકાશી રાશીની સંજ્ઞા લેખે ઠેરવ્યો, અને એ જ કાળમાં હિંદુધર્મની ક્રિયાઓમાં જેમ ગૌમૂત્ર ધાર્મિક વિધિથી વપરાતું શરૂ થયું, તેમ અવેસ્તાના કાળમાં જરથોસ્તી પ્રાહ્મણોએ પણ એ જ ગૌમૂત્રને-ગોમેજ ગોમેહ-કહી તેને. ક્રિયાવિધિથી પવિત્ર કરી પોતાના તમામ ધર્મક્રિયાના કામમાં તેનો ઉપયોગ શરૂ કર્યો! આ વાત કાંઈ કલ્પનાથી નથી ઉપજવી કારી. એ તો ઉપલા વૃષભ રાશીના અચનાંશ વેળાએ પૂર્વના ઉપર જણાવેલા ત્રણે દેશોએ-ઇજિપ્ત, ઇરાન અને હિન્દે પોતાના ધર્મો સાથે તારાઓની રાશીની સંજ્ઞાને જોડી દીધેલી ઐતિહાસિક હકીકત છે! આવી સ્પષ્ટ સાબિતીઓ સામે કોઈપણ ધર્મના ઉપાધ્યાયો પોતાની અંધશ્રદ્ધાથી જુદી વાતો જોડી કાઢી તે અજ્ઞાન જનસમાજને ખરી કરીને મનાવવા મથે તો તે નિષી શકે તેમ નથી.

આજના ઘણા શીખેલા માણસો જેમનું વાંચન ઘણું મર્યાદિત છે, તેઓ તો એમજ સમજે છે કે પ્રાચીન કાળમાં કોઈને આ બધી જ્યોતિષને લગતી astronomical-વાત બહાર હોઈ શકે નહીં, અને તે કાળના ધર્મશાસ્ત્રના લેખકોને પૃથ્વીની ચાલ, કાંતિવૃત્ત, ધ્રુવ વર્ગરેતું જ્ઞાન હોઈ શકે નહીં. પણ ઋગ્વેદમાં પણ અવેસ્તાની માફક એ માટે ઘણાં દૃષ્ટાંતો મળી શકે તેમ છે. ઋગ્વેદના મંડળ ૧૦-૫-૩ માં નીચલી પંક્તિ છે :

विश्वस्य नामि चरतो ध्रुवस्य ।

એમાં કહે છે કે પૃથ્વીની ધરીનો છેડો તે “ધ્રુવ” છે, ને એ ધ્રુવની ગતિ “વિશ્વની”-ecliptic-ફૂંટીની-આસપાસ છે. “નાભિ” એટલે પૈડાનો મધ્યભાગ જ્યાં પૈડાના આરાઓ-spokes-મળે છે. આ લીટી ખુલ્લું દેખાડે છે કે ઋગ્વેદના કાળમાં જ્યોતિષને લગતું આ જ્ઞાન હતું જ, અને હજારો વર્ષના ચાલુ નિરીક્ષણથી (observation) તેમણે અચનગતિ વગેરેનું ચોક્કસ જ્ઞાન મેળવ્યું હતું.

હવે, આપણે જાણીતા અધ્યાસપૂર્ણ ગ્રંથોમાંથી અચનાંશને લગતી મળી આવતી શહાદતો અહીં નોંધી લઈએ. “એન્સાઇક્લોપીડિઆ ચિટ્રાનિકા”ની ૧૩મી આવૃત્તિના ૯૯૬ મા પાનામાં જણાવ્યું છે કે વસંતસંપાત-Vernal equinox-ઇ. સ. પૂર્વે ૨,૩૦૦ વર્ષ પર કૃત્તિકામાં હોતો. વળી ઇ. સ. ની ચહેલી સદીમાં જ નક્ષત્રોની ગણતરી કૃત્તિકાથી નહીં પણ અશ્વિની નક્ષત્રથી કરવાનો રિવાજ બધા દેશોમાં જ્યોતિષિઓએ ગ્રીકો પાસેથી લીધો. “વેદાંગ જ્યોતિષ”માં પણ જણાવ્યું છે કે પ્રાહ્મણ કાળમાં જ્યારે “તેતિરીય સંહિતા” લખાઈ ત્યારે અચનાંશ કૃત્તિકા નક્ષત્રમાં હોતો. એટલે એ પણ આજથી લગભગ ૪,૫૦૦ વર્ષ પછીની વાત થઈ. ગુપ્તી “શતપથ પ્રાહ્મણ”માં પણ એક શ્લોકમાં (૨-૧-૨) જણાવ્યું છે કે તે વેળા

કૃત્તિકા નક્ષત્ર પૂર્વમાં ઉદય પામતું હતું. હમણાં તે ઉત્તર દિશામાં જાય છે. જ્યોતિષ ગણિત પ્રમાણે આવો પૂર્વમાં ઉદય પામવાનો યોગ આજથી લગભગ ૪,૬૦૦ વર્ષ પૂર્વે આવી શકે છે. વિદ્વાન પંડિત બાળગંગાધર ટિળક પણ એમના-Orion-નામના પુસ્તકમાં જણાવે છે કે આ કૃત્તિકામાંના અયનાંશ વેળાએ જ ગ્રાહલુકાળમાં વૈદિક મંત્રોના અર્થ સ્પષ્ટ અને પૂરા નહીં સમજાય એવા થઈ ગયા હતા! તે વેળાએ વેદોમાંના સ્વરભાસોનું જ્ઞાન પણ નષ્ટ થયું હતું! જે આજથી ૪,૫૦૦ વર્ષ પર આવું હતું તો પહેલી “ઋગ્વેદ સંહિતા” અને એથી “અથર્વવેદ સંહિતા”ની વચ્ચે જે અઢી હજાર વર્ષોનો ગાળો ગયો હતો તે બધાં જ ઋગ્વેદનો જમાનો આજથી માત્ર આઠ હજાર વર્ષ પર જરૂર જાય છે!

કૃત્તિકાની અગાઉ શેહિણી નક્ષત્રમાં વસંતસંપાત-vernal equinox-પડતો હતો તેને માટે “મહાભારત”ના વનપર્વ (૨૨૮-૨૨૯) પ્રમાણે ઉલ્લેખ છે. તે હું ઉપર દર્શાવી આવ્યો છું. એટલે આજથી આસરે ૪,૬૩૨ થી ૫,૫૬૨ વર્ષો પૂર્વે.

વૈદિક જંત્રી પ્રમાણે એ વસંતસંપાત શેહિણીની અગાઉના મૃગશીર્ષ-Orion-નક્ષત્રમાં પડતો હતો. શ્રી ટિળકના Orion પુસ્તકમાં જણાવ્યા પ્રમાણે આ મૃગશીર્ષ અને તેની પછીના આર્દ્રા નક્ષત્રોમાં ન્યારે વસંતસંપાત હતો, ત્યારે ઋગ્વેદનાં સુક્રોત-મંત્રોનાં પ્રકરણોની રચના થઈ હતી. એટલે ઉપર જણાવેલા ૫,૫૬૨ માં ખીલ્ જો નક્ષત્રોનાં ૧,૬૨૦ વર્ષો ઉમેરતાં ૭,૧૮૨ વર્ષો થાય! આ બધું કાંઈ ખાલી કલ્પનાનું કામ નથી. બહુ હિંદુ પંડિતોએ હિંદીમાં પણ આ વેદકાળને માટે પુષ્કળ લેખો તેમનાં બાણીતાં માસિકો ‘માધુરી’, ‘વિશ્વભારત’ વગેરેમાં લખેલા છે. વળી એક ખીલ્ વાત પણ નોંધવા જેવી છે કે આ મૃગશીર્ષ નક્ષત્રનું ખીજું નામ જ્યોતિષ ગ્રંથોમાં “આગ્રહાયણી” છે. આગ્રહાયણી એટલે અગ્ર-હી-અવના એટલે એ મૃગશીર્ષ નક્ષત્રમાં “અયન”-સૂર્યની ગતિ-અગ્ર એટલે મોખરે હતું યાને અયનાશ એ નક્ષત્રમાં હતો. એ વાતે પ્રો. કીચે પણ હાર્વર્ડ ઓરિયેન્ટલ સીરીઝ-પુસ્તક ૩૧ માં પૃષ્ઠ ૨૦૦ માં નોંધેલી છે.

અવેસ્તાનો કાળ એ જ ઋગ્વેદનો કાળ છે, તે હું ઉપર જણાવી ગયો છું. એની સુખ્ય સાબિતી તો એ છે કે હિંદુધર્મશાસ્ત્રોમાં જે “આદિત્યો”-પ્રકાશના દેવો-જણાવેલા છે, તે ગ્રાહલુકાળમાં એટલે વેદોની પછી લખાયેલા જમાનામાં-કૃત્તિકા નક્ષત્ર અને શેહિણી નક્ષત્રમાં વસંતસંપાત હતો તે વખતે-આજથી ૪,૦૦૦ થી ૫,૫૦૦ વર્ષના અરસામાં-ખાર ગણાયેલા છે, તે દરેક મહિનાને એક “આદિત્ય” પ્રમાણે છે. એ વાત “શતપથ બ્રાહ્મણ” માં (૪-૫-૭-૨) માં નોંધેલી છે. પણ ઋગ્વેદના કાળમાં તો એ “આદિત્યો” સાત જ હતા-વસુષ્ઠ, મિત્ર, અર્યમા, ભગ, દક્ષ, અંશ, અને સવિતૃ અથવા સૂર્ય. એની નોંધ પણ ઋગ્વેદમાં ૯-૧૧૪-૩ માં છે. આ સાત “આદિત્યો” તે જ અવેસ્તાની “હમશ્કાઈતિ યસ્ત”ની શરૂઆતમાં જણાવેલા માત્ર “અમૈષા સ્પેન્તા”-અમશાસ્પેન્દો-છે! હું આ લેખમાં ઉપર જણાવી ગયો છું તેમ “ગાથા”માંના સાત “મન્દરાઓર્યા અહુરાઓર્યા” તે આ માત્ર અમૈષાસ્પેન્તા નથી! અહીં એ માટે વધારે લખવાનું પ્રયોજન નથી. પણ એ વાત અહીં ખાસ નોંધવાનું કારણ તો અવેસ્તાકાળ તે જ ઋગ્વેદનો કાળ છે, તે આ બધી સ્પષ્ટ સહાદતો ઉપરથી પ્રત્યક્ષ થાય છે. આપણી સુખ્ય સુદાની વાત જે “ગાથા”નો રચનાકાળ ઋગ્વેદના જમાનાથી પણ વધારે પ્રાચીન છે તેને જ ટેકો આપનારી મળી શકતી બધી સહાદતો અહીં એકઠી કરવાની છે.

હુને, ગાધાકાળથી, વેદકાળથી અને બ્રાહ્મણકાળથી તથા ઇસુના કાળથી નક્ષત્રોનો કેમ કેમ રહ્યો હતો, તે પણ જોઈ જઈએ. આપણા અવેસ્તાની યસ્તોમાં તો બહુ નક્ષત્રોની “યજ્ઞત” તરીકે આશયના થયેલી છે, તે મેં મારા “તીર યસ્ત” પરના લેખમાં નક્ષત્રોના નકશા આપીને દેખાડેલું છે. એ લેખ લખાતો હતો ત્યારે પોતાને જરૂરયાસ્તી ધર્મના મોટા અભ્યાસીઓ તરીકે માનતા ને મનાવતા કેટલાક લેખકોએ અને ભાષ્યકર્તાઓએ વિરોધ દેખાડીને હું એ વિષયમાં અજ્ઞાન સેવતો હતો, એમ કહેવાની કૃપા કીધી હતી. પણ જે સત્ય અવેસ્તામાં તેમ જ ઋગ્વેદમાં સ્પષ્ટ છે, તેને એવા વિરોધથી કરી આંચ આવે સિમ નથી. અવેસ્તામાં “તિષ્ઠ” નક્ષત્રને “સ્તારેમ” કરીને ખુદ્લા શબ્દમાં “તીર યસ્ત”માં કહ્યું જ છે, “વનન્ત” યા ચિત્રા નક્ષત્રને પણ “સ્તારેમ” કરીને એ જ “તીર યસ્ત”માં તેમજ “વનન્ત-યસ્ત”માં પણ કહ્યું છે. આ બધા “યજ્ઞતો” તો છેને ? અને એ જ યજ્ઞતો ખુદ્લે નામે જ્યારે અવેસ્તામાં “સ્તારેમ” એટલે “તારા” નામે ઓળખાય છે, ત્યારે પણ શું એ સ્પષ્ટ વાત પર આપણા અભ્યાસીઓ પોતાની આંખ બંધ રાખવા માગે છે ? વંદીદાદની ૧૯ મી પરગરદના ૨૩ મા ફકરામાં “સ્તારાંમ બધો દાતનાંમ” એટલે “બધની-લગની-શક્તિના સિતારાનું” કહ્યું છે, તે “લગ” એક આદિત્ય છે. અને તે ઉત્તરાર્ધકાળની નક્ષત્ર સાથે જોડાયેલા છે, તે વાત જ્યોતિષના કોઈ પણ ખરા અભ્યાસીને માલૂમ છે. વળી ‘મેહેર યસ્ત’માં તો આ “નક્ષત્રોની ગાડીઓ” કેમવાર સાબનમાં બાણે આવતી બચ છે, એવી રીતે વર્ણવેલી છે, તે એ યસ્તના અભ્યાસથી તો બહુ રસ પડે તેવી વાત છે. હું ઉપર જણાવી ગયો છું તેમ આકાશમાં ક્રાંતિવૃત્તમાં ફરતાં ૨૭ નક્ષત્રો તે કાંઈ જડ વસ્તુ છે એમ હું નથી માનતો. એ સૌના બહુ ઊંચી કોટિએ પહોંચેલા આત્માઓ છે, તેથી જ એ “દેવતા” છે, “યજ્ઞતો” છે, અને આશયનાને પાત્ર છે. વળી એ બધાં નક્ષત્રોને આદિત્યો સાથે, વસુઓ સાથે, રુદ્રો સાથે, પિતૃઓ સાથે, અશ્વિનો, અન્નિ, ચંદ્ર, અહિતિ, વાયુ, જળ, આકાશી સર્પો ઇત્યાદિ મુખ્ય “દેવતાઓ” સાથે સંબંધ છે, એ જ્યોતિષીઓ બાણે છે. એ સર્વ સાળિતીઓનો નકશો ઉપલા લેખમાં મેં આપેલો છે, તે જિજ્ઞાસુઓ જોઈ જશે અને પોતાની ખાતરી કરશે.

ખુદ ઋગ્વેદમાં પણ સ્પષ્ટ રીતે જણાવેલું છે કે આ નક્ષત્રો તે દેવતા છે. ઋગ્વેદ મં. ૧-૫૦-૨ માં નીચેનો ઉલ્લેખ છે.

અપ રથે તાવર્વો યથા નક્ષત્રા વન્ત્યુક્તિર્મિઃ । સૂર્યાય વિશ્વર્ચક્ષતે ॥

એનો અર્થ આપતાં સાચણાચાર્ય કહે છે કે વેદોમાં “નક્ષત્રોને દેવોને વન્ત્રવાનાં ધામ કહ્યાં છે” ! બરાબર એ જ વાત અવેસ્તાની મેહેર યસ્ત, તીર યસ્ત વગેરેનાં સ્પષ્ટ વર્ણનોથી ખરી ઠરે છે. સૂર્યની, ચંદ્રની, અગ્નિની, પાણીની વગેરે આપણી આંખે દેખાતી ખુદાઈ પેદાશોની આશયના અવેસ્તામાં છે ને તેમાંની કેટલીક તો જરૂરયાસ્તીઓ સેજ પોતાની ખંદગીમાં પડે છે, તો આ બીજાં નક્ષત્રોને “યજ્ઞતો” રૂપે ગણાવતાં યા “યજ્ઞતો”ને નક્ષત્ર તરીકે ઓળખતાં શાની નાનમ આવી બચ છે ? ખુદ “બુનદહેશ”ના પહેલવી ગ્રંથમાં એવા કેટલાક તારા યા ગ્રહોની યજ્ઞત રૂપે ઓળખ આપેલી છે, જો કે તે ઓળખ ખોટી છે, તે તો મારા અવેસ્તાને લગતા ગ્રંથમાં બધું સ્પષ્ટ રીતે સમજાવવામાં આવશે, તેને કેમ આપણા અભ્યાસીઓ મૂંગે મોંઢે માન્ય રાખે છે ? “બુનદહેશ” કાંઈ

ઘણો જૂનો ગ્રંથ નથી. ઇસાનનું ચતુર્થ ઇસુની સાતમી સદીમાં આરબોના હાથમાં ગયા પછી પણ એ ત્રણ સદી પછી એ ગ્રંથ લખાયેલો છે.

હમણાં ગદ્યા જ્યોતિષીઓ નક્ષત્રોની ગણતરી “અશ્વિની” નક્ષત્રથી કરે છે, તે હું ઉપર જણાવી ગયો છું તેમ ઇસુની પહેલી સદીથી કરવામાં આવે છે. એની પૂર્વે જ્યોતિષીઓ નક્ષત્રોની ગણતરી કૃત્તિકા નક્ષત્રથી કરતા હતા. ઇ. સ. પૂર્વે થઈ ગયેલા મહાજ્યોતિષી પરાશર મુનિએ “વિશેષતરી દશા” લેવા જણાવેલું છે, તે વિશેષતરી દશાનાં નક્ષત્રો કૃત્તિકાથી જ ગણેલાં છે, અને કૃત્તિકા નક્ષત્ર હોય તો “કેતુ”ની દશા ગણાય છે. હું ધારું છું કે એની પણ અગાઉ આદ્રા નક્ષત્રથી ગણાતાં હોવાં બેઠાં. પણ જૂના જ્યોતિષ ગ્રંથો પ્રમાણે અગ્રેદના કાળમાં તો “શ્રવિષ્ઠા” નક્ષત્રથી જ બધાં નક્ષત્રો ગણાતાં હતાં. શ્રવિષ્ઠા તે જ હાલનું ધનિષ્ઠા નક્ષત્ર છે, જે અરધું મકર રાશીમાં અને અરધું કુંભ રાશીમાં હમણાં ગણાય છે. આ “શ્રવિષ્ઠા” એ શ્રવ તું અતિશયતાવાચક રૂપ છે. એનું અંગ્રેજી ચા ગ્રીક નામ “બીટા ડેલ્ફીની-Beta Delphini-છે, અને “ગાથા”માં અને અવેસ્તામાં એનું નામ “સૅરઑપ્મ” યાને “સરોષ” છે. એનો અર્થ “સાંભળનાર, તાબે રહેનાર” થાય છે, અને તે યુક્ત જ છે. એ પ્રાચીન અવેસ્તા કાળમાં નક્ષત્રોનો સરહાર હતો, બધી યુગધને મારનાર અને “મજ્જા”ની વિશ્વયોજનાને આગળ ધપાવનાર ગણાતો હતો. એને માટેનો વિશેષ ખુલાસો આ ગ્રંથમાં જ હા. ૨૮ ના પ મં શ્લોકમાં આવતા એ “સૅરઑપ્મ” શબ્દની ટીકા જે “ટિપલુ”માં આપેલી છે, ત્યાં ૨૫૪ મે પાને વાંચકને મળી શકશે. એ નક્ષત્ર ખ-સ્વસ્તિકની પાસે જ છે, આકાશના ઊંચેના મધ્ય ભાગની નજીકમાં જ રહે છે. ગ્રીકોએ અને રોમનોએ પણ એને પૂજ્ય ગણી એનાં મંદિર બાંધ્યાં હતાં અને ત્યાંના પૂજારીને ગણદત્ત ધત્તી તે પ્રમાણે તે લોકોની શંકાનું સમાધાન કરતો હતો. એટલે એ નક્ષત્રના દેવતાની કથા ઘણી જ જૂની છે. જ્યારે આ “શ્રવિષ્ઠા” નક્ષત્ર પહેલું હતું ત્યારે શ્રવણ નક્ષત્ર છેલ્લું ગણાતું. એ શ્રવણ નક્ષત્રના તેરીસ તારા છે અને તેનો આકાર “કાન”ના જેવો છે, અને તેથી જ અવેસ્તામાં એ નક્ષત્રનું નામ “ગઑથોસૅત્તમ” છે, જેનો અર્થ પણ “કાને સાંભળેલું” થાય છે! આ જ્યોતિષના સંશોધનથી હવે જ આપણને સમજાય છે કે આપણા ધર્મમાં “સરોષ” યજ્ઞતને શા માટે મોટો ગણવામાં આવ્યો છે. “ગાથા”માં મજ્જા અહુરા અને તેમના પેદા ક્રીષ્ણા સહોદ્યા-થીઓ સાથે એક માત્ર “સરોષ”નું નામ જ આવે છે. “ગાથા”ના હા. ૪૪-૧૬ માં એને “વૌહૂ સૅરઑપ્મ” કહ્યો છે, તે “વૌહૂ” એટલે વસુ વિશેષણ બહુ જ કામનું છે. એ “સરોષ” તે જ શ્રવિષ્ઠા નક્ષત્ર છે, તેની સાખિતી એ જ “વૌહૂ” વિશેષણથી મળે છે, કેમકે એ શ્રવિષ્ઠા નક્ષત્રનું ખીજું નામ જ્યોતિષ ગ્રંથોમાં વસુ જ આપેલું છે! “ગાથા”માંના અને “અવેસ્તા”માંના બધા ગ્રંથો અને નક્ષત્રોને ગાથાના દિવ્ય મંડળને તેમજ અવેસ્તાના યજ્ઞતોને ઝોળખી કાઢવા માટે જ્યોતિષના ઊંડા ને બહોળા જ્ઞાનની કેટલી જરૂર છે, તે નિષ્પક્ષપાત અભ્યાસીઓ હવે પિછાની શકશે, અને મારા સંશોધનને પોતાના અદ્ય જ્ઞાનથી હસી કાઢનારા કહેવાતા ધર્મપ્રકાશ નાખનારા લેખકોની ને અભ્યાસીઓની વાંચકો હવે સાચી પિછાન કરી લેશે!

“ગાથા”માં માત્ર “વૌહૂ સૅરઑપ્મ” એટલે વસુ સરોષનો જ ઉલ્લેખ છે, બીજાં કોઇપણ નક્ષત્રનો તેમાં ઉલ્લેખ નથી, કે “સરોષ”ને કોઇ ઉકાળે

“યજ્ઞત” કરીને કહ્યો નથી. મેં ઉપર જણાવ્યું તેમ આ સરોષ એટલે-Delphini-
 ડેલ્ફીનીનું-શ્રવિષ્ઠાનું નક્ષત્ર છે. માત્ર એને જ લગતી દિવ્યકથા-divine mythology-
 યુરોપનાં ગ્રીસ અને રોમના લોકોમાં ઊતરેલી છે, અને તેનાં મંદિર પણ હતાં. એ
 “ડેલ્ફીની” માટે પણ વાંચકે “એન્સાઇક્લોપીડિયા બ્રિટાનિકા”માંના લાંબો લેખ
 વાંચી જોવો. આ બતાવે છે કે સરોષની-શ્રવિષ્ઠાની આરાધના માત્ર હિંદી-ધરાની
 નથી, પણ તેથી બહુ જ જૂના કાળની હિંદી-યુરોપિયન હોવી એમજે. આ પરથી
 પણ દ્વિતિય થાય છે કે ઋગ્વેદનો કાળ ઘણો પ્રાચીન છે, પણ તેથી પણ વધુ
 પ્રાચીન “ગાથા”નો જમાનો છે.

હવે આપણે જ્યોતિષના બીજાં અંગ “શશીઓ” મારફતે પણ આ
 ગાથાકાળનો વિચાર કરીએ. આજે એટલે અર્વાચીન કાળમાં તો જ્યોતિષમાં
 હિંદમાં, ધરામાં, યુરોપમાં કે અમેરિકામાં કાંતિવૃત્તને બાર ભાગમાં વહેંચી દઈ
 તેની બાર શશીઓ ગણવામાં આવે છે. આમાં ગ્રીક જ્યોતિષી ટોલેમી-Ptolemy-ના
 વખતથી યુરોપમાં સાચન ગણિત દાખલ થયું તે બે હજાર વર્ષથી ત્યાં ચાલુ છે,
 અને એ યવનાચાર્ય દ્વારા હિંદમાં પણ સાચન જ્યોતિષ કેટલાક જ્યોતિષીઓએ
 માન્ય રાખ્યું અને તે હજુ બહુ જ્યોતિષીઓ ચાલુ રાખે છે. આ “સાચન”
 જ્યોતિષ અને સાચન શશીઓ વસંતસંપાતથી બીજા વસંતસંપાત સુધીમાં કાંતિવૃત્તના
 બાર ભાગ પાડે છે, અને તે ભાગો સ્થાયી છે. નિશ્ચય જ્યોતિષમાં નિશ્ચય શશીઓ
 એવા કાલ્પનિક ભાગલાઓથી પાડવામાં આવતી નથી, પણ ખુદ આકાશમાં પ્રત્યક્ષ
 દેખાતા મેષ, વૃષભ, મિથુન, કર્ક વગેરે જુદી જુદી શશીઓના તારાના જ પ્રદેશની
 બનેલી છે. એ શશીઓનાં નામ ઉપલા તારામૂહમાં પ્રાણીઓના, ધીટોના કે
 માનવીના જુદા જુદા આકાર બાંધી ચકાયા તે પરથી પાડેલાં છે. “એન્સા-
 ઇક્લોપીડિયા બ્રિટાનિકા” માં તેમજ બીજા જૂના ગ્રંથોમાં નોંધાયેલું છે કે ઇ. સ.
 પૂર્વે છેક માનવી સદીમાં એટલે આજથી લગભગ ૨,૭૦૦ વર્ષ પર એબીલોન
 દેશમાંના લેખોમાં નોંધાયેલું મળી આવ્યું છે કે સૂર્યના વાર્ષિક ચલનમાં બાર
 શશીઓ હતી. વાંચકો આ વાત નોંધી લેશે કે આ ૨,૭૦૦ વર્ષ પૂર્વેના જમાનો
 તે પ્રો. જેકસન તેમજ અવેસ્તાના બીજા યુરોપીય વિદ્વાનો આપણા પેગમ્બર
 સાહેબ અપો. જરથુસ્ત્રના જન્મકાળનો “ચોક્કસ રીતે” ગણે છે! પ્રાચીન ગ્રીક લેખકો
 યુડોક્સમ, ઇરેટોસ્થીનીસ અને હિપ્પાર્કસ-Eudoxus, Eratosthenes and
 Hipparchus-માત્ર અગ્ર્યાર શશી જ ગણતા હતા, તેમાં તુલા-Libra અને વૃશ્ચિક
 Scorpio-એ બન્ને શશીઓની એક જ વૃશ્ચિક શશી ગણાતી! પણ જ્યોતિષની
 વિધિવિધ શાખાઓ પર ગ્રંથ લખનાર યુરોપની બહુલી લેખિકા રોઝા બૉઘન-
 Rosa Baughan એની The Influence of the Stars-નામની બહુલી ચોપ-
 ડીમા ૧૪ મે પાને કહે છે કે પ્રાચીન જ્યોતિષીઓ શશીચક્રને-Zodiac-માત્ર
 દસ જ શશીમાં વહેંચતા હતા; તે લોકે તુલા શશી ગણી જ નહોતી, અને કન્યા
 શશીને તથા વૃશ્ચિક શશીને લેખવી દઇને તેની માત્ર એક જ શશી ગણતા હતા.
 એને લીધે જ યુરોપીય જ્યોતિષ ગ્રંથોમાં શશીઓની જે જુદી જુદી સંજ્ઞાઓ-
 Signs-લખાય છે તેમાં કન્યાની સંજ્ઞા અને વૃશ્ચિક શશીની સંજ્ઞા બહુ મળતી
 લખતી કરવામાં આવેલી છે. જૂના સંસ્કૃત જ્યોતિષ ગ્રંથોમાં ચંદ્રની “દસ
 ઘોડીઓ”ની વાત આવે છે, તે આ ચંદ્રની દસ શશીઓ જ છે, અને વળી તે
 ઘોડીઓના જુદાં જુદાં નામ નર, ભવના, વૃષ, હ્ય વગેરે તેમાં જણાવેલાં છે, જે
 નામે પણ શશીઓના આકારો પરથી જ પાડેલાં છે. આપણી “ગાથા”ના હા. ૪૪ ના

૧૮ માં શ્લોકમાં પણ “દસા અસ્પષ્ટા” એટલે “દસ ઘોડીઓ”નો ઉલ્લેખ આવે છે ! આ બધું વિચારી જોવા જેવું છે. આ દસ ઘોડીની ગણનરી ખરેખર ઘણા જ પ્રાચીન કાળની હોવી જોઈએ.

આ વિષયમાં આપણા અવેસ્તામાં “હમસરહાઇનિ યસ્ત”માં તેમજ ખ્રીષ્ટ યસ્તોમાં અને ખાસ “મહેર યસ્ત” જે મિથ્ર-મિત્ર-યજ્ઞત યાને આદિત્ય પર લખાયેલી છે, તેમાં “મિથ્ર”ને “વૌહરુ ગર્ગ્યોયઝાઇતીમ્”-કહ્યો છે, એટલે ઝન-ગર્ગ્યુનીમ્-ખહોળા પ્રદેશવાળો. “મહેર યસ્ત”માં “મિથ્ર”ને લગતી જે લાંબી ઝોળખ આપી છે, અને એની ગાડીના ચાર ઘોડા જણાવ્યા છે, જે “ચારે ઘોડા મદ્દેદ, એક જ રંગના તથા તે ચારેને એક જ પૂલમાં (yoke) જોડેલા (ફકદો ૧૨૫) કહ્યા છે, તે વર્ણન ઘણું જ રસિક છે. વળી એની જમણી ખાત્રુએ “રશ્ને યજ્ઞત” ગાડીમાં બેસીને બથ છે (ફકદો ૧૨૬). આ “રશ્ને યજ્ઞત” તે ન્યાયનો કરનાર છે, એટલે એની પાસે ન્યાયતુલા-ઇન્-આફનું ત્રાજવું-રહેવું છે, તે તુરત બતાવે છે કે તે “તુલા શશી” છે. વળી “ખહેરામ યસ્ત”માં ફરદો ૧૭ ફકરા ૪૭ માં કહ્યું છે કે “અહુરાના પેદા કીધેલા વૈશ્વધનને યાને ખહેરામ યજ્ઞતને અમે આશાધીએ છીએ. જે મહેરની સાથે તેમ જ રશ્નેની સાથે ખહેરામ મદ્દેદ અમારેલા લક્ષ્મણ યાને હુકમ કરવા માટે એમને બથ છે” વગેરે. અહીં રશ્ને, મહેર અને વૈશ્વધન યાને ખહેરામ એ ત્રણે નક્ષત્રોને પાસે પાસે આવેલાં સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવ્યાં છે. એટલે તુલા શશીનું વિશાખા નક્ષત્ર તે રશ્ને યજ્ઞત, તેની પાનેનું અનુરાધા નક્ષત્ર તે મિથ્ર યાને મહેર યજ્ઞત અને તેની પાસેના મોટા જ્યેષ્ઠા નક્ષત્રનો તારો તે વૈશ્વધન યાને ખહેરામ યજ્ઞત છે. વૃશ્ચિક શશીના પહેલા ચાર તારો તે અનુરાધા નક્ષત્ર છે, તે એક જ લીટીમાં ઉપર જણાવેલા “એક જ પૂલમાં” આવેલા છે, તેની અગાઉ વિશાખાના તારો અને અનુરાધા પછી જ્યેષ્ઠાનો મોટો તારો જેને ગ્રીકમાં Antares કહેલો છે, તે છે. એ જ્યેષ્ઠાનો અધિદેવતા “ઇન્દ્ર” છે, તે વેદમાં યજ્ઞા દેવોનો સ્વામી ગણાયેલો છે એટલે અવેસ્તામાં તેને “અહુરધાતેમ્” કહ્યા છે. ખીજા નક્ષત્રોને “મજ્દહાતેમ્” કહેલાં છે. “યુનહહેશ”માં આ વૈશ્વધનને યાને ખહેરામ યજ્ઞતને મંગળનો શ્રદ્ધ કરીને જણાવ્યો છે, તે તેના લખનારની ગેરસમજ ખહેરામ યજ્ઞતને મંગળનો શ્રદ્ધ કરીને જણાવ્યો તારો જે લાલ રંગનો દેખાય છે, તેને જાના જ્યોતિષ ગ્રંથોમાં આ જ્યેષ્ઠાનો તારો જે લાલ રંગનો દેખાય છે, તેને એ રંગે ઉપરથી “અંગારિકા” એટલે “આતશ જેવો” જણાવ્યો છે, ને મંગળનો એ શ્રદ્ધ જેનો પણ લાલ રંગ છે તેને જ્યોતિષમાં “અંગારક” કહેલો છે, એ જ નામોના ઘોડાક મળતાપણુને લીધે હશે એમ “યુનહહેશ”વાળાએ માની લીધેલું હોવું જોઈએ. પણ “મહેર યસ્ત”ના તેમ જ ખુદ “ખહેરામ યસ્ત”ના ઉપર જણાવેલા ફકરાઓમાંના વર્ણન ઉપરથી એ તારો તે લાલ “અંગારિકા” જ્યેષ્ઠા છે, અને મંગળનો શ્રદ્ધ નથી. આખા અવેસ્તામાં કોઈ શ્રદ્ધનું નામ નથી. ખુદ અગ્નિમાં પણ કોઈ શ્રદ્ધનું નામ જ નથી. શ્રદ્ધોને લગતો પહેલો ઉલ્લેખ તો વેદો પછી લખાયેલા “ઐશ્વર્ય ધર્મસૂત્ર”માં (૨-૫-૯-૯ માં) આવેલો છે અને ત્યાં સૂર્ય, ચંદ્ર, શુક્ર, બુધ, બૃહસ્પતિ, સૌર (યાને શનિ), તથા રાહુ ને કેતુ, એમ યજ્ઞા શ્રદ્ધોનાં નામ આપેલાં છે. વળી વૈશ્વધનની પાસે એક નાનો તારો છે તેને “અમ”ને નામે “મહેર યસ્ત”માં (ફરદો ૨૯-ફકદો ૧૧૭) ઝોળખાવ્યો છે. હજી ઘણી વધુ શકાદતો એ જ “મહેર યસ્ત”માંથી આ “મિથ્ર” તે અનુરાધા નક્ષત્રનો દેવતા છે તે આપી શકાય તેમ છે. જ્યોતિષ ગ્રંથોમાં તો અનુરાધા નક્ષત્રના દેવતા તરીકે મિત્રને જણાવેલો જ છે. એટલે આપણા વિષય પૂરતી અહીં પણ

આપણને “મિથના યજ્ઞોના પ્રદેશ”નો ભેદ મળે છે કે તે વેળા તુલા રાશી એ મિથના અનુરાધા નક્ષત્રનો જ પ્રદેશ હતો, અને અવેસ્તાની “મિથ યસ્ત” લખાઈ ત્યારે જ્યોતિષના રાશીચક્રમાં માત્ર દસ જ રાશીઓ હતી! અપો જરથુસ્ત્ર પેગમ્બર સાહેબના જન્મકાળને યુરોપીય વિદ્વાનો અને તેમની પાછળ જતા ને તેમનું કહ્યું સો ટકા માની લેતા ઘણા પારસી વિદ્વાનો ઇસુના જન્મની માત્ર પાંચમો, સાતમો કે હજાર વર્ષ પૂર્વે માની લે છે, તે અવેસ્તા ગાથામાંની આ જ્યોતિષની ચક્રાદતોથી હવે ખાતરી કરી-લે કે પેગમ્બર સાહેબનો જમાનો ઋગ્વેદનાં સૂક્તો ગોઠવાયાં અને હાલમાં આપણને તે ગ્રંથમાં મળે છે તેવી લાખામાં લખાયાં તેની પણ અગાઉનો છે, અને તે અયનાંશની ગણતરીથી તો આઠ હજાર વર્ષથી પણ વધુ જૂનો હોય એમ સાબિત થાય છે.

આટલી ઝડપી વિગતો આખા પછી હવે આપણને ખુદ “ગાથાઓ”નો રચનાકાળ સિદ્ધ કરવાનું પ્રાપ્ત થાય છે. ધ્રી બાળગંગાધર ટિંગકે એમના પ્રખ્યાત ગ્રંથ “ઓરાયન”-Orion-માં કહ્યું છે કે વૈદિક કાળના ચાર લાગ પડે છે. પ્રથમ લાગમાં અયનાંશ જ્યારે પુનર્વસુ નક્ષત્રમાં-Beta Geminorum-હતો, ત્યારે ઋગ્વેદની રચનાનો પ્રારંભકાળ હોવો જોઈએ. એ કાળમાં દેવતાઓની સ્તુતિના છૂટા છૂટા મંત્રો રચાયા હતા, અને સૂક્તોનાં-પ્રકરણોનાં-રૂપમાં એ બધા મંત્રોની રચના હજી થઈ નહોતી. એ કાળ અયનાંશની ગણતરી પ્રમાણે ઇસુની પૂર્વે ૬,૦૦૦ વર્ષ પર જાય છે, એટલે આજથી લગભગ આઠ હજાર વર્ષ કહેવાય! બીજી એ વિદ્વાન પોતાના સંશોધનથી કહે છે કે વેદનાં સૂક્તોની રચના તો મૃગશીર્ષથી માંડી કૃત્તિકા નક્ષત્ર સુધીના અયનાંશ હતાં તે વેળા થઈ હતી. એટલે ઇસુની પૂર્વે ૪,૫૦૦ થી ૨,૫૦૦ વર્ષ સુધીમાં થઈ હતી. આ પુનર્વસુ નક્ષત્રના નામનો અર્થ જાણવાની જરૂર છે, કેમકે તેમ કરતાં આપણને ઋગ્વેદના મંડાણનું રહસ્ય તેમાંથી મળી આવે છે. “પુનર્વસુ” એટલે “રિદ્ધિનું પુનર્વિધાન”-restoring the riches ઋગ્વેદ મં. ૧૦-૧૯૦-૩ માં કહ્યું છે કે

ષ્ટાતા મંથા પૂર્વમંકલ્પવત્

એટલે the Creator repeats the revealed Texts at the beginning of every Kalpa,” યાને “સૃષ્ટિનો પેદા કરનાર દરેક કલ્પની શરૂઆતમાં મૂળ વચનોને પાછા ઉચ્ચારે છે.” આપણી “ગાથા”ના હા. ૨૯-૭ માં પણ કહ્યું છે કે આ પવિત્ર નાદમંત્રને અદુરા પોતે અવાની સાથે રચીને પછી મજ્જા અને રૂપેન્તા મન્યુ દ્વારા ઉતારીને પૃથ્વી પરના કોઈ પવિત્ર મહાત્મા મારફતે તે જનલોકને પહોંચાડે છે. “અર્ધમ્ વૌહુ વહિસ્તમ્ અસ્તિ”નો “ગાથા”નો મંત્ર, તેમજ ઋગ્વેદના મંડળ ૮-૧૦૧-૫ માં ક્રતાવસો છે, તેનો અર્થ પણ એક જ છે કે “અપોધ-ઋત-એ જ મોટામાં મોટી હોલત છે.” એટલે આ અપોધ-ઋત-આ દુનિયામાં કેમ સાધવી તેના યોગ કાળે કાળે પ્રભુ પોતે ઉતાર્યા કરે છે. આવો કાળ જ્યારે અયનાંશ “પુનર્વસુ” નક્ષત્રમાં હતો ત્યારે આવેલો હશે, અને તે કાળમાં આ અપોધનો-ઋતનો-સત્ય યોગ “પાછો” અપાયો હશે, એટલે જ વૈદિક ઋષિએ એ વેળાના નક્ષત્રનું નામ “પુનર્વસુ” આપ્યું હશે. જ્યોતિષમાં એ પુનર્વસુ નક્ષત્રની દેવતા “અદિતિ” કહી છે, જે અદિતિ એટલે અનંત યા અમર્યાદિત-endless, eternal-છે. એ અદિતિમાંથી જ સાત આદિત્યો નીકળ્યા છે, એટલે એ આદિત્યોની માતા ગણાય છે. ઋગ્વેદના મં. ૧૦-૭૨-૪/૫ માં કહ્યું છે કે “અદિતિમાંથી દશ

ઉત્પન્ન થયો, અને દક્ષમાંથી અદિતિ ઉત્પન્ન થઈ. હે દક્ષ ! તારી જે પુત્રી હતી તે અદિતિ જ હતી !”

અવેસ્તામાં જેને “અધિશ્ વરુહવી”-અધિઃ વસ્ત્રી-કહી છે, તે જ આ પુનર્વસુ નક્ષત્રની દેવતા “અદિતિ” છે. “અશીશવરુહ યસ્ત”માં કરદા ૧ લાના ૨ જા ફકરામાં જેને “અહુરમઝ્દની દીકરી અને અમશાસ્પદોની બહેન” કહી છે ! જ્યોતિષમાં “પુનર્વસુ”નું ખીજું નામ સુરજનની એટલે “દેવતાઓની માતા” છે, આ “અધિશ્ વરુહવી” તે જ “પુનર્વસુ” નક્ષત્ર છે, તે મેં મારા “તીર યસ્ત”વાળા લેખમાં સ્પષ્ટ દેખાડી આપ્યું છે. “તીર યસ્ત”ના ૯ મા ફકરામાં ૩૮ મા ફકરામાં એનું નામ આવે છે, ત્યાં એની સાથે “પારેન્દિ”નું એટલે “આશ્લેષા” નક્ષત્રનું પણ નામ છે. ત્યાં જણાવાયું છે કે “એ બન્નેએ” તીર ને માટે માર્ગ સાફ કીધો. આ “તિષ્ય” યાને તીરનો સિતારો-અવેસ્તામાં “તિષ્ય” સાથે “સ્તારેમ” શબ્દ જ આવે છે-તે જ “પુષ્ય” નક્ષત્ર છે, તે અનેક દાખલાઓથી મેં મારા તે લેખમાં બતાવેલું છે. આ “પુષ્ય”ની અગાઉ “પુનર્વસુ” છે અને “પુષ્ય”ની પછી “પારેન્દિ” એટલે “આશ્લેષા”-યાને સર્પ-Hydra-છે. એમ આ “પુષ્ય”ની આબુખાબુ પુનર્વસુ અને આશ્લેષા નક્ષત્રો છે, તે અવેસ્તામાં ખુદશી રીતે કહેલું છે. આ “અધિશ્”ને “વરુહવી” એટલે વસ્ત્રી કહી છે, તે વસ્ત્રનું નારી જાતિનું રૂપ છે. આ “તિષ્ય”નું નક્ષત્ર ચંદ્રની કર્ક રાશીમાં છે. “પુનર્વસુ” નક્ષત્રનો અધિપતિ “શુરુ” છે, તે “ગાથા”માંનો “અધા” છે. પુનર્વસુની દેવતા પણ “અદિતિ” છે, તે “આદિત્યો”ની માતા તથા “દક્ષ યા પ્રજાપતિ” એટલે સૃષ્ટિકર્તાની પુત્રી છે. એ જ કથા અવેસ્તામાં છે ત્યાં “અશીશવરુહ યસ્ત”માં ઉપર લખ્યા પ્રમાણે તેને “અહુરમઝ્દની દીકરી અને અમશાસ્પદોની બહેન” કહી છે ! “મેહેર યસ્ત”ના ફકરા ૧૬ ફકરા ૬૬ માં પણ “અધિશ્ વરુહવી” અને “પારેન્દિ”નાં નામ સાથે જ આવે છે ! “આદિત્યો” જેમ “વસુ” છે, તેમ આ “અધિશ્” પણ “વસુ” છે, એમ અનેક શહાદતોથી સાબિત થાય છે કે અવેસ્તામાંની આ “અધિશ્ વરુહવી” તે જ “પુનર્વસુ” નક્ષત્ર છે. આ “પુનર્વસુ”ના બે મોટા લાગ એક જ લીટીમાં છે, અને તેની પાછળથી દ્વિતી સમાંતર લીટીઓમાં ખીજા બે તારા છે. આગળના બે મોટા તારા તે યુરોપીય જ્યોતિષીઓ જેને Castor and Pollux કહે છે, તે છે. આ નક્ષત્ર ખડું જ સુંદર છે.

આપણાં અવેસ્તાનાં ભણતરોમાં આ “અધિશ્ વરુહવી”ને મોટી અગત્ય આપેલી છે, જેનો ઉદ્દેશ અનેક યસ્તોમાં આવે છે. એના પોતા માટે પણ ખાસ “અશીશવરુહ યસ્ત” પણ કીધેલી છે, તેમાં એનો મહિમા વિસ્તારથી વર્ણવેલો છે. આપણે ઉપર જોયું તેમ એ નક્ષત્રનું નામ “પુનર્વસુ” એટલે “રિદ્ધિનું પુનર્વિધાન-restoring the riches-છે. અહીં “રિદ્ધિ”-દોલત-તે પરાજ્ઞાનની-Spiritual knowledge-દોલત છે. એ પરાજ્ઞાન જે વેળા પાછું આંખું થઈ ગયું હશે, અને માનુષોએ ધુસધમાં પડીને અપોધનો માર્ગ છોડી દીધો હશે, ત્યારે વિશ્વનિયમ પ્રમાણે અહુરાએ-પ્રભુ પરમાત્માએ-પોતાનો નવો પેગમ્બર મોકલ્યો. એ નવા પેગમ્બરે જાના ધર્મને વળગી રહેલાં જાણાં તોડવા ને સાફ કરવા પાછો અહુરાનો નવો છતાં જૂનો અપોધનો પેગમ્બર આપ્યો. એથી જ જે નક્ષત્રમાં તે વેળા અથનાંશ હતો, તે નક્ષત્રનું નહું નામ “પુનર્વસુ” પાડ્યું હશે. એથી જ “અધિશ્ વરુહવી” માટે અવેસ્તાના ધર્મમાં મોટું માન રહેલું જણાય છે, અને

એને “ઝેરનકામી”-બુલંદ દરજ્જાની-કહી છે. શ્રી ટીળકે તેમના “આરાધન” ગ્રંથમાં મં કેપર જણાવ્યું છે તેમ લખ્યું છે કે ઋગ્વેદના મંત્રો આ પુનર્વસુ નક્ષત્રમાં અયનાંશ હતો ત્યારે રચાવાના શરૂ થયા હતા. દેવધર્મ તો અષો પેગમ્બર સાહેબના જન્મથી ઘણો જૂનો બિતરી આવેલો હતો, પણ તેના મંત્રો-સલાઓ-પ્રવાહી સ્થિતિમાં હશે, અને કંઈ જ રખાતા હશે. તેમાં ગ્રાહણવર્ગે બગાડો દીધો હશે, એટલે જેમ અષો જરથુસ્ત્ર સાહેબે એમાં સુધારા કરવા પોતાનો અષોધનો પેગામ નવેસરથી આપીને પોતાની ગાથાઓ-ઉપદ્યાઓ-રચી, અને પછી એમના અનુયાયીઓએ જરથોસ્તી ધર્મનો નવો પંથ પાડ્યો, તેમ એ પુનર્વસુથી ઋગ્વેદના મંત્રો નવેસરથી રચાવા માંડ્યા હશે યાને જૂના પ્રવાહી મંત્રોને નવું રૂપ તેમણે આપ્યું હશે, અને પછી એક બાબુ અવેસ્તા ધર્મ બીજાતો ગયો અને બીજી બાબુએ વેદધર્મની રચના થતી ગઈ અને તેનાં મૂક્રો પણ રચાતાં ગયાં. જે પાંચ સાધનોથી “ગાથાકાળ” ઋગ્વેદના જમાનાની પણ પૂર્વેનો છે તે બતાવવા પાચમું સાધન લાપાને લગતું છે, તે હું હવે પછી હાથ ધરીશ, તેમાં “ગાથા”ની લાપાનાં વ્યાકરણનાં તેમજ સર્વનામ વગેરેનાં રૂપો ઋગ્વેદની લાપાથી જૂનાં છે તે અનેક દૃષ્ટાન્તોથી હું બતાવીશ, તેથી વાંચકોની ને અભ્યાસીઓની છેવટની ખાતરી થશે જ કે ગાથાનો રચનાકાળ ઋગ્વેદથી પણ ઘણો પ્રાચીન છે.

હવે, આ “અધિશ્વ વર્ણવ” એટલે પુનર્વસુ નક્ષત્રમાં અયનાંશ હતો ત્યારે જ અષો જરથુસ્ત્રનો જન્મકાળ હતો તે બતાવવા એક બે બીજા ઉદ્દેશ મને અવેસ્તામાંથી મળી આવ્યા છે, તે પણ વિચારવા જેવા છે. પ્રથમ તો “અશીશવર્ણવ યસ્ત”માં કરદા ૨ જા ફકરા ૧૬ મામાં આરાધન કરનાર પૂજારી કહે છે કે “અય અશીશવર્ણવ ! માજ્દયેસ્તિ દીન તારી બહેન છે—“જ્વર્ણવ દમેન માજ્દયેસ્તિશ.” વળી આ પછીના ફકરાઓમાં આશીશવર્ણવ કહે છે કે “જરથુસ્ત્રે અષોધને આરાધી, ને તેના જન્મથી દુનિયાની બધી રીતે વૃદ્ધિ થઈ, અને અંત્રમન્યુની પુરાઈ જેણે તોડી. પછી ૨૧ મા ફકરામાં અશીશવર્ણવ કહે છે કે “અય જરથુસ્ત્ર ! તું મારી ગાડી પર ચઢ !” આ બધાં વચનો સ્પષ્ટ રીતે દેખાડે છે કે અષો જરથુસ્ત્રને આ અશીશવર્ણવ યાને પુનર્વસુ નક્ષત્રની સાથે સંબંધ હતો. “દીન યસ્ત”માં તો કરદા ૧ લા ના ૧ લા જ ફકરામાં લલી માજ્દયેસ્તિ દીનને આરાધી છે, તેમાં પહેલા જ વાક્યમાં “ચિસ્તાંમ ચિસ્તાંમ મજ્દહાતાંમ અવઓનીમ યજમધે” એટલે “મજ્દહાની પેદા ક્રીષલી આમાણિકે નિર્મળન્યાથી અષો ચિસ્તાને અમે આરાધીએ છીએ.” આ “ચિસ્તા” વિશે કાંગાજીએ તેમની “યસ્ત બા માંચિની”ના પુસ્તકમાં ૨૯૬ મે પાને આ “દીન યસ્ત”માં નીચે નોંધ લખી છે કે આ “ચિસ્તા” તે “ધજ્જદ તરીકે ચિસ્ત નામનો ફરેસ્તો”-“એ બેઉ હુમકાર યાને સાથે કામ કરનારા છે.” વળી એ “ચિસ્તા”નો અર્થ તેમણે “જ્ઞાન” કીધો છે, અને બીજા બધા જ અનુવાદકોએ આ “ચિસ્તા” શું છે તે નહીં સમજાયાથી તેને ચિસ્તી” બોલ સાથે ભેળવી દીધો છે, ને તેના અર્થ “જ્ઞાન, બુદ્ધિ” એમ કીધો છે. બે યુરોપના અવેસ્તાના અભ્યાસીઓ, પહેલવી લખનારાઓ, તેમજ પછીથી ઘણા આપણા જરથોસ્તી પારસી અભ્યાસીઓને જ્યોતિષનાં જૂનાં હિંદી પુસ્તકોનો અભ્યાસ હતો તો તેમને જરૂર આ “ચિસ્તા” કોણ તે તુરત જાણખાતે. રાશીકુંડળીમાં (દસ કે) બાર ઘર હોય, તેમાં નવમું ઘર આ સ્થાન “ધર્મ”નું છે. એક માણસના “ધર્મ”ને લગતી વાત આ નવમા સ્થાન પછી જોઈ શકાય

છે. હવે જુઓ કે આપણી દીન-દુઝેના-ને આપણા ધર્મ છે, તે તો ભાવંવાચક છે, એ કાંઈ સ્થૂલ વસ્તુ નથી. જ્યોતિષમાં દરેક “ધર”નાં અનેક શ્રાક્ષ્ત નામો છે, અને એક “ધર”માં અનેક વિષયોને લગતું એવાનું હોવાથી તે તે વિષયોને લગતાં એવાં જુદાં જુદાં નામો હોય છે. હમણાંનાં જ્યોતિષનાં પુસ્તકોમાં આ નવમા સ્થાનને ધર્મસ્થાન, તપસ્થાન, પિતૃસ્થાન, ભાગ્યસ્થાન એમ જુદાં જુદાં નામે સંજોધાય છે. ગ્રામીનકાળમાં એ નામો જુદાં હતાં, જે માટે ઉપર હું તિષ્ય, પારેન્દ્રિ, અપિશુ વરુહવી વગેરે એ ગ્રામીન નામો માટે કહી ગયો છું. જાણીતા મહાજ્યોતિષી વરાહમિહિરના ગ્રંથ “ગોગયાત્રા”માં આ ધરોનાં જુદાં નામો જણાવેલાં છે, તેમાં નવમા ધરને ચિત્ત કહ્યું છે ! અવેસ્તામાં આ ણધાં નક્ષત્રોને ને રાશીઓને નારી જાતિ આપેલી છે, તેથી એ ચિત્તા છે. “ગાથા”માં ને અવેસ્તામાં જે એક જ જાતના વ્યંજનો જોડાતા નથી, પણ જુદા જુદા વ્યંજનો જોડાય છે, તેમાં એવડો ‘ત’ એટલે ‘ત’, હોય તો ‘પહેલા ‘ત’ વ્યંજન ‘મ્’ લખાય છે ; ચિત્તિ-ચિસ્તી, જેત્ત-વોઈત્તના વગેરે. આ “સ્ત” જ્યારે ત્ત અનુદાત્ત હોય ત્યારે જ લખાય છે; જે ઉદાત્ત થા સ્વરિત્ત હોય તો ત્ત નો “થ” થાય છે, તે મારા સ્વરભાસના લેખમાં સમજાવેલું છે. માટે જ આ ચિત્ત નું અવેસ્તામાં “ચિસ્તા” થયેલું છે. દીન-દુઝેના-તો ભાવંવાચક છે, અને આરાધના તો કોઈ યજ્ઞતની જ થઈ શકે. તેથી નવમું ધર જે દીનનું-ધર્મનું-છે, તે ધરની અધિષ્ઠાત્રી “ચિસ્તા”ની આરાધના કીધેલી છે, અને આખી “દીન યસ્ત”માં આ “ચિસ્તા”ને “દુઝેના” જોડે જોડીને તેની સ્તુતિ ગાઈ છે !” “દીનના કલમા”માં પણ “રજિસ્તયાઓ ચિસ્તયાઓ”થીજ શરૂ કરાય છે, અને સાથે “દુઝેનયાઓ વરુહયાઓ” પણ જોડેલી છે. વળી આ નવમા ધર્મસ્થાનનો પતિ પણ “શુરુ”નો ગ્રહ છે, તે પણ આપણા ધર્મને આપનાર “અપા વહિસ્તા” છે. એમ આ ણધું જ્યોતિષ વિદ્યાના જ્ઞાનથી સ્પષ્ટ થઈ જાય છે, અને આ ણધું જાણીને આપણા હજારો વર્ષ પૂરના પૂર્વજોએ આપણાં ધર્મશાસ્ત્રોમાં આ ણધી નિગતો કેવી ચતુરાઈથી આપી છે, તે માટે આપણને આશ્ચર્ય તેમજ આનંદ થાય છે. આપણા જિરવદ સાહેબો અને અભ્યાસીઓ હજી પણ જ્યોતિષ જ્ઞાનની મફકેરી કરી શકશે ? “ગોથું” કોણ ખાઈ ગયા છે-એ પુરંધર અભ્યાસીઓ કે નાચીજ હું ?

એક ખીજી પણ શકાદત આપણને અવેસ્તામાં આ પુનર્વસુ નક્ષત્રમાં અયનાંશ હતો ત્યારે અપો જરુશુર પેગખર સાહેબનો જન્મકાળ હતો તે વિષે મળી આવે છે. “સરોષ યસ્ત હાદોખત” જે ૨૦ મા નસ્કમાં આપેલી હતી, તેમાં પણ આપણી દીનનું જોડાણ “ચિસ્તા” સાથે તેમજ “અપિશુ વરુહવી” સાથે જોડેલું મળી આવે છે. એ યસ્તના ૪ થા કરદામાં ૧૬ મા ફકરામાં અનેક યજ્ઞોતો જોડોની આરાધના અવેસ્તાના લેખકોએ કીધી છે તે સર્વ યજ્ઞોતોના સંબંધને તેમાં આરાધ્યા છે ને તેની સ્તુતિ કીધી છે. એમાં “હુખય દુઝેનયાઓ વરુહયાઓ માજદયસ્તોઈશુ”, - પછી “હુખય અરસ્તાતો”ની આરાધના કીધી છે. એ “અરસ્તાતો” તે “આદ્રા” નક્ષત્ર છે જે “પુનર્વસુ”ની તુરત પૂર્વનું છે. એ માટે વધુ ખુલાસાથી તો મારા અવેસ્તાના લેખોમાં જણાવવામાં આવશે, પણ આ “હુખય અરસ્તાતો” પછી “હુખય અરોઈશુ વરુહયાઓ, હુખય ચિસ્તોઈશુ વરુહયાઓ, હુખય રજિસ્તયાઓ ચિસ્તયાઓ” આવે છે ! આ ણધાં નક્ષત્રો ને “દુઝેના”નાં નામ અહીં આવે જ આવે છે, અને તેનો સંબંધ “દુઝેન”ની સાથે

આતાવ્યો છે ! અહીં તો આપણી ખાતરી ન થઈ જાય છે કે પેગમ્બર સાહેબનો જન્મકાળ જરૂર “અપિશ્ વરહવી” અને પુનર્વસુ નક્ષત્રમાં અચનાંશ હોતો ત્યારે જ થયો હોતો. એથી વધારે કંઈ સાબિતી બીજી શી જોઈએ ? આ બધું જ્યોતિષ જ્ઞાનથી સ્પષ્ટ થઈ જાય છે.

વાંચકોની તેમજ વિદ્વાનોની પૂરેપૂરી ખાતરી કરી આપવા માટે જ આ “જ્યોતિષના આધાર” વાળો વિષયવિભાગ કંઈક લખાણથી ચર્ચ્યો છે. એમાં આપેલી ઋગ્વેદમાંની, ધ્રાક્ષણ ગ્રંથોમાંની, અવેસ્તામાંની તેમજ “ગાથા”માંની યોક્ષ્ણ શકાદતોથી તો સિદ્ધ થાય છે કે ગાથાકાળ જરૂર ઋગ્વેદના કાળથી પણ જૂનો છે. વળી “પુનર્વસુ” નક્ષત્રનું નામ પણ જાનાવે છે કે એ નક્ષત્રમાં હુનિયામાં એની અગાઉ ઊતરેલો પ્રભુનો સંદેશ ઝાંખો થઈ ગયો હતો, અને જગતમાં પુરાણનું રાજ્ય વધી પડ્યું હતું, અને પવિત્રતા, સત્યતા, સંયમ, ભક્તિ વગેરે પ્રભુમાર્ગ તરફ જવાના માણસને માટેના ખરા શુભોને બદલે પ્રકૃતિપૂત્ર અને સ્વાર્થપૂત્રના દુર્ગુણો વધી પડ્યા હતા, તેથી પ્રભુની આપેલી અને પછી શુભાવાર્ધ ગયેલી “હોલત”નું પેગમ્બર સાહેબે ફરીથી સ્થાપન કર્યું, અને હુનિયાને પ્રભુનો સાચો પેગામ તેમણે આપ્યો. આ બધું પુરાણો ઇતિહાસ જનસાક્ષમાં એક કથા રૂપે પણ ઊતરી આવ્યો છે, તે જોઈએ. અવેસ્તામાં તો જણાવ્યું છે કે (અશીશવરહ યક્ષ્નઃ કર્દો ૨ જો કર્દો ૭) અપિશ્ વરહવી અને પારેન્દિ, એટલે પુનર્વસુ અને આશ્લેષા, એ બન્ને હોલત, ખલ્લો, સુખ વગેરે પર મુવક્કલ છે. પુનર્વસુ તે વસુ એટલે હોલત-ખલ્લો-એ તો આપણે ઉપર સમજી આવ્યા, પણ પારેન્દિ એટલે આશ્લેષા નક્ષત્ર તે સપાકારનું છે અને એનું યુરોપીય નામ પણ Hydrat છે તેનો અર્થ પણ “મોટો સાપ” થાય છે ! અહીં હિદમાં પણ કથા ચાલી આવે છે કે દટાયેલા ખલ્લોના પર સાપ બેસે છે, અને જે કોઈ તે ખલ્લો ખોદી કાઢવા જાય છે તેને તે સાપ ડરાવી હાંડી કાઢે છે ! એ કથામાં પણ જ્યોતિષનો લેહ છે. આ પુનર્વસુ નક્ષત્રનો એક ભાગ, પુષ્ય નક્ષત્ર (જે હુનિયામાં વરશાદ લાવીને ધરતીનો ખલ્લો ભરપૂર ભરે છે) તે અને આશ્લેષા નક્ષત્ર એ ત્રણે કર્ક રાશીમાં છે જે ચોથી રાશી છે ને જેનો અધિપતિ ચંદ્ર છે. રાશી કુંડળીમાં ચોથું ઘર તે ઘરનું સુખ, દટાયેલા ખલ્લોના વગેરે બતાવે છે. એટલે આ ચોથી રાશીમાંનાં નક્ષત્રો “ખલ્લો”ની સંભાળ રાખનારાં છે, અને છેલ્લું નક્ષત્ર આશ્લેષા તે સાપ છે, અને એ સાપ એ ખલ્લોનાની રક્ષા કરે છે ! આ બધી હજારો વર્ષથી વંશપરંપરા ઊતરતી કથાઓમાં મોટે ભાગે નાશ સિતારાઓની જ વાત છે, અને એ બધીના મૂળમાં જ્યોતિષ વિદ્યા જ છે. જ્યોતિષ વિદ્યાને હમ્મી કાઢતા અર્વાચીન શીખેલા પંડેલા લોકો જ્યોતિષના ખરા જ્ઞાન વગર કેટલું બધું ખુએ છે, તે આ વિષયની ચર્ચાથી તેઓ જોઈ શકશે. માણસે મેળવેલું કોઈપણ વિજ્ઞાન કે શાસ્ત્ર પૂર્ણ નથી, એટલે માણસ પોતાની માનવતાની મર્યાદિત શક્તિને લીધે ભૂલ કરે, તેથી કોઈ એ વિજ્ઞાનની કે શાસ્ત્રની વાત ખોટી કરતી નથી. જેમ જેમ માણસ જ્ઞાનમાં અને અનુભવમાં પોતાની નિરીક્ષણ-observation-શક્તિથી આગળ વધતો જશે તેમ તેમ તેની આંખ વધારે ખૂલતી જશે, અને કુદરતના અનેક કૃપા બેઠોની તેને પિછાન થતી જશે. હું તો આપણાં પવિત્ર ધર્મશાસ્ત્રોમાં “ગાથા”માં તેમજ અવેસ્તામાં ઠેર ઠેર જ્યોતિષને લગતા ઉલ્લેખો જોઈ છું, અને તેમાંનાં રહસ્યો એ જ્યોતિષના જ્ઞાનથી જ હું ઉકેલી શકું છું.

૫. ભાષાની પ્રાચીનતાનો આધાર

ઉપર જણાવેલા ઋગ્વેદ, અવેન્તા, ઇતિહાસ અને જ્યોતિષ, એ ચાર આધારની અર્થાં પછી હવે આપણે છેલ્લા પાંચમા “ભાષાની પ્રાચીનતાનો આધાર” અહીં લઈએ. ઉપર અર્ચી ગયેલા ચારે આધારોમાં “ગાથા”નો જમાનો ઋગ્વેદથી પણ પૂર્વેનો છે, તે અનેક રીતે અપ્રત્યક્ષ થયું છે. છતાં હવે આ છેલ્લા પાંચમા વિભાગમાં ખુદ ઋગ્વેદની અને ગાથાની ભાષાઓ વચ્ચે કેવો ને કેટલો ફેર છે, અને એ ફેર “ગાથા” ને કે “ઋગ્વેદ”ને વધારે પ્રાચીન કરાવી શકે છે, તે ખુદ એ બંનેની ભાષાઓ વચ્ચેની સરખામણીથી જણાઈ આવશે. એ બંને ભાષાઓનો સમાંતર અને તુલનાત્મક અભ્યાસ કરતાં કોઈ પણ નિષ્પક્ષપાત અભ્યાસીને “ગાથા”ની ભાષામાં એવાં રૂપો મળી આવશે કે જે ઋગ્વેદના કાળમાં વપરાતાં બંધ થયાં હતા. વળી ઋગ્વેદની ભાષામાં નવા શબ્દોની ભરણી ઘણી થયેલી છે, અને જે ત્રણ ચાર હજાર વર્ષના ગાળામાં એના સેકરે કવિલેખકો થઈ ગયા, તેમણે ભાષાને કેળવીને, નવા નવા શબ્દો બનાવતા જઈને, તેમજ નૂનાં રૂપો છોડીને લોકોની પ્રચલિત ભાષામાં તેનાં જે નવાં રૂપો સ્વાભાવિક રીતે થતાં ગયાં, તે ઋગ્વેદનાં અનેક મંડળોના મંત્રોમાં એવાનાં મળે છે. જે સર્વનામો મૂળ એક જ અક્ષર પરથી પ્રાગૈદિક કાળમાં થયેલાં, તેનાં રૂપો પણ ઋગ્વેદના કાળમાં થોડાં થોડા બદલાતાં ગયાં હતાં, અને જે રૂપો “ગાથા”ની ભાષામાં હજી પણ તેના “મૂળ ઘાટ” કાયમ રાખી રહેલાં જણાય છે.

“ગાથા”ને અવેસ્તાની લિપિમાં જેને આપણે બંદલિપિ કહીએ છીએ તેમાં જ લખાયેલી આપણે જોઈએ છીએ. એ લિપિ તો સાસાનિયન જમાનામાં લગભગ બે હજાર વર્ષ પછી પહેલવી લિપિ પરથી બનાવેલી રેખાય છે. “ગાથા”ની મૂળ લિપિ શી હશે, તેની કશી પણ માહિતી આપણને કોઈ પણ હુલાત અંધોમાથી મળી શકતી નથી. આપણે જાણીએ છીએ તેમ હિંદુશાસ્ત્રના ધર્મગ્રંથો-ખાસ કરીને પવિત્ર વેદો-તો વંશપરંપરા વેદપાઠી બ્રાહ્મણો કંઠસ્થ એટલે મોંઢે રાખતા હતા, અને આજે પણ હિંદમાં ઘણા બ્રાહ્મણો મળી આવે છે, જેઓને “અતુર્વેરી” કહેવામાં આવે છે, તેઓ ચારે વેદનો પાઠ મોંઢે રાખે છે. આપણા એએકો પણ આપણા “ગાથાઓ”ને તેમજ અવેસ્તાનાં તમામ ભણુતરોને-અરે વહીદાદને પણ-મોંઢે રાખતા હતા, અને તાજેતરમાં હાદરની અવેસ્તા મંદ્રેસાના મસ્દુમ વિદ્વાન વડા શિશક એરવદ એદલજી ફરામજી માદન, જેઓં અંધ હતા, તેઓને પણ આપણું તમામ ગાથા, અવેસ્તા અને વંદીદાદનું સાહિત્ય મોંઢે હતું, તેની મેં પોતે પણ ખાતરી કીધી હતી અને તેમની આવી અદ્ભુત સ્મરણશક્તિ જોઈને મને ભારે આશ્ચર્ય થતું હતું. એટલે પોતપોતાના ધર્મગ્રંથોનાં લખાણોને મોંઢે રાખવાનો ચાલ દરેક ધર્મના બ્રાહ્મણ વર્ગમાં હજારો વર્ષથી ચિતરતો આવેલો છે. તેમ છતાં આજના બધા પ્રચલિત ધર્મોના ગ્રંથો લિપિમાં પણ ઉતારાયેલા છે. હમણાં ઋગ્વેદ તેમજ બીજા વેદોના ગ્રંથો દેવનાગરી લિપિમાં જ આપણને મળે છે, પણ બે હજાર વર્ષ પૂર્વે તો “બ્રાહ્મી” લિપિ હિંદમાં પ્રચલિત હતી, એટલે એ ગ્રંથો તે લિપિમાં લખાયેલા હશે કે કેમ તેની ખાતરી નથી. એની અગાઉ “ખરોષ્ટિ,” ખીલાચેટ્રી લિપિ હતી, અને તેની અગાઉ પણ કોઈ બીજી લિપિ હશે. જુની લિપિઓમાં ચીનની “ઝા”ના પાયા પર લખાતી લિપિ તેમજ ઇજિપ્તની ચિત્રલિપિ મળે છે, પણ

જો સિવાય બીજી ઘણી લિપિઓ ધરેલી છે. “ગાથા”ની યા અવેસ્તાની મૂળ લિપિ શી હશે તે કોઈ જાણતું નથી. પણ જો ભાષામાં સ્વરભારો—accents—હતા, અને તે સ્વરભારો પ્રમાણે શબ્દોમાંના અક્ષરોના જુદા જુદા ઉચ્ચાર થતા હતા, એટલે લખવાની કોઈ પણ લિપિ તો તે કાળમાં હોવી જ નેમળી. પણ જરૂરથીતોજો પોતાના પેગંબર માહેબનો મૂળ બાખરીયા દેશ કોઈક કારણે છોડી દીધો હતો અને મદીજો પછી ઈશન દેશમાં તેઓ ઠરીકામ થયા અને ત્યાંના લોકોમાં ધર્મનો વિસ્તાર દીધો, જો બધા લાંબા કાળમાં “ગાથા” ભાષાની લિપિ તદ્દન ભુલાઈ ગઈ હોવી નેમળી. ખુદ અવેસ્તાની લિપિ પણ શી હશે તે પણ આપણે જાણતા નથી.

પ્રથમ આપણે “ગાથાભાષા”ની વર્ણમાળા જોઈએ. એમાં મૂર્ધન્ય—Cerebral—વ્યંજનો દ, ડ, ડ, ડ, પુ નથી, છ અને ઝ નથી, ભ નથી, લ પણ નથી. ઋ છે પણ તે હ્રસ્વ જ છે, ઋઋ ઋ નથી. ઋ મુદ્દલ નથી. આ ઋ હોત તો “લ” પણ હોત, કેમકે ઋનો ખગે જૂનો ઉચ્ચાર પ્રાતિશાખ્યો પ્રમાણે “અલ્” હતો, એમાંનો પ્રથમ “અ” સ્વર અને પાછળનો “અ” સ્વર જે વ્યંજન બતાવવા વપરાતો તે કાઠી નાખીને તેમાંથી “લ” નિપજાવ્યો હતો. “ગાથા”માં “ળ” પણ નથી. ડ, ઢ, ણ ને બદલે જૂના જદ અને કૂદ છે. “ગાથા”માં “ઞ” અગ્રેણ IV ના જેવો છે અને લિપિમાં પણ તેવો જ લખાય છે. વ બે જાતના છે. ગળ્દા-ફલમાંનો અને ગળ્દાગમાંનો, જો બન્ને જુદી રીતે લખાય છે, તે જ પ્રમાણે ચ પણ બે જાતના છે. ગાથાભાષામાં બે ચ છે, દંત્ય ચ, અને કલ્પ ચ. આ કલ્પ ચ અતિ પ્રાચીન છે જેનો ઉચ્ચાર “હ” જેવો પણ પોષો થતો હતો અને જે ઉચ્ચાર “મ”ને બદલે “હ” જેવો હજી પણ મુરત અને કાઠિયાવાડમાં અને અલગ સુજરાતીઓમાં ચાલે છે. ગાથામાં વિમર્ગને બદલે ગુ કે ઝા કે આઝા થાય છે. વળી ‘એ’ના લાળા ટૂકા મળીને આ ઉચ્ચાર છે, જેમાં છેદલા ‘એ’ તે જ ખરો ‘એ’ છે, બાકીના “ઐ,” ઐ અને એ સ્વરભાર બતાવવા જુદી જુદી રીતે વપરાય છે. વળી ગાથાભાષામાં ૨ પણ બે છે, નરમ અને કઠોર. વળી તાલુ-ધાનના—palatal—વ્યંજનોમાં અગ્રેણ ૪ જેવો જ છે તેમ ઉખાસરો શ, ષ, ષ મા અગ્રેણ azure-એજ્યોર—માંના ૪ જેવો જ પણ છે. વૈદિક ભાષામાં સર્વનામની છટ્ટી વિભક્તિનો ન્વ જે સ્વરિત સ્વરભારવાળો હોય તો તેનો પચા ઉચ્ચાર થાય છે તે બની મજા જુદી છે તે જ પ્રમાણે બેકાસરમાંના ‘સ્વ’ અને કવચિત ‘હવ’ એ બન્નેનો ‘ઞવ’ ઉચ્ચાર થાય છે, તેની મજા પણ જુદી છે. વળી ‘ન’ પણ બે છે. શબ્દના પ્રારંભમાં કે વચ્ચેમાં કે છેડે ‘ન’ આવે તો તે ‘ન’ જ લખાય છે, પણ ‘ગ’ કે ‘ત’ની અગાઉ વ્યંજન ‘ન’ આવે તો તે જુદી રીતે “નૃ” લખાય છે. ‘ત’ની પણ એવી જ રીતે બે મજા છે. પ્રારંભમાં કે વચ્ચેમાં ‘ત’ ‘ત’ જ રહે છે, પણ શબ્દને છેડે આવતો ‘ત’ જુદી રીતે ‘તૃ’ લખાય છે.

ઉપર જણાવેલી ગાથા ભાષામાંની ખાસ ઉચ્ચાર મજાઓ વૈદિક ભાષામાં નથી, યા જૂનીમાં હશે તો તે પાછળથી જ્યારે મૃકોતોનો સંગ્રહ થયો, ત્યારે તે કાઠી નાખી હશે ઘણા ભાષાશાસ્ત્રીઓનું માનવું છે કે વૈદિક ભાષામાંના કઠોર મૂર્ધન્ય વ્યંજનો હિંદમાંના આફ્રિકાનીઓની કે ડ્રવિડ—તામિલ ભાષામાંની વર્ણ-માળામાંથી આવ્યા હશે. અહીં તો ગાથા ભાષાની વર્ણમાળામાં શુ છે ને શુ નથી, તે વૈદિક ભાષાની વર્ણમાળા સાથે મરખાવીને બતાવવાનું જ પ્રયોજન છે. આ

વર્ણમાળા સંબંધમાં વિસ્તારથી લખેલું મારા “ગાથાનો છંદ અને તેના સ્વરભારો” વાળા” જુદા લેખમાં મળી આવશે.

‘પ’ અને ‘વ’

વૈદિક ભાષામાં “ધ્” જ્યાં જ્યાં આવે છે, ત્યાં ત્યાં ગાથા ભાષામાં “રૂપ” રહેલો છે, અને અવેસ્તામાં પણ એમ જ “રૂપ” છે. દાખલા તરીકે વિષ-વીરૂપા, ઋષ-અરૂપા, મિન્ત-રૂપેન્તા, ઋષિન્-અરૂપેન્. ભાષાશાસ્ત્રના અભ્યાસમાં આ પ્રથમ ‘પ’ અને પછી ‘વ’ આવે છે, તે ઉચ્ચારકમ પ્રમાણે બરાબર છે. ગયા ૯, સ. ૧૯૪૦ માં મુંબઈ યુનિવર્સિટી તરફથી પંડિત બેચરદાસે “શુન્શતી ભાષાની ઉત્કાંતિ” નામે આપેલાં વ્યાખ્યાનોનું મોટું પુસ્તક પ્રગટ થયું છે, તેમાં પહેલા વ્યાખ્યાન “આમુખ”માં એ ભાષાશાસ્ત્રીએ વૈદિક અને સંસ્કૃત ભાષાઓ માટે ચાલતા કેટલાક ભ્રમો ભાંગી નાખ્યા છે. એમાં તેઓ ખુલ્લું જણાવે છે કે પ્રાગ્વૈદિક-pre-Vedic-કાળમાં ‘વ’ ને બદલે ‘પ’ જ વપરાતો હતો. ભાષામાં ‘પ’ પહેલો અને તેનો ‘વ’ પછી જ થયેલો છે. આ પ્રકરણ એ ગ્રંથમાં બરાબર ચર્ચાયેલું છે. ભાષાશાસ્ત્રના અભ્યાસીઓએ એ પુસ્તક ખાસ વાંચવા જેવું છે. જે હિંદુ આર્યો “વેદ”ને જ હુનિયાનું સૌથી જૂનું પુસ્તક માનવા-મનાવવા મથે છે, તે સૌને આ ભાષાશાસ્ત્રના બરા જ્ઞાનથી જણાશે, તેમજ અહીં આ ઉપરાંત ભાષાનાં અનેક રૂપોની પ્રાચીનતા ગાથાભાષામાંથી બતાવવામાં આવશે કે શ્રી જરથુસ્ત્ર પેગમ્બર સાહેબની “ગાથાઓ” જ આજ સુધીમાં તો સૌથી વિશેષ પ્રાચીન છે.

“ગાથા”માંના બહુ શબ્દો ઋગ્વેદમાં મળતા નથી, જે કે આ ગ્રંથની છેવટે મેં “ગાથા”માંના જે જે શબ્દો એક યા બીજા રૂપમાં ઋગ્વેદમાં ને બીજા વેદોમાં મળી આવે છે, તે સર્વ શબ્દોનો એક કોશ પણ આપ્યો છે, અને એ શબ્દો વેદોમાં ક્યાં ક્યાં છે તેનાં મંડળ સૂક્ત અને પ્રલોકની સંખ્યા પણ તેમાં રૂપદ્દ રીતે મેં બતાવ્યાં છે. એક વસ્તુ પણ નોંધવા જેવી છે કે પંચાલું ટકા શબ્દો તો ઋગ્વેદમાંથી જ મળી આવ્યા છે, બીજા વેદોમાંથી તો ઘણા જ જૂજ શબ્દો મળ્યા છે. એ પણ બતાવે છે કે ગાથાકાળ ઋગ્વેદની પૂર્વેનો નજીકમાં જ હતો. ત્યારે યજુર્વેદના અને અથર્વવેદના કાળ બહુ પાછળના છે, કેમકે તેમાં ભાષા ઘણી અગળા-જપી છે, અને જૂનાં રૂપો તેમાંથી હુપ થયેલાં છે.

કેટલાક “ગાથા ભાષા”ના અભ્યાસીઓ એમ માને છે કે એ ભાષાના શબ્દોનાં બરા અર્થ માટે માત્ર ઋગ્વેદમાંના જ શબ્દો કામમાં લઈ શકાય. તેમનો આ મત બહુધા ખરો છે, પણ ભાષાના કોઈ પણ એક પુસ્તકમાં તે ભાષાના તમામ તો શું પણ થોડા ભાગના શબ્દો પણ મળી શકે નહીં. “ગાથા”ના મારા અનુવાદમાં મને જ્યાં જ્યાં ગાથામાંના શબ્દો ઋગ્વેદમાંથી મળી આવ્યા, ત્યાં ત્યાં એ શબ્દોના અર્થો મેં મોનિયર વિલ્ચમ્સના મહા સંસ્કૃત-અંગ્રેજી કોશની બન્ને આવૃત્તિઓમાંથી મેં તે તે શબ્દોના તે તે પ્રલોકના મમત્ર વિચારને બંધબેસતા અર્થો લીધા છે. પણ “ગાથા”માં એવા બીજા પુષ્કળ શબ્દો છે જે ઋગ્વેદમાં નથી મળતા, પણ તેના ધાતુ તો ઉપલા કોશમાં મળી શકે છે. વળી ઉપલા મો. વિ. કોશની એક ખાસ ખૂબી એ છે કે તેમાં વેદકાળના અર્થો ખાસ નોંધથી દેખાડેલા છે અને તે જ શબ્દના પાછલા શિષ્ટ સંસ્કૃત કાળમાં બદલાયેલા અર્થો પણ આપેલા છે, તે ઉપરાંત બીજા અનેક જૂના વૈદિક ને સંસ્કૃત ભાષાઓના કોશકારોએ અતિપ્રાચીન

કાળમાં તે તે શબ્દોના બીજા અર્થો પણ થતા હતા અને કેટલાક એ રીતે વંશપર-
પરા ઊતરી આવેલા તેવા અર્થો પણ તેમાં ‘L’ (એટલે (Lexicographics) સંજ્ઞા:
તે તે શબ્દો પાસે મૂકીને આપેલા છે. આ વર્ગમાંના અર્થો પણ “ગાથા”ના
અનુવાદમાં મને ઘણા કામ આવ્યા છે. દાખલા તરીકે આપણા અવેસ્તામાં “ખરેમ્”
છે, તેને યજ્ઞત ગણીને પણ તેને ‘અયો’ કહીને તેની સ્તુતિ ધીધલી છે. આ
“ખરેમ્”નો અર્થ “ગધેડો” કરીને પહેલવી કાળથી અવેસ્તાના અનુવાદોમાં આજ સુધી
થતા આવ્યો છે, અને “ત્રણ પગનો ગધેડો” તે શું હશે, તે માટે આપણા હાલના
પારસી અભ્યાસીઓએ કંઈ કંઈ ભારે વિચિત્ર કલ્પનાઓ કરીને તેને “શરીરશાસ્ત્ર”થી
લપાસી તોલીને પેટમાંના વચ્ચેના પડદા-diaphragm-તરીકે ઓળખાવ્યો છે !
હવે એ “પડદો” અયો પણ કેમ થયો, અને વળી તેની સ્તુતિ ને આશાધના
કલ્પાનું પણ અવેસ્તાના લખનારનું શું પ્રયોજન હશે, તે આપણી સમજની બહાર
જાય છે ! એ આપણા અભ્યાસીઓએ જ્યોતિષવિદ્યાનો આશરો લીધો હતો.
અને આ થજતો તે આદિત્યો, વસુઓ, રુદ્રો અને તેમનાં નક્ષત્રો છે તે બરાબર
તેઓ સમજ્યા હોતે, તો આ “ત્રણ પગના ગધેડા”નો પત્તો આકાશમાંથી જ
મેળવવા પામતે ! કન્યા રાશીમાં હસ્ત નક્ષત્રના તારાઓનો પુંજ છે, તેના પાંચ-
તારા છે, અને તે આપણા હાથને તેની આંગળીઓ અને અંગૂઠા સાથે પહોળો કરતાં
તેની પ્રત્યેક આંગળીના નાકા પર આ એક એક તારો બેસી જાય છે. તેથી જ એ
નક્ષત્રને “હસ્ત” એટલે હાથના ઘાટનું નક્ષત્ર કહ્યું છે, હવે બૂના ઝીક જ્યોતિષમાં
આ હસ્ત નક્ષત્રને “કોરપુસ-Corpus-કહ્યું છે અને તેનો અંગ્રેજી અર્થ “કાગડો”
છે. આપણા હાથની પાંચે આંગળીઓ પહોળી કરીએ, અને વચમાંની ત્રણ આંગળી
નીચે મૂકીને અંગૂઠો એક બાજુ ઊંચો કરીએ તો તે કાગડાનું માથું થાય અને
છેડકી નાની આંગળી ઊંચકીએ તો તે કાગડાની પૂછડી થાય ! એટલે પેલી ત્રણ
આંગળીઓ તે બેને બદલે ત્રણ પગ જેવી થાય ! આ પેલો ત્રણ પગનો કાગડો-
Corpus’ હવે મો. વિ. કોશમાં ઉપર જણાવેલી “L” સંજ્ઞા સાથે આ “ખરેમ્”
ખર-નો અર્થ crow એટલે કાગડો કરીને આપેલો છે ! એવી રીતે આ “ખરેમ્”નો
લેહ મળી આવ્યો. એ જ પ્રમાણે “ગાથા”માં આપણા એક અમશાર્પેદ “દ્વશ્ર”નું-
નામ છે. એ “વાહુ દ્વશ્ર” એટલે “જલ્મ જલ્મ” પણ કહેવાયો છે. હવે આપણે જોઈએ
કે એ “દ્વશ્ર” તે કોણ. “દ્વશ્ર” તે કાંઈ ક્ષત્ર એટલે રાજ, સત્તા, કે રાજ્ય નથી.
આ “દ્વશ્ર” તો અતિ આચીન કાળમાં ક્ષત્ર ધાતુ પરથી “સુષિનો ઘડનાર” તરીકે
મનાયેલો છે. મો. વિ. કોશમાં જણાવ્યા પ્રમાણે એ “ઘડનાર”ના અર્થવાળો ક્ષત્ર-
ક્ષત્રનું ૧/૧ રૂપ-ઋગ્વેદ મં. ૬-૧૩-૨ માં છે. વળી એ ક્ષત્ર-શબ્દના અનેક અર્થો
જુદા જુદા ગ્રંથોમાંના આપીને છેવટે ઉપર જણાવેલી “L” સંજ્ઞા સાથે એનો
અર્થ “Name of Brahma”-“બ્રહ્માનું નામ”-એમ જણાવ્યું છે ! “ગાથા”માંનો
આ “દ્વશ્ર” એ હિંદુશાસ્ત્રની ત્રિપુટિ-વિષ્ણુ, શિવ અને બ્રહ્મા-એમાંના “બ્રહ્મા”
એટલે સર્જનહાર, તે એ અર્થમાં કે એ તમામ પ્રાણીમાં તેનો વંશવેલો ઉતારવાનું
“બીજ” મૂકે છે, અને એ દ્વશ્ર તે સંયમ આપનાર પણ છે, આ બધું
વિસ્તારથી અને ખુદ ગાથામાંના શ્લોકોમાં એ અમશાર્પેદો કોણ કોણ છે તેના
દાખલા આપીને મેં “ગાથામાં જ્યોતિષનો પાયો” નામના મારા જુદા લેખમાં
સમજાવેલું છે. અહીં તો મારી કહેવાની મતલબ એટલી જ છે કે ગાથાકાળના
ઘણા બૂના શબ્દોના પરા અર્થો મો. વિ. ના કોશમાંથી માત્ર ઋગ્વેદમાં કે

બીજા વેદોમાં વપરાયેલા જણાવ્યા છે તે જ નહીં, પણ આવી 'L' સંજ્ઞાથી જણાવેલા શબ્દાર્થોમાંથી પણ મળી આવે છે.

ગાથા ભાષા જ ઋગ્વેદની ભાષામાં ઊતરેલી છે

ગાથા ભાષા તે વૈદિક ભાષાની ગણે છે, એમ આજ સુધીના યુરોપ, અમેરિકા, ઇરાન, હિંદ દેશોના અવેન્તાના અભ્યાસીઓ માનતા આવ્યા છે તેઓને ગાથા ભાષાના ઘણા શબ્દો વૈદિક ભાષાના જેવા જ લાગ્યા, વ્યાકરણ પણ બહુધા વૈદિક ભાષાનું જ જણાયું, કેટલાંક નાના શબ્દો તો વૈદિક ભાષામાં તેમજ મન્દુલમાં પણ હજી સુધી આવે છે, તે જ ગાથાના શ્લોકોમાં પણ છે, તે બધાથી તેમની ખાતરી થઈ કે એ બન્ને મમકાલીન હોવી જોઈએ. પણ પ્રો. જેક્સને, દેવઃ મિન્મે અને બીજા કેટલાક અવેન્તાના અભ્યાસીઓએ ગાથા ભાષામાં મર્વનામાં વગેરેનાં એવા કેટલાંક ભાષા તેથી તેમને લાગ્યું કે ગાથાભાષા વૈદિક ભાષાથી પણ પુગણી હોવી જોઈએ. જેક્સન પોતાના “અવેન્તાના વ્યાકરણ, ભાગ ૧ લા”ના એની પ્રસ્તાવનાના ૫૪ મા ફકરામાં ઠહે છે કે “ગાથા ભાષા અવેન્તાની ભાષાથી ઘણી જૂની છે અને કેટલીક બાબતોમાં તે જૂની પડે છે ગાથાનું વ્યાકરણ -૫૫ રીતે શુદ્ધ છે અવેન્તાના પાછલા ભાગોમાં ભાષાની ભ્રષ્ટતા પણ ઠીક ઠીક દેખાઈ આવે છે, અને તેમાં બહુ અશુદ્ધિઓ પેસી ગયેલી છે. અવેન્તાની ભાષાના શબ્દોના રૂપ ઋગ્વેદ જેટલા જૂના દેખાય છે, અને કોઈકોઈક વાગ તો તેમાં વધારે જૂનાં રૂપો પણ મળે છે” પ્રો. જેક્સન આ બધું લખ્યા પછી પણ પેગનબર માટેજ અર્થે જગદુરત્રનો જન્મકાળ ઇ. સ. પૂર્વે ૧૬૦-૫૮૩ ઉપર મૂકે છે, જો કે એ જ “પ્રસ્તાવના”ના ૩૦ મા ફકરામાં તે પેગનબર માટેજને “ઇસુ ખ્રિસ્તના જન્મથી હજાર વર્ષથી વધુ ઉપર” થઈ ગયેલા હોય એમ કહે છે. જો ઋગ્વેદની ભાષાથી ગાથાની ભાષા વધારે જૂની છે એમ કહેવા છતાં ગાથાના અધ્યાયોને ઇ. સ. પૂર્વેની છઠ્ઠી યા માત્રમી સદીમાં તે મૂકે છે, તો શુ ઋગ્વેદનો કાળ ઇ. સ. પૂર્વે પાંચમી સદીની અદર હશે? અવેન્તામાંના અને ઋગ્વેદમાંના જ્યોતિષને લગતા ઉલ્લેખો પરથી તો આપણે ઉપર નિર્ધાર જોઈ આવ્યા છીએ કે ઋગ્વેદનો જમાનો ઇ. સ. પૂર્વે પાંચ હજાર વર્ષથી પણ વધારે જૂનો દેખાય છે. અહીં તો આટલોજ ઉલ્લેખ જમ થશે. અહીં જોટલુ તો નોંધવું જ જોઈએ કે આ બધા યુગોપીય અને અમેરિકીય અવેન્તા વિદ્વાનો આ વિષયમાં જાણી છલકાઈ પાડી ગયેલા છે. તેમને આ જ્યોતિષના ઉદ્ભવોની કશી માહિતી જ નહોતી. અને તેમને પોતાના પાશ્ચાત્ય પરિતોના આધુનિક જ્ઞાન ને વિજ્ઞાન માટે જોટલો ગર્વ હતો કે જાણે આ પૂર્વ તરફના ઋષિઓ ને પેગનબરમાં આટલા બધા હજાર વર્ષ પૂર્વે આધ્યાત્મિકતાનું ને પવિત્ર નીતિનિતિનું જ્ઞાન જ કેમ હાઈ થકે!

“ગાથા”માંના અનેક શબ્દોની ઋગ્વેદમાં ગેરહાજરી

હવે, આપણે ગાથાભાષાની ઋગ્વેદની ભાષાથી પણ વિશેષ પ્રતીતિ જોઈએ. “ગાથા”માં અનેક શબ્દો છે, જે ઋગ્વેદમાં મળતા નથી, અને એવા કેટલાક શબ્દોના રૂપ ટોચક બે ચાર જાકી ગઈ ગયેલા શબ્દોના અગમાં મળે શબ્દ તરીકે ગઈ ગયેલા મળી આવે છે. એ શબ્દો અને તેનાં રૂપ ને ધાન અહીં આપણે તપાસીએ:

૧. “ગાથા”માં અને “ઋગ્વેદ”માં આતશની યા અગ્નિની ઉપાસના ઠેરઠેર મળે છે. ઋગ્વેદમાં તો આતશ માટે માત્ર “અગ્નિ” શબ્દ જ દસે મંડળોમાં વપરાયેલો છે, ત્યારે “ગાથા”માં તો “અગ્નિ” જેવો શબ્દ જ નથી, આ “અગ્નિ” શબ્દ પશ્ચિમની “સ્લૅવ” ભાષામાં “અગ્નિ-ognj-”, લિધુઆનિયન ભાષામાં “ઉગ્નિ-સ-ugni-s” અને લૅટિન ભાષામાં “ઇગ્નિ-સ-ignis” રૂપોમાં હજી પણ મળી આવે છે, તેમજ અવેસ્તા ભાષામાં માત્ર એક જ ઠેકાણે “હમશ્હાઇતિ યસ્ત”માં ૪ થા કરદામાંના ૫ મા ફકરામાં “અગ્ન્યાઓ” એમ “અગ્નિ”ની છટ્ટી વિભક્તિ એકવચનના રૂપમાં એ “અગ્નિ” શબ્દ આવેલો છે. યાકી “ગાથા”માં તેમજ અવેસ્તામાં તો બધે જ આતશને માટે “આગ્રા” યા “આતર” શબ્દો જ વિકલ્પે વપરાયેલા છે. હવે મો. વિ. કોથમાં (૨૯ આવૃત્તિમાં ૧૭ ને પાને) જયર્વન્ શબ્દના અર્થ માટે શું લખ્યું છે તે વાંચો. કર્તા જણાવે છે કે આ શબ્દ જૂના કાલગ્રસ્ત-obsolete-શબ્દ જયર્ પરથી બનેલો જૂના કોશકારો કહે છે, અને જોના અર્થ નીચે પ્રમાણે કરે છે: (૧) અગ્નિ અને સોમની ક્રિયા કરનારો બ્રાહ્મણ પુરોહિત-priest; (૨) જે પુરોહિતે અગ્નિની પ્રથમ પૂજા ને આરાધના સ્થાપી તે પ્રથમ પુરોહિતનું નામ. આ “અથર્” બ્રહ્માનો સૌથી મોટો પુત્ર હતો જે બ્રહ્મા પાસેથી પહેલ વહેલો બ્રહ્મવિદ્યા શીખ્યો અને પછી બીજાઓના એ વિદ્યામાં શુરુ બન્યો. ગાથાકાળમાં આ આતશનો શબ્દ “આગ્ર” કે “આતર” હતો, અને આતશની આરાધના કરનાર પુરોહિતને અવેસ્તામાં “આગ્રવન્” કહેલો છે. આ “આગ્રવન્” શબ્દ “ગાથાઓ”માં છે જ નહીં. ગાથામાં તો માત્ર “આગ્રા” શબ્દ જ છે, અને તેનો સંબંધ “અપા”ની સાથે છે, અને એ “આગ્રા” અને સ્પેન્તા મન્યુની મારફતે આધ્યાત્મિકજ્ઞાન-પરાજ્ઞાન-બ્રહ્મવિદ્યા-“ક્ષુત્તમ”-મજ્જા પ્રભુપંથે જનારને પ્રેરે છે, એમ “ગાથા અહુનવધતિ”ના હા. ૩૧ ના ૩ જ શ્લોકની પહેલી જ લીટીમાં ચેગબાર સાહેબે કહ્યું છે. વળી ઉપર જણાવેલી હિંદુશાસ્ત્રોની કથા કે પહેલો અથર્વન બ્રહ્મા પાસેથી બ્રહ્મવિદ્યા શીખ્યો તે “અથર્” પોતે બ્રહ્માનો પુત્ર હતો. એ જ કથા અવેસ્તામાંની “આતશ નિયાઇશ્”માં છે જ્યાં આતશને “આગ્રો અહુરહે મજ્જાઓ પુત્ર” એટલે “અહુરમજ્જના પુત્ર હે આતશ !” એમ આ આતશની ઉત્પત્તિની કથા “ગાથા”માં અવેસ્તામાં અને ઋગ્વેદમાં અતિ પ્રાચીન કાળથી જળવાઈ રહેલી છે ! આ જયર્ શબ્દ પરથી બીજા સંસ્કૃત શબ્દો જયર્ એટલે “ખળતું-flame” અને જયર્વું કે જયર્વ એટલે “ફરફરતું-ધ્રુજતું-flickering-બનેલા છે. આ વાલ સ્પષ્ટ રીતે બતાવે છે કે ગાથા ભાષા ખરેખર ઋગ્વેદની ભાષાથી ઘણી જૂની છે, કેમકે તેમાંના આવા શબ્દો ઋગ્વેદ કાળમાં કાલગ્રસ્ત-obsolete-થઈ ગયેલા જણાવેલા છે, એટલે તેમ થવાને ઘણી સદીઓના જમાના વચમાં ગયા હોવા જોઈએ. ઉપર જણાવેલો “અથર્વન” શબ્દ પહેલી વિભક્તિ એકવચનમાં ઋગ્વેદના મંડળ ૧-૮૩-૫ માં છે, જે વિભાગ જૂના મંડળોમા ગણાય છે, એટલે ઋગ્વેદના જૂના મંડળમાં છે, તેમજ અવેસ્તામાં છે, પણ “ગાથા”માં એ શબ્દ નથી, એટલે એ શબ્દ ચેગબાર સાહેબ પછી જ ઘડાયેલો છે. અવેસ્તામાં “ફરવરદીન યસ્ત” ને જૂની ગણાય છે, તેના કરદા ૨૪ માંના ફકરા ૯૪ માં કહ્યું છે કે “ઉસ્ત-નો જાતો આગ્રવ યો સ્પિતામો જરથુસ્ત્રો”, એટલે “કલ્યાણ હો ! આપણે માટે સ્પિતમ જરથુસ્ત્ર જેવો એક આગ્રવન જન્મ પામેલો છે !”, એમ અહીં પણ “આગ્રવન” શબ્દ “ગાથા” પછીના કાળમાં જ વપરાયેલો છે.

૨. “ગાથા”માંનો “ઉર્વા” શબ્દ

“આત્મા” માટે ગાથામાં આવતો “ઉર્વા” શબ્દ પણ ઋગ્વેદમાં નથી. એ શબ્દ વૃન્દાંકુલું, છુપાવણું, એ ધાતુ પરથી નીકળેલો છે, અને તે પરથી વૃન્ નામ થયેલું છે, અને એ અનુદાત્ત હોવાથી વૃનો “ગાથા”માં લગભગ અર્ધે જ ‘ઉર્વ’ થયેલો છે. ખીજી વ્યુત્પત્તિ જન્-આસ લેવો, તે પર વર ઉપસર્ગ ઉમેરાઈને થયો હોય તેવી લાગે છે. બુના સંસ્કૃત કોશમાં જર્વ શબ્દ છે, તેનો એક અર્થ પિત્રાત્મા યા ગતાત્મા-જે આત્મા ચાલી ગયો તે, શરીર છોડી ગયેલો આત્મા, એમ થાય છે. વળી ઋગ્વેદમાં જ્મન્ શબ્દ Self, પંડ, અર્થમાં છે, અને પાછળથી એ જ્મન્ માં જા ઉપસર્ગ ઉમેરીને તેનો જાત્મન્-આત્મા શબ્દ કીધેલો છે. ગાથા “ઉર્વા” ઉપરાંત આ જ્મન્ શબ્દ ગાથાની ઉચ્ચારવિધિ પ્રમાણે “દૈમન-દૈમન્” કરીને હા. ૩૧-૧૬ માં અને જ્મન્ નું “દૈમાર્નમ્” કરીને હા. ૩૧-૧૮ માં આવેલો છે, એનો અર્થ ત્યાં તેમજ અર્ધે ઠેકાણે, અને અવેસ્તામાં પણ, પંડ, પોતાની બાત, self, અને પછી લક્ષણથી ‘આત્મા’ થાય છે. એનો અર્થ ‘ઘર’ નથી જ. ‘ઘર’ના અર્થનો વૈદિક શબ્દ તો હમ્ છે, તેમાં જ વ્યંજન નથી. પહેલવી તરબુમે કરનારના વૈદિક સંસ્કૃતના મર્યાદિત જ્ઞાનને લીધે આવી ગંભીર ભૂલ થયેલી છે. અહીં પણ “આત્મા” શબ્દ ઋગ્વેદમાં છે પણ “ગાથા”માં નથી; “ગાથા”માં તો “ઉર્વ” શબ્દ છે અને “દૈમન્” છે, અને “ઉર્વ” શબ્દ ઋગ્વેદ કાળમાં કાલચરત થયેલો હશે.

૩. “ગાથાભાષા” માંનો “ઉસ્તા” શબ્દ ઋગ્વેદમાં ભુદા અર્થમાં છે.

“ગાથા”ની ભાષામાં અને પછીની અવેસ્તા ભાષામાં “ઉસ્તા” યા “ઉસ્ત” શબ્દો છે, જેના અર્થ કલ્યાણ, સુખિ, અમરજ્યોતિ, એવા થાય છે. એ શબ્દ વ્ષ = બળવું, બળકવું, એ ધાતુ પરથી યા વસ = બળકવું, એ પરથી પણ બન્યો હોય. ઋગ્વેદમાં આ વસ નું ભૂતકૃદંતવું રૂપ રહ્યું છે, તેનો અર્થ કલ્યાણ કે મોક્ષ થતો નથી. એ વસ ના ક્રિયાપદોનાં રૂપો વસ, ઉ, ઝ, જી વગેરે પ્રથમાદ્યરોથી શરૂ થાય છે. ઋગ્વેદના કાળમાં આ ઉચ્ચ શબ્દ ઉપલા “કલ્યાણ”ના અર્થમાં કાલચરત થઈ ગયેલો છે.

૪. “ગાથા”માંનો જ્ઞાનના અર્થનો “અપ” શબ્દ વેદમાં નથી.

આ “અપ” શબ્દને માટે “અપેમ્ વૌહુ”ના બુના કલામ પરના લેખમાં મેં વિસ્તારથી સમજાવેલું છે. મો. વિ. કોશ પણ જણાવે છે કે જાત-ગાથા તથા અવેસ્તામાંના “અર્ષ્ટ”-નું બહુ બુના પ્રાગ્વૈદિક કાળમાં જપ્ કરીને ખીજું રૂપ પણ હતું તે વેદકાળમાં નષ્ટ થયું હતું, પણ તે રૂપ પરથી ઋગ્વેદના મં. ૧-૧૭૩-૪ માં સ્પષ્ટ જણેલા શબ્દમાં રહેલું છે! હું ધારું છું કે “ઋષિ” શબ્દનો ધાતુ પણ વેદના કોષકારને મળતો નથી પણ તે ક્રૂ-ગાથા ભાષામાં “અર્ષ્ટ” રૂપે છે, અને તેનો અર્થ સત્યતા, પ્રામાણિકતા એવો થાય છે. આ “ઋષ્” માંથી “ઋષિ” શબ્દ થયેલો હોવો જોઈએ, અને ક્રૂ અને જપ્ એ મૂળ શબ્દો હશે. આ “અપા” શબ્દથી પણ ગાથા ભાષાની વિશેષ પ્રાચીનતા સિદ્ધ થાય છે. ક્રૂ શબ્દ પણ પ્રાગ્વૈદિક જ છે, અને એ શબ્દ એ જ રૂપે વૈદિક કોશમાં છે, પણ તેના અર્થ વહેવું, જવું, હઠાવવું એવા થાય છે. આ “ગાથા”માંના “ઋષ્” શબ્દ પરથી જ સંસ્કૃતમાં “ઋષિ” શબ્દ થયેલો છે અને તેના અર્થ પવિત્ર પુરુષ, દ્રષ્ટા, સ્તોત્રકાર, એવા થાય છે, તે “ગાથા”માંના એ “ઋષ્” શબ્દ પરથી જ થઈ શકે. મો. વિ. પણ “ઋષિ” શબ્દ માટે લખે છે કે એ કોઈ બુના ધાતુ “ઋષ્” પરથી થયેલો લાગે છે!

વળી “ગાથા”માં “ઔરિયિશ્-ઋષિઃ” જોવા છે, તેનો અર્થ “તેજસ્વિ કિરણ” થાય છે, તે અર્થ પણ એ જ શબ્દના અનેક અર્થોમાં “I” સંજ્ઞા નીચે આપેલો છે! વેદમાં એ શબ્દનું બીજું રૂપ ઋષિઃ એ જ ‘કિરણ’ના અર્થમાં થયેલું છે, તે પણ એ જ “ઋષ” પરથી ઋષ ધાતુ થયેલો છે, તેમાંથી જિતરેલું છે.

૫. “ગાથા”માંના “ર્યેન્તા” શબ્દ “ઋગ્વેદ”માં નથી

“ગાથા”ના દિવ્યમંડળના અધિષ્ઠાતા “અદુરા” અને “મજ્જા” ને જે “ર્યેન્તા” કરીને તેમજ “આરમ્ભતિ-પ્રમંતિ-ને પણ “ર્યેન્તામ્” કરીને એ ગુણવાચક સંજ્ઞા લગાડેલી છે, તે “ર્યેન્તા” શબ્દ “ઋગ્વેદ”માં નથી. વેદના ધાતુ પાઠ ૨-૯ માં શિન્ઢ ધાતુ આપેલો છે અને તેનો અર્થ “સફેદ હોવું” આપેલો છે, તે જ અર્થ પ્રમાણેનો ઉપલો “ર્યેન્તા” શબ્દ પણ છે, જેનું વૈદિક રૂપ શિન્ત થાય. એ ધાતુ શિન્ઢ ધાતુ સાથે સંબંધ રાખે છે. “ગાથા”માં એ “સફેદ હોવું” પરથી તેજસ્વી, પવિત્ર, વૃદ્ધિકર, એવા અર્થ “ર્યેન્તા”ના થાય છે. એ જ શબ્દને મળતો “ર્યેન્તા”-szventa-શબ્દ એ જ “પવિત્ર”ના અર્થમાં યુરોપના લિથુઆનીઆ દેશની ભાષામાં છે! વળી ગાંધાર દેશમાંથી મળી આવેલા એક શિલાલેખમાં “ખરેદી” લિપિમાં “ર્યેન્ત” યા “ર્યન્ત” શબ્દ છે! ગાંધાર દેશની ભાષા અફઘાન ભાષાની સાથે અવેસ્તા ભાષામાંથી જિતરી આવેલી છે, એમ ભાષા-શાસ્ત્રીઓ કહે છે.

૬. “ગાથા”માં “દીર્ઘ” નહીં પણ “દરંગો” શબ્દ છે

આ “દરંગો” શબ્દ પણ “ગાથા”નું પ્રાગૈદિક રૂપ બતાવી આપે છે. ભૂના શબ્દો દ્રષ, દ્રાષ જેમાં દ્રાષ્ ધાતુ મો. વિ. કોશમાં આપેલો છે, અને તેના અર્થ “લાંબું કરવું, ખેંચવું” એવા છે. નોંધવા જેવું છે કે વૈદિક શબ્દ દીર્ઘનું અનિશ્ચયતાવાચક-superlative-રૂપ દીર્ઘિષ્ઠ નહીં પણ ભૂના દ્રાષ શબ્દ ઉપરથી થયેલું દ્રાષિષ્ઠ છે! વળી દીર્ઘનું તુલનાત્મક રૂપ પણ દ્રાષીવત્ જ છે! આ પરથી જણાય છે કે ગાથાકાળમાં જ્યારે ને બદલે જામ રૂપ હતું, તેમ આ દ્રષ ને બદલે દર્ષ રૂપ હતું, અને તે જ શબ્દ “દરંગો” રૂપે “ગાથા”માં આવે છે.

૭. “ગાથા”માં ચક્ષ કે ચક્ષુ ને બદલે “ચક્ષમ” શબ્દ છે

“ગાથા”માં આંખને માટે વૈદિક સંસ્કૃત “ચક્ષસ” કે “ચક્ષુ” શબ્દ નથી, પણ એ શબ્દનું ભૂતં રૂપ “ચક્ષમ” છે, અને તે “ચક્ષમનિ” જેવા શબ્દમાં દેખાવ દે છે. એ શબ્દનું વૈદિક રૂપ ચક્ષમણિ થાય. એમાં “ક્ષમ” “ચક્ષ” અનુદાત્ત હોવાથી સ્વરભારના ઉચ્ચારનિયમ પ્રમાણે “ક્ષ”નો “ય” કરાય છે. ઋગ્વેદમાં તો એકલા “ક્ષ” સાથેનાં જ રૂપો છે, તેમાં ‘મ’ લખેલો મળતો નથી. પણ ઋગ્વેદમાં મં. ૨-૨૪-૯ માં ચાક્ષ શબ્દ છે, તેને ક્ષમ્ ધાતુ પરથી કોષ-કાશેએ લીધો છે, તે યુક્ત નથી. આ ચાક્ષ શબ્દ “બ્રહ્મણસ્પતિ” યાને “બૃહસ્પતિ”ના સંબંધમાં વપરાયેલો છે, તેનો અર્થ “ક્ષમાશીલ” કે “દયાળુ” કરવામાં આવેલો છે તે ગેરસમજને લીધે છે. બૃહસ્પતિનું ગુણવાચક વિશેષણ ચક્ષ્ છે, એટલે “અંદરની ડહાપણુલરી આંખવાળો છે, એટલે આ ચાક્ષ નો અર્થ પણ “અંતર ચક્ષુવાળો”જ થઈ શકે, અને આધ્યાત્મિક રીતે તે જ અર્થ ખરો છે. હવે આ ચાક્ષ શબ્દમાં

પેલું પ્રાગ્વૈદિક જૂનું રૂપ વક્ષ્ય દેખાવ દે છે. એમ ઋગ્વેદમાં આ એક જ શબ્દ રહી ગયેલો છે જે ગાથાકાળના “અખ્મ” શબ્દની સાથે પૂરે છે. ગાથા તથા અવેસ્તાના એ “અખ્મ” શબ્દ પરથી જ “આખ”ને માટે ફારસી લાઘામાં પણ “અક્ષમ” શબ્દ આવેલો છે. એમ અહીં પણ પ્રાગ્વૈદિક શબ્દનું રૂપ સિદ્ધ થાય છે.

૮. “ગએમ્” અને “ગએથા” શબ્દોના પ્રાગ્વૈદિક અર્થો

“ગાથા”માં હા. ૩૦-૪ માં “ગએમ્” શબ્દ છે, તે જ વેદમાં ગમ્ય છે. ઋગ્વેદમાં આ ગમ્યના અર્થ માલ, મિલકત, ઘરવખરી વગેરે ઘણા થાય છે. પણ નોંધવા જેવું છે કે મો. વિ. કેશમાં આ શબ્દ જિ=મેળવવું, જીતવું, હરાવવું, એ ધાતુ પરથી થયેલો ગણાયો છે, અને એનો અર્થ “લાંબું જીવો!” એવા રૂપમાં પણ ત્યાં ખતાવ્યો છે. હિંદુઓનો પ્રખ્યાત “ગાયત્રી મંત્ર” જે આપણા “અહુનવર્ધય” જેવો ગણાય છે, તેની વ્યુત્પત્તિ પણ ગમ્ય પરથી કહેલી છે, અને તે માટે ગમ્યનો અર્થ—Vital airs—પ્રાણવાયુ, એમ આવેલો છે. ઉપર જણાવેલા હા. ૩૦-૪ માં એ શબ્દનો અર્થ પણ “જીવન” થાય છે. આ ગમ્ય પરથી “ગાથા”માં બીજો શબ્દ “ગએથા” થયેલો છે, તેનો અર્થ “જીવન ઉપભવનાર” યા સર્જન, સૃષ્ટિ એવો થાય છે. બીરી રીતે તો એનો અર્થ “જીવનનો હેતુ” થઈ શકે યા “જીવનનું સાધન” પણ થઈ શકે. આ અર્થ ઋગ્વેદમાં મળતો નથી કે આ અર્થમાં ગમ્ય શબ્દ તેમાં વપરાયો નથી. “ગએથા” શબ્દ તો ઋગ્વેદમાં નથી જ, પણ પાછળથી જે વદ શબ્દ “દુનિયા”ના અર્થમાં થયેલો છે તે કદાચ આ “ગએથા” સાથે જ સંબંધ ધરાવતો હોય.

૯. “બ્યઝૌથેના” અને “ઝ્યૌત્ન”ના જુદા અર્થો

વેદકાળમાં મનસા, વાચા, કર્મણા એટલે વિચાર, વાણી અને કર્મ—કાર્ય, એ ત્રિપુટિ હતી, પણ આ કર્મ શબ્દ પાછળથી થયો અને વપરાશમાં આવ્યો. “ગાથા”માં એટલે પ્રાગ્વૈદિક કાળમાં તો “મનઃહા,” “વચઃહા” અને “બ્યઝૌથેના”ની એ જ અર્થમાની ત્રિપુટિ હતી. ઋગ્વેદમાં આ વ્યૌત્ન શબ્દ મ. ૧૦-૫૦-૪ તેમજ મં. ૬-૧૮-૮ વગેરેમાં છે, પણ ત્યાં એના અર્થ “કર્મ” યા “કાર્ય” નથી. ઋગ્વેદના કાળમાં તો એ શબ્દના અર્થ પ્રોત્સાહક, ઉત્તેજક, સાહસ, યુક્તિ, બળ, જેવા બહુલાઈ ગયેલા હતા. “ગાથા”માં “કર્મ” યા “કર્મણ” શબ્દ છે જ નહીં. ત્યાં તો બધેજ “કર્મ”ને બદલે વ્યૌત્નાનો સ્વરભાર સાથેના ઉચ્ચારવાળો “બ્યઝૌથેના” શબ્દ જ છે. આ પણ સ્પષ્ટ રીતે બતાવે છે કે ગાથાકાળ ઋગ્વેદ-કાળથી પૂર્વેનો હતો, અને પ્રાગ્વૈદિક કાળમાંના કેટલાક શબ્દો જેમ કાળગ્રસ્ત થયેલા હતા તેમ વેદમાં કેટલાકના અર્થ પણ બદલાયા હતા. આ બધા લાઘાને લગતા ફેરફારો નોંધવા જેવા છે.

૧૦. ગાથાકાળના શબ્દોના ઋગ્વેદમાં થયેલા બિધા અર્થો

ગાથાકાળના શબ્દો કાલગ્રસ્ત થયેલા અને કેટલાક શબ્દોના અર્થ યોગ બદલાયેલા હતા, એટલું જ નહીં, પણ અસુરો અને દેવો વચ્ચેની યજુતા તેમજ ધર્મઝગડાને લીધે ઋગ્વેદના કેવળાતિના લેખકોએ કેટલાક શબ્દોના અર્થ કેવળ વિપરીત યાને બિધા પણ કરી નાખ્યા હતા: યુધ્ય શબ્દ મનુષ્ય-અહુરા, જે ઋગ્વેદના

જાનાં મંડળોમાં કહી કહી સારા અર્થમાં-પરમાત્મા, મહાજાળવાન. શક્તિ જેવા અર્થમાં વપરાયેલો જણાય છે, તે પછી દાનવ, રક્ષસ, નકારી શક્તિના અર્થમાં વપરાવા લાગ્યો અને ઋગ્વેદના ૧૦ માં મંડળમાં તો બધે જ તે ખરાબ અર્થમાં જ વપરાયેલો છે. “ગાથા”માં ને પછી અવેસ્તામાં એક જાણીતો શબ્દ “દૃષ્યુ” વપરાયેલો છે, જેનો તરબુમો પહેલવી અનુવાદકોએ ખોટી રીતે “દેશ” ના અર્થમાં કીધેલો છે, તે “દૃષ્યુ” શબ્દનો “ગાથા અવેસ્તા”માં “લક્ષિતભાવ-piety-સ્વાર્પણ” અર્થ છે. એ શબ્દ મૂળ ધાતુ દૃષ્ = જાણકું, જે “ધાતુપાઠ-૩૧-૯૧” માં આપેલો છે, તેમજ બીજે ધાતુ દાન = દેવની યા ચત્રની સેવા કરવી, લક્ષિત કરવી, એ પરથી નીકળેલો છે. “ગાથા”માંનો “હુદાઓરહો”-સુદોસસ-શબ્દ પણ એ જ ધાતુ પરથી થયેલો છે. જેનો અર્થ “શુભ લક્ષિતવાળો” તેમજ “વિશ્વૈતન્યને પિછાનવાવાળો” છે. એનો સમાન વૈદિક શબ્દ દસ્યું છે, તેમાં સ્વ સ્વરિત હોવાથી “પ્ર્યુ” કીધેલો છે. આ દસ્યુ શબ્દનો અર્થ વૈદિકકાળમાં Impiety એટલે “દેવનિંદા” થયો; કુદરતી રીતે જ જરથોસ્તી ધર્મના મૂળ અનુયાયીઓ “દેવોની નિંદા” કરતા હતા, એટલે તેઓ “અલક્ષત-impious-ગણાયા! એમ “ગાથા”ના આ શબ્દનો ઊધો અર્થ વેદમાં થયો છે. વળી આ “દેવનિંદા કરનારા લોકો”ને પણ તેઓએ દસ્યુ નામથી સંબોધ્યા અને છેવટે તેઓના રહેઠાણને, દેશને, દસ્યુ નામ આપ્યું! વિદ્વાનો આ બધાં રૂપાંતર હવે સમજી શકશે. પહેલવીવાળાઓએ “દૃષ્યુ”નો અર્થ “દેશ” કીધો તે ઉપર જણાવેલો ખરાબ અર્થ અણબણપણે અંગીકાર કીધો હતો. ખાકી “દેશ” તો દિશ્ = દેખાડકું, ઉપભવકું, એ ધાતુ પરથી થયેલો છે. “દિશા”-direction-એ શબ્દ પણ દિશ્ ધાતુ પરથી જ નીકળેલો છે. “ભાષાશાસ્ત્રીઓ” તો પોતાને ઘણા વિદ્વાનો કહેવડાવે છે, પણ ભાષાશાસ્ત્ર એટલું ગૂંચવણભર્યું અને ગૂઢ છે કે ઘણી વેળા વિદ્વાનો ખોટા ધાતુઓ પકડીને ઊંધા યા ભુદા જ અર્થો કરે છે. આ વિષયમાં અભ્યાસીએ ઘણી જ સંભાળ રાખવાની જરૂર છે. આપણા વિદ્વાનો યુરોપ અમેરીકા જઈને ત્યાંના વિદ્વાન ભાષાશાસ્ત્રીઓ પાસે વર્ષો સુધી ભલે અભ્યાસ કરે, પણ એ યુરોપીય ભાષાશાસ્ત્રીઓ કંઈ અભૂલ કે સો ટકા નિર્દોષ નથી. વિદ્યા કંઈ યુરોપમાં જ મળતી નથી. ખરી વિદ્વત્તા સંપાદન કરવા તો ઊંચી મગજશક્તિની ને પ્રતિભાની જરૂર છે.

૧૧. “અએનૅહુ” અને પ્રાપ્ત

શુનાહ, હુષ્કર્મ-Sin-ના અર્થમાં આપણે શબ્દશતીમાં “પાપ” શબ્દ વાપરીએ છીએ, તે પ્રાપ્ત શબ્દ ઋગ્વેદમાં વપરાયેલો છે. ઋગ્વેદ મં ૪-૫-૫-પ્રાપ્તઃ સન્તો મનુતા જંતવા-, પણ એ “પાપ” શબ્દ “ગાથા”માં છે જ નહીં. “ગાથા”માં તેમ જ ઋગ્વેદમાં એ જ અર્થમાં બીજે બીજો શબ્દ “અએનૅહુ”-ઈર્નસ-વપરાયેલો છે, એટલે આ “પાપ” શબ્દ ઋગ્વેદના કાળમાં વપરાતો થયો હતો, ત્યારે એ શબ્દની હસ્તી ગાથા કાળમાં હતી જ નહીં, કેમકે ‘પાપ’ના અર્થમાં “અએનૅહુ” શબ્દ “ગાથા”માં અનેક વાર વપરાયેલો છે, પણ “પાપ” શબ્દ તેમાંથી મળતો નથી. આ શહાદત પણ “ગાથા”ને પ્રાગ્વૈદિક દર્શાવે છે.

૧૨. “ગાથા”માં “લ” છે જ નહીં, “લ”ને બદલે “ર” વપરાયેલો છે

આ વિભાગના પ્રારંભમાં હું જણાવી ગયો છું તેમ ગાથા કાળમાં સંસ્કૃત-માંનો લ સ્વર હતો જ નહીં, એ પ્રાચીનથી-વૈદિક-કાળમાં આપેલો છે. “વાજસનેયિ-

સંહિતા”માં જણાવ્યા મુજબ ઋકારના ‘ઋ’ ઉચ્ચારમાં શરૂઆતમાં ટૂંકો સ્વર છે, તેમ છેવટે પણ સ્વર છે, અને વચમાં “ર” છે. આ ઋ કારનો ઉચ્ચાર સંસ્કૃતમાં “રિ” જેવો થાય છે, અને પ્રાકૃતમાં “રિ” અને “રુ” એ બન્ને ઉચ્ચારો થાય છે; રિષિ-રુષિ; સમરિદ્ધિ-સમરુદ્ધિ, રિતુ-રુતુ, વગેરે. પણ “વાલસનેયિ સંહિતા” જે પ્રાદ્યક્ષ કાળમાં લખાયેલી તે વેળાએ આ ઋકારના વૈદિક ઉચ્ચારની ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે સારી સમજ હતી. તેમાં રૂ વ્યંજનની આગળ પાછળ બન્ને બાબતોએ ટૂંકો સ્વર હતા. આ વાત સિદ્ધ કરવા ગાથા અવેસ્તામાં આ ઋકારનો ઉચ્ચાર “ઐર” થાય છે, અને તે અવેસ્તાની છેવટની બૃંદ લિપિમાં “ઐ-ર-ઐ” એમ લખાય છે. આમ વેદકાળના સાહિત્યની ઘણી વાતો જે ખુદ પ્રાદ્યક્ષકાળથી એટલે ચાર હજાર વર્ષથી સંસ્કૃત સાહિત્યના આકરણ ગ્રંથોમાં ભુલાઈ ગયેલી છે, તે ગાથા અવેસ્તામાં આજ સુધી કાયમ રહેલી છે !

હવે ઉપલા ઋકારમાંથી કાળક્રમે “ર” છૂટો પડીને તે વ્યંજનમાળામાં “ર” તરીકે દાખલ થયો, અને પછી એ “ર” શબ્દોમાં આવતો થયો. પણ ગાથાકાળના વ્યંજનોમાં “લ” હતો જ નહીં, અને કેટલાક બૂના શબ્દો જેમાં પાછળથી “લ” સુકાયેલો છે, તે “ર” સાથે જ લખાતા હતા. દાખલા તરીકે, સંસ્કૃતમાં જશ્ન=હથિયાર વગરનો, તે “ગાથા”માં હા. ૨૬-૬ માં “અસૂર” કરીને લખાય-મોલાય છે. મો. વિ. કોશમાં વાર શબ્દ જેનો અર્થ ખાલ, કેશ, થાય છે, તેને માટે નોંધ્યું છે કે આ વાલ ને બદલે વાર બેઠણી ઘણા પ્રાચીન કાળની છે ! આ બતાવે છે કે ગાથાકાળ ખરેખર પ્રાગ્વૈદિક જ હતો. વળી અવેસ્તામાં ખાલ-hair-ને માટે “વરેસો” શબ્દ છે, તેનું વૈદિક રૂપ વલ્લઃ થાય છે. આ વલ્લ શબ્દનો અર્થ વૈદિક કાળમાં અંકુર, ફણગો, ઝાડની નાકેની ડાંખળી એમ થાય છે. અવેસ્તાના “વરેસો” શબ્દનો અર્થ “બળદની પૂછડીના વાળ” એમ થાય છે. આ પણ પૂછડીને નાકેના વાળનું મૂમખું છે. એટલે એ શબ્દ પાછળથી “વદશ” એટલે અંકુર ચા ફણગો એ અર્થમાં વપરાતો થયો, અને સંસ્કૃતમાં તો એના અર્થે ફેરવાઈને બીજું રૂપ લીધું. આ ‘લ’ અક્ષર ઋગ્વેદમાં તો બૂનાં મંડળોથી નવાં મંડળો સુધીમાં ઘણે ઠેકાણે છે, અને એ ‘લ’ થી શરૂ થતા લોકન્ન જેવા શબ્દો પણ ઘણા છે. આ “લ”ની સંપૂર્ણ ગેરહાજરી ગાથા કાળને જરૂર પ્રાગ્વૈદિક ઠરાવવામાં મોટી શહાદત જેવો છે, કેમકે અતિ પ્રાચીન કાળમાં ‘લ’ને બદલે ‘ર’ વપરાતો હતો તે વૈદિક કોશકાશેએ નોંધેલું છે.

૧૩. ગાથામાંનો “ગધરી” અને ઋગ્વેદમાંનો મિતિ

“પર્વત”ના અર્થવાળો મિતિ શબ્દ અતિ પ્રાચીન હતો. એ શબ્દ “ગાથા”માં “ગધરી” થયેલો છે. ‘ત’ અનુદાત્ત છે અને મિ ઉદાત્ત છે, અને મિ માં “ધ” લળેલો હોવાથી ત ને અનુદાત્ત બતાવવા તેની પછી સ્વરભારના નિયમ પ્રમાણે તેને “ગધરી” કીધેલો છે. વેદમાં તો એ શબ્દ મિતિ જ છે.

૧૪. ઋગ્વેદમાંનો પ્રતિ તે “ગાથા”માં “પધતી” છે

“ગાથા”માં “પધતી”-પતિ-શબ્દ સામે, પાછું, દરેક, વગેરેના અર્થમાં વપરાયો છે, તે મૂળ ધાતુ પઠ એટલે હોવું, ધરાવવું, ભાગ લેવો, ભાગ પડાવવો, એ પરથી નીકળેલો છે. પછી ઋગ્વેદમાં વપરાતો પ્રતિ શબ્દ પ્ર એટલે તરફ,

સામે, પાછું, એ પરથી નીકળ્યો છે. એ એ પ્ર ધાતુ પરથી હોતો તો એ “ગાથા”માં “ક્રધતી” થયો હોતો, કારણ કે પ્ર ઉદાત્ત છે. એમ આ “ગાથા”માંના “પદ્યતી”-પતિ-બહુ જૂનો છે, અને ઋગ્વેદના જમાનામાં તે કાલગ્રસ્ત થઈને નીકળી ગયો હોતો અને તેને ઠેકાણે નવો શબ્દ જુદા ધાતુ પ્ર પરથી પ્રતિ કરીને ઉપજાવ્યો હોતો.

૧૫. “ગાથા”માંના “મિથ્ર, બધ, અધ્યમા”ના અર્થ જુદા છે

ઋગ્વેદમાં “આદિત્યો” મુખ્ય દેવો છે, તેમનાં નામ વરુણ, મિત્ર, અર્યમા, દક્ષ, ભગ, અંશ અને સવિતૃ અથવા સૂર્ય છે. પણ “ગાથા”માં એવા “આદિત્યો” ની કરી વાત નથી. તેમાં મગ-બધ, મિથ્ર, અધ્યમા અને હવર્ષ (સ્વર્-સર્વ) છે, પણ તે જુદા અર્થોમાં છે. “આદિત્યો”ની કલ્પના કે તેમનો ઉલ્લેખ “ગાથા”માં છે જ નહીં. એ તો “હસન્દહાધતિ ચરત”માં જ પ્રથમ દેખા દે છે, અને તે પણ પાછલા અવેસ્તાના કાળમાં ઉમેરાયેલા કુકરાઓમાં જુદી જ ભાષામાં છે. આ પણ ગાથાકાળને ઋગ્વેદથી વધારે પ્રાચીન દેખાડે છે.

૧૬. “ગાથા”માં સર્વનામોનાં કેટલાંકે રૂપો ઋગ્વેદથી પણ જૂનાં છે

(ક) પુરુષવાચક સર્વનામ

પહેલો પુરુષ એકવચન ચોથી વિલક્ષિતાં વૈદિક રૂપો મહ્યમ્, મહ્ય અને પૃષ્ઠાક્ષર (enclitic) મે છે, એનાં “ગાથા”માં અનુદાત્ત “મે” અને ઉદાત્ત કે સ્વરિત “મોઘ” છે, અને એક શકમંદ શબ્દ “મહ્યા” છે, પણ બીજું ચાલુ રૂપ “મઘ્વ્યા” કે “મઘ્વ્યો” છે, જે વૈદિક ભાષામાં સમ્યક્ કે સમ્યક્ થઈ શકે. પહેલો પુરુષ તેમજ બીજો પુરુષ દ્વિવચન માટે ઋગ્વેદનું રૂપ મ્યમ્ પ્રત્યય સાથે છે, પણ “ગાથા”માં તે મ્ વગરનું માત્ર “વ્યા” રૂપ છે.

ઋગ્વેદમાં બીજા પુરુષ બહુવચનનું થડ વુષ્મ છે, જે જૂના સ્મ રૂપ પર જ ઉમેરીને વુષ્મ કીધેલું છે. “ગાથા”માં આ “યૂષ્મ” થડ એને જ માટે છે, પણ પદ્યમાં એક શ્રુતિ ઝોછી જોઈતી હોય, ત્યાં “યૂ”ને પડતો મૂકીને માત્ર “ક્ષમ” જ રખાય છે. મૂળ સ્મ ને ઉદાત્ત કીધેલો હોવાથી તે જ સાથે વ્મ થાય છે, અને આ વ્મ ઉદાત્ત હોવાથી “ગાથા”ના સ્વરભારના નિયમ પ્રમાણે તે “ક્ષમ” રાચે છે. એટલે “ગાથા”માં “યૂષ્માર્કમ્” છે તેમજ “ક્ષમાર્કમ્” પણ છે, અને એ સર્વનામનાં બીજાં એવાં રૂપોમાં પણ “યૂષ્મ” અને “ક્ષમ” બન્ને વપરાય છે. ગાથાકાળમાં પેલો મૂળ થડનો શબ્દ “સ્મ” જીવતો હતો, અને કવિતામાં તે “યુ” સાથે કે “યુ” વગર પણ વપરાતો હતો. પણ પછી કાળ જતાં આ “ક્ષમ” લખવાનું બંધ જ કરવામાં આવ્યું હશે, એટલે ઋગ્વેદના કાળમાં વ્યાક્રમ જેવાં રૂપ મળતાં જ નથી.

બીજા પુરુષ બહુવચન પહેલી વિલક્ષિતામાં ઋગ્વેદમાં વ્યમ્ છે. “વુષ્મ” નથી. આ શબ્દનું મૂળ રૂપ વ્યમ્ હતું, પણ ૧/૩ નું રૂપ વયમ્ છે. તેની અસરથી આ વ્યમ્ ને બદલે વ્યમ્ રૂપ થયું હતું. પણ આ મૂળ રૂપ “યૂષ્મ” ને મળતું જ રૂપ “ગાથા”માં “યૂષ્મ” છે, જે બતાવે છે કે વચમાંના

“પ”નું સ્થાન “જ”એ લીધેલું છે. ગાથામાં એવા “પ”ના “જ” કીધેલા કેટલાક શબ્દો છે: ક્રોષ-પ્રઑજ વગેરે.

“ગાથા”માં વળી એક ઘણું જ ભૂનું રૂપ આ પહેલા પુરુષ બહુવચનની પહેલી કે આઠમી સંજોધન વિભક્તિ માટે વપરાયેલું છે, તે હા. ૩૨-૩ માંના “યુશ્”-યુ:-શબ્દ છે. એ યુય્મ કે “યૂજ્મ” ને બદલે વપરાયેલું છે. અહીં ચેલો સ્મ-વ્મ છે જ નહીં ને માત્ર બીજા પુરુષ સર્વનામનો યુ જ તેને બદલે રાખેલો છે ! ભાષામાં આવી અનિયમિતતા બહુધા તેનાં પ્રાચીન રૂપોમાં જ હોય છે, પછી ધીમે ધીમે નિયમિતતા સ્થિર થાય છે.

બીજો પુરુષ એકવચન એથી વિભક્તિનું વૈદિક રૂપ કુમ્યન્ છે, પણ ગાથા ભાષાનું રૂપ ઉપર જણાવેલા પહેલા પુરુષના “મુધુખ્યા” રૂપ જેવું જ “તુધુખ્યા” છે. એમ આ ભૂના પ્રકારો એક સરખા છે. વેદમાં એ રૂપ બદલાયાં છે એટલું જ નહીં પણ મ અને જ ને બદલે મ અને જ એમ બુદ્ધાં પણ છે.

ત્રીજા પુરુષ સર્વનામનાં રૂપો ગાથામાં કે વેદમાં નિયમિત છે જ નહીં. વળી એનાં રૂપો દર્શક સર્વનામ સાથે લેખી કેવામાં આવેલાં છે. ત્રીજા પુરુષ સર્વનામનો મૂળભૂત શબ્દ જ હતો, પણ ઋગ્વેદમાં તેનાં નિયમિત રૂપોમાં પહેલી વિભક્તિ એકવચન, નરજાતિનું રૂપ સ્ત્ અને નારીજાતિનું રૂપ સા છે તેમજ સાતમીનું તસ્મિન્ ઉપરાંત તસ્મિન્ પણ છે. બીજાં બધાં રૂપો ત્ત્ મૂળ પરથી જ થયેલાં છે. ગાથામાં ૧/૧ નું રૂપ હા. ૫૮-૪ અને હા. ૪૬-૧ માં “હે” છે. પણ ગાથામાં ૨/૧ નું રૂપ “હીમ્”-હીન્ છે, તે રૂપ ઋગ્વેદમાં પણ બે આર ઠેકાણે છે: મં ૪-૪૩-૫, મં ૧૦-૨૫-૯ ઇત્યાદિ. પણ ગાથામાં ૨/૩ નું નારી-જાતિનું રૂપ હા. ૩૩-૧૦ માં “હીશ્” છે, તે ઋગ્વેદમાં મળતું નથી. ત્યાં તો એ માત્ર તાત્ રૂપ જ જ મૂળનું છે. એમ અહીં પણ ગાથાકાળનાં પ્રાગ્વૈદિક રૂપ મળી આવે છે.

(અ) સંબંધી સર્વનામો

સંબંધી સર્વનામનું ૧/૧ નું રૂપ ઋગ્વેદમાં જત્ છે, તે ગાથામાં “યૈ” છે. ૬/૨ નું રૂપ વેદમાં વ્યોષ્ છે તે ગાથામાં “યયાઔ” છે. પણ ઋગ્વેદમાં ૨/૩ નું રૂપ યાન્ છે, તે ગાથામાં “યૈન્” છે. આ છેવટના “ઞ” માટે પ્રાતિશાખ્ય ગ્રંથોમાં જણાવેલું છે કે યાન્ નાં બહુ ભૂના ઉચ્ચારમાં છેવટે જ વપરાતો હતો ! વેદમાં ૨/૧ નું રૂપ યમ્ છે, તે ગાથામાં યિમ્ છે. વળી પહેલી ને બીજી વિભક્તિ એકવચન નાન્યતર જાતિનું રૂપ વેદમાં જત્ છે, તે ગાથામાં “હાત્” છે, તે પહેલી બીજી તેમજ પાંચમી વિભક્તિમાં પણ આવે છે. એ કદાચ જ ને મળતા સ્વ મૂળ પરથી પણ થયું હોય. પણ એ રૂપ ભૂનું છે.

(ગ) દર્શક સર્વનામો

આ દર્શક સર્વનામોનાં રૂપો જેમ ત્રીજા પુરુષનાં રૂપ સાથે લેખાયેલાં છે, તેમજ વૈદિક ભાષામાંના જ, જ્, જ્મ, જ્મ, જ્મ, જ્મ મૂળોનાં રૂપો પણ લેખાયેલાં છે. ગાથામાં ઇ, ઇશ્, ઇત્, ઇમ્, જેવાં રૂપો છે, તે ઘણાં જ ભૂનાં છે, અને ઋગ્વેદમાં

તેનો વિકાસ બુદ્ધે રૂપે થયો છે. ઋગ્વેદમાં હમ્, હમા, હ્યમ્ એવાં રૂપોં મળે છે. વળી વેદમાં ઇમિસ રૂપ છે, તેને મળતું અવેસ્તામાં “અએઈમિશ” રૂપ છે, પણ ગાથામાં તો આ ૩/૩ નું રૂપ “અન” મૂળ પરથી અનાઈશ” થયેલું છે, અને એ રૂપ વેદમાં નથી ! વળી વેદમાં જસૌ દર્શકે સર્વનામ ૧/૧ નું રૂપ છે તે અવેસ્તામાં છે, પણ ગાથામાં નથી. ગાથામાં ‘અવ’ મૂળ પરથી ૩/૩ નું રૂપ “અવાઈશ—જવૈ:”—મળે છે, તેમજ ‘અવ’ મૂળનાં ઘણાં રૂપો અવેસ્તામાં પણ છે, તે વેદમાં નથી. વેદમાં જસુ મૂળનાં રૂપો છે, તેને બદલે અવેસ્તામાં તો જવ મૂળનાં જ વપરાય છે. આ જસુ રૂપ ગાથામાં સુદલ નથી ને તેથી કદાચ અવેસ્તામાં પણ નથી.

ગાથામાં જ મૂળનાં કેટલાંક દર્શકે સર્વનામો વપરાયેલાં છે, તે ઋગ્વેદમાં મળતાં નથી. પહેલી ખીજ પાંચમી વિભક્તિનાં રૂપોમાં “અત્” વપરાયે છે, પણ તેના અર્થ અત્યય જેવો થયેલો છે: so, then, therefore, તેથી, ત્યાર પછી, તે માટે, એ કારણથી, એવા અનેક અર્થોમાં ગાથામાં આ “અત્” શબ્દ વપરાયેલો છે. વેદમાં એના સમાન અર્થમાં જતસૂ અને જય શબ્દો વપરાયા છે. એવાં જ ખીન્નાં રૂપો “આત્” અને ૩/૩ માં “આઈશ-દે:” પણ છે.

એમ “ગાથા”માં સર્વનામોનાં ઘણાં રૂપો ઋગ્વેદથી પણ બહુ જૂનાં વપરાયેલાં છે.

૧૭. “ગાથા”માં વિભક્તિનાં રૂપો પણ ઘણાં જૂનાં છે.

ગાથા લાપામાં નામ સર્વનામ તથા વિશેષણની વિભક્તિઓનાં રૂપો મોટે ભાગે ઋગ્વેદની લાપાના જેવાં જ છે. પ્રત્યયોના ઉચ્ચારમાં જે કિંચિત્ ફેરફાર બહારથી લાગે છે તે તો એ લાપાઓમાંના સ્વરભારોને લીધે છે. આ લેખ વાંચ્યા પહેલાં અભ્યાસી વાંચક મારો “ગાથાનો છંદ અને તેના સ્વરભાર”વાળો લેખ વાંચી જશે તો આ દેખીતો ભેદ માત્ર સ્વરભારના તે વેળા થતા ઉચ્ચારોને જ આભારી છે, તે ભેદ શક્યો.

ગાથામાં વૈદિક લાપાના વિસર્ગને બદલે “ઐ”, “આઐ” ને “ઓ” પ્રત્યયો ઉમેરાયેલા છે, અને છેવટના ‘અ’ સ્વરને ઠેકાણે “આ” સ્વર હોય છે મેષાઃ - મજ્જહાઐ, જર્જુર - અહુરા, યસુ - યે, જસુરાસુ - અહુરાઐહો વગેરે ચોથી વિભક્તિના પ્રત્યયો વેદમાં જે અને જય છે, તે “ગાથા”માં “આઈ” છે. એમ એક ફેર મેં એવો જોયો છે કે પ્રાવૈદિક લાપામાં જે જૂનો જે છે અને જે જસૈ, યસૈ તસૈ જેવાં સર્વનામોમાં હજી પણ દેખાય છે, તે “આઈ”નો જૂનો ઉચ્ચાર “આઈ” જ હોવો ભેદજે, ને તે તેમ જ છે. અકારાન્ત નામની પાછળ આ “આઈ” પ્રત્યય આવે છે તેની શ્રુતિ એક જ બોલાય છે અને સંભળાય છે, પણ અકારાન્ત નામની પાછળ ગાથામાં “આઈ” આવે છે તેમાંના ‘ઈ’ તે વૈદિક લાપામાંના ‘ય’ ને ઠેકાણે છે, ને તે ‘આ’થી બુદ્ધો બોલવાનો છે, અને એ ‘આઈ’ની જ શ્રુતિ ગણાય તો જ છંદની શ્રુતિગણના બરાબર થઈ રહે છે: મેષા-મેષોઽ-મજ્જહાઈ શવિષ્ઠા-શવિષ્ઠાય-સંવિસ્તાઈ વગેરે. છઠ્ઠી વિભક્તિ બહુવચનનો પ્રત્યય જ્ઞાનામ વેદલાપામાં છે, પણ “ગાથા”માં તે “અનાંમ” યા માત્ર - “નાંમ” ઉમેરાય છે પ્યોનાનામ્-પ્યોઐધનનાંમ્, દાઘાનામ્-દાઘનાંમ્-વગેરે.

પણ ઋગ્વેદમાં ત્રીજી વિભક્તિ એકવચનનો પ્રત્યય જન છે, તે “ગાથા”માં નથી, તેને બદલે “આ” પ્રત્યય છે. જાણે નહીં પણ જાણ, જે નહીં પણ “યા”. ગાથામાં બધે જ “આ” પ્રત્યય છે અને અવેસ્તામાં “આ”ને બદલે “અ” છે. “એન” પ્રત્યય તે વેળાની ભાષામાં આવેલો જ ન હતો. વિભક્તિના બીજા બધા પ્રત્યયો-સ્વરભારના ઉચ્ચારની વિચિત્રતા આદ કરતાં-ગાથા-અવેસ્તામાં અને ઋગ્વેદમાં બહુધા એક જ રીતના છે.

૧૮. “અસ્કારાન્ત” નામોનાં કેટલાંક રૂપો ગાથામાં ને વેદમાં જુદાં છે

અસ્કારાન્ત એટલે જે નામને છેડે “અસ” પ્રત્યય હોય છે તેનાં કેટલાંક રૂપો ગાથામાં ઘણાં જૂનાં દેખાય છે. વચ્ચેનું ૧ લી બીજી વિભક્તિનું નાન્યતર ભતિનું રૂપ વેદમાં વચ્સ છે, તે ગાથામાં “વચો” છે તે તો નિયમિત છે, પણ એનું બહુવચનનું રૂપ વેદમાં વચાસિ છે, તે પાછળથી થયેલું છે, “ગાથા”માં તો એનું રૂપ “વચાઓ” છે, એટલે વચાસ થાય. આ રૂપ પ્રાગ્વૈદિક છે. તેવાં જ એવા બીજા શબ્દોનાં બહુવચનનાં રૂપો છે. વળી અસ્કારાન્ત નામ વિદ્યસ્તું વેદમાં ૧/૧ નું રૂપ વિદ્વાન્ છે, પણ ગાથામાં તો વિદ્વાસ્ એટલે “વીદ્વાઓ” છે.

૧૯. સંખ્યાવાચક શબ્દોનાં કેટલાંક રૂપ ગાથામાં જૂનાં છે

સંખ્યાવાચક શબ્દોમાં પહેલી વ્રજ ની સંખ્યાનો શબ્દ ગાથામાં “એક” છે જ નહીં, પણ તેને બદલે “અએવ” છે, જે વૈદિક શબ્દ જૂન છે. આ બન્ને શબ્દો “એ” મૂળમાંથી નીકળેલા છે, પણ ગાથા અવેસ્તામાં તેમાં “વ” પ્રત્યય લગાડેલો છે, “એવ”નો અર્થ પાછળથી ખરેખર, એ જ, માત્ર, એમ થયેલો છે. ગ્રીક ભાષામાં આ “એક”નો શબ્દ “એલેવોસ-ol-vos છે જેમાં પેલા જૂના પ્રાગ્વૈદિક યા ઇન્ડો-યુરોપિયન રૂપમાંનો “વ” દેખાવ દે છે. ૬ ની સંખ્યાનું વૈદિકરૂપ વસ છે, પણ અવેસ્તા રૂપ “શ્વમ્” છે. અહીં “શ્વ” ઉદાત્ત છે તેથી “શ્” છે તેમ “વસ્”નો “વ” પણ ઉદાત્ત છે. પણ આ રૂપમાં પણ પેલો ‘વ’ દાખલ થયેલો છે.

૨૦. ગાથામાં ક્રિયાપદોનાં કેટલાંક રૂપો ઘણાં જૂનાં છે

ક્રિયાપદોનાં કેટલાંક રૂપો ગાથામાં વેદથી જુદાં આવે છે, અને વેદની પૂર્વેનાં હોય તેમ સ્પષ્ટ જણાય છે. ક્રિયાપદના ‘અ’ રૂપાખ્યાન (conjugation) માં ચર્તમાનકાળ, પરસ્મૈપદ, ૧/૧ નું રૂપ ઋગ્વેદમાં જામિ છે. પણ ગાથામાં તો એતનો “મિ” પ્રત્યય છે જ નહીં, અને માત્ર જા પ્રત્યય જ છે! કા-કયા, મા-મયા, કે-ઉક્ષ્યા, ચાન્-યાસા વગેરે. પણ અવેસ્તામાં પાછળથી આ રૂપમાં “મિ” પ્રત્યય ઉમેરેયેલો છે: આક્રીનામિ-જાણીનામિ, વૈરંજ્યામિ (રામ યસ્ત, કરદો ૧૧-ફકરો ૪૩), વનામિ (રામ-ફકરો ૪૪) વગેરે.

અપૂર્ણભૂત (Preterite or Imperfect) પરસ્મૈપદ, ૩/૨ ના વૈદિક રૂપમાં જામ પ્રત્યય છે, પણ ગાથા અવેસ્તામાં “તેમ્-તમ્” છે: અશ્રુયાતેમ્ (હા. ૩૦-૩)-જન્યવામ્, તઉર્વચર્તેમ્-જુર્વચવામ્. આત્મનેપદનાં ૩/૨ ના રૂપમાં પણ એવો જ ફેર છે.

અપૂર્ણભૂત તેમજ અનિયમિત કાળનાં આત્મનેપદ ૨/૩ ના ૩૫માં વેદમાં ધ્વમ્ યા દ્વમ્ પ્રત્યય છે, તે ગાથામાં “દ્વમ્” છે: શુપોદ્વમ્-ગોપધ્વમ્, શ્વરોદ્વમ્-શ્વર્ણદ્વમ્-સ્વર્ણદ્વમ્: અન્નુદ્વમ્-અન્નુધ્વમ્, વૈરદ્વમ્-અવૃદ્વમ્, વગેરે.

વર્તમાન, આત્મનેપદ, ૧/૩ ના ૩૫માં વેદમાં મહે પ્રત્યય છે, તે અવેસ્તામાં “મધદે” છે, પણ ગાથામાં “મધદી” છે. યજામહે નો અવેસ્તામાં “યજમધદે” છે. ગાથામાં તે આત્મનેપદ ૧/૩ માં વૈદિક મહિ વાળું જ ૩૫ છે: વાઉરોધમધદી-વાવ્રેમહિ.

વર્તમાન, ૩ જો વર્ગ, આત્મનેપદ, ૩/૧ નાં વેદમાં ઘત્તે-ક્ત્તે જેવાં ૩૫ છે, તે ગાથામાં “દ્વજ્ઞદે” છે. આ “જ્ઞદે” ૩૫ ખરેખર પ્રાગ્વૈદિક છે.

ક્રિયાપદોનાં અપૂર્ણભૂતકાળનાં ૩૫માં વૈદિક કાળમાં જ ઉપસર્ગ ઉમેરાય છે, પણ “ગાથા”માં આ “અ” નથી! “ગાથા”માં માત્ર હા. ૩૧-૧૬ માં “અસ્પૈરજતા” જે સ્વહ પરથી થયેલો છે, તે જ અસ્વહ ૩૫નો થયેલો છે. એમાં “અ” ઉમેરાયેલો છે. પણ ખીજે જગે જ આ “અ” ગેરહાજર છે. એ પણ એક શહાદત છે કે ગાથાકાળમાં આ “અ” ઉપસર્ગ જગે હાજર થયો ન હતો. તે તો પછી જ ઋગ્વેદના કાળમાં નિયમિતપણે પ્રવેશ પામેલો છે.

વેદકાળમાં “જલું-આવલું” એ અર્થમાં ગમ્ ધાતુ પરથી ૩૫ થયેલાં છે, પણ ગાથાકાળમાં એ જ અર્થમાં જસ્ ધાતુ પરથી ક્રિયાપદોનાં ૩૫ બંધાયેલાં છે. આ ધાતુ ઘણા જ જુનો છે અને વેદકાળમાં તે વપરાતો બંધ થયો હતો, ખાસ કરીને ‘જવા-આવવા’ના અર્થમાં.

એકંદરે, ક્રિયાપદોનાં ખીજાં ઘણાં ૩૫માં “ગાથા”માં કંઈ કંઈ ફેર છે, તે જેકસનના વ્યાકરણમાં વિસ્તારથી મળી શકશે.

૨૧. ગાથા કાળમાં શબ્દોની સંધિ હતી નહીં

પણ એક વાત જે ગાથાકાળને ઋગ્વેદના કાળથી વધારે પ્રાચીન ઠેરવે છે તે ગાથા લાખામાં બે શબ્દોને જોડીને-સંધિ કરીને લખવાનો નિયમ હતો નહીં. ગાથામાં તો બધા શબ્દો તેના પૂર્ણ ૩૫માં જ લખાયેલા છે. વેદમાં વિસર્ગને તેની પાછળના સ્વર સાથે જોડીને વિસર્ગનો ‘ર’ કરાય છે, તેમ ગાથામાં નથી. ત્યાં તો વિસર્ગના “ઐ” કે “઒” પ્રત્યયો મૂળ શબ્દની સાથે તેમના તેમજ લખાયેલા છે. વૈદિક લાખામાં યજ્ઞે+અયર્વા એમ સંધિથી જોડવા જ્ઞે પછીના વિસર્ગનો ‘ર’ કરીને તેમાં અયર્વા નો જ મેળવીને ય્ર” કરાય છે: યજ્ઞૈરયર્વા. પણ ગાથાલાખામાં તો એ બન્ને શબ્દો જુદા જુદા જ લખાય છે: યજ્ઞન્નાયર્વા આશ્રવા. એવી જ રીતે વૈદિક ચિત્ર + અવસંમ ને સંધિ કરીને ચિત્રાવસંમ કરાય છે, પણ ગાથામાં (હા. ૩૪-૪) તો “ચિત્રા-અવસંમ” લખાય છે. અર્પ + હસ્યન્તો: સંધિ કરીને અર્પોહ્યન્તો: થાય પણ ગાથામાં (હા. ૩૩-૬) તે “અર્પ-ઓહ-નાઓ” જ ઉચ્ચારાય ને લખાય છે. દીર્ઘ + માયુ નો સંધિ કરતાં તે દીર્ઘાયુ થાય, પણ ગાથામાં (હા. ૨૮-૬) તે “દર્ગેયો”-આયુ” લખાય છે, વળી હા. ૩૧-૪ માં “દર્ગેયમ્-આયુ” છે. વેદમાં દેવગુણ: એમ સંધિથી થયેલો શબ્દ છે, પણ ગાથામાં (૩૨-૪) તે “દ્યેવો-ભુક્તા” લખાયો છે. એવી રીતે ગાથાકાળમાં બે શબ્દોની સંધિ કરવા માત્ર તે જોડે તેમના તેમ

સાથે મૂકી દેવામાં આવતા, અગર એ શબ્દો વચ્ચે જિંદુ મૂકવામાં આવતું ને એમ તેમને બેહેલા બતાવવામાં આવતા. ઋગ્વેદના કાળમાં તો આ સંધિના નિયમ બંધાઈ ગયા હતા, અને તે પ્રમાણે ઋગ્વેદમાં એવા સંકડો શબ્દો સંધિવાળા મળી આવે છે. આ શકાદત તો સિદ્ધ રીતે બતાવે છે કે ગાથાનો કાળ નિશ્ચયપણે પ્રાગ્વેદિક જ હતો.

એમ મોટે ભાગે તો ગાથાલાખાનું વ્યાકરણ વૈદિકલાખાના વ્યાકરણ જેવું જ છે, પણ તેમાંનાં ઘણા રૂપો પ્રાગ્વેદિક કાળના બૂનાં છે, તે અભ્યાસીને તુરત જણાય છે.

ઉપસંહાર

આપણે હવે આપણા મુખ્ય વિષયની ચર્ચાને કિનારે આવી પહોંચ્યા છીએ. શ્રી જરથુસ્ત્ર પેગમ્બરના જન્મકાળને માટે આજ સુધી આપણા જરથોસ્તી અને હુનિયાના બીજા વિકાનો અને લાખાશાસ્ત્રીઓ વચ્ચે ઘણા મતમતાંતર ચાલતા આવ્યા છે. જે કે અઢી હજાર વર્ષ પૂરના ગ્રીક ઇતિહાસકારોએ અને લેખકોએ તે વેળાની મળતી શકાદતો પરથી તેમજ કથાઓ પરથી અથવા જરથુસ્ત્રનો જન્મ ઇ. સ. પૂર્વે ૬૦૦૦ વર્ષ પર મૂક્યો હતો, છતાં છેલ્લાં સો દોઢસો વર્ષમાંના યુરોપીય તેમજ અમેરિકી વિકાનો અને અવેસ્તાના અભ્યાસીઓ તેને ઇ. સ. પૂર્વે ૬૦૦ થી બહુ તો એક હજાર વર્ષ પર જ મૂકવાની હઠ પકડતા આવ્યા છે. જે રીતે આ વિષયને મેં પાંચ ભાગમાં વિસ્તારથી છણ્યો છે, તેવી રીતે કેદમ્બે પણ તેમ કીધું નથી. મૂળમાં તો ગાથા અવેસ્તાની લાખાને ઋગ્વેદની લાખાની બહેન ગણવાની એ સૌએ ભૂલ કીધી છે, કેમકે ઋગ્વેદની લાખા જે રીતે સ્વરભારોનાં ચિહ્નો સાથે લખાય છે, તેવી રીતે આ ગાથા અવેસ્તાની લાખા લખાતી નથી, પણ એ લાખામાંના શબ્દોમાં કંઈ કંઈ સ્વરો જુદી જુદી રીતે ઉમેરાયેલા છે, તેમજ કેટલાક વ્યંજનો પણ તેમાં બદલાયેલા છે. ગાથાની લખવાની લાખામાં સ્વરભારોનાં ચિહ્નો જુદાં લખાતાં નથી, પણ તે શબ્દોમાં જ બીજા સ્વરોથી તેમને લેખવી દીધેલાં છે, એટલે આ લાખાને ઋગ્વેદથી કંઈક જુદી ગણી તેને તેની બહેન તરીકે લાખાશાસ્ત્રીઓએ ગણાવી છે. પણ હવે મેં એ હજાર વર્ષથી ચાલતા આવેલા ભ્રમને આ પુસ્તકમાંના એ માટેના મોટા જુદા લેખમાં હંમેશને માટે ભાંગી નાખ્યો છે, અને તેમાં મેં બતાવ્યું છે કે ગાથાની લાખા જે રીતે તે એ-અઢી હજાર વર્ષથી લખાતી આવી છે, તે તો એ મંત્રો હોવાથી જેમ મૂળમાં વંશપરપરા મોટેથી ઉચ્ચારાતી આવી હતી તેમ તે “ઉચ્ચારની” લાખા લેખનમાં ઉતારી લેવામાં આવી હતી! વેદોની લાખાના આ સ્વરભારોનું જ્ઞાન આપણા હિંદુભાઈઓ પણ છેલ્લાં ચાર-પાંચ હજાર વર્ષથી ખોઈ ખેઠેલા છે, અને એ માટેની કશિયાદ ખુદ બ્રાહ્મણકાળના વેદોના અનુવાદકોએ અને ટીકાકારોએ નોંધેલી છે. મારા કવિતારચનાના અભ્યાસ દરમિયાન મેં હિંદના જુદા જુદા પ્રાંતના બ્રાહ્મણ ક્રિયાકાંડીઓ પાસે ઋગ્વેદના મંત્રો બોલાવી જોયા છે, પણ દરેક પ્રાંતના એ ક્રિયાકાંડી બ્રાહ્મણો તેને જુદી જુદી રીતે ઉચ્ચારે છે! એટલે પ્રાચીન કાળની માન્યતા પ્રમાણે મંત્રોના ઉચ્ચાર જેમ તે રચનારે રાખેલા તેમજ કરવા બેઠેલો તેણે કર્યું રહ્યું નહીં, અને માત્ર સાદ જોયે નીચે કરવો ને તેની સાથે ટાંકું અને હાથ જુદી જુદી રીતે હલાવવા, એ પેલા સ્વરભારોનાં ચિહ્નોના વારસા રૂપે હિંદુ બ્રાહ્મણ શાસ્ત્રીઓમાં રહેવા પામ્યું છે!

પણ હવે એ સ્વરભારોનું રહેસ્ય પણ પ્રભુની મહેરથી જડી આબું છે; એટલે ઋગ્વેદની પવિત્ર ઋચાઓ કેમ ઉચ્ચારવી તે મારા આ ગ્રંથમાંના એ માટેના બુદ્ધિ લેખથી હિંદુ વેદશાસ્ત્રીઓ બાણી શકશે.

અને આપણા ગાથા-અવેસ્તા-ભાષાનું એક બુદ્ધિ ગયેલું સત્ય જરૂર-સ્તીઓને પણ પાછું મળ્યું છે. ગાથાભાષા પેગમ્બર સાહેબના વખતમાં કેમ લખાતી હશે, તે આ ગ્રંથમાં ગાથાના દરેક પ્રલોકને તેમનો તેમ સ્વરભારનાં ચિહ્નો સાથે વૈદિક ભાષામાં ફેરવીને મેં લખ્યો છે, તે સ્પષ્ટ બતાવી આપશે. વિદ્વાનો હવે આ લખવાની અને બોલવાની ભાષાના આ બે પ્રકારને બરાબર સરખાવી બુઝે. બંનેમાં કવિતારચનાની શુદ્ધિ જળવાયેલી છે, એ કે કોઈક ઠેકાણે ગાથાકાળના શબ્દના પ્રત્યયોની શ્રુતિઓમાં વેદકાળમાં જિતરેલી ભાષાના ઉચ્ચારમાં ને લખાણમાં ફેર પડવાને લીધે કંઈક વધારો ચા ઘટાડો આવે છે. પણ નબળાં ટકા તો બંને વિધિ શુદ્ધ જ છે, અને તેમાં પિંગળના (prosody) નિયમો અચૂક રીતે જળવાયેલા છે. એમ પ્રાગૈવિક કાળના રચાયેલા ગાથાના ઉચ્ચારની ભાષા અને ઋગ્વેદની લેખનની ભાષા તે એક જ સિદ્ધાંતની બે આબુઓ છે! આ સંશોધનથી દુનિયાના ભાષાશાસ્ત્રીઓ માટે મોટો વિશાળ ખંડ ઉઘડવા પાગ્યો છે. મારી તો સૌ અભ્યાસી ભાઈઓને વિનંતિ છે કે પોતાના બધા પૂર્વગ્રંથો છોડીને અપક્ષપાત દૃષ્ટિથી આ બધું સલાળીને તોલી બેચ અને પોતાના બુની રીતના અભ્યાસને ઘડીવાર ભૂલી જઈને આ ગ્રંથમાંના પાને પાને તો આ બરાબર અભ્યાસ કરે, અને કથાપરંપરા, શુરુપરંપરા, વગેરે અનેક આગ્રહોથી જકડાયેલી બુદ્ધિને છૂટી કરીને આ આઠ હજાર વર્ષ પસના પવિત્ર પેગામને તેની ખરી શુદ્ધિમાં ને શેશનીમાં ઝીલીને તેના સત્યના તેઓ દર્શન કરે! ધર્મના વિષયમાં થયેલા દરેક સંશોધનને ધાર્મિક વૃત્તિનો માણસ હંમેશાં શકાથી બુઝે છે, અને તેને એકદમ તે ગ્રહણ કરી શકતો નથી. હું કોઈને પણ કહેતો નથી કે આ બધું હું જેમ કહું છું તેમ માની લ્યો. આ ગ્રંથને પાને પાને મેં પ્રત્યેક હકીકતને માટે શહાદતો આપી છે, તે પર સમદૃષ્ટિથી દરેક અભ્યાસી મનન કરે. હું એમ નથી કહેતો કે મારા કોઈ શુરુએ મને એમ કહ્યું છે તેથી જ સૌ તેને સ્વીકારે. હું એમ પણ નથી કહેતો કે મને કોઈક છુપા સતોએ ચા મહાત્માઓએ આ કહ્યું છે, અને તેથી તે જેમ હું માની લઉં છું તેમ બધા જ માની લે! ખરા વિદ્વાનની એ રીત જ નથી. બધા જોટે રસ્તે ગયા છે અને મારે જ રસ્તે ખરે છે, માટે તે માનો, અને તમે તે નહીં માનો તો તમે અજ્ઞાન ને મૂર્ખ છો, એવા અભિમાનના શબ્દો પણ હું નહીં વાપરું. આપણા પેગમ્બર સાહેબે ગાથાના હા. ૩૦-૨ માં કહ્યું છે તેમ “નરમ નરમ પવખ્યાઈ તન્વે” એટલે કે દરેક માણસે પોતપોતાની બુદ્ધિ પ્રમાણે તોલન કરીને આ વાત પર વિચાર કરીને નિર્ણય કરવાનો છે.

આ પેગમ્બર સાહેબના જન્મકાળને માટે પાંચ ભાગોમાં મેં એટલેલી શહાદતો ઋગ્વેદમાંથી, અવેસ્તામાંથી, જ્યોતિષમાંથી અને ભાષાની પ્રાચીનતામાંથી આપી છે કે પેગમ્બર સાહેબના જન્મકાળ માટે હવે વધુ વાર શંકાશીલ રહેવું પડે તેમ નથી. આપણા હિંદુભાઈઓ પોતાના જ ઋગ્વેદના ગ્રંથને દુનિયાના હંચાત ગ્રંથોમાં બુનામાં બુનો માનતા ને ગણાવતા આવ્યા છે, તે માન્યતાને આ લેખમાંની અચૂક શહાદતોથી ઘણો ધક્કો પહોંચશે, અને ઋગ્વેદ નહીં પણ શ્રી જરથસ્ત્રની

“ગાથાગો” જ દુનિયાનું જૂનામાં જૂનું પુસ્તક છે, એ સ્વીકારતાં તેમને આંચકી લાગશે. પણ સત્યને કોઈ લાંબો વખત ઢાંકી રાખી શકતું નથી ને હજારો વર્ષ પછી પણ તે બહાર આવે છે, તે ફરી એકવાર અહીં સિદ્ધ થાય છે. શ્રી. જરથુસ્ત્ર સ્પિતામ આર્યોનું જે ધર્મસાહિત્ય હાલમાં દુનિયામાં મોજૂદ છે તે સાહિત્યની જૂનામાં જૂની અમૂલ્ય મંત્રસંહિતાના મહર્ષિ છે, પેગમ્બર છે, અને એમના કાળમાં હાલના હિંદી આર્યોના પૂર્વજે બ્રાહ્મીયા તરફ સાથે રહેતા હતા, તે “ગાથા” ગ્રંથમાંથી આપણે જાણી શકીએ છીએ. બ્રાહ્મણો એટલે તે વેળાના ધર્મક્રિયા કરવાળાઓના ચારિત્ર્યથી અને ધર્મ એટલે મનસાવાચાર્મણીની શુદ્ધિથી આત્માની સુક્ષ્મતાનું ધારણ છેડી દઈ માત્ર બહારની ક્રિયાઓથી સુક્ષ્મતા યા સ્વર્ગ મેળવવાની ખોટી લાલસાથી તે વેળાના લોકોનું પ્રભુતા અને નીતિના માર્ગથી દૂર જતાં પતન થયું હતું, તેમાંથી તેમને ઉગારવા અને પાછા પ્રભુપંથે વાળવા મહર્ષિ જરથુસ્ત્રે જન્મ લીધો હતો. “ગાથા”માં એ ધર્મમાર્ગે રાખનારા એવા બીજા ઋષિઓ-શોચન-તો-તેમની અગાઉ પણ આવી ગયા હતા તેનો ઉલ્લેખ “ગાથા”ના હા. ૩૪-૧૩ માં સ્પષ્ટ રીતે અષો જરથુસ્ત્ર પેગમ્બરે કીધેલો છે. ઉપલા આર્ય ક્રિયામાર્ગોના તરફથી પેગમ્બર સાહેબને ભારે વિરોધ સહન કરવો પડ્યો હતો, પણ પોતાની અચૂક અહિંસાથી, પવિત્રતાથી અને બુદ્ધિક્ષણતાથી તેઓએ એ સર્વ વિરોધોને વાદવિવાદમાં હરાવ્યા હતા, અને ઋતનું પુનઃસ્થાપન તેમણે આર્યોમાં કીધું હતું. હું ધારું છું કે આ બધા વિરોધ છતાં પેગમ્બર સાહેબના પોતાના જીવનકાળમાં આર્યોના આ જૂથ વચ્ચે ભંગાણું પડ્યું ન હતું, પણ તે પછી જ કંઈક સુદતે પેગમ્બરના અનુયાયીઓ પોતાનું જુદું બંધારણ રચીને પોતાના તે ધર્મભૂલ્યા ભાઈઓથી જુદા પડ્યા, અને ત્યારથી હિંદુઓના પૂર્વજોએ હિંદ તરફ પ્રયાણ કર્યું અને સિંધુ પ્રદેશમાં જઈને તેમણે વસવાટ કીધો અને આ નવા જરથોસ્તી ધર્મપંથીઓએ ઇશાન તરફ પ્રયાણ કર્યું. ઋગ્વેદમાં ઘણું ઠેકાણું આ સિંધુ પ્રદેશના ઉલ્લેખ છે, અને હિંદની નદીઓનાં નામો પણ તેમાં ધીમે ધીમે આવતાં જાય છે. ઋગ્વેદની સંહિતા પૂરી રચાઈ તેના ત્રણેક હજાર વર્ષના ગાળામાં તો હિંદી આર્યો ગંગા યમુનાના પ્રદેશમાં ફરીકામ ચાલુ ગયા હતા, તેનો ઉલ્લેખ પણ ઋગ્વેદમાં મં. ૧૦-૭૫-૫ માં (મન્ત્રે યમુને સસ્ત્રવિ) આવે છે !

કેટલાક હિંદુઓ જોયો ગાથા અવેસ્તાના પણ અભ્યાસીઓ છે, તેઓ ગાથા અવેસ્તાને “અથર્વવેદ”ના કાળમાં મૂકે છે, અને શ્રી જરથુસ્ત્રને “નારાયણ” તરીકે ગણાવવા પ્રયત્ન કરે છે; પણ અથર્વવેદની ભાષા તો ઘણી આગળ વધેલી છે, અને “ગાથા”માંના ઘણા જ થોડા શબ્દો તેમાંથી મળી આવે છે. જ્યાં, મેં ઉપર સાબિત કીધું છે તેમ, ઋગ્વેદના કાળનો સમાંતર કાળ અવેસ્તાનો હતો, અને “ગાથા” તો અવેસ્તાથી ઘણી સદીઓ પૂર્વે લખાયેલી હતી, ત્યાં “ગાથા”ને અથર્વવેદના કાળમાં મૂકવી, એ તો સત્યની અને ઇતિહાસની વિરૂદ્ધતા-મફકેરી-જ છે. “ગાથા”ને લગતા આ મહાગ્રંથમાંના અનેક લેખો અભ્યાસીઓ ધીરજથી અને પૂર્વગ્રહ વિના વાંચી જુએ, અને પછી જ નિર્ણય પર આવે, એવી મારી નમ્ર વિનંતિ છે. મેં તો બની શકતો અભ્યાસ બધી ખંતથી, જૂનામાં જૂના આર્યગ્રંથોના વાચનથી, અને કથા પણ પૂર્વગ્રહ વગર માત્ર સત્યની શોધમાં જ કીધો છે, અને મને તેનું તારતમ્ય મળ્યું છે, તે આ ગ્રંથમાં દુનિયાના તમામ ભાષાશાસ્ત્રીઓની પાસે અને ધર્મોના તુલનાત્મક

અભ્યાસીઓની પાસે અહીં મૂક્યો છે. મારા કેમી લાઇઓને તેમજ હિંદુ લાઇઓને તેમના વિક્રમશાળી પૂર્વજો માટે આ ગ્રંથના અભ્યાસ પછી યોગ્ય ગર્વ લેવાનું બની આવશે, અને કાળનાં ઘાડાં પડોની હેઠે જે સત્ય આઠ હજાર વર્ષથી દંકાઇને દટાઈ પડ્યું હતું, તે હવે આ વર્ષોના પ્રયત્નથી બહાર આવ્યું છે, તે માટે તેઓ પ્રભુનો પાઠ માનશે, એવી આશા હું રાખું છું. મેં તો આ કાર્ય પ્રભુપ્રીત્યે અને માનવજાતના કલ્યાણ માટે મારી શક્તિભક્તિ પ્રમાણે કીધું છે. દુનિયામાં સંપૂર્ણ તો પ્રભુ પરમાત્મા સિવાય બીજું કશુંયે નથી, એટલે મારી માનવતાની ક્ષતિઓ કહીં કહીં જડી આવે તો તે માટે મને માફ કરીને માત્ર સત્યનું જ સૌ કોઈ ગ્રહણ કરે, એ જ વિનંતિ સાથે હું આ લેખ પૂરો કરું છું. પ્રભુ પાસે હું યાચું છું કે હિંદુ અને પારસી આર્યો દેવોના અને અસુરના ભ્રમિત વિચારોને તિલાંજલિ આપે, અને જૂના મતમતાંતરને લીધે આવે તેમના ધર્મોની વિધિ ગમે તેટલી ભુલી પડતી હોય, પણ બહુ જૂના કાળથી ઇરાની આર્યો અને હિંદી આર્યો ઘાડો સંબંધ રાખતા હતા, તે કર્મચોગે એક હજાર વર્ષથી પાછા એક જ દેશમાં બધા સાથે મળ્યા છે ને પરસ્પર સુખદુઃખમાં ભાગ લે છે. આ ગ્રંથમાં “ગાથા”ના જે લેહ ઉકેલ્યા છે, તેનાથી બન્ને કોમોના ઘણા લેહો ટળી જશે, અને પરમાત્મા પ્રભુની મહેરથી આપણે બધા આર્યો આ ભારત ભૂમિમાં પાછા રનેહુબર એક બનીને આપણું જીવન પ્રભુમય બનાવીએ, અને આપણી આ પુણ્યવંતી માતૃભૂમિની કીર્તિનો ડંકો જગતમાં કોઈ રીતના દ્રેષથી મેળવેલી સત્તાથી નહીં પણ અહિંસાના અને ઋતના ઉત્તમ શિક્ષણથી ફળતા વિશ્વરનેહથી ચોમેર વગડાવીએ ! આમીન !

ऋग्वेदादि वेदाभां भणी आवता
“गाथा”भांना शब्दाना
केश

A Glossary
Of the Words of the Gaṭhas
As found in the Vedas

ઋગ્વેદાદિ વેદોમાં મળી આવતા “ગાથામાં”ના શબ્દોનો કોશ

અ

	મંડળ	સૂક્ત	મંત્ર
અંકઃ	૭	૮	૨.... અંકો, અંકો, અંકેભૂ અંકસ્યા
અર્કારિ	૧	૬૩	૯....
અવિષ્ણાન્	૩	૧૮	૨.... અચિસ્તા
અવિષ્તિઃ	૭	૮૬	૬.... અચિસ્તિ
અવિષ્ટુ	(યજુઃ)	૨૦	૪૪.... અચિસ્તેભૂ, અચિસ્તહ્યઃ અચિસ્તે
અતિ	૧	૩૬	૭....
અસિ	૧૦	૨૭	૧૪....
અગ્રાં	{ ૧૦	૭૨	૬.... અગ્રા
	{ ૧	૧૬૩	૫-૭
અર્ધવાં	૧	૮૩	૫.... આશ્રવ
અર્ધયુગ્મ	{ ૬	૧૬	૧૪.... આશા, આતર્
	{ ૭	૧	૧....
અર્ધવાંજો મૃગંવઃ સુમ્યાસઃ ...	૧૦	૧૪	૬.... , આશ્રવન્
અથાં	૧	૭૬	૩.... અથા
અથાં અવન્	૭	૬૮	૫.... અથા અવન્
અથાં વંદ્	૩	૬	૬....
અદધાન્	૫	૮૫	૨.... દદાન્
અદુદઃ	૧	૩	૬.... અદુદ્યન્તો
અદુક્તો	૩	૬	૪.... અ-દુક્તો
અદુક્તોઽપ્સુ	૩	૬	૪....
અદ્રોષ	૩	૩૨	૬....
અદ્રેષે	૧૦	૪૫	૧૨.... અદ્રેષે
અદ્રેષો	૫	૮૭	૮....
અધાં	૧	૫૫	૫.... અદા
અધા	૭	૫૬	૧....

			મંડળ	શુકલ	મંત્ર	
અર્ધા વ્રત ...	...	...	૧	૫૫	૫....	અદા (દમોવા) ચિના
અર્ધદા ...	...	...	૬	૫૦	૧૫....	અ-દર્શતા
અધિગુ: ...	...	...	૬	૪૫	૨૦....	અ-દ્રિશુ
				૮	૬૦	
અધિગુમ્ ...	...	...	૧	૧૧૨	૨૦....	અ-દ્રિગુમ્
				૮	૨૨	
અધિગુ ...	...	...	૮	૨૨	૧૧....	અ-દ્રિશુ પથે
અર્ધનો ...	...	...	૧૦	૭૨	૭....	અદા આ
અર્ધરમ્ ...	...	...	૧	૪૪	૧૩....	અર્ધરમ્
અર્ધરે ...	...	...	૩૦	૧૬	૬....	"
અનુદુભા ...	...	...	૧૦	૧૩૦	૪....	અનુદુભુ
અન્તાર ...	...	...	૧	૭૦	૪....	અન્તાર
અન્તરા ...	...	...	૬	૮૬	૧૩....	"
અન્ય: ...	...	...	૧	૧૮૧	૪....	અન્યે
અન્યે ...	...	...	૮	૩૧	૧૨....	અન્યેમ્
અન્યો ...	...	...	૭	૧૦૩	૪....	અન્યે
				૬	૨૧	
અપમ્ન ...	...	...	૧૦	૬૩	૧૨૪....	અપા
અપમર્ચ ...	...	...	૧૦	૩૬	૩....	અપર્ચમ્
અર્પાયત ...	...	...	૧૦	૭૨	૬....	અપા
અર્પા નર્પાવ ...	...	...	૭	૩૫	૧૩....	અપામ્ નર્પાવ
અર્પુર્વા ...	...	...	૬	૩૨	૧....	અપર્પાઉર્વમ્
અર્પુર્વે ...	...	...	૮	૬૬	૧૧....	અ-ર્પાઉર્વે
અર્પુણા ...	...	...	૭	૧૩	૨....	અ-ર્પેના
અર્પો ...	...	...	૨	૧૪	૨....	અર્પે
અર્પો ...	...	...	૭	૮૧	૧....	"
અર્મિ ...	...	...	૮	૬	૪૨....	અર્મિ
અર્મિલ્યા ...	...	...	૧૦	૧૧૨	૧૦....	"
અર્મિગુણાતિ ...	...	...	૧	૫૪	૭....	"
અર્મિચક્ષે ...	...	...	૫	૩૧	૧૨....	અર્મિથી....અર્મ્ ૬૬૬
અર્મિવેના ...	...	...	૬	૬૪	૨૧....	અર્મિથી...વર્મનહી
અર્મર્થ: ...	...	...	૮	૧૬	૨૪....	અ-મર્થનો

			मंडल	सूक्त	मंत्र		
अमवद्	...	...	५	५८	१....	अमवद्	
अमवन्तो	...	...	१	३८	७....	"	
अमृकतम्	...	...	७	३७	२....	अ-मैरुतारो	
अमृक्ते	..	...	३	६	४....	"	
अमृतत्व	..	...	१०	५३	१०....	अमैरुतात्	
अमृता	...	...	१	५६	१....	अमैरुता (अमैषा)	
अमृता	...	...	५	६६	४....	"	
अमृतात्	..	...	७	५६	१२....	अमैरुतात्	
अयं	...	...	४	३४	३....	अयंम्	
अया	...	...	१०	११६	६....	अयै	
अयम्	...	...	८	१३	३२....	अयंम्	
			६	४४	२२....	२३—२४	
अयं मे पीठ	.	...	६	४७	३....	अयंम् मोष्ठ	
अयं मे हस्तो	...	...	१०	६०	१२....	" " नृतो	
अरमति	...	..	{	७	३४	२१....	आरमति
				८	३१	१२....	
अरिष्टः	..	...	१०	६३	१३....	अरिष्टो	
अरिष्टा	...	...	७	४३	५....	"	
अरिष्टो	..	...	५	३१	१....	"	
अरुणं-णः	...	..	{	८	१०१	६....	अरुणः
				१०	३०	२....	
अरुणाश्च	...	...	५	५७	४....	"	
अरुणो	...	..	१	१०५	८....	"	
अरुणस्य	..	...	३	३१	३....	अरुणुषा	
अरुचिः	..	...	१०	१६	४....	अरुचिश्च	
अरुचिः	..	...	१०	८८	१२....	"	
अरुचो	...	...	७	६२	१....	अरुचिश्च	
अर्यम्	..	..	{	३	५३	५....	अर्यम्
				४	१३	३....	अर्यम्
अर्यम्	.	...	३	११	३....	"	
अर्यमर्गं	...	...	६	४८	१४....	अर्यमर्गम्	
अर्यमर्गं	..	...	७	६६	७....	"	

મંડળ સૂક્ત. મંત્ર

અર્ચમા	...	...	૨	૨૭	૧....	અર્ચર્થમા
અર્ચમા	...	...	{ ૧	૫૯	૧....	
			૩	૫૪	૧૮....	"
અર્ચમા	...	...	{ ૭	૩૫	૨....	
			૭	૩૮	૪....	"
અર્ચમ્નો	...	...	૧૦	૪૦	૧૨....	અર્ચર્થમ્નો
અર્ચર	...	...	૧	૧૬૩	૯....	અર્ચર્
અર્ચસાન	...	...	૧૦	૧૪	૯....	અર્ચર્હાને
અર્ચસાના	...	...	૩	૧	૬....	"
અર્ચસે	...	...	{ ૧૦	૬૬	૪....	
			૮	૨૨	૧૬....	અર્ચર્હે
અર્ચસે	...	...	૭	૨૬	૨....	"
અર્ચિષ્ઠો	...	...	૭	૩૪	૧૨....	અર્ચિષ્ઠો
અર્ચેનુવ	...	...	૪	૩૩	૬....	અર્ચર્એનહી
અર્ચો	...	...	૧	૧૨૧	૧૨....	અર્ચો
અર્ચો	...	...	૭	૨૧	૮....	"
અર્ચો	...	...	૮	૨૭	૧....	"
અર્ચો ઘરેણ્યમ્	...	...	૮	૨૭	૧....	અર્ચો
અર્ચસ્તાયારુ	...	...	૧૦	૯૯	૫....	અર્ચસ્વાર્
અર્ચુન	...	...	(અર્ચર્વ.) ૧૪	૨	૧૬....	અર્ચુના
અર્ચમ્નો	...	...	૨	૧૨	૩....	અર્ચર્મે
અર્ચર્થ	...	...	૧૦	૧૦૯	૨....	અર્ચર્થાત્મ
અર્ચર્	...	...	૧૦	૯૫	૧૩....	અર્ચર્હમ્
અર્ચર્વ	...	...	૨	૨૩	૪....	અર્ચર્મે
અર્ચર્	...	...	{ ૪	૩૩	૧૦....	
			૬	૬	૪....	અર્ચર્પા
અર્ચિત્રા	...	...	૮	૨૬	૧૦....	અર્ચિપનિષ્ઠા
અર્ચર્તર	...	...	૧	૧૭૩	૪....	અર્ચર્-અર્ચા
અર્ચર્	...	...	૧૦	૧૩૭	૫....	અર્ચર્હર્
અર્ચર્	...	...	{ ૩	૯	૩....	
			૧	૧૬૩	૩....	અર્ચર્હી

			मंडल	श्रुतां	मंत्र	
अग्नि-अंसि	...	...	{	८ ६०	३....	अही
				८ ६०	६....	
असुनीति	...	...		१० ५६	५-६....	अहं
असुन्यता	...	...		४ २५	७....	अहंनवधति
असुन्यतो	...	...		१ १०१	४....	"
असुम्	...	...		१० १५	१....	अहंम्
असुम्	...	...		२ २२	४....	"
असुरस्य	...	...		२ ३०	४....	अहंरक्षा
असुरस्य	...	...	{	१० ६७	२....	"
				३ ५३	७....	"
असुरस्य निळय	...	...		१० ६२	६....	"
असुरा	...	...		१ ६४	२....	अहंरा
असुरा	...	...		८ २७	२०....	"
असुराय	...	...	{	५ ४१	३....	अहंराध
				१० १२४	३....	
असुरो	...	...		७ ५६	२४....	अहंरा
असुरो ग्रहो	...	...		२ १	६....	अहंरा-भजे
असो	...	...		१० १२४	१....	अहंरा
अस्ति	..	...	{	४ ३०	१....	अस्ती
				१० ११७	४....	
अस्ति	...	...		६ २६	१....	"
अस्पृष्य	...	...		१० १५	२....	—
अस्पृष्यन्तं	...	...		१ १६४	४....	अस्पृष्यत्
अस्पृष्यन्	...	...		७ ५६	३....	अस्पृष्यत्ता
अस्पृह्यं	...	...		१० १३५	२....	"
अस्मभ्यम्	...	...	{	८ ५	१२....	अहंभ्यम्
				१ ८१	६....	
अस्मभ्यं सु	...	...		१० १३३	७....	"
अस्मा	...	...		५ ४५	३....	अहं
अस्मा	...	...		६ १	१०....	"
अस्मा	...	...		१० ७०	५....	"
अस्मा	...	...		५ ३६	५....	"

મંડળ સૂક્ત મંત્ર

અસ્માક	...	...	૭	૭૮	૫....	અહ્લાઠ્ઠમ્
અસ્માકમસ્તુ	...	...	૧	૭	૧૦....	,,
અસ્માવ	...	...	૧	૧૭૧	૪....	અહ્લાત્
અસ્મિન્	...	...	{	૧૦ ૧૩૦	૨....	અક્ષી
				૭ ૬૬	૫....	અક્ષી
અસ્મૈ	...	...	૮	૨	૪૧....	અહ્લાઇ
અસ્મૈ	...	..	૮	૨૩	૨૧....	,,
અસ્ય	...	...	૧૦	૧૧૬	૨....	અદ્યા
અસ્ય દેવસ્ય	...	...	૭	૪	૩....	,,
અસ્ય પૃથ્વા	...	...	૮	૬૨	૬....	,,
અસ્ય	...	..	{	૪ ૧૫	૫....	અપૃથા
				૮ ૪૩	૨૮....	અપૃથા
અહમ્	...	...	૧૦	૪૮	૧....	અઝ્ઝમ્
અહમ્	...	..	૬	૨૬	૭....	,,
અક્ષિ	...	...	૧૦	૧૧૬	૬....	અધિ
અક્ષિવિ	..	...	૮	૧૦૩	૫....	આક્ષીઇશ્
અક્ષીમ્યામ્	...	...	૧૦	૧૬૩	૧....	અધિપથા
અક્ષોદયુચ્છર્વસા	..	...	૪	૧૬	૪...	અધ્ધ્વઞ્ઞાન્વમનેમ્
અંશુઃ	..	..	૧૦	૧૭	૧૩....	
અંશોઃ	...	...	૧	૧૨૫	૩....	આંમથાઞ્ઞા

આ

મંડળ સૂક્ત મંત્ર

આર્હતિઃ	..	...	૧૦	૮૫	૫....	આ-કેરેતી-હાકુરેનેમ્
આ ત્	...	...	૧	૨૯	૧....	આ ત્
આત્મા	..	...	૮	૩	૨૪....	આ-દેમનદ્યા
આત્માને	...	...	૧	૧૬૩	૬....	આ-દેમાને
આયર્વણાયા	...	...	૧	૧૧૭	૨૨....	આઅવન

	मठण	सूक्ष्मा	मत्र	
आशुभदरावा	७	५६	१५	आ हॅणायत्
आदभे	८	२१	१६	"
आघ	७	४१	२	आङ्गुशू
आघस्य	१	३१	१४	"
आघाय	१०	११७	२	"
आघ्रेण	७	१८	१७	"
आ नं	{	४ २८	१	आ नं
		४ २६	१	
आनमेम्	४	८	३	आनमा
आनुषक्	{	८ २७	७	आनुशू-डङ्
		५ १६	२	
आपानं	{	६ १०	५	आपान
		२ ३४	७	
आपानामो	६	१०	५	आपानो
आपो	७	१०३	२	आपो
आप	३	२२	३	"
आभजत्	४	३०	१६	आभक्षोड्डया
आ भजस्व	४	३२	११	"
आ भरंणे	१०	३१	६	आ-भरना
आयम् (आयत्ति)	५	३१	१२	आयथिथू
आयमा	१०	६६	३	"
आयु	{	३ ५३	७	आयू
		७ १०३	१०	
आयु	१०	१७	४	"
आरे	{	७ २५	२	आरोध
		७ १०३	१०	
आधिरभून्महि	{	१० १७	४	
		१० १०७	१	
आविष्	(अथ-ई)४	२०	५	आविशू
आवृणद्	५	३२	८	आ वरेनाआ
आवृणे	१	१७	१	आवरेनाआ
आश	८	४७	६	आमा-आम

	મહળ	મૂક્ત	મત્ર	
આસ	૬	૪૭	૨	આ આંદા
આસ	૧૦	૩૧	૭	"
આ હિ	૪	૨૯	૨	આ ઇ
આહુતશ્ચ	૧૦	૧૬	૫	આભૂતોઇશ્
આહુતીવૃષમ્	૮	૬૭		"

૨૫

	મહળ	મૂક્ત	મત્ર	
હૃષ્યન્ત	૧	૬૮	૮	ઇષ્-તો
હૃષ્યન્તિ	૩	૫૭	૩	"
હૃષ્યન્તુ	૧	૬૮	૮	ઇષસા
હૃષિતિમ્	૧૦	૫૩	૧૧	હૃષિતયો
હૃષ્	૧૦	૧૧૭	૬	ઈત
હૃતઝતિ	{ ૮ ૭૪ ૩ ૧૦ ૩૧ ૭			ઇતયૃઇતી (ઉત)
હૃતા	૮	૮૩	૭	"
હૃથા	૮	૭	૩૦	ઇથા
હૃથા	{ ૫ ૨૦ ૪ ૧ ૮૦ ૧			"
હૃદ્	૧	૮૪	૭	ઇદ્
હૃદા	{ ૬ ૨૧ ૫ ૬ ૬૫ ૪૦			ઇદા
હૃદા	૮	૨૨	૧૧	ઇદા
હૃનઝત્	{ ૧૦ ૭૫ ૪ ૧ ૧૩૦ ૬			ઝેનાદિતા
હૃનપ્ત	૧	૫૧	૮	"
હૃનક્ષમિ	૧૦	૭૫	૪	"
દમા	{ ૧૦ ૭ ૦ ૭ ૪૫ ૪			ધ્

	મંડળ	મૂકા	મંત્ર	
ઇય	૩	૧૨	૫	ઇય
ઇપમંજંમ્	૯	૬૩	૨	”
ઇપુષ્યવં	૫	૪૧	૬	ઇપુષ્ઠો
ઇપુષ્યવં	૧	૧૨૨	૧	ઇપુષ્ઠમ્
ઇપે	૯	૬૪	૧૩	ઇપો
ઇષા	૮	૯૩	૨૩	ઇક્ષતા
ઇષાશ્વ	૧	૧૨૨	૧૩	વિસ્તારપ (૧)
ઇષિ	૭	૧૮	૧	ઇક્ષતી
ઇષી	૭	૯૩	૮	ઇક્ષતીશ્
ઇષૌ	૧૦	૪૪	૯	ઇક્ષતીમ્

જી

	મંડળ	મૂકા	મંત્ર	
ઈર્ષન્તે	૬	૬૬	૪	ઈર્ષન્તો
ઈર્ષન્તે જી	૬	૬૬	૪	”

ઊ

	મંડળ	મૂકા	મંત્ર	
ઊચા	૧	૫૪	૭	ઊધા
ઊચૈ	{	૪	૫૧	૭
		૬	૧૦	૩
ઊચૈ		૧	૬૧	૧૩
ઊમાય		૮	૯૬	૧૦
ઊત		૨	૩૧	૩

	ମଠ୍ୟ	ସୂକ୍ତ	ମଂଥ	
ଉତ୍ତ ଯୁକ୍ତେ	୫	୮୧	୧	ଉତ୍ତ
ଉତ୍ତାନ	{ ୨ ୩	୧୦ ୨୯	୩ ୩	ଉତ୍ତାନ
ଉତ୍ତାନହସ୍ତା	୩	୧୪	୫	ଉତ୍ତାନହସ୍ତୋ
ଉତ୍ତାନହସ୍ତା	୧୦	୭୯	୨	"
ଉତ୍ତାନହସ୍ତା ନମ	{ ୩ ୩	୧ ୧୪	୧୦ ୫	"
ଉତ୍ତାନହସ୍ତୋ	୧	୧୩	୩	"
ଉତ୍ତାନହସ୍ତୋ ନମସା	୧	୧୧	୪୧	" ନୈମଃଞ୍ଜା
ଉପ	{ ୮ ୮	୮୧ ୨୧	୭ ୨	ଉପା
ଓମେ	୯	୩୨	୪	ଓମେ
ଓହ୍ୟ	୪	୨	୧	ଓହ୍ୟଐଓଓଓଓ
ଓହ୍ୟତମ୍	୫	୧୫	୧	"
ଓହ୍ୟା	୧	୪୪	୭	"
ଓହମସି	{ ୯ ୧୦	୩୧ ୩୯	୧ ୨	ଓହମଞ୍ଜା
ଓହାର୍ଯ୍ୟ	୧୦	୧୦୧	୨	ଓହା
ଓହାର୍ଯ୍ୟ ଫର୍ଯ୍ୟେ	୧୦	୧୦୧	୨	"
ଓହନ୍ତେ	{ ୨ ୫	୩୪ ୫୯	୩ ୧	ଓହ୍ୟୋ
ଓହ୍ୟନ୍ତ	୧	୧୭	୪	(ଅଧ-) ଐହାଧ୍ୟନ୍ତାଐହା
ଓହ୍ୟନ୍ତ	୧	୧୭	୪	"
ଓହା	{ ୫ ୯	୪୭ ୧୯	୩ ୪	"
ଓହା	୧	୧୪୧	୨	"
ଓହ୍ୟା	{ ୭ ୭	୩୫ ୧୩	୮ ୪	ଐହାଧ୍ୟ୍ୟାଧ୍ୟା
ଓହ୍ୟାର୍ଯ୍ୟ	୧	୧୧୦	୨	"

ક

	મંડળ	સૂક્ત	મંત્ર
કૃતી	૬	૨	૪.... યૂધતી-ભિતી
કુર્વમ્	૧૦	૬૭૪	૪.... ઉર્વા

ક્ર

	મંડળ	સૂક્ત	મંત્ર	
ક્રત્યમ્તો	૬	૩૭	૨.... ઔરૈન્નૃશ્	
ક્રતસ્ય	૬	૪૪	૮.... ઔરૈતઘા	
ક્રતસ્ય ધેના	૧	૧૪૧	૧.... , દૈમેના	
ક્રતસ્ય પન્યાઃ	૮	૩૧	૧૩.... અએવો પ-થા અપહે	
ક્રતાવસો	૮	૧૦૧	૫.... અધેમ્ વાહુ	
ક્રતાવાનઃ	૨	૨૪	૭.... અપવન્	
ક્રતાવાનો	૭	૩૬	૭.... અપૌનો	
ક્રતુ નરો	૭	૧૦૩	૬.... ,	
ક્રત્વિજઃ	૬	૧૧૪	૩.... ઔરૈવૈન્નૃશ્	
ક્રત્વિજા	૮	૩૮	૧.... ,	
ક્રત્વાસં	૧	૬૪	૨.... ઔરૈવાઔહો	
ક્રત્વે	૫	૫૬	૮.... ઔરૈશ્	
ક્રત્વઃ	૪	૨૩	૧.... ઔરૈવા	
કત્વસ્	૧૦	૧૪૮	૨.... ,	
કૃવ્યા	{	૧૦	૭૩	૩.... ઔરૈવા
		૫	૫૨	૬....
કૃવ્યે	૭	૬૨	૪.... ,	
કૃત્રાંધઃ	૧	૧૧૭	૧૮.... અર્ધાંધ	

ए

			मंडल	सूक्ता	मंत्र		
एतावन्तम्	...	...	७	१००	१....	अ॒अ॒ता॒व॒न्त॒म्	
एधि	...	...	{	७	५४	२....	
एधि	...	...		७	५५	१....	१॒ही
एधि	...	...		१०	८४	२....	”
एनेसी	...	...	{	४	१२	५....	
एनेसी	...	...		८	४७	८....	अ॒अ॒न॒इ॒डा
एनेस्वन्तो	...	...		७	८८	६....	”
एना	...	...		७	१६	१....	”
एभ्यः	...	...	{	१०	७६	५....	
एभ्यः	...	...		४	५४	५....	अ॒अ॒ध॒ध॒ये
एभ्यो	...	...		१०	६४	२....	”
एवा	...	...		५	७८	७....	अ॒अ॒वा
एवा तै	...	...		१	६१	१६....	”
एय	...	...		६	७३	३....	अ॒अ॒य
एया	...	...		७	७५	४....	”
एयाम्	...	...		५	६१	३....	अ॒अ॒य॒याम्
एयाम्	...	...		३	१३	३....	”
एय	...	...		१	५६	१....	अ॒अ॒ये॒ (२८-४)

ऐ

			मंडल	सूक्त	मंत्र
ऐमिरन्ते	...	...	१	१४	१....

ओ

	मंडण	सूक्त	मंत्र
ओजः	१०	४४	४.... अ॒ओ॒जो
ओजसाम्	१	५५	२.... अ॒ओ॒नो॒ङ्क्ष॒वत्
ओजिष्ठम्	३	२१	५.... अ॒ओ॒नि॒श्ते॒भ्
ओपतात्	४	४	४.... अ॒ओ॒पा
ओपा	४	५२	५.... ,,

क

	मंडण	सूक्त	मंत्र
कः	४	१८	१.... क॒ः
कतुरा	१	१८५	१.... क॒ता॒र॒भ्
कतुरी	१०	२७	११.... ,,
कथा	१	१८५	१.... क॒था
कथा	५	४१	१६.... ,,
कथा	४	२३	३.... ,,
कद्	५	४१	११ ... क॒द्
कदित्था	१	१२१	१.... ,,
कनीयो	४	२४	६ .. क॒नी॒यो
कम्	{ ८ ६	{ ६४ ५१	{ ६.... क॒म् १४.... क॒म्
कया	१०	२७	१४.... क॒या
कवयः	३	५४	१०.... क॒व॒यो
कवयश्चिद्	७	८६	३.... क॒व॒य॒श्ची॒त्
कवितमम्	६	१८	१४.... क॒वि॒ता॒ओ॒स्या
कस्ते	१	७५	३.... क॒स्ते
कस्ते मदं	१०	२६	३.... ,,

મડળી સૂક્તા મત્ર

કસ્મૈ	{ ૧ ૨૦ ૮	કહાધ
કસ્ય ચિત્	{ ૧ ૮૪ ૧૮	
કા	૧ ૪૭ ૪	કહાધચીત્
કામમ્	૭ ૨૬ ૩	કા
કામમ્	૭ ૩૨ ૨	કામ્મ
કામમ્	૭ ૩૬ ૬	"
ક્રાપ્ય ડશર્વા	૧ ૧૨૧ ૧૨	કાવથ ઉસેના
કિમ્	૪ ૧૮ ૪	ચિમ્
કુત-કુત	૧૦ ૧૨૬ ૬	કુદા
કુત	૧ ૧૭૬ ૪	"
કુતો	૧ ૧૬૪ ૧૮	"
કુત્તલ્વામિન્ન	૧ ૧૬૫ ૩	"
કુત્ત	{ ૬ ૩ ૩	કુત્ત
	{ ૧ ૧૨૦ ૮	કુત્ત
કૃણવન્	{ ૭ ૪૮ ૩	કૃણાઉન્
	{ ૧૦ ૧૦ ૧૦	
કૃણવન્	૧ ૭૦ ૮	"
કૃષિ	૩ ૧૮ ૫	કૃષ્ણ
કૃષુ	૧૦ ૨૭ ૫	"
કૃષ્ણકર્ણ	૧૦ ૨૭ ૫	"
કૃષ્ણ	૮ ૪ ૨	કૃષ્ણ
કૃષ્ણત	૪ ૧ ૧૪	"
કૃતુમ્	{ ૪ ૨૦ ૩	કૃતુમ્
	{ ૪ ૪૨ ૧	
કૃત્વા	૧ ૬૫ ૬	કૃત્વા
કૃત્વા	૧ ૭૩ ૨	"
કૃત્વાસો	૧૦ ૨૭ ૧૮	કૃત્વાસો
કૃત્વાન્તિ	૪ ૩૮ ૫	"
કૃત્વાન્તો	૧૦ ૮૪ ૪	"
કૃત્વા	૩ ૩૦ ૩	કૃત્વા
કૃત્વા	૧૦ ૬૪ ૮	કૃત્વા

ગ

	મહળ	સૂક્તા	મત્ર	
ગ્રધ	૮	૨૦	૧૬	ગએથા ?
ગધિ	૮	૯૮	૪	ગધદી
ગર્ભમ્	૩	૩૧	૨.	ગરેષામ્
ગર્ભા	૧૦	૭૩	૨	”
ગાયમ્	{	૬ ૭૧	૩	ગએમ
		૭ ૩૨	૭	
ગર્વ	{	૮ ૫	૨૦	ગવોધ
		૧ ૪૩	૬	
ગદ્યૂતિમ્		૯ ૭૮	૫	ગઔયઔધતીમ
ગા	{	૧ ૯૧	૨૨	ગાઔ
		૯ ૧૦૭	૨૬	
ગાહમ્		૧ ૭૭	૯	ગાતૂમ્
ગાર્ધાભિઃ		૮ ૭૧	૧૪	ગાથાઔ
ગામ્	{	૧ ૧૧૭	૨૦	ગામ્
		૩ ૩૪	૯	
ગિરા		૧૦ ૧૩૮	૨	ગપરે
ગિરે		૬ ૬૩	૧૦	ગધરે
ગુ	{	૩ ૭	૭	ગૈઉશ્
		૪ ૩૭	૨	
ગો		૫ ૪૧	૧૮	”
ગોપાયસમ્		૧૦ ૬૭	૭	ગઔદાથો
ગૌ	{	૪ ૪૧	૫	ગાઉશ્
		૧૦ ૧૩૩	૭	
ગન્ધર્વસ્ય		૧ ૨૨	૧૪	ગન્દરૈવ

व

	मंडल	सूक्त	मंत्र	
धर्मम्	३	५३	१४....	गरुडम्
धोपं	१०	३३	१....	गोविशाष्टम्
धोपु	७	८३	३....	"
धोपम्	३	७	६....	"
धोपात्-धर्मार्थम्	१	१३६	८....	"
धोपैः	१	१८१	५....	"
धोप्यर्वाक्	४	४	८....	"

च

	मंडल	सूक्त	मंत्र	
चं	१	२५	१६....	या
च	१	२६	५....	या
च	७	४४	५....	"
चक्षयो	८	१८	५....	यप्रयो
चक्रा	{ १ १८० ८ ५	४.... २६....		"
चक्षिरे	७	६०	११....	"
चन	७	५६	३....	यिना
चकृति	४	३८	२....	यैकैश्च
चकृत्यं	१०	३६	१०....	"
चक्षणिं	६	४	२....	वाडिदुयपाने
(३८) चक्षणिं	६	४	२....	"
चक्षन्	१०	२	६....	.... (अथर्व वेद)
चक्षन्ति	६	४	२....	"
चक्षमा	१०	१३०	६....	यजहोर्दुष्टं यद्वेदो

	મંડળ	સૂક્ત	મંત્ર	
કેમે	૭	૮૧	૧	ચર્જ્ઘૌરૂવર્ઘૌપ્યૌ
ચાક્ષ્મો	૨	૨૪	૯..	ચર્મમ્મની
ચિકેત	૮	૨	૧૪-૧૭	ચિકેઇતૌશ્
ચિરેતિ	૧	૮૨	૪	”
ચિત્	૮	૧૫	૬	ચીત્
ચિતર્યન્ત	૬	૬	૭...	ચીથિત્
ચિતે	૧૦	૧૪૩	૪	”
ચિત્તિ	૧	૧૬૪	૨૯	ચિસ્તી
ચિત્તિમ્	૧	૧૬૪	૨૯	ચિસ્તીમ્
ચિત્તિમ્	૪	૨	૧૧	ચિસ્તીમ્
ચિત્તિરપામ્	૧	૬૭	૧૦	”
ચિત્તી	૮	૭૯	૪	”
ચિત્રમ્	{ ૮ ૧૦	{ ૨૧ ૧૦૭	{ ૧ ૧૦	ચિત્રમ્
ચિત્રમ્	૧	૯૦	૧૩	”
ચિત્રા વિ	૧	૧૧૩	૪	ચિત્રા વી
ચિન્તૃતી	૩	૬૧	૪	ચિન્વત્
ચેતતિ	૯	૬૨	૧૦	ચૌઇથઇતે
ચ્યયન્તે	૧	૧૬૭	૮	ચ્યવાઇ
ચ્યાવય	૧૦	૪૨	૨	”
ચ્યાનયમાસિ	૪	૩૨	૧૮	”
ચ્યૌલ્ના	૮	૨	૩૩	ચ્યૌથૌના
ચ્યૌલ્નેન	૧૦	૪૯	૧૧	ચ્યૌથૌનેનમ્

જ

	મંડળ	સૂક્ત	મંત્ર	
જનસ્તમ્	૪	૫૦	૧૧	જસઐતૌમ્, જસાઇ
જરત	૧	૧૨૭	૧૦	જરત-ઉરત

मंडल सूक्त मंत्र

(जरायुष्ट) जरायुष्टिः स्वरक्षार भारे	१०	८५	३६....	जरायुष्ट
जातो	१	६६	८....	जातो
जिह्वा	{ १० १३७ १० ७८	७.... ३....		जिह्वा
जीवातवे				
जीवातुः	१०	५६	५....	(न्या) जीवातुः
जीवातुः	१०	६०	७....	”
जीवातुः	१०	२७	२४....	”
जीवातुम्	१	६१	६....	”
जीवातुम्	८	४७	४....	”
जीवातुं च प्रचेतस	८	४७	४....	”
जीवान्	८	६७	५....	”
जुष्टा	१	१८२	६....	जुष्टा
जीषा	१०	१५८	२....	जीषा
ज्मो	४	५०	१....	ज्मो, ज्मो
ज्यायं	६	२६	७....	ज्यायं
ज्यायंस्तुस्य	५	४४	८....	”
ज्योक्	(यजु)	३	५४....	—
जेया	२	१०	६....	जेया
जु	६	१	६....	जु
ज्रयः	१	६५	६....	ज्रयो (यजुषुषम्)
ज्रयः	१	१४०	६....	”

त

मंडल सूक्त मंत्र

तत्	१	१	६....	तत्
तत्तत्	१	३२	२....	तत्तत्
तत्तत्तत्	५	३३	४....	तत्तत्तत्
तन्नाम्	१	८६	६....	तन्नाम्

	मंडल	सूक्त	मंत्र	
तन्वे ३	१	८४	१७....	तन्वे-(तनुये)
तन्वे	८	६६	१०....	तन्वे
तर्मसा	१०	८६	१५....	तर्मशुहा
तर्मसो	१०	१	१....	तर्मशुहा
तर्मसो	३	३६	७....	"
तर्मो	१	८६	१०....	"
तर्पा	१	८५	११....	तर्पा
तर्पा	[क्र. म. १/०/२०]			
	[क्र. मं. १/३/९ परिशिष्ट]			"
तर्पिषामि	३	१२	८....	तर्पिषी
तर्पिषी	१	५६	४....	तर्पिषी
तर्पिषीम्	१	३५	४....	"
तर्मिन	१०	८०	१५-१६....	श्वक्षी
तक्षत	१	१११	२....	तक्षत
तक्षन्	५	३१	४....	तक्षन्
तक्षन्	{	१	१११	१....
		१	२०	३....
ता	८	२२	१३....	ता
तान्	१०	१३०	६....	तान्
ताभ्यां	१०	१३७	७....	ताभ्यां
ताम्	{	५	४१	१८....
		४	४४	२....
तावन्	६	२३	६....	"अवन्"न ठेकाये.
ताँश्च	१०	११५	६....	तश्चा
तिविषाणः	८	६६	१५....	तिविसा
तिरः	३	५८	५....	तिरोमधति
तिरश्चीनो	१०	१२६	५....	"
तिन्यकैतु (शिव-शनि)		L		तिन्य
तिन्दो	{	५	५४	१३....
		१०	६४	८....
तु	८	२१	१०....	तु
तुभ्य	४	५०	३....	तुभ्ये

મંડળ સૂક્ત મંત્ર

તૂર્વયાણમ્ ...	...	...	૧	૫૩	૧૦....	તઉર્વામા
તેમ્યઃ ...	...	...	૩	૨	૬....	તએઇઞ્યે
તેમ્યો ...	...	...	{ ૫ ૧૦	૪૧	૧૮....	"
				૬૨	૧....	
તેર્પામ્ ...	...	...	૧	૨	૧....	તએર્પામ્
ત્મન્ ...	...	...	૬	૬૮	૫....	દેમનદ્યા
ત્મના ...	...	...	૧૦	૧૪૨	૧૦....	"
ત્મને ...	...	...	૧	૧૮૩	૩....	દેમાને
ત્વજો ...	...	...	૮	૪૭	૭....	ઇથેજે
ત્વર્જસા ...	...	...	૧	૧૬૬	૧૨....	"
ગ્રાર્ધ્વમ્ ...	...	...	૨	૨૬	૬....	ગ્રાર્ધ્વમ્
ગ્રાર્ધ્વમ્ ...	...	...	૧૦	૬૩	૧૧....	ગ્રાર્ધ્વાઇ
ગ્રાર્ધ્વે ...	...	...	૧૦	૩૫	૧૪....	"
ગ્રાર્ધ્વન્તા ...	...	...	૧૦	૧૩૭	૫....	"
ત્રિવિદ્યા ...	...	...	૧૦	૮૬	૨....	ત્રિવિદ્યા-આ
ત્રિવિદ્યા ...	...	...	૧	૧૦૫	૫....	ત્રિવિદ્યા
સ્વત્ ...	...	...	૧૦	૭૨	૬....	સ્વત્
સ્વત્ ...	...	...	૧૦	૧૮	૧૩....	"
સ્વરયા ...	...	...	અ. ૧૨	૩	૩૧....	સ્વરયજુઃ
સ્વર્ય ...	...	...	અ. ૭	૮૬	૧....	સ્વર્યા
સ્વર્યા સપિતા ...	...	...	૬	૭૬	૩....	સ્વર્યાસપિતા
સ્વસ્માત્ ...	...	...				સ્વસ્માત્
સ્વર્હસા ...	...	...	૪	૨૭	૨....	સ્વર્હસા
સ્વર્હસા ...	...	...	૬	૧૮	૬....	"
સ્વા ...	...	...	૪	૨૮	૧....	સ્વા
સ્વામ્ ...	...	...	૮	૩૬	૨....	સ્વામ્
સ્વાર્પણઃ ...	...	...	૮	૨૧	૧૫....	"
સ્વાર્વાન્ ...	...	...	૧૦	૩૮	૫....	સ્વાર્વાન્
સ્વાસ્મિન્ ...	...	...	૮	૨	૩....	સ્વાસ્મિન્
વિર્ષિ ...	...	...	૧	૭૧	૫....	વિર્ષિ-આ
સ્વે ...	...	...	૭	૩૧	૫....	સ્વે-સ્વેઇ
સ્વોતાં ...	...	...	૫	૩	૬....	સ્વોતાં

	મહળ	સૂક્ત	મત્ર	
સ્ત્રોતાસો	૪	૨૯	૫	શ્વોતા
ત્વષ્ટૈવ	અ ૧૨	૩	૩૩	શ્વોર્ષતા

દ

	મહળ	સૂક્ત	મત્ર	
ન્તે	૯	૯૬	૧	દન્તે
ન્ત્ર	{ ૩	૩૬	૯	દર્શન્
	{ ૪	૧૭	૬	
દન્થાન્	૬	૫૦	૮	"
વદન્	{ ૫	૬૧	૧૦	દદન્
	{ ૮	૨	૪૧	
વદતો	૭	૩૦	૪	"
વદાતિ	૧	૮૧	૨૦	દદાધતી
વદ	૪	૩૪	૪	દદે
વૃદિ	{ ૨	૧૭	૭	દર્શ્વી-દાધ્વી
	{ ૧૦	૪૭	૮	
વધાત	૧૦	૧૫	૭	દદાત
વધામિ ત	૮	૧૦૦	૨	"
વધે	૩	૫૫	૧૩	દદે
વમ	૫	૧૮	૪	દૌમામા
વમન્	૬	૪૪	૧૨	"
વમન્	૧૦	૮૭	૮	દૌમામા
વમાતિ	૬	૨૮	૩	"
વમ્બુવતિ	૧	૫૫	૭	"
વમ્	૧	૭૧	૬	દૌમ (ધર)
વમ્મ	૧	૭૫	૫	દૌ દૌમ્
વર્મત	૮	૪૧	૩	દૌર્મતા
વર્મત	૧	૨૫	૧૮	"

मंडल सूक्त मंत्र

दर्शता	३	५७	४....	हरेचता
दर्शम्	१	२५	१८....	"
दर्पव	१०	२७	७....	"
दुस्मस्य	१	६२	६....	दक्षिणा
दस्युं	६	२४	८....	दक्षयु
दक्षः	१	५६	४....	दक्षुदा
दक्षता	७	६७	८....	दक्षतम्
दक्षसो	८	१३	१....	दक्षुदा
दाः	{ १०	४७	१....	दाया
	८	२	१५....	दाया
दाव	६	६३	१०....	दाव
दाव	५	३	१२....	"
दाता	८	६५	१०....	दाता, धात
दाप्रम्	{ १	११६	६....	"
	८	४३	३३....	"
दाप्रम्	८	७८	१०....	दाप्रम्
दाया	४	३८	१....	"
दायान्	७	५६	२१....	"
दाये	६	४४	१०....	"
दाय	१०	४६	१....	दाया
दाया	७	८३	१....	दायाः २६१
दास्वते	१०	१४४	२....	"
दास्वान्	६	६८	५....	"
दास्वान्	६	३३	१....	"
द्विषो	{ ८	६७	३०....	द्विष-द्विषा
	८	५१	२....	"
द्विवः	१	५४	७....	"
द्विषम्	१०	१३४	६....	द्विषम्
द्विषम् द्वाप्सा	१०	७०	६....	"
द्विषाः	४	२१	६....	द्विषापम्
द्विषाम्	८	१८	१४....	द्विष-द्विषा
द्विषाः	१	६४	६....	"

	मठण	सूक्त	मत्र	
दुतम्	{ ८	१०२	१८	दुतम्
	{ ८	२३	१८	
दुतासो	५	६	८	दुतासोऽङ्गो
दुरे	१०	५५	१	दुरे
दुरे चित (क्रुवाए चित्)	{ ८	८६	४	
	{ ४	२३	७	"
दुर्यम्	१	४४	११	दुर्यम्-(दुतीम्)
दुर्यम्	{ ७	८	५	
	{ १०	८१	११	"
दुर्यम्	८	४५	२	"
दुर्यसुष्टम्	४	७६	४	दुर्यसुष्टम्-गुह्यता
दुर्यसुष्टो	३	८	१	दुर्यसुष्टो
दुर्यान्	३	५४	८	दुर्यान्-ग
दुर्यान्	{ ६	५०	२	
	{ ५	४	४	"
दुर्यान् त्रिखान	३	५८	८	" वीर्य-ग
दुर्यासो	१	५७	१५	दुर्यासोऽङ्गो
दुर्यस्यो	८	११	७	"
दुर्यै	५	११	२	दुर्यैऽङ्गो
दुर्यै	{ १	८०	१	
	{ १०	१५	१०	दुर्यैऽङ्गो
दुर्या	८	५	८	दुर्याऽङ्गो
दुर्या	१	१४	४	दुर्याऽङ्गो
दुर्यायु जायु	{ १	५३	११	
	{ १०	१८	२	दुर्यायु जायु
दुर्यायु	४	७३	७	दुर्यायु
दुर्यायु	१०	७३	२	दुर्यायु
दुर्यायु	६	६२	६	"
दुर्यायु	८	३	१	दुर्यायु
दुर्यायु	१०	१०१	७	"
दुर्यायु	६	३७	२	"
दुर्यायु	१	५२	३	दुर्यायु-ग

મંડળ સૂક્ત મંત્ર

દ્વિતા	...	...	...	{ ૬ ૧૬ ૪.... દધિગિતા
				{ ૩ ૧૭ ૫....
દ્વિતાનમદ્	...	...	...	૬ ૧૭ ૯.... દધિગિતાના
દ્વિધા	..	..	...	૧૦ ૫૬ ૬.... દ્વિધેથા
દ્વિપઃ	...	...	...	૧૦ ૧૨૬ ૧.... દધિગિપશ્
દ્વિપન્ત્સ	..	..	...	૧ ૫૦ ૧૩.... દધિગિપન્તે
દ્વિપો	...	...	...	૩ ૧૫ ૧.... ,,

ધ

મંડળ સૂક્ત મંત્ર

ધતે	..	..	...	૮ ૨૩ ૨૧.... દધ્તે
ધતે	...	..	...	૧ ૪૦ ૪.... ,,
ધાત્	...	..	...	૧૦ ૬૮ ૧૨.... દાત્
ધાતા	..	..	..	૧૦ ૧૨૮ ૭.... દાતા
ધામન્	..	..	..	૪ ૫૮ ૧૧.... દાંભિમ્
ધાયસન્	...	..	..	૮ ૫ ૧૫.... ગર્ધા-દાયો
ધારયન્	..	...	...	{ ૮ ૩૨ ૨૫....
				{ ૭ ૬૪ ૪.... દારયન્
ધારુયન્ કિંતી	.	.	...	૧૦ ૧૩૨ ૨.... ,,
ધારયન્ત	...	..	..	૨ ૨૭ ૪.... દારયન્
ધાત્	..	..	...	૯ ૪૬ ૪.... દાયોધ
ધાંવતે	..	..	..	૧ ૧૦૫ ૧.... ,,
ધાવતે	...	..	...	૬ ૪૮ ૬.... ,,
ધાવિષ્	..	..	...	૯ ૭૦ ૮.... ,,
ધુપન્	...	..	...	{ ૧ ૫૪ ૪.... દ્વૃપન્
				{ ૮ ૨૧ ૨....
ધૃપ્તા	...	...	...	૬ ૨૨ ૬.... ,,
(૨) ધૃપન્ત	...	..	...	અ. ૩ ૩ ૨.... ,,
ધેના	...	..	...	અ. ૭ ૯૪ ૪.... દ્વેના

मंडल सूक्त मंत्र

धेनु	५	६२	२....	द्वेमेना
ध्रिगु (अध्रिगू)	८	२२	१०-११....	द्रिगुम्, द्रिशुभ्ये।

न

	मंडल	सूक्त	मंत्र	
न+अयते	१	१२७	३....	आयत्
नमसा	१०	६३	५....	नमश्छा
नमस्ते	{ ४ १	२३ १३६	४.... ६....	नमसते
नमस्यत	३	२	८....	”
नमो .. .	२	३५	१....	नमो
नरः .. .	७	८३	२....	नरम्
नरम् .. .	{ १ ८	३० २४	६.... १६....	”
नरो मघवानः .. .	७	४८	१....	” भगवनो
नशान्ति .. .	६	२८	३....	नशन्ती
नश्यति	१०	६७	११..	नश्यन्ते।
नः	१	१	६....	न
नि	{ ६ ५	७५ ४	११.... ३....	नी
नीविदः .. .	११	७	१६....	(अथर्ववेद)
नूतम् .. .	{ ८ ८	६६ ५	७.... ३....	नूतम्
नृभ्यो नारिभ्यो गर्वे...	१	४३	६....	नरुभ्यो नाधरिभ्यो।
नेव	{ ८ १०	५ १६	३६.... ७....	नाधत्
नेव त्वा .. .	५	७६	६....	” अवा
नेदिष्ठ	८	१	४....	नदिष्ठांम्
नेदिष्ठमीमहे .. .	१	१७	३....	”

मंडल सूत्र मंत्र

नेपथ्	...	...	...	१०	१७	५....	नमोपत्
शु	...	...	...	१	८	५....	५
शुभाः (शोभम),	...	...	...	१	६१	१४..	(अवेदना अविम)
शोभः	...	...	...	१	६४	१....	
शुभा	..	...	...	१	१२८	४....	

प

मंडल सूत्र मंत्र

पुष	...	...	...	८	२६	६....	पथो
पुषा	...	...	...	१	१०५	१८....	"
पुष्या	...	...	...	४	१८	१....	प-था
पुष्याम्	...	...	...	८	६८	१३....	प-थांम्
पुष्यौ	...	...	...	३	५४	१५....	इ-श
पुष्यौ	...	...	...	{ १	२५	१६....	इ-श
पुष्यौ	...	...	...	{ ८	१	५....	इ-श
पुष्यौ	...	...	...	१	१४०	१०....	पुष्यौ
पुष्यौ	...	...	...	६	१०३	२....	"
पुष्यौ	...	...	...	३	१५	६....	"
पुष्यौ	...	...	...	७	१०४	५....	इ-शोप्यो
पुष्यौ	...	...	...	१०	१८७	५१	इ-शोप्यो
पुष्यौ	...	...	...	४	३६	१....	इ-शोप्यो
पुष्यौ	...	...	...	५	६	४....	पुष्यौ
पुष्यौ	...	...	...	१	८३	४....	"
पुष्यौ	...	...	...	५	३०	१५....	
पुष्यौ	...	...	...	१०	१२६	३....	इ-शोप्यो
पुष्यौ	...	...	...	६	७	१....	पुष्यौ
पुष्यौ	...	...	...	{ १०	११२	६....	पुष्यौ
पुष्यौ	...	...	...	{ १	१२१	१....	पुष्यौ

	મંડળ	સૂક્ત	મંત્ર	
પ્રાયુઃ	{ ૪	૪	૩....	પાયુ
	૬	૪૪	૭....	
પિતરંમ્	૭	૧૮	૨૫....	પિતરંમ્
પુત્રો	૭	૧૦૩	૩....	પુત્રો
પુરુ	૬	૬૩	૮....	પૌત્રુ
પુરુતમ	૬	૩૨	૧....	પૌત્રુતંમાધશ્
પુરુતમસ્ય	૩	૩૯	૭....	"
પુરુતમાસઃ	૮	૬૬	૧૧....	"
પુરુમન્દ્રા	૮	૮	૧૨....	પૌત્રુ-માંજ્ઞા
પુરુ	૧	૧૧૭	૧૬....	પૌત્રુ
પુરુતમં	૧	૫	૨....	પૌત્રુતંમાધશ્
પૂર્વા	૨	૨૭	૧૦....	પૌર્વતાતંમ્
પૂર્વ્યઃ	૩	૧૧	૩....	પૌત્રુયે
પૂર્વ્યમ્	૮	૨૨	૨....	"
પૂર્વ્યમ્	૧૦	૭૨	૬....	પૌત્રુર્વ્યમ્
પૂર્વ્યા	૧	૧૧૭	૪....	"
પૂચ્છામિ	૧૦	૭૬	૬....	પૈચ્છા
પૂચ્છામિ	૧	૧૬૪	૩૪....	"
પુષ્કે	૭	૮૬	૩....	"
પૃષ્ઠી	૪	૧૮	૨....	પૈચ્છાધતે
પૂળ	૮	૬૪	૬....	પૈચ્છા
પૂળ	૮	૧	૧૮....	"
પૂળ	૬	૪૫	૨૧....	"
પૃષ્ઠપર્શ્વો	૭	૮૩	૧....	ધર્શનીઓ ?
પૃષ્ઠતી	૫	૫૮	૬....	
પ્રતિ	{ ૧	૫૫	૧....	પ્રતિ
	૪	૫૨	૫....	પ્રતિ
પ્રતિજાનતે	૩	૪૫	૪....	પ્રતિજી-જાનતા
પ્રતિ યદાપો	૧૦	૩૦	૧૩....	પ્રતિ
પ્રથમા	૩	૧૭	૧....	કૃત્તમા
પ્રદિવઃ	૭	૬૦	૪....	કૃદિદિવા
પ્રદિવો	૩	૩૬	૨....	"

મંડળ મુદ્દા મંત્ર

દુરિયો	૪	૩૬	૩....	દુરિયા
મનં	૫	૫૮	૫...	કો
મ મં	૧૦	૩૨	૬....	કો-મીડ
મનંજનવઃ	૮	૧૯	૧૯....	ક્રમનુક્રમે
મનંજનવં	૪	૫૮	૫...	"
માતા	૧૦	૧૫	૧૨....	કારો
માતામા	૭	૯૧	૫....	કીર્તિમા
માતામો	૭	૧૩	૧....	"
મો	૧	૩૯	૫...	કો
મો જાંઘા	૮	૬૨	૧....	કો અંદા
મુદિયા મુમ પામંતિ	૧	૨૨	૧૬....	બુધ્યાઓ મુમપ્રે
મ ..મુન	૯	૧૦૧	૧૩....	ક્રમનુક્રમે

૩

મંડળ મુદ્દા મંત્ર

મુદિઃ	૩	૬૧	૩....	બૈરજિશ્
મીગમ્	૧૦	૮૫	૩૭....	વચ્ચે
મોંધમ્	૧૦	૯૨	૧૨....	બાઓદતો
મોંધવંત	૭	૪૪	૨....	"
મોંધવંતી	૧	૯૨	૬....	"
મવત્	૧	૮૪	૧૭....	અવત્
મોંધમ્	૨	૨૩	૫....	વાદાથોધત્
મુદ્ધપાતિરુરમંતિઃ	૧૦	૬૪	૧૫....	અથા...આરમંધતીશ્
મુદ્ધન્તમ્	૧	૨	૮....	બૈરજિશ્

મ

			મંડળ	સૂક્ત	મંત્ર	
મગં	...	..	...	૩	૫૫	૧૭.... યગા
મગં	..	...	...	૧૦	૩૫	૧૦.... ”
મગોં	...	...	..	૩	૫૪	૨૧.... ”
મંજસ્ત્ર	..	..	..	૧૦	૮૪	૨.... યજ્ઞોઽધ્વા
મંપજસ્ય	...	..	..	૮	૨૦	૨૩.... યજ્ઞેષજ
મર	..	..	.	૭	૩૨	૨૬.... યરે
મરતિ	..	..	...	૨	૧૬	૨.... યરધંતી
મરહૂતયે	..	.	...	૫	૪૮	૪.... ”
મરે	..	..	...	૭	૧૩	૧.... યરે—ત્
મરે	..	...	..	૩	૩૨	૧૭.... ”
મરેપુ	..	..	..	૧	૬૩	૬.... ”
મવત્	..	.	.	૨	૫	૩.... યવત્
મવતિ	..	.	..	૧	૨૮	૧.... યવધંતી
માગમ્	.	.	.	૧૦	૬૮	૧૧... યાગંમ્
માગમ્	...	..	.	૧	૬૧	૨૩.... ”
મૂજમ્	..	..	..	૬	૫૧	૭.... યૂજંમ્
મૂમયઃ	..	.	...	૮	૬	૧૫.... યૂમયાઞ્
મૂમ્યા	...		{	૧૦	૧૧૪	૧૦.... યૂમ્યા
				૭	૮૩	૩....
મૂરિં	.	..	..	૭	૫૬	૨૩.... યૂરોધંશ્
મૂરિં	...	...	...	૧	૧૮૫	૨.... ”
મૂરે	.	..	{	૨	૨૮	૧.... ”
				૩	૩૬	૮....
મૂરેઃ	.	.	..	૬	૧૩	૨.... યૂરોધંશ્
આતા	...	..	..	૧૦	૧૦	૧૨.... યશતા
એપજ	..	.	.	૧	૨૩	૧૬.... યજ્ઞેષજે

મંદગ મુદ્રા મંત્ર

મપે:	...	...	૫	૭૪	૬....	મપાઇ
મપોક	...	...	૬	૮	૭....	મપાડનો
મપેદમાર્ગ	...	...	૬	૨૧	૫....	મપેદ.માર્ગેકરે
મપે:	...	...	૮	૧૭	૧૩....	મનકડ
મપો	...	...	૧	૮૪	૩....	મનો
મપુમ:	...	...	૧૦	૧૩૪	૬....	મનુમ
મપુમા	...	...	૧	૪૨	૫....	"
મપુમ્	...	...	૭	૩૨	૧૩....	માંમ
મપ્રા:	...	...	૧૦	૧૪	૪....	માંમ
			૬	૫૦	૧૪....	
મુદ્ર	...	...	૧૦	૭૩	૧....	હું માંજુદા
મુદ્ર મિદુર્ગ(દુદરાગિ)	...	...	૪	૫૦	૧....	"
મુદ્રા	...	...	૧૦	૧૦૧	૨....	માંજુદા
મુદ્રી	...	...	૩	૧૦	૭....	"
મુદ્વે	...	...	૮	૮૨	૩....	મધન્યે
મધ્વો	...	...	૭	૫૮	૨....	"
મંદુ	...	...	૭	૧૮	૧૬....	મધન્યુ
મધુમ્	...	...	૭	૩૬	૪....	મધન્યુમ્
મન્ય	...	...	૮	૬૬	૪....	"
મન્યો:	...	...	૬	૧૭	૬....	મન્યેઉશ
મુર્ધવંતિ	...	...	૧	૧૪૭	૪....	મર્દેઅધનંતે
મર્તાશિદ્	...	...	૮	૨૦	૨૨....	મર્દેતાપ્યે
મર્તા	...	...	૪	૧૭	૧૬....	"
મર્તા	...	...	૮	૧૧	૫....	"
મર્તાન્	...	...	૫	૩	૫....	મર્દેતાનો
મર્દેમ્પ:	...	...	૧	૬૦	૩....	મર્દેતેઅધપ્યે
			૮	૬	૧૬....	
મદાવસુ	...	...	૭	૮૨	૨....	મદાવસુ

			મેડળ	સૂત્ર	મંત્ર	
મહિં	..	..	૩	૭	૪....	મહી-મહે
મહિંબ્દમ્	...	..	૮	૧૬	૧....	મહિંશ્વેતમ્
મહી	...	...	૩	૫૫	૨૦....	મહી
મહોંભિ	...	...	૩	૪	૬....	મહેંબીશ્
મહે	..	..	{ ૧	૧૧૬	૧૩....	મહે
			{ ૧	૫૩	૧૦....	મહે
મહ્યમ્	...	..	૪	૪૨	૨....	મહ્યા
મહ્યા	..		{ ૧૦	૩૭	૭....	"
			{ ૩	૩૧	૩....	"
મહ્ય	...	..	૪	૪૫	૪....	મહ્યા
મત્ર		...	૭	૩૨	૧૩....	માથ
માર્કિચ્	...	...	૮	૬૭	૧૧....	મા-ચિશ્
મા નુ એકં સ્મિદ્ધારામિ	..		૮	૪૫	૩૪.	મા-ન
મા નુ આયુ	..	.	૧	૨૪	૧૧	મા-ના
મા નોં-મા તે		..	૭	૪૬	૪	મા-નાઓં-મા તોઇ .
મિત્રમ્	..	..	૪	૩૩	૧૦	મિત્રમ્
મિથિ ચરાત.			૧૦	૬૮	૧૦....	મિથિહ્ વચ્ચાઓં
મિથિસ્તુરં		...	૭	૨૬	૪ ..	"
મિથ		.	૧	૨૬	૬....	મિથિહ્ (વચ્ચાઓં)
મિથો	..	..	{ ૭	૫૬	૨	"
			{ ૮	૭૨	૧૪	"
મૃકતવાહા જાત્રેય	..					author of Rg 5-18
મૃચા	...		૮	૬૭	૬	મૃચેપ્તારે
મૃજમ્			૪	૩૮	૭	વી-મૃચેપ્તારે
મૃષ્ટો	...	.	૬	૮૨	૨.	મધિશ્વેતો
મૃષ્ટા	.	...	૩	૩૩	૮..	
મૃલ	.		૪	૬	૧	મૃલેદ
મૃલતં (મૃલતં)	.	.	૫	૫૫	૬	મૃલેદાતા
મૃલાવ	.		૬	૬૦	૫	"
મેયાંમસિ	.	..	૧	૪૨	૧૦..	મેચેથા
મેધસાતયે	.	.	૭	૬૬	૮	

	मं०	शृ०	अं०	
मं०	...	...	१०	२७
मं०	...	...	८	५२
मं०	...	...	१	१६५
मं०	...	...	{ ६	६
मं०	...	...	{ ५	८२
मं०	...	...	५	५६

य

	मं०	शृ०	अं०	
य	...	...	४	१
य	...	...	५	४१
य	...	...	७	३६
य	...	...	२	६
य	...	...	१	७५
य	...	...	१	१५
य	...	...	१०	८३
य	...	...	१	६
य	...	...	३	३१
य	...	...	४	२३
य	...	...	६	७५
य	...	...	१	११३
य	...	...	१	१०
य	...	...	८	६६
य	...	...	४	२४
य	...	...	५	१०
य	...	...	१	२७
य	...	...	१	१४८
य	...	...	{ १	१२७
य	...	...	{ ६	४५

मंडण सूक्त मंत्र

यमते नार्यते (न+आयते)	...	१	१२७	३....	ये आयत्
युमं वैवस्वतम्	...	१०	५	८१ ..	यिभस्त्रीत् वीवस्वतो
युमस्य	...	१०	१०	७....	”
यमा	...	७	३८	३....	येमा
युमा	..	३	३६	३....	”
ययो	..	८	५६	२....	ययाओं
यविष्ठा	..	६	४८	७-८....	य्वीस्त्र्याओं६४०
युष्टा	...	६	५२	१....	यस्त
यस्ता	...	६	२१	४....	यस्ता भन्ता
यस्तै	...	१०	८३	१....	यस्तै
यस्तै अर्तु	...	३	५१	११....	”
यस्तै अग्ने नमसा	..	५	१२	६ ..	”
यस्मिन्	...	३	१६	२ ...	यही
यस्म	...	१०	६७	२२ ...	यस्माध
यस्य	...	६	४३	१ .	येहा
यस्य	..	{	८ १६	३३ ...	
			६ ४३	२ ...	येभ्या
यज्ञम्	...	{	१ १५७	२....	यस्मंभ्
			१ ६१	१६....	
यज्ञस्य	..	८	३८	१....	यस्नहा
यशियं	..	{	१० ५०	४....	येस्त्रिया
			३ ३२	१२ ...	
यशियम्	...	३	६०	७....	”
यशियासी	..	३	५४	१८....	”
यज्ञेष्विज्ज	..	३	१०	२	यस्नेष्व-अष्टवै-ग
यज्ञै	...	१	७६	१ ...	यस्नाधश्
या	..	७	४६	१....	या
या	...	७	४६	२ ..	याओं
याचन्ते	..	६	७८	३ ...	यासधते
यान्	...	३	८	६....	यै-ग
यानान्	..	१०	११०	२....	यानीम्

मंडल मूल्य मंत्र

वाति	...	...	{	४	३२	११....	वातीम्
				७	२६	३....	
वायु	...	...	—	७	७७	१....	वायुम्
वायु नदी	...	...		७	६१	४....	वायु
वायु वायु	...	...		१०	११४	८....	वायु-आयु
वादि	...	...	{	१०	६८	६....	वादि
				१	२	१....	वादि
वृष्णवृष्ण	...	...		१	८८	३....	वृष्णवृष्ण-वृष्णवृष्ण
वृष्णावृष्ण	...	...	{	२	२७	५....	वृष्णावृष्ण-वृष्णावृष्ण
				१०	७७	४....	
वृष्णावृष्ण	...	...		२	२६	४....	वृष्णावृष्णम्
वृष	...	...		१	८६	६....	वृषम्
वृषः	...	...		३	३	१०....	वृषः
वृषावृष्ण	...	...		४	६१	१२....	वृषावृष्णम्
वृषावृष्ण	...	...		३	७	५....	"

२

मंडल मूल्य मंत्र

वृषो	...	...		३	३०	१६....	वृषो
वृषिः	...	...		८	१०१	१०....	वृषिः
वृषयः	...	...		६	१	४....	वृषयः
वृषयः	...	...		१	१४७	१....	"
वृषया	...	...		८	३४	११....	वृषया
वृषे	...	...		६	६७	११....	"
वृषे	...	...	{	६	१६	१५....	
				१	११८	३....	"
वृष्या	...	...		८	७७	११....	"
वृष्याः	...	...		१	१७३	४....	वृष्याः

मंडल मूक मंत्र

रुष्टायाध्वयम्.	..	...	८	४	१३....	रथ्येस्त
रपत्	...	...	१	१७४	७....	रपेन्तेम्
रवर्ध	..	...	(वाजसनेयि संहिता)			रक्षेध्या
रभध्वम्	...	..	१०	१०३	६....	रक्षेध्या
रभस्वद्	..	...	१०	३	७ .	"
रक्ष	.	...	१	८६	६....	रथे।
रजिष्ठा	...	...	७	५१	२ ..	रजिष्ठा
राजनि	...	..	१०	४६	४ ..	राजने
राजन्तम्	..	..	१	१	८....	"
रातय	...	...	८	४६	५ ...	रातये।
रातयो	...	...	१	११	३....	"
राति	..	.	८	१०१	८ ..	रातये।
(सु) राधा.	...	.	१	१००	१७ .	रादाया
राधासि	.	.	{	७	३७	२ ...
				१	८४	२०..
रादन्	...	...	१	१२२	१२....	रादध्यान्
रादन्	...	..	५	२५	१ .	रादाश्छेछेछे।
रासते	.	...	४	५५	८ .	"
रासते	..	..	१०	१२२	१....	"
रासन्	.	.	७	४०	६	"
रिक्तम्	.	.	८	५८	३ .	रिक्तम्
रिक्था	.	..	३	६	२ .	"
रेक्ता	.	.	{	१०	१३२	३
				१	३१	१४....
रेक्ताम्	.	.	८	४६	६५....	"
रेक्ता	.	..	७	४०	२....	"
रेतसो	.	..	१	१००	३....	रेतसो
रोचते	...	.	३	५५	११	रथायैभीश्
रोचते	.	..	३	२६	७ .	"
रोचसे	.	..	८	६	१८	रथायैछे
रोचसे	..	.	१	८४	७.	"

વ

મંડળ મુદ્રા મંચ

વઃ	...	...	...	૪	૩૩	૫....	વે
વઃ	...	...	...	૮	૨૩	૩....	"
વર્ગમં	...	...	...	૧	૧૩૨	૨....	વર્ગમં
વર્ગમં	...	...	...	{ ૮	૬૬	૫....	વર્ગમં
વર્ગમં	...	...	...	{ ૧	૭૮	૫....	વર્ગમં
વર્ગમં	...	...	...	૩	૧૪	૬....	વર્ગમં
વર્ગમં	...	...	...	૬	૬૨	૫....	વર્ગમં
વર્ગમં	...	...	...	૩	૩૩	૧૦....	વર્ગમં
વર્ગમં	...	...	...	૧	૧૦૧	૧....	વર્ગમં
વર્ગમં	...	...	...	૧	૧૨૬	૭....	વર્ગમં
વર્ગમં	...	...	...	૭	૪૭	૧....	"
વર્ગમં	...	...	...	૮	૧૬	૨૦....	"
વર્ગમં	...	...	...	૫	૭૩	૩....	વર્ગમં
વર્ગમં	...	...	...	૪	૨૩	૬....	"
વર્ગમં	...	...	...	૧	૧૪૮	૧....	"
વર્ગમં	...	...	...	૧	૧	૭....	વર્ગમં
વર્ગમં	...	...	...	૪	૪૨	૬....	વર્ગમં
વર્ગમં	...	...	...	{ ૧૦	૫૦	૬....	વર્ગમં
વર્ગમં	...	...	...	{ ૧૦	૨૬	૬....	વર્ગમં
વર્ગમં	...	...	...	૬	૪૧	૨....	"
વર્ગમં	...	...	...	૬	૪૩	૪....	વર્ગમં
વર્ગમં	...	...	...	૬	૧૩	૨....	વર્ગમં
વર્ગમં	...	...	...	૨	૩૪	૧૧....	વર્ગમં
વર્ગમં	...	...	...	૫	૨૬	૧૪....	વર્ગમં
વર્ગમં	...	...	...	૭	૧૦૧	૩....	વર્ગમં
વર્ગમં	...	...	...	૧	૬૫	૪....	વર્ગમં
વર્ગમં	...	...	...	{ ૭	૫૭	૭....	"
વર્ગમં	...	...	...	{ ૧૦	૨૦	૩....	"

				મહળ	મૂલ્યા	મંત્ર	
ચુમે	.	...	...	{ ૭	૧૦૪	૩....	વાયરેજોધ
ચુમે	.		...	{ ૪	૧	૧૩	વાઉગ્યા
વશત્	.	..	.	૮	૬૬	૪....	વમત્
વશિમ	.	..	..	{ ૮	૧	૧૬	વમંમી
				{ ૫	૪૬	૧..	
વર્ષિ	..	..	...	૧	૩૩	૩	વશ્તી
વસા	.	..	..	૮	૪૬	૬...	..
વસિંચ	...	..	.	૧૦	૬૬	૧૪..	વહિસ્તા
વસુ	..	.	.	૨	૨૩	૬..	વૌહુ
વસુપતે	.	..	...	૧૦	૧૧૨	૧૦...	વૌહુ
વસુમના	..	...	—	૧૦	૧૭૬	મથાળુ	વૌહુમનો
વસુ ન	.	.	...	૧૦	૧૨૨	૧	..
વસુનામ્	.	.	..	૨	૧૧	૧	વૌહુનામ્
વસુન્ દુદ્રાન્			.	૩	૨૦	૫....	વૌહુમનો
વસુ દુદ્રા		..		૧	૧૫૮	૧	..
વસુ વદ્	.	.	.	૧	૧૫૮	૨..	..
વસુયા	.		..	૧	૬૭	૨	વદ્દુયા
વસુયા	...	..	...	૧	૧૬૫	૧	..
વસો	.	.	.	૩	૨૧	૫	વદ્દો
વસા	.			{ ૮	૧૩	૨૨	વદ્દહાઉ
				{ ૪	૧૭	૧૩	
વસ્તે		.	.	૬	૭૫	૧૧	વસ્તે
વસ્તે	.	.	.	૬	૪	૩....	..
વસ્તુ	..			૨	૧	૧૬	વહ્યા
વસ્ય	..			૮	૪૮	૬	વહ્યો
વસ્યો	.			{ ૫	૧૧	૨	..
				{ ૬	૪૪	૭	..
વસ્યો	.			૧૦	૪૫	૬	..
વસ્યો	.	.	.	૭	૩૨	૧૬	..

मंडल मूल्य मंत्र

परां	...	...	{	६	६४	१....	परां
परां	...	...		६	१६	२५....	"
परां	...	...		१०	१७२	२....	"
परां	...	...		१०	२०	१०....	परां
परां	...	...		८	२	२७....	"
परां	...	...		६	७५	३....	परां
परां	...	...		६	६	६....	परां
परां	...	...		५	१६	५....	"
परां	...	...		५	४२	५-८	परां
परां	...	...		५	६३	६....	परां
परां	...	...	{	३	८	५....	परां
परां	...	...		१	१८२	४....	परां
परां	...	...		५	६३	६....	"
परां	...	...		७	३६	२....	परां
परां	...	...		८	६	४०....	"
परां	...	...		१०	३०	४....	"
परां	...	...		८	१६	२३....	परां
परां	...	...		४	४	२०....	परां
परां	...	...	{	८	२६	४....	परां
परां	...	...		७	३७	१....	परां
परां	...	...		६	४५	३०....	"
परां	...	...		३	६१	२....	परां
परां	...	...			४	२४....	परां (यत्तु)
परां	...	...		१०	८६	१६....	"
परां	...	...	{	७	३४	२....	परां
परां	...	...		३	२६	५....	"
परां	...	...		२	३०	२....	परां
परां	...	...		३	१४	२....	"
परां	...	...		१०	१६४	६....	परां
परां	...	...		१	१२०	५....	परां
परां	...	...		२	६	३....	परां
परां	...	...		१	१२०	४....	परां

			मंडल	भूक्त	मंत्र	
(वि) यपन्ति	...	...	८	७	४....	वीवापत्
प्रियस्वते	...	...	१०	६५	६....	वीवक्षुषे
प्रियस्यान्	...	...	७	८	३....	"
प्रिदा	...	...	७	५	३....	वीसेम्
प्रिदन्ते	...	...	१०	३७	६....	"
विश्वा	...	...	१	११३	७....	वीस्था
विश्वान्	...	...	{ ८	६६	१०....	वीस्था
			{ १०	१३०	५....	वीस्था
विश्वान्	...	...	३	५८	८....	"
विश्वंभ्यो	...	...	२	५	८....	वीस्था
युक्त	...	...	८	६	३७....	वैरेषत्
युजनम्	..	...	{ ६	३५	५....	वैरेषत्
			{ ७	६१	४....	वैरेषत्
युजनस्य	..	...	१	८१	२१....	वैरेषत्
युजने	...	...	१०	२०	५....	"
युजनेव्यात्	.	...	१०	२७	४....	"
युजिना	...	...	७	६०	२....	"
युजन्यन्	...	...	८	८७	२३....	"
युता	..	...	४	३१	१....	उवात्ता
युताः	...	...	४	४२	५....	"
युतस्य	...	...	१	२३	५....	उवात्ता
युतान्	..	...	४	१८	५....	"
युष्टे	...	...	३	३१	१४....	वैरेषत्
युष्टमत्त	...	...	८	६०	७....	वैरेषत्
युष्ट्रवा	...	...	१	८८	६....	"
युष्टा	..	...	१	३८	१५....	वैरेषत्
युष्टासु	...	...	१०	८१	१२....	"
युष्ट	..	...	६	४५	८....	वैरेषत्
योद्धा	...	...	८	११२	४....	"
युहन्तम्	...	...	६	१५	१८....	वैरेषत्
युञ्ज उक्थैः	.	...	१०	६१	१७....	उवात्ता-उवात्ता
युञ्जे	...	...	६	११	५....	"

				मंडण	सूक्त	मंत्र		
चर्मणा	...	...	...	{	७	५१	१....	साईमन्ये।
					८	६	२०....	
चर्मण्य	...	...	...		५	६४	३....	”
चर्यहा	...	...	...		६	१६	३६....	सरेण
चर्याभिर्न	...	...	...		६	११०	५....	”
चर्याम्	...	...	...		१०	१७८	३....	”
चर्वसः	...	...	...		१	५४	१....	सवर्द्धा
चर्वसा	...	...	...		१	२७	२....	”
चर्वसा	...	...	...		१	५४	२....	”
चर्विष्ट	...	...	...		८	६	३१....	सर्वीक्षतो
चर्विष्ठा	...	...	...	{	१	७७	४....	सर्वीक्षतो
					१	८०	१....	
चर्वो	...	...	...		८	३	४....	सर्वो
चुस्तिः	...	...	...		४	३	१५....	सस्तिश्
चुस्तिम्	...	...	...		४	३	३....	”
चंसं	...	...	...		३	१६	४....	सैर्गुडो
चंसः	...	...	...		१०	६४	१०....	”
चंसति	...	...	...		१०	४४	८....	सैर्गुडधृती
चंसा	...	...	...		३	४६	१....	”
चंसांसि	...	...	...		३	४६	१....	सैर्गुडामही
चंसैः	...	...	...		१०	७	१....	सैर्गुडनाधंश्
चंस्तु	...	...	...		१	१६२	५....	सांस्ता
चांसने	...	...	...		३	७	५....	सांसन्या
चान्ते	...	...	...		१	१६३	१३....	सास्ते
चिक्षा	...	...	...		७	२७	२....	सीषा
चिक्षा	...	.....			१	६२	१२....	”
चिक्षा स्तोत्रम्यो	...	...	...		२	२५	१०....	”
चोष्टेषु	...	...	...		८	५३	४....	असीर्त्तम्
चुक्रः	...	...	...		१	६६	१....	चुक्रा
चुक्रा	...	...	...		३	८	६....	”
चुक्रा	...	...	...		८	२	१०....	चुक्रा

मंडल सूक्त मंत्र

शर्मणा	{	७	५१	१....	साँभन्यो
शर्मवय		८	६	२०....	
शर्महा		५	६४	३....	”
शर्मभिर्न		६	१६	३६....	सँभ
शर्माम्		६	११०	५....	”
शर्मसः	१०	१७८	३....	”	
शर्मसा	१	५४	१....	सवँहु	
शर्मसा	१	२७	२....	”	
शर्मसा	१	५४	२....	”	
शर्विष्ठ	८	६	३१....	सँवीक्षतो	
शर्विष्ठा	{	१	७७	४....	सँवीक्षतो
		१	८०	१....	
शर्वो	८	३	४....	सवो	
शस्तिः	४	३	१५....	सस्तिथ्	
शस्तिम्	४	३	३....	”	
शंसं	३	१६	४....	सँगुहो	
शंसः	१०	६४	१०....	”	
शंसति	१०	४४	८....	सँगुहंती	
शंसा	३	४६	१....	”	
शंसाममि	३	४६	१....	सँगुहामही	
शंसैः	१०	७	१....	सँगुहनाथश्	
शंस्ता	१	१६२	५....	सांस्ता	
शासने	३	७	५....	सासन्था	
शाम्ने	१	१६३	१३....	सास्ते	
शिक्षा	७	२७	२....	सीधा	
शिक्षा	१	६२	१२....	”	
शिक्षा स्तोत्रुग्यो	२	२५	१०....	”	
शीष्टेषु	८	५३	४....	असीक्षेत्	
शुक्रः	१	६६	१....	सुभ्रा	
शुम्भा	३	८	६....	”	
शुम्भा	८	२	१०....	सुभ्रा	

પ

	મંડળ	સૂક્ત	મંત્ર
ન્યામ	૬	૩૩	૫.... ખ્યામા

સ

	મંડળ	સૂક્ત	મંત્ર
સકમન્	૧	૩૧	૬.... હખમી
સકમ્યન્	૩	૩૮	૭.... ”
સર્કન્ત	૧	૧૩૧	૩.... (આનુશ્)-હક્
સર્તા	{ ૧ ૧૦	૬૩ ૧૩૬	૪.... હખા
સર્ચતે	૮	૪	૬.... હચધતે
સર્ચતે	૧	૯૧	૧૪.... ”
સર્ચન્ત	૩	૧૩	૨.... હચિન્તે
સર્ચન્તે	૧	૬૦	૨.... ”
સર્ચા	૮	૩૩	૭.... હચા
સર્ચા	૧	૫	૨.... હચા
સુજોપા	૧	૧૧૮	૧૧.... હજઝાપા
સુતામ્	{ ૨ ૬	૧૬ ૬૭	૧.... હાતામ્
મર્યતાતે	૪	૪	૧૪.... હધથા
મર્યવજન્	૪	૩	૧.... ”
મર્યવાર્ચન્	૩	૨૬	૬.... ”
મર્યા	૧	૭૦	૬.... ”
મર્યાનૂતે	૭	૪૯	૩.... ”
મર્યૈઃ	૧	૬૭	૫.... હધથાધશ્

પ

	મંડળ	સૂક્ત	મંત્ર
પ્ર્યામ	૬	૩૩	૫.... પ્ર્યામા

સ

	મંડળ	સૂક્ત	મંત્ર
સક્કમન્	૧	૩૧	૬.... હૃખી
સક્કમ્યુમ્	૩	૩૮	૭.... ”
સક્કન્ત	૧	૧૩૧	૩.... (આનુશ્)-હૃક્
સક્કા	{ ૧ ૧૦	૬૩ ૧૩૬	૪.... હૃખા ૪.... હૃખા
સક્કતે	૮	૪	૬.... હૃચ્છતે
સક્કતે	૧	૬૧	૧૪.... ”
સક્કન્ત	૩	૧૩	૨.... હૃચ્છિન્તે
સક્કન્તે	૧	૬૦	૨.... ”
સક્કા	૮	૩૩	૭.... હૃચ્છા
સક્કા	૧	૫	૨.... હૃચ્છા
સુજોષા	૧	૧૧૮	૧૧.... હૃજઞ્ઓષા
સુતામ્	{ ૨ ૬	૧૬ ૬૭	૧.... હૃતાંમ્ ૧.... હૃતાંમ્
સત્યતાતે	૪	૪	૧૪.... હૃષ્થ્યા
સત્યવજ્રમ્	૪	૩	૧.... ”
સત્યવાર્ષમ્	૩	૨૬	૬.... ”
સુત્યા	૧	૭૦	૬.... ”
સગ્યાનૃતે	૭	૪૯	૩.... ”
સત્યૈઃ	૧	૬૭	૫.... હૃષ્થ્યાધૃશ્

	મંડળ	મુદ્રા	મંત્ર
મુદ્રા . . .	૧	૫૭	૬ ... હુમા
મુદ્રા	૩	૧૧	૫.... હુદા
મુદ્રા	૮	૨૩	૨૮ .. ,,
મનરસ્ય	૧	૯૯	૮.... હુનરે
મનિત	૧	૮	૯.. હુનતી
મનિતુ	૮	૫૮	૭.... ,,
મનુ	૧	૫	૭.... હુનુ
મુતપરસ્ય	૧૦	૯૯	૨ ... હુમપથે
મુસલિનધનુ .. .	૨	૧૨	૧૨.... હુમ હિન્દ
મસિ (માસ)	૭	૪૩	૨.... હુપતી
મસી ..	૭	૯૪	૧૦ . ,,
મપ્તી	૩	૩૫	૨.. ,,
મમેનુ	૯	૩૪	૬.... હુમ્મ
મુવંતાતિ	૧૦	૧૦૦	૩ .. હુઉવંતાત
મુવંતાતુ .	૬	૧૨	૨ ,,
મુગાં	૧	૧૭	૫ .. હુઉવાં
મહ	૫	૩૧	૩ ... હુઝમ્
મહોં	૧	૧૦૩	૩ .. ,,
મહમં	૧૦	૭૩	૧.... ,,
મહસો	૧	૭૯	૪. ,,
મહસો	૬	૭૪	૧ .. ,,
મહો	૬	૧	૧ હુહો
મુગમેનુ . ..	૧૦	૧૪	૧.. હુન-અસેતેમ્
મ ગુમાયુ . .	૧૦	૪૪	૪.... હુન-અર્થમ્
મુગુમ્યામિમુત્ત ..	૧	૫૩	૩ ,,
મુચક્ષાણો	૬	૫૮	૨ . હુમ્-અમધની
મુચક્ષં ..	૧	૧૨૭	૧૧.... ,,
મુચક્ષ્યા ..	૧	૧૬૫	૧૨ . ,,
મુજગ્માનો ..	૧	૬	૭ હુન-અસેતેમ્
સાતા ..	૧	૩૬	૧૭

			मंडल	सूक्त	मंत्र	
सातिम् ...	...	...	{ १	१११	५....	डाधतीम्
			८	६८	८....	डाधतीम्
सामभिः ...	...	...	१०	७८	५....	डाधो
सा ...	...	...	४	१०	८....	डा
मिष्यन्ति ...	...	...	१	१८	७....	सीद्धमना
मिषामन्ति ...	...	...	७	३२	२०....	दीपत्
मीम् ...	...	...	४	४३	५....	दीम्
मीम् ...	...	...	१०	२५	८....	"
मिपुती ...	...	...	४	३८	३....	दीपत् (अथर्ववेद)
मुकृतः ...	...	...	१०	८४	२....	हुङ्क्रेता
मुकृता ...	...	...	६	४१	२....	हुङ्क्रेता
मुकृतः ...	...	...	१	२५	१०....	"
मुकृते ...	...	...	१	१६६	१२....	"
मुकृते यसंति ...	...	...	७	७६	३....	"
मुकृत्यथा ...	...	...	१	२०	८....	"
मुकृतो ...	...	...	१०	१७	७....	हुङ्कृतृश्
मुदानय ...	...	...	८	२०	२३....	"
मुदानू ...	...	...	५	६२	८....	हुङ्कृतृ
मुदायु ...	...	...	७	८३	६-७....	हुङ्कृतृऽहुङ्कृतृ
मुदासः ...	...	...	७	१८	२२....	"
मुदासं ...	...	...	७	६०	८-६....	"
मुदासो ...	...	...	७	३२	१०....	"
मुमन्ति ...	...	...	६	५७	५....	हुङ्कृतृ
मुमन्तः ...	...	...	७	४	४....	(हुङ्कृतृ) मन्त्रः
मुमन्तो ...	...	...	१०	६१	२०....	हुङ्कृतृऽहुङ्कृतृ
मुमेधो ...	...	...	६	६७	८....	(हुङ्कृतृ) मन्त्रः
मुमेधा ...	...	...	३	१५	५....	"
मुवृता ...	...	...	१	११८	३....	-उवाता
मुशस्ति ...	...	...	{ ३	२६	६....	(हुङ्कृतृ) सस्तिश्
			५	५३	११....	(हुङ्कृतृ) सस्तिश्
मुपुखा ...	...	...	८	४८	८....	हुङ्कृतृ-हुङ्कृतृ

			मंडल	सूक्त	मंत्र	
सुपत्वां ...	...	...	१०	८१	१....	हुश्-हुष्वा
सुक्षितिम् ...	...	...	१०	२०	१०....	हुषेधती
सुक्षितय ...	...	...	८	४३	२६....	हुषितोष्ठश्
सूक्तम् ...	...	...	७	५७	६....	हुष्तम्
सूक्तेन ...	...	...	६	५२	१७....	”
सूक्तैः ...	...	...	७	६६	१२....	”
सूक्तैः ...	...	...	७	२६	३....	”
सूर्यं उरुवक्षा ...	...	...	{ ७	३५	८....	वाँडुरयधाने
			{ ७	६३	४....	
स्कम्भः ...	...	...	४	१४	५....	स्कम्भो
स्कम्भे ...	...	...	६	४७	५....	स्कम्भो
स्तथा ...	...	...	२	११	६....	स्तवस्
स्तुतश्च ...	...	...	८	२	२६....	स्तुतो
स्तोत्रा ...	...	...	८	२	१३....	स्तुतोता
स्तोत्रारो ...	...	...	२	२	१२....	”
स्तोत्रे ...	...	...	८	६०	६....	”
स्तोमं ...	...	...	१	१८४	४....	स्तोमोभम्
स्तोमैः ...	...	...	७	६७	३....	”
स्य ...	...	...	१०	६७	६....	स्ये
स्य ...	...	...	८	६७	५....	”
स्यः ...	...	...	१	१०८	३....	”
स्यो ...	...	...	१०	३५	६....	स्तो
स्पशः ...	...	...	८	४७	११....	स्पशस्
स्पृहपन्ति ...	...	...	८	२	१८....	स्पृहपन्ति
मत् ...	...	...	२	४	६....	मत्
म ...	...	...	१	२८	६....	मत्
म्याम ...	...	...	{ ८	१६	२१....	म्याम
			{ १०	१३१	७....	
म्याम ...	...	...	१०	१३१	६....	”
म्यामा ...	...	...	३	३०	१८....	”
म्यः ...	...	...	७	४४	१....	म्यो

	મહળ	સૂક્ત	મંત્ર	
સ્વતયુ	૬	૨૨	૬....	
સ્વતવસો	{ ૧	૮૫	૭	
	{ ૧	૬૪	૭	
સ્વધામનુ	૮	૨૦	૭	
સ્વન	૯	૫૦	૧	ખર્ચેવાતા
સ્વપત્યમાયુ	{ ૧	૧૧૬	૧૯	ખવાપૃથથ્યા
	{ ૧૦	૩૦	૧૨	
સ્વપત્યસ્ય	૩	૧૬	૧	”
સ્વપૃથા	૧	૫૪	૧૧	”
સ્વમસ	૧૦	૬૩	૩	ખર્ચેના
સ્વમસ (સુ+જમ)	૧૦	૭૮	૧	”
સ્વપ્રત્યાય	૧	૮૩	૬	
સ્વયતાસો	૧	૧૬૬	૪	
સ્વયમ્	૧૦	૭	૬	
સ્વુરે	૮	૭૨	૭	હૃવર્ચે
સ્વર્ણ	૧	૭૦	૬	ખર્ચેનો
સ્વસ્ય	{ ૬	૪૪	૨૨	
	{ ૪	૧૭	૨	ખવખથા
સ્વસ્યા	૯	૭૯	૩. ..	”
સ્વસ્યૈવ	૦	૪	૪	ખવખથાઓ
સ્વસ્વ	૬	૧૭	૬	”
સ્વાયુધ	૯	૮૭	૨	
સ્વિન્નુ	૬	૧૮	૩	ખર્ચેનો
સ્વિન્ના	૧૦	૧૨	૫	”
સ્વૈ	૬	૬૭	૧	ખવાઈશુ
સ્વો	{ ૭	૮૬	૬	
	{ ૬	૭૫	૧૮	હૃવો

ह

				भंडण	श्रुता	मंत्र
हरंषो	...	...	...	८	४३	४.... ज२ये।
हर्व	...	...	...	१०	७४	२.... ज२वे।
हर्वः	...	...	...	८	१३	३१.... ”
हवन्ते	...	...	...	३	३२	१४.... ”
हविषा	...	...	...	१	४६	४.... ”
हवीम्	...	...	...	२	३३	५.... ”
हव्यत्	...	...	...	५	४	८.... ज०थेम्
हव्यम्	...	...	..	३	१८	३.... ”
हव्यम्	...	...	...	८	६६	२०.... ज०थेम्
हव्यमा	...	...	...	१०	८०	४.... ”
हव्योः	...	...	...	१	१७६	३.... ज२स्ते।
हव्यो	...	...	...	१	५५	८.... ”
हस्ताभ्याम्...	...	...	...	१०	१३७	७.... ज२ताभ्ये।
हस्ते	...	...	...	१	६७	३.... ज२ते
हिमा	...	...	...	१	६४	१४.... जिभा
				(यव्य)	२	२७.... ”
हृदा	...	...	...	{ ८	७७	६.... ज०दे।
				{ ३	२६	८.... ”
हृदे	...	...	...	८	७६	७.... ”
होता	...	...	...	६	५१	१२.... ज०आता
होताम्	...	...	...	१	५८	७.... ”
होत्रा	...	...	...	३	६२	३.... ज०आत्राभ्ये।
होत्राः	...	...	...	१०	१७	११.... ”

क्ष

			मंडल	सूक्त	मंत्र	
क्षत्ता (क्षत्तु)	...	...	६	१३	२....	क्षथा
क्षत्रम्	...	...	{ ७	६६	११....	क्षथम्
			{ ७	३४	११....	क्षथम्
क्षत्राय	...	...	१०	१८	६....	क्षथाध
क्षत्राय	...	...	१	११३	६....	,,
क्षय	...	...	१	११४	१....	क्षयो
क्षयद्	...	...	१	६२	६....	,,
क्षयन्तु	...	...	८	१६	३५....	क्षयन्तो
क्षयन्तौ	...	...	७	६३	२....	,,
क्षयया	...	...	३	४६	२....	,,
क्षये	...	...	८	२	७....	,,
क्षेति	...	..	{ १	८३	३....	वेधती
			{ १०	४०	११....	
क्षेति	..	..	{ १	६४	१३....	,,
			{ १०	६१	२....	
क्षेति	..	...	३	५५	४....	,,
क्षेप्रम्	..	...	१	१००	१८....	वेधप्रम्
क्षेप्रस्य	..	..	७	३५	१०....	वेधप्रथा
क्षेप्रस्य	..	...	१०	६६	१३....	,,
क्षाम्	...	...	६	६	४....	क्षाम्
क्षामन्	..	..	६	१५	५....	क्षामन्

ज्ञ

			मंडल	सूक्त	मंत्र	
ज्ञु	...	...	६	१	६....	ज्ञु
ज्ञुयाथो	...	...	६	१	६....	,,
ज्ञेया	...	...	२	१०	६....	ज्ञेवीषा

મુખ્ય ભૂલોનું શુદ્ધિપત્ર—ERRATA

પૃષ્ઠ	લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૩ ... ૮	<u>drigubhyō</u>	.. ..	<u>ḍrigubhyō</u>
૩ .... ૨૩	દ્રિગુમ્યો	.. ..	ઢિગુમ્યો
૫ .... ૨૧ ...	યજામહે	.. ..	યજામહે
૯ .... ૫ ...	"rāmō" after hazas-cā	is dropped as interpolated	
૯ .... ૨૪ ...	ખત્રેની	....	ખત્રેની
૧૦ ... ૧૯ ...	સથ	.. ..	સથ
૧૦ .. ૨૦ ...	હષ્ટ અસુરમ્	.. ..	હષ્ટ અસુરમ્
૧૧ .... ૨૨ ...	ઝોજિંદો	.. ..	ઝોજિંદો
૧૨ ૧૯	મુદાકયૈશ્ચ	.. ..	મુદાકયૈશ્ચ
૧૨ ... ૧૯ ..	યા ચ	... ..	યા ચ
૧૨ ... ૨૦ ...	અસુરો	.. ..	અસુરો
૧૩ ૧૯	અત્ વા	.. .	અત્ વા
૧૫ ૨૦	ઉરુલ્લેખ્યઃ	.. ..	ઉરુલ્લેખ્ય
૧૭ ૧૯	રાધમ્	..	રાધમ્
૧૮ ... ૭	māṅghī	.. ..	māṅghī
૧૮ ૧૯	અસુર	...	અસુર
૧૮ . ૨૦	મનસા	.	મનસા
૧૯ ૨૧	અવર્		અવર્
૨૪ . ૧૭	પવાશ્ચે	.	પવાશ્ચે
૨૫ ૩	apaorvyam	.. ..	apaourvyam
૨૬ ૧૮	- વર્તનમ્ ...		વર્તનમ્
૨૮ ૧૭	તઉરુવામા		તઉરુવામા
૨૮ . ૩૧	darago-āyū	.. ..	daragō āyū
૨૯ ૧૯	ઇર્ષમ	.. ..	ઇર્ષમ
૩૦ ૧૫	ફરેષ્વિઆશ્ત્રાઇ		ફરેષ્વિઆશ્ત્રાઇ
૩૧ ૭	savaṅham	.. .	savaṅham
૩૧ ૨૩	વર્તનથી	..	વર્તનથી
૩૨ ૩	vaṅhaus-cā	.. ..	vaṅhaus-cā
૩૨ ૭	૪ ^v raiṅyā	.. ..	૪ ^v raiṅyā
૩૨ ૨૧	હર્વિત્વા	... .	હર્વિત્વા

પ્રથ	લીલી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૩૩	૧૯	દૈઃ	દૈઃ
૩૩	૨૧	મવત્	મર્વત્
૩૭	૨૩	રોચોમિઃ	રોચોમિઃ
૩૮	૭	after "ahmāi" "nō," is	dropped as interpolated
૩૮	૧૭	'અહ્યાઇ' પછીનો "ને" દોષક	હોવાથી છોડી દીધો છે.
૪૧	૨	Manyvā	Mainyvā
૪૧	૧૫	મન્વૈવ્યૌ	મન્યૈવ્યૌ
૪૧	૧૬	અસેનો	અસેનો
૪૨	૫	Acistām	Acistām
૪૫	૩૩	Imp.	Imperative
૪૭	૨૦	જસથ	જસથ
૫૨	૧૧	after "all as" add	"(one whom)"
૫૩	૧૨	man	men
૫૪	૨૬	જ્ઞ-વિ-યંમ્	જ્ઞ-વિ-યંમ્
૫૭	૨૦	રેત્વે સ્વાત્રા	રેત્વે સ્વાત્રા
૫૭	૩૦	"svarita"	"anudātta(unaccented)
૫૯	૧૮	આઇતે	આઇતે
૭૧	૨૧	ચ । સ્વપંચાત્	ચ । સ્વપંચાત્
૭૧	૩૨	સ્થયંમ્	સ્થયંમ્
૭૫	૧૬	ખ્વએતુશ્	ખ્વએતુશ્
૭૫	૨૧	દૈવાઃ	દૈવાઃ
૭૫	૨૧	મને	મને
૭૫	૨૨	ધારયા	ધારયો
૮૦	૧૭	મશને	મશને
૮૨	૧૯	મર્ગા સ્વર્માનઃ	મર્ગા સ્વર્માનઃ
૮૩	૪	yantā	yantā
૮૩	૧૬	યન્તા	યન્તા
૮૩	૧૭	ગરેજ્	ગરેજ્
૮૪	૧૮	અપાઉને	અપાઉને
૮૪	૨૧	મર્જામ્	મર્જામ્
૮૫	૧૫	મોર્દન્	મોર્દન્
૮૫	૨૬	preceeding	preceeding

પૃષ્ઠ	લીટી	અગ્રુદ્ધ	શુદ્ધ
૮૬	.... ૨૧	.. સ્મૃત	... સ્મૃત
૮૭	... ૧૯	.... સીપત્	... સીપત્
૮૭	.... ૨૮	.. સીપત્	... સીપત્
૮૯	.... ૨૪	... નિયંતાઓ	.... નિયંતાઓ
૯૦	.. ૧૬	. ઉપુર્વે	.... ઉપુર્વે
૯૦	.... ૧૮	.... દ્રવ્યતો	.... દ્રવ્યતો
૯૦	.. ૨૦	.... કુપુર્વે	... કુપુર્વે
૯૩	. ૧૭	. અપાઉને	.... અપાઉને
૯૪	... ૬	vāraṇa	... vāraṇa
૯૫	. ૧૫	. અપાઉને	.... અપાઉને
૯૭	... ૧૯	દીર્ઘો	... દીર્ઘો
૯૮	.... ૧૮	... જપા	... જપા
૯૮	૧૯	.. વૃજ્યંચ્યૈ	.. વૃજ્યંચ્યૈ
૧૦૧	૧૬	... મરેદ્યયાઓ	.. મરેદ્યયાઓ
૧૦૪	.. ૩	tāvisām	.... tāvisām
૧૦૪	.. ૧૯	જરમંતી	.. જરમંતી
૧૧૦	.... ૨૧	મેષાં	... મેષાં
૧૧૩	૧૭	મશકયાદ્દશ-ચા	. મશકયાદ્દશ-ચા
૧૧૪	.. ૧૫	સ્ત	. સ્ત
૧૧૪	.. ૨૦	.... વિશ્વા	.. વિશ્વા
૧૧૭	૧૦	ignorance	. ignorance
૧૨૩	૧૭	.. દાઓ	. દાઓ
૧૨૭	૨૦	. કાય	.. કાય
૧૨૬	.. ૮	મારગદશક	.... મારગદશક
૧૩૩	૧૦	સ્પન્તા	.. સ્પન્તા
૧૩૪	૧	સતાપ	. સતાપ
૧૩૬	૪	સમથ	.. સમથ
૧૩૪	૮	સોમથ્ય	... સોમથ્ય
૧૩૪	૧૩	વોહુમનોને	.. વોહુમનોને
૧૩૪	૧૭	મતિમદ	.... મતિમદ
૧૩૯	.... ૧૭	સ્વાતત્રપણે	.. સ્વાતત્રપણે
૧૪૧	૭	કદાચિ	. કદાચિત્

પૃષ્ઠ	લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૪૨	૧૧	સવજ્ઞાની	સર્વજ્ઞાની
૧૪૭	૧૬	સ્વાપ....	સ્વાર્પણનું
૧૪૮	૧૧	મજ્જદા	મજ્જદા
૧૪૯	૧૯	સમૂળા	સમૂળા
૧૫૦	૬	ધર્માચાર્ય	ધર્માચાર્ય
૧૫૬	૨	ખજની	ખજેની
૧૫૮	૭	મજ્જદા	મજ્જદા
૧૫૯	૧૨	અપલુ	અર્પણ
૧૫૯	૧૫	મજ્જદા	મજ્જદા
૧૫૯	૨૧	હંમેશની	હંમેશની
૧૬૦	૮	પૂર્વે	પૂર્વે
૧૬૧	૨	આમઘતિ	આર્મઘતિ
૧૭૨	૧૭	આર્યભાષ	આર્યભાષા
૧૮૨	૧૧	Syaobananam	Syaobananam
૧૮૫	૪	તદાસ્માને	તદાસ્માન
૧૮૭	૧૮	ઐરૈવૈન્ગ્	ઐરૈવૈન્ગ્
૧૯૪	૫	તાશ્વ = (પછી ઉમેરો)	All such men,
૧૯૪	૭	તાશ્વ = (પછી ઉમેરો)	and such women
૧૯૪	૯	યજ્ઞમધે	યજ્ઞમધે
૧૯૮	૧૬	સ્પૅન્તા	સ્પૅન્તા
૧૯૮	૧૬	Spontā	Spontā
૧૯૯	૨૪	ક્રુપ્યન્તએ-ચા	ક્રુપ્યન્તએ-ચા
૧૯૯	૨૫	વોરૅન્તા	શ્વોરૅન્તા
૨૦૦	૧૯	ઐઉરૅવ્યેન્	ઐઉરૅવ્યેન્
૨૦૬	૬	શ્વશેદ્દમ્	શ્વશેદ્દમ્
૨૦૭	૧	Ācāmō	Ācāmō
૨૧૧	૧	દાયન્તો	દાયન્તો
૨૧૧	૧	Xrayantō	Xrayantō
૨૧૧	૧૩	શ્વશે....	શ્વશે
૨૧૩	૧	ધર્મને	ધર્મને
૨૧૬	૧૪	Saxvārō	Saxvārō
૨૧૬	૨૧	'ઇ	કંઇ

પૃષ્ઠ	લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૨૨૪	૨૭	નેદા [પૃ ૧૪ લી ૨૦/૨ માં પછી]	નેદા (નમદ્દા)
૨૨૫	૨	કુપુયન્તઐ-આ...	કુપુયન્તઐ-આ
૨૨૭	૧૬	સ્પેન્તો: Spəntō	સ્પેન્તો: Spəntō
૨૨૭	૨૮	કસ્તે	કસ્તે
૨૨૯	૮	આગળા	આગલા
૨૩૪	૧૬	આત્મનેપદ	પરસ્પૃષ્ટ
૨૩૪	૧૭	જસ્તવત્	જસ્તવત્
૨૩૬	૧૫	અઞ્જો	અઞ્જો
૨૩૬	૩૦	Huṣaitiṣ	Huṣaitiṣ
૨૩૭	૧૦	Ōwam...	Ōwam
૨૩૮	૧૧	યૂજ્મ	યૂજ્મ
૨૪૨	૨૮	Spəntahyā	Spəntahyā
૨૪૩	૫	Vispəng	Vispəng
૨૪૫	૨૭	દુરોપયોગ	દુરુપયોગ
૨૪૮	૨૬	Ayzaonvamanəm	Ayzaonvamanəm
૨૫૫	૧૫	“સરોપ યસ્ત”	“વડી સરોપ યસ્ત”
૨૬૫	૧૨	શ્રુતિનો	શ્રુતિનો
૨૬૬	૨૩	સ્તૂતામ્	સ્તૂતામ્
૨૭૧	૨૬	પર	પછી
૨૭૬	૧	ચત્-ચિત્	ચત્-ચિત્
૨૭૭	૧૫	બ્યુપત્તિ	બ્યુપત્તિ
૨૮૭	૨૦	પઞ્જોરિવિ-યેમ્	પઞ્જોરિવિ-યેમ્
૩૧૩	૧૮	Dragvōdabyō	Dragvōdabyō
૩૧૮	૧૨	વીમંરન્ અધતે	વીમંરન્ અધતે
૩૨૬	૩૭	ધં	કંઈ
૩૨૬	૩૮	સ્તૂતમ્	સ્તૂતમ્
૩૨૮	૭	જવ . તો	જવન્તો
૩૬૩	૧૭	વિદ્વતા	વિદ્વતા
૩૮૬	૧૭	or.....of	of.....or
૪૧૭	૨૬	Aṣāi-cā	Aṣāi-cā
૪૨૩	૧૭	મજ્ઞા	મજ્ઞા
૪૩૪	૧૬	અર્ધ્ય	અર્ધ્ય
૪૩૬	૭	Manaṇhō પછી	વસોસ્ મનસસ્ નોઈઐ
૪૬૩	૧૫	આમંત્રણ	સંમંત્રણ
૪૮૦	૧૯	ઐનો	તારો
૪૯૯	૧૦	પણ	અને
૫૩૬	૪	કયાઓનું	કિયાઓનું

પૃષ્ઠ	લીટી	અનુદ્ધ	શુદ્ધ
૫૬૦	૩૦	વૈમ્ ...	વૈમ્
૫૬૮	૯	(કપ+દ્વ્યે)	(કપ+દ્વ્યે)
૫૮૩	૯	થયલું....	થયેલું
૫૯૧	૬	યજ્ઞનામ્ને	યજ્ઞનામ્ ને
૬૧૧	૨૬	વાદાયોધત	વાદાયોધત
૬૧૨	૧૭	પ્રાર્દાઃ	પ્રાર્દઃ
૬૧૭	૧	હ્વરિત્ય	હ્વરિત્ય
૬૨૮	૧	હ્સ્વ	હ્સ્વ
૬૩૧	૨	યયા	યયા
૬૩૨	૧૭	બૂ તી	બૂતી
૬૩૩	૩૧	બ્યઆમાંમ્	બ્યઆમાંમ્
૬૩૩	૩૩	અઉ	અઉ
૬૪૨	૨૮	(વૈદિકે મંત્ર નીચે નોંધો)	ઋ. ૧-૮૩-૫
૬૬૧	૨૨	જરથોસ્તી-(એ શબ્દોમાં)	જરથોસ્તી
૭૦૮	૨૮	જરમતિ	જરમતિ
૭૦૯	૧૯	જમૃતત્વ	જમૃતત્વ
૭૨૦	૨૩	co-evil	co-evil
૭૩૫	૧૯	વક્તૃત્વ પ્રભાવથી	વક્તૃત્વપ્રભાવથી
૭૫૩	૨૪	નામિ	નામિ
૭૬૪	૩૮	ખરોદિ	ખરોદી
૭૬૬	૩૪	એ	(એ શબ્દ નહીં નોંધો)
૭૭૧	૧	કવિઃ	કવિઃ
૭૭૯	૩૩	અપ-આશન્તાઓ	અપ-આશન્તાઓ
૭૯૦	૪	અર્ચમ્નો	અર્ચમ્નો
૭૯૩	૨૪	જાતૃજ્ઞ	જાતૃજ્ઞ
૭૯૯	૨૪	જાને	જાને
૮૦૧	૭	ગાએમ્	ગાએમ્
૮૦૧	૯	ગાએયઆધતીમ્	ગાએયઆધતીમ્
૮૦૩	૨	જામે	જામે
૮૦૩	૨૭	જરત-ઉદ્ગ	જરત-ઉદ્ગ
૮૧૧	૭	જમતા	જમતા

એ ઉપરના અનેક પ્રતોમાંથી અનુસ્વારો, અનુગુણો, વર્ણો તથા ઉપર નીચેના સ્વરભારના કાપાઓ પરી ગયાં હોય કે બીજી કોઈ ભૂલો કરી ગઈ હોય તે વાંચકે સુધારી લેવાની કૃપા કરવી.

કર્તાનાં પ્રગટ થયેલાં પુસ્તકો

ગુજરાતીમાં :

ચેકીંગ પોસ્ટેડ જુદું

૧ કાવ્યરસિકા	...	સિદ્ધકર્મા	નથી	...	કિંમત	૩. ૧- ૮-૦	(પૂ. ૧૮૮)
૨ વિલાસિકા	...	"	"	...	"	૧- ૮-૦	(,, ૨૦૦)
૩ પ્રકાશિકા	...	"	"	...	"	૧- ૪-૦	(,, ૧૮૨)
૪ મલભારીનાં કાવ્યરત્નો	...	"	"	...	"	૩- ૦-૦	(,, ૪૫૦)
૫ સંદેશિકા	...	"	"	...	"	૧- ૦-૦	(,, ૧૮૮)
૬ ભારતનો ટંકાર (ચોથી આવૃત્તિ)	...	...	...	...	"	૧- ૮-૦	(,, ૯૦)
૭ કલિકા (બીજી આવૃત્તિ)	...	...	...	...	"	૩- ૦-૦	(,, ૧૯૨)
૮ ભજનિકા (બીજી આવૃત્તિ) પાકું પૂરું	...	...	...	...	"	૨- ૮-૦	(,, ૧૬૪)
૯ રાસચંદ્રિકા, ભા. ૧ લો (ઈંચા કાગળ)	...	...	...	...	"	૦-૧૪-૦	(,, ૧૨૦)
" " ગીટ પૂરું	...	...	...	...	"	૧- ૪-૦	(,, ૧૨૦)
૧૦ દર્શનિકા (બીજી આવૃત્તિ)	...	...	...	...	"	૩- ૮-૦	(,, ૪૪૦)
૧૧ પ્રભાતનો તપસ્વી અને કુકકુટદીશા (બીજી આવૃત્તિ)	...	...	...	...	"	૦- ૮-૦	(,, ૭૦)
૧૨ કલ્યાણિકા	...	...	...	...	"	૨- ૦-૦	(,, ૧૭૬)
૧૩ સંપ્રિકા	...	...	...	...	"	૨- ૮-૦	(,, ૨૪૮)
૧૪ રાસચંદ્રિકા ભાગ ૧-૨ સાથે	...	...	...	...	"	૩- ૮-૦	(,, ૩૦૪)
૧૫ ગુજરાતી કવિતાની રચનાકળા (મુંબઈની યુનિવર્સિટી તરફથી)	...	...	...	...	"	૧- ૦-૦	(,, ૨૫૦)
૧૬ શ્રીજી ઈરાનશાહનો પવાડો (ત્રીજી આવૃત્તિ)	...	...	...	...	"	૦- ૮-૦	(,, ૧૬)
૧૭ નંદનિકા ૨૦૨ સોનેટો (બીજી આવૃત્તિ)	...	...	...	...	"	૪- ૦-૦	(,, ૨૪૮)
૧૮ ગાંધી બાપુનો પવાડો-ત્રણ ભાગમાં સાથે	...	...	...	...	"	૧- ૪-૦	(,, ૪૮)
૧૯ ગાંધીબાપુ: ગાંધીજીની પ્રશસ્તિનાં ૩૮ કાવ્યો	...	...	...	...	"	૩- ૦-૦	(,, ૧૬૦)
૨૦ અપો જરમુશનની ગાથાઓ ૫૨ નવો પ્રકાશ...	સાફી	...	...	...	"	૨૦- ૦-૦	(,, ૮૮૦)
અંગ્રેજીમાં:							
૨૧ The Silken Tassel	...	...	...	...	"	૩- ૮-૦	(,, ૧૩૬)

-: હવે પછી છપાશે :-

૨૨ તારિકા નવાં કાવ્યોનો સંગ્રહ
 ૨૩ કેટલાંક પ્રતિકાવ્યો
 ૨૪ પ્રભાતગમન (વર્ણનકાવ્ય)
 ૨૫ લખેગીત-૪૦૦૦ શ્લોકી
 ૨૬ ગુજરાતી કવિતા અને અપદ્યાગદ્ય
 ૨૭ મનુગન નાટક (અખંડ પદ્યમાં)

૨૮ અમરદેવી નાટક
 ૨૯ યુગચળ મહાકાવ્ય
 ૩૦ ગદ્યસંગ્રહ, ભાગ ૧ લો
 ૩૧ ગદ્યસંગ્રહ, ભાગ ૨ લો
 ૩૨ Leaf and Flower
 ૩૩ The Rest House of the Spirit

ખખરદારનાં અન્ય લોકપ્રિય સર્જનો

કલ્યાણિકા: ભક્ત હૃદયની આરજૂ અને તત્ત્વચિંતનના ગાંભીર્યથી તરભોજ સુગ્રેય લોકપ્રિય ઢાળોમાં રચાયેલાં ભાવવાહી કાવ્યો અને ભજનોનો ઉત્તમ સંગ્રહ, ટિપ્પણ સાથે: ૩. મે

'દર્શનિકા: જીવનનાં ગૂઢ રહસ્યો સમજાવતું આધ્યાત્મિક તત્ત્વચિંતનથી ભરપૂર, સરળ શૈલી અને એકજ છંદ વડે લિખિત અને અર્થના સમન્વય સાધતું ૬૦૦૦ પંક્તિનું સર્ગ મુક્તકમય લોકપ્રિય દીર્ઘ કાવ્ય. સુધારેલી નવી આવૃત્તિ: ૩. સાગ્ર ત્રણ

રાસર્યોદ્રેકા: (ભાગ ૧-૨ સાથે) માધુર્ય ને પ્રસાદથી ભરપૂર સરળ ભાષામાં તથા અનેકાનેક પરિચિત ઢાળમાં રચાયેલા, ગરવી ગુજરાતભૂને કંઈ રમી રહેલા ૧૨૫ ગરબા ને રાસનો ૩૦૦ પૃષ્ઠનો સંગ્રહ. ૩. સાગ્ર ત્રણ

ભજનિકા: ગુજરાત માહાગુજરાતમાં ઘરઘર ગવાતાં ભક્તિમાં તરભોજ કરે એવા અનેક રાગમાં રચાયેલાં સુંદર ભજનો: બીજી સુંદર આવૃત્તિ: ૩. અકી

ભારતનો ટંકાર: ચોર્ય ને સ્વાધીનતામાં કરુણ ને વીરરસથી છલકાતાં, જગતિ જોમ ને ઝંખનાથી અળણતાં લોકપ્રિય ઘણેલાં રાષ્ટ્રિય ગીત કાવ્યોનો સંગ્રહ. ચોથી આવૃત્તિ: ૩. દોડ

રાષ્ટ્રિકા: "ભારતનો ટંકાર" સિવાયનાં પ્રારંભથી અત્યાર સુધીમાં પ્રસંગે પ્રસંગે નવનવા છંદો ને રાહોમાં લખાયેલાં અને અતિ લોકપ્રિય ઘણેલાં પ્રેરક ને જુસ્સાદાર ૭૨ રાષ્ટ્રિય કાવ્યોનો અદ્વિતીય સુંદર સંગ્રહ: ૩. અકી

શ્રીજી હરાનશાહનો પવાડો: પારસીઓ ધર્મને કાળે પોતાનો ઈશન સ્વદેશ તજીને હિંદુસ્તાન-ગુજરાતમાં આવ્યા ત્યારથી આજ સુધીના બનાવોનો આ ૯૧ કડીનો લાંબો પવાડો છે. ત્રીજી આવૃત્તિ. આઠ આના

ગુજરાતી કવિતાની રચનાકળા: મુંબઈ મુનિવર્સિટી તરફથી ઠક્કર વસનજી માધવજી વ્યાખ્યાન-ભાષામાં અપાયેલાં પાંચ અભ્યાસપૂર્ણ વિશિષ્ટ વ્યાખ્યાનો. પૃ. ૨૫૦ પાકું પૃષ્ઠ: ૩. એક

નંદનિકા: મુગેષીય સોનેટોના ખરા શાસ્ત્રીય પ્રકાર પ્રમાણે લખાયેલાં ઊંડા ભક્તિભાવથી ભરેલાં પ્રભુ સાથેની વાતવિત જેવાં ઊંઘી કટપના, લિખિત, ચિંતન, માધુર્ય અને પ્રાસાદિક સરળ ભાષાથી પૂર્ણ ૨૦૨ સોનેટોનો અપૂર્વ સંગ્રહ. આ પુસ્તક ગુજરાતીઓ ઉપરાંત મરાઠી અને હિંદી વાંચકોમાં પણ લોકપ્રીય ઘણું છે, અને બી. એ. માં પાઠ્ય પુસ્તક છે. સુધારેલી નવી બીજી આવૃત્તિ: ૩. ચાર

ગાંધી વ્યાપ્તિ પવાડો. પૂજ્ય બાપુજીને અર્જવિ અર્પિતો, જનસૌકને માટે સદા જળવાઈ રહે તેવો સીધો સળ ભાષામાં અને લોકપ્રિય "પોળ"માં બાપુજીનાં ગુણગાન કરતો અને તેમના જન્મથી અવસાન સુધીના તમામ અગત્યના બનાવોની તારીખ, માસ ને વર્ષ દર્શાવતી ઐતિહાસિક કથાનો પવાડો, ૧૪૫ બેવડી કડીઓમાં આ પુસ્તક પ્રત્યેક હિંદીએ સદા પાસે ગાખવા જેવું છે. સુંદર છપાઈ ભાંધણીમાં. ૩. સવા

ગાંધી વ્યાપ્તિ: પૂજ્ય બાપુજીના કરુણ અવસાનથી ઘણેવા આઘાતને ઝીલતાં એમની ઘણીદીથી માંડી, વિતા-સ્નાન, દલવિસર્જન વગેરે અવસાન પછીના અનેક બનાવોને વર્ણવતાં એમના લાંબા પવિત્ર જીવનની અનેક દિશાઓને ચીધતાં, એમનો પેગામ આપતાં અને બાપુજીની જીવનશૈલીને ગુજરાતી કવિતામાં અમરતા આપતાં જુદા જુદા છંદોમાં ને ગીતોમાં લખાયેલાં ૩૮ કાવ્યો. બાપુજીના તદ્દન નવાજ ફોટા સાથે, ઊંચા કાગળ, સુંદર છપાઈ, પાકી ભાંધણી અને જેકેટ સાથે પુસ્તકાવરને ચોખ્ખાવે એવું ૧૬૦ પાનાનું સુંદર પુસ્તક: ૩. ત્રણ

આ પુસ્તકોની કિંમત કર્તાએ જે આહી રાખી છે તે વધારવાનો હક કોઈ પણ પુસ્તક વિક્રેતાને નથી. (પારિતોષ જુદું)

મુખ્ય વિક્રેતા: એન. એમ. ત્રિપાઠી લિમિટેડ, પ્રિન્ટેસ સ્ટીટ-મુંબઈ ૨.

BHAVAN'S LIBRARY

BOMBAY-400 007.

NB—This book is issued only for one week till _____
This book should be returned within a fortnight
from the date last marked below:

Date	Date	Date
12 SEP 1988		
22 MAY 1989		
12 JUN 1989		
23 DEC 1990		
24 JUN 1991		

BL 13

20-00

BHAVAN'S LIBRARY

Call No. ઇ-૬ / જાગર / 54990

Title અશ્વો વરપુષ્પની ગાથાઓ પર

Author ડૉ. પ્રદીપ
જાગરદાર

This book is issued only for one week till _____

To be issued after _____

Date of Issue	Borrower's No	Date of Issue	Borrower's No

Res.

ઇ-૬

જાગર

54990

BHAVAN'S LIBRARY

Kulapati K. M. Munshi Marg
BOMBAY-400 007

BL-13